תנ״ך · ראשונים · רבנו בחיי

רבנו בחיי

רבנו בחיי אבן חלאווה

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רבנו בחיי

רבנו בחיי אבן חלאווה

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רבנו-בחיי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 7
בראשית 10
פרק א 10
פרק ב 49
פרק ג 71
פרק ד 84
פרק ה 90
פרק ו 94
פרק ז 104
פרק ח 107
פרק ט 111
פרק י 117
פרק יא 119
פרק יב 125
פרק יג 133
פרק יד 134
פרק טו 139
פרק טז 148
פרק יז 149
פרק יח 156
פרק יט 171
פרק כ 176
פרק כא 178
פרק כב 182
פרק כג 190
פרק כד 196
פרק כה 207
פרק כו 217
פרק כז 222
פרק כח 228
פרק כט 242
פרק ל 249
פרק לא 255
פרק לב 262
פרק לג 275
פרק לד 278
פרק לה 282
פרק לו 286
פרק לז 291
פרק לח 301
פרק לט 309
פרק מ 314
פרק מא 318
פרק מב 330
פרק מג 335
פרק מד 339
פרק מה 347
פרק מו 352
פרק מז 359
פרק מח 368
פרק מט 373
פרק נ 390
שמות 395
פרק א 395
פרק ב 403
פרק ג 411
פרק ד 425
פרק ה 430
פרק ו 435
פרק ז 442
פרק ח 448
פרק ט 452

פרק י 457
פרק יא 469
פרק יב 473
פרק יג 487
פרק יד 499
פרק טו 511
פרק טז 526
פרק יז 538
פרק יח 544
פרק יט 551
פרק כ 560
פרק כא 589
פרק כב 605
פרק כג 615
פרק כד 625
פרק כה 634
פרק כו 658
פרק כז 662
פרק כח 668
פרק כט 679
פרק ל 682
פרק לא 692
פרק לב 699
פרק לג 711
פרק לד 721
פרק לה 735
פרק לו 744
פרק לז 745
פרק לח 747
פרק לט 756
פרק מ 757
ויקרא 761
פרק א 761
פרק ב 776
פרק ג 778
פרק ד 779
פרק ה 784
פרק ו 791
פרק ז 802
פרק ח 807
פרק ט 812
פרק י 820
פרק יא 827
פרק יב 836
פרק יג 845
פרק יד 852
פרק טו 856
פרק טז 862
פרק יז 875
פרק יח 878
פרק יט 888
פרק כ 903
פרק כא 906
פרק כב 911
פרק כג 915
פרק כד 926
פרק כה 930
פרק כו 939
פרק כז 951
במדבר 956
פרק א 956
פרק ב 963
פרק ג 969
פרק ד 970

פרק ה 975
פרק ו 977
פרק ז 986
פרק ח 995
פרק ט 1001
פרק י 1003
פרק יא 1011
פרק יב 1022
פרק יג 1031
פרק יד 1036
פרק טו 1046
פרק טז 1057
פרק יז 1074
פרק יח 1077
פרק יט 1081
פרק כ 1093
פרק כא 1101
פרק כב 1110
פרק כג 1118
פרק כד 1126
פרק כה 1132
פרק כו 1140
פרק כז 1144
פרק כח 1149
פרק כט 1157
פרק ל 1161
פרק לא 1170
פרק לב 1174
פרק לג 1178
פרק לד 1183
פרק לה 1184
פרק לו 1187

דברים 1189
פרק א 1189
פרק ב 1197
פרק ג 1201
פרק ד 1208
פרק ה 1218
פרק ו 1222
פרק ז 1233
פרק ח 1241
פרק ט 1249
פרק י 1251
פרק יא 1258
פרק יב 1271
פרק יג 1275
פרק יד 1280
פרק טו 1283
פרק טז 1289
פרק יז 1298
פרק יח 1305
פרק יט 1312
פרק כ 1317
פרק כא 1320
פרק כב 1331
פרק כג 1339
פרק כד 1345
פרק כה 1349
פרק כו 1355
פרק כז 1366
פרק כח 1369
פרק כט 1373
פרק ל 1383
פרק לא 1392

פרק לב 1402
פרק לג 1422
פרק לד 1444

הקדמה

הַקְדָּמַת הַמְחַבֵּר

כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ, יִתְּנוּ כָּבוֹד לְמֶלֶךְ הַכָּבוֹד וּבִשְׁמוֹ יִתְהַלָּלוּ, אֵין כָּבוֹד בָּעוֹלָם כִּי אִם לִכְבוֹדוֹ, וּתְהִלָּתוֹ מָלְאָה הָאָרֶץ, כִּסֵּה שָׁמַיִם הוֹדוֹ, נִמְצָא לַכֹּל וְנִסְתָּר מִכֹּל, וְכָל עַיִן תְּעִיד כִּי הוּא אֶחָד וְאֵין שֵׁנִי וַאֲנַחְנוּ עֲבָדָיו נִתְחַיַּבְנוּ לְעָבְדוֹ. מִי יְשׁוֹחֵחַ נִפְלְאוֹתָיו מִי יָבִין סוֹדוֹ, כָּל הַנִּקְרָא בִּשְׁמוֹ לִכְבוֹדוֹ בְּרָאוֹ, וְאֶת כָּל אֵלֶּה עָשְׂתָה יָדוֹ. שִׂכְלֵל עוֹלָמוֹ בְּיָמִים שִׁשָּׁה. וּבִבְרִיאַת הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן מֵאַיִן הִצְמִיחַ חֲדָשָׁה. בְּרָאוֹ יְסוֹד דַּק וְנֶעְלָם, מִמֶּנּוּ מַשְׁתִּיתוֹ שֶׁל עוֹלָם, בְּרֵאשִׁית יְצִירוֹתָיו הִמְצִיא הָאוֹר הָרִאשׁוֹן הַגָּנוּז לֶעָתִיד לַצַּדִּיקִים. שְׁנֵי אוֹרִים הָיוּ מִצּוּר הַחָכְמָה יְצוּקִים, וְהַדְּבָרִים עַתִּיקִים, מַיִם עֲמֻקִּים. בַּשֵּׁנִי הִרְקִיעַ רָקִיעַ לְהַבְדִּיל בֵּין מַיִם לְמַיִם, וְלֹא נֶאֱמַר בּוֹ "כִּי טוֹב" שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם. בַּשְּׁלִישִׁי נִרְאֵית הַיַּבָּשָׁה וְטָבַע הַמַּיִם אֲשֶׁר אֶל עַל נִקְרָאוּ, מִכֹּחַ הַמַּאֲמָר נִשְׁתַּנָּה, וְכָאֶבֶן מַיִם נִתְחַבָּאוּ. נִקְרֵאת "יַבָּשָׁה" כִּי אַחַר שֶׁנִּתְיַבְּשָׁה מְלִיחוּתָהּ הוּכְשְׁרָה לְהוֹצִיא פֵּירוֹת, כִּי הוּשַׂם בְּטִבְעָהּ לִהְיוֹת לְכָל צֶמַח לְשֹׁלַח פֹּארוֹת. בָּרְבִיעִי נִבְרָא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדוֹלִים הַמַּזְהִירִים, וְהַצָּמְחִים הַקּוֹדְמִים מִכֹּחַ הַמַּאֲמָר לֹא מִכֹּחַ הַמְּאוֹרִים, "וַיִּתֵּן אוֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם" לְהָיוֹתָם עַל הָאָרֶץ מְאִירִים. בַּחֲמִישִׁי צִוָּה וְגָזַר לַעֲשׂוֹת הַמַּיִם לְבַעֲלֵי חַיִּים כְּדָגִים, גַּם בַּעֲלֵי כְנָפַיִם לִדְאוֹת, וְהַקַּשְׁקַשִּׁים בְּרַגְלֵיהֶם לְאוֹת, יַעַן כִּי בְּכֹחַ הָרִבּוּי בֵּרַךְ אוֹתָם, וּמִכֹּחַ הַבְּרָכָה בָּהֶם אֵין זְמַן לְתוֹלְדוֹתָם. בַּשִּׁשִּׁי נִבְרָא אָדָם וְעָזְרוֹ, וּכְדֵי לְקַיֵּם הַמִּין הִצְרִיכוֹ בְּרָכָה, וְעִמּוֹ נִגְמַר הַכֹּל וַתִּשְׁלַם כָּל הַמְּלָאכָה. קָדְמוּ לוֹ כָּל שְׁאָר מִינֵי הַשַּׁפְלִים וְהוּא הָיָה אַחֲרוֹן בְּמַעֲשֵׂהוּ, לְהוֹרוֹת כִּי "כֹּל פָּעַל ה' לַמַּעֲנֵהוּ". וְעַל זֶה הֵבִיאוּ לָנוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת מָשָׁל מַזְהִיר, לְעֵינֵי הַשֵּׂכֶל אוֹר בָּהִיר, לְמֶלֶךְ שֶׁזִּמֵּן אֶת הַשּׁוֹשְׁבִין, תְּחִלָּה עָרַךְ שֻׁלְחָנוֹת בְּמִינֵי מְגָדִים וְכָל צָרְכֵי הַבַּיִת הִתְקִין, וְאַחַר כָּךְ קָרָא לַשּׁוֹשְׁבִין. וְכָל זֶה מְבֹאָר לַמֵּבִין. כִּי מַה שֶּׁהָיָה אָדָם אַחֲרוֹן, הַכֹּל לְמַעֲלָה רָמָה, כִּי הוּא תַּכְלִית הַכַּוָּנָה בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם. וְאִם הוּא סוֹף הַמַּעֲשִׂים, הֲלֹא הוּא תְּחִלַּת הַמַּחְשָׁבָה בְּטֶרֶם הַחֵלֶם. וְתַכְלִית הַכַּוָּנָה בִּבְרִיאָתוֹ, לְדַעַת אֶת אֱלֹהָיו וּלְעָבְדוֹ, וּלְבָרֵךְ אוֹתוֹ, וּלְהַקְדִּישׁוֹ וּלְיַחֲדוֹ. וְכֵן הוֹכִיחַ לְבֵנוֹ הַמְּשׁוֹרֵר אֲשֶׁר שָׁם ה' מַחְסֵהוּ: "וְאַתָּה שְׁלֹמֹה בְּנִי דַּע אֶת אֱלֹהֵי אָבִיךָ וְעָבְדֵהוּ". וְיָדוּעַ כִּי מִבִּלְתִּי לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא תִתָּכֵן לָאָדָם עֲבוֹדָתוֹ, לֹא יַשְׂכִּיל אֶת אֲדוֹנָיו וְלֹא יֵדַע מִצְוָתוֹ. וּמִדֵּי הֲגוֹתוֹ בָּהּ וְיִתְהַלֵּךְ עַל שְׁבִילֶיהָ, וּמִדֵּי יֵשֵׁב בְּסִתְרָהּ וְיִתְלוֹנָן בְּצִלָּלֶיהָ, בָּהּ יַכִּיר מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם, בָּהּ יֵדַע מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה' הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם, בָּהּ יַכִּיר חֶסְרוֹן הָעוֹלָם הַזֶּה הַבָּלֶה וְהַכָּלֶה, וּמַעֲלַת הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן הַנִּצְחִי הַמְּעֻלֶּה. שָׁם תַּעֲנוּג צָפוּן לַצַּדִּיקִים בְּכָל תַּעֲנוּג גַּשְׁמִי לֹא יִסָּלֶה, בָּהּ יְצַיֵּר מַעֲלַת הַנֶּפֶשׁ הַנִּקְרֵאת "כָּבוֹד", וְעִנְיַן יְסוֹדָהּ וְסוֹדָהּ הַנִּפְלָא. נִקְרֵאת

"כָּבוֹד" כִּי שָׂרְשָׁהּ בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, וְנִמְשָׁלָה לְמִי שֶׁכָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ מָלֵא, בָּהּ יַכִּיר וְיִזְכִּיר חַסְדֵי ה' כִּי נִתְּנָה בִּגְוִיָּתֵנוּ כְּכֶסֶף בְּתוֹךְ כּוּר, וְיָצָא מְצֻרָף וּמְטֹהָר וְאַחַר תַּעֲלֶה. בָּהּ יַכִּיר אֶרֶץ גֵּר, חֲרָדוֹת חוֹגֵר, וְיָמִיו טְפָחוֹת, בָּהּ יַבְחִין וְיָבִין וְיָכִין צֵדָה לְעוֹלַם הַמְּנוּחוֹת. וְהַשֶּׁפֶל יַמְשִׁיךְ כֹּחַ עֶלְיוֹן וְיִדְמֶה לַשְּׂכָלִים, דִּמְיוֹנָהּ כַּיָּם הַכּוֹלֵל כָּל הַנְּחָלִים, כָּל חָכְמָה נִשְׂגָּבָה, וְכָל תְּבוּנָה רְחָבָה, בָּהּ נִמְצָאִים וּמִמֶּנָּה נֶאֱצָלִים.

וּמִפְּנֵי שֶׁרָאִיתִי יַלְדֵי עוֹלָם הַדְּאָגָה, נֶאֱחָזִים בַּמְּצוּדָה כַּדָּגָה. רַבָּם מִתְרַשְּׁלִים בַּתּוֹרָה, זֶה בְּמִזִּיד וְזֶה בְּפִשִׁיעָה, קְרֻבָּם בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם רָאוֹ לֹא רָאוּ יוֹם נְסִיעָה. וְיֵשׁ אֲשֶׁר נַפְשָׁם עָמְלָה לָהֶם וְהֵם לֹא עָמְלוּ לְנַפְשָׁם, נַפְשָׁם לְכוּדָה בְּפַח מוֹקְשָׁם וְעָנְשָׁם נִרְשָׁם. עֲלֵיהֶם אֶשָּׂא מָשָׁל הַמְסֻבִּין עַל הַשֻּׁלְחָן וְאוֹכְלִים שָׁם, לִבָּם וְעֵינֵיהֶם שָׁם עַל מַעֲדַנֵּיהֶם וְלֹא נָשְׂאוּ רֹאשָׁם. לֹא הִבִּיטוּ הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בוֹ, לֹא יָדְעוּ מַה הוּא לֹא בָחֲנוּ מַה טּוּבוֹ. לֹא זָכְרוּ הַיּוֹם הַנּוֹרָא אֲשֶׁר נִגְלָה אֱלֹהִים בִּתְרוּעָה, לֹא יָרְאוּ לְנַפְשָׁם כִּי הִנִּיחוּ חַיֵּי עוֹלָם וְעָסְקוּ בְּחַיֵּי שָׁעָה. עַל כֵּן זָחַלְתִּי וְאִירָא לְנַפְשִׁי אֲנִי בַּחֲיֵי בֶּן אָשֵׁר, בָּחָנְתִּי כִּי הַכֹּל הָבֶל רָאִיתִי כִּי יֵשׁ בַּחָכְמָה יִתְרוֹן הַכְשֵׁר. בָּחַנְתִּי כִּי הַזְּמַן כְּנַחַל בּוֹגֵד וּלְפַחְדּוֹ רָעַשְׁתִּי, פָּשַׁטְתִּי כֻּתֹּנֶת עַצְלָה וּבִגְדֵי זְרִיזוּת לָבַשְׁתִּי. אָמַרְתִּי עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' וְלַעֲשׂוֹת לִשְׁמוֹ חַשְׁתִּי, וְכִצְבִי רַצְתִּי וְעַל בַּת מֶלֶךְ הַנִּצֶּבֶת עִמִּי חַסְתִּי. בַּחֲתֻלַּת עָפָר נְתוּנָה, אֲשֶׁר תְּוִי שַׁדַּי לְיוֹדְעֵי תְבוּנָה. וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרַבְתִּי אֶל הַמְּלָאכָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת הַנִּפְלָאָה, לְחַבֵּר חִבּוּר בְּפֵרוּשׁ הַתּוֹרָה הַנּוֹרָאָה. בִּרְעָדָה מִתּוֹךְ גִּילָה, וּמִתּוֹךְ שִׂמְחָה יִרְאָה. שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בִּתְנָאֵי כָּל לוֹמֵד וּמְחַבֵּר, "שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים נֹטְפוֹת מוֹר עֹבֵר", בַּתְּחִלָּה מוֹר עֹבֵר וּלְבַסּוֹף מַר עוֹבֵר. וְהַשֵּׁם הַנִּסְתָּר מִצַּד מַהוּתוֹ וְעַצְמוּתוֹ, הַיְחִיד הַמִּתְעַלֶּה הַנִּגְלֶה מִצַּד פְּעֻלָּתוֹ וְחָכְמָתוֹ. הוּא הַיּוֹדֵעַ נִסְתָּרֵי וּצְפוּן מַחֲשָׁבַי, כִּי לְקֻרְבָה אֶל הַמְּלָאכָה הַזֹּאת לֹא עָרַב לְבָבִי. בְּסִבַּת הֱיוֹתִי סָכָל בְּהַכִּירִי עֶרְכִּי וּמְקוֹמִי, גַּם לֹא מֵהֱיוֹתִי חָפֵץ לְרַדֵּף אַחֲרֵי הַכָּבוֹד וּלְהַגְדִּיל אֶת שְׁמִי. כִּי מַשִּׂיג אֲנִי בְּעַצְמִי מְעוּט יְדִיעָתִי וְקִצֶּר הַשָּׂגָתִי, אֵין מִלָּה בִּלְשׁוֹנִי וְאֵין לֶקַח עַל שְׂפָתִי, אֵין כַּרְמֶל בְּצִקְלוֹנִי וְלֶחֶם וְשִׂמְלָה בְּבֵיתִי. וְאֵיךְ אֲחַבֵּר אִמְרֵי שֵׂפֶר, וְלֹא יָדַעְתִּי סֵפֶר. אֵיךְ אַשְׂכִּיל וְסָכַלְתִּי כָּל עִנְיַן שִׂכְלִי, בַּעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ וְלֹא בִינַת אָדָם לִי. אָבָל מָה אֶעֱשֶׂה וְנַפְשִׁי חָשְׁקָה בַּתּוֹרָה, יָדַעְתִּי בָהּ מַעֲלַת הַנֶּפֶשׁ הַטְּהוֹרָה, כִּי נִבְרֵאת בַּיּוֹם רִאשׁוֹן עִם הַתּוֹרָה, יָדַעְתִּי כִּי הַתּוֹרָה עִקַּר כָּל הַנִּבְרָאִים לְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא. עַל כֵּן הִתְחַזַּקְתִּי וְנִכְנַסְתִּי בְּמְחִיצָה שֶׁאֵינָהּ שֶׁלִּי, וְזֶה הָיָה חֶלְקִי מִכָּל עֲמָלִי.

וּמִפְּנֵי שֶׁיָּדַעְתִּי כִּי מְפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה בְּסִפְרֵיהֶם הוֹלְכִים, עַל אַרְבָּעָה חֲלָקִים וּדְרָכִים. יֵשׁ מֵהֶם דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט רוֹדְפִים, וְיֵשׁ מֵהֶם לְדֶרֶךְ הַמִּדְרָשׁ נִכְסָפִים. וְיֵשׁ בּוֹחֵר דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל וְחַכְמֵי הַמֶּחְקָר הַמִּתְפַּלְסְפִים, וְיֵשׁ בְּנֵי עֲלִיָּה בַּמִּסְלָה הָעוֹלָה בֵּית אֵל עֵינֵי לִבָּם צוֹפִים. רוּחַ נַפְשָׁם

מִדֶּשֶׁן וַיֹּאכְלוּ נוֹפֶת צוּפִים, נִכְנְסוּ בָּרוֹאֶה וְלִפְנִים מִן הַצּוֹפִים, וְהִשִּׂיגוּ הַשֹּׂרֶשׁ וְהֶעָנָפִים. עַל כֵּן רָאִיתִי לְחַלֵּק בֵּאוּר סִפְרֵי זֶה עַל דְּרָכִים אֵלֶּה כֻּלָּם, לְמַעַן יִהְיֶה לְכָל הַחֲלָקִים נִשְׁלָם, בְּאַרְבָּעָה מַעֲלוֹת סֵלָם, לַעֲלוֹת מִן הַנִּגְלֶה אֶל הַנֶּעְלָם: **הַדֶּרֶךְ הָרִאשׁוֹן** דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֲזַכִּיר וְאֶשְׁמֹר כְּאִישׁוֹן. שָׁם אֶכְתֹּב מִבְחַר דֵּעוֹת הָרִאשׁוֹנִים, הָרַבָּנִים הָאַדִּירִים. הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה ז״ל, וְהַפַּטִּישׁ הֶחָזָק רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל, כָּל אֶחָד מֵהֶם סִינַי וְעוֹקֵר הָרִים. בְּדִבְרֵיהֶם אָאִיר אֶת עֵינַי וְאַעֲנֵדֵם עֲטָרוֹת לִי, אֲזַכִּיר דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ וְלֹא אֶתְעַטֵּף בְּטַלִּית שֶׁאֵינָהּ שֶׁלִּי: **הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי** דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ בּוֹ אַרְחִיב לָשׁוֹן וּבוֹ אַטֶּה אָהֳלִי, כְּיַד אֱלֹהַי הַטּוֹבָה עָלַי. הַדּוֹר יְעֻפֵּי הַתְּלָאוֹת, יִדְרְשׁוּהוּ בַּשַּׁבָּתוֹת. וּבוֹ יָנוּחַ לִבָּם מֵרָגְזָם וּמַעֲצָבָם, יָשִׂישׂוּ וְיִשְׂמְחוּ כָּל מְבַקְשָׁיו, זֶה דּוֹר דּוֹרְשָׁיו: **הַדֶּרֶךְ הַשְּׁלִישִׁי** דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל. בּוֹ אֶשְׁלַח יָדִי לִכְתֹּב בִּמְקוֹמוֹת, לְהוֹרוֹת כִּי תּוֹרָתֵנוּ כְּלוּלָה מִכָּל הַחָכְמוֹת, כָּל שְׁאָר חָכְמוֹת שִׁפָּחוֹת. מֻצָּנוֹת בְּדֶרֶךְ עִיּוּן וּמֶחְקָר, וְתוֹרָתֵנוּ מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהִיא הָעִקָּר: **הַדֶּרֶךְ הָרְבִיעִי הוּא דֶּרֶךְ ה׳**, הַדֶּרֶךְ יִשְׁכֹּן אוֹר, מַסְלוּל וָדֶרֶךְ לַנֶּפֶשׁ בְּאוֹר הַחַיִּים לֵאוֹר. בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אַטִּיחַ וְאַזֶּה מֵרִמְזֵי הָאִישׁ מֹשֶׁה מוֹפֵת הַזְּמַן, אֲשֶׁר מֻתָּק דְּבָרוֹ נֶאֱצַל מִמֻּתָּק שֶׁל מָן, הוּא הָרַב הַגָּדוֹל רבנו מֹשֶׁה בַּר נַחְמָן ז״ל. הוּא הוֹרָה לָנוּ אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה בָּהּ וּבְדַרְכָּהּ אֱמֶת הִנְחָנוּ, הוּא אֲשֶׁר הִצְדִּיקָנוּ וְזִכָּנוּ וְשִׁהֲחֶיָנוּ. מֵאֲשֶׁר לִקְּחָה אָזְנִי שְׁמֻעַ מָנְהוּ וְהֵצִיצוּ רַעְיוֹנַי, פַּעַם אֲבָאֵר וּפַעַם אֶרְמֹז וְיֵצֵא כַּבָּרָק מִלְּפָנַי. כִּי מִמַּחְצַב הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה נֶחְצָב, לִפְנֵי חֲשֻׁכִּים בַּל יִתְיַצָּב, לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצָּב. הֵמָּה מַלְכֵי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר בָּאוּ בְּתוֹכָהּ לִפְנֵי וְלִפְנִים, רָזֵי עֶלְיוֹנִים צְפוּנִים, וְהִשִּׂיגוּ בְּחַדְרֵי הַכָּתוּב סוֹדוֹת נִשְׂגָּבִים: וּכְדֵי שֶׁיִּהְיֶה סִפְרִי זֶה כּוֹלֵל תּוֹרָה וּמִדּוֹת, אֶפְתַּח בְּכָל פָּרָשָׁה וּפָרָשָׁה בְּפָסוּק מִסֵּפֶר חֲמוּדוֹת. הוּא סֵפֶר אַדִּיר חָכְמָה וָדַעַת וּמוּסָר מָלֵא, הוּא סֵפֶר מִשְׁלֵי, שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד. סִדֵּר שָׁם כָּל הַמִּדּוֹת לְהַבְחִין חִין עֶרְכָּן, שִׁבֵּחַ אֶת הַחֲמוּדוֹת גִּנָּה אֶת הֶפְכָּן. וּמִפְּרוּשֵׁי אֶחָד קָדוֹשׁ מְדַבֵּר נִכְבָּדוֹת וּנְכוֹחוֹת, אַזְכִּיר בִּמְקוֹמוֹת בָּרָאשֵׁי הַפְּתִיחוֹת. הוּא אִישׁ אֱלֹהִים בַּתּוֹרָה עָמוּד וּפָנֶה, הוּא הָרַב הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ יוֹנָה ז״ל. אֲשֶׁר לַסֵּפֶר הַהוּא חִבֵּר פֵּרוּשׁ וְעָשָׂה אָזְנַיִם, וְקִבֵּץ בִּדְבָרָיו טוּרֵי סִפְרָיו לְהָאִיר עֵינָיִם. דְּבָרָיו אֶשִׁית עֲטֶרֶת פְּז לְרֹאשִׁי, לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשִׁי. מַה יָּקָר חִבּוּרוֹ מִזָּהָב וְכָל פְּנִינִין, מַאן יָהִיב לַן מַעַפְרָא דְּמָר וּמְלֵינָן עִינִין. וְרֹב עִקָּרוֹ שֶׁל סֵפֶר אֶכְלֹל בַּתּוֹרָה בְּרָאשֵׁי פָּרָשִׁיוֹת, בְּבֵאוּר כָּל חָכְמוֹת גּוּפָנִיּוֹת וְשִׂכְלִיּוֹת. יַעַן כִּי הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ בְּמִדּוֹת הָאָדָם נִקְשֶׁרֶת, כִּי הֵם חֹמֶר לַמִּצְוֹת לִשְׁמֹר מִשְׁמֶרֶת. וְהֶחָכָם בְּגֹדֶל חָכְמָתוֹ וְגוֹבַהּ מַעֲלָתוֹ, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עָלָיו לְפִי מִדּוֹתָיו וּלְפִי מַדְרֵגָתוֹ, וְרוּם מַעֲלָתוֹ בְּמִדּוֹת וְטָהֳרַת לִבּוֹ, תִּתְעַלֶּה נַפְשׁוֹ שֶׁתָּחוּל רוּחַ נְבוּאָה בְּקִרְבּוֹ. **וְיָדַעְתִּי** נֶאֱמָנָה כִּי מְלֵאכְתִּי זֹאת עֲצוּמָה וּרְחָבָה, לְכָל הַבָּא עָלֶיהָ לְצִבְאָ צָבָא, אַף כִּי אִישׁ כָּמוֹנִי נַפְשׁוֹ עֲלוּבָה. עֲיֵף הוּבָא בְּכוּר נְסִיוֹן הַצָּרוֹת וְהַמִּקְרִים, הַמִּקְרִים דִּכְאוּנִי הִשִּׂיגוּנִי

בֵּין הַמְצָרִים. לִבִּי סְחַרְחַר עָזַבַנִי כֹחִי, וְנִכְאָה רוּחִי צַר וּמְצוּקָה יְבַעֲתוּנִי בְּכֹחִי, וְאֵיךְ אָבִין בְּדָבָר וְיֶעֱרַב שִׂיחִי. וְאֵיךְ לְכַוֵּן אֶל הָאֱמֶת תִּתְלַבֵּן מַחְשַׁבְתִּי, אוֹ שְׂפָתִי תִּכֹּן בְּמַלֵּאכְתִּי. וּמְלֶאכֶת הַתּוֹרָה הַצְרוּפָה כְּכֶסֶף צָרוּף בַּעֲלִיל, צְרִיכָה שִׂמְחַת לֵבָב כְּהוֹלֵךְ בֶּחָלִיל. וְאֵיךְ יִשְׂמַח עָצֵב אוֹכֵל לֶחֶם הָעֲצָבִים, אוֹ אֵיךְ שְׂבַע רוֹגֶז דַּרְכּוֹ יָשָׁר לָשׂוּר עַל אֵיֶלֶת אֲהָבִים. וְהַלֵּב אֲשֶׁר לֹא טָהוֹר מִטָּרְדַּת הַזְּמַן אֵין לוֹ פְּנַאי, אֵיךְ יִטְהַר לָבֹא קֹדֶשׁ לִפְנַי, אוֹ אֵיךְ יָשִׁיר אֶת שִׁיר ה'. וְהַטָּרְדָּה תְּעַצֵּם עֵינַי הַבָּשָׂר מֵרְאוֹת הַנִּגְלוֹת, אַף כִּי תְּעַצֵּם עֵינַי הַשֵּׂכֶל מֵרְאוֹת בַּמּוּשְׂכָּלוֹת. אָמְנָם עַל זְכוּת הַמְלָאכָה נִשְׁעָנְתִּי, בְּחֶסֶד עֶלְיוֹן בָּטַחְתִּי, וְלִשְׁמוֹ נִתְכַּוַּנְתִּי. לֹא לְהִתְגַּדֵּל וְלִקָּנוֹת לִי שֵׁם וְכָבוֹד, כִּי אִם לְשֵׁם ה' צְבָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד.

בראשית

פרק א

פסוק א

דַּע כִּי תּוֹרָתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה נִקְשֶׁרֶת עִם הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה וְכָל הַחָכְמוֹת כֻּלָּן נִכְלָלוֹת בָּהּ, וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרֵאת תְּמִימָה, וְהִיא מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ לְשָׁרְשָׁהּ. וְהַמִּצְוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לָנוּ בְּהַר סִינַי הֵם תרי"ג, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:ד') "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה", מִצְוֹת כְּמִנְיַן תּוֹרָ"ה קִבַּלְנוּ מִמֹּשֶׁה, וּשְׁתֵּי דִּבְּרוֹת שָׁמַעְנוּ וְהֵבַנּוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה, וְהִנֵּה הֵם תרי"ג. וְדָבָר יָדוּעַ כִּי כָל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן אֱלֹהִיּוֹת, וּשְׁקוּלוֹת בְּמֹאזְנֵי הַחָכְמָה, בְּנוּיוֹת עַל אַדְנֵי הַדַּעַת, מְיוּסָּדוֹת עַל עַמּוּדֵי הַתְּבוּנָה, וְאֵין לְךָ כָּל מִצְוָה שֶׁלֹּא יִהְיֶה נִכְלָל בָּהּ מִן אֶחָד מִמִּינֵי הַחָכְמָה. וְתרי"ג מִצְוֹת הַלָּלוּ תרי"ג כְּלָלִים הֵם, כִּי פְּרָטֵי הַמִּצְוֹת אֵין לָהֶם סוֹף וְתַכְלִית, וְהַדַּעַת נוֹתֶנֶת כֵּן, כִּי כֵיוָן שֶׁהַמִּצְוֹת אֱלֹהִיּוֹת וְכֻלָּן מוֹרוֹת עַל חִיּוּב מְצִיאוּת אֱלֹהוּתוֹ וְעַל יְדִיעָתוֹ מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעֻלּוֹתָיו, כְּשֵׁם שֶׁאֵין תַּכְלִית מוּשָׂג לָנוּ מִצַּד יְדִיעַת פְּעֻלּוֹתָיו כָּךְ אֵין תַּכְלִית לִפְרָטֵי הַמִּצְוֹת, וְלָזֶה כִּוֵּן הַמֶּלֶךְ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּאָמְרוֹ (תהילים קי"ט:צ"ו) "לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ רְחָבָה מִצְוָתְךָ מְאֹד", בֵּאֵר כִּי כָל דָּבָר יֵשׁ לוֹ קֵץ וְלַמִּצְוֹת אֵין קֵץ, וְאִם כֵּן כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה מִתרי"ג מִצְוֹת הִיא כְּלָלִית, כָּל אַחַת וְאַחַת כּוֹלֶלֶת מִצְוֹת הַרְבֵּה, וְכֵן כֻּלָּן, עַד לְאֵין קֵץ. וְתרי"ג מִצְוֹת הַלָּלוּ נֶחְלְקוֹת לִשְׁנֵי חֲלָקִים, מוּשְׂכָּלוֹת וּמְקֻבָּלוֹת. הַמִּצְוֹת הַמּוּשְׂכָּלוֹת הֵן אוֹתָן מִצְוֹת שֶׁהַשֵּׂכֶל מֵעִיד עֲלֵיהֶן וּמַבְחִין בָּהֶן שֶׁאִלּוּ לֹא נִכְתְּבוּ הָיָה הַמַּשְׂכִּיל מוֹצִיא אוֹתָן בְּשִׂכְלוֹ, כְּמִצְוֹת כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְהָרְצִיחָה, וְהַנִּאוּף, וְהַגְּנֵבָה, וְעֵדוּת שֶׁקֶר וְהַגָּזֵל, וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם. הַמִּצְוֹת הַמְקֻבָּלוֹת, הֵן אוֹתָן מִצְוֹת שֶׁלֹּא יַשִּׂיגֵם הָאָדָם לְעוֹלָם, וְלֹא יִמְצָאֵם בְּשִׂכְלוֹ כְּלָל, אֲבָל הוּא צָרִיךְ בָּהֶן אֶל הַקַּבָּלָה, כְּמִצְוֹת הַשּׁוֹפָר וְהַסֻּכָּה וְהַלּוּלָב, מִצְוֹת הַיִּבּוּם וְהַחֲלִיצָה, וּמִצְוֹת הַשְּׁמִיטָה וְהַיּוֹבֵל, וְהַקָּרְבָּנוֹת וְהַכְּלָאַיִם, וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם. וְאִלּוּ וְאֵלּוּ לְתוֹעֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ,

יֵשׁ בַּמּוּשְׂכָּלוֹת תּוֹעֶלֶת גּוּפָנִי בְּקִיּוּם הָעוֹלָם כְּמִשְׁפְּטֵי הָעַמִּים וּכְהַנְהָגוֹתֵיהֶם, וּכְיִשּׁוּבֵי הָאֲרָצוֹת וְהַמְּדִינוֹת, וּבָהֶן תּוֹעֶלֶת הַנֶּפֶשׁ גַּם כֵּן, וְיֵשׁ בַּמְּקֻבָּלוֹת תּוֹעֶלֶת נַפְשִׁי, כִּי תִּתְעַלֶּה הַנֶּפֶשׁ בָּהֶן וְתַשִּׂיג בְּקִיּוּמָן חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וּבָהֶן תּוֹעֶלֶת הַגּוּף גַּם כֵּן.

וּכְדֵי לְבָאֵר שֶׁכָּל מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה יֵשׁ בָּהֶן תּוֹעֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, הֵעִיד מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְאָמַר (דברים ו׳:כ״ד-כ״ה) ״לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיּוֹתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה״, וּכְתִיב ״וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת וגו׳ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵינוּ״, בֵּאֵר כִּי קִיּוּם הַמִּצְוֹת הוּא כּוֹלֵל שְׁתֵּי תּוֹעֲלִיּוֹת, תּוֹעֶלֶת כְּלַל הַגּוּף בָּעוֹלָם הַזֶּה וְתוֹעֶלֶת הַנֶּפֶשׁ לָעוֹלָם הַבָּא, זֶה שֶׁהִזְכִּיר בְּכְלָל ״לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים״, וְאַחַר כָּךְ הוֹסִיף פֵּירוּשׁ כְּלָל וּפָרָט ״לְחַיּוֹתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה״ זֶהוּ תּוֹעֶלֶת הַגּוּף בָּעוֹלָם הַזֶּה, ״וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ לִפְנֵי ה׳ אֱלֹהֵינוּ״, זֶהוּ תּוֹעֶלֶת הַנֶּפֶשׁ לָעוֹלָם הַבָּא, וְכֵן בְּאֵר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הָעִנְיָן הַזֶּה בְּעַצְמוֹ, הוּא שֶׁאָמַר (משלי ד׳:כ״ב) ״כִּי חַיִּים הֵם לְמוֹצְאֵיהֶם וּלְכָל בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא״, הָא לָמַדְתָּ שֶׁיֵּשׁ בְּכָל הַמִּצְוֹת תּוֹעֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ.

וְאִם תִּשְׁאַל וְתֹאמַר, מֵאַיִן לָנוּ מִן הַכָּתוּב שֶׁכָּל הַחָכְמוֹת נִכְלָלוֹת בַּתּוֹרָה וְנִמְשָׁכוֹת וְיוֹצְאוֹת מִמֶּנָּה, הִנֵּה שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בֵּאֵר זֶה בְּתוֹךְ רְמָזֵי דְּבָרָיו וְהוּא אָמְרוֹ (שיר ד׳:י״א) ״נוֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתוֹתַיִךְ כַּלָּה דְּבַשׁ וְחָלָב תַּחַת לְשׁוֹנֵךְ וְרֵיחַ שַׂלְמוֹתַיִךְ כְּרֵיחַ לְבָנוֹן״, הִמְשִׁיל הַתּוֹרָה לְכַלָּה, וְכִמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (במדבר ז׳:א׳) ״וַיְהִי בְּיוֹם כַּלּוֹת מֹשֶׁה״ ״כַּלָּת״ כְּתִיב בְּיוֹם שֶׁנִּכְנְסָה כַּלָּה לַחֻפָּה, וְדָרְשׁוּ עוֹד רַבּוֹתֵינוּ ז״ל ״אַל תִּקְרֵי מוֹרָשָׁה אֶלָּא מְאוֹרָסָה״, וְלִמְדָךְ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בַּכָּתוּב הַזֶּה שֶׁכָּל הַחָכְמוֹת הַנִּמְשָׁלוֹת לְנוֹפֶת, כֻּלָּן נוֹטְפוֹת מִשִּׁפְתֵי הַכַּלָּה, וּמַה שֶּׁהִמְשִׁילָן לְנוֹפֶת, לְפִי שֶׁכָּל הַחָכְמוֹת חוּץ מֵחָכְמַת תּוֹרָתֵנוּ כֻּלָּן יֵשׁ בָּהֶם תַּעֲרֹבֶת וְסִיג כַּנּוֹפֶת הַזֶּה שֶׁכּוֹלֵל הַדְּבַשׁ וְשַׁעֲוָה, אֲבָל חָכְמַת תּוֹרָתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה הִיא הַדְּבַשׁ הַנָּמוּר הַנָּקִי מִן הַשַּׁעֲוָה וּמִכָּל פְּסֹלֶת. זֶהוּ אָמְרוֹ (שיר ד׳:י״א) ״דְּבַשׁ וְחָלָב תַּחַת לְשׁוֹנֵךְ״ שֶׁהַדְּבַשׁ וְהֶחָלָב הֵם דְּבָרִים זַכִּים נְקִיִּים מֵאֵין סִיג. וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הִמְשִׁיל תּוֹרָתֵנוּ לְכֶסֶף צָרוּף שֶׁאֵין בּוֹ סִיג, הוּא שֶׁאָמַר (תהילים י״ב:ז׳) ״אִמְרַת ה׳ אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת כֶּסֶף צָרוּף״ וגו׳. וּלְפִי שֶׁיֵּשׁ בְּחָכְמוֹת תּוֹרָתֵנוּ הַנְּקִיָּה וְהַזַּכָּה דְּבָרִים נְקִיִּים רְאוּיִים לְהַסְתִּירָם, מִפְּנֵי זֶה אָמַר ״תַּחַת לְשׁוֹנֵךְ״, כְּלוֹמַר חַיָּב אַתָּה לְהַעֲלִימָם שֶׁלֹּא תּוֹצִיאֵם מִפִּיךָ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי ה׳:י״ז) ״יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ״, וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל: מַאי ״וּלְמַכַּסֶּה עָתִיק״ (ישעיה כ״ג:י״ח) דְּבָרִים שֶׁכִּסָּה עַתִּיק יוֹמִין אַל תְּגַלֵּם. וְלָקַח לְדֻגְמָא אַחַת מִמִּצְוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁהִיא מִן הַדְּבָרִים הָרְאוּיִים לְהַסְתִּירָם, וְהִיא מִצְוַת צִיצִית, זֶהוּ (שיר ד׳:י״א) ״וְרֵיחַ שַׂלְמוֹתַיִךְ כְּרֵיחַ לְבָנוֹן״, וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי רֵיחַ הוּא זִכְרוֹן הַדָּבָר, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בַּקְּרְבָּנוֹת (ויקרא ו׳:ח׳) ״אַזְכָּרָתָהּ רֵיחַ נִיחוֹחַ״, וּכְתִיב בַּצִּיצִית (במדבר

ט״ו:ל״ט) ״וּרְאֵיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם״, וְאָמַר כִּי זִכָּרוֹן אוֹתָם הַמִּצְוֹת כְּזִכָּרוֹן לְבָנוֹן, וְהַלְּבָנוֹן הִיא הַחָכְמָה אֲשֶׁר מִצְוַת צִיצִית רוֹמֶזֶת אֵלֶיהָ, וּשְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם חוּטִין כְּנֶגֶד שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם נְתִיבוֹת פְּלִיאוֹת חָכְמָה, וְהֶבֶן זֶה. וּכְבָר בֵּאֲרוּ לָנוּ רז״ל מַעֲלַת הַתּוֹרָה וּשְׁלֵמוּתָהּ וְהֵיאַךְ הִיא כּוֹלֶלֶת הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים, עַד שֶׁהוֹדִיעוּנוּ שֶׁאִלּוּ נִכְתְּבָה הַתּוֹרָה כְּסִדְרָהּ הָיָה אָדָם יָכוֹל לְהַחֲיוֹת בָּהּ אֶת הַמֵּתִים, שֶׁכֵּן אָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ תְּלִים בְּמִזְמוֹר ״בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם בְּנוֹ״ (תהילים ג׳:א׳), מַאי דִּכְתִיב ״לֹא יָדַע אֱנוֹשׁ עֶרְכָּהּ״ (איוב כ״ח:י״ג), אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: לֹא נִכְתְּבוּ פָּרָשִׁיּוֹתֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה עַל הַסֵּדֶר, שֶׁאִלְמָלֵי נִכְתְּבוּ עַל הַסֵּדֶר כָּל מִי שֶׁהוּא קוֹרֵא בָּהֶן הָיָה יָכוֹל לְהַחֲיוֹת אֶת הַמֵּתִים וְלַעֲשׂוֹת מוֹפְתִים. לְפִיכָךְ נִתְעַלְּמוּ סִדּוּרֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּתְעַלְּמוּ סִדּוּרֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה גְּלוּיִם הֵם לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מ״ד:ז׳) ״וּמִי כָמוֹנִי יִקְרָא וְיַגִּידָהּ וְיַעַרְכָהּ לִי מְשׂוּמִי עַם עוֹלָם וְאוֹתִיּוֹת וַאֲשֶׁר תָּבֹאנָה יַגִּידוּ לָמוֹ״ עַד כָּאן. וְעַתָּה שֶׁלֹּא נִכְתְּבָה כְּסִדְרָהּ זוֹכֶה אָדָם בָּהּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁכֵּן אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי ג׳:ט״ז) ״אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בְּשְׂמֹאלָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד״, קָרָא הָעוֹלָם הַבָּא יָמִין כִּי שָׁם הוּא זוֹכֶה לַאֲרִיכוּת הַיָּמִים לָנֶצַח, לְפִי שֶׁהוּא עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרֹךְ, וְקָרָא הָעוֹלָם הַזֶּה שְׂמֹאל, וְהִזְכִּיר עַל מַעֲלָתוֹ עֹשֶׁר וְכָבוֹד, כִּי כְּשֵׁם שֶׁהָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד הֻכָנָה אֶל הָאָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה לְקַבֵּל הַמַּשְׂכִּלוֹת, כֵּן הָעוֹלָם הַזֶּה הֻכָנָה לִקְנוֹת בּוֹ חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. וְלִמְדָךְ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בַּכָּתוּב זֶה כִּי הָעוֹלָם הַבָּא יֵשׁ בּוֹ אֲרִיכוּת יָמִים לְעוֹלָמִים, וְהָעוֹלָם הַזֶּה הֻכָנָה אֵלָיו. וְדָבָר יָדוּעַ כִּי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָדוֹן כָּל הַנְּבִיאִים, כָּל מַה שֶּׁיָּדַע וְהִשִּׂיג בְּשַׁעֲרֵי הַבִּינָה הַכֹּל יָדַע וְהִשִּׂיג מִן הַתּוֹרָה בְּזִמַּן אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה שֶׁעָמַד בָּהָר. גַּם הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה יָדוּעַ וּמְפֹרָסָם שֶׁהָיְתָה חָכְמָתוֹ רְחָבָה מִנִּי יָם, וְהַכָּתוּב הֵעִיד עָלָיו (מא ה׳:י״א) ״וַיְחַכֵּם מִכָּל הָאָדָם״, וְאֵין סָפֵק כִּי מִתּוֹךְ הַתּוֹרָה לָמַד הַכֹּל. וְחָכְמֵי הָאֱמֶת הֵעִידוּ עַל מַעֲלָתוֹ הַגְּדוֹלָה וְהַנִּשְׂאָה שֶׁעָלָה אֵלֶיהָ מִתּוֹךְ חָכְמַת הַתּוֹרָה, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ רז״ל: שְׁלֹמֹה מָלַךְ עַל הָעֶלְיוֹנִים וְעַל הַתַּחְתּוֹנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ד״ה א כט) ״וַיֵּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל כִּסֵּא ה׳ לְמֶלֶךְ״.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְעוֹרֵר כָּאן מַדּוּעַ קָרָא הַכָּתוּב כִּסֵּא שְׁלֹמֹה כִּסֵּא הַשֵּׁם, וְהֵיאַךְ יָכוֹל הַכָּתוּב לְהַמְשִׁיל כִּסֵּא חֹל לְכִסֵּא קֹדֶשׁ.

אֲבָל הָעִנְיָן כִּי כִּסֵּא שְׁלֹמֹה הוּא דִּגְמָא. וְרז״ל חַכְמֵי הָאֱמֶת יוֹדְעֵי הַצְּפוּנוֹת אֲשֶׁר דִּבְּרֵיהֶם כַּדְּרְבוֹנוֹת הֻבִיאוּ עַל זֶה מַאֲמָר מְעוֹרֵר נִפְלָא, רֵיחוֹ כְּשֶׁמֶן הַטּוֹב מֹרַק, מַאֲמָר מֵאִיר עֵינֵי הַשֵּׂכֶל וּמַבְהִיק כְּבָרָק, וְהוּא מִן הַמַּאֲמָרִים אֲשֶׁר פִּזְּרוּם בְּסִפְרֵיהֶם, גְּנָזוּם וְהִצְפִּינוּם בְּמִדְרָשֵׁיהֶם, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ: תְּנֵי רַבִּי חִיָּא, מֶלֶךְ עוֹלֶה תִּשְׁעִים, מְלַמֵּד שֶׁאֵין כְּבוֹדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹרֶה בְּפָחוֹת מִתִּשְׁעִים אֶלֶף רִבְבוֹת מַלְאָכִים. וְהַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה תִּשְׁעִים

אֶלֶף כְּסָאוֹת לְפָנָיו, תִּשְׁעִים אֶלֶף קָתֶדְרֵי זָהָב הָיוּ לוֹ סְבִיב הַכִּסֵּא, וְשָׁם יוֹשְׁבִים הַחֲכָמִים וְתַלְמִידֵיהֶם, פַּחוֹת וּסְגָנִים כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם, וְשִׁבְעִים קָתֶדְרָאוֹת כְּנֶגֶד הַכִּסֵּא לְשִׁבְעִים סַנְהֶדְרִין, וּשְׁתֵּי קָתֶדְרָאוֹת נֶגְדּוֹ, אַחַת לְגַד הַחוֹזֶה וְאַחַת לְנָתָן הַנָּבִיא, וְכִסֵּא אֶחָד לִימִינוֹ לְבַת שֶׁבַע אִמּוֹ, עַד כָּאן. כָּל הַקָּתֶדְרָאוֹת הָאֵלּוּ הַתִּשְׁעִים אֶלֶף וְהַשִּׁבְעִים וְהַשְּׁתַּיִם וְאֶחָד הַכֹּל דֶּגְמָא, וּמַה שֶּׁחִלֵּק הַמַּאֲמָר הַזֶּה בִּלְשׁוֹן קָתֶדְרָא וּלְשׁוֹן כִּסֵּא וְלֹא הִזְכִּיר אֶת כֻּלָּן בְּשֵׁם קָתֶדְרָא אוֹ לְכֻלָּן בְּשֵׁם כִּסֵּא, הַכֹּל לְעִנְיָן מְכֻוָּן. וְכֵן מַה שֶּׁכָּתוּב בְּכִסֵּא שְׁלֹמֹה (מלכים א י׳:י״ט-כ׳) ״וְיַדֹּת מִזֶּה וּמִזֶּה אֶל מְקוֹם הַשֶּׁבֶת וּשְׁנַיִם אֲרָיוֹת עֹמְדִים אֵצֶל הַיַּדוֹת״ וּכְתִיב ״וּשְׁנֵים עָשָׂר אֲרָיִים עֹמְדִים שָׁם עַל שֵׁשׁ הַמַּעֲלוֹת מִזֶּה וּמִזֶּה לֹא נַעֲשָׂה כֵן לְכָל מַמְלְכוֹת״, הַיַּדוֹת אֲשֶׁר לַכִּסֵּא וּשְׁנֵים עָשָׂר אֲרָיִים הַכֹּל דֶּגְמָא, הַיַּדוֹת הֵן הַמִּדּוֹת שֶׁבָּהֶן נִבְרָא הָעוֹלָם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיה מ״ח:י״ג) ״אַף יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ וִימִינִי טִפְּחָה שָׁמָיִם״, וּשְׁנֵי הָאֲרָיוֹת – שְׁנֵי הַשָּׂרִים הָאַדִּירִים הַנּוֹדָעִים בִּשְׁמוֹתֵיהֶן אֶחָד לְיָמִין וְאֶחָד לִשְׂמֹאל, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אֵצֶל הַיַּדוֹת, וי״ב אֲרָיִים שְׁנֵים עָשָׂר מַנְהִיגִים מַקִּיפִים אֶת הַכִּסֵּא, שֶׁלִּשָּׁה לְכָל רוּחַ וְרוּחַ מֵאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כִּי כֵן סִדּוּר הַדְּגָלִים בַּמִּדְבָּר שֶׁהָיוּ מַקִּיפִים אֶת הָאָרוֹן. וּמִפְּנֵי זֶה הָיָה רָאוּי לְהִקָּרֵא כִּסֵּא שְׁלֹמֹה ״כִּסֵּא ה׳״. וּמֵאַיִן יָדַע שְׁלֹמֹה תַּכְסִיסֵי רָם וּמִתְנַשֵּׂא וְהִדּוּרֵי הַשָּׂרָה הָעֲצוּמָה וְהַמַּעֲלָה הַנִּפְלָאָה וְהָרָמָה אֲשֶׁר בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, עַד שֶׁעָשָׂה בְּדֶגְמָתוֹ כִּסֵּא שֶׁלֹּא נַעֲשָׂה כֵן לְכָל הַמַּמְלְכוֹת, כָּל זֶה יָדַע וְהִשִּׂיג בְּחָכְמַת הַתּוֹרָה. וּמֵאַיִן תָּבֹא לוֹ הַמַּלְכוּת לִהְיוֹת מוֹלֵךְ בָּעֶלְיוֹנִים, אֶלָּא מִתּוֹךְ חָכְמַת הַתּוֹרָה שֶׁהִיא מִן הָעֶלְיוֹנִים. וּמָצִינוּ שֶׁמִּתּוֹךְ חָכְמָתוֹ הַגְּדוֹלָה שֶׁלָּמַד מִן הַתּוֹרָה חִבֵּר שְׁלֹשָׁה סְפָרִים, וְהֵם מִשְׁלֵי וְשִׁיר הַשִּׁירִים וְקֹהֶלֶת, וְהוּא אָמְרוֹ (מלכים א ה׳:י״א) ״וַיֶּחְכַּם מִכָּל הָאָדָם מֵאֵיתָן הָאֶזְרָחִי וְהֵימָן וְכַלְכֹּל וְדַרְדַּע בְּנֵי מָחוֹל״, וּכְתִיב (מלכים שם) ״וַיְדַבֵּר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מָשָׁל וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וְאֶלֶף״ וּכְתִיב (מלכים שם) ״וַיְדַבֵּר עַל הָעֵצִים מִן הָאֶרֶז אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן וְעַד הָאֵזוֹב אֲשֶׁר יוֹצֵא בַּקִּיר וַיְדַבֵּר עַל הַבְּהֵמָה וְעַל הָעוֹף וְעַל הָרֶמֶשׂ וְעַל הַדָּגִים״, הַכְּתוּבִים הָאֵלּוּ מְבָאֲרִים שֶׁפַּע הַחָכְמָה אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה, שֶׁכְּלַל אוֹתָהּ בִּשְׁלֹשָׁה חִבּוּרִים אֵלֶּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַיְדַבֵּר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מָשָׁל״.

וְנִרְאָה לִי כִּי ״אֲלָפִים״ מִלְּשׁוֹן לִמּוּד הַחָכְמָה כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב ״וַאֲאַלֶּפְךָ חָכְמָה״ (איוב ל״ג:ל״ג) וְיִהְיֶה ״שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים״ כְּאִלּוּ אָמַר שְׁלֹשֶׁת חִבּוּרִים, וְרָמַז אוֹתָם בִּשְׁמָם, הָאֶחָד מִשְׁלֵי, וְהַשֵּׁנִי שִׁיר הַשִּׁירִים, הוּא שֶׁאָמַר ״וַיְהִי שִׁירוֹ״ רָמַז לְשִׁיר הַשִּׁירִים, וְהַזָּכִיר ״חֲמִשָּׁה וָאֶלֶף״, אוֹת אָלֶ״ף מַמָּשׁ, וְהַכַּוָּנָה כִּי יְסוֹד שִׁיר הַשִּׁירִים מְחֻבָּר עַל יְסוֹד ה״א הָאֲחֲרוֹנָה שֶׁבְּשֵׁם הוי״ה הַנִּקְרֵאת ״כֹּל״, וְעַל כֵּן יִקְרָאֶנָּה תָּמִיד ״אֱחוֹתִי כַלָּה״ שֶׁהֲרֵי מִלַּת ״כַּלָּה״ כּוֹלֶלֶת שְׁנֵיהֶם מִלַּת ״כֹּל״ וְה״א בָּאַחֲרוֹנָה, וּכְשֶׁאָמַר ״וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וָאֶלֶף״ בֵּאֵר כִּי

הָיָה יְסוֹד שִׁירוֹ וְעִקָּרוֹ הֵ"א, "וַיְדַבֵּר עַל הָעֵצִים מִן הָאֶרֶז אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן" זֶה סֵפֶר קֹהֶלֶת הַמְיֻסָּד עַל חָכְמַת הַטֶּבַע, וְהִסְתַּכֵּל אֵיךְ נִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל הַחִבּוּרִים בִּלְשׁוֹן "וַיְדַבֵּר", וּבְחִבּוּר שִׁיר הַשִּׁירִים שֶׁהוּא קֹדֶשׁ קָדָשִׁים נִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ בִּלְשׁוֹן הֲוָיָה וְאָמַר "וַיְהִי שִׁירוֹ", לְפִי שֶׁהוּא מְחֻבָּר עַל יְסוֹד הַהֲוָיָה.

וּמִמַּעֲלוֹת הַתּוֹרָה מַה שֶּׁנִּבְרֵאת קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל הָיְתָה הַתּוֹרָה כְּתוּבָה לְפָנָיו בְּאֵשׁ שְׁחוֹרָה עַל גַּבֵּי אֵשׁ לְבָנָה, וְזוֹ אַחַת מִן הַכַּוָּנוֹת שֶׁבְּ"בְּרֵאשִׁית" שֶׁהִתְחִילָה תּוֹרָה בְּאוֹת בֵּי"ת, כְּלוֹמַר שְׁנֵי אֲלָפִים שֶׁהוּא רֵאשִׁית, וְלוּלֵי שֶׁהַדָּבָר כֵּן וְהָיָה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם כּוֹתֵב כְּמַעֲתִּיק מִסֵּפֶר קַדְמוֹן הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר בְּתְחִלַּת הַתּוֹרָה "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל מֹשֶׁה", וְעַל כֵּן הִתְחִיל בַּמֶּה שֶׁהִתְחִיל, וְדָרְשׁוּ רז"ל: אָמַר רַבִּי יִצְחָק לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" אֶלָּא מֵ"הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" לְפִי שֶׁהִיא מִצְוָה רִאשׁוֹנָה שֶׁנִּצְטַוּוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל וּמִפְּנֵי מָה פָּתַח בִּ"בְּרֵאשִׁית" מִשּׁוּם (תהלים קי"א:ו') "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ". וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר כִּי כֵּיוָן שֶׁהַמִּצְוֹת הֵם עִקַּר הַתּוֹרָה לֹא הָיָה רָאוּי לִהְיוֹת פֶּתַח דְּבָרֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה כִּי אִם בְּמִצְוָה, וּמַה לָּנוּ לְסִפּוּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, הָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן מְסוּר לְקַבָּלַת יִשְׂרָאֵל וְשֶׁלֹּא יִכָּתֵב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה, וְהָיְתָה הַתְּשׁוּבָה מִשּׁוּם "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ" כְּלוֹמַר הַמְשִׁיךְ לָנוּ כֹּחַ מַעֲשָׂיו שֶׁהִתְפָּרְסֵם מַלְכוּתוֹ מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעָלוֹתָיו מִמַּשׁ שֶׁחִדֵּשׁ וְהִמְצִיא מֵאַיִן הַנִּמְצָאִים כֻּלָּם, לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן הַגָּדוֹל הַזֶּה מְסוּר בְּיַד הַקַּבָּלָה רַק שֶׁתָּעִיד עָלָיו הַתּוֹרָה, כִּי מִתּוֹךְ אֱמוּנַת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם יַשִּׂיג הָאָדָם יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעָלוֹתָיו, וְזֹאת הִיא הַשָּׁגָה הַפְּרָטִית הָאֶפְשָׁרִית כִּי הַהַשָּׁגָה מִצַּד עַצְמוֹ וּמַהוּתוֹ נִמְנַעַת הִיא לְפִי שֶׁעֵינֵנוּ נִסְתָּר וְנֶעְלָם אַף מִן הַמַּלְאָכִים. וְהָעִנְיָן הַגָּדוֹל הַזֶּה נִכְלָל בְּפָסוּק אֶחָד מִסֵּפֶר מִשְׁלֵי וְהוּא זֶה: "כְּבוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר וּכְבוֹד מְלָכִים חֲקֹר דָּבָר" (משלי כ"ה:ב'), שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם גִּלָּה לָנוּ בָּזֶה עַל יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא שְׁנֵי חֲלָקִים, נִמְנָע וְאֶפְשָׁר: הַנִּמְנָע הוּא הַחֲקִירָה עַל הַשָּׂגָתוֹ מִצַּד עַצְמוֹ וּמַהוּתוֹ, וְעַל זֶה אָמַר "הַסֵּתֶר דָּבָר"; הָאֶפְשָׁר הוּא חֲקִירַת מַלְכוּתוֹ מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעָלוֹתָיו, וְעַל זֶה אָמַר "וּכְבוֹד מְלָכִים חֲקֹר דָּבָר". וְהַכָּתוּב הַזֶּה דָּבֵק עִם הַכָּתוּב שֶׁאַחֲרָיו (שם) "שָׁמַיִם לְרוּם וָאָרֶץ לְעֹמֶק" שֶׁהֵם כְּלַל הַמְּצִיאוּת, וְהוֹדִיעָנוּ בָּזֶה כִּי הַחֲקִירָה הַזֹּאת הָאֶפְשָׁרִית הִיא "שָׁמַיִם לְרוּם וָאָרֶץ לְעֹמֶק" שֶׁהֵם כְּלַל הַמְּצִיאוּת כֻּלּוֹ, כִּי מִלַּת "שָׁמַיִם" כּוֹלֶלֶת הַגַּלְגַּלִּים, וּמִלַּת "לְרוּם" כּוֹלֶלֶת הַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם לְמַעְלָה מֵהֶם, "וָאָרֶץ לְעֹמֶק" כּוֹלֵל כָּל נִבְרְאֵי הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַיְּבָשָׁה וְהַיָּם עַד מַעֲמַקֵּי תְּהוֹמוֹת, "וְלֵב מְלָכִים אֵין חֵקֶר" כְּנֶגֶד הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן הַנִּמְנָע שֶׁעָלָיו הִזְכִּיר "הַסֵּתֶר דָּבָר". וְהִזְכִּיר "לֵב

מְלָכִים" כִּי עֻצַּם הַשֵּׁם הַנִּסְתָּר אֵין לַחֲקֹר עָלָיו כִּי זֶה מִן הַנִּמְנָע, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר לְאִיּוֹב (איוב י"א:ז') "הַחֵקֶר אֱלוֹהַּ תִּמְצָא אִם עַד תַּכְלִית שַׁדַּי תִּמְצָא".

וְהִנֵּה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שָׁאַל שְׁתַּיִם אֵלֶּה: (שמות ל"ג:י"ט) "הוֹדִיעֵנִי נָא אֶת דַּרְכֶּךָ" הוּא הַחֵלֶק הָאֶפְשָׁר, וְהוּשַׁב בָּזֶה "אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ" (שם); "הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבוֹדֶךָ" הוּא הַחֵלֶק הַנִּמְנָע, וְהוּשַׁב בָּזֶה "לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנָי". וְהִנֵּה שְׁתַּיִם אֵלֶּה כְּשֵׁם שֶׁחַיָּב אָדָם וּמְצֻוֶּה עָלָיו לְהִמָּנַע מֵחֵקֶר הַחֵלֶק הַנִּמְנָע, כֵּן מְצֻוֶּה וְחוֹבָה עָלָיו לִדְרֹשׁ וְלַחֲקֹר עַל הַחֵלֶק הָאֶפְשָׁר, כִּי בָּזֶה יִתְרַצֶּה עֶבֶד אֶל אֲדוֹנָיו וְנַדָּעֵנוּ מִתּוֹךְ פְּעֻלּוֹתָיו. וְעַל כֵּן חִיְּבָה הַחָכְמָה שֶׁתַּתְחִיל הַתּוֹרָה בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם, לְהַגִּיד לְעַמּוֹ כֹּחַ מַעֲשָׂיו. וּמִפְּנֵי שֶׁכָּל שָׁרְשֵׁי הָאֱמוּנָה נִסְמָכִים וְנִשְׁעָנִים עַל אֱמוּנַת הַחִדּוּשׁ, כִּי הַחִדּוּשׁ מוֹפֵת עַל הַהַשְׁגָּחָה וְהַהַשְׁגָּחָה מוֹפֶת עַל גֹּדֶל הַנִּבּוּאָה וְעַל אֲמִתַּת עֹנֶשׁ וְשָׂכָר, וְכָל הָעִקָּרִים הַגְּדוֹלִים הָאֱלֹהָ מִתְבָּאֲרִים מִן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת, הוֹדִיעָנוּ תְּחִלָּה כִּי הָעוֹלָם מְחֻדָּשׁ, נִבְרָא יֵשׁ מֵאַיִן אַחַר שֶׁהָיָה רֵאשִׁיתוֹ תֹּהוּ וָבֹהוּ, וּבָרָא כָּל הַנִּמְצָאִים בְּשִׁשָּׁה יָמִים וּבַשִּׁשִּׁי בָּרָא אָדָם וְהִשְׁגִּיחַ עָלָיו בִּשְׁלִשָּׁה עִנְיָנִים, בַּבְּרִיאָה וּבִיצִירָה וּבָעֲשִׂיָּה, וְצִוָּה עָלָיו בְּמִצְוַת עֲשֵׂה וּבְמִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה, וְכָל זֶה עֵדוּת וּמוֹפֵת גָּמוּר עַל הַהַשְׁגָּחָה וְעַל הַנִּבּוּאָה, כִּי יְדַבֵּר ה' אֶת הָאָדָם וְיִצָּוֶה עָלָיו לַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁיִּרְצֶנּוּ וְיִמָּנַע מִמֶּנּוּ מַה שֶּׁיְּרַחֲיקֶנּוּ, וְעִם זֶה נִתְבָּאֵר הַשָּׂכָר וְהָעֹנֶשׁ לַצַּדִּיק וְלָרָשָׁע, נִתְבָּאֵר הַשָּׂכָר שֶׁהִנִּיחוֹ בְּגַן עֵדֶן בְּהִיוֹתוֹ זַכַּאי בְּאָמְרוֹ (בראשית ב':ט"ו) "וַיַּנִּיחֵהוּ בְגַן עֵדֶן", וְנִתְבָּאֵר הָעֹנֶשׁ בְּחֶטְאוֹ שֶׁגֵּרַשׁ אוֹתוֹ מִשָּׁם, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ג':כ"ד) "וַיְגָרֶשׁ אֶת הָאָדָם". וְגַם נִתְבָּאֵר הָעֹנֶשׁ לְקַיִן עַל הָרְצִיחָה וְהַשָּׂכָר לַחֲנוֹךְ שֶׁהִתְהַלֵּךְ עִם הָאֱלֹהִים. גַּם עֹנֶשׁ אַנְשֵׁי דּוֹר הַמַּבּוּל עַל מַעֲשֵׂה הַזְּנוּת, וְהוּא שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם הַמַּבּוּל, וְהַשָּׂכָר לְנֹחַ הַצַּדִּיק אֲשֶׁר מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה' וְנִצַּל. הָא לָמַדְתָּ שֶׁכָּל הָעִקָּרִים הָעֲצוּמִים הָאֵלֶּה נִמְשָׁכִים מֵאֱמוּנַת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וְכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ מְיֻסֶּדֶת וּבְנוּיָה עֲלֵיהֶם, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מְחַיֵּב אֶת חֲבֵרוֹ: חִדּוּשׁ הָעוֹלָם מְחַיֵּב הַהַשְׁגָּחָה, וְהַהַשְׁגָּחָה מְחַיֶּבֶת הָעֹנֶשׁ וְהַשָּׂכָר וּמְחַיֶּבֶת אֶת הַנִּבּוּאָה, וּמִתּוֹךְ הַנִּבּוּאָה תָּבֹא הַתּוֹרָה. וְאִם כֵּן מֻכְרָח הָיָה לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: **"בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ"**.

בְּרֵאשִׁית עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" כְּאִלּוּ אָמַר "בָּרִאשׁוֹנָה", וּמַה שֶּׁלֹּא אָמַר "בָּרִאשׁוֹנָה" מִפְּנֵי שֶׁמִּלַּת "בְּרֵאשִׁית" כּוֹלֶלֶת טְעָמִים גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים רַבִּים וְנִכְבָּדִים מַה שֶּׁלֹּא תִּכְלוֹל מִלַּת "בָּרִאשׁוֹנָה".

וְעַל דַּעַת רַשִׁ"י מִלַּת "רֵאשִׁית" סְמוּכָה, וְכֵן כָּל "בְּרֵאשִׁית" שֶׁבַּמִּקְרָא, וְלֹא נִבְרָא בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן רַק הָאוֹר בִּלְבַד, וְשִׁעוּר הַכָּתוּב "בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹּהוּ וָבֹהוּ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" וְהַכֹּל נִמְשָׁךְ אַחַר הָאוֹר, וְאָמַר כִּי הוּא כְּמוֹ (הושע

א׳:ב׳) ״תְּחִלַּת דִּבֶּר ה׳ בְּהוֹשֵׁעַ וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל הוֹשֵׁעַ״, וְדַעְתּוֹ ז״ל שֶׁאִם הָיְתָה כַּוָּנַת הַכָּתוּב שֶׁנִּבְרְאוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב ״בָּרִאשׁוֹנָה״.

אֲבָל הָעִקָּר הוּא שֶׁהִיא מִלָּה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, אֵיזֶנָּה סְמוּכָה, וְהִיא כְּאִלּוּ אָמַר ״בָּרִאשׁוֹנָה״. וְהָעֵד עַל זֶה טַעַם הַמִּלָּה. וְעִנְיַן הַפָּרָשָׁה כִּי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ עִם תּוֹלְדוֹתֵיהֶם נִבְרְאוּ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מֵאַיִן גָּמוּר וּמֵאֶפֶס מַחְלָטֶת, וְכֵן מֵעִיד לְשׁוֹן ״בָּרָא״ שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוֹצָאַת יֵשׁ מֵאַיִן. וְזֶהוּ דַּעַת רַבִּי נְחֶמְיָה שֶׁבְּיוֹם רִאשׁוֹן נִבְרָא כָּל הָעוֹלָם, שֶׁכֵּן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: בְּשִׁשָּׁה יָמִים נִבְרָא כָּל הָעוֹלָם, שֶׁכֵּן כְּתִיב בְּמַעֲשֵׂה שֶׁל כָּל יוֹם וְיוֹם ״וַיְהִי כֵן״. רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר: בְּיוֹם אֶחָד נִבְרָא כָּל הָעוֹלָם, שֶׁכֵּן כְּתוּב: ״תּוֹצֵא הָאָרֶץ״ דָּבָר שֶׁהוּא פָּקוּד וּמוּכָן בְּיָדֵהּ מִבְּרֵאשִׁית. מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁזָּרַע שֵׁשׁ שְׁעוֹרִים בְּבֵית אַחַת, זֶה יָצָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן וְזֶה בַּשֵּׁנִי וְזֶה בַּשְּׁלִישִׁי וְכֵן כֻּלָּם. וּבְרוּר דַּעַת רַבִּי נְחֶמְיָה בַּמָּשָׁל הַזֶּה, כִּי הַחֹמֶר שֶׁמִּמֶּנּוּ הָיָה הַכֹּל נִבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, וְאַחַר כֵּן נִבְרְאוּ כָּל הַנִּבְרָאִים בְּשִׁשָּׁה יָמִים מֵחֶלְקֵי הַחֹמֶר כָּל אֶחָד וְאֶחָד בְּיוֹמוֹ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: (תהלים ל״ג:ט׳) ״כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי״, בֵּאֵר כִּי הַכֹּל הָיָה בַּאֲמִירָה וּבַהֲוָיָה אַחַת, וְאַחַר כֵּן צִוָּה דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ וְהֶעֱמִיד הַדְּבָרִים וְהוֹצִיאָם לַפֹּעַל.

אֱלֹהִים, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לְשׁוֹן אֱילוּת, וּפֵירוּשׁוֹ בַּעַל הַכֹּחוֹת כֻּלָּם, וּמִזֶּה הַטַּעַם לֹא אָמַר ״אֵל״ וְלֹא ״אֱלוֹהַּ״ כִּי אִם ״אֱלֹהִים״ בִּלְשׁוֹן רַבִּים. וְכֵן (יהושע כ״ד:י״ט) ״אֱלֹהִים קְדוֹשִׁים הוּא״, כִּי הוּא כּוֹלֵל הַקְּדוּשׁוֹת כֻּלָּם. וְכֵן דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן בְּמֻמְשֶׁלֶת הַשְּׁפָלִים: ״אֲדוֹנִים קָשֶׁה״ בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְזֶה לְגֹדֶל מַעֲלַת הָאָדוֹן וּלְרִבּוּי מִינֵי הַמֶּמְשָׁלָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ, וְזֶה בְּבָשָׂר וָדָם, אַף כִּי בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֲשֶׁר מִינֵי הַמֶּמְשָׁלָה שֶׁלּוֹ אֵין לָהֶם מִסְפָּר וְכָל הַמּוֹשְׁלִים אֵין מֶמְשַׁלְתָּם רַק מִמֶּנּוּ, וְהוּא אֶחָד וְכֹחוֹתָיו רַבִּים. וְכֵן מִנְהַג הַלָּשׁוֹן בִּשְׁאָר הַמִּלּוֹת (שמות י״ב:מ״ב) ״לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא״, ״יוֹם כִּפּוּרִים הוּא״. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי נִקְרָא ״אֱלֹהִים״ בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם לְפִי שֶׁבָּרָא עוֹלָמוֹ בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה, הוּא שֶׁכָּתוּב: (משלי ג׳:י״ט) ״ה׳ בְּחָכְמָה יָסַד אָרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה״.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, הַשֵּׁם הַזֶּה עִנְיָנוֹ שׁוֹפֵט, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שמות כ״ב:כ״ז) ״אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל״ וְתִרְגֵּם אוּנְקְלוֹס ״דַּיָּנָא״, וּפְסוּק מָלֵא הוּא: (תהלים ע״ה:ח׳) ״כִּי אֱלֹהִים שׁוֹפֵט זֶה יַשְׁפִּיל וְזֶה יָרִים״. וְנִקְרָא בְּכָאן בַּשֵּׁם הַזֶּה עַל שֵׁם שֶׁבָּרָא הָעוֹלָם בְּמִדַּת הַדִּין.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, הַשֵּׁם הַזֶּה שְׁתֵּי מִלּוֹת הֵם: אֵל הֵם, וְהֵן הֵנָּה פֵּירוּשׁ הַיּוֹ״ד (קהלת י״ב:א׳) ״וּזְכֹר אֶת בּוֹרְאֶיךָ״ מָלֵא בְּיוֹ״ד, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ. מִלַּת ״אֵת״ בְּכָל מָקוֹם לְרַבּוֹת. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בָּאוּ שְׁנֵי ״אֶתְיִן״ הַלָּלוּ לְרַבּוֹת אֶת שְׁנֵי חֲמָרִים שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֶחָד שֶׁעָשָׂה מִמֶּנּוּ שָׁמַיִם וְאֶחָד

שֶׁעָשָׂה מִמֶּנּוּ אֶרֶץ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", בֵּאֵר כִּי הָאָרֶץ אַחֲרֵי הַבְּרִיאָה הַזֹּאת הָיְתָה "תֹהוּ וָבֹהוּ", וּפֵירוּשׁ "תֹהוּ וָבֹהוּ" חֹמֶר וְצוּרָה, כְּלוֹמַר שֶׁהִלְבִּישׁ לְאוֹתוֹ חֹמֶר צוּרָה, וְזֶהוּ (ישעיה ס"ו:ב') "וְאֶת כָּל אֵלֶּה יָדִי עָשָׂתָה וַיִּהְיוּ כָל אֵלֶּה", וְאָמַר "וְאֶת כָּל אֵלֶּה" כְּלוֹמַר כָּל אֵלֶּה הַנִּמְצָאִים יָדִי עָשָׂתָה, וְאַחַר כָּךְ "וַיִּהְיוּ כָל אֵלֶּה" בְּצוּרָתָם עַתָּה. וּלְפִי זֶה הַחֹמֶר נִבְרָא תְּחִלָּה וְאַחֲרָיו לֹא הָיְתָה בְּרִיאָה כִּי אִם יְצִירָה וַעֲשִׂיָּה, לְפִי שֶׁהַכֹּל הִמְצִיא מִמֶּנּוּ וְהִלְבִּישׁ הַצּוּרוֹת, וּבִבְרִיאָה זוֹ שֶׁהִיא כְּנֶקֻדָּה קְטַנָּה דַּקָּה וְאֵין בָּהּ מַמָּשׁ נִבְרְאוּ כָּל הַנִּבְרָאִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ.

וְעַל דָּרְךְּ הַמִּדְרָשׁ "אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ" "אֵת הַשָּׁמַיִם" לְרַבּוֹת חַמָּה וּלְבָנָה כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, וְ"אֵת הָאָרֶץ" לְרַבּוֹת אִילָנוֹת וּדְשָׁאִים וְגַן עֵדֶן, וְהַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כְּלַל כָּל הַנִּבְרָאִים בַּעֲלֵי גּוּף.

פסוק ב

וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ. הוּא הַחֹמֶר שֶׁאֵין בּוֹ מַמָּשׁ וְאֵין הַשֵּׁם נִתְפָּס בּוֹ, וְהוּא מִלְּשׁוֹן רז"ל "בְּתוֹהֶא עַל הָרִאשׁוֹנוֹת", שֶׁאִם בָּא אָדָם לִגְזוֹר בּוֹ שׁוּם דָּבָר, תּוֹהֶה וְנִמְלָךְ לְקִרְוֹתוֹ בְּשֵׁם אַחֵר, לְפִי שֶׁלֹּא לָבַשׁ צוּרָה שֶׁיִּתְפַּשׂ בָּהּ הַשֵּׁם, וְהַחֹמֶר הַזֶּה נִקְרָא בִּלְשׁוֹן הַתּוֹרָה "תֹּהוּ" וּבִלְשׁוֹן הַפִּילוֹסוֹפִים "הִיוּלִי". "וָבֹהוּ" הוּא הַצּוּרָה הַנִּלְבֶּשֶׁת לַחֹמֶר, וְהִיא מִלָּה מוּרְכֶּבֶת: בּוֹ הוּא, כְּלוֹמַר דָּבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צוּרָה, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב: (ישעיה ל"ד:י"א) "וְנָטָה עָלֶיהָ קַו תֹּהוּ וְאַבְנֵי בֹהוּ", יְחֵס הַקַּו לְ"תֹּהוּ" שֶׁהוּא הַחֹמֶר שֶׁאֵין בּוֹ מַמָּשׁ לְפִי שֶׁהַקַּו הוּא שְׁיָרָאֶה הָאוּמָן מַחְשֶׁבֶת הַבִּנְיָן שֶׁהוּא מְקַוֶּה לַעֲשׂוֹת וְהַמַּלָּה נִגְזֶרֶת מִן (תהלים מ:ב') "קַוֹּה קִוִּיתִי ה'". וְיִחֵס הָאֲבָנִים לְ"בֹהוּ" שֶׁהוּא הַצּוּרָה, לְפִי שֶׁהָאֲבָנִים הֵם צוּרַת הַבִּנְיָן, וְיָבֹא הַקֵּשׁוּר בִּשְׁנֵי הַכְּתוּבִים אֱלֹהּ: בַּתְּחִלָּה בָּרָא יֵשׁ מֵאַיִן בַּעַל הַכֹּחוֹת כֻּלָּן חֹמֶר הַשָּׁמַיִם וְחֹמֶר הָאָרֶץ, וְ"הָאָרֶץ" אַחֲרֵי הַבְּרִיאָה הַזֹּאת הָיְתָה "תֹּהוּ", כְּלוֹמַר חֹמֶר אֵין בּוֹ מַמָּשׁ, וְהָיְתָה "בֹהוּ", שֶׁהִלְבִּישׁ אוֹתָהּ צוּרָה. וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב אַרְבַּע יְסוֹדוֹת שֶׁיֵּשׁ בְּצוּרָה זוֹ, וְהֵם הָאֵשׁ וְרוּחַ וְהַמַּיִם וְהֶעָפָר, וּמִלַּת "הָאָרֶץ" כּוֹלֶלֶת אַרְבָּעְתָּם, וְהוּא כְּלַל הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל, וְאַף עַל פִּי שֶׁיְּסוֹד הֶעָפָר הוּא אַחֲרוֹן, הִזְכִּירוֹ רִאשׁוֹן וּבוֹ יְדַבֵּר, וְעַל כֵּן הִתְחִיל מִן הָאָרֶץ שֶׁהִיא הַנְּקֻדָּה. וְהַפִּילוֹסוֹפִים קְרָאוּהָ "נְקֻדָּה" לְפִי שֶׁהִיא קְבוּעָה וְקַיֶּמֶת אֵין לָהּ תְּנוּעָה בְּתוֹכָם כְּנְקֻדָּה בְּתוֹךְ הָעִגּוּל, וּקְרָאוּהָ "נְקֻדָּה" לְפִי שֶׁהִיא קְבוּעָה וְקַיֶּמֶת אֵין לָהּ תְּנוּעָה כְּלָל בִּכְלָלָהּ רַק בַּחֲלָקֶיהָ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: (קהלת א':ד') "וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת", וְהִנֵּה הִיא בְּהֵפֶךְ מִן הַגַּלְגַּל הָעֶלְיוֹן הַמַּקִּיף, כִּי זֶה עֶלְיוֹן בְּתַכְלִית הַדַּקּוּת וְהַזִּכּוּת, וְזוֹ תַּחְתּוֹן בְּתַכְלִית הָעֲבִי וְהָעֲכִירוּת. וְאַחַר שֶׁהִתְחִיל מִן הָאָרֶץ, חָזַר לְסַדֵּר הַיְסוֹדוֹת בְּסִדּוּר הָרָאוּי וְהוּא הָאֵשׁ וְהָרוּחַ וְהַמַּיִם, הִזְכִּיר "וְחֹשֶׁךְ", הוּא הָאֵשׁ הַיְסוֹדִית שֶׁהִיא חֲשׁוּכָה, וְהִקְדִּימוֹ לְרוּחַ מִפְּנֵי

שֶׁהָאֵשׁ מַקִּיף עַל הָרוּחַ, וְהַקְּדִים הָרוּחַ לַמַּיִם כִּי הָרוּחַ מַקִּיף עַל הַמַּיִם וְהַמַּיִם מַקִּיפִים עַל הָאָרֶץ. וְהַסֵּדֶר הַזֶּה בְּעַצְמוֹ מָצָאנוּ בְּסֵפֶר קֹהֶלֶת וּבְסֵפֶר אִיּוֹב, וּכְשֵׁם שֶׁהִתְחִיל כָּאן מִן הַנְּקֻדָּה, שֶׁאָמַר "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", כֵּן הִתְחִיל בְּסֵפֶר קֹהֶלֶת מִן הַנְּקֻדָּה, שֶׁאָמַר "וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת", וְהִזְכִּיר אַחֲרֵי כֵן: (קהלת א׳:ה׳) "וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ", זֶהוּ יְסוֹד הָאֵשׁ, וְאָמַר אַחֲרֵי כֵן: "סוֹבֵב סֹבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ", וְאָמַר אַחֲרֵי כֵן: "כָּל הַנְּחָלִים הוֹלְכִים אֶל הַיָּם". וְכֵן בְּאִיּוֹב הִתְחִיל מִן הַנְּקֻדָּה גַּם כֵּן, שֶׁאָמַר: (איוב כ״ח:כ״ד) "כִּי הוּא לִקְצוֹת הָאָרֶץ יַבִּיט תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם יִרְאֶה", זֶהוּ יְסוֹד הָאֵשׁ, (איוב שם) "לַעֲשׂוֹת לְרוּחַ מִשְׁקָל וּמַיִם תִּכֵּן בְּמִדָּה", הוּא הַסִּדּוּר עַצְמוֹ שֶׁבְּכָאן בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית גַּם בְּסֵפֶר קֹהֶלֶת, לְפִי שֶׁשְּׁלִשְׁתָּם סִפְרֵי הַמֶּחְקָר, וְדִבְרֵיהֶם מְיֻסָּדִים עַל חָכְמַת הַטֶּבַע. וְהוֹדִיעָנוּ הַכָּתוּב בְּכָאן בְּאָמְרוֹ "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", כִּי הָאָרֶץ לָבְשָׁה צוּרָה, וְהַחֹשֶׁךְ שֶׁהוּא הָאֵשׁ מַקִּיף לְמַעְלָה מִן הַמַּיִם וְהֶעָפָר מְעֹרָבִים שֶׁקָּרָא לִשְׁנֵיהֶם יַחַד "תְּהוֹם", כְּמִי הַיָּם שֶׁהֶעָפָר מְעֹרָב בָּהֶם וְהֵם נִקְרָאִים "תְּהוֹם", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: (יונה ב׳:ו׳) "תְּהוֹם יְסֹבְבֵנִי", וְהָרוּחַ מְנַשֶּׁבֶת וְתוֹכֶנֶס בַּחֹשֶׁךְ וּתְרַחֵף עַל הַמַּיִם. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְרוּחַ אֱלֹהִים", הָיָה רָאוּי לוֹמַר "וְהָרוּחַ", אֲבָל יֵחַס הָרוּחַ לְשֵׁם אֱלֹהִים לְרֹב דַּקּוּתָהּ, אַף עַל פִּי שֶׁהָאֵשׁ דַּקָּה יוֹתֵר מִן הָרוּחַ, כֵּיוָן שֶׁהוֹצִיא הָאֵשׁ בִּלְשׁוֹן "חֹשֶׁךְ" לֹא רָצָה לְיַחֲסוֹ אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ", בִּזְכוּת שִׁלְשָׁה דְּבָרִים נִבְרָא הָעוֹלָם: בִּזְכוּת חַלָּה, בִּזְכוּת מַעֲשְׂרוֹת, בִּזְכוּת בִּכּוּרִים. אֵין "רֵאשִׁית" אֶלָּא "חַלָּה", שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ט״ו:כ׳): "רֵאשִׁית עֲרִיסֹתֵיכֶם חַלָּה תָּרִימוּ", וְאֵין "רֵאשִׁית" אֶלָּא "מַעֲשְׂרוֹת" שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י״ח:ד׳): "רֵאשִׁית דְּגָנְךָ", וְאֵין "רֵאשִׁית" אֶלָּא "בִּכּוּרִים", שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ״ג:י״ט): "רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ". וְעוֹד אָמְרוּ: בִּזְכוּת מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל״ג:כ״א): "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ". וְכָל הַמִּצְוֹת הָאֵלּוּ דֶּרֶךְ אֶחָד לָהֶן, וְכֻלָּן רָמֵז עַל אַחְדוּת הַחָכְמָה הַנִּקְרֵאת "רֵאשִׁית". וְכֵן מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" בְּתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "בְּחָכְמְתָא". כִּי מִצְוֹת הַבִּכּוּרִים רָמֵז לְאַחְדוּת, וְכֵן מִצְוַת הַמַּעֲשֵׂר, כִּי חֶשְׁבּוֹן עֲשָׂרָה מִפְרֵשׁ וּמְגַלֶּה כֹּחַ הָאֶחָד, וְכֵן הַחַלָּה מִצְוָה יְחִידָה בָּעִיסָה. וּמַה שֶּׁאָמַר בִּזְכוּת מֹשֶׁה, לְפִי שֶׁמָּצָאנוּ בּוֹ "רֵאשִׁית", וּמִשָּׁם זָכָה לְקַבֵּל הַתּוֹרָה. וְאִם תַּשְׂכִּיל תִּמְצָא כִּי מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" תִּרְמֹז עַל בְּנָיִן בַּיִת רִאשׁוֹן שֶׁעָמַד אַרְבַּע מֵאוֹת וְעֶשֶׂר שָׁנָה כְּמִנְיַן (ויקרא ט״ז:ג׳) "בְּזֹאת יָבֹא אַהֲרֹן אֶל הַקֹּדֶשׁ", וּכְבָר יָדַעְתָּ מַאֲמַר רז״ל שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִבְרָא קֹדֶם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וּמִפְּנֵי זֶה הִקְדִּים מִלַּת "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" וְאַחַר כָּךְ "אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ". וּלְפִי שֶׁעָתִיד לֵיחָרֵב אָמַר "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", לְפִי שֶׁנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה מִיִּשְׂרָאֵל.

וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם. זוֹ הַתּוֹרָה שֶׁהֶבְטַחְנוּ בָּהּ כִּי לֹא תִּשָּׁכַח מִפִּי זַרְעֵנוּ אַף עַל פִּי שֶׁאָנַחְנוּ בַּגָּלוּת.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. יִרְמֹז עַל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב (ישעיהו ס׳:א׳) "קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח".

וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. כִּי בוֹ יַבְדִּיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּין יִשְׂרָאֵל שֶׁקִּוּוּ לִישׁוּעָה וּבֵין הָאֻמּוֹת הַשְּׂרוּיִים בַּחֹשֶׁךְ. וְאֶל הָעִנְיָן הַזֶּה רָמְזוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל כְּשֶׁהוֹכִיחוּ מִן הַכָּתוּב הַזֶּה אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ", זוֹ מַלְכוּת בָּבֶל; "וּבֹהוּ", זוֹ מַלְכוּת מָדַי; "וְחֹשֶׁךְ", זוֹ מַלְכוּת יָוָן; "תְּהוֹם", זוֹ מַלְכוּת אֱדוֹם; "וְרוּחַ אֱלֹהִים", זֶה רוּחוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ. וּבְאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּפָרָשָׁה זוֹ מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית, וְהַכָּתוּב כִּוֵּן לְרָמֹז סוֹף הַזְּמַן בִּתְחִלַּת הַזְּמַן, לְהוֹרוֹת כִּי תַּכְלִית כַּוָּנַת הַבְּרִיאָה הוּא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, וְזֶהוּ: תְּחִלַּת הַמַּחְשָׁבָה סוֹף הַמַּעֲשֶׂה.

וְאִם תַּשְׂכִּיל עוֹד תִּמְצָא כִּי יֵשׁ בְּמִלַּת "בְּרֵאשִׁית" – אֵשׁ בְּרִית. וְכֵן עוֹד "בְּרֵאשִׁית" שְׁתֵּי תֵּיבוֹת: בָּרָא שִׁית, אֵלּוּ הַשִּׁיתִּין שֶׁנִּבְרְאוּ מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית. וְכֵן עוֹד: בָּרָא תַּיִשׁ, זֶה אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק שֶׁנִּבְרָא מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית. וְעוֹד "בְּרֵאשִׁית" מִלְּשׁוֹן "אֲרֻשָּׁת", וְהוּא הַדִּבּוּר, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהילים כ״א:ג׳): "וַאֲרֻשַׁת שְׂפָתָיו", וּבְאוּרוֹ בְּיֵי אֲרֻשָּׁת, כְּלוֹמַר בְּיֵי מַאֲמָרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם. **וְדַע** וְהָבֵן כִּי הָעוֹלָם נִבְרָא בְּתִשְׁרֵי, וּמִלַּת "בְּרֵאשִׁית" תִּרְמֹז לָזֶה, וּבְדָבָר זֶה נֶחְלְקוּ בַּגְּמָרָא רַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: בְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: בְּנִיסָן נִבְרָא הָעוֹלָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, כְּבָר הִכְרִיעוּ בַּגְּמָרָא בָּזֶה כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר. הוּא שֶׁאָמְרוּ: כְּמַאן מְצַלֵּינַן הָאִידָנָא "זֶה הַיּוֹם תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ", כְּמַאן? כְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ". יְדוּעַ כִּי הַמְּצִיאוּת כֻּלּוֹ נֶחְלָק עַל שִׁלְשָׁה חֲלָקִים: הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן עוֹלַם הַמַּלְאָכִים, הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי עוֹלַם הַגַּלְגַּלִּים, הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי עוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה, וְהַכֹּחַ הַנִּסְתָּר בָּרָא שִׁלְשְׁתָּן. וּמִלַּת "בְּרֵאשִׁית" תִּרְמֹז הַכֹּחַ הַנִּסְתָּר, כִּי הוּא רֵאשִׁית כֹּל, רֵאשִׁית בְּלִי רֵאשִׁית, וְהוּא בָּרָא תְּחִלָּה עוֹלַם הַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם נִקְרָאִים בַּכְּתוּבִים "אֱלֹהִים", וְעוֹלַם הַגַּלְגַּלִּים וְהֵם הַשָּׁמַיִם, וְהָעוֹלָם הַשָּׁפֵל וְהִיא הָאָרֶץ. וּמִכֹּחַ הָעִנְיָן הַזֶּה לֹא הָיָה יָכוֹל לְהַקְדִּים וְלוֹמַר "אֱלֹהִים בָּרָא בְּרֵאשִׁית" וְהֻצְרַךְ לוֹמַר "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים" כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה מִלַּת "בָּרָא" חוֹזֶרֶת לְמִלַּת "בְּרֵאשִׁית". וְתָבִין מִזֶּה כִּי הַכֹּחַ הַנִּסְתָּר שֶׁהוּא רֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים, וְהֵם הַמַּלְאָכִים; וְהַשָּׁמַיִם, וְהֵם הַגַּלְגַּלִּים; וְאֵת הָאָרֶץ, וְהוּא הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל מִגַּלְגַּל הַיָּרֵחַ וּלְמַטָּה – הַכֹּל נִקְרָא בְּשֵׁם "אֶרֶץ" בִּכְלָל. וְהַכָּתוּב

שֶׁאַחֲרָיו מְבָאֵר זֶה: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ", כְּלוֹמַר הָאָרֶץ שֶׁהִזְכִּיר תְּחִלָּה שֶׁהוּא שֵׁם הַכּוֹלֵל, הָיְתָה בַּבְּרִיאָה "תֹּהוּ", כְּלוֹמַר חֹמֶר שֶׁקִּבֵּל צוּרוֹת אַרְבַּע יְסוֹדוֹת הָרְמוּזִים בַּכָּתוּב. וְהִנֵּה לְשׁוֹן "אֶרֶץ" שֵׁם מְשֻׁתָּף, נֶאֱמַר עַל הַכֹּלֶל וְנֶאֱמַר גַּם כֵּן עַל הַפְּרָט: "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ". וְאִם כֵּן תִּהְיֶה מִלַּת "וְהָאָרֶץ" שֵׁם עַל הַכֹּלֶל אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, וּמִלַּת "תֹּהוּ וָבֹהוּ" עַל יְסוֹד הֶעָפָר בִּפְרָט, רַק מַשְׁמָעוּת "תֹּהוּ וָבֹהוּ" יְסוֹד הֶעָפָר שֶׁאֵין בּוֹ נִמְצָא. וְצָרִיךְ אַתָּה לָדַעַת כִּי מִנְיַן הַגַּלְגַּלִּים תְּשַׁע מֵאוֹת וְתִשְׁעִים וַחֲמִשָּׁה כְּמִנְיַן "הַשָּׁמַיִם" (מ"ם סתומה נחשבת שש מאות). וְכֵן נִמְצָא בִּפְרָקֵי מֶרְכָּבָה: בְּשָׁעָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹרֵד מִשָּׁמַי הַשָּׁמַיִם, מִתְּשַׁע מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים וַחֲמִשָּׁה רְקִיעִים וְיוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא כְּבוֹדוֹ בַּעֲרָבוֹת, כָּל שַׁעֲרֵי רְקִיעַ וְכָל שַׁעֲרֵי עֲרָבוֹת אוֹמְרִים (תהילים כ"ד:ז'): "שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם" וְגוֹ'. וְכֵן עוֹד בָּדָרָךְ אֶרֶץ רַבָּה (פ"ב): הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שַׁלִּיט בָּרוּם יְחִידִי אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד, וְהוּא שׁוֹכֵן בִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְתִשְׁעִים רְקִיעִים (כמנין שמים, והמ"ם סתומה תחשב כפשוטה), וְכָל רָקִיעַ וְרָקִיעַ שְׁמוֹ וְכִנּוּיוֹ נָקוּד עָלָיו. וְהִזְכִּירוּ שֵׁם זֶה בְּעִנְיַן פָּסוּק "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם", וְשָׁם אָכְתֹּב הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. אֲבָל לְכָל הַפָּחוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַמְעִיט מִנְיָנָם לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת הֵם שִׁבְעָה, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה פֶּרֶק אֵין דּוֹרְשִׁין (חגיגה י"ב:): אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: שְׁנֵי רְקִיעִים הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י':י"ד): "הֵן לַה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמָיִם". רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר: ז' וְאֵלּוּ הֵן: וִילוֹן, רָקִיעַ, שְׁחָקִים, זְבוּל, מָעוֹן, מָכוֹן, עֲרָבוֹת. וּלְדַעַת חַכְמֵי הַמֶּחְקָר וְהֵם הַפִּילוֹסוֹפִים הֵם ט', וְאֵלּוּ הֵן: גַּלְגַּל הַמַּזָּלוֹת, וְאַחֲרָיו ז' גַּלְגַּלִּים שֶׁל ז' כּוֹכְבֵי לֶכֶת, שֶׁהֵם שצ"ם חנכ"ל (שַׁבְּתַאי, צֶדֶק, מַאְדִּים, חַמָּה, נוֹגַהּ, כּוֹכָב, לְבָנָה), וְאַחַר ט' גַּלְגַּלִּים אֵלֶּה אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, שֶׁהַסִּדּוּר שֶׁלָּהֶן: אֵשׁ רוּחַ מַיִם עָפָר, וְהַסִּימָן לָהֶם: ארמ"ע. וּכְבָר הִזְכִּירָם שְׁלֹמֹה בַּסִּדּוּר הַזֶּה בְּפָסוּק אֶחָד, וְהוּא שֶׁאָמַר (משלי ל':ד'): "מִי עָלָה שָׁמַיִם וַיֵּרֶד? מִי אָסַף רוּחַ בְּחָפְנָיו? מִי צָרַר מַיִם בַּשִּׂמְלָה? מִי הֵקִים כָּל אַפְסֵי אָרֶץ?". וְדַעַת הַפִּילוֹסוֹפִים שֶׁיְּסוֹד הָאֵשׁ קוֹנֶה חֻמּוֹ מִגַּלְגַּל הַלְּבָנָה שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ וְסָמוּךְ לוֹ, וְזֶה בְּהִתְמַדַּת תְּנוּעַת הַגַּלְגַּל, שֶׁהֲרֵי בְּיָדוּעַ שֶׁכָּל גֶּשֶׁם מִתְנוֹעֵעַ הוּא מְחֻמָּם וּמַלְהִיב כָּל הַקָּרוֹב אֵלָיו בְּהִתְמַדַּת תְּנוּעָתוֹ, וְכָל שֶׁכֵּן כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה הַגֶּשֶׁם הַמִּתְנוֹעֵעַ גָּדוֹל וְרַב כֹּחַ שֶׁיּוֹסִיף חֹם גָּדוֹל תַּכְלִית וְאַמִּיץ. וְעַל כֵּן גַּלְגַּל הַלְּבָנָה הוּא מְחֻמָּם וּמַלְהִיב הַקָּרוֹב אֵלָיו, אֲבָל הוּא בְּעַצְמוֹ לֹא יִתְלַהֵב וְלֹא יִתְחַמֵּם, כִּי חֻמְרוֹ זַךְ וְדַק אֵינֶנּוּ כְּחֹמֶר הַיְסוֹדוֹת לְקַבֵּל פְּעֻלּוֹת נֶכְרִיּוֹת. וּמִפְּנֵי זֶה יְסוֹד הָאֵשׁ שֶׁטִּבְעוֹ לַעֲלוֹת לְמַעְלָה אֵינוֹ עוֹלֶה אֶל לֹא תַּכְלִית, כִּי שֶׁטַח הַגַּלְגַּל מַפְסִיק בַּהֲיוֹת חֻמְרוֹ חָזָק כִּרְאוֹי מוּצָק, וְעַד שָׁם יַעֲלֶה דֶּרֶךְ גְּבוּלוֹ וְלֹא יַעַבְרֶנְהוּ, כְּשֵׁם שֶׁמַּפְסִיק שֶׁטַח הָאָרֶץ שֶׁהַמַּיִם שֶׁטִּבְעָם לָרֶדֶת לְמַטָּה אֵינָן עוֹבְרִים אוֹתָהּ. וּכְבָר הוֹדַעְתִּיךָ לְמַעְלָה כִּי הָעוֹלָם נִבְרָא בְּתִשְׁרֵי שֶׁמַּזָּלוֹ מֹאזְנַיִם, וְכֵן

יוֹרֶה הַכָּתוּב הַשֵּׁנִי שֶׁלְּאַחַר זֶה, הוּא שֶׁאָמַר: "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם", וְיָדוּעַ כִּי מַזַּל הָרוּחַ הוּא מֹאזְנַיִם וּמַזַּל הַמַּיִם הוּא עַקְרָב. וּבְאוּר הַכָּתוּב: אֵימָתַי בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ? בִּזְמַן שֶׁהָיְתָה רוּחַ אֱלֹהִים צוֹמַחַת וְעוֹלָה בַּבֹּקֶר, כְּלוֹמַר בִּזְמַן שֶׁמֹּאזְנַיִם, שֶׁהוּא מַזַּל הָרוּחַ, "מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם" שֶׁהוּא סָמוּךְ לְעַקְרָב, שֶׁהוּא מַזַּל הַמַּיִם. וְטַעַם קְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת מֹאזְנַיִם וְעַקְרָב, וְכֵן שְׁאָר הַמַּזָּלוֹת, כּוֹכָבִים מְקֻבָּצִים הֵם בְּצוּרוֹת מֹאזְנַיִם וְעַקְרָב, וְכָךְ נִתְקַבְּצוּ בִּזְמַן הַמַּבּוּל בְּצוּרָה זוֹ קִבּוּץ כּוֹכָבִים בְּצוּרַת טָלֶה, וְכֵן בְּצוּרַת שׁוֹר, וְכֵן תְּאוֹמִים שֶׁהוּא צוּרַת אָדָם, וְכֵן צוּרַת סַרְטָן שֶׁהוּא צוּרַת חַיָּה, וְכֵן צוּרַת מֹאזְנַיִם וְעַקְרָב, וְכֵן צוּרַת דְּלִי שֶׁהוּא צוּרַת אָדָם דּוֹלֶה מַיִם, וְנִקְרְאוּ אַחֲרֵי כֵן בַּשֵּׁמוֹת הַלָּלוּ כְּפִי אוֹתָן צוּרוֹת שֶׁנִּרְאוּ בָּהֶם בִּזְמַן הַמַּבּוּל. וְנִרְאֶה לוֹמַר כִּי טַעַם הֵרָאוֹתָם בִּזְמַן הַמַּבּוּל בְּצוּרָה זוֹ כְּדֵי שֶׁנִּתְעוֹרֵר עַל הַהַשְׁגָּחָה מִתּוֹךְ הוֹרָאַת הַשֵּׁמוֹת, וּכְמוֹ שֶׁנִּמְצָא לְרַבּוֹתֵינוּ זַ"ל בְּמִדְרָשָׁם.

וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת גַּם כֵּן כִּי מוֹלַד תִּשְׁרֵי שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם הָיָה בהר"ד אִלּוּ נִבְרְאוּ הַמְּאוֹרוֹת, וּמֵאַיִן נוֹדַע זֶה, מִמּוֹלַד נִיסָן הַבָּא מֵאַחֲרָיו. אֲבָל מֵאַחַר שֶׁהַמְּאוֹרוֹת לֹא נִבְרְאוּ עַד יוֹם רְבִיעִי אָנוּ יוֹדְעִין בְּבֵרוּר שֶׁמֵּעוֹלָם לֹא הָיָה בהר"ד, אֲבָל הוּא הַחֶשְׁבּוֹן הָאֲמִתִּי אֵצֶל חַכְמֵי הַתְּכוּנָה.

וּמַה שֶּׁתִּקְּנוּ לוֹמַר בַּתְּפִלָּה "זֶה הַיּוֹם תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ" אֶפְשָׁר לָנוּ לוֹמַר כֵּן בֵּין לְסִימָן בהר"ד בֵּין לְסִימָן וי"ד. אִם אָנוּ מוֹנִין לְסִימָן וי"ד הוּא שֶׁנִּבְרָא אָדָם בְּיוֹם שִׁשִּׁי אַחַר עֲבוֹר י"ב שָׁעוֹת מִן הַלַּיְלָה וּבִ' שָׁעוֹת מִן הַיּוֹם, יִהְיֶה בָּאוּר "תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ" לַדִּין, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר בְּסִימָן בהר"ד כִּי בָּאוּר "מַעֲשֶׂיךָ" עַל יוֹם שֵׁנִי שֶׁהוּא תְּחִלַּת הָעֲשִׂיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ", שֶׁהֲרֵי בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן לֹא הֻזְכַּר בּוֹ "עֲשִׂיָּה" אֶלָּא "בְּרִיאָה", וְזֶהוּ לְשׁוֹן "מַעֲשֶׂיךָ" וְלֹא אָמַר "בְּרוּאֶיךָ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ" יֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה סוֹד י' סְפִירוֹת, וְהַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הֵם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הָעֶלְיוֹנִים שֶׁאֵינָם מִכְּלַל הַגַּלְגַּלִּים, וְהֵם הַנִּקְרָאִים "שְׁמֵי קֶדֶם" וְ"אֶרֶץ הַחַיִּים". וּמִלַּת "בְּרֵאשִׁית" תִּרְמֹז אֶל הַחָכְמָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים קי"א:י'): "רֵאשִׁית חָכְמָה". וְכֵן הַבִּי"ת רֶמֶז לַחָכְמָה שֶׁהִיא שְׁנִיָּה בַּסְּפִירוֹת, וַהֲרֵי לְךָ מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" – הָאוֹת הָרִאשׁוֹנָה וְהַמִּלָּה הֵם עֲדוּת עַל הַחָכְמָה. וּלְפִי שֶׁהַכֹּל נִמְשָׁךְ וְנֶאֱצָל מִן הַחָכְמָה בָּאָה הַבִּי"ת רַבָּתִי, וְאַף עַל פִּי שֶׁהִיא שְׁנִיָּה בַּסְּפִירוֹת – רִאשׁוֹנָה הִיא לְעִנְיַן הַשְׁגָּתֵנוּ. וְזֶהוּ פֵּירוּשׁ בֵּי"ת שֶׁל "בְּרֵאשִׁית", חָכְמָה שֶׁהִיא רֵאשִׁית, שֶׁהֲרֵי הַסְּפִירָה הַקְּרוֹבָה לָהּ אֵין אָנוּ רַשָּׁאִין לְהַרְהֵר בָּהּ, וּלְכָךְ נִקְרֵאת "אַיִן", וְזֶהוּ (איוב כ"ח:י"ב) "וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא" עַל דֶּרֶךְ הַהוֹדָעָה לֹא עַל דֶּרֶךְ שְׁאֵלָה. וּמִכָּל מָקוֹם נִרְמֶזֶת הִיא

בְּעֻקְצוֹ שֶׁל בֵּי״ת, וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת: אוֹמְרִים לַבֵּי״ת ״מִי בְּרָאֲךְ״? מַרְאָה לָהֶן בְּעֻקְצָהּ כְּלַפֵּי אָלֶ״ף שֶׁהוּא הַכָּתֵר.

וְדַע וְהֵבֵן כִּי עֹלַת הָעֹלוֹת לְמַעְלָה מִן הַכֶּתֶר, וְזֶהוּ מַאֲמַר סֵפֶר יְצִירָה: ״עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה, עֶשֶׂר וְלֹא תֵשַׁע, עֶשֶׂר וְלֹא אַחַת עֶשְׂרֵה״, פֵּירוּשׁ עֶשֶׂר וְלֹא תֵשַׁע, שֶׁהֲרֵי הַכֶּתֶר יֵשׁ לַחְשֹׁב מִן הַכְּלָל, לְפִי שֶׁכָּל שְׁאָר הַסְּפִירוֹת נִמְשָׁכוֹת מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא מָקוֹר נוֹבֵעַ שֶׁהַכֹּל תָּלוּיִין בּוֹ. עֶשֶׂר וְלֹא אַחַת עֶשְׂרֵה, לְפִי שֶׁאֵין לַחְשֹׁב מִן הַכְּלָל מַה לְּמַעְלָה מִן הַכֶּתֶר, וְהוּא עֹלַת הָעֹלוֹת וְהוּא דָּבָר נֶעְלָם, אֵין לוֹמַר עָלָיו לֹא יֵשׁ וְלֹא אַיִן, וְזֶהוּ לְשׁוֹן עֶשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִי מָה, עֶשֶׂר סְפִירוֹת שֶׁל ״בְּלִי מָה״, כְּלוֹמַר נֶאֱצָלוֹת מִבְּלִי מָה. וּמִזֶּה הִצְרִיכוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת קוֹצוֹ שֶׁל יו״ד, שֶׁהוּא רֶמֶז לְעֹלַת הָעֹלוֹת שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִכָּל הָעֲשָׂרָה, וְכֵיוָן שֶׁכָּל הָעֶשֶׂר הֵם הָאֲצִילוּת, הִנֵּה הַמַּאֲצִיל שֶׁהוּא עֹלַת הָעֹלוֹת נִפְרָד מֵהֶן, זֶהוּ פֵּרוּשׁ עֶשֶׂר וְלֹא אַחַת עֶשְׂרֵה. וּמַה שֶּׁכָּתַב שָׁם בְּסֵפֶר יְצִירָה ״חָקַק״ וְלֹא הִזְכִּיר מִי הַחוֹקֵק, הַכַּוָּנָה עַל הַכֶּתֶר, כִּי הַדָּבָר הֶחָקוּק הֵם ג׳ סְפָרִים שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה אוֹתִיּוֹת, שֶׁל שֵׁם שֶׁחָקַק הַכֶּתֶר, וְהֵן יה״ו שֶׁהֵן אוֹתִיּוֹת מִתְבָּרְכוֹת וּמְבָרְכוֹת כָּל מִתְבָּרֵךְ, וְהֵם גַּם כֵּן ״סֵפֶר סְפָר וְסִפּוּר״, ״סֵפֶר״ הִיא הַחָכְמָה וּקְרָאהּ ״סֵפֶר״ לְפִי שֶׁהַדּוֹרוֹת הוֹלְכִים וְאֵין הַחָכְמָה נִשְׁאֶרֶת כִּי אִם עַל יְדֵי סֵפֶר, וּמִזֶּה נִקְרֵאת אַף הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה ״סֵפֶר״. ״סְפָר״ הוּא הַבִּינָה, שֶׁאָדָם מוֹנֶה בָּהּ וְהוּא מִלְּשׁוֹן סְפִירָה וּמִנְיָן, וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב בִּדְבָרֵי הַיָּמִים (ב טז): ״וַיִּסְפֹּר שְׁלֹמֹה אֶת כָּל הָאֲנָשִׁים הַגֵּרִים אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַסְּפֹר אֲשֶׁר סְפָרָם דָּוִד אָבִיו״. ״סִפּוּר״ הוּא שְׁאָר הַסְּפִירוֹת שֶׁאֶפְשָׁר לִבְנֵי אָדָם לְהַשִּׂיגָם וּלְדַבֵּר בָּהֶם. וְדַע כִּי ״הַסֵּפֶר״ הוּא הַיּו״ד, ״סְפָר״ הוּא הַהֵ״א, ״סִפּוּר״ הוּא הַוָּ״ו, וְהוּא הַתִּפְאֶרֶת שֶׁהִיא מִדָּה שִׁשִּׁית, וְהֵבֵן. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי מִלַּת ספ״ר חֶשְׁבּוֹנָהּ ש״ם, וְאִם כֵּן שְׁלֹשָׁה סְפָרִים הֵם שְׁלֹשָׁה שֵׁמוֹת שֶׁל שֵׂכֶל, וְאַף עַל פִּי שֶׁכֹּחוֹתֵיהֶם רַבִּים, שְׁלָשְׁתָּם עִקַּר אֶחָד לָהֶם. וְכֵן ג׳ אוֹתִיּוֹת שֶׁל שֵׁם הִנֵּה הֵם עִקָּר אֶחָד, וְיָצְאוּ מֵעִקָּר אֶחָד, הוּא הַחוֹקֵק הָעוֹלָם, הוּא הַכֶּתֶר שֶׁהוּא נִמְשָׁךְ מֵעֹלַת הָעֹלוֹת הַנִּקְרָא ״אֵין סוֹף״. וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן בְּפָרָשַׁת מָרָה בְּמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמות ט״ו:כ״ה): ״שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ״.

אֱלֹהִים. הַתְּשׁוּבָה, וְהוּא בָּרָא הָעוֹלָם, וְאֵלּוּ כַּוָּנַת תְּפִלָּתֵנוּ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (בראשית כ׳:י״ז): ״וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים״, עַל הֵ״א אַחֲרוֹנָה נֶאֱמַר, וְכֵן אָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים נ״ה:י״ז): ״אֲנִי אֶל אֱלֹהִים אֶקְרָא״, וְעַל הַתְּשׁוּבָה נֶאֱמַר (משלי ב׳:ג׳): ״כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא״, וְהַתְּשׁוּבָה נִקְרֵאת ״בִּינָה״, שֶׁהִיא נְתוּנָה בֵּין חָמֵשׁ רֹאשׁוֹנוֹת, וְ״אֶקְרָא״ וְ״תִקְרָא״ לְשׁוֹן תְּפִלָּה, בִּלְשׁוֹן (בראשית י״ג:ד׳): ״וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם״ שֶׁתַּרְגּוּמוֹ ״וְצַלִּי״, ״אֵת״ וְ״אֵת״ לְרַבּוֹת הַגְּדוּלָה וְהַגְּבוּרָה, ״הַשָּׁמַיִם״ הַתִּפְאֶרֶת, וְהוּא הָעֵדֶן, וּשְׁנֵי

עַמּוּדִים הַנִּקְרָאִים "נֵצַח וְהוֹד" נִכְלָלִים בְּמִלַּת "הַשָּׁמַיִם", כְּלוֹמַר הַשָּׁמַיִם וּשְׁנֵי עַמּוּדָיו, כִּי מֵאַחַר שֶׁלֹּא מָצִינוּ בְּרִיאָה לְעַמּוּדֵי שָׁמַיִם עַל כָּל פָּנִים יֵשׁ לָנוּ לוֹמַר שֶׁנִּכְלְלוּ בִּכְלַל הַשָּׁמַיִם. גַּם הַצַּדִּיק נִכְלָל עִמָּהֶם שֶׁהוּא עַמּוּד שֶׁהָעוֹלָם נִתְקַיֵּם בּוֹ. אוֹ אֶפְשָׁר לוֹמַר כִּי רִבּוּי הַוּ"ו שֶׁל "וְאֵת" בָּא לְרַבּוֹת ג' עַמּוּדִים אֱלֶה, וְ"הָאָרֶץ" הוּא הַגָּן הַמְקֻבָּל מֵעֵדֶן, "וְהָאָרֶץ הָיְתָה", יְזַכִּיר עַתָּה מַה הָיְתָה תְּחִלָּה, וְנִקְרֵאת בְּשֵׁם "אֶרֶץ" כִּי הִיא סוֹף הַבִּנְיָן, וְאָמַר "הָיְתָה" כְּלוֹמַר עִקֵּר הֲוָיָתָהּ מֵאוֹתָהּ הֲוָיָה שֶׁהָיְתָה, וְהִיא הַחָכְמָה הַקּוֹדֶמֶת לַכֹּל, "תֹּהוּ" הוּא הַבִּינָה שֶׁהוּא "קַו יָרוֹק" שֶׁהוּא מַקִּיף אֶת כָּל הָעוֹלָם, "בֹּהוּ" הַמּוֹרֶה דָּבָר שֶׁמַּתְחִיל לְהִצְטַיֵּר הִיא הַגְּדוּלָּה, "וְחֹשֶׁךְ" הִיא הַגְּבוּרָה. וְעוֹד יֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה רֶמֶז כַּמָּה יְמֵי הָעוֹלָם, וְהוּא מְבֹאָר מְאֹד מִמַּה שֶׁאָמְרוּ רז"ל: שִׁית אַלְפֵי שְׁנֵי הֲוֵי עָלְמָא, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. לְכָךְ הִזְכִּיר מִיָּד: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹּהוּ וָבֹהוּ" לְרַמֵּז עַל אֶחָד חָרוּב. גַּם בַּתֵּיבָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל שֵׁם מ"ב הַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ תִּמְצָא כֵּן רָמוּז כִּי הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בְּשִׁשָּׁה יָתֵת וְיֶחֱרַב, וְזֶה מְבֹאָר.

וָדַע כִּי מַה שֶּׁלֹּא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב בַּשָּׁמַיִם מַה הָיוּ תְּחִלָּה כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ בָּאָרֶץ, מִתּוֹךְ שֶׁפֵּרֵשׁ עִנְיַן הָאָרֶץ תּוֹכַל לְהָבִין עִנְיַן הַשָּׁמַיִם, וְעַל זֶה סָמַךְ וְשָׁתַק שֶׁלֹּא הִזְכִּיר עִנְיַן הַשָּׁמַיִם וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה הָיוּ הַגַּלְגַּלִּים קֹדֶם הַגִּיעָם אֶל תַּכְלִיתָם כְּמוֹ שֶׁהֵם הַיּוֹם. אֲבָל לְפִי הַקַּבָּלָה שֶׁרָמַזְתִּי לְךָ יָבֹא הָעִנְיָן אֱמֶת וַיַּצִּיב וְנָכוֹן וְקַיָּם כְּשֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עִנְיַן הַשָּׁמַיִם, לְפִי שֶׁהֵם הָעֵדֶן, וְהֵיאַךְ יוּכַל לְפָרֵשׁ מַה הָיְתָה תְּחִלָּה, וּכְבָר דָּרְשׁוּ רז"ל (ישעיה ס"ד:ד'): "עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ", זֶה עֵדֶן שֶׁלֹּא רָאֲתָה עַיִן מֵעוֹלָם, וּלְכָךְ גִּלָּה עִנְיָנוֹ וְסָתַם הַנִּסְתָּרוֹת וְהָאֲרִיךְ בַּנִּגְלוֹת. וְהֶבֵן זֶה הֵיטֵב, כִּי "הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ" שֶׁבְּפָסוּק רִאשׁוֹן הֵם הַתִּפְאֶרֶת וְהָעֲטָרָה, וְהֵם הָעֵדֶן וְהַגָּן שֶׁהַכָּתוּב מַזְכִּיר לְפָנֵינוּ. וְזֶהוּ מִדְרַשׁ רז"ל שֶׁנִּבְרָא "גַּן עֵדֶן" קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם, וְאִם הַגָּן נִבְרָא כָּל שֶׁכֵּן הָעֵדֶן, שֶׁהֲרֵי הַגָּן נָטוּעַ בּוֹ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם". **וְיֵשׁ** לְךָ לְדַעַת כִּי יֵשׁ בְּיָדֵינוּ קַבָּלָה בְּפָסוּק זֶה שֶׁל "בְּרֵאשִׁית" שֶׁמִּמֶּנּוּ יוֹצֵא שֵׁם בֶּן מ"ב הַמְיֻחָס לְמִדַּת הַדִּין עַד בֵּי"ת שֶׁל "בֹּהוּ", אַךְ עַל יְדֵי צֵרוּפִים רַבִּים. וְאִם תָּאִיר עֵינֵי הַלֵּב תִּמְצָא בּוֹ הַמְּנָיָן שֶׁל בהר"ד שֶׁזְּכַרְתִּי לְמַעְלָה, וְהוּא רָשׁוּם בַּפָּרָשָׁה, וְאוֹתִיּוֹתָיו אַרְבַּעְתָּם בֵּין כָּל אוֹת וְאוֹת מ"ב אוֹתִיּוֹת. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין יוּכַל לְהַבְחִין כִּי אֵין זֶה דֶּרֶךְ מִקְרֶה, אֲבָל הוּא מוֹפֵת גָּמוּר עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כִּי בְּטֶרֶם הָרִים יוּלָּדוּ וְלֹא הָיָה בהר"ד הָיָה מִדַּת דִּינוֹ שֶׁל עוֹלָם בִּמְקוֹם בהר"ד פּוֹעֵל בְּאֵין כְּלִי וּמוֹצִיא כְּלִי לְמַעֲשֵׂהוּ, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. מִלַּת אֱמִירָה הִיא הַחֵפֶץ, מַה תֹּאמַר נַפְשְׁךָ וּמַה תִּרְצֶה וְתַחְפּוֹץ. אוֹ יִהְיֶה עִנְיַן "וַיֹּאמֶר" – וְגָזַר, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כ"ב:כ"ח): "וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ".

יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שְׁנֵי אוֹרִים הָיוּ, הָרִאשׁוֹן הָאוֹר שֶׁמִּשְׁתַּמְּשִׁין בּוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה הוּא אוֹר חַמָּה וּלְבָנָה, וְהַשֵּׁנִי הָאוֹר הַגָּנוּז לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וְיָדוּעַ כִּי הָאוֹר שֶׁמִּשְׁתַּמְּשִׁים בּוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה הוּא נֶאֱצָל מִן הָאוֹר הַגָּנוּז לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ חֲזַ"ל: נִבְרֵאת אוֹרָהּ שֶׁל מַעֲלָה מִגַּלְגַּל חַמָּה. שְׁנֵי אוֹרִים אֵלּוּ, הַגָּנוּז וְהַנִּגְלֶה, רְמוּזִים בְּפָסוּק אֶחָד, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים ל"א:כ'): "מָה רַב טוּבְךָ" וְגוֹ' כִּי רַב טוּב הַצָּפוּן הוּא הָאוֹר הַגָּנוּז, "פָּעַלְתָּ לַחוֹסִים בָּךְ" הוּא הָאוֹר הַנִּגְלֶה, כְּלוֹמַר מִמֶּנּוּ פָּעַלְתָּ אוֹר נִגְלֶה "לַחוֹסִים בָּךְ", בְּצִלְךָ, בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְזֶהוּ "נֶגֶד בְּנֵי אָדָם". וְאַל תִּתְמַהּ וְתֹאמַר: וַהֲלֹא לֹא נִבְרְאוּ הַמְּאוֹרוֹת עַד יוֹם רְבִיעִי, כִּי הַמַּאֲמָר בְּיוֹם רְבִיעִי הוּא שֶׁגָּזַר שֶׁיָּאִירוּ לְמַטָּה לָאָרֶץ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", שֶׁהֲרֵי בְּיוֹם רִאשׁוֹן לֹא הָיוּ מַגִּיעִין הָאוֹרָה לְמַטָּה כִּי אִם בָּרָקִיעַ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר" – בָּשָׂר וָדָם מַדְלִיק נֵר מִנֵּר דָּלוּק, שֶׁמָּא יָכוֹל לְהַדְלִיק נֵר מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ? וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ מוֹצִיא אוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם", וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (איוב י"ב:כ"ב): "מְגַלֶּה עֲמֻקוֹת מִנִּי חֹשֶׁךְ וַיּוֹצֵא לָאוֹר צַלְמָוֶת", וְאָמַר דָּנִיֵּאל (דניאל ב':כ"ב) "הוּא גָּלֵא עַמִּיקָתָא וּמְסַתְּרָתָא יָדַע מָה בַּחֶשׁוֹכָא וּנְהוֹרָא עִמֵּיהּ שְׁרֵא", "עַמִּיקָתָא" זֶה מַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה, וּ"מְסַתְּרָתָא" זֶה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, "יָדַע מָה בַּחֶשׁוֹכָא" – "וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם", "וּנְהוֹרָא עִמֵּיהּ שְׁרֵא" – "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר". וְאַחַר שֶׁנִּתְבָּאֵר שֶׁהוֹצִיא הָאוֹר מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ לְמַדְנוּ מִזֶּה שֶׁהַלַּיְלָה כּוֹלֵל אֶת הַיּוֹם, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּקָּרֵא הַלַּיְלָה בְּשֵׁם יוֹם. וּמִזֶּה אָנוּ אוֹמְרִים בְּלֵילֵי רָאשֵׁי חֳדָשִׁים: "אֶת יוֹם רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה", גַּם בְּלֵילֵי יָמִים טוֹבִים: "אֶת יוֹם חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה", "אֶת יוֹם חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה", לְפִי שֶׁהַלַּיְלָה הוּא בִּכְלַל הַיּוֹם. אֲבָל הַיּוֹם אֵינוֹ נִקְרָא בְּשֵׁם לַיְלָה אֶלָּא בְּשֵׁם יוֹם בִּלְבַד. אָמַר רַבִּי סִימוֹן: ה' פְּעָמִים כְּתִיב כָּאן אוֹרָה, כְּנֶגֶד חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה: "יְהִי אוֹר", כְּנֶגֶד סֵפֶר בְּרֵאשִׁית שֶׁבּוֹ נִתְעַסֵּק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבָרָא עוֹלָמוֹ; "וַיְהִי אוֹר", כְּנֶגֶד "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת" שֶׁבּוֹ נִגְאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְיָצְאוּ מֵאֲפֵלָה, וּכְתִיב בֵּיהּ (שמות י':כ"ג): "וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבוֹתָם"; "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר", כְּנֶגֶד סֵפֶר "וַיִּקְרָא" שֶׁהוּא מָלֵא הֲלָכוֹת הַרְבֵּה; "וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר", כְּנֶגֶד סֵפֶר "בְּמִדְבַּר" שֶׁבּוֹ נִבְדְּלוּ יִשְׂרָאֵל בֵּין יוֹצְאֵי מִמִּצְרַיִם לְבָאֵי הָאָרֶץ; "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר", כְּנֶגֶד מִשְׁנֵה תוֹרָה שֶׁהוּא מָלֵא מִצְוֹת הַרְבֵּה. בֵּאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה בַּחֲמִשָּׁה אוֹרִים הַלָּלוּ, הָאֶחָד אוֹר בְּרִיאַת הָעוֹלָם, הַב' אוֹר הַגְּאֻלָּה, הַג' אוֹר הַתְּשׁוּבָה, שֶׁהַמֵּבִיא קָרְבָּן שָׁב בִּתְשׁוּבָה וּמִתְוַדֶּה עָלָיו, הַד' אוֹר בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, הַה' אוֹר הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל "יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר", הָאוֹר הַזֶּה הוּא רֵאשִׁית הַחִדּוּשׁ, וְהוּא נִקְרָא עוֹלַם הַמַּלְאָכִים, וּמִמֶּנּוּ נִתְהַוּוּ כָּל שְׁאָר הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר לְמַטָּה מִמֶּנּוּ, וְהֵם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. וּלְגַדֵּל

מַעֲלָתוֹ בָּא הַמַּאֲמָר לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בִּפְרָקָיו: שָׁמַיִם מֵהֵיכָן נִבְרְאוּ – מֵאוֹר לְבוּשׁוֹ. בֵּאֵר לְךָ שֶׁמְּצִיאוּת הַשָּׁמַיִם הִנֵּה הוּא מַאֲמִתּוּת זֶה הָאוֹר. וְאָמַר "אוֹר לְבוּשׁוֹ", לְפִי שֶׁהָאוֹר הַזֶּה מַפְסִיק בֵּינוֹ וּבֵין שְׁאָר בְּרִיּוֹתָיו כַּלְּבוּשׁ הַזֶּה מַפְסִיק בֵּין הַלּוֹבְשׁוֹ וּבֵין זוּלָתוֹ. וְהִנֵּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ פְּעָלוֹתָיו בִּכְלַל הַמְּצִיאוּת בְּאֶמְצָעוּת מַלְאָךְ, וְכָל מַלְאָךְ כְּפִי הַשְׁלִיחוּת, וְאִם כֵּן כַּוָּנַת הַמַּאֲמָר הַזֶּה "שָׁמַיִם מֵהֵיכָן נִבְרְאוּ – מֵאוֹר לְבוּשׁוֹ", כִּי הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם בַּעֲלֵי הַחֹמֶר נִבְרְאוּ מִכֹּחַ זֶה הָאוֹר, הוּא עוֹלָם הַמַּלְאָכִים שֶׁהוּא צוּרָה בִּלְבַד, וְהַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם חֹמֶר צְרִיכִין הֵם לַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם צוּרָה, כִּי הַצּוּרָה גּוֹרֶמֶת מְצִיאוּת הַחֹמֶר וְאֵין הַחֹמֶר גּוֹרֵם מְצִיאוּת הַצּוּרָה, כִּי יֵשׁ צוּרָה בְּלִתִּי חֹמֶר וְאֵין חֹמֶר בְּלִתִּי צוּרָה. וְהִנֵּה הַמַּאֲמָר הַזֶּה שָׁלֵם, אֵינֶנּוּ נוֹטֶה לְדַעַת הַקַּדְמוּת כְּלָל.

וְעַל דָּרְךְ הַקַּבָּלָה "יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר" אֵין תְּחִלַּת הֲוָיַת הָאוֹר הַזֶּה בַּמַּאֲמָר הַזֶּה, כִּי כְּבָר הָיָה בְּמַאֲמַר "בְּרֵאשִׁית" שֶׁהוּא מַאֲמַר רִאשׁוֹן, וּמִזֶּה אָמְרוּ רז"ל: בְּרֵאשִׁית נַמֵּי מַאֲמָר הוּא. וּבְאוֹתוֹ מַאֲמָר הָיָה הָאוֹר מְכֻסֶּה, וְעַתָּה בְּמַאֲמַר "יְהִי אוֹר" גִּלָּה אוֹתוֹ וְהִגְבִּילוֹ לְהִתְבּוֹנֵן בּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁרָמְזוּ לָנוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת: יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר וַיְהִי כֵּן אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא "וַיְהִי אוֹר", כְּבָר הָיָה בַּמַּעֲשֶׂה.

וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי הָאוֹר הַזֶּה נִקְרָא "טוֹב" וְנִקְרָא "רַב טוּב הַצָּפוּן" שֶׁיִּשְׂרָאֵל זוֹכִין אֵלָיו, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהלים ל"א:כ') "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ" וְגוֹ', וּכְתִיב (ישעיה ס"ג): "וְרַב טוּב לְבֵית יִשְׂרָאֵל". וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל: אָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם: הֵאִיר לָנוּ מֵאוֹתוֹ הָאוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קי"ח:כ"ז): "אֵל ה' וַיָּאֶר לָנוּ", וּכְתִיב (תהלים כ"ז:א'): "ה' אוֹרִי וְיִשְׁעִי", וְהֶבֶן זֶה. וְצָרִיךְ אַתָּה לָדַעַת כִּי עַתָּה בַּמַּאֲמָר הַזֶּה "יְהִי אוֹר" הִתְחִיל בְּרִיאַת הָעוֹלָם, וְנִבְרָא בְּכ"ה בֶּאֱלוּל, זֶכֶר לַדָּבָר "יְהִי אוֹר", כְּלוֹמַר מִלַּת "יְהִי". וּמַה שֶּׁאָמַר בְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם בְּאוּרוֹ בְּתִשְׁרֵי נִשְׁלְמָה הַבְּרִיאָה, כִּי בוֹ נִבְרָא אָדָם שֶׁהוּא תַּשְׁלוּם הַבְּרִיאָה וּגְמַר הַכֹּל, כִּי הוּא חוֹתֵם תָּכְנִית. וּמִפְּנֵי זֶה לֹא יָכְלוּ לוֹמַר בֶּאֱלוּל נִבְרָא הָעוֹלָם, כִּי הָלְכוּ אַחַר הַגְּמָר וְהַחֶתִימָה.

וְיֵשׁ לְךָ לְהַשְׂכִּיל כִּי זְמַן קְדִימַת הַתּוֹרָה לָעוֹלָם מִבְּרֵאשִׁית עַד "יְהִי אוֹר" כַּנִּרְמָז בְּמִלַּת "בְּרֵאשִׁית", שְׁנֵי אֲלָפִים יֵשׁ שֶׁהָיָה רֵאשִׁית, וְכֵן מָצִינוּ בְּמִדְרָשׁ בְּרֵאשִׁית רַבָּה: יְהִי עֶרֶב אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא "וַיְהִי עֶרֶב", מִכָּאן שֶׁהָיָה סֵדֶר זְמַנִּים קֹדֶם לָכֵן, עַד כָּאן. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַזְּמַן נִבְרָא, וְקֹדֶם הַבְּרִיאָה לֹא הָיָה זְמַן, הִזְכִּיר זְמַנִּים עַל אוֹתָן בי אֲלָפִים שָׁנָה, כִּי אֵין אוֹתָן הַיָּמִים בִּימֵי אֱנוֹשׁ, אֲבָל יוֹם מֵאוֹתָן הַיָּמִים שֶׁמֵּהֶם הַשָּׁנִים שֶׁאֵין לָהֶם חֵקֶר, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ו:כ"ו): "הֵן אֵל שַׂגִּיא וְלֹא נֵדַע מִסְפַּר שָׁנָיו וְלֹא חֵקֶר", וּכְתִיב (איוב י'): "כְּיָמֵי אֱנוֹשׁ יָמֶיךָ" וְגוֹ', וּכְתִיב (תהלים ק"ב:כ"ח): "וּשְׁנוֹתֶיךָ לֹא יִתָּמוּ". וּבְאוֹתָם זְמַנִּים

עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאת אֶלֶף דּוֹר וְנִמְחוּ מֵהֶן תתקע"ד דּוֹרוֹת מֵאוֹתָן אֶלֶף דּוֹר, כְּלוֹמַר נִמְחוּ בְּמַחְשָׁבָה, לֹא שֶׁיָּצְאוּ לִידֵי פֹּעַל, כִּי הַמַּחְשָׁבָה הַקּוֹדֶמֶת לַכֹּל יָדְעָה כִּי יִהְיוּ רְשָׁעִים אִם יִבָּרְאוּ, וּלְכָךְ נִתְּנָה תּוֹרָה לְכ"ו דּוֹרוֹת מִשֶּׁבָּרָא הָעוֹלָם, כְּדֵי לְהַשְׂכִּיל אֶלֶף דּוֹר, וְזֶהוּ (תהלים ק"ה:ח'): "דָּבָר צִוָּה לְאֶלֶף דּוֹר", בֵּאוּרוֹ לְסוֹף אֶלֶף דּוֹר. וְדוֹרוֹת הַלָּלוּ הִזְכִּירוּם רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בְּפֶרֶק אֵין דּוֹרְשִׁין, אָמְרוּ: "נָהָר דִּינוּר נָגִיד וְנָפִיק" וְגוֹ', מֵהֵיכָא קָא שָׁקֵיל – מִזִּיעָתָם שֶׁל חַיּוֹת, לְהֵיכָא קָא שָׁפִיךְ – עַל רֹאשׁ רְשָׁעִים בְּגֵיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה כ"ג:י"ט): "הִנֵּה סַעֲרַת ה' חֵמָה יָצְאָה" וְגוֹ', רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר (איוב כ"ב:ט"ז): "אֲשֶׁר קָמְטוּ וְלֹא עֵת", אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא: אֵלּוּ תִּשַּׁע מֵאוֹת וְשִׁבְעִים וְאַרְבַּע דּוֹרוֹת שֶׁקָּמְטוּ לְהִבָּרְאוֹת קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם וְלֹא נִבְרְאוּ, שְׁתָלָן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, וְהֵן הֵן עַזֵּי פָּנִים שֶׁבַּדּוֹר, עַד כָּאן בַּחֲגִיגָה.

פסוק ד

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "וַיַּרְא" קִיּוּם הַדָּבָר וַעֲמִידָתוֹ בְּחֻפָּץ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, מִלְּשׁוֹן רז"ל "רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי אַדְמוֹן". וּבְכָל יוֹם וְיוֹם שֶׁל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית תִּמְצָא כֵן, וְהַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁגָּזַר עַל כָּל אֶחָד מִן הַנִּבְרָאִים שֶׁבְּכָל הַנִּמְצָאִים הָעֲמִידָה וְהַקִּיּוּם שֶׁיִּהְיֶה קִיּוּמָן בְּחֻפְצוֹ, וְאִם יִפְּרֵד מֵהֶם חֶפְצוֹ רָגַע יִהְיוּ לְאַיִן. וְעַל כֵּן חָתַם מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית: "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", שֶׁרָצָה בְּקִיּוּמָן. וּמַה שֶּׁהוֹסִיף "אֶת הָאוֹר" וְלֹא אָמַר "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב", שֶׁאִלּוּ אָמַר כֵּן הָיָה חוֹזֵר עַל בְּרִיאַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְלֹא גָּזַר בָּהֶם הַקִּיּוּם עָדַיִן, כִּי לֹא עָמְדוּ בְּכֹחַ, שֶׁהָרֵי בַּשֵּׁנִי נַעֲשָׂה הָרָקִיעַ, וּבַשְּׁלִישִׁי נִפְרְדוּ הַמַּיִם וְהֶעָפָר וְנַעֲשָׂה הַיַּבָּשָׁה וְנִקְרֵאת אֶרֶץ, וְאָז גָּזַר בָּהֶם הַקִּיּוּם וְאָמַר: "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "וַיַּרְא" מַה חִדּוּשׁ טוֹבָה רָאָה בּוֹ, רָאָה שֶׁאֵינוֹ כְּדַאי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ רְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה עָמַד וּגְנָזוֹ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה "אֶת הָאוֹר" בָּא לְרַבּוֹת הַדָּבָר שֶׁהִשִּׂיג רַבִּי עֲקִיבָא וְכָל מִינֵי מְאוֹרוֹת שֶׁלּוֹ הַנִּמְצָאִים מֵאֲמִתַּת זֶה הָאוֹר, וְעַל הַדָּבָר הַהוּא הֵעִידוּ הַחֲכָמִים עָלָיו שֶׁנִּכְנַס בְּשָׁלוֹם וְיָצָא בְּשָׁלוֹם. וְאֶפְשָׁר עוֹד שֶׁבָּא לְרַבּוֹת הַנְּשָׁמוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ עִם הָאוֹר, וְכֵן נִרְמַז בְּאִיּוֹב (איוב ל"ח:י"ט): "אֵיזֶה הַדֶּרֶךְ יִשְׁכָּן אוֹר", וּכְתִיב (איוב ל"ח:כ"א): "יָדַעְתָּ כִּי אָז תִּוָּלֵד וּמִסְפַּר יָמֶיךָ רַבִּים", כְּמוֹ שֶׁבֵּאֵר הָרַמְבַּ"ן ז"ל בְּפֵירוּשׁ אִיּוֹב. וְכֵן כְּתִיב (ד"ה א ד':כ"ג) "עִם הַמֶּלֶךְ בִּמְלַאכְתּוֹ יָשְׁבוּ שָׁם".

וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַחֹשֶׁךְ הַזֶּה הוּא הֶעְדֵּר הָאוֹר, וְאֵינוֹ חֹשֶׁךְ שֶׁל מַעְלָה שֶׁהִזְכִּיר "וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם", לְפִי שֶׁאוֹתוֹ הַחֹשֶׁךְ הוּא הָאֵשׁ. וְלֹא הִזְכִּיר "כִּי טוֹב" בְּיוֹם שֵׁנִי, וּבְיוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁנִּגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם הִזְכִּיר בּוֹ שְׁתֵּי פְּעָמִים טוֹב,

אֶחָד לְגָמַר מְלֶאכֶת הַמַּיִם וְאֶחָד לַיּוֹם עַצְמוֹ. וַאֲנִי שׁוֹאֵל בָּזֶה, וּמַה בְּכָךְ אִם לֹא נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם, כֵּיוָן שֶׁנִּגְמְרָה מְלֶאכֶת הָרָקִיעַ וּבְרִיאַת הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם שֵׁנִי, הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "כִּי טוֹב" עַל גְּמַר הַמְּלָאכָה וְהַבְּרִיאָה בָּרָקִיעַ וּבַמַּלְאָכִים, וְהָיָה לוֹ לִגְזוֹר בָּהֶם הַקִּיּוּם וְלוֹמַר בָּהֶם "כִּי טוֹב", כִּי לֹא נוֹפְלִים הֵם מִכָּל שְׁאָר מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "כִּי טוֹב". וְיֵשׁ לִי לוֹמַר, כִּי מִכָּאן רְאָיָה עֲצוּמָה כִּי הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל בִּזְמַן שֶׁיִּשְׁרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם הוּא עִקַּר הַמְּצִיאוּת, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנִּגְמְרָה בְּיוֹם שֵׁנִי בְּרִיאַת הָרָקִיעַ וְהַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן לֹא הָיָה בָּזֶה שְׁלֵמוּת עַד שֶׁנִּגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם בַּשְּׁלִישִׁי בְּמַאֲמַר "יִקָּווּ" וְנַעֲשָׂה הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל, כִּי כָּל הָעוֹלָם הָיָה מַיִם וְהֻצְרְכוּ לְהִקָּווֹת בְּמָקוֹם אֶחָד כְּדֵי שֶׁתֵּרָאֶה הַיַּבָּשָׁה, וְכַאֲשֶׁר בָּא מַאֲמַר "יִקָּווּ", נִתְבַּסֵּס הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה, וְעִם זֶה הָיָה הַמְּצִיאוּת שֶׁלֹּם וְרָאוּי לְהַזְכִּיר בּוֹ "כִּי טוֹב". וּכְלָל פֵּירוּשׁ הַמַּאֲמָר הַזֶּה שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רז"ל לְפִי שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם, כִּי מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל לֹא רָצָה לְהַזְכִּיר "כִּי טוֹב" בִּבְרִיאַת עוֹלָם הָעֶלְיוֹן, אִם כֵּן הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה הוּא עִקַּר הַמְּצִיאוּת. וְאוּלַי מִפְּנֵי זֶה נִקְרֵאת יַבָּשָׁה "אֶרֶץ", לְפִי שֶׁבָּהּ נִשְׁלַם רְצוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְכַוָּנָתוֹ בַּמְּצִיאוּת, מִלְּשׁוֹן הַכָּתוּב (מלאכי ג׳:י״ב) "כִּי תִהְיוּ אַתֶּם אֶרֶץ חֵפֶץ". וְיֵחֵס הַקְּרִיאָה הַזֹּאת אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁאָמַר: "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אָרֶץ", גַּם בְּיוֹם רְבִיעִי בְּמַאֲמַר "יְהִי מְאוֹרוֹת" בֵּאֵר הַכָּתוּב שֶׁלֹּא נִבְרְאוּ הַמְּאוֹרוֹת רַק לְתַשְׁמִישׁוֹ שֶׁל הָעוֹלָם הַזֶּה, הוּא שֶׁאָמַר: "לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", וְהִנֵּה זֶה יוֹרֶה כִּי הָעֶלְיוֹנִים עִם הֱיוֹתָם גְּדוֹלִים וַעֲצוּמִים נִבְרְאוּ בַּעֲבוּר הַתַּחְתּוֹנִים. וְיֵשׁ לִי עוֹד רְאָיָה מִדִּבְרֵי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בַּפָּסוּק (דברים י׳:י״ד) "הֵן לַה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם", שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה הַשָּׁפֵל עִקַּר הַמְּצִיאוּת, וְכַאֲשֶׁר אֶכְתֹּב שָׁם בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וְכָל זֶה עַל דֶּרֶךְ מִדְרַשׁ רז"ל: גְּדוֹלִים צַדִּיקִים יוֹתֵר מִמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת.

וּבְמִדְרָשׁ, מִפְּנֵי מַה לֹּא נֶאֱמַר "כִּי טוֹב" בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא גֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ל׳:ל״ג): "כִּי עָרוּךְ מֵאֶתְמוֹל תָּפְתֶּה", יוֹם שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֶתְמוֹל וְאֵין לוֹ שִׁלְשׁוֹם. וְעוֹד דָּרְשׁוּ ז"ל, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא הַמַּחְלֹקֶת, שֶׁנֶּאֱמַר: "וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם". אָמַר רַבִּי טַבְיוֹמִי: וּמַה מַּחְלֹקֶת שֶׁהוּא לְתִקּוּן הָעוֹלָם וּלְיִשּׁוּבוֹ לֹא כְּתִיב בּוֹ "כִּי טוֹב", מַחְלֹקֶת שֶׁהִיא לְעֵרְבּוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם לֹא כָּל שֶׁכֵּן? וּבְאוּר הָעִנְיָן, כִּי הַשֵּׁנִי תְּחִלַּת הַשִּׁנּוּי, וּלְכָךְ נִקְרָא שֵׁנִי, וְהוּא הַסִּבָּה לְכָל חֻלְקָה וְשִׁנּוּי. וּמַה שֶּׁאָמַר כִּי הַמַּחְלֹקֶת וְגֵיהִנֹּם נִבְרְאוּ בּוֹ בַּיּוֹם, לְהִתְבּוֹנֵן מִזֶּה שֶׁכָּל הַמְעוֹרֵר מַחְלֹקֶת נִדּוֹן בְּגֵיהִנֹּם. וְכֵיוָן שֶׁמַּחְלֹקֶת וְגֵיהִנֹּם נִבְרְאוּ בּוֹ בַּיּוֹם לָמַדְנוּ שֶׁהוּא יוֹם מַזִּיק, וּלְכָךְ אָסְרוּ רז"ל לְהַתְחִיל כָּל מְלָאכָה בּוֹ וְאָמְרוּ: אֵין מַתְחִילִין בְּשֵׁנִי. וּלְכָךְ אָסְרוּ גַּם כֵּן לֶאֱכֹל זוּגוֹת כִּי הוּא דָּבָר מַזִּיק, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ: לֹא יֹאכַל אָדָם תְּרֵי וְלֹא יִשְׁתֶּה תְּרֵי. וְהַמַּחְלֹקֶת הַזֶּה

שֶׁהָיָה בְּיוֹם שֵׁנִי הָיָה תְּחִלַּת כָּל מַחְלֹקֶת וְסִבָּתָהּ, וּלְכָךְ לֹא נֶאֱמַר בּוֹ "כִּי טוֹב", שֶׁהוּא גָּרַם הַגּוֹרְמִים אַחֲרָיו וּמִמֶּנּוּ וְהָלְאָה הָיוּ הַחוֹלְקִים וְהַמְשַׁנִּים רְצוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁהֲרֵי בַּשְּׁלִישִׁי אָמַר: "תּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ פְּרִי" וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵּן אֶלָּא "עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי"; וּבְרְבִיעִי קִטְרְגָה הַלְּבָנָה וְאָמְרָה: אִי אֶפְשָׁר לִשְׁנֵי מְלָכִים שֶׁיִּשְׁתַּמְּשׁוּ בְּכֶתֶר אֶחָד; וּבַחֲמִישִׁי נִמְלְחָה בַּת זוּגוֹ שֶׁל לִוְיָתָן, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל: סֵרַס אֶת הַזָּכָר וְהָרַג אֶת הַנְּקֵבָה וּמְלָחָהּ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא; וּבַשִּׁשִּׁי חָטְאוּ אָדָם וְחַוָּה וְנִטְרְדוּ מִגַּן עֵדֶן. וְאִם כֵּן הֲרֵי מָצָאנוּ בְּכָל הַיָּמִים אַחַר יוֹם שֵׁנִי עִנְיָן קִטְרוּג וְשִׁנּוּי כַּוָּנָה וּפֵרוּד רָצוֹן וְחִלּוּק דֵּעוֹת בַּנִּבְרָאִים, וְסִבָּתָם יוֹם שֵׁנִי, כִּי כֻלָּם בָּאֵי כֹּחוֹ וְנִמְשָׁכִים אַחֲרָיו.

פסוק ט

יִקָּווּ הַמַּיִם. לְפִי שֶׁהָיָה הַתְּהוֹם שֶׁהוּא מַיִם וְעָפָר בְּדִמְיוֹן מַיִם עֲכוּרִים, הוּצְרַךְ הַמַּאֲמָר הַקָּדוֹשׁ לִגְזוֹר שֶׁיִּקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם גְּבוֹהִים אֶל מָקוֹם אֶחָד שֶׁפֵּל לְמַטָּה, וְשֶׁיַּעֲלֶה הֶעָפָר לְמַעְלָה עַד שֶׁתֵּרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְיִשּׁוּב. וְהִנֵּה אֵלּוּ שְׁתֵּי גְּזֵרוֹת בְּהֵפֶךְ מִטִּבְעָם, כִּי טֶבַע הֶעָפָר לָרֶדֶת לְמַטָּה וְטֶבַע הַמַּיִם לַעֲלוֹת לְמַעְלָה. וְעַתָּה גָּזַר עַל הַמַּיִם שֶׁהָיוּ מְלַאִים אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ שֶׁיֵּרְדוּ לְמַטָּה כְּטִבְעוֹ שֶׁל עָפָר, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ח:ל') "כָּאֶבֶן מַיִם יִתְחַבָּאוּ", וְגָזַר עַל הֶעָפָר שֶׁיַּעֲלֶה לְמַעְלָה כְּטֶבַע הַמַּיִם. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהלים קל"ו:ו'): "לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמָּיִם כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ", כִּי זֶה חֶסֶד לָעוֹלָם לְקִיּוּם הַיְשׁוּב וְהַנִּבְרָאִים שֶׁבּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהלים ל"ז:ז'): "צִדְקָתְךָ כְּהַרְרֵי אֵל מִשְׁפָּטֶיךָ תְהוֹם רַבָּה", כִּי בְּזֶה נִגְלָה צִדְקַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּשֶׁנָּתַן מִשְׁפָּטָיו בִּתְהוֹם רַבָּה כְּדֵי שֶׁיֵּרְדוּ הַמַּיִם הֵפֶךְ מִטִּבְעָם כְּדֵי לְהוֹשִׁיעַ אָדָם וּבְהֵמָה, כְּלוֹמַר בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁבָּאָרֶץ. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד "וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה", שֶׁיִּהְיֶה הַיֹּבֶשׁ נִרְאֶה בָּהּ, שֶׁלְכָךְ נִקְרֵאת "יַבָּשָׁה", שֶׁכָּל זְמַן שֶׁתִּהְיֶה לַחָה אֵינָהּ יְכוֹלָה לְהוֹצִיא פֵּרוֹת. וְהִנֵּה עַתָּה כְּשֶׁנִּרְאֶה בָּהּ הַיֹּבֶשׁ אֵז נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם, הַזְכִּיר בּוֹ "כִּי טוֹב".

וּבַמִּדְרָשׁ "יִקָּווּ הַמַּיִם" יֵעָשֶׂה מִדָּה לַמַּיִם, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (זכריה א':ט"ז): "וְקָו יִנָּטֶה עַל יְרוּשָׁלָיִם", וְכֵן הוּא אוֹמֵר (איוב כ"ח:כ"ה) "וּמַיִם תִּכֵּן בְּמִדָּה", נָתַן חִצִּים בָּרָקִיעַ וְחִצִּים בָּאוֹקְיָנוֹס. הָדָא הוּא דִּכְתִיב (תהלים ס"ה:ו') "פֹּלֵג אֱלֹהִים מָלֵא מָיִם".

דָּבָר אַחֵר: **יִקָּווּ הַמַּיִם**, יִקָּווּ לִי הַמַּיִם, מַה שֶּׁאֲנִי עָתִיד לַעֲשׂוֹת בָּהֶן וְלִשְׁטוֹף אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בַּמַּבּוּל. מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁבָּנָה פַּלְטְרִין וְהוֹשִׁיב בָּהֶם דַּיָּרִין אִלְמִין. עָמְדוּ וְשָׁאֲלוּ בִּשְׁלוֹם הַמֶּלֶךְ. אָמַר הַמֶּלֶךְ: וּמַה כְּשֶׁהוֹשַׁבְתִּי בָּהֶן דַּיָּרִין אִלְמִין כָּךְ מַסְכִּימִין וְשׁוֹאֲלִין בִּשְׁלוֹמִי בִּרְמִיָּה וּבְאֶצְבַּע, אִלּוּ הוֹשַׁבְתִּי בָּהֶן דַּיָּרִין פִּקְחִין עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! עָמַד וְהוֹשִׁיב בָּהֶן דַּיָּרִין פִּקְחִין. עָמְדוּ וְהֶחֱזִיקוּ בַּפַּלְטְרִין, אָמְרוּ: אֵין הַפַּלְטְרִין שֶׁל מֶלֶךְ אֶלָּא שֶׁלָּנוּ! אָמַר

הַמֶּלֶךְ: תַּחֲזוֹר הַפַּלְטְרִין לִכְמוֹת שֶׁהָיְתָה! כָּךְ בִּתְחִלַּת בְּרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם הָיָה קִלּוּסוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹלֶה מִן הַמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים צ״ג:ד׳) ״מִקֹּלוֹת מַיִם רַבִּים״. עָמַד דּוֹר אֱנוֹשׁ וּמָרַד בּוֹ וְדוֹר הַמַּבּוּל וּמָרַד בּוֹ. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: יִפָּנוּ אֵלּוּ וְיַעַמְדוּ הַמַּיִם בִּמְקוֹמָן! הָדָא הוּא דִּכְתִיב (בראשית ז׳:י״ב) ״וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ״.

אֶל מָקוֹם אֶחָד. כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מַיִם בְּמַיִם וְאַתְּ אָמַרְתְּ ״אֶל מָקוֹם אֶחָד״, אֶלָּא שֶׁהֶחֱזִיק הַמּוּעָט אֶת הַמְּרֻבֶּה, עַד כָּאן.

פסוק י

וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים. אֵין שֵׁם הַיָּם נִקְרָא עַל הַמַּיִם כִּי אִם עַל הַחֲפִירָה, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: ״וּלְבֵית כְּנִישׁוּת מַיָּא״, כְּלוֹמַר הַחֲפִירָה, שֶׁהוּא בֵּית הַמִּקְוֶה שֶׁהַמַּיִם נִקְוִים שָׁם. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (ישעיה י״א:ט׳): ״כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים״, כִּי הַמַּיִם מְכַסִּים אֶת הַחֲפִירָה הַנִּקְרֵאת יָם. וְכֵן בְּבִרְכַּת הַדָּגִים אוֹ הַתַּנִּינִים בְּיוֹם חֲמִישִׁי אָמַר: ״וּמִלְאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים״, בֵּאֵר כִּי הַמַּיִם עוֹמְדִים בַּיַּמִּים. וּרְאֵיָה עוֹד הַיָּם שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה, הוּא שֶׁכָּתוּב (מ״ב י׳) ״וְאֶת הַיָּם הוֹרִיד מֵעַל הַבָּקָר״. וְאָמַר ״קָרָא יַמִּים״ וְלֹא יָם, לְפִי שֶׁהֵם רַבִּים, וְדָרְשׁוּ רז״ל: שִׁבְעָה יַמִּים הֵם:

פסוק יא

תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ. נַעֲשֵׂת הָאָרֶץ חֹמֶר לְבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת, וּבְכָאן קִלְקְלָה הָאָרֶץ, כִּי הַמַּאֲמָר הַקָּדוּם הָיָה ״עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי״ וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵּן אֶלָּא ״עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי״. וְאָמַר:

פסוק יב

וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא וְלֹא אָמַר ״וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים כָּל הָעֵץ עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ וְאֶת הַדֶּשֶׁא לְמִינוֹ״, לְפִי שֶׁאֵין רָאוּי לְהַזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים בְּבַעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת, שֶׁאֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה שֶׁהִזְכִּיר בָּהּ שֵׁם אֱלֹהִים, הוּא שֶׁאָמַר: ״וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ״, לְפִי שֶׁנֶּפֶשׁ הַתְּנוּעָה בְּעָנְיִנִים רַבִּים מְשַׁמֶּשֶׁת לַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית, אֲבָל הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין לָהּ חֲשִׁיבוּת רַק כַּחֲשִׁיבוּת הַגּוּף, שֶׁאֵינָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת רַק לַגּוּף לְבַדּוֹ כִּי אֵין הַנְּשָׁמָה צְרִיכָה לְצִמּוֹחַ:

וְאִם תַּשְׂכִּיל תִּמְצָא כִּי הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַזֶּה ה׳ מִינֵי צֶמַח, וְהֵן: ״תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא״, ״עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע״, ״עֵץ פְּרִי״ שֶׁטַּעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי, ״עֹשֶׂה פְּרִי״ כְּלוֹמַר הַפְּרִי עַצְמוֹ, ״אֲשֶׁר זַרְעוֹ בוֹ״ – הֲרֵי ה׳.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי כָּל הַמִּסְפָּר הוּא נִכְלָל בִּשְׁלֹשָׁה, כִּי לֹא תִּמְצָא מִסְפָּר אֶלָּא אוֹ ״אֶחָד״ אוֹ ״זוּג״ אוֹ ״נִפְרָד״, וּמִסְפַּר ״שָׁלֹשׁ״ כּוֹלֵל אֶת הַכֹּל, שֶׁהֲרֵי יֵשׁ בּוֹ ״אֶחָד״ הוּא הָאֶחָד, וְיֵשׁ בּוֹ ״זוּג״ הוּא הַשְּׁנַיִם, וְיֵשׁ בּוֹ ״נִפְרָד״ וְהוּא ״שָׁלֹשׁ״, וְדָבָר יָדוּעַ כִּי מִסְפַּר ״שָׁלֹשׁ״ הוּא מְחֻלָּק הָאֶחָד כְּשֵׁם שֶׁמִּסְפַּר הָאַרְבַּע הוּא מְחֻלָּק הַשְּׁנַיִם, וּלְפִי שֶׁמִּסְפַּר שְׁלֹשָׁה הוּא מְחֻלָּק הָאֶחָד שֶׁהוּא נֶעְלָם לָכֵן הָיוּ הַנִּבְרָאִים עַד יוֹם שְׁלִישִׁי גְּנוּזִים וְנֶעְלָמִים, שֶׁהֲרֵי הָאוֹר שֶׁנִּבְרָא

בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן נִגְנַז מִן הַבְּרִיּוֹת, גַּם הָרָקִיעַ שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי, גַּם עֲצֵי עֵדֶן שֶׁנִּבְרְאוּ בַּשְּׁלִישִׁי נִגְנְזוּ מִן הַבְּרִיּוֹת, וְכָל מַה שֶּׁנַּעֲשָׂה עַד יוֹם שְׁלִישִׁי נִקְרָא "עוֹלָם" לְפִי שֶׁהוּא נֶעְלָם, וּמַה שֶּׁנַּעֲשָׂה אַחֲרָיו בְּיוֹם רְבִיעִי נִקְרָא "שָׁנָה", וְהַטַּעַם לְפִי שֶׁכְּשֵׁם שֶׁהַשְּׁלִשָּׁה מְחַלֵּק הָאֶחָד כֵּן הָאַרְבָּעָה מְחַלֵּק הַשְּׁנַיִם שֶׁאֵין הָאַרְבָּעָה אֶלָּא כֶּפֶל הַשְּׁנַיִם, וְעַל כֵּן שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת שֶׁהֵן מִכֹּחַ הַשְּׁנִיּוּת נִבְרְאוּ בְּיוֹם רְבִיעִי שֶׁהוּא כֶּפֶל הַשְּׁנַיִם, וְנִקְרֵאת הַשָּׁנָה "שָׁנָה" לְפִי שֶׁהִיא נִגְמֶרֶת בִּשְׁנֵי מְאוֹרוֹת הַלָּלוּ. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה נִתְלוּ בְּאוֹתוֹ רָקִיעַ שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי, שֶׁהוּא מִכֹּחַ שְׁנִיּוּת, וְהוּא הַמַּבְדִּיל "בֵּין מַיִם לָמַיִם" כִּי כֵן הַמְּאוֹרוֹת נִקְבְּעוּ בוֹ לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וּבֵין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ, וְכָל מַה שֶּׁנַּעֲשָׂה אַחֲרָיו בַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי וּבַיּוֹם הַשִּׁשִּׁי הוּא הַנִּקְרָא "נֶפֶשׁ", וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר בְּסֵפֶר יְצִירָה: עוֹלָם שָׁנָה נֶפֶשׁ.

פסוק יג

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי. בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים אֵלּוּ הִזְכִּיר עֶרֶב וָבֹקֶר, וְלֹא הָיוּ שָׁם מְאוֹרוֹת שֶׁהָיוּ מְחֻיְּבִין הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר, כִּי שְׁקִיעַת הָאוֹר הוּא הָעֶרֶב וּזְרִיחָתוֹ הוּא הַבֹּקֶר, אָמְנָם הִזְכִּיר בִּשְׁלִשְׁתָּם עֶרֶב וָבֹקֶר וְלֹא כְּלַפֵּי הָאוֹר אֶלָּא כְּלַפֵּי הַגַּלְגַּל שֶׁהוּא חוֹזֵר וּמִתְגַּלְגֵּל בּוֹ, כִּי כָל חֵלֶק מֵחֶלְקֵי הָרָקִיעַ כְּשֶׁהוּא עוֹלֶה הוּא לוֹ בֹּקֶר וּכְשֶׁשּׁוֹקֵעַ הוּא לוֹ עֶרֶב. אַף מִיּוֹם רְבִיעִי וְאֵילָךְ שֶׁנִּבְרְאוּ הַמְּאוֹרוֹת הִזְכִּיר עֶרֶב וָבֹקֶר כְּלַפֵּי הָאוֹר.

פסוק יד

יְהִי מְאוֹרֹת. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "יְהִי" בִּלְשׁוֹן יָחִיד עַל שֵׁם שֶׁאֵין אוֹר שְׁנֵיהֶם אֶלָּא אֶחָד, וְכֵן הִזְכִּיר מִיָּד "וְהָיוּ לִמְאוֹרוֹת" "לִמְאֹרֹת" כְּתִיב, אוֹ תַּחְזֹר אֶל הָאוֹר הַנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁהָיָה רָאוּי לוֹמַר "יִהְיוּ מְאוֹרוֹת", אֲבָל הַכַּוָּנָה: יְהִי אוֹתוֹ הָאוֹר – מְאוֹרוֹת, כְּלוֹמַר יִתְפַּשְּׁטוּ מִמֶּנּוּ מְאוֹרוֹת לְמַטָּה.

וּלְדַעַת הָרַמְבַּ"ן ז"ל נִרְאֶה כִּי אוֹתוֹ הָאוֹר הָיָה מֵאִיר בַּיְסוֹדוֹת תְּחִלָּה וּכְשֶׁנַּעֲשָׂה הָרָקִיעַ בְּיוֹם שֵׁנִי הִפְסִיק בָּאוֹר וּמָנַע אוֹתוֹ מֵהָאִיר בַּיְסוֹדוֹת הַתַּחְתּוֹנִים, וּכְשֶׁנִּבְרֵאת הָאָרֶץ בְּיוֹם שְׁלִישִׁי הָיָה הַחֹשֶׁךְ נָטוּי עָלֶיהָ, כִּי הָרָקִיעַ הָיָה חוֹצֵץ בֵּינָהּ וּבֵין הָאוֹר, וְעַתָּה בְּיוֹם רְבִיעִי גָּזַר מַאֲמַר הַקָּדוֹשׁ שֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ מֵאוֹתוֹ אוֹר מְאוֹרוֹת, שֶׁיַּגִּיעַ הָאוֹר לָאָרֶץ, וְהוּא שֶׁאָמַר: "לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", כִּי הָיָה מֵאִיר בָּרָקִיעַ בִּלְבַד וְאֵין הָאוֹרָה מַגַּעַת לָאָרֶץ. וְיִתְבָּאֵר מִזֶּה בְּפֵרוּשׁ שֶׁהַלַּיְלָה קָדַם לַיּוֹם, וְכֵן אָמַר לְמַעְלָה "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר".

בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם. קָרָא הַכָּתוּב בְּכָאן שִׁבְעָה רְקִיעִים שֶׁבָּהֶם שִׁבְעָה כּוֹכְבֵי לֶכֶת עִם הַשְּׁמִינִי שֶׁבּוֹ כָּל הַכּוֹכָבִים וּשְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת בְּשֵׁם "רָקִיעַ", וְיִחֵס רָקִיעַ זֶה אֶל הַשָּׁמַיִם, שֶׁהוּא הַגַּלְגַּל הַמַּקִּיף, כִּי הֵם רָקִיעַ שֶׁלּוֹ מוּקָפִין בְּתוֹכוֹ מִתְנוֹעֲעִים בְּתְנוּעָתוֹ. וּבֵאֵר כִּי הַמְּאוֹרוֹת כֻּלָּן נְתוּנִים בָּרְקִיעִים הַלָּלוּ שֶׁהֵם מְיוּחָסִים לַשָּׁמַיִם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם".

וְהָיוּ לְאוֹתֹת. כִּי בִּתְנוּעַת הַמְּאוֹרוֹת וּבְמַהֲלָכָם נַעֲשִׂים אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם, דָּם וְאֵשׁ וְתִימְרוֹת עָשָׁן, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל כְּשֶׁהַמְּאוֹרוֹת לוֹקִין סִימָן רַע לָאֻמּוֹת. שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה י':ב'): "וּמֵאוֹתֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ". וְעוֹד שֶׁהֵם אוֹתוֹת לְיִשְׂרָאֵל בְּקְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל בֹּקֶר שֶׁמְּצָוָתָהּ עִם הָנֵץ הַחַמָּה וּקְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֶרֶב שֶׁמְּצָוָתָהּ עִם צֵאת הַכּוֹכָבִים. גַּם בְּחִיּוּב בִּרְכַּת הַשָּׁמֶשׁ בְּתִקּוּפַת תַּמּוּז שֶׁחַיָּיב אָדָם לְבָרֵךְ "בָּרוּךְ עוֹשֶׂה בְרֵאשִׁית". וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בִּבְרָכוֹת פֶּרֶק הָרוֹאֶה: תְּנוּ רַבָּנָן: הָרוֹאֶה חַמָּה בִּתְקוּפָתָהּ וּלְבָנָה בְּטָהֳרָתָהּ וְכוֹכָבִים בְּמִשְׁמְרוֹתָם וּמַזָּלוֹת בְּעִתָּם, אוֹמֵר: "בָּרוּךְ עוֹשֶׂה בְרֵאשִׁית". וְגַם בִּהְיוֹת הַלְּבָנָה בְּחִדּוּשָׁהּ, שֶׁחַיָּיב לְבָרֵךְ "אֲשֶׁר בְּמַאֲמָרוֹ בָּרָא שְׁחָקִים".

וּלְמוֹעֲדִים לְזֶרַע וְקָצִיר קֹר וְחֹם קַיִץ וְחֹרֶף, **וּלְיָמִים** מִדַּת יוֹם וּמִדַּת לַיְלָה, **וְשָׁנִים**. מַשְׁלִימִין מַהֲלָכָם בִּשְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת בְּכָל שָׁנָה, וְחוֹזְרִין וּמַתְחִילִין לְסוֹבֵב בַּגַּלְגַּל בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלְכוּ בָהּ.

וְכָתַב הָרַב הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ מֹשֶׁה בַּר נַחְמָן ז"ל, יִתָּכֵן כִּי כְּמוֹ שֶׁשָּׂם בָּאָרֶץ כֹּחַ הַצְּמִיחָה בְּמָקוֹמוֹת מְמֻנֶּה, כֵּן שָׂם בָּרָקִיעַ מְקוֹמוֹת מוּכָנִים וּמְזֻמָּנִים לְקַבֵּל הָאוֹרָה, וְהַגּוּפִים הָאֵלֶּה מְקַבְּלִים אוֹר וּמַזְהִירִין, וְלָכֵן יִקָּרֵאם "מְאוֹרוֹת", לֹא אוּרִים, אַף עַל פִּי שֶׁקְּרָאָם הַמִּזְמוֹר כֵּן, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְיִתֵּכֶן לְפָרֵשׁ "יְהִי מְאוֹרוֹת" שֶׁאֵין הַמְּאוֹרוֹת הָאֵלֶּה מִכְּלַל הַגַּלְגַּלִּים, אֲבָל הֵם מְאוֹרוֹת רוּחָנִיִּים, מְקַבְּלֵי הָאוֹרָה מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן. וְגַזַר עַתָּה בַּמַּאֲמָר הַזֶּה "יְהִי מְאוֹרוֹת" שֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן הַהוּא מְאוֹרוֹת רוּחָנִיוֹת, שֶׁיִּהְיוּ מְאוֹרוֹת לַמְּאוֹרוֹת שֶׁעַל הָאָרֶץ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "וְהָיוּ לִמְאוֹרוֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם", הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְהָיוּ לִרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהָיוּ לְאוֹתוֹת", אֲבָל הַכַּוָּנָה שֶׁיִּהְיוּ מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן שֶׁהוּא מְאוֹרוֹת לַמְּאוֹרוֹת שֶׁעַל הָאָרֶץ, כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב "יְהִי מְאוֹרוֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", וְאִם כֵּן הָבֵן כִּי הַמְּאוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהִזְכִּיר "יְהִי מְאוֹרוֹת" הֵם מְאוֹרוֹת רוּחָנִיִּים, מְקַבְּלִים אוֹרָן מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן וּמַשְׁפִּיעִין אוֹתָם בְּמְאוֹרוֹת שֶׁל מַטָּה, וְהֵם תַּעֲנוּגוֹת נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים מְקַיְמֵי הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיוּ לְאוֹתוֹת", כְּלוֹמַר וְהָיוּ אוֹתָן הַמְּאוֹרוֹת לְאוֹתָן שֶׁקִּיְמוּ אוֹתִיּוֹת הַתּוֹרָה שֶׁיִּהְיוּ זוֹכִין וּמִתְעַדְּנִין בָּהֶן, אוֹ שֶׁקִּיְמוּ הַמִּצְוֹת שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶן "אוֹת", כְּגוֹן מִילָה וְשַׁבָּת וּתְפִלִּין. וּמַה שֶּׁקְּרָאָם הַמִּזְמוֹר (תהלים קל"ו:ו') "לְעֹשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים", וְהַכָּתוּב יִקְרָא לְכֻלָּן "מְאוֹרוֹת", בֵּין הַמְּאוֹרוֹת הָרוּחָנִיִּים בֵּין הַגּוּפִיִּים, הִנֵּה דָּוִד ע"ה כְּבָר בְּמִלַּת "אוּרִים" עַל הָרוּחָנִיִּים, וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר אַחֲרָיו מְאוֹרוֹת שֶׁל מַטָּה, שֶׁהֵם הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ, וְאָמַר (תהלים קל"ו:ח'): "אֶת הַשֶּׁמֶשׁ לְמֶמְשֶׁלֶת בַּיּוֹם" וְגוֹ' "אֶת הַיָּרֵחַ וְכוֹכָבִים" וְגוֹ', וְאַף עַל פִּי שֶׁהָאוּרִים מְקַבְּלֵי אוֹרָה מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן קְרָאָם

"אורים", לְפִי שֶׁהֵם עֵצֶם הָאוֹרָה כְּנֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ. וְאָמַר "וּלְמוֹעֲדִים", כִּי הַנְּשָׁמָה בְּהִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף אֵינָהּ זוֹכָה מִיָּד לְאוֹתוֹ הַתַּעֲנוּג הַגָּדוֹל הַמְּעֻתָּד לָהּ, עַד שֶׁיָּבוֹא מוֹעֲדָהּ וּזְמַנָּהּ, כְּעִנְיַן שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל בְּהַהוּא כּוֹבֵס: עָלָה לַגַּג וְנָפַל וָמֵת, יָצְאָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה "כּוֹבֵס זֶה מְזֻמָּן לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא". שֶׁהֲרֵי עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת הוּא הַבָּא לָאָדָם מִיָּד לְאַחַר מִיתָה, אֲבָל הָעוֹלָם הַבָּא יֵשׁ לוֹ מוֹעֵד יָדוּעַ וּזְמַן קָבוּעַ, וְהֵם מַעֲלוֹת חֲלוּקוֹת כָּל אַחַת וְאַחַת בִּפְנֵי עַצְמָהּ, יֵשׁ חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא לְזֶמַן תְּחִלַּת הַמֵּתִים וְיֵשׁ עוֹלָם הַבָּא לְאַחַר הַתְּחִיָּה, כְּמוֹ שֶׁאֲנִי עָתִיד לְבָאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם בְּסֵדֶר אַתֶּם נִצָּבִים.

וּלְיָמִים וְשָׁנִים. הֵם הַזְּמַנִּים הַחֲלוּקִים לְמַעֲלוֹת הַנְּשָׁמוֹת, כִּי הַנְּשָׁמָה מִתְעַלָּה מֵעִלּוּי לְעִלּוּי מִן הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא עוֹלַם הַגּוּפוֹת לְעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת, וּמֵעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת הִיא מִתְעַלָּה לְעוֹלַם הָרוּחוֹת, הַנִּקְרָא צְרוֹר שֶׁהַנְּשָׁמוֹת צְרוּרוֹת שָׁם, וְהוּא נִקְרָא אוֹר, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ל"ג:כ"ח): "וְחַיָּתוֹ בָּאוֹר תִּרְאֶה", וּכְתִיב (שם) "לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים", וּמֵעוֹלַם הָרוּחוֹת הַנְּשָׁמָה מִתְעַלָּה לְעוֹלָם הַחַיִּים, שֶׁמִּמֶּנּוּ הָאוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ל"ו:י'): "כִּי עִמְּךָ מְקוֹר חַיִּים בְּאוֹרְךָ נִרְאֶה אוֹר". וּמִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְהַאֲרִיךְ יָמִים בְּעוֹלָם הַחַיִּים וְרָאוּי לְקַבֵּל מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה בְּעוֹלַם הַגּוּפוֹת, חוֹזֵר לְחִיּוֹת בְּתְחִלַּת הַמֵּתִים שֶׁהוּא מִכֹּחַ עוֹלַם הַחַיִּים. לְכָךְ אָמַר (דניאל י"ב:ב'): "וְרַבִּים מִיְּשֵׁנֵי אַדְמַת עָפָר יָקִיצוּ", וְלֹא "כָּל יְשֵׁנֵי". וּמִי שֶׁרָאוּי לְהַאֲרִיךְ יָמִים בְּעוֹלַם הַחַיִּים אֵין לוֹ הֶפְסֵק. וְעוֹלַם הַחַיִּים הוּא הַנִּקְרָא "נֶצַח", הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים ט"ז:י"א): "תּוֹדִיעֵנִי אֹרַח חַיִּים שִׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת פָּנֶיךָ נְעִימוֹת בִּימִינְךָ נֶצַח". וְהָא לְמַדְתָּ שֶׁחַיֵּי הָעוֹלָמִים הַקּוֹדְמִים וְהַמַּעֲלוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת אֲשֶׁר בָּנָה אוֹתָן בַּמְּאוֹרוֹת, הֵם תַּעֲנוּגֵי הַנְּשָׁמוֹת הַזּוֹכוֹת לַתּוֹרָה, וְיִזְכּוּ לְאוֹתָן הַמַּעֲלוֹת בַּזְּמַנִּים הַיְּדוּעִים לָהֶם זֶה יָמִים וְזֶה שָׁנִים, כְּמוֹ שֶׁרָמְזוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה "וּלְיָמִים וְשָׁנִים", לְפִי שֶׁמִּתְעַלָּה נַפְשָׁם מֵעִלּוּי לְעִלּוּי. וְעוֹד נִתְבָּאֵר הָעִנְיָן הַזֶּה מִמַּה שֶׁהִזְכִּיר אַחֲרֵי כֵן בְּמַעֲשֵׂה וְכָפַל הָעִנְיָן: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדֹלִים", אֵלּוּ הָרוּחָנִיִּים, "אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן", אֵלּוּ הַגּוּפָנִיִּים, וְהֵם חַמָּה וּלְבָנָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מַה שֶּׁקָּרָא לִשְׁנֵיהֶם גְּדוֹלִים, כִּי כָל אֶחָד מֵהֶם גָּדוֹל וְעָצוּם בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְאַחַר כָּךְ "אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן", כִּי כָל גָּדוֹל קָטָן בְּעֶרְךְ גָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְדַע כִּי אִם תְּדַקְדֵּק בְּפָרָשָׁה זוֹ יִתְבָּאֲרוּ לְךָ מִמֶּנּוּ אַרְבָּעָה עִנְיָנִים. הָאֶחָד, שֶׁהַמְּאוֹרוֹת הַלָּלוּ הֵן תָּמִיד בְּאוֹתָן הַמְּקוֹמוֹת שֶׁנִּקְבְּעוּ שָׁם תְּחִלָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהֵם קְבוּעִים וְאֵינָם מִתְנוֹעֲעִים, כִּי הַגַּלְגַּל הוּא הַמִּתְנוֹעֵעַ וְהַמְּאוֹרוֹת קְבוּעִים בּוֹ מִתְנוֹעֲעִים בִּתְנוּעָתוֹ, כְּמוֹ הַמַּסְמְרוֹת הַקְּבוּעִין בְּדֹפֶן הַסְּפִינָה וּמִתְנוֹעֲעִים בִּתְנוּעַת הַסְּפִינָה. וְכֵן הוֹדוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל לְחַכְמֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם, שֶׁחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים גַּלְגַּל קָבוּעַ וְכוֹכָב חוֹזֵר, וְחַכְמֵי הָאֻמּוֹת אוֹמְרִים

כּוֹכָב קָבוּעַ וְגַלְגַּל חוֹזֵר. עַל זֶה אָמַר: "וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים", צֵא וּלְמַד מִי הוּא הַנּוֹתֵן יִתְבָּרַךְ וְיִתְעַלֶּה שְׁמוֹ. הַשֵּׁנִי, שֶׁהֵם קְבוּעִים בְּעֹבִי גּוּף הַגַּלְגַּלִּים, כִּי עֹבִי גּוּף הַגַּלְגַּל תִּתְמַלֵּא בְּגֹדֶל גּוּף הַמְּאוֹרוֹת, וְעַל זֶה אָמַר: "בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם". וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים י"ט:ה'): "לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם", פֵּירוּשׁוֹ בְּאֶחָד מֵהֶם, כְּלוֹמַר מִן הַשָּׁמַיִם הַנִּזְכָּרִים שֶׁהֵם הַגַּלְגַּלִּים, וְהוּא הַגַּלְגַּל הָרְבִיעִי, שֶׁהֲרֵי כָּל רָקִיעַ וְרָקִיעַ הוּא אֹהֶל לְכוֹכָב הַקָּבוּעַ בּוֹ, וְגֹדֶל הַכּוֹכָב כְּעֶבְיוֹ שֶׁל רָקִיעַ, וְעָבְיוֹ שֶׁל רָקִיעַ כַּשִּׁעוּר שֶׁיֵּשׁ מִשָּׁמַיִם לָאָרֶץ, וְהַכֹּל חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וְזֶה נִלְמַד מִפָּסוּק שֶׁאָמְרָה דְּבוֹרָה (שופטים ה':כ'): "מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם נִלְחֲמוּ עִם סִיסְרָא", בֶּאוּרוֹ, שִׁעוּר הַכּוֹכָבִים בִּמְסִלּוֹתָם שֶׁהֵם הָרְקִיעִים, כְּשִׁעוּר שֶׁמִּן שָׁמַיִם עַד סִיסְרָא. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י ז"ל. הַשְּׁלִישִׁי, שֶׁאֵין עֹבִי הַגַּלְגַּלִּים מוֹנֵעַ אוֹר הַמְּאוֹרוֹת וְהַכּוֹכָבִים לְמַטָּה, כָּל כָּךְ עֶצֶם הַשָּׁמַיִם פָּשׁוּט וְזַךְ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", שֶׁתְּהֵא הָאוֹרָה מַגַּעַת לָאָרֶץ וְאֵין עֹבִי הַגַּלְגַּלִּים מַפְסִיק. הָרְבִיעִי כִּי אוֹר הַלְּבָנָה נִמְשָׁךְ מֵאוֹר הַחַמָּה, כִּי הַלְּבָנָה אֵין לָהּ אוֹרָה מִצַּד עַצְמָהּ כִּי אִם מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ. וּמִזֶּה תִּקְנוּ רז"ל בִּתְפִלַּת יוֹצֵר: "רָאָה וְהִתְקִין צוּרַת הַלְּבָנָה", כְּלוֹמַר שֶׁהִיא צוּרָה בְּלִתִּי אוֹרָה. וּמַה שֶּׁקּוֹרִין רז"ל "אוֹר הַלְּבָנָה" בְּאֶמְרָם: אֵין בּוֹדְקִין לֹא לְאוֹר הַחַמָּה וְלֹא לְאוֹר הַלְּבָנָה – עַל הָאוֹר הַנֶּאֱצָל אֵלֶיהָ מִן הַחַמָּה אָמְרוּ כֵן, וְהוּא כְּחֹם הַבַּרְזֶל שֶׁהֻחַם בָּאֵשׁ, שֶׁאֵין הַחֹם מִצַּד הַבַּרְזֶל רַק מִצַּד הָאֵשׁ שֶׁהוּא מְחַמֵּם וְהַבַּרְזֶל מְקַבֵּל הַחֲמִימוּת מִמֶּנּוּ. וְעַל זֶה אָמַר: "וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת" חָסֵר "וְאֶ"ו "לִמְאֹרֹת" כְּתִיב, כִּי שְׁנֵיהֶם אוֹר אֶחָד. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: לֹא נִבְרָא לְהָאִיר אֶלָּא גַּלְגַּל חַמָּה בִּלְבַד. וְהוּא קִטְרוּג הַלְּבָנָה שֶׁאָמְרָה: אִי אֶפְשָׁר לִשְׁנֵי מְלָכִים שֶׁיִּשְׁתַּמְּשׁוּ בְּכֶתֶר אֶחָד, כִּי הַכֶּתֶר כְּנוּי עַל הָאוֹר וְהַזֹּהַר. וּרְאָיָה מִן הַכָּתוּב שֶׁאֵין לָהּ אוֹרָה מִצַּד עַצְמָהּ, הוּא מַה שֶּׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאִיּוֹב (איוב ל"ו): "בְּשׁוּמִי עָנָן לִבוּשׁוֹ וַעֲרָפֶל חֲתֻלָתוֹ", וּלְפִי שֶׁאֲפִלַּת הָרָקִיעַ אֲשֶׁר לְמַעְלָה עַל רֹאשֵׁנוּ וְהַקָּרוֹב אֵלֵינוּ הוּא גַּלְגַּל הַלְּבָנָה, וְהוּא הַמְכַסֶּה וְהַחוֹפֵף עַל הַיָּם, וְהוּא הַמַּנִיעַ יְסוֹד הַמַּיִם, לָכֵךְ קָרָא הַלְּבָנָה "עָנָן" וַ"עֲרָפֶל", עַל שֵׁם שֶׁהִיא חֲשֵׁכָה אֵין אוֹרָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְאָמַר כִּי הִיא לְבוּשׁוֹ שֶׁל יוֹם וַחֲתֻלָתוֹ.

פסוק יח

וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה. הַשֶּׁמֶשׁ הוּא מוֹשֵׁל בַּיּוֹם וְהַיָּרֵחַ מוֹשֶׁלֶת בַּלַּיְלָה [וּבַיּוֹם]. וְדַע כִּי מִלְּבַד מַעֲלַת הָאוֹרָה שֶׁזָּכָה לָהֶם, נָתַן לָהֶם הַמְּמֻשָּׁלָה בַּשִּׁפְלִים בַּהֲוָיָה וּבַהֶפְסֵד, שֶׁהֲרֵי הַשֶּׁמֶשׁ בְּאוֹתָהּ מְמֻשָּׁלָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ בַּיּוֹם יַצְמִיחַ וְיוֹלִיד וְיַגְדִּיל בְּכָל הַחַמִּים וְהַיְבֵשִׁים, וְהַלְּבָנָה גַּם כֵּן בְּאוֹתָהּ מְמֻשָּׁלָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ בַּלַּיְלָה תּוֹסִיף בַּמַּעְיָנוֹת בַּיַּמִּים וּבַנְּחָלִים וּבְכָל הַקָּרִים וְהַלַּחִים.

וְעַל דָּרְךְ הַקַּבָּלָה, "וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה" יִרְמֹז לְמַנְהִיגֵי שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדוֹלִים, שֶׁהֵם מוֹשְׁלִים בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּבְכֹחָם יִמְשֹׁל כָּל מוֹשֵׁל. כְּנֶגְדָּם תִּמְצָא בְּקָרְבַּן הַתָּמִיד שְׁנֵי כְּבָשִׂים בְּנֵי שָׁנָה תְּמִימִים, "אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַּעֲשֶׂה בֵּין הָעַרְבָּיִם", וְהוּא מַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים ד׳:י״ט): "אֲשֶׁר חָלַק ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכָל הָעַמִּים", כְּלוֹמַר הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם, "וְאֶתְכֶם לָקַח ה׳", וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (דברים י״ז:ג׳): "אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי", כְּלוֹמַר בַּשֶּׁמֶשׁ וּבַיָּרֵחַ אֲבָל צִוִּיתִי בַּמַּנְהִיגִים. וּבְסֵדֶר שׁוֹפְטִים בְּפָסוּק (דברים י״ז:ג׳) "וְלַשֶּׁמֶשׁ אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי" אֶכְתֹּב מִזֶּה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּמִכָּאן יִתְבָּאֵר לְךָ סוֹד הַתַּעֲנִית בְּשֶׁגַּם הוּא קָרְבָּן, שֶׁנִּתְמַעֵט הַבָּשָׂר וְחֶלְבּוֹ וְדָמוֹ שֶׁל אָדָם, וְעַל כֵּן הַתַּעֲנִית צָרִיךְ קַבָּלָה בִּזְמַן מֶמְשֶׁלֶת שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת בְּיַחַד, וְזֶהוּ מִבְּעוֹד יוֹם קֹדֶם שֶׁתִּשְׁקַע הַחַמָּה. וְזֶהוּ מַאֲמַר רַב חִסְדָּא: כָּל תַּעֲנִית שֶׁלֹּא קִבְּלָהּ עָלָיו מִבְּעוֹד יוֹם לֹא שְׁמָהּ תַּעֲנִית. וְאָמַר רַב חִסְדָּא: כָּל תַּעֲנִית שֶׁלֹּא שָׁקְעָה עָלָיו חַמָּה לֹא שְׁמָהּ תַּעֲנִית. וּכְשֵׁם שֶׁהַתַּעֲנִית קָרְבָּן כָּךְ הַדִּמְעָה בִּשְׁעַת תְּפִלָּה קָרְבָּן, כְּנֶגֶד נְסוּךְ הַמַּיִם עִם הַקָּרְבָּנוֹת. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל: שַׁעֲרֵי דְּמָעָה לֹא נִנְעָלוּ, כִּי הַדִּמְעָה מִכֹּחַ הַמַּיִם שֶׁהוּא מִכֹּחַ הַחֶסֶד שֶׁהוּא הַיָּמִין, וְהַיָּמִין פְּשׁוּטָה לְקַבֵּל שְׁבִים בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה. וְהָבֵן זֶה כִּי הוּא עִקַּר גָּדוֹל.

וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. הִזְכִּיר בְּכָאן שְׁלֹשָׁה עִנְיָנִים: לְהָאִיר, וְלִמְשֹׁל וּלְהַבְדִּיל, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן לָהֶם הַמַּעֲלָה בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ. וְיִדּוּעַ שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ הִשְׁלִיט מַעֲשָׂיו קְצָתָם עַל קְצָתָם, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (ישעיה נ״ה:י׳): "וְנָתַן זֶרַע לַזּוֹרֵעַ וְלֶחֶם לָאוֹכֵל", וְהַגֶּשֶׁם אֵינוֹ נוֹתֵן הַזֶּרַע וְהַלֶּחֶם, אֲבָל הַכָּתוּב לִמֶּדְךָ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁלִיט מַעֲשָׂיו מִקְצָתָן עַל קְצָתָן, וְכָעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (הושע ב׳:כ״ג): "אֶעֱנֶה נְאֻם ה׳ אֶעֱנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם וְהֵם יַעֲנוּ אֶת הָאָרֶץ וְהָאָרֶץ תַּעֲנֶה אֶת הַדָּגָן וְאֶת הַתִּירוֹשׁ וְאֶת הַיִּצְהָר", כְּוַן הַכָּתוּב הַזֶּה לוֹמַר כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ פּוֹעֲלִים מַה שֶּׁבְּכֹחָם וּמַה שֶּׁנִּתְמַנָּה תַּחַת יָדָם, אֵין כֹּחָם מֵעַצְמָם רַק מִכֹּחַ הַסִּבָּה הָעֶלְיוֹנִית, כִּי כֻּלָּם הֵם שְׁלוּחִים מֵאִתּוֹ לִפְעֹל הַפְּעֻלּוֹת בַּשְּׁפָלִים כִּרְצוֹנוֹ, לֹא כִּרְצוֹנָם. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר בְּכָאן "לְהָאִיר" "וְלִמְשֹׁל" "וּלְהַבְדִּיל", כְּלוֹמַר הִטִּיל עֲלֵיהֶם הַמְנוּי וְהַכֹּחַ הַזֶּה וּמָסַרוֹ בְּיָדָם, לֹא שֶׁיִּשְׁלַל הוּא יִתְבָּרַךְ מִן הַכֹּחַ שֶׁלּוֹ שֶׁהוּא עֲלֵיוֹן עֲלֵיהֶם. וְאִלּוּ אָמַר לָהֶם: "הָאִירוּ מְשָׁלוּ וְהַבְדִּילוּ" הָיָה מוֹסֵר בְּיָדָם הַכֹּחַ לְגַמְרֵי, וְהָיָה עוֹשֶׂה אוֹתָן אֱלֹהוֹת, וְהָיָה נִמְצָא בָּהֶם פֶּתַח לְעוֹבְדֵי הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, וּכְבָר בָּאָה הָאַזְהָרָה בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא יִטְעֶה אָדָם אַחֲרֵי הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, הוּא אָמְרוֹ (דברים ד׳:י״ט): "וּפֶן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְרָאִיתָ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים כֹּל צְבָא הַשָּׁמַיִם"

וְתִתְבּוֹנֵן בָּהֶם וּמְקוֹרֵיהֶם שֶׁהֵם שׁוֹאֲבִים מֵהֶם, "וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וַעֲבַדְתָּם אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם".

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הֱצְרְכוּ לִכְתֹּב לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ: "אֲשֶׁר חָלַק לְהָאִיר", כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁנִּמְצָא לָהֶם מִזֶּה פֶּתַח לַעֲבוֹדָה זָרָה, וְיֹאמַר כִּי מִן הַכָּתוּב הַזֶּה הִתִּיר לְאֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁיַּעַבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, מֵאַחַר שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה בְּפֵרוּשׁ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן אוֹתָם לְחֵלֶק הָעַמִּים, וְיָבִין מִלַּת "חָלַק" כְּמוֹ גָּזַר, וְלֹא כֵן הָעִנְיָן, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן הַבְּחִירָה בְּיַד כָּל אֻמָּה וְאֻמָּה שֶׁיַּעַבְדוּ לְכָל מִי שֶׁיִּרְצוּ, הֵן לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אִם לַעֲבוֹדָה זָרָה, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "חָלַק" – נָתַן הָרְשׁוּת בְּיָדָם, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁאִם יִרְצוּ חַס וְשָׁלוֹם לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה אֵינָן יְכוֹלִין, הוּא שֶׁאָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם בִּדְבַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ (יחזקאל כ׳:ל״ג): "אִם לֹא בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְחֵמָה שְׁפוּכָה אֶמְלוֹךְ עֲלֵיכֶם".

וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי מַה שֶּׁנִּבְרְאוּ הַמְּאוֹרוֹת בְּיוֹם רְבִיעִי מִפְּנֵי שֶׁיּוֹם רְבִיעִי הוּא אֶמְצָעִי לְשִׁבְעַת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, וְהַחַמָּה קָבוּעַ בְּגַלְגַּל רְבִיעִי שֶׁהוּא אֶמְצָעִי לְגַלְגַּל שִׁבְעָה הַמְשָׁרְתִים עַל דֶּרֶךְ שצ״ם חנכ״ל. וְעוֹד מִפְּנֵי שֶׁשְּׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת הָאֵלֶּה מִשְׁתַּנִּים בְּכָל יוֹם אַרְבָּעָה פְּעָמִים בַּיּוֹם בְּאַרְבַּע מִשְׁמָרוֹת וּבַחֹדֶשׁ בְּאַרְבָּעָה שָׁבוּעוֹת, וּבַשָּׁנָה בְּאַרְבַּע תְּקוּפוֹת, עַל כֵּן נִתְיַחֵד לָהֶם יוֹם רְבִיעִי. זֹאת וְעוֹד אַחֶרֶת, כִּי עִנְיַן מֶכְרָח הָיָה לְהִבָּרֵא הַמְּאוֹרוֹת בַּיּוֹם הָרְבִיעִי אַחֲרֵי בְּרִיאַת הַצֶּמַחִים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כְּדֵי לְלַמְּדֵנוּ בָּזֶה אֲמִתַּת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כִּי אִלּוּ הָיָה מַאֲמַר "יְהִי מְאוֹרוֹת" בְּיוֹם שְׁלִישִׁי וּמַאֲמַר "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" בְּיוֹם רְבִיעִי, הָיָה מִתְבָּאֵר מִזֶּה קַדְמוּת הָעוֹלָם, כִּי לֹא הָיוּ הָאִילָנוֹת וְהַצְּמָחִים בָּעוֹלָם מִכֹּחַ הַמַּאֲמָר רַק מִכֹּחַ הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ כְּבָר, שֶׁהֵם הַמַּשְׁפִּיעִים כֹּחַ בְּכָל הַיּוֹצֵא מִן הָאָרֶץ. אֲבָל עַתָּה שֶׁהִקְדִּים "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" לְמַאֲמַר "יְהִי מְאוֹרוֹת", זֶה מוֹפֵת גָּמוּר עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כִּי בִּזְמַן שֶׁלֹּא הָיוּ מְאוֹרוֹת בָּעוֹלָם לִפְעֹל בָּאָרֶץ בִּתְנוּעָתָם לְהוֹלִידָהּ וּלְהַצְמִיחָהּ גָּזַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" וְהוֹצִיאָה פֵּירוֹתֶיהָ בְּמַאֲמָר, טֶרֶם הָיוּת כֹּחוֹת הַמְּאוֹרוֹת שֶׁהֵן סִבָּה לָהֶם בְּכֹחַ הַסִּבָּה הָעֶלְיוֹנָה יִתְבָּרַךְ.

וְדַע כִּי תְּמִצָא בְּפָרָשָׁה זוֹ חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָאוֹר, לְפִי שֶׁחֲמִשָּׁה מִינֵי אוֹר הֵם: אוֹר הַיּוֹם, אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, אוֹר הַלְּבָנָה, אוֹר הַכּוֹכָבִים, אוֹר הַמַּזָּלוֹת. אֲבָל לֹא נִבְרָא לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ אֶלָּא גַּלְגַּל חַמָּה בִּלְבַד.

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב. סִדּוּר הַמְּאוֹרוֹת טוֹבָה גְּדוֹלָה לַבְּרִיּוֹת, שֶׁהֵרֵי הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה הוּא מִתְנַהֵג בְּאוֹר וּבַחֹשֶׁךְ, וּכְתִיב (איוב ט׳:ט׳): "עֹשֶׂה עָשׁ כְּסִיל וְכִימָה וְחַדְרֵי תֵימָן", כִּימָה צוֹנֶנֶת וּכְסִיל חַם, בָּרָא זֶה כְּנֶגֶד זֶה, זֶה מְצַנֵּן אֶת הָעוֹלָם וְזֶה מְחַמֵּם אֶת הָעוֹלָם, וּשְׁנֵיהֶם מְגַדְּלִים הַצְּמָחִים וּמְבַשְּׂלִים הַפֵּירוֹת. וְהוּא שֶׁכָּתוּב (איוב ל״ח:ל״א): "הֲתִקְשֹׁר מַעֲדַנּוֹת כִּימָה". וּמִתּוֹךְ סֵדֶר פְּעֻלָּה זוֹ וְסִדּוּר הַמְּאוֹרוֹת, בְּנֵי אָדָם רוֹאִין וּמְבִינִין כֹּחַ מַעֲשֵׂה

הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּמְשַׁבְּחִין וּמְרוֹמְמִים אוֹתוֹ. וְהוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ׳:כ״ו): ״שְׂאוּ מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָּרָא אֵלֶּה״. וְזֶהוּ הַטּוֹבָה, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁיִּרְאוּ פְּעֻלָּה זוֹ יַכִּירוּ שֶׁהֵם בְּרוּאִים וְלֹא יִטְעוּ אַחֲרֵיהֶם. וְעוֹד אָמַר ״כִּי טוֹב״ עַל שֵׁם הַנֵּס הַגָּדוֹל שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת בַּמְּאוֹרוֹת עַל יְדֵי יְהוֹשֻׁעַ, זֶהוּ שֶׁכָּתוּב (יהושע י׳:י״ב): ״שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן״, וּכְתִיב (שופטים ה׳): ״הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם״ וְגוֹ׳.

פסוק כ

יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם. אַחַר שֶׁהִשְׁלִים צוּרַת הַשָּׁמַיִם שֶׁנַּעֲשׂוּ חֹמֶר לְדְבָרִים שֶׁבַּשָּׁמַיִם וְצוּרַת הָאָרֶץ שֶׁהִיא חֹמֶר לְדְבָרִים שֶׁבָּאָרֶץ, גָּזַר עַתָּה עַל הַמַּיִם שֶׁיֵּעָשׂוּ חֹמֶר לִקְצָת בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה. וְאָמַר ״נֶפֶשׁ חַיָּה״, כְּלוֹמַר נֶפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת, אֵלּוּ דָּגִים שֶׁבַּיָּם, גַּם הָעוֹפוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הַמַּיִם וּמֵעָפָר, מִן הַמַּיִם הוּא שֶׁהוּזְכַּר כָּאן: ״יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ״, מִן הֶעָפָר הוּא שֶׁכָּתוּב: ״וַיִּצֶר ה׳ אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמָיִם״, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל: עוֹפוֹת מִן הָרָקָק נִבְרְאוּ, פֵּרוּשׁ ״רָקִק״ – מַיִם וְעָפָר. וּלְפִי שֶׁיֵּשׁ נֶפֶשׁ שֶׁאֵין בָּהּ חַיּוּת כְּלָל, וְהִיא הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת, לְכָךְ הִזְכִּיר בְּכָאן בְּבַעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה ״נֶפֶשׁ חַיָּה״, נֶפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין בָּהּ חַיּוּת, אֲבָל נִקְרֵאת ״נֶפֶשׁ״ כִּי כְּשֵׁם שֶׁבַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה אֵינָם מִתְנוֹעֲעִים רַק בְּנֶפֶשׁ כָּךְ הַצּוֹמֵחַ אֵינוֹ מִגַּדֵּל רַק בְּנֶפֶשׁ. אוֹ יֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁאֵינָהּ נִקְרֵאת ״נֶפֶשׁ״ כְּלָל, אֲבָל נִקְרֵאת ״הַכֹּחַ הַמְגַדֵּל״, וּמִזֶּה לֹא תִּמְצָא בְּיוֹם שְׁלִישִׁי זִכְרוֹן ״נֶפֶשׁ״ כְּלָל, לֹא ״נֶפֶשׁ חַיָּה״ וַאֲפִלּוּ ״נֶפֶשׁ״ סְתָם.

וָדַע כִּי תְּנוּעוֹת כָּל בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה חֲמֵשׁ תְּנוּעוֹת הֵן: תְּנוּעָה עוֹלָה, תְּנוּעָה בֵּינוֹנִית, תְּנוּעָה תַּחְתּוֹנָה, תְּנוּעָה מְשַׁבֶּרֶת, תְּנוּעָה מִתְפַּשֶּׁטֶת. תְּנוּעָה עוֹלָה הִיא עוֹף שֶׁתְּנוּעָתָהּ לַעֲלוֹת, תְּנוּעָה בֵּינוֹנִית הִיא תְּנוּעַת הַשֵּׂט בֵּין הַשָּׁמַיִם וּבֵין הָאָרֶץ וּבֵין מַיִם לְמַיִם, תְּנוּעָה תַּחְתּוֹנָה הוּא הַמְמַשֵּׁשׁ, תְּנוּעָה מְשַׁבֶּרֶת הוּא הַהוֹלֵךְ עַל שְׁתַּיִם, תְּנוּעָה מִתְפַּשֶּׁטֶת הוּא הַהוֹלֵךְ עַל גְּחוֹן. וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרָא הַיּוֹם שֶׁיָּצְאָה בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה לְהִתְנוֹעֵעַ בִּתְנוּעוֹתֶיהָ יוֹם חֲמִישִׁי.

פסוק כא

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט דָּגִים הֵם, וּלְהַפְלָגַת גֹּדֶל גּוּפָם יִחֵס הַבְּרִיאָה לֵאלֹהִים, כְּשֵׁם שֶׁתִּמְצָא בָּאָדָם לְמַעֲלָתוֹ שֶׁיִּחֵס הַכָּתוּב בְּרִיאָתוֹ לֵאלֹהִים, הוּא שֶׁכָּתוּב: ״וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ״. וְהַכַּוָּנָה כִּי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ הִמְצִיא הַגּוּפִים הַגְּדוֹלִים הָהֵם יֵשׁ מֵאַיִן. וְחַכְמֵי הַפִּילוֹסוֹפִים כָּתְבוּ בְּסִפְרֵיהֶם שֶׁיְּדָעוּ מֵהֶם אֲרָכִים חֲמֵשׁ מֵאוֹת פַּרְסָה. גַּם רַבּוֹתֵינוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד סִפְּרוּ לָנוּ הַפְלָגוֹת בְּמַסֶּכֶת בָּבָא בַּתְרָא, וְהוּא שֶׁהֵעִיד רַבָּה בַּר בַּר חָנָה וְאָמַר: ״הַהוּא כַּוְרָא דְּסָלִיק וְנָיֵים, עַיְלֵי אַכְלָא טִינָא בְּאוּסְיֵהּ וּמֵת, וְשַׁדְיֵהּ יַמָּא אַגּוּדָא, וַחֲרוּב מִינֵיהּ שִׁתִּין מְחוֹזֵי, אָכוּל מִינֵיהּ שִׁתִּין מְחוֹזֵי, וּמְלַחוּ מִינֵיהּ

שִׁתִּין מְחוֹזֵי, וּמֵחַד גַּלְגַּלָּא דְּעֵינֵיהּ עָבְדוּ תְּלַת מְאָה גַּרְבֵּי דְּמִשְׁחָא. לְשָׁנָה כִּי הַדְרִינַן בָּתַר תְּרֵיסַר יַרְחֵי שַׁתָּא חֲזִינַן דַּהֲווֹ מְנַסְּרֵי כָּשׁוֹרֵי מִגַּרְמֵיהּ לְמִבְנֵי בֵּיהּ הָנָךְ מְחוֹזֵי", וְעוֹד הֵעִיד הֶחָכָם הַזֶּה בְּעַצְמוֹ: "הֲוָה קָא אָזְלִינַן בְּסִפְינְתָּא וַחֲזִינַן לְהַהוּא כַּוָּרָא דִּיתִיב חָלָא אַגַּבֵּיהּ וּקְדַח עֲלֵיהּ עֲשָׂבֵי, סַבְרִינַן יַבִּישְׁתָּא הוּא, סָלְקִינַן וְאָפֵינַן וּבַשְׁלִינַן, כִּי חַם גַּבֵּיהּ הִתְהֲפִיךְ, וְאִי לֹא מְקָרְבָא סְפִינְתָּא הֲוָה טָבְעִינַן", וְכָאֵלֶּה רַבּוֹת. וּפְסוּק מָלֵא הוּא (תהלים ק"ז:כ"ז): "יוֹרְדֵי הַיָּם בָּאֳנִיּוֹת עֹשֵׂי מְלָאכָה בְּמַיִם רַבִּים הֵמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂי ה'" וְגוֹ'.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "הַתַּנִּינִים הַגְּדוֹלִים" זֶה לִוְיָתָן וּבַת זוּגוֹ. וְהִזְכִּיר "הַגְּדוֹלִים", לְהַפְלָגַת עִצָּם גּוּפָם, כִּי גְּוִיָּתוֹ נְתוּנָה בְּיַם אוֹקְיָנוֹס הַמַּקִּיף כַּדּוּר הָאָרֶץ, כִּלְשׁוֹן "הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדוֹלִים", שֶׁהֵם גְּדוֹלִים כַּמָּה פְּעָמִים יוֹתֵר מִכַּדּוּר הָאָרֶץ. אֶפְשָׁר כִּי מִפְּנֵי זֶה לֹא נֶאֱמַר בּוֹ "וַיְהִי כֵן", כִּי לֹא עָמַד הַקִּיּוּם בִּשְׁנֵיהֶם, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רז"ל בְּפֶרֶק הַמּוֹכֵר: אַף לִוְיָתָן זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאָם, וְאִלְמָלֵי נִזְקָקִין זֶה עִם זֶה מַחֲרִיבִין אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, מֶה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, סֵרַס אֶת הַזָּכָר וְהָרַג אֶת הַנְּקֵבָה וּמְלָחָהּ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ז:א'): "וְהָרַג אֶת הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם". וּפְסוּק זֶה יוֹכִיחַ בַּלִּוְיָתָן שֶׁשְּׁנַיִם הָיוּ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (ישעיה שם): "עַל לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ וְעַל לִוְיָתָן נָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְהָרַג אֶת הַתַּנִּין", יוֹרֶה שֶׁנִּשְׁאַר יְחִידִי מִבַּת זוּגוֹ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים ק"ד:כ"ו): "לִוְיָתָן זֶה יָצַרְתָּ לְשַׂחֶק בּוֹ", כְּלוֹמַר שֶׁהוּא מְצַחֵק בְּיַם אוֹקְיָנוֹס. וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאִיּוֹב (איוב מ':כ"ה): "הֲתִמְשֹׁךְ לִוְיָתָן בְּחַכָּה". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "אֶת הַתַּנִּינִים", לְרַבּוֹת שְׁאָר דָּגִים שֶׁבַּיָּם שֶׁהֵם נִרְמָזִים בְּרִבּוּי "אֶת", וְאוּלַי הֵם מְזוֹנוֹת לַלִּוְיָתָן.

וְהָרַב הַגָּדוֹל מוֹרִי רַבִּי שְׁלֹמֹה נ"י פֵּרֵשׁ עִנְיַן הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, שֶׁאֵין לְהַרְחִיק לִהְיוֹת לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא סְעוּדָה כְּפִשְׁטֵי הַדְּבָרִים שֶׁבָּאוּ לְרַבּוֹתֵינוּ בְּמִדְרָשִׁים וְהַגָּדוֹת, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: רַבִּי בֶּרֶכְיָה בְּשֵׁם רַבִּי יִצְחָק: אֲרִיסְטוֹן גָּדוֹל עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. פֵּרוּשׁ "אֲרִיסְטוֹן" – סְעוּדָה. וְכָל מִי שֶׁלֹּא אָכַל נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה, זוֹכֶה לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ לָעוֹלָם הַבָּא. הֲדָא הוּא דִּכְתִיב (ויקרא ז':כ"ד): "וְחֵלֶב נְבֵלָה וְחֵלֶב טְרֵפָה" וְגוֹ'. גַּם בְּפֶרֶק הַמּוֹכֵר (דף עה) מָצִינוּ: עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת סְעוּדָה לַצַּדִּיקִים מִבְּשָׂרוֹ שֶׁל לִוְיָתָן. לֹא אָמַר מִלִּוְיָתָן אֶלָּא מִבְּשָׂרוֹ, וְאֵין תַּכְלִית הַכַּוָּנָה בְּאוֹתָהּ סְעוּדָה כַּוָּנַת הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה לְבַד לְמִלּוּי הַכֶּרֶס וְלַהֲנָאַת הַגּוּף וְהַגָּרוֹן, שֶׁאֵין זֶה עִנְיַן הָעוֹלָם הַבָּא, אֶלָּא שֶׁכְּבָר נוֹדַע שֶׁבְּסֵבַת הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה יִתְעוֹרְרוּ כֹּחוֹת הַגּוּף, וּבְהִתְעוֹרֵר הַכֹּחוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת יִתְעוֹרְרוּ וְיִתְחַזְּקוּ גַּם כֵּן כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ לְאֵיזֶה עִנְיָן שֶׁיִּכָּוֵן אֵלָיו הָאוֹכֵל לְהַמְשִׁיכָם וּלְהַיְשִׁירָם אֵלָיו, לְפִי שֶׁהַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה סִבּוֹת גְּדוֹלוֹת לְשִׂמְחַת הַלֵּב וּלְהַרְחִיק הָעַצְבוֹן וְהַדְּאָגָה. וּמִן הַיָּדוּעַ כִּי בִּרְבוֹת הַשִּׂמְחָה יִתְחַזֵּק הַכֹּחַ הַשּׂוֹכְלִי שֶׁיֵּשׁ

בַּנֶּפֶשׁ, וְיִהְיֶה יוֹתֵר מוּכָן לְהַשִּׂיג הַמַּשְׂכָּלוֹת, וְכָעִנְיָן הָאָמוּר בֶּאֱלִישָׁע (מלכים ב ג׳): ״קְחוּ לִי מְנַגֵּן״, וְדָרְשׁוּ ז״ל: אֵין שְׁכִינָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹךְ עַצְלוּת וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת, אֶלָּא מִתּוֹךְ דְּבַר שִׂמְחָה. וּכְעִנְיָן הַמַּטְעַמִּים שֶׁשָּׁאַל יִצְחָק, וּבֵאֵר הַכָּתוּב: בַּעֲבוּר אֲבָרֶכְךָ. וּכְעִנְיָן סְעוּדַת אַהֲרֹן וְכָל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל עִם חוֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים. וּכְעִנְיָן סְעוּדַת שְׁמוּאֵל, וּכְתִיב ״בְּנֵי הַנְּבִיאִים עוֹמְדִים וּמִתְנַבְּאִים לְפָנָיו״. וְכֵן יִתְּכֵן לִהְיוֹת הַסְּעוּדוֹת הָהֵן לַצַּדִּיקִים בְּבָשָׂר וְדָגִים שֶׁנִּבְרְאוּ מְשֻׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, לַתַּכְלִית הַזֶּה, בְּתַכְלִית הָעֹנֶג שֶׁאֵין הָעוֹלָם הַזֶּה רָאוּי לְהַשִּׂיג אֵלָיו זוּלָתִי לָעוֹלָם הַבָּא, וְאוֹתָן שֶׁהֵן מְזֻמָּנִים לְאוֹתָן סְעוּדוֹת שֶׁהֵן תַּכְלִית הַמְּבֻקָּשׁ לַמִּין הָאֱנוֹשִׁי. וְאֶפְשָׁר שֶׁאוֹתָן הַמַּאֲכָלִים זַכֵּי הַטָּבַע מְאֹד הוּכְנוּ מֵתְּחִלַּת הַבְּרִיאָה לִהְיוֹת מַרְבִּים הַשֵּׂכֶל בְּטֶבַע, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: ״וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל״. גַּם יָדוּעַ הַיּוֹם בְּמִקְצַת הַמְּסָעֲדִים וְהַסְּמִים שֶׁהֵם בְּטִבְעָם מוֹעִילִים לָזֶה, כָּל שֶׁכֵּן אוֹתָן שֶׁנִּבְרְאוּ מְשֻׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית אוּלַי לַכַּוָּנָה הַזֹּאת. וְכָעִנְיָן שֶׁאֵרַע בַּמָּן, שֶׁהוּא מַאֲכָל גּוּפָנִי שֶׁנִּתַּן בִּזְמַן הַתּוֹרָה אֶל עַם שֶׁהָיוּ מְעֻתָּדִים לְדַעַת הָאֱמִתּוֹת וּלְהִתְבּוֹנֵן בַּמַּשְׂכָּלוֹת כַּשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, וְלֹא הָיָה בּוֹ שׁוּם מוֹתָר כְּלָל שֶׁיַּטְרִיד אֶת הַשֵּׂכֶל, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ ז״ל שֶׁהָיָה כָּלוֹ נִבְלָע בָּאֵבָרִים, וְדָרְשׁוּ רז״ל (תהלים ע״ח:כ״ה): ״לֶחֶם אַבִּירִים אָכַל אִישׁ״ – לֶחֶם הַנִּבְלָע בָּאֵבָרִים. וּכְבָר שְׁמוּהוּ רז״ל רֶמֶז לְמָזוֹן הַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, בְּאָמְרָם בַּחֲגִיגָה: הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא טוֹחֵן מָן בָּרָקִיעַ לַצַּדִּיקִים. וְאוּלַי הַסְּעוּדָה הַזֹּאת הַמְעֻתֶּדֶת לַצַּדִּיקִים תִּהְיֶה בְּסוֹף הַזְּמַן שֶׁנּוֹהֵג בּוֹ עִנְיַן פְּעֻלּוֹת גּוּפָנִיּוֹת בְּמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה, וְאַחֲרֶיהָ יִתְבַּטֵּל מֵהֶם הַנָּהוּג הַהוּא, וְיִהְיוּ יוֹשְׁבִין וְעֻטְרוֹתֵיהֶן בְּרֹאשֵׁיהֶן וּמִתְעַדְּנִין מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, וְתִהְיֶה לָהֶם הַסְּעוּדָה הַהִיא כְּעִנְיַן הָעֲצֶרֶת, אֶלָּא שֶׁזֶּה תַּשְׁלוּם זְמַן הַקֹּדֶשׁ וְזֶה תַּשְׁלוּם זְמַן הַחֹל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, עִנְיַן לִוְיָתָן זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם יִרְמֹז לְעִנְיַן הַשֵּׂכֶל וְהַנֶּפֶשׁ, וּבֵאֲרוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת לָמָּה לֹא הָיָה הָאָדָם מֻכְרָח עַל מַעֲשָׂיו עַד שֶׁיִּתְדַּמֶּה לַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים לְהִתְמִיד עַל הַכַּוָּנָה שֶׁנִּבְרָא בַּעֲבוּרָהּ שֶׁהִיא עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וִידִיעַת אֲמִתָּתוֹ שֶׁהִיא פְּעֻלַּת הַשֵּׂכֶל. יָדוּעַ כִּי נֶפֶשׁ הָאָדָם חָכְמָה בְּכֹחַ, וּמֻכָנֶת לְקַבֵּל הַשֵּׂכֶל בַּכֹּחַ הַשִּׂכְלִי שֶׁבָּהּ, וּכְשֶׁהִיא נִגֶּרֶרֶת אַחַר הַשֵּׂכֶל וְנִזְקֶקֶת אֵלָיו הוּא מַרְאֶה פְּעֻלּוֹתָיו בָּהּ, וְהַנֶּפֶשׁ כְּחֹמֶר וְהַשֵּׂכֶל לָהּ צוּרָה, לָכֵן נִקְרָא הַשֵּׂכֶל זָכָר וְהַנֶּפֶשׁ נְקֵבָה. וְלִוְיָתָן עִנְיַן חִבּוּר, מִלְּשׁוֹן ״יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי״ (בראשית כ״ט:ל״ד), גַּם עִנְיַן פְּאֵר, מִלְּשׁוֹן ״לְוִיַּת חֵן״, שֶׁמִּתְלַוֶּה אֶל הַנֶּפֶשׁ, וּכְשֶׁהִיא נִגֶּרֶרֶת אַחֲרָיו הוּא לָהּ לְוִיַּת חֵן נִקְרָא ״לִוְיָתָן״, וּכְשֶׁהִיא נִזְקֶקֶת אֵלָיו תָּשׁוּב לִהְיוֹת כְּמוֹהוּ, יִקָּרֵאהוּ ״לִוְיָתָן״ זָכָר וּנְקֵבָה כְּאִלּוּ הֵם מִין אֶחָד וְעִנְיָן אֶחָד, זוּלָתִי שֶׁזֶּה זָכָר פּוֹעֵל וְזֶה נְקֵבָה מְקֻבֶּלֶת הַפְּעֻלָּה. וְעַל כֵּן אָמְרוּ כִּי לִוְיָתָן זָכָר וּנְקֵבָה, וּפְעָמִים יִקָּרְאוּ אוֹתָן ״לִוְיָתָן״ מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִתְחַבְּרִים וּמִתְלַוִּים בַּגּוּף. וְהִנֵּה הָאָדָם אַחַר שֶׁנִּתְהַוָּה עַל הַכַּוָּנָה הַזֹּאת שֶׁאָמַרְנוּ,

לָמָּה לֹא נִבְרָא יָשָׁר מִתְּחִלָּתָם לַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה לְנֶפֶשׁ הָאָדָם כֹּחַ הַמִּתְעוֹרֵר שֶׁמִּמֶּנּוּ תִּתְאַוֶּה פַּעַם לְדָבָר וּפַעַם תִּמְאָסֵהוּ לִבְרֹחַ מִמֶּנּוּ, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ וְשִׂכְלוֹ נִזְקָקִין זֶה לָזֶה תָּמִיד וְיִהְיוּ כַּשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אִלְמָלֵי נִזְקָקִין זֶה לָזֶה מַחֲרִיבִין אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ", לְפִי שֶׁיִּתְבַּטֵּל כֹּחַ הַהוֹלָדָה מִן הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי, שֶׁאֵין עִנְיַן הַהוֹלָדָה מִפְּעֻלּוֹת הַשֵּׂכֶל כִּי אִם מִפְּעֻלּוֹת הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה. וְכֵן אִם הָיָה עִנְיַן הַשֵּׂכֶל מַתְמִיד עַל הַנֶּפֶשׁ וְנִזְקָק לָהּ תָּמִיד, תִּהְיֶה הַנֶּפֶשׁ דְּבֵקָה לְמַעְלָה בְּלִי שֶׁתִּפָּרֵד וְתִתְקַיֵּם בְּכֹחַ הַגּוּף כְּעִנְיַן אֲלִיָּהוּ. "מֶה עֹשָׂה, סָרַס אֶת הַזָּכָר וְהָרַג אֶת הַנְּקֵבָה", הַסָּרוּס הַזֶּה הֶעְדֵּר כֹּחַ הַהוֹלָדָה, גַּם הַהֲרִיגָה הֶעְדֵּר הַחַיִּים, וְלָכֵן כִּנּוּי אֲסִיפַת הַדָּבָר וְהֶעְדְּרוֹ לְסָרוּס וַהֲרִיגָה. וּמְלִיחָה לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, הַדָּבָר הַמַּעֲמִיד כִּנּוּהוּ בִּמְלִיחָה, כְּאָמְרוֹ "מֶלַח מָמוֹנָא חַסֵּר" וּמִמֶּנּוּ "בְּרִית מֶלַח עוֹלָם", מִפְּנֵי שֶׁהַמֶּלַח מַעֲמִידָם מִלְּקַבֵּל הֶפְסֵד. וְהַכַּוָּנָה בְּכָל זֶה כִּי הַסָּרוּס הַשְׁחָתַת כְּלֵי הַהוֹלָדָה וְהֶעְדֵּר הַכֹּחַ מֵהֶם, וְהוּא סִבַּת רְחוּק הַזָּכָר מִן הַנְּקֵבָה וְסִבַּת הֶפְסֵד בַּעֲלֵי חַיִּים, וְעַל כֵּן אָמַר "וּמְלָחָהּ" רֶמֶז כִּי יֵשׁ לְנֶפֶשׁ הַצַּדִּיקִים הִשָּׁאֲרוּת וְהִיא קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא. וּלְפִי שֶׁהַנֶּפֶשׁ וְהַשֵּׂכֶל לְקוּחִים מִיַּם הַחָכְמָה וְהֵם דְּבָרִים נֶעֱלָמִים, הִמְשִׁילוּ וְכִנּוּ אוֹתָם כְּדָגִים שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הַיָּם, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ הָרַב הַגָּדוֹל מוֹרִי נ"ר.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים", כְּבָר יָדַעְתָּ מַאֲמַר רז"ל שֶׁהַמַּלְאָכִים נִבְרְאוּ בְּיוֹם חֲמִישִׁי, וְהַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים הֵן אַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה שֶׁהֵן מָחוֹל לִשְׁכִינָתוֹ שֶׁל הקב"ה לְקַלְּסוֹ וּלְרוֹמְמוֹ בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת, מִלְּשׁוֹן (שופטים ה׳:י״א) "שָׁם יִתְּנוּ צְדָקוֹת ה'", וּכְבָר הִזְכִּיר "וְעוֹף יְעוֹפֵף" שֶׁהַכַּוָּנָה עַל הַמַּלְאָכִים שֶׁכָּתוּב בָּהֶם "וּבִשְׁתַּיִם יְעוֹפֵף", וְעַל כֵּן נִקְרָא "עוֹף" שֶׁכְּנָפָיו כְּפוּלִים לִשְׁתַּיִם וּמְעוֹפֵף בִּשְׁתַּיִם, וְתַרְגּוּם "וְכָפַלְתָּ" – "וְתָעוּף", וְהָא לָמַדְתָּ כִּי שֵׁם הָעוֹף הוּא הַנִּקְרָא לְכָל מְעוֹפֵף בִּשְׁתַּיִם, הֵן גּוּפָנִי הֵן רוּחָנִי, וְאָמַר "עַל הָאָרֶץ" עַל הַמָּקוֹם שֶׁהוּא הֲדוֹם רַגְלָיו.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן אֵיךְ הוֹסִיף בֵּאוּר וְאָמַר "עַל הָאָרֶץ", "עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם", וּכְאִלּוּ אָמַר מַה שֶּׁהוּא אוֹמֵר "עַל הָאָרֶץ" פֵּירוּשׁוֹ "עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם", וְהוּא כִּלְשׁוֹן (יחזקאל א׳:ט״ו) "וְהִנֵּה אוֹפַן אֶחָד בָּאָרֶץ", שֶׁפֵּירוּשׁוֹ בְּשֶׁטַח קַרְקַעִית הַגַּלְגַּל, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "מִלְּרַע לְרוּם שְׁמַיָּא".

וּבְמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי רָאִיתִי: "וְעוֹף" זֶה מִיכָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ו׳:ו׳) "וַיָּעַף אֵלַי", "יְעוֹפֵף" זֶה גַּבְרִיאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט׳:כ״א) "מוּעָף בִּיעָף", "עַל הָאָרֶץ" זֶה רָפָאֵל, "עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם" זֶה אוּרִיאֵל, עַד כָּאן. וְזֶהוּ סוֹד (שיר ג׳:י׳) "מֶרְכָּבוֹ אַרְגָּמָן", וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרוֹמֶשֶׂת. הִיא הַחַיָּה הַמְרֻבַּעַת פָּנִים, הִיא שֶׁהִזְכִּיר עָלֶיהָ יְחֶזְקֵאל (יחזקאל י׳:כ׳): "הִיא הַחַיָּה אֲשֶׁר רָאִיתִי תַּחַת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בִּנְהַר כְּבָר", וּמִזֶּה אָמַר "אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בִּנְהַר כְּבָר".

וְאֵת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ. בֵּאֵר כִּי הַמַּלְאָכִים הַנִּבְרָאִים בְּיוֹם חֲמִישִׁי הֵם מִינִים חֲלוּקִים מַדְרֵגוֹת מַדְרֵגוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, יֵשׁ מֵהֶם מִמַּיִם, וְיֵשׁ מֵהֶם מֵאֵשׁ, וְיֵשׁ אֵשׁ דּוֹחָה אֵשׁ, וְיֵשׁ אֵשׁ אוֹכֶלֶת אֵשׁ, וְהֵבֵן זֶה.

פסוק כב

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים. אָמְרוּ רז״ל שֶׁהוּצְרְכוּ לְבָרְכָה בַּעֲבוּר שֶׁבְּנֵי אָדָם צָדִין וְאוֹכְלִים אוֹתָם. וּמַה שֶּׁלֹּא בֵּרֵךְ גַּם כֵּן הַצְּמָחִים וְהָאִילָנוֹת, שֶׁהֲרֵי בְּוַדַּאי גַּם הֵם בָּרְכָה לִבְנֵי אָדָם, וּכְתִיב בָּהֶם (ויקרא כ״ה:כ״א): "וְצִוִּיתִי אֶת בִּרְכָתִי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית" וְאִם כֵּן מִפְּנֵי מַה לֹּא בֵּרְכָם, וְיֵשׁ לוֹמַר כִּי כָּל הַנִּבְרָאִים בְּבַעֲלֵי חַיִּים נִבְרְאוּ מִזָּכָר וּמִנְּקֵבָה כְּדִמְיוֹן הָאָדָם, לְפִיכָךְ בֵּרְכָם שֶׁיִּהְיוּ הַמִּינִין מִתְרַבִּים וּמוֹלִידִים זֶה מִזֶּה, אֲבָל בְּרִיאַת הַצְּמָחִים שֶׁצָּמְחוּ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה רַבִּים מְאֹד, לֹא הָיָה צָרִיךְ לְבָרֵךְ אוֹתָן. וּמַה שֶּׁלֹּא בֵּרֵךְ בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת בְּיוֹם שִׁשִּׁי, מִפְּנֵי שֶׁמִּן הַבְּרָכָה הַזֹּאת שֶׁל דָּגִים וְעוֹפוֹת שֶׁמִּן הַמַּיִם, נִתְבָּרְכוּ גַּם כֵּן בַּעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְנוֹעַעַת שֶׁבָּאָרֶץ, כִּי כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁאֵינָם מְדַבְּרִים דֶּרֶךְ אֶחָד לָהֶם. וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי מִכֹּחַ בְּרָכָה זוֹ הָיוּ הַדָּגִים קַיָּמִים וְלֹא נִמְחוּ בִּגְזֵרַת הַמַּבּוּל, וְכָעִנְיָן שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (בראשית ז׳:כ״ב): "מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ" – וְלֹא דָּגִים שֶׁבַּיָּם", כִּי נִמְחוּ כָּל הָאִילָנוֹת וְהַצְּמָחִים וְכָל בַּעֲלֵי חַיִּים מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה. וְעוֹד נוֹכַל לְהָבִין מִכֹּחַ בְּרָכָה זוֹ שֶׁהִזְכִּיר "פְּרוּ וּרְבוּ" בַּדָּגִים וּבָעוֹפוֹת, שֶׁהַדָּגִים וְהָעוֹפוֹת אֵין עִנְיַן הַהוֹלָדָה שֶׁלָּהֶם בִּזְמַנִּים יְדוּעִים, אֲבָל בְּכָל זְמַנֵּי הַשָּׁנָה הֵם פָּרִים וְרְבִים וּמוֹלִידִים זֶה מִזֶּה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בָּאִילָנוֹת וּבַצְּמָחִים, גַּם בִּבְהֵמוֹת וּבְחַיּוֹת שֶׁלֹּא בֵּרֵךְ אוֹתָן בְּפֵירוּשׁ, שֶׁאֵין מוֹצִיאִין פֵּירוֹת וְלֹא מוֹלִידִין כִּי אִם בִּזְמַנִּים יְדוּעִים בַּשָּׁנָה.

פסוק כד

תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה. דָּרְשׁוּ רז״ל זֶה רוּחוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן. וְאָמַר זֶה עַל הַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית שֶׁבָּאָדָם, שֶׁאֵין לָהּ חֵלֶק עִם הָעֶלְיוֹנִים אֶלָּא הִיא חוֹוֶרֶת לֶעָפָר תֵּכֶף מוֹת הַגּוּף, כְּרוּחַ הַבְּהֵמָה שֶׁכָּתוּב בָּהּ (קהלת ג׳:כ״א): "וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הַיּוֹרֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ". אוֹ הַכַּוָּנָה עַל נֶפֶשׁ הַחָכְמָה, וְיִהְיֶה פֵּירוּשׁ "הָאָרֶץ" הַנִּזְכֶּרֶת בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִיא אֶרֶץ הַחַיִּים.

בְּמִדְרָשׁ "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה" בַּנְּפָשׁוֹת כְּתִיב, "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה" וְגוֹ׳ בַּגּוּפוֹת כְּתִיב, וּבְאוּר הַדָּבָר בַּנְּפָשׁוֹת כְּתִיב, הִיא "נֶפֶשׁ חַיָּה" שֶׁל בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ, וּמַה שֶּׁאָמַר בַּגּוּפוֹת כְּתִיב, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר "נֶפֶשׁ חַיָּה" כְּשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר בַּצִּוּוּי.

וְעוֹד בְּמִדְרָשׁ בְּרֵאשִׁית רַבָּה: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ" אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָא רַבָּה "זֶה הַנָּחָשׁ". רַבִּי אוֹמֵר "נֶפֶשׁ חַיָּה" אֵלּוּ הַמְּרִיאִים. בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִשְׁמָתָן, וּכְשֶׁבָּא לִבְרוֹא גּוּפָן קָדַשׁ הַיּוֹם וְלֹא בָּרָאן, לְלַמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁאִם יִהְיֶה בְּיַד אָדָם חֵפֶץ טוֹב אוֹ מַרְגָּלִית טוֹבָה עֶרֶב שַׁבָּת, אוֹמְרִים לוֹ: הַשְׁלֵךְ מִיָּדְךָ, דַּיּוֹ לָעֶבֶד לִהְיוֹת כְּרִבּוֹ. פֵּירוּשׁ "מְרִיאִים" – שְׁדִים.

פסוק כו

נַעֲשֶׂה אָדָם. אַחֲרֵי שֶׁנִּתַּן בַּמַּיִם כֹּחַ הַשֶּׁרֶץ לִשְׁרֹץ נֶפֶשׁ חַיָּה, וְהָיָה הַמַּאֲמָר בָּהֶם "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם" וּבַבְּהֵמָה "תּוֹצֵא הָאָרֶץ", אָמַר בָּאָדָם שֶׁהוּא מִבְחַר הַמִּין: "נַעֲשֶׂה אָדָם". וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "נַעֲשֶׂה אָדָם" – אֲנִי וְהָאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת, שֶׁתּוֹצִיא הָאָרֶץ הַגּוּף מִיסוֹדֶיהָ כַּאֲשֶׁר עָשְׂתָה בִּבְהֵמָה וְחַיָּה, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה", וְשֶׁיִּפַּח בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים". וּפֵירוּשׁ "בְּצַלְמֵנוּ" – תֹּאַר, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (דניאל ג':י"ט): "וּצְלֵם אַנְפּוֹהִי אִשְׁתַּנְיָ", וּכְתִיב (תהלים ל"ט:ז'): "אַךְ בְּצֶלֶם יִתְהַלֵּךְ אִישׁ", עִנְיָנוֹ תֹּאַר. "כִּדְמוּתֵנוּ" – הוּא דְּמְיוֹן הַצּוּרָה, כִּי הַקְּרוֹבִים בְּעִנְיָן אֶחָד יִקָּרְאוּ דּוֹמִים זֶה לָזֶה. וְהַכַּוָּנָה בַּכָּתוּב שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם נַעֲשֶׂה בְּעִנְיָן שֶׁיִּהְיֶה דּוֹמֶה לָעֶלְיוֹנִים וְלַתַּחְתּוֹנִים, לָעֶלְיוֹנִים מִצַּד הַתֹּאַר וְלַתַּחְתּוֹנִים מִצַּד הַדְּמוּת, שֶׁיִּדְמֶה גּוּפוֹ מַמָּשׁ לָעָפָר. כֵּן כָּתַב הָרַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בַּר נַחְמָן ז"ל מִשֵּׁם הֶחָכָם ר' יוֹסֵף קִמְחִי ז"ל. וְעוֹד פֵּרְשׁוּ בְּמִכְלֹל "נַעֲשֶׂה" בִּלְשׁוֹן רַבִּים, שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן בִּמְלָכִים וְנִכְבְּדֵי אֶרֶץ, שֶׁיְּדַבֵּר הַיָּחִיד מֵהֶם בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְהוּא דֶּרֶךְ מַעֲלָה וְכָבוֹד. וְהִנֵּה לָבָן הָיָה יָחִיד וְאָמַר (בראשית כ"ט:כ"ז): "וְנִתְּנָה לְךָ גַּם אֶת זֹאת", וּכְתִיב (במדבר כ"ב:ו'): "אוּלַי אוּכַל נַכֶּה בּוֹ וַאֲגָרְשֶׁנּוּ", וּכְתִיב (דניאל ב':ל"ו): "וּפִשְׁרֵהּ נֵימַר קֳדָם מַלְכָּא", דֶּרֶךְ הַגְּדוֹלִים לְדַבֵּר כֵּן. וְהָרַאב"ע בְּשֵׁם יֵשׁ אוֹמְרִים "נַעֲשֶׂה אָדָם" נִפְעָל עוֹמֵד, כְּמוֹ (ישעיה כ"ו:י"ח): "יְשׁוּעוֹת בַּל נַעֲשֶׂה אָרֶץ", עַד כָּאן, וְאֵין צֹרֶךְ לְהַכְנֵס בְּכָל הַדּוֹחַק הַזֶּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "נַעֲשֶׂה אָדָם", כְּשֶׁבָּא מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת הַתּוֹרָה וּבָא לִכְתֹּב "נַעֲשֶׂה אָדָם", אָמַר לְפָנָיו: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַתָּה נוֹתֵן פֶּתַח חוֹן פֶּה לַמִּינִים לִרְדּוֹת. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: מֹשֶׁה, כְּתֹב, וְכָל הָרוֹצֶה לִטְעוֹת יָבֹא וְיִטְעֶה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל "נַעֲשֶׂה אָדָם", דַּעַת חַכְמֵי הַמֶּחְקָר כִּי הַשֶּׁפַע הַשּׁוֹפֵעַ מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁהוּא סִבַּת הַכֹּל, שׁוֹפֵעַ תְּחִלָּה עַל שֵׂכֶל אֶחָד נִפְרָד לְבַד רִאשׁוֹן שֶׁהוּא עָלוּל אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהַשֵּׂכֶל הַהוּא מֵניעַ אֶת הַגַּלְגַּל הַמַּקִּיף, וּמִמֶּנּוּ נִשְׁפָּעִים שְׁמוֹנָה שְׂכָלִים נִפְרָדִים, כָּל אֶחָד מֵניעַ גַּלְגַּל אֶחָד עַד גַּלְגַּל הַיֶּרַח. וּמָצִינוּ מַאֲמָר אֶחָד לְרַזַ"ל מוֹרֶה קְצָת עַל זֶה, וְהוּא שֶׁאָמַר: אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה דָּבָר עַד שֶׁמִּסְתַּכֵּל בְּפַמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה. וּבֵאוּר

הָעִנְיָן, שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ פּוֹעֵל כָּל פְּעֻלּוֹתָיו עַל יְדֵי אֶמְצָעִים. וּמָצִינוּ גַּם כֵּן בִּפְשָׁטֵי הַתּוֹרָה מְסַיְּעִין אֶל זֶה הָעִנְיָן. וְעַל זֶה אָמַר בְּכָאן: "נַעֲשֶׂה אָדָם" בִּלְשׁוֹן רַבִּים, לְהוֹרוֹת עַל אֶמְצָעִיִּים. וְכֵן (בראשית י״א:ז׳): "הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם" וְגוֹ', וְכֵן כָּתוּב (בראשית י״ט:כ״ד): "וַה' הִמְטִיר עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה גָּפְרִית וָאֵשׁ", וְדָרְשׁוּ רז״ל: כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" – הוּא וּבֵית דִּינוֹ. וְעִנְיַן "מִסְתַּכֵּל" פֵּירוּשׁוֹ שֶׁנּוֹתֵן כֹּחַ בָּהֶם לְהַנְהִיג נִמְצָאִים הַשְׁפָּלִים, וְהוּא הַנּוֹתֵן בָּהֶם מֶמְשָׁלָה בָּאָרֶץ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (איוב ל״ח:ל״ג): "אִם תְּשִׂים מִשְׁטָרוֹ בָּאָרֶץ". וּבְכָאן אָמְרוּ "מִסְתַּכֵּל" וּבְמָקוֹם אַחֵר אָמְרוּ "נִמְלָךְ": אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה דָּבָר עַד שֶׁנִּמְלָךְ בְּפָמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ד׳:י״ד): "בִּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָמָא וּבְמֵימַר" וְגוֹ'. וְהַמְמֻנִּים הָהֵם שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ נִמְלָךְ בָּהֶם אֵינָן אֶלָּא כְּלֵי רְצוֹנוֹ, מַרְאֶה פְּעֻלָּתוֹ בָּהֶם כַּנִּשְׁמָה שֶׁהִיא מַרְאָה פְּעֻלּוֹתֶיהָ עַל יְדֵי הַגּוּף, וְיָדוּעַ שֶׁאֵין פְּעֻלּוֹת הַגּוּף כִּי אִם מִכֹּחַ הַנִּשְׁמָה. וּמָצִינוּ כָּתוּב אַחֵר סִיּוּעַ אֶל הָעִנְיָן הַזֶּה, הוּא שֶׁכָּתוּב (עמוס ג׳:ז׳): "כִּי לֹא יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהִים דָּבָר כִּי אִם גָּלָה סוֹדוֹ אֶל עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים", וְאִם לַעֲבָדָיו הַנְּבִיאִים מְגַלֶּה סוֹדוֹ וּמוֹדִיעַ פְּעֻלּוֹתָיו, כָּל שֶׁכֵּן לַמַּלְאָכִים הַמַּשְׁפִּיעִים כֹּחַ עַל הַנְּבִיאִים לְהוֹדִיעָם הֶעָתִיד. וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ מִצְטָרֵךְ מֵאֶחָד מִן הַנִּמְצָאִים זוּלָתוֹ, וְכָל בִּלְעָדָיו מִצְטָרֵךְ מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ תָּמִיד.

פסוק כז

בְּצַלְמוֹ עִנְיַן צֶלֶם – הַשָּׂגָה שִׂכְלִית. וְהַכַּוָּנָה בְּאָמְרוֹ "בְּצַלְמֵנוּ", לְפִי שֶׁהַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁבָּאָדָם אֲצוּלָה מֵרוּחַ קָדְשׁוֹ, וְיִהְיֶה הֶפְרֵשׁ גָּדוֹל בֵּין הַצֶּלֶם וְהַתֹּאַר, לֹא כְּדַעַת הַקְּמָחִי שֶׁחָשַׁב שֶׁהַכֹּל אֶחָד, וְכֵן דַּעַת הר״ם במז״ל כִּי יֵשׁ בֵּינֵיהֶם הֶפְרֵשׁ גָּדוֹל, וְהוּא שֶׁאָמַר בִּתְחִלַּת סִפְרוֹ (המורה): רַבִּים הֵבִינוּ מִלַּת "צֶלֶם" שֶׁהִיא אֲמוּרָה בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ עַל הַחִיצוֹנָה הַמּוּרְגֶּשֶׁת, וְטָעוּ בָּזֶה עַד שֶׁנָּטוּ לְצַד הַכְּפִירָה לְהַאֲמִין בַּגַּשְׁמוּת. אַךְ הַצֶּלֶם וְהַתֹּאַר שְׁנֵי עִנְיָנִים הֵם, כִּי הַתֹּאַר נֶאֱמַר עַל הַצּוּרָה הַחִיצוֹנָה הַמּוּרְגֶּשֶׁת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ש״א כ״ח:י״ד): "מַה תָּאֳרוֹ", (שופ׳ ח) "כְּתֹאַר בְּנֵי הַמֶּלֶךְ", אֲמָנָם הַצֶּלֶם הוּא נוֹפֵל עַל הַצּוּרָה הַטִּבְעִית, רוֹצֶה לוֹמַר הָעִנְיָן אֲשֶׁר בּוֹ נִתְעַצֵּם הַדָּבָר וּמַהוּתוֹ. וְעַל הַהַשְׁגָּה הַזֹּאת הַשִּׂכְלִית נֶאֱמַר: "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים", וּלְכָךְ נֶאֱמַר (תהלים ע״ג:כ׳): "צַלְמָם תִּבְזֶה", כִּי הַבִּזָּיוֹן דָּבֵק בַּנֶּפֶשׁ לֹא בִּתְכוּנַת הָאֵיבָרִים. וְהַנִּרְצֶה בָּזֶה "בְּצַלְמוֹ" הִיא הַצּוּרָה הַמִּינִית שֶׁהִיא הַהַשָּׂגָה הַשִּׂכְלִית, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ עוֹד בְּסֵפֶר מַדָּע בְּפֶרֶק רְבִיעִי.

וַיִּשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ "בְּצַלְמֵנוּ" – בְּצֶלֶם שֶׁלָּנוּ הַנִּפְרָד מִמֶּנּוּ, הוּא צֶלֶם הָעוֹלָם בִּתְכוּנָתוֹ, שֶׁהוּא עוֹלָם הַמַּלְאָכִים וְעוֹלָם הַגַּלְגַּלִּים וְהָעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה, וּשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים אֵלֶּה כְּלַל הַמְּצִיאוּת. וְעַל תְּכוּנָה זוֹ תְּכוּנַת בְּנֵין הָאָדָם עַל שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים בְּדוּגְמַת בְּנֵין הַמְּצִיאוּת. וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרָא הָאָדָם "עוֹלָם קָטָן", לְפִי שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הָעוֹלָם הַגָּדוֹל. וְזֶה רָמַז אִיּוֹב בְּאָמְרוֹ (איוב

י"ט:כ"ו): "וּמִבְּשָׂרִי אֶחֱזֶה אֱלוֹהַּ", וְאָמַר כִּי מִתּוֹךְ חֶלְקֵי גּוּפוֹ שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה יִרְאֶה שְׁלֹשָׁה חֶלְקֵי הַמְצִיאוּת שֶׁבְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, שֶׁהֵם מַעֲשֵׂה אֱלוֹהַּ, כִּי הָרֹאשׁ בָּאָדָם שֶׁשָּׁם הַשֵּׂכֶל שׁוֹפֵעַ, הוּא כְּנֶגֶד הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, שֶׁשָּׁם הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים; מִן הַצַּוָּאר עַד הַמָּתְנַיִם הוּא חֵלֶק אֶמְצָעִי בָּאָדָם, וּמִשָּׁם יוֹצְאִים שְׁנֵי שְׁרִיגִים וְהֵם יַד יָמִין וְיַד שְׂמֹאל וּבָהֶם נִכְלָלִים ז' שֵׁמוֹת, וְהֵם: הָאֶצְבַּע וְהַיָּד וְהַכַּף וְהַטַּפַּח וְהַזְּרֹעַת וְהַאֲמָה וְהַזְּרוֹעַ, כְּנֶגֶד הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי הוּא עוֹלָם הַגַּלְגַּלִּים אֲשֶׁר בִּכְלָלָם ז' גַּלְגַּלֵּי הַתְּנוּעָה אֲשֶׁר ז' כּוֹכְבֵי לֶכֶת קְבוּעִים בָּהֶם, וְיֵשׁ בְּכֹלֶל הַחֵלֶק הָאֶמְצָעִי הַזֶּה הַלֵּב בָּאָדָם, אֲשֶׁר הַמַּחְשָׁבָה בָּאָה מִמֶּנּוּ, וְהִנֵּה הוּא כְּמֶלֶךְ יוֹשֵׁב בְּחַדְרֵי חֲדָרִים וְכָל שְׁאָר אֵיבְרֵי הַגּוּף תַּחַת מֶמְשַׁלְתּוֹ, וְהוּא בְּאֶמְצַע הַגּוּף כְּנֶגֶד כּוֹכַב חַמָּה שֶׁהוּא בְּאֶמְצַע הַגַּלְגַּלִּים, מִמֶּנּוּ תִּבֹא הָאוֹרָה בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל הַזֶּה אֲשֶׁר בְּסִבָּתָהּ יֵעָשֶׂה כָּל פּוֹעֵל פְּעֻלּוֹתָיו; וּמִמֶּתְנָיו וּלְמַטָּה הוּא הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי, וְיֵשׁ בְּכֹלֶל הַחֵלֶק הַזֶּה פְּעֻלַּת הַתּוֹלָדָה וַהֲוָיָה וְהֶפְסֵד, כְּנֶגֶד הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא בַּעַל הֲוָיָה וְהֶפְסֵד. וְאַחַר שֶׁנִּתְבָּאֵר לְךָ זֶה, בְּכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא בַּתּוֹרָה זִכָּרוֹן דְּבָרִים גַּשְׁמִיִּים מְיֻחָסִים לַבּוֹרֵא, כְּגוֹן "יַד ה'", "עֵינֵי ה'", "אָזְנֵי ה'", "פְּנֵי ה'", בְּכֻלָּם תּוּכַל לְהִתְבּוֹנֵן שֶׁאֵין הַדְּבָרִים כִּפְשׁוּטָן, אֲבָל הֵם מִלּוֹת מוֹרוֹת עִנְיָנִים נֶעֱלָמִים בְּמִין אֶחָד מִמִּינֵי הַחָכְמָה. וְזֶהוּ מַאֲמַר רז"ל תָּמִיד: "דִּבְּרָה תוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם".

וּבְאוּר הַמַּאֲמָר, כִּי כְּיוָן שֶׁאֲנַחְנוּ בַּעֲלֵי חוּשִׁים וְהַרְגָּשׁוֹת אֵין בְּנוּ כֹּחַ לְהַשִּׂיג הָעִנְיָנִים הַשִּׂכְלִיִּים רַק בְּצִיּוּרֵי הָעִנְיָנִים הַמּוּרְגָּשִׁים אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ מוּטְבָּעִים בָּהֶם, מִפְּנֵי זֶה הָיְתָה כַּוָּנַת הַתּוֹרָה לִכְתֹּב הַמִּלּוֹת וְהָעִנְיָנִים כְּפִי כֹּחַ הֲבָנַת הַשּׁוֹמֵעַ, כְּדֵי שֶׁיִּתְיַשֵּׁב הָעִנְיָן עַל לִבּוֹ בְּתַחְלָה מְדֻרָּךְ גַּשְׁמִוּתוֹ מִתּוֹךְ הַמִּלּוֹת הַגַּשְׁמִיּוֹת, וְאַחֲרֵי כֵן יִתְחַכֵּם וִידַקְדֵּק לְהָבִין שֶׁכָּל זֶה אֵינוֹ כִּי אִם עַל צַד הַהַקְרָבָה וְהַמְלִיצָה, וְהַמַּשְׂכִּילִים מְבַקְּשֵׁי ה' יִתְבָּרֵךְ יַפְשִׁיטוּ קְלִפּוֹת הַמִּלּוֹת הָהֵם וְנַגְשְׁמוּתָם וְיָבִינוּ הַפְּנִימִי שֶׁיֵּשׁ בְּתוֹכָם, וְשֶׁהֵם מִלּוֹת נֶאֱמָרוֹת בְּחָכְמָה. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (משלי כ"ח:ה'): "וּמְבַקְּשֵׁי ה' יָבִינוּ כֹל". וְאִלּוּ לֹא הָיָה סִפּוּר הַתּוֹרָה בִּדְבָרִים גַּשְׁמִיִּים הַקְּרוֹבִים לְשֵׂכֶל הֶהָמוֹן רַק בִּדְבָרִים שִׂכְלִיִּים וְעִנְיָנִים שִׂכְלִיִּים, לֹא הָיוּ מְבִינִים הֶהָמוֹן לֹא הַמִּלּוֹת וְלֹא הָעִנְיָנִים. וּמִפְּנֵי זֶה נִתַּן הַסֵּפֶר בְּעִנְיָן שֶׁיּוֹעִיל לָחְכָם וְלַסָּכָל, וְכָל אָדָם יֵחֶזֶה בּוֹ כְּפִי כֹּחוֹ וְחָכְמָתוֹ וּמַדְרֵגָתוֹ, יוֹעִיל לַסָּכָל שֶׁיִּתְיַשֵּׁב הָעִנְיָן בְּלִבּוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ, כִּי יֵשׁ לוֹ בּוֹרֵא נִמְצָא שֶׁהוּא חַיָּב בַּעֲבוֹדָתוֹ, וְיוֹעִיל לָחָכָם שֶׁיָּבִין הַמִּלּוֹת הָהֵם מִצַּד הַחָכְמָה, וְעִם זֶה יִהְיוּ הַכֹּל שָׁוִים בְּדַעַת מְצִיאוּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ. וּכְבָר הִמְשִׁילוּ חֲכָמֵי הַמֶּחְקָר הָעִנְיָן הַזֶּה לְעָשִׁיר שֶׁבָּא לוֹ אָדָם לְהִתְאַכְסֵן עִמּוֹ הוּא וּבַהֲמוֹתָיו, וְנָתַן לוֹ כָּל מִינֵי מַעֲדָנִים לְמַאֲכָל וְנָתַן לְבַהֲמוֹתָיו תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא, לְכָל אֶחָד נָתַן דָּבָר הָרָאוּי לוֹ. כֵּן הַתּוֹרָה תַּרְחִיב בְּמִדּוֹת

הַבּוֹרֵא בְּמִלֵּיצוֹת גַּשְׁמִיּוֹת כְּפִי חֻלְשַׁת דַּעַת הֶהָמוֹן, וְתִרְמֹז הָעִנְיָנִים הַשִּׂכְלִיִּים לְבַעֲלֵי הַחָכְמָה וְהַמּוּסָר.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה "נַעֲשֶׂה אָדָם" – נִמְלַךְ בְּשֶׂבַע מִדּוֹתָיו. וּמִדְרַשׁ בְּרֵאשִׁית רַבָּה יוֹרֶה כֵּן, הוּא שֶׁאָמְרוּ: "נַעֲשֶׂה אָדָם" – בְּמִי נִמְלַךְ? רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דְּסִכְנִין אוֹמֵר: בְּנַפְשׁוֹתֵיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים נִמְלַךְ. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי אוֹמֵר: בְּמִלְאֶכֶת שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִמְלַךְ; מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה לוֹ סַנְקְלִיטוֹן וְלֹא הָיָה עוֹשֶׂה דָּבָר חוּץ מִדַּעְתּוֹ. אָמַר רַבִּי אַמִּי: בְּלִבּוֹ נִמְלַךְ; מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁבָּנָה פַּלְטְרִין עַל יְדֵי אַדְרִיכָל וְלֹא עָרְבָה לוֹ, עַל מִי לְהִתְרַעֵם, לֹא עַל אַדְרִיכָל? הֲדָא הוּא דִּכְתִיב: "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ". אָמַר רַבִּי אַסִּי: מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁעָשָׂה סְחוֹרָה עַל יְדֵי סַרְסוּר וְלֹא הִרְוִיחַ בָּהּ, עַל מִי לְהִתְרַעֵם, לֹא עַל הַסַּרְסוּר? עַד כָּאן.

וְיֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה עִנְיָן עָמוֹק חָתוּם בְּאוֹצָרוֹת הַמְּקֻבָּלִים מְבַקְּשֵׁי ה', כִּי הוּא סוֹד בִּנְיַן עֶשֶׂר סְפִירוֹת אֲשֶׁר הָאָדָם כָּלוּל בָּהֶם וְתַבְנִיתוֹ דֻּגְמָא לָהֶם. אָמַר "בְּצַלְמֵנוּ" בַּצֶּלֶם הֶעָשׂוּי לָנוּ, "כִּדְמוּתֵנוּ" דְּמוּת הַתִּפְאֶרֶת, וְהִיא מְשִׁיכַת הַגּוּף. וְעַתָּה שְׁמַע פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב, וְכָל הַמְיַחֵד יִחוּד שָׁלֵם רָאוּי שֶׁיְכַוֵּן לִבּוֹ לָזֶה. רֹאשׁ הָאָדָם שֶׁהוּא כָּבוֹד לְכָל הַגּוּף, כְּנֶגֶד הַכֶּתֶר שֶׁהוּא רֹאשׁ לְכָל הַסְּפִירוֹת, וּכְתִיב (תהילים קי"ט:ק"ס): "רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת", וּכְתִיב (שיר ה':י"א): "רֹאשׁוֹ כֶּתֶם פָּז". מוֹחוֹ וְחִכּוֹ שֶׁל אָדָם כְּנֶגֶד הַחָכְמָה שֶׁהִיא פְּנִימִית, וּכְתִיב (שם): "חִכּוֹ מַמְתַקִּים", וְכֵן בְּמִלַּת "חָכְמָה" נִרְמָז מוֹחַ חֵךְ. לְשׁוֹנוֹ נֶגֶד הַבִּינָה, שֶׁהִיא מוֹצִיאָה כָּל הַכֹּחוֹת לָאוֹר, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וְכֻלּוֹ מַחֲמַדִּים", כֵּן הַלָּשׁוֹן מוֹצִיא וּמְגַלֶּה כֹּחוֹת הַמַּחְשָׁבָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ בַּקַּבָּלָה כִּי הַכֶּתֶר וְהַחָכְמָה וְהַתְּשׁוּבָה הַכֹּל דָּבָר אֶחָד, וְכֵן בִּיצִירַת הָאָדָם הַמּוֹחַ וְהַחֵךְ וְהַלָּשׁוֹן בְּאֵבֶר הָרֹאשׁ הַכֹּל דָּבָר אֶחָד. זְרוֹעוֹתָיו שֶׁל אָדָם לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל כְּנֶגֶד הַחָכְמָה, וְזֶהוּ וּבְרִית הַלָּשׁוֹן מַכְרִיעַ בֵּינָתַיִם, שֶׁהֲרֵי הַתְּשׁוּבָה כְּנֶגֶד הַלָּשׁוֹן, הֲרֵי לְךָ ה' סְפִירוֹת עֶלְיוֹנוֹת. הַתִּפְאֶרֶת, כְּנֶגְדּוֹ בָּאָדָם מְשִׁיכַת הַגּוּף, וְכֵן הַתִּפְאֶרֶת כֹּחַ וְחִזּוּק לְכָל הַסְּפִירוֹת, וְעַל הַתִּפְאֶרֶת אָמַר מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (במדבר ט"ז:כ"ב): "אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת לְכָל בָּשָׂר". הַרְגָלִים בָּאָדָם, שׂוֹק יָמִין וְשׂוֹק שְׂמֹאל, כְּנֶגֶד הַנֵּצַח וְהַהוֹד. בְּרִית מִילָה בָּאָדָם כְּנֶגֶד יְסוֹד הַנִּקְרָא צַדִּיק, הַנִּקְרָא בְּרִית, מָכוֹן בָּאֶמְצַע, וְזֶהוּ בְּרִית מִילָה מַכְרִיעַ בֵּינָתַיִם. וּמִכָּאן תָּבִין כִּי רָאוּי שֶׁתְּהֵא עוֹנָתָן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בְּשַׁבָּת, מִפְּנֵי שֶׁיְּסוֹד הוּא שְׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹתְךָ שִׁשֶּׁת רֹאשׁוֹנוֹת אֶחָד. וּכְשֶׁרָאָה אַחַר הַשִּׁלְמַת הַגּוּף שָׁלֵם וְנִשְׁאַר מַלְכוּת קָצוּץ, אָמַר שֶׁמָּא חַס וְשָׁלוֹם שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ, וְלֹא נָתַן אֵל אֶל לִבּוֹ שֶׁהוּא הָיָה הַלֵּב, וְעָלָיו אָמַר: "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", וְעָלָיו הֵבִיאוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת הַמָּשָׁל הַנִּמְרָץ מִן הַסַּרְסוּר וְהָאַדְרִיכָל, וְהוּא הָאֶתְרוֹג שֶׁאָמְרוּ רז"ל שֶׁדּוֹמֶה לַלֵּב וְהוּא בִּפְנֵי עַצְמוֹ אֵינוֹ נֶאֱגָד עִם הַלּוּלָב, אֲבָל הוּא מְעַכֵּב בְּמִינֵי הַלּוּלָב שֶׁאֵין הַמִּצְוָה שְׁלֵמָה אֶלָּא עִמּוֹ, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וּכְשֶׁיִּשְׂיג הָאָדָם הָעִנְיָן הַגָּדוֹל

הַזֶּה יֵאוֹרוּ עֵינָיו, וְיוּכַל לְהַרְחִיק מִן הַתּוֹרָה וְהָאֱמוּנָה כָּל דִּפְי וְכָל דִּבָּה, וְיִהְיֶה הַכֹּל בָּרוּר כַּשֶּׁמֶשׁ לְפָנָיו שֶׁאֵין שָׁם לֹא דְּמוּת וְלֹא צוּרָה כְּלָל. וְכֵן הֵעִידָה הַתּוֹרָה בַּמַּעֲמָד הַקָּדוֹשׁ (דברים ד׳:ט״ו): ״כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה״, וּכְתִיב (דברים ד׳:י״ב): ״וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רוֹאִים״. אֲבָל הַדְּבָרִים נֶאֱמָרִים כֵּן בְּהֶכְרֵחַ, וְהַכֹּל דֶּגְמָא, כִּי הַיְצִירָה הַתַּחְתּוֹנָה הָאַחֲרוֹנָה דֶּגְמַת הָאֲצִילוּת הָעֶלְיוֹנָה.

פסוק כח

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ. אִלּוּ הָיְתָה בְּרָכָה אַחַת שֶׁאָמַר ״וַיְבָרֶךְ אוֹתָם״ הַבְּרָכָה שֶׁל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה שֶׁמַּזְכִּיר וְהוֹלֵךְ, הָיָה אוֹמֵר ״וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ״ כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּדָּגִים. אֲבָל לְפִי שֶׁחָזַר לוֹמַר: ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים״, יֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי הַבְּרָכָה הַזּוֹ הִיא בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וּבִרְכַּת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה בְּרָכָה אַחֶרֶת, וְהִזְכִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עִם כָּל אַחַת וְאַחַת לְהוֹרוֹת כִּי שְׁתֵּי בְּרָכוֹת הֵן. בְּרָכָה רִאשׁוֹנָה הִיא שֶׁבֵּרַךְ הַכֹּחַ הַמַּמְשִׁיר אֲשֶׁר בְּגוּף הָאָדָם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם חַי לְעוֹלָם בְּגוּף וּבְנֶפֶשׁ, וְשֶׁיִּהְיֶה מַאֲכָלוֹ וּמְזוֹנוֹ מְבֹרָךְ מְמֻלָּא הַחֶסְרוֹן הַחוֹלֵף עַל גּוּפוֹ בְּכָל יוֹם, עַד שֶׁלֹּא תַּגִּיעַ אֲלֵיו לֹא חֻלְשָׁה וְלֹא זִקְנָה. וְכֵן הִזְכִּירוּ חַכְמֵי הָרוֹפְאִים בְּסִפְרֵיהֶם, כִּי הָאָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה צָרִיךְ הוּא לְהָשִׁיב אֶל גּוּפוֹ וּלְהַדְבִּיק בּוֹ דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה מְלַחְלֵחַ אוֹתוֹ וּמַרְטִיבוֹ, וְשֶׁיַּחְזִיר בּוֹ הַלַּחוּת שֶׁאָבְדָה מִמֶּנּוּ בִּשְׁתֵּי סִבּוֹת, הָאַחַת בְּסִבַּת הַחֹם הַטִּבְעִי שֶׁיֵּשׁ בְּגוּפוֹ מִבִּפְנִים, וְהַשֵּׁנִית בְּסִבַּת הָאֲוִיר הַמַּקִּיף אוֹתוֹ מִבַּחוּץ הַמַּיְבֵּשׁ רְטִיבוּתוֹ וְלַחוּתוֹ. וְאוֹתוֹ הַמָּזוֹן שֶׁהוּא אוֹכֶל וּמַדְבִּיקוֹ בּוֹ צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה מֵעִנְיַן הַלַּחוּת שֶׁנֶּחְסַר מִכָּל אֵבֶר וְאֵבֶר, אֶלָּא שֶׁהַחֲלִיפִין הַנַּעֲשִׂין בְּגוּפוֹ מִן הַמַּאֲכָל וּמִן הַמִּשְׁתֶּה אֵינָן מְמַלְּאִין אֶת כָּל הַחֶסְרוֹן הַזֶּה וְאֵינָן דּוֹמִין לַדָּבָר הַנֶּחְסָר מִכָּל צַד, אֲבָל יֵשׁ בָּהֶם שְׁמָרִים וּפְסוֹלֶת וּפוֹחֲתִין מִצּוּרַת הָאֵבֶר מְעַט. וְזֶהוּ סִבַּת הַחֹלִי וּתְשִׁישׁוּת הַכֹּחַ וּכְחִישׁוּת הַבָּשָׂר בִּימֵי הַזִּקְנָה, כִּי אִלּוּ הָיָה הַמָּזוֹן מְמַלֵּא כָּל הַחֶסְרוֹן וְהָיָה אָדָם יָכוֹל לְהַשִּׁיבוֹ אֶל גּוּפוֹ כְּעִנְיַן הַלַּחוּת וְהָרְטִיבוּת הַחוֹלֶפֶת מִמֶּנּוּ בְּמִדָּתָהּ וּבְצוּרָתָהּ, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר, לֹא הָיָה בָּא לְעוֹלָם לִידֵי חֻלְשָׁה וְלִידֵי זִקְנָה וְלֹא הָיָה אָדָם מֵת לְעוֹלָם. וְעַל בְּרָכָה זוֹ אָמַר: ״וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים״, בֵּרְכָם בִּבְרֵכַת אֱלֹהִים, כְּלוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ בָּהּ קַיָּמִים נִצְחִיִּים כֵּאלֹהִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים פ״ב:ו׳): ״אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם״.

וְכֵן כָּתַב הֶחָכָם בַּעַל סֵפֶר הַמַּגָּלָה כִּי זֹאת הַבְּרָכָה הִיא שֶׁנִּתְּנָה לְאָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁיִּהְיֶה מַאֲכָלוֹ מִפְּרִי הָאֲדָמָה וּמִתְּנוּבָתָהּ מְמֻלָּא אוֹתוֹ חֶסְרוֹן הַחוֹלֵף עַל גּוּפוֹ מִכָּל צַד בְּמִדָּתוֹ וּבְצוּרָתוֹ, וּבְכֵן הָיָה רָאוּי שֶׁיִּחְיֶה לְעוֹלָם כִּי נָתַן לוֹ כֹּחַ הַמְּמִיר בִּגְבוּרָתוֹ.

וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: ״הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זוֹרֵעַ זָרַע״. הַתְּבוּאָה הַמְחֻבֶּרֶת לַקַּרְקַע שֶׁהִיא מַאֲכַל בְּנֵי אָדָם יִקָּרֵאנָה הַכָּתוּב ״עֵשֶׂב זוֹרֵעַ זָרַע״, וְהָעֵשֶׂב שֶׁהוּא מַאֲכַל הַבְּהֵמוֹת יִקָּרֵא

חָצִיר וְיֶרֶק דֶּשֶׁא עֵשֶׂב. וְהִזְכִּיר בְּכָאן "זוֹרֵעַ זֶרַע" וְלֹא "מַזְרִיעַ זֶרַע" כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר בִּבְרִיאָתוֹ בַּיּוֹם הַשִּׁלִישִׁי: "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זָרַע", לְפִי שֶׁהָעֵשֶׂב מוֹצִיא הַזֶּרַע וּמַזְרִיעוֹ וְאֵין הוּא בְּעַצְמוֹ חוֹזֵר זֶרַע, וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר בְּכָאן "זוֹרֵעַ זֶרַע", כְּאָדָם שֶׁהוּא זוֹרֵעַ זֶרַע כְּדֵי שֶׁיִּקְנֶה זֶרַע אַחֵר כַּיּוֹצֵא בּוֹ, וּבָא לוֹמַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן בְּמִזּוֹנוֹ הַכֹּחַ הַמַּמְיר עַל שְׁלֵמוּתוֹ, וְיִהְיֶה מַחֲלִיף וּמְחַדֵּשׁ בְּגוּפוֹ מַה שֶּׁנֶּחְסַר מִמֶּנּוּ כַּיּוֹצֵא בּוֹ וּבְצוּרָתוֹ וּבְמִדָּתוֹ. וּבָרָכָה זוֹ הָיְתָה בְּמִזּוֹנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן קֹדֶם שֶׁחָטָא, וְהַכֹּחַ הַזֶּה הוּא עָתִיד שֶׁיִּתְגַּבֵּר בָּאָדָם לֶעָתִיד לָבֹא וְיַחֲזוֹר לְמִנְהָגוֹ הָרִאשׁוֹן. וְאַף הַחַיּוֹת יִשְׁתַּנֶּה טִבְעָן וְיֹאכְלוּ הָעֲשָׂבִים כַּבְּהֵמוֹת, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה י״א:ז׳): "וּפָרָה וְדֹב תִּרְעֶינָה וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן". וְהַכָּתוּב הַזֶּה יִרְמֹז הָעִנְיָן הַזֶּה, שֶׁמִּזְכִּיר בִּלְשׁוֹן עָתִיד: "לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה", וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר: "לָכֶם הוּא לְאָכְלָה" אוֹ "לָכֶם נָתַתִּי לְאָכְלָה", אֲבָל הָעִנְיָן שֶׁפָּתַח בִּלְשׁוֹן עָבָר לְהוֹרוֹת עַל הֶעָבָר וְסִיֵּם עַל הֶעָתִיד לְרַמֹּז עַל הֶעָתִיד, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְאַמֵּץ בַּזְּמַן הַהוּא אֶת הַכֹּחַ הַמַּמִיר אֲשֶׁר בָּאָדָם עַד שֶׁיִּהְיֶה מַחֲלִיף אֶת הַמַּאֲכָל וּמְבַשֵּׁל אוֹתוֹ, וְלֹא יִשְׁאַר מִמֶּנּוּ פְּסוֹלֶת וְלֹא שְׁמָרִים, אֲבָל יַחֲזִירֶנּוּ אֶל צוּרַת הַדָּבָר הַחוֹלֵף מִן הַגּוּף וּכְמִדָּתוֹ לֹא פָּחוֹת, עַד כָּאן.

בָּרְכָה שְׁנִיָּה הִיא מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְהוּא שֶׁאָמַר: "וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ", וְהִזְכִּיר בּוֹ שֵׁם אֱלֹהִים כִּי בְּזֶה יִשְׁתַּתֵּף אָדָם לֵאלֹהִים, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (בראשית ד׳:א׳): "קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה׳", וְדָרְשׁוּ רז״ל שְׁלֹשָׁה שֻׁתָּפִין יֵשׁ בָּאָדָם: הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְאָבִיו וְאִמּוֹ. וְטַעַם הַמִּצְוָה הוּא שֶׁתִּהְיֶה הַהוֹלָדָה הֲכָנָה לְקַבֵּל הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית כְּדֵי לְהַכִּיר בּוֹרְאוֹ וְלַעֲבֹד עֲבוֹדָתוֹ, שֶׁאִם לֹא כֵן "מוֹתַר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אַיִן", וְכֵן אָמַר הַנָּבִיא: "וְגַם אֶת בְּנֵיהֶם אֲשֶׁר יָלְדוּ לִי", כְּלוֹמַר לִשְׁמִי, וּבֵאֲרוּ בּוֹ כִּי יִשְׂרָאֵל הֵם נוֹלָדִים לִשְׁמוֹ וְזֹאת הִיא הַכַּוָּנָה בָּהֶם, לֹא כְּכַוָּנַת הָרְשָׁעִים שֶׁהוּא כְּדֵי לְיַשֵּׁב הָעוֹלָם וְלֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת כַּבְּהֵמוֹת, אֶלָּא שֶׁתִּהְיֶה הַכַּוָּנָה לִשְׁמוֹ בִּלְבָד, וְהוּא שֶׁיְּכַוֵּן בְּתוֹלַדְתּוֹ אֶל הַכַּוָּנָה לְקַבֵּל הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית וּלְהַמְשָׁכַת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, כְּעִנְיַן הַקְּרְבָּנוֹת הַגּוּפִיִּים שֶׁהָיְתָה הַכַּוָּנָה לְהַשְׁרָאַת שְׁכִינָה וּלְהַמְשָׁכַת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ.

וְהִנֵּה בִּשְׁנֵי כְּתוּבִים אֵלֶּה מָנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִזּוֹנוֹת לְכָל בְּרִיּוֹתָיו, מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם, וְנִגְזַר עַל כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁיִּהְיוּ מְזוֹנוֹתֵיהֶם כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב, לֹא הַפֵּרוֹת וְהַזְּרָעִים, וְנִגְזַר עַל הָאָדָם שֶׁיִּהְיוּ מְזוֹנוֹתָיו הַפֵּרוֹת וְהַזְּרָעִים, וְלֹא בְּשַׂר בַּעֲלֵי חַיִּים, כִּי לֹא רָצָה לְהַתִּיר לוֹ בְּשַׂר נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה. וּמַה שֶּׁלֹּא הִתִּיר לוֹ מַאֲכַל הַבָּשָׂר, לְפִי שֶׁנֶּפֶשׁ הַתְּנוּעָה יֵשׁ לָהּ קְצָת מַעֲלָה, אֲשֶׁר בָּהּ מִתְדַּמָּה אֶל נֶפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת, וְיֵשׁ לָהּ בְּחִירָה בְּטוֹבָתָהּ וּמְזוֹנוֹתֶיהָ וְתִבָּרַח מִן הַצַּעַר וּמִן הַמִּיתָה. וּכַאֲשֶׁר חָטְאוּ בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה בְּדוֹר הַמַּבּוּל

וְהִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר" וְגוֹ', וְנִגְזְרָה עֲלֵיהֶם הַשְׁחָתָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית ו':י"ג): "קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי", וּבִזְכוּת נֹחַ הַצַּדִּיק הִצִּיל מֵהֶם לְקִיּוּם הַמִּינִין, אָז הֻתְּרוּ לוֹ לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל, לְפִי שֶׁאֵין קִיּוּמָן אֶלָּא בִּשְׁבִילוֹ. וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נָתַן לָהֶם רְשׁוּת בַּנֶּפֶשׁ, וְעַל כֵּן אָסַר לָהֶם אֵבֶר מִן הַחַי, כִּי לֹא הִתִּיר אֶת הַנֶּפֶשׁ רַק אֶת הַגּוּף, וְאָסַר גַּם כֵּן אֶת הַדָּם לְפִי שֶׁהוּא קִיּוּם הַנֶּפֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ב:כ"ג): "כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ", וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי זֶהוּ טַעַם הַשְׁחִיטָה, וּמַה שֶׁאָמְרוּ רז"ל: צַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים דְּאוֹרַיְיתָא, וּמִזֶּה אָנוּ מְבָרְכִין "אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַשְׁחִיטָה".

פסוק לא

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִזְכִּיר "טוֹב מְאֹד" עַל הַכֹּל, וְעַד עַתָּה בִּפְרָט הַנִּמְצָאִים שֶׁבְּכָל יוֹם הִזְכִּיר "כִּי טוֹב" מִפְּנֵי שֶׁהַכֹּל יוֹתֵר מְעֻלֶּה מִן הַחֵלֶק, וְהִנֵּה הֵם שִׁשׁ מַעֲלוֹת: "כִּי טוֹב", "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", וְ"טוֹב".

וְדַע וְהֵבֵן שֶׁכָּל מָצוּי וּמְצוּי שֶׁבָּעוֹלָם הוּא עוֹמֵד בְּכֹחַ מְצוּי אַחֵר, אִי אֶפְשָׁר לַעֲמֹד בְּפְנֵי עַצְמוֹ בִּלְתִּי נִמְצָא אַחֵר. כְּגוֹן שֶׁתֹּאמַר הֲרֵי שֵׁשׁ בְּכָל הָעוֹלָם מִין אֶחָד בִּלְבַד וְהוּא חַי, אִם אֵין אֶרֶץ לֹא יוּכַל לַעֲמֹד הַמִּין הַחַי הַהוּא בְּעַצְמוֹ. אוֹ אִם יֵשׁ אֶרֶץ, אִם אֵין שָׁם שָׁמַיִם אִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַיֵּים, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי תְּנוּעַת הַשָּׁמַיִם מִתְקַיֶּמֶת הָאָרֶץ. וְאִם כֵּן כָּל הָעוֹלָם הַזֶּה וְכָל מַה שֶּׁהוּא עָלָיו אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּתְפָּרֵק מָצוּי אֶחָד מֵאֶחָד, כִּי כֻּלּוֹ נִקְשָׁר זֶה בָּזֶה, הָעֶלְיוֹן עִם הַתַּחְתּוֹן וְהַכֹּל אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁקִּבַּלְנוּ הַמּוֹפֵת בְּמִלַּת "אֶחָד" שֶׁכָּל הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הֵם נִקְשָׁרִים זֶה בָּזֶה, אִי אֶפְשָׁר לְהִמָּצֵא מָצוּי שָׁלֵם בִּלְתִּי חֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁתִּמָּצֵא יָד אוֹ רֶגֶל מִתְנוֹעַעַת בְּפְנֵי עַצְמָהּ בִּלְתִּי שְׁאָר אֵבְרֵי הַגּוּף כְּמוֹ שֶׁהוּא שָׁלֵם. וּכְבָר נִקְרָא הָאָדָם אֵצֶל חַכְמֵי הַמֶּחְקָר "עוֹלָם קָטָן" וְנִקְרָא הָעוֹלָם גַּם כֵּן אֶצְלָם "אָדָם גָּדוֹל", לוֹמַר שֶׁהַכֹּל נִקְשָׁר וּמְיֻחָד. וְזֶהוּ מַאֲמַר הַנָּבִיא (ישעיה מ"ח:י"ג): "קוֹרֵא אֲנִי אֵלֵיהֶם יַעַמְדוּ יַחְדָּו", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: מַאי "יַחְדָּו"? דְּלָא לִשְׁתַּלְפֵי מֵהֲדָדֵי. וְעַל כֵּן כָּל מָצוּי בִּפְנֵי עַצְמוֹ הוּא מָצוּי בְּכֹחַ, וּמִזֶּה הִזְכִּיר בִּפְרָטֵי הַנִּמְצָאִים שֶׁבְּכָל יוֹם וְיוֹם "כִּי טוֹב", אֲבָל עִם שְׁאָר הַנִּמְצָאִים כֻּלָּם הוּא מָצוּי בְּפֹעַל, וּמִזֶּה הִזְכִּיר עַל הַכֹּלָל "טוֹב מְאֹד", לְפִי שֶׁהַכֹּל יוֹתֵר שָׁלֵם מִן הַחֵלֶק. וְכֵן תִּמְצָא כָּזֶה בְּמִשֶּׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, לְפִי שֶׁהָיָה מָצוּי שָׁלֵם בְּכֹחַ הִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב "כִּי טוֹב", שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב':ב'): "וַתֵּרֶא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא", וּכְשֶׁיָּצָא שִׁכְלוֹ מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל הִזְכִּיר בּוֹ "מְאֹד", זֶהוּ שֶׁכָּתוּב (במדבר י"ב:ג'): "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָו מְאֹד". "טוֹב" הוּא מַעֲלָה גְּדוֹלָה מִכֶּלֶן, וְאֵין הַטּוֹב הָאֲמִתִּי אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמ"ה:ט'): "טוֹב ה' לַכֹּל". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב", פֵּרוּשׁ כִּי טוֹב עָשָׂה עִמָּנוּ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וְהִנֵּה טוֹב" זֶה יֵצֶר טוֹב, "מְאֹד" זֶה יֵצֶר הָרַע וּמִדַּת פּוּרְעָנִיּוֹת, שֶׁאִלְמָלֵא יֵצֶר הָרַע לֹא בָּנָה אָדָם בַּיִת וְלֹא נָשָׂא אִשָּׁה וְלֹא הוֹלִיד בָּנִים וְנִמְצָא הָעוֹלָם חָרֵב. וְדָרְשׁוּ עוֹד: "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" זֶה מָוֶת, לְפִי שֶׁהַמָּוֶת סִבָּה שֶׁהַדּוֹרוֹת מִתְחַדְּשִׁין וּבָאִים. וְעַל כֵּן תִּקְנוּ בְּבֵית הָאֵבֶל לוֹמַר "הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב", וְאֵין סָפֵק כִּי הַמָּוֶת טוֹב לְכַוָּנַת ה' יִתְבָּרַךְ כִּי הוּא חַיִּים לְנֶפֶשׁ הַצַּדִּיק, וּכְתִיב (תהלים קט"ז:ט"ו): "יָקָר בְּעֵינֵי ה' הַמָּוְתָה לַחֲסִידָיו", וְתוֹסֶפֶת הַהֵ"א לְבָאֵר כִּי הַחֲסִידִים אֵין מִיתָתָן עַל יְדֵי הַמַּלְאָךְ הַמַּשְׁחִית כִּי אִם עַל יְדֵי שְׁכִינָה הַנִּרְמָזֶת בָּהּ, כְּעִנְיָן תּוֹסֶפֶת הַהֵ"ין שֶׁבְּעִנְיַן יְרִידַת יַעֲקֹב אָבִינוּ לְמִצְרַיִם, וְהוּא (בראשית מ"ו:ד'): "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם עָלֹה", רָמַז לוֹ שֶׁתִּהְיֶה הַשְּׁכִינָה עִמּוֹ בִּירִידָתוֹ לְמִצְרַיִם גַּם בַּעֲלִיָּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", דַּע כִּי לְשׁוֹן "עֲשִׂיָּה" נוֹפֵל עַל מַעֲשֵׂה הַטֶּבַע, כְּגוֹן בְּרִיאַת הַגַּלְגַּלִּים וְכָל מַה שֶּׁתַּחְתֵּיהֶם שֶׁהֵם בִּכְלַל הַטֶּבַע. וְעַל כֵּן בַּחֲתִימַת מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית שֶׁהוּא מַעֲשֵׂה הַטֶּבַע הִזְכִּיר לְשׁוֹן "וַיַּרְא", שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַשְׂגָּחָה, וְהִזְכִּיר עִמּוֹ לְשׁוֹן "עֲשִׂיָּה", לְהוֹרוֹת כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ מַשְׁגִּיחַ עַל הַגַּלְגַּלִּים וְכִי הֵם מַעֲשֵׂה יָדָיו. וְהוֹסִיף לְךָ בֵּאוּר בְּרֶמֶז כִּי הַגַּלְגַּלִּים הֵם תִּשְׁעָה כְּדִבְרֵי חַכְמֵי הַמֶּחְקָר, וְהוּא שֶׁתִּמְצָא בְּמִלַּת "וְהִנֵּה" שֶׁחֶשְׁבּוֹנָהּ "גַּלְגַּל", וְזֶהוּ גַּלְגַּל הַשֵּׂכֶל, וּבֵאַר כִּי גַּלְגַּל הַשֵּׂכֶל מֵנִיעַ אֶת גַּלְגַּל הַתְּשִׁיעִי, הוּא הַגַּלְגַּל הַמַּזִּיק, הוּא הַנִּקְרָא "עֲרֵבוֹת", וְהַגַּלְגַּל הַמַּזִּיק מֵנִיעַ הַשְׁמוֹנָה גַּלְגַּלִּים שֶׁבְּתוֹכוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "טוֹב". וְעַל כֵּן חָתַם הָעוֹלָם הַטֶּבַעִי הַזֶּה בְּמִלּוֹת "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", שֶׁפֵּירוּשָׁם גַּלְגַּל הַשֵּׂכֶל מֵנִיעַ אֶת הַגַּלְגַּל הַתְּשִׁיעִי הַמַּזִּיק, וְהַגַּלְגַּל הַתְּשִׁיעִי מֵנִיעַ הַשְׁמוֹנָה שֶׁבְּתוֹכוֹ, וּבְמִלַּת "מְאֹד" שֶׁהוֹסִיף, שֶׁחֶשְׁבּוֹנָהּ מ"ה, הָעִנְיָן הָיָה לְהוֹדִיעֲךָ שִׁעוּר קוֹמַת הַתִּשְׁעָה גַּלְגַּלִּים, שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶן עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ ז"ל עָבְיוֹ חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וְהֶבֶן זֶה.

יוֹם הַשִּׁשִּׁי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט תּוֹסֶפֶת "הַהֵ"א" בְּיוֹם זֶה מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּשְׁאָר הַיָּמִים, הַכֹּל לְמַעֲלַת אָדָם הָרִאשׁוֹן וְלִכְבוֹדוֹ שֶׁנִּבְרָא בּוֹ, וְעִמּוֹ נִשְׁלְמָה כָּל הַמְּלָאכָה, וְהוּא הָיָה תַּכְלִית הַבְּרִיאָה וְחָתִימָתָהּ וְעִקָּרָהּ. וְעַל כֵּן אָמַר בְּפִרְסוּם: "יוֹם הַשִּׁשִּׁי", כְּלוֹמַר הַיִּדּוּעַ הַמְפֻרְסָם. וְעוֹד נִכְלְלָה בּוֹ כַּוָּנָה אַחֶרֶת, כִּי גִּלָּה לָנוּ בָּזֶה שֶׁבְּכָל שִׁשָּׁה יָמִים נִמְצְאוּ הָעִנְיָנִים מְחֻמָּשִׁים בְּכָל יוֹם וְיוֹם חֲמִשָּׁה, וְעַל כֵּן נֶחְתַּם "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" בְּהֵ"א לְרָמוֹז לָנוּ בָּזֶה. וְהָעִנְיָן הַזֶּה כֵּיצַד? שֶׁהֲרֵי בְּיוֹם רִאשׁוֹן מָצִינוּ ה' אוֹרִים, בְּיוֹם ב' ה' רְקִיעִים וְה' פְּעָמִים מַיִם, בְּיוֹם שְׁלִישִׁי ה' מִינֵי צְמָחִים, בְּיוֹם ד' ה' מִינֵי אוֹרָה, בְּיוֹם חֲמִישִׁי ה' מִינֵי תְּנוּעוֹת שֶׁבְּכָל מִינֵי נֶפֶשׁ חַיָּה, בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אָדָם – ה' חוּשִׁים שֶׁבְּגוּפוֹ, ה' תְּנוּעוֹת שֶׁבְּנַפְשׁוֹ, וְה' שֵׁמוֹת שֶׁיֵּשׁ לְנֶפֶשׁ חַיָּה. הָא לָמַדְתָּ שֶׁכָּל עִנְיְנֵי שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית מְחֻמָּשִׁים חֲמִשָּׁה בְּכָל יוֹם וְיוֹם, וּלְכָךְ חָתַם "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" בְּאוֹת ה'.

וַיֵּשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן בְּכָל הַנִּבְרָאִים שֶׁבְּשִׁשָּׁה הַיָּמִים, לָמָּה נִתְיַחֵד כָּל דָּבָר וְדָבָר לְהִבָּרְאוֹת בַּיּוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ, וְלָמָּה נִקְרָא יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָאוֹר "יוֹם אֶחָד" וְיוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָרָקִיעַ "יוֹם שֵׁנִי" וְיוֹם שֶׁנִּבְרְאָה בּוֹ הַיַּבָּשָׁה "יוֹם שְׁלִישִׁי" וְכֵן כֻּלָּן. יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָאוֹר "יוֹם אֶחָד" לְפִי שֶׁהָאוֹר הוּא רֶמֶז לַיִּחוּד, וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי הוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהלים כ"ז:א'): "ה' אוֹרִי וְיִשְׁעִי". וּשְׁנֵי אוֹרִים הָיוּ, הָאֶחָד קָדֵם וְהַשֵּׁנִי נִתְחַדֵּשׁ, וְהֶבֶל זֶה. יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָרָקִיעַ נִקְרָא "יוֹם שֵׁנִי" לְפִי שֶׁהוּא רֶמֶז לַשְּׁנִיּוּת, וְנִבְרָא לְהַבְדִּיל וּלְחַלֵּק בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לַמַּיִם הַתַּחְתּוֹנִים, וְהִנֵּה הֵם שְׁנֵי הֲפָכִים, זֶה חֵלֶק עֶלְיוֹן וְזֶה חֵלֶק תַּחְתּוֹן, וְאֵין לְךָ שִׁנּוּי גָּדוֹל מִזֶּה, וְעַל כֵּן נִקְרָא "יוֹם שֵׁנִי". יוֹם שֶׁנִּבְרֵאת בּוֹ הַיַּבָּשָׁה נִקְרָא "יוֹם שְׁלִישִׁי" לְפִי שֶׁבּוֹ נִרְאֵית צוּרַת הָעוֹלָם הַנֶּחְלָק לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים, שְׁלִישׁוֹ יִשּׁוּב שְׁלִישׁוֹ מִדְבָּר שְׁלִישׁוֹ יָם, וְהִנֵּה הוּא מְשֻׁלָּשׁ בִּבְרִיאָתוֹ. יוֹם שֶׁנִּבְרְאוּ בּוֹ הַמְּאוֹרוֹת נִקְרָא "רְבִיעִי" לְפִי שֶׁמְּאוֹרוֹת מִשְׁתַּנִּים אַרְבַּע פְּעָמִים בַּיּוֹם בְּאַרְבַּע מִשְׁמָרוֹת, וּבַחֹדֶשׁ בְּאַרְבָּעָה שָׁבוּעוֹת, וּבַשָּׁנָה בְּאַרְבַּע תְּקוּפוֹת. יוֹם שֶׁנִּבְרְאוּ בּוֹ בַּעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַתְּנוּעָה נִקְרָא "חֲמִישִׁי" לְפִי שֶׁתְּנוּעוֹת כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה הֵם חֲמִשָּׁה. יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אָדָם נִקְרָא "שִׁשִּׁי" לְפִי שֶׁבּוֹ עָמַד אָדָם בְּכָל שֵׁשׁ קְצָווֹת, לְפִיכָךְ נִקְרָא יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ "יוֹם שִׁשִּׁי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" – תְּנֵאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית: אִם יִשְׂרָאֵל מְקַבְּלִים אֶת הַתּוֹרָה – מוּטָב, וְאִם לָאו – אֲנִי מַחֲזִיר אֶתְכֶם לְתֹהוּ וָבֹהוּ. הֲדָא הוּא דִּכְתִיב: "יוֹם הַשִּׁשִּׁי", אִלּוּ הֵם חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תּוֹרָה שֶׁנִּתְּנוּ בְּשִׁשָּׁה בְּסִיוָן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" – חָתַם מְלֶאכֶת הַשִּׁשִּׁי בְּהֵ"א וְהִיא רִאשׁוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, אֲשֶׁר שָׁם כַּוָּנַת הַתְּפִלּוֹת בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, וְיוֹם שִׁשִּׁי זֶה שִׁשִּׁי לְכ"ה בֶּאֱלוּל הָיָה שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, וְיוֹם רֹאשׁ הַשָּׁנָה הָיָה שֶׁבּוֹ נִדּוֹן אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְכֵן הוּא יוֹם הַדִּין לְכָל תּוֹלְדוֹתָיו אַחֲרָיו. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד כִּי מִלַּת "הַשִּׁשִּׁי" אֵינָהּ חוֹזֶרֶת לְ"יוֹם", שֶׁאִלּוּ כֵּן הָיָה לוֹ לוֹמַר: "הַיּוֹם הַשִּׁשִּׁי", אֲבָל הוּא סָמוּךְ "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" "יוֹם שֶׁל שִׁשִּׁי", כְּלוֹמַר "יוֹם הַשֵּׁם הַשִּׁשִּׁי", וְהוּא הַחוֹתָם הַשִּׁשִּׁי מִשִּׁשָּׁה חוֹתָמוֹת שֶׁבָּהֶם נֶחְתַּם הָעוֹלָם לְשִׁשָּׁה קְצָווֹת, וְהֶבֶל זֶה.

פרק ב

פסוק א

וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. סָמַךְ "וַיְכֻלּוּ" לְיוֹם הַשִּׁשִּׁי לְרָמוֹז הַשֵּׁם הַמְיֻחָד בְּרֹאשִׁי תֵּיבוֹת, וּכְדֵי לְהוֹרוֹת שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁבְּכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית לֹא הִזְכִּירוֹ, הוּא הָעוֹשֶׂה הַכֹּל וְהוּא הַמַּתְחִיל וְהַגּוֹמֵר. וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר בְּפָסוּק רִאשׁוֹן "וְכָל צְבָאָם", לְפִי שֶׁשָּׁם הִזְכִּיר הָאֵ"תִּין שֶׁהֵם רִבּוּי לְכָל הַצְּבָאוֹת, אֲבָל בְּכָאן שֶׁלֹּא הִזְכִּיר "אֵת" הוּצְרַךְ לוֹמַר "וְכָל צְבָאָם". וּמִלַּת "צְבָאָם" כּוֹלֶלֶת הַמַּלְאָכִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (מלכים א כ"ב:י"ט): "וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם"

וְגוֹ', וְאָמַר הַכָּתוּב (ישעיה כ"ד:כ"א): "יִפְקֹד ה' עַל צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם", וְאַחַר כָּךְ "עַל מַלְכֵי הָאֲדָמָה בָּאֲדָמָה", שֶׁאֵין אֻמָּה נוֹפֶלֶת עַד שֶׁתִּפּוֹל שָׂרַת תְּחִלָּה; וְכוֹלֶלֶת הַנְּפָשׁוֹת גַּם כֵּן. וְלֹא נִזְכַּר בָּהֶן בְּרִיאָה בְּכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, לֹא בַּמַּלְאָכִים וְלֹא בַּנְּפָשׁוֹת. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְכָל צְבָאָם" בִּלְשׁוֹן יָחִיד וְלֹא "צִבְאוֹתָם", לְהוֹרוֹת כִּי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ כֵּלֶן כֹּחוֹת מְיֻחָדִים וְנִקְשָׁרִים זֶה עִם זֶה, שֶׁהֲרֵי כָּל הַמְּצִיאוּת שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: עוֹלַם הַמַּלְאָכִים וְעוֹלַם הַגַּלְגַּלִּים וְעוֹלַם הַשָּׁפָל. עוֹלַם הַמַּלְאָכִים הֵם נֶפֶשׁ לַגַּלְגַּלִּים, וְהַגַּלְגַּלִּים פּוֹעֲלִים בַּשְּׁפָלִים, וְאִם כֵּן הַכֹּל נִקְשָׁר וּמְיֻחָד זֶה בָּזֶה, וּפְסוּק מָלֵא מֵעִיד עַל זֶה, הוּא שֶׁכָּתוּב (הושע ב':כ"ג): "וְאֶעֱנֶה נְאֻם ה' אֶעֱנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם וְהֵם יַעֲנוּ אֶת הָאָרֶץ".

פסוק ב

וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵין הַכַּוָּנָה בַּכָּתוּב הַזֶּה שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כִּלָּה מְלַאכְתּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִמָּשׁ, שֶׁאִם כֵּן יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּת הַלָּשׁוֹן הַזֶּה שֶׁבְּמִקְצָת הַיּוֹם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עָשָׂה מְלָאכָה. אֲבָל הַכַּוָּנָה בַּפָּסוּק כִּי מִיָּד שֶׁבָּא יוֹם הַשְּׁבִיעִי כִּבֵּר כִּלָּה כָּל מְלַאכְתּוֹ, וְדוֹמֶה לָזֶה (שמות י"ב:ט"ו): "אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאוֹר", שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה לְבַעֵר הֶחָמֵץ בְּיוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, אֲבָל הַכַּוָּנָה בּוֹ כְּשֶׁגִּיעַ יוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח כְּבָר יִהְיֶה הֶחָמֵץ מוּשְׁבָּת מִבָּתֵּיכֶם.

וַעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" – רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: בָּשָׂר וָדָם שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו צָרִיךְ לְהוֹסִיף מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא יוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו אֵינוֹ צָרִיךְ לְהוֹסִיף מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְנִכְנַס בּוֹ כְּחוּט הַשַּׂעֲרָה וְנִרְאֶה כְּאִלּוּ בּוֹ בַּיּוֹם כְּלָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" – רָמַז לְךָ כִּי כָּל הַמְּלָאכוֹת תִּכְלֶינָה בָּאֶלֶף הַשְּׁבִיעִי, וְהוּא מַה שֶּׁאָמְרוּ ז"ל: וְחַד חָרִיב. "וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" – לְשׁוֹן שְׁבִיתָה נוֹפֶל עַל מִי שֶׁשּׁוֹבֵת הַיּוֹם וְעָתִיד לַחֲזוֹר לִמְלַאכְתּוֹ מָחָר. וּבְכָאן רָמַז שֶׁתַּחֲזוֹר הַמְּלָאכָה אַחַר הָאֶלֶף הַשְּׁבִיעִי. וְלָכֵן סִיְּמָה פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁל יוֹם שְׁבִיעִי בְּמִלַּת "לַעֲשׂוֹת", לְרָמוֹז עַל מַעֲשֶׂה אַחַר יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וְהָבֵן זֶה.

פסוק ג

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי. רש"י ז"ל פֵּרֵשׁ: בֵּרְכוֹ בַּמָּן וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן, עַד כָּאן. וּכְבוֹד הָרַב בְּמְקוֹמוֹ מֻנָּח, אֵיֵּנוּ נָכוֹן שֶׁיְּרַמּוֹז לָעֲתִיד. אֲבָל הַנָּכוֹן לְפָרֵשׁ שֶׁבֵּרְכוֹ בְּחִדּוּשׁ שֶׁהָיָה בּוֹ בַּיּוֹם, וְהִיא בִּרְכַּת הָאוֹרָה, כִּי הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה שֶׁל יוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁוִים בָּאוֹרָה, וְזֹאת הִיא הַבְּרָכָה וְתוֹסֶפֶת הַטּוֹבָה. וְעַל כֵּן לֹא תִּמְצָא בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי זִכְרוֹן עֶרֶב וָבֹקֶר כְּמוֹ בְּשְׁאָר הַיָּמִים, כִּי זְמַנּוֹ כֻּלּוֹ בֹּקֶר אֵין בּוֹ עֶרֶב כְּלָל. וְאָמַר: "וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ", כְּלוֹמַר לְהַבְדִּילוֹ מִשְּׁאָר הַיָּמִים, כִּי הַנִּבְדָּל מֵעִסְקֵי הָעוֹלָם קָדוֹשׁ יֵאָמֵר לוֹ. וְכֵן יִשְׂרָאֵל הַנִּבְדָּלִים מִן הָעַמִּים נִקְרְאוּ "גּוֹי קָדוֹשׁ", וּכְתִיב (ויקרא י"ט:ב'): "קְדוֹשִׁים תִּהְיוּ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, יוֹם הַשְּׁבִיעִי הוּא הַסְּפִירָה הַשְּׁבִיעִית נִקְרֵאת "עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת", כִּי שָׁם כֹּחַ הַנְּשָׁמָה וְשָׂרְשָׁהּ, וְהִנֵּה הִיא מַעְיַן הַבְּרָכוֹת. וְהַנֶּפֶשׁ בִּימוֹת הַחֹל דּוּגְמַת אַכְסָנַאי בְּלֹא בֵּיתוֹ, וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת דּוּגְמַת אַכְסָנַאי בְּבֵיתוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר "וַיְבָרֶךְ", כִּי הֶאֱצִיל עָלָיו מִמְּקוֹר הַבְּרָכָה, וְכֵן "וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ" כִּי יִמְשֹׁךְ מִן הַקֹּדֶשׁ, וְהָבֵן זֶה.

אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת. מְלֹאכָה שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לַעֲשׂוֹתָהּ בְּשַׁבָּת כָּפַל וְעָשָׂה בַּשַּׁבָּת. וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל פֵּרֵשׁ שֶׁשָּׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא יֵשׁ מֵאַיִן לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ כָּל הַמַּעֲשִׂים הַנִּזְכָּרִים בְּשִׁשָּׁה יָמִים. וְהִנֵּה אָמַר כִּי שָׁבַת מִבְּרִיאָה וּמִמַּעֲשֶׂה, מִן הַבְּרִיאָה שֶׁבָּרָא בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִן הַמַּעֲשֶׂה שֶׁעָשָׂה בְּשִׁאָר הַיָּמִים, עַד כָּאן.

וַיִּתֵּכֶן לְפָרֵשׁ מַה שֶּׁחָתַם מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית בְּ"בָּרָא אֱלֹהִים" כִּי כֵן הִתְחִיל בּוֹ: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", וְהַכַּוָּנָה כְּדֵי לִתְלוֹת כָּל הַמְּלָאכָה לְעוֹשֶׂה אֶחָד, וּלְהוֹרוֹת כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הַמַּתְחִיל וְהַגּוֹמֵר בָּרֹאשׁ וּבַסּוֹף. וּמַה שֶּׁהוֹסִיף "לַעֲשׂוֹת", כִּי מֵאַחַר שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ בָּרָא עַד עַתָּה וְהוֹסִיף וְהוֹצִיא כָּל הַנִּמְצָאִים יֵשׁ מֵאַיִן, גָּזַר עַל הַנִּמְצָאִים לַעֲשׂוֹת הֵם פְּעֻלּוֹתֵיהֶם יֵשׁ מִיֵּשׁ מִכָּאן וְאֵילָךְ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, מַה שֶּׁהוֹסִיף "לַעֲשׂוֹת" כְּבָר רְמָזְתִּיו לְמַעְלָה, וְכֵן רָמַז דָּוִד ע"ה (תהילים צ"ב:י"ג) "מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת", וְהִזְכִּיר אַחֲרֵי כֵן (שם) "צַדִּיק כַּתָּמָר יִפְרָח כְּאֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יִשְׂגֶּה". וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

וּבְפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר דְּרָשׁוּ: שָׁמַיִם וָאָרֶץ עֲתִידִים לַעֲבוֹר וּלְהִתְחַדֵּשׁ. מַה כְּתִיב עֲלֵיהֶם (ישעיה ל"ד:ד') – "וְנָגֹלּוּ כַּסֵּפֶר הַשָּׁמָיִם", כְּאָדָם שֶׁהוּא קוֹרֵא בְּסֵפֶר תּוֹרָה וְגוֹלֵל אוֹתוֹ וְחוֹזֵר וּפוֹתֵחַ וְקוֹרֵא וְגוֹלֵל אוֹתוֹ, כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָתִיד לְגַלּוֹל אֶת הַשָּׁמַיִם כַּסֵּפֶר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנָגֹלּוּ כַּסֵּפֶר הַשָּׁמָיִם". וְ"הָאָרֶץ כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה", כְּאָדָם שֶׁהוּא פּוֹשֵׁט טַלִּיתוֹ וּמְקַפֵּל אוֹתָהּ וְחוֹזֵר וְלוֹבֵשׁ אוֹתָהּ, כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָתִיד לְקַפֵּל אֶת הָאָרֶץ כַּבֶּגֶד, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָאָרֶץ כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה". רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֲתִידִים לִיבּוֹל וּלְהִתְחַדֵּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "וְכָל צְבָאָם יִבּוֹל כִּנְבֹל עָלֶה מִגָּפֶן", מַה הַגֶּפֶן וְהַתְּאֵנָה הַזֹּאת עֲלֵיהֶן נוֹבְלוֹת וְעוֹמְדוֹת כָּעֵץ יָבֵשׁ וְחוֹזְרוֹת וּפוֹרְחוֹת וְנוֹצְצוֹת וּמוֹצִיאוֹת עָלִים חֲדָשִׁים רַעֲנָנִים, כָּךְ כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֲתִידִים לִיבּוֹל כַּגֶּפֶן וּתְאֵנָה וְהֵן חוֹזְרִין וּמִתְחַדְּשִׁים לְפָנָיו, לְהוֹדִיעַ שֶׁיֵּשׁ אֵל מְבַלֶּה וְאֵינוֹ בּוֹלֶה, עַד כָּאן.

וְדַע וְהָבֵן כִּי שִׁבְעַת יְמֵי בְּרֵאשִׁית אֵלֶּה מְבָאֲרִים לָנוּ מַה שֶּׁעָבַר וְרוֹמְזִים לָנוּ עַל הֶעָתִיד, וְהִנֵּה הֵם כְּנֶגֶד שִׁיתָּא אַלְפֵי שְׁנֵי וְחַד חָרִיב, וְדָרְשׁוּ רז"ל: יוֹמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלֶף שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים צ':ד'): "כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל". וְדָבָר בָּרוּר הוּא שֶׁבְּכָל יוֹם וְיוֹם מִשִּׁשֶּׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית אֵלֶּה הוּא רוֹמֵז לַדְּבָרִים הָעֲתִידִין לִהְיוֹת בָּעוֹלָם בְּאוֹתוֹ הָאֶלֶף

שֶׁכְּנֶגֶד הַיּוֹם. יוֹם רִאשׁוֹן נִבְרָא בּוֹ הָאוֹר הָעֶלְיוֹן, כְּנֶגְדּוֹ הָאֶלֶף הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה אוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם. וּמִמַּה שֶׁתִּמְצָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן חָמֵשׁ פְּעָמִים "אוֹר" וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים "חֹשֶׁךְ" תּוּכַל לְהָבִין כִּי בָּאֶלֶף הָרִאשׁוֹן גָּבְרוּ סִימָנֵי הָאוֹרָה וְהַטּוֹב וְהַשַּׁלְוָה עַל סִימָנֵי הַחֹשֶׁךְ וְהָרַע. יוֹם שֵׁנִי כְּנֶגְדּוֹ הָאֶלֶף הַשֵּׁנִי שֶׁבּוֹ הָיָה הַמַּבּוּל, וְעַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר בּוֹ "כִּי טוֹב", כִּי אֵין לְהַזְכִּיר טוֹבָה בְּחֻרְבַּן הָעוֹלָם. וּלְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ הַנִּבְרָאִים הוֹוִים וְקַיָּמִים עַד שֶׁבָּא מַעֲשֵׂה ה' הַגָּדוֹל וְהוּא הַמַּבּוּל, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר "וַיְהִי כֵן" אֶלָּא אַחַר "וַיַּעַשׂ". וְעַל הַטַּעַם הַזֶּה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: אֵין מַתְחִילִין בְּבֵ', כְּלוֹמַר בְּיוֹם שֵׁנִי, לְפִי שֶׁאֵין רָאוּי לְהַתְחִיל בְּמִלְאכָה בְּיוֹם שֶׁאָבַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ בַּמַּבּוּל. וְאִם תַּחְשׁוֹב כִּי מָנְעוּ הַתְחָלַת הַמְּלָאכוֹת בְּיוֹם שֵׁנִי מִפְּנֵי שַׁמָּשֵׁי הָרָקִיעַ שֶׁהֵם רָעִים וּמַזִּיקִים, זֶה אֵינוֹ, שֶׁהֲרֵי לֵיל שֵׁנִי שׁוֹלֵט עָלָיו צֶדֶק וְיוֹם שֵׁנִי שׁוֹלֵט עָלָיו לְבָנָה, וּשְׁנֵיהֶם הֵם כּוֹכְבֵי הָאוֹר וְהַיְשָׁר וְרָאוּי לְהַתְחִיל בָּהֶם כָּל מַעֲשֶׂה, וְאֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁמָּנְעוּ הַחֲכָמִים הַתְחָלַת הַמְּלָאכוֹת בַּיּוֹם שֶׁמְּשַׁמְּשִׁין וְשׁוֹלְטִים עָלָיו צֶדֶק וּלְבָנָה. יוֹם שְׁלִישִׁי כְּנֶגֶד הָאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי, וְנִזְכַּר בּוֹ שְׁנֵי פְּעָמִים "כִּי טוֹב", הָאֶחָד עַל יוֹם שֵׁנִי עַל בִּטּוּל גְּזֵרַת הַמַּבּוּל, וְהַשֵּׁנִי עַל הַתּוֹרָה הַנִּקְרֵאת "טוֹב" הָעֲתִידָה לְהִנָּתֵן בָּאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי, הוּא אַלְפַּיִם תמ"ח. וּכְשֵׁם שֶׁנָּתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רְשׁוּת לָאָרֶץ לְהוֹצִיא גִּדּוּלֶיהָ וְלֹא נִרְאוּ אֶלָּא עָמְדוּ עַל פֶּתַח הַקַּרְקַע עַד שֶׁבָּא אָדָם שֶׁהוּא עִקַּר הָעוֹלָם, כֵּן בָּאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי הָיוּ פְּרִין וְרִבִּין, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שמות א':ז') "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ" וְגוֹ', וְלֹא נִרְאָתָה לִבְנֵי הָעוֹלָם קְדֻשָּׁתָן וּמַעֲלָתָם עַד שֶׁבָּאָה הַתּוֹרָה שֶׁהִיא עִקָּרוֹ וְקִיּוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם. יוֹם רְבִיעִי כְּנֶגֶד אֶלֶף הָרְבִיעִי שֶׁבּוֹ הָיְתָה הַמַּלְכוּת וְהַשַּׁלְוָה לְיִשְׂרָאֵל וְהַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה, וּבְאוֹתוֹ זְמַן הָיְתָה הַחָכְמָה לְיִשְׂרָאֵל רְחָבָה מִנֵּי יָם, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "יְהִי מְאוֹרֹת", "אֶת שְׁנֵי הַמְּאוֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם" זוֹ תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, "וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה" זוֹ תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, "וְאֵת הַכּוֹכָבִים" הֵם בָּרַיְיתוֹת וְתוֹסָפְתּוֹת וּמְכִילְתּוֹת וְהַגָּדוֹת שֶׁמְּחֻבָּרוֹת עִם הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, כִּי כֻּלָּן הַכּוֹכָבִים נִמְנִים עִם הַמָּאוֹר הַקָּטָן. יוֹם חֲמִישִׁי כְּנֶגְדּוֹ אֶלֶף הַחֲמִישִׁי שֶׁבּוֹ הָיִינוּ שְׁרוּיִין בְּגָלוּת בֵּין הָאֻמּוֹת שֶׁהֵן נִמְשָׁלוֹת לְנָפֶשׁ חַיָּה הָרוֹמֶשֶׁת, וְכֻלּוֹ מְתְחֻלָּתוֹ וְעַד סוֹפוֹ הָיָה לָנוּ בּוֹ גָּלוּת, וְעַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר בְּיוֹם חֲמִישִׁי "וַיְהִי כֵן", לְפִי שֶׁאֵין גְּלוּתֵנוּ לְעוֹלָם, אֲבָל אַחֲרִיתֵנוּ לְנֶאֱלָה, וְאֵימָתַי בְּיוֹם שִׁשִּׁי שֶׁיָּבֹא מְשִׁיחַ שֶׁהִזְכִּיר כְּנֶגְדּוֹ "נַעֲשֶׂה אָדָם". יוֹם שִׁשִּׁי כְּנֶגֶד הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי שֶׁיֵּשׁ לָנוּ הַיּוֹם חֲמִשִּׁים וְאַחַת שָׁנָה, וּכְשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר בִּתְחִלַּת יוֹם שִׁשִּׁי: "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ", כֵּן בָּאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי בִּתְחִלָּתוֹ יֵשׁ לָנוּ בּוֹ גָּלוּת וְאָנוּ מְשֻׁעְבָּדִים בּוֹ תַּחַת יַד הָאֻמּוֹת, וְהִנֵּה הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת נִבְרְאוּ קֹדֶם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁהוּא זְמַן מֶמְשַׁלְתָּם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהילים ק"ד:כ"ב): "תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאָסֵפוּן"

וְגוֹ', וּבְזִרוֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ נִבְרָא הָאָדָם, שֶׁהוּא זְמַן מֶמְשַׁלְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים שם): "יֵצֵא אָדָם לְפָעֳלוֹ". וּכְשֵׁם שֶׁבָּא אָדָם לְבָקְרוֹ שֶׁל יוֹם שִׁשִּׁי, זֶהוּ שֶׁאָמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם", כָּךְ יָבֹא הַמָּשִׁיחַ לְבָקְרוֹ שֶׁל אֶלֶף שִׁשִּׁי אַחַר עֲשִׂירִית הָאֶלֶף כְּשִׁיעוּר נֵץ הַחַמָּה לַיּוֹם. וְזֶהוּ מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד שֶׁכָּתוּב בּוֹ (תהלים פ"ט:ל"ז): "וְכִסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי", וְהוּא הַנַּעֲשֶׂה בְּצֶלֶם אֱלֹהִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (דניאל ז':י"ג): "וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא כְּבַר אֱנָשׁ אָתֵי הֲוָה", וְיִהְיֶה זֶה לְזֶמַן קי"ח שָׁנָה אַחַר הָאֶלֶף הַחֲמִישִׁי, לְהַשְׁלִים חֲזוֹן דְּנִיֵּאל שֶׁאָמַר (דניאל י"ב:י"א): "יָמִים אֶלֶף מָאתַיִם וְתִשְׁעִים". וְזֶהוּ הַחֶשְׁבּוֹן בְּכִוּוּן: יְדוּעַ כִּי קע"ב שָׁנָה אַחַר חֻרְבַּן הַבַּיִת נִשְׁלְמוּ דִּ' אֲלָפִים לַיְצִירָהּ תְּצֻרַף קע"ב עִם קי"ח יִהְיוּ מָאתַיִם וְתִשְׁעִים, וְהוּא כִּוּוּן הַחֶשְׁבּוֹן. וּמַה שֶּׁכָּתוּב לְאַחֲרָיו (שם): "אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ לְיָמִים אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה" הֵם מ"ה שָׁנִים אַחַר קי"ח, שֶׁאָז יִהְיוּ כָּל הַמִּלְחָמוֹת וְכָל הַקְּנָאוֹת עוֹבְרוֹת. וְעַל כֵּן תָּלָה הַדָּבָר בְּ"אַשְׁרֵי", כִּי יֵשׁ בֵּין גְּאֻלַּת הַנִּדָּחִים וּגְאֻלַּת הַנִּפּוּצִים מ"ה שָׁנִים, וְכֵן מָצִינוּ בְּבֵית שֵׁנִי י"ח שָׁנָה בֵּין הַפְּקִידָה וּבֵין בִּנְיַן הַבַּיִת, וְכֵן מִגְּאֻלַּת מִצְרַיִם עַד שֶׁנִּכְנְסוּ לָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה. וּמ"ה שָׁנָה אֵלּוּ אַחַר קי"ח יָבֹא לְךָ לְחֶשְׁבּוֹן קס"ג, וְהוּא הַחֶשְׁבּוֹן הָאָרוּךְ וְהָרָחוֹק יוֹתֵר, אִי אֶפְשָׁר לְהִתְרַחֵק בְּשׁוּם פָּנִים מִקס"ג וְאֵילָךְ, לְפִי שֶׁיְּמֵי הַגְּאֻלָּה לְיִשְׂרָאֵל תתל"ז שָׁנִים, וְהוּא רֶמֶז (ישעיה ט':ז') "לְמַרְבֵּה" הַמִּשְׂרָה" שֶׁחֶשְׁבּוֹנוֹ תתל"ז, כִּי הַמ"ם סְתוּמָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שיר השירים ז':א'): "כְּמִחֹלַת הַמַּחֲנָיִם", רֶמֶז כִּי יְמֵי הַמָּחוֹל וְהַמַּלְכוּת לְיִשְׂרָאֵל בַּגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה כִּימֵי עֲמִידַת הַשַּׁלְוָה וְהַטּוֹבָה לְשֶׁעָבַר, וְהֵם ת"י שָׁנָה לְבֵית רִאשׁוֹן וְת"כ שָׁנִים לְבֵית שֵׁנִי וְז' שָׁנִים שֶׁנִּתְעַסְּקוּ בְּבִנְיַן בֵּית רִאשׁוֹן שֶׁגַּם הֵם הָיוּ יְמֵי שִׂמְחָה וּמָחוֹל, הֲרֵי תתל"ז. וְהֶסֵּר מִן הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי תתל"ז, שֶׁהֵם יְמֵי גְּאֻלָּתֵנוּ הָעֲתִידָה, נִשְׁאֲרוּ קס"ג שָׁנָה אַחַר הָאֶלֶף הַחֲמִישִׁי שֶׁיִּהְיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִין, וְיִהְיוּ בּוֹ כָּל הַמִּלְחָמוֹת עוֹבְרוֹת, וּלְשָׁלוֹם אֵין קֵץ. וְאִם תְּצֻרַף קע"ב תַּשְׁלוּם אַרְבָּעָה אֲלָפִים עִם קס"ג, יֵצֵא בְּכִוּוּן לְיָמִים אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה. וְהִנֵּה זֶה בְּבֵאוּר "עַד עִדָּן עִדָּנִין וּפְלַג עִדָּן" אִם תִּסְתַּכֵּל בּוֹ, וְנִרְאֶה שֶׁהוּא בְּלֹא וָאו"ו אַף עַל פִּי שֶׁמָּצִינוּ בִּסְפָרִים מְדֻיָּקִים "עִדָּן וְעִדָּנִין" בְּוָא"ו, לְפִי שֶׁ"עִדָּן" הוּא סָמוּךְ לְ"עִדָּנִין" וְאֵינוֹ חֶשְׁבּוֹן, וּכְשֶׁאָמַר "עַד עִדָּן עִדָּנִין וּפְלַג עִדָּן" הֵם הַחֶשְׁבּוֹן, וְיִהְיֶה הָעִדָּן הָאֶחָד מִשֶּׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם עַד שֶׁנִּבְנָה בֵּית רִאשׁוֹן, וְהֵם ת"פ שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ו':א'): "וַיְהִי בִּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְצֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּבֶן הַבַּיִת לַה'", וְעִדָּן הַשֵּׁנִי ת"י שָׁנָה שֶׁעָמַד הַבַּיִת בְּבִנְיָנוֹ, וְהֵם שְׁנֵי עִדָּנִים תת"ץ, הוֹסֵף עֲלֵיהֶם חֲצָיִים שֶׁהֵם תמ"ה, יֵצֵא לְךָ בְּכִוּוּן אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה, וְהוּא הַחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה בְּעַצְמוֹ, (דניאל י"ב:ז') "כִּי לְמוֹעֵד מוֹעֲדִים וְחֵצִי" כְּלוֹמַר לִזְמַן שְׁנֵי הַמּוֹעֲדִים, וְכַאֲשֶׁר תְּחַבְּרֵם וְתֵדַע מִנְיָנָם תְּחַלְּקֵם לַחֲצִי, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְחֵצִי" וְלֹא

אָמַר "וַחֲצִי הַמּוֹעֵד", וּכְשֶׁתּוֹסִיף עַל שְׁנֵי הַמּוֹעֲדִים חֲצִי שְׁנֵיהֶם עוֹד תִּמְצָא הַכֹּל שָׁוֶה. וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ "וּפְלַג עִדָּן" עַל עִדָּן רִאשׁוֹן שֶׁאֵינוֹ חֶשְׁבּוֹן לֹא עַל עִדָּן מִשְׁנֵי עִדָּנִין. וְהִנְנִי אֲעִירְךָ וְאֶרְמוֹז לְךָ בָּזֶה כִּי תִּמְצָא כְּווּן הַחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה בְּמִלַּת "בַּאדוֹנָ"י" בְּמִלּוּי אוֹתִיּוֹת, כִּי אָל"ף דָּל"ת וָא"ו נו"ן יו"ד הָסֵר מִן הָרָאשִׁים הַשֵּׁם, יַעֲלוּ לְךָ שְׁאָר הָאוֹתִיּוֹת בְּחֶשְׁבּוֹן עִם תּוֹסֶפֶת הַבֵּי"ת אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שִׁלְשִׁים וַחֲמִשָּׁה, כִּי לַזְּמַן הַהוּא יִתְבָּרַר אֲדנוּת ה' יִתְבָּרַךְ וְתִהְיֶה הַמְּנוּחָה וְהַשַּׁלְוָה. וְכֵן בְּעִנְיַן מְנוֹחַ הַשֵּׁם הַזֶּה בְּמִלּוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"ג:ח') "וַיֶּעְתַּר מָנוֹחַ אֶל ה' וַיֹּאמֶר בִּי אֲדוֹנָי", וּמַה שֶּׁנִּרְמַז בְּמִלּוּי בְּשֵׁם מָנוֹחַ לְרָמוֹז כִּי בִּזְמַן הַמְּנוּחָה יִתְפָּרְסֵם אֲדנוּתוֹ.

וְהִנֵּה זֶה סוֹד הָעִנְיָן שֶׁחָתַם כָּל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ בְּכָל הַיָּמִים בְּי"טוֹב מְאֹד", לְהוֹרוֹת כִּי תֵּכֶף בּוֹא הַגְּאֻלָּה בְּבָקְרוֹ שֶׁל הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי יִהְיוּ כָּל הַצָּרוֹת נִשְׁכָּחוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיה ס"ה:ט"ז): "כִּי נִשְׁכְּחוּ הַצָּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת וְכִי נִסְתְּרוּ מֵעֵינָי". וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "יוֹם הַשִּׁשִּׁי" בְּה"א הַיְדִיעָה, דֶּרֶךְ שֶׁבַח וּמַעֲלַת הַיּוֹם, לְבָאֵר שֶׁתִּהְיֶה גְּאֻלָּה גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת בְּכָל הָעוֹלָם. יוֹם שְׁבִיעִי כְּנֶגֶד אֶלֶף הַשְּׁבִיעִי שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים, וְהוּא אַחַר יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ וּתְחִיַּת הַמֵּתִים, וּבְנֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים יְזִכּוּ אֵלָיו וְיִתְעַנְּגוּ בְּגוּף וּבְנֶפֶשׁ תַּעֲנוּג שֶׁאֵין לוֹ סוֹף.

וּלְפִי דַּעְתִּי לָזֶה הָיוּ רוֹמְזִים שַׁמַּאי וְהִלֵּל שֶׁאָמְרוּ: מֵחַד שַׁבִּיךְ לְשַׁבְּתֵיךְ, כִּי הַמַּאֲמָר הַזֶּה הוּא כּוֹלֵל עִנְיַנֵי הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, כִּי בְּשֵׁם שֶׁרָאוּי לִהְיוֹת עֵינֵי הַגּוּף צוֹפוֹת בְּכָל שֵׁשֶׁת הַיָּמִים לְיוֹם הַשַּׁבָּת לְהַצְנִיעַ מָנָה יָפָה וְחֵלֶק טוֹב לְצֹרֶךְ הַשַּׁבָּת, כֵּן עֵינֵי הַשֵּׂכֶל צוֹפוֹת אַחַר עֲבוֹר שֵׁשֶׁת אֲלָפִים שֶׁיִּזְכּוּ לְמַעֲלַת הַשַּׁבָּת הוּא הָאֶלֶף הַשְּׁבִיעִי. וְאִם כֵּן הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה לֹא הָיוּ מִתְפָּאֲרִים בְּעִנְיְנֵי הַגּוּף לְבַד, רַק בְּמִזּוֹן הַנֶּפֶשׁ הַנִּצְחִי וְהַקַּיָּם, וְהָבֵן זֶה.

פסוק ד

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. יָדוּעַ כִּי הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הֵם כְּלַל כָּל הַנִּבְרָאִים בַּעֲלֵי הַגּוּף. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַפְּשָׁט כָּתַב בָּהֶן לְשׁוֹן תּוֹלְדָה, לְעֵדוּת שֶׁהֵם מְחֻדָּשִׁים נִבְרָאִים, כְּמוֹ הֵילוֹד הַזֶּה שֶׁנּוֹלַד עַכְשָׁיו. וְהַמִּלָּה הַזֹּאת מְקֻטַּעַת רַגְלֶיהָם שֶׁל מַאֲמִינֵי הַקַּדְמוּת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ" – כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "אֵלֶּה" פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, מִכָּאן שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹרֵא עוֹלָמוֹת וּמַחֲרִיבָן עַד שֶׁבָּרָא אֶת אֵלּוּ וְאָמַר: "דַּיָּן הַנָּיִן לִי וְדַיָּן לֹא הַנָּיִן לִי". בֵּאוּר הַבְּרִיאָה וְהַחֻרְבָּן בְּמַחְשָׁבָה, לֹא שֶׁיָּצְאוּ לִידֵי מַעֲשֶׂה, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי מִזֶּה קְצָת בְּפָסוּק "יְהִי אוֹר".

וְעוֹד בַּמִּדְרָשׁ: לָמָּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְתוֹלְדוֹת הָאָמוּר לְגַבֵּי פֶּרֶץ מְלֵאִים וְכָל תּוֹלְדוֹת שֶׁבַּמִּקְרָא חֲסֵרִים, מִפְּנֵי שֶׁכְּשֶׁהַקב"ה בָּרָא אֶת עוֹלָמוֹ לֹא הָיָה מַלְאַךְ הַמָּוֶת, וְכֵיוָן שֶׁחָטָא

אָדָם הִשְׁלִיט הַקב"ה הַמָּוֶת בָּעוֹלָם, וְחִסֵּר כָּל תּוֹלְדוֹת שֶׁבַּמִּקְרָא, וְכֵיוָן שֶׁבָּא פֶּרֶץ נַעֲשׂוּ תּוֹלְדוֹת שֶׁלּוֹ מָלֵא, שֶׁהַמָּשִׁיחַ עוֹמֵד מִמֶּנּוּ וְהַקב"ה מְבַלֵּעַ הַמָּוֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כ"ה:ח'): "בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח".

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׁכֶל, יֵשׁ בְּמִלַּת "תּוֹלְדוֹת" מָלֵא שְׁנֵי תָּוִי"ן מְכֻוָּנִין זֶה כְּנֶגֶד זֶה וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו, תָּ"יו שֶׁל מַעְלָה רוּם הַשָּׁמַיִם, תָּ"יו שֶׁל מַטָּה עֹמֶק הָאָרֶץ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ה:ג'): "שָׁמַיִם לָרוּם וְאָרֶץ לָעֹמֶק", תָּ"יו שֶׁל שָׁמַיִם הִיא כַּסֵּדֶר בְּרֹאשׁ הַמִּלָּה, וְתָ"יו שֶׁל הָאָרֶץ הִיא מְהֻפֶּכֶת, וְעַל כֵּן אַחַר שֶׁהִזְכִּיר הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ הִפֵּךְ וְאָמַר "אֶרֶץ וְשָׁמַיִם", לְלַמֶּדְךָ כִּי הַמְצִיאוּת כֻּלּוֹ עִנְיָן אֶחָד, שֶׁל מַעְלָה פּוֹנֶה לְמַטָּה וְשֶׁל מַטָּה פּוֹנֶה לְמַעְלָה, כִּי כֵן יִתְחַיְּבוּ תּוֹלְדוֹת שְׁנֵיהֶם. וְאֶפְשָׁר לוֹמַר כִּי לָזֶה נִתְכַּוְּנוּ וְרָמְזוּ רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל בְּאָמְרָם (שמות ג':י"ד): "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה" – כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה הוֹוֶה עִמִּי כֵּן אֲנִי הוֹוֶה עִמְּךָ, אִם אַתָּה פּוֹתֵחַ אֶת יָדְךָ וְנוֹתֵן צְדָקָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ו:ח'): "פָּתוֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ" – אַף אֲנִי אֶפְתַּח אֶת יָדִי, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ"ח:י"ב): "יִפְתַּח ה' לְךָ אֶת אוֹצָרוֹ הַטּוֹב".

בְּהִבָּרְאָם דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל: בְּהֵ"א בְּרָאָם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בְּלֹא עָמָל וִיגִיעָה, שֶׁאֵין לָנוּ אוֹת בְּכָל הָאוֹתִיּוֹת שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ אָדָם לְקַפֵּץ בָּהּ אֶת פִּיו חוּץ מֵאוֹת הֵ"א, שֶׁאָדָם יָכוֹל לֶאֱמָרָהּ בְּרוּחַ פִּיו וּבְלֹא קְפִיצַת פִּיו וּשְׂפָתָיו כְּלָל וּבְלֹא שׁוּם עָמָל, כָּךְ הַקָּבָ"ה בָּרָא אֶת עוֹלָמוֹ בְּלֹא עָמָל וִיגִיעָה אֶלָּא בְּרוּחַ פִּיו, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ל"ג:ו'): "בִּדְבַר ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם". אַף עַל פִּי שֶׁהִזְכִּיר בְּכָל מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה, לְמֶדְךָ כָּאן כְּשֶׁאָמַר "נַעֲשָׂה" שֶׁאוֹתָהּ עֲשִׂיָּה אֵינָהּ אֶלָּא בְּרוּחַ פִּיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "בִּדְבַר ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ" וְהִזְכִּיר תֵּכֶף "וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "בְּהִבָּרְאָם" – בְּאַבְרָהָם, שֶׁבִּזְכוּת אַבְרָהָם נִבְרָא הָעוֹלָם. וְכֵן אָמְרוּ: אָמַר רַבִּי יוּדָן: "בְּהִבָּרְאָם" בְּאַבְרָהָם, הֵן הֵן הָאוֹתִיּוֹת. וְאִם אַתָּה תָּמֵהַּ בַּדָּבָר, רְאֵה מַה כְּתִיב (תהלים ק"ד:י"ח): "הָרִים הַגְּבֹהִים לַיְּעֵלִים", וּמַה אִם הָרִים הַגְּבֹהִים לֹא נִבְרְאוּ אֶלָּא בִּשְׁבִיל הַיְּעֵלִים, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בִּזְכוּת אַבְרָהָם. וּבֵאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּחֶסֶד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פ"ט:ג'): "אָמַרְתִּי עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה", וְאַבְרָהָם זָכָה לְמִדַּת הַחֶסֶד, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז':כ'): "תֵּתֵּן אֱמֶת לְאַבְרָהָם".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "בְּהִבָּרְאָם" – בְּהֵ"א בְּרָאָם, הַהֵ"א הַזֹּאת הֵ"א אַחֲרוֹנָה בַּשֵּׁם, וְהִיא זְעֵירֵי, נֶאֱצָלֶת מִכֹּחַ אֱלֹהִים, וְהִיא שֶׁבָּרְאָה אֶת הָעוֹלָם, וְהִיא הַנִּקְרֵאת "יַד ה'" שֶׁעָלֶיהָ נֶאֱמַר בְּפֵרוּשׁ (ישעיה ס"ו:ב'): "וְאֶת כָּל אֵלֶּה יָדִי עָשְׂתָה", וּכְתִיב (איוב י"ב:ט'): "מִי לֹא יָדַע בְּכָל אֵלֶּה כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹּאת". וְכָל "אֱלֹהִים" שֶׁבְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית הִיא הַתְּשׁוּבָה, וְהִיא הֵ"א רִאשׁוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, וְאֵלֶיהָ נִכְוַן בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁהוּא יוֹם הַדִּין שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, כִּי

עֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה לִתְשׁוּבָה. וְעַל כֵּן תִּקְּנוּ בַּתְּפִלָּה לוֹמַר "מִי כָמוֹךָ אָב הָרַחֲמָן" בְּהֵ"א, עַל הֵ"א רִאשׁוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, וְהֵ"א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם שֶׁנּוֹסְפָה לְאַבְרָהָם שֶׁנִּתְנָה לוֹ כֹּחַ הַהוֹלָדָה, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ ז"ל: אַבְרָם אֵינוֹ מוֹלִיד, אַבְרָהָם מוֹלִיד, וּכְמוֹ שֶׁאָפְרֵשׁ בַּפָּסוּק (בראשית י"ז:ה') "וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם"; וְהִתְעוֹרֵר לָזֶה כִּי בְּאוֹתוֹ הָאוֹת בְּעַצְמוֹ שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָעוֹלָם וְנִתְיַסֵּד בּוֹ, אוֹתוֹ הַטֶּבַע בְּעַצְמוֹ שִׁנָּה אוֹתוֹ, לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ כִּי אֲשֶׁר פָּעַל הַטֶּבַע הוּא אֲשֶׁר שִׁנָּה אוֹתוֹ כִּרְצוֹנוֹ, כִּי הַכֹּל בְּיָדוֹ וְהוּא הַפּוֹתֵחַ וְהוּא הַנּוֹעֵל וְאֵין זוּלָתוֹ.

בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים. לֹא הִזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיֻחָד עַד עַתָּה בְּכָל שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֵׁם "אֱלֹהִים" נוֹפֵל עַל מַעֲשֵׂה הַטֶּבַע וּמֵעִיד עַל הַחִדּוּשׁ, וְשֵׁם הַמְיֻחָד מֵעִיד עַל קַדְמוּתוֹ וּמְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, וְעַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיֻחָד בְּכָל מַעֲשֵׂה הַטֶּבַע רַק שֵׁם "אֱלֹהִים", כִּי הַתּוֹרָה רָצְתָה לְהַתְחִיל בְּסִפּוּר הַחִדּוּשׁ, וְעַל כֵּן הֶצְרִיךְ לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם הַמּוֹרֶה עַל הַמְחַדֵּשׁ, וְהוּא הַכִּנּוּי שֶׁנִּתְחַדֵּשׁ לוֹ בִּבְרִיאַת עוֹלָמוֹ. וְאִלּוּ הָיְתָה כַּוָּנַת הַתּוֹרָה לְהַתְחִיל בְּסִפּוּר קַדְמוּתוֹ וּמְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, הָיָה רָאוּי לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיֻחָד הַמֵּעִיד עַל זֶה, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר הַנְּגְלֶה וְהַסְּתִיר הַנִּסְתָּר.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, הִתְחִיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִבְרֹא עוֹלָמוֹ בְּמִדַּת הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", רְאֵה שֶׁאֵינוֹ מִתְקַיֵּים, שִׁתֵּף עִמּוֹ מִדַּת רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם".

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, חֶלְקֵי הַמְּצִיאוּת כ"ו חֲלָקִים, וְאֵלּוּ הֵן מַעֲלוֹת הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים וְהַגַּלְגַּלִּים וְהַיְסוֹדוֹת וְהַנְּפָשׁוֹת, הֲרֵי כ"ו כְּמִנְיַן הַשֵּׁם הַמְיֻחָד. וְיִדּוּעַ כִּי הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה לֹא הָיוּ נִשְׁלָמִים וְנִגְמָרִים בִּגְמַר שְׁלֵמוּתָם עַד יוֹם הַשִּׁשִּׁי, וְאִם כֵּן אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיַּזְכִּיר ה' הַשָּׁלֵם בְּכָל יְמֵי בְּרֵאשִׁית עַל פְּעֻלָּה בְּלִתִּי נִשְׁלֶמֶת. וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה כֻּלָּם הֵם נִכְלָלִים בְּד', וְד' בְּג', כִּי כֵן הַשֵּׁם הַמְיֻחָד שֶׁהוּא כ"ו הוּא בֶּן ד' אוֹתִיּוֹת, וְעִקַּר אַרְבַּעְתָּם הַשְּׁלִשָּׁה כִּי הָרְבִיעִית כְּפוּלָה, וְהֶבֶן זֶה מְאֹד.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, תָּלָה הַפְּעֻלָּה בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד כִּי הוּא הַפּוֹעֵל וְהוּא הָאוּמָּן שֶׁהִזְכִּירוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה שֶׁאֵין הַמֶּלֶךְ בּוֹנֶה מִדַּעְתּוֹ אֶלָּא מִדַּעַת הָאוּמָּן, וְהָאוּמָּן אֵינוֹ עוֹשֶׂה אֶלָּא כְּפִי מַה שֶּׁהוּא רוֹאֶה בְּשִׂכְלוֹ וְחָכְמָתוֹ. וְזֶהוּ סוֹד הַכָּתוּב שֶׁבְּקֹהֶלֶת (קהלת ב':י"ב): "אֵת אֲשֶׁר כְּבָר עָשׂוּהוּ", "עָשָׂהוּ" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "עָשׂוּהוּ", כְּבָיְכוֹל הוּא וּבֵית דִּינוֹ.

פסוק ה

וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה. הָיָה רָאוּי לוֹמַר וְכֹל עֲצֵי הַשָּׂדֶה, אֲבָל אָמַר "שִׂיחַ" מִלְּשׁוֹן "לְשׂוֹחַ בַּשָּׂדֶה" שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל "לְשׂוֹן תְּפִלָּה", וּבָא לְרָמֹז כִּי כָּל הָאֵילָנוֹת וְהַצְּמָחִים מְשַׁבְּחִין וּמְקַלְּסִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיַן שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בְּפָסוּק (תהלים ס"ה:י"ד)

"יִתְרוֹעֲעוּ אַף יָשִׁירוּ", שֶׁהַשֵּׁבֶלִים אוֹמְרִים שִׁירָה וְשִׁירָתָן זֶהוּ קִלּוּסָן. כִּי רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִהְיוֹת קִלּוּסוֹ עוֹלֶה מִכָּל הַמִּינִים וַאֲפִלּוּ מִבַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת.

פסוק ו

וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הֶעְשָׁן הָעוֹלֶה מִלַּחוּת הַמֵּימְיוֹת שֶׁבָּאָרֶץ בִּהְיוֹתוֹ חַם וְלֹא נִתְעָרְבוּ הַחֲלָקִים הַמֵּימְיִים עִם הַחֲלָקִים הָאַרְצִיִּים, נִקְרָא "אֵד". וּלְפִי שֶׁהַמָּטָר מִן הָאֵד הַלַּח הַזֶּה וְהֶעָנָן מְקַבְּלוֹ עַל כֵּן נִקְרָא הֶעָנָן בִּלְשׁוֹן "אֵד", שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ו:כ"ז) "יָזֹקּוּ מָטָר לְאֵדוֹ".

וְעַל דָּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, אֵלּוּ עַנְנֵי כָבוֹד שֶׁהָיוּ מִתְגַּבְּרִים וְעוֹלִין, וּלְפִי הַמִּדְרָשׁ יִהְיֶה מִן הָאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן וְהִתְגַּבְּרוּת עַנְנֵי כָבוֹד רֶמֶז לְקַבָּלַת שֶׁפַע הַכָּבוֹד שֶׁהוּא מְקַבֵּל מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רַז"ל בְּעָנָיִן דְּשָׂאִים: בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פָּתַח שַׂר הָעוֹלָם וְאָמַר (תהלים ק"ד:ל"א): "יְהִי כְבוֹד ה' לְעוֹלָם יִשְׂמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו". וְדֶרֶךְ תְּפִלָּה אָמַר כֵּן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "יְהִי ה' אֱלֹהֵינוּ עִמָּנוּ", וּבֵאוּרוֹ – יִשְׂמַח, כְּדֵי שֶׁיִּשְׂמַח, וְהָבֵן זֶה.

וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה. אֵלּוּ הַגַּלְגַּלִּים וְכָל מַה שֶּׁלְּמַטָּה מֵהֶם שֶׁהֵם פּוֹעֲלִים בָּאֲדָמָה. "וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה", מִלַּת "כָּל" רוֹמֶזֶת לְמַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: מֵאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם הוּצְבַּר עָפָרוֹ.

פסוק ז

וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה אַחַר שֶׁהִזְכִּירָה הַתּוֹרָה בְּרִיאַת הָאָדָם בְּפָרָשַׁת יוֹם הַשִּׁשִּׁי בִּכְלָל חָזַר וּפֵרֵשׁ בְּפָרָשָׁה זוֹ עִנְיַן הַבְּרִיאָה בִּפְרָט, וּבֵאֵר בְּכָאן הַבְּרִיאָה שֶׁאָמַר: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ", הָיְתָה בְּרִיאַת עָפָר מִן הָאֲדָמָה, וְהוֹסִיף לְפָרֵשׁ כִּי אַחַר שֶׁבָּרָא וְיָצַר אוֹתוֹ גֹּלֶם וְצוּרָה, נָפַח בּוֹ נְשָׁמָה מֵרוּחַ קָדְשׁוֹ. וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר לְמַעְלָה בְּיוֹם שִׁשִּׁי: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים", לְפִי שֶׁלֹּא רָצָה לְהַזְכִּיר בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי מִמִּדּוֹת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית כְּלָל כִּי אִם מִמִּדּוֹת גּוּפָנִיּוֹת שֶׁהֵם מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה בִּלְבַד, שֶׁהֲרֵי הַבְּרִיאָה וְעִנְיַן הַבְּרָכָה בִּפְרִיָּה וְרִבְיָה, וְעִנְיַן הָרְדִיָּה וְהַמֶּמְשָׁלָה אֵינָן מֵעִסְקֵי הַנֶּפֶשׁ רַק מֵעִסְקֵי הַגּוּף, וּמֵעִסְקֵי הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה שֶׁהִיא כֻּלָּה בְּכְלוֹת הַגּוּף. וְעַד כָּאן הִזְכִּיר מִדּוֹת גּוּפוֹ לְבַד, לְפִי שֶׁהוּא מִצַּד גּוּפוֹ הֻוֶּה וְנִפְסָד כְּמוֹ הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ עִמּוֹ בּוֹ בַּיּוֹם, וְאֵין לְהַזְכִּיר בַּיּוֹם הַהוּא מִדּוֹת נַפְשׁוֹ שֶׁהִיא קַיֶּמֶת נִצְחִית בְּכָלַל הַנְּפָשׁוֹת הַמֻּתּוֹת עַד אֲשֶׁר נִשְׁלְמוּ שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית שֶׁהֵם שֵׁשֶׁת יְמֵי הַמִּיתָה, וְאָז הִזְכִּיר אוֹתָהּ אַחַר יוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁהוּא יוֹם הַחַיִּים.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים" "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים" זֶהוּ כַּוָּנַת הַכָּתוּב הַנִּמְרָץ (דה"א ד':כ"ג): "הֵמָּה הַיּוֹצְרִים וְיֹשְׁבֵי נְטָעִים וּגְדֵרָה עִם הַמֶּלֶךְ בְּמְלַאכְתּוֹ יָשְׁבוּ שָׁם", וְכֵן דָּרְשׁוּ זַ"ל בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה רַבִּי לֵוִי אָמַר: "בְּנִפְשׁוֹתֵיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים נִמְלַךְ" שֶׁנֶּאֱמַר "הֵמָּה הַיּוֹצְרִים

וְיוֹשְׁבֵי נְטָעִים", "הֵמָּה הַיּוֹצְרִים" עַל שֵׁם "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים", "יוֹשְׁבֵי נְטָעִים" עַל שֵׁם "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים". עַד כָּאן.

וְיֵשׁ לְךָ לִקְנוֹת לֵב וּלְהָבִין כִּי לְמַעְלָה בְּמַאֲמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם" אָמַר "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ" וְלֹא הִזְכִּיר שָׁם עָפָר כְּלָל, וְלֹא שֶׁיֹּאמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם מִן הָאֲדָמָה", כִּי כָל עִנְיְנֵי מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית הֵם נִגְלֶה וְנִסְתָּר, מְבֹאָר בַּתַּחְתּוֹנִים וְרוֹמֵז בָּעֶלְיוֹנִים. וּמִפְּנֵי זֶה יֵשׁ לְךָ לְהָבִין הַנִּסְתָּר מִן הַנִּגְלֶה, וְתָבִין כַּוָּנַת הַכָּתוּב: "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרוֹא אֱלֹהִים", לְמָה הִזְכִּיר זֶה שְׁנֵי פְּעָמִים, וְכָאן בְּפָסוּק זֶה הִזְכִּיר עָפָר וַאֲדָמָה. וְכֵן יֵשׁ לְךָ לְהִתְעוֹרֵר בִּשְׁנֵי כְּתוּבִים שֶׁל אַחַר זֶה, שֶׁהֵם "וַיִּטַּע" "וַיַּצְמַח", "וַיִּטַּע" רוֹמֵז בָּעֶלְיוֹנִים, "וַיַּצְמַח" מְבֹאָר בַּתַּחְתּוֹנִים. וְעַד כָּאן לֹא הִזְכִּיר בְּפָסוּק "וַיִּטַּע" זִכְרוֹן אֲדָמָה וְלֹא עֵץ וּפְרִי, וּבְפָסוּק "וַיַּצְמַח" הִזְכִּיר אֲדָמָה וְעֵץ וּפְרִי. וְהִנֵּה זֶה בָּרוּר לְפָנֶיךָ כַּשֶּׁמֶשׁ כִּי עִנְיְנֵי כָל מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית כְּפוּלִים, וְתוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ נִקְשָׁרִים יַחְדָּו אֵלֶּה עִם אֵלֶּה, וּכְמוֹ שֶׁבֵּאַרְתִּי לְמַעְלָה.

עָפָר מִן הָאֲדָמָה. שָׁעָה רִאשׁוֹנָה הוּצְבַּר עָפָרוֹ, וּשְׁנִיָּה גִּבְּלוֹ, ג' רִקְּמוֹ, ד' נִזְרְקָה בּוֹ נְשָׁמָה, ה' עָמַד עַל רַגְלָיו, ו' קָרָא שֵׁמוֹת, ז' נִזְדַּוְּגָה לוֹ חַוָּה, ח' עָלוּ לַמִּטָּה שְׁנַיִם וְיָרְדוּ אַרְבָּעָה, ט' נִצְטַוָּה, י' סָרַח, י"א נִדּוֹן, י"ב נִטְרַד וְהָלַךְ לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מ"ט:י"ג): "וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ", כֵּן דָּרְשׁוּ בְּסַנְהֶדְרִין סוֹף פֶּרֶק אֶחָד דִּינֵי מָמוֹנוֹת וְכֵן עוֹד בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וְהָעִנְיָן כִּי סֵדֶר הַשָּׁעוֹת בִּבְרִיאַת הָאָדָם וְנָמְרוֹ וְתִקּוּנוֹ – כְּסֵדֶר שֵׁשֶׁת יְמֵי הַבְּרִיאָה. שָׁעָה רִאשׁוֹנָה שֶׁהוּצְבַּר עָפָרוֹ, כְּנֶגֶד "יְהִי אוֹר" שֶׁהָיָה הָאֲצִילוּת מְעֹרָב וְלֹא נִבְדַּל דָּבָר מִדָּבָר. שְׁנִיָּה שֶׁנִּתַּן גִּבּוּל לֶעָפָר הַנִּצְבָּר בְּאֵיזֶה מָקוֹם יִהְיֶה הָרֹאשׁ אוֹ רַגְלָיו וּשְׁאָר הָאֵבָרִים, כְּנֶגֶד "יְהִי רָקִיעַ" שֶׁנִּתַּן סִימָן בְּתוֹךְ הַמַּיִם לִפְעֹל הַפְּעֻלּוֹת בָּהֶם, כְּאָדָם הַבּוֹנֶה חֶרְבָּה וְהוּא מְסַמֵּן: זֶה חֶדֶר וְזוֹ עֲלִיָּה. שְׁלִישִׁית שֶׁנִּתַּן בּוֹ צִיּוּר אֵבָרִים וְנִתְגַּלּוּ הָאֵבָרִים, כְּנֶגֶד יוֹם שְׁלִישִׁי שֶׁנִּתְגַּלְּתָה הָאָרֶץ וְנִצְטַיְּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה". רְבִיעִית נִזְרְקָה בּוֹ נְשָׁמָה, כְּנֶגֶד הַמְּאוֹרוֹת, וְכֵן הַנְּשָׁמָה אוֹר הַגּוּף. חֲמִישִׁית עָמַד, כְּנֶגֶד הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם חֲמִישִׁי שֶׁנִּקְרָאִים עוֹמְדִים, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ג':ז'): "בֵּין הָעוֹמְדִים הָאֵלֶּה". שִׁשִּׁית קְרָא שֵׁמוֹת, כְּנֶגֶד יוֹם שִׁשִּׁי שֶׁהָיָה. שְׁבִיעִית נִזְדַּוְּגָה לוֹ חַוָּה, כְּנֶגֶד יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁהוּא שַׁבָּת (שישראל בן זוגה) נִזְדַּוְּגָה לוֹ חַוָּה לְמַטָּה.

וְאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ רַבָּה: "עָפָר מִן הָאֲדָמָה", רַב הוּנָא אָמַר: עָפָר זָכָר וַאֲדָמָה נְקֵבָה; הַיּוֹצֵר הַזֶּה מֵבִיא עָפָר זָכָר וַאֲדָמָה נְקֵבָה כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כֻּלּוֹ בְּרִיא. וּבְאוּר הַמִּדְרָשׁ, כִּי כָל הַנִּבְרָאִים כֻּלָּם בַּעֲלֵי חֹמֶר וּבַעֲלֵי חַיִּים כֻּלָּם הֵם זָכָר וּנְקֵבָה, וְאַף בַּצּוֹמֵחַ וּבַדּוֹמֵם. דָּבָר אַחֵר, "עָפָר מִן הָאֲדָמָה", מִבֵּית הַמִּקְדָּשׁ מִמְּקוֹם כַּפָּרָתוֹ נִבְרָא, כְּתִיב הָכָא "מִן הָאֲדָמָה", וּכְתִיב הָתָם (דברים ל"ב:מ"ג) "וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ", וְכֵן (שמות כ':כ"א) "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי".

וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי מִכָּאן נִבְרָא וּלְכָאן חָזַר מִשֶּׁסָּרַח וְגֹרַשׁ מִגַּן עֵדֶן, הוּא שֶׁכָּתוּב: "לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם", וְכָאן נִתְיַשֵּׁב וְהֶעֱמִיד תּוֹלְדוֹתָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר קַיִן: "הֵן גֵּרַשְׁתָּ אוֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה", וְהוֹסִיף עוֹד וְאָמַר: "וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר" כְּלוֹמַר מִמְּקוֹם שְׁכִינָתְךָ, וְהוּא כַּלָּשׁוֹן שֶׁכָּתוּב (תהלים כ"ד:ו'): "מְבַקְשֵׁי פָנֶיךָ" (שם כז) "אֶת פָּנֶיךָ ה' אֲבַקֵּשׁ" (שם קה ד), "בַּקְּשׁוּ פָנָיו תָּמִיד", וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר: "וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי ה'" כַּלָּשׁוֹן הָאָמוּר בְּיוֹנָה הַנָּבִיא (יונה א':ג') "וַיָּקָם יוֹנָה לִבְרֹחַ תַּרְשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה'", שֶׁהָיְתָה כַּוָּנָתוֹ לָצֵאת מִן הַמָּקוֹם שֶׁהַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה שָׁם כְּדֵי שֶׁלֹּא תָּחוּל עָלָיו רוּחַ נְבוּאָה וְשֶׁלֹּא יְצַוֶּה לְלֶכֶת בַּשְּׁלִיחוּת הַהוּא.

וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים. דַּע כִּי הַחוֹטֶם כְּלִי לַנְּשָׁמָה שֶׁלְּשָׁם הִיא נִכְנֶסֶת וּמִשָּׁם יוֹצֵאת, וְעַל כֵּן הִצְרִיכוּ בּוֹ רז"ל עַל מִי שֶׁנָּפַל בּוֹ מַפּוֹלֶת לִבְדּוֹק אוֹתוֹ עַד חָטְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו" וְגוֹ', וּמִנִּפְלְאוֹת הַיְצִירָה בָּאָדָם כִּי תִּמְצָא אוֹת שִׁי"ן רְשׁוּמָה בְּכָלֵי זֶה מִשֵּׁם שֶׁל שַׁדַּי הֶחָקוּק בְּצוּרַת הַגּוּף לְכָל נִמּוֹל, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ב:ח') "וְנִשְׁמַת שַׁדַּי תְּבִינֵם". וְיָדוּעַ כִּי הוּא כְּלִי הֶרֵיחַ כִּי הַנִּשְׁמָה נֶהֱנֵית מִן הָרֵיחַ, וְעַל כֵּן אָסְרוּ רז"ל רֵיחַ עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי אֵין רְאוּי שֶׁתֵּהָנֶה הַנִּשְׁמָה מִזִּכְרוֹן עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי רֵיחַ כָּל דָּבָר הוּא הַזִּכָּרוֹן, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בַּקְּרְבָּנוֹת (ויקרא ו':ח'): "רֵיחַ נִיחוֹחַ אַזְכָּרָתָהּ לַה'", וְהֶבֶן זֶה.

וְצָרִיךְ אַתָּה לָדַעַת כִּי חַכְמֵי הַמֶּחְקָר נֶחְלְקוּ בְּעִנְיַן הַנֶּפֶשׁ וְיִסְּדוּ בָּזֶה סְפָרִים אֵין קֵץ, וְהֶאֱרִיכוּ וְהִרְחִיבוּ לְשׁוֹן בָּהֶם. יֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים שֶׁהַנֶּפֶשׁ אַחַת וְיֵשׁ בָּהּ שֵׁשׁ כֹּחוֹת: הַכֹּחַ הַמִּתְאַוֶּה אֲשֶׁר לְבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית, וְהַכֹּחַ הַצּוֹמֵחַ אֲשֶׁר לְבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת, וְהַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל הִיא הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה; וְשֵׁשׁ כֹּחוֹת אֵלּוּ הֵם נֶפֶשׁ אַחַת. וְיֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים כִּי הֵם בָּאָדָם שֶׁשׁ נְפָשׁוֹת שׁוֹנוֹת חֲלוּקוֹת זוֹ מִזּוֹ: הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה לְעַצְמָהּ, וְהַצּוֹמַחַת לְעַצְמָהּ וְהַבַּהֲמִית לְעַצְמָהּ. הַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית הִיא הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה וְהַמִּשְׁגָּל וְהַשֵּׁנָה וְהַכַּעַס, בָּהּ יִשְׁתַּתֵּף הָאָדָם עִם הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת וְכָל בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה, וּמִשְּׁכָנָהּ בַּכָּבֵד, וְהִיא הַנִּקְרֵאת נֶפֶשׁ וְרוּחַ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים י"ב:כ'): "כִּי תְאַוֶּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר", וּכְתִיב (קהלת ז':ט'): "אַל תְּבַהֵל בְּרוּחֲךָ לִכְעוֹס", וּכְתִיב (משלי כ"ט:י"א): "כָּל רוּחוֹ יוֹצִיא כְסִיל". הַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַת הוּא הַכֹּחַ הַמְגַדֵּל בָּאָדָם, בָּהּ יִשְׁתַּתֵּף עִם הָאִילָנוֹת וְהַצְּמָחִים, וְעִנְיַן הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת שֶׁתְּגַדֵּל גּוּף הַצֶּמַח וְהָאִילָן וְיַגְבִּיהֶנּוּ וְיַרְחִיבֶנּוּ, וְכֵן בָּאָדָם, וְאֵין מִשְׁכָּנָהּ בְּמָקוֹם מְיֻחָד בַּגּוּף רַק בְּכֻלּוֹ, וְהִיא מִתְגַּבֶּרֶת עַד זְמַן קָצוּב. הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה נִמְצֵאת בָּאָדָם לְבַדּוֹ, בָּהּ מִשְׁתַּתֵּף עִם הָעֶלְיוֹנִים הַקְּדוֹשִׁים הָעוֹמְדִים לָעַד לְעוֹלָם בְּחָכְמָה וְשֵׂכֶל, וּמִשְּׁכָנָהּ בַּמּוֹחַ, וְהִיא הַנִּקְרֵאת נְשָׁמָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים", וּכְתִיב (ישעיה מ"ב:ה'): "נוֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ" וּכְתִיב (שם נז): "וּנְשָׁמוֹת אֲנִי עָשִׂיתִי", וּכְתִיב

(איוב ל"ב:ח'): "וְנִשְׁמַת שַׁדַּי תְּבִינֵם". וּלְדַעַת אֱלֹה הַחֲכָמִים הַסּוֹבְרִים שֶׁיֵּשׁ בָּאָדָם שָׁלֹשׁ נְפָשׁוֹת חֲלוּקוֹת, מָצִינוּ רְאָיָה לְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ: רָבָא בְּרָא גַּבְרָא, שַׁדְּרֵיהּ לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי זֵירָא, הֲוָה מִשְׁתַּעֵי לֵיהּ וְלָא מִשְׁתַּעֵי. אָמַר: דְּמִן חַבְרֵיָא אַתְּ, תּוּב לְעַפְרָךְ!", הַמַּאֲמָר זֶה יוֹרֶה שֶׁשִּׁלְשְׁתָּם בָּאָדָם נְפָשׁוֹת שׁוֹנוֹת חֲלוּקוֹת זוֹ מִזּוֹ. כִּי רָבָא מִתּוֹךְ חָכְמָתוֹ הָרְחָבָה שֶׁצָּפָה וְהֶעֱמִיק בְּחָכְמַת סֵפֶר יְצִירָה, בָּרָא הָאָדָם הַהוּא וְהֵטִיל בּוֹ נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה, וְלֹא הָיָה לוֹ כֹּחַ לָתֵת הַדִּבּוּר בּוֹ, כִּי הַדִּבּוּר מִצַּד הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה.

אָמְנָם הַכָּתוּב הַזֶּה מוֹכִיחַ כְּדַעַת הָאוֹמְרִים שֶׁהַנֶּפֶשׁ אַחַת וְיֵשׁ בָּהּ שָׁלֹשׁ כֹּחוֹת וְאֵינָם נְפָשׁוֹת שׁוֹנוֹת, לְפִי שֶׁגּוּפוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה מֻטָּל כְּאֶבֶן דּוֹמֶם, לֹא הָיְתָה בּוֹ תְּנוּעָה כְּלָל, הוּא שֶׁאָמַר: "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה", וּמִיָּד שֶׁנָּפַח בְּאַפָּיו נִשְׁמָה זוֹ "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", שֶׁהִתְנוֹעֵעַ בָּהּ כְּמוֹ הַחַיּוֹת וְהַדָּגִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶן "שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "חַיָּה", שֶׁעִם נִשְׁמַת חַיִּים זֹאת חָזַר הָאָדָם לִהְיוֹת נֶפֶשׁ שֶׁבָּהּ חַיִּים, תַּחַת שֶׁהָיָה מִתְּחִלָּה מֻטָּל כְּאֶבֶן דּוֹמֶם וְאֵין תְּנוּעָה בּוֹ. וּבֵין לְדֵעָה זוֹ וּבֵין לְדֵעָה זוֹ, בֵּין שֶׁתִּהְיֶה הַנֶּפֶשׁ אַחַת וּבָהּ שָׁלֹשׁ כֹּחוֹת בֵּין שֶׁתִּהְיֶינָה שָׁלֹשׁ נְפָשׁוֹת שׁוֹנוֹת, הַכֹּל מוֹדִים בְּקִיּוּם הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה אַחַר הִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף.

וּכְבָר הֵבִיאוּ חַכְמֵי הַמֶּחְקָר עַל זֶה רְאָיוֹת בְּרוּרוֹת וּגְדוֹלוֹת וּמוֹפְתִים נֶחְתָּכִים רַבִּים, אַזְכִּיר שְׁנַיִם מֵהֶם. הַמּוֹפֵת הָרִאשׁוֹן, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה הַזֹּאת תֵּדַע כָּל הַדְּבָרִים הָרְחוֹקִים וְהַקְּרוֹבִים אֲשֶׁר לְמַעְלָה וַאֲשֶׁר לְמַטָּה, בְּלִי רְאוּת עֵינַיִם וּבְלִי שְׁמֹעַ אָזְנַיִם וּבְלִי שְׁאָר הַחוּשִׁים, כִּי חֲמֵשֶׁת הַחוּשִׁים אֵינָן רַק לַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית, כִּי הֵם לָהּ כִּכְלִי בְּיַד הָאָמָן, כִּי הָעַיִן תִּרְאֶה עֵין הַשֵּׂמֶשׂ בְּגֹדֶל גָּבְהוֹ, וְהַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה זֹאת תֵּדַע שֶׁהוּא גָּדוֹל מִן הָאָרֶץ מֵאָה וְשִׁבְעִים פְּעָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַב הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן בִּתְחִלַּת סֵפֶר הַמַּדָּע פֶּרֶק שְׁלִישִׁי; וְהָעַיִן תִּרְאֶה בַּמַּיִם וּבַמַּרְאָה צוּרוֹת רַבּוֹת, וְהַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה הַזֹּאת תֵּדַע שֶׁהֵן בְּמִקֹּרֶה וְאֵינָן בֶּאֱמֶת; וְהָאֹזֶן תִּשְׁמַע הַדְּבָרִים וְקוֹלוֹת בְּמִקּוֹמוֹת חֲלוּקִים, וְהַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה הַזֹּאת תֵּדַע שֶׁהֵם בְּמִקֹּרֶה. וְאִלּוּ הָיוּ חֲמֵשֶׁת הַחוּשִׁים לַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה וְהִרְגִּישָׁה בָּהֶם הַדְּבָרִים אוֹ בְּקִצָתָם, הָיוּ הַקְּצָווֹת הַנִּשְׁאָרוֹת בְּטֵלִים וְשֶׁקֶר, אֵין בָּהֶם מוֹעִיל, וְאֵין בַּנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה מְאוּמָה שֶׁקֶר וְאֵין בָּהּ קְצָה שֶׁלֹּא תֵדַע כִּי תֵּדַע כָּל הַדְּבָרִים עַל עָנְיָנָם וְעַל אֲמִתָּתָם. וְהַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה בַּגּוּף דְּמְיוֹנָהּ כְּמוֹ הַמַּלָּח בָּאֳנִיָּה, אֲשֶׁר בְּהִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף תַּעֲמֹד וְלֹא תֹאבַד כַּאֲשֶׁר יַעֲמֹד הַמַּלָּח בְּהִפָּרְדוֹ מִן הָאֳנִיָּה. וְהַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית תִּתְעָרֵב בַּגּוּף, עַל כֵּן בְּהִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף תֹּאבַד בַּאֲבֹד הַגּוּף, כִּי לֹא תוּכַל הַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית וְהַנֶּפֶשׁ הַצּוֹמַחַ לַעֲשׂוֹת קְטַנָּה אוֹ גְדוֹלָה מִבִּלְתִּי הַגּוּף אֲשֶׁר הֵנָּה בּוֹ, כִּי כָּל פְּעֻלּוֹתֵיהֶן בַּגּוּף, וּבַאֲבֹד הַגּוּף תֹּאבַדְנָה הֵן וּפְעֻלּוֹתֵיהֶן, לְפִי שֶׁיֵּשׁ לְכָל אַחַת מֵהֶן חֹמֶר וְכָל דָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֹמֶר לֹא יוּכַל לִפְעֹל פְּעֻלּוֹתָיו כִּי אִם

בְּחָמְרוֹ. וְהַנֶּפֶשׁ הַחָכְמָה הַזֹּאת תִּפְעַל פְּעֻלּוֹתֶיהָ מִבִּלְתִּי הַגּוּף, שֶׁהֲרֵי הִיא יוֹדַעַת דֵּעוֹת הַשָּׁמַיִם וַאֲשֶׁר לְמַעְלָה מֵהֶם וְעִנְיְנֵי הָאָרֶץ וּמַה שָּׁתַּחְתֶּיהָ, לְפִי שֶׁהִיא שֵׂכֶל וְאֵין לָהּ חֹמֶר, וְכָל עֵת שֶׁתַּחְפֹּץ לָדַעַת הַדְּבָרִים הַמֻּרְכָּבִים תֵּדַע אוֹתָם בַּחֲמֻשֶּׁת הַחוּשִׁים אֲשֶׁר לַנֶּפֶשׁ הַבַּהֲמִית, וּכְשֶׁתַּחְפֹּץ לָדַעַת הַדְּבָרִים הַפְּשׁוּטִים הַקְּרוֹבִים וְהָרְחוֹקִים תֵּדַע אוֹתָם בְּשִׂכְלָהּ וְחָכְמָתָהּ. וּבְהִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף לֹא תֵדַע כִּי אִם הַדְּבָרִים הַפְּשׁוּטִים הַקְּרוֹבִים וְהָרְחוֹקִים, שֶׁהֲרֵי אֵין לָהּ חֲמֻשֶּׁת הַחוּשִׁים שֶׁבָּהֶם הָיְתָה מַשָּׂגֶת הַדְּבָרִים הַמֻּרְכָּבִים לְפִי שֶׁכְּבָר אָבְדוּ מִמֶּנָּה. וְכָל זֶה רְאָיָה וּמוֹפֵת כִּי הַנֶּפֶשׁ תִּשָּׁאֵר אַחֲרֵי מוֹת הַגּוּף. וְהַמּוֹפֵת הַשֵּׁנִי מַה שֶּׁאָנוּ רוֹאִים בָּעַיִן כִּי הָאָדָם בִּתְחִלָּתוֹ כְּשֶׁהוּא נַעַר אֵינֶנּוּ יוֹדֵעַ כְּלוּם, וְכַאֲשֶׁר יִגְדַּל וְיוֹסִיף הָלוֹךְ וְגָדֵל יִרְבּוּ הַמַּשְׂכְּלוֹת בַּנֶּפֶשׁ וְתִרְבֶּה הַדַּעַת. וּמַה שֶּׁיִּקָּנֶה לְנַפְשׁוֹ מִן הַחָכְמָה וּמִן הַדַּעַת לֹא יִמָּלֵט מֵאֶחָד מִשְּׁלֹשָׁה חֲלָקִים, אֵין בָּזֶה רְבִיעִי: אוֹ מִפְּנֵי גּוּפוֹ בִּלְבַד, אוֹ מִפְּנֵי נַפְשׁוֹ בִּלְבַד, אוֹ מִפְּנֵי גּוּפוֹ וְנַפְשׁוֹ יַחַד. אִם הָיָה מִפְּנֵי גּוּפוֹ יִתְחַיֵּב הָאָדָם שֶׁכָּל מַה שֶּׁיִּהְיֶה גּוּפוֹ יוֹתֵר בָּרִיא וְחָזָק וְיִתְרַבֶּה הַחֹמֶר בּוֹ שֶׁיִּהְיֶה יוֹתֵר חָכָם וּמוּכָן לְקַבֵּל הַמַּשְׂכְּלוֹת, וּמִי שֶׁהָיָה גּוּפוֹ כָּחוּשׁ וְחָמְרוֹ מוּעָט שֶׁיִּהְיֶה יוֹתֵר סָכָל וְיוֹתֵר רָחוֹק לְקַבֵּל הַמַּשְׂכְּלוֹת. וְאָנוּ רוֹאִים בְּהֶפֶךְ, כִּי הַמִּתְנַוֶּנֶה וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֳלִי הַשַּׁדְפוֹן, גּוּפוֹ יֶחְסַר בְּכָל יוֹם, וְשִׂכְלוֹ עוֹמֵד עַל הַשְּׁלֵמוּת עַד שֶׁתִּפָּרֵד נַפְשׁוֹ מִמֶּנּוּ. וּרְאָיָה זוֹ מְבַטֶּלֶת הֱיוֹת קִנְיַן הַחָכְמָה וְהַדַּעַת מִפְּנֵי גּוּפוֹ. וְעִם הָרְאָיָה הַזֹּאת בְּעַצְמָהּ מִתְבַּטֵּל הֱיוֹתָהּ מִפְּנֵי גּוּפוֹ וְנַפְשׁוֹ יַחַד. וְאִם כֵּן כָּל קִנְיַן הָאָדָם מִן הַחָכְמָה וּמִן הַדַּעַת אֵינוֹ כִּי אִם מִפְּנֵי הַנֶּפֶשׁ לְבַדָּהּ, וְאֵין לַגּוּף חֵלֶק בָּזֶה זוּלָתִי שֶׁהוּא כְּלִי אֵלֶיהָ כְּעִנְיַן הַכְּלִי לָאָמָּן. וְאִי אֶפְשָׁר מְצִיאוּת הַחָכְמָה וְהַדַּעַת בַּמֵּתִים, וְאָמְנָם יִתְחַיֵּב מְצִיאוּתָם מִן הַחַי, הִנֵּה הַנֶּפֶשׁ אִם כֵּן חַיָּה בְּטֶבַע, כִּי יֵשׁ בְּטִבְעָהּ לְקַבֵּל הַחָכְמוֹת, וְהַגּוּף מֵת בְּטֶבַע, וְאֵין בְּטִבְעוֹ לְקַבֵּל דָּבָר מִזֶּה. הִנֵּה נִתְבָּאֵר בְּמוֹפֵת כִּי הָאָדָם מֻרְכָּב מִשְּׁנֵי עֲצָמִים, הָאֶחָד מֵהֶם חַי בְּטֶבַע וְהַשֵּׁנִי מֵת בְּטֶבַע, וְהוּא הַגּוּף, וְשֶׁהֵם מִפְּנֵי שֶׁהִתְחַבְּרוּ קָרֵב לְכָל אַחַת וְאַחַת מִקְּרֵה מִפְּנֵי חֲבֵרוֹ: קָרֵה לַגּוּף הַחַיּוּת, אֲשֶׁר הִיא הַהֶרְגֵּשׁ, מִפְּנֵי הַנֶּפֶשׁ; וְקָרֵה לַנֶּפֶשׁ הַמָּוֶת, אֲשֶׁר הוּא הָעֹנֶשׁ, מִפְּנֵי הַגּוּף הַמַּטָּעָה אוֹתָהּ. הִנֵּה הַנֶּפֶשׁ אִם כֵּן חַיָּה בְּטֶבַע וּמֵתָה בְּמִקְרֶה, וְהַגּוּף מֵת בְּטֶבַע וְחַי בְּמִקְרֶה. וְכַאֲשֶׁר נִבְדַּל כָּל אֶחָד מִשְּׁנֵיהֶם מֵחֲבֵרוֹ, נִתְיַחֵד לַגּוּף הַמָּוֶת הַגָּמוּר אֲשֶׁר הוּא טִבְעוֹ, וְנִבְדַּל מִמֶּנּוּ הַחַיּוּת הַמִּקְרִי שֶׁקָּרֶה לוֹ קִנְיָתוֹ מִן הַנֶּפֶשׁ; וְנִתְיַחֵד לַנֶּפֶשׁ הַחַיּוּת הַגָּמוּר אֲשֶׁר הוּא טִבְעָהּ, וְנִבְדַּל מִמֶּנָּה הַמָּוֶת הַמִּקְרִי אֲשֶׁר קָרֶה לָהּ מִפְּנֵי הִשְׁתַּתְּפָהּ בַּגּוּף. וְאַף עַל פִּי שֶׁדִּבַּרְנוּ הַמְעַט הַזֶּה בְּעִנְיְנֵי הַנֶּפֶשׁ וְהֵבֵאנוּ רְאָיוֹת אֵלּוּ מִדִּבְרֵי הַפִּילוֹסוֹפִים וּקְצָת מִמּוֹפְתֵיהֶם הַנֶּחְתָּכִים וְהַנִּרְאִים הַמִּתְיַשְּׁבִים עַל הַלֵּב, אֵין הָעִקָּר אֶלָּא לְתוֹרָתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה שֶׁהִיא מְקוֹר חַיִּים, מִמֶּנָּה שָׁאֲבוּ כָּל הַמַּעֲמִיקִים בַּחָכְמָה, וְאֵין כָּל חָכְמָתָם אֶלָּא פֵּירוּשֶׁיהָ שֶׁל תּוֹרָה. וְעִנְיַן הֱיוֹת הַנֶּפֶשׁ אַחֲרֵי הִפָּרְדָהּ מִן הַגּוּף קַיֶּמֶת

נִצְחִית זֶה מִתְבָּאֵר מִכָּתוּב הַזֶּה שֶׁאָמַר: "נִשְׁמַת חַיִּים", כְּלוֹמַר נְשָׁמָה חֲצוּבָה מִמְּקוֹר חַיִּים, כִּי הַנְּשָׁמָה חֲצוּבָה מִמְּקוֹר הַחָכְמָה, הוּא שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ב:ז'): "אָמַרְתִּי יָמִים יְדַבֵּרוּ וְרֹב שָׁנִים יוֹדִיעוּ חָכְמָה אָכֵן רוּחַ הִיא בֶּאֱנוֹשׁ", סָמַךְ חָכְמָה לְרוּחַ לְבָאֵר כִּי הָרוּחַ מִמְּקוֹר הַחָכְמָה. וּמִזֶּה הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַזֶּה "נִשְׁמַת חַיִּים" עַל שֵׁם (קהלת ז':י"ב) "וְהַחָכְמָה תְּחַיֶּה בְעָלֶיהָ", וְהוּא שֶׁהִבְטִיחַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַנָּבִיא שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ בְּחֶבְרַת הַמַּלְאָכִים הַקְּדוֹשִׁים בְּקִיּוּם הַמִּצְוֹת, הוּא שֶׁכָּתוּב (זכריה ג':ז'): "אִם בִּדְרָכַי תֵּלֵךְ וְאִם אֶת מִשְׁמַרְתִּי תִשְׁמֹר וְגַם אַתָּה תָּדִין אֶת בֵּיתִי וְגַם תִּשְׁמֹר אֶת חֲצָרַי וְנָתַתִּי לְךָ מַהְלְכִים בֵּין הָעֹמְדִים הָאֵלֶּה". וְאִם תְּבִין הַכָּתוּב שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ, אָז תָּבִין מַעֲלַת הַנֶּפֶשׁ וְעִלּוּי מַדְרֵגָתָהּ וְיסוֹדָהּ וְסוֹדָהּ, הוּא שֶׁאָמַר (קהלת ג':י"ט): "וּמוֹתַר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אָיִן", בֵּאֵר כִּי יִתְרוֹן הָאָדָם עַל הַבְּהֵמָה הוּא מִצַּד הָעִנְיָן שֶׁקָּרָאוֹ "אָיִן", וְהוּא מִצַּד הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית, שֶׁבּוֹ נִמְשֶׁכֶת מִן הַחָכְמָה שֶׁהִיא הַיּו"ד, הַמִּתְיַחֶדֶת עִם הָרָצוֹן שֶׁהוּא הָאָל"ף, וְהֶבֶן זֶה מְאֹד. וּמִזֶּה הִזְכִּיר לְשׁוֹן "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו", שֶׁמִּמֶּנּוּ יוּבַן יְסוֹד הַנֶּפֶשׁ וְעִצָּם וְעַלָּתָהּ בְּהִיוֹתָהּ אֲצוּלָה מֵרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְעַל כֵּן נִמְשְׁלָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּחֲמִשָּׁה דְּבָרִים, וְהִיא דּוֹמָה לוֹ בְּכָל מִדּוֹתֶיהָ, וּגְדוֹלָה הִיא מֵהַמַּלְאָכִים, שֶׁהַנֶּפֶשׁ נִבְרֵאת בְּיוֹם רִאשׁוֹן וְהַמַּלְאָכִים בְּיוֹם שֵׁנִי, וְיָדוּעַ כִּי הַנִּבְרָאִים הָעֶלְיוֹנִים מַעֲלָתָן וְדַקּוּתָן לְפִי קְדִימָתָן בַּבְּרִיאָה. וְכֵן אָמְרוּ בְּפֶרוּשׁ: "גְּדוֹלִים צַדִּיקִים יוֹתֵר מִמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת". סוֹף דָּבָר, כָּל מַה שֶּׁהַפֶּה יָכוֹל לְדַבֵּר בְּמַעֲלַת מִדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפִי מַה שֶּׁהוּא בּוֹרֵא הַכֹּל, נִכְלָל בְּמִדּוֹת הַנֶּפֶשׁ לְפִי מַה שֶּׁהִיא בְּרוּאָה, וְאָמַר הֶחָכָם: "דְּעוּ נַפְשׁוֹתֵיכֶם – תֵּדְעוּ אֱלֹהֵיכֶם". וְדַע כָּל זֶה.

וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. לֹא תִמְצָא בְּכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁיַּחְזֹר מִלַּת "וַיְהִי" עִם הַדָּבָר הַנִּבְרָא, כִּי אִם בִּבְרִיאַת הָאוֹר וְהָאָדָם שֶׁהִזְכִּיר בָּהֶם לְשׁוֹן "וַיְהִי", הוּא שֶׁכָּתוּב "וַיְהִי אוֹר" וּכְתִיב "וַיְהִי אָדָם", לְהוֹרוֹת כִּי נֶפֶשׁ הָאָדָם קַיֶּמֶת נִצְחִית כְּמוֹ הָאוֹר הָעֶלְיוֹן וּמַעֲתֶדֶת לְהִתְעַנֵּג מִזִּיוּוֹ. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל כִּי הַנְּשָׁמוֹת נִבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן. וּמִזֶּה אָמַר הַפַּיְט: "תִּקֵּן נְשָׁמוֹת עִם הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, תְּחִלַּת דִּבֶּר ה'". וּבֵאוּר הַכָּתוּב עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, כִּי עִקַּר הֲוָיַת הָאָדָם אֵינוֹ אֶלָּא בִּשְׁבִיל הַנֶּפֶשׁ הַחַיָּה.

פסוק ח

וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵחֵס הַכָּתוּב הַנְּטִיעָה לַשֵּׁם יִתְעַלֶּה לְבָאֵר שֶׁהוּא מַטַּע ה', לֹא שֶׁהֵבִיא אִילָנוֹת מִמָּקוֹם אַחֵר וּנְטָעָם שָׁם, אֶלָּא שֶׁהָיוּ מַטָּעָיו מַעֲשֵׂה יָדָיו לְהִתְפָּאֵר. וְכֵן קְרָאָם דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם: "עֲצֵי ה'", הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים ק"ד:ט"ז): "יִשְׂבְּעוּ עֲצֵי ה' אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע", וְדָרְשׁוּ רז"ל: יִשְׂבְּעוּ חַיֵּיהֶם, יִשְׂבְּעוּ מֵימֵיהֶם, יִשְׂבְּעוּ מַטָּעָתָן. אֵינָן צְרִיכִים הַשְׁקָאָה וְלֹא עֲבוֹדָה וְלֹא זְמִירָה, שֶׁאִלּוּ לֹא כֵן, מִיּוֹם שֶׁגֹּרַשׁ

אָדָם מִשָּׁם, מִי עָבַד אוֹתָם וּמִי הִשְׁקָה אוֹתָם וּמִי הִתְעַסֵּק בָּהֶם, אֲבָל הֵם כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל מ"ז:י"ב): "לֹא יִבּוֹל עָלֵהוּ וְלֹא יִתֹּם פִּרְיוֹ כִּי מֵימָיו מִן הַמִּקְדָּשׁ הֵמָּה יֹצְאִים". וְהִזְכִּיר "מִקֶּדֶם" וְהוֹדִיעָנוּ הַכָּתוּב בָּזֶה מַעֲלַת רוּחַ מִזְרָחִית אֲשֶׁר גַּן עֵדֶן נְטוּעָה שָׁם. וְיָדוּעַ כִּי מִבְחַר הַפֵּירוֹת הֵם בַּמִּזְרָח, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג:י"ד): "וּמִמֶּגֶד תְּבוּאֹת שָׁמֶשׁ", וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: רוּחַ מִזְרָחִית מְיַשֶּׁבֶת הַדַּעַת וּמְאַמֶּצֶת הַכֹּחַ וּמְחַזֶּקֶת אֶת הַלֵּב. כִּי הָאֲוִיר שָׁבוֹ מְשֻׁבָּח בְּיוֹתֵר, וְעַל זֶה אָמַר: "וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם" פֵּרוּשׁוֹ כְּבָר נָטַע, וְאֵין הַכַּוָּנָה שֶׁנָּטַע עַכְשָׁו, שֶׁאִם כֵּן הָיָה רָאוּי לוֹמַר: יִהְיוּ הָאִילָנוֹת בְּגַן עֵדֶן, כְּמוֹ שֶׁנִּזְכַּר בְּכָל שִׁשֶּׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית: יְהִי דָּבָר פְּלוֹנִי בְּצַוּוּי, אוֹ שֶׁיֵּאמַר: תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ עֵדֶן. וְעוֹד מִי הִזְכִּיר לָנוּ עַד עַתָּה עֵדֶן שֶׁיֵּאמַר הַכָּתוּב שֶׁהקב"ה נָטַע גַּן בְּעֵדֶן. אֲבָל הַנְּטִיעָה הַזֹּאת מִן הָעֵדֶן כְּבָר נִרְמְזָה בְּפָסוּק בְּרֵאשִׁית, וּכְמוֹ שֶׁרָמַזְתִּי שָׁם. וְעִנְיַן "מִקֶּדֶם", קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם. וּלְפִי זֶה "וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר" כְּבָר, מְצוּוּר הַחָכְמָה. וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי הַנְּשָׁמוֹת הַזַּכּוֹת בָּאוֹת מִן הַמִּזְרָח, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל בְּסֵפֶר הַבָּהִיר: מִמִּזְרָחוֹ שֶׁל עוֹלָם בָּא הַזֶּרַע לְיִשְׂרָאֵל. כִּי חוּט הַשְּׁדָרָה מָשׁוּךְ מִן הַמֹּחַ שֶׁל אָדָם וּבָא לוֹ לְאַמָּה, וּמִשָּׁם הָיָה הַזֶּרַע, דִּכְתִיב (ישעיה מ"ג:ה'): "מִמִּזְרָח אָבִיא זַרְעֶךָ", כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל טוֹבִים – מִזֶּה הַמָּקוֹם אָבִיא זַרְעֶךָ וְיִתְחַדֵּשׁ לְךָ זֶרַע חָדָשׁ, וּכְשֶׁיִּשְׂרָאֵל רָעִים – בָּאִים מִן הַזֶּרַע שֶׁכְּבָר בָּא לָעוֹלָם, דִּכְתִיב (קהלת א':ד'): "דּוֹר הֹלֵךְ וְדוֹר בָּא", מְלַמֵּד שֶׁכְּבָר בָּא. וּמַאי "מִמַּעֲרָב אֲקַבְּצֶךָּ", מֵאוֹתָהּ מְדָּה שֶׁנּוֹטָה תָּמִיד לְמַעֲרָב, וְלָמָּה אִקְרֵי מַעֲרָב, מִפְּנֵי דְּשָׁם מִתְעָרֵב כָּל הַזֶּרַע, עַד כָּאן. בֵּאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לְפִי דַּעְתִּי, מִדַּת הַמִּזְרָח הִיא הַתִּפְאֶרֶת שֶׁהוּא קַו הָאֶמְצָעִי, וּמִשָּׁם הַנְּשָׁמוֹת בָּאוֹת אֶל יְסוֹד עוֹלָם הַנִּקְרָא בְּרִית, עַל כֵּן אָמַר: וּבָא לְאַמָּה וּמִשָּׁם הוּא הַזֶּרַע. וּמִדַּת הַמַּעֲרָב הִיא הָעֲטָרָה, וְהוּא שֶׁאָמַר: שְׁכִינָה בַּמַּעֲרָב. וּכְשֵׁם שֶׁהַזֶּרַע נִמְשָׁךְ מִן הַמֹּחַ דֶּרֶךְ חוּט הַשְּׁדָרָה וּבָא לָאַמָּה, כֵּן הַנְּשָׁמָה מִשְׁתַּלְשֶׁלֶת מִן הַתִּשׁוּבָה דֶּרֶךְ הַקַּו הָאֶמְצָעִי שֶׁהוּא מִזְרָחוֹ שֶׁל עוֹלָם וּבָא דֶּרֶךְ הַמַּעֲרָב. וּלְפִי דַּעְתִּי אֶל הָעִנְיָן הַזֶּה רָמַז יְשַׁעְיָה עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁאָמַר (ישעיהו מ"ח:א'): "שִׁמְעוּ זֹאת בֵּית יַעֲקֹב הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל וּמִמֵּי יְהוּדָה יָצָאוּ", כְּלוֹמַר מִזֶּרַע יְהוּדָה. וְהִזְכִּיר יְהוּדָה לְפִי שֶׁהָיָה דִּגְלוֹ בַּמִּזְרָח, וְהֶבֶן זֶה.

פסוק ט

וַיַּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַכְּתוּבִים מוֹכִיחִים שֶׁיֵּשׁ גַּן עֵדֶן בָּאָרֶץ וְשָׁם עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת, עֵץ הַחַיִּים נוֹתֵן בְּאוֹכְלָיו חַיִּים אֲרֻכִּים, וְעֵץ הַדַּעַת נוֹתֵן בְּאוֹכְלָיו רָצוֹן וּבְחִירָה, אִם לְעִנְיָנִים שִׂכְלִיִּים וְאִם לְעִנְיָנִים גּוּפָנִיִּים. וְכֵן יוֹכִיחַ הַלָּשׁוֹן שֶׁהוּא נֶאֱמַר עַל הָרָצוֹן וְהַבְּחִירָה, וְהוּא לְשׁוֹן רז"ל: לָא שָׁנוּ אֶלָּא שֶׁדַּעְתּוֹ לַחֲזוֹר. וְכֵן לְשׁוֹן הַכָּתוּב (תהלים

קמ"ד:ג'): "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ", כְּלוֹמַר מָה עִנְיָנוֹ שֶׁתִּרְצֶה בּוֹ. וְאִם כֵּן בֵּאוּר עֵץ הַדַּעַת כְּאִלּוּ אָמַר: וְעֵץ הָרָצוֹן. וְהקב"ה מְנָעוֹ מִמֶּנּוּ, לְפִי שֶׁהָאָדָם הָיָה מֻכְרָח עַל מַעֲשָׂיו קֹדֶם שֶׁחָטָא וְהָיוּ כָּל פְּעֻלּוֹתָיו שֵׁכֶל גָּמוּר, כְּמַלְאַךְ ה' שֶׁהוּא מֻכְרָח לַעֲשׂוֹת כָּל פְּעֻלּוֹתָיו שִׂכְלִיּוֹת לְפִי שֶׁאֵין לוֹ מוֹנֵעַ, כֵּן הָאָדָם, אֲבָל אַחַר שֶׁחָטָא וְאָכַל מֵעֵץ הַדַּעַת הָיָה לוֹ רָצוֹן וּבְחִירָה לָדַעַת טוֹב וָרָע, וְנִתְלַבֵּשׁ בַּתַּאֲווֹת הַגּוּפָנִיּוֹת. וּלְזֶה רוֹמֶזֶת מִלַּת "וַיֵּדְעוּ", הוּא אָמְרוֹ: "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ", כְּלוֹמַר הִמְשִׁיכוּ רָצוֹן וּבְחִירָה מֵעֵץ הַדַּעַת, וְהָיְתָה הַבְּחִירָה בְּיָדָם לְהָרַע אוֹ לְהֵטִיב, זוֹ מִדַּת אֱלֹהִים, וּמִדָּה טוֹבָה מִצַּד אֶחָד וְרָעָה מִצַּד אַחֵר, כִּי הָיָה לוֹ לָאָדָם הָרִאשׁוֹן בָּהּ יֵצֶר וְתַאֲוָה.

וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן. בֵּאֵר הַכָּתוּב בְּעֵץ הַחַיִּים שֶׁהָיָה בְּתוֹךְ הַגָּן בְּאֶמְצָעוֹ מַמָּשׁ, וְלֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּעֵץ הַדַּעַת כִּי לֹא פֹרֵשׁ בְּאֵיזֶה מָקוֹם הָיָה מִן הַגָּן.

אֲמְנָם מִמַּה שֶׁהִזְכִּיר "בְּתוֹךְ הַגָּן" וְהוּשַׁם בֵּין עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת אָנוּ מְבִינִים כִּי שְׁנֵיהֶם הָיוּ בְּוַדַּאי בְּתוֹךְ הַגָּן, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵם שְׁנַיִם וְאִי אֶפְשָׁר לִשְׁנֵי אֵילָנוֹת לִהְיוֹת בָּאֶמְצַע מַמָּשׁ, הָיוּ בְּכָאן לְמַטָּה אֶחָד וּלְמַעְלָה שְׁנַיִם, כִּי חִבּוּרָן אֶחָד מִלְּמַטָּה וְהוֹלְכִים וּמִתְפָּרְדִים לְמַעְלָה, וּבְכֵן הָיוּ שְׁנֵיהֶם בְּאֶמְצָעוּת הַגָּן מַמָּשׁ. וְהַכָּתוּב מְסַפֵּר וְהוֹלֵךְ נַהֲרוֹת גַּן עֵדֶן וּמְצָרָיו וְהָאֲרָצוֹת הַמַּקִּיפוֹת אוֹתוֹ, וְהוֹדִיעָנוּ שֶׁיֵּשׁ לוֹ אַרְבַּע נְהָרוֹת, וְאוֹתָן אַרְבַּע נְהָרוֹת יוֹצְאִים וְנִמְשָׁכִים מִנָּהָר אֶחָד, וְאוֹתוֹ הַנָּהָר הוּא הַיּוֹצֵא מֵעֵדֶן וְהוּא הַמַּשְׁקֶה אֶת הַגָּן וּמִן הַגָּן הוּא מִתְחַלֵּק וְנִפְרָד לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כָּל הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה בְּגַן עֵדֶן שֶׁבָּאָרֶץ הֵם, וְכֻלָּן צִיּוּרִין וְדִגְמָא לְעִנְיָנִים שִׂכְלִיִּים שֶׁבְּגַן עֵדֶן הָעֶלְיוֹן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, אַרְבַּע נְהָרוֹת כְּנֶגֶד אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת. "שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן" – זֶה מֶלֶךְ בָּבֶל, עַל שֵׁם שֶׁכָּתוּב (חבקוק א':ח'): "וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו". "הוּא הַסּוֹבֵב אֵת כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה", שֶׁעָלָה וְהִקִּיף אֶת כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מ"ב:ו'): "הוֹחִילִי לֵאלֹהִים כִּי עוֹד אוֹדֶנּוּ". "אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב", אֵלּוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים י"ט:י"א): "הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב". "וּזֲהַב הָאָרֶץ הַהִיא טוֹב", מְלַמֵּד שֶׁאֵין תּוֹרָה כְּתוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְאֵין חָכְמָה כְּחָכְמַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. "שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם", שָׁם מִקְרָא מִשְׁנָה וְתַלְמוּד הֲלָכוֹת תּוֹסֶפְתּוֹת וְהַגָּדוֹת. "וְשֵׁם הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִּיחוֹן" – הוּא מָדַי. "חִדֶּקֶל" – זֶה יָוָן, שֶׁהָיְתָה חַדָּה וְקַלָּה בְּגֵזְרוֹתֶיהָ. "וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת" – זוֹ מַלְכוּת אֱדוֹם, שֶׁהֵפְרָה וְהֵצֵרָה לְפָנָיו. "פְּרָת", עַל שֵׁם סוֹפָהּ (ישעיה ס"ג:ג'): "פּוּרָה דָרַכְתִּי לְבַדִּי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת לְמַעְלָה הֵם תִּפְאֶרֶת וַעֲטֶרֶת, וְהָאָדָם חָטָא בְּמַעֲשֶׂה וּבְמַחְשָׁבָה בְּעֵץ הַדַּעַת וּבְדֶגְמָתוֹ.

וְהִנֵּה אָדָם בְּחֶטְאוֹ לֹא כָּפַר בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה רוֹאֶה עֵץ הַחַיִּים כְּנֶגְדּוֹ הָיָה סָבוּר שֶׁעֵץ הַדַּעַת עִקָּר, וְנִמְשַׁךְ אַחֲרָיו לְהַאֲמִין כִּי הוּא הָעִקָּר בִּהְיוֹתוֹ טוֹב וָרָע, כּוֹלֵל כָּל הַהֲפָכִים כֻּלָּן וְכָל הַפְּעֻלּוֹת בָּעֶלְיוֹנִים וּבַשְּׁפָלִים נַעֲשִׂים עַל יָדוֹ. וּמִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר הַכָּתוּב פְּרִי בְּעֵץ הַדַּעַת וְלֹא תִמְצָא כֵן בְּעֵץ הַחַיִּים. וְחֶטְאוֹ הָיָה שֶׁקִּצֵּץ בַּנְּטִיעוֹת, כְּלוֹמַר שֶׁקִּצֵּץ כֹּחַ הַשֵּׁם הַמְיֻחָד הַנִּכְנָס בַּנְּטִיעָה, וְהָיָה סִבָּה שֶׁתִּיבַשׁ הַנְּטִיעָה וְתִשָּׁחֵת. וּרְאוּיָה הַנְּטִיעָה שֶׁתִּנָּקֵם מִמֶּנּוּ, וּלְכָךְ נֶעֱנַשׁ בְּמִיתָה שֶׁתִּפָּרֵד נַפְשׁוֹ בְּמוֹתוֹ מִגּוּפוֹ כְּנֶגֶד מַה שֶּׁהִפְרִיד הַכֹּחַ הָעֶלְיוֹן מִן הַנְּטִיעָה. וּבָזֶה הָיָה חֵטְא נָדָב וַאֲבִיהוּא שֶׁנֶּעֱנְשׁוּ בַּנְּטִיעָה, זֶהוּ: "וַתֵּצֵא אֵשׁ". וְכֵן אֱלִישָׁע בֶּן אֲבוּיָה, אִיתְיְהִיבָא לֵיהּ לְמִקְלִינְהוּ זְכוּתָא דְּאַחֵר. אֲבָל בְּדוֹר הַפַּלָּגָה כְּפָרוּ בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, לְכָךְ נֶעֱנְשׁוּ בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֵּרֶד ה'", וְלֹא נֶעֱנְשׁוּ בַּנְּטִיעָה לְפִי שֶׁהַנְּקָמָה לַשֵּׁם הַגָּדוֹל הָיְתָה, וּכְמוֹ שֶׁאָזְכִּיר שָׁם בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וְכַאֲשֶׁר חָזַר בִּתְשׁוּבָה וְרָאָה כִּי הוּא מְקֻבָּל מִלְּמַעְלָה מִמִּדַּת שְׂמֹאל, אָז הִקְרִיב אֶת קָרְבָּנוֹ שׁוֹר, כְּנֶגֶד הַמִּדָּה הַהִיא שֶׁנִּתַּן בָּהּ פֶּגֶם שֶׁהִיא מְקֻבֶּלֶת מִן הַשְּׂמֹאל. "וְנָהָר" מִלְּשׁוֹן תַּרְגּוּם אוֹר – "נְהוֹרָא", וְהוּא הָאוֹר הַבָּא מֵאֵין סוֹף, זֶהוּ שֶׁפֵּירֵשׁ "מֵעֵדֶן", שֶׁפֵּרוּשׁוֹ מָסֹרֶת עַד, שֶׁאֵין מִשָּׁם וְאֵילָךְ גְּבוּל וְהַשָּׂגָה שֶׁיֵּאָמֵר בּוֹ עַד מָקוֹם פָּלוֹנִי. וּמְצִינוּ כַּיּוֹצֵא בּוֹ (איוב כ"ה:ה'): "הֵן עַד יָרֵחַ וְלֹא יַאֲהִיל", כִּי בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיָּסִיר אוֹר הַיָּרֵחַ וְלֹא יָהֵל אוֹרוֹ. וְהָאוֹר הַהוּא הַבָּא מֵאֵין סוֹף אֵינוֹ פּוֹסֵק לֹא בַּיּוֹם וְלֹא בַּלַּיְלָה, וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "יוֹצֵא" וְלֹא אָמַר "יָצָא". "לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן", הִיא הָעֲטָרָת, וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כָּל הַסְּפִירוֹת כֻּלָּן עַד הָעֲטָרָת הַכֹּל מְיֻחָד, אֵין שָׁם קְצוּץ וְלֹא פֵּרוּד כְּלָל, אֲבָל מִשָּׁם וָאֵילָךְ הוּא נִמְשָׁךְ עוֹלָם הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים. זֶהוּ אָמְרוֹ: "וּמִשָּׁם יִפָּרֵד", כִּי מִשָּׁם יָחֵל עוֹלָם הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, "וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים" אַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה הַמַּמְשִׁיכִין כֹּחַ לְאַרְבַּע נַהֲרוֹת גַּן עֵדֶן וּמַמְשִׁיכִין כֹּחַ לְאַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת שֶׁבָּאָרֶץ. וְהַמָּקוֹם יָאִיר עֵינֵינוּ בְּמָאוֹר תּוֹרָתוֹ.

פסוק טו

לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, לְפִי שֶׁכְּבָר מִנָּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֶת מַאֲכָלוֹ הַזְּרָעִים וְהַפֵּרוֹת, הִנִּיחוֹ עַתָּה בְּגַן עֵדֶן שֶׁיִּהְיֶה עוֹבֵד אַדְמַת הַגָּן וְיִזְרַע לוֹ שָׁם כָּל מִינֵי תְּבוּאוֹת וְיִטַּע לוֹ שָׁם כָּל מִינֵי פֵּרוֹת, כִּי לְכָךְ הֻנַּח שָׁם לִהְיוֹת מִתְעַנֵּג וּמִשְׁתַּעֲשֵׁעַ כִּרְצוֹנוֹ, וְהָיְתָה פַּרְנָסָתוֹ מֵעֲצֵי הַגָּן, וְהָיָה מִשְׁתַּהוּ מִנַּחֲלֵי עֵדֶן, וּמַלְבּוּשׁוֹ עַנְנֵי כָבוֹד, וְהָיְתָה עֲמִידָתוֹ שָׁם בְּתַעֲנוּג רַב גָּדוֹל וְעָצוּם לָרֹב הָרִבְּה בְּתַעֲנוּג הַנֶּפֶשׁ וּמְעַט בְּתַעֲנוּג הַגּוּף בְּהַשְׁקֵט וַהֲנָחָה וְקֹרַת רוּחַ שֶׁאֵין כָּמוֹהָ בִּהְיוֹת כֻּלּוֹ שִׂכְלִי, נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ הֵם אַחַת בְּהַשָּׂגַת בּוֹרְאוֹ בִּלְבַד. וּלְכָךְ מָנַע מִמֶּנּוּ עֵץ הַדַּעַת, הַגּוֹרֵם הַהִמְשֵׁךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת, וְלֹא נִמְנַע מִמֶּנּוּ תְּחִלָּה עֵץ הַחַיִּים הַגּוֹרֵם לִחְיוֹת חַיֵּי עַד. אֲבָל לְאַחַר שֶׁחָטָא וְאָכַל מֵעֵץ הַדַּעַת, הָאֲכִילָה הַהִיא גָּרְמָה לוֹ שֶׁיִּמָּשֵׁךְ אַחַר

הַתַּאֲוֹוֹת וְשֶׁיִּשְׁתַּדֵּל בְּצָרְכֵי הַגּוּף יוֹתֵר מִצָּרְכֵי הַנֶּפֶשׁ, כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עוֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם, הוּא הֵפֶךְ הַמְבֻקָּשׁ מִמֶּנּוּ, וּלְכָךְ נִתְחַיֵּב שֶׁיִּתְקַצְּרוּ יָמָיו וְתִשְׁלוֹט עָלָיו מִיתָה.

וְיֵשׁ לְךָ לְדַעַת כִּי לְשִׁעוּר תַּעֲנוּג הָאָדָם בַּגַּן עָתִיד הָעוֹלָם שֶׁיַּחְזֹר לִתְחִיַּת הַמֵּתִים, כִּי בְּנֵי תְחִיַּת הַמֵּתִים יִתְעַנְּגוּ כְּאֶחָד, הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, וְיִהְיוּ הָרֹב בְּתַעֲנוּג הַנֶּפֶשׁ וּמְעַט בְּתַעֲנוּג הַגּוּף, כְּאָדָם הָרִאשׁוֹן קֹדֶם שֶׁחָטָא. וּלְכָךְ נִתְחַיֵּב שֶׁיִּחְיוּ חַיִּים אֲרֻכִּים אוֹ חַיִּים נִצְחִיִּים, כִּי אָז יַחְזֹר הָעוֹלָם לִשְׁלֵמוּתוֹ כְּשֶׁהָיָה. וְטַעַם "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" יַחְזֹר אֶל אַדְמַת הַגָּן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", מָה עֲבוֹדָה הָיְתָה בְּתוֹךְ הַגָּן שֶׁאָמַר "לְעָבְדָהּ", שֶׁמָּא תֹּאמַר לִזְמֹר כְּרָמִים וְלַחֲרֹשׁ וּלְשַׁדֵּד הָאֲדָמָה אוֹ לְקַצֵּר אוֹ לְעַמֵּר, וַהֲלֹא כָּל הָאֵילָנוֹת נִצְמָחִים מֵאֲלֵיהֶם! שֶׁמָּא תֹּאמַר יֵשׁ מְלָאכָה בְּגַן עֵדֶן, וַהֲלֹא נָהָר מוֹשֵׁךְ וְיוֹצֵא מֵעֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר "וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן"! וּמַה "לְעָבְדָהּ", אֶלָּא לַעֲסֹק בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְלִשְׁמֹר כָּל הַמִּצְוָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִשְׁמֹר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים", וְאֵין עֵץ הַחַיִּים אֶלָּא תוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג':י"ח): "עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ". "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" זוֹ שַׁבָּת, "לְעָבְדָהּ", שֶׁנֶּאֱמַר: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד", "וּלְשָׁמְרָהּ", דִּכְתִיב: "שָׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת". "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", אֵלּוּ הַקָּרְבָּנוֹת, "לְעָבְדָהּ", דִּכְתִיב (שמות ג':י"ב): "תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה", "וּלְשָׁמְרָהּ", דִּכְתִיב (במדבר כ"ח:ב'): "תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בִּשְׁתֵּי הֵהִי"ן אֵלּוּ, כִּי הָיָה רָאוּי לוֹמַר "לְעָבְדוֹ וּלְשָׁמְרוֹ", שֶׁהֲרֵי הַגַּן לְשׁוֹן זָכָר הוּא, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שיר ד':י"ב): "גַּן נָעוּל", אֲבָל הֵהִי"ן אֵלּוּ רָמְזוּ לִשְׁתֵּי הֵהִי"ן שֶׁבַּשֵּׁם, "לְעָבְדָהּ" הֵי"א רִאשׁוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם "וּלְשָׁמְרָהּ" הֵי"א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (שמות כ"ג:כ"א): "הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו", וְהַמַּשְׁכִּיל יָבִין.

פסוק טז

וַיְצַו ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הֶזְהַר אָדָם בְּכָאן בִּשְׁתֵּי מִצְוֹת, מִצְוַת עֲשֵׂה וּמִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה. מִצְוַת עֲשֵׂה "מִכֹּל הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל", מִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, נִצְטַוָּה בְּכָאן בְּשֶׁבַע מִצְוֹת, וְהֵם שֶׁבַע מִצְוֹת שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם רז"ל בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת שֶׁבַע מִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ שֶׁנִּצְטַוּוּ. וְאֵלּוּ הֵן: עֲבוֹדָה זָרָה, בִּרְכַּת ה', דִּינִין, שְׁפִיכוּת דָּמִים, גִּלּוּי עֲרָיוֹת, גָּזֵל, אֵבֶר מִן הַחַי, "וַיְצַו", זוֹ עֲבוֹדָה זָרָה, דִּכְתִיב (הושע ה':י"א): "כִּי הוֹאִיל הָלַךְ אַחֲרֵי צָו". "ה'", זוֹ בִּרְכַּת ה', דִּכְתִיב (ויקרא כ"ד:ט"ז): "וְנֹקֵב שֵׁם ה' מוֹת יוּמָת". "אֱלֹהִים", אֵלּוּ הַדִּינִין, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ"ב:כ"ז): "אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל". "עַל הָאָדָם", זוֹ שְׁפִיכוּת דָּמִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "שׁוֹפֵךְ דַּם הָאָדָם" וְגוֹ'. "לֵאמֹר", אֵלּוּ עֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֵאמֹר הֵן יְשַׁלַּח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהָלְכָה מֵאִתּוֹ וְהָיְתָה לְאִישׁ אַחֵר". "מִכֹּל עֵץ הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל", זֶה

הַגָּזֵל, כְּלוֹמַר מִדָּבָר פְּלוֹנִי וְלֹא מֵאַחֵר. "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ", זֶה אֵבֶר מִן הַחַי, כְּלוֹמַר מִדָּבָר פְּלוֹנִי לֹא תֹאכַל מִקְצָתוֹ. הֲרֵי לְךָ שֶׁבַע מִצְוֹת שֶׁל בְּנֵי נֹחַ רְמוּזוֹת בְּכָאן.

פסוק יז

מוֹת תָּמוּת. אֵין הַכַּוָּנָה שֶׁיָּמוּת בְּיוֹם אָכְלוֹ אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה בֶּן מָוֶת. כִּי עַל דַּעַת רז"ל לוּלֵא שֶׁחָטָא לֹא יָמוּת לָעוֹלָם, אֲבָל יִהְיֶה קַיָּם נִצְחִי כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת.

וְעַל דַּעַת חַכְמֵי הַמֶּחְקָר, אִלּוּ לֹא חָטָא הָאָדָם הָיָה מֵת מִיתָה טִבְעִית, לְפִי שֶׁכָּל מֻרְכָּב סוֹפוֹ שֶׁיִּפָּרֵד וְיָמוּת מִיתָה טִבְעִית, כִּי עִנְיַן מֻכְרָח הוּא בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע לְשׁוּב כָּל מֻרְכָּב לְשָׁרְשׁוֹ וּלְעִקָּרוֹ. וּלְפִי זֶה כַּוָּנַת הַכָּתוּב "מוֹת תָּמוּת" – מִיתָה מִקְרִית, שֶׁרֹב בְּנֵי אָדָם מֵתִים בָּהּ. וְדַעְתָּם לוֹמַר שֶׁאֲפִלּוּ לֹא חָטָא אָדָם הָיָה מֵת מִיתָה טִבְעִית, וְכַאֲשֶׁר חָטָא הִשְׁלִיט עָלָיו חֶטְאוֹ מִיתָה מִקְרִית, שֶׁיָּמוּת קֹדֶם זְמַנּוֹ, כְּדִין מְחֻיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם. וְעִנְיַן כֵּפֶל הַמִּיתָה לְפִי שֶׁהַמִּיתוֹת הַמִּקְרִיּוֹת הֵם שְׁתַּיִם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמואל א כ"ו:י'): "כִּי אִם ה' יִגָּפֶנּוּ אוֹ יוֹמוֹ יָבֹא וָמֵת אוֹ בַּמִּלְחָמָה יֵרֵד וְנִסְפֶּה". וּמַה שֶּׁאָמַר "אוֹ יוֹמוֹ יָבֹא", זוֹ מִיתָה טִבְעִית. וְכֵיוָן שֶׁשִּׁלְּטָה עָלָיו בְּחֶטְאוֹ מִיתָה מִקְרִית, הֶצְרֵךְ לִמְנוֹעַ מִמֶּנּוּ עֵץ הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים הַטִּבְעִיִּים. עַל כֵּן נִקְרָא "עֵץ הַחַיִּים", עֵץ שֶׁמַּגִּיעַ אֶל הַחַיִּים הַטִּבְעִים עַד בּוֹא זְמַן פֵּרוּד הַרְכָּבָתוֹ וּמַצִּילוֹ מִן הַמִּיתָה הַמִּקְרִית. וּלְשׁוֹן "וְחַי לְעֹלָם" אֵינוֹ אֶל לֹא תַכְלִית אֶלָּא זְמַן קָצוּב, כִּלְשׁוֹן (שמות כ"א:ו') "וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם" (שמואל א א':כ"ב), "וְיָשַׁב שָׁם עַד עוֹלָם". וּלְפִי דַּעְתָּם זֹאת, אִלּוּ מָנְעוֹ תְּחִלָּה מֵעֵץ הַחַיִּים וְחָטָא בּוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, הוּא הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה מוֹנֵעַ מִמֶּנּוּ גַּם כֵּן עֵץ הַדַּעַת, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁלוֹט עָלָיו מִיתָה מִקְרִית, שֶׁכְּבָר נִצַּל מִמֶּנָּה בְּאָכְלוֹ מֵעֵץ הַחַיִּים. וְיֵשׁ לָהֶם רְאָיוֹת עַל מַה שֶּׁיִּסְמְכוּ לְפִי דַּעְתָּם, וְהֵיִיתִי כּוֹתֵב שְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה מֵהֶם לוּלֵא שֶׁדַּעְתָּם כְּנֶגֶד הָעִקָּר, וְהוּא דַּעַת רז"ל, וְאָנוּ אֵין רְאוּיִ לָנוּ לְהַאֲמִין וְלִקְבּוֹעַ מַסְמְרוֹת אֶלָּא מִדִּבְרֵי רז"ל הַמְקֻבָּלִים מִפִּי הַנְּבִיאִים, שֶׁאִלְמָלֵא שֶׁחָטָא הָיָה חַי לְעוֹלָם. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (תהלים פ"ב:ו'): "אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם וּבְנֵי עֶלְיוֹן כֻּלְּכֶם", וְלֹא אָמַר "כֵּאלֹהִים" וְ"כִבְנֵי עֶלְיוֹן" אֶלָּא "אֱלֹהִים" מַמָּשׁ וּ"בְנֵי עֶלְיוֹן" מַמָּשׁ, וְרַבּוּ הַכְּתוּבִים עַל זֶה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, כֻּלָּם הַלָּשׁוֹן "מוֹת תָּמוּת" הוּא דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים, וּבְהַרְבֵּה כְּפוּלוֹת שֶׁיֵּשׁ בַּכָּתוּב כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ אָמְרוּ רז"ל: דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת", יוֹמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלֶף שָׁנִים, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֵצֵא דְּבַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְבַטָּלָה נָתַן לוֹ יוֹם אֶחָד מִשֶּׁלּוֹ וּמֵת בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, שֶׁהֲרֵי שִׁבְעִים שָׁנָה חָסְרוּ לוֹ מִמֶּנּוּ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, כֵּפֶל הַלָּשׁוֹן כְּנֶכְפַּל מִיתַת בְּנֵי אַהֲרֹן, שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (ויקרא ט"ז:א'): "אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אַהֲרֹן וַיָּמֻתוּ", אוֹ כִּתְפִלַּת מֹשֶׁה (דברים ל"ג:ו'): "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֹת",

כְּדַעַת הַתַּרְגּוּם. וְזֶהוּ שֶׁתִּמְצָא בְּאַבְרָהָם שֶׁהָיָה אָב לְכָל הָעוֹלָם, וּכְתִיב בֵּיהּ: "כִּי אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ", וּקְרָאוֹ הַכָּתוּב גַּם כֵּן "הָאָדָם הַגָּדוֹל", כִּי בָּרִאשׁוֹנָה קְצַר וּלְבַסּוֹף יְחֻד. וְיֵשׁ בָּזֶה דַּעַת אַחֶרֶת מִמַּה שֶׁאָמַר בַּמִּדְרָשׁ אֲנִי נוֹתֵן לוֹ מִשְׁנוֹתַי שִׁבְעִים שָׁנָה. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

פסוק יח

לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ. הִזְכִּיר עַד עַתָּה בְּכָל אֶחָד מֵהֶם "כִּי טוֹב", לְפִי שֶׁהַטּוֹב הוּא הַקִּיּוּם בְּכָל הַמִּינִין, אֲבָל בִּבְרִיאַת אָדָם שֶׁאֵין הַמִּין יָכוֹל לְהִתְקַיֵּם בּוֹ לְבַדּוֹ אָמַר "לֹא טוֹב". וּבְאוּר הַכָּתוּב, לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם בְּחִבּוּר אֶחָד דּוּ פַּרְצוּפִין, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ: דּוּ פַּרְצוּפִין נִבְרְאוּ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם", וְהָיוּ נַעֲשִׂין בְּאוֹתוֹ הַחִבּוּר הָאֶחָד בְּעִנְיָן שֶׁהָיָה בָּהֶם טֶבַע מֵבִיא בְּאֵבְרֵי הַתּוֹלָדָה כֹּחַ מוֹלִיד מִן הַזָּכָר לַנְּקֵבָה, וְהָיָה הַפַּרְצוּף הַשֵּׁנִי עֵזֶר לָרִאשׁוֹן בְּתוֹלַדְתּוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר: "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ", טוֹב שֶׁיִּפָּרֵד מִמֶּנּוּ וְיִתְחַבֵּר אֵלָיו כְּפִי רְצוֹנוֹ, וְיִהְיֶה כָּל אֶחָד וְאֶחָד עוֹמֵד בְּעַצְמוֹ, וְיִהְיֶה לוֹ עֵזֶר עוֹמֵד לְנֶגְדּוֹ. וּלְפִי זֶה יִהְיֶה בַּדָּבָר הַמְלָכָה וְשִׁנּוּי רָצוֹן, וְחָלִילָה לָאֵל מִזֶּה.

אֲבָל עִקַּר הַכָּתוּב "לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ" לֹא נֶאֱמַר אַחַר בְּרִיאַת הָאָדָם, אֶלָּא בַּתְּחִלָּה קֹדֶם הַבְּרִיאָה כְּשֶׁעָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְהִבָּרְאוֹת אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ", שֶׁיִּהְיֶה יְחִידִי בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל מַכִּיר וְעוֹמֵד וְקַיָּם לָנֶצַח כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ", שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם מִין, וְאִישָׁיו מִתְרַבִּין זֶה מִזֶּה, הוֹיִם וְנִפְסָדִים כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים. **וּמֵעַתָּה** מְבָאֵר וְהוֹלֵךְ בְּרִיאַת הָאִשָּׁה כִּי לֻקְחָה מִצַּלְעוֹתָיו, וְאֵין הַמְלָכָה בַּדָּבָר וְשִׁנּוּי רָצוֹן חַס וְשָׁלוֹם, לְפִי שֶׁקֹּדֶם בְּרִיאַת הָאָדָם נֶאֱמַר הַכָּתוּב. וּמַה שֶּׁדָּרְשׁוּ ז"ל: אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: כְּתִיב "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם" וּכְתִיב "בָּרָא אוֹתוֹ", אֶלָּא בַּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאוֹת שְׁנַיִם וּלְבַסּוֹף לֹא נִבְרָא אֶלָּא אֶחָד, וַהֲרֵי אָנוּ רוֹאִים שֶׁלְּבַסּוֹף נִבְרְאוּ שְׁנַיִם כְּשֶׁנִּלְקְחָה חַוָּה מֵאָדָם, וְנִרְאֶה מִזֶּה עִנְיַן הַמְלָכָה וְשִׁנּוּי רָצוֹן.

וְכָתַב הֶחָכָם מוֹרִי רַבִּי שְׁלֹמֹה נוּחוֹ עֵדֶן: יֵשׁ לְפָרֵשׁ בְּכָאן שְׁנֵי עִנְיָנִים וּשְׁנֵיהֶם אֲמִתִּיִּים לְפִי דַּעְתִּי. מַה שֶּׁאָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: "בַּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאת שְׁנַיִם", יְדוּעַ כִּי דִּבְרֵי הַכְּתוּבִים וְהַהַגָּדוֹת רְמִיזוֹת וְצִיּוּרִים גַּשְׁמִיִּים לְצִיּוּר הָעִנְיָנִים בַּנְּפָשׁוֹת, וּכְדֵי לְהַעִיר שֶׁנִּבְרָא הַכֹּל בְּהַשְׁגָּחָה מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ עַל תַּכְלִית הַשְּׁלֵמוּת, כִּנָּה הַדְּבָרִים לְדָבָר מָכְוָן בְּמַחְשָׁבָה, וְאָמַר, בְּרִיאַת הָאָדָם הָיְתָה בְּמַחְשָׁבָה וְהִתְבּוֹנְנוּת, וְעָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאת שְׁנַיִם, כְּלוֹמַר זֶה לְעַצְמוֹ וְזֶה לְעַצְמוֹ, וּלְהִיוֹתָן עוֹמְדִים לְעַצְמָם כְּדֵי שֶׁיְּקַבֵּל זֶה מִזֶּה, כִּי צוּרַת הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה כְּעִנְיַן הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ. וְאַחַר כָּךְ חִיְּבָה הַחָכְמָה שֶׁאֵינוֹ טוֹב לִהְיוֹת הָאָדָם שֶׁהוּא עִקַּר בִּיצִירָה לְבַדּוֹ, אֶלָּא לִהְיוֹת הוּא פּוֹעֵל וְהַנְּקֵבָה כִּכְלִי, כְּעִנְיַן הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ, שֶׁאֵין הַיָּרֵחַ אֶלָּא כִּכְלִי וְהַשֶּׁמֶשׁ פּוֹעֵל בָּהּ וְהִיא מְקַבֶּלֶת מִמֶּנּוּ. וְזֶהוּ מַאֲמַר רַבִּי אַבָּהוּ: בַּתְּחִלָּה

עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאת שְׁנַיִם זֶה לְעַצְמוֹ וְזֶה לְעַצְמוֹ, וּלְבַסּוֹף בְּמַעֲשֶׂה לֹא נִבְרָא אֶלָּא אֶחָד, שֶׁהוּא הַזָּכָר. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַנְּקֵבָה נִלְקְחָה מִמֶּנּוּ וְהָיוּ שְׁנַיִם, אֵין הַנְּקֵבָה נֶחְשֶׁבֶת בַּבְּרִיאָה, שֶׁאֵינָהּ אֶלָּא כְּדָבָר נִטְפָּל אֶל הָעִקָּר, לָקוּחַ מִמֶּנּוּ לְצָרְכּוֹ תַּשְׁמִישׁוֹ, וּלְפִיכָךְ קְרָאוּהָ זי"ל זָנָב. **עוֹד** יֵשׁ לְפָרֵשׁ, בַּתְּחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לִבְרֹאת שְׁנַיִם, כְּעִנְיַן יְצִירַת שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, הַזָּכָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְהַנְּקֵבָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וּלְבַסּוֹף לֹא נִבְרָא אֶלָּא אֶחָד, הַזָּכָר לְבַדּוֹ, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה הַנְּקֵבָה לְקוּחָה מִצַּלְעוֹתָיו לִהְיוֹת מְיֻחֶדֶת לְתַשְׁמִישׁוֹ כְּאֶחָד מֵאֵיבָרָיו הַמְּיֻחָדִים לְתַשְׁמִישׁוֹ, וְהוּא גַּם כֵּן יִשְׁתַּדֵּל בְּתוֹעַלְתָּהּ כַּאֲשֶׁר יִשְׁתַּדֵּל בְּתוֹעֶלֶת גּוּפוֹ, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ מוֹרֵנוּ זי"ל.

פסוק יט

וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: הֶעֱבִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפָנָיו כָּל הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת וְקָרָא לָהֶן שֵׁמוֹת, וְאָמַר: לָזֶה נָאֶה לִקְרוֹתוֹ אַרְיֵה, וְלָזֶה נָאֶה לִקְרוֹתוֹ חֲמוֹר, וְלָזֶה סוּס, וְכֵן כָּל דָּבָר וָדָבָר. וְהִנֵּה בָּזֶה נִתְפָּרְסְמָה חָכְמָתוֹ הַגְּדוֹלָה, כְּמוֹ שֶׁהָיָה בְּצֶלֶם אֱלֹהִים וּמַעֲשֶׂה יְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וְנִרְאֶה לִי בְּאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, כִּי הָאָדָם הֵבִין בְּחָכְמָתוֹ וְשִׂכְלוֹ טֶבַע כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה, וְקָרָא לְכָל אַחַת וְאַחַת שֵׁם מֵעֵין הַטֶּבַע וְהַמִּדָּה שֶׁהִכִּיר בָּהּ. וְהָאוֹתִיּוֹת שֶׁצָּרַף בִּשְׁמוֹתֵיהֶן, הַכֹּל לְפִי טִבְעֵיהֶן וּמִדּוֹתֵיהֶן, וְהִנֵּה הָיוּ שֵׁמוֹת מֻשְׂכָּלוֹת, כְּאָמְרָךְ: הִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ טֶבַע הָאַרְיֵה שֶׁהוּא גִּבּוֹר גָּדוֹל וּמֶלֶךְ שֶׁבַּחַיּוֹת, עַד שֶׁהַנְּבִיאִים הִמְשִׁילוּ בּוֹ אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּאָמְרוֹ (הושע י"א:י'): "אַחֲרֵי ה' יֵלְכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג", וְהֶעֱלָה שְׁמוֹ "אַרְיֵה", מִפְּנֵי שֶׁאוֹתִיּוֹת "אַרְיֵה" רוּחָנִיּוֹת, כִּי הָאָל"ף וְהַה"א וְהַיו"ד הֵן אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהָרֵי"ש פֵּרוּשׁוֹ "רוּחַ", וְאִם כֵּן עֶצֶם הַשֵּׁם שֶׁל "אַרְיֵה" מְבֹאָר עִנְיָנוֹ. וְכֵן "נָשָׁר" הִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ שֶׁהַנָּשָׁר מֶלֶךְ שֶׁבָּעוֹפוֹת וַעֲפִיפָתוֹ גְּבוֹהָּ מִכָּל עוֹף, וּכְמוֹ שֶׁיָּדוּעַ מֵעִנְיָנָיו כִּי כְּשֶׁיַּשְׁלִימוּ לוֹ עֶשֶׂר שָׁנִים יַגְבִּיהַּ עֲפִיפָתוֹ עַד מְאֹד עַד שֶׁהוּא מִתְקָרֵב לְגַלְגַּל הָאֵשׁ, וּלְרֹב הַחֲמִימוּת מְחַבֵּט וּמַפִּיל עַצְמוֹ לַיָּם וְהִנֵּה הוּא נִמְרָט, וְאַחֲרֵי כֵּן יִתְחַדֵּשׁ וְיַעֲלֶה אֵבֶר כַּבַּתְּחִלָּה. וְכֵן מִנְהָגוֹ כָּל עֶשֶׂר וְעֶשֶׂר שָׁנִים עַד מֵאָה שָׁנָה, וּבְשָׁנַת הַמֵּאָה מִתְקָרֵב בְּיוֹתֵר לְגַלְגַּל הָאֵשׁ וּמַגְבִּיהַּ הָעֲפִיפָה כְּמִנְהָגוֹ וְנוֹפֵל בַּיָּם וָמֵת. וְכֵן כָּתַב רַב סַעְדְיָה גָּאוֹן זי"ל. וְעַל כֵּן יָדַע הָאָדָם הָעִנְיָן הַזֶּה בְּחָכְמָתוֹ, וְקָרָא שְׁמוֹ "נָשָׁר", כִּי הַשִּׁי"ן אֵשׁ, וְהָרֵי"ש רוּחַ, וְהַנּוּ"ן לְשׁוֹן נְפִילָה, וְהִנֵּה שְׁמוֹ מְבֹאָר עַל מִנְהָגוֹ וְטִבְעוֹ וּמָה אַחֲרִיתוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: לָזֶה נָאֶה לִקְרוֹתוֹ נָשָׁר. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר לְכָל אֶחָד וְאֶחָד "נָאֶה", כְּאִלּוּ אָמַר נָאוֹת וְרָאוּי. וְכֵן בְּשֵׁם הַחֲמוֹר, הִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ שֶׁהוּא פֶּתִי וְסָכָל וְכָבֵד מִכָּל הַבְּהֵמוֹת, וְנִמְשָׁךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת, וְעַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ "חֲמוֹר" מִלְּשׁוֹן חֹמֶר, וְעוֹד שֶׁדַּרְכּוֹ הַחֲמוֹר לִטְעֹן מַשָּׂא הַתְּבוּאוֹת כַּמָּה מִדּוֹת, מִלְּשׁוֹן "חֹמֶר שְׂעֹרִים". וְכֵן בְּשֵׁם הַסּוּס, הִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ שֶׁהַסּוּס קַל הַתְּנוּעָה וְשָׂמַח לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה, וְהֶעֱלָה שְׁמוֹ

"סוס" מִלְּשׁוֹן שִׂישָׂה, כִּי הַסָּמְכִ"יין מִתְחַלְּפִין בְּשִׂינ"ין, וּכְתִיב (איוב ל"ט:כ"ה): "בְּדֵי שׁוֹפָר יֹאמַר הֶאָח וּמֵרָחוֹק יָרִיחַ מִלְחָמָה". וְכֵן קָרָא שֵׁמוֹת לְכָל דָּבָר וְדָבָר. וּמְסַיֵּם הַמִּדְרָשׁ: לְאַחַר שֶׁקָּרָא לְכֻלָּן שֵׁמוֹת אָמַר לוֹ: "וַאֲנִי מַה שְׁמִי", אָמַר לוֹ "הַשֵּׁם", אָמַר לוֹ "לָמָּה", "שֶׁאַתָּה אָדוֹן לְכָל הַבְּרִיּוֹת" הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה מ"ב:ח'): "אֲנִי ה' הוּא שְׁמִי" – הוּא שְׁמִי שֶׁקָּרָא לִי אָדָם הָרִאשׁוֹן, עַד כָּאן. וְאִם תִּשְׁאַל, הֵיכָן קָרָא שְׁמוֹ יו"ד הֵ"א, אִם תְּסַלֵּק הַחֵי"ת תְּמְצָא.

פסוק כא

וַיַּסְגֵּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה. דְּרָשׁוּ ז"ל: כֵּיוָן שֶׁנִּבְרֵאת אִשָּׁה נִבְרָא שָׂטָן עִמָּהּ; מִתְּחִלַּת הַסֵּפֶר וְעַד כָּאן לֹא תִּמְצָא אוֹת סָמֶ"ךְ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּבְרֵאת אִשָּׁה נִבְרָא שָׂטָן עִמָּהּ. וְאִם תֹּאמַר "הַסּוֹבֵב", הַהוּא בַּנְּהָרוֹת כְּתִיב.

פסוק כב

וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים. שֵׁם מְלֵא עַל עוֹלָם מָלֵא, וּכְשֵׁם שֶׁנֶּאֱמַר בָּאָדָם "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים" שֵׁם מָלֵא עַל עוֹלָם מָלֵא, וְהוּא כָּלוּל מִן הַנְּקֵבָה וְכֹחַ הַנְּקֵבָה גָּנוּז בּוֹ, כֵּן הַנְּקֵבָה כְּלוּלָה מִן הַזָּכָר וְכֹחַ הַזָּכָר גָּנוּז בָּהּ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (בראשית מ"ו:ט"ו): "אֵלֶּה בְּנֵי לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב", יֵחֵס הַבָּנִים לַנְּקֵבָה לְהוֹרוֹת כִּי כֹּחַ הַזָּכָר נִגְנַז בַּנְּקֵבָה. וְזֶהוּ (ויקרא י"ב:ב') "אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר". וְיִחוּס הַנְּקֵבָה לַזָּכָר הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית מ"ו:ט"ו): "וְאֵת דִּינָה בִתּוֹ", לְהוֹרוֹת כִּי כֹּחַ הַנְּקֵבָה גָּנוּז בַּזָּכָר.

וּמִזֶּה תִּמְצָא שְׁנֵי מַאֲמָרוֹת בִּבְרִיאַת אָדָם וְחַוָּה, וְהֵם מִכְּלַל עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת פְּרָטִיִּים שֶׁתִּמְצָא בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית חוּץ מִ"בְּרֵאשִׁית" שֶׁהוּא מַאֲמָר כְּלָלִי, וּשְׁנֵי מַאֲמָרוֹת, אֵלּוּ הֵן: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם", "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ". וְהַבֵן זֶה, כִּי הַמַּאֲמָר בִּבְרִיאַת חַוָּה מַאֲמָר עֲשִׂירִי הוּא.

וְיֵשׁ שְׁמוֹנִין עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת חֲמִשָּׁה בִּשְׁלִשָּׁה יָמִים רִאשׁוֹנִים וַחֲמִשָּׁה בִּשְׁלִשָּׁה אַחֲרוֹנִים. וּלְפִי זֶה לֹא יִהְיֶה בִּכְלָלָן מַאֲמַר "הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם". אֲבָל הָעִקָּר אֲצָלֵנוּ כִּי "בְּרֵאשִׁית" מַאֲמָר הוּא, וְ"נַעֲשֶׂה אָדָם" תְּשִׁיעִי, וּמַאֲמַר "לֹא טוֹב" עֲשִׂירִי, וְאֵין בִּכְלָלָן מַאֲמַר "פְּרוּ וּרְבוּ" וְלֹא "הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם".

פסוק כג

זֹאת הַפַּעַם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, זֹאת הַפַּעַם בִּלְבַד הִיא שֶׁנִּלְקְחָה עֶצֶם מֵעֲצָמַי אֲבָל מִכָּאן וְאֵילָךְ לֹא יִצְטָרֵךְ לְקַחַת אִשָּׁה מִצֶּלַע אֶלָּא הַבְּרִיּוֹת יִתְעַסְּקוּ בִּפְרִיָּה וְרִבְיָה, כֵּן פֵּרֵשׁ רש"י ז"ל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "עֶצֶם מֵעֲצָמַי", הָאִשָּׁה קָשָׁה בְּטִבְעָהּ לְפִי שֶׁנִּבְרְאָה מִן הָעֶצֶם, אֲבָל טֵבַע הָאָדָם הוּא נוֹחַ שֶׁנִּבְרָא מִן הֶעָפָר שֶׁהוּא נוֹחַ. וּמִפְּנֵי זֶה תִּמְצָא בָּאָדָם "וַיִּיצֶר", כִּי הָיָה כְּמוֹ הַטִּיט שֶׁהוּא נוֹחַ בְּיַד הַיּוֹצֵר. וּבְאִשָּׁה נֶאֱמַר בָּהּ "וַיִּבֶן", כְּאָדָם שֶׁבּוֹנֶה בִּנְיָן בַּאֲבָנִים שֶׁהֵם

קָשִׁים. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (תהלים ק״ג:י״ג): ״כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים״, יְחֵס הָרַחֲמִים לָאָב וְיִחֵס מִדַּת הַדִּין אֶל הָאֵם, הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי ל״א:א׳): ״מַשָּׂא אֲשֶׁר יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ״. וּמִתּוֹךְ הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת מִתְבָּאֵר כִּי הָאִשָּׁה נִבְרְאָה בְּגַן עֵדֶן, כִּי שָׁם נִלְקְחָה מִצַּלְעוֹת הָאָדָם וְעֶצֶם מֵעֲצָמָיו, וְהָאָדָם שֶׁהוּנַּח בְּגַן עֵדֶן נִבְרָא חוּץ לַגָּן.

פרק ג

פסוק א

וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם. סְמַךְ הַנָּחָשׁ אֶל הָאִשָּׁה לְפִי שֶׁהַשָּׂטָן נִבְרָא עִמָּהּ, וְהִיא גּוּף שֶׁל יֵצֶר הָרַע וְהִיא קִלָּה לְהִתְפַּתּוֹת, וְכֵן חֶשְׁבּוֹן ״הַנָּחָשׁ״ כְּחֶשְׁבּוֹן ״הַשָּׂטָן״ עִם הַמִּלָּה.

וּבַמִּדְרָשׁ אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי: אָמְרוּ לוֹ לַנָּחָשׁ: מִפְּנֵי מָה אַתָּה מָצוּי בֵּין הַגְּדֵרוֹת? אָמַר לָהֶם: הוּא פָּרַץ גְּדֵרוֹ שֶׁל עוֹלָם. וּמִפְּנֵי מָה אַתָּה מְהַלֵּךְ וּלְשׁוֹנְךָ שׁוֹתֶתֶת? אָמַר לָהֶן: הוּא גָּרַם לִי. וּמִפְּנֵי מָה כָּל חַיָּה נוֹשֶׁכֶת וְאֵינָהּ מְמִיתָה וְאַתָּה נוֹשֵׁךְ וּמֵמִית, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (קהלת י׳:י״א): ״אִם יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן״? אָמַר לָהֶם: אֶפְשָׁר אֲנָא עָבֵד כְּלוּם וְלָא מִתְאֲמַר מִן עִלְּיתָא? וּמִפְּנֵי מָה אַתָּה נוֹשֵׁךְ בְּאֵבֶר אֶחָד וְכָל הָאֵבָרִים מַרְגִּישִׁים? אָמַר לָהֶם: וְלִי אַתֶּם אוֹמְרִים? אִמְרוּ לְבַעַל הַלָּשׁוֹן, שֶׁהוּא כָּאן וְהוֹרֵג בְּרוֹמִי.

אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים. תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ שֶׁל נָחָשׁ הָיָה ״אַף״. וְדָרְשׁוּ רז״ל: אַרְבָּעָה פָּתְחוּ בְּ״אַף״ וְאָבְדוּ מִן הָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵם: נָחָשׁ, שֵׂר הָאוֹפִים, עֲדַת קֹרַח, וְהָמָן. נָחָשׁ: ״אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים״; שֵׂר הָאוֹפִים (בראשית מ׳:ט״ז): ״אַף אֲנִי בַּחֲלוֹמִי״; עֲדַת קֹרַח (במדבר ט״ז:י״ד): ״אַף לֹא אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ״; הָמָן (אסתר ה׳:י״ב): ״אַף לֹא הֵבִיאָה אֶסְתֵּר״.

פסוק ה

וְהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע. נִרְאֶה כִּי קֹדֶם חֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם לֹא הָיְתָה לוֹ מַעֲלָה לָדַעַת וּלְהַבְחִין בֵּין טוֹב לָרַע, וְאִם כֵּן מָצָאנוּ חוֹטֵא נִשְׂכָּר שֶׁיִּקָּנֶה הוּא בְּחֶטְאוֹ מַעֲלָה שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ מִתְּחִלָּה! וְהַמּוּבָן מִזֶּה כִּי לֹא הָיְתָה הַכַּוָּנָה בָּאָדָם שֶׁיִּהְיֶה בִּלְתִּי שֵׂכֶל כַּבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת שֶׁאֵינָן יוֹדְעִים טוֹב וָרָע, אֲבָל זֶה אֵינוֹ, כִּי פֵּרוּשׁ ״וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים״ עִנְיָנוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ, ״וּתְהוֹן כְּרַבְרְבַיָּא חָכְמִין בֵּין טָב לְבִישׁ״, וּבְוַדַּאי כַּוָּנַת הַבְּרִיאָה בְּאָדָם שֶׁיִּהְיֶה בַּעַל שֵׂכֶל, וְזֶהוּ ״וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ״, וְהַצֶּלֶם הוּא הַשֵּׂכֶל, וּבְסִבַּת הַשֵּׂכֶל צִוָּה אוֹתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיְצַו ה׳ אֱלֹהִים״, וְאֵין דִּבּוּר ה׳ יִתְבָּרַךְ וּמִצְוֹתָיו לַבְּהֵמוֹת וְלֹא לְמִי שֶׁאֵין לוֹ הַשֵּׂכֶל, וְעִם הַשֵּׂכֶל יַבְחִין הָאָדָם בֵּין הָאֱמֶת וְהַשֶּׁקֶר, אֲבָל הַיְדִיעָה בֵּין טוֹב לָרַע אֵין זֶה בַּמַּשְׂכָּלוֹת, כִּי לֹא יֹאמַר אָדָם: הַשָּׁמַיִם כַּדּוּרִיִּים נָאִים וְהָאָרֶץ פְּשׁוּטָה מְכֹעֶרֶת, אֲבָל יֹאמַר בָּהֶם אֱמֶת וְשֶׁקֶר.

וְהִנֵּה קֹדֶם הַחֵטְא הָיָה כָּלוֹ שִׂכְלִי אֱלֹהִי לֹא הָיָה מִתְעַסֵּק בְּדְבָרִים גּוּפָנִים וְלֹא הָיָה יוֹדֵעַ אוֹתָם, וְגִלּוּי עֶרְוָה אֶצְלוֹ לֹא הָיָה בְּעֵינָיו דָּבָר מְגֻנֶּה כִּי אִם כִּשְׁאָר הָאֲבָרִים, וְכַאֲשֶׁר חָטָא וְהִשִּׂיג כֹּחַ הַתַּאֲוָה וְנִמְשַׁךְ אַחַר תַּעֲנוּגֵי הַגּוּף וְרָאָה "כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם" וְגוֹ' נֶעֱנַשׁ מִיָּד, כִּי הֶפְשֵׁט מִן הַהַשָּׂגָה הַשִּׂכְלִית וְנִתְלַבֵּשׁ בַּתַּאֲוָה הַגּוּפָנִית וְטָבַע הַמִּדּוֹת הַיִּפֵּי וְהַכִּעוּר. וְעַל כֵּן אָמַר "וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יוֹדְעֵי טוֹב וָרָע" וְלֹא אָמַר "יוֹדְעֵי אֱמֶת וְשֶׁקֶר" אוֹ "מַשִּׂיגֵי אֱמֶת וְשֶׁקֶר". וְהִסְתַּכֵּל אָמְרוֹ "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ" וְלֹא אָמַר "וַיִּרְאוּ", כִּי מַה שֶּׁרָאוּ עַתָּה רָאוּ תְּחִלָּה, אֲבָל הַכַּוָּנָה שֶׁהִשִּׂיג עִנְיָן מְחֻדָּשׁ, הָיָה מְגֻנֶּהוּ עִכְשָׁו וְלֹא הָיָה מְגֻנֶּהוּ בַּתְּחִלָּה, וְהָיָה עָנְשׁוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, לְפִי שֶׁעָבַר עַל הַמִּדָּה וְנָטָה לִבּוֹ לְתַעֲנוּגֵי הָעוֹלָם לֶאֱכֹל מַה שֶּׁנִּמְנַע מִמֶּנּוּ וּלְבַקֵּשׁ תַּאֲוֹת הַגּוּף כַּבְּהֵמוֹת, עַל כֵּן הֶעֱנִישׁוֹ בְּמַאֲכַל הַבְּהֵמוֹת וְהַשְׁוָה אוֹתוֹ לָהֶן. הוּא שֶׁכָּתוּב: "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה", זֶה לְשׁוֹן הר"ם במז"ל.

פסוק ו

וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וגו', נָחְלְקוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בְּדָבָר זֶה, אִי זֶה אִילָן הָיָה, יֵשׁ אוֹמְרִים תְּאֵנָה הָיְתָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה", בַּדָּבָר שֶׁקִּלְקְלוּ בּוֹ נִתְקְנוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים גֶּפֶן הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: סָחֲטָה עֲנָבִים וְהֵבִיאָה לוֹ. וּלְפִי שֶׁמַּרְאֵהוּ אָדֹם כַּדָּם לְכָךְ נִשְׁפַּךְ דָּמָם וְדַם כָּל הָעוֹלָם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וּלְכָךְ נִשְׁפַּךְ דָּמָהּ שֶׁנִּתְּנָה לָהּ דַּם נִדּוּת, שֶׁהוּא חֹלִי בְּטִבְעָהּ שֶׁל אִשָּׁה מִזֶּמֶן לִזְמַן, וְהוּא סוֹד הַכָּתוּב (דברים ל"ב:ט"ו) "וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר", שֶׁקָּרָא הַמַּשְׁקֶה הַיּוֹצֵא מִן הָעֲנָבִים דָּם, לְפִי שֶׁהוּא הֵבִיא דָּם לָעוֹלָם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אֶתְרוֹג הָיָה, וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: מֶה הָיָה אוֹתוֹ אִילָן שֶׁאָכְלוּ אָדָם וְחַוָּה, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: עֲנָבִים הָיוּ, רַבִּי אַבָּא דְּמִן עַכּוֹ אוֹמֵר: אֶתְרוֹג הָיָה, רַבִּי עֲזַרְיָה וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי אוֹמְרִים: חַס וְשָׁלוֹם, לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹתוֹ אִילָן לְשׁוּם אָדָם וְלֹא עָתִיד לְגַלּוֹתוֹ. רְאֵה מַה כְּתִיב (ויקרא כ':ט"ז): "וְאִשָּׁה אֲשֶׁר תִּקְרַב אֶל כָּל בְּהֵמָה לִרְבָעָה אֹתָהּ וְהָרַגְתָּ אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַבְּהֵמָה", אִם אָדָם חָטָא בְּהֵמָה מָה חָטְאָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא תְּהֵא בְּהֵמָה עוֹבֶרֶת בַּשּׁוּק וְאוֹמְרִים: זֹאת הַבְּהֵמָה שֶׁנִּסְקַל פְּלוֹנִי עַל יָדָהּ. וְאִם עַל תּוֹלְדוֹתָיו חָס הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַל כְּבוֹדוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. הִנֵּה זוֹ מַחְלֹקֶת הַחֲכָמִים בְּעִנְיָן זֶה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה אֶתְרוֹג הָיָה, וְהוּא נִרְמָז בַּכָּתוּב שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל", וְתִרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "וּמְרַגַּג", כִּי הוּא פְּרִי נֶחְמָד וּמְהֻדָּר וְטִבְעוֹ חַם וּמוֹשֵׁל עַל הַשֵּׂכֶל, וְכֵן תַּרְגּוּם "הֲדָר" – "אֶתְרוֹגִין". וּמִזֶּה הִזְכִּיר בְּקִלְלָתוֹ: "וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ".

וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַטּוֹבָה וְהַתַּאֲוָה וְהַחֶמְדָּה הַנִּזְכָּרִים בַּפָּסוּק, שֶׁהֵם מִמִּדּוֹת הַחוּשִׁים, הַכֹּל נִמְשָׁךְ לְמִלַּת "לְהַשְׂכִּיל". וּבַעֲבוּר שֶׁהָאָדָם הָיָה מִתְּחִלָּה כֻּלּוֹ שִׂכְלִי,

בָּא לְבָאֵר הַכָּתוּב כִּי כָּל כַּוָּנָתָם וְכָל פְּעֻלּוֹתֵיהֶם וְתַאֲוֹתֵיהֶם בְּחוּשֵׁיהֶם אֵינָהּ אֶלָּא לְהַשְׂכִּיל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהלים ל"ח:י'): "ה' נֶגְדְּךָ כָּל תַּאֲוָתִי", וְהַשֵּׂכֶל הִכְרִיחוֹ לָבֹא לֶאֱכֹל מַה שֶּׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָנַע מִמֶּנּוּ, וְכַוָּנָתוֹ הָיְתָה כְּדֵי לְהַשְׂכִּיל, מִכָּל מָקוֹם עָבַר עַל רְצוֹן בּוֹרְאוֹ וּמִצְוָתוֹ, כִּי בְּשֵׁם שֶׁהַשֵּׂכֶל הָיָה נוֹתֵן לוֹ שֶׁהָעֵץ נֶחְמָד לְהַשְׂכִּיל, הָיָה לוֹ לְהַשְׂכִּיל שֶׁאֵין רָאוּי לַעֲבֹר עַל מִצְוַת אָדוֹן הַכֹּל. וְהַכַּוָּנָה שֶׁעֲדַיִן לֹא נוֹצַר יֵצֶר הָרָע שֶׁהָיָה בּוֹ, שֶׁהֲרֵי כֻּלּוֹ שִׂכְלִי בִּלֹא יֵצֶר הָרָע, אֶלָּא שֶׁיֵּצֶר הָרָע פִּתֲּהוּ וְהִטְעָהוּ בְּאֶמְצָעוּת חַוָּה, אֲבָל אַחֲרֵי אָכְלוֹ מִן הַפְּרִי נִתְחַדֵּשׁ בְּתַאֲוָה אַחֶרֶת וְנִתְלַבֵּשׁ בָּהּ, וְהוּא תַּאֲוַת הַמִּשְׁגָּל שֶׁגָּרְמָה לוֹ אֲכִילָתוֹ, וְהוּא יִצְרָא דַּעֲבִירָה שֶׁנִּכְנַס בּוֹ שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ מִתְּחִלָּה. וְאַל יִקְשֶׁה עָלֶיךָ לוֹמַר, וַהֲלֹא הַנִּכְשָׁלִים בַּחֲטָאִים וְהָעוֹבְרִים עַל בְּרִית מִצַּד יֵצֶר הָרָע הוּא, וְאִם כֵּן מִי הֵבִיאוֹ לַעֲבֹר וְהוּא כֻּלּוֹ שִׂכְלִי בִּלֹא יֵצֶר הָרָע, שֶׁהֲרֵי מִדָּה זוֹ גַּם בַּשִּׂכְלִיִּים תִּמְצָאֶנָּה שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁאֵין בָּהֶם יֵצֶר הָרָע הֲרֵי הֵם נוֹטִים לִפְעָמִים מִן הַדֶּרֶךְ הָרָאוּי, וְכַיָּדוּעַ בְּמַלְאֲכֵי סְדוֹם.

וְכֵן בְּמִדְרַשׁ רז"ל: "כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם" לְפִי שֶׁהוּא מִן הַכַּת שֶׁאֵינָם חוֹטְאִים. וְהַמּוּבָן מִזֶּה כִּי יֵשׁ בִּקְצָת שְׁאָר הַמַּלְאָכִים שֶׁחוֹטְאִים, וְכֵן כְּתִיב (איוב ד':י"ח): "וּבְמַלְאָכָיו יָשִׂים תְּהִלָּה".

וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ. מִלַּת "עִמָּהּ" תּוֹרֶה מַחְשָׁבָה רָעָה בָּאִשָּׁה, שֶׁרָצְתָה שֶׁיֹּאכַל גַּם הוּא, מִפְּנֵי שֶׁאִם אוּלַי יַגִּיעַ לָהּ נֶזֶק בָּאֲכִילָה הַזֹּאת שֶׁיִּנָּזֵק גַּם הוּא עִמָּהּ.

וּבַמִּדְרָשׁ אַף לְכָל בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף נָתְנָה, וְזֶהוּ רִבּוּי "גַּם", חוּץ מֵעוֹף אֶחָד שֶׁשְּׁמוֹ "חוֹל" שֶׁלֹּא אָכַל, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (איוב כ"ט:י"ח): "וְאָמַר עִם קִנִּי אֶגְוָע וְכַחוֹל אַרְבֶּה יָמִים". רַבִּי יוּדָן בְּשֵׁם רַבִּי שִׁמְעוֹן אָמַר: חוֹל זֶה חַי אֶלֶף שָׁנִים, לְסוֹף אֶלֶף שָׁנִים גּוּפוֹ כָּלֶה וּכְנָפָיו מִתְמָרְטִין וּמִשְׁתַּיֵּר בּוֹ כְּבֵיצָה וְחוֹזֵר וּמְגַדֵּל אֵבָרָיו, עַד כָּאן.

וַיֹּאכַל. בְּכָאן חָטָא אָדָם, שֶׁכְּבָר הִזְהִירוֹ "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע" וְגוֹ', וְכָלַל בּוֹ שְׁתֵּי אַזְהָרוֹת, אַחַת לְמַטָּה וְאַחַת לְמַעְלָה, לֹא יֹאכַל מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת, שֶׁלֹּא יִתְלַבֵּשׁ בְּתַאֲוֹת, וּלְמַעְלָה – שֶׁלֹּא יְהַרְהֵר אַחַר דּוּגְמָתוֹ, וְלֹא יִתְפַּתֶּה לוֹמַר שֶׁהוּא הָעִקָּר וְשֶׁאֵין לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ סִבָּה עֶלְיוֹנָה כְּדַעַת דּוֹר הַפַּלְגָּה. זֶהוּ לְשׁוֹן "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ", לְכָךְ הוֹסִיף לוֹמַר "מִמֶּנּוּ", כְּלוֹמַר לֹא תַּפְרִידֶנּוּ וְלֹא תַּעֲשֶׂה מִן הַפְּרִי אֵילָן בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְלֹא מִן הֶעָנָף שׁוֹרֶשׁ בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְכֵן לְשׁוֹן "וַיֹּאכַל", כְּלוֹמַר שֶׁעָבַר עַל שְׁתֵּיהֶם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "אֲכִילָה", שֶׁהוּא כְּלָיוֹן הַדָּבָר וְהַשְׁחָתָתוֹ. וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהַשְׁחִית מִשְּׁנֵי צְדָדִין, שֶׁאָכַל מִן הַפְּרִי לְמַטָּה וְקִצֵּץ בְּדוּגְמָתוֹ לְמַעְלָה. וּמִפְּנֵי שֶׁדּוּגְמָתוֹ מְקֻבֶּלֶת מִמִּדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה שֶׁהוּא הַשְּׂמְאל, עַל כֵּן כְּשֶׁשָּׁב אָדָם מֵחֶטְאוֹ הֻצְרַךְ לְהַקְרִיב שׁוֹר וְשֶׁיְּשִׁיב אֶל לִבּוֹ כִּי הַכֹּל מְיֻחָד וְדָבֵק לְמַעְלָה, וּלְכָךְ זִמֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹר בְּקֶרֶן אַחַת בְּמִצְחוֹ, לְהוֹרוֹת לוֹ עַל

הָאַחְדוּת, כְּדֵי לְבָאֵר מְעִילָתוֹ שֶׁחָטָא בְּקִצּוּץ וּפֵרוּד הַמְיֻחָד. וְאָמַר בְּמִצְחוֹ, כִּי הוּא אֶמְצָעוּת הַגּוּף, וְיִרְמֹז הַקָּו הָאֶמְצָעִי שֶׁמַּתְיֵחֵד מַעְלָה וּמַטָּה, וְקֶרֶן לְשׁוֹן כֹּחַ, כִּי כֹּחַ הַשּׁוֹר בְּקַרְנָיו. וְעַל זֶה אָמַר: שׁוֹר שֶׁהִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן קֶרֶן אַחַת הָיְתָה לוֹ בְּמִצְחוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ס״ט:ל״ב): ״וְתִיטַב לַה׳ מִשּׁוֹר פָּר מַקְרִן מַפְרִיס״. ״מַקְרִן״ תֵּרְתֵּי מַשְׁמַע, ״מַקֶּרֶן״ כְּתִיב. וְזֶה הָיָה חֵטְא הַבָּנִים בַּמִּדְבָּר, שֶׁעָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל וְהֶצְרִכוּ לְהָבִיא לְכַפָּרָה שׁוֹר, הוּא שֶׁכָּתוּב (ויקרא ט׳:ג׳): ״קְחוּ שְׂעִיר עִזִּים לְחַטָּאת וְעֵגֶל וָכֶבֶשׂ״ וְגוֹ׳, וּכְתִיב (שם): ״וְשׁוֹר וְאַיִל לִשְׁלָמִים״. וּמִשָּׁם וְאֵילְךְ נִצְטַוִּינוּ בַּתּוֹרָה לְהָבִיא בְּתִשְׁרֵי (ביום) שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אָדָם, אֶתְרוֹג עִם לוּלָב וּמִינָיו, כְּדֵי לְחַבֵּר וּלְיַחֵד אֶת הַכֹּל. וְכֵן צִוְּתָה תּוֹרָה בְּרֹב הַחוֹטְאִים לְהָבִיא קָרְבָּנָם פָּר, וּבְכָל הַמּוֹעֲדִים תִּמְצָא שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִין פָּרִים וְכֵן בְּרֹאשֵׁי חֳדָשִׁים, וְקָרְבַּן צִבּוּר גַּם כֵּן פָּר הָיָה, וְכָל זֶה לְהוֹרוֹת שֶׁרָאוּי לָנוּ לָשׁוּב עִם הַדָּבָר שֶׁחָטָא בּוֹ אָדָם. וְעַל כֵּן יִתְמִידוּ הַכְּתוּבִים בְּקָרְבַּן הַפָּר (ויקרא ד׳:ד׳): ״וְהֵבִיא אֶת הַפָּר אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד״, ״וְשָׁחַט אֶת הַפָּר לִפְנֵי ה״. וְדָרְשׁוּ ז״ל: לָמָּה נֶאֱמַר ״אֹהֶל מוֹעֵד״ בַּפָּר יוֹתֵר מִכָּל הַקָּרְבָּנוֹת כֻּלָּן, מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאוֹהֲבוֹ שֶׁל מֶלֶךְ שֶׁהֵבִיא דּוֹרוֹן נָאֶה לַמֶּלֶךְ, אָמַר הַמֶּלֶךְ: תְּלוּ אוֹתוֹ בְּפֶתַח פַּלְטֵרִין שֶׁלִּי, כְּדֵי שֶׁיִּדְעוּ הַכֹּל מַה דּוֹרוֹן נָאֶה הֵבִיא לִי אֶהוּבִי. וְהַדּוֹרוֹן הוּא הַתְּשׁוּבָה עִם אַהֲבַת הַדָּבָר שֶׁחָטָא בּוֹ.

פסוק יד

מִכֹּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר, כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה כָּךְ תִּהְיֶה אָרוּר מִכָּל הַבְּהֵמָה. וְכֵן אָמְרוּ רז״ל: עָרוּם מִכֹּל, אָרוּר מִכֹּל.

וְעַל דָּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, הוֹכִיחוּ רז״ל מִכָּאן, זְמַן עִבּוּרוֹ שֶׁל נָחָשׁ שִׁבְעָה שָׁנִים. וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל בְּמַסֶּכֶת בְּכוֹרוֹת: ״מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה״ – אִם מִבְּהֵמָה נִתְקַלֵּל מֵחַיָּה לֹא כָל שֶׁכֵּן? מִכָּאן שֶׁעִבּוּרוֹ שֶׁל נָחָשׁ שִׁבְעָה שָׁנִים. וּבְאוֹר הָעִנְיָן, כִּי הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לְהַקְדִּים הַמּוּעָט וְאַחַר כֵּן הַמְרֻבֶּה. וְהִנֵּה זְמַן עִבּוּרוֹ שֶׁל חַיָּה נ״ב יוֹם, וְהוּא אֶחָד מִשִּׁבְעָה לַבְּהֵמָה שֶׁזְּמַן עִבּוּרָהּ י״ב חֹדֶשׁ. וּלְפִיכָךְ הִקְדִּים הַכָּתוּב בְּהֵמָה לְחַיָּה לְבָאֵר כִּי כְּשֵׁם שֶׁנִּתְקַלְּלָה הַבְּהֵמָה בְּשִׁבְעָה חֲלָקִים עַל הַחַיָּה כָּךְ נִתְקַלֵּל הַנָּחָשׁ בְּשִׁבְעָה חֲלָקִים עַל הַבְּהֵמָה. וְהִנֵּה רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הוֹכִיחַ כֵּן בַּתַּלְמוּד לְאוֹתוֹ הַמִּין מִן הַכָּתוּב הַזֶּה, וְהַמִּין לֹא הָיָה מַאֲמִין עַד שֶׁנִּסָּה הַדָּבָר וּמָצָא כִּדְבָרָיו, וְחָבַט הַמִּין אֶת רֹאשׁוֹ בַּקַּרְקַע.

עַל גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל. מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, הוּא הִשְׁפִּילָם מִמַּעֲלָתָם וְהוֹרִידָם לֶעָפָר, לְפִיכָךְ הִשְׁפִּיל קוֹמָתוֹ וְנָתַן מְזוֹנוֹ עָפָר. וְלֹא הִזְכִּיר בְּקִלְקָלָתוֹ שֶׁיֵּאָלֵם כִּי קִלְלַת הָאִלְּמוּת הָיְתָה קָשָׁה מִן הַכֹּל, וְעַל כֵּן הָיָה מִן הָרָאוּי לְהֵעָנִישׁוֹ בָּהּ, אֲבָל הַנָּחָשׁ הָיָה גּוּף מוּכָן לְפֶרְעָנֻיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד הַכָּתוּב: ״עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה״, וְהָיָה כְּלִי לְקַבֵּל הַכֹּחַ הַנִּקְשָׁר

בּוֹ, כִּי הַנִּגְלֶה וְהַנִּסְתָּר בּוֹ אֱמֶת, וְהַשֵּׁם שֶׁהִשְׁפִּיל קוֹמָתוֹ כֵּן הִשְׁפִּיל הַכֹּחַ הַנִּקְשָׁר בּוֹ, שֶׁהוֹרִידוֹ לְמַטָּה מִן הַסְּפִירוֹת, שֶׁהֵן שָׁלֹשׁ שֶׁל שָׁלֹשׁ שָׁלֹשׁ, כִּי לֹא אֵל חָפֵץ רָשַׁע הוּא לֹא יָגוּר עִמּוֹ רָע. וּלְכָךְ הוּא מְשֻׁלָּח מִכֻּלָּן, מִשָּׁלֹשׁ מַחֲנוֹת שֶׁל מַעְלָה, כְּעִנְיַן הַמִּצְרָע שֶׁהוּא מְשֻׁלָּח מִשָּׁלֹשׁ מַחֲנוֹת שֶׁל מַטָּה.

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי הַכֹּחַ הַהוּא הִתְחִיל לְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע מִבּוֹרְאוֹ, וּלְכָךְ נִצְטָרַע וְנִטְרַד מִמַּעֲלָתוֹ, וְהֶבֶן זֶה. מִכָּאן אָמְרוּ רז"ל תָּמִיד עַל כָּל הָאוֹמֵר דָּבָר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי אוֹ הַיּוֹצֵא עֻצָּה שֶׁאֵינָהּ הֶגֶנֶת: "עִפְרָא בְּפוּמֵיהּ", כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ: "עַפְרָא בְּפוּמֵיהּ דְּאִיּוֹב". וְהוּא הָעֹנֶשׁ הָרָאוּי לְכָל מִי שֶׁהוּא מֻסִית.

כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. יַגִּיד שֶׁהָעֹנֶשׁ הַזֶּה לֹא יָזוּז מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם, וַאֲפִלּוּ בִּזְמַן הַמָּשִׁיחַ אֲשֶׁר תִּסְתַּלֵּק הָאֵיבָה שֶׁבֵּין הָאִשָּׁה וּבֵין הַנָּחָשׁ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיה י"א:ח'): "וְשִׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל חֻר פָּתֶן", הָעֹנֶשׁ הַזֶּה בְּמַאֲכַל הֶעָפָר לֹא יִזַּח מִמֶּנּוּ עוֹלָמִית. הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה ס"ה:כ"ה): "זְאֵב וְטָלֶה יִרְעוּ כְאֶחָד וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן וְנָחָשׁ עָפָר לַחְמוֹ". וְעַל כֵּן אָמַר: "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", לִרְמֹז עַל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, וּכְעִנְיַן שֶׁדָּרְשׁוּהוּ ז"ל בִּיצִיאַת מִצְרַיִם (דברים ט"ז:ג'): "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" – "יְמֵי חַיֶּיךָ" הָעוֹלָם הַזֶּה, "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" לְהָבִיא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ. וְכֵן אָנוּ יְכוֹלִין לְהָבִיא בְּכָאן.

פסוק טו

וְאֵיבָה אָשִׁית. אֵין לָנוּ אֵיבָה עִם הַנָּחָשׁ יוֹתֵר מִבִּשְׁאָר שְׁרָצִים, אֲבָל הַכָּתוּב יִרְמֹז בַּנִּסְתָּר, כִּי גּוּף הַנָּחָשׁ הֶעָרוּם הָיָה כְּלִי מוּכָן לְקַבֵּל כֹּחַ הַנִּקְשָׁר בּוֹ, וְהוּא שֶׁהֶחֱטִיא אֶת חַוָּה, וְעַל יְדֵי כֵן נִקְנְסָה מִיתָה עַל כָּל זַרְעָהּ, וְהִיא הָאֵיבָה בֵּין הַנָּחָשׁ וּבֵין זַרְעָהּ שֶׁל חַוָּה. וְזֶהוּ סוֹד הַלָּשׁוֹן שֶׁנִּקְרָא הַנָּחָשׁ "שָׂרָף" כְּשֵׁם שֶׁנִּקְרָא הַמַּלְאָךְ "שָׂרָף", וְאָמַר הַכָּתוּב: "אֵת הַנְּחָשִׁים הַשְּׂרָפִים" (במדבר כ"א:ו'), כִּי הָיוּ תּוֹלְדוֹת הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי, וְהֶבֶן זֶה. וּמִזֶּה אָמַר: "הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ" וְגוֹ', כִּי הָאָדָם רַשַּׁאי שֶׁיִּתְגַּבֵּר עַל יְצָרוֹ וְיִכָּתֵת אוֹתוֹ בַּתְּחִלָּה, וְאִם לֹא – "וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב", רָמַז לְךָ שֶׁאִם לֹא יָשׁוּף הָאָדָם אֶת הַיֵּצֶר הַזֶּה, הוּא יְשׁוּפֶנּוּ בַּסּוֹף וִימִיתֶנּוּ. וּמִלַּת "עָקֵב" רָמָז לְיוֹם הַמִּיתָה, וּכְבָר יָדַעְתָּ מַאֲמַר ז"ל: הוּא שָׂטָן הוּא יֵצֶר הָרָע הוּא מַלְאַךְ הַמָּוֶת.

פסוק טז

הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "עִצְּבוֹן הֵרוֹנֵךְ".

אֲבָל יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי "עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרוֹנֵךְ" שְׁנֵי דְּבָרִים הֵם. כִּי עִנְיַן הָעִצָּבוֹן הוּא צַעַר הָאֹרַח שֶׁהוּא חֹלִי טִבְעִי בָּאִשָּׁה, כְּעִנְיַן שֶׁאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: רֹאשָׁהּ וְאֲבָרֶיהָ כְּבֵדִין עָלֶיהָ. וּלְפִי שֶׁהַחֹלִי הַזֶּה יַתְמִיד לָבֹא עָלֶיהָ מֵחֹדֶשׁ לְחֹדֶשׁ עַל כֵּן כָּפַל הַלָּשׁוֹן "הַרְבָּה אַרְבֶּה". וְהֵרָיוֹן הוּא צַעַר הַהֵרָיוֹן. "בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים" הוּא צַעַר הַלֵּידָה.

וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ. שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהָאִשָּׁה מְשֻׁעְבֶּדֶת בִּרְשׁוּת הַבַּעַל וּמְנַהֵג הָעֶבֶד לִבְרֹחַ מִן הָאָדוֹן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּעְבֵּד, גָּזַר בְּזֹאת שֶׁתִּהְיֶה מִשְׁתּוֹקֶקֶת לַבַּעַל וְשֶׁתִּרְצֶה לְהִשְׁתַּעְבֵּד לוֹ בְּהֵפֶךְ מִן הַמִּנְהָג.

וְהוּא יִמְשָׁל בָּךְ. הָעִנְיָן הַזֶּה שֶׁיִּהְיֶה הַבַּעַל נָגִיד וּמְצַוֶּה עָלֶיהָ תַּחַת אֲשֶׁר צִוְּתָה עָלָיו לֶאֱכֹל מִן הַפְּרִי, וְעִנְיָן זֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

וְהִנֵּה הֵם חֲמִשָּׁה קְלָלוֹת בָּאִשָּׁה: צַעַר הָאֹרַח, צַעַר הַהֵרָיוֹן, צַעַר הַלֵּדָה, וְשֶׁתִּהְיֶה מְשֻׁתּוֹקֶקֶת אֵלָיו, וְשֶׁיְּצַוֶּה עָלֶיהָ. וְכֵן אָמְרוּ עוֹד: חֲמִשָּׁה דְּמִים טְמֵאִים יֵשׁ בָּאִשָּׁה. וְהָיָה זֶה כְּנֶגֶד חֲמִשָּׁה חֶלְקֵי תַּאֲוֹת שֶׁחָטְאָה בָּהֶן בַּאֲכִילַת הַפְּרִי, וְאֵלּוּ הֵן: רְאִיַּת הַלֵּב, תַּאֲוַת הָעַיִן, חֶמְדַּת הַשֵּׂכֶל, וַאֲכִילַת הַפְּרִי, הַנְּתִינָה לְבַעֲלָהּ. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ".

וּבַמִּדְרָשׁ "הַרְבֵּה אַרְבֶּה" – כָּל שֶׁיִּשְׁנוֹ בִּ"הַרְבָּה" יֶשְׁנוֹ בְּ"אַרְבֶּה". וּבְאוּרוֹ, בְּהַרְבָּ"ה יָמִים וְאָז יִחְיֶה. וְיֵשׁ בּוֹ יוֹתֵר שְׁלֹשָׁה יָמִים, שֶׁהֲרֵי שִׁבְעָה חֲדָשִׁים הֵם מָאתַיִם וְעֶשֶׂר, אֲבָל הֵם שְׁלֹשָׁה יָמִים שֶׁל קְלִיטָה, שֶׁכָּל שִׁכְבַת זֶרַע שֶׁאֵינוֹ קוֹלֵט בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים אֵינוֹ קוֹלֵט וְיוֹם קְלִיטָה מִן הַמִּנְיָן.

פסוק יז

אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר. הֶצְרֵךְ לְהוֹסִיף "לֵאמֹר" כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה לְךָ לְהַזְהִיר אָפִלּוּ עַל הַבְּהֵמָה וְעַל הַחַיָּה שֶׁלֹּא יֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ, וְאַתָּה בְּעַצְמְךָ אָכַלְתָּ.

פסוק יט

וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב. הַכַּוָּנָה הוּא בְּסוֹד הַכָּתוּב שֶׁהִזְכִּיר אֱלִיהוּא עַל תְּשׁוּבוֹת בְּאַנְשֵׁי אָוֶן, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר בַּמִּדְרָשׁ: "וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב", תָּבֹא אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא "תָּשׁוּב", מִכָּאן רֶמֶז לְתְחִיַּת הַמֵּתִים, שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר "עַד שׁוּבְךָ". וְאֶפְשָׁר לוֹמַר "וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב" שֶׁיִּרְמֹז לְאוֹתוֹ שֶׁעָתִיד לוֹמַר "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר".

פסוק כ

וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "חַוָּה" פֵּרוּשָׁהּ מְדַבֶּרֶת, מִלְּשׁוֹן (איוב ט"ו:י"ז) "אֲחַוְּךָ שְׁמַע לִי", וְהָיָה זֶה מֵחָכְמָתוֹ הַגְּדוֹלָה בִּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת. וּקְרָאָהּ כֵּן כִּי כֵן הֵבִין בְּטִבְעָהּ שֶׁהִיא דַּבְּרָנִית, וּמִכָּאן רָאוּי לִהְיוֹת כָּל הַנָּשִׁים דַּבְּרָנִיּוֹת. וְאָמַר כִּי הִיא הָיְתָה "אֵם כָּל חָי" כְּלוֹמַר חַי הַמְדַבֵּר, לְהוֹצִיא שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁאֵין לָהֶם שֵׂכֶל וְהַדִּבּוּר אֵין בָּהֶם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה" מִלְּשׁוֹן "חִוְיָא". וּמִפְּנֵי שֶׁקְּרָאָהּ כֵּן לְכָךְ נִזְדַּוֵּג לָהּ נָחָשׁ, וּמִכָּאן לָמְדוּ רז"ל "שֶׁהַשֵּׁם גּוֹרֵם".

פסוק כא

וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט עָשָׂה לָהֶם מַלְבּוּשִׁים מְעֻלִּים וְנִכְבָּדִים מֵעוֹר, יִתְעַטְּפוּ בָהֶם כָּל גּוּפָם דֶּרֶךְ כָּבוֹד, כִּי הָיָה כְּבוֹדָם לְכָלְמָה אִם יַעַמְדוּ בְּאוֹתָן חֲגוֹרוֹת שֶׁעָשׂוּ לָהֶם לְכַסּוֹת בְּשַׂר עֶרְוָה בִּלְבַד. וְאוּלַי הָיָה הָעוֹר הַזֶּה עוֹר תַּחַשׁ שֶׁהָיָה בִּימֵי מֹשֶׁה, נִבְרָא לִשְׁעָתוֹ לְכַסּוֹת בּוֹ הָאָרוֹן וְכֵלָיו וְנִגְנַז אַחַר כָּךְ, וְהָיוּ בוֹ צְבָעִים וּמִינֵי גְוָנִים הַרְבֵּה, וּכְמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "סַסְגּוֹנָא" – "שֶׁשֶׁשׁ בְּגְוָנִין הַרְבֵּה". וְדַעַת רז"ל שֶׁהָיוּ לְבוּשִׁים הַלָּלוּ מְצֻיָּרִין שָׁם כָּל מִינֵי עוֹפוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, וְאָדָם הוֹרִישָׁם לְקַיִן, וּכְשֶׁנֶּהֱרַג קַיִן בָּאוּ לְיָדוֹ שֶׁל נִמְרוֹד. הוּא שֶׁכָּתוּב: "הוּא הָיָה גִּבּוֹר צַיִד" וְגוֹ'. וּכְשֶׁהָרַג עֵשָׂו לְנִמְרוֹד נָטָלָן עֵשָׂו מִמֶּנּוּ, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ז:ט"ו): "אֶת בִּגְדֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל הַחֲמֻדֹת", מַאי "הַחֲמֻדֹת" – שֶׁחֲמָדָן מִנִּמְרוֹד.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "כָּתְנוֹת עוֹר", בְּתוֹרָתוֹ שֶׁל רַבִּי מֵאִיר הָיָה כָּתוּב: "כָּתְנוֹת אוֹר", וְהַכַּוָּנָה שֶׁהִלְבִּישָׁם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִינֵי מַעֲלוֹת וּמְאוֹרוֹת מִן הָאוֹר הָעֶלְיוֹן שֶׁהָיוּ בְּגַן עֵדֶן כְּעֵין מֹשֶׁה שֶׁזָּכָה לָהֶן בָּהָר. וּמִמַּעֲלַת הַמַּלְבִּישׁ תּוּכַל לִלְמוֹד מַעֲלַת הַלְּבוּשׁ, כִּי הַכַּוָּנָה בָּהֶם לִחְיוֹת לְעוֹלָמִים וְלִהְיוֹתָם כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת.

וַיַּלְבִּשֵׁם. רָאוּי הָיָה שֶׁיֹּאמַר "כְּתָנוֹת עוֹר לִלְבּוֹשׁ", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ח:כ'): "וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ". אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט רָצָה לְיַחֵס פְּעֻלַּת הַהַלְבָּשָׁה אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, לְהוֹרוֹת עַל אַהֲבָתוֹ וְחֶמְלָתוֹ עַל יְצוּרָיו, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁחָטְאוּ לֹא זָז מֵחַבְּבָן וְהוּא בְּעַצְמוֹ הִשְׁתַּדֵּל בְּתִקּוּנָם וּבְגִמִילוּת חֲסָדִים. וְכֵן מָצִינוּ שֶׁהִתְנַהֵג כֵּן עִם הַבָּנִים בַּמִּדְבָּר, יְחֵס פְּעֻלַּת הוֹרְדַת הַמָּן אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמָיִם", וְאַף עַל פִּי שֶׁחָטְאוּ מֵעֵין חֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם לֹא זָז מֵחַבְּבָן וְלֹא יָמִישׁ חַסְדּוֹ מֵהֶם וְלֹא פָּסַק הַמָּן מִלֵּירֵד כְּבַתְּחִלָּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר עֶזְרָא (נחמיה ט':כ') "וּמָנְךָ לֹא מָנַעְתָּ מִפִּיהֶם", מִכָּאן שֶׁהָיוּ רְאוּיִם לְמָנוֹעַ מֵהֶם. וְכֵן מָצִינוּ בְּקְרִיעַת יַם סוּף אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה עִמָּהֶם עֲבוֹדָה זָרָה לֹא נִמְנַע מִלְּקְרוֹעַ הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה י':י"א): "וְעָבַר בַּיָּם צָרָה", זֶה פֶּסֶל מִיכָה. "צָרָה" זוֹ עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כ"ח:כ'): "וְהַמַּסֵּכָה צָרָה כְּהִתְכַּנֵּס". וְהִנֵּה כָּל זֶה חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (דניאל ט':ז'): "לְךָ ה' הַצְּדָקָה וְלָנוּ בֹּשֶׁת הַפָּנִים".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וַיַּלְבִּשֵׁם", בִּגְדֵי כְהֻנָּה גְּדוֹלָה הִלְבִּישָׁם. כְּתִיב הָכָא "וַיַּלְבִּשֵׁם", וּכְתִיב הָתָם "וַיַּלְבִּשֵׁם כָּתְנוֹת". וְיָדוּעַ כִּי בִּגְדֵי כְהֻנָּה גְּדוֹלָה הָיוּ שְׁמוֹנָה, וְכֵן בַּכָּתוּב שֶׁל "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם" שְׁמוֹנָה תֵּבוֹת הֵן, וְהַבֵּן זֶה.

וְעַל דָּרְךָ הַשֵּׂכֶל יֵשׁ בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת רֶמֶז גָּדוֹל עַל הַתּוֹרָה וְעַל הַמִּצְוֹות אֲשֶׁר עִקַּר בְּרִיאַת הָאָדָם בִּשְׁבִילָם, וְיֵשׁ בָּהּ רֶמֶז לַגּוּף וְלַנֶּפֶשׁ וְלַיֵּצֶר הָרַע. וְיֵשׁ בָּהּ רֶמֶז לִתְחִיַּת הַמֵּתִים לְיוֹם הַדִּין, וְהָאֵיךְ הָאָדָם נִשְׁאָל עַל הַתּוֹרָה וְעַל הַמִּצְוֹות. וְיֵשׁ בָּהּ רֶמֶז עַל הַשָּׂכָר וְעַל הָעֹנֶשׁ אֲשֶׁר לַגּוּף וְלַנֶּפֶשׁ. גַּם יֵשׁ בָּהּ עוֹד רֶמֶז לַעֲקִירַת יֵצֶר הָרַע מִן הָעוֹלָם. וְעַתָּה אֲבָאֵר לְךָ עִנְיַן הַפָּרָשָׁה דֶּרֶךְ כְּלָל וְתֵבִין הַפֵּרֻט מִתּוֹךְ הַכְּלָל.

וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ. גַּן עֵדֶן רֶמֶז לַתּוֹרָה, וּכְשֵׁם שֶׁהַגַּן נִמְשָׁךְ מֵעֵדֶן כָּךְ הַתּוֹרָה נִמְשֶׁכֶת מִן הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁהִיא עֵדֶן, וְעִקַּר בְּרִיאָתוֹ שֶׁל אָדָם לִהְיוֹתוֹ מֻנָּח בְּעֵסֶק הַתּוֹרָה לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ.

וַיְצַו ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם. יְדוּעַ כִּי עִקַּר הַתּוֹרָה הֵם הַמִּצְוֹות עֲשֵׂה וּמִצְוֹות לֹא תַעֲשֶׂה. וְאִם כֵּן עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת הַקְּבוּעִים בְּתוֹךְ הַגַּן רֶמֶז לְמִצְוֹות עֲשֵׂה וּמִצְוֹות לֹא תַעֲשֶׂה הַקְּבוּעִים בְּתוֹךְ הַתּוֹרָה. וְהָאָדָם הוּא רֶמֶז לַשֵּׂכֶל, וְהַשֵּׂכֶל לֹא טוֹב הֱיוֹתוֹ לְבַדּוֹ, כִּי הוּא צָרִיךְ לִכְלִי שֶׁיַּרְאֶה בּוֹ פְּעֻלּוֹתָיו וְשֶׁיִּהְיֶה לוֹ עֵזֶר בְּקִיּוּם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹות, וְהַכְלִי הַזֶּה הוּא הַחֹמֶר. וְכֵיוָן שֶׁנִּבְרָא אָדָם בְּגוּף וּבְנֶפֶשׁ הָיָה צָרִיךְ עֵזֶר בְּקִיּוּם הַמִּין, כְּמוֹ שֶׁהַגּוּף עֵזֶר לַשֵּׂכֶל בָּעִנְיָנִים הַשִּׂכְלִיִּים, וְהָעֵזֶר הַזֶּה הוּא הָאִשָּׁה, וְיֵשׁ בָּהּ רֶמֶז לַגּוּף. וְכֵן שְׁלֹמֹה הִמְשִׁיל הַחֹמֶר לְאִשָּׁה, הוּא שֶׁאָמַר (משלי ב׳:ט״ו): ״לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה״ וְגוֹ׳, לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה מְקַבֶּלֶת הַפְּעֻלָּה וְכֵן הַחֹמֶר מְקַבֵּל הַצּוּרוֹת וְנוֹשֵׂא הַתְּמוּנוֹת. וְהַנָּחָשׁ יֵשׁ בּוֹ רֶמֶז לַיֵּצֶר הָרַע, הוּא מִלְּשׁוֹן מְנַחֵשׁ, כִּי הוּא מְנַסֶּה אֶת הָאָדָם וּמְפַתֶּה אוֹתוֹ, וְהוּא הַמַּתְחִיל לְדַבֵּר עִם הָאִשָּׁה, כְּלוֹמַר עִם הַחֹמֶר, וּתְחִלַּת דִּבְרֵי פִּיהוּ: ״אַף״, כִּי הָאַף וְהַחֵמָה נִמְשָׁכִים מִכֹּחוֹ. וּבְאוּר דְּבָרָיו ״אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן״ אִם שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָנַע מִכֶּם שֶׁלֹּא תֹאכְלוּ מִכָּל תַּאֲוֹות הַגּוּף, הֲלֹא מָנַע מִכֶּם כָּל תַּאֲוֹות וְכָל טוֹבוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, וְאֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁיְּצַוֶּה עֲלֵיכֶם כָּזֹאת? זֶהוּ פִּתּוּיוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע. וּמַה שֶּׁמְּצָאנוּהוּ מְדַבֵּר עִם הָאִשָּׁה וְלֹא עִם הָאָדָם, לְפִי שֶׁכָּל הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע אֵינוֹ אֶלָּא עִם הַחֹמֶר, לֹא עִם הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל.

וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל הַנָּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ הַגָּן נֹאכֵל. תְּשׁוּבַת הַחֹמֶר, לֹא מָנַע מִמֶּנּוּ כָּל תַּאֲוֹת הַגּוּף, כִּי הוּא לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת בָּרָאנוּ וְלִשְׁמֹר חַיֵּי הַגּוּף, אֲבָל הִזְהִירָנוּ מִמִּקְצָתָם שֶׁלֹּא נִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶן וְשֶׁלֹּא נַהֲנֶה מֵהֶן רַק לְקִיּוּם הַמִּין, וְאִם בְּאוּלַי נַעֲבֹר עַל מִצְוָתוֹ תָּמוּת הַנֶּפֶשׁ עִם הַגּוּף.

וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל הָאִשָּׁה. דִּבְרֵי יֵצֶר הָרַע אֶל הַחֹמֶר, ״לֹא מוֹת תְּמֻתוּן״, הוֹסִיף בְּכָאן בְּפִתּוּיוֹ וְאָמַר: אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה זֶה, כִּי בַּעֲבוּר הֲנָאוֹת הַגּוּף לֹא תְּמֻתוּן, כִּי אֵין אָדָם יָכוֹל לִחְיוֹת זוּלָתָם. ״כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם״, כְּלוֹמַר כָּל זְמַן שֶׁתִּהְיוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בַּהֲנָאוֹת וְנִמְשָׁכִים אַחַר תַּאֲוֹות הַגּוּף, תַּשְׂכִּילוּ יוֹתֵר וְתִהְיֶה לָכֶם

הַבְּחִירָה וְהָרָצוֹן בֵּין טוֹב לָרָע. וְהוֹסִיף עַתָּה וּפִתָּה יוֹתֵר וְיוֹתֵר, אָמַר: תְּנַסּוּ אַךְ הַפַּעַם וְהַתְחִילוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בַּהֲנָאוֹת, וְאָז תַּכִּירוּ הַתּוֹעֶלֶת כִּי יִפָּקְחוּ עֵינֵיכֶם וְתֵדְעוּ וְתַבְדִּילוּ בֵּין טוֹב וּבֵין רָע, וְתַנִּיחוּ הָרָע וְתִבְחֲרוּ הַטּוֹב. וְכַוָּנַת הַנָּחָשׁ הָיָה כִּי כֵּיוָן שֶׁיֵּדְעוּ שֶׁזֶּה טוֹב וְזֶה רָע יִתְפַּשְּׁטוּ אַף בָּרָע.

וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה, זוֹ רְאִיַּת הַלֵּב הִיא. כְּלוֹמַר הִסְתַּכֵּל הַחֹמֶר בָּעִנְיָנִים הַגּוּפָנִים וְנָטָה אַחֲרֵי לִבּוֹ. "כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל", כִּי טוֹב לְהִתְעַסֵּק בַּתַּאֲווֹת הַגּוּפָנִיּוֹת. וּמִלַּת "מַאֲכָל" כּוֹלֶלֶת גַּם תִּשְׁמִישׁ, מִלְּשׁוֹן (משלי ל׳:כ׳) "אָכְלָה וּמָחֲתָה פִּיהָ". "וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם", כִּי הַלֵּב וְהָעֵינַיִם סַרְסוּרֵי הַתַּאֲוָה, וּכְתִיב (במדבר ט״ו:ל״ט): "וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". "וְתִקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל", נִתְעַסֵּק הַחֹמֶר בַּתַּאֲווֹת הַגּוּפָנִיּוֹת עַד שֶׁהִתְמְשִׁיךְ אֲלֵיו הַכֹּחַ הַמַּשְׁכִּיל, וְהוּ "וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ", כִּי כְּשֵׁם שֶׁהַנָּחָשׁ הַקְּדְמוֹנִי הִטְעָה אֶת חַוָּה וְחַוָּה הִטְעָת לְאָדָם כְּפִשּׁוּטָן שֶׁל דְּבָרִים, שֶׁאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, כֵּן יֵצֶר הָרַע מַטְעֶה אֶת הַחֹמֶר וּמְפַתֶּהוּ בְּתַעֲנוּגֵי הָעוֹלָם, וְהַחֹמֶר יַטֶּה אֲלָיו הַכֹּחַ הַמַּשְׁכִּיל וְיַמְשִׁיכֶנּוּ לְצִדּוֹ.

וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם. מִנְהַג הַחֹמֶר וְהַכֹּחַ הַמַּשְׁכִּיל, כְּלוֹמַר הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, שֶׁאַחַר שֶׁחָטְאוּ יָרְגִּישׁוּ חֶטְאָם וְיַכִּירוּ חֶסְרוֹנָם אֵיךְ חָטְאוּ וְאֵיךְ נִתְלַבְּשׁוּ בַּתַּאֲווֹת, וְהוּא שֶׁאָמַר: "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ". וְאֵין עִנְיַן הִתְפַּקְּחוּת זֶה בְּחָכְמָה וְלֹא בִּרְאִיַּת הָעַיִן וְלֹא בְּהַשָּׂגַת שׂוּם קִנְיָן רַק בְּהֶעְדֵּר קִנְיָן, כִּי נִפְקְחוּ עֵינֵיהֶם וְהִכִּירוּ הֶעְדֵּר הַשָּׂגָתָם, כִּי תְּחִלָּה הָיוּ שִׂכְלִיִּים לֹא יָדְעוּ בַּתַּאֲווֹת כְּלָל, וְעַתָּה הִתְלַבְּשׁוּ בָּהֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיֵּדְעוּ", וּפֵירוּשׁ הַמִּלָּה הַזֹּאת – הִמְשִׁיכוּ כֹּחַ הַתַּאֲווֹת מֵעֵץ הַדַּעַת. וְזֶהוּ "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם", שֶׁהִשִּׂיגוּ עַתָּה הֶעְדֵּר קִנְיָנִים הַמְּעֻלֶּה שֶׁקָּנוּ תְּחִלָּה, וְהוּא הַשֵּׂכֶל, וְעַתָּה חָלַף מֵהֶם כְּעֶשְׂיר זֶה שֶׁאָבַד מִמֶּנּוּ עָשְׁרוֹ וְעַתָּה נִפְקְחוּ עֵינָיו בְּהֶעְדֵּר עָשְׁרוֹ, וְהִכִּיר עַתָּה גֹּדֶל מַעֲלָתוֹ שֶׁהָיָה לוֹ בַּתְּחִלָּה. כִּי אֵין הָאָדָם מַכִּיר עֶרֶךְ הַדָּבָר וְהוּא בְּיָדוֹ עַד שֶׁנֶּאֱבַד מִמֶּנּוּ. "כִּי עֵירֻמִּם הֵם", וּבְכֹחַ הַתַּאֲווֹת שֶׁהִתְלַבְּשׁוּ בָּהֶם גְּנוּת הָעִנְיָן, מַה שֶּׁלֹּא הָיוּ מְגֻנִּים אוֹתוֹ מִתְּחִלָּה. כֵּן הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ יִמְצְאוּ עַצְמָם עֲרוּמִים מִן הַשֵּׂכֶל וּמִן הַזְּכוּת אַחֲרֵי חֶטְאָם, וְאָז יָשִׁיבוּ אֶל לִבָּם וְיִתְבּוֹנְנוּ בָּאַזְהָרוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה מִפִּי הַגְּבוּרָה, וְהֵם מִתְבּוֹשְׁשִׁים וְנִכְלָמִים כְּבֹשֶׁת גַּנָּב כִּי יִמָּצֵא, עַל שֶׁלֹּא קִיְּמוּ אוֹתָן כְּמוֹ שֶׁנִּצְטַוּוּ בַּתּוֹרָה הַנִּמְשֶׁלֶת לְגַן. זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה׳ אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בְּגַן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה׳ אֱלֹהִים". וְהִנֵּה הָאָדָם, כְּלוֹמַר הַכֹּחַ הַמַּשְׁכִּיל, הוּא נִשְׁאָל בָּזֶה לְיוֹם הַדִּין שֶׁכָּל בְּרִיּוֹת הָעוֹלָם יִהְיוּ נִקְרָאִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּקְרָא ה׳ אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה", בְּאֵיזֶה מָקוֹם אַתָּה, כְּלוֹמַר בְּאֵיזוֹ מַדְרֵגָה עָלִיתָ בְּקִיּוּם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. וְתוֹסֶפֶת הַהֵ״א רֶמֶז לַחֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תּוֹרָה שֶׁעָלֶיהָ נִשְׁאָל לְיוֹם הַדִּין, כִּי הָיָה אֶפְשָׁר לִכְתֹּב "אַיֶּךָּ" בְּלֹא הֵ״א, כְּמוֹ (תהלים קל״ט:ח׳) "וְאַצִּיעָה שְׁאוֹל הִנָּךְ".

וַיֹּאמֶר אֶת קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן. הֵשִׁיב הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל: הֲבִנְתִּי כַּוָּנָתְךָ וְשָׁמַעְתִּי אַזְהָרוֹתֶיךָ הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה, וְאֵירָא מִיּוֹם הַדִּין. "כִּי עֵירֹם אָנֹכִי" מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַזְּכוּת, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אָנֹכִי" וְלֹא אָמַר "אֲנִי". "וָאֵחָבֵא", וַאֲנִי מִתְבַּיֵּשׁ, כִּי דֶּרֶךְ הַמִּתְבַּיֵּשׁ מֵאֵיזֶה דָּבָר שֶׁהוּא מִתְחַבֵּא. "מִי הִגִּיד לְךָ", מִי הָיָה הַסִּבָּה שֶׁאַתָּה עָרוּם מִן הַזְּכוּת? "הֲמִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ", אִם עָבַרְתָּ עַל מִצְוֹתַי וְעָשִׂיתָ מַה שֶּׁמִּנַּעְתִּי מִמְּךָ?

וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי. הֵשִׁיב הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל: עָבַרְתִּי עַל מִצְוֹתֶיךָ וְהַסִּבָּה הוּא הַחֹמֶר, כְּלוֹמַר הַחֹמֶר אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי לִהְיוֹת לִי לְעֵזֶר הוּא בִּטֵּל כַּוָּנָתְךָ וְהוּא גָּרַם לִי הַצַּעַר הַגָּדוֹל הַזֶּה, וְזֶה טַעַם "הִיא". וּבְתוֹסֶפֶת הַהֵ"א שֶׁבְּמִלַּת "נָתַתָּה" כְּנֶגֶד חֲמִשָּׁה חוּשִׁים שֶׁנִּמְשָׁכִים אַחַר הַחֹמֶר, שֶׁבָּהֶן מְמַלְּאִים תַּאֲוָתָם. בָּא לְהַאֲשִׁים אֶת הַחֹמֶר, וְהֵשִׁיב: "הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי", כְּלוֹמַר יֵצֶר הָרָע הִטְעַנִי שֶׁעָבַרְתִּי עַל מִצְוֹתֶיךָ, כִּי הַחֹמֶר לוּלֵא יֵצֶר הָרָע לֹא יֵדַע דָּבָר רָע. בָּא לְהַאֲשִׁים לְיֵצֶר הָרָע, וְקִלֵּל אוֹתוֹ: "עַל גְּחֹנְךָ תֵּלֵךְ", וּמִפְּנֵי שֶׁעַד עַתָּה מָלַךְ בְּכָל הַבְּרִיּוֹת, וְהוּא שֶׁקָּרָאוֹ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם "מֶלֶךְ גָּדוֹל", וְדֶרֶךְ הַמֶּלֶךְ לְלֶכֶת בְּקוֹמָה זְקוּפָה, עַל כֵּן קִלֵּל אוֹתוֹ שֶׁיַּשְׁפִּיל גַּאֲוָתוֹ וְיִתְבַּטֵּל כֹּחוֹ.

וְעָפָר תֹּאכַל כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. כָּל יְמֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים "עָפָר תֹּאכַל", לֹא בְּשַׂר הַבְּרִיּוֹת. וְהַכַּוָּנָה אִם תּוּכַל לְהַחֲטִיא אֶת הֶעָפָר, כִּי בַּבְּרִיּוֹת אֵין לְךָ רְשׁוּת. "וְאֵיבָה אָשִׁית", עָנְיַן הָאֵיבָה הַזֹּאת הוּא רְחוּק יֵצֶר הָרָע בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן, כִּי מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֵיבָה עִם חֲבֵרוֹ מִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ. וְהַכַּוָּנָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַרְחִיק בַּיָּמִים הָהֵם בֵּין יֵצֶר הָרָע וּבֵין הַחֹמֶר, כִּי בְּנֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים יִהְיֶה הַחֹמֶר שֶׁלָּהֶם זַךְ וְנָקִי, סָר אֶל מִשְׁמַעַת הַנֶּפֶשׁ, אֵין שָׂטָן וְאֵין פֶּגַע רָע. וְזֶהוּ "וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה", רָמַז לָהּ בָּרְחוּק הַזֶּה עִקּוּר יֵצֶר הָרָע מִן הָעוֹלָם וּבִטּוּל כֹּחוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיה כ"ה:ח'): "בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח". בָּא לְהַעֲנִישׁ אֶת הַחֹמֶר, זֶהוּ "אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה", כְּלוֹמַר כֵּיוָן שֶׁעָבַרְתָּ עַל מִצְוֹתַי וְלֹא נִזְהַרְתָּ בְּפִתּוּי יֵצֶר הָרָע, אַעֲנִישׁ אוֹתָךְ, כִּי כְּמוֹ שֶׁהֶרְגַּלְתָּ בַּתַּאֲוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת וְהִרְבִּית הַשִּׂמְחָה בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם כָּךְ אַרְבֶּה לְךָ עֲנָשִׁים וְיִסּוּרִין חֲרָפוֹת וְדְרָאוֹן עוֹלָם. וְזֶהוּ כֻּלָּם "הַרְבָּה אַרְבֶּה", כִּי מַה שֶּׁהִרְבִּית הַשִּׂמְחָה וְהַתַּעֲנוּג אַרְבֶּה לְךָ הָעֹנֶשׁ. בָּא לְהַעֲנִישׁ אֶת הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל, זֶהוּ "וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ", כְּלוֹמַר נִמְשַׁכְתָּ אֶל הַחֹמֶר וְעָבַרְתָּ עַל מִצְוֹתַי. "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ", הוֹסִיף לְקַלֵּל אֶת הַחֹמֶר אֲשֶׁר הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל מַרְאֶה בּוֹ פְּעֻלּוֹתָיו. וְכִנָּה הַחֹמֶר בְּלָשׁוֹן אֲדָמָה, וְאָמַר: "בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה", הֶעֱנִישׁוֹ שֶׁלֹּא יִמְשֹׁךְ הַחֹמֶר לִרְצוֹנוֹ כָּל יְמֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים. וְהִנֵּה זֹאת קְלָלָה נִמְרֶצֶת אֶל הַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל. וּכְבָר לִמְּדָנוּ דָּנִיֵּאל עָלָיו הַשָּׁלוֹם הָעִנְיָן הַזֶּה, כִּי בְּנֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים לֹא יִהְיֶה עִנְיָנָם שָׁוֶה, כִּי אֵלּוּ יָקוּמוּ לְשָׂכָר וְלִגְמוּל שֶׁאֵין כָּמוֹהוּ בְּכָל הַזְּמַנִּים, וְאֵלּוּ יָקוּמוּ לְעֹנֶשׁ גָּדוֹל שֶׁאֵין לוֹ סוֹף. הוּא שֶׁאָמַר (דניאל י"ב:ב'):

"וְרַבִּים מִיּשֶׁנֵי אַדְמַת עָפָר יָקִיצוּ אֵלֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם וְאֵלֶּה לַחֲרָפוֹת לְדִרְאוֹן עוֹלָם". וְאָמַר: "כִּי עָפָר אַתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב", כִּי מֵאַחַר שֶׁהַכֹּחַ הַמַּשְׂכִּיל נִמְשָׁךְ אֶל הַחֹמֶר, הֲרֵי סוֹפוֹ לִכְלוֹת בִּכְלוֹת הַחֹמֶר. וּמַה שֶּׁנֶּחְתְּמָה פָּרָשָׁה זוֹ בְּפָסוּק: "כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם", לְפִי שֶׁהוּא מְדַבֵּר עַל אוֹתוֹ הַכֹּחַ שֶׁהוּא לְחַיֵּי עוֹלָם.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִסְתַּכֵּל אֵיךְ הֶעֱנִישׁ אֶת הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ מֵאוֹתוֹ הַכֹּחַ שֶׁהֵם לַחֲרָפוֹת לְדִרְאוֹן עוֹלָם, וּלְפִי שֶׁלֹּא זָכוּ לְחַיֵּי עוֹלָם וְשָׁמְעוּ לְקוֹל הַחֹמֶר הֶעֱנִישׁ אֶת גּוּפָם וְאֶת נַפְשָׁם, וּבְאוֹתוֹ הָעֹנֶשׁ לֹא הִזְכִּיר בָּהֶם שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ. אֲבָל בַּכָּתוּב הַזֶּה בַּכַּת שֶׁהֵם לְחַיֵּי עוֹלָם מַזְכִּיר בָּהֶם שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְאָמַר: "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים". וְהַכָּתוּב הַזֶּה עָבָר בִּמְקוֹם עָתִיד כְּדֶרֶךְ הַנְּבוּאוֹת. וְנִרְאֶה לִי לְפָרֵשׁ מִלַּת "וַיַּעַשׂ" בַּמָּקוֹם הַזֶּה בְּרִיָּה חֲדָשָׁה, וְאָדָם וְאִשְׁתּוֹ שֶׁבַּכָּתוּב הַזֶּה יִרְצֶה בּוֹ הַשֵּׂכֶל וְהַנֶּפֶשׁ, כִּי אֶפְשָׁר לְהַמְשִׁיל הַנֶּפֶשׁ לְנֵקֵבָה וְהַשֵּׂכֶל לְזָכָר, מִפְּנֵי שֶׁהַנֶּפֶשׁ מִתְלַוָּה אֶל הַשֵּׂכֶל כְּמוֹ שֶׁהַנְּקֵבָה מִתְלַוָּה אֶל הַזָּכָר. וְכֵן פֵּרֵשׁ מוֹרִי נַטְרִיהּ רַחֲמָנָא בְּעִנְיַן לִוְיָתָן וּבַת זוּגוֹ, שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רֶמֶז אֶל הַשֵּׂכֶל וְאֶל הַנֶּפֶשׁ. וְהַכָּתוּב הַזֶּה יִרְמֹז לִזְמַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים, וְיֹאמַר כִּי בְּאוֹתוֹ זְמַן עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה לַשֵּׂכֶל וְלַנֶּפֶשׁ בְּרִיָּה חֲדָשָׁה שֶׁיַּחֲזִיר אֲלֵיהָ כָּתְנוֹת עוֹר, כְּלוֹמַר הַגּוּפוֹת, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיַּלְבִּשֵׁם". וְכֵן הִזְכִּיר הַכָּתוּב בְּעִנְיַן יְצִירַת הָאָדָם (איוב י':י"א): "עוֹר וּבָשָׂר תַּלְבִּישֵׁנִי", אַף כָּאן עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַלְבִּישׁ הַגּוּפוֹת לַשֵּׂכֶל וְלַנֶּפֶשׁ, וְאָז יִהְיֶה בְּרִיָּה חֲדָשָׁה, שֶׁיְּחַדֵּשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ בְּאוֹתוֹ זְמַן, כְּעִנְיַן שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו ס"ו:כ"ב): "וְהָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה". וּמָצָאתִי לִי עֵזֶר מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית י"ב:ב'): "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל", אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: הִנְנִי בוֹרֵא לְךָ בְּרִיָּה חֲדָשָׁה, כְּמָא דְּאִתְּ אָמַר: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ". וְעוֹד יִכְלוֹל "כָּתְנוֹת עוֹר" כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ ז"ל "כָּתְנוֹת אוֹר", כִּי אַלְפֵי"ן וְעַיְנֵי"ן מִתְחַלְּפִים. וְהַכַּוָּנָה שֶׁיַּלְבִּישׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף יַחַד בִּמְיֵנֵי מַעֲלוֹת הָאוֹר הָעֶלְיוֹן, כְּמוֹ שֶׁזָּכָה מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בָּהָר מִפְּסוּק (שמות ל"ג:ז') "וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת הָאֹהֶל" שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רז"ל מִלְּשׁוֹן (איוב כ"ט:ג') "בְּהִלּוֹ נֵרוֹ". וְזֶה לַפֵּרוּשׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁפֵּרַשְׁנוּ הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ, שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רֶמֶז לַנֶּפֶשׁ וְלַגּוּף בְּכָל עִנְיַן הַפָּרָשָׁה. וְעַל זֶה אָמַר "וַיַּלְבִּשֵׁם" וְלֹא אָמַר "כָּתְנוֹת עוֹר לִלְבּוֹשׁ", כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הַמַּלְבִּישׁ אוֹתָם, וּמִמַּעֲלַת הַמַּלְבִּישׁ תּוּכַל לְהָבִין מַעֲלַת הַלְּבוּשׁ, וְהָבֵן.

פסוק כב

הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "מִמֶּנּוּ" כְּנֶגֶד הַמַּלְאָכִים. וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "כְּאַחַד מִכֶּם", וּמִתּוֹךְ עַנְוָתָנוּתוֹ כָּלַל עַצְמוֹ עִמָּהֶם, וְכַוָּנַת הַכָּתוּב לוֹמַר כִּי כֵן מִתְּחִלָּה קֹדֶם שֶׁחָטָא אָדָם הָיָה כֵּלּוֹ שִׂכְלִי, אֵין לוֹ מוֹנֵעַ כְּלָל, וְעַתָּה יָרַד מִמַּעֲלָתוֹ וְנִתְלַבֵּשׁ בְּתַאֲווֹת וְרָצָה לְדַעַת טוֹב וָרָע.

וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ. כְּלוֹמַר כֵּיוָן שֶׁחָטָא וְנִזְרַקְתִּי עָלָיו מִיתָה צָרִיךְ אֲנִי לִמְנוֹעַ מִמֶּנּוּ עֵץ הַחַיִּים כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְבַּטֵּל גְּזֵרָתִי.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "הֵן הָאָדָם הָיָה", אָדָם הָרִאשׁוֹן כְּבֶן עֶשְׂרִים שָׁנָה, וְזֶהוּ "הֵן הָאָדָם הָיָה". מִכָּאן שֶׁאֵין בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה מַעֲנִישִׁין עַד עֶשְׂרִים שָׁנָה. וְעַל זֶה נִגְזַר עַל דּוֹר הַמִּדְבָּר מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל "עֶשְׂרִים לִרְדֹּף", שֶׁרוֹדְפִים אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם לְהַעֲנִישׁוֹ עַל חֶטְאוֹ.

וְטַעַם "כְּאַחַד מִמֶּנּוּ" דָּרְשׁוּ בּוֹ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמְרִים: כִּיחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו׳:ד׳): "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ', רַבָּנָן אָמְרֵי: כְּגַבְרִיאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ט׳:ב׳): "וְאִישׁ אֶחָד בְּתוֹכָם לְבוּשׁ הַבַּדִּים", כְּהָדֵין קַמְצָא דִּלְבוּשֵׁיהּ מִנַּיהּ. יָדוּעַ כִּי יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין "אֶחָד" בְּסָגוֹל לְ"אַחַד" בְּפַתָּח, כִּי "אֶחָד" בְּסָגוֹל הוּא עוֹמֵד בְּעַצְמוֹ אֵינוֹ מִתְאַחֵד עִם זוּלָתוֹ שֶׁיִּהְיֶה דּוֹמֶה לוֹ, אֲבָל "אֶחָד" בְּפַתָּח הוּא הַמִּתְאַחֵד עִם זוּלָתוֹ וְאֵינוֹ דּוֹמֶה לוֹ, וְהִיא מִלָּה סְמוּכָה לְכַיּוֹצֵא בוֹ, כְּמוֹ (דניאל י׳:י"ג): "אַחַד הַשָּׂרִים הָרִאשׁוֹנִים", שֶׁהוּא מִתְאַחֵד עִם שְׁאָר עַנְפֵי הַחֶסֶד, וְכֵן (בראשית ל"ב:כ"ג): "אַחַד עָשָׂר יְלָדָיו", (שם לז) "וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים". וְהֶפְרֵשׁ זֶה יָדוּעַ הָיָה אֵצֶל הַחֲכָמִים הָאֱלֹהִ. וּמַה שֶּׁהֵבִין מִזֶּה רַבִּי יְהוּדָה, כִּיחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם, נִרְאֶה לִי שֶׁדַּעְתּוֹ הָיָה לוֹמַר כִּי בְּסֵפֶר תּוֹרָה שֶׁאֵינוֹ נָקוּד יוּכַל אָדָם לִקְרוֹת "כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ" בְּסָגוֹל. אֲבָל רַבָּנָן שֶׁאָמְרוּ בְּגַבְרִיאֵל, אָמְרוּ כֵן מִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמַר הַכָּתוּב "כְּאֶחָד" בְּסָגוֹל וּלְכָךְ הֵבִינוּ "כְּאַחַד" כְּאוֹתוֹ הַמִּתְאַחֵד עִם שְׁאָר עַנְפֵי הַדִּין כַּיּוֹצֵא בּוֹ, וְהוּא גַּבְרִיאֵל. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בּוֹ: "וְאִישׁ אֶחָד בְּתוֹכָם", אֵין זֶה נֶאֱמַר אֶלָּא עַל דֶּרֶךְ הַעֲבָרָה, וּבְאוּר "כְּהָדֵין קַמְצָא" בָּא לְרַמֵּז עַל כֹּחַ הָרַחֲמִים שֶׁבּוֹ, שֶׁהִמְשִׁילוֹ לְבַדִּים שֶׁהוּא בֶּגֶד לָבָן, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "לְבוּשׁ הַבַּדִּים" מְעֻטָּף בְּטַלִּית הָרַחֲמִים, וְלוֹמַר לְךָ כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא שַׂר הַגְּבוּרָה, כֹּחַ הָרַחֲמִים יֶשׁ בּוֹ לְזַכּוֹת הַזַּכַּאי, וְאֵין כֹּחַ הָרַחֲמִים נִפְרָד מִמֶּנּוּ כִּלְבוּשׁ הֶחָגָב הַזֶּה שֶׁהוּא מֵעַצְמוֹ וְאֵינוֹ זָז מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה "הֵן הָאָדָם הָיָה", כְּמוֹ "אִישׁ הָיָה", וּ"מֹשֶׁה הָיָה", וּמִכָּאן רֶמֶז שֶׁאֵין אֲנַחְנוּ בְּרִאשׁוֹנָה. וּמִטַּעַם זֶה הִזְכִּירָה הַתּוֹרָה לַדַּת הַבָּנִים בִּלְשׁוֹן יְדִיעָה, וְדַע זֶה. וְדַעַת רַבִּי יְהוּדָה הָאוֹמֵר כִּיחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם, אֶפְשָׁר שֶׁיִּרְמֹז לַקַּו הָאֶמְצָעִי שֶׁהוּא כְּלוּל מֵזֶּה וּמִזֶּה, וְזֶהוּ סוֹד הַכָּתוּב (שיר ג׳:י׳): "עַמּוּדָיו עָשָׂה כֶסֶף רְפִידָתוֹ זָהָב מֶרְכָּבוֹ אַרְגָּמָן", כְּלוֹמַר שֶׁהוּא בָּלוּל בְּמִינֵי גּוֹנֵי אוֹר. וּמִכָּאן יִתְבָּאֵר סוֹד יְצִירַת אָדָם הַמֻּרְכָּב מִשְּׁנֵי יְצָרִים וְכָלוּל מֵהֶם, יֵצֶר הַטּוֹב וְיֵצֶר הָרָע, וְהֵם הֵם שֶׁאָמְרוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם: שְׁנֵי מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מְלַוִּין לוֹ לְאָדָם, אֶחָד לִימִינוֹ וְאֶחָד לִשְׂמֹאלוֹ.

פסוק כד

אֶת הַכְּרוּבִים וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת. אַחַר שֶׁגֵּרַשׁ אוֹתוֹ מִשָּׁם הִשְׁכִּין בְּאוֹתוֹ רוּחַ שֶׁבּוֹ עֵץ הַחַיִּים אֶת הַכְּרוּבִים שֶׁהֵם מַלְאֲכֵי חַבָּלָה, וּפַחַד אֱלֹהִים אֲשֶׁר כִּנָּה בְּ"לַהַט הַחֶרֶב" כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ מְחִיצָה מַבְדֶּלֶת בֵּין עֵץ הַחַיִּים וְהָאָדָם. וְהִסְתַּכֵּל אֵיךְ אָמַר "וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב" וְלֹא אָמַר "אֶת חֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת", וְיָדוּעַ כִּי הַלַּהַט אֵין בּוֹ מַמָּשׁ אֲבָל הוּא מִקְרֶה נִשּׂוּא בַּחֶרֶב, וְהוּא מַפְחִיד כָּל הַמִּסְתַּכֵּל בּוֹ וְכָל רוֹאָיו יִפָּחֲדוּ מִן הַמִּיתָה בִּרְאוֹתָם אוֹתוֹ. וְהַכַּוָּנָה כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׂם סְבוֹת מוֹנְעוֹת לָאָדָם שֶׁלֹּא יַשִּׂיג עֵץ הַחַיִּים כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְבַּטֵּל גְּזֵרָתוֹ. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַכְּרוּבִים הֵם מַלְאָכִים הַמְמֻנִּים עַל שִׁבְעָה מְדוֹרֵי גֵּיהִנָּם, וְכֵן מְעוּט "כְּרוּבִים" שְׁנַיִם וְעִם הַה"א הֲרֵי שִׁבְעָה, וְיִהְיֶה בְּאוּר הַכָּתוּב: "אֶת הַכְּרוּבִים" הַמְמֻנִּים עַל "לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת", כִּי "לַהַט" הוּא גֵּיהִנָּם שֶׁהָרְשָׁעִים מִתְהַפְּכִים בָּהּ כְּבָשָׂר בְּתוֹךְ קַלַּחַת, וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: "לַהַט" זוֹ גֵּיהִנָּם וּמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג׳:י״ט): "וְלִהַט אֹתָם" וְגוֹ'. וְיָדוּעַ כִּי הַמַּלְאָכִים וְגֵיהִנָּם נִבְרְאוּ קֹדֶם לְגַן עֵדֶן שֶׁבָּאָרֶץ, שֶׁהֲרֵי הַמַּלְאָכִים וְגֵיהִנָּם נִבְרְאוּ בְּיוֹם שֵׁנִי וְגַן עֵדֶן שֶׁבָּאָרֶץ בְּיוֹם שְׁלִישִׁי, וְיֵשׁ כֹּחַ בְּיַד הָאָדָם לְנַצֵּחַ אוֹתָם בְּקִיּוּם הַמִּצְוֹת וְלֹא יִהְיוּ מְחִיצָה בֵּינוֹ וּבֵין עֵץ חַיִּים כְּלָל, אֲבָל יִתְקָרֵב וְחַי לְעוֹלָם.

עוֹד תֵּדַע וְתַשְׂכִּיל מִמּוֹצָא פְּסוּק זֶה, "אֶת הַכְּרוּבִים" הֵם חַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל י׳:כ׳): "הִיא הַחַיָּה אֲשֶׁר רָאִיתִי" וְגוֹ' "וְאֵדַע כִּי כְרֻבִים הֵמָּה". וְיָדוּעַ כִּי יֵשׁ לְכָל חַיָּה וְחַיָּה י"ו פָּנִים, אַרְבָּעָה לְכָל רוּחַ מֵאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, מִמַּה שֶׁכָּתוּב "וְאַרְבָּעָה פָנִים לְאֶחָת", יִכְלוֹל לְכָל חַיָּה וְכֵן לְכָל פֶּן וּפֶן, וַהֲרֵי הֵם י"ו פָּנִים לְכָל חַיָּה. וְהַכְּרוּבִים הַלָּלוּ הֵם דָּבָר הַמִּתְלַהֵט מִן הַחַר הַמִּתְהַפֶּכֶת זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת" הִיא חַיָּה שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיֵּשׁ לָהּ שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה פָּנִים וְהִיא מִדַּת דִּינוֹ. וְתֵן כָּל לִבְּךָ אֵיךְ קָרָאן "לַהַט" וְהוּא דָּבָר נָשׂוּא בַּחֶרֶב וְהַחֶרֶב נוֹשֵׂא אוֹתוֹ, כִּי כֵן חַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ אַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאוֹת נוֹשְׂאוֹת הַכְּבוֹד, הַכְּבוֹד נוֹשֵׂא אוֹתָן. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי רְמוּזוֹת הֵן בְּאַרְבַּע אוֹתִיּוֹת שֶׁבַּשֵּׁם, שֶׁהֵן רֵאשִׁית הַשִּׂכְלִים, וְהַמַּעֲלָה הָעֶשְׂירִית נִרְמָז בַּיו"ד שֶׁבְּרֵאשִׁית הַשֵּׁם, וְהַנִּשְׁאָר בַּשֵּׁם כְּמִנְיַן הַפָּנִים שֶׁיֵּשׁ לְכָל הַחַיָּה הַמְּגִנִּים עָלֶיהָ מִפְּנֵי הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה פָּנִים. וְנִכְרְתוּ לָנוּ בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב בָּהּ "עֵץ חַיִּים הִיא" שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה בְּרִיתוֹת כְּנֶגְדָּם, שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה בִּבְרִית מִילָה וְשֶׁלֹּשׁ בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה, וְעִמָּהֶם אָנוּ נִצּוֹלִים מֵחַרְבּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ, הוּא מִדַּת דִּינוֹ שֶׁל מַעְלָה, שֶׁעָלֶיהָ נֶאֱמַר: "הִיא מִתְהַלֶּכֶת בֵּין הַחַיּוֹת".

פרק ד

פסוק א

וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ. אַחַר שֶׁרָאָה שֶׁנִּטְרַד מִגַּן עֵדֶן בְּחֶטְאוֹ וְנִקְנְסָה עָלָיו מִיתָה וְלֹא יִחְיֶה לְעוֹלָם, הֻצְרַךְ לְהִזְדַּוֵּג עִם חַוָּה לְקִיּוּם הַמִּין לְהַשְׁאִיר אָדָם אַחֲרָיו. וְדַע כִּי הַתַּשְׁמִישׁ בִּלְשׁוֹן הַתּוֹרָה נִקְרָא "יְדִיעָה", וְהַטַּעַם לְפִי שֶׁהַזֶּרַע בָּא מִן הַמֹּחַ שֶׁהוּא מְקוֹם הַחָכְמָה וְהַדַּעַת. וְעוֹד, תַּאֲוַת הַתַּשְׁמִישׁ הָיְתָה סִבָּתָהּ עֵץ הַדַּעַת, וְלָכֵן נִקְרָא בְּשֵׁם "יְדִיעָה".

פסוק ב

וְקַיִן הָיָה. רָאוּי שֶׁיֵּאמַר "וַיְהִי קַיִן עוֹבֵד אֲדָמָה" כְּשֵׁם שֶׁאָמַר "וַיְהִי הֶבֶל", וּמַה שֶּׁחִלֵּק בֵּינֵיהֶם לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה עִנְיָנָם שָׁוֶה אֲבָל הָיוּ שְׁנֵי הֲפָכִים, זֶה צַדִּיק וְזֶה רָשָׁע. וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁהַטּוֹב וְהָרַע שֹׁרֶשׁ אֶחָד לָהֶם, שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב, שֶׁכֵּן אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה כֻּלּוֹ טוֹב וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ אֶחָד טוֹב וְאֶחָד רַע. וּמִטַּעַם זֶה נוֹכַל לְהַשִּׂיג סִימָנֵי הַיִּחוּד בִּבְרִיאַת אָדָם וְתוֹלְדוֹתָיו. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו מ"ה:ז'): "עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָל אֵלֶּה", הֻצְרַךְ לְהוֹסִיף "כָּל אֵלֶּה" כְּדֵי שֶׁלֹּא יִסְתַּפֵּק אָדָם בְּשִׁתֵּי רְשָׁיוֹת בְּרִאוֹתוֹ בָּעוֹלָם מִדּוֹת מִשְׁתַּנּוֹת, כִּי כֻּלָּן מִשֹּׁרֶשׁ אֶחָד, וּמִפִּי עֶלְיוֹן תֵּצֵא הָרָעוֹת וְהַטּוֹב. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שם): "אֲנִי ה'", אֲנִי הוּא הָאֶחָד אֲשֶׁר הַכֹּל מֵאִתִּי. וְעוֹד הֻצְרַךְ לוֹמַר "וְקַיִן הָיָה", לְרַמֵּז "כְּבָר הָיָה", וְהַכַּוָּנָה עַל כֹּחוֹ וְסִבָּתוֹ שֶׁהָיָה כְּבָר קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא אָדָם, וְהֶבֶל זֶה.

פסוק ג

מִפְּרִי הָאֲדָמָה. הָיָה לוֹ לְהָבִיא בְּכוּרִים מִפְּרִי הָאִילָן מִשִּׁבְעַת הַמִּינִים, אֲבָל יַגִּיד הַכָּתוּב פְּחִיתוּתוֹ וְצָרוּת עֵינוֹ כִּי הָיָה אִישׁ רַע עַיִן. וְזֶה שֶׁלֹּא אָמַר "מֵרֹאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה" אֲבָל "מִפְּרִי הָאֲדָמָה" כְּלוֹמַר מִן הַפְּחוּת שֶׁבַּכֹּל, וְזֶרַע פִּשְׁתָּן הָיָה, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל. וְהַכְּתוּבִים יוֹרוּ כֵן, כִּי עַל כֵּן קִצֵּר בְּמִנְחָתוֹ שֶׁלֹּא הָיְתָה רְצוּיָה וְהָאֱרִיךְ בְּמִנְחָתוֹ שֶׁל הֶבֶל הָרְצוּיָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן" כִּי הֶבֶל הֵבִיא בְּכוּרִים מִדָּבָר הָרָאוּי לְקָרְבָּן, וְקַיִן הֵבִיא פֵּרוֹת שֶׁאֵינָם רְאוּיִים לְקָרְבָּן, וְלֹא בְּכוּרֵי פֵּרוֹת אֶלָּא פָּחוּת שֶׁבַּפֵּרוֹת. וְכֵן דָּרְשׁוּ בַּמִּדְרָשׁ: מָשָׁל לְעֶבֶד שֶׁאוֹכֵל אֶת הַבְּכוּרוֹת וּמְשַׁגֵּר לַמֶּלֶךְ אֶת הַסְּפִיפוֹת, כְּלוֹמַר הָאַחֲרוֹנוֹת. תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "וּבַקְטֹן כִּלָּה" "סְיֵף".

מִנְחָה לַה' הַמִּנְחָה הַזֹּאת הָיְתָה בְּיוֹם חֲמִשִּׁים לִבְרִיאַת עוֹלָם, בֵּין לְדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֵּין לְדִבְרֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה", רַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: בְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: בְּנִיסָן נִבְרָא הָעוֹלָם. וְאוֹמֵר שָׁם: הַכֹּל מוֹדִים בֵּין לְדִבְרֵי זֶה בֵּין לְדִבְרֵי זֶה לֹא עָשָׂה הֶבֶל קַיָּמָא בָּעוֹלָם אֶלָּא חֲמִשִּׁים יוֹם.

וּמִמַּה שֶּׁהִקְפִּידוּ שְׁנֵי חֲכָמִים הָאֵלֶּה עַל חֲמִשִּׁים יוֹם יָצָא לָנוּ טַעַם לָמָּה שֶׁנִּצְטַוֵּינוּ בַּתּוֹרָה לְהַקְרִיב מִנְחָה בְּיוֹם הָעֲצֶרֶת, כְּנֶגֶד קַיִן וְהֶבֶל שֶׁהִקְרִיבוּ מִנְחָה בְּיוֹם חֲמִשִּׁים, כִּי מִתּוֹךְ אוֹתָהּ הַמִּנְחָה תִּתְבָּרֵר אֲמִתַּת הַנְּבוּאָה, וְהוּא שֶׁכָּתוּב "וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן", וְתִתְבָּרֵר הַהַשְׁגָּחָה, גַּם הָעֹנֶשׁ וְהַשָּׂכָר, הַכֹּל נִכְלָל שָׁם.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן מִכָּאן עַל נִפְלְאוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, אֵיךְ הוּא מְדַקְדֵּק בִּנְתִינַת הָעֹנֶשׁ וְהַשָּׂכָר, כִּי לֹא יִשָּׂא פְּנֵי אִישׁ שֶׁלֹּא יַעֲנִישֶׁנּוּ וְלֹא יְקַפֵּח אֶת שְׂכָרוֹ שֶׁלֹּא יִגְמְלֶנּוּ, שֶׁהֲרֵי הֶבֶל שֶׁנֶּהֱרַג בְּיוֹם חֲמִשִּׁים קִבֵּל שְׂכָרוֹ, וְנִתְעַלָּה מִשָּׁה לְקַבֵּל הַתּוֹרָה בְּיוֹם חֲמִשִּׁים. וְקַיִן שֶׁהָרַג בְּיוֹם חֲמִשִּׁים נִתְקַלֵּל בּוֹ בַּיּוֹם, וְכֹחוֹ שֶׁהוּא יֵצֶר הָרַע עָתִיד לֵיעָנֵשׁ וּלְהִתְבַּטֵּל מִן הָעוֹלָם בְּיוֹם חֲמִשִּׁים דְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁכָּתוּב בּוֹ (תהילים צ׳:ד׳): "כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל" וְגוֹ'. וְהַכֹּל מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ, אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל חָי וּמַעֲנִישָׁם וְגוֹמְלָם כְּרְצוֹנוֹ, וְהַכֹּל מִשְׁפָּט, כִּי לוֹ הַפֶּלֶס וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט. וּמִזֶּה מָנְעָה הַתּוֹרָה חָמֵץ בְּקָרְבַּן מִנְחָה, שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רֶמֶז לְיֵצֶר הָרַע, וְאָמַר הַכָּתוּב בְּכָל מָקוֹם: "לֹא תֵאָפֶה חָמֵץ", אֲבָל בְּיוֹם חֲמִשִּׁים צִוָּה בְּפֵרוּשׁ (ויקרא ט״ו): "חָמֵץ תֵּאָפֶינָה", מִפְּנֵי שְׁיּוֹם חֲמִשִּׁים שֶׁל עֲצֶרֶת הוּא כְּנֶגֶד הַיּוֹבֵל הַגָּדוֹל אֲשֶׁר לָעוֹלָם, שֶׁיֵּעָקֵר יֵצֶר הָרַע וְיֹאבַד זִכְרוֹ, וְהָבֵן זֶה.

פסוק ד

וַיִּשַׁע ה'. פָּנָה וְהִשְׁגִּיחַ בּוֹ, שֶׁיָּרְדָה אֵשׁ וְלִחֲכָה מִנְחָתוֹ, כְּעִנְיַן בַּקָּרְבָּנוֹת הַמִּתְקַבְּלִים, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים כ׳:ד׳): "יִזְכֹּר כָּל מִנְחֹתֶיךָ וְעוֹלָתְךָ יְדַשְּׁנֶה סֶלָה", וְלֹא עָשָׂה כֵּן בְּשֶׁל קַיִן.

פסוק ה

וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו. קַיִן וְהֶבֶל יָדְעוּ סוֹד הַקָּרְבָּנוֹת וְהִקְרִיבוּ קָרְבָּן לְשֵׁם הַמְיֻחָד יִתְבָּרַךְ. וְעַד עַתָּה הִזְכִּיר הַכָּתוּב "אֱלֹהִים" אוֹ "ה' אֱלֹהִים", אֲבָל עַתָּה בְּעִנְיַן הַקָּרְבָּן הִזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיֻחָד וְאָמַר "מִנְחָה לַה'", וְכַאֲשֶׁר הִקְרִיבוּ שְׁנֵיהֶם, מִנְחָתוֹ שֶׁל הֶבֶל נִתְקַבְּלָה וְשֶׁל קַיִן לֹא נִתְקַבְּלָה, אָז נִסְתַּפֵּק קַיִן בְּעִנְיַן הָעֹנֶשׁ וְהַשָּׂכָר, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּרַר לוֹ הָעִנְיָן, כִּי כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מִתְנַהֵג עַל פִּי הָעֹנֶשׁ וְהַשָּׂכָר. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר לוֹ:

פסוק ז

הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב מַעֲשֶׂיךָ **שְׂאֵת** כְּלוֹמַר אֶשָּׂא פָּנֶיךָ, מִלְּשׁוֹן (במדבר ו׳:כ״ו): "יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ". וְאָמַר לוֹ כֵּן כְּנֶגֶד "וַיִּפְּלוּ פָּנָיו".

וְאִם לֹא תֵּיטִיב מַעֲשֶׂיךָ, לְפֶתַח הַקִּבּוּרָה שֶׁלְּךָ תִּמְצָא הַחֵטְא רֹבֵץ, כְּלוֹמַר תֵּכֶף הִפָּרֵדְךָ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה תִּהְיֶה נֶעֱנָשׁ בְּעוֹלָם הַנְּשָׁמוֹת. אוֹ יִהְיֶה "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ" רֶמֶז לְדִין חִבּוּט הַקֶּבֶר. "וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ", שֶׁל יֵצֶר הָרַע. "וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ", אִם תִּרְצֶה, בַּיֵּצֶר הַטּוֹב. וְהוּא שֶׁאָמַר שֶׁהַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ט׳:ט״ו): "וּמִלֵּט הוּא אֶת הָעִיר בְּחָכְמָתוֹ", וְהוּא שֶׁאָמַר (שם): "עִיר קְטַנָּה וַאֲנָשִׁים בָּהּ מְעָט וּבָא אֵלֶיהָ מֶלֶךְ גָּדוֹל וְסָבַב אֹתָהּ וּבָנָה

עֲלֵיהֶ מְצוּדִים גְּדֹלִים וּמָצָא בָהּ אִישׁ מִסְכֵּן חָכָם וּמִלֵּט הוּא אֶת הָעִיר בְּחָכְמָתוֹ". קָרָא גּוּף הָאָדָם "עִיר קְטַנָּה", כִּי כֵן נִקְרָא "עוֹלָם קָטָן", "וַאֲנָשִׁים בָּהּ מְעָט" הֵם חֶמְדַּת הַגּוּף וְנֶפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה, וּקְרָאָן "מְעָט" לְפִי שֶׁהַתַּאֲוֹת רַבּוֹת וְהַשָּׂגָתוֹ אוֹתָן מְעַט. וּ"מֶלֶךְ גָּדוֹל" הוּא יֵצֶר הָרָע, שֶׁיֵּשׁ לוֹ עוֹזְרִים הַרְבֵּה, וְהֵם כֹּחוֹת הַתַּאֲוֹת כְּמֶלֶךְ שֶׁרַבּוּ חֵילוֹתָיו. "וְסָבַב אֹתָהּ", עַל שֵׁם שֶׁהוּא מַקִּיף אֶת הַגּוּף מִבַּיִת וּמִחוּץ בְּמַחְשָׁבוֹת רָעוֹת וּבְמַעֲשִׂים רָעִים, וְהֵם הַמְצוֹדִים הַגְּדֹלִים שֶׁבָּהֶם נִכְשָׁל הָאָדָם. "אִישׁ מִסְכֵּן חָכָם", הוּא הַיֵּצֶר הַטּוֹב, וְהוּא הַשֵּׂכֶל, וּקְרָאוֹ "מִסְכֵּן" לְפִי שֶׁעוֹזְרָיו מוּעָטִים וְהַכֹּל כְּנֶגְדּוֹ וְהַכֹּל שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י"ט:ז'): "כָּל אֲחֵי רָשׁ שְׂנֵאֻהוּ". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (קהלת ט':ט"ו): "וְאָדָם לֹא זָכַר אֶת הָאִישׁ הַמִּסְכֵּן הַהוּא", וְאָמַר גַּם כֵּן (שם): "וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה וּדְבָרָיו אֵינָם נִשְׁמָעִים". "וּמִלֵּט הוּא אֶת הָעִיר בְּחָכְמָתוֹ". הוּא הַיֵּצֶר הַטּוֹב, וְהוּא הַשֵּׂכֶל, שֶׁעִם הֱיוֹת יֵצֶר הָרָע מֶלֶךְ גָּדוֹל וְיֵשׁ לוֹ עוֹזְרִים הַרְבֵּה, כֵּיוָן שֶׁאֵין עִקַּר פְּעֻלּוֹתָיו כִּי אִם לְאַמֵּת הַשֶּׁקֶר וּלְשַׁקֵּר הָאֱמֶת הִנֵּה נִפְילָתוֹ קְרוֹבָה בְּיַד הַמִּסְכֵּן הֶחָכָם, לְפִי שֶׁמְּעַט מִן הָאֱמֶת יְנַצַּח הַרְבֵּה מִן הַשֶּׁקֶר כְּשֵׁם שֶׁמְּעַט מִן הָאוֹר יְנַצַּח הַרְבֵּה מִן הַחֹשֶׁךְ. זֶהוּ "וּמִלֵּט הוּא אֶת הָעִיר בְּחָכְמָתוֹ".

וַיֵּרָא לִי שֶׁחָטָא קַיִן בִּשְׁלֹשָׁה עִנְיָנִים. הָאֶחָד, כִּי לֹא הֶאֱמִין בַּה' כַּאֲשֶׁר בֵּרַר לוֹ בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה אֱמִתַּת עִנְּשׁ וְשָׂכָר, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר:

פסוק ח

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו. כְּדַעַת תַּרְגּוּם הַיְרוּשַׁלְמִי בּוֹ, שֶׁאָמַר לוֹ: "לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן וְלֵית עוֹלָם אָחֳרָן".

וְהַשֵּׁנִי, שֶׁהָרַג אָחִיו, וְהוּא שֶׁאָמַר: **וַיָּקָם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ**. הַשְּׁלִישִׁי, כְּשֶׁשָּׁאַל לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא —

פסוק ט

אַי הֶבֶל אָחִיךְ הֵעֵז פָּנָיו כְּנֶגְדּוֹ וְהֵשִׁיב: **לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי**, דִּבֶּר עִמּוֹ כְּגוֹנֵב דַּעַת עֶלְיוֹן. וְעַל כֵּן נִתְקַלֵּל בְּשֶׁלֹשׁ קְלָלוֹת הוּא שֶׁאָמַר לוֹ.

פסוק י

קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ. דרשו רז"ל דמו ודם זרעיותיו. והמדרש הזה רומז לתחיית המתים, שכיון שמת לא היו התולדות בכחו והיכן הוא דם זרעיותיו, אבל הענין רומז לתחיית המתים בסוף. או ירמוז דם זרעיותיו אל הענין הנודע בקבלה אשר עליו אמר הכתוב בשת תחת הבל. והנה ענשו של קין מדה כנגד מדה הוא חשב להכרית זרע אחיו ונכרת הוא וזרעו במבול.

פסוק יא

אָרוּר אָתָּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ. אֵרְרוֹ מִן הָאֲדָמָה שֶׁלֹּא תִתֵּן הִיא מֵעַצְמָהּ כֹּחָהּ אֵלָיו. וְהַשֵּׁנִי שֶׁאַף כְּשֶׁיִּטְרַח הוּא בָּאֲדָמָה לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ לֹא תִתֵּן כֹּחָהּ אֵלָיו כְּבַתְּחִלָּה, זֶהוּ אָמְרוֹ:

פסוק יב

כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה וְגוֹ'. וְהַשְּׁלִישִׁי שֶׁאָמַר לוֹ: **נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ**, שֶׁיִּהְיֶה מְטֻלְטָל וְגוֹלֶה בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת, לֹא יָנוּחַ וְלֹא יִשְׁקֹט בְּמָקוֹם אֶחָד לְעוֹלָם, וְהֶעֱנִישׁוֹ בְּגָלוּת כְּדִין רוֹצֵחַ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל קַיִן וְהֶבֶל יֵשׁ בִּשְׁמָם הִתְעוֹרְרוּת וְרֶמֶז לְעִנְיָן הֲוָיָה וְהֶפְסֵד, כִּי הֵם אַחִים סְמוּכִים זֶה לָזֶה. וְקַיִן רֶמֶז לְקִנְיַן הָעוֹלָם הַזֶּה, וְהֶבֶל רֶמֶז לְמִי שֶׁדַּעְתּוֹ שְׁפֵלָה וּמַהְבִּיל אוֹתוֹ הַקִּנְיָן. וְכֵן הָיְתָה מְנֻחָתוֹ הַצֹּאן שֶׁהִיא שְׁפֵלָה מִכָּל בַּעֲלֵי חַיִּים וְעַל כֵּן דָּבַק בּוֹ רָצוֹן ה' יִתְבָּרַךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּשַׁע ה' אֶל הֶבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ". וְהָיְתָה מְנֻחָתוֹ שֶׁל קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה, כִּי הָיָה אוֹהֵב קִנְיָנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וַעֲבוֹדַת הַגּוּף שֶׁאֵין בּוֹ קַיָּמָא וְנִמְשָׁךְ אַחַר הַתַּאֲווֹת הַגּוּפָנִיּוֹת, וְעַל כֵּן לֹא חָל עָלָיו רְצוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה". הַמַּהְבִּיל הַזֶּה נֶהֱרָג, כִּי אֵינֶנּוּ חוֹשֵׁשׁ לְעִסְקֵי הָעוֹלָם וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה עִקָּר. וְהָאוֹהֵב קִנְיָנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה נִתְקַלֵּל, וְאָמַר לוֹ: "נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ", כִּי כֵן "אוֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף", וְהוֹלֵךְ וּמִטַּלְטֵל מִמָּקוֹם לְמָקוֹם בַּיַּמִּים וּבַמִּדְבָּרוֹת בְּמָקוֹם גְּדוֹדֵי חַיּוֹת וְלִסְטִים, וְאֵין לוֹ מְנוּחָה אֶפִלּוּ שָׁעָה אַחַת אֲבָל כָּל יָמָיו מַכְאוֹבִים. וְהָעִנְיָן הַזֶּה רָמַז שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּסֵפֶר קֹהֶלֶת, הוּא שֶׁאָמַר (קהלת ב':ג'): "תַּרְתִּי בְלִבִּי לִמְשׁוֹךְ בַּיַּיִן אֶת בְּשָׂרִי", וְאָמַר (שם) "הִגְדַּלְתִּי מַעֲשָׂי בָּנִיתִי לִי בָּתִּים גּוֹ' קָנִיתִי עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת גּוֹ' כָּנַסְתִּי לִי גַּם כֶּסֶף וְזָהָב", וְזֶה כּוֹלֵל כָּל קִנְיָנֵי הָעוֹלָם וְהַשָּׁגָתוֹ, וְזֶהוּ כְּנֶגֶד קַיִן, כִּי הַכֹּל דָּבָר בָּטֵל וְהַכֹּל שֶׁב אֶל הֶעָפָר, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה". וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם עִנְיָן עָשְׂרוֹ בְּכָל קִנְיָנֵי הָעוֹלָם, הִזְכִּיר אַחֲרָיו: "וּפָנִיתִי אֲנִי בְּכָל מַעֲשַׂי שֶׁעָשׂוּ יָדַי וּבֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי לַעֲשׂוֹת וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ", הֲרֵי שֶׁהִתְעוֹרֵר עַל עִנְיַן קַיִן וְהֶבֶל הַנִּרְמָז בּוֹ הֲוָיָה וְהֶפְסֵד. וְאַחַר כָּךְ חָתַם סִפְרוֹ בְּיִרְאַת הַשֵּׁם שֶׁהוּא עִקַּר הַתּוֹרָה וְהַמְּצוֹת, כְּנֶגֶד שֵׁת שֶׁהָיָה עִקַּר הַבָּנִים, שֶׁמִּמֶּנּוּ הִשְׁתַּת הָעוֹלָם. וְרָאוּי הָיָה עִנְיָן זֶה שֶׁיִּהְיֶה נִרְמָז בִּשְׁמוֹת בְּנֵי אָדָם הַנּוֹלָדִים בָּעוֹלָם רִאשׁוֹנָה.

(שייך לעיל פסוק י) **קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ**. דָּרְשׁוּ רז"ל: דָּמוֹ וְדַם זַרְעִיּוֹתָיו. וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה רוֹמֵז לְתְחִיַּת הַמֵּתִים, שֶׁכֵּיוָן שֶׁמֵּת לֹא הָיוּ הַתּוֹלָדוֹת בְּכֹחוֹ, וְהֵיכָן הוּא דַּם זַרְעִיּוֹתָיו? אֲבָל הָעִנְיָן רוֹמֵז לִתְחִיַּת הַמֵּתִים בַּסּוֹף. אוֹ יִרְמֹז דַּם זַרְעִיּוֹתָיו אֶל הָעִנְיָן הַנּוֹדָע בַּקַּבָּלָה אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר הַכָּתוּב בְּשֵׁת "תַּחַת הֶבֶל", וְהִנֵּה עָנְשׁוֹ שֶׁל קַיִן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: הוּא חָשַׁב לְהַכְרִית זֶרַע אָחִיו וְנִכְרַת הוּא וְזַרְעוֹ בַּמַּבּוּל.

פסוק יד

וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "מִפָּנֶיךָ" מִמָּקוֹם שְׁכִינָתְךָ, כְּלוֹמַר מִמָּקוֹם שֶׁמִּתְרָאִים שָׁם אֶת פְּנֵי הָאָדוֹן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וְזֶה יוֹרֶה כִּי אָדָם הָרִאשׁוֹן נִתְיַשֵּׁב בְּהַר הַמּוֹרִיָּה וְשָׁם הָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו. וְיֹאמַר הַכָּתוּב: הֵן גֵּרַשְׁתָּ אוֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה הַקְּדוֹשָׁה כְּדֵי שֶׁאֶסָּתֵר מִפָּנֶיךָ, שֶׁכָּל מִי שֶׁנִּתְגָּרֵשׁ מִמֶּנּוּ נִקְרָא נִסְתָּר מִפָּנָיו כִּי הוּא בִּרְשׁוּת אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְכֵן הִזְכִּיר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמואל א כ"ו:י"ט): "כִּי גֵרְשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה' לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים".

אוֹ יֹאמַר "וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר", הֲלֹא גָּזַרְתָּ עָלַי שֶׁתַּסְתִּיר אֶת פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי כְּשֶׁאָמַרְתָּ לִי "נָע וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ", כִּי הַטַּלְטוּל וְהַגָּלוּת לְיָחִיד אוֹ לְעַם יוֹרֶה עַל הֶסְתֵּר פָּנִים כְּמִי שֶׁהוּא בִּלְתִּי מֻשְׁגָּח מִבְּעָלָיו, וְאִם כֵּן בַּמֶּה אֲנִי בָּטוּחַ וְאֵיפֹה תִּקְוָתִי, הֲרֵי אֲנִי הֶפְקֵר לַכֹּל.

וְהָיָה כָּל מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי. הָיָה מְפַחֵד מִקְּלָלַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהָיָה יוֹדֵעַ כִּי מְבָרְכָיו יִירְשׁוּ אֶרֶץ וּמְקֻלָּלָיו יִכָּרֵתוּ, וְעַל כֵּן הָיָה יָרֵא לְנַפְשׁוֹ מִן הַמִּכְשׁוֹל וְהַמַּגֵּפָה פֶּן יְמִיתוּהוּ הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת.

פסוק יז

וַיְהִי בּוֹנֶה עִיר. לֹא בָּנָה לְעַצְמוֹ רַק לִבְנוֹ, כִּי הוּא אֵין לוֹ עִיר וּמוֹשָׁב בָּאָרֶץ. וּמִפָּנֵי שֶׁנִּתְקַלֵּל מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לֹא יַצְלִיחַ, הִזְכִּיר בּוֹ "וַיְהִי בּוֹנֶה עִיר", לְהוֹרוֹת כִּי כָּל יָמָיו הָיָה בּוֹנֶה הָעִיר, וְעַל כֵּן לֹא אָמַר "וַיִּבֶן עִיר" אֶלָּא "וַיְהִי בּוֹנֶה עִיר". וְנִכְתְּבוּ תּוֹלְדוֹת קַיִן וּמַעֲשָׂיו לְהוֹרוֹת וּלְהוֹדִיעַ כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֶרֶךְ אַפַּיִם וְהֶאֱרִיךְ לוֹ, כִּי הוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים, כֵּן פֵּירֵשׁ הָרַב רַבִּי מֹשֶׁה בֶּן רַבִּי נַחְמָן ז"ל.

פסוק כב

וְצִלָּה גַם הִיא. שֶׁלֹּא הָיְתָה בַּת לֵידָה רַק מְיֻחֶדֶת לוֹ לְתַשְׁמִישׁ וְיוֹשֶׁב בְּצִלָּהּ תָּמִיד, יָלְדָה גַּם הִיא עַל כָּרְחוֹ, כִּי רָצָה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְהוֹצִיא מִמֶּנָּה זֶרַע, וְלֹא הוֹעִיל לָמֶךְ בְּמַעֲשָׂיו וְיָצָא מִמֶּנּוּ "לוֹטֶשׁ כָּל חֹרֶשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל".

לוֹטֶשׁ כָּל חֹרֶשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל. טַעַם הַכָּתוּב "לוֹטֶשׁ וְחוֹרֵשׁ כָּל נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל", כְּלוֹמַר מְחַדֵּד וּמְצַחְצֵחַ כְּלֵי אֻמָּנוּת. וּמִלַּת "נְחֹשֶׁת" בַּמָּקוֹם הַזֶּה הוּא הַנִּקְרָא "אציר" שֶׁחִבּוּרוֹ עִם הַבַּרְזֶל עוֹלֶה יָפֶה, שֶׁנּוֹהֲגִים הָאֻמָּנִים אֶצְלֵנוּ בַּסַּכִּינִים הַקְּטַנִּים שֶׁהֵן מִנְּחֹשֶׁת הַנִּקְרָא "אציר" וּמֵעֹרֶב בְּבַרְזֶל. אֲבָל הַנְּחֹשֶׁת הַנִּקְרָא "אראם" אֵין חִבּוּרוֹ עִם הַבַּרְזֶל עוֹלֶה יָפֶה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "כֻּלָּם סָרֵי סוֹרְרִים הֹלְכֵי רָכִיל נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל כֻּלָּם מַשְׁחִיתִים הֵמָּה", וְזֶה יִקָּרֵא "אראם", לְפִי שֶׁהַנָּבִיא הָיָה מוֹכִיחָם וּמְגַנֶּה אוֹתָם בְּמִדַּת הָרְכִילוּת, כִּי הָיוּ מִתְלַחֲשִׁין זֶה עִם זֶה בִּרְכִילוּת וְיִקְרֶה לָהֶם כְּמִקְרֶה הַנְּחֹשֶׁת וְהַבַּרְזֶל, כִּי אוֹתוֹ הַחִבּוּר אֵין סוֹפוֹ לָבֹא לִפְעֻלָּה טוֹבָה כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִפְעֹל מִן הַנְּחֹשֶׁת וְהַבַּרְזֶל, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְשׁוּם

אֲמַן שֶׁיֵּעָשֶׂה כְּלִי מִתַּעֲרֻבְתָּם כִּי הַכֹּל הוֹלֵךְ לְאִבּוּד, וְעַל כֵּן סִיֵּם הַכָּתוּב "כֻּלָּם מַשְׁחִיתִים הֵמָּה". וְעוֹד תִּמְצָא בְּעִנְיַן נְחֹשֶׁת זֶה הַנִּקְרָא "אראם" כִּי אִם תְּעָרְבֶנּוּ עִם הַבַּרְזֶל, מִלְּבַד שֶׁלֹּא יִתָּכֵן לַעֲשׂוֹת מִזֶּה שׁוּם פְּעֻלָּה, לֹא יוּכַל לְהַבְדִּיל זֶה מִזֶּה כְּמוֹ שֶׁיְּבַדִּילוּ הָאֻמָּנִים הַכֶּסֶף מִן הַזָּהָב וְהַזָּהָב מִן הַכֶּסֶף. וּבָא הַכָּתוּב לְרַמֵּז בְּהוֹלְכֵי רָכִיל כִּי מִי שֶׁרָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ הָאֻמָּנוּת הַזֶּה, קָשֶׁה לְהַבְדִּיל וּלְהַפְרִישׁ מִמֶּנּוּ אוֹתוֹ הַמִּנְהָג הָרַע שֶׁכְּבָר הֶרְגַּל בּוֹ. וּמַה שֶּׁנִּקְרָא בִּלְשׁוֹן "נְחֹשֶׁת", הַשֵּׁם בְּעַצְמוֹ מוֹדִיעַ לָנוּ עִנְיָנוֹ. וְנִקְרְאוּ שְׁנֵיהֶם בְּשֵׁם "נְחֹשֶׁת" לְפִי שֶׁהוּא מֵעִנְיַן הַנְּסִיּוֹן, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית ל׳:כ״ז): "נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי ה׳ בִּגְלָלֶךָ", וְאֵין אֱמֶת בָּעוֹלָם יָכוֹל לְהַכִּירוֹ אִם הוּא "אציר" אוֹ בַּרְזֶל עַד יְבִיאֶנּוּ בְּמִבְחַן הַנְּסָיוֹן, וְאִם יִשָּׁבֵר יִוָּדַע שֶׁהוּא "אציר" וְאִם יִכָּפֵל וְלֹא יִשָּׁבֵר אָז יִוָּדַע שֶׁהוּא בַּרְזֶל.

וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: אִשְׁתּוֹ שֶׁל נֹחַ הָיְתָה, וְנִקְרֵאת כֵּן עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ מַעֲשֶׂיהָ נָאִים וּנְעִימִים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהִיא הָיְתָה אֵשֶׁת אַשְׁמְדַאי וְהַשֵּׁדִים נוֹלְדוּ מִמֶּנָּה. וְאַרְבַּע נָשִׁים הָיוּ אִמּוֹת הַשֵּׁדִים: לִילִית, וְנַעֲמָה, וְאַגְרַת, וּמַחֲלַת. וְיֵשׁ לָכָל אַחַת וְאַחַת מֵהֶן מַחֲנוֹת וְכִתּוֹת שֶׁל רוּחַ הַטֻּמְאָה, אֵין מֵהֶם מִסְפָּר. וְאוֹמְרִים כִּי כָל אַחַת מוֹשֶׁלֶת בִּתְקוּפָה אַחַת מֵאַרְבַּע תְּקוּפוֹת שֶׁבַּשָּׁנָה, וּמִתְקַבְּצוֹת בְּהַר נִשְׁפֶּה קָרוֹב לְהָרֵי חֹשֶׁךְ. וְכָל אַחַת מוֹשֶׁלֶת בִּתְקוּפָתָהּ מִשְּׁעַת שְׁקִיעַת הַחַמָּה עַד חֲצוֹת לַיְלָה, הֵן וְכָל מַחֲנוֹתֵיהֶן. וְעַל כֵּלָּן מָשַׁל שְׁלֹמֹה, וּקְרָאָם "עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת" שֶׁהָיָה מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם כִּרְצוֹנוֹ. וְאַרְבַּע נָשִׁים אֵלּוּ נָשָׁיו שֶׁל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו הֵן, וְדֶגְמָתוֹ נָשָׂא עֵשָׂו אַרְבַּע נָשִׁים כְּדִמְפֹרָשׁ בַּתּוֹרָה. וְגַם רַבּוֹתֵינוּ ז״ל הֶאֱרִיכוּ בַּמִּדְרָשׁ בְּעִנְיַן אָדָם הָרִאשׁוֹן, שֶׁכָּל אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה שֶׁהָיָה נָזוּף בְּחֶטְאוֹ שֶׁהוֹלִיד רוּחִין וְשֵׁדִין וְלֵילִין וּמַזִּיקִין. וְזֹאת מַעֲלָה וּשְׁלֵמוּת בְּמִין הָאָדָם, שֶׁמִּמֶּנּוּ הָרוּחָנִיִּים שֶׁבְּגַלְגֵּלֵי הַיְסוֹדוֹת, גַּם מִמֶּנּוּ יֵשׁ רוּחָנִיִּים שִׁכְלִיִּים בַּמָּרוֹם, וְהֶבֶל זֶה.

פסוק כג

כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי. הֵבִיא לֶמֶךְ הַחֶרֶב וְהָרְצִיחָה בָּעוֹלָם, וּמַעֲשֵׂה אָבוֹת יַעֲשׂוּ בָנִים, כִּי הוּא בְּנוֹ שֶׁל קַיִן הָרוֹצֵחַ הָרִאשׁוֹן. וְהוֹלִיד שִׁלְשָׁה בָּנִים, הַבֵּן הַבְּכוֹר לִמְדָהוּ עִנְיַן הַמִּרְעֶה כְּפִי טִבְעֵי הַבְּהֵמוֹת. הַבֵּן הַשֵּׁנִי לִמְדָהוּ חָכְמַת הַנִּגּוּן. הַבֵּן הַשְּׁלִישִׁי לִמְדָהוּ כְּלֵי הַמִּלְחָמָה בַּחֲרָבוֹת וּבְרָמְחִים וְלִלְטוֹשׁ נְחֹשֶׁת. וְהַנָּשִׁים שֶׁלּוֹ הָיוּ מִתְפַּחֲדוֹת מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא יָמוּת בְּעֹנֶשׁ חֶטְאוֹ, לְפִי שֶׁהֵבִיא הָרְצִיחָה בָּעוֹלָם, וְעַל כֵּן הָיָה אוֹמֵר לָהֶן: וְכִי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי אוֹ יֶלֶד לְחַבֻּרָתִי, שֶׁעָשִׂיתִי בּוֹ כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה קַיִן? כַּוָּנָתוֹ לוֹמַר כִּי הָאָדָם יָכוֹל לַהֲרֹג בִּלֹּא חֶרֶב, וְאֵין הַחֶרֶב סִבַּת הָרְצִיחָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא הוֹצִיא בָּעוֹלָם אֱמָנוּתוֹ אֵין עָלָיו עֹנֶשׁ בָּזֶה, כִּי אֶפְשָׁר לְהָמִית בְּמִיתָה קָשָׁה מִן הַחֶרֶב.

פסוק כה

כִּי שָׁת לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל. הִסְתַּכֵּל אָמְרוֹ "זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל" כִּי הָיָה זֶרַע אַחֵר תַּחַת זֶרַע שֶׁנִּזְרַע מִמֶּנּוּ הֶבֶל, אִלּוּ לֹא נֶהֱרַג הֶבֶל לֹא נוֹלַד שֵׁת, וְזֶהוּ "תַּחַת הֶבֶל" בִּמְקוֹמוֹ מַמָּשׁ. וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב "נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ", שֶׁאִלּוּ אָמַר כֵּן לֹא הָיָה תַּחַת הֶבֶל מַמָּשׁ. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כָל עִנְיְנֵי מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית הֵם חָכְמוֹת, וּמִזֶּה הַצָּרְכוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת לְהוֹצִיא מִן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת רֶמֶז עַל מַשָּׂה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הוּא שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל: "בְּשַׁגַּם" זֶה מַשֶּׂה, "וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה", כִּי כֵן הָיוּ שְׁנוֹתָיו. מִלַּת מַשֶּׂה בְּעַצְמָהּ כּוֹלֶלֶת שִׁלְשָׁתָן: הֶבֶל, שֵׁת, מַשֶּׂה, וְהֶבֶן זֶה. וְיֵחַס הַזֶּרַע הַזֶּה לַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְפִי שֶׁהָיָה הֶבֶל גַּם שֵׁת בְּדִמּוּתוֹ וְצַלְמוֹ שֶׁל אָדָם הַנַּעֲשֶׂה בְּצֶלֶם אֱלֹהִים, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ שֵׁם אֱלֹהִים. וּבְאָמְרוֹ **"כִּי הָרָגוֹ קַיִן"** בֵּאֵר כִּי לֹא נִהְיָה שֵׁת לוּלֵי שֶׁהָרָגוֹ קַיִן לְהֶבֶל.

פרק ה

פסוק א

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי יִרְמֹז לְכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, כִּי כָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם, שֶׁאִם לֹא כֵן לָמָּה אָמַר "סֵפֶר", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אָדָם", כְּלִשּׁוֹן (בראשית כ"ה:ט"ז) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִשְׁמָעֵאל", (שם) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק", עַד כָּאן. וְיִתָּכֵן לוֹמַר בְּמִלַּת "סֵפֶר" שֶׁהִיא הַחָכְמָה, וְהוּא מִלְּשׁוֹן "סִפּוּר וּסְפָר וְסֵפֶר" הַנִּזְכָּר בְּסֵפֶר יְצִירָה שֶׁהֵם שֵׁמוֹת אֶל הַחָכְמָה הָעֶלְיוֹנָה. וַיַּגִּיד הַכָּתוּב "זֶה סֵפֶר", שֶׁהָיְתָה הַחָכְמָה רְאוּיָה שֶׁתִּהְיֶה תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל אָדָם, כִּי אֵין בָּנָיו שֶׁל אָדָם הַגּוּפִיִּים תּוֹלְדוֹתָיו הָעִקָּרִיִּים כִּי אִם סֵפֶר הַחָכְמָה, שֶׁהֲרֵי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם שֶׁיִּתְיַשֵּׁב עַל יְדֵי אֲחֵרִים, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר בֶּן עַזַּאי: וּמָה אֶעֱשֶׂה וְנַפְשִׁי חָשְׁקָה בַּתּוֹרָה, אֶפְשָׁר לָעוֹלָם שֶׁיִּתְקַיֵּם עַל יְדֵי אֲחֵרִים. וּבֵאֵר הַכָּתוּב עוֹד כִּי סֵפֶר זֶה שֶׁהוּא הַחָכְמָה רָאוּי הוּא שֶׁיִּתְיַחֵס אֶל הָאָדָם, לְפִי שֶׁבִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אוֹתוֹ. וְאֵימָתַי עָשָׂה אוֹתוֹ "בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם". וְהֶבֶן זֶה לָמָּה הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר אָדָם שְׁנֵי פְּעָמִים.

פסוק ב

זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם. הַנֶּפֶשׁ וְהַשֵּׂכֶל, כִּי הֵם הָעִקָּר בְּלִמּוּד הַחָכְמָה, כִּי הַגּוּף אֵינוֹ נֶחְשָׁב לִכְלוּם אֲבָל הוּא כְּלִי לָהֶם.

וַיְבָרֶךְ אֹתָם. בֵּרְכָם בְּרִבּוּי וְתוֹסֶפֶת חָכְמָה.

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם. כִּי אֵין הָאָדָם נִקְרָא אָדָם רַק בְּסִבַּת הַנֶּפֶשׁ וְהַשֵּׂכֶל, שֶׁאִלְמָלֵא הֵם נִמְשָׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמָה. וְאַחַר שֶׁהָיָה בְּצֶלֶם אֱלֹהִים הָיָה לוֹ לְהוֹלִיד בְּצַלְמוֹ וּבִדְמוּתוֹ, וְכֵן עָשָׂה, כִּי הוֹלִיד הַשֵּׂכֶל וְהַחָכְמָה אֲשֶׁר כִּנָּהוּ בְּ"שֵׁת", לְפִי שֶׁהַשֵּׂכֶל עִקַּר וְיסוֹד הַכֹּל מִלְּשׁוֹן "אֶבֶן שְׁתִיָּה", כְּשֵׁם שֶׁהָיָה שֵׁת בָּנוֹ עִקַּר כָּל הַתּוֹלָדוֹת וְרֹאשׁ לְכָל הַצַּדִּיקִים.

וְעוֹד נִרְאֶה לוֹמַר "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם", כִּי הַכַּוָּנָה עַל שֵׁת שֶׁיִּזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה. וּלְפִי שֶׁשְּׁנֵי הַבָּנִים שֶׁהָיוּ לוֹ, הָאֶחָד נֶהֱרַג וְהַשֵּׁנִי נִתְקַלֵּל, וְנִתְקַיֵּם זַרְעוֹ בְּשֵׁת, אָמַר עָלָיו: "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם", כִּי הוּא לְבַדּוֹ תּוֹלְדוֹתָיו הַחֲשׁוּבִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִגִּיד הַכָּתוּב עַד עַתָּה תּוֹלָדוֹת רַבּוֹת לְקַיִן, לֹא הָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל אָדָם כִּי אִם תּוֹלְדוֹת חַוָּה מֵרוֹכֵב הַנָּחָשׁ, הוּא סַמָּאֵל, וְהֵם חֲנוֹךְ וְעִירָד וְלֶמֶךְ. וּמֵהֶם חֲתוּמִים בְּשֵׁם אֵל כִּשְׁמוֹת הַמַּלְאָכִים, וְהֵם מְחוּיָאֵל וּמְתוּשָׁאֵל. וְעַל תּוֹלְדוֹת אֱלֶה שֶׁל קַיִן אָמַר הַכָּתוּב: "וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם", כִּי הָיוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים לֹא בְּנֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן. וְעַל זֶה דָּרְשׁוּ רז"ל: "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" – אֵלּוּ תּוֹלְדֹת אָדָם וְאֵין הָרִאשׁוֹנִים תּוֹלְדֹת אָדָם, וּמָה הֵן, אֱלֹהוֹת. כִּי לְכָךְ קְרָאָן אֱלֹהוֹת לְפִי שֶׁכֻּלָּן נוֹלְדוּ מִקַּיִן שֶׁנּוֹלַד מֵחַוָּה מִכֹּחַ אֵל נֶכֶר, וְהַבֵּן זֶה.

וּבַמִּדְרָשׁ "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם" לְמֶדְךָ שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּבְרָא אָדָם הֶעֱמִיד תּוֹלָדוֹת. "זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם", מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה גַּם כֵּן נִקְרֵאת "אָדָם" כִּי הִיא מִכְּלַל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי וְיֵשׁ לָהּ עִקָּר גָּדוֹל, וְכֵן כָּתוּב בְּפֵרוּשׁ: "כְּתִפְאֶרֶת אָדָם לָשֶׁבֶת בָּיִת". וְיֵשׁ לְךָ לִקְנוֹת לֵב בְּמִלּוֹת "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם", כִּי כֵן כָּתוּב: "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים", וְכָתוּב (דברי הימים א ד':כ"ג): "הֵמָּה הַיּוֹצְרִים", כִּי נִשְׁמַת הַזָּכָר מִן הַזָּכָר וְנִשְׁמַת הַנְּקֵבָה מִן הַנְּקֵבָה. וּמִטַּעַם זֶה נִזְדַּוֵּג לָהּ נָחָשׁ לְחַוָּה וְלֹא לְאָדָם, לְפִי שֶׁנִּשְׁמָתָהּ מִן הַמִּדָּה הַמְקֻבֶּלֶת מִצָּפוֹן שֶׁהוּא הַשְּׂמֹאל, וְזֶה שֶׁתִּמְצָא בְּסֵפֶר הַבָּהִיר בְּסוֹפוֹ, אָמַר הַנָּחָשׁ: הוֹאִיל וְנִשְׁמָתָהּ מִצַּד צָפוֹן אֲסִיתֶנָּה מְהֵרָה, עַד כָּאן.

פסוק ג

וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ. הַכָּתוּב הַזֶּה לְעֵד כִּי קַיִן לֹא הוֹלִידוֹ אָדָם וְלֹא הָיָה "בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ". וּפְרִישָׁתוֹ מִן הָאִשָּׁה מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מִיּוֹם שֶׁנִּבְרָא הָיָה לְסִבָּה כִּי הֶצְרֵךְ זְמַן כָּזֶה עַד שֶׁיִּוָּלְדוּ מִמֶּנּוּ וּמִמֶּנָּה הָרְאוּיִים לְהִוָּלֵד, וְאֵלּוּ הֵן רוּחִין וְשֵׁדִין וְלִילִין. וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ: כָּל אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה שֶׁפֵּרֵשׁ אָדָם מִן הָאִשָּׁה רוּחוֹת נְקֵבוֹת הָיוּ מִתְחַמְּמוֹת מֵאָדָם וְיוֹלְדוֹת זְכָרִים, וְרוּחוֹת זְכָרִים הָיוּ מִתְחַמְּמִין מִן הָאִשָּׁה וְיוֹלְדִים נְקֵבוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּנֹחַ שֶׁלֹּא הוֹלִיד עַד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וְהָיָה לְסִבָּה, שֶׁאִלּוּ הֶעֱמִיד תּוֹלָדוֹת בֶּן שִׁבְעִים אוֹ בֶן מֵאָה שָׁנָה הָיָה זַרְעוֹ וְזֶרַע זַרְעוֹ כְּלֶה קֹדֶם שֶׁיָּבֹא הַמַּבּוּל, וְעַל כֵּן כָּבַשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַעְיָנוֹ וְלֹא הוֹלִיד עַד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, כִּי הָיָה יָפֶת בְּנוֹ הַגָּדוֹל נֶעֱנָשׁ קֹדֶם בֹּא הַמַּבּוּל, וְלֹא הָיָה זוֹכֶה לְהִנָּצֵל בַּנֵּס הַגָּדוֹל הַהוּא. וְהוּא הַדִּין לִשְׁאָר הַדּוֹרוֹת שֶׁהֶאֱרִיכוּ יָמִים, שֶׁיֵּשׁ בְּכָל אֶחָד וְאֶחָד סִבָּה, אִלּוּ הָיִינוּ יוֹדְעִים וּמַשִּׂיגִים אוֹתָהּ.

וְדַע כִּי חֵלֶק הַכָּתוּב חַיֵּי הָרִאשׁוֹנִים בַּדּוֹרוֹת הָהֵם עַל שִׁלשָׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד, שֶׁהִזְכִּיר כַּמָּה שָׁנִים הָיוּ לוֹ לְאָדָם קֹדֶם שֶׁהוֹלִיד; הַשֵּׁנִי, אַחֲרֵי שֶׁהוֹלִיד אֶת פֶּלֶג; הַשְּׁלִישִׁי שֶׁכָּלַל אֶת כֻּלָּן. וְאוּלָם הַטַּעַם כְּנֶגֶד זְמַנּוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁהוּא נֶחְלָק לִשְׁלשָׁה חֲלָקִים, נַעֲרוּת בַּחֲרוּת זִקְנָה. **וַיֵּשׁ** לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן, כִּי הִזְכִּיר בְּכָל הַדּוֹרוֹת שֶׁמֵּאָדָם וְעַד נֹחַ בְּכָל אֶחָד מֵהֶם "וַיָּמֹת" וְלֹא הָיָה צָרִיךְ, כִּי כֵּיוָן שֶׁנִּזְקְנָסָה מִיתָה עַל אָדָם הָרִאשׁוֹן בְּיָדוּעַ שֶׁכָּל תּוֹלְדוֹתָיו מֵתוּ, כִּי הָעֲנָפִים נִפְסָדִים בְּהִפָּסֵד הַשֹּׁרֶשׁ. אֲבָל הָיָה הָעִנְיָן לְהַזְכִּיר בְּכָל אֶחָד מֵהֶם "וַיָּמֹת" לְפִי שֶׁהָיָה בֵּינֵיהֶם מִקְצָת צַדִּיקִים כְּמִתּוּשֶׁלַח וְכֵיוֹצֵא בּוֹ, וְאִלְמָלֵא שֶׁהוֹדִיעָנוּ הַכָּתוּב וְהִזְכִּיר בְּכָל אֶחָד מֵהֶם "וַיָּמֹת" הָיָה אָדָם חוֹשֵׁב שֶׁנִּגְזְרוּ בְּגִזֵרַת הַמַּבּוּל וְלֹא מֵתוּ עַל מִטָּתָן כְּמוֹת כָּל הָאָדָם. וּלְפִיכָךְ נָהַג בְּכֻלָּן מִנְהָג אֶחָד שֶׁהִזְכִּיר בְּכָל אֶחָד מֵהֶם "וַיָּמֹת", וּבְסֵדֶר תּוֹלְדוֹת נֹחַ שֶׁהֵם מִנֹּחַ וָאֵילָךְ לֹא הִזְכִּיר "וַיָּמֹת" כְּלָל, שֶׁכְּבָר עָבַר הַמַּבּוּל וּבְיָדוּעַ שֶׁמֵּתוּ מִיתַת עַצְמָן.

פסוק כג

וַיְהִי כָל יְמֵי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. הָיוּ כָּל יְמֵי חַיָּיו שס"ה שָׁנִים כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר, כִּי הַצַּדִּיק הַזֶּה יָדַע וְהִשְׂיג מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וְכוֹחוֹתָיו הָעֲצוּמִים, וְהִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ כִּי יֵשׁ סִבָּה עֶלְיוֹנָה עַל הַכֹּל וְנִדְבַּק בָּהּ. וּכְבָר הוֹדַעְתִּיךָ לְמַעְלָה כִּי יֵשׁ מְאוֹרוֹת לַמְּאוֹרוֹת וְכֻלָּן נִמְשָׁכִים מִן הָאוֹר הָעֶלְיוֹן אֲשֶׁר הַצַּדִּיק הַזֶּה זָכָה אֵלָיו. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "וַיְהִי", מַה שֶּׁלֹּא תִּמְצָא בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁלֹּא הִזְכִּיר בְּאֶחָד מֵהֶם אֶלָּא "וַיִּהְיוּ", כְּדֵי לְרַמֵּז שֶׁנִּתְעַלָּה בָּאוֹר הָעֶלְיוֹן שֶׁכָּתוּב בּוֹ "יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר". וּמְצִינוּ גַּם בְּמֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם כַּלָּשׁוֹן הַזֶּה, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר", וּמִזֶּה זָכָה לְאוֹר הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה עַל יָדוֹ, וְזָכָה לְקֶרוּן עוֹר פָּנִים, וְהֶבֵן זֶה.

פסוק כד

וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ אֶת הָאֱלֹהִים. מַעֲלַת מִדַּת הַהִתְהַלְּכוּת לֹא יִזְכֹּר רַק בַּצַּדִּיקִים, כְּגוֹן חֲנוֹךְ נֹחַ וְאַבְרָהָם, הוּא שֶׁהִזְכִּיר כָּאן בַּחֲנוֹךְ: "וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ", וּכְתִיב בְּנֹחַ (בראשית ו׳:ט׳): "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ", וּכְתִיב בְּאַבְרָהָם (בראשית י״ז:א׳): "הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי". וְכֻלָּן הִשִּׂיגוּ מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וְכוֹחוֹתָיו הַגְּדוֹלִים הַמּוֹרִים עַל שָׁלְטָנוּת אֲדוֹן הַכֹּל וְרוֹמְמוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁאֲנִי עָתִיד לִכְתֹּב בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם בְּפָסוּק "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ". וְהִנֵּה חֲנוֹךְ דָּבֵק בְּאוֹר עֶלְיוֹן שֶׁמִּמֶּנּוּ נִבְרְאוּ וְנִמְשְׁכוּ הַמְּאוֹרוֹת בְּיוֹם רְבִיעִי, וְהוּא נִזְכָּר בִּבְרֵאשִׁית חָמֵשׁ פְּעָמִים וְהִתְנוֹצֵץ לְשִׁבְעַת אוּרִים. וְכֵן חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תּוֹרָה הֵם נֶחֱלָקִים לְשִׁבְעָה. וּכְנֶגֶד שִׁבְעָה אוּרִים אֵלּוּ הָיְתָה הַמְּנוֹרָה בְּשִׁבְעָה קָנִים, וְהָיְתָה מִקְשָׁה רֶמֶז לְאַחְדוּת, וְשִׁבְעָה אוּרִים אֵלּוּ הֵם הַנִּקְרָאִים "צְרוֹר הַחַיִּים", וְהַצַּדִּיק הַזֶּה דָּבֵק בָּהֶם כִּי מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה', וְרָאוּי הָיָה לְכָךְ כִּי הָיָה שְׁבִיעִי לַדּוֹרוֹת וְהָיָה כְּנֶגֶד יוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁהוּא יוֹם הַחַיִּים שֶׁכָּלוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה, לְפִיכָךְ זָכָה לְחַיֵּי עַד.

וְהִנֵּה חֻצִי הַשֵּׁם הַזֶּה נִקְשָׁר עִם חֻצִי הַשֵּׁם שֶׁל מְטַטְרוֹן, כִּי מֵעוֹדוֹ הִשְׁתַּדֵּל לָדַעַת אוֹתוֹ וּלְהַשִּׂיג עִנְיָנוֹ עַד שֶׁהִשִּׂיגוֹ וְדָבַק בּוֹ נִשְׁתַּנָּה גּוּפוֹ וּשְׁמוֹ, כִּי נֶהְפַּךְ בְּשָׂרוֹ לְלַפִּיד אֵשׁ, וְנִקְרָא שְׁמוֹ מְטַטְרוֹן בִּשְׁמוֹ, כִּי הַדָּבֵק בַּדָּבָר נִקְרָא עַל שֵׁם הַדָּבָר שֶׁהוּא דָּבֵק בּוֹ, לְפִי שֶׁנַּעֲשָׂה כְּאִלּוּ הוּא וְהוּא אֶחָד.

וּמַה שֶּׁאָמַר **וְאֵינֶנּוּ** הוּא מִלְּשׁוֹן רז"ל: אָמַר לֵיהּ אֵין, שֶׁהוּא הוֹדָאַת הַדָּבָר וְקִיּוּמוֹ. וְכֵן בְּתַרְגּוּם מְדֻקְדָּק: "וְאִיתוֹהִי אֲרֵי לָא אָמִית יָתֵיהּ", וְהַלְקִיחָה הַזֹּאת לְתַגְמוּל גְּדוֹלָה וּמַעֲלָה שֶׁאֵין כָּמוֹהָ. וּמִכָּאן רָמַז לָנוּ עֵדֶן וּלְהִשָּׁאֲרוּת הַנֶּפֶשׁ וְשֶׁהִיא קַיֶּמֶת נִצְחִית. גַּם זֶה רְאֵיָה גְּדוֹלָה שֶׁאִלּוּלֵי לֹא חָטָא אָדָם הָיָה קַיָּם נִצְחִי לְעוֹלָם בְּגוּף וּבְנֶפֶשׁ. וְכֵן מָצִינוּ לְשׁוֹן לְקִיחָה גַּם כֵּן בְּאֵלִיָּהוּ, הוּא שֶׁכָּתוּב (מלכים ב ב): "אִם תִּרְאֶה אֹתִי לֻקַּח מֵאִתָּךְ".

פסוק כח

וַיּוֹלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ. חֶשְׁבּוֹן עֶשְׂרָה הוּא עִקַּר הָעוֹלָם וְקִיּוּמוֹ. וְהִנֵּה נֹחַ הָיָה עֲשִׂירִי לְאָדָם וְרָאוּי לְהִתְקַיֵּם בּוֹ הָעוֹלָם, וּלְפִי שֶׁהַדּוֹרוֹת הָהֵם הָיוּ עֲתִידִין לְהַמְּחוֹת בַּמַּבּוּל וְאֵין בָּהֶם קוֹרֵא בְּשֵׁם ה' זוּלָתִי נֹחַ, עַל כֵּן לֹא תִּמְצָא בְּכָלָם זִכְרוֹן בֵּן וְלֹא זִכְרוֹן שֵׁם עַד שֶׁבָּא נֹחַ וְהִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב: **"וַיּוֹלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ"**. וּמִלַּת "בֵּן" נִגְזֶרֶת מִ"בִּנְיָן" כִּי הָעוֹלָם נִבְנָה וְנִתְקַיֵּם. גַּם עִקַּר הַדָּבָר וְקִיּוּמוֹ נִקְרָא "שֵׁם", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י':ז'): "וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב", כִּי אֵין עִנְיַן רִקָּבוֹן נוֹפֵל עַל הַשֵּׁם, כִּי הַשֵּׁם אֵינוֹ דָּבָר, אֲבָל הַכַּוָּנָה עַל עַצְמוֹ וְעִקָּרוֹ שֶׁיִּשְׁלוֹט בּוֹ רִקָּבוֹן. **וּמַה** שֶּׁקָּרָא אֶת שְׁמוֹ "נֹחַ" הָיָה לוֹ לְקִרוֹתוֹ "מְנַחֵם" לְפִי הָעִנְיָן שֶׁאָמַר **"זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ"**, אֲבָל יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַמ"ם מוּבְלַעַת, וְעִקַּר הַשֵּׁם הוּא "נֹחַם", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (זכריה י"א:ז'): "לְאֶחָד קָרָאתִי נֹעַם וּלְאֶחָד קָרָאתִי חֹבְלִים". כִּי כֵן מִשְׁפַּט הַכְּתוּבִים בְּהַרְבֵּה שֵׁמוֹת לְקַצֵּר הַמִּלָּה. וְיִהְיֶה טַעַם הַקִּצּוּר כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה שֵׁם "נֹחַ" כּוֹלֵל "חֵן", כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'". וּמִפְּנֵי שֶׁהָיָה נֹחַ עֲשִׂירִי וְהָעֲשִׂירִי קֹדֶשׁ לַה' עַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ מִלַּת "זֶה", כִּלְשׁוֹן (שמות ט"ו:ב'): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", כְּלוֹמַר "זֶה יְנַחֲמֵנוּ" בִּזְכוּת "זֶה". וּלְפִי שֶׁמִּלַּת "זֶה" כּוֹלֶלֶת שְׁתֵּי כַּוָּנוֹת אֵלּוּ, נִכְתְּבוּ בְּמִלַּת "זֶה" שְׁנֵי טְעָמִים. וְאַל יְהֵא דָּבָר זֶה קַל בְּעֵינֶיךָ, שֶׁכָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ רְמִיזוֹת וְעִנְיָנִים שִׂכְלִיִּים נֶאֱמָרִים בְּהַשְׁגָּחָה גְּמוּרָה לְמִי שֶׁמִּתְבּוֹנֵן בְּסֵפֶר תּוֹרַת הָאֱלֹהִים. וְעַל זֶה דָּרְשׁוּ רז"ל שֶׁגַּם הַטְּעָמִים שֶׁבַּתּוֹרָה נִתְּנוּ מִסִּינַי, וְהוֹכִיחוּ זֶה מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (נחמיה ח':ח'): "וְשׂוֹם שֶׂכֶל וַיָּבִינוּ בַּמִּקְרָא", וְדָרְשׁוּ כֵן: "וְשׂוֹם שֶׂכֶל" אֵלּוּ הַפְּסוּקִים, "וַיָּבִינוּ בַּמִּקְרָא" אֵלּוּ פִּסְקֵי טְעָמִים.

פסוק ל

וַיְחִי לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה. תִּמְצָא בְּחֶשְׁבּוֹן מִכְנָן מֵאָדָם וְעַד נֹחַ אֶלֶף נ"ו שָׁנָה אִם אַתָּה מוֹנֶה שְׁנוֹת כָּל הַתּוֹלְדוֹת, שֶׁהֲרֵי אָדָם בֶּן ק"ל שָׁנָה כְּשֶׁהוֹלִיד לְשֵׁת, ק"ה שָׁנִים לְשֵׁת כְּשֶׁהוֹלִיד אֶת אֱנוֹשׁ, צ' שָׁנָה לֶאֱנוֹשׁ כְּשֶׁהוֹלִיד אֶת קֵינָן, ע' לְקֵינָן כְּשֶׁהוֹלִיד אֶת

מַהֲלַלְאֵל, ס״ה לְמַהֲלַלְאֵל כְּשֶׁהוֹלִיד לְיֶרֶד, קס״ב שָׁנִים לְיֶרֶד כְּשֶׁהוֹלִיד לַחֲנוֹךְ, ס״ה שָׁנִים לַחֲנוֹךְ כְּשֶׁהוֹלִיד לְמְתוּשֶׁלַח, קפ״ז שָׁנִים לְמְתוּשֶׁלַח כְּשֶׁהוֹלִיד לְלֶמֶךְ, קפ״ב שָׁנִים לְלֶמֶךְ כְּשֶׁהוֹלִיד לְנֹחַ, וְחֶשְׁבּוֹן זֶה עוֹלֶה בְּכֶוֵּן אֶלֶף נ״ו שָׁנָה שֶׁמֵּאָדָם וְעַד נֹחַ. וְאָדָם חַי תתק״ל שָׁנָה, אִם כֵּן לֹא רָאָהוּ נֹחַ, אֲבָל רָאָהוּ לֶמֶךְ אָבִיו, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁנּוֹלַד לֶמֶךְ הָיָה לוֹ לְאָדָם תתע״ד שָׁנִים, אִם כֵּן לְתַשְׁלוּם תתק״ל שָׁנִים שֶׁחַי אָדָם הֵם נ״ו שָׁנִים. הֲרֵי לְךָ כִּי לֶמֶךְ בֶּן נ״ו שָׁנָה כְּשֶׁרָאָה לְאָדָם הָרִאשׁוֹן.

פרק ו

פסוק ב

וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, ״בְּנֵי הָאֱלֹהִים״ הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים, לְפִי שֶׁהַשּׁוֹפְטִים נִקְרָאִים ״אֱלֹהִים״ כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות כ״ב:כ״ז): ״אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל״, וּמְתַרְגְּמִינַן ״דַּיָּנָא״. וְאָמַר הַכָּתוּב כִּי אוֹתָם בְּנֵי הַשּׁוֹפְטִים שֶׁהָיָה לָהֶם לַעֲשׂוֹת מִשְׁפְּטֵיהֶם, הָיוּ עוֹשִׂים הֶחָמָס עִם בְּנוֹת הָאָדָם בֵּין בְּאֹנֶס בֵּין בִּרְצוֹן. ״וַיִּקְחוּ מֵהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ״ זֶה הָיָה בְּאֹנֶס, וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר ״אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם״ זֶה הָיָה בִּרְצוֹן, כִּי הָיוּ בָּאִין עֲלֵיהֶן דֶּרֶךְ זְנוּת וְלֹא הָיָה הָעִנְיָן נוֹדָע עַד שֶׁהוֹלִידוּ לָהֶם בָּנִים, וְ״הַמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם״, כְּלוֹמַר הָיוּ מַכִּירִים הַבְּרִיּוֹת שֶׁאֵינָן מִבְּנֵי שְׁאָר הָאֲנָשִׁים כִּי אִם מִבְּנֵי הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים הָאֵלֶּה. וְאָמַר ״מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ״, כִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (ישעיה ס״ו:ג׳): ״גַּם הֵמָּה בָּחֲרוּ בְדַרְכֵיהֶם וּבְשִׁקּוּצֵיהֶם נַפְשָׁם חָפֵצָה״.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה ״בְּנֵי הָאֱלֹהִים״ כְּבָר נִתְבָּאֵר לְמַעְלָה, וּמִשָּׁם תְּבִינֵהוּ, כִּי כָּל עִנְיְנֵי מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית הֵם כְּפוּלִים וְהַכֹּל אֱמֶת.

פסוק ג

לֹא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם. מִלַּת ״יָדוֹן״ נִגְזָרָה מִן ״נִדְנָה״, הוּא שֶׁכָּתוּב (דניאל ז׳:ט״ו): ״אֶתְכְּרִית רוּחִי אֲנָא דָנִיֵּאל בְּגוֹ נִדְנָה״, וּפֵרוּשׁ ״נִדְנָה״ – תִּיק. וְנַרְתִּיק הַחֶרֶב נִקְרָא נִדְנָה וְיִקָּרֵא תִּיק. וְכֵן הַגּוּף תִּיק וּכְלִי לַנֶּפֶשׁ. וְעַל כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב: ״רוּחִי״ שֶׁהִיא הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁנָּתַתִּי מֵרוּחִי, לֹא יֵעָשֶׂה תִּיק בָּאָדָם לְעוֹלָם, כְּלוֹמַר לֹא יִתְקַיֵּם בּוֹ לְעוֹלָם, לְפִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְאוֹתוֹ הָרוּחַ.

וּבֵאֵר הַטַּעַם **בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר** שֶׁגַּם הָאָדָם הוּא בָּשָׂר כְּכָל בָּשָׂר הָרוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ כָּעוֹף וְכַבְּהֵמָה וְכַחַיָּה, כִּי רוּחִי שֶׁנָּתַתִּי בּוֹ הוּא הַשֵּׂכֶל, וְהֵם נִמְשָׁכִים אַחַר הַבָּשָׂר וְהַתַּאֲוֹת לֹא אַחַר הַשֵּׂכֶל.

וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה. כְּלוֹמַר וּמִפְּנֵי זֶה אַאֲרִיךְ לָהֶם אַפַּי וְאֶקְבַּע לָהֶם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה שֶׁיָּשׁוּבוּ בִּתְשׁוּבָה, וְאִם אֵינָם חוֹזְרִים בִּתְשׁוּבָה יֹאבְדוּ בַּמַּבּוּל. וְהַקְּמְחִי

פֵּירֵשׁ בְּשֵׁם אֲבִיו "לֹא יָדוֹן" מִגִּזְרַת מָדוֹן, יֹאמַר לֹא יִהְיֶה רוּחִי הַשְּׂכְלִי בְּמְרִיבָה עִם הָאָדָם עוֹד לְעוֹלָם, כִּי רוּחִי אֵין עִסְקוֹ בְּתַאֲווֹת וְהַגּוּף נִמְשָׁךְ אַחֲרֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר".

וְנִרְאֶה לִי בְּטַעַם הַמִּסְפָּר הַזֶּה, כִּי מִפְּנֵי שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ"א וְהוּא רוֹצֶה בְּקִיּוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם, לְכָךְ הִמְתִּין לָהֶם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, שֶׁמֵּאָה הוּא חֲמִישִׁית הַשָּׁנִים שֶׁל מַהֲלַךְ עֵץ הַחַיִּים, כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנְנוּ וְיָשׁוּבוּ. וְכֵן עֶשְׂרִים חֲמִישִׁית מֵאָה, וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַעֲנִישׁ עַד עֶשְׂרִים. וְכֵן לֶעָתִיד, שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ס"ה:כ"ב): "כִּי כִימֵי הָעֵץ יְמֵי עַמִּי". אֵינוֹ מַעֲנִישׁ עַד מֵאָה, וְהוּא שֶׁכָּתוּב: "כִּי הַנַּעַר בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת" וְגוֹ'. וְזֶה לְשׁוֹן "וְהָיוּ יָמָיו", כְּלוֹמַר כְּאֵלּוּ הַיּוֹם נוֹלְדִים וְרָטֻפַּשׂ בְּשָׂרָם מִנֹּעַר.

בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר. נִרְמַז כָּאן מֹשֶׁה וְכֵן מִנְיַן שְׁנוֹתָיו. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁלֹּא הָיָה נֹחַ רָאוּי לְהִנָּצֵל, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב (בראשית ו':ז'): "כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם", אֶלָּא שֶׁנִּצּוֹל בִּזְכוּת מֹשֶׁה שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ, וְזֶהוּ רֶמֶז "בְּשַׁגַּם".

פסוק ו

וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ מִלַּת "עָשָׂה" מוֹרָה עַל הָרְכָּבַת צוּרָה בְּגֹלֶם, כִּי הַצֶּלֶם הוּא הַצּוּרָה וְהַדְּמוּת הוּא הַגֹּלֶם, וְעַל כֵּן אָמַר: "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ". וּבְפָסוּק "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" אָמַר "בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ", הַזְכִּיר מִלַּת "בְּרִיאָה" בְּעִנְיַן הַצּוּרָה, וְהִזְכִּיר "עֲשִׂיָּה" בְּעִנְיַן הַדְּמוּת. וְאָמַר: "בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ" כְּלוֹמַר הִרְכִּיב הַצּוּרָה בַּגֹּלֶם. וְכֵיוָן שֶׁהַדְּמוּת פֵּרוּשׁוֹ גֹּלֶם, כְּשֶׁאָמַר: "בִּדְמוּת אֱלֹהִים" הוּא כְּמוֹ "עֶבֶד אֱלֹהִים", שֶׁהָעֶבֶד חוּץ מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן הָיָה מִתְנַחֵם עַל הַהַרְכָּבָה הַזֹּאת, לוֹמַר כִּי טוֹב הָיָה שֶׁתִּשָּׁאֵר צוּרָתָהּ בִּמְקוֹמָהּ וְשֶׁלֹּא תִּתְרַכֵּב עִם זֶה הַגֹּלֶם. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: נוֹחַ לוֹ לְאָדָם שֶׁלֹּא נִבְרָא. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ", לֹא אָמַר "עַל הָאָרֶץ" לְפִי שֶׁנִּשְׁתַּקְּעוּ בַּתַּאֲווֹת הַגּוּפָנִיּוֹת.

וְהִסְתַּכֵּל כַּוָּנַת שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁשִּׁבַּח הַצּוּרָה כְּשֶׁלֹּא הֻרְכְּבָה מֵעוֹלָם כְּלָל בַּגֹּלֶם, הוּא שֶׁאָמַר (קהלת ד':ג'): "וְשִׁבַּחַ אֲנִי אֶת הַמֵּתִים וְגוֹ' וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם אֶת אֲשֶׁר עֲדֶן לֹא הָיָה". וּכְבָר הִמְשִׁילוּ חַכְמֵי הַמֶּחְקָר שָׁלֹשׁ דְּרָכִים הַלְּלוּ: הָאַחַת, הַצּוּרָה שֶׁלֹּא הֻרְכְּבָה מֵעוֹלָם כְּלָל בַּגֹּלֶם, הִמְשִׁילוּהָ לְמֶלֶךְ יוֹשֵׁב בְּהֵיכָלוֹ; הַשְּׁנִיָּה, הַצּוּרָה שֶׁנִּפְרְדָה מִן הַגֹּלֶם, הִמְשִׁילוּהָ לְמֶלֶךְ שֶׁיָּצָא מִבֵּית הָאֲסוּרִים וְחָזַר לְמַלְכוּתוֹ; הַשְּׁלִישִׁית, הַצּוּרָה הַמֻּרְכֶּבֶת עֲדַיִן בַּגֹּלֶם, הִמְשִׁילוּהָ לְמֶלֶךְ חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִים. וְאֵין סָפֵק כִּי מַעֲלַת הַמֶּלֶךְ גְּדוֹלָה יוֹתֵר מְאֹד בָּרִאשׁוֹנָה מִבַּשְּׁנִיָּה וּבַשְּׁנִיָּה יוֹתֵר מִבַּשְּׁלִישִׁית. וְרָאוּי לְשְׁאוֹל בְּכָאן, אִם כֵּן שֶׁהָרִאשׁוֹנָה יוֹתֵר מְעֻלֶּה, לָמָּה הֻרְכַּב, וְלָמָּה יְשַׁבַּח הַכָּתוּב הַהַרְכָּבָה הַזֹּאת בַּחֲתִימַת מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית,

שֶׁאָמַר: "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", וְהַשֶּׁבַח הַזֶּה שֶׁשִּׁבֵּח אֶת הַכֹּל יְכוֹלוֹל גַּם הָרְכָבַת הַצּוּרָה בַּגֹּלֶם בָּאָדָם הַנִּבְרָא בְּיוֹם שִׁשִּׁי, וְאִם כֵּן אֵיךְ שִׁבַּח הַכָּתוּב הָרְכָבַת הַצּוּרָה בַּגֹּלֶם וְהִזְכִּיר בְּכֹלֶל "וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד", וְיָבֹא שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם לְשַׁבֵּחַ אוֹתָהּ כְּשֶׁלֹּא הֻרְכְּבָה בַּגֹּלֶם בְּהֵפֶךְ מִדִּבְרֵי מֹשֶׁה, וְאָמַר: "וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם אֵת אֲשֶׁר עֲדֶן לֹא הָיָה"? וּתְשׁוּבַת הַדָּבָר, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָרִאשׁוֹנָה יוֹתֵר מְעֻלֶּה מֵהַשְּׁתֵּיִם מִצַּד שֶׁלֹּא הִשִּׁיגָה צַעַר וְנֶזֶק וְלֹא נִדְבְּקָה אֶל הַגֹּלֶם, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁנִּדְבְּקָה אֶל הַגֹּלֶם וְנִבְדְּלָה מִמֶּנּוּ וְהִיא טְהוֹרָה כַּאֲשֶׁר בָּאָה, אָז נִתְפָּרְסְמָה מַעֲלָתָהּ וְנִבְחֲנָה כַּזָּהֹב. וְעַל כֵּן נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים מִתְאַוּוֹת לָשׁוּב לִמְקוֹמָן הָרִאשׁוֹן. וּמִפְּנֵי זֶה יְשַׁבַּח מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הַמֶּרְכָּבָה בָּזוֹ, כִּי הִיא מְשֻׁבַּחַת כְּשֶׁהִיא חוֹוֶרֶת טְהוֹרָה כְּשֶׁבָּאָה, לְפִי שֶׁהִצְלִיחָה בִּשְׁלִיחוּתָהּ. וְיִהְיֶה בֵּאוּר הַכָּתוּב כִּפְשׁוּטוֹ: "הָאָדָם בָּאָרֶץ" – הָאָדָם שֶׁבָּאָרֶץ. כִּי הַנֶּחָמָה הָיְתָה בַּעֲבוּר הָאָדָם לְחֻטְאוֹ. כַּיּוֹצֵא בּוֹ (ישעיהו ס"ב:ז'): "עַד יְכוֹנֵן וְעַד יָשִׂים אֶת יְרוּשָׁלַם תְּהִלָּה בָּאָרֶץ", בֵּאוּרוֹ "עַד יָשִׂים תְּהִלָּה אֶת יְרוּשָׁלַם שֶׁבָּאָרֶץ". וְכֵן כָּתוּב בְּפֵרוּשׁ (תהילים קכ"ב:ב'-ג'): "יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָהּ יַחְדָּו", יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה לְמַטָּה כְּעִיר שֶׁחֻבְּרָה לָהּ יַחְדָּו לְמַעְלָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיִּנָּחֶם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ", "וַיִּנָּחֶם ה'" הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן שֶׁבִּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת, "כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ", בַּעֲבוּר הָאָרֶץ הוּא שֶׁנִּחַם, כִּי הִיא הַגּוֹרֶמֶת.

וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "לֵב" בְּהַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ אֶלָּא מָשָׁל, וְהוּא הַדִּין בִּשְׁאָר הָאֲבָרִים הַגּוּפָנִיִּים שֶׁבָּאָדָם הַמְיֻחָסִים אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, כְּגוֹן: "פִּי ה'", "עֵינֵי ה'", "אָזְנֵי ה'", "יַד ה'", "רַגְלֵי ה'". אַךְ מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר נִתְבָּרֵר אֶצְלֵנוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ בַּטּוֹב, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ"ב:כ"א): "ה' חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ", וְלֹא חָפֵץ בָּרַע, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים ה':ה'): "כִּי לֹא אֵל חָפֵץ רֶשַׁע אָתָּה" וְגוֹ', מִפְּנֵי זֶה כְּשֶׁהַכָּתוּב רָצָה לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי כְּשֶׁנַּעֲשָׂה מַה שֶּׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ, יֹאמַר בּוֹ שֶׁיִּשְׂמַח, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שם קד): "יִשְׂמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו", וּכְשֶׁנַּעֲשָׂה מַה שֶּׁלֹּא חָפֵץ, יֹאמַר בּוֹ "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", כִּי אִי אֶפְשָׁר לָנוּ לַעֲמוֹד עַל רְצוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָתוֹ וּלְהִזָּהֵר מֵעֲבֵרוֹת בִּלְתִּי אִם יַשְׁמִיעֵנוּ כֵּן בַּמִּדּוֹת הַלָּלוּ שֶׁהֵן מִדּוֹת בְּנֵי הָאָדָם. וְעַל כֵּן כְּשֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ מְחַשֵּׁב בּוֹ בְּעַצְמוֹ מִמְּקוֹם מַחְשַׁבְתּוֹ יָזִכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב "לִבּוֹ", כִּי הַלֵּב בָּאָדָם כְּלִי הַמַּחְשָׁבָה הַבָּאָה אֵלָיו מִן הַמֹּחַ. וְכֵן תִּרְאֶה כִּי הָרוֹצֶה לְהִתְבּוֹדֵד וְלִמְשׁךְ שֶׁפַע הַמַּחְשָׁבָה יְכֹף רֹאשׁוֹ וְיַחְשֹׁב כְּדֵי שֶׁיֵּרֵד שֶׁפַע הַמַּחְשָׁבָה מִן הַמֹּחַ שֶׁהוּא מְקוֹר הַמַּחְשָׁבָה אֶל הַלֵּב, וְאַף עַל פִּי שֶׁזֶּה מָשָׁל וְרָחוֹק מִן הַנִּמְשָׁל, הִנֵּה הַנִּמְשָׁל בְּדִמְיוֹנוֹ, וּמִזֶּה תִּקְרָא הַמַּחְשָׁבָה שֶׁהַשֶּׁפַע שֶׁלָּהּ וְכֹחָהּ יָרֵד מִלְּמַעְלָה – "לִבּוֹ". וְכֵן הַשָּׁלִיחַ הַשָּׁלוּחַ מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ לְדַבֵּר דָּבָר בִּשְׁמוֹ יִקְרָא "פִּי ה'", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ל"ד:ט"ז):

"כִּי פִי הוּא צִוָּה", כְּלוֹמַר מַלְאָכִי, "וְרוּחוֹ הוּא קִבְּצָן", כְּלוֹמַר וְרוּחוֹ שֶׁל הַמַּלְאָךְ הַנִּקְרָא "פִּי", וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "וּמַלְאֲכֵיהּ". גַּם הַנְּבִיאִים נִקְרָאִים "פִּי ה'". גַּם אוּרִים וְתֻמִּים. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל (יהושע ט':י"ד): "וְאֶת פִּי ה' לֹא שָׁאָלוּ" – אֵלּוּ אוּרִים וְתֻמִּים. וּכְשֶׁהוּא שָׁלִיחַ לְהַשְׁגִּיחַ עַל מַעֲשֵׂה הַבְּרִיּוֹת לְהַעֲנִישָׁם אוֹ לְנַמְלָם, יִקָּרֵא "עַיִן", הוּא שֶׁכָּתוּב (תהילים ל"ד:ט"ז): "עֵינֵי ה' אֶל צַדִּיקִים", (ד"ה ב טז) "ה' עֵינָיו מְשׁוֹטְטוֹת" וְגוֹ', "בְּכָל מָקוֹם עֵינֵי ה' צֹפוֹת" וְגוֹ', (זכריה ג':ט') "עַל אֶבֶן אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם", בֵּאוּרוֹ הַשְׁגָּחוֹת רַבּוֹת. וּכְשֶׁהוּא שָׁלִיחַ לִשְׁמֹעַ דָּבָר אוֹ לְקַבֵּל אוֹתוֹ, יִקָּרֵא "אָזְנַיִם", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (במדבר י"א:א'): "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים רַע בְּאָזְנֵי ה'". כִּי כְּשֵׁם שֶׁהָאָזֶן בָּאָדָם כְּלִי הַשְׁמִיעָה, כֵּן הַמַּלְאָךְ הַשָּׁלוּחַ כְּלִי לִשְׁמֹעַ הַדָּבָר הַהוּא לְהַגִּיעוֹ וּלְקַבְּלוֹ, וְנִקְרָא בְּשֵׁם כְּלִי הַשְׁמִיעָה שֶׁבָּאָדָם. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל (תהילים מ':ז'): "אָזְנַיִם כָּרִיתָ לִי", אֵין אָזְנַיִם שֶׁל מַעְלָה כְּרוּיוֹת אֶלָּא לִשְׁמֹעַ תְּפִלָּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל. בָּא לְבָאֵר כִּי הַמַּלְאָךְ הַיָּדוּעַ הַמַּמְתִּין עַד שֶׁתִּתְפַּלֵּל כְּנֶסְיָה אַחֲרוֹנָה שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל, הוּא וְכֹחוֹתָיו נִקְרָאִים בְּשֵׁם "אָזְנַיִם" לִשְׁמֹעַ הַתְּפִלּוֹת וְלִטֹּל אֶת כֻּלָּן וְלַעֲשׂוֹת עֲטָרָה וּלְהַגִּיעַ בְּרֹאשׁ הַמֶּלֶךְ בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם. וּכְשֶׁהוּא שָׁלִיחַ לְהִלָּחֵם עִם אֻמָּה לְהַכּוֹתָהּ אוֹ לַעֲקֹר אוֹתָם, יִקָּרֵא "יַד ה'", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בַּפְּלִשְׁתִּים (שמואל א ה':י"א): "כְּבָדָה מְאֹד יַד הָאֱלֹהִים שָׁם". וּבְמִצְרִים (שמות ט':ג'): "הִנֵּה יַד ה' הוֹיָה". וּבְטָבְיָעָתָם: "אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה". וּכְשֶׁשְּׁלוּחָיו וּפָמַלְיָא שֶׁלּוֹ מִתְקַבְּצִים לִפְעֹל בָּעוֹלָם עִנְיָן מְחֻדָּשׁ, נִקְרָאִים "רַגְלָיו", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב לֶעָתִיד (זכריה י"ד:ד'): "וְעָמְדוּ רַגְלָיו בַּיּוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּיתִים", שֶׁעָנְיָנוֹ חֵילוֹתָיו. וְכֵן תִּמְצָא שֶׁהַזְכִּיר הַכָּתוּב בְּצִבְאוֹת יִשְׂרָאֵל (במדבר כ':י"ט): "בִּרְגְלַי אֶעֱבֹרָה", שֶׁטַּעְמוֹ בְּצִבְאוֹתַי, כַּאֲשֶׁר אַזְכִּיר שָׁם בְּעֶזְרַת ה'.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", אָמַר רַבִּי אָמֵי: מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁבָּנָה פַּלְטְרִין עַל יְדֵי אַדְרִיכָל וְלֹא עָרְבָה לוֹ, עַל מִי לְהִתְעָרֵם, לֹא עַל אַדְרִיכָל? עוֹד, לְמֶלֶךְ שֶׁעָשָׂה סְחוֹרָה עַל יְדֵי סַרְסוּר וְלֹא הִצְלִיחַ בָּהּ, עַל מִי לְהִתְעָרֵם, לֹא עַל הַסַּרְסוּר? הֲבֵן הַמָּשָׁל הַנִּמְרָץ הַזֶּה. וּלְפִי שֶׁהָיָה בְּמִשְׁלַ הָאַדְרִיכָל מָקוֹם לְטָעוֹת בִּשְׁתֵּי רְשֵׁיוֹת, כִּי יֹאמַר אָדָם אַף עַל פִּי שֶׁהַמֶּלֶךְ מֶלֶךְ הָאַדְרִיכָל חָכָם מִמֶּנּוּ בְּאוֹתָהּ מְלָאכָה, וְאֵין הַדָּבָר כֵּן חַס וְשָׁלוֹם כִּי הַכֹּל אֶחָד מְיֻחָד בְּלִי פֵּרוּד, עַל כֵּן חָזַר רַבִּי אָמֵי לְהַזְכִּיר מְשַׁל הַסַּרְסוּר, שֶׁהַסַּרְסוּר אֵין שׁוּם כֹּחַ בַּסְּחוֹרָה וְאֵין לוֹ חֵלֶק בָּהּ כְּלָל. וְכַוָּנַת רַבִּי אָמֵי בִּשְׁנֵי הַמְּשָׁלִים כִּי הָאַדְרִיכָל הוּא הַסַּרְסוּר וְהַסַּרְסוּר הוּא הָאַדְרִיכָל. פֵּרוּשׁ אַדְרִיכָל – אֻמָּן אוֹ בַּנַּאי. תַּרְגּוּם (מלכים א ה':ל"ב) "וַיִּפְסְלוּ בֹּנֵי שְׁלֹמֹה" – "וּבָנוֹ אַדְרִיכְלֵי שְׁלֹמֹה".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", הוּא הָאַדְרִיכָל וְהַסַּרְסוּר שֶׁהַזְכִּיר בַּמִּדְרָשׁ, וְשָׁם בֵּאֲרוּ סוֹד הָעִנְיָן, וְהַמֶּלֶךְ ה' יְדַבֵּר עִמּוֹ וְאָמַר: "אֶמְחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי וְגוֹ' כִּי נִחַמְתִּי

כִּי עָשִׂיתֶם" כְּתִיב. וְיֵשׁ לְךָ לְהַשְׂכִּיל וְלִקְנוֹת לֵב בִּלְשׁוֹן "הָאָדָם בָּאָרֶץ" שֶׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב שְׁתֵּי פְּעָמִים בִּשְׁנֵי פְּסוּקִים זֶה אַחַר זֶה, כִּי בָּרִאשׁוֹן יְדַבֵּר לְמַטָּה וּבַשֵּׁנִי לְמַעְלָה. וּמִלַּת "וַיִּתְעַצֵּב" תַּחְזֹר אֶל הָאָדָם, הוּא תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁבִּסְבָּתוֹ עָשָׂה ה' אֶת הָאָרֶץ שֶׁבְּפָסוּק בְּרֵאשִׁית, שֶׁגָּרְמָה כָּל הָרָעָה הַנִּזְכֶּרֶת. וְיִהְיֶה בֵּאוּר הַכָּתוּב בְּסוֹדוֹ: "וַיִּנָּחֶם", הַכַּוָּנָה כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם, וְהִנָּחֲמָה לֹא בַּעֲבוּר הָאָדָם אֶלָּא בָּאָרֶץ, כְּלוֹמַר בַּעֲבוּר הָאָרֶץ הַגּוֹרֶמֶת, וְעַל כֵּן "וַיִּתְעַצֵּב" הָאָדָם "אֶל לִבּוֹ", בַּעֲבוּר לִבּוֹ, שֶׁהוּא הָיָה סִבָּה, כִּי הוּא הָאָרֶץ וְהַסַּרְסוּר וְהָאַדְרִיכָל. וּלְפִי שֶׁכָּתוּב בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה "יִשְׂמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו" הִזְכִּיר בּוֹ עַתָּה "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ". וְאַל יִקְשֶׁה עָלֶיךָ כְּשֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן עִצָּבוֹן בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וְכֵן מַה שֶּׁכָּתוּב (ישעיהו כ"ב:י"ב) "וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי" וְגוֹ', שֶׁהֲרֵי כְּבָר אָמְרוּ בַּגְּמָרָא: הָא בְּבָתֵּי גַּוְאֵי הָא בְּבָתֵּי בָּרָאֵי, וּמִן הַגְּבוּרָה וּלְמַטָּה נִקְרָא "בָּתֵּי בָּרָאֵי", וְהָבֵן זֶה. וּכְשֵׁם שֶׁמָּצִינוּ בִּשְׁעַת הַכַּעַס קֹדֶם הַמַּבּוּל "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", כָּךְ הִזְכִּיר הַכָּתוּב בִּשְׁעַת הָרָצוֹן אַחַר הַמַּבּוּל וְקַבָּלַת הַקָּרְבָּן: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל לִבּוֹ לֹא אֹסִיף עוֹד", וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק ח

וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'. כְּלוֹמַר אֵלּוּ רְשָׁעִים רְאוּיִים לְהִמָּחוֹת, וְזֶה הַצַּדִּיק רָאוּי לְהִנָּצֵל כִּי מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'. וְנִתְבָּאֵר בְּכָאן הָעִנְיָן וְהַשָּׂכָר מְפֹרָשׁ, עִנְיָן לְרְשָׁעִים בְּמֵי הַמַּבּוּל וְשָׂכָר לְנֹחַ הַצַּדִּיק בַּהַצָּלָה וּבְמִצְיאוּת הַחֵן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כ"ב:א'): "נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב, מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב".

פסוק ט

"מִתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ צַדִּיק אַשְׁרֵי בָנָיו אַחֲרָיו" (משלי כ, ז)

שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הוֹדִיעָנוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה (משלי כ':ו') כִּי אֵין הָאָדָם צַדִּיק עַד שֶׁיִּתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְעִנְיַן הִתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם אֶת הַמִּצְוֹת כַּמִּשְׁפָּט וְשֶׁיְּכַוֵּן בָּהֶם לְאַהֲבָתוֹ וּלְיִרְאָתוֹ, לֹא לְהִתְגַּדֵּל וְלֹא לְהִתְפָּאֵר וְלֹא שֶׁיִּהְיֶה בִּשְׁבִיל זֶה מְכֻבָּד בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת יוֹתֵר, כִּי רְאוּי הָאָדָם שֶׁיִּעָשֶׂה טוֹבוֹת וַחֲסָדִים כְּפִי יְכָלְתּוֹ וְשֶׁלֹּא יִתְפָּאֵר בָּהֶם, וְשֶׁיִּשְׁתַּדֵּל בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים וְלֹא יְסַפְּרֵם בְּשִׂפְתוֹתָיו. וְכָל מִי שֶׁמְּסַפֵּר אוֹתָם בְּשִׂפְתוֹתָיו וּמְפָרְסֵם אוֹתָם וּמִשְׁתַּבֵּחַ בָּהֶם, הֲרֵי זֶה חוֹטֵא, וְיַגִּיעוּ מִזֶּה שְׁתַּיִם רָעוֹת: הָאַחַת שֶׁיִּתְגָּאֶה בְּסִפּוּרוֹ לְמִי שֶׁקִּבֵּל דְּבָרָיו וְהֶאֱמִין אוֹתָם, וְהַשֵּׁנִית שֶׁהוּא מְבַיֵּשׁ וּמַכְלִים לְמִי שֶׁקִּבֵּל הַחֶסֶד מִמֶּנּוּ. וּמִדַּת הַצַּדִּיק הַמִּתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ שֶׁאֵינוֹ מִתְפָּאֵר בְּמַעֲלוֹתָיו וּבְצִדְקוֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה, וְהִנֵּה הוּא נִקְרָא "אִישׁ אֱמוּנִים". וְעַל כֵּן סָמַךְ שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הַכָּתוּב הַזֶּה וְקִשְׁרוֹ עִם הַכָּתוּב שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ, הוּא שֶׁאָמַר (משלי כ':ו'): "רַב אָדָם יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמְצָא", יֹאמַר כִּי מִנְהַג רֹב בְּנֵי אָדָם שֶׁיְּבַרְיז וְיִפְרְסֵם כָּל אֶחָד וְאֶחָד הַחֶסֶד וְהַטּוֹב שֶׁהוּא עוֹשֶׂה, אֲבָל אִישׁ אֱמוּנִים שֶׁיַּעֲשֶׂה חֲסָדִים וְטוֹבוֹת וְלֹא יְפַרְסֵם אֶלָּא שֶׁיְּכַסֵּם וְיִסְתִּירֵם –

מִי יִמְצָא. וְהִזְכִּיר "אִישׁ אֱמוּנִים" כְּלְשׁוֹן (שם יא) "וְנֶאֱמַן רוּחַ מְכַסֶּה דָּבָר". וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּמָקוֹם אַחֵר עַל הָעִנְיָן הַזֶּה בְּעַצְמוֹ (משלי י׳:ח׳): "חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת וֶאֱוִיל שִׂפָתַיִם יִלָּבֵט", וְאָמַר כִּי מִי שֶׁהוּא חָכָם לֵב יִקַּח הַמִּצְוֹת בְּיָדָיו וְיוֹצִיאָם אֶל הַפֹּעַל וְלֹא יְסַפְּרֵם בְּשִׂפְתוֹתָיו, וְהָאֱוִיל הוּא הֶפְכּוֹ לְגַמְרֵי, לֹא דַּי שֶׁאֵינוֹ מִשְׁתַּדֵּל בְּמַעֲשֵׂה הַמִּצְוֹת לְקַחַת אוֹתָם בְּיָדָיו, אֶלָּא שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁהוּא מִשְׁתַּדֵּל בְּמַעֲשֵׂה הָעֲבֵרוֹת שֶׁעֲלֵיהֶם נִקְרָא אֱוִיל הוּא מוֹדִיעַ בְּשִׂפְתוֹתָיו וּמְפָרְסֵם אוֹתָם לַכֹּל. וְהִנֵּה שְׁנֵיהֶם בְּהֶפֶךְ זֶה מִזֶּה, זֶה לוֹקֵחַ הַמִּצְוֹת בְּיָדוֹ וּמַסְתִּיר אוֹתָם וְזֶה מִשְׁתַּדֵּל בְּפִעֻלּוֹת רָעוֹת וּמְגַלֶּה אוֹתָם, וּמִזֶּה אָמַר "יִלָּבֵט", כְּלוֹמַר הֲרֵי הוּא נִתְפָּשׂ בִּשְׂפָתָיו, וְהוּא מִלְּשׁוֹן (הושע ד׳:י״ד) "וְעָם לֹא יָבִין יִלָּבֵט", וְתִרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְסָכְלָא בְּשִׂפְוָתֵיהּ מִתְאַחַד". "אַשְׁרֵי בָנָיו אַחֲרָיו" כִּי הוּא הַמְזַכֶּה לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, כְּעִנְיַן שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וְעָשָׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים" – לָעֹשִׂים מֵאַהֲבָה, "וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דּוֹר" לָעוֹשִׂים מִיִּרְאָה, הַאי בִּדְסָמִיךְ לֵיהּ וְהַאי בִּדְסָמִיךְ לֵיהּ. וְכֵן בְּאֵר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּמָקוֹם אַחֵר שֶׁזְּכוּת הַצַּדִּיק מוֹעִיל לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, הוּא שֶׁאָמַר (משלי י״ד:כ״ו): "בְּיִרְאַת ה׳ מִבְטַח עֹז וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה". וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַכָּתוּב הַזֶּה בָּא לְשַׁבֵּחַ שָׁלֹשׁ מַעֲלוֹת שֶׁהֵן זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ. הִזְכִּיר תְּחִלָּה "מִתְהַלֵּךְ", וּמַעֲלַת הִתְהַלְּכוּת הִיא מַעֲלָה גְּדוֹלָה בַּצַּדִּיקִים וְהִנֵּה הִיא לְמַעְלָה מִמַּדְרֵגַת הַתְּמִימוּת, וּמַדְרֵגַת הַתְּמִימוּת לְמַעְלָה מִמַּדְרֵגַת הַצַּדִּיק, כִּי יֵשׁ צַדִּיק שֶׁאֵינוֹ תָּמִים שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְמַדְרֵגַת הַתְּמִימוּת. וְאֵלּוּ הֵן סֵדֶר הַמַּעֲלוֹת: אַחַר שֶׁהִגִּיעַ לְמִדַּת הַצַּדִּיק עוֹלֶה לְמִדַּת תְּמִים, וּמִמִּדַּת תָּמִים עוֹלֶה לְמִדַּת הַהִתְהַלְּכוּת. וּשְׁלָשְׁתָּן אֵלּוּ נִמְצָאִים בְּנֹחַ, הוּא שֶׁכָּתוּב:

אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ. "תּוֹלְדוֹת", לְשׁוֹן מִקְרִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי כ״ז:א׳): "כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם", שֶׁהֲרֵי הִזְכִּיר אַחֲרֵי כֵן "יָוֹלֶד נֹחַ" שֶׁהֵן הַתּוֹלְדוֹת. וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב בַּצַּדִּיק הַזֶּה שָׁלֹשׁ מַעֲלוֹת שֶׁל שֶׁבַח שֶׁהָיוּ בְּהֶפֶךְ מִבְּנֵי דּוֹרוֹ. הָאַחַת, שֶׁהָיָה צַדִּיק בְּמַעֲשָׂיו, לֹא אִישׁ חָמָס כִּבְנֵי דּוֹרוֹ שֶׁכָּתוּב בָּהֶם: "וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס". הַשְּׁנִיָּה, שֶׁהָיָה תָּמִים, וְהוּא הַשָּׁלֵם בְּכָל מִדּוֹתָיו, כִּי הַבְּהֵמָה הַשְּׁלֵמָה בְּלִי מוּם יִקְרָאֶנָּה הַכָּתוּב "תְּמִימָה", כְּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (במדבר י״ט:ב׳): "פָּרָה אֲדֻמָּה תְּמִימָה אֲשֶׁר אֵין בָּהּ מוּם". וּמוּם הָאָדָם הִיא הַמִּדָּה הַמְגֻנָּה. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר בְּנֹחַ כִּי הָיָה תָּמִים שֶׁלֵּם אֵין בּוֹ מוּם, כִּי אֵין בּוֹ מִדָּה מְגֻנָּה. וְאָמַר הַכָּתוּב (תהילים קי״ט:א׳): "אַשְׁרֵי תְמִימֵי דָרֶךְ", וּבְאוּרוֹ תְּמִימֵי הַמִּדּוֹת, וְזֶה הֶפֶךְ מִבְּנֵי דּוֹרוֹ שֶׁהָיוּ בַּעֲלֵי מִדּוֹת מְגֻנּוֹת, הוּא שֶׁכָּתוּב בָּהֶם: "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר" וְגוֹ'. הַשְּׁלִישִׁית, "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ", וְיָדוּעַ כִּי מִדַּת הַהִתְהַלְּכוּת לֹא מְצָאנוּהָ רַק בִּיחִידֵי הַדּוֹר. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (דברים י״ג:ה׳): "אַחֲרֵי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ", וְלֹא אָמַר "הִתְהַלְּכוּ", לְפִי שֶׁהוּא מְדַבֵּר עִם כְּלַל יִשְׂרָאֵל,

וְהַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת אֵינֶנָּה כִּי אִם בִּפְרָטֵי הַיְחִידִים, סְגֻלּוֹת כָּל דּוֹר וָדוֹר. וְעוֹד שֶׁאֵין לָשׁוֹן זֶה נֹפֶל אֶלָּא עַל הַצַּדִּיק שֶׁהִשִּׂיג מַעֲלַת הַשֵּׂכֶל וְכֹחוֹת הַגַּלְגַּלִּים וְהַכּוֹכָבִים וְכֵיצַד הֵם פּוֹעֲלִים פְּעֻלּוֹת בַּשְּׁפָלִים, לְפִי שֶׁעִם הַהַשָּׂגָה הַזֹּאת מִתְפַּרְסֶם מַעֲלַת אֲדוֹן הַכֹּל וְרוֹמְמוּתוֹ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהילים י״ט:ב׳): ״הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ״, וּמִזֶּה אָמְרוּ רז״ל: כָּל הַיּוֹדֵעַ לַחְשֹׁב בִּתְקוּפוֹת וּמַזָּלוֹת וְאֵינוֹ חוֹשֵׁב, עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו ה׳:י״ב): ״וְאֶת פֹּעַל ה׳ לֹא יַבִּיטוּ״ וְגוֹ׳, וּכְתִיב (תהלים פ״ב:ה׳): ״לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ בַּחֲשֵׁכָה יִתְהַלָּכוּ״. וְעַל כֵּן אָמַר בְּנֹחַ: ״אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ״, כִּי הִשִּׂיג מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וְכֹחוֹתָיו הָעֲצוּמִים, וְיָדַע כֹּחוֹת הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, וְלֹא נָטָה לִבּוֹ אַחֲרֵיהֶם, כִּי יָדַע בְּחָכְמָתוֹ כִּי יֵשׁ סִבָּה עֶלְיוֹנָה עַל כֻּלָּן וְנִדְבַּק בָּהּ. וְזֶה בְּהֶפֶךְ מֵאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ שֶׁהָיוּ עוֹבְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ וְהָיוּ שְׁקוּעִים בַּעֲבוֹדַת הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת וְעוֹשִׂים אוֹתָם אֱלֹהוֹת. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב בָּהֶן: ״וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ״, כִּי נְטִיַּת הַדַּעַת אַחַר עֲבוֹדָה זָרָה נִקְרָא הַשְׁחָתָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות ל״ב:ז׳): ״כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ״. וּמִזֶּה קָרָא הַכָּתוּב לְיָרְבָעָם הָעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה ״אִישׁ מַשְׁחִית״. וּבֵאֵר כִּי הַהַשְׁחָתָה הָיְתָה ״לִפְנֵי הָאֱלֹהִים״, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בַּעֲבוֹדָה זָרָה (שם כ): ״לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי״. וְהַמַּעֲלָה הַזֹּאת מְצָאנוּהָ לַחֲנוֹךְ רִאשׁוֹנָה, וְהוּא הָרִאשׁוֹן הַקּוֹדֵם בָּהּ, שֶׁכָּתוּב בּוֹ: ״וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ אֶת הָאֱלֹהִים״, כִּי נִסְתַּכֵּל בְּדוֹרוֹ שֶׁל אֱנוֹשׁ שֶׁהָיוּ עוֹבְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ וְהַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, וְעָמַד הוּא עַל הַחָכְמָה הַהִיא עַל הַשְּׁלֵמוּת, וְיָדַע וְהִשִּׂיג כִּי יֵשׁ סִבָּה רִאשׁוֹנָה עֶלְיוֹנָה עַל הַכֹּל, וּמִתּוֹךְ שֶׁנֵּי חַיָּיו שֶׁהָיוּ שס״ה כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה, נִרְמַז לָנוּ בַּכָּתוּב שֶׁהִשִּׂיג בְּחָכְמָתוֹ מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וְנִדְבַּק בַּסִּבָּה הָעֶלְיוֹנָה יִתְבָּרַךְ. גַּם בְּאַבְרָהָם הִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב ״הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים״, מִמָּה שֶׁיָּדוּעַ שֶׁהוּא הִתְוַכַּח עִם הָאֱמוֹת הָרִבֵּה בְּעִנְיַן הָאֱמוּנָה וּמִשְׁפָּטֶיהָ וְחֻקֶּיהָ, שֶׁהָיָה חוֹלֵק תָּמִיד עִם אַנְשֵׁי כּוּתָא עִיר מוֹלַדְתּוֹ, שֶׁהָיוּ כֻּלָּם עוֹבְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ וְהָיוּ אוֹמְרִים עָלָיו כִּי הוּא אֱלוֹהַּ, וְהָיוּ מְבִיאִין לְדַבְּרֵיהֶם רְאָיוֹת גְּדוֹלוֹת, וְכִרְאוֹתָם לָעַיִן כֹּחוֹ הַגָּדוֹל וְהֶעָצוּם בַּשְּׁפָלִים, וְאַבְרָהָם הָיָה מוֹדֶה לָהֶם בָּזֶה כְּלוֹמַר בְּעֹצֶם כֹּחוֹ הַגָּדוֹל, אַךְ כְּנֶגְדָּן בְּיַד הָאֱמֶת, וְעַל כֵּן מָסַר נַפְשׁוֹ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ, וְזֶהוּ ״אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים״.

בְּדוֹרוֹתָיו הָיָה רָאוּי לוֹמַר ״בְּדוֹרוֹ״, אֶלָּא כְּשֶׁבָּא הַמַּבּוּל הָיָה בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וּכְבָר עָבְרוּ עָלָיו דּוֹרוֹת הָרִבֵּה, וְהִגִּיד לְךָ הַכָּתוּב כִּי כָּל הַדּוֹרוֹת הָהֵם הִשְׁחִיתוּ וְלֹא הָיָה בְּכֻלָּן רָאוּי לְהִנָּצֵל זוּלָתוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, מַה שֶּׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב נֹחַ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים כְּנֶגֶד שָׁלֹשׁ מַעֲלוֹת שֶׁהִזְכִּיר: ״צַדִּיק, תָּמִים״ וְ״הִתְהַלֶּךְ נֹחַ״, לְהוֹרוֹת כִּי הָיָה שָׁלֵם בִּשְׁלֹשָׁתָן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, לְפִי שֶׁרָאָה שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת: רָאָה הָעוֹלָם מְיֻשָּׁב וְחָרֵב וּמְיֻשָּׁב.

פסוק י

אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת. הָיָה יֶפֶת גָּדוֹל מֵאֶחָיו, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר: "אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל", וְחָם הַקָּטָן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן", אֲבָל הִקְדִּים שֵׁם לְמַעֲלָתוֹ, וְהִזְכִּיר אַחֲרָיו חָם כִּי כֵן נוֹלְדוּ, וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר יֶפֶת בָּאַחֲרוֹנָה.

פסוק יב

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ. יַזְכִּיר עַתָּה **"אֱלֹהִים"** לְהַזְכִּיר בָּהֶם מִדַּת הַדִּין כִּי הִיא מְתוּחָה כְּנֶגְדָּם לְחֶטְאָם הַגָּדוֹל.

וְאָמַר **"וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה"**, וּמַה הִיא הַהַשְׁחָתָה? "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ", קְרָא לְכֻלָּם בְּשֵׁם בָּשָׂר כִּי כֻּלָּם הָיוּ מַשְׁחִיתִים אֶת הַזֶּרַע, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיה כ"ז): "שִׁחֲטֵי הַיְלָדִים" וְדָרְשׁוּ רז"ל: "אַל תִּקְרֵי שׁוֹחֲטֵי אֶלָּא שׁוֹחֲטֵי". וּלְפִי שֶׁהֵן קִלְקְלוּ זֶרַע הָאָדָם שֶׁהוּא נוֹצָר לְאַרְבָּעִים יוֹם, לְפִיכָךְ הָיָה עָנְשָׁם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה לְהַשְׁחֵת בְּמֵי הַמַּבּוּל שֶׁיֵּרְדוּ עֲלֵיהֶם אַרְבָּעִים יוֹם. אַרְבַּע עֲבֵרוֹת אֵלּוּ הָיוּ בָּהֶן: עֲבוֹדָה זָרָה גִּלּוּי עֲרָיוֹת שְׁפִיכוּת דָּמִים וְחָמָס. וְטַעַם הָאַרְבָּעִים כָּל אֶחָד וְאֶחָד כְּנֶגֶד שֶׁהָיוּ עוֹבְדִין הַשֶּׁמֶשׁ שְׁלֹשִׁים יוֹם, וְכֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ פּוֹעֵל בּוֹ חֲמִשָּׁה יָמִים קֹדֶם בּוֹאוֹ בְּטֵלָה, וַחֲמִשָּׁה יָמִים אַחַר שֶׁנִּתְרַחֵק מִטֵּלָה, וַהֲרֵי אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ וְכֹחוֹתָיו עוֹמְדִים בְּטֵלָה אַרְבָּעִים יוֹם, וְכֵן בְּכָל מַזָּל וּמַזָּל אַרְבָּעִים יוֹם, וְהוּא כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים. וְהֶחָמָס לְפִי שֶׁבְּעָלָיו עוֹבְרִין עַל מִשְׁפְּטֵי הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה לְאַרְבָּעִים יוֹם. וְלֹא הָיָה חֵטְא הַהַשְׁחָתָה הַזֹּאת בִּבְנֵי הָאָדָם בִּלְבַד כִּי אִם בְּכָל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: בְּרוֹתְחִין קִלְקְלוּ וּבְרוֹתְחִין נִדּוֹנוּ, כִּי הָיוּ מֵי הַמַּבּוּל רוֹתְחִין. כְּתִיב הָכָא: "וַיִּשְׁכּוּ הַמַּיִם", וּכְתִיב הָתָם (אסתר ז':י'): "וַחֲמַת הַמֶּלֶךְ שָׁכָכָה". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים" זוֹ הַשְׁחָתַת עֲבוֹדָה זָרָה. וְרָמַז לְךָ הַכָּתוּב כִּי הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים בַּעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם, כְּגוֹן הַשְׁחָתַת עֲבוֹדָה זָרָה וְהַשְׁחָתַת הַזֶּרַע, וּבַעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ גַּם כֵּן, כְּגוֹן גֵּזֶל, שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד הָיוּ גּוֹזְלִין וְחוֹמְסִין זֶה מִזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס". וּמִמַּה שֶׁהִזְכִּיר פַּעַם שֵׁנִית: "כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם" וְהִזְכִּיר עַל זֶה: "קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנָי", בֵּאֵר לְךָ הַכָּתוּב שֶׁלֹּא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל הַגֵּזֶל. וְכֵן אָמַר יְשַׁעְיָה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ישעיהו נ"ד:י"ד): "רַחֲקִי מֵעֹשֶׁק כִּי לֹא תִירָאִי וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא תִקְרַב אֵלָיְךְ". וְהִזְכִּיר לְמַעְלָה (שם): "כִּי מֵי נֹחַ זֹאת לִי", כִּי יַזְהִיר עַל עָוֹן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָלָיו נִתְקָרְבָה מְחִתַּת דּוֹר הַמַּבּוּל. וְהַטַּעַם לְפִי שֶׁהַגֵּזֶל מִן הַמְּצוֹת הַמֻּשְׁכָּלוֹת שֶׁאִלּוּלֵי לֹא נִתְּנָה תּוֹרָה הָיָה אָדָם מוֹצִיא אוֹתָם בְּשִׂכְלוֹ, וּמֻשְׁכָּל רִאשׁוֹן הוּא שֶׁאֵין לוֹ לְאָדָם כְּלוּם בְּמָמוֹנוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ.

וְדַע כִּי עִנְיַן הַמַּבּוּל רְאָיָה בְּרוּרָה עַל עִנְיַן חִדּוּשׁ הָעוֹלָם וְעַל הַהַשְׁגָּחָה, בְּרָאוֹתֵנוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַעֲנִישׁ וּמְכַלֶּה אֶת הָרְשָׁעִים מִן הָעוֹלָם וּמַשְׁאִיר שְׁאֵרִית מִן הַצַּדִּיקִים כְּגוֹן נֹחַ

וּבָנָיו, זֶה לְאוֹת כִּי הָעוֹלָם מְחֻדָּשׁ וְכִי הַהַשְׁגָּחָה שׁוֹפַעַת בַּשְּׁפָלִים, כִּי בְּוַדַּאי כְּשֵׁם שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן אָב וְרֹאשׁ לְכָל הַנִּבְרָאִים אַחֲרָיו, כֵּן הָיָה נֹחַ אָב וְרֹאשׁ לְכָל הַנִּבְרָאִים אַחֲרֵי הַמַּבּוּל, וּכְשֵׁם שֶׁהָיוּ לְאָדָם הָרִאשׁוֹן שְׁלֹשָׁה בָּנִים, קַיִן הֶבֶל שֵׁת, וְלוֹ הָיוּ הַשְּׁנַיִם עִקָּר וְהָאֶחָד נִתְקַלֵּל, כֵּן תִּמְצָא בִּנֹחַ שְׁלֹשָׁה בָּנִים, שֵׁם חָם וָיֶפֶת, וְלוֹ הָיוּ הַשְּׁנַיִם עִקָּר וְהָאֶחָד נִתְקַלֵּל, וּכְשֵׁם שֶׁתִּמְצָא בִּבְנֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן הַשְּׁלִישִׁי שֵׁת שֶׁמִּמֶּנּוּ נִשְׁתַּכְלֵל הָעוֹלָם וְהוּא הָיָה עִקַּר הַבָּנִים, כֵּן בִּבְנֵי נֹחַ תִּמְצָא הַשְּׁלִישִׁי עִקַּר הַבָּנִים, וְהוּא שֵׁם, שֶׁאֵין שׁוּם אֻמָּה זוֹכָה לְתוֹחֶלֶת הַמָּתִים כִּי אִם בְּנֵי שֵׁם.

פסוק יד

עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גֹפֶר. גֹּפֶר הוּא עֵץ הַנִּקְרָא קַתְרוֹס וְקַל הוּא עַל פְּנֵי הַמַּיִם, וְתַרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "אָעִין דְּקַדְרוֹס", וְהוּא מִין אֶרֶז, וְצִוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנֹחַ שֶׁיַּעֲשֶׂה לוֹ תֵּבָה מִן הָעֵץ הַזֶּה הַיְדוּעַ וְשֶׁיִּכְנִיס לְתוֹכָהּ מִכָּל מִינֵי בַּעֲלֵי חַיִּים, מִן בְּהֵמוֹת טְהוֹרוֹת וְעוֹפוֹת טְהוֹרִים שִׁבְעָה לְצֶרֶךְ קָרְבָּן, וּמִן הַבְּהֵמוֹת הַטְּמֵאוֹת וְהָעוֹפוֹת הַטְּמֵאִים שְׁנַיִם מִכֹּל, זָכָר וּנְקֵבָה, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיֵּם הַמִּין. הוֹדִיעַ אוֹתוֹ כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ עָתִיד לְהָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם לְשַׁחֵת כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים.

וְכָאן הַבֵּן שׁוֹאֵל: כֵּיוָן שֶׁהָיָה נֹחַ צַדִּיק תָּמִים כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב, וְהוּא הַמּוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לָמָּה לֹא הָיָה מִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי דוֹרוֹ וְיַחְזִירֵם לַמּוּטָב, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ כִּי מִיָּד שֶׁהוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פֶּרְעָנוּת שֶׁל סְדוֹם שֶׁהָיוּ רְשָׁעִים גְּמוּרִים הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם כַּמָּה פְּעָמִים לְבַלְתִּי הַשְׁחִיתָם, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית י״ח:ל״א): "הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל ה׳", וְאָמַר עוֹד "אַל נָא יִחַר לַה׳". כֵּן הָיָה מִנְהָג הָרִאשׁוֹנִים וְהַנְּבִיאִים שֶׁהָיוּ נִגָּשִׁים אֶל הַשֵּׁם לְהִתְפַּלֵּל לְפָנָיו עַל בְּנֵי דוֹרָם, וְכֵן רָאוּי לְכָל פַּרְנָס הַדּוֹר לְהִתְפַּלֵּל עַל הַדּוֹר. וּתְשׁוּבַת הַדָּבָר כִּי מַה שֶּׁחָדַל נֹחַ הַצַּדִּיק לְהִתְפַּלֵּל בַּעֲדָם לֹא בְּמֶרֶד וְלֹא בְּמַעַל, אַךְ מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁקִּיּוּם הָעוֹלָם בַּעֲשָׂרָה, וּכְעִנְיַן שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל "בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם", וְאִלּוּ הָיָה בִּבְנֵי הַדּוֹר עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים צַדִּיקִים לֹא הָיָה מֵבִיא עֲלֵיהֶם הַמַּבּוּל כִּי הָיָה הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם בִּשְׁבִילָם, אֲבָל בֶּאֱי הַתֵּבָה לֹא הָיוּ כִּי אִם שְׁמוֹנָה, נֹחַ וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁלֹשֶׁת בָּנָיו וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי בָנָיו, וּלְפִי שֶׁלֹּא נִשְׁלְמוּ לַעֲשָׂרָה לֹא הָיוּ רְאוּיִם שֶׁיִּנָּצֵל הַדּוֹר בִּשְׁבִילָם, וְדֵי שֶׁיַּצִּיל נֹחַ שֶׁהָיָה עֲשִׂירִי אֶת נַפְשׁוֹ וְנַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ. וְזֶהוּ שֶׁתִּמְצָא בִּתְפִלָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, כֵּיוָן שֶׁהִזְכִּיר עֲשָׂרָה וְאָמַר: "לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה", מִיָּד אָמַר: "וַיֵּלֶךְ ה׳", לְפִי שֶׁגָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָיו שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם עֲשָׂרָה, וְאַבְרָהָם לֹא הָיָה רַשַּׁאי לְהִתְחַנֵּן בִּתְפִלָּתוֹ לְבַקֵּשׁ מִלְּפָנָיו עַל בְּנֵי הַדּוֹר בְּפָחוֹת מֵעֲשָׂרָה, וּלְפִיכָךְ נֶאֱבְדוּ מִן הָעוֹלָם. וְהוּא הָעִנְיָן בְּעַצְמוֹ בְּנֹחַ, שֶׁלֹּא הָיָה רַשַּׁאי לְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם כֵּיוָן שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה. וְעוֹד כִּי בְּכָאן נָתַן לָהֶם

זְמַן אָרֹךְ שֶׁיִּחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, וְהֵם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנִים, וְיִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ שֶׁל הָרַחֲמָן שֶׁלֹּא עָנַשׁ אֶלָּא אִם כֵּן הִזְהִיר.

פסוק טו

וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ. צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹתָהּ כַּשִּׁעוּר הַזֶּה, וּלְרִבּוּי הַמִּינִין שֶׁיְּצְטָרֵךְ לְהָבִיא בְּתוֹכָהּ הָיְתָה קְטַנָּה עַד מְאֹד, כִּי יְצְטָרֵךְ לְהָבִיא שָׁם בְּהֵמוֹת וְעוֹפוֹת טְמֵאִים וּטְהוֹרִים, וְחַיּוֹת קְטַנּוֹת עִם גְּדוֹלוֹת, שְׁנַיִם מִכֹּל, וְיֵשׁ חַיּוֹת גְּדוֹלוֹת כְּפִילִים וּרְאֵמִים, וּלְפִי הַטֶּבַע חֲמִשִּׁים תֵּבוֹת כַּיּוֹצֵא בָהּ הָיוּ קְטַנּוֹת מֵהָכִיל אֶת הַמִּינִין הָאֵלּוּ כֻּלָּם, אֲבָל הָיָה הָעִנְיָן נַס גָּדוֹל בְּלִי סָפֵק וּמַחֲזִיק מוּעָט אֶת הַמְּרֻבֶּה.

וְאוּלַי תִּשְׁאַל בְּכָאן, כֵּיוָן שֶׁהָיָה הַדָּבָר נַס לָמָּה יְצִוֶּה לַעֲשׂוֹת אֶת הַתֵּבָה מֵעֵץ הַיְדוּעַ, וּבְמִדּוֹת יְדוּעוֹת בְּאֹרֶךְ וְרֹחַב וְקוֹמָה, וְלַעֲשׂוֹת שְׁלֹשָׁה מְדוֹרִים תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִשִׁים, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָכוֹל לְהַצִּילָם מִבְּלִי תֵּבָה וְשֶׁיֵּלְכוּ עַל פְּנֵי הַמַּיִם אוֹ יָכוֹל לְהַפְרִיחַ בָּאֲוִיר, כִּי כֹּל יוּכַל וְלֹא יִבָּצֵר מִמֶּנּוּ מְאוּמָה. וְהַתְּשׁוּבָה בָּזֶה, כִּי דֶּרֶךְ הַתּוֹרָה לְצַוּוֹת עַל הָאָדָם שֶׁיַּעֲשֶׂה כָּל יְכָלְתּוֹ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, וּמַה שֶּׁיֶּחְסַר הַטֶּבַע בָּהֶן יַשְׁלִים הַנֵּס. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה תִּמְצָא בְּכָל הַנִּסִּים בַּתּוֹרָה אִם תִּסְתַּכֵּל בָּהֶם, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהֵם נִסִּים מְפֻרְסָמִים יֵשׁ בָּהֶם טֶבַע בְּמַקָּצָת. וְזֶהוּ כְּעִנְיַן שֶׁתִּצָּוֶה הַתּוֹרָה בְּאַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה שֶׁיֵּצְאוּ חֲלוּצִים לַצָּבָא. גַּם הַכָּתוּב שֶׁאָמַר (יהושע ח׳:ב׳): "שִׂים לְךָ אֹרֶב לָעִיר מֵאֲחֳרֶיהָ". וּמֵאַחַר שֶׁכָּל עִנְיְנֵי מִלְחֲמוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל הָיוּ עַל יְדֵי נִסִּים גְּדוֹלִים, מַה יִּצְטָרְכוּ לְמַאֲרָב כְּמִנְהַג הָאֻמּוֹת שֶׁמִּלְחֲמוֹתֵיהֶם נִמְשָׁכוֹת אַחַר הַטֶּבַע, אֶלָּא בְּוַדַּאי הָיוּ רְאוּיִם לְהִתְנַהֵג בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע וְה' יַשְׁלִים מַה שֶּׁיֶּחְסַר. וְעַל כֵּן בָּאָה הַמִּצְוָה בַּתּוֹרָה בְּתִקּוּן הַמַּעֲרָכוֹת וּדְבָרִים רַבִּים כַּיּוֹצֵא בָּאֵלֶּה. וְעוֹד יֵשׁ בָּזֶה טַעַם אַחֵר הִזְכִּירוּ רז״ל, כִּי מִתּוֹךְ מַעֲשֵׂה הַתֵּבָה שִׁיְּטָרַח בָּהּ תָּמִיד כָּל הַיּוֹם בְּאָרְכָּהּ וּבְרָחְבָּהּ, יִרְאוּ הַבְּרִיּוֹת וִידַבְּרוּ בָּזֶה וְיַחְזְרוּ וְיִתְעוֹרְרוּ לַחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה מִדַּרְכָּם הָרָע, וְאִם לֹא יָשׁוּבוּ, הִנֵּה הֵם רְשָׁעִים קְטַנֵּי אֱמוּנָה, רְאוּיִם שֶׁתְּחוּל עֲלֵיהֶם מִדַּת הַדִּין.

פסוק יח

וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ. הַבְּרִית הַזֹּאת הוּא שֶׁמַּתְנֶה עִמּוֹ עַתָּה כִּי הֵמָּה יֹאבְדוּ וְהוּא יַעֲמֹד, וְכֻלָּם יִמָּחוּ בַּמַּבּוּל וְהוּא יִנָּצֵל, אוֹ יִרְמֹז לִבְרִית הַקֶּשֶׁת.

וְכָתַב הָרַמְבַּ״ן ז״ל: וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הַבְּרִית מֵעוֹלָם הִיא, וְהַמִּלָּה נִגְזֶרֶת מִן "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", וְהִנֵּה "בְּרִיתִי" כְּמוֹ "בְּרֵיָתִי", וְהַמִּלָּה כְּמוֹ סְמוּכָה, כִּי הִיא סְמוּכָה לָעוֹלָמִים שֶׁהָיוּ לְפָנֵינוּ, וְצִוָּה שֶׁתָּקוּם וְתִהְיֶה עִם הַצַּדִּיקִים. וְכֵן "וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם", (מלאכי ב׳:ה׳) "בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ", וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וּבְאוּרוֹ, הַבְּרִית שֶׁהִיא נֶאֱצֶלֶת מֵעוֹלָם הוּא הָרַחֲמִים, וְסִמּוּכָה לָעוֹלָמִים שֶׁהִיא מִנְהַג הָעוֹלָמִים, תָּקוּם וְתִהְיֶה עִם הַצַּדִּיק יְסוֹד עוֹלָם, וְעִם זֶה תְּקַבֵּל שָׂכָר וְתַשְׁפִּיעַ לְמַטָּה, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "אִתְּכֶם".

פסוק יט

וּמִכֹּל חָי. דָּרְשׁוּ רז"ל לְרַבּוֹת הַשֵּׁדִים, וְצִוָּהוּ יִתְבָּרֵךְ שֶׁיְּכַנְּיסֵם אֶל הַתֵּבָה. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי אִי אֶפְשָׁר לָהֶם שֶׁיִּשָּׁאֲרוּ בְּמְקוֹמָם שֶׁהוּא הָאֲוִיר בְּגַלְגַּלֵּי הַיְסוֹדוֹת, לְפִי שֶׁהַגְּזֵרָה הָיְתָה "לְשַׁחֵת כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים", וְזֶה כּוֹלֵל כָּל בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה שֶׁעַל הָאָרֶץ, וְהוֹסִיף לוֹמַר עוֹד "מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם", שֶׁגְּזֵרַת הַמַּבּוּל הָיְתָה אַף עַל הַבְּרִיּוֹת שֶׁהֵן מִתַּחַת גַּלְגַּלֵּי הַיְסוֹדוֹת וְהֵם הַשֵּׁדִים, עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַכְנִיס אֶל הַתֵּבָה פֶּן יִמָּחוּ בָּאֲוִיר אֲשֶׁר מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם.

וּמַה שֶּׁאָמַר "תָּבִיא אֶל הַתֵּבָה", אֵין לְהָבִין שֶׁהוּא יְבִיאֵם מֵמֵּשׁ, שֶׁהֲרֵי כָּתוּב אַחֲרָיו: "יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת", בֵּאֵר כִּי מֵעַצְמָם יָבֹאוּ. אֲבָל הַכַּוָּנָה כְּשֶׁאָמַר "תָּבִיא אֶל הַתֵּבָה" שֶׁיַּעֲזֹר אוֹתָן בְּכְנִיסָתָן וְיִשְׁתַּדֵּל בָּהֶן שֶׁיִּחְיוּ. וְהִנֵּה זֶה הָיָה בְּצִוּוּי, אֲבָל בַּמַּעֲשֶׂה הֵיכָן מָצִינוּ שֶׁבָּאוּ הַשֵּׁדִים לְתוֹךְ הַתֵּבָה בְּכְלַל שְׁאָר הַמִּינִין, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וְכָל הָעוֹף לְמִינֵהוּ כֹּל צִפּוֹר כָּל כָּנָף", "וְכָל הָעוֹף לְמִינֵהוּ" – אֵלּוּ עוֹפוֹת טְמֵאִים, "כֹּל צִפּוֹר" – אֵלּוּ עוֹפוֹת טְהוֹרִים, "כָּל כָּנָף" – אֵלּוּ הַשֵּׁדִים שֶׁהֵם טָסִין בָּאֲוִיר, וְסָמַךְ לוֹ מִיָּד: "וַיָּבֹאוּ אֶל נֹחַ אֶל הַתֵּבָה".

פסוק כב

וַיַּעַשׂ נֹחַ. זֶה מַעֲשֶׂה הַתֵּבָה, **כֵּן עָשָׂה**, שֶׁהִכְנִיס שְׁנַיִם מִכָּל הַמִּינִים וּמְזוֹנוֹת לְכֻלָּם. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: הִכְנִיס נֹחַ זְמוֹרוֹת לַפִּילִין וּזְכוּכִית לַנְּעָמִיּוֹת.

פרק ז

פסוק ב

מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה. הָיָה מַסְפִּיק שֶׁיִּקַּח שְׁנַיִם שְׁנַיִם לְקִיּוּם הַמִּין, אֲבָל צִוָּהוּ שֶׁיִּקַּח מֵהֶם שִׁבְעָה לְצָרְכֵי קָרְבָּן. וְהִנֵּה הַחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה מֻכְרָח בְּסוֹד הַקָּרְבָּנוֹת. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַחְכְּמָתוֹ שֶׁל בִּלְעָם, שֶׁאָמְרוּ רז"ל (דברים ל"ד:י'): "וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה", בְּיִשְׂרָאֵל לֹא קָם אֲבָל בְּאֻמּוֹת הָעוֹלָם קָם, וּמִנּוּ בִּלְעָם; צִוָּה לְבָלָק וְאָמַר (במדבר כ"ג:א'): "בְּנֵה לִי בָזֶה שִׁבְעָה מִזְבְּחוֹת וְהָכֵן לִי בָּזֶה שִׁבְעָה פָּרִים וְשִׁבְעָה אֵילִים", וְאָמַר עוֹד (במדבר שם): "אֶת שִׁבְעַת הַמִּזְבְּחוֹת עָרַכְתִּי".

וְהִנֵּה ה' יִתְבָּרֵךְ אָב הָרַחְמָן לֹא רָצָה לְגָזֹר שֶׁיָּבֹאוּ מֵעַצְמָם לְצָרְכֵי קָרְבָּן לִהְיוֹת נִשְׁחָטִים, אֲבָל אָמַר: "תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה", שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל אַחֲרֵיהֶם וְיִטְרַח בַּמְּצוָה. אֲבָל בְּאוֹתָם שֶׁהָיוּ לְחַיּוֹת זֶרַע הָיוּ שְׁנַיִם שְׁנַיִם, וְהָיָה גָּזוּר שֶׁיָּבֹאוּ מֵעַצְמָם, זֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת". וְאָמַר גַּם "מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם" וְהַכָּתוּב נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה, אָמַר: גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם הַטְּהוֹר שִׁבְעָה שִׁבְעָה כַּנִּזְכָּרִים, "אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" כְּלוֹמַר שִׁבְעָה זְכָרִים וְשֶׁבַע נְקֵבוֹת, וְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם עוֹד זָכָר וּנְקֵבָה, "לְחַיּוֹת זֶרַע עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ". וּמַה שֶּׁהֻצְרַכְנוּ לְפָרֵשׁ כֵּן, לְפִי שֶׁלִּקְיוּם הַמִּין לְמָה יִצְטָרֵךְ שִׁבְעָה, דֵּי בִּשְׁנַיִם. אוֹ נֹאמַר "לְחַיּוֹת זֶרַע עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ", שֶׁהוּא חוֹזֵר אֶל

מַה שֶּׁהִזְכִּיר "שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ", וּכְאִלּוּ יֹאמַר הַכָּתוּב: מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ, גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה זָכָר וּנְקֵבָה, וְכָל זֶה לְקָרְבָּן, וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהוֹרָה הִיא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ, לְחַיּוֹת זֶרַע עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה עָתִיד אֲנִי לְהָבִיא מַבּוּל, וְעַל כֵּן תִּצְטָרֵךְ אַתָּה שֶׁתִּקַּח וּתְקַיֵּם הַמִּין.

וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר בְּמִין הַבְּהֵמָה "אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" וּבְמִין הָעוֹף "זָכָר וּנְקֵבָה", מִפְּנֵי שֶׁאֵין טֶבַע הַהוֹלָדָה שָׁוֶה בָּהֶם, כִּי תּוֹלְדוֹת הַבְּהֵמָה כְּתוֹלְדוֹת מִין הָאָדָם, וְלָכֵן הִזְכִּיר "אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ", אֲבָל תּוֹלְדוֹת מִין הָעוֹף עַל יְדֵי הֶטְלַת בֵּיצִים שֶׁהֵם הֵם הַתַּחְלַת יְצִירָתָם.

וְדַעַת רז"ל בְּפֶרֶק חֵלֶק כִּי מִפְּנֵי שֶׁלֹּא בָּאוּ הַבְּהֵמוֹת עַל שְׁאֵינָם מִינָן, עָשָׂה לָהֶן כְּבוֹד וְכָתַב בָּהֶן אִישׁוּת כְּמוֹ בָאָדָם. וְצָרִיךְ אַתָּה לְדַעַת כִּי בְּפָרְשָׁה שֶׁל מַעְלָה שֶׁבָּהּ הוֹדִיעַ הקב"ה לְנֹחַ שֶׁיָּבִיא מַבּוּל, הִתְחִיל בְּמִדַּת הַדִּין: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר", וְסִיֵּם גַּם כֵּן בְּמִדַּת הַדִּין: "כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה". אֲבָל בְּפָרָשָׁה זוֹ שֶׁבָּהּ רָמַז לוֹ עַל הַקָּרְבָּן יַתְחִיל בְּמִדַּת רַחֲמִים: "וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ", וְסִיֵּם בְּמִדַּת רַחֲמִים: "וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'". וְכָל זֶה לְהוֹרוֹת כִּי אֵין כַּוָּנַת הַקָּרְבָּן כִּי אִם לַשֵּׁם הַמְיֻחָד יִתְבָּרַךְ. הוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: כָּל הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה לֹא נֶאֱמַר בָּהֶם לֹא אֵל וְלֹא אֱלֹהִים וְלֹא אֱלוֹהַּ אֶלָּא לַשֵּׁם הַמְיֻחָד, שֶׁלֹּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל דִּין לַחְלֹק.

פסוק ד

כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה. מִלְּבַד שֶׁהָיָה לָהֶם זְמַן ק"כ שָׁנָה לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה, עוֹד אֲנִי מַאֲרִיךְ לָהֶם שִׁבְעַת יָמִים. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: אֵלּוּ שִׁבְעָה יְמֵי אֲבֵלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח הַצַּדִּיק, שֶׁשָּׁמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ וְלֹא הֵבִיא הַמַּבּוּל לְכִבּוֹדוֹ. וְהוּא מַה שֶּׁאָמַר בְּסָמוּךְ: "וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל הָיוּ עַל הָאָרֶץ".

פסוק יא

נִבְקְעוּ כָל מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "בַּיּוֹם הַזֶּה נִפְתְּחוּ אֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם וְנִבְקְעוּ כָּל מַעְיְנוֹת תְּהוֹם", כִּי הָיָה לוֹ לְהַקְדִּים מַיִם עֶלְיוֹנִים לְמַיִם הַתַּחְתּוֹנִים. וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי לְפִי שֶׁהָעֲנָיָן קָלְלָה וּפֻרְעָנוּת לֹא רָצָה לְהַקְדִּימָן. וּמָצִינוּ שֶׁהִקְדִּימָן הַכָּתוּב בַּבְּרָכָה, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית מ"ט:כ"ה): "בִּרְכוֹת שָׁמַיִם מֵעָל בִּרְכוֹת תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת". וְכֵן הִזְכִּיר מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (דברים ל"ג:י"ג): "מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מָטָל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת". וּמִן הָעִנְיָן הַזֶּה הָיָה שֶׁלֹּא הִזְכִּיר הַכָּתוּב "וַיָּבֵא אֱלֹהִים מַבּוּל עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה", כִּי לֹא רָצָה לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּפֻרְעָנוּת, וְהַדָּבָר יָדוּעַ כִּי הוּא הַמֵּבִיא, שֶׁכְּבָר אָמַר לוֹ "וְאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא", אֲבָל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר כָּל דְּרָכֶיהָ דַּרְכֵי נֹעַם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם כֹּה מִשְׁפָּטָהּ, שֶׁתְּכַנֶּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּעִנְיַן הַפֻּרְעָנוּת וְלֹא תַּזְכִּירֶנּוּ. וְכֵן מַה שֶּׁאָמַר: "וַיְמַח אֶת כָּל הַיְקוּם", וְלֹא אָמַר "וַיְמַח אֱלֹהִים אֶת כָּל הַיְקוּם". אֲבָל

בְּהַצָּלָה וְרַחֲמִים הִזְכִּיר אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּסְגֹּר ה' בַּעֲדוֹ", וּכְתִיב: "וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ". וְכֵן מָצִינוּ כְּשֶׁהֶעֱנִישׁ לְאָדָם וְחַוָּה אָמַר הַכָּתוּב סְתָם (בראשית ג':א'): "אֶל הָאִשָּׁה אָמַר", "וּלְאָדָם אָמַר", וְלֹא הִזְכִּיר אֶת ה' יִתְבָּרַךְ בְּקִלְלָתָם. אֲבָל בְּמִדַּת רַחֲמָנוּת כַּאֲשֶׁר רִחֵם עֲלֵיהֶם וְהִלְבִּישָׁם, הִזְכִּיר בָּהֶם אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב (שם): "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם".

וְאִם תִּסְתַּכֵּל בַּכְּתוּבִים תִּמְצָא שֶׁאֵינוֹ מֵבִיא אֶת הַפְּרָעָנוּת אֶלָּא בְּקִשְׁי וּלְהֶכְרֵחַ גָּדוֹל, שֶׁהֲרֵי מִתְּחִלָּה אָמַר: "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ", וְאַחַר כֵּן אָמַר: "וַיְהִי הַמַּבּוּל", וְזֶה לְהוֹרוֹת שֶׁיָּרְדוּ מִתְּחִלָּה בְּנַחַת, שֶׁאִם יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה יְבַטֵּל גְּזֵרָתוֹ וְיִשְׁנֶה הַמַּיִם לְטוֹב וְגִשְׁמֵי בְרָכָה יִהְיוּ, וְאִם אַיִן יִהְיֶה מַבּוּל. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה נֶאֱבְדוּ בַּמַּבּוּל כָּל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים תְּחִלָּה וּבְנֵי אָדָם בָּאַחֲרוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְכֹל הָאָדָם", כִּי כְּשֵׁם שֶׁהָיָה אָדָם אַחֲרוֹן בִּבְרִיאָתוֹ שֶׁל עוֹלָם כָּךְ הָיָה אַחֲרוֹן בְּחֻרְבָּנוֹ.

פסוק יג

בָּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיֶפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "בָּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיֶפֶת בָּנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי בָנָיו", אֲבָל יַזְכִּירֵנוּ הַכָּתוּב תָּמִיד בִּשְׁמוֹ דֶּרֶךְ חִבָּה, וּמִנְהַג הָעוֹלָם הוּא שֶׁיַּזְכִּיר אָדָם לְאוֹהֲבוֹ תָּמִיד בִּשְׁמוֹ כְּשֶׁהוּא מוֹצֵא חֵן בְּעֵינָיו, וְאַף כִּי נֹחַ אֲשֶׁר מָצָא חֵן בְּעֵינֵי הַשֵּׁם.

פסוק טו

וַיָּבֹאוּ אֶל נֹחַ אֶל הַתֵּבָה. נִמְשָׁךְ אֶל "בְּעֶצֶם הַיּוֹם" שֶׁהִזְכִּיר, שֶׁכָּל הַמִּינִין שְׁנַיִם מִכָּל מִין וְמִין בָּאוּ אֵלָיו מֵעַצְמָם אֶל הַתֵּבָה, וּבְיוֹם הַהוּא נֶאֱסְפוּ כֻּלָּן כִּי כֵן הָיָה הָרָצוֹן לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, וְאִי אֶפְשָׁר לִהְיוֹת זֶה אֶלָּא בְּדֶרֶךְ נֵס.

פסוק כב

כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו. מִכָּאן שֶׁהַנְּשָׁמָה יוֹצְאָה מִן הַחֹטֶם בְּמוֹת הָאָדָם, וּמִשָּׁם נִכְנֶסֶת גַּם כֵּן, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית ב':ז'): "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים", וְשָׁם הֶאֱרַכְתִּי בְּמָקוֹמוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו", מִלַּת "כֹּל" רֶמֶז לְמִדַּת "כֹּל" אֲשֶׁר בָּהּ נִתְבָּרַךְ אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, וְהִיא הַסְּפִירָה הָעֲשִׂירִית, וּמִשָּׁם פּוֹרְחוֹת הַנְּשָׁמוֹת, וְזֶה שֶׁתִּקְּנוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל לוֹמַר בְּיוֹם שַׁבָּת "נִשְׁמַת כָּל חַי", וְזֶהוּ "כִּי בוֹ שָׁבַת וַיִּנָּפֵשׁ", וְהוּא מַעְיַן הַבְּרָכוֹת וְיסוֹד הַחַיִּים, וְזֶהוּ "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי". וּלְכָךְ אָמַר: "אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו", וְכֹלֶל בָּזֶה כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר בָּהֶם נִשְׁמַת חַיִּים, וּשְׁאָר בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה גַּם כֵּן שֶׁבָּהֶם רוּחַ חַיִּים לֹא נִשְׁמַת חַיִּים, וְהוֹדִיעָנוּ בָּזֶה כְּלַל כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים, וְרָמַז

הַמִּדָּה שֶׁהִיא סִבַּת חַיֵּי כָּל הַחַיִּים. וְיֵשׁ הִתְעוֹרְרוּת גָּדוֹל בְּטַעְמוֹ, כִּי הוּא בְּפָזֵר גָּדוֹל אֶחָד, וְאֵין זוּלָתוֹ בַּמִּקְרָא, וְהָבֵן זֶה.

מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ וְלֹא דָּגִים שֶׁבַּיָּם. נִצּוֹלוּ הַדָּגִים מִפְּנֵי שֶׁבָּרְחוּ לַיָּם אוֹקְיָנוֹס וְהַמַּבּוּל לֹא הָיָה בַּיָּם רַק עַל הָאָרֶץ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ".

פסוק כג

וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיְקוּם, זֶה כְּלָל גָּדוֹל לְכָל בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁנִּמְחוּ בְּאוֹתָם הַמַּיִם הָרוֹתְחִין, "וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ", הֵם נִמְחוּ מִן הָאָרֶץ וְכֹחוֹתָם מִן הַשָּׁמַיִם. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כָּל הַכֹּחוֹת יֵשׁ לָהֶם מְנוּי וּפְעֻלָּה בַּשָּׁפָלִים, וְכֵיוָן שֶׁנִּמְחוּ מִפְּעֻלַּת הָאָרֶץ הֲרֵי שֶׁנִּתְבַּטְּלָה לְמַעְלָה הַכֹּחַ וְהַמְנוּי שֶׁלָּהֶם. וְאֵין הַכַּוָּנָה שֶׁיִּתְבַּטְּלוּ בַּמַּבּוּל הַכֹּחוֹת הָעֶלְיוֹנִים, אֶלָּא שֶׁפָּסַק הַשֶּׁפַע שֶׁלֹּא הִשְׁפִּיעוּ לְמַטָּה, גַּם לֹא קִבְּלוּ שֶׁפַע מִלְמַעְלָה מִן הַקֵּו הָאֶמְצָעִי הַמַּשְׁפִּיעַ לְכָל מֻשְׁפָּע. וְכֵיוָן שֶׁפָּסְקוּ כָּל הַיּוֹנְקִים שֶׁפַע, לֹא נִשְׁאַר בִּזְמַן הַמַּבּוּל בְּשׁוּם כֹּחַ שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁפַע כִּי אִם בַּקֵּו הָאֶמְצָעִי לְבַדּוֹ. וְהוּא שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים כ"ט:י'): "ה' לַמַּבּוּל יָשָׁב וַיֵּשֶׁב ה' מֶלֶךְ לְעוֹלָם". וּמִלַּת "יָשָׁב" בַּמָּקוֹם הַזֶּה כְּמוֹ "נִשְׁאַר", כְּלוֹמַר הוּא לְבַדּוֹ, וְכָמוֹהוּ (תהילים ט':ז'-ח'): "וַה' לְעוֹלָם יֵשֵׁב". וְזֶהוּ מַאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל שֶׁלֹּא הָיָה הַמַּבּוּל עַל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יָרַד הַגֶּשֶׁם עָלֶיהָ מִן הַשָּׁמַיִם, וְהִנֵּה זֶה לִכְבוֹד הָאָרֶץ וּלְמַעֲלָתָהּ שֶׁלֹּא נִפְתְּחוּ עָלֶיהָ אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וְלֹא נִבְקְעוּ תַּחְתֶּיהָ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה, כִּי הִיא קַו הָאֶמְצָעִי שֶׁל מַטָּה כְּנֶגֶד קַו הָאֶמְצָעִי שֶׁל מַעְלָה, וְהָבֵן זֶה.

וּבַמִּדְרָשׁ, "וַיִּמַּח" בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ" לָעוֹלָם הַבָּא. יִרְמֹז הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה עַל הָאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת בְּפָסוּק בְּרֵאשִׁית. וּכְבָר הִזְכַּרְתִּיו שָׁם.

פרק ח

פסוק א

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ. הָיָה רָאוּי הַכָּתוּב לוֹמַר "אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו", שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ דִּבּוּר הַשְּׁכִינָה עִמָּהֶם גַּם כֵּן, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ וְאֶל בָּנָיו". וְיִתָּכֵן לוֹמַר, רִבּוּי "אֶת" בָּא לְרַבּוֹת בָּנָיו שֶׁהָיוּ מִכֹּחוֹ, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל "אֶת יַעֲקֹב", אֵלּוּ הַבָּאִים מִכֹּחוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְכֵיוָן שֶׁפֵּירֵשׁ הַכָּתוּב הַזְּכָרוֹן הַזֶּה בְּנֹחַ וְרָמַז עַל הַבָּנִים, אַף הַנָּשִׁים הָיוּ בִּכְלָל. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה עִמּוֹ יַחְדָּו, לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּן שָׁוִין בְּהַשְׁגָּחָה כְּלָלִית, וְהוּא הַדִּין שֶׁהָיָה הַזְּכָרוֹן בְּכָל הָעוֹף אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּירָם, כִּי כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים בִּכְלַל הַזְּכָרוֹן הֵם. אוֹ אוּלַי מַה שֶּׁהִזְכִּיר בְּהֵמָה וְחַיָּה דַּוְקָא וְלֹא הִזְכִּיר הָעוֹף, לְפִי שֶׁהַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה נִבְרְאוּ עִם הָאָדָם בְּיוֹם שִׁשִּׁי, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת כָּל חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה

לְמִינֵהּ", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "אֲשֶׁר אִתּוֹ", שֶׁהֵם בַּתֵּבָה עִמּוֹ, וְיִכְלֹל גַּם כֵּן "אֲשֶׁר אִתּוֹ" שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם אֶחָד עִמּוֹ.

פסוק ד

וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל הָרֵי אֲרָרָט. יוֹם מְנוּחַת הַתֵּבָה הָיָה בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּנִיסָן. וּמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב: "וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם", הַתְחָלַת הַזֶּה הִתְחִיל בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשְׁוָן, הוּא שֶׁכָּתוּב: "בִּשְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ נִבְקְעוּ כָּל מַעְיְנוֹת תְּהוֹם" וְגוֹ'. מִשִּׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשְׁוָן עַד שִׁבְעָה עָשָׂר בְּנִיסָן תִּמְצָא ק"נ יוֹם.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל: הָיָה הַסֵּדֶר בְּעִנְיָן זֶה, כִּי בְּיוֹם רֶדֶת הַגֶּשֶׁם נִבְקְעוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם וְנִפְתְּחוּ אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם וְיָרַד הַגֶּשֶׁם אַרְבָּעִים יוֹם, וּבָהֶם גָּבְרוּ הַמַּיִם חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה, וְנִפְסַק הַגֶּשֶׁם לְסוֹף אַרְבָּעִים וְנִשְׁאֲרוּ מַעְיְנוֹת הַתְּהוֹם וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם פְּתוּחִים, וְהָיָה הָאָוִיר לַח מְאֹד וְכָל הָאָרֶץ מְלֵאָה מַיִם וְלֹא יָבְשׁוּ לְעוֹלָם, וְעָמְדוּ כֵּן בִּגְבוּרָתָם עַד ק"נ יוֹם לִירִידַת הַגֶּשֶׁם, וְאָז הֶעֱבִיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רוּחַ חָזָק מְאֹד בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם, כִּי חָזְרוּ הַמַּיִם הַטְּבֻעִיִּים אֶל מְקוֹמָם עַד שֶׁנִּתְמַלֵּא הַתְּהוֹם כְּמוֹ שֶׁהָיָה מִתְּחִלָּה, וְנִסְגְּרוּ פִּתְחֵי מַעְיְנוֹת וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם נִסְגְּרוּ, וַיֵּיבַשׁ הָאָוִיר מְאֹד בָּרוּחַ הַמְיַבֵּשׁ, וְהִנֵּה חָסְרוּ הַמַּיִם הָרְבֵּה, וַתָּנַח הַתֵּבָה שֶׁהָיְתָה מְשֻׁקַּעַת בַּמַּיִם כִּשְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת, וְאַחַר ע"ג יָמִים בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי הוּא חֹדֶשׁ תַּמּוּז נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים, וּמִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁהִמְתִּין אַחַר שֶׁנִּרְאוּ לוֹ רָאשֵׁי הֶהָרִים, וְזֶה נוֹפֵל בַּעֲשָׂרָה בְּאָב, פָּתַח חַלּוֹן הַתֵּבָה וְאַחַר שִׁלֹּשָׁה שָׁבוּעוֹת הָלְכָה הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ וְאַחַר שִׁלֹּשִׁים הֵסִיר מִכְסֵה הַתֵּבָה. עַד כָּאן:

פסוק ז

וַיְשַׁלַּח אֶת הָעוֹרֵב. דְּרַשׁוּ רז"ל: תְּשׁוּבָה נִצַּחַת הֵשִׁיב עוֹרֵב לְנֹחַ. אָמַר לוֹ: רַבְּךָ שְׁנָאַנִי וְאַתָּה שְׁנָאתַנִי, רַבְּךָ שְׁנָאַנִי – מִן הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה שִׁבְעָה וּמִן הַטְּמֵאָה שְׁנַיִם, וְאַתָּה שְׁנָאתַנִי – כִּי שָׁלַחְתָּ אוֹתִי יוֹתֵר מִזּוֹלְתִי, אִם פּוֹגֵעַ בִּי שׁוֹר חֲמָה אוֹ שׂר צְנָה לֹא נִמְצָא הָעוֹלָם חָסֵר בְּרִיָּה אַחַת, אוֹ שֶׁמָּא לְאִשְׁתִּי אַתָּה צָרִיךְ? אָמַר לוֹ: רָשָׁע, בַּמֶּתֶר לִי אָסוּר, בַּנֶּאֱסָר לֹא כָל שֶׁכֵּן? וְלֹא רָצָה לְקַבְּלוֹ, אָמַר לוֹ: אֵינְךָ רָאוּי לֹא לַאֲכִילָה וְלֹא לְקָרְבָּן. אָמַר לוֹ הקב"ה: קַבְּלֵהוּ, "עַד יִבָּשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ", עָתִיד צַדִּיק אֶחָד לַעֲמוֹד וּלְיַבֵּשׁ אֶת הָעוֹלָם וַאֲנִי מַצְרִיכוֹ אֵלָיו, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (מלכים א י"ז:ו'): "וְהָעֹרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר" וְגוֹ' מִבֵּי טַבָּחֵי דְּאַחְאָב, וְהֵינוּ דִּכְתִיב: "וַיֵּצֵא יָצוֹא וְשׁוֹב" בִּתְשׁוּבָתוֹ, עַד כָּאן בַּמִּדְרָשׁ. וּמִלַּת "יִבָּשֶׁת" רֶמֶז לְתִשְׁבִּי:

פסוק ח

וַיְשַׁלַּח אֶת הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ. וּבָעוֹרֵב לֹא נֶאֱמַר "מֵאִתּוֹ" לְמֶדְךָ שֶׁדִּירָתָן שֶׁל עוֹפוֹת טְהוֹרוֹת אֵצֶל הַצַּדִּיקִים:

פסוק יא

וְהִנֵּה עָלֶה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ. כֵּיוָן שֶׁנִּגְזַר אֲבֵדָן וּמְחִיָּה עַל הָאָדָם וְעַל כָּל מַה שֶּׁבָּאָרֶץ, אֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁנֶּעֱקְרוּ הָאֵילָנוֹת וְנִמְחוּ לְגַמְרֵי, עַד שֶׁהֶצְרִכוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל לוֹמַר שֶׁאֲפִילּוּ אִצְטְרוֹבּוֹלִין שֶׁל רַחַיִם נִמְחוּ בַּמַּבּוּל, וְדָרְשׁוּ בָּזֶה (איוב י"ד:י"ט): "אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מַיִם". וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר כִּי הֶעָלֶה נָבֵל, וְאִם כֵּן מֵהֵיכָן הֵבִיאָה אוֹתוֹ? אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: רַבִּי לֵוִי אָמַר: מֵהַר הַמִּשְׁחָה הֵבִיאָה אוֹתוֹ, דְּלָא טָפַת אַרְעָא דְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּמַיָּא דְּמַבּוּלָא, שֶׁכָּךְ אָמַר הקב"ה לִיחֶזְקֵאל (יחזקאל כ"ב:כ"ד): "בֶּן אָדָם אֱמָר לָהּ אַתְּ אֶרֶץ לֹא מְטֻהָרָה הִיא וְלֹא גֶשְׁמָה בְּיוֹם זָעַם", "לֹא מְטֻהָרָה" פֵּרוּשׁ, שֶׁלֹּא נִבְקְעוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם, "וְלֹא גֶשְׁמָה" שֶׁלֹּא יָרַד עָלֶיהָ מָטָר מִן הַשָּׁמַיִם מִגֶּשֶׁם הַמַּבּוּל, אֲבָל בְּוַדַּאי מֵי הַמַּבּוּל שֶׁבִּשְׁאָר אַרְצוֹת נִכְנְסוּ לְתוֹכָהּ, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב מֵעִיד בָּכָאן: "וַיְכַסּוּ כָּל הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם", וּלְפִי שֶׁלֹּא יָרַד מִן הַשָּׁמַיִם הַגֶּשֶׁם הַשּׁוֹטֵף שֶׁהָיָה מְשַׁבֵּר כָּל הָאִילָנוֹת לְכָךְ לֹא נֶעֱקְרוּ הָאִילָנוֹת מִשָּׁם מִפְּנֵי הַמַּיִם הַבָּאִים שָׁם מִשְּׁאָר אַרְצוֹת, וּלְפִיכָךְ לְקֻלְּחָתוּ מֵהַר הַמִּשְׁחָה הוּא הַר הַזֵּיתִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיֵּדַע נֹחַ כִּי קַלּוּ הַמָּיִם" וְגוֹ'.

וְעוֹד דָּרְשׁוּ: מִגַּן עֵדֶן הֵבִיאָה אוֹתוֹ. וְיֵשׁ לִתְמוֹהַּ בָּזֶה, מֵהֵיכָן הָיָה יוֹדֵעַ נֹחַ כִּי קַלּוּ הַמָּיִם כֵּיוָן שֶׁמֵּי הַמַּבּוּל לֹא נִכְנְסוּ בְּגַן עֵדֶן? וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל, אוּלַי הָיוּ שְׁעָרָיו סְגוּרִים שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ בּוֹ הַמַּיִם, וְכַאֲשֶׁר קַלּוּ הַמַּיִם נִפְתְּחוּ, עַד כָּאן.

וּמִלַּת "טָרָף" הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "טָרְפָה בְּפִיהָ", אֲבָל הוּא שֵׁם הַתֹּאַר כְּמוֹ "טָרוּף" וְעַל כֵּן הוּא קָמוּץ. וְהָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר "וְהִנֵּה עָלֶה טָרָף בְּפִיהָ" וְהָיָה מַסְפִּיק זֶה לְיִדִיעַת נֹחַ כִּי קַלּוּ הַמַּיִם, כִּי מֵאַחַר שֶׁלָּקְחָה עָלֶה מִן הָאִילָן, אֵיזֶה אִילָן שֶׁיִּהְיֶה, בְּיָדוּעַ כִּי קַלּוּ הַמַּיִם, וְלָמָּה הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר שֵׁם הָאִילָן שֶׁהָיָה זַיִת. וְעַל זֶה הִתְעוֹרְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בְּמִדְרָשָׁם וְאָמְרוּ: רֶמֶז רָמְזָה לוֹ, אָמְרָה: מוּטָב יִהְיוּ מְזוֹנוֹתַי מְרוּרִין כַּזַּיִת וּבְיָדוֹ שֶׁל הקב"ה וְאַל יִהְיוּ מְתוּקִים כַּדְּבַשׁ בְּיַד בָּשָׂר וָדָם. עָשׂוּ חֲכָמִים "בְּפִיהָ" לְשׁוֹן מַאֲמָר.

וְעוֹד דָּרְשׁוּ בַּמִּדְרָשׁ: אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: מֵאֵילָן גַּן עֵדֶן הֵבִיאָה אוֹתוֹ, וְלֹא הָיָה לָהּ לְהָבִיא דָּבָר מְעֻלֶּה אוֹ קִנָּמוֹן אוֹ פּוּלְסְמִין? אֶלָּא רֶמֶז רָמְזָה לוֹמַר: מַר מְזֶה תַּחַת יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְלֹא מָתוֹק מִתַּחַת יָדֶיךָ. וְיִהְיֶה "טָרָף" מִלְּשׁוֹן מְזוֹנוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי". וְהִנֵּה יֵשׁ בָּזֶה קַל וָחֹמֶר לַבְּרִיּוֹת, שֶׁאִם הָעוֹפוֹת נוֹחַ לָהֶם זֶה, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה בְּנֵי אָדָם שֶׁהֵם בַּעֲלֵי שֵׂכֶל וִידִיעָה וּמִדַּת הַבּשֶׁת פְּרוּשָׁה עַל פְּנֵיהֶם, שֶׁאֵינָם רוֹצִים לְהִתְפָּרְנֵס זֶה מִזֶּה:

פסוק יד

בִּשְׁבָעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֹדֶשׁ. הוּא חֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן. לְמַעְלָה אָמַר: "בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם נִבְקְעוּ", וְכָאן אִלּוּ אָמַר: "בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ יָבְשָׁה הָאָרֶץ", הָיָה בְּמַשְׁמָע שֶׁעָמַד הַמַּבּוּל שָׁנָה תְּמִימָה מִיּוֹם לְיוֹם, שֶׁהוּא שנ"ד יוֹם שֶׁהִיא שְׁנַת הַלְּבָנָה, וְעַל כֵּן הוֹסִיף אַחַד עָשָׂר יוֹם וְאָמַר: "בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֹדֶשׁ יָבְשָׁה הָאָרֶץ", לְהוֹרוֹת שֶׁשְּׁנַת חַמָּה הָיְתָה שֶׁל שס"ה יוֹם, שֶׁכֵּן שְׁנַת חַמָּה יְתֵרָה עַל שְׁנַת לְבָנָה אַחַד עָשָׂר יוֹם. וְעַל זֶה אָמְרוּ רז"ל: מִשְׁפַּט דּוֹר הַמַּבּוּל שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ, מִשְׁפַּט מִצְרַיִם בְּמִצְרַיִם שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ, מִשְׁפַּט אִיּוֹב שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ, מִשְׁפַּט רְשָׁעִים בַּגֵּיהִנֹּם שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ, מִשְׁפַּט גּוֹג וּמָגוֹג שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ.

יָבְשָׁה הָאָרֶץ. וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יָצָא עַד שֶׁהֶרְשָׁה לְצֵאת וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "צֵא מִן הַתֵּבָה", כִּי מִפְּנֵי שֶׁבָּא לְתוֹכָהּ מִפְּנֵי מְצוַת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה לֹא רָצָה לָצֵאת מִשָּׁם כִּי אִם בְּמִצְוָתוֹ.

וַאֲמָרוּ בַּמִּדְרָשׁ, כִּי מִכָּאן לָמְדוּ חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מִתּוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ עַד שֶׁצִּוָּה לָהֶם הַמֶּלֶךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב (דניאל ג׳:י״ג): "בֵּאדַיִן נְבוּכַדְנֶצַּר וְגוֹ' פֻּקוּ וַאֲתוֹ", וּלְמַעְלָה אָמַר "סַקוּ", לְפִי שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה הַכִּבְשָׁן עָמֹק וְהֶצְרֵךְ לוֹמַר "סַקוּ" וְעַכְשָׁו גָּבַהּ הַכִּבְשָׁן בְּדֶרֶךְ הַנֵּס וְהַשְׁוָה לַקַּרְקַע וְהֶצְרֵךְ לוֹמַר "פֻּקוּ", וְלֹא רָצוּ לָצֵאת עַד שֶׁצִּוָּה לָהֶם הַמֶּלֶךְ.

פסוק טז

צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ וּנְשֵׁי בָנֶיךָ. כָּאן הֵתֵר לָהֶם הַתַּשְׁמִישׁ שֶׁנֶּאֱסַר לָהֶם בַּתֵּבָה, שֶׁהֲרֵי כָּתוּב בִּכְנִיסָתָם לַתֵּבָה: "וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי בָנֶיךָ", הָאֲנָשִׁים לְבַד וְהַנָּשִׁים לְבַד.

וּבַמִּדְרָשׁ שִׁלְשָׁה שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה, וְאֵלּוּ הֵן: עוֹרֵב, כֶּלֶב, חָם; וּשְׁלָשְׁתָּם נֶעֱנְשׁוּ: עוֹרֵב רָק (מזריע מן הפה, סנהדרין ק״ח), כֶּלֶב נִקְשַׁר, חָם לְקָה בְּעוֹרוֹ.

פסוק כ

וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה׳. כְּוֵן נֹחַ בְּקֶרְבְּנוֹתָיו סֵדֶר הַבִּנְיָן מִמַּטָּה לְמַעְלָה, הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה וּמִשָּׁם לָרַחֲמִים, זֶהוּ שֶׁאָמַר "לַה׳", וּמִן הָרַחֲמִים מִתְעַלֶּה וּמִתְיַחֵס הַכֹּל בַּמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁהוּא עֹלַת הָעוֹלוֹת יִתְבָּרַךְ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיַּעַל עֹלוֹת בַּמִּזְבֵּחַ", "עֹלַת" כְּתִיב. וְכֵן אָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו ס׳:ז׳): "יַעֲלוּ לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי וּבֵית תִּפְאַרְתִּי אֶפְאָר". וְכֵן בְּמָנוֹחַ לֹא מָצִינוּ בּוֹ שֶׁעָשָׂה מִזְבֵּחַ, וְהִזְכִּיר תְּחִלָּה "מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ" וְאַחַר כָּךְ "הַשָּׁמַיְמָה", וּמִשָּׁם אֶל הַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁהִיא עֹלָה, וְאָז חוֹזֵר הַשֵּׁפַע מַעְלָה לָרַחֲמִים וּמִן הָרַחֲמִים לַמִּזְבֵּחַ הַנִּקְרָא לֵב, וּמִמֶּנּוּ לָעֶלְיוֹנִים וְלַתַּחְתּוֹנִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיָּרַח ה׳ אֶת רֵיחַ הַנִּיחֹחַ", כְּלוֹמַר הִמְשִׁיךְ

הַמְשָׁכַת הַשֶּׁפַע הַיּוֹרֵד מֵעֵלַּת הָעֵלּוֹת, וְאָז אָמַר "אֶל לִבּוֹ לֹא אֹסִיף", כְּלוֹמַר לֹא אֶתֵּן תּוֹסֶפֶת לְמִדַּת הַדִּין לְקַלֵּל אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם, וְהַבֵּן זֶה.

פסוק כא

מִנְּעָרָיו אָמְרוּ רז"ל: "מִנְּעָרָיו" – מִשֶּׁנִּנְעַר לָצֵאת מִמְּעֵי אִמּוֹ. וְיָדוּעַ שֶׁאֵין הָאָדָם מִתְחַיֵּב בְּמִצְוֹת שֶׁהֵן מִצַּד הַיֵּצֶר טוֹב, עַד שִׁלֹּשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: יֵצֶר הָרַע גָּדוֹל מִיֵּצֶר הַטּוֹב שִׁלֹּשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ד':י"ד): "כִּי מִבֵּית הָסוּרִים יָצָא לִמְלֹךְ", כִּי מִשָּׁעָה שֶׁהוּא יוֹצֵא מִבֵּית הָרֶחֶם, שֶׁשָּׁם אָסוּר וּמֻסְגָּר כְּאָדָם הַמֻּסְגָּר בְּבֵית הָאֲסוּרִים, מִיָּד הוּא רוֹצֶה לִמְלֹךְ, וְהוּא מְבַקֵּשׁ פִּי הַדַּד וְנִמְשָׁךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת. וּמִפְּנֵי שֶׁהַמִּלָּה חֲסֵרָה אָלֶ"ף פֵּרְשׁוּהוּ מִלְּשׁוֹן תַּרְגּוּם, כִּי תַּרְגּוּם "יַיבְאַשׁ" – "וּסְרִי".

פסוק כב

עֹד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ. לְשׁוֹן זֶה יוֹרֶה שֶׁיֵּשׁ לְעוֹלָם תַּכְלִית זְמַן קָצוּב. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא חָסֵר וָא"ו, "עַד" כְּתִיב, וְיִכְלוֹל הַהֵפֶךְ, הַקְּרִיאָה עִקֵּר. "זֶרַע וְקָצִיר", אֵלּוּ נוֹלָדִים וְאֵלּוּ מֵתִים, וְעַל יְדֵי מָה, עַל יְדֵי קֹר וְחֹם. וְטַעַם הַכָּתוּב יְבָאֵר שִׁשָּׁה עִנְיָנִים שֶׁהֵם סִדְרֵי עוֹלָם, שֶׁאֵינָן שׁוֹבְתִין בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה.

פרק ט

פסוק ג

כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל. מִמַּה שֶׁהִזְכִּיר "נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל" הָיִיתִי מַתִּיר כָּל בָּשָׂר כְּדַעַת הָאֻמּוֹת, לְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר "כְּיֶרֶק עֵשֶׂב", כְּשֵׁם שֶׁיֵּשׁ בָּעֲשָׂבִים חֵלֶק מֻתָּר שֶׁהֵם טוֹבִים וּמוֹעִילִים, וְחֵלֶק נִמְנָע שֶׁהֵם מַזִּיקִים וּמְמִיתִים, כֵּן יֵשׁ בִּבְעֲלֵי חַיִּים חֵלֶק מֻתָּר וְהוּא מַה שֶּׁהַתּוֹרָה בַּתּוֹרָה, וְחֵלֶק הַנִּמְנָע וְהוּא מַה שֶּׁאָסְרָה הַתּוֹרָה. וְזֶהוּ הַנָּכוֹן בִּפְשַׁט הַכָּתוּב, כִּי לֹא בָא הַכָּתוּב לְהַתִּיר כָּל בָּשָׂר.

וְרז"ל דָּרְשׁוּ: "כְּיֶרֶק עֵשֶׂב" שֶׁנָּתַתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן וְלֹא הִתַּרְתִּי לוֹ הַבָּשָׂר, "נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל", הִתַּרְתִּי לָכֶם כָּל דָּבָר וַאֲפִלּוּ הַבָּשָׂר. לְפִי שֶׁכָּל הַבָּשָׂר נִתְחַיֵּב כְּלָיָה בַּמַּבּוּל וּבִזְכוּתָם נִצּוֹלוּ, וְעַל כֵּן אֲנִי מַתִּיר לָכֶם לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל.

פסוק ד

וְהִזְכִּיר "אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ". בֵּאֵר שֶׁלֹּא הִתִּיר הַנֶּפֶשׁ, רַק הַבָּשָׂר שֶׁהוּא הַגּוּף בִּלְבַד, וְעַל כֵּן אָסַר אֵבֶר מִן הַחַי. וְהֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר:

פסוק ה

וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם. לְבָאֵר כִּי מַה שֶּׁהִתִּיר הַגּוּף לֹא הִתִּיר אֶלָּא בְּנֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה, אֲבָל לֹא בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם, וְזֶהוּ "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ". וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב הַזֶּה עוֹד שֶׁהַהוֹרֵג אֶת

עַצְמוֹ חַיָּב, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָתִיד לִדְרֹשׁ דָּמוֹ מִיַּד עַצְמוֹ, כִּי מִלַּת "לְנַפְשֹׁתֵיכֶם" כְּמוֹ "מִנַּפְשֹׁתֵיכֶם".

אוֹ יֵשׁ לוֹמַר כִּי הַלָּמֶ"ד נוֹסֶפֶת, יֹאמַר: "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם שֶׁהוּא נַפְשֹׁתֵיכֶם", וְלָמֶ"ד זוֹ כְּלָמֶ"ד (דה"א ג':ב') "הַשְּׁלִישִׁי לְאַבְשָׁלוֹם בֶּן מַעֲכָה", שֶׁמִּשְׁפָּטוֹ "הַשְּׁלִישִׁי אַבְשָׁלוֹם בֶּן מַעֲכָה".

מִיַּד כָּל חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ. שֶׁיְּמִיתֶנָּה ה' יִתְבָּרַךְ. וּמַעֲשֶׂה הָיָה בְּתַרְנְגוֹל שֶׁהָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ וֶהֱבִיאוּהוּ לְבֵית דִּין וּסְקָלוּהוּ. "וּמִיַּד הָאָדָם", אִם אֵין עֵדִים בַּדָּבָר אֲנִי אֶדְרֹשׁ אֶת דָּמוֹ, וְאִם יֵשׁ עֵדִים בַּדָּבָר הֲרֵי זֶה מָסוּר לְבֵית דִּין, וְזֶהוּ:

פסוק ו

שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם. פֵּרוּשׁ "בָּאָדָם" בִּפְנֵי אָדָם, כְּלוֹמַר בִּפְנֵי עֵדִים, "דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ" עַל פִּי בֵּית דִּין. וְזֹאת כַּוָּנַת תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם: "דְּיֵשְׁוֹד דְּמָא דֶּאֱינָשָׁא בְּסָהֲדִין עַל מֵימַר דַּיְנָא דְּמֵיהּ יִתְשַׁד". תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בָּאָדָם" – "בְּסָהֲדִין".

כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה הָעוֹשֶׂה **"אֶת הָאָדָם."** וּבַמִּדְרָשׁ: "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ", לְהָבִיא הַחוֹנֵק אֶת עַצְמוֹ. יָכוֹל אֲפִלּוּ כְּשֶׁאוֹנֵס, תַּלְמוּד לוֹמַר: "אַךְ". יָכוֹל כַּחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה, תַּלְמוּד לוֹמַר: "אַךְ". "מִיַּד כָּל חַיָּה", אֲלוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ חַיּוֹת. "מִיַּד הָאָדָם", אֲלוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַתֶּן צֹאנִי צֹאן מַרְעִיתִי אָדָם אַתֶּם" (יחזקאל ל"ד:ל"א). "מִיַּד אִישׁ אָחִיו", אֲלוּ בְּנֵי עֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו" (בראשית ל"ב:י"ב). "אֶדְרֹשׁ אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם", לֶעָתִיד לָבֹא.

פסוק ז

וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ, סָמַךְ פְּרִיָּה וּרְבִיָּה לְשׁוֹפֵךְ דַּם הָאָדָם, לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה כְּאִלּוּ שׁוֹפֵךְ דָּמִים. וְדָרְשׁוּ רז"ל בִּיבָמוֹת: כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה כְּאִלּוּ שׁוֹפֵךְ דָּמִים וּמְבַטֵּל אֶת הַדְּמוּת. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: כְּאִלּוּ מְמַעֵט אֶת הַדְּמוּת. אֲחֵרִים אוֹמְרִים: גּוֹרֵם לִשְׁכִינָה שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִיִּשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ז:ז') "לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ", בִּזְמַן שֶׁזַּרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ שְׁכִינָה שׁוֹרָה, אֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ עַל מִי שׁוֹרָה, עַל הָעֵצִים אוֹ עַל הָאֲבָנִים. יֵשׁ לְהָבִין מַהוּ "מְבַטֵּל אֶת הַדְּמוּת". גַּם לְשׁוֹן רַבִּי עֲקִיבָא שֶׁאָמַר "כְּאִלּוּ מְמַעֵט אֶת הַדְּמוּת", וְלֹא אָמַר "מְבַטֵּל", וְאָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו י"ג:ה'): "קוֹל הָמוֹן בֶּהָרִים דְּמוּת עַם רָב, ה' וּכְלֵי זַעְמוֹ לְחַבֵּל כָּל הָאָרֶץ", וְדָרְשׁוּ רז"ל: "דְּמוּת עַם רָב", זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. **וְעוֹד** בַּמִּדְרָשׁ: "דְּמִיתִיךְ רַעְיָתִי", אֵין "דְּמִיתִיךְ" אֶלָּא "דְּמוּת", מְלַמֵּד שֶׁבְּדְמְיוֹנוֹת נִגְלָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יִשְׂרָאֵל, כְּאָדָם הַמְדַמֶּה אֶת חֲבֵרוֹ וְאוֹמֵר "זֶה אִישׁ פְּלוֹנִי", כָּךְ הָיוּ יִשְׂרָאֵל מְסַתְּכְּלִין בַּקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּמְדַמִּין אוֹתוֹ וְאוֹמְרִים "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", לְכָךְ נֶאֱמַר: "דְּמִיתִיךְ רַעְיָתִי".

פסוק ח

וְאֶל בָּנָיו אִתּוֹ. בָּא דִּבּוּר הַשְּׁכִינָה גַּם לַבָּנִים. וּכְדֵי שֶׁלֹּא תָּבִין כִּי הַדִּבּוּר הָיָה לְנֹחַ לְבַדּוֹ שֶׁיֹּאמַר זֶה לְבָנָיו, לְכָךְ הוֹסִיף מִלַּת "אִתּוֹ", לְבָאֵר שֶׁגַּם הֵם בִּכְלַל הַדִּבּוּר. וְעַל כֵּן תִּמְצָא לְשׁוֹן הַפָּרָשָׁה שֶׁיְּדַבֵּר עִמָּהֶם בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְהַכַּוָּנָה עַל שֵׁם וְיֶפֶת, כִּי חָם אֵינֶנּוּ רָאוּי לְכָךְ.

פסוק יג

אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט טַעַם הַקֶּשֶׁת שֶׁיִּהְיֶה אוֹת, כְּטַעַם (בראשית ל"א:נ"ב) "עֵד הַגַּל הַזֶּה וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה", וְכֵן (בראשית כ"א:ל') "כִּי אֶת שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה לִּי לְעֵדָה", כִּי כָל הַדָּבָר הַנִּרְאֶה הַמּוּשָׂם לִפְנֵי שְׁנַיִם לְהַזְכִּיר עִנְיָן הוּא הַנִּקְרָא "אוֹת", כְּשֵׁם שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהִזְכִּיר בַּמִּילָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"א): "וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם", לְהַזְכִּיר עִנְיַן שֶׁיִּכָּנְסוּ כָּל זֶרַע אַבְרָהָם בִּבְרִית אֲמוּנַת הַיִּחוּד, כֵּן הַקֶּשֶׁת אוֹת לְהַזְכִּיר הַדּוֹרוֹת שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם. וּמִלַּת "נָתַתִּי" כּוֹלֶלֶת נָתַתִּי עַכְשָׁו, אוֹ נָתַתִּי כְּבָר מִבְּרֵאשִׁית. וְאֵין סָפֵק כִּי אוֹת הַקֶּשֶׁת בֵּין שֶׁהָיְתָה מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית בֵּין שֶׁתִּתְחַדֵּשׁ עַתָּה לְנֹחַ, כִּי אֵין הַנְּתִינָה הַהִיא אֶלָּא לְהַזְכִּיר הַדָּבָר הַמֻּתְנֶה שֶׁלֹּא יָבוֹא עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ מַה שֶּׁאָמַר "נָתַתִּי" כְּאִלּוּ אָמַר "נִשְׁבַּעְתִּי", כִּי מַתְּנַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בַּאֲמִירָה בִּלְבַד הֲרֵי הִיא קַיֶּמֶת כִּשְׁבוּעָה, וְהָרְאָיָה מִמַּתְּנַת הָאָרֶץ לְאַבְרָהָם, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", וּמָצִינוּ כַּמָּה כְּתוּבִים שֶׁמַּזְכִּירִין בַּתּוֹרָה לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב", וּכְתִיב: "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם", וְאֵין בְּעִקַּר הַהַבְטָחָה שְׁבוּעָה כְּלָל, כִּי אִם לְשׁוֹן מַתָּנָה. וְכֵן אָנוּ יְכוֹלִין לְהָבִין בְּכָאן בְּאוֹת הַקֶּשֶׁת, כְּשֶׁאָמַר: "אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי" שֶׁהוּא כְּאִלּוּ אָמַר "נִשְׁבַּעְתִּי", וּמִזֶּה אָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ישעיהו נ"ד:ט') "כִּי מֵי נֹחַ זֹאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי", וְאֵין בְּכָאן לְשׁוֹן שְׁבוּעָה כִּי אִם לְשׁוֹן מַתָּנָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל מִכָּאן: לְאוֹ לְאוֹ תְּרֵי זִמְנֵי שְׁבוּעָה הָוֵי, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בָּשָׂר עוֹד מִמֵּי הַמַּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ", דִּבְרֵי תּוֹרָה נִמְשְׁלוּ לָאֵשׁ וּמִתְחַלְּקִים לְכַמָּה טְעָמִים. וְתִמְצָא מַחְכֶּמֶת אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי" – "יְהַבִית", וְכֵן בְּכָאן "אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי", "יְהַבִית", לְפִי שֶׁמַּתְּנָתוֹ יִתְבָּרַךְ הֲרֵי הִיא קַיֶּמֶת כְּאִלּוּ כְּבָר עָבְרָה. וּבְעִנְיַן אַבְרָהָם שֶׁכָּתוּב בּוֹ: "נָתַתִּי כָּסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי", תִּרְגֵּם בּוֹ: "אֶתֵּן", וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה הַכֶּסֶף מָצוּי בְּיָדוֹ וְלֹא הָיָה רוֹצֶה לְהִתְחָרֵט, כֵּיוָן שֶׁלֹּא נָתַנּוֹ עֲדַיִן אֵינוֹ נִגְמָר עַד שֶׁיִּתֵּן, שֶׁמָּא יִתְחָרֵט לְפִי שֶׁהוּא בָּשָׂר וָדָם, וְאֵין הַדָּבָר כֵּן אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁאֵין חֲרָטָה לְפָנָיו, וְעַל כֵּן תִּרְגֵּם בּוֹ "יְהַבִית", כִּי אַף הֶעָתִיד יַזְכִּיר בִּלְשׁוֹן עָבָר כֵּיוָן שֶׁהוּא מַבְטִיחַ עָלָיו.

וְדַע כִּי הָאוֹת הַזֶּה אֵינֶנּוּ נִרְאֶה בְּכָל יוֹם מֵעָנָן אוֹ בְּכָל יוֹם שֶׁיּוֹרְדִין גְּשָׁמִים, אַךְ בִּזְמַן שֶׁהַדּוֹר מְחַיָּב, כְּדֵי לְהוֹדִיעַ שֶׁהוּא שׁוֹמֵר הַבְטָחָתוֹ. וְתֵדַע לְךָ שֶׁכֵּן הוּא, מִמַּה שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל שֶׁלֹּא

נִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת בְּדוֹרוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ וְלֹא בְּדוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי, לְפִי שֶׁהָיוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים, וְהָיָה כָּל אֶחָד מֵהֶם מֵגֵן עַל דּוֹרוֹ, וְעַל זֶה לֹא נִצְטָרְכוּ לְאוֹת זֶה. וְכֵן אָמְרוּ עַל רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי שֶׁלֹּא נִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת מִיָּמָיו. וּמִזֶּה תִּמְצָא "לְדֹרֹת עֹלָם" חָסֵר הַוָּי"וִין, "לְדֹרֹת" כְּתִיב, וְסָמִיךְ לוֹ מִיָּד "אֶת קַשְׁתִּי", לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין אוֹת הַקֶּשֶׁת אֶלָּא בִּזְמַן הַחִיּוּב וְדוֹרוֹת הַחֲסֵרִים.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל הַקֶּשֶׁת הוּא כְּלִי מִלְחָמָה, וְנִקְרָא "קֶשֶׁת" לְפִי שֶׁאֵינוֹ מוֹרֶה חִצִּים אֶלָּא כְּשֶׁאָדָם מַקְשֶׁה הַיֵּתֶר שֶׁבּוֹ, וּכְשֶׁהוּא נִרְאֶה בַּשָּׁמַיִם אֵינוֹ נִרְאֶה כִּי אִם רַגְלָיו לְמַטָּה, וְאִלּוּ הָיוּ רַגְלָיו לְמַעְלָה הָיָה סִימָן מִלְחָמָה כְּאִלּוּ מִן הַשָּׁמַיִם הָיוּ מוֹרִין בּוֹ עַל הָאָרֶץ, וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר רַגְלָיו לְמַטָּה וְנִרְאֶה הָפוּךְ הוּא הַבְּרִית וְהוּא סִימָן שָׁלוֹם. וְעוֹד שֶׁאֵין הַמַּיְתִּרִים נִרְאִים בּוֹ לִירוֹת הַחִצִּים. וְכֵן מִנְהַג הָאֻמּוֹת בִּזְמַן מִלְחָמָה לֶאֱחֹז בְּיָדָם הַקֶּשֶׁת כְּנֶגֶד פְּנֵיהֶם, וְכַאֲשֶׁר יִקְרְאוּ לְשָׁלוֹם מְהַפְּכִין אֶת הַקֶּשֶׁת וְאוֹחֲזִים אוֹתוֹ אֲחוֹרֵי הַקֶּשֶׁת כְּנֶגֶד פְּנֵיהֶם. וְחַכְמֵי הַמַּחְקָר כָּתְבוּ בְּסִפְרֵיהֶם, כִּי עִנְיַן הַקֶּשֶׁת עִנְיַן טִבְעִי הוּא, וְכֵן אָמְרוּ הַקֶּשֶׁת יֶשׁ לוֹ שָׁלֹשׁ מַרְאוֹת, הָעֶגְלָה הָרִאשׁוֹנָה אֲדֻמָּה, הַשְּׁנִיָּה יְרֻקָּה, שְׁלִישִׁית אַדְמִימוּת נוֹטָה לְשַׁחֲרוּת, וְהַמַּרְאֶה הַשְּׁלִישִׁית הַזֹּאת יִקָּרֵאֶנּוּ בֶּן רָשָׁד "אָדֹם מְסֻקִּי", כִּי הוּא כְּמַרְאֶה המוס"ק שֶׁהוּא אָדֹם נוֹטֶה לְשַׁחֲרוּת, וְאָמְרוּ כִּי חֹמֶר הַקֶּשֶׁת עָב הוּא, וְסִבַּת הֱוָיַת הַקֶּשֶׁת הוּא נִיצוֹץ הַשֶּׁמֶשׁ הַמַּכֶּה בֶּעָב הַלַּח שֶׁהָיָה מִמִּין הָרְבִיב הַדִּק אַחֲרֵי הַמָּטָר בְּרֹב הַפְּעָמִים, וּלְכָךְ יְקַבֵּל הֶעָב שֶׁהוּא שְׁחֹר מַרְאֶה אָדֹם, כִּי כֵן כָּל מַרְאֶה לָבָן בְּעָבְרוֹ בַּשַּׁחֲרוּת יִתְיַלֵּד מִמֶּנּוּ בַּטֶּבַע מַרְאֶה אָדֹם. וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה, הָעֲצִים הַלֵּחִים כְּשֶׁיִּבְעָרוּ בָּאֵשׁ תִּהְיֶה הַלַּהַב אֲדֻמָּה, מִפְּנֵי שֶׁהָאֵשׁ נוֹטָה לְמַרְאֶה לָבָן וְאַדְמִימוּת, וְהוּא עוֹבֵר בַּשַּׁחֲרוּת שֶׁהוּא הֶעָשָׁן שֶׁהוּא שְׁחֹר, וְעַל כֵּן תִּמְצָא הַלֶּהָבָה אֲדֻמָּה.

וּמָמָה שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל "אֶת קַשְׁתִּי" – דְּמוּת הַמּוּקָּשׁ לִי, אֶפְשָׁר שֶׁיִּכְלֹל בּוֹ רֶמֶז לַנֶּפֶשׁ שֶׁהִיא נִמְשֶׁלֶת לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וּמִזֶּה אָמַר: "וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ", כְּלוֹמַר בַּעֲשׂוֹתִי הַרְכָּבַת הַחֹמֶר, "וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן", יִצְטָרֵךְ שֶׁיִּתְרָאוּ וְיִתְגַּלּוּ כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ בַּגּוּף, זֶהוּ "וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן", כִּי הוּא הַמָּסָךְ הַמַּבְדִּיל בֵּינוֹ לְבֵין הַשֵּׂכֶל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "אֶת קַשְׁתִּי" מִלְּשׁוֹן קְשִׁי וְדִין, וְהוּא מִדַּת הַדִּין, אָמַר שֶׁתִּהְיֶה לְאוֹת בְּרִית וְהָאוֹת הַזֶּה הוּא הַמִּילָה. וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב "אֶת הַקֶּשֶׁת נָתַתִּי בֶּעָנָן" אֶלָּא "אֶת קַשְׁתִּי", כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה הַקֶּשֶׁת נָחְתָּמֶת בְּאוֹת יו"ד בַּסּוֹף, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בֶּעָנָן" כְּלוֹמַר הַיְדוּעַ, כִּי אֵין הֶעָנָן הַזֶּה מִן הֶעָנָנִים הַמְרִיקִים גְּשָׁמִים, שֶׁהֲרֵי הַקֶּשֶׁת נִרְאֶה הַרְבֵּה פְּעָמִים וְשָׁמַיִם בְּטָהֳרָה, אֲבָל הוּא עָנָן הַכָּבוֹד אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר הַכָּתוּב (שמות ט"ז:י'): "וְהִנֵּה כְבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן", כְּלוֹמַר, וְנִרְאֲתָה מִדַּת הַדִּין בֶּעָנָן. וּלְפִי שֶׁאָמַר הַכָּתוּב

(יחזקאל א׳:כ״ח): ״כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר יִהְיֶה בֶּעָנָן בְּיוֹם הַגֶּשֶׁם כֵּן מַרְאֵה הַנֹּגַהּ סָבִיב הוּא מַרְאֵה דְּמוּת כְּבוֹד ה׳״׳, דְּרְשׁוּ ז״ל: כָּל הַמִּסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת עֵינָיו כֵּהוֹת. וְתַעְיר מַחְשְׁבוֹתֶיךָ אֶל הַמַּאֲמָר הַנִּמְצָא בְּמִדְרַשׁ רז״ל בַּכָּתוּב הַזֶּה ״אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן״, וְזֶה מַאֲמָרָם: ״קַשְׁתִּי״ – דְּבָר שֶׁהוּא מוּקָשׁ לִי, אֶפְשָׁר כֵּן? אֶלָּא קַשִּׁין דְּפִרְיָא.

וְתַן לִבְּךָ לְהָבִין זֶה, וְהִסְתַּכֵּל בַּחָתִימַת הַפָּרָשָׁה שֶׁהִזְכִּיר פַּעַם שֵׁנִית: ״זֹאת אוֹת הַבְּרִית״, וְנִתְיַחֵד לְנַחַ מַאֲמָר בָּזֶה, כִּי לְמַעְלָה הוֹדִיעַ אוֹתוֹ וְאֶת בָּנָיו עִנְיַן הַקֶּשֶׁת עַל פְּשׁוּטוֹ, וְכָאן גִּלָּה לוֹ לְבַדּוֹ הָעִנְיָן עַל דֶּרֶךְ הַסּוֹד, וְזֶהוּ: ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ זֹאת אוֹת הַבְּרִית״.

פסוק כ

וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם. מַה שֶּׁסָּמַךְ עִנְיַן הַיַּיִן לְאוֹת הַקֶּשֶׁת, יִתְּכֵן לוֹמַר לְפִי שֶׁהַיַּיִן רָמֵז לְמִדַּת הַדִּין כְּמוֹ שֶׁיָּדַעְתָּ, וְעַל זֶה אָמְרוּ רז״ל: אֵין מְבָרְכִין עַל הַיַּיִן עַד שֶׁיִּתֵּן לְתוֹכוֹ מַיִם.

וְדַע שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם שֶׁהִסְתַּכֵּל בְּעִנְיַן זֶה עַד שֶׁבָּא נֹחַ, כִּי הָרִאשׁוֹנִים נָטְעוּ גֶּפֶן כָּל אֶחָד וְאֶחָד לְעַצְמוֹ, אֲבָל נֹחַ הִתְחִיל עַתָּה לִנְטֹעַ גְּפָנִים שׁוּרוֹת הַנִּקְרָאִים ״כֶּרֶם״, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַיָּחֶל״.

אוֹ אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ לְפִי שֶׁהָיָה נֹחַ עֲשִׂירִי וְהָעֲשִׂירִי קֹדֶשׁ, כַּאֲשֶׁר נִתְעַסֵּק עַתָּה בִּדְבַר הַיַּיִן נַעֲשָׂה חֵלִין, וְזֶה לְשׁוֹן ״וַיָּחֶל״. וְהִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב צָרוֹת רַבּוֹת וְרָעוֹת שֶׁהַיַּיִן סִבָּה לָהֶם, כִּי הֶחְטִיא אֶת הַצַּדִּיק הַתָּמִים אֲשֶׁר הִצִּיל כָּל הָעוֹלָם, וְגָרַם לוֹ שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ מְקֻלָּל. וְהִנֵּה הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת אַזְהָרָה עַל הַיַּיִן כְּפָרָשַׁת נָזִיר אוֹ יוֹתֵר, וְכֵן דָּרְשׁוּ ז״ל בְּסַנְהֶדְרִין (דף ע.): שִׁלֹּשׁ עֶשְׂרֵה וָוִי״ן נֶאֶמְרוּ בַּיַּיִן: ״וַיָּחֶל, וַיִּשְׁתְּ, וַיִּשְׁכָּר, וַיִּתְגַּל, וַיֵּרֶא חָם, וַיַּגֶּד, וַיִּקַּח, שֵׁם וָיֶפֶת, וַיָּשִׂימוּ וַיֵּלְכוּ אֲחֹרַנִּית וַיְכַסּוּ, וַיִּיקַץ, וַיֵּדַע״. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כ״ג:כ״ט): ״לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי מְדְיָנִים לְמִי שִׂיחַ״ וְגוֹ׳. וְאֵין הַכַּוָּנָה בַּיַּיִן בִּלְבַד, כִּי הוּא הַדִּין לְכָל שְׁאָר תַּאֲוֹות הָעוֹלָם שֶׁהַנִּמְשָׁךְ אַחֲרֵיהֶן הוּא נִטְרָד מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וּמִן הָעוֹלָם הַבָּא, וְהַיַּיִן אָב לַכֹּל, שֶׁהוּא הַגּוֹרֵם אָבְדַן הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, וְאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ב׳:כ״ה): ״כִּי מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי״, כְּלוֹמַר מִי עָמַד עַל תַּעֲנוּגֵי הָעוֹלָם וּמִי הִתְעַנֵּג בְּחוּשֵׁי הַגּוּף יוֹתֵר מִמֶּנִּי, וְאָמַר אַחֲרָיו ״גַּם זֶה הָבֶל״.

פסוק כא

וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה. ״אָהֳלֹה״ כְּתִיב, בְּתוֹךְ אָהֳלָהּ שֶׁל אִשְׁתּוֹ, מְלַמֵּד שֶׁהִתְעָנוּג רֹב הַיַּיִן מֵבִיא לִידֵי רִבּוּי תַּשְׁמִישׁ.

וּבַמִּדְרָשׁ, ״בְּתוֹךְ אָהֳלֹה״ רָמֵז לְשׁוֹמְרוֹן שֶׁנִּקְרָא ״אָהֳלָה״ שֶׁלֹּא גָּלוּ אֶלָּא עַל עִסְקֵי יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כ״ח:ז׳): ״וְגַם אֵלֶּה בַּיַּיִן שָׁגוּ וּבַשֵּׁכָר תָּעוּ״, וְעַל זֶה הִזְכִּיר לְשׁוֹן ״וַיִּתְגַּל״.

פסוק כד

וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן. חָם הָיָה הַקָּטָן שֶׁבְּבָנָיו, וְהֵיאָךְ הוּא אוֹמֵר "אֲרוּר כְּנָעַן"? הָיָה לוֹ לְקַלֵּל אֶת חָם שֶׁהָיָה בַּעַל הַמַּעֲשֶׂה. וּמַה שֶּׁלֹּא קִלְּלוֹ מִפְּנֵי שְׁנֵי טְעָמִים: הָאֶחָד, שֶׁלֹּא הָיָה אֶפְשָׁר לְקַלֵּל אֶת חָם לְפִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּרְכוֹ כְּבָר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו"; וְהַשֵּׁנִי שֶׁאִלּוּ קִלֵּל אֶת חָם לֹא הָיָה מַזִּיק כִּי אִם לְגוּפוֹ אֲבָל לֹא הָיָה מַזִּיק לְזַרְעוֹ, וְעַל כֵּן רָצָה לְקַלֵּל כְּנַעַן שֶׁהָיָה בְּנוֹ בְּכוֹרוֹ שֶׁל חָם, שֶׁאִם יוֹלִיד אַחַר כֵּן אֶלֶף בָּנִים כָּל זַרְעוֹ יִהְיֶה בִּכְלַל הַקְּלָלָה. וּמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב: "וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן", שֶׁנִּרְאֶה כִּי כְּנַעַן הָיָה הַקָּטָן שֶׁבְּכֻלָּן, זֶה הָיָה אַחַר הַקְּלָלָה, שֶׁנִּתַּן לְכָל אֶחָיו מַעֲלָה עֲלֵיו, לְפִיכָךְ הִזְכִּירוֹ בָּאַחֲרוֹנָה. וְהָרְאָיָה שֶׁהָיָה כְּנַעַן בְּכוֹרוֹ שֶׁל חָם, הוּא אָמְרוֹ: "וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנַעַן", וּכְבָר אָמַר לְמַעְלָה: "וְחָם הוּא אֲבִי כְנַעַן", אֲבָל וַדַּאי בְּעֵת הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לֹא הָיָה לוֹ לְחָם זֶרַע אַחֵר כִּי אִם כְּנַעַן לְבַדּוֹ, וְהִנֵּה הוּא בְּכוֹרוֹ.

פסוק כה

עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט קִלְּלוֹ בְּמִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הוּא בָּזָה אֶת אָבִיו כַּאֲשֶׁר הִסְתַּכֵּל בְּעֶרְוָתוֹ, וְלֹא דַּי שֶׁלֹּא כִּסָּה אוֹתוֹ אֶלָּא שֶׁהִגִּיד בַּחוּץ, כְּלוֹמַר שֶׁלִּעֵג. וְדָבָר יָדוּעַ כִּי הָעֶבֶד נִבְזֶה, וְעַל כֵּן קִלְּלוֹ בְּעַבְדוּת שֶׁיִּהְיֶה כָּל יָמָיו נִבְזֶה תַּחַת שֶׁבָּזָה אֶת אָבִיו. וְשֵׁם וֶיֶפֶת אֲשֶׁר כִּסּוּ עֶרְוַת אֲבִיהֶם וַיָּשִׂימוּ אֶת הַשִּׂמְלָה עַל שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם דֶּרֶךְ כָּבוֹד, קִבֵּל לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׂכָרָם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: יִשְׂרָאֵל שֶׁקִּבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה שֶׁהֵם מִבְּנֵי שֵׁם זָכוּ לְמִצְוַת צִיצִית, גּוֹג וּמָגוֹג שֶׁהֵם מִבְּנֵי יֶפֶת עֲתִידִים לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ שֶׁיִּזְכּוּ לְקִבּוּרָה שֶׁיִּהְיוּ מְכַסִּין וְנִקְבָּרִין. גּוֹג וּמָגוֹג מִבְּנֵי יֶפֶת, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר וּמָגוֹג", יִזְכּוּ לִקְבוּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ל"ט:י"א): "אֶתֵּן לְגוֹג מָקוֹם שָׁם קֶבֶר".

וּמִכָּאן אֶפְשָׁר לְהוֹכִיחַ בִּשְׁנַיִם הָעוֹשִׂים מִצְוָה אַחַת בְּיַחַד, אַף עַל פִּי שֶׁהַמִּצְוָה אַחַת, זֶה נוֹטֵל שָׂכָר יוֹתֵר מִזֶּה כְּשֶׁהוּא מַקְדִּים וּמִתְאַמֵּץ בַּעֲשִׂיָּתָהּ יוֹתֵר מֵחֲבֵרוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּקַּח שֵׁם וֶיֶפֶת", וְלֹא אָמַר "וַיִּקְחוּ", רְמַז לְךָ כִּי שֵׁם נִתְאַמֵּץ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה יוֹתֵר, וּלְפִיכָךְ הֻקְבַּע לוֹ שְׂכַר מִצְוַת צִיצִית שֶׁהוּא גָּדוֹל יוֹתֵר מִשְּׂכַר הַקְּבוּרָה. וְדוֹמֶה לָזֶה אָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה פֶּרֶק וְאֵלּוּ נֶאֱמָרִין: יוֹסֵף שֶׁקִּדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם בְּצִנְעָה הוֹסִיף לוֹ אוֹת מִשְּׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים פ"א:ו'): "עֵדוּת בִּיהוֹסֵף שָׂמוֹ", יְהוּדָה שֶׁקִּדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם בְּפַרְהֶסְיָא נִקְרָא כֻּלּוֹ עַל שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "יִהְיֶה לְאֶחָיו", שְׁלֹשִׁים מִשְׁפָּחוֹת כְּמִנְיַן "יִהְיֶה" יָצְאוּ מִכְּנַעַן, וְהֵם הַנִּזְכָּרִים בַּפָּרָשָׁה, וְדִין תּוֹרָה בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי "כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לַאדֹנָיו".

פסוק כז

יַפְתְּ אֱלֹהִים. בָּרֵךְ לְיֶפֶת בְּהַרְחָבַת הַגְּבוּל, וְתַרְגּוּם (דברים י״ב:כ׳) ״כִּי יַרְחִיב״ – ״אֲרֵי יַפְתֵּי״, כִּי עוֹד הַיּוֹם בְּנֵי יֶפֶת עַמִּים רַבִּים אֵין מִסְפָּר וְאַרְצוֹתָם רַבּוֹת וּרְחָבוֹת. וּבֵרַךְ אֶת שֵׁם בְּהַשְׁרָאַת שְׁכִינָה בְּאָהָלָיו, זֶהוּ שֶׁאָמַר: ״וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי שֵׁם״, לְשׁוֹן שְׁכִינָה, שֶׁאֵין לְךָ אֻמָּה בָּעוֹלָם שֶׁשָּׁרְתָה שְׁכִינָה בֵּינֵיהֶם כִּי אִם עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם בְּנֵי שֵׁם. וּבְאָמְרוֹ ״בְּאָהֳלֵי שֵׁם״ רָמַז לַתּוֹרָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ״ה:כ״ז): ״יֹשֵׁב אֹהָלִים״, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי שֵׁם״ רָמַז לְךָ שֶׁהַשְׁכִינָה נִמְשֶׁכֶת אַחֲרֵי הַתּוֹרָה. וְהִנֵּה שֵׁם נִתְבָּרֵךְ בִּשְׁתֵּי בְּרָכוֹת אֵלּוּ: בִּרְכַּת הַשְׁרָאַת שְׁכִינָה בֵּינֵיהֶם, וּבִרְכַּת הַתּוֹרָה שֶׁתִּנָּתֵן לָהֶם, מַה שֶּׁלֹּא זָכְתָה שׁוּם אֻמָּה לְאַחַת מִשְּׁתֵּיהֶן.

וּבַמִּדְרָשׁ: ״יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי שֵׁם״ – אַף עַל פִּי שֶׁ״יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת״, שֶׁבָּנָה כּוֹרֶשׁ שֶׁהָיָה מִבְּנֵי יֶפֶת בֵּית שֵׁנִי, ״וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי שֵׁם״, לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּבֵית שֵׁנִי אֶלָּא בְּבֵית רִאשׁוֹן שֶׁבָּנָה שְׁלֹמֹה שֶׁהָיָה מִבְּנֵי שֵׁם. וְכֵן אָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא פֶּרֶק קַמָּא: אִי סְלִיקוּ כֻּלְּהוּ בִּימֵי עֶזְרָא לָא שַׁרְיָא שְׁכִינָה בַּמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: ״יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת״, אַף עַל פִּי שֶׁ״יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת״, דְּהַיְנוּ פָּרְסָאֵי דַּאֲתוֹ מִיֶּפֶת, אֵין הַשְׁכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא ״בְּאָהֳלֵי שֵׁם״, וּמְנָא לָן דְּפָרְסָאֵי מִיֶּפֶת קָא אָתוֹ, דִּכְתִיב: ״בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי וְיָוָן וְתֻבַל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס״, וְתָנֵי רַב יוֹסֵף: ״תִּירָס״ זוֹ פָּרַס.

וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ. מִלַּת ״לָמוֹ״ תַּחֲזֹר לְאֶחָיו שֶׁהִזְכִּיר, כְּלוֹמַר לִבְנֵי שֵׁם וְלִבְנֵי יֶפֶת. וּמַה שֶּׁחָזַר זֶה שְׁנֵי פְּעָמִים לְחַזֵּק הָעִנְיָן וּלְקַיֵּם עַבְדוּתוֹ שֶׁל כְּנַעַן, וְלִרְמֹז כִּי שֵׁם יִנְחַל אֶת אַרְצוֹ וְכָל אֲשֶׁר לוֹ, וּמַה שֶּׁקִּנָּה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ.

פרק י

פסוק א

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וָיָפֶת. מִן הַכָּתוּב הַזֶּה עַד פָּרְשַׁת ״וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים״ תִּמְצָא שִׁבְעִים אִישׁ בְּכֻוָּן, כֻּלָּן תּוֹלְדוֹת שֶׁל נֹחַ, וּכְתִיב בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה: ״אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת בְּנֵי נֹחַ לְתֹלְדֹתָם בְּגוֹיֵהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם בָּאָרֶץ אַחַר הַמַּבּוּל״, וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד כִּי שִׁבְעִים אֻמּוֹת יֵשׁ בָּעוֹלָם וְכָל אֻמָּה וְאֻמָּה יֵשׁ לָהּ לְשׁוֹן בִּפְנֵי עַצְמוֹ, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב הַזֶּה בָּא וְלִמֵּד שֶׁנִּתְפָּרְדוּ אֶחָד אֶחָד ״אִישׁ לִלְשֹׁנוֹ״, כְּלוֹמַר שֶׁקִּבְּעוּ לָהֶם כָּל אֶחָד לְשׁוֹן לְעַצְמוֹ. וּלְפִיכָךְ תִּמְצָא תּוֹלְדוֹת הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת שִׁבְעִים כְּנֶגֶד שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁיָּרְדוּ אֲבוֹתֵינוּ לְמִצְרַיִם. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (דברים ל״ב:ח׳): ״בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם״, בֵּאוּרוֹ, מֵעֵת שֶׁנִּפְרְדוּ בְּנֵי אָדָם בָּעוֹלָם, הוּא שֶׁכָּתוּב בְּכָאן: ״וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ״, מֵאוֹתוֹ הָעֵת ״יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים״, הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הִצִּיב בָּעוֹלָם שִׁבְעִים אֻמּוֹת, ״לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״

הֵם יוֹרְדֵי מִצְרַיִם שֶׁהָיוּ שִׁבְעִים נֶפֶשׁ, וְעַל כֵּן לֹא אָמַר "לְמִסְפַּר בְּנֵי יַעֲקֹב" כִּי הָיָה בַּמַּשְׁמָע י"ב שְׁבָטִים.

וְדַע כִּי כָּל הָאֲרִיכוּת הַזֶּה שֶׁהֶאֱרִיךְ הַכָּתוּב בְּתוֹלְדוֹת חָם הַכַּוָּנָה לְהוֹדִיעֵנוּ כָּל הָאֻמּוֹת שֶׁיָּצְאוּ מִמֶּנּוּ שֶׁזָּכָה בָּהֶן אַבְרָהָם הַיּוֹצֵא מִבְּנֵי שֵׁם. וּמִזֶּה הֶאֱרִיךְ הַכָּתוּב בְּתוֹלְדוֹת חָם וּבְתוֹלְדוֹת שֵׁם, לְהוֹדִיעַ שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה וְהַבְּחִירָה בְּשִׁבְעִים אֻמּוֹת וּבְשְׁאָר הַתּוֹלְדוֹת כִּי אִם לְהוֹצִיא מֵהֶם הַסְּגֻלָּה הַנִּבְחֶרֶת, אַבְרָהָם וְזַרְעוֹ. וּכְבָר הֵבִיאוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל מָשָׁל עַל הָעִנְיָן הַזֶּה, אָמְרוּ: מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁאָבְדָה לוֹ מַרְגָּלִית בֵּין הַחוֹל וּמֵבִיא כְּבָרָה וְכוֹבֵר כָּל הַחוֹל עַד שֶׁמְּצָא הַמַּרְגָּלִית, כֵּיוָן שֶׁמְּצָא הַמַּרְגָּלִית מַשְׁלִיךְ אֶת הַחוֹל. וּבָא הַמָּשָׁל לוֹמַר כִּי כְּשֵׁם שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה בּוֹ בַּחוֹל שֶׁהוּא הַמְרֻבֶּה כִּי אִם בַּמַּרְגָּלִית הַיְחִידָה, כָּךְ אֵין תַּכְלִית הַכַּוָּנָה בְּרִבּוּי הָעַמִּים הָאֵלֶּה כִּי אִם בְּעֵם הַקָּדֹשׁ הַיּוֹצֵא מֵהֶם, הוּא זֶרַע אַבְרָהָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: מַחֲשַׁבְתָּן שֶׁל יִשְׂרָאֵל קָדְמָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי "תְּחִלַּת הַמַּחְשָׁבָה סוֹף הַמַּעֲשֶׂה". וְאַף עַל פִּי שֶׁהַשֵּׂכֶל מֵעִיד עַל זֶה שֶׁכָּל מַה שֶּׁהוּא אַחֲרוֹן בַּמַּעֲשֶׂה רִאשׁוֹן הָיָה בַּמַּחְשָׁבָה, אֶפְשָׁר לְהוֹכִיחַ זֶה מִן הַכָּתוּב, הוּא שֶׁמָּצִינוּ בִּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן (שמות ל"ה:ל"ה): "לַעֲשׂוֹת כָּל מְלֶאכֶת חָרָשׁ וְחֹשֵׁב", וּכְתִיב (שם): "וְלַחְשֹׁב מַחֲשֶׁבֶת לַעֲשׂוֹת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת".

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן כִּי מִכָּל הַסִּפּוּרִים שֶׁל תּוֹלְדוֹת הַלָּלוּ יִתְאַמֵּת לַשּׁוֹמְעִים חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם יְצִוָּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְיָעִיד לָהֶם עַל נֹחַ וּבָנָיו שֶׁהָיוּ בַּתֵּבָה, וְהִנֵּה אַבְרָהָם עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁרָאָה אֶת נֹחַ הוּא עַד מִפִּי עַד בְּכָל עִנְיַן הַמַּבּוּל, וְהוּא עַד שְׁלִישֵׁי עַל הַיְצִירָה, כִּי לָמַד אָבִיו שֶׁל נֹחַ רָאָה אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב רָאוּ לְשֵׁם הָעֵד בַּמַּבּוּל, וְיַעֲקֹב הִגִּיד כָּל זֶה לְיוֹרְדֵי מִצְרַיִם גַּם לְפַרְעֹה וְאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ, וְהָאֲנָשִׁים בְּכָל דּוֹר יוֹדְעִים מֵאֲבוֹתָם אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה דּוֹרוֹת מַגִּידִים מַעֲשֵׂיהֶם וְתוֹלְדוֹתָם, עַד כָּאן.

וְכָתַב הָרַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא ז"ל כִּי נֹחַ חָיָה עַד שֶׁהָיָה אַבְרָהָם בֶּן נ"ח שָׁנָה וְעָשָׂה בָּזֶה סִימָן, הָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ בֶּן נ"ח כְּשֵׁמֵת נֹחַ.

פסוק יא

מִן הָאָרֶץ הַהִיא יָצָא אַשּׁוּר. מִבְּנֵי שֵׁם הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר", וּלְפִי שֶׁדּוֹר הַפַּלְגָּה הָיָה רַבָּן מִבְּנֵי שֵׁם לְכָךְ הִזְכִּיר בְּאַשּׁוּר שֶׁיָּצָא מִן הָאָרֶץ, וְלֹא הָיָה בַּעֲצַת דּוֹר הַפַּלְגָּה, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (תהילים פ"ג:ט'): "גַּם אַשּׁוּר נִלְוָה עִמָּם" יוֹרֶה שֶׁלֹּא הֵרַע אַשּׁוּר לְיִשְׂרָאֵל כִּשְׁאָר הָאֻמּוֹת.

פסוק יד

וְאֶת פַּתְרֻסִים וְאֶת כַּסְלֻחִים אֲשֶׁר יָצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים. יַגִּיד לְךָ הַכָּתוּב כִּי אֻמָּה זוֹ שֶׁל פְּלִשְׁתִּים הָיוּ מַמְזֵרִים, לְפִי שֶׁפַּתְרֻסִים וְכַסְלֻחִים הָיוּ מַחְלִיפִים נְשׁוֹתֵיהֶם אֵלּוּ לְאֵלּוּ וְיָצְאוּ

מֵהֶם פְּלִשְׁתִּים. וְתִמְצָא כָּל הַתּוֹלָדוֹת הַלָּלוּ שֶׁל מִצְרַיִם שֶׁשְּׁמוֹתָם עַל שֵׁם סוֹפָם שֶׁנֶּאֶבְדוּ בַּיָּם, וְנִקְרָא הָרִאשׁוֹן לוּדִים עַל שֵׁם שֶׁנּוֹלְדוּ וְהֻטְבְּעוּ בַּיָּם.

פסוק טו

וּכְנַעַן יָלַד אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ. בְּכָאן יִמְנֶה הַכָּתוּב עֲשָׂרָה שֶׁיָּצְאוּ מִזֶּרַע כְּנַעַן וְכֻלָּן נִתְּנוּ לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּמַתְּנַת הָאָרֶץ, הוּא שֶׁאָמַר לוֹ בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים (בראשית ט"ו:י"ח-י"ט): "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת, אֶת הַקֵּינִי וְאֶת הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי", וּמוֹנֶה וְהוֹלֵךְ עֲשָׂרָה עַמִּים. וּמַה שֶּׁנִּשְׁתַּנּוּ בַּשֵּׁמוֹת, לְפִי שֶׁהַפָּרָשָׁה הַזֹּאת הֵן הַשֵּׁמוֹת שֶׁקָּרָא לָהֶם אֲבִיהֶם בְּהִוָּלְדָם, וּבְמַתְּנַת הָאָרֶץ נִשְׁתַּנּוּ שְׁמוֹתָם לְפִי הִשְׁתַּנּוּת הַלְּשׁוֹנוֹת וְהָאֲרָצוֹת, כִּי כְּשֶׁנִּפְרְדוּ בָּאֲרָצוֹת לְגוֹיֵיהֶם נִקְרְאוּ בְּשֵׁמוֹת אֲחֵרִים. וְאִם תַּחְשֹׁב אוֹתָם תִּמְצָאֵם אַחַד עָשָׂר, אֲבָל צִידוֹן בְּכֹרוֹ הוּא הַנִּקְרָא "כְּנַעֲנִי", נִצְטָרֵף עִם אֶחָד מֵאֶחָיו שֶׁלֹּא הָיָה לְגוֹי.

וְדַע כִּי עֲשָׂרָה עַמִּים אֵלֶּה שִׁבְעָה מֵהֶם כְּבָשׁוּם יִשְׂרָאֵל בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, אֲבָל הַשְּׁלֹשָׁה וְהֵם הַקֵּינִי וְהַקְּנִזִּי וְהַקַּדְמֹנִי לֹא כְּבָשׁוּם מֵעוֹלָם, וְאִם כֵּן הַפָּרָשָׁה הַנֶּאֱמֶרֶת לְאַבְרָהָם בְּמַתְּנַת הָאָרֶץ שֶׁבָּהּ הִזְכִּיר עֲמָמִים אֵלֶּה הִיא רוֹמֶזֶת לֶעָתִיד לָבֹא שֶׁיִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִין לָנוּ. וְהִנֵּה מַחְשָׁבוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עֲמֻקּוֹת, כִּי רָצָה שֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לִכְנַעַן, הוּא הָעֶבֶד שֶׁנִּשְׁתַּעְבֵּד לִבְנֵי שֵׁם עַל פִּי אָבִיו וְנִמְסְרָה בְּיָדוֹ מִזְּמַן הַפַּלָּגָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יוּכַל לְהַחֲזִיק, כִּי אֵין הָעֶבֶד יָכוֹל לְהַחֲזִיק בְּנִכְסֵי הָאָדוֹן, שֶׁאִלּוּ נִמְסְרָה בְּיַד אֻמָּה אַחֶרֶת, אוּלַי הָיוּ מַחְזִיקִין בָּהּ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּעֶבֶד.

פרק יא

פסוק ד

וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הָיוּ מְבַקְּשִׁים לְהִתְיַשֵּׁב בְּמָקוֹם אֶחָד לִהְיוֹתָם מְחֻבָּרִים יַחַד וְלֹא מָצְאוּ מָקוֹם אֶלָּא שִׁנְעָר. וְעַל כֵּן רָצוּ לִבְנוֹת לָהֶם עִיר וּמִגְדָּל שֶׁיִּהְיֶה מַחְזִיק אֶת כֻּלָּם, הָעִיר לְיִשּׁוּב וְהַמִּגְדָּל לְאוֹת וּלְשֵׁם, שֶׁיִּרְאוּהוּ בְּנֵי כָּל הָעוֹלָם וְיִיַּשְּׁרוּ נָגְדּוֹ וְיִתְיַשְּׁבוּ בְּאוֹתָהּ הָעִיר וְלֹא בְּמָקוֹם אַחֵר. וְזֶה טַעַם "פֶּן נָפוּץ". וְעַל כֵּן הֵפִיצָם ה', לְפִי שֶׁבָּאוּ כְּנֶגֶד כַּוָּנָתוֹ שֶׁהִיא שֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ הָאֻמּוֹת בְּכָל הָעוֹלָם וְיִתְיַשְּׁבוּ בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבָּאָרֶץ, לְפִי שֶׁלְּכָךְ בְּרָאהּ וְלַשֶּׁבֶת יְצָרָהּ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם" זוֹ עֲבוֹדָה זָרָה, כְּתִיב הָכָא: "וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם", וּכְתִיב הָתָם (שמות כ"ג:י"ג): "וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ", מַה לְּהַלָּן עֲבוֹדָה זָרָה אַף כָּאן עֲבוֹדָה זָרָה. וְעוֹד דָּרְשׁוּ בְּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים: "הָבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר", אֵין "הָבָה" אֶלָּא עֵצָה,

שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים כ׳:ז׳) ״הָבוּ לָכֶם דָּבָר וְעֵצָה הֲלֹם״, וְאֵין ״עִיר״ אֶלָּא אֱלוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ד׳:י׳) ״וַאֲלוּ עִיר וְקַדִּישׁ״.

וּבְמִדְרַשׁ שֶׁל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת רָאִיתִי שֶׁאָמְרוּ: נִקַּח קַרְדֳּמוֹת וְנִבְקַע הַשָּׁמַיִם וְיָזוּבוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה לָנוּ כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְדוֹר הַמַּבּוּל, וְנַעֲשֶׂה חֲתִיכוֹת מִן הַשָּׁמַיִם, וְנַעֲשֶׂה מִלְחָמָה עִם מֶלֶךְ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. וְהָיָה בְּאוֹתוֹ מִגְדָּל שִׁבְעִים מַעֲלוֹת לַמִּזְרָח וּכְנֶגְדָּם שִׁבְעִים מַעֲלוֹת לַמַּעֲרָב, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָרַד שָׁם עִם שִׁבְעִים מַלְאָכִים וּבִלְבֵּל לְשׁוֹנָם וְדִבְרֵיהֶם, עַד כָּאן. **וְעוֹד** בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: אָמְרוּ, לֹא כָל הֵימֶנּוּ שֶׁיִּבְחַר לוֹ הָעֶלְיוֹנִים, בּוֹאוּ וְנַעֲשֶׂה עִמּוֹ מִלְחָמָה, עַד כָּאן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״, הָיוּ אַנְשֵׁי הַפְּלָגָה רְשָׁעִים מַשְׂכִּילִים בְּכָל חָכְמָה, וְעָשׂוּ הָעִיר וְהַמִּגְדָּל כְּדֵי לְהִנָּצֵל מֵהַמַּבּוּל שֶׁל אֵשׁ, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר רָאוּ אֲבַדּוֹן הָעוֹלָם בְּמַבּוּל שֶׁל מַיִם, פָּחֲדוּ לְנַפְשָׁם וְהֶצְרִכוּ לַעֲשׂוֹת בִּנְיַן מָקוֹם שֶׁאִם יִרְצֶה לְהָבִיא מַבּוּל שֶׁל אֵשׁ וְלִשְׂרֹף אֶת הָעוֹלָם שֶׁיִּנָּצְלוּ מֵהֶם וְלֹא תִקְרַב הָאֵשׁ בִּגְבוּלָם. וְזֶהוּ עִנְיַן הַמִּלְחָמָה הַמֻּזְכָּר בַּמִּדְרָשׁ, כְּלוֹמַר לְהֵעָזֵר עִם הַכֹּחוֹת הָעֶלְיוֹנִים בְּהֶפֵךְ רְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ, וְלִקְשׁוֹר חֵלֶק מִיסוֹד הָאֵשׁ שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְקָרֵב אֶל הָעִיר, כְּשֵׁם שֶׁמָּצִינוּ אַף בְּדוֹרֵנוּ זֶה קָצַת הַחֲכָמִים שֶׁיּוֹדְעִים כֹּחַ לִקְשׁוֹר חֵלֶק אֶחָד מִן הַבָּרָד [והוא הידוע כעת בשם דאננעראבלייטער, ונמצא רושם מזה גם בתוספתא שבת פ״ז] שֶׁלֹּא יָבֹא אֶלָּא בִּגְבוּל יְדוּעַ. וְעוֹד לְטַעַם אַחֵר, כִּי מִפְּנֵי שֶׁרָאוּ שֶׁגֶּזֶר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִיתָה עַל אָדָם הָרִאשׁוֹן וְהָיוּ רוֹאִים עַצְמָם בַּעֲלֵי כֹּחַ וּגְבוּרָה עֲצוּמָה וּגְדוֹלִים בְּחָכְמָה וּבְקוֹמָה, וְהָיוּ חַיֵּיהֶם אֲרֻכִּים וְלֹא יִבְצֵר מֵהֶם לַעֲשׂוֹת כָּל דָּבָר, וְהִנֵּה הֵם בְּנֵי תְּמוּתָה, עֲנָפִים מְקֻלְקָלִים בְּקִלְקוּל הַשֹּׁרֶשׁ, לְכָךְ חָשְׁבוּ תַּחְבּוּלָה שֶׁיַּעֲשׂוּ בִנְיָן וּלְהַגְבִּיהַּ לְמַעְלָה עַד שִׁעוּר יָדוּעַ כְּדֵי לְהִנָּצֵל מִן הַמִּיתָה. וּמִטַּעַם הַזֶּה הֵפִיצָם ה׳ שֶׁחָשְׁבוּ, כְּנֶגֶד גְּזֵרָתוֹ יִתְבָּרַךְ.

וְהִנֵּה הַפְּסוּקִים סוֹגְרִים הַדֶּלֶת בְּעַד הַמַּחְשָׁבוֹת הָרָעוֹת שֶׁהָיוּ חוֹשְׁבִים בְּלִבָּם וְלֹא רָצוּ לְפָרְסָמָם. **וְאֶל** הָעִנְיָן הַזֶּה רָמְזוּ בַּמִּדְרָשׁ, שֶׁאָמְרוּ: ״וּדְבָרִים אֲחָדִים״ – אֲחוּדִים, כְּלוֹמַר סְגוּרִים, מַעֲשֶׂה דוֹר הַמַּבּוּל נִתְפָּרֵשׁ מַעֲשֶׂה דוֹר הַפַּלָּגָה לֹא נִתְפָּרֵשׁ, עַד כָּאן. וְשָׁמַעְתִּי כִּי בּוֹנֵי הַמִּגְדָּל הָיוּ שִׁבְעִים, וְאֵין סָפֵק כִּי הָיָה לָהֶם בָּזֶה כַּוָּנָה יְדוּעָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״, הָיָה חֶטְאָם חֵטְא אֲבִיהֶם הָרִאשׁוֹן שֶׁקִּצֵּץ בַּנְּטִיעוֹת, כֵּן הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה קִצְּצוּ בַּנְּטִיעוֹת וְהִפְרִידוּ הַפְּרִי מִן הָאִילָן. זֶהוּ שֶׁאָמַר: ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״, כְּלֹשׁוֹן הַכָּתוּב בְּדוֹר אֱנוֹשׁ שֶׁהָיוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ ״שֵׁם״, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ד׳:כ״ו): ״אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם ה׳״, וְ״הוּחַל״ מִלְּשׁוֹן חִלּוּל הַשֵּׁם, וְכֵן הִזְכִּיר בְּכָאן ״וְזֶה הַחֵלָּם לַעֲשׂוֹת״, כִּי הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא הָיָה חִלּוּל הַשֵּׁם. אוֹ נֹאמַר כִּי ״אָז הוּחַל״ וְ״הַחֵלָּם״

מִלְּשׁוֹן הַתְחָלָה, וְאֵין לְהוֹצִיאָם מִפְּשׁוּטָן, וְהָעִנְיָן בִּשְׁנֵיהֶם כִּי הָיוּ עוֹשִׂים הַתְחָלָה מִן הַסּוֹף, וְזֶהוּ הַקִּצּוּץ, עַל כֵּן הִזְכִּיר לְשׁוֹן "וְזֶה הַחֹלֶם לַעֲשׂוֹת", כְּלוֹמַר עוֹשִׂים הַתְחָלָה מִן הַסּוֹף הַנִּקְרָא "זֶה", וְנִקְרָא "שֵׁם" כִּי כֵן אָמְרוּ "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם", הִיא הַמִּדָּה הָאַחֲרוֹנָה, וְלֹא הָיוּ מַאֲמִינִים לְמַעְלָה מִמָּנָּה וְהָיוּ בָּזֶה מְקַצְּצִים בַּנְּטִיעוֹת, מִפְּנֵי זֶה נֶאֱמַר עֲלֵיהֶם "וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם", וְדָרְשׁוּ רז"ל: הִסִּיעוּ עַצְמָם מִקַּדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם. וּכְדֵי לְבָאֵר כִּי הַחֵטְא הַזֶּה שֶׁלָּהֶם הוּא חֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, עַל כֵּן אָמַר "אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם".

וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: "בְּנֵי הָאָדָם", מַה, בְּנֵי חֲמָרַיָּא, בְּנֵי גַּמְלַיָּא? אֶלָּא בְּנוֹי דְּאָדָם קַדְמָאָה. רָמְזוּ לָנוּ כִּי הֵם בָּנִים דּוֹמִים לַאֲבִיהֶם הָרִאשׁוֹן בַּחֵטְא הַזֶּה. וּמִזֶּה לֹא תִמְצָא בְּפָרָשָׁה זוֹ שֶׁיַּזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים כְּשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר בְּפָרָשַׁת הַמַּבּוּל, כִּי דּוֹר הַמַּבּוּל כָּפְרוּ בְּמִדָּה אַחֲרוֹנָה, וְלָכֵן נִשְׁחֲתוּ מִן הָאָרֶץ הַתַּחְתּוֹנָה וְכֵן מִן הָעֶלְיוֹנָה בְּהִרְחָקָתָם, וְעִם זֶה הָיוּ נִמְחִים מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וְהַבָּא.

וְהִנֵּה זֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה חָטְאוּ בֵּאלֹהִים וְנִשְׁחֲתָה לָהֶם הָאָרֶץ שֶׁהִיא מֵאֱלֹהִים, אֲבָל דּוֹר הַפַּלָּגָה כָּפְרוּ בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד וּלְכָךְ הֶעֱנִישָׁם בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל וְהָרִאָה לָהֶם כֹּחוֹ, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "וַיֵּרֶד", הֲרֵי שֶׁכָּל אֶחָד נֶעֱנַשׁ בַּמָּה שֶׁחָטָא בּוֹ, וְהָיָה עָנְשָׁם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כְּשֵׁם שֶׁהִפְרִידוּ הֵם מַה שֶּׁהָיָה מְחֻבָּר וּמְיֻחָד, כֵּן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הִפְרִיד חִבּוּרָם וְהֵפִיץ אוֹתָם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ, וְעוֹד כִּי חָשְׁבוּ מַחְשָׁבָה רָעָה מִתּוֹךְ חָכְמָה שֶׁבָּהֶם בְּשִׁעוּר קוֹמַת הַמִּגְדָּל יָדוּעַ אֶצְלָם בְּהִיוֹתָם מַחְזִיקִים בְּכִבּוּד הָאִיקוֹנִין וְכוֹפְרִים בַּשִּׁלְטוֹן, וְכָל זֶה הָיָה בְּבָבֶל. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כְּשֶׁחָרַב בֵּית קָדְשֵׁנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ וּכְלֵי הַקֹּדֶשׁ גָּלוּ שָׁם, גַּם שָׁם עָשָׂה נְבוּכַדְנֶצַּר צֶלֶם הַזָּהָב הַנִּקְרָא בֵּל, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (ירמיה נ"א:מ"ד): "וּפָקַדְתִּי עַל בֵּל בְּבָבֶל", וְזֶה שֶׁכָּתוּב (דניאל ג':א'): "אֶקִימֵהּ בְּבִקְעַת דּוּרָא בְּמְדִינַת בָּבֶל", הִיא הַבִּקְעָה שֶׁבְּכָאן שֶׁהִזְכִּיר "וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה", וְכָל זֶה בְּקוּעַ בַּיְחוּד וְקִצּוּץ בַּנְּטִיעוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵנוּ מִשְּׁגִיאוֹת, יְלַמְּדֵנוּ וְיַדְרִיכֵנוּ בַּאֱמִתּוֹ.

פסוק ט

כִּי שָׁם בָּלַל ה' שְׂפַת כָּל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הֱפִיצָם ה'. דַּע כִּי כָּל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא זִכָּרוֹן הַשֵּׁם הַמְיֻחָד רָשׁוּם בְּתֵבוֹת לְמַפְרֵעַ הוּא מוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין, וְזֶה אֶחָד מִן הַמָּקוֹמוֹת. וּבַמָּקוֹמוֹת רַבִּים בַּתּוֹרָה בָּאוּ כָּזֶה, וְיֵשׁ בְּכָל אֶחָד טַעַם גָּדוֹל נֶאֱמַר לְעִנְיָן מֻכָּרָח וּמֻצְרָךְ, כִּי אֵינֶנּוּ מִקְרֶה, אֲבָל נַעֲשָׂה בְּכַוָּנָה וּבְהַשְׁגָּחָה גְּמוּרָה, בְּהַגִּיעִי אֶל כָּל אֶחָד וְאֶחָד אֲעוֹרֵרְךָ עָלָיו וַאֲשַׂכִּילְךָ עִנְיָנוֹ וּנְתִיבוֹ. וּמִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה "וַיַּרְא ה'" "וַיֹּאמֶר ה'", שֶׁהִיא מִדַּת רַחֲמִים, נִרְמַז לָנוּ בְּכָאן כִּי מִדַּת הַדִּין הָיְתָה מִתּוּחָה כְּנֶגְדָּם לַהֲפִיצָם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲבָל הִיא כְּלוּלָה בְּרַחֲמִים מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ אֲגֻדָּה אַחַת אוֹהֲבִים זֶה לָזֶה, הוּא שֶׁכָּתוּב: "שָׂפָה אֶחָת

וּדְבָרִים אֲחֵרִים", וְעַל כֵּן הֻפִּיצָם וְלֹא אִבְּדָם לְגַמְרֵי כְּדוֹר הַמַּבּוּל. וּמַה שֶּׁנֶּעֱנְשׁוּ בְּבִלְבּוּל שָׂפָה, זֶה הָיָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הֵם חָטְאוּ בְּדִבּוּר, שֶׁאָמְרוּ: "הָבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר", וְעַל כֵּן לָקוּ בַּכֹּחַ הַמְדַבֵּר שֶׁלָּהֶם בְּבִלְבּוּל הַלָּשׁוֹן. וְעַד עַכְשָׁו הָיְתָה כָּל הָאָרֶץ שָׂפָה אַחַת וְכָל הָעוֹלָם הָיוּ מְדַבְּרִים בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ שֶׁהוּא הַלָּשׁוֹן שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָעוֹלָם, וְעַכְשָׁו שֶׁחָטְאוּ בִּלְשׁוֹנָם בִּלְבֵּל הַלָּשׁוֹנוֹת, וּמִתּוֹלְדוֹת בְּנֵי נֹחַ שֶׁהָיוּ שִׁבְעִים אִישׁ נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם וְיָצְאוּ מֵהֶם שִׁבְעִים אֻמּוֹת אִישׁ לִלְשׁוֹנוֹ. כְּבָר יָדַעְתָּ כִּי שִׁבְעִים שָׂרִים לְמַעְלָה מַנְהִיגִים שִׁבְעִים אֻמּוֹת לְמַטָּה, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מִן הַשָּׂרִים יְסוֹד לְאֻמָּתוֹ וּלְלָשׁוֹנוֹ.

וְהִנֵּה הַשָּׂרִים הָאֵלֶּה הָיוּ חֵלֶק הָאֻמּוֹת, "לֹא כְאֵלֶּה חֵלֶק יַעֲקֹב כִּי יוֹצֵר הַכֹּל הוּא", וּכְשֵׁם שֶׁהוּא אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאֱלֹהִים עֶלְיוֹן עַל כֻּלָּם כֵּן לְשׁוֹנֵנוּ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַלְּשׁוֹנוֹת, וְעַל כֵּן חֶלְקֵנוּ צוּרֵנוּ וְיוֹצְרֵנוּ שֶׁהוּא יְסוֹד לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הוּא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וְאֶל הַכַּוָּנָה הַזֹּאת בָּאֲרוּ לָנוּ רז"ל: כָּל הַשּׁוֹאֵל צָרָכָיו בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי אֵין מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת נִזְקָקִין לוֹ, לְפִי שֶׁאֵין מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת מַכִּירִין בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי. וּמִכָּאן יֵשׁ לְתִמְהַּ שֶׁכְּבָר נִתְבָּאֵר כִּי דַּעַת הַגַּלְגַּל גְּדוֹלָה מִדַּעַת הָאָדָם, וְדַעַת הַמַּלְאָךְ גְּדוֹלָה מִדַּעַת הַגַּלְגַּל, וְאִם כֵּן אֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יַכִּירוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת הַלְּשׁוֹנוֹת, וַהֲלֹא מֻרְכָּבִי הָיָה יוֹדֵעַ שִׁבְעִים לְשׁוֹן, וְכֵן מָצִינוּ בִּיוֹסֵף הַצַּדִּיק, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל בַּפָּסוּק (תהלים ט') "עֵדוּת בִּיהוֹסֵף שָׂמוֹ", הוֹסִיף לוֹ אוֹת אַחַת מִשְּׁמוֹ וּבָהּ יָדַע שִׁבְעִים לְשׁוֹן.

אֲבָל בְּאוּר הַמַּאֲמָר הַזֶּה לְרז"ל, שֶׁאֵינָם מַכִּירִין בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי לְעִנְיַן שֶׁיְּהִיוּ נִזְקָקִין לוֹ, אֲבָל בְּוַדַּאי מַכִּירִים הֵם, אֶלָּא שֶׁאֵין נִזְקָקִים לוֹ בְּלָשׁוֹן אַחֵר עַד שֶׁיִּשְׁאַל בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לְהַמְשִׁיךְ כֹּחַ בְּמִנּוּיִם מִלְּשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ שֶׁהוּא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְאֵין לָהֶם פְּעֻלָּה וְכֹחַ זוּלָתוֹ.

פסוק י

אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם. לֹא תִמְצָא זִכָּרוֹן מִיתָה בְּתוֹלְדוֹת שֵׁם כְּמוֹ שֶׁתִּמְצָא בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים מֵאָדָם וְעַד נֹחַ. וְיִתָּכֵן לִהְיוֹת בָּזֶה טַעַם בַּעֲבוּר שֶׁמַּלְכוּת בֵּית דָּוִד בָּא מִשֵּׁם, וּמְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד לֹא יִהְיֶה בּוֹ מִיתָה אֲבָל הוּא עָתִיד שֶׁיִּחְיֶה לְעוֹלָם, כִּי מֵעֵת בּוֹאוֹ יִהְיֶה תתל"ז שָׁנִים לְתַשְׁלוּם הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי, וְהוּא כְּמִנְיַן (ישעיהו ט':ו') "לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה" שֶׁחֶשְׁבּוֹן מ' סְתוּמָה ת"ר, וְאַחַר תתל"ז יִכְנַס מִיָּד בָּאֶלֶף הַשְּׁבִיעִי שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וְחַיִּים נִצְחִיִּים. וְעָלָיו אָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים כ"א:ה'): "חַיִּים שָׁאַל מִמְּךָ נָתַתָּה לּוֹ אֹרֶךְ יָמִים עוֹלָם וָעֶד". וְעוֹד שֶׁאֵין שׁוּם אֻמָּה זוֹכָה לִתְחִיַּת הַמֵּתִים כִּי אִם אֲנַחְנוּ בְּנֵי שֵׁם, וְהַכָּתוּב אָמַר עַל כָּל שְׁאָר הָאֻמּוֹת שֶׁהֵם נִפְרָדִים מִן הַחַיִּים, שֶׁיֵּלְכוּ כָּל אֶחָד בְּשֵׁם אֱלֹהֵיהֶם הַמֵּתִים, הוּא שֶׁכָּתוּב

(מיכה ד׳:ה׳): ״כִּי כָל הָעַמִּים יֵלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהָיו וַאֲנַחְנוּ נֵלֵךְ בְּשֵׁם ה׳ אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד״, וּכְתִיב בְּיִשְׂרָאֵל (דברים ד׳:ד׳): ״וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם״.

פסוק כח

וַיָּמָת הָרָן עַל פְּנֵי תֶּרַח אָבִיו בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים. הַכָּתוּב הַזֶּה יוֹדִיעַ אוֹתָנוּ מַעֲלָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ לְמִיתָה עַל אֱמוּנַת ה׳ יִתְבָּרַךְ, וְאִלְמָלֵא רֶמֶז הַכָּתוּב הַזֶּה הָיָה רָאוּי לְהוֹדִיעֵנוּ תְּחִלָּה מַעֲלָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְהַנְהָגָתוֹ וּמִדּוֹתָיו וְאָז ״וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָם״, כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן לִהְיוֹת דִּבּוּר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְאָדָם וְלֹא הוֹדִיעָנוּ תְּחִלָּה מִי הוּא, שֶׁהֲרֵי בְּנֹחַ לֹא בָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ״ עַד שֶׁהוֹדִיעָנוּ תְּחִלָּה מִדּוֹתָיו שֶׁהָיָה אִישׁ צַדִּיק תָּמִים. וְעַל כֵּן בָּא הֶרֶמֶז בַּכָּתוּב הַזֶּה וְהָעֵדוּת עַל מַעֲלַת אַבְרָהָם בְּעִנְיַן אוּר כַּשְׂדִּים שֶׁעָלָיו הָיָה רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה דִּבּוּר הַשְׁכִינָה מְדַבֵּר עִמּוֹ. וְהוּא שֶׁאַבְרָהָם לֹא הָיָה אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ אוּר כַּשְׂדִּים כִּי אִם עֵבֶר הַנָּהָר, כְּאָמְרוֹ: ״בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם״, וּמִלַּת ״מֵעוֹלָם״ תּוֹרֶה עַל זֶה, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (בראשית י״ב): ״וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי״, לֹא אָמַר ״לְאַבְרָם הַכַּשְׂדִּי״. וּרְאֵיָה לַדָּבָר כִּי נָחוֹר בְּחָרָן הָיָה, וְאִם הָיָה מְקוֹם תֶּרַח אוּר כַּשְׂדִּים בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וְהַכָּתוּב סִפֵּר כִּי בְּצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לֹא לָקַח אִתּוֹ רַק אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְשָׂרַי כַּלָּתוֹ, אִם כֵּן הָיָה נָחוֹר נִשְׁאָר בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים. אֲבָל בְּאֶמֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ אֶרֶץ אֲרָם הִיא מֵעֵבֶר הַנָּהָר, וְכֵן מָצִינוּ לְרַז״ל בַּתַּלְמוּד כִּי אַבְרָהָם נֶחְבַּשׁ בְּכוּתָא, וְכוּתָא אֵינָהּ בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים, אֲבָל הִיא בְּעֵבֶר הַנָּהָר.

וְדַע כִּי תֶּרַח הוֹלִיד בָּנָיו הַגְּדוֹלִים אַבְרָם וְנָחוֹר בְּעֵבֶר הַנָּהָר אֶרֶץ אֲבוֹתָיו, וְהָלַךְ לוֹ אֶל אַבְרָם בְּנוֹ אֶל אֶרֶץ כַּשְׂדִּים, וְשָׁם נוֹלַד בְּנוֹ הַקָּטָן הָרָן, וְנִשְׁאַר נָחוֹר בְּנוֹ בְּעֵבֶר הַנָּהָר בָּעִיר הַהִיא. וְזֶה טַעַם ״בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים״, כִּי מִלַּת ״מוֹלַדְתּוֹ״ חוֹזֶרֶת לְהָרָן כִּי הִיא אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ שֶׁל הָרָן לְבַדּוֹ.

וְהָר״ם במז״ל כָּתַב בְּמוֹרֶה הַנְּבוּכִים כִּי הִזְכִּירוּ בְּסֵפֶר עֲבוֹדַת הָאֲכָרִים הַמִּצְרִיִּים כִּי אַבְרָם נוֹלַד בְּכוּתָא, וְחָלַק עַל דַּעַת הֶהָמוֹן שֶׁהָיוּ עוֹבְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ, וּנְתָנוֹ הַמֶּלֶךְ בְּבֵית הַסֹּהַר וְהָיָה עִמָּהֶם שָׁם בְּתוֹכְחוֹת יָמִים רַבִּים. אַחַר כְּךָ פִּתְאֹם הַמֶּלֶךְ פֶּן יַשְׁחִית עָלָיו אַרְצוֹ וּפֶן יָסִיר הַבְּרִיּוֹת מֵאֲמוּנָתוֹ, וְגֵרֵשׁ אוֹתוֹ אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנַעַן אַחַר שֶׁלִּקַּח כָּל הוֹנוֹ, עַד כָּאן. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן ״אוּר כַּשְׂדִּים״ דַּע כִּי לְשׁוֹן ״אוּר״ כּוֹלֵל שִׁלְשָׁה עִנְיָנִים: בְּקָעָה וְהָר וְאֵשׁ. בְּקָעָה מִלְּשׁוֹן (ישעיהו י״א:ח׳) ״מְאוּרַת צִפְעוֹנִי״, כִּי הַכָּתוּב יִקְרָא חוֹרוֹ שֶׁל צִפְעוֹנִי ״מְאוּרָה״, וְהַבְּקָעָה הִיא הָעֲמֶק, וְהוּא כְּאִלּוּ אָמַר ״בְּבִקְעַת כַּשְׂדִּים״. הָר מִלְּשׁוֹן ״בָּאוּרִים כַּבְּדוּ ה׳״, וְקָרָא הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים ״אוּרִים״ עַל שֵׁם שֶׁמַּדְלִיקִין שָׁם וּמַשִּׁיאִין שָׁם מַשּׂוֹאוֹת מֵהַר אֶל הַר כְּדֵי לְהוֹדִיעַ הֶחָדָשִׁים בְּמֶרְחָק בְּיוֹם אֶחָד, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (ישעיהו כ״ד:ט״ו):

"בְּאֵיי הַיָּם שֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", שֶׁיּוֹדִיעוּ בְּכָל הָעוֹלָם הַנֵּס וְהַפֶּלֶא הַנַּעֲשֶׂה לָהֶם לִכְבוֹד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהוּא כְּאִלּוּ אָמַר "הַר כַּשְׂדִּים". אֵשׁ מִלְּשׁוֹן (ישעיהו מ"ד:ט"ז) "חַמּוֹתִי רָאִיתִי אוּר", וְהוּא דַּעַת רז"ל וְהַקַּבָּלָה הָאֱמִתִּית שֶׁהִשְׁלִיכוּהוּ לִכְבְשַׁן הָאֵשׁ. וְהִנֵּה עַל כָּל פָּנִים בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים נַעֲשָׂה הַנֵּס לְאַבְרָהָם אָבִינוּ, אוֹ נֵס נִסְתָּר שֶׁנִּתַּן בְּלֵב הַמֶּלֶךְ שֶׁלֹּא יְמִיתֻנּוּ וְהוֹצִיאוּ מִבֵּית הַסֹּהַר, מֵאוֹתָהּ בְּקָעָה אוֹ מֵאוֹתוֹ הַר, אוֹ נֵס מְפֹרָסָם שֶׁהִשְׁלִיכוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ וְנִצַּל.

פסוק ל

וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלָד. יֵשׁ נָשִׁים שׁוֹהוֹת זְמַן מְרֻבֶּה שֶׁהֵן עֲקָרוֹת וְאַחַר כָּךְ יֵשׁ לָהֶם בָּנִים. וְהִגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה וְהוֹסִיף וְאָמַר "אֵין לָהּ וָלָד", כְּלוֹמַר שֶׁאֵין בְּטִבְעָהּ לִהְיוֹת לָהּ וָלָד לְעוֹלָם. וְעַל כֵּן הִסְכִּימוּ שְׁנֵיהֶם אַבְרָהָם וְשָׂרַי לָצֵאת מִשָּׁם וְלָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן, אוּלַי בִּזְכוּת הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה יִבָּנוּ שָׁם. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "וַיִּקַּח תֶּרַח" יָדוּעַ כִּי אַבְרָם הָיָה הָעִקָּר אֲבָל לְפִי שֶׁהָיָה אַבְרָם מְכַבֵּד אֶת אָבִיו וְהָלַךְ אַחֲרָיו וּמֻשָּׁם אוֹתוֹ אִדּוֹן לְכָל בֵּיתוֹ, אָמַר "וַיִּקַּח תֶּרַח" כְּאִלּוּ תֶּרַח הָיָה הָעִקָּר, כִּי הַהוֹלְכִים עִמָּהֶם שָׂרַי וְלוֹט הָיוּ, וְיָדוּעַ כִּי בַּעֲבוּר אַבְרָם הָיוּ הוֹלְכִים לֹא בַּעֲבוּר תֶּרַח, וְכֵן מָצִינוּ בְּלוֹט שֶׁאַף אַחֲרֵי מוֹת תֶּרַח הָיָה הוֹלֵךְ אֶת אַבְרָם.

פסוק לב

וַיָּמָת תֶּרַח בְּחָרָן. הִזְכִּיר הַכָּתוּב עַד עַתָּה תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל שֵׁם וְלֹא הִזְכִּיר בָּהֶם מִיתָה כְּלָל, וְלָמָּה שִׁנָּה הַסֵּדֶר בְּכָאן וְהִזְכִּיר מִיתָה בְּתֶרַח.

וְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל נִתְעוֹרְרוּ בָּזֶה, כִּי הָיָה הָעִנְיָן כָּבוֹד אַבְרָם, שֶׁאִילּוּ לֹא הִזְכִּיר מִיתָה בְּתֶרַח וְהָיָה אַבְרָם יוֹצֵא מֵאַרְצוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ", יִהְיוּ הַבְּרִיּוֹת מְרַנְּנִים עָלָיו שֶׁהוּא מַנִּיחַ אָבִיו וְיוֹצֵא, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ: הִקְדִּים הַכָּתוּב מִיתָתוֹ שֶׁל תֶּרַח קֹדֶם יְצִיאַת אַבְרָם כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָעוֹלָם לֹא קַיֵּם אַבְרָם כִּבּוּד אָב וָאֵם שֶׁהִנִּיחוֹ זָקֵן וְהָלַךְ לוֹ", וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר "וַיָּמָת תֶּרַח" מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּשֹׁאָר תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל שֵׁם. וּקְרָאוֹ הַכָּתוּב "מֵת" לְפִי שֶׁהָיָה תֶּרַח רָשָׁע עוֹבֵד הַצְּלָמִים, וְהָרְשָׁעִים בְּחַיֵּיהֶם קְרוּאִים "מֵתִים". וּמַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבוֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם", בִּשְׁרוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְאָבִיו חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, זֶה הָיָה בִּזְכוּת אַבְרָהָם, אֲבָל הוּא כָּל יְמֵי חַיָּיו הָיָה רָשָׁע וּמֵת בְּרִשְׁעוֹ. וְאוּלַי מִפְּנֵי זֶה בָּאָה נוּ"ן שֶׁל "בְּחָרָן" הֲפוּכָה, לְרַמֵּז כִּי מֵת בְּרִשְׁעוֹ בַּחֲרוֹן אַף שֶׁל מָקוֹם, אֲלָא שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא בִּזְכוּת בָּנוֹ, וְהִצִּיל הַפְּרִי אֶת הָאִילָן.

וּמִזֶּה אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: כָּל הָעֲצִים כְּשֵׁרִים לַמִּזְבֵּחַ חוּץ מִשֶּׁל זַיִת וְשֶׁל גֶּפֶן, שֶׁהַשֶּׁמֶן וְהַיַּיִן קְרֵבִים לְגַבֵּי מִזְבֵּחַ, הִצִּילוּ הַפֵּרוֹת אֶת הָאִילָנוֹת, וְכֵן אַבְרָהָם הִצִּיל אֶת תֶּרַח אָבִיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַתָּה, תָּבוֹא אֶל אֲבוֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם".

וְאָפְשָׁר עוֹד לָתֵת טַעַם בַּנּוּ"ן הַהֲפוּכָה שֶׁל "חָרָן", כִּי הַהִפּוּךְ יוֹרֶה עַל הַתֹּהוּ, וְעַד כָּאן נִמְנִים שְׁנֵי אֲלָפִים תֹּהוּ, וּמֵאַבְרָהָם וָאֵילָךְ נִמְנִים שְׁנֵי אֲלָפִים תּוֹרָה, כִּי הוּא הִתְחִיל לְהַזְהִיר הָעוֹלָם בְּאוֹר הַתּוֹרָה וּבְפִרְסוּם הָאֱמוּנָה וְהַיִּחוּד.

וְהִנֵּה זֶה מִשְׁלֻמוּת הַתּוֹרָה וּמִן הָרְמָזִים הַצְּפוּנִים בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ, כִּי עַל כֵּן בָּאוּ בַּתּוֹרָה אוֹתִיּוֹת הֲפוּכוֹת וּתְלוּיוֹת, וְכֵן עֲקֻמּוֹת וּלְפוּפוֹת וְכֵן גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, וְכֵן מְנֻמָּרוֹת וּמְנֻקָּדוֹת, יִתְגַּלּוּ מִתּוֹכָם חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִּינָה שֶׁנִּגְלוּ לְמֹשֶׁה. וְעוֹד שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: בְּרָא מְזַכֵּי אַבָּא, אַבָּא לָא מְזַכֵּי בְּרָא, דִּכְתִיב (דברים ל"ב:ל"ט): "וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל", אֵין אַבְרָהָם מַצִּיל אֶת יִשְׁמָעֵאל וְלֹא יִצְחָק מַצִּיל אֶת עֵשָׂו. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי י"ז:ו'): "עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם", לְפִי שֶׁהַבֵּן מְזַכֶּה אֶת הָאָב, הִזְכִּיר בַּבָּנִים לְשׁוֹן "עֲטָרָה", שֶׁהוּא שֶׁבַח גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הַתִּפְאֶרֶת, כִּי הֵם עֲטֶרֶת בְּרֹאשׁ הַזְּקֵנִים כְּשֶׁיּוֹצְאֵי יְרֵכַיִם צַדִּיקִים עוֹבְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּלְפִי שֶׁהָאָב אֵינוֹ מְזַכֶּה אֶת הַבֵּן הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "תִּפְאֶרֶת", כִּי הָאָבוֹת הַצַּדִּיקִים הֵם תִּפְאֶרֶת הַבָּנִים כַּאֲשֶׁר הַבָּנִים אוֹחֲזִין מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם, וְהַבָּנִים הַשּׁוֹמְרִים אֶת דַּרְכָּם בְּכִשָּׁרוֹן פְּעָלָתָם זֵכֶר מַעֲלַת אֲבוֹתָם לֹא יָסוּף מִזַּרְעָם, יִתְלַכְּדוּ בַּמַּעֲלוֹת יַחַד וְלֹא יִתְפָּרְדוּ וְלֹא יָמוּת בֶּעָפָר גִּזְעָם, בִּהְיוֹתָם מַטַּע ה' נְטָעִים דּוֹמִים לְנוֹטְעָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיה ס"א:ג'): "וְקֹרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע ה' לְהִתְפָּאֵר".

פרק יב

פסוק א

"הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ" (משלי יג, כ)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם יִזְהִיר בַּפָּסוּק הַזֶּה (משלי י"ג) עַל אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל בְּחָבְרַת הַחֲכָמִים וּלְהִתְרַחֵק מֵחֶבְרַת הַכְּסִילִים. וְאוֹמֵר "הוֹלֵךְ", שֶׁהוֹלֵךְ אַחֲרֵיהֶם תָּמִיד וּמִתְחַבֵּר אֲלֵיהֶם וְעוֹשֶׂה עַצְמוֹ טָפֵל לָהֶם, וְנוֹתֵן אוֹתָם עָלָיו אַלּוּפִים לְרֹאשׁ, מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מִדָּה זֹאת אֵין סָפֵק שֶׁיֶּחְכָּם, וְהַמִּתְחַבֵּר עִם הַכְּסִילִים שֶׁיִּהְיֶה הוּא לָהֶם רֹאשׁ "יֵרוֹעַ", כְּלוֹמַר יִשְׁבֹּר. וְהִנֵּה הַפָּסוּק מְבָאֵר הַנִּזָּק הַמַּגִּיעַ מֵחֶבְרַת הַכְּסִילִים וְהַתּוֹעֶלֶת הַמַּגִּיעַ לָאָדָם מֵחֶבְרַת הַחֲכָמִים, כִּי זֶה יִשְׁבֹּר וְזֶה יֶחְכָּם. וְיָדוּעַ כִּי הַמִּתְחַבֵּר אֶל הֶחָכָם יֵהָנֶה וְהֶחָכָם אֵינוֹ חָסֵר כְּלוּם, וְעַל כֵּן נִמְשְׁלָה הַתּוֹרָה לְנָר, כְּעִנְיַן שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים קי"ט:ק"ה): "נֵר לְרַגְלִי דְּבָרֶךָ וְאוֹר לִנְתִיבָתִי", לְפִי שֶׁהַנֵּר הַכֹּל מַדְלִיקִין מִמֶּנּוּ וְאֵין אוֹרוֹ חָסֵר כְּלוּם. וּמִזֶּה אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם", מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאָדָם שֶׁנִּכְנַס לַחֲנוּתוֹ שֶׁל בַּשָּׂם וְקָלַט רֵיחַ הַבְּשָׂמִים, כְּשֶׁיָּצָא כָּל בְּגָדָיו מְבֻשָּׂמִים וְהוּא לֹא קָנָה מִן הַבֹּשֶׂם, כְּלוֹמַר וְהַבֹּשֶׂם לֹא מָכַר לוֹ כְּלוּם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם". "וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ", יֹאמַר כִּי הַמִּתְחַבֵּר עִם כְּסִילִים יִשְׁבֹּר, כְּלוֹמַר יַגִּיעַ הָעִנְיָן לְנֶזֶק גָּדוֹל, כִּי הַמִּתְחַבֵּר אֲלֵיהֶם מַזִּיק

לְעַצְמוֹ. גַּם לָהֶם יַגִּיעַ נֶזֶק וְחֶסְרוֹן, וְהִנֵּה הוּא בְּהֶפֶךְ מִן הַמִּתְחַבֵּר אֶל הַחֲכָמִים. וְהָעוֹלֶה לָנוּ מִזֶּה כִּי יֵשׁ בְּחֶבְרַת הַכְּסִילִים נֶזֶק מִבְּלִי תוֹעֶלֶת וְיֵשׁ בְּחֶבְרַת הַחֲכָמִים תּוֹעֶלֶת מִבְּלִי נֶזֶק. וּלְשׁוֹן "כְּסִילִים" הֵם בּוֹחֲרֵי הַמִּדּוֹת הַמְגֻנּוֹת וְהַתַּאֲוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת וּמְבַזִּים עִנְיְנֵי הַשֵּׂכֶל, וְהֵם הֵם שֶׁאֵין רָאוּי לְהוֹכִיחָם מִפְּנֵי שֶׁהַכַּת הִיא מִן הַשָּׁלֹשׁ כִּתּוֹת שֶׁצִּוָּה שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁלֹּא לְהוֹכִיחָם, וְאֵלּוּ הֵם: כְּסִילִים, לֵצִים, רְשָׁעִים. "כְּסִילִים" הוּא שֶׁאָמַר (משלי כ"ג:ט'): "בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל תְּדַבֵּר כִּי יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ". "לֵצִים" הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם ט): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ". "רְשָׁעִים" הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "יוֹסֵר לֵץ לֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן וּמוֹכִיחַ לְרָשָׁע מוּמוֹ". וּכְשֵׁם שֶׁחֶבְרַת הַחֲכָמִים סִבָּה גְּדוֹלָה וְהַזְמָנָה רַבָּה בְּקִיּוּם עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהַהִתְמָדָה עָלֶיהָ, כֵּן חֶבְרַת הַכְּסִילִים וְהָרְשָׁעִים הַזְמָנָה גְּדוֹלָה וְסִבָּה לְבַטָּלָה, שֶׁכֵּן כָּתוּב (דברים ז':ד'): "כִּי יָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי". וְעַל כֵּן רָאָה דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם לְהִתְחִיל סִפְרוֹ בְּהַרְחָקַת חֶבְרַת הָרְשָׁעִים וְהִזְכִּיר מִיָּד עִנְיַן הַתּוֹרָה, הוּא שֶׁאָמַר (תהילים א':א'): "אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים וּבְדֶרֶךְ חַטָּאִים" וְגוֹ', וְסָמַךְ מִיָּד: "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חֶפְצוֹ". וְהִנֵּה שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָחַז הַדֶּרֶךְ הַזֶּה בְּעַצְמוֹ, שֶׁהִתְחִיל בְּרֹאשׁ דְּבָרָיו עִנְיַן הַתּוֹרָה, וְהוּא שֶׁאָמַר (משלי א':ח'): "שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ" וְגוֹ', וְסָמַךְ מִיָּד הַדְּבָרִים הַמַּעֲכִבִים אוֹתָהּ וְהִיא חֶבְרַת הָרְשָׁעִים, הוּא שֶׁאָמַר (שם): "בְּנִי אִם יְפַתּוּךָ חַטָּאִים אַל תֹּאבֶא". וְהִנֵּה אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם רָצָה לְקַיֵּם עִנְיַן הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: קַיֵּם אַבְרָהָם אָבִינוּ אֲפִלּוּ עֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין, וְהֻצְרַךְ לְהִזָּהֵר מֵחֶבְרַת אַנְשֵׁי דּוֹרוֹ הָרְשָׁעִים שֶׁהָיוּ סִבָּה לְבִטּוּל הַבְּחִירָה, וְעַל כֵּן בָּא אֵלָיו דִּבְרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּתְרַחֵק מֵהֶם וְאַל יִתְלַכְלֵךְ עִמָּהֶם, וְשֶׁיֵּלֵךְ מֵאַרְצוֹ וּמִמּוֹלַדְתּוֹ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יַרְאֶנּוּ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", וְדָרְשׁוּ רז"ל: הָיָה דּוֹמֶה אַבְרָהָם לְצְלוֹחִית שֶׁל פַּלְיָטִין הַנְּתוּנָה בְּבֵית הַקְּבָרוֹת וְלֹא נוֹדַע רֵיחָהּ, מֶה עָשׂוּ, נָטְלוּהָ וְטִלְטְלוּהָ מִמָּקוֹמָהּ וְהוֹדִיעוּ רֵיחָהּ לָעוֹלָם. כָּךְ הָיָה אַבְרָהָם דָּר בְּתוֹךְ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "לֶךְ לְךָ", הִתְרַחֵק מֵהֶם וְאַל תִּתְלַכְלֵךְ עִמָּהֶם. וְזֶהוּ שֶׁתִּפַּשׁ לְשׁוֹן "לֶךְ לְךָ". וְהִנֵּה זֶה מַעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת שֶׁנִּתְנַסָּה אַבְרָהָם וְעָמַד בְּכֻלָּן שְׁלֵם, וְזֶהוּ הָרִאשׁוֹן. וְהָאַחֲרוֹן הוּא עִנְיַן הָעֲקֵדָה, וְנֶאֱמַר בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה עַצְמוֹ: "וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה", כְּדֵי לְהַשְׁוּוֹת הָאַחֲרוֹן לָרִאשׁוֹן. וְהַדִּבּוּר הַזֶּה הָיָה בְּחָרָן, כִּי הִיא אַרְצוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ, וְעָלֶיהָ אָמַר אַבְרָהָם (בראשית כ"ד:ל"ח): "אִם לֹא אֶל בֵּית אָבִי תֵּלֵךְ" וְגוֹ', וּבְוַדַּאי זֶה הָיָה נִסָּיוֹן גָּדוֹל שֶׁיֵּלֵךְ מֵאַרְצוֹ וּמִמּוֹלַדְתּוֹ שֶׁנּוֹלַד בָּהּ וַאֲשֶׁר יָשַׁב בָּהּ מֵאָז וְשָׁם כָּל מִשְׁפַּחְתּוֹ וּבֵית אָבִיו, אֶל אֶרֶץ לֹא יְדָעָהּ. וְדַע כִּי קֹדֶם שֶׁיַּזְכִּיר הַכָּתוּב "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם" הָיָה רָאוּי לְהוֹדִיעֵנוּ מַעֲלוֹתָיו וּמִדּוֹתָיו, כְּדֵי שֶׁנַּכִּיר מִי הוּא, וְאַחֲרֵי כֵן יַזְכִּיר הַדִּבּוּר כִּי כֵן עָשָׂה בְנֹחַ, אֲבָל יֵשׁ

לוֹמַר כִּי כְּבָר גִּלָּה לָנוּ הַכָּתוּב בְּפָרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה עַל מַעֲלָתוֹ הַגְּדוֹלָה בְּרָמְזוֹ בְּמִלַּת "אוּר כַּשְׂדִּים", כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר שָׁם.

פסוק ב

וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל. דָּרְשׁוּ רז"ל: הַדֶּרֶךְ גּוֹרֶם שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: מְמַעֶטֶת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, מְמַעֶטֶת הַמָּמוֹן, וּמְמַעֶטֶת אֶת הַשֵּׁם; לְכָךְ הִבְטִיחוֹ בְּשָׁלֹשׁ בְּרָכוֹת אֵלּוּ: "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" הֲרֵי פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, "וַאֲבָרֶכְךָ" הֲרֵי בִּרְכַּת מָמוֹן, "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ" כְּנֶגֶד מְמַעֵט אֶת הַשֵּׁם. "אֲשִׂימְךָ" אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא "וְאֶעֶשְׂךָ", הֲרֵינִי עוֹשֶׂה לְךָ בְּרִיָּה חֲדָשָׁה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית א׳:ז׳): "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ". "לְגוֹי גָּדוֹל" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (דברים ד׳:ח׳): "וּמִי גּוֹי גָּדוֹל". "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" זֶה שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם". "וַאֲבָרֶכְךָ" זֶה שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי יִצְחָק". "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ" זֶה שֶׁאוֹמְרִים "אֱלֹהֵי יַעֲקֹב". "וֶהְיֵה בְּרָכָה" בְּךָ חוֹתְמִין וְלֹא בְּכוּלָּן. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: כְּשֶׁבָּרָאתִי עוֹלְמִי הָיִיתִי זָקוּק לְבָרְךָ בְּרִיּוֹתַי, בֵּרַכְתִּי אָדָם וְחַוָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית א׳:א׳): "וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים". בֵּרַכְתִּי נֹחַ וּבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו". מִכָּאן וְאֵילָךְ "וֶהְיֵה בְּרָכָה", הֲרֵי הַבְּרָכוֹת מְסוּרוֹת לְךָ לְבָרֵךְ לְכָל מִי שֶׁתִּרְצֶה.

פסוק ג

וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר זֶה יוֹרֶה שֶׁאַנְשֵׁי אוּר כַּשְׂדִּים הָיוּ מְבַזִּים אוֹתוֹ וּמְקַלְלִין אוֹתוֹ, וּלְכָךְ אָמַר לוֹ שֶׁיֵּלֵךְ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יַרְאֶנּוּ, וְשָׁם יְבָרֵךְ מְבָרְכָיו וִיקַלֵּל מְקַלְלָיו, וְאִם יָחִיד יְקַלְלֶנּוּ יֶאֱר, כֵּן פֵּירֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל. וְאָמַר עוֹד, כִּי הַתּוֹרָה תִּקְצַר בַּזּוּטוֹ שֶׁהָיָה בֵּינוֹ וּבֵין הַכַּשְׂדִּים כַּאֲשֶׁר קִצְּרָה בְּעִנְיַן דּוֹר אֱנוֹשׁ, עַד כָּאן.

וְיִתְבֵּן לְפָרֵשׁ "וּמְקַלְלְךָ" עַל נִמְרוֹד הַמֶּלֶךְ, כִּי כְּשֶׁיֵּאָר הַמֶּלֶךְ יֶאֱר הָעָם. וּמִן הַנִּרְאֶה עוֹד כִּי אַנְשֵׁי אוּר כַּשְׂדִּים עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה בְּמִינִים רַבִּים חֲלוּקִים, יֵשׁ שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים מִין אֶחָד מִמִּינֵי עֲבוֹדָה זָרָה, כְּגוֹן "מוֹלֶךְ", וְהָיוּ חַכְמֵיהֶם מְפַרְסְמִים בְּאֻמָּתָם שֶׁכָּל הַנּוֹתֵן מִזַּרְעוֹ לַמּוֹלֶךְ יַצְלִיחַ זַרְעוֹ הַנִּשְׁאָר לוֹ וְיִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל, וְיֵשׁ עוֹבְדִין מִין אַחֵר וְחוֹשְׁבִין שֶׁבּוֹ יַצְלִיחוּ בְּמָמוֹנָם, וְיֵשׁ שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים מִין אַחֵר וְחוֹשְׁבִין שֶׁבּוֹ יִגְדַּל שְׁמָן וְיִתְפָּרְסֵם בָּעוֹלָם, וְיֵשׁ עוֹבְדִים מִין אַחֵר וְחוֹשְׁבִין שֶׁבּוֹ יִהְיֶה הָעוֹבֵד עָצֻם בְּרָכָה לְהָפִיק כָּל רְצוֹנוֹ עַד שֶׁכָּל הַמִּתְקָרְבִים אֵלָיו יִתְבָּרְכוּ מִבִּרְכָתוֹ. וּלְכָךְ הִזְכִּיר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּנֶגֶד כָּל הַמִּינִין הָאֵלּוּ: "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה", מִפְּנֵי שֶׁכָּל הַכֹּחוֹת כּוּלָּן שֶׁהֵן מִינֵי עֲבוֹדָה זָרָה אֵין בְּיָדָם לְהוֹסִיף וּלְגָרַע אֶלָּא כְּפִי מָה שֶׁנִּמְסַר לָהֶם בְּפִקָּדָתָם, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵין לָהֶם כֹּחַ לַעֲשׂוֹת דָּבָר וְהֶפְכּוֹ, שֶׁהֲרֵי כּוֹכָב מַאְדִּים גַּם כִּי יַעֲמֹד לִימִין הָאָדָם וְיִהְיֶה בְּעוֹזְרִיו אֵין כֹּחַ בְּיָדוֹ לַעֲזֹר וְלֹא לְהוֹעִיל כִּי אִם בְּפַרְעָנִיּוֹת וּבְדַרְכֵי הַהֶזֵּק לֹא בְּדַרְכֵי הַטּוֹבָה, וְכֵן זוּלָתָם מִשְּׁאָר כֹּחוֹת הַמִּטִיבִים אוֹ מְרִיעִים, אֵין בָּהֶם כֹּחַ לְהוֹעִיל אֶלָּא כְּפִי מָה שֶׁנִּמְסַר

לָהֶם בִּלְבַד, יִהְיֶה טוֹב אוֹ רָע, אֵין לָהֶם כֹּחַ לַעֲשׂוֹת הֶפְכּוֹ. וּלְכָךְ הוֹסִיף כָּאן: "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר", כִּי הוּא דָּבָר וְהֶפְכּוֹ, אֵין כֹּחַ זֶה בְּיַד הַכֹּחוֹת כּוּלָּן כִּי אִם בְּיַד הַכֹּחַ הַקָּדְמוֹן הָעֶלְיוֹן, חֵלֶק יַעֲקֹב יוֹצֵר הַכֹּל הוּא, מִמֶּנּוּ יָבֹא הָרַע וְהַטּוֹב, כְּעִנְיַן שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו מ"ה:ז'): "אֲנִי ה' עֹשֶׂה כָל אֵלֶּה".

וּבִמְדָרָשׁ: "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ", הַכֹּהֲנִים מְבָרְכִין לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ו':כ"ז): "וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֲבָרְכֵם". אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֲנִי מְבָרֵךְ לְאוֹתוֹ הַשֵּׁבֶט. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: בָּעוֹלָם הַזֶּה שֵׁבֶט לֵוִי מְבָרֵךְ אֶתְכֶם, אֲבָל לֶעָתִיד לָבוֹא אֲנִי בְּכְבוֹדִי אֲבָרֵךְ אֶתְכֶם, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (ירמיהו ל"א:כ"ג): "יְבָרֶכְךָ ה' נְוֵה צֶדֶק הַר הַקֹּדֶשׁ".

וְנִבְרְכוּ בְךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כְּנֶגֶד מַה שֶׁהַכֹּל מְקַלְלִים אוֹתְךָ עַכְשָׁו אַתָּה עָתִיד שֶׁיִּתְבָּרְכוּ כָּל הָאֻמּוֹת מִבִּרְכוֹתֶיךָ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וְנִבְרְכוּ בְךָ", הַגִּשְׁמִים וְהַטַּלִּים בִּזְכוּתְךָ. "וְנִבְרְכוּ בְךָ", יַעֲקֹב בָּרַךְ אֶת פַּרְעֹה, יוֹסֵף גִּלָּה לוֹ הַחֲלוֹם, דָּנִיֵּאל גִּלָּה לִנְבוּכַדְנֶצַּר, כְּשֶׁהֵם נִכְנָסִים לְצָרָה הֵם שׁוֹאֲלִים אוֹתָנוּ וְאָנוּ מְגַלִּים לָהֶם. הָדָא הוּא דִּכְתִיב: "וְנִבְרְכוּ בְךָ", עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וְנִבְרְכוּ בְךָ", הַבְּרָכָה מִלְּמַעְלָה מִדָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, תְּחִלַּת הַמִּדּוֹת. וּלְזֶה רָמְזוּ בַּמֶּה שֶׁדָּרְשׁוּ "וְנִבְרְכוּ בְךָ", שֶׁתְּהֵא בִּרְכָתָם עוֹבֶרֶת בְּךָ. וְהָעִנְיָן שֶׁהוּא תְּחִלָּה לְקַבֵּל הַבְּרָכָה וּמִמֶּנּוּ תִּתְפַּשֵּׁט הַבְּרָכָה בְּכָל הָעוֹלָם. וְזֶה עִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים קי"ז:א'-ב'): "שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֻמִּים, כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ", וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק ה

וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הָעֲבָדִים שֶׁהָיוּ לוֹ וְנַפְשׁוֹת יְלִידֵי בֵיתוֹ שֶׁקָּנוּ בְחָרָן, מִלְּשׁוֹן (דברים ח':י"ז) "עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וְאֶת הַנֶּפֶשׁ" אֵלּוּ הַגֵּרִים שֶׁהִכְנִיסָן תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, אַבְרָהָם מְגַיֵּר הָאֲנָשִׁים וְשָׂרָה מְגַיֶּרֶת אֶת הַנָּשִׁים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר עָשׂוּ" וְלֹא אָמַר "אֲשֶׁר עָשָׂה". וְכֵן מָצִינוּ בְּיִצְחָק שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה כֵּן מִמַּה שֶׁדָּרְשׁוּ (בראשית ל"ז:א'): "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו" – מְגַיְּרֵי אָבִיו, וְלִמֶּדְךָ שֶׁהָיָה יִצְחָק מְגַיֵּר אֶת הָאֻמּוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב (בראשית ל"ה:ב'): "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם", הָא לְמַדְתָּ שֶׁכָּל הָאָבוֹת הָלְכוּ בְּדֶרֶךְ הַזֶּה לְבַטֵּל עֲבוֹדָה זָרָה וּלְפָרְסֵם הָאֱמוּנָה וְהַיִּחוּד.

פסוק ו

עַד מְקוֹם שְׁכֶם הָעֲבָרָה זוֹ וְהַעְתָּקָתוֹ מִן הָהָר שֶׁאָמַר "וַיִּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה", וּמַה שֶּׁנָּטָה אֶת אָהֳלוֹ בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין הָעַי, הַכֹּל הָיוּ פְּעֻלּוֹת וְדִמְיוֹנוֹת מִמַּה שֶּׁעָתִיד לָבֹא לְזַרְעוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: הָאָבוֹת סִימָן לַבָּנִים, וְכָזֶה מָצִינוּ מִנְהַג הַנְּבִיאִים שֶׁעוֹשִׂים מַעֲשֶׂה נְבוּאוֹת, וְהַכֹּל לְחַזֵּק הָעִנְיָן שֶׁהֵם מִתְנַבְּאִים עָלָיו, וּכְדֵי לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא עָתִיד לָבֹא לִידֵי מַעֲשֶׂה

וּלְהִתְקַיֵּם עַל כָּל פָּנִים, וּמִזֶּה הֶחֱזִיק הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְאַבְרָהָם בָּאָרֶץ וְעָשָׂה לוֹ דִּמְיוֹנוֹת בְּכָל הֶעָתִיד לַעֲשׂוֹת לְזַרְעוֹ.

וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַכְּנַעֲנִים אֻמָּה חֲזָקָה הָיוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַהִיא, וּלְפִי שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מִתְפַּחֵד מֵהֶם הַרְבֵּה בִּהְיוֹתוֹ עוֹבֵר בְּאַרְצָם, עַל כֵּן לֹא הָיָה בּוֹנֶה מִזְבֵּחַ עַד שֶׁבָּא אֶל מְקוֹם שְׁכֶם וְנִרְאָה לוֹ ה' יִתְבָּרַךְ וְאָמַר לוֹ: "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", וְאָז נִסְתַּלֵּק פַּחְדּוֹ, וְהוּבְרַר לוֹ הָעִנְיָן כִּי זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִבְטִיחוֹ עָלֶיהָ, וּבָנָה מִזְבֵּחַ לַה' עַל בְּשׂוֹרַת הָאָרֶץ, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאֶה אֵלָיו". וְאָמַר "אָז" וְלֹא אָמַר "מֵאָז", כִּי מִימוֹת נֹחַ נִתְּנָה הָאָרֶץ הַהִיא לַכְּנַעֲנִי הָעֶבֶד הַמְקֻלָּל, וְרָצָה לְהַפְקִידָהּ בְּיָדוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחֲזִיק בָּהּ אַחֵר. וְעוֹד תִּכְלֹל מִלַּת "אָז" כִּי הָאָרֶץ הַהִיא אַקְלִים שְׁבִיעִי, וְכֵן הוּא רְבִיעִי וְאֶמְצָעִי. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עַל הַמִּדָּה הַיְדוּעָה (משלי ל"א:כ"ד): "וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי", כִּי הַחֲגוֹר בְּאֶמְצַע הַגּוּף.

וְעוֹד יִתָּכֵן לוֹמַר, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמַר "יוֹשֵׁב בָּאָרֶץ" כְּשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר לְמַטָּה בְּסָמוּךְ "וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ", כִּי אֵין הַכַּוָּנָה עַל אֻמָּה הַיּוֹשֶׁבֶת, רַק עַל הַכֹּחַ הַמְמֻנֶּה עָלֶיהָ, וְיֹאמַר "הַכְּנַעֲנִי" עַל הַכֹּחַ שֶׁל מַעְלָה שֶׁנִּקְרָא "כְּנַעֲנִי" עַל שֵׁם הָאֻמָּה, וְהוּא אֱלֹהֵי הָאֻמּוֹת שֶׁהִזְכִּיר יְהוֹשֻׁעַ לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר (יהושע כ"ד:ט"ו): "בַּחֲרוּ לָכֶם הַיּוֹם אֶת מִי תַּעֲבֹדוּן אִם אֶת אֱלֹהִים אֲשֶׁר עָבְדוּ אֲבוֹתֵיכֶם אֲשֶׁר מֵעֵבֶר הַנָּהָר וְאִם אֶת אֱלֹהֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בְּאַרְצָם וְאָנֹכִי וּבֵיתִי נַעֲבֹד אֶת ה'", כִּי כֵן מָצִינוּ בְּשֹׁר שֶׁל מִצְרַיִם שֶׁנִּקְרָא "מִצְרַיִם" עַל שֵׁם הָאֻמָּה, זֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שמות י"ד:י'): "וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם" וְלֹא אָמַר "נוֹסְעִים".

וַיָּדוּעַ מִדֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, גַּם חַכְמֵי הַמֶּחְקָר מַסְכִּימִים בָּזֶה, כִּי הַדָּבָר הַדָּבֵק נִקְרָא עַל שֵׁם הַנִּדְבָּק בּוֹ, גַּם הַנִּדְבָּק נִקְרָא עַל שֵׁם הַדָּבֵק. וְכֵן מָצִינוּ שֶׁכֹּחַ שֶׁל יִשְׂרָאֵל נִקְרָא "יִשְׂרָאֵל", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהילים כ"ד:ו'): "מְבַקְשֵׁי פָנֶיךָ יַעֲקֹב סֶלָה", כֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל (תהילים קי"ח:ב'): "יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל" סָבָא. מִכָּאן כִּי הַדָּבֵק נִקְרָא עַל שֵׁם הַדָּבָר הַנִּדְבָּק, וְהַנִּדְבָּק עַל שֵׁם הַדָּבֵק. וְעִם זֶה יִתְבָּרְרוּ לְךָ כַּמָּה עִנְיָנִים שֶׁבַּתּוֹרָה. וְאֵין לְךָ לְתִמְהָּה אִם נִקְרָא הַמַּלְאָךְ אוֹ הַנָּבִיא בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, אוֹ מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ גַּם כֵּן, וְהוּא מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ ז"ל שֶׁנִּקְרָא שְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ – ה', שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כ"ג:ו'-ז'): "וְזֶה שְׁמוֹ אֲשֶׁר יִקְרָאוֹ ה' צִדְקֵנוּ". וְכֵן יְרוּשָׁלַיִם שֶׁכָּתוּב בָּהּ (יחזקאל מ"ח:ל"ה): "וְשֵׁם הָעִיר מִיּוֹם ה' שָׁמָּה", אַל תִּקְרֵי "שָׁמָּה" אֶלָּא "שְׁמָהּ". וְכֵן הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּקְרָאִים תָּמִיד בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד.

פסוק ח

וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה. נֶעְתַּק מֵאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁבָּנָה הַמִּזְבֵּחַ וּבָא אֶל הַר הַמּוֹרִיָּה וּבָנָה מִזְבֵּחַ פַּעַם אַחֶרֶת, לְהוֹרוֹת כִּי שָׁם עֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב הָעוֹלָה וְהַשְּׁלָמִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ.

וְהִתְפַּלֵּל שָׁם גַּם כֵּן, לְהוֹרוֹת (ישעיה נ"ו:ז') "כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקָּרֵא לְכָל הָעַמִּים". וְזהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'". וּמַה שֶּׁאָמַר "וַיַּעְתֵּק" הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיֶּעְתַּק" בְּפַתָּח הַתָּי"ו, אוֹ "וַיַּעֲתֵק" בְּצֵירֵי תַּחַת הַיּוֹ"ד וְהַתָּיו, אֲבָל הַפְּשָׁט בֵּאוּרוֹ: וַיַּעְתֵּק אָהֳלוֹ מִשָּׁם אֶל הָהָר.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה" כִּי אַבְרָם הֶעְתִּיק בְּמַחְשְׁבוֹת שִׂכְלוֹ "הָהָר", כְּלוֹמַר הַמַּדָּה הָעֶשְׂירִית הַנִּקְרֵאת "הַר" אֲשֶׁר הַר הַמּוֹרִיָּה מִכְוָנָה כְּנֶגְדָּהּ, וְהוּא שֶׁתִּמְצָא בְּמשֶׁה (שמות כ"ד:ט"ו): "וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל הָהָר", וּכְבָר יָדַעְתָּ שֶׁתַּרְגּוּמוֹ "לְטוּרָא", וְהוּא מַה שֶּׁאָמַר (שמות י"ט:ג'): "וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים".

וְהִנֵּה הַעְתָּקָה זוֹ לֹא לְהַפְרִיד וּלְקַצֵּץ חַס וְשָׁלוֹם, רַק לְיַחֵד וּלְחַבֵּר הַכֹּל כְּאֶחָד. כִּי הֶעֱלָה אֶל הָהָר הַהוּא וְהֶעְתִּיק אוֹתוֹ אֶל מָקוֹם אֲצִילוּתוֹ וּמוֹצָאוֹתָיו, כִּי מוֹצָאוֹתָיו מִקֶּדֶם, וְעַל כֵּן סָמַךְ לוֹ "מִקֶּדֶם", וְאַחַר כָּךְ אָמַר: "לְבֵית אֵל", הִיא הַחָכְמָה, וְהִיא בֵּי"ת שֶׁל "בְּרֵאשִׁית", וְעָלֶיהָ נִשְׁתַּבַּח מֹשֶׁה (במדבר י"ב:ז'): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", וְהוּא שֶׁאָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם (מיכה ד':ב'): "לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' וְאֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב", כִּי "בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" מְכֻוָּן כְּנֶגֶד "הַר ה'". וְאַחַר כָּךְ אָמַר: "וַיֵּט אָהֳלֹה" הוּא אֹהֶל הַבִּינָה, וְעַל כֵּן נֶחְתְּמָה הַמִּלָּה בָּאוֹת ה"א, הִיא הַה"א הָרִאשׁוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם שֶׁמְּכֹחָהּ נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהוּא הַמֶּלֶךְ שֶׁבָּנָה פַּלְטֵרִין עַל יְדֵי אַדְרִיכָל, וְהָאַדְרִיכָל הוּא הַה"א שֶׁל "בְּהִבָּרְאָם", וְהִיא "ה"א" הָאַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בְּתוֹסֶפֶת שְׁנֵי הַה"י"ן שֶׁבְּמִלַּת "הָהָרָה", גַּם בִּלְשׁוֹן "וַיַּעְתֵּק" שֶׁהוּא לְשׁוֹן יוֹצֵא, לְרַמֵּז עַל שֶׁבֵּאַרְתִּי. וְיִתָּכֵן עוֹד שֶׁהָיָה "וַיַּעְתֵּק" מִלְּשׁוֹן "עַתִּיק יוֹמִין". וְהָבֵן זֶה.

וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לְשׁוֹן הַכְרָזָה וּפִרְסוּם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי כ':ו') "יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ", (תהלים קט"ז) "וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא", (בראשית מ"א:מ"ג) "וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ". וְעִנְיָנוֹ שֶׁהָיָה מְפָרְסֵם אֱלָהוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְעוֹד יְכֹלוֹל לְשׁוֹן תְּפִלָּה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהלים ל':ט'): "אֵלֶיךָ ה' אֶקְרָא וְאֶל ה' אֶתְחַנָּן", כִּי הַתְּפִלָּה לָרַחֲמִים וְהַתְחָנָה לְמַדַּת הַדִּין. וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "וְצַלִּי בִּשְׁמָא דַה'", וְהוּא הַשֵּׁם הַגָּדוֹל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ הוּא מִלְּשׁוֹן (תהלים ק"ד:ג') "הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו", כְּאָדָם הַמְחַזֵּק אֶת הַתִּקְרָה כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ בְּטוּחִים תַּחְתֶּיהָ, כֵּן אַבְרָהָם הָיָה מְחַזֵּק הָאֱמוּנָה בְּלִבּוֹת הַבְּרִיּוֹת וְהָיָה מַבְטִיחָם שֶׁיִּזְכּוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

פסוק ט

וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה. תַּכְלִית כָּל מַסָּעוֹתָיו כֻּלָּן שֶׁהָיָה נוֹסֵעַ וְחוֹנֶה פַּעַם בְּזוֹ וּפַעַם בְּזוֹ, לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ אֶלָּא לְחֶלְקוֹ שֶׁל יְהוּדָה שֶׁהִיא בְּדָרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וְנִכְלַל בּוֹ עוֹד "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה" מַדְרֵגָה אַחַר מַדְרֵגָה, מַסָּע

אַחַר מַסָּע, תְּנוּעַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית וְהֶשְׁקֵט הַגּוּף, וּמִזֶּה אָמַר תְּחִלָּה: "וַיֵּט אֱלֹהֵי", וְאָמַר עוֹד בְּסָמוּךְ: "וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב", וְכָל מַסָּעוֹת אֵלּוּ כְּדֵי לְהַשִּׂיג הַשָּׂגַת נְבוּאָתוֹ שֶׁל אֵל שַׁדַּי, הוּא כִּנּוּי שֶׁל אֶלֶ"ף דָּלֶ"ת שֶׁהִשִּׂיג שֶׁכּוֹלֵל אוֹתוֹ "הַנֶּגְבָּה", וְעַל כֵּן יְזַכִּירֵנוּ תָּמִיד בִּדְבָרָיו, "אֲדֹנָי ה' מַה תִּתֶּן לִי", "אֲדֹנָי ה' בַּמָּה אֵדָע".

פסוק י

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם . דָּרְשׁוּ רז"ל: הָאָבוֹת סִימָנִים לַבָּנִים, וְהִנֵּה הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת בְּמִקְרֵי אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הַכֹּל סִימָן לְזַרְעוֹ בְּגָלוּת מִצְרַיִם, כִּי הַמִּצְרִיִּים לָקְחוּ אֶת אִשְׁתּוֹ וְהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ נָקָם אֶת נִקְמָתוֹ בִּנְגָעִים גְּדוֹלִים, וְהוֹצִיאוֹ מִשָּׁם בִּמְקֻנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב, וְגַם צִוָּה עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים לְשַׁלְּחֵם. וְכָל זֶה אֶרֶץ לַבָּנִים, וְהוּא מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: כָּל מַה שֶּׁתִּמְצָא בְּאַבְרָהָם תִּמְצָא בְּיִשְׂרָאֵל. בְּאַבְרָהָם כְּתִיב: "וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (בראשית מ"ה:ו'): "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב: "וַתִּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה", וּבְיִשְׂרָאֵל לָקְחוּ בְּנוֹתֵיהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְכָל הַבַּת תְּחַיּוּן". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב (בראשית י"ב:י"ז): "וַיְנַגַּע ה' אֶת פַּרְעֹה", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שמות י"א:א'): "עוֹד נֶגַע אֶחָד אָבִיא עַל פַּרְעֹה". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב (בראשית י"ב:י"ט): "וַיִּקְרָא פַּרְעֹה לְאַבְרָם וְגוֹ' הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שמות י"ב:ל"א): "וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב (בראשית י"ב): "וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שמות י"ב:ל"ג): "לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב (בראשית י"ג:ב'): "וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שמות י"ב:ל"ה): "וַיִּשְׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב". בְּאַבְרָהָם כְּתִיב (בראשית י"ג:ג'): "וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו", וּבְיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שמות י"ב:ל"ז): "וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמְסֵס סֻכֹּתָה".

פסוק יא

הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ. לְשׁוֹן "הִנֵּה" הַזְּמַנַת הַדָּבָר, כְּמוֹ (בראשית י"ט:כ'): "הִנֵּה נָא הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה", "הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים" (בראשית כ"ב:ז'), וַיֹּאמֶר "הִנֵּנִי". וּלְשׁוֹן "נָא" הוּא לְשׁוֹן פִּיּוּסִין. וְיֹאמַר הַכָּתוּב

עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט: הֲרֵינִי מְזַמָּן לְפַיֵּס מִמֵּךְ, וּמָה הֵם הַפִּיּוּסִין? "יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ", "וְהָיָה כִּי יִרְאוּ אֹתָךְ" וְגוֹ', "אִמְרִי נָא אֲחֹתִי אָתְּ", וְהַכֹּל נִמְשָׁךְ לְפָסוּק "אִמְרִי נָא".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ", אָמַר לָהּ אַבְרָהָם: יְגִיעַת הַדֶּרֶךְ מְמַעֵט הַיֹּפִי וּמְסַלֵּק זִיו הַפָּנִים, וְאַתְּ עוֹמֶדֶת בְּיָפְיֵךְ, "הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ". וְדַעַת רז"ל שֶׁלֹּא נִסְתַּכֵּל בָּהּ מֵעוֹלָם עַד אוֹתָהּ שָׁעָה, כִּי אַבְרָהָם לְעַנְוָתָנוּתוֹ הַגְדוֹלָה הָיָה כּוֹרֵת בְּרִית לְעֵינָיו, וּכְעִנְיַן שֶׁאָמַר אִיּוֹב (איוב ל"א:א'): "בְּרִית כָּרַתִּי לְעֵינָי", כִּי הַצַּדִּיקִים כּוֹרְתִים בְּרִית עִם אֵבְרֵיהֶם שֶׁלֹּא יַזִּיקוּ אוֹתָם, כְּאָדָם הַכּוֹרֵת בְּרִית עִם אוֹיְבָיו

שֶׁלֹּא יַזִּיקוּהוּ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמות כ״ג:ל״ב): ״לֹא תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית״, שֶׁאֵין לְךָ אוֹיֵב שֶׁיֵּרַע לָאָדָם כְּרֹעַ פְּעָלוֹתָיו. וְדָרְשׁוּ רז״ל: עַפְרָא בְּפוּמֵיהּ דְּאִיּוֹב שֶׁאָמַר ״וּמָה אֶתְבּוֹנֵן עַל בְּתוּלָה״, בְּאַחֲרִינֵי לָא מִסְתַּכַּל אֶבָל בְּדִידֵיהּ מִסְתַּכַּל, אֲבָל אַבְרָהָם אַף בְּדִידֵיהּ לָא מִסְתַּכַּל, שֶׁנֶּאֱמַר: ״הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ״.

פסוק יג

אִמְרִי נָא אֲחֹתִי אָתְּ. הִנֵּה זֶה הַחֵטְא שֶׁחָטְא אַבְרָהָם בְּשׁוֹגֵג, הוּא שֶׁעָלָיו הָיָה גָּלוּת מִצְרַיִם, וּבְוַדַּאי הָיָה חֵטְא גָּדוֹל שֶׁהֵבִיא אִשְׁתּוֹ הַצַּדֶּקֶת בְּמַכְשׁוֹל עָוֹן מִפְּנֵי פַּחְדּוֹ פֶּן יַהַרְגוּהוּ, וְהָיָה לוֹ לִבְטֹחַ בַּהשי״ת שֶׁיַּצִּיל אוֹתוֹ וְאֶת אִשְׁתּוֹ. וְעוֹד שֶׁחָטָא בְּצֵאתוֹ מִן הָאָרֶץ שֶׁנִּצְטַוָּה עָלֶיהָ מִתְּחִלָּה, וַיֵּצֵא מִשָּׁם עַל אוֹדוֹת הָרָעָב, וְהָיָה לוֹ לִבְטֹחַ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כִּי יְפַרְנְסֵנוּ בְּרָעָב מִמָּוֶת. וְעַל הַחֵטְא הַזֶּה נִגְזַר עַל זַרְעוֹ גָּלוּת מִצְרַיִם, כִּי בְּמָקוֹם הַחֵטְא שָׁמָּה הָעֹנֶשׁ. זֶה לְשׁוֹן הָרַמְבַּ״ן ז״ל. וּלְפִי דַּעַת רז״ל הָיָה גָּלוּת מִצְרַיִם בַּחֵטְא שֶׁאָמַר ״בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה״, שֶׁכֵּן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: הוּא אָמַר ״בַּמָּה אֵדַע״ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לוֹ ״יָדֹעַ תֵּדַע״. וְנִרְאֶה מִזֶּה שֶׁחֲשָׁבוּהוּ לְחֵטְא. וּמִכָּל מָקוֹם בֵּין לְדַעַת רז״ל וּבֵין לְדַעַת הָרַב הַכֹּל הָיָה חֵטְא הַדִּבּוּר, וְעָלָיו נֶעֱנְשׁוּ בְּגָלוּת מִצְרַיִם ת״ל שָׁנָה. וּמִפְּנֵי שֶׁהַחֵטְא שֶׁהוּא סִבַּת הַגָּלוּת וְהַפְּרָעָנוּת נֶחְלַק לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: חֵטְא הַמַּחְשָׁבָה, וְחֵטְא הַדִּבּוּר, וְחֵטְא הַמַּעֲשֶׂה, לְכָךְ יֵשׁ עַל הַמַּשְׂכִּיל לְהִתְעוֹרֵר עַל קֵץ גָּלוּתֵנוּ זֶה שֶׁרָאוּי לִהְיוֹת שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים יוֹתֵר עַל גָּלוּת מִצְרַיִם, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁעָמְדוּ בְּמִצְרַיִם ת״ל שָׁנָה עַל חֵטְא הַדִּבּוּר, קַל וָחֹמֶר בְּבֵית רִאשׁוֹן שֶׁעַבְדְנוּ עֲבוֹדָה זָרָה וְחָטָאנוּ בִּשְׁלֹשָׁה חֲלָקֵי הַחֵטְא, בַּמַּחְשָׁבָה בַּדִּבּוּר וּבַמַּעֲשֶׂה, נִגְזַר עָלֵינוּ ת״ל שָׁנָה כְּנֶגֶד הַדִּבּוּר, ת״ל כְּנֶגֶד הַמַּחֲשָׁבָה, ת״ל כְּנֶגֶד הַמַּעֲשֶׂה. וְזֶה חֶשְׁבּוֹן דָּנִיֵּאל (דניאל י״ב:י״ב): ״אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ לְיָמִים אֶלֶף וּמְאתַיִם וְתִשְׁעִים״, שֶׁהֵם שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים ת״ל. וּלְכָךְ אָמַר הַנָּבִיא (מיכה ז׳:כ׳): ״תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב״, הִתְפַּלֵּל עַל הַקֵּץ הַזֶּה וְאָמַר תִּתְקַיֵּם אֶלֶף וּמְאתַיִם וְתִשְׁעִים לְיַעֲקֹב, כְּלוֹמַר לְזַרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וְאִם תַּעֲשֶׂה זֶה בְּמִדַּת אֱמֶת, וְאִם לָאו בְּמִדַּת הַחֶסֶד שֶׁלְּךָ שֶׁהֶחֱזִיק בָּהּ אַבְרָהָם, זֶהוּ ״חֶסֶד לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ״, כְּלוֹמַר שְׁבוּעָה יֵשׁ בַּדָּבָר שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ מִצַּד הַחֶסֶד, וְהַשְּׁבוּעָה הִיא מַה שֶּׁכָּתוּב (דברים ל״ב:מ׳): ״כִּי אֶשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יָדִי״, וּבְדָנִיֵּאל כְּתִיב (דניאל י״ב:ז׳): ״וַיִּשָּׁבַע בְּחֵי הָעוֹלָם״.

פסוק טז

וַיְהִי לוֹ צֹאן וּבָקָר. נִשְׁאֲרוּ לוֹ, כְּמוֹ ״וַיְהִי שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה״, לֹא שֶׁקָּנָה אוֹתָם בְּמִצְרַיִם וְהִרְוִיחַ שָׁם, כִּי לֹא הָיָה שׁוֹאֵל אַבְרָהָם אֶלָּא שֶׁיַּצִּיל אֶת נַפְשׁוֹ לְבַד, לֹא שֶׁיִּשְׁתַּכֵּר וְיַרְוִיחַ בַּדֶּרֶךְ הַהוּא.

פסוק יז

וַיְנַגַּע ה' אֶת פַּרְעֹה. דַּעַת רֹב הַמְפָרְשִׁים שֶׁהֵבִיא עָלָיו נְגָעִים מַמָּשׁ. וְכֵן בַּאֲבִימֶלֶךְ אָרַע לָהֶם עֲצִירַת נְקָבִים, וְזֶה טַעַם הַכָּתוּב (ד"ה א) "לֹא הִנִּיחַ לְאִישׁ לְעָשְׁקָם וַיּוֹכַח עֲלֵיהֶם מְלָכִים", וְהֵם פַּרְעֹה וַאֲבִימֶלֶךְ שֶׁהוֹכִיחָם בִּנְגָעִים. אֲבָל דַּעַת הַגָּאוֹן רַבֵּינוּ סְעַדְיָה ז"ל בְּמִלַּת "וַיְנַגַּע" – יֵעֵד לְהָבִיא, לֹא שֶׁהֵבִיא, שֶׁאִם כֵּן נִמְצָא פַּרְעֹה עָשׂוּק בְּמִשְׁפָּטוֹ, כִּי הַשָּׂרִים הֶבִיאוּהָ לְהֵיכָלוֹ וְהוּא לֹא נָגְעָה וְלֹא חָטָא בָּהּ כְּלָל, וְכֵיוָן שֶׁלֹּא חָטָא – עִנֶּשׁ לָמָּה? וְכֵן דַּעְתּוֹ בַּאֲבִימֶלֶךְ (בראשית כ׳:י״ח): "כִּי עָצֹר עָצַר ה׳׳, יֵעֵד לְהֶם עֲצִירַת נְקָבִים, לֹא שֶׁעָשָׂה לָהֶם כֵּן. וּמַה שֶּׁאָמַר "וַיִּרְפָּא", לֹא שֶׁקָּדַם לוֹ חֹלִי, אֶלָּא הַשְׁמִירָה שֶׁלֹּא יָבֹא לִידֵי חֹלִי נִקְרָא רְפוּאָה, כִּלְשׁוֹן (שמות ט״ו:כ״ו) "כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ". וּפְסוּק "וַיּוֹכַח" יִתְבָּאֵר לְדַעְתּוֹ בְּיִעוּד וְדִבּוּר, לֹא בְּמַעֲשֶׂה. וְלֹא כֵן דַּעַת רז״ל, אֶלָּא שֶׁשְּׁנֵי הַמְּלָכִים הָיָה לְבָבָם לְהָרַע, וְלָקוּ בִּנְגָעִים וַעֲצִירַת נְקָבִים כִּפְשַׁט הַכְּתוּבִים.

פסוק יט

הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ. וְלֹא הֵשִׁיב לוֹ אַבְרָהָם, אֲבָל מָצִינוּ שֶׁהֵשִׁיב לַאֲבִימֶלֶךְ, הוּא שֶׁאָמַר: "כִּי אָמַרְתִּי פֶּן אָמוּת עָלֶיהָ". וְיֵשׁ לִשְׁאוֹל, כֵּיוָן שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד מִשְּׁנֵי הַמְּלָכִים שְׁאָלוֹ, מַדּוּעַ הֵשִׁיב לָזֶה וְלֹא הֵשִׁיב לָזֶה. וְנִרְאֶה לוֹמַר כִּי פַּרְעֹה שֶׁאָמַר לוֹ "קַח וָלֵךְ" הֶרְאָה עַצְמוֹ שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה בְּתִשּׁוּבָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֶלָּא שֶׁיֵּלֵךְ מִלְּפָנָיו, כִּי הוּא הָאִישׁ אֲשֶׁר בְּסִבָּתוֹ הֻדְּמָהוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּנְגָעִים גְּדוֹלִים, לְכָךְ פָּחַד אַבְרָהָם אִם יַעֲכֵב רֶגַע בְּסִפּוּר הַתְּשׁוּבָה פֶּן יַעֲבֹר עַל מִצְוַת הַמֶּלֶךְ. אֲבָל בְּעִנְיַן אֲבִימֶלֶךְ שֶׁלֹּא צִוָּהוּ שֶׁיֵּלֵךְ לוֹ הֶצְרֵךְ אַבְרָהָם לְהִתְעַכֵּב וּלְהָשִׁיב לוֹ, פֶּן יִהְיֶה כְּמְבַזֶּה בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ אִם לֹא יָשִׁיב עַל מַה שֶּׁשָּׁאַל לוֹ.

פרק יג

פסוק ט

אִם הַשְּׂמֹאל וְאֵימְנָה. כְּלוֹמַר אִם אַתָּה הוֹלֵךְ לַשְּׂמֹאל – "וְאֵימְנָה", אֲנִי אֵלֵךְ לַדָּרוֹם, כִּי שָׁם מְגַמַּת פָּנָיו לָלֶכֶת, כִּי כֵן כָּתוּב לְמַעְלָה: "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה". וְ"אִם הַיָּמִין", כְּלוֹמַר אִם אַתָּה רוֹצֶה לֵילֵךְ בַּדָּרוֹם – "וְאַשְׂמְאִילָה", כְּלוֹמַר אַשְׂמְאִיל אֶת עַצְמִי, כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י.

וְיֵשׁ לִתְמוֹהַּ, אֵיךְ אָמַר "וְאַשְׂמְאִילָה אֶת עַצְמִי" וְכַוָּנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לֵילֵךְ בַּדָּרוֹם. אֲבָל בְּאוּר **"וְאַשְׂמְאִילָה"** הַכַּוָּנָה בּוֹ וְאַשְׂמְאִילָה אוֹתְךָ, כְּלוֹמַר עַל כָּרְחֲךָ תִּצְטָרֵךְ שֶׁתֵּלֵךְ לַצָּפוֹן. וְכֵן שָׁמַעְתִּי כִּי תַּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס בְּנוּסְחָאוֹת מְדֻקְדָּקוֹת: "אִם אַתְּ לְצִפּוּנָא וַאֲנָא לְדָרוֹמָא וְאִם אַתְּ לְדָרוֹמָא וַאֲצִפְּנָךְ", כְּלוֹמַר בְּעַל כָּרְחֲךָ, כִּי לֹא אֶתֵּן לְךָ רְשׁוּת לְהִתְעַכֵּב בַּדָּרוֹם מִפְּנֵי כֹּבֶד הַמַּקָּנֶה אֲשֶׁר לִי.

פסוק יב

אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. בִּשְׁאָר אֶרֶץ כְּנַעַן כֻּלָּהּ, שֶׁלֹּא עָמַד בְּמָקוֹם אֶחָד אֲבָל בְּכָל אֶרֶץ כְּנַעַן יָגוּר. וְלוֹט נִתְיַשֵּׁב בְּמָקוֹם אֶחָד מִמֶּנּוּ, בְּעָרֵי הַכִּכָּר, כִּי עָרֵי הַכִּכָּר מִכְּלַל אֶרֶץ כְּנַעַן הֵם. וְטַעַם **בְּעָרֵי הַכִּכָּר** פַּעַם בָּזוֹ וּפַעַם בָּזוֹ מִפְּנֵי כֹּבֶד הַמְּקוֹמָה, וְזֶה טַעַם "וַיִּבְחַר לוֹ לוֹט אֵת כָּל כִּכַּר הַיַּרְדֵּן", כִּי הִתְנָה עִם אַבְרָהָם שֶׁלֹּא יָבֹא בְּכָל הַכִּכָּר.

וַיֶּאֱהַל עַד סְדֹם. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב גְּנוּתוֹ שֶׁל לוֹט, כִּי בַּחַר חֶבְרַת הָרְשָׁעִים וְנָטָה אָהֳלוֹ עִמָּהֶם, וּלְפִיכָךְ סָמַךְ מִיָּד: "וְאַנְשֵׁי סְדֹם". וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב זְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁלֹּא נָפַל גּוֹרָלוֹ בִּמְקוֹם הָרֶשַׁע כִּי אִם בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה.

פסוק יד

אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּיו דִּבּוּר הַשְּׁכִינָה עַד שֶׁנִּפְרַד מֵחֶבְרָתוֹ שֶׁל רָשָׁע.

פסוק יז

קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ. עַל דֶּרֶךְ הַפִּשְׁט רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיֶה אַבְרָהָם מַחֲזִיק בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ וּלְזַרְעוֹ מֵעַתָּה, וְאָמַר שֶׁיִּתְהַלֵּךְ בָּהּ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כְּאָדָם הַנּוֹתֵן לַחֲבֵרוֹ קַרְקַע בְּמַתָּנָה וּמַרְאֶה לוֹ מְצָרָיו וְאוֹמֵר לוֹ שֶׁיַּחֲזִיק בָּהּ. וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, מִלַּת הִתְהַלְּכוּת נִזְכֶּרֶת אֵצֶל הַחָכְמָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י'): "בְּהִתְהַלְּכֵךְ תַּנְחֶה אֹתָךְ", וּכְתִיב (תהילים ל"ט:ז'): "אַךְ בְּצֶלֶם יִתְהַלֵּךְ אִישׁ", הִיא צוּרַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית, וְלֹא נִזְכְּרָה כִּי אִם בִּיחִידֵי הַצַּדִּיקִים מְחַפְּשֵׁי הַחָכְמָה, כְּנֹחַ וַחֲנוֹךְ וְאַבְרָהָם וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם. וּלְפִי שֶׁאַבְרָהָם הֶעְתִּיק שִׂכְלוֹ בְּחִפּוּשׂ הַחָכְמוֹת מִמַּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה, וּמַסִּיעַ נֶפֶשׁ הַשִּׂכְלִית הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ בְּהַשָּׂגַת הָעִנְיָן הַכּוֹלֵל הַנֶּגְבָּה, אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ", כְּלוֹמַר נַעֲנַע צוּרַת שִׂכְלְךָ בִּדְרִישַׁת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּאָרֶץ, כִּי לֹא מָצִינוּ שֶׁהָלַךְ אַבְרָהָם אֶת הָאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, אֲבָל מָצִינוּ בּוֹ שֶׁיָּשַׁב וְלֹא הָלַךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב", וְעַל כָּל פָּנִים הַהִלּוּךְ הַזֶּה הוּא תְּנוּעַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית וְהֶשְׁקֵט הַגּוּף, וְזֶהוּ "וַיֶּאֱהַל" מִלְּשׁוֹן "יוֹשֵׁב אֹהָלִים", כִּי דְּרִישַׁת הַחָכְמוֹת צָרִיךְ תְּנוּעַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית וְהֶשְׁקֵט הַגּוּף, בְּהֵפֶךְ מִצָּרְכֵי הַגּוּף שֶׁהֵם צְרִיכִים נְעָנוּעַ הַגּוּף וְהֶשְׁקֵט הַנֶּפֶשׁ. וְאָמַר: "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", אֶתֵּן לְךָ דֵּעָה וְחָכְמָה לָדַעַת מַהוּת הַנִּמְצָאִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (מלכים א ה':כ"ו): "וַה' נָתַן חָכְמָה לִשְׁלֹמֹה".

פרק יד

פסוק א

וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר. אַמְרָפֶל זֶה נִמְרוֹד שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם לְפֹל לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְהוּא הָיָה הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן מֵעֲשָׂרָה מְלָכִים שֶׁמָּלְכוּ בַּכִּכָּר עִם מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ לֶעָתִיד שֶׁהוּא

הָעֶשִׂירִי. וְתַגִּיד לְךָ הַפָּרָשָׁה שֶׁהָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ גִּבּוֹר וְאִישׁ מִלְחָמָה, כִּי אַרְבָּעָה מְלָכִים עָשׂוּ מִלְחָמָה עִם הַחֲמִשָּׁה וְנִצְּחוּ הָאַרְבָּעָה, וְאַבְרָהָם אָבִינוּ נִצַּח אֶת הָאַרְבָּעָה וְהִתְגַּבֵּר עֲלֵיהֶם.

וּבַמִּדְרָשׁ: (ב"ר מב, ז) אַרְבָּעָה מְלָכִים אֵלּוּ כְּנֶגֶד אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת שֶׁעֲתִידִין לְהִשְׁתַּעְבֵּד בְּיִשְׂרָאֵל: **שִׁנְעָר**, זֶה מֶלֶךְ בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ב, לח): "אַנְתְּ הוּא רֵאשָׁה דִּי דַהֲבָא". **אֶלָסָר**, זוֹ מַלְכוּת מָדַי, כִּי אֶלָסָר הוּא עִיר בְּמָדַי אוֹ בְּפָרַס, **וּמֶלֶךְ עֵילָם**, זֶה יָוָן, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל (ע"ז י א) בְּמַלְכוּת יָוָן: שֵׁשׁ שָׁנִים מָלְכוּ בְּעֵילָם וְאַחַר כָּךְ נִתְפַּשְּׁטָה מַלְכוּתָם בְּכָל הָעוֹלָם. **מֶלֶךְ גּוֹיִם**, זֶה מַלְכוּת אֱדוֹם, שֶׁהֻמְלַךְ עַל עַמִּים רַבִּים שׁוֹנִים אֲשֶׁר מִנּוּהוּ עֲלֵיהֶם לְרֹאשׁ וּלְקָצִין, וְהוּא מֶלֶךְ רוֹמִי שֶׁהִיא עִיר מְקֻבֶּצֶת מֵעַמִּים רַבִּים, כִּתִּים וְיֶתֶר גּוֹיִם. וְהַכַּוָּנָה בַּמִּדְרָשׁ הַזֶּה, כִּי כְּשֵׁם שֶׁהִתְגַּבֵּר אַבְרָהָם עַל אַרְבָּעָה מְלָכִים אֵלּוּ וְנִצַּח אוֹתָם וְנָפְלוּ בְּיָדוֹ, כֵּן לֶעָתִיד לָבֹא עֲתִידִים אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת שֶׁיִּפְּלוּ בְּיַד זַרְעוֹ, וְזַרְעוֹ יְנַצְּחוּם.

פסוק ד

וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ. שִׁעוּרוֹ וּבִשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה, כְּלוֹמַר בִּשְׁנַת שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מָרָדוּ, וְכֵן "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים" שִׁעוּרוֹ בְּשֵׁשֶׁת.

פסוק ה

בָּא כְדָרְלָעֹמֶר. יִגִּיד הַכָּתוּב גְּבוּרַת הַמֶּלֶךְ הַזֶּה עִם הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ, שֶׁהִכּוּ אֶת הַגִּבּוֹרִים שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּעָרֵי הַחֹזֶק וְהַמִּבְצָר, וְזֶהוּ "בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם", כִּי חֹזֶק הַבְּהֵמָה הֵם הַקְּרָנַיִם, וְהִכּוּ גַּם כֵּן לְאוֹתָן שֶׁהָיוּ עֲשִׁירֵי הָעָם עִם הֲהָמוֹן שֶׁלָּהֶם, זֶהוּ "וְאֶת הַזּוּזִים בָּהָם". וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁכֵּיוָן שֶׁהִכּוּ אֶת הָרְפָאִים, וְהֵם הַגִּבּוֹרִים, בְּתוֹךְ הֶעָרִים הַבְּצוּרוֹת, אֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַגִּבּוֹרִים שֶׁהָיוּ בַּמִּישׁוֹר, זֶהוּ "וְאֶת הָאֵימִים" אֲשֶׁר "בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם". הָאֵמִים הֵם הַגִּבּוֹרִים הַמַּטִּילִים אֵימָה, "בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם" בְּאוּרוֹ בְּעָרֵי הַמִּישׁוֹר. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה שֶׁהָיוּ בִּמְקוֹם מִבְצָר בָּהָר שֶׁלָּהֶם הוּא שֵׂעִיר, זֶהוּ "וְאֶת הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר", וְיָדוּעַ כִּי בְּנֵי הַחֹרִי הָיוּ עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה, וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם חֹרִי, עַל שֵׁם שֶׁמְּרִיחִין אֶת הֶעָפָר כְּחֹוָיָא. וְטַעַם "עֵין מִשְׁפָּט" הוּא הַסֶּלַע שֶׁבְּקָדֵשׁ שֶׁבּוֹ עָתִיד מֹשֶׁה שֶׁיְּהֵא נִדּוֹן בּוֹ. וְטַעַם "בְּחַצְצֹן תָּמָר" בַּחֲצִיּוֹן שֶׁל תָּמָר, הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא בְּאֶמְצָעוּת הָעוֹלָם, שֶׁהָאֱמֹרִי יוֹשֵׁב בָּהּ. וְהָאֲרִיךְ הַכָּתוּב בְּסִפּוּר הַמִּלְחָמָה הַזֹּאת וּבִגְבוּרָתוֹ הַגְּדוֹלָה שֶׁל כְּדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ, שֶׁנִּצְּחוּ חֲמֵשֶׁת הַמְּלָכִים עִם הַגִּבּוֹרִים הַגְּדוֹלִים הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי הַמִּבְצָר וְעִם הֲהָמוֹן הַגָּדוֹל שֶׁלָּהֶם, כְּדֵי שֶׁיִּתְפָּרְסֵם מִזֶּה עִנְיָנוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ בִּגְבוּרָתוֹ הַגְּדוֹלָה שֶׁנִּצַּח אֶת הַמְּלָכִים הַנּוֹצָחִים, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: "אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ".

פסוק י

וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בְּאֵרֹת בְּאֵרֹת חֵמָר. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ כִּי הָיוּ בְּאֵרוֹת שֶׁבָּהֶם טִיט הַרְבֵּה שֶׁלּוֹקְחִים מֵהֶם אֲדָמָה לִבְנְיָן, וְנַעֲשָׂה נֵס לְמֶלֶךְ סְדוֹם שֶׁיָּצָא, כִּי הָיוּ בָּאֱמוּת מִקְצָתָם שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִים בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּצַּל מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְכֵיוָן שֶׁיָּצָא זֶה מִן הַחֵמָר הֶאֱמִינוּ בְּאַבְרָהָם לְמַפְרֵעַ.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל: וְיֵשׁ לְתְמוֹהַּ, כִּי בְּוַדַּאי הָאֱמוּת שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִים בְּנִסּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם בְּכִבְשַׁן הָאֵשׁ, בְּרֹאותָם נִסּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ סְדוֹם לֹא יוֹסִיפוּ אֱמוּנָה בְּהקב"ה, אֲבָל נִסּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ סְדוֹם הָיָה מְחֻזָּק יְדֵי עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי מֶלֶךְ סְדוֹם עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה הָיָה, וַאֲפִלּוּ לַמַּאֲמִינִים נִסּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲבִינוּ הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סָפֵק.

אֲבָל בְּאוּר עִנְיַן הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, כִּי מֶלֶךְ סְדוֹם נִצַּל בִּזְכוּת אַבְרָהָם, וְנַעֲשָׂה לוֹ נֵס שֶׁיָּצָא לִקְרַאת אַבְרָהָם לְכַבְּדוֹ וּלְבָרְכוֹ, וְאַבְרָהָם בִּשְׁוּבוֹ הִבִּיט בַּבּוֹר הַהוּא כִּי חָפֵץ לְהַצִּיל הַמְּלָכִים וּלְהָשִׁיב לָהֶם רְכוּשָׁם. וְהִנֵּה כַּוָּנַת הַחֲכָמִים כִּי אִם נַעֲשָׂה לְמֶלֶךְ סְדוֹם נֵס לְכָבוֹד אַבְרָהָם, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לְהַאֲמִין שֶׁיֵּעָשֶׂה נֵס לְאַבְרָהָם עַצְמוֹ וּלְהַצִּילוֹ מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ, עַד כָּאן. **וּבַמִּדְרָשׁ**, "וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים", שֶׁהָיְתָה מְנִיקָה אוֹתָם כַּשָּׂדַיִם לַתִּינוֹק. "הוּא יָם הַמֶּלַח", שֶׁבַּעֲוֹנָם נַעֲשָׂה אוֹתוֹ הָעֵמֶק מַיִם מְלוּחִים, וּכְדִכְתִיב (תהלים ק"ז:ל"ד): "אֶרֶץ פְּרִי לִמְלֵחָה מֵרָעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ".

פסוק יג

וַיָּבֹא הַפָּלִיט. זֶה עוֹג שֶׁפָּלַט מֵהַמַּבּוּל, וְאַבְרָהָם הֶעֱלָה אֶת שְׁמוֹ עוֹג עַל שֵׁם שֶׁכְּשֶׁבָּא לְפָנָיו הָיְתָה שָׂרָה מִתְעַסֶּקֶת בְּעוּגוֹת. וְעַל כֵּן נִתְיָרֵא מֹשֶׁה שֶׁלֹּא יַעֲמוֹד זְכוּת זֶה לְעוֹג בְּנוֹ שֶׁהָיָה מֶלֶךְ הַבָּשָׁן. וְכָל שֶׁכֵּן אִם הָיָה זֶה עוֹג מַמָּשׁ, כְּדַעַת רז"ל שֶׁהָיָה כָּל כָּךְ גָּדוֹל וְהָאֱרִיךְ יָמִים עַד זְמַנּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה.

וּבְמִדְרָשׁ פִּרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: "וַיָּבֹא הַפָּלִיט" – זֶה מִיכָאֵל. וְהוּא הַפָּלִיט שֶׁנֶּאֱמַר בִּיחֶזְקֵאל, שֶׁכָּתוּב בּוֹ (יחזקאל ל"ג:כ"א): "בָּא אֵלַי הַפָּלִיט מִירוּשָׁלַיִם".

וְהוּא שׁוֹכֵן בְּאֵלוֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי. יָדוּעַ כִּי שְׁלֹשֶׁת רֵעֵי אַבְרָהָם עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הָיוּ אֱמֹרִיִּים, אֲבָל לֹא מָצִינוּ בַּכָּתוּב שֶׁיְּזַכִּיר בְּאַחַד מֵהֶם לְשׁוֹן "אֱמֹרִי" כִּי אִם בְּמַמְרֵא לְבַדּוֹ, וְגַם לֹא מָצִינוּ שֶׁיִּהְיֶה נִזְכָּר בְּמָקוֹם אַחֵר זוּלָתִי בְּכָאן. וְהָעִנְיָן מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר בְּרִית, וּכְדֵי שֶׁלֹּא תִּבְיַן כְּשֶׁתֹּאמַר "וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית אַבְרָם" שֶׁשְּׁלָשְׁתָּן נָתְנוּ לְאַבְרָהָם עֲצַת הַמִּילָה, כִּי לֹא נָתַן לוֹ הָעֵצָה כִּי אִם מַמְרֵא לְבַדּוֹ, שֶׁכְּבָר הִזְכִּירוּ ז"ל, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר "הָאֱמֹרִי" מִלְּשׁוֹן אֲמִירָה, שֶׁהוּא אָמַר לוֹ: וּמָה אִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְבַקֵּשׁ אֶת נַפְשְׁךָ לֹא הָיִיתָ מוֹסֵרָהּ לוֹ, אֵבֶר אֶחָד עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, וְעוֹד מִי הִצִּילְךָ מִן הַמְּלָכִים וּמִן הָרָעָב, וּמִי הִצִּילְךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיַּצִּיל אוֹתְךָ עַכְשָׁו. וְזֶהוּ לְשׁוֹן מַמְרֵ"א נוֹטָרִיקוֹן: מְ"לָכִים מִ"לָה

ר"עְבוֹן אי"ש. וּמְצִינוּ לְשׁוֹן "אֲמִירָה" בְּמִצְוֹת מִילָה (תהילים קי"ט:קס"ב): "שָׁשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ".

פסוק יד

וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו. הִתְלַבֵּשׁ גְּבוּרָה כְּשֶׁשָּׁמַע הָעִנְיָן, וּמִיָּד "וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ". וְלִמְדְרַשׁ הַכָּתוּב כִּי אֲנָשָׁיו בְּנֵי בֵיתוֹ הַסְּמוּכִים עַל שֻׁלְחָנוֹ הָיוּ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת.

וּבַמִּדְרָשׁ "שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת" – זֶה אֱלִיעֶזֶר שֶׁעוֹלֶה בְּגִימַטְרִיָּא שי"ח. וְיֵשׁ לִשְׁאוֹל, כִּי לְפִי הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה "שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת" אֵינוֹ כִּפְשׁוּטוֹ אֶלָּא חִידָה עַל אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ, וְאֵין לָנוּ לְהוֹצִיא הַמִּקְרָא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב מֵעִיד עַל יְלִידֵי בֵיתוֹ שֶׁהֵם שי"ח.

אֲבָל הָעִנְיָן הָיָה כִּי כָּל הַמִּסְפָּר הַזֶּה הָיוּ יְלִידֵי בֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אוֹכְלֵי שֻׁלְחָנוֹ, וְאַחַר שֶׁנִּזְדָּרְזוּ לָצֵאת לַמִּלְחָמָה מִעֵט אוֹתָן וְרִיקְּנָן, לְפִי שֶׁהַזְּכוּת הוּא הַמְנַצֵּחַ לֹא רִבּוּי עָם, וּלְכָךְ צִוָּה שֶׁיַּחְזְרוּ כָּל הַחוֹטְאִים כְּדִין תּוֹרָה בְּיוֹצְאֵי מִלְחָמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים כ"ח): "מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא" וּגוֹ'. וְזֶהוּ לְשׁוֹן "וַיָּרֶק" שֶׁכּוֹלֵל לְשׁוֹן זַיִן וּלְשׁוֹן מִעוּט, מִלְּשׁוֹן "רַק". וְכֵיוָן שֶׁנִּתְמַעֲטוּ מָצָא אַבְרָהָם אֶת עַצְמוֹ עִם אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב "חֲנִיכָיו" בְּיו"ד, יֵשׁ בְּכְלַל מָאתַיִם מָנֶה וְיֵשׁ בְּכְלַל "חֲנִיכָיו" "חֲנִיכוֹ", וְלוֹמַר כִּי כָּל חֲנִיכָיו עָמְדוּ עִם חֲנִיכוֹ, הוּא אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר "אָחִיו", וְהָיָה בֶּן הָרָן אָחִיו, הוֹדִיעָנוּ בָּזֶה יְפִי מִדָּתוֹ וּמַעֲלָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, כִּי קִנֵּא אֶל הַדָּבָר וּפָנָה אֶל הָאַחְוָה וְלֹא פָּנָה אֶל הַמְּרִיבָה שֶׁהָיְתָה בֵּינֵיהֶם, אֲבָל נִזְדָּרֵז בַּדָּבָר כְּאִלּוּ הָיָה אָחִיו מַמָּשׁ.

וַיִּרְדֹּף עַד דָּן. עַד שֶׁחָלָה עֲלֵיהֶן מִדַּת הַדִּין. וְכֵן אָמַר יְשַׁעְיָה (ישעיה מ"א:ג'): "יִרְדְּפֵם יַעֲבוֹר שָׁלוֹם" וְגוֹ'.

וּבַמִּדְרָשׁ "וַיִּרְדֹּף עַד דָּן", שָׁם תִּשַּׁשׁ כֹּחוֹ לְפִי שֶׁעֲתִידִים בָּנָיו לְהַעֲמִיד שָׁם עֲבוֹדָה זָרָה, הוּא שֶׁכָּתוּב (מלכים א י"ב): "וַיָּשֶׂם אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת הָאֶחָד נָתַן בְּדָן".

פסוק טו

וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה. כְּלוֹמַר שֶׁהֶחְשִׁיךְ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִמְנַע מִלְּרָדְפָם עַד חֲצִי הַלַּיְלָה.

וּבַמִּדְרָשׁ, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: אַתָּה הַרְגַּתְּ בְּשׁוֹנְאַי מֵחֲצוֹת הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר, חַייֶךָ אֲנִי אֶהֱרֹג בְּשׁוֹנְאַי בָּנֶיךָ מֵחֲצוֹת הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"א:ד'): "כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם" . הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה יוֹרֶה כִּי מִלְחַמְתּוֹ הָיְתָה מֵחֲצוֹת הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא נִרְאֶה לִי כִּי כָּל הַלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ וְלֹא רָאָה שֵׁנָה, אַךְ הִתְעַסֵּק לְהִלָּחֵם כְּנֶגְדָּם כָּל הַלַּיְלָה, חֲצִי הַלַּיְלָה רָדַף וְחֲצִיוֹ הִכָּה, וְזֶהוּ "וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם", כְּלוֹמַר שֶׁהִכָּם בְּחֲצִיוֹ הָאַחֲרוֹן אַחַר שֶׁרְדָפָם בְּחֶצְיוֹ רִאשׁוֹן.

עַד חוֹבָה עַד שֶׁהוֹדוּ בְּחִיּוּבָם שֶׁקָּרָה לָהֶם מִן הַשָּׁמֵאל וְנִתְבָּרֵר לָהֶם שֶׁהָיוּ חַיָּבִים לַמָּקוֹם בְּמִדַּת הַדִּין, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (בראשית מ״ד:ט״ז): ״הָאֱלֹהִים מָצָא אֶת עֲוֹן עֲבָדֶיךָ״, וּלְכָךְ הָיוּ נוֹפְלִים בְּשֶׁמֹּאלוֹ שֶׁל אֱלִיעֶזֶר הַמַּכָּה בָהֶם, זֶהוּ ״מִשְּׂמֹאל לְדַמֶּשֶׂק״, כִּי מִלַּת ״מִשְּׂמֹאל״ נִמְשֶׁכֶת לְמַעְלָה וּלְמַטָּה, וְיִתְפָּרֵשׁ כֵּן ״עַד חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל״ וְכֵן ״מִשְּׂמֹאל לְדַמֶּשֶׂק״, וְתִמְצָא כְּמוֹהוּ (תהלים נ׳:ב׳) ״מִצִּיּוֹן מִכְלַל יֹפִי״, שֶׁהִיא מְשַׁמֶּשֶׁת לְמַעְלָה וּלְמַטָּה.

פסוק יח

וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם, זֶה שֵׁם בֶּן נֹחַ. ״וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן״, עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כֹּהֵן מְשָׁרֵת. וּמִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בְּכָל הָאֻמּוֹת כֹּהֲנִים מְשָׁרְתִים לַמַּלְאָכִים הַנִּקְרָאִים ״אֱלֹהִים״, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ו׳): ״מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם ה׳״, עַל כֵּן יִקָּרֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ״אֵל עֶלְיוֹן״, כִּי עֶלְיוֹן עַל כָּל אֱלֹהִים וְגָבוֹהַּ עַל כָּל גְּבוֹהִים הוּא. וְעַל דַּעַת רז״ל כֹּהֵן מַמָּשׁ הָיָה, וּלְכָךְ נָתַן לוֹ אַבְרָהָם מַעֲשֵׂר, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיִּתֶּן לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל״.

פסוק יט

קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. אֵין לְהָבִין קוֹנֶה מְמוֹכֵר, אֲבָל פֵּרוּשׁ ״קוֹנֵה״ – זוֹכֶה, מִלְּשׁוֹן רז״ל בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת: ״קָנָה חֲבֵרוֹ״, כְּלוֹמַר זָכָה לְעַצְמוֹ, כִּלְשׁוֹן: הַמַּגְבִּיהַּ מְצִיאָה לַחֲבֵרוֹ קָנָה חֲבֵרוֹ – אֵין הַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁקָּנָה מֵאַחֵר.

וְדַע כִּי כָל יֵשׁ – קִנְיָן, כִּי הָאַיִן אֵינוֹ קִנְיָן. וּלְפִי שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ הוֹצִיא הָעוֹלָם יֵשׁ מֵאַיִן, מַזְכִּיר הַכָּתוּב לְשׁוֹן קִנְיָן: ״קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ״, וְאִם כֵּן בְּאוּר מִלַּת ״קוֹנֵה״ שֶׁשָּׁם אוֹתָן לְיֵשׁ:

אֲבָל בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה נִרְאֶה שֶׁהֵבִינוּ הַחֲכָמִים מִלַּת ״קוֹנֵה״ כִּפְשׁוּטוֹ, שֶׁקִּנָּאן מֵאַחֵר, וְהוּא הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן שֶׁמִּמֶּנּוּ בָּרָא הַכֹּל. וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ: ״קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ״ – מִמִּי קִנָּאָן? כְּהֲדֵין דְּאָמַר ״פְּלָנְיָא עֵינוֹהִי יָאֵי, שַׂעֲרוֹהִי לָא יָאֵי״ בִּתְמִיהָה. וּבְאוּר זֶה, כִּי מִמָּה שֶׁשִּׁבַּח אֶת הָעֵינַיִם לֹא תְּבִין מִזֶּה שֶׁאֵין שְׂעָרוֹ נָאֶה, כִּי כֻּלּוֹ נָאֶה, אֲבָל לֹא בָּא סִפּוּר הַשֶּׁבַח אֶלָּא בְּמַה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר. וְכֵן בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר ״קוֹנֵה״, שֶׁקִּנָּאן מֵהַחֹמֶר, לֹא תְּבִין שֶׁאוֹתוֹ חֹמֶר קַדְמוֹן הָיָה אָצְלוֹ מִתְּחִלָּה, כִּי גַּם הַחֹמֶר מְחֻדָּשׁ, בְּרָאוֹ וְחִדְּשׁוֹ מֵאַיִן.

וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם וְגוֹ׳ וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן. הִקְדִּים מַלְכִּי צֶדֶק בִּרְכַּת אַבְרָהָם לִבְרָכַת אֵל עֶלְיוֹן וְחָטָא בָּזֶה, כִּי הָיָה לוֹ לְהַקְדִּים בִּרְכַּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּעִנְיַן שֶׁמָּצִינוּ בְּדָוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמואל א כ״ה:ל״ב-ל״ג): ״בָּרוּךְ ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שְׁלָחֵךְ הַיּוֹם הַזֶּה לִקְרָאתִי וּבָרוּךְ טַעְמֵךְ וּבָרוּכָה אָתְּ״ וגו׳. וְהָיָה עָנְשׁוֹ שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנּוּ כְּהֻנָּתוֹ וְנִתְּנָה לְאַבְרָהָם. הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד בְּמִזְמוֹר (תהילים ק״י:א׳) ״נְאֻם ה׳ לַאדֹנִי שֵׁב לִימִינִי״, שֶׁהוּא מְיֻסָּד עַל אַבְרָהָם שֶׁקָּרָאוֹ דָּוִד ״אֲדֹנִי״ מִפְּנֵי שֶׁהָיָה זְקֵנוֹ, אָמַר: ״נִשְׁבַּע ה׳ וְלֹא יִנָּחֵם אַתָּה כֹהֵן לְעוֹלָם עַל דִּבְרָתִי מַלְכִּי צֶדֶק״, כְּלוֹמַר בְּסִבַּת אוֹתוֹ הַדִּבּוּר שֶׁהָיָה שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן שֶׁהַקְּדִים בָּשָׂר וָדָם

לְבִרְכַּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּמַה שֶּׁדָּן יְהוּדָה לְתָמָר בִּשְׂרֵפָה, שֶׁהָיְתָה בִּתּוֹ שֶׁל שֵׁם, לֹא הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁנִּטַּל מִמֶּנּוּ כְּהֻנָּתוֹ.

וּכְפִי דַּעַת הַמִּדְרָשׁ, "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ" יַחְזֹר לְאַבְרָהָם, שֶׁכֵּן אָמְרוּ בְּמִדְרַשׁ מִשְׁלֵי (משלי י"ז:א'), בַּפָּסוּק "טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה בָהּ": זָכָה אַבְרָהָם לִקְנוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר: "בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ", שֶׁזָּכוּ בָּנָיו לִנְחֹל אֶת הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה מִן הַשָּׁמַיִם, "וָאָרֶץ" – שֶׁזָּכוּ בָּנָיו לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת כַּעֲפַר הָאָרֶץ.

פסוק כג

אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל. הֶרְאָה בָּזֶה אַבְרָהָם כֹּחַ נְדִיבוּתוֹ, שֶׁלֹּא רָצָה לֵהָנוֹת מִשְּׁלָל הַמְּלָכִים וַאֲפִלּוּ הַדְּבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם דָּמִים, וְנִשְׁבַּע בָּזֶה וְאָמַר: "הֲרִמֹתִי יָדִי", וְהוּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, כְּלְשׁוֹן (במדבר י"ד:ל'): "נָשָׂאתִי אֶת יָדִי", וְאָמַר: "הֲרִמֹתִי יָדִי אֶל ה': לְהְיוֹת הֶקְדֵּשׁ הַכֹּל לְפָנָיו, "וְאִם אֶקַּח מִכֹּל אֲשֶׁר לָךְ", וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "הֲרִמֹתִי יָדִי" וְלֹא אָמַר "נָשָׂאתִי", לְפִי שֶׁהַהֶקְדֵּשׁ נִקְרָא תְּרוּמַת יָד, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שמות ל"ד): "תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת".

וְהַגָּאוֹן רַבִּי סְעַדְיָה כָּתַב: "אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל", הַזְכִּיר הַכָּתוּב הַצּוֹמֵחַ וְהַחַי וְהַדּוֹמֵם, שֶׁהֵם הַקְּנְיָנִים כֻּלָּם שֶׁהֵם בִּרְשׁוּת הַמְדַבֵּר: "אִם מְחוּט" – זֶה הַצּוֹמֵחַ, וְכוֹלֵל הַתְּבוּאָה וְהַפֵּרוֹת; "וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" – זֶה הַחַי, וְכוֹלֵל הַבְּהֵמוֹת וְהָעוֹפוֹת; "וְאִם אֶקַּח" – זֶה הַדּוֹמֵם, וְכוֹלֵל הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב וַאֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת. וּלְכָךְ הוֹסִיף וְאָמַר: "וְאִם אֶקַּח מִכֹּל אֲשֶׁר לָךְ" וְגוֹ'.

וּבַמִּדְרָשׁ, "אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל", אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: אַתָּה אָמַרְתָּ "אִם מְחוּט", חַייֶךָ שֶׁאֲנִי נוֹתֵן לְבָנֶיךָ מִצְוַת צִיצִית שֶׁנִּקְרָא "חוּט", שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר ט"ו): "וְנָתְנוּ עַל צִיצִית הַכָּנָף פְּתִיל תְּכֵלֶת", וּמְתַרְגְּמִינַן "חוּטָא", וַאֲטַהֵר אֶת בָּנֶיךָ בַּמִּזְבֵּחַ שֶׁהָיָה מֻקָּף בְּחוּט הַסִּקְרָא. אַתָּה אָמַרְתָּ "וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל", חַייֶךָ שֶׁאֲנִי נוֹתֵן לְבָנֶיךָ מִצְוַת רְצוּעָה שֶׁל תְּפִלִּין וּמִצְוַת אֲכִילַת הַפֶּסַח שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמות י"ב:י"א) "וְנַעֲלֵיכֶם", וּמִצְוַת יְבָמָה שֶׁכָּתוּב בָּהּ (דברים כ"ה:ט') "וְחָלְצָה נַעֲלוֹ", וְכֵן בִּלְשׁוֹן "נַעַל" אֲנִי עָתִיד לִפְרַע מֵעֶשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס':י'): "עַל אֱדוֹם אַשְׁלִיךְ נַעֲלִי", וְכֵן בִּלְשׁוֹן "נַעַל" אֲנִי מְשַׁבֵּחַ אֶת בָּנֶיךָ, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ז':ב'): "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ בַּנְּעָלִים בַּת נָדִיב".

פרק טו

פסוק א

אַל תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הִבְטִיחוֹ בַּכָּתוּב הַזֶּה עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים. **הָאֶחָד** שֶׁהִבְטִיחוֹ מִפַּחַד הַמְּלָכִים שֶׁהָרַג, וְאֵין אוֹמְרִים "אַל תִּירָא" אֶלָּא לְמִתְיָרֵא, כִּי

מִתְיַרֵא הָיָה מִבְּנֵי הַמְּלָכִים פֶּן יִקְחוּ מִמֶּנּוּ נְקֻמַת אֲבִיהֶם, וְעַל כֵּן אָמַר: "אָנֹכִי מָגֵן לָךְ", כְּלוֹמַר מִפַּחַד הַמְּלָכִים. **וְהַשֵּׁנִי** שֶׁהִבְטִיחוֹ בִּבְשׂוֹרַת הַבֵּן, וְהוּא שֶׁאָמַר: "שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה", וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "שְׂכָרְךָ רַב", וְהוֹסִיף שְׁתֵּי הֵהִי"ן כִּי מִבֵּין שְׁתֵּיהֶן נוֹלַד יִצְחָק, הֵ"א בְּשָׂרָה וְהֵ"א בְּאַבְרָהָם, וְזוֹ הִיא הַבְטָחַת הָעוֹלָם הַזֶּה. **וְהַשְּׁלִישִׁי** הַבְטָחַת הָעוֹלָם הַבָּא, מִמַּה שֶׁהוֹסִיף "מְאֹד", שֶׁהוּא רֶמֶז לָעוֹלָם הַבָּא, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ה:ט"ו): "וְלֹא יָדַע בַּפַּשׁ מְאֹד", כִּי אֱלִיהוּא תְּפָשׂוֹ לְאִיּוֹב בְּהֶיוֹתוֹ כּוֹפֵר בַּהַשְׁגָּחָה, וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ כִּי הוּא מוֹנֶה תָּמִיד כָּל הַיּוֹם יְסוּרָיו וּמַכְאוֹבָיו, וְלֹא הָיָה יוֹדֵעַ הַמְּנוּחָה הָרַבָּה הַמְעֻתֶּדֶת לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא. וּבַעֲבוּר שֶׁשָּׁלֹשׁ הַבְטָחוֹת הַלָּלוּ הָאַחַת מִפֹּרֶשֶׁת וְהַשְּׁתַּיִם בְּרֶמֶז, וְאַבְרָהָם הָלַךְ אַחַר הַנִּגְלֶה, וְלֹא הֵבִין הָרֶמֶז הַנִּכְלָל בְּדְבָרָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַל כֵּן הֻצְרַךְ לִשְׁאוֹל: "מַה תִּתֶּן לִי", כְּלוֹמַר מַה יִהְיֶה שְׂכָרִי אַחַר שֶׁאֵין לִי בָּנִים וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי, יְחִידִי בְּלֹא בָּנִים, מִלְּשׁוֹן (ירמיהו י"ז:ו') "כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה", וְאֵין יוֹצֵא וְאֵין בָּא בְּבֵיתִי זוּלָתִי אֱלִיעֶזֶר אִישׁ נָכְרִי שֶׁלְּקַחְתִּי מִדַּמֶּשֶׂק, לֹא מִבֵּית אָבִי וְלֹא מֵאַרְצִי. וְאָז פֵּרֵשׁ לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַשְּׁתַּיִם שֶׁרָמַז, הַבְטָחַת הָעוֹלָם הַזֶּה הוּא שֶׁאָמַר: "לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ", הַבְטָחַת הָעוֹלָם הַבָּא מִמַּה שֶׁאָמַר: "הוּא יִירָשֶׁךָ", כִּי "הוּא" שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאַתָּה תִּהְיֶה יְרֻשָּׁתוֹ, כְּעִנְיַן (שמות ל"ד:ט') "וּנְחַלְתָּנוּ", וְזֶה מְבֹאָר.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן כִּי מַה שֶּׁאָמַר "וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר", שֶׁלֹּא הִסְפִּיק לִגְמֹר "וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי" עַד שֶׁבָּא אֵלָיו דְּבַר ה' פִּתְאוֹם: "לֹא יִירָשְׁךָ זֶה".

פסוק ה

וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה. אֵין דֶּרֶךְ הָעוֹלָם לִרְאוֹת הַכּוֹכָבִים מִתּוֹךְ הַבַּיִת עַד צֵאתָם חוּץ לַבַּיִת, וְהִזְכִּיר הַלָּשׁוֹן הַזֶּה בְּאַבְרָהָם לְפִי שֶׁהִתְנַבֵּא עַד עַתָּה מִתּוֹךְ הַמַּדְרֵגָה הַנִּקְרָא "בֵּית אֵל", וּקְרָאָהּ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים מ"ה:י"ד) "כְּבוּדָּה בַת מֶלֶךְ פְּנִימָה", לְכָךְ הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר עַתָּה לְשׁוֹן "וַיּוֹצֵא". וְדַעַת רז"ל שֶׁהוֹצִיאוֹ חוּץ מִן הַמַּעֲרָכָה, וְכֵן דָּרְשׁוּ: "וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה", אָמַר לוֹ: צֵא מֵאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ. "הַבֵּט נָא הַשָּׁמַיְמָה", אֵין לְשׁוֹן הַבָּטָה אֶלָּא מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שם פ): "הַבֵּט מִשָּׁמַיִם וּרְאֵה", וּכְתִיב (שם קב): "ה' מִשָּׁמַיִם אֶל אֶרֶץ הִבִּיט", וְדָרְשׁוּ רז"ל שֶׁהִגְבִּיהוּ לְמַעְלָה מִן הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת וְהָיוּ הַכּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת מִדְרָס לְרַגְלוֹ.

וּלְפִי דַּעְתִּי, זֶהוּ בְּאוּר (ישעיהו מ"א:ב') "צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ", עַל כּוֹכַב צֶדֶק, וּמִכָּאן הוֹכִיחוּ ז"ל אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל, כִּי הֵם לְמַעְלָה מֵהֶם. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (שיר השירים ח':י"ד): "בְּרַח דּוֹדִי וּדְמֵה לְךָ לִצְבִי", זֶה אַבְרָהָם שֶׁנִּקְרָא "אֹהֵבִי". "עַל הָרֵי בְשָׂמִים", אַל תִּקְרֵי "בְּשָׂמִים" אֶלָּא "בַּשָּׁמַיִם". וּמַה שֶּׁאָמְרוּ אֵין מַזָּל לְיִשְׂרָאֵל, בְּאוּר הַדָּבָר בְּכָלַל יִשְׂרָאֵל,

אֲבָל בִּפְרָטָם יֵשׁ מַזָּל לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, שֶׁהֲרֵי חָכְמַת הַמַּזָּלוֹת חָכְמָה גְּדוֹלָה וּמְפֹאָרָה הִיא, אֵין רז"ל מַכְחִישִׁין אוֹתָהּ כְּלָל.

וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר אוֹתָם. כְּלוֹמַר וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם אַתָּה יָכוֹל לִסְפֹּר אוֹתָם, כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ בְּרִבּוּי עָצוּם כַּכּוֹכָבִים הַלָּלוּ אֲשֶׁר לֹא יִסָּפְרוּ מֵרֹב.

וְיִכְלוֹל עוֹד **כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ** בְּמַדְרֵגוֹת הַחָכְמָה, כִּי כְּשֵׁם שֶׁיֵּשׁ בַּכּוֹכָבִים מִי שֶׁאוֹרוֹ מַזְהִיר וּמַבְהִיק יוֹתֵר מֵחֲבֵרוֹ, וּמַדְרֵגוֹתֵיהֶם חֲלוּקוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ בְּאוֹרָה וּבְהַשָּׂגָה, כָּךְ עֲתִידִין חֲכָמִים שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ מַדְרֵגוֹת חֲלוּקוֹת, אוֹר תּוֹרָתוֹ שֶׁל זֶה לְמַעְלָה מֵאוֹר תּוֹרָתוֹ שֶׁל זֶה, וְהַשָּׂגָתוֹ שֶׁל זֶה לְמַעְלָה מֵהַשָּׂגָתוֹ שֶׁל זֶה.

וְיִכְלוֹל עוֹד **כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ** בְּמַדְרֵגוֹת הַשָּׂכָר וְהַתַּעֲנוּג הַנִּצְחִי לְעוֹלָם הַבָּא, כִּי יֵשׁ שָׂכָר לַנְּשָׁמוֹת הַזּוֹכוֹת מַדְרֵגוֹת חֲלוּקוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, וְחֻפָּה לְמַעְלָה מֵחֻפָּה, וְאוֹרָה לְמַעְלָה מֵאוֹרָה. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בְּסִפְרֵי: לְשִׁבַּע שְׂמָחוֹת פְּנֵיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים דּוֹמוֹת לֶעָתִיד לָבוֹא: לַחַמָּה, לַלְּבָנָה, לָרָקִיעַ, לַכּוֹכָבִים, לַבָּרָקִים, לַשּׁוֹשַׁנִּים, לִמְנוֹרַת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

פסוק ו

וְהֶאֱמִין בַּה'. הֶאֱמִין עִנְיַן הַבְּשׂוֹרָה כִּי נָכוֹן הַדָּבָר לִפְנֵי הָאֱלֹהִים.

וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה. וַיַּחְשְׁבֶהָ אַבְרָהָם לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִצְדָקָה, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יַעֲשֶׂה זֹאת בְּצִדְקָתוֹ, לֹא בִּזְכוּת אַבְרָהָם, כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וְאֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ, וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם הָאֱמוּנָה בְּמַחְשָׁבָה כְּאִלּוּ עָשָׂה צְדָקָה בְּמַעֲשֶׂה.

פסוק ז

אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל מֵעֵת אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וְעָשִׂיתִי לְךָ נֵס הָיָה הָרָצוֹן לְפָנַי לָתֵת לְךָ הָאָרֶץ הַזֹּאת. וְהִנֵּה עַתָּה לֹא גָזַר שֶׁיִּתְּנֶנָּה לוֹ, אֲבָל אָמַר שֶׁהוֹצִיאוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים עַל דַּעַת שֶׁיִּתְּנֶנָּה לוֹ. וְלָכֵן חָשַׁשׁ אַבְרָהָם פֶּן יִהְיֶה בִּירוּשַׁת הָאָרֶץ תְּנַאי הַמַּעֲשִׂים, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר פַּעֲמַיִם: "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", כִּי עַתָּה לֹא יִגְזֹר הַמַּתָּנָה כַּאֲשֶׁר גָּזַר לוֹ הַזֶּרַע, וְלָכֵן אָמַר: "בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה", וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל הָאוֹת, וְגַם הקב"ה לֹא עָשָׂה עִמּוֹ כְּשְׁאָר הָאוֹתוֹת לְהַרְאוֹת לוֹ אוֹת אוֹ מוֹפֵת בְּדָבָר נִפְלָא, אֲבָל בִּקֵּשׁ אַבְרָהָם שֶׁיֵּדַע יְדִיעָה אֲמִתִּית שֶׁיִּירָשֶׁנָּה וְלֹא יִגְרֹם חֶטְאוֹ אוֹ חֵטְא זַרְעוֹ לְמָנְעָהּ מֵהֶם, אוֹ שֶׁמָּא יַעֲשׂוּ הַכְּנַעֲנִים תְּשׁוּבָה. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כָּרַת עִמּוֹ הַבְּרִית הַזֹּאת שֶׁיִּירָשֶׁנָּה עַל כָּל פָּנִים.

וּבַמְּדָרָשׁ, "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים", בְּשָׁעָה שֶׁנּוֹלַד אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עָמַד כּוֹכָב אֶחָד מִמִּזְרָח וּבָלַע אַרְבָּעָה כּוֹכָבִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם. אָמְרוּ חַכְמֵיהֶם לְנִמְרוֹד: בֵּן נוֹלַד לְתֶרַח בְּשָׁעָה זוֹ שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ אָמָּה שֶׁתִּירַשׁ הָעוֹלָם הַזֶּה

וְהָעוֹלָם הַבָּא. אִם רְצוֹנְךָ, יִנָּתֵן לְאָבִיו מִלֹּא בֵּיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְנַהֲרֻגֵהוּ. מִיָּד שִׁגֵּר נִמְרוֹד אֵצֶל אָבִיו, אָמַר לוֹ: בֵּן נוֹלַד לְךָ אֶמֶשׁ, עַכְשָׁו תְּנֵהוּ לִי וְנַהֲרְגֵהוּ וְאֶתֵּן לְךָ מִלֹּא בֵּיתְךָ כֶּסֶף וְזָהָב. אָמַר לוֹ תֶּרַח: אֶמְשׁל לְךָ מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְסוּס אֶחָד שֶׁאָמְרוּ לוֹ: נַחְתֹּךְ אֶת רֹאשְׁךָ וְנִתֵּן לְךָ בַּיִת מָלֵא שְׂעוֹרִים, אָמַר הַסּוּס לָהֶם: שׁוֹטִים, אִם תַּחְתְּכוּ אֶת רֹאשִׁי מִי יֹאכַל הַשְּׂעוֹרִים? וְאַתֶּם אִם תַּהַרְגוּ אֶת בְּנִי, מִי יֵירֵשׁ הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב? הֵשִׁיב לוֹ הַמֶּלֶךְ: מִדְּבָרֶיךָ אֲנִי מַכִּיר שֶׁבֵּן נוֹלַד לְךָ. אָמַר לוֹ תֶּרַח: בֵּן נוֹלַד לִי וּמֵת. אָמַר לוֹ: עַל חַי אֲנִי אוֹמֵר לְךָ וְלֹא עַל מֵת. מֶה עָשָׂה תֶּרַח, הֶחְבִּיא אֶת בְּנוֹ בְּמְעָרָה שֶׁלֹּשׁ שָׁנִים. זִמֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁתֵּי חַלּוֹנוֹת, מִן הָאֶחָד יוֹצֵא שֶׁמֶן וּמִן הַשֵּׁנִי סֹלֶת. כְּשֶׁהָיָה בֶּן שֶׁלֹּשׁ שָׁנִים יָצָא מִן הַמְּעָרָה, הִרְהֵר בְּלִבּוֹ: מִי בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְאוֹתִי? הִתְפַּלֵּל כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ לַשֶּׁמֶשׁ, וְלָעֶרֶב שָׁקַע הַשֶּׁמֶשׁ בַּמַּעֲרָב וְזָרְחָה הַלְּבָנָה בַּמִּזְרָח. כְּשֶׁרָאָה הַיֵּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים סָבִיב הַיֵּרֵחַ, אָמַר: זֶהוּ שֶׁבָּרָא הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְאוֹתִי, וְהַכּוֹכָבִים הַלָּלוּ שָׂרָיו וַעֲבָדָיו. עָמַד כָּל הַלַּיְלָה בִּתְפִלָּה לַיֵּרֵחַ. לַבֹּקֶר שָׁקַע הַיֵּרֵחַ בַּמַּעֲרָב וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ בַּמִּזְרָח. אָמַר: אֵין בְּיַד אֵלּוּ כֹּחַ, אָדוֹן יֵשׁ עֲלֵיהֶם, אֵלָיו אֶתְפַּלֵּל וְאֵלָיו אֶשְׁתַּחֲוֶה. הָלַךְ אֵצֶל אָבִיו, אָמַר לוֹ: אָבִי, מִי בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְאוֹתִי? אָמַר לוֹ אָבִיו: אֱלֹהֵי בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְכָל אֱלָה. אָמַר לוֹ אַבְרָהָם: הֲרַאֲנִי אֱלֹהֶיךָ, שָׁמָּא יֵשׁ בָּהֶם כֹּחַ לִבְרֹא אֶת כָּל אֱלָה. מִיָּד הֵבִיא עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁלּוֹ וְהֶרְאָהוּ אֱלֹהָיו. חָזַר אַבְרָהָם לְאִמּוֹ וְאָמַר לָהּ: אִמִּי עָשִׂי לִי תַּבְשִׁילִין נָאִים וְטוֹבִים וַאֲבִיאֵם לֵאלֹהֵי אָבִי, אוּלַי יְקַבְּלוּ מִמֶּנִּי קָרְבָּנִי. מִיָּד עָשְׂתָה לוֹ אִמּוֹ תַּבְשִׁילִין נָאִים וְטוֹבִים וְהֵבִיא לֵאלֹהֵי אָבִיו, וְנָתַן לִפְנֵי הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם וְאֵין קוֹל וְאֵין עוֹנֶה. חָזַר לְאִמּוֹ, אָמַר לָהּ: עָשִׂי לִי תַּבְשִׁילִין נָאִים וְטוֹבִים מִן הָרִאשׁוֹנִים. עָשְׂתָה לוֹ, וֶהֱבִיאָם לִפְנֵי עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁל אָבִיו, וְאֵין קוֹל וְאֵין עוֹנֶה. מִיָּד שָׂרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה וְקָרָא עֲלֵיהֶם: "פֶּה לָהֶם וְלֹא יְדַבֵּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ". מִיָּד נָטַל אֵשׁ וּשְׂרָפָם, וְהוֹצִיא הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם לַחוּץ וְנָתַן הָאֵשׁ בְּיָדוֹ. כְּשֶׁבָּא אָבִיו לְבֵיתוֹ וּמָצָא אֱלֹהָיו שְׂרוּפִים, אָמַר לְאַבְרָהָם: בְּנִי, לָמָּה שָׂרַפְתָּ אֶת אֱלֹהַי? אָמַר: לֹא שָׂרַפְתִּי, אֶלָּא הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם קָצַף עֲלֵיהֶם וּשְׂרָפָם. אָמַר לוֹ: בְּנִי שׁוֹטֶה, וְכִי יֵשׁ בָּהֶם כֹּחַ אוֹ יֵשׁ בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁהֵם יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹת כָּל אֱלָה? וַהֲלֹא אֲנִי עָשִׂיתִים מֵעֵץ. אָמַר לוֹ: יִשְׁמְעוּ אָזְנֶיךָ מַה שֶּׁפִּיךָ מְדַבֵּר, וְאִם אֵין בָּהֶם כֹּחַ, לָמָּה אָמַרְתָּ לִי אֱלֹהַי בָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ? מֶה עָשָׂה תֶּרַח, הָלַךְ אֵצֶל נִמְרוֹד וְאָמַר לוֹ: בְּנִי שָׂרַף אֶת אֱלֹהַי וֵאלֹהֶיךָ בָּאֵשׁ. שָׁלַח נִמְרוֹד בִּשְׁבִיל אַבְרָהָם וְאָמַר לוֹ: לָמָּה עָשִׂיתָ כֵן? אָמַר לוֹ: אֲנִי לֹא עָשִׂיתִי כֵן אֶלָּא הַגָּדוֹל. אָמַר לוֹ נִמְרוֹד: וְכִי יֵשׁ בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁיְּכוֹלִין לַעֲשׂוֹת כֵּן? אָמַר לוֹ: יִשְׁמְעוּ אָזְנֶיךָ מַה שֶּׁאַתָּה מְדַבֵּר בְּפִיךָ, וְאִם אֵין בָּהֶם כֹּחַ לָמָּה תַּנִּיחוּ לְמִי שֶׁבָּרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְתִשְׁתַּחֲווּ לָעֵץ? אָמַר לוֹ: אֲנִי בָּרָאתִי שָׁמַיִם וָאָרֶץ בְּכֹחִי. אָמַר לוֹ אַבְרָהָם: אַתָּה יָכוֹל לִבְרֹאוֹת? כְּשֶׁיָּצָאתִי מִן הַמְּעָרָה רָאִיתִי הַשֶּׁמֶשׁ יוֹצֵא

בַּמִּזְרָח וְשׁוֹקֵעַ בַּמַּעֲרָב, עֲשֵׂה אַתָּה שֶׁיֵּצֵא בַּמַּעֲרָב וְיִשְׁקַע בַּמִּזְרָח וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לְךָ, וְאִם לָאו, מִי שֶׁהִגְבִּיר אֶת יָדִי לִשְׁרֹף אֶת הָאֱלִילִים הוּא יַגְבִּירֵנִי וְאֶהֱרֹג אוֹתָךְ. אָמַר נִמְרוֹד לַחֲכָמָיו: מַה יְהֵא דִינוֹ שֶׁל זֶה? אָמְרוּ לוֹ: זֶהוּ שֶׁאָמְרָנוּ עָלָיו, עֲתִידָה אֲמָה לָצֵאת מִמֶּנּוּ שֶׁתִּירַשׁ הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, וְעַתָּה כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה שֶׁעָשָׂה כֵּן יֵעָשֶׂה לוֹ. מִיָּד הִשְׁלִיכוּהוּ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְמַלֵּא עָלָיו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רַחֲמִים וְהִצִּילוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים".

פסוק ח

בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה, בְּאֵי זוֹ זְכוּת. אָמַר לוֹ: בִּזְכוּת הַקָּרְבָּנוֹת, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "קְחָה לִי". וְשֵׁמוֹת אֵלּוּ אֶלֶ"ף דָּלֶ"ת, יוּ"ד הֵ"א אַחֲרָיו, וְהַכַּוָּנָה אָדוֹן אֲשֶׁר בְּךָ הָרַחֲמִים, כִּי אַבְרָהָם לֹא הִתְנַבֵּא בְּמִדַּת רַחֲמִים כְּמשֶׁה אֶלָּא בְּאֶלֶ"ף דָּלֶ"ת, הוּא "אֵל שַׁדַּי", וּמַה שֶּׁנִּקּוּד יוּ"ד הֵ"א אַחֲרָיו בִּנְקוּד אֱלֹהִים, כְּבָר יָדַעְתָּ שֶׁהַשֵּׁם הַנִּכְתָּב אֵין רַשָּׁאִין לְהַזְכִּירוֹ אֶלָּא בְּכִנּוּי אֶלֶ"ף דָּלֶ"ת אוֹ בְּכִנּוּי "אֱלֹהִים", כְּשֶׁהוּא לְבַדּוֹ נַזְכִּירֶנּוּ בְּכִנּוּי אֶלֶ"ף דָּלֶ"ת, וְהַסִּימָן בָּזֶה (חבקוק ב':כ'): "וַה' בְּהֵיכַל קָדְשׁוֹ הַס מִפָּנָיו כָּל הָאָרֶץ", שֶׁלֹּא לְהַזְכִּירוֹ אֶלָּא בְּהֵיכָלוֹ. וּכְשֶׁהוּא עִם אֶלֶ"ף דָּלֶ"ת נַזְכִּירוֹ בְּכִנּוּי "אֱלֹהִים", וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה אֶל הָרַחֲמִים.

פסוק ט

קְחָה לִי. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "קַח לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת", אוֹ "קַח לְךָ", כְּמוֹ "קַח לְךָ מִכָּל מַאֲכָל", כִּי הַלְקִיחָה הַזֹּאת לְתוֹעֶלֶת אַבְרָהָם וּלְהַבְטִיחוֹ עַל מַתְּנַת הָאָרֶץ. אֲבָל יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "קְחָה לִי" – "לִשְׁמִי", כְּלוֹמַר לַשֵּׁם הַמְיֻחָד.

וּכְבָר יָדַעְתָּ מֵאֲמַר רז"ל: בְּכָל הַקָּרְבָּנוֹת לֹא נֶאֱמַר לֹא אֵל וְלֹא אֱלֹהִים וְלֹא אֱלֹהֶיךָ, אֶלָּא הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, שֶׁלֹּא לִיתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל הַדִּין לַחְלוֹק. וְכֵן נֶאֱמַר בַּקָּרְבָּנוֹת (במדבר כ"ח:ב'): "תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ". וְתוֹסֶפֶת הֵ"א שֶׁל "קְחָה" כְּתוֹסֶפֶת הֵ"א "הַמְזַבֵּחָה".

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי הוּא הַמְקַבֵּל תְּחִלָּה וְהוּא הַנִּקְרָא "צָדֵק", וְאָמַר הַכָּתוּב (דברים ל"ג:י"ט): "שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק". וּכְלַל הָעִנְיָן הַהֵ"א תְּחִלָּה, וּמִשָּׁם וּמַעְלָה מַעֲלוּי לְעִלּוּי עַד הַסִּבָּה הָעֶלְיוֹנָה. וְזֶהוּ בֵּאוּר: "קְחָה לִי". וְאָמַר "וַיִּקַּח לוֹ", לְהוֹרוֹת כִּי עָשָׂה כַּאֲשֶׁר נִצְטַוָּה וְהִקְרִיב לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ.

פסוק י

וְאֶת הַצִּפּוֹר לֹא בָתָר. מַה שֶּׁבִּתֵּר הַבְּהֵמוֹת וְלֹא הָעוֹפוֹת, לְפִי שֶׁהַבְּהֵמוֹת רֶמֶז לְאֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁנִּמְשְׁלוּ לִבְהֵמוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים כ"ב:י"ג) "סְבָבוּנִי פָּרִים", וּכְתִיב (דניאל ח':כ'): "הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ", וּכְתִיב (שם): "וְהַצָּפוֹר הַשְּׂעִיר", וְהֵם עֲתִידִים לִהְיוֹת כֵּלִים. אֲבָל יִשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לְיוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה':ב'): "יוֹנָתִי תַמָּתִי", וּכְתִיב (שם ב): "יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע", וְיִשְׂרָאֵל יִהְיוּ קַיָּמִים לְעוֹלָם, וְעַל כֵּן לֹא בִּתֵּר הָעוֹפוֹת.

פסוק יא

וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל הַפְּגָרִים. זֶה הָיָה רֶמֶז שֶׁיָּבוֹאוּ הָאֻמּוֹת לְבַטֵּל הַקָּרְבָּנוֹת, וְזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם יַבְרִיחוּם, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם".

פסוק יב

וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדוֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו. נִרְמַז לוֹ בְּכָאן שִׁעְבּוּד אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל: "אֵימָה" זוֹ בָּבֶל, "חֲשֵׁכָה" זוֹ מָדַי שֶׁהֶחְשִׁיכוּ עֵינֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וְתַעֲנִית, "גְּדוֹלָה" זוֹ יָוָן, "נֹפֶלֶת עָלָיו" זוֹ אֱדוֹם.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל, מָצָא הַנָּבִיא בְּנַפְשׁוֹ **אֵימָה** וְאַחַר כָּךְ בָּא בַּ**חֲשֵׁכָה**, וְאַחַר כָּךְ בַּ**גְּדֻלָּה** הַחֲשֵׁכָה, וְאַחַר כָּךְ הִרְגִּישׁ כְּאִלּוּ הִיא **נוֹפֶלֶת עָלָיו**. וְהָיָה הָעִנְיָן הַזֶּה לְאַבְרָהָם, כִּי כְּשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּרַת עִמּוֹ בְּרִית לָתֵת הָאָרֶץ לְזַרְעוֹ אֲחֻזַּת עוֹלָם, אָמַר לוֹ כִּמְשֻׁעִיר בְּמַתְּנָתוֹ, כִּי אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת יִשְׁתַּעְבְּדוּ בְּבָנָיו וְיִמְשְׁלוּ בְּאַרְצָם, וְזֶה בְּעַל מְנָת אִם יֶחֶטְאוּ לְפָנָיו. וְאַחֲרֵי כֵן הוֹדִיעוֹ בְּבֵאוּר גָּלוּת אַחֶרֶת שֶׁיִּגְלוּ תְּחִלָּה, זֶהוּ גָּלוּת מִצְרַיִם שֶׁכְּבָר נֶעֱנַשׁ בּוֹ, עַד כָּאן.

פסוק יג

יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ וְגוֹ'. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בֵּאוּרוֹ כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם, וְלֹא פֵּרֵשׁ כַּמָּה יִהְיוּ יְמֵי הָעֲבָדוּת וְהָעִנּוּי.

וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם אָמַר: "יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם", בַּעֲבָדוּת וְעִנּוּי, עַד קֵץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מִן הַיּוֹם הַזֶּה. וּלְפִי זֶה הוֹדִיעוֹ קֵץ הַגְּאֻלָּה, וְהוֹדִיעוֹ כַּמָּה יְמֵי הַגָּלוּת. **אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה**. טַעַם הַמִּסְפָּר הַזֶּה בְּגָלוּת מִצְרַיִם לֹא נוֹדַע. וְאֶחָד מִמְּפָרְשֵׁי הַתּוֹרָה אֵין מַגִּיד וְאֵין מַשְׁמִיעַ בָּזֶה דָּבָר.

אָמְנָם אִם תְּדַקְדֵּק תִּמְצָא כִּי הַמִּסְפָּר הַזֶּה נִזְכַּר בְּרֹב הַמְּקוֹמוֹת אֵצֶל עִנְיַן הָרַע, כִּי "עִנְיַן רַע" מִסְפָּרוֹ אַרְבַּע מֵאוֹת, וְאוֹת תְּי"ו תַּכְלִית כָּל הָאוֹתִיּוֹת וְכֵן עִנְיַן הָרַע מְכַלֶּה הַכֹּל. וּלְפִי שֶׁנִּתְוַסֵּף בְּאַבְרָהָם אוֹת ה"א שֶׁהִיא מִדַּת הַדִּין, לְכָךְ שָׁלְטָה בּוֹ עִנְיַן הָרַע שֶׁהוּא מִכֹּחַ הַדִּין, שֶׁנִּגְזַר עַל זַרְעוֹ לְהִשְׁתַּעְבֵּד אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה כְּמִסְפַּר עִנְיַן הָרַע, לְפִי שֶׁשָּׁלְטָה בּוֹ עֵינוֹ שֶׁל שָׂטָן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ", כְּלוֹמַר זַרְעֲךָ הַנּוֹלָד מִבֵּין שְׁנֵי הֵהי"ן שֶׁהֵם מִדַּת הַדִּין, וְשֶׁלְטָה בּוֹ עִנְיַן הָרַע שֶׁהוּא מִכֹּחַ הַדִּין, לְכָךְ "יַעַבְדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה". וְכֵן תִּמְצָא בְּעֶפְרוֹן הַחִתִּי שֶׁהָיָה לוֹ עִנְיַן הָרַע, וְכֵן "עֶפְרוֹן" בְּגִימַטְרִיָּא "עִנְיַן רַע", כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר "אַרְבַּע מֵאוֹת". וְכֵן תִּמְצָא בְּעֵשָׂו הַמִּתְפָּרְנֵס מִמַּדָּתוֹ שֶׁל יִצְחָק שֶׁהוּא מִדַּת הַדִּין, שֶׁהָיָה לוֹ עִנְיַן רַע, וְדָרְשׁוּ רז"ל (בראשית ל"ב:י"ז): "וְרוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר", לָמָּה אָמַר יַעֲקֹב כֵּן, כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעַ עֵינוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, וְכָתוּב בּוֹ: "וְאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ".

וּמָצָאתִי בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (דניאל ז׳:ח׳): ״וְאֵלּוּ עֵינִין כְּעֵינֵי אֱנָשָׁא בְּקַרְנָא דָא״, זוֹ מַלְכוּת אֱדוֹם הָרְשָׁעָה, שֶׁהִיא מַכְנֶסֶת עַיִן הָרַע בְּמָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם.

פסוק יד

וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ. כָּתַב הָרַמְבַּ״ן ז״ל בְּפֵרוּשׁוֹ: ״וְגַם״ אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי גָּזַרְתִּי עַל זַרְעֲךָ לִהְיוֹת גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם, אַף עַל פִּי כֵן אֶשְׁפֹּט אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ עַל אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ לָהֶם, וְלֹא יִפְטְרוּ בַּעֲבוּר שֶׁעָשׂוּ גְּזֵרָתִי. וְהַטַּעַם כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (זכריה א׳:י״ד-ט״ו): ״קִנֵּאתִי לִירוּשָׁלַם וּלְצִיּוֹן קִנְאָה גְדוֹלָה וְקֶצֶף גָּדוֹל אֲנִי קֹצֵף עַל כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה״, וְאָמַר (ישעיה מ״ז:ו׳): ״קָצַפְתִּי עַל עַמִּי חִלַּלְתִּי נַחֲלָתִי וָאֶתְּנֵם בְּיָדֵךְ״, וְכֵן אֵרַע בְּמִצְרַיִם שֶׁהִשְׁלִיכוּ בְּנֵיהֶם לַיְאוֹר וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם, וְכָל זֶה תּוֹסֶפֶת עַל הַנִּגְזָר, וְאֵין זֶה בִּכְלַל ״וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם״, אֲבָל הָיָה עֲקִירָתָם לְגַמְרֵי. וְעַל כֵּן נֶעֱנְשׁוּ וְנִתְבַּקֵּשׁ מִדָּה מַה שֶּׁהוֹסִיפוּ עַל הַנִּגְזָר. וְזֶה שֶׁאָמַר: ״דִּן אָנֹכִי״, כְּלוֹמַר אֲבִיאֵם בְּמִשְׁפָּט אִם עָשׂוּ כַּנִּגְזָר עֲלֵיהֶם אוֹ הוֹסִיפוּ עַל הַנִּגְזָר. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יִתְרוֹ (שמות י״ח:י״א): ״כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם״, כִּי הַזָּדוֹן אֲשֶׁר עָשׂוּ בַּמַּיִם הֵבִיא עֲלֵיהֶם הָעֹנֶשׁ בַּמַּיִם.

וְתֵדַע כִּי אִם נִגְזַר עַל רְאוּבֵן שֶׁיֵּהָרֵג וְנִכְתַּב וְנֶחְתַּם עָלָיו בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה כֵּן, לֹא יִנָּקֶה הַהוֹרֵג אוֹתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁעָשָׂה הַנִּגְזָר, כִּי הוּא רָשָׁע בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת וְדָמוֹ מִיַּד הַהוֹרֵג יְבֻקָּשׁ. אֲבָל כְּשֶׁשָּׁמַע הַגְּזֵרָה מִפִּי נָבִיא וְקָם וַהֲרָגוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הקב״ה וּמִצְוָתוֹ כְּמוֹ שֶׁגָּזַר עָלָיו, אֵין בָּזֶה חֵטְא אֲבָל יֵשׁ לוֹ זְכוּת בַּדָּבָר, כְּעִנְיַן שֶׁמָּצִינוּ בְּיֵהוּא (מלכים ב׳): ״יַעַן אֲשֶׁר הֱטִיבֹתָ לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינַי כְּכֹל אֲשֶׁר בִּלְבָבִי עָשִׂיתָ לְבֵית אַחְאָב בְּנֵי רִבֹעִים יֵשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל״. אֲבָל אִם לֹא שָׁמַע הַגְּזֵרָה וַהֲרָגוֹ דֶּרֶךְ שִׁנְאָה אוֹ כְּדֵי לִשְׁלוֹל אוֹתוֹ, יֵשׁ עָלָיו עֹנֶשׁ, כִּי בְּוַדַּאי לְחֵטְא וְלַעֲבֵרָה נִתְכַּוֵּן, וּפְסוּק מָלֵא הוּא (ישעיהו י״:ה׳-ז׳): ״הוֹי אַשּׁוּר שֵׁבֶט אַפִּי וּמַטֶּה הוּא בְיָדָם זַעְמִי... בְּגוֹי חָנֵף אֲשַׁלְּחֶנּוּ וגו׳ וְהוּא לֹא כֵן יְדֻמֶּה וּלְבָבוֹ לֹא כֵן יַחְשֹׁב״ וְגוֹ׳, לְמֻדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהקב״ה גָּזַר בְּיִשְׂרָאֵל הַשֵּׁבֶט וְהַמַּטֶּה הַהוּא כְּדֵי לְהָצֵר אוֹתָם וְאַף עַל פִּי כֵן הֶעֱנִישׁוֹ לְבַסּוֹף, דִּכְתִיב (שם י״ב): ״אֶפְקֹד עַל פְּרִי גֹּדֶל לְבַב״ וְגוֹ׳, שְׁאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה מַעֲשֶׂה זֶה נִגְזָר לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ לְקַיֵּם מִצְוַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּגְזֵרָתוֹ כִּי אִם דֶּרֶךְ שִׁנְאָה וּכְדֵי לְהַגְדִּיל מַעֲלָתוֹ וּלְהַרְחִיב מַלְכוּתוֹ. וְכֵן הָיָה הָעִנְיָן בְּעַצְמוֹ בִּנְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁכָּל הַנְּבִיאִים פֶּה אֶחָד יִקְרָאוּהוּ לְהַחֲרִיב אֶת יְרוּשָׁלַיִם, וְהוּא וְכָל עַמּוֹ נִצְטַוּוּ עַל כָּךְ מִפִּי הַנָּבִיא, דִּכְתִיב (ירמיה ל״ב:כ״ח): ״הִנְנִי נֹתֵן אֶת הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד הַכַּשְׂדִּים וּבְיַד נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְהִצִּיתוּ אֶת הָעִיר הַזֹּאת בָּאֵשׁ״, וּמָצִינוּ שֶׁנֶּעֱנַשׁ בְּעָנְשׁוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב, שֶׁלְּכָךְ הִשְׁוָה אוֹתָם הַכָּתוּב, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ׳): ״לָכֵן כֹּה אָמַר ה׳ הִנְנִי פֹקֵד אֶל מֶלֶךְ בָּבֶל וְאֶל אַרְצוֹ כַּאֲשֶׁר פָּקַדְתִּי אֶל מֶלֶךְ אַשּׁוּר״, עַד כָּאן כַּוָּנַת הָרַב ז״ל עִם קְצַת לְשׁוֹנוֹ.

וַיֵּשׁ לְךָ לָדַעַת כִּי כְּשֶׁנִּכְרַת לְאַבְרָהָם הַבְּרִית הַזֶּה שֶׁל בֵּין הַבְּתָרִים הָיָה אַבְרָהָם בֶּן שִׁבְעִים שָׁנָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה: "וְאַבְרָהָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן", שְׁתֵּי פְּעָמִים יָצָא מֵחָרָן, אֶחָד כְּשֶׁהָיָה בֶּן שִׁבְעִים, וְאֶחָד כְּשֶׁהָיָה בֶּן חָמֵשׁ וְשִׁבְעִים שָׁנָה, וְאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה. וּכְשֶׁהָיָה בֶּן שִׁבְעִים נֶאֱמַר לוֹ הַבְּרִית הַזֹּאת, וּמִן הַבְּרִית הַזֹּאת עַד שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק הָיָה שְׁלֹשִׁים שָׁנָה, וּכְתִיב: "וְאַבְרָהָם בֶּן מְאַת שָׁנָה", וּגְזֵרַת הַגָּלוּת אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, הֲרֵי שְׁלֹשִׁים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שמות י"ב:מ'): "וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "יָדֹעַ תֵּדַע", יָדֹעַ שֶׁאֲנִי מְפַזֵּרְן תֵּדַע שֶׁאֲנִי מַכְנִיסָן, יָדֹעַ שֶׁאֲנִי מְמַשְׁכְּנָן, תֵּדַע שֶׁאֲנִי גּוֹאֲלָן וּמְפָרְקָן. "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ", לְרַבּוֹת אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת שֶׁרָמַז לְמַעְלָה, שֶׁאַף הֵם כָּלִים עַל שֶׁשִּׁעְבְּדוּ בְּיִשְׂרָאֵל. "דִּן אָנֹכִי", מִמַּכַּת הַדָּם עַד "עוֹד נֶגַע אֶחָד" תִּמְצָא עֶשֶׂר מַכּוֹת שֶׁבָּהֶם נִדּוֹנוּ.

פסוק טז

וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י ז"ל כִּי מֵעֵת שֶׁהֵחֵל גָּלוּת מִצְרַיִם עַד שֶׁיָּרְשׁוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָאָרֶץ הָיוּ אַרְבָּעָה דּוֹרוֹת, וְאֵלּוּ הֵם: יְהוּדָה, פֶּרֶץ, חֶצְרוֹן, כָּלֵב, שֶׁהֲרֵי כָּלֵב בֶּן חֶצְרוֹן מִבְּאֵי הָאָרֶץ הָיָה.

וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל כָּתַב כִּי דּוֹר רְבִיעִי לְאֱמֹרִי הַמַּשְׁלִים עָוֹנוֹ, כִּי מִיּוֹם הַגְּזֵרָה הֶאֱרִיךְ לוֹ, כִּי הוּא פּוֹקֵד עָוֹן עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים, כִּי אִם יָשׁוּבוּ לֹא יַחֲרִימֵם אֲבָל יִהְיוּ לְמַס עֹבֵד, אוֹ יִפְנוּ לָהֶם, עַד כָּאן. וּמַה שֶּׁאָמַר "עָוֹן הָאֱמֹרִי", כְּאִלּוּ אָמַר הַכְּנַעֲנִים, אֲבָל הִזְכִּיר הָאֱמֹרִי לְפִי שֶׁהוּא הַתַּקִּיף שֶׁבָּהֶם, "אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ וְחָסֹן הוּא כָּאַלּוֹנִים".

עַד הֵנָּה, עַד שֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתוֹ. וְהָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר "יָבֹאוּ הֵנָּה", אֲבָל אָמַר "יָשׁוּבוּ" מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר נִתְיַשְּׁבוּ שָׁם יִצְחָק וְיַעֲקֹב וּבָנָיו שֶׁהֵם זֶרַע, שֶׁהֲרֵי יִצְחָק לֹא יָצָא מִן הָאָרֶץ לְעוֹלָם, יַעֲקֹב גַּם כֵּן כָּתוּב בּוֹ (בראשית ל"ז:א'): "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו", וְעַל כֵּן יֹאמַר עַתָּה: "וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה", כִּי מֵאַחַר שֶׁהָאָבוֹת שֶׁהֵם הַכְּלָל הָיוּ מִשָּׁם, יָכוֹל הַכָּתוּב לוֹמַר עַל כְּלַל יִשְׂרָאֵל הַיּוֹצְאִים מֵהֶם: "יָשׁוּבוּ הֵנָּה". אוֹ נוּכַל לוֹמַר עוֹד כִּי רוֹמֵז עַל מַעֲלַת הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה שֶׁשָּׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם, בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה, וּמִשָּׁם הַנְּשָׁמוֹת נִכְנָסוֹת וְיוֹצְאוֹת, וְעַל כֵּן אָמַר "יָשׁוּבוּ הֵנָּה", כְּלוֹמַר מִכָּאן יָצְאוּ וְכָאן יָשׁוּבוּ. וּמִפְּנֵי זֶה הַצַּדִּיקִים וְהַחֲסִידִים נִכְסָפִים לְהֵאָסֵף שָׁם, כְּדֵי שֶׁתִּתְמַצֵּא הַנְּשָׁמָה מַסְלוּל וָדֶרֶךְ לְעָלוֹת וְלָשׁוּב לְשָׁרְשָׁהּ אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ.

וּבַמִּדְרָשׁ, "כִּי לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי", עֲוֹן הָאֱמִירָה שֶׁאָמַר: "בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה".

פסוק יז

וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן. לְפִי הַנִּרְאֶה הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְהִנֵּה עָשַׁן תַּנּוּר", כְּשֵׁם שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַעֲמַד הַר סִינַי: "וַיַּעַל עֲשָׁנוֹ כְּעֶשֶׁן הַכִּבְשָׁן".

אֲבָל יִתָּכֵן עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה כִּי בָּא הַכָּתוּב לְהוֹדִיעֵנוּ הַכֹּחַ הַזֶּה שֶׁעָבַר וְקִבֵּל קָרְבְּנוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם, וְכִי יֵשׁ בּוֹ כֹּחַ זְכֻרוּת וְכֹחַ נְקֵבוּת, יֵשׁ בּוֹ כֹּחַ זְכֻרוּת לִפְעֹל הַפְּעֻלּוֹת, וְכֹחַ נְקֵבוּת שֶׁהוּא מְקַבֵּל מִזּוּלָתוֹ כִּנְקֵבָה זוֹ שֶׁמְּקַבֶּלֶת מִן הַזָּכָר, וְכָל הַפְּעֻלּוֹת מִתְגַּדְּלוֹת בָּהּ מִכֹּחוֹ, וְעַל כֵּן נִקְרָא הַכֹּחַ הַזֶּה "שְׁכִינָה" בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, וְתִרְגֵּם אוּנְקְלוֹס (שמות ל"ג:י"ד) "פָּנַי יֵלֵכוּ" – "שְׁכִינְתִי תְּהָךְ", וְלֹא "יְהָךְ", וְשֵׁם הַכֹּחַ הַזֶּה יָדוּעַ.

וְיֵשׁ בָּזֶה הִתְעוֹרְרוּת וְרֶמֶז בְּמִלַּת "תַּנּוּר" בְּחִלּוּף תְּי"ו בְּטֵי"ת (באלפ"א ביתא של א"ח ב"ז), וְעַל כֵּן הַזְכִּיר בְּכָאן "תַּנּוּר עָשָׁן" שֶׁהוּא הַכְּלִי הַמְקַבֵּל הָאֵשׁ, וְזֶהוּ רֶמֶז לְכֹחַ הַנְּקֵבוּת, וְ"לַפִּיד אֵשׁ" הוּא הַזְּכֻרוּת, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "אֲשֶׁר עָבַר" וְלֹא אָמַר "אֲשֶׁר עָבְרוּ", וְזֶהוּ לְשׁוֹן "כָּרֹת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית", כִּי הַשְׁכִינָה שֶׁהִיא הַבְּרִית הֶעֱבִיר בֵּין הַבְּתָרִים.

וְדַע כִּי עַל כֹּחַ הַזֶּה הַזְכִּיר לְמַעְלָה בְּרֹאשׁ הַפָּרָשָׁה: "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאֶה אֵלָיו", וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

פסוק יח

בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי. אַחַר שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה מַתְּנַת הָאָרֶץ שְׁנֵי פְּעָמִים: "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן", "לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה", בִּלְשׁוֹן עָתִיד, אָמַר עַתָּה "נָתַתִּי" בִּלְשׁוֹן עָבָר, כִּי הִזְכִּיר לוֹ הַמַּתָּנָה שֶׁנִּתַּן לוֹ כְּבָר. וּמִלַּת "נָתַתִּי" כְּמוֹ "נִשְׁבַּעְתִּי", כִּי מַתְּנַת הַשֵּׁם בַּאֲמִירָה לְבַד הֲרֵי הִיא כִּשְׁבוּעָה, וּמִזֶּה יֹאמַר בְּכָל מָקוֹם "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבוֹתֵיכֶם". וּכְבָר בֵּאַרְתִּי מִזֶּה בְּפָסוּק (בראשית ט':י"ג) "אֶת קַשְׁתִּי". וְאַחַר הַמַּתָּנָה הַזֹּאת שֶׁהִיא הַשְׁבוּעָה הָיָה הַבְּרִית שֶׁל בֵּין הַבְּתָרִים, כִּי כָּךְ דֶּרֶךְ כּוֹרְתֵי בְּרִית שֶׁיִּשָּׁבְעוּ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יִכְרְתוּ בְּרִית, וְהַבְּרִית הוּא שֶׁעוֹבְרִין בֵּין בִּתְרֵי הַבְּהֵמָה, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ירמיה ל"ד:י"ח): "הָעֹגֶל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו". וְהַבְּרִית הַזֹּאת הָיְתָה כְּעֵין חֵרֶם, וְהִיא קִיּוּם הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבְּעוּ כְּבָר, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר: יְהִי מְבֻתָּר כִּבְהֵמָה זוֹ מִי שֶׁיַּעֲבֹר עַל הַשְּׁבוּעָה. וְעַל כֵּן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בְּרִית" – "קְיָמָא", שֶׁהוּא קִיּוּם הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבְּעוּ תְּחִלָּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אֱלִיעֶזֶר לְיִצְחָק: "תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ בֵּינֵינוּ וּבֵינֶךָ וְנִכְרְתָה בְרִית עִמָּךְ". הִזְכִּיר הַשְּׁבוּעָה תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ הַבְּרִית, וּבְרִית שֶׁהוּא כָּזֶה אֵינוֹ נוֹפֵל בַּשְּׁכִינָה חַס וְשָׁלוֹם, אֲבָל הַכַּוָּנָה בַּבְּרִית הַזֹּאת כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ בְּתָרִים חוֹזְרִים לִכְמוֹת שֶׁהָיוּ כָּךְ אִי אֶפְשָׁר שֶׁתִּתְבַּטֵּל מַתְּנָתוֹ יִתְבָּרַךְ.

מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל. יַזְכִּיר הַכָּתוּב בְּפָרָשָׁה זוֹ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים מַתְּנַת הָאָרֶץ, **תְּחִלָּה** כְּשֶׁהִתְחִיל אַבְרָהָם לְכָנֵס בָּאָרֶץ אָמַר לוֹ: "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", וְלֹא בֵּאֵר הַמַּתָּנָה,

כִּי מַה טַּעַם שֶׁאָמַר "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" וְהוּא לֹא הָלַךְ אֶלָּא עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה בִּלְבַד. **וּפַעַם שֵׁנִית** אָמַר לוֹ: "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה", וְיָדוּעַ כִּי רְאוּת הָאָדָם אֵינָהּ לְמֶרְחוֹק, אֲבָל כֵּן לוֹמַר שֶׁיִּתֵּן לוֹ עַל מַרְאֵה עֵינָיו הָרְוּחוֹת, וְאָמַר: "כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה", וְהוֹסִיף לוֹמַר: "וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם", וְהִבְטִיחוֹ גַּם כֵּן שֶׁיִּרְבֶּה זַרְעוֹ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. **וּבַפַּעַם הַשְּׁלִישִׁי** בֵּאֵר לוֹ תְּחוּמֵי הָאָרֶץ, זֶהוּ "מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל נְהַר פְּרָת". וְאָמַר: "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי" בִּלְשׁוֹן עָבָר, כִּי עַד עַתָּה הִזְכִּיר "לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה" בִּלְשׁוֹן עָתִיד, וְהַכָּוָנָה לוֹמַר שֶׁיִּכְרֹת לוֹ בְּרִית עַל הַמַּתָּנָה שֶׁכְּבָר נָתַן לוֹ. הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וּמַה שֶּׁקָּרָא לִנְהַר פְּרָת "הַנָּהָר הַגָּדוֹל" וְהַכָּתוּב מוֹנֶה רְבִיעִי בְּנַהֲרוֹת גַּן עֵדֶן, מִפְּנֵי שֶׁהוּא דָּבֵק לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְכֵן הַמָּשָׁל אוֹמֵר: עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ, הִדָּבֵק לַשַּׂחְוָר וְיִשְׁתַּחֲווּ לָךְ. וּלְפִי שֶׁהָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הִיא מִבְחַר הַיִּשּׁוּב, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁשָּׁם נִקְרָא "הַבַּיִת הַגָּדוֹל", וְהָעוֹבֵד שָׁם נִקְרָא "הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל", וְהַשֵּׁם הַשּׁוֹכֵן בְּקִרְבָּהּ נִקְרָא "הָאֵל הַגָּדוֹל", וְכֵן הִזְכִּיר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דה"ב ב':ד'): "וְהַבַּיִת אֲשֶׁר אֲנִי בוֹנֶה גָּדוֹל כִּי גָדוֹל אֱלֹהֵינוּ מִכָּל הָאֱלֹהִים", לְכָךְ קָרָא הַכָּתוּב אַף הַנָּהָר הַסּוֹבֵב אוֹתָהּ "הַנָּהָר הַגָּדוֹל". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי" בַּעֲשָׂרָה עָמָמִין הַלָּלוּ, וְלֹא נוֹלְדוּ עֲדַיִן לֹא יִשְׁמָעֵאל וְלֹא יִצְחָק, אֵין לְהָבִין מִזֶּה הַבְטָחָה לְיִשְׁמָעֵאל בֶּן הַשִּׁפְחָה, שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ עִקַּר זַרְעוֹ, אֲבָל הוּא הַבְטָחָה לְיִצְחָק בֶּן הַגְּבִירָה שֶׁהוּא עִקַּר זַרְעוֹ, וּכְעִנְיַן שֶׁהִבְטִיחוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כ"א:י"ב).

פרק טז

פסוק א

וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית. וְלֹא לוֹ, דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: נִכְסֵי מְלוֹג הָיְתָה וְלֹא הָיָה רַשַּׁאי לְמָכְרָהּ. **וּשְׁמָהּ הָגָר**. מִבֵּית פַּרְעֹה נִתְּנָה לָהּ, וּלְכָךְ נִקְרְאָה "הָגָר" – "הָא אַגְרִיךְ", כְּלוֹמַר הָגָר שָׂכָר עַל צְנִיעוּתֵךְ.

פסוק ה

יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינָךְ. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: כָּל מִי שֶׁהִרְתִּיעַ אַחַר מִדַּת הַדִּין לֹא יָצָא שָׁפוּי מִתַּחַת יָדָהּ. רְאוּיָה הָיְתָה שָׂרָה לְהַגִּיעַ לִשְׁנוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם, וְעַל יְדֵי שֶׁאָמְרָה "יִשְׁפֹּט ה'" נִמְנַע מֵחַיֶּיהָ אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה שָׁנִים. אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָא: "בֵּינִי וּבֵנְךָ" כְּתִיב, כְּבָר כָּתוּב "וַיָּבֹא אֶל הָגָר וַתַּהַר", וּכְבָר הָיָה הָעֻבָּר בְּמֵעֶיהָ, וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר "הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן", אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁהִכְנִיסָה בָּהּ עַיִן הָרַע וְהִפִּילָה עֻבָּרָהּ. אָמַר רַבִּי חֲנִינָא: אִלּוּ אֱלִישָׁע הַנָּבִיא אָמְרָהּ כֵּן בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ דַּי, עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

אֲבָל לְפִי שֶׁמָּצִינוּ "וּבֵינֶיךָ" מָלֵא וְיֵשׁ בּוֹ שְׁנֵי יוֹ"דִין, יֵשׁ לִדְרֹשׁ שֶׁהַכָּתוּב פָּנָיו כְּלַפֵּי הָעָבָר, וְלָזֶה אָמְרָה "יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ", כְּלוֹמַר הָעֲבָר שֶׁבָּךְ, וְזֶה טַעַם שֶׁהִכְנִיסָה בָּהּ עַיִן הָרָע.

פסוק ח

הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי. כְּבָר הֵיינוּ יוֹדְעִים כִּי שִׁפְחַת שָׂרַי הָיְתָה, שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר לְמַעְלָה: "וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר".

אֲבָל יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַמַּלְאָךְ הִזְכִּיר "שִׁפְחַת שָׂרַי" לִשְׁנֵי עִנְיָנִים, הָאֶחָד לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין דִּבּוּר הַמַּלְאָךְ בָּא אֶל הַמִּצְרִית הַזֹּאת כִּי אִם לִכְבוֹד שֶׁהָיְתָה שִׁפְחַת שָׂרַי. וְהַשֵּׁנִי לְקַיֵּם הַשִּׁפְחוּת וְהָעֲבדוּת, שֶׁתִּהְיֶה מְשֻׁעְבֶּדֶת לְשָׂרַי כָּל יָמֶיהָ, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר לָהּ: "שׁוּבִי אֶל גְּבִרְתֵּךְ" וְגוֹ', וְגַם זַרְעָהּ עֲתִידִין שֶׁיִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִין לְזַרְעָהּ שֶׁל שָׂרָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.

פסוק יג

אַתָּה אֵל רָאִי. פֵּרֵשׁ הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם "אַתָּה אֵל וּמַרְאֶה", כִּי מִלַּת "רֶאִי" שֵׁם דָּבָר.

הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי פֵּרוּשׁ, הֲגַם פֹּה רָאִיתִי מַלְאַךְ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר שֶׁרָאָה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּעָנְיִי.

פסוק יד

עַל כֵּן קָרָא לַבְּאֵר בְּאֵר לַחַי רֹאִי. מִלְּשׁוֹן (שמואל א כ"ה:ו') "כֹּה לֶחָי", כְּלוֹמַר בְּאֵר שֶׁל שָׁנָה הָאֲחֶרֶת כְּשֶׁיִּהְיֶה חַי יִהְיֶה רוֹאֶה אוֹתִי. וְהַטַּעַם כִּי בְּכָל שָׁנָה הָיוּ הַיִּשְׁמְעֵאלִים חוֹגְגִים אֶל הַבְּאֵר הַזֹּאת גַּם הַיּוֹם יִקָּרֵא בְּאֵר זַמְזַם, עַד כָּאן.

פרק יז

פסוק א

אֲנִי אֵל שַׁדַּי. שַׁדַּי בֶּאֱלֹהוּתוֹ לְכָל בְּרִיָּה, לְשׁוֹן רַבִּי שְׁלֹמֹה ז"ל.

וְכָתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל כִּי נִתְּנָה מִצְוַת מִילָה בַּשֵּׁם הַזֶּה לְפִי שֶׁכֹּחַ גְּבוּרָתוֹ שֶׁל אָדָם תִּשַּׁשׁ בַּמִּילָה, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (משלי ב':ז'): "יִצְפֹּן לְיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה", זוֹ מִילָה שֶׁהִצְפִּינָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעֶשְׂרִים דּוֹר, שֶׁהָרֵי מֵאָדָם וְעַד אַבְרָהָם עֶשְׂרִים דּוֹר. וְהַשֵּׁם הַזֶּה הוּא נִזְכָּר בִּגְבוּרָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל א':כ"ד) "כְּקוֹל מַיִם רַבִּים כְּקוֹל שַׁדַּי". וּמִפְּנֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר הַחוֹתֵךְ בְּשָׂרוֹ כֹּחוֹ תָּשַׁשׁ וְשׁוֹנְאָיו קָמִים עָלָיו, לְכָךְ אָמַר לוֹ "אֲנִי אֵל שַׁדַּי", אֲנִי מַסְפִּיק לְךָ כֹּחַ וּגְבוּרָה שֶׁתִּתְגַּבֵּר עַל שׂוֹנְאֶיךָ, אַתָּה וְכָל זַרְעֲךָ הַנִּמּוֹלִים.

וְהָרַמְבַּ"ם ז"ל פֵּירֵשׁ שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ בִּמְצִיאוּת מַה שֶּׁנִּמְצָא וְלֹא בְּקִיּוּם מְצִיאוּת לְזוּלָתוֹ, אֲבָל מְצִיאוּתוֹ תַּסְפִּיק בְּעַצְמוֹ.

וְהַפְּרוּשׁ הַנָּכוֹן בַּשֵּׁם הַזֶּה הוּא מַה שֶּׁפֵּירֵשׁ בְּשֵׁם הַנָּגִיד ז"ל שֶׁהוּא מְגֻזָּרַת "שׁוֹדֵד", כְּלוֹמַר מְשַׁדֵּד וּמְנַצֵּחַ מַעֲרָכוֹת הַכּוֹכָבִים. וְנִרְאֶה לִי כִּי מִפְּנֵי זֶה יִחֵס הַכָּתוּב הַשֹּׁד בַּשֵּׁם הַזֶּה, הוּא שֶׁהִזְכִּיר יְשַׁעְיָה (יג) "כְּשֹׁד מִשַּׁדַּי יָבֹא".

וְהַגָּאוֹן רַבֵּינוּ סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ שֶׁעִנְיָנוֹ מִלְּשׁוֹן "דֵּי מַחְסֹרוֹ", כְּלוֹמַר שֶׁהוּא מַסְפִּיק חֶסְרוֹן כָּל הַנִּמְצָאִים כֻּלָּם. וְעוֹד פֵּרְשׁוּ בּוֹ שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן (ישעיהו ס"ו:כ"ג) "מִדֵּי חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ", (שמואל א א':ז') "מִדֵּי עֲלֹתָהּ בְּבֵית ה'", שֶׁהוּא לָשׁוֹן נֶאֱמָר עַל הַדָּבָר כְּשֶׁהוּא הוֹוֶה, וְיִהְיֶה עִנְיָנוֹ בְּהקב"ה נִצְחוּת, כְּשֵׁם הַהֲוָיָה שֶׁהוּא לְשׁוֹן נִצְחוּת.

וְהָרַמְבַּ"ן פֵּרֵשׁ בָּזֶה כִּי הוּא מִדַּת הַגְּבוּרָה מַנְהֶגֶת הָעוֹלָם שֶׁיֹּאמְרוּ בָּהּ הַחֲכָמִים, מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה. וְטַעַם שֶׁהִזְכִּיר זֶה הַשֵּׁם בַּמִּילָה כִּי הוֹדִיעוֹ שֶׁהוּא "אֵל שַׁדַּי", כְּלוֹמַר תַּקִּיף מְשַׁדֵּד וּמְנַצֵּחַ מַזָּלוֹ וְיוֹלִיד, וְיִדּוּעַ כִּי בַּשֵּׁם הַזֶּה יֵעָשׂוּ הַנִּסִּים הַנִּסְתָּרִים, וְאַבְרָהָם שֶׁהָיָה בְּטִבְעוֹ וּבְמַזָּלוֹ שֶׁלֹּא יוֹלִיד, וְהַשֵּׁם הַזֶּה בְּטֶבַע כֹּחַ הַמַּזָּל שֶׁיּוֹלִיד, הִנֵּה זֶה נִסְתָּר אֵינוֹ מְפֹרָסָם לְעֵינֵי הָרוֹאִים, כִּי יֹאמְרוּ הִנֵּה טֶבַע בְּנֵי אָדָם לְהוֹלִיד, וְיֵשׁ הָרַבֵּה שֶׁהֵם מוֹלִידִים לְמֵאָה שָׁנָה, וְאֵין בָּזֶה שִׁנּוּי מִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּמוֹ הַנִּסִּים הַנַּעֲשִׂים בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד עַל יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁהֵם נִסִּים מְפֹרָסָמִים, מְשַׁנִּים טִבְעוֹ שֶׁל עוֹלָם וּמִנְהָגוֹ כְּקִרְיַעַת יַם סוּף וִירִידַת הַמָּן וְזוּלָתָם, עַד כָּאן. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ בְּטַעַם שֶׁהִזְכִּיר בְּמִצְוָה זוֹ הַשֵּׁם הַזֶּה לְפִי שֶׁהוּא חָתוּם בְּיוּ"ד, וּמְצֻיָּר בְּתַבְנִית הַגּוּף לַנִּמּוֹל הֶחָתוּם בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ, וְעִם הָאוֹת הַזֶּה מִתְפָּרְסֶמֶת מַעֲלָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל וֶהֱיוֹתָם נִבְדָּלִים מִשְּׁאָר הָאֻמּוֹת עַרְלֵי לֵב וְעַרְלֵי בָּשָׂר שֶׁהֵם מִצַּד הַשֵּׁדִים, וְיִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם מִצַּד "אֵל שַׁדַּי", וְעִם הָאוֹת הַזֶּה נִקְרָא הָאָדָם "תָּמִים", זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וֶהְיֵה תָמִים". וְכֵיוָן שֶׁהוּא תָּמִים בּוֹ רָאוּי לוֹ שֶׁיִּשְׁתַּמֵּר מֵעָוֹן הַמְיֻחָד, הוּא עָוֹן הָעֲרָיוֹת, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שמואל ב כ"ב:כ"ד): "וָאֶהְיֶה תָמִים עִמּוֹ וָאֶשְׁתַּמְּרָה מֵעֲוֹנִי". וְלִקְדֻשַּׁת הַבְּרִיתוֹת נִקְשַׁר וְנִרְשַׁם בָּאָדָם שֵׁם יוּ"ד הֵ"א וָא"ו מִמַּטָּה לְמַעְלָה, וְכֵן בְּפָסוּק זֶה, וְהָבֵן זֶה.

וּבַמִּדְרָשׁ: "אֲנִי אֵל שַׁדַּי", אָמַר לוֹ: אִם אַתָּה תְּקַבֵּל הַמִּילָה הֲרֵי טוֹב, וְאִם לָאו אוֹמַר לָעוֹלָם דַּי. אִם לֹא תְּקַבֵּל אֶת הַמִּילָה דַּיּוֹ לְעוֹלָמִי עַד כָּאן, דַּיָּהּ לַעֲרֵלָה, עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

וּבְאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, כִּי כֹּחַם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּנֵי בְּרִית הוּא הַלֵּב, וְשִׁבְעִים שָׂרִים הֵם הַקְּלִפּוֹת הַחִיצוֹנוֹת, שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה מַיְמִינִים לִזְכוּת וּשְׁלֹשִׁים וַחֲמִשָּׁה מַשְׂמְאִילִים לְחוֹבָה, וְזֶהוּ לָשׁוֹן "עֲרֵלָה", וְאֵין אָדָם רַשַּׁאי לְהֵאָחֵז בַּלֵּב עַד שֶׁיָּסוּרוּ הַקְּלִפּוֹת, וְאִלּוּ לֹא קִבֵּל אַבְרָהָם אֶת הַמִּילָה הָיִיתִי אוֹמַר: דַּיּוֹ לְעוֹלְמֵי עַד כָּאן, דַּיָּהּ לָעֲרֵלָה עַד כָּאן, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יִפְעֲלוּ פְּעֻלָּה לֹא הַשְּׁכִינָה וְלֹא הַשָּׂרִים, מִכָּאן וְאֵילָךְ יְבַטֵּל הָעוֹלָם.

הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי. תִּהְיֶה נִמְשָׁךְ לַעֲבוֹדָתִי, "וֶהְיֵה תָמִים" שָׁלֵם בְּלִי תּוֹסֶפֶת וּמְגֻרַעַת, כִּלְשׁוֹן "תּוֹרַת ה' תְּמִימָה", וּכְתִיב (דברים י"ג:א'): "לֹא תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ".

וְדַע כִּי נִקְרָא תָּמִים מִי שֶׁתּוֹכוֹ כְּבָרוֹ וּפִיו וְלִבּוֹ שָׁוִים. וּמִפְּנֵי שֶׁאַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הָיָה שׂוֹרֶשׁ הָאֱמוּנָה וְרֹאשׁ כָּל הַמְיַחֲדִים, וְעִנְיַן הַיִּחוּד צָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶה עֲדוּת הַלֵּב וְהַפֶּה

שָׁוִים, עַל כֵּן הִזְכִּירוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ "וְהָיֶה תָמִים", הוּא הַדִּין בְּכָל שְׁאָר עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּטָּרֵךְ הָאָדָם שֶׁיִּהְיוּ פִּיו וְלִבּוֹ שָׁוִים, שֶׁיַּצְדִּיק כָּל אֶחָד לַחֲבֵרוֹ וְיַעִיד עָלָיו וְלֹא יַחְלֹק עָלָיו בְּשׁוּם עִנְיָן, כִּי כָּל מִי שֶׁהוּא אֶחָד בַּפֶּה וְאֶחָד בַּלֵּב וְהִנֵּה הוּא חוֹלֵק קְצָתוֹ עַל קְצָתוֹ וּמְכַזֵּב קְצָתוֹ אֶת קְצָתוֹ, הוּא מִן הַכַּת שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (תהילים ע"ח:ל"ו-ל"ז): "וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יְכַזְּבוּ לוֹ וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתוֹ". וְעַל כֵּן בָּאָה מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁבַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ח:י"ג): "תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ". וְהוּא הַשֶּׁבַח הַגָּדוֹל הָאָמוּר בְּכָל הַצַּדִּיקִים: "אִישׁ צַדִּיק תָּמִים", וּכְתִיב (בראשית כ"ה:כ"ז): "וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם", וְכֵן יִצְחָק נִקְרָא "עוֹלָה תְּמִימָה", וּכְתִיב (תהילים ט"ו:ב'): "הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֹעֵל צֶדֶק", וּכְתִיב (שם קא): "אַשְׁכִּילָה בְּדֶרֶךְ תָּמִים", וּכְתִיב (שם קיט): "אַשְׁרֵי תְמִימֵי דָרֶךְ". וּכְבָר הוֹדִיעָנוּ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם כִּי בַּעַל מִדָּה זוֹ הוּא לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ קַיָּם נִצְחִי לְעוֹלָם, הוּא שֶׁאָמַר (שם מא): "וַאֲנִי בְּתֻמִּי תָּמַכְתָּ בִּי וַתַּצִּיבֵנִי לְפָנֶיךָ לְעוֹלָם". וְאָמַר שְׁלֹמֹה (משלי י':ט'): "הוֹלֵךְ בַּתֹּם יֵלֵךְ בֶּטַח", וְאָמַר עוֹד (שם יא): "וּרְצוֹנוֹ תְּמִימֵי דָרֶךְ".

פסוק ד

אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל: עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת טַעַם "הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ" כְּטַעַם "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ", (שמות ג':י"ב) "וַיֹּאמֶר כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ", (מלכים א ח':נ"ז) "יְהִי ה' אֱלֹהֵינוּ עִמָּנוּ". יֹאמַר כִּי הַבְּרִית יִהְיֶה עִמּוֹ, וְלָכֵן יִפְרֶה וְיִרְבֶּה, וְאַחֲרֵי כֵּן צִוָּה שֶׁיִּשְׁמֹר אַבְרָהָם הַבְּרִית הַזֹּאת וְתִהְיֶה הַמִּילָה לְאוֹת בְּרִית. וְהִנֵּה הָאוֹת הַזֶּה הוּא אוֹת הַשַּׁבָּת וְלָכֵן יְדֻחֶה אוֹתוֹ, וְהֶבֵן זֶה, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ ז"ל.

פסוק ה

וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם. הַהֵ"א הַזֹּאת שֶׁנִּתּוֹסְפָה בּוֹ הִיא אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, וְעִמָּהּ הָיָה לוֹ כֹּחַ הַתּוֹלָדָה וּמִשְׁתַּלְשֶׁלֶת מִמֶּנּוּ, וְכֵן מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּקְרָא מִשְׁרָה וְהִיא תַּשְׁלוּם בְּנָיְנוּ, כִּי כֵן הוּא לְמַעְלָה תַּשְׁלוּם הַמֶּרְכָּבָה הָעֶלְיוֹנָה.

כִּי אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ הָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אֵב הָעוֹלָם כְּאָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה אַב הֲמוֹן גּוֹיִם שֶׁכָּל הַתּוֹלָדוֹת מִשְׁתַּלְשְׁלוֹת וְכֵן מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּקְרָא אָדָם, מִמַּה שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (יהושע י"ד:ט"ו) "הָאָדָם הַגָּדוֹל בָּעֲנָקִים", זֶה אַבְרָהָם, וּכְבָר רָמַזְתִּי זֶה בְּסֵדֶר בְּרֵאשִׁית.

וּבַפָּרָשָׁה הַזֹּאת נִתְּנָה לוֹ מִצְוַת מִילָה וְנִכְרְתוּ עָלֶיהָ שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה בְּרִיתוֹת, וְהִנֵּה הֵם רְמוּזִים שָׁם.

פסוק יג

וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית עוֹלָם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט טַעַם הַמִּילָה לִהְיוֹתָהּ אוֹת קְבוּעַ בַּבָּשָׂר עַל אֱמוּנַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִחוּדוֹ, לֹא יִשְׁתַּנֶּה וְלֹא יָסוּר מִמֶּנּוּ, בֵּין מַחַיִּים בֵּין לְאַחַר

מִיתָה, וְהִנֵּה הוּא נִכְנָס בֶּאֱמוּנַת הַיִּחוּד, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב "לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, מִצְוַת מִילָה הִיא כְּעִנְיַן קָרְבָּן, וּכְשֵׁם שֶׁדַּם הַקָּרְבָּן לְכַפָּרָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּךְ דַּם הַמִּילָה מְכַפֵּר. וְעַל כֵּן מִצְוָתָהּ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי, כִּי הַקָּרְבָּן לֹא יִכְשַׁר עַד יוֹם שְׁמִינִי, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"ב:כ"ז) "וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה". וּכְשֵׁם שֶׁכָּתוּב בַּקָּרְבָּן (שמות כ"ט:ל"ג) "וְאָכְלוּ אֹתָם אֲשֶׁר כֻּפַּר בָּהֶם", שֶׁאָכִילַת הַקָּרְבָּן לְכַפָּרָה, כָּךְ יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂין סְעוּדָה בְּיוֹם הַמִּילָה. וְעוֹד גָּדוֹל כֹּחָהּ יוֹתֵר מִן הַקָּרְבָּן, שֶׁהַקָּרְבָּן בְּמָמוֹנוֹ וְהַמִּילָה בְּגוּפוֹ, בְּאֵבֶר שֶׁכָּל גִּידֵי הָאֵבָרִים נִקְשָׁרִים בּוֹ, אֲשֶׁר מִטַּעַם זֶה נִקְרָא "רֹאשׁ הַגְּוִיָּה", כְּלוֹמַר רֹאשׁ כָּל הַגּוּף, וְעַל כֵּן חָשׁוּב לוֹ לְעַקֵּדָה וְזֶבַח כְּאִלּוּ עָקַד אֶת עַצְמוֹ, וּכְתִיב (תהילים נ':ה'): "כֹּרְתֵי בְרִיתִי עָלֵי זָבַח".

וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית ג':כ"ד): "וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת", רַב הוּנָא וְרַבָּנָן, רַב הוּנָא בְּשֵׁם רַבִּי אַבָּא אָמַר: הַחֶרֶב זוֹ מִילָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע ה':ב'): "עֲשֵׂה לְךָ חַרְבוֹת צֻרִים". רַבָּנָן אָמְרֵי: הַחֶרֶב זוֹ תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קמ"ט:ו'): "וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם". רַבִּי אַבְדִּימִי אָמַר: "וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב", "לַהַט" זוֹ גֵּיהִנֹּם שֶׁמְּלַהֶטֶת הָאָדָם מֵרֹאשׁוֹ וְעַד רַגְלָיו, "הַחֶרֶב" זוֹ הַמִּילָה, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: מִי מַצִּיל אֶת בָּנַי מֵאֵשׁ לוֹהֵט, הֱוֵי אוֹמֵר זוֹ הַמִּילָה. (משלי ל"א:כ"א) "לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג כִּי כָל בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים", "מִשָּׁלֶג" זוֹ גֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ח:ט"ו-ט"ז): "תַּשְׁלֵג בְּצַלְמוֹן", בִּזְכוּת מִילָה, "כִּי כָל בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים", זֶה דַּם מִילָה.

וּבְפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר פֶּרֶק כ"ט, אַבְרָהָם מָל אֶת עַצְמוֹ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, שֶׁכֵּן כְּתִיב בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים (ויקרא כ"ג:כ"ח): "וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", וְכֵן הוּא אוֹמֵר (בראשית י"ז:כ"ו): "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם", הֱוֵי אוֹמֵר בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים נִמּוֹל אַבְרָהָם אָבִינוּ. וּבְכָל שָׁנָה וְשָׁנָה רוֹאֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דַּם הַבְּרִית שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ וּמְכַפֵּר עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא ט"ז:ל'): "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יְכַפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכֹּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, דָּבָר יָדוּעַ כִּי חִתּוּךְ הָאֵבֶר מַחֲלִישׁ כֹּחוֹ שֶׁל אֵבֶר, וְאֵין אֵבֶר מִכָּל אֵבְרֵי הַגּוּף שֶׁנֶּחְתַּךְ מִתְּחִלַּת תּוֹלַדְתּוֹ שֶׁלֹּא יִהְיֶה בַּטֶּבַע חָסֵר מִכֹּחוֹ, וְעַל כֵּן בָּאָה מִצְוַת הַמִּילָה שֶׁהִיא סִבָּה לְהַחֲלִישׁ כֹּחַ הַתַּאֲוָה וְגוֹרַע הָנָאַת הַתַּשְׁמִישׁ, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: הַנִּבְעֶלֶת לְעֶרֶל קָשָׁה לִפְרוֹשׁ. וּבִשְׁבִיל הַמִּילָה אֵין קִיּוּם הַזֶּרַע מִתְבַּטֵּל בְּכָךְ, כִּי הָעִנְיָן הַטִּבְעִי יִשָּׁאֵר עַל טִבְעוֹ וְהוּא נִשְׁמָר מִן הַמּוֹתָר. וּמַה שֶּׁבָּאָה הַמִּצְוָה לִשְׁמוֹנָה יָמִים,

לְפִי שֶׁקֹּדֶם לָכֵן הוּא חַלָּשׁ מְאֹד וְהוּא בְּתַכְלִית לַחוּתוֹ וּכְאִלּוּ הוּא עֲדַיִן בַּבֶּטֶן, וְאִם יֵנַח עַד שֶׁיִּגְדַּל יָבֹא הַדָּבָר לִידֵי בִּטּוּל, כָּךְ פֵּירֵשׁ הָרַמְבָּ"ם ז"ל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה "וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית עוֹלָם", יֹאמַר "בְּרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם" תִּהְיֶה דּוּגְמָא "לִבְרִית עוֹלָם", הוּא הַנִּקְרָא "צַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם", וְעָלָיו יֵאָמֵר "בְּרִית מֶלַח עוֹלָם", כִּי הוּא קְיוּם הָעוֹלָם, כִּי הַכָּתוּב הָיָה רָאוּי לוֹמַר "וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לְעוֹלָם", אֶבָל אָמַר "לִבְרִית עוֹלָם" ו"בְּרִית עוֹלָם" זֶה הוּא בֵּין הָרַגְלַיִם הַנִּקְרָאִים "נֶצַח וְהוֹד". וְעַל זֶה בָּא הַמַּאֲמָר הַמֵּאִיר עֵינֵי הַלֵּב לְרז"ל חַכְמֵי הָאֱמֶת, אָמְרוּ: (איכה ב׳:א׳) "וְלֹא זָכַר הֲדֹם רַגְלָיו בְּיוֹם אַפּוֹ", הֲדֹם שֶׁבֵּין רַגְלָיו. וּלְפִי שֶׁסְּמוּךְ לוֹ "מַלְכוּת" שֶׁכְּנֶגְדּוֹ הַפְּרִיעָה, עַל כֵּן אָמְרוּ: מָל וְלֹא פָּרַע כְּאִלּוּ לֹא מָל, לְפִי שֶׁהוּא כְּמַפְרִיד וּמְקַצֵּץ, וַהֲרֵי שְׁלֵמוּת הַמְּצוָה בִּשְׁנֵיהֶם הוּא הַיִּחוּד, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק טז

וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ. בְּנַעֲרוּת וְעִדּוּן בָּשָׂר, עַל שֵׁם שֶׁכָּתוּב (בראשית י"ח:י"ב) "אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה", וּבֵרְכָהּ הַשֵּׁם בְּרִבּוּי חֶלֶב לְהָנִיק, עַל שֵׁם שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"א:ז׳): "הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה". "מַלְכֵי עַמִּים" זֶה יַעֲקֹב וְעֵשָׂו.

פסוק יז

וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל פָּנָיו. כְּבָר הִזְכִּיר זֶה לְמַעְלָה: "וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל פָּנָיו", אֲבָל אוֹתוֹ הָיָה לְכָוֵן דַּעְתּוֹ לִנְבוּאָה, וְזֶה הָיָה לְהִתְפַּלֵּל עַל יִשְׁמָעֵאל.

וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב לְשׁוֹן נְפִילָה בְּכָל פַּעַם וּפַעַם, לְלַמֶּדְךָ שֶׁקֹּדֶם הַמִּילָה לֹא הָיָה מִתְנַבֵּא אֶלָּא נוֹפֵל, לְפִי שֶׁהָעֲרָלָה מְאוּסָה אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְכֵן מָצִינוּ בִּבְלְעָם שֶׁכָּתוּב בּוֹ (במדבר כ"ד:ד׳): "נוֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם", אֲבָל אַחַר שֶׁנִּמּוֹל הָיָה מִתְנַבֵּא מֵעֹמֶד, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית י"ח:כ"ב): "וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי ה'".

הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד. חַס וְשָׁלוֹם שֶׁיִּרְחִיק אַבְרָהָם הֱיוֹת הָעִנְיָן הַגָּדוֹל עַל דֶּרֶךְ הַנֵּס וְהַפֶּלֶא. **אֲבָל** עַל דֶּרֶךְ הַטֶּבַע דִּבֵּר, וְאָמַר: "הַלְבֶן מֵאָה" שֶׁלֹּא הוֹלִיד בִּבַחֲרוּתוֹ מִן הָאִשָּׁה הַזֹּאת, יוֹלִיד עַתָּה, "וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִים תֵּלֵד" אַחֲרֵי שֶׁנִּפְסַק הָאֹרַח מִמֶּנָּה, זֶה אִי אֶפְשָׁר בְּשׁוּם פָּנִים עַל דֶּרֶךְ הַטֶּבַע. אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַנֵּס וְהַפֶּלֶא יָדַע וְהֶאֱמִין שֶׁאֶפְשָׁר בִּיכֹלֶת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב לְמַעְלָה: "וְהֶאֱמִין בַּה'".

וּמַה שֶּׁיִּזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב "וַיִּצְחָק", אֵין זֶה צְחוֹק וְלַעַג חַס וְשָׁלוֹם, רַק לְשׁוֹן שִׂמְחָה, כְּלְשׁוֹן (תהילים קכ"ו:ב׳) "אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ". וְעַל כֵּן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס תַּרְגּוּם "יִשְׂתַּמַּח" שֶׁהוּא "יַחֲדֵי" וְלֹא תִּרְגֵּם "וְחָיֵיךְ". וְהָרְאָיָה כִּי לְשׁוֹן "וַיִּצְחָק" הוּא מִלְּשׁוֹן שִׂמְחָה, מַה שֶּׁנִּצְטַוָּה מִפִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לִקְרוֹתוֹ "יִצְחָק", שֶׁנֶּאֱמַר: "וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק", וְאִלּוּ לָעַג אַבְרָהָם

עַל הָעִנְיָן לֹא יְצַוֵּהוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּקְרָא לוֹ שֵׁם עַל שֵׁם הַלַּעַג. אֲבָל וַדַּאי כֵּיוָן שֶׁצִּוָּה עָלָיו כֵּן, אֵין בְּכַוָּנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם רַק טוֹב.

פסוק יט

וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק. הַשֵּׁם הַזֶּה הוּשַׂם לוֹ עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּמִפְּנֵי זֶה לֹא נִשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ לְעוֹלָם לְקָרוֹתוֹ בְּשֵׁם אַחֵר כְּשֵׁם שֶׁמָּצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ מֵ"אַבְרָם" לְ"אַבְרָהָם", וְכֵן יַעֲקֹב מָצִינוּ שֶׁנִּשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ מִ"יַּעֲקֹב" לְ"יִשְׂרָאֵל", לְפִי שֶׁהוּשַׂם הַשֵּׁם בְּכָל אֶחָד מֵהֶם עַל יְדֵי אֲבִיהֶם, אֲבָל יִצְחָק שֶׁהוּשַׂם עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֻקְבַּע לוֹ לְעוֹלָם הַשֵּׁם הַהוּא וְלֹא נִשְׁתַּנָּה. וְכֵן מָצָאתִי בַּיְרוּשַׁלְמִי דִּבְרָכוֹת: מִפְּנֵי מַה נִּשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וּשְׁמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וּשְׁמוֹ עַל יִצְחָק לֹא נִשְׁתַּנָּה, אֶלָּא אֵלּוּ אֲבוֹתָם קָרְאוּ אוֹתָם, יִצְחָק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק", עַד כָּאן. וּמַה שֶּׁתִּמְצָא שְׁמוֹ שֶׁל יִצְחָק בְּשִׁי"ן, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (תהילים ק"ה:ט'): "וּשְׁבוּעָתוֹ לְיִשְׂחָק", אֵין זֶה שִׁנּוּי, אֶבָל רָצָה הַנָּבִיא לִרְמֹז עַל מִדָּתוֹ שֶׁהִיא הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה, וְיָדַעְתָּ זֶה מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ בְּסֵפֶר יְצִירָה: "שֶׁלֹּשׁ אִמּוֹת אמ"ש, אֲוִיר מַיִם אֵשׁ, מֵ"ם דּוֹמֶמֶת, שִׁי"ן שׁוֹרֶקֶת". וְעוֹד טַעַם אַחֵר כִּי "אַבְרָם" הֶצְרֵךְ הַכָּתוּב לְשַׁנּוֹתוֹ "אַבְרָהָם" עַל שֵׁם "כִּי אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ", וְ"יַעֲקֹב" "יִשְׂרָאֵל" עַל שֵׁם "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים", וְעַל יְדֵי הָעִנְיָנִים וְהַמְּאֹרָעִים שֶׁאֵרְעוּ בִּשְׁנֵיהֶם הֶצְרְכוּ לְשַׁנּוֹת שְׁמָם. אֲבָל יִצְחָק לֹא הֶצְרֵךְ לְכָךְ, כִּי לֹא אֵרְעוּ לוֹ מְאֹרָעוֹת כְּמוֹתָם וְלֹא רָאָה עַצְמוֹ לְחוּץ הַמַּקְרִים כְּאַבְרָהָם וְיַעֲקֹב, אֲבָל מִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד נִתְקַדֵּשׁ בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ וְנִתְיַשֵּׁב בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, לֹא יָצָא מִמֶּנָּה לְעוֹלָם:

פסוק כ

וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ. כְּלוֹמַר וּלְיִשְׁמָעֵאל אֲבָרֵךְ מִצַּד הַתְּפִלָּה שֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל עָלָיו, אַף לֹא מִצַּד הַבְּרִית שֶׁל יִצְחָק.

שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד, הָיוּ לְיִשְׁמָעֵאל שְׁנֵים עָשָׂר בָּנִים, וְהֵם מְפֹרָשִׁים בְּשִׁמּוֹתָם בְּסוֹף סֵדֶר "וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה", שֶׁכָּתוּב שָׁם: "בְּכוֹר יִשְׁמָעֵאל נְבָיוֹת וְקֵדָר וְאַדְבְּאֵל וּמִבְשָׂם וּמִשְׁמָע וְדוּמָה וּמַשָּׂא חֲדַד וְתֵימָא יְטוּר נָפִישׁ וָקֶדְמָה", הֲרֵי שְׁנֵים עָשָׂר. וּמַה שֶּׁאָמַר "שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִם" וְלֹא אָמַר "שְׁנֵים עָשָׂר גּוֹיִם יוֹלִיד", זֶה לְהוֹרוֹת עַל הִתְנַשְּׂאוּתָם וּמַעֲלָתָם הַגְּדוֹלָה, שֶׁתָּחוּל עֲלֵיהֶם בְּרָכַת הָרִבּוּי יוֹתֵר מִשְּׁאָר הָעַמִּים, כְּמוֹ שֶׁהִבְטִיחוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד". וְעוֹד תִּכְלוֹל מִלַּת "נְשִׂיאִם" שֶׁיֵּאָבְדוּ מִן הָעוֹלָם אַחַר הַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה, שֶׁהִיא מִלְּשׁוֹן (משלי כ"ה:י"ד) "נְשִׂיאִים וְרוּחַ", וּבָא לְרַמֵּז שֶׁהֵם כָּלִים וְאוֹבְדִים מִן הָעוֹלָם, כִּלְשׁוֹן (איוב ז':ט') "כָּלָה עָנָן וַיֵּלַךְ". זֶהוּ שֶׁתִּמְצָא "נְשִׂיאִם" חֵסֶר יו"ד הָאַחֲרוֹנָה. וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב עַל מַלְכוּת יִשְׁמָעֵאל, שֶׁתְּחִלָּתוֹ חָזָק וְסוֹפוֹ

תְּשֵׁשׁ, וְכֵן אָמַר הַמַּלְאָךְ לְהָגָר: "וְהוּא יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם", כְּלוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה בֵּין בְּנֵי אָדָם כְּפֶרֶא שֶׁיְּנַצֵּחַ הַכֹּל, וְאַחַר כָּךְ "יַד כֹּל בּוֹ".

וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל. כָּתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל: רָאִינוּ שֶׁנִּתְאַחֲרָה הַבְטָחָה זוֹ לָהֶם אַלְפַּיִם שֶׁל"ג שָׁנָה, וְלֹא הָיָה אִחוּרָם תְּלוּי בַּעֲוֹנָם, וְהָיוּ מְצַפִּים לָהּ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ, וְסוֹף סוֹף בָּאָה וְנִתְקַיְּמָה וְאַחַר כָּךְ נִתְחַזְּקָה הַמַּלְכוּת בְּיָדָם. אָנוּ שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנּוּ בַּעֲוֹנֵינוּ, וְשָׁם זְמַנּוֹ אֶלֶף שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה – עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁנִּהְיֶה מְצַפִּים לְהַבְטָחָתוֹ וְלֹא נִתְיָאֵשׁ, עַד כָּאן.

פסוק כב

וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם. הָאָבוֹת חֲשׁוּבִים כַּכְּרוּבִים שֶׁל מַעְלָה, עַל כֵּן הִזְכִּיר הַכָּתוּב "מֵעַל אַבְרָהָם", כַּלָּשׁוֹן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ט, ג): "וּכְבוֹד יִשְׂרָאֵל נַעֲלָה מֵעַל הַכְּרוּבִים". וּמְפֹרָשׁ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה.

פסוק כג

וַיִּמֹּל אֶת בְּשַׂר עָרְלָתָם. הִשְׁתַּדֵּל תְּחִלָּה בְּמִילָתָם וּבָאַחֲרוֹנָה מָל אֶת עַצְמוֹ. וְכֵן כָּתוּב אַחַר כָּךְ: "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם", שֶׁאִלּוּ הִקְדִּים מִילָתוֹ לְמִילָתָם הָיָה חוֹלֶה וּמְסֻכָּן וְלֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם.

פסוק כד

בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ. כְּמוֹ שֶׁנִּצְטַוָּה לְמַעְלָה: "וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית", וּבֵאֵר לָנוּ כִּי הַמִּצְוָה הִיא אוֹת קָבוּעַ בַּבָּשָׂר וְהָיָה הַבָּשָׂר לְאוֹת בְּרִית, וְעַל כֵּן נִקְרֵאת הַמִּצְוָה הַזֹּאת "אוֹת". וְשָׁלֹשׁ מִצְוֹת בַּתּוֹרָה הֵן שֶׁנִּקְרְאוּ "אוֹת", וְאֵלּוּ הֵן: מִילָה, שַׁבָּת, תְּפִלִּין. וּשְׁלָשְׁתָּן עֵדוּת וְאוֹת עַל הַיִּחוּד וְהָאֱמוּנָה. וְאֵין רָאוּי לְכָל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל לַעֲמוֹד זוּלַת הַשְּׁתַּיִם מֵהֶן, כִּי קִיּוּם כָּל דָּבָר עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים, וְעַל זֶה יִצְטָרֵךְ שֶׁיֵּלְכוּ שְׁנֵי עֵדִים עִמּוֹ, וּלְפִיכָךְ חַיָּב אָדָם לְהִזָּהֵר בְּמִצְוַת תְּפִלִּין וְאָז יִהְיוּ שְׁנֵי עֵדָיו לֹא יָסוּרוּ מִמֶּנּוּ. וּכְאוֹתוֹ שֶׁנִּשְׁתַּבַּח בָּהֶן אוֹתוֹ חָכָם: "מִימַי לֹא הָלַכְתִּי אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא תּוֹרָה וּבְלֹא תְּפִלִּין". וּבְיוֹם שַׁבָּת שֶׁהוּא פָּטוּר מִתְּפִלִּין, מִילָה וְשַׁבָּת נִמְצֵאת בּוֹ. מְלַמֵּד שֶׁכָּל הַזָּהִיר בְּמִצְוַת תְּפִלִּין אֵין שְׁנֵי עֵדָיו זָזִין מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם לֹא בְּחוֹל וְלֹא בְּשַׁבָּת.

וּבִמְדָרָשׁ: "בְּהִמּוֹלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ", גְּדוֹלָה מִילָה שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא מָהוּל אֵינוֹ יוֹרֵד לְגֵיהִנֹּם, כְּתִיב הָכָא: "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית", וּכְתִיב הָתָם (ויקרא י"ב:ג'): "וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל". וּמִי יוֹרֵד לְגֵיהִנֹּם, מִי שֶׁכָּתוּב אַחֲרָיו: "אֶת הַקֵּינִי וְאֶת הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי", שֶׁכֻּלָּם עַרְלֵי לֵב. וְכָל הָרְשָׁעִים יוֹרְדִים לְגֵיהִנֹּם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל ל"ב:י"ח): "בֶּן אָדָם נְהֵה עַל הָמוֹן מִצְרַיִם וְהוֹרִדֵהוּ", "שָׁם אַשּׁוּר וְכָל קְהָלָהּ", "שָׁם מֶשֶׁךְ תֻּבַל וְכָל הֲמוֹנָהּ כָּלָם עֲרֵלִים מְחַלְלֵי חָרֶב", "שָׁמָּה נְסִיכֵי צָפוֹן", וְכֵן אָמַר יְשַׁעְיָה (ישעיהו ה':י"ד):

"לָכֵן הִרְחִיבָה שְׁאוֹל נַפְשָׁהּ וּפָעֲרָה פִּיהָ לִבְלִי חֹק", לְמִי פָּעֲרָה פִּיהָ – לְמִי שֶׁאֵין לָהֶם חֹק, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"ה:י"): "וַיַּעֲמִידֶהָ לְיַעֲקֹב לְחֹק". וְאָמַר עוֹד הַפָּסוּק (זכריה ט':י"א): "גַּם אַתְּ בְּדַם בְּרִיתֵךְ שִׁלַּחְתִּי אֲסִירַיִךְ מִבּוֹר אֵין מַיִם בּוֹ", וּכְתִיב (משלי ל"א:כ"א): "לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג כִּי כָל בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים", עַד כָּאן. וְעַל כֵּן נָהֲגוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לַנַּעַר הַיֶּלֶד שֶׁלֹּא הִגִּיעוּ יָמָיו לְמִצְוֹת מִילָה, שֶׁמּוֹהֲלִין אוֹתוֹ בַּקֶּבֶר.

זָכוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְוָה זֹאת שֶׁהִיא מֻחְזֶקֶת בְּיָדָם וּבָהּ הֻבְטְחוּ עַל שָׁלֹשׁ מַתָּנוֹת: עַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד שֶׁלֹּא תִפָּסֵק, וְעַל מַתָּנַת הָאָרֶץ שֶׁתִּהְיֶה לָהֶם לַאֲחֻזַּת עוֹלָם, וְעַל הַשְׁכִּינָה שֶׁתִּהְיֶה שׁוֹרָה בְּיִשְׂרָאֵל. וּשְׁלֹשְׁתָּן רְמוּזוֹת בְּפָרָשָׁה זוֹ. מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, שֶׁאָמַר: "וּנְתַתִּיךְ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֵּךְ יֵצֵאוּ", וְהַכָּתוּב הַזֶּה בַּבְּרִית, וּמִצִּינוּ בְּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד בְּרִית, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים פ"ט): "כָּרַתִּי בְרִית לִבְחִירִי נִשְׁבַּעְתִּי לְדָוִד עַבְדִּי, עַד עוֹלָם אָכִין זַרְעֶךָ וּבָנִיתִי לְדֹר וָדֹר כִּסְאֶךָ סֶלָה". מַתְּנַת הָאָרֶץ, הוּא שֶׁאָמַר: "וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם", בֵּאֵר שֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ לְיִשְׂרָאֵל אֲחֻזַּת עוֹלָם שֶׁלֹּא יִירָשׁוּהָ וְשֶׁלֹּא יוֹשִׁיבוּהָ רַק הֵם, וְאִם אוּלַי יִגְלוּ מִמֶּנָּה יָשׁוּבוּ אֵלֶיהָ כִּי אֲחֻזַּת עוֹלָם הִיא לָהֶם, לֹא לְאָמָּה אַחֶרֶת, וְזֶה הוּא סִימָן גָּדוֹל לְיִשְׂרָאֵל שֶׁמִּיּוֹם שֶׁגָּלוּ מִמֶּנָּה לֹא נִתְיַשְּׁבָה שָׁם אָמָּה כְּלָל, אֲבָל הִיא חֳרְבָּה וְשׁוֹמֵמָה עַד שֶׁיָּשׁוּבוּ אֶפְרוֹחֶיהָ לְתוֹכָהּ. הַשְׁכִּינָה שֶׁתִּשְׁרֶה בְּיִשְׂרָאֵל, הוּא שֶׁאָמַר: "וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים", כְּלוֹמַר לָהֶם לְבַדָּם וְלֹא לְאָמָּה אַחֶרֶת. וְאַשְׁרֵי הָעָם שֶׁהֻבְטַח בְּשָׁלֹשׁ מַתָּנוֹת כְּאֵלֶּה: מַלְכוּת בֵּית דָּוִד שֶׁלֹּא תִפָּסֵק לְעוֹלָם, וְשֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לָהֶם לְבַדָּם מַתָּנָה לַאֲחֻזַּת עוֹלָם, וְשֶׁתִּהְיֶה הַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה בֵּינֵיהֶם, מַה שֶּׁלֹּא זָכוּ שׁוּם אָמָּה וְלָשׁוֹן לְאַחַת מִכָּל אֵלּוּ. וְזֶה שֶׁאָמַר דָּוִד (תהילים קמ"ד:ט"ו): "אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁכָּכָה לּוֹ אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁה' אֱלֹהָיו".

פרק יח

פסוק א

בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים וּרְצוֹנוֹ כְּעַב מַלְקוֹשׁ (משלי טז, טו)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בֵּאֵר בַּכָּתוּב הַזֶּה (משלי ט"ז:י"ד) הַתּוֹעֶלֶת הַמַּגַּעַת לְאָדָם בִּרְצוֹן הַמֶּלֶךְ וּבְהַסְבָּרַת פָּנָיו. וְהִמְשִׁיל רְצוֹנוֹ לְגֶשֶׁם שֶׁבְּעַב מַלְקוֹשׁ, שֶׁהוּא רָצוֹן הַכֹּל וְהַכֹּל מִתְאַוִּין לוֹ, וְכֵן בְּמָקוֹם אַחֵר הִמְשִׁילוֹ לְטַל, הוּא שֶׁאָמַר עַל זֶה (שם יט): "נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ". וּמַה שֶּׁהִמְשִׁיל רְצוֹנוֹ לִשְׁנֵי דְּבָרִים לְגֶשֶׁם וּלְטַל, לְפִי שֶׁתּוֹעֶלֶת הַגֶּשֶׁם הוּא לֶעָתִיד, אֵין תּוֹעַלְתּוֹ נִרְאֵית לְשָׁעָתוֹ מִיָּד, רַק בִּזְמַן הַקָּצִיר בְּרִבּוּי הַתְּבוּאָה תִּתְפַּרְסֵם הַתּוֹעֶלֶת, וְתוֹעֶלֶת הַטַּל בָּא מִיָּד, כֵּן רְצוֹן הַמֶּלֶךְ יֵשׁ בּוֹ תּוֹעֶלֶת פְּעָמִים מִיָּד וּפְעָמִים לֶעָתִיד. וְכֵן לִמְּדָנוּ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ בְּקִצַּת פְּסוּקִים מִסֵּפֶר מִשְׁלֵי הַנָּזֶק הַמַּגִּיעַ לְאָדָם מִכַּעַס הַמֶּלֶךְ אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ נִפְרָע וְגַם אֵינוֹ עָתִיד לְהוֹצִיא כַּעֲסוֹ מִן הַכֹּחַ אֶל

הַפֹּעַל, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר אִם הוּא רוֹצֶה לְהַפְרַע מִן הַמַּכְעִיסִים אוֹתוֹ. וּבֵאֵר בְּכְלַל דְּבָרָיו שֶׁאִם הוּא כּוֹעֵס וְאֵינוֹ נִפְרָע הִנֵּה זֶה שֶׁכָּעַס עָלָיו קָרָאוּהוּ פַּחַד וּרְעָדָה, כְּמוֹ שֶׁשִּׁוֹמֵעַ נַהֲמַת שַׁאֲגַת אַרְיֵה וְקוֹל שַׁחַל שֶׁהוּא נִרְעָד וְנִבְהָל וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין סוֹפוֹ לְהָרַע לוֹ. וְעַל זֶה אָמַר: "נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ". וְאִם הוּא כּוֹעֵס וְרוֹצֶה לְפָרַע הִנֵּה זֶה מָוֶת, וְעַל זֶה אָמַר (משלי ט"ז:י"ד): "חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי מָוֶת". וּכְשֶׁשִּׁחֲמָתוֹ מָוֶת כֵּן רְצוֹנוֹ וְאוֹר פָּנָיו חַיִּים, וְעַל זֶה אָמַר בְּכָאן: "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים". וְכֵן שְׁלֹמֹה בְּכָל זֶה לְדוֹן קַל וָחֹמֶר בְּמֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם בְּמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם הַחַיִּים דְּבֵקִים בְּאוֹר פָּנָיו, וְהַתּוֹעֶלֶת נִמְצָאָה בִּרְצוֹנוֹ, כְּתוֹעֶלֶת הָאֲדָמָה הַנִּמְצֵאת בַּגֶּשֶׁם שֶׁבָּעֵב מַלְקוֹשׁ, וּכְעָנָיִן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נ"ה:י'): "כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ", עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהַחַיִּים אֲמִתִּיִּים תְּלוּיִים בִּרְצוֹנוֹ וּבְהַסְבָּרַת פָּנָיו, כְּעָנָיִן שֶׁכָּתוּב (תהילים ל':ו') "כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ". וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם: "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים", וּבָא לְלַמְּדֵנוּ כִּי הַחַיִּים דְּבֵקִים בְּגִלּוּי שְׁכִינָה. וְכֵן מָצִינוּ גִּלּוּי שְׁכִינָה עַל שִׁלְשָׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד לְדִבּוּר וּלְצִוּוֹת אֶת הַנָּבִיא עַל מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה; וְהַשֵּׁנִי לְהָגֵן עַל עֲבָדָיו הַצַּדִּיקִים, כְּעָנָיִן שֶׁכָּתוּב (במדבר י"ד:י'): "וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעֵדָה לִרְגוֹם אֹתָם בָּאֲבָנִים וּכְבוֹד ה' נִרְאָה בְּאֹהֶל מוֹעֵד"; וְהַשְּׁלִישִׁי דֶּרֶךְ רָצוֹן וְהַסְבָּרַת פָּנִים, כְּעִנְיַן גִּלּוּי שְׁכִינָה שֶׁבְּמִשְׁכָּן וְגִלּוּי שְׁכִינָה עַל אַבְרָהָם. גִּלּוּי שְׁכִינָה שֶׁבְּמִשְׁכָּן, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא ט':כ"ג): "וַיֵּצְאוּ וַיְבָרְכוּ אֶת הָעָם וַיֵּרָא כְּבוֹד ה' אֶל כָּל הָעָם", כִּי מִפְּנֵי שֶׁהִשְׁתַּדְּלוּ בְּמִצְוֹת הַמִּשְׁכָּן זָכוּ לְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה. גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה שֶׁל אַבְרָהָם, כִּי מִפְּנֵי שֶׁהִשְׁתַּדֵּל בְּמִצְוֹת הַמִּילָה זָכָה לְגִלּוּי שְׁכִינָה, וְזֶהוּ "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים", כִּי מִלַּת חַיִּים כּוֹלֶלֶת רְפוּאָה, מִלְּשׁוֹן (ישעיהו ל"ח:ט') "וַיִּחִי מֵחָלְיוֹ", וְכָתוּב (שם): "וְתַחֲלִימֵנִי וְהַחֲיֵנִי", וְכֵן אַבְרָהָם הִגִּיעָה לוֹ רְפוּאָה בְּגִלּוּי שְׁכִינָה, שֶׁהָיָה חוֹלֶה בְּמִצְוֹת מִילָה וְאָז נִתְרַפֵּא כַּאֲשֶׁר נִרְאָה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב:

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם. הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת דְּבֵקָה וּמְחֻבֶּרֶת עִם הַפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה, עַל כֵּן אָמַר: "וַיֵּרָא אֵלָיו", כְּלוֹמַר לְאַבְרָהָם שֶׁהִזְכִּיר, שֶׁאִלּוּלֵי כֵּן הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָהָם", כְּשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם". אֲבָל אָמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו", וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר כִּי בִּזְכוּת הַמִּילָה נִרְאָה לוֹ הַשֵּׁם, וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה: לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה.

בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא. הוֹדִיעֲנוּ הַמָּקוֹם שֶׁבּוֹ נִמּוֹל, וְשָׁם נָתַן לוֹ שָׂכָר בְּאוֹתוֹ מָקוֹם עַצְמוֹ בְּגִלּוּי שְׁכִינָה. וּמָצִינוּ שֶׁהַשְּׁכִינָה נִגְלֵית לַנְּבִיאִים, בָּאֵשׁ בָּרוּחַ בַּמַּיִם וּבָאָרֶץ. בָּאֵשׁ לְמֹשֶׁה עַל הַסְּנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ג':ב'): "וַיֵּרָא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ", גַּם לְכָל יִשְׂרָאֵל בְּסִינַי, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים ד':ל"ו): "וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ", וּכְתִיב (שמות כ"ד:י"ז): "וּמַרְאֵה

כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת". בָּרוּחַ לְאֵלִיָּהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב׳:א׳): "וַיְהִי בְּהַעֲלוֹת ה' אֶת אֵלִיָּהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמַיְמָה" וְגוֹ', "וְהִנֵּה ה' עוֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים" וְגוֹ' (מלכים א י״ט:י״א). וְכֵן בְּאִיּוֹב (איוב ל״ח:א׳): "וַיַּעַן ה' אֶת אִיּוֹב מִן הַסְּעָרָה". בַּמַּיִם לִיחֶזְקֵאל, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל א׳:א׳): "וַיְהִי בִּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה בָּרְבִיעִי בַּחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ וַאֲנִי בְתוֹךְ הַגּוֹלָה עַל נְהַר כְּבָר", וּכְתִיב (שם): "וָאֶשְׁמַע אֶת קוֹל כַּנְפֵיהֶם כְּקוֹל מַיִם רַבִּים". בָּאָרֶץ, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה ו׳:ג׳): "מְלֹא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ", וּכְתִיב (יחזקאל מ״ג:ב׳): "וְהָאָרֶץ הֵאִירָה מִכְּבוֹדוֹ". וְכָאן נִגְלָה לְאַבְרָהָם בָּאִילָן, וְהוּא שֶׁכָּתוּב: "בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא". וּמַמְרֵא הוּא אֶחָד מֵחֲבֵרָיו, שֶׁכֵּן כְּתִיב בְּאַבְרָהָם (בראשית י״ד:י״ג): "וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית אַבְרָם", וְהָיָה יָכוֹל לוֹמַר "בְּעַרְבוֹת מַמְרֵא" וְאָמַר "בְּאֵלֹנֵי", לְלַמֶּדְךָ שֶׁהָיוּ שָׁם אִילָנוֹת. וּמִמַּה שֶּׁאָמַר: "וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ", לָמַדְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם אֶלָּא אִילָן אֶחָד. וְלָמָּה נִגְלָה לְאַבְרָהָם בָּאִילָן, לְפִי שֶׁבִּשְּׂרוֹ שֶׁיּוֹלִיד אַחֲרֵי זִקְנָתוֹ כְּאִילָן זֶה שֶׁכָּתוּב בּוֹ (איוב יד ז ט): "כִּי יֵשׁ לָעֵץ תִּקְוָה אִם יְכֻרַת וְעוֹד יַחֲלִיף וְיֹנַקְתּוֹ לֹא תֶחְדָּל. אִם יַזְקִין בָּאָרֶץ שָׁרְשׁוֹ וּבֶעָפָר יָמוּת גִּזְעוֹ. מֵרֵיחַ מַיִם יַפְרִחַ וְעָשָׂה קָצִיר כְּמוֹ נָטַע". וְעוֹד שֶׁהַצַּדִּיקִים נִמְשָׁלוּ לָעֵץ, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (תהילים א׳:ג׳): "וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם". וְכֵן פֵּרֵשׁ רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל ז״ל.

וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לְפִי שֶׁהָיָה חָלוּשׁ מִמְּצָוַת הַמִּילָה הָיָה יוֹשֵׁב שָׁם כְּחֹם הַיּוֹם, כִּי הַשֶּׁמֶשׁ מַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "כְּחֹם הַיּוֹם", אַרְבַּע שָׁעוֹת מִן הַיּוֹם הָיָה, שֶׁהוּא עֵת הָאֹכֶל, וְהָיָה מַמְתִּין לְאוֹרְחִים שָׁם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל", יִרְמֹז לְכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה מְיַשֵּׁב דַּעְתּוֹ וְרוֹאֶה בָּהּ, כִּי מִפְּנֵי שֶׁהִתְחִיל בָּהּ "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'", וְאָנוּ יוֹדְעִים כִּי הַשֵּׁם הַמְיֻחָד לֹא נִרְאָה לְאָבוֹת כִּי אִם בְּאֵל שַׁדַּי, עַל כֵּן הֶצְרַךְ לוֹמַר: "וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל", וְהֶבֵן זֶה.

פסוק ב

וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא. רָאָה בְּחוּשׁ הָעַיִן שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו, וְהוֹסִיף שִׁנְּית לְשׁוֹן "וַיַּרְא" לְבָאֵר כִּי הוֹסִיף לִרְאוֹת בְּעֵין הַשֵּׂכֶל וְהִתְבּוֹנֵן בָּהֶם וְהִכִּיר שֶׁהֵם מַלְאָכִים, וּלְכָךְ אָמַר: "וַיַּרְץ לִקְרָאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה". וְהַמַּלְאָכִים הָאֵלֶּה הָיוּ מִיכָאֵל רְפָאֵל גַּבְרִיאֵל, מִיכָאֵל בָּא לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה וּלְהַצִּיל אֶת לוֹט שֶׁהֵם שְׁתֵּי שְׁלִיחוּת חֶסֶד וְרַחֲמִים, רְפָאֵל לְרַפְּאוֹת אֶת אַבְרָהָם, גַּבְרִיאֵל לַהֲפוֹךְ אֶת סְדוֹם, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעֶרֶב", וְהוּא מִיכָאֵל וְגַבְרִיאֵל, מִיכָאֵל לְהַצִּיל אֶת לוֹט, גַּבְרִיאֵל לַהֲפוֹךְ אֶת סְדוֹם, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיַּהֲפֹךְ אֶת הֶעָרִים" וְלֹא אָמַר "וַיַּהֲפְכוּ". וּמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: אֵין מַלְאָךְ אֶחָד עוֹשֶׂה

שְׁתֵּי שְׁלִיחוּיוֹת, לֹא אָמְרוּ אֶלָּא כְּשֶׁהֵם זֶה הֵפֶךְ זֶה, שֶׁהֲרֵי הַמַּלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עַל הָרַחֲמִים לֹא יִתְּכֵן שֶׁיַּעֲשֶׂה דִּין שֶׁהוּא הֶפְכּוֹ, וְהַמַּלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עַל הַדִּין לֹא יָבֹא עַל הָרַחֲמִים, אֲבָל כְּשֶׁהֵם שְׁתֵּי שְׁלִיחוּת שֶׁל דִּין אוֹ שֶׁל רַחֲמִים עוֹשֶׂה וַאֲפִילּוּ כַּמָּה שְׁלִיחוּיוֹת. וְעַל כֵּן תִּמְצָא שֶׁעָשָׂה מִיכָאֵל שְׁתֵּי שְׁלִיחוּיוֹת שֶׁל חֶסֶד: בְּשׂוֹרַת הַתּוֹלָדָה לְשְׂאֵינָה רְאוּיָה לְהוֹלִיד, וְהַצָּלַת לוֹט שֶׁלֹּא הָיָה רָאוּי לְהַצָּלָה. וְאִם תֹּאמַר שֶׁמִּסֹּר בְּיָדוֹ גַּם הַשְּׁלִישִׁית, וְהִיא הָרְפוּאָה, כִּי הַכֹּל בִּכְלַל חֶסֶד הוּא, הָא לָאו דִּידֵיהּ הוּא, וְהָיָה מַסִּיג בָּזֶה גְּבוּלוֹ שֶׁל רָפָאֵל. וּלְכָךְ נִמְסַר לְכָל אֶחָד וְאֶחָד מַה שֶּׁיֵּשׁ בְּכֹחַ פְּקִידָתוֹ וּמִנּוּיוֹ לַעֲשׂוֹת וְשֶׁלֹּא לְהַסִּיג גְּבוּל, כִּי כֹּה מְשֻׁפָּט הָעֶלְיוֹנִים, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (איוב כ"ה:ב'): "עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו". וְעוֹד תִּמְצָא אִם תַּשְׂכִּיל בַּפָּרָשָׁה כִּי נִגְלֵית לוֹ כָּאן הַשְׁכִּינָה עִם מַחֲנוֹתֶיהָ, שֶׁהֲרֵי שְׁלֹשֶׁת הַמַּלְאָכִים הָאֵלֶּה מַלְאֲכֵי צְבָאוֹת הֵם, וּמֵאַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה הֵם.

וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה: בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא "מִיכָאֵל", שָׁם כְּבוֹד הַשְׁכִינָה. וּלְכָךְ בְּרֹאותוֹ אוֹתָם רָץ אַחֲרֵיהֶם כְּרָץ אַחַר הַשְׁכִינָה. וּמַה שֶּׁנִּגְלוּ שְׁלֹשָׁה וְלֹא אַרְבַּעְתָּם, הַכֹּל לְפִי הַצֶּרֶךְ, מַלְאַךְ הַחֶסֶד עַל שְׁתֵּי שְׁלִיחוּת שֶׁהָיוּ שֶׁל חֶסֶד, מַלְאַךְ הָרַחֲמִים עַל הָרְפוּאָה, מַלְאַךְ הַדִּין עַל חֻרְבַּן סְדוֹם, וְהָרְבִיעִי כְּבָר נִגְלָה לוֹ בֵּין הַבְּתָרִים. וְהָבֵן זֶה.

פסוק ג

וַיֹּאמַר אֲדֹנָי אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט קָרָא אֶת כֻּלָּם "אֲדוֹנִים" וְאָמַר לַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם: "אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ", וְכָל הָעִנְיָן. וְזֶה הַפֵּרוּשׁ לְדַעַת הָאוֹמֵר כִּי הוּא חֹל. אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁמְּצָאנוּהוּ קָמוּץ בְּכָל הַסְּפָרִים, יֵשׁ לָנוּ לוֹמַר שֶׁהוּא קֹדֶשׁ וּקְרָאם בְּשֵׁם רַבִּים. **וַיֹּאמֶר** לוֹמַר כִּי לְמִיכָאֵל לְבַדּוֹ הוּא שֶׁקָּרָא בְּשֵׁם רַבּוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא מַלְאַךְ הַחֶסֶד כְּמִדָּתוֹ, לְכָךְ הִתְחִיל לְדַבֵּר עִמּוֹ. וְהִזְכִּיר בִּתְחִלַּת דְּבָרָיו מַיִם וּבְסוֹף דְּבָרָיו חֶמְאָה וְחָלָב וְלֹא נִזְכַּר יַיִן בַּסְּעוּדָה, וְזֶה מְבֹאָר. וְטַעַם הֱיוֹת הַשֵּׁם הַזֶּה קָמוּץ כְּשֶׁהוּא קֹדֶשׁ יָדוּעַ הוּא.

וּלְפִי הַפְּשָׁט בְּחָכְמַת הַנִּקּוּדִים, הַקָּמָץ מַעֲלָה גְּדוֹלָה וְרֹאשׁוֹן לְשֶׁבַע הַתְּנוּעוֹת, שֶׁהֵם קָמָץ פַּתָּח צֵרֵי סֶגּוֹל חוֹלָם שׁוּרֶק חִירֶק, כִּי מִתּוֹךְ שִׁבְעָתָם תִּבָּנֶה וְתִכּוֹנֵן הַתּוֹרָה, וְהֵם הַנִּקְרָאִים "שִׁבְעָה הֲבָרוֹת", אוֹ "שִׁבְעָה קוֹלוֹת" שֶׁעֲלֵיהֶם אָמַר דָּוִד בְּמִזְמוֹר שֶׁל מַתַּן תּוֹרָה שִׁבְעָה קוֹלוֹת, לְפִי שֶׁכָּל הַתּוֹרָה מְיֻסֶּדֶת עֲלֵיהֶם, וְזֶהוּ פְּשַׁט הַמַּאֲמָר "בְּשִׁבְעָה קוֹלוֹת נִתְּנָה", וַעֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי ט':א'): "חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה", כִּי הֵם הָעַמּוּדִים אֲשֶׁר כָּל הַבַּיִת נָכוֹן עֲלֵיהֶם. וְהַהֶפְרֵשׁ שֶׁבֵּין קָמָץ לְפַתָּח אֵינוֹ אֶלָּא בִּנְקֻדָּה, כִּי מַעֲלַת הַקָּמָץ אֵינוֹ אֶלָּא בְּצוּרַת הַנְּקֻדָּה, וְהַנְּקֻדָּה רֶמֶז לִנְקֻדַּת הַמְּצִיאוּת שֶׁהוּא הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ מְכֻוָּן בָּאֶמְצַע הַנִּמְשָׁל לִנְקֻדָּה. וְעַל כֵּן הַנְּקֻדָּה מְשַׁמֶּשֶׁת לְשִׁבְעָה פָּנִים: כְּשֶׁתִּשְׁתַּמֵּשׁ עַל הָאוֹת מִלְמַעְלָה יִהְיֶה חוֹלָם, בְּאֶמְצַע הָאוֹת יִהְיֶה שׁוּרֶק, וְאִם בְּפַתָּח יָשׂוּב קָמָץ, וְאִם בְּחִירֶק יָשׂוּב צֵרֵי,

וְאִם בְּצַרְעַת – סָגוֹל, וְאִם בִּשְׂאֵת יָשׁוּב קִבּוּץ שְׂפָתַיִם, הֲרֵי שִׁבְעָה. וְעוֹד בָּאוֹתִיּוֹת עַצְמָן אִם תִּתֵּן הַנְּקֻדָּה בְּאוֹת ה״א יָשׁוּב חֵי״ת, וְאִם בְּוָי״ו יָשׁוּב זַי״ן, בְּכָ״ף יָשׁוּב בֵּי״ת, וְאִם בְּנוּ״ן יָשׁוּב גִּימֶ״ל, וְאִם בְּרֵי״שׁ יָשׁוּב דָּל״ת. וּלְכָךְ הַמּוֹסִיף נְקֻדָּה אוֹ גּוֹרֵעַ מַחֲרִיב אֶת הָעוֹלָם וּמְקַצֵּץ נְטִיעוֹת הַתּוֹרָה וְשָׁרְשֵׁיהָ. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאֶה שֶׁהַקָּמָץ וְהַפַּתָּח הַכֹּל דָּבָר אֶחָד וּתְנוּעָה אַחַת, אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּינֵיהֶן בְּמִבְטָא, שֶׁהֲרֵי תְּנוּעַת הַקָּמָץ גְּבוֹהָה וְעֶלְיוֹנָה, וּתְנוּעַת הַפַּתָּח לְמַטָּה מִמֶּנָּה, כִּי הַקָּמָץ בַּתֵּבָה יוֹרֶה עַל מַעֲלָה גְּדוֹלָה וְעַל דָּבָר שֶׁהוּא עוֹמֵד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אֵינוֹ נִסְמָךְ לְאַחֵר, כְּעִנְיַן ״אֲרוֹן״ שֶׁהוּא קָמוּץ, וּמְצִינוּ ״אֲרוֹן הַבְּרִית״ שֶׁהוּא בְּפַתָּח, וְכֵן (שמות כ״ג:כ׳) ״הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ״ (במדבר כ׳:ט״ז), ״וַיִּשְׁלַח מַלְאָךְ״, שֶׁהוּא בְּקָמָץ, וּ״מַלְאַךְ הַבְּרִית״ הוּא בְּפַתָּח, כִּי הַפַּתָּח נִסְמָךְ לְעוֹלָם לְמַה שֶּׁאַחֲרָיו, וְלֹא כֵן הַקָּמָץ כִּי הוּא עוֹמֵד בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וּמִטַּעַם זֶה כָּל אַתְנַחְתָּא וְסוֹף פָּסוּק הוּא בְּקָמָץ, כִּי שָׁם עוֹמֵד לֹא יִסְמֹךְ. וּמִטַּעַם זֶה בְּנִקּוּד זֶה הַשֵּׁם לֹא תִּמְצָא פַּתָּח אֶלָּא קָמָץ, כִּי הַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה הַגְּדוֹלָה הַמּוֹרָה עֶלְיוֹנוּת וְשֶׁהוּא בִּלְתִּי נִסְמָךְ לְאַחֵר כַּדָּבָר הַנִּבְרָא, וּמִפְּנֵי זֶה נִכְתָּב בְּאֶל״ף דָּל״ת כְּשֶׁהוּא קֹדֶשׁ בְּקָמָץ, וּכְשֶׁהוּא חֹל בְּפַתָּח. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בְּלוֹט ״אֶל נָא אֲדֹנָי״, בְּקָמָץ, וְהוּא חֹל, לְפִי שֶׁהוּא סוֹף פָּסוּק. וְזֶהוּ הַהֶפְרֵשׁ הַגָּדוֹל שֶׁיֵּשׁ בְּתוֹרָתֵנוּ בֵּין קָמָץ לְפַתָּח, כַּהֶפְרֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ וּבֵין קֹדֶשׁ לְחֹל. וְכֵן מָצִינוּ שֶׁהַמַּחֲלִיף פַּתָּח בְּקָמָץ לֹא יִמָּלֵט מֵאַחַת מִשְּׁתַּיִם: אוֹ יַהֲרֹס הַכַּוָּנָה, אוֹ יָבֹא לִידֵי כְּפִירָה, כִּי אוֹת ה״א שֶׁל (בראשית י״ח:כ״ג) ״הַאַף תִּסְפֶּה״, אִלּוּ קָמַצְתּוֹ הָיִיתָ מְהַפֵּךְ כַּוָּנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְהוֹרֵס מַחֲשַׁבְתּוֹ, וְאוֹת ה״א שֶׁל (איוב ח׳:ג׳) ״הַאֵל יְעַוֵּת מִשְׁפָּט״, אִלּוּ קָמַצְתּוֹ יִהְיֶה כְּפִירָה. מִלְּבַד שֶׁאָמְרוּ עוֹד חַכְמֵי הַדִּקְדּוּק כִּי הַקָּמָץ הוּא נָאֶמָר עַל עִנְיָן אֱמִתִּי וְלֹא כֵן הַפַּתָּח. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (שמואל ב א׳:י׳): ״וָאֶעֱמֹד עָלָיו וָאֲמִתֶּהוּ״, וְי״ו שֶׁל ״וָאֶעֱמֹד״ תִּמְצָאֶנָּה בְּקָמָץ, אֲבָל וְי״ו שֶׁל ״וַאֲמִתֶּהוּ״ בְּפַתָּח, כִּי מַה שֶּׁאָמַר ״וָאֶעֱמֹד עָלָיו״ אֱמֶת הָיָה וְלֹא כֵן ״וַאֲמִתֶּהוּ״, כִּי שָׁאוּל הָרַג אֶת עַצְמוֹ. וְהִנֵּה כָּל זֶה מַחְכֶּמֶת תּוֹרָתֵנוּ הָאֱלֹהִית וּלְשׁוֹנֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה. וּמִטַּעַם זֶה נִמְשְׁלוּ הָאוֹתִיּוֹת לְגוּף וְהַנְּקֻדָּה לְנְשָׁמָה, כִּי הַנְּקֻדּוֹת מְנִיעוֹת הָאוֹתִיּוֹת כְּמוֹ שֶׁהַנְּשָׁמָה מְנִיעָה אֶת הַגּוּף, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל בְּסֵפֶר הַבָּהִיר: דְּמְיִין נְקֻדָּתָא בְּאָתְוָתָא דְּאוֹרַיְיתָא דְּמִשָּׁה כְּנִשְׁמָתָא דְּחַיֵּי בְּגוּפָא דְּאִינָשׁ. וְכֵן אָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה: ״וְשׁוֹם שֶׂכֶל״ זֶה הַנִּקּוּד.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, טַעַם קְמִיצָתוֹ מִפְּנֵי שֶׁהַשֵּׁם עַצְמוֹ נִקְמָץ מְחֻבָּר מִשְּׁנֵי הַשֵּׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים, כָּל אֶחָד בֶּן אַרְבָּעָה אוֹתִיּוֹת, הָאֶחָד מוֹרֶה קַדְמוּת וְיִחוּד, וְהָאֶחָד מוֹרֶה עַל הָאֲצִילוּת, וְעַל כֵּן הָאָל״ף בָּרֹאשׁ וְהַיּוּ״ד בַּסּוֹף וּמִדַּת הַדִּין בָּאֶמְצַע.

וְדַע כִּי יֵשׁ שֵׁמוֹת אַרְבָּעָה כָּל אֶחָד בֶּן אַרְבָּעָה, וְהַשְּׁלֹשָׁה נִזְכָּרִים בַּתּוֹרָה, הַמְּקוֹר הָעֶלְיוֹן, וְהַקָּו הָאֶמְצָעִי, וְהַכְּנוּי. וּשְׁלָשְׁתָּם רְמוּזִים בַּפָּסוּק (שמות ל״ה:י״ז): ״אֵת קַלְעֵי הֶחָצֵר אֶת עַמֻּדָיו וְאֶת אֲדָנֶיהָ״ בְּסֵדֶר וַיִּקְהֵל, וְכֵן בַּפָּסוּק (איוב ל״ח:ו׳): ״עַל מָה אֲדָנֶיהָ הָטְבָּעוּ אוֹ מִי יָרָה אֶבֶן פִּנָּתָהּ״, כִּי הַמִּשְׁכָּן דִּוְגְמָא לִבְרִיאַת עוֹלָם, וְהָרְבִיעִי בְּעִנְיַן רִבְקָה נִרְמָז, וְהֵבֵן זֶה.

פסוק ה

וְאָקְחָה פַּת לָחֶם. הַצַּדִּיקִים אוֹמְרִים מְעַט וְעוֹשִׂים הַרְבֵּה, שְׁאַחַר כָּךְ הֵבִיא לָהֶם בֶּן בָּקָר רַךְ וְטוֹב.

וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם. מִכָּאן יֵשׁ לִלְמוֹד סָמֶךְ וְסַעַד שֶׁהַכִּיר בָּהֶם מַלְאָכוּת אַף עַל פִּי שֶׁבָּאוּ אֵלָיו בְּדְמוּת אֲנָשִׁים, וְעַל כֵּן אָמַר ״לִבְּכֶם״ וְלֹא אָמַר ״לְבַבְכֶם״, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּבָשָׂר וָדָם (תהילים ק״ד:ט״ו): ״וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד״, לְפִי שֶׁבָּשָׂר וָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי לְבָבוֹת, יֵצֶר טוֹב וְיֵצֶר הָרָע, אֲבָל הַמַּלְאָכִים אֵין לָהֶם אֶלָּא לֵב אֶחָד לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, הִנֵּה חֶסְרוֹן אוֹת הַבֵּי״ת לְמָדְנוּ כַּמָּה עִנְיָנִים. וְכֵן (שמות ל״א:י״ז) ״כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה׳ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ״, שֶׁעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר ״בְּשִׁשָּׁה״, וְחֶסְרוֹן אוֹת הַבֵּי״ת מְלַמְּדֵנוּ כַּמָּה יְמוֹת הָעוֹלָם, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָשָׂה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ ״שֵׁשֶׁת יָמִים״, כְּלוֹמַר שֵׁשֶׁת אֲלָפִים, כִּי יוֹמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶלֶף שָׁנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים צ׳:ד׳): ״כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם״ וְגוֹ׳. וּמִזֶּה תּוּכַל לְהָבִין שֶׁאֵין אוֹת אַחַת בַּתּוֹרָה לְבַטָּלָה, אֲבָל הַכֹּל בְּחָכְמָה וּבְהַשְׂגָּחָה גְּמוּרָה. וְכֵן הֵעִיד לָנוּ מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּסוֹף הַתּוֹרָה (דברים ל״ב:מ״ו-מ״ז): ״כִּי לֹא דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם״, וְדָרְשׁוּ רז״ל: וְאִם רֵק הוּא – מִכֶּם הוּא. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בְּבָשָׂר וָדָם (תהילים מ״ח:י״ד): ״שִׁיתוּ לִבְּכֶם לְחֵילָהּ״ וְלֹא אָמַר ״לְבַבְכֶם״, הֲלֹא הוּא מְדַבֵּר לֶעָתִיד שֶׁאֵין שָׁם יֵצֶר הָרָע, וּלְכָךְ דָּרְשׁוּ רז״ל: ״לְחוּלָהּ״ כְּתִיב, וְהוּא הַמָּחוֹל הַיְדוּעַ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא.

כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם. עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר ״פַּת לֶחֶם״ דָּבָר מוּעָט, לְפִי שֶׁפִּתְאוֹם עֲבַרְתֶּם עַל עַבְדְּכֶם, שֶׁאִילּוּ הָיִיתִי יוֹדֵעַ הָיִיתִי מֵכִין סְעוּדָה גְּדוֹלָה.

וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ. דֶּרֶךְ מוּסָר, שֶׁ״פַּת לֶחֶם״ דַּי וְאַל תַּטְרִיחַ עַצְמְךָ בִּדְבָרִים אֲחֵרִים. וְיִתְּכֵן לְפָרֵשׁ ״כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ״, שֶׁתִּתְקַח אַתָּה ״פַּת לֶחֶם״ אֲבָל לֹא נֹאכַל מִמֶּנּוּ, רָמַז לוֹ לֶעָתִיד בְּמַה שֶׁאֵרַע בַּסּוֹף בְּעֶגְלוֹת שֶׁלְּשָׁה עָשָׂרָה שֶׁפָּרְסָה נְדָה כִּי עַל כֵּן לֹא הֻבִיאָם לִפְנֵיהֶם עִם בֶּן הַבָּקָר.

פסוק ו

שְׁלֹשׁ סְאִים. הֵם אֵיפָה, שֶׁכֵּן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: אֵיפָה שְׁלֹשׁ סְאִים. וּמֵאַחַר שֶׁדֶּרֶךְ הַכָּתוּב לְקַצֵּר הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר ״מֵהֲרִי אֵיפָה״, וּמַה שֶּׁאָמַר ״שְׁלֹשׁ סְאִים״ יִתְּכֵן לוֹמַר כִּי נִתְכַּוֵּן לִכְבוֹד שְׁלִשְׁתָּן, וְעָשָׂה חֲלָקִים שָׁוִים שֶׁלֹּא לְהַטִּיל קִנְאָה בַּסְּעוּדָה, וְהֵבִיא סְאָה לִפְנֵי כָּל

אֶחָד וְאֶחָד לְהוֹרוֹת כִּי כְּבוֹד שִׁלְשְׁתָּן שָׁוֶה עָלָיו. וְעוֹד לְכַוָּנָה אַחֶרֶת כְּדֵי לְהַרְבּוֹת בִּכְנוּפְיָא, וּלְהַרְאוֹת שֶׁהֵם טְרוּדִים וּמִשְׁתַּדְּלִים בִּכְבוֹדָם וְשֶׁיֵּדְעוּ זֶה אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם, וְעַל כֵּן הִשְׁתַּדֵּל וְטָרַח בִּכְבוֹדָן לָצֵאת וְלָבֹא כְּמִי שֶׁמִּשְׁתַּדֵּל בִּכְבוֹד שַׁבָּת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: רַב נַחְמָן מְכַתֵּף וְעָיֵיל מְכַתֵּף וְנָפִיק, אָמַר: אִילּוּ מְקַלְּעֵי לִי רַבִּי אָמֵי וְרַבִּי אַסִּי, לֹא מְכַתְּפִינָא מִקַּמַּייהוּ? וְכַוָּנָתוֹ לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיְתָה מַעֲלַת הַשַּׁבָּת גְּרוּעָה לוֹ מִמַּעֲלַת שְׁנֵי הַחֲכָמִים הָהֵם הַמְיֻחָדִים בְּדוֹרוֹ, וְכֵיוָן שֶׁאִלּוּ הָיוּ נִכְנָסִין לְהִתְאַכְסֵן אֶצְלוֹ הָיָה טוֹרֵחַ וּמִשְׁתַּדֵּל בִּכְבוֹדָם, אַף כִּי יֵשׁ לוֹ לִטְרוֹחַ וּלְהִשְׁתַּדֵּל בִּכְבוֹד הַשַּׁבָּת בִּכְנִיסָתוֹ. וְעוֹד לִמְּדָנוּ הַכָּתוּב בְּמַה שֶׁאָמַר ״שְׁלֹשׁ סְאִים״ שֶׁהָיְתָה עֵינוֹ יָפָה, וְאִלּוּ אָמַר ״אֵיפָה״ הָיָה בְּמַשְׁמַע ״אֵיפָה מְצֻמְצֶמֶת״, וְעַל כֵּן הֶאֱרִיךְ וְכָתַב ״שְׁלֹשׁ סְאִים״, לְבָאֵר כִּי הָיְתָה אֵיפָה גְּדוֹלָה, וְהָיָה מֵבִיא הַסֹּל בְּעַיִן יָפָה וּבְנְדִיבוּת גְּדוֹלָה.

פסוק ז

וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם. הָיָה אֶפְשָׁר לוֹ לִשְׁלֹחַ אֶל הַבָּקָר אֶחָד מֵאֲנָשָׁיו, שֶׁהֲרֵי בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שְׁמוֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ חָנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ, וְלֹא רָצָה אֲבָל הָלַךְ הוּא בְּעַצְמוֹ וּבְכְבוֹדוֹ בְּמִרוּצָה לִכְבוֹד הָאֲנָשִׁים אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה זָקֵן וְחָלוּשׁ בְּמִצְוֹת הַמִּילָה, וְהִנֵּה זֶה עֵדוּת זְרִיזוּתוֹ וּמַעֲלָתוֹ וְנִדְבַת לִבּוֹ.

פסוק ח

וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן הַבָּקָר. וְאִלּוּ הַלֶּחֶם לֹא הֵבִיא, וְדָרְשׁוּ רז״ל בָּזֶה: שָׂרָה אִמֵּנוּ פֵּרְסָה נְדָה, וְאַבְרָהָם אָבִינוּ אוֹכֵל חֻלִּין בְּטָהֳרָה הָיָה וּלְפִיכָךְ לֹא הֵבִיא הַלֶּחֶם.

וַיֵּשׁ לִשְׁאוֹל בָּזֶה, כִּי אִם הָיָה אַבְרָהָם אוֹכֵל חֻלִּין בְּטָהֳרָה לֹא הָיָה זֶה חוֹבָה עַל שְׁאָר בְּנֵי אָדָם. וְאוּלַי כַּוָּנַת הַחֲכָמִים שֶׁלֹּא רָצָה לְהַאֲכִילָם מִמָּה שֶׁלֹּא הֻרְגַּל הוּא לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ. וְהַנָּכוֹן לְפָרֵשׁ כִּי הָיָה זֶה מִפְּנֵי אִסּוּר חָמֵץ, וּלְפִי שֶׁהָיָה אַבְרָהָם אוֹכֵל חֻלִּין בְּטָהֳרָה סִלְקָה אֶת יְדִיעָה מִן הָעִסָּה, וְאַבְרָהָם חֻשַּׁשׁ לְאִסּוּר חָמֵץ, שֶׁהֲרֵי זְמַן הַפֶּסַח הָיָה, וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן עֻגּוֹת: ״לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת״, וּבְעֵגֶל לוֹט הִזְכִּיר מַצּוֹת, כְּדֵי לְהַשְׁלִים בֵּין שְׁנֵיהֶם ״עֻגוֹת מַצּוֹת״. וְהִנֵּה כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ רְמָזִים, וּמַה שֶּׁחִסֵּר כָּאן גִּלָּה כָּאן, וְכֵן תִּמְצָא כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ עִנְיָנִים הַרְבֵּה בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים מִן הַתּוֹרָה.

וַיֹּאכֵלוּ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, הָרָאוּים לַאֲכִילָה, זֶה יִשְׁמָעֵאל וּשְׁאָר בְּנֵי בֵּיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם. וְכָמוֹהוּ (ישעיה ח׳): ״וְהָיָה כִּנּוֹר וָנֵבֶל תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם״, אֵין הַתֹּף וְהֶחָלִיל רְאוּיִם לִשְׁתִיָּה עִם הַיַּיִן, אֶלָּא הַתֹּף וְהֶחָלִיל רְאוּיִם לְנַגֵּן וְהַיַּיִן לִשְׁתּוֹת. וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ ״וַיֹּאכְלוּ״, נִרְאֶה כְּמִי שֶׁאָכְלוּ, שֶׁהָיָה הַבָּשָׂר רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן מְסֻתָּלֵק, וְהוּא כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שופטים ז׳:י״א): ״וַיִּשְׁלַח מַלְאַךְ ה׳ אֶת קְצֵה הַמִּשְׁעֶנֶת אֲשֶׁר בְּיָדוֹ וַיִּגַּע בַּבָּשָׂר וּבַמַּצּוֹת וַתַּעַל הָאֵשׁ

מִן הַצּוּר וַתֹּאכַל", הַדָּבָר הַמִּסְתַּלֵּק וְהַכָּלֶה קָרוּי אֲכִילָה, מִלְּשׁוֹן (דברים ל"ב:מ"ב) "וְחָרְבִי תֹּאכַל בָּשָׂר", (שם ל') "וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים".

וְדַע כִּי כְּלַל הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת יֵשׁ שֶׁסּוֹבְרִים אוֹתָהּ בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, וְחוֹשְׁבִים לְהַכְרִיחַ הָעִנְיָן בְּטַעֲנָה שֶׁאֵין אָדָם מַשִּׂיג לִרְאוֹת הַמַּלְאָכִים בְּעֵין הַבָּשָׂר כִּי אִם בְּמַרְאָה. וּלְפִי הַשָּׂגַת הַמַּשִּׂיג הַסְּבָרָא הַזֹּאת, לֹא לָשָׁה עָרָה עֲגוֹת גַּם אַבְרָהָם לֹא עָשָׂה בֶּן הַבָּקָר אֲבָל הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה. גַּם נִצְטָרֵךְ לוֹמַר בְּלוֹט שֶׁעָלָה בְּמַדְרֵגַת מַעֲלַת הַנְּבוּאָה. גַּם אַנְשֵׁי סְדוֹם שֶׁהַכָּתוּב מֵעִיד שֶׁהָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים. וְאֵיךְ יִתְּכֵן שֶׁיַּעֲלֶה לוֹט לְמַעֲלַת הַנְּבוּאָה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָנַע הַדִּבּוּר מֵאַבְרָהָם כָּל זְמַן שֶׁהָיָה לוֹט עִמּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית י"ג:י"ד): "וַה' אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ". אֲבָל עִקַּר הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת בְּכְלָלָהּ הִיא כְּפִשׁוּטָן שֶׁל כְּתוּבִים, וְעִנְיַן שָׂרָה וְאַבְרָהָם וְלוֹט וְאַנְשֵׁי סְדוֹם הַכֹּל כִּפְשׁוּטוֹ מַמָּשׁ, לֹא מַרְאֵה נְבוּאָה. וְאִם לִבְּךָ חוֹלֵךְ, אֵיךְ יֶשְׁגּוּ הַמַּלְאָכִים לְעֵינֵי הַבָּשָׂר כִּי אִם בְּמַרְאָה, זֶה אֱמֶת וְיַצִּיב, כִּי הַהֶרְגֵּשִׁים אִי אֶפְשָׁר שֶׁיַּשִּׂיגוּ הַמַּשְׂכָּלִים בְּחוּשֵׁיהֶם, וְהַפָּרָשָׁה הַזֹּאת אִי אֶפְשָׁר לְלַמְּדָהּ לְשׁוּם מַשְׂכִּיל אִם לֹא עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, וְהוּא שֶׁהַמַּלְאָכִים הָאֵלֶּה נִקְרָאִים בְּשֵׁם "אֲנָשִׁים", הַכָּתוּב בָּהֶם עַל כָּבוֹד נִבְרָא בַּמַּלְאָכִים, וּמַשְׂכִּילֵי הָאֱמֶת יִקְרָאוּהוּ "מַלְבּוּשׁ", כִּי הוּא מַלְבּוּשׁ לְשָׁלֹשׁ מַעֲלוֹת עֶלְיוֹנוֹת הַנִּקְרָאוֹת "אָדָם", שֶׁהֵן מִתְלַבְּשׁוֹת בְּמִדָּה זוֹ הַנִּקְרֵאת "מַלְבּוּשׁ". וּמִשֶּׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִפְלָה מִדָּה זוֹ שֶׁהִיא הַ"מַּלְבּוּשׁ".

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי הַנֶּפֶשׁ הִיא הַנִּקְרֵאת אָדָם, לֹא הַגּוּף, כִּי הַגּוּף אֵינוֹ אֶלָּא מַלְבּוּשׁ הַנֶּפֶשׁ, וְכֵן הַכָּתוּב מֵעִיד (איוב י':י"א): "עוֹר וּבָשָׂר תַּלְבִּישֵׁנִי", בֵּאֵר כִּי הַגּוּף הוּא הַמַּלְבּוּשׁ וְהַנֶּפֶשׁ שֶׁהִיא הָאָדָם מִתְלַבֶּשֶׁת בּוֹ. וּמַה שֶּׁנִּקְרְאוּ "אֲנָשִׁים" בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת, וְהוּא הַדִּין בִּשְׁאָר הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבְּכָל הַכְּתוּבִים שֶׁהַמַּלְאָכִים נִקְרָאִים בְּשֵׁם אֲנָשִׁים, הַכַּוָּנָה בָּהֶם בַּמַּלְבּוּשׁ הַזֶּה. וּמַה שֶּׁהַכְּתוּבִים יְכַנּוּם בְּשֵׁם "אֲנָשִׁים" מִפְּנֵי שֶׁהוּא מָשָׁל לְעֵינֵי הַגּוּף לְאוֹתָם שֶׁהֵם זַכֵּי הַנְּפָשׁוֹת. וְזֶהוּ עִנְיַן הַפָּרָשָׁה שֶׁיִּקָּרֵאם פַּעַם אֲנָשִׁים וּפַעַם מַלְאָכִים, מַלְאָכִים לְפִי שֶׁהָיוּ מַלְאָכִים מַמָּשׁ, אֲנָשִׁים לְפִי שֶׁהֵם הַמַּלְאָכִים הַנִּקְרָאִים מַלְבּוּשׁ, עֲשֵׂה אָזְנְךָ כַּאֲפַרְכֶּסֶת וְהִתְעוֹרֵר לְהָבִין הָעִנְיָן הַזֶּה.

וְעוֹד דַּע כִּי יֵשׁ סוֹד בְּעִנְיַן הַפָּרָשָׁה דֶּרֶךְ אַחֶרֶת, וְהוּא שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים מַמָּשׁ וּמַלְאָכִים מַמָּשׁ, וְהִתְבּוֹנֵן הֵיטֵב כִּי קְרָא הַכָּתוּב הַמַּלְאָכִים בְּשֵׁם אֲנָשִׁים בְּעִנְיַן אַבְרָהָם, וּבְעִנְיַן לוֹט קְרָאָם מַלְאָכִים, וְדָרְשׁוּ רז"ל: הָכָא אִתְּמַר אֲנָשִׁים וְהָכָא אִתְּמַר מַלְאָכִים, הָכָא אִתְּמַר אֲנָשִׁים כְּשֶׁהָיְתָה שְׁכִינָה עַל גַּבֵּיהֶן, וּלְהַלָּן אִתְּמַר מַלְאָכִים כְּשֶׁנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה לָבֶשׁוּ מַלְאָכוּת. הוּא שֶׁכָּתוּב לְהַלָּן: "וַיֵּלֶךְ ה'", וּכְתִיב: "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה".

וַיֵּשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן, כִּי אִלּוּ קָרָאם בְּעִנְיַן לוֹט מַלְאָכִים בִּלְבַד הָיָה טַעַם הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה מַסְפִּיק, אֲבָל תִּמְצָא שֶׁקָּרָאם הַכָּתוּב בְּעִנְיַן לוֹט פַּעַם מַלְאָכִים וּפַעַם אֲנָשִׁים, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה", וּכְתִיב: "וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת לוֹט" וְגוֹ', וּכְתִיב: "וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים", וְאַחֲרָיו מִיָּד: "וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים". מִכָּל זֶה יֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי זֶה מוֹפֵת חָזָק שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים מַמָּשׁ וּמַלְאָכִים מַמָּשׁ וְעָשׂוּ כָּל מַה שֶּׁעָשׂוּ מִדַּעַת הַמַּלְאָכִים.

וּמֵעַתָּה יָבֹאוּ הַכְּתוּבִים אֲמִתִּיִּים כִּפְשׁוּטָן בְּשֵׁם אֲנָשִׁים וּבְשֵׁם מַלְאָכִים, וְהַגְּלוּי וְהַסָּתוּם בָּהֶם אֱמֶת. וְזֶהוּ עִנְיַן הַדִּבּוּר בַּנָּחָשׁ וּבָאתוֹן, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְהַדּוֹמֶה בָּזֶה מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ ז"ל בְּבָבָא מְצִיעָא פֶּרֶק הַשּׁוֹכֵר אֶת הַפּוֹעֲלִים (ב"מ פה): אֱלִיָּהוּ הָיָה שְׁכִיחַ בְּמִתִיבְתָּא דְּרַבִּי, יוֹמָא חַד רֵישׁ יַרְחָא הֲוָה, נְגַהּ לֵיהּ יוֹמָא וְלָא אֲתָא, אֲמַר לֵיהּ: מַאי טַעְמָא נָגַהּ לֵיהּ לְמָר? אֲמַר לֵיהּ: אַדְמוֹנֵקִימְנָא לְאַבְרָהָם וּמְשֵׁינָא יְדֵיהּ וּמְצַלֵּי וּמַגְנֵינָא לֵיהּ וְכֵן לְיִצְחָק וְכֵן לְיַעֲקֹב. וְלוֹקְמִינְהוּ בַּהֲדֵי הֲדָדֵי? סָבַר תַּקְפִינְהוּ בְּרַחֲמֵי וּמַיְיתוּ לֵיהּ לְמְשִׁיחָא בְּלָא זִמְנֵיהּ. אֲמַר לֵיהּ: וְיֵשׁ דּוּגְמָתָן בָּעוֹלָם הַזֶּה? אֲמַר לֵיהּ: אִכָּא רַבִּי חִיָּיא וּבָנָיו. גָּזַר רַבִּי תַּעֲנִיתָא, אַחֲתִינְהוּ לְרַבִּי חִיָּיא וּבָנָיו, אֲמַר "מַשִּׁיב הָרוּחַ" אֲתָא זִיקָא, אֲמַר "מוֹרִיד הַגֶּשֶׁם" אֲתָא מִטְרָא, כִּי מְטָא לְמֵימַר "מְחַיֵּה הַמֵּתִים" רְגַשׁ עָלְמָא, אֲמְרֵי בְּרַקִּיעָא: מַאן גַּלֵּי רָזַיָּא בְּעָלְמָא? אֱלִיָּהוּ, אַתְיוּהוּ לְאֵלִיָּהוּ וּמַחְיוּהוּ שִׁתִּין פּוּלְסֵי דְּנוּרָא, אֲזַל אִדְּמִי כְּדוּבְּא דְּנוּרָא עָאל בֵּינַיְיהוּ וְטַרְדִינְהוּ, וְלָא אְמְרֵי "מְחַיֵּה מֵתִים". וְהָבֵן זֶה.

פסוק ט

וַיֹּאמְרוּ אֲלָיו אַיֵּה. דָּרְשׁוּ ז"ל: נָקוּד עַל אי"ו לְלַמֶּדְךָ שֶׁאַף לְשָׂרָה שָׁאֲלוּ עַל אַבְרָהָם "אַיּוֹ", וְהָיָה רָאוּי לִינָּקֵד הַלָּמֶ"ד וְלִדְרֹשׁ הַכָּתֻב שֶׁהוּא הָעִקָּר, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ זָקֵף קָטָן בְּאוֹת הַלָּמֶ"ד, וְהָיָה מִתְעָרֵב עִם הַנִּקּוּדָה, וּלְכָךְ נָקוּד אי"ו וְלֹא אוֹת הַלָּמֶ"ד.

וְנִרְאֶה לִי עוֹד בָּזֶה, כִּי מִלְּבַד שֶׁנִּתְּנָה מִלָּה זוֹ לְהִדָּרֵשׁ, עוֹד יֵשׁ בָּהּ פְּנִימִי צָרִיךְ וּמֻכְרָח, כִּי הַמַּלְאָכִים הָאֵלֶּה רָמְזוּ לְאַבְרָהָם עִנְיַן הַשֶּׁפַע הַמִּשְׁתַּלְשֵׁל מִלְמַעְלָה אֶל הַמִּדּוֹת, וּמִן הַמִּדּוֹת אֶל הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, וּמִן הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים אֶל הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל. כִּי אַחַר שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ אַבְרָהָם וְנִתְחַתֵּם בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ רָצוּ הַמַּלְאָכִים לְהַגִּיד לוֹ תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה בְּעִנְיַן הַשֶּׁפַע, כִּי הֵם גַּם שְׁאָר הַנִּפְרָדִים כֻּלָּם מוֹשְׂכִים כֹּחַ מִן הָעַשְׂיִרִית, וְהָעַשְׂיִרִית דֶּרֶךְ הַקָּו, וְהַקָּו מִן הָאֶלֶ"ף, וּלְכָךְ נָקוּד עַל אי"ו לְרָמֵז כִּי מָסְרוּ לוֹ יְדִיעָה בְּעִנְיַן הַשֶּׁפַע אֵיךְ הוּא מִשְׁתַּלְשֵׁל מִן הָאֶלֶ"ף לְיו"ד דֶּרֶךְ הַקָּו, וּמִן הַיּוּ"ד לַשְּׂכָלִים, וּמֵהַשְּׂכָלִים לַנְּבִיא, לְהוֹדִיעַ הֶעָתִיד מַה פָּעַל אֶל בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל, וְעַל כֵּן מוֹדִיעִים הַדָּבָר וּמְבַשְּׂרִים אוֹתוֹ עָלָיו.

פסוק י

וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ. זֶה הַמַּלְאָךְ שֶׁבָּא לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה, וְאָמַר כֵּן וְנִתְקַיֵּם דִּבּוּרוֹ בִּבְשׂוֹרַת הַבֵּן לַשָּׁנָה הַבָּאָה, אֲבָל לֹא מָצִינוּ שֶׁחָזַר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ שְׁתֵּי פְּעָמִים "שׁוֹב

אָשׁוּב", "לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ". וְאוּלַי לֹא הָיְתָה כַּוָּנַת הַמַּלְאָךְ שֶׁיָּשׁוּב אֵלָיו הוּא בְּעַצְמוֹ אֶלָּא שֶׁיִּתְקַיֵּם וְיָבֹא דְּבָרוֹ "כָּעֵת חַיָּה", וְכִנְּה הַכָּתוּב קִיּוּם דְּבָרוֹ שֶׁל מַלְאָךְ לְשׁוּבוֹ, כִּי מַה יַּעֲשֶׂה לוֹ שׁוּבוֹ אִם לֹא יִתְבַּשֵּׂר בְּבֵן. אוֹ נֹאמַר שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן (ישעיהו ל׳:ט״ו) "בְּשׁוּבָה וָנַחַת", שֶׁעִנְיָנוֹ הֶנָּחַת הָרוּחַ, כְּלוֹמַר אָנִיחַ אֶת דַּעְתְּךָ וַאֲרַחֵם עָלֶיךָ בְּבֵן לַשָּׁנָה הַבָּאָה, כִּי מַלְאָךְ מְמֻנֶּה עַל הָרַחֲמִים הָיָה.

כָּעֵת חַיָּה . כְּעֵת הַמְבֹרָר שֶׁל יוֹלְדָה שֶׁהוּא שְׁנַיִם עָשָׂר חֳדָשִׁים, שֶׁאֵין זְמַן תִּשְׁעָה חֳדָשִׁים מְבֹרָרִים, לִפְעָמִים מַקְדִּים אוֹ מְאַחֵר, אֲבָל הַזְּמַן שֶׁאֵינוֹ שׁוֹהֶה וּמִתְאַחֵר יוֹתֵר הוּא שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ וְהוּא הַמְבֹרָר, וְכִדְאָמַר בְּעוּבְדָא דְּרַבָּה תּוֹסְפָאָה (יבמות פ׳:ב׳). וְלָכֵן נָתַן לוֹ הַמַּלְאָךְ עַכְשָׁו בְּפֶסַח זְמַן מְבֹרָר שֶׁיִּהְיֶה לוֹ בֵּן לַפֶּסַח הַבָּא.

וְהִנֵּה אֲחָרָיו. יַגִּיד הַכָּתוּב כִּי שָׂרָה שֶׁהָיְתָה יוֹשֶׁבֶת פְּנִימָה בָּאֹהֶל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "הִנֵּה בָאֹהֶל", עָמְדָה מִמְּקוֹמָהּ לִשְׁמֹעַ הַדְּבָרִים אֶל פֶּתַח הָאֹהֶל, וְהַמַּלְאָךְ הַמְבַשֵּׂר הָיָה אֲחוֹרֵי פֶּתַח הָאֹהֶל.

פסוק יג

וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָהָם. הִשְׁלִיחַ נִקְרָא בְּשֵׁם הַשּׁוֹלֵחַ, וְעַל כֵּן קָרָא הַכָּתוּב אֶת הַמַּלְאָךְ בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, וְהוּא שֶׁאָמַר "הֲיִפָּלֵא מֵה׳", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "מִמֶּנִּי", אֶלָּא שֶׁהוּא דְּבַר הַמַּלְאָךְ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "לַמּוֹעֵד אָשׁוּב", כִּי הַתּוֹפֵשׂ אֶת שָׂרָה "לָמָּה זֶּה צָחֲקָה" הוּא עַצְמוֹ אָמַר "לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ".

הֲיִפָּלֵא מֵה׳ דָּבָר. יֹאמַר הַמַּלְאָךְ מִיכָאֵל: הֲיִתְכַּסֶּה וְיִפָּסֵק אֲצִילוּת הַהֵי״א שֶׁהוֹסִיף בְּשִׁמְךָ הַמִּתְקַבֶּלֶת מֵאֵת ה׳ שֶׁלֹּא יִתֵּן לְךָ הַהוֹלָדָה, וַהֲלֹא כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה כְּנֶגֶד מִדַּת הַחֶסֶד כֵּן יִתֵּן לְךָ בֵּן כְּנֶגֶד מִדַּת הַדִּין, שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לוֹ לְהַשְׁלִים הַמֶּרְכָּבָה מַעְלָה וּמַטָּה, "לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן".

פסוק טו

וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי. שָׂרָה אִמֵּנוּ שֶׁהָיְתָה צַדֶּקֶת הֵיאַךְ אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הֶאֱמִינָה דִּבְרֵי הַמַּלְאָךְ, וַהֲלֹא נְבִיאָה הָיְתָה, וְדָרְשׁוּ ז״ל: אַבְרָהָם הָיָה טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ״א:י״ב): "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ", וּבְוַדַּאי אֵין לְךָ נָבִיא שֶׁלֹּא יֵדַע כִּי הַמַּלְאָכִים שְׁלוּחָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכָל דִּבְרֵיהֶם מִפִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְעוֹד לֹא דַּי שֶׁלֹּא הֶאֱמִינָה אֶלָּא הָיְתָה מְכַחֶשֶׁת אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ "לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה". וְהִתְשׁוּבָה בָּזֶה, כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ יָדַע שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים וְהִכִּיר בְּחָכְמָתוֹ בָּהֶם שֶׁהָיוּ מַלְאָכִים, וּכְמוֹ שֶׁרָמַזְתִּי, אֲבָל הַהַכָּרָה וְהַיְדִיעָה הַזֹּאת לֹא הָיְתָה בְּשָׂרָה, וְהָיְתָה סְבוּרָה שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים כִּשְׁאָר אֲנָשִׁים וְלֹא הֶאֱמִינָה לְדִבְרֵיהֶם, וְעַל כֵּן צָחֲקָה. וּמַה שֶּׁהָיְתָה מְכַחֶשֶׁת שֶׁלֹּא צָחֲקָה, עָשְׂתָה כֵּן מִפְּנֵי פַּחַד אַבְרָהָם, וְחָשְׁבָה כִּי אַבְרָהָם הָיָה אוֹמֵר כֵּן בְּהַכָּרַת פָּנֶיהָ, וְכַאֲשֶׁר

נִתְחַזֵּק בִּדְבָרוֹ בְּאָמְרוֹ "לֹא כִּי צָחַקְתְּ" אָז הוּבְרַר לָהּ כִּי מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יָדַע זֶה בִּנְבוּאָה וְשָׂתְקָה. כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק טז

וְאַבְרָהָם הוֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם. וּסְמִיךְ לֵיהּ "וַה' אָמָר", וּבֵאוּרוֹ אָמַר לְאַבְרָהָם, כִּי בִּזְכוּת הַלָּוְיָה בָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר. וְשִׁעוּר מִצְוֹת לְוָיָה דָּרְשׁוּ רז"ל: חָבֵר לְחָבֵר עַד עִבּוּרָהּ שֶׁל עִיר, הָרַב לְתַלְמִיד עַד תְּחוּם שַׁבָּת, תַּלְמִיד לָרַב עַד שְׁלֹשׁ פַּרְסָאוֹת, בַּעַל הַבַּיִת לְאוֹרֵחַ מִיל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים צ"א:י"א): "כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ".

פסוק יז

הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם. הֶאֱרִיךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּשְׂבָחָיו שֶׁל אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם לֹא גָּבַהּ לִבּוֹ עַל זֹאת, אֲבָל הִשְׁפִּיל עַצְמוֹ וְאָמַר: "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר". וּמִכָּאן רָאוּי לִלְמֹד שֶׁכָּל מִי שֶׁמִּשַּׁבְּחִין אוֹתוֹ, אֵין רָאוּי שֶׁיִּתְגָּאֶה עַל כָּךְ אֶלָּא שֶׁיַּשְׁפִּיל אֶת עַצְמוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהָיָה.

פסוק יט

כִּי יְדַעְתִּיו. לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמַעֲלָה, מִלְּשׁוֹן (תהלים קמ"ד:ג'): "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ", אוֹ יִהְיֶה לְשׁוֹן הַשְׁגָּחָה, כִּי יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֶת הָאָדָם הִיא הַשְׁגָּחָתוֹ בּוֹ, וּכְשֶׁאָמַר: "כִּי יְדַעְתִּיו" בָּא לְמַעֵט שְׁאָר בְּנֵי אָדָם שֶׁאֵינָם צַדִּיקִים, שֶׁאֵין הַהַשְׁגָּחָה בָּהֶם כְּמוֹ בַּצַּדִּיקִים.

וְצָרִיךְ שֶׁתִּשְׁכִּיל כִּי הַהַשְׁגָּחָה בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל בְּמִין הָאָדָם הִיא כְּלָלִית וּפְרָטִית, וּפָסוּק מָלֵא הוּא שֶׁמָּצִינוּ: "גִּדֵּל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיָּה אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְקֻחוֹת עַל כָּל דַּרְכֵי בְּנֵי הָאָדָם לָתֵת לְאִישׁ כִּדְרָכָיו" וְגוֹ', וּבִשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים הִיא כְּלָלִית לֹא פְּרָטִית רַק בְּכְלָל כְּדֵי לְקַיֵּם הַמִּין. וְהַהַשְׁגָּחָה הַפְּרָטִית שֶׁבְּמִין הָאָדָם נֶחְלָקָה לִשְׁנֵי חֲלָקִים: הַשְׁגָּחָה בּוֹ לְיַדֵּעַ כָּל פְּרָטֵי מַעֲשָׂיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו, וְהַשְׁגָּחָה בּוֹ לְהָגֵן עָלָיו וּלְהַצִּילוֹ מִן הַמִּקְרִים. הַהַשְׁגָּחָה בּוֹ לְיַדֵּעַ כָּל פְּרָטֵי מַעֲשָׂיו הִיא בְּכָל אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל אוֹ מִן הָאֻמּוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהלים ל"ג:ט"ו): "הַיֹּצֵר יַחַד לִבָּם הַמֵּבִין אֶל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם". הַהַשְׁגָּחָה בּוֹ לְהַצִּילוֹ מִן הַמִּקְרִים אֵין זֶה בְּכָל אָדָם, וַאֲפִלּוּ בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים שֶׁבָּהֶם, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּיל אֶת הַצַּדִּיקִים מִן הַמִּקְרִים שֶׁשְּׁאָר בְּנֵי אָדָם נִמְסָרִים בְּיָדָם, וְלֹא יַעֲזֹב אֶת חֲסִידָיו וְלֹא יִגְרַע מֵהֶם עֵינוֹ, אֶלָּא הַשְׁגָּחָתוֹ בַּצַּדִּיק תָּמִיד לֹא תִּפָּרֵד מִמֶּנּוּ כְּלָל. וְזֶה לְשׁוֹן "כִּי יְדַעְתִּיו", שֶׁהַהַשְׁגָּחָה בּוֹ וּבִשְׁאָר הַצַּדִּיקִים לְהַצִּילָם מִמִּקְרֵי בְּנֵי הָאָדָם. וְזֶה דַּעַת הָרַמְבַּ"ן ז"ל בְּפֵרוּשָׁיו בְּפָסוּק זֶה כְּשֶׁתִּסְתַּכֵּל בּוֹ.

וּלְשׁוֹן **"כִּי יְדַעְתִּיו"** דִּבְרֵי ה' הַנּוֹדָע לָאָבוֹת שֶׁהוּא הַמַּשְׁגִּיחַ וְהַמֵּטִיב לְאַבְרָהָם שֶׁיְּצַוֶּה לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו לִשְׁמֹר דֶּרֶךְ ה', הוּא ה' הַנִּרְאָה לָהֶם בְּאֵל שַׁדַּי שֶׁלֹּא נוֹדַע לָהֶם. וְזֶה מְבֹאָר.

לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ. כָּתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל, נַעֲשׂוּ דִּבְרֵי הָאָבוֹת בְּקַבָּלָה בְּלֹא כְּתִיבָה בַּתּוֹרָה כְּמוֹ תּוֹרָה הַכְּתוּבָה, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד כִּי הַמִּשְׁנָה שֶׁהִיא סִדּוּרָה

בְּהַגָּדַת אָבוֹת לְבָנִים הִיא קַבָּלָה שֶׁחַיָּבִים לִשְׁמֹר דִּבְרֵיהֶם כְּחִיּוּב דִּבְרֵי תּוֹרָה הַכְּתוּבִים, שֶׁזֶּה וָזֶה שָׁוִים, שֶׁהֲרֵי עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת נִשְׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה וְנִכְתְּבוּ מִפִּי הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם וּשְׁאָר הַתּוֹרָה נִכְתְּבָה מִפִּי הַנָּבִיא, וּכְשֵׁם שֶׁאֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן בִּשְׁמִיעָה וּבֵין הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן בִּכְתִיבָה, כָּךְ אֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן בִּכְתִיבָה וּבֵין הַמִּצְוֹת שֶׁהֵן בְּקַבָּלָה שֶׁהַכֹּל שָׁוִין, עַד כָּאן.

פסוק כ

וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רַבָּה אֵרְדָה נָּא וְגוֹ'. הַכְּתוּבִים דְּבֵקִים זֶה עִם זֶה, יֹאמַר: זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה וְחַטָּאתָם שֶׁגְּדֹלָה מְאֹד אֵרְדָה וְאֶרְאֶה אִם כֻּלָּם חָטְאוּ, וְאִם לֹא – אֵדְעָה מִי הַחוֹטְאִים. הַחַטָּאת הַזֹּאת הָיְתָה שֶׁהָיוּ בָּהֶם כָּל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים", "רָעִים" בְּמָמוֹנָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ו:ט'): "וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן"; "וְחַטָּאִים" בְּגוּפָם, וּכְדִכְתִיב (בראשית ל"ט:ט'): "וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים"; "לַה"' זוֹ בִּרְכַּת הַשֵּׁם; "מְאֹד" זוֹ שְׁפִיכוּת דָּמִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב כ"א:ט"ז): "וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַךְ מְנַשֶּׁה הַרְבֵּה מְאֹד". אֲבָל נִגְמַר דִּינָם בַּעָוֹן שֶׁהָיוּ מוֹאֲסִים אֶת הַצְּדָקָה וְלֹא הָיוּ מַשְׁגִּיחִים עַל עֲנִיֵּיהֶם וְעַל רַעֵיהֶם שֶׁהָיוּ מֻטָּלִים בְּרָעָב. וְזֶהוּ בֵּאוּר הַכָּתוּב עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט: "וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַה' מְאֹד" שֶׁהָיָה חֶטְאָם מַגִּיעַ לַה', כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּעִנְיַן הָעֲנִיִּים (דברים ט"ו:ט'): "וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא". וְהַנָּבִיא הֵעִיד כֵּן בְּאָמְרוֹ (יחזקאל ט"ז:מ"ט): "הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחוֹתֵךְ גָּאוֹן שִׂבְעַת לֶחֶם וְשַׁלְוַת הַשְׁקֵט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ וְיַד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה", וּכְתִיב (שם): "וַתִּגְבְּהֶינָה וַתַּעֲשֶׂינָה תוֹעֵבָה לְפָנַי וָאָסִיר אֶתְהֶן כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי". וּלְפִי שֶׁהָיוּ תְּדִירִין בַּחֵטְא הַזֶּה לְכָךְ נִגְמַר גְּזַר דִּינָם עָלָיו, שֶׁהֲרֵי אֵין לְךָ אֻמָּה בָּעוֹלָם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ צְדָקָה אֵלּוּ עִם אֵלּוּ, וְאַנְשֵׁי סְדֹם הָיוּ מוֹאֲסִים בָּהּ וְהָיוּ אַכְזָרִים בְּתַכְלִית. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִתְּנָה תּוֹרָה עֲדַיִן, הִנֵּה הַצְּדָקָה מִן הַמִּצְוֹת הַמֻּשְׂכָּלוֹת, וְדָבָר מְתֹעָב הוּא שֶׁיִּרְאֶה אָדָם אֶת מִינוֹ מֻטָּל בְּרָעָב וְהוּא עָשִׁיר וְשָׂבֵעַ מִכָּל טוּב וְאֵינוֹ מְרַחֵם עָלָיו לְהָשִׁיב אֶת נַפְשׁוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה עַל מִי שֶׁהוּא מַאֲמָתוֹ וְדַר עִמּוֹ בְּעִיר אַחַת. וְעַל כֵּן אִבְּדָן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְאַנְשֵׁי סְדֹם שֶׁהָיוּ מוֹנְעִים אוֹתָהּ, וְלָקַח נִקְמַת הָעֲנִיִּים. וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רז"ל: נִקְמָתָם שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם בְּיַד יִשְׂרָאֵל וְנִקְמָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּיַד עֲנִיֵּיהֶם. נִקְמָתָם שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם בְּיַד יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כ"ה:י"ד): "וְנָתַתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדוֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל". וְנִקְמָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּיַד עֲנִיֵּיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ו:ט'): "וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא". בֵּאוּרוֹ, שֶׁאֵין הָעֹשֶׁר נִתָּן לֶעָשִׁיר אֶלָּא לְהַבְחִין בּוֹ אֵיךְ יִתְנַהֵג. אָמַר רַבִּי בּוּן: הֶעָנִי הַזֶּה עוֹמֵד עַל פִּתְחָךְ הַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד עַל יְמִינוֹ, אִם נָתַתָּ לוֹ – זֶה שֶׁעוֹמֵד עַל יְמִינוֹ מְבָרֶכְךָ, וְאִם לָאו – זֶה שֶׁעוֹמֵד עַל יְמִינוֹ נִפְרָע מִמְּךָ,

שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק״ט:ל״א): ״כִּי יַעֲמֹד לִימִין אֶבְיוֹן״. כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר (משלי כ״ב:ב׳): ״עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם ה׳״, וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר (שם כט): ״רָשׁ וְאִישׁ תָּכָכִים נִפְגָּשׁוּ מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם ה׳״, הָא כֵּיצַד, כָּאן כְּשֶׁנְּתַן לוֹ, כָּאן כְּשֶׁלֹּא נָתַן לוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ: ״זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה״, הַהִיא רְבִיתָא דַּהֲוַת מַסְקָא רִפְתָּא לְעַנְיֵי בְּחַצְבָא, אִתְגְּלִי מִלְּתָא, שַׁפְיוּהָ בְּדוּבְשָׁא וְאוֹקְמוּהָ עַל אִנַּר שׁוּרָא, אָתוּ זְבוּבֵי אַכְלוּהָ, הֵינוּ דִּכְתִיב: ״זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה״, עַל עִסְקֵי רִיבָה.

פסוק כא

הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בֵּאוּר הַכָּתוּב כְּתַרְגּוּמוֹ: הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ – חַיָּבִים כָּלָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר ״כָּלָה״, וְאִם לֹא יַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה אַעֲנִישֵׁם, זֶהוּ ״וְאִם לָא תָּיְבִין אֶתְפְּרַע״, וְעָשָׂה מִלַּת ״אֲדָעָה״ מִלְּשׁוֹן (שופטים ח׳:ט״ז) ״וַיּוֹדַע בָּהֶם אֶת אַנְשֵׁי סֻכּוֹת״, (תהילים קל״ח:ו׳) ״וְגָבֹהַּ מִמֶּרְחָק יְיֻדָּע״.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, ״הַכְּצַעֲקָתָהּ״, ״הַכְּצַעֲקָתָם״ אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא ״הַכְּצַעֲקָתָהּ״, וְאֵיזוֹ, זוֹ צַעֲקָתָהּ שֶׁל רִיבָה. בְּרֵאשִׁית רַבָּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, ״הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי״, אַנְשֵׁי סְדוֹם כָּפְרוּ בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד כְּאַנְשֵׁי הָעִיר וְהַמִּגְדָּל, וּלְכָךְ כָּתוּב כָּאן ״וַיֵּרֶד ה׳״, וְכָאן ״אֵרְדָה נָּא״, כִּי הֶרְאָה לָהֶם כֹּחוֹ. וְיֹאמַר הַכָּתוּב, אֵרֵד מִמִּדַּת רַחֲמַי לְמִדַּת הַדִּין, וְאֶרְאֶה בְּרַחֲמִים, כְּסוֹד (שמות ב׳:כ״ה) ״וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״. ״הַכְּצַעֲקָתָהּ״ כְּלוֹמַר הַכְּצַעֲקַת הֵ״א הַבָּאָה אֵלַי בְּמִדַּת הַדִּין עָשׂוּ – אֲכֻלָּם בְּמִדַּת הַדִּין, וְאִם לֹא – אֵדָעָה, כְּלוֹמַר אַמְשִׁיךְ רַחֲמַי אֶל הַדַּעַת, כְּסוֹד ״וַיֵּדַע אֱלֹהִים״, וְזֶהוּ עִנְיַן הַכָּתוּב (שמות ג׳:ט׳) ״הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי״, שֶׁהִיא צוֹעֶקֶת לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ ה׳ מִתּוֹךְ הַלַּחַץ הַגָּדוֹל אֲשֶׁר מִצְרַיִם לוֹחֲצִים אוֹתָם.

פסוק כג

וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הַאַף תִּסְפֶּה. אִם תַּשְׂכִּיל בְּפָרָשָׁה זוֹ תִּמְצָא כִּי מַחְשַׁבְתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הָיְתָה כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ לְהַפְסִיד וּלְהַשְׁמִיד הַכֹּל בְּמִדַּת הַדִּין, וּמִזֶּה אָמַר: ״הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע״, ״הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם״. וּמִלַּת ״תִּסְפֶּה״ אֵינוֹ לְנוֹכֵחַ כִּי אִם לְנֶקֵבָה נִסְתֶּרֶת, כִּלְשׁוֹן (הושע י״ד:ג׳) ״כָּל תִּשָּׂא עָוֹן וְקַח טוֹב״. וְעַל כֵּן הָיוּ כָּל תְּפִלּוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת לְמִדַּת הַדִּין, הוּא שֶׁאָמַר: ״הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל אֲדֹנָי״, וְאָמַר ״אַל נָא יִחַר לַאדֹנָי״, וְאָמַר עוֹד ״אַל נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ הַפַּעַם״. וּלְפִי שֶׁזֹּאת הָיְתָה מַחְשַׁבְתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, הִתְחִיל מִתְוַכֵּחַ עִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: ״חָלִילָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה״, וְהִזְכִּיר ״חָלִילָה לְךָ״ שְׁנֵי פְּעָמִים כְּנֶגֶד שְׁנֵי הַמִּדּוֹת מִדַּת רַחֲמִים וּמִדַּת הַדִּין, וְאָמַר ״חָלִילָה לְךָ״ אֲפִלּוּ בְּמִדַּת הַדִּין ״לְהָמִית צַדִּיק עִם רָשָׁע״, שֶׁאִם כֵּן יִהְיֶה ״כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע״ וְתִבָּטֵל הַבְּחִירָה וְהָעֲבוֹדָה, וְתִרְבֶּה הַכְּפִירָה בָּעוֹלָם, ״חָלִילָה לְךָ״ בְּמִדַּת הָרַחֲמִים

מִקַּל וָחֹמֶר, לְפִי שֶׁאַתָּה שׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ, "הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט", כְּעִנְיָן שֶׁאָנוּ אוֹמְרִים בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה: "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט", וְ"הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט". וְהוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כִּי לֹא מַחְשַׁבְתּוֹ מַחְשֶׁבוֹת אַבְרָהָם אֲבָל יִתְנַהֵג עִמָּהֶם בְּמִדַּת רַחֲמִים, וְהוּא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְדַבֵּר עִמּוֹ בְּכָל הַפָּרָשָׁה בִּלְשׁוֹן רַחֲמִים: "וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה", "וַיֹּאמֶר ה' אִם אֶמְצָא בִסְדֹם".

פסוק כד

אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר. כָּתַב רַשִׁ"י ז"ל חֲמִשָּׁה כְּרַכִּים הָיוּ, עֲשָׂרָה לְכָל כְּרַךְ וּכְרַךְ. "הֲתִסְחֶית בַּחֲמִשָּׁה" – תִּשְׁעָה לְכָל כְּרַךְ וְאַתָּה צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם הִצְטָרֵף עִמָּהֶם. כֵּן "אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים" וְיִמָּלְטוּ אַרְבָּעָה, וְכֵן שִׁלְשִׁים יַצִּילוּ שְׁלֹשָׁה, וְכֵן עֶשְׂרִים שְׁנַיִם, וַעֲשָׂרָה אֶחָד. וְעַל פָּחוֹת מֵעֲשָׂרָה לֹא בִּקֵּשׁ לְפִי שֶׁאֵין הַדִּוּר מִתְקַיֵּם בְּפָחוֹת מֵעֲשָׂרָה צַדִּיקִים, וּלְפִיכָךְ נֶאֱבְדוּ דּוֹר הַמַּבּוּל לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה, שֶׁהֲרֵי בָּאֵי הַתֵּבָה לֹא הָיוּ רַק שְׁמוֹנָה, נֹחַ וְאִשְׁתּוֹ, שְׁלֹשֶׁת בָּנָיו וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי בָנָיו. וְעוֹד שֶׁחָשַׁב אַבְרָהָם שֶׁהָיוּ בִּסְדוֹם עֲשָׂרָה, וְהֵם לוֹט וְאִשְׁתּוֹ, אַרְבַּע בְּנוֹתָיו וְאַרְבָּעָה חֲתָנָיו. וּכְשֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה נֶאֱבְדוּ כְּשֵׁם שֶׁנֶּאֱבְדוּ דּוֹר הַמַּבּוּל כְּשֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה לְהָגֵן עַל הַדּוֹר. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיֵּלֶךְ ה'", תֵּכֶף שֶׁהִזְכִּיר הָעֲשָׂרָה, כִּי לְפִי שֶׁיָּדַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה וְאִי אֶפְשָׁר לוֹ לְאַבְרָהָם לְחַסֵּר מֵהֶן, לְכָךְ נִסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה. וְרִבּוּי הַתְּפִלָּה לְאַבְרָהָם בְּכָל פַּעַם וּפַעַם אַחַר שֶׁהוֹדָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּשָּׁא לְכָל הַמָּקוֹם אִם יִמָּצֵא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה וְאַרְבָּעִים יַצִּילוּ אַרְבָּעָה כְּרַכִּים, דָּבָר יָדוּעַ הָיָה כִּי הַשְּׁלֹשִׁים יַצִּילוּ שְׁלֹשָׁה, וְהָעֶשְׂרִים שְׁנַיִם וְהָעֲשָׂרָה כְּרַךְ אֶחָד, הַכֹּל לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן הַהוּא, וְלָמָּה יִטְרַח אַבְרָהָם בִּדְבָרָיו לְהַרְבּוֹת בִּתְפִלָּה עַל חִנָּם? אֲבָל חָשַׁב אַבְרָהָם כִּי חֶפְצֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְרַחֵם עַל הַמְרֻבִּין יוֹתֵר מִן הַמְעוּטִין, לְפִי שֶׁאֵין לַמּוּעָטִין זְכוּת כָּל כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: אֵינוֹ דּוֹמֶה מוּעָטִין הָעוֹשִׂין אֶת הַתּוֹרָה לְמְרֻבִּין הָעוֹשִׂין אֶת הַתּוֹרָה. וְהִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוֹדָה לוֹ בְּכָל פַּעַם וּפַעַם שֶׁיְּרַחֵם אֲפִלּוּ בַּמּוּעָטִים, וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר מִדַּת רַחֲמִים בִּתְחִלַּת הָעִנְיָן. וְטַעַם שִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן, פַּעַם "לֹא אַשְׁחִית" פַּעַם "לֹא אֶעֱשֶׂה". תְּחִלָּה אָמַר "לֹא אַשְׁחִית אִם אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה", כְּלוֹמַר רְאוּיִם הֵם לְהַשְׁחָתָה כֵּיוָן שֶׁאֵין שָׁם עֲשָׂרָה לְכָל כְּרַךְ, אֲבָל אֲנִי "לֹא אַשְׁחִית" אֶלָּא אַלְקֶה אוֹתָם בְּיִסּוּרִין. אַחַר כָּךְ אָמַר "לֹא אֶעֱשֶׂה" בַּעֲבוּר אַרְבָּעִים, כְּלוֹמַר לֹא אֶעֱשֶׂה לֹא הַשְׁחָתָה וְלֹא יִסּוּרִין, כֵּיוָן שֶׁהֵם עֲשָׂרָה לְכָל כְּרַךְ. וְכֵן אָמַר בִּשְׁלֹשִׁים "לֹא אֶעֱשֶׂה", לְפִי שֶׁשְּׁלֹשָׁה כְּרַכִּים הֵם הָרֹב, אֲבָל בְּעֶשְׂרִים וְכֵן בַּעֲשָׂרָה אָמַר "לֹא אַשְׁחִית", כְּלוֹמַר אֲבָל יִלְקוּ בְּיִסּוּרִין, כֵּיוָן שֶׁהַשְּׁלֹשָׁה שֶׁהֵם הָרֹב הֵם הָרְשָׁעִים, וְכֵיוָן שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עֲשָׂרָה נִשְׁחֶתֶת הַכֹּל. וּמִתּוֹךְ פָּרָשָׁה זֹאת יֵשׁ

הִתְעוֹרְרוּת גָּדוֹל לְחֻשְׁבּוֹן עֲשָׂרָה שֶׁהוּא קִיּוּם הָעוֹלָם, מִמַּה שֶׁנִּתְבָּאֵר כָּאן הֶפְסֵד הָעוֹלָם בַּעֲבוּר חֶסְרוֹן הָעֲשָׂרָה.

פסוק כז

וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "וְאָנֹכִי עָפָר" הָיִיתִי, "וָאֵפֶר" אֶשּׁוּב, וְזֶהוּ וְדוּי הַצַּדִּיקִים. וְכֵן דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (תהלים ק"ג:י"ד): "כִּי הוּא יָדַע יִצְרֵנוּ זָכוּר כִּי עָפָר אֲנָחְנוּ". וְכֵן אָמַר אִיּוֹב (איוב מ"ב): "עַל כֵּן אֶמְאַס וְנִחַמְתִּי עַל עָפָר וָאֵפֶר".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ בִּזְכוּת שֶׁאָמַר אַבְרָהָם "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר" זָכוּ בָּנָיו לִשְׁתֵּי מִצְווֹת: עֶפֶר סוֹטָה וְאֵפֶר פָּרָה. וְכֵן מָצִינוּ כָּל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בְּשֵׁם "אֶפְרַיִם", שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ל"א:כ'): "הֲבֵן יַקִּיר לִי אֶפְרַיִם", הוּא כְּאִלּוּ אָמַר "אֶפְרַיִם" שְׁנֵי אֶפְרַיִם, אֶפְרוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְאֶפְרוֹ שֶׁל יִצְחָק.

פסוק לג

וַאֲבָרָהָם שָׁב לִמְקוֹמוֹ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הוּא אֱלוֹנֵי מַמְרֵא, כִּי מִשָּׁם נִפְרַד תְּחִלָּה.

וַיִּתֵּן לְפָרֵשׁ "לִמְקוֹמוֹ" – לְמִדָּתוֹ, שֶׁהִיא הַכְנָסַת הָאוֹרְחִים, כִּי מֵאַחַר שֶׁיָּצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּאֵלֶּה בַּאֲכִילָה וּבִשְׁתִיָּה וּלְוָיָה הָיָה חוֹזֵר עוֹד לְבַקֵּשׁ אוֹרְחִים יוֹתֵר, וְזֶהוּ "שָׁב לִמְקוֹמוֹ", כִּי נַפְשׁוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲצוּלָה מִמִּדַּת הַחֶסֶד וְהַמִּדָּה הַהִיא מְקוֹמוֹ. וְאֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ עוֹד "לִמְקוֹמוֹ" – לִגְבוּל הַרְגָּשׁוֹתָיו וּמִדַּת גּוּפוֹ, כִּי בָּעוֹד שֶׁהַשְּׁכִינָה הָיְתָה אֲצָלוֹ הָיָה כֻּלּוֹ שִׂכְלִי מֻפְשָׁט מִכָּל עִנְיְנֵי הַחֹמֶר וְהַרְגָּשׁוֹתָיו בְּטֵלִים, לֹא נִשְׁאַר לְפָנֵי ה' בִּלְתִּי אִם צוּרָה וְהַנֶּפֶשׁ, וְהוּא הַשֵּׂכֶל הַזַּךְ וְהַטָּהוֹר, כֵּיוָן שֶׁנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה חָזַר לְהַרְגָּשׁוֹתָיו וְלִגְבוּלֵי הַמִּדּוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת. וְזֶהוּ "וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקוֹמוֹ", כְּלוֹמַר לִגְבוּל מִדּוֹת גּוּפוֹ, כִּי מְקוֹמוֹ שֶׁל אָדָם הוּא הַמַּקִּיף אוֹתוֹ וְהַמַּגְבִּילוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקוֹמוֹ", חָזְרָה מִדַּת הַחֶסֶד לִמְקוֹמָהּ כְּשֶׁלֹּא מָצְאָה זְכוּת, וְאָז פּוֹעֶלֶת מִדַּת הַדִּין. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אַחֲרָיו: "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה", וּכְתִיב "וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים", וְאֵין לְמִדַּת הַדִּין פְּעֻלָּה עַד שֶׁתִּתְמַסְרֵם מִדַּת הַחֶסֶד בַּדִּין, וְאָז מִדַּת הַדִּין פּוֹעֶלֶת בַּנְּדוֹנִים. וְזֶהוּ סוֹד הַכָּתוּב (בראשית כ"ב:ו'): "וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת הָאֵשׁ וְאֶת הַמַּאֲכֶלֶת", כְּלוֹמַר שֶׁמִּדַּת הַחֶסֶד לוֹקֶטֶת כֹּחוֹתָיו שֶׁל יִצְחָק וּמוֹסֶרֶת בַּדִּין, וְזֶהוּ "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו", וְיִצְחָק הוֹלֵךְ אַחַר אַבְרָהָם בִּרְשׁוּתוֹ וּבְהַסְכָּמָתוֹ. וְהִנֵּה מִדַּת הַדִּין עֲקוּדָה לִפְנֵי מִדַּת הַחֶסֶד, שֶׁאִלְמָלֵא כֵן תֶּחֱרַב הָעוֹלָם, וְזֶהוּ סוֹד (שם) "וַיַּעֲקֹד אֶת יִצְחָק בְּנוֹ". וְזֶהוּ בֵּאוּר לְשׁוֹן "וְרֹב חֶסֶד", שֶׁהַחֶסֶד מִתְרַבֶּה עַל הַדִּין, וְזֶה מְבֹאָר.

פרק יט

פסוק א

וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה קְרָאָם עַתָּה מַלְאָכִים, **וַיִּתֵּכֶן** לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מַה שֶּׁקְּרָאָם פַּעַם אֲנָשִׁים וּפַעַם מַלְאָכִים, כִּי כַּאֲשֶׁר מִשְׁתַּלְּחִים לִבְנֵי אָדָם וְהֵם מִשְׁתַּדְּלִים בְּעִנְיְנֵיהֶם יַזְכִּירֵם בִּלְשׁוֹן אֲנָשִׁים, וְאַחַר שֶׁעָשׂוּ שְׁלִיחוּתָם יַזְכִּירֵם בִּלְשׁוֹן מַלְאָכִים כִּי חָזְרוּ לְמַעֲלָה הָרִאשׁוֹנָה. וְדֶרֶךְ הָאֱמֶת כְּבָר בֵּאַרְתִּיו לְמַעְלָה.

וַיַּרְא לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם. אַבְרָהָם רָאָה אוֹתָם מֵרָחוֹק, כִּי בַּבֹּקֶר הָיָה כָּחֹם הַיּוֹם, וּלְפִיכָךְ אָמַר: "וַיָּרָץ לִקְרָאתָם". אֲבָל לוֹט לֹא רָאָה אוֹתָם עַד שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים אֵלָיו, כִּי בָּעֶרֶב בָּאוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "סְדֹמָה בָּעֶרֶב", וּלְפִיכָךְ אָמַר "וַיָּקָם".

פסוק ג

וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ. מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הֵבִיאוּ הַלֶּחֶם בִּסְעוּדַת אַבְרָהָם בֵּאֵר כָּאן "וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ", כִּי בְּכָאן אָכְלוּ לֶחֶם וְשָׁם הָיָה הַבָּשָׂר מְסֻתָּלֵק רֹאשׁוֹן כְּקִרְבָּן הַקָּרֵב עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ.

פסוק ד

וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם. בָּא לִרְמֹז כִּי אַנְשֵׁי סְדֹם הָיוּ אַנְשֵׁי הָעִיר וְהַמִּגְדָּל רְשָׁעִים גְּמוּרִים, הֵם דּוֹר הַפַּלְגָּה שֶׁאָמְרוּ: "נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל". וְיִהְיֶה "אַנְשֵׁי הָעִיר" בֵּאוּר לְ"אַנְשֵׁי סְדֹם".

פסוק ח

הִנֵּה נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת וְגוֹ'. **רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל וְגוֹ'**. הָיָה טוֹרֵחַ עַל אַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ לְהַצִּיל אוֹתָם מִפְּנֵי שֶׁבָּאוּ בְּצֵל קוֹרָתוֹ, אֲבָל שֶׁיִּפֵּס אַנְשֵׁי הָעִיר בְּהֶפְקֵר בְּנוֹתָיו אֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לֵב, שֶׁלֹּא הָיָה עֵנְיַן הַזִּמָּה בַּנָּשִׁים מֵרֶחֶק מֵעֵינָיו וְלֹא הָיָה עוֹשֶׂה חָמָס גָּדוֹל לִבְנוֹתָיו כְּפִי דַּיְּתוֹ. וְלָכֵךְ דָּרְשׁוּ רז"ל בְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם אָדָם מוֹסֵר עַצְמוֹ עַל בְּנוֹתָיו וְעַל אִשְׁתּוֹ וְהוֹרֵג אוֹ נֶהֱרָג, וְזֶה מוֹסֵר בְּנוֹתָיו לְהִתְעוֹלֵל בָּהֶן, אָמַר לוֹ הקב"ה: לְעַצְמְךָ אַתָּה מְשַׂמְּרָן.

וְדַע, כִּי הָעִנְיָן הַזֶּה דּוֹמֶה לְפִילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה, וְעוֹד הוּא קָשֶׁה מִמֶּנּוּ, שֶׁהֲרֵי בְּפִילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה אַף עַל פִּי שֶׁבָּאוּ בִּשְׁבִיל הָאוֹרֵחַ שֶׁתִּקְּפוּ בְּפִילַגְשׁוֹ, וּבְכָאן לֹא הָיוּ שׁוֹתְקִים בִּמְסִירַת בְּנוֹתָיו, וְעוֹד כִּי שָׁם לֹא הִסְכִּימוּ כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר, וְכָאן מִנַּעַר וְעַד זָקֵן כָּל הָעָם מִקָּצֶה, כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל. **וּבִבְרֹאשִׁית רַבָּה** "רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל", אֱלוֹהוּת הֵן אֵלּוּ, עַד כָּאן.

פסוק יג

כִּי מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ. הָיָה לָהֶם לוֹמַר "כִּי מַשְׁחִית ה'", אֲבָל תָּלוּ הַפְּעֻלָּה בְּעַצְמָם וְלֹא זוּ מִשָּׁם עַד שֶׁהוֹדוּ עַל כָּרְחָם כִּי אֵין הַדָּבָר תָּלוּי בָּהֶם אֲבָל הֵם שְׁלוּחִים מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, זֶהוּ שֶׁהֵצְרִכוּ לוֹמַר: "וַיְשַׁלְּחֵנוּ ה' לְשַׁחֲתָהּ". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (איוב ד':י"ח): "הֵן בַּעֲבָדָיו לֹא יַאֲמִין וּבְמַלְאָכָיו יָשִׂים תְּהִלָּה", וּכְתִיב (שם טו): "הֵן בִּקְדֹשָׁיו לֹא יַאֲמִין

וְשָׁמַיִם לֹא זַכּוּ בְּעֵינָיו". "הֵן בִּקְדֻשָּׁיו לֹא יַאֲמִין" – אֵלּוּ הַחֲסִידִים וְהַנְּבִיאִים וְהַקְּדוֹשִׁים שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (תהילים ט"ז:ג'): "לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הֵמָּה". וְכֵן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁאָמַר (דברים א':י"ז): "וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם" וְגוֹ', וְנִסְתַּפֵּק לוֹ בָּעִנְיָן הַזֶּה דִּין בְּנוֹת צְלָפְחָד. וְכֵן שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁאָמַר לְשָׁאוּל (שמואל א ט':י"ט): "אָנֹכִי הָרֹאֶה", וּכְשֶׁבָּא לִמְשֹׁחַ אֶת דָּוִד וְרָאָה אֶת אֱלִיאָב אָמַר (שם טז): "אַךְ נֶגֶד ה' מְשִׁיחוֹ", אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "אַל תַּבֵּט אֶל מַרְאֵהוּ וְגוֹ' כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לַעֵינַיִם וַה' יִרְאֶה לַלֵּבָב". וְכֵן דָּוִד שֶׁאָמַר (תהילים מ':ט'): "וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מֵעָי", טָעָה בְּדָבָר שֶׁאֲפִלּוּ תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן יוֹדְעִין אוֹתוֹ. וְכֵן דְּבוֹרָה שֶׁשִּׁבְּחָה אֶת עַצְמָהּ וְאָמְרָה (שופטים ה':ז'): "עַד שֶׁקַּמְתִּי דְּבוֹרָה שַׁקַּמְתִּי אֵם בְּיִשְׂרָאֵל", נִסְתַּלֵּק מִמֶּנָּה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְהֵצְרָכָה לוֹמַר (שם): "עוּרִי עוּרִי דְּבוֹרָה עוּרִי עוּרִי דַּבְּרִי שִׁיר". "וּבְמַלְאָכָיו יָשִׂים תָּהֳלָה" – אֵלּוּ הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּשְׁתַּלְּחוּ לִסְדוֹם, שֶׁאָמְרוּ: "מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ", עַל שֶׁנִּתְגָּאוּ וְתָלוּ הַדָּבָר בְּעַצְמָם נִדְחוּ מִמְּחִיצָתָם קל"ח שָׁנָה. בֵּאוּר זֶה, שֶׁלֹּא נִשְׁתַּלְּחוּ בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַד יַעֲקֹב שֶׁחָזְרוּ אֵלָיו בִּשְׁלִיחוּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ח:י"ב): "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" וְגוֹ'. וּמִמַּהְפֵּכַת סְדוֹם שֶׁהָיְתָה אַבְרָהָם אָבִינוּ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה בֶּן צ"ט שָׁנָה עַד שֶׁבָּאוּ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים הַלָּלוּ לְיַעֲקֹב תִּמְצָא קל"ח שָׁנָה. וְזֶה שֶׁכָּתוּב שָׁם: "עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ", כְּלוֹמַר אוֹתָם שֶׁעָלוּ בְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם עַכְשָׁו יוֹרְדִים בּוֹ, וְכָל זְמַן הַזֶּה נֶעֱנְשׁוּ וְלֹא הָלְכוּ בִּשְׁלִיחוּת שֶׁל מָקוֹם כְּלָל. וּמִכָּאן יֵשׁ עֹנֶשׁ גָּדוֹל לְמִי שֶׁהוּא תּוֹלֶה כְּבוֹדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ, כִּי כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ וּמְלוֹאוֹ לֹא נִבְרְאוּ אֶלָּא לִכְבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ, וְאֵין רָאוּי לָתֵת כְּבוֹדוֹ לְאַחֵר.

פסוק יז

אֶל תַּבֵּיט אַחֲרֶיךָ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י ז"ל: אַתָּה הִרְשַׁעְתָּ עִמָּהֶם וּבִזְכוּת אַבְרָהָם אַתָּה נִצּוֹל, אֵינְךָ רַשַּׁאי לְרְאוֹת בְּפֶרְעָנוּתָם.

וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל נָתַן בָּזֶה טַעַם כִּי מְנָעוֹ מֵהַבִּיט, מִפְּנֵי שֶׁהָרְאִיָּה בָּאֲוִיר בְּמָקוֹם שֶׁהַדֶּבֶר שָׁם, תַּזִּיק מְאֹד וְתַדְבִּיק אוֹתוֹ. וְכֵן בְּכָל שְׁאָר הֶחָלְאִים הַנִּדְבָּקִין שֶׁהָרְאִיָּה תַּזִּיק מְאֹד וְתַדְבִּיק אוֹתָם, וְכֵן הַמַּחְשָׁבָה בָּהֶם כַּיָּדוּעַ מִנְּשׁוּבֵי חַיּוֹת, כִּי נְשׁוּף הַכֶּלֶב הַשּׁוֹטֶה יִרְאֶה בַּשֶּׁתֶן שֶׁלּוֹ דְּמוּת גּוּרִים קְטַנִּים, וְאִם תַּעֲבִיר הַמַּיִם הֵהֵם בְּמַסְנֶנֶת לֹא יֵרָאוּ שָׁם כְּלָל, תַּמְתִּין לְסוֹף שָׁעָה יֵרָאוּ שָׁם כְּבַתְּחִלָּה.

וְיָדוּעַ כִּי מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ הַחֹלִי הַזֶּה אֵינוֹ שׁוֹתֶה שׁוּם מַשְׁקֶה כְּלָל, וְאִם אוּלַי יִרְאֶה שׁוּם מַשְׁקֶה יִצְטַעֵר מְאֹד וְיֵרָאֶה לוֹ דְּמוּת הַכֶּלֶב הַשּׁוֹטֶה שֶׁנִּשְׁכוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ "אַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ", אָמַר לָהֶם: אַל תַּבִּיטוּ אַחֲרֵיכֶם, שֶׁהֲרֵי יָרְדָה שְׁכִינָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַמְטִיר עַל סְדוֹם וְעַל עֲמֹרָה גָּפְרִית וְאֵשׁ. עִירִית אֵשֶׁת לוֹט נִכְמְרוּ

רַחֲמֶיהָ עַל בְּנוֹתֶיהָ הַנְּשׂוּאוֹת בְּסְדוֹם, וְהִבִּיטָה לְאַחֲרֶיהָ לִרְאוֹת אִם הוֹלְכוֹת אַחֲרֵיהֶם, וְרָאֲתָה הַשְּׁכִינָה אַחֲרֶיהָ וְנַעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח.

פסוק כד

וַה' הִמְטִיר. הִזְכִּירוּ רז"ל בַּכָּתוּב הַזֶּה שָׁלֹשׁ דֵּעוֹת, וְכָךְ דָּרְשׁוּ: רַבִּי יְהוּדָה בַּר סִימוֹן אָמַר: "וַה' הִמְטִיר" – זֶה גַּבְרִיאֵל. "מֵאֵת ה' – זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. אָמַר רַבִּי אֶלִיעֶזֶר: בְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" – הוּא וּבֵית דִּינוֹ. אָמַר רַבִּי יִצְחָק: בַּתּוֹרָה בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים מָצִינוּ שֶׁהֶדְיוֹט מַזְכִּיר שְׁמוֹ שְׁנֵי פְּעָמִים, בַּתּוֹרָה: "וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו נְשֵׁי לֶמֶךְ". עַד כָּאן בַּמִּדְרָשׁ. הֲרֵי לְךָ שָׁלֹשׁ דֵּעוֹת בְּבֵאוּר הַכָּתוּב, כִּי רַבִּי יְהוּדָה יִחֵס הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן לְגַבְרִיאֵל שֶׁהוּא הַשָּׁלִיחַ לְשַׁחֵת, וְיִקְרָא הַשָּׁלִיחַ בְּשֵׁם הַשּׁוֹלֵחַ. וְרַבִּי אֶלִיעֶזֶר אוֹמֵר כִּי הוּא וּבֵית דִּינוֹ הִסְכִּים בַּמִּשְׁפָּט וּמֵאִתּוֹ בָּא. וְרַבִּי יִצְחָק אוֹמֵר שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה דַּעַת רַבִּי אֶלִיעֶזֶר הוּא הַנָּכוֹן. וּכְלָל גָּדוֹל אָמְרוּ: כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" – הוּא וּבֵית דִּינוֹ.

וַיֵּשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי בֵּית דִּינוֹ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (בראשית ל"א:י"ג): "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל", וְהוּא שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל: "עִלָּאָה בֵּית שְׁכִינְתֵּיהּ", הִזְכִּיר לְשׁוֹן בַּיִת וּלְשׁוֹן שְׁכִינָה, וְעָלָיו נֶאֱמַר בְּמִשָּׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (במדבר י"ב:ז'): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא". וְהוּא הַבַּת הַנֶּאֱצֶלֶת מִיסוֹד עוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר הָרַמְבַּ"ן ז"ל בְּפֵרוּשָׁיו בְּפָסוּק "בַּכֹּל", וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ג:כ"א): "וַה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם", וְסָמִיךְ לֵיהּ: "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים", וְאֵינוֹ סָמוּךְ רַק בֶּאוּר. וְכֵן הִזְכִּיר לְמַעְלָה: "וַה' אָמַר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם", וְאָמַר: "וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה'", וְלֹא אָמַר "דַּרְכִּי", "וּלְמַעַן הָבִיא ה'", וְלֹא אָמַר "אֲבִיא". וְכֵן בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא שֵׁם הַמְיֻחָד בְּתוֹסֶפֶת וָא"ו הַכַּוָּנָה בְּתוֹסֶפֶת בֵּית דִּינוֹ, וְאָב לְכֻלָּן: "וַה' הִמְטִיר". וּכְבָר יָדַעְתָּ שֶׁהוּא לְשׁוֹן "מַטָּרַת".

מֵאֵת ה' מִן הַשָּׁמָיִם. הוּא הַשֵּׁם הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם", כִּי מֵאִתּוֹ בָּא הָעֹנֶשׁ, עַל כֵּן נִזְכַּר בּוֹ לְשׁוֹן "אֶרְדָּה נָּא וְאֶרְאֶה", כְּעִנְיַן דּוֹר הַפַּלְגָּה שֶׁכָּתוּב שָׁם (שם יא): "וַיֵּרֶד ה'," וְהָבֵן זֶה.

פסוק כה

וַיַּהֲפֹךְ אֶת הֶעָרִים הָאֵל. רָאוּי לוֹמַר "אֶת הֶעָרִים הָהֵם", וְאָמַר "הָאֵל" מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה סְדוֹם וַעֲמֹרָה, וְרָמַז לְךָ הַכָּתוּב כִּי הָיוּ חֲמֵשׁ עָרִים בְּמִנְיַן ה', כִּי לְכָךְ בִּקֵּשׁ אַבְרָהָם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים, עֲשָׂרָה לְכָל כִּרְךְ וּכְרַךְ, וּמִזֶּה "וַיַּהֲפֹךְ אֶת הֶעָרִים הָאֵל", וְהָיוּ סְדוֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה וּצְבוֹיִם וְאֶרֶץ הַכִּכָּר.

פסוק כו

וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחָרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ מֵאַחֲרֵי הַמַּלְאָךְ הַהוֹפֵךְ, שֶׁכָּתוּב בּוֹ לְמַעְלָה "וַיַּהֲפֹךְ", כִּי הוּא הַהוֹפֵךְ הַמַּמְטִיר גָּפְרִית וְאֵשׁ "מֵאֵת ה' מִן הַשָּׁמָיִם", וְעַל כֵּן לָקְתָה בִּנְצִיב מֶלַח שֶׁהוּא מִכֹּחַ הָאֵשׁ. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר מֹשֶׁה (דברים כ"ט:כ"ב) "אֶשֶׁר הָפַךְ ה'" עַל כֵּן הוּא אוֹמֵר "בְּאַפּוֹ וּבַחֲמָתוֹ", וְהוּא הַמַּלְאָךְ שֶׁקְּרָאוֹ "אַף וְחֵמָה".

וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח. כָּתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא: "וַתְּהִי" – הָאָרֶץ. וְעַל דֶּרֶךְ רז"ל "וַתְּהִי" – אִשְׁתּוֹ. וְכֵן בַּמִּדְרָשׁ: בָּא עָנִי עַל פִּתְחָהּ לִשְׁאוֹל מֻמְנָה מֶלַח וְלֹא רָצְתָה לִיתֵּן לוֹ, וּבִשְׁבִיל כֵּן נֶעֱנְשָׁה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, הִיא חָטְאָה בַּמֶּלַח וְלָקְתָה בִּנְצִיב מֶלַח.

פסוק כט

וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים. זֶה הַמַּלְאָךְ. **וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם**. זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. **וַיְשַׁלַּח אֶת לוֹט**. בְּזִכְרוֹן אַבְרָהָם הִצִּיל הַדְּבֵקִים בּוֹ. וְטַעַם הַדָּבָר שֶׁאִלְמָלֵא אַבְרָהָם עֲדַיִן הָיָה לוֹט בְּחָרָן שֶׁהוּא אַרְצוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ, אֲבָל לִכְבוֹד אַבְרָהָם יָצָא עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַפָּסוּק (בראשית י"ב:ד'): "וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו ה' וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט". וּלְכָךְ הִזְכִּיר הַכָּתוּב כִּי מִתּוֹךְ זִכְרוֹן אַבְרָהָם נִצַּל לוֹט עִמּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: מַצִּילִין תֵּיק הַסֵּפֶר עִם הַסֵּפֶר וְתֵיק הַתְּפִלִּין עִם הַתְּפִלִּין, וַאֲפִלּוּ הָיוּ בְּתוֹךְ הַתֵּיק מָעוֹת מַצִּילִין אוֹתוֹ לִכְבוֹד הַסֵּפֶר אוֹ לִכְבוֹד הַתְּפִלִּין. לְלַמֶּדְךָ: אַשְׁרֵי הַצַּדִּיקִים וְאַשְׁרֵי דִּבּוּקֵיהֶן. וְכֵן מָצִינוּ בְּנֹחַ הַצַּדִּיק: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֵת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה".

בַּהֲפֹךְ אֶת הֶעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֶן לוֹט. יֵשׁ לִשְׁאוֹל, הַהֲפֵכָה הַזֹּאת וְהַמִּשְׁפָּט הַגָּדוֹל הַזֶּה בִּסְדוֹם לָמָּה, כִּי בְּוַדַּאי אֻמּוֹת הָיוּ בָּעוֹלָם שֶׁהֵם רָעִים וְחַטָּאִים כְּמוֹתָם וְלֹא הָיָה בָּהֶם הָעֹנֶשׁ כָּל כָּךְ. וְעוֹד, אַבְרָהָם שֶׁהָיָה שׂוֹרֶשׁ הָאֱמוּנָה הָיָה אֶפְשָׁר לוֹ לְהַחֲזִירָם בִּתְשׁוּבָה, וְהִתְשׁוּבָה עוֹלָה עַל הַכֹּל. אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה עִיר סְדוֹם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל כֵּן הָיָה הַמִּשְׁפָּט הַזֶּה גָּדוֹל כָּל כָּךְ לְמַעֲלַת הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה שֶׁאֵינָהּ סוֹבֶלֶת עוֹבְרֵי עֲבֵרָה, וְהָיְתָה מְקִיאָה אַנְשֵׁי הַתּוֹעֵבוֹת הָהֵם. וְעַל כֵּן הִקְדִּימָה עַתָּה וְקָאָה הַגּוֹי הַזֶּה מִשָּׁם.

וְהִנֵּה הָעִנְיָן הַזֶּה שֶׁל מַהְפֵּכַת סְדוֹם הָיָה אוֹת וְסִימָן לְיִשְׂרָאֵל הָעֲתִידִים לְיֵרָשָׁה, שֶׁאִם לֹא יִזָּהֲרוּ בִּירוּשַׁת הָאָרֶץ בִּשְׁמִירַת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, תָּקִיא אוֹתָם מִמֶּנָּה כַּאֲשֶׁר הִקְדִּימָה וְקָאָה אַנְשֵׁי סְדוֹם, וְכַאֲשֶׁר קָאָה אַנְשֵׁי הַכְּנַעֲנִים אַחֲרֵיהֶם. וְכֵן הִזְכִּיר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּסוֹף יָמָיו, וְהִזְכִּיר לָהֶם הַחֻרְבָּן שֶׁל סְדוֹם וְאָמַר שֶׁתֶּחֱרַב הָאָרֶץ אִם יַעַזְבוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הַתּוֹרָה, וְהוּא אָמְרוֹ (דברים כ"ט:כ"ב): "גָּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָּל אַרְצָהּ וְגוֹ' כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם וַעֲמֹרָה וְגוֹ', עַל מֶה עָשָׂה ה' כָּכָה וְגוֹ', עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ וְגוֹ'".

פסוק ל

וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו עִמּוֹ. מַעֲשֶׂה בְּנוֹת לוֹט עִנְיָן מְחֻדָּשׁ הָיָה, וְהֵן הָיוּ צְנוּעוֹת וּמִתְבַּיְשׁוֹת לְתָבוֹעַ אֶת אֲבִיהֶן, שֶׁהֲרֵי בֶּן נֹחַ מֻתָּר בְּבִתּוֹ.

וְרז"ל אָמְרוּ שֶׁנִּתְכַּוְּנוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם כְּדֵי לְיַשֵּׁב הָעוֹלָם, כִּי הָיוּ רוֹאוֹת הַחֳרָבָן הַגָּדוֹל בַּדּוֹר הַהוּא וְהָיוּ מִתְפַּחֲדוֹת לְאַבֵּד מִין הָאָדָם, וּלְפִי שֶׁכְּבָר נֶאֶבְדָה אִמָּן בְּלָקוּת נִצִּיב מֶלַח וַאֲבִיהֶן הָיָה יָחִיד בְּלֹא בַּת זוּגוֹ, עַל כֵּן הֵצְרִכוּ לַעֲשׂוֹת הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה בּוֹ כְּדֵי לְחַיּוֹת הַזֶּרַע מִמֶּנּוּ וְשֶׁלֹּא יִכְלֶה הַמִּין. וּמִזֶּה אָמְרוּ בְּטַעֲנָתָם: "וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ" וְגוֹ'. וּמִפָּנֵי זֶה לֹא תִּמְצָא שֶׁהַזְכִּיר בָּהֶן הַכָּתוּב לְשׁוֹן זְנוּת בְּכָל הַפָּרָשָׁה, לְפִי שֶׁכַּוָּנָתָם הָיְתָה לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְעַל כֵּן זָכְתָה הַבְּכִירָה שֶׁיָּצְתָה מִמֶּנָּה רוּת הַמּוֹאֲבִיָּה שֶׁקִּבְּלָה עָלֶיהָ תר"ו מִצְוֹת שֶׁיִּשְׂרָאֵל יְתֵרִים עַל בְּנֵי נֹחַ. וְזָכְתָה הַצְּעִירָה שֶׁיָּצְתָה מִמֶּנָּה נַעֲמָה הָעַמּוֹנִית, שֶׁיָּצָא מִמֶּנָּה רְחַבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה, וְנִמְצָא שֶׁשְּׁתֵּיהֶן זָכוּ לְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל בְּעִנְיַן עַמּוֹן וּמוֹאָב: "אַל תִּצּוֹרֵם וְאַל תִּתְגַּר בָּם", בִּשְׁבִיל שְׁתֵּי פְּרִידוֹת טוֹבוֹת שֶׁאֲנִי עָתִיד לְהוֹצִיא מֵהֶם זוֹ רוּת הַמּוֹאֲבִיָּה וְנַעֲמָה הָעַמּוֹנִית. וְהַפָּרָשָׁה הַזֹּאת מִפָּרְשִׁיּוֹת הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרְאִין וּמִתַּרְגְּמִין, וְהוּא מַאֲמָרָם בְּשִׁלְהֵי מַסֶּכֶת מְגִלָּה: מַעֲשֶׂה לוֹט וּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו נִקְרְאִין וּמִתַּרְגְּמִין, פְּשִׁיטָא, מַהוּ דְּתֵימָא נֵיחוּשׁ מִשּׁוּם יְקָרִיהּ דְּאַבְרָהָם, קָא מַשְׁמַע לָן.

פסוק לב

לְכָה נַשְׁקֶה. הָיָה לוֹ לוֹמַר "לְכִי", וְאָמַר "לְכָה" בִּלְשׁוֹן זָכָר, כִּי הַבְּכִירָה הִזְהִירָה אֶת הַצְּעִירָה לַעֲשׂוֹת מַעֲשֶׂה זָכָר, כִּי דֶּרֶךְ הַזָּכָר לִכְבּוֹשׁ אֶת הַנְּקֵבָה וְלִתְבּוֹעַ בַּפֶּה, מַה שֶּׁאֵין רָאוּי כֵּן לַנְּקֵבָה, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (בראשית א׳:כ"ח): "וְכִבְשֻׁהָ", "וְכִבְשֶׁהָ" כְּתִיב, אִישׁ דַּרְכּוֹ לִכְבּוֹשׁ וְאֵין אִשָּׁה דַּרְכָּהּ לִכְבּוֹשׁ. וּמִמָּה שֶׁאָמְרוּ: "וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבֹא עָלֵינוּ", הִתְבָּאֵר כַּוָּנָתָם כִּי בְּחֶסְרוֹן הַזְּכָרִים מִן הַדּוֹר צִוְּתָה עַל אֲחוֹתָהּ לִנְהוֹג בְּעַצְמָהּ מִנְהַג לִכְבּוֹשׁ וְלִתְבּוֹעַ. וּמִפָּנֵי שֶׁשִּׁנְּתָה מִנְהַג הָעוֹלָם וְעִנְיַן דֶּרֶךְ אֶרֶץ, כָּךְ שִׁנָּה בָהּ הַכָּתוּב בְּמִלַּת "לְכָה" שֶׁהוּא לְשׁוֹן זָכָר, כְּשֵׁם שֶׁהִיא שִׁנְּתָה מִנְהַג הַנְּקֵבָה בְּשֶׁל זָכָר.

וְהַנָּכוֹן לְפִי דַּרְתִּי תּוֹסֶפֶת הֵ"א בְּמִלַּת "לְכָה" מִפָּנֵי שֶׁאוֹת הֵ"א רָמְזָ לְמִדַּת הַדִּין, כִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁנֶּאֱמַר לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמות ג׳:י׳): "וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל פַּרְעֹה", שֶׁעָלָיהּ אָמַר הַכָּתוּב (שם): "וְזֶה לְךָ הָאוֹת" זֶה אוֹת הֵ"א שֶׁבְּמִלַּת "לְכָה", וְהַיְינוּ רָמָז לְמִדַּת הַדִּין, עַל כֵּן אָמְרוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת: אֵין מְבָרְכִין עַל הַיַּיִן אֶלָּא אִם כֵּן נָתַן לְתוֹכוֹ מַיִם. וְהִנֵּה הַבָּנוֹת תּוֹקְשׁוֹת פֶּלֶךְ אִמָּם אֲשֶׁר הֶחֱטִיאָה אֶת הָאָדָם, וְזֶה דַּעַת הָאוֹמֵר בַּמִּדְרָשׁ: עֲנָבִים סָחֲטָה וְהֵבִיאָה לוֹ. וּכְנֶגֶד הַחֵטְא הַזֶּה נֶעֱנְשָׁה בְּדַם נִדָּה, כִּי הַמַּרְאֶה אֶחָד, וּפֵרַשׁ מִמֶּנָּה בְּאוֹתוֹ מַרְאֶה. וְזֶה סוֹד הַלָּשׁוֹן שֶׁקָּרָא הַכָּתוּב אֶת הַיַּיִן בִּלְשׁוֹן דָּם, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ב:י"ד): "וְדַם עֵנָב תִּשְׁתֶּה חָמֶר", וּכְתִיב (בראשית מ"ט:י"א): "כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ וּבְדַם

עֲנָבִים סוּתֹה". וְתוֹסֶפֶת הֵהִיין לֹא לְחִנָּם, וְזֶה שֶׁאָמְרוּ רז"ל: אִישׁ מַזְרִיעַ לְבָן וְאִשָּׁה מַזְרַעַת אָדֹם.

וְהִנֵּה חֵטְא הָאֵם וְחֵטְא הַבָּנוֹת בַּמַּעֲשֶׂה הַזֶּה שָׁוֶה עַל יְדֵי הַיַּיִן שֶׁהוּא הַגּוֹרֵם רָעוֹת הָעוֹלָם, וְאוּלַי רִבּוּי "אֶת אָבִינוּ", אֶת אָבִינוּ הָרִאשׁוֹן, שֶׁגַּם הוּא שָׁתָה עַל יְדֵי אִשָּׁה, וְהָבֵן.

פסוק לג

וַתַּשְׁקֶיןָ אֶת אֲבִיהֶן יַיִן בַּלַּיְלָה הוּא. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "בַּלַּיְלָה הַהוּא", אֲבָל מִלַּת "הוּא" שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סִיַּע בְּאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה וְנִזְדַּמֵּן לָהֶן יַיִן בַּמְּעָרָה.

פסוק לז

וַתֵּלֶד הַבְּכִירָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב. דָּרְשׁוּ רז"ל: אַל תִּקְרֵי "מוֹאָב" אֶלָּא "מֵאָב"; לֹא הָיְתָה צְנוּעָה וּפָרְשָׁה הַדָּבָר שֶׁנּוֹלַד מֵאָבִיהָ. אֲבָל הַצְּעִירָה קָרְאַתּוּ לְשׁוֹן נְקִיָּה: "בֶּן עַמִּי". וְדָרְשׁוּ רז"ל בְּהוֹרָיוֹת (דף י:): אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַפֵּחַ שְׂכַר שִׂיחָה נָאָה, דְּאִלּוּ בְּכִירָה דִּקְרָאַתּוּ "מוֹאָב" אָמַר לֵיהּ רַחֲמָנָא לְמֹשֶׁה (דברים ב:ט): "אַל תָּצַר אֶת מוֹאָב וְאַל תִּתְגַּר בָּם מִלְחָמָה", מִלְחָמָה הוּא דְּלָא, הָא צַעֲרִינְהוּ, וְאִילּוּ צְעִירָה דִּקְרָאַתּוּ "בֶּן עַמִּי" אָמַר לֵיהּ רַחֲמָנָא לְמֹשֶׁה: "אַל תְּצָרֵם וְאַל תִּתְגַּר בָּם" כְּלָל, וַאֲפִילּוּ צַעַר.

פרק כ

פסוק ב

וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה אַחַר שֶׁנִּלְקְחָה שָׂרָה בְּמִצְרַיִם אֵצֶל פַּרְעֹה וְנַעֲשָׂה לוֹ נֵס גָּדוֹל שֶׁהֶצְרִךְ לוֹ לְהַחֲזִירָהּ לוֹ בְּעַל כָּרְחוֹ עַל יְדֵי נְגָעִים גְּדוֹלִים, מָה הָיָה חוֹזֵר עַתָּה בִּגְרָר וְאוֹמֵר לַכֹּל "אֲחוֹתִי הִיא", וְכִי הָיָה סוֹמֵךְ עַל הַנֵּס בְּכָל פַּעַם וָפַעַם, וְשָׁמָּא אֵין עוֹשִׂין לוֹ נֵס.

וְכָתַב רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל ז"ל כִּי עַכְשָׁיו כְּשֶׁבָּא בִּגְרָר גֵּרְשָׁהּ, לְפִי שֶׁהָיָה יָרֵא שֶׁמָּא יַהַרְגוּהוּ אִם הָיָה אוֹמֵר שֶׁהִיא אִשְׁתּוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא הִנִּיחוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּפְרֵד מִמֶּנָּה וְלֹא הִנִּיחַ אֶת הַצַּדֶּקֶת אֵצֶל הָרָשָׁע, "כִּי לֹא יָנוּחַ שֵׁבֶט הָרֶשַׁע עַל גּוֹרָל הַצַּדִּיקִים". וְגֵרוּשִׁין הַלָּלוּ הָיָה מִפְּנֵי הַפַּחַד, וְזֶה שֶׁאָמַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "וְהִיא בְּעָלַת בָּעַל", שֶׁלֹּא גֵּרְשָׁהּ רַק מִפְּנֵי הַפַּחַד כִּי אָנוּס הוּא, וְנִמְצָא שֶׁאֵין הַגֵּרוּשִׁין גֵּרוּשִׁין גְּמוּרִין. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אֲבִימֶלֶךְ: "הֲגוֹי גַּם צַדִּיק תַּהֲרֹג", כְּלוֹמַר הֲגוֹי שֶׁאֵין לוֹ זֶה הַדִּין אֶלָּא אָנוּס גֵּרוּשָׁיו גֵּרוּשִׁין, וְעוֹד שֶׁהוּא צַדִּיק שֶׁלֹּא קָרַב אֵלֶיהָ – תַּהֲרֹג, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהוּא אָמַר לִי אֲחוֹתִי הִיא וְהִיא גַּם הִיא אָמְרָה פַּעַם אַחַר פַּעַם אָחִי הוּא, בְּתָם לְבָבִי לְקַחְתִּיהָ וּבְנִקְיוֹן כַּפַּי, שֶׁעֲדַיִן לֹא קָרַבְתִּי אֵלֶיהָ.

פסוק ד

הַגּוֹי גַּם צַדִּיק תַּהֲרֹג. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הָיָה אֲבִימֶלֶךְ אוֹמֵר עַל עַצְמוֹ, אִם אַתָּה הוֹרֵג גּוֹי זֶה תִּהְיֶה סִבָּה שֶׁיֵּהָרֵג גַּם הַצַּדִּיק, וְאָמַר זֶה עַל אַבְרָהָם, כִּי אִם יֵהָרֵג הַמֶּלֶךְ עַל הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה הֲלֹא עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ יַהַרְגוּ לְאַבְרָהָם.

פסוק יב

וְגַם אָמְנָה. אֱמוּנָה בְּפִי, **אֲחֹתִי בַת אָבִי הִוא,** וְלֹא הָיְתָה בַּת אָבִיו אֶלָּא בַּת הָרָן הָיְתָה שֶׁהָיְתָה בְּנוֹ שֶׁל תֶּרַח, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״א:כ״ט-ל׳): ״בַּת הָרָן אֲבִי מִלְכָּה וַאֲבִי יִסְכָּה״, וְיִסְכָּה זוֹ שָׂרַי, וּבְנֵי בָּנִים הֲרֵי הֵן כְּבָנִים, וּמִזֶּה אָמַר ״בַּת אָבִי״ כְּלוֹמַר בַּת בֶּן אָבִי.

פסוק יג

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי. רָמַז שֶׁהָיוּ בֵּית אָבִיו עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וְעַל שֶׁהָיוּ מַתְעִין אוֹתוֹ מִבֵּית אָבִיו לַעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים הֻצְרַךְ לְצֵאת מִשָּׁם וְלָלֶכֶת אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת וְלֵאמֹר לְאִשְׁתּוֹ: ״זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי״ וְגוֹ׳.

פסוק טז

הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף לְאָחִיךְ. אָמַר זֶה עַל מַה שֶּׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה צֹאן וּבָקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת שֶׁהָיוּ שָׁוִים אֶלֶף כֶּסֶף, ״לְאָחִיךְ״ אוֹתוֹ שֶׁאָמַרְתְּ שֶׁהוּא אָחִיךְ, וְהַכֶּסֶף הַזֶּה הוּא לָךְ כְּסוּת עֵינַיִם, שֶׁיְּכַסּוּ עֵינֵי הַמַּבִּיטִים בָּךְ כְּשֶׁנָּתַתִּי אוֹתוֹ לְאָחִיךְ וְלֹא לָךְ, שֶׁאִלּוּ נָתַתִּי לָךְ הָיוּ הַכֹּל מְרַנְּנִין וְאוֹמְרִין: רְאוּ מַה נָּתַן לָהּ בְּאֶתְנָנָהּ, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁנָּתַתִּי לְאָחִיךְ יֹאמְרוּ: הַמֶּלֶךְ הֻצְרַךְ לְפִדְיוֹת עַצְמוֹ וְנָתַן מָמוֹן עַל כָּרְחוֹ, וַהֲלֹא הוּא שׁוֹנֵא לְאַבְרָהָם וְחָפֵץ בּוֹ שֶׁיָּמוּת. וְהָעִנְיָן הַזֶּה יִהְיֶה לְךָ פִּתְחוֹן פֶּה לְכָל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתָּךְ, וְעִם כָּל בָּאֵי עוֹלָם תּוּכְלִי לְהִתְוַכֵּחַ וּלְהַצְדִּיק אֶת עַצְמֵךְ.

וְיֻשַּׁ שֶׁפְּרִשּׁוּ וְאֵת כֹּל וְנֻכָחַת וְעִם כָּל זֶה הָיְתָה שָׂרָה מִתְוַכַּחַת עִמּוֹ וְלֹא רָצְתָה לִמְחֹל לוֹ עֶלְבּוֹן הַתְּפִיסָה, וְכָל זֶה מִתּוֹךְ הָעֲנָוָה הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר לָהּ. אוֹ יִהְיֶה ״וְאֵת כֹּל״ דָּבֵק לְמַעְלָה, ״לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ וְאֵת כֹּל״, וְיִהְיֶה ״וְנֻכָחַת״ כְּלוֹמַר רְאוּי לָךְ שֶׁתִּהְיִי נוֹכַחַת מִזֶּה עַתָּה. וְדַעַת רז״ל ״כְּסוּת עֵינַיִם״, שֶׁהוּא קְלָלָה שֶׁנִּתְקַיֵּם בְּזַרְעָהּ, וּמִכָּאן דָּרְשׁוּ ז״ל: אַל תְּהִי קְלָלַת הֶדְיוֹט קַלָּה בְּעֵינֶיךָ.

וְיֻשַּׁ שֶׁפְּרִשּׁוּ עוֹד, כִּי הִנֵּה הוּא שֶׁתֹּאמְרִי ״אָחִיךְ״ ״כְּסוּת עֵינַיִם״ וְדֶרֶךְ מוּסָר, וּלְמִי, ״לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ״, כְּלוֹמַר עִם בְּנֵי בֵּיתֵךְ, אֲבָל עִם כָּל הָעוֹלָם – ״וְנֻכָחַת״, תִּהְיִי נוֹכַחַת, שֶׁלֹּא תֹּאמְרִי כֵּן, כִּי אֶפְשָׁר שֶׁתָּבוֹאוּ לִידֵי מִכְשׁוֹל.

וּבַמִּדְרָשׁ, ״כְּסוּת עֵינַיִם״ עָשׂוּ לָהּ כְּסוּת שֶׁיִּהְיוּ הַכֹּל מַבִּיטִים בְּיָפְיָהּ וְלֹא בְּנוֹיָהּ. דָּבָר אַחֵר, ״כְּסוּת עֵינַיִם״ שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה עֵינַיִם עֵינַיִם.

פסוק יז

וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים. עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "אֶל הָאֱלֹהִים" הִיא הַמִּדָּה הָעֶשִׂירִית, וְעָלֶיהָ הִזְכִּיר מִיָּד "וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים", לְפִי שֶׁנֶּהֶפְכָה מִדַּת הַדִּין לְמִדַּת הָרַחֲמִים. "כִּי עָצֹר עָצַר ה'" מִמִּדַּת הָרַחֲמִים שֶׁנֶּהֶפְכָה עָלָיו לְדִין. וְאִם תַּשְׂכִּיל בַּכְּתוּבִים שֶׁל מַעְלָה תִּרְאֶה שֶׁהִזְכִּיר תְּחִלָּה "וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה", כִּי נִגְלֵית אֵלָיו שְׁכִינָה לְכָבוֹד אַבְרָהָם, וְעַל כֵּן הִתְפַּלֵּל בְּשֵׁם אָלֶ"ף דָּלֶ"ת וְאָמַר: "אַדְנָי הֲגוֹי גַּם צַדִּיק תַּהֲרֹג", וְהִתְנַצֵּל בְּכָל הָעִנְיָן כְּשֶׁנִּגְלֵית אֵלָיו הַשְּׁכִינָה בַּחֲלוֹם, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם", הִזְכִּירוֹ בְּהֵ"א הַיְדִיעָה וְדִבֵּר עִמּוֹ וְאָמַר לוֹ: "גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתֹם לְבָבְךָ", כְּלוֹמַר אַתָּה אוֹמֵר: "בְּתֹם לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת" וְאַתָּה הַיּוֹדֵעַ, גַּם אֲנִי יָדַעְתִּי כִּי "אָנֹכִי" הַיּוֹדֵעַ וְעֵד. "וָאֶחְשָׂךְ גַּם אָנֹכִי אֹתָךְ", בְּאוּר הַכָּתוּב: "וָאֶחְשָׂךְ גַּם אָנֹכִי אֹתָךְ", כִּי גַּם מֵאֵת הַסִּבָּה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁהוּא הָאֶחָד הַנִּסְתָּר בָּאָה לוֹ מְנִיעַת הַחֵטְא. וְזֶה שֶׁאָמַר "אָנֹכִי" וְלֹא אָמַר "אֲנִי", מִמָּה שֶׁיָּדַעְתָּ מִדַּרְכְּךָ הַקַּבָּלָה כִּי "אָנֹכִי" פְּנִימִי יוֹתֵר מֵ"אֲנִי" לְתוֹסֶפֶת הַכַּ"ף. וְאוּלַי מִטַּעַם זֶה נִסְתְּרָה הָאָלֶ"ף מִמִּלַּת "מֵחָטוֹ לִי", וּבֵאֵר לְךָ הַכָּתוּב כִּי הַחוֹטֵא "אֶל הָאֱלֹהִים" חוֹטֵא אֶל הָאֶחָד הַנִּסְתָּר, וְכָל הַמֵּמֵר בּוֹ מֵמֵר בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד שֶׁבְּקִרְבּוֹ.

פסוק יח

כִּי עָצֹר עָצַר ה'. זֶה עֲצִירַת נְקֵבִים גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים, וְעַל כֵּן נִכְפַּל הַלָּשׁוֹן. "בְּעַד כָּל רֶחֶם", זוֹ עֲצִירַת לֵדָה, וְזֶה כּוֹלֵל כָּל הַנְּקֵבוֹת בָּאָדָם וּבַבְּהֵמוֹת וְכָל בַּעֲלֵי חַיִּים. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: אֲפִלּוּ תַּרְנְגֹלֶת שֶׁל בֵּית אֲבִימֶלֶךְ לֹא הִטִּילָה בֵּיצָתָהּ. וּבַכָּתוּב הַזֶּה נִתְפָּרֵשׁ חֶלְיֵ הַמֶּלֶךְ וְכָל בֵּיתוֹ, כִּי עַד עַתָּה לֹא הִזְכִּירוּהוּ הַפָּרָשָׁה וְלֹא יָדַעְנוּ בַּמֶּה לָקָה, וְלֹא הִזְכִּיר הַלָּקוּת בְּשֵׁם אֲבִימֶלֶךְ כְּשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר הָרְפוּאָה בִּשְׁמוֹ: "וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ", אֲבָל הָעִנְיָן הַזֶּה כְּדֵי לַחֲלֹק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת, וְדֶרֶךְ מוּסָר וְכָבוֹד לְשָׂרָה כְּשֶׁלֹּא הִזְכִּירָה תּוֹרָה כֵּן.

פרק כא

פסוק א

וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר. בְּהֵרְיוֹן. **וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר** בַּלֵּידָה. וְזֶה שֶׁאָמַר מִיָּד: "וַתַּהַר וַתֵּלֶד". וְנִסְמְכָה פָּרָשָׁה זוֹ לְפָרָשַׁת "כִּי עָצֹר עָצַר ה'" לְהוֹדִיעַ כִּי הַשי"ת הוּא הָעוֹצֵר וְהוּא הַפּוֹקֵד וְאֵין זוּלָתוֹ.

וּבַמִּדָּרֶשׁ "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה" זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (יחזקאל ה'): "וְיָדְעוּ כָל עֲצֵי הַשָּׂדֶה כִּי אֲנִי ה' הִשְׁפַּלְתִּי עֵץ גָּבֹהַ הִגְבַּהְתִּי עֵץ שָׁפָל הוֹבַשְׁתִּי עֵץ לָח וְהִפְרַחְתִּי עֵץ יָבֵשׁ אֲנִי ה' דִּבַּרְתִּי וְעָשִׂיתִי" – "הִשְׁפַּלְתִּי עֵץ גָּבֹהַ" זֶה סַנְחֵרִיב, שֶׁנֶּאֱמַר: "הִנֵּה אַשּׁוּר אֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יְפֵה קוֹמָה"; "הִגְבַּהְתִּי עֵץ שָׁפָל" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁמִּשְׁפִּילִין עַצְמָן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ב':ט'): "וְגַם אֲנִי נָתַתִּי אֶתְכֶם נִבְזִים וּשְׁפָלִים"; "הוֹבַשְׁתִּי עֵץ לָח" זֶה אֲבִימֶלֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי עָצֹר עָצַר

ה'"; "הִפְרַחְתִּי עֵץ יָבֵשׁ" זוֹ שָׂרָה; "אֲנִי ה' דִּבַּרְתִּי וְעָשִׂיתִי" – "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה". מַהוּ "פָּקַד", אָמַר רַבִּי יִצְחָק: כְּתִיב (במדבר ה':כ"ח): "וְאִם לֹא נִטְמְאָה הָאִשָּׁה וּטְהֹרָה הִיא" וְגוֹ', וְזוֹ נִכְנְסָה לְבֵיתוֹ שֶׁל פַּרְעֹה טְהוֹרָה, לְבֵיתוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ וְיָצְאָה טְהוֹרָה, אֵינוֹ בְּדִין שֶׁתִּפָּקֵד? הֲוֵי אוֹמֵר: "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה", עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

פסוק ב

לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים. זֶה הקב"ה, וְיִזְכִּיר זֶה עַל מַה שֶּׁכָּתוּב לְמַעְלָה "לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת" שֶׁתִּחֹלַת הַפָּרָשָׁה "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ" וְגוֹ'.

פסוק ח

וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל. אֵין סָפֵק שֶׁהָיוּ גְּדוֹלֵי הָאָרֶץ בְּאוֹתוֹ מִשְׁתֶּה כִּי הָיָה הַפֶּלֶא גָּדוֹל בְּיִצְחָק. גַּם הָעֹשֶׁר בְּבֵית אַבְרָהָם רַב, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיוּ שָׁם מְלָכִים וְיוֹעֲצֵי אֶרֶץ, שֶׁכְּבָר מָצִינוּ שֶׁהָיוּ מַלְכֵי הָאָרֶץ דּוֹרְשִׁים שְׁלוֹמוֹ וְרוֹצִים לִכְרוֹת בְּרִית עִמּוֹ. אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָיָה עִנְיַן מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה לֹא נִתְפָּרְשׁוּ שְׁמוֹתָם. וְהִנֵּה מָצִינוּ בְּבֵית הָאֵבֶל שֶׁהַכָּתוּב מְפָרֵשׁ שְׁמוֹת הַבָּאִים שָׁם, אֵלּוּ חֲבֵרָיו שֶׁל אִיּוֹב שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (איוב ב':י"א): "וַיָּבֹאוּ אִישׁ מִמְּקֹמוֹ אֱלִיפַז הַתֵּימָנִי וּבִלְדַּד הַשּׁוּחִי וְצוֹפַר הַנַּעֲמָתִי". וּמִזֶּה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ז':ב'): "טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל מִלֶּכֶת אֶל בֵּית מִשְׁתֶּה", בֵּאֵר לָנוּ הַכָּתוּב כִּי כָּל שִׂמְחַת הָעוֹלָם הַזֶּה הֶבֶל וָרִיק.

בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק. מִנְהַג הָעוֹלָם שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם סְעוּדָה בַּיּוֹם שֶׁנּוֹלַד לוֹ בֵּן אוֹ בְּיוֹם הַמִּילָה לִכְבוֹד הַמִּצְוָה. וּמַה שֶּׁאֵחַר אַבְרָהָם לַעֲשׂוֹת מִשְׁתֵּה יִצְחָק עַד יוֹם הִגָּמֵל אוֹתוֹ, יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁמִּיּוֹם גָּמְלוֹ הִנִּיחוֹ לְתַלְמוּד תּוֹרָה, וְאֵין לְתָמֵהַּ, שֶׁהֲרֵי בֶּן שָׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּיר אַבְרָהָם אֶת בּוֹרְאוֹ, עַל כֵּן לֹא רָצָה לַעֲשׂוֹת הַסְּעוּדָה לֹא בְּיוֹם הַלֵּידָה וְלֹא בְּיוֹם הַמִּילָה, וְהִנִּיחַ הַדָּבָר עַד יוֹם הִגָּמֵל אוֹתוֹ כְּדֵי שֶׁיִּשְׂמַח בִּבְנוֹ בְּשִׂמְחַת הַתּוֹרָה, שֶׁכָּתוּב בָּהּ (תהילים י"ט:ט'): "פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב". וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו כ"ח:ט'): "אֶת מִי יוֹרֶה דֵּעָה וְאֶת מִי יָבִין שְׁמוּעָה גְּמוּלֵי מֵחָלָב", כִּי תֵּכֶף שֶׁנִּגְמַל נִתְקַדֵּשׁ לִהְיוֹת פָּרוּשׁ וְנִבְדָּל לַעֲבוֹדַת ה' וּמְזֻמָּן לִהְיוֹת עוֹלָה תְּמִימָה.

וַיָּדוּעַ עוֹד כִּי אֵין אַהֲבַת הָאָב לַבֵּן לֹא בְּיוֹם הַלֵּידָה וְלֹא בְּיוֹם הַמִּילָה אֶלָּא בְּיוֹם שֶׁנִּגְמַל, וְאָז תִּתְחַזֵּק אַהֲבָתוֹ יוֹתֵר וְיוֹתֵר.

וּבַמִּדְרָשׁ "בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק", בְּיוֹם ה"ג מָל אֶת יִצְחָק. וּמִכָּאן יֵשׁ סָמֶךְ לְמִנְהָגֵנוּ שֶׁאָנוּ עוֹשִׂים סְעוּדָה בְּיוֹם הַמִּילָה, שֶׁהֲרֵי לְפִי הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה עָשָׂה אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם שְׁמִינִי, לְמִילַת יִצְחָק, וּמִנְהָג כָּשֵׁר הוּא, וְעָלָיו אָמַר דָּוִד (תהילים נ':ה'): "אִסְפוּ לִי חֲסִידַי כֹּרְתֵי בְרִיתִי עָלֵי זָבַח".

פסוק ט

מְצַחֵק. לְשׁוֹן עֲבוֹדָה זָרָה, לְשׁוֹן רְצִיחָה, לְשׁוֹן גִּלּוּי עֲרָיוֹת. כִּי הָיוּ יִשְׁמָעֵאל וְיִצְחָק מְרִיבִים עַל הַיְרֻשָּׁה, וְהָיָה אוֹמֵר יִשְׁמָעֵאל לְיִצְחָק: אֲנִי בְּכוֹר וַאֲנִי נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם. וְהָיָה יוֹצֵא לַשָּׂדֶה וְזוֹרֵק בּוֹ חִצִּים, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (משלי כ"ו:י"ח-י"ט): "כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת כֵּן אִישׁ רִמָּה אֶת רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא מְצַחֵק אָנִי". וְלָמַדְנוּ זֶה מִתְּשׁוּבַת שָׂרָה: "כִּי לֹא יִרַשׁ בֶּן הָאָמָה", כְּדִּ פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י ז"ל.

וְהָחְכָם רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ: "מְצַחֵק" – מִשְׁתַּעֲשֵׁעַ כְּדַרְכּוֹ כָּל נַעַר, וְשָׂרָה אִמֵּנוּ קִנְאָה בּוֹ, שֶׁהָיָה גָּדוֹל מִבְּנָהּ.

אֲבָל הָרַמְבַּ"ן ז"ל פֵּרֵשׁ "מְצַחֵק" – מַלְעִיג, וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר: "אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית", כְּלוֹמַר בֶּן שִׁפְחָה, כִּי הָיָה יָכוֹל לוֹמַר: "וַתֵּרֶא אֶת יִשְׁמָעֵאל מְצַחֵק". וְעַל כֵּן אָמְרָה לוֹ שָׂרָה: "גָּרֵשׁ הָאָמָה" וְגוֹ', כִּי הָעֶבֶד הַמַּלְעִיג עַל אֲדוֹנָיו חַיָּב מִיתָה, אֲבָל אֵינִי רוֹצָה שֶׁתְּמִיתֵהוּ אֶלָּא שֶׁתְּגָרֵשׁ אוֹתוֹ וְאֶת אִמּוֹ. וְהֶקְשָׁה הַדָּבָר בְּעֵינֵי אַבְרָהָם, כְּמוֹ שֶׁמֵּעִיד הַכָּתוּב: "וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם", וְאָמַר: "עַל אוֹדוֹת בְּנוֹ", גִּלָּה בָּזֶה מַעֲלָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁלֹּא הֶקְשָׁה לוֹ עַל חֶשְׁק הַפִּילֶגֶשׁ רַק עַל אוֹדוֹת בְּנוֹ, כִּי אִלּוּ אָמְרָה לְגָרֵשׁ הַפִּילֶגֶשׁ לְבַדָּהּ לֹא הָיָה קָשֶׁה בְּעֵינָיו.

פסוק יד

וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֵמַת מָיִם. הָיָה לוֹ לָתֵת לָהּ כֶּסֶף וְזָהָב וּגְמַלִּים נוֹשְׂאִים אוֹתָם לְפִי שֶׁפַּע הַמָּמוֹן שֶׁהָיָה בְּבֵית אַבְרָהָם, כִּי בְּנוֹ הָיָה שֶׁהִתְפַּלֵּל עָלָיו: "לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ". אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁאָמְרָה לוֹ שָׂרָה שֶׁיְּגָרֵשׁ אוֹתוֹ וְאֶת אִמּוֹ, וַה' אָמַר לְאַבְרָהָם: "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ", עַל כֵּן שָׁמַע לְקוֹל שָׂרָה וְגֵרֵשׁ אוֹתוֹ וְאֶת אִמּוֹ בְּלֶחֶם וְחֵמַת מַיִם, כְּדִּ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וַיִּתֵּן לוֹמַר כִּי מַה שֶּׁגֵּרֵשׁ אוֹתוֹ בְּלֶחֶם וּמַיִם שֶׁיִּכְלוֹל עָנְיָן אַחֵר, וְהוּא שֶׁאַבְרָהָם רָאָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה שֶׁעֲתִידִים בָּנָיו לְהִשְׁתַּעְבֵּד תַּחַת יְדֵי יִשְׁמָעֵאל, וְכִי יִשְׁנְאוּ אוֹתָם שִׂנְאָה גְּדוֹלָה שֶׁאֵין אֻמָּה בָּעוֹלָם שֶׁיִּהְיוּ שׂוֹנְאִים לְיִשְׂרָאֵל כִּבְנֵי יִשְׁמָעֵאל, וְעַל כֵּן הִתְנַהֵג אַבְרָהָם עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁרָאוּי לְהִתְנַהֵג עִם הַשּׂוֹנֵא וְנָתַן לוֹ לֶחֶם וּמַיִם, הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ה:כ"א) "אִם רָעֵב שׂוֹנַאֲךָ הַאֲכִילֵהוּ לֶחֶם וְאִם צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם".

פסוק יז

כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם. כְּלוֹמַר בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם שֶׁהוּא שָׁם אֶתֵּן לוֹ מַיִם וְיִשְׁתֶּה טֶרֶם שֶׁיִּפָּרֵד מִן הַמָּקוֹם. וְדָרְשׁוּ רז"ל: אֵין דָּנִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא לְפִי מַעֲשָׂיו שֶׁבְּאוֹתָהּ שָׁעָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֶל קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם".

פסוק יח

קוּמִי שְׂאִי אֶת הַנַּעַר. אַחַר שֶׁיִּשְׁתֶּה, "וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדֵךְ בּוֹ".

וְדַע כִּי לְפִי סִדּוּר הַפָּרָשִׁיּוֹת כְּבָר הָיָה יִשְׁמָעֵאל בָּעֵת הַזֹּאת בֶּן שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁנּוֹלַד הָיוּ לוֹ לְאַבְרָהָם שְׁמוֹנִים וְשֵׁשׁ שָׁנִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַבְרָם בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת הָגָר אֶת יִשְׁמָעֵאל" וְגוֹ', וּבֶן מֵאָה שָׁנָה הוֹלִיד אַבְרָהָם לְיִצְחָק, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַבְרָהָם בֶּן מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ", וּשְׁתֵּי שָׁנִים אַחַר שֶׁגָּמַלְתּוּ לְיִצְחָק, הֲרֵי לוֹ שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיִשְׁמָעֵאל בְּמַעֲשֶׂה הַזֶּה. אַף עַל פִּי שֶׁיִּקְשֶׁה לָזֶה מַה שֶּׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב: "וַיִּתֵּן אֶל הָגָר שָׂם עַל שִׁכְמָהּ וְאֶת הַיֶּלֶד", הֵיאַךְ יְשִׂים עַל שִׁכְמָהּ בֶּן שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאִם תֹּאמַר שֶׁאֵין "וְאֶת הַיֶּלֶד" חוֹזֵר לְמַה שֶּׁאָמַר "עַל שִׁכְמָהּ", הֲרֵי מָצִינוּ "וַתַּשְׁלֵךְ אֶת הַיֶּלֶד". וְנִרְאֶה שֶׁהָיְתָה מְבִיאָתוּ בְּחֵיקָהּ, וְעַתָּה בְּצַעַר הַצָּמָא הִשְׁלִיכָתוּ מֵחֵיקָהּ. וְעוֹד שֶׁקְּרָאָהוּ "יֶלֶד" כְּשֵׁם שֶׁקְּרָא הַכָּתוּב אֶת יִצְחָק תֵּכֶף שֶׁנִּגְמַל וְהוּא בֶּן שְׁתֵּי שָׁנִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל". וְעוֹד שֶׁאָמַר לָהּ מַלְאַךְ ה': "קוּמִי שְׂאִי אֶת הַנַּעַר", וְהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר: "לְכִי עִם הַנַּעַר". וְעוֹד שֶׁכָּתוּב אַחֲרֵי כֵן: "וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת הַנַּעַר וַיִּגְדָּל". וְהַמּוּבָן מִזֶּה כִּי קָטָן הָיָה בַּמַּעֲשֶׂה הַזֶּה. וְאִם אֵין הַפָּרָשִׁיּוֹת כְּסִדְרָן נִצְטָרֵךְ לוֹמַר אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה.

פסוק כג

אִם תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי. בִּקֵּשׁ אֲבִימֶלֶךְ שְׁתֵּי בְּרִיתוֹת: הָאֶחָד שֶׁלֹּא יְגָרֵשׁ אַבְרָהָם אֶת בָּנָיו מֵאַרְצָם, וְהַשֵּׁנִית שֶׁלֹּא יַשְׁחִיתוּ לָהֶם פֵּירוֹת הָאָרֶץ, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְעִם הָאָרֶץ אֲשֶׁר גַּרְתָּה בָּהּ". וְאַבְרָהָם הוֹדָה בַּדָּבָר, וְאָמַר: "אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ". וְהֶבֵן הֵיטֵב כִּי זֹאת הַשְּׁבוּעָה הִיא הָרִאשׁוֹנָה הַנִּזְכֶּרֶת בַּתּוֹרָה. וּמִפְּנֵי שֶׁלְּשׁוֹן "שְׁבוּעָה" נִגְזָר מִן "שִׂבְעָה" כַּיָּדוּעַ בַּקַּבָּלָה, לְכָךְ הִצִּיב אַבְרָהָם שֶׁבַע כְּבָשׂוֹת הַצֹּאן, וְקָרָא הַמָּקוֹם עַל שֵׁם הַשְּׁבוּעָה "בְּאֵר שָׁבַע", וְכֵן בְּיִצְחָק מָצִינוּ שֶׁקָּרָא הַבְּאֵר עַל שֵׁם הַשְּׁבוּעָה.

וְהָעִנְיָן כִּי הַנִּשְׁבָּע נִכְלָל בְּשִׁבְעַת הַנִּקְרָאִים "צְרוֹר הַחַיִּים", וּמַאֲמִין בַּתּוֹרָה וּבְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְהָעוֹבֵר עַל הַשְּׁבוּעָה הוּא כּוֹפֵר בָּעִקָּר וּמוֹצִיא עַצְמוֹ מִכְּלַל הַשְּׁבוּעָה, וְאֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי שִׁשָּׁה קְצָווֹת עֶלְיוֹנִים הֵם שְׁמוֹ, וְשִׁשָּׁה קְצָווֹת הַתַּחְתּוֹנִים חֲתוּמִים בְּשָׁמוֹ, וְעַל כֵּן בָּא הַמַּאֲמָר לְחַכְמֵי הָאֱמֶת בְּדִבּוּר "לֹא תִשָּׂא", שֶׁכָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ נִזְדַּעְזֵעַ, מַה שֶּׁלֹּא אָמְרוּ כֵּן בְּשְׁאָר הַדִּבְּרוֹת.

וְהֶבֵן סוֹד הַלָּשׁוֹן, שֶׁלֹּא תִּמְצָא מִמֶּנּוּ פֹּעַל קַל שֶׁיֹּאמַר "שָׁבְעוּ" אוֹ "שָׂבַע" אֶלָּא "נִשְׁבְּעוּ" וְ"נִשְׁבַּע", כִּי פֵּרוּשׁ "נִשְׁבַּע" הִכְנִיס עַצְמוֹ בִּכְלַל הַשְּׁבוּעָה אִם הוּא מְקַיֵּם שְׁבוּעָתוֹ. וְאִם הוּא עוֹבֵר עַל שְׁבוּעָתוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ "נִשְׁבַּע" הוֹצִיא עַצְמוֹ מִכְּלַל הַשְּׁבוּעָה, וְהִנֵּה הִיא מִלָּה כּוֹלֶלֶת דָּבָר וְהֶפְכּוֹ, וְכֵן "וְדִשְׁנוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ", וְהֶבֵן זֶה.

פסוק לג

וַיִּטַּע אֶשֶׁל. שֵׁם אִילָן. וְעַל כֵּן אָמַר "וַיִּטַּע", כִּי כֵּיוָן שֶׁהָיָה לוֹ שָׁם בְּאֵר רָצָה לָטַעַת שָׁם אִילָנוֹת וּפַרְדֵּסִים לְהַשְׁקוֹת מִמֵּי הַבְּאֵר שֶׁחָפַר שָׁם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה מִן הַפֵּרוֹת הוּא וְהָאוֹרְחִים הַבָּאִים אֶל בֵּיתוֹ. וּמִפְּנֵי שֶׁהִשְׁתַּדְּלוּת הַצַּדִּיק בִּנְטִיעוֹת אֵינוֹ אֶלָּא הֶכְנָה לִפְעֻלּוֹת שִׂכְלִיּוֹת, לְכָךְ סָמַךְ מִיָּד: "וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה'".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיִּטַּע אֶשֶׁל" א' אֲכִילָה, שי"ן שְׂכִיבָה, ל' לְוָיָה. וְהֵן הֵן אוֹתִיּוֹת שֶׁל "שְׂאַל", כִּי אַבְרָהָם הָיָה אוֹמֵר לְכָל עוֹבֵר וְשָׁב: "שְׂאַל מָה אֶתֵּן לָךְ" וְנוֹתֵן לוֹ כָּל מַה שֶּׁשּׁוֹאֵל.

וְדַע כִּי מִצְוַת לְוָיָה הִיא גְּמַר הַמִּצְוָה בְּאַכְסַנְיָא וְתַכְלִית הַשָּׂכָר. וְכֵן כָּתוּב (בראשית י"ח:ט"ז): "וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם", וּמְתַרְגְּמִינַן: "לְאַלְוָאֵיהוֹן", וְסָמַךְ לוֹ מִיָּד: "וַה' אָמַר", לְבָאֵר כִּי בִּזְכוּת הַלְוָיָה בָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר לְגַלּוֹת לוֹ עִנְיַן סְדוֹם. וְכֵן כָּתוּב (תהלים קל"ה:ד'): "כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ", קְרִי "בָּחַר לְוָיָה". וְכֵן נִרְמָז בֶּאֱלִיעֶזֶר בְּאָמְרוֹ: "אַל תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַה' הִצְלִיחַ" וְגוֹ'. וְשָׁעוּר לְוָיָה כְּתַבְתִּי בַּפָּסוּק: "וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם". וּבַמָּסוֹרֶת, תֵּרֵי "וַיִּטַּע" בְּסִפְרָא רֵישׁ פָּסוּק: הָאֶחָד (בראשית ב':ח') "וַיִּטַּע גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם", הַשֵּׁנִי בְּאַבְרָהָם. וְזֶה לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל הַמַּחֲזִיק בְּמִצְוַת אַכְסַנְיָא יוֹרֵשׁ גַּן עֵדֶן.

וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה'. לְשׁוֹן קְרִיאָה וְהַכְרָזָה. וְכֵן "יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ", "כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא". וְכַוָּנַת הַכָּתוּב כִּי אַבְרָהָם מַכְרִיז וּמוֹדִיעַ לַבְּרִיּוֹת שֶׁהָעוֹלָם מְחֻדָּשׁ וְיֵשׁ לוֹ מַנְהִיג יָחִיד וְקַדְמוֹן. וְעַל כֵּן יֹאמַר כִּי הַהַכְרָזָה הַזֹּאת הָיְתָה בְּשֵׁם ה' הַיָּחִיד "אֵל עוֹלָם", הַקַּדְמוֹן אֲשֶׁר הֲוָיָתוֹ וֱאֱלֹהוּתוֹ קֹדֶם הָעוֹלָם, וְהוּא שֶׁאָמַר: "אֵל עוֹלָם", כְּלוֹמַר שֶׁקֶּדֶם לְעוֹלָם. אוֹ יִהְיֶה "וַיִּקְרָא" כְּמוֹ "וַיִּתְפַּלֵּל", כְּדַעַת אוּנְקְלוֹס עָלָיו הַשָּׁלוֹם, וְהוּא מִלְּשׁוֹן (תהלים ל':ט') "אֵלֶיךָ ה' אֶקְרָא".

פרק כב

פסוק א

וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם. זוֹ הִיא פָּרָשַׁת הָעֲקֵדָה אֲשֶׁר יִשְׂרָאֵל בְּטוּחִים לִהְיוֹת זְכוּת הָעֲקֵדָה מֵגֵן עֲלֵיהֶם בְּכָל דּוֹר וָדוֹר. וְאֵין הַנִּסָּיוֹן חַס וְשָׁלוֹם אֵצֶל ה' יִתְבָּרַךְ אֶלָּא אֵצֶל הַבְּרִיּוֹת, לְהוֹדִיעַ גֹּדֶל מַעֲלַת הַצַּדִּיק אוֹ הַנָּבִיא. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (תהילים י"א:ה'): "ה' צַדִּיק יִבְחָן". וּמַה שֶּׁנִּסְמְכָה פָּרָשַׁת עֲקֵדָה לְפָרָשַׁת אֲבִימֶלֶךְ, אוֹמֵר בַּמִּדְרָשׁ: "נִסָּה" לְשׁוֹן "זַעַף", כְּדִמְתַרְגְּמִינָן "זֹעֲפִים" – "נְסִיסִין". וְזֶה כְּנֶגֶד מַה שֶּׁהִכְעִיס לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשֶׁבַע כְּבָשׂוֹת שֶׁנָּתַן לַאֲבִימֶלֶךְ, שֶׁכְּנֶגְדָּן נֶעֱנְשׁוּ בָּנָיו שֶׁיֵּשֵׁב אֲרוֹן הַבְּרִית בִּשְׂדֵה פְּלִשְׁתִּים שִׁבְעָה חֳדָשִׁים.

וְדַע כִּי נִסָּיוֹן הָעֲקֵדָה הָיָה לְפַרְסֵם בָּעַמִּים גֹּדֶל חִיּוּב הַיִּרְאָה וְהָאַהֲבָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כִּי הָאַהֲבָה עַל שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: **הָאֶחָד** מִי שֶׁאוֹהֵב אֶת הַמֶּלֶךְ וּמִתּוֹךְ אַהֲבָתוֹ יְסַפֵּר בִּשְׁבָחָיו וְיַפְרֵסֵם מַעֲלוֹתָיו תָּמִיד כָּל הַיּוֹם וְיוֹדִיעַ לַכֹּל אֶת גְּבוּרוֹתָיו, אֲבָל לֹא הָיָה חוֹסֵר מִמָּמוֹנוֹ כְּלוּם בִּשְׁבִיל אַהֲבָתוֹ; **הַשֵּׁנִי** מִי שֶׁאוֹהֵב אוֹתוֹ יוֹתֵר מִן הָרִאשׁוֹן, יְסַפֵּר בִּשְׁבָחָיו וְיִתֵּן כָּל מָמוֹנוֹ בִּשְׁבִילוֹ, אֲבָל לֹא יִמְסוֹר עַצְמוֹ לְמִיתָה בִּשְׁבִילוֹ; **הַשְּׁלִישִׁי** מִי שֶׁאוֹהֵב אוֹתוֹ יוֹתֵר מִשְּׁנֵיהֶם, יְסַפֵּר בִּשְׁבָחָיו וְיִתֵּן כָּל מָמוֹנוֹ בִּשְׁבִילוֹ וְיִמְסוֹר עַצְמוֹ לְמִיתָה.

וְהִנֵּה אַבְרָהָם הָיָה שְׁלֵם בִּשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים אֵלֶּה. **הָאֶחָד** סִפֵּר בִּשְׁבָחָיו שֶׁל מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּפִרְסֵם אֱלֹהוּתוֹ וְיִחוּדוֹ בָּעוֹלָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם". לְפִי שֶׁאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ הָיוּ נוֹתְנִים הַנְהָגַת הָעוֹלָם אֶל הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, וְהוּא הָיָה מַדְרִיכָם בְּדֶרֶךְ הָאֱמֶת וּמוֹדִיעָם הַמַּנְהִיג הַיָּחִיד שֶׁהוּא אֵל עוֹלָם, וּכְמַאֲמַר אֱלִיפַז (איוב ה':ח'): "וְאֵל אֱלֹהִים אֲשִׁים דְּבָרָתִי", יֹאמַר כִּי הַנְהָגַת הָעוֹלָם אַל יְשִׁימֶנָּה לְכוֹחוֹת הַגַּלְגַּלִּים וְלִצְבָא הַשָּׁמַיִם, רַק לַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. **הַשֵּׁנִי** פִּזַּר נָתַן לָאֶבְיוֹנִים בִּשְׁבִיל אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הוּא שֶׁהָיָה בַּעַל אַכְסַנְיָא וּפִתְחוֹ פָּתוּחַ לְכָל עוֹבֵר וָשָׁב. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: אַרְבָּעָה פְּתָחִים הָיוּ לוֹ לְבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְהָיוּ לְאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, וְכָל מִי שֶׁנִּכְנָס בְּפֶתַח זֶה יוֹצֵא בְּפֶתַח אַחֵר, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ מִפְּנֵי עוֹבְרֵי דְּרָכִים. וְכֵן נִרְמַז בַּכָּתוּב: "וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע", וְדָרְשׁוּ רז"ל: "אֲכִילָה שְׁכִיבָה לְוָיָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהָיָה מְחַזֵּר אַחֲרֵיהֶם וְרָץ לִקְרָאתָם, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיָּרָץ לִקְרָאתָם". וְעָלָיו אָמַר הַכָּתוּב (משלי י"א:כ"ד): "יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד".

וְאֵין סָפֵק כִּי הָיָה נוֹתֵן אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. **הַשְּׁלִישִׁי** מָסַר עַצְמוֹ לְמִיתָה בִּשְׁבִיל אַהֲבַת הַשֵּׁם, כְּשֶׁהֶשְׁלִךְ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ עַל קִדֻּשַׁת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּלְפִי שֶׁהִשִּׂיג מַדְרֵגַת הָאַהֲבָה וְעָבַר עַל שְׁלֹשֶׁת הַחֲלָקִים, קָרְאוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "אַבְרָהָם אֹהֲבִי". אֲבָל בְּעִנְיַן זֶה שֶׁל הָעֲקֵדָה הֶרְאָה אַבְרָהָם תִּקֻּף אַהֲבָתוֹ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁהָיְתָה חֲזָקָה וְעַזָּה אֵין לְהַעֲרִיךְ אוֹתָהּ עִם שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים הַנִּזְכָּרִים וְאֵין לְדַמּוֹתָהּ לְמִי שֶׁמּוֹסֵר עַצְמוֹ לְמִיתָה בִּשְׁבִיל אוֹהֲבוֹ אוֹ בִּשְׁבִיל אָדוֹנוֹ. כִּי רָאוּי הָיָה אַבְרָהָם אִלּוּ הָיוּ לוֹ מֵאָה גּוּפִין לְמָסוֹר אֶת כֻּלָּם לְמִיתָה עַל יִצְחָק. אֲבָל פְּעָלָה זוֹ לֹא הָיְתָה כִּשְׁאָר הַפְּעֻלּוֹת, וְהַנִּסָּיוֹן הַזֶּה לֹא הָיָה כִּשְׁאָר הַנִּסְיוֹנוֹת, אֵין הַטֶּבַע יְכוֹל לְסָבְלוֹ וְאֵין הַכֹּחַ הַמְדַמֶּה יָכוֹל לְחַשְּׁבוֹ שֶׁיִּהְיֶה אָדָם עָקָר וְזָקֵן בֶּן מֵאָה שָׁנָה וְלוֹ עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְהָיָה מִתְאַוֶּה לְבֵן בְּתַכְלִית הַתַּאֲוָה וְהָיָה לוֹ בֵּן אֶחָד הַיָּאוּשׁ, הָיָה רָאוּי לְחַשֵּׁב תֹּקֶף הָאַהֲבָה הַחֲזָקָה לַבֵּן הַהוּא, וְתִכָּפֵל הָאַהֲבָה יוֹתֵר וְיוֹתֵר לְסוֹף שָׁנָה מִמָּה שֶׁהָיָה בֶּן שְׁמוֹנָה יָמִים, וְתִכָּפֵל לְחָמֵשׁ וְעֶשֶׂר שָׁנִים יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָיָה בִּהְיוֹתוֹ בֶּן שָׁנָה, שֶׁכְּבָר הוּא מְגַדֵּל וּמַבְחִין בֵּין טוֹב לְרָע, וְתִכָּפֵל הָאַהֲבָה בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְאַרְבָּעִים שָׁנָה, הוּא הַזְּמַן שֶׁשִּׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם עוֹמֵד עַל הַשְּׁלֵמוּת. וְזֶהוּ יִצְחָק שֶׁהָיָה בֶּן שְׁלוֹשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה

בִּזְמַן הָעֲקֵדָה. וְתִכָּפֵל יוֹתֵר וְיוֹתֵר כְּשֶׁיְצַוֶּה לִשְׁחֹט הַבֵּן הַזֶּה הוּא בְּעַצְמוֹ בְּיָדָיו. וְהָאַהֲבָה הַזֹּאת אֵין דָּבָר בָּעוֹלָם רָאוּי לְעָבְרָהּ. וְאַבְרָהָם מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה שָׁלֵם בָּאֱמוּנָה, עִם הֱיוֹת הַפְּלָגַת אַהֲבָתוֹ אֶל יִצְחָק הִכִּיר כִּי רָאוּי שֶׁתִּתְגַּבֵּר אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל אַהֲבַת יִצְחָק. וּלְחֻזְק כֹּחַ הַפְּלָגַת הָאַהֲבָה הַחֲזָקָה הַזֹּאת שֶׁהָיְתָה לוֹ לְאַבְרָהָם בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, הָיְתָה נְקֻלָּה בְּעֵינָיו אַהֲבַת יִצְחָק, וּבִקֵּשׁ לִשְׁחֹטוֹ אַחַר שְׁלֹשָׁה יָמִים שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ הַדִּבּוּר. כִּי אִלּוּ יַעֲשֶׂה כֵּן בְּפֶתַע פִּתְאוֹם בְּמָקוֹמוֹ הָיְתָה פְּעֻלָּתוֹ בְּמְהִירוּת וּבֶהְלָה. אֲבָל כְּשֶׁהָיָה אַחַר מַהֲלַךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים כְּבָר נַעֲשָׂה בְּיִשּׁוּב דַּעַת וְעֵצָה. וְהוּא שֶׁאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: לָמָּה "בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי" וְלֹא בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן וְלֹא בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, שֶׁלֹּא יְהוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם אוֹמְרִים: הֲמָמוֹ, עִרְבְּבוֹ, וְהָלַךְ לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ. עַל כֵּן עָשָׂה הַפְּעֻלָּה הַהִיא מַמָּשׁ בְּיָדִים, וְעִמָּהּ נִבְחַן בְּמִדַּת הַיִּרְאָה וּבְמִדַּת הָאַהֲבָה – יִרְאָה לֹא לְיִרְאַת עֹנֶשׁ, וְאַהֲבָה לֹא לְתוֹחֶלֶת גְּמוּל, כְּלוֹמַר עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, כִּי זֹאת לֹא תִּהְיֶה אַהֲבָה גְּמוּרָה, שֶׁהֲרֵי יֵשׁ שׁוֹתֶה הַמַּשְׁקֶה הַמַּר מִדַּעְתּוֹ שֶׁיּוֹעִיל לוֹ בָּאַחֲרִית. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אָתָּה".

וַיָּדוּעַ כִּי הַיְדִיעָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּכָל זְמַן. אֲבָל פֵּרוּשׁ הַדָּבָר יְוֻדַּע מֵעַתָּה כִּי יָצָא מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל. וּרְאֵה גַּם רְאֵה זְרִיזוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וַחֲרִיצוּתוֹ בְּמִצְוָה זוֹ, כִּי הָיָה יָכוֹל לְהוֹלִיךְ עִמּוֹ חֲבוּרַת אֲנָשִׁים מֵאַנְשֵׁי בֵּיתוֹ וְלֹא הוֹלִיךְ עִמּוֹ כִּי אִם שְׁנַיִם, הוּא שֶׁכָּתוּב "וּשְׁנֵי נְעָרָיו עִמּוֹ", יִשְׁמָעֵאל וֶאֱלִיעֶזֶר. וְאֶפְלוּ אוֹתָן שְׁנֵי נְעָרִים לֹא הָיוּ עִמּוֹ בִּשְׁעַת הָעֲקֵדָה, אֲבָל אָמַר לָהֶם "שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר". וְהָעִנְיָן כְּדֵי שֶׁלֹּא יְבַטְּלוּ מִמֶּנּוּ הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה וְשֶׁלֹּא יִמְחוּ בְּיָדוֹ.

פסוק ב

קַח נָא אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ אֶת יִצְחָק. הֶאֱרִיךְ הַכָּתוּב בִּלְשׁוֹן הַצַּוָּאָה כְּדֵי לְהַגְדִּיל הַמִּצְוָה. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "קַח נָא אֶת בִּנְךָ", אֵיזֶה בֵּן? אָמַר לוֹ: "אֶת יְחִידְךָ", זֶה יָחִיד לְאִמּוֹ וְזֶה יָחִיד לְאִמּוֹ, אָמַר לוֹ: "אֲשֶׁר אָהַבְתָּ", שְׁנֵיהֶם אֲנִי אוֹהֵב, אָמַר לוֹ: "אֶת יִצְחָק".

וְלֶךְ לְךָ. עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִתְנַסָּה אַבְרָהָם וְנִמְצָא שָׁלֵם בְּכֻלָּם, וְהָרִאשׁוֹן "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ" וְעִנְיַן הָעֲקֵדָה הָיָה נִסָּיוֹן אַחֲרוֹן.

אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה. הַר הַמֹּרִיָּה הוּא יְרוּשָׁלַיִם, וְקָרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְכָל הָאָרֶץ מוֹרִיָּה עַל שֵׁם הַר הַמֹּרִיָּה שֶׁבְּתוֹכוֹ. וּמַה שֶּׁנִּקְרֵאת יְרוּשָׁלַיִם הַר, לְפִי שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן "אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר" וְהַקִּנָּמוֹן וְהַבֹּשֶׂם הַטּוֹב הָיָה גָּדֵל שָׁם. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: קִנָּמוֹן הָיָה גָּדֵל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהָעִזִּים וּצְבָאִים אוֹכְלִים מִמֶּנּוּ. וְאוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם: "אֲרַע פּוּלְחָנָא", עֲשָׂאוֹ מִן "מוֹרָא", כִּי שָׁם עֲתִידִין לִירֹא מִלְּפָנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְלַעֲבֹד לְפָנָיו.

וְהַעֲלֵהוּ: "הַר הַמֹּרִיָּה" – שֶׁמִּשָּׁם יָצְאָה הוֹרָאָה לָעוֹלָם.

וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וְהַעֲלֵהוּ שָׁם עֹלָה". אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַלָּמֶ"ד הַזֹּאת בֵּאוּרָהּ "בִּמְקוֹם", כְּלוֹמַר שֶׁתַּעֲלֶה אוֹתוֹ שָׁם בִּמְקוֹם עוֹלָה. וְכָמוֹהוּ (בראשית ו'): "הַלְבֵּנָה לְאָבֶן" – בִּמְקוֹם אָבֶן. שֶׁאִם תִּפְרֹשׁ "לְעֹלָה" עוֹלָה מַמָּשׁ, אֵיךְ יְצַוֶּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאַחַר כָּךְ יַחֲזֹר מִצִּוּוּיוֹ. וְאַבְרָהָם מִתּוֹךְ תֹּקֶף הָאַהֲבָה הֵבִין "עוֹלָה" מַמָּשׁ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁבָּא לְנַסּוֹת לֹא כְּוָנָה אֶלָּא בִּמְקוֹם עוֹלָה. וְזֶהוּ: "אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי". גַּם יִתְּכֵן שֶׁיִּרְמֹז עַל סוֹד הַקָּרְבָּן. וְעַל כֵּן אָמַר "לְעֹלָה", שֶׁיַּעֲלֵהוּ שָׁם לַמִּדָּה הָעֶשְׂירִית הַמִּתְעַלָּה, וְכֵן הַנִּסָּיוֹן הַזֶּה עֶשְׂירִי. וְכֵן בְּאֵיל אֲשֶׁר הַקְּרֵב תַּחְתָּיו בָּא הַלָּשׁוֹן הַזֶּה בְּעַצְמוֹ, כִּי לֹא אָמַר: "וַיִּקַּח אֶת הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ עֹלָה" אֲבָל אָמַר: "וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה", וּמִפְּנֵי זֶה הוֹסִיף לוֹמַר: "תַּחַת בְּנוֹ", שֶׁעָלָיו נֶאֱמַר: "וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה". וְכֵן אָמַר יִצְחָק: "וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה", וְכֵן הֶשִׁיבוֹ אָבִיו: "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי". וְהִנֵּה מִלַּת "לְעֹלָה" הָיָה הַמְּזֻבָּח שֶׁיְּזַכִּיר בְּסָמוּךְ בְּהֵ"א הַיְדִיעָה, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

פסוק ג

וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה. מִזְּרִיזוּתוֹ בַּמִּצְוָה, כִּי אוּלַי לֹא יִמְצָא בַּמָּקוֹם הַהוּא עֵצִים, וְהוֹלִיכָם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. אוֹ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם פּוֹסֵל עֵץ שֶׁנִּמְצָא בּוֹ תּוֹלַעַת כְּדִין הַתּוֹרָה, וְלָקַח מִבֵּיתוֹ עֲצִים טוֹבִים רְאוּיִם לְעֹלָה, וְעַל זֶה אָמַר: "וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה". אָמַר רַבִּי בָּרֶכְיָה: בִּשְׂכַר שֶׁבִּקַּע אַבְרָהָם עֲצֵי עֹלָה זָכָה שֶׁבִּקַּע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַיָּם לְבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ד:כ"א): "וַיְבַקְּעוּ הַמָּיִם". אָמַר לוֹ רַבִּי לֵוִי: דַּיְּךָ בֶּרֶכְיָה! אֶלָּא אַבְרָהָם לְפִי כֹּחוֹ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפִי כֹּחוֹ, עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

פסוק ד

וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: אָמַר לוֹ אַבְרָהָם לְיִצְחָק: רוֹאֶה אַתָּה מַה שֶּׁאֲנִי רוֹאֶה? אָמַר לוֹ: רוֹאֶה אֲנִי הַר נָאֶה וּמְשֻׁבָּח וְעָנָן קָשׁוּר עָלָיו. אָמַר לַנְּעָרִים: רוֹאִים אַתֶּם כְּלוּם? אָמְרוּ לוֹ: אֵין אָנוּ רוֹאִים כְּלוּם אֶלָּא מִדְבָּרוֹת וְהָרִים. אָמַר לָהֶם: "שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר" – עַם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, מָה הַחֲמוֹר אֵינוֹ רוֹאֶה אַף אַתֶּם אֵינְכֶם רוֹאִים, "שְׁבוּ לָכֶם פֹּה". "וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד כֹּה" – מַה יְהֵיהּ בַּסּוֹף, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לִי: "כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ". בֶּן שִׁלֹּשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה הָיָה וְהַכָּתוּב קוֹרֵהוּ "נַעַר", אֲבָל דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים בְּכָךְ, וְכֵן מָצִינוּ בִּיהוֹשֻׁעַ כָּתוּב (שמות ל"ג:י"א): "וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ" וְהוּא הָיָה בֶּן חֲמִשִּׁים וְשֵׁשׁ שָׁנָה.

פסוק ה

וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם. הָיָה בְּדַעְתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לְהָשִׁיב עַצְמוֹתָיו עִמּוֹ, וּלְכָךְ אָמַר "וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם" בְּלָשׁוֹן רַבִּים.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֶּנִּי בְנִי. יֵ"שׁ בַּפָּסוּק הַזֶּה אַרְבָּעָה מַאֲמָרוֹת וְלֹא יָדַעְתִּי לָמָּה. וְאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם" בָּא סַמָּאֵל אֵצֶל אַבְרָהָם, אָמַר לוֹ: מַאי הַאי אַבָּא, בֵּן שֶׁנִּתַּן לְךָ לְמַאָה שָׁנָה אַתָּה הוֹלֵךְ לְשָׁחְטוֹ? אָמַר לוֹ: עַל מְנָת כֵּן. הָלַךְ אֵצֶל יִצְחָק, אָמַר לוֹ: אִי בְּרָא דַּעֲלוּבְתָּא הוֹלֵךְ הוּא לְשָׁחְטָךְ, אָמַר לוֹ: עַל מְנָת כֵּן. הָדָא הוּא דִכְתִיב: "וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי", לָמָּה אָבִי שְׁתֵּי פְּעָמִים, כְּדֵי שֶׁיִּתְמַלֵּא עָלָיו רַחֲמִים, כְּאָדָם שֶׁמַּצַר עַל עַצְמוֹ וְאוֹמֵר וַי וַי, עַד כָּאן.

וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה. וְהֵשִׁיב לוֹ אַבְרָהָם: "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי". וְאָז הֵבִין יִצְחָק כִּי הוּא הָעוֹלָה, וְאַף עַל פִּי כֵן "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו". וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר שֵׁנִית "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו", כִּי בָּרִאשׁוֹן לֹא יָדַע יִצְחָק כִּי הוּא הָעוֹלָה וְעַתָּה שֶׁיָּדַע לְמָדְךָ הַכָּתוּב שֶׁנִּתְרַצָּה בַּדָּבָר וְהָלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו בְּכַוָּנָה אַחַת, זֶה לִשְׁחֹט וְזֶה לִשָּׁחֵט.

וְרַבִּים יִשְׁאֲלוּ, אֵיזֶה מֵהֶם גָּדוֹל כֹּחוֹ וּמִי מִשְּׁנֵיהֶם הִגְדִּיל לַעֲשׂוֹת, אִם אַבְרָהָם הַבָּא לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ הוּא בְּעַצְמוֹ בְּיָדָיו, אוֹ יִצְחָק הַמַּפְקִיר עַצְמוֹ לְהִשָּׁחֵט. יֵ"שׁ שֶׁאָמְרוּ, גָּדוֹל כֹּחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם יוֹתֵר מִיִּצְחָק, לְפִי שֶׁהַמַּפְקִיר עַצְמוֹ לַהֲרֹג נָקֵל הוּא מְאֹד מִן הָאָב שֶׁבָּא לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ בְּיָדָיו. אִם לֹא תֹּאמַר כֵּן, לָמָּה צִוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ בְּיָדָיו, יְצַוֵּהוּ לַהֲרֹג אֶת עַצְמוֹ אוֹ שֶׁתָּבֹא הַמִּצְוָה לְיִצְחָק. אֶלָּא בְּוַדַּאי זֶה רְאָיָה כִּי גָּדוֹל כֹּחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם יוֹתֵר מִיִּצְחָק.

וְיֵ"שׁ שֶׁאָמַר, גָּדוֹל כֹּחוֹ שֶׁל יִצְחָק, לְפִי שֶׁאַבְרָהָם נִצְטַוָּה בָּזֶה מִפִּי הַשֵּׁם וְזֶה נִצְטַוָּה מִפִּי אָבִיו, וּלְכָךְ גָּדוֹל כֹּחַ אֱמוּנָתוֹ שֶׁל יִצְחָק. וְנִרְאֶה כְּדַעַת הָאוֹמֵר גָּדוֹל כֹּחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁהֲרֵי יִצְחָק אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִצְטַוָּה מִפִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יוֹדֵעַ הָיָה בְּאָבִיו שֶׁהוּא נָבִיא וְנִתְחַיֵּב לִשְׁמֹעַ מִמֶּנּוּ כְּמִפִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁהֲרֵי דְּבַר הַנָּבִיא דְּבַר הַשֵּׁם הוּא, וּכְתִיב (דברים י"ח:י"ט): "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶל דְּבָרַי אֲנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ". וּמִטַּעַם זֶה בְּזֹאת הַמִּצְוָה צִוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם וְלֹא לְיִצְחָק, לְבָאֵר כִּי גָּדוֹל כֹּחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם.

פסוק ט

וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ. בְּהַ"א הַיְדִיעָה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַמִּזְבֵּחַ הַיָּדוּעַ בְּמִצְוֹת הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא יִהְיוּ אֲבָנָיו גְּזִית. וְכֵן מְקוֹמוֹ הַיָּדוּעַ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "הַמִּזְבֵּחַ" – "מִזְבֵּחַ" אֵין כָּתוּב כָּאן אֶלָּא "הַמִּזְבֵּחַ", הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיב בּוֹ אָדָם הָרִאשׁוֹן, הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ קַיִן וְהֶבֶל, הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיב בּוֹ נֹחַ וּבָנָיו, הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ הָרִאשׁוֹנִים.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, בְּאוּר הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה יָדוּעַ מִי הוּא הַנִּקְרָא "מִזְבֵּחַ", הוּא הַמְקַבֵּל תְּחִלָּה וְהוּא סוֹף הַבִּנְיָן, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּבֶן". וּבְוַדַּאי הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ לְמַעְלָה וּלְמַטָּה. וּבְפָרָשַׁת וַיִּקְרָא אֶרְמֹז זֶה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וַיַּעֲרֹךְ אֶת הָעֵצִים. הַיְדוּעִים אוֹתָן שֶׁבִּקֵּעַ בְּבֵיתוֹ, שֶׁעָלֵיהֶן הִזְכִּיר לְמַעְלָה "וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה". אוֹ קָרְאָם בְּשֵׁם הַיְדִיעָה לְפִי שֶׁאֵין כָּל הָעֵצִים כְּשֵׁרִים לְקָרְבָּן.

וַיַּעֲקֹד אֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: כְּשֶׁבָּא לִשְׁחֹט אָמַר יִצְחָק: אָבִי אֶסֹּר אֶת יָדַי וְרַגְלַי, שֶׁלֹּא אֶרְאֶה אֶת הַמַּאֲכֶלֶת וְאֶזְדָּעֲזַע וְיִפָּסֵל הַקָּרְבָּן, בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ אַל תַּעֲשׂ בִּי מוּם.

מִמַּעַל לָעֵצִים. אָמַר רַבִּי חֲנִינָא: מְלַמֵּד שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ מְכֻוָּן כְּנֶגֶד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, כְּתִיב הָכָא "מִמַּעַל לָעֵצִים", וּכְתִיב הָתָם (ישעיה ו':ב') "שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ".

פסוק י

וַיִּקַּח אֶת הַמַּאֲכֶלֶת. אָמַר: אָבִי, אַל תּוֹדִיעַ לְאִמִּי כְּשֶׁהִיא עוֹמֶדֶת עַל הַגַּג אוֹ כְּשֶׁהִיא עוֹמֶדֶת עַל הַבּוֹר, שֶׁמָּא תַּפִּיל עַצְמָהּ וְתָמוּת. כְּשֶׁרָצָה לִשְׁחֹטוֹ, "וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ ה' מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אַבְרָהָם", שְׁנֵי פְּעָמִים, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מְמַהֵר לִשְׁחֹטוֹ. "וַיֹּאמֶר אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ", אָמַר לוֹ: מִי אַתָּה? אָמַר לוֹ: מַלְאָךְ אָנִי. אָמַר לוֹ: כְּשֶׁנֶּאֱמַר לִי "קַח אֶת בִּנְךָ" הוּא בְּעַצְמוֹ אָמַר לִי, וְעַכְשָׁו אִם הוּא מְבַקֵּשׁ – הוּא יֹאמַר לִי. מִיָּד "וַיִּקְרָא מַלְאַךְ ה' שֵׁנִית מִן הַשָּׁמַיִם". אָמַר לוֹ: "בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה'" וְגוֹ'. אָמַר לוֹ: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַתָּה נִשְׁבַּעְתָּ וַאֲנִי נִשְׁבַּעְתִּי שֶׁלֹּא אֵרֵד מִן הַמִּזְבֵּחַ עַד שֶׁאוֹמַר לְךָ מַה שֶּׁאֲנִי צָרִיךְ, לֹא כָּךְ אָמַרְתָּ לִי "כִּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ", מִמִּי? אָמַר לוֹ: מִיִּצְחָק. אָמַר לוֹ: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּשֵׁם שֶׁהָיָה בִּלְבָבִי לְהַשְׁיִבְךָ: אֶתְמוֹל אָמַרְתָּ לִי "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", עַכְשָׁו תֹּאמַר לִי "וְהַעֲלֵהוּ לְעֹלָה", וְכַבְשְׁתִּי אֶת יִצְרִי וְלֹא הֶשְׁיבוֹתִי – כָּךְ כְּשֶׁיִּהְיוּ בָּנַי חוֹטְאִין נִכְנָסִין לְצָרָה תְּהֵא זוֹכֶר לָהֶם עֲקֵדָה זוֹ, וְתֵחָשֵׁב לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ אֶפְרוֹ צָבוּר עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ וּכְאִלּוּ דָּמוֹ זָרוּק לְפָנֶיךָ עַל הַמִּזְבֵּחַ, וְתִסְלַח לְכָל עֲוֹנוֹתָם.

פסוק יג

וַיַּרְא וְהִנֵּה אַיִל. כֶּבֶשׂ זֶה מֵעֲשָׂרָה דְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, לְכָךְ נִקְרָא אַיִל וְלֹא כֶּבֶשׂ כִּלְשׁוֹן הַקָּרְבָּנוֹת "כְּבָשִׂים בְּנֵי שָׁנָה", שֶׁכּוֹבְשִׁין עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁהַכֶּבֶשׂ הַגָּדוֹל בַּשָּׁנִים יִקָּרֵא אַיִל, וּכְשֶׁהוּא בֶּן יוֹמוֹ יִקָּרֵא כֶּבֶשׂ, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"ב:כ"ז) "שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב" וְגוֹ'. וְעוֹד שֶׁהָאַיִל הַזֶּה הַקָּרֵב עוֹלָה, וְיֵשׁ בּוֹ רֶמֶז לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרֵאת "אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר", שֶׁהִיא אֱילוּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל הַמְקַבֶּלֶת מִן הַשַּׁחַר מְגִנָּה עֲלֵיהֶם בְּכָל דּוֹר וָדוֹר בִּזְכוּת הָעֲקֵדָה וְהִיא הַמְקַבֶּלֶת תְּחִלָּה.

אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ "אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנַּעַר", רָאָה אֶת הַכֶּבֶשׂ נֶאֱחָז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. וּמִלַּת "בַּסְּבַךְ" תּוֹרָה שֶׁהָיָה הַמָּקוֹם הַהוּא יַעַר וְשָׁם אִילָנוֹת, וְהוּא הַמָּקוֹם הַנִּקְרָא "בֵּית יַעַר הַלְּבָנוֹן", וְהוּא שֶׁאָמַר דָּוִד עַל הַשְּׁכִינָה (תהלים קל"ב:ו'): "מְצָאנוּהָ בִּשְׂדֵי יָעַר", וְהִנֵּה הוּא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִן שֶׁכָּתוּב בּוֹ (בראשית מ"ט:כ"ז): "בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו", אַחַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל נֶאֱחָזִין בַּעֲבֵרוֹת כָּל יְמוֹת הַשָּׁנָה וּמִסְתַּבְּכִין בַּצָּרוֹת, נוֹטְלִין בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה הַשּׁוֹפָר שֶׁל אַיִל. אַחַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל נֶאֱחָזִין בַּעֲבֵרוֹת וּמִסְתַּבְּכִין בַּמַּלְכֻיּוֹת, מִבַּבֶל לְמָדַי וּמִמָּדַי לְיָוָן וּמִיָּוָן לָאֱדוֹם, סוֹפָן לְהִגָּאֵל בְּקַרְנוֹ שֶׁל אַיִל, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ט':י"ד): "וה' בַּשּׁוֹפָר יִתְקָע".

וְדַעַת רז"ל כִּי שׁוֹפָר שֶׁל מַתַּן תּוֹרָה שֶׁכָּתוּב בּוֹ: "וְקוֹל שׁוֹפָר חָזָק מְאֹד", שׁוֹפַר אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק הָיָה. וּבְרֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁהוּא יוֹם הַדִּין נִצְטַוֵּינוּ לִתְקֹעַ בַּשּׁוֹפָר, וְאַף עַל פִּי שֶׁשָּׁנִינוּ "כָּל הַשּׁוֹפָרוֹת כְּשֵׁרִין", מִצְוָה מִן הַמֻּבְחָר בְּשֶׁל אַיִל.

וַיָּדוּעַ כִּי מַאֲמָרָם "זֶה שׁוֹפַר אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק", הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ עַל מִדָּתוֹ שֶׁל יִצְחָק, לֹא עַל גּוּפוֹ וְעַצְמוֹתָיו מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי הָאַיִל הַזֶּה כֻּלּוֹ הָיָה עוֹלֶה כָּלִיל עִם קַרְנָיו וּטְלָפָיו. אֲבָל הַחֲכָמִים יָרְמְזוּ לָנוּ עַל מִדַּת הַגְּבוּרָה שֶׁשָּׁמַעְנוּ מִפִּיו "אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ", וְהוּא "פַּחַד יִצְחָק" אֲשֶׁר אָנוּ מְבַקְּשִׁים בְּעֵת צָרָה וְאוֹמְרִים "עֲנֵנוּ פַּחַד יִצְחָק", הוּא הַקּוֹל הַנִּשְׁמָע בְּמַתַּן תּוֹרָה, וְאֵלָיו אָנוּ רוֹמְזִים בְּקוֹל הַשּׁוֹפָר שֶׁאָנוּ תּוֹקְעִין בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁהוּא הַיּוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָעוֹלָם. וְהִתְבּוֹנָן כִּי יוֹם מַתַּן תּוֹרָה תְּחִלַּת קַבָּלַת מַלְכוּתוֹ, וְכֵן יוֹם שֶׁנִּבְרָא בּוֹ הָעוֹלָם תְּחִלַּת מַלְכוּתוֹ, לְפִי שֶׁאֵין מֶלֶךְ בְּלֹא צָבָא.

וְצָרִיךְ אַתָּה לָדַעַת כִּי מַה שֶּׁתִּמְצָא בְּפָרָשָׁה זוֹ כִּי הַמְנַסֶּה הוּא הָאֱלֹהִים, וּמַלְאַךְ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מוֹנֵעַ, הָעִנְיָן עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה יִתְפַּקְּחוּ עֵינֵי הַלֵּב, כִּי אֵין הַמַּלְאָךְ הַזֶּה מִן הַנִּפְרָדִים, רַק מִן הַנִּטְיעוֹת אֲשֶׁר אֵין לְהַפְרִיד וּלְקַצֵּץ בָּהֶם, שֶׁאִלּוּ הָיָה מִן הַנִּפְרָדִים לֹא הָיָה אַבְרָהָם שׁוֹמֵעַ לְקוֹלוֹ בִּבְטוּל מַה שֶּׁצִּוָּהוּ הָאֱלֹהִים, גַּם הַמַּלְאָךְ לֹא הָיָה רַשַּׁאי לוֹמַר "וְלֹא חָשַׂכְתָּ מִמֶּנִּי", אֶלָּא "מִמֶּנּוּ". אֲבָל הַמַּלְאָךְ הָיָה הוּא מֵהַנִּטְיעוֹת, זֶהוּ "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל", וְהוּא שֶׁעָלָיו נֶאֱמַר (שמות י"ד:י"ט): "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים", וְאֵינוֹ סָמוּךְ רַק בְּאוֹר. וּמַה שֶּׁהִזְכִּירוּ בְּכָאן מַלְאָךְ, כְּלוֹמַר "מַלְאָךְ שֶׁבְּקִרְבּוֹ ה'", וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו: "כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ". וּמִזֶּה הִזְכִּירוּ בַּפָּסוּק (בראשית מ"ח:ט"ז) "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל" וְגוֹ' "בְּקֶרֶב הָאָרֶץ", וְהוּא הָאָדוֹן אֲשֶׁר בּוֹ הָרַחֲמִים, וּמִפְּנֵי שֶׁהוּא הָאָדוֹן אָמַר לְשׁוֹן "מִמֶּנִּי", וּמִפְּנֵי שֶׁהוּא הָרַחֲמִים אָמַר אַחֲרֵי הַקְּרָבָן: "בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה'". וְכֵן תִּמְצָא שֶׁהִזְכִּיר קֹדֶם הַקְּרָבָן "אֱלֹהִים יִרְאֶה לוֹ

הַשֵּׁה", וְאַחֲרֵי הַקָּרְבָּן הִזְכִּיר "ה' יֵרָאֶה", וְהִבְטִיחוֹ בְּמִדַּת רַחֲמִים שֶׁיְּבָרֵךְ אֶת זַרְעוֹ בְּרִבּוּי עָצוּם. וְהִשְׁגַּחְתִּי בִּלְשׁוֹן בְּרָכָה וּמְצָאתִיו כָּפוּל,

וְיָדוּעַ כִּי הוּא רֶמֶז לְכֹחַ לִפְנִים מִכֹּחַ, כִּלְשׁוֹן שִׁירָה וְהַלֵּל, וְהוּא שֶׁאָמַר: "כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה". וְאָמַר "כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם", וְאוֹמֵר: "וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ", "וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ". וְהִזְכִּיר בַּסּוֹף: "עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְקֹלִי", וְ"קֹלִי" הוּא הָאֱלֹהִים הַמְצַוֶּה.

וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ. פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י ז"ל: מַהוּ "תַּחַת בְּנוֹ", אֶלָּא עַל כָּל עֲבוֹדָה וַעֲבוֹדָה שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מִמֶּנּוּ, הָיָה אוֹמֵר: יְהִי רָצוֹן שֶׁתְּהֵא עֲבוֹדָה זוֹ כְּאִלּוּ עָשִׂיתִיהָ בִּבְנִי, כְּאִלּוּ בְּנִי שָׁחוּט, כְּאִלּוּ דָּמוֹ זָרוּק, כְּאִלּוּ בְּנִי מֻפְשָׁט, כְּאִלּוּ הוּא שָׂרוּף וְעָשׁוּי דֶּשֶׁן.

פסוק יד

ה' יִרְאֶה קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם כֵּן, כְּלוֹמַר ה' יִרְאֶה לְדוֹרוֹת, שֶׁתִּזָּעֲמוֹד לְיִשְׂרָאֵל זְכוּת הָעֲקֵדָה הַזֹּאת בְּכָל דּוֹר וָדוֹר. **אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם**. וְגַם הַיּוֹם שֶׁאֲנִי בָּהָר ה' יִרְאֶה פְּעֻלִּי לְפָנָיו וְיִגְמְלֵנִי כְּצִדְקִי. וְהִנֵּה אַבְרָהָם הִתְפַּלֵּל לְשָׁעָה וּלְדוֹרוֹת, כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וְנִרְאָה לִי לְפָרֵשׁ לְיַשֵּׁב לְשׁוֹן "ה' יִרְאֶה" לְשָׁעָה, "אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם", כְּלוֹמַר מַה שֶּׁעָתִיד לֵהָאֵמֵר הַיּוֹם "בְּהַר ה' יֵרָאֶה" לְדוֹרוֹת, כְּלוֹמַר יִתְקַיֵּם. וְיִרְמֹז לְמִדְרָשׁ רז"ל שֶׁכַּתַּבְתִּי לְמַעְלָה שֶׁהִתְפַּלֵּל בָּהָר וְאָמַר: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַתָּה נִשְׁבַּעְתָּ וַאֲנִי נִשְׁבַּעְתִּי שֶׁלֹּא אֵרֵד מִן הַמִּזְבֵּחַ עַד שֶׁאוֹמַר לְךָ דָּבָר וְכוּ' כְּשֶׁיִּהְיוּ בָּנַי נִכְנָסִים לְצָרָה תִּזְכּוֹר לָהֶם זֶה. וּלְכָךְ נִרְאָה כִּי הָאֱמִירָה שֶׁבְּכָאן הִיא הַתְּפִלָּה. וּמִפְּנֵי שֶׁהַמָּקוֹם הַזֶּה נִקְרָא עַל יְדֵי אַבְרָהָם "יְרֹאֶה" וְעַל יְדֵי שֵׁם בֶּן נֹחַ נִקְרָא "שָׁלֵם", לְכָךְ קָרָאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "יְרוּשָׁלֵם", הוּא שֵׁם מְחֻבָּר מִשְּׁנֵי צַדִּיקֵי עוֹלָם.

וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ כִּי יִצְחָק רָאָה דְּמוּת אַרְיֵה עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ. וְעִנְיַן הָאַרְיֵה הוּא פַּחַד יִצְחָק, וְאוּלַי הוּא אַרְיֵא דְּבֵי עִלָּאָה שֶׁהִזְכִּירוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת חֻלִּין. וְהִנֵּה הוּא נִרְמָז בַּכָּתוּב הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר "בְּהַר ה' יֵרָאֶה", כִּי נִרְאָה לוֹ דְּמוּת אַרְיֵה בְּהַר ה'.

וּבְבֵרֵאשִׁית רַבָּה: "ה' יִרְאֶה", הֶרְאָה לוֹ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי וְחָרֵב וּבָנוּי. בָּנוּי, שֶׁנֶּאֱמַר: "ה' יִרְאֶה", וּכְתִיב (דברים ט"ז:ט"ז): "יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ". חָרֵב, "אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר ה'", כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (איכה ה':י"ח): "עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם". "יֵרָאֶה" – הֲרֵי בָּנוּי, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (תהלים ק'): "כִּי בָנָה ה' צִיּוֹן נִרְאָה בִּכְבוֹדוֹ", עַד כָּאן.

פסוק כ

וַיֻּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יָלְדָה מִלְכָּה גַּם הִוא. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל בְּשׁוֹרָה זוֹ שֶׁנִּתְבַּשֵּׂר אַבְרָהָם בְּאָחִיו הַגָּדוֹל שֶׁנִּפְקַד בְּבָנִים רַבִּים, לְבָאֵר כִּי נָחוֹר וּמִלְכָּה הָיוּ זְקֵנִים לֹא נִפְקְדוּ בְּבַחֲרוּתָם, וְעַתָּה בְּזִקְנוּתָם נַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וְיִלְּדָה בְּדֶרֶךְ הַנֵּס בַּעֲבוּר שָׂרָה אֲחוֹתָהּ, וְזֶה טַעַם

"מִלְּכָה גַּם הִוא", עַד כָּאן. וּמַה יֹּאמַר הָרַב בְּפִילְגָּשׁוֹ, וְאִם נַעֲשָׂה נֵס בְּמִלְכָּה אִשְׁתּוֹ שֶׁל נָחוֹר לְכִבּוֹד אַבְרָהָם, מַה צָּרִךְ בְּפִילְגָּשׁוֹ שֶׁהִזְכִּיר בָּהּ הַכָּתוּב "וַתֵּלֶד גַּם הִוא"? וְהִגִּיד הַכָּתוּב כִּי הָיוּ שְׁמוֹנָה, כְּנֶגֶד בְּנֵי יַעֲקֹב שֶׁהָיוּ שְׁמוֹנָה בְּנֵי גְּבִירוֹת, וְאַרְבָּעָה בָּנִים לְפִילַגְשׁוֹ רְאוּמָה כְּנֶגֶד בְּנֵי יַעֲקֹב שֶׁהָיוּ אַרְבָּעָה בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת, וְהִשְׁוָה הַכָּתוּב מִשְׁפַּחַת נָחוֹר לְמִשְׁפַּחַת אַבְרָהָם. וְזִכְרוֹן כָּל הַיִּחוּסִין אֵלּוּ וְהַסִּפּוּר בַּפָּרָשָׁה כְּדֵי שֶׁיַּזְכִּיר אֶת רִבְקָה, וּלְהוֹדִיעַ כִּי רִבְקָה אֲשֶׁר יָצָא מִמֶּנָּה יַעֲקֹב הָיְתָה מִבֵּית אָבִיו שֶׁל אַבְרָהָם וּמִשְׁפַּחְתּוֹ. וְכָל זֶה לְבָאֵר כִּי בְּנֵי נָחוֹר רְאוּיִם הֵם לְהִדָּבֵק בְּזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הַדְּבֵקִים בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (דברים ד׳:ד׳): "וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם".

פרק כג

פסוק א

אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה (משלי טו, כד)

שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הוֹדִיעָנוּ בְּכָאן כִּי הַמַּשְׂכִּיל הַמַּכִּיר תְּכוּנַת הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא עוֹלַם הַהֶפְסֵד, הוּא יוֹדֵעַ אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן הַנִּצְחִי, וְעַל כֵּן מֵסִיר וּמְסַלֵּק עַצְמוֹ מִתַּאֲוֹוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא יַעֲשֶׂה מִמֶּנּוּ קֶבַע, זֶהוּ "לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה". וְהַמָּשָׁל בָּזֶה, לְמִי שֶׁדָּר בְּעִיר אַחַת וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵין דִּירָתוֹ לָדוּר בָּהּ אֶלָּא דִּירַת עֲרַאי, כִּי רְצוֹנוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ לְלֶכֶת אֶל עִיר אַחֶרֶת שֶׁעְתִיד לָדוּר בָּהּ דִּירַת קֶבַע, אֵין סָפֵק שֶׁלֹּא יִשְׁתַּדֵּל לִקְנוֹת שָׁם שָׂדוֹת וּכְרָמִים וְלֹא כֵּלִים וְחֶפְצֵי בַיִת, שֶׁהֲרֵי אֵין כַּוָּנָתוֹ לִקְבּוֹעַ דִּירָתוֹ וּלְהִתְיַשֵּׁב שָׁם. כֵּן הַמַּשְׂכִּיל הַיּוֹדֵעַ שֶׁיֵּשׁ אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה אֵינוֹ מִשְׁתַּדֵּל בְּעִנְיַן הַגּוּף כְּלָל בָּעוֹלָם הַזֶּה כִּי אִם בַּמֻּכְרָחִים, וּבְאוֹתָם שֶׁהֵם הֶכְנָה לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לַעֲמוֹד זוּלָתָם. לְפִי שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁהָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן הוּא דִּירַת קֶבַע וְהָעוֹלָם הַזֶּה אֵינוֹ אֶלָּא דִּירַת עֲרַאי. וּלְפִי שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה הֶבֶל וְרִיק וְאֵין רָאוּי לַמַּשְׂכִּיל לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ עִקָּר כִּי אִם בְּיִרְאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, לָכֵךְ הִתְחִיל שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם אֶת סִפְרוֹ (קהלת א׳:ב׳) "הֶבֶל הֲבָלִים", וְחָתַם בְּמִדַּת הַיִּרְאָה. אוֹ יְהֶיה פֵּירוּשׁ הַכָּתוּב "אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל", שֶׁיְּדַבֵּר עִם הַמַּשְׂכִּיל, וְאוֹמֵר לוֹ: אַתָּה הַמַּשְׂכִּיל, דַּע שֶׁיֵּשׁ לְךָ אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה, וּלְמַעַן זֶה סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה, כְּלוֹמַר יֵשׁ לְךָ לְהִסְתַּלֵּק מִן הַתַּאֲוֹוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לְאֹרַח חַיִּים אֲשֶׁר לְמַעְלָה.

וּלְפִי פֵּרוּשׁ זֶה תִּהְיֶה מִלַּת "סוּר" צִוּוּי, לֹא מָקוֹר, וְיִהְיֶה הַכָּתוּב אַזְהָרָה וְצִוּוּי לַמַּשְׂכִּיל, שֶׁאִם יִרְצֶה לִזְכּוֹת אֶל הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים שֶׁיָּסוּר מִתַּעֲנוּגֵי הַגּוּף שֶׁהוּא מִשְּׁאוֹל מָטָּה. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן אֹרַח וְלֹא דֶּרֶךְ, לְפִי שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן אוֹרֵחַ, לְפִי שֶׁהָאָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּגֵר בָּאָרֶץ וּכְאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן, וּכְשֵׁם שֶׁהָאוֹרֵחַ הַנִּכְנָס בְּפֶנְדָּק וְיוֹדֵעַ עַצְמוֹ שֶׁנִּסְיעָתוֹ יוֹם מָחָר וְדִירָתוֹ שָׁם מְעַט וְהוּא נִכְסָף לָשׁוּב לִמְקוֹמוֹ וְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, כֵּן הַמַּשְׂכִּיל חוֹשֵׁב עַצְמוֹ גֵּר וְאוֹרֵחַ

בָּעוֹלָם הַזֶּה וְיוֹדֵעַ וּמַשִּׂיג שֶׁיֵּשׁ לְמַעְלָה אוֹרַח חַיִּים, וְנַפְשׁוֹ נִכְסָפָה לְשׁוּב לְשָׁרְשָׁהּ שֶׁהוּא מְקוֹר הַחַיִּים, וְעַל כֵּן נִקְרֵאת הַנֶּפֶשׁ חַיָּה, וְהִנֵּה הִיא חַיָּה בְּטֶבַע. וְכֵן אָמְרוּ חַכְמֵי הַמֶּחְקָר כִּי הַנֶּפֶשׁ חַיָּה בְּטֶבַע מֵתָה בְּמִקְרֶה וְהַמִּקְרֶה, הוּא הַחֵטְא, וְהַגּוּף מֵת בְּטֶבַע חַי בְּמִקְרֶה, כִּי חַיּוּתוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּסִבַּת חִבּוּר הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף, וְהִפְרָדָהּ הִיא מִיתַת הַגּוּף.

וְיָדוּעַ כִּי מִיתַת הַגּוּף סִבַּת הַחַיִּים לַנֶּפֶשׁ. עַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ז׳:א׳): ”וְיוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ”. שִׁבַּח יוֹם הַמִּיתָה מִיּוֹם הַלֵּידָה בֵּין בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבֵין בָּעוֹלָם הַבָּא, לְעוֹלָם הַבָּא הוּא שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַנֶּפֶשׁ לְהַשִּׂיג מַעֲלַת הָאָדָם הָעֶלְיוֹן כִּי אִם בְּמִיתַת הַגּוּף, וּבָעוֹלָם הַזֶּה לְפִי שֶׁאֵין שִׁבְחָיו שֶׁל אָדָם וּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים נִכָּרִים וּמְפֻרְסָמִים כִּי אִם בְּיוֹם הַמִּיתָה, שֶׁהֲרֵי בְּיוֹם הַלֵּידָה לֹא יַכִּירוּ מִי הוּא, אֲבָל בְּיוֹם הַמִּיתָה הַכֹּל מַכִּירִין אוֹתוֹ וּמַזְכִּירִין מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים וְצִדְקוֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל בְּשָׂרָה אִמֵּנוּ: כָּל זְמַן שֶׁשָּׂרָה קַיֶּמֶת הָיָה לָהּ נֵר דָּלוּק מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת וּבְרָכָה מְצוּיָה בָּעִסָּה וְעָנָן קָשׁוּר עַל הָאֹהֶל, וּכְשֶׁמֵּתָה פָּסְקוּ וְנִתְפָּרְסֵם זְכוּתָהּ. וְעוֹד שֶׁמֵּתָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְנִקְבְּרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי שֶׁהֶאֱרִיכָה יָמִים, הוּא שֶׁכָּתוּב: ”וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה”. וּכְתִיב אַחֲרָיו: ”וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן”. רְאוּיָה הָיְתָה פָּרָשָׁה זוֹ לְהִדָּבֵק וּלְהִיוֹתָהּ סְמוּכָה לְמַעְלָה אַחַר פָּרָשַׁת הָעֲקֵדָה, כִּי עַל שְׁמוּעַת הָעֲקֵדָה מֵתָה שָׂרָה וּפָרְחָה נִשְׁמָתָהּ.

וּמִן הַיְדוּעַ כִּי כָּל הַפָּרָשִׁיּוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה כְּמוֹ שֶׁהֵן מְסֻדָּרוֹת וּסְמוּכוֹת זוֹ לָזוֹ יֵשׁ טַעַם גָּדוֹל לִסְמִיכָתָן, כִּי לֹא לְחִנָּם נִסְמְכוּ, אֲבָל מִתּוֹךְ סְמִיכוּת פָּרָשִׁיּוֹת יִתְבָּאֵר לָנוּ לִפְעָמִים חָכְמָה מִפְאֶרֶת בְּהוֹרָאַת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם אוֹ בְּסוֹד הַיְצִירָה כְּעִנְיַן פָּרָשָׁה זוֹ. אוֹ בְּחָכְמַת הַטֶּבַע כְּסִמְיכוּת פָּרָשַׁת נְגָעִים לְפָרָשַׁת אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ, וְכֵן בִּשְׁאָר חָכְמוֹת. וּמַה שֶּׁבָּאָה פָּרָשַׁת נָחוֹר וְהִפְסִיק בֵּינָתַיִם, לוֹמַר כִּי בִּזְמַן הָעֲקֵדָה מִיָּד אַחַר אוֹתָן הַתּוֹלְדוֹת נוֹלְדָה רִבְקָה בַּת זוּגוֹ שֶׁל יִצְחָק, וּכְשֶׁנּוֹלְדָה רִבְקָה כְּבָר מֵתָה שָׂרָה, וּלְכָךְ סָמַךְ מִיָּד ”וַתָּמָת שָׂרָה”.

וּמֵעַתָּה נִתְבָּאֵר לָנוּ סְמִיכוּת רִבְקָה בַּמִּשְׁפָּט בֵּין לְפָרָשַׁת הָעֲקֵדָה שֶׁלְּפָנֶיהָ וּבֵין לְפָרָשַׁת מִיתַת שָׂרָה שֶׁלְּאַחֲרֶיהָ. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁלְּכָךְ נִסְמְכָה מִיתַת שָׂרָה לְפָרָשַׁת עֲקֵדָה, עָשָׂה הַמִּדְרָשׁ רִבְקָה וְשָׂרָה כְּאִלּוּ הֵן אַחַת, לְפִי שֶׁלֹּא נוֹלְדָה רִבְקָה עַד שֶׁמֵּתָה שָׂרָה, וּלְפִי שֶׁהָיְתָה בְּמִקּוֹמָהּ וְגַם הִיא דּוֹמָה לָהּ בְּמַעֲשֶׂיהָ הַטּוֹבִים, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ ”שָׂרָה אִמּוֹ”, ”וְהִנֵּה הִיא שָׂרָה אִמּוֹ”, וְהוּא הַמִּדְרָשׁ שֶׁהִזְכַּרְתִּי.

(א) **מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים**. הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר ”מֵאָה וְעֶשְׂרִים וְשֶׁבַע שָׁנִים”.

אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִנְהַג הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר "שָׁנָה" בְּכָל פְּרָט וּפְרָט, וְהַטַּעַם כְּדֵי לְחַלֵּק בֵּין חֶלְקֵי הַמִּסְפָּר שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה: אֲחָדִים, עֲשָׂרוֹת, מֵאוֹת. וְכֵן תִּמְצָא בְּאַבְרָהָם (בראשית כ"ה:ז'): "מֵאַת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים", גַּם בְּיִשְׁמָעֵאל הִזְכִּיר (שם): "מְאַת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים". "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה", כֻּלָּם הָיוּ שָׁוִים בִּזְכוּת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים", בַּת מֵאָה כְּבַת עֶשְׂרִים לְחֵטְא, וּבַת עֶשְׂרִים כְּבַת שֶׁבַע לְיִפְי. וּבְאוּרוֹ שֶׁהָיָה יָפְיָהּ הוֹלֵךְ וּמוֹסִיף בִּהְיוֹתָהּ בַּת עֶשְׂרִים שֶׁהוּא זְמַן הָעֲמִידָה, כְּמוֹ בַּת שֶׁבַע שֶׁהוּא זְמַן הַתּוֹסֶפֶת, בְּשֶׁכְּבָר יָדַעְתְּ כִּי זְמַנּוֹ שֶׁל אָדָם שְׁלֹשָׁה חֶלְקִים: נַעֲרוּת, וּבַחֲרוּת, וְזִקְנָה. הַנַּעֲרוּת הוּא זְמַן הַתּוֹסֶפֶת וְהָעִלּוּי, הַבַּחֲרוּת הוּא זְמַן הָעֲמִידָה בְּתָכוּנָה אַחַת, הַזִּקְנָה הוּא זְמַן הַחֶסְרוֹן וְהַיְרִידָה.

וְעוֹד עַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה" כְּמִנְיַן "וַיִּהְיוּ" – שְׁלֹשִׁים וְשֶׁבַע, כִּי מִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד יוֹם הָעֲקֵדָה שְׁלֹשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה הָיוּ, וְהֵם הָיוּ עִקַּר חַיֶּיהָ שֶׁל שָׂרָה, כִּי קֹדֶם לָכֵן לֹא הָיָה לָהּ בֵּן, וּמִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים חָשׁוּב כְּמֵת, וּלְכָךְ יֹאמַר "וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה" כִּי עִקַּר הַחַיִּים שֶׁלָּהּ כְּמִסְפַּר "וַיִּהְיוּ". אֲבָל "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה" כְּלוֹמַר כָּל הַשָּׁנִים שֶׁחָיְתָה – מֵאָה עֶשְׂרִים וְשֶׁבַע שָׁנָה הָיוּ. כַּיּוֹצֵא בּוֹ (בראשית מ"ז:כ"ח) "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" – שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה כְּשֶׁפֵּרֵשׁ יוֹסֵף מִמֶּנּוּ, וּשְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּמִצְרַיִם, הֲרֵי שְׁלֹשִׁים וְאַרְבַּע, מִנְיַן "וַיִּחְיוּ", כִּי הֵם הָיוּ עִקַּר חַיָּיו שֶׁל יַעֲקֹב וְכָל מַה שֶּׁבֵּינְתַיִם הָיוּ חַיֵּי צַעַר.

וְאֶפְשָׁר עוֹד לוֹמַר, "וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה" עַל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא נֶאֱמַר, וְיִהְיֶה זֶה לְמַה שֶּׁתִּמְצָא בְּסִמִיכוּת הַפָּרָשָׁה שְׁמוּעַת הָעֲקֵדָה וּפְרִיחָה נִשְׁמָתָהּ, וּלְכָךְ הִזְכִּיר "וַיִּהְיוּ", שֶׁהוּא לְשׁוֹן קִיּוּם, וְלֹא הִזְכִּיר "שְׁנֵי", כִּי הַחַיִּים הָהֵם אֵינָם נוֹפְלִים תַּחַת הַזְּמַן וְאֵינָם מְחֻבָּרִים מִשָּׁנִים. "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה" הוּא חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה, וּלְכָךְ הִזְכִּיר בְּמִסְפָּר וְאָמַר בּוֹ "שְׁנֵי" כִּי הוּא הַמִּסְפָּר הַמְחֻבָּר מִשָּׁנִים.

פסוק ב

וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע, הוֹדִיעָנוּ הַכָּתוּב כִּי הַצַּדֶּקֶת הַזֹּאת מֵתָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְנִקְבְּרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֲרֵי בְּמִיתָתָהּ כְּתִיב: "הוּא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנַעַן", וּבְקִבּוּרָתָהּ כְּתִיב בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה: "וְאַחֲרֵי כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ וְגוֹ' הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". וּבָא וּלְמֵד עַל זְכוּתָהּ הַגְּדוֹלָה כִּי מִיתָתָהּ וּקְבוּרָתָהּ הָיוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר שָׁם עָתִיד לִהְיוֹת בֵּית אֱלֹהִים, וְשָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם. וְיִקְרָא הַכָּתוּב לְחֶבְרוֹן "קִרְיַת אַרְבַּע" עַל שֵׁם אַרְבָּעָה זוּגוֹת שֶׁנִּקְבְּרוּ שָׁם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ: אָדָם וְחַוָּה, אַבְרָהָם וְשָׂרָה, יִצְחָק וְרִבְקָה, יַעֲקֹב וְלֵאָה. אוֹ עַל אַרְבַּעַת הַגִּבּוֹרִים, אֶחִימַן שֵׁשַׁי וְתַלְמַי וַאֲבִיהֶם שֶׁהָיוּ דָּרִים שָׁם. אוֹ עַל שֵׁם שֶׁהָיְתָה מֵחֶלֶק שִׁבְטוֹ שֶׁל יְהוּדָה שֶׁהָיָה הַבֵּן הָרְבִיעִי.

וַיִּתֵּכֶן לוֹמַר עוֹד בְּשֵׁם "קְרִיַּת אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן" הִיא נִקְרֵאת "חֶבְרוֹן" עַל שֵׁם שֶׁכָּל הַקְּבוּר שָׁם נַפְשׁוֹ מִתְחַבֶּרֶת לְמַעְלָה בְּעִיר אֱלֹהִים עִם אַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה, וְלֹא לְחִנָּם חָמְדוּהָ אֲבוֹת הָעוֹלָם אֶלָּא שֶׁמִּשָּׁם זוֹכוֹת הַנְּשָׁמוֹת לְהִתְחַבֵּר לְשָׁרְשָׁן שֶׁהוּא כִּסֵּא הַכָּבוֹד, וְזֶהוּ "קְרִיַּת אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן".

וַיָּבֵא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ. אִם הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁבָּא מִמָּקוֹם אַחֵר הָיָה מְפֹרָשׁ הַכָּתוּב וְאוֹמֵר "וַיָּבֹא מִמָּקוֹם פְּלוֹנִי", אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ שֶׁנִּתְעוֹרֵר בְּהֶסְפֵּדָהּ שֶׁל שָׂרָה, כִּי כָּל הַמִּתְעוֹרֵר בְּאֵיזוֹ מְלָאכָה שֶׁתִּהְיֶה יִקָּרֵאנּוּ הַכָּתוּב "בָּא אֵלֶיהָ". וְזֶה לְשׁוֹן רז"ל בַּמִּשְׁנָה בְּמַסֶּכֶת תָּמִיד בְּעִנְיַן הֶפְשֵׁט וְנִתּוּחַ שֶׁל עוֹלָה, אָמַר: "בָּא לַדֹּפֶן הַשְּׂמָאלִית", "בָּא לוֹ לַגַּרָה וְהִנִּיחַ בּוֹ שְׁתֵּי צְלָעוֹת", "בָּא לוֹ לָעֹקֶץ", "אֲנִי לֹא בָּאתִי לִידֵי מִדָּה זוֹ". וּמַה שֶּׁיְּחַזֵּק לְךָ זֶה, כִּי הַזְּכִיר לְשׁוֹן בִּיאָה בְּלָמֶ"ד, כִּי לֹא אָמַר "וַיָּבֹא אַבְרָהָם וַיִּסְפֹּד אֶת שָׂרָה". וּמַה שֶּׁאָמַר "לִסְפֹּד לְשָׂרָה" כֵּיוָן שֶׁהִזְכִּירָהּ כְּבָר בִּשְׁמָהּ "וַתָּמָת שָׂרָה", הָיָה רָאוּי לוֹמַר "לִסְפֹּדָהּ וְלִבְכֹּתָהּ", אֲבָל דֶּרֶךְ הַסּוֹפְדִים לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמֵּת בְּהֶסְפֵּדָן. כְּעִנְיַן דָּוִד (שמואל ב א׳:כ"ג): "שָׁאוּל וִיהוֹנָתָן הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִם". וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר עוֹד "וְלִבְכֹּתָהּ וּלְקָבְרָהּ", כִּי הַקְּבוּרָה עִקַּר גְּמִילוּת הַחֶסֶד וּגְמַר הַהֶסְפֵּד וְהַבֶּכִי, וְעִקַּר הַדְּבָרִים שֶׁהִתְעוֹרֵר אַבְרָהָם לָהֶם הִיא הַקְּבוּרָה שֶׁהִיא מִמִּדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא רַב חֶסֶד. אֲבָל אִלּוּ אָמַר כֵּן הָיָה נִרְאֶה שֶׁהָיוּ כָּל הַדְּבָרִים תְּכוּפִים זֶה אַחַר זֶה, מִסְפֵּד וּבְכִי וּקְבוּרָה, וְלֹא כֵן הַדָּבָר אֲבָל הַמִּסְפֵּד וְהַבֶּכִי הָיוּ תְּכוּפִים וְאֵין כֵּן הַקְּבוּרָה, כִּי הֻצְרַךְ תְּחִלָּה לְבַקֵּשׁ מָקוֹם.

וְנִרְאֶה לִי עוֹד כִּי הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַיָּבֹא אַבְרָהָם וְיִצְחָק לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ", כִּי בְּוַדַּאי רָאוּי הָיָה יִצְחָק לִסְפֹּד לְאִמּוֹ הַצַּדֶּקֶת וְלִבְכּוֹת עָלֶיהָ, שֶׁהֲרֵי הַחִיּוּב בּוֹ גָּדוֹל מְאֹד יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהוּא בְּאַבְרָהָם, וְעוֹד שֶׁהִיא אֲהֻבָתוּ אַהֲבָה יְתֵרָה שֶׁיְּלָדָהּ אוֹתוֹ עַל דֶּרֶךְ הַפֶּלֶא, וְהָיְתָה נַפְשָׁהּ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ.

אֲבָל יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁלֹּא יָדַע יִצְחָק בְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק שֶׁמֵּתָה אִמּוֹ, כִּי לְפִי שֶׁמִּיתָתָהּ הָיְתָה בְּשִׁבְילוֹ בְּשָׁמוּעַת הָעֲקֵדָה, עַל כֵּן הֶעְלִימוּ מִמֶּנּוּ מִיתָתָהּ וְלֹא הִגִּידוּ לוֹ. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה לֹא רָאִינוּ שֶׁיְּזַכִּירֵנוּ הַכָּתוּב לְיִצְחָק כְּלָל לֹא בְּמִיתָתָהּ וְלֹא בְּקִבּוּרָתָהּ. גַּם מֵעֵת שֶׁנֶּעֱקַד עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ לֹא רְאִינוּהוּ, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁהָלְכוּ אַבְרָהָם וְיִצְחָק לְהַר הַמּוֹרִיָּה כָּתוּב בַּחֲזָרָה (בראשית כ״ב:י״ט): "וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו", וְהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַיָּשׁוּבוּ אֶל הַנְּעָרִים", וְלֹא הִזְכִּיר חֲזָרַת יִצְחָק.

וְיִתָּכֵן שֶׁנִּשְׁאַר שָׁם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה שְׁלֹשׁ שָׁנִים עַד שֶׁנִּשְׁלְמוּ לוֹ אַרְבָּעִים שָׁנָה וְנָשָׂא רִבְקָה, וּמִפְּנֵי זֶה לֹא נִזְכַּר שׁוּבוֹ עַד שֶׁהֵבִיא לוֹ הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה, וְאָז הִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית כ״ד:ס״ב): "וְיִצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיָּבֹא אַבְרָהָם", מֵהַר הַמּוֹרִיָּה בָּא, שָׁמְעָה בָּעֲקֵדָה וּפָרְחָה נִשְׁמָתָהּ, וּלְכָךְ נִסְמְכָה מִיתָתָהּ לְפָרָשָׁה הָעֲקֵדָה.

פסוק ג

וַיָּקָם אַבְרָהָם וְגוֹ' וַיְדַבֵּר אֶל בְּנֵי חֵת. אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם הָיוּ בְּנֵי חֵת, וְכֵן כְּתִיב (בראשית י׳:ט״ו): "וּכְנַעַן יָלַד אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ וְאֶת חֵת", וְכֻלָּם בְּנֵי כְּנַעַן הֵם, וְלִמְּדָנוּ הַכָּתוּב דֶּרֶךְ אֶרֶץ כִּי הַמְדַבֵּר בָּרַבִּים צָרִיךְ לַעֲמוֹד, וְכֵן חָזַר לְמַשָּׁה: "וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיְדַבֵּר אִתָּם לֵאמֹר".

וְנִרְאֶה כִּי הַמִּנְהָג הָיָה כְּשֶׁיְּדַבֵּר הַיָּחִיד בִּפְנֵי רַבִּים מְדַבֵּר מֵעוֹמֶד וּבְכַלּוֹתוֹ לְדַבֵּר יֵשֵׁב בִּמְקוֹמוֹ, וְכֵן עָשָׂה אַבְרָהָם דִּבֵּר מֵעוֹמֶד, וְאָמַר: "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם", וְאַחַר כָּךְ יָשַׁב בִּמְקוֹמוֹ וְעָנוּ בְּנֵי חֵת: "שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה", וְכַאֲשֶׁר רָצָה לְדַבֵּר שֵׁנִית עָמַד וְדִבֵּר, וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לַחֲזֹר שֵׁנִית: "וַיָּקָם אַבְרָהָם".

וּמַה שֶּׁאָמַר "מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ" וְהִיא הָיְתָה נְקֵבָה, מִפְּנֵי שֶׁהַגּוּף לְשׁוֹן זָכָר, וּמַה שֶּׁיָּמוּת מִן הָאָדָם הוּא הַגּוּף לֹא הַנֶּפֶשׁ כִּי הִיא קַיֶּמֶת נִצְחִית.

פסוק ד

תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת קֶבֶר עִמָּכֶם. הָיָה הַמִּנְהָג לִהְיוֹת לְכָל מִשְׁפָּחָה וּמִשְׁפָּחָה שְׂדֵה בֵּית הַקְּבָרוֹת בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְהָיָה לָהֶם שָׂדֶה אֶחָד יְקֻבְּרוּ שָׁם הַגֵּרִים. וְעַל כֵּן אָמַר אַבְרָהָם: "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם", כְּלוֹמַר גֵּר אָנֹכִי מֵאֶרֶץ שֶׁבָּאתִי לְהִתְיַשֵּׁב עִמָּכֶם וְאֵין לִי בֵּית הַקְּבָרוֹת שֶׁיִּהְיֶה לִי נַחֲלַת אָבוֹת, וְאַתֶּם "תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת קֶבֶר עִמָּכֶם", שֶׁאֶהְיֶה כְּאֶחָד מִכֶּם אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי גֵּר, מֵאַחַר שֶׁאֲנִי רוֹצֶה לְהִתְיַשֵּׁב עִמָּכֶם. וְהֵשִׁיבוּ לוֹ: "שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי". אָמַר "שְׁמָעֵנוּ" בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְאָמַר "אֲדֹנִי" בִּלְשׁוֹן יָחִיד, כִּי הָיָה יָחִיד מְדַבֵּר עִם אַבְרָהָם בְּעֵד כֻּלָּם, וּמִפְּנֵי כְּבוֹדָם לֹא רָצָה לֵאמֹר "אֲדֹנֵנוּ" וְאָמַר "אֲדֹנִי" דֶּרֶךְ מוּסָר. וְאָמַר "נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ", כְּלוֹמַר אֵינְךָ נֶחְשָׁב בְּעֵינֵינוּ כְּגֵר אֲבָל אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ נְשִׂיא אֱלֹהִים, כִּי הַגֵּר הַבָּא מִן הַחוּץ הוּא נִבְזֶה וְאַתָּה בְּתוֹכֵנוּ נִכְבָּד וְנָשִׂיא כַּמֶּלֶךְ, וַאֲנַחְנוּ וְאַדְמָתֵנוּ עֲבָדִים לְךָ, וְעַל כֵּן בְּחַר לְךָ אֵיזֶה שְׂדֵה בֵּית הַקְּבָרוֹת שֶׁתִּרְצֶה, וְשָׁם קְבֹר מֵתֶךָ, כִּי אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִמְנַע מִמְּךָ אֲפִלּוּ קִבְרוֹ הַמְיֻחָד לוֹ. וְהוּא הֵשִׁיב לָהֶם "אִם יֵשׁ אֶת נַפְשְׁכֶם", כְּלוֹמַר אֵין חֶפְצִי לִקְבֹּר מֵתִי בְּשָׂדֶה קֶבֶר אַחֵר, אֲבָל אִם תִּרְצוּ לְהֵיטִיב לִי "פִּגְעוּ בְּעֶפְרוֹן בֶּן צֹחַר", כְּךָ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן.

פסוק ט

וְיִתֵּן לִי אֶת מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, נִקְרֵאת "מַכְפֵּלָה" עַל שֵׁם שֶׁכָּפַל שָׁם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹמָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְהָיָה נִקְרָא כֵּן מֵעוֹלָם וּבְנֵי חֵת לֹא הָיוּ יוֹדְעִים הַטַּעַם לָמָּה. גַּם עֶפְרוֹן לֹא הָיָה מוֹכֵר עַל דַּעַת שֶׁיֵּשׁ שָׁם קֶבֶר. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְיִתֶּן לִי", וְאָמַר "יִתְּנֶנָּה לִי", כְּלוֹמַר אֲנִי אֶחְשׁוֹב שֶׁיִּתְּנֶנָּה לִי מַתָּנָה אֲבָל "בְּכֶסֶף מָלֵא יִתְּנֶנָּה לִי", כִּי אַבְרָהָם לֹא הָיָה שׁוֹאֵל מַתָּנָה כִּי אִם מְכִירָה, גַּם לֹא הָיָה שׁוֹאֵל הַשָּׂדֶה רַק הַמְּעָרָה אֲשֶׁר בִּקְצֵה הַשָּׂדֶה כִּי

דַּי לוֹ בָּזֶה לִקְבוּרָה. וְעֶפְרוֹן הֵשִׁיב לוֹ דֶּרֶךְ מוּסָר: "הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לָךְ וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ", כִּי נִכְבָּד כָּמוֹךָ לֹא יִתָּכֵן לָךְ שֶׁתִּהְיֶה הַמְּעָרָה שֶׁלְּךָ וְהַשָּׂדֶה לְאַחֵר, אֲבָל הַכֹּל אֲנִי נוֹתֵן לְךָ מַתָּנָה הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה. וּלְשׁוֹן "נָתַתִּי" יִרְצֶה בּוֹ הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ נָתַתִּי, וְכֵן הֵשִׁיב אַבְרָהָם לוֹ: "נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה", כְּלוֹמַר אֵינִי רוֹצֶה מַתְּנַת חִנָּם רַק שֶׁתִּמְכְּרֶנָּה לִי, וְעִנְיַן הַפַּרְעוֹן הֲרֵי כְּאִלּוּ נָתַתִּי.

פסוק טו

אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף. כְּתַרְגּוּמוֹ אֶרֶץ שֶׁהִיא שָׁוָה כֵּן. אוֹ יֹאמַר כִּי עֶפְרוֹן קָנָה אוֹתָהּ אוֹ אֲבוֹתָיו הַקְּדְמוֹנִים בַּסָּךְ הַזֶּה. וְדַעַת רז"ל שֶׁלֹּא הָיְתָה שָׁוָה כָּל כָּךְ אֲבָל עֶפְרוֹן קָצַב הַדְּמִים בְּיֹקֶר גָּדוֹל, וְאַבְרָהָם מִתּוֹךְ נְדִיבוּתוֹ הוֹדָה בַּדָּבָר.

וּבַמִּדָּשׁ: "אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה הִיא", הַצַּדִּיקִים אוֹמְרִים מְעַט וְעוֹשִׂים הַרְבֵּה, מִנַּיִן, מֵאַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית י"ח:ו'): "וְאֶקְחָה פַּת לֶחֶם", וּכְתִיב: "מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת", וּכְתִיב: "וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם". אֲבָל הָרְשָׁעִים אוֹמְרִים הַרְבֵּה וַאֲפִלּוּ מְעַט אֵינָם עוֹשִׂים, מִנַּיִן, מֵעֶפְרוֹן שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם: "אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף" וְגוֹ', וּלְבַסּוֹף כְּתִיב: "וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרוֹן עֹבֶר לַסֹּחֵר". עֶפְרוֹן רָשָׁע הָיָה וְהָיְתָה עֵינוֹ צָרָה, "עֶפְרֹן" כְּתִיב, בְּגִימַטְרִיָּא ר"ע עַיִן.

וְהִנֵּה אַבְרָהָם שׁוֹנֵא מַתָּנוֹת הָיָה וְלֹא רָצָה לְקַבֵּל מַתָּנָה מִמֶּנּוּ כִּי אִם בְּכֶסֶף מָלֵא, וְכֵן דַּרְכָּן שֶׁל צַדִּיקִים. וְכֵן מָצִינוּ בְּדָוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁקָּנָה הַגֹּרֶן וְלֹא רָצָה לְקַבֵּל מִן אֲרַוְנָה שֶׁהָיָה נוֹתֵן לוֹ בְּמַתָּנָה. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שמואל ב כ"ד:כ"ב): "וַיֹּאמֶר אֲרַוְנָה אֶל דָּוִד יִקַּח וְיַעַל אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב בְּעֵינָיו רְאֵה הַבָּקָר לְעֹלָה וְהַמּוֹרְגִים וּכְלֵי הַבָּקָר לָעֵצִים", וְהֵשִׁיב לוֹ דָּוִד: "לֹא כִּי קָנֹה אֶקְנֶה מֵאִתְּךָ בְּמְחִיר וְלֹא אַעֲלֶה לַה' אֱלֹהַי עֹלוֹת חִנָּם", וּכְתִיב: "וַיִּקֶן דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן וְאֶת הַבָּקָר בְּכֶסֶף שְׁקָלִים חֲמִשִּׁים וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה'".

פסוק כ

וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ. וַהֲלֹא כְּבָר אָמַר לְמַעְלָה: "וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה וְגוֹ' לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה". אֲבָל הָרִאשׁוֹן "וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן" הָיָה אַחֲרֵי הַפַּרְעוֹן וְקֹדֶם הַקְּבוּרָה, לוֹמַר כִּי קָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה, וְאַחֲרֵי הַקְּבוּרָה הִזְכִּיר "וַיָּקָם הַשָּׂדֶה", וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן "אֲחֻזָּה" כִּי כַּאֲשֶׁר קָבַר אֶת מֵתוֹ שָׁם אָז הָיָה מֻחְזָק בַּקַּרְקַע וְהָיָה אֲחֻזָּתוֹ. וְאָמַר "מֵאֵת בְּנֵי חֵת" וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "מֵאֵת עֶפְרוֹן", אֲבָל בָּא הַכָּתוּב הָרִאשׁוֹן לוֹמַר כִּי מֵאֵת עֶפְרוֹן הָיָה לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה, וְלָכֵן הִזְכִּיר "שְׂדֵה עֶפְרוֹן" וְלֹא "הַשָּׂדֶה", וּבְכָאן אָמַר "וַיָּקָם הַשָּׂדֶה" לוֹמַר כִּי קָם הַשָּׂדֶה לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת קֶבֶר "מֵאֵת בְּנֵי חֵת" שֶׁלֹּא עָרְעֲרוּ בּוֹ מֵעוֹלָם.

וְיֵשׁ בְּפָרָשָׁה זוֹ שְׁמוֹנָה פְּעָמִים "בְּנֵי חֵת", וְאֶחָד בְּסוֹף הַסִּדְרָה (בראשית כ"ה:י'): "הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם מֵאֵת בְּנֵי חֵת", וְאֶחָד בְּסוֹף הַסֵּפֶר בְּעִנְיַן יַעֲקֹב (בראשית מ"ט:ל"ב) "מִקְנֵה הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חֵת", הֲרֵי עֶשֶׂר.

וְנִרְאֶה כִּי זְכוּת גָּדוֹל לִבְנֵי חֵת שֶׁהוֹדוּ לְמָקוֹם הַקְּבוּרָה שֶׁיִּהְיוּ נִזְכָּרִים בַּתּוֹרָה עֶשֶׂר פְּעָמִים בְּקִבּוּרַת כָּל הָאָבוֹת.

וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: כַּמָּה דְּיוֹאוֹת מִשְׁתַּפְּכִין וְכַמָּה קוֹלְמוּסִין מִשְׁתַּבְּרִין לִכְתּוֹב עֶשֶׂר פְּעָמִים בַּתּוֹרָה "בְּנֵי חֵת", כְּנֶגֶד עֶשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וּלְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל הַמְבָרֵר מִקָּחוֹ שֶׁל צַדִּיק כְּאִלּוּ מְקַיֵּם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים כְּשֶׁקָּנָה דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מֵאֲרַוְנָה הַיְבוּסִי עֶשֶׂר פְּעָמִים "אֲרַוְנָן". וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בְּפָרָשָׁה הַזֹּאת הָרוֹמֶזֶת כִּי אַף אִם תִּגְדַּל מַעֲלַת הָאָדָם וְהָיָה הָעוֹלָם כֻּלּוֹ וּמְלוֹאוֹ שֶׁלּוֹ, אֵין לוֹ בּוֹ אֶלָּא קִבְרוֹ שֶׁל אַרְבַּע אַמּוֹת, שֶׁהֲרֵי אַבְרָהָם כָּל הָאָרֶץ נִתְּנָה לוֹ בְּמַתָּנָה, וּמַה שֶּׁקָּנָה שָׁם רְאשׁוֹנָה מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה הָיָה בְּקֹרְיַת אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן. וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּשְׂרָאֵל בִּכְנִיסָתָן לָאָרֶץ לָקְחוּ רַבָּה לְפִי חֶרֶב, מָצִינוּ שֶׁלִּשָּׁה מְקוֹמוֹת שֶׁהָיוּ מְעֻלִּים מִכָּל שְׁאָר הַמְּקוֹמוֹת, אֲשֶׁר בָּאוּ לְיָדָם עַל יְדֵי קְנִיַּת כֶּסֶף, וְאֵלּוּ הֵן: חֶבְרוֹן, וְהַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבָל, וְהַר הַמּוֹרִיָּה. חֶבְרוֹן, הוּא שֶׁכָּתוּב כָּאן: "לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה", וּכְתִיב: "הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם" וְגוֹ'. הַר גְּרִיזִים וְהַר עֵיבָל שֶׁשָּׁם כָּרַתְנוּ בְּרִית וְקִבַּלְנוּ עָלֵינוּ הַתּוֹרָה בְּאָלָה, וּכְתִיב עָלָיו (בראשית ל"ג:י"ט): "וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה". הַר הַמּוֹרִיָּה, הוּא שֶׁכָּתוּב (שמואל ב כ"ד:כ"ד): "וַיִּקֶן דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן" וְגוֹ'.

פרק כד

פסוק א

וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים. בֵּאֵר הַכָּתוּב כִּי מִצַּד שֶׁהָיָה זָקֵן פָּחַד עַל עַצְמוֹ פֶּן יָמוּת טֶרֶם הַשִּׂיאוֹ אֶת יִצְחָק, וְלֹא רָצָה לִשְׁלֹחַ שָׁם הָעֶבֶד בִּלְתִּי שִׂבּוּעָה פֶּן יָמוּת טֶרֶם שֶׁיַּחֲזֹר מִן הַשְּׁלִיחוּת, וְעַל כֵּן הִשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ כִּי יָדַע בְּיִצְחָק שֶׁיִּשְׁמַע לַעֲצָתוֹ וְלֹא יַעֲבֹר עַל דִּבְרֵי פִּיו. וּמַה שֶּׁלֹּא הִשְׁבִּיעַ בָּזֶה לְיִצְחָק, לְפִי שֶׁאִלּוּ הִשְׁבִּיעוֹ הָיָה הָעֶבֶד מְרַמֶּה אוֹתוֹ בְּטַעֲנוֹתָיו וְתַחְבּוּלוֹתָיו, כִּי "כְּנַעַן בְּיָדוֹ מֹאזְנֵי מִרְמָה" (הושע י"ב:ח'), וּלְחַזֵּק הָעִנְיָן יוֹתֵר הִשְׁבִּיעַ אֶת הָעֶבֶד.

וּבַמִּדְרָשׁ: מִפְּנֵי אַרְבָּעָה דְּבָרִים זְקֵנָה קוֹפֶצֶת עַל הָאָדָם: מִפְּנֵי הַיִּרְאָה, מִפְּנֵי כַּעַס הַבָּנִים מִפְּנֵי אִשָּׁה רָעָה, מִפְּנֵי מִלְחָמוֹת. מִפְּנֵי הַיִּרְאָה מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים א כ"א:ל'): "וְלֹא יָכוֹל דָּוִד לָלֶכֶת לְפָנָיו לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים כִּי נִבְעַת מִפְּנֵי חֶרֶב מַלְאַךְ ה'", וּכְתִיב (מלכים א): "וַהַמֶּלֶךְ דָּוִד זָקֵן בָּא בַּיָּמִים". מִפְּנֵי כַּעַס בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א ב':כ"ב): "וְעֵלִי זָקֵן מְאֹד וְשָׁמַע אֵת כָּל אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן בָּנָיו". מִפְּנֵי הַמִּלְחָמוֹת, אַחֲרֵי הַמִּלְחָמוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה

יְהוֹשֻׁעַ כְּתִיב (יהושע י״ג:א׳): ״וִיהוֹשֻׁעַ זָקֵן בָּא בַּיָּמִים״. מִפְּנֵי אִשָּׁה רָעָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י״א:ד׳): ״וַיְהִי לְעֵת זִקְנַת שְׁלֹמֹה נָשָׁיו הִטּוּ אֶת לְבָבוֹ״. אֲבָל אַבְרָהָם אִשְׁתּוֹ מְכַבְּדָתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַאדֹנִי זָקֵן״.

וַה׳ בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט פֵּרוּשׁוֹ בְּכָל דָּבָר, כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה שָׁלֵם בַּכֹּל, בְּעֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְאֹרֶךְ יָמִים, אֵין חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה רַק שֶׁיִּרְאֶה בָּנִים לְבָנָיו, וּמִפְּנֵי שֶׁהִתְאַוָּה לְזֹאת הִשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ שֶׁיֵּלֵךְ בִּשְׁלִיחוּת זֶה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: ״וה׳ בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל״, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ בַּת, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: בַּת הָיְתָה לוֹ, אֲחֵרִים אוֹמְרִים: בַּת הָיְתָה לוֹ ו״בַכֹּל״ שְׁמָהּ. כְּוֵן רַבִּי מֵאִיר לוֹמַר כִּי הַבְּרָכָה הִיא שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ בַּת, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לְהַשִּׂיאָהּ כִּי אִם לִבְנֵי כְּנַעַן הַזָּרַע הַמְקֻלָּל, וְאַף אִם יִתְחַתֵּן עִם אַנְשֵׁי אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ גַּם שָׁם הָיְתָה עוֹבֶדֶת עֲבוֹדָה זָרָה בְּכָלָם כִּי הָאִשָּׁה בְּרִשׁוּת בַּעְלָהּ. וְכְוֵן רַבִּי יְהוּדָה לוֹמַר כִּי בַּת הָיְתָה לוֹ, וַאֲפִילּוּ בַּת לֹא חַסְרֵיהּ רַחֲמָנָא, וְהִיא הַבְּרָכָה ״בַּכֹּל״, כִּי הָיָה לוֹ כָּל מַה שֶּׁיֵּשׁ בְּטֶבַע בְּנֵי אָדָם לְהִתְאַוּוֹת לָהֶם, בָּנִים וּבָנוֹת. וְכָוְנַת אֲחֵרִים בְּאָמְרָם: בַּת הָיְתָה לוֹ וּבַכֹּל שְׁמָהּ, גִּלּוּ לָנוּ בְּמַאֲמָר זֶה סוֹד גָּדוֹל, וּבֵאֲרוּ שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה בִּבְרָכָה זֹאת בְּמַה שֶׁהָיְתָה לוֹ בַּת אוֹ לֹא הָיְתָה לוֹ בַּת, אֵין הַכַּוָּנָה בְּבִרְכַּת עִסְקֵי הַגּוּף כְּלָל כִּי אִם בִּבְרָכָה בְּעִסְקֵי הַנֶּפֶשׁ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, בֵּאוּר הָעִנְיָן שֶׁזָּכָה אַבְרָהָם עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְהִשִּׂיג הַמִּדָּה שֶׁשְּׁמָהּ ״כֹּל״, אֲשֶׁר כָּל הַמִּתְבָּרֵךְ בָּהּ מִתְבָּרֵךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. וּמִזֶּה אָמְרוּ אֲחֵרִים: בַּת הָיְתָה לוֹ, כְּלוֹמַר מִדָּה הָיְתָה לוֹ, מִלְּשׁוֹן ״אַלְפִּים בַּת יְכִיל״ (מלכים א ז׳:כ״ו). וְאָמְרוּ ״וּבַכֹּל שְׁמָהּ״, מִפְּנֵי שֶׁהִיא בְּתוֹךְ מִדַּת הַכֹּל, נֶאֱצֶלֶת מִן הַמִּדָּה שֶׁשְּׁמָהּ ״כֹּל״, וְהַנֶּאֱצֶלֶת הַזֹּאת תִּקָּרֵא ״בַּת״, וְהִיא בֵּית דִּינוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּלְכָךְ אָמַר ״וה׳ בֵּרַךְ״, וְלֹא אָמַר ״וַיְבָרֶךְ ה׳״. וְהָבֵן הַכְּלָל הַזֶּה כִּי הָעִנְיָן נִסְתָּר. וְהָרַמְבַּ״ן ז״ל גִּלָּהוּ בְּפֵרוּשׁ וְהִרְחִיב בּוֹ הַבֵּאוּר יוֹתֵר מִדַּאי.

פסוק ב

שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שְׁאַל מִמֶּנּוּ שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד שֶׁיִּכְרוֹת בְּרִית עִמּוֹ לְהִשְׁתַּעְבֵּד לוֹ שִׁעְבּוּד מְשֻׁרֶת לְאָדוֹן, אומנג״י בְּלַעַז, וְהַשֵּׁנִי שֶׁיִּשָּׁבַע לוֹ בַּה׳ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ.

וְדַע כִּי הַמִּשְׁפָּט בַּיָּמִים הָהֵם הָיָה לָשׂוּם יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ מִי שֶׁהוּא בְּרִשׁוּתוֹ. וְכֵן פֵּרַשׁ רַבִּי אַבְרָהָם ז״ל ״שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי״, הָיָה מִנְהָגָם כִּי הָיָה הָאָדוֹן יוֹשֵׁב וְיֹרְכוֹ עַל יַד הָעֶבֶד, כְּטַעַם הִנֵּה יָדֵי תַּחַת רְשׁוּתֶךָ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ, וְזֶה הַמִּשְׁפָּט עוֹדֵנוּ הַיּוֹם בְּאֶרֶץ הוֹדוּ. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַמִּדְרָשׁ, ״שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי וְאַשְׁבִּיעֲךָ״ וְגוֹ׳, הַכֹּל דָּבָר אֶחָד, שֶׁכָּךְ אָמְרוּ רז״ל: הִשְׁבִּיעוֹ בְּמִצְוַת מִילָה שֶׁהִיא הַמְּחֻדֶּשֶׁת לוֹ. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר ״בַּה׳ אֱלֹהֵי

הַשָּׁמַיִם", לְפִי שֶׁהַתּוֹרָה כֻּלָּהּ שְׁמוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּמְצָוָה אַחַת מִן הַמִּצְוֹת הֲלֹא הִיא חֵלֶק אֶחָד מִן הַשֵּׁמוֹת, וְהֵבֵן זֶה.

וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ. אַל תִּתְמַהּ אִם הִזְכִּיר אַבְרָהָם "אֱלֹהֵי הָאָרֶץ", לְפִי שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה כְּשֶׁהִשְׁבִּיעַ אֶת הָעֶבֶד, וְהַכְּתוּבִים מְיַחֲסִים הָאֱלֹהוּת תָּמִיד עַל אֲמָה מְיֻחֶדֶת וְעַל אֶרֶץ מְיֻחֶדֶת, וְהוּא שֶׁכָּתוּב: "אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", "אֱלֹהֵי יְרוּשָׁלַיִם", זֶהוּ (דה"ב ל"ב:י"ט) "וַיְדַבְּרוּ אֶל אֱלֹהֵי יְרוּשָׁלַיִם כְּעַל אֱלֹהֵי עַמֵּי הָאָרֶץ". וְלֹא מָצִינוּ בְּכָל הַכְּתוּבִים שֶׁיִּתְיַחֵס הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בִּשְׁאָר הָאֻמּוֹת וְלֹא בִּשְׁאָר הָאֲרָצוֹת, לְפִי שֶׁהָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הִיא נַחֲלַת ה' בִּיחוּד. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר אַבְרָהָם שֵׁם "אֱלֹהֵי הָאָרֶץ", כִּי שָׁם הָיָה, וְאִלּוּ הָיָה חוּצָה לָאָרֶץ לֹא הָיָה מַזְכִּיר זֶה. וְעַל כֵּן אָמַר בְּסָמוּךְ: "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי", וְלֹא הִזְכִּיר "אֱלֹהֵי הָאָרֶץ", מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר בֵּית אָבִיו וְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ שֶׁהֵם בְּחוּצָה לָאָרֶץ וְהֵיוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וְעַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר כֵּן, כִּי לֹא רָצָה אַבְרָהָם לָשׂוּם דִּבְרָתוֹ כִּי אִם לֵאלֹהִים עֶלְיוֹן, לֹא לֵאלֹהֵי חוּצָה לָאָרֶץ. וְזֶה מַאֲמָרָם ז"ל: כָּל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (ש"א כ"ו:י"ט): "כִּי גֵרְשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה' לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים".

וּבְאוּר הַמַּאֲמָר הַזֶּה דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵינוֹ מִן הָאֱמָה הַמְיֻחֶדֶת וְאֵין לוֹ אוֹתוֹ אֱלוֹהַּ הַמְיֻחָד עָלֶיהָ שֶׁהוּא אָדוֹן הַכֹּל יִתְבָּרַךְ.

וְהֶחְכָּם רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי מַה שֶׁהִזְכִּיר הָאָרֶץ לְפִי שֶׁכָּל נְשׁוּאִים בָּאָרֶץ מִן הַשָּׁמַיִם הֵם, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ רז"ל: בַּת פְּלוֹנִי לְפְלוֹנִי, וַאֲפִלּוּ מֵעֵבֶר לַיָּם.

פסוק ג

אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי. הִזְהִירוֹ בִּשְׁבוּעָה שֶׁלֹּא יִקַּח אִשָּׁה לִבְנוֹ מִבְּנוֹת כְּנַעַן הַזֶּרַע הַמְקֻלָּל, לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה מוּכָנֶת לְפָרְעָנוּת תַּטֶּה אֶת הָאָדָם לְצַדָּהּ כִּי כֵן עָשְׂתָה אֵם כָּל חָי, וּכְמוֹ שֶׁיִּדּוּעַ מֵעִנְיַן שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּנָשִׁים נָכְרִיּוֹת שֶׁנָּשָׂא עַמֳּנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת צִידְנִיּוֹת חִתִּיּוֹת, שֶׁהֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב (מלכים א י"א:ד'): "וַיְהִי הִטּוּ אֶת לְבָבוֹ". וְעַל כֵּן הֶקְבֵּעַ בְּיִשְׂרָאֵל מִנְהָג לִקְרֹא פָּרָשָׁה זוֹ לֶחָתָן בְּיוֹם חֻתָּנָתוֹ, לְהַזְכִּיר הָעָם שֶׁיִּזָּהֵר בְּנִשּׂוּאָיו, וְשֶׁלֹּא יִקַּח אִשָּׁה לְשֵׁם יִפְי, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר (משלי ל"א:ל'): "שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי", וְלֹא לְשֵׁם מָמוֹן, כִּי הַמָּמוֹן עָשׂוֹה יַעֲשֶׂה לוֹ כְּנָפַיִם כְּנֶשֶׁר יָעוּף הַשָּׁמָיִם, וְלֹא לְשֵׁם שְׁרָרַת הַקְּרוֹבִים וּבְנֵי מִשְׁפָּחוֹת שֶׁיִּהְיֶה נָעְזָר בָּהֶם וְיוּכַל לְהִשְׁתָּרֵר, לְפִי שֶׁהוּא נִכְשָׁל וְנֶעֱנָשׁ בְּכָל אַחַת וְאַחַת מִשָּׁלֹשׁ כַּוָּנוֹת אֵלּוּ. אֲבָל יִצְטָרֵךְ שֶׁתִּהְיֶה כַּוָּנָתוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם וְשֶׁיִּדְבַּק בְּמִשְׁפָּחָה הֲגוּנָה, לְפִי שֶׁהַבָּנִים נִמְשָׁכִים בְּמִדּוֹתֵיהֶם בְּטֶבַע אַחַר מִשְׁפַּחַת הָאֵם, כִּי כֵן טֶבַע בַּיִּין לִהְיוֹת טַעְמוֹ נִמְשָׁךְ אַחַר הַכְּלִי אֲשֶׁר עָמַד בְּתוֹכוֹ.

וְעוֹד יֵשׁ בְּפָרָשָׁה זוֹ אַזְהָרָה לְאָדָם שֶׁיִּשָּׂא אִשָּׁה מִבְּנוֹת מִשְׁפַּחְתּוֹ וְשֶׁיִּדְבַּק בְּקִרּוֹבוֹתָיו, כִּי כֵן עָשָׂה אַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק". וְכֵן עַמְרָם שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמות ב':א'): "וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי". כִּי כְּשֶׁהַבְּרִיּוֹת מִזְדַּוְּגוֹת כָּל אֶחָד וְאֶחָד אֶל מִינוֹ הַשָּׁלוֹם מִתְקַיֵּם וּמִתְרַבֶּה בָּעוֹלָם, וְאִם אוּלַי יִשָּׂא אִשָּׁה לְמַטָּה מִמַּדְרֵגָתוֹ, יִהְיֶה לִבּוֹ גַּס עָלֶיהָ וְיַגִּיעַ לוֹ קָלוֹן. גַּם אִם יִשָּׂאֶנָּה לְמַעְלָה מִמַּדְרֵגָתוֹ, תִּתְגָּאֶה עָלָיו וְכָל יְמֵיהֶם יַעַמְדוּ בְּקִטָטָה וּמְרִיבָה. וּכְבָר הִמְשִׁילוּ רז"ל הַמִּשְׁפָּחוֹת הַדְּבֵקוֹת זוֹ עִם זוֹ שֶׁכֻּלָּם מַתְאִימוֹת בְּמַעֲלָה שָׁוָה, מָשָׁל לְעִנְבֵי הַגֶּפֶן בְּעִנְבֵי הַגֶּפֶן, דָּבָר נָאֶה וּמִתְקַבֵּל. וּכְשֶׁאַחַת הַגְּוִנָּה וְהָאַחֶרֶת לֹא כֵן, אָמַר הַמָּשָׁל לְעִנְבֵי הַגֶּפֶן בְּעִנְבֵי הַסְּנֶה, דָּבָר כָּעוּר אֵינוֹ מִתְקַבֵּל. וְעַל כֵּן רָאוּי לְאָדָם שֶׁיִּשָּׂא אִשָּׁה לְשֵׁם שָׁמַיִם, הַטּוֹבִים יִדְבְּקוּ בַּטּוֹבִים וְהָרָעִים לֹא יוּכְלוּ לְהִדָּבֵק רַק עִם הָרָעִים, כִּי כָּל אֶחָד הוֹלֵךְ אַחַר מִינוֹ וְהַדּוֹמֶה לוֹ, שֶׁהֲרֵי הַטּוֹבִים מוֹאֲסִים אֶת הָרָעִים וְעַל כֵּן תָּבֹא הַמְּרִיבָה בְּחִבּוּרָם, כִּי אֵין הַשָּׁלוֹם מִתְקַיֵּם אֶלָּא כְּשֶׁהֵם מִזְדַּוְּגִים כָּל אֶחָד וְאֶחָד אֶל מִינוֹ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהילים קכ"ה:ד'): "הֵיטִיבָה ה' לַטּוֹבִים וְלִישָׁרִים בְּלִבּוֹתָם", קְרָא הַכָּתוּב הַמִּזְדַּוְּגִים אֵלּוּ עִם אֵלּוּ אֲשֶׁר כַּוָּנָתָם לְשֵׁם שָׁמַיִם טוֹבִים וְיִשָּׁרִים, וְהִגִּיד הַכָּתוּב כִּי כְּשֶׁהַטּוֹבִים דְּבֵקִים עִם הַיְּשָׁרִים, וְהַמַּטִּים עַקַלְקַלּוֹתָם עִם פֹּעֲלֵי הָאָוֶן, אָז יִהְיֶה שָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל.

פסוק ו

פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנִי שָׁמָּה. בֵּאוּרוֹ, פֶּן תּוֹלִיךְ אֶת בְּנִי שָׁמָּה, כִּי לֹא הָיָה אַבְרָהָם חָפֵץ שֶׁיֵּצֵא יִצְחָק מִן הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לְחוּצָה לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁהָיָה עוֹלָה תְּמִימָה וְאֵין קֹדֶשׁ נַעֲשָׂה חֹל.

פסוק י

וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ. הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר "וּמִטּוּב אֲדֹנָיו" כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו", כִּי עֲשָׂרָה גְּמַלִּים לֹא יָכִילוּ כָּל טוּב אֲדֹנָיו. אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵעִיד הַכָּתוּב עַל מַעֲלַת הָעֶבֶד וְעַל אֱמוּנָתוֹ, וַיַּגִּיד כִּי כָּל כְּבוֹד עָשְׁרוֹ וּנְכָסָיו שֶׁל אַבְרָהָם הַכֹּל הָיָה בִּרְשׁוּתוֹ, כִּי כְּבָר הֶחֱזַק אֶצְלוֹ אִישׁ אֱמוּנִים וְנָתַן הַכֹּל בְּיָדוֹ, כְּלוֹמַר בִּרְשׁוּתוֹ, כְּמוֹ (במדבר כ"א:כ"ו): "וַיִּקַּח אֶת כָּל אַרְצוֹ מִיָּדוֹ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ" זוֹ דִּיתִיקִי, פֵּרוּשׁ שְׁטַר מַתָּנָה שֶׁכָּתַב לְיִצְחָק מִכֹּל אֲשֶׁר לוֹ כְּדֵי שֶׁיִּקְפְּצוּ לִשְׁלֹחַ לוֹ בְּתָם. וּמִלַּת "בְּיָדוֹ" מוֹכִיחַ, וְכֵן מִלַּת "וַיֵּלֶךְ", כְּלוֹמַר שֶׁהָלַךְ עִם כָּל טוּב אֲדֹנָיו אֲשֶׁר בְּיָדוֹ וְהוּא שְׁטַר הַמַּתָּנָה. וּלְכָךְ חָזַר שֵׁנִית: "וַיִּקַּח וַיֵּלֶךְ" וְהוּא שֶׁשָּׁם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו. וְהִנֵּה לְדֵעָה זוֹ מַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק", הַכַּוָּנָה בָּזֶה שֶׁהֶחֱזִיק אוֹתוֹ בַּנְּכָסִים בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ, שֶׁלֹּא יְעַרְעֲרוּ עָלָיו בְּנֵי קְטוּרָה, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ה:ו'): "וַיְשַׁלְּחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי" וְגוֹ'.

פסוק יב

וַעֲשֵׂה חֶסֶד. פָּתַח הָעֶבֶד בִּתְפִלָּתוֹ בְּחֶסֶד וְחָתַם אוֹתָהּ בְּחֶסֶד, שֶׁאָמַר: "וּבָהּ אֵדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי", וְאֵין סָפֵק כִּי כֵּיוָן שֶׁנִּתְגַּדֵּל בְּבֵית אַבְרָהָם הָיָה חָכָם גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וּבַחָכְמָה, וְיָדַע כִּי זוֹ מִדָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, וְעַל כֵּן הִתְפַּלֵּל בָּהּ.

פסוק יג

הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל עֵין הַמָּיִם. יֵשׁ לְהִתְעוֹרֵר בְּעִנְיַן פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁהִיא כְּפוּלָה, וְדָרְשׁוּ רז"ל: יָפָה שִׂיחַת עַבְדֵי אָבוֹת לִפְנֵי הקב"ה מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים, שֶׁהֲרֵי פָּרָשַׁת אֱלִיעֶזֶר כְּפוּלָה, וְהַרְבֵּה גּוּפֵי תּוֹרָה נְתוּנִים בְּרָמְיָה. וְאֵין סָפֵק כִּי זֶה מוֹפֵת וְעֵדוּת גְּדוֹלָה עַל מַעֲלַת הָאָבוֹת שֶׁהֵם הֵם הַמֶּרְכָּבָה, וּבְוַדַּאי כֻּלָּם הַפָּרָשָׁה לֹא לְחִנָּם כִּי אִם לְעִנְיָנִים צְרִיכִים מֻכְרָחִים כַּאֲשֶׁר אֲפָרֵשׁ בַּפָּרָשָׁה. וְהִתְעוֹרֵר וּפְקַח עֵינֶיךָ שִׂכְלְךָ כִּי כָל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה בְּהַצְלָחַת הַשְׁלִיחוּת עַל הָעַיִן הָיוּ, וְהִזְכִּיר זֶה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "עֵין הַמָּיִם", וְאָמַר: "וְאִבֹּא הַיּוֹם אֶל הָעַיִן", וְאָמַר עוֹד: "וַתֵּרֶד הָעֵינָה", וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן בְּשָׁלֹשׁ מִלּוֹת הָאֵלֶּה: "עַיִן" "הָעַיִן" "הָעֵינָה".

פסוק יד

וְהָיָה הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי נָא כַדֵּךְ. דָּרְשׁוּ רז"ל שִׁלְשָׁה שְׁאֵלוּ שְׁלֹא כַּהֹגֶן, לְשָׁנַיִם הֵשִׁיבוּ כַּהֹגֶן וּלְאֶחָד הֵשִׁיבוּ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, וְאֵלּוּ הֵן: אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, וְשָׁאוּל בֶּן קִישׁ, וְיִפְתָּח הַגִּלְעָדִי. אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, דִּכְתִיב: "וְהָיָה הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ" וְגוֹ', יָכוֹל אֲפִילּוּ חֹגֶרֶת אֲפִילּוּ סוּמָא, זְמֵן לוֹ הקב"ה רִבְקָה. שָׁאוּל בֶּן קִישׁ, דִּכְתִיב (שמואל א י"ז:כ"ה): "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יַכֶּנּוּ יַעְשְׁרֶנּוּ הַמֶּלֶךְ עֹשֶׁר גָּדוֹל וְאֶת בִּתּוֹ יִתֵּן לוֹ", יָכוֹל אֲפִילּוּ עֶבֶד אֲפִילּוּ מַמְזֵר, זְמֵן לוֹ הקב"ה דָּוִד. יִפְתָּח הַגִּלְעָדִי, דִּכְתִיב (שופטים י"א:ל"א): "וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדַּלְתֵי בֵיתִי הַחוּצָה וְהַעֲלִיתִיהוּ עֹלָה", יָכוֹל אֲפִילּוּ דָּבָר טָמֵא, זְמֵן לוֹ הקב"ה בִּתּוֹ. וְהֵינוּ דְּקָאָמַר לְהוּ נָבִיא לְיִשְׂרָאֵל (ירמיהו ח':כ"ב): "הַצֳּרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רֹפֵא אֵין שָׁם", וּכְתִיב (שם י"ט): "אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי".

אַתָּה הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק. רְאוּיָה הִיא לוֹ, שֶׁהִיא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים וּרְאוּיָה לְהִכָּנֵס בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם.

וּבָהּ אֵדַע לְשׁוֹן תְּחִנָּה, הוֹדִיעֵנִי נָא שֶׁעָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי.

פסוק טו

וַיְהִי הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר. יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בְּתוֹסֶפֶת מִלַּת "הוּא", כִּי הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר "וַיְהִי כְּכַלּוֹתוֹ לְדַבֵּר". אֲבָל מִלַּת "הוּא" שְׁמוֹ שֶׁל הקב"ה, וְכֵן (תהילים ק':ג'): "הוּא עָשָׂנוּ וְלֹא אֲנַחְנוּ", (במדבר י"ח:כ"ג), "וְעֲבַד הַלֵּוִי הוּא". נִרְמָז בְּלִשּׁוֹן "הוּא" כִּי הָיָה עִמּוֹ סִיּוּעַ אֱלֹהִים בַּשְׁלִיחוּת הַהוּא עַל יְדֵי הַמַּלְאָךְ שֶׁהִתְפַּלֵּל עָלָיו אַבְרָהָם "הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ

לְפָנֶיךָ", וְרָמַז לְךָ הַכָּתוּב כִּי הַמַּלְאָךְ קָדַם לְפָנָיו, וְעַד שֶׁלֹּא הִסְפִּיק לִגְמֹר אֶת הַדָּבָר כְּבָר הָיָה שָׁם הַמַּלְאָךְ עַל עֵין הַמַּיִם לְהַזְמִין לוֹ אֶת רִבְקָה. הוּא שֶׁאָמַר: "וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת", כִּי מִלַּת "וְהִנֵּה" לְשׁוֹן זְמוּן הוּא, וּמִיָּד "וַיָּרֶץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ", מִמַּה שֶׁרָאָה שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לִקְרָאתָהּ כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל, וְאָז הִתְבּוֹנֵן הָעֶבֶד מִמַּה שֶּׁדִּבֵּר לוֹ אַבְרָהָם כִּי מַלְאָךְ ה' עִמּוֹ. וְכֵן סִפֵּר הוּא לִבְנֵי הַבַּיִת שֶׁאָמַר לוֹ אַבְרָהָם "הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתְּךָ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ", מִפְּנֵי זֶה תִּמְצָא כִּי מִן הָעֵת הַזֹּאת שֶׁהוּבְרַר לוֹ כִּי הַמַּלְאָךְ עִמּוֹ, הוּא נִקְרָא בַּפָּרָשָׁה "אִישׁ", כִּי עַד עַתָּה קָרְאוֹ בְּשֵׁם "עֶבֶד": "וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד", "וַיִּקַּח הָעֶבֶד", "וַיָּרָץ הָעֶבֶד", מִכָּאן וְאֵילְךָ נִקְרָא "אִישׁ", עַל שֵׁם הַמַּלְאָךְ שֶׁהָיָה עִמּוֹ שֶׁנִּקְרָא "אִישׁ", וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דניאל ט':כ"א): "וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל", (בראשית ל"ו) "וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה" עַל דַּעַת רז"ל. וְעַל כֵּן יִקְרָאֻנוּ עַל שֵׁם הַמַּלְאָךְ הַהוֹלֵךְ עִמּוֹ. וְהִתְחִיל לוֹמַר: "וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֶה", כְּלוֹמַר מִתְעַכֵּב וְשׁוֹהֶא בִּשְׁבִילָהּ, כִּי הָיָה מִתְכַּוֵּן וּמִתְבּוֹנֵן בְּעִנְיַן הַמַּלְאָךְ שֶׁהֶבְטַח עָלָיו מִתּוֹךְ שֶׁהָיָה רוֹאֶה הַצְלָחַת הַמַּעֲשִׂים. וּמִזֶּה יָזְכִּירֻנוּ הַכָּתוּב בְּשֵׁם "הָאִישׁ": "וַיִּקַּח הָאִישׁ", "וַיִּקֹּד הָאִישׁ", "כֹּה דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ", "וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה". וְכַאֲשֶׁר הִרְשׁוּ אוֹתוֹ לָבָן וּבְתוּאֵל לְקַחַת אֶת רִבְקָה וְאָמְרוּ: "הִנֵּה רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וְלֵךְ", שֶׁהוּא גְּמַר הַשְׁלִיחוּת וַחֲתִימַת הַצְלָחַת הַדֶּרֶךְ, חָזַר הָעֶבֶד לְקַדְמוּתוֹ וְהִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב בִּלְשׁוֹן "עֶבֶד" כְּמַבָּרֵאשׁוֹנָה. הוּא שֶׁאָמַר: "וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב", "וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה וַיֵּלֶךְ", "וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד", "וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד", "וַיְסַפֵּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק". וְאֵין לְהַקְשׁוֹת מִן "הֲתֵלְכִי עִם הָאִישׁ הַזֶּה", כִּי אֵינוֹ דִּבְרֵי הַתּוֹרָה רַק דִּבְרֵי אֲחִיהָ וְאִמָּהּ, וְלֹא יִתְּכֵן לָהֶם לוֹמַר "הֲתֵלְכִי עִם הָעֶבֶד הַזֶּה", שֶׁאֵינוֹ דֶּרֶךְ מוּסָר וְאֵין כְּבוֹדָהּ בְּכָךְ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב: "וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ" וְהֵם דִּבְרֵי תּוֹרָה, זֶה הָיָה לִכְבוֹד רִבְקָה, שֶׁאֵין לוֹמַר "וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָעֶבֶד", כִּי הַתּוֹרָה חָשְׁשָׁה לִכְבוֹד רִבְקָה וְנַעֲרוֹתֶיהָ. אוֹ אֶפְשָׁר עוֹד לוֹמַר כִּי "הָאִישׁ מִשְׁתָּאֶה לָהּ" רָמַז לַמַּלְאָךְ שֶׁהָיָה מִתְעַכֵּב וְשׁוֹהֶה עַל עֵין הַמַּיִם בִּשְׁבִילָהּ, וּמִשָּׁם וְאֵילְךָ קָרָא הָעֶבֶד בְּשֵׁם "הָאִישׁ". וּמַה שֶּׁיִּחֲזֵק לְךָ הָעִנְיָן הוּא אָמְרוֹ בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה: "וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה וַיֵּלֶךְ". בֵּאֵר כִּי "הָאִישׁ" וְ"הָעֶבֶד" עִנְיָנִים חֲלוּקִים זֶה מִזֶּה.

פסוק טז

וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל. וְלֹא אָמַר "וַתִּשְׁאַב" כְּשֵׁם שֶׁאָמַר בְּפַעַם שֵׁנִית "וַתִּשְׁאַב לְכָל גְּמַלָּיו". וּמִכָּאן דָּרְשׁוּ רז"ל: "וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל", כָּל הַנָּשִׁים יוֹרְדוֹת וּמְמַלְּאוֹת מִן הָעַיִן, וְזוֹ כֵּיוָן שֶׁרָאוּ אוֹתָהּ הַמַּיִם עָלוּ לִקְרָאתָהּ. אָמַר לָהּ הַקב"ה: אַתְּ סִימָן לְבָנַיִךְ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב מִיָּד: "וַיָּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ", שֶׁרָאָה שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לִקְרָאתָהּ.

וַיֵּ֫שׁ לְךָ לְהַשְׂכִּיל כִּי נִרְשְׁמָה בְּכָאן הַמִּלָּה הַזֹּאת הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל שֵׁם בֶּן ע״ב הַפּוֹעֵל בַּמַּיִם הַנִּמְשָׁךְ מִכ״ו, וּמִכֹּחַ זֶה עָלוּ הַמַּיִם לְקָרָאתָהּ, וְהָיָה סִימָן לְבָנֶיהָ לְהִקָּרַע לָהֶם הַיָּם וְשֶׁיַּעֲלֶה הַבְּאֵר לְקָרָאתָם מִכֹּחוֹ, כִּי קְרִיעַת הַיָּם וּמַיִם מִן הַצּוּר, עַל יְדֵי מַטֵּה מֹשֶׁה הָיָה שֶׁבּוֹ הָיָה חָקוּק שֵׁם שֶׁל ע״ב אוֹתִיּוֹת.

פסוק יט

וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלַּיִךְ אֶשְׁאָב. הַגְּבוּרָה הַזֹּאת לְרִבְקָה לִשְׁאֹב לְכָל גְּמַלָּיו לֹא הָיָה בְּחֹק הָאֶפְשָׁרוּת כִּי אִם בְּסִיּוּעַ אֱלֹהִי, וְכָל שֶׁכֵּן לְפִי דַּעַת הַמִּדְרָשׁ שֶׁהָיְתָה בַּת שָׁלֹשׁ שָׁנִים. אֲבָל הָיָה הָעִנְיָן מִכְּלַל הַהַצָּלָחָה שֶׁהִבְטִיחוֹ אַבְרָהָם ״הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתְּךָ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ״, וְעַל כֵּן תִּמְצָא שֶׁנִּרְמַז בַּכָּתוּב הַזֶּה הַשֵּׁם הַגָּדוֹל הוּא שֵׁם הַגְּבוּרָה. וּבֵאֵר עוֹד כִּי מִשְׁפַּט הַגִּימֶ״ל לִהְיוֹתָהּ דְּגוּשָׁה, וְהָאֶל״ף רְשׁוּמָה בְּמִלַּת ״וַתֹּאמֶר״. וְהָבֵן זֶה.

פסוק כב

וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים. מַה הָיָה צָרִיךְ לְהוֹדִיעֵנוּ הַמִּשְׁקָל. אֲבָל רָמַז לְךָ בַּמַּתָּנוֹת הָאֵלֶּה שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנָּה עִם מְקַבְּלֵי הַתּוֹרָה שֶׁיְּבִיאוּ שְׁקָלִים שֶׁכָּתוּב בָּהֶם ״בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת״, וְשֶׁיְּקַבְּלוּ שְׁנֵי לוּחוֹת הַבְּרִית שֶׁהֵם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וְיֵשׁ בְּכְלָלָם קע״ב תֵּיבוֹת, וְזֶהוּ ״וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם״. וְעוֹד כִּי לְשׁוֹן שֶׁקֶל הוּא נוֹטָרִיקוֹן ״אֵשׁ קוֹל״, רֶמֶז לְמַתַּן תּוֹרָה שֶׁכָּתוּב שָׁם (דברים ד׳:ל״ו): ״מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה״.

וּמִזֶּה יֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן בִּדְבַר הֶמְן הָרָשָׁע שֶׁאָמַר ״וַעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כִּכַּר כֶּסֶף אֶשְׁקוֹל עַל יְדֵי עֹשֵׂי הַמְּלָאכָה״, כִּי כַּוָּנָתוֹ הָרָעָה לְהַשְׁמִיד שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל וּלְבַטֵּל בַּעֲשָׂרָה שֶׁלּוֹ הָעֲשָׂרָה שֶׁנִּתְּנוּ עַל יְדֵי הָאֵשׁ וְהַקּוֹל. וְזֶהוּ שֶׁרָמַז כָּאן בַּתְּפִלָּה: ״אָנֹכִי בַּבְּרֶכָךְ נָחַנִי ה״, כִּי זְכוּת הַתּוֹרָה שֶׁהִיא ״אָנֹכִי״ שֶׁעָתִידִין בָּנָיהָ לְקַבֵּל הָיְתָה עִמּוֹ בְּהַצָּלַחַת הַדֶּרֶךְ.

וְהִנֵּה כָּל הַמְּאֹרָעוֹת הָאֵלֶּה לְרִבְקָה הַכֹּל סִימָן לְבָנֶיהָ. וְהַמִּקְרִים שֶׁאֵרְעוּ לָעֶבֶד בְּהַצְלָחַת הַדֶּרֶךְ, דֻּגְמַת הַמִּקְרִים שֶׁאֵרְעוּ לְבָנֶיהָ בְּדַרְכָּךְ הַמִּדְבָּר. כְּשֵׁם שֶׁהָיָה מַלְאָךְ עִמּוֹ בַּדֶּרֶךְ מִכֹּחַ תְּפִלָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁאָמַר: ״הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ״, כָּךְ מָצִינוּ בְּבָנֶיהָ בְּדַרְכָּךְ הַמִּדְבָּר (שמות כ״ג:כ׳): ״הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ״. וּלְפִי שֶׁהָיָה הַמַּלְאָךְ הַמְיֻחָד שֶׁבַּנִּפְרָדִים, לְכָךְ אָמַר ״מַלְאָכוֹ״, כְּלוֹמַר הַמְיֻחָד לוֹ, וְהוּא הַשַּׂר הָאֶחָד הַנֶּאֱצָל מִמִּדָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם. וְזֶהוּ (שם) ״כִּי יֵלֵךְ מַלְאָכִי״, אַבְרָהָם קָרָאוֹ בְּכָאן ״מַלְאָכוֹ״ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ ״מַלְאָכִי״. וּכְשֵׁם שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לְקִרְאָתָהּ, כֵּן בְּבָנֶיהָ בְּדַרְכָּךְ הַמִּדְבָּר (במדבר כ״א:י״ז): ״עֲלִי בְאֵר עֲנוּ לָהּ״. וְהָעֶבֶד שֶׁנָּתַן לָהּ הַמַּתָּנוֹת הָאֵלֶּה רָמַז לָהּ בָּהֶן, כִּי כְּשֵׁם שֶׁקִּבְּלָה הִיא הַמַּתָּנוֹת הָאֵלֶּה עַל יְדֵי עֶבֶד, כֵּן בָּנֶיהָ עֲתִידִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה עַל יְדֵי מֹשֶׁה עֶבֶד ה׳ שֶׁהוּא הָיָה הָעֶבֶד הַנֶּאֱמָן אֲשֶׁר כָּל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (שמות ל״ג:י״ט): ״אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי״. וּכְשֵׁם

שֶׁנָּתַן לָהּ מַתָּנוֹת רַבּוֹת מִקְצָתָן בַּדֶּרֶךְ וּמִקְצָתָן בַּבַּיִת, וְאוֹתָן שֶׁבַּדֶּרֶךְ הָיוּ "נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם", כֵּן בָּנָיהּ בַּמִּדְבָּר הֵבִיאוּ שְׁקָלִים וְקִבְּלוּ שְׁנֵי לוּחוֹת הַבְּרִית שֶׁבָּהֶן עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. וּכְשֵׁם שֶׁנָּתַן לָהּ מַתָּנוֹת בַּבַּיִת גַּם כֵּן מִלְּבַד אוֹתָן שֶׁנָּתַן לָהּ בַּדֶּרֶךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב", כֵּן בָּנֶיהָ בְּאֶרֶץ מוֹאָב סָמוּךְ לְבִיאָתָן לָאָרֶץ נִתְּנוּ לָהֶם מַצּוֹת רַבּוֹת, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים כ"ח:ס"ט): "אֵלֶּה דִּבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב".

וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רז"ל: תּוֹרָה מְגִלָּה מְגִלָּה נִתְּנָה. וּכְשֵׁם שֶׁנִּכְפְּלָה הַפָּרָשָׁה זוֹ בְּעִנְיַן הָעֶבֶד שְׁתֵּי פְּעָמִים וְחָזַר הָעֶבֶד לְסַפֵּר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאֵרְעוּ לוֹ בַּדֶּרֶךְ, כֵּן בָּנָיהּ קִבְּלוּ הַתּוֹרָה לוּחוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְלוּחוֹת שְׁנִיּוֹת, וּמֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּמִשְׁנֶה תּוֹרָה חָזַר לְסַפֵּר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאֵרְעוּ לָהֶם בְּלוּחוֹת רִאשׁוֹנוֹת. וְהָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה שֶׁנִּרְמְזוּ בְּנִשּׂוּאֵי יִצְחָק וְרִבְקָה שֶׁהוֹלִידוּ לְיַעֲקֹב וּבָנָיו אֲשֶׁר יָצְאוּ מֵהֶם עַם מְקַבְּלֵי הַתּוֹרָה, נִרְמַז כָּל זֶה בִּשְׁלִיחוּת הָעֶבֶד לְמַעֲלַת הָאָבוֹת.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר בַּת מִי אַתְּ בֵּאוּרוֹ וּכְבָר אָמַר, כִּי בְּוַדַּאי לֹא נָתַן לָהּ הַנֶּזֶם וְהַצְּמִידִים עַד שֶׁשָּׁאַל לָהּ. וְכֵן תִּמְצָא בְּסִפּוּר הָעֶבֶד כִּי הַשְּׁאֵלָה קוֹדֶמֶת לַמַּתָּנוֹת, הוּא שֶׁאָמַר וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר "בַּת מִי אַתְּ" וְאַחַר כָּךְ "וָאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל אַפָּהּ". וְכָמוֹהוּ "וַיְבָרְכֵם וַיֵּרֶד", שֶׁפֵּרוּשׁוֹ וּכְבָר יָרְדוּ מֵעֲשׂוֹת הַחַטָּאת וְהָעֹלָה.

לָלִין שֵׁם דָּבָר, וּמִשְׁמָעוּתוֹ לִינָה אַחַת, וְכֵן פֵּרְשׁוּ רז"ל. וְרִבְקָה שִׁנְּתָה הַלָּשׁוֹן וְאָמְרָה "לָלוּן", שֶׁהוּא מָקוֹר, שֶׁהוּא מְשַׁמֵּשׁ בְּכָל הַזְּמַנִּים כֻּלָּם, וְהָיָה דַּעְתָּהּ נְרָאֶה עַל לִינוֹת הָרַבֵּה. וְהַנָּכוֹן לְפָרֵשׁ "לָלִין" שֶׁהוּא לָשׁוֹן יוֹצֵא, וּמִשְׁפָּטוֹ "לְהָלִין", וְיֹאמַר הַכָּתוּב הֲיֵשׁ בֵּית אָבִיךְ מָקוֹם שֶׁתָּלִינוּ אוֹתָנוּ וְנִסְתּוֹפֵף בְּצִלְּכֶם כְּמִנְהַג הָאוֹרְחִים עִם אֲדוֹן הַבַּיִת. וְרִבְקָה הֵשִׁיבָה: "גַּם מָקוֹם לָלוּן" לֹא תִּצְטָרֵךְ, שֶׁנִּהְיֶה אֲנַחְנוּ מְלִינִין אוֹתָךְ, אֲבָל אַתָּה בְּעַצְמְךָ תִּבְחַר מָקוֹם לִינָה אִתָּנוּ בְּאֵיזֶה מָקוֹם שֶׁתִּרְצֶה, כְּמִנְהַג אֲדוֹן הַבַּיִת לֹא כְּמִנְהַג הָאוֹרְחִים. וּמִזֶּה שִׁנְּתָה הַלָּשׁוֹן וְאָמְרָה "לָלוּן" שֶׁהוּא לָשׁוֹן עוֹמֵד.

פסוק כז

אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי ה' בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי. יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַכָּתוּב הַזֶּה יִרְמֹז שֶׁקִּפְצָה לוֹ הָאָרֶץ, כְּדַעַת רז"ל, כְּמִי שֶׁאוֹמֵר: אֲנִי הָיִיתִי הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ הַגָּדוֹל הַזֶּה, הוּא שֶׁאָמַר "אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי ה'" וַאֲנִי בִּתְחִלַּת הַדֶּרֶךְ, וּמְצָאתִי עַצְמִי "בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי". וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וָאֲבֹא הַיּוֹם אֶל הָעַיִן" – הַיּוֹם יָצָאתִי וְהַיּוֹם בָּאתִי.

פסוק לב

וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י ז"ל: הִתִּיר זְמָמָם, שֶׁהָיָה סוֹתֵם פִּיהֶם שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: הִתִּיר זְמָמֵיהֶן. רַבִּי יִרְמְיָה שָׁאֵיל לְרַבִּי חִיָּא בַּר אַבָּא: לֹא הָיוּ גְּמַלָּיו שֶׁל אַבְרָהָם דּוֹמִים לַחֲמוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר. וּפֵרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי הַכַּוָּנָה בַּמִּדְרָשׁ הַזֶּה לוֹמַר, אִי אֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה הַחֲסִידוּת גָּדוֹל בְּבֵיתוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר יוֹתֵר מִבֵּיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, וּכְשֶׁם שֶׁחֲמוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּר מִן הַדְּבָרִים הָאֲסוּרִים לְבַעֲלָיו לְהַאֲכִיל, כָּל שֶׁכֵּן הַגְּמַלִּים שֶׁל בֵּית אַבְרָהָם וְאֵין צָרִיךְ לְזַמְּמָן. וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ הוּא ז"ל כִּי לְשׁוֹן "וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים" – שֶׁפִּתַּח מוֹסְרֵי צַוָּארָם, כִּי הָיָה מְנֻהָג לְהוֹלִיכָם קְשׁוּרִים, מִלְּשׁוֹן (ישעיהו נ"ב:ב') "הִתְפַּתְּחִי מוֹסְרֵי צַוָּארֵךְ". וּמִלַּת "וַיְפַתַּח" חוֹזֵר אֶל לָבָן, כִּי הוּא הַמְפַתֵּחַ וְהַנּוֹתֵן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא וּמַיִם לְרַחְץ רַגְלֵי הָאֲנָשִׁים, עַד כָּאן.

פסוק לג

וַיּוּשֶׂם לְפָנָיו לֶאֱכֹל. "וַיּוּשַׂם" קְרֵי וְ"וַיִּישֶׂם" כְּתִיב בִּשְׁנֵי יוֹדֵ"ין. וְדָרְשׁוּ רז"ל סַם הַמָּוֶת הֵטִיל לוֹ בַּקְּעָרָה כְּדֵי שֶׁיָּמוּת וְיִטְלוּ כָּל מָמוֹנוֹ וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָם, כִּי נִתְחַלְּפָה לוֹ בְּשֶׁל בְּתוּאֵל. וּלְכָךְ כְּתִיב "וַיִּישֶׂם", כִּי אוֹת הַוָּא"ו וּשְׁנֵי הַיּוֹדֵ"ין כְּמִסְפַּר הַשֵּׁם, וְרָמַז לְךָ הַכָּתוּב שֶׁהָיָה אוֹכֵל הַסַּם לוּלֵא ה' שֶׁהָיָה לוֹ וְהִצִּילוֹ בִּזְכוּת אַבְרָהָם, וְלֹא אָכַל עַד שֶׁדִּבֵּר כָּל דְּבָרָיו. וְהִזְכִּיר בְּסוֹף הַדְּבָרִים: "וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ הוּא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עִמּוֹ", לְהוֹצִיא בְּנֵי הַבַּיִת שֶׁלֹּא אָכְלוּ כִּי הָיוּ מִתְאַבְּלִים עַל בְּתוּאֵל שֶׁמֵּת עַל יְדֵי הַסַּם, כִּי הָעֶבֶד נִצַּל בִּזְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וַיָּבֹא רָשָׁע תַּחְתָּיו, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ" וְלֹא הִזְכִּיר אֲבִיהָ.

פסוק מו

וַתֹּאמֶר שְׁתֵה. זֶהוּ סִפּוּרוֹ שֶׁל אֱלִיעֶזֶר שֶׁהָיָה מְסַפֵּר לִבְנֵי הַבַּיִת, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנָי", כִּי כֵן הָיָה הָאֱמֶת, וְכֵן אָמְרָה לוֹ בְּרֹאשׁ דְּבָרֶיהָ, אֲבָל בְּבֵית אָבִיהָ לֹא רָצָה לְהוֹדִיעַ זֶה, דֶּרֶךְ מוּסָר.

פסוק נ

וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל. רַשִׁ"י הָיָה שֶׁהִקְדִּים לְדַבֵּר קֹדֶם אָבִיו. וְעוֹד יֵעִידוּ דְּבָרָיו עַל תְּכוּנָתוֹ הָרָעָה שֶׁהִקְדִּים רַע לְטוֹב מִמַּה שֶׁאָמַר: "לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ טוֹב".

מֵה' יָצָא הַדָּבָר. כְּלוֹמַר הַמַּעֲשִׂים שֶׁאֵרְעוּ לְךָ מוֹכִיחִים. וּמִכָּאן לְמַדְנוּ שֶׁעִנְיַן הַזִּוּוּג הוּא נִגְזָר מִן הַשָּׁמַיִם, כְּעִנְיַן שֶׁאָמְרוּ רז"ל: אַרְבָּעִים יוֹם קֹדֶם יְצִירַת הַוָּלָד בַּת קוֹל יוֹצֵאת וְאוֹמֶרֶת: בַּת פְּלוֹנִי לְפְלוֹנִי, וַאֲפִלּוּ מֵעֲבֶר לַיָּם. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי י"ט:י"ד): "בַּיִת וְהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת וּמֵה' אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת". בֵּאֵר הַכָּתוּב מַה שֶּׁהָאָבוֹת מַנְחִילִים לַבָּנִים וְהוּא הַבָּתִּים וְהַמָּמוֹן, אֲבָל אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת אֵין כֹּחַ בְּיָדָם לְהַנְחִיל אוֹתָהּ לָהֶם כִּי מֵאֵת ה' תִּבָּא. וְהוֹדִיעָנוּ בָּזֶה כִּי אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת יְקָרָה הִיא מִבַּיִת וְהוֹן, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י"א:י'):

"אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא". וּבְמִדְרַשׁ תְּהִלִּים: בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה קָשֶׁה כֹּחַ הַזִּוּוּג, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִחֵד שְׁמוֹ עַל הַזִּוּוּג בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת, בַּתּוֹרָה בַּנְּבִיאִים בַּכְּתוּבִים. בַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "מֵה' יָצָא הַדָּבָר". בַּנְּבִיאִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים י"ד:ד'): "וְאָבִיו וְאִמּוֹ לֹא יָדְעוּ כִּי מֵה' הִיא". בַּכְּתוּבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י"ט): "וּמֵה' אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת", וּכְתִיב (משלי י"ח:כ"ב): "מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵה'". וְעוֹד דָּרְשׁוּ בְּמָקוֹם אַחֵר שֶׁהַנִּשּׂוּאִין נִגְזָרִין מִשָּׁעַת יְצִירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מ"ו:ג'): "הָעֲמֻסִים מִנִּי בֶטֶן הַנְּשֻׂאִים מִנִּי רָחַם". וְזֶהוּ בַּת פְּלוֹנִי לְפְלוֹנִי וַאֲפִלּוּ מֵעֵבֶר לַיָּם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, בַּת פְּלוֹנִי לְפְלוֹנִי וַאֲפִלּוּ מֵעֵבֶר לַיָּם, "בַּת" הִיא הַיּוּ"ד, "פְּלוֹנִי" הוּא הַוָּא"ו, "לְפְלוֹנִי" הוּא הָאָל"ף, שֶׁהוּא מֵעֵבֶר לְיַם הַחָכְמָה, וְהַכֹּל דָּבֵק וּמְיֻחָד. וּלְכָךְ לֹא אָמְרוּ "פְּלוֹנִי יִשָּׂא פְּלוֹנִית" אוֹ "פְּלוֹנִית תִּנָּשֵׂא לְפְלוֹנִי" כִּי רָצוּ לְהַקְדִּים הַנְּקֵבָה וּלְהַזְכִּיר אֲבִיהָ וּבַעְלָהּ. וְזֶה לְשׁוֹן "גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם", וּנְטִיעָה זֹאת קֹדֶם יְצִירַת הָעוֹלָם הָיְתָה, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין.

פסוק סב

וְיִצְחָק בָּא מִבֹּא. פְּשַׁט הַכָּתוּב הוּא מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: לְהֵיכָן הָלַךְ, לְהָבִיא אֶת הָגָר, אוֹתָהּ שֶׁיִּשְׁבָּה עַל הַבְּאֵר וְאָמְרָה לְחַי עוֹלָמִים: רְאֵה בְּעֶלְבּוֹנִי.

וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי יִרְמֹז לַמִּדָּה הַנִּקְרֵאת "כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל" הַמְכֻנָּן כְּנֶגֶד הַר הַמּוֹרִיָּה, יֹאמַר "וְיִצְחָק בָּא מִבֹּא", כְּלוֹמַר מִכְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, הוּא הַבְּאֵר הָאָמוּר לְחַי הָעוֹלָמִים שֶׁיִּרְאֶה אוֹתוֹ, כְּלוֹמַר שֶׁיַּשְׁפִּיעַ בּוֹ. וְרָמַז הַכָּתוּב כִּי בְּעוֹד שֶׁהָיָה יִצְחָק יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב הָיְתָה מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת בִּכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַמּוֹשֶׁכֶת מִמִּדָּתוֹ וּבָא מִשָּׁם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "עִם בְּאֵר לַחַי רֹאִי" וְלֹא אָמַר "בִּבְאֵר".

פסוק סג

לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה. לְהַלֵּךְ בֵּין הַשִּׂיחִים, כְּלוֹמַר לְהִשְׁתַּעֲשֵׁעַ וּלְטַיֵּל בֵּין הָאִילָנוֹת לְרוּחַ הַיּוֹם, זֶהוּ לְשׁוֹן הַפְּשָׁט.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "לְשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה", אֵין שִׂיחָה אֶלָּא תְּפִלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ק"ב:א'): "תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי ה' יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ". וּמִכָּאן אָמְרוּ רז"ל יִצְחָק תִּקֵּן תְּפִלַּת מִנְחָה. **וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה**, "לְשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה" הַמִּתְפַּלֵּל לַשֵּׁם הַמְיֻחָד הוּא מַזְכִּיר הַכִּנּוּי, וּמְתוֹךְ הַכִּנּוּי מוֹצְאוֹ, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "לְשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה", וְכֵן (בראשית כ"ח:י"א) "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם", כִּי הַשִּׂיחָה בַּשָּׂדֶה הַפְּגִיעָה בַּמָּקוֹם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן (ירמיהו ז':ט"ז) "וְאַל תִּפְגַּע בִּי", (איוב כ"א:ט"ו) "וּמַה נּוֹעִיל כִּי נִפְגַּע בּוֹ". וְכָל הַפְּעֻלּוֹת מְיֻחָסוֹת אֶל הַכִּנּוּי, וּמוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל בְּכֹחַ הַשֵּׁם הַמְיֻחָד. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יִרְמְיָה (ירמיהו ח':י"ד): "כִּי ה' אֱלֹהֵינוּ הֱדִמָּנוּ וַיַּשְׁקֵנוּ מֵי רֹאשׁ כִּי חָטָאנוּ לַה'", "לוֹ" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "לַה'", וְהָבֵן זֶה.

פסוק סד

וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל אֵין הַכַּוָּנָה שֶׁנָּפְלָה אֶלָּא לְשׁוֹן הַטָּיָה, שֶׁהִטְּתָה אֶת עַצְמָהּ מְעַט לְצַד אֶחָד אֲבָל נִשְׁאֲרָה עַל הַגָּמָל. וְכֵן יוֹרֶה לְשׁוֹן "מֵעַל", כִּי אִלּוּ נָפְלָה הָיָה אוֹמֵר "וַתִּפֹּל מֵהַגָּמָל". וְעַל כֵּן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "וְאִתְרְכֵינַת", הֵטִיל בּוֹ תַּרְגּוּם "הַטִי נָא כַדֵּךְ" שֶׁהוּא "אַרְכִּינִי". וְכֵן הִזְכִּיר הַכָּתוּב בְּנַעֲמָן (מלכים ב ה':כ"א): "וַיַּרְא נַעֲמָן רָץ אַחֲרָיו וַיִּפֹּל מֵעַל הַמֶּרְכָּבָה לִקְרָאתוֹ וַיֹּאמֶר הֲשָׁלוֹם", שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה בּוֹ אֶלָּא שֶׁהִטָּה אֶת עַצְמוֹ מְעַט בַּמֶּרְכָּבָה נֶגֶד הָרֶץ הַבָּא. וּמִזֶּה אָמַר לוֹ אֱלִישָׁע (שם): "כַּאֲשֶׁר הָפַךְ אִישׁ מֵעַל מֶרְכַּבְתּוֹ לִקְרָאתֶךָ". וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ "וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל" – בְּרִצּוֹנָהּ, כְּמוֹ "וַיִּפֹּל עַל פָּנָיו". "וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד" – פֵּרוּשׁ, וּכְבָר אָמְרָה.

פסוק סו

אֵת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה. יְכֹלּוֹל עִנְיַן הַנִּחוּשׁ אֲשֶׁר עָשָׂה בְּאָמְרוֹ: "הַקֵּרֶה נָא לְפָנַי הַיּוֹם וְגוֹ' וְהָיָה הַנַּעֲרָה וְגוֹ'" וְהַקְּשׁוּטִים שֶׁנָּתַן לְרִבְקָה בַּדֶּרֶךְ, וְהַמַּנּוֹת שֶׁנָּתַן לָהּ וּלְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ בַּבַּיִת. גַּם יְכֹלּוֹל עוֹד עִנְיַן קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ, הַכֹּל הִגִּיד לוֹ.

פסוק סז

וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ. הִזְכִּיר תְּחִלָּה בְּכִנּוּי כְּשֶׁאָמַר "וַיְבִאֶהָ", וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר אֶת שְׁמָהּ כְּשֶׁאָמַר "וַיֵּקַח אֶת רִבְקָה", וְהָיָה הַכָּתוּב רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַיִּקַּח יִצְחָק אֶת רִבְקָה וַיְבִאֶהָ הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ". אֲבָל יִתֵּכֶן לְפָרֵשׁ בְּסוֹד הָעִנְיָן כִּי כְּוָנַן הַכָּתוּב לְהַקְדִּים שָׂרָה לְרִבְקָה כְּמִשְׁפָּט לְפִי שֶׁקְּדָמָה לָהּ, וְלֹא נוֹלְדָה רִבְקָה עַד שֶׁמֵּתָה שָׂרָה. וְלָזֶה אָמַר הַכָּתוּב (בראשית כ"ב:כ-כ"ג): "וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת רִבְקָה" וְסָמִיךְ לֵיהּ מִיָּד "וַתָּמָת שָׂרָה", וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁכְּבָר מֵתָה שָׂרָה בָּעֲקֵדָה. וְדָרְשׁוּ רז"ל כִּי יִצְחָק בֶּן שִׁלְשִׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה הָיָה בִּזְמַן הָעֲקֵדָה, וּכְשֶׁשָּׁמְעָה שָׂרָה בָּעֲקֵדָה פָּרְחָה נִשְׁמָתָהּ וָמֵתָה. וְהַכָּתוּב מַעִיד: "וְיִהְיוּ יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת רִבְקָה", אִם כֵּן בַּת שָׁלֹשׁ שָׁנִים הָיְתָה כְּשֶׁלְּקָחָהּ.

וּמֵעַתָּה יָבֹא הַכָּתוּב עַל נְכוֹן, שֶׁהִזְכִּיר "וַיְבִאֶהָ" בְּכִנּוּיוֹ, וְיֹאמַר הַכָּתוּב "וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיֵּקַח אֶת רִבְקָה", כִּי יִצְחָק הֱבִיאָהּ הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ כְּשֶׁלְּקָח אֶת רִבְקָה, וְעַל כֵּן אָמַר: "וַיְבִאֶהָ" כִּי הִתְעוֹרֵר הָאַהֲבָה הַקַּדְמוֹנִית. וְהֶבֵן הֵיטֵב כִּי לָזֶה רָמְזוּ רז"ל בַּמִּדְרָשׁ שָׁם שֶׁאָמְרוּ: "שָׂרָה אִמּוֹ", וַהֲרֵי הִיא שָׂרָה אִמּוֹ, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁשָּׂרָה קַיֶּמֶת הָיָה נֵר דּוֹלֵק מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת וּבְרָכָה מְצוּיָה בָּעִסָּה וְעָנָן קָשׁוּר עַל הָאֹהֶל, וּמִשֶּׁמֵּתָה שָׂרָה פָּסְקוּ, וּמִשֶּׁבָּאת רִבְקָה חָזְרוּ.

וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ. יַגִּיד הַכָּתוּב מַעֲלַת יִצְחָק שֶׁלֹּא הָיָה מְקַבֵּל תַּנְחוּמִין עַל אִמּוֹ עַד שֶׁבָּאָה רִבְקָה וְהִתְנַחֵם בָּהּ.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיְבָאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ", מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁאִם מֵתָה אִשְׁתּוֹ שֶׁל אָדָם וְיֵשׁ לוֹ בָּנִים מִמֶּנָּה, שֶׁלֹּא יִשָּׂא אַחֶרֶת עַד שֶׁיַּשִּׂיא אֶת בָּנָיו תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יִשָּׂא אִשָּׁה לְעַצְמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְבָאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה" וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ: "וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה".

פרק כה

פסוק ו

וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם. דָּרְשׁוּ רז"ל: "פִּלַגְשָׁם" כְּתִיב, וְהִיא קְטוּרָה שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה. וְנִקְרֵאת פִּילֶגֶשׁ לְפִי שֶׁהִיא מִמִּשְׁפַּחַת עֲבָדִים, וְנִקְרֵאת אִשָּׁה לְפִי שֶׁכָּתַב לָהּ כְּתוּבָה. וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: נָשִׁים בְּכְתֻבָּה, פִּילַגְשִׁים בְּלֹא כְתֻבָּה". וְכֵן כָּתוּב בְּדִבְרֵי הַיָּמִים: "וּבְנֵי קְטוּרָה פִּילֶגֶשׁ אַבְרָהָם". וּמַה שֶּׁלֹּא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב בַּת מִי הִיא, יֵשׁ שֶׁפֵּרֵשׁ לְפִי שֶׁהָיְתָה כְּנַעֲנִית וְעַל כֵּן קִצֵּר בְּיִחוּסָהּ, כִּי אִילּוּ הָיְתָה פִּלְשְׁתִּית אוֹ מִצְרִית אוֹ מֵאֻמָּה אַחֶרֶת הָיָה מְפָרֵשׁ הַכָּתוּב יִחוּסָהּ, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּעֵשָׂו (בראשית כ"ח:ט'): "וַיִּקַּח אֶת מָחֲלַת בַּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם". וּמִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה מִן הַזֶּרַע הַמְקֻלָּל עַל כֵּן קִצֵּר הַכָּתוּב וְסָתַם וְלֹא פֵּרֵשׁ. **וְאַל** יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ לֵאמֹר, אֵיךְ הָיָה לוֹקֵחַ לְעַצְמוֹ אִשָּׁה כְּנַעֲנִית וְהוּא הַמַּזְהִיר וְהַמַּשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ שֶׁלֹּא יִקַּח אִשָּׁה לִבְנוֹ מִבְּנוֹת כְּנָעַן. וְהַטַּעַם כִּי אֵין הַהַקְפָּדָה רַק עַל יִצְחָק שֶׁהָיָה עִקַּר הַזֶּרַע, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"א:י"ב): "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע". וְכֵיוָן שֶׁנִּשְׁלְמָה הַכַּוָּנָה בְּיִצְחָק אֵין לְהַקְפִּיד בְּאַבְרָהָם אִם יִשָּׂא כְּנַעֲנִית.

וּבַמִּדְרָשׁ: קְטוּרָה זוֹ הָגָר, וְלָמָּה נִקְרֵאת שְׁמָהּ קְטוּרָה, לְפִי שֶׁהָיוּ מַעֲשֶׂיהָ נָאִים כִּקְטֹרֶת. וּלְפִי הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה יָבֹא עַל נָכוֹן "וַיֹּסֶף אַבְרָהָם", לְפִי שֶׁהָיְתָה שִׁפְחָתוֹ כְּבָר בְּחַיֵּי שָׂרָה וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה יִשְׁמָעֵאל, וְעַתָּה כְּשֶׁהֶחֱזִירָהּ אָמַר בָּהּ "וַיֹּסֶף", כִּלְשׁוֹן "וַיֹּסֶף לְדַעְתָּהּ".

פסוק ח

זָקֵן וְשָׂבַע. לְפִי שֶׁנִּתְבָּרֵךְ אַבְרָהָם בְּכָל דָּבָר וְהָיָה שָׁלֵם בְּכָל מִינֵי הָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד, הִגִּיד עַתָּה שֶׁיָּצָא מִן הָעוֹלָם הַזֶּה "זָקֵן וְשָׂבֵעַ" מִכָּל טוּב. וְלָזֶה לֹא אָמַר "וּשְׂבֵעַ יָמִים", כִּי הָיָה בְּמַשְׁמָע שֶׁהָיָה חָסֵר מִשְּׁאָר הַדְּבָרִים וְלֹא שָׂבֵעַ מֵהֶם כִּי אִם הַחַיִּים. וְעַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב מִדּוֹתָיו הַטּוֹבוֹת, שֶׁיָּצָא שָׂבֵעַ מִן הָעוֹלָם מִכָּל דָּבָר כִּי לֹא הָיָה מִתְאַוֶּה לְמוֹתָרוֹת. כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּדָוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים כ"א:ג'): "תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתַתָּה לוֹ". וְלֹא כִּשְׁאָר בְּנֵי הָעוֹלָם שֶׁכָּתוּב (קהלת ה':ט'): "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף". וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: אֵין אָדָם יוֹצֵא מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ; יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה – מִתְאַוֶּה מָאתַיִם, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָאתַיִם – מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת אַרְבַּע מֵאוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף".

וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו. מִפְּנֵי שֶׁהַמִּיתָה הִיא פֵּרוּד הַהַרְכָּבָה, וּבְהִפָּרְדָהּ כְּבוֹד הַנֶּפֶשׁ נֶאֱסַף אֶל עַמָּיו, עַל כֵּן אָמַר "וַיֵּאָסֶף", וְהוּא חוֹזֵר אֶל הַכָּבוֹד, כִּי הַנֶּפֶשׁ נִקְרֵאת "כָּבוֹד" לְפִי שֶׁהִיא

חֲצוּבָה מִכֹּסֶא הַכָּבוֹד, וְשָׁרְשָׁהּ שֶׁהִיא עֲתִידָה לָשׁוּב שָׁם הוּא כִּסֵּא הַכָּבוֹד. וְזֶהוּ (תהילים ל׳:י״ג) ״לְמַעַן יְזַמֶּרְךָ כָבוֹד וְלֹא יִדֹּם״. וְזֶהוּ (ישעיהו נ״ח:ח׳) ״כְּבוֹד ה׳ יַאַסְפֶךָּ״, כִּי כְּבוֹד הַשֵּׁם נֶאֱסָף שָׁם. וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן ״עַמִּיו״ כַּלְשׁוֹן הָאָמוּר בַּנֶּפֶשׁ (שמות ל״א:י״ד) ״מְקֹרָב עַמֶּיהָ״, כִּי שְׁאָר הַנְּפָשׁוֹת שֶׁלֹּא חָטְאוּ הֵמָּה עַמָּהּ וּמִשְׁפַּחְתָּהּ, וְכֵן בְּכָאן. וְהִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן ״גְּוִיעָה״ וְאֵין ״גְּוִיעָה״ אֶלָּא בַּצַּדִּיקִים. וְהִקְשׁוּ בַּגְּמָרָא, וְהָא דּוֹר הַמַּבּוּל נֶאֱמַר בּוֹ ״גְּוִיעָה״, דִּכְתִיב (בראשית ז׳:כ״א): ״וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ״, וּכְתִיב ״כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יִגְוָע״, וּמְתָרֵץ: גְּוִיעָה וַאֲסִיפָה קָאָמְרִינַן.

פסוק ט

וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו. הָיָה לוֹ לְהַקְדִּים יִשְׁמָעֵאל כִּי הוּא הַבְּכוֹר, אֶלָּא מִכָּאן לָמְדוּ רז״ל שֶׁעָשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּחַיֵּי אַבְרָהָם, לְפִי שֶׁהָיָה יִשְׁמָעֵאל רָגִיל לְהַנְהִיג לְיִצְחָק לְפָנָיו, וְכֵיוָן שֶׁיִּשְׁמָעֵאל הַבְּכוֹר הָיָה רָגִיל בְּכָךְ לְהַנְהִיגוֹ לְיִצְחָק בָּרֹאשׁ זֶה מֵעִיד עַל מַעֲלָתוֹ וְשֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה בְּחַיֵּי אַבְרָהָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ בְּבָבָא בַּתְרָא מִדִּכְתִיב בְּיִצְחָק (בראשית ל״ה:כ״ט): ״וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֵשָׂו וְיַעֲקֹב בָּנָיו״, לֹא אַדְּבָרֵיהּ עֵשָׂו לְיַעֲקֹב מִקַּמֵּיהּ, וְאַדְּבָרֵיהּ יִשְׁמָעֵאל לְיִצְחָק מִקַּמֵּיהּ, שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁעָשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּיָמָיו.

וְדַע כִּי לְשׁוֹן מִיתָה בִּבְנֵי אָדָם נֶחֱלָקֶת לְשִׁשָּׁה חֲלָקִים, שִׁלְשָׁה בְּכִתּוֹת הָרְשָׁעִים וּשְׁלשָׁה בְּכִתּוֹת הַצַּדִּיקִים. שִׁלְשָׁה בְּכִתּוֹת הָרְשָׁעִים: ״מְחִיָּה״, ״אָבְדָן״, ״כָּרֵת״. ״מְחִיָּה״ חֲמוּרָה מִכֻּלָּן, וְהִיא מִיתַת הָרְשָׁעִים שֶׁאֵין לָהֶם לֹא תּוֹרָה וְלֹא חָכְמָה, וְאֵינָן יוֹדְעִים וּמַכִּירִין מַעֲשָׂיו שֶׁל הקב״ה וְנִפְלְאוֹתָיו, וְהֵם מֵתִים כְּמִיתַת הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת, וְנִשְׁמָתָן אוֹבֶדֶת בְּאָבְדַן גּוּפָם. וּמִזֶּה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי י״ג:ט׳): ״וְנֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ״, כִּי הִמְשִׁיל נֶפֶשׁ הָרָשָׁע לְנֵר, וּבֵאר שֶׁהִיא תְּלוּיָה בְּגוּפוֹ כְּשֵׁם שֶׁאוֹר הַנֵּר תָּלוּי בַּשֶּׁמֶן וּבַכְּלוֹת הַשֶּׁמֶן יִדְעָךְ. וְהַכַּת הַזֹּאת אֵין לָהּ שָׂכָר וְעֹנֶשׁ לְעוֹלָם, כְּגוֹן דּוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנִּמְחוּ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וּמִן הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז״ל (בראשית ז׳:כ״ג): ״וַיִּמַח אֶת כָּל הַיְקוּם״ בָּעוֹלָם הַזֶּה, ״וַיִּמָּחוּ״ לָעוֹלָם הַבָּא. ״אָבְדָן״ הִיא מִיתַת הָרְשָׁעִים כְּגוֹן פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁמֵּתוּ בְּלֹא תְּשׁוּבָה וְהֵם נִדּוֹנִים בַּגֵּיהִנֹּם. הוּא שֶׁכָּתוּב (ויקרא כ״ג:ל׳): ״וְהָאֲבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהִיא״, וְהִיא מִיתָה חֲמוּרָה מִ״כָּרֵת״. ״כָּרֵת״ הִיא מִיתַת הָרְשָׁעִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם עֲבֵרוֹת שֶׁנִּתְחַיְּבוּ עֲלֵיהֶם כָּרֵת, וְאַחַר שֶׁנִּדּוֹנוּ בְּכָרֵת וְקִבְּלוּ דִּינָם הֲרֵי הֵם זוֹכִים לְגַן עֵדֶן. שִׁלְשָׁה בְּכִתּוֹת הַצַּדִּיקִים: הָאַחַת ״גְּוִיעָה וַאֲסִיפָה וּבִיאָה״, שֶׁשִּׁלְשָׁתָם אַחַת, שֶׁכֻּלָּן אֲמוּרִים בְּאַבְרָהָם: ״וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֶף״, וּכְתִיב: ״וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם״, וּלְשׁוֹנוֹת הַלָּלוּ נֶאֱמָרִים עַל הַצַּדִּיקִים הַיּוֹרְדִין לְגַן עֵדֶן מִיָּד בְּלֹא שׁוּם עֹנֶשׁ. וְכֵן נֶאֱמַר בְּיִשְׁמָעֵאל (בראשית כ״ה:י״ז): ״וַיִּגְוַע וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו״. וּמִזֶּה אָמְרוּ רז״ל שֶׁעָשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה; הַשֵּׁנִית ״לְקִיחָה״, וְלָשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר

עַל הַצַּדִּיקִים הַנִּכְנָסִים לְגַן עֵדֶן חַיִּים וְלֹא טָעֲמוּ טַעַם מִיתָה, כְּעִנְיַן חָנוֹךְ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (בראשית ה׳:כ״ד): ״וְאֵינֶנּוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים״. וְכֵן בְּאֵלְיָהוּ כָּתוּב (מלכים ב ב׳:י׳): ״אִם תִּרְאֶה אֹתִי לֻקַּח מֵאִתָּךְ״; הַשְּׁלִישִׁית ״מְנוּחָה״, וְלָשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר עַל הַצַּדִּיקִים בְּהַבְטָחַת תְּחִיַּת הַמֵּתִים, לְפִי שֶׁבְּאוֹתוֹ זְמַן יִהְיֶה שַׁבָּת וּמְנוּחָה, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל י״ב:י״ג): ״וְאַתָּה לֵךְ לַקֵּץ וְתָנוּחַ וְתַעֲמֹד לְגֹרָלְךָ לְקֵץ הַיָּמִין״.

פסוק יט

עֲטָרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם (משלי יז, ו)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הוֹדִיעָנוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה (משלי י״ז) לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁהַבָּנִים הֵם עֲטָרָה וְכָבוֹד לָאָבוֹת, שֶׁמְּצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּתְעַטֵּר בּוֹ תֶּרַח אָבִיו, זֶהוּ ״עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים״, אֲבָל הָאָבוֹת הֵם תִּפְאֶרֶת לַבָּנִים, כִּי כְּשֶׁהָאָבוֹת צַדִּיקִים וְהַבָּנִים מִתְפָּאֲרִים בַּאֲבוֹתָם זֶה לָהֶם לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת. וְעַל זֶה אָמַר ״תִּפְאֶרֶת״ וְלֹא אָמַר ״עֲטֶרֶת״ שֶׁהֲרֵי עֲטָרָה גְּדוֹלָה מִתִּפְאֶרֶת לְפִי הַפְּשָׁט וְשֶׁבַח גָּדוֹל יוֹתֵר. וְאֵימָתַי הָאָבוֹת תִּפְאֶרֶת לַבָּנִים, כְּשֶׁהַבָּנִים עוֹשִׂים מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם אוֹתָהּ שָׁעָה הֵם לָהֶם לְתִפְאֶרֶת. אֲבָל אִם אֵין אוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, אֵין הַדָּבָר לָהֶם לְתִפְאֶרֶת כִּי אִם לְבֹשֶׁת וְגַם לְחֶרְפָּה וְחִסָּרוֹן גָּדוֹל, כְּעִנְיַן הַמְכַחֵשׁ אֶת הַשֹּׁרֶשׁ.

וּבַמִּדְרָשׁ ״עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים״, הַצַּדִּיקִים מִתְעַטְּרִים בִּבְנֵיהֶם – זֶה אַבְרָהָם שֶׁנִּתְעַטֵּר בִּזְכוּת יַעֲקֹב בֶּן בְּנוֹ כְּשֶׁהִשְׁלִיכוֹ נִמְרוֹד לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְהִצִּילוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּזְכוּת יַעֲקֹב בֶּן בְּנוֹ , הָדָא הוּא דִּכְתִיב (ישעיהו כ״ט:כ״ב): ״לָכֵן כֹּה אָמַר ה׳ אֶל בֵּית יַעֲקֹב אֲשֶׁר פָּדָה אֶת אַבְרָהָם״, פְּדָאוֹ מִן הַכִּבְשָׁן, הֲרֵי הָאָבוֹת שֶׁנִּתְעַטְּרוּ בִּבְנֵיהֶם. הַבָּנִים מִתְעַטְּרִים בַּאֲבוֹתָם – בְּשָׁעָה שֶׁיָּצָא יַעֲקֹב מֵאֵצֶל לָבָן, רָדַף אַחֲרָיו, נִגְלָה עָלָיו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּדֶּרֶךְ, אָמַר לוֹ ״הִשָּׁמֶר לְךָ מִדַּבֵּר עִם יַעֲקֹב״ וְגוֹ', כֵּיוָן שֶׁבָּאוּ לְהִתְוַכֵּחַ בָּהָר אָמַר לוֹ (בראשית ל״א:מ״ב): ״לוּלֵי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי״, הֲרֵי שֶׁנִּתְעַטְּרוּ הַבָּנִים בִּזְכוּת הָאָבוֹת, שֶׁלֹּא נִשְׁלְמָה כַּוָּנַת לָבָן הָרָשָׁע לְהַרְשִׁיעַ לְיַעֲקֹב. וְכֵן בִּזְכוּת הָאָבוֹת לֹא נִשְׁלְמָה גְּזֵרַת פַּרְעֹה שֶׁגָּזַר ״כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה״ וְגוֹ' וְנֶהְפַּךְ עָלָיו (שמות ט״ו:ד׳) – ״מֶרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרָה בַיָּם״. וְכֵן בִּזְכוּת הָאָבוֹת לֹא נִשְׁלְמָה כַּוָּנַת הָמָן שֶׁבִּקֵּשׁ לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָפַךְ אֶת עֲצָתוֹ וְנִתְהַפֵּךְ עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ט׳:א׳): ״וְנַהֲפוֹךְ הוּא״. וְכֵן בִּלְעָם בִּקֵּשׁ לְקַלֵּל אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל וְנֶהְפַּךְ עָלָיו, שֶׁכָּתוּב: ״וַיַּהֲפֹךְ ה׳ אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַקְּלָלָה לִבְרָכָה״. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו נ״ד:י״ז): ״כָּל כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ לֹא יִצְלָח״. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל: אָמַר לוֹ אַדְרִיָאנוּס קֵיסָר לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: גְּדוֹלָה כֹּחָהּ שֶׁל כִּבְשָׁה שֶׁעוֹמֶדֶת בֵּין שִׁבְעִים זְאֵבִים. אָמַר לוֹ: גָּדוֹל הָרוֹעֶה שֶׁמַּצִּילָהּ מִיָּדָם וּמְשַׁבְּרָם

לְפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "כָּל כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ" וְגוֹ'. וּבְאוּר הַדָּבָר, עַל שֵׁם שֶׁסּוֹפָם שֶׁיֹּאבְדוּ מִן הָעוֹלָם, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ירמיהו ב':ג') "קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רֵאשִׁית תְּבוּאָתֹה כָּל אֹכְלָיו יֶאְשָׁמוּ רָעָה תָּבֹא עֲלֵיהֶם נְאֻם ה'". וְכֵן מָצִינוּ בְּכָל אוֹתָן שֶׁבָּאוּ לְהָרַע לְיִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הִצְלִיחוּ וְנֶאֱבְדוּ בַּסּוֹף, כְּגוֹן פַּרְעֹה וַעֲמָלֵק וְסִיסְרָא וְסַנְחֵרִיב וּנְבוּכַדְנֶצַּר וְטִיטוּס וְאַדְרִיאנוּס וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן. וּלְכָךְ הִמְשִׁיל יִשְׂרָאֵל לְקֹדֶשׁ, שֶׁהִיא הַתְּרוּמָה, כִּי כְּשֵׁם שֶׁהַתְּרוּמָה נִקְרֵאת "קֹדֶשׁ" וְאִם אָכַל מִמֶּנָּה זָר חַיָּב מִיתָה, כֵּן הַזָּרִים הָאוֹכְלִים אֶת יִשְׂרָאֵל עֲתִידִים שֶׁיִּכְלוּ מִן הָעוֹלָם, זֶהוּ "כָּל אֹכְלָיו יֶאְשָׁמוּ". וְכֵן מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁנִּתְעַטֵּר בְּיִצְחָק בְּנוֹ וְיִצְחָק נִתְעַטֵּר בְּאַבְרָהָם אֲבִיו, לְפִי שֶׁהָיוּ לֵיצָנֵי הַדּוֹר אוֹמְרִים: מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה וְיִצְחָק בֶּן אֲבִימֶלֶךְ הוּא, לְכָךְ הֻצְרְכָה תּוֹרָה לְהַעִיד שֶׁאַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר:

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. דְּרַשׁוּ רז"ל: כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא בְּאַבְרָהָם וּבְיִצְחָק כָּךְ אַתָּה מוֹצֵא בְּדָוִד וּבְכִלְאָב, שֶׁכְּשֶׁהָלְכוּ שְׁלוּחֵי דָוִד אֵצֶל נָבָל הֵשִׁיב נָבָל (שמואל א כ"ה:י): "מִי דָוִד וּמִי בֶן יִשַׁי הַיּוֹם רַבּוּ עֲבָדִים הַמִּתְפָּרְצִים וְגוֹ' וְלָקַחְתִּי אֶת לַחְמִי וְאֶת מֵימַי וְאֶת טִבְחִתִּי אֲשֶׁר טָבַחְתִּי לְגֹזְזַי וְנָתַתִּי לַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתִּי אֵי מִזֶּה הֵמָּה", מִיָּד זִיֵּן דָּוִד אֶת עַצְמוֹ וְאֶת אֲנָשָׁיו לַעֲלוֹת עֲלֵיהֶם. מָה עָשְׂתָה אֲבִיגַיִל, הִתְקִינָה דּוֹרוֹן, דִּכְתִיב: "וַתְּמַהֵר אֲבִיגַיִל וַתִּקַּח מָאתַיִם לֶחֶם וַתֹּאמֶר לִנְעָרֶיהָ עִבְרוּ לְפָנַי", וּכְתִיב: "וַיְהִי כַּעֲשֶׂרֶת הַיָּמִים וַיִּגֹּף ה' אֶת נָבָל וַיָּמֹת". מִיָּד, "וַיִּשְׁלַח דָּוִד וַיְדַבֵּר בַּאֲבִיגַיִל לְקַחְתָּהּ לוֹ לְאִשָּׁה". כֵּיוָן שֶׁבָּאָה מִיָּד פָּרַשׁ דָּוִד מִמֶּנָּה שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים, אַחַר שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים בָּא עָלֶיהָ וְנִתְעַבְּרָה מִמֶּנּוּ, וְהָיוּ לֵיצָנֵי הַדּוֹר אוֹמְרִים: מִנָּבָל הִיא מְעֻבֶּרֶת. מָה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, צָר קְלָסְתֵּר פָּנָיו כְּדִמּוּת דָּוִד, הָדָא הוּא דִּכְתִיב: "וּמִשְׁנֵהוּ כִּלְאָב לַאֲבִיגַיִל אֵשֶׁת נָבָל הַכַּרְמְלִי", מַאי "כִּלְאָב", כֻּלּוֹ אָב.

פסוק כא

וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הִיא הַכָּתוּב הָיָה רָאוּי לְהַקְדִּים וְלוֹמַר "וַתֶּהִי רִבְקָה עֲקָרָה" וְאַחַר כָּךְ "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' כִּי עֲקָרָה הִיא", וּמַה שֶּׁהִקְדִּים הַתְּפִלָּה יִתְּכֵן לוֹמַר שֶׁהִקְדִּים הָעִקָּר, וְלַמְּדָנוּ שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה שֶׁתִּהְיֶה הָעֲקָרוּת סִבַּת הַתְּפִלָּה, שֶׁאִם כֵּן הַסִּבָּה עִקָּר וְהַתְּפִלָּה טָפֵל לָהּ, אֲבָל הַכַּוָּנָה לְשׁוֹן הַכָּתוּב כִּי הַתְּפִלָּה סִבַּת הָעֲקָרוּת, וְלוֹמַר לְךָ שֶׁלֹּא נִתְעַקְּרָה אֶלָּא כְּדֵי שֶׁיִּתְפַּלְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל הַדָּבָר. לְפִיכָךְ הִקְדִּים הַתְּפִלָּה שֶׁהִיא הָעִקָּר וְהַסִּבָּה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁבִּשְׁבִילָהּ בָּא הָעֲקָרוּת לְרִבְקָה אִמֵּנוּ. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל: מִפְּנֵי מָה נִתְעַקְּרוּ הָאִמָּהוֹת, מִפְּנֵי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים. וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד עוֹד כֹּחַ הַתְּפִלָּה, שֶׁהִיא גְּדוֹלָה מְאֹד וְאַפִלּוּ לְשָׁנוֹת הַטֶּבַע. וּמִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר לְשׁוֹן "וַיֶּעְתַּר" וְלֹא אָמַר "וַיִּתְפַּלֵּל" אוֹ "וַיִּצְעַק" וּשְׁאָר הַלְּשׁוֹנוֹת, כִּי הוּא מִלְּשׁוֹן "עֶתֶר". וְכֵן

הֲבִינוּ רז"ל, הוּא שֶׁאָמְרוּ בְּפֶרֶק קַמָּא דְּסֻכָּה (דף י"ד): לָמָּה נִמְשְׁלָה תְּפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים לְעֶתֶר, מָה עֶתֶר זֶה מְהַפֵּךְ הַגַּרְן הֵזֶּה מִמָּקוֹם לְמָקוֹם כָּךְ תְּפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים מְהַפֶּכֶת דַּיְעָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִמִּדַּת אַכְזָרִיּוּת לְמִדַּת רַחֲמָנוּת. בֵּאוּרוֹ, מָה הָעֶתֶר מְהַפֵּךְ אֶת הַתְּבוּאָה מִמַּטָּה לְמַעְלָה וְאַחַר כָּךְ מַפֶּלֶת מִמַּעְלָה לְמַטָּה, כָּךְ הַצַּדִּיק בִּתְפִלָּתוֹ מַחְשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת וְעוֹלֶה מִמַּטָּה לְמַעְלָה, וְאַחַר כָּךְ מַמְשִׁיךְ וּמוֹרִיד הַשֶּׁפַע מִמַּעְלָה לְמַטָּה. וְכֵן פֵּרְשׁוּהוּ עוֹד מִלְּשׁוֹן רִבּוּי תְּפִלָּה, מֵעְנַיִן (יחזקאל ח':י"א) "וַעֲתַר עֲנַן הַקְּטֹרֶת עֹלֶה". וְעוֹד, מִלְּשׁוֹן מַחְתֶּרֶת, וּכְעִנְיַן שֶׁדָּרְשׁוּ בִּמְנַשֶּׁה.

וְדַע כִּי אַרְבַּע הָאִמָּהוֹת שָׁלֹשׁ מֵהֶן הָיוּ עֲקָרוֹת: שָׂרָה, הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית י"א:ל'): "וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה"; רִבְקָה, דִּכְתִיב בָּהּ: "כִּי עֲקָרָה הִיא"; רָחֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ט:ל"א): "וְרָחֵל עֲקָרָה".

וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵשׁ לְתֵת טַעַם לַעֲקָרוּת הָאִמָּהוֹת. שָׂרָה הָיְתָה עֲקָרָה לִשְׁתֵּי סִבּוֹת: הָאַחַת, כְּדֵי שֶׁיֵּצֵא יִשְׁמָעֵאל מֵאַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט"ז:ב'): "הִנֵּה נָא עֲצָרַנִי ה' מִלֶּדֶת בֹּא נָא אֶל שִׁפְחָתִי"; הַשֵּׁנִית, כְּדֵי לְשַׁנּוֹת שְׁמָהּ. וְלָמָּה הֻצְרַךְ שִׁנּוּי שְׁמָהּ, כְּדֵי לְהוֹרוֹת אֱמוּנָה נֶאֱמָנָה כִּי כְּשֵׁם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּהֵ"א כָּךְ בָּטֵל כֹּחַ הַמַּזָּל בְּהֵ"א, וְלָמַדְנוּ שֶׁהָאָדוֹן שֶׁסִּדֵּר מַעֲרֶכֶת הַכּוֹכָבִים הוּא הַמְנַצָּחָה וְהַמְבַטָּלָה בִּרְצוֹנוֹ וְאֵין זוּלָתוֹ. וְרִבְקָה גַּם כֵּן יָדוּעַ כִּי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה הָיָה כְּשֶׁלָּקָחָהּ, וּכְשֶׁהוֹלִיד לְיַעֲקֹב וְעֵשָׂו הָיָה בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה, וְאִם כֵּן עֶשְׂרִים שָׁנָה שֶׁהָתָה עִמּוֹ שֶׁלֹּא יָלְדָה, וְזֶה טַעַם עֲקָרוּתָהּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצֵא עֵשָׂו לְתַרְבּוּת רָעָה בְּחַיֵּי אַבְרָהָם, שֶׁכְּבָר הִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמַר לוֹ (בראשית ט"ו:ט"ו): "וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבוֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם", וְעֵשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּיָמָיו, וּבְיוֹם שֶׁנִּפְטַר אַבְרָהָם בּוֹ בַּיּוֹם יָצָא עֵשָׂו לְתַרְבּוּת רָעָה, וְזֶה הַנִּזְיד שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב. וְהַטַּעַם בְּרָחֵל, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא סִבָּה לְבִלְהָה וּלְזִלְפָּה שֶׁיֵּצְאוּ מֵהֶן דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד וְאָשֵׁר.

פסוק כב

וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ. הַהֶרְיוֹן הַזֶּה הָיָה מְחֻדָּשׁ וּמְשֻׁנֶּה מִשְּׁאָר הֶרְיוֹן הַנָּשִׁים, שֶׁאֵין דֶּרֶךְ הַנָּשִׁים לִהְיוֹת הַתְּאוֹמִים מִתְרוֹצְצִין וּמִתְקוֹטְטִין בַּבֶּטֶן, וְאֵלּוּ הָיוּ מִתְרוֹצְצִין בְּקִרְבָּהּ וּמִצְטַעֶרֶת הָרִבֵּה. וּמִמָּה שֶׁהָיוּ מִתְרוֹצְצִין וּמִתְגָּרִין בַּבֶּטֶן בִּתְחִלַּת הַיְצִירָה הָיָה זֶה רֶמֶז וְסִימָן לְמַה שֶּׁעֲתִידִין לִהְיוֹת זֶה כְּנֶגֶד זֶה שׂוֹנְאִים נִלְחָמִים. זֶהוּ שֶׁאָמַר לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי שֵׁם: "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ", פֵּרוּשׁ, אַל תִּפְחֲדִי מִזֶּה, כִּי הָרְצוּץ הַזֶּה הוּא בְּסִבַּת שְׁנֵי בָּנִים שֶׁיֵּשׁ בְּבִטְנֵךְ שֶׁעֲתִידִין לָצֵאת מֵהֶם שְׁתֵּי אֻמּוֹת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ.

וּבַמְדָרָשׁ: "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ" אַל תִּקְרֵי "גוֹיִם" אֶלָּא "גֵּאִים", זֶה רַבִּי וְאַנְטוֹנִינוּס שֶׁלֹּא פָּסְקוּ מֵעַל שֻׁלְחָנָם לֹא חֲזֶרֶת וְלֹא צְנוֹן לֹא בִּימוֹת הַחַמָּה וְלֹא בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים, וְאַף עַל פִּי

שְׁמָצִינוּ שֶׁאָמַר רַבִּי בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ: וְלֹא נֶהֱנֵיתִי אֶפִלּוּ בְּאֶצְבַּע קְטַנָּה שֶׁלִּי, הָאֱמֶת הָיָה שֶׁנִּצְטַעֵר בְּעַצְמוֹ בְּגוּפוֹ וְלֹא נֶהֱנָה כְּלָל מִתַּאֲוֹוֹת הָעוֹלָם כִּי אִם בַּמֻּכְרָחוֹת בְּיוֹתֵר, אֲבָל סֵדֶר הַמַּאֲכָלִים וְהָעִדּוּנִים הָיוּ לַאֲנָשָׁיו וְאוֹכְלֵי שֻׁלְחָנוֹ. אַנְטוֹנִינוּס הָיָה מֶלֶךְ גָּדוֹל מִזֶּרַע עֵשָׂו, וְהָיָה לָמֵד תּוֹרָה בַּסֵּתֶר לִפְנֵי רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ, וְהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יַרְגִּישׁוּ בּוֹ עֲבָדָיו וְאַנְשֵׁי מַלְכוּתוֹ. וְדָרְשׁוּ ז"ל בְּמַסֶּכֶת עֲבוֹדָה זָרָה (דף י:): הֲוֹת לֵיהּ הַהִיא נְקֻרְתָּא דַּהֲוֹת תּוּתֵי אַרְעָא, דַּהֲוָה אָתֵי בַּהּ מְבֵיתֵיהּ לְבֵית רַבִּי. כָּל יוֹמָא הֲוָה מַיְיתֵי תְּרֵי עַבְדֵי בַּהֲדֵיהּ, חַד קָטִיל אַבָּבָא דְּבֵיתֵיהּ וְחַד קָטִיל לֵיהּ אַבָּבָא דְּרַבִּי. אָמַר לֵיהּ: בְּעִידָּנָא דַּאֲתֵינָא לָא אַשְׁכַּח אִינָשׁ קַמָּךְ. יוֹמָא חַד אַשְׁכְּחֵיהּ לְרַבִּי חֲנִינָא בַּר חָמָא קַמֵּיהּ, אָמַר לֵיהּ: לָאו אֲמִינָא לָךְ דְּלָא אַשְׁכַּח אִינָשׁ קַמָּךְ? אָמַר לֵיהּ: לֵית דִּין בַּר אִינָשׁ. אָמַר לֵיהּ: אִי הָכֵי לֵיזֵיל וְלִשַׁדַּר לִי הַהוּא גַּבְרָא דְּנָאנֵי אַבָּבָא. אֲזַל רַבִּי חֲנִינָא, אַשְׁכְּחֵיהּ דְּקָטִיל, אָמַר הֵיכִי אֶעֱבִיד, אֵימָא לֵיהּ דְּקָטִיל – אֵין מְשִׁיבִין עַל הַקַּלְקָלָה, אֶשְׁבְּקֵיהּ וְאֵיזֵיל – קָא מְזַלְזְלִינָא בְּמַלְכוּתָא, בָּעֵי רַחֲמֵי עֲלֵיהּ וְאַחֱייֵהּ וְשַׁדְּרֵיהּ. אָמַר לֵיהּ: יָדַעְנָא דַּאֲפִלּוּ זוּטְרֵי דְּאִית בְּכוּ מְחַיֵּי מֵיתֵי, מִיהוּ בְּעִדָּנָא דַּאֲתֵינָא לָא נַשְׁכַּח אִינָשׁ קַמָּךְ. כָּל יוֹמָא הֲוָה מְשַׁמַּע לֵיהּ, מַאֲכִיל לֵיהּ, מַשְׁקֵה לֵיהּ. כִּי הֲוָה בָּעֵי רַבִּי לְמִסַּק לְפוּרְיֵיהּ גָּחִין קַמֵּי פּוּרְיֵיהּ, אָמַר: סַךְ עִלָּוַאי לְפוּרְיָיךְ, אָמַר לֵיהּ: לָאו אוֹרַח אַרְעָא לְזַלְזוּלֵי בְּמַלְכוּתָא כּוּלֵי הַאי. אָמַר לֵיהּ: מִי יְתִנֵנִי מַצָּע תַּחְתֶּיךָ לָעוֹלָם הַבָּא. אָמַר לֵיהּ: אֲתֵינָא לְעָלְמָא דְּאָתֵי? אָמַר לֵיהּ: אִין, אָמַר לֵיהּ: וְהָכְתִיב (עובדיה א׳:י״ח) "וְלֹא יִהְיֶה שָׂרִיד לְבֵית עֵשָׂו", אָמַר לֵיהּ: בְּעוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה עֵשָׂו. אָמַר לֵיהּ: וְהָכְתִיב (יחזקאל ל״ב:כ״ט) "שָׁמָּה אֱדוֹם מְלָכֶיהָ וְשָׂרֶיהָ", אָמַר לֵיהּ: "מְלָכֶיהָ" וְלֹא כָּל מְלָכֶיהָ, "שָׂרֶיהָ" וְלֹא כָּל שָׂרֶיהָ, פְּרָט לְאַנְטוֹנִינוּס בֶּן אַסְוֵירוּס, וּפְרָט לְקֵטִיעָא בַּר שַׁלּוּם.

פסוק כד

וְהִנֵּה תֹמִים בְּבִטְנָהּ. "תֹּמִים" חָסֵר, לְפִי שֶׁהָאֶחָד מֵהֶם רָשָׁע, אֲבָל "תְּאוֹמִים" שֶׁבְּפֶרֶץ וְזֶרַח מָלֵא, שֶׁשְּׁנֵיהֶם צַדִּיקִים.

פסוק כה

וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: בִּזְכוּת "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" אֲנִי נִגְלֶה לָכֶם רִאשׁוֹן, וּפוֹרֵעַ לָכֶם מֵרִאשׁוֹן, וּבוֹנֶה לָכֶם רִאשׁוֹן, וּמֵבִיא לָכֶם רִאשׁוֹן. אֲנִי נִגְלֶה לָכֶם רִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ״ד:ו׳): "אֲנִי רִאשׁוֹן וַאֲנִי אַחֲרוֹן"; וּפוֹרֵעַ לָכֶם מֵרִאשׁוֹן, זֶה עֵשָׂו הָרָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי"; וּבוֹנֶה לָכֶם רִאשׁוֹן, זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו י״ז:י״ב): "כִּסֵּא כָבוֹד מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן"; וּמֵבִיא לָכֶם רִאשׁוֹן, זֶה מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ״א:כ״ז): "רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הִנָּם וְלִירוּשָׁלַם מְבַשֵּׂר אֶתֵּן".

כֻּלּוֹ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר. פֵּרוּשׁ כֻּלּוֹ שֵׂעָר כְּאַדֶּרֶת כִּי כֵן נוֹלַד, וְעַל כֵּן נִקְרָא "אִישׁ שָׂעִיר", שֶׁהוּא כּוֹלֵל הַשֵּׂעָר, גַּם הַשְּׂעִירִים שֶׁהֵם בְּחֵלֶק הַכֹּחַ שֶׁלּוֹ. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ, שֶׁהַכֹּחַ שֶׁלּוֹ יֵשׁ לוֹ

שֶׁעָר כְּנֶגֶד לִבּוֹ, וּבִזְמַן הַגְּאֻלָּה יִפּוֹל אוֹתוֹ שַׁעַר בִּתְקִיעַת שׁוֹפָר, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ט׳:י״ד) ״וה׳ אֱלֹהִים בַּשּׁוֹפָר יִתְקָע וְהָלַךְ בְּסַעֲרוֹת תֵּימָן״.

פסוק כז

וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים. זֶה הָלַךְ לְבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, וְזֶה לְבָתֵּי עֲבוֹדָה זָרָה. וְכֵן אָמְרוּ רז״ל: הָיְתָה עוֹבֶרֶת רִבְקָה עַל בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת וְיַעֲקֹב מְפַרְכֵּס לָצֵאת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו א׳:ה׳): ״בְּטֶרֶם אֶצָרְךָ בַּבֶּטֶן יְדַעְתִּיךָ״, עוֹבֶרֶת עַל פִּתְחֵי עֲבוֹדָה זָרָה וְעֵשָׂו מְפַרְכֵּס לָצֵאת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים נ״ח:ד׳): ״זֹרוּ רְשָׁעִים מֵרָחֶם״.

וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד אִישׁ שָׂדֶה וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֹהָלִים. כְּוִן הַכָּתוּב לוֹמַר כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ הָאֵלֶּה תְּאוֹמִים, נוֹצְרוּ בַּבֶּטֶן בִּזְמַן אֶחָד, אֵין מַעֲשֵׂיהֶם דּוֹמִים זֶה לָזֶה, אֲבָל הֵם שְׁנֵי הֲפָכִים וְכָל מִדּוֹתֵיהֶם חֲלוּקוֹת זוֹ מִזּוֹ, כִּי עֵשָׂו נִמְשַׁךְ אַחַר תַּעֲנוּגֵי הַגּוּף, וְיַעֲקֹב נִמְשַׁךְ אַחַר עֲצַת הַנֶּפֶשׁ. וְעַל כֵּן אָמַר: ״וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד״, וְהוּא אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל אָדָם בָּטֵל וּמִי שֶׁרוֹדֵף אַחַר תַּאֲוֹת הָעוֹלָם, ״אִישׁ שָׂדֶה״ – כְּאִלּוּ אָמַר ״אִישׁ הָאֲדָמָה״, וּמִזֶּה נִקְרָא שְׁמוֹ ״אֱדוֹם״, נִגְזַר מִן ״אֲדָמָה״, כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה עָפְרִי.

וְדָבָר יָדוּעַ כִּי הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ שֶׁל אָדָם בְּמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה וֶהֱיוֹתוֹ מִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בַּצַּיִד, שֶׁהֵם תַּעֲנוּגֵי הַגּוּף בָּעוֹלָם הַזֶּה, הֲלֹא הִיא סִבָּה לְבַזּוֹת עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִרְאָתוֹ, לַעֲשׂוֹתָם טָפֵל וְתַעֲנוּגֵי הַגּוּף עִקָּר, וְזֹאת הָיְתָה מִדָּתוֹ שֶׁל עֵשָׂו. הוּא שֶׁאָמַר: ״וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֶז עֵשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה״. וּבַעַל מִדָּה זוֹ מוֹצֵא עַצְמוֹ עָקוּב לַסּוֹף, הוּא שֶׁאָמַר עֵשָׂו: ״וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח וְהִנֵּה עַתָּה לָקַח בִּרְכָתִי״, וְאִם יִטְעַם נֹפֶת וְצוּף בַּתַּעֲנוּגִים אֵינוֹ אֶלָּא לְפִי שָׁעָה, וְהוּא עָתִיד שֶׁיִּדְאַג וְיִתְנַחֵם בְּאַחֲרִיתוֹ וְיִצְטַעֵר מְאֹד עַל זֶה, הוּא שֶׁכָּתוּב: ״וַיִּצְעַק צְעָקָה גְּדוֹלָה וּמָרָה״. וְכֵן הִזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּעִנְיַן רְדִיפַת הַתַּעֲנוּגִים (משלי ה׳:ד׳): ״נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה וְגוֹ׳ וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה״. זֶה דַּרְכּוֹ שֶׁל עֵשָׂו וְכָל הַתּוֹמְכִים אֲשֶׁרְיו, אֲבָל דַּרְכּוֹ וּמִדָּתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי ״אִישׁ תָּם״ הֵפֶךְ ״יוֹדֵעַ צַיִד״, וְ״יֹשֵׁב אֹהָלִים״ הֵפֶךְ ״אִישׁ שָׂדֶה״. וְעוֹד כִּי מַה שֶּׁרָצָה עֵשָׂו לִקְנוֹת רָצָה יַעֲקֹב לִמְכֹּר, וְהוּא רְדִיפַת הַתַּאֲוֹת וּבַקֶּשֶׁת תַּעֲנוּגֵי הָעוֹלָם שֶׁהִמְשִׁילָם לִ״נְזִיד עֲדָשִׁים״, לְפִי שֶׁטּוּב הָעוֹלָם וְשַׂלְוָתוֹ וּכְבוֹדוֹ אֵינוֹ אֶלָּא גַּלְגַּל, כְּעֲדָשָׁה שֶׁהִיא עֲגֻלָּה, וְעַל כֵּן רָצָה לִמְכֹּר וּלְהַחֲלִיף חַיֵּי שָׁעָה בְּחַיֵּי הָעוֹלָם, הִיא עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת.

וְדַע כִּי מִמַּה שֶּׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב בְּכָל אֶחָד וְאֶחָד מֵהֶם ״אִישׁ״, לְמַדְנוּ שֶׁאֵין כָּל אֶחָד לְמַטָּה מִשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, אַךְ לְפִי חֶשְׁבּוֹן שְׁנוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם תִּמְצָא כִּי בַּזְּמַן שֶׁמָּכַר לוֹ הַבְּכֹרָה הָיָה כָּל אֶחָד בֶּן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי אַבְרָהָם הָיָה בֶּן מֵאָה שָׁנָה כְּשֶׁנּוֹלַד יִצְחָק וְהָיָה בֶּן מֵאָה וְאַרְבָּעִים כְּשֶׁנָּשָׂא יִצְחָק אֶת רִבְקָה, וְעֶשְׂרִים שָׁנָה שֶׁל עֲקָרוּת, הֲרֵי שֶׁהָיוּ לוֹ לְאַבְרָהָם

מֵאָה וְשִׁשִּׁים שָׁנָה, וְכָל שְׁנֵיו הָיוּ מֵאָה וְשִׁבְעִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה, אִם כֵּן בְּיוֹם שֶׁנִּפְטַר אַבְרָהָם הָיוּ יַעֲקֹב וְעֵשָׂו בְּנֵי חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה.

וְעוֹד תִּרְמֹז לָנוּ הַפָּרָשָׁה כִּי גֵּיהִנָּם מְזֻמָּן לַכֹּת שֶׁל עֵשָׂו וְגַן עֵדֶן מְזֻמָּן לְכַת יַעֲקֹב וּבָנָיו, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל כִּי כְּשֶׁבָּאוּ שְׁנֵי הָאַחִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי אֲבִיהֶם לִטֹּל הַבְּרָכוֹת שֶׁנִּכְנַס עִם אֶחָד גַּן עֵדֶן וְעִם הָאֶחָד גֵּיהִנָּם, גַּן עֵדֶן נִכְנַס עִם יַעֲקֹב וְגֵיהִנָּם נִכְנַס עִם עֵשָׂו, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּכָל אֶחָד בִּמְקוֹמוֹ. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: "הִיא הָעֹלָה", זוֹ מלכות הרשעה שֶׁהִיא מַעֲלָה אֶת עַצְמָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א׳:ד׳): "אִם תַּגְבִּיהַ כַּנֶּשֶׁר" וְגוֹ', "עַל מוֹקְדָהּ" זֶה גֵּיהִנָּם לֶעָתִיד לָבֹא, וּבָעוֹלָם הַזֶּה "וּיהִיבַת לִיקֵּדַת אֶשָׁא".

וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "וְיַעֲקֹב הָיָה אִישׁ תָּם" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְהִי עֵשָׂו", וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (בראשית ד׳:ב׳) "וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה", אֲבָל הִזְכִּיר "הָוְיָה" בְּעֵשָׂו כִּי כֵן הָיָה שְׁמוֹ תָּמִיד מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ לֹא נִשְׁתַּנָּה כְּלָל, אֲבָל שְׁמוֹ שֶׁל יַעֲקֹב נִשְׁתַּנָּה אַחַר כָּךְ בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל, וּמִזֶּה לֹא הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "הָוְיָה" שֶׁאֵין עִקַּר הַהָוָיָה בְּשֵׁם "יַעֲקֹב" כִּי אִם בְּשֵׁם "יִשְׂרָאֵל", וּכְעִנְיַן שֶׁאָמַר לוֹ ה' יִתְבָּרַךְ (בראשית ל"ה:י׳): "כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ".

וְעוֹד יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן שֶׁהָיָה רָאוּי לוֹמַר "יַעֲקֹב אִישׁ אֱמֶת", כֵּיוָן שֶׁמִּדָּתוֹ אֱמֶת, מִמַּה שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (מיכה ז׳:כ׳): "תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב", אֲבָל הוֹסִיף בֵּאוּר בְּמִלַּת "תָּם", שֶׁהִיא רוֹמֶזֶת עַל מִדַּת אֱמֶת, וְרוֹמֶזֶת עוֹד שֶׁהוּא הַמַּכְרִיעַ, מִלְּשׁוֹן תְּיוֹמֶת, שֶׁהִיא אֶמְצָעִית בֵּין הֶעֱלִין לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי מִסְפַּר יַעֲקֹב עִם אַרְבַּע אוֹתִיּוֹת עוֹלֶה קו"ף, וְאָמַר רַבִּי עֲקִיבָא קו"ף זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהֶבֶן זֶה.

יֹשֵׁב אֹהָלִים. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁל שֵׁם וַעֲבֶר, וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "יֹשֵׁב אֹהָלִים".

וְעַל דַּרְךְ הַקַּבָּלָה, "יֹשֵׁב אֹהָלִים" – אֹהֶל שֶׁל מַעְלָה וְאֹהֶל שֶׁל מַטָּה, שֶׁכְּבָר יָדַעְתָּ שֶׁצּוּרָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב חָקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, וְהִנֵּה זֶה כְּאִלּוּ אָמַר "יֹשֵׁב כִּסֵּא".

פסוק כח

וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צַיִד בְּפִיו. יְבָאֵר הַכָּתוּב כִּי לֹא הָיָה אוֹהֵב אוֹתוֹ בִּשְׁבִיל בְּכֹרָתוֹ, רַק לְפִי שֶׁהָיָה מְהַנֶּה אוֹתוֹ בְּצֵידוֹ. וְלִמְּדָנוּ הַכָּתוּב כִּי עֵשָׂו הָרָשָׁע הָיָה צַיָּד מֹשְׁנֵי צְדָדִין: כִּי יָצוּד חַיּוֹת בַּמִּדְבָּרוֹת וּבַשְּׂדוֹת, מִמַּה שֶׁהִזְכִּיר "אִישׁ שָׂדֶה"; וְיָצוּד גַּם כֵּן דַּעַת אָבִיו, כְּשֶׁהָיָה מְזַמֵּן הַהֲנָאוֹת בְּפִיו מִתּוֹךְ עָרְמַת דְּבָרָיו, וְזֶהוּ "כִּי צַיִד בְּפִיו".

וְאָמְרוּ רז"ל בַּמִּדְרָשׁ: עֵשָׂו הָרָשָׁע אוֹמֵר לְאָבִיו "הַמֻּלָּח חַיָּב בַּמַּעֲשֵׂר?" וְהָיָה יִצְחָק תָּמֵהַּ וְאוֹמֵר: "כַּמָּה בְּנֵי מְדַקְדֵּק בַּמִּצְוֹת", הָיָה אוֹמֵר לוֹ: "בְּנִי הֵיכָן הָיִיתָ הַיּוֹם?", אָמַר לוֹ: "בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְלִמְּדָנוּ הֲלָכָה פְּלוֹנִית וְעִנְיָן פְּלוֹנִי", וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ צוֹחֶקֶת וְאוֹמֶרֶת: "כִּי יְחַנֵּן קוֹלוֹ

אַל תַּאֲמֶן בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֲבוֹת בְּלִבּוֹ". וְעוֹד דָּרְשׁוּ: הָיָה צָד וּמַאֲכִיל לְאָבִיו וְנוֹתֵן לוֹ שֹׂחַד כְּדֵי שֶׁיִּטֹּל הַבְּרָכָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (דברים ט"ז:י"ט) "כִּי הַשֹּׂחַד יְעַוֵּר" וְגוֹ', וּכְתִיב בְּיִצְחָק: "וַתִּכְהֶיָן עֵינָיו מֵרְאֹת", עַד כָּאן. וְאָנוּ רוֹאִים כִּי כְּשֵׁם שֶׁהָיָה עֵשָׂו אִישׁ הַשֹּׂחַד, כֵּן אָנוּ רוֹאִין אֶת זַרְעוֹ מְקַבְּלֵי שֹׂחַד אוֹהֲבֵי הַלְּעָטוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר עֵשָׂו "הַלְעִיטֵנִי נָא", וַעֲלֵיהֶם אָמַר דָּוִד עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם (תהלים ק"ח): "מִתְרַפֵּס בְּרַצֵּי כָסֶף", וְהֵם מוֹשְׁכִים כֹּחַ מִן הַשֹּׂר שֶׁלָּהֶם, שֶׁהוּא מְקַבֵּל שֹׂחַד בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. וְכֵן כָּל אֻמָּה וְאֻמָּה מוֹשֶׁכֶת כֹּחַ מִן הַשֹּׂר שֶׁלָּהּ. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי מִמֶּנּוּ קִבֵּל הַנָּחָשׁ כֹּחַ לְהַחְטִיא וְלִשְׁפֹּךְ דָּם, וְהָיָה הוּא אָב וְשֹׂרֵשׁ לְכָל בֹּחֲרֵי הַדָּם וְהָאוֹכְלִים אוֹתוֹ, וְהוּא הָעוֹזֵר לְזֶרַע עֵשָׂו הָאַדְמוֹנִי לִשְׁפֹּךְ דָּם, וְהוּא הַמְקַטְרֵג שֶׁל יִשְׂרָאֵל הַנִּמּוֹלִים וְהַמִּתְרַחֲקִים מִלֶּאֱכֹל הַדָּם. וְאֵלּוּ כְּוִן הַמְקַטְרֵג הֶעָרוּם אֲשֶׁר שִׁנָּה הַדַּת וּבִטֵּל בְּרִית מִילָה מִן הָאֻמָּה וְהִתִּיר לָהֶם הַדָּם מִפְּנֵי שֶׁעָלָה בְּחֶלְקוֹ, וְעַל כֵּן הֶחֱזִיקָם בּוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם לְזֶרַע עֵשָׂו (יחזקאל ל"ה:ו'): "אִם לֹא דָם שָׂנֵאתָ וְדָם יִרְדָּפֶךָּ", יִתְנַבֵּא עָלָיו אָבְדָן מִפְּנֵי שְׂנֹאתוֹ דַּם מִילָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו מ"ח:י'): "וְאָרוּר מֹנֵעַ חַרְבּוֹ מִדָּם", זֶה דַּם הַמִּילָה.

פסוק כט

וַיְזֵד יַעֲקֹב נָזִיד. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַיָּזֶד יִצְחָק", שֶׁהֲרֵי בְּעַד אַבְרָהָם הָיָה מִתְאַבֵּל, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָאֵבֶל אָסוּר לֶאֱכֹל מִשֶּׁלּוֹ לְכָךְ הִתְקִין יַעֲקֹב הַמַּאֲכָל הַזֶּה. וְתַבְשִׁיל שֶׁל עֲדָשִׁים הָיָה, וּמִנְהָג לְאָכְלוֹ בְּבֵית הָאֵבֶל, לְפִי שֶׁעֲדָשָׁה סְגוּרָה וַעֲגֻלָּה כַּגַּלְגַּל, לוֹמַר גַּלְגֵּל הוּא שֶׁחוֹזֵר בָּעוֹלָם, וּמָה עֲדָשָׁה זוֹ אֵין לָהּ פֶּה כָּךְ הָאֵבֶל אָסוּר לְדַבֵּר. וְאוֹתוֹ הַיּוֹם נִפְטַר אַבְרָהָם לְבֵית עוֹלָמוֹ, וּזְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הָיָה שֶׁלֹּא יִרְאֶה אֶת עֵשָׂו יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: חָמֵשׁ עֲבֵרוֹת עָבַר אוֹתוֹ רָשָׁע בְּאוֹתוֹ יוֹם: בָּא עַל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה, וְהָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ, וְכָפַר בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים, וְכָפַר בָּעִקָּר, וְשָׁט אֶת הַבְּכֹרָה. בָּא עַל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה – כְּתִיב הָכָא: "וַיָּבֹא עֵשָׂו מִן הַשָּׂדֶה", וּכְתִיב הָתָם (דברים כ"ב:כ"ז): "כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ"; הָרַג אֶת הַנֶּפֶשׁ – כְּתִיב הָכָא: "וְהוּא עָיֵף", וּכְתִיב הָתָם (ירמיהו ד':ל"א): "כִּי עָיְפָה נַפְשִׁי לְהֹרְגִים"; כָּפַר בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים – כְּתִיב הָכָא: "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ", וּכְתִיב הָתָם (איוב ז':ט'): "כָּלָה עָנָן וַיֵּלַךְ"; כָּפַר בָּעִקָּר – כְּתִיב הָכָא: "לָמָּה זֶּה לִי", וּכְתִיב הָתָם (שמות ט"ו:ב'): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ"; שָׁט אֶת הַבְּכֹרָה – שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּבֶז עֵשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה".

פסוק ל

הַלְעִיטֵנִי נָא. דִּבֵּר בִּכְסִילוּת בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה, וְהוּא מִלְּשׁוֹן "מַלְעִיטִין אֶת הַגָּמָל", וְעַל זֶה דָּרְשׁוּ רז"ל (משלי י"ג:כ"ה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר", אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם אָמַר: "הַגְמִיאֵינִי נָא מְעַט מַיִם", וְעֵשָׂו אָמַר: "הַלְעִיטֵנִי נָא", "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ" זֶה אֱלִיעֶזֶר, "וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר" זֶה עֵשָׂו.

מִן הָאָדָם הָאָדֹם הַזֶּה. הָיוּ הָעֲדָשִׁים אֲדֻמּוֹת אוֹ הָיוּ מְרֻקָּחוֹת בְּמִרְקָחוֹת אֲדֻמּוֹת, וְעֵשָׂו לֹא הָיָה יוֹדֵעַ אֵיזֶה תַּבְשִׁיל הָיָה וּקְרָאוֹ "הָאָדֹם הַזֶּה", וְעַל כֵּן קָרְאוּ הַכֹּל אֶת שְׁמוֹ "אֱדוֹם" דֶּרֶךְ לַעַג, מִפְּנֵי שֶׁמָּכַר בְּכוֹרָה נִכְבֶּדֶת בְּמַעַט תַּבְשִׁיל זֶה.

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ "מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה" שֶׁיִּרְמֹז עִנְיַן הַכַּפֶּל לְמַה שֶּׁיִּדּוּעַ בְּחָכְמַת הַכּוֹכָבִים שֶׁכּוֹכַב מַאְדִּים כֹּחוֹ עַל הַדָּם וְעַל הַחֹרֶב וְעַל הַמִּלְחָמוֹת. גַּם הַפֵּרוֹת הָאֲדֻמִּים שֶׁבְּמִין הַצּוֹמֵחַ מוֹשְׁכִים מִכֹּחוֹ, גַּם הָאֲבָנִים הַיְקָרוֹת שֶׁבְּמִין הַדּוֹמֵם הָאֲדֻמּוֹת כְּגוֹן גירגונ"ץ וְרובי"ן וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם הֵם בְּחֶלְקוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר: "הַלְעִיטֵנִי נָא מִן הָאָדֹם הַזֶּה", כְּלוֹמַר מִן הַתַּבְשִׁיל הָאָדֹם הַזֶּה הַמּוֹשֵׁךְ כֹּחַ מִן "הָאָדֹם", הוּא כּוֹכַב מַאְדִּים שֶׁשְּׁמוֹ "אָדֹם" אֲשֶׁר בּוֹ נוֹלַד, וְהוּא הָיָה כּוֹכָב שֶׁלּוֹ וּמַזָּלוֹ וְעַל כֵּן הָיָה שׁוֹפֵךְ דָּמִים, וְנִתְּנָה לוֹ בִּרְכַּת הַחֹרֶב.

וּבַמִּדְרָשׁ: "מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה", רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר: הוּא אֱדוֹם, תַּבְשִׁילוֹ אָדֹם, אַרְצוֹ אֲדָמָה, גְּבוֹרָיו אֲדֻמִּים, לְבוּשֵׁיהֶם אֲדֻמִּים, פּוֹרֵעַ מִמֶּנּוּ אָדֹם, בִּלְבוּשׁ אָדֹם. הוּא אָדֹם – "וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי", תַּבְשִׁילוֹ אָדֹם – "מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה", אַרְצוֹ אֲדָמָה (בראשית ל"ב:ד') – "אַרְצָה שֵׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם", גְּבוֹרָיו אֲדֻמִּים (נחום ב':ד') – "מָגֵן גִּבֹּרָיהוּ מְאָדָּם", לְבוּשֵׁיהֶם אֲדֻמִּים (שם) – "וְאַנְשֵׁי חַיִל מְתֻלָּעִים", פּוֹרֵעַ מִמֶּנּוּ אָדֹם (שיר השירים ה':י') – "דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם", בִּלְבוּשׁ אָדֹם (ישעיהו ס"ג:ב') – "מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ".

פסוק לא

מִכְרָה כַיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי. אֵין מַעֲלַת הַבְּכוֹרָה שֶׁבְּאוֹתוֹ זְמַן לִהְיוֹת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בִּנְכָסֵי אָבִיו כְּמוֹ שֶׁנִּצְטַוֵּינוּ בַּתּוֹרָה אַחַר כֵּן, אֶלָּא מַעֲלַת שָׂרָה וְכָבוֹד אַחֲרֵי הָאָב, שֶׁיִּהְיֶה הוּא בִּמְקוֹם הָאָב לִנְהֹג שָׂרָה עַל יֶתֶר אֶחָיו, וְהֵם יְכַבְּדוּהוּ כַּאֲבִיהֶם, וְגַם בַּנְּכָסִים הָיָה לוֹ יִתְרוֹן וּמַעֲלָה עֲלֵיהֶם. וְזֶה דְּבַר עֵשָׂו: "לָמָּה זֶּה לִי בְּכֹרָה", וְאָמַנּוּתִי שֶׁהוּא הַצַּיִד קָרוֹב שֶׁאָמוּת בּוֹ בְּחַיֵּי אָבִי בְּלֶכְתִּי לָצוּד הַחַיּוֹת בַּשָּׂדוֹת וּבַמִּדְבָּרוֹת, וְאִם כֵּן מַה הַתּוֹעֶלֶת הַמַּגִּיעַ לִי מִן הַבְּכוֹרָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "יַאכַל וַיֶּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלַךְ", לְהוֹרוֹת כִּי אַחַר שֶׁאֹכַל וְשְׁתָה חָזַר לְאָמְנוּתוֹ וְהָלַךְ אֶל הַשָּׂדֶה לְצֵידוֹ. וְזֶה הָיָה דַּרְכּוֹ וּמִשְׁפָּטוֹ כָּל הַיָּמִים לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלָצוּד וּלְהִמָּשֵׁךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת, וְזֶה לוֹ סִבַּת בִּזּוּי הַבְּכוֹרָה.

פסוק לד

וְיַעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו לֶחֶם וּנְזִיד עֲדָשִׁים. כָּאן גִּלָּה הַכָּתוּב מַה שֶּׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה "וַיָּזֵד יַעֲקֹב נָזִיד" שֶׁהָיָה תַּבְשִׁיל שֶׁל עֲדָשִׁים. וְיוֹתֵר נָכוֹן הָיָה שֶׁיְּפָרֵשׁ זֶה לְמַעְלָה וְשֶׁיֹּאמַר "וַיָּזֵד יַעֲקֹב נָזִיד עֲדָשִׁים" וְשֶׁיֹּאמַר אַחֲרֵי כֵן "וְיַעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו לֶחֶם וּנְזִיד", אֲבָל יִתְּכֵן לוֹמַר כִּי נִתְכַּוֵּן הַכָּתוּב לְהוֹרוֹת עַל גַּאֲוָתוֹ וּגְאוֹנוֹ שֶׁל עֵשָׂו וְעַל פְּחִיתוּתוֹ, וּמִזֶּה לֹא רָצָה לְהַזְכִּיר קֹדֶם הַמְכִירָה אֵיזֶה תַּבְשִׁיל הָיָה, שֶׁהַשּׁוֹמֵעַ יִהְיֶה סָבוּר שֶׁהָיָה תַּבְשִׁיל חָשׁוּב וְנִכְבָּד כֵּיוָן שֶׁמָּכַר בְּכֹרָתוֹ בִּשְׁבִילוֹ, עַל כֵּן אַחַר הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר שֵׁם הַתַּבְשִׁיל עַד אַחַר הַמְכִירָה, כְּמִי שֶׁאוֹמֵר:

הַבְּכוֹרָה שֶׁמָּכַר עַל הַנָּזִיד שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה לֹא הָיָה אֶלָּא נְזִיד עֲדָשִׁים. וְזֶה לְאוֹת עַל תְּכוּנַת נַפְשׁוֹ הָרָעָה, שֶׁהָיָה מְבַזֶּה אֶת הַבְּכוֹרָה.

פרק כו

פסוק א

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן בָּזֶה: אוּלַי לֹא הָיָה רָעָב בָּעוֹלָם עַד יְמֵי אַבְרָהָם. וְיֵשׁ לְתָמֹהַּ עָלָיו, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רז"ל: עֲשָׂרָה רְעָבוֹן בָּאוּ לָעוֹלָם: אֶחָד בִּימֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ג':י"ז): "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ"; וְאֶחָד בִּימֵי לֶמֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרָרָהּ ה'". אֲבָל הַנָּכוֹן שֶׁיִּהְיֶה בֵּאוּר הַכָּתוּב, "הָרִאשׁוֹן" לְזֶה, לֹא רִאשׁוֹן לָעוֹלָם. וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַב הוּא בְּעַצְמוֹ, כִּי הָיוּ זוֹכְרִים הָרָעָב הָרִאשׁוֹן וּמְסַפְּרִים עָלָיו, כִּי מִפְּנֵי הָרָעָב הַהוּא הֻצְרַךְ אַבְרָהָם לָצֵאת מִן הָאָרֶץ וְלָרֶדֶת לְמִצְרַיִם, וְיִצְחָק בְּנוֹ רָצָה לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ אֲבוֹתָיו וְלָרֶדֶת לְמִצְרַיִם, עַד שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה". **וְכָתַב** הָרַב ז"ל כִּי הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת בְּעִנְיַן יִצְחָק עִם אֲבִימֶלֶךְ הַכֹּל רֶמֶז וְדֶגְמָא לְגָלוּת בָּבֶל, כִּי גָּלוּת אַבְרָהָם לְמִצְרַיִם מִפְּנֵי הָרָעָב רֶמֶז שֶׁיִּגְלוּ בָּנָיו לְשָׁם, וְלָכְתוֹ אֶל עִיר גְּרָר אֶל אֲבִימֶלֶךְ לֹא הָיָה גָּלוּת כִּי בִּרְצוֹנוֹ הָלַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב וְגוֹ' וַיָּגָר בִּגְרָר", אֲבָל הֲלִיכָתוֹ שֶׁל יִצְחָק שָׁם כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: "וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה" יִרְמֹז לְגָלוּת, כִּי גָּלָה מִמְּקוֹמוֹ בְּעַל כָּרְחוֹ וְהָלַךְ אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת. וְהִנֵּה גָּלוּתוֹ הָיָה מִמְּקוֹמוֹ אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, שֶׁהִיא אֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו, וְיִרְמֹז לְגָלוּת בָּבֶל, שֶׁהוּא מָקוֹם מְגוּרֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁהָיוּ בְּאוּר כַּשְׂדִּים.

וְדַע כִּי הַגָּלוּת הַנִּזְכָּר רָמוּז בְּמַעֲשֵׂה יִצְחָק כַּאֲשֶׁר לֹא לָקְחוּ אִשְׁתּוֹ וְלֹא הָיָה לָהֶם רַק הַגָּלוּת וְהַפַּחַד. וּמִתְּחִלָּה אָמַר: "הִנֵּעַ בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוּמָת", וּלְאַחַר יָמִים חָזַר בּוֹ וְאָמַר לוֹ: "לֵךְ מֵעִמָּנוּ", וְאַחֲרֵי כֵן חָזְרוּ אֵלָיו בִּבְרִית. וְכֵן בְּגָלוּת בָּבֶל גָּלוּ שָׁם מִפְּנֵי זַלְעָפוֹת רָעָב, וּבִהְיוֹתָם שָׁם לֹא עֻבָּדוּם וְלֹא עִנּוּ אוֹתָם אֲבָל הָיוּ גְּדוֹלֵי הַשָּׂרִים בַּמַּלְכוּת, וְאַחֲרֵי כֵן אָמְרוּ (עזרא א':ג'): "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהָיו עִמּוֹ וְיַעַל", וְהִזְהִירוּ עֲלֵיהֶם שָׂרֵי עֵבֶר הַנָּהָר, וְאַחַר כָּךְ בִּטְּלוּ הַבִּנְיָן וְהָיָה בָּטֵל עַד זְמַן וְעִדָּן, וְאַחַר כָּךְ חָזְרוּ וְנָתְנוּ רְשׁוּת בַּבִּנְיָן וְהִזְהִירוּ וְאָמְרוּ (עזרא ו':י'): "דִּי לֶהֱוֹן מְהַקְרְבִין נִיחוֹחִין לֶאֱלָהּ שְׁמַיָּא וּמְצַלַּיִן לְחַיֵּי מַלְכָּא וּבְנוֹהִי". **הִגִּיד** הַכָּתוּב כִּי כְּשֶׁהָיָה הָרָעָב הַזֶּה הָלַךְ יִצְחָק אֶל אֲבִימֶלֶךְ, הוּא הָיָה אוֹתוֹ אֲבִימֶלֶךְ שֶׁהָיָה בִּימֵי אָבִיו שֶׁכָּרַת עִמּוֹ בְּרִית, וְהָלַךְ אֵלָיו אוּלַי יֵיטִיב לוֹ בִּימֵי הַבַּצֹּרֶת וְלֹא יִצְטָרֵךְ לָרֶדֶת לְמִצְרַיִם. וַאֲבִימֶלֶךְ זֶה מִפְּנֵי בְּרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לֹא נָגַע בּוֹ וְלֹא בְּבֵיתוֹ כְּלָל, אֲבָל אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם שָׁאֲלוּ מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ שְׁאֵלָה בַּעֲבוּר אִשְׁתּוֹ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ", וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נָגְעוּ בָהּ כִּי הָיוּ נִזְכָּרִים בְּרִית אַבְרָהָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר לוֹ: "כִּמְעַט

שָׁכַב אַחַד הָעָם אֶת אִשְׁתֶּךָ", כְּלוֹמַר אֲנִי לֹא נָגַעְתִּי בָהּ וְנִשְׁמַרְתִּי מִמֶּנָּה, אֲבָל קָרוֹב הָיָה שֶׁיִּכָּשֵׁל בָּהּ אֶחָד מֵאַנְשֵׁי הָאָרֶץ וְהָיִיתָ מֵבִיא עָלֵינוּ אָשָׁם כַּאֲשֶׁר בָּא בִּזְמַן אָבִיךָ, עַד כָּאן.

פסוק ג

גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת. צִוָּה אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יֵצֵא חוּצָה לָאָרֶץ. וְטַעַם הַדָּבָר לְפִי שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה וְהָיָה עוֹלָה תְּמִימָה, וְעַל כֵּן הִזְהִירוֹ שֶׁלֹּא יֵצֵא מִן הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לְעוֹלָם וְשֶׁלֹּא יִטַּמֵּא בְּאֶרֶץ הָעַמִּים.

וּמַה שֶּׁהוֹצִיא לְשׁוֹן הַצִּוּוּי בְּלָשׁוֹן "גּוּר" אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ "שְׁכֹן", כְּדֵי לְרַמֵּז לוֹ עַל "גּוּר אַרְיֵה" שֶׁהוּא פַּחַד יִצְחָק. וְאֵין לְתָמֹהַּ אִם פָּחַד יִצְחָק בְּיוֹם הָעֲקֵדָה כֵּיוָן שֶׁרָאָה שָׁם דְּמוּת אַרְיֵה עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, מִמַּה שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (בראשית כ"ז:ל"ג): "וַיֶּחֱרַד יִצְחָק חֲרָדָה" וְגוֹ' – שְׁתֵּי חֲרָדוֹת חָרַד: אַחַת עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ וְאַחַת כָּאן.

פסוק ה

עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי. מִכָּאן הוֹכִיחוּ רז"ל בֶּן שָׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּיר אַבְרָהָם אֶת בּוֹרְאוֹ, לְפִי שֶׁהוּא חַי קע"ה שָׁנָה, וְשָׁמַע בְּקוֹלוֹ מִנִּין עק"ב שָׁנִים. אִם כֵּן, בֶּן שָׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּירוֹ.

וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר זֶה עַל מִצְוֹת שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, כִּי "מִצְוֹתַי" הֵם גָּזֵל וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וְ"חֻקּוֹתַי" אֵבֶר מִן הַחַי וְכִלְאַיִם שֶׁל בְּהֵמָה וְהַרְכָּבַת הָאִילָן, וְ"תוֹרֹתָי" דִּינִין וַעֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁאֵלּוּ כֻּלָּן נִצְטַוּוּ בָהֶם בְּנֵי נֹחַ, וְהוּא הַשּׁוֹמֵר וְהָעוֹשֶׂה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ וּמְשַׁמֵּר אֲפִלּוּ דְּקְדּוּקִין וְחֻמְרוֹת בַּמִּצְוֹת שֶׁלָּהֶן, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: עֲבוֹדָה זָרָה דְּאַבְרָהָם אָבִינוּ אַרְבַּע מֵאוֹת פִּרְקֵי הָוֵת. וְ"מִשְׁמַרְתִּי" שֶׁהִזְכִּיר תְּחִלָּה יֹאמַר עַל שְׁנִיּוֹת לַעֲרָיוֹת שֶׁל בְּנֵי נֹחַ. אֲבָל דַּעַת רז"ל שֶׁשָּׁמַר כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ עַד שֶׁלֹּא נִתְּנָה, וְקִיֵּם תרי"ג מִצְוֹת בַּשֵּׂכֶל, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי", כִּי לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים יִתְחַלְּקוּ תרי"ג מִצְוֹת, וְהֵם: מִצְוֹת קַלּוֹת מְקֻבָּלוֹת הַנִּקְרָאוֹת "עֵדוּת", וְהַמִּצְוֹת שֶׁהֵן גְּזֵרַת הַמֶּלֶךְ וְאֵין לָנוּ בָּהֶם טַעַם וְהֵם נִקְרָאִים "חֻקִּים", וְהַמִּצְוֹת הַמֻּשְׂכָּלוֹת הַנִּקְרָאוֹת "מִשְׁפָּטִים". וְזֶהוּ לְשׁוֹן הַכָּתוּב (דברים ו':כ'): "מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים". גַּם לְשׁוֹן הַכָּתוּב בְּכָאן: "מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי", כִּי הַמִּשְׁפָּטִים נִקְרָאִים "תּוֹרָה", וְעוֹד יִכְלְלוּ "תוֹרֹתָי" תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה.

וְכֵן דָּרְשׁוּ ז"ל: קַיֵּם אַבְרָהָם אָבִינוּ אֲפִלּוּ עֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין וְעֵרוּבֵי תְּחוּמִין. וְכֵן אָמְרוּ בַּפְּסוּק (בראשית מ"ה:כ"א) "וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת", שֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, שֶׁהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה. וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ "מִשְׁמַרְתִּי" שְׁבוּת לְשַׁבָּת.

וּלְדַעַת זוֹ שֶׁל רז"ל יֵשׁ לְתָמֹהַּ, כֵּיוָן שֶׁהָאָבוֹת קִיְּמוּ כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ עַד שֶׁלֹּא נִתְּנָה, הֵיאַךְ נָשָׂא יַעֲקֹב שְׁתֵּי אֲחָיוֹת בְּחַיֵּיהֶן, וְהַקִּים מַצֵּבָה, וְעַמְרָם נָשָׂא דּוֹדָתוֹ, וּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הֵקִים שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבוֹת. וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי עִקַּר עֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹת בָּאָרֶץ,

וְהָאָבוֹת שֶׁהָיוּ מְקַיְּמִין אוֹתָן עַד שֶׁלֹּא נִתְּנָה הַתּוֹרָה – בָּאָרֶץ הָיָה אֲבָל לֹא בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וְיַעֲקֹב בְּחוּצָה לָאָרֶץ נָשָׂא שְׁתֵּי אֲחָיוֹת, וְכֵן עַמְרָם נָשָׂא דּוֹדָתוֹ חוּצָה לָאָרֶץ, כִּי הַמִּצְוֹוֹת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ הֵם. וְהַמַּצֵּבָה מִצְוָה שֶׁנִּתְחַדְּשָׁה בַּזְּמַן יָדוּעַ. וּמַה שֶּׁהָיָה יוֹסֵף שׁוֹמֵר שַׁבָּת בְּמִצְרַיִם וְהָיָה חוּצָה לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁהַשַּׁבָּת שְׁקוּלָה כְּכָל הַמִּצְוֹוֹת וְהִיא מְעִידָה עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם.

פסוק יב

וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא. אֶרֶץ קָשָׁה הָיְתָה וְהַשָּׁנָה הַהִיא שְׁנַת בַּצֹּרֶת הָיְתָה וְאַף עַל פִּי כֵן "וַיִּמְצָא מֵאָה שְׁעָרִים". וְהַמָּקוֹם הַזֶּה שֶׁזָּרַע שָׁם גֶּרֶר הָיָה, וְשָׁם אֵרְעוּ לוֹ נִסִּים גְּדוֹלִים וְנִסְתָּרִים בְּעִנְיַן הַזְּרִיעָה בְּמָצְאוֹ מֵאָה שְׁעָרִים בְּאֶרֶץ יְבֵשָׁה וְצַמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין שָׁם מַיִם, עַד שֶׁהָיָה בְּעֵינֵיהֶם חִדּוּשׁ גָּדוֹל כְּשֶׁהָיוּ אוֹמְרִים "מָצָאנוּ מָיִם".

מֵאָה שְׁעָרִים. דָּרְשׁוּ רז"ל בְּסוֹף מַסֶּכֶת כְּתֻבּוֹת: בְּבִרְכוֹתֶיהָ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בֵּית סְאָה עוֹשָׂה חֲמִשָּׁה רִבּוֹא כוֹרִין, בִּישׁוּבָהּ שֶׁל צוֹעַן בֵּית סְאָה עוֹשָׂה שִׁבְעִים כוֹרִין, דְּתַנְיָא: אָמַר רַבִּי מֵאִיר: אֲנִי רָאִיתִי בְּבִקְעַת בֵּית שְׁאָן בֵּית סְאָה עוֹשָׂה שִׁבְעִים כוֹרִין, וְאֵין לְךָ מְעֻלֶּה בְּכָל הָאֲרָצוֹת יוֹתֵר מִמִּצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ג:י') "כְּגַן ה' כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", וְאֵין לְךָ מְעֻלֶּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם כְּצוֹעַן, דַּהֲווֹ מְרַבֵּי בָּהּ מַלְכֵי, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ל':ד'): "כִּי הָיוּ בְצֹעַן שָׂרָיו", וְאֵין לְךָ טְרָשִׁין בְּכָל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יוֹתֵר מֵחֶבְרוֹן, דַּהֲווּ קָבְרֵי בָּהּ שִׁכִּיבֵי, וַאֲפִלּוּ הָכֵי מְבָנָה חֶבְרוֹן אֶחָד עַל מִשְׁבְּעָה בְּצוֹעַן, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ג:כ"ב): "וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה" וְגוֹ'. וּבְאוּר הַדָּבָר כִּי שֶׁבַע פְּעָמִים שִׁבְעִים כּוֹרִין הֵם ת"צ כּוֹרִין, וְהָנֵי מִילֵּי בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ טְרָשִׁין כְּחֶבְרוֹן שֶׁאֵין בֵּית סְאָה עוֹשָׂה אֶלָּא ת"צ כּוֹרִין, אֲבָל בְּמָקוֹם שֶׁאֵין טְרָשִׁין כְּחֶבְרוֹן יֵשׁ לְהוֹסִיף עַד ת"ק. וּמִסַּיִם בַּגְּמָרָא שֶׁמְּבֻנָּה אֶחָד מִשִּׁבְעָה בְּצוֹעַן בְּלֹא בְּרִכּוֹתֶיהָ, אֲבָל בִּבְרִכּוֹתֶיהָ כְּתִיב: "וַיִּזְרַע יִצְחָק וַיִּמְצָא מֵאָה שְׁעָרִים", כְּלוֹמַר בִּבְרִכּוֹתֶיהָ עַל אֶחָד שֶׁבִּשְׁאָר הַשָּׁנִים נִתְבָּרֵךְ לְמֵאָה, מֵאָה פְּעָמִים ת"ק הֲרֵי חֲמִשָּׁה רִבּוֹא.

פסוק טו

וְכָל הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ. יַגִּיד הַכָּתוּב כִּי מִתּוֹךְ הַקִּנְאָה שֶׁנִּתְקַנְּאוּ בּוֹ פְּלִשְׁתִּים סִתְּמוּ כָּל הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יוּכַל יִצְחָק לְהוֹעִיל עַצְמוֹ בָּהֶן וּלְהַשְׁקוֹת זְרִיעוֹתָיו וּמִקְנֵהוּ, וְאַחַר כָּךְ נִתְגַּבֵּר יִצְחָק וְחָפַר אוֹתָן וְקָרָא לָהֶן כַּשֵּׁמוֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו, וְעָשָׂה כֵּן לִכְבוֹד אָבִיו. וּמִמַּה שֶּׁהַתּוֹרָה הוֹדִיעָה זֶה נִרְאֶה שֶׁנֶּחְשַׁב לוֹ לִזְכוּת. וְיֵשׁ בָּזֶה הִתְעוֹרְרוּת וְקַל וְחֹמֶר שֶׁאַל יְשַׁנֶּה אָדָם מִדֶּרֶךְ אֲבוֹתָיו, שֶׁהֲרֵי יִצְחָק אָפְלוּ שְׁמוֹת הַבְּאֵרוֹת שֶׁקָּרָא אוֹתָן אָבִיו לֹא רָצָה לְשַׁנּוֹתָן, וְזֶה קַל וְחֹמֶר לְדַרְכֵי הָאָבוֹת וּמִנְהֲגוֹתֵיהֶם וּמוּסַר שִׂלְּהֶם. וְאוּלַי מִפְּנֵי זֶה לֹא נִשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ כְּמוֹ שְׁאָר הָאָבוֹת, וְזוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כֵּן פֵּרֵשׁ הַגָּאוֹן ז"ל.

וַיֵּשׁ שֶׁפָּרְשׁוּ כִּי הַבְּאֵרוֹת הַלָּלוּ רָמָז לַגֵּרִים שֶׁנִּתְגַּיְּרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם, כִּי הֵם קַלִּים לְקַבָּלַת הָאֱמוּנָה כְּמוֹ הַבְּאֵרוֹת שֶׁהֵם קַלִּים לְקַבָּלַת הַמַּיִם, וּפִתְיחַת הַלֵּב הַסָּתוּם בֶּאֱמוּנָה יְכִנֶּה הַכָּתוּב חֲפִירָה. וּלְכָךְ יֹאמַר מִצַּד הַקִּנְאָה "סִתְמוּם פְּלִשְׁתִּים", כְּלוֹמַר סָתְמוּ אֶת לִבָּם וְהֶחֱזִירוּם לְסוֹרָם, וְזֶהוּ "וַיְמַלְאוּם עָפָר", כִּי תַּחַת שֶׁמִּלְאָם אַבְרָהָם חָכְמָה וְדַעַת אֶת ה' בֶּאֱמוּנַת הַיִּחוּד, מִלְאוּם פְּלִשְׁתִּים אֱמוּנָתָם הָרָעָה, כִּי יְכִנֶּה הַכָּתוּב הָאֱמוּנָה הָרָעָה אוֹ הָעֵצָה הָרָעָה לְעָפָר, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ: "עַפְרָא לְפוּמֵיהּ". וְאַחַר כָּךְ נִתְגַּבֵּר עֲלֵיהֶם יִצְחָק וְהֶחֱזִירָן לַמּוּטָב, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיָּשָׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו וַיְסַתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שֵׁמוֹת כַּשֵּׁמֹת" וְגוֹ', כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַמִּתְגַּיְּרִים, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ס"ה:ט"ו): "וְלַעֲבָדָיו יִקְרָא שֵׁם אַחֵר".

פסוק יט

וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל מַה שֶּׁהֵאֲרִיכָה הַתּוֹרָה בְּסִפּוּר הַבְּאֵרוֹת הַלָּלוּ אֵין הַתּוֹעֶלֶת מַגַּעַת אֵלֵינוּ כָּל כָּךְ מִזֶּה וְלֹא לְכָבוֹד גָּדוֹל לְיִצְחָק, אֲבָל טַעַם הַסִּפּוּר לְפִי שֶׁהֵם רָמָז עַל הֶעָתִיד, כִּי "בְּאֵר מַיִם חַיִּים" רָמָז לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁכָּתוּב (ירמיהו י"ז:י"ג): "מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה'", וְהַבְּאֵר הָרִאשׁוֹן קָרָא שְׁמוֹ **עֵשָׂק**, רָמָז לַבַּיִת רִאשׁוֹן שֶׁנִּתְעַשְּׁקוּ עִמָּנוּ וְעָשׂוּ אוֹתָנוּ כַּמָּה מַחְלוֹקוֹת וְכַמָּה מִלְחָמוֹת עַד שֶׁהֶחֱרִיבוּהוּ. וְיִקְרָא שֵׁם הַשֵּׁנִי **שִׂטְנָה** שֵׁם קָשֶׁה מִן הָרִאשׁוֹן, רָמָז לְבַיִת שֵׁנִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (עזרא ד':ו'): "וּבְמַלְכוּת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ בִּתְחִלַּת מַלְכוּתוֹ כָּתְבוּ שִׂטְנָה עַל יֹשְׁבֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם", וְכָל יָמָיו הָיוּ לָנוּ לְשָׂטָן עַד שֶׁהֶחֱרִיבוּהוּ וְגָלִינוּ מִמֶּנּוּ גָּלוּת רָעָה.

וַיֵּשׁ לְךָ לְהִתְעוֹרֵר בְּשֵׁם הַבְּאֵר הַזֶּה, כִּי שָׁם נִמְצָא הַשָּׂטָן שֶׁהוּא שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַמַּשְׂטִין עָלֵינוּ תָּמִיד. וְקָרָא שֵׁם הַבְּאֵר הַשְּׁלִישִׁית שֶׁיִּבָּנֶה בְּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ **רְחֹבוֹת**. וְהִזְכִּיר "וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם", וּבְאוּרוֹ וַיַּעְתֵּק שִׂכְלוֹ מִן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי וְהִשְׂתַּכֵּל בְּבִנְיַן הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי, זֶהוּ "וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֶרֶת וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת", עַל שֵׁם שֶׁכָּתוּב בְּבַיִת שְׁלִישִׁי הֶעָתִיד (יחזקאל מ"א:ז'): "וְרָחֲבָה וְנָסְבָה לְמַעְלָה לְמַעְלָה", וְהוּא יֵעָשֶׂה בְּלֹא רִיב וּמַצָּה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַרְחִיב אֶת גְּבוּלֵנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י"ב:כ'): "וְאִם יַרְחִיב ה' אֶת גְּבוּלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָךְ", שֶׁהוּא מְדַבֵּר לֶעָתִיד, עַד כָּאן.

וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר אֶת הַשֵּׁם בַּבְּאֵר הַשְּׁלִישִׁי, וְלֹא עָשָׂה כֵּן בַּשְּׁתַּיִם הָרִאשׁוֹנוֹת, יִתָּכֵן לוֹמַר טַעַם מִפְּנֵי שֶׁהָרִאשׁוֹנִים הָיוּ בִּנְיָן בָּשָׂר וָדָם עַל יְדֵי שְׁלֹמֹה וְכוֹרֶשׁ, אֲבָל הַשְּׁלִישִׁי יִהְיֶה מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם וּבִנְיַן שָׁמַיִם וְלֹא יִשְׁלֹט בּוֹ חָרְבָּן, לְכָךְ הִזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וּמָצְאתִי מִדְרַשׁ סִיּוּעַ לָזֶה, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל (שמואל ב ה':ז'): "וַיִּלְכֹּד דָּוִד אֶת מְצוּדַת צִיּוֹן הִיא עִיר דָּוִד", מִפְּנֵי מַה נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ שֶׁל בָּשָׂר וָדָם, אֶלָּא לְפִי שֶׁהָיָה גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנַי

מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁבָּשָׂר וָדָם בּוֹנִין אוֹתָהּ וּבָשָׂר וָדָם מַחֲרִיבִים אוֹתָהּ, לְכָךְ נִקְרָא עַל שְׁמוֹ שֶׁל בָּשָׂר וָדָם. אֲבָל לֶעָתִיד לָבֹא הִיא נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ס׳:י״ד): ״וְהָלְכוּ אֵלַיִךְ שְׁחוֹחַ בְּנֵי מְעַנַּיִךְ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ וְגוֹ׳ וְקָרְאוּ לָךְ עִיר ה׳ צִיּוֹן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל״.

פסוק כו

וַאֲבִימֶלֶךְ הָלַךְ אֵלָיו מִגְּרָר. מְגוֹרָר, שֶׁעָלוּ בּוֹ צְמָחִים, כְּלוֹמַר פְּצָעִים וְחַבּוּרוֹת, כֵּן דָּרְשׁוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

פסוק כז

מַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלַי וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי וַתְּשַׁלְּחוּנִי מֵאִתְּכֶם. הִזְכִּיר לָהֶם שְׁלֹשָׁה עִנְיָנִים: הָאֶחָד – ״מַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלַי״ מִגְּרָר לִבְאֵר שֶׁבַע שֶׁאֲנִי בּוֹ עַתָּה; הַשֵּׁנִי – ״וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי״ לְהַצְלָחָתִי וּלְרֹב הַמִּקְנָה אֲשֶׁר לִי; הַשְּׁלִישִׁי – ״וַתְּשַׁלְּחוּנִי מֵאִתְּכֶם״ כְּלוֹמַר מִגְּרָר שֶׁהָיִיתִי מִתְיַשֵּׁב שָׁם, שֶׁאָמַרְתֶּם לִי ״לֵךְ מֵעִמָּנוּ״.

הֵשִׁיבוּ עַל שְׁלָשְׁתָּם, אַתָּה אוֹמֵר ״מַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלַי״, ״רָאוֹ רָאִינוּ כִּי הָיָה ה׳ עִמָּךְ״, כְּלוֹמַר רָאֹה בַּזְּרִיעָה רָאִינוּ בַּבְּאֵרוֹת בְּכָל פְּעָלוֹתֶיךָ רָאִינוּ הַצְלָחָתְךָ. ״וַנֹּאמֶר תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ בֵּינֵינוּ וּבֵינֶךָ״, הַתַּרְגּוּם מְפָרֵשׁ: ״מוֹמָתָא דַּהֲוַת בֵּיהּ אֲבָהָתָנָא תִּתְקַיֵּם״. **אֲבָל** ר״י פֵּרֵשׁ הַמִּלּוֹת בְּעִנְיָן אַחֵר, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: ״תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ״, שֶׁלֹּא נַזִּיק זֶה לָזֶה, וְזֶה הַדָּבָר יִהְיֶה נֶעֱלָם בֵּינֵינוּ וּבֵינֶךָ, שֶׁלֹּא יֵדְעוּ הָעוֹלָם שֶׁהַמֶּלֶךְ מַשְׂבִּיעַ לְאִישׁ אֶחָד שֶׁלֹּא יַזִּיקֶנּוּ וְנָפַל פַּחְדּוֹ עָלָיו. וּמַה שֶּׁאַתָּה אוֹמֵר ״וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי״, חַס וְשָׁלוֹם, ״אִם תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה״ וְגוֹ׳. וּמַה שֶּׁאַתָּה אוֹמֵר ״וַתְּשַׁלְּחוּנִי מֵאִתְּכֶם״, ״וַנְּשַׁלֵּחֲךָ בְּשָׁלוֹם״, וְאִם כֵּן מַה תַּרְעוֹמֶת יֵשׁ לְךָ עָלֵינוּ, אִם תֹּאמַר שֶׁמָּא בְּאֶרֶץ גְּרָר הָיִיתָ מַצְלִיחַ וְלֹא כֵן בִּשְׁאָר אַרְצוֹת וּבִשְׁאָר מְקוֹמוֹת – ״אַתָּה עַתָּה בְּרוּךְ ה׳״, הֲלֹא אַתָּה בִּבְאֵר שֶׁבַע בְּרוּךְ הַשֵּׁם וּבְכָל מָקוֹם הַהַצְלָחָה תָּבֹא לִקְרָאתְךָ.

פסוק לד

וַיְהִי עֵשָׂו בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאֵרִי הַחִתִּי וְאֶת בָּשְׂמַת. דָּרְשׁוּ רז״ל כָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה הָיָה עֵשָׂו צָד נְשֵׁי אֲנָשִׁים וּמְעַנֶּה אוֹתָן, וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעַ לְאַרְבָּעִים שָׁנָה דִּמָּה עַצְמוֹ לְאָבִיו, אָמַר, מָה אַבָּא נָשָׂא אִשָּׁה בֶּן אַרְבָּעִים אַף אֲנִי בֶּן אַרְבָּעִים. וְעַל אֵמָתוֹ הִזְכִּיר אָסְף (תהילים פ׳:י״ד): ״יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר״, וְדָרְשׁוּ רז״ל: מַה חֲזִיר מַרְאֶה טְלָפָיו וְאוֹמֵר: ״רְאוּ שֶׁאֲנִי טָהוֹר״, כָּךְ בְּנֵי עֵשָׂו גּוֹזְלִין וְחוֹמְסִין וּמַרְאִין עַצְמָן כְּאִלּוּ הֵם עוֹבְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהָיוּ נָשֵׁי עֵשָׂו חִתִּיּוֹת, וְהַחִתִּי מִשִּׁבְעָה עַמְמִין שֶׁנִּצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל לְהַחֲרִימָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ׳:י״ז): ״כִּי הַחֲרֵם תַּחֲרִימֵם הַחִתִּי הָאֱמֹרִי״ וְגוֹ׳. וְהִגִּיד הַכָּתוּב כִּי עֵשָׂו הָרָשָׁע לָקַח נָשָׁיו מִזֶּרַע הָרְשָׁעִים, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהילים קכ״ה:ה׳): ״וְהַמַּטִּים עֲקַלְקַלּוֹתָם יוֹלִיכֵם

ה' אֶת פֹּעֲלֵי הָאָוֶן", כְּלוֹמַר מִתְחַבְּרִים הֵם לְפֹעֲלֵי הָאָוֶן, וְאָז "שָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל", שֶׁלֹּא יִתְעָרֵב זֶרַע פָּסוּל בְּזַרְעָם. וְהִנֵּה עֲשָׂו הָלַךְ אַחַר מִינוֹ, וְאָמְרוּ רז"ל: לֹא לְחִנָּם הָלַךְ זַרְזִיר אֵצֶל עוֹרֵב אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁהוּא מִינוֹ, יֵיתֵי הָדִין מְחִיק שְׁמָא וְיִסַּב לְהָדִין מְחִיקַת שְׁמָא.

פסוק לה

וַתְּהִיֶין מֹרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה. הַחֵפֶץ וְהַדַּעַת יִקָּרֵא בִּלְשׁוֹנֵנוּ "רוּחַ", מִלְּשׁוֹן רז"ל: שֶׁיְּכוֹל לְהַלֵּךְ כְּנֶגֶד רוּחוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד וְאֶחָד. וְהַכָּתוּב יֹאמַר בְּאֵלּוּ כִּי כָּל אַחַת הָיְתָה מְסָרֶבֶת הָרוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה, כְּלוֹמַר שֶׁהָיְתָה מַכְעֶסֶת אוֹתָם וְעוֹשָׂה כָּל מַה שֶּׁעוֹשָׂה כְּנֶגֶד דַּעְתָּם. **וּבַמִּדְרָשׁ**: "מֹרַת רוּחַ" מְרִימוֹת רוּחַ מְסַלְּקוֹת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִיִּצְחָק וּמֵרִבְקָה. וּבְאוּר הָעִנְיָן כִּי סִלּוּק רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִפְּנֵי שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד, מִפְּנֵי הַכַּעֲסוּת וּמִקָּרִים הַבָּאִים עַל הָאָדָם וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוּא עָצֵב, וְאֵין רוּחַ הַקֹּדֶשׁ שׁוֹרָה מִתּוֹךְ עִצָּבוֹן אֶלָּא מִתּוֹךְ דְּבַר שִׂמְחָה; וְהַשֵּׁנִי, מִפְּנֵי חֶבְרַת הָרָע, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בְּאַבְרָהָם (בראשית י"ג:י"ד): "אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ", וְאָמְרוּ ז"ל שֶׁרִבְקָה הָיְתָה בַּת כְּמָרִים וְלֹא הָיְתָה מַקְפֶּדֶת עַל טִנֹּפֶת עֲבוֹדָה זָרָה, וְיִצְחָק עַל יְדֵי שֶׁהָיָה בֶּן קְדוֹשִׁים הָיָה מַקְפִּיד עַל טִנֹּפֶת עֲבוֹדָה זָרָה, לְפִיכָךְ "לְיִצְחָק" תְּחִלָּה.

פרק כז

פסוק א

וַתִּכְהֶיֶין עֵינָיו מֵרְאֹת. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כֵּהוּי הָעֵינַיִם מִנְּהַג הַזִּקְנָה, וְהַכֹּל נִמְשָׁךְ עַל "וַיִּקְרָא". וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב (בראשית מ"ח:י'): "וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן", גַּם בַּאֲחִיָּה הַשִּׁילֹנִי (מלכים א י"ד:ד'): "כִּי קָמוּ עֵינָיו מִשֵּׁיבוֹ". וּמַה שֶּׁכָּתוּב בְּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם "לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה" – הָיָה זֶה נֵס.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וַתִּכְהֶיֶין עֵינָיו מֵרְאֹת", אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה עַל יְדֵי שֶׁנָּטַל שִׂחַד מֵעֲשָׂו כָּהוּ עֵינָיו, דִּכְתִיב (דברים ט"ז:י"ט): "כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר" וְגוֹ', וְזֶהוּ אַזְהָרָה לַדַּיָּנִין. אָמַר רַבִּי יִצְחָק: וּמַה מִּי שֶׁנָּטַל מִמִּי שֶׁהוּא חַיָּב לוֹ כָּהוּ עֵינָיו, הַלּוֹקֵחַ שׁוֹחַד מִמִּי שֶׁאֵינוֹ חַיָּב לוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (שמות כ"ג:ח'): "וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח" וְגוֹ'. דָּבָר אַחֵר, כְּדֵי שֶׁיִּטֹּל יַעֲקֹב אֶת הַבְּרָכוֹת. דָּבָר אַחֵר, מִפְּנֵי עֲשֵׂן עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁהָיוּ מְקַטְּרוֹת נְשֵׁי עֵשָׂו לַעֲבוֹדָה זָרָה. דָּבָר אַחֵר, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא יוֹצֵא לַחוּץ וְיֹאמְרוּ עָלָיו: "זֶה אָבִיו שֶׁל רָשָׁע", אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֲנִי מַכֶּהָה אֶת עֵינָיו וְהוּא יוֹשֵׁב בַּבַּיִת, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ח:כ"ח): "בְּקוּם רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם". מִכָּאן אָמְרוּ: כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן רָשָׁע אוֹ תַּלְמִיד רָשָׁע עֵינָיו כֵּהוֹת, בֵּן רָשָׁע מִיִּצְחָק, דִּכְתִיב: "וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶיֶין עֵינָיו מֵרְאֹת", תַּלְמִיד רָשָׁע מֵאֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי שֶׁהֶעֱמִיד אֶת יָרָבְעָם, וּכְתִיב (מלכים א י"ד:ד'): "וַאֲחִיָּהוּ לֹא יָכוֹל לִרְאוֹת כִּי קָמוּ עֵינָיו מִשֵּׁיבוֹ". דָּבָר אַחֵר, "וַתִּכְהֶיֶין עֵינָיו מֵרְאֹת", בַּשְּׁכִינָה, שֶׁהֲרֵי בְּשָׁעָה

שֶׁנֶּעֱקַד עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ וְהֵצִיץ בַּשְּׁכִינָה וְנִגְזַר עָלָיו אוֹתָהּ שָׁעָה שֶׁיִּכְהוּ עֵינָיו, וְלֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַעֲנִישׁוֹ מִיָּד שֶׁלֹּא הָיְתָה דַּעְתּוֹ אֶלָּא לְנַסּוֹת אֶת אַבְרָהָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "מֵרְאֹת" וְלֹא אָמַר "מִלְּרְאוֹת" מִלְּשׁוֹן "מַרְאוֹת אֱלֹהִים". וּמָשְׁלוּ רז"ל מָשָׁל לְמָּה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה מְטַיֵּל בְּפֶתַח פַּלְטֵרִין שֶׁלּוֹ, תָּלָה עֵינָיו וְרָאָה בְּנוֹ שֶׁל אוֹהֲבוֹ מֵצִיץ עָלָיו מִן הַחַלּוֹן. אָמַר הַמֶּלֶךְ, אִם אֲנִי הוֹרְגוֹ עַכְשָׁו אֲנִי מַכְרִיעַ אֶת אוֹהֲבִי, אֶלָּא גּוֹזֵר אֲנִי שֶׁיִּסְתַּמּוּ כָּל הַחַלּוֹנוֹת. כָּךְ כְּשֶׁהִבִּיט יִצְחָק בַּשְּׁכִינָה בִּשְׁעַת הָעֲקֵדָה, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם אֲנִי הוֹרְגוֹ עַכְשָׁו אַכְרִיעַ אֶת אַבְרָהָם אוֹהֲבִי, אֶלָּא גּוֹזֵר אֲנִי שֶׁיִּכְהוּ עֵינָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו ה':כ"ג): "מַצְדִּיקֵי רָשָׁע עֵקֶב שֹׁחַד וְצִדְקַת צַדִּיקִים יָסִירוּ מִמֶּנּוּ", עַל יְדֵי שֶׁהָיָה יִצְחָק מַצְדִּיק לְעֲשׂוֹת הָרָשָׁע בִּשְׁבִיל "כִּי צַיִד בְּפִיו" לְכָךְ יָסִירוּ מִמֶּנּוּ צִדְקַת צַדִּיקִים, וְזֶה מֹשֶׁה שֶׁכָּתוּב בּוֹ (דברים ל"ד:ז'): "לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא נָס לֵחֹה" וְגוֹ'.

וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל. אָבִיו קְרָאוֹ "גָּדוֹל" וְאִמּוֹ קְרָאַתּוּ "גָּדוֹל", הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַתִּקַּח אֶת בִּגְדֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל", וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קְרָאוֹ "קָטָן", שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א':ב'): "הִנֵּה קָטֹן נְתַתִּיךָ בַּגּוֹיִם". לְקֶבֶל תּוֹרָא טַבָּחָא, עֵשָׂו "גָּדוֹל" טֶבַח גָּדוֹל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ל"ד:ו'): "כִּי זֶבַח לה' בְּבָצְרָה, וָטֶבַח גָּדוֹל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", וְיַעֲקֹב שֶׁנִּקְרָא "קָטָן", שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ז:מ"ב): "וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן", הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קְרָאוֹ "גָּדוֹל", שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד':ח'): "וּמִי גּוֹי גָּדוֹל".

פסוק ג

וְעַתָּה שָׂא נָא כֵלֶיךָ. פֵּרַט בְּכָאן הַחֶרֶב וְהַקֶּשֶׁת כִּי כָּךְ דֶּרֶךְ הַיּוֹצֵא הַשָּׂדֶה שֶׁיַּחְגֹּר חַרְבּוֹ וְקַשְׁתּוֹ שֶׁיָּצוּד בּוֹ הָעוֹפוֹת, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וִירַמֵּז גַּם כֵּן לְזַרְעוֹ שֶׁיִּהְיוּ כְּלֵי הַזַּיִן שֶׁלָּהֶם.

וּבְמִדְרָשׁ "שָׂא נָא כֵלֶיךָ" – זֶה מַלְכוּת בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל א':ב'): "וְאֶת הַכֵּלִים הֵבִיא בָבֶלָה". "תֶּלְיְךָ" – זֶה מָדַי, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ז':י'): "וַיִּתְלוּ אֶת הָמָן". "וְקַשְׁתֶּךָ" – זֶה יָוָן, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ט':י"ג): "כִּי דָרַכְתִּי לִי יְהוּדָה קֶשֶׁת" וְגוֹ'. "וְצֵא הַשָּׂדֶה" – זֶה אֱדוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ב:ד'): "אַרְצָה שֵׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם".

וְצוּדָה לִי צַיִד. "צַיִדָה" כְּתִיב, שֶׁהוּא צִוָּהוּ עַל הַשְׁחִיטָה וְהִזְהִירוֹ מִן חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַמַּפְסִידִין אֶת הַשְׁחִיטָה.

פסוק ד

וַעֲשֵׂה לִי מַטְעַמִּים וְגוֹ' **בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי**. אֵין כַּוָּנַת יִצְחָק בִּשְׁאֵלַת הַמַּטְעַמִּים בְּתַעֲנוּג הַגּוּף וְחוּשׁ הַטַּעַם, אֶלָּא כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ שְׂמֵחָה וּמִתְעַנֶּגֶת, כִּי בְּהִתְחַזֵּק כֹּחוֹת הַגּוּף יִתְעוֹרְרוּ כֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ, וּמִתּוֹךְ שִׂמְחַת הַנֶּפֶשׁ תָּחוּל עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְהוּא שֶׁאָמְרוּ רז"ל: אֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹךְ עַצְלוּת וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג':ט"ו): "וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה'". וּמִטַּעַם הַזֶּה יַזְכִּיר הַנֶּפֶשׁ בְּכָל פַּעַם

וּפַעַם עִם הַבְּרָכָה, וְאָמַר: "בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי", "בַּעֲבוּר תְּבָרְכֵנִי נַפְשֶׁךָ", "לְמַעַן תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי". וּמַה שֶּׁבַּקֵּשׁ מַטְעַמִּים לְשִׂמְחַת הַנֶּפֶשׁ וְלֹא בִּקֵּשׁ כְּנוֹר לְנַגֵּן כְּמִנְהַג הַנְּבִיאִים, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה עָתִיד לְבָרְכוֹ בִּדְבָרִים גּוּפָנִיִּים: "טַל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ", וְעַל כֵּן רָצָה שֶׁתִּהְיֶה סִבַּת הַשִּׂמְחָה מַאֲכָל, מִמִּין הַדָּבָר שֶׁהוּא רוֹצֶה לְבָרְכוֹ בּוֹ.

וְהִנֵּה זֶה דִּגְמַת מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: מִפְּנֵי מָה אָמְרָה תּוֹרָה נָסְכוּ לְפָנַי מַיִם בֶּחָג, כְּדֵי שֶׁיִּתְבָּרְכוּ לָכֶם גִּשְׁמֵי שָׁנָה; הָבִיאוּ לְפָנַי עֹמֶר בַּפֶּסַח, כְּדֵי שֶׁיִּתְבָּרְכוּ לָכֶם תְּבוּאָה שֶׁבַּשָּׂדוֹת; הָבִיאוּ לְפָנַי שְׁתֵּי הַלֶּחֶם בָּעֲצֶרֶת, כְּדֵי שֶׁיִּתְבָּרְכוּ לָכֶם פֵּירוֹת שֶׁבָּאִילָן. וְהַכֹּל מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁתְּחוּל הַבְּרָכָה בְּאוֹתוֹ מִין עַצְמוֹ בִּשְׂכַר הַהֲבָאָה וְהַנְּסוּכִין. וְאֵין כַּוָּנַת רז"ל בַּמַּאֲמָר הַזֶּה שֶׁיִּהְיֶה זֶה שְׂכַר עֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹת הַלָּלוּ חַס וְשָׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ: שְׂכַר מִצְוָה בְּהַאי עָלְמָא לֵיכָּא, כְּלוֹמַר עִקַּר הַשָּׂכָר אֵינוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל הַשָּׂכָר הוּא פֵּירוֹת הַמִּצְוָה שֶׁאָדָם אוֹכֵל בָּעוֹלָם הַזֶּה בְּמִין הַמִּצְוָה בְּעַצְמָהּ, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ רז"ל: כָּל הַזָּהִיר בְּצִיצִית זוֹכֶה לְטַלִּית נָאָה, כָּל הַזָּהִיר בִּמְזוּזָה זוֹכֶה לְדִירָה נָאָה, הַזָּהִיר בְּקִדּוּשׁ הַיּוֹם זוֹכֶה וּמְמַלֵּא גַּרְבֵי יַיִן, וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן, שֶׁאֵין עִקַּר הַשָּׂכָר מִשְׁתַּלֵּם לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה אֶלָּא פֵּירוֹת הַמִּצְוָה בְּמִינָהּ.

פסוק ט

שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים טוֹבִים. לֹא צִוְּתָה עָלָיו בִּשְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים דֶּרֶךְ מִקְרֶה אֶלָּא בְּכַוָּנָה יְדוּעָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: "שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים טוֹבִים" – וְכִי מַאֲכָלוֹ שֶׁל יִצְחָק שְׁנֵי גְדָיִים הָיוּ?! אָמַר רַבִּי בֶּרֶכְיָה: שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים טוֹבִים, טוֹבִים לְךָ טוֹבִים לְבָנֶיךָ, טוֹבִים לְךָ שֶׁעַל יָדָם תִּטֹּל הַבְּרָכוֹת, טוֹבִים לְבָנֶיךָ שֶׁעַל יָדָם יִתְכַּפְּרוּ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. אָמַר "טוֹבִים לְךָ" – שֶׁעַל יְדֵי אֵלּוּ זָכָה יַעֲקֹב וְנִתְגַּבֵּר עַל עֵשָׂו שֶׁהָיָה שָׂעִיר, שֶׁנֶּאֱמַר: "הֵן עֵשָׂו אָחִי אִישׁ שָׂעִיר"; "טוֹבִים לְבָנֶיךָ" – אֵלּוּ שְׂעִירֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים שֶׁמִּתְכַּפְּרִים יִשְׂרָאֵל מִן הַחֵטְא עַל יָדָם וְנִצּוֹלִים מִשָּׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו שֶׁלֹּא יְקַטְרֵג. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל (ויקרא ט"ו): "וְנִשָּׂא הַשָּׂעִיר" – זֶה עֵשָׂו, "אֶת כָּל עֲוֹנֹתָיו" – עֲוֹנוֹת תָּם. וְהַמַּטְעַמִּים שֶׁצִּוְּתָה בָּהֶן רִבְקָה לְיַעֲקֹב לֹא הָיוּ מִן הַחַיּוֹת הַשּׁוֹכְנוֹת בַּשָּׂדֶה כִּי אִם מִן הַדְּבָרִים הַשּׁוֹכְנִים בַּיִּשּׁוּב, וְהוּא שֶׁאָמְרָה לוֹ: "לֵךְ נָא אֶל הַצֹּאן", לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֹהָלִים וּמוֹאֵס בַּחֶרֶב כִּי לֹא כְאֵלֶּה חֵלֶק יַעֲקֹב. גַּם זַרְעוֹ מְקַבְּלֵי הַתּוֹרָה לֹא נֶאֱמַר לָהֶם לְהַקְרִיב מִן הַחַיָּה כִּי אִם מִן הַבְּהֵמָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א':ב'): "אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם קָרְבָּן לַה' מִן הַבְּהֵמָה" וְגוֹ'.

פסוק יט

אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ. וְכֵן "אַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו וַיֹּאמֶר אֲנִי", אֵין סָפֵק שֶׁכָּל דְּבָרָיו שֶׁל יַעֲקֹב אֵין בָּהֶם כִּי אִם אֱמֶת, וְכֵן הַנָּבִיא מֵעִיד עָלָיו (מיכה ז':כ'): "תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב", וְהוּא שֶׁאָמַר (בראשית כ"ח:כ"ב): "וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ", וְהִיוּ לוֹ שְׁנַיִם עָשָׂר

בָּנִים וְאֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה שֶׁאָמַר עֲלֵיהֶם: "כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי" נִמְצָא שֶׁהֵם אַרְבָּעָה עָשָׂר, הוֹצֵא מֵהֶן אַרְבָּעָה בְּכוֹרוֹת לְאַרְבַּע אִמָּהוֹת שֶׁאֵין קֹדֶשׁ מוֹצִיא קֹדֶשׁ, נִשְׁאֲרוּ עֲשָׂרָה, וְשֶׁבֶט לֵוִי הוּא הָעֲשִׂירִי שֶׁהִבְדִּילוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ, הֲרֵי שֶׁנִּתְאַמְּתוּ דְּבָרָיו. גַּם בְּכָאן כְּשֶׁאָמַר: "אָנֹכִי עֹשֶׂה בְּכָרֶךָ" רָצָה בּוֹ "אָנֹכִי" בִּמְקוֹם "עֲשָׂוִי", וּ"בְכָרֶךָ" כְּלוֹמַר לַבְּכוֹרָה, וּבִשְׁבִיל הַבְּכוֹרָה רָצָה יִצְחָק לְבָרֵךְ אֶת עֵשָׂו, וְעַל כֵּן הָיוּ הַבְּרָכוֹת רְאוּיוֹת לְיַעֲקֹב בִּמְקוֹמוֹ שֶׁכְּבָר לָקַח מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְהוּא מִכֹּחוֹ בָּא לַבְּכוֹרָה וּלְכָל הָרְאוּי לָהּ, וְהַבָּא מִכֹּחוֹ שֶׁל חָבֵרוֹ הֲרֵי הוּא כָּמוֹהוּ וְעוֹמֵד בִּמְקוֹמוֹ, שֶׁהֲרֵי הַמַּלְאָךְ כְּשֶׁהָיָה מְדַבֵּר עִם הַנָּבִיא הָיָה אוֹמֵר: "אֲנִי ה'", וְכֵן הַנָּבִיא כְּשֶׁהָיָה מְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל, וּמְפֹרָשׁ מָצִינוּ שֶׁאָמַר הַמַּלְאָךְ לְיַעֲקֹב: "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל" כִּי יְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן שׁוֹלְחוֹ. וּמִזֶּה אָמַר יַעֲקֹב "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ", שֶׁאִלּוּ הָיָה אוֹמֵר "אָנֹכִי עֵשָׂו" וְשׁוֹתֵק הָיָה דִּבּוּרוֹ בִּלְתִּי אֲמִתִּי, וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר "בְּכֹרֶךָ" כִּי בְּסִבַּת הַבְּכוֹרָה הוּא בָּא בִּמְקוֹם עֵשָׂו. וְכֵן אָמַר "אַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו", כְּלוֹמַר שֶׁיֵּשׁ לִי לְבָרֵךְ, "וַיֹּאמֶר אָנִי", לֹא אָמַר "אֲנִי עֵשָׂו" אֶלָּא "אָנִי", כְּלוֹמַר אֲנִי הוּא שֶׁאַתָּה רָאוּי לְבָרֵךְ. וּמַה שֶּׁאָמַר "עָשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלָי" וְהוּא לֹא דִּבֵּר כִּי אִם לְעֵשָׂו, מִלַּת "אֵלָי" כְּמוֹ "בִּשְׁבִילִי" וּ"לְטוֹבָתִי", כִּי לוּלֵא שֶׁיְּצִוָּה לְעֵשָׂו לֹא שָׁמְעָה רִבְקָה וְלֹא צִוְּתָה לְיַעֲקֹב. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְאָכְלָה מִצֵּידִי" וְהוּא לֹא צָד כְּלָל, מִלַּת "מִצֵּידִי" – מִמְּזוֹנִי שֶׁאֲנִי מֵבִיא מִלְּשׁוֹן צֵידָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יהושע ט':י"ד): "וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים מִצֵּידָם" שֶׁפֵּרוּשׁוֹ מִמְּזוֹנָם.

קוּם נָא שְׁבָה. וְעֵשָׂו אָמַר "יָקוּם אָבִי", אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: יַעֲקֹב דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן כָּבוֹד, בִּלְשׁוֹן תְּחִנָּה: "קוּם נָא שְׁבָה", נָתַן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׂכָרוֹ בְּאוֹתוֹ לָשׁוֹן, שֶׁכֵּן מֹשֶׁה שֶׁהוּא מְזַרְעוֹ אָמַר (במדבר י':ל"ה): "קוּמָה ה'", "שׁוּבָה ה'", אֲבָל עֵשָׂו אָמַר בִּלְשׁוֹן גַּסּוּת הָרוּחַ: "יָקוּם אָבִי וְיֹאכַל", וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן לוֹ עָנְשׁוֹ בְּאוֹתוֹ לָשׁוֹן עַצְמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ח:ב'): "יָקוּם אֱלֹהִים יָפוּצוּ אוֹיְבָיו".

פסוק כב

הַקוֹל קוֹל יַעֲקֹב. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: אֵין יַעֲקֹב שׁוֹלִיט אֶלָּא בְּקוֹלוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַקוֹל קוֹל יַעֲקֹב", וְאֵין עֵשָׂו שׁוֹלִיט אֶלָּא בְּיָדָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו", וְכֵן כָּתוּב (תהלים כ':ח'): "אֵלֶּה בָרֶכֶב וְאֵלֶּה בַסּוּסִים וַאֲנַחְנוּ בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ נַזְכִּיר", וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה לְמֶלֶךְ אֱדוֹם (במדבר כ':ט"ז): "וַנִּצְעַק אֶל ה' וַיִּשְׁמַע קֹלֵנוּ". אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא: לֹא עָמְדוּ פִּילוֹסוֹפִים בָּעוֹלָם כְּבִלְעָם בֶּן בְּעוֹר וּכְאַבְנִימוֹס הַגַּרְדִּי, נִכְנְסוּ כָּל אֻמּוֹת הָעוֹלָם אֶצְלוֹ, אָמְרוּ לוֹ: תֹּאמַר שֶׁאָנוּ יְכוֹלִין לְהִזְדַּוֵּג לְאֻמָּה זוֹ? אָמַר לָהֶם: לְכוּ וְחִזְרוּ עַל בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת שֶׁלָּהֶם, אִם אַתֶּם מוֹצְאִים תִּינוֹקוֹת מְצַפְצְפִים בְּקוֹלָם אֵין אַתֶּם יְכוֹלִים לָהֶם, וְאִם לָאו אַתֶּם

יְכוֹלִים לָהֶם, שֶׁכָּךְ הִבְטִיחָם אֲבִיהֶם: "הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב" – בִּזְמַן שֶׁיַּעֲקֹב מָצוּי בְּבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּבְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת אֵין הַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו.

פסוק לג

גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה. מִכֹּל, וְאָמַר כֵּן לְהוֹרוֹת כִּי הַמִּתְבָּרֵךְ בָּאָרֶץ מִפִּי הָאָבוֹת כְּמִתְבָּרֵךְ מִפִּי אֱלֹהֵי אָמֵן (ישעיה סה, טז).

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיֶּחֱרַד יִצְחָק חֲרָדָה", שִׁתֵּי חֲרָדוֹת חָרַד יִצְחָק: אַחַת עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ וְאַחַת כָּאן. וְהִזְכִּיר "עַד מְאֹד" לוֹמַר שֶׁחֲרָדָה זוֹ גְּדוֹלָה מֵאוֹתָהּ חֲרָדָה שֶׁחָרַד עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ.

וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה אֶפְשָׁר מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ שְׁנֵי בָּנִים אֶחָד נִכְנָס וְאֶחָד יוֹצֵא וְהוּא חָרֵד? אֶתְמְהָא, אֶלָּא בְּשָׁעָה שֶׁנִּכְנַס עֵשָׂו נִכְנַס עִמּוֹ גֵּיהִנֹּם. רַבִּי נָתָן בְּשֵׁם רַבִּי אַחָא: הִתְחִילוּ כָּתְלֵי הַבַּיִת מַרְתִּיעִין, הוּא שֶׁאָמַר: "מִי אֵפוֹא" – מִי הוּא שֶׁעָתִיד לֶאֱפוֹת כָּאן, אֲנִי וּבְנִי, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: לֹא אַתָּה וְלֹא בִּנְךָ אֶלָּא הוּא, "הַצָּד צַיִד" – הוּא הָלַךְ לָצוּד וְנִצּוֹד, עַד כָּאן.

פסוק לז

וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה בְּנִי. הַכָּתוּב הַזֶּה יוֹרֶה שֶׁיַּעֲקֹב נִתְבָּרֵךְ בְּפָסוּק "וְיִתֶּן לְךָ" בְּרָכָה שְׁלֵמָה כּוֹלֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, כִּי דָּגָן וְתִירוֹשׁ וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ הֵם בִּפְשָׁטָן בִּבְרָכַת הַגּוּף, וְהֵם רוֹמְזִים גַּם כֵּן בִּבְרָכַת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁאִלּוּ הָיְתָה הַכַּוָּנָה בְּדָגָן תִּירוֹשׁ שֶׁל שִׁבְעַת עֲמָמִין בִּלְבַד מַדּוּעַ יֹאמַר "וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה בְּנִי", כִּי בְּוַדַּאי גַּם לְעֵשָׂו בֵּרֵךְ בְּטַל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, אֶלָּא הַכַּוָּנָה שֶׁבֵּרְכוֹ בְּרָכָה כְּפוּלָה בִּבְרָכַת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ וְלֹא נִשְׁאַר לְעֵשָׂו שָׁלוֹם.

וּמַה שֶׁנִּכְתַּב "וּלְכָה" בְּתוֹסֶפֶת הֵ"א, לְרַמֹּז עַל חֲמִשָּׁה בָּנִים שֶׁהָיוּ לְעֵשָׂו: אֱלִיפַז, רְעוּאֵל, יְעוּשׁ, יַעְלָם, קֹרַח. וְעַל כֵּן אָמַר "וּלְכָה", כְּלוֹמַר וְלַחֲמִשָּׁה בָּנִים שֶׁלְּךָ מָה אֶעֱשֶׂה, כְּבָר נָתַתִּי אֶתְכֶם לוֹ לַעֲבָדִים.

פסוק לט

הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ. לֹא תִּמְצָא בִּבְרַכַת עֵשָׂו זִכְרוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, אֲבָל בִּבְרַכַת יַעֲקֹב הִזְכִּיר "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים", וְזֶה יוֹרֶה כִּי נָתַן לְעֵשָׂו מִשְׁמַנִּים וְטַל, וְלֹא בְּמַתַּת אֱלֹהִים כְּמוֹ בְּיַעֲקֹב אֶלָּא בְּדֶרֶךְ מְסִלּוֹת הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת אֲשֶׁר זָרְעוּ שֶׁל עֵשָׂו מְסוּרִין לָהֶם, וּנְתָנָם לוֹ לִזְמַן, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "מוֹשָׁבֶךָ", כְּלוֹמַר בְּעוֹד שֶׁתֵּשֵׁב בָּאָרֶץ, כַּלָּשׁוֹן הָאָמוּר בִּבְנֵי הַקֵּינִי (במדבר כ"ד:כ"א): "אֵיתָן מוֹשָׁבֶךָ", יִרְמֹז בִּשְׁנֵיהֶם כְּלָיוֹן בְּסוֹפָם. וְהִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "הִנֵּה" שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַזְמָנָה, וְכֵן מָצִינוּ בְּיִשְׁמָעֵאל (בראשית י"ז:כ'): "הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ", וְזֶה מוֹרֶה שֶׁאֵין בִּרְכָתָם אֶלָּא בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְעוֹד שֶׁאֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל עֵשָׂו אֶלָּא כְּשֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, כִּי הַבְּרָכוֹת הָיוּ עַל תְּנַאי כְּכָל יְעוּדֵי הַתּוֹרָה שֶׁהֵם עַל תְּנַאי. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים", בַּדִּין, אִם אַתָּה רָאוּי יִתֵּן וְאִם אֵינְךָ רָאוּי לֹא יִתֵּן אֶלָּא יִהְיוּ שֶׁל

עֲשָׂו, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ", וְאִם כֵּן אֵין הַבְּרָכוֹת לְעֵשָׂו מְזֻמָּנוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה אֶלָּא כְּשֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל רְאוּיִם.

פסוק מ

וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה. לְפִי אֱמְנוּתוֹ שֶׁהָיָה אִישׁ שָׂדֶה לָצוּד בַּמִּדְבָּרוֹת וּבִמְקוֹמוֹת הַחֳרָבָן וְהַשְּׁמָמוֹן הָיָה רָאוּי לְבִרְכַּת הַחֶרֶב. וְכוֹכָב מַאְדִּים, שֶׁהוּא לְשׁוֹפְכֵי דָּמִים, כֹּחוֹ גָּדוֹל עַל הַחֳרָבָן וְהַחֶרֶב, וְעַל כֵּן זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו יוֹרֵשׁ הַחֶרֶב, וְהַשֵּׂר שֶׁלּוֹ שֶׁהוּא הַכֹּחַ הַמַּמִּית מְיֻחָסֶת לוֹ הַחֶרֶב מִן הָעוֹלָם. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה מָנְעָה הַתּוֹרָה הַחֶרֶב וְהַבַּרְזֶל בַּמִּשְׁכָּן וּבַמִּקְדָּשׁ, בַּמִּשְׁכָּן כְּתִיב (שמות כ״ה:ג׳): "זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת", וְלֹא הָיָה שָׁם בַּרְזֶל כְּלָל, וּבְבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּתִיב (מלכים א ו׳:ז׳): "וּמַקָּבוֹת וְהַגַּרְזֶן כָּל כְּלִי בַרְזֶל לֹא נִשְׁמַע בַּבַּיִת בְּהִבָּנֹתוֹ", לְפִי שֶׁהַבַּרְזֶל חֶרֶב וְהוּא הַמַּחֲרִיב הָעוֹלָם, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ קִיּוּם הָעוֹלָם.

וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד. כְּשֶׁיַּעֲקֹב רָאוּי, **וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד**. כְּשֶׁאֵינוֹ רָאוּי, **וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ**. וְזֶה כַּוָּנַת אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם: "כַּד יַעְבְּרוּן בְּנוֹהִי עַל פִּתְגָמֵי אוֹרַיְתָא".

פסוק מא

וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ. דָּרְשׁוּ רז״ל: הָרְשָׁעִים בִּרְשׁוּת לִבָּם, (תהילים י״ד:א׳) "אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ", (בראשית כ״ז:מ״א) "וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ", (מלכים א י״ב:כ״ו) "וַיֹּאמֶר יָרָבְעָם בְּלִבּוֹ"; אֲבָל הַצַּדִּיקִים לִבָּם בִּרְשׁוּתָם, (ש״א א׳:א׳) "וְחַנָּה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל לִבָּהּ", (שם כז) "וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל לִבּוֹ", (דניאל א׳:ח׳) "וַיָּשֶׂם דָּנִיֵּאל עַל לִבּוֹ", דּוֹמִים לְבוֹרְאָם (בראשית ח׳:כ״א): "וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל לִבּוֹ".

יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי. וְלֹא רָצָה לְהָרְגוֹ בְּחַיֵּי אָבִיו, כִּי פָּחַד בְּנַפְשׁוֹ פֶּן יְקַלֵּל אוֹתוֹ וְתֵהָפֵךְ לוֹ הַבְּרָכָה לִקְלָלָה. וּלְפִי שֶׁנִּתְחַבֵּא יַעֲקֹב מִפַּחַד עֵשָׂו וְהָלַךְ מִחוּץ לָעִיר, עַל כֵּן הֶצְרִכָה רִבְקָה לִשְׁלֹחַ בַּעֲדוֹ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שָׁם.

פסוק מד

עַד אֲשֶׁר תָּשׁוּב חֲמַת אָחִיךָ. עַל הַבְּכוֹרָה.

פסוק מה

עַד שׁוּב אַף אָחִיךָ. עַל הַבְּרָכָה, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר הַכָּתוּב שְׁתֵּי חֲמוֹת.

פסוק מו

קַצְתִּי בְחַיַּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חֵת. תִּמְצָא ק׳ שֶׁל "קַצְתִּי" זְעִירֵי בַּמָּסוֹרָה, וְטַעַם הַדָּבָר מִפְּנֵי שֶׁרָאֲתָה רִבְקָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָתִיד הַבַּיִת וְהַהֵיכָל לֵיחָרֵב, שֶׁהָיָה מֵאָה אַמָּה, מִפְּנֵי עָוֹן שֶׁיִּתְחַתְּנוּ יִשְׂרָאֵל בִּבְנוֹת הָאָרֶץ. וּכְנֶגְדָּהּ מָצִינוּ בְּסֵפֶר תְּהִלִּים ק׳ רַבָּתִי, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים פ״ד:ד׳): "גַּם צִפּוֹר מָצְאָה בַיִת וּדְרוֹר קֵן לָהּ", לְפִי שֶׁדָּוִד הַמֶּלֶךְ הֵכִין כֶּסֶף וְזָהָב לָרֹב לִבְנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְהָיָה מִתְפַּלֵּל עַל בִּנְיַן הַבַּיִת וְהַהֵיכָל שֶׁיִּהְיֶה מֵאָה אַמָּה, שֶׁכְּבָר

הָיָה יוֹדֵעַ הַשֵּׁעוּר הַזֶּה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ עִם שְׁאָר שִׁעוּרֵי כָּל הַכֵּלִים, הוּא שֶׁאָמַר (דברי הימים א כ"ח:י"ט): "הַכֹּל בִּכְתָב מִיַּד ה' עָלַי הִשְׂכִּיל כֹּל מַלְאֲכוֹת הַתַּבְנִית".

פרק כח

פסוק ה

וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב. יֵשׁ לִשְׁאוֹל, כֵּיוָן שֶׁבִּשְׁלִיחוּתָם הָלַךְ וְהֵם מָחֲלוּ לוֹ, לָמָּה נֶעֱנַשׁ עַל מִצְוַת כִּבּוּד אָב וְאֵם כְּשֶׁנִּתְעַכֵּב עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה שֶׁפֵּרַשׁ מִמֶּנּוּ יוֹסֵף עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה כְּנֶגְדָּן? וְאֶפְשָׁר לוֹמַר כִּי דַּעְתָּם הָיְתָה שֶׁיִּקַּח אֶת לֵאָה וְשֶׁיַּחֲזֹר מִיָּד כְּשֶׁשִּׁלַּח בִּשְׁבִילוֹ, אֲבָל הוּא נָתַן עֵינָיו בְּרָחֵל הַקְּטַנָּה לְיָפְיָהּ, וְאָמַר (בראשית כ"ח): "אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים בְּרָחֵל", וְאִם כֵּן כָּל הַזְּמַן שֶׁנִּתְעַכֵּב הָיָה בִּרְצוֹנוֹ, וּלְכָךְ נֶעֱנַשׁ כְּנֶגְדָּן.

וַיֵּלֶךְ פַּדֶּנָה אֲרָם אֶל לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי. כַּוָּנָתוֹ הָיְתָה בְּלֶכְתּוֹ שָׁם כְּדֵי לִשָּׂא אַחַת מִבְּנוֹתָיו שֶׁל לָבָן. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר: "אֶל לָבָן", כִּי כֵן צִוָּה לוֹ אָבִיו: "קוּם לֵךְ פַּדֶּנָה אֲרָם בֵּיתָה בְתוּאֵל אֲבִי אִמֶּךָ וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבָן אֲחִי אִמֶּךָ". וּמַה שֶּׁאָמַר: "אֲחִי רִבְקָה אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו", וְכִי לֹא הָיִינוּ יוֹדְעִין כִּי לָבָן אֲחִי רִבְקָה וְרִבְקָה אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו?

אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כְּוֵן הַכָּתוּב בָּזֶה לִכְבוֹד יַעֲקֹב, וְלוֹמַר כִּי מַה שֶּׁהָלַךְ יַעֲקֹב לְהִתְחַתֵּן עִם רָשָׁע בֶּן רָשָׁע זֶה שֶׁאָמַר "אֶל לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי", אַל תִּתְמַהּ מִזֶּה, כִּי "אֲחִי רִבְקָה" הוּא, אֲחִי הַצַּדִּיקָה, וּרְאוּיוֹת הַבָּנוֹת לְהִדַּמּוֹת לַאֲחוֹת אֲבִיהֶן. אַחַר כָּךְ הוֹסִיף בְּשֶׁבַח רִבְקָה כִּי הָיְתָה "אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו", וְהָיָה רָאוּי לְהֹ' לֶאֱהֹב אֶת שְׁנֵיהֶם בְּשָׁוֶה כִּי הֵם בָּנֶיהָ אֲשֶׁר יָלְדָתַם, וְעוֹד הָיָה רָאוּי לֶאֱהֹב אֶת עֵשָׂו יוֹתֵר מִיַּעֲקֹב, כִּי כֵן מִנְהַג הָאֻמּוֹת בְּבֵן הַבְּכוֹר, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא שָׂמָה רִבְקָה עִקַּר אַהֲבָתָהּ אֶלָּא עַל יַעֲקֹב מִתּוֹךְ שֶׁהָיְתָה רוֹאָה יְפִי מִדּוֹתָיו, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ה:כ"ח): "וְרִבְקָה אֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב".

וּמִפִּי הָרַב מוֹרִי שָׁמַעְתִּי כִּי מַה שֶּׁהוֹסִיף "אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו" כְּוֵן הַכָּתוּב לוֹמַר כִּי מַה שֶּׁשִּׁלְּחוּ רִבְקָה אֶל בֵּית לָבָן אֲחִיהָ עָשְׂתָה בְּכַוָּנָה, לְפִי שֶׁהוּא הַמָּקוֹם שֶׁהַקֶּרְבָה שָׁוָה לִשְׁנֵיהֶם וְאֵינוֹ רוֹצֶה שֶׁיִּגִּיעַ זֶה לְזֶה כִּי אִם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו הָיְתָה, וְגַם לָבָן לֹא יַסְכִּים שֶׁיַּזִּיק יַעֲקֹב לְעֵשָׂו אִם יֵלֵךְ שָׁם, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יַסְכִּים שֶׁיַּזִּיק עֵשָׂו לְיַעֲקֹב הַבָּא אֶצְלוֹ בְּצֵל קוֹרָתוֹ. **וְעַל דֶּרֶךְ** חָכְמַת הַטֶּבַע "אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו", יָדוּעַ כִּי שְׁנֵי בָּנִים הַנּוֹלָדִים תְּאוֹמִים כָּל אֶחָד וְאֶחָד הוּא נוֹצָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ בִּשְׁלֵמָא אַחַת שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, אֲבָל יַעֲקֹב וְעֵשָׂו הָיָה הַפֶּלֶא הַגָּדוֹל כִּי יְצִירַת שְׁנֵיהֶם הָיְתָה בִּשְׁלֵמָא אַחַת, וּמִטַּעַם זֶה הָיָה הָרִצּוּץ בַּבֶּטֶן, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ה:כ"ב): "וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ", וּמִפְּנֵי זֶה הֻצְרַךְ לוֹמַר: "אֲחִי רִבְקָה אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו", לוֹמַר סַבְלָנִית זוֹ מִי הָיְתָה.

פסוק ו

בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ וַיְצַו עָלָיו לֵאמֹר לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן. מַעֲשֶׂה אָבוֹת יַעֲשׂוּ בָּנִים, וְעַל כֵּן צִוָּה שֶׁלֹּא יִקַּח מִבְּנוֹת כְּנַעַן כִּי אִם מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וּמִבֵּית אָבִיו כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה עָלָיו אַבְרָהָם אָבִיו. **וּמַה** שֶּׁחָזַר וּבֵרְכוֹ עוֹד, הוּא שֶׁאָמַר: "וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ וַיְצַוֵּהוּ" וְחָזַר הַבְּרָכָה כַּמָּה פְּעָמִים, שֶׁאָמַר: "כִּי בְרַךְ יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב", וְאָמַר עוֹד: "בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ", כְּדֵי לְקַיֵּם לַחְתֹּם הָעִנְיָן מֻשְׁלָם, שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁנִּתְבָּרֵךְ תְּחִלָּה שֶׁלֹּא מִדַּעַת, לְכָךְ חָזַר כָּאן וּבֵרְכוֹ בִּרְצוֹנוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: לְפִי שֶׁהָיוּ הַבְּרָכוֹת מְפֻקְפָּקוֹת, וְהֵיכָן נִתְאוֹשְׁשׁוּ בְּיָדוֹ – כָּאן, "וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ", אֵין קִיּוּם הַגֵּט אֶלָּא בְּחוֹתְמָיו, שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁאִלּוּלֵא שֶׁרִמָּה יַעֲקֹב אֶת אָבִיו לֹא נָטַל הַבְּרָכוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר: "וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ", עַד כָּאן.

וְהִנֵּה בְּכָאן חָתַם בִּרְכָתוֹ שֶׁבֵּרַךְ אֹתוֹ תְּחִלָּה. וּמְצִינוּ שֶׁהַבְּרָכָה מִשְׁתַּלְשֶׁלֶת מִדּוֹר לְדוֹר מִבְּרֵיאַת הָעוֹלָם, בְּאָדָם הָרִאשׁוֹן כְּתִיב (בראשית א׳:כ״ב): "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים". נִתְקַלֵּל הָעוֹלָם בְּדוֹר הַמַּבּוּל וְהֻצְרַךְ לְבָרְכָה וּבֵרַךְ לְנֹחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ט): "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו". חָטְאוּ בְּדוֹר הַפַּלָּגָה וּבָא אַבְרָהָם וּמָסַר הַבְּרָכוֹת בְּיָדוֹ, אָמַר לוֹ: "וֶהְיֵה בְּרָכָה", אַתָּה מְקוֹר הַבְּרָכָה תְּבֹרַךְ לְכָל מִי שֶׁתִּרְצֶה. וְהָיָה אַבְרָהָם רָאוּי לְבָרֵךְ אֶת יִשְׂמָעֵאל כִּי הוּא הַבְּכוֹר, וְהָיָה הַמִּנְהָג בָּרִאשׁוֹנִים כִּי הַבְּכוֹר הָיָה בְּיָדוֹ הַבְּרָכָה וְהָיָה הָאָב מְבָרֵךְ אוֹתוֹ. וְאַבְרָהָם לֹא בֵּרַךְ לְיִשְׁמָעֵאל מִפְּנֵי שֶׁעִקֵּר זַרְעוֹ הָיָה יִצְחָק, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ״א:י״ב-י״ג): "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע"; גַּם לֹא בֵּרַךְ לְיִצְחָק, שֶׁלֹּא לְהַטִיל קִנְאָה בֵּינֵיהֶם; וְכֵיוָן שֶׁנִּסְתַּלֵּק מִבִּרְכַּת שְׁנֵיהֶם בָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵרְכוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כה): "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ". וְיִצְחָק הָיָה רָאוּי לְבָרֵךְ אֶת עֵשָׂו כִּי הוּא הַבְּכוֹר, וְעָשָׂה יַעֲקֹב הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא כְּדֵי לִטֹּל הַבְּרָכוֹת, וְאִבֵּד עֵשָׂו אֶת הַבְּכוֹרָה וְהַבְּרָכָה וְנִתְרוֹקֵן מִשְּׁנֵיהֶם. יַעֲקֹב כְּשֶׁהֶעֱמִיד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים הָיוּ הַבְּרָכוֹת רְאוּיוֹת לְרָאוּבֵן שֶׁהָיָה הַבְּכוֹר, וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְנָה בְּכוֹרָתוֹ לְיוֹסֵף. וּכְשֶׁנִּתְקַיְּמוּ הַבְּרָכוֹת לְיַעֲקֹב שֶׁהוּא הַשְּׁלִישִׁי לָאָבוֹת, יֵשׁ לָנוּ בָּזֶה הַבְטָחָה גְּדוֹלָה בְּגָלוּתֵנוּ הַשְּׁלִישִׁי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ בָּנוּ בִּזְמַן הַגְּאֻלָּה.

וּכְשֵׁם שֶׁמְּצִינוּ שֶׁשָּׁרוֹ שֶׁל עֵשָׂו הִסְכִּים עַל הַבְּרָכוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל״ב:ל׳): "וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם", כֵּן בִּזְמַן הַגְּאֻלָּה עֲתִידִים מַלְכֵי הַגּוֹיִם שֶׁיַּסְכִּימוּ בִּבְרָכוֹתֵינוּ. הוּא שֶׁהִבְטִיחָנוּ הַנָּבִיא (ישעיהו מ״ט:כ״ג): "וְהָיוּ מְלָכִים אֹמְנֵיךְ וְשָׂרוֹתֵיהֶם מֵינִיקֹתָיִךְ אַפַּיִם אֶרֶץ יִשְׁתַּחֲווּ לָךְ וַעֲפַר רַגְלַיִךְ יְלַחֵכוּ וְיָדַעַתְּ כִּי אֲנִי ה' אֲשֶׁר לֹא יֵבֹשׁוּ קֹוָיי".

פסוק י

בִּבְרֵכַת יְשָׁרִים תָּרוּם קָרֶת וּבְפִי רְשָׁעִים תֵּהָרֵס (**משלי יא, יא**)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הִזְכִּיר בְּסִפְרוֹ כְּלַל כָּל הַמִּדּוֹת, הַחֲמוּדוֹת וְהַמְּגֻנּוֹת, וְיֵשׁ בְּכְלַל דְּבָרָיו הַצַּדִּיק הֵפֶךְ הָרָשָׁע וְהַיָּשָׁר הֵפֶךְ הַבּוֹגֵד, כִּי כֵן כִּוֵּן הַמִּדּוֹת מַמָּשׁ זוֹ לְעֻמַּת זוֹ מִדָּה

כְּנֶגֶד מִדָּה, דָּבָר וְהִפּוּכוֹ. וּמִקְרָא מָלֵא הִזְכִּיר בָּזֶה, הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי כ״א:י״ח): ״כֹּפֶר לַצַּדִּיק רָשָׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד״. נָתַן הַצַּדִּיק לְעֻמַּת הָרָשָׁע וְיָשָׁר לְעֻמַּת הַבּוֹגֵד. וְכֵן הִזְכִּיר עוֹד (שם יא): ״צְדָקַת יְשָׁרִים תַּצִּילֵם וְסֶלֶף בּוֹגְדִים יִשָּׁדֵם״. וְכֵן דַּרְכּוֹ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהֵם בּוֹ, לְכַוֵּן סֵדֶר הַמִּדּוֹת מַמָּשׁ זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, לְהַזְכִּיר הַצַּדִּיק הֵפֶךְ הָרָשָׁע וְהַיָּשָׁר הֵפֶךְ הַבּוֹגֵד, כִּי הוּא הִפּוּכוֹ הַגָּמוּר.

וְיָדוּעַ כִּי הַיָּשָׁר הוּא הַמַּכִּיר הַיֹּשֶׁר וְהָאוֹהֵב אוֹתוֹ וְהַבּוֹחֵר בּוֹ, וְהוּא יִסְבֹּל כָּל דָּבָר קָשֶׁה שֶׁיִּחַיֵּב לוֹ הַיֹּשֶׁר, וְהוּא הַנִּכְנָע אֶל הָאֱמֶת, וְהַבּוֹגֵד בְּהֶפֶךְ כָּל זֶה, אֵינֶנּוּ מַכִּיר הַיֹּשֶׁר וְאַף אִם יַכִּירֶנּוּ לֹא יוֹדֶה בּוֹ, אֲבָל בְּכָל פְּעֻלּוֹתָיו יַעֲשֶׂה הֶפְכּוֹ. וְאַף עַל פִּי כֵן מָצִינוּ בְּקִצַּת הַכְּתוּבִים מְסֻפָּר מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה שֶׁהוּא נוֹתֵן בְּפָסוּק אֶחָד מִדַּת הַיֹּשֶׁר וּמִדַּת הָרֶשַׁע זֶה לְעֻמַּת זֶה. וְהַכָּתוּב הַזֶּה אוֹמֵר: ״בְּבִרְכַּת יְשָׁרִים תְּרוּם קָרֶת״, הָאִישׁ הַיָּשָׁר יֵיטִיב לִבְנֵי אָדָם, וְהַקָּרְיָה אֲשֶׁר הוּא יוֹשֵׁב בְּתוֹכָהּ תִּתְעַלֶּה וְתִתְרוֹמֵם בִּשְׁבִילוֹ, וְלֹא דַּי שֶׁיֵּיטִיב לָהֶם בְּדִבְרֵי פִיו אֶלָּא אַף בִּבְרָכָתוֹ, כְּלוֹמַר בְּכָל מַה שֶּׁחָנָנוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְהִנֵּה הָרֶשַׁע בְּהֶפֶךְ מִמֶּנּוּ, זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: ״וּבְפִי רְשָׁעִים תֵּהָרֵס״, כִּי הָרֶשַׁע לֹא דַּי שֶׁלֹּא ייטיב לְשׁוּם אָדָם מֵאֲשֶׁר נִדְבַּק בּוֹ, אֲבָל תֵּהָרֵס וְתֶחֱרַב הָעִיר אֲשֶׁר הוּא יוֹשֵׁב בָּהּ בְּדִבְרֵי פִיו וּבְגַאוּת לִבּוֹ. וְלָמַדְנוּ שֶׁהֲרִיסוּת הָעִיר בְּדִבְרֵי פִיו, וְהַצַּדִּיק כְּבוֹד הָעִיר אֲפִלּוּ בְּמַמּוֹנוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״בְּבִרְכַּת יְשָׁרִים תְּרוּם קָרֶת״. וּכְלַל הָעִנְיָן כִּי הַצַּדִּיק סִבַּת רוֹמְמוּת הַקְּרִיָּה בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וּדְבָרָיו לָהֶם יַעֲשׂוּ פְּרוֹת. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (קהלת י״א:ג׳): ״וְאִם יִפּוֹל עֵץ בַּדָּרוֹם וְאִם בַּצָּפוֹן מְקוֹם שֶׁיִּפּוֹל הָעֵץ שָׁם יִהְיֶה״, זֶה אִישׁ צַדִּיק, כְּלוֹמַר הָעֵץ שֶׁהוּא הַצַּדִּיק בְּמָקוֹם דִּירָתוֹ שָׁם יִהְיוּ פֵּירוֹתָיו. ״וַיֵּצֵא יַעֲקֹב״ וְכוּ׳. וְכַאֲשֶׁר יֶחְסַר הַצַּדִּיק מִמְּנוּ יֶחְסַר גַּבְרָא רַבָּא מַאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל, וְהִנֵּה יְצִיאָתוֹ מִן הָעִיר עוֹשָׂה רשֶׁם, וְכֵן ״וַיֵּצֵא יַעֲקֹב״. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (לא הול״ל אלא): ״וַיֵּלֶךְ חָרָנָה״, וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר ״וַיֵּצֵא״ וְכוּ׳, אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַצַּדִּיק בָּעִיר הוּא הוֹדָהּ הוּא זִיוָהּ הוּא הֲדָרָהּ, יָצָא מִשָּׁם פָּנָה הוֹדָהּ פָּנָה זִיוָהּ פָּנָה הֲדָרָהּ. [**אמר המדפיס, הפסקא הזאת נלקה בחסר ויתר וערבוב דברים בהעתקה הראשונה, ואנכי תהלה לאל יגעתי ומצאתי להשים מעקשים למישור, והרוצה יעין בדפוסים הישנים וירא את כל הנתקן הזה יצחק בן יעקב ז״ל.**]

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע. בְּאֵר שֶׁבַע בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כִּי כֵן כָּתוּב לְמַעְלָה בְּיִצְחָק: ״וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שָׁבַע״, ״וַיִּקְרָא אֹתָהּ שִׁבְעָה עַל כֵּן שֵׁם הָעִיר בְּאֵר שָׁבַע״, וְלֹא יָצָא מִיָּמָיו חוּצָה לָאָרֶץ. **וְהִנֵּה** הַכְּתוּבִים לֹא הִזְכִּירוּ שֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב לִבְאֵר שָׁבַע, אֲבָל מִתּוֹךְ שֶׁהִזְכִּיר ״וַיֵּצֵא״ אַתָּה לָמֵד שֶׁהָלַךְ לְשָׁם לִטֹּל רְשׁוּת מִן הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ אִם יֵלֵךְ לְחָרָן כַּאֲשֶׁר צִוּוּ עָלָיו אֲבִיו וְאִמּוֹ. וּמְשׁוּם כְּבוֹד אֲבִיו שֶׁעָלָה לְשָׁם לִטֹּל רְשׁוּת וְשָׁם הִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: ״אַל תִּירָא״,

דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: אָמַר יַעֲקֹב, כְּשֵׁם שֶׁהָלַךְ אַבָּא לִבְאֵר שֶׁבַע כָּךְ אֲנִי הֲרֵינִי הוֹלֵךְ לִבְאֵר שֶׁבַע, אִם יִתֵּן לִי רְשׁוּת הֲרֵינִי יוֹצֵא, וְאִם לָאו אֵינִי יוֹצֵא.

וְדַע כִּי לוּלֵא שֶׁרָצָה לְטוֹל מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רְשׁוּת הָיָה רָאוּי הַכָּתוּב לוֹמַר "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מֵחֶבְרוֹן", כִּי שָׁם גָּר אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְשָׁם נָטַל הַבְּרָכוֹת. וְסֵדֶר הָעִנְיָן "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב, וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם", יַגִּיד לְךָ הַכָּתוּב כְּשֶׁיָּצָא פָּגַע בַּמָּקוֹם, הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה. וְאַחַר שֶׁלָּן וְשָׁכַב בַּמָּקוֹם הַהוּא וְנָתַן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רְשׁוּת לָצֵאת, כְּעִנְיָן שֶׁאָמַר: "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וְהָשַׁבְתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת", הִיא בְּאֵר שֶׁבַע שֶׁהִיא מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, "וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ אַרְצָה בְנֵי קֶדֶם", כִּי אַחֲרֵי שֶׁשָּׁכַב בִּבְאֵר שֶׁבַע הִשְׁכִּים יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וְנָשָׂא רַגְלָיו אַרְצָה בְנֵי קֶדֶם. וְהִנֵּה כָּל הַפָּרָשָׁה כֻּלָּהּ אַחַר אֲשֶׁר פָּגַע בְּהַר הַמּוֹרִיָּה וְאַחַר שֶׁלָּן בִּבְאֵר שֶׁבַע וְכָל הָעִנְיָן בְּאָרְךָ אַחַר שֶׁיֵּרֵד. וּמַה שֶּׁכָּלַל כָּאן "וַיֵּלֶךְ חָרָנָה" פֵּרַט: "וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ", לְהַגִּיד כִּי הָלַךְ אַחַר מַרְאֵה הַחֲלוֹם.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה", הָלַךְ לוֹ בְּיוֹם אֶחָד מִבְּאֵר שֶׁבַע עַד חָרָן שֶׁיֵּשׁ שָׁם מַהֲלַךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים. נִרְמָז מִלְּשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁהוּא מוֹרֶה עַל תְּכִיפַת דָּבָר, וְזֶהוּ "מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה", וְכֵן הַלָּשׁוֹן בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה תֵּכֶף שֶׁנָּשָׂא רַגְלָיו, וְכֵן הַלָּשׁוֹן כָּתוּב בֶּאֱלִיעֶזֶר: "וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ". שְׁלֹשָׁה קְפָצָה לָהֶם הַדֶּרֶךְ: אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, וְיַעֲקֹב, וְאַבִישַׁי. אֱלִיעֶזֶר דִּכְתִיב: "וְאָבֹא הַיּוֹם אֶל הָעַיִן", הַיּוֹם יָצָאתִי וְהַיּוֹם בָּאתִי.

וּבְמָקוֹם אַחֵר דָּרְשׁוּ: "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" כִּי מְטָא לְחָרָן אָמַר: "אֶפְשָׁר עָבַרְתִּי עַל מָקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתַי וְלֹא הִתְפַּלַּלְתִּי בּוֹ?" יְהִיב אַדַּעְתֵּיהּ לְמֶהֱדַּר קָפְצָה לֵיהּ אַרְעָא, מִיָּד "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם", הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה.

וּבְאוּר הַמִּדְרָשׁ, כִּי כַּאֲשֶׁר הִתְנַעְנֵעַ יַעֲקֹב לְהַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁיִּתְפַּלֵּל בּוֹ, מִיָּד בְּפֶתַע פִּתְאֹם קָפְצָה לוֹ הַדֶּרֶךְ וְלֹא הֲצָרַךְ לַחֲזֹר וְלִטְרֹחַ כְּלָל. וּלְפִי הָעִנְיָן הַזֶּה לָמְדוּנוּ שְׁתֵּי קְפִיצוֹת: הָאַחַת בְּלֶכְתּוֹ מִבְּאֵר שֶׁבַע עַד חָרָן שֶׁהָלַךְ שָׁם בִּרְצוֹנוֹ, וְהַשֵּׁנִית לְמַעַן לֹא יִצְטָרֵךְ לִטְרֹחַ וְלָשׁוּב.

וּבַמִּדְרָשׁ שְׁתִּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים לָקַח מֵאַבְנֵי הַמִּזְבֵּחַ שֶׁנֶּעֱקַד עָלָיו יִצְחָק, רָמְז שֶׁעֲתִידִין לַעֲמוֹד מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, וְנַעֲשׂוּ כֻּלָּן אֶבֶן אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם", רָמְז שֶׁעֲתִידִין לִהְיוֹת גּוֹי אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים א י"ז:כ"א): "וּמִי כְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ".

פסוק יא

וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "וַיִּשְׁכַּב שָׁם" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיָּלֶן שָׁם", אֶבָל לְשׁוֹן מְעוּט הוּא, שָׁם שָׁכַב אֶבָל אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה שֶׁשִּׁמֵּשׁ בְּבֵית עֵבֶר וְעָסַק בַּתּוֹרָה לֹא שָׁכַב,

כִּי שְׁלָחוֹ אָבִיו יִצְחָק לִלְמוֹד תּוֹרָה בְּבֵית עֵבֶר אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה קֹדֶם שֶׁהָלַךְ לְחָרָן אֶל בֵּית לָבָן.

פסוק יב

וַיַּחֲלֹם אֵין חֲלוֹם זֶה כַּחֲלוֹמוֹת הַנְּהוּגִים בֵּין בְּנֵי אָדָם, וְגַם אֵינוֹ חֲלוֹם שֶׁל רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בִּלְבַד, שֶׁאִלּוּ כֵן הָיָה אוֹמַר בַּסּוֹף: "וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְּׁנָתוֹ וְהִנֵּה חֲלוֹם"; אֲבָל חֲלוֹם שֶׁל נְבוּאָה גְּמוּרָה, כְּעִנְיַן חֲלוֹמוֹת הַנְּבִיאִים שֶׁנִּבּוּאָתָם עַל שְׁנֵי חֲלָקִים אֵלֶּה, הוּא שֶׁכָּתוּב (במדבר י"ב:ו'): "בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר בּוֹ".

וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בַּמַּרְאֶה הַזֶּה רָאָה שֶׁהָיוּ רַגְלֵי הַסֻּלָּם בִּבְאֵר שֶׁבַע הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שׁוֹכֵב שָׁם, הוּא שֶׁאָמַר "מֻצָּב אַרְצָה", וְהָיָה רֹאשׁוֹ שֶׁל סֻלָּם נִסְמָךְ וְנִדְבָּק בַּשָּׁמַיִם כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה", שֶׁהוּא הַפֶּתַח שֶׁמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת נִכְנָסִים וְיוֹצְאִים שָׁם, זֶהוּ "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיָה נִצָּב עָלָיו, וְאָז יָדַע יַעֲקֹב שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא שֶׁהוּא שׁוֹכֵב שָׁם הוּא שַׁעַר הַשָּׁמַיִם וְטוֹב לְהִתְפַּלֵּל. וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ הוּא בֵּית אֱלֹהִים, וְהוּא הָעִקָּר, כִּי רֹאשׁ הַסֻּלָּם כְּנֶגְדּוֹ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִצָּב עָלָיו, וְעַל זֶה אָמַר: "אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים, וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם", זֶהוּ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁכְּנֶגְדּוֹ רֹאשׁוֹ שֶׁל סֻלָּם מַגִּיעַ וְנִסְמָךְ בַּשָּׁמַיִם, וְ"זֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם" בְּאֵר שֶׁבַע שֶׁשָּׁם רַגְלֵי הַסֻּלָּם. וְכֵן אָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ: אָמַר רַבִּי אֶלִיעֶזֶר בְּשֵׁם רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא: הַסֻּלָּם הַזֶּה עוֹמֵד בִּבְאֵר שֶׁבַע וְשִׁפּוּעוֹ מַגִּיעַ עַד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. מַה שֶּׁאָמַר "וְשִׁפּוּעוֹ" בֵּאוּרוֹ סוֹף שִׁפּוּעוֹ, שֶׁהוּא רֹאשׁ הַסֻּלָּם, מַגִּיעַ עַד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, כְּלוֹמַר עַד כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְהַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁהוּא דָּבֵק בַּשָּׁמַיִם כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "סֻלָּם" זֶה סִינַי, חוּשְׁבָּנֶיהָ דְּדִין כְּחוּשְׁבָּנֶיהָ דְּדִין. "מֻצָּב אַרְצָה" כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות י"ט:י"ז) "וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר". "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ד':י"א): "וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמָיִם". "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" זֶה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ט:ג'): "וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים". וּכְתִיב "וַיֵּרֶד מֹשֶׁה" וְגוֹ' "וְאֶל הַזְּקֵנִים אָמַר". "וְהִנֵּה ה'", כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ט:כ'): "וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי". "אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ", כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ':ב'): "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ".

וּבְפִרְקֵי רַבִּי אֶלִיעֶזֶר: הֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מָשְׁלָן וְאָבְדָן, הֶרְאָהוּ שֹׁר מַלְכוּת בָּבֶל עוֹלֶה שִׁבְעִים עֲקֵלִים וְיוֹרֵד, הֶרְאָהוּ שֹׁר מַלְכוּת מָדַי עוֹלֶה חֲמִשִּׁים וּשְׁנַיִם עֲקֵלִים וְיוֹרֵד, הֶרְאָהוּ שֹׁר מַלְכוּת יָוָן עוֹלֶה מֵאָה וּשְׁמוֹנִים עֲקֵלִים וְיוֹרֵד, הֶרְאָהוּ שֹׁר מַלְכוּת אֱדוֹם עוֹלֶה וְאֵינוֹ יוֹרֵד, וְאוֹמֵר (ישעיהו י"ד:ט"ו): "אֶעֱלֶה עַל בָּמְתֵי עָב אֲדַמֶּה לְעֶלְיוֹן",

אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: "אַךְ אֶל שְׁאוֹל תּוּרַד" וְגוֹ' אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (עובדיה א':ד'): "אִם תַּגְבִּיהַּ כַּנֶּשֶׁר" וְגוֹ'.

לְפִי הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה יֵשׁ לוֹ בַּחֲלוֹם הַנְּבוּאָה הַזֹּאת הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיִּשּׁוּבוּ לְמַעְלָה בְּסוֹף כָּל הַגָּלוּת, שֶׁהֲרֵי כָּל הָאָבוֹת כֻּלָּן רָאוּ בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה כָּל הֶעָתִיד לִהְיוֹת בְּזַרְעָם עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת. וּכְשֵׁם שֶׁהֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים עִנְיַן אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וְהִנֵּה אֵימָה" זוֹ מַלְכוּת בָּבֶל, "חֲשֵׁכָה" זוֹ מַלְכוּת מָדַי, "גְּדֹלָה" זוֹ מַלְכוּת יָוָן, "נֹפֶלֶת עָלָיו" זוֹ מַלְכוּת אֱדוֹם; כָּךְ הֶרְאָה לוֹ לְיַעֲקֹב בְּמַרְאֵה זוֹ מֶמְשֶׁלֶת אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מַעֲלָתָם וִירִידָתָם, שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לָהֶם שָׂרִים לְמַעְלָה וְכָל אֶחָד מַנְהִיג אֻמָּתוֹ לְמַטָּה, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּדָנִיֵּאל (דניאל י':י"ג): "וְשַׂר מַלְכוּת יָוָן וְשַׂר מַלְכוּת פָּרַס עֹמֵד לְנֶגְדִּי". זֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר בְּכָאן: "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ", כִּי הֵם הַמַּלְאָכִים שָׂרֵי הַמַּלְכֻיּוֹת, וְהִבְטִיחָנוּ הַכָּתוּב עַל יְרִידָתָם אַחַר הָעֲלוּי.

וּבְבֵרֵאשִׁית רַבָּה: "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" שֶׁל סְדוֹם, שֶׁנִּדְחוּ מִמְּחִיצָתָן וְאַחַר כָּךְ עָלוּ, "וְיוֹרְדִים בּוֹ" עַכְשָׁיו לְלֶכֶת מֵעַתָּה בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם. דָּבָר אַחֵר, "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" שֶׁלְּוֵיהוּ מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עוֹלִים, וַאֲחֵרִים יוֹרְדִים לְלַוּוֹתוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ. "עוֹלִים וְיוֹרְדִים" עוֹלִים לְמַעְלָה רוֹאִים דְּמוּת יַעֲקֹב חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, יוֹרְדִים לְמַטָּה וּמוֹצְאִין אוֹתוֹ יָשֵׁן. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַשֵּׂכֶל, עִנְיַן הַסֻּלָּם רֶמֶז לַמְּצִיאוּת, וּלְפִי שֶׁהַסֻּלָּם יֵשׁ בּוֹ מַדְרֵגוֹת רַבּוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, לְכָךְ יַמְשִׁיל בּוֹ הַכָּתוּב אֶת הַמְּצִיאוּת, עַל שֵׁם שֶׁהַמְּצִיאוּת נֶחְלָק לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: חֵלֶק הַמַּלְאָכִים, וְחֵלֶק הַגַּלְגַּלִּים, וְחֵלֶק עוֹלָם הַשָּׁפָל. וְכֵן סִדְּרָם דָּוִד עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם: "בָּרְכוּ ה' מַלְאָכָיו בָּרְכוּ ה' כָּל צְבָאָיו בָּרְכוּ ה' כָּל מַעֲשָׂיו". וְכֵן שְׁלֹמֹה סִדְּרָם בְּשִׁיר הַשִּׁירִים בְּחָכְמָתוֹ בִּשְׁלֹשָׁה פְּסוּקִים זֶה אַחַר זֶה: הָאֶחָד "לְחָיָיו", הַשֵּׁנִי "יָדָיו", הַשְּׁלִישִׁי "שׁוֹקָיו". שֶׁהֲרֵי כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל מְסֻפֶּרֶת שִׁבָחָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּחֶלְקֵי הַנִּבְרָאִים שֶׁבָּרָא. "לְחָיָיו" – אֵלּוּ הַמַּלְאָכִים שֶׁמַּגִּידִים הַנְּבוּאָה אֶל הַנְּבִיאִים, וְהַמְשִׁילָם לַעֲרוּגַת הַבֹּשֶׂם כִּי הַבְּשָׂמִים יֵשׁ בָּהֶם גְּוָנִים מִשְׁתַּנִּין, לָבָן וְאָדֹם, כֵּן הַמַּלְאָכִים יֵשׁ מִמַּיִם וְיֵשׁ מֵאֵשׁ. "שִׁפְתוֹתָיו" – הֵם הַנְּבִיאִים הַמַּגִּידִים לָעָם, וּלְשׁוֹן "נוֹטְפוֹת" לְשׁוֹן נְבוּאָה הוּא, כִּלְשׁוֹן (יחזקאל כ"א:ב') "וְהַטֵּף אֶל דְּרוֹם". וְהַמְשִׁיל הַנְּבוּאָה לְמוֹר שֶׁהַנֶּפֶשׁ מִתְעַנֶּגֶת בּוֹ. "יָדָיו" – אֵלּוּ הַגַּלְגַּלִּים, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "גְּלִילֵי", וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהילים ח':ד'): "כִּי אֶרְאֶה שָׁמֶיךָ" וְגוֹ', וְהִמְשִׁילָם לַיָּדַיִם שֶׁכָּל פְּעֻלּוֹתָיו שֶׁל אָדָם תְּלוּיִים בָּהֶן, כֵּן פְּעֻלּוֹת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ נִמְשָׁכוֹת מִן הַגַּלְגַּלִּים. "מְמַלְּאִים בַּתַּרְשִׁישׁ", כִּי הַגַּלְגַּלִּים בְּעֻבְיָם וַחֲלָלָם מְמַלְּאִים הֵם בַּכּוֹכָבִים שֶׁקְּרָאָן "תַּרְשִׁישׁ", שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִן הַזָּהָב, כִּי כֵן הַכּוֹכָבִים מַעֲלָתָם גְּדוֹלָה מִן הַגַּלְגַּלִּים. "מֵעָיו עֶשֶׁת שֵׁן" – אֵלּוּ שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "מְעֻלֶּפֶת סַפִּירִים", כְּלוֹמַר שְׁנֵים עָשָׂר

סַפִּירִים. "שׁוֹקְיוֹ" – זֶה הָעוֹלָם הַשָּׁפָל סוֹף הַמְּצִיאוּת, כִּי כֵן הַשּׁוֹקַיִם סוֹף הַגּוּף, וְיִהְיֶה "שׁוֹקְיוֹ" נֶאֱמַר עַל הָאֵשׁ וְעַל הָרוּחַ, "וְאַדְנֵי פָז" – הֵם הַמַּיִם וְהֶעָפָר. וְכָל הַמְּצִיאוּת הַזֶּה נִקְרָא בְּכָאן "סֶלֶם".

וְהוֹדִיעַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב כִּי הוּא יִתְעַלֶּה נִצָּב עַל הַסֶּלֶם הַזֶּה וּמַנְהִיג שְׁלֹשֶׁת חֶלְקֵי הַמְּצִיאוּת וּמַשְׁגִּיחַ בָּכֶלָּן. וְהִתְחִיל מִן הָעוֹלָם הַזֶּה הַשָּׁפָל אֲשֶׁר הָיָה עוֹמֵד בּוֹ וְקָרוֹב אֵלָיו, וּמְסַדֵּר וְהוֹלֵךְ מִמַּטָּה לְמַעְלָה, כִּי "מֻצָּב אַרְצָה" זֶהוּ רֶמֶז לָעוֹלָם הַשָּׁפָל, "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" הוּא עוֹלַם הַגַּלְגַּלִּים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים י״ט:ב׳): "הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל", וְהַכַּוָּנָה בּוֹ הַגַּלְגַּלִּים בִּתְנוּעָתָם. "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" הוּא עוֹלַם הַמַּלְאָכִים שֶׁהוּא חֵלֶק שְׁלִישִׁי. וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: הַמַּלְאָךְ שְׁלִישׁוֹ שֶׁל עוֹלָם, שֶׁאֵין רָאוּי לְהָבִין "שְׁלִישׁוֹ שֶׁל עוֹלָם" בְּאֹרֶךְ וּבְרֹחַב, אֶלָּא שֶׁהוּא הַשְּׁלִישִׁי מִן הָעוֹלָם כֻּלּוֹ חֵלֶק שְׁלִישִׁי, כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַב בְּפָרְשַׁת תְּרוּמָה בְּעִנְיַן הַכְּרוּבִים. וְאָמַר "עוֹלִים וְיוֹרְדִים", רֶמֶז עַל קִיּוּמָם וּבְטוּלָם, שֶׁהַכָּתוּב יְכַנֶּה הַקִּיּוּם לַעֲלִיָּה וְהַבִּטּוּל לִירִידָה, וּבָא לְרָמֵז כִּי יֵשׁ מַלְאָכִים קַיָּמִים נִצְחִיִּים לָעַד, וְהֵם אוֹתָן שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם שֵׁנִי, וְיֵשׁ מֵהֶם בְּטֵלִים, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל: בְּכָל יוֹם וְיוֹם בּוֹרֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כַּת שֶׁל מַלְאָכִים וְאוֹמְרִים שִׁירָה וְהוֹלְכִים לָהֶם, וְהֵם אוֹתָם שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם חֲמִישִׁי. וּמִלַּת "בּוֹ" חוֹזֶרֶת אֶל הַסֶּלֶם שֶׁהִמְשִׁיל בּוֹ הַכָּתוּב אֶת הַמְּצִיאוּת. "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו", כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֶלְיוֹן עַל כֻּלָּם, מַשְׁפִּיעַ כֹּחוֹ בַּמַּלְאָכִים וְהַמַּלְאָכִים מַשְׁפִּיעִים כֹּחַ בַּגַּלְגַּלִּים וְהַגַּלְגַּלִּים בִּתְנוּעָתָם מַשְׁפִּיעִים כֹּחַ בַּשְּׁפָלִים. נִמְצֵאתָ לָמֵד שֶׁסְּבַת כָּל מִפְעָל בַּשְּׁפָלִים – הַגַּלְגַּלִּים, וְסִבַּת הַגַּלְגַּלִּים – הַמַּלְאָכִים. וְסִבַּת הַמַּלְאָכִים – ה' יִתְעַלֶּה, שֶׁהַשְׁגָּחָתוֹ שׁוֹפַעַת עַל הַכֹּל. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ה׳:ז׳): "אִם עֹשֵׁק רָשׁ וְגֵזֶל מִשְׁפָּט וָצֶדֶק תִּרְאֶה בַּמְּדִינָה", כְּלוֹמַר בָּעוֹלָם הַשָּׁפָל, "אַל תִּתְמַהּ עַל הַחֵפֶץ" וְתַחְשֹׁב שֶׁהוּא מִשְׁפָּט מְעֻקָּל, לֹא כֵן הַדָּבָר, כִּי הַמִּשְׁפָּט אֱמֶת וְדַרְכֵי ה' יִתְבָּרֵךְ גְּבֹהוּ מִדְּרָכֵינוּ וּמַחְשְׁבוֹתָיו מִמַּחְשְׁבוֹתֵינוּ, שֶׁהֲרֵי הַשְׁגָּחָתוֹ בַּכֹּל, וְזֶהוּ (קהלת שם): "כִּי גָבֹהַּ מֵעַל גָּבֹהַּ שֹׁמֵר וּגְבֹהִים עֲלֵיהֶם", הוּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא עֶלְיוֹן עַל הַכֹּל, וְהוּא כּוֹלֵל כָּל הַגְּבֹהִיּוֹת כֻּלָּן, וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן רַבִּים, וְהוּא כִּלְשׁוֹן "אֱלֹהִים" שֶׁנִּקְרָא כֵּן בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְכֵן "אֱלֹהִים קְדֹשִׁים הוּא" שֶׁכָּתוּב (יהושע כ״ד:י״ט): "כִּי אֱלֹהִים קְדֹשִׁים הוּא" עַל שֵׁם שֶׁהוּא כּוֹלֵל הַכֹּחוֹת וְהַקְּדֻשּׁוֹת כֻּלָּן.

וְדַעַת הָרַמְבָּ"ם בְּעִנְיַן הַסֶּלֶם כִּי קָרָא כְּלַל הַגַּלְגַּלִּים בְּשֵׁם הַסֶּלֶם. וְאָמַר "מֻצָּב אַרְצָה" כִּי הָיָה רֹאשׁוֹ הָאֶחָד בָּאָרֶץ, שֶׁהוּא תְּחִלַּת הַיְסוֹדוֹת, וְרֹאשׁוֹ הָאֶחָד בַּשָּׁמַיִם שֶׁהוּא עֲרָבוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל״ג:כ״ו): "רוֹכֵב שָׁמַיִם" וְגוֹ', וְשָׁם כָּל הַמֶּרְכָּבָה, וּבַסֶּלֶם הַזֶּה יַעֲלֶה כָּל מִי שֶׁיַּעֲלֶה. וּמַלְאֲכֵי אֱלֹהִים הֵם הַנְּבִיאִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (במדבר כ׳:ט״ז): "וַיִּשְׁלַח

מַלְאָךְ" וְגוֹ', וּכְתִיב עַל חַגֵּי (חגי א׳:י״ג): "מַלְאַךְ ה׳", וְהִנֵּה הֵם עוֹלִים עַד שָׁם בְּמַעֲלַת נְבוּאָתָם עַד מַדְרֵגוֹת יְדוּעוֹת, וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִים, שֶׁמּוֹדִיעִים נְבוּאָתָם וּמְלַמְּדִים אֶת הַבְּרִיּוֹת דֶּרֶךְ ה׳.

זֶה כָּתַב בִּתְחִלַּת סִפְרוֹ הַמּוֹרֶה פֶּרֶק ט״ו. אֲבָל בְּפֶרֶק עֶשְׂירִי מִן הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי כָּתַב בָּזֶה עִנְיָן אַחֵר, וְהִקְדִּים תְּחִלָּה כִּי הַגַּלְגַּלִּים נִכְלָלִים בְּאַרְבַּעַת יְסוֹדוֹת: גַּלְגַּל הַלְּבָנָה מֵנִיעַ יְסוֹד הַמַּיִם, וְגַלְגַּל הַחַמָּה מֵנִיעַ יְסוֹד הָאֵשׁ, וְגַלְגַּל חֲמֵשֶׁת כּוֹכְבֵי לֶכֶת הַנִּבוֹכִים הַנִּשְׁאָרִים מְנִיעִין יְסוֹד הָרוּחַ, וְגַלְגַּל שְׁמִינִי הוּא גַּלְגַּל הַמַּזָּלוֹת וְהַכּוֹכָבִים הַקְּבוּעִין מֵנִיעַ יְסוֹד הָאָרֶץ.

וְהִנֵּה הֵם יְסוֹד אֶחָד וְגַלְגַּל אֶחָד. וְאָמַר כִּי מֵעַתָּה יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בַּמֶּה שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל: כַּמָּה מַעֲלוֹת הָיוּ בַּסֻּלָּם – אַרְבַּע. כְּלוֹמַר, כֵּיוָן שֶׁנִּכְלְלוּ כָּל הַגַּלְגַּלִּים בְּאַרְבַּע וּמְנִיעִים אַרְבַּע יְסוֹדוֹת.

וְנִרְאָה לְדָבָרָיו בְּפֶרֶק י׳ וֶה שֶׁהִשִּׂיג יַעֲקֹב תְּחִלַּת הַיְסוֹדוֹת עַד עֲרָבוֹת, וֶהוּ שֶׁאָמַר: "סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" הוּא הַמַּקִּיף, שֶׁהוּא עֲרָבוֹת שֶׁה׳ יִתְבָּרֵךְ נִצָּב עָלָיו. וּ"מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" נִרְאֶה שֶׁכַּוָּנָתוֹ עַל הַיְסוֹדוֹת, כְּעִנְיַן (תהילים ק״ד:ד׳) "עֹשֶׂה מַלְאָכָיו רוּחוֹת" וְגוֹ', הַשְּׁנַיִם עוֹלִים לְמַעְלָה וְהַשְּׁנַיִם יוֹרְדִים לְמַטָּה. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר דֶּרֶךְ יְרִידָה הַגַּלְגַּלִּים תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ עֲלִיָּה, שֶׁאָמַר: "וְהִנֵּה ה׳ נִצָּב עָלָיו". כֵּן מָצִינוּ (ביחזקאל א) שֶׁהִזְכִּיר תְּחִלָּה חַיּוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁהֵם הַמַּלְאָכִים וְאַחַר יָרַד אֶל הָאוֹפַנִּים שֶׁהֵם הַגַּלְגַּלִּים לְדַעַת כָּל הַמְפָרְשִׁים, וְהַיְסוֹדוֹת לְדַעַת הָרַמְבָּ״ם ז״ל, וְאַחַר כָּךְ עָלָה וְהִזְכִּיר הַשָּׁגָה מַעֲלָה מִשְּׁנֵיהֶם וְהֵם הַשָּׁגַת הַחַשְׁמַל.

וּרְאָיָה לְדַעַת הָרַב ז״ל שֶׁהָאוֹפַנִּים הֵם הַיְסוֹדוֹת, לְשׁוֹן הַכָּתוּב (שם): "וְהִנֵּה אוֹפָן אֶחָד בָּאָרֶץ", כְּלוֹמַר מְחֻבָּר בָּאָרֶץ, שֶׁכֵּן מָצִינוּ יְסוֹדוֹת נִקְרָאִים בְּשֵׁם "אֶרֶץ". וְעוֹד, שֶׁהִזְכִּיר כֹּחָם וּמַעֲשֵׂיהֶם לְהוֹרוֹת שֶׁהֵם מְקַבְּלִים הַמַּעֲשֶׂה. וְעוֹד שֶׁהִזְכִּיר בָּהֶם "בְּשָׁרָם" וְ"גַבֵּיהֶם", וּלְשׁוֹן "בְּשָׂרָם" יוֹרֶה עַל זֶה גַּם כֵּן.

וְהָחָכָם בֶּן תִּבּוֹן ז״ל כָּתַב כִּי הַסֻּלָּם הַזֶּה יִרְמֹז לְאֵיכוּת הַהַשָּׁגָה שֶׁהַמִּין הָאֱנוֹשִׁי אֶפְשָׁר לוֹ לְהַשִּׂיגָהּ עַד שֶׁיִּהְיֶה שָׁלֵם בּוֹ. וְהִתְחִיל לְהוֹדִיעַ תְּחִלָּה דֶּרֶךְ הַהִיא וְאַחַר כָּךְ הוֹדִיעַ תַּכְלִיתָהּ. וְהוֹדִיעַ שֶׁהַדֶּרֶךְ הַהִיא אֵינָהּ דֶּרֶךְ סְלוּלָה בָּאָרֶץ לֹא לְאָרְכָּהּ וְלֹא לְרָחְבָּהּ, אַף הִיא דֶּרֶךְ עֲלִיָּה וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם, כְּאָמְרוֹ (משלי ט״ו:כ״ד) "אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל" וְגוֹ'. (ע״ש בספר יקוו המים פרק י״א).

פסוק יג

וְהִנֵּה ה׳ נִצָּב עָלָיו. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט עַל הַסֻּלָּם. **וְעַל דַּרְכּוֹ** הַקַּבָּלָה "עָלָיו" – עַל יַעֲקֹב, וְהִמְשִׁילוֹ הַכָּתוּב לְכָרוּב שֶׁכָּתוּב בּוֹ (תהלים י״ח:י״א): "וַיִּרְכַּב עַל כְּרוּב וַיָּעָף", כִּי הָאָבוֹת

הֵם הֵם הַמֶּרְכָּבָה כְּדַגְמַת כְּרוּבִים שֶׁל מַעְלָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי יַעֲקֹב נִקְרָא קָטָן. וְאָמְרוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת בְּעִנְיַן הַכְּרוּבִים: "אַפֵּי רַבְרְבֵי וְאַפֵּי זוּטְרֵי", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה (תהלים ק"ד:כ"ה): "חַיּוֹת קְטַנּוֹת עִם גְּדֹלוֹת". וְהִנְנִי מֵאִיר עֵינֵי לִבְּךָ כִּי צוּרַת יַעֲקֹב חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (בראשית כ"ה:כ"ז): "וַיֵּשֶׁב אֹהָלִים", אָהֳלֵי מַעְלָה וּמַטָּה. וּמְפֹרָשׁ מִזֶּה תִּמְצָא בְּמַתַּן תּוֹרָה (שמות כ"ד:י'): "וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רַגְלָיו", בָּא לִרְמֹז יִשְׂרָאֵל תַּחַת רַגְלָיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת: "הֲתַחַת אֱלֹהִים אֹנֹכִי", שֶׁלֹּא בִּתְמִיהָה, וְהָבֵן זֶה.

אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יַבְטִיחַ הַכָּתוּב לְיַעֲקֹב וּלְזַרְעוֹ בְּמַתְּנַת הָאָרֶץ וְשֶׁיִּהְיֶה עִמּוֹ וְשֶׁיִּשְׁמְרֵנוּ בְּכָל דְּרָכָיו, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּמַעֲלַת הַצַּדִּיקִים (תהילים צ"א:י"א-י"ב): "כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ". וְעַל זֶה הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "אֲנִי", עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתוּב (במדבר י"ח:כ'): "אֲנִי חֶלְקְךָ וְנַחֲלָתְךָ", לְלַמֶּדְךָ שֶׁהוּא חֵלֶק ה', כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ב:ט'): "כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ", לֹא חֵלֶק מַלְאָכֵי אֱלֹהִים שֶׁהִזְכִּיר.

וְהִנֵּה זוֹ הַפָּרָשָׁה הַבְטָחָה לְיַעֲקֹב לְשָׁעָה שֶׁיִּהְיֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עִמּוֹ וְשֶׁיַּצְלִיחַ אֶת דַּרְכּוֹ אֲשֶׁר הוּא הוֹלֵךְ עָלֶיהָ, וְשֶׁיְּשִׁיבֵהוּ לְבֵית אָבִיו בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה; גַּם הַבְטָחָה לְזַרְעוֹ לְדוֹרוֹת, שֶׁיִּהְיֶה עִמָּהֶם בְּכָל מָקוֹם שֶׁיִּגְלוּ וְשֶׁיִּשְׁתַּעְבְּדוּ בֵּין הַמַּלְכֻיּוֹת. וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: בְּכָל מָקוֹם שֶׁגָּלוּ – שְׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁיִּשְׁמוֹר אוֹתָם מִן הַצָּרוֹת אֲשֶׁר לָהֶם בַּגָּלוּת, וְשֶׁלֹּא יִכְלוּ בָּהֶם, וְשֶׁיְּשִׁיבֵם לְאַדְמָתָם לְבַסּוֹף. זֶהוּ "וְהָשַׁבְתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֶזְבְךָ", וְכֵן כָּתוּב (עזרא ט'): "וּבְעַבְדָתֵנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק", הִזְכִּיר בָּזֶה שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת: הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה. וְהַמָּקוֹם הַזֶּה הָיָה בֵּית אֵל, שֶׁאָמַר יַעֲקֹב עָלָיו "אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים" וְקָרָא אוֹתוֹ "בֵּית אֵל", זֶהוּ "וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל", וְהוּא לוּז, וְאֵין זֶה בֵּית אֵל הַסָּמוּךְ לָעַי, כִּי שְׁנֵי מְקוֹמוֹת הָיוּ שֶׁשָּׁמָּם בֵּית אֵל, הָאֶחָד הַמָּקוֹם הַזֶּה בֵּית אֵל שֶׁהוּא יְרוּשָׁלַיִם, וְהַשֵּׁנִי בֵּית אֵל הַסָּמוּךְ לָעַי שֶׁבּוֹ הֶעֱמִיד יָרָבְעָם עֵגֶל אֶחָד. וְעַל שְׁתֵּי מִדּוֹת אֵלּוּ אָמַר הַכָּתוּב: "וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים", וְלֹא בָּא הַכָּתוּב הַזֶּה לְסָתֹם רַק לְפָרֵשׁ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (יהושע כ"ד:י"ט) "אֱלֹהִים קְדוֹשִׁים", (תהלים נ"ח:י"ב) "אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים" וּמִזֶּה תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "מַה נוֹרָא" – "מָה דְּחִילוּ", וְלֹא תִּרְגֵּם "מָה דְּחִיל" בְּלָשׁוֹן יָחִיד. וַעֲלֵיהֶם כָּתוּב (ישעיה ו':ב'): "שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ".

וּלְפִי שֶׁשְּׁתֵּי מִדּוֹת הָאֵלּוּ הָיוּ מְכֻוָּנוֹת כְּנֶגֶד בֵּית אֵל, הֶעֱמִיד יָרָבְעָם כְּנֶגְדָּם שְׁנֵי עֶגְלֵי זָהָב, וְעַל כֵּן עָשָׂה מִן הָעֲגָלִים שְׁנַיִם, כִּי מַה שֶּׁעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶחָד הָיוּ מְבַקְּשִׁים מַנְהִיג בַּמִּדְבָּר

וְדַי לָהֶם בְּמַנְהִיג יִשְׂרָאֵל אֶחָד. אֲבָל יָרָבְעָם עָשָׂה שְׁנַיִם לְכַוָּנָה זוֹ, אֶחָד כְּנֶגֶד הַגְּדֻלָּה כְּדֵי לְמָשְׁךְ מִמֶּנּוּ וּלְהַפְסִיק כֹּחוֹ מִן הַקֵּו הָאֶמְצָעִי שֶׁהוּא מִכֹּחוֹת יְרוּשָׁלַיִם; וְהַשֵּׁנִי כְּנֶגֶד מִדַּת הַגְּבוּרָה, כִּי רָצָה שֶׁיִּתְגַּבֵּר הוּא בַּמַּלְכוּת וְשֶׁיַּמְשִׁיךְ הַמַּלְכוּת אֵלָיו בְּכֹחַ מִדַּת הַגְּבוּרָה שֶׁהִיא מִדָּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ. וּמַה שֶּׁהֶעֱמִיד חוּץ לִירוּשָׁלַיִם, כְּוַן בָּזֶה לַעֲקֹר הַמַּלְכוּת מִבֵּית דָּוִד, מִפְּנֵי שֶׁיְּרוּשָׁלַיִם נִקְרֵאת עִיר צֶדֶק, וְשָׁם כֹּחַ מַלְכוּת בֵּית דָּוִד שֶׁהוּא מִדַּת הַצֶּדֶק, וְהוּא הָיָה כֹּחוֹ וּמִדָּתוֹ שֶׁל דָּוִד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ל"ב:א'): "הֵן לְצֶדֶק יִמְלֹךְ מֶלֶךְ", גַּם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מְכֻוָּן כְּנֶגֶד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, וְהוּא רָצָה לְבַטֵּל כֹּחַ מַלְכוּת וְכִסְאוֹת הַמִּשְׁפָּט שֶׁלּוֹ שֶׁהֵם כִּסֵּא הַדִּין וְכִסֵּא הָרַחֲמִים. וּלְכָךְ הֶעֱמִיק מַחְשָׁבָה לְצֵאת מִמְּקוֹם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּמֵעִיר יְרוּשָׁלַיִם, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וַיִּרְבָּעָם יָצָא מִירוּשָׁלַיִם" (מ"א י"א:כ"ט) – מִפִּתְקָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם, וְהֵן הֶחָמֵשׁ הַתַּחְתּוֹנוֹת שֶׁהֵם כֹּחוֹת יְרוּשָׁלַיִם שֶׁהוֹצִיא עַצְמוֹ מֵרְשׁוּתָן, וְהִגְבִּיהַּ מַחְשַׁבְתּוֹ וּפָנָה לְמַעְלָה אֶל הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה לַעֲשׂוֹת שְׁנֵי עֲגָלִים כְּנֶגְדָּם, וְעָקַר הַמַּלְכוּת הָעֶלְיוֹנָה מִמְּקוֹם יְנִיקָתוֹ לְמַעְלָה כְּדֵי לְבַטֵּל וְלַעֲקֹר הַמַּלְכוּת מִבֵּית דָּוִד לְמַטָּה. וְהִנֵּה זֶה חֵטְא עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי קְצֵץ בַּנְּטִיעוֹת וְהִפְרִיד הַמְיֻחָד, וּמִזֶּה קָרְאוּהוּ חֲכָמֵי הָאֱמֶת "אִישׁ מַשְׁחִית", וְנָתְנוּ לוֹ לְחָבֵר "גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ", כִּי כֵן הוּא גָּזַל מִן הַתִּפְאֶרֶת וְהַכָּבוֹד הַכֹּחַ שֶׁל מַעְלָה. וּמִכָּאן יִתְבָּאֵר כִּי קִצּוּצוֹ הָיָה בֵּין חֲמֵשׁ לְחָמֵשׁ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (מלכים א יב): "רַב לָכֶם מֵעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם הִנֵּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ" וְגוֹ', יֹאמַר, מָה אַתֶּם מִצְטָרְכִים לְכֹחוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֶיךָ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה שֶׁמֵּהֶם בָּא הַשֶּׁפַע לָהֶם. וְהִנֵּה יָרָבְעָם עָבַר בָּזֶה עַל (שמות כ':כ') "לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי" וְגוֹ'. וְאָמַר הַכָּתוּב (מלכים א יב): "וַיָּשֶׂם אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת הָאֶחָד בְּדָן", וּבֵית אֵל זֶה אֵינוֹ יְרוּשָׁלַיִם כִּי אִם בֵּית אֵל אַחֵר הַסָּמוּךְ לָעַי וּכְמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי לְמַעְלָה. **וְהָיָה** יָרָבְעָם מַטְעֶה אֶת יִשְׂרָאֵל בָּזֶה וְאוֹמֵר לָהֶם שֶׁאֵין כַּוָּנָתוֹ לַעֲבוֹדָה זָרָה כְּלָל אֲבָל בְּשִׁתּוּף שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת לְתוֹעֶלֶת יִשְׂרָאֵל, וְהָיָה מַרְאֶה לָהֶם פָּנִים שֶׁאֵין כַּוָּנָתוֹ לְבַטֵּל יִשְׂרָאֵל מֵעֲלַיִת הָרֶגֶל אֶלָּא מִפַּחַד שֶׁלֹּא יַהַרְגוּהוּ, שֶׁכֵּיוָן שֶׁאֵין יְשִׁיבָה בָּעֲזָרָה אֶלָּא לְמַלְכֵי בֵּית דָּוִד בִּלְבַד, אִם יַעֲלוּ יִשְׂרָאֵל לָרֶגֶל וְיִהְיוּ הַכֹּל רוֹאִים לְיָרָבְעָם עוֹמֵד וְלִרְחַבְעָם יוֹשֵׁב אָז יַהַרְגוּ לְיָרָבְעָם כִּי לֹא יַחְשְׁבוּהוּ לְמֶלֶךְ. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שם): "וַיֹּאמֶר יָרָבְעָם בְּלִבּוֹ עַתָּה תָּשׁוּב הַמַּמְלָכָה לְבֵית דָּוִד אִם יַעֲלֶה הָעָם הַזֶּה לַעֲשׂוֹת זְבָחִים בְּבֵית ה' בִּירוּשָׁלַיִם וְשָׁב לֵב הָעָם הַזֶּה אֶל אֲדֹנֵיהֶם אֶל רְחַבְעָם מֶלֶךְ יְהוּדָה וַהֲרָגוּנִי וְשָׁבוּ אֶל רְחַבְעָם מֶלֶךְ יְהוּדָה".
וּכְתִיב: "וַיִּוָּעֵץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֶגְלֵי זָהָב וַיֹּאמֶר לָהֶם רַב לָכֶם" וְגוֹ'. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי עָמוֹס נִתְנַבֵּא פֻּרְעָנוּת וְעֹנֶשׁ עַל בֵּית אֵל, וְאָמַר כִּי הָיָה רוֹאֶה מִדַּת הַדִּין מְבַקֶּשֶׁת בְּחֻרְבַּן בֵּית אֵל וְדָן, שֶׁכָּתוּב (עמוס ז':ז'-ח'): "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עַל חוֹמַת אֲנָךְ וּבְיָדוֹ אֲנָךְ", וּכְתִיב: "וַיֹּאמֶר הִנְנִי שָׂם אֲנָךְ בְּקֶרֶב עַמִּי יִשְׂרָאֵל לֹא אוֹסִיף עוֹד עֲבוֹר לוֹ", כְּלוֹמַר לֹא אוֹסִיף לְהַעֲבִיר עַל

פְּשָׁעוֹ. "אֲנָךְ" הוּא קָו הַדִּין וְהַמִּשְׁפָּט הַנִּגְזָר מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה, שֶׁהֵם שִׁבְעִים וְאֶחָד, מִנְיַן "אֲנָךְ", וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ: "וְנִשְׁמוּ בָּמוֹת יִשְׂחָק וּמִקְדְּשֵׁי יִשְׂרָאֵל יֶחֱרָבוּ וְקַמְתִּי עַל בֵּית יָרָבְעָם בֶּחָרֶב", וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר בָּמוֹת יָרָבְעָם, אֶבָל הַכַּוָּנָה, וְנִשְׁמוּ בָּמוֹת יָרָבְעָם שֶׁעָשָׂן כְּנֶגֶד מִדָּתוֹ שֶׁל יִצְחָק. וּמִזֶּה נִכְתַּב "יִשְׂחָק" בְּשִׁי"ן, כִּי אוֹת הַשִּׁי"ן הוּא אֵשׁ וְהוּא רֶמֶז לְמִדַּת הַגְּבוּרָה.

וְכֵן בְּסֵפֶר יְצִירָה: "מ"ם דּוֹמֶמֶת שִׁי"ן שׁוֹרֶקֶת". וְעוֹד שָׁם: "הִמְלִיךְ אֶת שִׁי"ן בָּאֵשׁ". וְאָמַר "מִקְדְּשֵׁי" עַל בֵּית אֵל וְדָן. וְכֵיוָן שֶׁהָיָה עָמוֹס מִתְנַבֵּא פְּרָעָנוּת זֶה בְּבֵית אֵל בָּא אֲמַצְיָהוּ שֶׁהָיָה כֹּהֵן בֵּית אֵל וְנָתַן לוֹ עֵצָה שֶׁיִּבְרַח מִשָּׁם וְלֹא יִתְנַבֵּא כָּזֹאת בְּבֵית אֵל כִּי אִם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, מִפְּנֵי שֶׁהַנְּבוּאָה הַזֹּאת לַעֲקֹר הַקְּדֻשָּׁה מִבֵּית אֵל וּלְהוֹסִיף אוֹתָהּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, זֶהוּ שֶׁאָמַר (עמוס ז':י"ב): "לֵךְ בְּרַח לְךָ אֶל אֶרֶץ יְהוּדָה" זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, "וֶאֱכָל שָׁם לֶחֶם וְשָׁם תִּנָּבֵא וּבֵית אֵל לֹא תוֹסִיף עוֹד לְהִנָּבֵא כִּי מִקְדַּשׁ מֶלֶךְ הוּא וּבֵית מַמְלָכָה הוּא", "מִקְדַּשׁ מֶלֶךְ" הַגְּדֻלָּה, "וּבֵית מַמְלָכָה" הַגְּבוּרָה. וְזֶהוּ שֶׁרָמַז כָּאן "אֲכֵי"ן יֵשׁ ה'" שֶׁהוּא מִנְיַן "אֲנָךְ".

פסוק יד

וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִבְטִיחַ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְיַעֲקֹב בַּכָּתוּב הַזֶּה עַל רִבּוּי זַרְעוֹ כֶּעָפָר. וְהָיָה יָכוֹל לוֹמַר "כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם", אֲבָל יִכְלוֹל כַּוָּנָה אַחֶרֶת מִלְּבַד הָרִבּוּי, וְהוּא שֶׁלְּשׁוֹן עָפָר הוּא כּוֹלֵל הַשִּׁפְלוּת וְהַמַּעֲלָה. הַשִּׁפְלוּת – שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ בַּגָּלוּת בֵּין הָאֻמּוֹת שְׁפָלִים כֶּעָפָר וּמִדְרַךְ כַּף רָגֶל, וְהַמַּעֲלָה – שֶׁיַּעֲלוּ לְבַסּוֹף עַל כָּל הָאֻמּוֹת וְיִתְגַּבְּרוּ בָּאַחֲרוֹנָה, כֶּעָפָר הַזֶּה שֶׁהוּא מִדְרָךְ לַכֹּל וְהוּא מִתְאַבֵּק וְעוֹלֶה בָּאַחֲרוֹנָה עַל הַדּוֹרְכִים אוֹתוֹ, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיה י"ד:ב'): "וְהָיוּ שׁוֹבִים לְשׁוֹבֵיהֶם וְרָדוּ בְנוֹגְשֵׁיהֶם". וְעַל זֶה הִמְשִׁיל הַכָּתוּב זֶרַע יַעֲקֹב לֶעָפָר. וְכֵן אוֹמֵר הַנָּבִיא בְּשִׁפְלוּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ישעיה כ"ו:ה'): "יַגִּיעֶנָּה עַד עָפָר". אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: וּמִשָּׁם עֲתִידִים לְהִגָּאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נ"ב:ב'): "הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר". כֵּן אָמְרוּ בְּפֶרֶק רָאוּהוּ בֵּית דִּין.

וּבְמִדְרַשׁ שִׁיר הַשִּׁירִים: "וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג':י"ב): "וְאִשְּׁרוּ אֶתְכֶם כָּל הַגּוֹיִם כִּי תִהְיוּ אַתֶּם אֶרֶץ חֵפֶץ". וּמִפְּנֵי כֵן סָמַךְ לוֹ מִיָּד: "וּפָרַצְתְּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְצָפוֹנָה וָנֶגְבָּה".

פסוק טו

וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ. תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "וְהָא מֵימְרִי בְּסַעֲדָךְ". וּמַה שֶּׁכָּתוּב בְּמֹשֶׁה (שמות ג':י"ב): "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ" תִּרְגֵּם: "אֲרֵי יְהֵא מֵימְרִי עִמָּךְ". וְהַטַּעַם כִּי מַדְרֵגָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי לֹא בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, וְכֵיוָן שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד: "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו וַיֹּאמַר אֲנִי ה'", עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְתַרְגֵּם "בְּסַעֲדָךְ", כְּעִנְיַן שֶׁאָמְרוּ: "הָיָה לְךָ לְעָזְרֵנִי". אֲבָל בְּמֹשֶׁה

הַמִּתְנַבֵּא בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד הֻצְרַךְ לְתַרְגֵּם "מֵימְרִי עִמָּךְ". וְאִם תַּקְשֶׁה וְתֹאמַר, הֲרֵי שֶׁתִּרְגֵּם בְּיַעֲקֹב (בראשית מ"ו:ד') "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ" – "אֲנָא אֵיחוֹת עִמָּךְ", יֵשׁ לְהָשִׁיב כִּי עִנְיַן מֻכְרָח הָיָה לְתַרְגֵּם כֵּן, הֵן בִּלְשׁוֹן "אֵיחוֹת" שֶׁלֹּא אָמַר "אֶתְגַּלֵּי", הֵן בִּלְשׁוֹן "עִמְּךָ" שֶׁלֹּא אָמַר "בְּסַעֲדָךְ", כְּדֵי לְרַמֵּז עַל מַה שֶּׁאָמְרוּ: גָּלוּ לְמִצְרַיִם שְׁכִינָה עִמָּהֶם.

פסוק יז

וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם. הִזְכִּיר הַכָּתוּב שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "זֶה". וְאָמְרוּ רז"ל: הֶרְאָהוּ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי וְחָרֵב וּבָנוּי. בָּנוּי – "מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה", חָרֵב – "אֵין זֶה", וּבָנוּי – "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם". וּלְפִי זֶה לֹא יִרְמֹז הַכָּתוּב רַק שְׁנֵי מִקְדָּשִׁים בִּלְבַד.

וַיִּתֵּכֶן לְפָרֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בַּכָּתוּב רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה מִקְדָּשִׁים, מִמַּה שֶּׁיָּדוּעַ כִּי מִלַּת "זֶה" רֶמֶז לַשְּׁכִינָה, כְּמוֹ (שמות ט"ו:ב') "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ". וְאָמַר: "מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה", עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁשָּׁרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה. "אֵין זֶה", עַל בַּיִת שֵׁנִי שֶׁלֹּא שָׁרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה, כֵּן כָּתוּב בִּנְבוּאַת חַגַּי (חגי א':ח'): "וְאֶרְצֶה בּוֹ וְאֶכָּבְדָה", "וְאֶכָּבֵד" כְּתִיב, כִּי הַשְּׁכִינָה שֶׁהִיא הַהֵ"א נֶחְסְרָה מִשָּׁם. "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם", עַל הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי שֶׁיִּבָּנֶה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ, שֶׁתַּחֲזֹר הָעֲבוֹדָה וְהַשְּׁכִינָה לִירוּשָׁלַיִם כִּימֵי קֶדֶם. וּמִזֶּה הִזְכִּיר כָּאן "שָׁמַיִם", שֶׁיִּהְיֶה מַעֲשֶׂה שָׁמַיִם לֹא בְּנִין אָדָם, כְּמוֹ הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהִזְכִּיר בָּהֶם "מָקוֹם" וּ"בַיִת". וְכֵן רָמַז מֹשֶׁה בִּבְרָכַת בִּנְיָמִן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּחֶלְקוֹ, הוּא שֶׁאָמַר (דברים ל"ג:י"ב): "יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו" זֶה בַּיִת רִאשׁוֹן שֶׁשָּׁרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה שֶׁנִּקְרֵאת יְדִיד ה'; "חֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם", זֶה בַּיִת שֵׁנִי שֶׁלֹּא שָׁרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה; "וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן", זֶה בַּיִת שְׁלִישִׁי הֶעָתִיד שֶׁתִּשְׁרֶה בּוֹ שְׁכִינָה. וְכֵן תִּמְצָא בְּמַסֶּכֶת נָזִיר: "הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵמָּה", זֶה מִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן וּמִקְדָּשׁ שֵׁנִי וּמִקְדָּשׁ שְׁלִישִׁי, שְׁמַע מִינָּהּ תְּרֵי חָרוּב וּשְׁלִישִׁי יַעֲמֹד לְעוֹלָם. עַד כָּאן.

וְנִרְאֶה שֶׁהִזְכִּיר בַּשְּׁלִישִׁי לְשׁוֹן "הֵמָּה", שֶׁהוּא לָשׁוֹן מוֹרֶה עַל דָּבָר נִצְחִי וְקַיָּם, כִּלְשׁוֹן (יחזקאל י':כ') "וְאֵדַע כִּי כְרוּבִים הֵמָּה". וְכֵן (תהילים כ"ה:ו') "כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה". וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בִּלְשׁוֹן (שמות כ"ז:כ') "כָּתִית לַמָּאוֹר" – בַּיִת רִאשׁוֹן עָמַד ת"י שָׁנָה וּבַיִת שֵׁנִי ת"ך, וְהַכֹּל כְּמִנְיַן כתי"ת. וְהָעִנְיָן הַזֶּה נִרְמַז בִּלְשׁוֹן "כָּתִית", לְפִי שֶׁשְּׁנֵי הַמִּקְדָּשִׁים הָיוּ מְרֻמָּס וּשְׁנֵיהֶם נֶחְרְבוּ, אֲבָל בַּיִת שְׁלִישִׁי – "לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד", כְּלוֹמַר מַעֲלָתוֹ תְּמִידִית וְאוֹרוֹ לֹא יִפָּסֵק לְעוֹלָם.

וּבַמִּדְרָשׁ "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם", מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהַמִּתְפַּלֵּל בִּירוּשָׁלַיִם כְּאִלּוּ מִתְפַּלֵּל לִפְנֵי כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁשַּׁעַר הַשָּׁמַיִם הוּא פָּתוּחַ לִשְׁמֹעַ תְּפִלָּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם". וְהַכַּוָּנָה כִּי הוּא שַׁעַר הַשָּׁמַיִם לַעֲלוֹת מִשָּׁם הַתְּפִלּוֹת וְהַקָּרְבָּנוֹת.

פסוק יח

וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה. לֹא הֶעֱמִיד מַצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר שָׁכַב, שֶׁהוּא בְּאֵר שֶׁבַע, כִּי אִם בְּבֵית אֵל הוּא יְרוּשָׁלַיִם, וְהוּא הַמָּקוֹם שֶׁכְּנֶגְדּוֹ רֹאשׁ הַסֶּלָּם.

וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ. יְצִיקַת הַשֶּׁמֶן אוֹ נְסוּךְ הַיַּיִן עַל מַצֵּבָה כְּהַקְרָבַת קָרְבָּן עַל הַמִּזְבֵּחַ. **וְרַבֵּנוּ** סְעַדְיָה גָּאוֹן ז"ל כָּתַב כִּי יְצִיקַת הַשֶּׁמֶן בְּכָאן הָיָה לְהַכָּרָה, כְּדֵי שֶׁיַּכִּיר אֶת הָאֶבֶן וְיַפְרִישֶׁנָּה בְּדַעְתּוֹ מִזּוּלָתָהּ, כִּי הַשֶּׁמֶן עַל גַּבֵּי הָאֶבֶן רִשּׁוּמוֹ נִכָּר, עַד כָּאן.

וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: כְּשֶׁחָזַר יַעֲקֹב לְלַקֵּט אֶת הָאֲבָנִים מִצָּאן כֻּלָּן אֶבֶן אַחַת, וְשָׂם אוֹתָהּ מַצֵּבָה בְּתוֹךְ הַמָּקוֹם, וְיָרַד לוֹ הַשֶּׁמֶן מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ". מֶה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, נָטַל רֶגֶל יְמִינוֹ וְהִטְבִּיעַ אֶת הָאֶבֶן הַזֹּאת בְּעִמְקֵי תְּהוֹמוֹת, וַעֲשָׂאָהּ סְנִיף לְאֶרֶץ כְּאָדָם שֶׁהוּא עוֹשֶׂה סְנִיף לַכִּיפָּה, לְפִיכָךְ נִקְרֵאת "אֶבֶן שְׁתִיָּה", שֶׁשָּׁם אוֹתָהּ טָבוּר הָאָרֶץ וּמִשָּׁם נִשְׁתְּתָה הָאָרֶץ וְעָלֶיהָ הֵיכַל ה' עוֹמֵד, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים". וּמִשָּׁם נָשָׂא רַגְלָיו וְהָלַךְ לְחָרָן כְּהֶרֶף עַיִן.

פסוק יט

וְאוּלָם לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשֹׁנָה. הַמָּקוֹם שֶׁקְּרָאוֹ בֵּית אֵל וְהוּא יְרוּשָׁלַיִם, מַה הָיָה הַצֹּרֶךְ לְהוֹדִיעֵנוּ שֶׁנִּקְרָא לוּז מִתְּחִלָּה, וּמַה תּוֹעֶלֶת הַמַּגַּעַת אֵלֵינוּ מִזֶּה. וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי בָּא הַכָּתוּב לְרַמֵּז לָנוּ בַּשֵּׁם הַזֶּה כִּי מִזֶּה הִתְחִיל הָעוֹלָם לְהִשְׁתַּכְלֵל וּלְהִתְחַדֵּשׁ, וְהִנֵּה הוּא רֵאשִׁית הַבְּרִיאָה וְהַחִדּוּשׁ, וְעַל כֵּן גִּלָּה לָנוּ כִּי שֵׁם הָעִיר לָרִאשׁוֹנָה לוּז מִלְּשׁוֹן "לוּז הַשְׁדָרָה" בָּאָדָם, שֶׁמִּמֶּנּוּ עָתִיד לְהִתְנַעֵר וּלְהִתְחַדֵּשׁ וּלְהִבָּרֵא לְתְחִיַּת הַמֵּתִים, כִּי כְּשֵׁם שֶׁפֶּלֶא הַחִדּוּשׁ הַזֶּה הָיָה מִשָּׁם כָּךְ פֶּלֶא שֶׁל תְּחִיַּת הַמֵּתִים יַתְחִיל מִשָּׁם. וּכְבָר בֵּאֵר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם הָעִנְיָן הַזֶּה וְאָמַר כִּי בְּרִיאַת הָאָרֶץ גַּם בְּרִיאַת הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף הַכֹּל מֵהָאֱמְצָעִית, הִיא צִיּוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (תהילים נ׳:א׳): "אֵל אֱלֹהִים ה' דִּבֶּר וַיִּקְרָא אֶרֶץ" וְגוֹ', (שם) "מִצִּיּוֹן מִכְלַל יֹפִי" וְגוֹ', (שם) "יִקְרָא אֶל הַשָּׁמַיִם מֵעָל" וְגוֹ'.

פסוק כ

וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל מַאי "לֵאמֹר", לֵאמֹר לְדוֹרוֹת שֶׁיִּהוּ נוֹדְרִין בְּעֵת צָרָתָן. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַזְהִירָה תּוֹרָה עַל הַנֶּדֶר וְעַל הַשְּׁבוּעָה, לְדַבֵּר מִצְוָה מֻתָּר. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קי"ט:ק"ו): "נִשְׁבַּעְתִּי וָאֲקַיֵּמָה" וְגוֹ'.

וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבּוֹשׁ. זֹאת שְׁאֵלַת הַצַּדִּיקִים מֵאֵת הַשֵּׁם לֹא יִשְׁאֲלוּ הַמּוֹתָרוֹת רַק הַדָּבָר הַהֶכְרֵחִי בִּלְבַד שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לְאָדָם שֶׁיִּחְיֶה בִּלְעָדָיו. **וּבְיָדוּעַ** כִּי נְטִיַּת אָדָם אַחַר בַּקָּשַׁת הַמּוֹתָרוֹת הוּא גּוֹרֵם לוֹ מְהוּמוֹת רַבּוֹת, וְעַל כֵּן כָּל אִישׁ יָרֵא אֶת הַשֵּׁם רָאוּי לוֹ שֶׁיִּהְיֶה שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ וְשֶׁיִּסְתַּפֵּק בְּמְעַט וְשֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה הַמּוֹתָרוֹת וְיֵיטִיב לִבּוֹ בְּיִרְאַת הַשֵּׁם, הוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי ט"ו:ט"ז): "טוֹב מְעַט בְּיִרְאַת ה' מֵאוֹצָר

רַב וּמְהוּמָה בּוֹ". וְהֵבִיא לָזֶה אוֹת וְעֵדוּת וּמוֹפֵת הַכָּתוּב שֶׁאַחֲרָיו, הוּא שֶׁאָמַר (שם): "טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה בּוֹ". יֹאמַר כִּי יֵיטַב לִבְנֵי אָדָם הַמְּעַט בְּחָבְרָה שֶׁתִּנָּעֵם לָהֶם יוֹתֵר מִן הַמֻּרְבֶּה וְהַמַּטְעַמִּים בְּחֶבְרַת הַשּׂוֹנְאִים.

וְהָעָנָיִן הַזֶּה הֵבִיא לְמָשָׁל עַל מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת, וּמִמֶּנּוּ יֵשׁ לִלְמוֹד קַל וָחֹמֶר שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְאָדָם לְהִתְפַּיֵּס וּלְהִסְתַּפֵּק בִּמְעַט בַּאֲהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּבִירְאָתוֹ יוֹתֵר מִתּוֹסֶפֶת הַמָּמוֹן מִן הַגֵּזֶל וְהֶחָמָס. וְכֵן שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הִתְפַּלֵּל עַל מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת, הוּא שֶׁאָמַר (משלי ח'): "הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי". בֵּאֵר כִּי הֲרֵישׁ וְהָעֹשֶׁר מִדּוֹת מְגֻנּוֹת מְבִיאוֹת אוֹתוֹ לַעֲבֹר עַל מִצְוֹת הַתּוֹרָה, כִּי עִם הֲרֵישׁ יִצְטָרֵךְ אָדָם לְהַחֲנִיף אֶת הַבְּרִיּוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י"ח:כ"ג): "תַּחֲנוּנִים יְדַבֵּר רָשׁ", וְעִם הָעֹשֶׁר יָבֹא הָאָדָם אֶל הַמּוֹתָרוֹת וְיִקָּנֶה לְעַצְמוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ וְגוֹבַהּ לֵב, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת", עַד שֶׁיִּשְׁתַּמֵּנוּ תּוֹעֵבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם טז): "תּוֹעֲבַת ה' כָּל גְּבַהּ לֵב". וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר: "רֵישׁ וָעֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי".

וְדַע כִּי לוּלֵא שֶׁיֵּצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעוּרָיו, הוֹמָה אַחַר תַּאֲוֹת יִתְרוֹן הָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד בָּעוֹלָם הַזֶּה לֹא הָיָה רָאוּי לוֹ שֶׁיִּדְאַג בְּמַה שֶּׁלֹּא קָנָה מִן הַמּוֹתָרוֹת רַק שֶׁיְּבַקֵּשׁ דָּבָר הַמַּכְרִחַ, כִּי מַה שֶּׁהוּא מֻכְרָח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַזְמִינֵהוּ לְיָדוֹ יוֹם בְּיוֹם, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּפָרְשַׁת הַמָּן (שמות ט"ז:ד'): "וְלָקְטוּ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ", כִּי לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לָהֶם לְהַצְנִיעַ מִן הַמָּן לְזֻמָּן יָדוּעַ וַאֲפִלּוּ מִיּוֹם אֶחָד לְמָחֳרָתוֹ, וּמִתּוֹךְ שֶׁהָיוּ בּוֹטְחִים בְּהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הָיָה מַזְמִינוֹ לָהֶם יוֹם יוֹם. וּכְבָר דָּרְשׁוּ רז"ל בְּעִנְיַן הַפָּרְנָסָה: הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זָן אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מִקֶּרֶנִי רְאֵמִים וְעַד בֵּיצֵי כִנִּים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהילים קמ"ה:ט'): "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו". וּכְבָר אָנוּ רוֹאִים לָעַיִן בְּסֵדֶר הָעוֹלָם וְהַנְהָגָתוֹ שֶׁהִיא בְּחָכְמָה עֲמֻקָּה וְנִפְלָאָה, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַזְמִין לִבְרִיּוֹתָיו וּמַמְצִיא לָהֶם הַדָּבָר הַהֶכְרֵחִי, וּמַה שֶּׁהוּא מֻכְרָח יוֹתֵר הוּא מָצוּי יוֹתֵר וּמַה שֶּׁאֵינוֹ מֻכְרָח כָּל כָּךְ אֵינוֹ מָצוּי כָּל כָּךְ, כְּעִנְיַן הַמַּרְגָּלִיּוֹת וּמִינֵי אֲבָנִים יְקָרוֹת שֶׁאֵינָן מְצוּיוֹת כָּל כָּךְ בָּעוֹלָם וְאֵינָם תַּחַת יַד כָּל אָדָם לְפִי שֶׁאֵינָן מֻכְרָחוֹת כָּל כָּךְ, שֶׁהֲרֵי הַבְּרִיּוֹת יְכוֹלִין לְחְיוֹת זוּלָתָן, אֲבָל הַמָּזוֹן שֶׁהוּא מֻכְרָח יוֹתֵר מִן הַמַּרְגָּלִיּוֹת הוּא יוֹתֵר מָצוּי מִן הַמַּרְגָּלִיּוֹת, שֶׁהֲרֵי תִּמְצָא הַתְּבוּאָה וְהַמָּזוֹן בַּשְּׁוָקִים וּבָרְחוֹבוֹת מַה שֶּׁלֹּא תִּמְצָא הַמַּרְגָּלִיּוֹת. וְהַמַּיִם שֶׁהֵם מֻכְרָחִים יוֹתֵר מֵהַמָּזוֹן שֶׁהָרָעָב יָכוֹל אָדָם לְסָבְלוֹ שְׁנַיִם וּשְׁלֹשָׁה יָמִים, וְלֹא כֵן הַצָּמָא כִּי אֲפִלּוּ זְמַן מוּעָט לֹא יָכוֹל אָדָם לְסָבֵל, עַל כֵּן הַמַּיִם מְצוּיִים יוֹתֵר מִן הַמָּזוֹן כִּי תִּמְצָאֵם בְּכָל מָקוֹם בַּמְּדִינוֹת וַאֲפִלּוּ בַּדְּרָכִים. וְהָאֲוִיר שֶׁהוּא יוֹתֵר מֻכְרָח מִן הַמַּיִם, שֶׁהֲרֵי חֶשֶׁק הַצָּמָא יוּכַל אָדָם לְסָבֵל מִיל אֶחָד אוֹ פַּרְסָה אַחַת אֲבָל בְּלִי הָאֲוִיר לֹא יוּכַל אָדָם וְלֹא כָּל חַי לְהִתְקַיֵּם אֲפִלּוּ רֶגַע, עַל כֵּן הוּא מָצוּי יוֹתֵר, שֶׁלֹּא תִּמְצָא מָקוֹם רֵיק

מִן הָאֲוִיר וַאֲפִלּוּ בְּמָקוֹם שֶׁהַכֹּתֶל עוֹמֵד שָׁם הָאֲוִיר. וַהֲרֵי לְמַדְתָּ שֶׁהַדְּבָרִים הַמֻּכָּרָחִים הֵם מְצוּיִים יוֹתֵר בָּעוֹלָם, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּחָכְמָתוֹ הַגְּדוֹלָה סִדֵּר אֶת עוֹלָמוֹ בָּהֶן וְהִזְמִינָן לְבְרִיּוֹתָיו. וְעַל כֵּן שָׁאַל יַעֲקֹב הַצַּדִּיק "לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבּוֹשׁ", שֶׁהוּא הַדָּבָר הַמֻּכָּרָח, וְשָׁאַל מִדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת שֶׁהִיא שְׁאֵלַת הַצַּדִּיקִים וְלֹא שָׁאַל הַמּוֹתָרוֹת, כִּי הַתּוֹרָה מוֹאֶסֶת בָּהֶן עַד שֶׁתִּמְנַע אוֹתָם וַאֲפִלּוּ מִן הַמֶּלֶךְ, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים י"ז:י"ז): "לֹא יַרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה לוֹ מְאֹד". כֵּן כָּתַב הֶחָכָם בְּסֵפֶר חוֹבַת הַלְּבָבוֹת.

פסוק כא

וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי. יִתָּכֵן לוֹמַר כָּל מַה שֶּׁהוֹצִיא יַעֲקֹב מִפִּיו בַּנֶּדֶר הַזֶּה הַכֹּל נִתְקַיֵּם בּוֹ: "וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה", הִנֵּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שָׁמַר אוֹתוֹ בַּדֶּרֶךְ הַהוּא; וְהַלֶּחֶם הוּא הַנְּשִׁים שֶׁלָּקַח, מִלְּשׁוֹן (שמות ב':כ') "קְרָאֶן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם", וְכֵן (בראשית ל"ט:ו') "כִּי אִם (את) הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל"; וְהַבֶּגֶד הוּא שֶׁנִּתְעַשֵּׂר בְּסִבַּת צֹאן לָבָן, שֶׁהַבְּגָדִים מִן הַצֶּמֶר הֵם; **וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם**, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם"; "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים", הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל".

וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים. אֵין זֶה תְּנַאי חַס וְשָׁלוֹם כִּי אִם נֶדֶר, יֹאמַר שֶׁאִם יָשׁוּב לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם בֵּית אָבִיו יִצְחָק, יִהְיֶה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד לוֹ לֵאלֹהִים, כִּי שָׁם יַעַבְדֻנוּ בָּאָרֶץ הַמְיֻחֶדֶת. וְזֶה עַל דֶּרֶךְ מַאֲמַר רז"ל: כָּל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמוֹ שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַ.

פסוק כב

עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ. קַיֵּם יַעֲקֹב אֶת דְּבָרָיו, כִּי נָתַן לְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מַעֲשֵׂר מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ וַאֲפִלּוּ מִן הַבָּנִים, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בִּשְׁנֵיִם עָשָׂר שְׁבָטִים שֶׁהָיוּ לוֹ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה שֶׁכָּתוּב בָּהֶן "כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי" הֲרֵי אַרְבָּעָה עָשָׂר, הוֹצֵא מֵהֶם אַרְבַּעַת בְּכוֹרוֹת לְאַרְבַּע אִמָּהוֹת, שֶׁהֲרֵי הַבְּכוֹר קֹדֶשׁ וְאֵין קֹדֶשׁ מוֹצִיא מִידֵי קֹדֶשׁ, נִשְׁאֲרוּ עֲשָׂרָה, וְהָעֲשִׂירִי הוּא שֵׁבֶט לֵוִי שֶׁהִבְדִּילוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ, וְהוּא שֶׁזְּכָתָה לוֹ הַתּוֹרָה הַמַּעֲשֵׂר. וְדָרְשׁוּ רז"ל מִן הַכָּתוּב הַזֶּה: הַמְבַזְבֵּז אַל יְבַזְבֵּז יוֹתֵר מֵחֹמֶשׁ שֶׁמָּא יִצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת, שֶׁהֲרֵי מִי שֶׁהִפְרִישׁ מִמָּמוֹנוֹ שְׁתֵּי מַעֲשְׂרוֹת וְעָשׂוּרָא בַּתְרָא כִּי קַמָּא, הֲרֵי זֶה חֹמֶשׁ הַמָּמוֹן.

פרק כט

פסוק ב

וַיַּרְא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה. בְּכָל אֶחָד מִן הָאָבוֹת מָצִינוּ בְּאֵרוֹת וּבְכָל אֶחָד מֵהֶם נִרְמַז הֶעָתִיד, וּבְעִנְיַן יִצְחָק קְרָאוֹ הַכָּתוּב (בראשית כ"ו:י"ט) "בְּאֵר מַיִם חַיִּים". וְהָעִנְיָן בְּכֻלָּן כִּי הַבְּאֵר רָמַז לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהוּא עָתִיד לְהֵעָשׂוֹת בְּזַרְעָם, וְהִמְשִׁיל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לִבְאֵר לְפִי שֶׁמִּשָּׁם תֵּצֵא תּוֹרָה שֶׁנִּמְשָׁלָה לַמַּיִם.

וְהִנֵּה שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן. הָיָה אֶפְשָׁר לוֹמַר: "וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן", וְהוֹסִיף מִלַּת "שָׁם" עַל דֶּרֶךְ הַכָּתוּב (יחזקאל ג׳:כ״ג): "וְהִנֵּה שָׁם כְּבוֹד ה׳ עוֹמֵד". וְיִשְׂרָאֵל נִקְרְאוּ צֹאנוֹ שֶׁל מָקוֹם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ל״ד:ל״א): "וְאַתֶּנָה צֹאנִי צֹאן מַרְעִיתִי". וּכְתִיב (תהילים ע״ט:י״ג): "וַאֲנַחְנוּ עַמְּךָ וְצֹאן מַרְעִיתֶךָ". וְהִזְכִּיר שְׁלֹשָׁה לְפִי שֶׁיִּשְׂרָאֵל שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: כֹּהֲנִים, לְוִיִּם וְיִשְׂרְאֵלִים, וְהָיוּ עוֹלִים שָׁם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה.

כִּי מִן הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ הָעֲדָרִים וְהָאֶבֶן. בְּכָאן נִרְמַז הַשֵּׁם הֶחָקוּק בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, "כִּי מִן הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ", שֶׁמִּשָּׁם הָיוּ שׁוֹאֲבִין רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְהָאֶבֶן הַגְּדוֹלָה הִיא עֲטֶרֶת זָהָב גְּדוֹלָה, הִיא דָּלֶ״ת שֶׁל "אֶחָד", הִיא הֵ״א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, "עַל פִּי הַבְּאֵר", עַל פֶּתַח הַמִּקְדָּשׁ.

פסוק ג

וְנֶאֶסְפוּ שָׁמָּה כָּל הָעֲדָרִים. רֶמֶז לְכָל יִשְׂרָאֵל הַמִּתְאַסְּפִים שָׁם מִלְּבוֹא חֲמָת עַד נַחַל מִצְרַיִם. "וְגָלְלוּ" מִלְּשׁוֹן "וְיִגֹּלוּ רַחֲמֶיךָ עַל מִדּוֹתֶיךָ". "אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר", כִּי בְּכֹחַ תְּפִלָּתָם הָיוּ יִשְׂרָאֵל מְגַלְגְּלִין וּמְהַפְּכִין מִדַּת הַדִּין לְמִדַּת הָרַחֲמִים. "וְהִשְׁקוּ אֶת הַצֹּאן", שֶׁהָיוּ מַמְשִׁיכִין רוּחַ הַקֹּדֶשׁ לְהַאֲצִיל עֲלֵיהֶם הַבְּרָכָה מִלְּפָנִים לִפְנִים. "וְהֵשִׁיבוּ אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר לִמְקוֹמָהּ", בְּאוּרוֹ עַל כִּי הָיוּ מַעֲלִים בְּמַחְשֶׁבְתָּן הָאֶבֶן שֶׁהָיְתָה עַל פִּי הַבְּאֵר לִמְקוֹמָהּ הָרִאשׁוֹן, כְּלוֹמַר לִמְקוֹמָהּ לְשָׁרְשָׁהּ וְלִמְקוֹם אֲצִילוּתָהּ, וּכְעִנְיָן שֶׁהִזְכִּיר בְּסֵפֶר יְצִירָה: "הַעֲמֵד דָּבָר עַל בֵּרְיוֹ וְהָשֵׁב יוֹצֵר עַל מְכוֹנוֹ".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיֵּרֶא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה", רַבִּי יוֹחָנָן פָּתַר קְרָאֵי בְּסִינַי: "בְּאֵר בַּשָּׂדֶה" זֶה סִינַי, "וְהִנֵּה שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן" אֵלּוּ כֹּהֲנִים לְוִיִּם וְיִשְׂרְאֵלִים, "כִּי מִן הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ" אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, "וְהָאֶבֶן גְּדוֹלָה" זוֹ שְׁכִינָה, "וְנֶאֶסְפוּ שָׁמָּה" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, "וְגָלְלוּ אֶת הָאֶבֶן" שֶׁיְּקַבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה, "וְהֵשִׁיבוּ אֶת הָאֶבֶן עַל פִּי הַבְּאֵר לִמְקוֹמָהּ" "אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם".

פסוק ה

לָבָן בֶּן נָחוֹר. הָיָה רָאוּי לוֹמַר לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל, אֲבָל בְּנֵי בָנִים הֲרֵי הֵם כְּבָנִים, וְכָמוֹהוּ: "אֲחוֹתִי בַת אָבִי", שֶׁפִּרוּשׁוֹ בַּת בֶּן אָבִי, כִּי בַּת הָרָן בְּנוֹ שֶׁל תֶּרַח הָיְתָה. אוֹ יִקְרָאֵנוּ הַכָּתוּב "בֶּן נָחוֹר" לְפִי שֶׁנִּנְחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם הָיָה אִישׁ הַשֵּׁם וְהַמַּעֲלָה, וְלֹא הָיָה לָבָן נוֹדָע בָּאָרֶץ בְּשֵׁם בְּתוּאֵל אָבִיו כִּי הָיָה אָדָם גָּרוּעַ, וְעַל כֵּן הֶצְרַךְ לוֹמַר "בֶּן נָחוֹר".

פסוק י

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב. הִזְכִּיר בַּכָּתוּב הַזֶּה כַּמָּה פְּעָמִים "אֲחִי אִמּוֹ", לְהוֹדִיעַ כִּי כָּל מַה שֶׁהִשְׁתַּדֵּל יַעֲקֹב בַּצֹּאן לְהַשְׁקוֹתָם וּמַה שֶׁהָיָה חוֹמֵל עַל רָחֵל בַּת לָבָן לֹא עָשָׂה לִכְבוֹד לָבָן רַק לִכְבוֹד אִמּוֹ בִּשְׁבִיל שֶׁהָיָה אֲחִי אִמּוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה בְּכָל פַּעַם שֶׁיַּזְכִּיר הַכָּתוּב שְׁמוֹ שֶׁל לָבָן

הָרָשָׁע יַזְכִּיר בְּכָל פַּעַם "אֲחִי אִמּוֹ", לְבָאֵר כִּי לֹא הָיָה מַשְׁקֶה צֹאנוֹ שֶׁל לָבָן כִּי אִם בִּשְׁבִיל שֶׁהָיָה אֲחִי אִמּוֹ, וְזָכַר בְּלִבּוֹ אֶת אִמּוֹ אֲשֶׁר אֲהֵבַתּוּ שֶׁנָּתְנָה לוֹ הָעֵצָה הַזֹּאת לָבֹא אֵלָיו.

וְעוֹד יֵשׁ בָּזֶה טַעַם אַחֵר, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁיִּרְאֶה אָדָם אוֹ יִשְׁמַע מַה שֶּׁהוּא חָפֵץ הִנֵּה זֶה סִבָּה לְתוֹסֶפֶת כֹּחַ בְּכֹחַ תּוֹלַדְתּוֹ, וּמִפְּנֵי שֶׁהָיָה אָדָם חוֹשֵׁב כִּי טִבְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּרִאוֹתוֹ אֶת רָחֵל נִמְשַׁךְ אַחַר תַּאֲוָה גּוּפָנִית וְהוֹסִיף בּוֹ כֹּחַ בְּגָלִילַת הָאֶבֶן מַה שֶּׁלֹּא הָיָה עוֹשֶׂה מִתְּחִלָּה, לְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר כַּמָּה פְּעָמִים "אֲחִי אִמּוֹ", לְהוֹרוֹת כִּי לֹא נִתּוֹסֵף כֹּחַ בְּטִבְעוֹ לְאַהֲבַת רָחֵל וְלֹא הָיָה לוֹ בְּרִאְיָתָהּ שׁוּם הִתְעוֹרְרוּת כְּטִבְעִי שְׁאָר בְּנֵי אָדָם, אֲבָל הַכֹּל לְאַהֲבַת אִמּוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר הַכָּתוּב אֶת רָחֵל וְאֶת הַצֹּאן קֹדֶם שֶׁיַּזְכִּיר "וַיְגֶל אֶת הָאֶבֶן", וְלֹא אָמַר "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת רָחֵל בַּת לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וַיְגֶל אֶת הָאֶבֶן".

וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב וַיְגֶל אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר. הָיָה יַעֲקֹב גָּדוֹל בְּכֹחַ וּגְבוּרָה, כִּי הָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ רוֹעֵי שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן לְהָנִיעַ אוֹתָהּ מִמְּקוֹמָהּ הוּא לְבַדּוֹ גָּלַל אוֹתָהּ מֵעַל פִּי הַבְּאֵר, וְהוּא עֵיֵן מִצַּד הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּא בָהּ. גַּם מִצַּד הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת "תּוּשִׁיָּה" מִפְּנֵי שֶׁמַּתְּשֶׁת כֹּחוֹ שֶׁל אָדָם, שֶׁלָּמַד עַד עַתָּה בְּבֵית עֵבֶר, שֶׁהֲרֵי יָדוּעַ כִּי כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מִבֵּית אָבִיו יִצְחָק לֹא הָלַךְ מִיָּד לְחָרָן אֶל בֵּית לָבָן אֲבָל הָלַךְ לְלְמוֹד תּוֹרָה בְּבֵית עֵבֶר וְעָמַד שָׁם אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זֶה נִזְכָּר בַּכָּתוּב וְאֵין רְאָיָה לַדָּבָר, זֵכֶר לַדָּבָר, שֶׁכָּךְ מָצִינוּ שֶׁצִּוָּה עָלָיו אֲבִיו בְּצֵאתוֹ: "קוּם לֵךְ פַּדֶּנָה אֲרָם וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה", וְהוּא הֵבִין בְּאוֹתוֹ צִוּוּי תַּחַת לְשׁוֹן "אִשָּׁה" עֹנֶן נִסְתָּר, וְהוּא שֶׁהַתּוֹרָה נִמְשְׁלָה לְאִשָּׁה, וְעָלֶיהָ הִזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּפִנְיֵי מְשָׁלָיו (משלי ל"א:י'): "אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא", וְאָמַר (משלי י"ב:ד'): "אֵשֶׁת חַיִל עֲטֶרֶת בַּעְלָהּ". וְדָרְשׁוּ רז"ל: אַל תִּקְרֵי "מוֹרָשָׁה" אֶלָּא מְאֹרָשָׂה, וְעַל כֵּן הִשְׁתַּדֵּל בַּנִּסָּתָר תְּחִלָּה וְהָלַךְ לְשַׁמֵּשׁ בְּבֵית עֵבֶר אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה. וְהִנֵּה רז"ל מְקַבְּלֵי הָאֱמֶת קִבְּלוּ כֵּן וְהוֹדִיעוּנוּ הָעִנְיָן לְפִי חֶשְׁבּוֹן שְׁנוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב מִתּוֹךְ שְׁנוֹתָיו שֶׁל יִשְׁמָעֵאל, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (דף יז), כְּשֶׁנִּתְבָּרֵךְ יַעֲקֹב מֵאֲבִיו בֶּן ס"ג שָׁנִים הָיָה, וּבוֹ בַּפֶּרֶק יָצָא מִבֵּיתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ". וְתָנְיָא: אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה יַעֲקֹב מוּטְמָן וּמְשַׁמֵּשׁ בְּבֵית עֵבֶר, וּכְשֶׁעָמַד עַל הַבְּאֵר בֶּן ע"ז שָׁנָה הָיָה. וּלְפִי זֶה קֹדֶם שֶׁהָלַךְ אֶל לָבָן לְמַד אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּבֵית עֵבֶר, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכַּר זֶה בַּכָּתוּב.

פסוק יא

וַיִּשַּׁק יַעֲקֹב לְרָחֵל. קְטַנָּה הָיְתָה שֶׁלֹּא הָיְתָה עֲדַיִן רְאוּיָה לְהִבָּעֵל, וְעַל כֵּן מָסַר לָבָן הַצֹּאן בְּיָדָהּ וְלֹא מְסָרָן בְּיַד לֵאָה הַגְּדוֹלָה מִמֶּנָּה כִּי הָיְתָה רְאוּיָה לְאִישׁ וְיוֹשֶׁבֶת בַּבַּיִת. אוֹ נֹאמַר שֶׁהַנְּשִׁיקָה הַזֹּאת הָיְתָה נְשִׁיקַת הָרֹאשׁ אוֹ הַכָּתֵף, כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב "בְּפִי רָחֵל".

וַיִּשָּׂא אֶת קֹלוֹ וַיִּבְךְּ. מִנְהַג הַקְּרוֹבִים בִּפְגִישָׁה. וְדַעַת רז"ל, לְפִי שֶׁצָּפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁאֵינָהּ נִכְנֶסֶת עִמּוֹ לִקְבוּרָה.

וּבַמְּדָרָשׁ לָמָּה בָּכָה? אָמַר יַעֲקֹב: אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבָּא הֵבִיא בְּיָדוֹ נְזָמִים וּצְמִידִים, וַאֲנִי אֵין בְּיָדִי כְּלוּם; לְפִי שֶׁרַדָף אֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו אַחֲרָיו בְּמִצְוַת אָבִיו לְהָרְגוֹ וְהִשִּׂיגוֹ, וּלְפִי שֶׁגָּדַל אֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו בְּחֵיקוֹ שֶׁל יִצְחָק מָשַׁךְ יָדוֹ, אָמַר לוֹ: מָה אֶעֱשֶׂה לְצַוּוּיוֹ שֶׁל אַבָּא? אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: טֹל מַה שֶּׁבְּיָדַי וְהֶעָנִי חָשׁוּב כְּמֵת.

פסוק יב

כִּי אֲחִי אָבִיהָ הוּא. קָרוֹב לְאָבִיהָ, וְכֵן (בראשית י"ג:ח') "כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ".

בַּמְּדָרָשׁ: "כִּי אֲחִי אָבִיהָ הוּא" – אִם לְרַמּוֹת הוּא בָּא, אֲנִי אָחִיו, וְאִם אָדָם כָּשֵׁר הוּא, אֲנִי בֶּן רִבְקָה אֲחוֹתוֹ הַכְּשֵׁרָה.

פסוק טו

הֲכִי אָחִי אַתָּה. מִלַּת "הֲכִי" אֵינוֹ לְשׁוֹן מְסֻפָּק רַק לְשׁוֹן וַדַּאי, וְכֵן "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב" שֶׁתַּרְגּוּמוֹ "יָאוּת".

וַעֲבַדְתַּנִי חִנָּם. יֹאמַר הַכָּתוּב, בְּוַדַּאי אָחִי אַתָּה וְעַד עַתָּה עֲבַדְתַּנִי חִנָּם חֹדֶשׁ יָמִים, כִּי כֵן הִזְכִּיר הַכָּתוּב: "וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים", וְאִם חָפֵץ אַתָּה לְהִתְעַכֵּב עוֹד מִכָּאן וְאֵילָךְ, "הַגִּידָה לִי מַה מַּשְׂכֻּרְתֶּךָ". וַיַּעֲקֹב הֵשִׁיב לוֹ: "אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים".

וַיֵּשׁ לְתְמוֹהַּ בָּזֶה, מָה הָיְתָה כַּוָּנַת יַעֲקֹב לְהַתְחִיל לְהַזְכִּיר לוֹ הַזְּמַן הַגָּדוֹל שֶׁל שֶׁבַע שָׁנִים לְהִשְׁתַּעְבֵּד בָּהֶם, וְאִלּוּ הָיָה לָבָן מַתְחִיל בָּזֶה שֶׁיֹּאמַר "תַּעַבְדֵנִי שֶׁבַע שָׁנִים" הָיָה רָאוּי לוֹ לְיַעֲקֹב שֶׁיִּמְעֹט הַזְּמַן וְיֹאמַר כִּי דַי לוֹ בַּעֲבוֹדַת שתים וְשָׁלֹשׁ שָׁנִים שֶׁהוּא זְמַן הַשְּׁכִיר, וְאֵיךְ יַתְחִיל הוּא בָּזֶה. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי טַעַם "אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים" כְּדֵי שֶׁתַּשְׁלִים רָחֵל שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה וְיוֹם אֶחָד וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְהֵרָיוֹן, כִּי קְטַנָּה הָיְתָה בַּת חָמֵשׁ שָׁנִים כְּשֶׁבָּאָה עִם הַצֹּאן וְלֹא הָיְתָה רְאוּי לְאִישׁ כְּלָל. וּמַה שֶּׁיּוֹרֶה עַל זֶה, מַה שֶּׁאָמַר לוֹ: "בְּרָחֵל בִּתְּךָ הַקְּטַנָּה", כִּי בְּיָדוּעַ שֶׁרָחֵל קְטַנָּה מִלֵּאָה, אֲבָל בֵּאוּרוֹ, מִצַּד שֶׁהִיא קְטַנָּה אֵינִי יָכוֹל לְנָשְׂאָהּ עַכְשָׁו, וּמִפְּנֵי זֶה אֶמְתִּין לָהּ שֶׁבַע שָׁנִים וְאֶעֱבֹד אוֹתָךְ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לְבִיאָה הִנֵּה יַעֲקֹב גּוּף שֶׁל קְדֻשָּׁה לֹא חָשַׁב לִהְיוֹת עִמָּהּ עַד מְלֹאת הַיָּמִים שֶׁתִּהְיֶה רְאוּיָה לְבָנִים וְיוּכַל לְקַיֵּם הַמְּצָוָה, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה בִּשְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים הָעֲתִידִין לָצֵאת מִמֶּנּוּ וּמַה תּוֹעֶלֶת שֶׁיִּשָּׂא אִשָּׁה וְיִהְיֶה בָּטֵל, וְעַל כֵּן לֹא רָצָה לְנָשְׂאָהּ עַד עֲבוֹר שֶׁבַע שָׁנִים וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְהֵרָיוֹן.

וְרַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה ז"ל פֵּרֵשׁ מַה שֶּׁהוֹסִיף לוֹמַר "בִּתְּךָ הַקְּטַנָּה" לְפִי שֶׁהָיָה לָבָן אֶצְלוֹ בְּחֶזְקַת רַמַּאי, וְחָשַׁב אוּלַי יָבִיא לוֹ אִשָּׁה מִן הַשּׁוּק שֶׁשְּׁמָהּ רָחֵל, לָכֵךְ הִצְרִךְ לוֹמַר "בִּתְּךָ"; וְשֶׁמָּא יָבִיא לוֹ אֶת לֵאָה וְיֹאמַר: "זוֹ בִתְּי", לָכֵךְ הוֹסִיף לוֹמַר "הַקְּטַנָּה". וְהִנֵּה יַעֲקֹב נִזְהַר בָּזֶה

כְּדֵי שֶׁלֹּא יְרַמֶּהוּ לְבָן, וְאַף עַל פִּי כֵן רִמָּהוּ לְבַסּוֹף וְלֹא הוֹעִיל לוֹ כְּלוּם, וְהִכְנִיס לוֹ לֵאָה בְּמָקוֹם רָחֵל.

פסוק יז

וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת. כָּתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם ז"ל: וּבֶן אֶפְרַיִם אָמַר כִּי מִלַּת "רַכּוֹת" חֲסַר אֶל"ף, וְטַעְמוֹ "אֲרֻכּוֹת", וְהוּא הָיָה חָסַר אֶל"ף, עַד כָּאן.

פסוק יט

טוֹב תִּתִּי אֹתָהּ לָךְ. פֵּרֵשׁ רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁנִּתִּינָתָהּ לְאִישׁ אַחֵר טוֹב, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְאִשָּׁה בְּלֹא אִישׁ וְלֹא אִישׁ בְּלֹא אִשָּׁה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית ב׳:י״ח): "לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ", טוֹב אַתָּה מִזּוּלָתֶךָ. וְזֶהוּ שְׁנֵי דְּבָרִים טוֹבִים, הָאֶחָד טוֹב מֵחֲבֵרוֹ. וְעוֹד מָצִינוּ שְׁנֵי דְּבָרִים רָעִים הָאֶחָד טוֹב מֵחֲבֵירוֹ (איכה ד׳:ט׳): "טוֹבִים הָיוּ חַלְלֵי חֶרֶב מֵחַלְלֵי רָעָב". וְעוֹד מָצִינוּ שְׁנֵי דְּבָרִים, הָאֶחָד טוֹב וְהַשֵּׁנִי פְּחוּת (קהלת ד׳:י״ג): "טוֹב יֶלֶד מִסְכֵּן וְחָכָם מִמֶּלֶךְ זָקֵן וּכְסִיל". וְהָאֶחָד טוֹב מֵחֲבֵירוֹ (משלי ט״ו:י״ז): "טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה בּוֹ". וְעוֹד שְׁנֵי דְּבָרִים טוֹבִים וְיֵשׁ שְׁלִישִׁי טוֹב מִשְּׁנֵיהֶם (קהלת ה׳:ד׳): "טוֹב אֲשֶׁר לֹא תִדֹּר מִשֶּׁתִּדּוֹר וְלֹא תְשַׁלֵּם", וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם מִי שֶׁיִּדּוֹר וִישַׁלֵּם. וְכָמוֹהוּ (קהלת ד׳:ב׳-ג׳): "וְשַׁבֵּחַ אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכְּבָר מֵתוּ מִן הַחַיִּים אֲשֶׁר הֵמָּה חַיִּים עֲדֶנָה, וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם אֵת אֲשֶׁר עֲדֶן לֹא הָיָה".

פסוק כ

וַיִּהְיוּ בְעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים. הָיָה רָאוּי שֶׁיִּהְיוּ בְעֵינָיו כְּיָמִים מְרֻבִּים, אֲבָל לְעִנְיַן טֹרַח הָעֲבוֹדָה אָמַר כֵּן, כִּי הָיוּ אֲצָלוֹ יָמִים אֲחָדִים, לֹא מִנְיַן שָׁנִים וְלֹא מִנְיַן חֳדָשִׁים, וְכֵן אָמַר: "כִּי מָלְאוּ יָמָי" וְלֹא אָמַר "שָׁנוֹתָי", וְזֶה לְהַמְעִיט בְּעֵינָיו טֹרַח שֶׁבַע שָׁנִים.

פסוק כא

וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן: אֵין זֶה דֶּרֶךְ מוּסָר אַף כִּי בַּצַּדִּיקִים. אֲבָל יֹאמַר הַכָּתוּב "וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ", לֹא שֶׁתִּתֵּן אוֹתָהּ וְאֵלֵךְ לְדַרְכִּי, אֶבָל שֶׁאֶשָּׂאֶנָּה וַאֲשַׁלִּים מְעַט הַיָּמִים אֲשֶׁר עָלַי, כִּי מַעַתָּה לֹא תִּירָא מִמֶּנִּי שֶׁאֶעֱזָבֵךְ וְאֶעֱזֹב הַמִּקְנֶה אֲשֶׁר לָךְ, עַד כָּאן.

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הַדִּבּוּר הַזֶּה לְיַעֲקֹב לֹא הָיָה מִצַּד הַתַּאֲוָה, שֶׁהָיָה בּוֹ רֹעַ מוּסָר, רַק מִצַּד הַשֵּׂכֶל. וְיָדוּעַ שֶׁאֵין הֶפְרֵשׁ אֵצֶל הַשֵּׂכֶל בֵּין אַבְרֵי הַמִּשְׁגָּל לִשְׁאָר הָאֵבָרִים, כְּגוֹן הַפָּנִים וְהַיָּדַיִם, וּמֵעוֹלָם אָדָם וְאִשְׁתּוֹ לֹא עָשׂוּ לָהֶם חֲגוֹרוֹת לְכַסּוֹת בְּשַׂר עֶרְוָה עַד שֶׁאָכְלוּ וְהִמְשִׁיכוּ כֹּחַ מֵעֵץ הַדַּעַת וְנִתְלַבְּשׁוּ בְּתַאֲוֹוֹת. וְכֵיוָן שֶׁכֵּן הָיוּ הָאָבוֹת שִׂכְלִיִּים כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת אֵין לְתָמֹהַּ עֲלֵיהֶם בַּדָּבָר הַזֶּה, כִּי כָל כַּוָּנָתָם בְּהִשְׁתַּמְּשָׁם בִּכְלֵי הַגּוּף כְּדֵי לְהַמְשִׁךְ אַחַר הַשֵּׂכֶל. גַּם הָאִמָּהוֹת רָחֵל וְלֵאָה שֶׁהָיוּ מְרִיבוֹת זוֹ עִם זוֹ עַל הַפְּעָלָה הַזֹּאת הַטִּבְעִית, כָּל דִּבְרֵיהֶם הָיוּ מִן הַמִּין הַזֶּה, כִּי הָיוּ יוֹדְעוֹת בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁשְּׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים עֲתִידִין לָצֵאת מִיַּעֲקֹב

מֵאַרְבַּע נָשִׁים. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרָה לֵאָה לְרָחֵל: "הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת אִישִׁי" וְגוֹ', וְהַשִּׁיבָה רָחֵל: "לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה", וְלֵאָה שֶׁיָּצְאָה לִקְרָאתוֹ וְאָמְרָה לוֹ: "אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׂכֹר שְׂכַרְתִּיךָ", לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתָן רְדִיפַת הַתַּאֲוָה חַס וְשָׁלוֹם כִּי אִם כַּוָּנַת הַמִּצְוָה בִּלְבַד כַּאֲשֶׁר יָדְעוּ בִּנְבוּאָה. וְהַדִּבּוּר הַזֶּה כִּנְבוּאָה בָּאָבוֹת שֶׁכָּל פְּעֻלּוֹתֵיהֶם נִמְשָׁכוֹת אַחַר הַשֵּׂכֶל וְכָל דִּבְרֵיהֶם אֲפִלּוּ הַשִּׂיחָה שֶׁלָּהֶם "עַל פִּיו יַחֲנוּ וְעַל פִּיו יִסָּעוּ", גַּם בָּאִמָּהוֹת הַנְּבִיאוֹת, אֵין בָּהֶן כְּעוּר וְלֹא רַע מוּסָר. וּרְאֵיָה בְּרוּרָה לָזֶה מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: רָחֵל שֶׁזִּלְזְלָה בְּמִשְׁכָּבוֹ שֶׁל צַדִּיק לֹא זָכְתָה לְהִקָּבֵר עִמּוֹ, לֵאָה שֶׁתָּבְעָה וְאָמְרָה לוֹ: "אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׂכֹר שְׂכַרְתִּיךָ" נִשְׂתַּכְּרָה שֶׁיָּצָא מִמֶּנָּה יְשֻׁשכָר. וְזֶהוּ "וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הוּא", לֹא אָמַר "בַּלַּיְלָה הַהוּא" אֶלָּא "בַּלַּיְלָה הוּא", לְפִי שֶׁהוּא שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרָה לֵאָה: "נָתַן אֱלֹהִים שְׂכָרִי", כְּלוֹמַר שְׂכָרִי כְּפִי כַּוָּנָתִי, כִּלְשׁוֹן (ישעיהו מ':י'-י"א) "הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ וּפְעָלָתוֹ לְפָנָיו". וְעוֹד, מִתּוֹךְ מַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל לֵאָה" יוֹרֶה שֶׁהִתְפַּלְּלָה לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וַהֲרֵי לָמַדְתָּ כִּי עַל הַפְּעֻלָּה הַטִּבְעִית הַזֹּאת נֶעֱנְשָׂה זוֹ וְנִשְׂתַּכְּרָה זוֹ, וְהַשָּׂכָר וְהָעֹנֶשׁ אֵינוֹ כִּי אִם עַל מַעֲשֵׂה הַמִּצְוֹת. וְהִנֵּה הָעִנְיָנִים כֻּלָּם יוֹרוּ וְיֵעִידוּ כִּי כַּוָּנָתָם הָיְתָה לַמִּצְוָה.

פסוק כה

וְהִנֵּה הִיא לֵאָה. דָּרְשׁוּ רז"ל: וְכִי עַד הַשְּׁתָּא לְאוּ לֵאָה הִיא? אֶלָּא יַעֲקֹב מָסַר סִימָנִים לְרָחֵל וּכְשֶׁרָאֲתָה שֶׁמַּכְנִיסִין לוֹ לֵאָה אָמְרָה: עַכְשָׁיו תִּכָּלֵם אֲחוֹתִי, עָמְדָה וּמָסְרָה לָהּ הַסִּימָנִים. רָחֵל תָּפְשָׂה פֶּלֶךְ שְׁתִיקָה, לֵאָה תָּפְשָׂה פֶּלֶךְ הוֹדָיָה. רָחֵל תָּפְשָׂה פֶּלֶךְ שְׁתִיקָה, שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מְשַׁלֵּחַ לָהּ סִבְלוֹנוֹת וְלָבָן נוֹטְלָן מִמֶּנָּה וְנוֹתְנָן לְלֵאָה וְרָחֵל שׁוֹתֶקֶת. לְפִיכָךְ עָמְדוּ כָּל בָּנֶיהָ בַּעֲלֵי שְׁתִיקָה, שֶׁהֲרֵי בִּנְיָמִין הָיָה יוֹדֵעַ בִּמְכִירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְשָׁתַק. שָׁאוּל בֶּן בְּנָהּ מַה כְּתִיב בֵּיהּ (שמואל א י':ט"ז): "וְאֶת דְּבַר הַמְּלוּכָה לֹא הִגִּיד לוֹ". אֶסְתֵּר מַה כְּתִיב בָּהּ (אסתר ב':כ'): "אֵין אֶסְתֵּר מַגֶּדֶת מוֹלַדְתָּהּ וְאֶת עַמָּהּ". לֵאָה תָּפְשָׂה פֶּלֶךְ הוֹדָיָה, אָמְרָה: "הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה'", עָמְדוּ כָּל בָּנֶיהָ בַּעֲלֵי הוֹדָיָה. יְהוּדָה מַה כְּתִיב בֵּיהּ (בראשית מ"ט:ח'): "יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ". דָּוִד אָמַר (תהילים קל"ו:א'): "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב". דָּנִיֵּאל כְּתִיב בֵּיהּ (דניאל ו':י"א): "וּמְצַלֵּא וּמוֹדֵא קֳדָם אֱלָהֵהּ".

פסוק ל

גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה. הַכַּוָּנָה שֶׁאָהַב אֶת לֵאָה אֶבָל רָחֵל יוֹתֵר. וְזֶה בְּהֵפֶךְ מִמַּה שֶּׁהוּא טֶבַע הָעוֹלָם לֶאֱהֹב יוֹתֵר הָאִשָּׁה שֶׁיָּדַע אָדָם רִאשׁוֹנָה, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: אֵין אִשָּׁה כּוֹרֶתֶת בְּרִית אֶלָּא לְמִי שֶׁעָשָׂאהּ כְּלִי. וּלְפִי שֶׁאַהֲבָה זוֹ הָיְתָה שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ הוֹסִיף וְאָמַר: **גַּם אֶת רָחֵל**. כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק לא

כִּי שְׁנוּאָה לֵאָה. חַס וְשָׁלוֹם שֶׁיִּשְׁנָא יַעֲקֹב אֶת לֵאָה, אֶבָל יֹאמַר עָלֶיהָ "שְׁנוּאָה" בְּעֵרֶךְ רָחֵל שֶׁהָיְתָה אֲהוּבָה בְּיוֹתֵר. אוֹ אָמַר "שְׁנוּאָה" מֵרָחֵל, וְהַשִּׂנְאָה בַּעֲבוּר הַקִּנְאָה.

פסוק לב

וַתַּהַר לֵאָה וַתֵּלֶד בֵּן. הִזְכִּיר בְּכָלָן "וַתַּהַר וַתֵּלֶד" לְהוֹרוֹת עַל תְּכִיפַת עִנְיָן. וְסָמַךְ הַלֵּידָה לַהֵרָיוֹן עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ יוֹלְדוֹת כָּל אַחַת לְשִׁבְעָה חֳדָשִׁים, שֶׁהֲרֵי בְּשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵיִם שֶׁל עֲבוֹדַת רָחֵל נוֹלְדוּ כָּל הַשְּׁבָטִים כֻּלָּם חוּץ מִבִּנְיָמִן. וְהִנְנִי מַזְכִּיר לְךָ טַעַם הַנּוֹלָדִים לְשִׁבְעָה שֶׁהֵם חַיִּים וְהַנּוֹלָדִים לִשְׁמוֹנָה מֵתִים. דַּע כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִשִּׁבְעָה כּוֹכְבֵי לֶכֶת מְשַׁמֵּשׁ חֹדֶשׁ אֶחָד, וְסִדּוּרָם גַּם כֵּן שצ"ם חנכ"ל. אֲבָל סֵדֶר הַבְּרִיאָה הוּא חל"ם כצנ"ש לְשִׁבְעָה יְמֵי בְּרֵאשִׁית. וְהַסִּדּוּר הַזֶּה שֶׁל חֳדְשֵׁי הָעִבּוּר, שַׁבְּתַאי מְשַׁמֵּשׁ חֹדֶשׁ רִאשׁוֹן, וְצֶדֶק חֹדֶשׁ שֵׁנִי, וְכֵן בְּכֻלָּם עַד לְבָנָה שֶׁהִיא שְׁבִיעִית, וְהוּא כּוֹכָב מְמֻנֶּה עַל הַחַיִּים. וְעַל כֵּן הַנּוֹלָד בַּשְּׁבִיעִי יִחְיֶה. אֲבָל כְּשֶׁיִּכָּנֵס בְּשַׁבְּתַאי שֶׁהוּא חוֹזֵר בְּחֶלְיָלָה, וְהוּא שְׁמִינִי, לְפִי שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁל שַׁבְּתַאי קַר וְיָבֵשׁ שֶׁהוּא טֶבַע הַמִּיתָה, עַל כֵּן אֵין הַוָּלָד חַי בַּשְּׁמִינִי כִּי יְמִיתֻהוּ בְּטִבְעוֹ שֶׁהוּא טֶבַע הַמִּיתָה, וְיַחֲזִיר אוֹתוֹ טִפָּה כְּשֶׁם שֶׁהָיָה בּוֹ מִתְּחִלָּה. אֲבָל כְּשֶׁיַּעֲבֹר הַשְּׁמִינִי יִכָּנֵס בַּתְּשִׁשִׁי שֶׁהוּא צֶדֶק, וְהוּא כּוֹכָב הַחַיִּים וְהַטּוֹב, אָז יִחְיֶה. וְהִנֵּה רֹב הַנּוֹלָדִים הֵם לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים, וְהֵם לְכוֹכַב צֶדֶק שֶׁהוּא הַתְּשִׁשִׁי בַּחֲזָרַת חֶלְיָלָה, וְיֵשׁ נוֹלָדִים לַעֲשָׂרָה חֳדָשִׁים וְהֵם לְמַאְדִּים, וְיֵשׁ נוֹלָדִים לְאַחַד עָשָׂר חֳדָשִׁים וְהֵם לְחַמָּה. וְרז"ל אָמְרוּ: עוּבְדָא הֲוָה בְּרַבָּה תּוֹסְפָאָה דְּאִשְׁתַּהִי וָלָד עַד תְּרֵיסַר יַרְחֵי שַׁתָּא וְאַכְשְׁרֵיהּ, כְּלוֹמַר שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה בַּעֲלָהּ מָצוּי עִמָּהּ אַף עַל פִּי כֵן הִכְשִׁירוֹ וְלֹא הֶחֱזִיק אוֹתוֹ בְּחֶזְקַת מַמְזֵר אֶלָּא בְּחֶזְקַת כָּשֵׁר, דְּכָל זְמַן דְּלָא עָבְרוּ עֲדַיִן שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ אַמְרִינַן רוֹב בְּעִילוֹת הַלֵּךְ אַחַר הַבַּעַל, שֶׁלִּפְעָמִים הַוָּלָד שׁוֹהֶה שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ.

וְדַע כִּי שִׁבְעָה כּוֹכְבֵי לֶכֶת הַלָּלוּ הַשִּׁנַּיִם מֵהֶם טוֹבִים וּמוֹעִילִים מְאֹד, וְהֵם צֶדֶק וְנֹגַהּ. וְהַשִּׁנַּיִם מֵהֶם מַזִּיקִים מְאֹד, וְהֵם שַׁבְּתַאי וּמַאְדִּים. וְהַשִּׁנַּיִם מֵהֶם בַּעֲלֵי אוֹרָה, וְהֵם חַמָּה וּלְבָנָה. וְנִשְׁאַר כּוֹכָב, שֶׁהוּא אֶמְצָעִי מָזוּג, טוֹב עִם הַטּוֹבִים וְרַע עִם הָרָעִים.

וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן. קְרִיאַת שְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים לְאִמּוֹתֵינוּ לֵאָה וְרָחֵל הַכֹּל הָיָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ עַל פִּי מְדוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. כִּי לֵאָה בְּאַרְבָּעָה בָּנֶיהָ רָמְזָה כָּל הָעֲשָׂר מִלְּמַטָּה לְמַעְלָה, קָרְאָה הָרִאשׁוֹן רְאוּבֵן כְּנֶגֶד מִדַּת הַדִּין, הִיא הֵ"א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, לְפִי שֶׁמְּמֻנָּה יָבֹא לָהּ כֹּחַ הַתּוֹלָדָה. וְיָדְעָה זֶה מֵאַבְרָהָם שֶׁנִּתְוַסֵּף בִּשְׁמוֹ אוֹת הֵ"א, וְכֵן דָּרְשׁוּ ז"ל: אַבְרָם אֵינוֹ מוֹלִיד, אַבְרָהָם מוֹלִיד. וּלְשׁוֹן "רְאוּבֵן" מִלְּשׁוֹן רְאִיָּה, כִּי הָרְאִיָּה מִכֹּחַ הַהֵ"א שֶׁהִיא מִדַּת הַדִּין, וּמִטַּעַם זֶה הוּא גָּדוֹל כֹּחַ עַיִן הָרָע. וְכֵן שִׁמְעוֹן מִלְּשׁוֹן שְׁמִיעָה, כִּי הַשְּׁמִיעָה מִכֹּחַ הַוָּי"ו שֶׁבַּשֵּׁם שֶׁהִיא ו' קְצָווֹת, וּלְכָךְ אָמְרָה: "כִּי רָאָה ה'", "כִּי שָׁמַע ה'". הֲרֵי לְךָ

רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן כְּנֶגֶד מִדַּת הַדִּין וְשֵׁשׁ קַצְוֹותֶיהָ הַכְּלוּלִין בָּהּ, וְכֵן כַּוָּנָתָן בְּכָל שְׁאָר הַשְּׁבָטִים בִּשְׁמוֹתָם, הִנְנִי מְבָאֵר לְךָ כָּל אֶחָד מֵהֶם בִּמְקוֹמוֹ, הַט אָזְנְךָ בְּבֵאוּרָם.

פסוק לד

עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ לֵוִי. חוֹזֵר לְקַדּוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּלְכָךְ לֹא אָמַר "קָרְאָה", כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הַקּוֹרֵא וְהַמְחַבְּרוֹ לַעֲבוֹדָתוֹ, כִּי הוּא הָעֹשֶׂה בַּבָּנִים וְהָעֹשֶׂה בַּשִּׁירִי קֹדֶשׁ לַה'. וּלְפִי שֶׁיִּדְעָה בְּבֵרוּר שֶׁיִּהְיוּ לְחֶלְקָהּ שִׁלְשָׁה בָּנִים לְמֵעוּט, עַל כֵּן אָמְרָה: "כִּי יָלַדְתִּי לוֹ שְׁלֹשָׁה בָּנִים", וְכִוְּנָה בּוֹ כְּנֶגֶד חִבּוּר הַשְּׁלֹשָׁה שֶׁל מַעְלָה הָרְשׁוּמִים בְּמִלַּת "אִישׁ" כַּנִּרְמָז בְּסֵפֶר הַבָּהִיר. וְזֶה טַעַם "יִלְוֶה אִישִׁי", כִּי שְׁלִשְׁתָּם חִבּוּר אֶחָד וְדָבָר אֶחָד. וּמִטַּעַם זֶה הָיוּ בְּנֵי לֵוִי מוֹרֵי הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:י): "יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב". וְנֶחֱלַק שֵׁבֶט לֵוִי לִשְׁתֵּי מִשְׁפָּחוֹת, כְּהֶנָּה וּלְוִיָּה. וּכְשֶׁיִּלְּדָה הָרְבִיעִי יְהוּדָה שֶׁהָיָה יוֹתֵר מֻחְלָקָהּ, רָצְתָה לְפָרֵט מַה שֶּׁכְּבָר נִכְלַל בְּשֵׁם לֵוִי וְקָרְאָה שְׁמוֹ יְהוּדָה, וְהוּא שֶׁנִּתְּנָה הוֹדָאָה לַבֵּינָה, שֶׁהוּא מְקוֹם הַבָּנִים, וְאָמְרָה: "הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה'". וְנִמְצֵאתָ לָמֵד שֶׁהַכֹּל נִכְלָל בְּאַרְבָּעָה בְּנֵי לֵאָה: רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן רֶמֶז לַשְּׁכִינָה עִם שֵׁשׁ קַצְוֹותֶיהָ, לֵוִי וִיהוּדָה רֶמֶז לַשְּׁלֹשָׁה שֶׁעַל גַּבֵּיהֶן.

פסוק לה

הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה'. הוּא הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן שֶׁבִּי"ג מִדּוֹת, הִיא מִדַּת הַתְּשׁוּבָה, וּלְכָךְ נִרְמַז הַשֵּׁם הַזֶּה בִּשְׁמוֹ, כִּי הוֹדָה וְלֹא בוֹשׁ וְנִרְמָם לִרְאוּבֵן שֶׁיּוֹדֶה, וּלְכָךְ יָצָא מִזַּרְעוֹ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁהֵקִים עֲלֵהּ שֶׁל תְּשׁוּבָה.

וַכַּאֲשֶׁר נִשְׁלְמוּ לְלֵאָה אַרְבָּעָה בָּנִים וְרָחֵל אֵין לָהּ כְּלָל, קִנְאָה בָּהּ קִנְאָה יְתֵרָה, וּבָאָה אֵצֶל יַעֲקֹב בְּכֹחַ שֶׁיִּתֵּן לָהּ בָּנִים עַל כָּל פָּנִים בְּכֹחַ תְּפִלָּתוֹ. וְהוּא הֵשִׁיב לָהּ כִּי אֵין הַדָּבָר בְּיָדוֹ, וְאֵין הַמְּנִיעָה מִמֶּנּוּ כִּי אִם מֵהַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְאָז מָסְרָה לוֹ בִּלְהָה שִׁפְחָתָהּ כְּדֵי שֶׁתִּמְשֹׁךְ כֹּחַ הַלֵּידָה מִמֶּנָּה בְּמַעֲשֶׂה מִן הַמַּחְשָׁבָה, וְהוּא שֶׁאָמְרָה לוֹ: "הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה בֹּא אֵלֶיהָ". וְכָךְ אָמְרָה רָחֵל: אֲנִי אֵין לִשְׁמִי אוֹת הֵי"א, הַנּוֹתֶנֶת כֹּחַ הַהוֹלָדָה, כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לָהּ לְלֵאָה וְזִלְפָּה שִׁפְחָתָהּ. אָמְנָם יֵשׁ בִּבְלְהָה שִׁפְחָתִי שְׁתַּיִם, בֹּא אֵלֶיהָ וְתֵלֵד עַל בִּרְכַּי מִכֹּחַ הָאַחַת, "וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה" מִכֹּחַ הַשֵּׁנִית, וְאָז יָלְדָה לוֹ בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ דָּן.

פרק ל

פסוק ב

הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, וְכִי בִּמְקוֹמוֹ אֲנִי שֶׁיִּהְיֶה לִי כֹּחַ שֶׁאֶפְקֹד אֶת הָעֲקָרוֹת, וַהֲלֹא מִפְּתִחַ זֶה לֹא נִמְסַר בְּיַד שָׁלִיחַ. וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: שְׁלֹשָׁה מַפְתְּחוֹת לֹא נִמְסְרוּ בְּיַד שָׁלִיחַ, וְאֵלּוּ הֵם: מַפְתֵּחַ שֶׁל חַיָּה, מַפְתֵּחַ שֶׁל גְּשָׁמִים, וְשֶׁל תְּחִיַּת הַמֵּתִים. וְעַל כֵּן אָמַר: "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי" – וְכִי בִּמְקוֹמוֹ אֲנִי אוֹ שְׁלוּחוֹ אֲנִי שֶׁאֶתֵּן לְךָ מַה שֶּׁמְּנַע מִמְּךָ?

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה: "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי" כְּבָר רָמַזְתִּיו לְמַעְלָה בְּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה, וְאֵינָהּ ה"א הַתְּמִיהָה אֶלָּא ה"א וַדַּאִית, כְּמוֹ "הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי" (שמואל א ב׳:כ"ז), וּכְאִלּוּ אָמַר: תַּחַת ה' שֶׁהוּא אֱלֹהִים אָנֹכִי, הוֹדִיעַ אוֹתָהּ כִּי דְּיוֹקָנוֹ חָקוּק בַּמֶּרְכָּבָה וּמִזֶּה הוּא יוֹדֵעַ כִּי הָאֱלֹהִים הוּא הַמּוֹנֵעַ. וְעַל כֵּן דְּחֻקָּה עַצְמָהּ לְמָסֹר לוֹ בִּלְהָה שִׁפְחָתָהּ כְּדֵי לְמָשְׁךְ כֹּחַ הַלֵּידָה מִמֶּנָּה, מִכֹּחַ הַה"א שֶׁהוּא הָאֱלֹהִים הַמּוֹנֵעַ, וְאֵלָיו הִתְפַּלְּלָה בַּסּוֹף, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים".

פסוק ו

וַתֹּאמֶר רָחֵל דָּנַנִי. כְּשֶׁיָּלְדָה בִּלְהָה שִׁפְחַת רָחֵל הַבֵּן הָרִאשׁוֹן, אָמְרָה רָחֵל: "דָּנַנִי אֱלֹהִים". וְרָאוּי לְאָדָם לִזָּהֵר בִּדְבָרָיו כֻּלָּם, אַף כִּי בִּתְחִלַּת דְּבָרָיו. וּכְבָר דָּרְשׁוּ רז"ל: אַרְבָּעָה פָּתְחוּ בְּ"אַף" וְאָבְדוּ מִן הָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵם: נָחָשׁ, וְשֵׂר הָאוֹפִים, וַעֲדַת קֹרַח, וְהָמָן. וּכְבָר יָדַעְתָּ אַחֲרִית רָחֵל שֶׁמֵּתָה בְּלִדְתָּהּ, כִּי מִדַּת הַדִּין נִמְתְּחָה כְּנֶגְדָּהּ.

וְיֵשׁ לְךָ לְהָבִין אֵיךְ קָרְאָה שְׁמוֹ "דָּן", כִּי פֵּרְשָׁה בִּשְׁמוֹ מַה שֶּׁרָמְזָה לֵאָה בְּשֵׁם "רְאוּבֵן". וּלְפִי שֶׁמִּדַּת הַדִּין כְּלוּלָה בְּרַחֲמִים, לְכָךְ הוֹסִיפָה עוֹד לוֹמַר: "וְגַם שָׁמַע בְּקֹלִי" כְּנֶגֶד "שִׁמְעוֹן". וְהַשֵּׁנִי קָרְאַתּוּ "נַפְתָּלִי" כְּנֶגֶד "ה' הַצַּדִּיק", וְגַם זֶה מִמַּטָּה לְמַעְלָה.

פסוק יא

וַתֹּאמֶר לֵאָה בָּגָד. דָּרְשׁוּ רז"ל שֶׁנּוֹלַד מָהוּל. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ לְפִי זֶה כִּי מַה שֶּׁהוּא חָסֵר אָלֶ"ף לְרָמֵז שֶׁהוּא עָשִׁירִי לַנִּמּוֹלִים, וְהֵם: אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד. וּמִנַּיִן הַתֵּבָה "בָּגָד" עוֹלֶה תִּשְׁעָה, לְרָמֵז כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ הַנִּמּוֹלִים לְפָנָיו תִּשְׁעָה וְהוּא הָעָשִׂירִי, אַף עַל פִּי כֵן אֵינָם כִּי אִם תִּשְׁעָה עִמּוֹ, לְפִי שֶׁנּוֹלַד מָהוּל. וּמַה שֶּׁנִּמְצָא קְרִי "בָּא גָד" בְּאָלֶ"ף, כִּי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה זִמַּן בְּפִי לֵאָה לִקְרוֹתוֹ גָּד, מִלְּשׁוֹן "גַּד גַּדִּי", כְּלוֹמַר בַּעַל מַזָּל, וְעַל כֵּן אָמְרָה "בָּא גָד", כְּלוֹמַר בָּא הַמַּצְלִיחַ בַּעַל הַמַּזָּל. כִּי בְנֵי גָּד הָיוּ בַּעֲלֵי גְּבוּרָה מַצְלִיחִים בַּמִּלְחָמוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית מ"ט:י"ט): "גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ וְהוּא יָגֻד עָקֵב", כְּלוֹמַר יַצְלִיחַ וְיִתְגַּבֵּר עֲלֵיהֶם לְבַסּוֹף.

וְעַל הַכַּוָּנָה הַפְּנִימִית קָרְאַתּוּ לֵאָה גָּד מִלְּשׁוֹן הַמְשָׁכָה, בְּרֹאוֹתָהּ שֶׁעָמְדָה מִלֶּדֶת הַצְּרָכָה לַחְזֹר וְלִמְשֹׁךְ מִן הַמָּקוֹם שֶׁפָּסְקָה מִשָּׁם כְּשֶׁיָּלְדָה יְהוּדָה, וּבְכֹחַ הַתְּפִלָּה שֶׁאָמְרָה "גַּד גַּדִּי", כְּלוֹמַר יִתְחַזֵּק מַזָּלִי, מָשְׁכָה כֹּחַ הַלֵּדָה וְיִלְדָה לְיִשָּׁשכָר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הַבִּינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ד"ה א יב): "וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לַעִתִּים". וְהַבֵּן הַשֵּׁנִי קָרְאַתּוּ אָשֵׁר כִּי הִתְפַּלְּלָה בּוֹ גַּם כֵּן וְאָמְרָה "יְיַשֵּׁר כֹּחִי", שֶׁאֶתְחַזֵּק וְאֵלֵד עוֹד וּתְהִי הַמְשָׁכָתִי דֶּרֶךְ סְלוּלָה, מִלְּשׁוֹן (משלי כ"ג:י"ט) "וְאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ לִבֶּךָ", וְאָז נָתַן לָהּ זְבוּלֻן, שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הַקּוֹ הָאֶמְצָעִי הַמְכֻוָּן עִם הַתְּשׁוּבָה רְצוּעָה יְשָׁרָה. וְנִמְצֵאתָ לְמֵד כִּי גָּד וְאָשֵׁר לֹא עַל פִּי הַמִּדּוֹת נִקְרָא אֶלָּא עַל שֵׁם

הַתְּפִלָּה. וּבְכֹחַ הַתְּפִלָּה שֶׁהִתְפַּלְּלָה בְּגָד נָתַן לָהּ יִשָּׁשכָר, וּבְכֹחַ הַתְּפִלָּה שֶׁהִתְפַּלְּלָה בְּאָשֵׁר נָתַן לָהּ זְבוּלֻן, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק יד

וַיִּמְצָא דוּדָאִים בַּשָּׂדֶה. דּוּדָאִים כְּצוּרַת בֶּן אָדָם יֵשׁ לָהֶם דְּמוּת רֹאשׁ וְיָדַיִם וְהוּא הַמּוֹעִיל לְהֵרָיוֹן, וְזֶהוּ בְּדֶרֶךְ סְגֻלָּה שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם, לֹא בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, כִּי הַתּוֹלְדָה שֶׁלָּהֶן קָרֵה אֲבָל הַפְּרִי וְהוּא כְּדָמוּת תַּפּוּחִים יֵשׁ לָהֶם רֵיחַ טוֹב, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (שיר השירים ז׳:י״ד): ״הַדּוּדָאִים נָתְנוּ רֵיחַ״. וּרְאוּבֵן לֹא הֵבִיא לְאִמּוֹ הַשֹּׂרֶשׁ כִּי אִם הַפְּרִי, לְהִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בּוֹ וּלְהִתְעַנֵּג בְּרֵיחוֹ, וְרָצְתָה בָּזֶה לְכִבּוּד יַעֲקֹב לְבַשֵּׂם יְצוּעָיו, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי ז׳:י״ז): ״נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן״. כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן ז״ל.

פסוק כ

וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ זְבוּלֻן. כְּנֶגֶד הַקּוֹ הָאֶמְצָעִי שֶׁל מַעְלָה, שֶׁהוּא מְכֻוָּן כְּנֶגֶד הַקּוֹ הָאֶמְצָעִי שֶׁל מַטָּה. וְלָכֵן נִקְרָא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה ״זְבוּל״, וְהוּא הַבֵּן הַשִּׁשִּׁי כְּנֶגֶד וָא״ו שֶׁבַּשֵּׁם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן ״כִּי יָלַדְתִּי לוֹ שִׁשָּׁה בָנִים וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ זְבוּלֻן״.

פסוק כא

וְאַחַר יָלְדָה בַּת. וְאַחַר שֶׁיָּלְדָה לֵאָה שִׁשָּׁה בָּנִים יָלְדָה בַּת אַחַת. וּלְשׁוֹן ״וְאַחַר״ בֵּאוּרוֹ וּבַאֲחֲרוֹנָה, כְּמוֹ (בראשית ל״ג:ז׳): ״וְאַחַר נִגַּשׁ יוֹסֵף״. וְאוּלַי כְּוָנָה בָּזֶה כְּנֶגֶד ה׳ אַחֲרוֹנָה, וְעַל כֵּן יֹאמַר: וְאַחַר שֶׁיָּלְדָה לוֹ שִׁשָּׁה בָּנִים, שֶׁהֵם שֵׁשׁ קְצָווֹת עֶלְיוֹנִים, שֶׁהֵם כְּנֶגְדָּם קְצָווֹת תַּחְתּוֹנִים שֶׁהֵם חֲתוּמִים בְּשִׁמּוֹ, יָלְדָה בָּאַחֲרוֹנָה בַּת, כִּי הַשְּׁכִינָה כְּלוּלָה מֵשֵׁשׁ קְצָווֹת וְהִנֵּה הִיא מִדַּת הַדִּין, וְזֶהוּ: ״וַתִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ דִּינָה״, שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת אֶמְצָעִית הַכְּנוּיִ מְשֻׁלָּבוֹת עִם שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת שֶׁל שֵׁם הָרַחֲמִים, כִּי הִיא בַּת מֵי זָהָב. אוֹ נֹאמַר כִּי לֹא כְּוָנָה כְּלָל אַךְ כַּאֲשֶׁר יָלְדָה לְזְבוּלֻן לֹא רָצְתָה לָרֶדֶת וּלְקַבֵּל מִן הַכֹּחוֹת שֶׁלְּמַטָּה מִמֶּנּוּ וְלֹא חָשְׁשָׁה לָהֶם, כֵּיוָן שֶׁקִּבְּלָה כְּבָר כָּל הַכֹּחוֹת שֶׁל מַעְלָה שֶׁהֵם הָעִקָּר. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז״ל חַכְמֵי הָאֱמֶת: לֵאָה הִתְפַּלְּלָה וְחָזְרָה נְקֵבָה, וְכֵן נָתַם בָּזֶה לוֹמַר כִּי הָיְתָה לֵאָה רְאוּיָה לְהִנָּתֵן לָהּ יוֹסֵף, אֶלָּא שֶׁלֹּא רָצְתָה וְחָזְרָה נְקֵבָה, כִּי לֹא חָשְׁשָׁה לְכָל מָה שֶׁלְּמַטָּה מִזְּבוּלֻן, וְעַל כֵּן בָּאָה לִידֵי מִכְשׁוֹל וְאֵרַע בָּהּ מַה שֶּׁאֵרַע.

וּלְפִי הַפֶּשֶׁט מַה שֶּׁהִתְפַּלְּלָה וְחָזְרָה נְקֵבָה, לְכִבּוּד רָחֵל עָשְׂתָה כֵן, הוּא שֶׁאָמְרוּ בִּבְרָכוֹת פֶּרֶק הָרוֹאֶה (ברכות ד״ק:ס׳) שֶׁהִתְפַּלְּלָה תּוֹךְ אַרְבָּעִים יוֹם, אָמְרָה: לֹא תִּהֵא רָחֵל אֲחוֹתִי כְּאַחַת הַשְּׁפָחוֹת, מִיָּד נָהְפְּכָה וְהָיְתָה לְבַת, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַתִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ דִּינָה״.

פסוק כג

אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי. כְּלוֹמַר שֶׁהָיוּ מְחָרְפִין אוֹתָהּ. **לֵאמֹר יֹסֵף ה׳ לִי בֵּן אַחֵר**, וּבְהִזָּכְרַת שֵׁם יוֹסֵף רָמְזָה זֶה. וּמַה שֶּׁאָמְרָה ״בֵּן אַחֵר״ וְלֹא אָמְרָה ״בָּנִים אֲחֵרִים״ יוֹרֶה שֶׁהָיְתָה יוֹדַעַת

בְּכָךְ, לְפִי שֶׁכְּבָר הָיוּ לְלֵאָה שִׁשָּׁה בָנִים וּלְבִלְהָה וּלְזִלְפָּה שְׁנַיִם שְׁנַיִם, הֲרֵי עֲשָׂרָה, וְכֵיוָן שֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף שֶׁהָיָה אַחַד עָשָׂר יָדְעָה כִּי עוֹד יִהְיֶה לָהּ בֵּן אַחֵר לְתַשְׁלוּם שְׁנֵים עָשָׂר.

וְהִנַּה רָחֵל הַזְּכִירָה בּוֹ שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת: לְשׁוֹן אֲסִיפָה וּלְשׁוֹן תּוֹסֶפֶת. בְּאֶרֶץ עַל הַנְּגְלָה בִּלְשׁוֹן תּוֹסֶפֶת וְעַל הַנִּסְתָּר בִּלְשׁוֹן אֲסִיפָה, "אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי", לְהוֹרוֹת כִּי יוֹסֵף יִרְמֹז עַל הַקֵּץ הָאֶמְצָעִי, שֶׁהוּא מְאַסֵּף לְכָל הַמַּחֲנוֹת, מְחַבֵּר כָּל הַקְּצָווֹת מַעְלָה וּמַטָּה. וְהִנֵּה עֲנָפָיו הַנִּמְשָׁכִים מִמֶּנּוּ, הַנָּצַח וְהַהוֹד, לְכָךְ יָצָא מִיּוֹסֵף שְׁנֵי שְׁבָטִים, מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם. וְהָיָה בְּנְיָמִין כְּנֶגֶד שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ. וְאִמּוֹ קְרָאתְהוּ "בֶּן אוֹנִי", כְּלוֹמַר "בֶּן כֹּחִי", שֶׁהוּא מִדַּת הַדִּין. וְאָבִיו קָרָא לוֹ "בִּנְיָמִין", שֶׁהוּא הָרַחֲמִים, כְּלוֹמַר "בֶּן יְמִין". וּשְׁתֵּי מִדּוֹת אֲחֵרוֹנוֹת כְּבָר רָמַזְתִּי בְּדָן וְנַפְתָּלִי. וְהֶבֶן כִּי דָן וְנַפְתָּלִי צֶדֶק וְצַדִּיק, וְיוֹסֵף הַקֵּו הָאֶמְצָעִי עִם עֲנָפָיו, וּבִנְיָמִין יְדֵי אֲבִיר יַעֲקֹב הַמְקַבְּלוֹת מִמַּעַל לוֹ, וְאִם כֵּן הַכֹּל בִּכְלָל, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק ל

כִּי מְעַט אֲשֶׁר הָיָה לְךָ לְפָנַי וגו' וַיְבָרֶךְ ה' אֹתְךָ לְרַגְלִי. יֹאמַר מִיּוֹם שֶׁבָּאָה רַגְלִי לְבֵיתְךָ בָּאָה לְךָ הַבְּרָכָה. וְכֵן הִזְכִּיר לָבָן: "נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי ה' בִּגְלָלֶךָ". וְהַבְּרָכָה הִיא שֶׁפְּרַץ הַמִּקְנֶה חוּץ מִגְּדֵרוֹ שֶׁל עוֹלָם, וּמִתְּחִלָּה לֹא מָסַר בְּיָדוֹ אֶלָּא שִׁבְעִים וְעָלוּ לְשִׁשִּׁים רִבּוֹא, וְאָמְרֵי לָהּ לְמֵאָה וְעֶשְׂרִים רִבּוֹא. וְכֵן דָּרְשׁוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "מְעַט אֲשֶׁר הָיָה לְךָ לְפָנַי" רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּשֵׁם רַבִּי חִזְקִיָּה אָמַר: "מְעַט" – שִׁבְעִים, נֶאֱמַר כָּאן "מְעַט" וְנֶאֱמַר לְהַלָּן (דברים כ"ו:ה') "וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט", מַה לְּהַלָּן שִׁבְעִים אַף כָּאן שִׁבְעִים.

מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם אָנֹכִי לְבֵיתִי. שֶׁאֶשְׁתַּדֵּל בְּתוֹעֶלֶת בֵּיתִי כְּמוֹ שֶׁהִשְׁתַּדַּלְתָּ אַתָּה עַד עַתָּה בָּעֲבוֹדָה אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ מָתַי אֶעֱשֶׂה לְבֵיתִי כְּמוֹ שֶׁעָשִׂיתִי לְבֵיתְךָ. **וּמַה שָּׁאָמַר:** "אֶרְעֶה צֹאנְךָ אֶשְׁמֹר", פֵּרוּשׁ אֶהְיֶה שׁוֹמֵר שָׂכָר.

פסוק לב

אֶעֱבֹר בְּכָל צֹאנְךָ הַיּוֹם הָסֵר מִשָּׁם כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא וגו' וְהָיָה שְׂכָרִי. אוֹתָן שֶׁיִּוָּלְדוּ מִכָּאן וּלְהַבָּא נְקֻדִּים וּטְלוּאִים בָּעִזִּים וּשְׁחוּמִים בַּכְּבָשִׂים יִהְיוּ שֶׁלִּי, וְאִם תִּמְצָא בְּצֹאנִי גְּוֹן אַחֵר בִּלְתִּי זֶה הַגָּוֹן תֵּדַע שֶׁהוּא גָּנוּב אִתִּי. וְהֵשִׁיב לָבָן: "הֵן לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ", לְמֻדְךָ הַכָּתוּב שֶׁקִּבֵּל לָבָן הָעִזִּים רֻבָּן שְׁחוֹרוֹת, עַל כֵּן אָמַר: "כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ". וְקִבֵּל הָרְחֵלִים רֻבָּן לְבָנוֹת, וְעַל כֵּן אָמַר: "כָּל חוּם בַּכְּשָׂבִים" אֵלּוּ הַשְּׁחוֹרוֹת. וּלְפִי שֶׁפֵּרֵשׁ בַּתְּיָשִׁים הָעֲקֻדִּים וְהַטְּלוּאִים בְּלֹא נְקֻדִּים, וּפֵרֵשׁ בָּעִזִּים הַנְּקֻדּוֹת וְהַטְּלוּאוֹת בְּלֹא עֲקֻדִּים, עַל כֵּן הֵצָרְךָ לוֹמַר "כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ".

פסוק לז

מַקֵּל לִבְנָה. מַקֵּל שֶׁל לִבְנָה, וְהוּא אֶרֶז מֵעֲצֵי הַלְּבוֹנוֹן, כְּלוֹמַר מַטֵּה שֶׁל לִבְנָה לַח.

וְלוּז וְעַרְמוֹן. פֵּרוּשׁוֹ מַקֵּל מֵאִילָן שֶׁשְּׁמוֹ לוּז וְהוּא שְׁקֵדִים, וּמֵאִילָן עַרְמוֹנִים.

וַיְפַצֵּל בָּהֶן פְּצָלוֹת לְבָנוֹת. פֵּרוּשׁ קִלֵּף בְּאוֹתָם הַמַּקְלוֹת מִקְצָת הַקְּלִפּוֹת שֶׁהֵם שְׁחוֹרוֹת, וּבְמָקוֹם הַקְּלָף נִרְאֶה לָבָן וּבְמָקוֹם שֶׁהַקְּלִפָּה עוֹמֶדֶת בּוֹ הוּא שָׁחֹר. זֶהוּ "מַחְשׂוֹף הַלָּבָן", הֶחְשׂוּף הוּא הַלָּבָן שֶׁעַל הַמַּקְלוֹת. וְהַמַּקְלוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר פִּצֵּל הִצִּיג אוֹתָם בָּרְהָטִים בְּשִׁקְתוֹת הַמַּיִם, כְּשֶׁהָיָה רוֹצֶה נְקֵדִים הָיָה מְקַלֵּף מְקוֹמוֹת מִן הַמַּקְלוֹת מִלְּשׁוֹן "נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף", כֵּן הָיוּ נְקֵדִים, מָקוֹם הֶסַרַת הַקְּלִפָּה הָיָה לָבָן וּמָקוֹם הַקְּלִפָּה שָׁחֹר, וְאָז הָיוּ נוֹלָדִים נְקֻדִּים. וּכְשֶׁהָיָה רוֹצֶה עֲקֻדִּים הָיָה מְקַלֵּף מִקְצַת הַמַּקְלוֹת לְמַעְלָה, וּמִקְצַת הַמַּקְלוֹת לְמַטָּה נִשְׁאַר בָּהֶם הַקְּלוּף. וּכְשֶׁהָיָה רוֹצֶה חוּם בַּכְּבָשִׂים לֹא הָיָה מְקַלֵּף כְּלָל, אֵךְ הַגָּוֶן שֶׁהוּא שָׁחֹר נִשְׁאַר בּוֹ, וְאָז הָיוּ נוֹלָדִים שְׁחוֹרִים. וּכְשֶׁהָיָה רוֹצֶה בְּרֻדִּים לֹא הָיָה מְקַלֵּף כְּלָל, כִּי הַגָּוֶן הַהוּא הָיָה שָׁחֹר עֲשָׂנִי. וַיַּעֲקֹב הָיוּ לוֹ מַקְלוֹת רַבּוֹת בְּמִינֵי הָאֶרֶז בְּגָוֶן זֶה.

וְהָיָה הָעִנְיָן הַזֶּה לְיַעֲקֹב דְּבַר חָכְמָה וְסוֹד הַטֶּבַע מְעֹרָב בְּנֵס. כִּי הָיָה עִנְיָן טִבְעִי מִצַּד פִּצּוּל הַמַּקְלוֹת, וּמִצַּד אַחֵר הָיָה נֵס גָּמוּר, שֶׁלֹּא הָיוּ נוֹלָדִים כְּפִי הָאֻמָּהוֹת, אִם שְׁחוֹרִים שְׁחוֹרִים אִם לְבָנִים לְבָנִים. וְאִם תֹּאמַר שֶׁצִּיּוּר הַמַּקְלוֹת לְעֵינֵי הַצֹּאן הָיָה גּוֹבֵר עַל הַטֶּבַע הַפָּשׁוּט, מִכָּל מָקוֹם שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם בְּגָוֶן הַמַּקְלוֹת שֶׁהוּא הַצִּיּוּר וְאֵין גַּם אֶחָד שֶׁיִּהְיֶה בְּגָוֶן הָאֻמָּהוֹת – אִי אֶפְשָׁר זֶה בְּלֹא נֵס. וְכֵן אָמַר יַעֲקֹב: "וֵאלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי", בָּא לְלַמֵּד כִּי לוּלֵא הַנֵּס וְסִיּוּעַ אֱלֹהִי לֹא הָיָה הָעִנְיָן נִגְמָר בְּפִצּוּל הַמַּקְלוֹת בִּלְבַד. וְכֵן אָמַר עוֹד: "וַיַּצֵּל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם וַיִּתֶּן לִי", יֶחֱס הָעִנְיָן לֵאלֹהִים שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ לְהַפְלִיא.

פסוק לח

וַיֵּחַמְנָה הַנְּקֵבוֹת. **וַיֶּחֱמוּ** הַזְּכָרִים. וְהָיוּ הַצֹּאן מִצַּד אֶחָד מִתְקָרְבוֹת אֶל הָרְהָטִים לִשְׁתּוֹת מַיִם וּמִצַּד אַחֵר הָיוּ מִתְפַּחֲדוֹת מֵהִתְקָרֵב אֶל הַמַּקְלוֹת, וְהָיוּ נִרְתָּעוֹת וְשָׁבוֹת לַאֲחוֹרֵיהֶן וְהַזָּכָר בָּא וְרוֹבְעָהּ, וּמִתְקָרֶבֶת אֶל הַמַּיִם וְאָז הָיְתָה צוּרַת הַמַּקְלוֹת שֶׁכְּנֶגֶד עֵינֵיהֶן חָקוּקָה מִצְטַיֶּרֶת בְּלִבָּם וּבְמַחְשַׁבְתָּן בִּשְׁעַת הַחֹמוּם וּמִזֶּה הָיוּ הַנּוֹלָדִים עֲקֻדִּים נְקֻדִּים. זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַתֵּלַדְן הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּטְלָאִים".

וּמַה שֶּׁאָמַר **לְנֹכַח הַצֹּאן** יַחְזֹר לְהַצֶּגֶת הַמַּקְלוֹת, כִּי לְנֹכַח הַצֹּאן הָיָה מַצִּיג הַמַּקְלוֹת בְּעֵת שֶׁיֶּחֱמוּ הַצֹּאן.**וְהִנֵּה** הַצֹּאן דָּרְכָּן לֵילֵד שְׁנֵי פְּעָמִים בַּשָּׁנָה, כִּי הֵם יוֹלְדוֹת לַחֲמִשָּׁה חֳדָשִׁים, שֶׁכְּבָר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: בְּהֵמָה דַּקָּה מִתְעַבֶּרֶת בַּאֲדָר וְיוֹלֶדֶת בְּאָב. וְאוֹתָם הַנּוֹלָדִים בָּרִאשׁוֹנָה הֵם הַמְקֻשָּׁרוֹת, שֶׁהַצֹּאן בְּכֹחוֹ בְּעֵת שֶׁקּוֹשֵׁר וּבוֹעֵט, וְהֵם הַנּוֹלָדִים בָּרִאשׁוֹנָה. וּבַשְּׁנִיָּה הֵם הָעֲטוּפִים תְּשׁוּשֵׁי כֹּחַ, הָאֻמָּהוֹת וְהַנּוֹלָדִים מֵהֶן, וּמִתְּשִׁשּׁוּתָן אֵין מַשְׁגִּיחִין עַל מַה שֶּׁכְּנֶגְדָּן. וְעַל כֵּן בְּהַעֲטִיף הַצֹּאן לֹא הָיָה מֵשִׂים מַקְלוֹת בָּרְהָטִים, כִּי אִם פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה בִּימֵי נִיסָן הָיָה מַצִּיג הַמַּקְלוֹת, אֲבָל בְּהַעֲטִיף הַצֹּאן, בִּימֵי תִּשְׁרֵי, לֹא יָשִׂים כִּי לֹא יִשְׁאֵר לְלָבָן עַד פָּרְסָה.

וְדַע כִּי מַה שֶּׁלָּקַח לוֹ יַעֲקֹב מַקֵּל לִבְנָה, לֹא עָשָׂה זֶה מֵעַצְמוֹ רַק עַל פִּי הַמַּלְאָךְ, כִּי כֵן אָמַר יַעֲקֹב לְרָחֵל וּלְלֵאָה, שֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ: "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל הָעַתֻּדִים" וְגוֹ'. וְאַחֲרֵי כֵן: "וַיִּקַּח לוֹ יַעֲקֹב מַקַּל לִבְנֶה", וְאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה. וְהִנֵּה יַעֲקֹב כְּשֶׁרָאָה הַמַּרְאָה הַזֹּאת בַּחֲלוֹם יָדַע שֶׁהקב"ה עוֹשֶׂה לוֹ נֵס כְּדֵי שֶׁלֹּא יְרַמֶּה אוֹתוֹ לָבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וֵאלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי", וְאָמַר: "לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי". וְאַחַר שֶׁרָאָה כִּי מִן הַשָּׁמַיִם עוֹזְרִים אוֹתוֹ, הִצִּיג הַמַּקְלוֹת הָהֵם לִשְׁנֵי עִנְיָנִים:

הָאֶחָד, לְהַעֲלִים הַנֵּס וּלְהַסְתִּירוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁלֹט בּוֹ עַיִן הָרַע, וְכֵן תִּמְצָא שֶׁאָמַר אֱלִישָׁע לְגֵחֲזִי (מלכים ב ד׳:כ״ט): "וְקַח מִשְׁעַנְתִּי בְיָדְךָ וְלֵךְ כִּי תִמְצָא אִישׁ לֹא תְבָרְכֶנּוּ וְכִי יְבָרֶכְךָ אִישׁ לֹא תַעֲנֶנּוּ וְשַׂמְתָּ מִשְׁעַנְתִּי עַל פְּנֵי הַנָּעַר", וְהָיְתָה כַּוָּנַת אֱלִישָׁע כְּדֵי שֶׁלֹּא יַרְבֶּה בִּדְבָרִים עִם בְּנֵי אָדָם וְשֶׁלֹּא יְגַלֶּה שְׁלִיחוּתוֹ וְלֹא יִשְׁלֹט בּוֹ עַיִן הָרַע, וְגֵחֲזִי לֹא נִשְׁמַר מִזֶּה כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ, וְגִלָּה הַדָּבָר, וְשָׁלְטָה בּוֹ עַיִן הָרַע, הוּא שֶׁכָּתוּב (שם): "לֹא הֵקִיץ הַנָּעַר".

וְאַל תִּתְמַהּ בָּזֶה אִם כֹּחַ עַיִן הָרַע גָּדוֹל כָּל כָּךְ שֶׁהוּא שׁוֹלֵט אֲפִילּוּ בִּדְבָרִים שֶׁהַנֵּס מִתְפַּשֵּׁט בָּהֶם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּלֵידַת הַשְּׁבָטִים שֶׁבִּשְׁבִיל דִּבּוּר אֶחָד שֶׁל לֵאָה שֶׁאָמְרָה "אוֹדֶה אֶת ה'", שֶׁנִּתְּנָה הוֹדָאָה בְּבֶן רְבִיעִי עַל שֶׁהִכִּירָה שֶׁנִּטְלָה יוֹתֵר מֵחֶלְקָהּ, שָׁלַט בָּהּ עַיִן הָרַע, הוּא שֶׁכָּתוּב מִיָּד: "וַתַּעֲמֹד מִלֶּדֶת". וְעוֹד מָצִינוּ בִּבְנֵי יוֹסֵף שֶׁהָיָה הַנֵּס מִתְפַּשֵּׁט בָּהֶם בִּדְבָרִים מִבִּרְכַּת אֲבִיהֶם, שֶׁאָמַר (בראשית מ״ט:כ״ב): "בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן", כְּשֶׁאָמְרוּ לִיהוֹשֻׁעַ (יהושע י״ז:י״ד-ט״ו): "וַאֲנִי עַם רַב אֲשֶׁר עַד כֹּה בֵּרַכַנִי ה'", הֵשִׁיב לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ: "אִם עַם רַב אַתָּה עֲלֵה לְךָ הַיְעָרָה", וְדָרְשׁוּ רז״ל: הַחְבִּיאוּ עַצְמְכֶם בַּיְעָרוֹת כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁלֹט בָּכֶם עַיִן הָרַע. וְעוֹד, אֵין לְךָ מַעֲשֶׂה נֵס גָּדוֹל כְּעִנְיַן מַתַּן תּוֹרָה, וְשָׁם מָצִינוּ שֶׁשָּׁלְטָה בּוֹ עַיִן הָרַע, וְכֵן אָמְרוּ רז״ל: לָמָּה נִשְׁתַּבְּרוּ לוּחוֹת רִאשׁוֹנוֹת, לְפִי שֶׁנִּתְּנוּ בְּפוּמְבֵּי שָׁלְטָה בָּהֶן עַיִן הָרַע, וְכֵן אָמְרוּ רז״ל: לָמָּה נִשְׁתַּבְּרוּ לוּחוֹת שְׁנִיּוֹת שֶׁנִּתְּנוּ בְּצִנְעָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ל״ד:ג'): "וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אַל יֵרָא בְּכָל הָהָר" לֹא שָׁלְטָה בָּהֶן עַיִן הָרַע וְלֹא נִשְׁתַּבְּרוּ. וּמִזֶּה עָשָׂה יַעֲקֹב עִנְיַן הַמַּקְלוֹת, שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה טֶבַע, כְּדֵי לְהַעְלִים מַעֲשֶׂה הַנֵּס, שֶׁלֹּא יָבִינוּ לָבָן וַאֲנָשָׁיו וְשֶׁלֹּא יִשְׁלֹט בּוֹ עַיִן הָרַע.

הַשֵּׁנִי, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיֵּם הַנֵּס עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה הַטֶּבַע, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִיהוֹשֻׁעַ בְּמִלְחֶמֶת הָעַי (יהושע ח׳:ב'): "שִׂים לְךָ אוֹרֵב לָעִיר מֵאַחֲרֶיהָ", וְכֵיוָן שֶׁכָּל מִלְחֲמוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל הָיוּ עַל יְדֵי נֵס, מַה לָּהֶם לְאוֹרֵב? אֲבָל צִוָּהוּ שֶׁיַּעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה סִבָּה לַנֵּס.

וְהִנֵּה יַעֲקֹב כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ: "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל הָעַתֻּדִים הָעֹלִים" וְגוֹ' הֵבִין מִיָּד כִּי לְצָרְךָ מָשָׁל וְדִמְיוֹן נֶאֱמַר לוֹ, כְּעִנְיַן מַה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהוֹשֻׁעַ (הושע א׳:ב'):

"קַח לְךָ אֵשֶׁת זְנוּנִים", שֶׁהֲרֵי הַדָּבָר הַזֶּה מִדִּין תּוֹרָה אָסוּר לְהִסְתַּכֵּל בּוֹ, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ ז"ל: אָסוּר לְהִסְתַּכֵּל בְּעוֹף וּבִבְהֵמָה בְּשָׁעָה שֶׁנִּזְקָקִין זֶה לָזֶה, וְאִם כָּךְ אֵיךְ יֹאמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁיִּסְתַּכֵּל? אֲבָל הָעִנְיָן הָיָה כִּי מִתּוֹךְ הַחֲלוֹם הַזֶּה בָּא יַעֲקֹב לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר וּלְהִתְנַהֵג בְּחָכְמַת הַטֶּבַע בְּעִנְיַן הַמַּקְלוֹת, לֹא לְרַמּוֹת אֶת לָבָן חַס וְשָׁלוֹם אֶלָּא לְהַשְׁמֵר מִלָּבָן שֶׁלֹּא יְרַמֶּהוּ.

וּמִמַּעֲשֵׂה הַטֶּבַע שֶׁבְּפָרָשָׁה זוֹ יֵשׁ לִלְמֹד חִיּוּב בְּנֵי אָדָם שֶׁיֵּשׁ לָהֶם שֵׂכֶל וְדַעַת לְקַדֵּשׁ עַצְמָם בְּשָׁעָה שֶׁנִּזְקָקִין עִם נְשׁוֹתֵיהֶם, שֶׁהֲרֵי אָנוּ רוֹאִים בַּבְּהֵמוֹת צִיּוּר הָעוּבָּר יוֹצֵא כְּפִי צִיּוּר הַמִּחְשָׁבָה. וְעַל כֵּן אָמְרוּ ז"ל: לְעוֹלָם יְקַדֵּשׁ אָדָם אֶת עַצְמוֹ בְּשָׁעַת תַּשְׁמִישׁ, וּקְדֻשָּׁה זוֹ הִיא טָהֳרַת הַמַּחְשָׁבָה, שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב בְּאִשָּׁה אַחֶרֶת וְלֹא בְּדָבָרִים אֲחֵרִים רַק בְּאִשְׁתּוֹ. וְזֶהוּ כָּל וָחֹמֶר שֶׁאֵין עָלָיו תְּשׁוּבָה: אִם הַבְּהֵמוֹת שֶׁאֵין לָהֶם דֵּעָה לְהָבִין תּוֹעֶלֶת הַדָּבָר וְנִזְקוֹ וְאֵינָן עוֹשׂוֹת אֶלָּא מִכֹּחַ הַטֶּבַע, יֵשׁ לָהֶם כֹּחַ לִפְעֹל בַּתּוֹלְדוֹת כְּפִי הַצּוּרָה הַמְצֻיֶּרֶת בְּלִבָּם וְהַקָּבוּעַ בְּמַחְשַׁבְתָּם, כָּל וָחֹמֶר לִבְנֵי אָדָם אֲשֶׁר לָהֶם כֹּחַ גָּדוֹל בַּנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית לְצַיֵּר בְּמַחְשַׁבְתָּם וּבִלְבָּם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים, וְיֵשׁ לָהֶם כַּוָּנָה בְּדַעַת וּבְשֵׂכֶל לְהִתְכַּוֵּן בְּאוֹתוֹ הַצִּיּוּר, שֶׁצְּרִיכִים לְטַהֵר מַחְשְׁבוֹתָם בָּעִנְיָן הַהוּא.

פרק לא

פסוק יג

אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, שֶׁנִּגְלָה לְךָ בְּבֵית אֵל.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, הַמַּלְאָךְ הַזֶּה שֶׁקָּרָא עַצְמוֹ "אֵל", הוּא הַטּוֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ל"ג:י"ט): "אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ", וְהוּא הַבַּיִת שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (במדבר י"ב:ז'): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", כִּי טוּב הָאָדָם – בֵּיתוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר עַל עַצְמוֹ: "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל", וְכֵן בְּיַעֲקֹב: "וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל". וְהִנֵּה הַכָּתוּב הַזֶּה נָכוֹן כִּפְשׁוּטוֹ, כִּי הַמַּלְאָךְ הַזֶּה שֶׁהוּא אֵל הוּא בֵּית אֵל. וְהָבֵן זֶה.

פסוק יט

וַתִּגְנֹב רָחֵל אֶת הַתְּרָפִים. דַּעַת הָרַמְבַּ"ן בַּתְּרָפִים כִּי הָיוּ כֵּלִים לְקַבֵּל הַשָּׁעוֹת, וְיִקְסְמוּ לָדַעַת הָעֲתִידוֹת. וְהַמִּלָּה נִגְזְרָה מִלְּשׁוֹן "נִרְפִּים", וְיִקְרְאוּ לָהֶם "תְּרָפִים" לִרְמֹז עֲלֵיהֶם כִּי דִּבְרֵיהֶם כְּמוֹ נְבוּאָה "רָפָה", תָּבֹא בָּרֹב וּתְכַזֵּב לְעִתִּים רְחוֹקוֹת. וְהָיוּ מְדַבְּרִים מִדֶּרֶךְ חָכְמַת הַשָּׁעוֹת, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (זכריה י':ב'): "כִּי הַתְּרָפִים דִּבְּרוּ אָוֶן". וְלָמָּה גָּנְבָה אוֹתָם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָגִלּוּ לְאָבִיהָ אִם יִשְׁאַל בָּהֶם כִּי בוֹרֵחַ יַעֲקֹב. וּמַה שֶּׁאָמַר לָבָן לְיַעֲקֹב: "לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת אֱלֹהָי", לְאוֹת וּלְעֵד כִּי הַתְּרָפִים הָיוּ אֱלֹהָיו.

וְהִנֵּה לָבָן הָיָה קוֹסֵם וּמְנַחֵשׁ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "נִחַשְׁתִּי", וְאַרְצוֹ חָרָן הִיא אֶרֶץ קֶדֶם מְלֵאָה קְסָמִים, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ב׳:ו׳): "כִּי מָלְאוּ מִקֶּדֶם" וְגוֹ׳. גַּם בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם מִשָּׁם הָיָה, הוּא שֶׁכָּתוּב (במדבר כ״ג:ז׳): "מִן אֲרָם יַנְחֵנִי בָלָק מֶלֶךְ מוֹאָב מֵהֲרְרֵי קֶדֶם".
וְכָתַב רַבִּי אַבְרָהָם ז״ל: הַקָּרוֹב אֵלַי שֶׁהַתְּרָפִים הָיוּ עַל צוּרַת בֶּן אָדָם, וְהִיא צוּרָה עֲשׂוּיָה לְקַבֵּל כֹּחַ הָעֶלְיוֹנִים, וְלֹא אוּכַל לְפָרֵשׁ, וְהָעֵד בָּזֶה הַתְּרָפִים שֶׁשָּׁמָה מִיכַל בַּמִּטָּה עַד שֶׁחָשְׁבוּ שׁוֹמְרֵי הַבַּיִת שֶׁהוּא דָּוִד. וּמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (הושע ג׳:ד׳): "וְאֵין אֵפוֹד וּתְרָפִים", שֶׁלֹּא יַעַבְדוּ אֶת ה׳ וְלֹא עֲבוֹדָה זָרָה, עַד כָּאן.
וְרַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל כָּתַב כִּי מַה שֶּׁגָּנְבָה אוֹתָם כְּדֵי שֶׁיַּחְזֹר בּוֹ וְשֶׁיֹּאמַר: אֱלוֹהַּ הַגְּנוּב אֵין בּוֹ מַמָּשׁ, כִּדְבַר יוֹאָשׁ שֶׁאָמַר (שופטים ו׳:ל״א): "אִם אֱלֹהִים הוּא יָרֶב לוֹ כִּי נָתַץ אֶת מִזְבְּחוֹ". וּכְמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (יחזקאל כ״ח:ט׳): "הֶאָמוֹר תֹּאמַר אֱלֹהִים אֲנִי לִפְנֵי הֹרְגֶךָ וְאַתָּה אָדָם וְלֹא אֵל בְּיַד מְחַלְלֶיךָ".
וּבַמְּדָרָשׁ: לָמָּה גְּנָבָה אוֹתָם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מַגִּידִים שֶׁיַּעֲקֹב בּוֹרֵחַ. וְכִי הַתְּרָפִים מְדַבְּרִים? וַהֲלֹא כְּתִיב (תהלים קי״ה:ז׳): "לֹא יֶהְגּוּ בִּגְרוֹנָם"! אָמַר לֵיהּ: אִין, דִּכְתִיב (זכריה י׳:ב׳): "כִּי הַתְּרָפִים דִּבְּרוּ אָוֶן". כֵּיצַד עוֹשִׂין? מְבִיאִים אָדָם בְּכוֹר וְשׁוֹחֲטִין אוֹתוֹ וּמוֹלְחִין אוֹתוֹ בְּמֶלַח וּבְבָשָׂמִים, וְכוֹתְבִין עַל צִיץ שֶׁל זָהָב שֵׁם רוּחַ טֻמְאָה, וּמַנִּיחִים הַצִּיץ בְּכִשּׁוּף תַּחַת לְשׁוֹנוֹ, וְנוֹתְנִים אוֹתוֹ בַּקִּיר וּמַדְלִיקִים לְפָנָיו נֵרוֹת וּמִשְׁתַּחֲוִים לוֹ, וּמְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּלַחַשׁ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "כִּי הַתְּרָפִים דִּבְּרוּ אָוֶן". וּמַה שֶּׁגָּנְבָה אוֹתָם כְּדֵי לַעֲקֹר עֲבוֹדָה זָרָה מִבֵּית אֲבִיהָ. וְכֵן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִבְטִיחַ לְבָנֶיהָ לְהַעֲבִיר עֲבוֹדָה זָרָה מִן הָעוֹלָם, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה ב׳:י״ח): "וְהָאֱלִילִים כָּלִיל יַחֲלֹף".

פסוק כב

וַיַּגֶּד לְלָבָן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי. הָיָה דֶּרֶךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים בֵּין צֹאן יַעֲקֹב לְצֹאן לָבָן, וּכְשֶׁהָלַךְ הַמַּגִּיד לְהַגִּיד לְלָבָן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לָקַח לָבָן אֶת אֶחָיו עִמּוֹ וְחָזַר מִמְּקוֹם הַצֹּאן עַד פַּדָּן, הֲרֵי שִׁשָּׁה יָמִים, שְׁלֹשָׁה יָמִים שֶׁל מַגִּיד וּשְׁלֹשָׁה שֶׁל חֲזָרַת לָבָן, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי הִשִּׂיגוֹ, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים". נִמְצָא כָּל מַה שֶּׁהָלַךְ יַעֲקֹב בְּשִׁשָּׁה יָמִים הָלַךְ לָבָן בְּיוֹם אֶחָד, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב רַשִׁ״י. וְאֶפְשָׁר שֶׁהִתְחִיל יַעֲקֹב לִנְסוֹעַ מִפַּדַּן אֲרָם בְּיוֹם רִאשׁוֹן, וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבּוֹ הָלַךְ לָבָן וְהִשִּׂיגוֹ הָיָה יוֹם שַׁבָּת.

פסוק כט

יֵשׁ לְאֵל יָדִי. הָרְשָׁעִים מִתְהַלְלִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים, וְכֵן לָבָן הָרָשָׁע הָיָה מִתְהַלֵּל בְּכָאן בְּמַעֲשֶׂה רָע. וּמַה שֶּׁאָמַר: "יֵשׁ לְאֵל יָדִי" דָּבוּק עִם "וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם". אָמַר, יֵשׁ לְאֵל יָדִי כָּל הָעֶשְׂרִים שָׁנָה שֶׁהָיִיתִי בְּבֵיתִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע, שֶׁלֹּא הָיָה לִי מוֹנֵעַ, שֶׁהֲרֵי אֱלֹהֵי אֲבִיכֶם לֹא נִרְאָה לִי מֵעוֹלָם עַד אֶמֶשׁ, וְזֶה לְאוֹת כִּי אֵין כַּוָּנָתִי רָעָה עִמָּכֶם. וְעַתָּה שֶׁהֲלַכְתָּ מִטַּעַם

שֶׁנִּכְסַפְתָּ לְבֵית אָבִיךָ, לָמָּה גָּנַבְתָּ אֶת אֱלֹהָיו? וְכָפַל הָאֶמִירָה בַּכָּתוּב לְחַזֵּק, כְּלוֹמַר בַּאֱמִירָה מֻחְלֶטֶת.

מִטּוֹב עַד רָע. טוֹבָתוֹ הָיָה רַע אֵצֶל יַעֲקֹב, שֶׁהֲרֵי אִם חָשַׁב לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ טוֹבָה שֶׁלֹּא יַהַרְגֵהוּ אֶלָּא שֶׁיִּטּוֹל מִטּוּבוֹ, הָיָה זֶה רַע אֵצֶל יַעֲקֹב, לְכָךְ הֶצְרַךְ לוֹמַר: "מִטּוֹב עַד רָע". וְכָמוֹהוּ (יחזקאל כ"א:ח'): "וְהִכְרַתִּי מִמֵּךְ צַדִּיק וְרָשָׁע" – צַדִּיק לַבַּעַל וְרָשָׁע לַבַּעַל. וְהָעֵד עַל פֵּרוּשׁ זֶה, שֶׁאָמַר לוֹ יַעֲקֹב: "לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי וְגוֹ' כִּי עַתָּה רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי", כִּי הוּא הַטּוֹב שֶׁחִשַּׁבְתָּ עָלַי.

פסוק ל

כִּי נִכְסֹף נָכְסַפְתָּה לְבֵית אָבִיךָ. כָּפַל הַלָּשׁוֹן לְרַמֵּז כִּי נִכְסַף לְאָבִיו וְנִכְסַף לָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, כִּלְשׁוֹן (תהילים פ"ד:ג') "נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחַצְרוֹת אֱלֹהָי".

וַיִּתֶּכֶן לוֹמַר כִּי תּוֹסֶפֶת הַהֵ"א רֶמֶז לַכָּבוֹד שֶׁכָּתוּב בּוֹ (ישעיהו ס"ד:י'): "בֵּית קָדְשֵׁנוּ וְתִפְאַרְתֵּנוּ". וְאֵלָיו הָיָה נִכְסָף, כִּי "בֵּית קָדְשֵׁנוּ" הוּא הַכָּבוֹד, "וְתִפְאַרְתֵּנוּ" תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל. וּכְתִיב (תהילים צ"ו:ו'): "עֹז וְתִפְאֶרֶת בְּמִקְדָּשׁוֹ", וְהֶבֶן זֶה. וּמִי שֶׁלֹּא נִכְסַף אֵלָיו הוּא הַחוֹטֵא. וְכַלָּשׁוֹן הַזֶּה מָצִינוּ שֶׁהוֹכִיחַ הַנָּבִיא אֶת יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר לֹא הָיוּ נִכְסָפִים לְיִרְאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּשְׁמִירַת מִצְוֹתָיו, הוּא שֶׁאָמַר (צפניה ב':א'): "הִתְקוֹשְׁשׁוּ וְקוֹשׁוּ הַגּוֹי לֹא נִכְסָף".

פסוק לב

עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה. מִן הַחֵרֶם הַזֶּה נֶעֱנְשָׁה רָחֵל שֶׁמֵּתָה בַּדֶּרֶךְ. וּמִכָּאן שֶׁיֵּשׁ לְאָדָם לְזָהֵר מֵעֹנֶשׁ הַצַּדִּיקִים וּמִקִּלְלָתָם.

נֶגֶד אַחֵינוּ הַכֶּר לְךָ מָה עִמָּדִי וְקַח לָךְ. זֶה יוֹרֶה עַל אֱמוּנָתוֹ וּמַעֲלָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וְהוּא דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים שֶׁאֵינָם חוֹמְדִים מָמוֹן אֲחֵרִים וַאֲפִלּוּ מִן הַקְּרוֹבִים. כִּי יַעֲקֹב שֶׁעָמַד בְּבֵית חָמִיו עֶשְׂרִים שָׁנָה וְנִתְבָּרֵךְ בִּגְלָלוֹ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד עָלָיו לָבָן עַצְמוֹ: "נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי ה' בִּגְלָלֶךָ", הָיָה מַרְשֶׁה לְחָמָיו לְהַכְנֵס בְּכָל אֹהָלָיו וְכָל חֵפֶץ שֶׁיַּכִּיר שֶׁהוּא שֶׁלּוֹ שֶׁיִּקָּחֵנוּ לְעַצְמוֹ. זֶהוּ שֶׁאָמַר: "הַכֶּר לְךָ מָה עִמָּדִי וְקַח לְךָ". וְכֵן הִזְכִּיר לְמַטָּה: "כִּי מִשַּׁשְׁתָּ אֶת כָּל כֵּלַי מַה מָּצָאתָ מִכֹּל כְּלֵי בֵיתֶךָ". בֹּא וּרְאֵה הַצַּדִּיקִים כַּמָּה הֵם מִתְרַחֲקִים מִן הַגָּזֵל.

פסוק לג

וַיָּבֹא לָבָן בְּאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה. אַחַר שֶׁהִזְכִּיר "וּבְאֹהֶל לֵאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת", לָמָּה הֶצְרַךְ לוֹמַר: "וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל לֵאָה", הָיָה לוֹ לוֹמַר: "וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת".

אֲבָל יִתָּכֵן לוֹמַר כִּי אֹהֶל לֵאָה הָיָה גָּדוֹל מִכֻּלָּן עַד שֶׁהָיָה אוֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת בְּתוֹכוֹ, וּמִשֶּׁיָּצָא מֵאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת עֲדַיִן הָיָה עוֹמֵד בְּאֹהֶל לֵאָה, וּלְכָךְ הֶצְרַךְ לוֹמַר: "וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל לֵאָה".

וְהִנֵּה לְדַעַת רַשִׁ"י ז"ל הָיוּ כֻּלָּם שִׁלְשָׁה אֹהָלִים, כִּי אֹהֶל יַעֲקֹב הוּא אֹהֶל, רָחֵל וְאֹהֶל לֵאָה הֲרֵי שְׁנַיִם, וְאֹהֶל שִׁתֵּי הָאֻמָּהוֹת הֲרֵי שְׁלֹשָׁה אֹהָלִים. אֲבָל לְדַעַת הָרַמְבַּ"ן ז"ל הָיוּ חֲמִשָּׁה אֹהָלִים: אֹהֶל יַעֲקֹב בִּפְנֵי עַצְמוֹ, כִּי שָׁם תֹּאכַלְנָה עִמּוֹ הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים עַל שֻׁלְחָנוֹ, וְאֹהֶל לֵאָה הֲרֵי שְׁנַיִם, וְאֹהֶל רָחֵל הֲרֵי שְׁלֹשָׁה, וְאֹהֶל שִׁתֵּי הָאֻמָּהוֹת, כְּלוֹמַר לְכָל אַחַת מִשִּׁתֵּי הָאֻמָּהוֹת. וְאָמַר כִּי זֶה מִצְנִיעוּתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁיִּהְיוּ לוֹ אַרְבָּעָה אֹהָלִים לְאַרְבַּע נָשִׁים, לְכָל אַחַת אֹהֶל מְיֻחָד, כְּדֵי שֶׁלֹּא תֵּדַע הָאַחַת בְּבוֹאוֹ אֶל רְעוּתָהּ, כִּי זֶה אָסוּר מִן הַתּוֹרָה.

פסוק לה

כִּי לֹא אוּכַל לָקוּם מִפָּנֶיךָ. זֶה יוֹרֶה כִּי קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיוּ הַקַּדְמוֹנִים נוֹהֲגִים טֻמְאָה בְּעִנְיַן הַנִּדָּה וּמַחֲזִיקִין אוֹתָהּ בְּטֻמְאָה כְּטֻמְאַת הַמֵּת, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בַּנִּדָּה: אָסוּר לִשְׁאוֹל בִּשְׁלוֹמָהּ שֶׁל נִדָּה, רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר: אֲפִלּוּ הַדִּבּוּר הַיּוֹצֵא מִפִּיהָ טָמֵא, וְאָסוּר לִדְרֹךְ עֲפָרָהּ שֶׁהוּא טָמֵא כַּמֵּת, וְאָסוּר לֵהָנוֹת בְּמַעֲשֵׂה יָדֶיהָ. וְעַל כֵּן הֶחֱרִישׁ לָבָן וְלֹא דִּבֶּר עִמּוֹ כְּלָל.

פסוק לח

רְחֵלֶיךָ וְעִזֶּיךָ לֹא שִׁכֵּלוּ. בִּזְכוּתִי, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ג:כ"ו): "לֹא תִהְיֶה מְשַׁכֶּלָה וַעֲקָרָה בְּאַרְצֶךָ".

וְאֵילֵי צֹאנְךָ לֹא אָכָלְתִּי. כְּדֶרֶךְ הָרוֹעִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ל"ד:ג'): "אֶת הַחֵלֶב תֹּאכֵלוּ וְאֶת הַצֶּמֶר תִּלְבָּשׁוּ הַבְּרִיאָה תִּזְבָּחוּ הַצֹּאן לֹא תִרְעוּ".

פסוק לט

טְרֻפָה לֹא הֵבֵאתִי אֵלֶיךָ. כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא אֵרַע בָּהֶם שׁוּם בְּהֵמָה שֶׁיִּטְרְפֶנָּה חַיָּה רָעָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ז:ל"ג): "חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ טָרֹף טֹרַף יוֹסֵף". וּכְתִיב (נחום ב':י"ג): "אַרְיֵה טוֹרֵף בְּדֵי גוֹרוֹתָיו".

אָנֹכִי אֲחַטָּנָּה. מִלְּשׁוֹן (שופטים כ':ט"ז) "אֶל הַשַּׂעָרָה וְלֹא יַחֲטִיא". כְּלוֹמַר נִתְחַיַּבְתִּי לְשַׁלֵּם אוֹתָהּ וְאִם חָסְרָה לְעַצְמִי חָסְרָה, וְכֵן (מלכים א א':כ"א): "וְהָיִיתִי אֲנִי וּבְנִי שְׁלֹמֹה חַטָּאִים".

מִיָּדִי תְּבַקְּשֶׁנָּה. הָאֲבוּדָה, שֶׁאֲנִי שׁוֹמֵר שָׂכָר וַאֲנִי חַיָּב בָּהּ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ל"ד:ד'): "וְאֶת הַנִּדַּחַת לֹא הֲשֵׁבוֹתֶם וְאֶת הָאֹבֶדֶת לֹא בִקַּשְׁתֶּם", שֶׁכֵּן הַנָּבִיא מוֹכִיחַ לְרוֹעֵי יִשְׂרָאֵל בְּמַרְעִיתָם וּמוֹכִיחָן עַל הַדְּבָרִים שֶׁהֵם חַיָּבִים בָּהֶם. וְיִבָּאֵר יַעֲקֹב הַהַצָּלָחָה הַגְּדוֹלָה שֶׁהָיְתָה לוֹ בְּמִקְנֵהוּ, בֵּין מִצַּד שְׁמִירָתוֹ הַגְּדוֹלָה בֵּין מִצַּד הַנֵּס, וְכֵן:

גְּנַבְתִּי יוֹם וּגְנֻבָתִי לָיְלָה. אֲנִי חַיָּב בָּהּ, שֶׁהֲרֵי שׁוֹמֵר שָׂכָר חַיָּב בִּגְנֵבָה וַאֲבֵדָה, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ב:י"א): "וְאִם גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לִבְעָלָיו". וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: וּמַה גְּנֵבָה שֶׁקְּרוֹבָה לְאֹנֶס חַיָּב, אֲבֵדָה לֹא כָל שֶׁכֵּן? וּבֵאֵר יַעֲקֹב בְּכָאן שֶׁהַכֹּל הָיָה מְשֻׁלָּם

מִשָּׁלוֹ, הָאֲבֵדָה וְהַגְּנֵבָה, וַאֲפִלּוּ הַטְּרֵפָה שֶׁהַשּׁוֹמֵר פָּטוּר מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות שם): "הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם" – הָיָה יַעֲקֹב מְשַׁלֵּם.

פסוק מא

זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט עֲבַדְתִּיךָ בֶּאֱמוּנָה גְּדוֹלָה כָּזֹאת וְהָיָה לְךָ לָחוּשׁ לִכְבוֹדִי, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁאֲנִי חֲתָנְךָ שֶׁעֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנוֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנֶךָ, וְאַתָּה לֹא כֵן עִמָּדִי, כִּי תַּחֲלִיף מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים.

וּבְאוּר הָעִנְיָן כִּי הָיָה מַחֲלִיפוֹ שְׁתֵּי פְּעָמִים בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה, וְזֶה "עֲשֶׂרֶת מֹנִים", כְּלוֹמַר עֲשָׂרָה מִנְיָנִים, שֶׁהֲרֵי שֵׁשׁ שָׁנִים עָבַד אוֹתוֹ בַּצֹּאן, וְשָׁנָה רִאשׁוֹנָה עָמַד כָּךְ שֶׁהָיוּ עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּטְלָאִים, אֲבָל מִשָּׁנָה רִאשׁוֹנָה וְאֵילָךְ הָיָה מַחֲלִיפוֹ בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה שְׁתֵּי פְּעָמִים מֵעֲקֻדִּים לִנְקֻדִּים וּמִנְּקֻדִּים לִטְלָאִים, שֶׁהֲרֵי בְּהֵמָה דַּקָּה יוֹלֶדֶת שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּשָּׁנָה, וַהֲרֵי לְךָ עֲשָׂרָה מִנְיָנִים בְּחָמֵשׁ שָׁנִים.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה" כְּמוֹ (שמות ט"ו:ב') "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", וְכֵן (שם י"ג) "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם". וּלְפִי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר לְמַעְלָה: "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ" לֹא הָיָה צָרִיךְ לַחְזֹר "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ". אֲבָל הָעִנְיָן כִּי לְמַעְלָה יְדַבֵּר עַל עַצְמוֹ וְעַתָּה יְדַבֵּר בַּשְּׁכִינָה, כִּי הָיָה ה' יִתְעַלֶּה עִמּוֹ כָּל עֶשְׂרִים שָׁנָה שֶׁהָיָה בְּבֵיתוֹ. וּמִזֶּה סָמַךְ לוֹ: "לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי", וְהָבֵן זֶה.

פסוק מב

וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִי שֶׁמְּפַחֵד מִמֶּנּוּ יִצְחָק הָיָה בְּעֶזְרִי, וְזֹאת כַּוָּנַת אוּנְקְלוֹס.

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרֵשׁ "וּפַחַד יִצְחָק" רֶמֶז לְיוֹם הָעֲקֵדָה אוֹ לְיוֹם הַבְּרָכָה, כִּי שָׁם חָרַד יִצְחָק חֲרָדָה גְּדוֹלָה, שֶׁרָאָה גֵּהִנֹּם תַּחְתָּיו, וְאָז קָיַם בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁאָמַר (בראשית כ"ז:ל"ג): "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה". וְהוּא שֶׁאָמַר: "כִּי עַתָּה רִיקָם שִׁלַּחְתָּנִי", כְּלוֹמַר לוּלֵא אוֹתוֹ פַּחַד שֶׁהָיָה בִּשְׁבִילִי וּלְתוֹעַלְתִּי.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי" בְּמִדָּתִי, וְעִם זֶה הִזְכִּיר שְׁלֹשׁ מִדּוֹת הָאָבוֹת כַּסֵּדֶר. וְכֵן הִזְכִּיר עוֹד כַּסֵּדֶר הַזֶּה בַּתְּפִלָּה כְּנֶגֶד עֲשָׂו. וּמַה שֶּׁאָמַר תְּחִלָּה: "לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי" – עַל יִצְחָק אָבִיו אָמַר כֵּן. וְאַחֲרָיו הִזְכִּיר אַבְרָהָם, לְפִי שֶׁחַיָּב אָדָם בְּכִבּוּד אָבִיו יוֹתֵר מִכִּבּוּד זְקֵנוֹ. אַחֲרֵי כֵן הִזְכִּיר בְּפֵרוּשׁ "פַּחַד יִצְחָק" כְּסֵדֶר הַמִּדּוֹת.

וְהָרַמְבַּ"ן כָּתַב: **וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי** עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יָבֹא הַלָּשׁוֹן כִּפְשׁוּטוֹ וּמַשְׁמָעוֹ, וְהוּא מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה. וּמִמֶּנּוּ אָמַר הַכָּתוּב (הושע ג':ה'): "אַחַר יָשֻׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֵת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מַלְכָּם וּפָחֲדוּ אֶל ה' וְאֶל טוּבוֹ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים". יֹאמַר כִּי יְבַקְּשׁוּ הָרַחֲמִים וּמִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה וְיָבִיאוּ פַּחַד יִצְחָק אֶל ה' וְאֶל טוּבוֹ הַנִּזְכָּרִים, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

אֶת עָנְיִי וְאֶת יְגִיעַ כַּפַּי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אָמֶשׁ. וַיּוֹכַח אוֹתְךָ אֶמֶשׁ, שֶׁלֹּא הֲרַגְתָּנִי. וְאִם כֵּן זְכוּת יְגִיעַ כַּפָּיו הִצִּילוֹ מִן הַהֲרִיגָה וּזְכוּת יִרְאַת שָׁמַיִם הִצִּיל מָמוֹנוֹ. זֶהוּ שֶׁאָמַר: "וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עַתָּה רֵיקָם" וְגוֹ'. וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד: גָּדוֹל הַנֶּהֱנֶה מִיגִיעוֹ יוֹתֵר מִירֵא שָׁמַיִם.

פסוק מג

הַבָּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בָּנָי. כָּתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל: כִּזֵּב לָבָן בְּאָמְרוֹ "וְהַבָּנִים בָּנַי", שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁאָמְרוּ "בְּנֵי בָנִים הֲרֵי הֵם כְּבָנִים" לֹא אָמְרוּ כֵּן עַל בְּנֵי בָנוֹת. וְכֵן בְּמַה שֶׁאָמַר "וְהַצֹּאן צֹאנִי", שֶׁהֲרֵי הוּא נְתָנָם לוֹ בִּשְׂכַר טָרְחוֹ וַעֲמָלוֹ. וְכֵן בְּמַה שֶׁאָמַר "וְכֹל אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לִי הוּא", וַהֲרֵי אָמַר לוֹ יַעֲקֹב "כִּי מִשַּׁשְׁתָּ אֶת כָּל כֵּלַי מַה מָּצָאתָ מִכֹּל כְּלֵי בֵיתֶךָ", וְלֹא מָצָא מַעֲנֶה. וְהָעִנְיָן הַזֶּה כְּעִנְיַן בֶּן הֲדַד שֶׁאָמַר לְאַחְאָב (מלכים א כ':ג'): "כֹּה אָמַר בֶּן הֲדַד כַּסְפְּךָ וּזְהָבְךָ לִי הוּא וְנָשֶׁיךָ וּבָנֶיךָ הַטּוֹבִים לִי הֵם". וּכְתִיב: "דְּעוּ נָא וּרְאוּ כִּי רָעָה זֶה מְבַקֵּשׁ".

וְהִנֵּה עַל דְּבַר יַעֲקֹב שֶׁאָמַר לְלָבָן: לָמָּה דָלַקְתָּ אַחֲרַי, הֵשִׁיב לָבָן: "הַבָּנוֹת בְּנֹתַי", כִּי בָּאתִי אַחֲרֶיךָ לִרְאוֹת בְּנוֹתַי.

וְלִבְנוֹתַי מָה אֶעֱשֶׂה לָאֵלֶּה הַיּוֹם. מָה אֶעֱשֶׂה טוֹבָה לָהֶן אוֹ לִבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יִלָּדוּ, אֲבָל אֵיטִיב לָהֶן שֶׁתִּכְרֹת לִי בְּרִית שֶׁלֹּא תְּעַנֶּה אוֹתָן וְלֹא תִּקַּח נָשִׁים עַל בְּנוֹתַי.

וּבַמִּדְרָשׁ: "הַבָּנוֹת בְּנֹתַי", "הַבָּנוֹת" – שְׁתַּיִם "בְּנֹתַי" – שְׁתַּיִם, הֲרֵי אַרְבַּע. וְנִרְאֶה מִזֶּה כִּי גַּם בִּלְהָה וְזִלְפָּה הָיוּ בְּנוֹתָיו מִמָּשׁ מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת אוֹ מְגֻדְּלוֹת בְּבֵיתוֹ.

פסוק מו

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לִקְטוּ אֲבָנִים. לְאֶחָיו שֶׁל לָבָן. וְכָמוֹהוּ (בראשית מ"ז:ג'): "וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה לְאֶחָיו מַה מַּעֲשֵׂיכֶם", לְאֶחָיו שֶׁל יוֹסֵף.

וּבַמִּדְרָשׁ: "לְאֶחָיו" אֵלּוּ בָּנָיו, וְהָיָה קוֹרֵא אוֹתָם אֶחָיו שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ צַדִּיקִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ.

וְהִנֵּה יַעֲקֹב הֵרִים אֶבֶן לְמַצֵּבָה וְצִוָּה לַאֲחֵי לָבָן שֶׁיְּלַקְטוּ אֲבָנִים כְּמוֹתוֹ שֶׁיִּהְיוּ מַצֵּבוֹת וְלֹא אָמַר שֶׁיַּעֲשׂוּ גַּל, אֲבָל הֵם לָקְטוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ גָּל, וְהָיְתָה כַּוָּנָתָם כְּלַפֵּי אֱמוּנָתָם וַעֲבוֹדָתָם שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים הַחַמָּה וְהָיוּ דּוֹרְשִׁים בְּעַד הַחַיִּים אֶל הַמֵּתִים. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר בַּכָּתוּב "גַּל" שְׁנֵי פְּעָמִים, שֶׁהֲרֵי הָיָה יָכוֹל לוֹמַר: "וַיֹּאכְלוּ שָׁם עָלָיו", אֲבָל עָשָׂה כֵּן כְּדֵי לְרַמֵּז כַּוָּנָתָם בְּשֵׁם "גַּלְגַּל", כְּלוֹמַר גַּלְגַּל חַמָּה. וְנִתְבָּאֵר עִנְיָנוֹ בְּאוֹתוֹ שֵׁם שֶׁקָּרָא לוֹ לָבָן: "יְגַר שָׂהֲדוּתָא", חֶשְׁבּוֹנוֹ "גַּלְגַּל חַמָּה", וְהוּא הָיָה אֱלוֹהוֹ שֶׁהִזְמִינוֹ לְעֵד, כִּי שִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן מוֹרֶה עַל עִנְיַן חִדּוּשׁ בְּלִי סָפֵק. וְאוּלַי הַתֻּרְפִּים הָיוּ מְקַבְּלִים כֹּחַ בְּמַזָּלוֹת הַחַמָּה, וְעַל כֵּן אָמַר לָבָן: "הַגַּל הַזֶּה עֵד בֵּינִי וּבֵינְךָ" לָשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן. וְהִזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל הקב"ה כְּלַפֵּי אֱמוּנַת יַעֲקֹב.

וְהִזְכִּיר בָּזֶה שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת שֶׁבָּהֶם נִבְרָא הָעוֹלָם: מִדַּת הַדִּין וּמִדַּת רַחֲמִים, הִזְכִּיר תְּחִלָּה מִדַּת רַחֲמִים בְּרֶמֶז, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ", וּמִלַּת "וְהָיָה" הֵם אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם הַמְיֻחָד,

וְזֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י ז"ל: "וְהָיָה לְעֵדִי" – זֶה הקב"ה. וְהִזְכִּיר עוֹד בְּפֵרוּשׁ "יִצֹף ה' בֵּיני וּבֵינָךְ". וְאַחֲרֵי כֵּן הִזְכִּיר מִדַּת הַדִּין וְאָמַר: "אֱלֹהִים עֵד בֵּיני וּבֵינָךְ". וּמִזֶּה אָמַר: "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי נָחוֹר יִשְׁפְּטוּ בֵּינֵינוּ"; "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם" – מִדַּת הָרַחֲמִים, וּמִדַּת הַדִּין שֶׁהִזְכִּיר: "וֵאלֹהֵי נָחוֹר", גַּלְגֵּל הַחַמָּה שֶׁהוּא אֱלוֹהוֹ שֶׁרָמַז לוֹ בְּשֵׁם "גַּל". וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם" קֹדֶשׁ "וֵאלֹהֵי נָחוֹר" חֹל.

וְיָדוּעַ כִּי כָּל מַה שֶּׁנִּקְרָא כָּל רָקִיעַ וְרָקִיעַ "גַּלְגַּל" הָיָה רָאוּי לְהִקָּרֵא "גַּל", שֶׁהוּא לְשׁוֹן גּוֹבַהּ. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה לְגֹבַהּ הַגַּלְגַּלִּים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "גְּבֹהֵי שָׁמַיִם מַה תִּפְעָל" (איוב י"א:ח'), אֲבָל נִכְפְּלָה הַמִּלָּה לְהוֹרוֹת עַל הֶקֵּף סִבּוּבָם וּתְנוּעָתָם, וְעוֹד לְהוֹרוֹת שֶׁפְּעֻלּוֹתֵיהֶם וְכֹחוֹתֵיהֶם מִשְׁתַּנִּים זֶה לְעֻמַּת זֶה.

פסוק מט

וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר אָמַר. נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה לְמִלַּת קָרָא, יֹאמַר, **וְהַמִּצְפָּה** קָרָאהּ מִצְפָּה **אֲשֶׁר אָמַר יִצֹף ה'**, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (שופטים י"א:כ"ט): "אֶת מִצְפֵּה גִלְעָד".

פסוק נב

עֵד הַגַּל הַזֶּה וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה. אַחַר אֲשֶׁר אָמַר "אֱלֹהִים עֵד בֵּיני וּבֵינֶךָּ" לָמָּה הֻצְרַךְ לַחֲזֹר וְלוֹמַר "עֵד הַגַּל הַזֶּה"? אֶבָל עָשָׂה כֵּן כְּדֵי לְהָעִיד בָּזֶה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. וְכֵן אָמַר שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא לְיִשְׂרָאֵל (שמואל א י"ב:ה'): "עֵד ה' בָּכֶם וְעֵד מְשִׁיחוֹ".

אִם אָנִי לֹא אֶעֱבוֹר אֵלֶיךָ. פֵּרוּשׁ, אֲשֶׁר אֲנִי. וְהַעֲבָרָה זוֹ לְרָעָה, כְּמוֹ שֶׁמּוֹכִיחַ סוֹף הַכָּתוּב, כִּי כֵן מָצִינוּ לְשׁוֹן הַעֲבָרָה בְּעִנְיַן מִלְחָמָה (ויקרא כ"ו:ו'): "וְחֶרֶב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם". וְהַבְּרִית שֶׁכָּרְתוּ שְׁנֵיהֶם הוּא שֶׁלֹּא יַעֲבֹר זֶה בִּגְבוּלוֹ שֶׁל זֶה, כִּי הַגִּלְעָד גְּבוּל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ד:א'): "וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "לְרָעָה", כְּלוֹמַר עַל מְנָת לְהַזִּיק זֶה לָזֶה. וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: לְרָעָה אִי אַתָּה עוֹבֵר אֶבָל אַתָּה עוֹבֵר לִפְרָקְמַטְיָא. וּבִלְעָם הָרָשָׁע שֶׁהָיָה מִזֶּרַע לָבָן וּמֵחָרָן אַרְצָה בְּנֵי קֶדֶם עִירוֹ, הִתְחִיל לַעֲבֹר עַל הַבְּרִית הַזֶּה, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים כ"ג:ה'): "וַאֲשֶׁר שָׂכַר עָלֶיךָ אֶת בִּלְעָם בֶּן בְּעוֹר" וְגוֹ'. וְאַחֲרָיו כּוּשַׁן רִשְׁעָתַיִם, הוּא שֶׁכָּתוּב (שופטים ג':ח'): "וַיִּחַר אַף ה' בְּיִשְׂרָאֵל" וְגוֹ'. וְעַל זֶה הֵתַר לְדָוִד לְהִלָּחֵם בּוֹ בְּהַצּוֹתוֹ אֶת אֲרַם נַהֲרַיִם, וּכְתִיב (שמואל ב ח':ו'): "וַיָּשֶׂם דָּוִד נְצִיבִים בַּאֲרָם".

וְדַע כִּי אֲרַם נַהֲרַיִם הוּא דַּמֶּשֶׂק, וְנִקְרָא אֲרַם נַהֲרַיִם עַל שֵׁם שְׁנֵי נְהָרוֹת שֶׁבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ה':י"ב): "הֲלֹא טוֹב אָמָנָה וּפַרְפַּר נַהֲרוֹת דַּמֶּשֶׂק", וְעָלָיו נֶאֱמַר לְאֵלִיָּהוּ (מלכים א י"ט:ט"ו): "לֵךְ שׁוּב לְדַרְכְּךָ מִדְבְּרָה דַמֶּשֶׂק וּמָשַׁחְתָּ אֶת חֲזָאֵל לְמֶלֶךְ עַל אֲרָם".

פסוק נג

אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם. שִׁעוּר הַכָּתוּב: אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי נָחוֹר שֶׁהוּא אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם תֶּרַח, יִשְׁפְּטוּ בֵּינֵינוּ.

פרק לב

פסוק ב

וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים. הַנִּזְכָּרִים בְּרֹאשׁ הַפָּרָשָׁה שֶׁהָיוּ עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "כַּאֲשֶׁר רָאָם", כְּלוֹמַר הִכִּירָם שֶׁכְּבָר רָאָם. וְכֵן כָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל י':ט"ו): "הִיא הַחַיָּה אֲשֶׁר רָאִיתִי" וְגוֹ'. וּלְפִי מַה שֶׁהִתְחִיל בְּיַעֲקֹב וְאָמַר: "הַלֵּךְ לְדַרְכּוֹ", הָיָה רָאוּי לוֹמַר: "וַיִּפְגַּע בְּמַלְאֲכֵי אֱלֹהִים", אֲבָל הָיָה זֶה לְמַעְלַת יַעֲקֹב, כְּאָדָם שֶׁאוֹמֵר: "פָּגְעוּ אֲנָשִׁים בַּמֶּלֶךְ", וְהַפְּגִיעָה הַזֹּאת הָיְתָה לִשְׁמֹר אוֹתוֹ, כָּעִנְיָן הֶאָמוּר בַּצַּדִּיקִים (תהילים צ"א:י"א): "כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ". וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: מִי גָּדוֹל, הַשּׁוֹמֵר אוֹ הַנִּשְׁמָר? הֱוֵי אוֹמֵר הַנִּשְׁמָר, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ". "עַל כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ" – מִי גָּדוֹל, הַנּוֹשֵׂא אוֹ הַנִּשָּׂא? הֱוֵי אוֹמֵר הַנִּשָּׂא. וְכֵן בְּכָאן, מִי גָּדוֹל, הַפּוֹגֵעַ אוֹ הַנִּפְגָּע? הֱוֵי אוֹמֵר הַנִּפְגָּע. וְכֵן מָצִינוּ בֶּאֱלִישָׁע, שֶׁכָּתוּב (מלכים ב ו':ט"ו): "וַיַּשְׁכֵּם מְשָׁרֵת אִישׁ הָאֱלֹהִים לָקוּם וַיֵּצֵא וְהִנֵּה חַיִל סוֹבֵב אֶת הָעִיר וְסוּס וָרֶכֶב וַיֹּאמֶר נַעֲרוֹ אֵלָיו אֲהָהּ אֲדֹנִי אֵיכָה נַעֲשֶׂה", וּכְתִיב: "וַיֹּאמֶר אַל תִּירָא כִּי רַבִּים אֲשֶׁר אִתָּנוּ מֵאֲשֶׁר אוֹתָם", וּכְתִיב: "וַיִּפְקַח ה' אֶת עֵינֵי הַנַּעַר וַיַּרְא וְהִנֵּה הָהָר מָלֵא סוּסִים וְרֶכֶב אֵשׁ סְבִיבֹת אֱלִישָׁע".

פסוק ג

וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחֲנָיִם. שְׁתֵּי מַחֲנוֹת: מַחֲנֵה יַעֲקֹב וּמַחֲנֵה הַמַּלְאָכִים. וְהִשְׁוָה הַכָּתוּב מַחֲנֵהוּ לְמַחֲנֵה הַמַּלְאָכִים, כִּי הַצַּדִּיקִים בָּאָרֶץ כַּמַּלְאָכִים בַּשָּׁמַיִם לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם.

אוֹ יִרְמֹז **מַחֲנָיִם** עַל הֶעָתִיד לִהְיוֹת בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה, כִּי שָׁם יָרְדוּ הַמַּלְאָכִים לְרִבְבוֹת, וּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל שִׁשִּׁים רִבּוֹא שָׂיְצְאוּ מִמֶּנּוּ. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "מַחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה", שִׁשִּׁים רִבּוֹא הָיוּ כְּנֶגֶד מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (שיר ז':א'): "שׁוּבִי שׁוּבִי הַשּׁוּלַמִּית שׁוּבִי שׁוּבִי וְנֶחֱזֶה בָּךְ מַה תֶּחֱזוּ בַּשּׁוּלַמִּית כִּמְחֹלַת הַמַּחֲנָיִם".

פסוק ד

מַעְיָן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע. אָכֹל דְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא טוֹב וְחֵקֶר כְּבֹדָם כָּבוֹד (משלי כה, כו)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הוֹדִיעָנוּ בְּכָאן (משלי כ"ה) מַעֲלַת הַצַּדִּיק, כִּי הַצַּדִּיק כְּשֶׁהוּא נִמְסָר וְנוֹפֵל בְּיַד הָרָשָׁע וְהוּא מִתְמוֹטֵט לְפָנָיו, אוֹתָהּ הִתְמוֹטְטוּת הִיא לְשָׁעָה, אֵינָהּ לְעוֹלָם, וְעָתִיד לְהִנָּצֵל מִיָּד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ד:ט"ז): "כִּי שֶׁבַע יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם", וְסוֹפוֹ

שֶׁיַּחֲזֹר לְמַעֲלָתוֹ וְלִכְבוֹדוֹ. וּלְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְמַעְיָן שֶׁדּוֹלְחִין וְרוֹמְסִין בְּרֶגֶל וְחוֹזֵר עָכוּר לְשָׁעָה, שֶׁאוֹתוֹ עֲכִירוּת אֵינוֹ לְעוֹלָם וְאֵין לוֹ קַיְמָא, כִּי עָתִיד הוּא שֶׁיַּחֲזוֹר לְצָלִילוּתוֹ, כֵּן הַצַּדִּיק לֹא יוּכַל הָרָשָׁע לְהַשְׁפִּיל כְּבוֹדוֹ וְלֹא לְהַפִּיל אוֹר פְּנֵי מַעֲלָתוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁאֵר בְּצִדְקָתוֹ כְּשֶׁהָיָה, כְּשֵׁם שֶׁהַמַּעְיָן לֹא יוּכַל אִישׁ לַעֲכֹר מֵימָיו שֶׁלֹּא יַחְזְרוּ אַחַר כָּךְ לְצָלִילוּתָן וְזַכוּתָן כְּשֶׁהָיוּ. וּמַה שֶּׁדִּמָּהוּ לִשְׁנֵי דְּבָרִים, לְמַעְיָן וּלְמָקוֹר, יָדוּעַ כִּי הַנָּהָר מוֹשֵׁךְ מִן הַמַּעְיָן וְהַמַּעְיָן מִן הַמָּקוֹר, וּכְשֵׁם שֶׁהַנָּהָר מְקַבֵּל מִן הַמַּעְיָן כָּךְ הַמַּעְיָן מְקַבֵּל מִן הַמָּקוֹר, וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרָא "מַעְיָן" מִלְּשׁוֹן "עַיִן", וּכְתִיב "עֵין הַמַּיִם", שֶׁהֲרֵי הָעַיִן מְקַבֶּלֶת מֵי הַדְּמָעָה הַנִּמְשָׁכִים מֵהַמֹּחַ, וּלְכָךְ הַמַּתְמִיד בִּדְמָעוֹת מְיַבֵּשׁ אֶת מוֹחוֹ, אֲבָל הַמָּקוֹר אֵינוֹ מְקַבֵּל מֵאַחֵר, כִּי מֵימָיו מֵעַצְמוֹ הֵמָּה יוֹצְאִים וּמִמְּקוֹמוֹ מִתְרַבִּים וְנוֹבְעִים, וְאֵינוֹ פּוֹסֵק לְעוֹלָם. וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "מָקוֹר", לְפִי שֶׁכֹּחוֹ אֵינוֹ פּוֹסֵק לְעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עַד, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (ירמיהו י״ז:י״ג): "מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה׳", וּכְתִיב (תהילים ל״ו:י׳): "כִּי עִמְּךָ מְקוֹר חַיִּים". וְעַל כֵּן הִמְשִׁיל שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הַצַּדִּיק הַמִּתְמוֹטֵט לִפְנֵי רָשָׁע לְמַעְיָן וּמָקוֹר, שֶׁאֵין רִפּוּשׁ הַמַּעְיָן וְלֹא הַשְׁחָתַת הַמָּקוֹר לְעוֹלָם, כִּי מִי יוּכַל לְהַשְׁחִית מָקוֹר נוֹבֵעַ שֶׁאֵינוֹ פּוֹסֵק. **וְאַחַר** שֶׁהוֹדִיעָנוּ בַּכָּתוּב הַזֶּה שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַשְׁפִּיל כְּבוֹדוֹ שֶׁל צַדִּיק כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲכֹר הַמַּיִם הַצְּלוּלִים שֶׁלֹּא יַחְזְרוּ לִצְלִילוּתָן, הוֹדִיעַ בַּכָּתוּב הַשֵּׁנִי כִּי יִתְחַיֵּב הָאָדָם לַחְקֹר הַצַּדִּיקִים וּלְסַפֵּר בְּשִׁבְחָם מַעֲלָתָם, וְהִגִּיד לְךָ כִּי עֶרֶךְ הַחֲקִירָה הַזֹּאת בְּחֵקֶר כְּבוֹדָם הוּא טוֹב מֵאֲכִילַת הַדְּבַשׁ, כִּי אֲכִילַת הַדְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא טוֹב, וְהַרְבּוֹת לַחְקֹר בִּכְבוֹדָם הוּא טוֹב וְכָבוֹד אֱצֶל הַמַּחְשָׁבָה, כִּי אֵין סָפֵק שֶׁהַמְשַׁבֵּחַ אֶת הַצַּדִּיקִים תָּמִיד אֵין זֶה כִּי אִם מִצַּד טִבְעוֹ וּמִזְגּוֹ הַטּוֹב, וּלְכָךְ סִפּוּר שִׁבְחָם אָצְלוֹ מָתוֹק מִדְּבַשׁ, וְהַמְשַׁבֵּחַ אֶת הָרְשָׁעִים אֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לֵב, וּמִצַּד שֶׁיֵּשׁ לוֹ קוּרְבָה בְּאַחַת מִמִּדּוֹתֵיהֶם הָרָעוֹת, וְעַל כֵּן הַסִּפּוּר בְּשִׁבְחָם יִמְתַּק אֶצְלוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (איוב כ׳:י״ב): "אִם תַּמְתִּיק בְּפִיו רָעָה", וּכְתִיב (משלי כ״ח:ד׳): "עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע", כִּי כָּל אֶחָד וְאֶחָד מְשַׁבֵּחַ אֶת מִינוֹ.

וְעַל כֵּן הִזְהִיר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם כִּי לַחְקֹר כְּבוֹד הַצַּדִּיקִים וְהַסִּפּוּר בְּשִׁבְחָם וּמַעֲלָתָם כָּבוֹד הוּא אֱצֶל הַמְשַׁבֵּחַ, וְהַזְּרִיז בַּדָּבָר הֵרֵי זֶה מְשֻׁבָּח, וְרִבּוּי הַחֲקִירָה בִּכְבוֹדָם טוֹב מֵאֲכִילַת הַדְּבַשׁ. וְכֵן אָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים ט״ו:ד׳): "וְאֶת יִרְאֵי ה׳ יְכַבֵּד", הִזְהִיר לַחְקֹר כְּבוֹד הַצַּדִּיק וּלְסַפֵּר בִּכְבוֹד יִרְאֵי ה׳ וּלְכַבֵּד אוֹתָם. וְהַמִּדָּה הַזֹּאת שָׁם אוֹתָהּ בְּכְלַל מִדּוֹת הַחֲסִידִים, הָעוֹלִים בְּמַעֲלוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת הַשּׁוֹכְנִים בְּהַר קָדְשׁוֹ, וְהוּא שֶׁאָמַר (תהילים ט״ו:א׳-ב׳): "ה׳ מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ הוֹלֵךְ תָּמִים וְגוֹ׳ נִבְזֶה בְּעֵינָיו נִמְאָס וְאֶת יִרְאֵי ה׳ יְכַבֵּד".

וּכְבָר דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִ"ל: "וְאֶת יִרְאֵי ה' יְכַבֵּד", זֶה יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה, שֶׁכְּשֶׁהָיָה רוֹאֶה תַּלְמִיד חָכָם הָיָה עוֹמֵד מִכִּסְאוֹ וּמְחַבְּקוֹ וּמְנַשְּׁקוֹ וְקוֹרֵא לוֹ "רַבִּי וּמוֹרִי".

וְיֵשׁ לְתְמוֹהַּ, אֵיךְ שָׁמוּ זִ"ל בְּכְלַל הַמִּדּוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת הָאֵלּוּ מַה שֶּׁהָיָה יְהוֹשָׁפָט מְקַיֵּם מִמַּה שֶּׁשָּׁאָר הֶהָמוֹן חַיָּבִין וְעוֹשִׂין כֵּן, וּמַאי רְבוּתָא דִּיהוֹשָׁפָט מִשְּׁאָר כָּל יִשְׂרָאֵל, וּכְעִנְיַן שֶׁאָמְרוּ רז"ל (יחזקאל ד':י"ד): "נְבֵלָה וּטְרֵפָה לֹא אָכַלְתִּי", וּמַאי רְבוּתֵיהּ דִּיחֶזְקֵאל? אֲבָל הַכַּוָּנָה בִּיהוֹשָׁפָט, לְפִי שֶׁהָיָה מֶלֶךְ וְלֹא הָיָה חַיָּב בְּכָךְ, מִשּׁוּם דִּכְתִיב (דברים י"ז:ט"ו): "שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ", שֶׁתְּהֵא אֵימָתוֹ עָלֶיךָ, וְאַף עַל פִּי כֵן הָיָה עוֹשֶׂה זֹאת, וְהַיְנוּ רְבוּתָא.

וּבַמִּדְרָשׁ: "מַעְיַן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע", זֶה יַעֲקֹב שֶׁקָּרָא לְעַשָׂו "אֲדֹנִי" כַּמָּה פְּעָמִים, עַד כָּאן. וְאַף עַל פִּי שֶׁלְּבַסּוֹף נִצַּל מִיָּדוֹ וְחָזַר לְצִלְילוּתוֹ כַּמַּעְיַן הַזֶּה, מִכָּל מָקוֹם מָצִינוּ שֶׁהִתְמוֹטֵט וְנִכְנַע לְפָנָיו הַרְבֵּה, שֶׁהֵצִרַךְ לִשְׁלֹחַ לוֹ מִנְחָה וְשָׁלַח לוֹ הַמַּלְאָכִים, הוּא שֶׁכָּתוּב:

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֵשָׂו אָחִיו אַרְצָה שֵׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם. מִלַּת "מַלְאָכִים" כּוֹלֶלֶת הַשְּׁלוּחִים בִּבְנֵי אָדָם וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת הַשְּׁלוּחִים מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וּמִפְּנֵי שֶׁיַּעֲקֹב הֻצְרַךְ לָלֶכֶת לְפַדָּן אֲרָם מִפְּנֵי פַּחַד עֵשָׂו אָחִיו, עַל כֵּן בִּקֵּשׁ עַתָּה בְּשׁוּבוֹ אֶל אַרְצוֹ לְהָנִיחַ חֲמַת אָחִיו וְלִדְרֹשׁ שְׁלוֹמוֹ וְשָׁלַח אֵלָיו שְׁלוּחָיו, עֲבָדָיו וְאַנְשֵׁי בֵּיתוֹ, וְשָׁלַח עִמָּהֶם מִן הַמַּלְאָכִים שֶׁפָּגְעוּ בּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בַּפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה (בראשית ל"ב:ב'): "וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים". וְזֶה כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם זְקֵנוֹ שֶׁהִתְפַּלֵּל לַשֵּׁם יִתְעַלֶּה שֶׁיִּשְׁלַח הַמַּלְאָךְ עִם הָעֶבֶד, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית כ"ד:ז'): "יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ". וּכְבָר בֵּאַרְתִּי בְּפָרָשַׁת "וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה" כִּי הַמַּלְאָךְ הִקְדִּימוֹ לָעֶבֶד עַל עֵין הַמַּיִם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר בְּכָאן: "וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו", כִּי הַמַּלְאָכִים שֶׁפָּגְעוּ בּוֹ בַּדֶּרֶךְ וּבָאוּ לְשָׁמְרוֹ הָלְכוּ עִם שְׁלוּחָיו וְקָדְמוּ לְפָנָיו אֶל עֵשָׂו אָחִיו שֶׁלֹּא יוּכַל לְהַזִּיקוֹ, שֶׁהֲרֵי מִלַּת "הַמַּלְאָכִים" סוֹבֶלֶת שְׁנֵי חֲלָקִים מִן הַשְּׁלוּחִים, גַּשְׁמִיִּים וְשִׂכְלִיִּים. וּמַה שֶּׁיְּחַזֵּק זֶה קָצָת הוּא אָמְרוֹ: "וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים", וְאִם לֹא הָיוּ מַלְאָכִים רַק בְּנֵי אָדָם הָיָה רָאוּי לוֹמַר: וַיָּבֹאוּ הַמַּלְאָכִים אֶל עֵשָׂו וַיַּגִּידוּ לוֹ כָּךְ וְכָךְ וַיָּשֻׁבוּ אֶל יַעֲקֹב לֵאמֹר הִגַּדְנוּ לוֹ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, אֲבָל זֶה יוֹרֶה כִּי הָיוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת וְעַל כֵּן אָמַר "וַיָּשֻׁבוּ", שֶׁעַד שֶׁלֹּא הָלְכוּ שָׁבוּ. וְאַחַר כָּךְ אָמַר: "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו", אֵלּוּ בְּנֵי אָדָם, וְעַל כֵּן אָמַר "בָּאנוּ".

וַיִּתֵּכֶן לוֹמַר בְּסוֹד הָעִנְיָן כִּי הָיוּ הַשְּׁלוּחִים אֲנָשִׁים וּמַלְאָכִים, כְּעִנְיַן הָאָמוּר בְּאַבְרָהָם, וּלְכָךְ הוֹצִיא הַכָּתוּב הַשְּׁלוּחִים בְּלָשׁוֹן "מַלְאָכִים" וְהַכֹּל אֱמֶת, חִיצוֹן וּפְנִימִי.

וְנִרְאֶה כִּי כֵן דַּעַת הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם, מִמַּה שֶּׁכָּתַב בְּפָרָשַׁת "וַיִּרָא בָּלָק": וְהַיָּשָׁר כִּי הָאָתוֹן דִּבְּרָה, וְאִם תָּבִין סוֹד מַלְאֲכֵי אַבְרָהָם גַּם יַעֲקֹב, אָז תָּבִין הֶאֱמֶת, עַד כָּאן.

וַיָּדוּעַ כִּי יִצְחָק אָבִיו הָיָה יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב, וְהָיָה לוֹ לְיַעֲקֹב לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אֱדוֹם, לְפִיכָךְ נִתְיָרֵא מֵעֵשָׂו פֶּן יֵצֵא לִקְרָאתוֹ, וְעַל כֵּן הִקְדִּים לִשְׁלֹחַ שְׁלוּחָיו בְּאַרְצוֹ.

וְרַבּוֹתֵינוּ ז"ל תְּפָשׁוּהוּ מִמַּה שֶּׁדָּרְשׁוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (משלי כ"ו:י"ז): "מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי כֶלֶב עֹבֵר מִתְעַבֵּר עַל רִיב לֹא לוֹ". אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: לְדַרְכּוֹ הָיָה מְהַלֵּךְ וְהָיִיתָ מְשַׁלֵּחַ אֶצְלוֹ וְאָמַר "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "מַעְיָן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר מֻשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע". יַעֲקֹב קָרָא לְעַשָׂו "אֲדוֹנִי", לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ לַחֲלֹק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת. רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ הָיָה כּוֹתֵב לְאַנְטוֹנִינוּס הַמֶּלֶךְ: "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יְהוּדָה", שָׁלַח לוֹ אַנְטוֹנִינוּס: "וְכִי עַבְדִּי אַתָּה? הַלְוַאי שֶׁאֶהֱא עַבְדְּךָ לְעוֹלָם הַבָּא", אָמַר לוֹ: "לֹא אֲנִי גָּדוֹל מִזֶּנִּי וְלֹא אַתָּה קָטָן מִזֶּנְּךָ, שֶׁהֲרֵי יַעֲקֹב זְקֵנִי שָׁלַח לְעֵשָׂו "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב"".

פסוק ה

כֹּה תֹאמְרוּן לַאדֹנִי לְעֵשָׂו. לֹא הָיָה יַעֲקֹב קוֹרֵא לְעֵשָׂו "אֲדוֹנִי" שֶׁלֹּא בְּפָנָיו, אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ צִוָּה אוֹתָם שֶׁיֹּאמְרוּ לְכָל שׁוֹאֵל מַעֲבָדָיו וְאַנְשֵׁי בֵיתוֹ "לַאדֹנִי לְעֵשָׂו", כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "מִנְחָה הִיא שְׁלוּחָה לַאדֹנִי לְעֵשָׂו".

עִם לָבָן גַּרְתִּי. הֶצְרֵךְ יַעֲקֹב בַּשְּׁלִיחוּת הַזֶּה לְהוֹדִיעַ שְׁלֹשָׁה עִנְיָנִים. הָאֶחָד, כִּי מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ מֵאָבִיו עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה לֹא הָיָה זֶה מִפְּנֵי פַּחְדּוֹ וְיִרְאָתוֹ כִּי לֹא נִשְׁמַר מִמֶּנּוּ כְּלָל, רַק שֶׁדָּר עִם לָבָן בְּכֹבֶד עֲבוֹדָה, כִּלְשׁוֹן (תהלים ק"כ:ה') "כִּי גַרְתִּי מָשֶׁךְ", וְעַל כֵּן הֶצְרֵךְ לְהִתְאַחֵר עַד עַתָּה. הַשֵּׁנִי, הוֹדִיעַ שֶׁהוּא עָשִׁיר, וְכִי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הֶעֱשִׁיר אוֹתוֹ בִּשְׂכַר עֲבוֹדָתוֹ, וְהִנֵּה עָשְׁרוֹ – יְגִיעַ כַּפָּיו, לֹא יָרְשַׁת אָבוֹת שֶׁיִּהְיֶה לוֹ בָּהֶם חֵלֶק, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר צֹאן" וְגוֹ'. הַשְּׁלִישִׁי, הוֹדִיעוֹ שֶׁהוּא דּוֹרֵשׁ שְׁלוֹמוֹ וּמְבַקֵּשׁ אַהֲבָתוֹ וְשׁוֹאֵל חִנּוֹ, וְזֶהוּ "וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ".

פסוק ו

וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר צֹאן. הִזְכִּיר עָשְׁרוֹ בְּרֹב מְעוּט שֶׁלֹּא לְהִתְהַלֵּל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ירמיהו ט':כ"ב): "אַל יִתְהַלֵּל עָשִׁיר בְּעָשְׁרוֹ". וְכֵן דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים שֶׁמְּמַעֲטִים אֶת עַצְמָן וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם, אֲבָל הָרְשָׁעִים מְרוֹמְמִין אֶת עַצְמָן וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם, כְּגוֹן עֵשָׂו שֶׁאָמַר: "יֶשׁ לִי רָב".

וְהָיָה לַכָּתוּב רָאוּי שֶׁיְּקַדִּים הַצֹּאן, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים לְהַקְדִּימָן, מִפְּנֵי שֶׁהוּא הַמִּין הַנִּכְבָּד וְהַנִּבְחָר מִכָּל הַבְּהֵמוֹת, שֶׁכֵּן כָּתוּב בְּאַבְרָהָם (בראשית י"ב:ט"ז): "וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ וַיְהִי לוֹ צֹאן וּבָקָר". גַּם בְּיִצְחָק כְּתִיב (בראשית כ"ו:י"ד): "וַיְהִי לוֹ מִקְנֵה צֹאן וּמִקְנֵה בָקָר וַעֲבֻדָּה רַבָּה". גַּם בְּיַעֲקֹב כְּתִיב (שם ל): "וַיְהִי לוֹ צֹאן רַבּוֹת וּשְׁפָחוֹת וַעֲבָדִים וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים", מִין הַצֹּאן קוֹדֵם לְכָל הַבְּהֵמוֹת. וּמַה שֶּׁלֹּא הִקְדִּימוֹ בַּכָּתוּב הַזֶּה, לְפִי שֶׁלֹּא רָצָה לִפְתֹּחַ לוֹ בַּצֹּאן, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי הַצֹּאן נִתְרוֹקֵן עֵשָׂו מִן הַבְּרָכוֹת וְזָכָה יַעֲקֹב בְּהֶן,

כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "לֵךְ נָא אֶל הַצֹּאן", אֲבָל כַּאֲשֶׁר חָזְרוּ הַמַּלְאָכִים אֶל יַעֲקֹב הִקְדִּים אֶת הַצֹּאן: "וַיַּחַז אֶת הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ וְאֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר" וְגוֹ'. גַּם אַחַר שֶׁנִּתְרַצָּה לוֹ וְקִבֵּל מִנְחָתוֹ הִקְדִּים אוֹתוֹ, וְהוּא שֶׁאָמַר: "אֲדֹנִי יֹדֵעַ כִּי הַיְלָדִים רַכִּים וְהַצֹּאן וְהַבָּקָר עָלוֹת עָלָי".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר", לָמָּה הִקְדִּים "שׁוֹר", רָמַז לוֹ כְּבָר נוֹלַד יוֹסֵף שֶׁהוּא שְׁטָנוֹ שֶׁל עֵשָׂו, הוּא שֶׁכָּתוּב (עובדיה א':י"ח): "וְהָיָה בֵית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ וְדָלְקוּ בָהֶם וַאֲכָלוּם". נִקְרָא יוֹסֵף "שׁוֹר", שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:י"ז): "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ".

פסוק ז

וְגַם הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ. יִתְכֵּן לְפָרֵשׁ "וְגַם" לְרַבּוֹת שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁגַּם הוּא הוֹלֵךְ לִקְרָאתוֹ לְהִלָּחֵם בּוֹ, וְהוּא עִנְיַן הַפָּרָשָׁה שֶׁכָּתוּב: "וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ". וְגַם זֶה יְחַזֵּק מַה שֶּׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה בְּעִנְיַן הַמַּלְאָכִים, כִּי בְּנֵי אָדָם מֵאַיִן הָיוּ יוֹדְעִים עִנְיַן הַמַּלְאָךְ שֶׁבָּא לְהֵאָבֵק עִמּוֹ. וְזֶהוּ כֵּפֶל הַלָּשׁוֹן שֶׁל "וַיִּירָא" "וַיֵּצֶר", כִּי הַיִּרְאָה מִפְּנֵי עֲשָׂו וְהַצָּרָה מִפְּנֵי שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו.

וְאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ. מוּכָנִים לַמִּלְחָמָה, וְלֹא אָמַר "אִתּוֹ" כִּי הוּא לָשׁוֹן נֶאֱמָר עַל הַצַּדִּיק. וְכֵן בְּיוֹסֵף (בראשית ל"ט:כ"ג) "בַּאֲשֶׁר ה' אִתּוֹ". וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן "עִמּוֹ" כְּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (דברי הימים ב ל"ב:ח'): "עִמּוֹ זְרוֹעַ בָּשָׂר וְעִמָּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ לְעָזְרֵנוּ".

פסוק ח

וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: "וַיִּירָא" – שֶׁמָּא יֵהָרֵג, "וַיֵּצֶר לוֹ" – אִם יַהֲרֹג הוּא אֶת אֲחֵרִים. וְכֵיוָן שֶׁהִבְטִיחוֹ הקב"ה (בראשית כ"ח:ט"ו): "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", לָמָּה נִתְיָרֵא, אֶלָּא שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא, כָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל בְּפֶרֶק רִאשׁוֹן דִּבְרָכוֹת. וְדָרְשׁוּ עוֹד: כַּיּוֹצֵא בַּדָּבָר אַתָּה אוֹמֵר, לָמָּה נָקוּד עַל "לוֹלֵא", כָּךְ אָמַר דָּוִד (תהילים כ"ז:י"ג): "לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב ה'", רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מֻבְטָח אֲנִי בְּךָ שֶׁאַתָּה עָתִיד לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, אֲבָל אֵינִי יוֹדֵעַ אִם יֵשׁ לִי חֵלֶק בֵּינֵיהֶם אִם לָאו. וְכֵיוָן שֶׁהָיָה קוֹרֵא עַצְמוֹ חָסִיד, אֵיךְ הָיָה מְסֻפָּק בָּזֶה, אֶלָּא שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא.

וַיֵּשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ כִּי מַה שֶּׁנִּתְיָרֵא יַעֲקֹב, לֹא עַל עַצְמוֹ כִּי הוּא כְּבָר הֻבְטַח, אֲבָל נִתְיָרֵא עַל בָּנָיו וְעַל אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיַּחַז אֶת הַיְלָדִים." וְאָמַר עוֹד: "פֶּן יָבֹא וְהִכַּנִי אֵם עַל בָּנִים", לֹא אָמַר "וְהִכַּנִי" בִּלְבַד, שֶׁלֹּא הָיָה מְפַחֵד עַל עַצְמוֹ אֶלָּא עַל הַכָּאַת אֵם עַל בָּנִים.

וְדַע כִּי יֵשׁ בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת בְּאוּר לְמָה שֶׁאָרַע לְיַעֲקֹב עִם עֵשָׂו אָחִיו, וְרָמַז גַּם כֵּן לְדוֹרוֹת לְמָה שֶׁעָתִיד שֶׁיֵּאָרַע לָנוּ תָּמִיד עִם בְּנֵי עֵשָׂו, וְרָאוּי לָנוּ לֶאֱחֹז דַּרְכָּיו שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁהִתְקִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: לְמִלְחָמָה, לִתְפִלָּה, לְדוֹרוֹן. **לְמִלְחָמָה** הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיַּחַז אֶת הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ", וּכְתִיב: "וַיֹּאמֶר אִם יָבֹא עֵשָׂו" וְגוֹ', **לִתְפִלָּה** הוּא שֶׁאָמַר "אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וְגוֹ'

הַצִּילֵנִי נָא", **לְדוֹרוֹן** הוּא שֶׁכָּתוּב: "עִזִּים מָאתַיִם" וְגוֹ'. וּמִמֶּנּוּ רָאָה חִזְקִיָּה הַמֶּלֶךְ וְכֵן עָשָׂה שֶׁהִתְקִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ כְּכָלְפֵי סַנְחֵרִיב מֶלֶךְ אַשּׁוּר, דִּכְתִיב (מלכים ב י"ח:ט"ו): "וַיִּתֵּן חִזְקִיָּהוּ אֶת כָּל הַכֶּסֶף", וּכְתִיב (דברי הימים ב ל"ב:ו'): "וַיִּתֵּן שָׂרֵי מִלְחָמוֹת עַל הָעָם", וּכְתִיב (מלכים ב י"ט:ט"ו): "וַיִּתְפַּלֵּל חִזְקִיָּהוּ לִפְנֵי ה'". וְכֵן אֲנַחְנוּ צְרִיכִים לְלֶכֶת בְּדַרְכֵי הָאָבוֹת, לְהַתְקִין עַצְמֵנוּ לְהַקְבִּיל פְּנֵיהֶם בְּמִנְחָה וּבְלְשׁוֹן רַכָּה וּבִתְפִלָּה לִפְנֵי ה' יִתְעַלֶּה, אֲבָל בְּמִלְחָמָה אֵי אֶפְשָׁר, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ב':ז'): "הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם" וְגוֹ', הִשְׁבִּיעָם שֶׁלֹּא לְהִתְגָּרוֹת מִלְחָמָה עִם הָאֻמּוֹת.

פסוק ט

אִם יָבֹא עֵשָׂו אֶל הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכָּהוּ. הֵם הַשְּׁפָחוֹת וְיִלְדֵיהֶן וְהַמַּחֲנֶה אֲשֶׁר עִמָּם וְיִכֶּה אוֹתָם.

וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה הֵם לֵאָה וְרָחֵל וּמַחֲנֶה שֶׁעִמָּם. וּמִקְרָא מָלֵא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב: "וַיַּחַץ אֶת הַיְלָדִים עַל לֵאָה וְעַל רָחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשְּׁפָחוֹת". "לִפְלֵיטָה", מִן הַחֶרֶב, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ירמיהו נ"א:נ'): "פְּלֵטִים מֵחֶרֶב". וּמִכָּאן לָמַד עוֹבַדְיָהוּ שֶׁעָשָׂה מִן הַנְּבִיאִים שְׁנֵי חֲלָקִים שֶׁלֹּא הֶחְבִּיא אוֹתָם בְּמָקוֹם אֶחָד, הוּא שֶׁכָּתוּב (מלכים א י"ח:י"ג): "וַאֲחַבִּיא מִנְּבִיאֵי ה' וְגוֹ' חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בַּמְּעָרָה וַאֲכַלְכְּלֵם לֶחֶם וָמָיִם". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: לְעוֹלָם יְשַׁלֵּשׁ אָדָם מָעוֹתָיו שְׁלִישׁ בְּקַרְקַע שְׁלִישׁ בִּפְרַקְמַטְיָא שְׁלִישׁ תַּחַת יָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כ"ח:ח'): "יְצַו ה' אִתְּךָ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ", זוֹ פִּרְקְמַטְיָא, "וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ", זוֹ תַּחַת יָדֶיךָ, "וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ" זוֹ קַרְקַע.

וּבַמִּדְרָשׁ: "אִם יָבֹא עֵשָׂו אֶל הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכָּהוּ", אֵלּוּ אַחֵינוּ שֶׁבַּדָּרוֹם, "וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה", אֵלּוּ אַחֵינוּ שֶׁבַּגּוֹלָה. כַּוָּנָתָם לוֹמַר כִּי יוֹדֵעַ הָיָה יַעֲקֹב אָבִינוּ כִּי הַמַּחֲנֶה הָאַחַת יִשָּׁאֵר לִפְלֵיטָה עַל כָּל פָּנִים. וְהוּא רֶמֶז לַדּוֹרוֹת, שֶׁאֵין כָּל זַרְעוֹ נוֹפֵל בְּיַד בְּנֵי עֵשָׂו וְלֹא יִכְלוּ כֻּלָּם בְּאֹרֶךְ גָּלוּתָם, אֲבָל יִשָּׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה עַל כָּרְחוֹ שֶׁל עֵשָׂו.

וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: "וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה", עַל כָּרְחוֹ. וְהַכַּוָּנָה כִּי אִם יָקוּם מֶלֶךְ וְיִגְזֹר עָלֵינוּ גְּרוּשִׁין אוֹ אֲבֵדַן גּוּף וּמָמוֹן בְּאַחַת הָאֲרָצוֹת, הִנֵּה מֶלֶךְ אַחֵר בְּמָקוֹם אַחֵר יָקֵבֵּץ וִירַחֵם, וּלְזֶה כִּוְּנוּ רז"ל בְּמִדְרָשׁ זֶה.

פסוק י

אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם. הָיָה רָאוּי שֶׁיַּזְכִּיר תְּחִלָּה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, וְשֶׁיֹּאמַר: "ה' אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק הָאֹמֵר אֵלַי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, אִם יֹאמַר כֵּן הָיָה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד רֶמֶז לִתְשׁוּבָה שֶׁהוּא הַדִּין, וְהִנֵּה יַעֲקֹב הָיָה מְדַבֵּר בִּתְפִלָּה לֹא רָצָה לְהַכְנֵס לִפְנִים מִן הַחֶסֶד, כִּי כָל מַה שֶּׁהוּא לִפְנִים מִן הַחֶסֶד הוּא דִּין וְקָו הַיֹּשֶׁר, וְהוּא הָיָה יָרֵא שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא, וּמִפְּנֵי זֶה הִתְחִיל "אֱלֹהֵי אָבִי

אַבְרָהָם" שֶׁהוּא מִדַּת הַחֶסֶד, וְסִיֵּם בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד שֶׁהוּא מִדַּת הַתְּפִלָּה, וְהוּא מִדַּת הָרַחֲמִים, וְעַל כֵּן סִדֵּר הַמִּדּוֹת בִּתְפִלָּתוֹ עַל הַסֵּדֶר הַזֶּה: "אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם" זוֹ מִדַּת הַחֶסֶד, "וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק" זוֹ מִדַּת הַגְּבוּרָה, "ה'" מִדַּת רַחֲמִים, וְהוּא בַּלָּשׁוֹן שֶׁאָנוּ אוֹמְרִים בַּתְּפִלָּה "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב". וְכֵן כָּתוּב בְּסֵדֶר שֶׁל מַעְלָה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יַעֲקֹב שׁוּב אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ". וּמִזֶּה הִזְכִּיר כָּאן: "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ".

וּכְבָר יָדַעְתָּ מֵאֲמַר חַכְמֵי הָאֱמֶת: הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה, וְאֵין מֶרְכָּבָה פְּחוּתָה מֵאַרְבָּעָה, וְאֵין קוֹרִין אָבוֹת אֶלָּא לִשְׁלֹשָׁה, שֶׁהֲרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ קָרָא אֶת עַצְמוֹ "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב", וְלֹא מָצִינוּ כֵן בִּשְׁאָר נְבִיאִים שֶׁיֹּאמַר "אֱלֹהֵי מֹשֶׁה" "אֱלֹהֵי יוֹנָה", אַף עַל פִּי שֶׁמָּצִינוּ (שמות ל"ב:י"א) "וַיְחַל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו", וְכֵן בְּיוֹנָה (יונה ב':ב') "וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו", מִכָּל מָקוֹם לֹא יִחֵד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁמוֹ עֲלֵיהֶם שֶׁיִּקָּרֵא "אֱלֹהֵי פְּלוֹנִי" כִּי אִם עַל אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב. אֲבָל מָצִינוּ זֶה בְּדָוִד, הוּא שֶׁכָּתוּב (מלכים ב כ':ה') "אֱלֹהֵי דָּוִד אָבִיךָ".

וּמִזֶּה הָיָה רָגִיל הָרַב אָבִי הַקָּבָלָה רַבִּי יִצְחָק בֶּן הָרַב ז"ל לוֹמַר בִּתְפִלָּתוֹ: "אֱלֹהֵי דָוִד וּבוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם", כְּדֵי שֶׁיַּזְכִּיר בִּתְפִלָּתוֹ הַמֶּרְכָּבָה עַל שְׁלֵמוּתָהּ בְּאַרְבָּעָה אָבוֹת. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר (שם יד) "אַיֵּה ה' אֱלֹהֵי אֵלִיָּהוּ", אֵינוֹ מִן הָעִנְיָן הַזֶּה, כִּי הוּא תְּפִלָּה. וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּירוּ הַחֲכָמִים לְדָוִד בִּכְלַל הָאָבוֹת, כַּוָּנָתָם הָיְתָה כְּנֶגֶד אַרְבַּע חַיּוֹת הַמֶּרְכָּבָה, שֶׁהַשְּׁלִשָּׁה בִּלְבַד פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב אֶת מְקוֹמָם, הוּא שֶׁכָּתוּב בַּמֶּרְכָּבָה שֶׁל יְחֶזְקֵאל (יחזקאל א':י'): "וּדְמוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אָדָם וּפְנֵי אַרְיֵה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעְתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מֵהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעְתָּם וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעְתָּם". וּמַה שֶּׁאָמַר "וּדְמוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אָדָם", בֵּאוּרוֹ בְּאֶמְצַע, וּפֵרֵשׁ הַכָּתוּב כִּי מִן הַיָּמִין "פְּנֵי אַרְיֵה", מִן הַשְּׂמֹאל "פְּנֵי שׁוֹר", אֲבָל "פְּנֵי נֶשֶׁר" שֶׁהוּא הָרְבִיעִי לֹא הִזְכִּיר אֶת מְקוֹמוֹ כְּלָל אִם מִן הַיָּמִין אִם מִן הַשְּׂמֹאל, אוֹ מִלְפָנָיו אוֹ מֵלְאֲחָרָיו, כִּי הִיא הַמִּדָּה שֶׁרָאוּי לְהַסְתִּירָהּ. וְעַל כֵּן הָלְכוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה שֶׁלֹּא הִזְכִּירוּ הָאָבוֹת רַק שְׁלֹשָׁה.

פסוק יא

קָטַנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים. מִכָּאן שֶׁרָאוּי לְאָדָם שֶׁיִּתְבּוֹנֵן בִּתְפִלָּתוֹ חֶסְרוֹן עַצְמוֹ וּפְחִיתוּתוֹ, וְאַדְנוּת הָאָדוֹן אֲשֶׁר הוּא אֵלָיו עֶבֶד, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "אֶת עַבְדֶּךָ". וְשֶׁיִּתְבּוֹנֵן בְּרִבּוּי חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְטוֹבוֹתָיו עָלָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים ט"ז:ב'): "טוֹבָתִי בַל עָלֶיךָ". יֹאמַר, מִתְבּוֹנֵן אֲנִי בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא אָדוֹן לְכָל הָעוֹלָם, מֵיטִיב אוֹתָם טוֹבוֹת הָאָדוֹן עַל הָעֶבֶד לֹא בְּחִיּוּב, רַק חֶסֶד גָּמוּר, זֶהוּ "טוֹבָתִי בַל עָלֶיךָ", כְּלוֹמַר אֵינֶנָּה חִיּוּב שֶׁתְּהֵא מֻטֶּלֶת עָלֶיךָ. וְאַחַר שֶׁיִּתְבּוֹנֵן בְּכָל זֶה יִשְׁאַל צָרְכָיו. וְכֵן אָמַר יַעֲקֹב: "הַצִּילֵנִי נָא". וּמַה שֶּׁאָמַר **"מִכֹּל הָאֱמֶת"** וְהוּא הַדִּין, וְטוֹבוֹת הקב"ה וַחֲסָדָיו עַל הָאָדָם אֵינָם בְּדִין רַק

בְּחֶסֶד, לְכָךְ שִׁנָּה אוּנְקְלוֹס בַּלָּשׁוֹן וְלֹא תִּרְגֵּם "קְשׁוֹט", וְתִרְגֵּם "מִכֹּל חִסְדִּין וּמִכָּל טַבְוָן", כְּאִלּוּ הָיָה בַּלָּשׁוֹן הָעִבְרִי "מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הַטּוֹבוֹת". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב "אֱמֶת" בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט, לְפִי שֶׁמַּתְנַת הָאָרֶץ שֶׁהִבְטִיחוֹ הקב"ה הִיא בְּמִדַּת הָאֱמֶת, לְפִי שֶׁכְּבָר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בָּזֶה. וְזֶהוּ פְּשַׁט הַכָּתוּב (מיכה ז׳:כ׳): "תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם". כְּלוֹמַר מַה שֶּׁנָּתַתָּ הָאָרֶץ לְאַבְרָהָם הָיָה חֶסֶד, שֶׁנָּתַתָּ לוֹ הָאָרֶץ וְנִשְׁבַּעְתָּ לוֹ בָּזֶה. אֲבָל יַעֲקֹב בְּדִין הָיָה, לְפִי שֶׁכְּבָר נִשְׁבַּע לוֹ לְאַבְרָהָם.

כִּי בְמַקְלִי. מִכָּאן שֶׁחַיָּב אָדָם שֶׁיִּזְכֹּר יְמֵי הָרָעָה בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה, כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנֵן בְּיִתְרוֹנוֹ וְיוֹדֶה לְהקב"ה עַל זֹאת. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ז׳:י"ד): "בְּיוֹם טוֹבָה הֱיֵה בְטוֹב וּבְיוֹם רָעָה רְאֵה". פֵּרוּשׁ, בְּיוֹם טוֹבָה רְאֵה בְּיוֹם רָעָה.

פסוק יב

הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו. שֶׁאֵינוֹ נוֹהֵג עִמִּי כְּאָח אֶלָּא כְּעֵשָׂו הָרָשָׁע.

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי הִתְפַּלֵּל לְשָׁעָה וּלְדוֹרוֹת, "מִיַּד אָחִי" לְשָׁעָה, "מִיַּד עֵשָׂו" לְדוֹרוֹת. וְהוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ז:כ"ב): "וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו", וְעָלָיו הִתְפַּלֵּל דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים י׳:ט"ו): "שְׁבוֹר זְרוֹעַ רָשָׁע".

כִּי יָרֵא אָנֹכִי אֹתוֹ. מִפְּנֵי שֶׁאֵין לוֹ רַחֲמָנוּת. וְכֵן אָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם (עמוס א׳:י"א): "עַל רָדְפוֹ בַחֶרֶב אָחִיו וְשִׁחֵת רַחֲמָיו". **פֶּן יָבוֹא וְהִכַּנִי** וְהִכָּה אַחַר כְּךָ **אֵם עַל בָּנִים**.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "פֶּן יָבוֹא וְהִכַּנִי אֵם עַל בָּנִים", וַהֲלֹא צִוִּיתִ בַּתּוֹרָה (ויקרא כ"ב:כ"ח): "אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחֲטוּ בְּיוֹם אֶחָד", וּבְעוֹפוֹת כְּתִיב (דברים כ"ו): "לֹא תְקַח הָאֵם עַל הַבָּנִים", וְהוּא עָתִיד לְקַיֵּם (הושע י׳:י"ד): "אֵם עַל בָּנִים רֻטָּשָׁה".

פסוק יד

מִן הַבָּא בְיָדוֹ. מִמַּה שֶּׁהִשִּׂיגָה יָדוֹ, מִן הַבָּא וְלֹא מִן הַגָּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי א׳:י"ג): "וַהֲבֵאתֶם גָּזוּל וְאֶת הַפִּסֵּחַ וְאֶת הַחוֹלָה וַהֲבֵאתֶם אֶת הַמִּנְחָה הַאֶרְצֶה אוֹתָהּ מִיֶּדְכֶם".

אוֹ יִהְיֶה **מִן הַבָּא בְיָדוֹ** אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת.

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ **מִן הַבָּא בְיָדוֹ** עוֹף הַנִּקְרָא פַּלְקוֹ"ן, כִּי מִפְּנֵי שֶׁהָיָה עֹשֶׂה אִישׁ צַיִד הֵבִיא לוֹ הָעוֹף הַזֶּה שֶׁיְצוּד בּוֹ. וְיִהְיֶה לְפִי כֵן שִׁעוּר הַכָּתוּב: וַיִּקַּח מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו מִן הַבָּא בְיָדוֹ, כִּי מִלַּת "בְיָדוֹ" תַּחֲזֹר לְעֵשָׂו, כְּלוֹמַר מִמַּה שֶּׁנָּהַג לְהָבִיא בְּיָדוֹ.

פסוק טו

עִזִּים מָאתַיִם וּתְיָשִׁים עֶשְׂרִים. הִקְדִּים הָעִזִּים כְּמִנְהָגָן בְּכָל עֲדָרֵי שֶׁהָעִזִּים וְהַתְּיָשִׁים קוֹדְמִין לִשְׁאָר הַבְּהֵמוֹת, וְכֵן כָּתוּב (ירמיהו נ׳:ח׳): "וִהְיוּ כְּעַתּוּדִים לִפְנֵי צֹאן". וְעוֹד שֶׁהַזְּכָרִים שֶׁלָּהֶם מְרֻבִּים מִשֶּׁל אֲחֵרִים. וְאַחֲרֵי כֵן גְּמַלִּים שֶׁהָיוּ חֲמִשָּׁה עָשָׂר הַזְּכָרִים וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה

הַנְּקֻבוֹת כִּי הֵם וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים בֵּין כֻּלָּן, נִשְׁאֲרוּ פָּרוֹת וַאֲתוֹנוֹת שֶׁהַזְּכָרִים שֶׁלָּהֶם שָׁווִים וְהֵם עֲשָׂרָה, וְהַקְּדִים הַטָּהוֹר וְאַחַר כָּךְ הַטָּמֵא, וּבְכֻלָּם הִקְדִּים הַנְּקֻבוֹת שֶׁהֵן מְרֻבּוֹת מֵהַזְּכָרִים. **וְיֵשׁ** לְפָרֵשׁ כִּי הַמִּנְחָה הַזֹּאת מְסֻדֶּרֶת לְפִי מִנְיַן חָדְשֵׁי הָעִבּוּר, שֶׁהֲרֵי זְמַן עִבּוּרָן שֶׁל עִזִּים וּרְחֵלִים חֲמִשָּׁה חֳדָשִׁים, וְשֶׁל גְּמַלִּים שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים, וְשֶׁל פָּרוֹת תִּשְׁעָה חֳדָשִׁים, וְשֶׁל אֲתוֹנוֹת שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ.

וְהִנֵּה לְפִי מַה שֶּׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה שֶׁלֹּא רָצָה לִפְתֹּחַ לוֹ בַּצֹּאן בְּפָסוּק "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר", לָמָּה פָּתַח עַתָּה בַּמִּנְחָה בְּעִזִּים וּתְיָשִׁים, וַהֲרֵי מִן הַצֹּאן הֵם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּפֶסַח מִצְרַיִם (שמות י"ב:ה'): "מִשְׂכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן" וּכְתִיב: "מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ", וּכְתִיב (ויקרא א':י'): "וְאִם מִן הַצֹּאן קָרְבָּנוֹ מִן הַכְּשָׂבִים אוֹ מִן הָעִזִּים לְעֹלָה".

וְהָעִנְיָן כִּי קֹדֶם שֶׁהִתְפַּלֵּל תְּפִלָּתוֹ לֹא רָצָה שֶׁיִּפְתְּחוּ לוֹ הַמַּלְאָכִים בִּלְשׁוֹן צֹאן, כִּי יִהְיֶה סִבָּה לְעוֹרֵר שִׂנְאָה וּמִזְכֶּרֶת חוֹבָה לְהַזְכִּיר לוֹ רְאשׁוֹנוֹת, אֲבָל עַתָּה אַחֲרֵי שֶׁהִתְפַּלֵּל לֹא פָּחַד מִמֶּנּוּ כְּלָל אֲבָל רָצָה לְהַפְחִידוֹ, וּפָתַח לוֹ בְּעִזִּים לוֹמַר אִם דַּיְּתְךָ לְהִלָּחֵם בִּי לֹא תּוּכַל, שֶׁהֲרֵי קִבַּלְתִּי הַבְּרָכוֹת עַל יְדֵי שְׁנֵי גְּדֵיֵי עִזִּים, וְאָמַר לִי (בראשית כ"ז:כ"ט): "הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ" וּלְךָ אָמַר: "וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד". וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר לוֹ בָּאַחֲרוֹנָה אֲתוֹנוֹת וַעֲיָרִם, כְּלוֹמַר עָתִיד אַתָּה לִפּוֹל בְּיַד בָּנַי בָּאַחֲרוֹנָה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, שֶׁכָּתוּב בּוֹ (זכריה ט':ט'): "גִּילִי מְאֹד בַּת צִיּוֹן הָרִיעִי בַּת יְרוּשָׁלַם הִנֵּה מַלְכֵּךְ יָבוֹא לָךְ צַדִּיק וְנוֹשָׁע הוּא עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר וְעַל עַיִר בֶּן אֲתֹנוֹת". וְהִנֵּה הִפְחִידוֹ בְּרֶמֶז בַּמִּנְחָה הַזֹּאת בַּפִּתְיָחָה וּבַחֲתִימָה.

וְדָבָר יָדוּעַ כִּי לְפִי עָשְׂרָם וּמַעֲלָתָם שֶׁל יַעֲקֹב וְעֵשָׂו לֹא הָיוּ דְּמֵי הַמִּנְחָה הַזֹּאת שָׁווִים כָּל כָּךְ, לוּלֵא שֶׁיֵּשׁ בָּהּ רְמִיזוֹת בְּעִנְיַן הֶעָתִיד.

וְכָתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל כִּי כְּלַל רָאשֵׁי הַבְּהֵמוֹת בַּמִּנְחָה הַזֹּאת תק"ן רָאשִׁים, לְפִיכָךְ קָדְמָה מַלְכוּת אֱדוֹם לְמַלְכוּת יִשְׂרָאֵל תק"ן שָׁנָה.

פסוק יז

וַיְרַוַּח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר. כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעַ עֵינוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע וּלְתַוְּהוֹ עַל רִבּוּי הַדּוֹרוֹן. **וּבַמִּדְרָשׁ**: "וְרֶוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר", אָמַר יַעֲקֹב לְפָנֵי הקב"ה: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם יָבֹאוּ צָרוֹת עַל יִשְׂרָאֵל אַל תְּבִיא לָהֶם זוֹ אַחַר זוֹ אֶלָּא הָרֶוַח לָהֶם מִצָּרוֹתֵיהֶן. בָּא לְרַמֵּז שֶׁיִּהְיוּ הַמַּסִּים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת שֶׁיִּגְבּוּ בְּנֵי עֵשָׂו בְּרֶוַח וּבְהֶפְרֵשׁ בֵּין זוֹ לָזוֹ.

פסוק כג

וַיַּעֲבֹר אֵת מַעֲבַר יַבֹּק. לִרְאוֹת אִם יוּכַל לַעֲבֹר הַמַּיִם בְּרַגְלָיו, וְכַאֲשֶׁר רָאָה כִּי כֵן, **וַיְקָחֵם וַיַּעֲבִרֵם אֶת הַנָּחַל**. וְחָזַר אַחֲרֵי כֵן **וַיַּעֲבֵר אֶת אֲשֶׁר לוֹ** בְּצִוּוּי עַל יְדֵי אֲחֵרִים, עַל כֵּן נִשְׁאַר יְחִידִי בָּאַחֲרוֹנָה.

פסוק כה

וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: ״לְכַדּוֹ״ קְרִי בֵּיהּ, מְלַמֵּד שֶׁחָזַר עַל פַּכִּין קְטַנִּים, לְלַמֵּד שֶׁמָּמוֹנָם שֶׁל צַדִּיקִים חָבִיב עֲלֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיִּתְרַחֲקוּ מִן הַגָּזֵל, כָּךְ פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י ז״ל. וְהַכַּוָּנָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִסְתַּכְּנוּ הַבָּנִים הַקְּטַנִּים בַּדֶּרֶךְ אִם לֹא יִשְׁתּוּ, וּלְכָךְ שָׁם עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה לַחְזֹר, וְהַמְקַטְרֵג נִזְדַּוֵּג לוֹ מִיָּד.

וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כְּמוֹ ״וַיֵּחָבֵק״, אוֹתִיּוֹת אחע״ה מִתְחַלְּפוֹת, וְכֵן לְשׁוֹן רז״ל: ״אֲבוּקָה״ כְּמוֹ ״חֲבוּקָה״ עַל שֵׁם הָעֵצִים שֶׁמִּתְקַשְּׁרִים וּמִתְחַבְּקִים זֶה עִם זֶה בְּיַחַד. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַמִּדְרָשׁ, ״וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ״ מִלְּשׁוֹן אָבָק, כִּי נִתְמַלֵּא אָבָק הָאִישׁ שֶׁהָיָה עִמּוֹ, וְשָׁרוֹ שֶׁל עֵשָׂו הָיָה.

וְדָבָר יָדוּעַ כִּי לוּלֵא הֶעָוֹן לֹא הָיָה הֶפְרֵשׁ בֵּין אָדָם לְמַלְאָךְ, אֲבָל יִהְיֶה גָּדוֹל מִמֶּנּוּ, כְּמַאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ: גְּדוֹלִים צַדִּיקִים יוֹתֵר מִמַּלְאָכֵי הַשָּׁרֵת. וְעַל כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב כִּי בְּקֹשׁ הַמַּלְאָךְ לְמְצֹא לוֹ עָוֹן אֲשֶׁר יִתְגַּבֵּר בּוֹ עָלָיו וְלֹא מָצָא, וּמִזֶּה אָמַר: ״וַיַּרְא כִּי לֹא יָכוֹל לוֹ״, כְּלוֹמַר לֹא הָיָה לוֹ יְכֹלֶת לְהִתְגַּבֵּר עָלָיו מִצַּד שׁוּם עָוֹן רַק מִצַּד עָוֹן שְׁתֵּי אֲחָיוֹת שֶׁנִּשָּׂא בְּחַיֵּיהֶן, זֶהוּ ״וַיִּגַּע בְּכַף יֶרְכוֹ״, וְהָיָה הָעֹנֶשׁ בְּמָקוֹם הַחֵטְא. וְעוֹד יְכֹלֶל ״וַיִּגַּע בְּכַף יֶרְכוֹ״, שֶׁנָּגַע בַּצַּדִּיקִים הָעֲתִידִין לָצֵאת מִמֶּנּוּ, זֶהוּ דּוֹרוֹ שֶׁל שִׁמְד, וְזֶהוּ ״כִּי לֹא יָכוֹל״, לְהַזִּיקוֹ, כִּי לֹא הֻרְשָׁה בְּמַה שֶּׁעָשָׂה רַק כְּדֵי לְהָקַע כַּף יֶרְכוֹ.

וְהָיָה הָעִנְיָן גַּם כֵּן רֶמֶז לְדוֹרוֹת שֶׁיָּבֹא דּוֹר שֶׁיִּתְגַּבֵּר עֲשָׂו עֲלֵיהֶן עַד שֶׁיִּהְיֶה קָרוֹב לְקַעְקֵעַ בֵּיצָתָם, וְהָיָה זֶה בְּדוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בָּבָא וַחֲבֵרָיו. שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא: אִם יֹאמַר לִי אָדָם תֵּן אֶת נַפְשְׁךָ עַל קִדֻּשַׁת שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיִיתִי נוֹתֵן, וּבִלְבַד שֶׁיַּהַרְגוּנִי מִיָּד, אֲבָל בְּדוֹרוֹ שֶׁל שִׁמְד אֵינִי יָכוֹל לִסְבֹּל. וּמָה הָיוּ עוֹשִׂין בְּדוֹרוֹ שֶׁל שִׁמְד, מְבִיאִין כַּדּוּרִיּוֹת שֶׁל בַּרְזֶל וּמְלַבְּנִין אוֹתָן בָּאוּר וְנוֹתְנִין אוֹתָן תַּחַת שָׁחְיֵיהֶן וּמַשִּׁיאִין נַפְשׁוֹתֵיהֶם מֵהֶם.

פסוק כז

וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי. הָיָה הַמַּלְאָךְ מִתְיָרֵא אִם יֵלֵךְ בְּלֹא רְשׁוּתוֹ פֶּן יַלְקוּהוּ מִן הַשָּׁמַיִם בְּפוּלְסֵי דְנוּרָא, כֵּיוָן שֶׁבָּא אֵלָיו לְהֶאֱבֵק עִמּוֹ בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַל כֵּן חָשַׁב עַצְמוֹ כְּחָבוּשׁ וְהָיָה מִתְחַנֵּן לוֹ וְאָמַר ״שַׁלְּחֵנִי״, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (הושע י״ב:ה׳): ״וַיָּשַׂר אֶל מַלְאָךְ וַיֻּכָל בָּכָה וַיִּתְחַנֶּן לוֹ״.

כִּי עָלָה הַשָּׁחַר. אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: וְכִי גַּנָּב אַתָּה אוֹ קוּבְיוֹסְטוֹס אַתָּה שֶׁאַתָּה מִתְיָרֵא מִן הַשַּׁחַר? אָמַר לוֹ: לֹא גַּנָּב אֲנִי וְלֹא קוּבְיוֹסְטוֹס אֲנִי, אֶלָּא מַלְאָךְ אֲנִי, וּמִיּוֹם שֶׁנִּבְרֵאתִי לֹא הִגִּיעַ זְמַנִּי לוֹמַר שִׁירָה עַד עַכְשָׁיו, וּלְפִיכָךְ הוֹדִיעוֹ שֶׁהוּא זְמַן אֲמִירַת שִׁירָה לַמַּלְאָכִים, הוּא שֶׁכָּתוּב (איוב ל״ח:ז׳): ״בְּרֹן יַחַד כּוֹכְבֵי בֹקֶר וַיָּרִיעוּ כָּל בְּנֵי אֱלֹהִים״, הוּא זְמַן קְדֻשָּׁה,

שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ו׳:ג׳): ״וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר״. וְהֵשִׁיב לוֹ יַעֲקֹב: **״לֹא אֲשַׁלֵּחֲךָ כִּי אִם בֵּרַכְתָּנִי״**, שֶׁתּוֹדֶה לִי עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרַכְנִי אָבִי. וְאָמַר לוֹ: **״לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל״**, כְּלוֹמַר שֶׁהַבְּרָכוֹת נְתוּנוֹת לְךָ בְּעָקְבָה רַק בִּשְׂרָרָה וְדִין, אוֹ שֶׁרְמִיָּתָ אֶת לָבָן, כִּי אִם בֶּאֱמֶת וְתָמִים עָשִׂיתָ מַה שֶּׁעָשִׂיתָ. וְעַל כֵּן נִתְּנָה לוֹ מִדַּת אֱמֶת, לוֹמַר שֶׁהָיָה אֱמִתִּי בְּכָל דְּבָרָיו וּבְכָל מַעֲשָׂיו, הוּא שֶׁכָּתוּב (מיכה ז׳:כ׳): ״תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב״.

פסוק כט

כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים. זֶה הַמַּלְאָךְ שִׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו. ״וְעִם אֲנָשִׁים״, זֶה לָבָן וְעֵשָׂו. **וּבְבָרְאשִׁית רַבָּה** ״כִּי שָׂרִית עִם אֱלֹהִים״ שֶׁאִיקוֹנִין שֶׁלְּךָ חֲקוּקִין לְמַעְלָה.

פסוק ל

לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי. אֵין לָנוּ שֵׁם קָבוּעַ, כִּי שְׁמוֹתֵינוּ מִשְׁתַּנִּים לְפִי הַשְּׁלִיחוּת. **אוֹ** יֹאמַר ״לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי״, אֵין דַּרְכֵּנוּ לְגַלּוֹתוֹ, שֶׁאֵין מַלְאָךְ רוֹצֶה לְגַלּוֹת שְׁמוֹ שֶׁלֹּא לִטּוֹל עֲטָרָה וְכָבוֹד לֵאמֹר נֵס זֶה עָשָׂה פְּלוֹנִי כְּאִלּוּ תָּלוּי בּוֹ הַדָּבָר, וְאֵינוֹ אֶלָּא כְּעֶבֶד עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּתוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַמַּלְאָךְ לְמָנוֹחַ (שופטים י״ג:י״ח): ״לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא פֶּלְאִי״, כְּלוֹמַר מְכֻסֶּה, אֵין אָנוּ רוֹצִים לְגַלּוֹתוֹ שֶׁלֹּא לִטּוֹל עֲטָרָה וְכָבוֹד, שֶׁאֵין הַכָּבוֹד כִּי אִם לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ״ג:ז׳): ״כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו״, וּכְתִיב (תהלים כ״ט:א׳): ״הָבוּ לַה׳ בְּנֵי אֵלִים הָבוּ לַה׳ כָּבוֹד וָעֹז״.

וַיֵּשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ ״לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי״, וַאֲנִי מְנֻצָּח, וְדֶרֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַמְנֻצָּח מְגֻלֶּה שְׁמוֹ כְּדֵי שֶׁיִּתְכַּבֵּד, אֲבָל הַמְנֻצָּח אֵינוֹ רוֹצֶה לְגַלּוֹת כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ.

וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם. הוֹדָה לוֹ עַל הַבְּרָכוֹת וְהִסְכִּים עֲלֵיהֶן. וּבַמִּדְרָשׁ: ״וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם״, בִּרְכַּת כֹּהֲנִים בֵּרְכוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, ״וַיֹּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ״, זֶה גַּבְרִיאֵל, וְהוּא הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל לְדַעַת חָכְמֵי הַמֶּחְקָר, וְהוּא הַמַּעֲלָה הָעֶשְׂירִית מִמַּעֲלוֹת הַמַּלְאָכִים הַנִּקְרָאִים ״אִישִׁים״, וְעַל כֵּן נִקְרָא בַּכָּתוּב ״אִישׁ״. וְיַעֲקֹב רָצָה לֵידַע אִם אֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ שִׂכְלִית בְּעוֹדָהּ מְשֻׁתֶּפֶת בַּחֹמֶר בְּמַדְרֵגַת הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל הַנָּקִי הַטָּהוֹר מִן הַחֹמֶר. וְהוֹדִיעוֹ כִּי אִי אֶפְשָׁר לוֹ זֶה ״עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר״, כְּלוֹמַר עַד שֶׁיִּסְתַּלֵּק מִמַּחֲשַׁכֵּי הַגּוּף אֶל הָאוֹר הַצָּף וְהַטָּהוֹר שֶׁכִּנָּהוּ בְּ״שַׁחַר״.

וְהִנְנִי כּוֹתֵב לְךָ כָּאן בְּאוּר הַפָּרָשָׁה עַל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה כְּמוֹ שֶׁפֵּירֵשׁ פִּילוֹסוֹף אֶחָד מֵחַכְמֵי תּוֹרָתֵנוּ שֶׁהָיָה מִסִּיבִילְיָ״ה בְּפֵירוּשׁ שִׁיר הַשִּׁירִים שֶׁחִבֵּר. וּלְפִי שֶׁהַחִבּוּר הַהוּא לְשׁוֹן הַגְּרִי הִנֵּה תְּמוּרָתוֹ קֻדָּשׁ, כִּי הֶעְתַּקְתִּי לְשׁוֹן הַפֵּירוּשׁ אֶל לְשׁוֹנֵנוּ הַקְּדוֹשׁ, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ הַמֻּעְתָּק:

וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ. נִתְפַּשֵּׁט יַעֲקֹב בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ מִכֹּחוֹת הַגּוּף עַד שֶׁנִּשְׁאַר לְבַדּוֹ עִם הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁלּוֹ, וְרָצָה לֵידַע אִם תִּהְיֶה הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁלּוֹ בְּמַדְרֵגַת הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל שֶׁכִּנָּהוּ הַכָּתוּב בְּמִלַּת ״אִישׁ״, וְהוּא גַּבְרִיאֵל.

וַיָּדוּעַ כִּי אֵין הִתְאַבְּקוּת בִּשְׁנֵי אֲנָשִׁים אֶלָּא אִם כֵּן שָׁוִין, וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר כִּי לֹא הָיָה לוֹ לְיַעֲקֹב יְכֹלֶת בָּזֶה שֶׁיִּהְיֶה שָׁוֶה לַשֹּׂכֶל הַפּוֹעֵל עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר, כְּלוֹמַר עַד שֶׁיִּסְתַּלֵּק הַשֵּׂכֶל מִמַּחֲשַׁבֵי הַגּוּף אֲשֶׁר כִּנָּהוּ "שַׁחַר".

וַיַּרְא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ. פֵּרוּשׁ עַתָּה כִּי הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל לֹא הָיָה לוֹ יִתְרוֹן עַל הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁבְּיַעֲקֹב כְּלָל אֶלָּא בָּעִנְיָן הַזֶּה בִּלְבַד, וְהוּא בְּהַכִּירוֹ כִּי הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל נָקִי מִן הַחֹמֶר, וְהַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית אֲשֶׁר בְּיַעֲקֹב מְשֻׁתֶּפֶת עִם הַחֹמֶר. זֶהוּ שֶׁאָמַר **"וַיִּגַּע בְּכַף יְרֵכוֹ"**, הִמְשִׁיל הַחֹמֶר לְכַף הַיָּרֵךְ שֶׁכָּל הַגּוּף נִשְׁעָן עָלָיו.

"וַתֵּקַע כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב בְּהֵאָבְקוֹ עִמּוֹ", הִגִּיד הַכָּתוּב כִּי חֶסְרוֹן מַדְרֵגַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁבְּיַעֲקֹב מִמַּדְרֵגַת הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל הָלְאָה הוּא מִצַּד כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב, כְּלוֹמַר מִצַּד הַחֹמֶר.

וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר. יִרְמֹז עַתָּה הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁבְּיַעֲקֹב כְּשֶׁתִּפָּרֵד מִן הַחֹמֶר וְהוּא הַשַּׁחַר שֶׁלֹּה לֹא תִּצְטָרֵךְ אֵלָיו כְּלָל כִּי מַדְרֵגָתָהּ שָׁוָה לְמַדְרֵגָתוֹ. וְהִזְכִּיר הַמָּשָׁל הַזֶּה כְּמִי שֶׁמְּשַׁלֵּחַ אֶת חֲבֵרוֹ וְאֵינוֹ צָרִיךְ לוֹ.

וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלֶּחֲךָ כִּי אִם בֵּרַכְתָּנִי, לְמֵד הַכָּתוּב כִּי הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית שֶׁבְּיַעֲקֹב מִתְאַחֶזֶת בּוֹ וְנִקְשֶׁרֶת עִמּוֹ, וְעַל כֵּן אָמַר "לֹא אֲשַׁלֶּחֲךָ", לֹא אֶפְרֵד מִמְּךָ אֲפִילּוּ רֶגַע עַד שֶׁתַּשְׁפִּיעַ עָלַי שֶׁפַע וְתַחֲזֹר בַּמַּדְרֵגָה הַשִּׂכְלִית הַנְּקִיָּה מִכָּל חֹמֶר, וְעַל כֵּן פְּרִידָתְךָ מִמֶּנִּי נִמְנַעַת עַד הַשִּׁיגִי מַדְרֵגָה עֶלְיוֹנִית שֶׁאֲנִי מִשְׁתּוֹקֵקֶת אֵלֶיהָ.

וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ. דַּע כִּי שֵׁם יַעֲקֹב מוֹרֶה עַל שִׁפְלוּת, מִלְּשׁוֹן (בראשית כ"ה:כ"ו) "וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו", כִּי הֶעָקֵב שָׁפֵל מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁבַּגּוּף, וְשֵׁם יִשְׂרָאֵל מוֹרֶה עַל שָׂרָה וּמַעֲלָה, וְעַל כֵּן אָמַר רְאוּי אַתָּה לְהִקָּרֵא בְּשֵׁם שֶׁיּוֹרֶה עַל הַקְּדִימָה וְעַל הַמַּעֲלָה, לֹא שֶׁתִּקָּרֵא בְּשֵׁם הַמּוֹרֶה עַל הַשִּׁפְלוּת וְהָאָחוֹר. וּבְאֵר הַטַּעַם: "כִּי שָׂרִית עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים" בְּאֵר כִּי מַדְרֵגַת נַפְשׁוֹ הַשִּׂכְלִית עָלְתָה בְּמַדְרֵגַת הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים בִּידִיעַת הַמַּשְׂכָּלוֹת וְאַף עַל פִּי שֶׁהַנֶּפֶשׁ שֶׁלּוֹ מְשֻׁתֶּפֶת בַּחֹמֶר, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְעִם אֲנָשִׁים", כְּלוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁהִיא עִם חֶבְרַת הַגּוּף בְּתוֹךְ בְּנֵין הָאֱנוֹשִׁי. וּמֵאַחַר שֶׁאָמַר "עִם אֱלֹהִים" לֹא הָיָה צָרִיךְ לוֹמַר "עִם אֲנָשִׁים", שֶׁאִם שָׂרָה עִם אֱלֹהִים כָּל שֶׁכֵּן עִם אֲנָשִׁים, אֲבָל הַכַּוָּנָה כִּי מַדְרֵגַת נַפְשׁוֹ הַשִּׂכְלִית שֶׁל יַעֲקֹב בְּמַדְרֵגַת אֱלֹהִים שֶׁהֵם הַשִּׂכְלִים הַנִּפְרָדִים אַף בִּהְיוֹתָהּ מְחֻבֶּרֶת עִם הַגּוּף.

הַגִּידָה נָּא שְׁמֶךָ. רָצָה לֵידַע אֲמִתַּת עַצְמוֹ שֶׁיּוֹדִיעֵהוּ שֵׁם שֶׁיּוֹרֶה עַל מַהוּתוֹ וְאֵיךְ הַמַּשְׂכָּלוֹת מֻשְׁפָּעוֹת עָלֵינוּ מֵאִתּוֹ, וְלֹא הוֹדִיעֵהוּ זֶה רַק הֵשִׁיב לוֹ: "לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי", כְּלוֹמַר לֹא תִּצְטָרֵךְ לִשְׁאֹלָה הַזֹּאת כִּי כְּבָר הִשַּׂגְתָּ הַרְבֵּה וְעָלִיתָ בְּמַדְרֵגַת הַשְּׂכָלִים. וְאָמַר אַחַר כָּךְ: "עַל כֵּן לֹא יֹאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנָּשֶׁה", פֵּרוּשׁוֹ לְפִי שֶׁהַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית רְאוּיָה שֶׁתִּמְשֹׁךְ

אַחַר הַשֵּׂכֶל הַפּוֹעֵל לֹא יִתְעַסְּקוּ תַּלְמִידֵי יִשְׂרָאֵל בְּעִנְיַן הַתַּאֲוּוֹת הַגַּשְׁמִיּוֹת שֶׁהִמְשִׁיל לְגִיד הַנָּשֶׁה.

וַיָּדוּעַ כִּי הַתַּלְמִידִים קְרוּבִים בָּנִים, וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי גִּידֵי הַבְּהֵמָה חֲזָקִים מְאֹד כַּחֲבָלִים וְיוֹתֵר מֵהֶם, וְהַכָּתוּב הִמְשִׁיל הֶעָוֹן לְחֶבֶל, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ה׳:י״ח): ״הוֹי מֹשְׁכֵי הֶעָוֹן בְּחַבְלֵי הַשָּׁוְא וְכַעֲבוֹת הָעֲגָלָה חַטָּאָה״, לְפִי שֶׁעִם שֶׁתְּחִלָּתוֹ חָלוּשׁ סוֹפוֹ הוֹלֵךְ וְחָזֵק, וּמִתּוֹךְ חֹזֶק הַתַּאֲוּוֹת יִשְׁכַּח הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ, וְעַל כֵּן קָרָאוֹ בִּשְׁתֵּי מִלּוֹת הַלָּלוּ ״גִּיד הַנָּשֶׁה״. וְיִחֵס בּוֹ הָאֲכִילָה וְאָמַר ״לֹא יֹאכְלוּ״ כִּי עֲרֵבוּת חוּשׁ הַטַּעַם וְתַעֲנוּגוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לְפִי שָׁעָה.

וּמִן הַיָּדוּעַ כִּי הַמְעוּט בּוֹ יָפֶה וְנָעִים, שֶׁבּוֹ קִיּוּם הַגּוּף, וְהַיִּתְרוֹן מִמֶּנּוּ הֶפְסֵד וְחֹרְבַּן הַגּוּף, כֵּן יִקָּרֶה לָאָדָם עִם כָּל שְׁאָר תַּאֲוֹתָיו. ״אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ״, לְפִי שֶׁכָּל הַגּוּף נִשְׁעָן עָלָיו, כִּי יִכָּנְסוּ כָּל שְׁאָר הַתַּאֲוּוֹת בִּכְלַל לְשׁוֹן אֲכִילָה. וּפֵרֵשׁ וְאָמַר ״עַד הַיּוֹם הַזֶּה״, כִּי נָהֲגוּ בְּנֵי אָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה בַּתַּאֲוּוֹת הַלָּלוּ עַד הַגִּיעָם לָעוֹלָם הַבָּא הַנִּקְרָא ״יוֹם״, וְאָמַר ״הַזֶּה״ כְּלוֹמַר אַחַר הִפָּרְדוֹ מִן הָעוֹלָם הַזֶּה. ״כִּי נָגַע בְּכַף יֶרֶךְ יַעֲקֹב״, כְּלוֹמַר שֶׁהֵרֵי עָלְתָה מַדְרֵגַת הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית לְמַדְרֵגַת הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים מִן הַחֹמֶר, אֵין בֵּינֵיהֶם הֶפְרֵשׁ אֶלָּא הֱיוֹתָהּ מְשֻׁתֶּפֶת בַּחֹמֶר, זֶהוּ פֵּרוּשׁ ״כִּי נָגַע בְּכַף יֶרֶךְ יַעֲקֹב״. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר יַעֲקֹב וְיִחֵס ״כַּף יֶרֶךְ״ לְיַעֲקֹב וְלֹא לְיִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁשֵּׁם ״יַעֲקֹב״ מוֹרֶה עַל הַשִּׁפְלוּת וְעַל בַּקָּשַׁת הָעִנְיָנִים הַגַּשְׁמִיִּים הַשְּׁפָלִים, וְשֵׁם ״יִשְׂרָאֵל״ בְּהֵפֶךְ מִמֶּנּוּ מוֹרֶה עַל הַמַּעֲלָה וְהַשָּׂרָה וְעַל בַּקָּשַׁת הַמַּשְׂכִּילוֹת וִידִיעַת הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים. וְאָמַר הַכָּתוּב בְּעִנְיַן אֵלְיָהוּ (מלכים א י״ח:ל״א): ״וַיִּקַּח אֵלִיָּהוּ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים כְּמִסְפַּר שִׁבְטֵי בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דְבַר ה׳ אֵלָיו יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ״, וּמַה הָיָה הַצֹּרֶךְ לְהוֹדִיעֵנוּ ״אֲשֶׁר אָמַר ה׳ אֵלָיו יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ״ כְּאִלּוּ שָׁאַלְנוּ אֲנַחְנוּ יַעֲקֹב מִי הוּא. אֲבָל הָעִנְיָן לְפִי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בַּזְּמַן הַהוּא מוּרָדִים בְּהקב״ה, וְהָיוּ מַטְעִין אוֹתָם נְבִיאֵי הַבַּעַל שֶׁבָּהֶם, בֵּאֵר אֵלְיָהוּ כִּי הָיוּ נִמְשָׁכִים אַחַר הַחֹמֶר וְהַתַּאֲוּוֹת הַגַּשְׁמִיּוֹת, וּמוֹרֶה עַל כָּל זֶה שֵׁם ״יַעֲקֹב״, וְהָיְתָה הַכַּוָּנָה בָּזֶה שֶׁיִּהְיוּ שִׂכְלִיִּים כְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פ״ב:ו׳) ״אֲנִי אָמַרְתִּי אֱלֹהִים אַתֶּם״ וְגוֹ׳, וְהֵם נָטוּ מִדַּרְכְּךָ ה׳ יִתְעָלֶה וְהָלְכוּ אַחֲרֵי נְבִיאֵי הַבַּעַל הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר לָהֶם אֵלְיָהוּ בְּעִנְיָנָם שֵׁם ״יַעֲקֹב״ וְשֵׁם ״יִשְׂרָאֵל״, לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין תַּכְלִית הַכַּוָּנָה לְהִמָּשֵׁךְ אַחַר הַחֹמֶר וְאַחַר הַתַּאֲוּוֹת הַגַּשְׁמִיּוֹת כִּי אִם לְהִמָּשֵׁךְ וּלְהִתְקַשֵּׁר בְּמַדְרֵגַת הַשְּׂכָלִים הַנִּפְרָדִים, כְּשֵׁם שֶׁלֹּא הָיְתָה תַּכְלִית הַכַּוָּנָה בְּשֵׁם ״יַעֲקֹב״ כִּי אִם בְּשֵׁם ״יִשְׂרָאֵל״ מִן הַטַּעַם הַזֶּה בְּעַצְמוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ה׳ אֵלָיו: ״יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ״, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז״ל: יִשְׂרָאֵל עִקֵּר וְיַעֲקֹב טָפֵל לוֹ. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (שמות י״ט:ג׳): ״כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתַגֵּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל״, יִחֵס הַנָּשִׁים לְ״יַעֲקֹב״ שֶׁהֵן טְפֵלוֹת לָאֲנָשִׁים, וְיִחֵס הַזְּכָרִים לְ״יִשְׂרָאֵל״ שֶׁהֵם הָעִקָּר. עַד כָּאן לְשׁוֹן הֶחָכָם הַפִּילוֹסוֹף. וְאִם אוּלַי

לֹא כִוַּנְתִּי יָפֶה בְּהַעְתָּקַת לְשׁוֹנוֹ אוֹת בְּאוֹת, לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתִי רַק לִשְׁמֹר כַּוָּנָתוֹ בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר הוּא הוֹלֵךְ עָלֶיהָ.

וַאֲנִי אוֹמֵר לְפִי הַדֶּרֶךְ הַזֶּה שֶׁיִּתָּכֵן לְפָרֵשׁ מַה שֶּׁשָּׁנָה הַכָּתוּב קְרִיאַת שֵׁם הַמָּקוֹם פַּעַם "פְּנִיאֵל" וּפַעַם "פְּנוּאֵל", כִּי בִּהְיוֹת מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת בְּעִנְיַן הַמַּלְאָךְ קָרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם "פְּנִיאֵל" בְּיוֹ"ד, לְרֶמֶז עַל הַמַּלְאָךְ הַזֶּה שֶׁהוּא הָעֲשִׂירִי בְּמַעֲלוֹת הַמַּלְאָכִים הַנִּקְרָאִים "אִישִׁים", וְכַאֲשֶׁר עָבַר אֶת הַמָּקוֹם הַהוּא וְנִתְפַּשֵּׁט מִן הַמַּחְשָׁבָה הַזֹּאת, חָזַר כְּבַתְּחִלָּה לְהַרְגִּשׁוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא שֵׁשׁ קְצָווֹת, עַל כֵּן הִזְכִּיר "פְּנוּאֵל" בְּוַי"ו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְהוּא צֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ", כִּי אָז הִתְבּוֹנֵן בְּעִנְיְנֵי הַגּוּף וְהִרְגִּישׁ בְּהַרְגָּשׁוֹתָיו.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ" הוּא כָּבוֹד נִבְרָא בַּמַּלְאָכִים, וּכְבָר נִתְבָּאֵר זֶה בְּפָרָשַׁת "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'", וְאֵין בְּכָאן צֹרֶךְ לְהַאֲרִיךְ.

פרק לג

פסוק ג

וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה שֶׁבַע פְּעָמִים. הָיָה אֶפְשָׁר לוֹמַר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּדָוִד עִם יְהוֹנָתָן (שמואל א כ׳:מ״א): "וַיִּפֹּל לְאַפָּיו אַרְצָה וַיִּשְׁתַּחוּ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים". אֲבָל הִזְכִּיר שֶׁבַע לְלַמֶּדְךָ (משלי כ״ד:ט״ז) "כִּי שֶׁבַע יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם".

פסוק ד

וַיִּשָּׁקֵהוּ נָקוּד עָלָיו, וְיָדוּעַ כִּי כָּל תֵּבָה שֶׁהִיא נְקוּדָה בְּכָל הַכְּתוּבִים הָעִנְיָן לְהִתְעוֹרְרוּת דָּבָר, וְכָאן לְמֶדְךָ שֶׁנְּשִׁיקָה זוֹ לֹא הָיְתָה בְּכָל לִבּוֹ רַק נְשִׁיקַת אַף, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי כ״ז:ו׳) "וְנֶעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא". וּבָא הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם וּפֵרַשׁ (עמוס א׳:י״א) "וַיְטָרֵף לָעַד אַפּוֹ וְעֶבְרָתוֹ שָׁמְרָה נֶצַח".

פסוק ט

יֶשׁ לִי רָב. דִּבֵּר בְּנַאֲוָה וּבְנוֹעֵל לַבָּב. וְאִם תִּסְתַּכֵּל בַּכְּתוּבִים תִּמְצָא כִּי יַעֲקֹב מַאֲרִיךְ בִּדְבָרָיו עִמּוֹ וְהוּא מְקַצֵּר בָּהֶם, וְהִנֵּה זֶה יוֹרֶה עַל גַּאֲוָתוֹ וּגְאוֹנוֹ. מִלְּבַד שֶׁתִּמְצָא בְּיַעֲקֹב שֶׁהִזְכִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּכָל דְּבָרָיו, וְאָמַר: "הַיְלָדִים אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָּ", "כִּרְאוֹת פְּנֵי אֱלֹהִים", "כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים". וְלֹא תִמְצָא בְּעֵשָׂו שֶׁיַּזְכִּיר אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּלָל.

אָחִי יְהִי לְךָ אֲשֶׁר לָךְ. דָּרְשׁוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: עַד עַכְשָׁו הָיוּ הַבְּרָכוֹת מְפֻקְפָּקוֹת בְּיָדוֹ וְעַכְשָׁו נִתְאוֹשְׁשׁוּ בְּיָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "אָחִי יְהִי לְךָ אֲשֶׁר לָךְ". וְיֵשׁ כָּאן עֶשֶׂר אוֹתִיּוֹת כְּמִנְיַן עֶשֶׂר בְּרָכוֹת שֶׁבֵּרְכוֹ "וְיִתֶּן לְךָ", וְאִם כֵּן הֲרֵי שֶׁנִּתְקַיְּמוּ לוֹ הַבְּרָכוֹת מִפִּי אָבִיו וּמִפִּי עֵשָׂו, גַּם מִן הַמַּלְאָךְ שֶׁלּוֹ.

פסוק י

כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ. נִרְאֶה לִי בְּאוּר הַכָּתוּב "וְלִקַּחְתָּ מִנְחָתִי מִיָּדִי", כִּי עַל כֵּן כְּדֵי שֶׁתִּרְצֵנִי רָאִיתִי פָּנֶיךָ בְּמִנְחָה זוֹ, כְּמִי שֶׁרוֹאֶה פְּנֵי הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים שֶׁהַמִּנְהָג לְהַקְדִּימָם בְּמִנְחָה. **וְדָרַשׁוּ רַז"ל**: "כִּרְאוֹת פְּנֵי אֱלֹהִים", אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: מֻתָּר לְהַחֲנִיף אֶת הָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָּנֶיךָ". וּפְלִיגָא דְּרַבִּי פְּדָת, דְּאָמַר רַבִּי פְּדָת (תהילים ק"א:ז'): "דֹּבֵר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לְנֶגֶד עֵינָי", וּכְתִיב (איוב י"ג:ט"ז): "כִּי לֹא לְפָנָיו חָנֵף יָבֹא". דַּעַת רַבִּי יוֹחָנָן שֶׁמֻּתָּר לְהַחֲנִיף אֶת הָרָשָׁע מִפְּנֵי הַיִּרְאָה, שֶׁכֵּן הֶחֱנִיף יַעֲקֹב לְעֵשָׂו, וְדַעַת רַבִּי פְּדָת שֶׁאָסוּר מִפְּנֵי הַיִּרְאָה אָסוּר, שֶׁנֶּאֱמַר: "דֹּבֵר שְׁקָרִים" וְגוֹ', וּמַה שֶּׁהֶחֱנִיף יַעֲקֹב לְעֵשָׂו, חֲנֻפָּה כְּזֹאת מֻתֶּרֶת לְפִי שֶׁהוּא לָשׁוֹן כּוֹלֵל שְׁנֵי מַשְׁמָעוּיוֹת, לִשְׁבַח וְלִגְנַאי, שֶׁהֲרֵי "רָאִיתִי" לָשׁוֹן בִּזּוּי, כְּמוֹ (תהילים כ"ב:י"ח) "יַבִּיטוּ יִרְאוּ בִי", וְכֵן "אֱלֹהִים" לָשׁוֹן עֲבוֹדָה זָרָה. וְאִם יִבְיַן הָרָשָׁע לָשׁוֹן הַשֶּׁבַח אֵין לָחוּשׁ בָּזֶה, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: אֵיהוּ מַטְעֵי נַפְשֵׁיהּ, אֲנָא לָא מַטְעֵינָא לֵיהּ. וְכֵן הִתְּירוּ חֲכָמִים לְתַלְמִיד חָכָם לוֹמַר: עַבְדָּא דְּנוּרָא אֲנָא, כְּדֵי שֶׁיְּנִיחוּ לוֹ אֶת הַמֶּכֶס, לְפִי שֶׁהוּא כּוֹלֵל לָשׁוֹן עֲבוֹדָה זָרָה כְּגוֹן מוֹלֵךְ, אוֹ עֶבֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁנִּמְשַׁל לָאֵשׁ, שֶׁכָּתוּב בּוֹ (דברים ד':כ"ד): "אֵשׁ אֹכְלָה הוּא". וְלָשׁוֹן כָּזֶה הַנִּשְׁמָע לִשְׁנֵי פָּנִים מִפְּנֵי הַיִּרְאָה מֻתָּר אֲפִלּוּ לְרַבִּי פְּדָת.

פסוק יב

נִסְעָה וְנֵלֵכָה וְאֵלְכָה. בַּעֲבוּר שֶׁהַזְכִּיר שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת בְּלָשׁוֹן רַבִּים וּבְלָשׁוֹן יָחִיד יִתְּכַן לוֹמַר כִּי שָׁאַל מִמֶּנּוּ שְׁנֵי דְּבָרִים, יֹאמַר: אִם תִּרְצֶה שֶׁנִּסַּע וְנֵלֵךְ בְּיַחַד, אוֹ אֶתְרַחֵק מִמְּךָ וְאֵלֵךְ מִנֶּגֶד, כְּלָשׁוֹן (בראשית כ"א:ט"ז) "וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק". וְיַעֲקֹב הֵשִׁיב שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לָלֶכֶת עִמּוֹ בְּיַחַד, וְהוּא שֶׁאָמַר: "אֲדֹנִי יֹדֵעַ" וְגוֹ', אֲבָל הָלַךְ לְנֶגֶד, זֶה נִכְנַס לְשֹׂעִיר וְזֶה נִכְנַס לְסֻכּוֹת.

וּנְסִעָה: "נִסְעָה וְנֵלֵכָה", אָמַר עֵשָׂו לְיַעֲקֹב: נַחֲלֹק הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא. אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: "הַיְלָדִים רַכִּים", בַּמִּצְוֹות, וְאִם אֲבָרֵר הָעוֹלָם הַזֶּה לְחֶלְקָם, "וּדְפָקוּם יוֹם אֶחָד" לְיוֹם הַדִּין, "וְמֵתוּ כָּל הַצֹּאן", יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ "צֹאן", וְלֹא יוּכְלוּ לִסְבֹּל דִּינֵי גֵּיהִנֹּם. "יַעֲבֹר נָא אֲדֹנִי לִפְנֵי עַבְדּוֹ", יִקַּח חֶלְקוֹ תְּחִלָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וַאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאִטִּי" אֶעֱמֹד בְּגָלוּתִי וְשִׁפְלוּתִי, וּמִלָּשׁוֹן (מלכים א כ"א:כ"ז) "וַיְהַלֵּךְ אַט" שֶׁהוּא לָשׁוֹן שִׁפְלוּת, כְּלוֹמַר לֹא אֶעוֹרֵר מִלְחָמָה וְלֹא אֶתְגַּבֵּר בַּגָּלוּת כְּלָל, אֲבָל אֶסְבֹּל עֹל הַשִּׁעְבּוּד, זֶהוּ "לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה" וְגוֹ'. וְעַד מָתַי יִהְיֶה הַשִּׁעְבּוּד, עַד שֶׁיָּבֹא לֶעָתִיד לְשֵׂעִיר.

פסוק יד

עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנִי שֵׂעִירָה. לֹא הָיָה כָּךְ דַּעְתּוֹ שֶׁל יַעֲקֹב לָשׁוּב לְשֵׂעִיר אֲבָל רְצוֹנוֹ הָיָה לְהִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן הִרְחִיב לוֹ הַדֶּרֶךְ. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: שְׁאָלוֹ לְהֵיכָן אַתָּה הוֹלֵךְ, יַרְחִיב לוֹ הַדֶּרֶךְ כְּדַרְכְּךָ שֶׁהִרְחִיק יַעֲקֹב לְעַשָּׂו.

וּבְמִדְרָשׁ: "עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנִי שֵׂעִירָה", לֹא מָצִינוּ שֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב לְשֵׂעִיר מֵעוֹלָם, אֲבָל לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ יִקְיֵם דְּבָרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א':כ"א): "וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו". וְעַל כֵּן תִּמְצָא בְּסוֹפֵי תֵּיבוֹת שֶׁרְמוּז בָּהֶן "אֵלְיָה", הוּא שֶׁכָּתוּב (מלאכי ג':כ"ג): "הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֵת אֵלִיָּה הַנָּבִיא".

פסוק טו

לָמָּה זֶּה אָמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי. "לָמָּה זֶּה" אֵינוֹ דָּבֵק עִם "אֶמְצָא חֵן", אֲבָל הֵם שְׁנֵי דְּבָרִים ,יֹאמַר "לָמָּה זֶּה" תַּצִּיג, דַּי לִי שֶׁ"אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי", וְחִנּוֹ אֶצְלִי טוֹב מֵחֶבְרַת עַם רָב.

פסוק יח

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם. יֹאמַר כִּי בָּא יַעֲקֹב מִפַּדָּן לִגְבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲבָל רז"ל דָּרְשׁוּ שֶׁבָּא לִשְׁכֶם, וְיִהְיֶה "שָׁלֵם" לְשׁוֹן שְׁלֵמוּת לֹא לְשׁוֹן מָקוֹם. וְזֶה שֶׁאָמְרוּ: שָׁלֵם בְּגוּפוֹ, שָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ, שָׁלֵם בְּמָמוֹנוֹ. וְדִינָה מִשֶּׁם יָצְאָה וְשָׁם אֵרַע לָהּ כָּל הָעִנְיָן. וְכֵן אָמְרוּ ז"ל: בִּשְׁכֶם עִנּוּ אֶת דִּינָה. וּמַה שֶּׁאָמַר: **וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה**, כִּי לֹא רָצָה לִהְיוֹת אַכְסְנַאי, אֲבָל רָצָה לְהַחֲזִיק בָּהּ, וְלֹא עָשָׂה כֵּן בְּכַוָּנָה אֲבָל הָיָה מְאֹרָע לְרָמֹז עַל הֶעָתִיד, כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא יוֹרִישׁוּ בָּנָיו טֶרֶם הוֹרִישָׁם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ.

וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם, כִּי מַה שֶּׁאָמַר "וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה", בָּא לְלַמֵּד כִּי יֵשׁ מַעֲלָה גְּדוֹלָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְכָל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֵלֶק בָּהּ חָשׁוּב הוּא כְּחֵלֶק הָעוֹלָם הַבָּא.

פסוק כ

וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט קָרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמִּזְבֵּחַ בִּשְׁמוֹ שֶׁל מֶלֶךְ לְזִכָּרוֹן הַנֵּס. וְכֵן קָרָא מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם: "ה' נִסִּי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה יְפָרֵשׁ הַכָּתוּב כִּי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל קָרָא לְיַעֲקֹב "אֵל". וְכֵן דָּרְשׁוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת: אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב: אַתָּה אֱלוֹהַּ בָּעֶלְיוֹנִים וַאֲנִי אֱלוֹהַּ בַּתַּחְתּוֹנִים. וְהוּא מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל: אִיקּוֹנִין שֶׁל יַעֲקֹב חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, הַכַּוָּנָה שֶׁהַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּמִזֶּה אָמַר בִּלְעָם (במדבר כ"ג:ח'): "מָה אֶקֹב לֹא קָבַהּ אֵל", וְאָמַר זֶה עַל יַעֲקֹב שֶׁאֶפְלוּ בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפִּם.

פרק לד

פסוק א

וַתֵּצֵא דִינָה בַּת לֵאָה. נֶעֱנַשׁ יַעֲקֹב בְּעִנְיַן דִּינָה מִכַּמָּה טְעָמִים. הָאֶחָד, מִמַּה שֶּׁאָמַר לְלָבָן (בראשית ל׳:ל״ג): ״וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי בְיוֹם מָחָר״. וְהַשֵּׁנִי, עַל שֶׁמָּנַע דִּינָה מֵעֵשָׂו אָחִיו, כִּי שָׁמְא תַּחֲזִירֶנּוּ לַמּוּטָב. וְהַשְּׁלִישִׁי, עַל שֶׁנָּטַל שְׂרָרָה לְעַצְמוֹ. וְהוּא שֶׁאָמְרוּ בְּבֵרֵאשִׁית רַבָּה: אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (משלי כ״ז:א׳): ״אַל תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר״, אַתָּה אָמַרְתָּ: ״וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי״ וְגוֹ׳, מָחָר בְּתֹךְ יוֹצְאָה וּמִתְעַנָּה.

וְעוֹד שָׁם: ״וַיִּקַּח אֶת שְׁתֵּי נָשָׁיו וְאֶת שְׁתֵּי שִׁפְחֹתָיו וְאֶת אַחַד עָשָׂר יְלָדָיו״ – וְדִינָה הֵיכָן הָיְתָה? מְלַמֵּד שֶׁהִכְנִיסָהּ יַעֲקֹב בְּתֵבָה וְנָעַל בְּפָנֶיהָ, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: לֹא בְקַשְׁתָּ שֶׁתִּנָּשֵׂא לְמָהוּל – תִּנָּשֵׂא לְעָרֵל, לֹא בְקַשְׁתָּ שֶׁתִּנָּשֵׂא בְּהֶתֵּר – תִּנָּשֵׂא בְּאִסּוּר, מָחָר בְּתֹךְ יוֹצְאָה וּמִתְעַנָּה.

וְעוֹד שָׁם: ״וַיִּקְרָא לוֹ אֵל״ וְגוֹ׳, אָמַר לוֹ: אַתָּה אֱלוֹהַּ בָּעֶלְיוֹנִים וַאֲנִי אֱלוֹהַּ בַּתַּחְתּוֹנִים. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֶפְלוּ חָזָן בְּבֵית הַכְּנֶסֶת אֵינוֹ נוֹטֵל שְׂרָרָה לְעַצְמוֹ, וְאַתָּה נָטַלְתָּ שְׂרָרָה לְעַצְמְךָ? מָחָר בְּתֹךְ יוֹצְאָה וּמִתְעַנָּה, לְכָךְ סָמַךְ ״וַתֵּצֵא״. עַד כָּאן.

נִרְאֶה שֶׁהֵבִינוּ שָׁם שֶׁיַּעֲקֹב הוּא הָאוֹמֵר לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּלְכָךְ הֶעֱנִישׁוֹ מִיָּד בְּעִנְיַן דִּינָה עַל שֶׁנָּטַל שְׂרָרָה לְעַצְמוֹ.

וְעִנְיַן ״וַתֵּצֵא דִינָה״ לְמָדְךָ שֶׁיְּצִיאָה מְקֻשֶּׁטֶת, כְּשֵׁם שֶׁיְּצִיאָה לֵאָה אִמָּהּ שֶׁהִזְכִּיר בָּהּ הַכָּתוּב (בראשית ל׳:ט״ז): ״וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ״. כְּלוֹמַר יַצָּאנִית בַּת יַצָּאנִית. וְהַכָּתוּב מְנַגֵּהַּ אֶת הָאִשָּׁה כְּשֶׁהִיא יַצָּאנִית, הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי ז׳:י״א-י״ב): ״הוֹמִיָּה הִיא וְסוֹרֶרֶת בְּבֵיתָהּ לֹא יִשְׁכְּנוּ רַגְלֶיהָ, פַּעַם בַּחוּץ פַּעַם בָּרְחֹבוֹת״. אֲבָל כְּשֶׁהִיא צְנוּעָה וְעוֹמֶדֶת בְּבֵיתָהּ הַכָּתוּב מְשַׁבְּחָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים מ״ה:י״ד): ״כָּל כְּבוּדָּה בַת מֶלֶךְ פְּנִימָה״, וְכֵן כָּתוּב בְּשָׂרָה אִמֵּנוּ (בראשית י״ח:ט׳): ״הִנֵּה בָאֹהֶל״.

וּבַמִּדְרָשׁ: בִּזְמַן שֶׁהָאִשָּׁה עוֹמֶדֶת בְּתוֹךְ בֵּיתָהּ מְכַפֶּרֶת עַל בֵּיתָהּ כְּשֵׁם שֶׁהַמִּזְבֵּחַ מְכַפֵּר עַל הָאָרֶץ, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהילים קכ״ח:ג׳): ״אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ״, כְּתִיב הָכָא ״בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ״, וּכְתִיב הָתָם גַּבֵּי מִזְבֵּחַ (ויקרא א׳:י״א) ״וְשָׁחַט אֹתוֹ עַל יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ״, אִם עֹשָׂתָה כֵּן תַּעֲמִיד בָּנִים רְאוּיִם לְהִמָּשַׁח בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, שֶׁנֶּאֱמַר: ״בָּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים״.

וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא בְּתוֹחֶלֶת פֶּרֶק הוֹצִיאוּ לוֹ: מַעֲשֶׂה בְּקִמְחִית שֶׁהָיוּ לָהּ שִׁבְעָה בָּנִים וְכֻלָּן שִׁמְּשׁוּ בְּכֹהֲנָה גְּדוֹלָה בְּחַיֶּיהָ. אָמְרוּ לָהּ: מֶה עֲשִׂית שֶׁזְּכִית לְכָךְ? אָמְרָה לָהֶן: מֵימֵי לֹא רָאוּ קוֹרוֹת בֵּיתִי קַלְעֵי שְׂעָרִי. וּבְאוּר ״אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה״, הִמְשִׁיל הָאִשָּׁה הַצְּנוּעָה לְגֶפֶן, לְפִי שֶׁהַמִּנְהָג לִנְטֹעַ הַגֶּפֶן בְּיַרְכְּתֵי הַבַּיִת, וְכַאֲשֶׁר יִגְדַּל מוֹצִיאִין עֲנָפָיו מֵחוֹר

הַבַּיִת וְלַחוּץ אֶל הַשֶּׁמֶשׁ. וְהִנֵּה הַשֹּׁרֶשׁ עוֹמֵד בְּתוֹךְ הַבַּיִת וַעֲנָפָיו חוּץ לַבַּיִת. כֵּן הָאִשָּׁה הַצְּנוּעָה רְאוּיָה לֵישֵׁב בְּיִרְכָתֵי הַבַּיִת, לֹא לְפֶתַח הַבַּיִת, פֶּן יִרְאוּ אוֹתָהּ עוֹבְרִים וְשָׁבִים, כְּעִנְיָן שֶׁהַזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי ט׳:י״ד): ״וְיָשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ״, וְכֵיוָן שֶׁהִיא עוֹמֶדֶת בְּיִרְכָתֵי הַבַּיִת וּבָנֶיהָ יוֹצְאִין לַחוּץ לַשָּׁדֶה לְמַלֵּאכְתָּם, הִנֵּה הַבָּנִים הַלָּלוּ כִּשְׁתִילֵי זֵיתִים. וְהִמְשִׁילָם לְזֵיתִים מִפְּנֵי שֶׁאֵין לְךָ אִילָן שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל הַרְכָּבָה חוּץ מֵאִילַן הַזַּיִת שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל הַרְכָּבָה כְּלָל, וְכֵן הַבָּנִים בְּנֵי אֲבִיהֶם, שֶׁהֲרֵי אִמָּם צְנוּעָה בְּיִרְכָתֵי הַבַּיִת לֹא נִזְקְקָה כִּי אִם לְבַעֲלָהּ. וְעוֹד הִמְשִׁילָם לְזַיִת לְכַוָּנָה אַחֶרֶת, וְהוּא שֶׁהַזַּיִת נוֹשֵׂא פְּרִיוֹ לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים, וְכֵן הָאִשָּׁה הַזֹּאת בְּשָׂכָר צְנִיעוּתָהּ אֵינָהּ מַפֶּלֶת אֶבֶל תֵּלֵד בָּנֶיהָ לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים. וְכֵן דָּרְשׁוּ ז״ל בִּבְכוֹרוֹת: בְּהֵמָה גַּסָּה טְהוֹרָה לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים, וּכְנֶגְדָּהּ בָּאִילָן – זַיִת. וְכֵן תִּמְצָא בַּמַּעֲלוֹת שֶׁהֵן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שֶׁבָּא הַכָּתוּב הַזֶּה בְּמַעֲלָה הַתְּשִׁיעִית. ״סָבִיב לְשֻׁלְחָנֶךָ״, כְּלוֹמַר יִהְיוּ מְזֻמָּנִים לְשָׁרֵת אוֹתְךָ בְּעֵת שֶׁתֹּאכַל.

וְעוֹד יָדוּעַ שֶׁכָּל הָאֵילָנוֹת יֵשׁ לָהֶן לֵב כְּשֶׁתַּחְתֹּךְ אוֹתוֹ, אֲבָל אִילַן זַיִת אֵין לוֹ לֵב. וְאוּלַי מִפְּנֵי זֶה טָבַע הַפְּרִי מְשַׁכֵּחַ הַתַּלְמוּד וּמְטַמְטֵם הַלֵּב, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל בַּזַּיִת.

וְיֵשׁ שֶׁפָּרְשׁוּ עוֹד: ״אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה״, שֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּזְמַן נִדּוּתָהּ שֶׁהִיא רוֹאָה דָּם, וְעַל כֵּן אָמַר ״כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה״. וְאָמַר ״בְּיַרְכְתֵי בֵיתֶךָ״, כְּלוֹמַר שֶׁתִּהְיֶה מְרֻחֶקֶת מִמְּךָ לְצַד אַחֵר כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה מִתְרַחֵק מִן הָאִשָּׁה, וּמִזֶּה אָמַר ״אֶשְׁתְּךָ״ בְּסָנוֹל וְלֹא בְּחִירִיק. וְאִם תַּעֲשֶׂה כֵן, עוֹד יִהְיוּ ״בָּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים״, שֶׁיִּהְיוּ הֲגוּנִים וְלֹא יִהְיֶה בָּהֶם שֶׁמֶץ פְּסוּל.

לִרְאוֹת בְּטוּבַת הָאָרֶץ. בָּאָה לִרְאוֹת בְּנוֹת הָאָרֶץ שֶׁהָיוּ חוֹלוֹת בַּמְּחֹלוֹת, כְּעִנְיַן (שופטים כ״א:כ״א) ״וְהָיָה אִם יֵצְאוּ בְנוֹת שִׁילוֹ לָחוּל בַּמְּחֹלוֹת״.

וּבַמִּדְרָשׁ ״לִרְאוֹת״, יֵצְאָה לִרְאוֹת וְנִרְאֵית. ״וַיֵּצֵא חֲמוֹר אֲבִי שְׁכֶם אֶל יַעֲקֹב לְדַבֵּר אִתּוֹ״, אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: אָמַר לוֹ: יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁאַבְרָהָם זְקֵנְךָ נָשִׂיא הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ״ג:ו׳): ״נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ״, וַאֲנִי נָשִׂיא הָאָרֶץ, תְּנוּ בַּת נָשִׂיא לְנָשִׂיא. אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: אֵין נָשִׂיא אֶלָּא שׁוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י״ח:ז׳): ״וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם״, וּכְתִיב (משלי י״ד:ד׳): ״וְרֶב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר״, וְאַתָּה חֲמוֹר וְאֵין יְכוֹלִין לְהִזְדַּוֵּג, שֶׁהֲרֵי הַתּוֹרָה אָמְרָה: ״לֹא תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר וּבַחֲמוֹר יַחְדָּו״, וְהַנָּבִיא צוֹוַח: לְרַעֲתְךָ אַתָּה מְבַקְּשָׁהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב י״ד:ט׳) ״הַחוֹחַ אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן שָׁלַח אֶל הָאֶרֶז אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן לֵאמֹר תְּנָה אֶת בִּתְּךָ לִבְנִי לְאִשָּׁה וַתַּעֲבֹר חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן וַתִּרְמֹס אֶת הַחוֹחַ״. ״וַתַּעֲבֹר חַיַּת הַשָּׂדֶה״ – אֵלּוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְחַיּוֹת: יְהוּדָה – ״גּוּר אַרְיֵה״, דָּן – ״יְהִי דָן נָחָשׁ״, ״בִּנְיָמִן – זְאֵב יִטְרָף״, ״נַפְתָּלִי – אַיָּלָה שְׁלֻחָה״. ״וַתִּרְמֹס אֶת הַחוֹחַ״ – ״וַיָּבֹאוּ עַל הָעִיר בֶּטַח וַיַּהַרְגוּ כָּל זָכָר״. וְכֵן הַנָּבִיא

צוֹוֵחַ (הושע ו׳:ט׳): ״וּכְחַכֵּי אִישׁ גְּדוּדִים חֶבֶר כֹּהֲנִים דֶּרֶךְ יִרְצְחוּ שֶׁכְמָה״. וְלָמָּה? ״כִּי זִמָּה עָשׂוּ״.

פסוק ג

וַתִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה. הָיְתָה דִּינָה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה בַּת שְׁמוֹנֶה שָׁנִים וְחֹדֶשׁ אֶחָד, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז״ל: דִּינָה קוֹדֶם יוֹסֵף נוֹלְדָה, וְיוֹסֵף נוֹלַד בְּסוֹף אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְבִיאַת יַעֲקֹב לְחָרָן, וְעָבַד לְלָבָן בְּצֹאנוֹ שֵׁשׁ שָׁנִים וְיָצָא, עָשָׂה בְּסֻכּוֹת שְׁמוֹנֶה עָשָׂר חֹדֶשׁ וּבָא לִשְׁכֶם, נִמְצָא יוֹסֵף בֶּן שֶׁבַע שָׁנִים וַחֲצִי, וְדִינָה הָיְתָה גְּדוֹלָה מִמֶּנּוּ שִׁבְעָה חֳדָשִׁים, נִמְצֵאת דִּינָה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה בַּת שְׁמוֹנֶה שָׁנִים וְחֹדֶשׁ אֶחָד.

פסוק ד

אֶל חֲמוֹר אָבִיו לֵאמֹר. טַעַם ״לֵאמֹר״, שֶׁיֹּאמַר כֵּן לְיַעֲקֹב, אוֹ לְחַזֵּק הָעִנְיָן, כְּלוֹמַר אֱמִירָה וַדַּאִית שֶׁתִּתְקַיֵּם. וְכֵן בְּלָבָן (בראשית ל״א:כ״ט): ״אֶמֶשׁ אָמַר אֵלַי לֵאמֹר״. וְכֵן בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר (בראשית ל״ט:י״ד): ״וַתֹּאמֶר לָהֶם לֵאמֹר רְאוּ הֵבִיא לָנוּ״.

פסוק יג

וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׁכֶם וְאֶת חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה. מִן הָרָאוּי הָיָה שֶׁיְּדַבֵּר יַעֲקֹב, כִּי לְפָנָיו הָיוּ, אֲבָל לְפִי שֶׁהָיָה לָהֶם הָעִנְיָן לְקִלּוֹן לֹא רָצוּ הַבָּנִים שֶׁיְּדַבֵּר בּוֹ הָאָב וְיִפְתַּח פִּיו בָּזֶה כְּלָל, כִּי הֵם יְדַבְּרוּ בְּמִקּוֹמוֹ, וְעָשׂוּ זֶה לִכְבוֹד הָאָב.

וְכָתַב הָרַמְבַּ״ן כֵּיוָן שֶׁעָנוּ בִּרְצוֹן אֲבִיהֶם וַעֲצָתוֹ וְהוּא יוֹדֵעַ כִּי דִּבְּרוּ בְּמִרְמָה, אִם כֵּן לָמָּה כָּעַס עַל שִׁמְעוֹן וְלֵוִי שֶׁאָמַר לָהֶם ״עֲכַרְתֶּם אֹתִי״? וְעוֹד, שֶׁלֹּא יִתְכֵּן לְהַשִּׂיא בִּתּוֹ לַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר טֻמְּא אוֹתָהּ. וְהִנֵּה כָּל הָאַחִים עָנוּ כָּל הַמַּעֲנֶה הַזֶּה בְּמִרְמָה, וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי לְבַדָּם עָשׂוּ הַמַּעֲשֶׂה וַאֲבִיהֶם אֵרַר אַפָּם לָהֶם לְבַדָּם. וְהַתְּשׁוּבָה, כִּי הַמִּרְמָה הָיְתָה בְּאָמְרָם לְהִמּוֹל לָהֶם כָּל זָכָר, כִּי חָשְׁבוּ שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ כֵּן בְּנֵי הָעִיר, וְאִם אוּלַי יִשְׁמְעוּ לִנְשֹׂיאָם וְיִהְיוּ כֻּלָּם נְמוּלִים – יָבֹאוּ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהֵיוֹתָם כּוֹאֲבִים וְיִקְחוּ אֶת אֲחוֹתָם מִבֵּית שְׁכֶם. וְזֹאת עֲצַת כָּל הָאַחִים וּבִרְשׁוּת אֲבִיהֶם. וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי רָצוּ לְהִנָּקֵם מֵהֶם וְהָרְגוּ כָּל הָעִיר, וְעַל כֵּן אֵרַר אַפָּם כַּאֲשֶׁר הָרְגוּ בְּנֵי הָעִיר אֲשֶׁר לֹא חָטְאוּ לָהֶם. וְהַהֶתֵּר שֶׁמָּצְאוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שִׁמְעוֹן וְלֵוִי לִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי, כָּתַב הָרַמְבַּ״ם ז״ל, לְפִי שֶׁבְּנֵי נֹחַ נִצְטַוּוּ עַל שֶׁבַע מִצְוֹת וְהַדִּינִין בִּכְלָלָם, וּבֶן נֹחַ שֶׁעָבַר וְגָנַב אוֹ גָּזַל אוֹ אָנַס בִּתּוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ אוֹ פִּתָּהּ אוֹתָהּ חַיָּב מִיתָה בְּסַיִף, וְכֵן הָרוֹאֶה אֶחָד שֶׁעָבַר עַל אַחַת מֵהֶן וְלֹא דָּנָהוּ לְהָרְגוֹ – הֲרֵי זֶה הָרוֹאֶה יֵהָרֵג בְּסַיִף, וּמִפְּנֵי זֶה נִתְחַיְּבוּ כָּל אַנְשֵׁי שְׁכֶם, שֶׁהֲרֵי שְׁכֶם גָּזַל וְאָנַס וְהֵם רָאוּהוּ וְיָדְעוּ וְלֹא דָּנוּהוּ. אֲבָל כָּתַב עָלָיו הָרַמְבַּ״ן: וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר כֵּן, לְפִי שֶׁאֵין הַדָּבָר מָסוּר לְיַעֲקֹב וּלְבָנָיו לַעֲשׂוֹת בָּהֶן דִּין. אֲבָל הַהֶתֵּר שֶׁמָּצְאוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי מִבֹּאר הוּא, כִּי הָיוּ אַנְשֵׁי שְׁכֶם רְשָׁעִים עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה מְגַלֵּי עֲרָיוֹת, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (ויקרא י״ח:כ״ז): ״כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ אַנְשֵׁי

הָאָרֶץ" וְגוֹ', וְעַל כֵּן רָאוּ כִּי דָּמָם חָשׁוּב לָהֶם כַּמַּיִם וְרָצוּ לְהִנָּקֵם מֵהֶם, וְהָרְגוּ הַנָּשִׂיא וְכָל אַנְשֵׁי הָעִיר כִּי כֻּלָּם אוֹחֲזִים דַּרְכּוֹ, עַד כָּאן.

פסוק יד

לָתֵת אֶת אֲחֹתֵנוּ. אַחַר כָּךְ אָמְרוּ: "וְלָקַחְנוּ אֶת בִּתֵּנוּ", כִּי הֵם הַמְדַבְּרִים בְּמָקוֹם אֲבִיהֶם, וְלָכֵן הִזְכִּירוּ "אֲחוֹתֵנוּ" כְּלַפֵּי עַצְמָם וְהִזְכִּירוּ "בִּתֵּנוּ" כְּלַפֵּי הָאָב. אוֹ יִהְיֶה "בִּתֵּנוּ" כְּמוֹ "אֲחוֹתֵנוּ", וְכֵן מָצִינוּ כָּתוּב בִּיהוֹרָם בֶּן יְהוֹשָׁפָט (מלכים ב ח׳:י״ח): "כִּי בַת אַחְאָב הָיְתָה לוֹ לְאִשָּׁה", וְאַחְאָב לֹא הָיְתָה לוֹ בַּת, וּפֵרוּשׁוֹ "אֲחוֹת אַחְאָב", וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן.

פסוק כה

וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים. יָדוּעַ מִדַּרְכָּהּ חָכְמַת הַטֶּבַע כִּי כָל שְׁלִישִׁי חָלוּשׁ בְּכָל הַנִּבְרָאִים כֻּלָּם, בֵּין שֶׁהוּא יוֹם שְׁלִישִׁי לְלֵידָה בֵּין שֶׁהוּא יוֹם שְׁלִישִׁי לִימוֹת הָעוֹלָם, שֶׁהֲרֵי יוֹם שְׁלִישִׁי כּוֹכַב מַאְדִּים, וּמִפְּנֵי זֶה יִגְדַּל הַכְּאֵב בְּכָל מַכָּה בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וְיִהְיֶה הַנִּמּוֹל בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לַמִּילָה יוֹתֵר חָלוּשׁ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ שֶׁמַּתְּר לַעֲשׂוֹת לַנִּמּוֹל בְּיוֹם שְׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ שֶׁחָל לִהְיוֹת בְּשַׁבָּת כָּל מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ כְּמוֹ בְּחֹל מַמָּשׁ, לְפִי שֶׁהוּא מְסֻכָּן בְּיוֹם שְׁלִישִׁי יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַיָּמִים. וְחַכְמֵי הַתְּכוּנָה כָּתְבוּ כִּי יוֹם שְׁלִישִׁי מַזָּלוֹ עַקְרָב וּמַלְכּוֹ סַמָּאֵל וּמְשָׁרְתוֹ מַאְדִּים. וּמִזֶּה אָמְרוּ רז״ל (תענית כ״ז:ב׳): "אַנְשֵׁי מַעֲמָד [לֹא] הָיוּ מִתְעַנִּין בְּיוֹם רִאשׁוֹן מִפְּנֵי שֶׁהוּא יוֹם שְׁלִישִׁי לַיְצִירָה", פֵּרוּשׁ, לִיצִירַת אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּבְרָא בַּשִּׁשִּׁי. וְזֶהוּ טַעַם בִּרְכַּת עֲצֵי בְּשָׂמִים בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, כְּדֵי לְחַזֵּק כֹּחַ הַנֶּפֶשׁ הַשִּׂכְלִית בְּרֵיחַ טוֹב.

וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שִׁמְעוֹן וְלֵוִי. מִן הַכְּתוּבִים יֵשׁ לָנוּ לִלְמֹד כַּמָּה שָׁנִים הָיוּ לָהֶם כְּשֶׁהֶחֱרִיבוּ שְׁכֶם. יָדוּעַ כִּי יַעֲקֹב הָיָה בְּבֵית לָבָן עֶשְׂרִים שָׁנָה, אַרְבַּע עֶשְׂרֵה בִּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנוֹ, וְאַחַר שֶׁבַע שָׁנִים שֶׁעָבַד בְּרָחֵל רִמָּהוּ לָבָן וְהִכְנִיס לוֹ אֶת לֵאָה וְיָלְדָה לְרָאוּבֵן בְּשִׁבְעָה חֳדָשִׁים, וְאַחֲרָיו נוֹלַד שִׁמְעוֹן לְשִׁבְעָה חֳדָשִׁים, נִמְצָא כְּשֶׁפֵּרֵשׁ יַעֲקֹב מִלָּבָן לְסוֹף עֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה שִׁמְעוֹן בֶּן שְׁנַיִם עָשָׂר שָׁנָה פְּחוֹת שְׁנֵי חֳדָשִׁים. נִתְעַכֵּב יַעֲקֹב בְּסֻכּוֹת שְׁמוֹנָה עָשָׂר חֳדָשִׁים וּבָא לִשְׁכֶם, נִמְצָא שִׁמְעוֹן בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַאַרְבָּעָה חֳדָשִׁים, וְלֵוִי בֶּן שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה וְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים, וּקְרָאָן הַכָּתוּב "אִישׁ", דִּכְתִיב: "וַיִּקְחוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אִישׁ חַרְבּוֹ" וְגוֹ'.

פסוק ל

עֲכַרְתֶּם אֹתִי. לִשְׁפֹּךְ דַּם חִנָּם. וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן עֲכִירָה כְּאָדָם שֶׁעוֹכֵר הַיַּיִן בִּשְׁמָרָיו כֵּן עֲכַרְתֶּם אֹתִי בְּיוֹשֵׁב הָאָרֶץ לְהוֹצִיא עָלַי שֵׁם רָע, שֶׁיֹּאמְרוּ: הֵרְעוּ לְאַנְשֵׁי שְׁלוֹמָם.

וּבַמְּדֻרָשׁ: "עֲכַרְתֶּם אֹתִי", צְלוּלָה הָיְתָה הֶחְבִּית וַעֲכַרְתֶּם אוֹתָהּ, מְסוּרָה הִיא בְּיַד כְּנַעֲנִים שֶׁיִּפְלוּ בְּיַד בָּנַי, אֶלָּא שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים "עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנַחֲלֹתָ אֶת הָאָרֶץ", לְפִיכָךְ הָיוּ שׁוֹתְקִין. **וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר**. אֲנָשִׁים מוּעָטִים.

פסוק לא
הַכְזוֹנָה יֵעָשֶׂה אֶת אֲחוֹתֵנוּ. כָּתַב רַשִׁ"י כְּתַרְגּוּמוֹ "יֶת אַחָתָנָא", וְלֹא הֵבַנְתִּי זֶה.

פרק לה

פסוק א
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב וְגוֹ' וְשָׁב שָׁם. טַעֲמוֹ שֶׁיִּתְיַשֵּׁב שִׁכְלוֹ שָׁם, וְשֶׁיֵּעָשֶׂה מִזְבֵּחַ בְּאוֹתָהּ כַּוָּנָה לְאֵל הַנִּרְאֶה אֵלָיו.

פסוק ב
הָסִירוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֵּכָר. הֵם פְּסִילֵי שְׁכֶם שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁלְּקָחוּ בַּמִּלְחָמָה שֶׁהִזְכִּיר. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַכֹּל הָיָה מֻתָּר בַּהֲנָאָה, לְפִי שֶׁכְּבָר בִּטְּלוּהָ וְגוֹי מְבַטֵּל עֲבוֹדָה זָרָה בְּעַל כָּרְחוֹ, כִּדְאִיתָא בַּעֲבוֹדָה זָרָה: סְתָרוֹ וּבִטְּלוֹ, וְכֵיוָן שֶׁנִּתְבַּטְּלָה הֻתְּרָה לָהֶם, וּמַה שֶּׁצִּוָּה לְהָסִיר אוֹתָהּ מִבֵּינֵיהֶם עֲשָׂה זֶה לְטָהֲרַת הַקֹּדֶשׁ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִים לַעֲבֹד אֶת ה' יִתְעַלֶּה בְּטָהֳרָה וּלְהַקְרִיב לְפָנָיו קָרְבָּן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל", כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (קהלת ד':י"ז): "שְׁמוֹר רַגְלְךָ כַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים".
וְהִטַּהֲרוּ לְמֶדְךָ הַכָּתוּב כִּי הֶעָוֹן קָרוּי טֻמְאָה. וּכְתִיב (יחזקאל כ':ז'): "וּבְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם אַל תִּטַּמָּאוּ". וּמִי שֶׁעוֹזֵב הֶעָוֹן נִקְרָא טָהוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא ט"ז:ל'): "מִכֹּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ", וּכְתִיב (יהושע כ"ב:י"ז): "הַמְעַט לָנוּ אֶת עֲוֹן פְּעוֹר אֲשֶׁר לֹא הִטַּהַרְנוּ מִמֶּנּוּ", וְדָוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (תהלים נ"א:ט'): "תְּחַטְּאֵנִי בְאֵזוֹב וְאֶטְהָר", וּכְתִיב (תהלים נ"א:ט'): "וּמֵחַטָּאתִי טַהֲרֵנִי".
וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב שֶׁנִּטְמְאוּ הֵם וּבִגְדֵיהֶם מִטֻּמְאַת עֲבוֹדָה זָרָה, אוֹ מִטֻּמְאַת הַחֲלָלִים שֶׁבִּשְׁכֶם.

פסוק ד
וַיִּטְמֹן אוֹתָם. דִּין תּוֹרָה בְּאִבּוּד עֲבוֹדָה זָרָה אֵינוֹ בְּקִבּוּרָה, אֶלָּא מְפֻרָר וְזוֹרֶה לָרוּחַ אוֹ מַטִּיל לַיָּם, כְּשֵׁם שֶׁעָשָׂה מֹשֶׁה בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, הוּא שֶׁכָּתוּב (שמות ל"ב:כ'): "וַיִּטְחַן עַד אֲשֶׁר דָּק וַיִּזֶר עַל פְּנֵי הַמָּיִם". אֲבָל זֶה יוֹרֶה כִּי מֻתֶּרֶת הָיְתָה, וְכֵיוָן שֶׁנִּתְבַּטְּלָה הֻתְּרָה כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ, וּלְפִיכָךְ דַּי בִּקְבוּרָה. אוֹ יֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי אֲפִלּוּ הָיְתָה עֲבוֹדָה זָרָה מַמָּשׁ שֶׁהִיא אֲסוּרָה בַּהֲנָאָה, לֹא הָיָה בְּיָדוֹ לְהוֹלִיכָהּ לְיָם הַמֶּלַח, כִּי בַּדֶּרֶךְ הָיָה וְאִי אֶפְשָׁר לוֹ זֶה, וְגַם לֹא הָיָה יָכוֹל לְשָׂרְפָהּ פֶּן יִתְעַכֵּב בָּזֶה וְיִתְאַסְּפוּ עָלָיו הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתָיו, לְכָךְ הֻצְרַךְ לְטָמְנָן אוֹתָם כִּי הוּא הַקַּל שֶׁבְּיָדוֹ.

פסוק ו
הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ. כָּתוּב בְּסֵפֶר מִלְחָמוֹת בְּנֵי יַעֲקֹב כִּי נִתְאַסְּפוּ שְׁכֵנֵי שְׁכֶם וְעָשׂוּ עִמָּהֶם שָׁלֹשׁ מִלְחָמוֹת, וְלוּלֵא אֲבִיהֶם שֶׁחָגַר גַּם הוּא חַרְבּוֹ וּכְלֵי מִלְחַמְתּוֹ וְנִלְחַם בָּם הָיוּ

בְּסַכָּנָה גְּדוֹלָה. וְכֵן הִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל בְּיַעֲקֹב (בראשית מ״ח:כ״ב): ״אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי״, נִתְכַּנְּסוּ כָּל סְבִיבוֹתֵיהֶם לְהִזְדַּוֵּג לָהֶם, וְחָגַר יַעֲקֹב כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ כְּנֶגְדָּן. אֲבָל דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים לְקַצֵּר בָּעִנְיָנִים כָּאֵלֶּה, כִּי הָיָה נֵס נִסְתָּר. וְכֵן קִצֵּר הַכָּתוּב בְּעִנְיַן אַבְרָהָם בְּאוּר כַּשְׂדִּים. וְגַם לֹא הִזְכִּיר בְּכָאן מִלְחֲמוֹת עֵשָׂו עִם בְּנֵי הַחוֹרִי כְּלָל, וּכְדֵי לְהוֹדִיעַ הַנֵּס הַגָּדוֹל הַנִּסְתָּר הַזֶּה הִזְכִּיר הַכָּתוּב: **״הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ״**, לוֹמַר שֶׁלֹּא נִפְקַד מֵהֶם אִישׁ בְּאוֹתָהּ הַמִּלְחָמָה הַגְּדוֹלָה.

פסוק ז

וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אַחַר שֶׁנִּגְלָה בּוֹ ״אֵל״, ״בֵּית אֵל״. וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה כְּבָר בֵּאַרְתִּיו בְּפָסוּק (בראשית ל״א:י״ג) ״אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל״.

פסוק ח

וַתָּמָת דְּבוֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה. נִכְנַס הַפָּסוּק הַזֶּה בֵּין ״כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים״ וּבֵין ״וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד״, וְזֶה יֹאמַץ דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז״ל בְּפָסוּק ״וַתָּמָת דְּבוֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה״ שֶׁיִּרְמֹז לְמִיתַת רִבְקָה, וְעַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם ״אַלּוֹן בָּכוּת״. וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ״ן ז״ל: אֵין לְבָכוֹת כָּל כָּךְ עַל הַמֵּינֶקֶת הַזְּקֵנָה שֶׁיִּקְרָא הַמָּקוֹם עָלֶיהָ, אֲבָל יַעֲקֹב הִתְאַבֵּל וּבָכָה עַל אִמּוֹ אֲשֶׁר אֲהֵבַתּוּ וְשִׁלְּחָה אוֹתוֹ שָׁם וְלֹא זָכְתָה לִרְאוֹתוֹ בְּשׁוּבוֹ. וְהִנֵּה דְּבוֹרָה עִם יַעֲקֹב הָיְתָה. וְעַל הָרֶמֶז הַזֶּה נִגְלָה אֵלָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְנַחֲמוֹ, וְכָךְ אָמְרוּ רז״ל: ״וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ״ – בִּרְכַּת אֲבֵלִים בֵּרְכוֹ. וְכֵן דָּרְשׁוּ בְּפָסוּק (בראשית כ״ה:י״א) ״וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ״. וּמַה שֶּׁיִּחַזֵּק זֶה, אָמְרוּ בְּסָמוּךְ: ״וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מַמְרֵא קִרְיַת הָאַרְבַּע״, וְאִלּוּ הָיְתָה רִבְקָה אִמּוֹ בַּחַיִּים הָיָה לוֹ לוֹמַר: ״וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ״, שֶׁהֲרֵי הִיא שִׁלְּחָה אוֹתוֹ שָׁם וְיִצְחָק צִוָּה לוֹ כֵּן בַּעֲצָתָהּ, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁמֵּתָה שֶׁלֹּא לִכְבוֹדָהּ הֶעֱלִים הַכָּתוּב מִיתָתָהּ.

וְכָךְ אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁמֵּתָה רִבְקָה אָמְרוּ: מַאן יִפּוֹק קָמָהּ, אַבְרָהָם מֵת, יִצְחָק יוֹשֵׁב בַּבַּיִת וְעֵינָיו כֵּהוֹת, יַעֲקֹב הָלַךְ לְפַדַּן אֲרָם, מַאן יִפּוֹק קָמָהּ, עֵשָׂו רַשִּׁיעָא וְיֵימְרוּן בְּרִיָּתָא: לַיְיטִין בִּזְיָתָא דְּהָא כְּדֵין יָנְקִין, מָה עָשׂוּ? הוֹצִיאוּ מִטָּתָהּ בַּלַּיְלָה. אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא: לְפִי שֶׁהוֹצִיאוּ מִטָּתָהּ בַּלַּיְלָה לֹא פֹּרְסְמוּ הַכְּתוּבִים מִיתָתָהּ אֶלָּא מִן הַצַּד. הֲדָא הוּא דִּכְתִיב: ״וַיִּקָּרֵא שְׁמוֹ אַלּוֹן בָּכוּת״ שְׁתֵּי בְּכִיּוֹת, פֵּרוּשׁ, אַחַת עַל מִיתָתָהּ וְאַחַת שֶׁמֵּתָה שֶׁלֹּא לִכְבוֹדָהּ.

פסוק י

שִׁמְךָ יַעֲקֹב. כָּתַב הָרַמְבַּ״ן ז״ל: יֹאמַר, אַף עַל פִּי שֶׁהֶחֱלִיף שִׁמְךָ שְׁרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, עוֹדְךָ אַתָּה נִקְרָא יַעֲקֹב, שֶׁהֲרֵי לֹא נִשְׁתַּלַּח לְךָ לְהַחֲלִיף שִׁמְךָ, אֲבָל מֵעַתָּה לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב

כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל", עַד כָּאן. וְעַל כֵּן אָמַר הַנָּבִיא (ישעיה מ"ח): "וְיִשְׂרָאֵל מְקֹרָאִי".

וְרַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל ז"ל פֵּרֵשׁ שֶׁקָּרָא שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל מוֹסֵף עַל יַעֲקֹב, כִּי מִלַּת "עוֹד" פֵּרוּשׁוֹ בִּלְבַד. יֹאמַר: "לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ", כְּלוֹמַר יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, וְכָמוֹהוּ (ירמיהו ג':ט"ז): "לֹא יֹאמְרוּ עוֹד אֲרוֹן בְּרִית ה'", בִּלְבַד, כְּלוֹמַר לֹא יֹאמְרוּ עַל אֲרוֹן בְּרִית ה' שֶׁהוּא מְקוֹם הַשְּׁכִינָה בִּלְבַד, אֶלָּא אַף יְרוּשָׁלַיִם תִּהְיֶה כֻּלָּהּ מָקוֹם שְׁכִינָתִי, הוּא שֶׁכָּתוּב (ירמיהו ג':י"ז): "בָּעֵת הַהִיא יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַיִם כִּסֵּא ה'". וְזֶהוּ "כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ", פְּעָמִים יַעֲקֹב וּפְעָמִים יִשְׂרָאֵל. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ישעיהו מ"ח:י"ב): "שְׁמַע אֵלַי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל מְקֹרָאִי", וּכְתִיב (ירמיהו מ"ו:כ"ז): "וְאַתָּה אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב וְאַל תֵּחַת יִשְׂרָאֵל".

פסוק יב

אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ. כֻּפֶל הַלְּשׁוֹנוֹת בַּתּוֹרָה לֹא לְחִנָּם. וְיִתָּכֵן עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה כִּי "הָאָרֶץ" שֶׁהַזְכִּיר בְּרֹאשׁ הַכָּתוּב הִיא הַמִּדָּה אֲשֶׁר בָּהּ נִתְבָּרְכוּ שִׁלְשֶׁת הָאָבוֹת, "בַּכֹּל" "מִכֹּל" "כֹּל". וְאָמַר "נָתַתִּי", "לְךָ אֶתְּנֶנָּה", כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (מלכים א ה':כ"ו): "וַה' נָתַן חָכְמָה לִשְׁלֹמֹה", וְעַל כֵּן חָזַר וְכָפַל "אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ", כְּלוֹמַר אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּתֵּן לְזַרְעוֹ. וְכֵן עָשָׂה בַּכָּתוּב הַשֵּׁנִי: "וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ", שֶׁהוּא מְדַבֵּר גַּם כֵּן לְמַעְלָה, כְּלוֹמַר בַּמָּקוֹם הַמְדֻבֶּר עִמּוֹ. וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, עָלָה מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַמְדֻבֶּר עִמּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ג':י"ב): "בָּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ". וְיֹאמַר מַה שֶׁהַזְכִּירוּ הַחָכְמִים: הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה, עַד כָּאן. עַל כֵּן בָּא הַכָּתוּב שֶׁאַחֲרָיו.

פסוק יד

וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ ה'. חָזַר שֵׁנִית "בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ", שֶׁהוּא מְדַבֵּר לְמַטָּה, וְהוּא בְּמָקוֹם בֵּית אֵל שְׁשָׁם הֶעֱמִיד הַמַּצֵּבָה, "וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה" פֵּרוּשׁוֹ וּכְבָר הִצִּיב, וְלֹא הִצִּיב אוֹתָהּ בַּחֲזָרָה כִּי בַּהֲלִיכָתוֹ הִצִּיב אוֹתָהּ בַּתְּחִלָּה כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּתְחִלַּת פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא. וְהַהֶפְרֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בֵּין "מַצֵּבָה" לְ"מִזְבֵּחַ", שֶׁהַמַּצֵּבָה אֵינָהּ כִּי אִם אֶבֶן אַחַת וְהַמִּזְבֵּחַ אֲבָנִים רַבּוֹת, גַּם הַמִּזְבֵּחַ בּוֹנִין אוֹתוֹ לְצֹרֶךְ קָרְבָּנוֹ וְהַמַּצֵּבָה לֹא לְקָרְבָּנוֹ, רַק לְנִסּוּךְ וִיצִיקַת שֶׁמֶן. וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה: "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ", וּכְתִיב: "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל", הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיַּצֵּב יִשְׂרָאֵל", אֲבָל זֶה יוֹרֶה כִּי "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ" אֵינָהּ מְנִיעָה, אֶלָּא שֶׁיִּקָּרֵא פְּעָמִים יַעֲקֹב וּפְעָמִים יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר נִתְבָּאֵר לְמַעְלָה. וּמִזֶּה קָרְאוּ אַחַר כְּךָ בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת בְּעַצְמָהּ בִּשְׁנֵי הַשֵּׁמוֹת הָאֵלּוּ, הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם יַעֲקֹב: "וַיַּצֵּב יַעֲקֹב", וְהִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל גַּם כֵּן: "וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל".

פסוק טז

וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כִּבְרַת הָאָרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה. אֶפְרָת הִיא בֵּית לֶחֶם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר לְמַטָּה: "וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הִוא בֵּית לָחֶם". וְהֵעִיד הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי רָאָה בְּעֵינָיו שֶׁאֵין מִמַּצֶּבֶת רָחֵל לְבֵית לֶחֶם אֲפִלּוּ מִיל, אִם כֵּן הַפֵּרוּשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ בְּמִלַּת "כִּבְרַת אֶרֶץ" שֶׁהוּא לְשׁוֹן "כַּבִּיר" עַל שֵׁם שֶׁיֵּשׁ בֵּינֵיהֶם מַהֲלַךְ רַב, אֵינֶנּוּ. אֲבָל הוּא שֵׁם מִדָּה כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י ז"ל, כִּי "כִּבְרַת" כְּמוֹ "בְּרֹת", וְהַכָּ"ף שִׁמּוּשׁ אֵינָהּ שָׁרְשִׁית, וְהוּא שֵׁם לְמִדָּה יְדוּעָה בַּיָּמִים הָהֵם.

פסוק יט

וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה. דָּרְשׁוּ רז"ל: כְּבוֹד הַנְּשִׁים שֶׁתְּהֵא קְבוּרָתָן בְּמָקוֹם מִיתָתָן, שֶׁהֲרֵי רָחֵל מֵתָה בְּבֵית לֶחֶם וְנִקְבְּרָה בְּבֵית לֶחֶם, וְכֵן מָצִינוּ בְּשָׂרָה: "וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן", מֵתָה בְּחֶבְרוֹן וְנִקְבְּרָה בְּחֶבְרוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ג:י"ט): "וְאַחֲרֵי כֵן קָבַר אַבְרָהָם" וְגוֹ', וְכֵן מָצִינוּ בְּמִרְיָם, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ':א'): "וַתָּמָת שָׁם מִרְיָם וַתִּקָּבֵר שָׁם".

פסוק כא

וַיֵּט אָהֳלוֹ מֵהָלְאָה לְמִגְדַּל עֵדֶר. בְּקָרוֹב לְמִגְדַּל עֵדֶר, כְּמוֹ (בראשית י"ט:ט') "גֵּשׁ הָלְאָה", (שמואל א כ':כ"ב) "הַחִצִּים מִמְּךָ וָהָלְאָה", וְכֵן בְּכָאן נָטָה אָהֳלוֹ מִנֶּגֶד לְמִגְדַּל עֵדֶר. וְשָׁם בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם נִשְׁלְמוּ הַשְּׁבָטִים, כִּי בִּנְיָמִין שֶׁנּוֹלַד שָׁם הוּא הָיָה תַּשְׁלוּם הַשְּׁבָטִים, וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (מיכה ד':ח'): "וְאַתָּה מִגְדַּל עֵדֶר עֹפֶל בַּת צִיּוֹן".

פסוק כב

וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה. דָּרְשׁוּ רז"ל: בִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו, וְכֵן בְּתוֹכַחַת אָבִיו כְּתוּב (בראשית מ"ט:ד'): "אַז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה", לֹא קִנְטְרוֹ אֶלָּא עַל הָעֲלִיָּה, לוֹמַר לְךָ שֶׁלֹּא חָטָא בִּשְׁכִיבָה אֶלָּא בְּבִלְבּוּל. וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: כָּל הָאוֹמֵר רְאוּבֵן חָטָא אֵינוֹ אֶלָּא טוֹעֶה. וּמִפְּנֵי שֶׁבִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו וְלֹא מָצָא יַעֲקֹב לִשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה, הֶעֱלָה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ שְׁכָבָהּ. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בְּבָנֵי עֵלִי (ש"א ב':כ"ב): "אֲשֶׁר יִשְׁכְּבוּן אֶת הַנָּשִׁים הַצֹּבְאוֹת פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד", וּכְתִיב (שם): "וַתְּהִי חַטַּאת הַנְּעָרִים גְּדוֹלָה מְאֹד אֶת פְּנֵי ה'", וְאָמְרוּ רז"ל: מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ מַעֲלִין אֶת קְנֵיהֶן לְשִׁילֹה לִטָּהֵר, וְהָיוּ מַשְׁהִין אוֹתָן וּמְלִינִין אוֹתָן חוּץ לְבָתֵּיהֶן, מַעֲלֶה עֲלֵיהֶן הַכָּתוּב כְּאִלּוּ שְׁכָבוּן.

וְאִם תַּחְשׁוֹב מִן "וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל" עַד "שְׁנֵים עָשָׂר" תִּמְצָא בּוֹ תֵּיבוֹת כְּמִנְיַן הַשֵּׁם הַמְיֻחָד. וְאוּלַי יֵשׁ בָּזֶה רֶמֶז שֶׁלֹּא חָטָא רְאוּבֵן, שֶׁהֲרֵי הֵעִיד בּוֹ הקב"ה בִּשְׁמוֹ כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בִּשְׁמוֹתֵיהֶן שֶׁל שְׁבָטִים שֶׁחָתַם שְׁמוֹ בָּהֶם: "הַרְאוּבֵנִי" "הַשִּׁמְעוֹנִי" וְכֵן כֻּלָּן.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן כִּי מַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר" לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא הוֹלִיד אַחַר הַשְּׁנֵים עָשָׂר, כִּי מַה שֶּׁבִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו עָשָׂה כֵּן מִיְּרֹאתוֹ פֶּן יוֹלִיד עוֹד מִבִּלְהָה הַפִּילֶגֶשׁ,

וְעַל כֵּן הוֹדִיעַ הַכָּתוּב כִּי לֹא הוֹלִיד אַחֲרֵי כֵן כְּלָל. וְעוֹד יַגִּיד הַכָּתוּב: "וַיִּהְיוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר" כִּי כֻּלָּם שָׁוִים בְּמַעֲלָה אַחַת בַּהֲוָיָה אַחַת, וּכְשֵׁם שֶׁהֵם לֹא חָטְאוּ כָּךְ רְאוּבֵן לֹא חָטָא.

פסוק כג

בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן. בַּמָּקוֹם הַזֶּה עַצְמוֹ שֶׁהֶזְכִּיר חֶטְאוֹ הֶזְכִּיר בְּשֵׁם בְּכוֹר, וְאַף עַל פִּי שֶׁאִבְדָה מִמֶּנּוּ הַבְּכֹרָה בְּעֹנֶשׁ זֶה, בָּא לְהוֹרוֹת שֶׁהַבְּכֹרָה שֶׁאִבְדָה מִמֶּנּוּ וְנִתְּנָה לְיוֹסֵף הָיְתָה בְּכֹרַת מָמוֹן אוֹ בְּכֹרַת כָּבוֹד שֶׁיִּקְרְאוּ בָּנָיו שְׁבָטִים, אֲבָל בְּכֹרַת יוּחֲסִין וַדַּאי נִשְׁאֲרָה לוֹ, כִּי מִי יוּכַל לִטְלָהּ מִמֶּנּוּ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן", זֶהוּ בְּכֹרַת יוּחֲסִין שֶׁהָיָה בְּכוֹרוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְכֵן תִּמְצָא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "וַיְהִי בִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל" אָמַר רַבִּי סִימוֹן: קָשָׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲקֹר שִׁלְשֶׁלֶת יוּחֲסִין מִמְּקוֹמָהּ, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (דברי הימים א ה׳:א׳): "וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהִתְיַחֵשׂ לַבְּכֹרָה". אֱמוֹר מֵעַתָּה: בְּכֹרַת מָמוֹן נִטְלָה מִמֶּנּוּ וְלֹא נִטְלָה מִמֶּנּוּ בְּכֹרַת יוּחֲסִין. רַבִּי יִצְחָק אוֹמֵר: אֲפִלּוּ בִּשְׁעַת הַקִּלְקֻלָּה אֵין מְיַחֲסִין אֶלָּא לִרְאוּבֵן, הָדָא הוּא דִּכְתִיב: "וַיְהִי בִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל וְגוֹ' בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן". רַבִּי יוּדָן אָמַר: בְּכוֹר לָעֲבוֹדָה, בְּכוֹר לְלֶדֶת, בְּכוֹר לִתְשׁוּבָה. רַבִּי עֻזְרִיָה אוֹמֵר: אַף בְּכוֹר לִנְבוּאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע א׳:ב׳): "תְּחִלַּת דִּבֶּר ה' בְּהוֹשֵׁעַ", עַד כָּאן.

פרק לו

פסוק ג

וְאֶת בָּשְׂמַת בַּת יִשְׁמָעֵאל אֲחוֹת נְבָיוֹת. בֵּאֵר בְּכָאן כִּי שֵׁם הָעֶצֶם אֲשֶׁר לְבַת יִשְׁמָעֵאל הוּא בָּשְׂמַת, וְאִם כֵּן מַה שֶּׁנִּקְרֵאת "מָחֲלַת" בְּמָקוֹם אַחֵר (בראשית כ"ח:ט׳): "וַיִּקַּח אֶת מָחֲלַת בַּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם אֲחוֹת נְבָיוֹת", הוּא מְחַזֵּק מִדְרַשׁ רז"ל שֶׁאָמְרוּ: עֲשָׂו נָתַן דַּעְתּוֹ לְהִתְגַּיֵּר, וּשְׁלֹשָׁה מוֹחָלִין לָהֶן עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם: גֵּר שֶׁנִּתְגַּיֵּר, וְהָעוֹלֶה לְגַדֶּלָה, וְהַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה; וּמוֹכִיחַ מִן הַכָּתוּב הַזֶּה שֶׁנִּקְרֵאת "מָחֲלַת", שֶׁנִּמְחֲלוּ לוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתָיו.

פסוק ו

וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו. שִׁעוּרוֹ, וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ שֵׂעִיר כִּי שָׁם הָיָה מְקוֹמוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב לְמַעְלָה: "וַיֵּשֶׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֵשָׂו לְדַרְכּוֹ שֵׂעִירָה", וְכֵן כְּתִיב (בראשית ל"ו): "וַיֵּשֶׁב עֵשָׂו בְּהַר שֵׂעִיר". וְכָתַב רַבִּי אַבְרָהָם ז"ל: הַר שֵׂעִיר זֶה הוּא קָרוֹב לְאֶרֶץ כְּנַעַן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ב׳:ח׳): "וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ בְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר", וּכְתִיב (דברים א׳:ב׳): "אַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב דֶּרֶךְ הַר שֵׂעִיר", וְאֵינוֹ הַר שֵׂעִיר הָאָרֶץ שֶׁשּׁוֹכְנִים בָּהּ עַכְשָׁו בְּנֵי אֱדוֹם, וְאֵין אוֹתָהּ הָאָרֶץ אֶלָּא אֶרֶץ יָוָן.

פסוק יב

וְתִמְנַע הָיְתָה פִילֶגֶשׁ. אַחַר שֶׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב עִקַּר זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁהֵם בְּנֵי עָדָה וּבְנֵי אָהֳלִיבָמָה שֶׁהֵם בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, הִזְכִּיר כִּי עֲמָלֵק הָיָה מִבְּנֵי עֵשָׂו וְלֹא מִבְּנֵי הַגְּבִירוֹת רַק מִן הַפִּילֶגֶשׁ שֶׁשְּׁמָהּ תִּמְנַע. וּבָא הַכָּתוּב לְלַמְּדֵנוּ כִּי אֵין עֲמָלֵק זֶה בֶּן הַשִּׁפְחָה נֶחְשָׁב בְּכָלַל זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו, שֶׁהֵם בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בְּיִשְׁמָעֵאל (בראשית כ"א:י"): "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת עִם בְּנִי עִם יִצְחָק". וְהֶצְרֵךְ הַכָּתוּב לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי תִמְנַע הָיְתָה פִילֶגֶשׁ לֶאֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו וְהִיא אִמּוֹ שֶׁל עֲמָלֵק, לְפִי שֶׁנִּתְחַתְּנוּ בְּנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי עִם בְּנֵי עֵשָׂו וְהָיוּ הַמִּשְׁפָּחוֹת מְעֹרָבוֹת, וּבָאָה הַתּוֹרָה וְהַמְצָוָה אַחֲרֵי זֹאת לְהַזְהִיר אוֹתָנוּ שֶׁנִּשָּׁמֵר מִבְּנֵי עֵשָׂו שֶׁלֹּא נִקַּח אֶת אַרְצָם וְלֹא נִתְעֵב אוֹתָם כִּי עֵשָׂו הוּא אֱדוֹם, וּכְתִיב (דברים כ"ג:ח'): "לֹא תְתַעֵב אֲדֹמִי". אֲבָל בַּעֲמָלֵק צִוָּה אוֹתָנוּ לְהַחֲרִים וְלִמְחוֹת אֶת שְׁמָם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (דברים כ"ה:י"ט): "תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק". וּכְדֵי שֶׁנֵּדַע וְנָכִיר הַמִּשְׁפָּחוֹת שֶׁנִּצְטַוֵּינוּ בָּהֶם, אֵי זוֹ מִשְׁפָּחָה נִתְחַיֶּבְנוּ לְהַשְׁמִיד אוֹתָהּ וְאֵי זוֹ נִתְחַיַּבְנוּ לְהַנִּיחַ וְשֶׁלֹּא לְהָרַע לָהּ, הֶצְרֵךְ הַכָּתוּב לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי עֲמָלֵק הַבָּא לְהִלָּחֵם אִתָּנוּ בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הוּא בֶּן תִּמְנַע הַפִּילֶגֶשׁ, אֵינֶנּוּ נֶחְשָׁב מִכְּלַל זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו וְאֵינוֹ בִּכְלַל בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, כְּדֵי שֶׁנִּתְנַהֵג בְּכָל אֻמָּה וְאֻמָּה עַל פִּי הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה. וְדָרְשׁוּ רז"ל כִּי עֵשָׂו בָּא עַל אִשְׁתּוֹ שֶׁל שֵׂעִיר וְיָלְדָה תִּמְנַע זֹאת, וְעַל כֵּן לֹא מָנָה הַכָּתוּב לְתִמְנַע בִּכְלַל בְּנֵי שֵׂעִיר, כִּי הָיְתָה בַּת אִשְׁתּוֹ שֶׁל שֵׂעִיר לֹא בַּת שֵׂעִיר. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר (פסוק כב): "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע", כִּי הָיְתָה אֲחוֹת לוֹטָן לֹא בַּת שֵׂעִיר אָבִיו. וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב כִּי מִתִּמְנַע הַשִּׁפְחָה הַפְּחוּתָה וְהַפְּגוּמָה הַזֹּאת יָצָא עֲמָלֵק הָרָשָׁע שֶׁהִתְחִיל לִהְיוֹת לְיִשְׂרָאֵל קוֹץ מַכְאִיב, וְהִנֵּה הִיא פִּילֶגֶשׁ לֶאֱלִיפַז וְהִיא אֲחוֹתוֹ בַּת אָבִיו, וֶאֱלִיפַז זֶה הוֹלִיד מִמֶּנָּה בֶּן וּמֵתָה כַּאֲשֶׁר יָלְדָתּוּ בְּהַקְשׁוֹתָהּ בְּלִדְתָּהּ, וְקָרְאוּ אֶת הַבֵּן תִּמְנַע בְּשֵׁם אִמּוֹ כְּדֵי לְהַזְכִּיר אֶת שְׁמָהּ. וְעַל כֵּן תִּמְצָא אֶת הַשֵּׁם הַזֶּה בִּבְנֵי עֵשָׂו, הוּא שֶׁכָּתוּב: "אַלּוּף תִּמְנָע אַלּוּף עַלְוָה", כִּי הָיָה הָאַלּוּף הַזֶּה בְּנוֹ שֶׁל אֱלִיפַז בֶּן תִּמְנַע פִּילַגְשׁוֹ. וְהַפָּרָשָׁה הַסְּמוּכָה לָזוֹ שֶׁהִיא "אֵלֶּה בְנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי", לֹא נִכְתְּבָה כִּי אִם עַל יְדֵי שֶׁכָּתוּב בָּהּ "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע", וּבָא לְלַמְּדֵנוּ כִּי תִּמְנַע זוֹ הָיְתָה אֲחוֹת אַלּוּפִים, וְרָצְתָה לְהִדָּבֵק בְּזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְלִהְיוֹת לְאֶחָד מֵהֶם לְפִילֶגֶשׁ, וְזֶה לְהַעִיד עַל מַעֲלַת הָאָבוֹת.

וְדַע כִּי מִפְּסוּק "וְתִמְנַע" יוֹצֵא שֵׁם שֶׁל שְׁמוֹנָה תֵּיבוֹת מִסְפַּר אוֹתִיּוֹתָיו אַרְבָּעִים, וְהַיּוֹדְעִים אָמְרוּ כִּי כֹּחוֹ לְהַנְקֵם מִזַּרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו וְאוֹמְרִים "אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ".

פסוק כד

וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה. מִשְׁפָּטוֹ "אַיָּה וַעֲנָה" כִּי הַוָּא"ו יְתֵרָה, וְכָמוֹהוּ (שמואל ב ט"ו:ל"ד): "עֶבֶד אֲבִיךָ וַאֲנִי מֵאָז", שֶׁשָּׁעוּרוֹ "אֲנִי מֵאָז". וְיֵגִיד הַכָּתוּב כִּי עֲנָה בְּנוֹ שֶׁל צִבְעוֹן. וּלְמַעְלָה הִזְכִּיר כִּי צִבְעוֹן וַעֲנָה אַחִים בְּנֵי שֵׂעִיר, וּכְדֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר כִּי עֲנָה הַנִּזְכָּר הוּא

דּוֹדוֹ שֶׁל זֶה, לְכָךְ הִזְכִּיר הַכָּתוּב: "הוּא עֲנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת הַיֵּמִם", וְדָרְשׁוּ רז"ל: הוּא עֲנָה דְּמֵעִקָּרָא, לְפִי שֶׁבָּא צִבְעוֹן עַל אִמּוֹ וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲנָה. וּמַה שֶּׁמְּנָאוֹ הַכָּתוּב בִּבְנֵי שֵׂעִיר, לְפִי שֶׁהַכֹּל חָשְׁבוּ עָלָיו שֶׁהוּא בֶּן שֵׂעִיר, אֲבָל הַכָּתוּב יַגִּיד לָנוּ הָאֱמֶת כִּי הוּא דְּמֵעִקָּרָא וְאֵינוֹ בֶּן שֵׂעִיר כִּי אִם בֶּן צִבְעוֹן, וְהוּא בְּנוֹ וְהוּא אָחִיו, וְעַל כֵּן הַכָּתוּב צוֹוֵחַ: "הוּא עֲנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת הַיֵּמִם בַּמִּדְבָּר", הוּא הַפָּסוּל שֶׁהֵבִיא הַפְּסוּלִים לָעוֹלָם, כִּי הוּא מָצָא בְּמַחְשַׁבְתּוֹ מִין הַפְּרָדִים שֶׁהוּא הַיּוֹצֵא מִן הַנִּרְכָּבִים מִין בְּשֶׁאֵינוֹ מִינוֹ, כְּגוֹן הַמַּרְכִּיב סוּס עַל אָתוֹן אוֹ חֲמוֹר עַל סוּסְיָא וְיֵצֵא מִבֵּינֵיהֶם פֶּרֶד, וְנֶחְשַׁב לוֹ לְחָכְמָה בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר. וּלְפִי דַּעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם "גִּבָּרַיָּא", יִהְיֶה "הַיֵּמִם" כְּמוֹ "אֵימִים", וְיִהְיֶה פְּשַׁט הַכָּתוּב כִּי בָּאוּ עַל עֲנָה זֶה מִן הָאֻמָּה הַנִּקְרֵאת "אֵימִים", לְפָנִים "עַם גָּדוֹל וָרָם כָּעֲנָקִים", וְרָצוּ לִגְזֹל מִמֶּנּוּ הַחֲמוֹרִים שֶׁל צִבְעוֹן אֲבִיו, וְהוּא הָיָה בַּמִּדְבָּר אֵין עוֹזֵר לוֹ וְהִצִּילָם מִיָּדָם. וְעַל כֵּן יֹאמַר "הוּא עֲנָה" הַמְפֹרָסָם בַּגְּבוּרָה הַזֹּאת, כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק כו

וְאֵלֶּה בְּנֵי דִישָׁן. הוּא דִּישׁוֹן הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה בְּרֹאשׁ הַפָּרָשָׁה, וְהַבֵּן הַחֲמִישִׁי לְשֵׂעִיר, וְיִקָּרֵאהוּ הַכָּתוּב פַּעַם "דִּישׁוֹן", פַּעַם "דִּישָׁן" כִּי הַכֹּל אֶחָד, כְּמוֹ "חִירוֹם" וְ"חִירָם", דִּכְתִיב (מלכים א ז׳:מ׳): "וַיַּעַשׂ חִירוֹם אֶת הַכִּיֹּרוֹת", וּכְתִיב (שם): "וַיְכַל חִירָם". אֲבָל כְּשֶׁהֵם בְּפָסוּק אֶחָד יַזְכִּיר הָאֶחָד "דִּישׁוֹן" וְהָאֶחָד "דִּישָׁן", כִּי שְׁנֵי אַלּוּפִים הָיוּ, וְעַל כֵּן יַזְכִּירֵם בִּלְשׁוֹן שִׁנּוּי כְּדֵי לְהַפְרִיד בֵּין שְׁנֵיהֶם.

פסוק לא

וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה יָצְאוּ מֵעֲשָׂו, וְהָיוּ שְׁמוֹנָה וְאֵלּוּ הֵם: בָּלַע בֶּן בְּעוֹר, יוֹבָב, חֻשָׁם, הֲדַד בֶּן בְּדַד, שַׂמְלָה, שָׁאוּל, בַּעַל חָנָן בֶּן עַכְבּוֹר, הֲדַד. וְדָרְשׁוּ רז"ל, כְּנֶגֶד שְׁמוֹנָה פְּעָמִים שֶׁאָמַר לוֹ יַעֲקֹב לְעֵשָׂו "אֲדֹנִי" בְּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה: "כֹּה תֹאמְרוּן לַאדֹנִי לְעֵשָׂו", "וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי", "מִנְחָה הִוא שְׁלוּחָה לַאדֹנִי", "לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי", "אֲדֹנִי יֹדֵעַ", "יַעֲבָר נָא אֲדֹנִי", "עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנִי", "לָמָּה זֶּה אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי". וּכְנֶגְדָּם נִמְסַר לָנוּ שֵׁם שֶׁל שְׁמוֹנָה תֵּיבוֹת בְּפָסוּק "וְתִמְנַע" לְקַטְרְגוֹ בָּהֶם, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי לְמַעְלָה. וְהַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה שֶׁתַּזְכִּיר הַפָּרָשָׁה לֶאֱדוֹם הֵם בָּצְרָה וְתֵימָן, בָּצְרָה הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה ל"ד:ו׳): "כִּי זֶבַח לַה' בְּבָצְרָה וְטֶבַח גָּדוֹל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", אֶרֶץ הַתֵּימָנִי הוּא שֶׁכָּתוּב (עובדיה א׳:ט׳): "וְחַתּוּ גִבּוֹרַיִךְ תֵּימָן לְמַעַן יִכָּרֵת אִישׁ מֵהַר עֵשָׂו מִקָּטֶל". וְסִפֵּר הַכָּתוּב שֶׁלֹּא הָיוּ מֶלֶךְ בֶּן מֶלֶךְ כְּמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל. וּבְאָה הַפָּרָשָׁה לְהַזְכִּיר הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְבָאֵר כִּי נִתְקַיְּמָה בִּרְכַּת עֵשָׂו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ז:מ׳): "וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה". וְעַל כֵּן יַאֲרִיךְ הַכָּתוּב בְּסִפּוּר הַמְּלָכִים וְהָאַלּוּפִים אֲשֶׁר יָצְאוּ מִמֶּנּוּ.

פסוק לט

וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל בַּת מַטְרֵד בַּת מֵי זָהָב. כְּלוֹמַר בַּת עָשִׁיר שֶׁהָיָה כָּל יָמָיו טָרוּד לְצָרֵף זָהָב וְהָיָה הַזָּהָב הוֹלֵךְ בְּבֵיתוֹ כַּמַּיִם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", הָיוּ הָאַלּוּפִים הָאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו כְּפִשַּׁט הַכָּתוּב, וְהוּא דַּעַת רז"ל שֶׁאָמְרוּ: כֻּלָּן בְּיוֹצְאֵי יְרֵכוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַכָּתוּב מְדַבֵּר. וְהָיוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה וּבַעֲלֵי זְנוּת וְעֹשֶׁר גָּדוֹל, גַּם הַמְּלָכִים גַּם הָאַלּוּפִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל", מְטִיבֵי אֱלוֹהוּת הָיוּ, וְהָיוּ מְטִיבִין עַצְמָן לַעֲבוֹדָה זָרָה. "בַּת מַטְרֵד", מִשֶּׁהָיוּ מְטִיבִין אוֹתָהּ לְבַעְלָהּ אַחַר כָּךְ הָיוּ טוֹרְדִין אוֹתָהּ מִבַּעְלָהּ. "בַּת מֵי זָהָב", מִן דְּעַתְּרִין אָמְרִין: מַהוּ דַּהֲבָא, מַהוּ כַּסְפָּא, עַד כָּאן. וּמִלַּמֵּד שֶׁהָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל עֵשָׂו רְשָׁעִים. עוֹד יֵשׁ בָּהֶם רְמִיזוֹת לְזַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו לְדוֹרוֹת, שֶׁכֵּן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: "אַלּוּף מַגְדִּיאֵל" זֶה רוֹמִי. וּבְפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר פֶּרֶק ל"ח: בִּשְׂכַר שֶׁפִּנָּה אֶת כֵּלָיו מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו נָתַן לוֹ מָאָה מְדִינוֹת מִשֵּׁעִיר וְעַד מַגְדִּיאֵל, וּמַגְדִּיאֵל זֶה רוֹמִי שֶׁנֶּאֱמַר: "אַלּוּף מַגְדִּיאֵל אַלּוּף עִירָם", עַד כָּאן. וְהוּא שֶׁהִתְנַבֵּא עָלָיו דָּנִיֵּאל (דניאל י"א:ל"ו): "וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְגַּדֵּל עַל כָּל אֵל". וְעַל כֵּן הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם מַגְדִּיאֵל, מִלְּשׁוֹן גְּדֻלָּה וּמֶמְשָׁלָה רַבָּה, וְהוּא הָעֲשִׂירִי בָּאַלּוּפִים הָאֵלֶּה, שֶׁכֵּן הִזְכִּיר דָּנִיֵּאל (דניאל ז':כ"ד): "וְקַרְנַיָּא עֲשַׂר מִנַּהּ מַלְכוּתָא עֲשָׂרָה מַלְכִין יְקוּמוּן" וְגוֹ'. וְהָעִנְיָן שֶׁעֲתִידִין לִמְלֹךְ עַל אֱדוֹם עֲשָׂרָה מְלָכִים, וְהָעֲשִׂירִי מֵהֶם יִמְלֹךְ עַל רוֹמִי, וּמֵרוֹמִי תִּתְפַּשֵּׁט מַלְכוּתוֹ עַל כָּל הָעוֹלָם. וְהָאֱמֶת הַזֹּאת סָתַם הַכָּתוּב עִנְיָנָהּ וְלֹא פֵּרֵשׁ לָנוּ אֶת שְׁמָהּ, וְכֵן מָצִינוּ שֶׁהַנְּבִיאִים יַזְכִּירוּ גְּדֻלַּת מֶמְשַׁלְתָּהּ תָּמִיד אֲבָל לֹא יַזְכִּירוּהָ בִּשְׁמָהּ. וְכֵן מָצִינוּ בְּדָנִיֵּאל (ז ד ה ו) שֶׁהִמְשִׁיל הַמַּלְכֻיּוֹת הָאַחַת בְּאַרְיֵה וְהַשֵּׁנִי בְּדוֹב וְהַשְּׁלִישִׁי בְּנָמֵר, וְלֹא הִזְכִּיר שְׁמָהּ שֶׁל חַיָּה רְבִיעִית, רַק שֶׁהִזְכִּיר בָּהּ: "דְּחִילָה וְאֵימְתָנִי וְתַקִּיפָא יַתִּירָא וְשִׁנַּיִן דִּי פַרְזֶל לַהּ אָכְלָה וּמַדְקָה וּשְׁאָרָא בְּרַגְלַהּ רָפְסָה". וְכֵן יְשַׁעְיָה עָלָיו הַשָּׁלוֹם הִזְכִּיר (ישעיה י"ג:א'): "מַשָּׂא בָבֶל", "מַשָּׂא מִצְרַיִם", "מַשָּׂא מוֹאָב", וּכְשֶׁבָּא לְהַזְכִּיר זֹאת, אָמַר: "מַשָּׂא דּוּמָה אֵלַי קֹרֵא מִשֵּׂעִיר שֹׁמֵר מַה מִּלַּיְלָה" וְגוֹ'. וּבְמָקוֹם אַחֵר הִזְכִּירוֹ: "פֹּרִיץ חַיּוֹת" הוּא שֶׁאָמַר (ישעיה ל"ה:ט'): "לֹא יִהְיֶה שָׁם אַרְיֵה וּפֹרִיץ חַיּוֹת בַּל יַעֲלֻנָּה לֹא תִמָּצֵא שָׁם וְהָלְכוּ גְּאוּלִים". וְכֵן מָצִינוּ יִרְמְיָה הַנָּבִיא שֶׁהִזְכִּיר הַמַּלְכֻיּוֹת כֻּלָּן חוּץ הַמַּלְכוּת הָרְבִיעִית הַזֹּאת, הוּא שֶׁאָמַר (ירמיה ה':ו'): "עַל כֵּן הִכָּם אַרְיֵה מִיַּעַר זְאֵב עֲרָבוֹת יְשָׁדְדֵם נָמֵר שֹׁקֵד עַל עָרֵיהֶם כָּל הַיּוֹצֵא מֵהֵנָּה יִטָּרֵף". וְלֹא תִמְצָא בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ שֶׁיַּזְכִּיר הַחַיָּה הַזֹּאת בִּשְׁמָהּ כִּי אִם מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְאָסַף הַמְּשׁוֹרֵר שֶׁהִזְכִּירָהּ יוֹתֵר מִפֹּרָשׁ, שֶׁפֵּרֵשׁ שֵׁם הָאֻמָּה וְשֵׁם עִירָהּ שֶׁהִיא רוֹמִי, הוּא שֶׁאָמַר (תהלים פ':י"ד): "יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר", וְתִמְצָא הָעִי"ן תְּלוּיָה, וְיִשָּׁאֵר לְךָ "רֹמִי", שֶׁהִיא רוֹמִי הָרְשָׁעָה אֲשֶׁר אֱמוּנָתָהּ

עֲבוֹדַת הַתְּלוּי. וּמִפָּנֵי זֶה כְּשֶׁהִזְכִּיר כָּאן הָאֱלוֹף הָעֲשִׂירִי "אֱלוֹף מַגְדִּיאֵל", שֶׁהוּא רוֹמֵז עַל רוֹמִי כְּפִי מִדְרַשׁ רז"ל, הוֹסִיף בֵּאוּר וְאָמַר "אֱלוֹף עִירָם", שֶׁאוֹתִיּוֹתָיו "מֵיַּעַר", כְּלוֹמַר "אֱלוֹף מַגְדִּיאֵל" זֶהוּ "חֲזִיר מִיַּעַר". וְאוֹתִיּוֹתָיו "מֵעִיר" עַל שֵׁם הַכָּתוּב (במדבר כ"ד:י"ט): "וְהֶאֱבִיד שָׂרִיד מֵעִיר", שֶׁהוּא עִיר רוֹמִי. וְכֵן הִזְכִּיר יְשַׁעְיָה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ישעיה כ"ה:ב'): "כִּי שַׂמְתָּ מֵעִיר לַגָּל קִרְיָה בְצוּרָה לְמַפֵּלָה", וְזֶהוּ אָמוּר עַל רוֹמִי. וְאוֹתִיּוֹתָיו גַּם כֵּן "יַרְעֵם", וְעָלָיו אָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים י"ח:י"ד): "וַיַּרְעֵם בַּשָּׁמַיִם ה' וְעֶלְיוֹן יִתֵּן קֹלוֹ בָּרָד וְגַחֲלֵי אֵשׁ", שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְּדָהּ. וְכֵן הִתְנַבֵּא עָלֶיהָ דָּנִיֵּאל: "עַד דִּי קְטִילַת חֱיוְתָא וְהוּבַד גִּשְׁמַהּ וְיִהְיֵבַת לִיקֵדַת אֶשָּׁא". וְכֵן מָצִינוּ עֹבַדְיָה שֶׁהִתְנַבֵּא עַל חָרְבַּן אֱדוֹם בְּהַסְכָּמַת בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: לָמָּה נִכְתַּב חָזוֹן בִּשְׁנֵי נְבִיאִים בִּלְבָד, יְשַׁעְיָה וְעֹבַדְיָה, אֶלָּא חָזוֹן עוֹלֶה ע"א, יְשַׁעְיָה קִלֵּל אֶת אֱדוֹם בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה, וְעֹבַדְיָה דָּן לְאֱדוֹם בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה. וְכֵן דָּרְשׁוּ בְּפִרְקֵי הֵיכָלוֹת: עַד שֶׁיֹּאמַר אָדָם לַחֲבֵרוֹ: הֵא לְךָ רוֹמִי בְּפִרוּטָה, וְיֹאמַר לוֹ: אֵינָהּ מִתְבַּקֶּשֶׁת לִי, עַד כָּאן. וְעוֹד תִּמְצָא מִכְּלַל עֲשָׂרָה אַלּוּפִים הַלָּלוּ "אֱלוֹף עַלְוָה", וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים כְּתִיב "אֱלוֹף עַלְיָה", כְּדֵי לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם בִּשְׁנֵיהֶם שָׁלֵם, וּבָא לְרַמֵּז עַל זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַדּוֹבְרִים סָרָה עַל ה' בְּעִנְיַן אֱמוּנָתָם כִּי שֶׁקֶר בִּימִינָם, וְיִחַפְּאוּ עַל ה' דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא כֵן. וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהלים ב':ב') "וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ יָחַד עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ". וְאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: עַד שֶׁלֹּא מָלַךְ מֶלֶךְ בִּישְׂרָאֵל נִצַּב מֶלֶךְ בָּאֱדוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים" וְגוֹ', הָדָא הוּא דִּכְתִיב: "וְנַחֲלָה מְבוֹהֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה", זוֹ מַלְכוּת עֵשָׂו שֶׁקְּדָמָה בְּבֶהָלָה קֹדֶם מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל, "וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ", (עובדיה א':כ"א) "וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן" וְגוֹ'.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", יִרְמְז עַל הָעוֹלָמוֹת שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמִדַּת הַדִּין קֹדֶם שֶׁבָּרָא הָעוֹלָם הַזֶּה, וְקֹדֶם שֶׁיִּתְגַּלֶּה מַלְכוּתוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, זֶהוּ "לִפְנֵי מְלֹךְ מֶלֶךְ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל", וּמִכָּאן שֶׁהָיָה בּוֹנֶה עוֹלָמוֹת וּמַחֲרִיבָן עַד שֶׁבָּרָא אֵת אֵלּוּ וְשִׁתֵּף בָּהֶם מִדַּת הָרַחֲמִים. וְלֹא אוּכַל לְפָרֵשׁ כִּי הַדְּבָרִים עֲמֻקִּים נִשְׂגְּבִים וְנֶעֱלָמִים עוֹמְדִים בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם.

וּמִדֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה הַנֶּאֱמָנָה אַתָּה צָרִיךְ לָדַעַת כִּי אֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין פְּסוּק הַיִּחוּד, וְהוּא פְּסוּק "שְׁמַע", לְפָסוּק "וְתָמְנַע", וְאֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין פָּרָשַׁת "וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים" וּפָסוּק "וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל", לְפָסוּק (שמות י"ד:י"ט) "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים" וַעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, כִּי הַכֹּל עִנְיָן אֶחָד וְקִשּׁוּר אֶחָד.

וְיֵשׁ לְךָ לְהִסְתַּכֵּל, כִּי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה הֵם שְׁמוֹנָה, וְעִם הָאִשָּׁה מְהֵיטַבְאֵל הֵם תִּשְׁעָה. וְיֵשׁ לְתִמְהַּ מַה טַּעַם לְהַזְכִּיר שֵׁם הָאִשָּׁה בַּמֶּלֶךְ הַזֶּה יוֹתֵר מִבִּשְׁאָר הַמְּלָכִים הַנִּזְכָּרִים בַּפָּרָשָׁה,

וּמִי יִתֵּן וְיֵדָעְנוּ הָאִשָּׁה הַזֹּאת מִי הָיְתָה, שֶׁלֹּא מְצָאנוּהָ בְּכָל הַתּוֹרָה זוּלָתִי בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וּמַה הַתּוֹעֶלֶת הַמַּגַּעַת אֵלֵינוּ כְּשֶׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב אֶת שְׁמָהּ.

וְעַתָּה אַשְׁכִּילְךָ וְאוֹרְךָ הָעִנְיָן, וְאֹמַר תְּחִלָּה כִּי קָרָא שֵׁם הַמֶּלֶךְ הָאֶחָד "הֲדַד" וְשֵׁם הַשֵּׁנִי "הֲדַר", וּשְׁנֵיהֶם מִלְּשׁוֹן "הוֹד וְהָדָר" שֶׁהֵם מִדּוֹת, וּפֵרוּשׁ "הֲדַד בֶּן בְּדַד", שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַנִּכּוֹנוֹת וְהַנִּמְשָׁכוֹת מֵעֶשֶׂר סְפִירוֹת, וְהַמַּשְׂכִּיל יִמְצָא. וְדָבָר יָדוּעַ כִּי שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הֵן מַנְהִיגוֹת הָעוֹלָם הַשָּׁפָל הַזֶּה שֶׁהוּא עוֹלַם הַבְּחִינָה, וְעַל כֵּן קָרְאוּ "עֲוִית", לְפִי שֶׁבּוֹ יֵצֵר הָרַע הַמְעַוֵּת דַּרְכּוֹ שֶׁל אָדָם, וְשָׁם יֵצֵא מִשְׁפָּט מְעֻקָּל לְפִי מַחְשֶׁבֶת הָרוֹאִים. וְאָמַר: "וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הֲדַר וְשֵׁם עִירוֹ פָּעוּ", כִּי מִשָּׁם פּוֹרְחוֹת הַנְּשָׁמוֹת, וְ"עִירוֹ" מִלְּשׁוֹן "עִיר וְקַדִּישׁ". "וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל", הַמְקֻבָּלֶת מִמֶּנּוּ נְקֵבוֹת "מְהֵיטַבְאֵל", לְפִי שֶׁהִיא מִדַּת טוּבוֹ שֶׁל אֵל שֶׁעָלֶיהָ נֶאֱמַר לְמֹשֶׁה (שמות ל"ג:י"ט): "אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ", וְנִקְרֵאת גַּם כֵּן "אֵל", וְנֶאֱמַר לְמֹשֶׁה (במדבר י"ב:ז'): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", כִּי טוּב הָאָדָם – בֵּיתוֹ. וּכְשֶׁאָמַר "בַּת מַטְרֵד" הוֹסִיף לְפָרֵשׁ כִּי אִשְׁתּוֹ שֶׁהִזְכִּיר לֹא תָּבִין בָּהּ אִשָּׁה מִמָּשׁ, כִּי אִם מִלְּשׁוֹן מִדָּה (מלכים א ז): "אַלְפַּיִם בַּת יָכִיל". וּפֵרֵשׁ עוֹד וְאָמַר כִּי הִיא מַטְרֵדַת הַמַּחְשָׁבָה, כִּי מְמֻנָּה הָיָה טָעוּתוֹ שֶׁל אַחֵר שֶׁאָמְרוּ עָלָיו חַכְמֵי הָאֱמֶת "קִצֵּץ בַּנְּטִיעוֹת". וְחָזַר וּפֵרֵשׁ עוֹד כִּי הִיא מִדָּה כְּלוּלָה מֵרַחֲמִים וְדִין, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "בַּת מֵי זָהָב", כְּלוֹמַר מִדָּה שֶׁל רַחֲמִים וְדִין, כִּי הַשְּׁכִינָה הַנִּקְרֵאת "בַּת" כְּלוּלָה מִשֵּׁשׁ קְצָווֹת שֶׁבָּהֶם רַחֲמִים וְדִין. עוֹד יָדוּעַ מֵחָכְמַת לְשׁוֹנֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה כִּי אוֹת דָּלֶ"ת מִתְחַלֶּפֶת בְּאוֹת תָּי"ו בְּאוֹתִיּוֹת דטלנ"ת, וְאִם כֵּן מִלַּת "מַטְרֵד" כְּמוֹ "מַטָּרַת", וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל "מִשְׁמֶרֶת". וּבְמִזְמוֹר (תהלים קכ"א:א') "אֶשָּׂא עֵינַי" שִׁשָּׁה פְּעָמִים "שְׁמִירָה" כְּנֶגֶד שִׁשָּׁה קְצָווֹת. וְעַד כָּאן דִּבֵּר בָּעֶלְיוֹנִים מִכָּאן וְאֵילָךְ מְדַבֵּר בַּתַּחְתּוֹנִים שֶׁהֵם אֱלוֹפֵי עֵשָׂו, הוּא שֶׁכָּתוּב אַחֲרָיו: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אֱלוֹפֵי עֵשָׂו לְמִשְׁפְּחֹתָם". וְהַמָּקוֹם יַרְאֵנוּ נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתוֹ, וְיָאֵר עֵינֵי שִׂכְלֵנוּ בְּאוֹר הַשָּׂגָתוֹ, יְזַכֶּה אוֹתָנוּ לִנְבוּאַת הוֹשֵׁעַ לִהְיוֹת הַלֵּב בִּידִיעָתוֹ, כְּשַׁחַר נָכוֹן מוֹצָאוֹ, וּכְמַעְיָן נוֹבֵעַ, שֶׁכֵּן נִמְשְׁלָה הַתּוֹרָה לְמַעְיָן, הוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שיר ד':ט"ו): "מַעְיַן גַּנִּים בְּאֵר מַיִם חַיִּים וְנֹזְלִים מִן לְבָנוֹן". וְכֵן כָּתוּב לֶעָתִיד (ישעיה י"ב): "וּשְׁאַבְתֶּם מַיִם בְּשָׂשׂוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה".

פרק לז

פסוק א

"אַל תִּגָּזֵל דַּל כִּי דַל הוּא וְאַל תְּדַכֵּא עָנִי בַּשָּׁעַר, כִּי ה' יָרִיב רִיבָם וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ" (**משלי כב, כב**)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם הוֹדִיעָנוּ בִּשְׁנֵי כְּתוּבִים הַלָּלוּ (משלי כ"ב) עֹנֶשׁ הַגּוֹזֵל אֶת הַדַּל. וְיָדוּעַ כִּי אַרְבַּע כִּתּוֹת הֵן שֶׁהַזְּהִירָה הַתּוֹרָה עַל הָאָדָם לְרַחֵם אוֹתָם וְשֶׁלֹּא לְהָרַע לָהֶם, וְאֵלּוּ הֵם: עֲנִיִּים, יְתוֹמִים, אַלְמָנוֹת, גֵּרִים. וְכֵן מָצִינוּ הַכָּתוּב שֶׁהִזְהִיר עַל אַרְבָּעְתָּם בְּפָסוּק אֶחָד, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים ט"ז:י"ד): "וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה", וְדָרְשׁוּ רז"ל: אַרְבָּעָה שֶׁלִּי כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה שֶׁלְּךָ, וְאִם אַתָּה מְשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלִּי אֲנִי אֲשַׂמֵּחַ אֶת שֶׁלְּךָ. וְהִזְכִּיר הַלֵּוִי כְּנֶגֶד הָעֲנִיִּים, שֶׁהֲרֵי לְוִיִּם עֲנִיִּים הֵם, שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם חֵלֶק בָּאָרֶץ, אֲבָל הָיוּ זוֹכִין עַל שֻׁלְחַן גְּבוֹהַּ וְנֶהֱנִין מִקָּדְשֵׁי שָׁמַיִם, וְהֵם חֵיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג:י"א): "בָּרֵךְ ה' חֵילוֹ". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֶלְקָם, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י"ח:כ'): "אֲנִי חֶלְקְךָ וְנַחֲלָתְךָ". עֲנִיִּים הֵם שֶׁהִזְהִירָה עֲלֵיהֶם הַתּוֹרָה בְּמִצְוַת עֲשֵׂה וּבְמִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה, בְּמִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט"ו:ח'): "נָתוֹן תִּתֵּן", וּכְתִיב (שם ח): "פָּתוֹחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לוֹ". מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה שֶׁנֶּאֱמַר (שם י'): "וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ", וּכְתִיב (שם ז): "וְלֹא תְקַפֹּץ אֶת יָדְךָ". וְאַחַר שֶׁהַתּוֹרָה הִזְהִירָה עַל הַגֵּזֶל בְּלָאו שֶׁל "לֹא תִגְזֹל" לְכָל הָעוֹלָם לְכָךְ לֹא הֻצְרְכָה לְהַזְהִיר עַל גֵּזֶל הָעָנִי, וְחַיָּב הוּא לָתֵת לוֹ וְאֵיךְ יִגְזֹל מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן בָּא שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְהוֹסִיף בֵּאוּר בְּעֹנֶשׁ הַגּוֹזֵל אֶת הֶעָנִי, כִּי אֵין דַּרְכּוֹ בְּכָל סֵפֶר מִשְׁלַי לְהַזְכִּיר מִצְוָה מִן הַמִּצְוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה אֶלָּא אִם כֵּן יוֹסִיף בֵּאוּר אוֹ יְחַדֵּשׁ בָּהּ דָּבָר, כִּי מִי הָאָדָם שֶׁיָּבֹא אַחֲרֵי מֹשֶׁה אִם לֹא לַעֲשׂוֹת סְיָג לְדִבָּרָיו. וְעַל כֵּן אָמַר: "אַל תִּגְזֹל דַּל כִּי דַל הוּא", וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר לַדַּל כִּי אֶפְלוּ לֶעָשִׁיר אָסוּר לִגְזֹל, וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר דַּל מִפְּנֵי שֶׁהוּא מָצוּי, שֶׁהַכֹּל גּוֹזְלִין אוֹתוֹ לְפִי שֶׁאֵין לוֹ עוֹזְרִים, וְאֵין מִי שֶׁיְּדַבֵּר בַּעֲדוֹ כְּאִישׁ הֶעָשִׁיר, אֶלָּא הַכֹּל שׁוֹנְאִין אוֹתוֹ וּמִתְרַחֲקִים מִמֶּנּוּ וַאֲפִלּוּ קְרוֹבָיו, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי י"ט:ז'): "כָּל אֶחֵי רָשׁ שְׂנֵאֻהוּ אַף כִּי מְרֵעֵהוּ רָחֲקוּ מִמֶּנּוּ". וְעַל כֵּן יֹאמַר "אַל תִּגְזֹל דַּל" מִצַּד שֶׁהוּא דַּל וְהוּא חֶסֶר הַכֹּחַ, וְיוֹדֵעַ אַתָּה שֶׁאֵין לוֹ עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ כְּנֶגְדְּךָ וְאֵין מִי יָרִיב רִיבוֹ, אַל תְּדַמֶּה בְּנַפְשְׁךָ זֹאת, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָרִיב רִיבוֹ, וְהוּא הַטּוֹעֵן שֶׁלּוֹ, וְהוּא יַעֲנִישׁ אֶת הַגּוֹזְלִים אוֹתוֹ לֹא עֹנֶשׁ מָמוֹן רַק עֹנֶשׁ הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, זֶהוּ: "וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ", שֶׁהִיא מִלָּה כּוֹלֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ. יְתוֹמִים וְאַלְמָנוֹת הוּא שֶׁהִזְהִירָה עֲלֵיהֶן הַתּוֹרָה בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת (שמות כ"ב:כ"א): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן". וְדָרְשׁוּ רז"ל: אֲפִלּוּ אַלְמָנָתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ וַאֲפִלּוּ יְתוֹמִים שֶׁל מֶלֶךְ. וְהַטַּעַם, לְפִי שֶׁנַּפְשָׁם שְׁפֵלָה וְדִמְעָתָם מְצוּיָה, וְדָבָר מָצוּי הוּא שֶׁהַכֹּל מְרֵעִין וּמְעַנִּין אוֹתָם. וְאָמַר הַכָּתוּב (שם): "אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ", יַחְזֹר לְכָל אֶחָד מֵהֶם, לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה שֶׁהִזְכִּיר, וְכָפַל הֶעְנוּי לְהַתְמַדַּת הַבְּרִיּוֹת בְּעִנּוּיִם, וּכְשֵׁם שֶׁכָּפַל הֶעְנוּי כָּךְ כָּפַל הַצְּעָקָה גַּם שְׁמִיעַת ה' יִתְעַלֶּה, זֶהוּ (שם): "כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי שָׁמֹעַ אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ". וּלְפִי שֶׁשְּׁאָר בְּנֵי אָדָם הַמְעַנִּים יִטְרְחוּ אַחֲרֵי מוֹשִׁיעִים וְיָשִׁימוּ

בִּטְחוֹנָם בָּהֶם, אֲבָל הַיְתוֹם וְהָאַלְמָנָה שֶׁאֵין לָהֶם מוֹשִׁיעִים אֵינָם בּוֹטְחִים כִּי אִם בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְעַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹמֵעַ צַעֲקָתָם וְיָרִיב רִיבָם. וְכֵן דָּבָר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל הַיְתוֹמִים בְּפָרָשָׁה זוֹ בְּעַצְמָהּ, הוּא שֶׁאָמַר: "אַל תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל תָּבֹא, כִּי גֹאֲלָם חָזָק הוּא יָרִיב אֶת רִיבָם אִתָּךְ". גֵּרִים הוּא שֶׁהַזְהִירָה עֲלֵיהֶם הַתּוֹרָה בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ב:כ'): "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ" וְגוֹ', יָזְהִיר שֶׁלֹּא יוֹנֶה אוֹתוֹ בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים וְלֹא יִלְחָצֶנּוּ בִּגְזֵלַת מָמוֹן "כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם". וְהוֹסִיף טַעַם הַכָּתוּב הָאַחֵר: "וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת נֶפֶשׁ הַגֵּר", לֹא אָמַר "אֶת הַגֵּר" אֶלָּא "אֶת נֶפֶשׁ הַגֵּר" כְּלוֹמַר נַפְשׁוֹ שְׁפֵלָה וְנִכְנַעַת וְעֵינָיו תְּמִיד אֶל ה'. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: הָיָה בֶּן גֵּרִים, לֹא יֹאמַר לוֹ: "זְכֹר מַעֲשֵׂי אֲבוֹתֶיךָ", בָּא לִלְמֹד תּוֹרָה, לֹא יֹאמַר לוֹ: "פֶּה שֶׁאָכַל נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים יָבֹא וְילְמֹד תּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה מִפִּי הַגְּבוּרָה?". "כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" – "מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרֶךָ". וְכֵן מָצִינוּ הַצַּדִּיקִים נִקְרָאִים גֵּרִים. וּלְשׁוֹן "גֵּר" מִלְּשׁוֹן גָּרְגִּיר הַנִּפְרָד מֵעִקָּרוֹ, וְכֵן הַצַּדִּיק רוֹאֶה אֶת עַצְמוֹ יְחִידִי, אֵין דִּירָתוֹ בָּאָרֶץ כִּי אִם דִּירַת עֲרַאי, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים קי"ט:י"ט): "גֵּר אָנֹכִי בָאָרֶץ אַל תַּסְתֵּר מִמֶּנִּי מִצְוֹתֶיךָ". הִמְשִׁיל עַצְמוֹ לַגֵּר שֶׁהוּא מְזֻמָּן לִנְסִיעָה וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ הָעֵת, וּלְפִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ הָעֵת הוּא צָרִיךְ שֶׁיִּקַּח צֵידָה לַדֶּרֶךְ פֶּן יָבֹא עָלָיו הָעֵת פִּתְאֹם, וּמָה הִיא הַצֵּדָה – קִיּוּם הַמִּצְוֹת, וְזֶהוּ "אַל תַּסְתֵּר מִמֶּנִּי מִצְוֹתֶיךָ". וְכֵן מָצִינוּ הָאָבוֹת כֻּלָּם שֶׁנִּקְרְאוּ גֵּרִים. אַבְרָהָם, הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ג:ד'): "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם". יִצְחָק, הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ו:ג'): "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת". יַעֲקֹב הוּא שֶׁכָּתוּב:

וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. הִזְכִּיר "וַיֵּשֶׁב" וְלֹא אָמַר "וַיָּגָר יַעֲקֹב", מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה בְּעֵשָׂו: "וַיֵּשֶׁב עֵשָׂו בְּהַר שֵׂעִיר", כִּי תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו הַמְּלָכִים וְהָאַלּוּפִים שֶׁיָּצְאוּ מִמֶּנּוּ נִתְיַשְּׁבוּ בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם, הָאָרֶץ שֶׁיָּצָאָה לָהֶם לַאֲחֻזַּת עוֹלָם, לְכָךְ הִגִּיד כָּאן בְּיַעֲקֹב כִּי נִתְיַשֵּׁב הוּא בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו. וְאָמַר לְשׁוֹן "מְגוּרֵי" כִּי מָצִינוּ שֶׁקָּרְאָהּ הַכָּתוּב כֵּן (שמות ו':ד'): "לָתֵת לָהֶם אֵת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָהּ", כִּי לְפִי שֶׁהָאָבוֹת הָיָה עִקָּרָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר הָיוּ עַתָּה גָּרִים בְּאֶרֶץ שֶׁהָיְתָה לִכְנַעַן בַּזְּמַן הַהוּא.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב", כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּשֶׁב" אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן צַעַר, (שמות ל"ב:ו') "וַיֵּשֶׁב הָעָם לֶאֱכֹל וְשָׁתוֹ וַיָּקֻמוּ לְצַחֵק", (בראשית ל"ז:כ"ה) "וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכָל לֶחֶם וַיִּשְׂאוּ עֵינֵיהֶם, וַיִּרְאוּ" וְגוֹ', (מלכים א ה) "וַיֵּשֶׁב יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל לָבֶטַח וַיָּקָם ה' שָׂטָן לְיִשְׂרָאֵל", (במדבר כ"ה:א') "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים וַיָּחֶל הָעָם" וְגוֹ'; אַף כָּאן "וַיֵּשֶׁב", בִּקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה קֵפַץ עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: לֹא דַיָּן לַצַּדִּיקִים מַה שֶּׁמְּתֻקָּן לָהֶם לָעוֹלָם הַבָּא, אֶלָּא שֶׁמְּבַקְשִׁים לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה בָּעוֹלָם הַזֶּה? מַה כְּתִיב לְמַעְלָה: "וְאֵלֶּה

הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו", רָאָה יַעֲקֹב אַלּוּפֵי עֵשָׂו נִתְיָרֵא, אָמַר: מִי יוּכַל לַעֲמֹד כְּנֶגֶד כָּל הַמְּלָכִים וְהָאַלּוּפִים הַלָּלוּ. מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְגַמַּלִּים טְעוּנִים קַשׁ, הָיָה הַצּוֹרֵף עוֹמֵד וְתָמֵהַּ הֵיכָן יִכָּנֵס כָּל אוֹתוֹ הַקַּשׁ, הָיָה שָׁם פִּקֵּחַ אֶחָד, אָמַר לוֹ: מַה תִּתְמַהּ מִן הַקַּשׁ, נִיצוֹץ אֶחָד יוֹצֵא מִכִּירָתְךָ וְיכַלֶּה כָּל הַקַּשׁ. כָּךְ כְּשֶׁרָאָה יַעֲקֹב לְעֵשָׂו וְאַלּוּפָיו וְגִבּוֹרָיו נִתְיָרֵא, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: נִיצוֹץ אֶחָד שֶׁלְּךָ יְכַלֶּה אוֹתָם, הוּא שֶׁכָּתוּב (עובדיה א׳:י״ח): "וְהָיָה בֵית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ וְדָלְקוּ בָהֶם וַאֲכָלוּם". וְזֶה שֶׁכָּתוּב: "אֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף", כְּלוֹמַר נִיצוֹץ יוֹצֵא מִתּוֹלְדוֹת שֶׁל יַעֲקֹב, וְהוּא יוֹסֵף, שֶׁיְכַלֶּה כָּל תּוֹלְדוֹתָיו שֶׁל עֵשָׂו שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מִתְיָרֵא מֵהֶם.

פסוק ב

אֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף. הָיָה רָאוּי שֶׁיַּזְכִּיר תּוֹלְדוֹתָיו כֻּלָּן, אֲבָל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כָּלַל תּוֹלְדוֹתָיו בְּיוֹסֵף לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא כָּלוּל מִכָּל מַעֲלוֹת שְׁאָר אֶחָיו. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז״ל: כָּל מַעֲלוֹת מִדּוֹת הַשְׁבָּטִים הָיוּ בּוֹ: בְּכוֹרָתוֹ שֶׁל רְאוּבֵן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים א ה׳:א׳): "וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לְיוֹסֵף"; מַלְכוּתוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ״ב:ו׳): "וְיוֹסֵף הוּא הַשַּׁלִּיט עַל הָאָרֶץ"; נְבוּאָתוֹ שֶׁל לֵוִי (שם מא): "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָנוּ כֵּן הָיָה"; חָכְמָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "אֵין נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף", הִקִּישׁ יוֹסֵף לְיַעֲקֹב מִפְּנֵי שֶׁהָיָה דּוֹמֶה לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ", שֶׁהָיָה זִיו אִיקוֹנִין שֶׁלּוֹ דּוֹמֶה לְאָבִיו. וְעוֹד, שֶׁהָיָה דּוֹמֶה לוֹ בְּכָל עִנְיָנָיו: מַה יַּעֲקֹב הָיָה נִרְדָּף מִפְּנֵי עֵשָׂו אֲחִיו שֶׁהָיָה מְבַקֵּשׁ לְהָרְגוֹ – כָּךְ יוֹסֵף נִרְדָּף מִפְּנֵי אֶחָיו שֶׁהָיוּ מְבַקְּשִׁים לְהָרְגוֹ; מַה יַּעֲקֹב הָיְתָה אִמּוֹ עֲקָרָה – אַף יוֹסֵף הָיְתָה אִמּוֹ עֲקָרָה; מַה יַּעֲקֹב נוֹלַד מָהוּל, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ״ה:כ״ז): "וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם", שֶׁאֵינוֹ נִקְרָא "תָּם" אֶלָּא מָהוּל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יז): "הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים" – אַף יוֹסֵף נוֹלַד מָהוּל, שֶׁנֶּאֱמַר: "יַעֲקֹב יוֹסֵף", שֶׁהָיָה כְּמוֹהוּ בְּכָל עִנְיָן; מַה יַּעֲקֹב נִתְקַשְּׁשׁוּ אִמּוֹ בְּשָׁעַת לִדָּה – אַף יוֹסֵף נִתְקַשְּׁשׁוּ אִמּוֹ בְּשָׁעַת לִדָּה; מַה יַּעֲקֹב יָלְדָה אִמּוֹ שְׁנַיִם – אַף יוֹסֵף יָלְדָה אִמּוֹ שְׁנַיִם; מַה יַּעֲקֹב הָיָה רוֹעֶה – אַף יוֹסֵף כֵּן; מַה יַּעֲקֹב נָשָׂא אִשָּׁה בְּחוּצָה לָאָרֶץ – אַף יוֹסֵף נָשָׂא אִשָּׁה בְּחוּצָה לָאָרֶץ וְהוֹלִיד שָׁם בָּנִים; מַה יַּעֲקֹב לִוּוּ אוֹתוֹ הַמַּלְאָכִים – אַף יוֹסֵף לִוּוּ אוֹתוֹ מַלְאָכִים. אָמַר רַבִּי יַנַּאי: שִׁלְשָׁה מַלְאָכִים נִזְדַּוְּגוּ לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ", "וַיִּשְׁאָלֵהוּ הָאִישׁ", "וַיֹּאמֶר הָאִישׁ". מַה יַּעֲקֹב נִתְעַלָּה עַל יְדֵי חֲלוֹם – אַף יוֹסֵף נִתְעַלָּה עַל יְדֵי חֲלוֹם; מַה יַּעֲקֹב נִתְבָּרֵךְ בֵּית לָבָן בִּגְלָלוֹ – אַף יוֹסֵף נִתְבָּרֵךְ בֵּית פּוֹטִיפַר בִּגְלָלוֹ; מַה יַּעֲקֹב יָרַד לְמִצְרַיִם וְכִלָּה אֶת הָרָעָב – אַף יוֹסֵף יָרַד לְמִצְרַיִם וְכִלָּה אֶת הָרָעָב; מַה יַּעֲקֹב מֵת בְּמִצְרַיִם

– אַף יוֹסֵף מֵת בְּמִצְרַיִם; מַה יַּעֲקֹב נֶחֱנַט – אַף יוֹסֵף נֶחֱנַט; מַה יַּעֲקֹב עָלוּ עַצְמוֹתָיו – אַף יוֹסֵף עָלוּ עַצְמוֹתָיו.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "יַעֲקֹב יוֹסֵף", יַעֲקֹב הוּא הַכְּרוּב וְכֵן יוֹסֵף, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "אַפֵּי רַבְרְבֵי וְאַפֵּי זוּטְרֵי", וְכָל אֶחָד מֵהֶם נִקְרָא "נַעַר", הוּא שֶׁכָּתוּב (הושע י״א:א׳): "כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וַאֹהֲבֵהוּ", וּכְתִיב בְּיוֹסֵף: "וְהוּא נַעַר".

וַיָּבֵא יוֹסֵף. כָּל לְשׁוֹן "מֵבִיא דִּבָּה" הוּא אוֹמֵר אֱמֶת, כִּי הוּא מֵבִיא רְאָיָה לִדְבָרָיו, וְכָל לְשׁוֹן "הוֹצָאַת דִּבָּה" הוּא שֶׁקֶר, שֶׁמּוֹצִיא דִּבְרֵי שְׁקָרִים מִלִּבּוֹ, כַּלְשׁוֹן הָאָמוּר בַּמְרַגְּלִים (במדבר י״ג:ל״ב): "וַיּוֹצִיאוּ דִּבַּת הָאָרֶץ רָעָה". וּכְתִיב (משלי י׳:י״ח-י״ט): "מוֹצִיא דִּבָּה הוּא כְּסִיל". וְהֵם דִּבְרֵי כָזָב, כִּלְשׁוֹן (איוב ח׳:י׳) "וּמִלִּבָּם יוֹצִיאוּ מִלִּים".

אֶת דִּבָּתָם רָעָה. יָדוּעַ כִּי כָּל דִּבָּה רָעָה, אֲבָל הַזְכִּיר "רָעָה" לְהַפְלִיג. "אֶת דִּבָּתָם רָעָה", פֵּרֵשׁ רַשׁ״י ז״ל, כָּל רָעָה שֶׁהָיָה רוֹאֶה בְּאֶחָיו בְּנֵי לֵאָה הָיָה מַגִּיד לְאָבִיו: שֶׁהֵם אוֹכְלִים אֵבֶר מִן הַחַי, וּמְזַלְזְלִים בִּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת לִקְרוֹתָם עֲבָדִים, וַחֲשׁוּדִין עַל הָעֲרָיוֹת; וּבִשְׁלְשְׁתָּן לָקָה. וְכָתַב הָרַמְבַּ״ן, שֶׁאִם כֵּן רָאוּי הָיָה לִבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת לְהַצִּיל אֶת יוֹסֵף מִיַּד אֶחָיו, מֵאַחַר שֶׁהָיָה אוֹהֵב אוֹתָם וְחָס עַל כְּבוֹדָם, וְהָיָה בָא בִּשְׁבִילָם כְּנֶגֶד בְּנֵי לֵאָה לְהַגִּיד דִּבָּתָם. וְאִם נֹאמַר כִּי הָיוּ בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת מִתְיָרְאִים מֵהֶם, אֵין זֹאת, כִּי הָיוּ אַרְבָּעָה: דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד וְאָשֵׁר, וּרְאוּבֵן הָיָה עִמָּהֶם, וְיוֹסֵף עַצְמוֹ, הֲרֵי שִׁשָּׁה כְּנֶגֶד שְׁאָר בְּנֵי לֵאָה, וַאֲנַחְנוּ רוֹאִים בְּוַדַּאי כִּי כָּל הָאַחִים הִסְכִּימוּ בִּמְכִירָתוֹ מִלְּבַד רְאוּבֵן הַגָּדוֹל שֶׁבְּכֻלָּם וּבִנְיָמִן הַקָּטָן שֶׁבְּכֻלָּן. וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ הוּא ז״ל, כִּי עַל בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת הָיָה מוֹצִיא הַדִּבָּה, וְהֵם בְּנֵי בִלְהָה וּבְנֵי זִלְפָּה כַּנִּזְכָּר בַּכָּתוּב, וְיִהְיֶה שִׁעוּר הַכָּתוּב כְּאִלּוּ אָמַר: אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף, וְהוּא נַעַר בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן, שֶׁהֵם בְּנֵי בִלְהָה וּבְנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו, וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה שֶׁל בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת הַנִּזְכָּרִים. וְיֹאמַר אַחַר כָּךְ: "וַיִּרְאוּ אֶחָיו", אֵלּוּ בְּנֵי לֵאָה, "כִּי אֹתוֹ אָהַב אֲבִיהֶם מִכָּל אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ", וְנִמְצָא יוֹסֵף שָׁנוּי מִכֻּלָּם, מִבְּנֵי בִלְהָה וּמִבְּנֵי זִלְפָּה מִפְּנֵי הַדִּבָּה שֶׁהֵבִיא אֶל אֲבִיהֶם, וּמִבְּנֵי לֵאָה מִפְּנֵי שֶׁהָיָה יַעֲקֹב אוֹהֵב אוֹתוֹ יוֹתֵר מֵהֶם וְהֵם בְּנֵי הַגְּבִירָה כְּמוֹהוּ.

פסוק ג

וְיִשְׂרָאֵל אָהַב אֶת יוֹסֵף. מֵעֵת שֶׁקָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל יִנָּהֲגוּ הַכְּתוּבִים הַמְּנָהָג הַזֶּה לִקְרוֹתוֹ פַּעַם יַעֲקֹב וּפַעַם יִשְׂרָאֵל, לְהוֹרוֹת כִּי מַה שֶּׁקָּרָאוֹ יִשְׂרָאֵל מוֹסֵף עַל יַעֲקֹב. וְכֵן בְּסָמוּךְ: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף", וּבִתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב", וְכֵן בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה: "וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שִׂמְלֹתָיו".

וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים. בֶּגֶד מְעֻלֶּה הָיָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ח:ד'): "וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ", וְעָלָיו נִתְקַנְּאוּ אֶחָיו. וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רז"ל: לְעוֹלָם אַל יְשַׂנֶּה אָדָם אֶת בְּנוֹ בֵּין הַבָּנִים. וְהַכְּתֹנֶת הַזֶּה הָיָה תְּחִלַּת הַסִּבּוֹת, וְעָלָיו נִתְגַּלְגְּלוּ הַדְּבָרִים בְּשִׁעְבּוּד גּוּפוֹתָם בְּמִצְרַיִם, וְכֵן לְאַחַר זְמַן עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, כִּי כֵן הַגּוּף כְּתֹנֶת הַנֶּפֶשׁ. וּלְשׁוֹן "פַּסִּים" אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ, עַל שֵׁם שֶׁהָיְתָה גְּדוֹלָה וּמְכֻסָּה שְׁתֵּי פַּסּוֹת יָדָיו. דָּבָר אַחֵר, "פַּסִּים" עַל שֶׁהִטִּילוּ פַּיִס בֵּינֵיהֶם בְּאֵיזוֹ מִיתָה יְמִיתוּהוּ בְּאַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ". כֵּיוָן שֶׁמְּכָרוּהוּ הִטִּילוּ פַּיִס בֵּינֵיהֶם מִי יוֹלִיךְ הַכְּתֹנֶת לַאֲבִיהֶם, נָפַל הַפַּיִס עַל יְהוּדָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר לוֹ: "הַכֶּר נָא", וּלְכָךְ נֶאֱמַר לוֹ (בראשית ל"ח:כ"ה): "הַכֶּר נָא לְמִי הַחֹתֶמֶת". וּכְשֶׁאָמַר לוֹ: "הַכְּתֹנֶת בִּנְךָ" פָּסְקוּ חַיָּיו שֶׁל יַעֲקֹב, לְכָךְ פָּסְקוּ חַיֵּי בָּנָיו מִן הָעוֹלָם, זֶה עֵר וְאוֹנָן, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ל"ב:י"ח): "וּמְשַׁלֵּם עֲוֹן אָבוֹת אֶל חֵיק בְּנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם". דָּבָר אַחֵר, "פַּסִּים", כְּנֶגֶד אַרְבַּע צָרוֹת שֶׁאֵרְעוּ לוֹ: פּוֹטִיפַר, סוֹחֲרִים, יִשְׁמְעֵאלִים, מִדְיָנִים. דָּבָר אַחֵר, "כְּתֹנֶת פַּסִּים", שֶׁמָּסַר לוֹ סוֹד כ"ב אוֹתִיּוֹת, עַד כָּאן. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה שֶׁהִלְבִּישׁוֹ יְדִיעַת הַחָכְמָה בְּשֵׁם כ"ב אוֹתִיּוֹת כְּמוֹ שֶׁלָּמַד מִפִּי שֵׁם וְעֵבֶר, וְהֶבֶן זֶה.

פסוק ד

וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלוֹם. זוֹ מִדָּה טוֹבָה בָּהֶם שֶׁהָיוּ מַרְאִין הַשִּׂנְאָה שֶׁבִּלְבָּם וְלֹא הָיוּ מַחֲנִיפִין. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כ"ט:ה'): "גֶּבֶר מַחֲלִיק עַל רֵעֵהוּ רֶשֶׁת פּוֹרֶשׂ עַל פְּעָמָיו". וְהִנֵּה הַכָּתוּב מְשַׁבֵּחַ לְאַבְשָׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (ש"א י"ג): "וְלֹא דִבֶּר אַבְשָׁלוֹם עִם אַמְנוֹן לְמֵרָע וְעַד טוֹב כִּי שָׂנֵא אַבְשָׁלוֹם אֶת אַמְנוֹן".

פסוק ז

וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאַלְּמִים אֲלֻמִּים וְגוֹ'. הָיוּ רוֹאִים בְּחָכְמָתָם כִּי הַפִּתְרוֹן בַּחֲלוֹם הָאֲלֻמּוֹת שֶׁהָיוּ מְשִׁתַּחֲוִים לַאֲלֻמָּתוֹ הִיא מַעֲלַת הַמַּלְכוּת, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְגַם נִצָּבָה", שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן מַלְכוּת, כְּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (מלכים א כ"ב:מ"ח): "נִצָּב מֶלֶךְ". וּמִפְּנֵי שֶׁיָּדְעוּ זֶה בְּחָכְמַת הַפִּתְרוֹן, אָמְרוּ לוֹ כְּמַלְעִיגִים: "הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ", אֲבָל נָעְלַם מֵהֶם שֶׁעַל יְדֵי תְּבוּאָה עָתִיד לָבֹא אֵלָיו הַמַּלְכוּת. וּמִן הַיְּדוּעַ שֶׁכֵּיָון שֶׁהָיוּ שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ הָיָה רָאוּי לָהֶם לְפַתֹּר לְרָעָה, אֲבָל הַכֹּל הָיָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי זְמַן בְּפִיהֶם הַפִּתְרוֹן הַזֶּה לְמַלְכוּת. וְהִנֵּה זֶה כָּעִנְיַן הָאָמוּר בְּגִדְעוֹן (שופטים ז':י"ד): "אֵין זֹאת בִּלְתִּי אִם חֶרֶב גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרְאֵאל", לְפִי שֶׁאָמַר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ: "רֵד אֶל מַחֲנֵה מִדְיָן וְאִם יָרֵא אַתָּה לָרֶדֶת רֵד אַתָּה וּפֻרָה נַעַרְךָ אֶל הַמַּחֲנֶה", וְכַאֲשֶׁר יָרַד אֶל מַחֲנֵה מִדְיָן שָׁמַע לְאִישׁ אֶחָד מִמַּחֲנֵה מִדְיָן שֶׁהָיָה מְסַפֵּר לְרֵעֵהוּ חֲלוֹם, וְאָמַר לוֹ: "חֲלוֹם חָלַמְתִּי וְהִנֵּה צְלִיל לֶחֶם שְׂעֹרִים מִתְהַפֵּךְ בְּמַחֲנֵה מִדְיָן", וַחֲבֵרוֹ הֱשִׁיבוֹ: "אֵין זֹאת בִּלְתִּי אִם חֶרֶב גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרְאֵאל", זִמֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַפִּתְרוֹן בְּפִי חֲבֵרוֹ כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמַע גִּדְעוֹן הַחֲלוֹם וְהַפִּתְרוֹן וְיִתְחַזֵּק בַּדָּבָר, וְכֵן עָשָׂה.

גַּם בְּכָאן בְּעִנְיַן יוֹסֵף, זִמַּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַפִּתְרוֹן בְּפִי אֶחָיו לְהוֹצִיאוֹ לְמַלְכוּת, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ: "הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ".

וְתִמְצָא בַּכָּתוּב שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים "וְהִנֵּה" כְּנֶגֶד שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים שֶׁהֻצְרְכוּ לָרֶדֶת לְמִצְרַיִם לְהִשְׁתַּחֲוֹות לַאֲלֻמָּתוֹ, וְהָיָה לָהֶם הַכְנָעָה לְפָנָיו: פַּעַם רִאשׁוֹנָה כְּשֶׁהָיָה רָעָב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וּפַעַם שְׁנִיָּה כְּשֶׁאָמַר לָהֶם יַעֲקֹב "שִׁובוּ שִׁבְרוּ לָנוּ מְעַט אֹכֶל" (בראשית מ"ג:ב') שֶׁבּוֹ נִתְגַּלָּה יוֹסֵף, וּפַעַם שְׁלִישִׁית כְּשֶׁחָזְרוּ אֵלָיו עִם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאָז נִתְקַיְּמוּ כָּל הַחֲלוֹמוֹת.

וַתִּשְׁתַּחֲוֶיןָ לַאֲלֻמָּתִי. גַּם הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים שֶׁהִשְׁתַּחֲווּ לוֹ, וְהֵם יַעֲקֹב וּבִלְהָה וְאַחַד עָשָׂר אֶחָיו, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּאֶחָיו: "וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ אַפַּיִם אָרְצָה", וּכְתִיב בְּיַעֲקֹב: "וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה" (בראשית מ"ז:ל"א).

פסוק ח

וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל חֲלֹמוֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו. בֵּאֵר כִּי הַשִּׂנְאָה שֶׁשְּׂנָאוּהוּ הָיְתָה עַל שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד עַל חֲלוֹם שֶׁחָלַם, וְהַשֵּׁנִי עַל סִפּוּר שֶׁהָיָה מְסַפֵּר אוֹתוֹ לָהֶם וְהָיָה מִתְהַלֵּל בּוֹ כְּגוֹי אֲשֶׁר צָדְקָה עָשָׂה, וְאוֹמֵר לָהֶם: "שִׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתִּי".

פסוק י

וַיִּגְעַר בּוֹ אָבִיו. רָצָה לְבַטֵּל הַחֲלוֹם בְּפִנֵי אֶחָיו, וְעַל כֵּן גָּעַר בּוֹ לְשַׁכֵּךְ חֲמָתָם מֵעָלָיו.

וְאָמַר הֲבוֹא נָבוֹא אֲנִי וְאִמְּךָ וְאַחֶיךָ. וַהֲלֹא אִמּוֹ כְּבָר מֵתָה, כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּאִמְּךָ כָּךְ הַשְּׁאָר בָּטֵל. וְאַף עַל פִּי כֵן "וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר", כִּי הָיָה יוֹדֵעַ גֹּדֶל הַחֲלוֹם וּמַמְתִּין שֶׁיִּתְקַיֵּם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דניאל ז':כ"ח): "וּמִלְתָא בְלִבִּי נְטָרַת". וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה: "וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר", רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת "שָׁמַר אֶת הַדָּבָר".

פסוק יא

וַיְקַנְאוּ בוֹ אֶחָיו. בְּיָדוּעַ כִּי הַשִּׂנְאָה בָּרַב תִּבֹא מִצַּד הַקִּנְאָה, וְהַשִּׂנְאָה שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה "וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ", הָיְתָה מִפְּנֵי קִנְאַת הָאַהֲבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "וַיִּרְאוּ אֶחָיו כִּי אֹתוֹ אָהַב אֲבִיהֶם מִכֹּל אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ", וְאִם כֵּן לָמָּה חָזַר בְּכָאן "וַיְקַנְאוּ בוֹ אֶחָיו". וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הָיוּ מְקַנְאִים בּוֹ מִפְּנֵי יִתְרוֹן מַעֲלָה שֶׁהָיָה לוֹ עֲלֵיהֶם רַק מִפְּנֵי קִנְאַת אַהֲבַת הָאָב שֶׁהָיָה אוֹהֵב אֹתוֹ יוֹתֵר מֵהֶם, וְלָמָּה יְקַנְאוּ בּוֹ וְהֵם גְּדוֹלִים מִמֶּנּוּ, וְהוּא נַעַר בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאֵין אָדָם מְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ אֶלָּא בְּכַיּוֹצֵא בּוֹ וְשָׁוֶה לוֹ. אֲבָל עַתָּה אַחֲרֵי שֶׁסִּפֵּר חֲלוֹמוֹתָיו, וְהֵם חֲכָמִים מְחֻכָּמִים בְּפִתְרוֹנִים רָאוּ כִּי הוּא מְעֻתָּד לִמְלֹךְ, וְהִתְלַבְּשׁוּ קִנְאָה בָּזֶה, זֶהוּ לְשׁוֹן "וַיְקַנְאוּ בוֹ", לֹא אָמַר "וַיְקַנְאוּ אֹתוֹ" כְּמוֹ (בראשית כ"ו:י"ד) "וַיְקַנְאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים", אֶלָּא "בוֹ", בַּמַּעֲלָה שֶׁהָיוּ רוֹאִים בּוֹ.

פסוק יד

וַיָּבֹא שְׁכֶמָה. מִקּוֹם הַפָּרָעָנוּת, בִּשְׁכֶם עִנּוּ אֶת דִּינָה, בִּשְׁכֶם מָכְרוּ אֶת יוֹסֵף, בִּשְׁכֶם נֶחְלְקָה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מִיִּשְׂרָאֵל וְהִמְלִיכוּ לְיָרָבְעָם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י״ב:א׳): ״וַיֵּלֶךְ רְחַבְעָם שְׁכֶם כִּי שְׁכֶם בָּאוּ כָל יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךְ אֹתוֹ״. כֵּיוָן שֶׁנִּתְחַלְּקוּ הַשְּׁבָטִים הִמְלִיכוּ שָׁם לְיָרָבְעָם וְהָיָה שָׁם בֵּית מַלְכוּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): ״וַיִּבֶן יָרָבְעָם אֶת שְׁכֶם״.

פסוק יז

כִּי שָׁמַעְתִּי אֹמְרִים. יֶחְסַר מִלַּת ״אוֹתָם״, כִּי שָׁמַעְתִּי אוֹתָם אֹמְרִים. **נַלְכָה דֹתָיְנָה**. עֲשָׂאוּהוּ רז״ל בְּמִדְרָשָׁם מִלְּשׁוֹן ״נִכְלֵי דָתוֹת״, כִּי הַמַּלְאָךְ רָצָה לְגַלּוֹת לְיוֹסֵף מַחְשַׁבְתָּם הָרָעָה. וְהִנֵּה יוֹסֵף לֹא הֵבִין הַנִּסְתָּר שֶׁבְּתוֹךְ הַלָּשׁוֹן, שֶׁהוּא ״נִכְלֵי דָתוֹת״, וְהָלַךְ אַחַר הַנִּגְלֶה וְרָדַף אַחֲרֵיהֶם וַיִּמְצָאֵם בְּדֹתָן. וְהוּא שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: ״נָסְעוּ מִזֶּה״, הִסִּיעוּ עַצְמָם מִן הָאַחְוָה וְהָלְכוּ לְבַקֵּשׁ לְךָ נִכְלֵי דָתוֹת שֶׁיְּמִיתוּךָ בָּהֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ״, הָיוּ מְחַשְּׁבִין תַּחְבּוּלוֹת הֵיאַךְ יְסַבְּבוּ לוֹ מִיתָה, וְשֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לַהֲמִיתוֹ הֵם עַצְמָם בְּיָדֵיהֶם. וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רז״ל שֶׁאָמְרוּ: נִשַּׁסָּה בּוֹ אֶת הַכְּלָבִים. וְאוּלַי כִּי כֵן עָשׂוּ בְּטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָם, וְעַל כֵּן כְּשֶׁנִּתְקָרֵב אֲלֵיהֶם אָמְרוּ לְהָרְגוֹ בַּיָּדִים, וְהוּא שֶׁכָּתוּב: ״הִנֵּה בַּעַל הַחֲלֹמוֹת הַלָּזֶה בָּא וְעַתָּה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ״.

פסוק כא

לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ. קָשֶׁה הָיָה לִרְאוּבֵן עֲצַת הָאַחִים וְהָיְתָה כַּוָּנָתוֹ לְהַצִּילוֹ, וְאִלּוּ אָמַר ״לֹא נַכֶּנּוּ״ סְתָם, הָיָה מַרְאֶה עַצְמוֹ בִּדְבָרָיו כִּי מְנִיעָתוֹ זֹאת לְחֶמְלָה עָלָיו, וְעַל כֵּן הוֹסִיף לְהַזְכִּיר ״נָפֶשׁ״, כְּלוֹמַר שֶׁאֵינוֹ מַקְפִּיד עָלָיו רַק עֲלֵיהֶם, שֶׁלֹּא יַכּוּ נֶפֶשׁ שׁוּם אָדָם. וְכֵן מַה שֶּׁאָמַר: ״אַל תִּשְׁפְּכוּ דָם״ וְלֹא אָמַר ״דָּמוֹ״, כְּלוֹמַר גַּם אָנֹכִי כָּכֶם שְׂנֵאתִיו וְאֵין אֲנִי מַקְפִּיד עַל דָּמוֹ כְּלָל כִּי אִם עֲלֵיכֶם שֶׁלֹּא תִהְיוּ שׁוֹפְכֵי דָם.

פסוק כד

וַיִּקָּחֵהוּ דָּרְשׁוּ רז״ל: שִׁמְעוֹן לְקָחוֹ, וּלְכָךְ כְּתִיב (בראשית מ״ב:כ״ד): ״וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת שִׁמְעוֹן״.

וְהַבּוֹר רֵק אֵין בּוֹ מָיִם. אֲפִלּוּ הָיָה בּוֹ מְעַט מַיִם יִקָּרֵא ״רֵק״. וְעַל כֵּן כְּשֶׁאָמַר ״אֵין בּוֹ מָיִם״ הַכַּוָּנָה שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ מַיִם כְּלָל.

וְדָרְשׁוּ רז״ל: מַיִם אֵין בּוֹ, אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ. וְהֻצְרְכוּ הַחֲכָמִים לוֹמַר כֵּן מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בַּכָּתוּב שְׁנֵי מִעוּטִין: ״וְהַבּוֹר רֵק״ מִעוּט אֶחָד, ״אֵין בּוֹ מָיִם״ מִעוּט שֵׁנִי, וְאֵין מִעוּט אַחַר מִעוּט אֶלָּא לְרַבּוֹת, וּבָא לְרַבּוֹת דָּבָר הַמַּזִּיקוֹ, וְהוּא נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים.

וְרַבֵּינוּ תָּם ז״ל פֵּרֵשׁ כִּי בָּא לָהֶם לרז״ל זֶה מִדִּיּוּק הַכָּתוּב ״אֵין בּוֹ מָיִם״, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב בַּמִּדְבָּר (דברים ח׳:ט״ו): ״וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מָיִם״, וְהָיוּ שָׁם נְחָשִׁים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב: ״נָחָשׁ

שָׂרָף וְעַקָּרֵב". וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל: הָיוּ בְּחוֹרֵי הַבּוֹר נְחָשִׁים וְלֹא רָאוּ אוֹתָם כְּלָל, כִּי אִלּוּ רָאוּ אוֹתָם וְלֹא יַזִּיקוּהוּ הָיָה מִתְבָּרֵר אֶצְלָם שֶׁיֵּעָשֶׂה לוֹ נֵס וּזְכוּתוֹ תַּצִּילֶנּוּ מִיָּדָם, וְאֵיךְ יִגְּעוּ בְּמִשִׁיחַ ה' אֲשֶׁר חָפֵץ בּוֹ וּמַצִּילוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דניאל ו':כ"ג): "אֱלָהִי שְׁלַח מַלְאֲכֵהּ וּסָגַר פֻּם אַרְיָוָתָא וְלָא חַבְּלוּנִי".

וּבַמִּדְרָשׁ "וְהַבּוֹר רֵק", נִתְרוֹקֵן בּוֹרוֹ שֶׁל יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וְלֹא יָדְעוּ הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "אֵין בּוֹ מָיִם", אֵין בָּהֶם דִּבְרֵי תּוֹרָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נ"ה:א'): "הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם". וְאֵינָם יוֹדְעִים מַה שֶּׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (דברים כ"ד:ז'): "כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גֹּנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְעַמֵּר בּוֹ וּמְכָרוֹ וּמֵת הַגַּנָּב הַהוּא", וְהֵם מָכְרוּ אֶת אֲחִיהֶם.

פסוק כה

וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכָל לָחֶם. לְשׁוֹן עִכּוּב וּקְבִיעוּת, קָבְעוּ עַצְמָם בִּסְעוּדָה.

וּבְמִדְרַשׁ תְּהִלִּים: "וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכָל לֶחֶם", אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אַתֶּם מְכַרְתֶּם אֲחִיכֶם מִתּוֹךְ מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכָל לֶחֶם", הֲרֵי בְּנֵיכֶם נִמְכָּרִים בְּשׁוּשָׁן מִתּוֹךְ מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר א':ג'): "בִּשְׁנַת שָׁלוֹשׁ לְמָלְכוֹ" וְגוֹ', וְהָמָן בָּא וְלוֹקֵחַ אֶתְכֶם מִתּוֹךְ מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג): "וְהַמֶּלֶךְ וְהָמָן יֶשְׁבוּ לִשְׁתּוֹת" וְגוֹ'.

פסוק כז

לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים. הוּא סָבוּר בַּהֲלוֹמוֹתָיו שֶׁיִּמְלֹךְ עָלֵינוּ וְשֶׁנִּהְיֶה לוֹ לַעֲבָדִים – לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לְעֶבֶד.

פסוק כח

וַיַּעַבְרוּ אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סֹחֲרִים וַיִּמְשְׁכוּ. לְפִי הַפְּשָׁט הָעוֹבְרִים מְשָׁכוּהוּ וּמְכָרוּהוּ, לֹא הָאַחִים, וּלְפִי זֶה מַה שֶּׁאָמַר לָהֶם יוֹסֵף: "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אוֹתִי מִצָּרְיְמָה", הָעִנְיָן כִּי הִשְׁלַכְתֶּם אוֹתִי לַבּוֹר שֶׁהָיְתָה סִבַּת הַמְּכִירָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "מִצָּרְיְמָה", כְּלוֹמַר שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל מֵאָדוֹן לְאָדוֹן וְנִמְכַּר פְּעָמִים רַבּוֹת עַד שֶׁהוּרַד לְמִצְרַיִם. וְהַחֵטְא שֶׁנִּמְצָא עֲלֵיהֶם הַמְפֹרָשׁ בַּעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת הוּא זֶה שֶׁהֵם הָיוּ סִבַּת הַמְּכִירָה, וּגְדוֹלֵי עוֹלָם כְּמוֹתָם רְאוּיִים לְהֵעָנֵשׁ עַל הַשְׁלָכַת אֲחִיהֶם הַנִּכְבָּד לַבּוֹר, וּלְהֵחָשֵׁב לָהֶם לִרְצִיחָה כְּאִלּוּ הֲרָגוּהוּ בְּיָדָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמואל ב י"ב:ט'): "וְאֹתוֹ הָרַגְתָּ בְּחֶרֶב בְּנֵי עַמּוֹן". כִּי אֵין הֶפְרֵשׁ בֵּין הַהוֹרֵג אֶת חֲבֵרוֹ בְּיָדַיִם אוֹ הַמְסַבֵּב לוֹ מִיתָה, אֶלָּא דִּינָא רַבָּה וְדִינָא זוּטָא.

בְּעֶשְׂרִים כָּסֶף. נִצְטַוֵּינוּ בַּתּוֹרָה בְּפִדְיוֹן הַבֵּן שֶׁיִּהְיֶה חֲמֵשׁ סְלָעִים, הוּא שֶׁכָּתוּב (במדבר י"ח:ט"ו-ט"ז): "וּפָדוֹיוֹ מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה בְּעֶרְכְּךָ כֶּסֶף חֲמֵשֶׁת שְׁקָלִים". וְהַסֶּלַע אַרְבָּעָה דִּינָרִים, וְאִם כֵּן חֲמִשָּׁה סְלָעִים אַרְבַּע פְּעָמִים הֵם עֶשְׂרִים כֶּסֶף. וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בְּעֶשְׂרִים כְּסַף", וְלֹא תִּרְגֵּם "בְּעֶשְׂרִין סְלְעִין דְּכַסַף", וְהָא לְמַדְתָּ לְמִצְוַת פִּדְיוֹן הַבֵּן שֶׁהוּא

חֲמִשָּׁה סְלָעִים שֶׁהֵם עֶשְׂרִים כֶּסֶף, לְפִי שֶׁבָּא לְכַפֵּר עַל מְכִירַת יוֹסֵף בְּכוֹרוֹ שֶׁל רָחֵל שֶׁנִּתְּנָה לוֹ הַבְּכוֹרָה, שֶׁנִּמְכַּר בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף.

פסוק לב

וַיִּשְׁלְחוּ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים וַיְבִיאוּ אֶל אֲבִיהֶם. הַשְּׁלוּחִים הֵבִיאוּהָ. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ: "הַכְּתֹנֶת בִּנְךָ", שֶׁאִלּוּ הֵבִיאוּהָ הָאַחִים הָיוּ אוֹמְרִים "הַכְּתֹנֶת יוֹסֵף". וְיֵשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ "וַיְשַׁלְּחוּ" מִלְּשׁוֹן (איוב ל"ו:י"ב) "בַּשֶּׁלַח יַעֲבֹרוּ", וַיַּחְזֹר "וַיְבִיאוּ" אֶל הָאַחִים, וְזֶהוּ אַכְזְרִיּוּתָם.

פסוק לג

כְּתֹנֶת בְּנִי. כְּלוֹמַר כְּתֹנֶת בְּנִי הִיא זוֹ. **חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ**. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, אִם הֲרָגוּהוּ לְסָטִים הָיוּ נוֹטְלִין הַכֻּתֹּנֶת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ", נִצְנְצָה בּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ סוֹפוֹ שֶׁתִּתְגַּדֵּר בּוֹ אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר. וְלָמָּה לֹא גִּלָּה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְפִי שֶׁהֶחֱרִימוּ וְקִלְלוּ כָּל מִי שֶׁיְּגַלֶּה לְיַעֲקֹב וְשִׁתְּפוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִמָּהֶם, כֵּן כָּתוּב בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וּבְאוּר הַדָּבָר, כִּי הֵם הָיוּ תִּשְׁעָה וּלְךָ שִׁתְּפוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַשְׁלִים לַעֲשָׂרָה וְהֶחֱרִימוּ הַדָּבָר. וְאַל יְהִי דָּבָר קָשֶׁה בְּעֵינֶיךָ, שֶׁכֵּן עָשָׂה אַבְרָהָם בְּעְנְיַן סְדוֹם, בְּקֵשׁ צִדּוּפוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם תִּשְׁעָה לְכָל כְּרַךְ וּכְרַךְ, אָמַר לוֹ: אַתָּה צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם הִצְטָרֵף עִמָּהֶם וְיִנָּצְלוּ. וְאִם תֹּאמַר, אֵינוֹ דּוֹמֶה, כִּי זֶה לְהַצָּלָה וְזֶה לְפֻרְעָנוּת, אֵין זֶה פֻּרְעָנוּת כִּי אִם הַצָּלַת כָּל יִשְׂרָאֵל, וְכָבוֹד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי פָּחֲדוּ לְנַפְשָׁם שֶׁאִם חַס וְשָׁלוֹם יִתְגַּלֶּה הַדָּבָר לְיַעֲקֹב יְקַלְּלֵם קְלָלָה עוֹלָמִית, וְנִמְצְאוּ יִשְׂרָאֵל הַתְּלוּיִם בְּזַרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּטֵלִים מִן הָעוֹלָם, וְאֵין מִי יְפָרְסֵם הָאֱלֹהוּת, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יהושע ז':ט'): "וְהִכְרִיתוּ אֶת שְׁמֵנוּ מִן הָאָרֶץ וּמַה תַּעֲשֶׂה לִשְׁמְךָ הַגָּדוֹל". וְעַל כֵּן נִרְאָה לָהֶם כִּי הַצְּרוּפִ וְהַשְׁתּוּף עִנְיָן מֻכְרָח הָיָה, צֹרֶךְ גָּבוֹהַּ וְהַצָּלַת כָּל יִשְׂרָאֵל. וְכֵן מָצִינוּ בְּמשֶׁה שֶׁבִּקֵּשׁ צִרּוּפוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵית דִּינוֹ עִמּוֹ בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה. וְאִם אוּלַי תִּשְׁאַל, מִנַּיִן יָדַע יִצְחָק, שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וַיְבָרְכֵהוּ אֹתוֹ אֲבִיו" וְלֹא אֲבִי אֲבִיו. יֵשׁ לוֹמַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִגִּיד לוֹ, וְכֵן הִגִּיד לְבִנְיָמִין שֶׁיָּדַע בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁהֲרֵי אַבְנוֹ שֶׁל בִּנְיָמִן "יָשְׁפֵה", וְדָרְשׁוּ רז"ל: יֵשׁ פֶּה, וְאַף עַל פִּי כֵן שָׁתַק וְלֹא גִּלָּה מִפְּנֵי הַחֵרֶם, שֶׁכֵּן הִסְכִּימוּ כָּל הַתִּשְׁעָה וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּצִרּוּף עִמָּהֶם שֶׁלֹּא יִתְגַּלֶּה הַדָּבָר לְיַעֲקֹב, שֶׁאֵין הַקְּפִידָה אֶלָּא עַל יַעֲקֹב פֶּן יְקַלְּלֵם וּכְמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי.

פסוק לד

יָמִים רַבִּים. אִלּוּ שִׁבְעָה יְמֵי אֵבְלוֹ. וְאֵין לְתִמְהַּ אִם קְרָאָם הַכָּתוּב "רַבִּים" שֶׁהֲרֵי שְׁלֹשָׁה יָמִים קְרוּאִים "רַבִּים", מִמַּה שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (ויקרא ט"ו:כ"ה): "וְאִשָּׁה כִּי יָזוּב זוֹב דָּמָהּ יָמִים רַבִּים" – "יָמִים" שְׁנַיִם, "רַבִּים" שְׁלֹשָׁה.

וּבַמִּדְרָשׁ: "יָמִים רַבִּים", עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, מִשֶּׁפָּרַשׁ יוֹסֵף מִמֶּנּוּ וְעַד שֶׁיָּרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, כֵּיצַד, יוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה כְּשֶׁפָּרַשׁ מֵאָבִיו, וּכְתִיב: "וְיוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַּרְעֹה", וְשֶׁבַע שְׁנֵי שָׂבָע, וּכְתִיב: "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב", כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, הָרֵי עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שֶׁנִּצְטַעֵר מִיּוֹסֵף כְּנֶגֶד עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה שֶׁלֹּא קִיֵּם יַעֲקֹב כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְהֵם עֶשְׂרִים שָׁנָה עִם לָבָן, אַרְבַּע עֶשְׂרֵה בִּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו וְשֵׁשׁ שָׁנִים בַּצֹּאן, וּשְׁתֵּי שָׁנִים בַּדֶּרֶךְ, שָׁנָה וְחֵצִי בַּסֻּכּוֹת וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בְּבֵית אֵל.

פסוק לה

כָּל בָּנָיו. אֵלּוּ הַשְּׁבָטִים. **וְכָל בְּנֹתָיו**. זוֹ דִינָה וְסָרַח בַּת אָשֵׁר. **וַיְמָאֵן לְהִתְנַחֵם**. לְפִי שֶׁאֵין אָדָם יָכוֹל לְקַבֵּל תַּנְחוּמִין עַל הַחַי וְסָבוּר שֶׁמֵּת, שֶׁעַל הַמֵּת נִגְזָרָה גְּזֵרָה שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִן הַלֵּב, לֹא עַל הַחַי. **כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה**. כְּלוֹמַר בְּאֵבֶל אֶקָּבֵר וְלֹא אֶתְנַחֵם כָּל יְמֵי חַיַּי.

וּבַמִּדְרָשׁ "שְׁאֹלָה", גֵּיהִנֹּם, לְפִי שֶׁהָיָה בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יָמוּת אֶחָד מֵהֶם בְּחַיָּיו, וְכֵאֲשֶׁר הָיָה יוֹסֵף נֶאֱבָד בְּחַיָּיו פַּחַד לְנַפְשׁוֹ מֵעֹנֶשׁ גֵּיהִנֹּם, לְפִי שֶׁהָיָה זֶה מֵעִיד עַל רִשְׁעוֹ, שֶׁאִלּוּ הָיָה זְכוּתוֹ שָׁלֵם לֹא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו בְּחַיָּיו.

וַיִּבְךְּ אֹתוֹ אָבִיו. זֶה יִצְחָק, שֶׁהָיָה בּוֹכֶה מִפְּנֵי צָרָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, אֲבָל לֹא הָיָה מִתְאַבֵּל שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁיּוֹסֵף חַי.

פרק לח

פסוק א

וַיְהִי בָּעֵת הַהִיא וַיֵּרֶד יְהוּדָה. הָיָה רָאוּי לְהַדְבִּיק פָּרָשַׁת "וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרַיְמָה" עִם פָּרָשָׁה זוֹ שֶׁל מַעְלָה, שֶׁהַכֹּל עִנְיָנוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, סָמַךְ לָהּ פָּרָשַׁת יְהוּדָה לְלַמֶּדְךָ שֶׁהוֹרִידוּהוּ אֶחָיו מִגְּדֻלָּתוֹ כְּשֶׁרָאוּ בְּצָרַת אֲבִיהֶם, אָמְרוּ לוֹ: אַתָּה אָמַרְתָּ "לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים", אִלּוּ אָמַרְתָּ לַהֲשִׁיבוֹ הָיִינוּ שׁוֹמְעִים לְךָ.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, סָמַךְ פָּרָשַׁת הַיִּבּוּם לְפָרָשַׁת הַמְּכִירָה כְּדֵי לִסְמֹךְ גְּלֻגּוּל לְגִלְגּוּל, כִּי סוֹד הַיִּבּוּם הוּא סוֹד הַגִּלְגּוּל, וּמִן הַיְדוּעַ שֶׁהַחֵטְא הַהוּא לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְהִתְבָּרֵר וּלְהִתְלַבֵּן רַק בְּסוֹד הַגִּלְגּוּל בַּעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, כִּי אָז הַפֶּחָ נִשְׁבָּר וְהַנְּפָשׁוֹת נִמְלְטוּ וְעָלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם. וּכְלַל הַדְּבָרִים, עֲשָׂרָה אֲחֵי יוֹסֵף אֵלּוּ עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, וְעֵר וְאוֹנָן הֵם פֶּרֶץ וְזֶרַח, הוּא מַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיָּמָת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וַיִּהְיוּ בְנֵי יְהוּדָה". וְהִנֵּה זֶה מֵרִמְזֵי הַתּוֹרָה, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. מַה שֶּׁהָיוּ עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת וְהָאַחִים בַּעֲלֵי הַמַּעֲשֶׂה לֹא הָיוּ אֶלָּא תִּשְׁעָה, שֶׁהֲרֵי רְאוּבֵן לֹא הִסְכִּים עִמָּהֶם, יֵשׁ לוֹמַר לְפִי שֶׁגַּם יוֹסֵף חָטָא, כִּי חֵטְא הָאַחִים בּוֹ, הֲלֹא הוּא הָיָה הַסִּבָּה, כְּשֶׁהָיָה מִשְׁתָּרֵר עַל אֶחָיו הַנִּכְבָּדִים הַגְּדוֹלִים מִמֶּנּוּ,

וְהָיָה מַכְעִיס אוֹתָם וּמִתְפָּאֵר כְּנֶגְדָּם בַּחֲלוֹמוֹתָיו, וְכֵיוָן שֶׁהָיָה בִּכְלַל הַחֵטְא הָיָה בִּכְלַל הָעֹנֶשׁ, וּלְכָךְ נִפְקַד עָלָיו גַּם כֵּן. אוֹ יֵשׁ לוֹמַר שֶׁלֹּא נִפְקַד עַל יוֹסֵף כְּלָל, אֲבָל נִפְקַד עַל רְאוּבֵן, וְלֹא בִּשְׁבִיל חֵטְא יוֹסֵף שֶׁהֲרֵי רְאוּבֵן לֹא חָטָא בִּמְכִירָתוֹ, אֲבָל חֵטְא בִּלְהָה נִפְקַד עָלָיו, וְעַל כֵּן הָיוּ עֲשָׂרָה וּרְאוּבֵן בִּכְלָלָם עַל הַחֵטְא שֶׁחָטָא בְּמַעֲשֵׂה בִלְהָה. וְזֶה רָמוּז בַּפָּסוּק (דברים ל"ג:ו'): "יְיִהִי מְתָיו מִסְפָּר", כִּי הָיוּ עֲשָׂרָה עִם רְאוּבֵן, וְשָׁם אֶכְתֹּב בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

פסוק ב

בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי. כְּתַרְגּוּמוֹ "תַּגְּרָא", לֹא כְּנַעֲנִי מַמָּשׁ, כִּי יְהוּדָה הָלַךְ בְּדֶרֶךְ אֲבוֹתָיו וְחָלִילָה לוֹ שֶׁיִּשָּׂא מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי, וְהָיוּ נְשֵׁיהֶם מִצְרִיּוֹת עַמּוֹנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת וּמִיְּחוּסֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה, וּמִפְּנֵי זֶה פֵּרַט הַכָּתוּב בְּשָׁאוּל בֶּן שִׁמְעוֹן (בראשית מ"ו:י'): "וְשָׁאוּל בֶּן־הַכְּנַעֲנִית", לְלַמֶּדְךָ כִּי זוֹ לְבַדָּהּ הָיְתָה בָּהֶם, וַאֲפִלּוּ בְּזוֹ סָבְרוּ רז"ל שֶׁאֵינָהּ כְּנַעֲנִית מַמָּשׁ, וְאָמְרוּ: זוֹ דִּינָהּ שֶׁנִּבְעֲלָה לִכְנַעֲנִי.

פסוק ה

וְהָיָה בִּכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ. מַה בָּא הַכָּתוּב לְהוֹדִיעֵנוּ שֶׁהָיָה יְהוּדָה בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ, פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל שֵׁם שֶׁפָּסְקָה מִלֶּדֶת נִקְרָא הַמָּקוֹם "כְּזִיב". וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל כָּתַב כִּי קְרָאתוּ "שֵׁלָה" מִלְּשׁוֹן "שְׁגָגָה", עַל שֵׁם הַמָּקוֹם, כִּי הָיָה בִּכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ, וְהַשּׁוֹגֵג הוּא כּוֹזֵב בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ.

וַיִּתֵּכֶן לוֹמַר כִּי יֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה נִסְתָּר, וּמִלַּת "כְּזִיב" הוּא מִסְפָּר הַמִּתְחַלֵּף בַּשֵּׁם הַגָּדוֹל הַמְיֻחָד, (כוזו), וְהוּא טוֹב לִתְפִלָּה, בְּשֶׁכְּבָר יָדַעְתָּ כִּי הוּא נֶחְקָר מִן הַשְּׁלִישִׁית שֶׁשָּׁם מְקוֹם הַבָּנִים, כַּיָּדוּעַ מִמְּצוֹת שְׁלוּחַ הַקֵּן וּמִתְּפִלַּת חַנָּה. וְגִלָּה לְךָ הַכָּתוּב בָּזֶה כִּי אַחַר שֶׁיָּלְדָה "שֵׁלָה" שֶׁהוּא הַשְּׁלִישִׁי הָיָה יְהוּדָה מִתְפַּלֵּל בְּכֹחַ הַשֵּׁם הַהוּא כְּשֶׁיָּלְדָה אוֹתוֹ, וְשֶׁיִּתֵּן לוֹ בָּנִים הֲגוּנִים, זֶרַע אֲנָשִׁים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א א':י"א) בְּחַנָּה: "וְנָתַתָּה לַאֲמָתְךָ זֶרַע אֲנָשִׁים", לְפִי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁאֵין עִקַּר זַרְעוֹ מֵאוֹתָן הַשִּׁלְשָׁה. וְהִנֵּה נִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר בְּתָמָר כַּלָּתוֹ וְיָלְדָה לוֹ תְּאוֹמִים, וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: "וַתַּהַר לוֹ", צַדִּיקִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ גִּבּוֹרִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ. וְהִנֵּה מִלַּת "בִּכְזִיב" לְעֵד, בְּ'כֹחַ כ'וז'ו זָכָה יְ'הוּדָה בִּ'תְאוֹמִים.

פסוק י

וַיָּמָת גַּם אֹתוֹ. מִלַּת "גַּם" תּוֹרֶה שֶׁשְּׁנֵיהֶם בַּעֲבֵרָה אַחַת מֵתוּ, וְדָרְשׁוּ רז"ל: בִּשְׁלָמָא אוֹנָן כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ אָבִיו: "וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ", חָשַׁב בְּדַעְתּוֹ שֶׁאֵין הַבָּנִים הַנּוֹלָדִים נִקְרָאִים זַרְעוֹ, לְפִיכָךְ שִׁחֵת אַרְצָה, אֶלָּא עֵר מַאי טַעְמָא עָבַד הָכֵי, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְעַבֵּר וְתַכְחִישׁ יָפְיָהּ. וְהָיְתָה כַּוָּנַת יְהוּדָה כְּשֶׁאָמַר "וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ", עַל אָחִיךָ שֶׁמֵּת, כְּמוֹ (בראשית כ') "אֲמָרִי לִי אָחִי הוּא", שֶׁפֵּרוּשׁוֹ עָלַי. וּמִן הַכָּתוּב הַזֶּה לָמְדוּ רז"ל: כָּל הַמּוֹצִיא שִׁכְבַת זֶרַע לְבַטָּלָה חַיָּב מִיתָה. וְהַשְׁחָתָה זוֹ שֶׁאָמַר "וְשִׁחֵת אַרְצָה" הוּא עָוֹן דּוֹר הַמַּבּוּל, שֶׁכָּתוּב בּוֹ

(בראשית ו׳:י״ב): ״כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר״. וְנִקְרָא עֵר ״רַע בְּעֵינֵי ה׳״, וְכֵן בְּאוֹנָן ״וַיֵּרַע בְּעֵינֵי ה׳״, וְכֵן בְּאַנְשֵׁי סְדֹם (בראשית י״ג:י״ב-י״ג) ״וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַה׳״.

פסוק יא

עַד יִגְדַּל שֵׁלָה בְנִי. מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם אָח גָּדוֹל מִמֶּנּוּ אָמַר לָהּ ״עַד יִגְדַּל שֵׁלָה בְנִי״, אֲבָל אִם הָיָה שָׁם אָח גָּדוֹל לֹא הָיָה אוֹמֵר ״עַד יִגְדַּל שֵׁלָה״. מִכָּאן אָמְרוּ רז״ל: תְּלָה בְּקָטָן עַד שֶׁיִּגְדַּיל אוֹ בְּגָדוֹל עַד שֶׁיָּבֹא מִמִּדִינַת הַיָּם, אוֹ בְּחֵרֵשׁ אוֹ בְּשׁוֹטֶה עַד שֶׁיִּשְׁתַּפֶּה, אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (רות א׳:י״א): ״שׁוּבְנָה בְנֹתַי לָמָּה תֵלַכְנָה עִמִּי הַעוֹד לִי בָנִים בְּמֵעַי וְהָיוּ לָכֶם לַאֲנָשִׁים״, וְיֵשׁ שֶׁסּוֹבְרִין: מִכְּלַל שֶׁאִלּוּ הָיָה לָהּ בָּנִים בְּמֵעֶיהָ שֶׁנּוֹלְדוּ אַחַר מִיתַת אֲחִיהֶם – בְּנֵי יְבוּם הֵם, אֵינוֹ כֵן, שֶׁהֲרֵי בְּפֵרוּשׁ אָמַר הַכָּתוּב (דברים כ״ה:ה׳): ״כִּי יֵשְׁבוּ אַחִים יַחְדָּו״, שֶׁהָיְתָה לָהֶם יְשִׁיבָה אַחַת בָּעוֹלָם, פָּרַט לְאֵשֶׁת אָחִיו שֶׁלֹּא הָיָה בְּעוֹלָמוֹ.

כִּי אָמַר פֶּן יָמוּת גַּם הוּא כְּאֶחָיו. כִּי מֻחְזֶקֶת הִיא שֶׁיָּמוּתוּ אֲנָשֶׁיהָ, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ: בִּתְרֵי זִמְנֵי הַוְיָא חֲזָקָה, כָּךְ פֵּרֵשׁ רַשׁ״י ז״ל. וְכָתַב הָרַמְבַּ״ן עַל זֶה: אִם כֵּן לָמָּה יַטְעֶה אוֹתָהּ יְהוּדָה וְהִיא אֲסוּרָה לְשֵׁלָה, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּנִשּׂוּאִין: בִּתְרֵי זִמְנֵי הַוְיָא חֲזָקָה. וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ שֶׁהָיָה שֵׁלָה רָאוּי לְיַבֵּם אֲבָל לֹא רָצָה אָבִיו שֶׁיְּיַבֵּם אוֹתָהּ וְעוֹדָנּוּ נַעַר, כִּי חֹשֶׁשׁ יְהוּדָה פֶּן יִהְיֶה מַשְׁחִית זַרְעוֹ וְיִהְיֶה חַיָּב מִיתָה כְּיָוֹן שֶׁהָיָה קָטָן וְאֵינֶנּוּ רָאוּי לְהוֹלִיד. וְכַאֲשֶׁר רָאָתָה כִּי גָּדַל שֵׁלָה בְּעֵינֶיהָ וְהוּא עוֹדָנּוּ נַעַר בְּעֵינֵי אָבִיו, אָז עָשְׂתָה הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה.

פסוק טו

כִּי כִסְּתָה פָּנֶיהָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לְפִי שֶׁכִּסְּתָה פָּנֶיהָ חֶשְׁבָּהּ לְזוֹנָה, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַזּוֹנוֹת לְכַסּוֹת פְּנֵיהֶן כְּדֵי שֶׁתִּזָּנֶינָה אֲפִלּוּ מִן הַקְּרוֹבִים וְלֹא יַכִּירוּם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: ״כִּי כִסְּתָה פָּנֶיהָ״ בְּבֵית חֲמִיהָ, כְּלוֹמַר שֶׁמֵּעוֹלָם לֹא גִּלְּתָה פָּנֶיהָ בְּבֵית יְהוּדָה, וּלְפִיכָךְ לֹא הָיָה יְהוּדָה מַכִּירָהּ. עַל זֶה דָּרְשׁוּ רז״ל: לְעוֹלָם יִהֵא אָדָם רָגִיל בְּקִרְבּוֹתָיו.

פסוק טז

הָבָה נָּא אָבוֹא אֵלַיִךְ. הָיָה רָאוּי הַכָּתוּב לוֹמַר ״הָבִי״, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה בְּעֵינוֹ זוֹנָה תּוֹבַעַת בַּפֶּה כְּמִנְהַג הַזָּכָר, לְכָךְ שִׁנָּה הַכָּתוּב וְדִבֵּר לָהּ בִּלְשׁוֹן זָכָר. וּמָצִינוּ כַּיּוֹצֵא בָּזֶה (בראשית י״ט:ל״ב): ״לְכָה נַשְׁקֶה״, שֶׁהָיָה רָאוּי לוֹמַר ״לְכִי״, וְשָׁם בֵּאַרְתִּי.

פסוק יח

חֹתָמְךָ וּפְתִילֶךָ וּמַטְּךָ אֲשֶׁר בְּיָדֶךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, ״חֹתָמְךָ״ טַבַּעַת שֶׁאַתָּה חוֹתֵם בָּהּ, אוּלַי הָיָה בְּחוֹתָמוֹ שֶׁל יְהוּדָה צוּרַת אַרְיֵה עַל שֵׁם ״גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה״. וּ״פְּתִילֶךָ״. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: שִׁמְלָתְךָ שֶׁאַתָּה מִתְכַּסֶּה בָּהּ. וְכָתַב עָלָיו הָרַמְבַּ״ן ז״ל: אֵיפָנְנוּ נָכוֹן שֶׁיִּתֵּן יְהוּדָה שִׁמְלָתוֹ וְיֵלֵךְ עָרוֹם מִמֶּנָּה, וְאֵיךְ יִקְרָא הַכָּתוּב לַשִּׁמְלָה ״פְּתִיל״ וְיֹאמַר עָלֶיהָ ״לְמִי הַחֹתָמֶת וְהַפְּתִילִים״.

וְאִם תֹּאמַר עַל שֵׁם פְּתִילֵי הַצִּיצִית, חֻלִּילָה שֶׁיְּזַלְזֵל יְהוּדָה בְּמִצְוַת צִיצִית לָתֵת אוֹתוֹ אֶתְנָן. וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ ז"ל "וּפְתִילֶךָ" – סוֹדָר קָטָן שֶׁיַּעֲטֹף בּוֹ קְצָת הָרֹאשׁ, וְעוֹד הַיּוֹם מִנְהַג הַנִּכְבָּדִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח שֶׁיְּפָרְשׁוּ אוֹתוֹ עַל רֹאשָׁם, וְיִקְרֵא "פְּתִיל" עַל שֵׁם שֶׁהוּא קָצָר כְּפְתִיל, וְהוּא מְתֻרְגָּם "שׁוֹשִׁיפָא" כְּתַרְגּוּם הַשָּׁרִים, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל י"ט:י"ד): "מַטֵּה עֹז שֵׁבֶט לְמָשׁוֹל", וּכְתִיב (בראשית מ"ט:י'): "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה".

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ, בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ שֶׁשָּׁאֲלָה מִמֶּנּוּ עֵרָבוֹן רָמְזָה לוֹ עִנְיַן שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה: "חֹתָמְךָ", זוֹ עוֹנָה, לְפִי שֶׁהָאֲבָר חָתוּם בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ; "וּפְתִילֶךָ", זֶה כְּסוּת; "וּמַטְּךָ", זֶה שְׁאֵר, וְהֵם הַמְּזוֹנוֹת, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כ"ו:כ"ו): "בְּשִׁבְרִי לָכֶם מַטֵּה לֶחֶם".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "חֹתָמְךָ וּפְתִילֶךָ וּמַטֶּךָ" כֻּלָּן נִתְקַיְּמוּ בָּהּ: "חֹתָמְךָ", שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ זֶרַבָּבֶל שֶׁכָּתוּב בּוֹ (חגי ב':כ"ג): "וְשַׂמְתִּיךָ כַּחוֹתָם כִּי בְךָ בָחַרְתִּי נְאֻם ה' צְבָאוֹת"; "וּפְתִילֶךָ", שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ בְּצַלְאֵל שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמות ל"ט:ג'): "וְקִצֵּץ פְּתִילִם"; "וּמַטֶּךָ", שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ דָּוִד שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמואל א): "וַיִּקַּח מַקְלוֹ בְּיָדוֹ".

פסוק כד

הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף. וְקִבְּלוּ מִמֶּנּוּ מִיָּד. וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהוּא הָיָה הַדַּיָּן, וְכֹה מִשְׁפָּטָם לִהְיוֹת כָּל אִשָּׁה מְנָאָפֶת לִשָּׂרֵפָה. וְדָרְשׁוּ רז"ל: תָּמָר בִּתּוֹ שֶׁל שֵׁם הָיְתָה, וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן, לְפִיכָךְ דִּנוּהָ בִּשְׂרֵפָה, שֶׁכֵּן דִּין תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"א:ט'): "וּבַת אִישׁ כֹּהֵן כִּי תֵחֵל לִזְנוֹת וְגוֹ' בָּאֵשׁ תִּשָּׂרֵף".

פסוק כה

הִיא מוּצֵאת. לִשָּׂרֵף. וְדָרְשׁוּ רז"ל מִכָּאן: נֹחַ לוֹ לָאָדָם שֶׁיַּפִּיל עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים, שֶׁכָּךְ אָמְרָה תָּמָר: אִם יוֹדֶה – מוּטָב, וְאִם לָאו – הֲרֵינִי מַטִּיל עַצְמִי לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְלֹא אַלְבִּין פָּנָיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁמִּלַּת "מוּצֵאת" כְּתוּבָה בְּאָלֶ"ף, יֵשׁ לְפָרְשׁוֹ לְפִי הַדְּרָשׁ הַזֶּה מִלְּשׁוֹן (איכה ד':י"א) "וַיַּצֵּת אֵשׁ בְּצִיּוֹן". וְתִמְצָא הַשֵּׁם הַמְיֻחָד בְּרֹאשֵׁי תֵּבוֹת כְּסִדְרָן: "וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף הִיא מוּצֵאת", לְהוֹדִיעַ כִּי בְּעֵת שֶׁהָיְתָה מַחְשֶׁבֶת יְהוּדָה לְשָׂרְפָהּ הָיְתָה מַחְשֶׁבֶת הקב"ה לְהַצָּלָה וְרַחֲמִים, וְהַכֹּל סִבּוֹת מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ.

וְהִיא שָׁלְחָה אֶל חָמִיהָ לֵאמֹר. כְּלוֹמַר שֶׁיֹּאמְרוּ לוֹ הַשְּׁלוּחִים בִּשְׁמָהּ. "לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לוֹ אָנֹכִי הָרָה". כִּי הֵם עַצְמָם לֹא הָיוּ יוֹדְעִים מַה שֶּׁבְּיָדָהּ, וְעָשְׂתָה כֵּן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ. וְכַאֲשֶׁר רָאֲתָה שֶׁלֹּא הוֹדָה בָּזֶה וְחָשְׁבָה אוּלַי שָׂכַח הָעִנְיָן, אָמְרָה לוֹ הִיא בְּעַצְמָהּ פָּנִים בְּפָנִים: "הַכֶּר נָא לְמִי הַחֹתֶמֶת" וְגוֹ', וּלְכָךְ הִזְכִּירָתַם בִּשְׁמָם, וַעֲדַיִן הָיְתָה כַּוָּנָתָהּ שֶׁאִם יוֹדֶה בָּזֶה מוּטָב, וְאִם לָאו תִּשָּׂרֵף וְלֹא תַּלְבִּין פָּנָיו.

וּבְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי שֶׁל "הִיא מוּצֵאת" הִזְכִּיר כִּי סַמָּאֵל הֶחְבִּיאָם כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּמְצָאֵם וְתִשְׁרֵף, וְתָמָר בִּקְשָׁה רַחֲמִים לִפְנֵי הקב"ה לְהַמְצִיא לָהּ שְׁלֹשָׁה וְיִנָּצְלוּ שְׁלֹשָׁה וְאָז תִּתֵּן לוֹ שְׁלֹשָׁה, וְרָמַז הקב"ה לְגַבְרִיאֵל וְהֶחֱזִירָם לָהּ וְהִשְׁלִיכָתַם לְרַגְלֵי הַדַּיָּנִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרָה לוֹ: "הַכֶּר נָא לְמִי הַחוֹתֶמֶת וְהַפְּתִילִים וְהַמַּטֶּה".

פסוק כו

צָדְקָה מִמֶּנִּי. כְּשֶׁהֵבִיאוּ לוֹ הַחוֹתֶמֶת וְהַפְּתִילִים וְהַמַּטֶּה הוֹדָה מִיָּד, וְאָמַר "צָדְקָה מִמֶּנִּי", כְּלוֹמַר צְדָקָה בִּדְבָרֶיהָ, מִמֶּנִּי הִיא מֵעֶבֶרֶת, וְכֵן דַּעַת הַתַּרְגּוּם.

וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל פֵּרֵשׁ: "צָדְקָה מִמֶּנִּי" – יוֹתֵר מִמֶּנִּי, שֶׁאֲנִי נִתְכַּוַּנְתִּי לִזְנוּת וְהִיא נִתְכַּוְּנָה לְמִצְוַת יִבּוּם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "כִּי עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְנִי", כְּלוֹמַר עַל נָכוֹן עָשְׂתָה כֵּן כְּשֶׁלֹּא נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְּנִי, כִּי שֵׁלָה הוּא הַיָּבָם וַאֲנִי הַגּוֹאֵל אַחֲרָיו אִם לֹא יַחְפֹּץ לָקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ: "צָדְקָה מִמֶּנִּי", יָצְתָה בַת קוֹל וְאָמְרָה: מִמֶּנִּי וּמֵאִתִּי יָצְאוּ הַדְּבָרִים. וְדָרְשׁוּ רז"ל בְּשִׁלְהֵי מַסֶּכֶת מַכּוֹת: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת הוֹפִיעַ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ: בְּבֵית דִּינוֹ שֶׁל שֵׁם, וּבֵית דִּינוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל, וּבְבֵית דִּינוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה. בֵּית דִּינוֹ שֶׁל שֵׁם – יְהוּדָה אָמַר "צָדְקָה" וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ אָמְרָה "מִמֶּנִּי". בֵּית דִּינוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל – שֶׁנֶּאֱמַר (ש"א י"ב:ה'): "עֵד ה' בָּכֶם וְעֵד מְשִׁיחוֹ הַיּוֹם הַזֶּה וַיֹּאמֶר עֵד", הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיֹּאמְרוּ", אֶלָּא רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְשִׁיבָה: "עֵד". בֵּית דִּינוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה – שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ג): "תְּנוּ לָהּ אֶת הַיָּלוּד הַחַי וְהָמֵת לֹא תְמִיתֻהוּ", וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְשִׁיבָה אֲלֵיו: "הִיא אִמּוֹ".

וְלֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ. אַחַר שֶׁקִּיֵּם הַמְצוָה, אַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה מֻתֶּרֶת לוֹ כָּל יָמָיו. וְכַוָּנַת הָאוֹמֵר "וְלֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ" וְלֹא פָּסַק, שֶׁמֻּתֶּרֶת הִיא לוֹ וְאִשָּׁה הִקְנוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם.

פסוק ל

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ זָרַח. זָרַח עַל שֵׁם הַחַמָּה, פֶּרֶץ עַל שֵׁם הַלְּבָנָה, וּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד בָּא מִפֶּרֶץ שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הַלְּבָנָה. וְיָדוּעַ כִּי יְמוֹת הַלְּבָנָה כ"ט יוֹם, וְעַל כֵּן תִּמְצָא מִפֶּרֶץ בֶּן יְהוּדָה עַד צִדְקִיָּהוּ כ"ט אִישׁ. כֵּיצַד? פֶּרֶץ, חֶצְרוֹן, רָם עַמִּינָדָב, נַחְשׁוֹן, שַׂלְמוֹן, בֹּעַז, עוֹבֵד, יִשַׁי, דָּוִד, נְמְצָא דָּוִד עֶשְׂירִי לְפֶרֶץ. מִדָּוִד עַד יְהוֹיָכִין תִּמְצָא י"ט מְלָכִים, כֻּלָּם מֶלֶךְ בֶּן מֶלֶךְ, וְאֵלּוּ הֵן: שְׁלֹמֹה, רְחַבְעָם, אֲבִיָּה, אָסָא, יְהוֹשָׁפָט, יְהוֹרָם, אֲחַזְיָהוּ, יוֹאָשׁ, אֲמַצְיָה, עֻזִּיָּהוּ, יוֹתָם, אָחָז, יְחִזְקִיָּה, מְנַשֶּׁה, אָמוֹן, יֹאשִׁיָּהוּ, יְהוֹאָחָז, יְהוֹיָקִים, יְהוֹיָכִין, צִדְקִיָּהוּ. הֵם כ"ט אִישׁ כְּנֶגֶד יְמוֹת הַלְּבָנָה. וּכְשֵׁם שֶׁהַלְּבָנָה שׁוֹקַעַת אַחַר כ"ט יוֹם, כֵּן מַלְכוּת בֵּית דָּוִד נִפְסָקָה וְחָרַב הַמִּקְדָּשׁ בִּימֵי צִדְקִיָּהוּ, שֶׁהוּא כ"ט לְפֶרֶץ.

אֲבָל בְּמִדְרַשׁ וְאֵלֶּה שְׁמוֹת רַבָּה סִדְּרוּ חֶשְׁבּוֹן זֶה בְּעִנְיָן אַחֵר, וְהוּא שֶׁכְּוָנוּ יְמוֹת הַלְּבָנָה בְּתוֹסֶפֶת וּפְחָת כְּנֶגֶד מַלְכֵי יְהוּדָה, שֶׁהָיוּ בָּהֶם מִי שֶׁגָּבְרָה מַלְכוּתָם כְּנֶגֶד יְמֵי הַתּוֹסֶפֶת, וּמִי שֶׁחָלְשָׁה כְּנֶגֶד יְמֵי הַפְּחָת עַד שֶׁפָּסְקָה הַמַּלְכוּת לְגַמְרֵי, כְּמוֹ שֶׁיֵּאָרַע לַלְּבָנָה שֶׁהִיא מוֹסֶפֶת

וְהוֹלֶכֶת וְאַחַר כָּךְ פּוֹחֶתֶת עַד שֶׁשּׁוֹקַעַת לְגַמְרֵי. וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ (שמות י״ב:ב׳): ״הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם״, עַד שֶׁלֹּא הוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הוֹדִיעַ לָהֶם שֶׁאֵין הַמַּלְכוּת עוֹמֶדֶת לָהֶם אֶלָּא שְׁלֹשִׁים דּוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר: ״הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם״, הַלְבָנָה שִׁלְשִׁים יוֹם וּמַלְכוּת שֶׁלָּהֶם שְׁלֹשִׁים דּוֹר, הַלְבָנָה מַתְחֶלֶת לְהָאִיר יוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל חֹדֶשׁ וְכָל שֶׁהִיא הוֹלֶכֶת וּמְאִירָה עַד חֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם דִּיסְקוֹס שֶׁלָּהּ מִתְמַלֵּא וּמַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם וָאֵילָךְ מִתְחַסֵּר, וּבְשִׁלְשִׁים אֵינָהּ נִרְאֵית. כָּךְ יִשְׂרָאֵל׳ מַאֲבְרָהָם עַד שְׁלֹמֹה חֲמִשָּׁה עָשָׂר דּוֹר, אַבְרָהָם הִתְחִיל לְהָאִיר, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ״א:ב׳): ״מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק״ וְגוֹ׳, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ישעיהו מ״ב:ו׳): ״אֲנִי ה׳ קְרָאתִיךָ״ וְגוֹ׳. בָּא יִצְחָק אַף הוּא הֵאִיר, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיִּזְרַע יִצְחָק״, וּכְתִיב (תהילים צ״ז:י״א): ״אוֹר זָרַע לַצַּדִּיק״. בָּא יַעֲקֹב וְהוֹסִיף אוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י״:י״ז): ״וְהָיָה אוֹר יִשְׂרָאֵל לְאֵשׁ״, וְאַחַר כָּךְ יְהוּדָה, פֶּרֶץ, חֶצְרוֹן, רָם, עַמִּינָדָב, נַחְשׁוֹן, שַׂלְמוֹן, בֹּעַז, עוֹבֵד, יִשַׁי, דָּוִד. כֵּיוָן שֶׁבָּא שְׁלֹמֹה נִתְמַלֵּא דִּיסְקוֹס שֶׁל לְבָנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים א כ״ט:כ״ג): ״וַיֵּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל כִּסֵּא ה׳ לְמֶלֶךְ״. בְּכִסְאוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַה כָּתוּב בּוֹ (יחזקאל א׳:י׳) – ״וּדְמוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אָדָם וּפְנֵי אַרְיֵה״. בִּשְׁלֹמֹה כְּתִיב (מלכים א ז׳:כ״ט): ״וְעַל הַמִּסְגְּרוֹת אֲשֶׁר בֵּין הַשַּׁלְבִּים אֲרָיוֹת״, וּכְתִיב (שם): ״וּמַעֲשֵׂה הָאוֹפַנִּים כְּמַעֲשֵׂה אוֹפַן הַמֶּרְכָּבָה״. בְּכִסְאוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵין דָּבָר רַע נוֹגֵעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ה׳:ה׳): ״לֹא יְגָרְךָ רָע״, וּבִשְׁלֹמֹה כְּתִיב (מלכים א ה׳:י״ח): ״אֵין שָׂטָן וְאֵין פֶּגַע רָע״ וְגוֹ׳. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָשָׂה שִׁשָּׁה רְקִיעִים וְהוּא בַּשְּׁבִיעִי, וּבְכִסֵּא שְׁלֹמֹה כְּתִיב (מלכים א ה׳:י״ח): ״שֵׁשׁ מַעֲלוֹת לַכִּסֵּא״, וְיוֹשֵׁב עַל מַעֲלָה שְׁבִיעִית, הֲרֵי נִתְמַלֵּא דִּיסְקוֹס שֶׁל לְבָנָה. וּמִשְּׁלֹמֹה וָאֵילָךְ הִתְחִילוּ הַמַּלְכִים פּוֹחֲתִים וְהוֹלְכִים: רְחַבְעָם, אֲבִיָּה, וְכֵן כֻּלָּם עַד צִדְקִיָּה. כֵּיוָן שֶׁבָּא צִדְקִיָּהוּ (מלכים ב כ״ה:ז׳), ״וְאֶת עֵינֵי צִדְקִיָּהוּ עִוֵּר״, חָסַר אוֹרָהּ שֶׁל לְבָנָה. וְכָל אוֹתָם הַשָּׁנִים אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל חוֹטְאִים הָיוּ הָאָבוֹת מִתְפַּלְּלִין עֲלֵיהֶם וְעוֹשִׂים שָׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ע״ב:ג׳): ״יִשְׂאוּ הָרִים שָׁלוֹם לָעָם״, וְאֵין ״הָרִים״ אֶלָּא אָבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו׳:ב׳): ״שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה׳ וְהָאֵתָנִים מֹסְדֵי אָרֶץ״, הָדָא הוּא דִּכְתִיב (תהילים ע״ב:ז׳): ״יִרְבֶּה שָׁלוֹם עַד בְּלִי יָרֵחַ״. עַד שֶׁשָּׁקְעָה הַלְבָנָה וְחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לִשְׁלֹשִׁים דּוֹר, עַד כָּאן.

נִמְצֵאתָ לָמֵד, מֵאַבְרָהָם עַד שְׁלֹמֹה חֲמִשָּׁה עָשָׂר דּוֹר, כִּי הַמֶּלֶךְ דָּוִד הָיָה אַרְבָּעָה עָשָׂר לְאַבְרָהָם וְכֵן דו״ד עוֹלֶה אַרְבָּעָה עָשָׂר, וּשְׁלֹמֹה בְּנוֹ הָיָה חֲמִשָּׁה עָשָׂר לְאַבְרָהָם כְּנֶגֶד גִּמַּר הַמִּלּוּי מֵהַלְבָנָה, וְכֵן צִדְקִיָּהוּ הָיָה חֲמִשָּׁה עָשָׂר לִשְׁלֹמֹה, אֶלָּא שֶׁשְּׁלֹמֹה כְּנֶגֶד מִלּוּי הַלְבָנָה וְצִדְקִיָּה כְּנֶגֶד שְׁקִיעָתָהּ. וְיָדוּעַ כִּי רֶבֶן שֶׁל מְלָכִים הָיוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה עַד שֶׁבָּא צִדְקִיָּהוּ שֶׁהָיָה הַמֶּלֶךְ הָאַחֲרוֹן שֶׁמִּלַּךְ אַחֲרֵי יְהוֹיָכִין וְהִרְשִׁיעַ כְּמוֹתָם, וְלֹא הָיָה בְּנוֹ שֶׁל יְהוֹיָכִין, וְאָז

שְׁקֹעָה הַלְּבָנָה, שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו עַל יְדֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, הוּא שֶׁכָּתוּב בְּיִרְמְיָה (ירמיה ל"ט): "בַּשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית לְצִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בָּא נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְכָל חֵילוֹ אֶל יְרוּשָׁלַיִם וַיָּצֻרוּ עָלֶיהָ". וּכְתִיב (שם): "בְּעַשְׂתֵּי עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְצִדְקִיָּהוּ בַּחֹדֶשׁ הָרְבִיעִי בְּתִשְׁעָה לַחֹדֶשׁ הֻבְקְעָה הָעִיר". וּכְתִיב (שם): "וּבַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הִיא שְׁנַת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְרֶצַּר בָּא נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית ה' וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ" וְגוֹ'. וְדָרְשׁוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת הוֹרָיוֹת פֶּרֶק כֹּהֵן מָשִׁיחַ: הוּא שַׁלּוּם הוּא צִדְקִיָּהוּ, לָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ שַׁלּוּם, שֶׁשִּׁלְּמָה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד בְּיָמָיו, וּמַה שְּׁמוֹ – מַתַּנְיָה שְׁמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב כד): "וַיַּמְלֵךְ מֶלֶךְ בָּבֶל אֶת מַתַּנְיָה דֹּדוֹ תַּחְתָּיו וַיַּסֵּב אֶת שְׁמוֹ צִדְקִיָּהוּ", וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ צִדְקִיָּהוּ, אָמַר לוֹ: תְּהֵא מַצְדִּיק עָלֶיךָ אֶת הַדִּין אִם תִּמְרֹד בִּי. וּכְתִיב (דה"ב ל"ו:י"ג): "וְגַם בַּמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר מָרַד אֲשֶׁר הִשְׁבִּיעוֹ בֵּאלֹהִים" וְגוֹ'.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, יֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה בִּשְׁנֵי הַיְלוּדִים הָאֵלֶּה סוֹד גָּדוֹל בְּסוֹד מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, אֲנַגְלֶה מִמֶּנּוּ לְךָ קְצָת מִמִּסְתָּרָיו וְהַט אָזְנְךָ וּשְׁמָע.

יָדוּעַ כִּי שֵׁם "אֱלֹהִים" הַנִּזְכָּר בִּבְרֵאשִׁית הוּא מֶלֶךְ הָעוֹלָם וְהוּא הַתְּשׁוּבָה, וְזֶה אָנוּ אוֹמְרִים בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם: "הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ" וְ"הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט", לְפִי שֶׁהַיּוֹם הַהוּא הוּא תְּחִלַּת מַעֲשָׂיו שֶׁאֵין מֶלֶךְ בְּלֹא עָם, וְאָמַר הַכָּתוּב (בראשית א':ג'): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר", לְבָאֵר כִּי מִכֹּחַ מַלְכוּת שָׁמַיִם הַנִּקְרָא "אֱלֹהִים" נֶאֱצְלוּ שְׁנֵי אוֹרִים הַלָּלוּ, וְעַל כֵּן אָמַר "וַיְהִי אוֹר", וְלֹא אָמַר כֵּן בִּשְׁאָר מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית. וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן, שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה שֶׁהָיוּ שְׁנֵי אוֹרִים מַמָּשׁ, רַק שְׁנֵי כֹּחוֹת הָיוּ בּוֹ, הָאֶחָד כֹּחַ זַכְרוּת וְהַשֵּׁנִי כֹּחַ נְקֵבוּת, אֲבָל הָאוֹר הָרִאשׁוֹן לֹא הָיָה אֶלָּא אֶחָד, וְהוּא אֶחָד כּוֹלֵל כֹּחַ זַכְרוּת וְכֹחַ נְקֵבוּת, וּמִן הָאוֹר הַזֶּה נֶאֱצְלוּ חַמָּה וּלְבָנָה בַּיּוֹם רְבִיעִי, וּכְמוֹ שֶׁבֵּאַרְתִּי שָׁם בְּסֵדֶר בְּרֵאשִׁית, וְנֶאֱצַל כֹּחַ הַזַּכְרוּת עַל הַחַמָּה וְכֹחַ הַנְּקֵבוּת עַל הַלְּבָנָה.

וּמֵעַתָּה הִתְבּוֹנֵן בְּעִנְיַן יְהוּדָה וְתָמָר וּשְׁנֵי הַיְלָדִים הָאֵלֶּה, פֶּרֶץ וָזָרַח, יִתְבָּאֵר לְךָ מִמֶּנּוּ עִנְיַן מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: מַלְכוּתָא דְּאַרְעָא כְּעִין מַלְכוּתָא דִּרְקִיעָא". הִנֵּה נִקְרָא יְהוּדָה בַּשֵּׁם הַזֶּה עַל שֵׁם הַהוֹדָאָה, כְּעִנְיַן שֶׁאָמְרָה לֵאָה (בראשית כ"ט:ל"ה): "הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת ה'", וְהוּא הָרְבִיעִי בַּשַּׁבָּטִים, וְהַשֵּׁם הַמְיֻחָד רָשׁוּם בּוֹ, וְהָיָה מֶלֶךְ וְרֹאשׁ מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, וְעַל כֵּן רְאוּיָה הָיְתָה תָּמָר לְהִזְדַּוֵּג לִיהוּדָה שֶׁתַּעֲשֶׂה הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא, מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה שְׁמָהּ תָּמָר הַכּוֹלֵל כֹּחַ זַכְרוּת וְכֹחַ נְקֵבוּת, כִּי הַלּוֹלֵב הוּא הַזָּכָר וְהַהֲדַרִי שֶׁלּוֹ הוּא הַתָּמָר, שֶׁהוּא זָכָר מִבַּחוּץ וּבְגַרְעִינָתוֹ שֶׁבִּפְנִים הוּא נְקֵבָה, מַה שֶּׁלֹּא תִּמְצָא כֵן בִּשְׁאָר כָּל הָאִילָנוֹת. וּרְאוּיִם הָיוּ פֶּרֶץ וָזָרַח לִהְיוֹתָם נֶאֱצָלִים מִתָּמָר, כִּי הֵם כְּנֶגֶד חַמָּה וּלְבָנָה הַנֶּאֱצָלִים מִן הָאוֹר הָרִאשׁוֹן הַכּוֹלֵל זָכָר וּנְקֵבָה, כִּי זָרַח כְּנֶגֶד הַחַמָּה שֶׁזּוֹרַחַת תָּמִיד בְּעִנְיַן

שָׁוֶה, וּפֶרֶץ כְּנֶגֶד הַלְּבָנָה שֶׁהִיא פַּעַם מִתְמַלֵּאת פַּעַם חֲסֵרָה וְנִפְרֶצֶת, עַל כֵּן יִתְחַיֵּב מַלְכוּת בֵּית דָּוִד הַבָּא מִפֶּרֶץ לִהְיוֹת בִּזְמַן מִן הַזְּמַנִּים פַּעַם קַיָּם פַּעַם בָּטֵל.

וְאִם תַּשְׂכִּיל בַּכָּתוּב תִּמְצָא כִּי כְּשֵׁם שֶׁהַחַמָּה מֻתְאֶמֶת בַּלְּבָנָה כָּךְ זֶרַח וָפֶרֶץ מֻתְאָמִים בְּבֶטֶן אֶחָד, וּמֻתְאָמִים בַּבְּכוֹרָה, כִּי זֶרַח הָיָה הַבְּכוֹר בִּנְתִינַת הַיָּד, הוּא שֶׁכָּתוּב: "וַיִּתֵּן יָד", וְאָמַר עָלָיו: "זֶה יָצָא רִאשׁוֹנָה", וְאָמַר גַּם כֵּן: "וַיְהִי כְּמֵשִׁיב יָדוֹ", וְלֹא אָמַר "וַיָּשֶׁב יָדוֹ". וּפֶרֶץ הָיָה הַבְּכוֹר בְּהִפָּטְרוֹ מִן הָרֶחֶם, וּמִזֶּה אָמַר: "וְאַחַר יָצָא אָחִיו אֲשֶׁר עַל יָדוֹ הַשָּׁנִי", כִּי הָיָה זֶרַח הָאַחֲרוֹן בְּפֶטֶר רֶחֶם אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה רִאשׁוֹן בִּנְתִינַת הַיָּד. וְדַע כִּי הַבְּכוֹר הַגָּמוּר מִשְּׁנֵיהֶם הָיָה פֶּרֶץ, שֶׁהוּא הַנִּפְטָר מִן הָרֶחֶם תְּחִלָּה, כִּי הַבְּכוֹר בְּפֶטֶר רֶחֶם תְּלָה רַחְמָנָא, וְכֵן הַכָּתוּב יַזְכִּיר שְׁמוֹ תְּחִלָּה, וּמִזֶּה תִּמְצָא בְּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד (תהילים פ"ט:כ"ח): "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ עֶלְיוֹן לְמַלְכֵי אָרֶץ". וּלְפִי שֶׁמַּלְכוּת בֵּית דָּוִד בָּא מִפֶּרֶץ וּפֶרֶץ כְּנֶגֶד הַלְּבָנָה, הִזְכִּירוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת בְּחִדּוּשׁ הַלְּבָנָה: וּשְׁלַח לֵיהּ סִימָנָא: דָּוִד מָלֶךְ יִשְׂרָאֵל חַי וְקַיָּם. וְהַמַּאֲמָר הַזֶּה עַל דֶּרֶךְ פְּשׁוּטוֹ כִּי קָרָא הַלְּבָנָה בְּשֵׁם דָּוִד לְפִי שֶׁדָּוִד בָּא מִפֶּרֶץ שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הַלְּבָנָה, וְעוֹד שֶׁהַלְּבָנָה נִקְרֵאת "הַמָּאוֹר הַקָּטֹן", וּכְתִיב בְּדָוִד (ש"א י"ז:י"ד): "וְדָוִד הוּא הַקָּטָן". וּבְאָמְרוֹ "חַי וְקַיָּם" כַּוָּנָתוֹ לוֹמַר נִרְאֵית הַלְּבָנָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַסּוֹד שֶׁאָנוּ בוֹ יִרְמֹז הַמַּאֲמָר הַזֶּה לְכֹחַ הַלְּבָנָה שֶׁקְּרָאוֹ דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בִּלְשׁוֹן "כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל", וְעַל כֵּן הִזְכִּיר "חַי וְקַיָּם", זֶהוּ שֶׁרָמוּז לָנוּ בְּפִנִּימִיּוּת דִּבְרֵיהֶם (דניאל ז':ט'): "עַד דִּי כָרְסָוָן רְמִיו", שְׁתֵּי כִּסְאוֹת. וּבְמַסֶּכֶת חֲגִיגָה פֶּרֶק "אֵין דּוֹרְשִׁין" גִּלּוּ לָנוּ חֲכָמִים דַּעְתָּם בָּזֶה, יֵשׁ מִי שֶׁאָמַר: אֶחָד לוֹ וְאֶחָד לְדָוִד, וְיֵשׁ מִי שֶׁאָמַר: אֶחָד לִצְדָקָה וְאֶחָד לְדִין, וְיֵשׁ מִי שֶׁאָמַר: אֶחָד לְכִסֵּא וְאֶחָד לִשְׂרָפָרָף, כִּסֵּא לֵישֵׁב עָלָיו שְׂרָפָרָף לְהַדֹּם רַגְלָיו. וְהַחֲכָמִים נִרְאִים כְּחוֹלְקִים, וְאֵינוֹ כֵּן, אֲבָל כֻּלָּן מַסְכִּימִים לְדַעַת אַחַת וְהַכֹּל עִנְיָן אֶחָד וְשׁוֹרֶשׁ אֶחָד, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (הושע ג':ה'): "וּבִקְשׁוּ אֵת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִיד מַלְכָּם", הוּא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל. וְעַל כֹּחַ זֶה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: רְאוּיִים הָיוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִגָּלוּ מִן מְקוֹמָם לְעוֹלָם, וְלֹא נִגְזְרָה גְּזֵרָה עַד שֶׁכָּפְרוּ בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם וּבְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב כ':א'): "אֵין לָנוּ חֵלֶק בְּדָוִד וְלֹא נַחֲלָה בְּבֶן יִשַׁי אִישׁ לְאֹהָלָיו יִשְׂרָאֵל". וְיֵשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי אֵין הַכָּתוּב כָּפַל לְשׁוֹן כְּדַעַת בַּעֲלֵי הַפִּשְׁט, אֲבָל הָעִנְיָן כִּי כָּפְרוּ בְּמַלְכוּת שֶׁל מַעְלָה וְכָפְרוּ גַּם כֵּן בְּמַלְכוּת בֶּן יִשַׁי לְמַטָּה, וְעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, כִּי לְכָךְ אָמְרוּ: "אִישׁ לְאֹהָלָיו", וְדָרְשׁוּ רז"ל: אִישׁ לֵאלֹהָיו, וְזֶה מְבֹאָר.

וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב בְּזֶרַח אַרְבָּעָה פְּעָמִים "יָד", וְהוּא שֶׁכָּתוּב "וַיִּתֵּן יָד", "וַתִּקְשֹׁר עַל יָדוֹ שָׁנִי", "וַיְהִי כְּמֵשִׁיב יָדוֹ", "אֲשֶׁר עַל יָדוֹ הַשָּׁנִי". וְהֵם כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה חֳרָמִים שֶׁפָּשַׁט יָדוֹ בָּהֶן עָכָן בֶּן זֶרַח, וְהֵם: חֹרֶם עָמָלֵק, חֹרֶם סִיחוֹן וְעוֹג, חֹרֶם כְּנַעֲנִיִּים, חֹרֶם יְרִיחוֹ.

פרק לט

פסוק א

וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה. דָּרְשׁוּ רז"ל: בֶּן אָמָה מוֹכֵר בֶּן חוֹרִים, וְעֶבֶד קוֹנֶה אוֹתוֹ. שֶׁהָרֵי הַמִּדְיָנִים מְכָרוּ אוֹתוֹ, שֶׁהָיוּ בְּנֵי הָאָמָה בְּנֵי הָגָר, וּפוֹטִיפַר הָיָה עֶבֶד, וְנִתְקַיֵּם הַכָּתוּב (קהלת י':ז'): "רָאִיתִי עֲבָדִים עַל סוּסִים". וְשָׁר הַטַּבָּחִים זֶה מְמֻנֶּה הָיָה לְהָרֹג כָּל חַיְבֵי הַהֲרִיגָה בִּגְזֵרַת הַמֶּלֶךְ, וְהָיָה גִּבּוֹר חַיִל וּבַעַל זְרוֹעַ כְּמוֹ נְבוּזַרְאֲדָן שֶׁהָיָה שַׂר גְּדוֹל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ירמיה ל"ט:י"ג): "וַיִּשְׁלַח נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים", וּכְתִיב (מ"ב כ"ה:י"א): "וְאֵת יֶתֶר הֶהָמוֹן הֶגְלָה נְבוּזַרְאֲדָן רַב טַבָּחִים". וְכֵן מָצִינוּ בְּאַרְיוֹךְ כְּתִיב (דניאל ב':י"ד): "בֵּאדַיִן דָּנִיֵּאל הֲתִיב עֵטָא וּטְעֵם לְאַרְיוֹךְ רַב טַבָּחַיָּא דִּי מַלְכָּא".

וּבַמִּדְרָשׁ "וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה", מַעֲשֶׂה בְּאַנְטוֹנִינוּס הַמֶּלֶךְ שֶׁבָּא לְקֵיסָרִין שֶׁלּוֹ וְשָׁלַח אַחַר רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ. בָּא רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בְּנוֹ עִמּוֹ וְרַבִּי חִיָּא הַגָּדוֹל. רָאָה רַבִּי שִׁמְעוֹן שָׁם לְגְיוֹן אֶחָד נָאֶה וּמְשֻׁבָּח, רֹאשׁוֹ מַגִּיעַ לְקַפִּיטוֹלִירִין שֶׁל עַמּוּדִים. אָמַר לוֹ רַבִּי שִׁמְעוֹן לְרַבִּי חִיָּא: רְאֵה כַּמָּה פְּטוּמִים עֲגֻלִּים שֶׁל עֹשֶׁו. נְטָלוֹ רַבִּי חִיָּא וְהוֹלִיכוֹ לַשּׁוּק, וְהֶרְאָהוּ סַל שֶׁל תְּאֵנִים וְסַל עֲנָבִים וְהַזְּבוּבִים עֲלֵיהֶם, אָמַר רַבִּי חִיָּא: זְבוּבִים אֵלּוּ וְאוֹתוֹ לְגְיוֹן שֶׁרְאִיתָ אֵי זֶה מֵהֶם מְשֻׁבָּח? כְּשֶׁעָלָה רַבִּי שִׁמְעוֹן אֵצֶל אָבִיו אָמַר לוֹ: כָּךְ אָמְרָתִי לְרַבִּי חִיָּא וְכָךְ הֵשִׁיב לִי. אָמַר לוֹ אָבִיו: עַד עַכְשָׁיו נָתַן לוֹ הַבַּבְלִי מַמָּשׁ שֶׁהִשְׁוָה אוֹתוֹ לִזְבוּבִים, לְפִי שֶׁלְּגְיוֹנִים אֵלֶּה אֵינָם חֲשׁוּבִים כְּלוּם, אֲבָל זְבוּבִים הַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּתוֹ בָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ז':י"ח): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִשְׁרֹק ה' לַזְּבוּב אֲשֶׁר בִּקְצֵה יְאֹרֵי מִצְרָיִם וְלַדְּבוֹרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר". וְכֵן כָּתוּב (שמות כ"ג): "וְשִׁלַּחְתִּי אֶת הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ". וְכֵן בַּכִּנִּים וּבַצְפַרְדְּעִים. תֵּדַע שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁבִּקֵּשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְקַיֵּם גְּזֵרַת "יָדֹעַ תֵּדַע" בַּקָּטָן שֶׁבַּשְּׁבָטִים עָשָׂה שְׁלִיחוּתוֹ. נִמְכַּר יוֹסֵף לְמִצְרַיִם, וְיָרְדוּ שָׁם אָבִיו וְאֶחָיו וּפָרְעוּ הַשִּׁעְבּוּד, לְכָךְ נֶאֱמַר: "וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה".

פסוק ג

כִּי ה' אִתּוֹ. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "כִּי אֱלֹהִים אִתּוֹ", אֲבָל אֲדֹנָי יוֹסֵף הָיָה מִצְרִי לֹא יָדַע ה', וְעַל כֵּן יֹאמַר כִּי בִּרְאוֹתוֹ הַצְלָחָתוֹ הַגְּדוֹלָה הָיָה סָבוּר כִּי דֶּרֶךְ חָכְמַת הַכְּשָׁפִים הוּא, כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁהֵם נֶהוּגִים בָּהֶם, עַד שֶׁרָאָה שֶׁהָיָה מֵאֵת עֶלְיוֹן בְּמַרְאֵה שֶׁנִּרְאֵית לוֹ בַּחֲלוֹם אוֹ בְּעַמּוּד עָנָן לְכָבוֹד יוֹסֵף. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: "וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ", הָיָה רוֹאֶה אוֹתוֹ מְלַחֵשׁ וְנִכְנָס מְלַחֵשׁ וְיוֹצֵא. אָמַר: מִזֹּג רוֹתְחִין – וְהָיוּ רוֹתְחִין, מִזֹּג פּוֹשְׁרִין – וְהָיוּ פּוֹשְׁרִין. וּמָה אָמַר, יוֹסֵף תָּבֵן בְּעַפְרִים, חֲרָשִׁין בְּמִצְרַיִם? עַד הֵיכָן, עַד שֶׁרָאָה שְׁכִינָה עוֹמֶדֶת עַל גַּבָּיו, הָדָא הוּא דִּכְתִיב: "וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ".

פסוק ד

וַיְשָׂרֶת אֹתוֹ. בִּנְקִיּוּת וּבְזְרִיזוּת.

וַיַּפְקִידֵהוּ עַל בֵּיתוֹ. מִנָּהוּ בֶּן בֵּיתוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (מלכים א י"ח:ג'): "וַיִּקְרָא אַחְאָב אֶל עֹבַדְיָהוּ אֲשֶׁר עַל הַבָּיִת".

וְכָל יֶשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ. מִנָּהוּ שַׂר הָאוֹצָר, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו כ"ב:ט"ו): "לֵךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן הַזֶּה עַל שֶׁבְנָא אֲשֶׁר עַל הַבָּיִת".

פסוק ה

וַיְבָרֶךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף. הִמְשִׁילוֹ הַכָּתוּב לְאָרוֹן הַבְּרִית שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמואל ב ו':י"א): "וַיֵּשֶׁב אֲרוֹן ה' בֵּית עֹבֵד אֱדוֹם הַגִּתִּי שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וַיְבָרֶךְ ה' אֶת עֹבֵד אֱדוֹם וְאֶת כָּל בֵּיתוֹ".

בַּבַּיִת זוֹ בִּרְכַּת הַבַּיִת בַּמָּמוֹן וּבַכֵּלִים. **וּבַשָּׂדֶה**. בַּתְּבוּאוֹת וּבַפֵּרוֹת וּבַנְּטִיעוֹת, עַד עַכְשָׁיו הָיָה מְמֻנֶּה בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ, מִכָּאן וְאֵילָךְ בְּלֹא חֶשְׁבּוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף".

וּבַמִּדְרָשׁ: "בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה", בַּבַּיִת שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בַּחֹרֶף, וּבַשָּׂדֶה שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בַּקַּיִץ, מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁעָמַד יוֹסֵף בְּבֵיתוֹ שֶׁל פּוֹטִיפַר שָׁנָה אַחַת, וּבְבֵית הָאֲסוּרִים שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁכֵּן מְצִינוּ שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנִים מִשֶּׁפֵּירַשׁ מֵאָבִיו עַד שֶׁמָּלַךְ בְּמִצְרַיִם, וְהָיָה זְמַנּוֹ לָצֵאת מֵרִשְׁעוּת פּוֹטִיפַר לְסוֹף אַחַת עֶשְׂרֵה שָׁנִים לְפִי חֶשְׁבּוֹן אַחַת עֶשְׂרֵה אֲלָמוֹת בַּחֲלוֹם רִאשׁוֹן וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים בַּחֲלוֹם שֵׁנִי, אֶלָּא שֶׁנִּתְוַסְּפוּ לוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים בְּעֹנֶשׁ שְׁתֵּי מִלּוֹת, שֶׁהֵם "וְהִזְכַּרְתַּנִי וְהוֹצֵאתַנִי".

פסוק ו

וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה. לֹא הָיָה יוֹסֵף נִמְלָךְ עִמּוֹ כִּי אִם בְּמַטְעֲמֵי סְעוּדָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל". וְעוֹד יִכְלֹל הַלֶּחֶם הַהִיא כִּנּוּי עַל אִשְׁתּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות ב':כ'): "קְרָאן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם". וּכְתִיב (משלי ל':כ'): "אָכְלָה וּמָחֲתָה פִּיהָ". וְכֵן בֵּאֵר בְּסָמוּךְ "כִּי אִם אוֹתָךְ בַּאֲשֶׁר אַתְּ אִשְׁתּוֹ".

וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה. גִּלָּה לָנוּ הַכָּתוּב עַל יָפְיוֹ אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ תִּבְעַתּוּ גְּבִירָתוֹ. וְאָמַר:

פסוק ז

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. לְהַגִּיד מַעֲלַת יוֹסֵף, כִּי אַחַר שֶׁהִשְׁלִיטוֹ הָאָדוֹן וְשָׂמוֹ אָדוֹן לְבֵיתוֹ וּמוֹשֵׁל בְּכָל קִנְיָנוֹ כְּעִנְיַן הַנִּזְכָּר וְהָיָה רוֹאֶה עַצְמוֹ אָדוֹן, תִּבְעַתּוּ גְּבִירָתוֹ וְלֹא קִבֵּל.

וּבַמִּדְרָשׁ: כֵּיוָן שֶׁרָאָה יוֹסֵף אֶת עַצְמוֹ בַּטּוֹבָה הַזֹּאת, הִתְחִיל לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְהָיָה מְסַלְסֵל בְּשֵׂעָרוֹ, וְאָמַר: בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁהִשְׁכִּיחַנִי מִבֵּית אָבִי. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אָבִיךְ מִתְאַבֵּל עָלֶיךָ, וְאַתָּה מְסַלְסֵל בְּשֵׂעָרְךָ? חַיֵּי אֲדוֹנָתְךָ מְזַדַּוֶּגֶת לְךָ וּמְצֵרָה לְךָ.

פסוק ח

וַיְמָאֵן וַיֹּאמֶר הֵן אֲדֹנָי. תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ אָמַר לָהּ "הֵן אֲדֹנָי", כְּלוֹמַר וַהֲלֹא אֲדֹנִי מְצוּי לָךְ וּמָה אַתְּ עוֹשָׂה לִי. וְהַטַּעַם שֶׁבְּמִלַּת "וַיְמָאֵן" מוֹרֶה עַל אִסּוּר הַדָּבָר וְעַל הֱיוֹתוֹ נִמְנָע אֶצְלוֹ, מִמָּאֵן בּוֹ בְּתַכְלִית הַמִּיאוּן, שֶׁהֲרֵי מִתּוֹךְ הַטְּעָמִים שֶׁבַּתּוֹרָה אָנוּ מְבִינִים מַה שֶּׁלֹּא נִכְתַּב בָּהּ, כְּעִנְיַן הַתְּנוּעוֹת שֶׁבָּאָדָם שֶׁמִּתּוֹכָם נֵדַע כַּוָּנַת לִבּוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ "הֵן אֲדֹנִי", רָאָה אִיקּוֹנִין שֶׁל יַעֲקֹב אָבִיו וְאָמַר לוֹ: יוֹסֵף, עֲתִידִים אַחֶיךָ שֶׁיִּכְתְּבוּ בְּאַבְנֵי אֵפוֹד, רְצוֹנְךָ שֶׁתִּהְיֶה חָסֵר מֵהֶם וְתִהְיֶה רוֹעֶה זוֹנוֹת?

וַתֹּאמֶר שִׂכְבָה עִמִּי. דִּבְּרָה דֶּרֶךְ פְּרִיצוּת וְחֻצְפָּה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי ז׳:י׳): "וְהִנֵּה אִשָּׁה לִקְרָאתוֹ שִׁית זוֹנָה וּנְצוּרַת לֵב" וְגוֹ'. וְזֹאת שִׂיחָה מֵאִשָּׁה מְנָאֶפֶת, אֲבָל אִשָּׁה כְּשֵׁרָה כְּגוֹן רוּת, בְּלָשׁוֹן נְקִיָּה אָמְרָה (רות ג׳:ט׳): "וּפָרַשְׂתָּ כְנָפֶיךָ עַל אֲמָתְךָ".

וַיֹּאמֶר אָל אֵשֶׁת אֲדֹנָיו. הָיָה אֶפְשָׁר לוֹמַר "וַיֹּאמֶר לָהּ", אֲבָל הוֹסִיף לוֹמַר "אֵשֶׁת אֲדֹנָיו" לְבָאֵר כִּי עִם הֱיוֹתָהּ גְּבֶרֶת אֵשֶׁת אֲדֹנָיו וְהָיָה יָרֵא אוֹתָהּ, אֶת ה' הָיָה יָרֵא יוֹתֵר.

פסוק ט

וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים. הִגִּיד כִּי יַעֲשֶׂה שְׁתַּיִם רָעוֹת: הָאַחַת, שֶׁיִּהְיֶה בּוֹגֵד בַּאֲדוֹנָיו הַבּוֹטֵחַ בּוֹ, וְזֶהוּ "הָרָעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת" הִיא הַבְּגִידָה שֶׁיִּבְגֹּד לַאֲדוֹנָיו; הַשֵּׁנִית, שֶׁיִּהְיֶה חוֹטֵא לֵאלֹהִים, וְזֶהוּ כִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁאָמַר עֲלֵי לְבָנָיו (שמואל א ב׳:כ״ה): "אִם יֶחֱטָא אִישׁ לְאִישׁ וּפִלְלוֹ אֱלֹהִים וְאִם לַה' יֶחֱטָא אִישׁ מִי יִתְפַּלֶּל לוֹ".

פסוק י

וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, אֲפִלּוּ בְּלֹא תַּשְׁמִישׁ. **לִהְיוֹת עִמָּהּ**, בְּתַשְׁמִישׁ, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּיָאָה בִּלְשׁוֹן הֲוָיָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (רות א׳:י״ב): "גַּם הָיִיתִי הַלַּיְלָה לְאִישׁ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, אָמְרָה לוֹ: לָמָּה אֵין אַתָּה שׁוֹמֵעַ לִי? אֵין אָדָם יוֹדֵעַ אוֹתָנוּ. אָמַר לָהּ: הַפְּנוּיוֹת שֶׁבָּכֶם אֲסוּרוֹת לָנוּ, אֵשֶׁת אִישׁ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְנָכְרִי אֶחָד שֶׁאָמַר לְיִשְׂרְאֵל: יֵשׁ לִי מַאֲכָל נָאֶה וּמְשֻׁבָּח לְהַאֲכִילְךָ. אָמַר לוֹ: וּמַהוּ? אָמַר לוֹ: בְּשַׂר חֲזִיר. אָמַר לוֹ: רֵיקָה שֶׁבָּעוֹלָם, שְׁחוּטָה שֶׁלָּכֶם בִּבְהֵמָה טְהוֹרָה אֲסוּרָה לָנוּ, בְּשַׂר חֲזִיר עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. כָּךְ אָמַר יוֹסֵף: פְּנוּיוֹת שֶׁלָּכֶם אֲסוּרוֹת, אֵשֶׁת אִישׁ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה.

וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, **לִהְיוֹת עִמָּהּ** בְּגֵיהִנֹּם. שְׁלֹשָׁה נֶאֱמָנִין הֵם: בַּעַל הַבַּיִת הַמַּפְרִישׁ מַעֲשְׂרוֹתָיו כָּרָאוּי, אֵינוֹ נֶחְשָׁד עַל הַתְּרוּמָה וְהַמַּעֲשְׂרוֹת, וְאֵין לְךָ נֶאֱמָן גָּדוֹל מִזֶּה; רַוָּק הַדָּר בִּשְׁכוּנַת זוֹנוֹת וְאֵינוֹ חוֹטֵא, אֵין לְךָ נֶאֱמָן גָּדוֹל מִזֶּה; עָנִי שֶׁהִפְקִידוּ לוֹ פִּקָּדוֹן וְלֹא נֶחְשָׁד עָלָיו, אֵין לְךָ נֶאֱמָן גָּדוֹל מִזֶּה. אִי אַתָּה מוֹצֵא נֶאֱמָן כְּיוֹסֵף, שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם,

שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (יחזקאל כ״ג:כ׳): ״אֲשֶׁר בְּשַׂר חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם״, וְהוּא בֶּן שִׁבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְהִיא מְשַׁמֶּשֶׁת בְּכָל יוֹם וְלֹא נֶחְשָׁד עַל הָעֲרָיוֹת. שִׁלְשָׁה כָּבְשׁוּ אֶת יִצְרָם וְאֵלּוּ הֵם: יוֹסֵף, בִּעַז, פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ. וְדִרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל בְּסַנְהֶדְרִין: תְּקִפּוֹ שֶׁל יוֹסֵף, עִנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל בִּעַז, דְּאִלּוּ גַּבֵּי יוֹסֵף בַּיּוֹם וְאִלּוּ גַּבֵּי בִּעַז בַּלַּיְלָה, דִּכְתִיב (רות ג׳:ח׳): ״וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וַיֶּחֱרַד הָאִישׁ וַיִּלָּפֵת וְהִנֵּה אִשָּׁה שֹׁכֶבֶת מַרְגְּלֹתָיו״. וְכָבַשׁ אֶת יִצְרוֹ, שֶׁלֹּא קָרַב אֵלֶיהָ כָּלָל עַד אַחַר הַנִּשּׂוּאִין. תְּקִפּוֹ שֶׁל בִּעַז, עִנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ, דְּאִלּוּ בִּעַז חֲדָא לֵילְיָא וְאִלּוּ פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ כַּמָּה זְמַן. שֶׁהֲרֵי בְּשָׁעָה שֶׁבִּעֲתָתוֹ רוּחַ רָעָה לְשָׁאוּל נָתַן לוֹ אֶת מִיכַל בִּתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כ״ה:מ״ד): ״וְשָׁאוּל נָתַן אֶת מִיכַל בִּתּוֹ אֵשֶׁת דָּוִד לְפַלְטִי בֶּן לַיִשׁ אֲשֶׁר מִגַּלִּים״, וְהָיָה יוֹדֵעַ פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ שֶׁלֹּא הָיוּ קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בְּאֵשֶׁת אִישׁ וְשָׁאוּל אָנַס אֶת בִּתּוֹ וּנְתָנָהּ לוֹ, וּמִפְּנֵי שֶׁנִּתְיָרֵא מִשָּׁאוּל הֶרְאָה עַצְמוֹ שֶׁלְּקָחָהּ כִּי לֹא הָיָה חָפֵץ בָּהּ. וְכֵיוָן שֶׁנִּתְבָּרֵר לְדָוִד שֶׁאָנְסָהּ שָׁאוּל וְשֶׁלֹּא הָיָה חָפֵץ פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ בָּהּ, שָׁלַח לִבְנוֹ שֶׁל שָׁאוּל אַחַר שֶׁמֵּת שָׁאוּל וְאָמַר (שמואל ב ג׳:י״ד): ״תְּנָה אֶת אִשְׁתִּי אֶת מִיכַל אֲשֶׁר אֵרַשְׂתִּי לִי בְּמֵאָה עָרְלוֹת פְּלִשְׁתִּים״. וּלְפִיכָךְ פֵּרֵשׁ וְאָמַר (שם): ״וַיִּקָּחֶהָ מֵעִם אִישׁ״ וְלֹא אָמַר ״מֵעִם אִישָׁהּ״. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (שם) ״וַיֵּלֶךְ אִתָּהּ אִישָׁהּ״, פֵּרוּשׁוֹ שֶׁהָלַךְ פַּלְטִי לְלַוּוֹתָהּ לְלֶכֶת אֶל דָּוִד אִישָׁהּ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (שם) ״הָלוֹךְ וּבָכֹה אַחֲרֶיהָ עַד בַּחוּרִים״, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא מִדָּוִד שֶׁמָּא לֹא יַאֲמִינֵהוּ וְיִגְמְלֵהוּ רָעָה.

פסוק יב

וַיַּעֲזֹב בִּגְדוֹ אֶצְלָהּ. לְמַד הַכָּתוּב מַעֲלָתוֹ שֶׁלֹּא רָצָה לְהִתְעַצֵּם עִם אֲדוֹנָתוֹ וְלָקַחַת בִּגְדוֹ מִמֶּנָּה אֲבָל הִנִּיחוֹ אֶצְלָהּ לִכְבוֹדָהּ.

וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה. יָצָא לַחוּץ כְּדֵי שֶׁתִּתְיָאֵשׁ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִּתְבָּעֶנּוּ. אוֹ אוּלַי מִפְּנֵי שֶׁרָצָה הַצַּדִּיק לִכְבֹּשׁ אֶת יִצְרוֹ נִתְחַכֵּם לִמְצֹא דֶּרֶךְ, וְיָצָא הַחוּצָה לְהִתְקָרֵר מִפְּנֵי שֶׁנִּתְחַמְּמוּ לוֹ כֹּחוֹת הַגּוּף.

וּבַמִּדְרָשׁ: ״וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה״, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אַתָּה נָסְתָּ הַיּוֹם, הַיָּם יָנוּס מִפְּנֵי אֲרוֹנְךָ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קי״ד:ג׳): ״הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס״, מַה רָאָה? אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

פסוק יד

רָאוּ הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עִבְרִי. וְלֹא פֵּרְשָׁה מִי, וְהַכַּוָּנָה עַל בַּעֲלָהּ. וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּירָה אוֹתוֹ הִנֵּה זֶה דֶּרֶךְ מוּסָר בַּנָּשִׁים. וּמַה שֶּׁאָמְרָה ״אִישׁ עִבְרִי״, שֶׁהָיָה מוּחְזָק בָּאָרֶץ הוּא וַאֲבוֹתָיו כַּאֲנָשִׁים עִבְרִים, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ מֵעֵבֶר הַנָּהָר. **לְצַחֵק בָּנוּ**. כִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (משלי י׳:כ״ג): ״כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה״. **בָּא אֵלַי לִשְׁכַּב עִמִּי**. תִּפַּח רוּחָהּ, הִיא אָמְרָה לוֹ ״שִׁכְבָה עִמִּי״ וְאוֹמֶרֶת ״בָּא אֵלַי לִשְׁכַּב עִמִּי״.

וּבַמִּדְרָשׁ: "בָּא אֵלַי לִשְׁכַּב עִמִּי", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (קהלת ז':כ"ו): "וּמוֹצֵא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא מְצוֹדִים וַחֲרָמִים לִבָּהּ אֲסוּרִים יָדֶיהָ". רַבִּי יְהוּדָה בַּר שַׁלּוּם אוֹמֵר: אֵין לְךָ קָשֶׁה מִן הָאִשָּׁה, תֵּדַע כִּי בְּמַעֲשֵׂה הָעֶגֶל נֶאֱמַר (שמות ל"ב:כ"ח): "וַיִּפּוֹל מִן הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ", וּבְמַעֲשֵׂה זִמְרִי עַל יְדֵי אִשָּׁה נָפְלוּ (במדבר כ"ה) אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף. (קהלת ז':כ"ו) "טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים יִמָּלֵט מִמֶּנָּה", זֶה יוֹסֵף. "וְחוֹטֵא יִלָּכֵד בָּהּ" זֶה זִמְרִי. מַהוּ "אֲסוּרִים יָדֶיהָ", הָיוּ תּוֹפְשׂוֹת לָאָדָם בַּשּׁוּק. כְּשֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְחַוָּה, אָמַר, מֵאֵיזֶה מָקוֹם אֶבְרָאֶנָּה, אִם מִן הָרֹאשׁ – תְּהֶיֶה רוֹחָהּ גַּסָּה, אִם מִן הָעַיִן – תְּהֶיֶה סַקְרָנִית, אִם מִן הַפֶּה – תְּהֶיֶה פַּטְפְּטָנִית, אִם מִן הָאֹזֶן – תְּהֶיֶה צַיְתָנִית, אִם מִן הַיָּדַיִם – תְּהֶיֶה גַּנָּבֶת, אִם מִן הָרַגְלַיִם – תְּהֶיֶה פַּרְנִית. מֶה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, בְּרָאָהּ מִן הַצֵּלָע שֶׁהוּא מָקוֹם צָנוּעַ, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא צְנוּעָה וְיוֹשֶׁבֶת בַּבַּיִת. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא בְּרָאָהּ מִן הָרֹאשׁ, רוּחָהּ גַּסָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ג':ט"ז): "יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן וַתֵּלַכְנָה נְטוּיוֹת גָּרוֹן". לֹא בְּרָאָהּ מִן הָעַיִן, וְהִיא סַקְרָנִית, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "וּמְשַׂקְּרוֹת עֵינָיִם". וּכְתִיב (בראשית ג':ו'): "וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם". לֹא בְּרָאָהּ מִן הַפֶּה, וְהִיא פַּטְפְּטָנִית, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל':ט"ו): "הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת אִישִׁי". לֹא בְּרָאָהּ מִן הַיָּדַיִם, וְהִיא גַּנָּבֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"א:י"ט): "וַתִּגְנֹוב רָחֵל אֶת הַתְּרָפִים". לֹא בְּרָאָהּ מִן הָאֹזֶן, וְהִיא צַיְתָנִית, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ח:י'): "וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל". לֹא בְּרָאָהּ מִן הָרַגְלַיִם, וְהִיא פַּרְנִית, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל':ט"ז): "וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ", (בראשית ל"ד:א') "וַתֵּצֵא דִינָה בַּת לֵאָה".

פסוק יט

כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה עָשָׂה לִי עַבְדֶּךָ. זֶה רְאָיָה לְמַה שֶׁדָּרְשׁוּ ז"ל שֶׁהָיָה סָרִיס וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְשַׁמֵּשׁ, וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ ז"ל: בִּשְׁעַת תַּשְׁמִישׁ אָמְרָה לוֹ. וְאֵין הַכַּוָּנָה תַּשְׁמִישׁ מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי סָרִיס הָיָה, אֲבָל הַתַּשְׁמִישׁ הָיָה בְּמִינֵי הַמִּשְׁמוּשׁ בְּחִבּוּק וּנְשִׁיקָה, כִּי אִלּוּ הָיָה תַּשְׁמִישׁ מַמָּשׁ אֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁתּוֹדֶה בַּמֶּה שֶׁלֹּא הָיָה וְתִהְיֶה נִמְאֶסֶת בְּעֵינֵי בַּעֲלָהּ, וְאִלּוּ הָיָה הַדָּבָר אֱמֶת הָיָה רָאוּי לָהּ לְהַסְתִּירוֹ, אֵיךְ תְּכַוֵּב לְהַעֲלִיל עָלָיו לְפָגֵם אֶת עַצְמָהּ. אֲבָל בֵּאוּר "כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה" בְּמִינֵי מִשְׁמוּשִׁין, כִּי הָרְשָׁעָה הַזֹּאת הֶעֱלִילָה עַל יוֹסֵף שֶׁבָּא כְּנֶגְדָּהּ וְקָם עָלֶיהָ לֶאֱנֹס אוֹתָהּ בְּמִינֵי מִשְׁמוּשִׁים וְחִבּוּקִין כָּמוֹהוּ.

פסוק כ

וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר. הוּא הַבּוֹר, וְהוּא בַּיִת בָּנוּי בַּקַּרְקַע שֶׁקּוֹרִין לוֹ שִׁינ"ה בְּלַעַז אֲשֶׁר לוֹ פֶּתַח קָטָן מִלְּמַעְלָה, יַכְנִיסוּ בּוֹ הָאֲסוּרִים וּמַמָּנוּ בָּא לָהֶם הָאוֹרָה, וְהוּא מִלְּשׁוֹן (בראשית ו':ט"ז): "צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּיבָה", בְּחִלּוּף סָמ"ךְ בְּצָדֵ"י. וְאַחַר כָּךְ פֵּרֵשׁ שֶׁהוּא בֵּית הַסֹּהַר הַמְיֻחָד לִגְדוֹלֵי הַמַּלְכוּת, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים". כִּי שְׁנֵי בֵּית

הַסֹּהַר הָיוּ שָׁם: אֶחָד לִגְדוֹלֵי הַמַּלְכוּת גְּדוֹל הָאוֹרָה, וְאֶחָד לִשְׁאָר הָעָם קְטַן הָאוֹרָה. וּמַה שֶּׁהוֹסִיף וְאָמַר: "וַיְהִי שָׁם בְּבֵית הַסֹּהַר", כְּדֵי לְהַסְמִיכוֹ אֶל "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף", וְלִמֵּד שֶׁבְּתוֹךְ בֵּית הַסֹּהַר הָיְתָה שְׁכִינָה עִמּוֹ.

וְיִתָּכֵן שֶׁגַּם הָרְמָזִים מוֹרִים בָּעָתִיד, וְעִנְוּי יוֹסֵף בְּבֵית הַסֹּהַר רֶמֶז לְגָלוּת יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא נִמְשָׁל לְבוֹר, וּמִזֶּה תִּקְנוּ לָנוּ בַּתְּפִלָּה לְשׁוֹן "יַעֲלֶה וְיָבֹא", כִּי הָעוֹמֵד בַּבּוֹר צָרִיךְ שֶׁיַּעֲלֶה מִשָּׁם. וּכְשֶׁם שֶׁהַשְּׁכִינָה שְׁרוּיָה עִמּוֹ בְּתוֹךְ הַסֹּהַר כֵּן יִשְׂרָאֵל הַשְּׁרוּיִים בַּגָּלוּת שְׁכִינָה עִמָּהֶם, וּכְשֵׁם שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף (תהילים ק"ה:י"ח): "בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ", כֵּן בְּגָלוּת יִשְׂרָאֵל כְּתִיב (שם קז): "יוֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת אֲסִירֵי עֳנִי וּבַרְזֶל". וּכְשֵׁם שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף "וַיֵּיטִיבוּ אֵלָיו חָסֶד", כֵּן יִשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת כָּתוּב בָּהֶם (עזרא ט':ט'): "וּבְעַבְדוּתֵנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ וַיַּט עָלֵינוּ חֶסֶד", וּכְתִיב (ישעיהו נ"ד:י'): "וְחַסְדִּי מֵאִתֵּךְ לֹא יָמוּשׁ". וּכְתִיב בְּיוֹסֵף: "וַיִּתֵּן חִנּוֹ בְּעֵינֵי שַׂר בֵּית הַסֹּהַר", כֵּן יִשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת כְּתִיב בָּהֶם (תהילים ק"ו:מ"ו): "וַיִּתֵּן אוֹתָם לְרַחֲמִים לִפְנֵי כָּל שׁוֹבֵיהֶם". וּכְשֵׁם שֶׁיָּצָא יוֹסֵף מִבֵּית הָאֲסוּרִים כֵּן יִשְׂרָאֵל מִן הַגָּלוּת עֲתִידִים לָצֵאת וּלְהִגָּאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ"ט:ט'): "לֵאמֹר לָאֲסוּרִים צֵאוּ". וּכְשֵׁם שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף (תהילים ק"ה:י"ט): "עַד עֵת בֹּא דְבָרוֹ אִמְרַת ה' צְרָפַתְהוּ", כֵּן כָּתוּב בִּגְאוּלַת יִשְׂרָאֵל (דניאל י"ב:ד'): "וְאַתָּה דָנִיֵּאל סְתֹם הַדְּבָרִים וַחֲתֹם הַסֵּפֶר עַד עֵת קֵץ יְשׁוֹטְטוּ רַבִּים וְתִרְבֶּה הַדָּעַת".

פרק מ

פסוק א

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. אַחַר שֶׁהִרְגִּילָה אוֹתָהּ הָאֲרוּרָה לְצַדִּיק בְּפִי כֵּלָן לְדַבֵּר בּוֹ הֵבִיא לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סְרִחוֹן שֶׁל אֵלּוּ הַסָּרִיסִים, שֶׁיִּפְנוּ אֲלֵיהֶם וְלֹא אֵלָיו. וְעוֹד, שֶׁתָּבֹא הָרְוָחָה לְצַדִּיק עַל יָדָם.

חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאוֹפֶה. אֵין הַכָּתוּב מְבָאֵר חֶטְאָם, אֲבָל רז"ל דָּרְשׁוּ כִּי חֵטְא הַמַּשְׁקֶה הָיָה שֶׁנִּמְצָא זְבוּב בַּכּוֹס, וְחֵטְא הָאוֹפֶה הָיָה שֶׁנִּמְצָא צְרוֹר בַּגְּלוּסְקָא שֶׁנָּתַן לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ. וּלְפִיכָךְ כָּעַס עַל שְׁנֵיהֶם, הַצְּרוֹר בַּגְּלוּסְקָא – פְּשִׁיעַת הָאוֹפֶה, וְעַל כֵּן נִתְלָה, אֲבָל הַזְּבוּב בַּכּוֹס לֹא הָיָה פְּשִׁיעַת הַמַּשְׁקֶה, שֶׁאַחֲרֵי שֶׁמָּזַג הַכּוֹס בְּשָׁעָה שֶׁפָּשַׁט יָדוֹ לַמֶּלֶךְ נָפַל הַזְּבוּב לְתוֹכוֹ, לְפִיכָךְ נִצּוֹל.

לַאֲדֹנֵיהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם. הָיָה רָאוּי לוֹמַר "לַאֲדֹנֵיהֶם לְפַרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם", וְשֶׁיֹּאמַר אַחֲרֵי כֵן סְתָם "וַיִּקְצֹף עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו". אֲבָל יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי בִּתְחִלַּת זִכְרוֹנוֹ עַתָּה יַגִּיד הַכָּתוּב מֵרֹאשִׁית אַחֲרִית מַה שֶּׁעָתִיד שֶׁתִּפָּרֵד מַלְכוּתוֹ מִמֶּנּוּ בְּסִבַּת יִשְׂרָאֵל, וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַמַּלְכוּת בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְהַשֵּׁם בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְכֵן תִּמְצָא בְּעִנְיַן אַחֲרִיתוֹ עַל הַיָּם שֶׁיִּנְהַג

הַכָּתוּב הַמְנָהֵג הַזֶּה, הוּא שֶׁכָּתוּב (שמות י״ד:ה׳): ״וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה״, וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר: ״וַיֻּגַּד לְפַרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיֵּהָפֵךְ לְבָבוֹ״, אֲבָל הַזְכִּיר הַמַּלְכוּת בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְהִשִּׁם בִּפְנֵי עַצְמוֹ לְלַמֵּד עַל אַחֲרִיתוֹ, כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידוֹ שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַעֲבִיר מַלְכוּתוֹ מִמֶּנּוּ וְלֹא יִשָּׁאֵר לוֹ כִּי אִם הַשֵּׁם לְבַדּוֹ. אֲבָל בְּעִנְיַן חִזֵּק לִבּוֹ הִזְכִּיר ״וַיְחַזֵּק ה׳ אֶת לֵב פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם״, הִזְכִּיר מַלְכוּתוֹ וּשְׁמוֹ בְּיַחַד, לְהוֹרוֹת כִּי אַף עַל פִּי שֶׁפַּרְעֹה הוּא מֶלֶךְ מִצְרַיִם הִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל עָלָיו וְהוּא הַמְחַזֵּק אֶת לִבּוֹ, וְלִבּוֹ בְּיָדוֹ כַּפְלֵגֵי מַיִם.

פסוק ב

וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו. דָּרְשׁוּ רז״ל: הִקְצִיף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֶלֶךְ עַל עֲבָדָיו לְהַצִּיל אֶת הַצַּדִּיק, וּמַנּוּ, יוֹסֵף. וְהִקְצִיף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁנֵי עֲבָדִים עַל הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ לְהַצִּיל אֶת הַצַּדִּיק, וּמַנּוּ מָרְדֳּכַי.

פסוק ג

מִקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף אָסוּר שָׁם. כָּל הַגִּלְגּוּלִים הַלָּלוּ עַל יוֹסֵף כְּדֵי לְהוֹרִיד יַעֲקֹב וּבָנָיו לְמִצְרַיִם, לְקַיֵּים דְּבָרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאָמַר (בראשית ט״ו:י״ג) ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ״.

פסוק ד

וַיִּהְיוּ יָמִים בְּמִשְׁמָר. שָׁנָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ויקרא כ״ה:כ״ט): ״יָמִים תִּהְיֶה גְאֻלָּתוֹ״.

פסוק ז

וַיִּשְׁאַל אֶת סְרִיסֵי פַּרְעֹה אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּמִשְׁמַר בֵּית אֲדֹנָיו לֵאמֹר. מַה צֹּרֶךְ לְכָל הָאֲרִיכוּת הַזֶּה, וְכִי לֹא הָיִינוּ יוֹדְעִים שֶׁהַסָּרִיסִים הָיוּ אִתּוֹ בְּמִשְׁמָר, וּמַה צֹּרֶךְ לְהַזְכִּיר סָרִיסֵי פַּרְעֹה, וְיֵסְפִּיק שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב ״וַיִּשְׁאַל אוֹתָם לֵאמֹר מַדּוּעַ״. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה ״וַיִּפְקֹד שַׂר הַטַּבָּחִים אֶת יוֹסֵף אִתָּם וַיְשָׁרֶת אוֹתָם״, לְבָאֵר כִּי הָאָדוֹן הִפְקִיד אֶת עַבְדּוֹ בְּיַד הַסָּרִיסִים שֶׁיְּשָׁרֵת אוֹתָם, וְתָלָה הָאָדוֹן הַכָּבוֹד בָּהֶם בְּאָמְרוֹ: ״אֶת יוֹסֵף אִתָּם״, הֲצָרַךְ הַכָּתוּב לְבָאֵר כִּי לֹא הָיָה יוֹסֵף אִתָּם, אֲבָל הַסָּרִיסִים שֶׁהָיוּ סָרִיסֵי פַּרְעֹה גְּדוֹלֵי הַמַּלְכוּת הָיוּ אִתּוֹ, וְתָלָה הַכָּבוֹד בְּיוֹסֵף, וְעַל כֵּן אָמַר ״אֶת סְרִיסֵי פַּרְעֹה אֲשֶׁר אִתּוֹ״. וְעוֹד הִגִּיד הַכָּתוּב בְּמוּסָרוֹ שֶׁל יוֹסֵף, כִּי מִצַּד שֶׁהָיוּ אִתּוֹ בַּחֲבוּרָה אַחַת בְּמִשְׁמָר אֶחָד וּבַיִת אֶחָד חָקַר עַל עִנְיָנָם וְשָׁאַל בִּשְׁלוֹמָם. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר ״סְרִיסֵי פַּרְעֹה״, כְּלוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ רְשָׁעִים עַבְדֵי מֶלֶךְ בְּלִיַּעַל, לֹא נִמְנַע מִלִּשְׁאֹל בָּהֶם מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר.

פסוק ח

הֲלֹא לֵאלֹהִים פִּתְרֹנִים. הַמְּקֹרִים הָעֲתִידִים לָבוֹא בַּחֲלוֹמוֹת לֵאלֹהִים הֵם, כִּי הוּא לְבַדּוֹ הַמַּחֲלִים וְהַמּוֹדִיעַ הָעֲתִיד, וְהוּא עוֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רַע, וְאֵין בְּדִבּוּרִי לָכֶם תּוֹעֶלֶת וְהֶפְסֵד, וְעַל כֵּן סַפְּרוּ נָא לִי, אוּלַי יִרְצֶה ה׳ לְגַלּוֹתוֹ אֵלַי.

פסוק ט

בַּחֲלוֹמִי וְהִנֵּה גֶּפֶן לְפָנָי. רָאוּי לְאָדָם שֶׁיְּזַהֵר בִּתְחִלַּת דִּבּוּרוֹ בְּסִפּוּר חֲלוֹמוֹת, כִּי שַׂר הַמַּשְׁקִים זֶה הָיָה תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ "בַּחֲלוֹמִי", שֶׁהוּא לְשׁוֹן חֲלִימוּת וּבְרִיאוּת, שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן (ישעיה ל"ח:ט"ז) "וְתַחֲלִימֵנִי וְהַחֱיֵינִי", וְנִצּוֹל וְנִדּוֹן לְחַיִּים וְחָזַר לְמַעֲלָתוֹ. אֲבָל שַׂר הָאוֹפִים הִתְחִיל בְּ"אַף", שֶׁאָמַר "אַף אֲנִי בַּחֲלוֹמִי", וְנִדּוֹן לְמִיתָה.

וְדָרְשׁוּ רז"ל: אַרְבָּעָה פָּתְחוּ בְּ"אַף" וְנֶאֶבְדוּ מִן הָעוֹלָם. וְאֵלּוּ הֵן: נָחָשׁ, וְשַׂר הָאוֹפִים, וַעֲדַת קֹרַח, וְהָמָן. וּכְבָר נִזְכַּר זֶה בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק (בראשית ג':א') "אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים".

פסוק י

וּבַגֶּפֶן שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים. זְמוֹרוֹת, מִלְּשׁוֹן (יואל א':ז') "הִלְבִּינוּ שָׂרִיגֶיהָ". **וְהִיא כְּפוֹרַחַת**. כְּלוֹמַר כַּאֲשֶׁר פָּרְחָה מִיָּד עָלְתָה נִצָּה. מִיָּד כְּשֶׁהִתְחִילָה לִפְרוֹחַ עָלְתָה נִצָּה וְיָצָא הַנֵּץ מִן הַגֶּפֶן, וְהוּא הַסְּמָדַר, כִּלְשׁוֹן (שיר השירים ז':י"ג) "אִם פָּרְחָה הַגֶּפֶן", וְאַחַר כָּךְ "פִּתַּח הַסְּמָדַר", וּמִיָּד עָלְתָה נִצָּה שֶׁהוּא הַסְּמָדַר, וּמִיָּד רָאָה שֶׁהִבְשִׁילוּ אֶשְׁכְּלוֹתֶיהָ עֲנָבִים. וְהִנֵּה הַחֲלוֹם הַזֶּה מוֹרֶה כִּי מְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת הָעִנְיָן, כִּי מִיָּד שֶׁפָּרְחָה הַגֶּפֶן מִיָּד בָּאָה הַנִּצָּה וּגְמַר הַפְּרִי, וְסָחַט הָעֲנָבִים וְהוֹצִיא הַיַּיִן וְנָתַן עַל כַּף פַּרְעֹה. וּמִפְּנֵי שֶׁרָאָה פְּרִיחַת הַגֶּפֶן וּפִתּוּחַ הַסְּמָדַר וּבְשׁוּל הָעֲנָבִים שֶׁהָיוּ עֲנָיִנִים תְּכוּפִים זֶה אַחַר זֶה מוֹרִים עַל הַנַּחוּץ וְעַל מְהִירוּת הָעִנְיָן, עַל כֵּן רָאָה יוֹסֵף בְּחָכְמָתוֹ לְפַתֵּר בִּשְׁלֹשֶׁת שָׂרִיגִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים לְקֻרַב הַזְּמַן, וְלֹא פָּתַר שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים אוֹ שָׁנִים. וּמִלַּת "שָׂרִיגִים" הוּא מִלְּשׁוֹן רז"ל "שְׂרָגָא", וְהוּא לְשׁוֹן "אוֹרָה". וְהוּא הַדִּין בִּשְׁלֹשָׁה סַלֵּי "חוֹרִי" שֶׁפָּתַר בּוֹ גַּם כֵּן שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁפִּשּׁוּטוֹ לְשׁוֹן "חֳרָרָה", וְעוֹד הוּא כּוֹלֵל הָאוֹר וְהַלְּבוּן מִלְּשׁוֹן "חִיוָּר", וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל (שמות ל"ג:כ"ג) "וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי", מִלְּשׁוֹן "אוֹרָה". וְכֵן לְשׁוֹן "חוֹרִים" ו"סְגָנִים", כִּי הַכָּתוּב יְמַשֵּׁל הַגְּדוֹלִים בְּמַעֲלַת הָאוֹרָה, וְהַקְּטַנִּים שֶׁאֵין לָהֶם מַעֲלָה יְמַשִּׁילֵם לַחֹשֶׁךְ וְיִקָּרֵאם חֲשׁוּכִים, הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ב:כ"ט)" "בַּל יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשֵׁכִים". וְעוֹד, "שְׁלֹשֶׁת הַסַּלִּים" עוֹלֶה לְמִסְפַּר "שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם".

וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי רָאָה יוֹסֵף לְפַתֵּר שְׁלֹשֶׁת שָׂרִיגִים וּשְׁלֹשָׁה סַלֵּי חוֹרִי בִּפְתָרוֹן שְׁלֹשָׁה יָמִים וְלֹא חֳדָשִׁים וְלֹא שָׁנִים, לְפִי שֶׁרָאָה הַשָּׂרִיגִים וְהַסַּלִּים שָׁוִים כְּאֶחָד, וְאֵין זֶה כִּי אִם בַּיָּמִים בִּלְבַד, שֶׁהֲרֵי הַחֳדָשִׁים לֹא תִמְצָא בְּכָל הַשָּׁנָה שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים שָׁוִים לְגַמְרֵי, אֲבָל מִשְׁתַּנִּים וּמִתְחַלְּפִים מְזֻרָע לְקָצִיר מִקֹּר לְחֹם וּמִקַּיִץ לְחֹרֶף, וְלֹא תִמְצָאֵם שָׁוִים כִּי אִם בַּיָּמִים, וְעַל שֵׁם הַהַשְׁוָאָה הַנִּמְצֵאת בִּשְׁלֹשָׁה יָמִים מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּשְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וְכָל שֶׁכֵּן בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים, לְכָךְ רָאָה לִפְתֹּר לָהֶם פִּתְרוֹן יָמִים וְאָמַר "שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וּבַגֶּפֶן שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים", גֶּפֶן אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פ':ט'): "גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ". "שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים", אֵלּוּ שָׁלֹשׁ רְגָלִים שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹלִים בְּכָל שָׁנָה. "וְהִיא כְּפוֹרַחַת",

הִגִּיעַ זְמַן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לִפָּרוֹת וְלִרְבּוֹת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שמות א׳:ז׳): ״וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ״. ״עָלְתָה נִצָּה״, הִגִּיעַ זְמַן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְהִגָּאֵל, וְכֵן הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו ס״ג:ג׳): ״וְיֵז נִצְחָם עַל בְּגָדַי״. ״הִבְשִׁילוּ אֶשְׁכְּלוֹתֶיהָ עֲנָבִים״, הִגִּיעַ זְמַנָּן שֶׁל מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה. וְכֵן תִּמְצָא בַּפָּרָשָׁה אַרְבַּע פְּעָמִים כּוֹס כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח, וּכְנֶגְדָּם עָתִיד הקב״ה לְהַשְׁקוֹת לָרְשָׁעִים אַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל פּוּרְעָנוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כ״ה:ט״ו): ״קַח אֶת כּוֹס הַיַּיִן הַחֵמָה הַזֹּאת מִיָּדִי״. וּכְתִיב: ״כּוֹס זָהָב בָּבֶל בְּיַד ה׳״, וּכְתִיב (תהילים ע״ה:ט׳): ״כִּי כוֹס בְּיַד ה׳ וְיַיִן חָמַר מָלֵא מֶסֶךְ״, וּכְתִיב (שם יא): ״יַמְטֵר עַל רְשָׁעִים פַּחִים אֵשׁ וְגָפְרִית וְרוּחַ זִלְעָפוֹת מְנָת כּוֹסָם״.

וְעוֹד דָּרְשׁוּ רז״ל: ״וּבַגָּפֶן שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים״. גֶּפֶן זֶה תּוֹרָה, ״שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים״ זֶה בְּאֵר וְעַמּוּד עָנָן וּמָן, ״וְהִיא כְּפוֹרַחַת עָלְתָה נִצָּה״, אֵלּוּ בְּכוּרִים, ״הִבְשִׁילוּ אֶשְׁכְּלוֹתֶיהָ עֲנָבִים״, אֵלּוּ נְסָכִים.

פסוק יד

כִּי אִם זָכַרְתַּנִי אִתְּךָ. בְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד שֶׁיַּזְכִּירֵהוּ הוּא עַצְמוֹ, וְהַשֵּׁנִי שֶׁיַּזְכִּירֶנּוּ לְפַרְעֹה. וּמִפְּנֵי זֶה כָּתוּב: ״וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ״, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא זָכְרוֹ לְעַצְמוֹ, וַיִּשְׁכָּחֵהוּ מִלְּהַזְכִּירוֹ אֶל פַּרְעֹה, וְזֶה טַעַם ״וְלֹא זָכַר וַיִּשְׁכָּחֵהוּ״, זֶהוּ ״וְהִזְכַּרְתַּנִי אֶל פַּרְעֹה״. וְחַס וְשָׁלוֹם שֶׁיִּתְלֶה יוֹסֵף הַצַּדִּיק בְּטָחוֹנוֹ בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, רַק בַּהּ׳ לְבַדּוֹ, אֲבָל הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ שֶׁהַשֵּׁם יִתְעַלֶּה הִזְמִין אֵלָיו שַׂר הַמַּשְׁקִים זֶה כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה לוֹ נֵס עַל יָדוֹ, כִּי מִן הַיָּדוּעַ שֶׁהַצָּלַת הקב״ה אֶת הַצַּדִּיקִים עַל יְדֵי סִבּוֹת הִיא. וּמַה שֶּׁנֶּעֱנַשׁ בְּאָחוּרוֹ שָׁם שְׁתֵּי שָׁנִים עוֹד כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל, זֶה הָיָה עַל דִּבּוּר שֶׁדִּבֵּר עִם שַׂר הַמַּשְׁקִים מֵעִנְיַן הַצָּלָתוֹ וְחִלָּה פָּנָיו לְדַבֵּר, וּלְפִי שֶׁבִּקֵּשׁ סִבָּה בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים שֶׁיַּזְכִּירֶנּוּ וְיוֹצִיאֶנּוּ כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ ״וְהִזְכַּרְתַּנִי וְהוֹצֵאתַנִי״, וְאֵין רָאוּי לְצַדִּיקִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ לְבַקֵּשׁ סִבָּה, וּלְכָךְ נֶעֱנַשׁ בָּזֶה, כִּי הָיָה לוֹ לִבְטוֹחַ בְּהקב״ה לְבַדּוֹ שֶׁהוּא בַּעַל הַסִּבּוֹת כֻּלָּן שֶׁהוּא יַזְמִין אֵלָיו הַסִּבָּה מִבִּלְתִּי שֶׁיְּבַקֵּשׁ הוּא אוֹתָהּ, וּלְצַדִּיק כְּמוֹהוּ נֶחְשַׁב לְעָוֹן, שֶׁהֲרֵי הקב״ה מְדַקְדֵּק עִם הַצַּדִּיקִים אֲפִלּוּ כְּחוּט הַשַּׂעֲרָה. וְכֵן דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים הַשְּׁלֵמִים בִּבְטָחוֹן שֶׁלֹּא יְבַקְּשׁוּ סִבָּה כְּלָל. וְכֵן מָצִינוּ בְּאֵלִיָּהוּ שֶׁעָמַד בַּמִּדְבָּר חֲסַר הַמָּזוֹן וּבָטַח בְּהקב״ה וְהקב״ה הִזְמִין לוֹ שָׁם עוֹרְבִים וְכִלְכְּלוּ אוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלכים א י״ז:ו׳): ״וְהָעֹרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר בַּבֹּקֶר, וְלֶחֶם וּבָשָׂר בָּעֶרֶב״, וְהִנֵּה הָעוֹרְבִים הָיוּ סִבָּה לְפַרְנָסָתוֹ, אוֹ בְּדֶרֶךְ הַנֵּס אוֹ מִשֶּׁלָּחָנוֹ שֶׁל יְהוֹשָׁפָט, וְהקב״ה הִזְמִין לוֹ אוֹתָהּ הַסִּבָּה וְהוּא לֹא בִּקֵּשׁ אוֹתָהּ. וְהָעוֹלֶה לָנוּ מִזֶּה כִּי יוֹסֵף הַצַּדִּיק לֹא תָּלָה בְּטָחוֹנוֹ בְּבָשָׂר וָדָם כְּלָל, וְהֶעֱנֵשׁ הָיָה עַל שֶׁבִּקֵּשׁ סִבָּה.

פסוק כ

יוֹם הֻלֶּדֶת אֶת פַּרְעֹה. בְּאוֹתוֹ יוֹם נוֹלַד בֵּן לַמֶּלֶךְ וְקָרְאוּ אֶת שְׁמוֹ פַּרְעֹה כְּשֵׁם אָבִיו, וּמִנְהָגָם הָיָה לַעֲשׂוֹת מִשְׁתֶּה בְּכָל שָׁנָה בְּאוֹתוֹ יוֹם שֶׁנּוֹלַד.

וַיִּשָּׂא אֶת רֹאשׁ שַׂר הַמַּשְׁקִים וְאֶת רֹאשׁ שַׂר הָאוֹפִים בְּתוֹךְ עֲבָדָיו. מָנָה שְׁנֵי סָרִיסִים אֵלּוּ בְּתוֹךְ שְׁאָר עֲבָדָיו, וּלְשׁוֹן "וַיִּשָּׂא" מִלְּשׁוֹן (שמות ל׳:י״ב) "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ". וּמִתּוֹךְ שֶׁהִזְכִּירָם עַל הַמִּשְׁתֶּה בְּתוֹךְ הַשְּׁאָר רָצָה לָדוּן אוֹתָם וּלְהוֹצִיא מִשְׁפָּטָם לָאוֹר, הָאֶחָד יָצָא זַכַּאי וְחָזַר לְמַעֲלָתוֹ, וְהַשֵּׁנִי נִתְחַיֵּב וְנִתְלָה.

וְיֵשׁ בָּעִנְיָן הַזֶּה הִתְעוֹרְרוּת גְּדוֹלָה לִבְנֵי אָדָם, שֶׁכָּל מַעֲשֵׂיהֶם נִשְׁקָלִים עַל פִּי הָעִנְיָן וְהַשָּׂכָר וְהֶם עֲתִידִים לִיתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לִפְנֵי מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם.

וְעִנְיַן פָּרְשָׁה זוֹ בָּא לְלַמְּדֵנוּ כִּי רָאוּי לְאָדָם שֶׁיְּבַקֵּשׁ רְצוֹן הַמֶּלֶךְ וְשֶׁיְּזַהֵר מֵחֲמָתוֹ. וְכֵן הִזְהִיר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל הָאָדָם שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל אַחַר רְצוֹן הַמֶּלֶךְ וְשֶׁתִּהְיֶה לוֹ הַסְבָּרַת פָּנָיו, הוּא שֶׁאָמַר (משלי ט״ז:ט״ו): "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ", וְשֶׁיְּזַהֵר שֶׁיִּתְרַחֵק מֵחֲמָתוֹ שֶׁלֹּא יַכְעִיסֶנּוּ, וְהוּא שֶׁאָמַר (שם): "חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי מָוֶת", וּכְתִיב (שם יט): "נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ", הִמְשִׁיל רְצוֹנוֹ וְהַסְבָּרַת פָּנָיו לְטַל שֶׁהוּא מַפְרִיחַ וּמְגַדֵּל הַצְּמָחִים שֶׁהֵם מִחְיָה לְבַעֲלֵי חַיִּים, וּכְדֵי לְלַמֶּדְךָ כַּמָּה קָשֶׁה כַּעְסוֹ הִמְשִׁילוֹ לְאַרְיֵה שֶׁהוּא מַשְׁחִית וּמְכַלֶּה לְבַעֲלֵי חַיִּים הָאוֹכְלִים הַצְּמָחִים. וְכֵן שְׁלֹמֹה בְּכָל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּדּוּן אָדָם קַל וָחֹמֶר בְּעַצְמוֹ: אִם הַחוֹטֵא לְמֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם וְהַמַּכְעִיס אוֹתוֹ כַּעְסוֹ שֶׁל מֶלֶךְ רַע וָמַר וְקָשֶׁה כָּל כָּךְ, אַף כִּי הַמַּכְעִיס לְמֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּחַטֹּאתָיו עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וְעַל כֵּן חַיָּב אָדָם מִדֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל שֶׁיַּשְׁכִּיל בְּדַעְתּוֹ לְהַפִּיק רְצוֹנוֹ וְלִירָא מֵחֲמָתוֹ, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהילים ל׳:ו׳): "כִּי רֶגַע בְּאַפּוֹ חַיִּים בִּרְצוֹנוֹ", לְפִי שֶׁרְצוֹנוֹ וְחֲרוֹנוֹ תַּכְלִית הַטּוֹבָה וְהָרָעָה, וְאִם הוּא צָרִיךְ לְהַשְׁמֵר מִכַּעַס מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁנִּמְשָׁל לְאַרְיֵה וְשֶׁיָּפִיק וְיִדְרֹשׁ רְצוֹנוֹ הַנִּמְשָׁל לְטַל, אַף כִּי מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהִמְשִׁילוֹ הַכָּתוּב לְאַרְיֵה, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ג׳:ח׳): "אַרְיֵה שָׁאָג מִי לֹא יִירָא", וְהִמְשִׁיל רְצוֹנוֹ לְטַל, הוּא שֶׁכָּתוּב (הושע י״ד:ו׳): "אֶהְיֶה כַטַּל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן".

פרק מא

פסוק א

בְּטַח אֶל ה׳ בְּכָל לִבֶּךָ וְאֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן (**משלי ג, ה**)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ יַזְהִיר בַּכָּתוּב הַזֶּה עַל מִדַּת הַבִּטָּחוֹן, מִפְּנֵי שֶׁהוּא מֵעִקְּרֵי הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. יֹאמַר שֶׁיִּבְטַח אָדָם בְּהקב״ה בְּכָל לִבּוֹ וְלֹא יִבְטַח וְלֹא יִשָּׁעֵן עַל בִּינָתוֹ. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה,

שֶׁאִם יוֹרֵהוּ שִׂכְלוֹ וּתְלַמְּדֵהוּ בִּינָתוֹ לִבְטֹחַ בְּעָשְׂרוֹ אוֹ בְּכֹחוֹ וּגְבוּרָתוֹ, שֶׁלֹּא יִשָּׁעֵן בָּזֶה כְּלָל, רַק שֶׁיָּשִׂים כָּל בִּטָּחוֹנוֹ בְּהקב"ה שֶׁהוּא מֵשִׁיב חָכְמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל, וְאֵין כָּל מַעֲשָׂיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו כְּלוּם בִּלְתִּי אִם יִגְזֹר ה' יִתְעַלֶּה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (משלי י״ט:כ״א): "רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב אִישׁ וַעֲצַת ה' הִיא תָקוּם". כִּי אִם אָסַף עֹשֶׁר לָרֹב, אֵין לוֹ לְהַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ כִּי עָשְׂרוֹ לֹא בָּא אֵלָיו בְּכֹחוֹ וְקַלּוּתוֹ, וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת ט׳:י״א): "כִּי לֹא לַקַּלִּים הַמֵּרוֹץ וְלֹא לַגִּבּוֹרִים הַמִּלְחָמָה וְגַם לֹא לַחֲכָמִים לֶחֶם וְגַם לֹא לַנְּבֹנִים עֹשֶׁר וְגַם לֹא לַיֹּדְעִים חֵן כִּי עֵת וָפֶגַע יִקְרֶה אֶת כֻּלָּם". וְכֵן אָמַר עוֹד (משלי ט״ז:א'): "לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב וּמֵה' מַעֲנֵה לָשׁוֹן", וְדִבּוּרוֹ אֵינוֹ בְּיָדוֹ כִּי אִם בְּיַד הקב"ה, וְכָל שֶׁכֵּן שְׁאָר כָּל הַמַּעֲשִׂים. וּלְפִיכָךְ אֵין רָאוּי לוֹ לִבְטֹחַ וּלְהִשָּׁעֵן עַל בִּינָתוֹ, וְאֵין לוֹ לְתָלוֹת תִּקְוָתוֹ בְּהִשְׁתַּדְּלוּתוֹ, רַק בְּהקב"ה, וְהוּא שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים ס"ב:ו'): "אַךְ לֵאלֹהִים דּוֹמִי נַפְשִׁי כִּי מִמֶּנּוּ תִקְוָתִי", כְּלוֹמַר לֹא בְּהִשְׁתַּדְּלוּתִי.

וַיָּדוּעַ כִּי בְּטִחוֹנוֹ שֶׁל אָדָם מִתְחַלֵּק עַל שְׁמוֹנָה חֲלָקִים: **הָאֶחָד** הוּא בְּתְחִלַּת תּוֹלְדָתוֹ בּוֹטֵחַ עַל שְׁדֵי אִמּוֹ מִפְּנֵי שֶׁהֶחָלָב מְזוֹנוֹ וְחַיּוּתוֹ, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים כ״ב:י'): "מַבְטִיחִי עַל שְׁדֵי אִמִּי". **וְהַשֵּׁנִי** הוּא שֶׁבּוֹטֵחַ אַחַר כָּךְ עַל אִמּוֹ לְהַאֲכִילוֹ מַה שֶּׁיֶּעֱרַב לוֹ וּלְהַטְעִימוֹ הַמָּתוֹק לְחִכּוֹ, וּכְעִנְיַן שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים קל״א:ב'): "אִם לֹא שִׁוִּיתִי וְדוֹמַמְתִּי נַפְשִׁי כְּגָמָל עֲלֵי אִמּוֹ", יֹאמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁהָיָה מְשַׁוֶּה וּמְדַמֶּה נַפְשׁוֹ בְּבִטְחוֹן ה' יִתְבָּרַךְ כְּגָמוּל הַבּוֹטֵחַ עַל אִמּוֹ. **הַשְּׁלִישִׁי** הוּא שֶׁבּוֹטֵחַ עַל אָבִיו, כִּי אַחַר שֶׁיִּגְדַּל וְתִפָּקַחְנָה עֵינֵי שִׂכְלוֹ מְעַט יִרְאֶה כִּי הוּא וְאִמּוֹ תְּלוּיִם עַל אָבִיו וְאָבִיו הוּא עִקָּר, וְאָז יִתְלֶה בִּטְחוֹנוֹ בְּאָבִיו. **הָרְבִיעִי** הוּא שֶׁיִּבְטַח עַל כֹּחוֹ כַּאֲשֶׁר יִגְדַּל יוֹתֵר וְיִלְמַד אֵי זוֹ מְלָאכָה שֶׁתִּהְיֶה בַּאֲשֶׁר יוּכַל לְהִתְפַּרְנֵס, אָז יָסִיר בִּטְחוֹנוֹ מֵאָבִיו וְיָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּכֹחוֹ וַתַּחְבּוּלוֹתָיו. **הַחֲמִישִׁי** הוּא שֶׁיִּבְטַח בְּהקב"ה כַּאֲשֶׁר יִגְדַּל יוֹתֵר וְיִתְחַזֵּק שִׂכְלוֹ, וּמִתּוֹךְ שֶׁיִּרְאֶה שֶׁאֵין כֹּחוֹ וַתַּחְבּוּלוֹתָיו כְּלוּם וְיִרְאֶה חֶסְרוֹן הַבְּרִיּוֹת וּפְחִיתוּתָם וְצָרְכָּם הַגָּדוֹל לַחֲסָדָיו יִתְעַלֶּה, אָז יָסִיר בִּטְחוֹנוֹ אֲשֶׁר הָיָה לוֹ בְּכֹחוֹ וְיָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּהקב"ה בָּעִנְיָנִים שֶׁאֵין בְּיָדוֹ כֹּחַ וַתַּחְבּוּלָה לְהָפִיק אוֹתָם, כְּעִנְיַן צָרֶךְ גְּשָׁמִים בִּזְמַן הַזְּרִיעָה, אוֹ אִם יֵלֵךְ בַּיָּם וְהַיָּם הוֹלֵךְ וְסוֹעֵר, אוֹ בַּמִּדְבָּר חַיּוֹת וְלִסְטִים, אוֹ בְּיִשּׁוּב וְהַדֶּבֶר הָיָה בָּאָרֶץ. וְכָל הָעִנְיָנִים הָאֵלּוּ וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן שֶׁאֵין לוֹ כֹּחַ וַתַּחְבּוּלָה לְהַמְלִט יְשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּהקב"ה. וּמִדָּרְגָה זוֹ בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן הִיא טוֹבָה אֲבָל אֵין לָהּ שְׁלֵמוּת, מִפְּנֵי שֶׁהוּא כְּעִנְיַן שֶׁאָמַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ירמיהו ב׳:כ״ז): "וּבֹעֶת רָעָתָם יֹאמְרוּ קוּמָה וְהוֹשִׁיעֵנוּ". **הַשִּׁשִּׁי** הוּא שֶׁיִּבְטַח בְּהקב"ה אֲפִלּוּ בַּדְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּהֶן כֹּחַ וּקְצָת תַּחְבּוּלָה, כְּגוֹן מִי שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לְהִתְפַּרְנֵס בְּסִבַּת מְלָאכָה כְּבֵדָה שֶׁהִיא מְיַגַּעַת הַבָּשָׂר, וּמַחֲזִיר בִּטְחוֹנוֹ לְהקב"ה שֶׁיְּפַרְנְסֵהוּ בְּעִנְיָן שֶׁיִּהְיֶה נָקֵל יוֹתֵר. **הַשְּׁבִיעִי**

הוּא שֶׁיִּבְטַח בְּהקב"ה בְּכָל הַסִּבּוֹת כֻּלָּם, בֵּין שֶׁתִּהְיֶה הַסִּבָּה קָשָׁה אוֹ קַלָּה. **הַשְׁמִינִי** הוּא שֶׁיִּבְטַח בְּהקב"ה בְּכָל לִבּוֹ וְלֹא יִתָּלֶה מַחֲשַׁבְתּוֹ לְסִבָּה מִן הַסִּבּוֹת, רַק שֶׁיִּרְצֶה בְּמָה שֶׁהוּא רְצוֹן הקב"ה, כְּלוֹמַר בְּמָה שֶׁהוּא בָּרִיא אוֹ חוֹלֶה עָשִׁיר אוֹ עָנִי חָפְשִׁי אוֹ אָסוּר בְּבֵית הָאֲסוּרִים. וְכֵיוָן שֶׁרְצוֹן הקב"ה שֶׁיִּהְיֶה לוֹ אֶחָד מִן הַמְּאֹרָעוֹת וְהַיִּסּוּרִין הָהֵם וְהוּא חָפֵץ לְדָבְקוֹ בָּהֶם, יֵשׁ לוֹ לַחְפֹּץ בָּזֶה, וְאֵין לוֹ לְבַקֵּשׁ סִבָּה, כִּי אִם הוּא מִשְׁתַּדֵּל וּמְבַקֵּשׁ סִבָּה שֶׁיִּנָּצֵל מִן הַמְּאֹרָע הַהוּא שֶׁהוּא בּוֹ, מֵשִׂים חֵלֶק אֶחָד מִלִּבּוֹ בְּבִטָּחוֹן אוֹתָהּ סִבָּה וְאֵינֶנּוּ בּוֹטֵחַ בְּהקב"ה בְּטָחוֹן שָׁלֵם בְּכָל לִבּוֹ, וּמִי שֶׁהוּא שָׁלֵם בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן יֵשׁ עָלָיו לִבְטֹחַ בְּהקב"ה בְּכָל לִבּוֹ שֶׁהוּא יִתְעַלֶּה בַּעַל הַסִּבּוֹת כֻּלָּן יַזְמִין אֵלָיו הַסִּבּוֹת כְּפִי מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ. כֵּן כָּתַב הָרַב הַגָּדוֹל הֶחָסִיד רַבִּי בַּחְיֵי בֶּן פְּקוּדָה ז"ל בְּסֵפֶר חוֹבַת הַלְּבָבוֹת שֶׁחִבֵּר.

וְיֵרָאֶה לִי כִּי מִפְּנֵי זֶה אָמַר (משלי ג׳:ה׳) "בְּטַח אֶל ה'", וְלֹא אָמַר "בַּה'", לְבָאֵר שֶׁהַבִּטָּחוֹן הַשָּׁלֵם בְּכָל לִבּוֹ הוּא שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַחְשְׁבוֹתָיו אֶל ה', כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (תהילים כ"ה:ט"ו): "עֵינַי תָּמִיד אֶל ה'", וְאֵין רָאוּי לוֹ לְצַדֵּיק הַשָּׁלֵם בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן לְבַקֵּשׁ סִבָּה. וְהָעֵד עַל זֶה עִנְיַן אֵלִיָּהוּ, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי בַּפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה (מלכים א י"ז:ו׳): "וְהָעֹרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר בַּבֹּקֶר" וְגוֹ', וְהקב"ה הִזְמִין לוֹ אוֹתָהּ סִבָּה וְהוּא לֹא בִּקֵּשׁ אוֹתָהּ. וְהִנֵּה זֹאת מַדְרֵגָה עֶלְיוֹנָה מְאֹד בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן.

וְהִנֵּה יוֹסֵף הַצַּדִּיק הַבּוֹטֵחַ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפִי שֶׁבִּקֵּשׁ מִשַּׂר הַמַּשְׁקִים שֶׁיִּהְיֶה לוֹ סִבָּה שֶׁיֵּצֵא מִבֵּית הָאֲסוּרִים, לְכָךְ לֹא הִגִּיעַ לְמַדְרֵגָה זוֹ שֶׁל בִּטָּחוֹן, וְנֶעֱנַשׁ בָּזֶה שֶׁנִּשְׁאַר שְׁתֵּי שָׁנִים יוֹתֵר בְּעֹנֶשׁ שְׁתֵּי מִלּוֹת שֶׁאָמַר לוֹ: "וְהִזְכַּרְתַּנִי וְהוֹצֵאתַנִי". וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב:

וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים וּפַרְעֹה חֹלֵם וְהִנֵּה עֹמֵד עַל הַיְאֹר. "מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים", לְסוֹף שְׁנָתַיִם שֶׁפָּתַר יוֹסֵף חֲלוֹם שַׂר הַמַּשְׁקִים וְהָאוֹפִים, הָיָה הַחֲלוֹם הַזֶּה שֶׁל פַּרְעֹה. וְדָרְשׁוּ רז"ל כִּי עִכּוּבוֹ בְּבֵית הָאֲסוּרִים שְׁתֵּי שָׁנִים אַחֲרֵי זֹאת הָיָה בְּעֹנֶשׁ "וְהִזְכַּרְתַּנִי וְהוֹצֵאתַנִי". וּכְבָר בֵּאַרְתִּי לְמַעְלָה כִּי יוֹסֵף הַצַּדִּיק שָׁם הַשֵּׂם מִבְטָחוֹ בְּלִבַּד וְלֹא פָּנָה אֶל שַׂר הַמַּשְׁקִים רַק שֶׁיִּהְיֶה לוֹ סִבָּה מֵאֵת הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ. וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר "שְׁנָתַיִם" לָמָּה הֻצְרַךְ "יָמִים", וַהֲרֵי כָּתוּב (בראשית מ"ה:ו׳): "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב", וְלֹא הִזְכִּיר "שְׁנָתַיִם יָמִים"? אֶלָּא לְמֻדָּךְ כָּאן שֶׁהָיוּ שְׁתֵּי שָׁנִים מְלֵאִים מִיּוֹם לְיוֹם, לְכָךְ הוֹסִיף "יָמִים".

וּבַמִּדְרָשׁ "מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (איוב כ"ח:ג׳): "קֵץ שָׂם לַחֹשֶׁךְ וּלְכָל תַּכְלִית הוּא חוֹקֵר אֶבֶן אֹפֶל וְצַלְמָוֶת", כָּל דָּבָר וְדָבָר שֶׁיֵּצֵא מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּקִצְבָּה הוּא יוֹצֵא, אֲפִלּוּ הַנִּשְׁמִים בְּקִצְבָּה הֵם יוֹרְדִין, שֶׁהוּא קוֹצֵב לַבְּרִיּוֹת בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה וּכְשֶׁיִּשְׂרָאֵל זוֹכִים יוֹרְדִין עַל הַצְּמָחִים וְעַל הָאִילָנוֹת, וּכְשֶׁהֵם חוֹטְאִים הֵם יוֹרְדִים עַל הַמִּדְבָּרוֹת וְעַל הַיַּמִּים. זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "קֵץ שָׂם לַחֹשֶׁךְ", קֵץ נָתַן לִיצִיאַת מִצְרַיִם,

שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י״ב:מ״א): ״וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה״ וְגוֹ׳; קֵץ נָתַן לְיוֹסֵף לָצֵאת מִבֵּית הָאֲסוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים״.

וּפַרְעֹה חוֹלֵם. רָאוּי שֶׁיֹּאמַר ״וּפַרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם״, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָיָה הַחֲלוֹם הַזֶּה בְּעִנְיַן הַיְאוֹר וְהוּא הָיָה תְּחִלַּת מַפַּלְתּוֹ, גַּם יֵשׁ בּוֹ רֶמֶז לְמַה שֶּׁעָתִיד שֶׁיִּלָּקֶה בַּמַּיִם, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב מַלְכוּת כִּי אִם הַשֵּׁם לְבַדּוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה תִּמְצָא שֶׁיַּזְכִּיר בְּכָל הַפָּרָשָׁה שֵׁם פַּרְעֹה תָּמִיד, וְלֹא תִּמְצָא שָׁם כְּלָל ״מֶלֶךְ מִצְרַיִם״ רַק בִּהְיוֹת הַמַּעֲלָה לְיוֹסֵף, שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב מַלְכוּת לְכְבוֹד יוֹסֵף, הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית מ״א:מ״ו): ״וְיוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם״, כִּי אָז הִזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם וְהַמַּלְכוּת לְבָאֵר כִּי מַעֲלַת יוֹסֵף הִיא סִבַּת מַלְכוּתוֹ, כִּי כָּל הָאָרֶץ הָיְתָה אוֹבֶדֶת לוּלֵא עֲצָתוֹ בְּחָכְמַת פִּתְרוֹנוֹ.

וְדַע כִּי הַחֲלוֹמוֹת מִפְּנֵי שְׁלֹשׁ סִבּוֹת: מִפְּנֵי מַאֲכָלִים, מִפְּנֵי מַחְשָׁבוֹת, מִפְּנֵי חִזּוּק הַנֶּפֶשׁ. הַמַּאֲכָלִים מוֹלִידִים גַּסּוּת וּמַעֲלִין עָשָׁן אֶל הַמֹּחַ, וְהַחֲלוֹם הַבָּא בְּסִבַּת זֶה הַכֹּל עִנְיְנֵי הֶבֶל וּדְבָרִים בְּטֵלִים. הַחֲלוֹם הַבָּא בְּסִבַּת מַחְשָׁבוֹת הוּא כְּשֶׁאָדָם מְחַשֵּׁב בָּהֶם תָּדִיר, וּמִכֹּחַ צִיּוּר הַמַּחְשָׁבָה שֶׁהוּא מְחַשֵּׁב בָּהֶם בַּיּוֹם יִרְאֶה אוֹתָם בַּלַּיְלָה, הוּא שֶׁכָּתוּב בִּנְבוּכַדְנֶצַּר (דניאל ב׳:כ״ט): ״רַעְיוֹנָךְ עַל מִשְׁכְּבָךְ סְלִקוּ״. וְהַחֲלוֹם הַבָּא מִפְּנֵי חִזּוּק הַנֶּפֶשׁ הוּא הָאֱמִתִּי הָרָאוּי מִכֻּלָּם, שֶׁהוּא מִכֹּחוֹת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁכֹּחַ הַמְדַמֶּה מְצַיֵּר בְּעֵת הַשֵּׁנָה הַדְּבָרִים הַמַּרְגִּשִׁים שֶׁכְּבָר חָשַׁב בָּהֶם וְהִשְׂיגָם בְּהָקֵיץ וַחֲקָקָם בִּדְמְיוֹנוֹ, וּבְשָׁעַת הַשֵּׁנָה שֶׁהַהֶרְגֵּשׁוֹת בְּטֵלוֹת, הַכֹּחַ הַזֶּה מִתְחַזֵּק בּוֹ עַד שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן נִדְמֶה לוֹ כְּאִלּוּ רָאָה אוֹתוֹ בְּהֶרְגֵּשׁ. וְהַחֲלוֹם הַזֶּה צוֹדֵק כְּשֶׁהַכֹּחַ הַמְדַמֶּה חָזָק בָּאָדָם, וְהוּא שֶׁבָּא לְאָדָם מִבְּלִי שֶׁיְּהַרְהֵר בּוֹ וְשֶׁלֹּא עַל דֶּרֶךְ הָרְגִילוּת כְּלָל. וְזוֹ הִיא ״נְבוּאָה קְטַנָּה״ שֶׁאָמְרוּ רז״ל שֶׁנִּתְּנָה לַשּׁוֹטִים וְלַתִּינוֹקוֹת, מִפְּנֵי שֶׁאֵין לָהֶם דַּעַת וְלֹא הִטְרִיחוּ חוּשֵׁיהֶן בְּהָקֵיץ לְהַשְׂכִּיל בַּדְּבָרִים הַמַּרְגִּשִׁים וְלַעֲצֹר אוֹתָם בְּדִמְיוֹנָם, וּלְפִיכָךְ כָּל מַה שֶּׁהַכֹּחַ הַמְדַמֶּה שֶׁלָּהֶם יִשְׁתַּדֵּל לָהֶם בְּהָקֵיץ יִשְׁתַּדֵּל לָהֶם בְּעֵת הַשֵּׁנָה, שֶׁהֵם מְדַמִּים דְּבָרִים אֲמִתִּיִּים וּמִתְקַיְּמִים. וְהַחֲלוֹמוֹת שֶׁהֵם מֵהַמִּין הַזֶּה הֵם בָּאִים בֵּין לַצַּדִּיקִים בֵּין לָרְשָׁעִים, מִבְּלִי שֶׁיְּהַרְהֵר אָדָם בְּעִנְיָן זֶה כְּלָל. וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחְלִים אֶת פַּרְעֹה וּלְהַפְעִים רוּחוֹ בַּחֲלוֹם וּלְסַכֵּל עֲצַת חַרְטֻמָּיו וַחֲכָמָיו, כְּדֵי לְהַעֲלוֹת אֶת יוֹסֵף אֶל הַמַּעֲלָה הַהִיא.

וְהִנֵּה עֹמֵד עַל הַיְאֹר. ״יְאוֹר״ וְ״נָהָר״ הַכֹּל אֶחָד, וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: ״נַהֲרָא״. וְעִקַּר שְׁנֵיהֶם מִלְּשׁוֹן ״אוֹרָה״, וְכֵן מָצִינוּ שֶׁהַגִּשְׁמִים קְרָאָן הַכָּתוּב ״אוֹר״, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ל״ו:ל״ב): ״עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר״, וּכְתִיב (איוב ל״ז:י״א): ״יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ״. וְטַעַם הַדָּבָר, כִּי הַנְּהָרוֹת נַעֲשִׂין מִמֵּי גְּשָׁמִים וְהַגְּשָׁמִים בְּסִבַּת הַמְּאוֹרוֹת, וְעַל כֵּן רָאוּי לְיַחֵס הַתּוֹלְדוֹת אֶל הָאָבוֹת.

וְהַיְאוֹר הַזֶּה נִקְרָא נִילוּס, שֶׁהָיָה עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ, כִּי אֵין הַגְּשָׁמִים יוֹרְדִים בְּמִצְרַיִם תָּדִיר. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "עַל הַיְאוֹר" הָיָה רָאוּי לוֹמַר "עַל שְׂפַת הַיְאוֹר", כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת עַל שְׂפַת הַיְאֹר", וְכֵן פַּרְעֹה בַּעֲצְמוֹ בְּסִפּוּרוֹ לְיוֹסֵף הִזְכִּיר "בַּחֲלֹמִי הִנְנִי עֹמֵד עַל שְׂפַת הַיְאֹר". **אֲבָל** יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי לְפִי שֶׁזֶּה סִפּוּר הַתּוֹרָה גִּלְתָה לָנוּ הַתּוֹרָה בָּזֶה מַחְשַׁבְתּוֹ הָרָעָה, כִּי הָיָה חֲלוֹמוֹ מֵעִנְיַן מַחְשַׁבְתּוֹ שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ וְהָיָה נִילוּס יְאוֹרוֹ, וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר "עַל הַיְאוֹר", רָאָה בַּחֲלוֹמוֹ כִּי הָיָה שַׁלִּיט עַל הַיְאוֹר וּמוֹשֵׁל עָלָיו, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כ"ט:ג'): "לִי יְאֹרִי וַאֲנִי עָשִׂיתָנִי". וּפַרְעֹה בְּסִפּוּרוֹ שִׁנָּה הָעִנְיָן וְאָמַר "עַל שְׂפַת הַיְאוֹר", כִּי הָיָה נִבְהָל בְּעִנְיַן הַחֲלוֹם, וְהוּא שֶׁכָּתוּב "וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ", וְנִתְבַּיֵּשׁ לָתֵת גְּדֻלָּה לְעַצְמוֹ שֶׁיֹּאמַר "עַל הַיְאוֹר", וְאָמַר "עַל שְׂפַת הַיְאוֹר".

פסוק ב

וְהִנֵּה מִן הַיְאֹר עֹלֹת שֶׁבַע פָּרוֹת. מִחֵּיתִ אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיְתָה מִן הַיְאוֹר, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו י"ט:ז'): "עָרוֹת עַל יְאוֹר עַל פִּי יְאוֹר וְכָל מִזְרַע יְאוֹר יִיבַשׁ נִדַּף וְאֵינֶנּוּ", וּכְתִיב (שם): "וְאָנוּ הַדַּיָּגִים וְאָבְלוּ כָּל מַשְׁלִיכֵי בַיְאֹר חַכָּה", וּכְתִיב (שם): "וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִּשְׁתִּים שְׂרִיקוֹת", וּכְתִיב (שם): "וְהָיוּ שָׁתוֹתֶיהָ מְדֻכָּאִים" וְגוֹ'.

וַתִּרְעֶינָה בָּאָחוּ. הַבַּי"ת נוֹסֶפֶת, כְּמוֹ (משלי ט':ה') "לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי", כִּי "אָחוּ" הוּא שֵׁם הָעֲשֵׂב עַצְמוֹ, כְּמוֹ (איוב ח':י"א) "יִשְׂגֶּא אָחוּ בְלִי מָיִם", וְטַעְמוֹ "וַתִּרְעֶינָה אָחוּ", כִּי עַל שְׂפַת הַיְאוֹר הָיוּ רוֹעוֹת הָאָחוּ.

פסוק ז

וַיִּיקַץ פַּרְעֹה וְהִנֵּה חֲלוֹם. הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְהִנֵּה חֲלֹמוֹת", כִּי שְׁנֵי חֲלֹמוֹת הָיוּ, חֲלוֹם הַפָּרוֹת וַחֲלוֹם הַשִּׁבֳּלִים, אֲבָל אָמַר "חֲלוֹם" שֶׁהוּא בְּעַצְמוֹ הָיָה מַכִּיר כִּי שְׁנֵיהֶם עִנְיָן אֶחָד אֲבָל לֹא הָיָה יוֹדֵעַ פִּתְרוֹנָם.

פסוק ח

וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ. הָיְתָה מְקַשְׁקֶשֶׁת בְּתוֹכוֹ כְּפַעֲמוֹן. וּבְנְבוּכַדְנֶצַּר נֶאֱמַר "וַתִּתְפָּעֶם" לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁנֵי חֲלֹמוֹת: חֲלוֹם הַצֶּלֶם וַחֲלוֹם הָאֵילָן. חֲלוֹם הַצֶּלֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ב':ל"ב): "הוּא צַלְמָא רַאשֵׁהּ דִּי דְהַב טָב חָדוֹהִי וּדְרָעוֹהִי דִּי כְסַף מְעוֹהִי וְיַרְכָתֵהּ דִּי נְחָשׁ"; חֲלוֹם הָאִילָן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ד): "חָזֵה הֲוֵית וַאֲלוּ אִילָן בְּגוֹא אַרְעָא וְרוּמֵהּ שַׂגִּיא". וְעוֹד נֶאֱמַר בּוֹ "וַתִּתְפָּעֶם" מִפְּנֵי שֶׁנִּתְעַלֵּם מִמֶּנּוּ הַחֲלוֹם וְהַפִּתְרוֹן, הוּא שֶׁכָּתוּב (שם ב): "מַלְכָּא לְעִלְמִין חֱיִי אֱמַר חֶלְמָא לְעַבְדָּךְ וּפִשְׁרֵהּ נְחַוֵּא, עֲנֵה מַלְכָּא וְאֱמַר לְכַשְׁדָּאֵי מַלְתָּא מִנִּי אַזְדָּא הֵן לָא תְהוֹדְעוּנַנִי חֶלְמָא וּפִשְׁרֵהּ הַדְּמִין תִּתְעַבְדוּן וּבְהֵיכוֹן נְוָלִי יִתְשַׂמוּן, וְהֵן חֶלְמָא וּפִשְׁרֵהּ תְּהַחֲוֹן מַתְנָן וּנְבִזְבָּה וִיקָר שַׂגִּיא תְּקַבְּלוּן מִן קֳדָמַי לָהֵן חֶלְמָא וּפִשְׁרֵהּ הַחֲוֹנִי, עֲנוֹ תִנְיָנוּת וְאָמְרִין מַלְכָּא חֶלְמָא יֵאמַר לְעַבְדּוֹהִי וּפִשְׁרֵהּ נְהַחֲוֵה, עֲנֵה מַלְכָּא וְאֱמַר מִן יַצִּיב יָדַע אֲנָא דִּי עִדָּנָא אַנְתּוּן זָבְנִין

כָּל קֶבֶל דִּי חֶזֵיתוֹן דִּי אַזְדָּא מִנִּי מִלְּתָא, דִּי הֵן חֶלְמָא לָא תְהוֹדְעָנַנִי חֶדָה הִיא דָּתְכוֹן וְגוֹ'. עָנוֹ כַשְׂדָּאֵי קֳדָם מַלְכָּא וְאָמְרִין לָא אִיתַי אֱנָשׁ עַל יַבֶּשְׁתָּא דִּי מִלַּת מַלְכָּא יוּכַל לְהַחֲוָיָה כָּל קֶבֶל דִּי כָל מֶלֶךְ רַב וְשַׁלִּיט מִלָּה כְדָנָה לָא שְׁאֵל לְכָל חַרְטֹם וְאָשַׁף וְכַשְׂדִּי, וּמִלְּתָא דִּי מַלְכָּא שָׁאֵל יַקִּירָא וְאָחֳרָן לָא אִיתַי דִּי יְחַוִּנַּהּ קֳדָם מַלְכָּא לָהֵן אֱלָהִין דִּי מְדָרְהוֹן עִם בִּשְׂרָא לָא אִיתוֹהִי".

וְדָרְשׁוּ רז"ל: אָמְרוּ לוֹ: כְּשֶׁהָיָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם הָיָה אָדָם הוֹלֵךְ אֵצֶל הַנָּבִיא אוֹ אֵצֶל בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים וְשׁוֹאֵל בְּאוּרִים וְתֻמִּים וּמְגַלֶּה לוֹ אֶת הַדָּבָר. וְזֶהוּ רֶמֶז הַכָּתוּב, שֶׁאָמַר "וְאָחֳרָן", כְּאִלּוּ אָמַר "וְאַהֲרֹן לָא אִיתַי דִּי יְחַוִּנַּהּ", שֶׁאוֹתִיּוֹת אחה"ע מִתְחַלְּפוֹת. אָמַר לָהֶם: נְתַתֶּם לִי עֵצָה לְהַחֲרִיבוֹ, מִיָּד כַּעַס "וַאֲמַר לְהוֹבָדָה לְכֹל חַכִּימֵי בָבֶל, וְדָתָא נָפְקַת וְחַכִּימַיָּא מִתְקַטְּלִין וּבְעוֹ דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי לְהִתְקַטָּלָה". בָּא דָּנִיֵּאל לִפְנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, אָמַר לוֹ: "הַאִיתָךְ כָּהֵל לְהוֹדָעֲתַנִי חֶלְמָא דִּי חֲזֵית וּפִשְׁרֵהּ". אָמַר לוֹ "אֵין", אָמַר לוֹ "אֵימָתַי", אָמַר לוֹ: לֹא לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם וְלֹא לְעֶשְׂרִים יוֹם, אֶלָּא הַמְתֵּן עַד הַלַּיְלָה וְלַבֹּקֶר אֲנִי אוֹמֵר לָךְ. "אֱדַיִן דָּנִיֵּאל לְבֵיתֵהּ אֲזַל וְלַחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה חַבְרוֹהִי מִלְּתָא הוֹדַע, וְרַחֲמִין לְמִבְעֵא מִן קֳדָם אֱלָהּ שְׁמַיָּא עַל רָזָא דְּנָה דִּי לָא יְהוֹבְדוּן דָּנִיֵּאל וְחַבְרוֹהִי עִם שְׁאָר חַכִּימֵי בָבֶל, אֱדַיִן לְדָנִיֵּאל בְּחֶזְוָא דִּי לֵילְיָא רָזָא גְלִי אֱדַיִן דָּנִיֵּאל בָּרֵךְ לֶאֱלָהּ שְׁמַיָּא".

וְאֵין פּוֹתֵר אֹתָם לְפַרְעֹה. דָּרְשׁוּ רז"ל: פַּרְעֹה רָאָה הַחֲלוֹם וּפִתְרוֹנוֹ עִמּוֹ, וְזָכַר הַחֲלוֹם וְשָׁכַח הַפִּתְרוֹן שֶׁרָאָה, וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ: "שֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה מוֹלִיד, שֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה קוֹבֵר". וְיֵשׁ לִתְמוֹהַּ, אֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יוּכְלוּ חַכְמָיו הַגְּדוֹלִים וְחַרְטֻמָּיו לְהוֹדִיעַ לוֹ פִּתְרוֹן הַחֲלוֹם, וְהַדְּבָרִים מוֹכִיחִים שֶׁהֵם מוֹרִים שֶׁבַע שְׁנֵי שָׂבָע וְשֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב, שֶׁהֲרֵי הַפָּרוֹת הָיוּ סִימָן לַחֲרִישָׁה, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי י"ד:ד): "וְרֹב תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר", וְהַשִּׁבֳּלִים גַּם כֵּן סִימָן הַקְּצִירָה. אֲבָל הַכֹּל הָיָה סִבָּה מִבַּעַל הַסִּבּוֹת יִתְעַלֶּה, שֶׁסִּכֵּל עֲצָתָם וְהֵשִׁיב אָחוֹר חָכְמָתָם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ"ד:כ"ה): "מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל", וּמָנַע מֵהֶם הַפִּתְרוֹן לְבַעֲבוּר סִבֵּב אֶת פְּנֵי הַדָּבָר וְלַתֵּת גְּדֻלָּה לְיוֹסֵף. וְהוּא דְּבַר הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁאָמַר (ישעיהו י"ט:י"א): "אַךְ אֱוִלִים שָׂרֵי צֹעַן חַכְמֵי יֹעֲצֵי פַרְעֹה עֲצָה נִבְעָרָה", יְבָאֵר כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סִכֵּל עֲצָתָם, זֶהוּ שֶׁאָמַר "עֲצָה נִבְעָרָה". וּכְתִיב (שם): "אַיֵּם אֲפוֹא חֲכָמֶיךָ וְיַגִּידוּ נָא לָךְ", הַכַּוָּנָה שֶׁהָיָה לָהֶם לְהָבִין לוּלֵא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָנַע מֵהֶם זֹאת. וְעַל זֶה דָּרְשׁוּ רז"ל (משלי י"ד:ו'): "בִּקֵּשׁ לֵץ חָכְמָה וְאֵין וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל", "בִּקֵּשׁ לֵץ חָכְמָה וְאֵין" זֶה חַכְמֵי פַרְעֹה, "וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל" זֶה יוֹסֵף.

פסוק יד

וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר. דָּרְשׁוּ רז"ל: מִתּוֹךְ צָרָה – רְוָחָה, מִתּוֹךְ אֲפֵלָה – אוֹרָה, מִתּוֹךְ נִבּוּלָן שֶׁל צַדִּיקִים – נְשִׂיאוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ל':ל"ב): "אִם נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא", שֶׁכֵּן מָצִינוּ בַּחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה שֶׁנִּתְרוֹמְמוּ מִתּוֹךְ נִבּוּלָן, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ג':כ"א): "כְּפִתּוּ בְסַרְבָּלֵיהוֹן פַּטְשֵׁיהוֹן וְכַרְבְּלָתְהוֹן וּלְבֻשֵׁיהוֹן וּרְמִיו לְגוֹא אַתּוּן נוּרָא יָקְדְתָּא", וּכְתִיב: "בֵּאדַיִן מַלְכָּא הַצְלַח לְשַׁדְרַךְ מֵישַׁךְ וַעֲבֵד נְגוֹ". דְּנִיֵּאל הֶשְׂלַךְ לְבוֹר אֲרָיוֹת וְנִצַּל וְנִתְרוֹמֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ו':כ"ט): "וְדַנִיֵּאל דְּנָה הַצְלַח בְּמַלְכוּת דָּרְיָוֶשׁ". מָרְדְּכַי כְּתִיב בֵּיהּ (אסתר ד'): "וַיִּלְבַּשׁ שַׂק וָאֵפֶר", וְנִתְרוֹמֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ח':ט"ו): "וּמָרְדֳּכַי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת" וְגוֹ'. אַף כָּאן בְּיוֹסֵף: "וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיַּחֲלֵף שִׂמְלֹתָיו", וּכְתִיב (קהלת ד') "כִּי מִבֵּית הָסוּרִים יָצָא לִמְלֹךְ". וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל בַּפָּסוּק (שמות א') "וְעָלָה מִן הָאָרֶץ": מִתּוֹךְ יְרִידָה – עֲלִיָּה.

פסוק טו

וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע חֲלוֹם לִפְתֹּר אֹתוֹ. תֵּבִין, מִלְּשׁוֹן (דברים ו':ד') "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" שֶׁהוּא עִנְיַן הִתְבּוֹנְנוּת, כְּלוֹמַר יֵשׁ בְּךָ כֹּחַ הַחָכְמָה וְהַבִּינָה לִפְתֹּר הַחֲלוֹם. וְכֵן אָמַר בֶּלְשַׁאצַּר לְדָנִיֵּאל (דניאל ה':ט"ז): "וַאֲנָה שְׁמִעֵת עֲלָךְ דִּי תוּכַל פִּשְׁרִין לְמִפְשַׁר וְקִטְרִין לְמִשְׁרֵא".

פסוק טז

בִּלְעָדָי הֵשִׁיב יוֹסֵף: אֵין כֹּחַ הַחָכְמָה וְהַבִּינָה בִּי אֶלָּא חוּץ מִמֶּנִּי, זֶהוּ שֶׁאָמַר "בִּלְעָדָי", כְּלוֹמַר זוּלָתִי, "אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פַּרְעֹה", הַכֹּל בָּא מִכֹּחַ אֱלֹהִים שֶׁהוּא בַּעַל הַכֹּחוֹת כֻּלָּן, וְהוּא יַעְזֹר אוֹתְךָ מִצַּעַר הַחֲלוֹם וּפִתְרוֹנוֹ. וְהִזְכִּיר "אֱלֹהִים", כִּי מֵאִתּוֹ הַמַּעֲנֶה בַּחֲלוֹמוֹת וְהִיא הַהֵי"א הָאַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם. וְכֵן אָמַר דָּנִיֵּאל (דניאל ב':ל"ו): "וּפִשְׁרֵהּ נֵאמַר קֳדָם מַלְכָּא", רָמַז לְוָא"ו הֵי"א, כִּי בַּמֶּה יִוָּדַע פֶּשֶׁר דָּבָר כִּי אִם בְּשִׁתֵּי אוֹתִיּוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת, וְהָבֵן זֶה. כִּי עַל כֵּן אָמַר "הוּא גָּלֵא עַמִּיקָתָא", כִּי כֵן בְּוַדַּאי הֵי"א וְא"ו שֶׁבַּשֵּׁם "גָּלֵי עַמִּיקָתָא" מֵהַמְשָׁכַת שֶׁפַע הָרִאשִׁית. וּכְשֵׁם שֶׁהִזְכִּיר יוֹסֵף לְפַרְעֹה "בִּלְעָדָי", כָּךְ מָצִינוּ בְּדָנִיֵּאל שֶׁאָמַר לְנְבוּכַדְנֶצַּר (דניאל ב':ל'): "וַאֲנָה לָא בְחָכְמָה דִּי אִיתַי בִּי מִכָּל חַיַּיָא" וְגוֹ'.

וְדַע שֶׁאֲנִי חוֹשֵׁב עִנְיַן בַּחֲלוֹם פַּרְעֹה, שֶׁהוּא הוֹלֵךְ בְּשֶׁבַע עַל שֶׁבַע. יָדוּעַ כִּי פַּרְעֹה וְעַמּוֹ רְשָׁעִים, מַאֲמִינֵי הַקֶּדֶמוּת, כּוֹפְרִים בִּיְדִיעָה וּבַהַשְׁגָּחָה וּבְחִדּוּשׁ, וְהָיְתָה דַּעְתָּם בְּכָל הַמַּעֲשִׂים הַנַּעֲשִׂים בַּשְּׁפָלִים שֶׁכֻּלָּם מְסוּרִים לַמִּקְרִים וְתַחַת מֶמְשֶׁלֶת כּוֹכְבֵי לֶכֶת הַמַּנְהִיגִים אֶת הָעוֹלָם. וּמִתּוֹךְ שֶׁהָיָה נִמְשָׁךְ אַחַר הַטֶּבַע וְהַחֹמֶר וְיסוֹד הָעָפָר כַּנִּרְמָז בִּשְׁמוֹ, הֵרְאוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם שְׁתֵּי חֲלוֹמוֹת אֵלּוּ מִתּוֹךְ שְׁנֵי הַיְסוֹדוֹת הַכְּבֵדִים שֶׁהֵם הַמַּיִם וְהֶעָפָר, שֶׁבַע פָּרוֹת עוֹלוֹת מִיסוֹד הַמַּיִם, וְשֶׁבַע שִׁבֳּלִים צוֹמְחוֹת מִיסוֹד הֶעָפָר. וְהָרָמָז בָּהֶן לְעִנְיַן

שׂוֹבַע וְרָעָב, שֶׁהוּא מוֹפֵת עַל הַהַשְׁגָּחָה בַּשְּׁפָלִים, כְּמוֹ שֶׁנִּזְכַּר עֲלֵיהֶם בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה. וּמִזֶּה תִּקְּנוּ בַּתְּפִלָּה: "וְעַל הַמְּדִינוֹת בּוֹ יֵאָמֵר אֵיזוֹ לָרָעָב וְאֵיזוֹ לְשׂוֹבַע". וְהָעִנְיָן הַזֶּה הָיָה מוֹפֵת לְפַרְעֹה מֵאוֹתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּעִנְיַן הַהַשְׁגָּחָה, לְהוֹדִיעַ כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הַמַּשְׁגִּיחַ בְּעוֹלָם הַיְסוֹדוֹת וְהַנּוֹתֵן בּוֹ שׂוֹבַע וְרָעָב, וְהוּא הַשַּׁלִּיט הַמּוֹשֵׁל עַל שִׁבְעָה כּוֹכְבֵי לֶכֶת וּבָיְדוֹ לְהַגְבִּירָם וּלְהַחֲלִישָׁם עַל פִּי הַשָּׂכָר וְהָעֹנֶשׁ. וְהֶצְרֵךְ לְהוֹדִיעַ לוֹ זֹאת לְפִי שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ וְהָיָה אוֹמֵר כִּי נִילוּס הַנָּהָר שֶׁלּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כ"ט:ג'): "לִי יְאֹרִי וַאֲנִי עָשִׂיתִנִי". וּמַה שֶּׁהָיָה הַחֲלוֹם מְתוּךְ הַיְאוֹר, יַגִּיד מֵרֹאשִׁית אַחֲרִית לְרַמֵּז עַל מַפָּלְתּוֹ בְּתְחִלַּת עָשֶׂר מַכּוֹת שֶׁלָּקָה הַיְאוֹר בַּדָּם, וְעַל אַחֲרִיתוֹ שֶׁעָתִיד לְלָקוֹת וּלְהֵאָבֵד בַּמַּיִם אִם לֹא יַחֲזֹר בּוֹ מִדַּרְכּוֹ הָאֱמוּנָה הַזֹּאת. וְכַאֲשֶׁר לֹא שָׁב מֵרִשְׁעוֹ וְעָמַד בְּמֹרְדּוֹ בְּאָמְרוֹ (שמות ה':ב'): "מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקֹלוֹ", לָקָה בַּמַּיִם מַדֵּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וּמִפְּנֵי שֶׁהָיָה יוֹסֵף יוֹדֵעַ אֱמוּנָתוֹ הָרָעָה הַזֹּאת, קָפַץ בְּתְחִלַּת דְּבָרוֹ לְהַזְכִּיר לוֹ שֵׁם אֱלֹהִים וְאָמַר "בִּלְעָדַי אֱלֹהִים", כְּלוֹמַר אֵין חָכְמַת הַפִּתְרוֹן מִכֹּחִי כִּי אִם מִכֹּחַ אֱלֹהִים, הוּא הַמְחַדֵּשׁ וְהַמַּשְׁגִּיחַ וְהַיָּכוֹל, וְהוּא "יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פַּרְעֹה", כְּלוֹמַר יִתֵּן עֵזֶר וְסִיּוּעַ, כִּי מַעֲנֵה שְׁלוֹם הָאָדָם מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ, לֹא מִצַּד הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, וְרָאוּי לְאָדָם לְשׂוּם דִּבְרָתוֹ אֲלָיו לֹא אֲלֵיהֶם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (איוב ה':ח'): "וְאֵל אֱלֹהִים אֲשִׂים דִּבְרָתִי". וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (הושע ב':כ"ג-כ"ד): "אֶעֱנֶה נְאֻם ה' אֶעֱנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם וְהֵם יַעֲנוּ אֶת הָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ תַּעֲנֶה אֶת הַדָּגָן וְאֶת הַתִּירוֹשׁ וְאֶת הַיִּצְהָר", יַגִּיד לְךָ הַכָּתוּב כִּי כְּשֵׁם שֶׁאֵין מַעֲנֶה לָאָרֶץ כְּלוּם בִּלְתִּי מַעֲנֶה הַשָּׁמַיִם, כֵּן אֵין מַעֲנֶה הַשָּׁמַיִם כְּלוּם בִּלְתִּי מַעֲנֶה הַשֵּׁם יִתְעָלֶה, וּמִזֶּה הִזְכִּיר בְּכָאן: "אֱלֹהִים יַעֲנֶה". וְעַל הַכַּוָּנָה הַזֹּאת יַזְכִּיר יוֹסֵף שֵׁם אֱלֹהִים תָּמִיד בְּכָל דְּבָרָיו, אָמַר: "אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הִגִּיד לְפַרְעֹה", וְאָמַר עוֹד: "אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הֶרְאָה אֶת פַּרְעֹה", וְאַחַר כָּךְ אָמַר: "כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשֹׂתוֹ", יְחֵס הַמַּעֲשִׂים לֵאלֹהִים לְבַאֵר כִּי אֵין מַעֲשֵׂה הָאָדָם מְסוּרִין לַכֹּחוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת כְּמוֹ שֶׁהוּא סָבוּר כִּי אִם לְשֵׁם אֱלֹהִים. וּלְכָךְ פָּתַח בִּתְחִלַּת דְּבָרָיו "בִּלְעָדַי אֱלֹהִים", וְסִיֵּם בְּסוֹף דִּבּוּרוֹ: "וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ", כִּי הָיָה מְדַבֵּר עִם פַּרְעֹה הַכּוֹפֵר בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, וְעַל כֵּן אָחַז דֶּרֶךְ מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית שֶׁפָּתַח: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים" וְסִיֵּם: "אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת".

וַתִּמָּצֵא בְּפָרָשָׁה זוֹ סִפּוּר שֶׁבַע פָּרוֹת וְשֶׁבַע שִׁבֳּלִים שֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים: הָאֶחָד סִפּוּר הַתּוֹרָה, וְהַשֵּׁנִי סִפּוּר פַּרְעֹה לְיוֹסֵף, וְהַשְּׁלִישִׁי סִפּוּר יוֹסֵף לְפַרְעֹה. וְשֶׁלֹּשׁ פְּעָמִים י"ד הֵם מ"ב, וְלֹא יִשָּׁאֵר הַסִּפּוּר לְבַטָּלָה כִּי נִתְקָנִים הַכֹּל בְּמִצְרַיִם, מִמַּה שֶּׁאָמַר הַנָּבִיא (יחזקאל כ"ט:י"א): "מִצְרַיִם תִּהְיֶה שְׁמָמָה וְלֹא תֵשֵׁב אַרְבָּעִים שָׁנָה", כִּי שְׁתֵּי שָׁנִים הִתְחִילוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר

(בראשית מ"ה:ו'): "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב", וְאַחַר כָּךְ הִשְׁלִימוּ לְאַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם כְּחֶשְׁבּוֹן שְׁלֹשָׁה סְפוּרִים שֶׁבַּתּוֹרָה.

פסוק יח

בְּרִיאֹת בָּשָׂר וְיִפֹּת תֹּאַר. וּלְמַעְלָה הִזְכִּיר "יְפַת מַרְאֶה וּבְרִיאֹת בָּשָׂר", וְכֵן הַלָּשׁוֹן מִתְחַלֵּף בְּמִקְצַת תֵּבוֹת, כִּי אֵין פַּרְעֹה מְסַפֵּר חֲלוֹמוֹ לְיוֹסֵף כְּמוֹ שֶׁרָאָה מַמָּשׁ וּכְמוֹ שֶׁהֵעִידָה הַתּוֹרָה בַּסִּפּוּר שֶׁל מַעְלָה. וְעַל כֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל: אָמַר לוֹ יוֹסֵף: "לֹא רָאִיתָ בְּרִיאֹת בָּשָׂר וְיִפֹּת תֹּאַר אֶלָּא יְפַת מַרְאֶה וּבְרִיאֹת בָּשָׂר. לֹא רָאִיתָ דַּלּוֹת וְרָעוֹת תֹּאַר אֶלָּא רָעוֹת מַרְאֶה וְדַקּוֹת בָּשָׂר. לֹא רָאִיתָ מְלֵאוֹת וְטוֹבוֹת אֶלָּא בְּרִיאֹת וְטוֹבוֹת. לֹא רָאִיתָ צְנֻמוֹת אֶלָּא דַּקּוֹת וּשְׁדוּפֹת קָדִים". תָּמַהּ פַּרְעֹה וְאָמַר: "אַחֲרֵי הָיִיתָ בַּחֲלוֹמִי?", שֶׁנֶּאֱמַר: "אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים" וְגוֹ'. הוּא שֶׁאָבִיו מְבָרְכוֹ (בראשית מ"ט:כ"ב): "בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עָלֵי עָיִן", בֵּין הַפָּרוֹת.

פסוק לב

וְעַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם אֶל פַּרְעֹה פַּעֲמָיִם. שֶׁנִּשְׁנָה שְׁנֵי פְּעָמִים בְּלַיְלָה אֶחָד שְׁנֵי חֲלוֹמוֹת וְלֹא הָיָה אֶלָּא חֲלוֹם אֶחָד.

כִּי נָכוֹן הַדָּבָר וְגוֹ' וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ. וְהֶחְכָּם רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם בְּפָרוֹת וְשִׁבֳּלִים לְעַד כִּי הַדָּבָר נָכוֹן וְקַיָּם, אֲבָל בַּעֲבוּר כִּי הָיָה פַּעֲמַיִם בְּלַיְלָה אֶחָד לְעֵד כִּי "מְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ". וְרַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל ז"ל כָּתַב: "פַּעֲמָיִם", מְלַמֵּד כִּי הָרִאשׁוֹן וְהַשֵּׁנִי עִנְיָן אֶחָד הֵם, וְלָמָּה פַּעֲמָיִם, "כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים" זֶה הַשֹּׁבַע, "וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ" הָרָעָב אַחֲרֵי הַשֹּׁבַע מִיָּד.

פסוק לג

וְעַתָּה יֵרֶא פַּרְעֹה אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם. יֹאמַר יִצְטָרֵךְ לְאִישׁ נָבוֹן וְחָכָם שֶׁיִּהְיֶה מְמֻנֶּה עַל הָאָרֶץ, וְזֶהוּ "וְיַשְׁתֵּהוּ עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם", כְּלוֹמַר יְשִׁיתֵהוּ עֶלְיוֹן עַל כָּל בְּנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם. וְאָמַר "נָבוֹן", שֶׁיֵּדַע לְנַהֵל עִם אֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלֶּחֶם לְפִי הַטַּף מִיָּדוֹ וְלָתֵת לָהֶם לֶחֶם כְּדֵי חַיּוּתָם, וְיִמְכֹּר הַמּוֹתָר לָאֲרָצוֹת לֶאֱסֹף מָמוֹן לְפַרְעֹה. וְאָמַר "חָכָם", שֶׁיֵּדַע לְקַיֵּם הַתְּבוּאָה שֶׁלֹּא תֵּרָקֵב, שֶׁיְּעָרֵב בְּכָל מִין דָּבָר הַמְקַיְּמִים אוֹתוֹ בְּטִבְעוֹ. וְאָמַר כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁיִּבְחַר בּוֹ הַמֶּלֶךְ, כִּי "הֶחְכָּם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ", כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק לד

יַעֲשֶׂה פַּרְעֹה. אֶחָד שַׁלִּיט עֲלֵיהֶם, וְאוֹתוֹ הַשַּׁלִּיט יַפְקֵד פְּקִידִים, כִּי לֹא יוּכַל עֲשׂוֹתוֹ לְבַדּוֹ. **וְחִמֵּשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם**. שֶׁיִּטֹּל מִכָּל בַּעַל הַבַּיִת תְּבוּאָה חֵלֶק אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ יְזָרְזֵם, מִלְּשׁוֹן (שמות י"ג:י"ח) "וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ'.

פסוק לה

וַיְקַבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֶל. הוּא הַחֲמִישִׁית, וְאָמַר "אֶת כָּל אֹכֶל" שֶׁיִּטְּלוּ אוֹתוֹ מִן הַחִטִּים וּמִן הַשְּׂעוֹרִים וְהַכֻּסְּמִין וְשִׁבֹּלֶת שׁוּעָל וְשִׁיפוֹן וְאֹרֶז וְדֹחַן וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם.

וַיִּצְבְּרוּ בָר. לְשׁוֹן צְבִירָה הוּא תַּחַת הַקַּרְקַע, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כ"ז:ט"ז): "אִם יִצְבֹּר כֶּעָפָר כֶּסֶף". נָתַן לוֹ עֵצָה לִטְמוֹן תַּחַת הַקַּרְקַע וְגַם לַעֲצֹר בַּחֲדָרִים עַל הַקַּרְקַע, כִּי לְשׁוֹן צְבִירָה כּוֹלֵל אֶת הַכֹּל, מִלְּשׁוֹן (שמות ח':י') "וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֳמָרִם חֳמָרִם".

תַּחַת יַד פַּרְעֹה. בִּרְשׁוּתוֹ וּבְאוֹצְרוֹתָיו. **אֹכֶל בֶּעָרִים**. כָּל מַאֲכָל הַנִּצְבָּר יִהְיֶה מַצְנִיעוֹ בְּאוֹתָהּ הָעִיר. **וְשָׁמָרוּ**. כְּלוֹמַר וְהוּא שֶׁיִּהְיֶה דָּבָר הַמִּשְׁתַּמֵּר לַאֲכִילָה זְמַן מְרֻבֶּה.

פסוק לו

וְהָיָה הָאֹכֶל לְפִקָּדוֹן. כְּשֵׁם שֶׁהַפִּקָּדוֹן הוּא לִבְעָלָיו בְּכָל מָקוֹם כָּךְ יִהְיֶה זֶה פִּקָּדוֹן שָׁמוּר לַאֲכִילַת בְּעָלָיו לְצֹרֶךְ הָאָרֶץ לְשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּכָּרֵת הָאָרֶץ בָּרָעָב כַּאֲשֶׁר לֹא מֵתוּ הַפָּרוֹת בִּכְחִישׁוּתָן.

פסוק לז

וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פַּרְעֹה. רָאוּ כִּי עֵצָה טוֹבָה הָיְתָה וְתוֹעֶלֶת רַב לַמֶּלֶךְ וְלִגְדוֹלֵי הַמַּלְכוּת וּלְדַלַּת הָאָרֶץ, עַל כֵּן מָצָא חֵן וְהוֹדוּ לִדְבָרָיו. וְעָלָיו אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כ"ב:י"א): "אֹהֵב טְהָר לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶלֶךְ".

פסוק לח

הֲנִמְצָא כָזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ. כֵּן מָצִינוּ בִּנְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁאָמַר לְדָנִיֵּאל (דניאל ד':ו'): "דִּי אֱנָה יְדַעַת דִּי רוּחַ אֱלָהִין קַדִּישִׁין בָּךְ".

פסוק לט

אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֶת כָּל זֹאת. אֶת כָּל הַחָכְמָה הַזֹּאת, אַתָּה אָמַרְתָּ "יֵרָא פַרְעֹה אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם" -

אֵין נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ. מֵאֲשֶׁר נִתַּיַּשֵּׁב בְּלִבָּם הַפִּתְרוֹן וְהָיָה בְּכָל דְּבָרָיו אֱלֹהֶ נוֹתֵן עֵצַת חָכְמָה, הָיָה הַדָּבָר בְּעֵינֵיהֶם כְּאִלּוּ בָּא הַכֹּל כְּבָר. וְעַל כֵּן אָמַר "אַחֲרֵי הוֹדִיעַ" בִּלְשׁוֹן עָבָר.

פסוק מ

וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל עַמִּי. יִתְפָּרְנֵס.

רַק הַכִּסֵּא. שֶׁיִּהְיוּ קוֹרִין לִי מֶלֶךְ. "כִּסֵּא" לְשׁוֹן מֶלֶךְ, וְכֵן (מלכים א א':ל"ז) "וִינַגֵּד אֶת כִּסְאוֹ". וְאָמַר:

פסוק מא

רְאֵה נָתַתִּי אֹתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם. וְכֵן מָצִינוּ בְּדָנִיֵּאל (דניאל ב':מ"ז-מ"ח): "אֱדַיִן מַלְכָּא לְדָנִיֵּאל רַבִּי וּמַתְּנָן רַבְרְבָן שַׂגִּיאָן יְהַב לֵיהּ וְהַשְׁלְטֵיהּ עַל כָּל מְדִינַת בָּבֶל".

פסוק מב

וַיָּסַר פַּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ. מָסַר לוֹ חוֹתָמוֹ שֶׁהוּא חוֹתֵם בּוֹ לְמַנּוֹת שָׂרִים וּלְהוֹרִיד שָׂרִים מִשָּׂרוּתָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (אסתר ח׳:ח׳): ״וְחֹתְמוּ בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ״. ו״בִּגְדֵי שֵׁשׁ״ הוּא מַלְבּוּשׁ הַמְּלָכִים בְּמִצְרַיִם. ו״רְבִיד הַזָּהָב״ הוּא הַמְּנִיכָא דְּדַהֲבָא. ו״מֻרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה״ הִיא מֶרְכָּבָה שֶׁרוֹכֵב בָּהּ הַמִּשְׁנֶה שֶׁל מֶלֶךְ.

פסוק מג

וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ. מִשְׁפָּטוֹ ״הַבָּרֵךְ״, אוֹתִיּוֹת אהו״י מִתְחַלְּפוֹת. וְדָרְשׁוּ רז״ל: ״אַבָּרֵךְ״ – אָב בַּחָכְמָה, רַךְ בַּשָּׁנִים. וּכְתִיב בְּדָוִד: ״וְאָנֹכִי הַיּוֹם רַךְ וּמְשׁוּחַ מֶלֶךְ״ (שמואל ב ג׳:ל״ט), וְהוּא שְׁתֵּי מִלּוֹת: ״אַב״ וְ״רַךְ״, כְּמוֹ ״פִּרְחַח״ – ״פְּרִי חַח״. ״עַבְטִיט״ – ״עַב טִיט״.

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ עוֹד **אַבְרֵךְ** שְׁתֵּי מִלּוֹת, מִלְּשׁוֹן ״אַב״ וְ״אָדוֹן״. מִלָּשׁוֹן הָאֱמוּר בְּהוֹרְדוֹס: לָא רֵיכָא, וְלָא בַּר רֵיכָא; לְפִי שֶׁהָיָה תְּחִלָּתוֹ עֶבֶד וְעָלָה לַמַּלְכוּת. גַּם מִלְּשׁוֹן הַתַּרְגּוּם ״יוֹדֵעַ צַיִד״, ״נַחְשִׁירְכָן״. כְּלוֹמַר ״נַחַשׁ רֵכָן״, מְנַחֵשׁ אָדוֹן, כִּי רֹב אַנְשֵׁי הַצַּיִד מְנַחֲשִׁים הֵם. אַף עַל פִּי שֶׁהַתַּרְגּוּם הַמְדֻקְדָּק ״נַח שִׁידְכָן״ מִלְּשׁוֹן רז״ל: ״הָכָא בְּמַאי עַסְקִינַן בְּגַבְרָא שַׁדְכָא״, כְּלוֹמַר אָדָם בָּטֵל שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְנוּחָה מִכָּל אֻמָּנוּת, וְתַרְגּוּם ״וְהָאָרֶץ שָׁקְטָה מִמִּלְחָמָה״ (יהושע י״א:כ״ג) ״שַׁדְכָה״.

וְנָתוֹן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם. כָּךְ הָיוּ מַכְרִיזִין לְפָנָיו: ״זֶהוּ שֶׁנְּתָנוֹ מֶלֶךְ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם״.

פסוק מד

אֲנִי פַרְעֹה. אֲנִי לְבַדִּי מוּצָא מִתַּחַת רְשׁוּתְךָ, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתִּי ״רַק הַכִּסֵּא אֶגְדַּל מִמֶּךָּ״, אֲבָל הַכֹּל תַּחַת רְשׁוּתְךָ, וּבִלְעָדֶיךָ לֹא יִהְיֶה רְשׁוּת לְשׁוּם אָדָם לְהָרִים יָדוֹ לְהַחֲזִיק בִּכְלִי זַיִן אוֹ לְהָרִים רַגְלוֹ לִרְכֹּב עַל סוּס בְּלֹא רְשׁוּתְךָ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וְהוּא דַּעַת אוּנְקְלוֹס.

פסוק מה

צָפְנַת פַּעְנֵחַ. מְגֻלֶּה צְפוּנוֹת, וְאֵין לוֹ חָבֵר בַּמִּקְרָא, אֲבָל מָצִינוּ בִּתְפִלַּת יוֹצֵר ״הַמְפָעְנֵחַ נֶעְלָמִים״. וּלְפִי זֶה הָיָה הַמֶּלֶךְ יוֹדֵעַ שִׂפַת אֶרֶץ כְּנַעַן הַקְּרוֹבָה אֵלָיו. וְכֵן בִּתְיָה בִּתּוֹ קָרְאָה שֵׁם לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, עַל שֵׁם ״כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתִהוּ״.

בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן. דָּרְשׁוּ רז״ל: פּוֹטִיפֶרַע הוּא פּוֹטִיפַר, וְנִקְרָא פּוֹטִיפַר עַל שֵׁם שֶׁפִּטֵּם פָּרִים וַעֲגָלִים לַעֲבוֹדָה זָרָה, וְזֶהוּ לְשׁוֹן פּוֹטִיפַר ״מִפַּטֵּם פָּר״, וְהוּא נִקְרָא פּוֹטִיפַר, וְנִקְרָא פּוֹטִיפֶרַע עַל שֵׁם שֶׁנִּסְתָּרֵס מֵאֵלָיו לְפִי שֶׁלָּקַח אֶת יוֹסֵף לְמִשְׁכַּב זְכוּר.

וְדַעְתִּי לוֹמַר כִּי פּוֹטִיפֶרַע הָיָה שַׂר מִשְׁרֵי פַּרְעֹה, וְכַאֲשֶׁר נִסְתָּרֵס וְשִׁנּוּ אֶת שְׁמוֹ פּוֹטִיפֶרַע נִתְבַּיֵּשׁ בַּדָּבָר וְנַעֲשָׂה כְּמֹר בְּבֵית עֲבוֹדָה זָרָה. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב בּוֹ ״כֹּהֵן אוֹן״, הָאֱלוֹהַּ שֶׁלּוֹ הוּא אוֹן. וְכֵן מָצִינוּ בְּיִתְרוֹ שֶׁכָּתוּב ״כֹּהֵן מִדְיָן״, וּפַרוּשׁוֹ כְּמֹר, לְפִי שֶׁהָיָה מְפַטֵּם עֲגָלִים לַעֲבוֹדָה

זָרָה. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ כִּי אִסְנַת בַּת דִּינָה הָיְתָה מִשְּׁכָם בֶּן חֲמוֹר, וּלְפִי שֶׁגֵּרְשָׁהּ יַעֲקֹב מִבֵּיתוֹ וְהוֹשִׁיבָהּ בְּתוֹךְ סְנֶה אֶחָד לְכָךְ נִקְרֵאת אָסְנַת. מֶה עָשָׂה יַעֲקֹב, קִשֵּׁר לָהּ כְּתָב בְּצִוְּארָהּ וְכָתוּב בּוֹ: "כָּל הַמִּדַּבֵּק בִּיךְ מִדַּבֵּק בְּזַרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב". וְיוֹסֵף שֶׁנִּשְׁאֲהּ רָאָה הַכְּתָב הַהוּא וְהִצְנִיעוֹ, וְהוּא שֶׁאָמַר לְאָבִיו (בראשית מ"ח:ט') "בָּנַי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה", הֶרְאָה לוֹ הַכְּתָב הַזֶּה.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **בַּת פּוֹטִיפַרַע**, מִפְּנֵי שֶׁגִּדְּלָה בְּבֵיתוֹ, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ רז"ל: כָּל הַמְגַדֵּל יָתוֹם בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ יְלָדוֹ.

פסוק מז

וַתַּעַשׂ הָאָרֶץ. תְּבוּאָה, בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע. לְשׁוֹן "עֲשִׂיָּה" בְּכָאן לְשׁוֹן רִבּוּי הוּא, וּבָא לְלַמֵּד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צִוָּה אֶת הַבְּרָכָה בַּתְּבוּאָה, שֶׁכֵּן מָצִינוּ לְשׁוֹן "עֲשִׂיָּה" בְּעִנְיַן הַתְּבוּאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ"ה:כ"א): "וְצִוִּיתִי אֶת בִּרְכָתִי לָכֶם וְגוֹ' וְעָשָׂת אֶת הַתְּבוּאָה".

לְקָמָצִים כְּמוֹ "לְגָמְצִים", מִלְּשׁוֹן (קהלת י':ח') "חוֹפֵר גֶּמֶץ", כִּי הַחֲפִירוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ יִקָּרְאוּ "קְמָצִים", כִּי הַקּוֹ"ף מִתְחַלֶּפֶת בְּגִימֶ"ל בְּאוֹתִיּוֹת גִּיכ"ק. וְכֵן (שמואל ב טו) "וַיַּצִּיקוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים", כְּמוֹ "וַיַּצִּיגוּ" מִלְּשׁוֹן "וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ".

פסוק מח

וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל אֹכֶל. זֶה הַחֹמֶשׁ שֶׁהָיָה מְקַבֵּץ מִן הַשָּׂדוֹת. **וַיִּתֵּן אֹכֶל בֶּעָרִים**. זֶה שֶׁהִזְכִּיר "כָּל אֹכֶל" יוֹרֶה שֶׁקִּבְּצוּ כָּל הַנֶּאֱכָל לְאָדָם, בָּר וְלֶחֶם וּמָזוֹן, אֲפִלּוּ תְּאֵנִים וְצִמּוּקִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם. **אֹכֶל שְׂדֵה הָעִיר אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיהָ נָתַן בְּתוֹכָהּ**. מִכָּאן לָמְדוּ רַז"ל שֶׁכָּל עֲפַר הַמָּקוֹם שׁוֹמֵר הַתְּבוּאָה שֶׁל אוֹתוֹ הַמָּקוֹם.

פסוק מט

עַד כִּי חָדַל לִסְפֹּר. מִדִּידַת הָאֵיפָה, וְהֻצְרַךְ לִסְפּוֹר הַמְּקוֹמוֹת בִּלְבַד, לְפִי שֶׁאֵין מִסְפָּר לִתְבוּאוֹת שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה.

פסוק נ

בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב. מִכָּאן לָמְדוּ רז"ל שֶׁאָסוּר לְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן, אֲבָל חֲשׁוּכֵי בָנִים מֻתָּרִין. וְהִנֵּה יוֹסֵף קָרָא שֵׁמוֹת לְבָנָיו עַל שֵׁם הַמְּאוֹרָע.

פסוק נא

כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי וְאֵת כָּל בֵּית אָבִי. מִזֶּה קוֹרִין ז"ל בֵּית אָבִיהָ שֶׁל אִשָּׁה "בֵּי נְשָׁא", כְּלוֹמַר בֵּית הַשִּׁכְחָה, עַל שֵׁם הַכָּתוּב (בראשית ב':כ"ד): "עַל כֵּן יַעֲזָב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ", וְכֵן הָאִשָּׁה בְּבַעְלָהּ.

פסוק נד

וַיְהִי רָעָב בְּכָל הָאֲרָצוֹת. אֲבָל בְּנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁיָּדְעוּ שֶׁהָרָעָב עָתִיד לָבוֹא אָצְרוּ מִפֵּירוֹתֵיהֶן מַה שֶּׁיֹּאכְלוּ שָׁנָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לֶחֶם".

פסוק נה

וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם. בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית. לְמַד שֶׁקָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָרָעָב, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (מלכים ב ח׳:א׳): "כִּי קָרָא ה׳ לָרָעָב", וּכְתִיב (תהילים ק״ה:ט״ז-י״ז): "וַיִּקְרָא רָעָב עַל הָאָרֶץ, כָּל מַטֵּה לֶחֶם שָׁבָר". וּמִפְּנֵי הָרָעָב, "וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פַּרְעֹה לַלֶּחֶם", כֵּן דֶּרֶךְ הָרְעֵבִים לִקְרֹא וְלִצְעֹק אֶל מִי שֶׁבְּיָדוֹ לְהַשְׁבִּיעָם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהילים ק״ז:ה׳-ו׳): "רְעֵבִים גַּם צְמֵאִים נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטָּף", וּכְתִיב: "וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה׳ בַּצַּר לָהֶם".

לְכוּ אֶל יוֹסֵף. שֶׁהָרֵי הוּא בְּמִקּוֹמִי לְכָל דָּבָר, וְאֵין לִי רַק הַכִּסֵּא, וְעַל כֵּן יֵשׁ לָכֶם לַעֲשׂוֹת כָּל מַה שֶּׁיֹּאמַר.

וּבַמִּדְרָשׁ: "לְכוּ אֶל יוֹסֵף", הָלְכוּ הַמִּצְרִיִּים אֵצֶל יוֹסֵף, אָמְרוּ לוֹ: "תְּנָה לָנוּ לֶחֶם", אָמַר לָהֶם: "לְכוּ וּמוּלוּ עַצְמְכֶם וְאֶתֵּן לָכֶם לֶחֶם". הָלְכוּ אֵצֶל פַּרְעֹה וּבָכוּ לְפָנָיו, אָמְרוּ לוֹ: "הֲלַכְנוּ אֶל יוֹסֵף וְהוּא מְדַבֵּר לָנוּ דְּבָרִים רֵיקִים וְאוֹמֵר לָנוּ 'מוּלוּ עַצְמְכֶם'", אָמַר לָהֶם פַּרְעֹה: "שׁוֹטִים, מַה תִּצְעָקוּ אֵלַי, מִפְּנֵי מַה לֹּא הִנַּחְתֶּם תְּבוּאָה שֶׁל שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְשֶׁל אַרְבַּע שָׁנִים?", אָמְרוּ לוֹ: "כָּל תְּבוּאָה שֶׁבְּבָתֵּינוּ הִרְקִיבָה". אָמַר לָהֶם: "לֹא נִשְׁתַּיֵּיר פַּת לֶחֶם מֵאֶתְמוֹל?", אָמְרוּ לוֹ: "אַף פַּת שֶׁהָיְתָה מוּנַחַת בַּסַּל הִרְקִיבָה". אָמַר לָהֶם: "לְכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ". זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (משלי י״א:כ״ו): "מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר". "מוֹנֵעַ בָּר" זֶה פַּרְעֹה, "וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר" זֶה יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ״ט:כ״ו): "בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכֹת הוֹרַי וְגוֹ' תְּבוֹאתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף".

פסוק נו

וְהָרָעָב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ. אֵלּוּ הָעֲשִׁירִים, וְנִקְרְאוּ "פְּנֵי הָאָרֶץ" שֶׁהַכֹּל פּוֹנִין לָהֶם, וּמִכָּאן שֶׁלֹּא הִתְחִיל הָרָעָב אֶלָּא בָּעֲשִׁירִים. וְאָמַר:

אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם. פֵּרוּשׁ, אֶת כָּל הָאוֹצָרוֹת אֲשֶׁר בָּהֶם בָּר, וְכֵן אָמַר הַתַּרְגּוּם: "אוֹצָרַיָּא דִּי בְהוֹן עֲבוּרָא".

וַיִּשְׁבֹּר לְמִצְרַיִם. מָכַר לָהֶם.

וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים וְלֹא הָיוּ שְׂבֵעִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (מלכים א י״ח:ב׳): "וְהָרָעָב חָזָק בְּשֹׁמְרוֹן".

פסוק נז

כִּי חָזַק הָרָעָב בְּכָל הָאָרֶץ. שֶׁהָיְתָה בְּמֶמְשֶׁלֶת פַּרְעֹה.

פרק מב

פסוק א

וַיַּרְא יַעֲקֹב. אֵין זֶה רְאִיַּת עַיִן אֶלָּא רְאִיַּת לֵב, וְהָרְאָיָה: **הִנֵּה שָׁמַעְתִּי** וְלֹא אָמַר "הִנֵּה רָאִיתִי".

כִּי יֵשׁ שָׁבָר בְּמִצְרָיִם. שֶׁבֶר לְשׁוֹן מְכִירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ב׳:ו׳): ״אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם״. **וְרָאוּ** לְהִתְבּוֹנֵן שֶׁלֹּא הִזְכִּיר יַעֲקֹב בִּלְשׁוֹנוֹ לֹא ״אֹכֶל״ וְלֹא ״בָּר״ אֶלָּא ״שֶׁבֶר״, ״וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם״, ״הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי יֵשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם״, וּמַה שֶּׁהוֹצִיא הַתְּבוּאָה בִּלְשׁוֹן ״שֶׁבֶר״ לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן ״שֶׁבֶר״ כּוֹלֵל הַתְּבוּאָה וְהַבָּר, וְכוֹלֵל גַּם כֵּן הַשּׁוֹד וְהַשֶּׁבֶר, וּלְכָךְ הוֹצִיא הָעִנְיָן כֻּלּוֹ בִּלְשׁוֹן ״שֶׁבֶר״. **וְאָמַר** עוֹד ״וְשִׁבְרוּ לָנוּ מִשָּׁם״, וְלֹא אָמְרוּ ״וְשִׁבְרוּ לָנוּ אֹכֶל מִשָּׁם״, וְכָל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּכְלֹל בִּלְשׁוֹנוֹ עִנְיַן הַתְּבוּאָה לְשָׁעָה, וְלִרְמֹז בְּתוֹכוֹ עִנְיַן הַגָּלוּת לָעֲתִיד. וּמִזֶּה רָמַז וְאָמַר ״יְרִדוּ שָׁמָּה״ וְלֹא אָמַר ״לְכוּ״ לְפִי שֶׁנִּשְׁתַּעְבְּדוּ שָׁם מְנָיַן יְרִדוּ. וְאָמַר ״וְשִׁבְרוּ לָנוּ מִשָּׁם״ לִרְמֹז כִּי רָאָה לָהֶם הַשֶּׁבֶר וְהַגָּלוּת מִשָּׁם.

וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת. שֶׁאֲפִלּוּ מַה שֶּׁעֲתִידִין לְהִשְׁתַּעְבֵּד שִׁעְבּוּד גָּדוֹל בְּרִבּוּי הַצָּרוֹת רָמַז בְּתוֹךְ דְּבָרָיו שֶׁלֹּא יִכְלוּ וְיָמוּתוּ מִתּוֹךְ הַצָּרוֹת אֲבָל יִחְיוּ בְּאוֹתוֹ הַשֶּׁבֶר. וּכְעִנְיָן שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (דברים ל״ב:כ״ג): ״חִצַּי אֲכַלֶּה״ – חִצַּי כָּלִין וְהֵם אֵינָם כָּלִין. **וְעוֹד** הוֹצִיאוּ רז״ל מִלַּת ״שֶׁבֶר״ לְעִנְיָן אַחֵר, וְהוּא מִלְּשׁוֹן ״שֹׁבֵר וְתִקָּוָה״. וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ: ״וַיַּרְא יַעֲקֹב״ מַהוּ ״וַיַּרְא״? רָאָה בְּאַסְפַּקְלַרְיָא שֶׁל קֹדֶשׁ שֶׁיֵּשׁ לוֹ עוֹד שֹׁבֵר בְּמִצְרַיִם, תִּקָּוָה. וְלֹא הָיְתָה נְבוּאָה מַמָּשׁ שֶׁיּוֹדִיעֻנּוּ בְּפֵרוּשׁ שֶׁהוּא יוֹסֵף.

לָמָּה תִתְרָאוּ. לָמָּה תִּהְיוּ כְּחוּשִׁים בְּרָעָב, מִלְּשׁוֹן (משלי י״א:כ״ה) ״וּמַרְוֶה גַּם הוּא יוֹרֶה״ כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י. וְרַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל זַ״ל פֵּרֵשׁ: ״לָמָּה תִתְרָאוּ״, לָמָּה אֵין אַתֶּם מִפְרָדִים, לָמָּה תִּתְעָרְבוּ כֻּלְּכֶם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (מלכים ב י״ד:י״א): ״לָכָה נִתְרָאֶה פָּנִים״, וּכְתִיב (שם): ״וַיִּתְרָאוּ פָּנִים הוּא וַאֲמַצְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה״. הָרַמְבַּ״ן זַ״ל פֵּרֵשׁ: ״לָמָּה תִּתְרָאוּ״ בַּמָּקוֹם הַזֶּה, כִּי הָיָה לָכֶם לִנְסֹעַ מִיָּד כַּאֲשֶׁר שְׁמַעְתֶּם כִּי יֵשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרַיִם, כִּי כְּבָר הָיוּ בְּסַכָּנָה אִם לֹא יְמַהֲרוּ לַדָּבָר הַזֶּה. וְזֶה טַעַם ״וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת״.

וּבַמִּדְרָשׁ: ״לָמָּה תִתְרָאוּ״, אָמַר לָהֶם יַעֲקֹב: אַתֶּם גִּבּוֹרִים, אַתֶּם נָאִים, אַל תִּכָּנְסוּ בְּשַׁעַר אֶחָד וְאַל תַּעַמְדוּ בְּמָקוֹם אֶחָד שֶׁלֹּא יִשְׁלֹט בָּכֶם עַיִן הָרָע.

פסוק ג

וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף עֲשָׂרָה. הָיָה לוֹ לוֹמַר ״בְּנֵי יַעֲקֹב״, אֲבָל לְמֵד שֶׁהָיוּ מִתְחָרְטִים בְּמִכְירָתוֹ וְנָתְנוּ לִבָּם לְהִתְנַהֵג עִמּוֹ בְּאַחְוָה וְלִפְדּוֹתוֹ בְּכָל מָמוֹן שֶׁיִּפְסְקוּ עֲלֵיהֶם.

אוֹ יֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי הַכְּתוּב יְבָאֵר כַּוָּנָתָם הַטּוֹבָה אֲצִלּוֹ, כִּי יָרְדוּ עֲשָׂרָה כְּדֵי שֶׁיִּתְפַּלְּלוּ עָלָיו בְּמִנְיָן, שֶׁהָרֵי אֵין קְדֻשָּׁה בְּפָחוֹת מֵעֲשָׂרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ״ב:ל״ב): ״וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״.

וְהָרַמְבַּ״ן פֵּרֵשׁ: ״וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף עֲשָׂרָה״ כְּדֵי לְקַיֵּים הַחֲלוֹם הָרִאשׁוֹן שֶׁל הַחֲלוֹמוֹת, כִּי הוּא הָיָה מְסַפֵּר אֶל אֶחָיו הָעֲשָׂרָה כִּי בוֹ אָמַר (בראשית ל״ז:ה׳-ו׳): ״וַיַּגֵּד לְאֶחָיו וַיּוֹסִפוּ

עוֹד שְׁנוֹא אֹתוֹ", וְלָהֶם אָמַר: "וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאַלְּמִים אֲלֻמִּים", כִּי בְּנֶיְמִן אֵינֶנּוּ בַּכְּלָל הַזֶּה, וְנִתְקַיֵּים עַתָּה הַחֲלוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר הִשְׁתַּחֲווּ אֵלָיו. וְהַחֲלוֹם הַשֵּׁנִי שֶׁכָּתוּב: "וְהִנֵּה הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים" לֹא יוּכַל לְהִתְקַיֵּים עַד שֶׁיָּבוֹא בִּנְיָמִן וְגַם אָבִיו.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף עֲשָׂרָה", אָמַר לָהֶם יוֹסֵף: כָּל מִי שֶׁיִּכָּנֵס לִשְׁבֹּר בָּר כִּתְבוּ שְׁמוֹ וְשֵׁם אָבִיו וְשֵׁם עִירוֹ, וְלָעֶרֶב הֵבִיאוּ לִי פִּתְקֵיהֶן. כֵּיוָן שֶׁבָּאוּ בְּנֵי יַעֲקֹב כָּל אֶחָד וְאֶחָד נִכְנַס בְּשַׁעַר שֶׁלּוֹ וְכָתְבוּ שְׁמוֹתָם. לָעֶרֶב הֵבִיאוּ פִּתְקֵיהֶן לִפְנֵי יוֹסֵף, זֶה קוֹרֵא "רְאוּבֵן בֶּן יַעֲקֹב" וְזֶה קוֹרֵא "שִׁמְעוֹן בֶּן יַעֲקֹב" וְכֵן כָּל הַשְּׁעָרִים. מִיָּד אָמַר לָהֶם יוֹסֵף: סִתְמוּ אֶת הָאוֹצָרוֹת וּפִתְחוּ אוֹצָר אֶחָד, וְנָתַן שְׁמוֹתָם לְבַעַל הָאוֹצָר וְאָמַר לוֹ: כְּשֶׁיָּבוֹאוּ אֲנָשִׁים אֵלּוּ לְיָדְךָ תְּפוֹס אוֹתָם וְשַׁגְּרֵם לִי. עִבְרוּ שְׁלֹשָׁה יָמִים וְלֹא בָּאוּ. מִיָּד נָטַל עֶשְׂרָה גִּבּוֹרִים מִבֵּית פַּרְעֹה וְשִׁגְּרָם בְּשִׁבְילָם לְבַקֵּר אוֹתָם בַּשּׁוּק. הָלְכוּ וּמָצְאוּ אוֹתָם בְּשׁוּק שֶׁל זוֹנוֹת. וְלָמָּה בְּשׁוּק שֶׁל זוֹנוֹת, אָמְרוּ, יוֹסֵף הָיָה יָפֶה תֹּאַר וְיָפֶה מַרְאֶה, שֶׁמָּא הוּא בְּקוּבָּה שֶׁל זוֹנוֹת. מִיָּד תָּפְסוּ אוֹתָם וֶהֱבִיאוּם לִפְנֵי יוֹסֵף.

פסוק ז

וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר רָאָה אוֹתָם מִיָּד הִכִּירָם וּפִחַד אוּלַי יַכִּירוּהוּ הֵם, וּלְכָךְ הִתְנַכֵּר לָהֶם, כִּי שָׁם הַמְצֻנָּפֶת עַל רֹאשׁוֹ וּקְצָת הַפָּנִים, וְשִׁנָּה אֶת עַצְמוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּאֵשֶׁת יָרְבְעָם (מ"א י"ד:ב'): "קוּמִי נָא וְהִשְׁתַּנִּית וְלֹא יֵדְעוּ כִּי אַתְּ אֵשֶׁת יָרְבְעָם", וּכְתִיב בְּאֵשֶׁת יָרְבְעָם (שם): "לָמָּה זֶּה אַתְּ מִתְנַכֶּרֶת". אוֹ שֶׁהִתְנַכֵּר לָהֶם בִּדְבָרִים וְדִבֵּר לָהֶם קָשׁוֹת, וְאָמַר לָהֶם בְּכַעַס כְּאִלּוּ לֹא יָבֹא אָדָם לְפָנָיו לִשְׁבֹּר: "מֵאַיִן בָּאתֶם" לְפָנַי, "וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן לִשְׁבָּר אֹכֶל", וְכַאֲשֶׁר הִזְכִּירוּ זֶה אָז נִתְבָּרֵר לוֹ שֶׁהָיוּ אֶחָיו בֶּאֱמֶת, וְזֶהוּ שֶׁהוֹסִיף עוֹד לוֹמַר: "וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו", שֶׁנִּתּוֹסֵף לוֹ בָּהֶם הַכָּרָה וִידִיעָה אֲמִתִּית, כָּךְ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם", נַעֲשָׂה לָהֶם נָכְרִי, נָטַל הַגָּבִיעַ וְהִקִּישׁ בּוֹ, אָמַר לָהֶם: אֲנִי רוֹאֶה בַּגָּבִיעַ שֶׁמְּרַגְּלִים אַתֶּם. אָמְרוּ לוֹ: כֵּנִים אֲנַחְנוּ, אֲבָל צַוָּונוּ אֲבִינוּ שֶׁלֹּא נִכָּנֵס בְּשַׁעַר אֶחָד. אָמַר לָהֶם: בְּשׁוּק שֶׁל זוֹנוֹת מַה טִּיבְכֶם? אָמְרוּ לוֹ: אֲבֵדָה אָבְדָה לָנוּ וְהָיִינוּ מְבַקְּשִׁים אוֹתָהּ אֲבֵדָה הַיּוֹם שִׁלְשָׁה יָמִים. אָמַר לָהֶם: אֲנִי רוֹאֶה בַּגָּבִיעַ שֶׁלִּי שֶׁשְּׁנַיִם מִכֶּם הֶחֱרִיבוּ כְּרֵךְ גָּדוֹל שֶׁל שְׁכֶם. מִיָּד נִזְדַּעְזְעוּ כֻּלָּם וְאָמְרוּ לוֹ: "שְׁנַיִם עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ". אָמַר לָהֶם: הֵיכָן הַשְּׁנַיִם? אָמְרוּ לוֹ: "הָאֶחָד אֵינֶנּוּ וְהַקָּטֹן אֶת אֲבִינוּ הַיּוֹם". אָמַר לָהֶם יוֹסֵף: "הָבִיאוּ אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אֵלַי וְאֵדְעָה כִּי לֹא מְרַגְּלִים אַתֶּם כִּי כֵנִים אַתֶּם".

פסוק יג

שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ. מִתְּחִלָּה אָמְרוּ: "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ", וְנָתְנוּ טַעַם לְמָה שֶׁנִּמְצְאוּ מְקֻבָּצִים, אָמְרוּ: מִפְּנֵי שֶׁהָיִינוּ כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד וּלְכָךְ אָנוּ מְקֻבָּצִים יַחַד

לֹא נִפְרַד אֶחָד מֵהֶם וְלֹא נֶחְסַר מִמֶּנּוּ אֶחָד, וְעוֹד, פֶּן יִגְזְלוּ הַתְּבוּאָה לְאֶחָד מִמִּשְׁרְתֵינוּ, וּלְכָךְ הוּצְרַכְנוּ לָבֹא כֻּלָּנוּ בְּיַחַד.

כֵּנִים אֲנַחְנוּ. צַדִּיקִים בְּנֵי צַדִּיקִים, מֵעוֹלָם לֹא הָיִינוּ מְרַגְּלִים. וְדָרְשׁוּ רז"ל: אָמַר לָהֶם יוֹסֵף: נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה פְּתָחִים וְעַתָּה אַתֶּם נוֹעָדִים בְּמָקוֹם אֶחָד, אֵין זֶה אֶלָּא דֶּרֶךְ מְרַגְּלִים. וְעַתָּה אָמְרוּ: "שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד", וְהִרְחִיבוּ לוֹ בֵּאוּר יוֹתֵר כִּי הֵם עֲשָׂרָה וְהַקָּטָן הַיּוֹם אֵצֶל אֲבִיהֶם וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ, וְהָיוּ הוֹלְכִים לְבַקְּשׁוֹ. וְהֵשִׁיב יוֹסֵף: "בְּזֹאת תִּבָּחֲנוּ חֵי פַּרְעֹה אִם תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם בְּבוֹא אֲחִיכֶם הַקָּטֹן" וְלֹא מָצְאוּ תְּשׁוּבָה לְהָשִׁיב. וּתְשׁוּבַת **חֵי פַּרְעֹה** אֵין לוֹמַר בְּיוֹסֵף הַצַּדִּיק שֶׁהָיָה נִשְׁבָּע עָלָיו לַשֶּׁקֶר, וְלֹא מָצִינוּ זֶה כְּלָל, אַךְ קַיֵּם דְּבָרָיו בִּשְׁבוּעָתוֹ בְּכָל פַּעַם. מַה שֶּׁאָמַר "חֵי פַּרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם", כְּלוֹמַר כֵּיוָן שֶׁאַתֶּם אוֹמְרִים "הָאֶחָד אֵינֶנּוּ", אִלּוּ הֱיִיתֶם מוֹצְאִים אוֹתוֹ מַה הֱיִיתֶם עוֹשִׂים בּוֹ? אָמְרוּ לוֹ: הָיִינוּ פּוֹדִין אוֹתוֹ בְּכָל מָמוֹן שֶׁיִּפְסְקוּ עָלֵינוּ. אָמַר לָהֶם: וְאִם לֹא הָיוּ רוֹצִים לְתִתּוֹ בְּשׁוּם מָמוֹן, מַה הֱיִיתֶם עוֹשִׂים? אָמְרוּ לוֹ: עַל זֶה בָּאנוּ, לַהֲרֹג אוֹ לֵיהָרֵג. אָמַר לָהֶם: "חֵי פַּרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם". וְכֵן "חֵי פַּרְעֹה אִם תֵּצְאוּ מִזֶּה", קַיֵּם דְּבָרָיו, שֶׁהֲרֵי נִשְׁאַר שִׁמְעוֹן וְלֹא יָצְאוּ כֻּלָּם. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ: "שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ", הָיָה רָאוּי לוֹמַר "הָיִינוּ" כִּי יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּת "אֲנַחְנוּ" שֶׁכֻּלָּם בַּחַיִּים, אֶבָל לְמַד הַכָּתוּב שֶׁנִּתְנַבְּאוּ שֶׁלֹּא בְּכַוָּנָה.

פסוק יח

בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת עֲשׂוּ וִחְיוּ. זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (הושע ו':ב'): "יְחַיֵּנוּ מִיָּמִים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יְקִימֵנוּ וְנִחְיֶה לְפָנָיו". זְכוּת אָבוֹת סִיְּעָן, שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ב:ד'): "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו"; זְכוּת הַתּוֹרָה סִיְּעָן, שֶׁכָּתוּב (שמות י"ט:ט"ז): "וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר".

פסוק יט

שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם. רָמַז מִתּוֹךְ לְשׁוֹנוֹ שֶׁאֵין רָאוּי לְאָדָם לְהַמְשִׁךְ אַחַר תַּאֲוַת הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה כִּי אִם בְּקִיּוּם גּוּפוֹ בִּלְבַד וְשֶׁבֶר רַעֲבוֹנוֹ, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי י"ג:כ"ה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ". וְעַל כֵּן אָחַז לְשׁוֹן "שֶׁבֶר רַעֲבוֹן" וְאַף כִּי בִּימֵי הָרָעָב. וְיָדוּעַ כִּי עִקַּר יִרְאַת ה' הִיא הַפְּרִישׁוּת מִתַּאֲוֹת הָעוֹלָם, וּמִזֶּה הִתְחִיל וְאָמַר: "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא".

פסוק כ

וַיַּעֲשׂוּ כֵן. לְמֶדְךָ שֶׁכֻּלָּם מָסְרוּ אֶת עַצְמָם וְאָמְרוּ לוֹ: הִנֵּנוּ כֻּלָּנוּ לְפָנֶיךָ, קַח מִי שֶׁתִּרְצֶה.

פסוק כא

אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ. זֶה דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים כְּשֶׁחוֹטְאִים מוֹדִים בַּדָּבָר וּמַצְדִּיקִים עֲלֵיהֶן אֶת הַדִּין, וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ויקרא ה':י"ט): "אָשָׁם הוּא אָשֹׁם אָשַׁם לַה'". וְדֶרֶךְ

הָרְשָׁעִים שֶׁחוֹטְאִים וְאוֹמְרִים "אֵינֶנּוּ חֵטְא", הוּא שֶׁכָּתוּב (זכריה י״א:ה׳): "אֲשֶׁר קוֹנֵיהֶן יַהַרְגוּן וְלֹא יֶאְשָׁמוּ".

אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ. זֶה יוֹרֶה כְּדַעַת הַסּוֹבְרִים שֶׁלֹּא מְכָרוּהוּ אֶחָיו מֵעוֹלָם, שֶׁאִלּוּ כֵן הָיָה לָהֶם לוֹמַר "אֲבָל אֲשֶׁמִּים אֲנַחְנוּ עַל אֲשֶׁר מָכַרְנוּ אֶת אָחִינוּ". וְהָאָשָׁם הָיָה שֶׁהִשְׁלִיכוּ אוֹתוֹ לַבּוֹר, כִּי אֵין סָפֵק שֶׁהָיָה מִתְחַנֵּן לָהֶם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ זֹאת וְלֹא שָׁמְעוּ אֵלָיו.

עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ. פֵּרוּשׁוֹ, עַל הַנְּכוֹן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת וְעַל הַדִּין, מִלְּשׁוֹן (במדבר כ״ז:ז׳) "כֵּן בְּנוֹת צְלָפְחָד דֹּבְרוֹת". וְהִנֵּה הִצְדִּיקוּ עָלֵיהֶם אֶת הַדִּין, כִּי כַּאֲשֶׁר לֹא חָמְלוּ עָלָיו בְּרְאוֹתָם צָרַת נַפְשׁוֹ בָּאָה לָהֶם הַצָּרָה הַזֹּאת, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

פסוק כב

הֲלֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אַל תֶּחֱטְאוּ בַיֶּלֶד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם. פֵּרוּשׁ, אָמַרְתִּי לָכֶם בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא תֶּחֱטְאוּ כִּי יֶלֶד הוּא וּמִפְּנֵי נַעֲרוּתוֹ חָטָא בָּכֶם, וְרָאוּי לָכֶם לְהַעֲבִיר עָוֹנוֹ.

וְגַם דָּמוֹ. הָאַכְזָרִיוּת שֶׁהָיָה לָכֶם בְּשָׁעָה שֶׁהִשְׁלַכְתֶּם אוֹתוֹ לַבּוֹר "הִנֵּה נִדְרָשׁ", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הֲרַגְתֶּם אוֹתוֹ בְּיָדַיִם, הִנֵּה הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה יִדְרֹשׁ מִכֶּם דָּמוֹ, וְנָחְשַׁב לָכֶם הַמַּעֲשֶׂה כְּאִלּוּ שְׁפַכְתֶּם אֶת דָּמוֹ, כִּי אוּלַי כְּבָר מֵת בְּהִיוֹתוֹ יֶלֶד שֶׁעָשׂוּעִים וְלֹא נִסָּה לְלֶכֶת אֹרַח בְּרַגְלָיו. כְּךָ פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן ז״ל.

פסוק כד

וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת שִׁמְעוֹן. עִכֵּב אֶת שִׁמְעוֹן יוֹתֵר מִכֻּלָּם כְּדֵי לְהַפְרִידוֹ מֵאֵת לֵוִי, שֶׁלֹּא יִטְּלוּ שְׁנֵיהֶם עֵצָה כְּנֶגְדּוֹ כְּעִנְיַן שֶׁעָשׂוּ כְּנֶגֶד שְׁכֶם, לְפִי שֶׁשְּׁנֵיהֶם הָיוּ מְצוּיִים יַחַד תָּמִיד, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית מ״ט:ה׳): "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים כְּלֵי חָמָס" וְגוֹ׳. וּמַה שֶּׁכָּתוּב (פסוק כז): "וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת שַׂקּוֹ", זֶה לֵוִי, וּלְפִי שֶׁנִּפְרַד שִׁמְעוֹן מִמֶּנּוּ קָרָאוֹ הַכָּתוּב "אֶחָד". וְהִנֵּה יוֹסֵף הוּצְרַךְ לְקַחַת אוֹתוֹ מֵהֶם אֲבָל הֵם לֹא לְקָחוּהוּ. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל: נָכְרִים שֶׁאָמְרוּ לְיִשְׂרָאֵל "תְּנוּ לָנוּ אֶחָד וְנַהַרְגֵהוּ, וְאִם לְאוּ נַהֲרֹג אֶת כֻּלְּכֶם" – יִלָּחֲמוּ וְיֵהָרְגוּ כֻּלָּם וְאַל יִמְסְרוּ אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל לַהֲרִיגָה. אֲבָל אִם בֵּרְרוּ מֵעַצְמָם אֶחָד מֵהֶם וְאָמְרוּ "תְּנוּ לָנוּ אֶת פְּלוֹנִי" – הֲרֵי אֵלּוּ נוֹתְנִים לָהֶם וְאַל יַהַרְגוּם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּשֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי שֶׁבָּא כְּנֶגֶד דָּוִד, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמואל ב כ׳:א׳): "וְשָׁם נִקְרָא אִישׁ בְּלִיַּעַל וּשְׁמוֹ שֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי אִישׁ יְמִינִי וַיִּתְקַע בַּשּׁוֹפָר וַיֹּאמֶר אֵין לָנוּ חֵלֶק בְּדָוִד וְלֹא נַחֲלָה לָנוּ בְּבֶן יִשַׁי אִישׁ לְאֹהָלָיו יִשְׂרָאֵל". וְכַאֲשֶׁר בָּרַח לוֹ וְנִכְנַס בְּאָבֵלָה בֵּית מַעֲכָה רֻדַּךְ אַחֲרָיו יוֹאָב, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "וַיָּבֹאוּ וַיָּצֻרוּ עָלָיו בְּאָבֵלָה בֵּית הַמַּעֲכָה וַיִּשְׁפְּכוּ סֹלְלָה אֶל הָעִיר וַתַּעֲמֹד בַּחֵל וְכָל הָעָם אֲשֶׁר אֶת יוֹאָב מַשְׁחִיתִים לְהַפִּיל הַחוֹמָה", וְאָמַר לָהֶם יוֹאָב: "אִישׁ מֵהַר אֶפְרַיִם שֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי שְׁמוֹ נָשָׂא

יְדוֹ בַּמֶּלֶךְ בְּדָוִד תְּנוּ אֹתוֹ לְבַדּוֹ וְאֵלְכָה מֵעַל הָעִיר וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל יוֹאָב הִנֵּה רֹאשׁוֹ מֻשְׁלָךְ אֵלֶיךָ בְּעַד הַחוֹמָה".

פסוק כה

וַיְמַלְאוּ אֶת כְּלֵיהֶם בָּר. בְּלֹא מִדָּה, **וּלְהָשִׁיב כַּסְפֵּיהֶם אִישׁ אֶל שַׂקּוֹ**, שֶׁלֹּא מִדַּעְתָּם, וּלְכָךְ "וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ". אֲבָל כֶּסֶף שְׁנֵי מִדַּעְתָּם. וְעִנְיַן הַצְּדָקָה שֶׁנִּתַּן לָהֶם, דֶּרֶךְ חֶסֶד הָיָה, כִּי הוֹדִיעָם שֶׁאֵין בְּלִבּוֹ לְהָרַע אוֹתָם אִם הָאֱמֶת אִתָּם, וְהִנֵּה הוּא נוֹתֵן לָהֶם צְדָקָה כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָבִיא אֶת אֲחִיהֶם.

פסוק כח

מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ. מִדַּת הַדִּין, כְּלוֹמַר עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ כְּמִדָּתֵנוּ.

פסוק לז

אֶת שְׁנֵי בָנַי תָּמִית. אַרְבָּעָה בָּנִים הָיוּ לוֹ לִרְאוּבֵן. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר: תַּחַת אֶחָד מִבָּנֶיךָ יִהְיוּ שְׁנֵי בָּנַי.

וּבַמִּדְרָשׁ: "אֶת שְׁנֵי תָּמִית אִם לֹא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ", אָמַר יַעֲקֹב: בְּכוֹר שׁוֹטֶה הוּא זֶה, וְכִי בָּנֶיךָ הֵם וְלֹא בָּנַי?!

פסוק לח

לֹא יֵרֵד בְּנִי עִמָּכֶם. שָׁתַק בָּזֶה וְלֹא הֵשִׁיב לוֹ כְּלָל, וְלֹא בָּטַח בִּדְבָרָיו מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר פָּשַׁע בְּאָבִיו וּמַעֲתָּה לֹא יִבְטַח בּוֹ. אֲבָל בָּטַח בִּדְבְרֵי יְהוּדָה כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו, וְטַעֲנָתוֹ שֶׁל יְהוּדָה "אִם לֹא יֶשְׁךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת אָחִינוּ אִתָּנוּ וְגוֹ' וְאִם אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ" וְגוֹ'. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל: אָמַר לָהֶם יְהוּדָה: הַנִּיחוּ לוֹ לַזָּקֵן עַד שֶׁתִּכְלֶה פַּת מִן הַסֶּל, אָמַר יְהוּדָה: אַבָּא, אִם יֵלֵךְ בִּנְיָמִן עִמָּנוּ סָפֵק נִתְפַּס סָפֵק לֹא נִתְפַּס, אִם יֵלֵךְ עִמָּנוּ נִחְיֶה, וְאִם לֹא יֵלֵךְ עִמָּנוּ כֻּלָּנוּ מֵתִים, מוּטָב שֶׁתַּנִּיחַ אֶת הַסָּפֵק וְתִטֹּל אֶת הַוַּדַּאי.

פרק מג

פסוק ט

אָנֹכִי אֶעֶרְבֶּנּוּ מִיָּדִי תְּבַקְשֶׁנּוּ וְגוֹ' וְחָטָאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים. בְּעוֹלָם הַזֶּה, כְּלוֹמַר אֶהְיֶה קָרוּי חוֹטֵא כָּל הַיָּמִים לִהְיוֹת חֶלְקִי עִם הַחוֹטְאִים, כְּגוֹן גּוֹזֵל אֲבוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ"ח:כ"ד) "גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֹמַר אֵין פֶּשַׁע".

פסוק י

כִּי לוּלֵא הִתְמַהְמָהְנוּ. פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל: לְמֻדְךָ הַכָּתוּב שֶׁדַּחֲקוּ עַצְמָן בְּמַאֲכָל וְלֹא הֵטִיחוּ דְּבָרִים כְּלַפֵּי אֲבִיהֶם עַד שֶׁנִּתְרַצָּה מֵעַצְמוֹ, לְפִי שֶׁכָּבוֹד גָּדוֹל הָיוּ נוֹהֲגִים בּוֹ. וְכֵיוָן שֶׁנִּתְרַצָּה הִשִּׂיאֵם עֵצָה בַּחֲמִשָּׁה דְּבָרִים: **הָאֶחָד** "הוֹרִידוּ לָאִישׁ מִנְחָה"; **הַשֵּׁנִי** "וְכֶסֶף מִשְׁנֶה קְחוּ בְיֶדְכֶם"; **הַשְּׁלִישִׁי** "וְאֶת הַכֶּסֶף הַמּוּשָׁב וְגוֹ' אוּלַי מִשְׁגֶּה הוּא", שֶׁמָּא הַמַּמָּנֶה עַל

הַבַּיִת שְׁכָחוֹ שׁוֹגֵג, צִוָּה לָהֶם יַעֲקֹב לְהַחֲזִירוֹ מִפְּנֵי קִדּוּשׁ הַשֵּׁם; **הָרְבִיעִי** "וְאֶת אֲחִיכֶם קָחוּ"; **הַחֲמִישִׁי** תְּפִלָּה, אָמַר לָהֶם: "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ".

פסוק יד

וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם אַחֵר וְאֶת בִּנְיָמִן. מַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר אֶת שִׁמְעוֹן בִּשְׁמוֹ נִרְאֶה שֶׁלֹּא הָיָה רָצוּי לְאָבִיו עַל דְּבַר שְׁכֶם, וְעַל כֵּן לֹא אָמַר "וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת שִׁמְעוֹן". וּבַמִּדְרָשׁ: "וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם" זֶה יוֹסֵף, "אַחֵר" זֶה שִׁמְעוֹן. כַּוָּנָתוֹ בְּעֵת הַתְּפִלָּה לְהִתְפַּלֵּל סְתָם גַּם עַל הָאָח הָאַחֵר, אוּלַי עוֹדֶנּוּ חַי.

וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ. דָּרְשׁוּ רז"ל: לְעוֹלָם יַקְדִּים אָדָם תְּפִלָּה לַצָּרָה, שֶׁהֲרֵי יַעֲקֹב קֹדֶם שֶׁשָּׁלַח לְבִנְיָמִן הִקְדִּים לְהִתְפַּלֵּל.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים", מַה שֶּׁרָאָה לְבָרְכָם בְּאֵל שַׁדַּי, לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַרְבֵּה יִסּוּרִין עָבְרוּ עַל יַעֲקֹב: עַד שֶׁהוּא בִּמְעֵי אִמּוֹ עֵשָׂו מֵרִיב עִמּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ה:כ"ב): "וַיִּתְרוֹצְצוּ הַבָּנִים"; בָּרַח מִפְּנֵי עֵשָׂו לְלָבָן וְנִטְטַעֵר, שֶׁנֶּאֱמַר (שם לא): "הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְקֶרַח בַּלָּיְלָה" וְגוֹ'; כֵּיוָן שֶׁנִּמְלַט מִלָּבָן בָּא עֵשָׂו לְהָרְגוֹ; בָּאָה לוֹ צָרַת דִּינָה וְצָרַת רָחֵל; בִּקֵּשׁ לְנוּחַ מְעַט, בָּא לוֹ רוֹגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף, הוּא שֶׁכָּתוּב (איוב ג':כ"ו): "לֹא שָׁלַוְתִּי וְלֹא שָׁקַטְתִּי וְלֹא נָחְתִּי וַיַּבֹא רֹגֶז", וְלֹא הָיָה מְקַבֵּל תַּנְחוּמִין, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְמָאֵן לְהִתְנַחֵם"; מֵיָד בָּאָה לוֹ צָרַת שִׁמְעוֹן וְאַחַר כָּךְ צָרַת בִּנְיָמִן; לְפִיכָךְ הִתְפַּלֵּל בְּאֵל שַׁדַּי: מִי שֶׁאָמַר לָעוֹלָם דַּי, יֹאמַר לְצָרוֹתַי דַּי. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל (תהילים כ':ב'): "יַעַנְךָ ה' בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" וְגוֹ', "אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" וְלֹא אָמַר "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק", מִכָּאן לְבַעַל הַקּוֹרָה שֶׁיִּכָּנֵס בְּעָבְיָהּ שֶׁל קוֹרָה". רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי פָּתַר קְרִיָּתוֹ בַּגְּלוּת, "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים" וּכְמוֹ דְּכְתִיב (שם קו) "וַיִּתֵּן אוֹתָם לְרַחֲמִים לִפְנֵי כָּל שׁוֹבֵיהֶם". "לִפְנֵי הָאִישׁ", זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ט"ו:ג'): "ה' אִישׁ מִלְחָמָה". "וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם", אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים. "אַחֵר וְאֶת בִּנְיָמִן", זֶה שֵׁבֶט יְהוּדָה וּבִנְיָמִן. "וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי", שָׁכַלְתִּי בְּחֻרְבַּן רִאשׁוֹן שָׁכֹלְתִּי בְּחֻרְבַּן שֵׁנִי, לֹא אֶשְׁכַּל עוֹד (ב"ר). מַה שֶּׁדָּרַשׁ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי "הָאִישׁ" זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֶפְשָׁר שֶׁכְּוָנָן עַל מִדַּת רַחֲמִים. וְאָמַר "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים", זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּלוֹמַר יִתֵּן לָכֶם שְׁמוֹ שֶׁהוּא מִדַּת רַחֲמִים. וּבָא לְבָאֵר כִּי הַנָּבִיא נָתַן דַּעְתּוֹ בִּתְפִלָּתוֹ גַּם לְדוֹרוֹת בְּקִבּוּץ גָּלֻיּוֹת, שֶׁהַשְּׁכִינָה הַשּׁוֹרָה עִמָּנוּ בַּגָּלוּת תִּתְעַלֶּה וְתִתְיַחֵד עִם הָרַחֲמִים. וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן שֶׁכְּוָנָן עַל מִלַּת "הָאִישׁ", מִפְּנֵי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהָבִין זֶה עַל יוֹסֵף, שֶׁכְּבָר אָמַר: "וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל הָאִישׁ", וְדַי שֶׁיֹּאמַר "יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵיהוּ", וּמַה טַּעַם שֶׁיַּחֲזוֹר "הָאִישׁ" פַּעַם אַחֶרֶת. וּמִפְּנֵי שֶׁדִּבְרֵי הַנָּבִיא מְיוּסָּדִים עַל קַו הַמְכָוָן, אַף כִּי בִּתְפִלָּתוֹ, עַל כֵּן הוּצְרַךְ לִדְרֹשׁ "לִפְנֵי הָאִישׁ" זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא

שֶׁהוּא אֵל שַׁדַּי, וְהוּא כְּאִלּוּ אָמַר: "יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לְפָנָיו". וּמַה שֶּׁלֹּא אָמַר "לְפָנַיְוו" כְּדֵי לְלַמְּדֵנוּ כִּי קָרָא בְּכָאן לְאֵל שַׁדַּי "הָאִישׁ", וְכֵן מָצִינוּ (שמות ט"ו:ג'): "ה' אִישׁ מִלְחָמָה". וּבְמִדְרָשׁ שִׁיר הַשִּׁירִים (שיר השירים א':א'): "אֶשְׁכֹּל הַכֹּפֶר", בֶּן נְזִירָא אָמַר: "אֶשְׁכֹּל" זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אִישׁ שֶׁהַכֹּל בּוֹ.

פסוק טו

וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת הַמִּנְחָה הַזֹּאת עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מַה שֶּׁהִזְכִּירָם בְּשֵׁם אֲנָשִׁים וְלֹא בְּשֵׁם אַחִים, לְהוֹרוֹת עַל הֱלִיכָתָם בִּזְרִיזוּת גְּדוֹלָה כַּאֲנָשִׁים. וְעוֹד כִּי הָיוּ נִכְנָסִים בָּאָרֶץ בְּפַחַד גָּדוֹל, וְהָיוּ מִתְנַכְּרִים שֶׁלֹּא יַכִּיר אוֹתָם שׁוּם אָדָם כְּאַחִים אֶלָּא כַּאֲנָשִׁים נָכְרִים.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, הִזְכִּיר לְשׁוֹן אֲנָשִׁים רָמָז לַעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, וּמִן הַכָּתוּב הַזֶּה יִתְחִיל הָרֶמֶז בָּהֶם, וּלְכָךְ תִּמְצָא שֶׁהִזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה עֲשָׂרָה פְּעָמִים "הָאֲנָשִׁים", כַּאֲשֶׁר אֲבָאֵר בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה.

פסוק טז

וּטְבֹחַ טֶבַח. צִוָּה זֶה לְמְנַשֶּׁה בְּנוֹ, שֶׁהָרֵי בְּנֵי יַעֲקֹב נִזְהָרִים הָיוּ עַל הַשְׁחִיטָה.

וְהָכֵן. זֶה נִקּוּר הַחֵלֶב. אוֹ יֵשׁ לְפָרֵשׁ **וְהָכֵן** שֶׁזְּמֵן אוֹתָם בְּעֶרֶב שַׁבָּת לְיוֹם שַׁבָּת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות ט"ז:ה'): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ" וְגוֹ'. וְכֵן תִּמְצָא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה: "וְהָכֵן", אֵין וְהָכֵן אֶלָּא שַׁבָּת, כְּמָה דְתֵימַר: "וְהֵכִינוּ אֵת אֲשֶׁר יָבִיאוּ". הָדָא אָמְרָה שֶׁשָּׁמַר יוֹסֵף אֶת הַשַּׁבָּת.

בַּצָּהֳרַיִם זוֹ הִיא שְׁעַת מַאֲכַל הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לְהִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי צִבּוּר. וְכֵן הַכָּתוּב יְגַנֶּה הָאוֹכְלִים בַּשַּׁחַר, הוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (קהלת י':ט"ז): "אַי לָךְ אֶרֶץ שֶׁמַּלְכֵּךְ נָעַר וְשָׂרַיִךְ בַּבֹּקֶר יֹאכֵלוּ"; וְיִשַּׁבַּח הָאוֹכְלִים בַּצָּהֳרַיִם, הוּא שֶׁאָמַר (שם): "אַשְׁרֵיךְ אֶרֶץ שֶׁמַּלְכֵּךְ בֶּן חוֹרִים וְשָׂרַיִךְ בָּעֵת יֹאכֵלוּ".

פסוק יח

עַל דְּבַר הַכֶּסֶף הַשָּׁב בְּאַמְתְּחֹתֵינוּ. אָמְרוּ, אֵין דֶּרֶךְ הַבָּאִים לְמִצְרַיִם מִשְּׁאָר הָאֲרָצוֹת לִשְׁבֹּר בָּר לָלוּן בְּבֵית יוֹסֵף כִּי אִם בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת הָעִיר וּבְפֻנְדְּקָאוֹת, וּמַה שֶּׁאֲנַחְנוּ מוּבָאִים בַּבַּיִת הַזֶּה אֵין זֶה אֶלָּא "לְהִתְגּוֹלֵל עָלֵינוּ וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ", כְּלוֹמַר שֶׁיַּעֲלִילוּ עָלֵינוּ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ: "לְאִסְתַּקָּפָא", כְּתַרְגּוּם (דברים כ"ב:י"ד) "עֲלִילוֹת דְּבָרִים" – "תַּסְקוּפֵי מִלִּין".

וְלָקַחַת אוֹתָנוּ לַעֲבָדִים וְאֶת חֲמֹרֵינוּ. כִּי יְדָאֲגוּ עַל חֲמוֹרֵיהֶם, לְפִי שֶׁהַבְּהֵמָה בַּדֶּרֶךְ הִיא חַיֵּי הָאָדָם, וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִשְׁלֹחַ לְבָתֵּיהֶם בָּר וְיִפְחֲדוּ פֶּן יָמוּתוּ בָּרָעָב. וְכַיּוֹצֵא בּוֹ (שמות י"ז:ג'): "לְהָמִית אֹתִי וְאֶת בָּנַי וְאֶת מִקְנַי בַּצָּמָא", הִזְכִּיר בְּיַחַד בְּהֶמְתָּם עִמָּם לְפִי שֶׁהַבְּהֵמוֹת הָיוּ חַיֵּיהֶם בַּמִּדְבָּר.

פסוק כט

אֱלֹהִים יָחְנְךָ בְּנִי. כְּשֶׁאָמַר יַעֲקֹב לְעֵשָׂו "הַיְלָדִים אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָ" עֲדַיִן לֹא נוֹלַד בְּנָיְמִין, וּלְכָךְ בֵּרְכוֹ עַתָּה בַּחֲנִינָה.

פסוק ל

כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו. כְּמִנְהַג הָאַחִים מֵאָב וְאֵם. **וּבַמִּדְרָשׁ**: "כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אֲחִיו", שְׁאָלוֹ: יֵשׁ לְךָ אָח מֵאֵם? אָמַר לוֹ: אָח הָיָה לִי וְאֵינִי יוֹדֵעַ הֵיכָן הוּא. יֵשׁ לְךָ בָּנִים? אָמַר לוֹ: עֲשָׂרָה בָּנִים יֵשׁ לִי. אָמַר לוֹ: וּמַה שְׁמָם? "בֶּלַע וָבֶכֶר וְאַשְׁבֵּל" וְגוֹ'. אָמַר לוֹ: וּמַה טִיבָן שֶׁל שֵׁמוֹת אֵלּוּ? אָמַר לוֹ: עַל שֵׁם אֲחִי וַהֲצָרוֹת שֶׁמְּצָאוּהוּ: בֶּלַע – עַל שֵׁם שֶׁנִּבְלַע בֵּין הָאֻמּוֹת, בָּכֶר – עַל שֵׁם שֶׁהָיָה בְּכוֹר לְאִמּוֹ, וְאַשְׁבֵּל – שֶׁנִּשְׁבָּה לְבֵין הָאֻמּוֹת, גֵּרָא – עַל שֵׁם שֶׁגָּר בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת בֵּין הָאֻמּוֹת, וְנַעֲמָן – עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ מַעֲשָׂיו נְעִימִים, אֲחִי – שֶׁהָיָה אָחִי מֵאָב וְאֵם, וְרֹאשׁ – שֶׁהָיָה גָּדוֹל מִמֶּנִּי וַעֲטָרָה לְרֹאשִׁי, מֻפִּים – עַל שֶׁלָּמַד תּוֹרָה מִפִּי אָבִי כָּל מַה שֶׁלָּמַד מֹשֶׁה וְעֶבֶר, וְחֻפִּים – שֶׁנִּתְחַפָּה עַד הַיּוֹם הַזֶּה, דָּבָר אַחֵר, מֻפִּים וְחֻפִּים – הוּא לֹא נִתְיַפָּה בְּחָפָתִי וַאֲנִי לֹא נִתְיַפֵּיתִי בְּחָפָתוֹ, וְאֶרֶךְ – עַל שֵׁם שֶׁאָמַר אֲבִינוּ (בראשית ל"ז:ל"ה): "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה", וְיֵשׁ אוֹמְרִים: שֶׁהָיוּ פָּנָיו דּוֹמִים לְוֶרֶד. מִיָּד, "וַיְבַקֵּשׁ לִבְכּוֹת וַיָּבֹא הַחַדְרָה וַיֵּבְךְּ שָׁמָּה". וְכֵן הוּא נִדְרָשׁ גַּם כֵּן בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה.

פסוק לג

הַבְּכֹר כִּבְכֹרָתוֹ. מַכֶּה בַּגְּבִיעַ וְאוֹמֵר: רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה יִשָּׂשכָר וּזְבוּלוּן – בְּנֵי אֵם אַחַת, הֵסַבּוּ כַּסֵּדֶר הַזֶּה כִּפְי תּוֹלְדוֹתֵיהֶן, וְכֵן כֻּלָּם. כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ לְבִנְיָמִין, אָמַר: זֶה אֵין לוֹ אֵם וַאֲנִי אֵין לִי אֵם, יֵשֵׁב אֶצְלִי, מִיָּד "וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ", זֶה מִדְרַשׁ רז"ל. **וַיֵּ֫שׁ** לְשָׁאוֹל, מָה הָיָה מַחְשַׁבְתָּם בַּגְּבִיעַ, אִם תֹּאמַר שֶׁהָיָה אֶצְלָם הַגְּבִיעַ הַהוּא כְּמַעֲשֶׂה הַכֵּלִים הָעֲשׂוּיִם לְשָׁעוֹת אוֹ בְּחָכְמַת הַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת, בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם הֻרְגְּלוּ בָּזֶה הַרְבֵּה וְלֹא הָיָה לָהֶם לִתְמֹהַּ בָּזֶה. אֲבָל נִרְאֶה שֶׁהָיְתָה חָכְמָה מְחֻדֶּשֶׁת אֶצְלָם בְּהֶכֵּר הַקּוֹלוֹת, שֶׁהֲרֵי יָדוּעַ הוּא כִּי בַּקּוֹל מִתְעָרֵב בּוֹ הַדִּבּוּר לְמִי שֶׁיֵּבִין הַחָכְמָה, וְכֵן אָמְרוּ "קוֹל וְרוּחַ וְדִבּוּר", וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז"ל בַּקּוֹל הַנִּשְׁמָע בַּשַּׁבָּלִים בִּימֵי נִיסָן בְּשָׁעָה שֶׁאֵין הָרוּחַ מְנַשֶּׁבֶת, כִּי אוֹתָהּ תְּנוּעָה הוּא שֶׁבַח וְהוֹדָאָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ רז"ל: מְנַיִן שֶׁהַשַּׁבָּלִים אוֹמְרִים שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ה:י"ד): "יִתְרוֹעָעוּ אַף יָשִׁירוּ". וּבְאוֹתָהּ תְּנוּעָה יֵשׁ קוֹל, וּבְאוֹתוֹ הַקּוֹל מִתְעָרֵב בּוֹ דִּבּוּר לְמֵבִין הַחָכְמָה הַהִיא. וְעַל כֵּן הָיוּ אֲחֵי יוֹסֵף חוֹשְׁבִים כִּי בְּהַכָּאַת הַגְּבִיעַ הָיָה הַדִּבּוּר מִתְעָרֵב עִם הַקּוֹל, וְאֵין הַדִּבּוּר נִשְׁמָע וּמוּבָן כִּי אִם לְבַעַל הַחָכְמָה לְבַדָּהּ, וְעַל כֵּן אָמַר "וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ", כִּי לֹא הָיָה הָעִנְיָן מִן הַחָכְמוֹת הַמְּצוּיוֹת בֵּינֵיהֶם, רַק הָיְתָה חָכְמָה מְחֻדָּשָׁה וְהָיוּ תְּמֵהִים עָלֶיהָ.

פסוק לד

חֲמֵשׁ יָדוֹת. חֵלֶק בִּנְיָמִן עִם אֶחָיו, וְחֶלְקוֹ שֶׁל יוֹסֵף, וְחֵלֶק אָסְנַת, וּמְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם הֲרֵי חֲמִשָּׁה.

וַיִּשְׂתּוּ וַיִּשְׁכְּרוּ עִמּוֹ. בְּאוֹתוֹ יוֹם, כִּי מִיּוֹם שֶׁמְּכָרוּהוּ לֹא שָׁתוּ יַיִן עַד אוֹתוֹ יוֹם, וְגַם הוּא לֹא שָׁתָה. וְכֵן תּוֹרָה מִלַּת "עִמּוֹ", וְזֶה שֶׁכָּתוּב (בראשית מ"ט:כ"ו): "נְזִיר אֶחָיו".

פרק מד

פסוק א

כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל: יוֹתֵר מִן הַמִּגִּיעַ לָהֶם בַּכֶּסֶף אֲשֶׁר הֵבִיאוּ לוֹ.

וְשִׂים כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ. כֶּסֶף שְׁנֵי זֶה לְדַעְתָּם, שֶׁאִם עָשָׂה זֶה כַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁלֹּא לְדַעְתָּם הָיָה לָהֶם הִתְנַצְּלוּת בַּגְּבִיעַ שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ כַּאֲשֶׁר נַעֲשָׂה בַּכֶּסֶף, אֲבָל הָיָה זֶה לְדַעְתָּם, וְיָדְעוּ בַּכֶּסֶף כַּאֲשֶׁר יָדְעוּ בַּמַּשָּׂא, כִּי הִכִּירוּ כִּי נָתַן לָהֶם כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת. וְאִם הָיָה שֶׁלֹּא לְדַעְתָּם, אוּלַי טָעַן עֲלֵיהֶם כִּי הָיָה הַכֶּסֶף גַּם בַּפַּעַם הַזֹּאת מַטְמוֹן, וְלֹא יִתְּכֵן כֵּן בַּגְּבִיעַ, וּמִי יוֹכַל לָדוּן עִם שֶׁתַּקִּיף מִמֶּנּוּ.

וְדַע כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת הַשִּׁבְרִים רַבִּים מְאֹד בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּמְהוּמוֹת רַבּוֹת בְּתוֹכָהּ, הָיוּ הַבָּאִים נוֹתְנִים שַׂקֵּיהֶם וְכַסְפֵּיהֶם לַמַּשְׁבִּיר וְהוּא מוֹדֵד לָהֶם כְּפִי הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא, וְהֵם לוֹקְחִים הַנָּתוּן לָהֶם "בַּאֲשֶׁר דִּבֶּר מֶלֶךְ שִׁלְטוֹן", וְעוֹד, כִּי בֶּאֱמוּנָה הוּא עוֹשֶׂה. וְעַל כֵּן לָקְחוּ פַּעַם רִאשׁוֹנָה גַּם בַּשֵּׁנִיָּה שַׂקֵּיהֶם סְגוּרִים, וְלֹא יָדְעוּ מַה שֶּׁבְּתוֹכָם.

פסוק ג

וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלְּחוּ הֵ֣מָּה וַחֲמֹרֵיהֶם הֵ֥ים יָצְאוּ אֶת הָעִיר. גַּם זֶה מִן הָרְמָזִים שֶׁבַּתּוֹרָה, כִּי מִדַּת הַדִּין מְתוּחָה כְּנֶגְדָּם מִפְּנֵי חֵטְא הַמְּכִירָה. וּכְבָר בֵּאַרְתִּי לְךָ בְּעִנְיַן דּוֹר הַפַּלָּגָה כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּמְצָא בַּתּוֹרָה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד רָשׁוּם לְמַפְרֵעַ הוּא רֶמֶז לְמִדַּת הַדִּין. וּמִפְּנֵי זֶה הֻצְרְכוּ אֲחֵי יוֹסֵף לַחֲזֹר לְאָחוֹר בְּלֶכְתָּם לִמְחוֹז חֶפְצָם.

לֹא הִרְחִיקוּ. כְּדֵי שֶׁלֹּא יַטְרִיחוּ עֲלֵיהֶם שֶׁיְּצַטְרְכוּ לַחֲזֹר מִמָּקוֹם רָחוֹק.

פסוק ה

הֲלֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ. פֵּרוּשׁ, הֲלֹא זֶה שֶׁלִּקַּחְתֶּם הוּא אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ. וְהֶעֱלִיל אוֹתָם בַּגְּבִיעַ כְּדֵי לְהַגְדִּיל אַשְׁמָתָם, כִּי הַגּוֹנֵב כּוֹס מִבֵּית הַמֶּלֶךְ הֲלֹא הוּא מְבַזֶּה אֶת הַמַּלְכוּת וְהוּא חַיָּב מִיתָה.

וְהוּא נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ. כְּלוֹמַר הָיָה לָכֶם לַחְשֹׁב כִּי יִשְׁאַל לַמְנַחֲשִׁים עַל זֶה וְיֵדַע שֶׁאַתֶּם גְּנַבְתֶּם אוֹתוֹ. וְנָתַן בִּדְבָרָיו אֵלּוּ טַעַם לְמָה שָׂרַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם יוֹתֵר מִכָּל הַבָּאִים שָׁם מִשְּׁאָר הָאָרְצוֹת, לְפִי שֶׁיָּדַע זֶה בְּחָכְמַת הַנַּחַשׁ שֶׁהֵם גְּנָבֵהוּ. וְהֵשִׁיבוּ הֵם:

פסוק ז

לָמָּה יְדַבֵּר אֲדֹנִי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְגוֹ'. הֵן כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּפִי אַמְתְּחֹתֵינוּ הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ וְאֵיךְ נִגְנֹב. וְזֶהוּ קַל וָחֹמֶר שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל מִכְּלַל עֲשָׂרָה קַל וָחֹמֶר הַנִּמְצָאִים בַּתּוֹרָה: אִם הַמְצִיאָה חֲזָרְנוּ, קַל וָחֹמֶר שֶׁלֹּא נִגְנֹב.

פסוק י

גַּם עַתָּה כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא. כֵּן הַדִּין אֶצְלֵנוּ כִּדְבָרֵיכֶם שֶׁכֻּלְּכֶם חַיְבִין בַּדָּבָר, עֲשָׂרָה שֶׁנִּמְצֵאת גְּנֵבָה אֵצֶל אֶחָד מֵהֶם – כֻּלָּם נִתְפָּשִׂין. אֲבָל אֲנִי אֶעֱשֶׂה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין: "אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּים".

פסוק יב

בַּגָּדוֹל הֵחֵל. כְּדֵי שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁוּ שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁאֵין הַגָּבִיעַ כִּי אִם בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִן, וְעָשָׂה זֶה כְּדֵי לְהִתְנַכֵּר.

וַיִּמָּצֵא הַגָּבִיעַ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִן. הָיוּ מְבַיְּשִׁים אוֹתוֹ וְהָיוּ קוֹרִין לוֹ "גַּנָּב בַּר גַּנָּבְתָּא", עַל שֵׁם שֶׁכָּתוּב (בראשית ל"א:י"ט): "וַתִּגְנֹב רָחֵל אֶת הַתְּרָפִים", וְהָיוּ מַכִּים אוֹתוֹ עַל כְּתֵפָיו. וּלְפִי שֶׁהָיוּ חוֹשְׁדִים אוֹתוֹ וְאֵין בּוֹ, זָכָה שֶׁשָּׁרְתָה שְׁכִינָה בְּחֶלְקוֹ, זֶהוּ שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג:י"ב-י"ג): "וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיִּקְרְעוּ שִׂמְלֹתָם", אַף בִּנְיָמִן בַּכְּלָל, וּלְפִי שֶׁהָיוּ חוֹשְׁדִים אוֹתוֹ וְהָיָה זַכַּאי, זָכָה וְלָקַח עֲטָרָה עַל זֶה, שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ מָרְדְּכַי שֶׁקָּרַע בְּגָדָיו עַל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּקְרַע מָרְדֳּכַי אֶת בְּגָדָיו". אֲבָל הֵם הָיוּ רְאוּיִים לָזֶה, שֶׁבְּסַבָּתָם קָרַע אֲבִיהֶם אֶת בְּגָדָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ז:ל"ד): "וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שִׂמְלֹתָיו". וְהִנֵּה הָעִנְיָן "מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה" הֵן לְעֹנֶשׁ הֵן לְשָׂכָר. וּמַה שֶּׁקָּרְעוּ אֲחֵי יוֹסֵף שִׂמְלוֹתָם הַכֹּל הָיָה עַל יְדֵי מְנַשֶּׁה, שֶׁהֲרֵי מַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיֵּצְאוּ אֶת אֲשֶׁר עַל בֵּיתוֹ", מְנַשֶּׁה הָיָה. וּלְפִי שֶׁהוּא עָשָׂה כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה וְהָיָה שָׁלִיחַ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם וּלְהִתְעוֹלֵל עֲלֵיהֶם בַּגָּבִיעַ, וְהָיָה סִבָּה שֶׁקָּרְעוּ שִׂמְלוֹתָם, לְכָךְ נִקְרְעָה נַחֲלָתוֹ, חֶצְיָהּ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְחֶצְיָהּ בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן.

פסוק יד

וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אָרְצָה. כָּל הָעֲשָׂרָה וּבִנְיָמִן עִמָּהֶם גַּם כֵּן, כְּדֵי לְקַיֵּם "וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי".

פסוק טז

מַה נֹּאמַר לַאדֹנִי. בְּכֶסֶף רִאשׁוֹן. **מַה נְּדַבֵּר** עַתָּה בַּגָּבִיעַ. **וּמַה נִּצְטַדָּק** וּמַה טַּעֲנָה נִטְעַן וְנִצְטַדֵּק. **הָאֱלֹהִים מָצָא אֶת עֲוֹן עֲבָדֶיךָ.** הִצְדִּיקוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדִּין וְאָמְרוּ: יָדַעְנוּ כִּי נְקִיִּים אֲנַחְנוּ מִכָּל זֶה, אֲבָל אֲנַחְנוּ חַיְבִין מִמָּקוֹם אַחֵר, וּמִלִּפְנֵי ה' יִתְעַלֶּה יָצָא הַמְקַטְרֵג לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹן עֲבָדֶיךָ. **הִנֶּנּוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ.**

פסוק יז

חָלִילָה לִּי מֵעֲשׂוֹת זֹאת. כִּי שׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ אֲנִי, וְחָלִילָה לִי מֵעֲשׂוֹת חָמָס לָכֶם. **וְנִרְאֶה** כִּי דַּעַת יוֹסֵף הָיְתָה כִּי חִיּוּב הָעֲשָׂרָה אֲשֶׁר נִמְצֵאת גְּנֵבָה בְּיַד אַחַד מֵהֶם אֵינוֹ אֶלָּא כְּשֶׁהֵם מִתְאַסְּפִים כֻּלָּם בְּיַחַד לִגְנֹב וְלָקַח אֶחָד מֵהֶם אֶת הַגְּנֵבָה לְדַעַת כֻּלָּם, אָז יִתְחַיְּבוּ, אֲבָל כְּשֶׁנִּמְצְאָה הַגְּנֵבָה בְּיַד אֶחָד מֵהֶם, הוּא לְבַדּוֹ חַיָּב מִיתָה וְהָאֲחֵרִים פְּטוּרִין, כִּי אוּלַי לֹא יָדְעוּ בַּגְּנֵבָה. וְעַל כֵּן אָמְרוּ הֵם: "הִנֵּנוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי", אֲנוּ קוֹנְסִים אֶת עַצְמֵנוּ לִהְיוֹת עֲבָדִים לַאדֹנִי, וְהוּ שֶׁאָמְרוּ: "גַּם אֲנַחְנוּ", כְּלוֹמַר גַּם אֲנַחְנוּ הַנְּקִיִּים שֶׁלֹּא יָדַעְנוּ בַּגְּנֵבָה, "גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ" אֲנוּ מְקַבְּלִים עַל עַצְמֵנוּ לִהְיוֹת הַדִּין שָׁוֶה בָּנוּ כְּאִלּוּ יָדַעְנוּ בַּגְּנֵבָה. וְהֵשִׁיב יוֹסֵף: "חָלִילָה לִּי מֵעֲשׂוֹת זֹאת" לָקַחַת אֶתְכֶם לַעֲבָדִים, כִּי אוּלַי לֹא יְדַעְתֶּם בַּגְּנֵבָה, אֲבָל הָאִישׁ הַנִּמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא חַיָּב מִיתָה, וְזֶהוּ שֶׁהוֹסִיף: "הוּא", אֲבָל אֵינִי רוֹצֶה לַהֲמִיתוֹ אֶלָּא "הוּא יִהְיֶה לִי עָבֶד", "וְאַתֶּם" הַנְּקִיִּים "עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, מַה שֶּׁנֶּחְתְּמָה פָּרָשָׁה זֹאת בְּפָסוּק "עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם", זֶה רָמַז לַעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, אֲשֶׁר עָלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם אַחַר שֶׁנִּתְלַבְּנוּ וְנִצְרְפוּ מֵחֶטְאוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי כְּתֹנֶת הַפַּסִּים הָיָה תְּחִלַּת הַסִּבּוֹת וְרֵאשִׁית גִּלְגּוּל הַדְּבָרִים, וְנֶחְשַׁב לָהֶם לְאַכְזְרִיּוּת גָּדוֹל מַה שֶּׁטָּבְלוּ הַכְּתֹנֶת בְּדַם הַשָּׂעִיר וְאָמְרוּ לַאֲבִיהֶם "זֹאת מָצָאנוּ", לְפִיכָךְ הָיָה הָעֹנֶשׁ בָּהֶם בְּגוּפָם, שֶׁהִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד בָּהֶם אַחֲרֵי מוֹת יוֹסֵף מִיָּד, וְאַחַר זְמַן בַּהֲרוּגֵי מַלְכוּת שֶׁנִּדּוֹנוּ בְּגוּפוֹתָם, כִּי הַגּוּף כְּתֹנֶת לַנֶּפֶשׁ. וְעַל כֵּן תִּמְצָא בְּפָרָשָׁה זוֹ עֶשֶׂר פְּעָמִים "הָאֲנָשִׁים", לְרָמֹז עַל עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "אֲחֵי יוֹסֵף" אוֹ "בְּנֵי יַעֲקֹב". וְאֵלּוּ הֵם: "וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת הַמִּנְחָה הַזֹּאת", "הָבֵא אֶת הָאֲנָשִׁים", "כִּי אִתִּי יֹאכְלוּ הָאֲנָשִׁים", "וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת הָאֲנָשִׁים", "וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים", "וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת הָאֲנָשִׁים", "וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים", "אַמְתְּחֹת הָאֲנָשִׁים", "וְהָאֲנָשִׁים שִׁלְּחוּ", "אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים" – הֲרֵי עֶשֶׂר פְּעָמִים "אֲנָשִׁים". וְאֵלּוּ הֵם עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת: רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע כֹּהֵן גָּדוֹל, רַבִּי עֲקִיבָא בֶּן יוֹסֵף, רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בָּבָא, רַבִּי חֲנַנְיָא בֶּן תְּרַדְיוֹן, רַבִּי יְשֵׁבָב הַסּוֹפֵר, רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן דָּמָא, רַבִּי חֻנְיָנָא בֶּן חֲכִינַאי, רַבִּי חוּצְפִּית הַמְּתֻרְגְּמָן, רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן שַׁמּוּעַ. עֲלֵיהֶם אָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים ט':י"ג): "כִּי דֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכָר לֹא שָׁכַח צַעֲקַת עֲנָוִים". וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת שֶׁלֹּא הָיוּ בְּזְמַן אֶחָד וְלֹא נִדּוֹנוּ כֻּלָּן בְּיַחַד.

וְכֵן תִּמְצָא בְּפִרְקֵי הֵיכָלוֹת: אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: אוֹתוֹ הַיּוֹם חֲמִישִׁי בְּשַׁבָּת הָיָה, כְּשֶׁבָּאַת הַשִּׁמּוּעָה מִכְּרַךְ גָּדוֹל שֶׁבְּרוֹמִי שֶׁצִּוָּה לוּפִינוּס קֵיסָר וְתָפְשׂוּ אַרְבָּעָה אֲנָשִׁים אֵלּוּ מֵאֲבִירֵי יִשְׂרָאֵל: רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, וְרַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע, וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן דָּמָא, וְרַבִּי

יְהוּדָה בֶּן בָּבָא, וּמָאתַיִם וּשְׁמוֹנָה אֲלָפִים תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מִירוּשָׁלַיִם פִּדְיוֹן שְׁלָהֶם. וְכֵיוָן שֶׁרָאָה רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה גְּזֵרָה זוֹ, עָמַד וְהוֹרִידַנִי לַמֶּרְכָּבָה, וּבַקַּשְׁתִּי שְׁאֵלָה מִסּוּרְיֵאל שַׂר הַפָּנִים, וְאָמַר לִי: עֲשָׂרָה נִכְתְּבוּ בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה וְנִתְּנוּ לוֹ לְסַמָּאֵ"ל הָרָשָׁע שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, וְאָמְרוּ לוֹ: לֵךְ וְהַכְחֵד מֵאַבִּירֵי יִשְׂרָאֵל כָּל נַתָּח טוֹב יָרֵךְ וְכָתֵף", לְהַשְׁלִים גְּזֵרַת (שמות כ"א:ט"ז) "וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוּמָת", וּשְׁמוּרָה לוֹ לְהִנָּקֵם מִמֶּנּוּ עַד שֶׁתַּגִּיעַ (ישעיהו כ"ד:כ"א) "יִפְקֹד ה' עַל צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם", בְּגַדְיִים וּכְבָשִׂים שֶׁל יוֹם הַכִּפּוּרִים. אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: כָּל הַהַתְרָאוֹת הַלָּלוּ וְכָל הַהַתְנָאִין הַלָּלוּ הִתְרוּ בּוֹ וְהִתְנוּ עִם סַמָּאֵ"ל הָרָשָׁע, וְהוּא אָמַר "קִבַּלְתִּי עָלַי", וַיִּבְחַר עֲשָׂרָה מֵאַבִּירֵי יִשְׂרָאֵל. אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: מָה עָשָׂה זְהוֹרִיאֵל ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, לֹא הִסְפִּיק לוֹמַר לַסּוֹפֵר: כְּתֹב גְּזֵרוֹת וּמַכּוֹת גְּדוֹלוֹת קָשׁוֹת וְעַזּוֹת וּמְבֹהָלוֹת וְנוֹרָאוֹת וּכְבֵדוֹת עַל רוֹמִי, מִפְּנֵי חֲמָה שֶׁנִּתְמַלֵּא עַל סַמָּאֵ"ל הָרָשָׁע, שֶׁקִּבֵּל עָלָיו כָּל הַהַתְנָאִים הַלָּלוּ, אֶלָּא מִיָּד נָטַל נָיָר וְכָתַב עָלָיו: נָקָמָה זוֹ עֲתִידָה וּשְׁמוּרָה לְרוֹמִי הָרְשָׁעָה, תַּעֲלֶה עָנָן אֶחָד וְתַעֲמֹד לְמַעְלָה מֵרוֹמִי שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים, וְיֵרֵד שְׁחִין לַח עַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה וְעַל הַכֶּסֶף וְעַל הַזָּהָב וְעַל הַפֵּרוֹת וְכָל מִינֵי מַתְּכוֹת, וְאַחֲרֵי כֵן תַּעֲלֶה עָנָן אַחֶרֶת וְתִדְחֶה אֶת חֲבֶרְתָּהּ, וְתַעֲמֹד בְּמְקוֹמָהּ שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים אֲחֵרִים, וְיֵרֵד נֶגַע צָרַעַת וְסַפַּחַת וּבֶהָרֶת וְכָל מִינֵי נְגָעִים עַל רוֹמִי הָרְשָׁעָה, עַד שֶׁתָּבֹא שָׁעָה שֶׁיֹּאמַר אָדָם לַחֲבֵרוֹ: הֵילָךְ רוֹמִי הָרְשָׁעָה בִּפְרוּטָה, הִיא וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ, וְיֹאמַר לוֹ: אֵינָהּ מִתְבַּקֶּשֶׁת לִי. עַד כָּאן בְּפִרְקֵי הֵיכָלוֹת.

אֲבָל יֵשׁ לְתָמֹהַּ מִמַּה שֶּׁכָּתוּב כִּי רַבִּי חֲנִינָא בֶּן תְּרַדְיוֹן הֶחְלַף בְּלוּפִּינוּס קֵיסָר וְלוּפִּינוּס קֵיסָר הוּא שֶׁנִּשְׁרַף, וְכֵן כָּל הַשְּׁאָר, כִּי כֵן כָּתוּב שָׁם: "וּכְמִדָּה זֹאת לְכָל חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל". וְשָׁמַעְתִּי בָּזֶה כִּי כְּשֵׁם שֶׁהֶחְלַף יִצְחָק בְּאַיִל וְהֶקְבֵּעַ לוֹ שָׂכָר כְּאִלּוּ הֶקְרֵב וּכְאִלּוּ עָפְרוֹ צָבוּר עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, כֵּן הֶחְלִפוּ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל בַּאֲחֵרִים, וְכֵיוָן שֶׁטָּעֲמוּ טַעַם מִיתָה בְּמַה שֶׁנִּתְפַּשְׁטוּ וְנִגְמַר דִּינָם לְכָךְ הֵם קִבְּלוּ עָנְשָׁם וַהֲרֵי זֶה כְּאִלּוּ נֶהֱרְגוּ. וּמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב: "וְשִׂים כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ", יִרְמֹז אֶל הָעִנְיָן הַזֶּה, כִּי הַכָּתוּב הִמְשִׁיל אֶת הַנֶּפֶשׁ לְכֶסֶף צָרוּר וְהַגּוּף לְאַמְתַּחַת, כִּי הוּא אַמְתַּחַת הַנֶּפֶשׁ. וְכֵן לְפִי דַּעְתִּי מַה שֶּׁהִזְכִּיר לְמַעְלָה "כִּי עַתָּה שַׁבְנוּ זֶה פַּעֲמַיִם", רָמַז לְמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (איוב ל"ד:ל"ו): "עַל תְּשֵׁבֹת בְּאַנְשֵׁי אָוֶן", וּכְתִיב (איוב ל"ג:כ"ט): "פַּעֲמַיִם שָׁלֹשׁ עִם גָּבֶר", וְהוּא מַאֲמַר יְהוּדָה שֶׁהִתְחִיל בְּמִצְוַת יְבוּם תְּחִלָּה. וְהֶבֶן הַיָּטֵב כִּי מִזֶּה הִזְכִּיר בַּסּוֹף "וַיָּשֻׁבוּ הָעִירָה" וְהָיָה אֶפְשָׁר לוֹמַר "וַיָּשֻׁבוּ מִצָּרִימָה", אֲבָל הוּא מִלְּשׁוֹן "עִיר קְטַנָּה", וְהַמַּשְׁכִּיל יָבִין. וּמִפְּנֵי זֶה נָחְתְּמָה הַפָּרָשָׁה

וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם. וְהָיָה יָכוֹל לוֹמַר "לְכוּ לְשָׁלוֹם לְדַרְכְּכֶם", אֲבָל הַפָּרָשָׁה מְבֹאֶרֶת בְּאַחֵי יוֹסֵף לְשָׁעָה, וְרוֹמֶזֶת לַעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת לְדוֹרוֹת, אֲשֶׁר עָלוּ לְשָׁלוֹם אֶל

אֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם. וְכֵן דָּרְשׁוּ רז"ל חַכְמֵי הָאֱמֶת ז"ל: עֶשְׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת אֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לַעֲמֹד בְּמְחִצָּתָן, וְכֵן הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו ס"ד:ג'): "עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה לוֹ".

פסוק יח

"מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה וּדְבַר עֶצֶב יַעֲלֶה אָף" (משלי טו, א)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם יָזְהִיר בַּכָּתוּב הַזֶּה עַל הָאָדָם לְגַדֵּל נַפְשׁוֹ וּלְהַרְגִּיל טִבְעוֹ וּלְשׁוֹנוֹ בְּמַעֲנֶה רַךְ, כִּי הַמַּעֲנֶה הָרַךְ יַשְׁקִיט וְיִנִּיחַ כַּעַס הַכּוֹעֵס, וְהַדְּבָרִים הַמַּעֲצִיבִים שֶׁהֵם בְּהֶפֶךְ מַעֲנֶה רַךְ הֵם יוֹלִידוּ הַכַּעַס וְהַחֵמָה.

וְדָבָר יְדוּעַ כִּי הַדִּבּוּר יֵשׁ לוֹ כֹּחַ גָּדוֹל הֵן לְטוֹב הֵן לְהֶפְכּוֹ, וְהוּא עִקַּר הֲוָיַת הָאָדָם כַּפְּרִי הַזֶּה שֶׁהוּא עִקַּר הָאִילָן, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (בראשית ב':ז'): "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", בְּאוּרוֹ שֶׁעִקַּר הֲוָיַת הָאָדָם בִּשְׁבִיל "נֶפֶשׁ חַיָּה", שֶׁהִיא הַנֶּפֶשׁ הַמְדַבֶּרֶת, וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "לְרוּחַ מְמַלְלָא". וְעַל כֵּן נִקְרָא הַדִּבּוּר "פְּרִי", וְהוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נ"ז:י"ט): "בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם", כִּי הַדִּבּוּר פְּרִי שְׂפָתַיִם. וּמַה שֶּׁיִּחֵס הַכָּתוּב הַדִּבּוּר לַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, מִפְּנֵי שֶׁהַדִּבּוּר הוּא נֶאֱצָל מִכֹּחַ הַשֵּׂכֶל, שֶׁהוּא מִצַּד הַנֶּפֶשׁ הַמְדַבֶּרֶת שֶׁבָּאָדָם, כִּי הַבְּהֵמוֹת שֶׁאֵין לָהֶם שֵׂכֶל אֵין לְהֶם דִּבּוּר, וְעִם הַדִּבּוּר יֵשׁ לוֹ לְאָדָם יִתְרוֹן עַל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (איוב ל"ה:י"א): "מַלְּפֵנוּ מִבַּהֲמוֹת אֶרֶץ וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם יְחַכְּמֵנוּ".

וְיֵשׁ בַּדִּבּוּר שְׁנֵי דְּרָכִים, דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְדֶרֶךְ הַמָּוֶת, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (משלי י"ח:כ"א): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ". וְזֶה אַזְהָרָה לְמִי שֶׁהוּא בַּעַל דְּבָרִים, אוֹ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְעִנְיְנֵי הַמִּצְוֹת שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַחַיִּים, אוֹ בְּלָשׁוֹן הָרָע וּשְׁאָר הָעֲבֵרוֹת הַתְּלוּיוֹת בַּדִּבּוּר שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַמָּוֶת. וּבָא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְאָמַר כִּי לְפִי רִבּוּי דְּבָרָיו בְּדֶרֶךְ הַטּוֹב יִהְיֶה פִּרְיוֹ קֹדֶשׁ הִלּוּלִים לַה', וְיִהְיֶה לוֹ שָׂכָר טוֹב הַרְבֵּה, וּלְפִי רִבּוּי דְּבָרָיו בְּדֶרֶךְ הָרָע יִהְיֶה פִּרְיוֹ מַר וָרָע וְיִהְיֶה לוֹ עֹנֶשׁ הַרְבֵּה. וּמִפְּנֵי שֶׁהַדִּבּוּר הוּא עִקַּר גָּדוֹל בָּאָדָם לְהוֹשִׁיעַ נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ אוֹ לְהַאֲבִידוֹ, בָּא שְׁלֹמֹה וְלִמֵּד דַּעַת אֶת הָעָם שֶׁיִּהְיוּ מַחֲזִיקִים בַּמִּדָּה זוֹ שֶׁל מַעֲנֶה רַךְ כִּי הוּא יָשִׁיב חֵמָה, וַאֲפִלּוּ חֲמַת הַמֶּלֶךְ שֶׁכָּתוּב (משלי ט"ז:י"ד): "חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי מָוֶת". **וְהִנֵּה** יְהוּדָה בֶּן יַעֲקֹב הֶחֱזִיק בַּמִּדָּה הַזֹּאת, שֶׁדִּבֵּר לְיוֹסֵף בְּלָשׁוֹן רַכָּה וְעַל כֵּן הֵשִׁיב חֲמָתוֹ שֶׁהָיָה מַרְאֶה לָהֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס עַל דְּבַר הַגְּבִיעַ.

וְיָדוּעַ כִּי לֹא הָיָה רָאוּי כַּעַס לְיוֹסֵף הַמַּעֲלִיל אוֹתָם בְּעִנְיַן הַגְּבִיעַ כִּי אִם לִיהוּדָה וְיֶתֶר אֶחָיו הַנְּקִיִּים שֶׁהָיוּ מִתְנַצְּלִים וְלֹא שָׁוָה לָהֶם, וְאַף עַל פִּי כֵן הָיָה יְהוּדָה חָכָם גָּדוֹל וְגִבּוֹר בִּגְבוּרַת הַגּוּף וּבִגְבוּרַת הַנֶּפֶשׁ שֶׁכָּבַשׁ אֶת יִצְרוֹ וְלֹא כָעַס, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה רָאוּי לָהֶם לִכְעֹס רָאָה יְהוּדָה כִּי עַתָּה לֹא הָיָה מָקוֹם לִכְעֹס אֲבָל הָיָה צָרִיךְ לְמַעֲנֶה רַךְ כְּדֵי לְהָשִׁיב חֲמַת הָאָדוֹן

יוֹסֵף. וְעַל כֵּן נִגַּשׁ אֵלָיו לְהִתְוַכֵּחַ עִמּוֹ, וְרָצָה לְגַלְגֵּל הָעִנְיָנִים כֻּלָּן שֶׁאֵרְעוּ לָהֶם עִמּוֹ עַד עַתָּה וְכוּוֵן לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: לְדִין, לְפִיּוּס, וּלְמִלְחָמָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב:

וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי וְאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה. מָצִינוּ לְשׁוֹן "הַגָּשָׁה" מְשַׁמֶּשֶׁת לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: דִּין וּפִיּוּס וּמִלְחָמָה. דִּין, הוּא שֶׁכָּתוּב (דברים כ"ה:א'): "וְנִגְּשׁוּ אֶל הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם". פִּיּוּס, הוּא שֶׁכָּתוּב (יהושע י"ד:ו'): "וַיִּגְּשׁוּ בְנֵי יְהוּדָה אֶל יְהוֹשֻׁעַ". לְמִלְחָמָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב י':י"ג): "וַיִּגַּשׁ יוֹאָב וְהָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ לַמִּלְחָמָה". וְהִנֵּה יְהוּדָה כְּוַן לִשְׁלָשְׁתָּם, וּמִזֶּה אָמַר "בִּי אֲדֹנִי", כְּמִי שֶׁבָּא וּכְלֵי מִלְחַמְתּוֹ בְּיָדוֹ וְהוּא עֲרוּךְ מִלְחָמָה, וְאוֹמֵר: בִּי תִמְצָא כָּל מַה שֶׁתִּרְצֶה, אִם לְדִין אִם לְפִיּוּס אִם לְמִלְחָמָה.

אוֹ יֹאמַר "בִּי אֲדֹנִי", הֶעָוֹן בִּי, מִפְּנֵי שֶׁנִּמְצָא עָוֹן הַגְּבִיעַ לְבִנְיָמִן וְאֵין לִיהוּדָה וְאֶחָיו בָּזֶה עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא זוֹלְתִי לְבִנְיָמִן לְבַדּוֹ, עַל כֵּן יְחֻלֶּה פָּנָיו לֵאמֹר לוֹ שֶׁלֹּא יָשִׂים הֶעָוֹן בְּבִנְיָמִן כִּי אִם בּוֹ, וּכְשֶׁיְּעַכֵּב אוֹתוֹ כְּאִלּוּ נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ וְשֶׁיִּפְטֹר לְבִנְיָמִן, כִּי זֹאת שְׁאֵלָתוֹ שֶׁל יְהוּדָה בְּכָל סִפּוּרֵי דְּבָרָיו וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה מְבַקֵּשׁ, שֶׁעָלָיו אָמַר "יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָבָר", כִּי הַדָּבָר הַזֶּה הוּא חֲלִיפֵי בִּנְיָמִן בּוֹ.

וְאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ. כְּלוֹמַר כְּשֶׁאֲנִי אוֹמֵר לִפְטֹר לְבִנְיָמִן הֶחָשׁוּד וְלִתְפֹּשׂ אוֹתִי שֶׁאֲנִי נָקִי, טַעֲנָה יֵשׁ לִי בָּזֶה, כִּי אִישׁ כָּמוֹךָ נָגִיד וּמְצַוֶּה לְאֻמִּים כְּפַרְעֹה, רָאוּי לְךָ שֶׁתִּשְׁמַע טַעֲנוֹתַי וְהַסִּבָּה שֶׁעָלֶיהָ אֲנִי אוֹמֵר לְךָ כְּזֹאת לִתְפֹּס הַנָּקִי וְלִפְטֹר הֶחָשׁוּד. וּמְסַפֵּר טַעֲנוֹתָיו וְהוֹלֵךְ כִּי זֹאת לוֹ בְּסִבַּת הָעֲרֻבוּת שֶׁעָשָׂה עָלָיו, וּמַתְחִיל לְהַזְכִּיר רִאשׁוֹנוֹת: "אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו". **יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָבָר.** נָטַל רְשׁוּת מִמֶּנּוּ שֶׁיּוּכַל לְדַבֵּר לְפָנָיו. וְהִתְחִיל לְדַבֵּר בְּלָשׁוֹן רַכָּה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ה:ט"ו): "בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר גָּרֶם", וּכְתִיב (משלי ט"ו:א'): "מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה". וְדִבְרֵי יְהוּדָה בְּפָרָשָׁה זוֹ הֵם דִּבְרֵי וּכוּחִין שֶׁמִּתְוַכֵּחַ עִם יוֹסֵף, וּמִתּוֹךְ חָכְמָתוֹ שֶׁל יְהוּדָה רָצָה לְגַלְגֵּל עַתָּה קְצָת מִן הָעִנְיָנִים שֶׁאֵרְעוּ לָהֶם עִמּוֹ כְּדֵי לְהָעִיר רַחֲמָיו וּכְדֵי שֶׁיִּתְפַּיֵּס אֵלָיו בְּרִבּוּי תַּחֲנוּנָיו, כִּי חָשַׁב שֶׁהָיָה יָרֵא אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר לָהֶם (בראשית מ"ב:י"ח-י"ט): "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא". וְעַל כֵּן אָמַר: **אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר** כְּלוֹמַר לֹא מֵעַצְמֵנוּ רַק מֵאֲנָס הִגַּדְנוּ בְּאָחִינוּ זֶה, מִפְּנֵי שְׁאֵלַת אֲדֹנִי, וְלֹא הוֹדִינוּ גַּם לְהוֹרִידוֹ לְפָנֶיךָ כְּמִצְוָתְךָ הָרִאשׁוֹנָה, רַק אָמַרְנוּ כִּי "לֹא יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת אָבִיו". אָבָל לְפִי שֶׁאָמַרְתָּ "לֹא תֹסִיפוּ לִרְאוֹת פָּנָי", הֻצְרַכְנוּ לַהֲבִיאוֹ בְּנַפְשֵׁנוּ מִפְּנֵי זַלְעָפוֹת רָעָב, וְהֻצְרַךְ אָבִינוּ לְשַׁלְּחוֹ עִמָּנוּ עַל כָּרְחוֹ בִּדְאָגָה גְּדוֹלָה. וְעַתָּה בִּרְאוֹתוֹ "כִּי אֵין הַנַּעַר", יָמוּת בְּנַפְשׁ מָרָה.

וְהוֹרִידוּ עֲבָדֶיךָ. כִּנּוּי, שֶׁהָיָה לוֹ לוֹמַר "וְהוֹרַדְתָּ". אוֹ יֹאמַר "וְהוֹרִידוּ", כִּי הֵם הַגּוֹרְמִים. וּלְכָךְ תִּפָּל נָא תְּחִנָּתִי לְפָנֶיךָ שֶׁתִּתְחַסֵּד עִמָּנוּ וּתְרַחֵם עָלֵינוּ וְעַל הַזָּקֵן, וְקַח אוֹתִי תַּחַת הַנַּעַר עֶבֶד עוֹלָם, כִּי טוֹב אֲנִי מִמֶּנּוּ לְכָל דָּבָר, וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה, וְנִמְצֵאתָ אַתָּה עוֹשֶׂה כַּמָּה טוֹבוֹת: תִּקְנֶה עֶבֶד טוֹב מִמֶּנּוּ, וּתְקַיֵּם נֶפֶשׁ הַזָּקֵן, וְתַצִּיל אוֹתִי מִן הַחֵטְא, כִּי אֵין תַּקָּנָה בְּלֹא זֹאת.

וְעַתָּה יֵשֶׁב נָא עַבְדְּךָ תַּחַת הַנַּעַר עֶבֶד לַאדֹנִי וְגוֹ' כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי. כְּלוֹמַר טוֹב לִי שֶׁאֶהְיֶה עֶבֶד עוֹלָם מִמַּה שֶּׁאֶעֱלֶה אֶל אָבִי מִבַּלְעֲדֵי הַנַּעַר.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה", עָמַד הָאַרְיֵה כְּנֶגֶד הַשּׁוֹר, יְהוּדָה נִקְרָא אַרְיֵה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ט:ט'): "גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה", יוֹסֵף נִקְרָא שׁוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:י"ז): "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ". "וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי", אַל תַּעֲבִיר עָלֵינוּ מִדַּת הַדִּין. "יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי", יִכָּנְסוּ דְּבָרַי בְּאָזְנֶיךָ, זְקֻנָתוֹ שֶׁל זֶה, עַל יְדֵי שֶׁעִכְּבָהּ פַּרְעֹה לַיְלָה אֶחָד – לָקָה הוּא וּבֵיתוֹ בְּנָגָעִים גְּדוֹלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ב:י"ז): "וַיְנַגַּע ה' אֶת פַּרְעֹה" וְגוֹ', הַזֹּהַר שֶׁלֹּא תִּלְקֶה. אִמּוֹ שֶׁל זֶה לֹא מֵתָה אֶלָּא מִקִּלְקֻלְתּוֹ שֶׁל אָבִיו, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"א:ל"ב): "עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה", הַזֹּהַר שֶׁלֹּא תָּחוּל עָלֶיךָ קְלָלָה. שְׁנַיִם מִמֶּנּוּ נִכָּנְסוּ לְכָרֵךְ שְׁכֶם וְהֶחֱרִיבוּהוּ בִּשְׁבִיל נְקֻבָה, וְכָאן בִּשְׁבִיל זָכָר, כָּל שֶׁכֵּן עַל אַכְסַנְיָא שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:י"ב): "חֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם". "כִּי כְמוֹךָ כְּפַרְעֹה", מַה פַּרְעֹה גּוֹזֵר וְאֵינוֹ מְקַיֵּם אַף עַתָּה גּוֹזֵר וְאֵינְךָ מְקַיֵּם, וְכִי זוֹ הִיא שִׂימַת עַיִן שֶׁאָמַרְתָּ "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו"? מַה פַּרְעֹה לְהוֹט אַחַר הַזְּכָרִים אַף אַתָּה לְהוֹט אַחַר הַזְּכָרִים. מַה פַּרְעֹה מֶלֶךְ וְאַתָּה שֵׁנִי לוֹ, כָּךְ אַבָּא מֶלֶךְ בָּאָרֶץ וַאֲנִי שֵׁנִי לוֹ. וְאִם שׁוֹלֵחַ אֲנִי חַרְבִּי – מִמְּךָ אֲנִי מַתְחִיל, וּמְסַיֵּם אֲנִי בְּפַרְעֹה רַבְּךָ.

פסוק כב

וְעָזַב אֶת אָבִיו וָמֵת. יְמוּת הַנַּעַר בְּבוֹאוֹ בַּדֶּרֶךְ, מִצַּד שֶׁהוּא מְעֻנָּג וָרַךְ וְלֹא נִסָּה שֶׁיָּבֹא אֹרַח בָּרְגָלָיו. וְיִכָּלֵל עוֹד מַה שֶּׁיָּמוּת גַּם אָבִיו מִצַּעַר בְּנוֹ. וּבָא לְלַמֵּד בָּזֶה כִּי חַיֵּי הָאָב תְּלוּיִים בְּחַיֵּי הַנַּעַר. וְכֵן בֵּאֵר אַחַר כָּךְ כִּי מִצַּד שֶׁנֶּפֶשׁ יַעֲקֹב קְשׁוּרָה בְּנֶפֶשׁ הַנַּעַר, אִם אוּלַי יִקָּרֶה לוֹ אָסוֹן לַנַּעַר – יָמוּת גַּם אָבִיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "וְהָיָה כִרְאוֹתוֹ כִּי אֵין הַנַּעַר וָמֵת".

פסוק כז

יָלְדָה לִּי אִשְׁתִּי. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "יָלְדָה רָחֵל", אֲבָל הָעִנְיָן כִּי לֹא לָקַח אִשָּׁה מִדַּעְתּוֹ כִּי אִם רָחֵל, וְלָכֵן יֹאמַר עָלֶיהָ "אִשְׁתִּי", כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא נוֹלַד לִי מֵאִשָּׁה שֶׁהִיא אִשְׁתִּי בִּרְצוֹנִי רַק שְׁנַיִם, וְשִׂמְתִּי עֲלֵיהֶם אַהֲבָתִי כְּאִלּוּ הֵם יְחִידִים וְהַשְׁאָר כִּבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים הֵם אֲלַי. וְזֶהוּ שֶׁמַּקְדִּים הַכָּתוּב בְּכָל מָקוֹם רָחֵל לְלֵאָה, שֶׁנֶּאֱמַר (רות ד':י"א): "כְּרָחֵל וּכְלֵאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶן אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל", (בראשית ל"א) "וַיִּקְרָא לְרָחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה", כִּי עִקַּר הַבַּיִת

הָיְתָה רָחֵל. וּבְפָרָשָׁה זוֹ כָּתוּב: "בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב", וּבְלֵאָה לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב כֵּן. כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק לב

כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת הַנַּעַר. נִכְנַסְתִּי עָרֵב בִּשְׁבִילוֹ וְקִבַּלְתִּי עָלַי תְּנַאי מַה שֶּׁאֵין לוֹ פְּדְיוֹן כָּל הַיָּמִים, כָּל אַחַי מְבַחוּץ וַאֲנִי מְבֻפְנִים לִהְיוֹת מְנֻדֶּה בִּשְׁנֵי עוֹלָמוֹת, וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר "כָּל הַיָּמִים" – בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, כִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב (דברים ו׳:כ״ד): "לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים" שֶׁפֵּרוּשׁוֹ כֵּן.

וְנַרְאֶה כִּי כֵּיוָן שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן "אֵלֶיךָ" הָיָה רָאוּי לוֹמַר "וְחָטָאתִי לְךָ", וְעוֹד, כִּי כֵן אָמַר לוֹ (בראשית מ״ג:ט׳): "אִם לֹא הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחָטָאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים", אֲבָל אָמַר "וְחָטָאתִי לְאָבִי", כְּאִלּוּ אָמַר "וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים", וְיִכְלֹל יַעֲקֹב אָבִיו וְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם, כִּי מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר לָהֶם "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא" לְכָךְ יוֹדִיעֲנוּ יְהוּדָה כִּי נִקְשַׁר בָּזֶה בְּקֶשֶׁר חָזָק וְאַמִּיץ לִהְיוֹת גּוֹזֵל אֲבוֹתָיו וְחוֹטֵא לִשְׁנֵיהֶם בִּשְׁנֵי עוֹלָמוֹת, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כָּל הַיָּמִים", כְּלוֹמַר בְּכָל הַיָּמִים.

וּבַמִּדְרָשׁ: "כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת הַנַּעַר", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (משלי ו׳:א׳): "בְּנִי אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ" וְגוֹ', דֶּרֶךְ הֶעָרַב לִשְׁאֹל מִן הַלְּוֶה: "תִּרְצֶה שֶׁאֶכְנֹס עָרַב בִּשְׁבִילְךָ?" עַל זֶה אָמַר: "נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי פִיךָ", וְדֶרֶךְ הֶעָרַב גַּם כֵּן שֶׁהוּא מוֹדֶה לַמַּלְוֶה בְּכָךְ, וְעַל זֶה אָמַר (שם): "נִלְכַּדְתָּ בְאִמְרֵי פִיךָ". "עֲשֵׂה זֹאת אֲפוֹא בְּנִי וְהִנָּצֵל כִּי בָאתָ בְכַף רֵעֶךָ לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ", "רֵעֶיךָ" הַשֵּׁנִי מָלֵא, כְּלוֹמַר שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְרַפֵּס לִפְנֵי שְׁנֵיהֶם, לִפְנֵי הַמַּלְוֶה שֶׁיַּמְתִּין לוֹ וְלִפְנֵי הַלְּוֶה שֶׁיּוֹצִיאֵנוּ מִן הָעֲרֻבוּת. וְעַל מִי נֶאֱמַר מִקְרָא זֶה, עַל יְהוּדָה שֶׁהָיָה עָרֵב לְיַעֲקֹב אָבִיו, שֶׁאָמַר: "כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת הַנַּעַר". אָמַר לוֹ יוֹסֵף: כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה עָרַבְתָּ לְבִנְיָמִן, לָמָּה לֹא עָרַבְתָּ לְאָחִיךָ, שֶׁאֲנִי רוֹאֶה בִּגְבִיעִי שֶׁלִּי שֶׁאַתָּה מָכַרְתָּ לְאָחִיךָ בְּכֶסֶף וְצִעֲרְתָּ אֶת אָבִיךָ עַד שֶׁאָמַר "טָרֹף טֹרַף". כְּשֶׁשָּׁמַע יְהוּדָה צָעַק בְּקוֹל גָּדוֹל, אָמַר: "כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי" וְגוֹ'. אָמַר לוֹ: בֹּא וְנִתְוַכַּח שְׁנֵינוּ, אֱמֹר מִלֶּיךָ וְסַדֵּר זֵינְךָ. אָמַר יְהוּדָה לְנַפְתָּלִי: לֵךְ וּרְאֵה כַּמָּה שְׁוָקִים בְּמִצְרַיִם. קָפַץ וְחָזַר וְאָמַר: שְׁנַיִם עָשָׂר. אָמַר יְהוּדָה לְאֶחָיו: אֲנִי אַחֲרִיב מֵהֶם שְׁלֹשָׁה, טֹלוּ כָּל אֶחָד שׁוּק אֶחָד. אָמְרוּ לוֹ: יְהוּדָה, אֵין מִצְרַיִם כְּשֶׁכֻּלָּם, אִם תַּחֲרִיב מִצְרַיִם תַּחֲרִיב אֶת כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. אָמַר לוֹ: בַּתְּחִלָּה בָּאתָ עָלֵינוּ בַּעֲלִילָה וְאָמַרְתָּ לָנוּ "מְרַגְּלִים אַתֶּם", שְׁנִיָּה, "לִרְאוֹת אֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם", שְׁלִישִׁית, גָּבִיעַ גְּנֵבְתֶּם, אֲנִי נִשְׁבָּע בְּחַיֵּי אָבִי הַזָּקֵן וְאַתָּה נִשְׁבָּע בְּחַיֵּי פַּרְעֹה הָרָשָׁע, אִם אֲנִי מוֹצִיא חַרְבִּי מִנַּרְתִּקָהּ אֲמַלֵּא כָּל מִצְרַיִם הֲרוּגִים. אָמַר לוֹ יוֹסֵף: אִם תּוֹצִיא חַרְבְּךָ אֲנִי כּוֹרְכָהּ עַל צַוָּארְךָ. אָמַר לוֹ יְהוּדָה: אִם אֶפְתַּח פִּי אֲבַלַּע אוֹתְךָ. אָמַר לוֹ יוֹסֵף: אִם תִּפְתַּח פִּיךָ אֲנִי סוֹתְמָהּ בְּאֶבֶן. אָמַר יְהוּדָה: מַה נֹּאמַר

לְאָבִי? אָמַר לוֹ יוֹסֵף: אֱמֹר לוֹ, הָלַךְ הַחֶבֶל אַחַר הַדְּלִי. אָמַר לוֹ: דִּין שֶׁקֶר אַתָּה דָּן אוֹתָנוּ. אָמַר לוֹ: אֵין דִּין שֶׁקֶר אֶלָּא מְכִירַת אַחֵיכֶם. אָמַר יְהוּדָה: נוֹרָא דִּשְׁכֶם דָּלוּק בְּלִבִּי. אָמַר לוֹ יוֹסֵף: נוֹרָא דְּתָמָר כַּלְתֶּךָ אֲנָא מְטַפֵּי. אָמַר יְהוּדָה: רָתַח אֲנָא וְלֵית מְהֵימָן לִי. אָמַר יוֹסֵף: רְתָחָא דִּידָךְ אֲנָא מְתַבַּר. אָמַר יְהוּדָה: עַכְשָׁיו אֲנִי צוֹבֵעַ שְׁוָקִים שֶׁבְּמִצְרַיִם בְּדָם. אָמַר לוֹ: צוֹבְעִים אַתֶּם כָּל יְמֵיכֶם, שֶׁכֵּן צְבַעְתֶּם כְּתֹנֶת אֲחֵיכֶם בְּדָם וַאֲמַרְתֶּם לַאֲבִיכֶם "טֶרֶף טֹרַף יוֹסֵף". הִסְכִּימָה דַּעְתָּם לְהַחֲרִיב אֶת מִצְרַיִם. כֵּיוָן שֶׁרָאָה יוֹסֵף כֵּן, אָמַר, אֶתְוַדַּע לָהֶם וְלֹא יַחֲרִיבוּ מִצְרַיִם. מִיָּד: "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף לְאֶחָיו אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם".

פרק מה

פסוק א

וְלֹא יָכוֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכֹל הַנִּצָּבִים עָלָיו. נִרְאֶה מִזֶּה כִּי הַנִּצָּבִים עָלָיו שָׁהֻיוּ שָׁם בְּבֵית הַמַּלְכוּת הָיוּ מְחַלִּים פָּנָיו בָּזֶה, מִפְּנֵי שֶׁנִּתְרַכֵּךְ לִבָּם לְתַחֲנוּנֵי יְהוּדָה, וְיַגִּיד הַכָּתוּב כִּי לֹא יָכוֹל יוֹסֵף לִסְבֹּל זֹאת וּלְחַזֵּק לִבּוֹ כְּנֶגֶד כֻּלָּם, וּמִפְּנֵי זֶה קָרָא: "הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ מֵעָלָי", וְאַחֲרֵי כֵן "וַיִּתֵּן אֶת קֹלוֹ בִּבְכִי", כְּלוֹמַר בְּצֵאתָם, "וַיִּשְׁמְעוּ מִצְרַיִם וַיִּשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וְלֹא יָכוֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק", אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי: בְּצָרָה גְּדוֹלָה הֵבִיא יוֹסֵף נַפְשׁוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, שֶׁאִלְמְלֵי הֵרְגוּהוּ אֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לְהַצִּילוֹ וְאֵין כָּל בְּרִיָּה תּוֹבְעוֹ. וְלָמָּה אָמַר "הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ מֵעָלָי"? אָמַר, מוּטָב שֶׁאֵהָרֵג וְלֹא אַלְבִּין פְּנֵיהֶם בָּרַבִּים.

פסוק ג

הַעוֹד אָבִי חָי. תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ שָׁאַל לָהֶם עַל אָבִיו "הַעוֹד אָבִי חָי". **וְלֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהֲלוּ מִפָּנָיו.** לְבָשָׁם חֲרָדָה וְאִשְׁתָּקַל מִלּוֹלָם, מִפְּנֵי שֶׁמִּכָּרוּ אוֹתוֹ לְעֶבֶד וְהָיוּ רוֹאִים אוֹתוֹ כְּמוֹ מֶלֶךְ. וְעוֹד נִבְהֲלוּ, כִּי יָרְאוּ לְנַפְשָׁם שֶׁמָּא יִגְמְלֵם רָעָה, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שעיה יג): "וְנִבְהֲלוּ צִירִים וַחֲבָלִים יֹאחֵזוּן".

וּבַמִּדְרָשׁ: אָמַר לָהֶם יוֹסֵף: לֹא כָּךְ אֲמַרְתֶּם – אֲחִיו שֶׁל זֶה מֵת? אֲנִי קוֹרֵא אוֹתוֹ וְהוּא בָּא אֵצְלִי. וְהָיָה קוֹרֵא: "יוֹסֵף בֶּן יַעֲקֹב, בּוֹא אֵצְלִי! וְהָיוּ מִסְתַּכְּלִין בְּאַרְבַּע פִּנּוֹת הַבַּיִת. אָמַר לָהֶם: מָה אַתֶּם מִסְתַּכְּלִים, "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם", מִיָּד פָּרְחָה נִשְׁמָתָם "וְלֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהֲלוּ מִפָּנָיו". אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: וַוי לָנוּ מִיּוֹם הַדִּין, וַוי לָנוּ מִיּוֹם תּוֹכֵחָה; וּמַה יוֹסֵף כְּשֶׁאָמַר לְאֶחָיו "אֲנִי יוֹסֵף" לֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אוֹתוֹ, כְּשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד לַדִּין עַל בְּרוּאָיו – עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י״:ג׳): "וּמַה תַּעֲשׂוּ לְיוֹם פְּקֻדָּה וּלְשׁוֹאָה מֵמֶּרְחָק תָּבוֹא", וּכְתִיב (מלאכי ג׳:ב׳): "וּמִי מְכַלְכֵּל אֶת יוֹם בּוֹאוֹ וּמִי הָעֹמֵד בְּהֵרָאֹתוֹ".

פסוק ד

גְּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ. רָאָה אוֹתָם נִבְהָלִים וְנִרְתָּעִים לַאֲחוֹרֵיהֶם, אָמַר לָהֶם לְהִתְקָרֵב אֵלָיו כְּדֵי לְהַשְׁקִיט אֵימָה שֶׁנָּפְלָה עֲלֵיהֶם.

וּבַמִּדְרָשׁ: "גְּשׁוּ נָא אֵלַי", הֶרְאָה לָהֶם בְּרִית מִילָה. "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם", אַף עַל פִּי שֶׁמְּכַרְתֶּם אוֹתִי מִצְרֵימָה – אֲחִיכֶם אֲנִי, אֵינִי מִשְׁתָּרֵר עֲלֵיכֶם כְּלָל.

פסוק י

וְהָיִיתָ קָרוֹב אֵלָי. גֹּשֶׁן קָרוֹב לְמִצְרַיִם הָיָה, וְהָיָה יוֹדֵעַ יוֹסֵף בְּאָבִיו שֶׁלֹּא יִרְצֶה לַעֲמֹד בְּעִיר מִצְרַיִם אֲשֶׁר שָׁם הַבִּירָה לַמַּלְכוּת, וְעַל כֵּן שָׁלַח לוֹ שֶׁיּוֹשִׁיבֵנוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן. וּמַה שֶּׁכָּתוּב: "וְכִלְכַּלְתִּי אֹתְךָ שָׁם פֶּן תִּוָּרֵשׁ," יֹאמַר שֶׁאִם תִּתְעַכֵּב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן תִּוָּרֵשׁ, וַאֲנִי אִי אֶפְשָׁר לְכַלְכֶּלְךָ שָׁם, פֶּן יַחְשְׁדוּנִי אַנְשֵׁי הָאָרֶץ שֶׁאֲנִי שׁוֹלֵחַ שָׁם תְּבוּאָה לְמֹכֶר כְּדֵי לַעֲשׂוֹת שָׁם אוֹצָרוֹת כֶּסֶף וּמַטְמוֹנֵי מִסְתָּרִים, וְכִי רְצוֹנִי לָשׁוּב לְאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי; אֲבָל בְּבוֹא כֻּלְּכֶם לְגֹשֶׁן קָרוֹב לְמִצְרַיִם יֵדְעוּ הַכֹּל כִּי בָּאוּ אֵלַי אָבִי וְאַחַי, וְאָז יִתֵּן לִי הַמֶּלֶךְ רְשׁוּת, כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק יב

וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רֹאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בִנְיָמִן. הִשְׁוָה בִּנְיָמִן לִשְׁאָר אֶחָיו, לְלַמֵּד שֶׁאַהֲבָתָם שָׁוָה אֶצְלוֹ כְּאַהֲבַת בִּנְיָמִן שֶׁלֹּא הָיָה בְּמִכְיָרָתוֹ. **כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם**. בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל כִּי זוֹ אֵינָהּ רְאָיָה שֶׁיְּדַבֵּר אָדָם אֶחָד בְּמִצְרַיִם בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְרַבִּים בְּמִצְרַיִם יוֹדְעִים אוֹתוֹ אַף כִּי הַמּוֹשֵׁל, כִּי מְנַהֵג הַמְּלָכִים וְהַמּוֹשְׁלִים לְדַעַת הַלְּשׁוֹנוֹת. וְהָרְאָיָה הַגְּמוּרָה בְּהַזְכִּיר שְׁמוֹ וְעִנְיַן הַמְכִירָה: "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי". אֲבָל כַּוָּנַת הַכָּתוּב לוֹמַר "וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רֹאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בִנְיָמִן", כִּי אֲנִי הַמּוֹשֵׁל וְהָאָדוֹן לְכָל מִצְרַיִם, הַמַּגִּיד לָכֶם מִפִּי כִּי אֲנִי אֲחִיכֶם, וּמְצַוֶּה אֶתְכֶם לְהוֹרִיד אֶת אָבִי לְכַלְכְּלוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ: "כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם", כְּפִי כֵּן לִבִּי. וְלֹא נִזְכַּר לֵב בַּכָּתוּב, אֲבָל דָּרְשׁוּ רז"ל כֵּן מִפְּנֵי שֶׁהָיָה יָכוֹל לוֹמַר "כִּי אֲנִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם", וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "כִּי פִי" מִפְּנֵי שֶׁהַדִּבּוּר הַמּוּשָׂם בַּפֶּה הוּא כְּלִי הַלֵּב לְהוֹצִיא אֲשֶׁר בְּתוֹכוֹ, וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ: כְּפִי כֵּן לִבִּי.

פסוק יד

וַיִּפֹּל עַל צַוְּארֵי בִנְיָמִן אָחִיו. יַגִּיד הַכָּתוּב כִּי יוֹסֵף נָפַל עַל צַוְּארֵי בִנְיָמִן, וּבִנְיָמִן גַּם כֵּן נָפַל עַל צַוָּארוֹ כְּמִנְהַג אַחִים בְּנֵי אֵם אַחַת שֶׁאַהֲבָתָם עַזָּה, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שיר השירים ח':א'): "מִי יִתֶּנְךָ כְּאָח לִי יוֹנֵק שְׁדֵי אִמִּי", וּכְתִיב (דברים י"ג:ז'): "כִּי יְסִיתְךָ אָחִיךָ בֶן אִמֶּךָ". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "צַוְּארֵי" בִּלְשׁוֹן רַבִּים, יְדוּעַ כִּי הַצַּוָּאר שֶׁהוּא אֲחוֹרֵי הָאָדָם הוּא הַנִּקְרָא עֹרֶף, שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הַפָּנִים, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ירמיהו ב':כ"ז): "עֹרֶף וְלֹא פָנִים", וְשֶׁלִּפְנֵי הָאָדָם גַּם הַצְּדָדִים נִקְרָאִים צַוָּאר. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר הַכָּתוּב "צַוְּארֵי" בִּלְשׁוֹן רַבִּים.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיִּפֹּל עַל צַוְּארֵי בִנְיָמִן אָחִיו", בָּכָה יוֹסֵף עַל שְׁנֵי מִקְדָּשִׁים שֶׁעֲתִידִים לִהְיוֹת בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִן וַעֲתִידִים לֵחָרֵב. וּמִפְּנֵי שֶׁהַצַּוָּאר בְּגֹבַהּ גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם הִמְשִׁיל בּוֹ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהוּא בְּגֹבַהּ הָהָר. וּבִנְיָמִן בָּכָה עַל מִשְׁכַּן שִׁילֹה שֶׁעֲתִיד לִהְיוֹת בְּחֶלְקוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְעָתִיד לֵחָרֵב.

פסוק טו

וַיְנַשֵּׁק לְכָל אֶחָיו וַיִּבְךְּ עֲלֵיהֶם. הוֹדִיעָם שֶׁאֵין בְּלִבּוֹ עֲלֵיהֶם, וְדַעְתּוֹ וּרְצוֹנוֹ לְהֵיטִיב לָהֶם. "וְאַחֲרֵי כֵן דִּבְּרוּ אֶחָיו אִתּוֹ", כִּי עַד עַתָּה נִטַּל מֵהֶם הַדִּבּוּר וְלֹא יָכְלוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ כִּי נִבְהֲלוּ מִפָּנָיו, וְעַתָּה נִתְיַשְּׁבָה דַּעְתָּם וְדִבְּרוּ עִמּוֹ.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וַיְנַשֵּׁק לְכָל אֶחָיו", מְלַמֵּד שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד הָיָה מְנַשְּׁקוֹ וּבוֹכֶה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְנַשֵּׁק לְכָל אֶחָיו וַיֵּבְךְּ עֲלֵיהֶם". וּכְשֵׁם שֶׁלֹּא פִּיֵּס אֶת אֶחָיו אֶלָּא מִתּוֹךְ בְּכִיָּה כָּךְ אֵין הַיְשׁוּעָה בָּאָה לְיִשְׂרָאֵל אֶלָּא מִתּוֹךְ בְּכִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ל"א:ט'): "בִּבְכִי יָבֹאוּ וּבְתַחֲנוּנִים אוֹבִילֵם".

פסוק טז

וְהַקּוֹל נִשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה. כְּבָר הָיוּ יוֹדְעִים כָּל מִצְרַיִם כִּי הָיוּ לְיוֹסֵף אַחִים נִכְבָּדִים בְּאֶרֶץ הָעִבְרִים, כִּי הִגִּיד לָהֶם, וְעַתָּה כְּשֶׁשָּׁמְעוּ בְּבוֹאָם, אָמַר: "וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פַּרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו", כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה לָהֶם לְחֶרְפָּה לִמְשֹׁל עֲלֵיהֶם אִישׁ נָכְרִי, עֶבֶד מִבֵּית הַסּוּרִים יָצָא לִמְלֹךְ, וְעַתָּה שָׂמְחוּ שִׂמְחָה גְּדוֹלָה בִּרְאוֹתָם כִּי הוּא נִכְבָּד וְכָל בֵּית אָבִיו נִכְבָּדִים.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וְהַקּוֹל נִשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה", כֵּיוָן שֶׁהִכִּירוּ אֶחָיו לְיוֹסֵף בִּקְשׁוּ לְהָרְגוֹ, יָרַד מַלְאָךְ מִן הַשָּׁמַיִם וּפִזְּרָם לְאַרְבַּע פִּנּוֹת הַבַּיִת. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה צָוַח יְהוּדָה בְּקוֹל גָּדוֹל וְנָפְלוּ כָּל חוֹמוֹת שְׁוָקִים שֶׁבְּמִצְרַיִם, וְהִפִּילוּ כָּל הַמַּעֲבָרוֹת, וְנָפַל יוֹסֵף מִכִּסְאוֹ, וְגִבּוֹרִים שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים עִמּוֹ נָהְפְּכוּ פְּנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ד':י'): "שַׁאֲגַת אַרְיֵה וְקוֹל שָׁחַל וְשִׁנֵּי כְפִירִים נִתָּעוּ", הֱוֵי אוֹמֵר: "וְהַקּוֹל נִשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה", וְאֵין קוֹל זֶה אֶלָּא קוֹלוֹ שֶׁל יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:ז'): "שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה".

פסוק יח

וְאִכְלוּ אֶת חֵלֶב הָאָרֶץ. פַּרְעֹה נִבָּא וְלֹא יָדַע מַה נִּבָּא, וְכֵן אָמַר: "כִּי טוּב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא", רָמַז הַכָּתוּב לְמַה שֶׁעֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת לָהֶם בְּגָאֳלַת מִצְרַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (שמות י"ב:ל"ו): "וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם".

פסוק יט

וְאַתָּה צֻוִּיתָה זֹאת עֲשׂוּ. הָיָה יוֹדֵעַ פַּרְעֹה עַנְוְתָנוּתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְנֶאֱמָנוּתוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה שׁוֹלֵחַ כְּלוּם לְאָבִיו וּלְאֶחָיו זוּלָתִי אִם יְצַוֶּה עָלָיו, וְעַל כֵּן הַצָּרַךְ לֵאמֹר לוֹ כֵּן בְּדָרְךְ צַוָּאָה.

פסוק כא

עֲגָלוֹת עַל פִּי פַּרְעֹה. שֻׁלַּח לוֹ סִימָן, שֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב" וְגוֹ'.

פסוק כב

וּלְבִנְיָמִן נָתַן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף. טַעַם שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כְּנֶגֶד מַה שֶּׁהָיוּ הָאַחִים חַיָּבִים בִּמְכִירָתוֹ ,כִּי עֶשְׂרָה פְּעָמִים שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים, שֶׁהֵם דְּמֵי עֶבֶד, הֵם שְׁלֹשׁ מֵאוֹת. וְזֶה מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ: הַמּוֹכֵר עַבְדּוֹ לְגוֹי קוֹנְסִין אוֹתוֹ עַד עֲשָׂרָה בְּדָמָיו, כְּלוֹמַר בִּדְמֵי הָעֶבֶד, שֶׁהֵם שְׁלֹשִׁים.

וְחָמֵשׁ חֲלִפֹת שְׂמָלֹת. רָמַז לוֹ שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ מָרְדְּכַי הַצַּדִּיק שֶׁיָּצָא בַּחֲמִשָּׁה לְבוּשֵׁי מַלְכוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ח׳:ט״ו): "וּמָרְדֳּכַי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וְחוּר וַעֲטָרֶת זָהָב גְּדוֹלָה וְתַכְרִיךְ בּוּץ וְאַרְגָּמָן", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (אסתר ב׳:ה׳): "בֶּן קִישׁ אִישׁ יְמִינִי", כִּי מִבִּנְיָמִן הָיָה.

פסוק כג

וּלְאָבִיו שָׁלַח כְּזֹאת. כַּמִּנְחָה הַזֹּאת, כְּשֵׁם שֶׁנָּתַן צֵדָה לְאֶחָיו לַדֶּרֶךְ כְּךָ שָׁלַח לְאָבִיו לַדֶּרֶךְ. וּמַה שָּׁלַח? עֲשָׂרָה חֲמֹרִים וְעֶשֶׂר אֲתֹנֹת שֶׁיִּהְיוּ נוֹשְׂאִים הַמַּשָּׂא שֶׁלּוֹ, וְשָׁלַח הַמִּנְחָה הַזֹּאת זְכָרִים וּנְקֵבוֹת כַּמִּנְחָה שֶׁשָּׁלַח אָבִיו לְעֵשָׂו (בראשית ל״ב:ט״ו): "עִזִּים מָאתַיִם וּתְיָשִׁים עֶשְׂרִים".

בָּר וָלֶחֶם וּמָזוֹן. "בָּר" זוֹ תְּבוּאָה, וְהוּא כּוֹלֵל חֲמִשָּׁה הַמִּינִין. "וְלֶחֶם" אֵלּוּ מִינֵי קִטְנִיּוֹת, כְּגוֹן פּוֹל וַעֲדָשִׁים, שֶׁמֵּהֶם עוֹשִׂים לֶחֶם. "וּמָזוֹן" אֵלּוּ מִינֵי פֵּרוֹת שֶׁהֵן מָזוֹן לָאָדָם, כְּגוֹן תְּאֵנִים וְצִמּוּקִים וּתְמָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם. וְדַע כִּי כָּל בָּר עוֹשִׂים מִמֶּנּוּ לֶחֶם, אֲבָל כָּל לֶחֶם אֵינוֹ מִן הַבָּר, וְכֵן כָּל לֶחֶם מָזוֹן אֲבָל כָּל מָזוֹן אֵינוֹ לֶחֶם.

פסוק כד

וַיְשַׁלַּח אֶת אֶחָיו וַיֵּלֵכוּ. כָּל אֶחָיו, רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְכָל הַשְּׁאָר וּבִנְיָמִן בִּכְלָלָם. וְהִנֵּה יְהוּדָה קַיֵּם תְּנָאוֹ בְּמַה שֶּׁנָּדַר וְנִדָּה אֶת עַצְמוֹ "אִם לֹא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ וְחָטָאתִי לְךָ", וּמַה שֶּׁנֶּעֱנַשׁ עַל זֹאת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז״ל: כָּל אוֹתָן אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁעָמְדוּ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר הָיוּ עַצְמוֹתָיו שֶׁל יְהוּדָה מְגֻלְגָּלִין בָּאָרוֹן – לְפִי שֶׁהַנֶּדֶר הַהוּא הָיָה תָּלוּי בְּיַד אֲחֵרִים, וְהָיָה הַדָּבָר סָפֵק בְּיָדוֹ אִם יִתְקַיֵּם אִם לָאו, וּלְפִיכָךְ נֶעֱנַשׁ אַף עַל פִּי שֶׁהֶחֱזִירוֹ לְאָבִיו. וּמִכָּאן לָמְדוּ רז״ל: נִדּוּי עַל תְּנַאי אֲפִלּוּ מְקַיְּמוֹ צָרִיךְ הֶפְרֵה. וְכֵן דָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת מַכּוֹת פֶּרֶק "וְאֵלּוּ הֵן הַגּוֹלִין" (דף יא:): אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: נִדּוּי עַל תְּנַאי צָרִיךְ הֶפְרֵה, מְנָא לָן, מִיהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אִם לֹא הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ" וְגוֹ'.

אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ. אַל תִּפְחֲדוּ, מִלְּשׁוֹן (דברים כ"ח:ס"ה) "וְלֵב רַגָּז", (דברים ב':כ"ה) "וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ". וּלְפִי שֶׁבְּנֹהַג הָעוֹלָם נוֹשְׂאֵי בָּר וְלֶחֶם וּמָזוֹן בִּימֵי הַבַּצֹּרֶת הֵם מִתְפַּחֲדִים, כָּל שֶׁכֵּן בְּשׁוּבָם עִם כָּל רְכוּשָׁם, וְלֹא יִמַּהֲרוּ לַדָּבָר, לָכֵן אָמַר לָהֶם שֶׁיֵּלְכוּ בְּזְרִיזוּת וִימַהֲרוּ לָבֹא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "מַהֲרוּ וַעֲלוּ אֶל אָבִי" וְלֹא יִפְחֲדוּ בַּדֶּרֶךְ כְּלָל, כִּי שְׁמוֹ עֲלֵיהֶם שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְחַיֵּי כָל הָאֲרָצוֹת הָהֵם בְּיָדוֹ, וּמִמּוֹרָאוֹ יִירְאוּ הַכֹּל, וְיֵלְכוּ וְיָבֹאוּ בְּשָׁלוֹם, זֶה לְשׁוֹן הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וְדָרַשׁוּ ז"ל: "אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ", אַל תִּתְעַסְּקוּ בְּדָבָר הֲלָכָה, מִפְּנֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ. וְלֹא מָנַע מֵהֶם כִּי אִם הָעִיּוּן הַגָּדוֹל מִפְּנֵי הַטֹּרַח, אֲבָל לֹא מָנַע מֵהֶם שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ כְּלָל חַס וְשָׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רז"ל: שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַמְהַלְכִים בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה רְאוּיִם לִשָּׂרֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (מ"ב ב':י"א): "וַיְהִי הֵמָּה הֹלְכִים הָלוֹךְ וְדַבֵּר וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְרְדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם", לְפִי שֶׁהָיוּ מְדַבְּרִים דִּבְרֵי תוֹרָה "וַיַּפְרְדוּ", הָא לֹא הָיוּ מְדַבְּרִים הָיוּ נִשְׂרָפִים.

פסוק כו

וַיָּפָג לִבּוֹ. מִלְּשׁוֹן (איכה ג':מ"ט) "מֵאֵין הֲפֻגוֹת", כְּלוֹמַר אֵין הֶפְסֵק לַדְּמָעוֹת, וּפֵרוּשׁוֹ פְּסָקָה תְּנוּעַת לִבּוֹ וְהָיָה כְּמֵת. וְכֵן בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע כַּאֲשֶׁר תָּבֹא שִׂמְחָה פִּתְאוֹם עַל הָאָדָם, יִתְעַלֵּף וְיִהְיֶה כְּמֵת. וְטַעַם הַדָּבָר, כִּי יִפְתַּח הַלֵּב וְיִתְרַחֵב פִּתְאוֹם, וְהַחֹם הַטִּבְעִי שֶׁבְּתוֹךְ הַלֵּב יֵצֵא מִמֶּנּוּ וְיִתְפַּשֵּׁט בְּחִיצוֹנִי הַגּוּף, וְאָז יִשָּׁאֵר הַלֵּב מִבִּפְנִים קַר וּמְתוֹךְ כָּךְ בָּא לִידֵי עִלּוּף. וְהָעִנְיָן הַזֶּה בָּרֹב הוּא נִמְצָא בְּזִקֵּנִים וּבִבְנֵי אָדָם חֲלוּשֵׁי הַכֹּחַ בְּבוֹא לָהֶם הַשִּׂמְחָה פִּתְאֹם. וּכְעִנְיָן שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל בְּמַסֶּכֶת כְּתֻבּוֹת: הֲוָת יָתְבָא דְּבֵיתְהוּ וְקָא נַהֲלָה קְמָחָא, דַּל עֵינַהּ חֲזִיתֵיהּ, סְוֵי לִבַּהּ פְּרַח רוּחַהּ, אָמַר: עֲנִיָּה זוֹ לַשָּׁוְא שִׂמְּרָה? בְּעָא רַחֲמֵי עֲלַהּ וְאַחְיֵיהּ. כִּי בְּרֹב הַשִּׂמְחָה שֶׁבָּא לָהּ פִּתְאוֹם בִּרְאוֹתָהּ אֶת בַּעֲלָהּ, וַיָּפָג לִבָּהּ וּפָרְחָה נִשְׁמָתָהּ.

פסוק כז

וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל: זֶהוּ שֶׁהִגִּידוּ לוֹ "כֹּה אָמַר בִּנְךָ יוֹסֵף שָׂמַנִי אֱלֹהִים" וְגוֹ', וְכִי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ שְׁלָחוֹ לְמִחְיָה לָהֶם וְשֶׁיְּכַלְכֵּל אֶת אֲבִיו וְאֶת אֶחָיו. וּבְאָמְרוֹ "אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף", אֵין בְּכֻלָּם שֶׁיַּגִּידוּ לוֹ מַה שֶּׁאָמַר לָהֶם "אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרָיְמָה", כִּי יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא יָדַע זֶה מֵעוֹלָם, אֲבָל חָשַׁב כִּי הָיָה תּוֹעֶה בַּשָּׂדֶה וְהַמּוֹצְאִים אוֹתוֹ לְקָחוּהוּ וּמְכָרוּהוּ לְמִצְרִים. וְהֵם לֹא הִגִּידוּ לוֹ כִּי לֹא יַגִּידוּ חֶטְאָם, וְעוֹד, כִּי יִפְחֲדוּ פֶּן יְקַלֵּל אוֹתָם כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לִרְאוּבֵן גַּם לְשִׁמְעוֹן וּלְלֵוִי. גַּם יוֹסֵף בְּמוֹסָרוֹ וְעַנְוְתָנוּתוֹ לֹא הִגִּיד לְאָבִיו. וְהָרְאָיָה שֶׁלֹּא יָדַע זֶה מֵעוֹלָם, הַכָּתוּב הָאוֹמֵר (בראשית מ"ט): "וַיְצַוּוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר אָנָּא שָׂא נָא", וְאִלּוּ יָדַע יַעֲקֹב בָּעִנְיָן, הָיָה רָאוּי שֶׁיְּחַלֵּט פְּנֵי אֲבִיהֶם לְצַוּוֹת אֶת יוֹסֵף שֶׁיִּמְחֹל לָהֶם, וּבְוַדַּאי יִשָּׂא פָּנָיו וְלֹא יַמְרֶה דְּבָרוֹ, וְלֹא יְצַטְרְכוּ לִבְדוֹת דְּבָרִים מִלִּבָּם.

וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם. תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "וּשְׁרֵת רוּחַ נְבוּאָה" לְפִי שֶׁהָיָה יָכוֹל לוֹמַר "וַיִּחְיֶה יַעֲקֹב אֲבִיהֶם", וּמִפְּנֵי שֶׁהוֹסִיף מִלַּת "רוּחַ", תִּרְגֵּם "רוּחַ נְבוּאָה".

פסוק כח

וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל. עַד שֶׁלֹּא בָּאָה אֵלָיו רוּחַ נְבוּאָה הִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב בְּשֵׁם יַעֲקֹב: "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב", מְשֻׁבָּאָה אֵלָיו הָרוּחַ הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל", "וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל", "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלָּיְלָה". וּמַה שֶּׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ יַעֲקֹב וְהוּא עַצְמוֹ יִתְבָּרַךְ קָרָא שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל, מִכַּיּוֹן שֶׁנִּסְיעָתוֹ לְמִצְרַיִם הָיְתָה לִהְיוֹתוֹ גּוֹלֶה שָׁם, לֹא הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם הַשְּׁרָרָה רַק בְּשֵׁם הַשִּׁפְלוּת, וְאַחַר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קְרָאוֹ בְּשֵׁם יַעֲקֹב יַזְכִּירֶנּוּ הַכָּתוּב גַּם כֵּן בַּשֵּׁם הַזֶּה: "וַיָּקָם יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע", "אֶת יַעֲקֹב אֲבִיהֶם". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַיִּשְׁאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי רָצָה לְהַזְכִּיר בִּירִידָה זוֹ שְׁנֵי שְׁמוֹתָיו, יִשְׂרָאֵל וְיַעֲקֹב, לְהוֹרוֹת שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהוּא עַתָּה יַעֲקֹב בִּירִידָה, עֲתִידִים הַבָּנִים לְהִגָּאֵל וְלַעֲצֹאת בְּיָד רָמָה וְלַחֲזֹר לִשְׂרָרוּתָם וְלִגְדוּלָה מִמֶּנָּה, וּמִזֶּה הֶצְרֵךְ לְהַזְכִּיר "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי יָכוֹל הָיָה הַכָּתוּב לוֹמַר "וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת אֲבִיהֶם", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה יַעֲקֹב וּבָנָיו", כִּי הַבָּאִים מִצְרַיְמָה הֵם יַעֲקֹב וּבָנָיו, וְהֵם עֲתִידִים לְהִקָּרֵא "בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" וּלְהִפָּקֵד בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת.

רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, לְפִי שֶׁאָמְרוּ לוֹ שְׁנֵי דְּבָרִים: "עוֹד יוֹסֵף חַי, וְכִי הוּא מֹשֵׁל", הֵשִׁיב לָהֶם: מַה לִּי אִם הוּא מוֹשֵׁל, רַב לִי שֶׁהוּא חַי.

וְעַל דָּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי", שָׂכָר הַרְבֵּה וְרִבּוּי טוֹבָה יֵשׁ לִי בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא כַּאֲשֶׁר יוֹסֵף בְּנִי חַי, וְהוּא כִּלְשׁוֹן (תהלים ל"א:כ') "מָה רַב טוּבְךָ". וְהוֹסִיף מִלַּת "עוֹד", הַמּוֹרָה עַל הָעָנְיָן לְהַבָּא כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פ"ד:ה'): "עוֹד יְהַלְלוּךָ סֶּלָה". **וְנִרְאֶה** לִי כִּי לָזֶה רָמַז אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם "סַגֵּי לִי חֶדְוָא", וְאֵין רִבּוּי שִׂמְחָה כִּי אִם לַנֶּפֶשׁ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי שִׂמְחַת הָעוֹלָם הַזֶּה דָּבָר כָּלָה, וְאַף כִּי לְיַעֲקֹב שֶׁכָּל יָמָיו מְצָאוּהוּ צָרוֹת רַבּוֹת, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: אֵין הַבְטָחָה לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה. וּכְלַפֵּי שֶׁאָמַר כְּשֶׁאָבַד מִמֶּנּוּ: "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאוֹלָה", מִפְּנֵי שֶׁמִּיתַת בְּנוֹ בְּחַיָּיו הִיא הַמַּעֲיד עַל רִשְׁעוֹ, וּמִפְּנֵי זֶה הָיָה מִתְיָרֵא מֵעֹנֶשׁ גֵּיהִנֹּם שֶׁהוּא שְׁאוֹל, אָמַר עַתָּה כְּשֶׁרָאָהוּ חַי, כִּי בְּטוּחַ הוּא שֶׁיִּזְכֶּה לְגַן עֵדֶן וְלָעוֹלָם הַבָּא.

פרק מו

פסוק א

וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק. הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב "וַיִּזְבַּח זְבָחִים לַה'", וּכְשֶׁלֹּא אָמַר כֵּן וְאָמַר "לֵאלֹהֵי אָבִיו" פֵּרוּשׁוֹ כִּי הִקְרִיב קָרְבְּנוֹתָיו לְפַחַד אָבִיו יִצְחָק, הִיא מִדַּת

הַגְּבוּרָה הַקְּרוֹבָה אֵלָיו, כִּי כְּבָר זָכָה הוּא בְּחֶלְקוֹ, וּמִפְּנֵי זֶה יְחֵד הַהַקְרָבָה לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק. וְלָזֶה נִתְכַּוְּנוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת בְּלְשׁוֹנָם הַנִּסְתָּר שֶׁאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: חַיָּב אָדָם בְּכִבּוּד אָבִיו יוֹתֵר מִכְּבוֹד זְקֵנוֹ, קָרָא אָבִיו "פַּחַד יִצְחָק" וּלְמִדַּת הַחֶסֶד קָרָא "זְקֵנוֹ". וְהַכַּוָּנָה הַזֹּאת בָּעַצְמָהּ רָמוּז שָׁם בְּלָשׁוֹן אַחֵר, וְהוּא שֶׁאָמְרוּ: בַּתְּחִלָּה שׁוֹאֲלִים בִּשְׁלוֹם הַתַּלְמִיד וְאַחַר כֵּן שׁוֹאֲלִים בִּשְׁלוֹם הָרַב, כְּלוֹמַר שֶׁהָאָדָם מוֹצֵא תְּחִלָּה הַתַּלְמִידִים וְהָרַב אַחֲרֵיהֶם, וּלְכָךְ שׁוֹאֲלִים בִּשְׁלוֹמָם תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ בִּשְׁלוֹם הָרַב שֶׁהוּא הָאַחֲרוֹן לַשּׁוֹאֵל וּפְנִימִי מִן הַתַּלְמִידִים. וּמִפְּנֵי שֶׁיִּצְחָק תַּלְמִיד לְאַבְרָהָם, לְכָךְ זָבַח יַעֲקֹב לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק. וּמִכָּל מָקוֹם רָאוּי הָיָה יַעֲקֹב לְהַזְכִּיר לְיִצְחָק יוֹתֵר, אוֹ מִצַּד שֶׁהוּא אָבִיו אוֹ מִצַּד שֶׁהוּא תַּלְמִיד לְאַבְרָהָם, וְזֶה מְבֹאָר. וְהַקָּרְבָּנוֹת שֶׁהִקְרִיב הָיוּ שְׁלָמִים, כִּי מִפְּנֵי שֶׁרָאָה הַגָּלוּת מַתְחִיל עַתָּה בְּזַרְעוֹ וְהָיָה מִתְפַּחֵד מִזֶּה, וְעַל כֵּן הֵצַרְךָ לְהַקְרִיב הַקָּרְבָּן הַזֶּה לְפַחַד יִצְחָק, וְהָיוּ שְׁלָמִים כְּדֵי לְהַשְׁלִים אֵלָיו הַמִּדּוֹת. וְכֵיוָן שֶׁהִקְרִיב קָרְבְּנוֹתָיו אֶל הַכַּוָּנָה הַזֹּאת, אָז נִרְאָה לוֹ פַּחַד יִצְחָק בְּמִדַּת הַדִּין רָפָה, לְבָאֵר כִּי אַף עַל פִּי שֶׁיִּגְלוּ שָׁם בָּנָיו לֹא יִכְלוּ בְּגָלוּתָם. וְעַל כֵּן אָמַר: "אֱלֹהִים בְּמַרְאֹת הַלָּיְלָה" כְּלוֹמַר מִדַּת הַגְּבוּרָה וּבְמִדַּת הַדִּין רָפָה, וְהוּא שֶׁבִּשְׁרָהוּ בַּגָּאלָה אַחַר הַשִּׁעְבּוּד וְהָעִנּוּי.

פסוק ג

אָנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ. שֶׁמְּנַעְתִּיו לֵירֵד לְמִצְרַיִם וְאָמַרְתִּי לוֹ "אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה", וְעַכְשָׁיו אַתָּה יוֹרֵד לְמִצְרַיִם, "אַל תִּירָא מֵרְדָה מִצְרַיְמָה". וְכֵן הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו מ"א:י'): "אַל תִּירְאִי תוֹלַעַת יַעֲקֹב" וְגוֹ', וּכְתִיב (שם מא): "אַל תִּירָא כִּי עִמְּךָ אָנִי אַל תִּשְׁתָּע כִּי אֲנִי אֱלֹהֶיךָ".

פסוק ד

אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִבְטִיחוֹ שֶׁיִּהְיֶה עִמּוֹ בְּאוֹתָהּ יְרִידָה, וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "אֵרֵד עִמְּךָ" וְלֹא אָמַר "אוֹרִידְךָ" כְּשֵׁם שֶׁאָמַר "אַעַלְךָ". וְאָנֹכִי אַעַלְךָ. רָמַז לוֹ שֶׁיִּקָּבֵר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הַגְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר שָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם. וְהוֹסִיף **גַּם עָלֹה**, כִּי מִשָּׁם יִתְעַלֶּה בַּעֲלִיָּה אַחֶרֶת עֶלְיוֹנָה לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים, וְזֶהוּ כֻּלָּם הָעֲלִיָּה.

וְעוֹד יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ בְּכֻלָּם הָעֲלִיָּה כִּי הוּא הַבְטָחָה לְזַרְעוֹ שֶׁיִּגָּאֲלֵם אַחַר הַגָּלוּת וְיַעֲלֶה אוֹתָם לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְאַחַר שֶׁיִּהְיוּ מְיֻשָּׁבִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שָׁשָׁם עִקַּר קִיּוּם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, הִבְטִיחָם בַּעֲלִיָּה אַחֶרֶת, וְהוּא הָעוֹלָם הַבָּא הַצָּפוּן לְזַרְעוֹ. נִרְמַז בָּזֶה מַה שֶּׁאָמְרוּ ז"ל: כָּל יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. וְהוּא דָּבָר בִּלְעֻם מְקֻטְרֶג שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהוֹדָה עַל כָּרְחוֹ וְרָאָה זֶה בְּנִבּוּאָה, וְהוּא שֶׁאָמַר (במדבר כ"ג:י'): "תָּמֹת נַפְשִׁי מוֹת יְשָׁרִים וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ". רָמַז שֶׁאֵין בְּכָל הָעוֹלָם אֻמּוֹת נוֹחֲלֵי גַּן עֵדֶן כִּי אִם יִשְׂרָאֵל, וּמִזֶּה סָמַךְ לוֹ מִיָּד (שם): "הֶן עָם לְבָדָד יִשְׁכֹּן". וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן "אָנֹכִי", כִּי בִּזְכוּת הַתּוֹרָה שֶׁעֲתִידִים זַרְעוֹ לְקַבֵּל

תִּהְיֶה הַשְׁכִינָה עִמָּהֶם בְּגָלוּת מִצְרַיִם, וְיִזְכּוּ לִשְׁתֵּי עֲלִיּוֹת הַלָּלוּ אֲשֶׁר בָּהֶם תּוֹעֶלֶת הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ בִּשְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "אָנֹכִי אֵרֵד עִמָּךְ מִצְרַיְמָה", רֶמֶז לַשְׁכִינָה שֶׁיְּרִדָה עִמָּהֶם לְמִצְרַיִם, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: גָּלוּ לְמִצְרַיִם שְׁכִינָה עִמָּהֶם. וּכְדֵי לְרַמֵּז עַל זֹאת תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "אֲנָא אֵחוֹת", וְלֹא תִּרְגֵּם "אֲנָא אָתְגְּלֵי" כְּעִנְיַן (שמות ל"ד:ה') "וַיֵּרֶד ה'" שֶׁתִּרְגֵּם "וְאִתְגְּלִי ה'". וְאַחַר שֶׁהוּא מְכַוֵּן בְּכָל מָקוֹם לְהַרְחִיק הַגַּשְׁמוּת וּבוֹרֵחַ מִלְּהַזְכִּיר מִלָּה הַמּוֹרָה עָלָיו, הָיָה לוֹ לְתַרְגֵּם גַּם בְּכָאן: "אֲנָא אָתְגְּלֵי", אֲבָל תִּרְגֵּם "אֲנָא אֵחוֹת", כִּי רָצָה לְרַמֵּז עַל הַמַּאֲמָר הַזֶּה: גָּלוּ לְמִצְרַיִם שְׁכִינָה עִמָּהֶם, וּמִזֶּה הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "יְרִידָה" כִּפְשׁוּטוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁהִיא מִלָּה מוֹרָה עַל גַּשְׁמוּת. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב "מִצְרַיְמָה" בְּתוֹסֶפֶת הֵ"א, וְגַם כֵּן "עֲלֹה" אוֹת הֵ"א, רֶמֶז לַשְׁכִינָה, וְעַל כֵּן נִרְשֶׁמֶת הַהֵ"א בַּיְּרִידָה גַּם בָּעֲלִיָּה, כִּי יְרֻדָה עִם יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם וְהִיא הָעוֹלָה עִמָּהֶם, וְהִיא "הֵ"א" אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, וְהִיא שֶׁפִּרְנְסָה וְכִלְכְּלָה אֶת כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּחָמֵשׁ שְׁנֵי הָרָעָב. וְכֵן רָמַז יוֹסֵף בִּדְבָרָיו שֶׁאָמַר (בראשית מ"ז:כ"ג-כ"ד): "הֵא לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה", וּכְתִיב "וּנְתַתֶּם חֲמִישִׁית". וְהִיא שֶׁהֶאֱבִידָה הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם וְעַל הַיָּם, וְהִיא הַנִּקְרֵאת "יָד", וְנֶאֱמַר בְּמִצְרַיִם בַּמַּכָּה הַחֲמִישִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ט':ג'): "הִנֵּה יַד ה' הוֹיָה", וְהִזְכִּיר חֲמִשָּׁה מִינִין: "בַּסּוּסִים בַּחֲמוֹרִים בַּגְּמַלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן", וְנֶאֱמַר עַל הַיָּם: "וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה", וְהִיא שֶׁהִזְכִּירָהּ יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא בִּשְׁעַת הַבַּעַס בְּחָרְבַּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ט"ז:מ"ג): "וְגַם אֲנִי הֵא דַרְכֵּךְ בְּרֹאשׁ נָתַתִּי נְאֻם ה' אֱלֹהִים". וּכְבָר הִזְכִּיר חָמֵשׁ פְּעָמִים "לֹא אֶחְמוֹל" רְצוֹנוֹ לוֹמַר מִפָּרָשַׁת (יחזקאל ה':י') "לָכֵן אָבוֹת יֹאכְלוּ בָנִים בְּתוֹכֵךְ", עַד פָּרָשַׁת "וְאֵרֶא עַל הָרָקִיעַ" תִּמְצָא חָמֵשׁ פְּעָמִים "לֹא תָחוֹס עֵינִי וְלֹא אֶחְמֹל". וְכֵן הִזְכִּירָהּ דָּנִיֵּאל (ב), שֶׁאָמַר: "הֵא כְדִי פַּרְזְלָא לָא מִתְעָרַב בַּחֲסַף טִינָא", וְהִזְכִּיר חֲמִשָּׁה מִינִין: דַּהֲבָא, כַּסְפָּא, נְחָשָׁא, פַּרְזְלָא, חַסְפָּא. וְהִנֵּה נִזְכֶּרֶת בַּמִּקְרָא שָׁלֹשׁ פְּעָמִים: בַּתּוֹרָה בַּנְּבִיאִים, וּבַכְּתוּבִים. וְכֵן נִמְצָא בַּמָּסוֹרֶת: הֵ"א, ג' בִּקְרִיאָה: "הֵא לָכֶם זֶרַע", "וְגַם אֲנִי הֵא", "הֵא כְדִי פַּרְזְלָא". וְהֵ"א הַזֹּאת עִם יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַגָּלֻיּוֹת, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: גָּלוּ לְמִצְרַיִם שְׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה", וְזֶהוּ לְשׁוֹן "עִמְּךָ" מִלְּשׁוֹן "צָרָה", רֶמֶז לְמַה שֶּׁכָּתוּב (תהילים צ"א:ט"ו): "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה"; גָּלוּ לְבָבֶל שְׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישע' מג): "לְמַעַנְכֶם שִׁלַּחְתִּי בָבֶלָה"; גָּלוּ לֶאֱדוֹם שְׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם סג): "מִי זֶה בָּא מֵאֱדוֹם" וְגוֹ', תֵּן אֶל לִבְּךָ מִי קוֹרֵא "זֶה", וְכֵן הִזְכִּיר עוֹד: "זֶה הָדוּר בִּלְבוּשׁוֹ", וּכְתִיב (שמות ט"ו:ב'): "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ". נִמְצֵאתָ לָמֵד שֶׁהַהֵ"א הַזֹּאת רְמוּזָה רְשׁוּמָה בְּכָל הַגָּלֻיּוֹת: מִצְרַיִם וּבָבֶל וֶאֱדוֹם. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "אַל תִּירָא מֵרְדָה מִצְרַיְמָה", לֹא אָמַר "אַל תִּירָא לָרֶדֶת", כְּעִנְיַן

שֶׁכָּתוּב (שופטים ז׳:י׳): ״וְאִם יָרֵא אַתָּה לָרֶדֶת״. וְכֵן יוֹסֵף הִזְכִּיר לְאֶבְיו (בראשית מ״ה:ט׳): ״רְדָה אֵלַי אַל תַּעֲמֹד״, וְלֹא אָמַר ״יֵרֵד אֵלַי״, לְרַמֵּז כִּי הַהֵי״א הַזֹּאת יָרְדָה עִמּוֹ, וְכֵיוָן שֶׁהַהֵי״א הַזֹּאת יָרְדָה עִם יַעֲקֹב וְשִׁבְעִים נֶפֶשׁ לְמִצְרַיִם, אֵין לְךָ לְתָמֹהַּ עַל רִבּוּי הַבְּרָכָה שֶׁבָּזְרָעָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות א׳:ז׳): ״וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד״, לְפִי שֶׁהַשְׁכִּינָה עִמָּהֶם וְהָיְתָה בֵּינֵיהֶם, וְשָׁם צִוָּה ה׳ אֶת הַבְּרָכָה, עַד שֶׁעָלוּ לְשִׁשִּׁים רִבּוֹא שֶׁבָּהֶם נִתְּנָה הַתּוֹרָה וְנִרְאֵית לָהֶם הַשְׁכִּינָה.

וּמַעֲתָּה יֵשׁ לְךָ לְהָבִין מַאֲמַר הֶחָכָם אֲשֶׁר הָיָה דּוֹרֵשׁ בָּרַבִּים שֶׁהָיָה אוֹמֵר: אִשָּׁה אַחַת הָיְתָה בְּמִצְרַיִם שֶׁיָּלְדָה שִׁשִּׁים רִבּוֹא בְּכֶרֶס אֶחָד; כִּי עִנְיַן הַלֵּדָה הַשְׁפָּעַת הַכֹּחַ. וּמַה שֶּׁהֶצֱרִךְ לְדָרֹשׁ בָּרַבִּים הַמַּאֲמָר הַזֶּה, וְהוּא מַאֲמָר מַתְמִיהַּ לְמִי שֶׁאֵינוֹ מֵבִין הַכַּוָּנָה, לְפִי שֶׁהָעָם הָיוּ מִתְנַמְנְמִין וְרָצָה הֶחָכָם לְהָעִיר אוֹתָם מִתְּנוּמָתָם, בְּמַאֲמַר אֶחָד מוֹרֶה עַל הַפְּלָגָה וְהַגּוּזְמָא, יִתְמַהוּ עָלָיו כָּל הַשּׁוֹמְעִין מִן הֶהָמוֹן, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה פָּשׁוּט וּמְבֹאָר בִּלְתִּי מַתְמִיהַּ לִיחִידִים וְלַחֲכָמִים כַּיּוֹצֵא בּוֹ. וְכַאֲשֶׁר הִקִּיצוּ מִתְּנוּמָתָם וְאוֹתָם שֶׁלֹּא הָיוּ מִבִּינִים הֶצְרְכוּ לִשְׁאֹל לוֹ מַנּוּ, אָז הֵשִׁיב לָהֶם כְּפִי הַשָּׁנָתָם כִּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מַאֲמָר: זוֹ יוֹכֶבֶד שֶׁיָּלְדָה לְמֹשֶׁה שֶׁהָיָה שָׁקוּל כְּנֶגֶד שִׁשִּׁים רִבּוֹא. וּמַה שֶּׁאָחַז לְשׁוֹן ״אִשָּׁה״, הוּא הַלָּשׁוֹן שֶׁהִזְכִּיר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּחָכְמָתוֹ (משלי ל״א:י׳): ״אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא״, וְאָמַר (שם יב): ״אֵשֶׁת חַיִל עֲטֶרֶת בַּעְלָהּ וּכְרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה״, וְהָבֵן זֶה.

פסוק ז

בְּנוֹתָיו זוֹ דִּינָה, וְכֵן (בראשית מ״ו:כ״ג-כ״ד) ״וּבְנֵי דָן חֻשִׁים״, (דברי הימים א ב׳:ח׳) ״וּבְנֵי אֵיתָן עֲזַרְיָהוּ״. מִכָּאן לָמְדוּ רז״ל: הָאוֹמֵר ״נְכָסַי לְבָנַי״ וְהָיָה לוֹ בֵּן וּבַת, הַבֵּן יִטּוֹל אֶת הַכֹּל, וְהִקְשׁוּ בַּגְּמָרָא: מִי קָרוּ אִינְשֵׁי לְבָרָא ״בָּנַי״? אָמַר לֵיהּ: אִין, דִּכְתִיב (במדבר כ״ו:ח׳-ט׳): ״וּבְנֵי פַלּוּא אֱלִיאָב״. **וּבְנוֹת בָּנָיו**. סָרַח בַּת אָשֵׁר.

פסוק ח

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה יַעֲקֹב וּבָנָיו. שְׁלֹשֶׁת הָאָבוֹת נִקְרְאוּ יִשְׂרָאֵל, וּבְכָאן קוֹרֵא יִצְחָק יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֲרֵי אָמַר כִּי יַעֲקֹב וּבָנָיו הֵם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאִם כֵּן הֲרֵי יִצְחָק נִקְרָא בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל. אַבְרָהָם גַּם כֵּן נִקְרָא יִשְׂרָאֵל, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (שמות י״ב:מ׳): ״וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה״, וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי הַחֶשְׁבּוֹן הוּא מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, וְקָרָא אוֹתָם בִּכְלָל: בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אִם כֵּן הֲרֵי אַבְרָהָם נִקְרָא בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל. וְעַל כֵּן קָרְאוֹ הַתַּלְמוּד לְעֻשָּׂו ״יִשְׂרָאֵל מֻשְׁמָד״, וְכִדְאִיתָא בְּפֶרֶק קַמָּא דְּקִדּוּשִׁין בִּשְׁמַעְתָּא דְּגוֹי יוֹרֵשׁ אֶת אָבִיו דְּבַר תּוֹרָה, לְפִי שֶׁהָיָה מְזֻרַע הָאָבוֹת וְלֹא הָלַךְ בְּדַרְכֵיהֶם.

פסוק יב

וּבְנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וְשֵׁלָה וָפֶרֶץ וָזָרַח. יַחְשֹׁב הַכָּתוּב עֵר וְאוֹנָן שֶׁכְּבָר מֵתוּ מִכְּלַל הַשִּׁבְעִים הַבָּאִים, וְזֶה תֵּימַהּ, כֵּיוָן שֶׁמֵּתוּ כְּבָר אֵיךְ הִזְכִּירָם הַכָּתוּב בִּכְלַל הַבָּאִים. אֲבָל הָעִנְיָן הַזֶּה יָדוּעַ בַּקַּבָּלָה וְהוּא מְפֹרָשׁ וּמְבֹאָר בְּסֵדֶר פִּינְחָס, שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "בְּנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וַיָּמָת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן", וְסָמַךְ אָז מִיָּד "וַיִּהְיוּ בְנֵי יְהוּדָה", וְזֶהוּ סוֹד הַכָּתוּב הָאוֹמֵר (רות ד:ט"ו): "וְהָיֶה לְךָ לְמֵשִׁיב נָפֶשׁ", וּמַאֲמַר הַשֹּׁכֵנוֹת (שם): "יֶלֶד בֵּן לְנָעֳמִי", וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "יֶלֶד בֵּן לְרוּת", וְהַבֵּן זֶה.

פסוק טו

כָּל נֶפֶשׁ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ. אֵין יַעֲקֹב מֵחֶשְׁבּוֹן הַשִּׁבְעִים, וּתְחִלַּת חֶשְׁבּוֹן הַשִּׁבְעִים מֵרְאוּבֵן, וְתִמְצָא מֵרְאוּבֵן עַד דִּינָה וְדִינָה בִּכְלָל שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ", אֶלָּא זוֹ יוֹכֶבֶד שֶׁנּוֹלְדָה בִּכְנִיסָתָן לְמִצְרַיִם.

וְהִנֵּה שִׁבְעִים נֶפֶשׁ נִמְנִים בְּפָרָשָׁה זוֹ לְאַרְבָּעָה חֲלָקִים כְּנֶגֶד אַרְבַּע הַנְּשָׁמוֹת. וְהִזְכִּיר מִלַּת "נֶפֶשׁ" בְּכָל חֵלֶק וְחֵלֶק, וְאַחֲרֵי כֵן כָּלַל אֶת כֻּלָּם וְהִזְכִּיר כָּל הַשִּׁבְעִים בִּלְשׁוֹן "נֶפֶשׁ", הוּא שֶׁאָמַר: "כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים", וְהַבֵּן זֶה.

פסוק כו

יוֹצְאֵי יֶרֶךְ מִלְּבַד נְשֵׁי בְנֵי יַעֲקֹב. כְּלוֹמַר שֶׁהֵם יוֹצְאֵי יֶרֶךְ כְּדַעַת רז"ל שֶׁאָמְרוּ: תְּאוֹמוֹת נוֹלְדוּ עִם כָּל הַשְּׁבָטִים וְאַחְיוֹתֵיהֶם נָשְׂאוּ הַשְּׁבָטִים; כִּי מַה טַּעַם שֶׁאָמַר **מִלְּבַד נְשֵׁי בְנֵי יַעֲקֹב**, הַכְנָעֲנִיּוֹת? אֲבָל הָיוּ יוֹצְאֵי יֶרֶךְ גַּם כֵּן וְלֹא פֵּרְשָׁם אוֹתָם הַכָּתוּב. וּמַה שֶּׁאָמַר "שִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ", כִּי הָאַרְבָּעָה לֹא הָיוּ מִן הַבָּאִים, כִּי בְּמִצְרַיִם הָיוּ, וְהֵם יוֹסֵף וּמְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם וְיוֹכֶבֶד, שֶׁכָּתוּב בָּהּ (במדבר כ"ו:נ"ט): "אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם".

פסוק כז

כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים. הָיוּ שִׁבְעִים זוֹלְתֵי יַעֲקֹב, שֶׁכֵּן כְּתִיב: "וַיְהִי כָּל נֶפֶשׁ יֹצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שִׁבְעִים נָפֶשׁ", וְעִמּוֹ שִׁבְעִים וְאֶחָד. וְכֵן כָּתוּב (במדבר י"א:ט"ז): "אֶסְפָּה לִי שִׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל", וְעִם מֹשֶׁה שִׁבְעִים וְאֶחָד. וְכֵן סַנְהֶדְרֵי גְּדוֹלָה בַּמִּקְדָּשׁ שִׁבְעִים, וְעִם הַנָּשִׂיא שֶׁעַל גַּבֵּיהֶן שִׁבְעִים וְאֶחָד. וְכֵן אֻמּוֹת הַקַּדְמוֹנִים שִׁבְעִים, וְעִם יִשְׂרָאֵל שִׁבְעִים וְאֶחָד. וְכָל זֶה דִּגְמָא שֶׁל מַעְלָה כְּנֶגֶד שִׁבְעִים מַלְאָכִים הַסּוֹבְבִים כִּסֵּא הַכָּבוֹד, וְעִם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁבְעִים וְאֶחָד, וְהֵם נִקְרָאִים בֵּית דִּינוֹ. וְעַל כֵּן כְּשֶׁהִזְכִּיר הַשִּׁבְעִים לֹא אָמַר "לְיַעֲקֹב" כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר בַּכָּתוּב שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ, אֲבָל הִזְכִּיר "לְבֵית יַעֲקֹב", כִּי יַעֲקֹב עִם בֵּיתוֹ רָמַז לְבֵית דִּינוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְזֶה שִׁבְעִים וְאֶחָד.

וְהִתְבּוֹנֵן מִזֶּה מַעֲלָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֶצְלוּ מִכֹּחוֹ שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁמֵּהֶם יָצְאוּ שִׁשִּׁים רִבּוֹא, כְּנֶגֶד שִׁבְעִים שֵׁמוֹת שֶׁנֶּאֶצְלוּ מִן הַשְּׁכִינָה, שֶׁאֵין מִנְיָנָם פָּחוֹת מִשִּׁשִּׁים רִבּוֹא, וְהֵם תַּכְלִית

כָּל הַדֵּעוֹת. וּלְכָךְ לֹא הָיוּ יִשְׂרָאֵל רְאוּיִן לְקַבֵּל אֶת הַתּוֹרָה עַד שֶׁעָלוּ לְשִׁשִּׁים רִבּוֹא, כִּי אָז הָיוּ כְּנֶגֶד הַמִּסְפָּר הָעֶלְיוֹן וְאָז נִתְּנָה הַתּוֹרָה בְּהַסְכָּמַת הַכֹּל. וְהַשְּׁכִינָה אֵינָהּ שׁוֹרָה בְּיִשְׂרָאֵל כִּי אִם בְּמִנְיָן שִׁשִּׁים רִבּוֹא, שֶׁהֵם שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף. וְהָעִנְיָן, כִּי הַשְּׁכִינָה כְּלוּלָה מִשֵּׁשׁ קְצָווֹת, וְיֵשׁ בְּשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף שִׁשָּׁה פְּעָמִים מֵאָה אֶלֶף, הֵם עֲשָׂרָה רִבּוֹא, לְכָל קְצֶה וְקְצֶה עֲשָׂרָה רִבּוֹא. וּמִיּוֹם שֶׁשָּׁרְתָה שְׁכִינָה בְּהַר סִינַי בְּמַתַּן תּוֹרָה לֹא זָזָה מִיִּשְׂרָאֵל עַד שֶׁחָרַב בַּיִת רִאשׁוֹן, וּמִיּוֹם שֶׁחָרַב בַּיִת רִאשׁוֹן לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי בְּבֵית שֵׁנִי לֹא שָׁרְתָה שְׁכִינָה. וְאֵין הַכַּוָּנָה לוֹמַר שֶׁלֹּא שָׁרְתָה שְׁכִינָה בְּבֵית שֵׁנִי כְּלָל, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ שְׁכִינָה שׁוֹרָה בִּשְׁתֵּי רִבּוֹא, מִמַּה שֶּׁכָּתוּב (במדבר י׳:ל״ו): ״שׁוּבָה ה׳ רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל״, וּכְתִיב (תהילים ס״ח:י״ח): ״רֶכֶב אֱלֹהִים רִבֹּתַיִם אַלְפֵי שִׁנְאָן ה׳ בָּם״, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר בְּאַרְבַּע רִבּוֹא שֶׁהַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה בָּהֶם, וְעוֹד שֶׁהַכָּתוּב מֵעִיד (חגי א׳:ח׳): ״וְאֶרְצֶה בּוֹ וְאֶכָּבְדָה״, כְּלוֹמַר אַשְׁרֶה בּוֹ הַכָּבוֹד שֶׁהוּא הַשְּׁכִינָה; אֶלָּא שֶׁלֹּא שָׁרְתָה בּוֹ תָּדִיר כְּמוֹ בְּבֵית רִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם שִׁשִּׁים רִבּוֹא, שֶׁלֹּא עָלוּ מִבָּבֶל כִּי אִם אַרְבָּעִים אֶלֶף, שֶׁכֵּן כָּתוּב (עזרא ב׳:ס״ד): ״כָּל הַקָּהָל כְּאֶחָד אַרְבַּע רִבּוֹא״. וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (חגי א׳:ח׳): ״וְאֶרְצֶה בּוֹ וְאֶכָּבְדָה״, ״וְאֶכָּבֵד״ כְּתִיב, חָסֵר הֵ״א לְפִי שֶׁחִסְרוּ מִשָּׁם חֲמִשָּׁה דְּבָרִים: אָרוֹן, שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, אֵשׁ, שְׁכִינָה, וְאוּרִים וְתֻמִּים. וּמִפָּנֵי זֶה אָמַר ״וְאֶכָּבֵד״ לְבָאֵר כִּי הַכָּבוֹד הָיָה שָׁם שֶׁהִיא הַשְּׁכִינָה, לֹא הַתִּפְאֶרֶת, וְזֶהוּ ״וְאֶכָּבֵד״ לְמַעֵט הַתִּפְאֶרֶת. וְחָסְרוֹן הַהֵ״א שֶׁהִיא אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, עַל שֵׁם שֶׁחִסְרָה מִשָּׁם שְׁכִינָה, שֶׁהֲרֵי הִיא מֻחֲמִשָּׁה דְּבָרִים שֶׁחִסְרוּ, וְהֵיאַךְ חָסְרָה, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר ״וְאֶכָּבְדָה״, אֶלָּא שֶׁלֹּא שָׁרְתָה שָׁם תָּדִיר כְּמוֹ בְּבֵית רִאשׁוֹן אֶלָּא חוֹפֵף. אֲבָל לֶעָתִיד לָבֹא יִהְיוּ יִשְׂרָאֵל רַבִּים בְּלֹא מִסְפָּר, הוּא שֶׁכָּתוּב (הושע ב׳:א׳): ״וְהָיָה מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּחוֹל הַיָּם״, לֹא אָמַר ״וְהָיָה זֶרַע יִשְׂרָאֵל כְּחוֹל הַיָּם״ אֶלָּא ״וְהָיָה מִסְפָּר״, כְּלוֹמַר אוֹתָם שֶׁהָיוּ בָּאִים בַּמִּסְפָּר מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה יִהְיוּ כְּחוֹל הַיָּם, וְאָז יַחֲזֹר הַתִּפְאֶרֶת וְהַכָּבוֹד. וְכֵן הִבְטִיחַ יְשַׁעְיָה (ישעיהו ס׳:א׳): ״קוּמִי אוֹרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד ה׳ עָלַיִךְ זָרָח״, וְהָבֵן זֶה.

פסוק כח

וְאֶת יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו אֶל יוֹסֵף. שְׁלַח לְפָנָיו אֶת יְהוּדָה לְהָכִין לוֹ בַּיִת בְּגֹשֶׁן, לְפִי שֶׁהוּא הַגְּבוֹר וְהַזְּרִיז מִשְּׁאָר הָאַחִים. וְדִקְדְּקוּ ז״ל אַחַר מִלַּת ״לְהוֹרֹת״ וְאָמְרוּ: לְהַתְקִין לוֹ בֵּית תַּלְמוּד, שֶׁיְּהֵא מוֹרֶה שָׁם הוֹרָאָה שֶׁיִּהְיוּ הַשְּׁבָטִים הוֹגִין בַּתּוֹרָה. תֵּדַע לְךָ שֶׁהוּא כֵּן, שֶׁהֲרֵי יוֹסֵף כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מֵאֲבִיו הָיוּ עוֹסְקִין בַּתּוֹרָה בְּפָרְשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, כֵּיוָן שֶׁרָאָה הָעֲגָלוֹת נִזְכַּר שֶׁבְּפָרְשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה פָּרַשׁ מִמֶּנּוּ, וְאָז הֶאֱמִין, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (בראשית מ״ה:כ״ז): ״וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת״ וְגוֹ׳, וּכְתִיב (שם): ״וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב״.

וּבַמִּדְרָשׁ: "וְאֶת יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו", אֶתְמוֹל שׁוֹר וַאֲרִי מְנַגְּחִין זֶה עִם זֶה, וְעָכְשָׁו הוֹלֵךְ אֵלָיו בִּשְׁלִיחוּת, זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיה ס"ה:כ"ה): "וְאָב וְטָלֶה יִרְעוּ כְאֶחָד וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן", "וְאָב", זֶה בִּנְיָמִן, שֶׁנֶּאֱמַר: "בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף", "וְטָלֶה" אֵלּוּ הַשְּׁבָטִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה נ:י"ז): "שֶׂה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל", "יִרְעוּ כְאֶחָד", שֶׁיָּרַד בִּנְיָמִן עִמָּהֶם, שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה אוֹמֵר "לֹא יָרַד בְּנִי עִמָּכֶם", כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעָה הַשָּׁעָה וְיָרַד עִמָּהֶם, הָיוּ מְמַצְּעִין אוֹתוֹ וּמְשַׁמְּרִים אוֹתוֹ. וְ"אַרְיֵה" זֶה יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ט:ט'): "גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה". "כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן", זֶה יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג:י"ז): "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ". נִמְצְאוּ אוֹכְלִים כְּאֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ג:ל"ג): "וַיֵּשְׁבוּ לְפָנָיו הַבְּכֹר כִּבְכֹרָתוֹ", הֲוֵי אוֹמֵר: "וְאֶת יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו אֶל יוֹסֵף".

פסוק כט

וַיֶּאְסֹר יוֹסֵף מֶרְכַּבְתּוֹ. דָּרְשׁוּ רז"ל: אָמַר רַבִּי יוּדָן: שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם רָאוּ כָּבוֹד שֶׁלֹּא רָאָה בְּרִיָּה מֵעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵם, יִתְרוֹ וְיַעֲקֹב. כְּשֶׁבָּא יִתְרוֹ אֵצֶל מֹשֶׁה מַה כְּתִיב בֵּיהּ (שמות י"ח:ז') "וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֹתְנוֹ", מִי רָאָה לְמֹשֶׁה יוֹצֵא, וְאֵינוֹ יוֹצֵא מִי רָאָה לְאַהֲרֹן יוֹצֵא וְהוּא אֵינוֹ יוֹצֵא, מִי רָאָה שִׁבְעִים זְקֵנִים יוֹצְאִים וְהוּא אֵינוֹ יוֹצֵא, נִמְצְאוּ כָּל אֵלּוּ יוֹצְאִין אַחַר יִתְרוֹ. וְכֵן יַעֲקֹב, מִי רָאָה לְיוֹסֵף יוֹצֵא לִקְרַאת אָבִיו וְהוּא אֵינוֹ יוֹצֵא, מִי רָאָה לִזְקֵנֵי פַּרְעֹה יוֹצְאִין וְהוּא אֵינוֹ יוֹצֵא, מִי רָאָה כָּל מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְהוּא אֵינוֹ יוֹצֵא, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ד:כ"ג): "וְנֶגֶד זְקֵנָיו כָּבוֹד".

וַיִּפֹּל עַל צַוָּארָיו וַיֵּבְךְּ עַל צַוָּארָיו עוֹד. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל אֵין לְהָבִין כִּי יוֹסֵף נָפַל עַל צַוְּארֵי אָבִיו, כִּי לֹא הָיָה מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר, אֲבָל הָרָאוּי לְנַשֵּׁק אֶת יָדָיו אוֹ לְהִשְׁתַּחֲוֹות לוֹ, אֲבָל הַכֹּל חוֹזֵר לְיַעֲקֹב, כִּי יַעֲקֹב נָפַל עַל צַוָּארוֹ שֶׁל יוֹסֵף וּבָכָה עַל צַוָּארָיו עוֹד כַּאֲשֶׁר בָּכָה תָּמִיד עַד עַתָּה כְּשֶׁלֹּא רָאָהוּ. וְיָדוּעַ הוּא מִי דִּמְעָתוֹ מְצוּיָה, אִם הָאָב הַזָּקֵן הַמּוֹצֵא אֶת בְּנוֹ חַי אַחַר הַיֵּאוּשׁ וְאַחַר הָאֲבֵלוּת, אוֹ הַבֵּן הַבָּחוּר אֲשֶׁר הִמְלִיכוּהוּ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

פסוק לב

וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן. כְּלוֹמַר מִשֶּׁלָּהֶם, וּכְדֵי שֶׁלֹּא תְּבִין כִּי הָיוּ הַצֹּאן מֵאֲחֵרִים וְהָיוּ מִתְעַסְּקִים בְּשָׂכָר, לְכָךְ הוֹסִיף לוֹמַר "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא הָיוּ מִשֶּׁל אֲחֵרִים, רַק מִשֶּׁל עַצְמָם, כִּי עֲשִׁירִים גְּדוֹלִים הָיוּ. וּמַה שֶּׁבָּחֲרוּ הַשְּׁבָטִים הָאֱמְנוּת הַזֹּאת וְהִיא אֱמְנוּת אֲבוֹתֵיהֶם, מִפְּנֵי שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד, שֶׁיֵּשׁ בָּהּ רֶוַח גָּדוֹל בַּגּוּפָה וּבֶחָלָב וּבַוְּלָדוֹת, וְהִיא אֱמְנוּת אֵינָהּ צְרִיכָה יְגִיעָה רַבָּה וְטֹרַח גָּדוֹל וּמִבְּלִי עָוֹן, וְעָלֶיהָ הִזְהִיר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (משלי כ"ז:כ"ג): "יָדֹעַ תֵּדַע פְּנֵי צֹאנֶךָ שִׁית לִבְּךָ לַעֲדָרִים"; וְהַשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁהַשְּׁבָטִים הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁיִּגְלוּ לְמִצְרַיִם הֵם וְזַרְעָם, וּמִפְּנֵי שֶׁהַמִּצְרִיִּים הָיוּ עוֹבְדִים לְצוּרַת הַצֹּאן תִּפְשׁוּ לָהֶם אֱמְנוּת זוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ זַרְעָם מֻרְגָּלִים בָּהּ, וּתְהֵא עֲבוֹדַת הַצֹּאן רְחוֹקָה בְּעֵינֵיהֶם. וְכֵן תִּמְצָא רַ֫ב

הַצַּדִּיקִים וְהַנְּבִיאִים שֶׁהָיוּ רוֹעִים, תִּמְצָא בְּהֶבֶל (בראשית ד׳:ב׳): ״וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן״, וְכֵן בְּמֹשֶׁה (שמות ג׳:א׳): ״וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֶה״, וְכֵן שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא, וְכֵן שָׁאוּל וְדָוִד כֻּלָּם רוֹעִים. וְהַטַּעַם בָּהֶם, כְּדֵי שֶׁיִּתְרַחֲקוּ מִן הַיְּשׁוּב, לְפִי שֶׁהָרְבֵּה עֲבֵרוֹת נִמְשָׁכוֹת בְּסִבַּת חֶבְרַת בְּנֵי אָדָם, כְּגוֹן רְכִילוּת וְלָשׁוֹן הָרַע וּשְׁבוּעַת שֶׁקֶר וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וְגָזֵל וְחָמָס, וְכָל מַה שֶּׁהָאָדָם פּוֹרֵשׁ מֵחֶבְרַת הַבְּרִיּוֹת הוּא נִמְלָט מִן הָעֲבֵרוֹת, וְכָל מַה שֶּׁהוּא מִתְרַחֵק מִן הַיְּשׁוּב הוּא מִתְרַחֵק מִן הָעָוֹן וּמִן הַגָּזֵל וְהֶחָמָס וּשְׁאָר הָעֲבֵרוֹת. וְהָרְאָיָה מַה שֶּׁכָּתוּב בְּלוֹט (בראשית י״ט:ל׳): ״וַיַּעַל לוֹט מִצּוֹעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר״, הֶצְרֵךְ לְצֵאת מִסְּדוֹם פֶּן יִסָּפֶה בַּעֲוֹנָם, וְאַחַר שֶׁיָּצָא מִשָּׁם הָלַךְ לְצוֹעַר שֶׁיִּמָּלֵט שָׁם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם): ״הִנֵּה נָא הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה לָנוּס שָׁמָּה וְהִיא מִצְעָר״, לְפִי שֶׁיּוֹשְׁבֶיהָ חֲדָשִׁים מִקָּרוֹב בָּאוּ, לְכָךְ הָיוּ עֲוֹנוֹתֵיהֶם מֻצְעָרִין, וְאַף עַל פִּי כֵן עֲדַיִן הָיָה מִתְיָרֵא בְּצוֹעַר מִפְּנֵי פַּחַד הָעֲוֹנוֹת הַמְּצוּיִים בַּיְּשׁוּב, עַל כֵּן הֶצְרֵךְ לָצֵאת מִשָּׁם אֶל הָהָר. וְעוֹד, שֶׁשָּׁם מְקוֹם הִתְבּוֹדְדוּת לִנְבוּאָה, וְאֵין אָדָם רוֹאֶה שָׁם דָּבָר שֶׁיַּטְרִיד מַחְשַׁבְתּוֹ מִן הַמַּחְשָׁבָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי מִגְּדוֹלֵי הַנְּבִיאִים הָיוּ מִתְרַחֲקִים וּפוֹרְשִׁים מִן הַיְּשׁוּב וּמִתְבּוֹדְדִים בַּמִּדְבָּר אֶפְלוּ בְּלֹא מְרִיָּה, וְהֵם אֵלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע, הוּא שֶׁכָּתוּב בֶּאֱלִישָׁע (מלכים א י״ט:י״ט): ״וּשְׁנֵים עָשָׂר צְמָדִים לְפָנָיו״, וּפֵרַשׁ מִן הָאֱמְנוּת הַזֹּאת וְהָלַךְ אַחֲרָיו, הוּא שֶׁכָּתוּב (מלכים שם): ״אֵלְכָה נָּא אֶשְּׁקָה אֶת אָבִי וְאֶת אִמִּי וְאֵלְכָה אַחֲרֶיךָ״, וּכְתִיב (שם): ״וַיֵּלֶךְ אַחֲרֵי אֵלִיָּהוּ וַיְשָׁרְתֵהוּ״. וְכֵן הָיָה בְּלִי סָפֵק מִנְהַג בְּנֵי הַנְּבִיאִים בַּדּוֹר הַהוּא וַאֲשֶׁר לְפָנָיו, לְהַנִּיחַ עִסְקֵי הָעוֹלָם וְיִשּׁוּבוֹ, וּמַנִּיחִין הַהַשְׁגָּחָה בְּעִנְיְנֵי הַגּוּף וְיוֹצְאִים אֶל הַמִּדְבָּרוֹת לְהִתְבּוֹדֵד שָׁם וְלִהְיוֹת מַחְשַׁבְתָּם דְּבֵקָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

פרק מז

פסוק ג

רֹעֵה צֹאן עֲבָדֶיךָ. כָּתוּב בְּהֵ״א בְּמָקוֹם יו״ד כִּי אוֹתִיּוֹת אהו״י מִתְחַלְּפוֹת.

פסוק ד

כִּי אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן. יֹאמַר, לְכֹבֶד הָרָעָב שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן, הָעֲשֻׂבִים שֶׁהֵם מִרְעֵה הַצֹּאן חָזְרוּ לְמַאֲכָל לִבְנֵי אָדָם, וְעַל כֵּן ״אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן״.

פסוק ז

וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה. בֵּרְכוֹ בְּעֹשֶׁר וְהִתְנַשְּׂאוּת מַלְכוּתוֹ, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַזְּקֵנִים וְהַחֲסִידִים בְּבוֹאָם לִפְנֵי הַמְּלָכִים לְבָרֵךְ אוֹתָם, כָּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בְּדָוִד (מלכים א א׳:ל״א) ״יְחִי אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ דָּוִד״. וְהִזְכִּיר עוֹד שֵׁנִית: ״וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי פַּרְעֹה״, כִּי בְּצֵאתוֹ מִלְּפָנָיו חָזַר וּבֵרְכוֹ, וְדָרְשׁוּ ז״ל: בֵּרְכוֹ שֶׁיַּעֲלֶה נִילוּס לְרַגְלוֹ.

פסוק ח

כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ. נִדְמֶה לוֹ זָקֵן הַרְבֵּה מִשְּׁאָר בְּנֵי דּוֹרוֹ, וְעַל כֵּן שָׁאַל לוֹ כֵן. וְיַעֲקֹב הֵשִׁיב: "יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי", לֹא אָמַר "שְׁנֵי חַיַּי" כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר פַּרְעֹה אֶלָּא "מְגוּרַי", כְּלוֹמַר הַיָּמִים שֶׁאֲנִי בָּהֶם גֵּר בָּעוֹלָם הַזֶּה שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה. כֵּן דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים שֶׁחוֹשְׁבִין עַצְמָן גֵּרִים בָּעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל אַחַר שֶׁהִזְכִּיר "מְגוּרַי" הִזְכִּיר "יְמֵי שְׁנֵי חַיַּי", כְּלוֹמַר חַיֵּי צַעַר הָיוּ. אֲבָל בַּאֲבוֹתָיו שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם צַעַר כָּל כָּךְ הִזְכִּיר בָּהֶם "חַיִּים" וְאַחֲרֵי כֵן לְשׁוֹן "מְגוּרֵיהֶם".

פסוק יד

וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא וְגוֹ' "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת הַכֶּסֶף" הַנִּזְכָּר, שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ "אֶת כָּל הַכֶּסֶף". וְהַכָּתוּב מְפָרְסֵם בְּכָאן מַעֲלַת יוֹסֵף וְנֶאֱמָנוּתוֹ הַגְּדוֹלָה, כִּי הֵבִיא הַכֹּל אֶל גִּנְזֵי הַמֶּלֶךְ וְקָנָה לוֹ הַמְּקָנֶה גַּם הָאֲדָמָה גַּם הַגּוּפוֹת, וְעִם כָּל זֶה מָצָא חֵן בְּעֵינֵי הָעָם כִּי מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת.

וְעַל דֶּרֶךְ פְּשַׁט הַכְּתוּבִים, הַכֶּסֶף הַזֶּה לִקֵּט אוֹתוֹ בְּחָמֵשׁ שָׁנִים וֶהֱבִיאוֹ אֶל פַּרְעֹה, כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיִּתֹּם הַכֶּסֶף וְהַמְּקָנֶה בְּשָׁנָה אַחַת, אֲבָל הִסְפִּיק לָהֶם הַכֶּסֶף כָּל חָמֵשׁ שָׁנִים, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הָאֲרָצוֹת בִּזְמַן הָרָעָב שֶׁהֵן דּוֹחֲקִין וּמְצַמְצְמִין אֶת עַצְמָם וְכַסְפָּם וּזְהָבָם אִתָּם יַסְפִּיק אוֹתָם זְמַן אָרֹךְ. וְיַזְכִּיר הַכָּתוּב כִּי אַחֲרֵי שֶׁתַּם הַכֶּסֶף לְסוֹף חָמֵשׁ שָׁנִים בָּאוּ אֶל יוֹסֵף, וְהָיָה זֶה בַּשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית, וְנָתַן לָהֶם בְּמִקְנֵיהֶם לֶחֶם, וְהֵצַרְךְ לְנַהֵל אוֹתָם בּוֹ שֶׁיֹּאכְלוּ בְּצִמְצוּם וְלֹא בְּהַעְדָּפָה.

פסוק יח

וַתִּתֹּם הַשָּׁנָה הַהִיא. אֲשֶׁר נִהֲלָם בַּלֶּחֶם בְּכָל מִקְנֵיהֶם, וְהִיא הַשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית.

וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית. זוֹ הִיא הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית, שֶׁהִיא שְׁנִיָּה לַשִּׁשִּׁית. וְאָמְרוּ לוֹ שֶׁיִּקְנֶה אוֹתָם וְאַדְמָתָם בַּלֶּחֶם שֶׁיַּאֲכִילֵם בַּשָּׁנָה הַזֹּאת הַשְּׁבִיעִית, וְאַחַר שֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ לְפַרְעֹה יִתֵּן לָהֶם זֶרַע שֶׁלֹּא תֵּשֵׁם הָאָרֶץ, כִּי הֵם יוֹדְעִים כִּי כְּלוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב וְיִהְיֶה לָהּ זֶרַע וְקָצִיר. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "לָמָּה נָמוּת לְעֵינֶיךָ וְגוֹ' קְנֵה אֹתָנוּ וְאֶת אַדְמָתֵנוּ בַּלֶּחֶם וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאַדְמָתֵנוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה", שֶׁיִּקְנֶה הָאֲדָמָה וְהַגּוּפוֹת. כֵּן יִתְפָּרֵשׁ עִנְיַן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת לְפִי הַפְּשָׁט.

וְעַל דֶּרֶךְ מִדְרַשׁ רז"ל שֶׁלֹּא הָיוּ אֶלָּא שְׁתֵּי שָׁנִים רָעָב, נִצְטָרֵךְ לְפָרֵשׁ "וַיָּבֹאוּ אֶל יוֹסֵף בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית", לִשְׁנֵי הָרָעָב, כִּי כְּשֶׁיָּרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם מִיָּד כָּלָה הָרָעָב בִּזְכוּתוֹ. וְאִם תֹּאמַר, אִם כֵּן יִחְשְׁדוּ אַנְשֵׁי הָאָרֶץ לְיוֹסֵף בְּחָכְמָתוֹ בְּפִתְרוֹן הַחֲלוֹם שֶׁאָמַר "שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב" וְלֹא הָיוּ רַק שְׁתֵּי שָׁנִים. וְהַתְּשׁוּבָה בָּזֶה, כִּי אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו חָזַר הָרָעָב לְיָשְׁנוֹ, וְעִם זֶה יִתְקַיֵּם הַכֹּל וְיָבֹאוּ עַל נְכוֹן: יִתְקַיֵּם מִדְרַשׁ רז"ל שֶׁלֹּא הָיוּ כִּי אִם שְׁתֵּי שָׁנִים, וְיִתְאַמֵּת פִּתְרוֹן שֶׁל

יוֹסֵף שֶׁאָמַר "יִהְיוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב", כַּאֲשֶׁר נִשְׁלְמוּ אַחַר כָּךְ, כִּי לֹא אָמַר "יִהְיוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב רְצוּפִים".

וְזֶהוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: אָמַר רַבִּי יוֹסֵי: כֵּיוָן שֶׁמֵּת יַעֲקֹב אָבִינוּ חָזַר הָרָעָב לְיָשְׁנוֹ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה", בַּמֶּה בֵּרְכוֹ, שֶׁנִּמְנְעוּ שְׁנֵי רָעָב, אַף עַל פִּי כֵן שָׁלְמוּ אַחַר מִיתָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ה:י"א): "וְכִלְכַּלְתִּי אֹתְךָ שָׁם", וּכְתִיב אַחַר מִיתַת יַעֲקֹב (שם נ'): "אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם", מַה כִּלְכּוּל הָאָמוּר כָּאן בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר אַף כִּלְכּוּל הָאָמוּר כָּאן בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר. רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: אֵין זֶה קִדּוּשׁ הַשֵּׁם שֶׁדִּבְּרֵי צַדִּיקִים קַיָּמִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְטַלִּים לְאַחַר מִיתָתָן. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן: רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי מִדִּבְרֵי אַבָּא, שֶׁזֶּה קִדּוּשׁ הַשֵּׁם שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם בְּרָכָה בָּעוֹלָם, נִסְתַּלְּקוּ מִן הָעוֹלָם נִסְתַּלְּקָה בְּרָכָה מִן הָעוֹלָם.

פסוק כז

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן. עִיר גֹּשֶׁן קְרוֹבָה לְמִצְרַיִם, וּמִפְּנֵי שֶׁהָיוּ שְׁנֵים עָשָׂר בָּנָיו הֲגוּנִים וְנִכְבָּדִים, כָּל אֶחָד מֵהֶם "לִפְנֵי מִלְכִים יִתְיַצָּב", לְכָךְ רָצָה יַעֲקֹב לְהִתְיַשֵּׁב בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְלֹא בְּמִצְרַיִם מַמָּשׁ אֲשֶׁר שָׁם הַמַּלְכוּת, לְבַל יַעֲשׂוּ מֵהֶם גִּזְבָּרִים וְשִׁלְטוֹנִים.

וְנֵרָאֶה בְּפִשְׁט הַכָּתוּב הַזֶּה, כִּי לְפִי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ יַעֲקֹב אָבִינוּ יְרִידָתָם לְמִצְרַיִם סִבַּת הַגָּלוּת לְזַרְעוֹ, וְכִי יַתְחִיל בּוֹ עַתָּה, מִפְּנֵי זֶה יֹאמַר "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל", כְּלוֹמַר נִתְיַשֵּׁב שָׁם, לֹא כְּמַחְשֶׁבֶת בָּנָיו שֶׁאָמְרוּ לְפַרְעֹה: "לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ", כִּי הָיוּ סְבוּרִים לַחֲזוֹר לְאֶרֶץ כְּנַעַן כְּכֻלּוֹת הָרָעָב מִיָּד, וְעַל כֵּן אָמְרוּ "לָגוּר" וְלֹא "לְהִתְיַשֵּׁב".

וְאָמַר **וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ**. מִלְּשׁוֹן "אֲחֻזָּה וְנַחֲלָה", וְלֹא נִתְקַיְּמָה מַחְשַׁבְתָּם. וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "וַיֵּאָחֲזוּ בָנָיו בָּהּ", אֲבָל הוּא מִלְּשׁוֹן הַשֹּׁרֶשׁ הַנֶּאֱחָז בַּקַּרְקַע, מִמֶּנּוּ נִמְשָׁכִים הָעֲנָפִים, "וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד". וְעַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לְפָרֵשׁ אֶלָּא סְתָם "וַיֵּאָחֲזוּ", לְפִי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר "יִשְׂרָאֵל" שֶׁהוּא הַשֹּׁרֶשׁ, אֵין סָפֵק שֶׁהָעֲנָפִים נֶאֱחָזִים מִן הַשֹּׁרֶשׁ.

וְהִנֵּה הַצַּדִּיקִים הַמְשִׁילָם הַכָּתוּב לְשֹׁרֶשׁ הַמַּמְלֵא כָּל הָאָרֶץ, הוּא שֶׁכָּתוּב (תהלים פ':י'): "פִּנִּיתָ לְפָנֶיהָ וַתַּשְׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ וַתִּמָּלֵא אָרֶץ", וּכְתִיב (ישעיה כ"ז:ו'): "הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב". וְעַל כֵּן תִּמְצָא בְּפָרָשָׁה זוֹ: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה". מַה שֶּׁאֵין כֵּן בָּרְשָׁעִים שֶׁהַכָּתוּב יַמְשִׁילֵם לְאִילָן שֶׁאֵין לוֹ שֹׁרֶשׁ, לְפִי שֶׁאֵין לָהֶם קִיּוּם וַעֲמִידָה, שֶׁכֵּן תִּמְצָא בְּסַנְחֵרִיב הָרָשָׁע (יחזקאל ל"א:ג'): "הִנֵּה אַשּׁוּר אֶרֶז בַּלְּבָנוֹן יְפֵה עָנָף וְחֹרֶשׁ מֻצַּל". גַּם בִּנְבוּכַדְנֶצַּר כְּתִיב (דניאל ד':ח'): "וְרָבָה אִילְנָא וּתְקִיף". וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב רוּמוֹ שֶׁל אִילָן וּגְבוּלָיו וַעֲנָפָיו וּפִרְיוֹ, וְלֹא הִזְכִּיר בּוֹ שֹׁרֶשׁ בְּסִפּוּר הַחֲלוֹם, רַק מַה שֶּׁאָמַר הַמַּלְאָךְ: "בְּרַם עִקַּר שָׁרְשׁוֹהִי בְּאַרְעָא שְׁבֻקוּ". וְהָיָה זֶה לְרָמֵז לוֹ שֶׁתַּחֲזֹר מַלְכוּתוֹ אֵלָיו, וְהוּא שֶׁאָמַר דָּנִיֵּאל:

"וְדִי אֲמַרוּ לְמִשְׁבַּק עִקַּר שָׁרְשׁוֹהִי דִּי אִילָנָא מַלְכוּתָךְ לָךְ קַיָּמָא". וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב בְּעִנְיַן הָרְשָׁעִים (ישעיה מ׳:כ״ד): "אַף בַּל נִטָּעוּ אַף בַּל זֹרָעוּ אַף בַּל שֹׁרַשׁ בָּאָרֶץ גִּזְעָם", וּכְתִיב (הושע ט׳): "שָׁרְשָׁם יָבֵשׁ פְּרִי בַל יַעֲשׂוּן". אֲבָל הַצַּדִּיקִים יֵשׁ לָהֶם שֹׁרֶשׁ וְשָׁרְשָׁם מִתְקַיֵּם לָעַד לְעוֹלָם, אֵינָנוּ מִתְמוֹטֵט, וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי י״ב:ג׳): "לֹא יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים בַּל יִמּוֹט".

פסוק כח

בְּאֹרַח צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָה אַל מָוֶת (משלי יב, כח)

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בָּא לְפָרֵשׁ בַּכָּתוּב הַזֶּה עַל שֶׁבַח מִדַּת הַצְּדָקָה כִּי בְּשָׁמְרָם עֵקֶב רָב וְיָמִים עַל יְמֵי הַמַּחֲזִיק בָּהּ תּוֹסִיף. וְהִנֵּה הִיא תְּשׁוּעַת הַנֶּפֶשׁ וְהַגּוּף, וְהִיא הָעוֹלָה עַל מִשְׁפַּט מַעֲרֶכֶת הַכּוֹכָבִים, שֶׁהֲרֵי בְּיָדוּעַ כִּי חַיֵּי הָאָדָם נִגְזָרִים הֵם כְּפִי מִשְׁפַּט הַמַּעֲרָכָה, וּמֵעִיד עַל זֶה מַה שֶּׁכָּתוּב (שמואל א׳ כו) "אוֹ יוֹמוֹ יָבֹא", כְּלוֹמַר יִתְקָרֵב זְמַנּוֹ וְיוֹמוֹ הָאַחֲרוֹן. וְכֵן (מלכים א׳ ב׳) "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי דָוִד לָמוּת", (דברים ל״א) "הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת". וְאֵין עִנְיָן קְרִיבָה אֶלָּא עַל עֵת הַנִּגְזָר. וְאַף עַל פִּי שֶׁמַּעֲרֶכֶת הַכּוֹכָבִים מְחַיֶּבֶת הֱיוֹת יְמֵי הָאָדָם נִגְזָרִים, יֵשׁ עַל כֹּחַ הַמַּעֲרָכָה כֹּחַ עֶלְיוֹן כְּפִי הַשָּׂכָר וְהָעֹנֶשׁ לְהוֹסִיף עַל הַנִּגְזָר כְּמוֹ שֶׁהוֹסִיף לְחִזְקִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ל״ח:ה׳): "הִנְנִי יוֹסֵף עַל יָמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה", וּלְקַצֵּר מִן הַנִּגְזָר כְּמוֹ שֶׁקִּצֵּר מִן יְהוֹרָם בֶּן אֲחַזְיָה בְּעֹנֶשׁ שֶׁדָּרַשׁ בְּחֻלְיוֹ לְעֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁכֵּן אָמַר לוֹ הַנָּבִיא (מ״ב א׳): "כֹּה אָמַר ה׳ יַעַן אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ מַלְאָכִים לִדְרֹשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן הֲמִבְּלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל לִדְרֹשׁ בִּדְבָרוֹ לָכֵן הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָּׁם לֹא תֵרֵד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת". וְעַל כֵּן אָמַר שְׁלֹמֹה כִּי הַצְּדָקָה מִדָּה עֶלְיוֹנָה וַעֲצוּמָה, כֹּחָהּ גָּדוֹל וּפְרִיָהּ חַיִּים, זֶהוּ שֶׁאָמַר: "בְּאֹרַח צְדָקָה חַיִּים", כְּלוֹמַר תּוֹסֶפֶת חַיִּים עַל הַנִּגְזָר. וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל בְּבְנְיָמִין הַצַּדִּיק שֶׁהָיָה מְמֻנֶּה עַל קֻפַּת שֶׁל צְדָקָה, בָּאָה לְפָנָיו אִשָּׁה בִּשְׁנֵי בַצֹּרֶת, אָמְרָה לוֹ: רַבִּי, פַּרְנְסֵנִי. אָמַר לָהּ: הָעֲבוֹדָה, שֶׁאֵין בַּקֻּפָּה שֶׁל צְדָקָה כְּלוּם. אָמְרָה לוֹ: אִם אֵין אַתָּה מְפַרְנְסֵנִי, הֲרֵי אִשָּׁה וְשִׁבְעָה בָּנֶיהָ מֵתִים. עָמַד וּפִרְנְסָהּ מִשֶּׁלּוֹ. לְיָמִים חָלָה בִּנְיָמִין הַצַּדִּיק וְנָטָה לָמוּת. אָמְרוּ לוֹ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַתָּה אָמַרְתָּ כָּל הַמְקַיֵּם נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל כְּאִלּוּ קִיֵּם עוֹלָם מָלֵא, וּבִנְיָמִין הַצַּדִּיק שֶׁקִּיֵּם אִשָּׁה וְשִׁבְעָה בָּנֶיהָ יָמוּת בְּשָׁנִים מוּעָטוֹת? תָּנָא: הוֹסִיפוּ לוֹ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה. "וְדֶרֶךְ נְתִיבָה אַל מָוֶת", כְּלוֹמַר וְכֵיוָן שֶׁכֵּן בָּטוּחַ הוּא כִּי בְּדֶרֶךְ נְתִיבָה לֹא יִמְצָא מָוֶת, כִּי כָּל הַדּוֹרֵךְ נְתִיבָה לֹא יִרְאֶה מָוֶת קֹדֶם הַנִּגְזָר, וְקֹדֶם זְמַנּוֹ לֹא יָמוּת. וּכְעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי י׳:ב׳): "וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת", כְּלוֹמַר שֶׁהִיא מְגִנָּה עָלָיו שֶׁלֹּא יָמוּת קֹדֶם זְמַנּוֹ, כִּי מֵאַחַר שֶׁהַצְּדָקָה הִיא מוֹסִיפָה עַל הַנִּגְזָר, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁתַּגִּיעַ וּתְקָרֵב הַיָּמִים עַל הַנִּגְזָר וְלֹא יִמְצָא מָוֶת קֹדֶם בֹּא זְמַנּוֹ. עִנְיָן

הַצַּדָּקָה הוּא שֶׁיִּתֵּן אָדָם מִשֶּׁלּוֹ לְמִי שֶׁצָּרִיךְ. וְהִנֵּה הִיא מַדְרֵגוֹת רַבּוֹת: יֵשׁ צְדָקָה שֶׁיִּתֵּן אָדָם פְּרוּטָה לְעָנִי מִן הָאֻמּוֹת; גְּדוֹלָה מִמֶּנָּה, שֶׁיִּתֵּן לְעָנִי יִשְׂרָאֵל וְהוּא מֵעָנְיֵי עִיר אַחֶרֶת; לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, שֶׁיִּתְנֶנָּה לַעֲנְיֵי עִירוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ"ב:כ"ד): "אֶת הֶעָנִי עִמָּךְ", עָנִי שֶׁעִמָּךְ; לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, שֶׁיִּתְנֶנָּה לְעָנִי קְרוֹבוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נ"ח:ז'): "וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם"; לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, שֶׁיְּפַרְנֵס אֶת בָּנָיו, וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: מַאי דִּכְתִיב (תהלים ק"ו): "אַשְׁרֵי שֹׁמְרֵי מִשְׁפָּט עֹשֵׂה צְדָקָה בְכָל עֵת", וְכִי אֶפְשָׁר לוֹ לְאָדָם לַעֲשׂוֹת צְדָקָה בְּכָל עֵת? אֶלָּא זֶה הַזָּן אֶת בָּנָיו וּבְנוֹתָיו כְּשֶׁהֵם קְטַנִּים; לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ, שֶׁהוּא מְפַרְנֵס אֲבִיו וְאִמּוֹ, שֶׁהוּא מְקַיֵּם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם וְהִיא צְדָקָה גְּדוֹלָה שֶׁאֵין לְךָ לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, עַל כֵּן שְׂכָרָהּ אֲרִיכוּת יָמִים, הוּא שֶׁכָּתוּב (שמות כ':י"ב): "לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ". וְזֶהוּ "בְּאֹרַח צְדָקָה חַיִּים", וְהִנֵּה זֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְכֵן מָצִינוּ בְּיוֹסֵף שֶׁפִּרְנֵס אֶת אָבִיו שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְהִיא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. בִּזְכוּת צְדָקָה שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב עִמּוֹ שֶׁפִּרְנֵס אוֹתוֹ שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁפִּרֵּשׁ יוֹסֵף מֵאָבִיו בֶּן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ז:ב'): "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה". וּבִזְכוּת שֶׁפִּרְנֵס יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, מָצִינוּ שֶׁפִּרְנֵס יוֹסֵף לְיַעֲקֹב בְּמִצְרַיִם שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה".

וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה. פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה מִפְּנֵי שְׁנֵי טְעָמִים: הָאֶחָד, לְפִי שֶׁעַכְשָׁיו הָיָה מַתְחִיל הַגָּלוּת וְנִסְתַּם לְבָם מִצֵּרַת הַשִּׁעְבּוּד; וְהַשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ לְבָנָיו וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ, שֶׁהֲרֵי מַה שֶּׁכָּתוּב "אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים", הַכַּוָּנָה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ בְּקֵץ הַגָּלוּת הַזֶּה הָאָרוּךְ שֶׁאָנוּ עוֹמְדִים בּוֹ הַיּוֹם, כִּי כָּל עִנְיְנֵי יַעֲקֹב וּמִקְרֵיהוּ הֵם רֶמֶז לְגָלוּתֵנוּ הַשְּׁלִישִׁי הַזֶּה, כִּי כֵן הָיָה יַעֲקֹב שְׁלִישִׁי לַאֲבוֹת. וּלְפִי שֶׁנִּרְמַז עִנְיַן הַמָּשִׁיחַ בְּכָלַל דְּבָרָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה", בָּאָה הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת סְתוּמָה, לְרַמֵּז הַקֵּץ הַסָּתוּם שֶׁהָיָה רוֹצֶה לְגַלּוֹתוֹ וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. וְכֵן אָמַר דָּנִיֵּאל (דניאל י"ב:ד'): "כִּי סְתֻמִים וַחֲתֻמִים הַדְּבָרִים עַד עֵת קֵץ יִשֹּׁטְטוּ רַבִּים וְתִרְבֶּה הַדָּעַת". וְכֵן אָמַר יְשַׁעְיָה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (ישעיהו ט':ו'): "לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין קֵץ" וּבָאָה הַמִּ"ם סְתוּמָה שֶׁלֹּא כַּמִּשְׁפָּט, כִּי מִשְׁפַּט הַמִּ"ם שֶׁבְּאֶמְצַע תֵּבָה לִהְיוֹת פְּתוּחָה, וְזוֹ סְתוּמָה, לְרַמֵּז כִּי הַמַּעֲלָה וְהַמִּשְׂרָה שֶׁל יִשְׂרָאֵל הֲלֹא הִיא סְתוּמָה בִּזְמַן הַגָּלוּת. וּמָצִינוּ בְּעֶזְרָא מֵ"ם פְּתוּחָה בְּסוֹף תֵּבָה, וְזֶה גַּם כֵּן שֶׁלֹּא כַּמִּשְׁפָּט, וְהוּא שֶׁכָּתוּב (נחמיה ב':ג'-ד'): "בְּחוֹמֹת יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר הֵמָּה פְּרוּצִים וּשְׁעָרֶיהָ אֻכְלוּ בָאֵשׁ". וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁבָּא הָרֶמֶז: כַּאֲשֶׁר יִסָּתְמוּ חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם שֶׁהֵם עַתָּה פְּתוּחִים וּפְרוּצִים בִּזְמַן הַגָּלוּת, אָז תִּפָּתַח הַמִּשְׂרָה שֶׁהִיא סְתוּמָה. וּכְשֵׁם שֶׁאוֹתִיּוֹת הַלָּלוּ בָּאוּ שֶׁלֹּא כְּמִשְׁפָּט שְׁאָר הָאוֹתִיּוֹת וְיֵשׁ

בָּהֶם רֶמֶז, כֵּן פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה שֶׁלֹּא כְּמִשְׁפָּט שְׁאָר פָּרָשִׁיּוֹת לִרְמֹז עַל מַה שֶּׁאָמְרוּ. וְכֵן אָמְרוּ בָּאַגָּדָה: רָאָה יַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁהָיוּ כָּל אוֹתִיּוֹת בִּשְׁמוֹת שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים בָּנָיו חוּץ מֵאוֹת חֵי"ת וְטֵי"ת, אָמַר יַעֲקֹב, כֵּיוָן שֶׁאֵין בָּהֶם חֵטְא רְאוּיִין הֵם לְגַלּוֹת לָהֶם אֶת הַקֵּץ. כֵּיוָן שֶׁרָאָה שֶׁאֵין בָּהֶם קו"ף וְצַד"י, אָמַר, אֵינָם רְאוּיִם לְגַלּוֹת לָהֶם אֶת הַקֵּץ, לְכָךְ סָתַם וְלֹא גִּלָּה. וּלְכָךְ פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה.

שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה. מִמַּה שֶּׁהִגִּיד לְמַעְלָה שֶׁאָמַר יַעֲקֹב לְפַרְעֹה: "יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה", וּבְכָאן פֵּרַט הַכָּתוּב כָּל יְמֵי חַיָּיו שֶׁהָיוּ מֵאָה וְאַרְבָּעִים וְשֶׁבַע שָׁנָה, הֵיינוּ יְכוֹלִים לִלְמֹד כִּי בְּמִצְרַיִם עָמַד שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְלָמָּה הֻצְרַךְ לִכְתֹּב "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה". אֲבָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ רְמָזִים, אֵין בָּהּ תֵּבָה וְאוֹת שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְעִנְיָן הֶכְרֵחִי וּמֻצְרָךְ, וּבָא לִרְמֹז מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה מִן הַטַּעַם שֶׁהִזְכַּרְתִּי בַּפִּתְיחָה, וְהוּא מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל.

פסוק כט

וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת. מֵאַיִן יָדַע, אֲבָל הִכִּיר בְּעַצְמוֹ שֶׁאָפְסוּ כֹּחוֹתָיו וְרָצָה לְצַוּוֹת עַל יוֹסֵף, אֲבָל לֹא הָיָה חוֹלֶה, וְאַחַר כְּךָ חָלָה וְהֻגַּד לְיוֹסֵף "הִנֵּה אָבִיךָ חוֹלֶה". וְכֵן מָצִינוּ בְּדָוִד (מלכים א ב׳:א׳): "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי דָוִד לָמוּת", כִּי הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ כֵּן, וּמִזֶּה אָמַר (שם): "(הִנֵּה) אָנֹכִי הֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, מַה שֶּׁהִזְכִּיר "יִשְׂרָאֵל" וְלֹא אָמַר "יְמֵי יַעֲקֹב לָמוּת" כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּתְּחִלָּה: "וַיְחִי יַעֲקֹב" "וַיְחִי יְמֵי יַעֲקֹב", מֵעֵת שֶׁקָּרָאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשֵׁם "יִשְׂרָאֵל" וְאָמַר לוֹ (בראשית ל"ב:כ"ט): "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל", הַפָּרָשִׁיּוֹת נוֹהֲגוֹת כַּמִּנְהָג הַזֶּה לִקְרוֹתוֹ פַּעַם "יִשְׂרָאֵל" פַּעַם "יַעֲקֹב". כִּי מַה שֶּׁאָמַר: "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל", אֵין זֶה מְנִיעָה, אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה שֵׁם "יִשְׂרָאֵל" עִקָּר וְשֵׁם "יַעֲקֹב" טָפֵל לוֹ. גַּם זוֹ הַפָּרָשָׁה נוֹהֶגֶת הַמִּנְהָג הַזֶּה: "וַיֹּגֶד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל". וְאָמַר עוֹד: "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף אֵל שַׁדַּי", "וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף". וּכְתִיב עוֹד בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה: "וַיִּכַּל יַעֲקֹב לְצַוּוֹת אֶת בָּנָיו", "וַיִּחְנְטוּ הָרֹפְאִים אֶת יִשְׂרָאֵל".

וְעַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, מַה שֶּׁהִזְכִּירוּ הַכְּתוּבִים בְּפָרָשָׁה זוֹ פַּעַם "יַעֲקֹב" פַּעַם "יִשְׂרָאֵל", הַכֹּל בְּהַשְׁגָּחָה וּבְכַוָּנָה יְדוּעָה. כִּי שֵׁם "יַעֲקֹב" נֶאֱמַר עַל מִדּוֹת הַגּוּף בְּעִנְיְנֵי הַגּוּף בְּעוֹלָם הַזֶּה, כִּי מַה שֶּׁנִּקְרָא "יַעֲקֹב" עַל שֵׁם (בראשית כ"ה:כ"ו) "וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו", וְשֵׁם "יִשְׂרָאֵל" נֶאֱמַר עַל מִדּוֹת הַנֶּפֶשׁ, הוּא שֶׁכָּתוּב (בראשית ל"ב:כ"ט): "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים".

וְיָדוּעַ כִּי עִקַּר הַכַּוָּנָה בְּמִדּוֹת הַנֶּפֶשׁ וְלֹא בְּמִדּוֹת הַגּוּף. מִכָּל מָקוֹם אִי אֶפְשָׁר לוֹ לָאָדָם לַעֲקוֹר לְגַמְרֵי מִדּוֹת הַגּוּף וְשֶׁלֹּא יִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם, כִּי לֹא יוּכַל לִחְיוֹת זוּלָתָם, אֲבָל הַכַּוָּנָה

לִהְיוֹת הַנֶּפֶשׁ עִקָּר וּמִדּוֹת הַגּוּף טָפֵל. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ ז"ל: לֹא שֶׁיַּעֲקֹר שֵׁם יַעֲקֹב מִמְּקוֹמוֹ אֶלָּא שֶׁיִּהֵא יִשְׂרָאֵל עִקָּר וְיַעֲקֹב טָפֵל לוֹ. וְכָל מִי שֶׁעוֹשֶׂה מִדּוֹת הַגּוּף עִקָּר וּמִדּוֹת הַנֶּפֶשׁ טָפֵל, שֶׁהִיא עֲבוֹדַת ה' יִתְבָּרֵךְ, הִנֵּה הוּא מֵמִית אֶת נַפְשׁוֹ. וּמִזֶּה אָמַר דָּוִד (תהילים כ"ב:ל): "אָכְלוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ כָּל דִּשְׁנֵי אֶרֶץ לְפָנָיו יִכְרְעוּ כָּל יוֹרְדֵי עָפָר וְנַפְשׁוֹ לֹא חִיָּה". קָרָא "דִּשְׁנֵי אֶרֶץ" הַנִּמְשָׁכִים אַחַר הַתַּאֲווֹת, כִּי הֵם הַמַּחֲזִיקִים בְּמִדַּת הַגּוּף וְעוֹשִׂים אוֹתָם עִקָּר, וְעוֹשִׂים עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ טָפֵל. וּמִזֶּה הִזְכִּיר תְּחִלָּה "אָכְלוּ" וְאַחַר כָּךְ "וַיִּשְׁתַּחֲווּ". "לְפָנָיו יִכְרְעוּ כָּל יוֹרְדֵי עָפָר", אֵין כְּרִיעָה זוֹ לְשׁוֹן הִשְׁתַּחֲוָיָה אֶלָּא לְשׁוֹן הַשְׁפָּלָה, מִלְּשׁוֹן (תהלים כ':ט') "כָּרְעוּ וְנָפָלוּ", כְּלוֹמַר יֵעָנְשׁוּ וְיֵרְדוּ לֶעָפָר, לְפִי שֶׁאֵין אֶחָד מֵהֶם מִשְׁתַּדֵּל לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשׁוֹ. וְכֵן דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים לְהַזְכִּיר "יַעֲקֹב" אֵצֶל הָעִנְיָנִים הַחֲמָרִיִּים, הַדְּבָרִים הַמֻּרְכָּבִים הַגּוּפָנִיִּים, וְ"יִשְׂרָאֵל" אֵצֶל הַדְּבָרִים הַפְּשׁוּטִים הַדַּקִּים הַזַּכִּים וְהָרוּחָנִיִּים. וְזֶהוּ לְשׁוֹן הַנָּבִיא שֶׁאָמַר (ישעיהו מ"ג:א'): "בֹּרַאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל", הִזְכִּיר אֵצֶל יַעֲקֹב "בְּרִיאָה" וְאֵצֶל יִשְׂרָאֵל "יְצִירָה". וְכֵן הַכְּתוּבִים מְיַחֲסִים הַבְּרִיאָה לַחֹשֶׁךְ וְהַיְצִירָה לָאוֹר, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ"ה:ז'): "יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ". וְכֵן מְיַחֲסִים הָאֲנָשִׁים לְיִשְׂרָאֵל וְהַנָּשִׁים לְיַעֲקֹב, הוּא שֶׁכָּתוּב (שמות י"ט:ג'): "כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתַגִּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל". וְזֶהוּ מַאֲמַר הַנָּבִיא (ישעיהו מ"ג:כ"ב): "וְלֹא אֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב כִּי יָגַעְתָּ בִּי יִשְׂרָאֵל", יֹאמַר, כְּשֶׁאַתָּה יַעֲקֹב וְנִמְשָׁךְ אַחַר הַחֹמֶר וְעִסְקֵי הַגּוּף "לֹא אֹתִי קָרָאתָ", אֲבָל "כִּי יָגַעְתָּ בִּי" וְהִשְׁתַּדַּלְתָּ בְּעִסְקֵי הַנֶּפֶשׁ, אַתָּה נִקְרָא יִשְׂרָאֵל. וְעַל כֵּן הִתְחִילָה הַפָּרָשָׁה "וַיְחִי יַעֲקֹב" וְאָמַר "וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב", כִּי אֵצֶל חַיֵּי הַגּוּף בָּעוֹלָם הַזֶּה הֻצְרַךְ שֵׁם יַעֲקֹב בְּהֶכְרֵחַ, וְהִזְכִּיר שֵׁם יִשְׂרָאֵל אֵצֶל הַמִּיתָה, כִּי מִיתַת הַגּוּף בָּעוֹלָם הַזֶּה הִיא חַיֵּי הַנֶּפֶשׁ לָעוֹלָם הַבָּא. וְכֵן "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת" וְכֵן "וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל" "וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל", כְּשֶׁעַיְּכִיר הַמִּטָּה שֶׁמֵּת בָּהּ יַזְכִּירֵנוּ בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל. וְכֵן בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה הִתְחִיל לְעִנְיָנוֹ הָרִאשׁוֹן וְהִזְכִּיר יַעֲקֹב, הוּא שֶׁאָמַר: "וַיִּכַּל יַעֲקֹב לְצַוֹּת אֶת בָּנָיו", וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר: "וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל הַמִּטָּה" הִזְכִּירוֹ בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל: "וַיַּחַנְטוּ הָרֹפְאִים אֶת יִשְׂרָאֵל". וּמַה שֶּׁכָּתוּב: "וַיֵּגֶד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף", כִּי תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף, וּכְשֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף הָיָה שְׁמוֹ וְלֹא נִקְרָא עֲדַיִן בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל. וְכֵן "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף אֵל שַׁדַּי" וְגוֹ', כִּי בְּתְחִלַּת הַמַּרְאָה הַזֹּאת שֶׁהָיָה בְּלוּז יַעֲקֹב הָיָה שְׁמוֹ, כִּי כֵן כָּתוּב (בראשית ל"ה:ו'): "וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה", וּמִשָּׁם וָאֵילָךְ מַזְכִּיר יִשְׂרָאֵל בְּכָל פַּעַם. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו" וְלֹא אָמַר "וַיִּקְרָא יִשְׂרָאֵל אֶל בָּנָיו", מִפְּנֵי שֶׁנִּסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ שְׁכִינָה, כִּי הַשְּׁרָרָה הָעֲצוּמָה בְּמַעֲלַת הַנֶּפֶשׁ הִיא רְאִיַּת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברי הימים א כ"ט:ט"ו): "כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹשָׁבִים כְּכָל אֲבוֹתֵינוּ כַּצֵּל יָמֵינוּ עַל הָאָרֶץ וְאֵין

מִקְוֶה", וּלְוַאי כְּצֵל כּוֹתֶל אוֹ כְּצֵל אִילָן, אֶלָּא כְּצֵל עוֹף הַפּוֹרֵחַ בָּאֲוִיר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קמ"ד:ד'): "יָמָיו כְּצֵל עוֹבֵר", שֶׁהָעוֹף עוֹבֵר וְצִלּוֹ עוֹבֵר עִמּוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר: "יָמָיו כְּצֵל עוֹבֵר", הֲוֵי אוֹמֵר: "כַּצֵּל יָמֵינוּ עֲלֵי אָרֶץ". "וְאֵין מִקְוֶה", אֵין מִי יְקַוֶּה שֶׁלֹּא יָמוּת, הַכֹּל יוֹדְעִין וְאוֹמְרִים בְּפִיהֶם שֶׁמֵּתִים, אַבְרָהָם אָמַר (בראשית ט"ו:ב'): "וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי". יִצְחָק אָמַר (שם כז): "בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי בְּטֶרֶם אָמוּת". וְאַף יַעֲקֹב אָמַר: "וְשָׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתַי", אֵימָתַי, בְּשָׁעָה שֶׁנָּטָה לָמוּת. "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת", זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (קהלת ח':ח'): "אֵין אָדָם שַׁלִּיט בָּרוּחַ וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת", כְּשֶׁנָּטָה יַעֲקֹב לָמוּת הִתְחִיל מַשְׁפִּיל עַצְמוֹ לִפְנֵי יוֹסֵף. אָמַר לוֹ: "אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ". וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בְּדָוִד (מלכים א): "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי דָוִד לָמוּת", עַד עַכְשָׁו קָרָאוֹ "מֶלֶךְ", שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א א':א'): "וְהַמֶּלֶךְ דָּוִד זָקֵן בָּא בַּיָּמִים". כְּשֶׁנָּטָה לָמוּת לֹא אָמַר "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי הַמֶּלֶךְ דָּוִד לָמוּת" אֶלָּא "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי דָוִד לָמוּת", לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (קהלת ח':ח'): "וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת".

וַיִּקְרָא לִבְנוֹ לְיוֹסֵף. לֹא קָרָא לִרְאוּבֵן שֶׁהָיָה בְּכוֹר, וְלֹא לִיהוּדָה שֶׁהָיָה מֶלֶךְ, אֶלָּא לְיוֹסֵף, לָמָּה, לְפִי שֶׁהָיָה סַפָּק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת. "אַל נָא תִּקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם", בַּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שְׁנֵי דְבָרִים: שֶׁלֹּא יִקְבְּרֻנוּ בְּמִצְרַיִם, וְשֶׁיִּקְבְּרֻנוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. שֶׁלֹּא יִקְבְּרֻנוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּהוּ מִצְרַיִם עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁהֲרֵי כֹּשֶׁם שֶׁנִּפְרָעִין מִן הָעוֹבְדִים כָּךְ נִפְרָעִין מִן הַנֶּעֱבָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י"ב:י"ב): "וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים". וְשֶׁיִּקְבְּרֻנוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁהָאָבוֹת תְּאֵבִים וּמְחַבְּבִים קְבוּרוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁהִיא אֶרֶץ קְדוֹשָׁה מְכֻפֶּרֶת הָעֲוֹנוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיה ל"ג:כ"ד): "הָעָם הַיּוֹשֵׁב בָּהּ נְשׂוּא עָוֹן", וּכְתִיב (דברים ל"ב): "וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ". וְשָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם לְהִכָּנֵס הַתְּפִלּוֹת וְהַקְּרְבָּנוֹת, וְהַנְּשָׁמוֹת הַזּוֹכוֹת נִכְנָסוֹת דֶּרֶךְ שָׁם וְשָׁבוֹת לְשָׁרְשָׁם. עַל כֵּן הַצַּדִּיקִים מִתְאַוִּים לָמוּת בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדֵי שֶׁתִּמְצָא הַנֶּפֶשׁ הַחֲכָמָה פֶּתַח פָּתוּחַ וְלֹא תִּצְטָרֵךְ לִטְרֹחַ וּלְהִתְגַּלְגֵּל. וְעוֹד שֶׁמֵּתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּים תְּחִלָּה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, אֲבָל מֵתֵי חוּצָה לָאָרֶץ אֵינָם חַיִּים אֶלָּא עַל יְדֵי צַעַר גִּלְגּוּל מְחִלּוֹת.

פסוק ל

וְשָׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתַי. כְּלַפֵּי הַנֶּפֶשׁ. "וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם" כְּלַפֵּי הַגּוּף, כְּלוֹמַר מֻבְטָח אֲנִי שֶׁאֶפְלוּ תִּקְבְּרֵנִי מִצְרַיִם, עִם אֲבוֹתַי אֲנִי הוֹלֵךְ, אֶלָּא תִּגְרֹם לִי גִּלְגּוּל. אָמַר רַבִּי יִצְחָק: מִכָּאן שֶׁיּוֹדֵעַ אָדָם יוֹם מִיתָתוֹ לְהֵיכָן הוּא הוֹלֵךְ, אִם לִמְקוֹם צַדִּיקִים אִם לִמְקוֹם רְשָׁעִים. וְזֶהוּ שֶׁהִקְדִּים: "וְשָׁכַבְתִּי עִם אֲבֹתַי" וְאַחַר כָּךְ "וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם", כְּלוֹמַר אֶפְלוּ מֵת אָדָם בְּקֵרוֹן אוֹ בִּסְפִינָה אוֹ בְּנָהָר אוֹ בְּמִדְבָּר אוֹ בְּיִשּׁוּב, נַפְשׁוֹ קוֹדֶמֶת וְהוֹלֶכֶת אֶל אֲבוֹתָיו. וּמָצִינוּ בְּרַבִּי אַבָּהוּ שֶׁרָאָה מַתָּן שְׂכָרוֹ סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ, שֶׁכֵּן דָּרְשׁוּ בְּאֵלֶּה הַדְּבָרִים רַבָּה בְּפָרָשַׁת וְהָיָה עֵקֶב: (תהילים ל"א:כ') "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ", מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי אַבָּהוּ

שֶׁנָּטָה לָמוּת וְרָאָה מַתַּן שְׂכָרוֹ מַה שֶּׁעָתִיד לִיתֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֶעָתִיד לָבֹא וְכָל טוּב שֶׁמְּתֻקָּן לַצַּדִּיקִים, וְכֵיוָן שֶׁרָאָה כָּל אוֹתָם הַנֶּחָמוֹת הַמְּתֻקָּנוֹת, אָמַר: כָּל אֵלֶּין לְאַבָּהוּ, מִיָּד נִתְאַוָּה לָמוּת. הִתְחִיל קוֹרֵא: "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ".

וּקְבַרְתַּנִי בְּקִבְרָתָם. מִכָּאן דָּרְשׁוּ רז"ל: לְעוֹלָם יִקְבֹּר אָדָם צַדִּיק אֵצֶל צַדִּיקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב י"ג:כ"א): "וַיְהִי הֵם קֹבְרִים אִישׁ וְהִנֵּה רָאוּ אֶת הַגְּדוּד" וְגוֹ'. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא בְּמוֹתוֹ (מלכים א י"ג:ל"א): "וּקְבַרְתֶּם אֹתִי בַּקֶּבֶר אֲשֶׁר אִישׁ הָאֱלֹהִים קָבוּר בּוֹ אֵצֶל עַצְמֹתָיו הַנִּיחוּ עַצְמֹתָי".

אַנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הוֹדָה לוֹ בַּדָּבָר. **וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ** "אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" כְּשֵׁם שֶׁהִשְׁבַּעְתַּנִי שֶׁאַעֲלֶךָ מִמִּצְרַיִם, כָּךְ אֲנִי מַשְׁבִּיעַ אֶת הַשְּׁבָטִים שֶׁיַּעֲלוּ אוֹתִי.

פסוק לא

הִשָּׁבְעָה לִי. אַחַר שֶׁהוֹדָה יוֹסֵף בַּדָּבָר וְאָמַר "אֲנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" לֹא הָיָה אָבִיו חוֹשְׁדוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה כֵן, וּמַה שֶּׁהִצְרִיכוֹ שְׁבוּעָה כִּי חָשַׁב אוּלַי יַטְרִידוּהוּ עֲנְיָנֵי הַמַּלְכוּת וְלֹא יוּכַל לְהִשְׁתַּדֵּל בִּקְבוּרָתוֹ, אוֹ אוּלַי לֹא יִתֵּן לוֹ הַמֶּלֶךְ רְשׁוּת שֶׁיִּקָּבֵר בְּמָקוֹם אַחֵר זוּלָתִי בְּמִצְרַיִם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם לְכָבוֹד וּלְזְכוּת. וּכְדֵי שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן חָזָק בְּעֵינֵי פַּרְעֹה, שֶׁיִּהְיֶה לְיוֹסֵף פִּתְחוֹן פֶּה בַּדָּבָר, עַל כֵּן רָצָה לְהַשְׁבִּיעוֹ. וְכֵן אָרַע בַּסּוֹף, שֶׁאָמַר: "אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר", וְהֵשִׁיב לוֹ פַּרְעֹה: "עֲלֵה וּקְבֹר אֶת אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ", כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל. כֵּיוָן שֶׁהוֹדָה יוֹסֵף לְדִבְרֵי אָבִיו וְנִשְׁבַּע לוֹ בְּזֶה, הִשְׁתַּחֲוָה לוֹ אָבִיו כְּדֵי לְחַלּוֹק כָּבוֹד לְמַלְכוּת. וְעַל זֶה דָּרְשׁוּ רז"ל: "תַּעֲלָא בְּעִדָּנֵיהּ סְגִיד לֵיהּ".

וְדַעַת רז"ל, "וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה", שֶׁהִשְׁתַּחֲוָה לְהקב"ה וְנָתַן לוֹ הוֹדָאָה עַל זֶה, כִּי חוֹלֶה הָיָה וְהַשְׁכִּינָה לְמַעְלָה מִמְּרַאֲשׁוֹתָיו שֶׁל חוֹלֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מ"א:ד'): "ה' יִסְעָדֶנּוּ עַל עֶרֶשׂ דְּוָי". וּבֵין שֶׁתִּהְיֶה הִשְׁתַּחֲוָיָתוֹ לְהקב"ה אוֹ לְיוֹסֵף, מִכָּל מָקוֹם הִזְכִּיר בּוֹ הַכָּתוּב מִטָּה, מַה שֶּׁלֹּא מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק, לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה מִטָּתָם שְׁלֵמָה, אֲבָל יַעֲקֹב מִטָּתוֹ שְׁלֵמָה וּרְאוּיָה לְהַזְכִּירָהּ בַּתּוֹרָה. וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: אָמַר יַעֲקֹב: שֶׁמָּא חַס וְשָׁלוֹם יֵשׁ פְּסוּל בְּמִטָּתִי, כְּאַבְרָהָם שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ יִשְׁמָעֵאל וּכְיִצְחָק שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ עֵשָׂו. וְעוֹד, שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ מִטָּה לְפִי שֶׁהַשְׁכִּינָה יָרְדָה עִמּוֹ לְמִצְרַיִם, וּכְתִיב (בראשית מ"ט:ל"ג): "וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל הַמִּטָּה", וּכְתִיב (שיר ג'): "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה", וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ישעיה נ"ח): "כְּבוֹד ה' יַאַסְפֶךָּ". וְזֶה מְבֹאָר.

פרק מח

פסוק ב

וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל. דָּרְשׁוּ רז"ל: לְמָה צִעֵר עַצְמוֹ, אָמַר יַעֲקֹב: אִלּוּ לְגִיוֹן אֶחָד שָׁלַח לָנוּ בְּגָדִים חֲיָבִים אָנוּ לְנַהֵג בּוֹ כָּבוֹד, וְיוֹסֵף מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּנִי אֲנַהֵג בּוֹ בְּזִיּוֹן?

פסוק ה

כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי. בְּכָאן נָתַן יַעֲקֹב הַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף, וּמַה שֶּׁכָּתוּב (דברי הימים א ה׳:א׳): "וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִיוֹסֵף", מִן הַכָּתוּב הַזֶּה נֶאֱמַר כֵּן.

וְהִנֵּה דַּעַת רש"י ז"ל כִּי בְּכֹרָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף לֹא לְעִנְיַן נַחֲלָה, רַק לְעִנְיַן הַכָּבוֹד שֶׁיִּקָּרְאוּ בָּנָיו שְׁבָטִים.

וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל דּוֹחֶה זֶה, כִּי אִי אֶפְשָׁר בְּשׁוּם פָּנִים שֶׁיִּהְיֶה יוֹסֵף כְּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים בְּנַחֲלָה וְתִהְיֶה הַבְּכוֹרָה לְהַקְרָא שְׁנֵי שְׁבָטִים, אֲבָל בְּכוֹרָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף הָיְתָה לְעִנְיַן נַחֲלָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "בְּנַחֲלָתָם". וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְקוּן מִבְּנוֹהִי יְקַבְּלוּן חוּלָקָא וְאַחְסָנְתָא", שֶׁ"חוּלָקָא" הוּא חֵלֶק הַבְּכוֹרָה, וְ"אַחְסָנְתָא" יְרֻשַּׁת הַפְּשׁוּט.

פסוק ז

וַאֲנִי בְּבֹאִי מִפַּדָּן. מִפְּנֵי שֶׁעַתָּה יְצִוָּה עַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אוֹתוֹ בְּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, עַל כֵּן יִתְנַצֵּל אֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא קָבַר אֶת רָחֵל אִמּוֹ כְּשָׁם שֶׁקָּבַר שָׁם אֶת לֵאָה. וּמִפְּנֵי זֶה יֹאמַר: "מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן", לוֹמַר כִּי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן מֵתָה וְלֹא נִקְבְּרָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ, אֲבָל מֵתָה פִּתְאוֹם בַּדֶּרֶךְ וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְהוֹלִיכָהּ שָׁם לִמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה מִפְּנֵי טֹרַח הַיְלָדִים וְכֹבֶד הַמִּקְנָה, כִּי אֵיךְ יַנִּיחֵם בַּדֶּרֶךְ וְיֵלֵךְ שָׁם. וְאִלּוּ הָיָה מוֹלִיכָם עִמּוֹ לֹא הָיוּ מַגִּיעִים שָׁם רַק בְּיָמִים רַבִּים, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיְתָה הַמְּעָרָה רְחוֹקָה מִשָּׁם כִּי אִם שְׁעוּר חֲצִי יוֹם. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר: "מֵתָה עָלַי בַּדֶּרֶךְ", כִּי בַּדֶּרֶךְ מֵתָה אֲבָל לֹא נִקְבְּרָה בַּדֶּרֶךְ כִּי אִם בָּרָמָה שֶׁהִיא עִיר בְּאֶרֶץ בִּנְיָמִן, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר:

וָאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת. הָיָה מַסְפִּיק שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב "וָאֶקְבְּרָהּ שָׁם", שֶׁכְּבָר אָמַר "בַּדֶּרֶךְ בְּעוֹד כִּבְרַת אֶרֶץ לָבוֹא אֶפְרָתָה", אֲבָל בָּא לְרַמֵּז מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז"ל שֶׁעַל פִּי הַדִּבּוּר קְבָרָהּ שָׁם, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא עֶזְרָה לְבָנֶיהָ כְּשֶׁיִּגָּלֵם נְבוּזַרְאֲדָן, וְהוּא שֶׁאָמַר יִרְמְיָה הַנָּבִיא (ירמיהו ל"א:ט"ו): "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תַמְרוּרִים רָחֵל מְבַכָּה עַל בָּנֶיהָ". וּמִפְּנֵי זֶה הֶאֱרִיךְ הַכָּתוּב: "וָאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת הִוא בֵּית לָחֶם", כְּלוֹמַר בַּדֶּרֶךְ שֶׁיַּעַבְרוּ בָּהּ בָּנֶיהָ. וְכָל זֶה הָיָה דֶּרֶךְ הִתְנַצְּלוּת לְיוֹסֵף שֶׁלֹּא יִחַר לוֹ, אֲבָל כַּוָּנַת יַעֲקֹב שֶׁלֹּא הוֹלִיכָהּ שָׁם כִּי יִתְבַּיֵּשׁ מֵאֲבוֹתָיו אִם יִקְבֹּר שְׁתֵּי אֲחָיוֹת בְּיַחַד. כֵּן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ן ז"ל.

פסוק ח

וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף. רְאִיָּה זוֹ בְּעֵין הַשֵּׂכֶל הִיא, אֵינָהּ בְּחוּשׁ הָעַיִן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בּוֹ: "וְלֹא יָכוֹל לִרְאוֹת". **מִי אֵלֶּה,** שֶׁאֵינָם רְאוּיִם לִבְרָכָה, לְפִי שֶׁרְאָה יַרְבָעָם שֶׁעָתִיד לָצֵאת מִשֵּׁבֶט אֶפְרַיִם שֶׁהֶעֱמִיד שְׁנֵי עֶגְלֵי שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (שמות ל"ב:ד): "אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל", וְרָאָה לְיֵהוּא וּבָנָיו יוֹצְאִים מִמְּנַשֶּׁה. וְהֵשִׁיב יוֹסֵף וְאָמַר: "בָּנַי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה", הִזְכִּיר הַשֵּׁם שֶׁעָשָׂה לוֹ נִסִּים וְהִגִּיעוֹ לַמַּלְכוּת עַד שֶׁנָּתַן לוֹ הַמֶּלֶךְ הָאִשָּׁה הַזֹּאת, וּמִמֶּנָּה הָיוּ לוֹ הַבָּנִים הַלָּלוּ. וְאָמַר "בָּזֶה", כְּלוֹמַר בָּעִנְיָן הַזֶּה שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁנּוֹלְדוּ לִי בְּמִצְרַיִם. וְדָרְשׁוּ רז"ל: "בָּזֶה", שְׁטַר כְּתוּבָה הֶרְאָה לוֹ.

פסוק יג

וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת שְׁנֵיהֶם. הִגִּישָׁם יוֹסֵף לְאָבִיו כְּמוֹ שֶׁהָיָה רָאוּי וְעַל הַסֵּדֶר הַנָּכוֹן, כִּי הִגִּישׁ אֶת מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר לִימִין אָבִיו וְהִגִּישׁ אֶפְרַיִם לִשְׂמֹאלוֹ.

וְהִנֵּה יַעֲקֹב יָדַע בְּיוֹסֵף כִּי יַגִּישֵׁם לְפָנָיו כָּךְ, וְעַל כֵּן שָׁלַח יַד יְמִינוֹ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם הַצָּעִיר וְאֶת שְׂמֹאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה, לְפִי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ כִּי מַעֲלָתוֹ שֶׁל אֶפְרַיִם גְּדוֹלָה מִשֶּׁל מְנַשֶּׁה, וְהוּא שֶׁאָמַר: "גַּם הוּא יִהְיֶה לְעָם וְגוֹ' וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ". וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "שִׂכֵּל אֶת יָדָיו", פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל: הִרְכִּיב יָדָיו זוֹ עַל גַּב זוֹ, עַד כָּאן. וְכַוָּנָתוֹ לוֹמַר כִּי לֹא הֶחֱלִיף אֶת הַנְּעָרִים וְלֹא שִׁנָּה אוֹתָם מִמְּקוֹמָם, אֲבָל הֶחֱלִיף אֶת יָדָיו וְהִרְכִּיבָם זוֹ עַל גַּב זוֹ, וְשָׂם אֶת יְמִינוֹ עַל רֹאשׁ הַצָּעִיר וּשְׂמֹאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שֶׁהָיָה הַבְּכוֹר. וְאֵין זֶה נָכוֹן, כִּי מַה צָּרַךְ לְהַרְכִּיב הַיָּדַיִם זוֹ עַל גַּב זוֹ וְשֶׁנֹּאמַר כִּי לֹא שִׁנָּה אֶת הַנְּעָרִים רַק יָדָיו. **אֲבָל** הַנָּכוֹן לְפָרֵשׁ "שִׂכֵּל אֶת יָדָיו", מִיָּדָיו שֶׁל יוֹסֵף, כִּי רָאָה יַעֲקֹב שֶׁשָּׂם יוֹסֵף אֶת מְנַשֶּׁה לִימִין אָבִיו וְאֶת אֶפְרַיִם לִשְׂמֹאלוֹ, שִׂכֵּל אֶת יָדָיו וְשִׁנָּה אֶת הַנְּעָרִים, וְיִהְיֶה "שִׂכֵּל אֶת יָדָיו" בְּאוּר לְ"וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יְמִינוֹ" וְיֹאמַר הַכָּתוּב: "וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם", שֶׁשִּׁנָּה אֶת אֶפְרַיִם וּמְשָׁכוֹ לִימִינוֹ, וְאֶת שְׂמֹאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שֶׁשִּׁנָּה אֶת מְנַשֶּׁה וּמְשָׁכוֹ לִשְׂמֹאלוֹ, וְלֹא שִׁנָּה אֶת יָדָיו וְלֹא הִרְכִּיבָם כְּלָל, אֲבָל שִׁנָּה אֶת הַנְּעָרִים. וְזֶהוּ בֵּאוּר "שִׂכֵּל אֶת יָדָיו", כְּלוֹמַר מִיָּדָיו שֶׁל יוֹסֵף, כִּי לֹא הִגִּישָׁם לְפָנָיו כָּךְ, רַק מְנַשֶּׁה לִימִין יִשְׂרָאֵל וְאֶפְרַיִם לִשְׂמֹאלוֹ. וְהָיְתָה הַבְּרָכָה חֲלָה עֲלֵיהֶם בִּסְמִיכָה זוֹ, כַּאֲשֶׁר כָּתוּב בִּיהוֹשֻׁעַ (במדבר כ"ז:כ"ג): "וַיִּסְמֹךְ אֶת יָדָיו עָלָיו", כְּדֵי שֶׁיַּאֲצִיל רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עַל הַנִּסְמָךְ. וּמִזֶּה הָעִנְיָן הָיְתָה הַסְּמִיכָה בִּזְמַן הַחֲכָמִים, גַּם בִּרְכַּת כֹּהֲנִים בְּנְשִׂיאַת כַּפַּיִם, כִּי לֹא יִתְּכֵן לַכֹּהֵן הַנּוֹשֵׂא אֶת כַּפָּיו שֶׁיִּסְמֹךְ אֶת יָדָיו עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל, וְעַל זֶה הָיָה פּוֹרֵשׂ כַּפָּיו לְמַעְלָה כְּדֵי לְהַאֲצִיל כֹּחַ הַבְּרָכָה לְמַטָּה מִמְּקוֹר הַבְּרָכָה הָעֶלְיוֹנָה, וְהוּא "שִׂכֵּל אֶת יָדָיו" מִלְּשׁוֹן שֵׂכֶל וְחָכְמָה, כִּי נִתְכַּוֵּן בְּעֶשֶׂר אֶצְבְּעוֹת יָדָיו לְהַמְשִׁיךְ הַבְּרָכָה מִמְּקוֹר הַחָכְמָה וְהַשֵּׂכֶל. וְכֵן אָמַר

הַתַּרְגּוּם: "אַחְכֵּימִנּוּן לִידוֹהִי", כְּעִנְיַן (תהילים קל"ד:ב') "שְׂאוּ יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת ה'", "קֹדֶשׁ" הִיא הַחָכְמָה שֶׁהִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה, וְהָבֵן זֶה.

כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר. אַף עַל פִּי שֶׁמְּנַשֶּׁה הַבְּכוֹר, לְפִי שֶׁיָּדַע מַעֲלַת הַצָּעִיר עָלָיו, וְהוּא כִּלְשׁוֹן (תהלים מ"א:ה') "רְפָאָה נַפְשִׁי כִּי חָטָאתִי לָךְ" – אַף עַל פִּי שֶׁחָטָאתִי לָךְ, וְכֵן "סְלַח לָנוּ אָבִינוּ כִּי חָטָאנוּ".

פסוק טו

וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמַר. פְּתַח בְּבִרְכַת יוֹסֵף וְלֹא בֵּרַךְ כִּי אִם הַנְּעָרִים.

וְעַל דָּרְךְּ הַפְּשָׁט, מִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד כִּי בִּרְכַּת הַנְּעָרִים הִיא הִיא בִּרְכַּת יוֹסֵף, וּמַעֲלַת הַנְּעָרִים הַכֹּל מַעֲלַת יוֹסֵף.

וְעַל דָּרְךְּ הַקַּבָּלָה יֵשׁ בַּבְּרָכָה הַזֹּאת רֶמֶז לִכְלַל עֶשֶׂר סְפִירוֹת, כִּי "הָאֱלֹהִים" – הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה, מְקַבְּלִים מִלְּמַעְלָה, וּקְרָאָם "אַבְרָהָם וְיִצְחָק" כִּי לְפִי הַפְּשָׁט הָיָה רָאוּי הַכָּתוּב שֶׁיֹּאמַר "הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק", אֲבָל אָמַר "הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבוֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק", וְזֶהוּ (בראשית ל"ה:ז') "כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים". וְאָמַר אַחַר כָּךְ: "הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי", הוּא "אֲבִיר יַעֲקֹב", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהילים פ':ב'): "רֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַאֲזִינָה נֹהֵג כַּצֹּאן יוֹסֵף". וּלְשׁוֹן "רוֹעֶה" מִלְּשׁוֹן "רֵעַ", כִּי בְּמִדָּה הַהִיא יֵשׁ בָּהּ שָׁלוֹם וְרֵעוּת. וְאַחַר כֵּן חָתַם דְּבָרָיו בְּאַחֲרוֹנָה, שֶׁקָּרָא "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל", וְאָמַר "בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" כִּלְשׁוֹן "כִּי שִׁמְךָ בְּקִרְבּוֹ". וְצָרִיךְ אַתָּה לָדַעַת כִּי אִלּוּ הִתְחִיל יַעֲקֹב תְּפִלָּתוֹ מִן "הַמַּלְאָךְ" הָיָה בָּזֶה קְצוּץ נְטִיעוֹת, אֲבָל הִתְחִיל בְּמִלַּת "הָאֱלֹהִים", שֶׁהֵם הַמִּדּוֹת הַמְקַבְּלוֹת מִן הָעֶלְיוֹן, וְסִיֵּם בַּמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל, לַחְתֹּם תְּפִלָּתוֹ בּוֹ, וְאָז יִיחֵד אֶת הַכֹּל יִחוּד שָׁלֵם. וְאִם תַּשְׂכִּיל הֵיטֵב תִּמְצָא הַבְּרָכָה הַזֹּאת שֶׁבֵּרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים בְּכָאן, הִנֵּה הִיא כְּדִמְיוֹן הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרֵךְ אֶת יוֹסֵף לְמַטָּה, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית מ"ט:כ"ד): "מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל". כִּי לְשׁוֹן "יְדֵי" הוּא שְׁתֵּי יָדוֹת שֶׁבְּכִסֵּא שְׁלֹמֹה, הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה, שֶׁכְּנֶגְדָּם הִזְכִּיר כָּאן "אַבְרָהָם וְיִצְחָק", "אֲבִיר יַעֲקֹב" הוּא תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל. וְלֹא תִמְצָא בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ "אֲבִיר אַבְרָהָם" וְלֹא "אֲבִיר יִצְחָק" אֶלָּא "אֲבִיר יַעֲקֹב", וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (תהילים קל"ב:ב'): "נָדַר לַאֲבִיר יַעֲקֹב", וְאָנוּ אוֹמְרִים בַּתְּפִלָּה: "עֲנֵנוּ אֲבִיר יַעֲקֹב", וְהַכַּוָּנָה עַל תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל, וְעַל כֵּן לֹא תִמְצָא הַלָּשׁוֹן הַזֶּה רַק בְּיַעֲקֹב: "אֲבִיר יַעֲקֹב", אוֹ "אֲבִיר יִשְׂרָאֵל" שֶׁהוּא יַעֲקֹב. וּכְנֶגְדּוֹ הִזְכִּיר כָּאן: "הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי", "מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל". בְּאוּרוֹ שֶׁ"מִּשָּׁם", "מִיַּד אֲבִיר יַעֲקֹב" שֶׁהוּא תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל, מְקַבֵּל כֹּחַ וַאֲצִילוּת "אֶבֶן יִשְׂרָאֵל", הִיא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, וְהִיא "הָאֶבֶן הָרִאשָׁה" הַחוֹתֶמֶת, וּלְשׁוֹן "אֶבֶן" שֶׁהוּא בְּבִנְיַן מַשְׁלִים הַכֹּל, כְּנֶגְדּוֹ הִזְכִּיר בְּכָאן "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי".

וּמֵעַתָּה אֵין לְתָמְהַּ אִם פָּתַח יַעֲקֹב בְּבִרְכַת יוֹסֵף וּבֵרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים, לְפִי שֶׁבִּרְכַּת הַנְּעָרִים הִיא הַבְּרָכָה בְּיוֹסֵף, בְּמַעֲלַת וּבְפְנִימִיּוּת עִנְיַן יוֹסֵף. וְהִנֵּה לְשׁוֹן הַכְּתוּבִים נָאוֹת מְאֹד עַל זֶה וְהוּא מֵעִיד עָלָיו.

פסוק יט

וְגַם הוּא יִגְדָּל וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ. הִזְכִּיר בָּהֶם "גָּדוֹל" וְ"קָטֹן" כַּלָּשׁוֹן הָאָמוּר בְּשִׁנֵּי הַמְּאוֹרוֹת (בראשית א׳:ט״ז): "אֶת הַמָּאוֹר הַגָּדֹל וְאֶת הַמָּאוֹר הַקָּטֹן". וְהִזְכִּיר "וְזַרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא הַגּוֹיִם" עַל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁהָיָה עָתִיד לְצֵאת מִשֵּׁבֶט אֶפְרַיִם, שֶׁכָּל הַגּוֹיִם רָאוּ הָאוֹת שֶׁנַּעֲשָׂה עַל יָדוֹ, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י׳:י״ב-י״ג): "שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֵמֶק אַיָּלוֹן", וּכְתִיב (שם): "וַיִּדֹּם הַשֶּׁמֶשׁ וְיָרֵחַ עָמָד עַד יִקֹּם גּוֹי אֹיְבָיו הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר", וְאָמְרוּ ז״ל: זֶה סֵפֶר בְּרֵאשִׁית, שֶׁהוּא סֵפֶר הָאָבוֹת אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב שֶׁנִּקְרְאוּ יְשָׁרִים, וּכְתִיב בֵּיהּ (יהושע ו׳:כ״ז): "וַיְהִי ה' אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיְהִי שָׁמְעוֹ בְּכָל הָאָרֶץ".

פסוק כ

בְּךְ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל. לְיוֹסֵף יְדַבֵּר, כִּי בְּזַרְעֲךָ יְבָרֵךְ עַם יִשְׂרָאֵל וְיֹאמַר לַמִּתְבָּרֵךְ: "יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה". **וַיָּשֶׂם אֶת אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה**. שֶׁהִקְדִּימוֹ לִמְנַשֶּׁה בְּכָל בֵּרְכוֹתָיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה הַצָּעִיר עָשָׂה כֵּן, לְפִי שֶׁרָאָה מַעֲלָתוֹ גְּדוֹלָה עַל הַבְּכוֹר, וְכֵן פֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים. **וַיִּתֵּן** לְפָרֵשׁ "לִפְנֵי מְנַשֶּׁה", לְפָנָיו מַמָּשׁ, וְאֵין הַכַּוָּנָה לְמַעֲלַת אֶפְרַיִם לִהְיוֹתוֹ קוֹדֵם לוֹ, אֶלָּא לְמַעֲלַת מְנַשֶּׁה הָאָח הַגָּדוֹל, וְהוּא כִּלְשׁוֹן (בראשית מ״ד:י״ד) "וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אָרְצָה". וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה לְיַעֲקֹב לְלַמְּדוֹ מוּסָר וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, וְשֶׁיְּנַהוֹג כָּבוֹד בִּמְנַשֶּׁה אָחִיו הַגָּדוֹל כְּאָדָם שֶׁהוּא מֻשִּׂים אֶת חֲבֵרוֹ בִּפְנֵי הַגָּדוֹל מִמֶּנּוּ, לְהְיוֹתוֹ מְשֻׁעְבָּד לוֹ וְנִמְשָׁךְ אַחַר עֲצָתוֹ. וּלְפִי שֶׁהָיָה עָתִיד אֶפְרַיִם הַצָּעִיר לִהְיוֹת לוֹ יִתְרוֹן וּמַעֲלָה עַל הַבְּכוֹר, הֻצְרַךְ הַזָּקֵן לְשׁוּמוֹ עַתָּה "לִפְנֵי מְנַשֶּׁה", לְהַזְהִירוֹ עַל כְּבוֹדוֹ וְשֶׁלֹּא יִתְגָּאֶה עָלָיו לְמַעֲלָתוֹ הַגְּדוֹלָה, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רז״ל: וָא״ו יִתֵּרָה, לְרַבּוֹת אָחִיךָ הַגָּדוֹל.

פסוק כא

וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף. אַחַר שֶׁבֵּרַךְ אֶת הַנְּעָרִים וַעֲשָׂאָם שְׁנֵי שְׁבָטִים חָזַר אֶל יוֹסֵף וְהִבְטִיחוֹ בַּגְּלוּת וּבַגְּאֻלָּה: "וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם" בַּגָּלוּת, "וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" בַּגְּאֻלָּה.

פסוק כב

שְׁכֶם אַחַד עַל אַחֶיךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר: כְּבָר נָתַתִּי לְךָ בָּאָרֶץ הַהִיא הַחֵלֶק הָאֶחָד אֲשֶׁר בְּיָדִי לְתִתּוֹ, הוּא חֵלֶק הַבְּכוֹרָה שֶׁתִּהְיֶה בּוֹ יֶתֶר עַל אַחֶיךָ, לְפִי שֶׁלְּקַחְתִּי אוֹתוֹ מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי. וְחֵלֶק הַבְּכוֹרָה הַזֶּה הוּא מַה שֶּׁבֵּרְכוֹ שֶׁיִּהְיוּ בָּנָיו נַעֲשִׂים שְׁנֵי שְׁבָטִים בַּדְּגָלִים וּבַחֲנֻכַּת הַנְּשִׂיאִים. וְעוֹד יְכֻלּוֹל חֵלֶק אַחֵר, וְהוּא הַחֵלֶק אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ בָּאָרֶץ, כִּי אֵין

בְּיָדוֹ שֶׁיִּתֵּן רַק חֵלֶק אֶחָד בִּלְבַד, כִּי אִי אֶפְשָׁר לוֹ שֶׁיִּגְזֹל מֵאַחַד מִבָּנָיו, אֲבָל חֵלֶק הַבְּכוֹרָה נָתַן לוֹ שֶׁהָיָה בְּיָדוֹ לִתֵּנוֹ לְמִי שֶׁיִּרְצֶה מִבָּנָיו.

וּמַה שֶּׁאָמַר "מִיַּד הָאֱמֹרִי", כְּאִלּוּ אָמַר "מִיַּד הַכְּנַעֲנִי", אֲבָל הִזְכִּיר "הָאֱמֹרִי" לְפִי שֶׁהָיָה תַּקִּיף שֶׁבְּכֻלָּן.

וּמַה שֶּׁאָמַר "בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי" לוֹמַר כִּי אֶרֶץ כְּנַעַן לֹא תִּכָּבֵשׁ לִפְנֵיהֶם כִּי אִם בְּחֶרֶב וּבְקֶשֶׁת. וְרָמַז לְמַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב (יהושע י״א:י״ט): "לֹא הָיְתָה עִיר אֲשֶׁר הִשְׁלִימָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּלְתִּי הַחִוִּי יוֹשְׁבֵי גִּבְעוֹן אֶת הַכֹּל לָקְחוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי מֵאֵת ה׳ הָיְתָה לְחַזֵּק אֶת לִבָּם לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמַעַן הַחֲרִימָם". וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "בְּחֶרֶב וְקֶשֶׁת", וּמַה שֶּׁיִּחֵס הַחֶרֶב וְהַקֶּשֶׁת אֵלָיו, הַכַּוָּנָה כִּי זְכוּתוֹ הוּא הַנִּלְחָם לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהילים מ״ד:ד׳): "כִּי לֹא בְחַרְבָּם יָרְשׁוּ אֶרֶץ וּזְרוֹעָם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ כִּי יְמִינְךָ וּזְרוֹעֲךָ וְאוֹר פָּנֶיךָ כִּי רְצִיתָם", כְּלוֹמַר בִּזְכוּת הָאָבוֹת, "כִּי יְמִינְךָ" זֶה אַבְרָהָם, "וּזְרוֹעֲךָ" זֶה יִצְחָק, "וְאוֹר פָּנֶיךָ" זֶה יַעֲקֹב, כִּי פְּנֵי יַעֲקֹב חֲקוּקִים בַּמֶּרְכָּבָה. וְאוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם "בִּצְלוֹתִי וּבְבָעוּתִי" לָזֶה כְּוֵן, כִּי מִלַּת "בְּקַשְׁתִּי" עָשָׂה מִלְּשׁוֹן בַּקָּשָׁה, עַל כֵּן תִּרְגֵּם "בָּעוּתִי", וּמַה שֶּׁתִּרְגֵּם "בְּחַרְבִּי" "בִּצְלוֹתִי" מִפְּנֵי שֶׁהַתְּפִלָּה מְגִנָּה עַל הָאָדָם כְּחֶרֶב בְּיַד גִּבּוֹר. אוֹ יִהְיֶה "בְּחַרְבִּי" בִּזְכוּת הַתּוֹרָה, שֶׁהֲרֵי הָאָבוֹת יְדָעוּהָ בְּשִׁכְלָם וְקִיְּמוּ אוֹתָהּ עַד שֶׁלֹּא נִתְּנָה, וְכֵן דָּרְשׁוּ בְּיַעֲקֹב (בראשית ל״ב:ה׳): "עִם לָבָן גַּרְתִּי" שֶׁקִּיֵּם בִּרְשׁוּתוֹ תַּרי״ג מִצְוֹת. וּמָצִינוּ שֶׁהַתּוֹרָה נִמְשְׁלָה לְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת, וְהוּא שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (תהילים קמ״ט:ו׳): "וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם", הַתּוֹרָה דּוֹמָה לְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת שֶׁהִיא אוֹכֶלֶת מִשְּׁנֵי צְדָדִין, וְכֵן כָּתוּב בַּלּוּחוֹת (שמות ל״ב:ט״ו): "מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתוּבִים". **וְכָתַב** הָרַמְבַּ״ן ז״ל קָרוֹב הוּא שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב כְּדַרְכּוֹ שֶׁיַּעֲשׂוּ הַנְּבִיאִים, נָטָה יָדוֹ בַּחֶרֶב כְּנֶגֶד אֶרֶץ הָאֱמוֹרִי וְזָרַק שָׁם חִצִּים לְהְיוֹתָהּ נִכְבֶּשֶׁת לְפָנָיו, כְּעִנְיַן שֶׁעָשָׂה אֱלִישָׁע (מלכים ב י״ג:ט״ז-י״ז): "וַיָּשֶׂם אֱלִישָׁע יָדָיו עַל יְדֵי הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע יְרֵה וַיּוֹר", וְעַל זֶה אָמַר "בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי". וּמַה שֶּׁאָמַר "אֲשֶׁר לָקַחְתִּי", כִּי מֵאָז לָקְחָה הָאָרֶץ לְפָנָיו, עַד כָּאן.

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרֵשׁ "מִיַּד הָאֱמוֹרִי", הַבְּכוֹרָה שֶׁלָּקַחְתִּי מֵעֵשָׂו שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה אֱמוֹרִי, אוֹ שֶׁהָיָה צָד אָבִיו בְּאִמְרֵי פִיו, נָתַתִּיהָ לְךָ "בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי", בִּזְכוּתִי.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ "וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד", שְׁכֶם מַמָּשׁ. אָמַר לוֹ אֲנִי מַטְרִיחַ אוֹתְךָ בְּקִבּוּרָה שֶׁתִּקְבְּרֵנִי בְּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ מָקוֹם שֶׁתִּקָּבֵר שָׁם, הוּא שֶׁכָּתוּב (יהושע כ״ד:ל״ב): "וְאֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם".

פרק מט

פסוק א

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: הִתְחִיל יַעֲקֹב בִּרְכָתוֹ מִמָּקוֹם שֶׁפָּסַק יִצְחָק אָבִיו לְבָרֵךְ אוֹתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ח:א'): "וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ". וְהִתְחִיל מֹשֶׁה (דברים ל"ג:א'): "וְזֹאת הַבְּרָכָה", מִמָּקוֹם שֶׁפָּסַק יַעֲקֹב בִּרְכוֹתָיו. וְהִתְחִיל דָּוִד סֵפֶר תְּהִלִּים בְּ"אַשְׁרֵי הָאִישׁ" מִמָּקוֹם שֶׁפָּסַק מֹשֶׁה בִּרְכוֹתָיו (דברים ל"ג:כ"ט): "אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּה'". וְעַל זֶה אָמַר דָּוִד (תהלים קי"ט): "מִזְקֵנַי אֶתְבּוֹנָן".

בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. הֵם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, וְרָאוּי הָיָה שֶׁיַּגִּיד לָהֶם דְּבָרִים עֲתִידִים בְּעִנְיַן הַגְּאֻלָּה הַקְּרוֹבָה הִיא גְּאֻלַּת מִצְרַיִם, וְאֵיךְ יִתְּכֵן שֶׁיְּנִיחַ הָעִנְיָן הַקָּרוֹב וְלֹא יִרְמֹז הַגְּאֻלָּה הַנִּפְלָאָה הַהִיא, וְיִרְמֹז הַגְּאֻלָּה הָרְחוֹקָה הָעֲתִידָה לִהְיוֹת בְּאַחֲרִית הַיָּמִים?

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁכְּבָר רָמַז לִגְאֻלַּת מִצְרַיִם לְמַעְלָה בְּתוֹךְ דְּבָרָיו, כִּי מַה שֶּׁאָמַר: "וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם" רָמַז לָהֶם גָּלוּת מִצְרַיִם, וּמַה שֶּׁאָמַר: "וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" זוֹ גְּאֻלַּת מִצְרַיִם, שֶׁהֵרֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּיִים הָיוּ לִכָּנֵס לָאָרֶץ תֵּכֶף צֵאתָם מִמִּצְרַיִם לוּלֵא עָוֹן מְרַגְּלִים שֶׁעִכְּבָם בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה. וְאַחַר שֶׁרָמַז לִגְאֻלַּת מִצְרַיִם הוֹסִיף לִרְמֹז הַגְּאֻלָּה הָאַחֲרוֹנָה הַזּוֹ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, לְפִי שֶׁשְּׁתֵּיהֶן דּוֹמוֹת זוֹ לָזוֹ, וְקַבָּלָה בְּיַד הַנְּבִיאִים שֶׁעֲתִידָה גְּאֻלָּתֵנוּ זֹאת שֶׁתִּהְיֶה בְּדִמְיוֹן גְּאֻלַּת מִצְרַיִם בְּהַרְבֵּה עִנְיָנִים, מִלְּבַד שֶׁתִּהְיֶה בָּהּ תּוֹסֶפֶת מַעֲלָה וְהַשָּׂגָה בַּלְּבָבוֹת בִּידִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהִזְכִּיר בָּהּ שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, וְהֵם: "הֵאָסְפוּ" וְ"הִקָּבְצוּ", לְרַמֵּז עַל שְׁנֵי קִבּוּצִים, הֵם נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל וּנְפוּצוֹת יְהוּדָה, עַל שֵׁם הַכָּתוּב (ישעיהו י"א:י"ב): "וְאָסַף נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל וּנְפֻצוֹת יְהוּדָה יְקַבֵּץ", וְאָמַר הַכָּתוּב גַּם כֵּן (שם נו): "עוֹד אֲקַבֵּץ עָלָיו לְנִקְבָּצָיו", כְּלוֹמַר עוֹד אוֹסִיף קִבּוּץ אַחֵר, זֶהוּ שֵׁבֶט יְהוּדָה וּבִנְיָמִין, עַל הַנִּקְבָּצִים הָהֵם, וְהֵם עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, וְלֹא מָצִינוּ קִבּוּץ כָּל גָּלוּת יִשְׂרָאֵל כִּי אִם בְּגְאֻלַּת אֶרֶץ מִצְרַיִם, וּבִגְאֻלָּה זוֹ הָעֲתִידָה. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (שם יא): "יוֹסִיף ה' שֵׁנִית יָדוֹ לִקְנוֹת אֶת שְׁאָר עַמּוֹ", אָמַר "שֵׁנִית" כְּנֶגֶד גְּאֻלַּת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, שֶׁשָּׁם הָיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל מְקֻבָּצִים, כִּי בִּגְאֻלַּת בָּבֶל לֹא נִתְקַבְּצוּ כֻּלָּם, שֶׁלֹּא עָלוּ מִבָּבֶל רַק אַלְפַּיִם וַאַרְבַּע רִבּוֹא, וְרֹב יִשְׂרָאֵל גָּלוּ לַחְלַח וְחָבוֹר נְהַר גּוֹזָן וְעָרֵי מָדַי וְשׁוּב לֹא חָזְרוּ. וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב: "שֵׁנִית".

פסוק ב

הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ. הִזְכִּיר לָהֶם שְׁנֵי שְׁמוֹתָיו, יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, וְהִזְכִּיר הַבָּנִים אֵצֶל יַעֲקֹב כִּי בְּזֶמֶן שֶׁהָיָה שְׁמוֹ יַעֲקֹב הָיוּ לוֹ הַבָּנִים, וְאַחַר כָּךְ נִקְרָא בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל וְאָמַר לוֹ (בראשית ל"ב:כ"ט): "לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל". גַּם יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ "הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ" לִדְבָרַי, בְּנֵי יַעֲקֹב, וּמַה הֵם כְּלַל דְּבָרַי – שֶׁתִּשְׁמְעוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, זֶהוּ "וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם" שֶׁבַּשָּׁמַיִם, יִשְׂרָאֵל סָבָא, וְעַל כֵּן כָּפַל הַשְּׁמִיעָה.

וּמָצָאתִי סִיּוּעַ לָזֶה מַה שֶּׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְעֶבֶד שֶׁהֶאֱמִינוֹ הַמֶּלֶךְ עַל כָּל מַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ. בָּא אוֹתוֹ עֶבֶד לָמוּת, קָרָא לְבָנָיו לַעֲשׂוֹתָן בְּנֵי חוֹרִין וְלוֹמַר לָהֶם הֵיכָן דַּיְיתִיקֵי שֶׁלָּכֶם. בָּא הַמֶּלֶךְ, רָאָה אוֹתוֹ הָעֶבֶד, הִפְלִיג לָהֶם אֶת הַדָּבָר, אָמַר לָהֶם: בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם, עֲבָדַיו שֶׁל מֶלֶךְ, כַּבְּדוּ אוֹתוֹ כְּשֵׁם שֶׁהָיִיתִי מְכַבְּדוֹ כָּל יָמַי. כָּךְ יַעֲקֹב אָבִינוּ קָרָא לְבָנָיו לְהוֹדִיעָם הַקֵּץ, מִיָּד נִגְלָה עָלָיו הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אָמַר לוֹ: לְבָנֶיךָ אַתָּה קוֹרֵא וְלִי אֵי אַתָּה קוֹרֵא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ״ג:כ״ב) ״וְלֹא אֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב״? כֵּיוָן שֶׁרָאָה אוֹתוֹ יַעֲקֹב, הִתְחִיל וְאָמַר לְבָנָיו: בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם הֱיוּ מְכַבְּדִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּדֶרֶךְ שֶׁכִּבְּדוּהוּ אֲבוֹתַי, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ״ח:ט״ו): ״הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו״ וְגוֹ׳. אָמְרוּ לוֹ: יוֹדְעִין אָנוּ מַה בְּלִבְּךָ, ״שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה׳ אֱלֹהֵינוּ ה׳ אֶחָד״. כֵּיוָן שֶׁשָּׁמַע יַעֲקֹב כָּךְ, הִשְׁתַּחֲוָה עַל הַמִּטָּה, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה״, וְאָמַר בְּלִחְישָׁה: ״בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד״.

פסוק ג

רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה. הָיָה רָאוּי לִטּוֹל שָׁלֹשׁ מַעֲלוֹת: הַבְּכֹרָה, וְהַכְּהוּנָּה, וְהַמַּלְכוּת; וּבְחָטְאוֹ אָבְדוּ מִמֶּנּוּ – הַבְּכֹרָה נִתְּנָה לְיוֹסֵף, הַכְּהוּנָּה לְלֵוִי, וְהַמַּלְכוּת לִיהוּדָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״פַּחַז כַּמַּיִם״, וְהוּא מִלְּשׁוֹן רז״ל: עַמָּא פְּחִיזָא, אֲמַרְתִּי בְּפַחֲזוּתַיְיכוּ קָיְימִיתוּ. וּבְאוּרוֹ, עַל שֶׁנִּמְהַרְתָּ בְּדֶרֶךְ פְּחִיזוּת וְקַלּוּת הַדַּעַת כַּמַּיִם הַנָּחְפָּזִים וְהַשּׁוֹטְפִים, ״אַל תּוֹתַר״, לֹא יִהְיֶה לְךָ אוֹתוֹ יִתְרוֹן שֶׁהָיָה רָאוּי לְךָ, וְהוּא הַבְּכֹרָה – ״בְּכֹרִי אַתָּה״, וְהַכְּהוּנָּה – ״יֶתֶר שְׂאֵת״, מִלְּשׁוֹן נְשִׂיאוּת כַּפַּיִם, וּכְתִיב (ויקרא י׳:י״ז): ״וְאֹתָהּ נָתַן לָכֶם לָשֵׂאת אֶת עֲוֹן הָעֵדָה״, וְהַמַּלְכוּת – זֶהוּ שֶׁאָמַר ״יֶתֶר עֹז״, יִתְרוֹן הַמַּלְכוּת, לְשׁוֹן (שמואל א ב׳:י׳) ״וְיִתֶּן עֹז לְמַלְכּוֹ״, וְכָתוּב (תהילים צ״ט:ד׳): ״וְעֹז מֶלֶךְ מִשְׁפָּט אָהֵב״.

פסוק ד

כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ. בֵּאֵר בְּכָאן כִּי מַה שֶּׁכָּתוּב ״וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה״ אֵין הַכַּוָּנָה שְׁכִיבָה מַמָּשׁ, אֶלָּא שֶׁבִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו כְּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ ז״ל. וְזֶהוּ שֶׁלֹּא תִּפְשׁוֹ כִּי אִם עַל הָעֲלִיָּה. ״אָז חִלַּלְתָּ״ מִי שָׁעָלָה עַל יְצוּעַי. וּבְאוּר הַכָּתוּב: כְּשֶׁעָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ אָז חִלַּלְתָּ אָבִיךָ עֶלְיוֹן שֶׁעָלָה עַל יְצוּעַי, זוֹ שְׁכִינָה, שֶׁדַּרְכּוֹ לַעֲלוֹת עַל יְצוּעַי. וּלְכָךְ הִזְכִּיר ״מִשְׁכְּבֵי״ לְשׁוֹן רַבִּים. וְדָרְשׁוּ רז״ל בְּפֶרֶק ״בַּמֶּה בְּהֵמָה יוֹצְאָה״: אֲחֵרִים אוֹמְרִים: שְׁתֵּי מַצָּעוֹת בִּלְבֵּל, אַחַת שֶׁל אָבִיו וְאַחַת שֶׁל שְׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר: ״כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ״. וְהֻצְרְכוּ אֲחֵרִים לוֹמַר כֵּן לְפִי שֶׁהַשְּׁכִינָה מְצוּיָה תָּמִיד עִמּוֹ וְלֹא תִּפְרֵד מִמֶּחְשַׁבְתּוֹ לְעוֹלָם. וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז״ל (בראשית ל׳:ט״ז): ״וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הוּא״, לֹא אָמַר ״הַהוּא״ אֶלָּא ״הוּא״, מְלַמֵּד שֶׁהקב״ה סִיְּעוֹ בְּאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה. וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁכָּל הַמְכַבֵּד אֶת אָבִיו מְכַבֵּד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְכָל הַמְבַזֶּה כְּבוֹד אָבִיו הֲרֵי זֶה מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם. וְזֶהוּ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן ״חִלַּלְתָּ״,

שֶׁהֲרֵי כְּבוֹד אָבִיו וְאֵם וּמוֹרָאָם שְׁקוּלָם הַכָּתוּב בִּכְבוֹדוֹ שֶׁל מָקוֹם וּמוֹרָאוֹ. וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: שְׁלֹשָׁה שֻׁתָּפִין יֶשׁ בּוֹ בָּאָדָם: הקב"ה וְאָבִיו וְאִמּוֹ, וּכְשֶׁאָדָם מְכַבֵּד אָבִיו וְאִמּוֹ, אָמַר הקב"ה: מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם כְּאִלּוּ דַּרְתִּי בֵּינֵיכֶם וְכִבַּדְתּוּנִי.

וּבַמִּדְרָשׁ: "אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה", אָמַר לוֹ: יַעֲקֹב בְּנִי, אֵין לְךָ רְפוּאָה עַד שֶׁיָּבֹא מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שמות י"ט:ג') "וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים". וְכֵיוָן שֶׁבָּא מֹשֶׁה וְעָמַד בְּהַר עֵיבָל וּמָנָה שִׁבְטוֹ שֶׁל רְאוּבֵן תְּחִלָּה עַל הַקְּלָלוֹת, וּפָתַח פִּיו שִׁבְטוֹ שֶׁל רְאוּבֵן וְאָמַר: "אֲרוּר שֹׁכֵב עִם אֵשֶׁת אָבִיו", יָדְעוּ כָּל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה רְאוּבֵן זַכַּאי, עַד כָּאן.

וְצָרִיךְ שֶׁתַּשְׂכִּיל כִּי רְאוּבֵן יִרְמֹז לְמִדַּת הַדִּין שֶׁלְּמַטָּה, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי זֶה בְּלֵידַת הַשְּׁבָטִים, וְשָׁם כָּתַבְתִּי מַה שֶּׁנִּרְמַז בְּשִׁמּוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד וְאֶחָד. וְזֶהוּ לְשׁוֹן "כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי". וְכֵן "פַּחַז כַּמַּיִם" לְשׁוֹן חִפָּזוֹן כְּשֶׁטֶף מַיִם.

פסוק ה

שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים. יָדוּעַ כִּי אַחִים הָיוּ, אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁנִּתְאַחֲווּ כְּאֶחָד בִּכְלֵי חָמָס בְּמַעֲשֵׂה שְׁכֶם. וּלְשׁוֹן "מְכֵרֹתֵיהֶם" – סְעוּדוֹתֵיהֶם, מִלְּשׁוֹן (איוב מ':ל') "יִכְרוּ עָלָיו חַבָּרִים". וְהַכַּוָּנָה, בִּכְלֵי חָמָס יִחְיוּ וְיִזּוֹנוּ. וּבֵאֵר בָּזֶה כִּי חָמָס עָשׂוּ כְּשֶׁהָרְגוּ שְׁכֶם שֶׁלֹּא חָטָאוּ לָהֶם אֲבָל בָּאוּ בִּבְרִית וְנִמּוֹלוּ, וְלֹא הָיָה רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְעַל כֵּן יִתְנַצֵּל שֶׁלֹּא הָיָה בַּעֲצָתָם. זֶהוּ שֶׁאָמַר: "בְּסֹדָם אַל תָּבֹא נַפְשִׁי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים" בְּדִינָה וְלֹא אַחִים בְּיוֹסֵף. "אַחִים בְּדִינָה", שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ד:כ"ה): "אֲחֵי דִינָה", "וְלֹא אַחִים בְּיוֹסֵף", שֶׁהֵם מְכָרוּהוּ. תֵּדַע לְךָ, רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה הָיוּ הַגְּדוֹלִים. רְאוּבֵן, כְּתִיב (בראשית ל"ז:כ"ב): "לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ". יְהוּדָה, כְּתִיב (שם): "מַה בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג". הָא לַמְּדָתָּ שֶׁשִּׁמְעוֹן וְלֵוִי מְכָרוּהוּ. לְפִיכָךְ כְּשֶׁיָּרְדוּ לְמִצְרַיִם לֹא לָקַח מֵאִתָּם אֶלָּא שִׁמְעוֹן, עַד כָּאן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם. כֵּלִים שֶׁבְּיָדָם חֲמוּסִים וּגְזוּלִים הֵם מֵעֲשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה): "מֵחָמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב תְּכַסְּךָ בוּשָׁה".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים", כְּבָר כָּתַבְתִּי כִּי יֵשׁ בָּהֶם רֶמֶז לְשֵׁשׁ קְצָווֹת עִם מַה שֶּׁלְּמַעְלָה מֵהֶם, כִּי הַכֹּל אֶחָד וּמְיֻחָד זֶה בָּזֶה, וְהָרֶמֶז עָלָיהּ בְּוַדַּאי "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים".

פסוק ז

אָחַלְקֵם בְּיַעֲקֹב שֶׁלֹּא יִוָּסְדוּ. **וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל**, שֶׁלֹּא יִקָּהֲלוּ. וְכֵן הָיָה, כִּי נַחֲלַת שִׁמְעוֹן נִפְלָה בְּתוֹךְ נַחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י"ט:ט'): "וַיְהִי נַחֲלַת בְּנֵי שִׁמְעוֹן בְּתוֹךְ נַחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה". וְהָיוּ עָרֵיהֶם מְחֻלָּקוֹת זוֹ מִזּוֹ בְּתוֹךְ שֵׁבֶט יְהוּדָה. וְנַחֲלַת לֵוִי עָרֵי מִקְלָט מְנוּפָצוֹת בְּכָל יִשְׂרָאֵל. וּמַה שֶּׁפִּזֵּר אוֹתָם בְּכָל יִשְׂרָאֵל, הָעִנְיָן הַזֶּה לְתוֹעֶלֶת

יִשְׂרָאֵל בְּהוֹרָאוֹתֵיהֶם, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (דברים ל"ג:י'): "יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל".

וְהִנֵּה יַעֲקֹב לֹא בֵּרַךְ לְרָאוּבֵן וְלֹא לְשִׁמְעוֹן וְלֹא לְלֵוִי, אֲבָל הֵאֵשִׁים אוֹתָם. הֵאֵשִׁים לִרְאוּבֵן עַל מַעֲשֵׂה בִלְהָה, וּלְשִׁמְעוֹן וּלְלֵוִי עַל מַעֲשֵׂה שְׁכֶם. וּמִכָּאן וָאֵילָךְ מַזְכִּיר שְׁאָר הַשְּׁבָטִים וּמְבָרֵךְ אוֹתָם.

פסוק ח

יוֹדוּךָ אַחֶיךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, לִהְיוֹת לָהֶם מָלֵךְ.

יִשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ. לֹא אָמַר "בְּנֵי אִמֶּךָ" כִּי אֵין צָרִיךְ לוֹמַר בְּנֵי לֵאָה אִמּוֹ אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּנֵי רָחֵל וּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת הַכֹּל יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ. וְהַזְכִּיר בּוֹ "גּוּר אַרְיֵה", וְהָיָה רָאוּי לוֹמַר "אַרְיֵה יְהוּדָה", אֲבָל אָמַר "גּוּר" עַל שֵׁם שֶׁהָיָה יֶלֶד. וּקְרָאוֹ "אַרְיֵה" עַל שֵׁם גְּבוּרָתוֹ, כִּי הָאַרְיֵה הוּא מֶלֶךְ שֶׁבַּחַיּוֹת וְנִקְרָא גִּבּוֹר. הוּא שֶׁכָּתוּב (משלי ל':ל'): "לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה", וְנֶאֱמַר בְּיִהוּדָה: "כִּי יְהוּדָה גְּבַר בְּאֶחָיו".

פסוק ט

מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ. מִמַּה שֶׁחֲשַׁשְׁדִּתִּיךָ בְּ"טֶרֶף טֹרֵף יוֹסֵף" וְאָמַרְתִּי כִּי "חַיָּה רָעָה אֲכָלְתְּהוּ", וְזֶה יְהוּדָה שֶׁנִּמְשַׁל לְאַרְיֵה, סִלַּקְתָּ עַצְמְךָ וְאָמַרְתָּ (בראשית ל"ז:כ"ו): "מַה בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ".

וְהַזְכִּיר "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה", שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת עַל גְּאֻלַּת מִצְרַיִם הָעֲתִידָה הַקְּרוֹבָה. כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיַּתְחִיל הַגָּלוּת עַתָּה בְּיַעֲקֹב וּבְזַרְעוֹ, וְלֹא יַזְכִּיר עִנְיַן הַגּוֹאֵל הָרִאשׁוֹן הַקָּרוֹב וְלֹא יִתְנַבֵּא עָלָיו וְלֹא יְבַשְּׂרֵם בּוֹ וְיַזְכִּיר הַגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה הָרְחוֹקָה בַּגּוֹאֵל הָאַחֲרוֹן שֶׁבְּאַחֲרִית הַיָּמִים. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר: "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹ"ה" וְהוּא רֶמֶז עַל מְשִׁ"ה. וּבְאוּר הַכָּתוּב כִּי הַמַּלְכוּת לִיהוּדָה עַד זְמַנּוֹ שֶׁל מֹשֶׁה, שֶׁתְּשׁוּב הַמַּלְכוּת וְהַמֶּמְשָׁלָה לְבֵית לֵוִי, וְהוּא מֹשֶׁה רַבֵּנוּ הַגּוֹאֵל הָרִאשׁוֹן הַמּוֹלֵךְ עַל יִשְׂרָאֵל, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג:ה'): "וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם", כִּי כָּל יִשְׂרָאֵל נֶאֶסְפוּ אֵלָיו, וְעַל זֶה אָמַר: "וְלוֹ יִקְהַת עַמִּים". וְיִשְׂרָאֵל נִקְרְאוּ עַמִּים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג:ג'): "אַף חֹבֵב עַמִּים". הֲרֵי לְךָ הַפָּרָשָׁה מְבֹאֶרֶת בְּבִרְכַת יְהוּדָה בֶּן יַעֲקֹב וּבִגְאֻלָּה הָעֲתִידָה הַקְּרוֹבָה לָהֶם.

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן ז"ל בְּפִשְׁטֵי הַכָּתוּב הַזֶּה, "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה", כִּי יַעֲקֹב הוֹרִישׁ הַמַּלְכוּת וְהַמֶּמְשָׁלָה לִיהוּדָה, וּבֵרַךְ אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יָסוּר הַמַּלְכוּת מִשֵּׁבֶט יְהוּדָה אֶל אֶחָד מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים. וְהִבְטִיחַ כִּי כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה הַמַּלְכוּת לְיִשְׂרָאֵל לֹא יִהְיֶה רַק מִשֵּׁבֶט יְהוּדָה. וְאֵין עִנְיַן הַכָּתוּב שֶׁלֹּא יָסוּר הַמַּלְכוּת מִיהוּדָה מֵעֵת שֶׁיָּחֵל, שֶׁהֲרֵי פָּסוּק מָלֵא הוּא (דברים כ"ח:ל"ו): "יוֹלֵךְ ה' אֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ" וְגוֹ', וְאֵין לָנוּ הַיּוֹם מֶלֶךְ וְשָׂרִים, אֲבָל בָּא הַכָּתוּב לוֹמַר שֶׁכָּל זְמַן שֶׁתִּהְיֶה הַמַּלְכוּת לְיִשְׂרָאֵל – לִיהוּדָה הִיא רְאוּיָה, וְאִם

תִּתְבַּטֵּל מַלְכוּתָם מִפְּנֵי חֵטְא, לִיהוּדָה תָּשׁוּב, וְזֹאת הַבְטָחַת הַכָּתוּב הַזֶּה. וְעַל כֵּן אָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (דברי הימים א כ"ח:ד'): "וַיִּבְחַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בִּי לִהְיוֹת מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם. כִּי בִיהוּדָה בָּחַר לְנָגִיד וּבְבֵית יְהוּדָה בֵּית אָבִי וּבִבְנֵי אָבִי בִּי", וּכְתִיב (דברי הימים ב י"ג:ה'): "כִּי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נָתַן מַמְלָכָה לְדָוִד עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם לוֹ וּלְבָנָיו בְּרִית מֶלַח". וּלְפִי שֶׁלֹּא נִתְּנָה הַמַּלְכוּת כִּי אִם לְשֵׁבֶט יְהוּדָה לְכָךְ נֶעֱנְשׁוּ הַמְּלָכִים שֶׁלֹּא הָיוּ מִשֵּׁבֶט יְהוּדָה וְלֹא הִצְלִיחָה מַלְכוּתָם. כְּעִנְיָן שָׁאוּל הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּהֱרַג הוּא וּבָנָיו וְלֹא הָיְתָה מַלְכוּת שֶׁל קַיְמָא. וּכְעִנְיָן הַחַשְׁמוֹנִים שֶׁאִבְדָה מַלְכוּתָם וְנֶעֱנְשׁוּ בְּמִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְתַחַת שֶׁהָיוּ רוֹצִים לִמְלֹךְ וְלֹא לָהֶם מִשְׁפַּט הַמְּלוּכָה, הָיוּ עֲבָדִים לְעַבְדֵיהֶם, כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ הִמְשִׁיל עֲלֵיהֶם עַבְדֵיהֶם וְהִכְרִיתוּם. וְהוּא מַה שֶּׁאָמְרוּ רז"ל: כָּל דְּאָמַר "מִבֵּית חַשְׁמוֹנַאי קָא אָתֵינָא" עַבְדָּא הוּא. וְהוּא מַה שֶּׁאָמַר הַנָּבִיא (הושע ח':ד'): "הֵם הִמְלִיכוּ וְלֹא מִמֶּנִּי הֵשִׂירוּ וְלֹא יָדָעְתִּי". וּמִלְבַד טַעֲנָה זוֹ שֶׁלֹּא הָיוּ הַחַשְׁמוֹנִים מִזֶּרַע הַמְּלוּכָה, עוֹד יֵשׁ בּוֹ טַעֲנָה אַחֶרֶת שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם לִמְלֹךְ לִפְנֵי שֶׁהָיוּ כֹּהֲנִים, וְנִצְטַוּוּ בַּתּוֹרָה (במדבר י"ח:ז'): "תִּשְׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְכֶם לְכָל דְּבַר הַמִּזְבֵּחַ וּלְמִבֵּית לַפָּרֹכֶת". וְכֵיוָן שֶׁכֵּן הוּא, לֹא הָיוּ רְאוּיִם לְבַקֵּשׁ מַלְכוּת רַק לַעֲבֹד אֶת עֲבוֹדַת ה', וּמִפְּנֵי זֶה נֶעֱנְשׁוּ בְּעֹנֶשׁ זֶה.

וְכֵן אָמְרִינַן בַּיְרוּשַׁלְמִי: אֵין מוֹשְׁחִין מְלָכִים מִן הַכֹּהֲנִים. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה (דברים י"ז:כ'): "לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ", מַה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ "לֹא יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים" וְגוֹ' עַד כָּאן.

וְיֵשׁ שֶׁפֵּרֵשׁ "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה", כִּי לֹא מָצִינוּ מַלְכוּת לִיהוּדָה עַד עָמוֹד דָּוִד הַמֶּלֶךְ. **וְעַל כֵּן** יֹאמַר הַכָּתוּב לֹא יַגִּיעַ אֶחָד מִבְּנֵי יְהוּדָה לְשֵׁבֶט מַלְכוּת וְלֹא יַגִּיעַ אֶחָד מִבֵּין רַגְלָיו לְמְחֹקֵק, וְהוּא מִלְּשׁוֹן (שמות ג':ג') "אֶסֻּרָה נָּא וְאֶרְאֶה", (רות ד') "סוּרָה שְׁבָה פֹּה". "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה", עַד אֲשֶׁר יֶחֱרַב מִשְׁכַּן שִׁילֹה, וְהוּא מִלְּשׁוֹן "כִּי בָא הַשָּׁמֶשׁ". וְכֵן מָצִינוּ מְפֹרָשׁ בַּכָּתוּב שֶׁלֹּא הָיְתָה הַמַּלְכוּת לִיהוּדָה עַד שֶׁחָרַב שִׁילֹה, וְהוּא שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים ע"ח): "וַיִּטֹּשׁ מִשְׁכַּן שִׁלוֹ אֹהֶל שִׁכַּן בָּאָדָם וַיִּמְאַס בְּאֹהֶל יוֹסֵף וּבְשֵׁבֶט אֶפְרַיִם לֹא בָחָר וַיִּבְחַר אֶת שֵׁבֶט יְהוּדָה אֶת הַר צִיּוֹן אֲשֶׁר אָהֵב וַיִּבֶן בְּדָוִד עַבְדּוֹ וַיִּקָּחֵהוּ מִמִּכְלְאֹת צֹאן", שֶׁהֲרֵי אַחַר שֶׁנֶּחֱרַב שִׁילֹה בָּא שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא וּמָשַׁח לְדָוִד.

וְיִתֶּכֶן לְפָרֵשׁ כִּי הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת כְּפִשּׁוּטָהּ תְּבָאֵר בִּבְרָכַת יְהוּדָה בֶּן יַעֲקֹב וּתְרֵמֵז בִּשְׁנֵי הַמְּשִׁיחִים הָעֲתִידִים, דָּוִד הַמֶּלֶךְ וּמֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ.

וּלְפִי דַּרְכִּי לְכָךְ נִכְתְּבוּ בִּבְרָכַת יְהוּדָה שְׁלֹשָׁה פְּסוּקִים קֹדֶם שֶׁיַּתְחִיל בִּבְרָכַת שֶׁבַח אַרְצוֹ, וּבְכָל אֶחָד מֵהֶם הִזְכִּיר יְהוּדָה, מַה שֶּׁלֹּא תִּמְצָא כֵן בְּיֶתֶר הַשְּׁבָטִים שֶׁיִּזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל אֶחָד מֵהֶם פַּעֲמַיִם. וְהָיָה הָעִנְיָן שֶׁהִזְכִּירוֹ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים כְּדֵי לְרָמֹז עַל שְׁלָשְׁתָּן: עַל יְהוּדָה בֶּן יַעֲקֹב, וְעַל דָּוִד הַמֶּלֶךְ, וְעַל מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ. הַפָּסוּק הָרִאשׁוֹן: "יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ",

עַל יְהוּדָה בֶּן יַעֲקֹב, שֶׁבֵּרַךְ אוֹתוֹ בִּגְבוּרָה וּבְנִקְמַת אוֹיְבָיו וּבְהַנְהָגַת שְׂרָרָה עַל כָּל אֶחָיו אֲפִלּוּ בְּנֵי אָבִיו, וּלְכָךְ הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "אַתָּה". הַפָּסוּק הַשֵּׁנִי: "גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה", עַל דָּוִד הַמֶּלֶךְ, וְכֵנָה אוֹתוֹ בְּשֵׁם "יְהוּדָה" לְפִי שֶׁהוּא מִזֶּרַע יְהוּדָה, וְהִזְכִּיר בּוֹ "גּוּר" כִּי בִּימֵי שָׁאוּל גּוּר הָיָה וְאַחֲרֵי מוֹת שָׁאוּל מָלַךְ עַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְנַעֲשָׂה אַרְיֵה. וְאָמַר: "מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ", שֶׁנִּצַּל מִטֶּרֶף שָׁאוּל שֶׁהָיָה רוֹדֵף אַחֲרָיו. "כָּרַע רָבַץ כְּאַרְיֵה", בִּימֵי שְׁלֹמֹה בְּנוֹ, "אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ". הַשְּׁלִישִׁי: "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה", עַל מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ הַגּוֹאֵל הָאַחֲרוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה", כְּלוֹמַר בְּנוֹ הַיּוֹצֵא מִזַּרְעוֹ. וְטַעַם מִלַּת "שִׁילֹה" שֶׁלֹּא אָמַר בְּנוֹ, הִזְכִּיר יַעֲקֹב הַמָּשִׁיחַ בְּשֵׁם "שִׁילֹה", כְּלוֹמַר בְּנוֹ שֶׁיִּוָּלֵד מִשִּׁלְיַת אִשָּׁה כְּדֶרֶךְ כָּל הַנּוֹלָדִים, מִלְּשׁוֹן (דברים כ"ח:נ"ז) "וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רַגְלֶיהָ". וְתוֹסֶפֶת ה"א שֶׁבְּמִלַּת "שִׁילֹה" רֶמֶז לְהֵ"א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם, וְהִיא בִּתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם וְהִיא שֶׁנִּשֵּׂאת לִשְׁלֹמֹה וְהִיא הִיא מִדָּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, עָלָיו רָמַז הַנָּבִיא עָלָיו הַשָּׁלוֹם חֲמִשָּׁה לְשׁוֹנוֹת שֶׁל שֶׁבַח, הוּא שֶׁכָּתוּב (ישעיה י"א:ב'): "וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה' וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת ה'". שֶׁהֲרֵי בִּזְמַנּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ יִהְיֶה שֶׁפַע הַנְּבוּאָה וְהַחָכְמָה וְהַדַּעַת "כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים". וְיִהְיֶה בֵּאוּר הַכָּתוּב, שֶׁלֹּא תִּפָּסֵק הַמַּלְכוּת לִיהוּדָה לָעַד כְּשֶׁיָּבֹא "שִׁילֹה".

וּבַמִּדְרָשׁ, "שִׁילֹה" – שַׁי לוֹ, "יוֹבִילוּ שַׁי לַמּוֹרָא". **וְדַעַת** אוּנְקְלוֹס "שִׁילֹה" – שֶׁהַמַּלְכוּת שֶׁלּוֹ. **וּפֶרֶשׁ** הָרַב מוֹרִי רַבִּי שְׁלֹמֹה ז"ל, כִּי מִלַּת "עַד" בַּמָּקוֹם הַזֶּה כְּמוֹ "לָעַד", וְעַל כֵּן בָּא הַטַּעַם בְּ"עַד" לְהוֹרוֹת שֶׁאֵיְנֶנּוּ נִמְשָׁךְ אַחַר "כִּי יָבֹא שִׁילֹה", וּמִזֶּה תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "עַד עָלְמָא", וְתִרְגֵּם "כִּי יָבֹא שִׁילֹה" – "דְּיֵיתֵי מְשִׁיחָא", וְהַמְתַרְגֵּם "עַד דְּיֵיתֵי מְשִׁיחָא" טוֹעֶה. וְעִנְיַן הַכָּתוּב, כִּי בְּבֹא הַמָּשִׁיחַ לֹא תִּפָּסֵק הַמַּלְכוּת מִיהוּדָה "לָעַד לְעוֹלָם", וְהוּא כַּלָּשׁוֹן הָאָמוּר בְּדָנִיֵּאל "דִּי לְעָלְמִין לָא תִתְחַבַּל" (דניאל ב':מ"ד).

וְיִשׁ לְךָ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי בְּאָמְרוֹ "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה" נִכְלַל הַגּוֹאֵל הָרִאשׁוֹן וְהַגּוֹאֵל הָאַחֲרוֹן שֶׁיִּהְיֶה בְּנוֹ שֶׁל יְהוּדָה וּמִזַּרְעוֹ, וְיִזְכֶּה אָז לְהִכָּנֵס בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה וְלִרְעוֹת צֹאנוֹ שֶׁל מָקוֹם. וְזֶהוּ מַאֲמַר רז"ל: "שִׁיר" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "יָשִׁיר", מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה.

וְתִמְצָא בְּאֵלֶּה הַדְּבָרִים רַבָּה בְּפָסוּק "פֶּסֶל לְךָ": אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: חַייְךָ, כְּשֵׁם שֶׁנָּתַתָּ נַפְשְׁךָ עֲלֵיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה אַף לֶעָתִיד לָבֹא כְּשֶׁאָבִיא לָהֶם אֶת אֵלְיָהוּ שְׁנֵיכֶם בָּאֵין כְּאֶחָד, מִנַּיִן, שֶׁכֵּן כְּתִיב (נחום א':ג'): "ה' בְּסוּפָה וּבִשְׂעָרָה דַּרְכּוֹ", "בְּסוּפָה" זֶה מֹשֶׁה, דִּכְתִיב (שמות ב':ג'): "וַתָּשֶׂם בַּסּוּף", "וּבִשְׂעָרָה" זֶה אֵלְיָהוּ, דִּכְתִיב (מלכים ב ב':י"א): "וַיַּעַל אֵלְיָהוּ בַּסְּעָרָה הַשָּׁמָיְמָה", עַד כָּאן. וְזֶהוּ דְּבַר הַנָּבִיא (מיכה ז':ט"ו): "כִּימֵי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אַרְאֶנּוּ נִפְלָאוֹת", "אַרְאֶךָּ" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "אַרְאֶנּוּ", כְּלוֹמַר, לְמִי שֶׁרָאָה

תְּחִלָּה אַרְאֶנּוּ עוֹד. וְעַל כֵּן סָמַךְ לוֹ מִיָּד: "אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירָה" וְגוֹ', הַמְדַבֵּר בְּשֶׁבַח הָאָרֶץ בְּבִרְכַּת הַפֵּרוֹת וּבְרִבּוּי הַתְּבוּאָה, וְהֶבֵן זֶה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, "יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", כֵּיוָן שֶׁהִזְכִּיר לִרְאוּבֵן מַעֲשֵׂה בִלְהָה וּלְשִׁמְעוֹן וּלְלֵוִי מַעֲשֵׂה שְׁכֶם, הָיָה יְהוּדָה מִתְיָרֵא שֶׁמָּא יַזְכִּיר לוֹ מַעֲשֵׂה תָּמָר, לְכָךְ אָמַר לוֹ: "יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", אַתָּה הוֹדִיתָ מַעֲשֵׂה תָּמָר לְכָךְ יוֹדוּךָ אַחֶיךָ לִהְיוֹת לָהֶם מֶלֶךְ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. בָּעוֹלָם הַזֶּה עָמְדוּ מִמֶּנּוּ שְׁלֹשִׁים מְלָכִים, שֶׁנֶּאֱמַר (רות ד':י"ח): "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת פֶּרֶץ" וְגוֹ' וְתַחְשֹׁב מִדָּוִד עַד יְהוֹיָכִין, וְכֵן בָּעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ל"ו): "וְדָוִד עַבְדִּי נָשִׂיא לָהֶם לְעוֹלָם", עַד כָּאן.

בִּבְרַאשִׁית רַבָּה: "מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ", יְהוּדָה הִצִּיל אַרְבָּעָה: יוֹסֵף, תָּמָר, פֶּרֶץ וְזֶרַח, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִצִּיל מִזַּרְעוֹ דָּנִיֵּאל חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה, עַד כָּאן. כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה כִּי כְּנֶגֶד מַה שֶּׁהִצִּיל לְיוֹסֵף מִן הַבּוֹר הִצִּיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדָנִיֵּאל מִבּוֹר אֲרָיוֹת. וּכְנֶגֶד שֶׁהִצִּיל לְתָמָר וּשְׁנֵי תְאוֹמִים בְּבִטְנָהּ מִן הָאֵשׁ כָּךְ הִצִּיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִזַּרְעוֹ לַחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה מִגּוֹ אַתּוּן נוּרָא יָקִדְתָּא. וְעוֹד שָׁם: בַּיִת רִאשׁוֹן בָּנָה שְׁלֹמֹה שֶׁהָיָה מִזֶּרַע יְהוּדָה. בַּיִת שֵׁנִי בָּנָה זְרֻבָּבֶל בֶּן שַׁאַלְתִּיאֵל שֶׁהָיָה מִזֶּרַע יְהוּדָה, הוּא שֶׁכָּתוּב (חגי ב':כ"ג): "נְאֻם ה' צְבָאוֹת אֶקָּחֲךָ זְרֻבָּבֶל בֶּן שְׁאַלְתִּיאֵל עַבְדִּי", וּכְתִיב (זכריה ד':ז'): "יְדֵי זְרֻבָּבֶל יְסָדוּ אֶת הַבַּיִת הַזֶּה", וּכְתִיב (שם): "מִי אַתָּה הַר הַגָּדוֹל לִפְנֵי זְרֻבָּבֶל לְמִישֹׁר". הַבַּיִת הָאַחֲרוֹן שֶׁיִּבָּנָה בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ עָתִיד הַמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ לִהְיוֹת מִזֶּרַע יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י"א:י'): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא שֹׁרֶשׁ יִשַׁי אֲשֶׁר עֹמֵד לְנֵס עַמִּים".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", נִרְמָז בִּשְׁמוֹ שֶׁל יְהוּדָה הַתְּחִלַּת הַהִתְפַּשְׁטוּת, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", כִּי שָׁם כָּל הַהוֹדָאָה, בֵּין תֵּבִין. וּמִכָּאן יָצָא שֵׁם הַגְּבוּרָה, "כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו", וְהוּא רָמוּז בְּדִבְרֵי רִבְקָה וְכֵן בִּתְחִלַּת בְּרָכָה שְׁנִיָּה.

פסוק יא

אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירָה. נִתְנַבֵּא עַל אֶרֶץ יְהוּדָה שֶׁתִּהְיֶה מוֹשֶׁכֶת יַיִן כְּמַעְיָן, וְשִׁעוּר הַכָּתוּב: אִישׁ יְהוּדָה יֶאֱסֹר עִיר אֶחָד לְגֶפֶן אֶחָד וְיִטָּעוֹן אוֹתוֹ מִגֶּפֶן אֶחָד, וְכֵן אָתוֹן אַחַת יִטָּעוֹן מִשֹּׂרֵק אֶחָד. וְאָמַר: "כֹּבְּסִי בַיַּיִן", מָשָׁל לְרִבּוּי הַיַּיִן בְּאַרְצוֹ.

וּלְפִי דַּעַת אוּנְקְלוֹס הַכָּתוּב מְדַבֵּר עַל יִשְׂרָאֵל וּירוּשָׁלַיִם: "אֹסְרִי לַגֶּפֶן" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, "עִירָה" זוֹ יְרוּשָׁלַיִם, "וְלַשֹּׂרֵקָה" אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב':כ"א): "וְאָנֹכִי נְטַעְתִּיךְ שׂוֹרֵק", "בְּנֵי אֲתוֹנוֹ" תַּרְגּוּמוֹ "עַמָּא יְבָנוֹן הֵיכְלֵיהּ", תִּרְגֵּם "בְּנֵי" מִלְּשׁוֹן בִּנְיָן וְתִרְגֵּם "אֲתוֹנוֹ" מִלְּשׁוֹן "שַׂעַר הָאִיתוֹן", שֶׁכָּתוּב בִּיחֶזְקֵאל (מ). אוֹ יִרְמֹז הַכָּתוּב לְמָלְךְ הַמָּשִׁיחַ, וְעַל כֵּן אָמַר "עִירָה" וְאָמַר "בְּנֵי אֲתוֹנוֹ" כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב בּוֹ (זכריה ט':ט'): "וְעַל עַיִר בֶּן אֲתֹנוֹת".

פסוק יב

חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן. גַּם זֶה מָשָׁל לְרִבּוּי הַיַּיִן, אָמַר שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד מֵאֶרֶץ יְהוּדָה יִהְיֶה כְּחוֹל עֵינַיִם מִן הַיַּיִן, וְהַמִּלָּה הֲפוּכָה וּמְשֻׁפָּטָהּ "כַּחְלִלִי", וְהָעִנְיָן כִּי כַּאֲשֶׁר יִכְחֹל הָאָדָם אֶת עֵינָיו בַּפּוּךְ כֵּן יִכָּחֲלוּ אוֹתָם בְּאֶרֶץ יְהוּדָה בַּיַּיִן. "וּלְבֶן שִׁנַּיִם מֵחָלָב", מָשָׁל גַּם כֵּן לְרִבּוּי הֶחָלָב.

וּבַמִּדְרָשׁ: "חַכְלִילִי", חֵיךְ שֶׁטּוֹעֲמוֹ אוֹמֵר "לִי לִי". **וְדַעַת אוּנְקְלוֹס** בַּכָּתוּב, כִּי הֶהָרִים שֶׁבְּאֶרֶץ יְהוּדָה מִתְאַדְּמִים בַּכְּרָמִים, וְעַל כֵּן כִּנָּה אוֹתָם בִּלְשׁוֹן "עֵינַיִם" הָעוֹמְדִים בְּנֶבְהוֹ שֶׁל גּוּף כֵּן הֶהָרִים גְּבוֹהִים עַל הָאָרֶץ. וְאָמַר כִּי יַלְבִּינוּ הַבָּקָעוֹת בַּתְּבוּאָה וּבְעֶדְרֵי הַצֹּאן שֶׁמֵּהֶם הֶחָלָב, תִּרְגֵּם "שִׁנַּיִם" מִלְּשׁוֹן "שִׁנֵּי הַסְּלָעִים". וְאִם תִּסְתַּכֵּל בְּפָרָשָׁה זוֹ בְּבִרְכַּת יְהוּדָה תִּמְצָא שָׁם כָּל אוֹתִיּוֹת הַתּוֹרָה רְשׁוּמוֹת חוּץ מֵאוֹת זַיִ"ן, וְהַטַּעַם לְפִי שֶׁמַּלְכוּת יִשְׂרָאֵל הַבָּא מִיהוּדָה אֵין עִקַּר נִצְחוֹנָן בִּכְלֵי זַיִן כִּשְׁאָר הָאֻמּוֹת, כִּי הַחֶרֶב יֵרָשֶׁה לְעֻשָּׁו, אֲבָל מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל לֹא בְחַרְבָּם יָרְשׁוּ אָרֶץ, וְאֵינָהּ נוֹהֶגֶת מִנְהַג הַטֶּבַע וּבְכֹחַ הַיָּד, רַק לְפִי הַזְּכוּת וְהָעֹנֶשׁ בְּכֹחַ הָעֶלְיוֹן יִתְבָּרַךְ. וּמִזֶּה תִּמְצָא בִּשְׁמוֹ שֶׁל יְהוּדָה שֶׁהַמַּלְכוּת מִמֶּנּוּ, הַשֵּׁם הַמְיֻחָד שָׁלֵם, כִּי כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם יִשְׂרָאֵל עוֹשֶׂה חַיִל וּמַלְכוּתָם מִתְגַּבֶּרֶת וּמַצְלַחַת, וְהַשֵּׁם הַמְיֻחָד עִמָּהֶם, אֵין לָהֶם צֹרֶךְ לִכְלֵי זַיִן, וּלְכָךְ נֶחְסְרָה אוֹת זַיִ"ן מִבִּרְכַּת יְהוּדָה. וּמַה שֶּׁנִּתּוֹסֵף בְּשִׁמּוֹ עַל אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם אוֹת דָּלֶ"ת, לְפִי שֶׁהָיָה רְבִיעִי בַּלֵּידָה, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהַשֵּׁמֶשׁ בְּגַלְגַּל רְבִיעִי וְנִבְרָא בַּיּוֹם רְבִיעִי, וּמַלְכוּת יְהוּדָה נִמְשְׁלָה לַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פ"ט:ל"ז): "וְכִסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי". אוֹ אוּלַי נֹאמַר עוֹד כִּי לְפִי שֶׁמִּדָּתוֹ שֶׁל יְהוּדָה הִיא הַנִּקְרֵאת "זֹאת", וְהִיא מֻכְתֶּרֶת בְּכֶתֶר זַיִ"ן, וְעַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ לְהַזְכִּירָהּ, כִּי כְּבָר הִזְכִּיר אוֹתָהּ בְּמַה שֶּׁאָמַר "יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ", וְהוּא הַקֶּשֶׁת שֶׁכָּתוּב בּוֹ (בראשית ט':י"ב): "זֹאת אוֹת הַבְּרִית", וְזֶהוּ (שמואל ב ב) "לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קָשֶׁת הֲלֹא הִיא כְתוּבָה עַל סֵפֶר הַיָּשָׁר", וּבָא מֹשֶׁה עָלָיו הַשָּׁלוֹם וּפֵרַשׁ: "וְזֹאת לִיהוּדָה", וְכֵן הִזְכִּיר שָׁם (דברים ל"ג:ז'): "יָדָיו רָב לוֹ".

וְעוֹד נוֹכַל לוֹמַר טַעַם אַחֵר לָמָּה נֶחְסְרָה מִשָּׁם אוֹת הַזַּיִ"ן, לְפִי שֶׁיְּהוּדָה בְּעַצְמוֹ הוּא לְאָבוֹת שִׁבְעֵי בַּנְּפָשׁוֹת, אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה, וְאִם כֵּן יְהוּדָה הוּא כְּנֶגֶד יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁל שַׁבָּת. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ "יוֹדוּךָ אַחֶיךָ", כִּי כֵן תִּמְצָא בְּשַׁבָּת (תהילים צ"ב:ב'): "טוֹב לְהֹדוֹת לַה'". וְהִזְכִּיר "מִטָּרֶף בְּנִי עָלִיתָ" מִלְּשׁוֹן (משלי ל':ח') "הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי", וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר, יֵשׁ לְךָ לְסַלֵּק עַצְמְךָ בְּשַׁבָּת אֲפִלּוּ מִמְּזוֹן אֹכֶל נֶפֶשׁ, וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ה':י"ד): "לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה". וְאָמַר "כָּרַע רָבַץ כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ", כְּשֵׁם שֶׁכָּתוּב בְּשַׁבָּת (שמות ט"ז:כ"ט): "שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו". "וּמְחֹקֵק מִבֵּין

רַגְלָיו", רָמַז לַמִּילָה שֶׁהִיא הוֹוָה אֶת הַשַּׁבָּת. וְאָמַר "אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירֹה וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ", שֶׁכֵּן כָּתוּב בְּשַׁבָּת (שמות כ"ג:י"ב): "לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ". "כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ", רָמַז לְקִדּוּשׁ הַיַּיִן בְּשַׁבָּת. וְאָמַר "חַכְלִילִי עֵינַיִם מְיָיִן", מִמַּה שֶׁמָּצִינוּ בְּשַׁבָּת, שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל: פְּסִיעָה גַּסָּה נוֹטֶלֶת אֶחָד מֵחֲמֵשׁ מֵאוֹת מִמְּאוֹר עֵינָיו שֶׁל אָדָם, וּמַהְדֵּר לֵיהּ בְּקִדּוּשָׁא דְּבֵי שִׁמְשֵׁי.

פסוק יג

זְבוּלֻן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן. סֵדֶר הַשְּׁבָטִים בְּכָאן עַל סֵדֶר הַנְּכוֹן כְּפִי תּוֹלְדוֹתָם, וְהַשִּׁשָּׁה הָרִאשׁוֹנִים בְּנֵי לֵאָה, וְסִדֵּר כְּאֶחָד דָּן וְגָד וְאָשֵׁר וְנַפְתָּלִי שֶׁהֵם בְּנֵי הַשִּׁפָחוֹת, וְאַחַר סִדֵּר יוֹסֵף וּבִנְיָמִן שֶׁהֵם בְּנֵי רָחֵל. וְהָיָה רָאוּי לְהַקְדִּים יִשָּׂשכָר לִזְבוּלֻן, לְפִי שֶׁיִּשָּׂשכָר נוֹלַד תְּחִלָּה, אֲבָל הִקְדִּים זְבוּלוּן מִפְּנֵי שֶׁתּוֹרָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר עַל יָדוֹ. וְכֵן הִקְדִּימוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (דברים ל"ג:י"ח): "שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ".

וְטַעַם **לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן**, עַל חוֹף יַמִּים תְּהֵא אַרְצוֹ וְשָׁם יִהְיֶה מָצוּי תָּדִיר, שֶׁהֲרֵי הוּא עוֹסֵק בְּפַרְקְמַטְיָא וּמַמְצִיא מָזוֹן לְשֵׁבֶט יִשָּׂשכָר הָעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה, וְנִמְצָא זְכוּתוֹ שֶׁל זְבוּלוּן גָּדוֹל, לְפִי שֶׁהוּא הַסִּבָּה לְתוֹרָתוֹ שֶׁל יִשָּׂשכָר. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (קהלת ז':י"ב): "כִּי בְצֵל הַחָכְמָה בְּצֵל הַכֶּסֶף", מִלַּת "בְּצֵל" מִלְּשׁוֹן אֲצִילוּת, וּבְאוּרוֹ: אֲצִילוּת הַחָכְמָה מִתְקַיֶּמֶת בַּאֲצִילוּת הַכֶּסֶף. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה הִקְדִּים הַכָּתוּב זְבוּלוּן לְיִשָּׂשכָר.

וְיֵשׁ לְךָ לְהַשְׂכִּיל כִּי זְבוּלוּן יִרְמֹז לַקַּו הָאֶמְצָעִי הַמְחַבֵּר מַעְלָה וּמַטָּה, וְזֶהוּ "לְחוֹף יַמִּים", כְּלְשׁוֹן (בראשית א':י') "וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים", וְהוּא כְּלְשׁוֹן (תהילים י"ט:ו') "וְהוּא כְּחָתָן יֹצֵא מֵחֻפָּתוֹ", וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק יד

יִשָּׂשכָר חֲמֹר גָּרֶם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הִמְשִׁיל שֵׁבֶט יִשָּׂשכָר לַחֲמוֹר חָזָק בַּעַל עֲצָמוֹת שֶׁהַבָּשָׂר מוּעָט בּוֹ, כֵּן הָיוּ בְּנֵי יִשָּׂשכָר זַכֵּי הַחֹמֶר דַּלֵּי בָּשָׂר, סוֹבְלֵי עֹל תּוֹרָה כַּחֲמוֹר שֶׁמַּטְעִינִין אוֹתוֹ לְמַשּׂוֹי. **רֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם**. כַּחֲמוֹר הָרוֹבֵץ וּמְהַלֵּךְ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְאֵין לוֹ לִינָה בַּבַּיִת, וּכְשֶׁהוּא רוֹבֵץ רוֹבֵץ בֵּין תְּחוּמֵי הָעֲיָרוֹת.

פסוק טו

וַיַּרְא מְנוּחָה כִּי טוֹב. מָאס דֶּרֶךְ מִלְחָמָה וְהַחַיָּלוּת וְרָאָה מְנוּחַת הַתּוֹרָה "כִּי טוֹב", זֶהוּ הֶגְיוֹן הַתּוֹרָה שֶׁצְּרִיכָה מְנוּחַת הַגּוּף וְיִגִיעַת הַנֶּפֶשׁ, בְּהֵפֶךְ מֵעִסְקֵי הָעוֹלָם שֶׁצְּרִיכִים יְגִיעַת הַגּוּף וּמְנוּחַת הַנֶּפֶשׁ. וּמִפְּנֵי שֶׁעֶסֶק הַתּוֹרָה צָרִיךְ פָּנַאי וְהַשְׁקֵט הַגּוּף וְאֵי אֶפְשָׁר שֶׁתִּתְקַיֵּם בְּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ טְרָדוֹת וַאֲנָחוֹת, עַל כֵּן תִּקְּנוּ לָנוּ רז"ל בַּתְּפִלָּה: "הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרִאשׁוֹנָה וְיוֹעֲצֵינוּ כְּבַתְּחִלָּה וְהָסֵר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה", וְאֵין הַכַּוָּנָה בַּמִּתְפַּלֵּל שֶׁיָּשִׁיב לָנוּ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַשּׁוֹפְטִים וְהַיּוֹעֲצִים כְּדֵי שֶׁיְּנַגּוּשׁ עֶסְקֵי חוֹבוֹתָיו, וְלֹא לָזֶה כִּוֵּן יְשַׁעְיָה שֶׁאָמַר (ישעיהו

א׳:כ״ו): ״וְאַשִׁיבָה שִׂפְתַיִךְ כְּבָרִאשֹׁנָה וְיֹעֲצַיִךְ כְּבַתְּחִלָּה״, אֲבָל עִקַּר הַבְּרָכָה הַהִיא וּדְבַר הַנָּבִיא הוּא סוֹד הָעִבּוּר, שֶׁאָנוּ מְבַקְּשִׁים אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיָּשׁוּבוּ לָנוּ הַשּׁוֹפְטִים שֶׁיִּהְיוּ יוֹשְׁבִים בְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית לִשְׁפּוֹט בֵּינֵינוּ כְּבָרִאשׁוֹנָה וְלָתֵת עֵצָה כְּבַתְּחִלָּה, וְאָז יִהְיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל מוּכָנִים לְקַבֵּל הַמַּשְׂכֻּלוֹת וּמַשִּׂיגִים בְּאוֹתוֹ זְמַן יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו י״א:ט׳): ״כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה׳״ וְגוֹ׳, וּלְכָךְ סָמַךְ לָזֶה: ״וְהָסֵר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וַאֲנָחָה״, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיג יְדִיעַת הַשֵּׁם עַל הַשְׁלֵמוּת עִם הַיָּגוֹן וְהָאֲנָחָה, רַק עִם הַשִּׂמְחָה וְעִם הַמְּנוּחָה. וְהִנֵּה בְּרָכָה זוֹ תִּקְנוּהָ אַחַר בִּרְכַּת ״תְּקַע בְּשׁוֹפָר״, שֶׁהִיא מְדַבֶּרֶת בְּקִבּוּץ גָּלֻיּוֹת.

כִּי טוֹב. כְּלִשְׁוֹן (משלי ד׳:ב׳) ״כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם״. **וְאֶת הָאָרֶץ**, מִלְּשׁוֹן (יחזקאל ל״ו:כ׳) ״וּמֵאַרְצוֹ יָצָאוּ״, שֶׁתַּרְגּוּמוֹ ״וּמֵאוֹרַיְתֵיהּ״. **כִּי נָעֳמָה**, עַל שֵׁם (משלי ג׳:י״ז) ״דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי נֹעַם״. **וַיֵּט שָׁכְמוֹ לִסְבֹּל**, עֹל תּוֹרָה, וְכֵן כָּתוּב בְּמַתַּן תּוֹרָה (תהילים י״ח:י׳): ״וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרֶד״, וְיִכְלוֹל עוֹד ״וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל״, שֶׁהָיָה מַשְׁפִּיל עַצְמוֹ, וּמִכָּאן רָאוּי לְכָל לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה לִהְיוֹת בָּהֶם מִדַּת הַשִּׁפְלוּת. **וַיְהִי לְמַס עֹבֵד**. שֶׁהָיָה מְשֻׁעְבָּד לְכָל יִשְׂרָאֵל וּמַעֲלֶה לָהֶם מַס בְּהוֹרָאוֹת וּתְשׁוּבוֹת וְסִדְרֵי עִבּוּרִין, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א יב): ״וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לַעִתִּים לָדַעַת מַה יַּעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רָאשֵׁיהֶם מָאתַיִם וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם״.

וְעַל דָּרָךְ הַמִּדְרָשׁ, ״יִשָּׂשכָר חֲמוֹר גָּרֶם״, כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֶה בָּעֶרֶב שָׁמְעָה לֵאָה קוֹל הַחֲמוֹר שֶׁהָיָה גּוֹעֶה, מִיָּד ״וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא״, וּכְתִיב (בראשית ל׳:ט״ז): ״וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הוּא״. הֲדָא הוּא דִּכְתִיב: ״יִשָּׂשכָר חֲמוֹר גָּרֶם״, חֲמוֹר גָּרַם לוֹ. **וְעַל דָּרָךְ** הַקַּבָּלָה, ״יִשָּׂשכָר חֲמוֹר גָּרֶם״ הַזְכִּיר בּוֹ ״רֹבֵץ״ וְכֵן הוּא אוֹמֵר (דברים כ״ב:ו׳): ״וְהָאֵם רֹבֶצֶת״, וְזֶהוּ לְשׁוֹן ״בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם״, בֵּין תָּבִין, כִּי כֵן כָּתוּב: ״וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה״, שָׁם בֵּית הַנֶּפֶשׁ מְנוּחָתָהּ וְנַחֲלָתָהּ, וּלְכָךְ סָמוּךְ לוֹ ״וַיַּרְא מְנֻחָה״, וְתִרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: ״וְאַחְסָנְתֵּיהּ בֵּין תְּחוּמַיָּא״, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק טז

דָּן יָדִין עַמּוֹ. זֶה שִׁמְשׁוֹן שֶׁהָיָה מִשֵּׁבֶט דָּן וְהָיָה שׁוֹפֵט יִשְׂרָאֵל, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר ״יָדִין״ כִּי הָיָה שׁוֹפֵט לֹא מֶלֶךְ. **כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל** כַּמְיֻחָד שֶׁבַּשְּׁבָטִים, זֶה יְהוּדָה שֶׁכָּתוּב בּוֹ: ״יְדֶךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ״, גַּם הַשּׁוֹפֵט הַזֶּה יִגְבַּר עַל אוֹיְבָיו וְינַצְּחֵם.

וּבַמִּדְרָשׁ ״כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל״, כִּיחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם, מַה יְחִידוֹ שֶׁל עוֹלָם אֵינוֹ צָרִיךְ לְאֲחֵרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ס״ג:ג׳): ״פּוּרָה דָּרַכְתִּי לְבַדִּי וּמֵעַמִּים אֵין אִישׁ אִתִּי וְאֶדְרְכֵם בְּאַפִּי וְאֶרְמְסֵם בַּחֲמָתִי״, כָּךְ שִׁמְשׁוֹן אֵינוֹ צָרִיךְ לַאֲחֵרִים, לֹא לְחֶרֶב וְלֹא לַחֲנִית וְלֹא לְקֶשֶׁת

אוֹ שְׁאָר כְּלֵי מִלְחָמָה אֶלָּא לִלְחֵי הַחֲמוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ט״ו:ט״ז): ״בִּלְחִי הַחֲמוֹר הִכֵּיתִי אֶלֶף אִישׁ״.

פסוק יז

יְהִי דָן. הִמְשִׁילוֹ הַכָּתוּב לְנָחָשׁ לְכַמָּה טְעָמִים. הָאֶחָד, שֶׁלֹּא הָיָה שִׁמְשׁוֹן נִלְחָם כְּנֶגֶד אוֹיְבָיו כְּשְׁאָר הַמְּלָכִים אוֹ הַשּׁוֹפְטִים בְּחֵילוֹת רַבּוֹת, רַק לְבַדּוֹ יוֹצֵא עֲלֵיהֶם פִּתְאוֹם כְּצִפְעוֹנִי הַיּוֹצֵא מִמְּאוּרָתוֹ. וְהַשֵּׁנִי, מָה הַנָּחָשׁ מְקַבֵּל לַחַשׁ כְּךְ שִׁמְשׁוֹן קִבֵּל לַחַשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ט״ז:ט״ז-י״ז): ״וַיְהִי כִּי הֵצִיקָה לוֹ בִּדְבָרֶיהָ כָּל הַיָּמִים וַתְּאַלְּצֵהוּ וַתִּקְצַר נַפְשׁוֹ לָמוּת וַיַּגֶּד לָהּ אֶת כָּל לִבּוֹ״, וּכְתִיב (שם): ״אִם גֻּלַּחְתִּי וְסָר מִמֶּנִּי כֹּחִי וְחָלִיתִי וְהָיִיתִי כְּכָל הָאָדָם״. וְעוֹד, מַה נָּחָשׁ נִקְרָא שָׂרָף, עַל שֵׁם שֶׁהָאֶרֶס שׁוֹרֵף, כָּךְ שִׁמְשׁוֹן שָׂרַף בָּאֵשׁ קָמוֹת פְּלִשְׁתִּים, דִּכְתִיב (שופטים ט״ו:ה׳): ״וַיַּבְעֵר אֵשׁ בַּלַּפִּידִים וַיְשַׁלַּח בְּקָמוֹת פְּלִשְׁתִּים וַיַּבְעֵר מִגָּדִישׁ וְעַד קָמָה״. וּמַה נָּחָשׁ אֵין לוֹ רַגְלַיִם כָּךְ שִׁמְשׁוֹן חִגֵּר בִּשְׁתֵּי רַגְלָיו הָיָה. וּמַה נָּחָשׁ אֵינוֹ מֵכֶּה אֶלָּא בְּמָקוֹם נָמוּךְ מִפְּנֵי קְלְלַת נָחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי ״עַל גְּחֹנְךָ תֵּלֵךְ״, וּכְתִיב (בראשית ג׳:ט״ו): ״וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב״, כָּךְ שִׁמְשׁוֹן ״הַנּוֹשֵׁךְ עִקְבֵי סוּס״, רָמַז לִשְׁנֵי עַמּוּדִים אֲשֶׁר הַבַּיִת נָכוֹן עֲלֵיהֶם, וְאָמַר ״וַיִּפֹּל רֹכְבוֹ אָחוֹר״ עַל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אֲשֶׁר עַל הַגָּג, וְקָרָא אוֹתָם רֹכֵב הַנּוֹפֵל אָחוֹר, כִּי כַּאֲשֶׁר יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּעִקְבֵי הַסּוּס יִגְבְּהוּ הַסּוּס רֹאשׁוֹ וְרַגְלָיו הָרִאשׁוֹנוֹת וְיִפֹּל רֹכְבוֹ אָחוֹר. וּמַה נָּחָשׁ מַכֶּה בְּלֹא חֶרֶב כָּךְ הֲרוּגֵי שִׁמְשׁוֹן בְּלֹא חֶרֶב, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ט״ז:ל׳): ״וַיִּהְיוּ הַמֵּתִים אֲשֶׁר הֵמִית בְּמוֹתוֹ רַבִּים מֵאֲשֶׁר הֵמִית בְּחַיָּיו״. וְתִמְצָא בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה: מַה נָּחָשׁ נוֹקֵם כָּךְ שִׁמְשׁוֹן נוֹקֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): ״וְאִנָּקְמָה נְקָם אַחַת מִשְּׁתֵי עֵינַי מִפְּלִשְׁתִּים״, עַד כָּאן.

וְדַע כִּי הַכַּוָּנָה מְפֹרֶשֶׁת בְּדָן, וּמַה שֶּׁנִּרְמַז בִּרְאוּבֵן נִתְפָּרֵשׁ בְּדָן, וְזֶהוּ לְשׁוֹן ״יָדִין עַמּוֹ״ וְכֵן ״נָחָשׁ עָלֵי דֶּרֶךְ״, וְזֶה מְבֹאָר.

שְׁפִיפֹן עָלֵי אֹרַח. הַמִּין הַקָּטָן שֶׁבַּנְּחָשִׁים נִקְרָא שְׁפִיפוֹן. **וּבַמִּדְרָשׁ**: ״שְׁפִיפוֹן עָלֵי אֹרַח״, שִׁמְשׁוֹן חִגֵּר בִּשְׁתֵּי רַגְלָיו הָיָה, שֶׁכֵּן כְּתִיב בְּבִלְעָם (במדבר כ״ב:כ״ה-כ״ו): ״וַתִּלְחַץ אֶת רֶגֶל בִּלְעָם אֶל הַקִּיר״, וּכְתִיב (שם כג): ״וַיֵּלֶךְ שָׁפְיָ״, וְכָאן כְּתִיב ״שְׁפִיפֹן״, חִגֵּר בִּשְׁתֵּי רַגְלָיו.

פסוק יח

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה׳. כָּתַב הָרַמְבַּ״ן ז״ל כִּי הַכָּתוּב הַזֶּה תְּפִלַּת יַעֲקֹב, לְפִי שֶׁרָאָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ כִּי הָיָה שִׁמְשׁוֹן הַמּוֹשִׁיעַ אַחֲרוֹן לַשּׁוֹפְטִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה שְׁמוּאֵל אַחֲרָיו, שְׁמוּאֵל נָבִיא הָיָה וְלֹא הָיָה נִלְחָם כָּמוֹהוּ, וּלְפִיכָךְ כְּשֶׁרָאָה יַעֲקֹב כִּי תִּשׁוּעַת שִׁמְשׁוֹן נִפְסָקָה עָמוֹ וְמֵת בִּנְפִילַת הָרוֹכֵב יַחְדָּו, אָמַר: ״לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה׳״, לֹא לִישׁוּעַת שִׁמְשׁוֹן הַנִּמְשָׁל לְנָחָשׁ וּשְׁפִיפֹן.

וַיִּתֶּכֶן לְפָרֵשׁ כִּי הוּא תְּפִלַּת שִׁמְשׁוֹן, כִּי רָאָה יַעֲקֹב אַחֲרִית הַשׁוֹפֵט הַזֶּה הָאַחֲרוֹן, כִּי הוּא הַנּוֹשֵׁךְ וְהַמַּפִּיל וְהָרוֹכֵב אָחוֹר, וְהוּא הַמִּתְפַּלֵּל "לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה'" שֶׁכֵּן הִתְפַּלֵּל (שופטים ט"ז:כ"ח): "זָכְרֵנִי נָא וְחַזְּקֵנִי נָא אַךְ הַפַּעַם הַזֶּה הָאֱלֹהִים", וְאַף עַל פִּי שֶׁמֵּת בְּכָלָם, הִנֵּה זֹאת תְּשׁוּעָתוֹ שֶׁיִּנָּקֵם מֵאוֹיְבָיו וְיָמוּת עִמָּהֶם, כִּי בָּזֶה הָיָה חָפֵץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם) "תָּמוֹת נַפְשִׁי עִם פְּלִשְׁתִּים".

וְדַע כִּי בַּעֲלֵי הַשֵּׁמוֹת מוֹצִיאִים מִן הַכָּתוּב הַזֶּה הַשֵּׁם שֶׁמּוֹעִיל בַּדֶּרֶךְ כְּנֶגֶד הַשּׁוֹנְאִים. וְכֵן שִׁמְשׁוֹן הַהוֹרֵג בְּשׁוֹנְאָיו וַאֲשֶׁר הִרְבָּה אֶת חַלְלֵיהֶם, מָצִינוּ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (שם): "וַיֵּט בְּכֹחַ וַיִּפֹּל הַבַּיִת עַל הַסְּרָנִים וְעַל כָּל הָעָם אֲשֶׁר בּוֹ", לֹא אָמַר הַכָּתוּב "וַיֵּט בְּכֹחוֹ" אֶלָּא "וַיֵּט בְּכֹחַ", כְּלוֹמַר בְּכֹחַ הַשֵּׁם עִם כֹּחוֹ, כִּי שְׁתֵּף כֹּחַ הַשֵּׁם עִם כֹּחוֹ וְחָלָה בָהֶם נְקָמָה. וְהַשֵּׁם הַיּוֹצֵא מִן הַכָּתוּב הַזֶּה הוּא בְּסֵדֶר אוֹתִיּוֹת הַכָּתוּב וְהַתֵּבוֹת מְשֻׁלָּשׁוֹת, וְיָדוּעַ וּמְפֹרָסָם הוּא בְּנִקּוּדוֹ, וְצָרִיךְ אָדָם לְהַזְכִּירוֹ כְּסִדְרָן לְמַפְרֵעַ גַּם כֵּן כְּדֵי שֶׁיֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ סְלוּלָה וְיָשִׁיב אוֹיְבָיו אָחוֹר, וּמִזֶּה סָמַךְ לוֹ "אָחוֹר".

פסוק יט

גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ. שִׁבַּח אוֹתוֹ בִּגְבוּרָה וְאָמַר כִּי יִהְיוּ לוֹ מִלְחָמוֹת רַבּוֹת וּגְדוּדִים יָבֹאוּ עָלָיו **וְהוּא יָגֵד עָקֵב**, כְּלוֹמַר בְּאַחֲרוֹנָה הוּא יֵלֵךְ בִּגְדוּדוֹ עֲלֵיהֶם וְיִתְגַּבֵּר. אוֹ פֵּרוּשׁ "וְהוּא יָגֵד עָקֵב", וְהוּא יַכְרִיתֵם בְּאַחֲרוֹנָה, מִלְּשׁוֹן "גֹּדּוּ אִילָנָא". וּמִשֶּׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב הַזֶּה, הוּא שֶׁאָמַר (דברים ל"ג:כ'): "בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכַן וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד".

וּבַמִּדְרָשׁ: "וְהוּא יָגֵד עָקֵב", כֵּיוָן שֶׁרָאָה יַעֲקֹב לְשִׁמְשׁוֹן הַבָּא מִדָּן, אָמַר: "לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה'", אֵין זֶה מֵבִיא אֶת הַגְּאֻלָּה אֶלָּא מִגָּד, "וְהוּא יָגֵד עָקֵב", אוֹתוֹ שֶׁבָּא בָּעָקֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג':כ"ג): "הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֵת אֵלִיָּה הַנָּבִיא" שֶׁהוּא מִגָּד, עַד כָּאן בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

פסוק כ

מֵאָשֵׁר שְׁמַנָּה לַחְמוֹ. מַאֲכָלוֹ שָׁמֵן עַל שֵׁם רִבּוּי הַזֵּיתִים שֶׁהוּא בְּחֶלְקוֹ שֶׁל אָשֵׁר וְהוּא מוֹשֵׁךְ שֶׁמֶן כַּמַּעְיָן, וְכֵן פֵּרֵשׁ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (דברים ל"ג:כ"ד): "וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ". וְהָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר: "אָשֵׁר שְׁמַנָּה לַחְמוֹ".

אֲבָל יִתָּכֵן לוֹמַר בְּטַעַם תּוֹסֶפֶת הַמֵּ"ם, שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת עַל הַפְלָגַת הַדָּבָר, כִּי אֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁתִּהְיֶה הַבְּרָכָה בְּרִבּוּי הַשֶּׁמֶן בְּחֶלְקוֹ שֶׁל אָשֵׁר, כִּי אִם גַּם בִּשְׁאָר הָאֲרָצוֹת תִּמְצָא בְּרָכַת רִבּוּי הַשֶּׁמֶן מֵחֶלְקוֹ שֶׁל אָשֵׁר, וְזֶה טַעַם תּוֹסֶפֶת הַמֵּ"ם, כִּי מִמֶּנּוּ שֶׁפַע הַשֶּׁמֶן וּמֵאִתּוֹ יוּבַל לִשְׁאָר הָאֲרָצוֹת.

פסוק כא

נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, בֵּרְכוֹ בְּקַלּוּת, שֶׁיִּהְיוּ בְּנֵי נַפְתָּלִי קַלִּים כְּאַיָּלָה לָרוּץ וּלְבַשֵּׂר בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת וּלְהוֹדִיעָם תְּחִלָּה, כְּאַיָּלָה זוֹ הַמְבַשֶּׂרֶת בִּכְתָב הַשָּׁלוּחַ בֵּין קַרְנֶיהָ. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַמִּדְרָשׁ, "נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה", זוֹ בְּקֶעַת גִּנּוֹסַר שֶׁמְּמַהֶרֶת פֵּרוֹתֶיהָ כְּאַיָּלָה. **הַנֹּתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר** שֶׁהָיוּ בְּנֵי נַפְתָּלִי מְכַבְּדִין אֶת הַמְּלָכִים מִפֵּרוֹתֵיהֶן, וְהָיוּ מְשַׁפְּרִין דִּבְרֵיהֶם וְהַמְּלָכִים הָיוּ מִתְרַצִּין לָהֶן.

דָּבָר אַחֵר "נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה", מְלַמֵּד שֶׁקִּפֵּץ לְמִצְרַיִם כְּאַיָּלָה לְהָבִיא שִׁטְרֵי הַמַּעֲרָה לִקְבֹּר אֶת אֲבִיו, וְלֹא הִסְפִּיק לֵילֵךְ עַד שֶׁעָמַד חוּשִׁים בֶּן דָּן וַהֲרָגוֹ לְעֵשָׂו עַל שֶׁהָיָה מְעַכֵּב עַל קְבוּרָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, כֵּן דָּרְשׁוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה", יִרְמֹז לַצַּדִּיק, וַיְזַכִּיר בּוֹ "אַיָּלָה שְׁלֻחָה" לְפִי שֶׁהוּא שָׁלוּחַ, וְהִיא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, מִלְּשׁוֹן (תהלים כ"ב:א') "אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר", וְכֵן "שְׁלוּחָה" מִלְּשׁוֹן "שָׁלִיחַ", וְנַפְתָּלִי זֶה "נוֹתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר" לְהקב"ה. וְאֶפְשָׁר שֶׁאוּנְקְלוֹס רָמַז לָזֶה, וְכֵן אָמְרוּ רז"ל: מַלְאָךְ אֶחָד מַמְתִּין עַד שֶׁתִּתְפַּלֵּל כְּנֶסֶיָּה אַחֲרוֹנָה שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל, וְנוֹטֵל כָּל הַתְּפִלּוֹת וְעוֹשֶׂה אוֹתָם עֲטָרָה לְרֹאשׁוֹ שֶׁל הקב"ה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י':ו'): "בְּרָכוֹת לְרֹאשׁ צַדִּיק", וְיָדוּעַ מִי הוּא רֹאשׁוֹ שֶׁל צַדִּיק, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק כב

בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מִלַּת "בֵּן" מִלְּשׁוֹן (תהלים פ':ט"ז) "וְעַל בֵּן אִמַּצְתָּה לְךָ", וּפֵרוּשׁוֹ נָטַע שֶׁבּוֹ פֹּארֹת רַבּוֹת, וְזֶהוּ רָמַז לִשְׁנֵי שְׁבָטִים הַיּוֹצְאִים מִמֶּנּוּ, אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה. וּמִפְּנֵי זֶה הִזְכִּיר שְׁנֵי פְּעָמִים "בֵּן פֹּרָת". וְזֶהוּ שֶׁהִמְשִׁילוֹ מֹשֶׁה לְשׁוֹר וְלִרְאֵם, וּפֵרֵשׁ וְאָמַר (דברים ל"ג:י"ז): "וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה". וּמַה שֶּׁהִקְדִּים הַשֵּׁבָט לְשֵׁם יוֹסֵף וְלֹא נָהַג כֵּן בְּיֶתֶר הַשְּׁבָטִים, מִפְּנֵי שֶׁהָצְרַךְ לִכְפֹּל שְׁנֵי פְּעָמִים "בֵּן פּוֹרָת" כְּנֶגֶד שְׁנֵי הַשְּׁבָטִים, וְלֹא יִתָּכֵן לִכְתֹּב "יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן", עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַקְדִּים הַשֵּׁבָט לְשֵׁם יוֹסֵף וְאָמַר: "פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן". וְאָמַר "בֵּן פֹּרָת" הָרִאשׁוֹן כְּנֶגֶד מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר, וּ"בֵן פֹּרָת" הַשֵּׁנִי כְּנֶגֶד אֶפְרַיִם, וּלְפִי שֶׁהָיְתָה מַעֲלָתוֹ גְּדוֹלָה עַל מְנַשֶּׁה הוֹסִיף "עֲלֵי עָיִן".

וְהָרַמְבַּ"ן ז"ל פֵּרֵשׁ "בֵּן פֹּרָת" "בֶּן חֵן" מִלְּשׁוֹן רז"ל: "אַפְרִיוֹן נִמְטְיֵיהּ לְרַבִּי שִׁמְעוֹן" בְּסוֹף בָּבָא מְצִיעָא, וְכֵן לְשׁוֹן בְּרָכָה וְשֶׁבַח, מִלְּשׁוֹן "פּוּרְנָא לְיַתְמֵי", עַד כָּאן.

בָּנוֹת צָעֲדָה. בְּנוֹת הַמְּלָכִים בְּמִצְרַיִם הָיוּ עוֹלוֹת וְצוֹעֲדוֹת עַל הַחוֹמוֹת שֶׁבָּעִיר כְּדֵי לְהִסְתַּכֵּל בּוֹ, וְלֹא תָּלָה עֵינָיו לְאַחַת מֵהֶן, לְכָךְ סָמַךְ לוֹ: "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ".

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ: "בֵּן פֹּרָת" "בֵּן פְּרוֹת", שֶׁעַל יְדֵי פָּרוֹת נִתְגַּדֵּל. "עֲלֵי עָיִן", אַל תִּקְרֵי "עֲלֵי עָיִן" אֶלָּא "עוֹלֵי עָיִן", שֶׁעוֹלִים עֲלֵי עַיִן, זֶה זַרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף שֶׁאֵין עַיִן הָרָע שׁוֹלֶטֶת בָּהֶם.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "בֵּן פֹּרָת" יִרְמוֹז לְתִפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל, וְזֶהוּ לְשׁוֹן "בֵּן פֹּרָת". וְטַעַם "עֲלֵי עָיִן", כִּי הוּא עַל הַנָּהָר הַיּוֹצֵא מֵעֵדֶן מַאֲצִיל עַל הַנָּהָר וּמַשְׁפִּיעַ בּוֹ. וּבַעֲבוּר הֱיוֹת הַנָּצַח מִן הַיָּמִין וְהַהוֹד מִן הַשְּׂמֹאל, לְכָךְ יָצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵי שְׁבָטִים, אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי שׁוּר", וְתִרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְקוּן מִבְּנוֹהִי". וּמִזֶּה הִזְכִּיר מֹשֶׁה בְּבִרְכָתוֹ (דברים ל"ג:י"ז): "בְּכֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ", בָּא לְבָאֵר שְׁתֵּי הַמִּדּוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לְיוֹסֵף, הַשּׁוֹר מֵהַשְּׂמֹאל וְהָדָר שֶׁהוּא הַנָּצַח מֵהַיָּמִין, וְזֶה מְבֹאָר.

פסוק כה

מֵאֵל אָבִיךָ. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, מִמֶּנּוּ יָבֹא הָרָצוֹן שֶׁיַּעְזֹרְךָ וּמִשַּׁדַּי הַמְשַׁדֵּד מַעֲרֶכֶת הַכּוֹכָבִים תָּבֹא לְךָ הַבְּרָכָה, בְּרָכוֹת שָׁמַיִם וּבְרָכוֹת תְּהוֹם, שֶׁתִּתְהֶיֶה מְבֹרָךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וְכֵן "בִּרְכֹת שָׁדַיִם וָרָחַם", כְּלוֹמַר שֶׁיְּגִיעוּ לְךָ בְּרָכוֹת שֶׁבִּרְכוּךָ אָבִיךָ וְאִמְּךָ כַּתַּרְגּוּם. וְדַעַת אוּנְקְלוֹס בְּ"שָׁדַיִם" שֶׁיִּרְמֹז לָאָב, עַל שֵׁם שֶׁהַזָּכָר פּוֹעֵל יוֹרֶה כְּחַ מִתַּרְגּוּם "שְׁדִי בְיַמָּא".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "מֵאֵל אָבִיךָ", אָבִיךָ הוּא "אָבִיר יַעֲקֹב", יָבֹא לְךָ הָעֵזֶר אַחַר קַבָּלָתוֹ הַשֶּׁפַע מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁהִזְכִּיר, וְהוּא הַשָּׁמַיִם הַמְקַבֵּל מֵעָל, וְעִם שַׁדַּי תִּהְיֶה בִּרְכָתְךָ, וְהִיא הַתְּהוֹם שֶׁהִיא רֶבֶשׁ תְּחַת, וְהֵם הֵם "שָׁדַיִם וָרָחַם", כְּתַרְגּוּמוֹ "בִּרְכָתָא דַּאֲבוּךְ וּדְאִמָּךְ" כְּעִנְיַן (שמות כ':י"ב) "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ" עַל דֶּרֶךְ הַסּוֹד, כִּי הָאָב וְהָאֵם כְּנֶגְדָּם.

פסוק כו

בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכֹת הוֹרַי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "הוֹרַי" הֵם אַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְיֹאמַר: הַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי תִּהְיֶינָה נוֹסָפוֹת עַל "בִּרְכֹת הוֹרַי".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, "בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ", כְּלוֹמַר שֶׁפַע אֲצִילוּת אָבִיךָ יְקַבֵּל וְיִמָּשֵׁךְ מִלְמַעְלָה, וְיִתְגַּבֵּר עַל בִּרְכוֹת הוֹרַי, הֵם הָאָבוֹת הָעֶלְיוֹנִים, וְהֵם הַמִּדּוֹת שֶׁהֶחֱזִיקוּ בָּהֶם אַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְהֵם הַחֶסֶד וְהַפַּחַד, וְהֵם יְדֵי אֲבִיר יַעֲקֹב שֶׁבֵּאַרְתִּי לְךָ לְמַעְלָה. וּקְרָאָם הוֹרִים כִּי הָאָבוֹת הֵן הַמֻּרְכָּבָה. וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם קָרָאָם הָרִים, הוּא שֶׁאָמַר (תהלים קכ"א:א'): "אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים", וְדָרְשׁוּ רז"ל: "אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים" אֵלּוּ הָאָבוֹת, פֵּרוּשׁ הָעֶלְיוֹנִים. "עַד תַּאֲוַת גִּבְעַת עוֹלָם", עַד שֶׁיַּשְׁלִימוּ הַמִּדּוֹת, וְאָז יִהְיֶה הַשֵּׁם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, וְהֶבֶן זֶה, כִּי הוֹרַי שֶׁהִזְכִּיר הֵם הֵם גִּבְעוֹת עוֹלָם, כְּלוֹמַר כִּתְרִיס לָעוֹלָם, מִלְּשׁוֹן (שמות כ"ח:מ') "וּמִגְבָּעוֹת תַּעֲשֶׂה לָהֶם", שֶׁהֵרֵי כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ תָּלוּי בָּהֶם, וְהֵם הֵם זְרוֹעוֹת עוֹלָם, כְּמוֹ הַקָּמֵיעַ שֶׁהַגִּבּוֹר נוֹשֵׂא בִּזְרוֹעוֹ, שֶׁהַגִּבּוֹר נוֹשֵׂא הַקָּמֵיעַ וְהַקָּמֵיעַ נוֹשֵׂא אֶת הַגִּבּוֹר וּמַעֲמִיד אוֹתוֹ. וְכֵן תִּמְצָא שֶׁקָּרָאָם דָּוִד הָרִים וּגְבָעוֹת, הוּא שֶׁאָמַר (תהלים ע"ב:ג'): "יִשְׂאוּ הָרִים שָׁלוֹם לָעָם וּגְבָעוֹת בִּצְדָקָה". וּפִקַּח עֵינֵי שִׂכְלְךָ וּרְאֵה אֵיךְ קָרָאָם יַעֲקֹב גִּבְעוֹת עוֹלָם, וּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ גִּבְעוֹת עוֹלָם, וְדָוִד הַמֶּלֶךְ פִּתְחֵי עוֹלָם, בְּשֶׁכְּבָר הִזְכִּיר (תהלים כ"ד:ז'): "שְׂאוּ שְׁעָרִים רָאשֵׁיכֶם", שֶׁהֵם הַמִּדּוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת, כִּי שְׁעָרִים מִלְּשׁוֹן מִדָּה וְשִׁעוּר, וְהֶבֶן זֶה.

פסוק כז

בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, הִמְשִׁיל אֶת בִּנְיָמִין לְזְאֵב הַחוֹטֵף, עַל שֵׁם שֶׁעָתִידִים לִהְיוֹת בְּנֵי בִנְיָמִין חוֹטְפִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים כ״א:כ״א): ״וַחֲטַפְתֶּם לָכֶם אִישׁ אִשְׁתּוֹ״. **וְעַל דֶּרֶךְ** הַמִּדְרָשׁ, ״בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף״, עֲשָׂרָה בָּנִים הָיוּ לוֹ לְבִנְיָמִין כְּמִנְיַן ״זְאֵב״. ״בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד״, זֶהוּ שָׁאוּל בֶּן קִישׁ שֶׁהוּא מִשֵּׁבֶט בִּנְיָמִין, שֶׁהָיָה הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן וְהָיָה תְּחִלַּת בַּקֶּרֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל. ״וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל״, אַף מִשְּׁתִשְׁקַע שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁיִּגְלֵם לְבָבֶל, ״יְחַלֵּק שָׁלָל״, מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר שֶׁהֵם מִבְּנֵי בִנְיָמִין יְחַלְּקוּ אֶת שְׁלַל הָמָן, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ח׳:ז׳): ״הִנֵּה בֵּית הָמָן נָתַתִּי לְאֶסְתֵּר״.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, ״בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף״, הָיָה בִּנְיָמִין כָּלוּל מִשְּׁתֵּי מִדּוֹת שֶׁכָּל הַבִּנְיָן נִכְלָל בָּהֶם וְנִקְשָׁר מַעְלָה וּמַטָּה. וְכֵן הַשְּׁכִינָה הַשּׁוֹרָה בְּחֶלְקוֹ כְּלוּלָה מִן הַכֹּל. וְהִמְשִׁילוֹ לִזְאֵב הַטּוֹרֵף הָאוֹכֵל תָּמִיד שֶׁל שַׁחַר וְתָמִיד שֶׁל בֵּין הָעַרְבַּיִם. וּלְפִי שֶׁהוּא כָּלוּל מִן הָעֶשֶׂר הוֹלִיד בָּנִים כְּמִנְיָנָם וּכְנֶגְדָּם, וְזֶהוּ לְשׁוֹן ״יְחַלֵּק שָׁלָל״, כְּלְשׁוֹן (תהילים ס״ח:י״ג) ״וְנָוֹת בַּיִת תְּחַלֵּק שָׁלָל״, וְהִיא הַשְּׁכִינָה, וּמִזֶּה תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: ״בְּאַרְעֵיהּ תִּשְׁרֵי שְׁכִינְתֵּיהּ״, וְהֶבֶן זֶה. **וְאַחַר** שֶׁבֵּאַרְתִּי לְךָ בְּכָאן גַּם בְּפָרָשַׁת לֵידַת הַשְּׁבָטִים שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶם נִקְרָא עַל שֵׁם מִדָּה יְדוּעָה מִמִּדּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עוֹד תִּמְצָא אִם תִּפְקַח עֵינֶיךָ שִׁכְלְךָ כִּי שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אַבְנֵי הַחֹשֶׁן שֶׁבָּהֶם קְבוּעִים וּמְפֻתָּחִים שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים גְּוֶן הָאֲבָנִים הָהֵם כְּפִי גֶּוֶן מִדּוֹתָיהּ לְמַעְלָה, כִּי רְאוּבֵן הָרוֹמֵז לְמִדַּת הַדִּין – אַבְנוֹ אֹדֶם, וּבִנְיָמִן הַכָּלוּל מִכָּל הַמִּדּוֹת – אַבְנוֹ יָשְׁפֵה, שֶׁהִיא כְּלוּלָה מִגְּוָנִין הַרְבֵּה. וּבְפָסוּק ״וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט״ אֲזַכִּיר זֶה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם וְשָׁם תִּרְאֶה.

פסוק כח

כָּל אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר. הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר ״אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל״, וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר ״כָּל אֵלֶּה״ לְפִי שֶׁרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי קִנְטְרָם וְלֹא בֵּרְכָם, לְמֶדְךָ הַכָּתוּב הַזֶּה שֶׁכֵּלָּן שְׁקוּלִין זֶה כְּזֶה וּרְאוּיִים לִבְרָכָה, כְּךָ פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י ז״ל.

וּלְפִי דַּעְתִּי יִרְמֹז הַכָּתוּב כִּי כָּל הַמְּצִיאוּת כֻּלּוֹ מִתְקַיֵּם בִּזְכוּת שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר, וְעַל כֵּן הִזְכִּיר בָּהֶם לְשׁוֹן ״כָּל אֵלֶּה״ כַּלְשׁוֹן הָאָמוּר בְּכָל הַנִּמְצָאִים כֻּלָּם (ישעיהו ס״ו:ב׳): ״וְאֶת כָּל אֵלֶּה יָדִי עָשְׂתָה״, וּבָא לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הַנִּמְצָאִים כֻּלָּם מְיֻסָּדִים עַל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר, וְהוּא מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רז״ל: מַחְשַׁבְתָּן שֶׁל יִשְׂרָאֵל קָדְמָה לְעוֹלָם. וְעַל כֵּן תִּמְצָא מִסְפַּר שְׁנֵים עָשָׂר רָשׁוּם בִּשְׁלֹשֶׁת חֶלְקֵי הַמְּצִיאוּת: בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, שְׁנֵים עָשָׂר מַלְאָכִים הַסּוֹבְבִים כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁכְּנֶגְדָּם כָּתוּב בְּכִסֵּא שְׁלֹמֹה (מלכים א י׳:כ׳): ״וּשְׁנֵים עָשָׂר אֲרָיוֹת עֹמְדִים שָׁם עַל שֵׁשׁ הַמַּעֲלוֹת מִזֶּה וּמִזֶּה״; בָּעוֹלָם הָאֶמְצָעִי שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת; בָּעוֹלָם הַשָּׁפָל שְׁנֵים

עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (קהלת ז׳:י״ד): ״גַּם אֶת זֶה לְעֻמַּת זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים״, וְהָבֵן זֶה.

וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט בֵּאוּרוֹ: וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם. **וְעַל** דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה מִלַּת ״זֹאת״ הִיא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁכָּתוּב בָּהּ (שיר השירים ז׳:ח׳): ״זֹאת קוֹמָתֵךְ דָּמְתָה לְתָמָר״, וְהִיא הַתִּרוּמָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ״ה:ג׳): ״וְזֹאת הַתְּרוּמָה״, וְהִיא הַבְּרִית, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט׳:י״ב): ״זֹאת אוֹת הַבְּרִית״, וְהִיא הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וְזֹאת הַתּוֹרָה״, שֶׁנִּתְּנָה בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים״. וְלָזֶה רָמַז הַנָּבִיא שֶׁאָמַר (חבקוק ג׳:י׳): ״נָתַן תְּהוֹם קוֹלוֹ״, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב (ויקרא ט״ז:ג׳): ״בְּזֹאת יָבֹא אַהֲרֹן אֶל הַקֹּדֶשׁ״, כִּי זֶה הַשַּׁעַר לַה׳ אֲשֶׁר צַדִּיקִים יָבֹאוּ בוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קל״ד:ב׳): ״שְׂאוּ יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת ה׳״.

וְהִנֵּה יַעֲקֹב הִשִּׂיג הַמִּדָּה הַזֹּאת וְהִיא שֶׁיִּרְדָּה עִמּוֹ לְמִצְרַיִם. וְעַל כֵּן אָמַר הַכָּתוּב: ״וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם״, שֶׁהִשְׁכִּין עָלָיו הַבְּרָכָה הַזֹּאת. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ: ״וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם״ אָמַר לָהֶם יַעֲקֹב: עָתִיד אָדָם כַּיּוֹצֵא בִּי לְבָרֵךְ אֶתְכֶם, וּמִמָּקוֹם שֶׁפִּסְקְתִּי אֲנִי מִשָּׁם הוּא מַתְחִיל. רָמְזוּ לָנוּ בָּזֶה כִּי יַעֲקֹב לֹא הִשִּׂיג כִּי אִם ״זֹאת״ הָאַחֲרוֹנָה, וְעַל כֵּן הִזְכִּירָהּ בָּאַחֲרוֹנָה וְהִפְסִיק דְּבָרָיו בָּהּ. אֲבָל מֹשֶׁה שֶׁזָּכָה וְהִשִּׂיג לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ עַד הַחָכְמָה, לְכָךְ הִתְחִיל בְּ״זֹאת״ הָאַחֲרוֹנָה, וּבָהּ הָיוּ תְּחִלַּת דְּבָרָיו וּמִשָּׁם יַעֲלֶה וְיָבֹא אֶל הַקֹּדֶשׁ. וְעַל כֵּן תִּמְצָא שֶׁרַמַּז מֹשֶׁה עֶשֶׂר סְפִירוֹת בַּפָּרָשָׁה הַהִיא, וְשָׁם אֲבָאֵר זֶה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם. וַהֲלֹא כְּבָר הִזְכִּיר ״וַיְבָרֶךְ אֹתָם״. **עַל דֶּרֶךְ** הַפְּשָׁט, ״וַיְבָרֶךְ אֹתָם״ אָמַר בְּכְלָל, ״אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם״ בִּפְרָט, אוֹ יֹאמַר ״וַיְבָרֶךְ אֹתָם״ לְשִׁבְעָה, ״בֵּרַךְ אֹתָם״ לְדוֹרוֹת.

וְעַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ, לְפִי שֶׁנִּתַּן לִיהוּדָה גְּבוּרָתוֹ שֶׁל אַרְיֵה וּלְנַפְתָּלִי קַלּוּתוֹ שֶׁל אַיָּל וּלְבִנְיָמִן חֲטִיפָתוֹ שֶׁל זְאֵב, יָכוֹל שֶׁלֹּא כְּלָלָן בְּכָל הַבְּרָכוֹת, תַּלְמוּד לוֹמַר: ״בֵּרַךְ אֹתָם״.

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, ״אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם״, שְׁנַיִם עָשָׂר שִׁבְטִים הֵם דִּגְמַת שְׁנֵים עָשָׂר צְנוֹרוֹת שֶׁל מַעְלָה, וַעֲלֵיהֶם רָמַז דָּוִד כְּשֶׁאָמַר (תהילים קכ״ב:ד׳): ״שֶׁשָּׁם עָלוּ שְׁבָטִים שִׁבְטֵי יָהּ״, הִזְכִּיר ״שִׁבְטִים״ עַל שְׁנַיִם עָשָׂר שֶׁל מַעְלָה, וְ״שִׁבְטֵי יָהּ״ עַל שְׁנַיִם עָשָׂר שֶׁל מַטָּה הַחֲתוּמִים יו״ד הֵ״א בָּרֹאשׁ וּבַסּוֹף: הָרְאוּבֵנִי וְהַשִּׁמְעוֹנִי. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם״, כְּבִרְכָתָם שֶׁל מַעְלָה בֵּרַךְ אוֹתָם לְמַטָּה.

פסוק לג

וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו. וְלֹא הִזְכִּיר בּוֹ מִיתָה, וְדָרְשׁוּ רז״ל: יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת. **וְהִנֵּה** הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת מְעִידָה שֶׁמֵּת, וְכִי חָנְטוּ אוֹתוֹ מְצַרִים וּבָכוּ אוֹתוֹ שִׁבְעִים יוֹם וְאַחַר כָּךְ קְבָרוּהוּ בָּנָיו בִּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה מָקוֹם קְבוּרַת אֲבוֹתָיו.

אָבָל פֵּרוּשׁ "לֹא מֵת" – לֹא טָעַם טַעַם מִיתָה. אוֹ יִהְיֶה עִנְיַן "לֹא מֵת", כִּי נַפְשׁוֹ שֶׁל יַעֲקֹב הָיְתָה מְרַחֶפֶת עַל גּוּפוֹ תָּמִיד לְתַקֵּף קְדֻשָּׁתוֹ, כִּי שְׁאָר נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים שֶׁאֵינָם בְּמַדְרֵגַת הַקְּדֻשָּׁה כְּמוֹהוּ חוֹזְרוֹת לִשָּׁרְשָׁן וּלְעִקָּרָן, וְכֵיוָן שֶׁעָלוּ לֹא יֵרְדוּ, אֲבָל יַעֲקֹב לִקְדֻשַּׁת גּוּפוֹ וּמַעֲלָתוֹ הָיְתָה נַפְשׁוֹ עוֹלָה וְיוֹרֶדֶת. וְהַכֹּחַ הַגָּדוֹל הַזֶּה אֵינוֹ נִמְצָא רַק לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יְחִידֵי הַדּוֹרוֹת, כְּגוֹן רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ, וּמִזֶּה דָּרְשׁוּ רז"ל בִּכְתֻבּוֹת פֶּרֶק הַנּוֹשֵׂא (כתובות ד"ף:ק"ג): כָּל בֵּי שְׁמָשֵׁי הֲוָה אָתֵי לְבֵיתֵיהּ. יוֹמָא חַד אָתְיָא שַׁבְּתֵיהּ וְקָא קָרְיָא אַבָּבָא. אָמְרָה לֵהּ אִמְּתֵיהּ: שְׁתִיקִי, דְּרַבֵּינוּ יָתֵיב. כְּשֶׁשָּׁמַע רַבִּי תּוּ לָא אָתָא, שְׁלַח לְהוֹצִיא לַעֲז עַל הַצַּדִּיקִים הָרִאשׁוֹנִים, כְּלוֹמַר שֶׁחָזְרָה נִשְׁמָתָם לְשָׁרְשָׁהּ וְלֹא הִגִּיעוּ אֶל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת לִהְיוֹת לָהֶם כֹּחַ גָּדוֹל כָּל כָּךְ כְּמוֹ רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ. וְכָל שֶׁכֵּן בְּיַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ בְּשֶׁלֹּשׁ קְדֻשּׁוֹת, בְּקְדֻשַּׁת אַבְרָהָם שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ בְּמִצְוַת מִילָה קֹדֶם שֶׁיּוֹלִיד יִצְחָק, וּבְקְדֻשַּׁת יִצְחָק שֶׁנִּתְקַדֵּשׁ בָּעֲקֵדָה עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ לִהְיוֹת עוֹלָה תְּמִימָה, וּבְקְדֻשַּׁת עַצְמוֹ שֶׁהוּא שְׁלִישִׁי לָאָבוֹת תַּשְׁלוּם הַמֶּרְכָּבָה וְלֹא הָיָה בְּזַרְעוֹ שׁוּם פְּסוּל. וּמִטַּעַם זֶה נִרְאֶה לוֹמַר שֶׁנִּקְרָא הקב"ה עַל שְׁמוֹ (ישעיה כ"ט:כ"ג): "קְדוֹשׁ יַעֲקֹב", וְלֹא מָצָאנוּ "קְדוֹשׁ אַבְרָהָם", "קְדוֹשׁ יִצְחָק".

וְעַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה, יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת – שֶׁלֹּא הָיְתָה מִדָּתוֹ כְּעִנְיַן שְׁאָר מִדּוֹת הַקְּצָווֹת שֶׁהֵן גּוֹרְמוֹת הַהֲפָכִים. וּבֵאוּר זֶה, כִּי מִדָּתוֹ הוּא הַמַּכְרִיעַ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא כָּלוּל מִכָּל הַמִּדּוֹת וּמְקֻבָּל מֵהֶן בַּעֲבוּר שֶׁהוּא עוֹלֶה דֶּרֶךְ סְלוּלָה עַד רֵאשִׁית הָרִאשִׁית שֶׁהוּא מְקוֹר הַחַיִּים, עַל כֵּן אָמְרוּ בְּיַעֲקֹב "לֹא מֵת" וְלֹא אָמְרוּ כֵּן עַל אַבְרָהָם וְיִצְחָק, לְפִי שֶׁהֵן מִדּוֹת הַקְּצָווֹת לַיָּמִין וְלַשְּׂמֹאל הַגּוֹרְמוֹת הַהֲפָכִים. וּלְפִיכָךְ יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת, אַךְ נִשְׁאַר קַיָּם בַּגּוּף וּבַנֶּפֶשׁ, הַגּוּף הַזֶּה הוּא הַגּוּף הַשֵּׁנִי הַדַּק שֶׁבּוֹ הַנֶּפֶשׁ מִתְלַבֶּשֶׁת בְּצוּרַת גּוּף וְיֵשׁ לוֹ מַמָּשׁ, אֲבָל הוּא דַּק עַד מְאֹד, מִתְלַבֶּשֶׁת בּוֹ לְעִתִּים מְזֻמָּנוֹת, וְהוּא מֵעֶרֶב שַׁבָּת לְעֶרֶב שַׁבָּת אוֹ מִיּוֹם הַכִּפּוּרִים לְיוֹם הַכִּפּוּרִים, הוּא מְשׁוֹטֵט בָּעוֹלָם בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל הקב"ה וּמִתְרָאֶה לְמִי שֶׁהוּא חָפֵץ בּוֹ, כִּי הָרִאשׁוֹן הַגַּס נֶחֱנַט וְנִקְבַּר כְּפִשּׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. וְזֶהוּ מַאֲמַר הֶחָכָם שֶׁאָמַר: מִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה מ"ו:כ"ז): "הִנְנִי מוֹשִׁיעֲךָ וְאֶת זַרְעֶךָ", מַקִּישׁ הוּא לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַף הוּא בַּחַיִּים, כְּלוֹמַר, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים בַּגּוּף וּבַנֶּפֶשׁ אַף הוּא בַּחַיִּים בַּגּוּף וּבַנֶּפֶשׁ, וְהוּא הַגּוּף שֶׁהִזְכַּרְתִּי.

וְנִרְאָה לִי כִּי לָזֶה רָמְזוּ בְּאֵיכָה רַבָּתִי, שֶׁדָּרְשׁוּ שָׁם (איכה ב':ג'): "וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב כְּאֵשׁ לֶהָבָה": כְּשֶׁהַפְּרָעָנוּת בָּאָה לְיִשְׂרָאֵל אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ אֶלָּא יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב", וּכְשֶׁהַטּוֹבָה בָּאָה לְיִשְׂרָאֵל אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ אֶלָּא יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים י"ד:ז'): "יָגֵל יַעֲקֹב יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל", עַד כָּאן. וּמִן הַיָּדוּעַ כִּי לְשׁוֹן "מַרְגִּישׁ" אֵינוֹ נוֹפֵל עַל הַגּוּף שֶׁנֶּחֱנַט וְנִקְבַּר כִּי אִם עַל הַגּוּף הַדַּק שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַמָּשׁ וְהוּא בַּעַל הֶרְגֵּשׁ. וְזֶהוּ עִנְיַן רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ

שֶׁבִּכְתֻבוֹת וְהַנְהוּ קַפּוּלָאֵי בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת פֶּרֶק הַשּׁוֹאֵל, וְכָל שֶׁכֵּן בְּיַעֲקֹב שֶׁדִּיּוֹקָנוֹ חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד. וְזֶהוּ סוֹד הַכָּתוּב (משלי י׳:ב׳) ״וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת״, וְזֶהוּ ״זוֹכֵר יְצוּרָיו לְחַיִּים בְּרַחֲמִים״, כִּי מְצִיאוּת הַחַיִּים מִן הָרַחֲמִים, וְהוּא שֶׁקָּרָאוֹ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהילים פ״ד:ט׳): ״יַעֲקֹב סֶלָה״, וְהֵבֵן זֶה. וּמִזֶּה אָמְרוּ מְקֻבָּלֵי הָאֱמֶת בַּמִּדְרָשׁ (בראשית כ״ח:י״ב): ״עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ״ – עוֹלִים לְמַעְלָה, רוֹאִים דְּיוֹקָנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד; יוֹרְדִים לְמַטָּה, מוֹצְאִים אוֹתוֹ יָשֵׁן.

פרק נ

פסוק ב

וַיַּחַנְטוּ הָרֹפְאִים. עִנְיַן הַחֲנִיטָה הָיָה שֶׁהָיוּ מְרַקְּחִים אוֹתוֹ בְּבָשָׂמִים וּזְנִים, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב בְּאָסָא הַמֶּלֶךְ (דברי הימים ב ט״ז:י״ד): ״וַיַּשְׁכִּיבֻהוּ בַּמִּשְׁכָּב אֲשֶׁר מִלְּא בְשָׂמִים וּזְנִים מְרֻקָּחִים בְּמִרְקַחַת מַעֲשֶׂה״, וְזֶה הָיָה אַחַר הָרְחִיצָה. וּמַה שֶּׁאָמַר ״וַיַּחַנְטוּ״, שֶׁצִּוּוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי הָיוּ בְּקִיאִים בְּחָכְמַת הַטֶּבַע, לֹא שֶׁיִּגְּעוּ הָרֹפְאִים בְּגוּפוֹ.

פסוק ג

שִׁבְעִים יוֹם. אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁל חֲנִיטָה וּשְׁלֹשִׁים יוֹם לַאֲבֵלוּת.

פסוק ד

וַיַּעַבְרוּ יְמֵי בְכִיתוֹ. מִכָּאן שֶׁאֵין לְהִתְאַבֵּל לְגָדוֹל שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל יוֹתֵר מִשְּׁלֹשִׁים יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַיַּעַבְרוּ יְמֵי בְכִיתוֹ״, וּמִי לָנוּ גָּדוֹל מִמֹּשֶׁה, וְלֹא בָכוּ אוֹתוֹ רַק שְׁלֹשִׁים יוֹם, וּכְתִיב בּוֹ גַּם כֵּן (דברים ל״ד:ח׳): ״וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה״, וְהַחֲכָמִים ז״ל הָיוּ סְבוּרִים לְהִתְאַבֵּל עַל רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ שָׁנָה תְּמִימָה, עַד שֶׁמָּצְאוּ מִקְרָא זֶה בְּמֹשֶׁה: ״וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה״.

פסוק ה

בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי. עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, חָפַרְתִּי לִי, מִלְּשׁוֹן (שמות כ״א:ל״ג): ״כִּי יִכְרֶה אִישׁ בּוֹר״.

וְעַל דַּרְךְ הַמִּדְרָשׁ, ״כָּרִיתִי״ מִלְּשׁוֹן ״כְּרִי״, נָטַל יַעֲקֹב כֶּסֶף וְזָהָב וְעָשָׂה מִמֶּנּוּ כְּרִי גָּדוֹל וְנָתַן לְעֵשָׂו, וְאָמַר לוֹ: טוֹל בִּשְׁבִיל חֶלְקְךָ בַּמְּעָרָה, וְזֶהוּ ״אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי״, כְּלוֹמַר שֶׁקָּנִיתִיו לִי בִּדְמֵי הַכְּרִי.

פסוק ז

וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת אָבִיו. מְצִינוּ תֵּשַׁע כִּתּוֹת שֶׁעָלוּ עִמּוֹ לְקָבְרוֹ. א׳ ״וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת אָבִיו״. ב׳ ״וַיַּעֲלוּ אִתּוֹ כָּל עַבְדֵי פַרְעֹה״, אֵלּוּ הַשָּׂרִים. ג׳ ״זִקְנֵי בֵיתוֹ״. ד׳ ״וְכֹל זִקְנֵי אֶרֶץ מִצְרָיִם״. ה׳ ״וְכֹל בֵּית יוֹסֵף״, אִשְׁתּוֹ וְשִׁפְחוֹתָיו וּבָנָיו וַעֲבָדָיו. ו׳ ״וְאֶחָיו״, אֶחֵי יוֹסֵף כֻּלָּן. ז׳ ״וּבֵית אָבִיו״, הַגְּדוֹלִים זוּלָתִי הַטַּף. ח׳ ״וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם רֶכֶב״. ט׳ ״גַּם פָּרָשִׁים״.

פסוק ט

וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם רֶכֶב גַּם פָּרָשִׁים. כְּדֵי לְהַשְׁמֵר בַּדֶּרֶךְ וְשֶׁלֹּא יְעַכְּבוּם עַל הַקְּבוּרָה עֲשׂוֹ וּבָנָיו, כִּי יוֹסֵף הָיָה יוֹדֵעַ זְדוֹן לִבָּם, כְּמוֹ שֶׁנִּמְצָא כָּתוּב בְּסֵפֶר יוֹסֵף בֶּן גּוּרְיוֹן, כִּי צִפּוֹ בֶּן אֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו עָרַב לָהֶם בַּדֶּרֶךְ וְהִתְקוֹטֵט עַל זֶה עִמָּהֶם, עַד שֶׁעָרְכוּ מִלְחָמָה וַתִּגְבַּר יַד יוֹסֵף, וְתָפַשׂ אוֹתוֹ עִם מִבְחַר גִּבּוֹרָיו וֶהֱבִיאוּהוּ לְמִצְרַיִם, וְעָמַד שָׁם כָּל יָמָיו בְּבֵית הָאֲסוּרִים עַד שֶׁמֵּת יוֹסֵף, וְכַאֲשֶׁר מֵת יוֹסֵף בָּרַח מִשָּׁם וְהָלַךְ לְאַרְצוֹ כנפניי"א וּמָלַךְ עַל כִּתִּים בְּרוֹמִי, וּבַסּוֹף מָלַךְ עַל אֶרֶץ יָוָן אִיטַלְיָא, וְהוּא הָיָה הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן בְּרוֹמִי, וְהוּא בָּנָה הַהֵיכָל הָרִאשׁוֹן בְּרוֹמִי. וְעַל כֵּן אָמַר הַכָּתוּב: "גַּם רֶכֶב גַּם פָּרָשִׁים", כִּי מִלְּבַד הָרֶכֶב וְהַפָּרָשִׁים שֶׁעָלוּ עִמּוֹ דֶּרֶךְ כָּבוֹד עָלוּ עִמּוֹ אַנְשֵׁי מִלְחָמָה, כְּגוֹן תַּיָּרִים וְשׁוֹמְרִים, לִהְיוֹתָם נִלְחָמִים כְּנֶגְדָּם אִם הֵם צְרִיכִים לְכָךְ. וְזֶה טַעַם הַגַּ"מִין הַבָּאִים לְרַבּוֹת.

וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד. יִתָּכֵן לוֹמַר כִּי יִרְמֹז גַּם לְמַחֲנֵה הָעֶלְיוֹנִים שֶׁבָּאוּ לִשְׁמֹרוֹ עַתָּה בְּמוֹתוֹ כְּמוֹ שֶׁבָּאוּ אֵלָיו לִשְׁמֹרוֹ בְּחַיָּיו. וְאוּלַי הַמַּחֲנֶה הַזֶּה הֵם אוֹתָם מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים שֶׁפָּגְעוּ בּוֹ שֶׁקָּרָאָם (בראשית ל"ב:ג') "מַחֲנֵה אֱלֹהִים", וּמִזֶּה אָמַר "כָּבֵד מְאֹד", וְיֵשׁ בִּשְׁתֵּי הַמִּלּוֹת רֶמֶז עַל הַשֵּׁם הַמְיֻחָד בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ וּמִלּוּיוֹ.

פסוק י

גֹּרֶן הָאָטָד. וְכִי יֵשׁ גֹּרֶן לָאָטָד, וַהֲלֹא אָטָד אֶחָד מִמִּינֵי הַקּוֹצִים הוּא, אֶלָּא שֵׁם הַמָּקוֹם נִקְרָא כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ (דה"א י"ג:ט'): "וַיָּבֹאוּ עַד גֹּרֶן כִּידוֹן", וַהֲלֹא כִּידוֹן אֶחָד מִכְּלֵי הַמִּלְחָמָה, אֶלָּא נִקְרָא גֹּרֶן כִּידוֹן עַל שֵׁם שֶׁהָיָה מְסֻבָּב מִכְּלֵי הַמִּלְחָמָה, שֶׁכֵּן אָמַר דָּוִד לְגָלְיַת הַפְּלִשְׁתִּי (שמואל א יז): "אַתָּה בָא אֵלַי בְּחֶרֶב וּבַחֲנִית וּבְכִידוֹן".

וַיִּסְפְּדוּ שָׁם מִסְפֵּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד. תִּשְׁעָה מִינִין שֶׁל מִסְפֵּד הֵם: מִסְפֵּד, נְהִי, צְעָקָה, הֵילֵל, נִידָה, מַרְזֵחַ, קִינִים, הֶגֶה וְהִי. מִסְפֵּד, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א יג): "וַיִּסְפְּדוּ עָלָיו הוֹי אָחִי". נְהִי, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ט':י"ט): "קוֹל נְהִי נִשְׁמַע מִצִּיּוֹן". צְעָקָה וְהֵילֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כ"א:י"ז): "זְעַק וְהֵילֵל בֶּן אָדָם". נִידָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה מ"ח): "נָדוּ לוֹ כָּל סְבִיבָיו". מַרְזֵחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה ט"ז:ה'): "כֹּה אָמַר ה' אַל תָּבֹא בֵּית מַרְזֵחַ". קִינִים וְהֶגֶה וְהִי, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ב':י'): "וְכָתוּב אֵלֶיהָ קִינִים וְהֶגֶה וְהִי". וּכְשֶׁהִזְכִּיר כָּאן "מִסְפֵּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד" יִכְלוֹל כָּל תִּשְׁעָה מִינִים שֶׁל הַהֶסְפֵּד הַלָּלוּ. וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב תֵּשַׁע כִּתּוֹת שֶׁעָלוּ עִם יוֹסֵף הִסְפִּידוּ עָלָיו תִּשְׁעַת מִינֵי הֶסְפֵּד.

וְהִנֵּה הַהֶסְפֵּד זְכוּרוֹן חַסְדֵי הַמֵּת וְיִחוּסוֹ, כְּגוֹן "שָׁאוּל וִיהוֹנָתָן הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ"; וּלְפִי כְּאֵב הַהֶסְפֵּד, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב א): "צַר לִי עָלֶיךָ אָחִי יְהוֹנָתָן"; וּלְפִי הַמָּאֹרָע שֶׁאֵרַע לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב ג): "וַיִּקְנֵן הַמֶּלֶךְ אֶל אַבְנֵר וַיֹּאמַר הַכְמוֹת נָבָל יָמוּת אַבְנֵר"; וְכֵן צָרִיךְ אָדָם לְסַדֵּר הַטּוֹבָה שֶׁהָיְתָה לוֹ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ, כְּגוֹן (יחזקאל

כ"ז): "בֵּן אָדָם שָׂא עַל צֹר קִינִים וְאָמַרְתָּ לְצוֹר הַיֹּשֶׁבֶת עַל מְבוֹאֹת יָם", וּכְתִיב (שם): "הוֹנֵךְ וְעִזְבוֹנַיִךְ מַעֲרָבֵךְ מַלָּחַיִךְ וְחֹבְלָיִךְ מַחֲזִיקֵי בִדְקֵךְ וְעֹרְבֵי מַעֲרָבֵךְ וְכָל אַנְשֵׁי מִלְחַמְתֵּךְ אֲשֶׁר בָּךְ וּבְכָל קְהָלֵךְ אֲשֶׁר בְּתוֹכֵךְ יִפְּלוּ בְּלֵב יַמִּים בְּיוֹם מַפַּלְתֵּךְ". ורז"ל הִזְכִּירוּ כֵּן, כִּי עִנְיַן הַהֶסְפֵּד סְפּוּר חַסְדֵי הַמֵּת, כְּגוֹן הַהִיא דְּרַבִּי פְּדָת דְּפָתַח עֲלֵיהּ הַהוּא סַפְדָנָא: הַיּוֹם קָשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל כְּיוֹם בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ח':ט'): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' וְהֵבֵאתִי הַשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרַיִם וְהַחֲשַׁכְתִּי לָאָרֶץ", כֵּן כָּתַב רַבֵּינוּ חֲנַנְאֵל ז"ל בְּפֵרוּשׁוֹ. וְכָתַב עוֹד: אֵנֵן סַפְדִינָן עַל אֲב בֵּית דִּין: עִפָּר קִבְרוֹ מוֹר וַאֲהָלוֹת, דּוֹרֵשׁ נְגָעִים וְאָהֳלוֹת, מִי מָסִיר סְפֵקוֹת וּמְבָאֵר הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת, תּוֹרָה רִבִּץ, תַּלְמִידִים קִבֵּץ, כְּלוֹבֵשׁ תַּשְׁבֵּץ, בְּקֶרֶת יַעֲבֵץ, עַד כָּאן. **אֲבָל שִׁבְעַת יָמִים**. אֲבֵלוּת זוֹ קֹדֶם קְבוּרָה הָיָה, שֶׁכֵּן כָּתוּב אַחַר כָּךְ: "וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָּנָיו וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ", אֲבָל הָאֲבֵלוּת שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּדִין תּוֹרָה הוּא אַחַר הַקְּבוּרָה לְאַחַר שֶׁיִּסְתֹּם הַגּוֹלֵל.

פסוק יב

כַּאֲשֶׁר צִוּם. אָמַר לָהֶם: הִזָּהֲרוּ בְּמִטָּתִי שֶׁלֹּא יִגַּע בּוֹ אֶחָד מִבְּנֵי הַכְּנַעֲנִיּוֹת, וְאַתֶּם בְּעַצְמְכֶם תִּשְׁאוּ אוֹתָהּ בְּעָנְיָן כָּךְ: יְהוּדָה וְיִשָּׂשכָר וּזְבֻלוּן מִן הַמִּזְרָח, רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְגָד מִן הַדָּרוֹם, אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וּבִנְיָמִן מִן הַמַּעֲרָב, דָּן וְאָשֵׁר וְנַפְתָּלִי מִן הַצָּפוֹן, יוֹסֵף אַל יִטְעוֹן מִפְּנֵי שֶׁהוּא מֶלֶךְ, לֵוִי אַל יִטְעוֹן שֶׁהוּא עָתִיד לִטְעוֹן אֲרוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, וְאֵינוֹ בְּדִין שֶׁיִּטְעוֹן אֲרוֹנוֹ שֶׁל מֵת. אִם אַתֶּם נוֹשְׂאִים אֶת מִטָּתִי כְּמִצְוָתִי עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַשְׁרוֹת אֶתְכֶם דְּגָלִים בַּמִּדְבָּר, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רז"ל: "וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָּנָיו" – וְלֹא בְּנֵי בָּנָיו.

פסוק יד

וְכָל הָעֹלִים אִתּוֹ. רְמַז בְּכָאן הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה שֶׁהָיְתָה לָהֶם בִּקְבוּרַת יַעֲקֹב, וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לְבָאֵר כִּי הוּא וְאֶחָיו וְכָל הָעֹלִים אִתּוֹ חָזְרוּ בְּשָׁלוֹם, לֹא נִפְקַד מֵהֶם אִישׁ, לֹא בְּאוֹתָהּ הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה וְלֹא בַּדֶּרֶךְ, כִּי עָמַד לָהֶם זְכוּת הַצַּדִּיק בִּהְיוֹתָם מִתְעַסְקִין בּוֹ. וְכֵן רָמַז הַכָּתוּב בְּעִנְיַן זֶה בְּמִלְחֶמֶת שְׁכֶם, כִּי שָׁם הֻצְרַךְ יַעֲקֹב לַחֲגֹר כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ כְּנֶגְדָּם, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל שֶׁאִלְמָלֵא כֵן הָיוּ נֶהֱרָגִים שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, וּלְכָךְ הֻצְרַךְ לְבָאֵר (בראשית ל"ה:ו'): "וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן" וְגוֹ', וְהוֹסִיף לִכְתֹּב "הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ", כְּוִן לוֹמַר שֶׁלֹּא נִפְקַד מֵהֶם אִישׁ בְּאוֹתָהּ הַמִּלְחָמָה הָעֲצוּמָה.

אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת אָבִיו. מַה הָיָה הַצֹּרֶךְ שֶׁיְּפָרֵט הַכָּתוּב אֶת יוֹסֵף בִּדְבַר הַקְּבוּרָה, וַהֲלֹא הִזְכִּיר לְמַעְלָה "וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת אָבִיו", וְאָמַר עוֹד "וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָּנָיו", וְהִנֵּה יוֹסֵף בַּכֹּל, כִּי הוּא הָאָדוֹן הַמַּנְהִיג וְהַגָּדוֹל שֶׁבְּכֻלָּן.

אֲבָל יִתֵּכֶן לְפָרֵשׁ שֶׁהֶצְרֵךְ לְפָרֵשׁ וּלְהַזְכִּיר "אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת אָבִיו" כְּדֵי שֶׁלֹּא יִסְתַּפֵּק אָדָם בִּשְׁבוּעָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, וּלְפִיכָךְ תָּלָה עִנְיַן הַקְּבוּרָה בְּיוֹסֵף לְבַדּוֹ כְּאִלּוּ לֹא הָיוּ שָׁם שְׁאָר הַבָּנִים, וּמִזֶּה הִזְכִּיר "אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת אָבִיו" וְלֹא אָמַר "אַחֲרֵי קָבְרָם".

פסוק יז

וַיִּבְךְּ יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו. תֵּכֶף שֶׁהִזְכִּירוּ לוֹ אָבִיו בָּכָה לְגֹדֶל הָאַהֲבָה וְנִכְמְרוּ רַחֲמָיו. וְהִנֵּה אֶחָיו בִּקְּשׁוּ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, וְלֹא בֵּאֵר הַכָּתוּב שֶׁמָּחַל לָהֶם, וּכְבָר בֵּאֲרוּ רז"ל שֶׁכָּל מִי שֶׁחָטָא לַחֲבֵרוֹ וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה אֵינוֹ נִמְחָל לְעוֹלָם עַד שֶׁיְּרַצֶּה אֶת חֲבֵרוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב: "וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם", שֶׁנִּרְאֶה בָּזֶה שֶׁהָיָה לָהֶם רְצוּי מִיּוֹסֵף, מִכָּל מָקוֹם לֹא רָאִינוּ שֶׁיַּזְכִּיר הַכָּתוּב מְחִילָה בְּיוֹסֵף וְלֹא שֶׁיּוֹדָה לָהֶם שֶׁיִּשְׂא פִּשְׁעָם וְחַטָּאתָם, וְאִם כֵּן מֵאֵת בְּעָנְשָׁם בְּלֹא מְחִילַת יוֹסֵף וְאִי אֶפְשָׁר לְהִתְכַּפֵּר עָוֹנָם רַק בִּמְחִילָתוֹ. וְעַל כֵּן הֵצְרֵךְ הָעִנְיָן לְהִיוֹתוֹ כְּמוּס וְחָתוּם לְהַפְקֵד אַחַר זְמַן, בְּעִנְיַן עֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת.

וְקָרוֹב אֲנִי לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ מִזֶּה רֶמֶז בַּכָּתוּב, מִמַּה שֶּׁנִּכְפַּל הַלָּשׁוֹן וְעָשָׂה בָּזֶה שְׁנֵי חֲלָקִים: "פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם", "פֶּשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ", וְהָיָה רָאוּי הַכָּתוּב לוֹמַר "וְעַתָּה שָׂא נָא לְפִשְׁעָם".

אֲבָל כְּוִן הַכָּתוּב לְרֶמֶז, אִם תִּשָּׂא "פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם" יִהְיֶה "פֶּשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ" נִמְחָל. וּבֵאֵר הַכָּתוּב כִּי "פֶּשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיו" הוּא "פֶּשַׁע אֲחִיו", כִּי יַזְכִּיר לָהֶם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עֲוֹנוֹת רְאשׁוֹנִים, וְהָבֵן זֶה.

פסוק יט

אַל תִּירָאוּ כִּי הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי. יֹאמַר אֵין לָכֶם לִירֹא מִפָּנַי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אָנִי, מְשֻׁעְבָּד אֵלָיו וְתַחַת עַבְדוּתוֹ. וְזֶה דַּעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם "אֲרֵי דְּחֵלָא דַּהי אֲנָא", לְפִי שֶׁתַּרְגּוּם שֶׁל "יִרְאָה" "דַּחְלָא" וּכְאִלּוּ אָמַר גּוּף שֶׁל יִרְאַת ה' אָנִי, וְאֵין הַהֵ"א שֶׁל תְּמִיהָה אֲבָל הִיא הֵ"א וַדַּאִית, כְּהֵ"א (שמואל א ב) "הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ". וְחָזַר וְהִזְכִּיר שֵׁנִית "אַל תִּירָאוּ", כִּי הָרִאשׁוֹן יִרְאַת יוֹסֵף וְהַשֵּׁנִי יִרְאַת הָרַעַב, וּמִזֶּה אָמַר: "אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם", לְפִי שֶׁכֵּיוָן שֶׁמֵּת יַעֲקֹב חָזַר הָרַעַב לְיָשְׁנוֹ, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי לְמַעְלָה, וְהוּא דַּעַת רז"ל.

פסוק כא

וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם. דָּרְשׁוּ רז"ל בְּדִבְרֵי תַּנְחוּמִין הַלָּלוּ: הָיָה אוֹמֵר לָהֶם: עַד שֶׁלֹּא יָרַדְתֶּם לְכָאן הָיוּ הַבְּרִיּוֹת מְרַנְּנִין עָלַי לוֹמַר "עֶבֶד הוּא", וְעַל יְדֵכֶם נוֹדַע שֶׁאֲנִי בֶּן חוֹרִין; וְאִם אֲנִי הוֹרֵג אֶתְכֶם, מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלַי – כַּת שֶׁל בַּחוּרִים מָצָא וְאָמַר "אַחַי הֵם" לְסוֹף הָרַג אוֹתָם, כְּלוּם יֵשׁ אָדָם הוֹרֵג אֶחָיו?! דָּבָר אַחֵר, עֲשָׂרָה נְרוֹת לֹא יָכְלוּ לְכַבּוֹת נֵר אֶחָד, נֵר אֶחָד אֵיךְ יוּכַל לְכַבּוֹת עֲשָׂרָה נֵרוֹת.

פסוק כג

וַיַּרְא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שִׁלֵּשִׁים. רָאָה יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בָּנִים רִבֵּעִים, וְלִמְנַשֶּׁה רָאָה בָּנִים שִׁלֵּשִׁים, שֶׁהֲרֵי מִלַּת "בְּנֵי" סְמוּכָה לְ"שִׁלֵּשִׁים", וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה שֶׁרָאָה מִזֶּרַע אֶפְרַיִם בָּנִים רִבֵּעִים. וְהָיָה לוֹ לְיוֹסֵף בְּחַיָּיו רֶמֶז מִזֶּה בִּבְרִכַת אָבִיו שֶׁיִּהְיֶה אֶפְרַיִם לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם יוֹתֵר מִמְּנַשֶּׁה, הוּא שֶׁאָמַר (בראשית מ"ח:י"ט): "גַּם הוּא יִהְיֶה לְעָם וְגַם הוּא יִגְדָּל וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ", וּמִלַּת "גַּם" יוֹרֶה כִּי הַבָּנִים כֻּלָּם בְּנֵי אֶפְרַיִם וּבְנֵי מְנַשֶּׁה כֻּלָּם נִתְגַּדְּלוּ בְּבֵיתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, אֲבָל לְאַהֲבַת יוֹסֵף לְמְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר יִחֵס גְּדוּל בָּנָיו לְיוֹסֵף, וּלְפִיכָךְ הִזְכִּיר בָּהֶם: "יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף". וּמַה שֶּׁהֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר בְּנֵי מָכִיר, שֶׁהוּא גִּלְעָד בֶּן מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה, זֶקֶן שֶׁל בָּנוֹת צְלָפְחָד, כְּדֵי לְהוֹרוֹת כִּי יוֹסֵף הַצַּדִּיק גִּדֵּל בְּבֵיתוֹ צַדִּיקִים שֶׁמֵּהֶם יָצְאוּ בָּנוֹת צְלָפְחָד שֶׁהָיוּ חֲכָמוֹת וְצַדָּקָנִיּוֹת שֶׁבַּדּוֹר.

פסוק כה

וַיַּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הָיָה הַכָּתוּב רָאוּי לוֹמַר "וַיַּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת אֶחָיו", אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁהִשְׁבִּיעַ לְכָל מִי שֶׁהוּא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲפִלּוּ הָעֲתִידִים לִהְיוֹת, וְאָמַר לָהֶם: "פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם". וּלְכָךְ הִשְׁתַּדֵּל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁהֶעֱלָה אֶת עַצְמוֹתָיו וְחִשֵּׁשׁ לִשְׁבוּעָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף. הוּא שֶׁכָּתוּב (שמות י"ג:י"ט): "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", בֵּאֵר הַכָּתוּב כִּי מִפְּנֵי הַשְּׁבוּעָה שֶׁהִשְׁבִּיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקַח הוּא בְּעַצְמוֹ, כְּאִלּוּ יוֹסֵף הִשְׁבִּיעוֹ בָּזֶה.

וְהִנֵּה זָכָה יוֹסֵף שֶׁיַּעֲלֶה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אֶת עַצְמוֹתָיו בְּאוּכְלוֹסָא, הוּא שֶׁכָּתוּב (יהושע כ"ד:ל"ב): "וְאֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם", שֶׁהֲרֵי בְּיָדוּעַ כִּי מִשְׁפַּט הַלְוָיָה בִּקְבוּרָתוֹ שֶׁל צַדִּיק הוּא בְּאוּכְלוֹסָא, שֶׁהוּא שִׁשִּׁים רִבּוֹא, וּכְמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: כִּנְתִינָתָהּ כָּךְ נְטִילָתָהּ, מַה נְּתִינָתָהּ בְּשִׁשִּׁים רִבּוֹא אַף נְטִילָתָהּ בְּשִׁשִּׁים רִבּוֹא.

וְהַעֲלִיתֶם אֶת עַצְמֹתַי מִזֶּה, מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה. **יֵשׁ שֶׁפֵּרְשׁוּ** כִּי כָּל שַׁבָּט וְשַׁבָּט הֶעֱלוּ עַצְמוֹת הַשְּׁבָטִים, כְּגוֹן שֶׁתֹּאמַר שֶׁבֶט רְאוּבֵן הֶעֱלָה עַצְמוֹת רְאוּבֵן אֲבִיהֶם, וְשֶׁבֶט יְהוּדָה הֶעֱלָה עַצְמוֹת יְהוּדָה אֲבִיהֶם, וְכֵן כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט.

פסוק כו

וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים. יוֹסֵף קֻבַּר לְיַעֲקֹב אָבִיו וְקִבֵּל שְׂכָרוֹ בְּמִי שֶׁגָּדוֹל מִשְּׁנֵיהֶם, הוּא מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁנִּתְעַסֵּק בְּעַצְמוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל: מֶה עָשָׂה מֹשֶׁה, נָטַל טַס אֶחָד וְהִטִּילוֹ בַּנִּילוּס וְכָתַב עָלָיו "עֲלֵה שׁוֹר עֲלֵה שׁוֹר", וְאָמַר לוֹ: יוֹסֵף יוֹסֵף, אַחֵיךְ נִגְאָלִים וְהַשְּׁכִינָה מְעַכֶּבֶת בַּעַדְךָ וְעַנְנֵי הַכָּבוֹד מְעַכְּבִים בַּעַדְךָ, אִם רְצוֹנְךָ לְגָלוֹת וְלַעֲלוֹת – עֲלֵה, וְאִם לָאו – נְקִיִּים אָנוּ מִשְּׁבוּעָתְךָ. לְפִי

שֶׁהַמִּצְרִיִּים רָצוּ לְהַצְנִיעוֹ שֶׁלֹּא יִמְצָאוּהוּ אֶחָיו לְעוֹלָם, וְעָשׂוּ לוֹ אָרוֹן שֶׁל מַתֶּכֶת וּנְתָנוּהוּ בַּנִּילוּס, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב: "וַיִּישֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרָיִם". גַּם מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁנִּתְעַסֵּק בְּיוֹסֵף קִבֵּל שְׂכָרוֹ בְּגָדוֹל מִמֶּנּוּ, זֶה הקב"ה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ד): "וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַגַּי". וּמִכָּאן לָמַדְנוּ שֶׁכָּל הַמִּשְׁתַּדֵּל בַּמִּצְוֹת לַעֲשׂוֹתָם יֵשׁ לוֹ שָׂכָר גָּדוֹל וְעֵקֶב רָב, אִם בְּחַיָּיו פְּעָלָתוֹ הַטּוֹבָה תָּבִיא פְּרִיָּהּ מִמֶּרְחָק, וְאִם בְּמוֹתוֹ שְׂכָרוֹ אִתּוֹ, בְּסֵפֶר שֶׁאֵינוֹ נִמְחָק יֵחָק. וְעַל כֵּן יִתְחַיֵּב אָדָם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמִּצְוֹת בְּזְרִיזוּת, לֹא בַּעֲצַלְתַּיִם, לֹא לְכָבוֹד עַצְמוֹ רַק לְכָבוֹד שָׁמַיִם, לַעֲבֹד עֲבוֹדַת ה' יִתְעַלֶּה וְלִשְׁמֹר מִשְׁמַרְתּוֹ וּלְהִשְׁתַּעְשֵׁעַ בְּתוֹרָתוֹ לְהִתְחַזֵּק בְּתוֹחֲלָתוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהלים ק"ל): "יַחֵל יִשְׂרָאֵל אֶל ה' מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם", וּכְתִיב (תהלים ל"א:כ"ה): "חִזְקוּ וְיַאֲמֵץ לְבַבְכֶם כָּל הַמְיַחֲלִים לַה'", "בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה' וְהָיָה ה' מִבְטַחוֹ", "בִּטְחוּ בַה' עֲדֵי עַד כִּי בְיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים".

סְלִיק סֵפֶר בְּרֵאשִׁית

שמות

פרק א

פסוק א

נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם וגו' (משלי כה, יב)

שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כה) על מדת התוכחת לפי שכל התורה כולה תלויה בתוכחת, שכל המקבל תוכחת וישמע לקול מוכיחיו הנה זאת מדה עליונה כוללת כל הטובות והיא סבה לקיום התורה, ומי ששונא את התוכחת מדה מגונה כוללת הרעות והיא סבה לבטול התורה כי הוא קרוב שיכפור ושיפרוק ממנו עול תורה, ומזה אמר שלמה ע"ה (משלי טו) מוסר רע לעוזב ארח שונא תוכחת ימות, באר כי קשה מאד השונא תוכחת מן העוזב אורח, כי מי שעוזב אורח והוא הפורק עול מצוה אחת מעליו יענש במוסר רע והם היסורים אבל לא יענש בעונש המיתה, ומי ששונא את התוכחת אינו נמחל לו במוסר רע בלבד אלא יענש בעונש מיתה, וזהו שאמר ימות, כי לא יספיק להיות נשפט במוסר רע, ועל כן הזהיר שלמה בפסוק הזה על האדם שיהיה מקבל התוכחת, ובאר כי התוכחת עדי הנפש ותפארתה כשם שהנזם והחלי הם עדי הגוף ותפארתו, וזהו שאמר נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אזן שומעת, כאשר יוכיח החכם על אוזן שומעת המשיל אותה תוכחת לנזם וחלי כי הנפש מתפארת ומתיפה בעדי הנזם והחלי. התוכחת היא על שני חלקים, האחד מחוייב והשני נמנע, המחויב הוא שנצטוינו להוכיח ג' כתות והם חכמים פתאים נערים, הנמנע הוא שנצטוינו שלא

להוכיח ג' כתות כלל, והם לצים כסילים רשעים, לצים הוא שכתוב (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך, וכתיב (שם) יוסר לץ לוקח לו קלון, וכן מצינו בירמיה שהיה מיסר בני דורו שהיו לצנים והיו מקללין אותו הוא שאמר (ירמיה טו) לא נשיתי ולא נשו בי כלה מקללוני. וכסילים הוא שכתוב (משלי כג) באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך, כי הלץ ישנאנו והכסיל יקלה דבריו ויבוז לשכל מליו. רשעים הוא שכתוב יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, כלומר המוכיח לרשע ומגיד לו מומו לוקח לו קלון גם כן לפי שיאמר לו טליתי טהורה משלך, או יחזור מומו למוכיח, כי המוכיח לרשע הנה זה הוא מום למוכיח. אלו הם כתות החלק הנמנע, כתות החלק המחוייב הם החכמים שנאמר (שם ט) הוכח לחכם ויאהבך, כי לפעמים יצטרך החכם לתוכחת כשהוא חוטא לעתים בשוגג ודרך מקרה. פתאים שנאמר (שם א) לתת לפתאים ערמה. נערים שנאמר לנער דעת ומזמה, ועקר התוכחת הוא לנער, לפי שאין כלי שכלו שלמים, ועוד שיצר הרע קודם בו ליצר הטוב י"ג שנה, ואין כל מחשבתו והתבוננותו רק בתענוגי העולם והגוף, לפיכך בעודו נער וטבעו רך יצטרך לתוכחת שיהיה לו רסן להנהיגו ולהביאו בשעבוד היצר הטוב, ושיהיה שומע לעצה ולקול מוכיחו ולדברי התורה שכולה תוכחת, שנאמר (שם ו) ודרך חיים תוכחות מוסר, שאם יניחוהו להרגיל טבעו בפעל ובהנהגה כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו יצטרך אחר הנהגתו, ואותה הנהגה הטובה היא אם רעה לא תפרד ממנו לעולם, והוא שכתוב (שם כב) חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה, כי בימי הזקנה רחוק הוא להחליף טבעו שכבר הורגל בו, על כן ראוי לו בעודו נער שישמור דברי התוכחת, ועם זה יקנה לנפשו תועלת רבה וזכות גדול, והוא שאמר דוד ע"ה (תהלים קיט) במה יזכה נער וגו', ומפני זה יזהיר שלמה תמיד להוכיח את הנער בשבט מוסר הוא שאמר (משלי כב) אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יאמר אפילו כשתהיה האולת דבקה בלב הנער וקשורה שם בשכבר הורגל בה ימים רבים אל תתיאש ותאמר אין לו תקנה, כי מאחר שהוא נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יוכיחנו מעט מעט ויכנס בלבו התוכחת, כי דבור המוכיח רך ועם השקידה יעשה רושם בלב הנוכח כאשר תראה בטפת המים שהיא רכה ונוחה ועם השקידה תקוב חור באבן הקשה, ואם נתיאש ממנו ולא השתדל בתוכחתו הנה זה שונאו, והוא שאמר שלמה ע"ה (שם יג) חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר, ואמרו במדרש חושך שבטו שונא בנו זה דוד, ואוהבו שחרו מוסר זה יעקב, ללמדך שכל המונע מוסר ממנו לסוף יוצא לתרבות רעה, שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועין אצל אביו ולא רדהו, ויצא לתרבות רעה שנאמר (בראשית כא) ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם

מצחק, ואין מצחק אלא ע"ז שנאמר (שמות לב) ויקמו לצחק, וכן מצינו בעשו שהיו לו געגועין אצל אביו ולא רדהו ויצא לתרבות רעה ועבר חמש עבירות באותו יום. וכן אדוניה בן חגית היה לו געגועין אצל אביו ולא רדהו שנאמר (מלכים א א) ולא עצבו אביו מימיו, וכן אבשלום לא רדהו אביו ויצא לתרבות רעה. ושכב עם נשיו וגרם לו להוציאו מירושלים, ולעלות יחף וראש לו חפוי והוא עולה ובוכה, והפיל כמה רבבות מישראל, ואוהבו שחרו מוסר זה אברהם שיסר את יצחק והוליכו בדרכיו שנאמר (בראשית יח) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו', וכן יעקב יסר את בניו ולא היה בהם פסולת. ומפני שהיה יעקב אבינו ע"ה מוכיח חכם והיו לשבטים אזן שומעת על כן היו ככסף צרוף והיו נזם זהב וחלי כתם והיו בני אביהם, זהו שכתוב

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו. הספר הזה היה ראוי שיתחיל אלה שמות בלא וא"ו כספר אלה הדברים, אבל בא אות הוא"ו לחבור ענין, כי הענין מחובר למעלה בסדר ויגש אליו ששם הזכיר ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו, ובא ללמד כי הענין אחד אע"פ שהם שני ספרים ומנאן שם בחייהם חזר ומנאן כאן לאחר מיתתם וזה למעלה וכבוד להם, וכדי להודיע חבתם כמאמרם ז"ל שנמשלו ישראל לכוכבים שמוציאם במספר ומכניסן במספר, שנאמר (ישעיה מ) המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, לפיכך מזכיר שמותיהן תדיר וכופל אותם הכל בדרך חבה כשם שמצינו ה' פעמים ישראל בפסוק אחד.

הבאים. לשון רבוי מלשון (ישעיה כז) הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל, ולפי שלא ירדו למצרים רק שבעים נפש והקב"ה צוה בהם את הברכה כענין שכתוב (שמות א) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד לכך הזכיר בהן לשון הבאים המעיד על רבוי זרעם. **מצרימה**. היא המדינה עצמה כי מצרים שבכתוב הכונה בו ארץ מצרים וזה הכתוב מעיד על זה (במדבר כ) וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים, ולא אמר ונשב שם, כי ירידת האבות אל המדינה עצמה והתישבותן של ישראל בארץ מצרים, וכן אמר ה' ליעקב (בראשית מו) אנכי ארד עמך מצרימה היא המדינה עצמה אשר שם הבירה למלך אבל לא נתישב שם כי אם בסביבותיה שנאמר וישב ישראל בארץ מצרים. **את יעקב**. עם, כמו את השמים ואת הארץ, על דרך הקבלה, וכן (שמות כ) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. **איש וביתו באו**. על דרך הפשט בא הכתוב ללמדנו כי לא נשאו השבטים מבנות מצרים כי עם נשותיהם באו שם, וע"ד הקבלה איש וביתו באו, איש על שם שכתוב (שמות טו) ה' איש מלחמה וביתו ובית דינו, ונרמז בכאן שארז"ל גלו למצרים שכינה עמהם.

ובמדרש ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה והלא היום שמונים שנה באו, אלא כל שמונים שנה שהיה יוסף חי לא שעבדום ומשמת יוסף נתנו עליהם עול כבד שנאמר וישימו עליו שרי מסים לכך כתיב הבאים כאלו אותו היום באו.

פסוק ב

ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר זבולן ובנימן. הזכיר הששה הראשונים שהם בני לאה כסדר תולדותם, והיה ראוי שיזכיר לבנימן אחרון לכל אחיו כי הוא הקטן שבכלן, ומה שהזכירו שביעי מפני שהעולם השפל נחלק לשבעה אקלימים והאקלים השביעי הוא ארץ ישראל שהוא אמצע הישוב והיא הנקודה מזוגה מקור וחום יותר משאר הארצות מפני שהיא אמצעית לקצוות, ועל כן נכתב בנימן שביעי לרמוז על בית המקדש שבאקלים שביעי שהוא בחלקו של בנימן, ואע"פ שחכמי המחקר שסדרו האקלימים כתבו בקצת חבוריהם שארץ ישראל באקלים הרביעי הכל הולך אל מקום אחד, כי כיון שהארץ היא הנקודה ויש ג' אקלימים מכאן וג' אקלימים מכאן הנה היא רביעית לכל ג' וג' והיא אמצעית והיא שביעית וזה דמיון יום השבת שהוא אמצעי לימות השבוע והוא יום שביעי, ולא הוצרכו רז"ל להודיענו שהמאורות נתלו ביום רביעי כי אם לפרסם מעלת השבת.

וידוע כי ערב שבת מתחיל מיום רביעי, וכאשר תחשוב יום רביעי חמישי ששי מלפני השבת ויום ראשון ושני ושלישי מאחרי השבת הנה שבת שהוא שביעי אמצעי גם רביעי לכל השלשה. וכן בית המקדש שבאקלים הזה אמצעי ושביעי, והזכיר יוסף באחרונה לשני טעמים האחד כדי שלא ישתררו בני הגבירות על בני השפחות, ועל כן נכתבו דן ונפתלי גד ואשר שהם בני השפחות באמצע בין בנימן ויוסף, והשני מפני שיוסף היה גדול שבכלן במעלה וכבוד לכן הזכירו באחרונה דרך שפלות, כי כן דרך הצדיקים כל זמן שהקב"ה מוסיף להם כבוד וגדולה הם מוסיפים בעצמם שפלות וענוה, שכן מצינו ביהושע בן נון אחר שסמך משה רבינו ע"ה את ידיו עליו ונתמנה פרנס על ישראל בחייו של משה מה כתיב שם (דברים ל"ב:מ"ד) וידבר משה את כל דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון, הזכיר הכתוב הושע ללמדך שלא נתגאה בסבת מעלתו אלא השפיל את עצמו.

ובמדרש ראובן שמעון לוי ויהודה, כל השבטים כלן על שם הגאולה נקראו, ראובן (שמות ג':ז') ראה ראיתי את עני עמי, שמעון(שם ב) וישמע אלהים את נאקתם, לוי (זכריה ב':ט"ו) ונלוו גוים רבים אל ה', יהודה (ישעיהו י"ב:א') אודך ה' כי אנפת בי, יששכר (ירמיהו ל"א:ט"ז) כי יש שכר לפעולתך, זבולן (מלכים א ח':י"ג) בנה בניתי בית

זבול לך, בנימן (ישעיהו ס"ב:ח') נשבע ה' בימינו, דן (בראשית ט"ו:י"ד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, נפתלי על שם (שיר השירים ד':י"א) נפת תטופנה שפתותיך, גד על שם (במדבר י"א:ז') והמן כזרע גד הוא, אשר על שם (מלאכי ג':י"ב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ, ויוסף על שם (ישעיהו י"א:י"א) יוסיף ה' שנית ידו, כך דרשו בתנחומא וי"ב שבטים אלו מפני שעתידין שיעלו לששים רבוא בגאולת מצרים תמצא ראשי אותיות שלהן עולים ששים רבוא פחות ג' אלפים ואין לוי בכללם שאינו בכלל פקודי בני ישראל,

וכך דרשו בפסיקתא אם מבקש אתה לידע כמה מנינן של ישראל טול ראשי אותיות השבטים ואתה יודע מנינם, ר"ש של ראובן מאתן אלפין, שי"ן של שמעון תלת מאה אלפין, נו"ן של נפתלי חמשין אלפין, וכן כל השאר נמצא שעולים ששים רבוא פחות ג' אלפים, ואותם ג' אלפים שהם חסרים הם שנפלו בעגל, ובתנחומא דרשו כן בפרשת כי תשא.

פסוק ה

ויהי כל נפש. בהרבה מקומות מן הכתוב מצינו שמכנה גוף האדם נפש כענין שכתוב (ויקרא ד':ב') נפש כי תחטא, שבאורו על גוף האדם כי החטא איננו מצד הנפש, וכן בכאן הכונה בנפש שהוא גוף, וע"כ אמר יוצאי ירך יעקב שבעים נפש ויוסף, עם יוסף שהיה במצרים, וידוע כי במצרים היה אך מפני שהגאולה העתידה תהיה בדמיון גאולת מצרים על כן ירמוז כי תחלת גלות ראשון היו שבעים נפש, ובסוף בגלות אחרון עתידים לירש שבעים אומות, זהו שאמר ויוסף היה במצרים, הזכיר יוסף באחרונה לרמוז על משיח בן יוסף העתיד לבא באחרונה לגאול את ישראל.

פסוק ו

וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. ראובן נולד בי"ד בכסלו ומת בן קכ"ה שנים, שמעון נולד בכ"א טבת ומת בן ק"כ שנים. לוי נולד בי"ו בניסן ומת בן קל"ז שנים, יהודה נולד בט"ו בסיון ומת בן קי"ט שנים, דן נולד ט' אלול ומת בן קכ"ה שנים, נפתלי נולד ה' בתשרי ומת בן קל"ג שנה, גד נולד י' במרחשון ומת בן קכ"ה שנה, אשר נולד כ' בשבט ומת בן קכ"ג שנים, יששכר נולד י' באב ומת בן קכ"ב שנה, זבולן נולד ז' בתשרי ומת בן קי"ד שנה, יוסף נולד אחד בתמוז ומת בן ק"י שנה, בנימן נולד י"א במרחשון ומת בן ק"ט שנה, באדר ובאייר לא נולדו נשתיירו לאפרים ולמנשה, מצאתי במדרש תדשא.

וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. דרשו רז"ל אע"פ שמת יוסף אלהיהם קיים שנאמר וימת יוסף, וסמיך ליה ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, למדך הכתוב שקודם השעבוד נשתלחה בהם ברכה זו שריצה ועצימה, ואחר שהתחיל השעבוד נפחת

מהשריצה והעצימה ונשאר בהם הפריה ורביה, וזהו שאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ.

ובמדרש ובני ישראל פרו וישרצו, פרו מאי רבותייהו ת"ל וישרצו ששה בכרס אחד, כשרצים הללו, יכול נמוכים כשרצים ת"ל וירבו בעלי קומה, יכול חלשים ת"ל ויעצמו. במאד מאד, במאד בעולם הזה מאד בעוה"ב שנאמר (ישעיהו מ"ט:כ"א) ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה.

פסוק ח

ויקם מלך חדש. נחלקו רז"ל בזה יש מהם שאומרים חדש ממש ויש אומרים שנתחדשו גזרותיו. ונראה לפרש כי המלך הזה נולד בזמן שהיה יוסף בבית האסורים הוא שכתוב עליו (בראשית מ':כ') יום הולדת את פרעה, כלומר יום שנולד בו פרעה כי קרא המלך שם בנו כשמו, ויהיה כדברי האומר חדש ממש וזהו שאמר אשר לא ידע את יוסף כי לא ידעו ולא הכירו כלל כי הוא בן המלך הראשון הזקן.

ובמדרש אשר לא ידע את יוסף, כל הכופר בטובתו של חברו סופו שיכפור בטובתו של הקב"ה שהרי כתיב אשר לא ידע את יוסף ובסוף אמר (שמות ה) לא ידעתי את ה', משל למה הדבר דומה לאדם שרגם איקונין של דוכוס אמר המלך התיזו את ראשו למחר עושה בי כן, והמדרש הזה נוטה למי שאומר נתחדשו גזרותיו.

פסוק י

הבה נתחכמה לו. יש חכמה טובה ויש חכמה רעה, החכמה בתורה ובמוסר היא חכמה טובה והחכמה בעניני ערמימות היא חכמה רעה, וזה התחכמות לא חכמה כי לא אמר הבה נחכמה ואמר הכתוב (קהלת ז':ט"ז) אל תתחכם יותר, הזהיר על ההתחכמות הזה שהוא מן החכמה הזאת, כי לא אמר אל תחכם יותר, וההתכחמות הזה הוא שבאו עליהם המצריים בעלילות, תחלה בממונם הוא שכתוב וישימו עליו שרי מסים, העלה עליהם מס כבד והיה מראה להם כי אין זה מצד איבה כי דרך מלכי הארץ להטיל מס על אנשיהם, ואח"כ גזר עליהם שעבוד בגופן הוא שכתוב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, הפקיר פרעה את ישראל שכל אחד ואחד מהמצריים יהיה לו רשות לקחת מישראל לעבוד עבודתו זהו שאמר בפרך, והפרך הזה הוא שהיו מעבידים אותם שיביאו העפר ויעשו החומר והלבנים ושיבנו הבנין ולא היו נותנין להן אלא התבן ואחר כך הוסיף בגזרה ומנע מהם התבן שנאמר (שמות ה':י"ח) ותבן לא ינתן לכם ותכן לבנים תתנו, ואח"כ הוסיף בגזרה ומררו את חייהם בעול כבד ונמאס יותר מזה, וזה שכתוב וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, כלומר מלבד עבודת פרך שהזכיר בכתוב הראשון שהיא עבודה קשה בחומר ובלבנים עוד מררו את חייהם בכל

עבודה בשדה, והעבודה בשדה היא חפירת המקומות בשדותם והוצאת הזבלים, וזהו שאמר את כל עבודתם, כלומר מלבד עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

והנה פרעה הרשע כוון בכל מיני ענוין אלה להתיש כחם של ישראל ולהמעיט זרעם שלא יפרו וירבו שהרי היגיעה מתשת כחו של אדם וממעטת הזרע, ולפי שראה שלא היו מתמעטין בכל זה אבל היו מתרבין כמו שנאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה, לפיכך גזר עליהם הריגה, וידוע כי אלו רצה לצוות להרגם כאחד היה אפשר לו זה, אבל מפני שיהיה הענין בגידה גדולה שיהרוג מלך את אנשיו אשר באו לדור בארצו על אמונתו ותהיה זאת למלך לחרפה בתוך העמים, על כן לא רצה להרגם בפרהסיא אבל רצה להתחכם עליהם להאבידם בסתר ובחשאי ושלא יודע החמס הנעשה בהם, ולפיכך צוה הדבר לשתי הנשים המילדות שיהרגו את הזכרים על האבנים וזהו שכתוב ויאמר מלך מצרים למילדות וגו' אם בן הוא והמתן אותו, וצוה עליהן שיסתירו הענין ולא יגלה זה לשום אדם כדי שיהיה הדבר סוד מן הכל אין צריך לומר מן המצריים אשר יחוש להם יותר אלא אפילו מישראל ואפילו היולדות אמות הילדים בעצמן, שהרי אפשר למילדת לטעון ליולדת כך נולד מת. וכאשר ראה פרעה שגברה על המילדות יראת ה' יתברך יותר מיראת המלך והיו מחיות את הזכרים וההתחכמות הזה לא שוה לו הוצרך לגלות הענין למצריים וזהו שכתוב ויצו פרעה לכל עמו וגו', ועדיין ישראל לא היו יודעים בזה כלל כי כשהיה ישראל אבי הילד מתרעם אל המלך או אל השופט אומרים לו הבא עדים ואעשה לך נקמה, ואח"כ נתפרסם הענין לכל העולם ואפילו לישראל והיתה הגזרה גלויה לכל המצריים היו נכנסים בבתים במצות המלך ומחפשים הילדים בלילות פן יצפינו אותם אמותיהם וזהו שכתוב ולא יכלה עוד הצפינו וגו', למדך הכתוב שכל אשה ואשה מנשי ישראל חדשי עבורה נודעים למצריים החוקרים מצד המלכות כי יחקרו הדבר ודבר לא יכחד מן המלך והיו באים במלאת ימיה ללדת עד שאלו רצתה להצפין את בנה אין לה רשות.

והנה כל ההתחכמות הזאת שעשו בנסתר ובנגלה לא הועיל להם כלום והיתה הברכה משתלחת בזרעם ברבוי גדול כצמח השדה, הוא שכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וכן אמר הנביא (יחזקאל ט"ז:ז') רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי, ואע"פ שהשליכו בניהם ליאור הנה המושיע נצל בסבה מאת ה' יתברך כי לה' התשועה וההצלחה וכל הסבות מאתו, והוא יתברך הפר עצתם והאביד חכמתם כענין שכתוב (ישעיהו מ"ד:כ"ה) משיב חכמים אחור ודעתם יסכל. וכמו כן יארע לנו בגלותנו זה בכל דור ודור חושבים עלינו מחשבות רעות והם מתחכמים להאבידנו מן העולם, ואין לאל

ידם כי לא כן מחשבות הש"י וכמו שדרשו רז"ל וכאשר יענו אותו כן ירבה אמר הקב"ה אתם אומרים פן ירבה ואני אומר כן ירבה.

ואמרו במדרש תהלים (מזמור ט) למנצח על מות לבן, האויב תמו חרבות לנצח, שאל פליפוס את רבי אלעשא לא כך אמר הנביא (מלאכי א׳:ד׳) כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות כה אמר ה' אלהים המה יבנו ואני אהרוס, וכל מה שבנינו קיים, אמר לו לא דבר הכתוב כנגד הבנין אלא כנגד העצות שכל זמן שאתם יושבים בכל שנה ושנה וחושבים לכלותנו הוא הורס עצתכם, אמר לו חייך כך הוא אנו יושבין בכל שנה ושנה לכלותכם ואתי חד סב מבטל לן. וכשם שהרעו המצריים לישראל תחלה בממונם ואחר כך בגופם כך מדד להם הקב"ה מדה כנגד מדה ונפרע מהם תחלה בממונם הוא שכתוב (שמות ט׳:ו׳) וימת כל מקנה מצרים, ואחר כך נפרע מגופם שנאמר (שם) כי היה השחין בחרטמים ובכל מצרים אחר כך נפרע מהם במיתה שנאמר (שם יב) כי אין בית אשר אין שם מת.

ובמדרש הבה נתחכמה לו לעם, הבה נתחכמה לו למלכו של עולם, אם נשרפם הם בני אברהם שנצל מכבשן האש, אם נהרגם הם בני יצחק שנצל מן החרב, אם נסקלם באבנים הם בני יעקב שנתעלה באבן, שנאמר (בראשית מ״ט:כ״ד) משם רעה אבן ישראל, ועוד מלכותם נמשלה לאבן, שנאמר ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלאת כל ארעא, אלא נשליכם במים שהרי נשבע שלא יביא מבול לעולם לפיכך הטביעם במים שנאמר (שמות י״ח:י״א) כי בדבר אשר זדו עליהם בתבשיל שבשלו בו נתבשלו, וכן אמר הנביא (ישעיהו ס״ו:ד׳) גם אני אבחר בתעלוליהם ומגורותם אביא להם.

ועלה מן הארץ. כנה הכתוב כי היה לו לומר ועלינו.

ובמדרש ועלה מן הארץ כל זמן שישראל בירידה התחתונה עולים זהו ועלה מן הארץ מתוך הירידה עליה, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים מ״ד:כ״ז) דבקה לארץ בטננו וכתיב בתריה קומה עזרתה לנו.

פסוק יד

וימררו את חייהם. הנפש המדברת שהיא חיי הגוף כלשון (תהילים ק״ג:ד׳) הגואל משחת חייכי.

גם יתכן שתהיה הכונה על הקב"ה שהוא חיי הנפש ומזה לא אמר הכתוב וימררו את נפשם, ואין לתמוה ע"ז שהרי בפירוש דרשו רז"ל כי לי בני ישראל עבדים, כל המשעבדן מלמטה כאלו משעבדן מלמעלה, ויותר מזה מצינו מקרא מלא (ישעיהו ס״ג:ט׳) בכל צרתם לא צר וכתיב (תהילים צ״א:ט״ו) עמו אנכי בצרה.

פסוק טו

ויאמר מלך מצרים, ויאמר בילדכן. שני פעמים ויאמר מפני אריכות הלשון. או יהיה ויאמר האחד ספור הענין למילדות, השני אזהרה וצווי להן שיעשו כן. וטעם על האבנים המשבר שכורעות שם לילד נקרא אבנים על שם שירכותיה של יולדת מצטננות כאבנים, וכן נקרא משבר על שם שאבריה משתברים וכן תרגומו מתברא. ומלת האבנים יש להבין בו ה"א בנים ומזה דרשו רז"ל ששה בכרס אחד. ועוד תרמוז מלת האבנים מקום האבנים שהיא ה"א הראשונה שבשם וכבר הזכרתי מזה בפסוק (בראשית לח) והיה בכזיב.

פסוק כא

ויעש להם בתים. לשתי המילדות האלה הם יוכבד ומרים בתה, נקראת יוכבד שפרה שמשפרת הולד ונקראת מרים פועה על שם שפועה את הולד,

ובאור הכתוב על דרך הפשט ויהי כאשר יראו המילדות את האלהים יותר מיראת המלך והיו מחיות את הזכרים ויעש להם בתים לישראל כלומר שהושיב להם שומרים והעמיד בית מצרי אחד בין שני בתים של ישראל כדי שלא יוכלו להסתיר הילדים מהם, וכן (שמות ט"ו:כ"א) ותען להם מרים חוזר לישראל לא לנשים היוצאות אחריה, ויש שפירשו בתים בתי כלאים שיהיו סגורות שם לעולם.

וע"ד המדרש ויעש להם בתים, ברכם בבתי אבות, בתי כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים. וכן כתיב (תהילים קל"ה:י"ט-כ') בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה', ולפי המדרש הזה אין מלת ויעש חוזרת לפרעה רק אל האלהים, ומה שהזכיר ויצו פרעה ולא אמר ויצו לכל עמו, מוכיח על זה כי מלת ויעש חוזרת להש"י, ועל כן הוצרך להזכיר שם פרעה, ותחזור מלת להם למילדות, והיה לו לומר להן כי כן משפט הלשון בנקבות, וכן הזכיר למעלה ויאמר להן מדוע עשיתן, אבל מצינו כי הוא דרך הכתובים במקומות, כי כן מצינו (שמות ב':י"ז) ויבאו הרועים ויגרשום, ואחר כך הזכיר ויושיען וישק את צאנם,

ואולי הטעם הזה כי המילדות האלה נתן להן הכתוב מעלת הזכרים בשכר המצוה שהן מתעסקות בה להחיות הזכרים, ולכך הזכיר בהן ב' לשונות לשון נקבה ולשון זכר, פעם להם פעם להן. ועוד מפני ששבט לוי כולל הכהונה והלויה שהם כנגד הרחמים והדין והבן זה.

פרק ב

פסוק א

ויקח את בת לוי. לוי ממש בן יעקב לא מיוחסת אליו. וסמך פרשת הגואל לפרשת השעבוד והגלות להורות שהזמין הקב"ה רפואה למכה. ואין לקוחין אלו תחלת נשואין

שהרי כבר נולד אהרן קודם משה, ומה שסתם כאן חזר וגלה בסדר וארא, הוא שאמר (שמות ו׳:כ׳) ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

אבל באור ויקח שהחזירה, לפי שפירש ממנה בגזרת כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ודרשו רז"ל בת ק"ל שנה היתה יוכבד כשילדה למשה כיצד הרי הכתוב אומר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, וישראל לא נשתעבדו במצרים אלא רד"ו שנה, וכתיב (שמות ז׳:ז׳) ומשה בן שמונים שנה בעמדו וגו', נמצאת כשילדה למשה היתה בת ק"ל שנה, ומה שקראה הכתוב בת, שנולדו לה סימני נערות.

פסוק ב

ותרא אותו כי טוב הוא. על דרך הפשט יאמר כי היה יפה אף נעים, ואפילו היה כעור דרך האם לרחם על בנה ולשמרו מן הסכנה ולהצפינו, ולא היה צריך הכתוב לומר בשביל זה כי טוב הוא, וע"כ הוצרכו ז"ל לעשות מדרש בזה כי יתרון הטובה שראתה בו הוא שנולד מהול, ודרשו בו עוד שנתמלא כל הבית אורה, כענין שנאמר (בראשית א׳:ד׳) וירא אלהים את האור כי טוב, וכן דרשו רז"ל באדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה שבראו מהול.

וע"ד הקבלה כי טוב הוא היה מספיק לפי המדרש הזה שיאמר ותרא אותו כי טוב, כיון שהוציאו אותו מלשון וירא אלהים את האור כי טוב, אבל הוסיף מלת הוא כי הוא שמו של הקב"ה שנאמר (תהילים ק״:ג׳) הוא עשנו ולא אנחנו, (ישעיהו מ״ב:ח׳) אני ה' הוא שמי. ומה שדרשו רז"ל בה"א נברא העולם הכונה בה"א וא"ו של השם, מפני שהשכינה כלולה מו' קצוות, וכמו שנרמז במזמור (תהילים קכ״א:א׳) אשא עיני אל ההרים שהזכיר שם דוד ע"ה ששה פעמים שמירה שהוא רמז לשכינה, ומפני שעיקר האותיות וקיומם היא האל"ף לא מצינו השם כי אם באל"ף, ולפיכך הזכיר כאן במשה כי טוב הוא רמז במלת כי טוב שנתמלא הבית אורה גם במה שהוסיף מלת הוא רמז לשכינה שראתה עמו, וזהו שדרשו רז"ל ותפתח ותראהו את הילד, ותרא מבעי ליה מלמד שראתה עמו שכינה, הרי לך מפורש שהוציאו לנו חכמי האמת רמז לשכינה מתוספת ה"א וא"ו של ותראהו, וכן אני אומר בתוספת כי טוב הוא שהרי הדין נותן אם בתיה בת פרעה זכתה לראות פני השכינה לכבוד משה כ"ש הצדקת אמו שתזכה לזה.

ותצפנהו שלשה ירחים. בשבעה באדר נולד משה והמצריים המתינו לסוף ט' חדשים כדרך העולם והם כלים בו' בסיון ועל כן לא יכלה עוד הצפינו והזכיר ירחים ולא חדשים לפי שהם חדשי הלבנה שהם שני חסרים ואחד מלא וכשתחשוב כ"ט כ"ט ב' פעמים

חסרים הרי נ"ח וחדש מלא של שלשים הרי שמונים ושמונה ימים וזהו נופל בששה בסיון הוא היום שנתנה בו התורה בו ביום הושלך ליאור, והגיד לך הכתוב כי ביום שנצטער ביאור בו נתעלה בשמים וקבל תורה מסיני וזהו שאמר דוד ע"ה (תהילים קל"ח:ג') ביום קראתי ותעננני תרהיבני בנפשי עז.

פסוק ג

ותקח לו תבת גמא. לו לתועלתו והצלתו ודבר חכמה עשתה יוכבד אמו ותחבולה גדולה שהניחתו על שפת היאור כדי שיראו אצטגניני פרעה ויאמרו כבר הושלך המושיע ביאור כי ידעו זה מכח אצטגנינותם ויגידו הדבר לפרעה ואז תבטל הגזרה כי לא יחקרו אם ימות אחר השלכתו ליאור אם לא ולא יחפשו אחריו. וזהו שדרשו רז"ל החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבוא עליך ולא כל אשר. והנה האצטגינינים והחוזים אשר לפרעה הרשע כשל כח חכמתם ולא מצא ידיהם בחזיונם והקב"ה מציל מי שרוצה להציל.

פסוק ד

ותתצב אחותו מרחוק. על דרך הפשט זה מרים שהרי מרים נתנבאה עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל וזהו שאמר לדעת מה יעשה לו לדעת מה יהא בסוף נבואתה. וע"ד המדרש ותתצב אחותו זו שכינה ולמדך הכתוב כשהצדיק מצטער שכינה מזדמנת לו להצילו וכענין שכתוב (יונה ב':ג') קראתי מצרה לי אל ה' ויעננני. ותכף שנצטער משה ביאור נזדמה לו מיד שכינה שעתידה ליתן תורה על ידו. וזהו שדרשו רז"ל ותתצב אחותו מרחוק פסוק זה כלו על שם השכינה נאמר ותתצב דכתיב (שמואל א ג':י') ויבא ה' ויתיצב. אחותו דכתיב (משלי לז) אמור לחכמה אחותי את, מרחוק דכתיב (ירמיהו ל"א:ג') מרחוק ה' נראה לי, לדעה דכתיב (שמואל א ב) כי אל דעות ה', מה דכתיב (דברים י':י"ב) מה ה' אלהיך שואל מעמך, יעשה דכתיב (שמואל ב י"ט:י"ד) כה יעשה לי אלהים, לו דכתיב (שופטים ו':כ"ד)ויקרא לו ה' שלום.

פסוק ה

ותשלח את אמתה. דרשו רז"ל רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר ידה וחד אמר שפחתה מאן דאמר ידה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה, ויש בזה רמז בכתוב שאמרה בת פרעה כי מן המים משיתיהו יתיר הנו"ן ושתי ההי"ן כי היה הכתוב יכול לומר כי ממים משיתיו.

פסוק ו

ותחמול עליו. דרשו ז"ל בא גבריאל והכהו למשה כדי שיבכה ותמלא עליו רחמים.

פסוק ז

מינקת מן העבריות. למדך הכתוב שלא רצה משה לינק מן המצריות וכן דרשו רז"ל נטלתו והביאתו אצל המצריות ופסל את דדיהן אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי יינק מן המצריות הה"ד (ישעיהו כ"ח:ט') את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים.

פסוק ט

והינקהו לי. לבדו ולא אחר עמו מכאן אמרו רז"ל מי שמקבלת להניק בן חברתה לא תניק אחר עמו.

ואני אתן את שכרך. לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתן אלא שנותנן להם שכר וכן מצינו במרדכי הצדיק לא די שהצילוהו הוא ועמו מן ההריגה, אלא שהלבישוהו לבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה.

פסוק י

ויהי לה לבן. היתה בת פרעה מחבקתו ומנשקתו ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך ואף פרעה היה מחבקו ומנשקו והיה משה נוטל כתרו מעל ראשו ומשליכו בארץ לאות מה שעתיד לעשות לו בסוף ויצא מתוך פלטרין של פרעה מי שאבד אותו ואת מלכותו ויצא אש מתוכו ושרפתו כענין שכתוב בחירם מלך צור שאמר לו הקב"ה (יחזקאל כ"ח:י"ח) ואוציא אש מתוכך היא אכלתך ואחנך לאפר על הארץ לעיני כל ראיך וכן לעתיד מתוך רומי עתיד לצאת שיחריב אותה מלך המשיח הוא שנתנבא ישעיה (ישעיהו כ"ו:ה') כי השח יושבי מרום קריה נשגבה ישפילנה ישפילה עד ארץ יגיענה עד עפר וכתיב (שם) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, וכתיב (ישעיהו כ"ז:י') שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה.

ותקרא שמו משה. זכתה בזה בתיה בת פרעה שנקבע לו לעולם אותו שם שקראתו היא על שם הנס שנעשה בו במשה שהוציאתו מן המים וניצל מן המיתה ונתן הקב"ה כן בלבה ולא קראו הקב"ה בשם אחר אלא בו.

פסוק יא

איש מצרי אביו של מגדף היה שנאמר (ויקרא כ"ד:י') והוא בן איש מצרי.

מכה איש עברי. בעלה של שלומית היה והמצרי נתן עיניו בה ובלילה היה מעמידו ומוציאו מביתו והוא חוזר ונכנס לבית ובא על אשתו כסבורה שהוא בעלה וכשחזר לביתו והרגיש בדבר היה מכה אותו ורודהו כל היום.

פסוק יב

ויפן כה וכה. ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה.

וירא כי אין איש אין איש עתיד לעמוד ממנו שיתגייר.
ויך את המצרי. ראוי היה משה משמת ימי בראשית לעשות המעשה הזה להרוג את המצרי כי כחו של מצרי הוא כחו של קין שהוא מצד הטומאה ומזה אמרו רז"ל שחיטת נכרי נבלה ומטמאה במשא כי הטומאה מצד כחו והבן זה.
ודע כי ההכאה הזאת בלשון היתה כי המית אותו ברוח שפתיו, וכן דרשו רז"ל שהרגו בשם המפורש והראיה ממה שכתוב הלהרגני אתה אומר באמירה בלבד ושם המפורש של מ"ב אותיות היה, ויש בכתוב התעוררות על זה, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים מ"ד:ו') בך צרינו ננגח בשמך נבוס קמינו ואמר זה על מ"ב אותיות ועל זה נאמר (תהילים קמ"ח:י"ג) כי נשגב שמו לבדו, וזהו כי הוא אמר ויהי וזהו (איוב כ"ו:ז') תולה ארץ על בלימה והבן זה, ובכח השם הזה אמר משה עלה שור עלה שור, וכן מצינו באלישע הנביא באותם נערים שהתקלסו בו והיו אומרים לו (מלכים ב ב':כ"ד) עלה קרח עלה קרח הזכיר בו הכתוב ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה' והוא שם בן מ"ב אותיות ולכך נהרגו מ"ב ילדים הוא שכתוב (שם) ותצאנה שתים דובים מן היער ותבקענה מהם מ"ב ילדים, ובא לשון ויך את המצרי כלשון (מלכים ב י"ט:ל"ה) ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, שאין הכונה הכאת יד כי אם הכאת כח.
ויטמנהו בחול. אמר לישראל אתם משולים כחול שנאמר (הושע א) והיה מספר בני ישראל כחול הים, החול הזה אדם נוטלו מכאן ונותנו בכאן אין הקול יוצא כך לא ישמע הדבר.

פסוק יג
שני אנשים עברים נצים. דתן ואבירם היו הם שאמרו (במדבר י"ד:ד') נתנה ראש ונשובה מצרימה הם שכתוב עליהם (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף, הם שהותירו את המן הם שעמדו במחלוקתו של קרח.

פסוק יד
מי שמך לאיש. ואתה עודך נער ותרצה להיות איש, ומכאן למדנו שלא היה למשה י"ג שנה שהרי בן י"ג שנה נקרא איש, וכן אמרו במדרש אמר רבי חנינא בן י"ב שנה נתלש משה מבית אביו, ובשלשה לשונות הללו שדברו כנגדו מצינו שלקח עטרה, הם אמרו לו מי שמך לאיש מצינו שנקרא איש שנאמר (במדבר יב) והאיש משה ענו מאד, ונקרא שר שנאמר (שם כא) באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם, ונקרא שופט שנאמר (שמות יח) וישב משה לשפוט את העם.

אכן נודע הדבר. נודע לי דבר שהייתי תמה עליו מפני מה ישראל בגלות יותר משאר אומות יש ביניהם רכילות ולשון הרע ואינם ראוים לגאולה, וכן אמרו במדרש תהלים תינוקות שהיו בדורו של שאול ושמואל עד שלא הביאו שתי שערות היו דורשים את התורה במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא, והיה דוד מתפלל עליהם ואמר אתה ה' תשמרם תהא נטר אוריתהון בלבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם, דור שהוא חייב כליה ואחר כל השבח הזה היו יוצאים למלחמה ונופלים למה בשביל שהיו בהם דלטורין, אמר דוד רבש"ע סלק שכינתך מביניהם מה שכינתך עושה בארץ רומה על השמים אלהים, אבל דורו של אחאב היו כלן עובדי עו"ג ולפי שלא היו דלטורין היו יוצאים למלחמה ונוצחים ולא היה אחד מהם נהרג הוא שאמר עובדיה לאליהו (מלכים א יח) הלא הגד לאדני את אשר עשיתי ואחביא מנביאי ה' חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים מה ת"ל לחם ומים מלמד שהיו המים קשים מן הלחם ואליהו עומד בהר הכרמל ומכריז ואומר אני נותרתי לבדי נביא לה' וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא אחאב שבשביל לשון הרע שכינה מסתלקת.

פסוק טו

וישמע פרעה. דתן ואבירם הלשינו עליו, ויבקש להרוג את משה ויברח משה שהיה פרעה מבקש להרוג אותו לולא שנתעלם וברח מפניו בכח ההעלמה.

ובמדרש מסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב הוא שאמר משה (שמות י"ח:ד') ויצילנו מחרב פרעה.

ויברח משה מפני פרעה. מכאן למד דוד וברח שנאמר (שמואל א י"ט:י"ב) ויברח וימלט (ישעיהו כ"ו:כ') חבי כמעט רגע עד יעבר זעם.

פסוק יז

ויבאו הרועים ויגרשום. מאחר שהוא היה כהן וגדול שבמדין היאך היו מגרשים הרועים את בנותיו, אלא למדך הכתוב שנדוהו מביניהם לפי שהוציא מביתו כל תשמישי ע"ג קודם שבא משה אצלו והסכימו ביניהם שלא יעשו עמו מלאכה ולא ירעו את צאנו ועל כן הוצרכו בנותיו לרעות את צאנו והיו הרועים מגרשין אותן.

ויקם משה ויושיען. מהחמס שהיו הרועים עושים להם שהרי בודאי כיון שהבנות דולות המים ומלאו הרהטים הרי המים היו שלהן ולא הספיקו המים שברהטים לכל הצאן ולכן השקה את צאנן תחלה.

פסוק יט

איש מצרי הצילנו. דרשו רז"ל וכי משה בדמות מצרי היה אלא אלולי איש מצרי שהרג היאך יכנס למדין וישב על הבאר, ג' נזדווגו זווגן מן הבאר ואלה הם יצחק יעקב ומשה,

יצחק שנאמר ויצחק בא מבוא באר לחי רואי וכתיב בתריה וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, יעקב שנאמר (בראשית כ"ט:י') וירא והנה באר בשדה, וכתיב בתריה (שם) ויהי כאשר ראה יעקב את רחל, משה שנאמר וישב על הבאר וכתיב בתריה ולכהן מדין שבע בנות.

פסוק כ

קראן לו ויאכל לחם. שמא ישא אחת מכם מלשון (בראשית לט) כי אם הלחם אשר הוא אוכל.

ובמדרש בשכר שאמר יתרו קראן לו ויאכל לחם זכה וישבו בניו בלשכת הגזית, הוא שאמר שלמה ע"ה (קהלת יא) שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו, (דבר אחר) שלח לחמך זה יתרו שאמר קראן לו ויאכל לחם, על פני המים זה משה שנאמר (שמות ב) כי מן המים משיתיהו כי ברוב הימים תמצאנו הוא שכתוב (שמות יח) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם.

פסוק כא

ויואל משה. מה ראה משה ליטפל ביתרו עובד ע"ג אלא היה משה בורח מפני פרעה ומתירא ממנו שמא יגלגל עלילות בכל מקום שהוא כדי שיהרגוהו ועל כן הלך להתחתן עם אחד הכהנים שהם כומרים לע"ג מפני שהיו כל נכסיהם בני חורין אין למלך עליהם שום נגישה ולא שום תביעה כענין שכתוב (בראשית מ"ז:כ"ו) רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה וכתיב כי חק לכהנים מאת פרעה, ועל כן רצה להתחתן עם אחד מהם ושישא בתו אחר שנתגייר, ומה שבחר יתרו מן הכהנים מפני שהיו לו בנות רבות כדי שיעשה לו זול וירצו בו לאלתר ולא ידקדקו עמו ומזה אמר ולכהן מדין שבע בנות כי מה צורך להזכיר שהיו לו שבע בנות אלא שמן הטעם הזה רצה להטפל במקום ההוא ורצה להשבע להם בדבר שכן דרשו רז"ל ויואל משה אין אלה אלא שבועה כך שמעתי מפני הרב רבי דן ז"ל.

ויתן את צפורה בתו למשה. נקראת צפורה מלשון צפור שהוא עוף טהור על שם שעתידה להתגייר ולהטהר מטמאת ע"ג ולהזדווג למשה.

פסוק כג

ויהי בימים הרבים ההם. שהיה משה בורח מפני פרעה. **וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה**. חרה להם מיתת המלך אע"פ שהיה רשע, מפחדם פן יקום אחריו רשע יותר ממנו ואמר ויזעקו מן העושק שהיו עושים להם כענין שכתוב (איוב ל"ה:ט') מרוב עשוקים יזעיקו, ואמר **ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה**. כי אע"פ שהגיע הקץ כבר לא היו ראוים לגאולה אלא מרוב שצעקו אל ה' מן העבודה קבל תפלתם,

והזכיר שני פעמים מן העבודה, ויאנחו בני ישראל מן העבודה ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, ללמדך שאין תפלתו של אדם שלמה כאותה שהוא מתפלל מתוך הצרה והדוחק שהיא יותר מקובלת והיא העולה לפניו יתברך, וכן תמצא ביונה הנביא ע"ה שבאר הענין הזה הוא שאמר (יונה ב':ח') בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבא אליך תפלתי אל היכל קדשך, הבטיח הנביא שהתפלה שהיא מתוך הצער ועטיפת הנפש היא הנכנסת לפניו אל היכל קדשו יתברך,

ואפשר לומר כי הפרשה הזאת היא רמז לגאולתנו זאת העתידה שהיא תלויה בתשובה ובתפלה כי כן בגאולת מצרים חזרו בתשובה והתפללו אל ה' העונה בעת צרה, ונתקבלה תפלתם ובא להם הגואל מיד, ועל כן סמך לו ומשה לרמוז כי ביאת הגואל תלויה בתשובה ובתפלה.

וע"ד הקבלה יתכן לפרש כי נרמז כאן ענין התפלה ומתוך הצרה וגודל השעבוד כוונו אל העשר ואל הראש ועד הסוף, וכענין שכתוב (ישעיהו נ"ח:ט') אז תקרא וה' יענה, ולכך נרמזו כלם בכאן, הוא שאמר ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, וישמע אלהים, ויזכור אלהים כנגד היראה והחכמה והבינה. את אברהם את יצחק ואת יעקב הגדולה והגבורה והיסוד, ושני עמודים בכללן וירא אלהים כנגד התפארת וידע אלהים כנגד המלכות, ותן לבך כי לא הזכיר בני ישראל אלא עם וירא אלהים כדי לרמוז על תפארת ישראל, כי שם יצעקו בני ישראל ושם יתפללו בשאלת צרכיהם, ואליו אנו מברכים בקדיש אמן יהא שמיה רבא מברך, ואנו אומרים לעלם לעלמי עלמיא יתברך הזכיר ה' עולמות כנגד ה' ספירות שמשם ולמעלה, וצריך הוא לחבר מלת עלמיא ליתברך ואין להפסיק בהם כלל כשם שאין להפסיק הכתר מאין סוף, שמע נא ואתה דע לך.

פסוק כה

וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. ע"ד הפשט מפני שהיו ישראל במצרים משועבדים בעבודת פרך מעונים בכל מיני צרות משונות זו מזו, והמצריים מערימים להצר להם ומתחכמים עליהם בזה, פעם בנגלה פעם בנסתר, על כן יאמר הכתוב וירא אלהים, על הצרות שהיו מצרים עושין להם בנגלה שהיו נראין לעין, וידע אלהים, על הצרות שהיו עושים להם בנסתר שלא היו נודעות לשום בריה כי אם לשם יתברך לבדו כי הוא היודע ועד.

וע"ד הקבלה וידע אלהים וירא אלהים, כבר בארתיו והוא כענין (במדבר ו':כ"ה) יאר ה' פניו אליך, וידע אלהים הוא מענין עץ הדעת, כי נמשך שפע מן הרחמים אל הדעת לרחם על ישראל, וכן תמצא בספר הבהיר מאי וידע אלקים משל למה הדבר דומה, למלך

שהיה לו אשה והעמיד ממנו בנים חבבן וגדלן ויצאו לתרבות רעה, שנאם ושנא אמם, חזרה אמן עליהם בני למה אתם כך שאביכם שונא אותי ואתכם עד שחזרו לעשות רצון אביהם ראה אביהם כך אהבם כבתחלה וזכר את אמם, הה"ד וירא וידע, ע"כ. ועל זה נאמר (משלי י׳:א׳-ב׳) ובן כסיל תוגת אמו, ולא אביו לפי שאמו מרוחקת מאביו בשבילו. ומכאן ראיה ברורה שכל זמן שישראל בגלות השפע והאצילות נפסק מן המרכבה ומאור הפנים רחוק מהדעת ואז הבנים גולים, וכשחוזרים בתשובה הוא ממשיך רחמיו אל הדעת ואוהב את הבנים כבתחלה ואז הבנים נגאלים וזהו שהזכיר כאן וירא וידע, ומזה נגאלו, וזה מבואר.

פרק ג

פסוק א

ומשה היה רועה. אחז משה רבינו האומנות הזה כמנהג הצדיקים הראשונים, כי כן מצינו בהבל הצדיק, גם באבות העולם, גם בשבטים, והטעם כדי שיתרחק מן הישוב שהוא עלול אצל החטא, ועוד כדי להתבודד בנבואה, ומה שאמר אחר המדבר למדך הכתוב שהיה משה מתרחק מן השדות כדי שלא ירעה צאנו בשדה של אחרים ויבא לידי גזל, לא פירש הכתוב כמה שנים עמד משה במדין, ודרשו רז"ל ארבעים שנה ישב משה במצרים וארבעים שנה במדין וארבעים שנה במדבר, וכן דרשו רז"ל על רבי עקיבא שהיו ימיו מאה ועשרים שנה כמשה רבינו, ואמרו עליו ארבעים שנה עסק בפרקמטיא ארבעים שנה למד ארבעים שנה לימד, וכמו כן הלל הזקן, גם רבן יוחנן בן זכאי,

וע"ד הפשט ענין הפרשה הזאת כי משה השיג שלשה ענינים ואלו הם האש והמלאך והשכינה, תחלה ראה האש שהיתה מתלקחת בסנה ואין הסנה נשרף, וראה זה בעין הבשר ממש בהקיץ, כי כשראה הסנה בוער באש הכיר שהוא אש והיה סבור שהוא אש גפרית של מטה, וכשהיתה דעתו כן ולא היה הסנה אוכל על כן רצה להתקרב זהו שאמר אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה, כלומר אראה הפלא הזה אם נשתנה הסנה משאר העצים או נשתנה האש משאר האשות, שאלו היה סבור שהיה האש של מעלה לא היה מתקרב. ואחר שראה האש הזאת נתחזק שכלו בראית המלאך, וז"ש וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, משמעות הכתוב כי לבת אש ראה תחלה ואחר כך המלאך מתוך האש. ואחר שנתחזק שכלו בראית המלאך ראה במראה הנבואה כבוד השכינה, וזהו שאמר וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים. ומפני שעתה היתה תחלת נבואת משה רצה הקב"ה לחנכו מעט מעט ולהעלותו ממדרגה למדרגה עד שיתחזק שכלו, משל למה"ד לאדם היושב בבית אפל זמן מרובה אם יצא פתאום ויסתכל לעין

השמש יחשכו ראיותיו ועל כן צריך שיסתכל באור מעט מעט עד שיהיה רגיל בכך. וכשם שיקרה זה באור השמש הוא הדין והוא הטעם בעצמו באור השכל, כי הדברים השכליים בדמיון הדברים הטבעיים, כי יקרה לשכל כמקרה החושים, וכחות הנפש הלא הם קשורים עם כחות הגוף,

וכן מצינו בישראל שחנכן הקב"ה בנתינת התורה מעט מעט, תחלה נצטוו במרה במקצת מצות והם שבת ודינין, ואחר כך נצטוו עשרת הדברות בסיני, ואחר כך תשלום התורה בארץ מואב, לכן מצינו בענין השגתו יתברך שיצטרך האדם לחנך שכלו מעט מעט ובזה תהיה השגתו עולה ומתרחבת והולכת, כענין אור השחר שמתחיל לזרוח מעט אור ואח"כ הולך ומרחיב, וזהו לשון הנביא (הושע ו) ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו, למדנו הכתוב כי יש אנשים שאינם יודעים לרדוף ומבקשים להשיג הידיעה בבת אחת, ולזה אמר ונדעה נרדפה לדעת, שנדע תחלה איך נרדוף, וביאר איכות ההרדפה ואמר כשחר נכון מוצאו, כלומר לא בבת אחת אלא מעט מעט, כשחר נכון מוצאו.

וע"ד המדרש ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו כהן מדין וינהג את הצאן אחר המדבר, ראה משה מעלתן של ישראל מן המדבר שנאמר (שיר ג) מי זאת עולה מן המדבר, עליה מן המדבר, תורה מן המדבר, משכן מן המדבר, כהונה ומלכות מן המדבר, באר מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, לפיכך וינהג את הצאן אחר המדבר. א"ר שמעון בן לקיש הלכה צאנו של משה ארבעים יום ולא טעמה כלום כשם שהלך אליהו, שנאמר (מלכים א יט) וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה. וירא אליו מלאך ה' בלבת אש, כדי ללבבו כשיבאו לסיני ויראה אותה אשות. ולמה מתוך הסנה ולא מתוך אילן ולא מתוך תמרה אמר הקב"ה כתבתי בתורתי עמו אנכי בצרה, בני נתונים בכור הברזל בתוך שעבוד, אף אני נגלה מתוך הסנה וממקום צר, הוא סנה הוא סיני כתיב הכא והנה הסנה בוער באש, וכתיב בסיני (דברים ה) וההר בוער באש.

וע"ד השכל ענין הסנה ירמוז למציאות החומר השפל הבוער באש העליונות, והיה ראוי שיכלה החומר כיון שהוא ואשיו הווים ונפסדים, ולכך בראותו המופת הזה היה ראוי להתקרב בהשגה מדוע לא יבער הסנה, ואז הודיעו המלאך כי אש אלהים הוא ומופת גמור, ויתבאר מזה עקר האמונה בחדוש העולם בחדוש המופת. או ירמוז הסנה לעם השפל אשר ברזל באה נפשו והוא בוער תמיד באש הצרות, והצרות יקיפוהו מכל צדדיו וראוי שיכלה בצרותיו, והוא עומד ומתקיים בין האויבים בדרך המופת ואיננו אוכל, וזהו (דברים לב) חצי אכלה בם, חצי כלין והם אינם כלים. או ירמוז לפרעה, כי כן הרשעים נמשלים לקוצים הוא שכתוב (שמואל ב כג) ובליעל כקוץ מונד כלהם, והיה

בוער באש המכות וראוי שיכלה, ואיננו אוכל, כי הקב"ה היה מעמידו במופת למען רבות מופתיו, וכענין שכתוב (שמות ט) ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי, ופירוש זה נאות לפי ענין הפרשה שהרי, מתוך מראה הסנה נאמר לו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה.

וע"ד הקבלה ומשה היה רועה, כבר היה, כי לא אמר ויהי משה רועה כמו שאמר (בראשית ד) ויהי הבל רעה צאן או שיאמר וירעה את צאן.

וידוע כי מוכן היה ששת ימי בראשית להרוג המצרי ולכך הזכיר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וכבר יש לך התעוררות באותיות לכה, וכמוהו לפי דעתי (איוב א) איש היה בארץ עוץ איוב שמו, כי היה אפשר לומר ויהי איש בארץ עוץ איוב שמו, כמו (שמואל א א) ויהי איש אחד מן הרמתים, (רות א) ויהי בימי שפוט השופטים, (אסתר א) ויהי בימי אחשורוש, ומה שהזכיר פעם אחרת והיה האיש ההוא תם וישר, הויה אחר הויה, נראה כי איוב היה בשלישית, כי כן המדה פעמים שלש עם גבר, ומשם זכה לחיי עולם להיות נפשו צרורה בצרור החיים בסוף, אחרי שנתכפרו לו עונות ראשונים. ומה שהזכיר אחר המדבר פתרונו שנכלל בו לשון הנהגה מלשון (תהלים מז) ידבר עמים תחתינו, והכונה כי מתוך המרעה נתן לבו בענין הפרנסה מאיזה מקום מתפרנס הכל, ונכנס מענין לענין ומחכמה לחכמה עד שהגיע אל האלהים חורבה, כלומר הר האלהים שהוא חורבה, היא מדת הדין שהיא מדה שניה לחסד שמשם באה הפרנסה לעולם שנאמר (תהלים קלו) נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ואמר הר האלהים שהוא אחד מן האבות, ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה', והוא מלשון הורים. והזכיר לשון חורבה על מדת הדין מלשון (דברים לג) ואשר חרב גאותך, שבארו על דרך הקבלה כי גאותן של ישראל אשור החרב שהוא מדת הדין, ומזה דרשו רז"ל לא הר חורב שמו אלא הר סיני שמו, ולמה נקרא שמו חורב שמשם יצאה חורבה לעכו"ם, וכן תמצא באליהו (מלכים א יט) בענין עוגת רצפים שמצא מראשותיו בדרך המדבר, וכתיב (שם) וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חורב. ורז"ל הבינו מלת אחר כלשון ההולך אחר חברו, ומזה דרשו כל מקום שהיה משה הולך במדבר היה המדבר בורח ונעשה ישוב. וכונתם בזה כי הקב"ה היה פותח לו שערי חכמה והיה רואה שעדיין לא הגיע למה שהיה דורש עד שבא אל הר האלהים והוא חורבה, כלומר מדת הדין והיא האש האוכלת הקרבנות שנאמר (ויקרא ט) ותצא אש מלפני ה' ותאכל את העולה וגו', כנגדה באדם הנפש והיא האוכלת שנאמר (שם ז) הנפש האוכלת, ועל כן נראה לו המלאך בלבת אש כענין הראוי למדת הדין, ומתוך הסנה, ועל כן נהפך המטה

לנחש וידו מצורעת, והמים לדם, ועל כן הזכיר בסוף הפרשה (שמות ד) ויחר אף ה' במשה, וכתיב אחריו ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה, ונרמז בו השם למפרע, בשכבר הודעתיך בפרשת הפלגה שהוא מורה על מדת הדין בכל מקום שהוא רשום למפרע וענין הפרשה מוכיח כן באשר הוא שם.

והנה המראה הזאת הוא רמז למשה למה שעתיד הקב"ה ליתן תורה באש על ידו במקום הזה וישמעו כל ישראל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה.

ודעת הרמב"ן ז"ל בפרשה הזאת כי מה שאמר וירא מלאך ה' אליו בלבת אש ומה שאמר ויקרא אליו אלהים הכל אחד, וזהו שאמר מלאך ה' מתוך הסנה ואמר אלהים מתוך הסנה, וכן תמצא על הים שכתוב (שם יד) ויסע מלאך האלהים והוא באור לא סמוך. ואל תתמה איך יסתיר משה פניו מן המלאך כי המלאך הנזכר בכאן הוא המלאך הגואל שכתוב בו (בראשית לא) אנכי האל בית אל וכן אמר בכאן אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב והוא שנאמר עליו (שמות כג) כי שמי בקרבו.

פסוק ד

וירא ה' כי סר לראות. קבלנו כי יש שם בן מאה אותיות ויוצא מפסוק זה, והוא מסורת רבינו שמואל הכהן ז"ל שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב הונא.

מתוך הסנה. דרשו רז"ל הוא סנה הוא סיני וכן אנו יכולים לדרוש מתוך הסנה מתוך ניסן כי המראה הזאת למשה בט"ו בניסן היה, וזהו מתוך הסנה הוא יום הגאולה לשנה הבאה, ותצטרך עוד לזה לענין שאני עתיד לכתוב.

משה משה. ע"ד הפשט מה שקורין מלמעלה לנביא בשם כפול לפי שהקול היה כחו גדול כענין שנאמר (תהילים כ"ט:ד') קול ה' בכח, ומכח הקול ותקפו נשמע קול הברה. וקריאת משה היתה פעם אחת ונשמע למשה שני פעמים וכן לשאר הנביאים שנקראו שני פעמים וכענין שכתוב (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עז לאלהים, כלומר מצד כח אלהים כי תלה הענין בכח הקול.

וע"ד המדרש כל מי שכפל שמו הוא בשני עולמות, נח נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, פרץ פרץ. והרי כתיב תרח תרח, אף הוא לא מת עד שעשה תשובה.

וע"ד השכל מפני שהנביא הנקרא נבהל בקריאה ראשונה ואם יבא אליו הדבור מיד לא יבין, לכך יצטרך להקרא שנית כדי שיתישב ואחרי כן ידבר עמו.

וע"ד הקבלה טעם הכפל במשה ובשאר הנביאים כדי לבאר שהקריאה ההיא ומה שנמשך אחריה הכל בהסכמת הרחמים והדין, וקראו השמות בלשון כפל מאת הקב"ה לא מצאנום בתורה כי אם ארבעה.

פסוק ה

של נעליך. ע"ד הפשט הזהירו בשלילת הנעל לקדושת המקום וכדי שלא יקל את ראשו כנגד השכינה וזה דומה למה שאמר לו (שמות כג) השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו.

וע"ד השכל של נעליך, לא אמר חלוץ כמו בענין היבום שהזכיר בו (דברים כה) וחלצה נעלו, ולא אמר שלוף כמו בענין הקנין שכתוב (רות ד) שלף איש נעלו, אך בענין הנבואה הזכיר של מלשון שלילה, הזהירו שישלול ממנו החומריות שהמשילם לנעלים, לפי שהחומר דבק בגוף כמו שהמנעל דבק ברגל, וכשם שיש ביד האדם לשלול נעלו מעל רגלו כן בידו שישלול ממנו החומריות כדי שיהיה מוכן לנבואה, וראוי להדבק באור השכל. והזכיר ביהושע של נעלך כי הזכירו על שלילת מקצת לא על כלן, וזוהי מעלתו של משה בהיותו משולל יותר מיהושע שהרי משה פירש מן האשה ונאמר לו (דברים ה) ואתה פה עמוד עמדי ולא נאמר כן ליהושע.

וע"ד הקבלה של נעליך ירמוז שנגלית השכינה בשני גוונים אש שחורה ואש לבנה, שכן השכינה כלולה דין ורחמים.

אל תקרב הלום של מפני אימת המלכות וקדושת המקום אמר לו של נעליך מעל רגליך. ועוד ירמוז לו כי במקום הזה תנתן התורה כתובה אש שחורה על גבי לבנה, ומטעם זה הזכיר הקב"ה למשה לשון של יותר משאר לשונות.

אדמת קדש הוא. מלת אדמת סמוכה לקדש, והוא הר סיני שכתוב (תהילים ס"ח:י"ח-י"ט) ה' בם סיני בקדש ועתה בתחלת נבואתו אמר לו אל תקרב הלום כי מלת הלום רמז לשכינה שהרי לשון מלכות הוא כענין שכתוב (שמואל א י) הבא עוד הלום איש, וכן (שם ב ז) כי הביאותני עד הלום. ולפי שהשכינה נאצלת מן הקדש פתח לו פתח להתבונן בקדש והזכיר לו אדמת הקדש.

פסוק ו

אנכי אלהי אביך. ע"ד הפשט כאלו אמר אלהי אבותיך, כענין שכתוב (שמות ט"ו:ב') אלהי אבי וארוממנהו ששעורו אלהי אבותי.

וע"ד המדרש אלהי אביך זה עמרם והוא כאלו אמר אנכי אלהיך אבל רצה ליחד שמו על הצדיק שמת לא על החי.

והנה משה כששמע קול הקריאה משה משה דמות קולו של אביו שמע, וכן דרשו בתנחומא נגלה עליו בקולו של אביו עמרם, שמח משה אמר עמרם אבי חי, אמר לו הקב"ה אנכי אלהי אביך, בפתוי באתי אליך כדי שלא תתירא, ע"כ. ומכאן שהנביאים

בשעת נבואתם נבהלים ונרתעים וצריכים פתוי כדי שיוכלו לקבל ולסבול הנבואה שכן מצינו בשמואל שנגלה עליו בקולו של עלי.

וע"ד הקבלה אלהי אביך, אדם הראשון, כי כשהקריב הבל קרבן הציץ בשכינה יותר מן ההשגה ועל כן נתחייב מיתה. ומזה הזכיר בכאן ויסתר משה פניו, כי ירא מהביט ממה שהביט כבר, כאדם שמתבייש ממה שכבר אירע לו (ויסתר משה פניו כי ירא מהביט) וזהו שדרשו רז"ל בפרק קמא דברכות, (שמות ל"ג:כ') ויאמר לא תוכל לראות את פני, אמר לו הקדוש ב"ה למשה כשרציתי לא רצית עכשיו שאתה רוצה איני רוצה, כלומר כשרציתי בסנה לא רצית שכן כתיב ויסתר משה פניו ועכשו שאתה רוצה ואומר הראני נא את כבודך לא תוכל לראות את פני. ופליג אדרבי מאיר דאמר ר' מאיר בשכר שלש זכה לשלש, בשכר ויסתר זכה לקלסתר פנים, בשכר כי ירא זכה לוייראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה לותמונת ה' יביט, ובאור זה כי בשכר שנתירא עתה להביט אל האלהים היא השכינה שהיא מדת הדין ונקראת אספקלריא שאינה מאירה זכה לסוף שנסתכל באספקלריא המאירה, היא מדת הרחמים.

פסוק ז

ויאמר ה'. יש לך להתבונן כי כל הפרשה בשם אלהים ובכאן התחיל שם המיוחד שהוא מדת רחמים, כי יבטיח עתה שירחם על עמו ויושיע אותם במדת רחמים.

ראה ראיתי. יש בכתוב הזה ג' ענינים זה למעלה מזה ראיה שמיעה ידיעה, למעלה מראיה שמיעה שהרי כח השמיעה זך ודק מכח הראיה, למעלה משתיהן ידיעה שאין השלמת הראיה או השמיעה אלא בידיעה שאם יראה אדם דבר או ישמע קול ולא ידע מה הוא הרי הוא כאלו לא ראה אותו דבר או לא שמע אותו הקול. ועל כן יבאו שני ענינים אלו בתורה במקום הבנה, שמיעה הוא שכתוב (דברים כ"ח:מ"ט) גוי אשר לא תשמע לשונו, ראיה הוא שכתוב (קהלת א':ט"ז) ולבי ראה, והיודע דבר אע"פ שלא ראה אותו ולא שמע אותו מעולם הוא כאלו ראהו או שמעו.

ובמדרש ראה ראיתי, שתי ראיות למה, אמר הקב"ה למשה משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים את התורה ואני רואה אותם היאך מתבוננים בי ושומטין אחד מטטראמולין שלי שנאמר (יחזקאל א':י') ופני שור מהשמאל ומכעיסין אותי בו.

פסוק ח

וארד להצילו וגו' אל ארץ טובה ורחבה. מה צריך להאריך הכתוב כל כך בשבח העצים והאבנים, ועוד ספור השבח במקום הזה למה כי העם אשר ברזל באה נפשו והוא מיוסר ביסורין ביד אדונים קשה הלא די לו שמחה וששון שיבשרו אותו בגאולה ואפילו על מנת

לצאת אל ארץ תלאובות, אבל הענין כי כל השבחים הללו על שם התורה נאמרו, ארץ טובה ורחבה ארץ של טובה ושל רחבה, טובה שנאמר (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב וגו', רחבה שנאמר (תהילים קי״ט:צ״ו) רחבה מצותך מאד, וכתיב (איוב י״א:ט׳) ורחבה מני ים, ארץ זבת חלב ודבש שנאמר (שיר השירים ד׳:י״א) דבש וחלב וגו', ואחר כך הזכיר הארץ ממש ששם עקר התורה הזאת, הוא שאמר אל מקום הכנעני, כלומר אתם תירשו מקום הכנעניים כי אינם ראוים לדור במקום משכנות התורה. וכן דרשו רז"ל, (בראשית ב׳:י״א-י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב, אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, ויש לפרש עוד אל מקום הכנעני לא אמר אל ארץ הכנעני כאשר יאמר בשאר המקומות לרמוז שיירשו אותם ויכריתום וישבו במקומם לא שידורו ביניהם כאבותיהם.

פסוק ט

צעקת בני ישראל באה אלי. והלא כבר הזכיר למעלה ואת צעקתם שמעתי.

אבל על דרך הקבלה צעקת בני ישראל היא כנסת ישראל שבאה לפני צועקת, כלשון (בראשית יח) הכצעקתה הבאה אלי.

וגם ראיתי את הלחץ. פי' רבינו חננאל ז"ל מפני שנכנסו למצרים בשבעים נפש והושיבם יוסף בארץ גשן ולא היתה הארץ מכילה אותם כי היתה הברכה בהם, ומצריים לא היו מניחים אותם להתרחב בארץ אבל היו לוחצים ודוחקים אותם, והביא ראיה לזה ממה שאמר הכתוב (שופטים א) וילחצו האמורי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת לעמק.

פסוק י

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. היה לו לומר ועתה לך, ועל דרך הפשט תוספת הה"א להורות על חמשה ימים שעתידין שיחנו בהר סיני, זהו מראש חדש סיון עד יום ששי שבו קבלו התורה ועל כן אמר וזה לך האות אות הה"א הנוספת שהוא חשבון חמשה, ואמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה חמשה ימים ובששי תקבלו את התורה.

וע"ד הקבלה תוספת ה"א במלת לכה היא ה"א אחרונה שבשם ועל כן אמר וזה לך האות כי אות הה"א יקרא זה כלשון (שמות טו) זה אלי ואנוהו, בעבור זה עשה ה' לי, ועל כן אמר כי אהיה עמך והנה אות הברית שיהיה עמו ואין לך אות גדול מזה וראוי שיאמינו הכל.

פסוק יא

מי אנכי כי אלך אל פרעה. כתב הרמב"ן ז"ל אמר הש"י למשה שני דברים, האחד שירד להצילם מיד מצרים והיה אפשר שיצילם מידם בארץ גשן עצמה או קרוב משם, והשני שיעלה אותם מן הארץ ההיא אל מקום הכנעני.

והנה משה נתירא משניהם ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה, אני שפל אנשים רועה צאן והוא מלך גדול ואם אומר אליו לעזוב את העם יהרגני כענין שאמר שמואל (שמואל א ט"ז:ב') ושמע שאול והרגני. ועוד מי אנכי כי אוציא את בני ישראל עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, מארץ מצרים, כי לא יחשבוני ללכת אחרי אל עמים גדולים ועצומים והם בודאי ירצו לצאת מתוך השעבוד הגדול ההוא כי מי האדם שלא ירצה לצאת מעבודה קשה שאין כמוה, אבל העליה לארץ הכנעני לא ישמעו, וכן היה הדבר שהיתה מלחמת הכנענים קשה על ישראל במדבר ומאז פחדו עליה תמיד וזאת היתה פחדו של משה, והש"י השיבו על שניהם אמר לו כי אהיה עמך ואל תירא מפרעה וזה לך האות אל העם אשר שלחתיך להם כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה ומאז יקבלו עבודת הש"י ללכת אחרי מצותיו ועל כן נגליתי לך בהר הזה בלבת אש כי כן אהיה תמיד לעיני כל העם בעבדם אותי בהר הזה, והנה למשה רבינו אות במה שראה מתוך הסנה שלא יפחד מפרעה כיון שהבטיחו להצילו, ולישראל גם כן אות שלא יפחדו מן העמים בבאם אל הר סיני כי ישמעו לו לצאת אל מקום קרוב דרך שלשת ימים, ע"כ לשון הרב ז"ל.

פסוק יג

ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. היה ראוי שיאמר מה אות, כי האיש המתנבא אל עם בדבר ה' אין מחזיקין אותו כנביא ולא יאמינו בדבריו עד שיתן להם אות בעתיד ובא האות והמופת כאשר דבר וכל שכן שלא ישמעו אליו ללכת אחריו, ומה שאמר משה ואמרו לי מה שמו ידוע כי זכירת שם אחד משמותיו הקדושים של הקב"ה איננו אות לישראל כלל, כי אם ידעו ישראל אותו שם גם משה אפשר לו שידענו כהם ומה הראיה בהגידו אותו להם, ואם לא ידעוהו ולא שמעוהו מעולם מה הראיה והמופת בזכירת השם שיאמין בו עתה מי שלא היה מאמין בו מתחלה, והרי אנו רואים כי משה אחרי שהודיע הקב"ה השם ההוא, אמר והן יאמינו לי, והוצרך הקב"ה לתת לו אותות.

וע"ד הפשט באור מה שמו מה אמתת מציאותו ורצה לומר כי ישאלוהו ישראל על מציאות השם ועל דרך ההשגחה שהוא עקר האמונה, ועל כן בקש ממנו שיאמר לו שם שיורה הוראה שלמה על המציאות וההשגחה אצל החכמים שבהם שיאמינו בדבריו וישמעו לקולו, ועל כן השיבו הש"י אהיה אשר אהיה הודיעהו השם הזה הנמצא אשר הוא הנמצא כלומר ראוי המציאות והודיעהו לבאר להם.

והרמב"ן ז"ל כתב בפירוש השם הזה הנמצא אשר הוא נמצא כלומר ראוי המציאות והודיעהו לבאר להם כי הוא נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא יעדר, ולפי הענין

הזה ששאלתו של משה היה בענין המציאות וההשגחה, יש לתמוה בזה איך היו זקני ישראל מסופקים במציאות ה' יתברך ובהשגחתו והמה חכמים מחוכמים ומקובלי האבות איך יצטרכו לשאול בזה הוראת ה' לברר להם עניני המציאות וההשגחה, והנה השם לא יהיה להם ראיה כלל כי אלו היו בהם אפיקורסין בבטול המציאות או מאמיני קדמות העולם לא היה השם הזה שום ראיה לבטל מהם הדעת הנפסד ההוא.

וכתב החכם המחבר חובת הלבבות, ואמרו לי מה שמו, ענינו מה עצמו, כי מה שאנו מתארים אותו אלהי השמים ואלהי הארץ וכן אלהי הרוחות ומסמיכין אותו לזולתו מפני שאין אני משיגים עצמותו, אבל אלו השגנו עצמותו לא היינו צריכים לתארו ולהסמיכו לזולתו, ולכך בקש משה מה ישיב אם ישאלוהו מה עצמו. ומפני שהשם נודע משני צדדים מצד המושכל ומצד המקובל ע"כ השיב לו והודיעו משם הזה שהוא המושכל שמתוכו ישיגנו אדם מתוך מעשיו, ובעבור שהעם לא יבינו המושכל לכך הזכיר לו המקובל גם כן הוא שאמר ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם שהידיעה הזאת היא מצד קבלת האבות, וכענין שכתוב (איוב ט"ו:י"ח) אשר חכמים יגידו.

וע"ד המדרש ואמרו לי מה שמו, בקש לידע שמו הגדול, אמר לו הקב"ה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים כשאני עושה ברשעים מלחמה אני נקרא צבאות, כשאני תולה חטאו של אדם אני נקרא שדי, כשאני יושב בכסא רחמים אני נקרא ה', כונת החכמים במדרש הזה כי אין רבוי ביחוד, ומה ששמותיו יתברך רבים השכל יודע כי כלם נאמרים לבורא אחד אבל הפה אינו יכול לכלול אותם בבת אחת במלה אחת כאשר יכלול אותם השכל, וע"כ שמותיו יתעלה רבים מתרבים ומשתנים לפי הפעולות מצד המקבלים לא מצדו יתברך.

ויש לך לדעת כי הזכיר בכאן ג' פעמים בפסוק אחד שם אהיה כנגד שלש הויות לרמוז שהוא יתברך שליט בשלשה זמנים, היה הוה ויהיה, ושם אהיה לבדו כולל שלשה זמנים הללו, כי מלת אהיה כולל הזמן ההוה ופירושו כאלו אמר אני הוה, וכולל ג"כ לעתיד וכולל ג"כ לשעבר, ויהיה פירוש אהיה אשר אהיה אני הוא אותו שהיה כבר, וכן בשם המיוחד נכללין שלש הויות וידוע ומפורסם הוא ואין צריך להאריך בזה, וא"כ הנה שניהם מורים ענין אחד.

וע"ד השכל בחכמת הצרוף שם אהיה לבדו כולל שלש הויות הללו כי האל"ף ראשית האחדים כנגד היה, וה"א אמצעית האחדים כנגד הוה, והיו"ד סוף האחדים ותכלית כל חשבון כנגד יהיה, וה"א אחרונה להורות כי הוא בשלשה זמנים הללו וקיומו בכלם

בהוה, גם השם המיוחד מורה כן. והושם אות היו"ד בראש מפני שהאל"ף ראשית האחדים והט' סוף האחדים וכשאנו חושבים ט' ואנו רוצים לחשוב יו"ד נצטרך על כל פעם לחזור לאל"ף ואי אפשר להשלים חשבון יו"ד כי אם עם האל"ף א"כ האל"ף ראשית ותכלית כן הבורא ראשית ותכלית לנמצאים כולם, והובלעו שתי אותיות אלו מהאל"ף והטי"ת ונעשה מהם יו"ד והיא בראש השם כדי לסתום הפתח ולהזהיר על השאלה הנמנעת, והיא שאלת מה לפנים מה לאחור, כי שאלת מה לפנים היא האל"ף ושאלת מה לאחור היא הטי"ת שהיא תכלית וע"כ הושם במקום שתיהן אות היו"ד הכולל ראשית ותכלית היה ויהיה, האל"ף כנגד היה והטי"ת כנגד יהיה, להורות כי הוא יתברך ראשית הכל ותכלית הכל, לפניו לא נוצר אל ואחריו לא יהיה, ואז נשאר בשם הזה להשלים שלש אותיות.

וע"ד הקבלה, ואמרו לי מה שמו, איזה שם משמותיו הקדושים שולח אותך, כלומר באיזה מידה ממידותיו אתה שלוח.

וכתב הרמב"ן ז"ל וזה לשונו על דעתי לא יסתפקו זקני ישראל במציאות הבורא כאשר אמר הרב חלילה וחס, אבל משה רבינו ע"ה היה ג"כ בעת ההיא אב בחכמה גדול במעלת הנבואה ובקש דרך שאלה מי השולח אותו, כלומר באיזו מדה הוא שלוח אליהם, זהו ואמרו לי מה שמו כלומר ישאלוני על שליחותי אם היא במדת אל שדי היא שעמדה לאבות שבה נעשו להם נסים נסתרים או במדת רחמים שבה נעשו נסים מפורסמים מחודשים ביצירה משנים טבעו של עולם, ועל כן שאל מה אומר אליהם, וה' יתברך השיבו **אהיה אשר אהיה** הודיעו שהוא שלוח אליהם במדת הדין אשר אהיה במדת רחמים, ואמר **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם**, ולא צוהו לומר אהיה אשר אהיה שלחני אליכם, הכונה שיזכיר להם השם האחד לבדו להורות על האחדות, ולכך צוהו עוד כה תאמר אל בני ישראל ה' וגו' שלחני אליכם, כי השם הזה מדת רחמים, וידעו כי יוליך לימין משה זרוע תפארתו ויחדש אותות ומופתים בעולם, והנה פירש לו כי אהיה אשר צוהו לאמר להם הוא השם הגדול הזה והם שוים בלשונם ובאותיות כי שני אותיות האחרונות שבשם הראשון הם הקודמות בזה כי בראשון יורו על חכמת שלמה שנאמר (מלכים א ה׳:כ״ו) וה' נתן חכמה לשלמה, ובזה יורו על חכמת אלהים ואות האל"ף בראשון תורה על הקדמות, ועל היחוד והיו"ד בשני על עשר ספירות בלי מה, ונלקחו שתי האותיות האלה האל"ף והיו"ד משני השמות הקדושים ונכתבו תחלה וסוף בשם הנכתב ונקרא באל"ף דל"ת להורות כי הוא אצילתו מן הראש עד סוף ומדת הדין באמצע כי שמי בקרבו ומשם תבין למה קמצתו עד כאן לשון הרב ז"ל. באור דבריו

במלת שוים כי האל"ף בזה הוא היו"ד שבזה כי היו"ד כנגד האל"ף והה"א כנגד הה"א נשאר יו"ד ה"א באחרונה שהם מורות על חכמת שלמה כנגד וא"ו ה"א שבזה, שהן רמז לחכמת שלמה גם כן אם כן הכל אחד. עוד מוסיף אני באור על דברי הרב כי שם אהי"ה ושם יהו"ה הכל אחד ושם אחד ודבר אחד, שהרי שם אהיה מספרו כמספר יה"ו שהוא עקר השם המיוחד כי הה"א כפולה, עוד אני אומר כי יש בידינו קבלה כי משה רבינו ע"ה בקש לדעת מהותו של שם כדי שיוכל להשיב להם תשובה ברורה, וזהו שאמר מה שמו כלומר מהות שמו, ומזה נרמז ונרשם בלשון שאלתו השם המיוחד לי מה שמו מה, וע"כ היה הענין מוכרח להשיב ולומר לו אהיה אשר אהיה שהוא המהות כי א"ה רמז לכתר עליון י"ה רמז לחכמה הרי שתי ספירות נכללות בשם אהיה, ועוד שם אהיה רמז לתשובה ונקראת בשם שתי הספירות הקודמות לה לפי שהיא נאצלת מכחם, והנה אהיה הראשון בכתוב הוא התשובה והשני על שתי הספירות הקודמות לה ויהיה פירוש אהיה אשר אהיה המאושר מן אהיה הראשון והכל דבר אחד, והשם הזה הוא העליון שבכל מדותיו של הקב"ה, ועל זה רמז דוד המע"ה ואמר (תהילים קל"ח:ב') כי הגדלת על כל שמך אמרתך, כלומר כי הגדלת על כל שם ושם שיש לך אמרתך, והיא האמירה הזאת שאמר למשה, הוא שכתוב ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה, ולפי שלא היו ראוין ישראל לגלות להם מה שנכלל בשני שמות אלו גלה אותו למשה וצוה אותו שיודיע לישראל אהיה שלחני אליכם, לא גלה להם בשמות אלו כי אם הכח הנאצל להם שהוא פנימיות הרחמים וקרא אותו אהיה, וגלה אותו ליחידי הדור אותם שהיו מוסרין עצמם על הצבור והיו סובלין המכות בשעבוד החומר והלבנים כדי להקל עול אחיהם, וכבר זכו אלו למעלה גדולה במתן תורה שכתוב בהם (שמות כ"ד:י') ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, והם הם שזכו עתה לידיעת שם אהיה וזהו שהזכיר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם מלשון לבנים ולא אמר אל בני, ואח"כ חזר ואמר כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם לא היו אלו גדולים במעלה כל כך, וצוה אותם שיודיעום בשם המפורש גלוי הדבר המתפרש שאין סוד ההעלמה בו כל כך, ואחר כך הכניס את הזקנים בסוד העבור הוא שאמר פקד פקדתי אתכם כלשון (שם כ) פוקד עון אבות על בנים, הא למדת שחלק הקב"ה דבריו לד' חלקים, האחד למשה לבדו, השני לאותם שיש בהם זכות הלבנים, הג' לשאר ישראל, הד' לזקני ישראל, והזכירם באחרונה שמסר להם סוד השכינה שהיא האחרונה שבספירות, וצריך אתה לדעת כי אהיה הכולל שתי ראשונות ועוד אהיה שהוא רמז לתשובה ועוד אהיה השלישי בלתי הה"א שהוא רומז לפנימיות הרחמים שהיא התפארת שלשתם נכללין בשם המפורש כי

היו"ד רמז לחכמה עם קוצה הרומז לכתר, ה"א לתשובה וא"ו לתפארת ה"א כנגד ה"א, מכאן תבין כי השם המיוחד שתי אותיות ראשונות הם רמז לאמתתו ושתים אחרונות רמז למדותיו, ועוד התבונן מה שהיו בתורה שתי אותיות ראשונות שם בפני עצמו ולא כן השתים האחרונות כי אינן שם, והטעם בזה כי כאשר נזכיר שתים ראשונות האחרונות בכללן כי הן התחלה ואי אפשר להיות בהן קצוץ אבל האחרונות שאינן שם אלו היו שם היה בזה קצוץ, ולכך לא נכתבו שתים אחרונות שם בפני עצמו, והמקום יראנו נפלאות מתורתו.

פסוק טו

אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעולם וזה זכרי לדר דר. ע"ד הפשט יאמר הכתוב בשם הזה אני רוצה להקרא לעולם שיזכירוני בכל הדורות ויאמרו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, תוספת הוא"ו דרך הכתובים כן כמו (שמות כ"ח:י"ח) נופך ספיר ויהלום, וכן בספר מיכה המורשתי (מיכה ו':ד') ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים.

וע"ד המדרש זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר אמר הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת, וידוע כי השם הזה ככתבו היה נזכר במקדש אבל לא במדינה אלא בכנוי.

וכן אמרו במדרש תהלים ר' חייא בר אידי אמר למה היו אומרים השם הנכבד בבהמ"ק ככתבו ובמדינה בכנויו, ליראה את השם הנכבד והנורא שנאמר (תהלים פז) נכבדות מדובר בך עיר האלהים סלה, השם הנכבד מדובר בך כלומר במקדש ככתבו אבל במדינה בכנויו שנאמר עיר האלהים סלה ועוד דרשו רז"ל מיום שחרב בהמ"ק דיו לעולם להשתמש בשתי אותיות שנאמר (תהילים ק"נ:ו') כל הנשמה תהלל יה, ובאור זה כי בזמן שבהמ"ק קיים לא היו כל הנשמות שוות בהלול אלא בבהמ"ק בשם המפורש ובמדינה בכנויו אבל משחרב בהמ"ק והארץ נשמה כל הנשמה תהלל יה כל הנשמות הן שוות בהלול שאין מהללים אלא בחצי השם.

וע"ד הקבלה זה שמי לעולם החסד והפחד והוא אלהי אברהם אלהי יצחק שהזכיר בכתוב וזה זכרי מדת זכור והוא מדת התפארת שעליה הזכיר ואלהי יעקב ולכך הוסיף אות וא"ו והוא הכח הנמשך לעשירית הנקראת דור.

ודעת הרמב"ן ז"ל כי זכרי הוא יסוד והיסוד לדעתו הוא השבת הגדול והוא אלהי יעקב והזכיר אצל הזכר לדור ודור כמנהג הכתובים בזכר השם מפני שהעשירית נקראת דור שממנה נמשכים הדורות, וכן הכתוב אומר (ישעיהו מ"א:ד') קורא הדורות מראש וזהו

סמיכות זכר אצל דור כי כנסת ישראל בת זוגו של שבת וזהו אמרה שבת לפני הקב"ה לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג, היסוד אמר כן לפי שהוא מכריע והיסוד הוא מדת אמת השביעית בי"ג מדות כי רב חסד נאמר על התפארת ואמת על היסוד ולכך לשון זכר נאמר על היסוד וסימן (משלי י':ז') זכר צדיק לברכה.

ולפי זה תהיה תוספת הוא"ו בואלהי יעקב לומר כי הוא מכריע וכל מכריע יש בו זכרות, ולפי ענין באור הכתוב זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור יהיה לשון זכרי כח הרחמים בין שיהיה תפארת בין שיהיה יסוד כי היסוד מעין הברכות זהו שכתוב זכר צדיק לברכה ועל זה נאמר (תהילים קמ"ה:י"ז) צדיק ה' בכל דרכיו כי דרכי העולם וכל פעולותיו מסורות לו ולפי שהוא נוטה בהכרעתו אל החסד אמר וחסיד בכל מעשיו והוא קרוב לכל קוראיו ורצון יראיו יעשה אבל שומר ה' את כל אוהביו נאמר על העשירית הסמוכה לו והנה זה מבואר, ועוד זה שמי לעולם רומז כי השם המיוחד סובל י"ב צירופין שהם י"ב בתים שהם מ"ח אותיות, וזהו שתמצא במסכת סוכה נשא אחיתופל ק"ו בעצמו ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה בשמונה וארבעים אותיות ימחה על המים לעשות שלום לכל העולם כלו על אחת כמה וכמה, וזה מבואר.

פסוק טז

פקד פקדתי אתכם. שתי פקידות האחת לישראל והשניה לשכינה שירדה עם יעקב אבינו ע"ה למצרים שהיה עמהם בצרה והיא הה"א הנרמזת בפסוק (בראשית מ"ו:ד') אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה וכמו שכתבתי שם והיא כנסת ישראל הנקראת בכתוב צעקת בני ישראל, וזהו שאמר אתכם ואת העשוי לכם במצרים כלומר אתכם ואות ה"א שהיא בצער עמכם במצרים ולשון עשוי מלשון (צפניה ג':י"ט) הנני עושה את כל מעניך כלומר מצטער על צרתכם והבן זה.

עוד יש לפרש ב' פקידות האחת במדת רחמים על ישראל ומזה אמר הכתוב פקדתי אתכם והשנית במדת הדין על המצריים על מה שעשו להם במצרים ומזה אמר ואת העשוי לכם במצרים כי כן הבטיח לאברהם (בראשית ט"ו:י"ד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי.

פסוק יח

אלהי העבריים נקרה עלינו. ע"ד הפשט תוספת היו"ד רמז לעשר מכות שעתיד להביא על מצרים.

וע"ד המדרש על שם שעתידין לעבור ים. **וע"ד** הקבלה תוספת היו"ד לבאר כי האצילות אלהי העברים כי הם בני אברהם הנקרא בתורה אברם העברי בעבור שהיה מעבר הנהר

והוא שהתחיל תחלה ביחודו של הקב"ה והוא שאמר נעוץ סופן בתחלתן כשלהבת קשורה בגחלת וכן רמז שלמה ע"ה (קהלת י"ב:א') וזכור את בוראיך מלא ביו"ד.
דרך שלשת ימים. ח"ו שיהיה הדבר הזה ערמה כדי לברוח אלא כדי לקבל המצות כי רצה הקב"ה להכניסם במצות מעט מעט שהרי נצטוו תחלה על השבת במרה וכענין שמצינו באברהם שלא אמר לו מיד קח נא את יצחק אלא (בראשית כ"ב:ב') קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק.

פסוק יט
ולא ביד חזקה. באורו ולא ביד חזקה אחת, כלומר לא ישלח אתכם ביד אחת במכה אחת אלא בידות הרבה כלומר בעשר מכות. או יהיה ולא פירושו אלא. ודרשו רז"ל פי' ולא ביד חזקה שלו כלומר הסרוב ההוא לא מצד כחו מיד חזקה שלו אלא משלי שנאמר (שמות ו':א') כי ביד חזקה ישלחם כלומר ביד חזקה שלי, וכן דעת אונקלוס ולא מן קדם דחיליה תקיף, וזהו שסמך לו ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאתי חסר וא"ו לפי שאמר בכל נפלאותי ואי אפשר כל נפלאותיו אלא מקצת מהם כענין שכתוב (איוב כ"ו:י"ד) הן אלה קצות דרכיו ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורותיו מי יתבונן.
ויתכן לפי הקבלה כי מפני שהיו מכות מצרים עשר כחשבון י' ספירות מפני זה הזכיר בכל נפלאותי שהם רמז לכלל ספירות כי האחרונה הנקראת כל נמשכת ונאצלת מן האל"ף שהיא פלא וכן היא נפלאת ורחוקה מלהשיג.
והנה כל הנסים והנפלאות שנעשו מששת ימי בראשית הלא הם מכח האל"ף הנעלמת כי הנסים המפורסמים והנגלים הם נמצאים מן העולם הנעלם, והנה נפלאתי חסר וא"ו לרוב העלמה ולחסרון השגתה ולפי שנקראת אל"ף והיא דבר נעלם נקראו הנסים הנגלים נפלאות מפני שמן הדבר הנעלם ימצא הנגלה, ולפיכך נרמז בשתי המלות ראשית האצילות וסופו ושעור הכתוב והכיתי את מצרים בחשבון שהוא כולל כל נפלאותי, וזה טעם כפל היד בכתוב בסוף הפרשה הוא שאמר כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם, ויהיה סדר המכות דצ"ך עד"ש באח"ב כסדר הספירות ממטה למעלה, כי דם כנגד מדת המלכות וכן כלן וזה מבואר.

פסוק כב
ושאלה אשה משכנתה. ח"ו שיתיר הקב"ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם, אבל לשון ושאלה הוא שתתן לה במתנה שכן מצינו בגדעון (שופטים ח':כ"ד) ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ותתנו לי איש נזם שללו כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם, וכן מצינו בבת שבע (מלכים א ב':כ') שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך יותן את אבישג השונמית הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה. ומה

שאמר ושאלה אשה משכנתה היה לו לומר ושאל איש מאת המצרי אבל זה קל וחומר כי אם לנשים היו נותנים מתנות כל שכן לאנשים וכמוהו (ישעיהו ל"ג:כ"ג) פסחים בזזו בז קל וחומר הרצים, כן כתב רבינו חננאל ז"ל.

פרק ד

פסוק ב

מזה בידך. חסר ה"א לרמוז שלא נעשו ע"י המטה רק ה' אותות והם הנחש והברד והארבה והחשך וקריעת ים סוף, והשאר שלא היו ע"י המטה מקצתן ע"י הקב"ה ומקצתן ע"י אהרן.

ובמדרש מזה בידך מזה שבידך אתה עתיד ללקות.

פסוק ג

השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש. יש לך להתבונן כי שנוי טבע שנהפך המטה לנחש היא בכח הפוך האותיות, והנה זה רמוז בכתוב, ובחזרת האותיות להויתן חזר הנחש מטה וזהו שכתוב ויהי למטה בכפו, וכבר ידעת כי עקר השם המיוחד ג' אותיות כי הה"א כפולה והבן זה.

ויש לפרש כי בשני אותות האלה כלומר אות המטה ואות הצרעת רמז לו הקב"ה שבידו להחיות את המת ולהמית את החי, כי המטה היה עץ יבש כמו מת ונעשה נחש חי גם ידו שהיתה חיה נעשית כמתה שהרי הצרעת חולי חשוב כמיתה כענין שכתוב (במדבר י"ב:י"ב) אל נא תהי כמת, ושני האותיות האלה עשאם במדבר גם במצרים לישראל זהו שאמר לו הש"י באות הנחש למען יאמינו כי נראה אליך ה', וכתיב והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון והיה אם לא יאמינו גם לשני האותיות האלה וגו', ומה שהוצרך לעשותם במדבר יש לתמוה בזה למה שהרי משה לא היה מסתפק בדבר הש"י ולמה יצטרך לעשותם עד הגיעו לישראל במצרים, והתשובה בזה הוא מה שקבלו רז"ל כי שני האותיות האלה כשנצטוה לעשותם במדבר לעצמו הטעם היה באחד כדי לרמוז לו שספר לשון הרע על ישראל כשאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי אחר שאמר לו הקב"ה ושמעו לקולך, ובשני כדי להענישו עליו, וע"כ הוצרך לעשותם ב' פעמים במדבר לעצמו על לשון הרע ועל העונש שלו ובמצרים לישראל למען יאמינו.

פסוק ח

והאמינו לקול האות האחרון. הזכיר אחרון על הצרעת שהוא אחרון לראשון שהוא אות הנחש ועוד שהיה אחרון במדבר שעשה משה בינו לבין עצמו.

פסוק ט

והיו לדם ביבשת. והיו והיו שני פעמים להורות שאחר שיראו המים ביבשה ויהיה הדבר מתברר לעין הכל כי הם מים יהפכו לדם וזה טעם והיו לדם.

פסוק י

בי אדני לא איש דברים אנכי. דרשו רז"ל שבעת ימים היה הקב"ה מפתה למשה שילך למצרים מתמול ומשלשום הרי ג' וג' גמין רבוין הרי ו' והיה עומד ביום השביעי, ומה שאמר כי כבד פה אמרו במדרש משה נתגדל בפלטרין של פרעה והיה נוטל כתרו ומשליכו לארץ ורצה המלך לדונו להריגה ואמרו לו אצטגניניו זהו שאמרנו לך שהוא עתיד להושיע את ישראל ולהחריב מלכותך, נתיעץ פרעה עם חכמיו והיו בכלל יועציו יתרו ואיוב ובלעם זה אומר חייב מיתה הוא וזה אומר נער הוא ואין לו דעת, מה עשה הביאו לו קערה אחת נתנו בתוכה זהוב אחד וגחלת של אש אמרו אם הוא נוטל הזהוב בידוע שהוא בן דעת וחייב מיתה ואם הוא נוטל הגחלת בידוע שאין לו דעת ופטור מן המיתה היה רוצה ליטול את הזהוב ומלאך בא והטה ידו ונטל הגחלת והכניסם לתוך פיו ונעשה ערל שפתים.

ולפי המדרש הזה יאמר כי כבד פה וכבד לשון אנכי מנעורי כל שכן עתה שאני זקן ואתה לא רפאתני מאז דברך אל עבדך ותצוה אותי בשליחות זאת, ומה שלא רפאו הש"י ולא הסיר כובד פיו מפני שלא התפלל ומה שלא התפלל מפני שלא היה רוצה ללכת.

וכתב רבינו חננאל מה שהזכיר שני דברים כבד פה וכבד לשון יורה כי משה רבינו לא היה צח הדבור באותיות זשרס"ץ שהן אותיות השינים זהו שאמר כי כבד פה גם לא באותיות הלשון שהם אותיות דטלנ"ת וע"ז אמר וכבד לשון.

פסוק יא

או מי ישום אלם. האלמות הוא העדר הדבור ואין לשון שימה נופל בו, אבל מפני שיש באדם נפש מדברת וענין האלמות באלמים הוא שיהיה אטום בגידי הלשון ועל זה יחלשו מפני זה הזכיר בו לשון שימה.

ובספר המורה כתוב כי המסיר קנין יאמר בו שפעל האפיסה כי יאמרו במי שיכבה הנר שהביא החשך ע"כ, ומה שאמר או חרש היה לו לומר או שומע או חרש כדי שיהיה דבר והפכו ככל השאר אך מפני שחוש השמע נקשר עם הדבור שהרי לא נדע הדבר שהוא מדבר עד שנשמעהו שידבר וא"כ הרי השמיעה בכלל מי שם פה לאדם וע"כ לא הוצרך להזכיר או שומע והזכיר או חרש שהוא הפכו.

ויש להתבונן איך סדר הכתוב ג' מעלות זו למעלה מזו, ראשונה הדבור הוא מצד הנפש אשר האלמות הפכו, והשנית חוש השמע שהוא למעלה לחוש הראות זהו שאמר או

חרש, והשלישית חוש הראות הוא שאמר או פקח או עור, וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי ט"ו:ל') מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם, באר כי האור ירחיב הלב אבל חוש השמע גדול יותר מאד כי מלבד שירחיב את הלב וישמח אותו עוד ידשן את עצמותיו, הנה כי רבה התועלת המגעת לאדם מן האוזן יותר מן העין וכן אמרו רז"ל סימא עינו נותן לו דמי עינו חרשו נותן לו דמי כלו, ומפני שבאר הכתוב כי האוזן אבר נכבד מן העין כתיב אחריו (משלי ט"ו:ל"א) אוזן שומעת תוכחת חיים.

וידעתי כי לפי זה יקשה לך למה הקדימה לאה אמנו ראובן לשמעון כי מאחר שקראה את שמם זה על שם הראיה וזה על שם השמיעה היה לה להקדים אל הבכור שם השמיעה, והענין הזה לא יתבאר כי אם בקבלה כי הראיה מכח הה"א והשמיעה מכח הוא"ו ומזה הוצרכה להקדים אל הבכור שם הראיה כדי להקדים אות ה"א לאות הוא"ו בסדר א"ב ג"ד, והבן זה.

הלא אנכי ה'. יתכן לומר כי הזכיר השם הזה על הבינה שכתוב בה (איוב לב) ונשמת שדי תבינם שכנגדה הכח המדבר בנשמת האדם באבר הלשון וסימנך (תהילים מ"ה:ב'-ג') אומר אני מעשי למלך לשוני עט סופר מהיר והמשכיל יבין ויתבאר לו עלוי האדם ביצירתו הנפלאה, וכבר הזכרתי מזה בפסוק (בראשית א) נעשה אדם בדרך הרביעי.

פסוק יג

בי אדני שלח נא ביד תשלח. כבר נתבאר למעלה כי משה רבינו ע"ה היה שלוח לישראל במדת הדין אשר במדת רחמים וע"כ יתחנן לפניו בכאן בשם הזה שהוא מדת הדין כי מדת הדין נתון בתוך האל"ף והיו"ד משני שמות הקדושים שהוא נקמץ מהם ששניהם מדת רחמים והבן זה, ואמר ביד תשלח ביד הראוי לשלוח כי אני אינני ראוי לדבר אל המלך ועוד שאין כבודך בכך שיהיה שלוחך ערל שפתים, וכן תרגם אונקלוס ביד מאן דכשר למשלח.

פסוק יד

ויחר אף ה' במשה. כ"מ שכתוב בהקב"ה חרון אף עושה רושם וכאן עשה בו רושם, והוא מה שדרשו רז"ל שאבדה ממנו הכהונה וזהו שאמר הלא אהרן אחיך הלוי כלומר מזומן תחתיך לכהונה, ועוד דרשו בזה שעשה רושם שלא נתרפא לעולם, והיה אפשר שיעשה לו כבוד שירפאנו כשם שעשה לו כבוד בקרון עור פניו וזהו הרושם כשלא רפאהו, וכן דרשו הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא ואתה לעולם לא תתרפא.

וראך ושמח בלבו. לא היו מתקנאים במעלתם זה על זה זהו שאמר הכתוב (תהילים קל"ג:א') הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, ושמח בפיו לא נאמר אלא בלבו אר"ש בן יוחאי הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים שנאמר והיו על לב אהרן.

פסוק כב

בני בכורי ישראל. פירש רבינו חננאל ז"ל מה שמסרתים בידך לשעבד אותם אל תחשוב שהוא מפני שהם קלים בעיני, לא רציתי אלא ליסרם כענין שכתוב (דברים ח׳:ה׳) וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך ואתה הכבדת עליהם עולך לפיכך אני עתיד להכות את בנך בכורך היא המכה האחרונה שבעשר מכות, וקראם בני בכורי ישראל דרך חשיבות ומעלה כענין שכתוב (הושע ב׳:א׳) בני אל חי, וכן הר סיני שהוא מקודש מכל ההרים נקרא (ישעיהו ב׳:י״ד) הר ה', וכן בית המקדש המקודש מכל בית נקרא בית ה', כענין שכתוב (ישעיהו נ״ו:ז׳) כי ביתי בית תפלה וגו' ע"כ. ולפי"ז יהיה שעור זה הכתוב וענין הפרשה ראה כל המופתים אשר שמתי בידך. אלו עשר מכות, ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו בחמש מכות אחרונות ואמרת אל פרעה במכה אחרונה היא מכת בכורות בני בכורי ישראל מעתה יהיו נגאלים ותהיה הבכורה והמעלה נכרת בהם, ומה שאומר ואומר אליך שלח את בני ויעבדני היה לו לומר שלח בכורי מאחר שאמר בני בכורי ישראל.

אבל הענין כי בהיותו בגלות קרא ישראל בני כי איך יקראנו בכורי ואיה הבכורה והם עבדים ברשות אדוניהם ובשעבוד גדול. ואם תחפש בכתובים תמצא כי כשם שקרא הקב"ה לישראל בכור במכת בכורות כך קרא את עצמו בכור הוא שכתוב (שמות י״ג:ב׳) קדש לי כל בכור ופירוש קדש אותי בכלל הבכורות והוא כמו (שמות כ״ה:ב׳) ויקחו לי תרומה, שפירושו ע"ד האמת ויקחו אותי תרומה וזהו שאמר ויקחו לי תרומה העשירי יהיה קדש, והעולה לנו מזה כי מה שקרא בכור לישראל ולעצמו יתברך אחרי מכת בכורות שהוא זמן הגאולה מה שלא קרא קודם לכן יתבאר מזה שהיה עמהם בצרת השעבוד ואין הבכורה נכרת בהם כביכול.

וכך מצאתי בספר הבהיר שאלו תלמידיו לרבי אליעזר, רבי מאי דכתיב קדש לי כל בכור וכי הוי הקב"ה בכור אמר לה אין קדש לי כל בכור אלא שנתקדש ונקדש על שם ישראל דכתיב בני בכורי ישראל כביכול עמהם היה בשעת השעבוד והיינו דכתיב שלח את בני ויעבדני ולא אמר שלח את בכורי.

פסוק כד

ויהי בדרך במלון. מלת ויהי חוזרת למשה והגיד לך הכתוב כי כשהיה משה בדרך במלון ויפגשהו ה' זהו מלאך ונקרא בשם המיוחד והוא מן הנפרדים לא מן הנטיעות, ואף על פי כן נקרא בשם המיוחד, כיון שנשתלח להשלים ולעשות רצון קונו יתברך, וכן אמרו במדרש ויהי בדרך במלון חביבה מילה שלא נתלה למשה עליה אפילו שעה אחת לפי שהיה בדרך ונתעצל למול אליעזר בנו מיד **ויפגשהו ה' ויבקש המיתו**, במשה. אתה

מוצא שמלאך של רחמים היה ואעפ"כ ויבקש המיתו, אמר ר' יוסי ח"ו לא נתעצל משה אלא אמר אם אמול ואצא לדרך סכנה הוא לתינוק עד ג' ימים, אמול ואתעכב ג' ימים והקב"ה צוני לך שוב מצרימה, ומפני מה נענש מפני שנתעסק במלון תחלה כלומר היה לו למולו תחלה ואח"כ יתקן מלונו משום דאין מעבירין על המצות, ובאור מלאך של רחמים שלוחו של מדת רחמים היה.

ודע כי לפי המדרש הזה יש לתמוה כי כיון שהיה משה במלון למה אמר ותקח צפורה צור והראוי למשה שישתדל הוא בעצמו במצוה, וע"כ פירש רבינו חננאל ז"ל כי משה לא היה שם במלון כי כן הזכיר למעלה ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, ובאור הפסוק ששלח אותם לפניו ואח"כ וישב משה מצרימה וכיון שכן לא היה משה עתה במלון, ואמר ויבקש המיתו כלומר לנער שהיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחוזר ובולעו מרגליו ועד מקום המילה ואז ותקח צפורה צור כי הבינה שהיה העונש על שאחרה זמן המצוה ולא מלה אותו ביום שמיני, כך פי' רבינו חננאל ז"ל בראש סדר וישמע יתרו, ובפי' רש"י ז"ל ראיתי כי משה היה במלון אבל היה חולה ולא היה יכול למולו ומלה אותו צפורה.

פסוק כו

וירף ממנו. המלאך, וכן מצינו לשון זה נזכר במלאך הוא שנאמר (דברי הימים א כ"א:ט"ו) ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך, וזה היה אחר שכרתה את ערלת בנה.

ויתכן לפרש כי לפי שהזכיר הכתוב לשון וירף ממנו ולא אמר וילך מאתו רמז רמז לה המלאך שעדיין לא נשלמה המצוה ומיד הבינה צפורה זה והשלימה המצוה ועשתה לו פריעה ומזה אמרה חתן דמים למולות כלומר שתי מילות מילה ופריעה, ומה שהזכיר חתן דמים שני פעמים להורות כי נתחייב מיתה על המילה ונתחייב על הפריעה כי שתיהן מעכבות.

פסוק כז

ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. אמרו במדרש זהו שאמר הכתוב (שיר השירים ח':א') מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך וכתיב (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד זה אהרן שנאמר (דברים ל"ג:ח') תומיך ואוריך לאיש חסידך, ואמת זה משה שנאמר (במדבר י"ב:ז') בכל ביתי נאמן הוא, צדק זה משה שנאמר (דברים ל"ג:כ"א) צדקת ה' עשה וגו', ושלום זה אהרן שנאמר (מלאכי ב':ו') בשלום ובמישור הלך אתי.

פסוק כח

את כל דברי ה' אשר שלחו. יכלול המראה אשר ראה בסנה גם ענין השליחות שהיה מסרב בו.

ובמדרש את כל דברי ה' רבנן אמרין גלה לו סוד שם המפורש, כונת המדרש הזה שהגיד משה לאהרן השמות שהודיעהו הקב"ה למעלה והם אהיה אשר אהיה אשר פירושם מדת הדין שבמדת רחמים והודיעהו כי שם אהיה ושם המיוחד הכל אחד וגלה לו כי שם אל"ף דל"ת יוצא מהם אל"ף מן אהי"ה וי' מן יהו"ה בסוף ומדת הדין באמצע כי שמי בקרבו, והנה הוא פירש להם כי אהיה אשר אהיה פי' מדת הדין שבמדת רחמים וכבר הזכרתי למעלה והוא דעת הרמב"ן ז"ל.

פרק ה

פסוק ב

מי ה' אשר אשמע בקולו. אמרו במדרש באותה שעה הוציא פרעה דפתרא של אלוהות התחיל קורא אלהי אדום אלהי מואב אלהי צידון אמר להם הרי קראתי ואין שם כתוב בדפתרא שלי שמו של אלהיכם. ובאור הענין כי פרעה בחכמתו הגדולה היה יודע גבולי הארצות ותחומי הישוב ושכל העולם נחלק לז' אקלימים והיה יודע כחות הכוכבים השולטים בכל אקלים ואקלים ועל איזה אומה מן האומות שולטים, וכן בז' אקלימים וכן בשבעים אומות וכיון שלא מצא לשם הזה שום שלטנות וממשלה בארץ בכלל שאר הכחות הידועים אצלו תמה ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו כי אין שם שום כח מושל בארץ שלא יהא כתוב אצלי בדפתרא שלי, והוא לא היה יודע שהשם הזה עליון על כלם וכל שאר הכחות המושלים בארץ אין להם ממשלה וכח כי אם מכחו, ומשלו רז"ל משל בזה משל למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד שוטה יצא הכהן חוץ למדינה הלך העבד חוץ למדינה לבקש את רבו הגיע לבית הקברות התחיל צווח לבני אדם שעומדים שם ראיתם בכאן רבי אמרו לו ולאו כהן הוא רבך, אמר להם הן, אמרו לו שוטה מי ראה כהן בבית הקברות מה למלך בבית המטבחים מה לכהן בבית הקברות, כך אמרו משה ואהרן אלהות אלו שאתה אומר מתים הם אבל אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם, אמר להם ומה מעשיו אמרו לו נוטה שמים ויוסד ארץ מפרק הרים ומשבר סלעים מוריד גשמים ומפריח דשאים מהעדא מלכין ומהקים מלכין, אמר להם אני הוא אדון העולם ואני בראתי את עצמי ואת נילוס נהרי שנאמר (יחזקאל כ"ט:ג') לי יאורי ואני עשיתני מי ה' אשר אשמע בקולו, אמר לו הקב"ה רשע ממים אתה לוקה, נהפך לו מים לדם.

דבר אחר מי ה' אשר אשמע בקולו שאתחייב לשמוע בקולו הרי מעולם לא בא אצלי,

בא אצל אבימלך בחלום הלילה ואמר לו (בראשית כ׳:ו׳) בתם לבבך עשית זאת אבל לי וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים וכיון שכן אינו מכירו, **לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח**.

פסוק ג

אלהי העברים נקרא עלינו. יש לתמוה אחר שהשיב להם פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה' למה היו חוזרים משה ואהרן לומר אלהי העברים נקרא עלינו.

אבל הענין כי הש"י אמר תחלה ובאת אתה וזקני ישראל וגו' ואמרתם אליו ה' אלהי העבריים נקרה עלינו ובכאן אמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר הזכירו לו השם המיוחד כמו שנצטוו וכאשר השיב פרעה לא ידעתי את ה' אז נזכרו כי פרעה היה יודע שם אלהים שהוא אדון העולם ומנהיגו כי יזכירנו בדבריו תמיד אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אבל לא ידע השם המיוחד, ועל כן אחר שהשיב לא ידעתי את ה' חזרו ואמרו לו אלהי העברים נקרא עלינו שהוא אל שדי. ולשון נקרא מלשון מקרה ופגע, ועל כן פירשו המקרה פן יפגענו בדבר כי אמר להם הש"י בפסוק ואמרתם אליו ה' אלהי העבריים נקרה עלינו כי המקרה הוא כולל מה שהם אומרים עכשיו פן יפגענו ואין בדבריהם ענין חדש רק מה שנכלל בדברי הש"י ועל כן פרשו לו המקרה ההוא, והנה פרעה ברשעו וחכמתו לא השיב לדבריהם כלל רק דחה אותם בדברים אחרים ואמר למה משה ואהרן תפריעו וגו'.

ונזבחה לה' אלהינו פן יפגענו בדבר או בחרב באר הכתוב הזה סוד הקרבנות שהם כופר מן הפגיעה וזהו שאמר פן יפגענו בדבר (חבקוק ג׳:ה׳) כי לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו, ואמר או בחרב כי ה' הוא השופט באש כלומר במדת הדין ובחרבו את כל בשר, וכבר ידעת כי השכינה היא מדת הדין והוא האש הגדולה האוכלת הקרבנות, וזהו שאמר הכתוב (ויקרא ט׳:ו׳) וירא אליכם כבוד ה', והזכיר מיד ותפול אש ה' ותאכל וגו', וזהו שכתוב (במדבר כ״ח:ב׳) את קרבני לחמי והוסיף פי' לאשי והוא שהזכיר בתחלת הכתוב אלהי העברים נקרא עלינו ואחר כך אמר נלכה נזבחה לה' אלהינו ולא אמר לאלהינו כי הקרבן לאלהים והכונה לשם המיוחד ועל זה רמז דוד ע"ה באמרו (תהילים נ׳:י״ד) זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך, באר כי הקרבן לאלהים והכונה לאל עליון, והבן זה.

פסוק ד

לכו לסבלותיכם. כלומר לעשות חפצכם ומה שאתם צריכים לעשות, כי אין הכוונה סבלות מצרים להשתדל בעבודת פרך כשאר ישראל לפי שהשעבוד לא היה על שבט

לוי כי רצה פרעה להניח להם שבט לוי להנהיגם בחקי תורתם כאשר המנהג בכל עם שיש להם חכמים להורות להם תורתם ועניני יראתם ואיך יתנהגו בה.
ובמדרש אמר ר' יהושע בן לוי שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך אמר להם פרעה בשביל שאתם פנוים אתם אומרים נלכה נזבחה לאלהינו לכו לסבלותיכם, לישראל.

פסוק ז
לא תאספון לתת תבן. יתכן כי הגזרה הזאת לא עמדה כי אם פעם אחת שיעשו הלבנים ולא ינתן להם תבן וזהו תוספת האל"ף, כן פירש רבינו חננאל.

פסוק ט
תכבד העבדה. נענשו על זה מדה כנגד מדה כמה שכתוב (שמות י"ד:כ"ה) וינהגהו בכבדות, וכן בלשון לכו קחו לכם תבן נענשו כמו שכתוב (שם) ויולך ה' את הים וגו', וכן בלשון ויפץ העם נענשו כמה שכתוב (ירמיהו י"ח:י"ז) כרוח קדים אפיצם כי נפזרו בים, וכן לקוששו קש לתבן נענשו כמו שכתוב (שמות ט"ו:ז') יאכלמו כקש, ומה שאמר ואל ישעו בדברי שקר, כתרגומו בפתגמין בטלין, ורצה לומר כן על דברי משה ואהרן המבטיחים אותם בגאולה.

פסוק כב
אדני למה הרעותה לעם הזה. השם הזה אל"ף דל"ת כי ממדת רחמים לא היה משה מפחד שיריע לעם אבל היה מפחד ממדת הדין הוא ה"א נוספת במלת הרעותה ויאמר למה זה הנחת להרע במדת הדין לעם הזה למה זה שלחתני קודם שהגיע הקץ כי אין ראוי לך לשלוח שלוחך עד שתרצה להצילם כן כתב הרמב"ן.
ובמדרש למה הרעותה לעם הזה אמר הקב"ה למשה משה חבל על דאבדין ולא משתכחין אמרתי לאברהם (בראשית י"ג:י"ז) קום התהלך בארץ וגו' בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד ששקל ד' מאות כסף ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת וגו' בקש מים לשתות ולא מצא שנאמר (בראשית כ"ו:כ') ויריבו רועי גרר ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' בקש מקום לנטות אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה ולא הרהר אחר מדותי. ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ועתה אמרת לי למה הרעותה, עתה תראה אשר אעשה לפרעה ולא תראה במלחמת ל"א מלכים שיעשה בהם יהושע מלחמה. מכאן אתה למד שנטל משה את הדין שלא יכנס לארץ ע"כ.
ונראה לי מפשט הכתוב לומר שאין חטא למשה בדבור למה הרעותה וזה לשני טעמים, האחד שבא להודיענו ענין הרע הזה ושהוא יתברך המטיב והמריע כי גם הרע בא ממנו יתברך, וזה דבר הנביא שהיה מוכיח האומר (צפניה א':י"ב) לא ייטיב ה' ולא ירע וכתיב

(איכה ג׳:ל״ח) מי זה אמר ותהי וגו' וכתיב (שם) מפי עליון לא תצא וגו'. השני שחזר והזכירו פעם אחרת בפרשת מתאוננים למה הרעות לעבדך, ואלו הרגיש משה שהקב"ה חשבו לו לחטא לא היה חוזר עליו, אבל החטא היה במה שאמר ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, יאמר כי מעת שבא לפניו בשליחות השם הגדול הרע לעם הזה כי לא ידעו ולא נכנע מפניו כלל והדבור הזה הוא כמהרהר אחר מדותיו וכמטיח דברים כלפי הש"י השם הגדול שהודיע לו בסנה, ולכך השיב לו עתה תראה אשר אעשה לפרעה בכח שמי הגדול שיתפרסם אצלו וידענו וכל מה שהרע לעם יתהפך עליו עד שהוא בעצמו יודה בשלוחם על כרחו, ולפי שדרשו עתה תראה ולא תראה מה שאעשה לשלושים ואחד מלכים יהיה עונש ונטילת הדין שלא יכנס לארץ.

ומצאתי חזוק לדברי ממה שאמרו במדרש ומאז באתי אל פרעה אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע באז חטאתי באז אני מקלסך, באז חטאתי ומאז באתי אל פרעה באז אני מקלסך (שמות ט״ו:א׳) אז ישיר משה, והמדרש שהזכרתי למעלה אמר הקב"ה למשה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך ועכשו אמרת לי למה הרעותה הזכיר המדרש למה הרעותה לפי שהוא תחלת הדברים למשה לא לכונה שיהיה הוא החטא מן הטעמים שאמרתי.

וראיתי בפירוש רבינו חננאל ז"ל שכתב שאין לשון למה הרעותה לשון תלונה והטחת דברים אבל הוא לשון שאלה כי שאל משה לפני הקב"ה המדה הזאת למה צדיק ורע לו ורשע וטוב לו שהיה רואה לישראל בשעבוד גדול ועצום ובצרות רבות ולמצריים הרשעים הכופרים היה רואה הצלחה ושלוה, ולפי שהיסורין באים על כמה חלקים יש מי שיסורין באין עליו על עונות שעשה כענין שכתוב (ישעיהו נ״ז:י״ז) בעון בצעי קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף, ויש מי שיסורים באים עליו כדי להיטיב לו באחריתו כענין שכתוב (דברים ח׳:ט״ז) למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך והן הן יסורין של אהבה, והוא שכתוב (תהילים צ״ד:י״ב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, לפיכך כשראה משה כי מיום בואו אל פרעה בדבר הש"י הכביד עולו עליהם ואמר תכבד העבודה וגו' שאל להש"י למה הנחת להרע לעם הזה ובידך כח להצילם והצל לא הצלת, והוא כמו (שמות א׳:י״ז) ותחיין את הילדים, וכן וכל הבת תחיון, כי אין ביד האדם כח להמית ולהחיות אבל הכוונה להניח להם חיים, וכן בכאן למה הרעות למה הנחת להרע ומתירא אני שמא יוסיף להרע.

והנה השאלה הזאת היא שאלת הנביא ירמיה שאמר (ירמיהו י״ב:א׳) מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד, שאל מאת הקב"ה אם שלות הרשעים היא גמול לחסד שעשו כבר בעוה"ז או הוא כדי לכפול ענשם ולהרבות להם יסורין, והקב"ה השיבו שאין

שלות הרשעים והצלחתם כי אם להוסיף עונש על עונשם, וכענין שאמר דוד (תהילים ס"ט:כ"ח) תנה עון על עונם ואל יבאו בצדקתך. וכן בכאן היתה תשובת הקב"ה למשה עתה תראה אשר אעשה יאמר היסורין האלה לישראל אינן אלא לכפול שכר על שכרם זהו עתה תראה, וההצלחה והשלוה לפרעה אינו אלא לכפול עונש על ענשם, ז"ש אשר אעשה לפרעה כלומר כבר הכנתי לו המכות ומפני זה היתה הסבה מאתי שתכבד עליהם העבודה מיום ששלחתיך כדי לכפול עונש על ענשם ולהגביר ולהאדיר שכר לישראל כשהם עומדים באותם יסורין וסובלים אותם באהבה.

ודע כי עניני הגלות הזה הראשון רמז לעניני גלותנו זה האחרון שאנו עומדים בו בשעבוד ויסורין ברשות מלכות אדום ואנו מצפין לישועת הש"י כענין שאמר דוד ע"ה על הענין הזה (תהילים קי"ל:ו') נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר ממתינים וחוזרים וממתינים ואם תתאחר הגאולה לבא הכל להוסיף לנו שכר טוב ולהטיב אותנו באחריתנו וכדי להוסיף פורענות ועונש לאותם המשתעבדים בנו וכשם שמצינו שנדחקה להם השעה לישראל במצרים מעת בא הגואל הראשון לפני פרעה ואמר לו בדבר הש"י שלח את עמי ויחוגו לי במדבר, ואחרי זאת כבדה עליהם העבודה ונתעוררה עליהם השנאה ונתוספה ביניהם מאד על מה שהיתה, כן בגאולתנו זאת העתידה בהגלות הגואל האחרון תתעורר השנאה בין העכו"ם לישראל ויוסיפו שעבוד על שעבודם, ויהיה הגואל נגלה וחוזר ונכסה כדי להתעות את העכו"ם ולהקשות את לבם שכן מצינו בגאולת מצרים שנגלה להם משה וחזר ונכסה מהם וזהו שדרשו רז"ל ויפגעו את משה ואת אהרן אחר ששה חדשים נגלה הקב"ה במדין ואמר לו לך שוב מצרימה בא משה ממדין ואהרן ממצרים ופגעו בהם שוטרי ישראל כשהם יוצאים מלפני פרעה, וכן דרשו במדרש חזית (שיר השירים ב':ט') דומה דודי לצבי מה צבי זה הוא נראה ונכסה וחוזר ונראה כך גואל הראשון נראה להם וחזר ונכסה מהם וחזר ונראה להם, וכמה נכסה מהם רבי תנחומא אומר ג' חדשים הה"ד ויפגעו את משה ואת אהרן, רבי יהודה ב"ר אומר לקריסין כלומר לשון פגיעה לפרקין היא, וכן הגואל העתיד יהיה נגלה וחוזר ונכסה שהרי גאולה זו עתידה להיות כדמיון גאולת מצרים בהרבה ענינים וכן אמר הנביא (מיכה ז':ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות וכאשר יתקרב הקץ תהיינה צרות רבות ומתחזקות והוא סימן הישועה לישראל, וכן אמרו במדרש (ישעיהו נ"ט:י"ט) כי יבא כנהר צר רוח ה' נוססה בו אם ראית דור שצרות באות עליו כנהר חכה לו שנאמר כי יבא כנהר צר רוח ה' נוססה בו וסמיך ליה (שם) ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה'.

פרק ו

פסוק ג

ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח, כב)

שלמה המלך ע"ה ידבר בפסוק הזה בשם החכמה, היא החכמה הנעלמת אף ממלאכי השרת כענין שכתוב (איוב כ"ח:כ"א) והחכמה מאין תמצא, וכתיב (שם) ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה, ודרשו רז"ל ומעוף השמים אלו מלאכי השרת. והוא החכמה שקדמה למעשה בראשית כענין שכתוב (משלי ג':י"ט-כ') ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, וכתיב (שם) בדעתו תהומות נבקעו למדך שהשמים והארץ והתהומות וכל אשר בם שהם כלל כל הנמצאים כלם מעלה ומטה כולם נבראו מכח החכמה, וזהו שהזכיר בכאן (משלי ח':כ"ד וכו') באין תהומות חוללתי באין מעינות נכבדי מים בטרם הרים הטבעו וגו' עד לא עשה ארץ וחוצות, ובפנימיות הענין תהומות זה קו ירוק והרים אלו האבות וארץ הסוף, והחכמה הזאת קראה שלמה ראשית לפי שקדמה למעשה בראשית ומזה היה הענין מוכרח והוצרך להתחיל מעשה בראשית במלת בראשית, ולשון ראשית הוא כולל קדימה בזמן וכולל ג"כ קדימת מעלה מלשון (עמוס ו':ו') וראשית שמנים ימשחו שהוא מבחר השמנים, כי כשם שהשמן עולה למעלה על כל המשקין כן החכמה למעלה על כל הנמצאים, וזהו שאמר ה' קנני ראשית דרכו אומרת החכמה שהוא ראשית ה' קנני כלומר המקור העליון הנסתר המציאני כי הוא הממציא הראשון והוא מקור החכמה אשר החכמה נמצאת ממנו ונמשכה מאתו והוא לבדו המקור, ומלת קנני מלשון קן שהוא היסוד הראשון בהוית העופות, ובאר בכאן כי המקור הוא סבת החכמה שהוא הקן הראשון והחכמה שהיא הקן סבת כל המפעלים כשם שהקן סבת האפרוחים, וגלה לך הכתוב הזה כי המפעלים כלם נמצאים בסבת החכמה שהיא ראשית והחכמה נמצאת בסבת המקור העליון ואם כן אין החכמה נבראת מאין ואפס כמו שסוברים קצת מן החכמים אבל היא נמצאת ונמשכת מאין שהוא המקור העליון הנסתר והוא דבר איוב שגלה לנו הענין הזה שאמר (איוב כ"ח:י"ב) והחכמה מאין תמצא והוא דרך הודעה לא דרך שאלה, והנה תורתנו הקדושה נאצלת ונמשכת מן החכמה הזאת ומפני שהיא לקוחה ממנה נקראת לקח טוב ועליה נתקנאו מלאכי השרת, וכן אמרו במדרש כשאמר הקב"ה ליתן תורה לישראל על הר סיני נתקנאו מלאכי השרת אמרו לפניו רבש"ע חמדה גנוזה שיש לך בשמים אתה נותן לבני אדם בעלי טומאה בעלי יצר הרע הה"ד (תהילים ח':ב') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים, אל תתן הודך בארץ אלא בשמים, אמר להם הקב"ה תורה

שאני נותן לבני אדם כתיב בה זכור את יום השבת לקדשו וכי יש ביניכם מלאכה כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וכי יש ביניכם יצר הרע, את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו וכי יש ביניכם אכילה ושתיה, ע"כ המדרש הזה. **לפי** דעתי בלשון נתקנאו כי המלאכים אין ביניהם קנאה לפי שהקנאה ממדות יצר הרע והמלאכים אין להם יצר הרע, וכן אמר אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה ולא קנאה ולא תחרות ומפני שכלן נסכמים לדעת אחת והיא השגת הבורא יתברך וההשגה הזאת היא מזונם וקיומם של מלאכי השרת וכשם שהאדם נמשך אחר מזון הגוף שהוא קיומו כך המלאכים נמשכים אחר מזונם שהוא השגתו יתברך והוא קיומם וכיון שאין להם אלא רצון אחד ודעת אחת מן הנמנע שתהיה הקנאה מצויה בהם, ומן הידוע עוד כי הקנאה המצויה במין האנושי איננה נמצאת כי אם באותם הקרובים במעלה, כי המלך לא יתקנא בכפרי והכפרי לא יתקנא במלך מפני שהם בתכלית הרחוק זה מזה, וכן אמרו רז"ל אין אדם מתקנא אלא חכם בחכם גבור בגבור עשיר בעשיר, וזה ברור כי החכם איננו מתקנא בסכל לפי שאין לו צורך בו גם הסכל איננו מתקנא בחכם כי אין לו דעת כלל כל כך שיכיר ערך עצמו וערך החכם כי שניהם הפכים וא"כ איך יקנא הדבר להפכו ועליון המדרגה איך יקנא למי שהוא שפל המדרגה. אבל ענין הקנאה במלאכים משל והכונה כי היה רחוק ונמנע אצל שכלם של מלאכי השרת כי החכמה שהיא נעלמת מהם שהם שכל פשוט ואין יצר הרע להם שיתן הש"י תורה לקוח ממנו לבעלי יצר הרע מזה אמר נתקנאו מלאכי השרת ואמרו חמדה גנוזה שיש לך בשמים אתה נותן לבני אדם כי בודאי יודעים היו שכל הענינים האלו נזכרים בתורה וכי הם מצות גופניות בלתי אפשריות להתקיים רק בבעלי הגוף, וטעם הקנאה הוא ענין המניעה אצלם שתהיה עלוי מדרגה למורכבים בעלי חומר יותר מן השכלים הנפרדים מן החומר גם עלוי מדרגה אשר למשה רבינו ע"ה שישיג הוא החכמה שהיא נעלמת מהם. המעלה הזאת הנקראת ראשית לא השיגה שום נברא כמו משה רבינו, ולזה העיד בו הכתוב (דברים ל"ג:כ"א) וירא ראשית לו, כי שם במעלת ראשית חלקת מחוקק ספון ומשם זכה לקבל התורה, והשגתו זאת לא נודעה לו בנבואה רק מצד הסתכלותו בחכמה וזהו לשון וירא ולא אמר וידע. אך המעלה שקראוה רז"ל אספקלריא המאירה והיא מדת הרחמים נודע לו בנבואה מה שאין כן באבות העולם ושאר הנביאים כלן שידעו ה' יתברך מתוך גלוי שכינה שנגלית להם בנבואה אבל ה' המיוחד לא נודע להם בנבואה, וזהו שדרשו רז"ל במסכת יבמות בסוף פרק החולץ מה בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים משה נסתכל באספקלריא המאירה ושאר הנביאים לא נסתכלו באספקלריא המאירה. קרא

המעלה הזאת שמתוכה נתנבא משה אספקלריא המאירה והיא המדה שבה יעשו נסים מפורסמים מחודשים ביצירה, ואספקלריא של אל שדי אשר בה יעשו נסים נסתרים קרא אספקלריא שאינה מאירה והיא השגת האבות, ומלת אספקלריא נוטריקון היא ספק קלריא כלומר שפע אורה והיא מראה זכה מצוחצחת כענין הזכוכית הזך והמבהיק שאדם רואה מחוץ מה שבתוכו, ותרגום (איוב כ"ח:י"ז) לא יערכנה זהב וזכוכית דהבא ואספקלריא. ומה שאמרו שאינה מאירה אין הכונה שלא יהיה שפע האור גדול ועצום שהרי אספקלריא היא אבל הכונה לומר שאינה נותנת אור למסתכל בה כענין מעלת משה שהיתה אספקלריא המאירה שהיא בשפע אורה כפול ומכופל נותנת אור למסתכל בה ולכך קרן עור פניו וע"כ לא תמצא שיזכירו הכתובים השם המיוחד בענין אברהם רק עם אל"ף דל"ת או אל"ף דל"ת לבדו, ובמשה לא יזכיר הכתוב שדי רק ה' המיוחד, ושתים השגות אלה השגת האבות והשגת משה שמתוכה התנבא משה הן הן שתי אספקלריאות אלה השם המיוחד ואל שדי הוא ההפרש שיש בין נבואת משה לנבואת האבות, וזהו שכתוב.

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. הזכיר לשון וידבר אלהים ולא אמר ויאמר ה' מפני שלשון דבור לשון קשה כענין שכתוב (בראשית מ"ב:ל') דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, ומצינו בפרשת הסנה ט"ז אמירות למשה מפי הגבורה ובכלן לא הזכיר בהן דבור אבל בכאן על ידי שאמר משה למה הרעותה הזכיר לשון וידבר. ולשון אלהים ג"כ הוא מדת הדין ובא להוכיחו ולדבר אתו משפט על זה. ויאמר אליו אני ה' נאמן להפרע, וכשהוא אמור אצל שכר באורו נאמן לשלם שכר וכענין שכתוב (ויקרא י"ט:ג') איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה' נאמן לשלם שכר, וכשהוא אמור אצל עונש כגון (שם) וחללת את שם אלהיך אני ה' באורו נאמן ליפרע, והנה הקב"ה הביא לו ראיה בתוכחה זאת מן האבות שלא הגיעו למעלת הנבואה במדרגה גדולה כמוהו ולא אמרו לו כן ולא הרהרו אחר מדותיו ועל זה אמר וארא שנראיתי אל האבות באל שדי, כלומר באותו הכח שהוא שודד המזלות אבל בשמי המיוחד שבו נהיה כל הווה לא נודעתי להם לברא להם חדשות בנסים מפורסמים בשנוי הטבע. ולפי מה שהתחיל וארא היה לו לומר ושמי ה' לא נראיתי או יאמר ואודע אל אברהם אל יצחק ואל יעקב ושמי ה' לא נודעתי להם, אבל לפי שהיתה נבואת האבות במראות הלילה הוצרך לומר וארא ונבואת משה שהיתה פנים אל פנים הוצרך לומר לא נודעתי להם כאשר נודעתי לך, וממה שהזכיר לשון נודעתי ולא אמר הודעתי בא ללמד

שהוא ושמו אחד וכן מצינו (שמות ל"ג:כ"ב) והיה בעבור כבודי ואמר (שם) עד עברי לא אמר עד עבור כבודי אלא עד עברי מכאן שהוא וכבודו אחד.

וכתב הרמב"ן ז"ל ועל דרך אמת יבא הכתוב כפשוטו ומשמעו יאמר אני ה' נראיתי להם באספקלריא של אל שדי כטעם (במדבר י"ב:ו') במראה אליו אתודע, ושמי ה' לא נודעתי להם שלא נסתכלו באספקלריא המאירה שידעו אותי כטעם אשר ידעו ה' פנים אל פנים כי האבות ידעו ה' המיוחד אבל לא נודע להם בנבואה ולכן כשיזכיר אברהם השם יזכיר השם המיוחד עם אל"ף דל"ת או אל"ף דל"ת לבדו, והנה הענין שהאבות היה גלוי שכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול כטעם (ישעיהו ס"ג:י"ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו וכתיב (שם) כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת, ולכן לא יזכיר משה מעתה שם אל שדי כי התורה בשמו הגדול נתנה שנאמר אנכי ה' אלהיך והוא שנאמר (דברים ד':ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, וכבר רמזתי פירוש השמים והש"י יגלה עינינו ויראנו נפלאות מתורתו. וטעם וגם הקימותי את בריתי אתם וגם אני שמעתי כלומר נראיתי להם באל שדי וגם הקימותי להם הברית ההוא לפני וגם בשמי הגדול שמעתי עתה את נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי אשר הקימותי להם עמדי והמשכיל יבין, ע"כ לשון הרב ז"ל.

פסוק ו

לכן אמור לבני ישראל אני ה'. אחר שהזכיר למעלה ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וגו' וצוה אותו שיודיע לישראל השם המיוחד חזר וצוהו עוד כאן שיודיענו להם פעם אחרת וצוהו שיבטיח אותם בארבע לשונות של גאולה. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. ובשר אותם בהם בד' בשורות, האחד שיהיו נפטרים מן השעבוד והם עומדים ברשותם, השני שיהיו נפטרים מהם לגמרי מתחת רשותם, השלישי שהבטיחם בקריעת ים סוף, הרביעי שהבטיחם במתן תורה, שיהיו נפטרים מן השעבוד זהו שאמר **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים**. והיא הבטחה שיהיו נפטרים מן השעבוד והם תחת רשותם וכן מצינו שעמדו כן ששה חדשים וכמו שארז"ל בר"ה בטלה העבודה מאבותינו במצרים והיתה הגאולה בסמוך בט"ו בניסן, שיהיו נפטרים מתחת רשותם לגמרי זהו שאמר **והצלתי אתכם מעבודתם**. והיא הבטחה שיצאו מתחת רשותם ושלא יהיו תחת ממשלתם למס עובד כלל אך יהיו בני חורין גמורים, ענין קריעת ים סוף זהו שאמר **וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים**. וזהו רמז לקריעת ים סוף שאז נחשבו גאולים כי העבד היוצא מתחת יד האדון הקשה

אשר מרר את חייו בכמה מיני שעבודין והוצרך לשלחו מאתו ולעשותו בן חורין על כרחו עוד העבד ירא ומתפחד פן ירדוף אדוניו אחריו ואין הגאולה שלמה אצל העבד עד שיתברר במיתת האדון וזהו שלא תמצא לשון גאולה ביציאת מצרים רק אחר אבדן המצריים שנאמר (שמות י"ד:כ"ז) וינער ה' את מצרים בתוך הים וסמיך ליה ויושע ה' ביום ההוא את ישראל כי אז נחשבו גאולים ונושעים ואז היתה התשועה שלמה. ומה שהזכיר בזרוע נטויה על שם שכתוב בקריעת ים סוף (שם) וירא ישראל את היד הגדולה ועליה הזכיר הנביא (ישעיהו נ"א:ט') עורי עורי לבשי עוז זרוע ה'. והזכיר בשפטים גדולים על שם שנדונו בים בכמה דינין, וכמו שדרשו רז"ל סוס ורכבו רמה בים הסוס קשור ברוכב והרוכב בסוס ושניהם עולים למרום ויורדים לתהום ואינם נפרדים זה מזה וכענין שכתוב (שמות ט"ו:ה') ירדו במצולות כמו אבן יאכלמו כקש צללו כעופרת.

ענין מתן תורה זהו שכתוב (פסוק ז) **ולקחתי אתכם לי לעם**, וזאת הבטחה במתן תורה שכתוב בו (דברים כ"ז:ט') היום הזה נהיית לעם.**והייתי לכם לאלהים** תקבלו אלהותי, **וידעתם** משם ואילך, **כי אני ה' אלהיכם**, שאני העושה עמכם אותות ומופתים מחודשים ביצירה בעבור שאני אלהיכם, **המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים**, כלומר אני הוא המוציא כי לפי מערכת הכוכבים היו ראוים עוד לעמוד שם.

פסוק ח

והבאתי אתכם אל הארץ, כשם שהיו כל השאר יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה תכופים בזמן קרוב, כן היה ראוי להכניסן לארץ מיד לולא חטא המרגלים, ומצינו דוגמתן ארבע לשונות של גאולה לעתיד לבא והוא שאמר הנביא (יחזקאל ל"ד:י"ג) והוצאתים מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם ורעיתים אל הרי ישראל, וכנגד ד' לשונות אלו תקנו לנו רז"ל ד' כוסות בפסח. וכן שכר הצדיקים נמשל לכוס הוא שנאמר (תהילים כ"ג:ה') כוסי רוויה וכתיב (שם טז) ה' מנת חלקי וכוסי וכתיב (שם קטז) כוס ישועות אשא, וכתיב (ישעיהו ס"ו:י"א) למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה והכונה בו כוס של תנחומין, וכתיב (ירמיהו ט"ז:ז') ולא ישקו אותם כוס תנחומים, ותקנו לנו רז"ל לגמור את ההלל בכוס רביעי ולהתחיל בו שפוך חמתך, והטעם בזה לפי שעתיד הקב"ה להשקות לרשעי העולם ארבע כוסות של פורענות הוא שכתוב (שם כה) קח את כוס היין החמה, וכתיב (שם נא) כוס זהב בבל ביד ה', וכתיב (תהילים י"א:ו') ורוח זלעפות מנת כוסם, וכתיב (תהילים ע"ה:ט') כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך.

אשר נשאתי את ידי. דברה תורה כלשון בני אדם ודרך משל הוא, כאדם הנשבע שנושא את ידיו אל השמים, וכן (דברים ל"ב:מ') כי אשא אל שמים ידי.

וכתב הרמב"ן ז"ל על דרך האמת נשאתי את ידי שהרימותי זרוע עזי אלי שאתן להם הארץ, וכן כי אשא אל שמים ידי שאשא היד הגדולה אל שמים להיות בה לעולם החיים, ואין (דניאל י"ב:ז') וירם ימינו ושמאלו אל השמים מן הענין הזה כי הוא נאמר במלאך לבוש הבדים שנשבע בחי העולם ע"כ.

מורשה ולא ירושה לרמוז שלא יהיו יורשים אותה לפי שעתידין היו יוצאי מצרים למות במדבר אבל יהיו מורישים אותה לבניהם ובניהם יכנסו לארץ ולא הם ולכך הזכיר לשון מורשה, וכן יש לפרש בפסוק (דברים ל"ג:ד') תורה צוה לנו משה מורשה ולא אמר ירושה כי היה במשמע שהתורה לא תהיה ירושה כי אם לאותו הדור שקבלוה בלבד ועל כן אמר מורשה שצריך להורישה לבניהם וכענין שכתוב (שם ו) ושננתם לבניך, כי גם הדורות העתידים חייבים הם בקיום התורה כאותם שקבלוה, ועל דעת רז"ל שם היו וכענין שכתוב (שם כט) ואת אשר איננו פה עמנו היום. והנה הבטחה זו סיים בה אני ה' כי כן התחיל בלשון הזה ובא ולמד אני ה' המבטיח אני ה' המקיים.

פסוק ט

ולא שמעו אל משה. לא מטעם שלא יבטחו בה' ובמשה עבדו רק מקוצר רוח ומעבודה קשה כאדם המשתוקק שימות בצער אשר הוא בו והוא מואס חייו.

ובמדרש מקוצר רוח רמז להם לקץ הגאולה שהוא חשבון מקצר כענין שכתוב (שמות יב) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה.

פסוק יג

ויצום אל בני ישראל. שישאו טרחם ומשאם ושלא יכעסו עליהם ושלא יקללו אותם, **ואל פרעה מלך מצרים**, שיהיו נוהגים כבוד במלך, וכמו שדרשו רז"ל פן יפגעך לא נאמר אלא (שם ה) פן יפגענו חלקו כבוד למלכות, וכן משה רבינו ע"ה נהג עמו כבוד שנאמר (שם יא) וירדו כל עבדיך אלה אלי ולא אמר וירדת.

ובמדרש ויצום אל בני ישראל הזהירם על ע"ג שהיו ישראל עובדים במצרים, וכן דרשו באדם הראשון ויצו זו ע"ג שנאמר (הושע ה':י"א) כי הואיל הלך אחרי צו, וכן מפורש ביחזקאל שהיו ישראל עובדים ע"ג במצרים שנאמר (יחזקאל כ':ז') ביום בחרי בישראל ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו.

פסוק יד

אלה ראשי בית אבותם. לפי שהגיע קצן של ישראל להגאל ובאו עתה להבדל מתוך המצריים יחס אותם הכתוב והזכיר בהם אלה כדי לפסול את המצריים. והתחיל בראובן שהיה הבכור וייחס אותם עד לוי, והכונה בזה כדי שיזכיר שני הגואלים משה ואהרן

שהם משבט לוי, ואלו התחיל אלה שמות בני לוי היה נראה שיהיה לוי בכור היחס ולכבוד משה עשה כן ולכך התחיל מראובן ומזכיר והולך עד לוי השלישי.

פסוק כג

ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. הודיענו הכתוב הזה כי התערבה משפחת הכהונה עם משפחת המלכות היא אלישבע אחות נחשון הנשיא הגדול שבישראל, והזכיר אמו של פנחס שהוא גם כן כהן שזכה בה בעצמו, וכן דרך הכתובים במלכי הארץ שמזכירים בשמות אמם כענין שכתוב (מלכים א ט"ו:ב') ושם אמו מעכה בת אבישלום (דברי הימים ב כ לא) ושם אמו עזובה בת שלחי. ואמר מבנות פוטיאל הוא יתרו או יוסף ולא אמר בת פוטיאל כי היו לפוטיאל בנות רבות ולקח אחת מהן.

והנה בפרשה הזאת תמצא ו' נביאים שהם משבט לוי והם אהרן ומשה ופנחס שהוא אליהו ושלשת בני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף שכן מנאום רז"ל בכלל מ"ח נביאים, וששה אלה היו בדור אחד, ואולי ג' אלה בני קרח הם שאמר עליהם הכתוב (במדבר כ"ו:י"א) ובני קרח לא מתו.

פסוק כו

הוא אהרן ומשה. הקדים אהרן למשה לפי שהיה גדול ממנו בשנים ואחר כך אמר הוא משה ואהרן הקדים את משה לפי שהוא גדול ממנו בנבואה. וכן מצינו שהקדים יהושע לכלב שהיה גדול ממנו בנבואה, והקדים כלב ליהושע לפי שהיה גדול ממנו ביחס, הוא שכתוב (במדבר י"ד:ל"ח) ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים וכתיב (שם) כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון, וכן הכתוב הקדים השמים לארץ למעלתם כי הנבראים השכליים נכבדים מן הגופניים מפני שאלו נצחיים ואלו כלים והולכים, והקדים גם כן הארץ לשמים לפי ששם בית המקדש והשכינה שרויה בתוכו ודרשו רז"ל עקר שכינה בתחתונים היתה וזהו שכתוב (בראשית ב':ד') אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, ומה שחזר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים בעבור שהזכיר למעלה **הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם**, והיתה המצוה עליהם לשניהם שיוציאו אותם מארץ מצרים על כן בא ללמדך שהדבור עם משה לבדו.

פסוק ל

הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה. למעלה כשבאה מצות הקב"ה לשניהם שתק משה כי חשב שיבא הדבור לאהרן וכאשר חזר עתה ואמר לו לבדו את כל אשר אני דובר אליך חזר לטעון עוד הטענה של ערל שפתים שכבר הזכיר אותה ואמר הן אני ערל שפתים כלומר איננו ראוי לדבר אל העם אף כי אל המלך, והקב"ה השיבו.

פרק ז

פסוק א

ראה נתתיך אלהים. כלומר אל תחוש שלא תהיה נשמע לפרעה לפי שאני נותן אותך גדול עליו. ומענין הדבור שאמרת אהרן אחיך יהיה נביאך כלומר יהיה המדבר. ולשון נביאך ניב שפתים וכן תרגם אונקלוס מתורגמנך, ודרשו רז"ל ראה נתתיך אלהים לפרעה פרעה היה עושה עצמו אלוה שנאמר (יחזקאל כ"ט:ג') לי יאורי ואני עשיתיני, אמר לו הקב"ה כלפי שהוא עושה עצמו אלוה הודיעהו שאינו כלום הריני עושה אותך אלוה עליו.

פסוק ג

ואני אקשה את לב פרעה. רבים שואלים בכאן אם הקב"ה היה מקשה את לבו שלא ישלח אותם למה הרבה עליהם המכות הגדולות ההם חנם והנה זה חמס כפי הנראה והש"י צדיק לא יעשה עולה, ואם היה קושי הלב והסרוב לבלתי שלחם ממנו ומאתו איך היה מענישו על קושי לבו בכל המכות ההן, והתשובה בזה כי פרעה היה רשע מצד אחר והיה חוטא כבר ואילו היה חטאו מניעו לשלח את בני ישראל והקב"ה מחזק את לבו באותה מניעה ומענישו עליה היה בזה חמס אבל החטא לפרעה מבואר בכתוב שאמר (שמות א) הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וכיון שהיה רשע וכופר מעצמו והזיד עליהם הוא ועמו נתחייב למנוע ממנו דרכי התשובה הוא שהיה הקב"ה נותן בלבו שלא ישלחם כי אם היו חוזרין בתשובה אי אפשר להענישם והראיה מאנשי נינוה ועל כן הוצרך למנוע מהם דרכי התשובה ואמר ואני אקשה את לב פרעה כן כתב הרמב"ן ז"ל.

ובמדרש ואני אקשה את לב פרעה אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין אלא אם ללצים. הוא יליץ מתרה בו פעם ראשונה שניה שלישית ואינו חוזר בו הוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, כך פרעה הרשע כיון ששגר הקב"ה אצלו ה' פעמים ולא השגיח על דבריו אמרו לו הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת לבך הריני מוסיף טומאה על טומאתך.

ולפי המדרש הזה יהיה פירוש ואני אקשה את לב פרעה, באחרונה, כי בחמשה מכות ראשונות לא נאמר בהם רק ויחזק לב פרעה ויכבד פרעה את לבו והנה לא רצה לשלחם לכבוד השם יתברך, אבל כאשר גברו עליו המכות ונלאה לסבול אותן רק לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות לא לעשות רצון בוראו, אבל בה' אחרונות נאמר בהן ויחזק ה'

את לב פרעה כי הקשה ה' את לבו למען ספר שמו בכל הארץ וכענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי וגו'.

ודע כי קושי הלב הזה כבר נרמז למשה בתחלת נבואתו בפרשת הסנה הוא שכתוב (שמות ג) וירא והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אכל, המשיל הכתוב רבוי הצרות והמכות באש והמשיל את פרעה הרשע בקוץ שהוא הסנה, ונרמז לו למשה מזה מה שעתיד הקב"ה להקשות לבו של פרעה שלא יכנע מפני המכות כשם שהסנה איננו אכל מפני האש, וזהו שאמר לו מתוך מראה זו של סנה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וכמו שכתבתי שם.

פסוק ד

והוצאתי את צבאותי. קרא הכתוב לישראל צבאותי לפי שהם כנגד צבא הגלגלים י"ב שבטים כנגד י"ב מזלות ועוד שהם נמשלים לכוכבים שנאמר (דברים א:י') והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ועוד ירמוז צבאותי אל הצבא העליון, ויהיה שעור הכתוב והוצאתי את צבאותי של מעלה עם עמי בני ישראל של מטה, וזהו שאמרו גלו למצרים שכינה עמהם ואם שכינה עמדה בגלות ק"ו לשאר העליונים, וזהו שאמרו רז"ל צבאות שם קדש הוא ואינו נמחק לפי שלא נקרא צבאות אלא על שם שרי צבאות מעלה וזהו שהזכיר (שמות י"ב:מ"א) יצאו כל צבאות ה' כלומר העליונים והתחתונים.

פסוק ט

כי ידבר אליכם פרעה לאמר. הודיע ה' יתברך למשה שעתיד פרעה שיבקש ממנו מופת ואין מחזיקין האיש בנביא עד שיתן אות או מופת או שיעיד עליו נביא שכבר נתחזק בנבואתו.

ובמדרש כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת הצדיקים שואלים מופת ק"ו הרשעים שכן מצינו בנח שאחר שהצילו הש"י מן המבול אמר לו (בראשית ט':ט"ו) ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, אמר לו נח תן לי אות אמר לו את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית וגו'. וכן חזקיה כשחלה שלח הקב"ה לישעיה אמר לו (ישעיהו ל"ח:ח') מה אות כי אעלה בית ה' אמר לו הנני משיב את צל המעלות הוי אומר כי ידבר אליכם פרעה.

פסוק י

ויהי לתנין. תחלת האותות שעשה לפרעה היה תנין והוא נחש, כן אמר לו הקב"ה במכת הדם והמטה אשר נהפך לנחש. וזה שנהפך לנחש ולא לשאר בהמות וחיות כגון סוס או שור ואריה וזאב הטעם בזה לפי שהנחש חטא והחטיא את חוה בלשון וכן פרעה הרשע חטא בלשון הוא שאמר (שמות ה':ב') מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה' ומפני זה היה תחלת האותות נחש לרמוז לו שיענש על חטאו כמו שנענש הנחש, ומצינו

שכל המטיח דברים כלפי מעלה נדון בנשיכת נחש והוא שכתוב (במדבר כ"א:ו') וידבר העם באלהים ובמשה, וכתיב (שם) וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם. ועוד כשם שהנחש מתעקם ומתפשט ואינו מתקיים בענין אחד כך פרעה הרשע מקשה את לבו ומתחזק ברשעו ולכובד המכות היה מודה לשלח את ישראל ואחר כך חזר והכביד את לבו הוא שכתוב (שמות ח':י"א) וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו, ומה שהכתוב הוציאו בלשון תנין לפי שפרעה נקרא תנין שנאמר (יחזקאל כ"ט:ג') התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו, ורמז לו בזה כי כשם שבלע מטה אהרן את מטותם כן עתיד הקב"ה להבליע את פרעה וחילו בים סוף.

ובמדרש ויהיו לתנינים אמר פרעה כך מדתו של אלהיכם מכאן יוצאים כשפים לעולם.

פסוק יא

ויקרא גם פרעה. לרבות אשת פרעה שהיא התחילה תחלה לקרא לחכמים ולמכשפים. **גם הם** לא קרא תחלה אלא לתינוקות ואחר כך **לחכמים ולמכשפים** לכך כתוב ויעשו גם הם. אמר רבי שמעון בן פזי מה ראו להקיש דבת נחש למלכות שנאמר (ירמיהו מ"ו:כ"ב) קולה כנחש ילך מה הנחש מתעקם והולך כך מלכות מצרים מעקמת דרכיה, מה נחש מלחש והורג כך מלכות מצרים מלחשת והורגת, תלה המטה כנגד פרעה אמר לו מזה אתה לוקה.

בלהטיהם מעשה כשפים ועל ידי מלאכי חבלה הם נעשים, המלה נגזרת מלשון (תהילים ק"ד:ד') אש לוהט, (שם קו) להבה תלהט רשעים, והענין כי הם עושים ע"י לוהטים מלאכי אש מלהט באדם ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב. ואולי יקראו כן המלאכים השוכנים באויר בגלגלי היסודות שקורין אותם שדים, בלטיהם מעשה שדים, ונקראים כן לפי שבאים אל האדם בלט לפי שהם בעלי גופות מאויר שאיננו מורגש, וזהו שאמר לחכמים ולמכשפים כי חכמי ההשבעות ואסיפת השדים היו ראשיהם זקניהם, וחרטומי מצרים יכלול את שניהם. ומלת חרטומים מלה מורכבת חר טמי, כלומר הנחרים בעצמות כי רוב האומנות הוא בעצמות מתים או בעצמות חיות כן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק יב

ויהיו לתנינים. לא אמר ויהיו תנינים אלא לתנינים בא ללמד שלא היה כח בחרטומים לעשותם תנינים ממש רק שנדמו לתנינים בחכמת הכשפים ואחיזת עינים, והלשון הזה כלשון (יהושע ז) וימס לבב העם ויהי למים, שאין הכונה מים ממש אלא שנתרכך לבם כדבר הנתון במים וכן (שמואל א כה) וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן שאין להבין אבן ממש. ואם אתה אומר והלא במשה נאמר הלשון הזה ויהי לתנין ולא אמר ויהי תנין, יש לפרש כי זה של משה שאמר ויהי לתנין הוא הויה אמתית הוא לשון (בראשית ב)

ויהי האדם לנפש חיה האמור במעשה ידיו של הקב"ה שהוא הויה אמתית, אבל ויהיו לתנינים האמור בחרטומים דמיון והויה מזויפת, ומפני שהלשון בשניהם אחד ויהי לתנין ויהיו לתנינים, כדי שלא תבין שענין משה דומה לשל החרטומים לכך הוצרך לסמוך לו מיד ויבלע מטה אהרן את מטותם, והנה זה ראיה כי מטה אהרן אחר שהיה תנין ממש בלע את מטותם ולמדך הכתוב בזה כי חזר תנין ממש אבל של חרטומים לא היו תנינים ממש ומזה אמר את מטותם ולא אמר תניניהם, ועוד שלא הזכיר בחרטומים שיעשו כן לפני פרעה ולפני עבדיו כמו שהזכיר במשה שכל ענייניהם זיוף אין בהם אמת, או אם נאמר שהיה כח בחרטומים לעשות תנינים ממש במעשה הכשפים וכמו שדרשו חכמינו ז"ל למה נקרא שמם מכשפים שמכחישין פמליא של מעלה גם זה יתכן ומה שאמר ויהיו לתנינים יהיה תנינים ממש והוצרך לומר לתנינים בלמ"ד לפי שמלת ויהיו חוזרת למטות כלומר ויהיו המטות לתנינים, וכן במשה ויהי לתנין, ויהי המטה לתנין, וכן דבר הש"י (שמות ז) יהי לתנין, יהי מטך לתנין, ויהיה מעשה החרטומים ומעשה משה הכל שוה בתנינים ממש, אבל מלת ויבלע הוא היתרון והתגברות הכח אשר לאהרן על חכמת החרטומים בין שיהיה הבולע בו מטה כמדרש רז"ל בין שיהיה תנין בין שיהיה המעשה שלהם דמיון ממש. וכלל הענין כי מלת בלהטיהם שנאמר בחרטומים מעיד על סתירת חכמתם שאינה אמת רק זיוף ותחבולה ומלת ויבלע מעידה על חכמת משה ואהרן שהיא אמתית וגובר על חכמת החרטומים. ופסוק ויבלע לעד כי הדומם בלע דומם או חי, וכן מצינו בענין קרח שהדומם בלע חי ודומם שנאמר (במדבר טז) ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם.

פסוק יז

בזאת תדע כי אני ה'. אתה אמרת לא ידעתי את ה' ואינך מכירני אני אעשה שתכירני וכן כתוב (שמות י"ד:ד') וידעו מצרים כי אני ה'.

עוד בזאת תדע כי אני ה'. ע"ד הפשט במכה הזאת וכיוצא בה ראוי לך שתדע כי אני ה'. ע"ד הקבלה בזאת תדע כי אני ה' יבאר כי השם המיוחד הנעלם נודע על ידי המדה הנקראת זאת והיא היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ובה ידעו את השם בסוף, והזכיר בפרעה לאכזריות לבו (שמות ז׳:כ"ג) ולא שת לבו גם לזאת.

הנה אנכי מכה במטה אשר בידי. הנה אנכי בגזרתי למדך שנהפכו המים לדם במראה, בטעם, ובריח. במראה שנאמר ויך את המים אשר ביאור לעיני פרעה ולעיני עבדיו כי ראו כן בעיניהם, בטעם שנאמר והדגה אשר ביאור מתה הדגים חיים בקרירות המים

וכיון שנהפכו לדם שתו הדגים ממנו וחיותם אינו אלא במים צוננים וכיון שנהפך הצונן לחמימות מתו מיד, ובריח שנאמר (שמות ז) ויבאש היאור.

פסוק כב

ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם. אחר שלקו המים על ידי משה ואהרן מאין מצאו החרטומים מים להפוך אותם לדם, והתשובה בזה כי לא נתהפכו כל המים לדם בגזרת משה ואהרן רק המים אשר ביאור שנאמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאור ונהפכו לדם וכתיב וירם במטה ויך את המים אשר ביאור לעיני פרעה ולעיני עבדיו ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, לא אמר כל מימי מצרים אלא כל המים אשר ביאור וכן כתיב ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור ואם כן היו להם עוד מים מן הנהרות ומן האגמים. וזה אי אפשר לומר שהרי בפירוש אמר הכתוב על מימי מצרים על נהרותם על יאוריהם ועל אגמיהם, וכתיב ויעשו כן משה ואהרן, ומה שאמר ויך את המים אשר ביאור ולא אמר כל מימי מצרים כדבר הש"י מפני שהיאור היה ראש לכלן וכל שאר הנהרות והאגמים נמשכים ממנו וכאשר הכה היאור ונהפכו מימיו לדם כל שאר המימות הנמשכים ממנו נהפכו לדם גם כן ואם כן מאין מצאו החרטומים מים שיתהפכו לדם והתשובה בזה כי היו חופרין בקרקע ומוציאים מים ומהפכים אותן לדם כי הגזרה של משה ואהרן לא היתה כי אם במקומות ששם נקוים המים בגלוי ולא היתה הגזרה במים שתחת הקרקע. או אולי מה שיאמר ויעשו כן הכל עשיה מזוייפת כי כיון ששמעו החרטמים ההתראה למשה ואהרן שהתרו כן מתחלה לפרעה הקדימו במקומות שעדיין לא נהפך שם המים לדם והראו את עצמם עושים כן בלטיהם והיו אומרים כי נעשה כן מכחם ובודאי שלא על פיהם היו נהפכים כי אם בגזרת משה ואהרן ז"ש ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם כלומר עשייה מזוייפת ולכך תמצא שהזכיר בשל משה ואהרן לעיני פרעה ולעיני עבדיו ולא אמר כן בשל חרטומים.

או יתכן לפרש לפי פסוקי הפרשה שהקב"ה צוה שני ענינים, האחד הכאת היאור במטה כדי שיתהפכו מימיו לדם והשנית נטיית היד במטה בלתי הכאה על שאר מימי מצרים על הנהרות ועל היאורים ועל האגמים ויהיו דם. ומה שאמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי הכונה על אהרן כי אין משה מכה את היאור לא במכת דם ולא במכת צפרדעים, ואמר ויעשו כן משה ואהרן כאשר צוה ה' לבאר כי שניהם השלימו מצותו כי משה התרה לפרעה במכת היאור ואמר לאהרן לנטות ידו על מימי מצרים וכן עשה אהרן נטה ידו על מימי מצרים כמו שאמר הש"י למשה, וזהו שכתוב וירם במטה, שהרים אהרן את ידו במטה ונטה ידו לד' רוחות העולם על מימי מצרים כי כן צוה השם יתברך למשה.

נטה את ידך והך במטה את המים אשר ביאור ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, וע"כ חזר והזכיר בסוף ויהי הדם בכל ארץ מצרים, כלומר בכח נטיית היד, ובא להורות כי מימי היאור נהפכו לדם מכח ההכאה במטה ויהי הדם בשאר המימות בכח נטיית היד.

פסוק כד

מים לשתות. המובן מזה שלא שתו כי לא אמר וישתו ואם לא שתו היאך יכולים לשהות ז' ימים בלא מים.

אך יש לפרש ששתו ויהיה לשתות כמו וישתו ויובן הלשון לב' צדדים שלא שתו ושתו ויהיה באורו שלא שתו ממה שחפרו בו כי אפילו מה שחפרו נהפכו לדם אבל אפשר ששתו מן המים המלוחים שאינם ראוים לשתיה וזהו שאמר **כי לא יכלו לשתות ממימי היאור**, שהיו מתוקים וראוים לשתיה, כן פי' הגאון רבינו סעדיה ז"ל. ובאר כי יש הפרש בין מימי ובין מי, כי לשון מימי נזכר על המים הראויים לשתות כלשון (במדבר כ) ונתן מימיו (שמות כג) וברך את לחמך ואת מימיך, וכה"א (דברי הימים ב לב) יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון וכן (איכה ה) מימינו בכסף שתינו. ולשון מי נזכר על שאינם ראוים לשתות, כלשון האמור במבול (בראשית ז) מפני מי המבול, (ישעיה נד) מעבור מי נח, וכן בים כתיב (שמות טו) וישב ה' עליהם את מי הים, (דברים יא) אשר הציף את מי ים סוף על פניהם, וכן (ירמיה ב) מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר כי היו נהרות שאינם ראוים לשתיה, ומצינו בירדן שהזכיר הכתוב את שניהם מימי ומי לפי שהירדן היו קצת מימיו ראוים לשתיה וקצת שלא היו ראוים.

פסוק כה

וימלא שבעת ימים. פירש הכתוב במכה הראשונה של דם שעמדה המכה ז' ימים כטומאת הנדה, מה טומאת הנדה ז' ימים אף מכת הדם במצרים ז' ימים, וגלה הכתוב במכת הדם שהיא ראשונה והוא הדין לכל השאר שעמדה כל אחת ואחת ז' ימים וימי הרוחה כ"א יום הרי חדש ימים בין עמידת המכה והרוחה וכן מצינו שיסד רבי אליעזר הקליר בפיוטו ואמר ירח ימים הוקצב לכל מכה שלשה חלקים ויעד וחכה, ורביעית שמשה המכה.

פסוק כז

את כל גבולך. ולא גבול חם, ובכאן שהמכות היו מודיעות תחומי הארץ. וכן אמרו במדרש בני חם ובני מצרים היו חלוקים בתחומין הכושיים אומרים ע"כ תחומנו והמצריים אומרים ע"כ תחומנו כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם הגבול שלא היו צפרדעים בו היו יודעים שאינו של מצרים שנאמר את כל גבולך ולא של אחרים.

פסוק כט

ובכה ובעמך. תוספת הה"א ללמדך כי כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים היתה של חמש מכות.

פרק ח

פסוק ה

למתי אעתיר לך. פירש"י ז"ל אלו נאמר מתי אעתיר לך היה משמע מתי אתפלל עכשו שאמר למתי אני היום אתפלל עליך שיכרתו לזמן שתקבע לי אמור לי לאיזה יום תרצה שיכרתו ע"כ, והנה משה בצאתו מעם פרעה היה מתפלל מיד שתסור המכה למחר, וכן תמצא במכת הערוב שאמר הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה' וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר, וכתיב ויצא משם פרעה ויעתר אל ה', כי בצאתו היה מתפלל מיד שתסור המכה למחר, וזה סיוע לפירוש רש"י ז"ל.

והתימה על הרמב"ן ז"ל שאמר שלא התפלל עד למחר, ואמר כי למ"ד למתי נוספת וכמוהו (דברים ט׳:ז׳) למן היום אשר יצאת מארץ מצרים שאילו התפלל בו ביום כאשר סרה המכה למחר היה ראוי לומר ויעש ה' כדבר משה ממחרת, וכיון שלא אמר כן נראה כי בשעת תפלתו היתה המכה מסתלקת מיד וכיון שאין הסתלקות המכה עד למחר לא התפלל עד למחר.

והנה הכתוב מוכיח כדברי רש"י שאמר הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל ה' ולא אמר והעתרתי אל ה' מחר, למדך בזה שתכף שיצא מיד התפלל שתסור מכת הערוב מעבדיו ומעמו מחר כי כיון שהתחיל פרעה במכה זו של צפרדעים להזכיר מחר ולהאריך הזמן עד למחר גם משה הסכים בשאר המכות להאריך זמנם עד למחר לא שיסורו מיד, ומזה תמצא כתוב במכת הערוב למחר יהיה האות הזה ובמכת הברד כתיב (שמות ט׳:י״ח) הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד, ובמכת הדבר כתיב (שם) מחר יעשה ה' הדבר הזה בארץ, ובמכת הארבה כתיב (שם י) הנני מביא מחר. ומה שהאריך פרעה המכה הראשונה עד למחר חשב כי הגיע עת סור המכה בעת ההיא מדרך מערכת הכוכבים ומשה היודע העת היה מבקש שיאמר לו פרעה להסירם מיד, על כן רצה לסכול דעתו להבחין את משה בחכמתו והאריך הזמן עד למחר והשיב לו משה רבינו ואמר כדברך שלא יסורו היום עד מחר ומזה תוכל להבין כי אין המכה בכח המערכת רק בכח הש"י זהו למען תדע כי אין כה' אלהינו.

פסוק ח

ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים. לא תמצא בשאר המכות שיחזור להזכיר המכה עם התפלה אבל יאמר סתם ויעתר אל ה' ויפרוש כפיו אל ה'.

אבל יתכן לפרש כי הוצרך בכאן לומר על דבר הצפרדעים לפי שהקב"ה הזכיר למשה לשון עליה הוא שאמר ושרץ היאור צפרדעים ועלו ובאו בביתך וכן אמר משה לאהרן והעל את הצפרדעים, וכן כתוב למעלה במעשה, ותעל הצפרדע, וכדי שלא תבין בלשון עליה זה שהזכיר בכל פעם שבאו הצפרדעים בדרך הטבע והמקרה מצד התחבולה והחכמה כחכמת החרטומים ולא מאת ה' היתה זאת לכך אמר על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה לבאר כי אדון הכל יתברך שם המכה הזאת לפרעה ולא כח הטבע.

פסוק יד

ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים. הזכיר ויעשו כן כי כן הכו הארץ ואמרו השבעת השדים כמנהגן בשאר המכות וזה כדי להוציא את הכנים ולא יכולו וזהו יורה כי מה שהזכיר למעלה ויעשו כן החרטומים באות התנין ובמכת הדם שהכל עשייה מזוייפת והכל דמיון, ואין להבין ויעשו כן שעשו, והכתוב הזה מעיד עליהם כן, שהרי אומר ולא יכלו. ומה שהזכירם למעלה בשם חרטומי מצרים ויזכירם עתה בשם חרטומים סתם, יתכן לפרש כי לפי שהיו החרטומים חכמים גדולים בעיני מצרים הזכירם הכתוב למעלה שני פעמים בשם הידיעה באות התנין ובמכת הדם הוא שכתוב באות התנין, חרטומי מצרים בלהטיהם, ובמכת הדם. חרטומי מצרים בלטיהם, והגיד בזה חכמתם שהיא חכמת הכשפים וחכמת השדים ולכך הזכירם כן ב' פעמים בשם הידיעה והכבוד כי היו ידועים ואנשי השם בחכמות ההם, ואחר כך במכת הצפרדעים נתמעטה חכמתם ומעלתם אצל מצרים ואבדו השם ההוא וקראם הכתוב חרטומים סתם לא חרטומי מצרים כבתחלה וזהו שאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם ויעלו את הצפרדעים, ואחר כן במכת הכנים בטלה חכמתם ונתמעטה מעלתם יותר ויותר כשהוצרכו להודות על כרחם אצבע אלהים היא אמרו כי היא מכה מאת ה' יתעלה הזכירם בחסרון השם ובחסרון היכולת הוא שאמר ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו, החרטמים כתיב, וממכת הכנים ואילך נאבדו מן הכתוב ולא נזכרו בשם חרטומי מצרים ולא חרטומים סתם (בחסרון השם וחסרון היכולת) הוא שכתוב במכת השחין ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה כי נתביישו ולא יכלו להציל את עצמם.

פסוק טו

ויאמרו החרטמם אל פרעה. עד עתה הזכיר החרטמים מלא ביו"ד אבל במכה זו של כנים שהזכיר בה ולא יכלו הזכיר החרטמם חסר יו"ד כי בכאן חסרה חכמתם וכשל כחם והודו על כרחם, ועוד יורה חסרון היו"ד על מה שדרשו רבותינו ז"ל י' קבין מכשפות ירדו לעולם ט' נטלו מצרים ואחת כל העולם כלו.

אצבע אלהים היא. כאשר ראו החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה, וכדי להמעיט את הענין אמרו אצבע אלהים כלומר מכה קטנה מאתו ולא אמרו אצבע ה' כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברם עם משה כי הוא יזכירנו להם כן פי' הרמב"ן ז"ל.

אבל החכם ראב"ע ז"ל כתב כי מה שאמרו אצבע אלהים היא אין זה הודאה שיודו במעשה אהרן רק אמרו כי מכה זו לא באה מכח משה ואהרן בשביל ישראל רק מכח הכוכבים והמזלות היתה מכה זו ראויה לבא על ארץ מצרים ומזה הזכירו שם אלהים ולא אמרו אצבע ה' שהוא אלהי ישראל ועוד ראיה אחרת שהתרה לו במכת הדם ובמכת צפרדע ולא התרה במכת הכנים, ועל כן אמרו לו שלא באה מכח משה מאת ה' יתברך רק כפי מערכת הכוכבים על הארץ ומשה לא ידע כן ועל כן לא התרה.

ודע כי בשתי מכות ראשונות והם הדם והצפרדע לא היתה בהן בריאה חדשה כי מכת הדם הפוך תולדות המים לדם גם הצפרדעים מן היאור עלו וזה שאמר הכתוב ותעל הצפרדע כי נאספו ועלו ולא אמר ויהיו הצפרדעים. אבל הכנים היתה בהם בריאה חדשה וע"כ אמר והיה לכנים, והזכיר ג"כ להוציא את הכנים כענין (בראשית א':כ"ד) תוצא הארץ נפש חיה ויהי כן, ואין הכח ביצירת שום בריה ביצירה בלתי לה' לבדו, ולכך הזכיר בו לשון אצבע שבאורו פלא כלשון האמור בגלגלים (תהילים ח':ד') מעשה אצבעותיך, כי בריאת הגלגל אצל כחו יתברך נקלה כבריאת היתוש, וכן כתב רבי סעדיה גאון מצינו לשון אצבע בשלשה דברים, בגלגלים, ובלוחות, ובמכת הכנים. הגלגל בתכלית הגודל שאין גוף למעלה ממנו, והלוחות למטה מהם בגוף ולמעלה מהם בזוהר, והכנים בתכלית הקטנות והגריעות, ואע"פ כן הזכיר בשלשתם לשון אחד להורות כי הכל אחד ושוה אצל יכלתו יתברך, ודעת רז"ל במדרש במה שאמר ולא יכולו שאין השד שולט על בריה פחותה מכעדשה. וא"כ אין צריך לומר שלא היה להם כח לברא אותם אלא אפילו לאסוף אותם ולהביאם ממקומם אין להם כח לפי שהם פחותין מכעדשה.

פסוק יז

הנני משליח בך וגו' את הערוב. לא תמצא באחת המכות שיזכיר הכתוב את המכה בה"א הידיעה והיה ראוי שיאמר הכתוב הנני משליח בך ערוב, אבל הערוב הזה לא היה יצירה חדשה רק שהיתה מכה משולחת להשליח בהם את הערוב שבמדבר כענין שכתוב בפורענות והשלחתי בכם את חית השדה, ומה שהזכיר למעלה את כל גבולך בצפרדעים, לא היה יצירה חדשה ג"כ, כי מן המים עלו והשריצו מן היאור זה מזה.

ובמדרש הנני משליח בך את הערוב בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו מביאה עליו פתאום כדי שלא ירגיש בו אבל הקב"ה אינו כן מתרה בו בכל פעם ופעם על כל מכה ומכה שנאמר הנני משליח בך, הנה יד ה' הויה במקנך, הנני נוגף, הנני ממטיר, הנני מביא מחר, וכן בכל המכות וזהו שאמר הכתוב (איוב ל"ו:כ"ב) הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה, תשובה לרשעים קודם אבדן ואם אינם שבים מאבדן מן העולם, שנאמר (שם) אם ישמעו ויעבדו יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים ואם לא ישמעו בשלח יעבורו.

פסוק יח

והפליתי ביום ההוא. המכות הראשונות היו עומדות אין מן הפלא כל כך אם היו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל מכת הערוב מכה משולחת וכאשר יבא מן המדבר בגזרת האל לעקור את הכל היה ראוי אף בדרך הטבע שיבואו גם בארץ גושן כי היא מכלל ארץ מצרים אלא שהקב"ה הפלה ביניהם בדרך הנס והפלא בשביל ישראל, ומזה אמר **אשר עמי עומד עליה**. כלומר בשביל שעמי עומד עליה.

למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. שליט ומשגיח בקרב הארץ להשחית את המורדים ולהציל את הבוטחים בו, ואמר כן כנגד פרעה הרשע שהיה כופר בהשגחה והיה מן הכת האומרים (איוב כב) עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי אני ה' בקרב הארץ יתכן שיהיה כמו כי שמי בקרבו והוא סוד נשגב ונעלם ע"כ.

פסוק יט

ושמתי פדת בין עמי ובין עמך. כבר הזכיר שיפליא בין ארץ גושן ובין ארץ מצרים, אבל הפדות הזה הוא שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו שם החיות שום יהודי לא ירעו ולא ישחיתו בו ויאכלו אנשי מצרים, וכן אמר דוד (תהילים ע"ח:מ"ה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון פדות כענין שכתוב (ישעיהו מ"ג:ג') נתתי כפרך מצרים, ותמצא מלת פדת חסר וא"ו מפני שגאולת מצרים גאולה שאחריה שעבוד, אבל גאולה העתידה אין שעבוד אחריה כי אם תשועת עולמים ועל כן תמצא בגאולה העתידה פדות מלא בוא"ו, הוא שכתוב (תהילים קי"א:ט') פדות שלח לעמו.

פסוק כה

וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר. יאמר משה לפרעה כדי שלא תחשוב עלי שהמעשים שאני עושה הם בתחבולה וחכמה בחכמת השעות ותחשוב שאני יודע השעה והעת שהמכה ראויה להסתלק ועתה הגיע אותה העת לפיכך אני מאריך לך עת

הסרת המכה עד למחר כמו שאמרת לי במכת הצפרדעים וע"כ קבע לו משה זמן בשאר המכות במלת מחר בין בהסרת המכה בין בהבאתה.

פסוק כז

ויסר הערוב. לא אמר וימת הערוב כמו שאמר בצפרדעים וימותו הצפרדעים, כי כוונת הש"י במכות הוא לצער אותם ולמרר את חייהם לא שיגיע להם מהם שום תועלת ועל כן הוצרך להמית הצפרדעים ביניהם להיות להם לצער וכן אמר משה בדבריו שאמר להכרית הצפרדעים והכרת הוא המיתה ואע"פ שאמר וסרו הצפרדעים, ר"ל כי בהכרתם ומותם תסור המכה מהם. והוצרך הערוב שישובו למקומותם במעונותם כאשר באו משם לא להכרית ולהמית אותן ביניהם כי תגיע להם תועלת בזה ואדון הכל יתברך לא לכך נתכוון.

פסוק כח

גם בפעם הזאת. במכות הקודמות שהיו דצ"ך באו החרטומים לפני פרעה בכל פעם והיו מחזיקים את לבו ועתה במכת הערוב לא באו לפניו כבתחלה כי כבר ראו במכת הכנים את מעשה ה' כי נורא הוא וכבר הודו ואמרו אצבע אלהים היא ולפי שמצא עצמו יחידי עתה אין מחזיק בידו לכך הזכיר גם בפעם הזאת.

פרק ט

פסוק ג

הנה יד ה' הויה. הזכיר במכה זו חמישית יד ה' הויה שהוא ה"א אחרונה שבשם, והזכיר לשון הויה והוא השם האחרון מצרוף השם המיוחד הסובל י"ב בתים כנרמז בכתוב זה שמי לעולם והזכיר ג"כ ה' מינין מן המקנה, והבן זה.

במקנך אשר בשדה. התרה אותם בהוה כי רוב המקנה בשדה כלשון (שמות כ"ב:ל') ובשר בשדה טרפה לא תאכלו שאף טרפה שבבית אסורה אלא דבר הכתוב בהוה, וכן בכאן כי הדבר היה אף במקנה שבבית כענין שכתוב (פסוק ו) וימת כל מקנה מצרים.

אבל כתב הרמב"ן ז"ל כי הזכיר אשר בשדה מפני שכל המקנה שלהם היה בשדה לא היו מאספין אותו אל הבתים כלל לפי שתועבת מצרים כל רועה צאן ומפני כן היו מרחיקים אותו מן הערים. והנה המקנה היה רחוק מארץ מצרים בשדה גבול ארץ גשן והיה הכל מעורב במקום המרעה מקנה מצרים ומקנה ישראל, ועל כן הוצרך לומר והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, או מפני שמכת הדבר הוא משנוי האויר והאויר כלו היה שוה במקום אחד ובזמן אחד והיה ראוי שיתפשט קלקול האויר גם במקנה ישראל רק שעשה הקב"ה עמהם נס.

פסוק ה

וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה'. היה לו לומר מחר אעשה או שיאמר מחר יהיה הדבר הזה בארץ. וע"ד הפשט יאמר כי השי"ת שם מועד למשה לאמר לישראל מחר יעשה ה' הדבר הזה בארץ.

וע"ד הקבלה וישם ה', יעשה ה', הכונה הוא ובית דינו וכבר הזכיר למעלה בית דינו במה שהזכיר הנה יד ה' הויה, והוא השם המיוחד המיעד, ומצינו כיוצא בו (שמות ט"ז:כ"ח) ויאמר ה' אל משה עד אנה מאנתם וגו' ראו כי ה' נתן לכם השבת והיה ראוי לומר אנכי נותן וכן רבים.

פסוק ח

וזרקו משה השמימה. ידוע כי כל מכה ומכה מעשר מכות כוללת נסים רבים, וכאן הזכיר מלא חפניכם ואמר וזרקו משה הגיד כי מלא חפני שניהם החזיק משה בחופן אחד ולכך אמר וזרקו משה כי הדבר הנזרק בכח אינו כי אם ביד אחת, ועוד נס אחר כי כל ארץ מצרים נתמלא אבק מן הפיח המועט ההוא זהו שאמר והיה לאבק על כל ארץ מצרים, ונס שלישי המכה בעצמה שהיה הפיח ההוא לשחין פורח על האדם ועל הבהמה.

פסוק יב

ויחזק ה' את לב פרעה. זו מכה ששית נאמר בה ויחזק ה' כי בחמש מכות ראשונות לא נאמר בהן כן כי אין החזוק מאתו יתברך כי אם מתוך כובד לבו של פרעה ומתוך שהיו החרטומים מחזקים את לבו ומתפארים בחכמתם אצלו, אבל עתה במכת השחין לא באו בהיכל מלך פנימה ולא נראו לפני משה כלל כי נתביישו בהיותם מוכי שחין ואין מחזיק ביד פרעה ואין מדבר על לבו ואולי היה נמלך לשלחם אלא שהיתה סבה מאת השי"ת מכאן ואילך.

פסוק יד

את כל מגפותי. על דרך הפשט קרא למכת הברד כל מגפותי מפני שבמכת הברד נכללות מגפות הרבה על האדם ועל הבהמה, וזהו מאדם ועד בהמה ושבירת כל האילנות ואין צריך לומר אבוד התבואה והפירות וכל טוב הארץ מרוב הפלגת קרירות הברד, וכן אמר דוד המע"ה (תהילים ע"ח:מ"ז) ושקמותם בחנמל הוא מין ממיני הברד והוא הקרח החזק המשבר פרחי האילנות ומיבש הלחות. ואמרו רז"ל למה נקרא שמו חנמל שהיה בא ונח על השקמים ומל וכל שכן הברד הזה שהיה האש מתלקחת בתוכו.

וע"ד המדרש את כל מגפותי היה הברד מכה ומשבר האילנות והאש שורפת את השרשים ולא היתה צנת הברד מתשת כח האש ולא כח האש מכלה צנת הברד משל למה הדבר דומה למלך ב"ו שיש לו שני דוכסים והם שונאים זה את זה לימים יצא המלך

למלחמה ונצטרך להם והשלים ביניהם, כך כתיב (איוב כ"ה:ב') המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים גבריאל מן האש והקב"ה עושה שלום ביניהם.

וכן מצינו בענין המרכבה שראה יחזקאל דכתיב (יחזקאל א':י"ג) ודמות החיות מראיהם כגחלי אש, וכתיב (שם) ודמות על ראשי החיה רקיע וגו', דרך המים לרדת למטה ודרך האש לעלות למעלה והקב"ה נתן האש למטה והרקיע של מים למעלה.

ותמצא בפרשה זו י"ד פעמים ברד והטעם בזה לפי שהוא מכח המים וידוע כי גלגל הירח מניע יסוד המים כשם שמניע גלגל חמה יסוד האש, ומזה נמצא תוספת הנחלים והנהרות בתוספת הלבנה וחסרונם בחסרונה, והנה הלבנה מתוספת והולכת עד י"ד ימים מכאן ואילך מתחסרת והולכת ומתמעטת.

ועל דרך הקבלה את כל מגפותי כמו ולא יעיר כל חמתו שבאורו כל שהיא חמתו וכן בכאן כל מגפותי חסר וא"ו מגפתי כל שהיא מגפתי. ואמר אל לבך כנגד לבך כלומר חוזק לבך הקשה והודיע אותו כי יכניע את לבו החזק במדת כל שהיא מגפתו והוצרך משה רבינו ע"ה במכה זו להתפלל בנשיאת כפים מה שאין כן בכל השאר מטעם שהיו בני אדם מתים בה לפחד הקולות ולמכת הברד שהיתה בהסכמת הוא ובית דינו כענין שכתוב (שמות ט':כ"ג) וה' נתן קולות וברד, ולכך הוצרך בבטולם לישא את כפיו כדי שיתקדשו כל העשר ושיכוין בהם לרום השמים שהודה בו פרעה עתה שכונתו נשיאת כפים אליו לבעבור ימשיך מלמעלה וישפיע למטה להפסיק הפורענות ולרחם על הארץ, וזהו שאמר משה אפרוש כפי אל ה' כלומר אפרוש כפי כנגד העשר ויתקדשו ואכוין בהם אל ה' ומיד הקולות יחדלון.

בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. הודיעו בכלל דבריו ענין מציאות הש"י וההשגחה והיכולת, כי הוא יתברך נמצא ומשגיח ויכול. נמצא, הוא שהזכיר במכת הצפרדעים למען תדע כי אין כה' כלומר אין מציאות אחר בנמצאים כמציאותו. משגיח, הוא שאמר במכת הערוב למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ כלומר משגיח כמלך בתוך המדינה להיותו קרוב אל הקצוות. יכול, הוא שהזכיר כאן במכת הברד בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ כלומר שאין בעל יכולת כמוני. והזכיר משה כן לפרעה לפי שהיה פרעה כופר בשלשתן במציאותו והשגחתו ויכלתו.

ובמדרש בעבור תדע אתה אמרת לא ידעתי את ה' לפיכך מזכיר לו בכל פעם למען תדע בעבור תדע על כל דבר ודבר מזכיר חטאתו הה"ד (משלי כז) אם תכתוש את האויל

במכתש בתוך הריפות בעלי וגו' מתוך שהוא מתרפה ממנו בהגבהת העלי מן המכתש הוא שוכח המכות כך פרעה הרשע בין הריפות של מכות בין זמן לזמן היה מחזק את לבו.

פסוק טז

בעבור הראותך את כחי. ולא הזכיר גבורתו כי לא הראה במצרים גדולות גבורותיו אבל לעתיד יהיו גבורותיו גדולות. והזכיר יחזקאל בצורת הבית הראותכה בתוספת ה"א הוא שאמר (יחזקאל מ׳:ד׳) למען הראותכה הובאתה הנה וגו', והטעם לפי שבמצרים הראה מקצת כחו וגבורותיו, ולעתיד לבא יראה יותר ויותר, או תרמוז הה"א לחזרת השכינה.

פסוק יח

אשר לא היה כמוהו במצרים. לא אמר אשר לא היה במצרים כמוהו אלא אשר לא היה כמוהו במצרים, ופירוש הכתוב כי לא היה בכל העולם כמוהו ולא במצרים והוסיף במצרים להגדיל להפליא לפי שאין הגשמים יורדים במצרים תמיד ולא הברד וע"כ היה הפלא גדול יותר.

פסוק יט

שלח העז את מקנך. והלא כבר מתו במכת הדבר והכתוב מעיד שם כן וימת כל מקנה מצרים, ואולי המקנה הזה הביאו אותו משאר הארצות ואנשי מצרים קנאוהו מהם ועליו צוה משה עתה שיאספוהו הבית. או יהיה פירוש וימת כל מקנה מצרים רוב המקנה כי רובו ככולו, או יתכן שנאמר וימת כל מקנה מצרים כל שאין לישראל בו שותפות אבל אותו המשותף עם ישראל הוא שנצל ממכת הדבר.

פסוק כג

קולות וברד ותהלך אש ארצה. ידוע כי בזמן הברד האויר משתנה והחלאים באים על כל המורכבים מד' יסודות וסבת החולי בהם שנוי האויר וקלקולו והתהפכות ארבע יסודות כי כל זמן שהם מזוגים יחדו ועומדים על מתכונתם בשוה הגופות בריאים וחזקים ובהתהפכותם בא החולי.

וע"כ יתכן לפרש כי הזכיר הכתוב בכאן ד' יסודות, קולות וברד הם הרוח והמים, ותהלך אש ארצה האש והעפר, והזכירם מהופכים להורות כי בבא הברד ישתנה האויר ויתהפכו היסודות מלמעלה למטה והקב"ה עושה כרצונו עד שטבע האש שהוא עליון וזך מכלם חוזר לטבע העפר שהוא השפל והכבד שבכלם זהו שאמר ותהלך אש ארצה.

פסוק כז

ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. יאמר ה' שאתה בא אלי בשליחותו הוא הצדיק במשפטו וכענין שכתוב (תהילים קי״ט:קל״ז) צדיק אתה ה' וישר משפטיך, ואני ועמי הרשעים המסרבים מצותו ושאמרנו מתחלה (שמות א׳:י׳) הבה נתחכמה לו, ומפני שכבר כפר

למעלה בשם המיוחד באמרו מי ה' אשר אשמע בקולו על כן התודה עתה והודה בו והזכירו בוידוי בפירוש גם ברמז בראשי התיבות והיה ראוי לומר ואני הרשע אבל פחד לנפשו פן ילכד הוא בעון העם כיון שהיה מלך והיה בידו למחות ולא מחה ולפיכך התודה על עונם.

פסוק כח

ורב מהיות קולות אלהים וברד. ורב, להושיע הוא. וכן תרגם אונקלוס וסגי קדמוהי רווחא. ובאור הכתוב העתירו אל ה' כי רב להושיע הוא שלא יהיו הקולות והברד, וייחס הקולות לשם אלהים לפי שהקולות ההן הם רעמים משברים את הלב ומרעישים את הגוף ובאים בגבורה גדולה, וכן אמרו רבותינו ז"ל למה נבראו רעמים כדי לשבר עקמימות שבלב. והקדים קולות לברד כי כן הזכיר למעלה וה' נתן קולות וברד כי הרעמים באו תחלה והיו מרעישים את לבם ומטרידים את דעתם ואחר כך יפול הברד עליהם ומתו, וכן תמצא בתפלתו של משה ויחדלו הקולות והברד, כי הפורענות שבא תחלה נסתלק תחלה, ולפי זה היה ראוי שיאמר הכתוב וירא פרעה כי חדלו הקולות והברד והמטר ויוסף לחטוא, ומה שהזכירן בהפך כדי שיסמוך ויוסף לחטוא אל הקולות וזה להורות על כובד לבו של פרעה כי לא הודה לשלחם רק מפחד הקולות וכמו שאמר ורב מהיות קולות אלהים, והעד כי כאשר נסתלקו הקולות ויוסף לחטוא מיד.

פסוק ל

ידעתי כי טרם תיראון, **והפשתה והשעורה נכתה**. קשור הכתובים כי טרם שתיראון מפני ה' אלהים וקודם שתתודה ותאמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים כבר לקתה הפשתה והשעורה שהם כבדים ואין תקנה להם אבל החטה והכסמת שהם מזון האדם לא נכו עדיין והוא הנשאר לכם אם לא תוסיפו לחטוא, כן פירש רבינו סעדיה גאון ז"ל.

והפשתה גבעול. גבו על כלומר נכנס בו הזרע כבר ונתגדל ולכן נשתבר.

פסוק לב

כי אפילות הנה. מצד שהם אפילות ולא גדלו עדיין ועל כן לא לקו.

ובמדרש כי אפילות הנה פלאי פלאות נעשו בהן, ובאור זה כי לא נצולו מן הלקות בעבור שהיו אפילות כי לכובד מכת הברד ולחוזק צנתו היה ראוי שימותו שרשי התבואה מתחת הקרקע או שישרפו לחוזק כח האש המתלקחת, אלא שהיה בדרך הנס ונעשו בהם פלאות וזהו לשון כי אפילות הנה קרי ביה כי פלאות הנה.

פסוק לג

ומטר לא נתך ארצה. לא אמר לא ירד אלא לא נתך ללמד שאחר שירד מן השמים עמד בין השמים לארץ וכן דרשו רז"ל שעמדו בין השמים ובין הארץ מ"א שנה עד זמן יהושע,

זהו שנאמר (יהושע י':י"א) וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים וגו', ויחזקאל הנביא אמר להם ליפול שנאמר (יחזקאל י"ג:י"א) ואתנה אבני אלגביש תפלנה ונקראו אבני אלגביש לפי שעמדו על גב איש זה משה שנאמר (במדבר י"ב:ג') והאיש משה ולא הגיעו בארץ עד אחר זמן ולפי שאבני הברד מזהירים כמרגליות לכך נקראו כן שכן תמצא במרגליות (איוב כ"ח:י"ח) ראמות וגביש לא יזכר, והקולות ג"כ היו תלוים ואימתי ירדו בימי אלישע שנאמר (מלכים ב ז':ו') וה' השמיע אל מחנה ארם קול רכב וקול סוס קול חיל גדול.

פסוק לד

ויוסף לחטא. הרשעים כשיש להם צרה נכנעים וכשעברה מיד מתגאים, וכן אתה מוצא בפרעה כשבאה עליו הצרה נכנע והתודה ואמר ה' הצדיק אחר שעברה ויוסף לחטוא. ומצינו שגאותן של רשעים סבת השפלתן שמתוך שנתגאה פרעה ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו וגו', באתה לו השפלה בים סוף. מתוך שנתגאה נבוכדנצר ואמר (דניאל ד':כ"ז) הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי באת לו השפלה, שנאמר (שם) ומן אנשא לך טרדין ועם חיות ברא מדורך עשבא כתורין לך יטעמון ושבעה עדנין יחלפון עלך. הרי לך מתוך גאוה השפלה, אבל הצדיקים אינם מתגאים אלא משפילים עצמן ומתוך שפלותם באים לידי מעלה וכבוד שכן אמר שלמה המע"ה (משלי כ"ט:כ"ג) גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד.

פרק י

פסוק א

אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (**משלי כח, יד**)

שלמה המע"ה יצוה בכתוב הזה (משלי כ"ח:י"ד) על האדם שיהיה רך הלבב ויהיה מפחד תמיד בכל ענייניו ובכל פעולותיו ושיסתכל ויתבונן בתכליתם ויזהיר אותו שלא יקשה את לבו פן יענש. והזכיר לשון אשרי ולא מצאנו מלה זאת בכל הכתובים בלשון יחיד כי אם בלשון רבים, והטעם בזה לפי שאין מאשרים ומהללים את האדם בעבור מדה טובה אחת או מעלה אחת בלבד רק בהמצא בו מעלות ומדות טובות רבות. וכן כתוב (תהילים ס"ה:ה') אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך והנבחר והקרב והשוכן בחצרות בית ה' אינו בשביל מעלה אחת בלבד כי אם רבות עמו. וכן עוד (שם פד) אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם, ובאר מסלות מדרגות הלב במעלות רבות במדת היראה והבטחון. וכן ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך כי במדת הבטחון נכללות כמה מעלות טובות וכמה מדות עצומות מאושרות. וכן (תהילים א':א') אשרי האיש אשר לא הלך, מונה והולך

רבוי מעלות לא הלך לא עמד לא ישב. וכן בכאן אשרי אדם מפחד תמיד יאמר מי שהוא מפחד תמיד בכל פעולותיו שהוא עושה והוא מחשב בהם ומתבונן תכליתם בנזקם ותועלתם טרם שיפעלם בודאי יש לו מצות טובות רבות שבהם הוא טוב בעיני אלהים ואדם, ומפני שבעל המדה הזאת הוא נמשך בזה אחר השכל ובא כנגד החומר לכך הזכיר אדם ולא איש, לפי שלשון אדם נגזר מאדמה וכאלו אמר אשרי הנגזר מאדמה המקורץ מחומר שמניח החומר ונמשך אל השכל שהוא מפחד תמיד בכל ענייניו ובכל פעולותיו ונותן לבו אל תכליתם כי מי שעושה כן לא יחטא לעולם כענין המאכל והמשתה שאין ראוי שיכוין אדם בזה לחוש הטעם ולמלאות התאוה כי בענין הזה הוא משתתף עם הבהמה אלא שיכוין אל התכלית ומה היא התכלית שיהיה גופו בריא וחזק ויוכל לעבוד הש"י וכל השאר זולתי אל התכלית הזה הנה זה חטא. וכן בענין המשגל אין ראוי שיכוין להנאת הגוף כי גם בזה הוא שותף עם הבהמה רק שיכוין בזה אל התכלית ומה הוא התכלית לכונת פריה ורביה לקיום המין ולהמציא תולדות שיהיו עובדי הש"י וכל השאר זולתי אל הכונה הזאת הוא חטא. וכן בענין קנין העושר ראוי לו שיסתפק במועט ושישא ויתן באמונה ושיהיה תכלית כונתו בצבירת כספו שיפזרנו במעלות ושיוציאנו בדברים שיהיו לתקון גופו והצלחת נפשו, ויזהר שלא יעשוק ושלא יגזול את חברו ושלא יונה אותו ויתבונן בתכלית שאם יגזול או יונה אותו והרויח לגופו בעוה"ז הנה הוא מפסיד נפשו לעוה"ב וחמדת אותו ממון לשעה שלא במשפט הנה הוא חטא משפט מות ישכיחהו העונש וימיתהו בסוף ויקרה לו כמקרה העוף הזה אשר חמדת התבואה שהיא בתוך הרשת תשכיחהו שיהא נלכד ברשת, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי א׳:י"ז-י"ח) כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף והם לדמם יארובו יצפנו לנפשותם, ונשא המשל הזה על פועלי האון חומדי ממון שלא כדין רואין הנאת שעה לעצמם ואינם רואים סוף הפורענות, ועל זה אמר שלמה המע"ה (שם כ) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. וכן בשאר כל פעולותיו יש לו להיות מפחד תמיד שלא יבא בשום דבר כנגד התורה לא מצד דבריו ולא מצד פעולותיו, ומקשה לבו יפול ברעה, מי שאינו מתבונן בתכלית פעולותיו הוא המקשה את לבו ואין זה כי אם רוע לב ומצד אכזריות שיש בו והרך המפחד תמיד הפך המקשה את לבו כי המקשה את לבו אין פחד אלהים לנגד עיניו איננו רואה תכלית השכר במצות גם לא תכלית הפורענות בעברה, ומי שהוא מפחד תמיד יראה הפורענות טרם בואו כי יפחד ממנו ומי שהוא מקשה לבו לא יראנו עד בואו עליו, המפחד לדברים תמיד יקרה לו זה מצד הכנעה ושפלות ולכך יתרומם ויתעלה זהו שהזכיר לשון אשרי שהוא לשון עלוי, ומקשה לבו לדברים יקרה לו מצד

הגאוה וגבהות הלב ועל כן הזכיר לשון יפול, ואמר יפול ברעה כלומר אפילו ברעה אחת כענין שכתוב (תהילים ל"ד:כ"ב) תמותת רשע רעה, וכתיב (משלי כ"ד:ט"ז) כי שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה, וכתיב (שם טז) כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה, למדך הכתוב שהרשע מוכן לפורענות ומזומן ליום רעה ואף ענשו ופורענותו של רשע הוא למענהו כלומר לכבוד הש"י כדי שיתקדש שם שמים וכענין שנאמר (יחזקאל ל"ח:כ"ג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים, כשם שמצינו בפרעה הרשע שהיה מקשה לבו ועל כן נפל ואבד בסופו, הוא הכביד את לבו מעצמו כענין שנאמר (שמות ט':ל"ד) ויכבד לבו הוא ועבדיו וכתיב (שם) ויכבד פרעה את לבו והקב"ה הכביד את לבו יותר כדי להענישו ולמען רבות אותותיו ומופתיו במצרים, זהו שכתוב.

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו וגו'. ודרשו רז"ל כי עשר מכות דצ"ך עד"ש באח"ב כמו שהם מסודרות בתורה כסדר הזה היו השתים בהתראה והשלישית שלא בהתראה, ד"צ בהתראה, ך' בלא התראה ע"ד בהתראה, ש' בלא התראה, ב"א בהתראה, ח' בלא התראה, מכת בכורות שהיא העשירית בהתראה כי יחזור לסדור הראשון, זה דרשו רז"ל והפרשיות מוכיחות כן.

ואם תסתכל בכתובים בכל הפרשיות תמצא כי השתים שהן בהתראה באחת יאמר התיצב לפני פרעה ובשניה יאמר בא אל פרעה. התחיל במכת הדם לך אל פרעה בבקר ונצבת לקראתו על שפת היאור ובמכת צפרדעים הזכיר בא אל פרעה, מכת הכנים אין שם התראה, ומכאן דרשו רז"ל מי שלקה ושנה שוב אין מתרין אותו. במכת הערוב חזר לסדורו הראשון והזכיר שם השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה, ובמכת הדבר הזכיר בא אל פרעה, מכת השחין אין שם התראה. במכת הברד חזר לסדורו הראשון והזכיר שם השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, ובמכת הארבה שבכאן הזכיר בא אל פרעה, מכת חשך אין שם התראה.

וע"כ נראה לי לפרש כי משה היה מודיעו המכה והיה עושה לו התראה פעם אחת על היאור ופעם שנית בהיכלו, וענין בא אל פרעה שיזכירו הכתובים בכל פעם ופעם באורו שיכנס בהיכלו, והכתובים מוכיחים כן כי מעת שהתרה לו במכת הדם על שפת היאור הגיד הכתוב כי מיד נכנס פרעה אל היכלו שנאמר ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת, וטעם הדבר שהיו כל ההתראות כסדור הזה התראה אחת על יאורו והתראה אחרת בהיכלו להורות על ענשו וגאותו וגאונו כי היה מתגאה על יאורו כענין שכתוב (יחזקאל כט) לי יאורי ואני עשיתיני, והיה מתגאה בהיכלו והוא שכתוב ויבא אל ביתו, יאמר כי מצד שנכנס להיכלו ונתגאה בו היה בז לדברי משה ולא שת לבו גם לזאת,

שאל"כ למה הוצרך להודיענו ויבא אל ביתו אלא שבא להודיענו שהיה מתגאה בהיכלו כענין נבוכדנצר שאמר (דניאל ד) הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי, וכתיב (שם) שליו הוית בביתי ורענן בהיכלי, וכשם שהיתה גאותו של נבוכדנצר סבת שברו ומפלתו כן היה פרעה, ועל כן היו ההתראות כלן מתוך יאורו והיכלו ומהם משפטו יצא כי המקומות שנתגאה וחטא בהם משם באו אליו כל המכות ההם, והנה הודיעו הקב"ה שהכביד את לבו לשני טעמים, האחד כדי שיתפרסם אלהותו בהראותו בעולם אותותיו ומופתיו אלה העוברות והעתידות ולכן הזכיר לשון שתי שהוא מקור הוא משמע לשעבר ולעתיד שהם בין כלן י' וכאלו אמר למען שית י' אותותי ועל כן הזכיר בהן לשון בקרבו, והשנית כדי שיספרו לדורות עוצם גבורותיו וכח מעשיו.

פסוק ב

את אשר התעללתי. על דרך הפשט שחקתי בהם כשעשיתי בהם נקמות גדולות כלשון (תהילים ב':ד') יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו.

וידעתם כי אני ה'. לשעה ולדורות כי מתוך המוסר הזה שנתן הקב"ה במצרים יכירו ישראל לדורות וידעו שמו הגדול, גם אומות העולם יתיסרו בהם ויראו ויקחו מוסר, כענין שכתוב בפלשתים כשעכבו ארון הברית אצלם (שמואל א ו':ו') ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים ופרעה את לבם הלא כאשר התעלל בהם וישלחם וילכו.

ויתכן לפרש אשר התעללתי שהוא לשון עלה כי המעשים הנעשים בעוה"ז יקראם הכתוב עלילות כלשון (תהילים ק"ה:א') הודיעו בעמים עלילותיו, וכתיב (שמואל א ב':ג') ולו נתכנו עלילות , וזהו שתרגם אונקלוס ית נסין דעבדית במצרים, וכן הזכיר דוד על הקב"ה (תהילים ס"ו:ה') נורא עלילה על בני אדם, ונקראו כל הפעולות עלילות מפני שכלן נמשכות ונאצלות מן העלה הראשונה וכל הנמצאים עלולים אצלו.

ובאר הכתוב כי מתוך עלילותיו ונפלאותיו שבמצרים הראה עצמו עלה כמו שידוע כי מתוך מצרים נתפרסם אלהותו בעולם, מזה אמר הנביא (הושע י"ב:י') ואנכי ה' אלהיך המעלך מארץ מצרים יאמר מארץ מצרים התחילו הבריות לידע אותי ונודע בגוים שמי להיותי משנה הטבעיים בנסים המפורסמים.

וע"ד המדרש את אשר התעללתי אמר הקב"ה כשם שהם עוללו את כרמי כך אני מעולל אותם מן העולם.

פסוק ג

עד מתי מאנת לענות מפני. מה הקב"ה דורש מן האדם הוא ההכנעה והשפלות והוא דבר הנביא (ישעיהו ס"ו:ב') ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, ואמר (שם)

השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו', ולא יכלכלו אותי, כענין שנאמר (מלכים א ח':כ"ז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי, וא"כ אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום שיהיה לי כדאי ואע"פ כן מביט אני אל עני ונכה רוח ולמי שהוא חרד על דברי. עני הוא הנכנע וכתיב (תהילים נ"א:י"ט) לב נשבר ונדכה, ועל כן תרגם אונקלוס ע"ה לאתכנעה.

והנה כובד המכות על פרעה לכובד לבו כי מה שאמר אני הכבדתי את לבו פירשו מוסיף כובד על כבדו, לפי שאמר למעלה ויוסף לחטא ויכבד לבו הוא ועבדיו. וכבר ידעת כי אחאב מלך ישראל שהיה רשע עובד ע"ז ונכנע ועלתה לו הכנעתו הוא שכתוב (מלכים א כ"א:כ"ט) הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו בימי בנו אביא הרעה על ביתו, נבוכדנצר הרשע שלא נכנע כבר ידעת עונשו שהכניעו השי"ת וגרש אותו ממלכותו, ולפי שהיה מתגאה ועושה עצמו אלוה והיה מגביה עצמו ומתעלה ממדרגה אנושית למדרגה אלהית, לפיכך הכניעו הקב"ה השפילו ממדרגה אנושית למדרגת הבהמות והיה אוכל עשבים ז' שנים כבהמה שפלה והיה עונשו מדה כנגד מדה שהרי ההכנעה וההשפלה עונשו של גאוה שנאמר (משלי ט"ז:י"ח) לפני שבר גאון, כן פרעה הרשע מאן להכנע בגאותו וגאונו ועל כן אבד בסופו.

פסוק ה

הצמח לכם מן השדה. מכת הארבה היתה בניסן לפי שבניסן מתחילים האילנות להוציא פרח ונראו הנצנים בארץ, ומכת הברד הקודמת לה היתה בחדש אדר שהרי כל עשר המכות בשנה אחת היו וכמו שאמרו ז"ל משפט המצרים במצרים י"ב חדש, ולפי שהברד שבא באדר שבר כל האילנות, והפשתה והשעורה שכבר צמחה נכתה במכת הברד, אחר כך בחדש ימים בניסן שבו נגאלו ישראל צמחו האילנות והוציאו פרח, וצמחו ג"כ החטה והכוסמת שלא נכו במכת הברד לפי שהיו אפילות, וע"כ כתוב הצומח לכם מן השדה כי מכת הארבה תבא עתה לעקור כל צומח וכל מה שהשאיר הברד, כן פי' הרמב"ן ז"ל.

ונצטרך לומר לדבריו כי שלש המכות היו בניסן והז' הקודמות היו בי"א חדשים וא"כ יבא הענין שתעמוד המכה יותר מז' ימים והיו ימי ההרוחה בין כל מכה ומכה שלשים יום ומפסוק (שמות ז':כ"ה) וימלא שבעת ימים למדנו כי ההרוחה בין כל מכה ומכה ז' ימים וכן כל המכות כלן, ולפיכך יש לנו להשוות זמני המכות וימי ההרוחה בענין שוה ונאמר כי בט"ו בניסן היתה תחלת נבואתו של משה בסנה והיה הקב"ה מפתהו ז' ימים לילך בשליחותו כמו שהוכיחו מפסוק גם מתמול גם משלשם ואותן ז' ימים היו שבעת

ימי פסח לשנה הבאה כמו שרמזתי בפסוק מתוך הסנה. אחר כ"א בניסן הלך למדין מיד והיה לו ללכת למצרים אלא שהוצרך ללכת למדין כדי שיתיר לו שבועה שנשבע ליתרו שלא יצא מן הארץ אלא ברשותו וזהו שכתוב (שמות ד':י"ח) וילך משה וישב אל יתר חותנו, וכתיב (שם) ויאמר ה' אל משה במדין, אמר לו במדין, נשבעת במדין לך והתר שבועתך במדין, הלך למצרים ומשה ואהרן נתראו לפני המלך והתרו בו כה אמר ה' וגו' והשיב לא ידעתי את ה' ועוד אמר להם למה משה ואהרן וגו', מיום שהתרו בו הכביד עליהם העבודה וחזר ואמר להקב"ה למה הרעות והשיב לו עתה תראה כל זה אפשר שהיה לפי פשט הכתובים בח' ימים לתשלום ניסן. נתכסה מהם שלשה חדשים אייר סיון תמוז כמו שדרשו מפסוק (שמות ה כ) ויפגעו נמצאת אומר שהמכות התחילו באב ושמשה מכת הדם ז' ימים באב ובאו ימי הרוחה אחריו וכן מכת הצפרדעים באלול ובאו ימי הרוחה וכן כלן עד אדר שהיתה בו מכת הארבה ומכת החשך בניסן ז' ימים וימי הרוחה שאחריו ז' ימים הרי י"ד ומכת בכורות בליל ט"ו בניסן הוא יום הגאולה. ועם הפירוש הזה יבאו ימי עמידת המכות וימי הרוחה בזמנים שוים, ומה שאמרו משפט מצרים י"ב חדש אין לומר כי עמדו המכות זמן כזה אלא מיום שבא משה לפני המלך בתשלום ניסן ואמר לו כה אמר ה' בני בכורי ישראל הנה אנכי הורג את בנך בכורך מאותה שעה חל עליהם הדין ונגזר בהם המשפט עד תשלום י"ב חדש שבו כלו כל המכות ונגאלו בו בני ישראל.

פסוק ו

ויפן ויצא מעם פרעה. תכף שהתרה בו במכה הגדולה יצא מלפניו, והיה זה דרך חכמה ותחבולה ממשה כדי שיטלו עצה לשלחם כי במכת הברד הקודמת לזו חשבו את עצמן מתים אף כי במכה זו הבאה אחריה לעקור כל אשר השאיר הברד וכן עשו נטלו עצה שישלח אותם וע"כ צוה המלך שישובו הוא שכתוב ויושב את משה ואת אהרן.

פסוק ז

עד מתי יהיה זה לנו למוקש. ע"ד הפשט בעבור משה אמרו כן וכן כתוב (שמות ל"ב:א') כי זה משה האיש, שהרי על ידו היו באות המכות אשר בהם הם יוקשים.

ויתכן גם כן לפרש עד מתי יהיה זה כי ירמוז למה שכתוב (שמות ט"ו:ב') זה אלי ואנוהו, (שם יג) שבעבור זה עשה ה' לי, וגלה לנו הכתוב בלשון הזה על מחשבתם הרעה כי כפרו בעקר.

פסוק ט

כי חג ה' לנו. זה חג שבועות הוא יום מתן תורה שכבר אמר לו (שמות ג':י"ב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. ואין לפרש חג פסח שהרי במצרים

עשו את הפסח, גם אי אפשר לפרש סכות שהרי אין לו זכרון בהר האלהים אבל הוא חג השבועות שבחדש סיון הוא שכתוב (שמות י״ט:א׳) בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויום זה ראש חדש סיון היה ונשתהו שם ה׳ ימים ולמחרתו ביום ששי נתנה תורה.

פסוק י

ראו כי רעה נגד פניכם. באור הכתוב כתרגומו בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון לאסתחרא, כלומר מעותדת היא שתסוב נגד פניכם כי עליכם תחזור, והוא מלשון (במדבר ל״ו:ז׳) ולא תסוב נחלה שתרגומו לא תסתחר. וכן אמרו רז״ל דרך הבחורים והזקנים לזבוח שמא הקטנים והטף דרכם לזבוח מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח ראו כי אותה רעה שאתם מבקשים לעשות שיש בדעתכם לברוח היא תסוב נגד פניכם שלא תצאו מכאן מדה כנגד מדה.

ובמדרש ראו כי רעה נגד פניכם, כוכב אחד יש ששמו רעה ואמר להם פרעה רואה אני באצטגנינות שלי כוכב אחד עולה לקראתכם במדבר והוא סימן דם והריגה, והכוכב הזה הוא כוכב מאדים ועשו הרשע קראו אדום ומזה נכפל בו הלשון (בראשית כה) מן האדום האדום הזה וכמו שבארתי שם, ופרעה הרשע שהיה אצטגנין גדול קראו רעה לפי שהוא סבת הרעות כלן הוא כוכב מורה על הדם והחרב והשממון והפצעים והמכות ושם נפל שדוד מדה כנגד מדה כי נענש במה שחטא הוא הקשה את לבו וכתיב (משלי כח) ומקשה לבו יפול ברעה ועל כן נאבד בסוף, ואמר נגד פניכם הוא בכחו הגדול לנגדכם מביט אליכם ומעותד להזיק לכם בדרך הזה במדבר, והיה ראוי זה כנגד מה שחטאו ישראל בעגל ונתחייבו מזה הריגה זהו שהזכיר בתפלתו למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם, כלומר אם אתה מכלה אותם עתה במדבר בחטאם יתחלל שמך הגדול ויאמרו מצרים כי היה זה בכח אותו כוכב ששמו רעה שהוציאם בו ולכך מתו במדבר ויכחישו למפרע האותות והמופתים אשר ראו כבר ויאמרו שגם הם היו בכח המזלות ואין הממשלה כ״א להם ח״ו. מיד וינחם ה׳ על הרעה, הפך הדם לדם מילה שמל אותם יהושע הוא שכתוב (יהושע ה) היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם שהיו אומרים לכם דם אנו רואים עליכם במדבר.

פסוק יג

וה׳ נהג רוח קדים. וה׳ הוא ובית דינו. רוח קדים מוכנת לפורענות לעולם, במצרים כתיב וה׳ נהג רוח קדים, בים כתיב (שמות י״ד:כ״א) ויולך ה׳ את הים ברוח קדים, בשני שבטים כתיב (ירמיהו י״ח:י״ז) כרוח קדים אפיצם לפני אויב, בעשרת שבטים כתיב (הושע י״ג:ט״ו) יבא קדים רוח ה׳ ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו, בזמן הגלות

כתיב (ישעיהו כ"ז:ח') הגה ברוחו הקשה ביום קדים, בצור כתיב (יחזקאל כ"ז:כ"ו) רוח הקדים שברך בלב ים, ביונה כתיב (יונה ד':ח') וימן ה' רוח קדים חרישית, בפורענות גוג ומגוג כתיב (תהילים מ"ח:ח') ברוח קדים תשבר אניות תרשיש.

הבקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה. רוח מזרחית הביאה הפורענות ורוח מערבית סלק את הפורענות הוא שכתוב ויהפך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף, ומה שאמר הבקר היה לפי שפורענות הרשעים בבקר, וכן אמר הכתוב (תהילים ק"א:ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ, והזכיר משה בפורענות קרח (במדבר ט"ז:ה') בקר ויודע ה' את אשר לו, וכנגדו מצינו ישועת הצדיקים בבקר שנאמר למשה (שמות ל"ד:ב') והיה נכון לבקר וכתיב (ישעיהו ל"ג:ב') היה זרועם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה, וכתיב (איכה ג':כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתך.

פסוק יד

ואחריו לא יהיה כן. במין אחד של ארבה כי אותו של יואל היו מינין הרבה ושאר המינין היו גדולים ממין הארבה אבל בכאן במצרים היו שם מינין הרבה ג"כ, ובא דוד ופירש (תהלים קה) אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר, וכתיב (שם עח) ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה, ושבעה מינין הם של ארבה ואלו הם, ארבה, סלעם, חרגול חגב, גזם, ילק וחסיל, וכולן היו במצרים, וזהו שתמצא בפרשה ז' פעמים ארבה, ומין זה של ארבה היה יותר על שאר המינין ומזה אמר הכתוב ואחריו לא יהיה כן כלומר במין אחד של ארבה ועל כן נקרא שמו ארבה על שמינו מרובה משאר המינין שכן כתיב בארבה (יואל ב) חילי הגדול.

והרמב"ן ז"ל פירש לפי שמכת הארבה תבא במנהג העולם ודרך המקרה ועוד שבאה על ידי רוח הקדים כמנהג העיד הכתוב בזה לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן במקרה העולם.

ורבינו חננאל ז"ל פירש ואחריו לא יהיה כן על ידי נביא, וכמוהו מה שכתוב בחזקיהו (מלכים ב י"ח:ה') בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו באור זה בבטחון לא היה כמוהו אבל ביראת חטא ובשאר מדות היה כמוהו. וכן מה שכתוב על יהושע (יהושע י':י"ד) ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש, כלומר להעמיד חמה בדבור איש אבל העמיד הקב"ה יתעלה שמו הגדול החמה למשה רבינו ולנקדימון בן גוריון מעצמו בלא דבור איש.

פסוק טו
ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ. יורה שלא הניחו מקום פנוי וכענין שכתוב (יואל ב':ט') בעיר ישוקו בחומה ירוצון בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב. ומלת עין מלשון גוון כי כל הארץ נשתנית מגוונה לשחרות.

פסוק טז
חטאתי לה' אלהיכם ולכם. הזכיר לכם לפי שבזה אותם וצוה לגרשם מהיכלו הוא שאמר למעלה ויגרש אותם מאת פני פרעה.

פסוק יז
ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו לה' אלהיכם. פירש הרמב"ן ז"ל היה ראוי שיאמר העתירו לה' שישא חטאתי כי אין משה נושא עון, אבל הזכיר כן למשה שהוא אלהים לפרעה. ואמר העתירו לשון רבים לכבוד אהרן, כי יודע היה פרעה כי משה לבדו הוא המעתיר כי כבר אמר לו כמה פעמים והעתרתי אל ה' למתי אעתיר לך וכתיב ויעתר אל ה'.
רק את המות הזה. למדך שהיו בני אדם מתים במכת הארבה כשם שהיו מתים במכת הברד, ואולי היה הארבה מסמא את עיניהם כענין הצרעה בזמן יהושע. או יאמר את המות הזה לפי שכל פירות האדמה נשתדפו בברד ואחר כך בא הארבה לכלות מה שהשאיר הברד ואחר שתי מכות אלה לא נשתיירה מחיה לבני אדם בארץ, והנה זה להם מות. והזכיר לשון רק לפי שפעמים רבות אירע לפרעה שהיה מחלה פני משה להעתיר על המכה ובסור המכה היה חוזר בו ומכביד את לבו על כן יאמר עתה איני שואל ממך שתעתיר לעולם בשבילי רק שתעתיר הפעם הזאת בלבד להסיר ממני המות הזה וזה טעם רק למעט פעמים אחרות.

פסוק יט
לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. תפלתו של משה במכת הארבה היא שעמדה עד היום שאין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים, ואם יפול בארץ ישראל ויבא ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל גבול מצרים כלום, וזה דבר ידוע.
והנה דברי משה בתפלתו נאמנים לשעה ולדורות, וכן בדבורו שאמר רק ביאור תשארנה נשאר שם עד היום שרץ המים הנקרא אלתמס"ה (קראקאדיל) ושם מתגדל, ואומרים כי לפעמים יוצא מן המים שבנהר נילוס ששם גדולו ויוצא אל שפת הנהר ובולע מה שמוצא שנים או ג' בני אדם ביחד ואין שולטים בגופו חנית וחצים אלא אם יכוונו לתקוע בבטנו ואמרו הרופאים כי יש לו ארס והנוגע בגופו מזיק לאדם אפילו אחר מיתה והוא מין צפרדע, והנה מכח דברי משה נשאר השרץ הזה שם ומכח תפלתו לא נשאר ארבה

אחד בכל גבול מצרים, וכן פי' רבינו חננאל ז"ל ועל זה נאמר (תהילים ק"ה:ב') שיחו בכל נפלאותיו.

פסוק כ

ויחזק ה' את לב פרעה. אין טבע האדם שיסבול המכות האלה שיוכל לעמוד שלא ימות לבו בקרבו, והנה נתבאר בכתוב רשעו של פרעה ואכזריות לבו שהוא מתחזק במרדו בחמשה מכות ראשונות שהיה לו חזוק הלב מעצמו ברשעו ואולתו ומן המכה החמישית ואילך היא מכת הדבר שכתוב בו ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם היה חזוק לבו סבה מאת השי"ת, וזהו שאמר ויחזק ה' את לב פרעה ללמד כי העם בידו של הקב"ה כחומר ביד היוצר וכן אמר ירמיה (ירמיהו י"ח:ו') הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל וכתיב בתריה רגע אדבר על גוי ועל ממלכה וגו', וכן אמר שלמה (משלי כא) פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו.

פסוק כא

נטה ידך על השמים. וכן במעשה ויט משה את ידו על השמים, בשניהם היה לו לומר אל השמים כי משה לא נטה ידו על השמים ממש כמו שעשה על הים שכתוב בו ויט משה את ידו על הים.

אבל יתכן לפרש כי מפני שהגלגלים גשמים וכל מעשה הטבע נכללים בהם על כן אמר על השמים כי כח האות והמופת למעלה מכחות הגלגלים שהם טבע ולמעלה מהם אין שם הטבע תופש בהם רק אותיות ההויה ומפני זה הזכיר על השמים ויהי, כי אותיות ההויה על השמים. ולא תמצא שיזכיר הכתוב על השמים כי אם בשתי מכות בלבד והם הברד והחשך יאמר בהם הכתוב נטה את ידך על השמים ויהי ברד נטה ידך על השמים ויהי חשך לומר שאע"פ שנשתלשלו מן השמים והם הם בדרך מקרה העולם כח הנס בהם למעלה מן השמים, ומזה הזכיר בכל אחד ואחד לשון הויה ויהי ברד ויהי חשך שהם אותיות ההויה למעלה מן הטבע ומן הידוע שבאותיות ההויה יוכל אדם לשנות הטבע. ומה שהזכיר בכאן במכת החשך ויט משה את ידו ולמעלה במכת הברד הזכיר ויט משה את מטהו הכל הולך אל מקום אחד כי במכת הברד המשיך משה כח אצילות מן המטה הנרמז באלפ"א בית"א ט"ן י"ם והוא המלכות הבוקע ים לפני משה ומזה הזכיר מיד וה' נתן קולות וברד והוא כלשון (בראשית י"ט:כ"ד) וה' המטיר על סדום וכן אמר מיד וימטר ה' ברד על ארץ מצרים, ומשם גם כן המשיך כח במכת החשך, ועל כן הזכיר בו יד כי נקראת היד הגדולה והאש הגדולה אשר החשך הזה לקוח ממנה ועל כן נדונו בו המצריים גם רשעי ישראל במדת הדין.

ותמצא בפרשה ג' פעמים חשך ויהי חשך וימש חשך ויהי חשך אפלה, לרמוז כי ג' מיני חשך הם ואלו הם עלטה אפלה ערפל, עלטה הוא חשך של בין הבתרים שנאמר (בראשית טו) ועלטה היה, אפלה הוא חשך של מצרים שנאמר ויהי חשך אפלה, ערפל הוא חשך של מתן תורה שנאמר (שמות כ:י"ח) ומשה נגש אל הערפל.

וימש חשך, פירש ויחשיך חשך והוא מלשון אמש והכונה שיחשיך עליהם החשך יותר מחשך הלילה, או יהיה וימש מלשון (שמות יג) לא ימיש ענין הסרה כלומר אחר שיוסר חשך הלילה. ומכאן שמכת החשך התחיל באור הבקר אחר שעבר הלילה, שאילו התחיל מן הלילה היו המצריים חושבים שהיה הלילה ארוך שעור שלשה ימים ולא היה בזה פרסום האות וכדי שיתפרסם אצל הכל לא חלה המכה עד שיוסר חשך הלילה ונתבאר לכל שהוא יום ואז בא החשך ומזה תרגם אונקלוס בתר דיעדי קבל ליליא. וכן באר אליהוא (איוב לד) לכן יכיר מעבדיהם, והפך לילה וידכאו ר"ל יהפך אור הבקר ללילה וידכאו הרשעים, ואמר (שם) תחת רשעים ספקם במקום רואים, כלומר הרשעים והם המצריים ספקם תחתם כלו במקומותם כלשון ולא קמו איש מתחתיו באיזה מקום רואים כלומר במקום האור.

ובמדרש וימש חשך, נתן בו ממש, עשו אותו מלשון (דברים כח) ממשש בצהרים. זהו שאמר הכתוב (תהלים קה) שלח חשך ויחשיך, משל למה הדבר דומה למלך שסרח עליו עבדו ואמר לאחד מעבדיו צא והכהו חמשים, והלך והכהו מאה והוסיף משלו כך יתברך שמו שלח החשך על מצרים ונתוסף חשך משלו הוי אומר שלח חשך ויחשיך. ויהי חשך אפלה מהיכן היה החשך רבי יהודה ור' נחמיה רבי יהודה אומר מחשך של מעלה שנאמר (תהלים יח) ישת חשך, ר' נחמיה אומר מחשך של גיהנם שנאמר (איוב י) ארץ עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים וגו'. שבעה ימים שמש החשך שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים, לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, אחרים, הרי ו' ימים שלשה ימים היה קל וג' ימים היה אפל כבד העומד אינו יכול לישב היושב אינו יכול לעמוד ויום השביעי כתוב (שמות יד) ויהי הענן והחשך חשך למצרים ואור לישראל בכל מקום שהם ומזה אמר במושבותם כי היה ראוי הכתוב לומר ולכל בני ישראל היה אור בארץ גושן כמשפטו בכל, אבל הזכיר במושבותם להורות כי אף בבית המצרי אשר שם ישראל שם היה אור לישראל.

ובאור המדרש הזה והסבה שבמכת החשך והממש שנתן בו הוא שאין להבין שהחשיך השמש בגלגלו אך עמד באורו ותקפו כל ימי החשך כשאר הימים ועולם כמנהגו נוהג, אבל הענין הזה היה שהושחר האויר בכל ארץ מצרים כי נסתתמו שביליו ויסגור ה'

בעדם מהכנס האור בהם כי בידוע שאור השמים נכנס ובוקע באויר וכשם שהקול נכנס ובוקע בו עד שיגיע לאזני השומע כן אור השמש נכנס ובוקע בשבילי האויר ובנתיבותיו עד שיראה הרואה אותו צח ובהיר והכנס אור השמש באויר הוא סבת ראותנו אור השמש והקב"ה בטל סבה זו במצרים כל ימי החשך ומנע מהכנס אור השמש באויר ואז חזר האויר שחור ולא יכלו לראות אור השמש והכוכבים מפני ששבילי האויר ונתיביו סגורים מהכנס האור בהם ואחר שחזר האויר שחור הכבידו הקב"ה כ"כ עד שהיה בו ממש והיו מרגישים אותו במשוש והיושב לא יוכל לקום ולא לפרוש את ידיו ואלו היו פרושות לא יוכל להשיבם אליו והיה אור לישראל מפני שלא נסגרו להם שבילי האור והיה האור נכנס באויר במושבותם והיו רואים וזה היה סבת החשך למצרים והאור לישראל.

פסוק כד

רק צאנכם ובקרכם. למעלה במכת הארבה לא הרשה להם הטף רק הגברים הוא שאמר לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אמר אין דרך הטף לזבוח וחשב שלא יברחו מאחר שהיו מניחים הטף, ועתה במכת החשך הרשה להם גם הטף הוא שאמר גם טפכם ילך עמכם, **אבל** רצה לעכב ברשותו עקר ממונם ותוקף עשרם שהיה במקנה וזהו שאמר רק צאנכם ובקרכם יצג וחשב אם אולי יברחו עם טפם הלא ישאר לי עושר המקנה, והשיב לו משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות כלומר גם אתה תתן מקנה צאן ומקנה בקר לעשות זבחים ועולות וגם מקננו ילך עמנו אין צריך לומר שמקננו ילך עמנו ולא תשאר פרסה. ומה שאמר זבחים ועולות ועשינו לה' אלהינו וכאילו אמר ועשינו זבחים ועולות לה' אלהינו, ואנחנו לא נדע מנין הקרבנות שירצה הקב"ה שנעבוד שמא נצטרך יותר ממה שבידינו, כן פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק כט

לא אוסיף עוד ראות פניך. דרשו רז"ל אני איני בא אצלך אתה בא אצלי וזהו שאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי, היה ראוי שיאמר וירדת אלא שחלק כבוד למלכות ותלה הירידה בעבדיו אבל הוא בעצמו ירד אליו מהיכלו בלילה כענין שכתוב ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וגו' ויאמר קומו צאו מתוך עמי.

והנה לפי הדבור הזה מה שאמר לו עוד נגע אחד אביא על פרעה בהיכלו נגלית אליו השכינה ושם בא אליו הדבור והיה הענין מפני שאמר לו משה לא אוסיף עוד ראות פניך כדי שלא ימצא בדאי נגלית אליו השכינה באותו מקום עצמו, והוא מה שאמרו רז"ל קפץ עליו האלהים כביכול נכנס בפלטרין של פרעה בשביל משה שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך כדי שלא ימצא בדאי אתה מוצא שלא דבר הקדוש ברוך הוא עמו בביתו של

פרעה אלא אותה שעה שנאמר (שמות ט':כ"ט) כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה' ועכשו קפץ הקב"ה ודבר עם משה שנאמר עוד נגע וגו'.

פרק יא

פסוק א

כשלחו כלה גרש יגרש. כלומר כאשר ישלח אתכם כלכם ישלח זהו כלה לא יניח אחד מכם בכאן. זה שהזכיר הנביא ע"ה בקבוץ גליות (יחזקאל ל"ט:כ"ח) ולא אותיר עוד מהם שם.

פסוק ב

וישאלו איש מאת רעהו. אין שאלה זו כשאלה האמורה בכלים שהיא שאלה על מנת להחזיר, אלא צוה שישאלו מהם במתנה, והקב"ה יתן להם חן בעיני המצריים ויתנו להם, ואין זה גנבת דעת שיצוה בה הקב"ה ח"ו, אבל היה הדבר מותר להם, שהרי העבודה שעשו להם אין לה ערך ואין לשכר המלאכה ולשויה סוף ותכלית והלא דין תורה הוא בעבד שעבד את אדניו שבע שנים שהוא חייב בהענקה שנאמר (דברים ט"ו:י"ג-י"ד) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך על אחת כמה וכמה המצריים שהיתה אצלם עבודת ישראל של רד"ו שנים. ומה שהזכיר לשון רעהו ורעותה, יראה לי שקודם מתן תורה היו כל הבריות חברים כאחד אבל לאחר מתן תורה שהחזיר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שקבלוה ישראל יצאו כל האומות מן האחוה והריעות ונשאר השם הזה בעם ישראל בלבד שנקראו אחים ורעים למקום הוא שכתוב (תהילים קכ"ב:ח') למען אחי ורעי, וזהו שדרשו רז"ל (דברים כ"ב:ג') לכל אבדת אחיך, אחיך ולא גוי, וכן (שם כג) לא תשיך לאחיך אחיך ולא גוי.

פסוק ד

כה אמר ה' כחצות הלילה. הקב"ה אמר לו בחצות כי כן העידה התורה במעשה ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור אבל משה אמר כחצות דרשו רז"ל כדי שלא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא.

ויש לשאול על המאמר הזה כי בודאי איצטגניני פרעה וחרטומיו מן המכה השלישית שהודו על כרחם ואמרו אצבע אלהים היא לא נתראו לפני משה ולא באו בהיכל המלך כלל כי ראו במשה שהשיב כל חכמתם אחור ודעתם יסכל וא"כ איך יתלו הטעות במשה ויאמרו משה בדאי הוא והם היודעים כי נאמנים כל דבריו בתשע מכות הקודמות ולא נפל מכל דבריו ארצה והנה המה חכמים מחוכמים המכירים כי מעשיו של משה היו מאת השם כי כבר הודו בכך ועוד כי אף אם יתלו הטעות במשה מה היה משה חושש להם שישנה בשביל כך הלשון שנאמר לו מפי הגבורה בחצות ויאמר להם בשמו כחצות.

והנראה לומר כי עד המכה השלישית היו האצטגנינים והחרטומים חזקים באמונתם והענין ברור אצלם כי כל מעשיו של משה רבינו בדרך חכמה ותחבולה לא מאת הש"י אבל כאשר היתה המכה השלישית היו מכחישים חכמת עצמם ומודים בנבואת משה ואז אמרו אצבע אלהים היא ומשם ואילך היו רואים שהיו המכות באות בדברו של משה ואחר התראתו מיד והיו רואים שהיו מסתלקות בכל פעם ופעם בכח תפלתו, אז היה הענין הולך ומתחזק בלבם והיתה נבואת משה מתבררת אצלם והיה שם שמים נודע ומתקדש בעולם על ידו, וכיון שנאמנו דבריו בכל המכות והיה ענין החרטומים והאצטגנינים הולך לאחור בשקריהם ופחוזתם וענין אמתת נבואת משה מתגבר והולך לכך נתירא משה במכה זו האחרונה שהיא חתימת עשר מכות פן ימצאו החרטומים והאצטגנינים מקום לטעות בדבריו מה שלא מצאו עד עתה בין המכות הקודמות כי אם היו מוצאים עתה מקום לטעות יהיו מכחישים כל המכות והאותות והמופתים למפרע ויתחלל שם שמים וע"כ היה הענין מוכרח למשה שהוצרך לשנות לשון הש"י פן יטעו הם ויכחישו למפרע ונמצא שם שמים מתחלל, וחשש בזה במכה האחרונה לפי שכל האותות הקודמים תלוין בה.

ונראה לי עוד לומר במה ששינה ואמר כחצות שהוצרך לעשות כן שיתקדש שם שמים, כי מן הידוע אצל חכמי הכוכבים שראשי הימים שהם חל"ם כצנ"ש וראשי הלילות כצנ"ש חל"ם אם כן תחלת שעה שביעית של ליל חמישי היא למאדים ולכך שנה משה כחצות כלומר קרוב לחצות ושיחשבו המצריים שהמכה היתה בסוף שעה ששית לצדק שהוא כוכב החיים, ושיתברר אצלם שהמכה אינה מכח הכוכבים, ואלו אמר להם בחצות היו אומרים כי המכה למאדים היא ולא מאת ה' היתה זאת להם רק שנתחייב כן מכח המערכה.

אבל אצל המאמינים ידוע כי בחצי הלילה היתה המכה בכוון ברגע התחלת מאדים וכן העידה התורה כי אין הקב"ה משנה הטבע אלא אחר ההכרח ולצורך גדול ורצה להשתמש באחד ממשרתיו שהוא מאדים כדי להרוג בשונאיו וכענין שאמרו במבול נטל כוכב אחד מכימה והביא מבול לעולם, ואע"פ שהיה נס גדול ומפורסם בהיות המכה בתחלת מאדים אפילו לדעת הכופרים מפני שאין החוזים בכוכבים יכולים לתלות הכח במאדים להשמיד להרוג ולאבד כי אם ליחיד או לשנים וזה בהיותו בבית שפלותו אבל ברבוי עם ברגע אחד כמו שהיה בבכורי מצרים זה אי אפשר מכח המזלות אלא אע"פ כן רצה משה שלא ליתן פתחון פה אפילו לאחד מהם מן הנפתים בהבליהם שלא יהיו מפרישין בין יחידים לרבוי עם שלא יאמרו שהיה בשעת ממשלת מאדים כלל אלא

בשעת ממשלת צדק שהוא בית החיים שהרי רוב הנולדים לתשעה הם לצדק וכאשר תבא להם המיתה בשעת ממשלת כוכב החיים אז יתפרסם להם כי זה מכח עליון למעלה מן הכוכבים והמזלות. ומה שתמצא במלת כחצות סיוע לדברי קצת שבסוף שעה ששית הוא קרוב לחצות אבל בחצות הלילה בכוון באותו רגע התחילה המכה במצרים הוא שכתוב (איוב לד) רגע ימותו וחצות לילה יגועשו עם, כלשון (תהלים יח) ותגעש ותרעש הארץ, ויעברו אלו ישראל שהרי בלילה אמר להם קומו צאו מתוך עמי, ויסירו אביר לא ביד יסירו אימת פרעה והמצריים שהיו אבירים עליהם ולא בכח ידם.

ובמדרש כחצות הלילה זש"ה (תהלים קיט) חצות לילה אקום להדות לך על משפטי צדקך זו ליל מכת בכורות שהיה משפט למצריים וצדקה לישראל להצילם.

אני יוצא בתוך מצרים. תרגם אונקלוס אנא מתגלי ודרשו רז"ל כי הנה ה' יוצא ממקומו וירד וגו' יוצא ובא מדה כנגד מדה, תן לבך להבין זה.

פסוק ה

ומת כל בכור. בין שהוא בכור האיש בין שהוא בכור האשה, וזהו שאמר דוד ע"ה (שם עח) ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם, וכתיב (שם קה) ראשית לכל אונם, הזכיר על בכור האיש ראשית לכל אונם והזכיר על בכור האשה ראשית אונים באהלי חם, לפי שהאשה נקראת אהל שנאמר (שופטים ו׳:ה׳) הם ומקניהם יעלו ואהליהם.

מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה. הזכיר הגדול במעלה והשפל והפחות שהוא בעבדות הרחים ונענשים גם הם כדי שלא יאמרו יראתם תקפה, ואחר כך במעשה אמר עד בכור השבי והכל אחד.

אבל שמעתי טעם בשנוי לשון כי העבדים היו עובדים ביום עבודת הרחים ובלילה היו מחזירים אותם אל הבור, ועל כן הזכיר כאן בנבואת משה שהיתה ביום בכור השפחה אשר אחר הרחים, כי כן זמן עבודתם ביום ובמעשה שהיה בחצי הלילה הזכיר בכור השבי אשר בבית הבור כי בלילה היו מחזירים אותם לבור.

וכל בכור בהמה. אם אדם חטא בהמה מה חטאה לפי שהיו עובדים אותה וכשהקב"ה נפרע מן האומה נפרע מאלהיה תחלה וכן דרשו רז"ל כשם שנפרעים מן העובדים כך נפרעים מן הנעבדין.

פסוק ז

לא יחרץ כלב לשונו. על דרך הפשט דמה מכת בכורות לכלב ללמד שבשעה שהנזק מצוי לבני אדם הצדיקים נצולים ממנו כענין שכתוב (תהילים צ״א:ז׳) יפול מצדך אלף ורבבה מימינך.

וע"ד הקבלה מה שהביא חריצת הכלב אצל מכת בכורות כידוע כי הכלב חיה גשמית לא ישבע לעולם וכן אמר הנביא (ישעיהו נ"ו:י"א) לא ידעו שבעה, והכח המשחית לא ישבע לעולם לאמר הב הב, ובעבור כי הנבלה והטרפה לקו מצד כח המשחית לכך צותה התורה להשליך הטרפה והנבלה לכלבים שנאמר (שמות כ"ב:ל') לכלב תשליכון אותו לפי שהכלבים מאותו צד הם וזהו שאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, למדך כי הכלב חרוץ הלשון כענין שכתוב בנחש (קהלת י':י"א) ואין יתרון לבעל הלשון. והנה אצילות הכח המשחית יבא אליו מכח מדת הדין המכה כל בכורי מצרים ומדת הדין עצומה היא בחצי הלילה ולפיכך חלה בהם ומתו כל בכוריהם וגלה לך הכתוב כי בחצי משמרה שניה צעקו הכלבים במצרים לפי שבא מלאך המות ביניהם, ובפירוש אמרו רז"ל כלבים צועקים מלאך המות בא לעיר כלבים שוחקים אליהו בא לעיר, ואמרו עוד בברכות לחלוק משמרות הלילה שהם ג' משמרות, ראשונה חמור נוער רמז למדת החסד ולא נזכר חמור בתורה עד שבא אברהם. משמרה שניה כלבים צועקים היא מדת הדין הרי ששמו בזה רמז לכלבים צועקים, משמרה שלישית אשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו, שמו בזה רמז לפרנסה שהקב"ה מזמין פרנסה לכל בריה באותה שעה, וכן רמז שלמה (משלי ל"א:ט"ו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, התינוק הוא כלל העולם, משדי אמו היא האשה המספרת עם בעלה, ואם כן יגיד לך הכתוב כח הנס הגדול כי אותה שעה שהיה הכלב חורץ לשונו אל המצריים לא היה חורץ לכל בני ישראל. והוסיף באור למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל, כלומר בין מצרים שהוא מצד הכלב ובין ישראל שהם מצד הש"י המפליא לעשות.

פסוק ח

צא אתה וכל העם אשר ברגליך. יאמר אין אני וישראל יוצאים מרשותך עד שתשלחנו אתה בעצמך ותצוה אותנו בכך ואחרי כן אצא. והנה בכאן נשתלחו ישראל והותרו ממאסרם בכח עליון ועל כן יוצא מן הכתוב הזה השם הידוע לאשה המקשה ללדת וכחו עצום לפתוח מוסרות הולד שהוא אסור בבית האסורים להוציאו ממסגר לאויר העולם כדי שיזכה לתורה כי האדם לעמל התורה יולד כשם שישראל יצאו ממאסרם לקבל התורה בחודש השלישי, והשם הזה ידוע הוא לבעלי השמות ומפורסם בנקודו ואמר ר' עקיבא קו"ף זה הקב"ה והבן זה.

פסוק ט

לא ישמע אליכם פרעה. בהתראת מכה זו עד שתחול עליו המכה בעצמה.

למען רבות מופתי. זו מכת בכורות, והזכיר מופתי כדי שיכלול עמה קריעת ים סוף ונעור המצריים בתוך הים.

פסוק י

ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה. הם עשר מכות שסדר אותם עד עתה והסימן בהן דצ"ך עד"ש באח"ב, והוא הסדר המסודר בתורה. והיו ד' חלקים בד' יסודות, דם צפרדע מן המים וראוי היה שתלקה הארץ תחלה כי היא היסוד האחרון אך מפני שכל הארץ שותה מן היאור על כן התחיל בלקות המים כי בלקותו ילקו היסודות כלן לפיכך לקו המים ומתו פרטיו שהם הדגים. כנים ערוב מן העפר שהוא חזק מן המים וכן כתיב כל עפר הארץ היה כנים, וכתיב ותשחת הארץ וגו'. וכיון שחזק לבו ולא אבה לשלחם הביא עליו מן השמים מכות בגופם מיסוד האויר דבר בגופי הבהמות ומיסוד האש שחין בגופי האדם ומיסוד האויר עוד ברד וארבה בצמחי האדמה, ועדיין לא שמעו על זאת והביא עליהם מכות מן האויר והוא החשך ואבוד נשמת רוח חיים אשר באפי הבכורות. ומה שכתוב עשו את כל המופתים ומשה ואהרן לא עשו שום מעשה במכת ערוב ובמכת הדבר ובמכת הבכורות אלא על הרוב ידבר, והנה בשבע מכות נאמר בהם נטית היד חוץ מג' אלו והכתוב יבאר לך כי אחר שנשלמו מהם עשר מכות עדיין חזק הש"י את לבו לקיים ואני אקשה את לבו הנאמר לו בתחלה, וכן מצינו על הים שכתוב שם ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל.

פרק יב

פסוק א

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. אע"פ שהזכיר הכתוב לשניהם בדבור, משה היה עקר. וכן כתוב (שמות כ) כבד את אביך ואת אמך והאב הוא עקר, ומפני שאהרן טרח במופתים כמשה על כן כללו הכתוב עמו.

בארץ מצרים. חוץ לכרך לפי שהיתה מלאה גלולים כי לא אמר הכתוב בעיר מצרים וכן הזכיר משה כצאתי את העיר ולא התפלל בעיר. ומה ששרתה שכינה בארץ מצרים דרשו רז"ל להודיעך שעד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבור משנבחרה ארץ ישראל נפסלו כל הארצות לדבור, עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל כשרה לדבור משנבחרה ירושלים נפסלה כל ארץ ישראל לדבור, עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים כשרה לדבור משנבחר בית עולמים יצתה ירושלים הוא שכתוב (תהילים קל"ב:י"ד) זאת מנוחתי עדי עד, עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל ראוים לכהונה משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל ראוים למלכות שנאמר (שמות י"ט:ו') ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' משנבחר דוד יצאו כל ישראל, ואף בחוצה לארץ לא היה הדבור נדבק אלא במקום טהור או על הנהר שנאמר

(דניאל ח׳:ב׳) ואני הייתי על אובל אולי, וכתיב (שם י׳) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל, וכתיב (יחזקאל א׳:א׳) ואני בתוך הגולה על נהר כבר.

ובמדרש אמר ר׳ שמעון בן לקיש גדולה חבתן של ישראל שנגלה להם הקב"ה במקום ע"ג ובמקום הטומאה בשביל לגאלן, משל למה הדבר דומה לכהן שנפלה לו תרומה בבית הקברות אמר מה אעשה לטמא עצמי אי אפשר להניח תרומתי אי אפשר מוטב שאני מטמא עצמי שעה אחת וחוזר אני ומטהר ולא להניח תרומתי, כך ישראל תרומתו של הקב"ה שנאמר (ירמיהו ב׳:ג׳) קודש ישראל לה׳ ראשית תבואתו, היו בבית הקברות שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת וכתיב (במדבר ל"ג:ג׳-ד׳) ומצרים מקברים את אשר הכה ה׳ בהם כל בכור אמר הקב"ה ואיך אני גואלם להניחם א"א מוטב כביכול ארד להצילם שנאמר (שמות ג׳:ח׳) וארד להצילו מיד מצרים, כשהוציאם קרא לאהרן אמר לו טהר אותי שנאמר (ויקרא ט"ז:ל"ג) וכפר את מקדש הקדש וכפר על הקדש עד כאן.

פסוק ב

החדש הזה לכם ראש חדשים. לא אמר דברו אל כל עדת בני ישראל החדש הזה לכם, כי היה במשמע שהמצוה לכל אחד מישראל לקבוע חדשים ולעבר שנים, ואין המצוה כי אם לבית דין מומחין כמשה ואהרן, על כן בא הדבר לשניהם, לפיכך הזכיר לכם כלומר בית דין מומחה כיוצא בכם. ואמר החדש הזה הוא חדש ניסן וקראו הכתוב ראשון הוא שאמר ראשון הוא לכם וכן כתוב בראשון בארבעה עשר, ומפני שתשרי ר"ה לשנים על כן יאמר הכתוב בכאן ראשון הוא לכם כלומר אינו ראש השנה לשנים אלא לכם כלומר לגאולתכם, ועל כן יקרא הכתוב לחדש תשרי שביעי, (במדבר כ"ט:א׳) בחדש השביעי באחד לחדש והכונה שביעי לחדש ניסן כדי שיזכר הנס על גאולת מצרים. ולכך לא מצינו בלשון הקדש שמות מיוחדים לחדשי השנה אבל יאמר הכתוב בחדש השני בחדש השלישי בחדש השביעי וכן עד תשלום חדשי השנה כדי להיות בזה זכרון לגאולת מצרים שבניסן. ומה שאנו מוצאים שמות לחדשי השנה והם ניסן אייר סיון תמוז אב וכן כלם הנה הם שמות חדשים שעלו מבבל, וטעם המדבר כי מתחלה היה המנין זכר ליציאת מצרים אבל כשעלינו מבבל בזמן בית שני נתקיים הכתוב (ירמיהו ט"ז:י"ד-ט"ו) ולא יאמר עוד חי ה׳ אשר העלה את ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, על כן הוצרכו לקרוא החדשים בשמות אשר היו נקראים בבבל וזה ג"כ לזכרון כי שם עמדנו בגלות ומשם גאלנו הקב"ה. ולמדנו מכל זה שאין לחדשי השנה שמות מיוחדים בתורה כשם שאין לימות השבוע שמות מיוחדים כמנהג האומות שקורין לכל יום ויום בשם ידוע אבל אנחנו אין לנו בכל אחד

מהם שם מיוחד וקורים לכל אחד ואחד על שם השבת ואנו מונין אחד בשבת שני בשבת וכן כלם כדי שיהיה בזכרון כל יום ויום זכרון השבת וזה פשט הכתוב (שמות כ׳:ח׳) זכור את יום השבת לקדשו.

וענין החדש הזה לכם ראש חדשים, אין כונת הכתוב להזהיר אותנו לעבר שנים ולקבוע חדשים על פי ראית הלבנה, כי בקביעות החדשים אין עקר בתורה לחוש לראית הלבנה אם תראה מוטב ואם לא תראה ביום הקביעות אלא קודם לכן או אחרי כן ליום או יומיים אין אנו חוששים כי לא נצטוינו בתורה לקבוע החדשים על פי ראית הלבנה כי אם על פי החשבון.

וכתב רבינו חננאל ז"ל קביעות החדשים אינו אלא על פי החשבון לא על פי ראית הלבנה והראיה שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענן מכסה אותם ביום ועמוד האש לילה ולא ראו בכלם שמש ביום ולא ירח בלילה, והוא שאמר הכתוב (נחמיה ט) ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם ביומם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ומהיכן היו קובעים חדשים על פי ראית הלבנה, אלא בודאי עקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

והנה מסורת בידינו לעולם כי י"ב חדשי השנה ה' חדשים מהם כל אחד ל' יום וה' חדשים מהם כל אחד מהם כ"ט יום, ושנים מהם פעמים שניהם ל' יום ופעמים שהם כ"ט כ"ט, פעמים אחד מהם ל' והשני כ"ט, ושני חדשים הללו הם מרחשון כסלו, ומסורת בידינו כי ר"ח תשרי ראש השנה לשנים וכי לכל חדש הלכה למשה מסיני כ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים ומפורש תמצא בכתוב (דברי הימים א יב) ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים ומועדים כי אם החשבון שהוא סוד העבור, אבל ראית הלבנה דבר ידוע כי כשהלבנה נראית הכל יודעין שהוא ראש חדש וחג המצות בט"ו וראש השנה באחד בתשרי ויום הכפורים בעשרה בו וסכות בט"ו בו.

אבל החשבון אינו אלא לחכמים מחשבין ומודיעין לישראל והם עושים על פיהם וזהו שכתוב לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם יצאו ועל פיהם יבאו.

וכן תמצא מדברי דוד ליהונתן שאמר (שמואל א כ) הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך ומהיכן היה יודע דוד שמחר חדש לולא שעל פי החשבון היו קובעים, כי אולי לא תראה הלבנה ולא יקבעו מחר חדש ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים שני ימים ראש חדש שנאמר (שם) ויסתר דוד בשדה ויהי החדש וישב המלך על הלחם לאכול ולא

דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא וגו' וכתיב ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולא יתכן לומר כי ראש חדש אחר הוא לפיכך קראו החדש השני שנאמר (שם) ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם, הלא הדבר מוכיח שהיו באותו החדש שני ימים של ר"ח כמנהגנו עד עכשו בהיות החדש יוצא כך היו נוהגים כל ישראל לקבוע חדשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבינו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, והיו בכלל תלמידיו שנים והם צדוק וביתוס וכשדרש להם אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס נכנס ספק בלבם וחשבו שאין עונש ושכר ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח ואמרו כי אין עקר המצוה לקבוע חדשים על פי החשבון כי אם בראית הלבנה והוא הדבר הצודק והמכוון, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות וכן אמרו ז"ל כך אמר רבן גמליאל אל תחושו לראית הירח החשבון הוא העקר כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדשה של לבנה פחותה מכ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים.

והנה דבריו הללו מוכיחין שלא היה רבן גמליאל סומך על ראית הלבנה כי אם על פי החשבון, ועוד משנה שלמה היא ראוהו ב"ד וכל ישראל וחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה הרי זה מעובר זו ראיה גדולה שלא היתה בידם עקר ראית הלבנה, שאלו היתה בידם עקר ובראיה היו מקדשין איך אחרי ראיתה מעברים אותו, ועוד גדולה מזו באו שנים ואמרו ראינוה בזמנה והוא אור שלשים ובליל עבורו שהוא מוצאי יום שלשים לא נראה וקבלם ר"ג, ואלו היה ר"ג סומך על ראית הלבנה ולא על החשבון בודאי שנתברר שכיון שלא נראה בליל עבורו שהם עדי שקר אלא ודאי ר"ג על החשבון סמך ולא על העדאת העדים. ומה שתמצא לרז"ל דמות צורות לבנות היו לר"ג בעליתו על הטבלא בכותל שבהן היה מראה את ההדיוטות, הכונה בזה כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש, וכי הוא יודע בכל חדש וחדש באיזו צורה תולד אם ארוכה אם קצרה וכמה תהיה גבוה בגלגל ולאיזה צד תהיה נוטה והיה בכל חדש וחדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטיתה לצד כך וכך וכאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חדש וחדש, וכיון שראו כך חדש אחר חדש שנה אחר שנה נתברר להם שאין העקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים, ואע"פ שהיו מקבלים העדים זכר לדבר לא היתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון, ולדברי הכל דת חק העבור הלכה למשה מסיני שהרשות ביד ב"ד הגדול כשהוא גדול שאין למעלה ממנו בחכמה וביראת

חטא ובקי בחדרי תורה ובקביעות השנים הרשות בידו לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחקי סוד העבור, וזו היא הדת שצוה הקב"ה למשה החדש הזה לכם, ע"כ בפירוש רבינו חננאל ז"ל. ודרשו רז"ל בכתוב הזה החדש הזה לכם ראש חדשים, אלמלי לא זכו ישראל למצוה אחרת אלא לזו שמקבלים פני שכינה פעם אחת בחדש דים כתיב הכא החדש הזה וכתיב התם (שמות טו) זה אלי ואנוהו.

וענין המדרש הזה הוא רמז לכנסת ישראל הנקראת עטרת המקודשת ומיוחדת לישראל שהם עמוסי בטן, ולכך תקנו בברכת הירח עטרת תפארת לעמוסי בטן, ומפני שהמברך ברכת הלבנה הוא מקבל פני שכינה לכך תקנו לברך אותה מעומד ולא מיושב מפני אימת מלכות שמים.

וידוע כי כשיראה האדם הלבנה בחדושה ומברך עליה הנה הוא מעיד על חדוש העולם שהוא עקר האמונה ומודה על אלהותו של יוצר בראשית שחדש העולם כשם שמחדש הלבנה בכל וחדש וחדש, ואמרו כי גוון השחרות הנמצא בה הוא מענין מתאבלת על ישראל המונים ללבנה כשהם שרוים בגלות, ועל זה אמר שלמה (שיר ו) יפה כלבנה ברה כחמה, נתן היופי ללבנה והברירות לחמה לפי שהלבנה דוגמת האשה ביצירה התחתונה שהיא מתפעלת מן הזכר כן הלבנה מקבלת ומתפעלת מן השמש וכן אין אשה אלא ליופי, אבל בחמה הזכיר ברה כי האור שלה ברור, וממה שהזכיר בחמה ברה אתה יכול להביא שאין הלבנה ברה ואל תתמה בזה שגם השכינה שהיא כח הלבנה היא שורה עמהם בגלות ומצטערת בצרתם שנאמר (ישעיה סג) בכל צרתם לא צר.

ובמדרש החדש הזה, עד שלא הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים הודיע להם שאין המלכות עומדת להם אלא שלשים דור שנאמר החדש הזה לכם מה הלבנה שלשים יום אף המלכות שלהם שלשים דור וכבר כתבתי מדרש זה בפסוק ויקרא שמו זרח.

ועוד במדרש החדש הזה לכם, בעולם הזה החדש הזה לכם. ובאור הענין שלכם הוא שתהיו מונין בו לפי שישראל מונין ללבנה ונמסרה הלבנה לישראל שימנו בה לומר לך מה הלבנה נראית ביום ובלילה כך ישראל בעוה"ז ובעולם הבא וזרעו של עשו מונין לחמה שהוא המאור הגדול ויהיה המאור הגדול לקטן שהקב"ה קראו קטן שנאמר (ירמיהו מ"ט:ט"ו) הנה קטן נתתיך בגוים, והמאור הקטן לגדול זה ישראל שהקב"ה קראו גדול שנאמר (דברים ד':ח') ומי גוי גדול וגו', וזרעו של המונין לחמה עתידין הם שידונו בו שנאמר (מלאכי ג':י"ט) ולהט אותם היום הבא, משל למלך שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות כיון שבא לנשאה כתב לה מתנות מרובות, כך בעוה"ז הקב"ה ארס את ישראל דכתיב (הושע ב':כ"א) וארשתיך לי לעולם, ולא מסר לה אלא הלבנה בלבד

שנאמר החדש הזה לכם, אבל לימות המשיח יהיו נשואין שנאמר (ישעיהו נ"ד:ה') כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו, ובאותה שעה הקב"ה מוסר להם את הכל שנאמר (דניאל י"ב:ג') והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע.

ומצינו במסכת סופרים ובירושלמי גם כן אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובכלים נאים ומישר את רגליו כנגדה ורוקד לפניה ג' פעמים ומברך ברוך אשר במאמרו ברא שחקים וגו', ואומר ברוך בוראך ברוך יוצרך ברוך מקדשך כשם שאני רוקד כנגדך ואין אני נוגע בך כך אם ירקדו אחרים ויעמדו כנגדי לא יגעו בי, תפול עליהם אימתה וגו'.

פסוק ג

בעשור לחדש הזה ויקחו להם. יהיה נלקח בעשור ונשחט בי"ד, למדך הכתוב שהוא טעון בקור ד' ימים ולכך הקדים לקיחתו לשחיטתו ד' ימים.

שה לבית אבות. למשפחה אחת ואם היו בני המשפחה מרובים יכול שה אחד לכולם ת"ל **שה לבית**.

פסוק ד

ואם ימעט הבית מהיות משה. כלומר אם בני הבית הם מועטין להיות להם שה אחד שאין יכולים לאכלו ויבא לידי נותר.

ולקח הוא ושכנו. התורה חסה על ממונם של ישראל בד' מקומות, האחד בכאן כי מאחר שנותר עומד לשרפה לכך חסה עליך התורה תחלה ואמרה ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו כדי שלא תפסיד ממונך, והב' (ויקרא ז) וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו, השלישי הוא שכתוב בנבלה (דברים יד) לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי, הד' בית המנוגע שנאמר (ויקרא יד) וצוה הכהן ופנו את הבית, לפי שאם יתכבסו הבגדים הצבועים יהיו נפסדים ויסור צבעם וכן כלי חרס אם נטמאו אין להם תקנה אלא בשבירה לפיכך חסה התורה ואמרה ופנו את הבית.

פסוק ז

ולקחו מן הדם. פירש הרמב"ן ז"ל בטעם המצוה הזאת בעבור שמזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול כי הוא מזל הצומח לכך צוה לשחוט טלה לאכול אותו להודיע שלא בכח המזל יצאנו משם כי אם בגזרת עליון.

ועל דעת רז"ל שהיו המצריים עובדין אותו כל שכן שהודיע במצוה הזו שהשפיל אלהיהם וכחם בהיותו במעלה עליונה שלו.

פסוק ח

צלי אש ומצות. דרך צליה הוא בין בשפוד בין על גחלים בין בתנור המחומם ביותר וכיוצא באלו היה מותר, אבל צלי מים שקורין רושט"א אסור, וזהו שכתוב ובשל מבושל במים וכן כל שכן אם בשלו במים עצמן שהוא אסור. והנה התורה אסרה לאכלו נא או מבושל במים כי אם צלי אש, ר"ל צלי על גבי האש או בשפוד או בגחלים או בתנור חם ולהוציא כלי כלומר לשומו בכלי ולצלותו בו אסור מה שאין כן בשאר קדשים שהם נאכלים בין צלי בין מבושל, ומה שארז"ל מתנות כהונה נאכלים צלי משום שנאמר למשחה כדרך שהמלכים אוכלים, הכתוב דבר מעלה בעלמא שיבררו להם אכילה יפה וזהו צלי אש אבל אם רצה כהן לאכלם בין צלי בין מבושל הרשות בידו, מה שאין כן בפסח שאינו נאכל מבושל אלא צלי, וזהו שאמרה המשנה אינו נאכל אלא צלי. ומה שכתוב (דברים ט"ז:ו') תזבח את הפסח בערב וגו' ובשלת ואכלת אין זה בשול במים אלא בשול באש ממש כענין שכתוב ביאשיהו (דברי הימים ב לה יג) ויבשלו הפסח באש כמשפט שאין הכונה בו בשול בכלי כענין שכתוב (שם) והקדשים בשלו בסירות ובדודים ובצלחות, והא למדת כי הבשול בפסח צלי אש, ובלע"ז אשאונא"ר מלשון (בראשית מ:י') הבשילו אשכלותיה ענבים, (יואל ד':י"ג) כי בשל קציר, ואין הכונה צלי אש בכלי.

ובמדרש צלי אש, בזכות אברהם שהצלתיו מן האש, מצות בזכות שרה שלשה עגות, על מרורים כשם שנרדפו בניו במצרים כך רדפו עשו, לא תותירו כשם שלא נותרה נשמה בבכורי מצרים כך לא תותירו מן הצלי, מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם כבני אדם הנחפזים ללכת.

וידוע כי הפרשה בכאן בגוף הפסח היתה מצוה לשעה ולדורות, אבל מתניכם חגורים ודם על המשקוף אין זה בפסח דורות כי אם בפסח מצרים בלבד.

פסוק יב

ועברתי בארץ מצרים. כל הפרשה היא ספור משה ואהרן לכל עדת בני ישראל, וע"כ היה הכתוב ראוי לומר ועבר ה' בארץ מצרים, ועל כן יעשו רז"ל מדרש בזה אמרו ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כלומר ע"י מלאך שלוח מאתו במגפות כענין דוד וסנחריב.

והכיתי כל בכור, אני ולא שרף, פירושו כי גם המכה תהיה על ידי הקב"ה לא כמלך שעשה נקמה בשונאיו לפניו ע"י אספקלטור שלו שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו כענין אליהו בשרי החמשים.

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ולא השליח השלוח מאתו לכל המעשים הנעשים בארץ והוא המלאך הגדול הנקרא בעבור כן מטטרון, כי פי' המלה מורה הדרך, וכן נקרא השליח בלשון יון מנטטור.

אני ה'. אני הוא ולא אחר שהוא אחד ואין אלהים עמו למחות על ידו, כן כתב הרמב"ן. ובאור דבריו כי אלו היתה מכת בכורות ע"י שלוחיו ומשרתיו הגדולים תהיה המכה במדת הדין מתוחה אפילו בישראל מפני שלא היו ראוים להצלה ועל כן היה הדין על ידי הקב"ה בעצמו וכבודו, והיא השכינה שהיא כלולה במדת הדין ובמדת רחמים כדי שינצלו ישראל, וזהו לשון החכמים ולא ע"י השליח כלומר לבדו אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו, ומזה תמצא במכת בכורות לשון אנכי שהוא רמז לשכינה והוא שכתוב הנה אנכי הורג את בנך בכורך כלשון האמור ביעקב שירדה שכינה עמו (בראשית מ"ו:ד') אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, וזהו שכתוב (שם טו) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, שהרי הדין ע"י שכינה להרוג המצריים ולהציל ישראל, זהו שכתוב בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל.

ובמדרש ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, של עץ היתה נרקבת ושל מתכת נמסית, ובמעשה שכתוב בפרשת וה' הכה כל בכור הזכיר שם מכת הבכורות ולא הזכיר השפטים האלה שהיו באלהיהם כי למיתת הבכורות חרדו בלילה ההוא, והשפטים אשר נעשו באלהיהם לא נודעו עד למחר שבאו לבית תועבותם וראו בהם שפטים, כענין שכתוב באלהי פלשתים על שעכבו הארון אצלם (שמואל א ה':ג') וישכימו האשדודים ממחרת והנה דגון נופל לפניו ארצה וכתיב וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות אל המפתן, ואז ידעו כי מכתם ומכת פסיליהם היתה מן השמים, והוא שאמר הנביא (ירמיהו י':י"א) כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה.

פסוק יג

וראיתי את הדם ופסחתי עליכם. אין הדם מונע הנגף ולא מניעתו מביא הנגף אבל למדך הכתוב כי מי שהאמין בהקב"ה אמונה שלמה ותלה בו בטחונו ולא חשש לאימת פרעה וגזרתו וזבח בפרהסיא תועבת מצרים ונתן מדם הפסח על המזוזות ועל המשקוף הרי זה צדיק ובטח בהקב"ה, ראוי הוא שיגין עליו מן הנגף והמשחית.

ובמדרש וראיתי את הדם, והלא כתיב (דניאל ב':כ"ב) ידע מה בחשוכא וגו', וכתיב (תהילים קל"ט:י"ב) גם חשך לא יחשיך ממך, מה ת"ל וראיתי את הדם, אלא רואה אני דם עקדת יצחק אביכם שנאמר (בראשית כ"ב:י"ד) ויקרא שם המקום ההוא ה' יראה.

פסוק טו

שבעת ימים מצות תאכלו. צוה בחג המצות שיהיה שבעת ימים וקרא היום הראשון והשביעי מקרא קדש כי הראשון יום הגאולה והשביעי סוף הגאולה, וכבר ידעת כי שבעת ימים אלו כנגד ו' קצוות עם השם שכלם שמחים בשמחתו, וזה טעם שהוזהרנו

בשמחת יום טוב שקראה הכתוב חדות ה', והוא שכתוב בענין יום טוב (נחמיה ח':י') כי חדות ה' היא מעוזכם וזה מבואר.

פסוק יז

ושמרתם את המצות. זה שמור משעת קצירה שלא יבואו עליו מים, וגם שמור משעת לישה שלא יבא לידי חמוץ. ודרשו רז"ל ושמרתם את המצות קרי ביה המצות, כשם שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצות שאם באה מצוה לידך אל תחמיצנה אלא עשה אותה מיד.

פסוק כא

משכו וקחו לכם. דרשו רז"ל משכתם הצאן למצוה אמשיך אויביכם לים סוף ואטביעם בו, ובזכות זה (שופטים ד':ז') ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא. ד"א מפני שירידת אבותינו למצרים היתה ע"י משיכה שנאמר (בראשית ל"ז:כ"ח) וימשכו ויעלו את יוסף, ועליהם נאמר (ישעיהו ה':י"ח) הוי מושכי העון בחבלי השוא ובלשון הזה נכתב עליהם עונש שנאמר (נחמיה ט':ל') ותמשוך עליהם שנים רבות, וישראל נקראו (ישעיהו י"ח:ז') עם ממושך וממורט, וכשחוזרין בתשובה נאמר עליהם (תהילים ל"ו:י"א) משוך חסדך ליודעיך, וכתיב (שיר השירים א':ד') משכני אחריך נרוצה וכתיב (הושע י"א:ד') בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה.

למשפחותיכם מכאן שחייב אדם לקרב קרוביו כדי שישמחו עמהם בימים טובים, וכן בימות הגאולה הבטיחנו הקב"ה להתקרב איש אל משפחתו שנאמר (ירמיהו ל':ח') בעת ההיא נאם ה' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל.

פסוק כג

וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. על דרך הפשט מפני שישראל היו סבה בפרסום האלהות בעולם בגאולה זו של מצרים על כן נצטוו במצות הפסח לעשות ענינים מפורסמים כנגד המלך הרשע שהיו ברשותו לבזות אמונת המצריים לעיניהם ולקבוע בלב אמונת הקב"ה ויראתו, ומזה נצטוו לשחוט אלהיהם ולאכלו צלי לא מבושל בקדרה כי אם צלי אש להיות הענין נגלה ומפורסם יותר לכל הנכנסים בבתים ואף לעוברי דרך יתפרסם בריחו, וכדי לפרסם הענין עוד נצטוו לתת מן הדם במשקוף ובמזוזות שהם מקומות נגלים ומפורסמים להורות שמדת הדין מתוחה כנגד המצריים וכענין שכתוב (עמוס ט':א') הך הכפתור וירעשו הספים וגו'.

וע"ד הקבלה צריך אתה לדעת כי הכתוב הזה רמז לאותיות השם המיוחד והזכיר זה למעלה דרך בנין, הוא שאמר על שתי המזוזות ועל המשקוף כי כן דרך המסדר הבנין לסדר תחלה המזוזות ואחרי כן ישים עליהם המשקוף, אבל עתה הקדים המשקוף ואחרי

כן שתי המזוזות, ובכאן תבין סוד הכתוב (משלי ח׳:ל״ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, גם מאמר רב חסדא לעולם יכנס אדם שני פתחים ואחר כך יתפלל, שני פתחים סלקא דעתך אלא אימא שעור שני פתחים, והנני מוסיף באור בכתוב הזה ועבר ה' לנגוף את מצרים וראה את הדם, השם בתשלומו, וזהו והיה הדם לכם לאות, מלשון אותיות, על המשקוף הוא"ו, ועל שתי המזוזות שתי ההי"ן, זהו **שאמר ופסח ה' על הפתח**, לשון פסיעה כלומר ידלג משם, **ולא יתן המשחית לבא**, בו מפני שהוא חתום בחותמו, והבן זה. ואם כן היו ד' מזבחות כנגד ד' אותיות השם, וכן אמרו במדרש ד' מזבחות היו לאבותינו במצרים ואלו הם המשקוף ושתי המזוזות והסף והיה הסף כלי קטן ועגול וכן עוד ד' כוסות של פסח כנגדם כוס ראשון של קדוש כנגד אות יו"ד שהוא קדש וכן הוא אומר (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קדש, כוס ב' שאומר עליו ההגדה והוא ספור הנסים כנגד אות ה"א שמשם נמשכים הנסים והמכות, כוס ג' של ברכת המזון כנגד אות וי"ו שנקרא שמים ממה שכתוב (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים, ומשם בא המזון ממה שכתוב (שמות ט״ז:ד׳) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, כוס ד' שאומר עליו שפוך חמתך כנגד ה"א אחרונה שהיא מדת הדין וזה מבואר.

ויתכן עוד לפי הפשט כי אות הדם רמז לחיים ומיתה, מיתה בשונאיהם היא מכת בכורות וחיים לישראל כי הדם הוא הנפש, וכיון שנעשה בהם זכרון זה ולא יתן המשחית. וענין המשחית הזה הוא מלאך המשחית שאין להבין אותו על המכה במצרים כי הקב"ה בעצמו ובכבודו הוא המכה, ובאר הכתוב ופסח ה' שהוא בעצמו המכה במצרים על הפתח ולא יתן רשות למלאך המשחית בעולם בשעת המגפה שיבא אל בתיהם, וכענין שאמר בדוד (שמואל ב כ״ד:ט״ז) ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידך, ולמדנו הכתוב הזה כי אע"פ שהקב"ה הוא המכה, המלאך המכה היה שם הוא וכחותיו הרבים שכלן כחות מדת הדין הממונין על הדין כמלך שהוא עובר ממקום למקום לעשות נקמה באויביו ובאין עמו ספקלטורין אבל אותם ספקלטורין לא היו רשאין להכות כלל ולא מצאו ידיהם לפעול במנויים בלילה ההוא במצרים, כי המניעה הזאת באה להם מאת הקב"ה שהוא לא רצה לעשות נקמה כי אם על ידו, ולכך לא היו רשאין להשחית במצרים כי הוא יתברך מנעם מזה וכענין שדרשו אני ולא מלאך אני ולא שרף אני ולא השליח, אבל בישראל אין להם מניעה והיה אפשר שישלוט עליהם אחד מן הכחות המשחיתים ולכן הוצרכו לאות הדם כי לולא האות היו משחיתים, וזהו שאמר ולא יתן המשחית

כלומר ולא יתן רשות למלאך המשחית שיבא אל בתיכם, והמובן מזה כי לולא האות היה בא לפי שענין אפשרי היה לא נמנע כאשר על מצרים ומעתה יהיה נמנע בסבת האות.

פסוק כט

וה' הכה כל בכור בארץ מצרים. שלם להם הקב"ה בי' מכות הללו מדה כנגד מדה וע"כ היו המכות דצ"ך עד"ש באח"ב. עקר בטחונם היה היאור שהיה משקה שדותיהם וכרמיהם ושעבדו לישראל לשאוב את מימיהם לפיכך היו מימי היאור לדם. והיו מעוררים ישראל משנתם ומקימים אותם ממטותם בלילה לעבוד עבודת פרך והיו מקרקרין מתוך הסבל מכאב לב הביא עליהם צפרדעים בחדריהם ועל מטותיהם שנאמר ובחדר משכבך ועל מטתך, והיו הצפרדעים מקרקרין במעיהם. מנעו מישראל מרחצאות והיו הכנים מצערים אותם לפיכך הרחישה אדמתם כנים. היו מצוים להם צודו לנו חיות כגון אריות ודובים לכך הביא עליהם ערוב. היו משתעבדים בהם לרעות מקניהם לכך שלח בהם דבר היו משתעבדים בהם להחם להם חמין הביא עליהם שחין. היו סוקלים אותם באבנים הביא עליהם ברד. היו גוזרין עליהם להיותם כורמים בכרמיהם הביא עליהם ארבה להשחית הפירות. היו מסגרים אותם בבית האסורים בבתי כלאים ובמקומות החשך הביא עליהם חשך. חשבו להרוג ישראל הנקראים בכורו של הקב"ה שנאמר (שמות ד׳:כ״ב) בני בכורי ישראל לפיכך הרג בכוריהם הה"ד וה' הכה כל בכור. **ובמדרש** ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שהביא המכות על פרעה וחילו כטכסיס המלכים שכן דרך מלך בשר ודם הבא להלחם עם מלך אחר הוא מונע מהם המים תחלה, כך עשה הקב"ה בתחלה סכר להם אמת המים שהפך מימיהם לדם והיו מתים בצמא, זהו שאמר כי לא יכלו לשתות ממימי היאור, ואח"כ מביא עליהם קולניות וחיילות מרעישות ברעש גדול במצהלות סוסים ומרכבות, כענין שכתוב (נחום ג׳:ב׳) סוס דוהר ומרכבה מרקדה מרעישין הלב ומקרקרין בני מעיו של אדם לגודל הפחד כן עשה הקב"ה הביא עליהם צפרדעים שהיו שורקים ומשמיעים קול. אח"כ מביא עליהם רובי קשת לירות בהם חצים כן עשה הקב"ה מביא עליה כנים שהיו נכנסים בגופם כמין חץ. אחר כך מוסיף ושולח בעד עמים רבים מארצות רחוקות ומלשונות נכרים כן עשה הקב"ה הביא עליהם ערוב והם חיות רעות מן המדבר במינים רבים חלוקים זה מזה להשחית את הכל. ואח"כ מתקרב יותר ומביא עליהם דורמסאות (פירוש שולח להם רוכבי סוסים לרוץ סביבות הארץ להרוג המקנה) כן עשה הקב"ה הביא דבר במקניהם. ואחרי כן מתקרב יותר ומביא נפט להרוג חיילות האורבים כן עשה הקב"ה הביא עליהם שחין. ואחרי כן מתקרב יותר ומביא ומשליך עליהם אבני בליסטראות להרוס חומות

העיר כן עשה הקב"ה הביא ברד. ואחרי כן מתקבצים האוכלוסין והחיילות להכנס בעיר כן עשה הקב"ה הביא עליהם ארבה שהיתה מכה ומכלה כל שהותיר הברד, כיון שנכנסו תפשו את אנשי העיר ונתנום בבית האסורים זה החשך. ואח"כ הכה את כל הגדולים שבהם שנאמר ומת כל בכור בארץ מצרים. וכל המכות שהביא הקב"ה על המצריים במצרים עתיד הוא להביאם על אדום שנאמר (ישעיהו כ"ג:ה') כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר, כל צר שבמקרא חסר במלכות אדום הכתוב מדבר, במצריים דם ובאדום דם שנאמר (יואל ג':ג') דם ואש ותמרות עשן, במצרים צפרדעים שקולם נשמע ובאדום כתיב (ישעיהו ס"ו:ו') קול שאון מעיר קול מהיכל, במצרים נהפך עפרה כנים ובאדום כתיב (שם לד) ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, במצרים ערוב ובאדום כתיב (שם יא) וירשוה קאת וקפד וינשוף ועורב וגו', במצרים דבר ובאדום כתיב (יחזקאל ל"ח:כ"ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם, במצרים שחין ובאדום כתיב (זכריה י"ד:י"ב) המק בשרו והוא עומד על רגליו, במצרים ברד ובאדום כתיב (יחזקאל י"ג:י"ג) ואבני אלגביש, במצרים ארבה ובאדום כתיב (שם לט) בן אדם אמור לצפור כל כנף הקבצו ובאו, במצרים חשך ובאדום כתיב (ישעיהו ל"ד:י"א) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, במצרים מכת בכורות ובאדום כתיב (שם) כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט, וכתיב (שם) חרב לה' מלאה דם הדשנה מחלב, וכתיב (שם) כי זבח לה' בבצרה וגו' וכתיב (שם) וירדו ראמים עמם, רבי מאיר אומר אלו רומיים, רבי אבא בר כהנא אומר חשך ואפלה שמשו במצרים אבל תהו ובהו לא שמשו בעוה"ז ועתידים לשמש בכרך גדול שברומי, שנאמר (שם) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו לאומות העולם שלא קבלו את התורה מתוך החשך שנאמר עליהם (שם ס) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועל ישראל נאמר (שם) ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה, מי שפרע מהראשונים יפרע מהאחרונים.

פסוק לג

ותחזק מצרים על העם. אחר שלקו בעשר מכות הוצרכו לשלחם בעל כרחם ועוד שנטלו מהם כל ממונם זהו שאמר מיד וינצלו את מצרים, וכן דרשו רז"ל במדרש משלי מאי דכתיב (משלי כ"ז:י"ז) ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו, ברזל בברזל יחד זה משה הצדיק ופרעה הרשע שהיו מתנקשים זה עם זה בדברים בשעה שנכנס משה לפני פרעה אמר לו מי שלחך, אמר לו אלהי העברים שלחני אליך, אמר לו ומה אמר לך, אמר לו שלח את עמי ויעבדוני, אמר לו וכי יש אלוה בעולם שאיני מכירו חייך שכל אלוהות שבעולם שלחו לי אגרות אבל אלוה זה שאתם מזכירים לא שלח לי אגרת מעולם, כיון

שלא מצא שמו של הקב"ה א"ל לא כך אמרתי לך לא ידעתי את ה' מיד שלח והביא כל חכמי מצרים אמר להם מימיכם שמעתם שמו של אלהיהם של אלו אמרו לו כך שמענו שבן חכמים הוא בן מלכי קדם שנאמר (ישעיהו י"ט:י"א) אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה וגו', אמר להם שוטים שבעולם קראתם עצמכם חכמים ולי בן חכמים חייכם שאני מאבד חכמתכם מן העולם שנאמר (שם כט) ואבדה חכמת חכמיו, אתה אומר לא ידעתי את ה' סופך לידעו, וגם את ישראל לא אשלח סופך לשלחם על כרחך, משל למה הדבר דומה לשר שאמר לעבדו צא והבא לי דג מן השוק הלך והביא לו דג מבאיש, אמר לו שלש אני מטיל עליך או אכול הדג או תלקה ק' מלקיות או תתן ק' מנה אמר לו אני אוכל הדג לא הספיק לאכלו עד שאמר אני לוקה מאה מלקיות, לקה חמשים או ששים לא הספיק ללקות עד שאמר אני נותן מאה מנה, נמצא אוכל את הדג מבאיש ולוקה את המכות ונותן מאה מנה, כך עשה הקב"ה למצרים לקו ושלחו את ישראל ונטלו את ממונם מי גרם להם על שנתקשו לפני הקב"ה אף הוא נתקשה להם על ידי משה שנאמר ברזל בברזל יחד.

פסוק לד

טרם יחמץ. וכן מצינו לעתיד שאמר הנביא (הושע ז':ד') ישבות מעיר מלוש בצק עד חומצתו.

משארותם שירי מצה ומרור ואמרי לה שירי פסחים שנאמר ולא תותירו ממנו עד בקר.

על שכמם. הרבה בהמות היו להם שכן כתוב מקנה כבד מאד, אלא שהיו מחבבים את המצות.

פסוק לה

כלי כסף וכלי זהב ושמלות. המאוחר בכתוב חשוב יותר מחברו הזהב חשוב מן הכסף והשמלות חשובים מן הזהב, וכיצא בו (בראשית י"ב:א') מארצך וממולדתך ומבית אביך בית האב חשוב מארץ מולדתו.

פסוק לז

כשש מאות אלף רגלי כו'. הלשון הזה יורה שלא היו שש מאות אלף שלמים ומפני שהתורה לא הזכירה כוון חשבונם בדקדוק כמה היו הגברים או כמה יחסרו מן השש מאות אלף, נראה לומר שלא היו חסרים כי אם אחד ולא רצה להזכיר מנינם בחסרון.

וכן מצאתי בפרקי ר' אליעזר פרק ל"ט כשעלו ישראל ממצרים נתיחסו כל הגברים ששים רבוא חסר חד מה עשה הקב"ה נכנס במנין עמהם ועלה מספרם ששים רבוא הוא שנאמר (בראשית מ"ו:ד') ואנכי אעלך גם עלה ע"כ.

פסוק לט

וגם צדה לא עשו להם. הגיד הכתוב מעלתם של ישראל כי האמינו בה' ובמשה עבדו ולא אמרו איך נצא אל המדבר הגדול והנורא בלא צדה.

והנה זה גודל מדת הבטחון ועל זה הקב"ה משבחם ע"י הנביא הוא שאמר (ירמיהו ב':ב') זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה.

פסוק מ

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים. מצינו בגאולת מצרים ג' קצים והם ת' שנה, ת"ל שנה, רד"ו שנה. ת' שנה הם נמנים מתחלת גרות זרע אברהם עם ענים ודלותם ולחצם של בניו שנאמר (בראשית ט"ו:י"ג) ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה ובזה נכלל גרות ועבדות. ת"ל שנה הם נמנים מיצחק משעה שנולד. רד"ו שנה הם שישבו במצרים מנין רד"ו. וכן תמצא בגאולתנו העתידה ג' קצים בספר דניאל אלף ק"נ אלף ר"צ אלף של"ה הוא שכתוב תחלה (דניאל ח':י"ג) ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר עד מתי החזון התמיד והפשע שומם תת וקדש וצבא מרמס ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש, חשוב ימים ולילות ביחד וכיון שנחלקם בימים הרי אלף ק"נ שנה, וכתיב (שם יב) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים, וכתיב אחריו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה, והיתה הסבה מאת הקב"ה שהיתה גאולת מצרים על ג' קצים כדי לחזק ידינו הרפות בגלותנו זה ושלא נאמר אבדה תקותנו נגזרנו לנו כי מאחר שנתברר לנו כי ג' קצים אלו של גאולת מצרים שלשתן היו אמת, כן עלינו להאמין כי ג' קצים המפורשין בדניאל בגאולתנו העתידה כלם אמת אע"פ שיש שם מדות וחשבונות מתחלפות ועל כן נגזרו כאן וכאן ג' קצים שאם יזכו יהיו נגאלין בראשון ואם לא יזכו בראשון יזכו בשני ואם לא יזכו בשני יזכו בשלישי ואי אפשר שתאחר הגאולה מן הקץ הקצוב האחרון ואילך, כן כתב רבינו חננאל ז"ל.

פסוק מח

וכל ערל לא יאכל בו. מכאן שמל אותם במצרים ועל זה אמרו רז"ל נתן להם דם הפסח ודם המילה שנאמר (יחזקאל ט"ז:ו') ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו', ולכך הזכיר מיד כי עשו כל בני ישראל כאשר צוה ה' את משה וזה יכלול שנמולו כלן ועשו את הפסח, וכן כתוב בפירוש כי מולים היו כל העם היוצאים אבל למעלה במצות הפסח אמר ויעשו בני ישראל לא אמר כל בני ישראל לפי שהיו בהם טמאים ואי אפשר לעשות הפסח בטומאה.

פרק יג

פסוק א

וידבר ה' אל משה לאמר. על דרך הפשט מה שהוסיף לאמר, כלומר לאמר לישראל. או הוסיף לאמר על הנסתר לפי שכל דברי התורה יש בהם נגלה ונסתר הנגלה הוא פשטי המצות והנסתר הוא הפנימי שבתוכו שאין דעת ההמון ראוי לו, וכן אמר דוד עליו השלום (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, כי הדבור אחד ויש בו שתי משמעיות וכן אמר שלמה (משלי כ"ה:י"א) תפוחי זהב במשכיות כסף וגו', המשיל הנגלה לכסף והפנימי לזהב שהוא נסתר בתוך הכסף ומעולה יותר ממנו.

והנה זה באור וידבר ה' אל משה לאמר ברוב מקומות התורה וידבר ה' אל משה הוא פשט המצוה לאמר שיגלה לו הנסתר שבה.

והרמב"ן ז"ל כתב בסדר וארא וידבר ה' אל משה לאמר באמירה גמורה כלומר אמירה נראית לא מסופקת לפי שנבואתו היתה מבוארת לא מסופקת פה אל פה ומראה ולא בחידות.

וע"ד הקבלה וידבר ה' אל משה הוא הכח הפנימי הנעלם לאמר ע"י שכינה וזהו שכתוב (שמות כ"ד:י"ב) אשר כתבתי להורתם, חסר וא"ו, מלשון (שיר השירים ג':ד') ואל חדר הורתי וכבר ידעת כי הדבור פנימי יותר מן האמירה כי הדבור הוא התורה שבכתב והאמירה היא התורה שבעל פה, וזה ידוע לחכמי הקבלה, וזהו מה שדרשו חכמי האמת (איכה ב':י"ז) בצע אמרתו זו פורפירא שלו. **ויש** לך להתבונן איך עשאוהו מלשון אמרא ופירוש פורפירא מעיל כלומר שפת המעיל, ומפורש אמרו רז"ל, (ישעיהו ה':כ"ד) כי מאסו את תורת ה' צבאות, זו תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו זו תורה שבעל פה, ובאור הלשונות כי ויאמר מלשון אמרא שהוא שפת המעיל שאדם לובשו בצד שמאל, כענין שכתוב (שמואל א כ"ח:י"ד) והוא עוטה מעיל ועטיה בצד שמאל הוא, וזהו שכתוב (תהילים ק"ד:ב') עוטה אור כשלמה וזהו מדת הדין, אבל וידבר מלשון דבורה והיא תורה שבכתב שהיא כוללת מדת רחמים ומדת הדין לפי שהתורה שבעל פה נאצלת ממנה וכן הדבורה כוללת מתיקות ועקיצה כן תורה שבכתב כוללת רחמים ודין, והבן זה.

פסוק ב

קדש לי כל בכור פטר כל רחם. היה הכתוב ראוי לומר קדש לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה שהרי מכת בכורות בין בבכור האב שהוא ראשית אונו בין בבכור האם היתה, שכן כתיב וה' הכה כל בכור, ואף בגדול שבבית אם אין שם בכור שאף הוא קרוי בכור. אבל הוסיף לכתוב פטר כל רחם שלא רצה לקדש מן הבכורות כי אם בכור האם

בלבד לפי שבכור האב יש לו ספק מה שאין כן בבכור האם וגם בכורות הבהמה שהיו מקודשים בכורי האם היו כי כן כתיב (שמות י"ג:י"ב) והעברת כל פטר רחם לה' וכל פטר שגר בהמה וגו' ולכך מצינו שהמשיל הנביא אהבת הקב"ה לישראל לאהבת האם לבן הוא שאמר (ישעיהו מ"ט:י"ד-ט"ו) התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה כלומר שלא תרחם בן בטנה ולא אמר הישכח אב בנו. ופירש הרב מורי רבי שלמה ז"ל שהכתוב הזה שאמר התשכח אשה עולה בא להודיענו שני ענינים, האחד שאין להסתפק בעם ישראל שהם בני אל חי כשם שאין להסתפק בראובן שהוא בן אמו, הוא שאמר דוד ע"ה (תהילים פ"ט:כ"ח) הוא יקראני אבי אתה וגו' אף אני בכור אתנהו, והשני כשם שאי אפשר לה לאם להמיר את בנה באחר כך אי אפשר להמיר ישראל בעם אחר, והבטיחם גם אלה תשכחנה שישכח מעשה העגל שכתוב בו אלה אלהיך ישראל, ואנכי לא אשכחך שלא ישכח מעשה סיני שכתוב בו (שמות כ) אנכי ה' אלהיך.

וכן אמרו במדרש מכת בכורות היתה במצרים אף בנקבות חוץ מבתיה בת פרעה שהיתה בכורה ולא מתה, שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר (שמות ב':ב') ותרא אותו כי טוב הוא ועליה אמר שלמה (משלי ל"א:י"ח) טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, כלומר נשמתה והוא הלילה של מכת בכורות.

פסוק ג

כי בחזק יד הוציא ה' אתכם מזה ולא יאכל חמץ. מה ענין חמץ אצל חוזק יד אלא בא הכתוב לרמוז כי החמץ רמז למדת הדין ומפני שישראל השיגו היד הגדולה שהיא מדת הדין ע"כ אסר והרחיק להם את החמץ לרמוז להם שירחיקו מלהאמין במדת הדין לבד שלא יקצצו בנטיעות ושלא יאמינו שמדת הדין בלבד עשתה זאת לפי שהוא יתברך ובית דינו היו שם, וזהו שכתוב בבריאת עולם בראשית ברא אלהים ואחר כך ביום עשות ה' אלהים, וזהו שאמר הנביא (ישעיהו מ"ח:י"ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, הזכיר ידי ואחר כך ימיני ומלת אף כמו גם והוא לרבות ולהורות כי לא היד בלבד עשתה זאת וע"כ אמר כי בחזק יד הוציא ה' אתכם כי ה' המוציא לא היד בלבד, וזה טעם איסור החמץ על דרך הקבלה ומזה העניש הכתוב את האוכל חמץ בפסח בחיוב כרת מדה כנגד מדה, כי כל אוכל חמץ בפסח הנה הוא מקצץ בנטיעות וע"כ ונכרתה הנפש ההיא וגו', והבן זה.

ומה שאמר **זכור את היום הזה**, הוא מצות עשה לזכור יציאת מצרים בכל יום ודרשו רז"ל, (דברים ט"ז:ג') למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות, זהו שאמרו רז"ל אמת ואמונה ערבית ואמת ויציב שחרית

הוא הזכרון ביום ובלילה שהוא כנגד מדת רחמים ומדת הדין וזהו שאמר כי בחוזק יד מדת הדין הוציא ה' מדת רחמים והוא שרמז משה בתפלתו (שמות ל"ב:י"א) אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, באר כי ההוצאה לא ביד חזקה בלבד רק בכח גדול וביד חזקה.

פסוק ד

בחדש האביב. קבעה תורה חג פסח בזמן האביב שהוא זמן קציר שעורים שהרי קנה השבלת נקרא אביב מלשון אב כי הוא המוליד גרגירי החטה וידוע כי כל מועדי התורה תלויים בזמנים חג הפסח בזמן האביב, חג שבועות בזמן הקציר והוא קציר חטים שנאמר (שמות כ"ג:ט"ז) וחג הקציר בכורי מעשיך, חג הסכות בזמן האסיף, לכך תקנו לנו ז"ל בתפלה ובברכות לומר מקדש ישראל והזמנים ולא המועדים כלשון הכתוב לפי שכל המועדים תלוים בזמן. ועוד נקרא ניסן אביב לפי שהוא אב לי"ב חדשים, ובו מזל טלה אב ובכור לי"ב מזלות.

ובמדרש בחדש האביב חדש שהוא כשר לכל לא חמה ולא צנה ולא גשמים וכן הוא אומר (תהילים ס"ח:ז') מוציא אסירים בכושרות, בחדש כשר. רבי יוחנן אומר בכושרות, אל תקרי בכושרות אלא בכי ושירות הללו בוכים והללו משוררים, הללו בוכים שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת, הללו משוררים שנאמר (תהילים קי"ח:ט"ו) קול רנה וישועה באהלי צדיקים.

פסוק ה

והיה כי יביאך ה'. וכן הפרשה הסמוכה התחיל והיה כי יבאך ה' פעם שני, יביאך הראשון מלא ביו"ד ירמוז על ביאה ראשונה של יהושע שנלחם י' מלחמות ואלו הם יריחו עי גבעון מקדה לבנה לכיש עגלונה חברונה דבירה מי מרום, והזכיר בו **אשר נשבע לאבותיך**, כי השבועה לאבות היתה וכענין שאמר הנביא (מיכה ז':כ') אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, והשני חסר יו"ד ירמוז לקבוץ גליות שלעתיד שלא תצטרך שם מלחמה והזכיר בו כאשר נשבע לך ולאבותיך על היעודים והנחמות המופלאות שהתנבאו לנו הנביאים אחר האבות. ואמר בו ונתנה לך, כי אז תהיה לנו הארץ מתנה עולמית לא תחרב עוד מה שלא היה בשום זמן מן הזמנים, ומה שאמר **אל ארץ הכנעני**, הזכיר ארץ ישראל בשם הכנעני לפי שהיה עבד מקולל ואי אפשר שיחזיק בה שאין העבד יכול להחזיק בנכסי האדון ולכך נמסרה לו ולא לאומה אחרת כמלך המוסר נכסיו ביד עבדיו שיתנם לבנו כשיגדל.

פסוק ז

מצות יאכל את שבעת הימים. זה כמו בשבעת הימים וכמוהו מה שכתוב בחזקיה (דה"ב ל כב) ויאכלו את המועד שבעת הימים, ודרשו חז"ל את לרבות שמונה שעות מיום י"ד, או לרבות יום שמיני בחוצה לארץ.

פסוק ח

בעבור זה עשה ה' לי. ע"ד הפשט יאמר בעבור שעשה ה' לי אני עובד את העבודה הזאת. **וע"ד** הקבלה יאמר הכתוב מה שעשה ה' לי במצרים שיצאתי ממצרים בעבור שמו וכבודו היה, והוא כמו זה אלי ואנוהו שהוא השכינה עד הויה העליונה, והכונה כי אין השכינה בישראל צורך הדיוט בלבד כי אם צורך גבוה, וזהו דבר יהושע (יהושע ז׳:ט׳) והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול והבן זה, כי ע"כ נסמך לו מיד והיה לך לאות על ידך ובאורו והיה זה לך לאות על ידך, ויהיה עשה מלשון (בראשית מ״א:מ״ז) ותעש הארץ שתרגומו וכנשת כלומר אספני למדותיו, וזה מבואר.

פסוק ט

הוציאך ה' מצרים. ולמטה אמר הוציאנו בא ולמד על גאולת האבות שהיא גאולת הבנים, וזהו שאנו אומרים בהגדה לא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם, שנאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

פסוק י

ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה. משנה לשנה, ומצינו כיוצא בו (שמואל א א׳:ג׳) ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה, וכתיב (שופטים כ״א:י״ט) הנה חג ה' בשילה מימים ימימה, (שם יא) מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח.

וכתב רבינו חננאל ז"ל כמה פעמים הזהירה תורה שמירה בפסח אבל הכתוב הזה לא בא אלא להודיע שמזאת השנה תהיו יודעים זמן מועד השנה הבאה והזהירה לשמור אותה ומכאן ראיה שע"פ החשבון היו קובעים, ע"כ.

ובמדרש למועדה, יש מועד שאדם מניח תפילין ויש מועד שאינו מניח, יצאו שבתות וימים טובים שהם עצמם אות ואינם צריכים אות. מימים ימימה ביום ולא בלילה יצאו לילות שאינם זמן תפילין. ד"א מימים ימימה מכאן שצריך אדם לבדוק התפילין אחר י"ב חדש נאמר כאן מימים ימימה ונאמר להלן (ויקרא כ״ה:כ״ט) ימים תהיה גאלתו מה להלן שנה אף כאן שנה.

פסוק יב

והעברת כל פטר רחם לה'. הזכיר בזה לשון העברה כלומר עברה תורת חולין מעליו לפי שנקבע בקדושה ממעי אמו.

פסוק יג

וכל פטר חמור. דוקא חמור ולא פטר סוסים וגמלים, והטעם בזה מה שדרשו רז"ל שהמצריים נמשלו לחמורים, שנאמר (יחזקאל כ"ג:כ') אשר בשר חמורים בשרם. ועוד שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא עלו תשעים חמורים עמהם טעונים כסף וזהב, ולכך באה המצוה שנפדה פטר חמור ולא של שאר בהמות לפי שמכת בכורות בכורי מצרים היתה.

פסוק טז

והיה לאות על ידכה. ע"ד הפשט תוספת הה"א לרמוז על ה' בתים שבתפילין, של ראש ד' בתים ושל יד בית אחד. ודע כי תפילין של יד נקראת אות שנאמר והיה לך לאות על ידך, ותפילין של ראש נקרא זכרון שנאמר ולזכרון בין עיניך, וידוע כי הדבר הנעשה לאות מזכירים אותו תמיד ואם כן האות הוא סבת הזכרון, וע"כ ארז"ל כשהוא מניח מניח של יד ואח"כ של ראש ולכך אמר הכתוב והיה לאות על ידכה הקדים תחלה תפילין של יד ואח"כ **ולטוטפת בין עינך**, וכשהוא חולץ תפילין חולץ של ראש ואח"כ חולץ של יד לפי שאם יחלוץ תפילין של יד תחלה כמו שהניחם תחלה איך ישארו תפילין של ראש שהם הזכרון, ואין זכרון אלא באות, ומפני כן ראוי להיות תפילין של יד ראשון ואחרון כי כן האות ראשון ואחרון, האות הוא סבת הזכרון אבל הזכרון אינו סבת האות, ומזה אמרו ז"ל כשהוא חולצן חולץ של ראש ואחר כך של יד שנאמר ולטוטפת בין עיניך כל זמן שיהיו בין עיניך יהיו שתים.

וע"ד המדרש והיה לאות על ידכה, יד כהה זו יד שמאל שאין בה כל כך כח כיד ימין.

וע"ד הקבלה תוספת הה"א היא ה"א אחרונה שבשם והיא מדת הדין של מטה והיא החכמה שנתנה לשלמה ונקראת לב והוא שאמר (מלכים א ג':ט') ונתת לעבדך לב שומע וגו' ולכך תפילין של יד מצותן כנגד הלב והיא המדה הנקראת כלה ותפילין של יד בית אחד ממה שכתוב (שיר השירים ד':ט') אחותי כלה, שהיא מתאחדת וכלולה בל"ב נתיבות פליאות חכמה, וכדי לרמוז הה"א הזאת באו בפרשה והיה כי יבאך חמשה ההי"ן מתויגות בתגין כמין זיינין, ד' זיינין על כל אחת, והן ה' של ונתנה לך ושתי ההי"ן של הקשה וה' של ויהרג וה' של ידכה, וכל המלות מורות על מדת הדין ואין זה במשפט ספר תורה אלא במשפט תפילין של יד בלבד, ואח"כ מניח של ראש והם ד' בתים קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך, (דברים ו':י'), שמע (שם יא), והיה אם שמוע. קדש לי כל בכור כנגד החכמה שהיא ראשית ויורה על זה לשון קדש שהוא מלשון קודש (תהילים קל"ד:ב') שאו ידיכם קדש, (שמות ט"ו:י"א) נאדר בקדש שהוא החכמה, וכן לשון זכר. והיה כי יביאך שמדבר ביציאת מצרים כנגד בינה להתבונן ביציאת מצרים

כנראה שחסר קצת וכוונתו שמע רומז לגדולה, והיה אם שמוע רומז לגבורה וזהו סוד מצות תפילין, החכמה והבינה הגדולה והגבורה כנגד ד' פרשיות שבתפילין גם שי"ן של ד' ראשים, והתפארת הם התפילין עצמן וזה סוד המאמר שהקב"ה מניח תפילין, והנצח וההוד כי כל הרישי"ן של ג' ראשים והאחרונה הוא קשר של תפילין, וזהו שאמרו (שמות ל"ג:כ"ג) וראית את אחורי, הראהו קשר של תפילין. והיות הרצועות מקיפות את הראש ירמוז להמשכת השפע עד ה' אחרונה שהוא קשר הכל, והיות הרצועות מגיעות עד הטבור ירמוז להמשכה עד הקו האמצעי ומשם ולמטה, והיותם שחורות מהלכה למשה מסיני ירמוז לעומק השגתם, וטעם הנחתם בראש כי הוא מקומם הראוי ושם כח הנשמה, וכל מה שיש בתפילין של ראש יש בתפילין של יד ביריעה אחת ובבית אחת להורות שה' אחרונה כלן כלולות בה והיא כוללת כל המדות של מעלה והקשר שבו רמז לצדיק, וטעם הנחתן בשמאל להורות על קבלתה מן השמאל. וצריך אתה לדעת כי תפילין של יד ושל ראש שתי מצות ושתיהן מענין אחד והראיה שהן ב' מצות מה שאינם מעכבות זו את זו כלולב ומיניו עם האתרוג וכן אמרו רז"ל תפילין של ראש אינה מעכבת של יד ושל יד אינה מעכבת של ראש, הרי לך שהרשות בידך להניח אי זו מהן שיש לו, ולפי ששתיהם רומזות ענין אחד אמרו רז"ל כשהוא מניח שתיהן ביחד שאין לשוח ביניהם והוא שאמר שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזרים עליה מעורכי המלחמה.

ודבר ידוע כי כיון ששתיהן רומזות ענין אחד היה ראוי ששתיהן מעכבות זו את זו כלולב ואתרוג, ומה שאינן מעכבות זו את זו מבואר הוא כמו שאמרו רז"ל מנין שהקב"ה מניח תפילין, ואמרו בספר הבהיר משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו כלי נאה פעמים נוטלו בראשו פעמים נוטלו בזרועו, ומטעם זה אין תפילין של ראש ותפילין של יד מעכבות זו את זו, ונתבאר לך מזה כי הנחת תפילין בשמאל ירמוז למדת הדין המקבלת מן השמאל וענינו דומה לאתרוג בשמאל.

אבל ראיתי לאחד מחכמי הקבלה שכתב בחבורו שאין טעם תפילין בשמאל כטעם אתרוג בשמאל כי אתרוג בשמאל הוא ביד הראויה לו ואין כן בתפילין בשמאל אבל הנחת תפילין שבשמאל הוא כנגד הימין שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו, והוא מביא ראיה ממה שכתוב (תהלים מה) נצבה שגל לימינך בכתם אופיר ע"כ, ותמצא בתפילין של ראש כ"א פעמים השם המיוחד וכן בתפילין של יד והכל מ"ב.

ויש שסוברין עוד בענין התפילין ואומרים כשם שהשכינה שורה בד' חיות שבמרכבה על שני הכרובים כן המניח תפילין מרכבה לש"י והשכינה שורה עליו בד' פרשיות על שני אברים המיוחדים שבו והם המוח והלב המוח מכאן ולב מכאן. וזהו סוד הכתוב האומר

(שמות כ"ה:י"ט) כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה, ודרשו רז"ל כל מי שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו מוחזק הוא שלא יחטא שנאמר (קהלת ד':י"ב) והחוט המשלש לא במהרה ינתק, אמר רשב"ל כל המניח תפילין מאריך ימים שנאמר (ישעיהו ל"ח:ט"ז) אדני עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי ותחלימני והחייני.

פסוק יז

מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה' (**משלי יז, ג**)

שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה (משלי יז) על האדם שיזכך מחשבתו ושיתקן מדות הלב לפי שהלב הוא עקר כל האברים שבגוף וכל האברים משוכים אחריו ומשועבדים אליו, והוא באמצע הגוף מושל עליהם מנהיג אותם ומשפיע כחו בכלם, וכלם עבדיו ומשרתיו, ודמיונו כמלך באמצע המדינה משגיח בכל סביבותיו ומצוה על אנשי המדינה איך יתנהגו, ולפי שחיי שאר כל האברים תלוים בלב לכך נקרא הקב"ה שהוא חיי כל הנמצאים כלם בלשון לב הוא שכתוב (תהלים עג) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם, וכשם שפעולות הלב להנהיג ולהשגיח על כל האברים שבאדם כך הקב"ה מנהיג כל הנמצאים כלם ומשגיח בכל הקצוות כענין שכתוב (שמות ח) כי אני ה' בקרב הארץ, עקר התורה כלה תלויה בלב. וכן התורה חתומה בלב מבראשית עד לעיני כל ישראל, לקוחה מן החכמה שיש בה ל"ב נתיבות פליאות חכמה, ולפי שכל פעולותיו של אדם תלויות בלב ע"כ יזהיר שלמה שיזהר האדם במדות הלב והודיענו שכל המחשבות הנעלמות בלב גלויות הם אצל הש"י כי הוא יודע המחשבות ובוחן הלבבות אי זה הוא לב טוב ואי זה הוא לב רע, וז"ש הכתוב מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות ה', יאמר כשם שהצורף בוחן את הכסף במצרף ואת הזהב בכור והוא כלי חרש העשוי לזקק בו הזהב ורואה הכסף אם הוא כסף סיגים או כסף נבחר וכן הזהב, כן הש"י בוחן לבות אי זה הוא שלם או חסר, ולמדנו מזה שהלב השלם והמחשבה הטובה נמשלים לכסף צרוף והלב החסר והמחשבה הרעה נמשלים לכסף סיגים, הלב הטוב סופו שיבא לידי פעולה טובה כשם שהכסף הנבחר סופו שיבא לידי מלאכה טובה והלב הרע סופו שיבא לידי פעולה רעה כשם שכסף הסיגים לא יצלח למלאכה. עוד יכלול ובוחן לבות שהוא מדבר ליום הדין הגדול של תחית המתים ומדבר בבינונים והם מחצה עונות ומחצה זכיות ואם אין בכלל אותם עונות עון פושעי ישראל בגופן דינן כצדיקים גמורים דקיימא לן כבית הלל ורב חסד מטה כלפי חסד, אבל אם יש בכלל אותם עונות עון פושעי ישראל בגופן א"א להם בלא גיהנם ואפילו לבית הלל, וזהו הצרוף האמור כאן מצרף לכסף וכור לזהב, שעתיד הקב"ה שיצרפם ויבחנם כענין שכתוב (זכריה יג) והבאתי את השלישית באש

וצרפתים כצרוף את הכסף ובנתים כבחון את הזהב, ומלת כור תעיד על האש, וכנה גיהנם שהוא מקום המשפט לכור שהוא כלי ההתכה וזהו מצרף לכסף וכור לזהב, ולמי לבינונים שיש בכלל עונותיהם עון פושעי ישראל בגופן, וזהו בוחן לבות ה' כי לשון בחינה אינו נופל אלא על הבינונים כי הצדיקים הגמורים והרשעים הגמורים אין בהם צורך בחינה שהרי דינם נגמר ונחתך שאלו לחיי העוה"ב ואלו לגיהנם, וכענין שכתוב (דניאל יב) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, אבל הבינונים והם המעויינים הם הם שצריכים בחינה אם יזכו ויהיו מכת הצדיקים או לא יזכו ויהיו מכת הרשעים זה צריך בחינת ה' יתברך לפי שקול דעתו יתברך, ועוד יכלול ובוחן לבות שהוא יתברך מביאם לידי בחינה ונסיון, כי מלבד שהוא בוחן אותם ויודע אותם לעצמו עוד הוא בוחן אותם לאחרים כלומר מביאם לידי בחינה כדי לפרסם זכות לבם לבריות כענין שכתוב וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב, וידוע שאין הקב"ה בוחן אלא הצדיקים, הוא שכתוב (תהלים יא) ה' צדיק יבחן, משל למה"ד ליוצר שמוכר הכלים אינו בודק המרועע שבהם אלא החזק שבהם, הבחינה והנסיון אינו צורך להקב"ה שהרי המחשבה הצפונה בלב גלויה היא אצלו ולכך אמר ובוחן לבות ה', וכן הזכיר שלמה ע"ה (משלי טו) שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם, באור הכתוב אם הנעלם שבמעמקי הארץ הוא נגלה אצלו יתברך והוא מפורסם אצלו ובחון אליו כ"ש הלב שהיא משכן נפש החכמה אשר האציל מרוח קדשו שהוא נגלה אצלו ובחון אליו, אבל הצורך בזה הוא לבריות העולם שאינם יודעים בנעלם רק בנגלה ובמה שהוא נראה לעינים כענין שכתוב (שמואל א טז) כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב, וכאשר יבחן הצדיק ותצא מחשבתו הזכה ולבו הטהור מן הכח אל הפעל אז יתפרסם גודל חיוב העבודה ויתקדש שם שמים בעולם כענין הנסיון באברהם שכתוב בו (בראשית כב) והאלהים נסה את אברהם, ולא היה הנסיון כי אם לפרסם חיוב העבודה אצל הבריות וזהו שאמר לו הש"י (שם) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, באורו הדבר נודע לכל מעתה כי ירא אלהים אתה, וכענין הנסיון בישראל, כשיצאו ממצרים שרוב הנסים אשר נעשו להם במדבר היו כדי לבחון את לבם ולהביאם לידי נסיון כענין קריעת ים סוף שלא נקרע הים להם ביחד לעשות להם בתוכו שביל ארוך מתחלתו ועד סופו אלא מעט מעט כי הים היה נס מפניהם ומדי עברם היו רואים הים לעיניהם וכן אמר דוד ע"ה (תהלים קיד) הים ראה וינוס, וכענין ירידת המן שלא היה יורד להם ביחד לחדש אחד או לשני חדשים אלא דבר יום ביומו, ולמה הוצרך לעשות כן כדי להרגיל את טבעם במדרגת הבטחון, ושיהיו עיניהם תלוים בכל יום ויום לאביהם שבשמים וכדי להבחין את לבם לראות אם יהרהרו

אחר מדותיו של הקב"ה. וכן כששלח פרעה לישראל הוליכם הש"י דרך המדבר והכל היה לנסותם ולבחון את לבם כשיצאו עם נשיהם וטפם במדבר ההוא הגדול והנורא נחש שרף ועקרב, והיה אפשר להוליכם בדרך הקרוב הוא ארץ פלשתים ולא עשה, וזהו שכתוב.

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה. פן ינחם העם. אין ספק כלפי הקב"ה שהרי יודע היה כי ינחם העם אם יוליכם הדרך הקרוב, אבל באור פן ינחם כדי שלא ינחם, וכן אמרו רז"ל כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, וכמוהו (בראשית ג) ועתה פן ישלח ידו שפירושו כדי שלא ישלח ידו, יאמר אין ראוי לי לתת לו הזמנה שיקח מעץ החיים ויאכל ממנו ותהיה גזרתי בטלה, וכן בכאן הוליכם בדרך המדבר ולא דרך ארץ פלשתים שלא לתת להם הזמנה שישובו למצרים מן הדרך ההוא הקרוב.

בראותם מלחמה. ואע"פ שראו מלחמה בדרך המדבר והיא מלחמת עמלק לא היתה מלחמת עמלק ראויה שישובו בעבורה למצרים, ועוד שלא עברו ישראל עליהם אבל הם באו ממרחק מתנכרים באותות ומופתים שנעשו לישראל שכבר שמעו אותם ורצו לבא עליהם להלחם כנגדם כמתגברים על הקב"ה, ודרשו רבותינו ז"ל מה אם כשהלכו דרך מעוקם אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה אלו הוליכם דרך פשוטה על אחת כמה וכמה.

וכתב רבינו חננאל ז"ל שהוליכם דרך המדבר לסבה אחרת והיא כדי להרבות להם אותות ומופתים כי אילו הוליכם דרך ארץ פלשתים הקרוב ויתן הקב"ה בלבם שיתנו להם רשות לעבור דרך ארצם ושלא יעכבו אותם כלל היה האות קל ועל כן חייבה החכמה להסב אותם דרך המדבר להיות האותות רבים וגדולים בירידת המן ועלית השלו והוצאת מים מן הצור כי כפי מה שנתרחקו מן הישוב יגדל האות והמופת שיעמוד מין האדם במקומות ההם, וכן דרך ה' יתברך בעשותו אותות ומופתים עם הצדיקים שהוא עושה להם נס בתוך נס להגדיל האות והמופת כי כן מצינו בחנניה מישאל ועזריה כשהושלכו לכבשן האש והיה אפשר באות קל בכבוי האש ולהגדיל האות והמופת היה האש בתוקף כחה ולא הזיקה אותם כענין שכתוב (דניאל ג':כ"ז) די לא שלט נורא בגשמיהון ושער ראשהון לא התחרך וריח נור לא עדת בהון, גם דניאל היה אפשר זה באות קל שימית הקב"ה את האריות ולהגדיל האות הניחם חיים ולא הזיקוהו, הוא שכתוב (שם ו) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני, גם גדעון שבא להלחם עם מדין היה מחנה מדין כחול אשר על שפת הים והיה אפשר לעשות אות שינצח אותם בעשרת אלפים

איש או במחציתם ודי מזה אות גדול וכדי להגדיל האות נצח אותם בשלש מאות איש כי כן כתיב (שופטים ז':ב') רב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי וכתיב (שם) ועתה קרא נא באזני העם לאמר מי ירא וחרד ישוב ויצפור מהר הגלעד וישב מן העם עשרים ושנים אלף ועשרת אלפים נשארו, וכתיב (שם) ויאמר ה' אל גדעון עוד העם רב הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם, וכתיב (שם) ויאמר ה' אל גדעון בשלש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם ונתתי את מדין בידך.

ודע כי כל עניני ישראל ומקריהם במדבר הכל היה נסיון גמור כדי שיגדלו נפשם השכלית במדרגות הבטחון שהוא שרש האמונה כדי שיהיו ראוים לקבל התורה ולסבה זו קרע להם את הים מדי עברם לתוכו ולא בבת אחת גם אחרי צאתם מים סוף אל מדבר שור ובאו למרה והיו המים מתוקים חזרו ונמררו ועל ידי העץ חזרו למתיקותם וכל זה נסיון גמור וכענין שכתוב (שמות טו) ושם נסהו גם ירידת המן דבר יום ביומו ולא לימים רבים הכל נסיון גמור כענין שכתוב (שם טז) ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו, גם אחרי היותם ברפידים ורפו ידיהם מן התורה שקבלו במרה ובעונש זה בא עמלק ונלחם בהם, כי בעון בטול תורה הצרות באות לעולם, כל הענינים האלה היו נסיון גמור כדי לקבוע בנפשותם מדת הבטחון, ועל זה אמר שלמה המע"ה (משלי כ"ב:י"ט) להיות בה' מבטחך הודעתיך היום אף אתה, יאמר מה שהודעתיך עד היום בספר הזה מן המוסרים והמשלים הכל היה לתועלתך ולהגיע אותך אל שלמות מדת הבטחון כמו שהגעתי אני אליה זהו שאמר אף אתה, באר לנו כי מדת הבטחון עקר גדול ויסוד התורה והמצוה.

ובמדרש ויהי בשלח פרעה הפה שאמר וגם את ישראל לא אשלח הוא שאמר אנכי אשלח אתכם ואת טפכם ומה שכרו לא תתעב מצרי, הפה שאמר לא ידעתי את ה' חזר ואמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים ומה שכרו נתן להם קבורה שנאמר (שמות ט"ו:י"ב) נטית ימינך תבלעמו ארץ.

פסוק יח

וחמשים עלו בני ישראל. ע"ד הפשט יצאו ישראל ממצרים חלוצים כאנשי צבא היוצאים למלחמה, ואע"פ שאין ישראל כשאר העמים שיהיו צריכים להזדיין כנגד האויבים, דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה ואחרי כן יפעל הנס וכן מצינו שאמר הקב"ה ליהושע (יהושע ח':ב') שים לך אורב לעיר מאחריה, ועם מלמודי הנסים והנפלאות למה יצטרכו לאורב אלא שרצון התורה בכך שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח בידי שמים, וכן אמר שלמה המע"ה (משלי כ"א:ל"א) סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה, כלומר חייבים בני אדם להשמר בנפשותיהם

ולהכין סוסים וכלי מלחמה והקב"ה יושיע כי התשועה לו לבדו יתברך, ויש שפירשו וחמשים שיצאו ישראל כל אחד מהם בחמשה כלי זיין.

וע"ד המדרש וחמשים עלו אחד מחמשה וארבעה חלקים מתו בג' ימי החשך כדי שלא יראו המצריים בפורענותן, ויש אומרים אחד מחמשים ויש אומרים אחד מחמש מאות מכאן ואילך צא וחשוב. ושלשים על כלו, יש אומרים יצאו עליהם ג' מצריים על כל אחד ואחד מישראל ויש אומרים שלשים ויש אומרים ג' מאות, ע"כ במדרש.

ובאור הענין כי מי שאומר אחד מחמשה א"כ היו תחלה ישראל ה' פעמים ס' רבוא שהם שלש מאות רבוא ודעתו כי ושלשים על כולו באורו שלש מאות מצריים על כלו על כל אחד ואחד מישראל, ויעלה העם תשעים אלף רבוא שיצאו המצריים עליהם, וכן מצינו במדרש כשירד הקב"ה למצרים ירדו תשעים אלף רבוא של מלאכי חבלה במחנה מצרים. ומי שאמר אחד מחמשים היו ישראל ג' אלף רבוא ודעתו כי ושלשים באורו שלשים על כל אחד ואחד הרי ל' פעמים ג' אלף רבוא הם תשעים אלף רבוא. ומי שאומר אחד מחמש מאות היו ישראל תחלה שלשים אלף רבוא ודעתו כי ושלשים ג' על כל אחד ואחד והם תשעים אלף רבוא. הרי חשבון כל החכמים מכוון שיצאו המצריים עליהם בתשעים אלף רבוא בין למי שאומר אחד מחמשה בין למי שאומר אחד מחמשים בין למי שאומר אחד מחמש מאות עם צרוף החשבון ושלשים על כלו לפי דעתו וסברתו של כל אחד מהם וכנגדן הוציא עליהם הקב"ה תשעים אלף מלאכי חבלה זה באור המדרש הזה. ותמצא מלת וחמשים חסר וא"ו וחמשים כתיב ללמדך שהתורה שנתנה לחמשים יום היתה תכלית מה שעלו בני ישראל מארץ מצרים, ועוד יש בו רמז לחמשים פעמים שנזכרה יציאת מצרים בתורה.

פסוק יט

ויקח משה את עצמות יוסף. בעוד שהיו ישראל משתדלים בצרכי הגוף ומתעסקים בשאלת כסף וזהב היה משה מתעסק בצרכי הנפש בדבר מצוה וכענין שכתוב (משלי י':ח') חכם לב יקח מצות, והיה ביד יוסף זכות קבורת אביו ולכך זכה בגדול ממנו זה משה ומשה ג"כ זכה בגדול ממנו זה הקב"ה שנאמר (דברים ל"ד:ו') ויקבור אותו בגי, וכבר כתבתי זה בענין יוסף. ועוד מצינו שהוצרך משה לקיים מצוה זו ומטעם מה שדרשו רז"ל בזכות יוסף נקרע הים כתיב הכא (בראשית ל"ט:י"ב-י"ג) וינס ויצא החוצה, וכתיב התם (תהילים קי"ד:ג') הים ראה וינוס, מה ראה עצמותיו של יוסף ראה, ביוסף כתיב (בראשית נ':כ"א) וינחם אותם וידבר על לבם, ובים כתיב (שמות טו) בלב ים.

פסוק כא

וה' הולך לפניהם יומם. ע"ד הפשט מפני שאין לשון הליכה והעתקה נופל בהקב"ה ביאר הכתוב כאן מה שעמוד ענן הולך לפניהם יומם לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם היה אות וסימן שהשם המיוחד עמהם ביום ובלילה וב' עמודים אלה שהיו הולכים עמהם ביום ובלילה היו להם לעינים בדרך המדבר ולמגן ולהצלה מן המצריים, ועליהם אמר הכתוב (שמות י"ט:ד') ואשא אתכם על כנפי נשרים, ולפי שהיו להצלת ישראל והמצריים נדונו בהם כענין שכתוב (שם יד) וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן על כן דרשו רז"ל והמים להם חומה חמה כתיב חומה לישראל חמה למצריים, וכן דרשו בחילו של סנחריב (ישעיהו י':י"ז) והיה אור ישראל לאש אור לישראל אש לסנחריב.

וע"ד הקבלה וה' הולך לפניהם היה ה' שוכן בתוך עמוד ענן והולך לפניהם ביום ובית דינו שוכן בתוך עמוד האש והולך לפניהם בלילה, וזהו שאמרו הוא ובית דינו ובאורו הרחמים והשכינה, וזהו (ישעיהו ס"ג:י"ב) זרוע תפארתו וזהו חומה לישראל חמה למצריים, וזהו שדרשו בפסוק (שמות טו) ימינך, היתה ידו אחת מצילתן וידו אחת משקעתן וזהו (שם יב) בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל, כי היד הגדולה היא המכה בהם וכח הרחמים שבה הוא מציל וכל זה כטעם (במדבר י"ד:י"ד) כי עין בעין נראה אתה ה' ועננך וגו'.

ללכת יומם ולילה. על דרך הפשט מרוב חפצם וזריזותם לקבל התורה ביום חמשים היו ממהרים את דרכם והיו הולכים ביום ובלילה לא כשאר הולכי דרך שהם יגעים ביום ונחים בלילה.

וע"ד המדרש ללכת יומם ולילה, הולכים לקבל תורה שכתוב בו (יהושע א':ח') והגית בו יומם ולילה.

וע"ד הקבלה ללכת יומם ולילה, טעם הליכתם ביום ובלילה כדי שיהיו נכונים ומזומנים אחר שתי המדות האלה הנקראות יומם ולילה, ולא אמר הכתוב ללכת ביום ובלילה להורות כי יומם ולילה הולכים עמהם וכיון שכן הוצרכו ישראל ג"כ ללכת אחריהם ביום ובלילה והוצרכו ללכת אחר עמוד הענן ביום ואחר עמוד אש בלילה וזה טעם לנחותם הדרך, וזה טעם להאיר להם כי הוא באור זה ביום וזה בלילה, ולא הוצרך לכתוב ללכת יומם ולילה אלא שהוא באור למדות, והנה הליכתם של ישראל ביום ובלילה אחר יומם ולילה הוא כענין שכתוב (משלי כ"ד:כ"א) ירא את ה' בני ומלך, ועל זה נשתבחו ישראל בדבר הנביא ע"ה שאמר (ירמיהו ב':ב') זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך

אחרי במדבר, אחר שתי מדות אלו שאהבום שהם כלולות זו בזו, וזהו לשון כלולותיך הכלולות שלך כלומר שתי מדות שלך אשר בהם הוצאתיך ממצרים הכלולות זו בזו. והענין הגדול הזה שהיה לישראל בו כבוד ותפארת בלכתם ביום ובלילה על הכונה העליונה הזאת העצומה והנפלאה, עוד היה סבה לפרעה ולכל מצרים מבעל הסבות יתברך שיחשבו המצריים על ישראל שהם בורחים כיון שהם הולכים ביום ובלילה ואז תחזק לבם וירדפו אחריהם על הים כדי שיטבעו שם, וברוך ה' אשר לו נתכנו עלילות לאבד מורדיו ולהציל יראיו.

פסוק כב

לא ימיש עמוד הענן יומם. חזר והזכיר זה להורות מה שדרשו רז"ל מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן.

פרק יד

פסוק ב

וישובו ויחנו לפני פי החירות. צוה הקב"ה שישובו לאחוריהם כלפי מצרים לפני פי החירות, הוא פיתום, ונקרא חירות לפי ששם נעשו ישראל בני חורין. ועוד הוסיף לומר **לפני בעל צפון**, וכל הענינים האלה סבות באשר יתחזק לבם וכן כתוב וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם. והפרשה תבאר בזה ג' סבות, האחד הוא שכתוב ללכת יומם ולילה כדי שיחשבו שהם בורחים וכמו שבארתי, השני הוא שכתוב וישובו ויחנו, צוה להם שישובו לאחוריהם כדי שיאמר פרעה בעבור זה בני ישראל נבוכים הם בארץ ועל כן הם חוזרים כלפי מצרים, והג' הוא שכתוב לפני בעל צפון צוה להם שיקבעו מחנה לפני בעל צפון והיא היתה ע"ג כמו (מלכים ב א':ג'-ד') בעל זבוב אלהי עקרון וכן בעל פעור, והיא היא שנשארה מכל אלהי מצרים שנעשו בהם שפטים בליל מכת בכורות, והיה הענין כדי להטעותם וכענין שנאמר (איוב י"ב:כ"ג) משגיא לגוים ויאבדם. ואמר **נכחו תחנו על הים**, כלומר נוכח בעל צפון ולכן אמר פרעה סגר עליהם המדבר כלומר בכח בעל צפון, ויש בכאן רמז בכתוב ממה שראו על הים.

פסוק ד

ויעשו כן. הגיד הכתוב שבחן של ישראל ששמעו לקול משה ולא אמרו היאך נתקרב אצל רודפינו ואנו צריכין לברוח אלא אמרו אנו אין לנו אלא דברי בן עמרם.

פסוק ה

ויגד למלך מצרים. כיון שלא באו ישראל לסוף ג' ימים שקבעו ואמרו לו דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלהינו, הוגד לו **כי ברח העם**, שהיו ישראל הולכים ביום ובלילה והלכו ביום ט"ו בניסן וליל ט"ז ויום ט"ז ופרעה ששלח עמהם אקטורין אותם

אקטורין חזרו ליל י"ז ויום י"ז וליל י"ח ויום י"ח הגידו לפרעה כי ברח העם וגו', והכריזו שיתקבץ החיל ביום י"ח ובליל י"ט ויצאו למחרתו ביום י"ט ובליל כ' וביום כ' באחרית היום הגיעו על פי החירות ונשאר ליל כ"א שלא קרב מחנה למחנה שכן כתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה, ביום כ"א בתחלת היום באו בים ובאו המצרים אחריהם בו ביום ונשתקעו בים, וישראל אמרו שירה. ואמרו במדרש ויגד למלך מצרים הוגד לו נבואת בין הבתרים כי גר יהיה זרעך ת' שנה והם לא נשתעבדו אלא רד"ו כמנין בר"ח אז הוברר לו כי ברח העם.

פסוק ז

ויקח שש מאות רכב. כתב רש"י ז"ל ממי היו אם תאמר משל פרעה היו הלא כבר נאמר (שמות ט':ג') הנה יד ה' הויה במקנה אשר בשדה, ואם תאמר משל ישראל והלא כבר נאמר (שם י) וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה וממי היו מן הירא את דבר ה' מן המצריים באה תקלה לישראל מכאן דרשו רז"ל במסכת סופרים אר"ש בן יוחאי טוב שבמצריים הרוג בשעת מלחמה וטוב שבנחשים רצוץ את מוחו ודרשוהו מן הפסוק הזה. ובאור הדבר כי בשעת מלחמה בלבד הוא שמותר להרגו כי מאחר שהוא נלחם עמך ובא כנגדך להרגך אף אתה השכם להרגו, שלא בשעת מלחמה אסור שהרי אף בשעת מלחמה נצטוינו לקרוא להם לשלום ואפילו לשבעה עממים שכתוב בהם (דברים כ':ט"ז) לא תחיה כל נשמה, אבל כשהוא בא כנגד הקב"ה שהוא מכוין למרוד בו כענין המצריים אפילו שלא בשעת מלחמה מותר לפי שהוא מלחמה לה' שהרי המצריים כיון שראו כבר במכת בכורות שהקב"ה בעצמו ובכבודו הוא המכה ועכשיו חוזרין על הים לא היתה כוונתם אלא להלחם עם הקב"ה, ולכך אמר להם משה ה' ילחם לכם, כלומר כיון שעדיין רודפים אחריכם מעתה המלחמה לשם יתברך היא ולכך נתחייבו להטביעם בים.

ושלשים על כלו. כתרגומו וגברין ממנן על כלהון, כלומר שמנה שרי מאות ושרי אלפים להיותם ממונים על כל החיל העצום ההוא ושינהיגו אותם, או יאמר ושלשים על כלו כי כל החיל ההוא נחלקו לשלש כתות ועל כן מצינו שנאבדו בים בשלש כתות הוא שכתוב לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים וכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים, וכתיב כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים.

פסוק י

ופרעה הקריב. כלומר הקריב את עצמו. ובמדרש הקריב את הפורענות עליו לפי שזבח וקטר לבעל צפון לפי שראה אותם חונים לפני בעל צפון וחשב כי כחו סגרם במדבר ולא היו יכולין לצאת. דבר אחר ופרעה הקריב, הקריב את ישראל בתשובה לאביהן

שבשמים זהו שאמרו ז"ל מעמיד להם הקב"ה מלך כהמן הרשע ומחזירן למוטב. וזהו שאמר מיד

וישאו בני ישראל את עיניהם וגו', ויצעקו בני ישראל אל ה', תפשו אומנות אבותיהם באברהם כתיב (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר אל המקום, ביצחק כתיב (בראשית כד) ויצא יצחק לשוח בשדה, ביעקב (שם כח) ויפגע במקום. ועל זה נמשלו ישראל לתולעת שנאמר (ישעיה מא) אל תיראי תולעת יעקב, מה תולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפיה והיא רכה ומכה דבר קשה, כך אין להם לישראל אלא תפלה שהרי העכו"ם נמשלו לארזים שנאמר (יחזקאל לא) הנה אשור ארז בלבנון וכתיב (תהלים כט) וישבר ה' את ארזי הלבנון וישראל נוצחים בשביל תורה והתפלה שנאמר (דברים ד) ובקשת משם את ה' אלהיך ומצאת, וכתיב (תהלים כ) אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר.

והנה מצרים נוסע אחריהם. היה ראוי לומר נוסעים, ועל דרך הפשט למד שהיו מצרים לב אחד כאיש אחד לבא על ישראל.

וע"ד המדרש והנה מצרים נוסע אחריהם שר של מצרים ראו שהיה נוסע מן השמים לעזור את מצרים והוא היה עזא, וכן ראיתי במדרש ויושע עזא שר של מצרים.

פסוק יא

המבלי אין קברים במצרים. כתב הרמב"ן ז"ל איך יתכן שהצועקים אל ה' והנושאים כפיהם ועיניהם אליו יחזרו ויאמרו לו כי טוב היה שלא הצילם ויאמרו כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר. ועל כן נאמנו דברי רז"ל שהם כתות והכת האחת צועקת אל ה' אלו הם בני ישראל כלומר החשובים שבהם וזהו שכתוב וישאו בני ישראל את עיניהם וגו' ויצעקו בני ישראל אל ה', ואחרת מכחשת בנביאו ואינה בוחרת בישועה, ועליהם כתיב (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף.

ואמרו במדרש ד' כתות היו על הים כת ראשונה לא היתה חפצה בישועה ועליהם אמר משה התיצבו וראו את ישועת ה' ועליהם אמר הכתוב וימרו על ים בים סוף. כת שניה אומרת לחזור למצרים עליהם אמר הכתוב כי אשר ראיתם את מצרים היום וגו'. כת ג' אומרת להלחם עמהם, עליהם אמר ה' ילחם לכם. כת ד' היו צועקים להקב"ה שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה', עליהם אמר ואתם תחרישון, ע"כ. ואונקלוס תרגם ויצעקו וזעיקו עשאו מלשון תרעומות וכן (שמואל ב י"ג:י"ט) ותלך הלוך וזעקה, (שופטים ד':י') ויזעק ברק את זבולן ואת נפתלי, ומצינו בפירוש ואת צעקתם שמעת על ים סוף וכן רז"ל הבינו אותו מלשון תפלה ממה שכתבתי למעלה ויצעקו תפסו אומנות אבותיהם.

פסוק יד

ה' ילחם לכם. ידוע כי מדת הדין היא הנלחמת והמחרבת ים, ומה שהזכיר השם המיוחד להורות כי גם בנס העצום הזה באבדן המצריים שם היתה מדת רחמים משותפת עם מדת הדין, ואע"פ שנראה כי מדת הדין נמתחה עליהם לכלותם לגמרי כליון חרוץ ממה שכתוב לא נשאר בהם עד אחד, הרי מצינו שם שתוף מדת רחמים שנתנו לקבורה, ממה שכתוב נטית ימינך תבלעמו ארץ, והימין היא מדת החסד. וכן מצינו לעתיד בענין גוג שכתוב (זכריה י"ד:ג') ויצא ה' ונלחם בגוים ההם, ואין ספק כי הוא נאמר על מדת הדין ואע"פ כן מצינו שם שתוף רחמים והוא שיזכו לקבורה כי כן כתוב (יחזקאל ל"ט:י"א) ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר.

ובאור הדרש ה' ילחם לכם כי כיון שראו במכת בכורות שהקב"ה בעצמו וכבודו הוא המכה ועדיין רודפים אחריכם אין כונתם לבא לנגדכם אלא כנגדו יתברך וכיון שהוא כן המלחמה שלו היא ואין לכם אלא לשתוק. או יאמר **אתם תחרישון** , תצטרכו שתחרישו שלא יהפך מדת הדין עליכם לפי שהייתם חוטאים כמותם עובדי ע"ג ומגדלי בלורית.

פסוק טו

מה תצעק אלי. ע"ד הפשט מלת אלי כלומר אין הדבר תלוי בי אלא בישראל **דבר אל בני ישראל**, שהים עתיד ליקרע מפניהם ויבטחו ומיד היו נוסעים.

וע"ד הקבלה מלת אלי כמלת לי הנזכרת בתרומה וכמו שדרשו עליו בספר הבהיר (שמות כ"ה:ב') ויקחו לי תרומה, ויקחו ליו"ד תרומה, והמלה תרמוז שאין התפלה והצעקה כי אם לשם המיוחד, ולכן אמר דבר אל בני ישראל ויסעו, ממטה למעלה ואז יקרע הים, אבל התחנה היא למדת הדין, והבן זה. והנה משה עשה כן הודיע לישראל בנס הגדול הזה ובטחו בו ונסעו מיד. ואמרו רז"ל כי שבט יהודה קדש השם ונכנס לים תחלה הוא שאמר במדרש (תהילים קי"ד:ב') בצאת ישראל ממצרים וגו', היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו, מלמד ששבט יהודה קדש השי"ת תחלה וזהו שכתוב (שם) הים ראה וינוס, מה ראה נחשון בן עמינדב שקפץ תחלה לתוך הים, והיו שאר השבטים מתעצמים עמו ורוצים שיכנסו הם תחלה, ושבט בנימין היה רוצה לירד לתוך הים תחלה שנאמר (תהילים ס"ח:כ"ח) שם בנימין צעיר רדם אל תקרי רודם אלא רד ים ואחיו בני יהודה היו מרגמין אותם באבנים שנאמר (שם) שרי יהודה רגמתם שרי זבולון שרי נפתלי כלומר היו מתעצמין עם שרי זבולון ועם שרי נפתלי, והנה יהודה גבר באחיו שקפץ נחשון לתוך הים תחלה לפיכך ישראל ממשלותיו של יהודה. ואמרו עוד במדרש כי לכך נקרא נשיא שבט יהודה נחשון על שם שירד תחלה לתוך נחשול של ים.

פסוק טז

ואתה הרם את מטך ונטה את ידך. אין להבין הכתוב הזה שירים משה את מטהו על הים שהרי לא נאמר אלא ויט משה את ידו, אבל טעם הרם את מטך לסלקו מידו לפי שהיו מהעם מחוסרי אמונה שבישראל אומרים שאין כח ביד משה לקרוע את הים אלא בכח המטה שבידו, לכך אמר הרם את מטך סלקהו מידך. וכן תמצא במדרש אמרו אין כח ביד משה לעשות דבר אלא במטה בו הכה את היאור בו הביא כל המכות וכיון שבאו לים מצריים וישראל עומדים אמר לו הקב"ה הרם את מטך שלא יאמרו אלולא המטה לא היה יכול לקרוע את הים. ועל כן הוצרך לומר ויאמינו בה' ובמשה עבדו ומה ת"ל ויאמינו והלא כבר נאמר ויאמן העם אלא לפי שחזרו ולא האמינו הוצרך לומר שעכשיו בקריעת ים סוף האמינו.

פסוק כ

ולא קרב זה אל זה כל הלילה. בלילה התחילו ליכנס בים, כי מה שהזכיר בפסוק של מעלה ויסע מלאך האלהים בתחלת הלילה היה שנסע והכונה בו מדת הדין שנקרא מלאך בקצת מקומות מן הכתובים ועל כן הזכיר האלהים. ואמר הרב ז"ל כי יתכן שאינה סמוכה כי אם באור. והיה הענין כי נסע המלאך הזה בעמוד האש בלילה מלפני ישראל והלך מאחריהם ונסע עוד עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם והנה שני העמודים מאחריהם וכאשר היה באשמורת הבקר נדונו המצריים בים, ויש רמז במלת אשמורת כתרגומו.

והסדר היה בענין הזה מחנה ישראל תחלה ואחר מחנה ישראל סמוך להם עמוד האש, ואחר עמוד האש עמוד הענן ואחר עמוד הענן מחנה מצרים נמצאו שני העמודים מפסיקים בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ואמר זה על עמוד הענן שהפסיק בין מחנה מצרים ובין עמוד האש ויהי הענן והחשך בין מחנה למחנה, ויאר את הלילה, כי היה לישראל אור בעמוד האש שהיה מאחריהם וסמוך להם, כי לא היה עמוד הענן מפסיק להם כמו שהיה למצרים ולא קרב זה אל זה כל הלילה כי לא היה אפשר להתקרב מחנה אל מחנה לפי ששני העמודים מפסיקים.

והנה המצריים שהיו אחורי עמוד הענן היו רואין את ישראל כי היו רואים עמוד האש מתוך הענן, כי מי שהוא יושב בחשך רואה את האור מרחוק, אבל ישראל לא היו רואים את המצריים כי מי שיש לפניו אור אינו רואה את היושב בחשך, ומפני זה עמוד האש צורך גדול שהיה הולך לפני מחנה ישראל שיסע ויעמוד מאחריהם שאלו היה הולך לפניהם להאיר להם כשאר הלילות היו ישראל נחפזים ללכת ולא יראו אותם המצריים ולא היו באים אחריהם.

ובמדרש ולא קרב זה אל זה, שלא אמרו העליונים שירה. **ובפרקי** דר' אליעזר פרק מ"ב אל תהי קורא ולא קרב זה אל זה אלא ולא קרא זה אל זה כל הלילה כלומר ממה שכתוב (ישעיהו ו':ג') וקרא זה אל זה ואמר קדוש.

פסוק כא

ויבקעו המים. באורו אחר שנבקעו המים כי בקיעת המים היה תחלה ואח"כ רוח קדים עזה כדי ליבש לחלוחית קרקע הים כדי להיותו לחרבה וזה כדרך (שמות טז) וירם תולעים ויבאש שפירושו אחר שבאש.

ובמדרש ויבקעו המים כל מימות שבעולם נבקעו והוצרכו לדרוש כן ממה שלא אמר ויבקעו מימיו. ועוד אודיעך סבת קריעת ים סוף ומשם תבין, כי ענין מוכרח היה שיבקעו כל מימיות שבעולם ושישתנה הטבע בכלם, וקבלו רז"ל כי עשרה נסים נעשו על הים וכלם למדין מן הפרשה הזאת.

האחד הבקעו המים כפשט הכתוב ויבקעו המים.

השני כי אחר שנבקעו נעשו כמין קובה כדמות גג מתוח ופרוס מלמעלה והמים מימין ומשמאל ומלמעלה והדרך באמצע הוא שכתוב והמים להם חומה מימינם ומשמאלם בא חבקוק ופירש שהיה הדרך באמצע כמין נקב, שנאמר (חבקוק ג) נקבת במטיו ראש פרזיו.

השלישי שלא נשאר הקרקע כקרקע שאר נהרות שיש בהם טיט אלא שנתקשה קרקע הים כקרקע יבשה הוא שכתוב הלכו ביבשה.

הרביעי שהיה דרך המצריים לח כמו טיט, הוא שכתוב טבעו בים סוף, ומלת טביעה מורה על טיט ממה שכתוב (תהלים סט) טבעתי בין מצולה, וכתיב (ירמיה לח) ויטבע ירמיהו בטיט, והנה פורענות זו נס גדול לישראל ולכן הוא נחשב בכלל עשרה נסים שנעשו להם, בא הנביא ופירש (חבקוק ג) חמר מים רבים.

החמישי שנקפאו המים הוא שכתוב קפאו תהומות, והוא מלשון (איוב י) וכגבינה תקפיאני, ונתקשו כאבנים שנאמר ירדו במצולות כמו אבן, כלומר במצולות שהיו כמו אבן שהראשים משתברים עליהם בא דוד ופירש (תהלים עד) שברת ראשי תנינים על המים.

השישי שלא נקפאו חתיכה אחת אלא חתיכות רבות כענין אבנים רבות שהיו מסודרות קצתם על קצתם הוא שכתוב נצבו כמו נד שהוא לשון קבוץ כעין תל או גדיש שהעמרים מסודרים זה על גב זה, כן היו מי הים מקובצים חתיכות אלו על אלו כמין פרורין, בא דוד ופירש (שם) אתה פוררת בעזך ים,

השביעי נעשו י"ב גזרין לי"ב שבטים ויש בזה רמז בשירה הוא שכתוב זה אלי ואנוהו מנין ז"ה יאמר הכתוב עזי וזמרת יה במצרים, ויהי לי לישועה על הים, שבו עשה לי דרכים כמנין "זה" אלי ואנוהו, וכן אמר דוד (שם קלו) לגוזר ים סוף לגזרים.

השמיני שנקפאו כזכוכית והיו הגזרים ההם לבנים בהירים כשוהם כדי שיהיו רואים אלו לאלו בעברם זהו שכתוב קפאו תהומות בלב ים שהוא כולל משמעות אחד מלשון (זכריה יד) יקרות וקפאון שהוא ענין אורה ודבר המזהיר, בא דוד המע"ה ופירש (שמואל ב כב) חשרת מים עבי שחקים באר כי קבוץ המים היה בהיר כעבי שחקים כעצם השמים לטוהר,

התשיעי שהוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים הוא שכתוב נוזלים שהוא מורה מים מתוקים שנאמר (שיר ד) באר מים חיים ונוזלים מן לבנון.

העשירי שנקפאו ונתקשו אחר הזלת המתוק ואחר שלקחו מהם מה ששתו עד שלא היו יורדים לארץ היו נקפאים בלב ים הוא שכתוב נצבו כמו נד נוזלים קפאו כי הדבר הנוזל היה נקפא בלב ים. הנה אלה עשרה נסים שנעשו לאבותינו על ים סוף.

וצריך אתה לדעת כי שלשה פסוקים אלו יש בכל אחד מהם ע"ב אותיות שהם בין כלן יר"ו אותיות ומשלשתם יוצא שם בן ע"ב תיבות כל שם ושם אותיותיו משולשות ושם בן ע"ב זה נחקר מן הספירה הרביעית שהיא חסד ויסע כנגד החסד ויבא כנגד הגבורה ויט כנגד התפארת.

ויש לך להשכיל כי האותית הראשונות מן הפסוק הראשון גם האחרונות מן הפסוק השלישי שהן יוצאות כסדרן ולצד ימין אבל האמצעיות שהן יוצאות מן הפסוק השני שהן למדת הגבורה הן הולכות למפרע ולצד שמאל כי הוא מתחיל מן ה' אחרונה של הלילה והנה שלשתם נאחזים זה בזה ונעשה מהם שם אחד של שבעים ושתים וכל אותיותיו נקשרות ומשולבות בשלשת אבות המרכבה העליונה.

ודע כי זה הים שעברו בו ישראל ים סוף היה ואע"פ שלא הזכיר זה בפירוש לא בצווי השם ולא במעשה כי אם, סתם והנה בשירה שאמרו אותה מדי עברם הזכיר טבעו בים סוף, כן אחרי עברם הזכיר ויסע משה את ישראל מים סוף והוא ים האחרון על כן נקרא ים סוף וכן הזכיר דוד (תהילים ק"ו:ט') ויגער בים סוף ויחרב, אמנם יש מדה הנקראת ים שעל ידה עברו ישראל את הים וזהו וימרו על ים בים סוף נקראת ג"כ ים סוף כי הוא סוף המעלות.

פסוק כב

ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה. ע"ד הפשט יאמר בתוך המקום שהיה ים באו ביבשה.

וע"ד המדרש אם בים למה ביבשה ואם ביבשה למה בים, מכאן אתה למד שלא נקרע להם הים אלא עד שבאו לתוכו עד חוטמם ואחר כך נעשה להם יבשה, רבי נהוראי אומר בת ישראל עוברת ובנה בידה והיה בוכה ונוטלת תפוח או רמון מתוך הים ונותנה לו שנאמר (תהלים קו) ויוליכם בתהומות כמדבר מה מדבר לא חסרו כלום שנאמר (דברים ב) ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר אף בתהומות לא חסרו כלום.

והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. מכאן שהיה הדרך באמצע שהרי המים היו מימין ומשמאל ומלמעלה.

ובמדרש והמים להם חומה תורה הנמשלת למים שהיו עתידים לקבל היתה מגינה כחומה ומאבדת את המצריים, וזהו שכתוב חמה חסר וא"ו חומה לישראל חמה למצריים. מימינם ומשמאלם מימינם בזכות התורה שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו, ומשמאלם אלו תפילין שנותנין בשמאל.

פסוק כה

ויסר את אופן מרכבותיו. על דרך הפשט כיון שהשקיף בהם בעמוד אש השורף כל עץ שבכלי מלחמתם ועמוד ענן שהיה מלחלח הקרקע היו המרכבות נשמטות וסר כחם לגמרי.

וע"ד השכל אופן שם לגלגל שנאמר (יחזקאל י יג) ואופנים להם ענינו גלגלים (שם א) והנה אופן אחד בארץ תרגום יונתן גלגלא, ויאמר הכתוב כי הגלגל שממנו כח מרכבותיו הסירו מגבורתו וכחו, וכיון שהסיר אופן מרכבותיו למעלה וינהגהו בכבדות למטה, וכן דרשו רז"ל אין אומה נופלת עד שתפול שרה תחלה, והגלגל הזה הוא גלגל מאדים שבו היו המצריים ראוים לנצח ולהתגבר לולא ה' שהיה לנו ונלחם לישראל, וכח הגלגל הוא סמא"ל ומלת אפ"ן הוא חסר וא"ו כחשבונו והרי לך שם הכח והגלגל רמוזים בכתוב, ולא שהיה המזל שר של מצרים כי שר מצרים היה עזא והזכירו בשם מצרים למעלה והנה מצרים נוסע אחריהם, כי הכח הדבק באומה יקרא על שם האומה כלשון (בראשית י"ב:ו') והכנעני אז בארץ וכמו שבארתי שם.

פסוק כז

לפנות בקר לאיתנו. ע"ד הפשט לאיתנו מלשון תוקף וכח כלשון (במדבר כ"ד:כ"א) איתן מושבך, כלומר לכחו הראשון.

וע"ד המדרש לאיתנו, לתנאו. וכן רמז (בראשית א) ותראה היבשה כלומר במים.

ובמדרש תנאי התנה הקב"ה עם הים שיקרע לפני ישראל, אמר רבי אליעזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנברא במעשה בראשית שנאמר (ישעיה מה) אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי מיד שנטו שמים כל צבאם צויתי את הים שיהא נקרע לפני ישראל צויתי את השמש והירח שיעמדו לפני יהושע שנאמר (יהושע י) שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, צויתי שמים וארץ שישתקו לפני משה שנאמר (דברים לב) האזינו השמים, צויתי את העורבים לכלכל את אליהו, שנאמר (מלכים א יז) והעורבים מביאים לו לחם ובשר, צויתי את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, שנאמר (דניאל ג) וריח נור לא עדת בהון, צויתי האריות שלא יזיקו לדניאל, שנאמר (דניאל ו) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא וגו, צויתי את הדג שיקיא את יונה שנאמר (יונה ב) ויאמר ה' לדג, עד כאן במדרש פרקי רבינו אליעזר. המדרש הזה מוכיח שכל הנסים והנפלאות שעשה הש"י בכל הדורות על ידי הנביאים כבר הושמו בששת ימי בראשית בטבעי הדברים שנבראו כגון שתאמר ביום שני שנבדל הים הושם בטבע המים שיקרע לפני משה הים ולפני יהושע הירדן וכן לאליהו הנביא ולאלישע, וכן ביום רביעי שנברא השמש הושם בטבעו שיעמוד ליהושע, ולפי זה לא היה שנוי הטבע בבריאה חדשה בשום דבר מששת ימי בראשית ואילך כי כל הנסים והאותות והמופתים שנעשו אחרי כן הכל הושמו בטבע כבר והמנהג שנשתנה לעיני הרואים לא היתה בריאה חדשה מן הטבע. ועוד דרשו רז"ל עשרה דברים נבראו בין השמשות ואלו הם, פתיחת פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת, המן, המטה, השמיר, הכתב, המכתב, והלוחות. וראוי להתעורר במה שייחד י' דברים אלו לבין השמשות ושאר הנסים כלן הושמו בטבעי הדברים שנעשו בששה ימים הקודמים, והעולה לנו מזה כי מששת ימי בראשית ואילך אין שום שנוי טבע מחדש כי בעת שנברא אותו הדבר הושם בטבעו שיהיה כך וכך בחפץ הש"י וזהו לשון נבראו שהזכירו החכמים כי הטבע היוצא מן החפץ הקדמון יקראוהו בריאה ותנאי, והוא אצל החפץ הקדמון טבע ולעיני הרואים שינוי טבע, וכאשר הגיע זמן השתנות הטבע לעיני הרואים לא יהיה בזה שנוי רצון מאת הש"י שירצה בו עתה מה שלא רצהו תחלה כי כן היה ברצונו הקדום שישתנה הטבע בזמנו לעיני הרואים על ידי הצדיקים שבדורות.

ומצרים נסים לקראתו. היה ראוי לומר נסים מפניו אבל הענין כי היו נסים מפני הים כדי שיצאו ממנו והם באים לקראתו על כרחם זהו שאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים ודרשו בו רז"ל כבשר המתנער בתוך הקדרה.

פסוק כח

הבאים אחריהם בים. משפט ס"ת להיות ששה בריש דפין והסימן הוא בי"ה שמ"ו. ואלו הם, ב'ראשית, י'הודה אתה יודוך, ה'באים אחריהם, ש'מור ושמעת, מ'צא שפתיך, ו'אעידה בם, וי"ל טעם בזה שהוא רמז לחדוש העולם שהקב"ה רוכב בערבות כענין שכתוב (תהילים ס"ח:ה') סולו לרוכב בערבות ביה שמו, והסתכל איך השלים רמז הה"א של בי"ה בענין הים שהזכיר שם משה עזי וזמרת יה ולכך הזכיר מי כמוכה ב' פעמים הה"א הזאת ותוספת הה"א במי כמוכה הראשון היא אחרונה שבשם והיא אחרונה שבספירות, והוא מלאך האלהים שהזכיר הכתוב בו וילך מאחריהם, וכן בכאן הבאים אחריהם בים. כי ישועת הים על ידו. ולפי מה שדרשו רז"ל בהבראם בה' בראם, ד"א בזכות אברהם תמצא האותיות השניות לאותיות בי"ה שמ"ו שהם אברהם ותוספת הוא"ו לבאר כי ו' קצוות של העולם נבראו בזכותו והכתוב מעיד שנבנה העולם על מדת החסד שנאמר (תהלים פט) כי אמרתי עולם חסד יבנה, וכתיב (מיכה ז) חסד לאברהם.

פסוק לא

וירא ישראל את היד הגדולה. על דרך הפשט יד לשון מכה כלשון (שמות ט':ג') הנה יד ה' הויה, (שמואל א ה':י"א) כבדה מאד יד האלהים שם.

וע"ד המדרש את היד הגדולה, מכאן דרשו רז"ל על הים לקו חמשים מכות, והענין מפני שבעשר מכות מצינו כתוב אצבע אלהים היא, ומאחר שעשר מכות הן אצבע והיד היא חמש אצבעות ועל כל אצבע ואצבע י' מכות הנה הם חמשים מכות.

וע"ד הקבלה את היד הגדולה היא ה"א אחרונה שבשם והיא מדת הדין רפה של מטה הנקראת מלכות שעל ידו נקרע הים ולכך אנו אומרים בתפלה מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו הודו והמליכו, רמז לזה אלי ואנוהו, וכבר ידעת כי בעברם בים אמרו שירה. וטעם הגדולה לפי שהיא שואבת מן החסד כי לכך נזכרה בשירה בלשון ימינך.

ויש לך להתבונן בתרגום אונקלוס ית גבורת ידא רבתא לפי שיפרש היד הגדולה אלא שהוסיף על הכתוב לשון גבורה ובא לרמוז כי הגבורה שבה שהיא מדת הדין מכה את המצרים, והחסד שבה מצלת את ישראל. וכתב הרמב"ן ז"ל בפירושיו וזה לשונו וע"ד האמת יאמר שנגלית להם היד הגדולה והיא מדת הדין שעשה ה' במצרים כי היתה שם במצרים מכה בהם וזהו כמו (דברים ד':ל"ו) ועל הארץ הראך את אשו הגדולה והיא הימין אשר תרעץ אויב והיא זרוע ה' שאמר הכתוב (ישעיהו נ"א:ט') עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' הלא את היא המחרבת ים, ולא יתעלם ממך מה שאמר לבשי עוז ממה שכתבנו בפסוק (בראשית מ"ט:כ"ד) מידי אביר יעקב ע"כ.

ויראו העם ויאמינו. היראה והאמונה עקר לכל התורה. וכתב רבינו חננאל כי האמונה מתחלקת לד' חלקים, אמונה בהקב"ה שנאמר (דברי הימים ב כ:כ') האמינו בה' אלהיכם ותאמנו וזהו שכתוב ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אמונה בנביאים שנתחייבנו לשמוע דבריהם שנאמר (ישעיהו נ"ג:א') מי האמין לשמועתנו, אמונה בעוה"ב שיש להאמין כי יש עולם הבא ויש שכר טוב מעותד לצדיקים, וזהו שאמר דוד ע"ה (תהילים כ"ז:י"ג) לולא האמנתי לראות בטוב ה', אמונה בביאת הגואל שזה פנה גדולה בתורה, ז"ש (ישעיהו כ"ח:ט"ז) הנני יסד בציון אבן בחן פנת יקרת מוסד מוסד המאמין לא יחיש, וכל המאמין יש לו זכיות הרבה הוא שנאמר באברהם שהיה שרש האמונה (בראשית ט"ו:ו') והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, והנה הוא זוכה לגן עדן שנאמר (ישעיהו כ"ו:ב') פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, וזוכה לחיי העוה"ב שנאמר (חבקוק ב':ד') וצדיק באמונתו יחיה, ומי שאינו מאמין בכל אלו עליו הכתוב אומר (איוב ט"ו:כ"ב) לא יאמין שוב מני חשך וצפוי הוא אלי חרב, ואינו זוכה לגאולה שנאמר (יחזקאל כ':ל"ז-ל"ח) וברותי מכם המורדים והפושעים בי, וכתיב (תהילים ל"א:כ"ד) אמונים נוצר ה' ומשלם על יתר עושי גאוה, פירוש ה' יתברך נוצר אמונים ועל אותן שאין בהם אמונה משלם עונשם כי הם עושים בגאוה, ואינם זוכים לחיים שנאמר (חבקוק ב':ד') הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה עכ"ל הרב ז"ל.

ומפני שהאמונה יסוד כל התורה כולה תקנו לנו רז"ל בתפלה ובברכות לענות אמן שהוא נגזר מלשון אמונה ומלשון הודאה שמקבל עליו דברי המברך ומודה בהם, וזהו שאמרו רז"ל אמן קבלה אמן שבועה אמן קיום ועל זה אמרו גדול העונה אמן יותר מן המברך.

ובאור הענין כי המברך מעיד בברכתו של הקב"ה שהוא מקור הברכה, והעונה אמן הוא מקיים השטר והוא העקר שאין קיום העדות בעד ראשון אלא בעד שני שהעדות נגמר על ידו והעונה אמן הוא העד השני וצריך הוא שיצטרף עם העד הראשון שהוא המברך כי עמו העדות קיים. וכבר האריכו רז"ל לדבר במשפט הזכרת אותיות התיבה הזאת ואיך יתחייב להגות בהם אדם, והוא שאמרו אין עונין לא אמן קטופה ולא אמן חטופה ולא אמן יתומה אלא אמן ארוכה, בן עזאי אומר העונה אמן חטופה יתחטפו ימיו קטופה יתקטפו ימיו יתומה יהיו בניו יתומים ארוכה מאריכים לו ימיו ושנותיו, וענין חטופה שהוא חוטף האל"ף בשב"א פת"ח והנה זה הפך האמונה ממה שכתוב באמנון (שמואל ב י"ג:כ') האמינון אחיך היה עמך ופירש"י ז"ל דשקרי"ר בלע"ז. והא למדת שהעונה אמן חטופה הנה הוא מהפך הקערה על פיה ומוריד לארץ יסודות חומות האמונה, הנה

בארתי ענין אמן לפי שהוא נגזר מלשון אמונה, מלבד שיש במלת אמן סוד שהוא כולל השם המיוחד והכנוי והתפארת והכבוד.

ויש בו עוד סוד מקובל כי מלת אמן הוא חבור עשר ספירות מן האל"ף שהוא הכתר והוא המקור הנובע עד המ"ם שהוא התשובה והוא מלך העולם, ומן המ"ם לנו"ן שהיא השכינה שנקראת בלשון נקבה וכוללת זכר ונקבה והרמז באותיות נו"ן כפופה נו"ן פשוטה וכיון שהמשכת הברכות מגעת לנו"ן משם מתפשטת הברכה לעולם השכלים הנפרדים ומהם אל העולם השפל הזה, וכשם שהתחיל מן המקור הנרמז באות אל"ף והמשיך הברכה משם כמי שפותח המעין להשקות הצריכים השקאה כך יקבל העונה אמן שכרו שיפתחו לו שערי גן עדן הוא שנאמר (ישעיהו כ"ו:ב') פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא אמנים אלו שעונין אמן והנה שכרו אתו מדה כנגד מדה, וכבר ידעת כי מלת אמן נוטריקון אל מלך נאמן.

ויש לך להתעורר כי במלת נאמן נו"ן כפופה נו"ן פשוטה לא לסתום רק לפרש והנו"ן הפשוטה שבמלת אמן כוללת זכר ונקבה לפי שנו"ן כפופה היא נקבה ונו"ן פשוטה היא זכר ולפי שיש נו"ן הכפופה בכלל הפשוטה מפני כן כוללת זכר ונקבה.

ויש לך לדעת כי האל"ף נקראת אמן והחכמה נקראת אמון וזהו (משלי ח':ל') ואהיה אצלו אמון והכל אחד כי אין להפריד החכמה מן הכתר, ולפי שהברכה משם וכענין שכתוב (תהילים קל"ד:ב'-ג') שאו ידיכם קדש היא החכמה וברכו את ה' לכך גדול העונה אמן יותר מן המברך, וזה בגבולין אבל במקדש לא היו עונין אמן שלא היו צריכים לפי שהיו מזכירין השם ככתבו, ושתי אותיות ראשונות ירמזו למקור הברכה ולכך אין צורך להזכיר אמן במקדש. וכל המכוין והכופל אמן אמן זוכה לב' עולמות, וכן אמר דוד ע"ה בסוף מזמור ע"ב ברוך ה' אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן, ועוד במזמור פ"ט ברוך ה' לעולם אמן ואמן, וזה המכבד את ה' יתברך באמת אשר עליו אמר הכתוב (שמואל א ב':ל') כי מכבדי אכבד, וכל מי שאינו נזהר במלת אמן לכוין בכל כחו וכונתו הרי זה מבזה את הש"י ועליו אמר הכתוב (שם) ובוזי יקלו, ומז' מדורין שיש בגיהנם מורידים אותו לאחרון שבכולם שהוא כפול והוא נקרא (איוב י':כ"ב) ארץ עיפתה והוא ארץ שאול תחתית כי שאול מדור אחד ותחתית מדור שני ואותו תחתית נקרא אבדון וזהו (משלי ט"ו:י"א) שאול ואבדון נגד ה', מי שיורד לאבדון שוב אינו עולה, ועל זה אמר הכתוב (ירמיהו ב':י"ג) אותי עזבו מקור מים חיים, המבזים לענות אמן עזבו מקור מים חיים הוא הנובע שנרמז למעלה, ומה יהיה ענשם לחצוב להם בארות בארות נשברים, כלומר

הרי הן יורדים לגיהנם מדרגה אחר מדרגה בעונש כפול וזהו שכפל בארות בארות והכל מדה כנגד מדה בין בעונש בין בשכר.

פרק טו

פסוק א

אז ישיר משה ובני ישראל. לשון הוה הוא, ואמרו רז"ל שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחית המתים מן התורה.

ובמדרש אז ישיר משה יש אז לשעבר ויש אז לעתיד, לשעבר (בראשית ד':כ"ו) אז הוחל, (שמות ד':כ"ו) אז אמרה, אז ישיר משה, (במדבר כ"א:י"ז) אז ישיר ישראל. (יהושע י':י"ב) אז ידבר יהושע, (דברי הימים א ט"ו:ב') אז אמר דוד, (מלכים א ח':י"ב) אז אמר שלמה. ויש לעתיד (ישעיהו ס':ה') אז תראי ונהרת, (שם נח) אז יבקע כשחר אורך, (שם לה) אז ידלג כאיל, (ירמיהו ל"א:י"ג) אז תשמח בתולה, (תהילים קכ"ו:ב') אז ימלא שחוק פינו, אז יאמרו בגוים, הרי אלו עתידין. אמר משה באז קראתי תגר לפני הקב"ה ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, בלשון שסרחתי אני מקלסו, נקלס ליחיד שהוא למעלה משבעה רקיעים. אמרו ישראל כשנפרע הקב"ה מדורו של אנוש שעלו עליו מי אוקינוס והציף שלישו של עולם, שנאמר (בראשית ד':כ"ו) אז הוחל לקרא ואנו שעשה לנו דרך במים ונפרע מן המצריים באז אנו מקלסים אותו, ומה שהזכיר משה ובני ישראל לאמר ללמד כי משה ובני ישראל זכו לומר אותו קלוס בעצמו ואותה שירה שמשבחת המדה הנקראת זאת לה' והיא הכלה שמשבחת את המלך ואומרת שיר השירים אשר לשלמה והבן זה, ובשירת הבאר ארמוז מזה בעז"ה יתברך.

ויאמרו לאמר. כפל האמירה על שם שכפלו לשון השירה כי כל פסוקי השירה וכל ענייניה הם כפולים וכן תמצא בהלל מן (תהילים קי"ח:ה') מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה עד זה היום עשה ה', כל הלשון כפול. והקלוס הכפול רמז לכח לפנים מכח, ועל כן באה השירה בלשון כפול כי הוא קלוס למדת רחמים ולשכינה, אשירה לה' ואח"כ עזי וזמרת יה, ה' שמו ואח"כ ימינך שהוא מדת הדין, מי כמכה באלים ה' ואחר כך מי כמוכה נאדר בקדש שהוא אדיר במעון קדשו בשמים שאין בכל העליונים דומה לכבודו שהוא אדיר במעון קדשו, מכון לשבתך פעלת ה' ואחר כך מקדש ה' אל"ף דל"ת והבן זה. או יאמר ויאמרו לאמר בחתוך שפתים וכן (שמות י"ז:ד') ויצעק משה אל ה' לאמר, שצריך המתפלל לחתוך בשפתיו. ומצאתי סיוע לזה ממה שאמרו במדרש ויאמרו לאמר ר' נחמיה אומר רוח הקודש שרתה על ישראל והיו אומרים שירה כבני אדם הקורין את שמע.

וע"ד המדרש ויאמרו התינוקות היונקים לאמור העוברים שבמעי אמן, והוא שדרשו כיצד אמרו ישראל שירה עולל מוטל על כרס אמו ותינוק יונק משדי אמו כיון שראו שכינה עולל הגביה את צוארו ותינוק שמט הדד מפיו ואמרו זה אלי ואנוהו שנאמר (תהילים ח׳:ג׳) מפי עוללים ויונקים וגו', ואפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים שנאמר (שם סח) במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל.

כי גאה גאה. לפי שאין בכל הבהמות מתגאה כסוס והרוכב מתגאה עליו באר הכתוב כי הקב"ה מתגאה על שניהם.

ובמדרש כי גאה גאה ארבעה גאים הם אריה בחיות שור בבהמות נשר בעופות ואדם על כלן שנאמר (בראשית א׳:כ״ח) ורדו בדגת הים ובעוף השמים וגו', מה עשה הקב"ה נתן דמות כל הגאים הללו בכסא הכבוד שלו, שנאמר (יחזקאל א׳:י׳) ודמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם ופני נשר לארבעתם, אמר הקב"ה הואיל והם מתגאים אני מתגאה עליהם שנאמר כי גאה גאה הרי הוא מתגאה על כל הגאים, ע"כ. וזהו שכתוב (תהילים קי״ג:ד׳) רם על כל גוים ה' קרי ביה גאים וזהו המתגאה על חיות הקודש.

ועוד אמרו במדרש ד"א **כי גאה גאה נתגאה** על כל המתגאים שכל המתגאים לפניו במה שהם מתגאים נפרע מהם. **מצרים ופרעה** נתגאו במים ולקו במים. **דור המבול** נתגאו במים אמרו אין אנו צריכים לטפה של גשמים אלא ואד יעלה מן הארץ נפרע מהם במי המבול שנאמר (בראשית ז׳:י״א) ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה תהום עליון ותהום תחתון. **אנשי סדום** נתגאו בעשרם ברבוי כסף וזהב ובקשו לכלות מהם רגלי עוברי דרכים שלא יצטרכו לתת להם, והקב"ה כלה אותם מן העולם, זש"ה הכתוב (איוב כ״ח:ד׳) פרץ נחל מעם גר, הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו, וכתיב (שם יב) לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל, וכתיב (שם) ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל, וכתיב (יחזקאל ט״ז:מ״ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה. **פרעה** נתגאה במרכבות שנאמר ויקח שש מאות רכב בחור נפרע ממנו במרכבות שנאמר מרכבות פרעה וחילו וגו'. **סיסרא** נתגאה ברכבו שנאמר (שופטים ד׳:י״ג) ויזעק סיסרא את כל רכבו נפרע ממנו ברכבו שנאמר (שם ה) הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא. **שמשון** במה שנתגאה בו נפרע ממנו נתגאה בעיניו שנאמר (שם יד) אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, נפרע ממנו בעיניו שנאמר (שם טז) ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו. וכשם שחטא בעזה שנאמר (שם) וילך שמשון עזתה וירא שם אשה, כן נפרע ממנו בעזה, שנאמר (שם)

ויורידו אותו עזתה ויאסרוהו בנחושתים, **אבשלום** נשתבח בשערו לקה בשערו. שנאמר (שמואל ב י״ח:ט׳) ויחזק ראשו באלה. **סנחריב** נתגאה ברכבו שנאמר (ישעיהו ל״ז:כ״ד) ברוב רוכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון, מה כתיב (מלכים ב י״ט:כ״ג) ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, **נבוכדנצר** נתגאה ואמר (ישעיהו י״ד:ט״ו) אעלה על במתי עב וגו', מה כתוב (שם) אך אל שאול תורד וגו' אמר לו הקב"ה אתה הפרשת עצמך מבני אדם לעשות עצמך אלוה אני אפריש אותך מבני אדם להיות מדורך עם הבהמות הוא שכתוב (דניאל ד׳:כ״א-כ״ב) ולך טרדין מן אנשא ועם חיות ברא להוה מדורך, לכך כתיב גאה גאה.

סוס ורוכבו רמה בים. שהיו כלם לפניו כסוס אחד ורכב אחד וכה"א (דברים כ׳:א׳) כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס ורכב, כלן לפניו כסוס אחד ורכב אחד.

סוס ורוכבו. הסוס קשור ברוכב והרוכב קשור בסוס ועולים למרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה, לכך נאמר רמה בים כנגד מה שעולים למרום ולכך נאמר ירה בים כנגד מה שיורדים לתהום. ודרשו רז"ל **סוס ורוכבו רמה בים** היה הרוכב אומר לסוס אתמול הייתי מושכך לנילוס ולא היית בא אחרי ועכשו אתה מושכני לים, והיה הסוס משיבו רמה בים ראה מה בים רומו של עולם אני רואה בים.

פסוק ב

עזי וזמרת יה. קראו עזי כענין שכתוב (תהלים סח) צוה אלהיך עזך, וזמרת יה, וזמרתי ליה מלשון (שמואל ב כג) ונעים זמירות ישראל וכתיב (תהלים מז) זמרו אלהים זמרו.

ויהי לי לישועה. נקראת גאולת מצרים ישועה לפי שאחריה גלות, אבל גאולה העתידה שאין אחריה גלות נקראת ישועות, שנאמר (שם נג) מי יתן מציון ישועות ישראל, וכן נקרא תשועת עולמים שנאמר (ישעיה מה) ישראל נושע בה' תשועת עולמים. וכן שירה הזאת נקראת שירה בלשון נקבה על שם שעתיד לבא אחריה גלות כשם שהנקבה מתעברת ויולדת וחוזרת ומתעברת, אבל לעתיד מצינו שיר בלשון זכר הוא שכתוב (תהלים צח) שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה וגו', וכתיב (ישעיה כו) ביום ההוא יושר השיר הזה וגו'.

זה אלי ואנוהו. ע"ד הפשט ואנוהו אבנה לו נוה ולכך הזכיר אל נוה קדשך ובית המקדש נקרא נוה שנאמר (ירמיה לא) יברכך ה' נוה צדק הר הקדש.

וע"ד המדרש זה אלי ואנוהו, אנוה את שמו הנכבד בפני כל האומות שיאמרו אין כה' אלהינו וכן אמר שלמה המע"ה (שיר ה) מה דודך מדוד היפה בנשים שכך אתם מומתים על קדושת שמו שנאמר (שם א) על כן עלמות אהבוך, על מות אהבוך אפילו הם מומתים

אין כופרין בשמך שנאמר (תהלים מד) כי עליך הורגנו כל היום. רבי אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי שנאמר זה אלי ואנוהו, ביחזקאל כתיב (יחזקאל א) וארא מראות אלהים ובשאר הנביאים כתיב (הושע יב) וביד הנביאים אדמה, כלומר בדמיונות ומראות אבל על הים ראו כלן עד שאמר כל אחד ואחד זה אלי ואנוהו, ואין כוונת החכמים בזה שתהיה מעלת השפחה בענין ההשגה והחכמה יתרה על השגת מעלת יחזקאל בן בוזי הנביא אלא הכוונה שראתה שפחה על הים דבר שלא ראה יחזקאל. ד"א ואנוהו, אתנאה לפניו במצות, טלית נאה סוכה נאה לולב נאה. **אלהי אבי וארוממנהו**. אזכיר רוממותו.

פסוק ג

ה' איש מלחמה. לפי שאמר להם משה ה' ילחם לכם לפיכך אמרו הם ה' איש מלחמה, ושמא תאמר מלחמתו בכלי זיין לכך נאמר ה' שמו כלומר לא בעמל ולא ביגיעה אלא בשמו, כענין שכתוב (ירמיה לב יח) האל הגדול הגבור והנורא ה' צבאות שמו, וכן בבריאת עולם כתיב (ירמיהו ל"ג:ב') יוצר אותה להכינה ה' שמו, כלומר בשמו בראם ולא בעמל ולא ביגיעה. ד"א ואנוהו, אני והוא, כלומר אדמה לו כענין שכתוב (דברים כ"ח:ט') והלכת בדרכיו ואמרו רז"ל מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא חנון אף אתה היה חנון מה הוא מלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים, מה הוא קובר מתים אף אתה קבור מתים. וענין המדרש הזה בא לרמוז על היותו יתעלה משותף עמנו בגלותנו ובגאולתנו, בגלותנו מלשון ההבטחה (בראשית מ"ו:ד') אנכי ארד עמך מצרימה, ודרשו רז"ל מכאן גלו למצרים שכינה עמהם, ובמעשה כתיב (שמות א':א') את יעקב איש וביתו באו, וכמו שרמזתי שם, ובגאולתנו ג"כ מה שכתוב (שמות י"ב:ל"ז) ויסעו בני ישראל מרעמסס, וכתיב מיד (שם יד) ויסע מלאך האלהים, ומקרא מלא הוא (תהילים ס':ז') הושיעה ימינך וענני, הצריך הכתוב ישועה אף לעצמו יתברך ועוד שהם מלות נאמרות בענין הגלות אני והוא שכתוב (יחזקאל א':א') ואני בתוך הגולה, והוא שכתוב (ירמיהו מ':א') והוא אסור באזקים.

ומעתה אל יקשה לך אחר הענין הזה שבארתי לך מה שאנו אומרים בתפלה ביום החתימה הגדולה אני והו הושיעה נא, והיה ראוי לומר כפי הנראה אני ואותך שהרי אתה רואה כי הם מלות מיוחדות על ענין הגאולה, ועוד שרצה לדבר בנסתר לטעם אחר מפני שהוא יתברך נסתר ונעלם מהשגת כל משיג, והושיעה נא לנכח לבאר שאע"פ שהוא נסתר ונעלם נגלה הוא ונמצא בלבבות והוא כענין נוסח הברכות שתקנו ברוך אתה לנכח ואשר קדשנו נסתר וכן בכאן הושיעה נא לנכח אני והוא נסתר כלומר ממקום

שהוא לפי שאין ידוע מקומו כענין שכתוב (יחזקאל ג׳:י״ב) ברוך כבוד ה׳ ממקומו וזהו שאמר הכתוב (תהילים קמ״ה:י׳) וחסידיך יברכוכה, יברכו כה כלומר בענין הזה והוא נגלה ונסתר, וזהו שאמר מיד כבוד מלכותך יאמרו וכתיב להודיע לבני אדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו.

ודע כי אני והו בחשבונו אנא ה׳ ומלת אנא מספר השם המיוחד שני פעמים ולכך אנו אומרים בתפלה אנא הושיעה נא א״כ אנא ה׳ מספר המיוחד שלשה פעמים שעולה ע״ח, וזהו הוה ויהיה והיה שמספרם כן וזה מבואר.

ויש לנו עוד קבלה בהם כי הם שמות הקדש והם מכלל ע״ב שמות הרשומים בפסוקי ויסע, ויבא, ויט, ומודעת זאת לכל בעלי השמות כי שם בן ע״ב נחלק לחלקים ידועים ויש לכל חלק וחלק כח ידוע לפעולה ידועה עם ידיעתם בנקודם כמשפט ושני שמות אלו כל אחד ראש לחלקו הידוע להם זה לקרב פזורים וזה לאהבה וכיון שכן מה נעים ומה טוב שנזכירם בתוך תפלתנו לבקש בהם רחמים מאת השם יתברך שיקרב את פזורינו ושיאהוב אותנו כימי קדם, זה שמעתי מפי החכם רבי יצחק טודרוס ז״ל.

וע״ד הקבלה זה אלי ואנוהו היא השכינה שנקראת זה וזאת (שמות י״ג:ח׳) בעבור זה עשה ה׳ לי (בראשית מ״ט:כ״ח), וזאת אשר דבר להם (ויקרא כ״ו:מ״ד) ואף גם זאת בהיותם וגו׳, כי השכינה עמהם בכל הגליות ועל זה נאמר ויסע מלאך האלהים שהיתה ישועת הים על ידו, והוא שנאמר עליו (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו, והוא אדון חולי ארץ שהזכיר דוד ואמר (תהילים קי״ד:ז׳) מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב, ומזה הזכיר עליו משה בכאן עזי וזמרת יה, שהרי אין דרכו של משה בכל התורה כלה להזכיר שם יה כי אם השם שלם ומה שהזכיר (שמות י״ז:ט״ז) כי יד על כס יה על כן הוצרכו רז״ל לדרוש בו שאין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק, אבל מפני שהשכינה מדת הדין לכך הזכיר משה שם יה שהוא מדת הדין כענין שכתוב (תהילים ק״ל:ג׳) אם עונות תשמר יה אדני מי יעמד, וכתיב באל״ף דל״ת ובאורו מי יוכל לעמוד לפני מדת הדין ומלת תשמור איננה לנכח כי אם לשון נקבה נסתרה וכן כתיב עוד (שם קי״ח) יסור יסרני יה וכתיב (שם צד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, ואמרו בב״ר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה הוי״ה אינו אומר אלא יה כמי שעומד לפני הדיין ודן אותו ע״כ.

ומצאתי במדרש תהלים בפסוק עזי וזמרת יה בעולם הזה מקלסין אותו בשתי אותיות אבל לעולם הבא בשש אותיות שנאמר (ישעיהו כ״ו:ד׳) כי ביה ה׳ צור עולמים, והכוונה במדרש הזה לדעתי ששתי אותיות הן מדה״ד שבה נברא העולם הזה אבל לעולם הבא ברחמים לפי שמדה״ד תתעלה ברחמים ולא תהיה מדה״ד נוהגת כי באותו זמן הכל

יהיה חסד ורחמים שאין בו יצר הרע ולא מיתה, וזה באור מה שדרשו באלה שמות רבה לשעבר אני ובית דיני הייתי מתהלך לפניכם שנאמר (שמות י״ג:כ״א) וה' הולך לפניהם, אבל לעתיד לבא אני לבדי שנאמר (ישעיהו נ״ב:י״ב) כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל, הוא אלהי יעקב והכל מדה אחת. ואנוהו אעלה אותו אל נוה עליון, אלהי אבי הזכיר משה אלהי אביו כלפי שבטו כי מדה"ד מדתו של לוי. **וארוממנהו** בשם השלם הוא מדת רחמים הוא שאמר **ה' איש מלחמה ה' שמו** שיתעלה ברחמים, זהו היחוד לקשור התכלית עם הראשית והסוף בתחלתו. וכן תמצא בספר יצירה הבן בחכמה וחכם בבינה העמד דבר על בוריו והשב יוצר על מכונו, פירוש אל מכונו למעלה והזכיר כן כדי ליחד כל הבנין ממטה למעלה.

פסוק ד

מרכבות פרעה וחילו. מרכבות פרעה הם שש מאות רכב בחור שלקח ממצרים, וחילו זהו רכב מצרים, ומבחר שלשיו זהו ושלשים על כלו, ולפי שהיה ראוי הכתוב לומר כן מרכבות פרעה וחילו ירה בים סוף ומבחר שלשיו טבעו בו יתכן לומר שיהיה באורו כי נדונו מרכבות פרעה בים למעלה ולכך טבעו בים סוף למטה, ודרשו רז"ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו הוא גזר (שמות א׳:כ״ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו לפיכך מרכבות פרעה וחילו ירה בים, הוא גזר (שם) וראיתן על האבנים לפיכך ירדו במצולות כמו אבן.

פסוק ו

ימינך ה'. ידוע כי כל מדה כלולה מחברתה וקרא למדת הדין ימין לפי שהיא כלולה ומעוטפת בכח הרחמים, זהו לשון נאדרי בכח מלשון אדרת וכח הרחמים שבה היה מציל לישראל והיא עצמה שהיא מדת הדין היתה משקעת את המצריים בים, וזהו ימינך ה' תרעץ אויב, וזהו באור מה שדרשו רז"ל היתה ידו אחת משקעתן וידו אחת מצילתן.

פסוק ז

תהרוס קמיך. הזכיר לשון הריסה כנגד שהיו מכריחין אותם בבנין הלבנים והגיד לך הכתוב מדה כנגד מדה כי ה' יתברך יהרסם ולא יבנם וזהו כי בדבר אשר זדו עליהם. ואמר קמיך והיה לו לומר קמינו אבל בא ללמדך שכל הקמים על ישראל כאלו הם קמים על השכינה וכן הזכיר דוד המע"ה (תהילים פ״ג:ג׳) כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש, ופי' ואמר למה הם אויביך ומשנאיך לפי שעל עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך.

פסוק ח

נערמו מים. על דרך הפשט כתרגומו חכימו מיא, והכוונה בזה כאלו התחכמו המים כאשר קמו נד אחד להמציא בים דרך לעבור גאולים ולנער את המצריים, בתוכה אחרי כן כשישובו כבתחלה לאיתנם.

וע"ד הקבלה נערמו מים כמו (במדבר ד':י"ג) ודשנו את המזבח, ויהיה הפך ההתחכמות כאלו אמר אבדה החכמה מן המים, ובאור הענין כי פסקה ההמשכה ממדת החסד שלא קבלה מלמעלה ולכך לא אמר נערמו מי הים אלא נערמו מים כדי שתבין כפשוטו מים ממש.

ותבין עוד בלשון מים כי ירמוז למדת החסד וכאשר פסקה ההמשכה ממדת החסד ולא התפשטה למטה אל השכלים הנפרדים בקיום העולם כמנהגו וטבעו ועל כן נקרע הים ונבקעו כל מימות שבעולם, כי שרו של ים מכלל הכחות הנפרדים, וראיה לדברי מה שמצאתי בתרגום ירושלמי קפאו תהומות בלב ים בגו פלגס דימא רבא, וזה היה סבת קריעת ים סוף והבן זה.

פסוק יא

מי כמכה באלים ה' מי כמכה נאדר בקודש. תוספת הה"א שבשניהם רמז למדת הדין ה"א של מי כמוכה הראשון היא מדת הדין רפה ועל כן הוא ברפה ומקבלת ממדת הדין של מעלה שהיא מדה קשה ולכך מי כמוכה השני בדגש והוא מקבל מן הקדש ולכך אמר נאדר בקדש והבן זה.

נורא תהלות. כל הבריות יראים מלהגיד תהלותיו פן ימעטו במהלליו וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ס"ה:ב') לך דומיה תהלה אלהים בציון, התהלה שאדם יכול לעשות אל הש"י היא השתיקה, לפי שהתהלה על ג' חלקים, החלק הראשון יותר מדאי, החלק השני הראוי, הג' הקצור, יותר מדאי הוא שיהלל המהלל את המהולל למדרגה גדולה ממדרגתו, הראוי שלא יעבור על מדרגתו, הקצור שישפילהו ממדרגתו ולא ישלים חקו במדרגת תהלתו, שני חלקים הראשונים הם שקר בתארי הש"י ונשאר בו החלק השלישי והוא הקצור כי המשבח אותו מקצר בשבחו ואיננו מתאר אותו כראוי לו לפי חקו ולפיכך נאמר לך דומיה תהלה, וכתיב (תהילים ק"ו:ב') מי ימלל גבורות ה' וגו' וכתיב (נחמיה ט':ה') ומרומם על כל ברכה ותהלה, וכן דרשו רז"ל לך דומיה תהלה סמא דכולא משתוקא למרגניתא דלית בה טימי כל כמה דאת משבח לה את פגים לה.

והרמב"ן פי' נורא תהלות בעבור כי עריצי הארץ נוראים בעשק ונלוז אמר כי הש"י הוא נורא בדברים אשר הוא מהולל בהם עכ"ל ז"ל, ומה שאמר עושה פלא, זה היה פלא גדול כי הרוח אחד ובו עשה דבר והפכו כי הרוח שהקפיא את המים כמו שאמר וברוח אפיך

נערמו מים קפאו תהומות הוא המפשיר אותם והמזילם כמו שאמר נשפת ברוחך כסמו ים והנה זה דבר והפכו.

ויתכן לומר כי מה שאמר עושה פלא ולא אמר עושה נפלאות או עושה גדולות הכוונה בזה על קריעת ים סוף שהיה פלא אחד כולל כמה נפלאות, וכבר ידעת כי הנסים המפורסמים הם נקראים נפלאות לפי שהם דברים נגלים באים מכח נעלם כי לשון פלא הוא דבר נעלם ומכוסה וכל הנסים והנפלאות הלא המה מכח הנעלם שהוא האל"ף והוא כולל פלא ומפני שהחכמה נמשכת מן האל"ף לכך אמר הכתוב (איוב לג) ואאלפך חכמה.

ובמדרש נורא תהלות א"ר יודן נורא אתה על כל תהלותיך כיצד מלך ב"ו מקלסין אותו שהוא גבור והוא חלש שהוא עשיר והוא עני שהוא רחמן והוא אכזרי, אבל הקב"ה אינו כן יותר מכל מה שאדם מקלסו יש בו יותר ויותר מכאן שהוא נורא על כל תהלותיו.

פסוק יב

נטית ימינך תבלעמו ארץ. דרשו רז"ל מכאן שזכו לקבורה בשכר שעלו עם יוסף בקבורת יעקב אבינו. ואמרו במדרש אין ימין אלא שבועה שנאמר (ישעיהו ס"ב:ח') נשבע ה' בימינו, פירוש שהים פלט את המצריים ביבשה ולא רצתה היבשה לקבלם מפני שקלל הקב"ה את האדמה כשקבלה דמי הבל עד שנשבע לה הקב"ה שלא יתבע ממנה הה"ד נטית ימינך תבלעמו ארץ.

פסוק יג

נחית בחסדך. בזכות שלשה דברים נגאלו בזכות גמילות חסדים בזכות התורה בזכות הקרבנות כו', בחסדך זה גמילות חסדים, ושלשתם הזכירם הכתוב שנאמר (דברים ל':י"ד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, בפיך זו התורה ובלבבך זו עבודה דכתיב (שם יא) ולעבדו בכל לבבכם, לעשותו זו גמילות חסדים.

פסוק יד

שמעו עמים ירגזון. הזכיר בכאן ד' חלקים מן האומות לד' רוחות העולם והם כלל הישוב ועל כן הזכיר פלשת ואדום ומואב וכנען כלומר פלשת וכל יושבי מערב, אדום וכל יושבי דרום, מואב וכל יושבי מזרח, כנען וכל יושבי צפון, והכוונה באמרו שמעו עמים ירגזון, כל האומות האלו וכל מה שאחריהם שהם כוללים כל הישוב לד' רוחות העולם נזדעזעו בקריעת ים סוף ונתפרסם לכל הפלא הגדול הזה.

ובמדרש יושבי פלשת, פחדו הפלשתים מישראל על שהרגו מהם מאתים אלף מבני אפרים שחשבו וטעו ויצאו שלשים שנה קודם הקץ, ואלופי אדום פחדו מהם שלא יהיו נוטרים להם איבת עשו עם יעקב, ואילי מואב על המריבה שבין רועי לוט אביהם ורועי

אברהם אבינו, ויושבי כנען על שינחלו את ארצם כי היו חכמיהם יודעים זה בחכמת האצטגניות.

פסוק טז

תפול עליהם אימתה ופחד. ע"ד הפשט אימתה על הקרובים ופחד על הרחוקים, כענין שכתוב (יהושע ב':י') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם, ומילת אימתה כמו אימה והתי"ו נוספת וכן (תהילים מ"ד:כ"ז) קומה עזרתה לנו.

וע"ד הקבלה אימתה אימת ה' המקבלת מפחד וכן התפלל משה שתהיה מדת הדין מתוחה כנגד אויביהם, וה"א האחרונה הזאת שבשם והיא השכינה שהיתה עם הארון וזהו שנאמר (שמואל א ד':י"ז) וארון האלהים נלקחה, כי היה לו לומר נלקח אבל זה יורה דבקות השכינה עם הארון, ולכך מצינו שנקרא הארון בשם ה' הוא שכתוב (במדבר י':ל"ו) ובנחה יאמר שובה ה' ובנוח ה' כלומר בנסוע הארון ובנוח הארון יאמר קומה ה' שובה ה' ולא אמר קום שוב, ועוד כי מלת ובנחה בה"א מורה על נקבה כשהיא אחרונה בתיבה אמרה שמעה קראה גם השכינה בלשון נקבה כי תרגום (שמות ל"ג:י"ד) פני ילכו שכינתי תהך ולא תרגם יהך, והקבלה כך שהוא תהך בלשון נקבה והנה השכינה שהיא חתימת הבנין מקבלת כח ממדת הגבורה הנקראת פחד ולכך אמר תפול עליהם אימתה ופחד כלומר אימת שכינה המקבלת אצילות מפחד וזה מבואר.

עד יעבור עמך ה'. זו העברת נחלי ארנון עד יעבור עם זו קנית זו העברת הירדן כענין שכתוב (יהושע ג':ט"ו) וכבא נושאי הארון עד הירדן ורגלי הכהנים נושאי הארון נטבלו בקצה המים וגו' ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן כן תרגם אונקלוס ע"ה.

עם זו קנית. הזכיר למעלה עם זו גאלת מפני שמדבר בקריעת ים סוף עד שלא נתנה התורה וכאן שמזכיר העברת נחלי ארנון והעברת הירדן שכבר קבלו התורה אמר עם זו קנית לפי שנעשו קנינו של הקב"ה בתורה שנתן להם כבר.

ובמדרש עם זו קנית ארבעה דברים נקראים קנין, ישראל שנאמר עם זו קנית, התורה שנאמר (משלי ח':כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו, שמים וארץ שנאמר (בראשית י"ד:י"ט) קונה שמים וארץ, בית המקדש שנאמר (תהילים ע"ח:נ"ד) הר זה קנתה ימינו, יבאו ישראל שנקראו קנין ויקבלו התורה שנקראת קנין שבזכותה עומדים שמים וארץ שנקראים קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין.

פסוק יז

תביאמו ותטעמו. מה שלא הכניס עצמו בכלל לומר תביאנו ותטענו נבא שלא יכנס לארץ. ומה שאמר מכון לשבתך פעלת נמשך אל בהר נחלתך ושעור הכתוב בהר נחלתך

אותו שפעלת למטה מכון לשבתך כלומר שהוא מכוון כנגד שבתך למעלה ועל אותו של מעלה הזכיר מקדש ה' כוננו ידיך זהו בהמ"ק של מעלה, ועל כן תמצא במלה טעם זקף גדול, ובא הקו"ף דגושה לתוקף הקדושה כי הוא מקדש למקדש, וזהו שאמרו רז"ל בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, ראה איך הזכיר בשל מטה לשון פעולה, ובשל מעלה לא הזכיר כן אבל אמר כוננו ידיך רמז לעשר ספירות והבן זה.

פסוק יח

ה' ימלך לעולם ועד. ע"ד הפשט יאמר כשם שהראה מלכותו עתה בקריעת ים סוף שהוא מציל את יראיו ומאבד את המורדים בו כן יהי רצון מלפניו שיעשה כן בכל הדורות לעולם, וכענין שכתוב (תהילים קמ"ו:י') ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה, ונכתב ימלך חסר ללמדך שאין הקב"ה בא בטרוניא עם הבריות שיהיה מבקש מהם עבודה קשה אלא בנחת ודברים רכים כענין שכתוב (מיכה ו':ג') עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי.

וע"ד הקבלה ה' ימלוך לעולם ועד, אחר שראו ישראל המלכות בוקע ים וקלסו לשם המיוחד ומלכותו סיים הקלוס בשם המיוחד כמו שהתחיל בו אשירה לה', ואונקלוס עשאו בתרגומו הווה כלשון הכתוב (תהלים י') ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, ואולי דעת אונקלוס שתרגם כן כי משה וכל ישראל כוונו בכתוב הזה אל המלכות ועל כן חתמו השירה בו כי מתחלה בדברי השירה פתחו בשם המיוחד הוא שאמר אשירה לה' ועתה רצו לחתום אותה במלכות.

ולפי הענין הזה מה שנכתב ימלך חסר כי המלך עקר המלכות והוא לפעמים משפיע בו השפע ולפעמים מחסרו כפי הרצון והבן זה, או אפשר עוד כי כונת אונקלוס בזה לפי שכל הזמנים כלן, העבר והעתיד בהש"י הם בהווה, כי הוא עד שלא היה זמן והזמן לא יעברנו ולכך תרגם הכתוב בלשון הווה.

ויש לדעת כי פסוקי השירה הזאת הם י"ח פסוקים ואפשר לומר כי הם כנגד י"ח חוליות שבשדרה שעתידים להתחדש בתחית המתים ולומר שירה, וזהו שדרשו רז"ל אז ישיר משה ובני ישראל שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחית המתים מן התורה, וכן תמצא בשיר שלעתיד והוא שהתנבא ישעיה (ישעיהו כ"ו:א') ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה, עד יחיו מתיך י"ח פסוקים, וכשם שהזכיר כאן בשירה זו עזי וזמרת יה כן הזכיר באותו שיר (שם) בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים, והוסיף על שם יה השם הגדול השלם לרמוז תוספת השגה שבאותו זמן על שאר הזמנים כלם כי אז יהיה ה' שלם והכסא שלם.

פסוק יט

כי בא סוס פרעה. נמשך למעלה לתחלת השירה אז ישיר משה ובני ישראל כאשר בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים והשיב הש"י עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה, יבאר הכתוב כי בהיות ישראל עוברים בתוכו בחרבה היו משוררים השירה הזאת.

פסוק כ

ותקח מרים הנביאה. על דרך הפשט אמר **אחות אהרן** כדי שיהיו שלשת האחים משה אהרן ומרים נזכרים בשירה הזאת, ועוד כי דרך הכתוב ליחס האדם על גדול האחים כענין שכתוב (בראשית ל"ו:כ"ב) ואחות לוטן תמנע. ואפשר עוד לומר שהזכיר אחות אהרן כדי שיסמיכנו לתוף שהוא כנגד צדק וכתיב באהרן (איוב כ"ט:י"ד) צדק לבשתי וילבשני, בשכבר ידעת כי במזמור (תהילים ק"נ:א') הללו אל בקדשו יש בו עשר הלולים ויש בו תשעה מיני זמר מכוונים למשכיל כנגד תשעת הגלגלים, התוף הוא כנגד צדק, ומחול כנגד מאדים, וזהו שאמר אהרן את התוף.

וע"ד המדרש הנביאה אחות אהרן, ולא אחות משה, אלא מלמד שהתנבאה בזמן שהיתה אחות אהרן עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל ע"כ.

ומה ששורה הנבואה על אשה נראה לומר שאין לתמוה שהרי מין האדם היא ואדם נקראת שנאמר (בראשית ה':ב') ויקרא את שמם אדם. **והנה** מזה אמרו שרה היתה נביאה כמרים או גדולה ממנה שנקראת יסכה על שם שסוכה ברוח הקדש, ודרשו רז"ל (בראשית כ"א:י"ב) כל אשר תאמר אליך שרה וגו', מלמד שהיה אברהם טפל לשרה בנבואה, אבל הכתוב לא הזכיר נבואה עד מרים, או מטעם מדרש שהזכרתי, או מטעם שרצה להמתין עד זמן הגלות השכינה שעליו אמרו רז"ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל, והודיענו כי מרים הנביאה מקלסת לשכינה וכל הנשים אחריה ואומרת השירה הזו בעצמה כמשה ובני ישראל.

ועוד תמצא עקרים גדולים שבתורה מפורשים ע"י נשים כענין העוה"ב הנקרא צרור החיים ע"י אביגיל, וענין תחיית המתים וסדרי תחנה על ידי חנה, וענין הגלגול ע"י התקועית וכל זה יורה שאין האשה דבר טפל לגמרי אבל יש לה עקר. ודרשו רז"ל במסכת מגילה שבע נביאות הן אלו הן, שרה, מרים, חנה, דבורה, חולדה, אביגיל, אסתר, וזה כנגד שבע מדות המקבלות וזה מבואר.

בתפים ובמחולות. היו הנשים האלו גדולות בחכמה, וכמו שדרשו רז"ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל והיו מהן שהיתה כוונתן לשמים ומהן שהיתה כוונתן רעה

לכך היו יוצאות במחולות בשכבר ידעת כי המחול כנגד מאדים ומזה תמצא במעשה העגל (שמות ל"ב:י"ט) וירא את העגל ומחולות ושם אאריך בזה בעזה"י.

פסוק כב

ויצאו אל מדבר שור. נקרא מדבר שור על שם הסתכלות החכמה כי על כן נקראו ישראל בשם (דברים ל"ב:נ"א) ישורון וזה מלשון (במדבר כ"ג:ט') אשורנו, והנה ישראל היו הולכים ממעלה למעלה מחיל אל חיל מים סוף שהשיגו שם כבוד שכינה אל מדבר שור ששם היו מסתכלין ונכנסין לפרדס מה שראו על הים, ומדבר שור זהו מדבר איתם שכן כתוב באלה מסעי ויסעו מפני החירות ויעברו בתוך הים המדברה וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה.

ובמדרש ויצאו אל מדבר שור מקום שנתאוו ישראל להעשות דגלים שורות שורות, ד"א מדבר שור עד שלא נתנה התורה היה העולם מדבר משקבלו התורה היה עולם שור כלומר חומה וכן לע"ל ציון שהיא מדבר שנאמר (ישעיהו ס"ד:ט') ציון מדבר היתה יעשנה הקב"ה שור שנאמר (זכריה ב':ט') ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב.

וילכו שלשת ימים במדבר. כבר הזכרתי למעלה כי כל פעולה מפעולות המדבר היה נסיון גמור והליכתם במדבר הגדול והנורא עם נשיהם וטפם ועמדם בלי מים שלשה ימים בזמן הקיץ אין בעולם נסיון כזה וכאשר באו מרתה אמרו רז"ל כי היו המים מתוקים ונמררו והיה כל זה לנסיון וכענין שאמר ושם נסהו, וכאשר התפלל משה בזה והשליך דבר מר במים וחזרו למתיקותם היה כל זה לחזק הנסיון ולקבוע בנפשם המשכלת מדת הבטחון, ועל כן רצה להמתיקם בדבר מר נס בתוך נס, ומזה אמרו רז"ל ויורהו ה' עץ ר' נתן אומר הירדפוני היה רבי אלעזר המודעי אומר עץ זית היה וי"א עקרי תאנה היה. מ"מ בין למר ובין למר מר היה. רשב"ג אומר כמה מופלאים מעשיו ודרכיו מדרכי בשר ודם שכן כתיב באלישע (מלכים ב ב':כ') קחו לי צלוחית חדשה ושימו שם מלח, נתן דבר המחבל לתוך המתחבל לעשות נס בתוך נס.

וכתב רבי חננאל כי מה שאמר וילכו שלשת ימים במדבר היה הדרך מהלך שלשת ימים והם הלכו ביום אחד וחסרון המים היה יום אחד, ובאר הטעם שאין טבעו של ב"ו להתקיים שלשה ימים בלא מים אף כי הטף והנשים מעוברות ומניקות שהיו בהם.

ובמדרש וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, מים ששאבו להם בין גזרי ים סוף שלמו מהם באותה שעה, דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה שנאמר (ישעיהו נ"ה:א') הוי כל צמא לכו למים, מכאן התקינו שיהיו קורין בספר תורה שלשה ימים בשבוע כדי שלא ילכו שלשה ימים בלא תורה.

פסוק כה

שם שם לו חק ומשפט. ע"ד הפשט הם חקי המדבר כי משה היה בישורון מלך מנהיג והיה מוכיח אותם ומצוה עליהם איך יתנהגו במדבר עם הנשים והילדים גם עם מחנות האומות הבאים שם מארץ מרחקים למכור להם דברים רבים.

ויש שפירשו שם שם לו חק ומשפט שלמדו הקב"ה חכמת הצמחים וכחות שבהם בסגולותם ובטבעם לפי שיש מהם עשבים מחיים וממיתים ויש מהם מרפאים ויש מהם מחליאים ויש ממתיקים את המר ויש שממררים את המתוק וכל זה בין בטבע בין בסגולה וזהו לשון חק ומשפט, חק הוא הסגולה שאין טעמו נודע, ומשפט הוא הטבע שמשפטו שיהיה כן בטבעו.

ושם נסהו. הצמח הזה, ולכך אמר אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך כלומר אע"פ שכחות הצמחים ידועים לפניך בסגולותם וטבעם ואתה יכול להתרפא מהם אין ראוי לך שתתלה בטחונך בהם וברפואתם ותתיאש מלהתפלל ובקשת הרחמים אין לך לזוז ממצות התורה כי אני ה' רופאך ולא הצמחים, ומטעם זה גנז חזקיהו ספר רפואות והודו לו לפי שעם הספר הזה היו הבריות מתרפאים מתחלואיהם ויתיאשו מן התורה והמצות.

וע"ד המדרש חק ומשפט, המצות שנתנו להם במרה ואלו הם שבת ופרה אדומה הנקראת חק והדינין וכן דרשו רז"ל שבת ודינים במרה איפקוד.

ואם תשכיל בפרק הזאת תמצא כי בכאן מתחלת המדבר במרה התחיל שר המדבר לקטרג עליהם ולהחטיאם והוא הסבה לתלונותם, וזהו שתמצא בספר הבהיר אמר להם השטן מים אלו אע"פ שמרים הם טובים הם לפי שיספיקו לכם אבל כשתכנסו עוד במדבר לא תמצאו אפילו לרחוץ פניכם כלל. ועוד שם ומאי ויורהו ה' עץ מלמד שעץ חיים היה סביב המים בא שטן ונטלו משם כדי לערבב את ישראל ולהחטיאם מיד וילונו העם מיד ויצעק משה אל ה' ויורהו ה' עץ, אותו עץ עץ החיים היה שהסיר השטן, וישלך אל המים וימתקו המים נתן הקב"ה ידו בשטן ומעטו ואלמלי כן לא היו יכולין ישראל לעמוד מפניו, הה"ד שם שם לו חק ומשפט לשטן ושם נסהו לישראל ע"כ. ולכך הוצרך משה לתפלה שינצל מידו והקב"ה נתן לו עצה איך ינצל וזה בסבת עץ החיים שהוא הפכו וזה לשון שם שם לו ירמוז כי סמאל היה שם וכן בלעם רמזו בפסוק (במדבר כ"ד:כ"ג) אוי מי יחיה משמו אל וזה מבואר.

פסוק כו

ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה'. ע"ד הפשט יאמר אם תקיים את התורה לא תחלה לעולם בשום חולי לא בחליי הטבע שהם מצד המאכלים הנכנסים בגוף ולא בחליי המקרה שהם הבאים מחוץ לגוף. ומה שהזכיר לקול ה' אלהיך הכונה בזה על עשרת

הדברות שהיו כולן קולו כענין שכתוב (דברים ד':י"ב) קול דברים אתם שומעים, כי כל הי' דברות ששמענו מפיו שמיעת אוזן כענין שכתוב (שמות כ':א') וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, ואחרי כן הזכיר ג' חלקי המצות שהן המושכלות והמקובלות והחוקים.

והישר בעיניו תעשה, אלו המשפטים שהם המצות המושכלות וכן כתוב (נחמיה ט':י"ג) ותתן להם משפטים ישרים.

והאזנת למצותיו אלו המצות המקובלות שלא ימצאם שום אדם בשכלו וצריך הוא להתבונן בהם ולהטות להם אזן, ולכך אמר והאזנת למצותיו, וכתיב (משלי ט"ו:ל"א) אזן שמעת תוכחת חיים.

ושמרת כל חקיו, אלו החקים שאין טעמם נגלה לכל. ויאמר הכתוב אם אתה מקיים כל זה תהיה נשמר מכל חולי, אין צריך לומר שתהיה נשמר מכל מיני מחלת מצרים אשר ידעת וראית בעינים שנתיסרו בהם ועל כן יפחידם באותה מחלה, כי אף מן החולי הבא לאדם מחולי בטבע ובנוהג שבעולם תהיה נשמר.

כי אני השם רופאך, אשמור בריאותך שלא יבא שום חולי עליך כלל.

וכתב הרמב"ן כל המחלה אשר שמתי במצרים אין דרך שיבטיח אדם את עבדו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים ולא כן כל ההבטחות שבתורה, אבל זו אזהרה שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצריים כי בשמעם בקולו ינצלו מכל אותה המחלה כי המחלה ההיא ראויה לבא על כל עוברי רצונו כאשר באה על מצרים שלא שמעו אליו וזה כדרך והשיב בך את כל מדוה מצרים אשר יגרת מפניהם ודבקו בך, ואמר כי אני ה' רופאך הבטחה שאסיר מקרבם מחלה באה כדרך כל הארץ כאשר רפאתי המים ע"כ.

וע"ד הקבלה ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך ויאמר זה התפארת לקול זה כנסת ישראל והוא הכבוד שהוזהרנו בו (שמות כ"ג:כ"ב) כי אם שמוע תשמע בקולו, ובאור הכתוב אם תשמע לאותו קול שתשמור מצות ה' וחקיו הוא התפארת כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך כלומר הכבוד שהוא אני וזה מבואר.

ובספר הבהיר ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך המקרא הזה נדרש על יצר הרע לפי שהתלונה שהזכיר בכתוב של מעלה מצד יצר הרע היתה ולכך אמרו שם אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו, ולא מצות יצר הרע, כל חקיו ולא חקי יצר הרע, ומאי פתויו של יצר הרע משל למה"ד למלך שהפקיד פקידים על מלכותו ועל סחורתו כל אחד ואחד ממונה על אוצר, אחד ממונה על אוצרות המאכל הטוב ואחד ממונה על

אוצרות האבנים באו כל העולם לקנות מאוצרות המאכל הטוב בא זה ממונה על אוצר האבנים ראה שאין קונין ממנו קנא מה עשה שלח שלוחיו להרוס הבתים החלשים כי בחזקים לא יוכל אמר בין כך ובין כך שישתדלו להרוס בית אחד מן החזקים יהרוס עשרים חלשים ויבאו כולם לקנות אבנים ממני ולא אהיה פחות מחברי והיינו דכתיב (ירמיה א) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ וגו', ולכך אמר ושמרת כל חקיו ומשתשמור כל חקיו כל המחלה אשר שמתי למה אמר כל אלא לסגור לו כל הדלתות כי כשלא ימצאך פעם אחת רך ופעם אחת קשה, בשמרך כל חקיו, כל המחלה אשר שמתי במצרים על ידו לא אשים עליך. מאי כי אני ה' רופאך ומתי הכהו אלא כשיבא הוא ויכה אני ה' רופאך ע"כ בספר הבהיר.

ושמעתי עוד כי עשר מכות שהסימן שלהם דצ"ך עד"ש באח"ב הסימן הזה עולה חמש מאות ואחד כמנין אש"ר ולכך יאמר הכתוב כל המחלה שהוא מנין אש"ר ששמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך.

פסוק כז

ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים. ע"ד הפשט מה שהאריך לספר כן ללמדך שהמקום הזה בהפך מן הראשון כי במקום הראשון היו המים רעים ומרים ובכאן היו יפים ומתוקים כי אין התמרים מתגדלים ומצליחים כי אם במקום שמימיו מתוקים ועל כן נתעכבו במקום הזה הוא שאמר ויחנו שם על המים כי הטבע נכסף בו בזמן הקיץ למים קרים נוזלים וכענין שאמר הנביא ירמיה ע"ה (ירמיה יח) היעזוב מצור שדי שלג לבנון אם ינתשו מים זרים קרים נוזלים.

וע"ד המדרש שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים, רבי אליעזר המודעי אומר מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם י"ב מבועין כנגד י"ב שבטי ישראל ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים. באור המדרש הזה כי מעת שנסעו ישראל מים סוף לא באו למקום טוב עד שהגיעו כאן באלים וכשם שנעשה להם נס על הים במתיקות מימיו ובשנים עשר גזרים לי"ב שבטים כן היה בכאן באלים היו מימיו מתוקים מים חיים נוזלים וי"ב מבועין לי"ב שבטים וכן שבעים דקלים לשבעים זקנים כדי לחלוק כבוד לכל שבט ושבט וכן לכל אחד ואחד מהזקנים.

וע"ד הקבלה ויבאו אילמה ושם י"ב עינות מים ושבעים תמרים בבאם עתה במקום הזה באלים נכנסו באותה השגה הנקראת אלהים וזהו לשון ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים כי השיגו שם י"ב מלאכים שלשה לכל רוח מד' רוחות העולם וכל שלשה מהם עם צבאותיהם מחנה גדול והם הנקראים ד' מחנות שכינה, ושבעים תמרים הם

ע' מלאכים הסובבים כסא הכבוד וממונים על ע' אומות שבעולם כל אחד ואחד ממונה על אומתו, וכן תמצא בספר הבהיר ומאי ושם י"ב עינות מים הקב"ה נתנם להם בתחלה עינות מים אח"כ החזירם להם אבנים, דכתיב (יהושע צ ט) ושתים עשרה אבנים, מה טעם מפני שבתחלה היתה התורה בעולם נמשלת למים ואח"כ נקבעה במקום קבוע מה שאין המים עושים כן שהיום כאן ומחר כאן. ומה שבעים תמרים מלמד ששבעים קומות יש להקב"ה ושואבים מי"ב פשוטות, מה המים הללו פשוטים אף הם פשוטים, ומנא לן דתמר הוי קומה דכתיב (שיר ז) זאת קומתך דמתה לתמר ולא עוד אלא בתמרים יש שבעים מינים דכתיב ושבעים תמרים ולא היו דומים זה לזה ופעולות זה אינו דומה לזה וטעם זה אינו דומה לזה ע"כ, ולפי שכל אחד ואחד פועל מנויו כמו שנתמנה עליו ואיננו רשאי ליכנס לגבול חברו ולכך אמר אינם דומין זה לזה ולא פעולתו של זה דומה לפעולתו של זה, ונרמז לך בזה כי מי"ב עינות אלה שהם ד' מחנות שכינה שואבים בה שבעים תמרים הם המלאכים הסובבים כסא הכבוד המשילום בתמרים על שם הקומה, והנה דוגמתם יצאו מיעקב י"ב שבטים הנחלקים לד' מחנות ומהם היו שבעים נפש, והבן זה המעט ותמצא מעלת יעקב שנקרא אל, כענין שכתוב (בראשית לג) ויקרא לו אל אלהי ישראל, ודרשו רז"ל מי קראו אל אלהי ישראל, ותדע ותשתכל כל עניני האבות ומצות התורה הכל ציורים ודוגמא למצוא ולדעת דעת קדושים.

פרק טז

פסוק א

בחמשה עשר יום לחודש השני. הוא חדש אייר והספיק להם הבצק שהוציאו ממצרים חדש אחד שלם מט"ו בניסן עד ט"ו באייר וליל ט"ז אכלו ממנו וביום ט"ז באייר ירד המן ואכלו ממנו ויום ט"ז באייר של אותה שנה חל באחד בשבת וזהו שכתוב (שמות טז) ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה יום ששי לימות השבוע היה ויום ששי לירידת המן.

פסוק ג

מי יתן מותנו ביד ה'. כלומר בשלשת ימי החשך שמתו בהם רשעי ישראל בארץ מצרים, כן פירש רבינו חננאל ז"ל.

פסוק ד

הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. ע"ד הפשט קרא את המן לחם לפי שהיו עושים ממנו לחם כי לא היה ממטיר הלחם עצמו והוא כענין שכתוב (איוב כ"ח:ה') ארץ ממנה יצא לחם שטעמו שיצא ממנה החטה שעושים ממנו לחם.

ודע כי היה המן דבר נלקט כעין גרגרים דקים ולכך הזכיר בו לשון לקיטה **ולקטו דבר יום ביומו**, והיה כמין זרעונים קלופים ועגולים ממה שכתוב דק מחוספס, ופירוש מחוספס

קלוף מל' מחשוף הלבן כי הסמ"ך כפולה וכן תרגם אונקלוס דעדק מקלף ותרגום דק השני דעדק כגיר שהיה עשוי חמרים וכן תרגם חמרים דגורין והיה לבן ככפור והיה מתוק וכתוב אחד כולל שלשתן ומבאר שהיה עגול ולבן ומתוק הוא שכתוב והוא כזרע גד לבן וטעמו כצפיחת בדבש. ואולי כי כפל הסמ"ך בא לרמוז על מה שהיה דורש ר"א המודעי גבהו של מן ס' סאה אתיא פתיחה פתיחה כתיב במבול (בראשית ז':י"א) וארבות השמים נפתחו וכתיב במן (תהילים ע"ח:כ"ג) ודלתי שמים פתח וכך איתא במסכת יומא ריש פ' יום הכפורים. והיה יורד בלילה והם ישנים על מטותם כדי שישכימו בבקר וימצאו פרנסתם מזומנת, וזה מן ההכנות המושגחות מבעל ההשגחות יתברך ודומה לו היה בבנין בהמ"ק שהיו יורדים גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות ולא ביום כדי שלא יתבטלו ממלאכתם, וכן בחזקיהו שאמר להקב"ה אני אין בי כח להרוג ולרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה אמר לו הקב"ה אני עושה הה"ד (מלכים ב י"ט:ל"ה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' וכמו שדרשו במגלת איכה רבתי.

ותמצא פסוק אחד באור לכל זה (תהילים קכ"ז:ב') כן יתן לידידו שנא כי הוא יתעלה יתן לאוהביו בשעת השינה מה שמשיגים משכימי קום מאחרי שבת אחר היגיעה והעמל שעדיין הם אוכלים בעצבון, וא"כ שוא למשכימים לכל אותו טורח כי מה שהם מוצאים אחר הטורח נותנו הקב"ה לאוהביו בשעת השינה בלא טורח, ומה שכתוב (במדבר י"א:ז') בו ועינו כעין הבדולח יורה שהוא מתולדת האור העליון שכתוב בו (יחזקאל א':כ"ב) כעין הקרח הנורא, והבדולח פירשו בו שהוא יהלום הנקרא פירל"א שהיה חקוק בה זבולן וכן כתוב בספר מכלול בשרש בדולח, והיה המן יורד כמין מטר דק וכענין שכתוב (תהילים קמ"ז:ט"ז-י"ז) כפור כאפר יפזר משליך קרחו כפתים ועל כן פירש דוד ע"ה (שם עח) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וכתיב (שם) וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו, וזה יורה כי האור העליון נתגשם ברצון הקב"ה ולכך קראו דוד ע"ה דגן שמים והזכיר עוד שהמטיר אותו בפתיחת דלתיו, כי כן מצינו באור העליון (יחזקאל א':א') נפתחו השמים וארא מראות אלהים. ותמצא בכאן בפרשת המן ה' פעמים מן כנגד מה שהזכיר בפרשת בראשית ה' פעמים אור וזהו לרמוז כי המן הוא תולדת האור והאור יסוד המן, וכשם שנברא האור ביום ראשון כך תחלת ירידתו של מן היה ביום ראשון, ודרשו (תהילים ע"ח:כ"ה) לחם אבירים אכל איש לחם שמלאכי השרת אוכלים דברי ר"ע אמר לו ר' ישמעאל טעית וכי מלאכי השרת אוכלים לחם והלא נאמר (דברים ט':ט') לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, אלא לחם אבירים לחם שנבלע

באברים, ומזה דרשו רז"ל מחספס בגימטריא רמ"ח אברים, ומכאן שלא היו צריכין לנקביהם שהרי מזונם היה נבלע ברמ"ח אברים שלהם שהיו אוכלים, וכן דרשו רז"ל עוד בפסוק (במדבר י"ד:י"א) עד אנה ינאצוני העם הזה וגו' בכל האותות אשר עשיתי בקרבו, מהו בקרבו בבני מעים שלהם שהיו אוכלים ולא היו מוציאים כלום.

והרמב"ן ז"ל כתב כי כוונת המדרש הזה לר' עקיבא ולרבי ישמעאל הוא ידוע כי קיום מלאכי השרת בזיו השכינה וכמו שדרשו רז"ל (נחמיה ט':ו') ואתה מחיה את כלם אתה מחיה לכלם, ועליו נאמר (קהלת י"א:ז') ומתוק האור, שישיגו בו טוב טעם. ולפי מדרשו של רבי עקיבא היו אנשי המן ומלאכי השרת ניזונין מדבר אחד ולכך תפש אותו רבי ישמעאל לפי שקיום מלאכי השרת הוא באור העליון עצמו ורבי עקיבא היה משים קיום בדבר המתגשם מתולדות האור הנקרא לחם מן השמים ולדבריו לא היה הפרש בין מזון אנשי המן ובין מזון מלאכי השרת הכל אחד ואין הדבר כן.

ודע כי מעת שהשיגו ישראל לזיו השכינה על הים מאותה השעה נתעלה נפשם להדבק בתולדותיו שהוא המן והיו ראויים להנתן להם המזון הזה במדבר, ע"כ כוונת הרב עם קצת לשונו.

ונראה לומר כי מה שמצינו בפרשה לשון זה הוא שכתוב זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו וגו' ירמוז אל זה אלי ואנוהו שאמר על הים כי מן העת ההיא היו ראוים לכך. וצריך אתה לדעת כי כשם שהמן היה מאכל גופניי קיים תולדת האור העליון ונתן למקבלי התורה כדי לזכך שכלם ולעלות השגתם בידיעת השי"ת, כן מצינו מאכלים גופניים קיימים והם בעלי חיים מעותדים לעתיד לבא ועתיד הקב"ה לעשות מהם סעודה לצדיקים, ואולי כי גם הם מתולדת האור העליון, וע"כ הם קיימים, ואלו הם דג ששמו לויתן עוף ששמו בר יוכני, ונבראו שניהם ביום ה' ונקרא בר יוכני לפי שהוא מוכן לסעודת הצדיקים, וכן בהמה בהררי אלף שנבראת ביום ששי שהוא מזומן ליום שצוה לאלף דור, ואין ספק כי אלה הם מאכלים דקים וזכים מחדדים השכל כמן ויותר ממנו שהרי באותו זמן יהיה שפע החכמה שנאמר (ישעיהו י"א:ט') כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

וע"ד המדרש הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, כמה היו ישראל חביבין לפניו ששנה להם מעשה בראשית, בנוהג שבעולם הטל יורד מן השמים והלחם צומח מן הארץ ועכשיו הלחם יורד מן השמים והטל עולה מן הארץ.

ויצא העם ולקטו. שהיו יוצאים חוץ למחנה במדברות. **דבר יום ביומו**, שהיה בורא היום ובורא פרנסתו מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה שיאכל היום

ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה. ובאור דבריו כי האומר כן מראה בעצמו שאין בטחונו אלא במה שרואה תחת ידו ועל כן הוא מקטני אמנה לפי שעקר האמונה להאמין מה שאין אדם רואה שיתלה בטחונו בבעל הרחמים שבראו ואת יומו שירחם עליו ויתן לו פרנסתו.

ובמסכת יומא ריש פרק יוה"כ שאלו תלמידיו את ר"ש בן יוחאי מפני מה לא ירד המן לישראל פעם אחת בשנה אמר להם כדי שידאג כל אחד מישראל ויאמר שמא למחר לא ירד המן ונמצאו בניו ובנותיו מתים ברעב, נמצאו כלן מכוונים לבם לאביהם שבשמים, ד"א כדי שיהיו אוכלים אותו כשהוא חם, ד"א מפני משאוי הדרך. ועוד שם צדיקים היו אוכלים אותו לחם, בינונים (במדבר י״א:ח׳) ועשו אותו עגות, רשעים (שם) וטחנו ברחים או דכו במדוכה, צדיקים היה יורד על פתח ביתם שנאמר (שם) וברדת הטל על המחנה לילה וגו', בינונים היו יוצאים ולוקטין שנאמר ויצא העם ולקטו, רשעים (שם) שטו העם ולקטו וגו', וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ע״ח:כ״ז) וימטר עליהם כעפר שאר וגו' אלו צדיקים, ויפל בקרב מחנהו אלו בינונים, סביב למשכנותיו אלו רשעים.

וע"ד הקבלה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, לשון ממטיר מלשון משמרת, והיא מדת הרחמים המקבלת מן השמים שעליה הזכיר שלמה בחכמתו (משלי ל״א:ט״ו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, ולשון הנני עומד ולשון ממטיר יוצא לשכינה כי השם המיוחד עושה שתמטיר, ולא היה הכתוב צריך להזכיר השמים כי בידוע שכל מטר מן השמים אבל הכוונה כי המדה הזאת שהפרנסה באה משם לכל העולם כלו בין בעליונים בין בשפלים מקבלת מן השמים כלומר מן הרחמים, וזהו לפי דעתי (איוב ל״ט:כ״ז) אם על פיך יגביה נשר שדרשוהו רז"ל על השכינה והזכיר מיד (שם) משם חפר אוכל למרחוק עיניו יביטו. וכן הזכיר שלמה (משלי ל״א:י״ד) ממרחק תביא לחמה, כלומר כי משם באה הפרנסה, והמדה הזאת קראה שלמה בשיר השירים (ה) אחותי רעיתי, ודרז"ל רעיתי פרנסתי כי לה היו מקריבים הקרבנות ומשם באה הפרנסה והברכה שופעת על כל העולם. והיה המן יורד במשמרה שלישית של לילה באותה משמרת שמדת רחמים משמרת שהרי שלש משמרות הוי הלילה כנגד הגדולה והגבורה והתפארת ונתנו חכמים סימן למשמרה ראשונה חמור נוער, שניה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אמו, כלומר שהוא זמן הפרנסה לכל באי העולם שהיא מזדמנת בזמן שמד"ר משמשת. ומכאן תבין שהמן עקרו משפע הרחמים שהוא האור וזהו לשון מן השמים כמו (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים וכתיב (תהילים ע״ח:כ״ד) ודגן שמים נתן למו והוא היה זמן ירידת הטל הוא שכתוב (במדבר

י״א:ט׳) וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו אבל ישראל היו מלקטין אותו ביום שנאמר וילקטו אותו בבקר בבקר וכתיב ולחם בבקר לשבוע.

למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. למדך הכתוב שכל מי שמזונותיו מרווחין הוא חייב לעסוק בתורה זהו שאמר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, וזהו שזכתה תורה מתנות כהונה להכהנים והלוים והן התרומה והמעשרות והוא שכתוב (דברי הימים ב ל״א:ד׳) ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה׳, וכנגד מתנות כהונה תקנו מתנות לחכמי ישראל המתעסקים בתורה שנאמר (משלי ל״א:י״ד) היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה.

ודע שעיקר הנסיון שהקב"ה מנסה את בריותיו הוא כדי לפרסם את האמונה באשר הוא יתברך גומל את הצדיקים ומעניש את עוברי רצונו ואין הנסיון צריך לעצמו יתברך כי הוא יודע תעלומות לב, אבל הוא להודיע לבריות העולם שאינן יודעים, ומטעם זה מנסה הקב"ה את הצדיקים שנאמר (תהילים י״א:ה׳) ה׳ צדיק יבחן כדי שיתפרסם מזה גודל חיוב העבודה בעמדו על הנסיון ומצינו ג"כ שהקב"ה מנסה לכל בני אדם העשירים והעניים על דרך השכר והעונש, מנסה את העשיר היאך יתנהג בעשרו ובטובה שהשפיעו אם יתן צדקה אם לא, גם את העני אם יסבול עניו ורישו שלא יחליש ממנו כח יראתו או אם יבעט בו, ואין צריך לומר הנפש בגוף שהיא באה בתוכו לנסיון כדי לנסות את האדם אם ימשיך גופו אחר עצת נפשו או ימשיך נפשו אחר תאוות גופו, ובכל הענינים האלה אשר האדם מתנסה בהם תתפרסם לבריות אמונת התורה בעונש ושכר ויתקדש שם שמים בעולם ויכירו שכר העבודה והמצוה שהוא יתברך גומל את האדם או מענישו בעוה"ז ובעוה"ב הכל לפי המעשים.

פסוק ה

והיה ביום הששי והכינו. ששי היה לירידת המן ולששת ימי בראשית שהרי באחד בשבת התחיל המן לירד וזה נתבאר למעלה.

פסוק ז

בשמעו את תלונותיכם על ה׳ ונחנו מה. הזכיר כבוד ה׳ שהוא מדת הדין וכענין שכתוב (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת, לכך נרמז כאן השם למפרע והוא רמז למדת הדין בכל מקום.

פסוק ח

בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע. ע"ד הפשט מה שהיתה הפרנסה בשני עתים האחד ביום ואחד בלילה ולא נתן להם הכל בבקר הנה זה בנוהג שבעולם

שהבריות אוכלים שתי סעודות בכל יום אחת ביום ואחת בלילה, כמו שדרשו רז"ל תשבו כעין תדורו מה דירה אחת ביום ואחת בלילה אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה. **וע"ד** המדרש בערב בשר לאכול ולחם בבקר, מכאן אתה למד שבפנים חשכות נתן להם השלו, אבל המן ששאלו כהלכה נתן להם בבקר בפנים מאירות לפי שיש שהות ביום כדי לתקן.

וע"ד הקבלה בערב בשר לאכול ולחם בבקר, ייחד הפרנסה בשני עתים זה ביום וזה בלילה כנגד מדה"ד ומדה"ר והודיע הכתוב הזה כי פרנסת הבשר מזדמנת בערב ופרנסת הלחם בבקר. ומה שדרשו רז"ל במסכת ע"ז, שלישיות יושב וזן את העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים בפרנסת בשר הוא מדבר שהרי שעות שלישיות מן היום משתים עשרה שעות שהוא היום הם נקראות ערב וכן כתוב בין הערבים תאכלו בשר למדך הכתוב ששני ערבים הם, ערב אחד ג' שלישיות, ערב שני ג' רביעיות שאז החמה שוקעת והבשר היה מזדמן להם לישראל בין שני ערבים הללו זהו לשון בין הערבים תאכלו בשר והוא זמן שחיטת הפסח שכתוב בו (ויקרא כג) בין הערבים פסח לה', אבל פרנסת הלחם היתה בבקר כנגד מדת רחמים וזה יורה על מעלת המן שלא רבו האמצעיים.

לא עלינו תלונותיכם כי על ה'. למדנו מכאן שכל המריב עם הנביא או תלמיד חכם כאלו מריב עם השכינה, שהרי ישראל היו מתלוננים על משה ואהרן הוא שכתוב וילונו על משה ועל אהרן במדבר והוא אומר לא עלינו תלונותיכם כי על ה', וכן בסוף הפרשה אמר מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'.

פסוק יב

שמעתי את תלונות בני ישראל. דרשו רז"ל אע"פ שמתלוננים בני ישראל הם בני הם אהובי הם זרע אברהם אוהבי. **דבר אליהם לאמר**, מהו לאמר למדהו שידבר להם אחת קשה ואחת רכה לפי שלשון דבור לשון קשה הוא שנאמר (בראשית מ"ב:ל') דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות.

ובבקר תשבעו לחם וידעתם כי אני ה' אלהיכם. שתברכו את שמי על המזון כענין שכתוב (דברים ח':י') ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, ומכאן אמרו רז"ל משה תיקן להם לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן, ומזה אמרו ברכת המזון דאורייתא, אבל ברכת המוציא דרבנן מק"ו ומה כשהוא שבע מברך כשהוא רעב עאכ"ו.

פסוק יג

ויהי בערב ותעל השלו וגו', **ובבקר היתה שכבת הטל**. השלו והמן התחילו לבא באחד בשבת ועמד להם השלו ארבעים שנה כשם שעמד המן ומה שכתוב ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה הוא הדין בשלו שאכלו אותו ארבעים שנה זה בא ביום וזה בא

בלילה, אבל מפני שהיה הפלא גדול במן יותר מאד שנוצרה להם יצירה חדשה בשמים לכך הזכיר הפלא הזה לבדו כי עמד להם ארבעים שנה אבל השלו שהיה בא להם כאלו בענין הטבע והמקרה כענין הרוח כענין שבאר במקום אחר (במדבר י״א:ל״א) ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים, לא חשש להזכירו.

ונראה לי כי מפני שהשלו היה בא בדרך העולם כאלו הוא בטבע לכך הזכיר בו ותעל השלו, לא אמר להם ותהי אלא ותעל כלשון (שמות ח':ב') ותעל הצפרדע, אבל בפלא הגדול של ירידת המן שהיה תולדת האור העליון הזכיר בו לשון הויה ובבקר היתה שכבת הטל, שכן תמצא לשון הויה במעשה בראשית באור העליון (בראשית א':ג') יהי אור ויהי אור.

ובמדרש כיצד היה המן יורד רוח צפונית יוצאה ומכבדת העפר מעל פני הארץ ואח"כ הטל יורד ומשוה את פני הקרקע, ואח"כ היה יורד המן עליו, ויעל המן אין כתיב כאן אלא ותעל שכבת הטל מלמד שהיה הטל יורד מן השמים ומכסהו והיה טל מלמעלה וטל מלמטה והיה מכוסה כמונח בקופסא. ולפי המדרש יתפרש הפסוק ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה זהו טל מלמטה כדי להשוות פני הקרקע, ותעל שכבת הטל זהו טל מלמעלה שהיה יורד על המן אחר שהיה המן על פני המדבר דק מחספס דק ככפור.

ומזה יש לך להתבונן ולהבין בדברי רז"ל שאמרו פורס מפה ומקדש והכוונה להם לתת על השלחן ב' מפות אחת מלמעלה ואחת מלמטה והפת באמצע זכר למן שהיה טל מלמעלה וטל מלמטה והמן באמצע. ורש"י ז"ל פירש ותעל שכבת הטל כשעלה הטל שהיה שוכב עליו לקראת החמה אז נתגלה זהו שאמר והנה על פני המדבר דק מחספס.

פסוק טו

מן הוא. מלשון (שמואל א א':ה') מנה אחת אפים, וכן (ויקרא ח':כ"ט) למשה היה למנה, ועל כן נותן הכתוב טעם כי לא ידעו מה הוא כלומר מפני שלא ידעו מה הוא קראוהו מתנה מן השמים ולא קראוהו בשם מיוחד כי לא היו יודעים מהותו, ורבינו חננאל כתב מן הוא כלומר מאין הוא לפי שלא ידעו מה הוא.

פסוק טז

זה הדבר אשר צוה ה' לקטו איש לפי אכלו. דרשו רז"ל אמר להם משה אל תאמרו שמא יבא נחשון בן עמינדב וכל הגבורים וילקטו הרבה ויבא עני שבישראל וילקט קמעא לכך נאמר איש לפי אכלו וכמה היה לפי אכלו עמר לגלגלת שאם יאכל כשעור זה הוא בריא פחות מכאן הרי זה מקולקל במעיו יתר על כן הרי זה הוא רעבתן, ומה שאמר מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו, לאשר באהלו זו אשתו שהיא ראויה להיות נמצאת באהל כענין שכתוב (בראשית י"ח:ט') הנה באהל וכתיב (תהילים מ"ה:י"ד) כל

כבודה בת מלך פנימה וגו', ולמד הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במוזונות אשתו ובניו הקטנים וזהו שאמר מספר נפשותיכם כן פירש רבינו חננאל ז"ל.

ודע כי הכתוב הזה כולל שני ענינים גדולים שכל אחד מהם כולל העליונים והתחתונים, ואלו הם האותיות והפרנסה שאין לך דבר בעולם שלא יהא נכלל בצורות כ"ב אותיות וגם אין לך דבר נמצא בעולם בין העליונים בין התחתונים שלא יהא צריך פרנסה שכל מי שצריך קיום מזולתו הרי זה פרנסתו, וכבר בארו לנו רז"ל מעלת המזמור תהלה לדוד שהאומרו ג' פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב וגלו לנו עיקר הטעם בהיותו כולל האותיות והפרנסה האותיות הוא מסודר באלפ"א בית"א והפרנסה שכתוב בו (תהילים קמ"ה:ט"ז) פותח את ידך וגו', והנה הכתוב הזה יכולול את שניהם כי כ"ב אותיות התורה רשומות בו והוא מדבר בענין הפרנסה, ומזה דרשו רז"ל אל נתנה התורה אלא לאוכלי המן, וקבלה ביד חכמים כי כל האומר פרשת המן בכל יום מובטח לו שלא יבא לעולם לידי חסרון מזונות.

פסוק כא

וילקטו אותו בבקר בבקר. בקר שתי שעות ובקר שתי שעות הרי ד' שעות ומד' שעות ואילך וחם השמש ונמס והיו חולקין בתורת צדקה אל כל מי שפשע ולא לקט בבקר, ונס גדול היה נעשה במן כשם שהנביא היה מגיד הדברים הנעלמים כך המן כשברח לו עבד ונמצא העבד ביד חברו זה אומר אתה מכרתו לי וזה אומר ממני ברח אם היה העומר שלו נמצא בבית רבו ראשון ידוע שהוא ברח ואם נמצא בבית חברו שהוא שם בידוע שהראשון מכרו, וכן האשה שברחה מבית בעלה זאת אומרת הוא סרח עלי והוא אומר היא סרחה עלי אמר להם משה רבינו לבקר משפט למחר נמצא העומר בבית בעלה בידוע שהיא סרחה עליו נמצא העומר בבית אביה בידוע שהוא סרח עליה והוא הוציאה מביתו כך דרשו רז"ל במסכת יומא מרמז הכתוב כזרע גד שהמן היה מגיד לישראל ענינים נעלמים ודין ומשפטים הרבה.

פסוק כג

שבתון שבת קדש לה' מחר. על דרך הפשט כפל שמו של שבת כי כן עניני כל השבת כפולים בעומר וקרבן ומזמור.

וע"ד הקבלה שבתון שבת קדש לה' מחר יאמר שבתון של מחר כנגד השבת של העליונים שהוא שבת קדש לה'.

פסוק כד

ורמה לא היתה בו. מכאן רמז וסמך שהמתים יש להם מנוחה בשבת, ואין בכל המקרא ורמה כי אם שנים, האחד (איוב כ"א:כ"ו) ורמה תכסה עליהם והשני ורמה לא היתה בו וזה הוא לרמוז ורמה תכסה עליהם בשאר ימי השבוע ורמה לא היתה בו בשבת.

פסוק כה

אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה. ודרשו רז"ל היום לא תמצאוהו אבל לעוה"ב תמצאוהו, ובאור זה כי ביום שבת לא ימצאו המן אבל לעוה"ב ימצאו יסוד המן הוא האור העליון בעצמו, ונזכרת מלת היום ג' פעמים בכתוב לרמוז על שלש סעודות בשבת.

והנני מגלה סוד אשר הסתירו חכמי האמת בג' סעודות וארמזנו לך בכאן ואומר כי סעודה ראשונה היא סעודת הלילה היא מדת שמור ונקראת בשם מלכות ומזה האירו רז"ל את עינינו שהיו אומרים בערב שבת באו ונצא לקראת כלה שבת מלכתא ואמרו באי כלה באי כלה, ועל כן הזכיר תחלה אכלוהו היום כי מלת אכלוהו מלשון כלה ואין מקדשים את האיש כי אם את האשה, סעודה שניה היא של שחרית והיא רמז למדת יסוד הנקרא שבת הגדול ועיקר קדוש אינו אלא ביום ועל כן נקרא קדוש היום קדושא רבא וכן תפלת (שחרית) ערבית אנו אומרים אהבת עולם ואותה של שחרית קורין רז"ל אהבה רבה, וידוע כי הלילה שמור והיום זכור ועל כן אמר כי שבת היום לה', סעודה שלישית היא של מנחה והוא חתימת היום רמז לראשית הראשית שהוא עיקר הבנין וראשו ועל כן אמר היום לא תמצאוהו כי מלת לא כמו אין כי החכמה מאין תמצא כל זה ממטה למעלה והם סעודות לנפש בחיים האמתיים בתענוג הקיים והנצחי, ומעתה הבן גודל מעלת המקיים שלש סעודות ושכרו וזכותו הגדול בכונה הגדולה והעליונה הזאת.

פסוק כט

ראו כי ה' נתן לכם השבת. אמרו במדרש תהלים בפרשת מזמור שיר ליום השבת (תהילים צ"ב:א') מהו ראו א"ר יוסי ראו מרגניתא דיהבית לכון א"ר יצחק כל עסקא דשבת כפול, עומר כפול דכתיב שני העומר לאחד, קרבנו כפול (במדבר כ"ח:ט') וביום השבת שני כבשים, עונשו כפול מחלליה מות יומת, שכרו כפול (ישעיהו נ"ח:י"ג) וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, אזהרותיה כפולות זכור ושמור, מזמור כפול (תהילים צ"ב:א') מזמור שיר ליום השבת וזהו שהכתוב אומר הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל ז' הבלים למה כנגד ז' ימי בראשית, אמר שלמה מה נברא ביום ראשון שמים וארץ ומה סופם (ישעיהו נ"א:ו') כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ואמר הבל, מה נברא ביום שני רקיע וכתיב (ישעיהו ל"ד:ד') ונגלו כספר השמים ואמר

הבל, מה נברא ביום ג' יקיו המים מה סופם (ישעיהו י״א:ט״ו) והחרים ה' לשון ים מצרים ואמר הבל, מה נברא ביום ד' יהי מאורות ומה סופם (ישעיהו כ״ד:כ״ג) וחפרה הלבנה ובושה החמה ואמר הבל, מה נברא ביום ה' שרץ ועוף שנאמר (בראשית א׳:כ׳) נפש חיה ועוף יעופף מה סופם (צפניה א׳:ב׳) אסוף אסף כל מעל פני האדמה אסף עוף השמים וגו' ואמר הבל, מה נברא ביום ששי אדם ומה סופו (בראשית ג׳:י״ט) כי עפר אתה ואל עפר תשוב ואמר הבל, מה נברא ביום שביעי שבת חזר ונסתכל לכאן ולכאן ליתן בו פגם ולא היה מוצא לפי שכלו קדושה ומנוחה, אמר ר' יצחק אחר הסתכלו ראה כשאדם חוטא בו מתחייב בנפשו ואמר הבל, לכך הכל הבל הרי ז'.

פסוק לב

למשמרת לדורותיכם. שלש משמרות נאמר כאן, דכתיב **לפני ה' למשמרת לדורותיכם**, וכתיב **לפני העדות למשמרת, למשמרת לדורותיכם למען יראו את הלחם** זה דור המדבר, לפני ה' למשמרת כלומר בארץ ישראל לע"ל לפי שנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה והארון ובדיו וכל מלאכת המשכן נגנזו תחת מחילות ההיכל, ומי גנזם יאשיהו המלך גנזם בשעה שמצא חלקיהו הכהן ספר תורה פתוח בהיכל, וכן דרשו רז"ל במסכת הוריות פרק כהן משוח משנגנז ארון נגנזו עמו צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארגז ששגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל שנאמר (שמואל א ו׳:ח׳) ואת כלי הזהב אשר השיבותם לו אשם תשימו בארגז מצדו, ומי גנזו יאשיהו מלך יהודה שראה כתוב בתורה (דברים כ״ח:ל״ו) יולך ה' אותך ואת מלכך וגו', צוה וגנזם שנאמר (דברי הימים ב ל״ה:ג׳) ויאמר לכל ישראל הקדושים לה' תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל, ואמר ר' אלעזר אתיא דורות דורות אתיא משמרת משמרת כתיב במקלו של אהרן (במדבר י׳) השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי וכתיב הכא למשמרת לדורותיכם וכתיב לפני העדות למשמרת ללמדך שבמקום אחד נגנזו.

פסוק לג

ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת. לא אמר ויקח משה צנצנת אחת ויתן שמה והיה ראוי לומר כן שהרי אהרן לא נבחר עדיין לכהן ואחרי זאת מצינו כי משה היה המקריב והמקטיר ראשונה באהל מועד עד שנתנה הכהונה לאהרן.

ויתכן שנאמר כי מה שצוה בזה לאהרן שבא לרמוז כי הכהנים הלוים מורי התורה שעתידין לצאת מאהרן יהיו מזונותם בהרוחה ולא בעמל כאוכלי המן, וכענין שכתוב (דברי הימים ב ל״א:ד׳) ויאמר לעם ליושבי ירושלם לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה', והזכיר תחלה והנח אותו לפני ה' לבאר כי מזון תלמידי חכם שבכל דור

ודור הוא מסור לשם יתברך והוא מונח לפני ה' ועל כן אמר והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם כי הוא לפני ה' יתברך מונח ושמור לדורות, והוצרך לרמוז זה לפי שהתורה היא ממקור החכמה העליונה והחכמה תחיה בעליה והיא היא מקור הברכה והחיים האמתיים וכענין שכתוב (תהילים קל"ד:ב') שאו ידיכם קודש וברכו את ה', ועל כן ראוי להיות הפרנסה והמזון שהם חיי הגוף דבקים בתורה שהיא חיי הנפש, ואח"כ לפני העדות כי הניח מן המן למשמרת לפני העדות להיות לאות ולעד לדורות למען יראו את הלחם, ומפני זה הזכיר בינתים כאשר צוה ה' אל משה והיה הכתוב ראוי לומר ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת כאשר צוה ה' אל משה אבל באר כי מזון בעלי התורה שמור ומונח לפני ה' כאשר צוה ה' את משה בהר סיני שאמר לו (שמות ל"ד:ד') פסל לך שיהיה הפסולת שלו, וכמו שדרשו רז"ל שמשם נתעשר ומשם זימן לו הקב"ה פרנסתו.

ובמדרש קח צנצנת אחת זה אחד מעשרה דברים שנבראו בין השמשות וכשהוא אומר צנצנת איני יודע ממה היתה אם של כסף אם של זהב או נחשת וברזל ועופרת, ומעצמו אתה למד צנצנת דבר שהוא צונן ומצנן מה שבתוכו ומשמר מה שבתוכו והוא בארץ שהוא חרש כדאמר (ירמיהו ל"ב:י"ד) ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים וכן היין אינו משתמר אלא בכלי חרש וזהו שכתוב והנח אותו לפני ה' למשמרת, וירמיה הנביא ע"ה הוציאה לישראל ואמר להם (ירמיהו ב':ל"א) הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, אמר להם ירמיה לישראל מפני מה אי אתם עוסקים בתורה אמרו לו אם אנו עוסקים בתורה במה נרווח במה נתפרנס באותה שעה הוציא להם צנצנת המן ואמר להם ראו אבותיכם היו במדבר ועוסקים בתורה מאין היו מתפרנסים אף אתם אם תעסקו בתורה הקב"ה מפרנס אתכם (שם ב) מדוע אמרו עמי רדנו לא נבא עוד עליך.

פסוק לה

ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה. לפי הנראה לא היו מ' שלמים כי חדש אחד יחסר מהם שהרי המן התחיל לירד באחד בשבת וחצי אייר היה ובצק שהוציאו ממצרים הספיק להם חדש אחד ואם כן היה ראוי שישבות המן בחצי אייר וזה הכתוב מעיד ששבת בחצי ניסן כשהיו ישראל בערבות יריחו וכתיב (יהושע ה) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי וישבות המן ממחרת, על כן יש לומר כי טעם מ' שנה קרוב למ' שנה וכדי שלא תבין שהיו מ' שלמים לכך הוצרך לחזור סתם את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען כי כן תמצא כתוב וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן ויאכלו מתבואת ארץ כנען בשנה ההיא ולמדנו כי ישראל שירד להם

המן כל ימי משה עוד ירד להם אחר פטירתו של משה והם ברשותו של יהושע ל"ח ימים שהרי בז' באדר מת משה ובכו אותו כל ישראל שלשים יום ועברו את הירדן בעשור לחדש הראשון כי כן מפורש ביהושע והמן לא פסק עד ט"ו בניסן וכאשר תחשוב מז' מאדר שמת משה עד ט"ו בניסן שפסק בו המן תמצא ל"ח ימים.

אבל רש"י פירש כי היו מ' שנה שלמים וכתב בזה כי בז' באדר שמת משה בו פסק המן ואעפ"כ היו ארבעים שנה שלמים משני טעמים, האחד שהעוגות שהוציאו ממצרים טעמו בהן טעם מן ואם כן לא יחסר חדש אחד, השני כי כשפסק המן בז' באדר שמת משה המן שירד מיום שלפניו הספיק להם עד שהביאו העומר בט"ז בניסן ויתקיים בכל זה את המן אכלו ארבעים שנה שלמים.

פסוק לו

והעומר עשירית האיפה הוא. אמר רז"ל איפה שלש סאין סאה ששה קבין קב ד' לוגין לוג ששה ביצים והסימן גוד"ו אילנא, נמצא הקב כ"ד ביצים הסאה קמ"ד ביצים איפה תל"ב ביצים, מ"ג ביצים וחומש ביצה הוא שעור בעיסה שנתחייבה בחלה והוא שעור לישה בפסח, ומה שאחר עד עתה לפרש שעור מדת העומר והיה ראוי שיזכירנו מעלה בצווי הש"י או במעשה ושיאמר עומר לגלגלת הוא עשירית האיפה או וימדו בעומר הוא עשירית האיפה, אבל הענין מפני שכל הפרשה מבארת ענינו של מן ואחר שהשלים הספור בעסקי המן הוצרך לפרש עתה באחרונה כמה השעור, או נאמר כדי שיסמוך השעור לענין רפידים כי בנוהג שבעולם מתוך שפע השלוה ורבוי הטובה יתרשל אדם מן העבודה ויתרפה בתורה ולא יעשה כן בספוק ובשעור הבינוני אך יתחזק בזה ועל כן הודיענו הכתוב כי ישראל מתוך הספוק ושעור הבינוני לכל אחד ואחד שהוא עשירית האיפה רפו ידיהם ברפידים מן התורה על כן ויבא עמלק וזהו סמיכות הפרשיות זו לזו, ומה שהיתה מדת העומר אחד מעשרה יתכן לומר כי טעמו כטעם מצות המעשר כי ישראל במדבר היו קדושי עליון מלאכים גופניים ובהיותם אוכלים השעור הזה מן המן העליון ההוא הדק והזך היתה מחשבתם משוטטת במדה העשירית ומתבוננים בענינה וכענין שכתוב (שמות כ"ד:י"א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו ובזה היו מוכנים לקבל המושכלות וראויים להשיג השגות עליונות במעמד הקדוש בהר סיני אשר שם הולכים יומם ולילה ילכו ולא ייעפו.

פרק יז

פסוק ה

ומטך אשר הכית בו את היאור. ונהפך לרעה קח **בידך והכית בו** בצור ויתהפך לטובה שיתהפך הצור לאגם מים.

ובמדרש אשר הכית בו את היאור ג' דברים הם כל אחד מהם דחה את הפורענות והביא הפורענות, אלו הם הקטרת והארון והמטה, והקטרת דחה את הפורענות שנאמר (במדבר י"ז:י"ב) ויתן את הקטרת ויכפר על העם, והביא הפורענות (ויקרא י':א') על נדב ואביהוא, הארון הוא שהרג את עוזא ואנשי בית שמש שנאמר (שמואל א ו':י"ט) ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' והוא שברך את עובד אדום הגתי שנאמר (שמואל ב ו':י"א) ויברך ה' את עובד אדום ואת כל ביתו, המטה של סנפירינון היה הוא שהרג בכורי מצרים והביא המכות על מצרים והוא שהוציא מים מן הצור, ע"כ במדרש.

ודע והתבונן שלא נשתמש שום נביא במטה אלא משה בלבד ומפני שהמטה היה תחלת האותות נמסר למשה שהיה תחלת הנביאים, ואף יהושע תלמידו שקבל ממנו לא נשתמש במטה אלא בכידון הוא שכתוב (יהושע ח':י"ח) ויאמר ה' אל יהושע נטה בכידון אשר בידך על העי, וטעם הדבר כי המטה אשר ביד המושל מורה על האדנות ועל היכולת ועל הכח כענין שכתוב (יחזקאל י"ט:י"ד) מטה עז שבט למשול, אבל הכידון הוא מנהג כל יוצא למלחמה שנושאו בידו ואין זה סימן אדנות וממשלה כמטה.

והנה ההפרש שבין המטה והכידון כהפרש שיש בין נבואת משה לנבואת יהושע, והמטה מספרו ידוע וכידון הוא המלאך והבן זה, כי נבואת משה היתה מאמתת כח העליון בלתי אמצעות מלאך ונבואת יהושע ה':י"א':י"איתה על ידי המלאך שחזר למקומו אחר מות משה עבד ה', והחילוק שבין נבואת משה רבינו ליהושע כחילוק שבין השמים לארץ כי זה פועל וזה מקבל ולכך כל ימי משה אכלו לחם מן השמים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים כיון שמת משה רבינו ובאו לרשותו של יהושע אכלו לחם מן הארץ שנאמר (יהושע ה) ויאכלו מעבור הארץ, ומזה הענין היה שהטיל משה על יהושע מלחמת עמלק בארץ ולקח לעצמו מלחמת השמים להפיל כחו של עמלק ולעקרו מן העולם, ועל ההפרש שיש בין נבואת משה ונבואת יהושע דרשו רז"ל פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, ובאור זה כי מעלת נבואת משה מן הפועל ומעלת נבואת יהושע מן המקבל כי כן המאורות האלה חמה ולבנה זה פועל וזה מקבל.

פסוק ו

הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב. הצור הזה שברפידים הוא הסלע שבקדש הכל אחד והוא היה בארה של מרים והלך כל ימי המדבר עמהם וזהו שאמר לשון הנני כלשון

האמור במן הנני ממטיר לכם ללמד כשם שהמן עמד לישראל ארבעים שנה כן עמד הבאר הזה, ועוד כי כשם שנגלית שכינה במן שנאמר וראיתם, את כבוד ה' כן נגלית בכאן על הצור לבאר כי היה ענין הבאר פלא קיים כפלא המן.

והכית בצור. אמרו במדרש מכאן שהמטה מסנפירינון היה שנאמר והכית בצור על הצור לא נאמר אלא בצור.

פסוק ז

היש ה' בקרבנו אם אין. היה ראוי הכתוב לומר אם לא כמו (שמות ט"ז:ד') הילך בתורתי אם לא, אבל ירמוז על המדה הנקראת אין ונקראת יראה ושניה לה נקראת יש ונקראת חכמה וזהו (איוב כ"ח:י"ב) והחכמה מאין תמצא, ועל כן סמך לו ה' ואמר היש ה', והוא דבר יעקב שאמר (בראשית כח) אכן יש ה', והוא מאמר שלמה ז"ל (משלי ח':כ"א) להנחיל אוהבי יש, וכבר ידעת שאין להפריד החכמה מן היראה ועל זה רמזו חכמי האמת באמרם אם אין יראה אין חכמה אם אין חכמה אין יראה כי הכל נקשר ומיוחד זה בזה, והנה ישראל הפרידו בכאן וקצצו ונטעו ולכך נענשו מיד ויבא עמלק והבן זה.

פסוק ט

בחר לנו אנשים. היה עמלק גדול בחכמת האצטגנינות ובחר אנשי מלחמתו אנשים שלא יוכלו למות בשנה ההיא כי הוא ידע זה בחכמת הכוכבים והמזלות ועל כן אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים כיוצא בהם שלא יוכל להתחכם עלינו שיהרוג הוא מישראל וישראל לא יהרוג אחד מהם וזהו שכתוב ויחלש יהושע ולא אמר ויהרוג, ומה שאמר בחר לנו שהשוה אותו לעצמו ולא אמר בחר לי דרשו רז"ל מכאן יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.

פסוק יב

ומזה אחד. יבאר הכתוב כי משה כשהיה על ראש הגבעה פורש כפיו למעלה היה אהרן מימינו וחור משמאלו והוא באמצע נושא עשר אצבעותיו מקבל כח התמיכה בשניהם וזה דוגמת הקו האצעי שנבואתו מתוכו המקבל מהשרפים העומדים ממעל לו, וכן מצינו בכהן גדול שהיה הסגן בימינו וראש בית אב משמאלו ועשה משה דוגמת כן, אבל השפע מלמעלה דרך הקו של אמונה הנלחמת להם.

ויהי ידיו אמונה. ע"ד הפשט אמר כי כאשר תמכו בידיו אהרן וחור מזה ומזה היו ידיו חזקות ולשון אמונה מלשון (ישעיה כב) ותקעתיו יתד במקום נאמן כי מתחלה כשהיו מרים ידו היו ישראל מתגברים וכאשר יניח ידו כלומר על כרחו שלא היה יכול להעמידם בזקיפה מטעם שהיו ידיו כבדים או מטעם שדרשו רז"ל אסור לאדם לעמוד שלש שעות כפיו פרושות לשמים אז וגבר עמלק ועל כן הוצרכו לאהרן וחור לתמוך בידיו.

וע"ד המדרש ויהי ידיו אמונה קפץ משה להתפלל בזכות האבות אברהם יצחק ויעקב, אמונה זה אברהם שנאמר (בראשית טו) והאמין בה', עד בא זה יצחק שנאמר (שם כד) ויצחק בא מבוא, השמש זה יעקב שנאמר (שם לב) ויזרח לו השמש ע"כ, וענין המדרש הזה לפי דעתי כי כלפי שהיה עמלק בוטח ונשען על כחו של עשו הרשע זקנו המתברך מכחו של יצחק הוא מדת הגבורה ורצה להתגבר על ישראל בכח זה ע"כ הוצרך משה להתחכם עליו, והזכיר בתפלתו שלשה אבות כי הוא בן יעקב והוא החוט המשולש בזכות שלשתם, ועוד דרשו רז"ל עד בא השמש כל המלכיות אין עושין מלחמה אלא עד שש שעות מן היום אבל מלכות הרשעה עושה מלחמה שחרית וערבית. ועוד דרשו בו שעמדה חמה למשה בכאן, עד בא השמש היו מחשבים השעות באסטרולוגיא"ה מה עשה משה העמיד גלגל חמה ולבנה וערבב שעותיהן שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו, וכתיב (חבקוק ג) רום ידיהו נשא, וכתיב בתריה שמש ירח עמד זבולה ע"כ בתנחומא. לאיש הזה, והֲאם לאו בעלת דברים דידיה היא, שאמר צעקה הנערה המאורסה, ועל כן דרשו שכן הזכיר הנביא (עובדיה יא) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם, למדך שכבר נתבטלה האחוה ויצאה מכללה והרי הוא כשאר האומות הזרים, שהרי הרבית לא נאסר לישראל אלא מטעם שנצטוינו להחיותו ולעשות עמו גמילות חסדים, ממה שכתוב (ויקרא כה) וחי אחיך עמך.

וע"ד הקבלה ויהי ידיו אמונה היה משה מתכוין בעשר אצבעות ידיו ונושא כפיו לרום השמים הוא הקו האמצעי הנקרא רום בשור"ק וזהו לשון ירים משה ידו, והכונה למשה, או לכהן בנשיאות כפים, כי בפרישת העשר על הכוונה הזאת היו מתקדשים כל העשר והשפע נמשך בהם ומהם לשכלים ובאותה שעה רפו ידי הכחות המקטרגים ואין כח לאחד מהם לקטרג, ואז היו ישראל נוצחים ומתגברים, כי לא היה אחד מהם מן הכחות נודד כנף ופוצה פה ומצפצף, ולכך וגבר ישראל בהרמת ידיו, ובהנחתם וגבר עמלק, והיה משה מוכרח בהרמתם ובהנחתם, בהרמתם כדי שיתבטלו המקטרגים מפעולתם ויתגברו ישראל, והנחתם שאילו לא היה מניחם היו הכחות בטלים לגמרי לא יפעלו פעולתם שנתמנו עליה כלל ואין אדם רשאי לעשות כן כי לא תוהו בראה לשבת יצרה והכחות במנויים צריכים הם לעולם, וזה טעם האסור בשהיית שלש שעות וכפיו פרושות השמים וזה מבואר.

ואמר ויהי והיה לו לומר ויהיו, אבל מלת ויהי תחזור למשה ובאורו ויהי משה פורש ידיו להמשיך כח אל ה"א אחרונה היא מדת הדין הנלחמת לישראל הנקראת אמונה

כענין שכתוב (תהלים צב) ואמונתך בלילות והוא שאמרו רז"ל כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו והטעם שלא הזכיר כל מדה ומדה בזמנה. ועוד נראה לי שיכלול ויהי ידיו כי משפט הכהן הנושא כפיו שירשום אותיות ההוי"ה בידיו וזהו לשון ויהי ידיו וכן משפטו עוד שיהיו אצבעותיו זקופים למעלה בעוצם כחו וחוזק כוונתו ושלא לחברם זו בזו וזהו לשון אמונה. והטעם כדי שיתברך למעלה כל אחד ואחד לבדו וכדי שלא לערב למטה אותיות ההוי"ה שהוא רושם באצבעותיו. ובספר הבהיר תמצא שאלו תלמידיו למי נושאים כפים לרום השמים מנא לן דכתיב (חבקוק ג) נתן תהום קולו רום ידיהו נשא, הא למדת שאין נשיאות כפים אלא לרום השמים וכשיש בישראל משכילים יודעים סוד השם הנכבד ונושאין כפיהם מיד הם נענים שנאמר (ישעיה נח) אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני, אם אז תקרא ה' יענה מיד, ומאי ניהו אז אלא מלמד שאין לה רשות לאל"ף לבדה להקראות אלא על ידי אותיות הדבקות עמה היושבים ראשונה במלכות, ועם אל"ף הם ג' נשארו ז' מעשרה מאמרות והיינו ז' וכתיב אז ישיר משה ובני ישראל גם כן ע"כ לשון ספר הבהיר.

פסוק יג

ויחלש יהושע. מלת ויחלש מעידה שאין הקב"ה משחית ומבטל מערכת הכוכבים לגמרי ואינו מכריח הטבע שלא יעשה דרכו ומנהגו אלא לצורך גדול ולענין הכרחי לפי שהמערכה ומעשה הטבע פעולותיו ואיך יבא כנגד פעולתו לעקור ולהשחית אבל הוא יתברך מתחכם על המערכה להציל מי שרוצה להציל ויוסיף ויגרע כרצונו על פי השכר והעונש מבלתי השחת המערכה, וזהו לשון ויחלש שלא אמר ויהרוג והקב"ה הציל את ישראל מיד עמלק והמערכה לא נשחתה. וכן מצינו שדרשו צא מאצטגנינות שלך, אברם אינו מוליד אברהם מוליד ולמה לא היה עושה שיוליד אברם אלא שלא תשחת המערכה. **ויתכן** עוד לומר ויחלש כי החליש כחו של מעלה ולא אמר לעמלק אלא את עמלק לרבות שרו של עמלק שהחלישו יהושע בתפלתו או מכח נשיאות כפיו של משה עד שהשר עצמו היה עוזר לישראל ובא כנגד עמלק.

פסוק יד

כי מחה אמחה. מחה תחלה בשמים ואח"כ אמחה בארץ וזהו שאמרו רז"ל אין אומה נופלת עד שיפול שרה תחלה שנאמר (ישעיה לד) כי רותה בשמים חרבי ואחר כך על אדום תרד.

ובמדרש כי מחה בעולם הזה, אמחה לעוה"ב. מתחת השמים עליהם אמר ירמיה (איכה ג) תרדף באף ותשמידם.

פסוק טז

ויאמר כי יד על כס יה. ויאמר חוזר למשה. כי יד, כך דרך הנשבע לשים יד על חפץ ודרך משל הוא כלשון (דברים ל"ב:מ') כי אשא אל שמים ידי, (במדבר י"ד:ל') אשר נשאתי את ידי.

וע"ד הפשט כי יד על כס יה יאמר כי הש"י משביע לכל מלך ישראל שישב על כסא מלכות שיעשה מלחמה לה' בעמלק, באר כי המלחמה והשלל הכל יהיה אסור בהנאה ויהיה הכל לה' לא לבני אדם ומפני זה בא העונש לשאול ומדורו של שאול עד דורו של מרדכי וידע מרדכי כי שאול זקנו נענש בעונש גדול והיה עונשו מדה כנגד מדה כי תלה הכתוב שלמות הכסא בנקמת עמלק והוא לא נזהר בנקמתו ועל כן נענש שאבד השם והכסא כי לא נשאר לו שם אחריו אלא נהרג הוא ויהונתן בנו עמו ונפל כסא מלכותו, ומפני זה נזהר מרדכי בדבר שלא ליהנות משלל המן שהיה מזרע עמלק כענין שכתוב בפורענות המן (אסתר ט':י') ובבזה לא שלחו את ידם, לפי שהתורה הזהירה בכך (דברים כ"ה:י"ט) תמחה את זכר עמלק, וכן מצינו לעתיד המלחמה והשלל הכל לה' שנאמר (מיכה ד':י"ג) והחרמתי לה' בצעם וחילם לאדון כל הארץ.

וע"ד המדרש כי יד על כס יה לא אמר על כסא ה' נשבע הקב"ה שאין הכסא שלם והשם שלם עד שינקם מזרעו של עמלק. בדרך הקבלה יתבאר על הדרך הזה ענין המדרש.

וע"ד הקבלה כי יד על כס יה היד הזאת היא מלחמה לה' שהיא מדת הדין של מעלה וגלה לך הכתוב כי היא על כס יה כי שם יה מדת הדין של מטה כענין שכתוב (שמות ט"ו:ב') עזי וזמרת יה וכמו שבארתי במקומו. על כן יאמר כי היד אשר על כס יה שהיא מלחמה לה' תהיה מלחמה בעמלק מדור דור, כי תעניש אותו מדה של מעלה שהיא מדת הדין הקשה כדי להאבידו מן העולם הזה והבא על הפסק כחו ממנו ובעבור כן נלחמת בו על שפסקה ממנו ונשאר השם והכסא כאלו חסר. ובאור המדרש השם והכסא הם שבע מדות הרמוזות בוי"ו ה"א שהם כסא למה שלמעלה, או יאמר כי יד על כס יה כי עמלק שלח ידו על כס יה כלומר על וא"ו ה"א שהם כסא ליו"ד ה"א, שהם ג' ראשונות כמו שידעת, ובעבור כן מלחמה לה' בעמלק מדור דור, לפי דעתי זהו סוד הכתוב שמצינו בעשו אלוף עלוה ובדברי הימים (דברי הימים א א':נ"א) כתב משה עצמו אלוף עליה ביו"ד כדי לחבר השם וכענין שכתוב (תהלים ב) על ה' ועל משיחו. ועוד נכלל במלת כס שלא אמר כסא לרמוז על העננים המקיפים את הכסא שהם ז' ממה שכתוב (איוב כו) פרשז בתוספת זי"ן וכשישראל עושים רצונו של מקום העננים נפתחים כצורת כ"ף וכשאינם עושים רצונו של מקום נסגרין כצורת סמ"ך וכענין שכתוב (איכה ג':מ"ד)

סכותה בענן, וזהו (שמות כ"ד:ט"ו) ויכס הענן את ההר, (שם מ) ויכס הענן את אהל מועד, וכבר ידעת כי ז' עננים היו לישראל במדבר.

וראיתי לאחד מן המקובלים שכתב בזה דע והתבונן כי כסא הכבוד הוא משפיע ברכה וכח לשבעים מלאכים הסובבים את הכסא שהם ממונים על שבעים אומות והם שרים עליהם מנהיגים אותם, והיה עמלק מזרע עשו ולפיכך היה כחו גדול ועצום שהרי כחו של עשו זקנו היה מתפרנס ומתברך מכחו של יצחק הוא מדת הגבורה, והענין הזה נרמז במלת ויחלש שלא אמר ויהרג אלא ויחלש כלומר שהחליש כחו הגדול של מעלה השואב כח ממדת הגבורה והפסיקו משם כדי שיפלו לפניו לפי חרב. והנה עמלק א' משבעים אומות והכח שלו אחד משבעים שרים וכאשר חטא עמלק זה פסק הש"י כחו מן הכסא שלא יתפרנס ממנו ושלא ימשך כח ברכה מלפני ולפנים רק מכח הכוכבים והמזלות והפסיק כחו מן הכסא הוא השבועה שבכאן שאמר כי יד על כס יה, והענין כאלו היה הכסא חסר והשם חסר כי כאשר הוא מסלק כחו מן הכסא נראה הכסא חסר וגם השם נראה חסר שנראה כאלו אינו מתקיים הכל ויש כח אחר זולתו ח"ו וע"כ חסר האל"ף מן הכסא כי כחו הקדמון נסתלק מן הכסא לצורך עמלק והוא"ו והה"א מן השם, אבל לימות המשיח כשיפקוד הש"י על צבא השמים ויבטל הממונים העליונים ממנוים וכענין שכתוב בדניאל (דניאל ח':י') ותגדל עד צבא השמים ותפל ארצה מן הצבא ומן הכוכבים ותרמסם יאבדו האומות על נקלה באבדן השרים הממונים עליהם, ויש מן האומות הרבה שיחזרו לדתנו כענין שכתוב (זכריה ח':כ"ג) יחזיקו עשרה אנשים וגו', וכתיב (צפניה ג':ט') כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד, ואין לך אומה בעולם שלא יהיה לו חלק בהקב"ה, אבל עמלק ועשו לא יהיה להם חלק וזכרון עם שאר האומות הנשארים הוא שכתוב (עובדיה יח) ולא יהיה שריד לבית עשו, באור הכתוב כי משאר העו"ג יהיו שרידים ופליטים שישארו מהם לעבוד את ה' ואין בו מזרעו של עשו אך ימחו מן העולם, כענין שכתוב כי מחה אמחה את זכר עמלק ואז יהיה השם והכסא על השלמות שהרי ג' אותיות שהן אל"ף ה"א וא"ו הם תשלום הכסא והשם. ועל זה אמר דוד ע"ה (תהילים קל"ב:י"ג) כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, יאמר לעתיד כשהקב"ה יבחר בציון אז ישב על כסא שלם וזה לשון אוה שהוא תשלום הכסא והשם וכן אמר דוד ע"ה (שם ט) האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, וכתיב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, וה' לעולם ישב הרי שהשם שלם כונן למשפט כסאו הרי הכסא שלם ואז תהיה הממשלה לש"י לבדו כענין שנאמר (ישעיהו ב':י"א) ונשגב ה' לבדו ביום ההוא וכתיב (עובדיה כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט

את הר עשו והיתה לה' המלוכה והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

פרק יח

פסוק א

מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח (משלי טו, ד)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכתוב הזה (משלי טו) גודל התועלת הנמצא בלשון כי הלשון מרפא חולי הנפש, ורפואתה עליונה על כל יתר הרפואות, כי יתר רפואות הסמים והמסעדים או העשבים הנה הם רפואה מסופקת אם יתרפא בהם החולה אם לא ואף אם יתרפא בהם אין כל כח רפואתם ותועלתם כי אם בהסרת החולי, אין בהם כח להוסיף על החיים, אבל מרפא הלשון אינה רפואה מסופקת כי אם רפואה ודאית ויש בה כח להוסיף על חיי האדם היא עץ החיים והחיים דבקים עמה. וסלף בה שבר ברוח, כשם שרפואת הלשון על כל יתר הרפואות כן החלי המגיע מן הלשון והוא הבזיון והלעג והליצנות שאדם מבזה את חברו ומלעיג ומתלוצץ עליו או מלבין פניו, ומפורש אמרו רז"ל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא.

והנה החולי הזה מן הלשון הוא קשה מאד מחולי הגוף והחולי הקשה שבכל חולי הגוף הוא שבר ברוח כלומר שבירת הרוח וכתיב (שם יח) רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה, באור הכתוב כי הרוח והוא הנפש נושא מחלת הגוף כי היא מכלכלת חולי הגוף ימים מספר בלי מאכל ומשתה, אבל כשהנפש חולה מי ישאנה ובא הכתוב ללמד כי חולי הנפש והיא שבירת הרוח קשה מאד מחולי הגוף, ועוד כי כשם שיש חולי בגוף כן יש חולי בנפש וחולי הנפש הם בעלי עברות ומי שיש בידו אמונה רעה, והוא שהזכיר הכתוב (שם ב) להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה, וכתיב (שם ה) כי נופת תטופנה שפתי זרה, המשיל אמונה רעה לאשה זרה המאבדת אותו בסוף, ועל כן אמר ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות, וכתיב רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמכו, ועם דבור הלשון שנתן באדם אשר עמו יש לו יתרון על שאר ב"ח אפשר בו לרפאות למי שיש לו חולי הנפש ולקרב אותו תחת כנפי השכינה ולהנחילו החיים האמתיים הנצחיים, והמדה הזאת מצאנוה באברהם אבינו שהחזיק והמשיך רבים לאמונת הש"י, וכל זה ברפואת הלשון והיא המרגלית שהיתה תלויה בצוארו שכן דרשו רז"ל מרגלית אחת היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה שרואה אותה מיד מתרפא וכשנפטר מן העולם נטלה ותלאה בגלגל חמה. ובאור זה כי המשיל המדה הזאת שהיא מאירת עינים למרגלית המאירה ואמר תלויה בצוארו לפי שהדבור הוא בגרון וכל מי

שהיה לו חולי הנפש והיה שומע דבריו של אברהם אבינו מיד היה מתרפא מחליו וכשנפטר מן העולם לא השאיר אחריו שום נברא שיורה על אלהותו של הקב"ה ועל יחודו אלא גלגל חמה ולכך אמר נטלה ותלאה בגלגל חמה ע"ד הכתוב (תהילים י"ט:ב') השמים מספרים כבוד אל, וז"ש מרפא לשון עץ חיים רפואת הלשון של אברהם היה סבה שנכנסו רבים תחת כנפי השכינה והיה להם עץ חיים וכענין שכתוב (בראשית י"ב:ה') ואת הנפש אשר עשו בחרן וגו', רפואת לשון של משה רבינו ע"ה שספר ליתרו כל האותות והמופתים ההם שנאמר ויספר משה לחותנו היה סבה שנתגייר יתרו שהיה נכבד וגדול משפחתו והיה כהן מדין והניח עשרו ורוב בניו ונפרד מן הישוב והלך אל המדבר להכנס תחת כנפי השכינה תיכף ששמע ענין יציאת מצרים, וזהו שכתוב **וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים**. יש בפרשה הזאת דעות חלוקות לרז"ל, יש מהם אומרים יתרו קודם מתן תורה בא ויש מהם אומרים יתרו אחר מתן תורה בא, ואלו ואלו יש להם ראיות על מה שיסמוכו. האומרים לאחר מתן תורה בא יש להם סיוע מן הכתובים בפרשה והוא שנאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים, שהרי בידוע הוא כי משה וישראל חנו בהר סיני שנה אחת וזהו שכתוב אשר הוא חונה שם כלומר שעדיין חונה שם בהר האלהים וזה יורה כי לאחר מתן תורה בא ועוד ממה שכתוב (שמות יח) והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, ונראה מזה שכבר נתנה התורה. ועוד ממה שכתוב בסוף הפרשה וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו גם זה יורה כי לאחר מתן תורה היה ועל כן שלחהו וחזר לארצו, כי איך ילך יתרו ולא ימתין לנתינת התורה. והנה לפי הדעת הזאת יש לתמוה ממה שאמר וישמע יתרו כהן מדין חותן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים ולא הזכיר ענין מתן תורה והיה ראוי לומר כי הוציא ה' את ישראל ממצרים וכי השמיעם את קולו מתוך האש, ועוד כי מה שיזכיר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים היה ראוי שיספר לו בכללו מעמד הר סיני בנתינת התורה, ואם אמר יתרו על האותות והמופתים אשר נעשו במצרים עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים עאכ"ו שהיה אומר כן על מעמד הר סיני כי בו יכול להכיר ולהבחין אמתת עקר האלהות בראיות הגדולות והנוראות אשר היו שם, ומכח הטעם הזה נראה כי הוא כדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא והסברא הזאת נכונה יותר וכן סדור הפרשיות כפשטן כי יתרו קודם מתן תורה בא זה דעת הרמב"ן ז"ל, ומפני זה לא הזכיר ענין מתן תורה בכלל מה ששמע ג"כ ממשה רבינו ע"ה בספרו אליו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים שלא היה אפשר

שיספר לו עדיין ענין מתן תורה העתידה לבא, ומה שאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים אין להבין כי משה היה חונה שם בהר האלהים אבל הענין כי משה היה ברפידים ויתרו יצא ממדין עם צפורה ועם בניה ובא אל רפידים שהוא מקום אחד במדבר סין אשר בין אילים ובין סיני והכתוב יספר שבא אל קצה המדבר אשר הוא שם, ומה שאמר הר האלהים מפורסם היה לכל ענין ההר ההוא ועל דעת שיעבדו את האלהים על ההר הזה יצאו ממצרים, ולמדך הכתוב מעלתו של יתרו כי עזב ארצו ומשפחתו ללכת מן הישוב אל המדבר אל ההר ההוא לשמו של הקב"ה. ומה שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו, אינם חקי התורה שלא נתנה עדיין אבל הם חקי המדבר ששם להם משה רבינו כבר וכענין שכתוב (שמות ט"ו:כ"ה) שם שם לו חק ומשפט, ואת תורותיו אלו המשפטים שכבר נתנו להם במרה, שבת ודינים במרה איפקוד. ומה שכתוב בסוף הפרשה וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, אין הכונה שלאחר מתן תורה היה ושלחו משה וחזר לארצו כי לא אמר הכתוב וישלח משה את חותנו וישב למקומו אבל אמר וילך לו אל ארצו הכוונה שהלך שם לגייר בני משפחתו וחזר למשה ועודנו בהר סיני. וכן דרשו רז"ל אמר יתרו הריני הולך ומגייר את בני מדינתי שאביאם תחת כנפי שמים יכול שהלך ולא חזר ת"ל (שופטים א':ט"ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים ונסמכה פרשת יתרו לפרשת עמלק לפי ששניהם היו זה הפך זה כי עמלק בן עשו הקרוב לנו עשה עמנו רעה שבא ממרחק להלחם כנגדנו במדבר , ויתרו שהיה מן האומות עשה עמנו טובה שהיה לנו לעינים בדרך המדבר, ונצטוינו לשלם לכל אחד ואחד גמולו הראוי, שנמחה את זכר עמלק כענין שנאמר (דברים כ"ה:י"ט) תמחה את זכר עמלק וגו', ושניטיב ליתרו שנזהר בבני הקיני שהם יושבים בקרב עמלק שלא נכרית אותם בהכריתנו את עמלק, וכן מצינו כתוב (שמואל א ט"ו:ו') ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים ויסר קיני מתוך עמלק.

ויתכן עוד לתת טעם בסמיכות פרשיות זו לזו פרשת יתרו לפרשת עמלק ואחריה פרשת בחדש השלישי ששם מתן תורה ואחריה פרשת ואלה המשפטים, והוא שידוע כי זרעו של עשו קוץ מכאיב לישראל בכל הדורות בין במלחמה הראשונה לישראל גם האחרונה, וירמוז הכתוב כי כשם שהמלחמה הראשונה נצחנוה על ידי משה ויהושע כן האחרונה והוא הגלות החל הזה אשר אנחנו בידם עתידין אנו להגאל ע"י אליהו שהוא משבט לוי כמשה ומשיח בן יוסף שהוא משבט אפרים כיהושע וכשם שבגאולה ראשונה של מצרים נתגייר יתרו וחזר לאמונתנו כן בגאולה אחרונה יתגיירו כל העו"ג ויחזרו לדתנו,

ועל כן נסמכה פרשת בחדש השלישי שהיא מתן תורה כי אז תחזור התורה לאכסניא שלה ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים ואח"כ יהיה יום הדין של תחיית המתים, ועל כן נסמכה פרשת ואלה המשפטים כי מתוך המשפטים והדינין יוצאים בני אדם אלו זכאין ואלו חייבין וכן הענין ביום הדין של תחית המתים שכתוב בו אלה שתי פעמים שנאמר (דניאל י"ב:ב') אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, ואם כן סמיכות הפרשיות רומזות ומגידות מראשית אחרית והנה הם מסודרות בהשגחה ובכוונה גדולה.

כי הוציא ה' את ישראל. אחר שהזכיר לשון עשה אלהים רצה להזכיר בהוצאה השם המיוחד, לבאר כי השם המיוחד הוא המוציא וכענין שכתוב (שמות י"ג:ט"ז) כי בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים כי הוא המוציא בחזק יד לא חוזק יד בלבד והבן זה כי כבר הזכרתיו.

פסוק ד

ושם האחד אליעזר. היה ראוי לומר ושם השני, וע"ד הפשט זה מיוחד לאמו וזה מיוחד לאביו, גרשם שהיה הבכור היה מיוחד לאמו ועוד שהצילתו מן המיתה כענין שנאמר (שם ד) ותקח צפורה צר, ואליעזר היה מיוחד למשה שקראו כן על שם הצלתו.

ויתכן לפרש עוד שהזכיר לשון אחד באליעזר מפני שכח הרבוי הוא מכח האחדות ולפי שעתיד הקב"ה להשפיע כח הרבוי בזרעו של אליעזר שהיה רחביה כענין שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א כ"ג:י"ז) ויהיו בני אליעזר רחביה הראש ולא היה לאליעזר בנים אחרים ובני רחביה רבו למעלה ודרשו רז"ל למעלה מששים רבוא על כן הזכיר בו לשון אחד להורות על הרבוי מכח האחד.

וע"ד המדרש ושם האחד אליעזר א"ר יוסי ב"ר חנינא בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה עוסק בפרשת פרה אדומה והיה אומר הלכה משמו של רבי אליעזר עגלה ערופה בת שנתה ופרה אדומה בת שתי שנים אמר לפניו רבש"ע כל העליונים והתחתונים שלך ואתה אומר הלכה משמו של ב"ו אמר לו עתיד צדיק אחד לעמוד בעולמי ואליעזר שמו ועתיד לעסוק בפרה אדומה תחלה ואומר עגלה בת שנתה פרה בת שתי שנים אמר לפניו רבונו של עולם יהי רצון מלפניך שיהיה מחלצי, אמר לו חייך שהוא מחלציך שנאמר ושם האחד אליעזר ושם אותו המיוחד אליעזר:

פסוק ו

ואשתך ושני בניה עמה. היה ראוי שיאמר ושני בניך כשם שאמר חותנך ואשתך, אבל דרך הכתוב לייחס הבנים אל האשה וכן כתוב (בראשית מו) אלה בני לאה, והבנות לאב כי כן כתוב (שם) ואת דינה בתו.

פסוק ז
ויצא משה לקראת חותנו. דרשו רז"ל מי ראה משה יוצא ולא יצא מי ראה לאהרן יוצא והוא אינו יוצא מי ראה שבעים זקנים יוצאים והוא אינו יוצא מכאן שכל ישראל יצאו לקראת יתרו.

פסוק ח
את כל התלאה. הזכיר כן על מי מרה וכליון הבצק שהוציאו ממצרים ומלחמת עמלק כל זה אירע להם בדרך ואף על פי כן ויצילם ה'.

פסוק ט
ויחד יתרו. שמח בדבר מלשון (דברי הימים א ט"ז:כ"ז) עז וחדוה במקומו. ועוד יש לומר ויחד מלשון אחדות לפי שנתגייר וייחד את הש"י וברך אותו שנאמר ברוך ה' אשר הציל אתכם.
ובמדרש ויחד יתרו נעשה בשרו חדודין חדודין והיינו דאמרי אנשי גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה, ובאור עד עשרה דרי כי יתרו היה עשירי למצרים בנו של חם והיו המצריים אנשי בריתו וקרוביו ואף בני מצרים ובני מדין קרובים היו שהרי מדין בנו של אברהם היה מקטורה, ואברהם יצא משם בנו של נח, ומצרים בנו של חם שנאמר (בראשית י':ו') ובני חם כוש ומצרים, וכשם שהיו עשרה דורות מנח ועד אברהם כך תמצא עשרה דורות מחם בן נח עד מדין בן אברהם ועשרה דורות ממצרים בן חם עד יתרו שהוא מבני מדין, ועל כן דרשו עד עשרה דרי שהרי יתרו אע"פ שנתגייר ונבדל לגמרי מהם מ"מ בשרו יכאב עליו בפורענותם אף בדור עשירי.

פסוק י
אשר הציל אתכם. העיד הכתוב שתי הצלות הצלה שיצאו מרשותם והצלה מן השעבוד בהיותם ברשותם. או יחזור אתכם למשה ולאהרן.

פסוק יא
עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם. יאמר כי היה מכיר מעלת אלהי ישראל וגדולתו מכל האלהים, בדבר אשר זדו כלומר במה שהשיב להם גמול בזדון אשר עשו להם, והכוונה כי לולא שזדו עליהם לא היה מענישם מפני שהיו מקיימין גזרתו שאמר (בראשית ט"ו:י"ג) ועבדום וענו אותם, אבל מה שהוסיפו על הנגזר במה שאמרו (שמות א':כ"ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו' הרי זה עקירה אינו בכלל עבדות וענוי, על התוספת הזה היה העונש. ומה שהוסיף מלת כי ואמר כי בדבר באורו שהענישם בדבר אשר זדו וכן כתוב בספר עזרא (נחמיה ט':י') כי ידעת כי הזידו עליהם.

פסוק יב

ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים. לא מצינו בכל הקרבנות שם אלהים אלא השם המיוחד אבל יתרו לא ידע ה' עדיין והקריב לאלהים וזה שאמר במשה את כל אשר עשה ה' לפרעה וביתרו הזכיר את כל אשר עשה אלהים למשה.

עם חותן משה לפני האלהים. לפני משכן האלהים והוא עמוד הענן ועמוד האש ששם משכן האלהים. וסעודה זו עשאוה לכבוד יתרו שנתגייר במילה וטבילה במים כדין הגר הבא לחסות תחת כנפי השכינה. ואין ספק כי הסעודה הזאת לאהרן ולשבעים זקנים וסעודת המטעמים ליצחק אבינו כוונה אחת להם כדי שתחול השמחה בנפש האוכל ותשרה עליו רוה"ק, לפי שכחות הנפש נקשרים בכחות הגוף ובהתעורר כחות הגוף אז יתחזקו כחות הנפש לאיזה ענין שיכוין אליו האוכל, וזה ענין הכנור בנביאים הבאים להעיר עליהם רוח ממרום כענין שכתוב (מלכים ב ג׳:ט״ו) והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'.

פסוק טו

כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. לא אמר לדרוש ה' לפי שהוא היה מתעסק בענין המשפט ועל כן אמר אלהים כי המשפט לאלהים הוא וכן הוא אומר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו ולא אמר את חקי ה', ובאור הכתוב צריכים הם שיעמדו לפני זמן גדול מן היום לפי ששואלין ממני ענינים רבים יש מהם באים לפני שאתפלל על חוליהם ויש מהם באים לפני שאודיעם מה שיאבד מהם וכן מצינו דרישת אלהים בשני ענינים אלו הוא שאמר (מלכים ב ח׳:ח׳) ודרשת את ה' מאותו לאמר האחיה מחלי זה, שיתפלל עליו ויודיענו אם נשמעה תפלתו, וכענין האמור ברבקה (בראשית כ״ה:כ״ב) ותלך לדרוש את ה', ומצינו בענין האבדה לפנים בישראל (שמואל א ט׳:ט׳) כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה, ועוד שאני שופט אותם כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי, ועוד אני מלמד אותם תורה והודעתי את חקי האלהים וגו'.

פסוק יח

נבול תבול גם אתה גם העם הזה. כתרגומו מלאה תלאי יאמר אינך רשאי לסבול משא כבד כזה כי זה טורח גדול ועייפות לך ולכל העומדים עליך כי ייגעו לריק ולא יוכלו להתקרב אליך הכל להגיש לפניך עצומותיהם.

ובמדרש נבול תבול כתאנה הזאת שעליה נובלות שנאמר (ישעיהו ל״ד:ד׳) כנבול עלה מגפן וכנובלות מתאנה, גם אתה לרבות אהרן, גם העם לרבות שבעים זקנים.

פסוק יט

היה אתה לעם מול האלהים. נגד האלהים להתפלל בעבורם כלשון הכתוב (תהילים פ"ח:ב') יום צעקתי בלילה נגדך.

והבאת אתה את הדברים אל האלהים. הודה לו על הדבר הראשון שאמר לו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.

פסוק כ

והזהרתה אתהם את החקים ואת התורת. הודה לו גם במה שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו, אבל במשפט שאמרת ושפטתי בין איש ובין רעהו שים לך שופטים עמך כי כבד ממך דבר המשפט יותר מן הכל וטוב לך ולהם להקל מעליך ולכך נתן לו עצה שיבחר מכל העם אנשי חיל.

פסוק כא

ואתה תחזה. היה ראוי לומר ואתה תבחר כמו שאמר במעשה ויבחר משה אנשי חיל, אבל לפי שהאדם יראה לעינים וה' יראה ללבב על כן הוצרך לומר לשון תחזה שהוא לשון נבואה מלשון מחזה וחזון, והכוונה שיצטרך לנבואה בבחירה הזאת. או יאמר ואתה תחזה בהכרת פנים מכח חכמת הפרצוף שהיה משה יודע ובקי בה בהיותו שלם שבשלמים גדול שבנביאים וחכם הרזים ולכך הזהירו במלת ואתה כלומר ואתה בעצמך ולא על ידי צווי.

מכל העם אנשי חיל. כל המדות שמזכיר והולך והם יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע כלם הן בכלל אנשי חיל כי אנשי חיל נקראים אותם שיודעים להנהיג את העם במשפט כי א"א שיהיה המשפט על הנכונה בלתי המדות האלה שיהיו יראי אלהים, וכמו שדרשו רז"ל צריך הדיין לראות את עצמו כאלו חרב מונחת לו בצוארו מלמעלה וגיהנם פתוחה לו מלמטה והוא באמצע זכה נצול משניהם לא זכה נמסר ביד שניהם, וצריכים גם כן שיהיו אנשי אמת כלומר שיהיו אוהבים האמת ובוחרים בו שלא יסכימו כי אם אליו ושלא יקבלו טענה של שקר כענין שכתוב (שמות כ"ג:ז') מדבר שקר תרחק שהוא אזהרה לדיין, וצריכים גם כן שיהיו שונאי בצע כלומר שונאי ממון ואין צ"ל ממון אחרים אלא אפילו ממון עצמם. כענין שאמרו רז"ל אפילו שורף גדישי אפילו קוצץ נטיעתי כהוגן אני דנו ולפי זה תהיה מלת בצע שם לממון כמו (בראשית ל"ז:כ"ו) מה בצע כי נהרוג את אחינו שתרגומו מה ממון מתהני לנא וכן (מיכה ד':י"ג) והחרמתי לה' בצעם ממונם. או שתהיה מלת בצע שם הגזלה כלומר שיהיו שונאים הגזל והעשק ושלא יסבלו בדעתם עשק וחמס. בא וראה כמה כח וגודל מעלות המדות שלא נשתבחו הצדיקים והנביאים בתורה כגון נח ואברהם ויעקב וזולתם בתארי החכמה התבונה והדעת כי אם בתארי

המדות, נאמר בנח (בראשית ו׳:ט׳) איש צדיק תמים היה, ונאמר באברהם (שם יז) והיה תמים, וביעקב (שם כה) איש תם וכן במשה (במדבר י״ב:ג׳) ענו מאד. וכל זה להורות כי אין עיקר החכמה אלא יושר המדות כשם שאין האילן עיקר אלא הפרי, וכן דרשו רז״ל (תהילים קי״א:י׳) שכל טוב לכל עושיהם, לכל לומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם.

פסוק כב

ושפטו את העם בכל עת. ענינו בכל עת שירצו כי אתה לבדך אי אפשר לך שתשפוט אותם בכל עת שירצו כי מי יוכל להתקרב אליך בהיות ההמון הגדול מקובצים עליך.

פרק יט

פסוק א

בחדש השלישי. הוא חדש סיון, ביום הזה ראש חודש היה אי זהו יום שנקרא חדש הוי אומר זה ראש חדש הוא שכתוב (שמואל א כ׳:כ״ד) ויהי החדש וישב המלך אל הלחם לאכול וכתיב (שם) ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולמדך הכתוב שהיו שני ימים ר״ח וזהו שכתוב (שם) ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם, וכן דרשו רבותינו ז״ל ביום הזה ר״ח היה כתיב הכא ביום הזה וכתיב התם (שמות י״ב:ב׳) החדש הזה לכם.

באו מדבר סיני. הוא חורב שכתוב בו (שם ג) ויבא אל הר האלהים חורבה, ועליו נאמר (שם) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה.

פסוק ב

ויסעו מרפידים. כלומר ביום הזה הוא ר״ח סיון, ויבאו מדבר סיני ויחנו שם, בו ביום וביום השני נעתקו וחנו כנגד ההר שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר. ומה שהזכיר לשון ויחן ולא אמר ויחנו למדך הכתוב מעלתם של ישראל שחנו כלם בלב אחד לקבל התורה, שכל מקום שנאמר ויחנו היו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת אבל כאן כתיב ויחן.

ודרשו רז״ל ויחן שם ישראל נגד ההר ישראל סבא. והענין כי מפני שמצינו במסעות ויסעו בני ישראל מרעמסס ואחר כך ויסע מלאך האלהים כן מצינו בחניה ויחנו במדבר ואחר כך מיד ויחן שם ישראל ויהיה נגד ההר המכוון כנגד ההר והבן זה.

ולפי הפשט טעם נגד ההר למזרחו של הר, בו ביום נאמר למשה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, והזכיר האנשים והנשים באותן מצות שהן חייבות בהן ואמר להם אתם ראיתם אשר עשיתי ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו׳, ויענו כל העם יחדו וגו׳. ביום הג׳ וישב משה את דברי העם אל ה׳. ביום ד׳ אמר לו לך אל העם וקדשתם היום ומחר ואמר כן על יום רביעי ויום חמישי והיו נכונים ליום השלישי של קדוש שהוא יום ששי לחדש והרי לך מבואר כי בששי בסיון נתנה תורה.

ודעת רז"ל שהתורה נתנה ביום שבת שכן דרשו במסכת שבת פרק אמר ר' עקיבא תנו רבנן בששה בסיון נתנו עשרת הדברות לישראל ר' יוסי אומר בשבעה בו אמר רבא לכולי עלמא בשבת נתנה תורה לישראל כתיב הכא (שמות כ:ח') זכור את יום השבת וכתיב התם (שם יג) זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מה להלן בעצומו של יום אף כאן בעצומו של יום כי פליגי בקביעא דירחא רבי יוסי סבר בחד בשבא איקבע ירחא ורבנן סברי בשני בשבת איקבע ירחא, ואע"פ שרבי יוסי נמוקו עמו הלכה כרבנן דבתרי בשבא איקבע ירחא וכיון שכן ביום ראש חדש יום שני לבריאת עולם באו מדבר סיני למחרתו יום ג' נעתקו משם וחנו נגד ההר וצוה הקב"ה למשה מצות אזהרה וכתיב ויענו כל העם יחדו וגו'. יום רביעי וישב משה את דברי העם אל ה'. יום חמישי מצות פרישה והגבלה ואמר לו וקדשתם היום ומחר שהוא יום ששי והיו נכונים ליום השלישי הוא שלישי לקדוש והוא יום שבת ויום ששי בסיון, והא למדת כי בשבת נתנה התורה ומזה תקנו רבותינו ז"ל בתפלת שבת ישמח משה במתנת חלקו לפי שהתורה נתנה בשבת ע"י משה.

פסוק ג

כה תאמר לבית יעקב. אלו הנשים, כה תאמר בלשון הקדש, כה תאמר בנחת. וצוה לדבר אל הנשים תחלה ללמדן מוסר ודרך ארץ ועוד כדי להמשיך לבן אל התורה והמצות ולומר להן ראשי פרקים מפני שאין דעתן מיושבת כאנשים, ועוד שהאשה הטובה היא סבה לתורה שהיא יכולה להמשיך את בנה לבית המדרש לפי שהיא מצוייה בבית והיא מרחמת עליו בכמה מיני געגועין כדי להמשיך אותו אחר למוד התורה מנעוריו וגם כי יזקין לא יסור ממנה, ולכך ראויה האשה להתפלל לשם יתברך בשעת הדלקת הנר של שבת שהיא מצוה מוטלת עליה שיתן לה ה' בנים מאירים בתורה, כי התפלה יותר נשמעת בשעת עשיית המצוה ובזכות נר שבת שהוא אור תזכה לבנים בעלי תורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו':כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור, וכן דרשו רז"ל האי מאן דרגיל בשרגי הויין ליה בנים תלמידי חכמים.

ותגיד לבני ישראל. צוה להודיעם אזהרות ועונשים וזהו לשון ותגיד דברים הקשים כגידין ועל כן הוא מלא ביו"ד ובכל המקרא לא תמצא לשון הגדה אלא חסר כגון (יהושע ז':י"ט) והגד נא לי מה עשית, (ישעיהו נ"ח:א') והגד לעמי פשעם, אבל זה שנכתב ביו"ד לכך דרשו בו דברים הקשים כגידין.

פסוק ד

אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים. תחלת דברי שליחותו באר להם ענין ההשגחה שהוא עיקר התורה כי כאשר יאבד הקב"ה אומה בעונם ויציל אומה אחרת בזכותם הנה זה

ממופתי ההשגחה ומעיקרי העונש והשכר, ועל כן אמר אשר עשיתי למצרים שהבאתי המכות עליהם ואבדתי אותם בים ואתם ראיתם זה בעיניכם ואתכם הצלתי מכל המכות ההם במצרים ובים וזהו שאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים שהגנתי עליכם מן הצרות כנשר שמגין על בניו. ומה שהמשיל זה לנשר דרשו רז"ל מה נשר זה מלך שבעופות אינו מתירא מעוף אלא מחץ ושאר העופות נושאים את בניהם בין רגליהם לפי שמתיראין מעוף שעל גביהם אבל הנשר הזה נושאם על כנפיו הוא שכתוב (דברים ל"ב:י"א) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף וגו' אומר מוטב יכנס בי החץ ולא בבני כך ישראל כשיצאו ממצרים ובאו לתוך הים היו המצריים רודפים אחריהם והיו שני העמודים עמוד הענן ועמוד האש מפסיקים בין מחנה מצרים למחנה ישראל והיו המצריים זורקים לישראל חצים ואבני בלסטראות והיה עמוד הענן מקבלם.

ולפי המדרש הזה היה ראוי שיאמר ואשא אתכם על כנפי נשר כי הכוונה להמשיל חבת המקום לחבת הנשר לבניו שנושאם על כנפיו. ויתכן לומר כי הזכיר נשרים רמז לשני העמודים כי משעה שיצאו ממצרים שאמר הכתוב (שמות י"ב:ל"ז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה מיד היה עמוד הענן יומם לנחותם הדרך ועמוד האש לילה להאיר להם, והוא שכתוב (שם יד) ויסע מלאך האלהים ויסע עמוד הענן מפניהם.

פסוק ה

והייתם לי סגולה. המטמון המוצנע והסמוי מן העין יקרא סגולה והוא מיוחד וחביב אצל המלך ותחת ידו לא יפקיד עליו פקיד ולא ימנה עליו שוטר ומושל כענין שכתוב (קהלת ב':ח') וסגולת מלכים והמדינות. ומטעם זה אמר מכל העמים כלומר שאין מעלה זו לשאר העמים, כי הם היו תחת ממשלת פקידי המלך ושוטריו, ומפורש אמר הכתוב (דברים ד':י"ט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לקח ה' כי ישראל לקוחים לחלקו יתברך וסגולה תחת ידו ביחוד.

כי לי כל הארץ. ולא בחרתי באומה ולשון כי אם בכם.

וע"ד הקבלה כי לי כל הארץ כבר רמזתי ענין הארץ הנקראת כל בפסוק בראשית.

פסוק ו

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. ע"ד הפשט תהיו לי לחלקי. וקראם מלכים וכהנים וקראם גם כן גוי קדוש בקבלת התורה, ובאר לך הכתוב כי בכתר תורה נכללים כתר כהונה וכתר מלכות, וכן דרשו רז"ל (משלי ג':ט"ו) יקרה היא מפנינים מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים.

וע"ד הקבלה ממלכת כהנים ממלכת משרתים שתעבדוני בעולם הזה וגוי קדוש לעולם הבא כי מלת גוי סמוכה כלומר גוי של קדוש הוא האל הקדוש הנקדש בצדקה וכמוהו

(ישעיהו כ"ו:ב') ויבא גוי צדיק גוי של צדיק, והנה הם מובטחים בעולם הזה ובעולם הבא.

פסוק ח

כל אשר דבר ה' נעשה. הודו וקבלו עליהם עול התורה והמצות ועשו כן ברצונם. ומה שדרשו רז"ל כפה עליהם ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם על התורה שבעל פה היה שיש בה אזהרות ועונשים וכמה סייגים וגדרים אבל התורה שבכתב הכל הודו מדעתם בחפץ גדול בשמחה ובטוב לבב ולא הוצרכו כפיה אלא בתורה שבעל פה.

וישב משה. יש שפירשו שהביא בידו התשובה ולא הספיק להגידה עד שנגלה עליו דבורו של מקום שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' ואז הגידה וזהו ויגד משה. ואפשר לפרש כי וישב משה הוא שאמרו נעשה ויגד משה הוא שתבעו שהיו רוצים לשמוע מפיו יתברך, ויהיה באור יחדו שני דברים יחדו האחד נתפרש בכתוב והשני לא נתפרש, וישראל שתבעו כן מצאו פתח מדבריו של מקום שאמר אם שמוע תשמעו בקולי, ולפיכך כשהשיב משה נעשה אמר לו השי"ת בעבור ישמע העם, ואז ויגד משה שהשמיעה מפיו היו תובעין, וכן מצינו במדרש בתחלת שיר השירים רבה ויגד משה את דברי העם אל ה' שאמרו רוצים אנו לשמוע מפיו רצוננו לראות את מלכנו.

פסוק ט

בעב הענן. כתב הרמב"ן הוא הערפל אשר שם האלהים והכל רואים ומכירים כמ"ש ומראה כבוד ה' כאש אוכלת וגו', ויאמר הכתוב הנה אנכי בא אליך בעב הענן שתגש אתה אל הערפל בעבור ישמע העם דברי ויהיו הם עצמם נביאים בדברי לא שיאמינו מפי אחרים, שנאמר (דברים ד י) באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים וגו' ובך יאמינו לנצח בכל הדורות ואם יקום בקרבם נביא או חולם חלום נגד דבריך יכחישוהו מיד שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם שהגעת למעלה העליונה בנבואה יתברר להם ממך מה שכתוב (במדבר י"ב:ו'-ז') אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו לא כן עבדי משה וגו' פה אל פה אדבר בו, ולכך אמר בעבור ישמע העם בדברי עמך כי ישמעו דברי מתוך האש וידעו שאני ה' מדבר עמך ויאמינו בדברי וגם בך יאמינו לעולם. וכן מה שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי לומר הנה נתקיים אצלנו הדבור בראית עינינו כאשר היה חפץ האלהים ומעתה קרב אתה שידענו בך שהגעת למעלה העליונה על כל הנביאים.

פסוק י

וקדשתם היום ומחר. קדושה זו היא שלא יגש אל אשה גם להפריש עצמן מכל טומאה כי הנשמר מן הטומאה נקרא קדוש.

וכבסו שמלותם. מכבוס הבגדים למדנו טבילת הגוף, וכן דרשו רז"ל במכילתא אין לך כבוס בגדים שלא יהא טעון טבילה.

פסוק יג

אם בהמה אם איש לא יחיה. אין להבין בהמה ממש דוקא אבל הוא כנוי אל הרשעים הנמשלים לבהמה. יאמר בין שיהיה רשע או צדיק לא יחיה הנוגע בו וכן אמר קהלת (קהלת ג׳:כ״א) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה וגו', המשיל נפש הרשע לבהמה ואמר כי רוח הצדיק שהיא בודאי עולה למעלה ורוח הרשע שהיא בודאי יורדת למטה מי יודע אותם כלומר מי מכיר בהם בעוה"ז לומר זו תעלה וזו תרד, ובא ולמד כי בעוה"ז מקרה אחד לכל לצדיק ולרשע כמות זה כן מות זה והוא דבק בפסוק שלפניו כי הכל שב אל העפר ובעוה"ז כלם שוים משא"כ בעוה"ב שמדרגותיהם חלוקות, וכן אמר בכאן לא יחיה עשה את כלם שוים בין צדיק בין רשע שלא יחיה בעולם הזה, ומזה אתה למד שמדרגותיהם חלוקות לעוה"ב כלומר לא יחיה הרשע בעולם הזה ובעוה"ב ולא יחיה הצדיק בעוה"ז אבל יחיה בעוה"ב והראיה נדב ואביהוא שמתו בעוה"ז לפי שנגעו בהר שהוזהרו עליו וזכו לחיי העוה"ב כי על כן נזכרה מיתתם ביום הכפורים.

במשוך היובל. על דרך הפשט כשימשוך היובל קול ארוך הוא סימן סילוק השכינה והפסקת הקול. היובל הוא שופר של איל ושופר של אילו של יצחק היה, כן פירש רש"י ז"ל. וכוונתו לומר כי אע"פ שהאיל הוקרב עולה ועולה כולה כליל החזירו הקב"ה להויתו הראשונה, וכן דרשו רבותינו ז"ל בפרקי רבי אליעזר רבי חנינא בן דוסא אומר איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה (אברי הבשר) [אפרו] של איל הוא יסוד של המזבח הפנימי, גידיו של איל אלו י' נימין של כנור שהיה דוד מנגן בהם, עורו של איל הוא אזור מתניו של אליהו זכור לטוב שנאמר (מלכים ב א׳:ח') ויאמרו אליו איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו ויאמר אליה התשבי הוא. וקרנו של איל קרן שמאל הוא הנשמע בהר סיני שנאמר ויהי קול השופר הולך וגו', קרן ימין שהוא גדול משל שמאל הוא שעתיד לתקוע בו לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו כ״ז:י״ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ע"כ. ומן הכתוב הזה הוכיחו רז"ל במסכת יום טוב תחלת פרק ראשון כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו והוא שאמרו שם בגמרא מכדי כתיב גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא במשוך היובל המה יעלו בהר למה לי, ש"מ כל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו, ובאור זה כי ממה שכתוב אל מול ההר

ההוא יש ללמוד בעוד שהשכינה בהר ההוא נסתלקה שכינה ירעו, וא"כ למה הוצרך במשוך היובל המה יעלו בהר, אלא כדי להתיר להם בצווי כמו שהיתה להם המניעה בצווי ומכאן שכל דבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו.

וע"ד הקבלה במשוך היובל קול השופר הזה הוא פחד יצחק שהשיגוהו בהר סיני ולא השיגו בו דבור זולתי קול וזהו ויחרד כל העם כלשון (בראשית כ"ז:ל"ג) ויחרד יצחק, וכבר הזכרתי זה בפסוק (שם כב) והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו.

והגבלת את העם. תן גבול לעם כשעור אלפים אמה הן חסר הן יתיר כדי שלא יעלו בהר וכדי שלא יגעו בקצהו.

כל הנוגע בהר מות יומת. וכל שכן העולה. **לא תגע בו יד**. והלא כבר נאמר כל הנוגע בהר אבל באורו לא תגע בו יד לא תהא מיתתו בנגיעת יד כגון חנק ושרפה וכיוצא בהן כי אם מרחוק כגון סקילה או בחצים זהו שאמר כי סקול יסקל או ירה יירה.

פסוק טז

ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. הוא ג' לקדוש וששי לחדש.

ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר. הקולות היו קולות המלאכים שמקלסים להקב"ה בכל בקר ובקר, שנאמר (איוב ל"ח:ז') ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים, והברקים הם מלאכים ג"כ שנאמר (תהילים ק"ד:ד') עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט, וכתיב (יחזקאל א':י"ג) ונוגה כאש ומן האש יוצא ברק. וענן כבד, כדי להפריש בין ישראל ובין המלאכים שאם היו ישראל רואים אותם היו נרעדים בראייתם, וכן כתוב ביחזקאל (שם) ענן גדול ואש מתלקחת ומתוכה דמות ארבע חיות, זה כתב רבינו חננאל, עם היות שהפשט אמת ויציב והוא הראשון משבעים פנים כי יום מתן תורה היה כמין יום המעונן בקולות והם הרעמים כמנהגו של עולם והברקים וקצת גשמים, והוא שכתוב (שופטים ה':ד') ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים, והיה תחלה הענן ואח"כ הברקים ואח"כ הקולות. והאחרון בכתוב היה ראשון שכן מנהג לראות הברק ואחריו הרעם, ומה שהזכיר הכתוב שלא כסדר נראה לי בטעם הדבר כי עשה כן לעלוי קול השופר שאילו הזכיר כסדר שהיו היה סומך הקולות אל קול השופר והיה נראה כי היו שוים או קרובים זה לזה במעלה ולכך רצה להקדים הקולות כדי להרחיקם מקול השופר ולבאר כי יש רחוק גדול והפרש ביניהם כהפרש שיש בין דבר גופני לדבר שכלי.

פסוק יז

ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה. זה מחנה ישראל שהיו ששים רבוא. לקראת האלהים. שיעורו לקראת מחנה האלהים הם מלאכי השרת שירדו שם, ודרשו רז"ל ששים רבוא מלאכי השרת ירדו שם כנגד ששים רבוא ישראל ועליהם רמז יעקב

(בראשית ל"ב:ג') שם המקום ההוא מחנים כי היו שתי המחנות זה לעומת זה, ועל זה אמר שלמה ע"ה כמחולת המחנים. ולפי שהיו ישראל משועבדים בשעבוד ד' מלכיות וכל אחת מהם אומרת לישראל שישובו לאמונתם ויאמינו בהם לכך הזכיר ד' פעמים שובי, ואנחנו היום בשעבוד המלכות הרביעית האומרת שובי ונחזה בך כלומר נעשה מכם שלטונין ונתן לכם כל מיני ממשלה והוא מלשון ואתה תחזה מכל העם. ודרשו רז"ל השולמית, אומה ששלום העולמים דר בתוכה, והיא משיבה מה תחזו בשולמית מה אתם יכולים לתת ממשלה ומעלה וכבוד לשולמית שמא אתם יכולים למצוא בדמיון שמחת מעמד הר סיני זהו כמחולת המחנים שתי המחנות שהיו יוצאין זה לקראת זה. והמשיל תענוג ההשגה שהשיגו באותו מעמד למחול וכענין שדרשו רז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן ולכך אין לי לשוב לאמונתכם כי זכורה אני אותו המחול כלומר מעמד הר סיני. ועוד דרשו רז"ל שהיו שם במעמד הקדוש הזה כ"ב אלף מלאכי השרת שנאמר (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן והם היו הקרובים לשכינה יותר משאר המלאכים, והיו כנגד כ"ב אלף הלוים שהיו סמוכים לאהל מועד ששם הארון, ואשרי העם שככה לו כי ראו ארבע חיות מרכבה הרשומות במלת שנאן וראו ד' מחנות שכינה הרשומות במלת ארגמן כי ממה שהזכיר שלמה בחכמתו (שיר השירים ג':י') מרכבו ארגמן יתבאר למשכיל סוד האחד הרוכב על ארבע מחנות שכינה של כבוד ארגמן, וידוע כי משם התאוו לדגלים, ואמרו במדרש כי ביום הזה של מתן תורה היתה עמידת חמה ותחית המתים כמו שכתוב (שם ה) נפשי יצאה בדברו, וכן דרשו באלה הדברים רבה ה' פעמים עמדה חמה למשה, יום של יציאת מצרים, ויום של ים, ויום של עמלק, ויום של מתן תורה, ויום של נחלי ארנון ע"כ.

ויתיצבו בתחתית ההר. למטה מן ההר וחוץ לגבול שהוזהרו להתרחק ממנו.

ודע כי הכבוד היה בראש ההר שנאמר וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר וכתיב (שמות כ"ד:י"ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וכל ישראל עמדו בסוף ההר שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר, ומשה זכה לעלות אל ההר לבא בתוך הענן, שנאמר (שם) ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר וזכה עוד שנתקרב אל עב הענן הוא שכתוב הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ועב הענן הוא הערפל אשר שם האלהים, וזהו באור הכתוב (דברים ד':י"א) וההר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, חשך הוא האש ואח"כ ענן ואח"כ ערפל שהוא עב הענן, ולפי זה היו ד' מדרגות זו למעלה מזו וזו לפנים מזו ואלו הם, תחתית ההר, וראש ההר, וענן. ועב הענן, ומצינו דוגמתם בבהמ"ק שער העזרה כנגד

תחתית ההר, והעזרה עצמה כנגד ההר עצמו, וההיכל לפנים כנגד פנימיות הענן, בית קדשי קדשים שהוא לפנים מן ההיכל הוא כנגד עב הענן הוא הערפל אשר שם האלהים.

פסוק יח

והר סיני עשן כלו. ההר היה עשן ולא האש כי האש שהוא לפני כבוד ה' אין לה עשן ומה שאמר כעשן הכבשן ידוע כי אין המשל דומה לנמשל אבל מפני שאנחנו גשמיים אי אפשר לנו שנערוך ונדמה הענינים השכלים רק בדברים הגשמיים שאנו שקועים בהם וכן הכתוב המשיל יופי השמש וזהרו ליופי בן אדם והמרוצה שלו בגלגלו למרוצת הגבור הוא שכתוב (תהילים י"ט:ו') והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ אורח, ודבר ידוע שאינו בערכו ולא דומה לו על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות פעמים, וכן הכתוב המשיל את הקב"ה לאריה שנאמר (עמוס ג':ח') אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא ינבא, והענין לפי שאין לנו בכל בעלי חיים גופניים יותר גבור ממנו וכדי לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע ועל כיוצא בזה ארז"ל דברה תורה כלשון בני אדם.

פסוק יט

משה ידבר והאלהים יעננו בקול. היה פלא גדול שכל ישראל שהיו מהלך ג' פרסאות שישמעו כלן קולו של משה ועוד שהיה שם קול השופר והיה ראוי לעכב, וע"כ יבאר הכתוב הנס הגדול הנעשה בזה כי משה ידבר והאלהים נותן לו כח וסיוע בקולו שיוכל להגביהו כשעור שישמעו כל ישראל קולו ויבינו ממנו. ומלת יעננו מלשון (הושע ב':כ"ג) אענה נאם ה' אענה את השמים שהוא לשון עזר וסיוע.

פסוק כ

וירד ה' על הר סיני. לשון ירידה בהקב"ה בכל מקום הוא ענין הראותו וגלויו בהשגת השכל והוא כלשון (בראשית י"ח:א') וירא אליו ה' האמור באברהם וכן תרגם ואתגלי כתרגום וירא, אבל אחז הכתוב לשון ירידה כי גלוי שכינה אל התחתונים ירידה היא אצל מעלות הגבוה. ובאור וירד ה' בכאן שנראה ה' המיוחד לעיני כל העם כי כן הזכיר למעלה כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם, כי מתוך שראו הכבוד כאש אוכלת בראש ההר ידעו והבינו כי שם ה' המיוחד ואל הכוונה הזאת נאמר וירד ה', לא שיראו ה' המיוחד שהרי כתיב (שמות ל"ג:כ') כי לא יראני האדם וחי. וכן הענין באברהם שנאמר וירא אליו ה' יגיד כי ה' המיוחד נראה לאברהם וכבר ידוע כי האבות לא השיגו השם המיוחד ולא נראה להם רק באל שדי שהוא השער לה', ולכך הוצרך לומר והוא יושב פתח האהל שהוא באור לוירא אליו למדך הכתוב כי הראותו לאברהם מתוך פתח האהל

היה כדי שלא תבין שנראה לו ה' המיוחד ממש, וכן בכאן בוירד ה' שוה בשוה כי גלוי ה' המיוחד לעיני כל העם מתוך מראה הכבוד שהיו רואים כאש אוכלת היה.

פסוק כא

ונפל ממנו רב. אפילו אחד מהם נופל הרי הוא כנגד מעשה בראשית, כי היה ראוי לומר ויפלו מהם רבים.

פסוק כב

וגם הכהנים הנגשים אל ה'. ע"י הקרבנות. נקראו הבכורות כהנים כי העבודה בבכורות היתה. או יש לפרש הכהנים על בני אהרן ממש ונקראו כהנים על שם העתיד שעתידה הכהונה להנתן להם, וכמוהו (בראשית ב׳:י״ד) הוא ההולך קדמת אשור שנקרא אשור על שם העתיד.

יתקדשו ומזה כתוב (ויקרא י׳:ג׳) בקרובי אקדש, אמר בקרובי כנגד הנגשים ואמר אקדש כנגד יתקדשו.

פן יפרץ בהם ה'. ירמוז למיתתם כי פרץ בהם ה' ולא רצה להענישם עתה במתן תורה שלא לערבב שמחת התורה והמתין להם עד יום ח' של מלואים, ואמר וגם לרבות שבעים זקנים.

פסוק כד

והכהנים והעם וגו'. סדר הדברים היה במתן תורה כענין זה, תחלה צוה למשה והגבלת את העם שיתן בהר גבול ידוע לעם שלא יעברוהו, והוא מה שאמר לו משה כי אתה העדותה בנו לאמר הגבל את ההר וקדשתו שהרי גבול העם הוא גבול ההר, ואחרי כן הזהירם שיפרשו שלשה ימים מכל טומאה והצריכם טבילה הוא שכתוב ויקדש את העם ויכבסו שמלותם, וביום השלישי בבקר הוא ו' בסיון היו קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ועדיין לא ירדה שכינה כענין שכתוב (מלכים א י״ט:י״א) ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' ואז נתלבשו חרדה מפחד הקולות ההם שנאמר ויחרד כל העם כו' ומשה חזק את לבם להוציאם לקראת האלהים ויתיצבו בתחתית ההר, ובהיותם שם בתחתית בהר מצפים ירד השי"ת על ההר באש ויעל עשנו עד לב השמים חשך ענן וערפל וחרד ההר עצמו ונזדעזע כאשר יעשה ברעש הנקרא זלזל"ה או יותר מכן, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ס״ח:ט׳) ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל, באורו נטפו אש, ובאור ז"ה, בער סיני, מלשון (דניאל ג׳:כ״ב) ואתונא איזה יתירא, וכן למיזא לאתונא, וכן מצינו בדבורה הנביאה (שופטים ה׳:ד׳) ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים, וכן אמר הכתוב (תהילים קי״ד:ד׳) ההרים רקדו כאילים וגו',

ואיננו משל כאשר איננו משל הים ראה וינוס וגו', וכן אמר הנביא (ירמיהו מ"ו:י"ח) כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא ודרשו רז"ל שבשעת מתן תורה נקבעו הרים הללו בארץ ישראל ועבר כרמל את הים, ואחרי כן נתחזק קול שופר מאד ואז ראה העם וינועו ויעמדו מרחוק יותר מן הגבול.

ויש לך לדעת כי פרשת וכל העם רואים את הקולות וגו' וירא העם וינועו קודם מתן תורה היה כי אז אמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה כי במראה ובשמיעת הקולות ההם נהפכו צִיריהם עליהם ולא עצרו כח ואם ישמעו הדבור מפי הגבורה ימותו ומשה חזק את לבם ואמר להם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם וגו', ואז שמעו אליו ויעמוד העם מרחוק כי לא נתפייסו ולא נתרצו בכל דבריו להתקרב אל הגבול, ומשה נגש אל הערפל לא בא בתוכו ואז דבר אלהים עשרת הדברים.

והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה'. והלא כבר הזכיר למעלה רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות. אבל נראה כי שם הבין משה שההתראה שיתרה בהם הוא שלא יעלו אל ההר ושלא יתקרבו אל הגבול המסומן לראות בחוש העין והשיב משה בזה לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה העדותה בנו בה' לשונות של התראה והוא שכתוב והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו כל הנוגע בהר מות יומת לא תגע בו יד, וזהו תוספת הה"א במלת העדותה, ולכך הוצרך הקב"ה לחזור ולפרש לו שאין ההתראה על קרוב גבול כי כבר הם מותרין ונזהרין בכך אבל הוא על קרוב השגה והסתכלות מחשבה, וזהו שאמר לו לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלות, הזכיר לשון לעלות כלומר עלית מחשבה למעלה מכח ההשגה ולכך השוה את כלם כאחד הכהנים והעם והיה כעם ככהן שלא יסתכלו ולא יתאוו להשיג מה שאיננו מושג.

ויש לדקדק בפסוק פן יהרסו אל ה' לראות למה לא הזכיר פן יהרסו לראות את ה' כשם שהזכיר כאן אל יהרסו לעלות אל ה'. ויתכן לומר כי אילו אמר כן היה נראה מזה שהראיה אפשרית אלא שהוא מונע אותה על כן איחר הראיה ואמר פן יהרסו אל ה' לראות כי יהרסו מחשבתם שיחשבו לראותו ובאר בזה כי הראיה בלתי אפשרית אבל הוא דבר נמנע וכענין שכתוב (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי.

פרק כ

פסוק א

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. הוסיף לאמר להורות שכל הדברות האלה באמירה אחת נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ומה שאין האוזן יכולה לשמוע. וכן אמרו

במדבר סיני רבה כתוב אחד אומר (תהילים קמ"ז:ד') מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא, וכתוב אחד אומר (ישעיהו מ':כ"ו) המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, כשהקב"ה קורא אותן הוא קורא שמות לכלן כאחד.

או יש לפרש לאמר על הנסתר כי כל דברי הש"י בהם נגלה ונסתר, ויבא הדבור על הנגלה והאמירה על הנסתר, וזה כטעם וידבר ה' אל משה לאמר ברוב מקומות שבתורה, כי הגיד למשה הנגלה והנסתר, וכבר הזכרתי זה בפרשת (שמות י"ג:ב') קדש לי, ולכן הגיד לישראל בכאן כי נביאים היו כלם, וזהו שכתוב (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי.

ודע כי דעת הרמב"ם ז"ל במעמד הר סיני בפרק ל"ג מן החלק השני מספרו שהקול העצום ששמעו ישראל היה נברא ושמעוהו בלא הבדל אותיות ולא שמעוהו כי אם פעם אחת וזה בשתי דברות ראשונות ועל זה אמרה תורה (דברים ה':י"ט) קול גדול ולא יסף, וכתיב (שם) כשמעכם את הקול, וכתיב (שם ד) קול דברים אתם שומעים קול דברים ולא דברים, וזהו שכתוב בעבור ישמע העם בדברי עמך, באורו ישמע העם הקול והדבור שיהיה עמך, וכן אמרו רז"ל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. וזהו ההבדל שבין משה לישראל ישראל שומעין קול דברים ומשה שומע הדברים, ועל כן היה משה משמיע להם בהבדל אותיות ממה שכתוב (שם ה) אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה' כלומר שתי דברות ראשונות שהשגתם ממנו ולא שמעתם אותם בהבדל אותיות, ומטעם זה תרגם אונקלוס וידבר ה' אל משה לאמר וכן וידבר אלהים את כל הדברים האלה ומליל ה' ותרגם בהשגתם של ישראל ואל ידבר עמנו אלהים ולא יתמלל עמנא מן קדם ה' ולא אמר ולא ימלל עמנא, כי לא היה הדבור עמהם בהבדל אותיות אלא שמיעת הקול בלבד ואחר ששמעו הקול בשתים ראשונות שם פרחה נשמתם כענין שכתוב (שיר השירים ה':ו') נפשי יצאה בדברו והיו חושבים שיוסיפו עוד לשמוע הקול ופחדו מאד ואמרו למשה ועתה למה נמות וגו' קרב אתה ושמע וגו' דבר אתה עמנו ונשמעה וגו', ומשה היה שומע כל הדברות אחת אל אחת ומשמיע להם וזהו שכתוב משה ידבר והאלהים יעננו בקול, נמצאת למד כי שתים ראשונות ישראל שמעו הקול כמשה אלא שישראל שמעוהו בלא הבדל אותיות ומשה בהבדל אותיות אמנם הדברות הנשארות לא שמעום כלל מפי ה' והיו להם מקובלות מצד נבואתו של משה כמו שאר המצות, וכן אמרו בתחלת שיר השירים רבה (דברים ל"ג:ד') תורה צוה לנו משה מצות כמנין תור"ה, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום, שהרי בשמיעת קול אחד השיגו

שתי הדברות וזהו שכתוב (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי. זו היא דעת הרב המורה ז"ל.

אבל דעת הרמב"ן ז"ל כי כל עשרת הדברות שמעו ישראל מפי ה' וזה טעם וידבר אלהים את כל הדברים ה':ה'אלה וכן הזכיר משה במשנה תורה את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם וכתיב ויכתבם על שני לוחות אבנים למדנו כי כאשר אמר אל כל קהלכם כן כתבם על הלוחות. ומה שאמרו רז"ל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום שהמובן ממנו ששאר דברות לא שמעום מפי הגבורה, הוא כי מלת שמעום כוללת שמיעת אזן ממה שכתוב (משלי ט"ו:ל"א) אזן שומעת תוכחת חיים, וכוללת הבנת הלב ממה שכתוב (מלכים א ג':ט') לב שומע, ולא היתה לישראל שמיעה והבנה מפי הגבורה כי אם בשתים ראשונות והשאר שמעום מפי ה' אבל לא הבינו אותם ולכך הוצרך משה להבינם להם, הוא שאמר (דברים ה) אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה', וזהו באור הכתוב משה ידבר והאלהים יעננו בקול כלומר מה שהאלהים יעננו בקול משה ידבר לישראל, ולשון עניה זו התחלה כלשון (איוב ג':ב') ויען איוב, עניה שהקדים הדבור, כך כתב הוא ז"ל הדברים.

וע"ד הקבלה וידבר אלהים, זה פירושו וידבר ה' אבל הזכיר אלהים כלפי השגתן של ישראל והוא דבר הנביא ע"ה (חבקוק ג':י') נתן תהום קולו ועליו הזכיר למעלה ומשה עלה אל האלהים ומטעם זה אמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו אותם ועל כן תרגם אונקלוס בחכמתו הנפלאה בכל שם אלהים שבפרשה הזאת יקרא דה' או מימרא דה' לא לסתום רק לפרש כי אלהים הוא הכבוד עם השם המיוחד הוא מדבר בו, ובכל מקום שתזכיר בו הפרשה השם המיוחד לא יכנה אותו ולא יתרגם יקרא או מימרא כלל כמנהגו בשאר מקומות התורה, אבל תרגם וירד ה' על הר סיני ואתגלי ה' כי ביום השלישי ירד ה' יתגלי ה', יבואר מזה כי השם המיוחד נגלה על סיני בכבודו והוא מדבר עם משה, וכבוד הזה הוא אל שדי שהשם המיוחד נראה לאבות בו, אבל לא נודע להם השם המיוחד בנבואה והוא הנקרא אספקלריא שאינה מאירה שבו נסתכלו כל הנביאים כלם.

ויש לך להתבונן מעתה כי מאחר שהשם המיוחד הוא המדבר היה ראוי הכתוב לומר וידבר ה' את כל הדברים (ה':י"ט) אלה כענין שכתוב (דברים ה':כ"א) את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף, ועוד כתיב (שם ד) וידבר ה' אליכם מתוך האש, אבל מפני שהזכיר למעלה אשר ירד עליו ה' באש, ובאר כי שמו הגדול הוא השם המיוחד והוא מדת התפארת שוכן באש לכך הוצרך להזכיר

וידבר אלהים כי וידבר אלהים הוא באור למתוך האש כי ישראל מתוך האש שמעו הקול וכן הכתוב אומר (שם ה) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש ועל כן כשהזכיר וידבר ה' אליכם הזכיר מיד מתוך האש וכן את כל הדברים האלה דבר ה' הזכיר מיד מתוך האש, כי לשון העברי הולך אחר השגת ישראל ולכך הזכיר וידבר אלהים ותרגום אונקלוס הלך אחר השגת משה ולכך תרגם וידבר אלהים ומליל ה' ולא תרגם ומליל יקרא דה' או אתמלל מן קדם ה' כמו שתרגם בהשגת ישראל בפסוק ואל ידבר עמנו אלהים ואל יתמלל עמנא מן קדם ה' כי השגת משה לפנים מהשגת ישראל, וזהו שכתוב (ישעיהו כ"ו:ד') כי ביה ה', יבאר כי השם המיוחד שהוא צור עולמים ביה ובו ידבר ואומר אנכי ה' אלהיך והוא בקרבו שנאמר (שמות כ"ג:כ"א) כי שמי בקרבו וזהו סוד הכתוב (שם ח) אני ה' בקרב הארץ, על דרך הקבלה. ואמר אשר הוצאתיך כי ההוצאה בשם המיוחד היתה וזהו שכתוב (שם יג) כי בחזק יד הוציאנו ה' וכתיב עוד כי הוציא ה'. ואמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני אבל פנים שלי יהיו אלהיך והוא כמו (בראשית ל"א:נ') ואם תקח נשים על בנותי אבל הבנות שלי יהיו נשיך, ומזה תבין (שמות ל"ג:י"א) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וכתיב (דברים ל"ד:י') אשר ידעו ה' פנים אל פנים, וכשהזכיר בעם פנים בפנים דבר ה' עמכם על כן הוצרך לפרש מתוך האש כח השם לפנים מכח מראה בתוך מראה וזהו שכתוב (במדבר י"ד:י"ד) אשר עין בעין נראה אתה ה' וזהו סוד הכתוב (לקמן פסוק כג) לא תעשון אתי והוא כמו על פני וזהו שכתוב (שמות י"ט:ג') ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה', כי משה עלה אל האלהים והשם המיוחד היה מדבר בקרבו, וזהו שכתוב (דברים ה) ואת קולו שמענו מתוך האש כי הקול הוא קול ה' המיוחד כענין שכתוב (שם ה) אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו, וזהו סוד מה שאמרו רז"ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו כי זכור מדת רחמים ושמור מדת הדין והוא הקול בזכור ושמור מדת רחמים במדת הדין, ומטעם זה היו הלוחות שתים חמש כנגד חמש לוח אחד כנגד מדת רחמים ולוח שני שיש בו ה' דברות ג"כ בה' לאוין ומתחיל לא תרצח כנגד מדת הדין, ועל כן היו שנים ולא היה הכל בלוח אחד, ומשה רבינו ע"ה המשיג השם המיוחד הוא מדת התפארת היה שומע זכור וכל ישראל שמור וזהו שכתוב (לקמן פסוק כב) כי מן השמים דברתי עמכם שהכוונה בו מתוך השמים והוא כמו מתוך האש, ולא תמצא בשום מקום במתן תורה דבור השם המיוחד אלא אם כן יזכיר בו מתוך האש.

והנה השם המיוחד כל ישראל שמעו קולו מתוך האש אבל לא ראו אותו אפילו אצילי בני ישראל שהרי כתוב בו (שמות ל"ג:כ') כי לא יראני האדם וחי, ומה שכתוב (שם) כי

ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם, הכוונה בזה כי בראות ישראל הכבוד הזה כאש אוכלת בראש ההר יתבוננו כל ישראל ויכירו כי בקרבו השם המיוחד שלא יראהו האדם כענין שכתוב כי לא יראני האדם וחי, אבל יראה הכבוד הנקרא אלהים כי כן ראוהו אצילי בני ישראל שנאמר (שם כד) ויראו את אלהי ישראל וכתיב ויחזו את האלהים, ואם כן ענין הירידה שבכתוב הנזכר בפרשה הזאת אין לך להאמין אותו כי אם לכבודו אבל ה' המיוחד בשמים ומשם בא הדבור אל הכבוד שירד בהר סיני שממנו היה נשמע לאזנינו, וכן כתוב (דברים ד׳:ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו וגו', וכן בעזרא כתוב (נחמיה ט׳:י״ג) ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים.

ויש לך לדעת כי הוא האלהים הנקרא שם והוא יושב הכרובים כענין שכתוב (שמואל ב ו׳:ב׳) להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו, והוא שהמלך שלמה ע"ה בנה לו בית המקדש ועל כן יזכיר בכל פעם ופעם לשמך (מלכים א ח׳:י״ט) והבית אשר בניתי לשמך, (שם) הוא יבנה הבית לשמי, ואליו עבודת הקרבנות, וכן צוה דוד לשלמה שנאמר (דברי הימים א כ״ח:ט׳) ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו, ותמצא כתוב בלוים (במדבר ט״ז:ט׳) כי הבדיל אלהי ישראל אתכם.

וכתב הרמב"ן ז"ל בפסוק (שמות לב) כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו וגו' העבודה לאלהי ישראל ושם תמצא בפירוש, ובענין הקרבנות נאמר בפירוש (דברי הימים ב כט) ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל למדך הכתוב הזה כי עבודת הקרבנות לאלהי ישראל, ועוד כתוב מפורש תמצא (ויקרא כא) כי את לחם אלהיך הוא מקריב, וכתיב (שם) לחם אלהיהם הם מקריבים, וכתיב (שם ג) לחם אשה והוא מלשון אש, וכן (שם א) עולה אשה ריח ניחוח, כמו עולת אש. ומה שלא אמר לחם אש והזכיר אשה מלשון אשה שהיא מקבלת, וזה באור גמור כי הקרבן למדת הדין ועל כן הזכיר לחם אשה והאמת כי הקרבנות לאלהים אבל הכוונה לשם המיוחד. ומענין כוונת התפלה הנה השם יתברך מרומם מכל תשבחות מתעלה על כל התהלות כענין שכתוב ומרומם על כל ברכה ותהלה, ובלשון הקדיש לעילא מכל ברכתא ושירתא תושבחתא.

אבל דעת חכמי הקבלה כי באחד יקראוהו ואליו יסכימו כל המהללים, והכוונה על השם המיוחד כי הוא קרוב לכל קוראיו ואימתי כשיקראוהו באמת.

וכן הזכיר הרמב"ן ז"ל בפיוט שלו בשיר אקרא הלא תענה כי בושתי לשאול מן המלך.

ועל הענין הזה שהוא בין הפרטים עצמו מספר ורבו הכתובים בזה הוא שהזכיר דוד ע"ה (תהלים נה) אני אל אלהים אקרא וה' יושיענו, ובמזמור (שם ו) ה' אל באפך תוכיחני אמר שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח. ואם תסתכל בתפלת שלמה תמצא שהזכיר בלשון

תפלתו ה' אלהי ישראל ולא הזכיר אלהי ישראל והוא שהתפלל ואמר (מלכים א ח) ה' אלהי ישראל אין כמוך אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, ואמר עוד (שם) ה' אלהי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו, ועתה ה' אלהי ישראל יאמן נא דברך, והודיענו בכל זה שהתפלה למדת רחמים שבמדת הדין. וכן הזכיר עוד והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך, כי כוונת התפלה לשם המיוחד ובנין הבית לכבודו הנקרא שמו והזכיר (שם) ואתה תשמע השמים והוא מדת רחמים מדת התפארת והזכיר בסוף תפלתו (שם) ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה' קרובים אל ה' אלהינו.

ומעתה תוכל להבין על נקלה סוד הברכות בנוסח הלשון שתקנו ז"ל ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו ולא אמרו קדשתנו במצותיך וצויתנו כי מלת ברוך אתה יחזור לתשובה שהוא מלך העולם והתפארת נקרא עולם והעולם הזה הוא אשר קדשנו וצונו במצותיו. וכן תמצא בספר הבהיר ומאי טעמא אשר קדשנו וצונו ולא אמרינן קדשתנו וצויתנו מלמד שחי העולמים כלולין בו המצות כולן וברחמיו עלינו נתנם לנו כדי לקדשנו בהם ואולי נזכה מאי טעמא כי בשעה שאנו נזכה בעולם הזה לעולם הבא הוא גדול, ע"כ לשון הבהיר. ומכאן תבין שהשכינה בישראל לא צורך הדיוט בלבד אלא צורך גבוה, כי כיון שהשם המיוחד המפורסם על ידי הכבוד הנה הכבוד מקבל תוספת רוח הקודש וזהו (תהלים קד) יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו ולכך יש להם כח לישראל להיות מחלישין או מוסיפים כח בגבורה של מעלה כפי מעשיהם שכן כתוב (דברים לב) צור ילדך תשי, וכתיב (תהלים ס) באלהים נעשה חיל, והכבוד הזה הוא שהזכיר בכאן וידבר אלהים, והוא הכותב והנותן שכן כתוב (שמות לב) והמכתב מכתב אלהים הוא, וכתיב (שם לא) ויתן אל משה ככלותו, באורו ויתן אלהים שבסוף הכתוב, והוא שקראו משה רבינו ידיד ה' השוכן לבטח על בנימין שבית המקדש בחלקו ועמו יהיו ישראל לבטח מפחד אויב, והוא שנקרא פי ה' לפי שכבר הזכרתי למעלה שהשם המיוחד בו ידבר, והוא שחטאו בו משה ואהרן בענין הצור, ועל כן אמר (במדבר כ) לא האמנתם בי, אשר מריתם את פי, מעלתם בי, כלומר בשמי ושם אכתוב בע"ה, ומשם תבין סוד הענין מבואר. והוא הנקרא צור, (דברים לב) הצור תמים פעלו, (שם) צור ילדך תשי, (שמות יז) הנני עומד לפניך שם על הצור וכמו שארמוז שם בסדר חקת התורה בהגיעי שם בעה"י.

ויש לך להתבונן למה הוצרך לומר (שם) והכית בצור ולא אמר והכית בו. והכבוד הזה הוא שאמר ליעקב (בראשית לא) אנכי האל בית אל, כי הכבוד הזה הוא אלהי אביו שכן

אמר לו (שמות ג) אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים, ובאר לך הכתוב כי הכבוד הזה בית אל שם נמצא השם המיוחד ושם ידבר עמנו, והוא הטוב שכתוב בו (שם לג) אני אעביר כל טובי על פניך והוא העובר על פני משה שנאמר (שם לד) ויעבור ה' על פניו ושם אבאר בע"ה והוא שכתוב (שם) את פני האדון ה' אלהי ישראל.

ויש לך להתבונן במלת את פני האדון ואמר ה' אלהי ישראל שבקרבו ה' אלהי ישראל, ועל כן הזכיר את פני שהוא סוד על פני, וזהו (שם לב) ויחל משה את פני ה' אלהיו, כי יתחנן משה למדת הדין, או יהיה ויחל כמו שפי' הרמב"ן ז"ל מלשון תחלה, וכוון לומר כי המשיך משה כח מן התחלה אל הסוף הנקרא פנים, ועל כן התפלל בלשון למה ה' כלומר למה תתן רשות למדת הדין שתהיה שולטת בעמך, והכבוד הזה הוא שאליו התפלל משה בסיני הוא שכתוב במשנה תורה (דברים ט) ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך ונחלת אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה, והשם הזה כתוב באל"ף דל"ת ויו"ד ה"א אחריו ועל כן יתחנן לפניו ויאמר אל תשחת, ובאור הכתוב אדון אשר בך הרחמים אל תשחת עמך. ועוד הזכיר [ואמר בסנה בי אדני], (ובסיני) ואמר (דברים ג) אדני יהוה אתה החלות שהכוונה בו אדון אשר בך הרחמים (אתה בסנה) וכן הזכירו עוד (שמות לד) ילך נא אדני בקרבנו, ועוד אמר (במדבר יד) ועתה יגדל נא כח אדני וגו', והכבוד הזה הוא שאנו מברכים ברוך כבוד ה' ממקומו, ובאור ממקומו מן המקום שהוא מקבל ממנו הוא מדת הגבורה כי משם הוא מקבל ומשם הוא ראוי להתברך מאין סוף, ואחר קדוש אנו אומרים ברוך ואנו מחלקין בין לשון קדושה ללשון ברכה מפני שאין להשוות קדושת מעלה לקדושת מטה אע"פ שהברכה מן הקדושה הכל מיוחד. ובמדרש תהלים וכי מנין היה יודע משה בהר אימתי יום ואימתי לילה, בזמן שהמלאכים מקלסין להקב"ה בקדוש היה יודע שהוא יום וכשהיו מקלסין בברוך היה יודע שהוא לילה וזהו שכתוב (הושע ג) ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם, ובאור זה התפארת והכבוד ואנו אומרים אחר כך ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון שחוזר ומחבר אותם כאחד, ימלוך ה' לעולם התפארת, אלהיך ציון הכבוד.

וכן מצינו באגדה כשתחזור שכינה לבית קדש הקדשים יהיו אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. ולשון הבהיר, מאי ברוך כבוד ה' ממקומו משל למלך שהיתה לו מטרוניתא בחדרו שכל חיילותיו משתעשעין בה והיו להם בנים ובאים כל היום לראות פני המלך ומברכים אותו אמרו לו אנה אמנו אמר להם לא תוכלו לראותה אמרו ברוכה תהא בכל מקום שהיא ע"כ. והכבוד הזה הוא הנקרא שכינה וכבר ידעת שהיא כלולה משש קצוות

והנה היא שביעית משפעת כח לו' קצוות. וכן ישראל שמעו עשרת הדברות מפי השכינה מתוך האש, ומזה דרשו רבותינו ז"ל בשבעה קולות נתנה תורה והם נזכרים בפרשה הזאת ויהי קלת וברקים וענן, קלת כתיב, וקול שופר הרי ב', וכתיב ויהי קול השופר וכתיב יעננו בקול הרי ארבעה, וכל העם רואים את הקולת, קולת כתיב ואת קול השופר הרי ו', והזכיר תחלה וידבר אלהים הרי ז'. וכן בסדר ואתחנן אחר עשרת הדברות תמצא ז' קולות ג"כ שם אכתוב בעה"י, והנה משה ע"ה השיג במעמד הקדוש הזה ז' קולות שהן ז' ספירות ונקראים בלשון הקבלה שבע ספירות ובלשון רז"ל ז' קולות ובלשון הנביאים ז' עינים, והוא סוד הכתוב (זכריה ג) על אבן אחת שבעה עינים מלשון גוונים, ומשה לבדו הוא המתבונן בשם והמשיג אותם אבל ישראל שלא עלתה השגתם כל כך היו שומעים הדבור מפי האלהים בקול אחד בלבד זהו שכתוב (דברים ה) את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם כו' קול גדול ולא יסף, כי לא שמעו הקהל כל הדברים אלא קול א' בלבד לא השיגו מהם יותר, וכן תמצא בדוד ע"ה שהזכיר ז' קולות (תהלים כט) קול ה' על המים קול ה' בכח קול ה' בהדר הרי שלשה והם החסד והגבורה והתפארת, קול ה' שובר ארזים זה הנצח, קול ה' חוצב זה ההוד, קול ה' יחיל מדבר זה יסוד, קול ה' יחולל אילות זה מלכות, ואחר שהשיג משה שבע ספירות הללו חזר ובקש למעלה מהם והוא שאמר (שמות לג) הראני נא את כבודך, ושם אכתוב בעה"י.

וצריך אתה לדעת כי השכינה שהיא שביעית משפעת כח לשבעים שמות ושבעים שמות לשבעים אומות שהם ממונים עליהם וכשהיה הדבור יוצא מפי השכינה היה נחלק לז' קולות ומז' קולות לשבעים לשונות מזה שמעה כל אומה ואומה הדבור לפי שהיה מתחלק לשבעים לשונות.

וכן אמרו במדרש תהלים (תהלים סח) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב היה הדבור יוצא ונחלק לשבעה קולות ומשבעה קולות לשבעים לשון כאדם המכה על הסדן וניצוצות יוצאין לכאן ולכאן, כך המבשרות צבא רב. ומכאן תבין סוד השבועה והנדר כי לשון שבועה נגזר מן שבע ושבע ספירות שהרי הנדר למעלה מהשבועה, ומפני שאין עסק התורה אלא בשבע הנזכרים והתורה יצאה משם לבד אין השבועה חלה לבטל המצוה שאי אפשר לשעור לעלות למעלה משעורו ואיך תתבטל המצוה מפני השבועה, ואין עקר המצוה אלא מעקר השבועה, אבל הנדר שהוא למעלה מן השבועה הרי הוא חל לבטל את המצוה מפני שעקרו של נדר עולה על עקר השבועה ועל כן יש לו כח לבטל המצוה שהיא מן השבועה שהוא למטה ממנו, ולשון נדר ושבועה שמם יוכיח עליהם ויורה על ענינם כי הנדר אין לו קצבה ולשונו הרי הוא עלי מורה דבר שאין לו קצבה

וזכר לדבר (תהלים נו) עלי אלהים נדריך וכן (במדבר ל) ונדריה עליה, אבל השבועה יש לה קצבה שהרי חשבון ז' דבר קצוב הוא, ובדבור לא תשא אבאר סוד השבועה וטעם חומר האיסור שבה, ובפרשת ראשי המטות (במדבר ל) אבאר סוד הנדר בעה"י. הנה בארתי לך בפסוק זה מעקרי התורה לא אצטרך במקומות אחרים להאריך בהם כי מכאן תוכל להבינם.

פסוק ב

אנכי ה' אלהיך. זו מצות הלב ואינו ספור כי אם מצות עשה שיודה אדם ויאמין בלבו אמונה שלמה כי יש בורא נמצא אחד קדמון ואין עוד מלבדו, וכן מלת אנכי תורה על נמצא, והאל"ף בראש תורה על היחוד והקדמות ושאר האותיות כלן עשרות שהן מחלק האחד, ואם כן כל התיבה כלה מעידה על האחדות. ועוד מלת אנכי תעיד על אחד כי אחד עולה פ"א בחשבון מרובע, ועוד מלת אנכי כוללת כל אותיות שבתורה שהן כ"ב אל"ף משלש אמות נ' מי"ב פשוטות כ"ף מז' כפולות וזה כלל כל האותיות ונחתמה המלה ביו"ד שהיא מן הנעלמות.

ועוד אמרו במדרש כי יש במלת אנכ"י נוטריקון אנא נפשאי כתבית יהבית.

וראוי להאיר עיני הלב בארבע תיבות הללו הרומזות שהתורה נתנה בשם המיוחד. וכבר ידעת כי כל אנכי האמור בהקב"ה תרגם אונקלוס מימרי חוץ מזה. והזכיר שני שמות מדת הרחמים ומדת הדין שהמצוה הזאת יקראוה רבותינו ז"ל קבלת מלכות שמים, והמדות האלו הלא הם מדות המלך כנגד העם כי המלך יצטרך להעמיד הארץ במשפט שנאמר (משלי כ"ט:ד') מלך במשפט יעמיד ארץ ויצטרך גם כן שיתנהג עמהם בחסד וכענין שכתוב (שם כ) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו, ואמר, **אשר הוצאתיך מארץ מצרים**. כדי לתת מופת על אלהותו וקבלת מלכותו מכל מה שראו בעיניהם והם יכולים להעיד עליו, והכונה לומר חייבין אתם לי שתקבלו אלהותי עליכם ממה שראיתם בעיניכם האותות והמופתים הנכללים ביציאת מצרים. ומפני זה לא אמר אשר בראתי השמים והארץ כי לא ראו זה בעיניהם, ורצה להביא להם ראיה על האלהות ממה שראו הם בעצמם בעיניהם. ועוד כי ההוצאה מארץ מצרים כוללת בריאת עולם שהנסים הנמשכים אחר ההוצאה ההיא רבים וממה שנשתנה הטבע בהם יתבאר מזה חדוש העולם כי עם הקדמות לא ישתנה דבר מטבעו כלל, ומפני זה אמר אשר הוצאתיך כי בודאי היתה ההוצאה מורה על החדוש ועל ההשגחה ועל היכולת שתקבלו עליכם אלהותי ומלכותי ושאהיה אלהים לכם ואדון עליכם ושתעבדוני אתם ותהיו עבדים לי כשם שהוצאתי אתכם מבית עבדים מבית המצריים שהייתם עבדים להם. או יאמר

מבית עבדים שהאדונים שלכם היו עבדים שהרי המצריים בני חם הם שנאמר (בראשית י':ו') ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ואתם עבדים להם, או יהיה לשון עבדים שם דבר וכאלו אמר מבית עבדות וכמוהו (שם ט) עבד עבדים יהיה לאחיו, שפירוש עבד לעבדות עולם, ואפשר לפרש עוד מבית עבדים מבית המזלות שהם עבדים לי וקרא את המזלות עבדים לפי שהם מלכים למה שלמטה מהם שהם ממונים עליהם ועבדים למה שלמעלה מהם, וירמוז כי היו ישראל ראוין לשהות עוד במצרים לפי משפטי הכוכבים והמזלות לולא ה' שהיה לנו שהשפיל הכח ההוא והוציאם בדרך הנס וזהו שכתוב (דברים ד':כ') ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים לא אמר ממצרים מכור הברזל כי המשיל כח של מצרים אשר למעלה לכור הברזל שהיו ישראל ראוים שיותכו בו כברזל המותך בתוך כור, ואמר הכתוב כי הקב"ה הוציאם תחלה מאותו כור הברזל ואחר כך ממצרים זהו מכור הברזל ממצרים.

פסוק ג

לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. יזהיר שלא נקבל עלינו לאלוה שום כח מן הכחות העליונים שהם המלאכים הנקראים אלהים ולא משאר כחות הכוכבים והמזלות ולא נאמין באחד מהם כלל. ומה שקראם אחרים אמרו בספרי על כי הם אחרים לעובדיהם. ד"א אחרים היום של זהב למחר של כסף למחר של עץ. והעיקר כי נקראו אחרים על שם שמקבלים כח מאחר ואין להם כח מעצמם. וזהו לא תשתחוה לאל אחר, לאל שמקבל מאחר אלא להקב"ה בלבד שהוא אלהי ישראל שאינו מקבל כח מאחר, וכן דרשו רז"ל ומבלעדי אין אלהים שלא קבלתי מלכותי מאחר.

על פני. על דרך הפשט על עצמי כמו (שמואל ב י"ז:י"א) ופניך הולכים בקרב. או יאמר על פני על המקום שאני פונה וזהו אזהרה על שום מקום בעולם לפי שהוא יתברך בכל מקום.

וע"ד הקבלה סוד מלת על פני על הפנים שלי, כמו שכתוב (דברים ה':ד') פנים בפנים דבר ה' עמכם. והסוד במלת אחרים שלא אמר לא יהיה לך אל אחר על פני ואמר אחרים כדרך (בראשית ל"א:נ') ואם תקח נשים על בנותי כי לא יתכן לומר אם תקח אשה על בנותי וכבר בארתיו בפסוק וידבר.

כתב הרמב"ן כי ענין ע"ג על שלשה חלקים יש עובדים למלאכים ויש עובדים לכוכבים ולמזלות כל צבא השמים ויש עובדים לשדים. תחלה החלו הקדמונים בעבודת המלאכים כי ידעו להם כח השררה על האומות, כענין שכתוב (דניאל י':י"ג) שר יון ושר מלכות פרס, וכל אחד היה עובד לשר שלו שהוא ממונה עליו, והוא שכתוב בהקב"ה (דברים

י:י"ז) הוא אלהי האלהים, כי המלאכים נקראים אלהים והש"י אלהים עליהם וכן (תהילים צ"ז:ז') השתחוו לו כל אלהים, ואמר יתרו (שמות י"ח:י"א) כי גדול ה' מכל האלהים וכן אמרו רז"ל דקרו ליה אלהא דאלהיא. אחרי כן חזרו לעבודת הכוכבים והמזלות כל צבא השמים כי ידעו להם כח גדול ויכולת בשפלים והוא שכתוב (ירמיהו ח':ב') ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם, כי היו חכמים גדולים יודעים כח המזל כפי משטרו על הארץ שלהם והיו חושבים כי בעבודת הכוחות ההם יגבר מזלם ויועיל להם. ואחרי כן חזרו לעבוד את השדים כענין שכתוב (דברים ל"ב:י"ז) אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו, ילעג להם הכתוב שהם זובחים גם לשדים שאינם אלוה כלל, שנאמר (שם) יזבחו לשדים לא אלוה, שאינם כמלאכים הנקראים אלוה אבל הם אלהים שלא ידעום אבותיהם, כלומר שלא מצאו בהם שום אלהות ושלטנות והם חדשים להם שלמדו לעשות כן מחדש מן המצריים המכשפים. ועל כן יזהיר לא יהיה לך אלהים אחרים שהם המין הראשון וזהו על פני כאשר רמזתי סודו, ע"כ.

פסוק ד

לא תעשה לך פסל וכל תמונה. אחר שהזהיר לא יהיה לך במחשבה הזהיר על המעשה שלא לעשות תמונתם כי אולי יחשוב שהוא עושה בזה חפץ הש"י ואינו עובר על רצונו כלל אם הוא עושה צורת האמצעי שהטובה באה על ידו כדי להיות זכרון לנסים ונפלאות שעשה הקב"ה לישראל ע"י הסבה ההיא או ע"י האמצעי ההוא מפני שיאמר והלא כמה מצות יש בתורה שהן לזכרון דבר כענין הסוכה שנאמר (ויקרא כ"ג:מ"ב) בסכות תשבו שבעת ימים וסמך לו למען ידעו דורותיכם כי בסכות, וכן אכילת הפסח על שם שפסח המקום וכן המצה על שם שנגאלו ולא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ אף הוא יחשוב לעשות הפסל ההוא או התמונה ההיא לזכרון המצוה המעידה על שרש דבר באלהותו של הקב"ה וביכלתו, ועל כן באה התורה ואסרה לעשות שום פסל ותמונה אפילו אמצעי שאם יעשה כן סופו שישתחוה לו ואחר ההשתחויה יבא לעבדו, כענין שכתוב (תהילים א':א') אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב, ודרשו רז"ל מאחר שלא הלך היכן עמד ומאחר שלא עמד היכן ישב, אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר (משלי ט':י"ב) ולצת לבדך תשא אחרון אחרון חמור והנה הוא נמנה עם כת לצים שאינם מקבלים פני השכינה וכענין שכתוב (ישעיהו כ"ח:כ"ב) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם וכן בכאן אמר לא יהיה לך לא תעשה לך לא תשתחוה

להם ולא תעבדם, שאם עשה סופו להשתחוות ואם השתחוה סופו לעבוד ואחרון אחרון חמור. ומה שאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה ואחרי כן צוה במעשה כרובים הפה שאסר הוא הפה שהתיר.

ולשון וכל תמונה שום תמונה כמו לא תעשה כל מלאכה שום מלאכה, או ירמוז וכל תמונה לתמונה הנקראת כל, יאמר לא תעשה לך פסל ולא כל שהיא תמונה. אשר בשמים ממעל, וכן כתוב באזהרה (דברים ד':כ"ג) ועשיתם לכם פסל תמונת כל.

אשר בשמים ממעל, יזהיר שלא יעשה צורת המלאכים ושאר התמונות הקדושות שהם למעלה בשמים כגון האופנים והשרפים וחיות הקדש.

ואשר בארץ מתחת, שלא יעשה צורת אדם ולא צורת בהמה חיה ועוף שהם למטה בארץ.

ואשר במים מתחת לארץ, שלא יעשה צורת השדים שבתהום ולמדך הכתוב בזה שארץ עומדת על המים, וע"כ אמר ואשר במים מתחת לארץ וכן הכתוב מעיד (תהילים קל"ו:ו') לרוקע הארץ על המים. ומן הידוע כי השדים לג' חלקים נחלקים, יש מהם שוכנים באויר בגלגלי היסודות והם המחלימים את האדם בלילה, ויש מהם שוכנים בקרבנו והם המחטיאים האדם, ויש מהם שוכנים בתהומות ים ואלמלא נתנה להם רשות לעלות היו מחריבים את העולם. ודרשו רז"ל אשר בשמים, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ממעל, לרבות מלאכי השרת. ואשר בארץ, לרבות אדם ובהמה וחיה ועוף. מתחת, לרבות שקצים ורמשים. ואשר במים, לרבות דגי הים. מתחת לארץ, לרבות השדים, וכן אמרו רז"ל מתחת לארץ לרבות הבוביא.

פסוק ה

לא תשתחוה להם ולא תעבדם. בשום עבודה כלל ואפילו תהא דעתו שלא להוציא עצמו מרשותו של הקב"ה, רקן כל העבודות כלן לש"י. ודרשו רז"ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם אפילו דרך בזיון כגון פוער עצמו לפעור וזורק אבן למרקוליס, לא תעבדם בין שדרך עבודתה בכך בין שאין דרך עבודתה בכך. לא תשתחוה להם ולא תעבדם אצ"ל ברצון אלא אפילו באונס אינו רשאי, ויהרג ואל יעבור. ולכך הפקירו עצמן חנניה מישאל ועזריה שאם היה האונס מותר לא היו מוסרין עצמן לכבשן האש. לא תשתחוה להם ולא תעבדם, ואצ"ל במתכוין אלא אפילו שלא במתכוין, וזוהי ששנינו מי שנתפזרו לו מעותיו בפני ע"ג לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לע"ג, ישב לו קוץ בפני ע"ג לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לע"ג אלא ישב על גבי קרקע ויטלנו מיושב.

כי אנכי ה' אלהיך, לבדי אין ראוי שתמירני באחר ואם תמירני אני אל כלומר יש כח

בידי להענישך, ואני קנא שמי שמניח אותי ועובד זולתי אפקוד עליו עון זה עד ד' דורות, ואין פקידה זו לטובה למרק העונות כאותה של י"ג מדות אבל הוא להשמיד ולאבד את הכל ועל כן אמר לשונאי.

ודע כי לא תמצא בכל התורה קנאה בהקב"ה כי אם בעון ע"ג, והטעם כי כיון שקבלו ישראל עליהם אלהותו של הקב"ה בקבלת התורה הנה הם לקוחים לחלקו ביחוד והם עם מיוחד לאדון יחיד וכאשר הם נשמטים ממנו פונים אל אלהים אחרים ראוי שיקנא בהם כאיש אשר יקנא באשתו בלכתה לאחרים, ומזה לא תמצא בכל ספרי הנביאים שיתפוש שום נביא לשום אומה בענין ע"ג כי אם לישראל והוא שכתוב (דברים ד':י"ט-כ') אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח ה'.

פסוק ו

ועושה חסד לאלפים לאוהבי. דרשו רז"ל לעושים מאהבה. ומה שכתוב (שם ז) לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור לעושים מיראה, וכן אמרו האי בדסמיך ליה והאי בדסמיך ליה כי אע"פ שאין העבודה שלמה לעושים מיראה מ"מ שכרם עד שמים יגיע, וכן דרשו רז"ל בפרק מקום שנהגו כתיב כי גדול עד שמים וכתיב מעל שמים לא קשיא כאן לעושים לשמה כאן לעושים שלא לשמה וכדרב דאמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות ואפילו שלא לשמן שמתוך שלא לשמן בא לשמן. עושים לשמן הם שעושים מאהבה עושים שלא לשמן הם שאינם עושים מאהבה אלא מיראה. ומה שאמרו בברכות כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא הוא שאינו עושה כלל אלא מיראה.

פסוק ז

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. היה ראוי שיאמר לא תשא את שמי, כי השם ידבר עד עתה.

וכתב הרמב"ן ז"ל זה יאמת קבלת רז"ל שאמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום כי רצה הקב"ה שישמעו שתים אלו מפיו כדי שיהיו כל ישראל נביאים באמונת מציאות ה' ויחודו ובאיסור ע"ג, ועל כן דבר עד עתה בלשון ה' יתברך ועתה בדבור לא תשא התחיל ואמר את שם ה' אלהיך. ומה שסדר המצוה הזאת של לא תשא אחר אזהרת ע"ג כי כאשר ראוי ליראה את השם הגדול והנורא שלא לתת כבודו לאחר כן ראוי לתת כבוד לשמו והנושא אותו לשוא מחלל כענין שכתוב (ויקרא י"ט:י"ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך, ויזהיר הכתוב הזה שלא ישבע אדם בשם לריק כגון שנשבע על הידוע לשנותו או לקיימו והוא הנשבע על עמוד של זהב שהוא של שיש או של זהב. והזכיר לשון לא תשא ולא אמר לא תשבע לפי שהוא כולל עוד שלא ישא אדם על שפתיו השם לחנם כלשון (שמות כ"ג:א') לא תשא שמע שוא (תהילים ט"ז:ד') ובל אשא

את שמותם על שפתי כי הדבור יקרא כן בעבור שישא בו קול, וזה נקרא בלשון רז"ל מוציא שם שמים לבטלה. ודרשו רז"ל מנין שלא יאמר אדם לה' עולה לה' חטאת אלא עולה לה' חטאת לה' קרבן לה' והלא דברים ק"ו ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן ק"ו למוציא שם שמים לבטלה, ע"כ. וטעם איסור השבועה כי הוא מכחיש האמת מעקרו ואבדה האמונה מפיו, ובין שתהיה השבועה בנקיטת חפץ בין שתהיה בלא נקיטת חפץ הרי הוא ככופר בתורה או במי שנתנה כיון שבטל דבריו ועבר על שבועתו. וכן כתב ר"א ז"ל העובר על השבועה כאלו מכחיש וכופר בהש"י כי כוונת השבועה כאשר השם אמת כן יהיה דברי אמת ואם לא יקיים דברו הרי זה כמכחיש את הש"י, ומנהג אנשי מצרים עוד היום אם ישבע בחיי המלך ולא יקיים דברו כי בן מות הוא, ואילו נתן כופר משקלו זהב לא יחיה שהרי הוא בוזה את המלך בפרהסיא אם כן למלך בשר ודם שתחלתו הבל ומלכותו הבל ואחריתו הבל עאכ"ו אלף אלפים פעמים חייב אדם להשמר בשבועתו להש"י.

והנה ראינו בעבור שנשבעו בני ישראל ברבים על דבר פילגש בגבעה ושם היה פנחס כהן גדול ומצינו שנהרגו העוברים על השבועה והם אנשי יבש גלעד אנשים ונשים וטף, וכן לא יעשה אפילו במחללי שבת, גם ראינו כי בקש שאול להרוג ליהונתן בנו והוא לא שמע השבועה שנאמר (שמואל א י"ד:כ"ז) ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם, וגדל מאד כח השבועה שהרי יהונתן לא עבר בזדון אלא בשוגג ואעפ"כ חייבו אביו מיתה עד שהוצרכו העם לפדותו שנאמר (שם) ויפדו העם את יונתן ולא מת ופדאוהו כדין מפני שאמרו שוגג היה, ומכאן יש ללמוד שהעובר על השבועה חייב מיתה כחייבי מיתות ב"ד בוא וראה שהרי השוה הכתוב עובר על השבועה לאיסור אשת איש כתיב הכא לא ינקה וכתיב התם (משלי ו':כ"ט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, וראינו שהביא הש"י רעב בארץ בעבור שאול וביתו שעברו על שבועת הנשיאים שנשבעו לגבעונים וכאשר נהרגו בית הדמים אז (שמואל ב כ"א:י"ד) ויעתר אלהים לארץ, ושלמה אמר לשמעי (מלכים א ב':מ"ב) הלא השבעתיך בה'. והכלל לא מצאנו בעשרת הדברות שכר מפורש רק בכבוד אב ואם, ולא עונש מפורש רק בע"ג ובשבועת שוא. ורבים חושבים כי הנושא הש"י לשוא לא עבר עבירה גדולה ואני אראה לו כי הוא קשה מכל לאוין הבאים אחריו כי הרוצח והנואף שהם עברות קשות לא יוכל לרצוח ולנאוף בכל עת שירצה כי יפחד, ואשר הרגיל עצמו להשבע לשוא ישבע ביום אחד כמה שבועות בלא מספר ומרוב רגילותם לפני הדבור יקדימו השבועה והוא להם לשון צחות, ואילו לא היה בישראל רק עבירה זו תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו, ואני אראה

להם שגעונם כי הרוצח אם רצח אויבו מלא תאותו ונקמתו וכן הנואף לשעתו והגונב להנאתו לשעתו ועד שקר להרצח או להנקם אבל הנשבע לשקר מחלל הש"י בפרהסיא בלא הנאה שיש לו, ע"כ.

ומצינו ישעיה הנביא שהוא מוכיח לישראל בעבירה זו הוא שכתוב (ישעיהו מ"ח:א') שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו הנשבעים בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה כי מעיר הקדש נקראו ועל אלהי ישראל נסמכו ה' צבאות שמו, כוון ישעיה ע"ה בשני כתובים אלו לומר שאין לתמוה על העו"ג אם הם נכשלים בעון זה כי הם לא קבלו התורה ולא ראו אור ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו אבל התימה על אותם שהם בית יעקב ונקראים בשם ישראל שהם קבלו את התורה ושמעו דבור לא תשא, ולכך הזכיר בית יעקב כלשון האמור כאן במתן תורה (שמות י"ט:ג') כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל כי במתן תורה נתקיים להם שם ישראל הנגזר משררה כי ראו שררת השי"ת וכבודו עין בעין, ומזה נקראו ישורון. ואמר וממי יהודה יצאו כלומר מזרע יהודה, והזכיר יהודה לפי שתחלת נבואתו של ישעיה לשבט יהודה היתה הוא שכתוב (ישעיהו א':א') אשר חזה על יהודה וירושלים.

והנה הנביא ע"ה כמתמיה בלשונו על זאת איך אפשר לבית יעקב שקבלו את התורה והם נקראים בשם ישראל ויצאו משבט יהודה שממנו האור והמלכות שיהיו נשבעים בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו ואינם חוששים בהזכרת הש"י תמיד והם מעיר הקדש נקראו והיה להם להיות קדושים כשם שנקראו ממלכת כהנים וגוי קדוש ועל אלהי ישראל נסמכו בפיהם לא בלבבם כענין שכתוב (ירמיהו י"ב:ב'-ג') קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם ואמר ה' צבאות שמו כי הוא אדון כל הצבאות כלן העליונים והשפלים ועל כן היה לכם לירא ממנו.

ובמדרש העובר על שבועה כעובר על החרם כי השבועה היא החרם והחרם הוא השבועה. גדול כח החרם מנין, מעכן, שהרי עכן מעל מחרם ומתו עליו ל"ו צדיקים שנאמר (יהושע ז':ה') ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש אמר הקב"ה ליהושע חטא ישראל מה עשה יהושע נסתכל בשנים עשר אבני החשן וראה אבנו של יהודה מכהה אורה וידע ששבט יהודה מעל בחרם, הפיל גורלות למשפחות וממשפחות לגברים ונלכד עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה. וכן מצינו בשאול בן קיש שהחרים בלשון ארור שנאמר (שמואל א י"ד:כ"ד) ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב, וכתיב ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם, מה שהחרים שאול בלשון ארור קרא הכתוב שבועה. ואכל מעט דבש ותאורנה שתי עיניו כיון שראה שאול את פלשתים

מתגברים על ישראל מיד ידע שמעל ישראל בחרם, נסתכל באבני החשן ראה אבנו של בנימין מכהה אורה וידע ששבט בנימין מעל בחרם הפיל גורלות למשפחות וממשפחות לגברים וילכד שאול ויהונתן. לקח שאול את חרבו להרוג ליהונתן שנאמר (שם) כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן עד שאמרו העם כי בשגגה היה והקריב קרבן על שגגתו ונתכפר לו שנאמר ויפדו העם את יונתן ולא מת. וכן מצינו באחי יוסף שהחרימו ביניהם שלא יגלה אחד מהם הדבר ליעקב, אמרו אין אנו אלא תשעה ואין החרם מתקיים אלא בעשרה מה עשו שתפו להקב"ה עמהם והחרימו, ראובן לא היה שם כשבא הגידו לו הדבר והחרם שהחרימו ושמע ראובן את החרם ושתק ולא הגיד ליעקב ואף הקב"ה מפני החרם שתק ולא הגיד ליעקב וכתיב (תהילים קמ"ז:י"ט) מגיד דבריו ליעקב ודבר זה לא הגיד ליעקב אלא מפני החרם לא הגיד ליעקב, ע"כ במדרש בפרקי דר"א.

וע"ד הקבלה לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, מלת שם נאמר על השכינה כי לא ינקה השם המיוחד את אשר ישא את שמו לשוא וכן כתוב (ויקרא י"ט:י"ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך, יאמר כי הנשבע בשמו המיוחד לשקר הוא מחלל שם אלהיו כי הכל מיוחד זה בזה. וחומר איסור השבועה מפני שלשון שבועה נגזר משבעה והם ז' קולות שהשיג משה במעמד הקדוש הזה וכל העובר על השבועה הוא מעיד על עצמו שאין לו חלק לעוה"ב ויצא מכלל השבעה. ואמרו רז"ל מה בין שבועות לנדרים שבועה כנשבע במלך עצמו, נדרים כנודר בחיי המלך עקרו של מלך, ולפיכך חמור הנדר יותר מן השבועה, זכר לדבר (מלכים ב ב':ב') חי ה' וחי נפשך, חי ה' זהו המלך עצמו והוא השבועה וחי נפשך זהו חיי המלך והוא הנדר.

וידוע כי אין דרך הנשבע להקדים החמור ולאחר הקל, ועל כן הקדים אלישע הקל ואיחר החמור. ומטעם זה חייבה תורה קרבן תודה לעובר על השבועה אבל העובר על הנדר אין שם קרבן כלל. ומכאן תבין אם תזכה סוד הנפש ועקרה שהוא למעלה מן השבועה כי השבועה הוא המלך עצמו הנקרא שדי והשלש נשמה להם זהו (איוב ל"ב:ח') ונשמת שדי תבינם, כי הוא מיסוד הבינה הוא התשובה, ומה שכתוב (בראשית ב':ז') ויפח באפיו נשמת חיים מעיד על זה כי כיון שהקב"ה נפח באפיו על כל פנים מרוחו נתן בו, ובאור הכתוב ויפח באפיו נשמה שהיא אצולה מחיי המלך שהן עקרו של מלך ולמעלה מן המלך אם כן עקר נשמת האדם מיסוד הבינה שהיא התשובה משם עיקרה ושם תשוב וזהו שכתוב (קהלת י"ב:ז') והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה הזכיר האלהים והוא כמו בראשית ברא אלהים שהיא התשובה.

וצריך אתה לדעת כי משם באות הנשמות לישראל דרך הקו האמצעי הוא התפארת הוא מזרחו של עולם שישראל עושים רצונו של מקום שנאמר (ישעיהו מ"ג:ה') ממזרח אביא זרעך, וכשישראל רעים באים מן הזרע שכבר בא לעולם וכמו שדרשו בספר הבהיר.
וכבר כתבתי מזה בפסוק ויטע בסדר בראשית, (ב) והענין הזה לישראל בלבד מה שאין כן באומות העולם שהן באין משם דרך שמאל היא מדת הגבורה הנקראת האש הגדולה ולכך אמרו רז"ל שחיטת עכו"ם נבלה ומטמאה במשא, לפי שהם מצד שמאל. ולפי שלא קבלו התורה שכתוב בה (דברים לג) מימינו אש דת למו, הן נדונין באשו של גיהנם וזוהי מעלת נשמותיהן של ישראל על נשמת האומות ומזה אמר הנביא על מעלת ישראל (יחזקאל כג) וגם את בניהן אשר ילדו לי, באר כי ישראל הם הנולדים לשמו הגדול כי הם באים דרך שם ומי שנתגייר מן האומות ומקבל התורה שנתנה מתוך השבעה הרי הוא נצול מדין גיהנם, כי הוא נכנס תחת קו האמצעי ומשם ישוב לשרשו העליון.
נחזור לענייננו ונאמר כי מי שנשבע ומקיים שבועתו הרי זה נוטל שכרו בשבעה הנזכרים ומעיד על עצמו שהוא המעיד והמאמין בהם ונכסף אליהם, עבר על שבועתו הרי זה יצא מכללם ונענש בשבעה מדורי גיהנם, כי כיון שלא האמין בשבעה לא יזכה בהם אבל יענש בשבעה, ואל הסוד הזה רמזו חכמי האמת במדרשם, והוא שאמרו (שיר השירים ב':ז') השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות, אם זכיתם הרי אתם כצבא של מעלה ואם לאו הרי אתם כצבא של מטה, ע"כ במדרש. ובאור זה כי מלת השבעתי כאלו אמר הריני נותן לפניכם ז' אלו או ז' אלו והרשות נתונה בידכם שתהיו כשתי צבאות או של מעלה או של מטה אם תהיו זוכים תהיו בז' רקיעים בתוך אותם ז' הנקראים צרור החיים ואם אין אתם זוכים תהיו כצבא של מטה להיות נדונים בגיהנם בז' מדורין שבו, וזהו באור אם זכיתם הרי אתם כצבא של מעלה ואם לאו הרי אתם כצבא של מטה. הקב"ה יצילנו מן העונש ויסתירנו בצל כנפיו וישים חלקנו עם הצדיקים הבוטחים בו.

פסוק ח

זכור את יום השבת לקדשו. אחר שצוה להאמין אמונת הלב בשם המיוחד ושלא נחליפנו באחר וצוה לכבד זכר שמו צוה ג"כ שנעשה בזה אות וזכר בימים לקדש היום השביעי והוא השבת להודיע שהוא יתעלה חדש את העולם ובורא הכל יש מאין.
וע"ד הפשט זכור את יום השבת שנזכור תמיד בכל יום השבת שלא נשכחהו ושלא יתחלף לנו בשאר ימים, כי כשנזכור אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת וזה פנה גדולה באמונה, כי מתוך החדוש יתבאר ענין ההשגחה והנבואה ואמתת העונש והשכר. ואמר לקדשו שנזכיר קדושתו שיהיה בעינינו קדוש ושנפנה מחשבותינו בו מעסקי הגוף

ושנתעסק בו בדרכי הש"י שהוא עסקי הנפש כי נתחייבנו ללכת בו אל הנביאים ואל החכמים שבכל דור ודור לבקש תורה מפיהם לשמוע דברי הש"י וכענין שאמרו רז"ל (מלכים ב ד':כ"ג) מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וכן אמר דוד (תהילים קי"ט:צ"ז) כל היום היא שיחתי היה לו לומר בכל יום אלא שרומז על היום המיוחד הוא השבת שהיה מתענג בו בעסק התורה כל היום. ומפני קדושת יום השבת קראו הנביא עונג שנאמר (ישעיהו נ"ח:י"ג) וקראת לשבת עונג כלומר עונג הנפש כי המשכילים ויראי ה' מתענגים בו בעסקי הנפש ונפשם השכלית תתעדן עדון שכלי וחשקה בהשגת השי"ת חשק הצמא למים, כענין שכתוב (תהילים מ"ב:ג') צמאה נפשי לאלהים לאל חי.

וע"ד המדרש כל המשמר את השבת מוחלין לו כל עוונותיו אפילו עובד ע"ג כדור אנוש מוחלין לו, שנאמר (ישעיהו נ"ו:ב') אשרי אנוש יעשה זאת וגו' שומר שבת מחללו, אל תקרי מחללו אלא מחול לו, מעשה בטורנוסרופוס הרשע שפגע את ר"ע בשבת ואמר לו מה היום מיומים אמר לו רבי עקיבא ומה גבר בגוברין אמר לו דמריה צבי אמר לו ר"ע שבת נמי דמריה צבי, כמו שרצה לכבדך כך רצה מלך מלכי המלכים שנכבד את השבת, אמר לו א"כ אלהיכם למה הוא עושה מלאכה בשבת אמר לו ומה מלאכה הוא עושה אמר לו כדרך שהוא עושה בחול הוא עושה בשבת משיב הרוח ומוריד הגשם מעלה עננים מזריח חמה ולבנה מדשן פירות אמר לו ר"ע יודע אני שאתה בקי בתורתן של עבריים שנים שדרין בחצר אחת זה נותן עירוב לזה וזה נותן עירוב לזה ומותרין הם לטלטל בשבת אבל יחיד הדר בחצר אחת גדולה אפילו כאנטוכיא הוא מטלטל בחצרו לפי שאין רשות אחר עמו, והקב"ה השמים כסאו והארץ הדום רגליו מלא כל הארץ כבודו אין לאחר שום רשות עמו לטלטל בעולמו, ולא עוד אלא אוכלי המן מעידין עליו שכל ימי השבוע היה יורד ובשבת לא היה יורד, ולא עוד אלא נהר סמבטיון יוכיח כל ו' ימים רץ ובשבת לא רץ, אמר לו הנח המן שלא היה בימינו ומנהר סמבטיון איני מאמינך אמר לו לך אצל אוב וידעוני שכל ימי השבוע עולה בידם ובשבת אינו עולה, לך ובדוק בקבר אביך ותראה כל ו' ימים עשן עולה מקברו ובשבת אינו עולה והמתים יודעים שהוא שבת והחיים לא ישמרוהו, הלך ובדק בקבר אביו וראה כי בשבת לא היה עשן עולה אמר שמא נגמר דינו אמר לו למחר תראה, באחד בשבת ראה העשן עולה חזר ועשה כשפים והעלהו מקברו אמר לו בחייך לא שמרת את השבת במיתתך אתה משמר מן אימת אתעבדת יהודאי אמר לו בני כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם כתקנה בא לכאן ומשמרו על כרחו, אמר לו ומה מלאכה אצלכם בימות החול אמר לו

כל ימות החול אנו נדונין ובשבת אנו נחין ובערב השבת בת קול מכרזת ואומרת הנח להם לרשעים וינוחו ומלאך ששמו דומה ממונה עלינו ודן אותנו כל הימים ובמוצאי השבת כשהסדרים נשלמים צועק אותו מלאך ואומר חזרו רשעים לגיהנם שכבר השלימו ישראל סדריהם, ע"כ במדרש. וזהו שנהגו כל ישראל שאין ממהרין בויהי נועם ובסדר קדושה אלא מחשיכין הרבה, ואומרים אותו בנחת. ומן הטעם הזה אמרו רז"ל לאסור לשתות מים ערב שבת בין השמשות הוא שנמצא במדרש שכל השותה מים בערב שבת בין השמשות הרי זה גוזל את המתים, וכוונו בזה לקבוע בנפש אמונה שיש לרשעי ישראל מנוחה בשבת בגיהנם וכשהם יוצאין בערב שבת הם שותים ורוחצים ומצטננים במים עד שהשותה מים באותו שעה הוצרכו לומר שהוא גוזל אותן מהם ועשו את השותה גזלן ומחוסר אמונה. ומטעם זה אין אנו אומרים בערבית של שבת והוא רחום מפני ששלשה מלאכים והם משחית אף וחמה שהם ממונים על הרשעים ביסורי גיהנם אין להם רשות בשבת וכדי לקבוע בלב שהרשעים יש להם מנוחה בשבת ואין אותם ממונים שולטים עליהם בשבת ושלשתם רשומים בפסוק והוא רחום. ומדרש זה לא ידעתי היכן הוא אבל שמעתי כי נמצא לרז"ל בספר הנקרא מסכת גן עדן או פרקי גן עדן כעין פרקי היכלות ופרקי מרכבות ופרקי דרך ארץ, וכן כתוב שם בנוסח אחר כל השותה מים בשבת בין מנחה לערבית תוך שנה שמת לו מת הרי זה גוזל את מתו, ושם מפרש הטעם באותם פרקים לפי שהמתים יוצאים בשבת ושותים מים מן הנהר היוצא מעדן ולכך אין ראוי לו לגזול את מתו אבל לאחר שנה קבל את דינו כבר.

וע"ד השכל במצות השבת, ידוע כי העולם הגופני הזה מתנהג באור ובחשך יום ולילה שלא להטריח את הבריות בעמל תמיד ועל כן נתן היום למלאכת הבריות כי בו יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב והלילה למנוחה ושינה כי יצטרכו הבריות לנוח מטרחתם ומעצבם במלאכות ויצטרכו ג"כ לשינה שהוא ענין טבעי באדם שאין לך כל חי גופני בעולם שלא יישן אפילו היתוש כי לא יוכל להתקיים מבלעדי השינה, ואלו היה העולם מתנהג באור בלבד יהיה עמל הבריות תמידי בהמשכת זמן שאינו פוסק ולא היה העולם יכול להתקיים, כן מצות השבת שלא להטריח את הבריות בעמל תדירי בכל הימים אלא שיהיה להם יום מנוחה בשבוע שינוחו בו מן המלאכות ומטורח הגופות ומזה יהיה שביעית חייו של אדם במנוחה והשקט. ומה שיהיה יום ז' ולא יום חמישי או ששי מפני שהשבעה הוא הקף אמצעי מן ההקפים ומצות רבות בתורה סובבות על אופן המספר הזה, ואע"פ שהשבת מקובלת ושרשי התורה והאמונה בנויים עליה הנה זה מדרך השכל אפשר להאמר בו.

וע"ד הקבלה זכור את יום השבת דע כי השבת היא הספירה האחרונה כי כן יום השבת אחרון תשלום כל מלאכת בראשית ונקראת כנסת ישראל, ועל דרך זה רמזו רז"ל ואמרו כנסת ישראל בת זוגו של שבת ומזה קראו ליום השבת מטרונא הוא שדרשו בענין קרבן בהמה עד שתראה פני מטרונא תחלה, ונקראת השבת ברית כשם שהזכיר באות המילה (בראשית י"ז:י') זאת בריתי, וכן באות הקשת (שם ט) זאת אות הברית. ומה שהזכיר הכתוב בכאן זכור הכונה על השבת הגדול הוא מדת יסוד שמשם נמשכים רמ"ח מצות רמז בו זכו"ר י"ה והוא יום השבת, וכשהזכיר במשנה תורה שמור על הכונה בשבת הנקראת מקדש והוא הכבוד שמשם נמשכים שס"ה מצות לא תעשה שהנשים חייבות בכולם וזהו סוד (ויקרא כ"ו:ב') את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו ומזה תמצא בירמיה (ירמיהו י"ז:כ"ד) לבלתי עשות בו כל מלאכה בה כתיב בו קרי, ומה שאמר ויום השביעי שבת לה' אלהיך באורו כי השבת ביום השביעי כי יום הז' הוא יסוד עולם שהיא הספירה השביעית והשבת בו כי הכל בכל וכן מצינו בפרשת כי תשא (שמות ל"א:ט"ו) וביום השביעי שבת שבתון קודש לה', וכתוב אחר כן לעשות את יום השבת ברית עולם, קרא ליום הז' שהוא יסוד עולם שבת שבתון קדש לה', וקרא אל השבת המקבלת ממנו ברית. ואחר שתבין כל זה אין לך לתמוה מדוע קראו חכמים ז"ל לקדוש היום קדושא רבא משא"כ בלילה כי היום כנגד זכור והלילה כנגד שמור וזה מבואר. ועל הכונה הזאת הוצרך הנביא לקרוא אל השבת עונג כענין שכתוב (ישעיהו נ"ח:י"ג) וקראת לשבת עונג, כי הוא תענוג הנפשות, ועז"א דוד המלך ע"ה (תהילים מ"ב:ג') צמאה נפשי לאלהים לאל חי כי כל דבר צמא לשרשו שהוא עתיד לשוב אליו והוא הנהר המשקה את הגן הוא יסוד השבת ועקרו, וזהו מלת ענ"ג עדן נהר גן, ממה שכתוב (בראשית ב':י') ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ולכך נקראת השבת עונג כי היא תענוג העליונים והתחתונים.

פסוק ט

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. יאמר כל הששת ימים אפשר לך שתעבוד את השם יתברך עם עשיית כל מלאכתך, כענין האבות שהיו עובדים את הש"י עם עבודת המקנה ושאר ענינים הגופניים, אבל יום השביעי שבת כלו יהיה לה' אלהיך לא תעשה בו מלאכה כלל, זה שמעתי בשם הרמב"ם ז"ל.

פסוק יא

כי ששת ימים עשה ה'. ע"ד הפשט שעורו בששת וכמוהו (בראשית י"ד:ד') ושלש עשרה שנה מרדו.

וע"ד השכל הששת ימים עשה ה' ובכלל החדוש הם וזה יורה כי הזמן נברא ואלו אמר בששת ימים היה מורה כי הזמן היה קדמון.

וע"ד הקבלה כי ששת ימים הוא זמן עמידת העולם בישובו והמשכת השמים והארץ העליונים מלמעלה והשפעתם אל השמים והארץ למטה, וזה מבואר.

פסוק יב

כבד את אביך ואת אמך. הזהירו עד עתה בכבוד האב הראשון העליון יתברך ועתה רצה לחתום הלוח בכבוד האב האחרון התחתון ואמר כשם שצויתיך בכבודי כן אני מצוך היום בכבוד אביך ואמך שהם שותפין עמי ביצירתך. וסתם הכתוב ולא פירש הכבוד הזה כי יש ללמוד אותו מכבוד האב הראשון יתעלה, וכשם שהזכיר באב הראשון יתברך שיודה בו ובמציאותו שהוא אלהיו כן יתחייב שיודה במולידיו שהם אביו ואמו, וכשם שהזכיר לא יהיה לך שלא יכפור בו כן יתחייב שלא יכפור באביו לומר על אדם אחר שהוא אביו, ויתחייב עוד שלא ישבע בשם אביו וחיי אביו לשקר ולשוא, ושלא יעבוד אותו מפני ירושת ממון או ירושת כבוד ומעלה, ועוד יש בכלל הכבוד דברים שנצטוינו בהם והחכמים פירשו אותם והם מאכילו ומשקהו ומלבישו ומכסהו מכניסו ומוציאו, וידוע כי לשון כבוד נופל על הממון כלשון (משלי ג) כבד את ה' מהונך, והכבוד שיכבד אדם להקב"ה בממונו הוא שיתן צדקה לעניים ושיפריש תרומה ומעשרות ולקט שכחה ופאה, וכן באביו הוא חייב בכך שיתן לו מממונו לכל הדברים הנזכרים שהוא חייב בהם באביו, בכלם הוא חייב שיתן אם אין לו לאביו. ומה שקבע הכתוב שכר הכבוד אריכות ימים, הגאון רב סעדיה ז"ל נתן טעם בזה כי מפני שלפעמים עתידים שיחיו האבות עם הבנים זמן ארוך והאבות הם למשא כבד על הבנים והכבוד יכבד עליהם, לכך קבע עליהם שכר המצוה הזאת למען יאריכון ימיך כלומר עליך לכבדם ותחיה עמהם ואם אולי תצטער על חייהם דע שעל חייך אתה מצטער, ע"כ. הרי לך חמשה דברות הראשונות אלו שהיו בלוח א' וקשורים זו בזו, כך צוה בדבור הראשון להאמין באלהותו ובמציאותו בו לבדו, וכדי שלא יאמר אדם שיאמין בו בשותפות ע"כ הוצרך מיד לאסור השותפות ואמר לא יהיה לך אלהים אחרים, וכדי שלא יאמר אדם כיון שאסור השותפות א"כ ישא את שמו לבטלה, לכך הזהיר על כבוד שמו ואמר לא תשא, ואחר שהזהיר על כבוד שמו הזהיר על כבוד השבת ואמר זכור את יום השבת כי זכרון השבת הוא כבודו, ואחר שהזהיר על כבוד השבת הזהיר על כבוד המולידים ואמר כבד את אביך ואת אמך. הנה בארתי לך חמשה דברות ראשונות שהיו בלוח הראשון והודעתיך באורם וקשורם זו בזו.

פסוק יג

לא תרצח. חמשה דברות אלו שהם ה' לאוין היו בלוח השני, ועתה אבאר לך סדורם ובאורם וקשורם ג"כ זה בזה. אחר שהזהיר למעלה על ע"ג בלאו הזכיר כאן לא תרצח

לא תנאף כי כן סדורם בעונש שלהם, וכן יזכירם רז"ל תמיד ע"ג ושפיכות דמים וגלוי עריות. וכשאמר לא תגנוב בגנבת נפש הכתוב מדבר דבר שיש בו חיוב מיתת ב"ד דומיא דרציחה ונאוף, והזהיר אחר הרציחה והנאוף הגנבה ועדות שקר והגזל שהוא בכלל החמדה וסדר הלאוין האלה ראשון ראשון חמור יותר וע"כ נסדרו על הסדר הזה הנכון.

לא תענה ברעך. לא אמר באחיך כמשפט הכתובים (דברים כ"ג:כ') לא תשיך לאחיך, (שם כב) לכל אבדת אחיך, וכיוצא בזה, כי שם אנו דורשים אחיך ולא עכו"ם וכאן הזהיר אפילו על העכו"ם כי כן מצינו (שמות י"א:ב') וישאלו איש מאת רעהו והוא נאמר על המצריים, ועוד שאלו אמר באחיך היה נראה שהעדות כשרה בקרובים כי לא יזהירנו אלא מעדות שקר אבל עדות של אמת כשר ואין הדבר כן כי כל עדות פסולה בקרובים הן שיהיה שקר הן שיהיה אמת הן יהיה לתועלתו או להפסדו. והיה הכתוב ראוי לומר לא תענה ברעך עדות שקר, ואלו אמר כן לא היתה האזהרה כי אם למעיד עצמו שלא יעיד הוא עצמו עדות שקר, אבל כשאמר עד שקר יתבאר מזה שהוא אזהרה שלא יהיה נסכם להזמין עד שקר, וזהו לשון לא תענה לא תסייע ולא תזמין ברעך עד שקר שיעיד עליו.

פסוק יד

לא תחמוד. ידוע כי החמדה תלויה בלב ועקר המצוה שיתיאש האדם מכל מה שיש לחברו קרקע ומטלטלין ויפנה לבו מן המחשבה הזאת שלא יחשוב בהם ולא יחמדם כי מתוך החמדה יבא אדם לידי רציחה, שכן מצינו בעכן (יהושע ז':כ"א) וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה וגו' ואחמדם ואקחם, והחמדה הזאת הביאתו לידי סקילה, וכן מצינו בענין אחאב שחמד כרם נבות היזרעאלי והיא הסיבה שהביאתו לידי מיתה.

ואמרו במדרש כל מי שהוא חומד מה שאינו ראוי לו מה שחומד אין נותנים לו ומה שבידו נוטלים ממנו שכן מצינו בנחש הקדמוני נתן עיניו בחוה וחמדה ולא היתה ראויה לו, מה שבקש לא נתן לו ומה שבידו נטלו ממנו, שהרי נתקלל על זאת על גחונך תלך, ע"כ במדרש. ולולא שהגזל בכלל החמדה ומצד החמדה היה ראוי להכתב בי' הדברות בכלל הלאוין לאו של לא תגזול כי היא עברה חמורה עד מאד ורוב העולם נכשלים בה ועוד שהיא מצוה מושכלת כרציחה והנאוף והגנבה ועדות שקר אבל מפני שהחמדה כוללת אותו שאין אדם גוזל עד שיחמוד וכענין שכתוב (מיכה ב':ב') וחמדו שדות וגזלו לכך לא הוצרך להזכירו וכלל אותו בלאו של לא תחמוד, ועוד כי רצה לאסור אפילו החמדה שהיא תאות הלב בכל עת ובכל שעה אע"פ שאינו בא לידי מעשה כדי שילמד אדם ק"ו לאסור הגזלה שהוא המעשה. ואמנם מצינו חמדה שהיא מותרת והיא חמדת התורה והמצות וכמו שאמרו רז"ל קנאת סופרים תרבה חכמה, והחמדה והקנאה הזאת

היא מותרת ויש לאדם שכר עליה. ובכלל החמדה המותרת הוא מי שחומד בת חברו לבנו דרך נשואין, שהרי שנינו (שמות כ׳:י״ד) לא תחמוד בית רעך, כלל (דברים ה׳:י״ח) שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמורו פרט מה הפרט דבר שאי אפשר לו לבא ברשותך אלא ברצון ורשות בעליו אף הכלל כן יצא בתו לבנך או בנו לבתך שהוא יכול לבא ברשותך שלא ברשות אביהם. הנה בארתי לך ה׳ דברות שניות שבלוח השני סדורם ובאורם, וקשורם זו בזו הוא כן כי התחיל לא תרצח והזהיר שלא להמעיט את הבריות אע״פ שהם רבים, וכדי שלא יאמר אדם מאחר שהוא מוזהר שלא להמעיטם יוכל להרבותם באיסור ודרך זנות לפיכך הזהיר מיד לא תנאף, וכדי שלא יאמר כיון שהזהיר שלא להמעיטם ושלא להרבותם באיסור א״כ יכול הוא לגנוב בני אדם שאין זה מחסרן ולא ממעיטן אלא שהוא מוליכן למקום אחר למכור ואין זה בא כנגד גופם אלא כנגד ממונם לכך אמר לא תגנוב, וכדי שלא יאמר גנבת נפשות אף ע״פ שאינו ממעיטם אסור מפני שזה מזיקו במעשה אבל להזיקו בדבור מותר לכך אמר לא תענה, וכיון שאסר הדבור אולי יחשוב כי המחשבה הרעה מותרת שיחמוד בלבו ממונו וכל אשר לו לכך נאמר לא תחמוד ובא לאסור אף ההרהור.

ומה שהיו הדברות עשרה ע״ד הפשט לפי שהוא חשבון שלם הכולל את הכל והוא תכלית כל המספר שאין לך מספר בעולם שלא יהיה נכלל ביו״ד.

וע״ד המדרש היו הדברות עשרה מפני שקודם לכן נצטוו הדורות בז׳ מצות ואחרי כן עלו לתשעה ועתה רצה הקב״ה לזכות את ישראל והרבה להם מצות כנגד כלן ונתן להם את הכל, שכן אמרו במדרש משל למה״ד למלך שהיה לו מרתף גדול ובתוכו חביות הרבה של יין טוב בא אוהבו של מלך נתן לו חבית אחת בא השני נתן לו שתים לזמן בא השלישי נתן לו שלשה בא הרביעי נתן לו ארבעה לזמן בא בנו של מלך נתן לו כל המרתף, כך כשנברא אדם הראשון נצטוה על ו׳ מצות כדי שיתקיים העולם בו׳ קצוות, בא נח ונצטוה על השביעית זו אבר מן החי, אברהם על השמינית זו המילה, יעקב על התשיעית זו גיד הנשה, כשבאו ישראל נתן להם י׳ הדברות שהן כוללות תרי״ג מצות, ועל זה אמר הכתוב בקרבנות י״ב נשיאים (במדבר ז) כף אחת עשרה זהב מלאה קטר״ת מלאה תרי״ג כי הקו״ף מתחלפת בדל״ת, והמדרש הזה מבאר לנו כי תרי״ג אותית שבעשרת הדברות תרי״ג מצות נכללות בהן.

וע״ד השכל היו הדברות עשרה כנגד עשרה גלגלים, דבור ראשון אנכי כנגד גלגל השכל (והתעורר לזה), לא יהיה לך אלהים אחרים כנגד גלגל המקיף והזכיר בו אלהים אחרים כי רבים חשבו בו שהוא הבורא בעבור שאינו גוף, לא תשא כנגד גלגל חמה זכור כנגד

גלגל לבנה, כבד כנגד גלגל צדק, לא תרצח כנגד גלגל מאדים, לא תנאף כנגד גלגל שבתאי, לא תגנב כנגד גלגל נוגה, לא תענה כנגד גלגל המזלות, לא תחמוד כנגד גלגל כוכב, ויש התעוררות גדולה בכוון כל דבור ודבור כנגד כל גלגל וגלגל ואם תכוין בהם תמצא הענין מורה על נפלאות הש"י וחכמת יצירותיו. ועוד ענין אחר כי היו י' כנגד י' אברים שרשיים שיש באדם שהוא עקר חיותו ושרש בנינו, שכן מצינו בנין האדם כבנין התורה, יש בתורה רמ"ח מצות עשה שס"ה מצות לא תעשה וי' הדברות וכן בבנין האדם רמ"ח אברים שס"ה גידים וי' אברים שרשיים, ואם תסתכל בהם תמצאם מכוונים כנגד י' הדברות כל דבור ודבור מכוון כנגד כל אבר ואבר ממונה עליו והוא מסור אליו, ואלו הן הלב, והאוזן, והפה, והמוח, והידים, והכבד, ובברית מילה, והרגלים, העינים, והכליות, ואם תתעורר בהם בכוונם תמצאם.

וע"ד הקבלה היו י' הדברות כנגד י' ספירות ותמצא בהם תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצות הנאצלות והנמשכות מהן, וז' אותיות הנוספות בהם על תרי"ג להורות כי תרי"ג האותיות ותרי"ג המצות נתנו מתוך הז' הידועים שהזכרתי למעלה ושבע האותיות עם תרי"ג ישלימו לכת"ר אותיות כי כן השבע הנאצלים מן הכתר.

ויען אשכילך ואורך בדרך הזה אסדרם בכאן איזה דבור כנגד איזו ספירה, דבור ראשון אנכי כנגד הכתר, לא יהיה לך כנגד חכמה, לא תשא כנגד תפארת, זכור כנגד עטרה והיא כנסת ישראל, כבד כנגד חסד, לא תרצח כנגד פחד, לא תנאף כנגד יסוד, לא תגנוב כנגד נצח, לא תענה כנגד תשובה, לא תחמוד כנגד הוד. ויש לך לקנות לב ולהתבונן בכוונה אע"פ שאין הספירות כסדרן כמו הדברות.

וצריך אתה לדעת כי מה שהוקבע דבור אנכי ראשון מפני שהוא מצות היחוד להאמין בנמצא הראשון שהוא ראשון לכל הראשונים. והוקבע לא יהיה לך בדבור שני כי אע"פ שהמלאכים נמצאים ראשונים בבריאה הנה הם במעלת השניות אצל מציאות השי"ת, וע"כ נבראו ביום שני ומזה נקראים שנאנים. והוקבע דבור לא תשא בג' כי הנושא שמו לשוא הוא מחריב העולם הנשען על ג' דברים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, והוא נענש בג' השחתות שהוא מכלה את עצמו ואת עציו ואת אבניו, וחזר והזכיר אשר ישא את שמו לשוא כדי לרמוז על גודל העברה מפני שהנכשל בה הוא מקיל בכבוד הש"י ופורק מעליו עול הכבוד והמורא והוא שאמר הנביא (מלאכי א':ו') ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי. זכור ברביעי מפני שיום השבת רביעי ליום רביעי וזה כנגד המאורות שנבראו ביום רביעי כי חמה בגלגל רביעי וכן הלבנה בגלגל רביעי לחמה על דרך שצ"ם חנכ"ל כי המאורות הם מרובעים וכן שבתאי

שהוא כוכב של שבת תמצא שהוא רביעי לגלגל השכל כי למעלה משבתאי גלגל שמיני שבו הכוכבים ועליו גלגל תשיעי הוא ערבות ועל ערבות גלגל השכל, וכן עניני השבת מרובעים ארבע תפלות בשבת שאין זו דומה לזו וכן דברי הנביא בענין השבת מרובעים הוא שאמר (ישעיהו נ"ח:י"ג) אם תשיב משבת רגליך עשות חפציך ביום קדשי. כבד בחמישי מפני שטבע תולדות האדם נמשך מכח חמשה והם האב, והאם, והיסודות, והזמן, והקב"ה. האב ממנו הגידין והעצמות כל אשר לבן בו, האם ממנה כל חלקי האודם כגון הבשר והדם והשער והשחור שבעין והאי שחור אדום הוא אלא שלקה, היסודות הם ד' יסודות שכל מורכב מהם מתקיים בחבורם, הזמן הוא שיעבור הזמן ויאריך עליו שיעור הימים הראויים כי אז תגמר המלאכה, הקב"ה הוא הנופח בו נשמה שהוא העקר להחכימו ולהשכילו כי מבלעדיה אין לפעולות הקודמים עקר, וכן מצינו בטבע התולדה מיני ב"ח שהם ה', אדם, ובהמה, ועוף, ודגים, ושרצים. ובדבור זה החמישי הזכיר על האדמה בטבע תולדותם ה' דברים, שדה תבואה, שדה כרמים, גן של ירק, פרדס, יער צומח עצים. גם מיני מתכות הנמצאים באדמה הן ה', זהב וכסף ונחשת ברזל ועופרת. לא תרצח בששי כי שש מדות המה שגורמות הרציחה והן, הקנאה, והתאוה, והאיבה, והכעס, והקלות, והשכרות, והרוצח רצח את האדם שנברא ביום ששי. לא תנאף בשביעי מפני שאסורי עריות הן שבעה ואלו הן, אשת איש, אשתו נדה, אלמנה, בתולה, משכב בהמה, משכב זכור, כותית. ושבעה ענינים אסורים בה והן, הראיה, והשמיעה, והיחוד, הדבור, המשוש, הנשיקה, המעשה. לא תגנוב בשמיני מפני שכלל הגנבות הן ח' ואלו הן, בחשבון, במדה, במשקל, במציאה, גונב נפש מאחיו, וגונב ממון, גונב דעת, גונב לעצמו, הוא שנעשה אפוטרופוס של יתומים והחזיק בממונם בהיתר שהשיא לבנו הבת היתומה, ועליו נאמר (ויקרא י"ט:י"ג) לא תעשק את רעך ולא תגזל. לא תענה בתשיעי, ידוע כי גלגל התשיעי הוא ערבות שבו כסא הכבוד ושם אוצר הנשמות וזה שמעיד שקר כופר באותו מקום סגולת הנפשות שלא תשוב נפשו למעלה. לא תחמוד בעשירי, כי החומד הוא מכת פועלי האון, וכיון שחומד ממון אחרים כ"ש שיחמוד ממון עצמו שלא יפריש ממנו מעשר, ועל כן הוקבע דבור לא תחמוד בעשירי להזהיר על המעשר כי החומד גוזל ומי שהוא גוזל את המעשרות לעצמו גוזלן כי הארץ תחניף לו ומפני זה הוצרך לקבוע עשירי דבור לא תחמוד. ועם המצוה הזאת נשלמו עשרת הדברות כנגד עשרה גלגלים ועשר ספירות אמורות. ומה שלא נכתבו בספר כסדר הגלגלים והספירות המופלאות, הנה זאת עדות ואות למאמר החכמים יודעים סודות הנוראות, שאין מוקדם ומאוחר בתורת ה' צבאות, בהם גדלנו אלהינו והנחילנו מעלה וזכות, בהם שם על ראשנו

כתר מלכות, שם בכל חכמות רמות רזים ותעלומות, שם תרי"ג המצות רשומות, שם כל האותיות חתומות, זולתי אות ט' משם נסתרת, ואיננה נזכרת, והטעם בזה על דעת החכמים בקבלתם, יודעי עשר הדברים על יסודותם, לפי שהלוחות עתידין להשתבר וכדי שלא יאמרו פסקה טובתם, וכונתם בזה לפי שאות הטי"ת מורה על הטוב, וטי"ת ראשונה שבתורה רשומה במלת טוב.

ולפי דעתי טעם היות אות טי"ת נעדרת, אשר היא רמז לאבן העשירית גולת הכותרת, מטעם אסור החמץ בפסח כי בשמו הגדול יצאנו ממצרים מאפלה לאורה, וכן בהר סיני בשמו הגדול נתנה התורה, וסיוע לדברי מה שרמזו במדרש דורשי רשומות, כי לשון טיט"א סימן הריגה בלשון קדם, והמשכיל יבין יחקור ויאזין, ובזאת יאמין שהרי אות הטי"ת רמז למדת הדין, ואל תשומם אם היא בלוחות שניות נזכרת, כי כן ראוי לפי שהדבור ההוא שמור הוזהרנו בו לשמור משמרת, והכל מיוסד על אדני השכל והתבונה, והדברות חצובות ממקור החכמה והתבונה העליונה, אשרי אזנים שמעו אותם, וסופו כתחלתן, כי התחיל במצות הלב וסיים במצות ה' על דרך מאמר איתן האזרחי בספרו אשר בו צדיקים יכתירו, והמשכילים כזוהר הרקיע יזהירו, בענין עשר ספירות בלי מה אשר הם תחלת כל מפעל וראש כל ממשלת, נעוץ סופן בתחלתן כשלהבת קשורה בגחלת.

פסוק טו

וכל העם רואים את הקולות. ראיה זו ענין השגה וכן (בראשית כ"ז:כ"ז) ראה ריח בני, כי אין הקול והריח נראים. או יאמר רואים לפי שהיה הקול בא באש, וכענין שכתוב (תהילים כ"ט:ז') קול ה' חוצב להבות אש, והיו רואים את האש ועל כן אמר רואים את הקולות.

פסוק יז

ובעבור תהיה יראתו על פניכם. דרשו רז"ל זו הבושה, כי היראה ממדות הלב אבל לפי שהבושה נכרת ונראית בפנים לכך אמר על פניכם. והזכיר לבלתי תחטאו ללמדך שהבושה מביאה לידי יראת חטא.

פסוק יח

ויעמד העם מרחוק ומשה נגש. והלא כבר נאמר וירא העם ויעמדו מרחוק אבל יתכן לפרש כי הראשון רחוק מקום שנתרחקו עוד מהגבול שהרשה להם משה לעמוד בו ועתה בא לרמוז רחוק השגה ולומר שאע"פ שזכו כל ישראל להיות נביאים במעמד הקדוש כששמעו עשרת הדברות מפיו של הקב"ה אין להשוות השגתם להשגת משה, וענין הכתוב לבאר כי השגת העם עמדה מרוחק ממקום שמשה נגש. ומלת ערפל הנזכר

בכתובים תמיד פירשו המפרשים שהוא חשך כענין (תהלים צז) ענן וערפל סביביו, והענין כי הכבוד מסתתר ומתעלם אפילו מן המלאכים המשרתים וזהו שכתוב (שם יח) ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו.

והנכון לפרש כי ערפל הוא אור צח בהיר ובאור המלה ערפל ערוי אפל כלומר שהאופל מעורה ונעדר משם, והוא שם נאמר על עוצם האור הגדול כי כשם שהחשך מסתיר הדבר בתוכו שאיננו נראה כן עוצם האור התקיף החזק של פני הכבוד מסתיר ומונע המסתכל להסתכל בו. והעד במלת ערפל שהוא אור הוא מה שהזכיר כאן אשר שם האלהים, ממה שכתוב (דניאל ב׳:כ״ב) ונהורא עמיה שרא, וזהו שאנו אומרים בתפלה ונגלית עליהם בערפלי טוהר. והנה משה לא נכנס בתוך הערפל אבל נתקרב אליו כאדם המתקרב אל שער המלך, ולא נכנס לפנים מן השער וזהו לשון ומשה נגש וגו' ותרגם אונקלוס לצית אמיטתא כלומר לעצם גבול ההגעה שהיה משה מגיע עד שם ולא משם ואילך וזה טעם אשר שם האלהים ואז וידבר אלהים ושמעו כל ישראל, וזה שאמר לו תחלה (שמות י״ט:ט׳) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך. וענין הפרשה הזאת וכל העם רואים את הקולות קודם מתן תורה היה כי כן מוכיח הלשון, וערפל זהו עב הענן שהזכיר במשה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכן ישראל הנצבים בתחתית ההר היו רואים לעיניהם מראה הכבוד כאש אוכלת בראש ההר.

פסוק יט

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. מפני שכל ישראל עדים במה שראו בעיניהם האותות והמופתים הגדולים תחלה עשר מכות של מצרים עד סוף מתן תורה לכך הזכיר הקב"ה להם אתם ראיתם בין בתחלה בין בסוף, כי כן בפרשת הברית והתנאים התחיל ואמר אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ועתה יאמר להם אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם כי כבודו היה בהר סיני והדבור היה מן השמים וכבר נתבאר זה.

פסוק כ

לא תעשון אתי. על דרך הפשט לא תעשון בשתוף אתי שום צורה מכסף וזהב לשם אלהות, וחזר לא תעשו לכם כלל אפילו שלא לשם אלהות.

ויש לפרש לא תעשון אתי כשאתם עומדים בתפלה אתי לא תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם שאם תעשו כן מעלה אני עליכם כאלו עשיתם אלהי כסף ואלהי זהב.

וכתב רש"י ז"ל לא תעשון אתי, בא להזהיר על הכרובים יאמר כי הכרובים אשר אתם עתידים לעשות אתי שלא יהיו של כסף שאם שניתם לעשותם של כסף הרי הם חשובים לפני כאלהות. לא תעשו לכם שלא תאמר הריני עושה כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כמו שאני עושה בבית עולמים. ודרשו רז"ל במסכת ע"ז לא תעשון אתי לא

תעשון מה שאתי. ובא הכתוב לאסור עשיית הצורות בין בשמשין שבמדור העליון, כגון חיות הקדש ואופנים ושרפים ומלאכי השרת ושבמדור התחתון כגון חמה ולבנה כוכבים ומזלות, וכיון שאסר הכתוב לעשות צורת מלאכי השרת שהן בצורת בן אדם ונוסף בהם שהם בעלי כנפים הייתי מבין שיהיה מותר לעשות פרצוף אדם לבדו, לכך הוצרכו לדרוש עוד לא תעשון אתי לא תעשון אותי והוא דמות אדם כדי שיהיה בכלל איסור לאו זה כל המשמשין כלן שבמדור העליון ושבמדור התחתון וכן פרצוף אדם. ובסנהדרין דרשוהו אזהרה לצבור שלא ימנה דיין בשביל ממון אלא בשביל חכמה הוא שאמר לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב אלוה הבא מחמת כסף וזהב כי שם אלהים כולל גם לדיינים.

וע"ד המדרש לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, לא תעשון כדרך שבני אדם עושים ביראתם, כשהטובה באה עליהם מכבדים יראתם שנאמר (שופטים ט"ז:כ"ג) נתן אלהינו בידינו את שמשון אויבינו, וכשהפורענות באה עליהם מקללין ליראתם שנאמר (ישעיהו ח':כ"א) והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, אבל יש לכם להודות בין על הטובה בין על הרעה, שכן אמר דוד ע"ה (תהילים קט"ז:ג'-ד') כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, וכן אמר איוב (איוב א':כ"א) ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך.

וע"ד הקבלה לא תעשון אתי כבר פרשתיו בפסוק וידבר שהוא כמו על פני. ויש להוסיף בבאורו כי הוא כאלו אמר אתי בצר"י [סגו"ל] תחת האל"ף כלשון (ישעיהו ו':ה') וארא את ה', שהרי כתיב (שמות ל"ג:כ') כי לא יראני האדם וחי, והנה מנשה הרשע טעה בזה בשלא דקדק במלת את ועל כן תפשו לישעיה הנביא שאמר לו משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת וארא את ה', והוא שדרשו ביבמות סוף פ' החולץ אמר לו מנשה לישעיה משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי ואתה אמרת וארא אמר ידענא ביה דלא מקבל אי אמינא ליה אשוייה מזיד אמר שם אבלע בארזא אתיוה לארזא ונסרוה כי מטא להדי פומיה נח נפשיה משום דאמר (ישעיה ו) ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב. ומלת את ואות הכל אחד והוא מה שכתוב במצות התכלת (במדבר ט"ו:ל"ט) וראיתם אותו שהוא מלשון את, ומזה דרשו רז"ל לא תעשון אתי לא תעשון אותי הרחיבו באור לכל משכיל כי מלת את הוא האות והבן זה.

פסוק כא

בכל המקום אשר אזכיר את שמי. היה לו לומר תזכיר כי בכל מקום שיזכיר אדם שמו של הקב"ה בבית התפלה או בשאר המקומות שם יתברך העובד.

וע"ד הקבלה אמר אזכיר כי הכתוב הזה יש בו פתח להבין ענין הקרבנות והכתובים האלה דבור השם המיוחד ועל כן יאמר **מזבח אדמה תעשה לי**, לבדי לשם המיוחד ותעלה עליו הקרבנות וכל מקום אשר אמשיך הרצון לשמי ע"י הקרבנות אבא אליך וברכתיך הרי הברכות נמשכות לך מעתה כי כשהברכה נאצלת לשמו ממקור הברכה אז העולם מתברך, ומלת אזכיר מלשון אזכרתה שהוא המשכת ריח וכן (ישעיה סו) מזכיר לבונה (ירמיה יז) כזכור בניהם מזבחותם (שיר א) נזכירה דודיך מיין, ויהיה אזכיר את שמי כאלו אמר אריח את שמי, ובאורו אמשיך את הרצון לשמי. ומה שהזכיר בכל המקום בה"א הידיעה לרמוז על בית הקרבנות שנקרא מקום שבנאו שלמה לשמו של הקב"ה כענין שכתוב (מלכים א ח) והבית אשר בניתי לשמך, ומזה לא אמר בכל מקום כי א"א להקריב הקרבנות בכל מקום והוא שכתוב (דברים י"ב:י"ג-י"ד) השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר וגו'.

פסוק כב

לא תבנה אתהן גזית. טעם איסור בגזית במזבח שלא יהיה כבוד המזבח שתהיה מקצת האבן בנויה במזבח ה' ומקצתה מושלכת באשפתות כן פי' החכם ר"א ז"ל.

והרמב"ם ז"ל כתב טעם בזה בכלל טעמי המצות שהיא הרחקה שלא יבא לעשות בהן צורה ותהיה אבן משכית.

אבל הרמב"ן ז"ל כתב ונתן טעם בזה והוא הנכון יותר מכל מה שנאמר בו לפי שהחרב כחו של עשו מברכת ועל חרבך תחיה והנה עשו שנאוי להקב"ה כענין שכתוב (מלאכי א':ג') ואת עשו שנאתי והנה הוא מרוחק מן המזבח. ואין הגזית עיקר האיסור כי אם הנפת הברזל וכן כתוב (דברים כ"ז:ה') לא תניף עליהם ברזל, ואלו עשאן גזית בכלי כסף או בשמיר הרי זה מותר מדין התורה אבל האיסור אינו אלא כדי להרחיק הברזל מן המזבח והוציא הכתוב הברזל בלשון חרב לפי שהוא מחריב את העולם ולכך ירחיקנו הכתוב מן המזבח שהוא שלום העולם וקיומו ועל כן לא נמצא בכל מלאכת המשכן זכרון ברזל כלל אלא זהב וכסף ונחשת, גם בבית המקדש כתוב מפורש (מלכים א ו':ז') ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, ואמרו בספרי בבית לא נשמע אבל נשמע בחוץ.

ובמדרש כי חרבך הנפת עליה מכאן אמרו המזבח נברא לאריכות ימיו של אדם והברזל לקצר ימיו של אדם אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. ומכאן אתה למד כי יש לכל מצוה ומצוה ממצות התורה כמה פנים ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה

טעמים, ויש בכלן תועלת הגוף והנפש והם חיים למוצאיהם, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי ד':כ"ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא.

פרק כא

פסוק א

גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב (**משלי כד, כג**)

שלמה המלך ע"ה סדר משליו והוכיח בדבריו בראש הספר ועד כאן לכלל הפתאים והנערים וכן הודיע בראש הספר כי משליו לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה, ועתה יוכיח לחכמים ליושבים על המשפט זהו שאמר (משלי כ"ד:כ"ג) גם אלה כלומר גם המשלים האלה לחכמים להוכיח אותם בהם ומה היא התוכחה הכר פנים במשפט בל טוב, יאמר אין זאת מדה טובה בחכמים שיכירו פנים במשפט ואף ע"פ שהתורה הזהירה על זה (דברים א':י"ז) לא תכירו פנים במשפט, חידש שלמה בזה כי התורה הזהירה ולא ענשה ובא שלמה ולמד העונש ואומר כי מלבד שהוא עובר על מצות הש"י והוא זעום ה' עוד הוא זעום הבריות כי הכל יקללו אותו, ולכך סמך לו מיד אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאמים כי הדיין האומר לרשע בדינו צדיק אתה שמזכה אותו והוא חייב וכ"ש אם יחייב את הזכאי המון העם יזעמוהו וירחיקוהו בהטותו המשפט. ולפי שהתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל תלויה במשפט לכך אמר בל טוב ולא אמר לא טוב כענין שכתוב (תהילים קמ"ז:כ') ומשפטים בל ידעום.

וידוע כי המשפט מכון כסא הכבוד שנאמר (שם פט) צדק ומשפט מכון כסאך ומי שהוא מעמיד המשפט מעמיד הכסא ומי שהוא מטה המשפט ופוגם אותו פוגם הכסא, ועל כן הזכיר בל טוב איננו זוכה לטוב הצפון שכתוב בו (שם לא) מה רב טובך אשר צפנת וגו', ולמדנו שלמה בזה כי המכיר פנים במשפט הוא נענש בעוה"ז ובעוה"ב, המשפט הוא סבת השלום ולכך מצינו ביתרו אותה עצה שנתן למשה בדבר המשפט שהזכיר בה שלום הוא שכתוב (שמות י"ח:כ"ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים וגו' על מקומו יבא בשלום והשלום הוא קיום העולם ועל כן המשפט נמסר לחכמים כי החכמים מרבים שלום בעולם ולפיכך אסור להביא המשפט כי אם לפני חכמי ישראל, וזהו שכתוב.

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. דרשו רז"ל במסכת גיטין פרק המגרש לפניהם ולא לפני הדיוטות, ופירש רש"י ז"ל שם בפירושיו לפניהם, לפני שבעים סנהדרין שעמדו בהר קודם מתן תורה כדכתיב (שמות כ"ד:א') ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן וגו', ומסיק התם דאע"ג דאנן הדיוטות אנן שליחותייהו קא עבדינן, ולפי שהיה הכתוב ראוי לומר אשר תשים להם כענין שכתוב (שם טו) שם שם לו חק ומשפט לכך הוצרכו

רז"ל לדרוש כן לפניהם ולא לפני כותים להורות שאסור ללכת ולדון בערכאות של כותים ואפילו היו דיניהם כדינינו.

וידוע כי כל המניח דיני ישראל ודן בערכאות של כותים הנה זו עברה אחת שהיא חומר לכמה עברות כי משרשה יפרו וירבו ענפי חטאים גדולים גם בכנפיה נמצאו נזקים ומכשלות הרבה עד לאין קץ, ואבאר לך כיצד. ידוע כי הרציחה מן העברות החמורות שבתורה והעונש גדול וחמור מאד לפי שהוא שופך דם האדם ומאבד נפש אחת מן העולם ולא אבד את הנרצח לבדו כי אם העתידים לצאת ממנו ואין להם סוף שהרי אדם הראשון יחידי היה וכל הבריות של שבעים לשון שיש בעולם כלן תולדותיו ואם כן הרי לך כל המאבד נפש אחת כאלו אבד עולם מלא, וכן לענין ההצלה והטובה כל המקיים נפש אחת כאלו קיים עולם מלא, הא למדת כמה גדול עון הרציחה. אע"פ שעון הרציחה חמור עון הגזל וחלול ה' חמור ממנו כי הרוצח נמחל לו בתשובה וכמו שמצינו בקין ולא כן הגזל אין התשובה מועילה לו עד שיחזיר הגזל ואם אינו מחזירו אינו נמחל לו לעולם, וכן חלול השם אין התשובה מועילה בו כי הוא חמור יותר מכריתות ומיתות ב"ד שכן דרשו רז"ל עבר על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין שנאמר (תהלים פט) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם אבל מי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כלן תולין ומיתה ממרקת שנאמר (ישעיהו כ"ב:י"ד) ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר וגו', ושתי עברות אלו החמורות יותר מן הרציחה והן הגזל וחלול השם שתיהן נכללות בעון ערכאות של כותים. חלול השם שהרי זה בודאי מחלל את השם ונותן כבוד לאחר ותהלתו לפסילים והוא מיקר שם ע"ג להחשיב אותה ואמר הכתוב (דברים ל"ב:ל"א) כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים כלומר כשאויבינו פלילים, והוי למבוכה הזאת ולשכרות הגדול הזה במקום שיודעים זה ועוברין וכענין שאמר הנביא (ישעיהו כ"ט:ט') שכרו ולא יין נעו ולא שכר שהרי הם מניחים העיקר ונותנים לע"ג מוהר וחשיבות, והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים ט"ז:ד') ירבו עצבותם אחר מהרו כלומר מניחים העיקר ונותנים מוהר לאל אחר לעבדו. גזל שכל המניח דיני ישראל ומוציא בערכאות של כותים הרי זה גזל גמור ואינו חושבו לגזל ועל כן אינו מחזיר ולפיכך אין לו מחילה לעולם. ומה שהזכיר לשון תשים ללמד שצריך השופט להשים לפני בעל הדין אותה ראיה שהוא דן בו ושהוא מוציא את הדין ממנה וכן אמרו רז"ל כתבו לי מאיזה טעם דנתוני כותבין ונותנין לו.

ובמדרש ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים אמר דין הניין לי ודין לא הניין לי. (שם ו) אלה תולדות נח פסל את הראשונים אלו דור אנוש ודור המבול. (שם לז) אלה תולדות יעקב, פסל אלופי עשו. כ"מ שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, (שמות א׳:א׳) ואלה שמות בני ישראל מוסיף על מעלת בני ראובן בני שמעון. אף כאן ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני. התורה דינין מלפניה ודינין מאחריה והתורה באמצע, דינין מלפניה הוא שכתוב למעלה (שם טו) שם שם לו חק ומשפט ועוד (שם יח) ושפטו את העם בכל עת, דינין מאחריה ואלה המשפטים ועשרת הדברות באמצע הוא דכתיב (משלי ח׳:י״ט-כ׳) בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט, ד"א (תהילים קמ״ז:י״ט) מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, מגיד דבריו ליעקב אלו עשרת הדברות, חקיו ומשפטיו לישראל ואלה המשפטים, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים וגו', לא נתן הכל אלא לישראל אדם הראשון נצטוה בשש מצות בא נח הוסיף לו שביעית זה אבר מן החי, בא אברהם הוסיף שמינית זו מילה, בא יעקב הוסיף לו תשיעית זו גיד הנשה, באו ישראל נתן להם עשרת הדברות נתן להם את הכל, וזהו שכתוב (במדבר ז׳:י״ד) כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת, זו התורה שנתנה מכף ידו של הקב"ה לכף ידו של משה והיא תורה אחת והם עשרת הדברות מלאה קטרת בגימט' תרי"ג בחלוף קו"ף בדל"ת באותיות א"ת ב"ש. כשעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע אמר להם הרי כל התורה נתנה לכם הוי אומר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים וגו', ר' אליעזר אומר אם יש דין למטה אין דין למעלה אין דין למטה יש דין למעלה כיצד אם יעשו התחתונים משפט אינו נעשה מלמעלה אמר הקב"ה אלו הייתי מבקש שעה אחת לעבור את הדין לא יהיה העולם יכול לעמוד שהרי אמר ישעיה ע"ה (ישעיהו כ״ז:ד׳) אפשעה בה אציתנה יחד, אם אני פוסע בדין פסיעה אחת אשרוף העולם כולו, למה או (שם) יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי, כלומר או יחזיקו בדיני התורה, וכן דרז"ל לא אבדו ישראל אלא בשביל התורה ומשפט שנאמר (איוב ד׳:כ׳) מבקר לערב יוכתו מבלי משים, אלה המשפטים אשר תשים לנצח יאבדו.

אשר תשים לפניהם. זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם המות. ובאור זה שלכך הזכיר לשון תשים מלשון סם להורות שאם הדיין שופט בצדק הוא לו סם חיים ואם לא, נעשה לו סם המות. ודומה לזה מה שדרשו רז"ל בפסוק (דברים י״א:י״ח) ושמתם את

דברי אלה, מלשון סם הוא שאמרו זכה אדם בדברי תורה נעשים לו סם חיים לא זכה נעשים לו סם מות.

פסוק ב

כי תקנה עבד עברי. כוונה תורה להתחיל הדין הראשון בעבד עברי מפני שיש בו זכר ליציאת מצרים וזכר למעשה בראשית, זכר ליציאת מצרים שהיו ישראל עבדים להם והקב"ה הוציאם מתוכם להיות עבדים לו לבדו והוא שכתוב (ויקרא כ"ה:נ"ה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, והזכיר בדינים דין עבד עברי ראשון כשם שהזכיר בדברות אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים דבור ראשון, זכר למעשה בראשית כי כשם שהשבת הוא זכר למעשה בראשית שהש"י ברא עולמו בששת ימים ויום השביעי הוא יום מנוחה כן הדין הזה זכר למעשה בראשית כי השנה השביעית לעבד זמן המנוחה ממלאכת האדון כמו יום השביעי כי השביעיות נבחרות לעולם, בימים, ובשנים, ובשבועי השנים, בימים יום השביעי שהוא שבת, ובשנים השנה השביעית שהוא שמטה ג"כ נקראת שבת, ובשבועי השנים שמטה שביעית והיא מצות יובל, וכל זה עיקר אחד נובע ממקור אחד והוא סוד ימות העולם הנזכר בפרשת בראשית עד ויכלו.

שש שנים יעבד. בעבד שמכרוהו ב"ד בגנבתו הכתוב מדבר כמו שנאמר (שמות כ"ב:ב') אם אין לו ונמכר בגנבתו. והזכיר יעבוד לא עבודה כבדה ולא עבודה של בזיון שהרי הקישתו תורה לשכיר שנאמר (ויקרא כ"ה:מ') כשכיר כתושב יהיה עמך, מה שכיר באומנותו אף זה באומנותו ומה שכיר ביום ולא בלילה אף זה ביום ולא בלילה.

ובשביעית שביעית למכירה שנאמר שש שנים יעבוד ולא שביעית לשמטה. **לחפשי** . מלמד שאינו צריך גט חרות.

חנם שאם חלה העבד ברשותו אינו יכול לומר לו תן לי מעות כנגד שכר בטולך או שכר מזונות ושכר הרופא לכך כתיב חנם חנם בלא מעות ובלבד שלא יחלה יותר מג' שנים שהרי זה חייב להשלים לפי שהתורה הקישתו לשכיר וכתיב (ישעיהו ט"ז:י"ד) בשלש שנים כשני שכיר וכתיב (דברים ט"ו:י"ח) כי משנה שכר שכיר וגו'.

פסוק ג

אם בגפו יבא. כלומר אם אין לו אשה עדיין אלא הוא פנוי אין לו לישא בת ישראל והוא בעבדות שאין לו ממון להספיק לה שאר כסות ועונה אלא עד שישלים ויצא לכך הוצרך הכתוב לומר בגפו יצא. וכן אין רבו מוסר לו שפחה כנענית כיון שנכנס שם בלא אשה שהרי מצות התורה הוא שיצא העבד מרשותו כמו שנכנס אם נכנס פנוי יוצא פנוי ואין רבו מוסר לו שפחה כנענית [ואם נכנס נשוי שיש לו אשה ישראלית אז יכול רבו למסור

לו שפחה כנענית] זהו שאמר אם אדוניו יתן לו אשה. או יהיה ענין בגפו בגופו כלומר שלם בגופו כמו שבא כן יצא שאינו יוצא בשן ועין ובראשי אברים כעבד כנעני.
ודע כי עבד עברי קונה עצמו בד' דברים ואלו הן, ו' שנים, יובל, מיתת האדון, גרעון כסף, והנרצע קונה עצמו בשני דברים, ביובל, ובמיתת האדון, והאמה בה' דברים, שיוצאת בסימנין. ואינה נרצעת.

פסוק ה

ואם אמר יאמר העבד. דרשו רז"ל בכפל לשון זה עד שיאמר וישנה. העבד כשהוא עבד, פרט לאומר בסוף שאינו עבד.
אהבתי את אדוני. רבו אוהבו והוא אינו אוהבו אינו נרצע, הוא אוהב את רבו ורבו אינו אוהבו אינו נרצע שנאמר (דברים ט"ו:ט"ז) כי טוב לו עמך, רבו חולה והוא אינו חולה אינו נרצע שנאמר עמך, הוא חולה ורבו אינו חולה אינו נרצע שנאמר כי טוב לו.
את אשתי ואת בני. אם אין לו אשה ובנים אינו נרצע, אמר בתחלת שש ולא בסוף שש אינו נרצע דסמוך ליציאה בעינן.

פסוק ו

והגישו אל הדלת. שומע אני בין עקורה בין שאינה עקורה ת"ל מזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד.
ורצע אדניו. ולא בנו ולא שלוחו ולא שליח ב"ד. **את אזנו**. ולא אזנה שאין רציעה באשה.
במרצע. ולא אמר במרצע (הב' בשו"א) משמע מיוחד שבמרצעין.
ועבדו. לו ולא לבן מכאן שהוא קונה עצמו במיתת האדון. **לעולם**. לעולמו של יובל כן דרשו רז"ל במסכת קדושין.
ודבר ידוע הוא בנוהג שבעולם בטבע העבד שעומד ברשות אדוניו שהוא מואס את נפשו וקץ בחייו מפני עבודתו שהוא מתאוה שיהיה בן חורין, וזה שהוא חפץ שישאר בעבדותו ושיהיה עליו אדון זולתי הש"י הנה זה דבר מחודש מאד ועל כן בא הדין בזה שהאדון בעצמו אשר בחר בו העבד ואשר אהבו שיגישהו לפני ב"ד ושירצע אותו בדלת זה כדי שילקה אותו אבר שחטא ששמע בסיני לא תגנוב והלך וגנב או מפני שכתוב (ויקרא כ"ה:נ"ה) כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והלך וקנה אדון לעצמו. מכל מקום מאיזה שיהיה הרי זה נחשב לו לחטא כי יתנכר אל האדון העליון יתברך אשר הזהירו בקבלת התורה מעבדות זולתו והוא פורק ממנו עתה עול מצותו.
ולפי דעתי מפני זה לא אמר כי תקנה עבד ישראל והיה ראוי שיאמר כן, או שיאמר כי תקנה ישראל לעבד, בעבור כי ישראל הוא השם הנכבד שנתקיים בנו אחר מתן תורה והנה זה בא כנגד מה ששמע במתן תורה ואיננו ראוי שיקרא בשם ישראל וקראו הכתוב

בשם עברי הוא שם היחס, הוא השם שהיה להם לישראל בהיותם במצרים באין תורה שנקרא אלהי העברים, ועל כן צותה התורה שילקה אבר החוטא ששמע המצוה ועבר עליה ושילקה ע"י האדון אשר בחר בו כדי שיתבאר מזה כי הוא והאדון שלו שניהם יחדו כעבד כאדוניו מוזהרים בעבודת האדון העליון יתברך אשר לו כל הממשלה והאדנות לא לבשר ודם, וזהו שאמר והגישו אדניו אל האלהים הוא מקום ב"ד שהוא מקום המשפט כי המשפט לאלהים, ואמר זה כנגד מה שהתנכר אדנות מדת הדין שהיתה מכת בכורי מצרים להציל את ישראל מעבדות. וחזר ופירש עוד והגישו אל הדלת או אל המזוזה כנגד מה שהתנכר אות הדם שעל הפתחים על המשקוף ועל שתי המזוזות שבו יצאו ישראל מעבדות לחרות לכך ורצע אדניו את אזנו ויוצא דם ממנו והכל מדה כנגד מדה. ואע"פ שאין הוצאת הדם מן האוזן מעכב שהרי אם נקב את אזנו בסם יצא מ"מ רוב הנרצעים אינן בסם ודם יוצא מהם, ונקרא שם הכלי מרצ"ע והוא בגימט' ת' כי הוא כנגד מה שרצה להוסיף על עבדות ת' שנה של מצרים.

ואמרו במדרש והגישו אל הדלת אמר הקב"ה אני פתחתי לו פתח הבית לצאת חפשי והוא סגר עליו פתח הבית להיות עבד לפיכך ילקה בפתח.

ויש להבין עוד כי יש במלת הדלת סוד וע"כ נזכרת המלה בלשון ידיעה והגישו אל הדלת וכן מצינו במשנה תורה (דברים ט"ו:י"ז) ונתתה באזנו ובדלת, והוא כי הדלת מקום כניסה לבית שאי אפשר להכנס בבית כ"א בדלת ולשון דלת מלשון אות דל"ת של פסוק שמע שהיא כנסת ישראל, והוא השער לה' אשר צדיקים יבאו בו. ומה שאמר אל המזוזה הוא מספר (*ר"ל מזוזה בגימטריא אדני:) הכנוי וזה מבואר, והעבד העברי הזה לא ידע ולא יבין את זאת והחליף אדנות קדש באדנות חול, וע"כ באה המצוה שיעבוד אדוניו עד הזמן אשר בו כל המושלים והאדונים בעליונים ובשפלים יכרעו לפני אדוני האדונים ויכירו הכל כי לה' הארץ ומלואה.

ועבדו לעולם. קבלו רז"ל כי הוא עולמו של יובל הוא שנת החמשים כי זמן חמשים שנה נקרא עולם שכן מצינו בשמואל הרמתי (שמואל א א':כ"ב) וישב שם עד עולם והוא עולמו של לוי, שנאמר (במדבר ח':כ"ד) מבן חמש ועשרים שנה ועד בן חמשים שנה וכל ימיו של שמואל לא היו אלא חמשים ושתים שנה ושתי שנים היו לו אותה שעה. והדין הזה ביובל בין שיהיה הזמן קרוב או רחוק. או יהיה טעם לעולם כל ימי עולם כי כיון שעבד עד שנת היובל הרי הוא עבד כל ימי העולם, ובא לרמוז כי כל ימי העולם הוא היובל הגדול והוא ענין הכתוב (תהילים ק"ה:ח') דבר צוה לאלף דור כי דור חמשים

שנה ג"כ כמו עולם וכן רמז שלמה ע"ה (קהלת א':ד') והארץ לעולם עומדת הוא עולמו של יובל העולם והבן זה. ובפרשת בהר סיני אזכיר זה בהגיעי שם בעזה"י.

פסוק ז

וכי ימכור איש את בתו לאמה. נתנה תורה רשות לאב למכור את בתו כשהיא קטנה. **לא תצא כצאת העבדים**. לא תצא כצאת העבדים כנעניים שיוצאים בשן ועין. בכ"מ שמצינו עבדים או עבד ואמה סתם בכנעניים הכתוב מדבר שהרי בעברי מפורש הוא כי תקנה עבד עברי. ואזהרה זו על האדון שאם בא להוציאה מרשותו בשן ועין שהוא עובר בלאו זה אלא שיש לו לשלם לה דמי שן ועין ותשאר אצלו ליעוד עד הזמן.

פסוק ח

אם רעה בעיני אדוניה אשר לא יעדה. להיות לו לאשה. **כתב הרמב"ן** ז"ל כי הקונה בת ישראל לקחת לו לאשה יקנה אותה והיא מיועדת לו מן הסתם ועתה אם לא יחפוץ בה והפדה האב הנזכר כי אסור לו להניחה עוד ביד האדון מעת שאמר לא חפצתי לקחתה, ולא יכול למכרה לעם נכרי והיא מניעה לגמרי מן הנכרי שלא ימכור את בתו לכותי לשפחה שאע"פ שהתיר הכתוב זה בעבד עברי שנאמר (ויקרא כ"ה:מ"ז) ונמכר לגר תושב עמך, ובא הכתוב לבאר שלא יעשה כן באשה לפי שלא יבאו הכותים לזלזל בבנות ישראל, וזהו פשוטו של מקרא שלא ימכור אדם את בתו לכותי לשפחות, ע"כ.

בבגדו בה. הוא בוגד בבתו אם ימכור אותה זולתי למי שיוכל לישא אותה לאשה. ובמסכת קדושין פרק קמא נחלקו ר' אליעזר ור' עקיבא במלה זו של בבגדו בה זה מבין מלשון בגידה וזה מבין מלשון בגד ר' עקיבא סבר יש אם למקרא כיון שפרש טליתו עליה שוב אינו רשאי למכרה ור' אליעזר סבר יש אם למסורת, הבין ר' עקיבא מלת בבגדו מלשון בגד ממש כמו (בראשית ל"ט:י"ב) ותתפשהו בבגדו, ולכך אמר כיון שפרש טליתו עליה והם הקדושין כענין שכתוב (רות ג':ט') ופרשת כנפיך על אמתך, שאילו היה מלשון בגידה היה הכתוב ראוי לומר בגדו בקמ"ץ חט"ף, אבל הוא לשון בגד וטלית. ומה שאמר בה כמו עליה כלשון הכתוב (נחמיה ב':י"ב) הבהמה אשר אני רוכב בה שהוא כמו עליה. ורבי אליעזר הבין מלת בבגדו מלשון בגידה ואע"פ שלא אמר בבגדו בקמ"ץ חט"ף ואמר בבגדו בחיר"ק תחת הבי"ת. מלשון בגידה הוא, ולשון מקור הוא כמו (ויקרא כ"ו:כ"ו) בשברי לכם מטה לחם, ולכך הזכיר לשון בה שהרי לשון בגידה לא מצאנוהו כי אם בבי"ת, והוא שכתוב (מלאכי ב':ט"ו) אשר אתה בגדתה בה וכתיב (שם) ובאשת נעוריך אל יבגוד וכתיב (הושע ה':ז') בה' בגדו כי בנים זרים ילדו. ורבי שמעון סבר יש אם למקרא ולמסורת, ודרשינן כלהו בלשון בגד ובלשון בגידה.

ובמדרש וכי ימכור איש את בתו לאמה אמר הקב"ה לישראל בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם לאמה שאין אתם מוציאין אותה אלא חבושה בארון, לא תצא כצאת העבדים נהגו בה כבוד ששביתם אותה מאצלי שנאמר (תהילים ס"ח:י"ט) עלית למרום שבית שבי. אם רעה בעיני אדניה אם ישראל רעים שאינם מקיימים את התורה, והפדה האב כלומר תסתלק השכינה מהם, והרי במתן תורה לעם נכרי לא ימשול למכרה לא נתנה לאומה מאומות העולם אלא לישראל וישראל בוגדים בה.

פסוק ט

ואם לבנו ייעדנה. אם רצה האדון ליעדה אין צריכין קדושין אחרים אלא כסף קנייתה ואומר לה הרי את מקודשת לי בכסף שקבל אביך בדמיך ואם לא רצה ליעדה לעצמו אלא לבנו כמשפט הבנות יעשה לה, שיתן לה האדון משלו כמהר הבתולות כי בת ישראל היא והאדון במקום אביה, והכתוב צוה בזה כמו שצוה בהענקה והכל הוא חסד מאת הקב"ה.

או יהיה באורו כמשפט הבנות יעשה לה ומה הוא משפט הבנות כי אם יקח אשה אחרת על אמה עבריה שארה כסותה ועונתה של זאת לא יגרע.

ורש"י ז"ל פירש שארה אלו מזונות כסותה כמשמעו ועונתה תשמיש, ותפס עליו הרמב"ן בפירושו ואמר כי מה שאמרו בכתובות האי תנא סבר מזונות דאורייתא הוא דתניא שארה אלו מזונות וכה"א (תהילים ע"ח:כ"ז) וימטר עליהם כעפר שאר בודאי דברי יחיד הם והעולה מסוגית הגמרא דמזוני תקינו לה רבנן ואינן דבר תורה, וע"כ פירש הוא ז"ל שארה זה קרוב בשר כי שאר בכל מקום בשר הדבק והקרוב לבשרו של אדם מלשון (ויקרא י"ח:ו') שאר בשרו, ודרשו רז"ל (שם כא) כי אם לשארו זו אשתו והוא כענין (בראשית ב':כ"ד) ודבק באשתו והיו לבשר אחד, והנה שארה קרוב בשרה, וכסותה כסות מטתה כמו שנאמר (שמות כ"ב:כ"ו) כי היא כסותה לבדה וגו' במה ישכב, ועונתה הוא עתה שיבא אליה לעת דודים וזהו משפט הבנות. והטעם לא תהיה האחרת יושבת לו על המטה לפי כבודה והיו שם לבשר אחד וזאת עמו כפילגש ישכב עמה בדרך מקרה ועל הארץ כבא אל אשה זונה, וכן ארז"ל שארה זה קרוב בשר שלא ינהוג בה מנהג פרסיים שמשמשים מטותיהן בלבושיהן, כי דרך הכתוב בכל מקום להזכיר המשכב בלשון נקיה, ושלשה ענינים אלו הם לאדם עם אשתו בחבורה, ויהיה המזונות ומלבושי האשה תקנה מדברי סופרים.

פסוק יא

ואם שלש אלה. כלומר היעוד לעצמו או לבנו או שיפדנה האב כמו שכתוב והפדה, ויצאה חנם אין כסף כלומר כי כיון שלא נעשה בה אחת מג' ונשארה אצלו בתורת

אמהות, ויצאה חנם אין לו רשות לאב למונעה וכ"ש האדון שאינו רשאי לעכבה לכך כתיב ויצאה חנם. וא"ת יש על האדון לומר לאביה תן לי מעותי ותצא לכך נאמר חנם, וא"ת יתן לה האדון משלו, ת"ל אין כסף כלומר אין לה עליו כסף שהרי לא נשאה מכאן שנינו האמה קונה עצמה בסימנין.

פסוק יב

מכה איש ומת מות יומת. אחר שהשלים דין עבד עברי שהתחיל בו כנגד דבור ראשון שבלוח ראשון התחיל בדין הרציחה כנגד דבור ראשון שבלוח שני, ומפני ששם הזהיר ולא ענש בא עתה ופירש העונש ואמר מכה איש ומת מות יומת וזהו במזיד.

פסוק יג

ואשר לא צדה. בשוגג. וענין לא צדה שלא הזיד בדבר ולא היה צודה את נפשו לקחתה, והאלהים הזמין לידו שהרגו מפני שכבר נתחייב הריגה מעון אחר ולכך הזכיר האלהים כלומר במדת הדין וזהו שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי י"ג:כ"ג) ויש נספה בלא משפט כלומר בלא משפט מאותו עון אלא מחמת עון אחר שנתחייב בו כבר.

וכבר הביאו רז"ל משל על זה בשני בני אדם אחד הרג מזיד ואחד הרג שוגג והקב"ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על אותו שהרג מזיד והורגו נמצא זה שהרג מזיד נהרג וזה שהרג שוגג גולה. ומה שאמר מכה איש ומת כדי שלא תבין איש ולא קטן לכך הוצרך לכתוב במקום אחר (ויקרא כ"ד:י"ז) ואיש כי יכה כל נפש אדם, כדי שיתבאר מזה אפילו קטנים, וא"כ למה נאמר איש להוציא את הנפלים.

ושמתי לך מקום. כלומר מקום מיוחד במדבר שיהיה קולט הרוצח בשוגג וזה מחנה לויה. ויראה לי כי על כן הזכיר מלת לך בדין הזה מה שאין כן בשאר הדינין כנגד משה שהיה משבט לוי.

פסוק יד

וכי יזיד איש על רעהו להרגו. באורו והרגו. והוצרך הכתוב להזכיר לשון בערמה בדין הרציחה. לפי שכל מי שירצח את חבירו במזיד הוא מערים בדבר לבקש שעה הצריכה לו שיעשה כן בידים ועוד שהוא מושך כח מן הנחש הערום שהחטיא את חוה שממנו נולד קין המרצח הראשון ולכך קוראים החכמים לכל המערים בחטא רשע ערום והוא שאומרים תמיד איזהו רשע ערום, ונקרא בלשון התורה רשע רע שנאמר (ישעיהו ג':י"א) אוי לרשע רע, לפי שהוא מושך כח מן הכח ההוא שנקרא רע שהוא נפש לגלגל מאדים אשר משם תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, וכן כוכב מאדים נקרא רעה בלשון הכתובים וכבר הזכרתי זה בסדר בא אל פרעה.

מעם מזבחי תקחנו. יאמר הכתוב אין צריך לומר אם נס אל אחת מערי מקלט שהזכיר למעלה ושמתי לך מקום שמוציאין אותו משם אלא אפילו הלך והחזיק בקרנות המזבח כיואב דכתיב (מלכים א ב׳:כ״ח) וינס יואב אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח, מוציאין אותו משם והורגין אותו, וזה באמת מדיני היושר ומכלל חקים ומשפטים צדיקים, שאפילו זה שהיה חושב להיות נעזר בהקב"ה או במזבח המיוחס לו כיון שהוא רוצח ונתחייב מיתה צוה הכתוב להוציאו משם ולמסרו ביד בעל דינו ואין ראוי לחמול ולרחם עליו כי הרחמנות במקום הזה אכזריות הוא על הנבראים.

ורש"י ז"ל פירש מעם מזבחי אפילו כהן ועובד עבודה, והוא מדרש רז"ל. ומה שהחזיק יואב בקרנות המזבח כבר אמרו רז"ל במסכת מכות פרק אלו הן הגולין שטעה שהיה סבור שקרנותיו קולטות ואינו קולט אלא גגו שנאמר מעם מזבחי ולא מעל מזבחי והוא תפש בקרנותיו. או שהיה סבור כי אין הכתוב מדבר אלא בהורג בעדים ובהתראה ועל פי בית דין וזהו לשון תקחנו למות ואין ממיתין אלא בעדים ובהתראה אבל בנהרג על פי מלכות היה סבור שיהא קולט.

ויש לומר מעם מזבחי שיחזור על העד ולומר שאם היה העד עומד ומקריב על גבי המזבח משם תקחנו למות להעיד עליו. ויש לנו ללמוד מכאן כי כליון הרשעים והכרתתם מן העולם ועשות בהם משפט נבחר לה' מזבח.

פסוק טו

ומכה אביו ואמו מות יומת. הכאה שיש בה חבורה שיצא ממנו דם כענין שכתוב (מלכים א כ׳:ל״ז) ויכהו האיש הכה ופצוע, והכונה אביו או אמו, וכן (דברים י״ז:ג׳) ויעבד אלהים אחרים וישתחו להם ולשמש או לירח וגו', אינו משתחוה ביחד אלא לשמש או לירח או לכל צבא השמים. ומיתה זו מיתת חנק שכן בארו לנו רז"ל מיתה האמורה בתורה סתם זו היא מיתת חנק.

פסוק טז

וגונב איש ומכרו. מה שנכנס הכתוב הזה בין מכה ומקלל, כתב הגאון רבינו סעדיה. ז"ל לפי שרוב הגנבים הם קטנים וכשחוזרין אחר זמן אינם מכירים אב ואם ומכין ומקללין אותם והנה הגונב סבה הוא שמכה ומקלל ועל כן ראוי שיחויב מיתה.

והרמב"ן ז"ל כתב בזה כי סמך גונב למכה לפי שמיתת שניהם שוה והיא מיתת חנק וע"כ הוצרך לאחר ומקלל אביו שמיתתו בסקילה, שכן כתוב (ויקרא כ׳:ט׳) אביו ואמו קלל דמיו בו וכל מקום שנאמר דמיו בו אינו אלא בסקילה, שנאמר (שם) באבן ירגמו אותם דמיהם בם. ומה שהחמירו יותר במקלל מן המכה שהענישו הכתוב בסקילה שהיא החמורה מארבע מיתות ב"ד, לפי שיותר מצוי מי שיקלל אביו ואמו ממי שיכה אותם,

והעבירה כפי מציאותה תמיד צריכה יסור גדול, או מפני שיש בקללה חטא גדול יותר שהוא בהזכרת ה' יתברך, והנה צריך להענישו על חטאו באביו ובאמו ועל אשר נשא שם אלהיו לפשע וחטאת עכ"ל.

ויש לומר במה שנכנס הכתוב הזה בכאן כדי להגדיל אשמת גונב נפש ולהודיע חומר האיסור שבו כי הוא חמור כמכה ומקלל אביו ואמו ולכך הושם באמצע בין המכה והמקלל, וכן בעשרת הדברות הכניסו הכתוב בין הנאוף ועדות השקר, ואילו לא הזכירו הכתוב כי אם באחרונה אחר מכה ומקלל היה נראה שהוא עון יותר קל מן המכה והמקלל, ולא היה יכול להקדימו כי כבר התחיל בדין הרציחה מכה איש ומת והוצרך לסדר אחריו מכה אביו ואמו. והנה לגודל העון נענשו עליו האחים בעשרה הרוגי מלכות, ולא יתעלם ממך ענין כפל המיתה ממה שכתבתי במקום אחר.

ונמצא בידו. פרט למצוי בידו, כגון בנו ותלמידו או סמוך על שלחנו שלא יתחייב מיתה בהם אם מכרן.

פסוק יח

באבן או באגרוף. באור אגרוף היד שיתקבצו בה האצבעות, והוא לשון רז"ל אגרופו של בן אבטיח, של בית דוד בעלי אגרופין היו. והכתוב הזכיר שתי הכאות אחת קשה ואחת קלה לא תמית על הרוב, לומר כי בשתיהן צריך אומד וחובשין אותו אם ימות כגון שהכהו על נפשו מות יומת רוצח הוא ואם לא ימות ישלם שבת ורפוי. ופירוש הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשוקים וברחובות על משענתו כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי ונקה המכה ולמד שאפילו פשע בנפשו ומת בחולשתו אח"כ לא יומת ודבר הכתוב בהוה כי המוכים שנפלו למשכב לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה המכה ויצאו מידי סכנה, וזה טעם והתהלך בחוץ כי אם יקום והתהלך בבית על משענתו לא ינקה.

ובמכילתא אם יקום והתהלך שומע אני בביתו ת"ל בחוץ אי בחוץ שומע אני אפילו מתנוונה ת"ל אם יקום. וגם זה נכון מאד שיאמר הכתוב אם יקום ממשכבו לגמרי והוא מתהלך תמיד בחוצות שלא יחזור למשכבו בבואו מן החוץ כמנהג המתנוונים אע"פ שהוא חלוש ונשען על משענת ונקה המכה, והכלל כי כל זה כמין משל בהוה והדין הוא שיאמדוהו לחיים וזה שתרגם אונקלוס על בורייה. ואמר רק שבתו יתן ורפא ירפא ולא אמר שבתו ורפואתו יתן להגיד שיתן השכר לרופאים וירפאו אותו ולא יוכל לתבוע שיתן לו השכר והוא יעשה בו דברים אחרים רק ירפא אותו על כל פנים כן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק יט

ורפא ירפא. כל רפואה בבשר ודם לא מצאנוהו בכל הכתובים כי אם בדגש, וכן (ירמיהו נ"א:ט') רפאנו את בבל ולא נרפתה אבל בהקב"ה מצינו ברפה והוא שכתוב (שם יז) רפאני ה' וארפא, וכתיב (תהילים קמ"ז:ג') הרופא לשבורי לב, (הושע י"ד:ה') ארפא משובתם, (בראשית כ':י"ז) וירפא אלהים את אבימלך, (שמות ט"ו:כ"ו) כי אני ה' רופאך. והטעם בזה כי הרפואה בבשר ודם אינה אלא ע"י צער וטורח והוא שיסבול הסם או המשקה המר, אבל רפואה של הקב"ה בנחת אין שם צער כלל כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. ומה שארז"ל ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות לא אמרו אלא במכה שבחוץ שהכתוב מדבר בה אבל חולי מבפנים אין זה תלוי ביד הרופא אלא ביד הרופא כל בשר אשר בידו נפש כל חי.

פסוק כ

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט. עבד ואמה סתם הנזכרים בכתוב בכנעניים הכתוב מדבר ועוד הרי הוא בפירוש כי כספו הוא.

והרמב"ן ז"ל פי' כי הזכיר בשבט בלשון ידיעה לפי שדרך מושל ואדון להיות בידו שבט, והזהיר כי אע"פ שהוא שבט מוסר וכענין שכתוב (משלי כ"ב:ט"ו) שבט מוסר ירחיקנה ממנו ואינו מקל יד ישמר ממנו ולא יכה בו אפילו העבד הכנעני מכה בלתי סרה וזה טעם תחת ידו שהיה מכה רבה עד שמת. ואמר נקום ינקם ולא הוצרך לפרש משפטו בפירוש אבל אמר שלא יפטר בעבור שהוא כספו רק נקם ינקם כנקמת כל מכה איש ומת שאמר בו מות יומת. ובאור נקם ינקם חיוב מיתה בסייף כענין שכתוב (ויקרא כו) חרב נקמת וגו'.

ורבינו חננאל ז"ל פירש מה שהוציאו בלשון נקמה לפי שהאדון נתכוין להמיתו כשמת תחת ידו ובא לו בדרך ערמה כאדם הרוצה להנקם מאויבו אבל לא שימיתנו, וכיון שהיתה כונתו להמיתו לכך הוציא הכתוב מיתת האדון בלשון נקמה כלומר אף האדון נקם ינקם.

פסוק כא

אך אם יום או יומים יעמוד. אלו הזכיר הכתוב יום בלבד היינו מבינים יום של תורה שהוא לילה ויום כיום של מעשה בראשית שכתוב בו (בראשית א) ויהי ערב ויהי בקר, אבל הוסיף יומים כלומר יום שהוא כיומים, והכונה בזה שיוקח משני ימים וזהו מעת לעת. ולפי שבתחלה אמר ומת תחת ידו והיה במשמע שימות בעת הכאתו מיד, שב לבאר שאם עמד ביום ההכאה על רגליו או אפילו לא היה יכול לעמוד כלל ביום ההוא ועמד ביום המחרת יפטר האדון, אבל אם לא עמד כלל חייב אע"פ שמת ביום השני דמת

תחת ידו קרינן ביה, ולא הזכיר עמידה ביום השלישי, כי כיון שחיה שלשה ימים פטור הוא דלא קרינן ביה ומת תחת ידו.

ויש לשאול מדוע לא הזכיר בכאן דין האב המכה את בנו מכת אכזרי ומת תחת ידו מה דינו ומה עונשו, והתשובה בזה שאין הדבר מצוי שיתכוין האב להכות את בנו מכת מות, אבל האדון שיכעיסהו העבד בדבר גדול והכהו מכה בלתי סרה מתכוין להמיתו, אך אם יום או יומים יעמד כי הוכיח סופו על תחלתו שלא היתה כוונתו להמיתו לא יוקם כי כספו הוא ואין אדם מתכוין להפסיד ממונו ולהמית עבדו שהוא קנין כספו.

פסוק כב

ונגפו אשה הרה. לא היו מתכוונים לה. **ולא יהיה אסון**, באשה. **כאשר ישית עליו בעל האשה**. ולא כשאר תשית עליו האשה לפי שאין לאשה חלק וזכות בולדות שאע"פ שהזכיר ילדיה אין הכוונה שיהיו שלה אבל הם פקדון אצלה כאדם המפקיד ברשות חברו פקדון כל היכא דאיתיה ברשותיה דמריה איתיה ולפיכך יש לו לקצוב הדמים כשלו ושיענש החובל כפי דברו, ואם היה נותן עונש גדול יותר מכדי דמיהם לכך אמר ונתן בפלילים כלומר לפי ראות עיני הדיינין. וכן דרשו במכילתא כאשר ישית עליו שומע אני כל מה שירצה ת"ל ונתן בפלילים ואין פלילים אלא דיינים.

פסוק כג

ואם אסון יהיה באשה. **ונתת נפש תחת נפש**. נחלקו רז"ל בזה יש מהם אומרים נפש ממש שהרי רוצח הוא שהרג את האשה ואע"פ שלא נתכוין לה חייב, וי"א ממון שלא נתכוין לה ונתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור.

ובמדרש של רבי שמעון בן יוחאי ראיתי כי ינצו אנשים זה מיכאל וסמאל, ונגפו אשה הרה זו כנסת ישראל, ויצאו ילדיה בגלות, ענוש יענש סמאל, כאשר ישית עליו בעל האשה, זה הקב"ה שנאמר ונתן בפלילים.

פסוק כד

עין תחת עין. קבלת רז"ל בזה דמי עין ולא עין ממש, והראיה מה שהזכיר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו מה ישלם אחרי כן והוא גם הוא צריך שבת ורפוי, ועוד כי זה שהוציא עין חברו אילו עשינו לו כן והוציאנו את עינו לא כל הטבעים שוים ואולי השני יומת בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון והתורה אמרה עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין וא"כ אין בזה השואת היושר והמשפט לכל טבעי בני אדם זולתי בדמים, ועוד הכתוב שאמר ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו אי אפשר שיתקיים הכתוב הזה אלא כפי קבלת רז"ל בדמים ולא

נטילת אבר ממש לפי שאי אפשר לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו באורך וברוחב ובעומק ולא יתכן לו לצמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים כאשר עשה כן יעשה לו, אלא מכאן שאינו ממש אלא דמים כדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר.

ויש לשאול היאך נקיים הכתוב כאשר עשה כן יעשה לו אם לא בעשיית חבורה ממש שהרי הוא חבורה עשה ואם זה שעשה חבורה הוא חייב לשלם דמים היאך יתקיים כאשר עשה כן יעשה לו.

ויש לומר כי פירוש כאשר עשה כן יעשה לו כאשר הרע כן ירעו לו, והראיה מדברי שמשון שאמר (שופטים ט"ו:י"א) כאשר עשו לי כן עשיתי להם והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם והרי מעשה שלהם לא היה כמעשה שלו אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו (עובדיה) כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך, כי כאשר שתיתם על הר קדשי, והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירוש עין תחת עין ממש אלא דמים, כן כתב רבינו חננאל ז"ל.

והנה הכתוב הזכיר ז' דברים, עין, שן, יד, רגל, כויה, פצע, חבורה, שיש בכל אחד דבר שאינו בחבירו ואי אפשר שנלמוד האחד משאר, עין נברא עמו אבל שן לא נברא עמו ואינו מן המנין של רמ"ח אברים שיש באדם כי כל אבר ואבר מרמ"ח אברים יש לו בשר וגידין ועצמות ולפיכך לא היינו יכולים ללמוד שן מעין שאין השן מכלל האברים אלא שהוא מכלי הטחינה וכן בכולן.

פסוק כו

וכי יכה איש את עין עבדו. מצות התורה בעבד כנעני שיצא בשן ועין, והטעם בזה מפני שלא נשתעבדו אלא בשן ועין, שנאמר (בראשית ט) וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ, ראה בעיניו והגיד בפיו ונתקלל על זה ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו וכיון שלקו האברים החוטאים נפטר הגוף מעונש עבדות. ואמרו רז"ל ושחתה עד שיכוין לשחתה אבל נתכוין לרפאותה והשחיתה אין עבד יוצא בה לחרות. וסדור הפרשיות מן וכי יכה איש את עבדו כי התחיל מרציחת העבד שהיא חמורה ואח"כ כתוב וכי ינצו שבו דין הולדות שהוא קל מזה שלא ידע אדם אם יצליחו, ואח"כ בדין אברי הישראלים וזהו עין תחת עין ואח"כ בדין אברי עבדים כנעניים שהוא הקל שבכולן ומשם ואילך במשפטי הבהמות ובנזקיהן והכל בסדר נכון ובהשגחה גדולה.

פסוק כח

וכי יגח שור את איש. הזכיר באדם לשון נגיחה אבל בבהמה בשור שהמית שור הזכיר נגיפה ואמר וכי יגוף, ואמרו רז"ל בבבא קמא אדם דאית ליה מזלא הזכיר בו נגיחה

כלומר שעשה במתכוין ובהשגחה פרטית בהמה דלית לה מזלא הזכיר בה נגיפה כלומר בדרך מקרה.

סקול יסקל השור. אין מיתת השור לקחת הדין מן השור אלא לקחת הדין מבעליו כדי שיזהר בשמירתו ואם לא יזהר הרי הוא יודע שיפסיד ממונו, זהו על דרך הפשט והוא דעת הרמב"ן.

אמנם יש דעת אחרת כי שור שהמית את האדם והוא הדין חיה ועוף שהמיתו על כל פנים נקשר בו הכח שנקשר בנחש הקדמוני ולכך המשילו חכמים מכת הדבר לנגיחת השור ממה שאמרו במסכת תענית ריש פרק סדר תעניות דאמר שלשה מתים ביום אחד אין זה דבר, בשלשה ימים בזה אחר זה הרי זה דבר, וכן בשור אם נגח שלשה פעמים ביום אחד אין זה מועד, שלשה פעמים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה מועד שנאמר ואם שור נגח הוא מתמול שלשום דברי ר' יהודה, ופליג עליה ר"מ דאמר רחק נגיחותיו חייב קרב נגיחותיו לא כ"ש ואעפ"כ קיי"ל כרבי יהודה, ואמרו עוד שהשור בימי ניסן השטן מרקד לו בין קרניו וידוע כי הוא מושך כח ממדת הדין שכתוב (יחזקאל א':י') ופני שור מהשמאל, ומעשה עשו חכמים בתרנגול שהרג את הנפש והביאוהו לב"ד וסקלוהו ודבר הכתוב בהווה כשהזכיר שור אבל הוא הדין לשאר בעלי חיים.

וכבר ידעת כי בזמן התלמוד היה השטן מתדמה ומתראה לעיני הבריות עד שהוצרכו לבקש רחמים שיתעלם מהם.

פסוק כט

והמית איש או אשה. דרשו רז"ל שהכתוב הזה מופנה הוא להקיש ולדון ממנה גזרה שוה לכל הנזקין שבתורה אחד האיש ואחד האשה ואע"פ שאין אנו דנין עכשיו דיני קנסות מ"מ אי תפס לא מפקינן מיניה, ומשמתינן ליה להוא גברא דקבע היזקא בביתיה מדרבי נתן מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו שנאמר (דברים כב) ולא תשים דמים בביתך, וארז"ל בבבא קמא האי מאן דבעי למהוי חסידא לזדהר במלי דנזקין. חסידים הראשונים היו קוברים קוציהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהם ומעמיקים להם ג' טפחים כדי שלא תוציאם המחרשה, ומעשה באחד שהיה מפנה אבנים מבית וזרק אותם ברשות הרבים אמר לו זקן אחד ריקא מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך למקום שלך לגלג עליו אותו האיש לימים הוצרך האיש ומכר ביתו ונתקל באותן האבנים מיד הזכיר דבריו של אותו הזקן אמר יפה אמר לי מפני מה אתה מפנה אבנים ממקום שאינו שלך למקום שלך וזהו שאמר הכתוב (קהלת יב) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך.

וגם בעליו יומת. אין זה בדיני אדם שהרי ארז"ל על רציחתו אתה הורגו ואי אתה הורגו על רציחת שורו אלא בידי שמים הוא כלשון (במדבר ג) והזר הקרב יומת, (ויקרא כב) ומתו בו כי יחללוהו שפירושו בידי שמים.

פסוק ל

אם כפר יושת עליו. אין **אם** זה ספק אלא חובה כמו (שמות כ"ב:כ"ד) אם כסף תלוה, וכל כפר הוא כפרה כענין הקרבנות ואין כופין אותו לבא לב"ד לחייבו בכך ואפילו אם חייבוהו אין ממשכנין אותו.

ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו. מלמד שאם נתן ככל אשר יושת עליו פדיון נפשו הרי הוא נצול שנאמר (איוב ל"ג:כ"ד) פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר, וזה הדין בחייבי מיתה בידי שמים כגון זה שלא הרג אלא היה סבה לשורו שהרג בשלא שמרו יש לו פדיון, אבל ההורג אין לו פדיון שנאמר (ויקרא כ"ז:כ"ט) אך כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת.

פסוק לא

או בן יגח או בת יגח. לפי שהזכיר בתחלת הפרשה וכי יגח שור את איש או את אשה שמשמעם גדולים הזכיר בכאן שאפילו נגח את הקטנים כמשפט הזה יעשה לו שהשור יסקל וגם בעליו יומת בידי שמים.

פסוק לב

אם עבד יגח השור או אמה. כנעניים הם. **כסף שלשים שקלים**. אפילו עבד נוקב מרגליות אפילו עבד מוכה שחין.

פסוק לג

כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו. ע"ד הפשט העבירות שהן מצויות יותר בהן הוא ראוי להגדיל העונש יותר, ולפי שהתורה חייבה לגנב לשלם תשלומי כפל על כן תחייב לגונב מן הבהמות הדקות שהן מצויות חוץ למדינה בשדות ובמדברות לשלם כפל הכפל וזהו וארבע צאן תחת השה, גם הבהמות הגסות הגנבה מצויה בהן יותר לפי שא"א לרועה להעבירן לפניו כאשר בדקות, ועל כן החמיר בגנבתן יותר והוסיף אחד ואמר חמשה בקר ישלם תחת השור, כן כתב הרמב"ם ז"ל.

אבל רז"ל בארו לנו בזה שני טעמים אמרו כי מה שהוסיף עונש בגנבת השור יותר מפני שהגנב הרכיב השה על כתפו וכדי בזיון בזה מה שאין כן בשור שהלך ברגליו, והוכיחו מזה גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, הקב"ה חס על הבריות. ובשור שבטלו ממלאכתו מה שאין כן בשה החמיר בו הכתוב יותר, והוכיחו מזה גדולה מלאכה. ומה שחייבה תורה לגנב שישלם פי שנים ואין הגזלן משלם אלא קרן, כבר נתנו

רז"ל טעם בזה לפי שהגזלן השוה את העבד לקונו אבל הגנב חלק הכבוד לעבד יותר מקונו שנאמר (ישעיה כט) הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו, וכתיב (תהלים צד) ויאמרו לא יראה יה וגו'.

וע"ד המדרש כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו, לפי ששור גנבנו ועשינו עגל לפיכך חמשה בקר ישלם תחת השור שלמנו תחתיו שמתו אבותינו עליו במדבר, וארבע צאן תחת השה תחת שגנבנו ליוסף היינו ד' מאות שנה משועבדים במצרים ומלכו בנו ד' מלכיות. ע"כ לשון המדרש, ומה שמתו אבותינו עליו במדבר נראה שהזכיר כן על אותם שנהרגו ע"י בני לוי שהיו כשלשת אלפי איש וכן במגפה ע"י הקב"ה, אבל מפני שהזכיר מספר חמשה נראה לי כי חמשה עונשין קבלנו עליו תחת השור ואלו הם, הריגה בסייף ע"י בני לוי, מגפה ע"י הקב"ה שנאמר (שמות לב) ויגוף ה' את העם, הורקת פנים ע"י משה שנתכוין לבודקן כסוטות, חורבן בהמ"ק שנאמר (יחזקאל ט) קרבו פקודות העיר, ולשון פקודות הוא כנגד הלשון שהזכיר בכאן (שמות לב) וביום פקדי ופקדתי ולכך אמר פקודות זכירה לדורות כי אע"פ שאין הקב"ה פוקד העון הרי הוא נזכר בכל דור ודור, ובפסוק פוקד עון אבות (שם לד) אבאר זה בעזה"י.

פרק כב

פסוק א

אם במחתרת ימצא הגנב. לשון במחתרת שחתר בחשך בתים. **אין לו דמים**. אין לו חיוב מיתה למי שימיתנו שהרי בודאי כיון שהוא נכנס בלילה על עסקי נפשות בא שאם יעמוד בעל הבית כנגדו להציל ממונו הרי הוא הורגו לבעל הבית.

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו. כלומר שנכנס שם ביום או שנתעכב שם עד הבקר שהתפשטה השמש בעולם.

דמים לו. חיוב מיתה יש לכל מי שימיתנו לפי שלא נמצא שבא על עסקי נפשות ובודאי לא יהרוג שכבר הוא יודע שהכל יודעין בו ויתפשוהו להריגה. והזכיר בלשון נקבה אם זרחה השמש ולא אמר אם זרח כי כן דרך הכתוב להזכיר בלשון נקבה כשרוצה לדבר בזמן שהשמש מתפשטת בעולם ומתרחבת ברוחב חללו, וכן (שמואל ב י"ב:י"א) לעיני השמש הזאת, וכשהוא מתחיל לזרוח ורוצה לצאת ולהתנוצץ בזהרו נקרא בלשון זכר כלשון (בראשית ל"ב:ל"ב) ויזרח לו השמש, וכתיב (שם יט) השמש יצא על הארץ, וכתיב (תהילים י"ט:ו') ישיש כגבור לרוץ אורח, וע"כ הזכיר בכאן בלשון נקבה יאמר

שאם התפשטה השמש בעולם שהוא יודע שיתפש ולא יוכל להנצל מידם דמים לו למי שימיתנו ויש לו לשלם מה שגנב, אם אין לו ונמכר בגנבתו.

פסוק ד

מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם. הוכיחו רז"ל מכאן הנזקין שמין להם מן העדית שאם היית אומר בבינונית או בזבורית יהיה כל אחד ואחד גוזל את חברו עדית שלו וישלם מן הזבורית או מן הבינונית, לכך אמרה תורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם שיתחייב לשלם לנגזל מן העדית שלו, כדי שיאמר מפני מה אני גוזל וחומס למחר ב"ד יורדין לנכסי ונוטלין שדה נאה שלי וסומכין על מה שכתוב בתורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, וזה ששנינו הנזקין שמין להם בעדית ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזבורית, דין בעל חוב שיהיה נפרע מן הזבורית מן התורה שנאמר (דברים כ"ד:י"א) בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה, מה דרכו של בעל הבית להוציא פחות שבכלים, אבל תקנו חכמים שיהא נפרע מן הבינונית שאם תאמר מן הזבורית תנעול דלת בפני לוין, כתובת אשה בזבורית מה טעם שיותר ממה שהאיש רוצה לישא אשה רוצה לינשא.

פסוק ה

כי תצא אש. מעצמה. **שלם ישלם המבעיר את הבערה**. שמי שהבעיר את האש היה סבה שאלמלא הוא שהבעיר את האש לא היתה האש יוצאה מעצמה ושורפת את הגדיש או הקמה, ודרשו רז"ל מקרא זה בבבא קמא על חורבן בהמ"ק שכתוב שם (ישעיהו ס"ד:י') בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש ואנו גרמנו שקלקלנו והבטיחנו הקב"ה שישלם כאלו הוא הבעיר את הבערה.

פסוק ו

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים. דרשו רז"ל ד' שומרים הם שומר חנם שומר שכר השואל והשוכר ודיניהם משונים. ופרשה זו מדברת בשומר חנם שכן דרך כל אדם לשמור בחנם פקדון של כסף או של כלים, פרשה שלאחריה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור מדברת בשומר שכר שאין דרך לשמור בהמות של אחרים כי אם בשכר, וכי ישאל איש מעם רעהו זה השואל, אם שכיר הוא בא בשכרו זה השוכר.

ודע כי כלל ד' שומרים הללו שומר חנם פטור על הכל מגנבה ואבדה ואין צריך לומר באונסין והוא עושה חסד לבעל הממון כשרוצה לשמור פקדונו בחנם, שואל חייב על הכל בגנבה ואבדה ואפילו באונסין, והוא נוטל חסד מבעל הממון וכמו שאמרו רבותינו ז"ל דכל הנאה לדידיה היא, ולפיכך בשומר חנם כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן

לבעל הממון ולא לשומר ובשואל כל הנזקין הבאים על הממון הרי הן לשואל ולא על בעל הממון, שומר שכר ושוכר הרי הם משותפים בתועלת זה משכיר בהמתו או כליו לחברו ונוטל שכירותו וזה משתמש בהם וכיון שהתועלת ביניהם ראוי שיתחלקו הנזקין ביניהם, ונזקי גנבה ואבדה הרי הן לשומר שכר ולשוכר ולא לבעל הממון, ונזקי האונסין כגון מת או נשבר או נשבה הרי הם של בעל הממון ולא של שומר שכר ושוכר, כל אלה דיני היושר ומדות שוות וחקים ומשפטים צדיקים.

פסוק ז

ונקרב בעל הבית אל האלהים. עד האלהים יבא דבר שניהם. אשר ירשיעון אלהים. הזכיר בכאן שלשה פעמים אלהים, ומכאן דרשו רז"ל אין בית דין פחות משלשה. ולא תמצא בכל דינין שבפרשה מתחלת הספר עד כאן שיזכיר השם המיוחד כ"א שם אלהים, והטעם בזה כי המשפט לאלהים הוא, אבל בענין השבועה הזכיר ה' המיוחד ואמר שבועת ה', וזה מבואר לפי שהקו האמצעי הוא עיקר השבועה ועל כן ייחס השבועה לשם המיוחד, והנה מלת שבועת חסר וא"ו שבעת כתיב כי הוא נגזר משבעה וזה כבר נזכר ונשנה.

פסוק י

אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. הכוונה בפקדון שמסר בידו וכן דעת התרגום במה דמסר ליה חבריה. והוציא הפקדון בלשון מלאכה כי ממונו של אדם יקרא מלאכה וכן כתיב (בראשית ל"ג:י"ד) לרגל המלאכה, והזכיר זה על המקנה. ובא לומר שאסור להשתמש מפקדון כלל שאם היה הפקדון בעל חיים שאסור שיעשה בהם מלאכתו, ואם הפקדון כלים אסור לו להשתמש בהם כי השמוש בכלים יקרא ג"כ מלאכה שהרי הכלים עשויין למלאכה לתשמיש. ודקדקו רז"ל בגמרא בבבא מציעא בסוף פרק המפקיד ואמרו בו אם שלח ידו חייב, כלומר אם נשתמש כלל בו ועשה בו מלאכתו כל עיקר ואפילו בלא שנפחת דמיו חייב, ושם חולקין רב ולוי חד אמר שליחות יד צריכה חסרון וחד אמר אינה צריכה חסרון, והעלו שם בגמרא שאינה צריכה חסרון ואין לו להשתמש בו כלל ואפילו תשמיש שאין בו פחת אלא אסור להשתמש בו כל עקר.

פסוק יז

מכשפה לא תחיה. ענין הכשוף הוא חבור דברים חלוקים זה מזה וכאשר יחבר אותם הדברים למטה זה עם זה כן יתחברו ויתערבו הכחות אשר למעלה זה עם זה ותצא מביניהם פעולה נפלאה נכרית, ואיסור כלאים נוטה לזה קצת כי הוא מערבב הכחות למעלה אשר הפרוד והרחוק ראוי בהם והחבור בהם מזיק מאד.

והנה חרטומי מצרים עיקר חכמתם היה ענין הכשוף והיו עושים בהם דברים נפלאים בדרך טבע, ודרשו רז"ל למה נקרא שמן כשפין שמכחישים פמליא של מעלה, והכחשת הפמליא הוא כשאדם עושה למטה הרכבת דברים שהם הפך הכחות הפשוטים הנגזרים בתנועת הגלגלים ובגזרת עירין שהם נפש להם והם הנקראים פמליא של מעלה, וראוי לאדם שיניח העולם שיתנהג כמנהגו וכפי טבעו הפשוט שהוא רצון בוראו יתברך שבראו כך ואם תתעסק בכשפים יש בזה צד הכחשה וכן דעת הרמב"ן.

אבל דעת רבינו חננאל ז"ל בפירושו במסכת סנהדרין מכחישין נראין כאלו מכחישין ואמר כי אין לכשפים פעולה כ"א מה שיגזור הש"י וכענין שאמר ר' חנינא לאותה אשה אין עוד מלבדו כתיב ואע"ג דמשני התם שאני ר' חנינא דנפיש זכותיה שנויא הוא ולא סמכינן עליה ואדרבי חנינא אתי תברן.

ואם תשאל כיון שאין לכשפים פעולה אלא במקום שהקב"ה גוזר למה אסרתה תורה ולמה חייבה מיתה למכשף, והטעם מפני שעבר על גזרתו של הקב"ה לעשות מה שמנע ממנו, השתא מה מי שעבר על גזרת מלך בשר ודם חייב מיתה על גזרתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה עאכ"ו, ע"כ דבריו ז"ל. ומפני שישראל היו מורגלים בחכמה הזאת כי הם היוצאים ממצרים עתה מחדש וקרוב הדבר מאד שיטעו בני אדם אחריה על כן הוצרך הכתוב למנוע מהם לאסור החכמה הזאת, וכדי להוסיף חומרא בדבר לא אמר הכתוב מכשפה מות תמות אלא לא תחיה, כי רצה הכתוב להחמיר הענין בלאו שלא להחיותה כשם שהחמיר בשבעת עממין ואמר (דברים כ׳:ט״ז) לא תחיה כל נשמה. והזכיר מכשפה לא תחיה ולא מכשף מפני שהכשפים מצויים בנשים יותר ואין מעשה האוב נעשה כי אם באשה, ולכך אמר הכתוב (ויקרא כ׳:כ״ז) ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני, וכבר הזכירו בספרי הכשפים כי ענין האוב אשה עומדת בקבר המת על מראשותיו והאיש מרגלותיו ונער באמצע והקשקוש בידו מצלצל ומקשקש בו, והנה זה הורגל בין האומות באותם הזמנים במאד מאד, ממנו נעתק במקומות שלהם ואין זה לאומה אחרת יצא להם מן השורש הזה שהוא שורש פורה ראש ולענה.

פסוק יט

זובח לאלהים יחרם. מפני שהזהיר בדבור שני על ע"ג דרך כלל ולא פירש העונש לכך פירש בכאן כי הוא חייב מיתה כענין שכתוב (שם כז) אך כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת, ואמר יחרם מדה כנגד מדה הוא זבח לחרם שנאמר (דברים ז׳:כ״ו) והיית חרם כמוהו וגו' כי חרם הוא ועל כן יחרם. ועוד יכלול הזובח והזבח שגם הוא אסור בהנאה. ומה שהזכיר זביחה הוא הדין להשתחויה ולנסוך וקטור ולשאר העבודות

אבל המכבד והמרבץ והמגפף והמנשק אינו חייב מיתה בשלא כדרכה אבל כדרכה אם דרך עבודתה בכך חייב מיתה בכל ענין ואפילו פוער עצמו לפעור. פירש רש"י ז"ל לאלהים בפת"ח הלמ"ד לאותם שהוזהרת עליהם בסיני לא יהיה לך אלהים אחרים והם המלאכים.

וע"ד הקבלה מלת לאלהים תרמוז סוד הקרבנות וכענין שכתוב (במדבר כ"ח:ב') את קרבני לחמי לאשי. ודרשו רז"ל יכול לחמי ת"ל לאשי לאשים אתם נותנים, ואמת הדבר אבל הכוונה לשם המיוחד וזהו שהזכיר כאן בלתי לה' לבדו ועל כן תרגם אונקלוס אלהן לשמא דה' בלחודוהי.

פסוק כ

וגר לא תונה. באונאת דברים, **ולא תלחצנו**, בגזלת ממון. בכמה מקומות כתוב בתורה והזהיר הקב"ה על הגר לפי שהגר הוא מוצא עצמו יחידי בארץ נכריה ולכך נקרא גר מלשון גרגיר הנמצא יחידי בראש ענף האילן מבזים אותו ומריעים לו על כן אמר הש"י אל תחשוב שאין לו מי שיריב את ריבו כי אני הוא הרב את ריבו והעושה נקמה בעושקיו וזהו שנתן טעם ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים, לא אמר ואתם ידעתם את הגר אלא את נפש הגר כלומר ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו ואין לו למי ישא עיניו כי אם אלי ועל כן ארחם עליו כמו שרחמתי עליכם שהייתם גרים בארץ מצרים. וצרף אליו האלמנה והיתום לפי שכולן תשושי כח והבריות מקילין בהם להרע ולהצר אותם והנה דמעתם מצויה כי שערי דמעה לא ננעלו ועל כן צריך אדם להזהר בהם להיטיב ולהתחסד עמהם בין בגופו בין בממונו וכן הזכיר הנביא (ישעיהו נ"ח:י') הלא פרוס לרעב לחמך והזכיר עוד (שם) ותפק לרעב נפשך אם יש לך ליתן לו לחמך תן, ואם לאו נפשך שיזמין עצמו להמציא לו קורת רוח בדברים. ומה שהזכיר לשון כל אלמנה אפילו עשירה ובעלת נכסים מפני שדמעתה מצויה ונפשה מרה לה.

פסוק כב

אם ענה תענה אותו. יחזור לכל אחד ואחד בין היתום בין האלמנה שהזהיר עליהם לא תענון. וכל לשון הכתוב הזה הוא כפול כי כפל הענוי והצעקה והשמיעה.

ויתכן לפרש בזה כי דרך בני העולם שהם עלובים באיזה דבר שיהיה שיטרחו אחרי מושיעים ועוזרים, והיתום והאלמנה הם חלושי הכח אין להם עוזרים ולכך לא יבטחו באדם כי אם בהקב"ה שהוא עוזר ומושיע ומגן ובעבור זה יודיע הכתוב כי הם נעזרים יותר מכל אדם וכענין שכתוב בהם (משלי כ"ג:י"א) כי גואלם חזק הוא יריב את ריבם אתך, ומפני שדרך הבריות לענותם תמיד כל היום לכך כפל הענוי, והיה ראוי שיאמר אם ענה תענה אותם ליתום ולאלמנה שהזכיר ואמר אותו להזהיר שלא לענות אחד מהם

פעם אחר פעם, שאם יעשה כן כי אם צעוק יצעק אלי כלומר כשיצעק אחד מהם אלי שמוע אשמע צעקתו של כל אחד ואחד וכן כל צעקה וצעקה של כל אחד ועל כן הוצרך הכתוב לכפול הצעקה והשמיעה כדי ליתן שמיעה על כל צעקה וצעקה, וכן מצינו חלקי השמיעה ומדרגותיה כפי הצעקה והצער שיש לו בצעקתו והוא שכתוב (תהילים ל"ט:י"ג) שמעה תפלתי ה' ושועתי האזינה הזכיר בתפלה שאדם מנענע שפתיו לשון שמיעה והזכיר בשועה שמצטער יותר וצועק לשון האזנה שהוא הטיית האוזן וגדול משמיעה ובדמעה היוצאה מתוך הכנעה וצער גדול יותר הזכיר אל תחרש והוא הפקת רצונו, ותבין מזה איך הקב"ה מדקדק בנתיבות השכר למדוד לכל אחד כמדתו.

ודומה לזה תמצא במדרש (איוב ל"ג:כ"ג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף לא אמר מלאך אחד מני אלף אלא מליץ אחד מני אלף כלומר זכות אחד מני אלף חובה. או יאמר שמוע אשמע צעקתו שמוע שאשלם לו החמס שעושה לו חברו, אשמע שאני נפרע ממי שעושה לו החמס וזהו כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני ולשון חנינה מדת הדין היא כלומר מדת הדין מתוחה כנגדו.

פסוק כג

וחרה אפי. מדת הדין שהיתה מכה במצרים כדי להוציא אתכם שהייתם גרים, ואמר זה כנגד הגר שהזכיר. ואמר **והיו נשיכם**, כנגד כל אלמנה, **ובניכם יתומים**, כנגד היתום הכל מדה כנגד מדה, וכל זמן שאתם נזהרים בהם ומרחמים עליהם מדת הדין תתהפך לרחמים שהרי מדה טובה מרובה ממדת הפורענות ובזה תאריכו ימים אתם ובניכם ולכם תהיה צדקה לפני הש"י שהרי פרי הצדקה אריכות ימים שנאמר (משלי י) וצדקה תציל ממות וכתיב (שם יב) באורח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות, וגדולה צדקה יותר מן הקרבנות שנאמר (שם כא) עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח.

פסוק כד

אם כסף תלוה את עמי. מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חמה עזה (שם כא), שלמה המלך ע"ה בא לשבח מדת הצדקה שהיא דוחה את הצרות ומסלקת הפורענות כשהיא נעשית בסתר, ומתן בסתר הוא שלא ידע הנותן למי נותן גם העני לא יודע ממי נוטל, ומן הידוע כי דרכי נותני הצדקה נחלקים לשמונה חלקים והם שמונה מדרגות זו למעלה מזו, **החלק הראשון** יש נותן צדקה לעני ונותנה לו בעצבון, **החלק השני** שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות, **החלק השלישי** שיתן לעני בידו קודם שישאל, **החלק הרביעי** שיתן לעני וידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן למי נתן כגון גדולי חכמי התלמוד שהיו הולכים וצוררים מעות בטליתותיהם ומפשילין לאחוריהם ובאים העניים ונוטלים אותם והיו עושים כן כדי שלא יתביישו, **החלק החמישי** שיתן וידע למי נתן אבל העני לא ידע

ממי נטל כגון גדולי חכמי התלמוד חסידי עליון שהיו הולכים בסתר ומשליכים מעות בפתחי העניים, **החלק הששי** שיתן צדקה לעני ולא ידע הנותן למי נותן ולא ידע העני ממי נטל, והנה זאת מצוה לשמה כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש שהיו צדיקים נותנין בה והעניים בני טובים מתפרנסים בה בחשאי, וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה שהיא צדקה הנתנת בחשאי שאין הנותן יודע למי נותן ואין הנוטל יודע ממי נוטל וצדקה זו דוחה את הפורענות, ועל כן אמר שלמה מתן בסתר יכפה אף, יאמר כי גם אם הפורענות ראויה לבא עליו זכות מתן בסתר יסלקנו מעליו, והנה זה בהפך מפעולות השוחד שהוא אבן חן אצל הנוטל, וכן אמר שלמה (שם יז) אבן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל, ובאר הכתוב כי הנותן מתן בסתר שהוא מחסר לעצמו הלא בחסרון זה מרויח שידחה הפורענות מעליו שהוא ראוי לבוא עליו, והשוחד שהוא נוטל בידו ומביאו אל חיקו בסתר וביתרון הזה יפסיד שיביא על עצמו חמה עזה, והא למדת שהחסרון הזה למצוה גורם לו שכר והיתרון הזה בגזל וחמס גורם לו הפסד. **החלק השמיני** והיא צדקה גדולה מכלן המלוה מעות לעני, לפי שההלואה גדולה מן המתנה שהוא מחזיק בידו ואינו מתבייש בזה, ולפיכך נצטוינו במצות עשה שבתורה על חיוב הלואה לעני, וזהו שכתוב אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, קבלו רז"ל אם זה חובה וכמוהו (שמות כ׳:כ״ב) ואם מזבח אבנים תעשה לי, וכן (שם כא) אם כופר יושת עליו, ובאור הכתוב אם כסף תלוה חייב אתה להלוות כסף ולמי אל עמי שאם בא אוהבך כותי ללוות ממך וישראל ג"כ ישראל קודם.

את העני אם באו ישראל וכותי ללוות ממך כותי ברבית ועני בחנם עני קודם, שנאמר את העני עמך. עשיר ועני עני קודם. עניי עירך ועניי משפחתך עניי משפחתך קודמין שנאמר עמך. עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין, שנאמר עמך אותם שעמך, את העני, אתה עני, כלומר חייב אתה להלוות לו ואם לאו דע כי העניות עמך, וזה את העני עמך, לא תהיה לו כנושה לא תהיה לו כמלוה שהוא מושל בלוה כענין שכתוב (משלי כ״ב:ז׳) ועבד לוה לאיש מלוה, אלא תהיה לו בכל דבר כאלו לא לוה ממך מעות. ולא תשים עליו נשך, שהוא נשך כסף נשך אכל אבל תהיה ההלואה חסד לא תטול ממנו תועלת כבוד ולא תועלת ממון ואפילו להקדים לך שלום אם אינו רגיל בכך והוא שכתוב במקום אחר (דברים כג) נשך כל דבר אפילו דבור אסור.

ובמדרש אם כסף תלוה את עמי כל בריותיו של הקב"ה לוין זה מזה היום לוה מן הלילה והלילה לוה מן היום ואין דנין זה עם זה כמו הבריות שנאמר (תהילים י״ט:ג׳-ד׳) יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם, הלבנה

לוה מן הכוכבים והכוכבים לוין מן הלבנה וכשהקב"ה רוצה אינו מוציאן שנאמר (איוב ט':ז') האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום האור לוה מן השמש והשמש לוה מן האור שנאמר (חבקוק ג':י"א) שמש ירח עמד זבולה, החכמה לוה מן הבינה והבינה לוה מן החכמה שנאמר (משלי ז':ד') אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא, השמים לוין מן הארץ והארץ לוה מן השמים שנאמר (דברים כ"ח:י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, בריותיו לוין זה מזה ומשלמין זה לזה ובשר ודם לוה מחברו ומבקש לבלעו ברבית זהו שאמר (תהילים ט"ו:ה') כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח, בוא וראה שכל מי שיש לו עושר ונותן צדקה לעניים ואינו מלוה ברבית מעלה עליו הכתוב כאלו קיים את כלן שנאמר (שם) עושה אלה לא ימוט לעולם, ומי זה זה עובדיה שהיה עשיר ואפוטרופוס של אחאב מלך ישראל היה שנאמר (מלכים א י"ח:ג') ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית, והיה עשיר יותר מדאי והוציא כל ממונו בצדקה שהיה זן את הנביאים שנאמר (שם) ואחביא מנביאי ה' מאה איש חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים, וכיון שבא כל אותו רעב הוצרך ללוות מן יהורם בן אחאב כדי להציל נפשות ושיהא מספיק לנביאים והיה מחשבתו שלא יתננו, זה קיים כספו לא נתן בנשך, אבל יהורם שחשב בלבו ליטול הרבית אמר הקב"ה יבא יהוא ויהרגנו שנאמר (שם ב ט) ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרועיו ויצא החצי מלבו לקיים מה שנאמר ע"י יחזקאל (יחזקאל י"ח:י"ג) בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה, לכך מזהיר הכתוב אם כסף תלוה.

ד"א **אם כסף תלוה את עמי** אמר הקב"ה מי הם עמי העניים שנאמר (ישעיהו מ"ט:י"ג) כי נחם ה' עמו וענייו ירחם, וכתיב (שם יד) ובה יחסו עניי עמו, מדת בשר ודם אם היו לו קרובים עניים והוא עשיר אינו מודה בהם שנאמר (משלי י"ט:ז') כל אחי רש שנאוהו וכתיב (שם יד) גם לרעהו ישנא רש, והקב"ה אינו כן הוא עשיר שנאמר (דברי הימים א כ"ט:י"ב) והעשר והכבוד מלפניך, וכתיב (חגי ב':ח') לי הכסף ולי הזהב אמר ה', ואינו מחופף אלא על העניים שנאמר (ישעיהו י"ד:ל"ב) כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו, לכך נאמר **אם כסף תלוה את עמי את העני עמך**.

פסוק כה

אם חבול תחבול שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו. בכסות יום הכתוב מדבר ובמדרש אם חבול תחבול שלמת רעך, זהו שאמר הכתוב (ירמיה ו) כסף נמאס קראו להם, אתה מוצא כשגלו ישראל מירושלים הוציא אותן בקולרין של ברזל ואמרו האויבים כבר מאסם הקב"ה שהוא אלהיהם שאמר להם כסף נמאס מה הכסף נצרף ונעשה כלי

ושוב נצרף ונעשה כלי אחר ובאחרונה ישוב אדמה ושוב אינו נעשה למלאכה כך ישראל אין להם תקומה שכבר מאסם אלהיהם, כששמע ירמיה כך אמר (שם יד) המאס מאסת את יהודה, משל למה הדבר דומה למלך שהכה את אשתו אמר לו שושבינה אם לגרשה אתה מבקש הכה אותה עד שתמות, ואם לחזור דעתך עליה, למה תדקדק עמה, אמר לו המלך אפילו פלטרין שלי חרבין איני מגרשה. כך אמר ירמיה להקב"ה אם לגרשנו אתה רוצה הכה אותנו עד שתשמיד זכרנו שנאמר (איכה ה) כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד, ואם לאו (ירמיה יד) מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא, אמר לו הקב"ה בעת שאני מחריב את עולמי אני מגרש את ישראל שנאמר (שם לא) כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל וגו', אלא אעפ"כ התניתי עמהם שאם יחטאו יהא בית המקדש מתמשכן על ידם שנאמר (ויקרא כו) ונתתי משכני בתוככם אל תקרי משכני אלא משכוני, וכן אמר בלעם (במדבר כד) מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל משכנותיך כשהם חרבות, אמר הקב"ה לא בשביל שאני אוהב את העכו"ם אני ממשכן לכם מקדשי אלא עונותיכם גרמו לי שנאמר (ישעיה נ) אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה וגו' הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם, אם חבול תחבול כשיעברו ישראל על המצות אני ממשכן שתי משכונות ועד מתי עד בא השמש עד שיבא משיח שכתוב בו (מלאכי ג) וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה מרפא בכנפיה, וכתיב (תלהים עב) לפני שמש ינון שמו, באותה שעה תשיבנו לו, ע"כ במדרש. וידוע כי ישראל נקראו ריעים למקום שנאמר (שם קכב) למען אחי ורעי, והמשיל בית המקדש לשלמה על שם לבון השלמה שהיא מלובנת ומחוורת, וכן שלמה המלך ע"ה קראו והמשילו ליריעות שנאמר (שיר א) כיריעות שלמה, ומשה רבינו הזכירו בשם לבנון שנאמר (דברים ג) ההר הטוב הזה והלבנון ותרגם אונקלוס בית מקדשא.

פסוק כו

ושמעתי כי חנון אני. פירש הרמב"ן שלא יאמר אדם אותו עני הנחבל אינו ראוי אינו הגון ואין לי חטא ממנו אם אני לוקח שמלתו ואיני משיבו כי צעקתו לא ישמע אל, לכך כתיב כי חנון אני כלומר חונן ומקבל תחנת כל אדם אע"פ שאינו הגון, כי חנון מגזרת חנם, וכמו שדרשו ז"ל (שמות ל"ג:י"ט) וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו ראוי והגון, והענין שהוא שומע צעקת כל המתחנן אליו.

פסוק כז

אלהים לא תקלל. יזהיר על הדיין שלא יקללנו כשחייבו בדין. ונסמך הדין הזה לאם כסף תלוה מפני שלפעמים תבא הכחשה בין מלוה ולוה ויצטרכו לבא אל השופט שידין ביניהם ואולי מי שיצא מחוייב בדין יקללנו ולכך יזהיר עליו.

ונשיא בעמך. הוא המלך שהוא הנשיא על העם והזהיר הכתוב שאם יחייבנו המלך בדינו שלא יאור אותו. וכן הזהיר שלמה ע"ה (קהלת י׳:כ׳) גם במדעך מלך אל תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר כי עוף השמים יוליך את הקול, והקדים השופט שהוא חכם למלך, וכן אמרו ז"ל בסדר המעלות חכם קודם למלך, ודרשו רז"ל שהכתוב הזה אזהרה על ברכת השם ואפילו בכנוי, והזהיר תחלה על המלך העליון יתברך ואח"כ על המלך המולך בארץ וכן אמר שלמה (משלי כ״ד:כ״א) ירא את ה' בני ומלך.

ובמדרש אלהים לא תקלל וכתיב מלאתך ודמעך אם קללת את הדיינים תבואתך אתה מקלל, אתה מוצא כשהדיינין מתקללין התבואה מתמעטת שנאמר (רות א׳:א׳) ויהי בימי שפט השפטים ויהי רעב, לכך נאמר מלאתך ודמעך וגו', לא תפרישם שלא כתקנן אלא כתקנן, תרומה ואחר כך מעשר ראשון ואחר כך מעשר שני ואם הפרשת כתקנן יהיו לך בנים זכרים שנאמר בכור בניך תתן לי, כן תעשה לשורך אם נתת אי אתה נותן משלך אלא משלי וכן הוא אומר (דברי הימים א כ״ט:י״ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ואם עשיתם כן ואנשי קדש תהיון לי הקב"ה יעשה אתכם תרומתו של עולם שנאמר (ירמיהו ב׳:ג׳) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו, ובשביל שאתם תרומה אין לכם רשות לאכול טרפה שנאמר ובשר בשדה טרפה, אמר הקדוש ברוך הוא חייבים אתם לכלבים, בשעה שהרגתי בכורי מצרים והיו המצריים קוברים מתיהם בלילה ולהם הכלבים נובחים ולישראל לא היו אומרים כלום שנאמר (שמות י״א:ז׳) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו לפיכך לכלב תשליכון אותו, ועל זה נאמר ואנשי קדש תהיון לי, ע"כ במדרש.

פסוק כח

מלאתך ודמעך לא תאחר. בא להזהיר על תרומת התירוש והיצהר כי מלת מלאתך שם המשקה היוצא מן הענבים וכענין שכתוב (במדבר י״ח:כ״ז) וכמלאה מן היקב ומלת ודמעך שם המשקה היוצא מן הזיתים ע"י סחיטה וכתישה כדמעה היוצאה מן העין לכך קרוי דמעך.

פסוק ל

ואנשי קדש תהיון לי. היה ראוי שיאמר ואנשים קדושים, אבל הכתוב ירמוז כי כנסת ישראל הנקראת קדש היא כחן של ישראל ונקראת קדש שהיא מושכת מן הקדש שהיא החכמה הרמוזה באות יו"ד בראש השם המיוחד ועל כן הוסיף מלת לי כלשון (שמות כ״ה:ב׳) ויקחו לי תרומה, כי ישראל מקודשים לשמו, וכיון שכח מעלתם גדול כל כך אין להם לאכול בשר טרפה שלקה מצד הכח המשחית, והזכיר בשדה לתוספת באור כי שם כחו של עשו הרשע שהיה איש שדה והוא כחו של קין ראש המרצחים שהזכיר בו

הכתוב (בראשית ד׳:ח׳) ויהי בהיותם בשדה, גם הכלבים מן הצד ההוא והטרפה ראויה להם, ולכך אמר לכלב תשליכון אותו.

פרק כג

פסוק א

לא תשא שמע שוא. לא תקבל שבועה ממי שיראה בעיניך שיעבור עליה עד שתחקור הדבר היטב שמא לשוא הוא נשבע, ד"א לא תשמע דברי בעל דין אחד שמא שוא הוא מדבר עד שיבא בעל דין חברו ואם אולי ישקר בדבריו יכחישנו, וכן אמר שלמה (משלי י״ח:י״ז) צדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו, ודעת רבותינו ז"ל שהכתוב הזה אזהרה למקבל לשון הרע וכן אמר התרגום לא תקבל שמע דשקר.

אל תשת ידך עם רשע. התובע תביעת שקר שתבטיחהו להיות לו עד חמס.

פסוק ב

לא תהיה אחרי רבים לרעות. ע"ד הפשט אפילו ראית רבים מבני אדם שאין נוהגים כשורה לא תהיה עמהם, ודרשו רז"ל אזהרה שלא ילכו בדיני נפשות ברוב דיין אחד זהו לרעות, עד שיהיו המחייבין על המזכים שנים אבל לזכות יש לך לחתוך את הדין ברוב דיין אחד זהו אחרי רבים להטות.

לא תענה על רב. אזהרה לדיין שלא יהיה טוען לבעל דין ואזהרה גם כן לכל היושבים לפניו שלא יטענו לאחד מבעלי הדין ושלא יענו על ריב אלא בעל דין בלבד התובע יתחיל והנתבע יענהו וזולתו לא יענה על ריב לא לו, ודרשו עוד לא תענה על ריב לא תענה על רב לפי שהוא חסר יו"ד ולמדך הכתוב שאין לך לעמוד בדין לפני רבך או לפני מי שגדול ממך.

פסוק ה

עזוב תעזוב עמו. זו מצות פריקה, ודרשו רז"ל בבבא מציעא שהכתוב מיותר כי היינו יכולים ללמוד אותו ממה שכתוב (דברים כ״ב:ד׳) הקם תקים עמו שהיא מצות טעינה וקל וחומר הוא ומה טעינה שאין בה צער בעלי חיים אמרה תורה הקם תקים עמו מצות פריקה שיש בה צער בעלי חיים לא כל שכן ואעפ"כ נכתב ללמדך שהם שני דינין חלוקין, חלוקה מצות טעינה ממצות פריקה ומצות פריקה ממצות טעינה, ובא הכתוב לומר פריקה בחנם טעינה בשכר, ושם העלו בגמרא כי הכתוב הזה עזוב תעזוב לפריקה בחנם אתא משום דצער בעלי חיים דאורייתא.

פסוק ז

ונקי וצדיק אל תהרוג. רשע שיצא נקי וצדיק בדינו ובא אחר שידע לו עדות לחובה מנין שאין מחזירין אותו ת"ל ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע אם הצדיקו ב"ד של מטה שלא מדעת לא יצדיקנו הקב"ה בבית דין של מעלה.

פסוק י

ושש שנים תזרע את ארצך. היה ראוי לומר את הארץ כן תעשה לכרמים ולזיתים והזכיר כל הלשון לנוכח, וכן מצינו בשבת הלשון לנוכח תעשה מעשיך שורך וחמורך בן אמתך והגר, הנה השבת והשמטה שוים בזה, מה שלא תמצא כן ביובל שאין הלשון שם לנוכח כי אם לנסתר והוא שכתוב (ויקרא כ"ה:י"א) לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה ולא תבצרו את נזיריה, והנה זה טעם הדבר כי השבת והשמטה אחר שתעבור השבת עתיד הוא לחזור למלאכתו במוצאי שבת, וכן בשמטה אחר עבור השנה השביעית שהוא אסור בעבודת קרקע עתיד הוא שיחזור לעבודה במוצאי שביעית ולכך אמר שדך וכרמך וזיתך כעין שלך, אבל ביובל שהוא קדש שישבתו כל הפעולות והכל שבת ומנוחה ואין המלאכה אחריו בא הלשון נסתר, הוא שאמר ספיחיה להורות כי לה' הארץ ומלואה ואין לך בה כלום, וכן יורה הלשון בעצמו שהזכיר כאן בשמטה תשמטנה ונטשתה כלומר שאנו חייבים להשמיטה אבל אינה נשמטת ממנו כי עתידין לחזור לעבודת קרקע אחר השמטה מה שאין כן ביובל שהיא נשמטה ממנו וחוזר לאשר לו אחוזת הארץ וכאן נתבאר זה.

פסוק יב

למען ינוח שורך וחמורך. באורו למען זה ינוח שורך וחמורך כלומר מצות השבת שתעבוד ששה ותנוח בשביעי למען זה ינוח שורך וחמורך ובן אמתך והגר כי אין כונת הכתוב במצות שבת כדי שינוח השור והחמור, וכמוהו (דברים ט"ז:ג') למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים אשר באורו למען זה תזכור את יום צאתך.

פסוק יד

שלש רגלים תחוג לי בשנה. וחזר עוד והזכיר בכאן שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך ונאמר במקום אחר (שם טז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות, אלו אמר פעמים סתם ולא פירש בחג המצות ובחג השבועות וכו' הייתי אומר שילך שם שלש פעמים בשנה בתוך ג' או ד' חדשים ועל זה נאמר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, וא"כ למה נאמר רגלים בלשון רגלים פרט לבעלי קבין להוציא את החגר והסומא ואת החולה והזקן והקטן שאין יכולין לעלות ברגליהם.

ובמדרש שלש פעמים שלש רגלים ולהלן הוא אומר (ישעיהו כ"ו:ו') תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, אזהרה לישראל שלא יעלו אלא ברגליהם וכן הכתוב אומר (שיר השירים ז':ב') מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב.

פסוק טו

למועד חדש האביב. דרשו רז"ל מכאן א"ר יהודה בן בתירא שלא תהא מביא אלא בחדש האביב ואם לא השיגה התבואה מעברין השנה. ואמר ולא יראו פני ריקם כלומר בלא קרבן והיה לו להביא על כל פנים עולה ושלמים.

פסוק יז

אל פני האדון ה'. שלשה חגים הם בשלשה זמנים, חג הפסח הוא זמן האביב, וחג השבועות הוא זמן הקציר, וחג הסכות הוא זמן האסיף ושלשתם מועדים על התבואה ועל כל צמחי הארץ ונתחייבנו בהם להודות לה' כי טוב ולייראות בהם את פני האדון ה' המפרנס את עבדיו והזן את העולם כולו. ודרך הקבלה במלת את פני האדון כתבתי בפסוק וידבר (שמות כ).

פסוק יח

לא תזבח על חמץ דם זבחי. פירש הרמב"ן ז"ל היה לו לומר לא תזבח על חמץ זבחי כי הדם איננו נזבח ובא ללמד על מאמר רז"ל לא תשחט על הפסח ועדיין חמץ קיים, אבל שעור הכתוב לא תזבח על חמץ ולא דם זבחי יהיה על חמץ, ובא ללמד שני דברים שלא ישחט את הפסח ושלא יזרוק את הדם ועדיין חמץ קיים.

פסוק יט

ראשית בכורי אדמתך. הבכורים אסורין בהנאה, ודרשו רז"ל שלכך נסמכה מצות בכורים למצות לא תבשל גדי לומר לך מה בשר בחלב אסור בהנאה אף בכורים אסורים בהנאה, ועוד דרשו בו שאין להביא בכורים אלא מן המבושלות לא מן הסמדר.

לא תבשל גדי בחלב אמו. הכתוב הזה נזכר בתורה שלש פעמים, ודרשו רז"ל אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בשול. ומה שהוציאו הכתוב בלשון בשול לפי שדרך בשול אסרה תורה ולוקה מן התורה בבשולו וכן באכילתו דרך בשול וכל שאינו דרך בשול אינו אסור מן התורה אלא מדרבנן וכן דעת מורי ז"ל. ומה שלא הזכיר בו לא תאכל שהיה איסור הנאה בכללו שהרי אמרו כל מקום שנאמר לא תאכל לא תאכלו אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע עד שיפרוט לך הכתוב, שאילו אמר לא תאכל הייתי מבין שהוא כשאר האיסורין שאין חיוב באכילתן אלא כדרך הנאתן אבל שלא כדרך הנאתן פטור ועל כן לא הוציא הכתוב בלשון אכילה ללמדך שאם אכלו שלא כדרך הנאתו כגון שבלעו חם עד ששרף גרונו חייב מלקות מן התורה מה שאין כן בשאר

האיסורין. ולפי שלא הזכיר לשון אכילה לכך הוצרך פסוק שלישי לאיסור הנאה, אבל מכל מקום אינו לוקה אלא על בשולו ועל אכילתו אפילו שלא כדרך הנאתו, וכן תמצא במסכת פסחים פ"ב שאמרו בשר בחלב להכי לא כתב רחמנא אכילה בגופיה למימרא שלוקין עליו שלא כדרך הנאתו. ושתי מצות בלבד הן שאדם לוקה בהן באכילתם אפילו שלא כדרך הנאתן בשר בחלב וכלאי הכרם, וכן אמרו רז"ל הכל מודים בכלאי הכרם שלוקין עליהם אפילו שלא כדרך הנאתן מאי טעמא משום דלא כתיב בהו אכילה אלא (דברים כ"ב:ט') פן תקדש ודרשינן פן תוקד אש.

וע"ד הפשט טעם המצוה הזאת לפי שהוא מטמטם את הלב שהרי החלב נעשה מן הדם והדם מזגו רע ומוליד אכזריות ואחד מטעמי האיסור שבו שאינו מקבל שנוי והתפעלות בגוף כשאר הדברים הנאכלים ולכך טבעו הרע נשאר בתוכו מבלי שנוי ואע"פ שנשתנה עכשו מדם לחלב וקבל שנוי והתפעלות שהועתק לדבר אחר מ"מ כשחוזר ומערבו עם הבשר הרי חוזר לכח הדם וטבעו הראשון כבתחלה והתערבם יחד מטמטם הלב ומוליד גסות ותכונה רעה בנפש האוכל.

וכן דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת. ומה שנזכרה מצוה זו לעולם אצל החגים כדי להזהיר את ישראל העולים בכל שנה שלש פעמים לרגל למקום הנבואה שלא יטמטמו הלב במאכלים אסורים אלא שיהיה חומר שלהם זך וצלול להתבונן בדרכי התורה ויהיה לבם הוכן להשגת ידיעתו יתברך.

והרמב"ם ז"ל כתב בזה טעם בטעמי המצות, כי מפני שהיה מנהג עובדי אלילים שהיו אוכלים בשר בחלב בבית תועבותם בימי חגיהם על כן באה התורה לאסור אותו, ויאמר הכתוב כשתבא שלש פעמים בשנה לבית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו כענין מנהגי עו"ג שעושים כך, ולכך נזכר הכתוב הזה בשני מקומות בכלל החגים, כי כן דרך התורה לאסור הדברים שהם לאלילים ותצוה עלינו לעשות ההפך כדי לעקור שורש אלילים מן העולם. זה כתב הרב ז"ל בטעם המצוה הזאת, ואע"פ שאין זה לשונו זה כונתו.

ומן הנראה כי הטעמים האלה בלתי מספיקים ואינם עקר בטעם המצות אלא לדחות את השואל שהרי מצוה זו מכלל החקים היא מכלל פרה אדומה ושעיר המשתלח, וכן דרשו רז"ל לעתיד לבא הקב"ה מגלה להם לישראל מפני מה צותה התורה בשר בחלב ופרה אדומה ושעיר המשתלח. וכיון שכן דעת חכמים שהמצוה הזאת מסתרי התורה כי בודאי לעתיד לבא לא יהיה שם לא טמטום הלב ולא ע"ז שהרי אנו מובטחים בהבטחת

(דברים ל׳:ו׳) ומל ה׳ אלהיך וגו׳, וכן בהבטחת (צפניה ג׳:ט׳) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו׳, אבל המצוה הזאת יש לה סוד.

וע"ד הקבלה כבר ידעת כי כל המצות כלן אלהיות וכל אחת מהן מצויירת לציורי דברים של מעלה אף כי החקים זכרון ודוגמא של מעלה כי על כן נקראו חקים לפי שהם חקוקים למעלה והבשר והחלב דוגמא ורמז כנגדם למעלה דברים מיוחדים, וכשם שהבשר והחלב כל אחד מותר בפני עצמו כן הדברים ההם כל אחד ואחד מיוחד בפני עצמו, וכשם שאין עקר האסור אלא החבור והתורה הרחיקתו וגזרה ביניהם הבדל ורחוק, כן הדברים ההם יש לנו להבין כי יש ביניהם הבדל ואין להשוות קדושה של מעלה לקדושה של מטה אע"פ שהכל מיוחד זה בזה ובעוה"ז שיש בו יצר הרע נצטרך ליחד אותם ומיחדין ואומרין כי הוא ושמו אחד, וע"כ אמרו רז"ל לעתיד לבא הקב"ה מגלה להם לישראל מפני מה בשר בחלב אסור, כוונו במאמר זה כי אע"פ שהיא מצוה מוטלת עלינו נוהגת במזוננו ומאכלנו בעולם הגופני הזה אין העולם הזה כדאי ואיננו ראוי להתגלות בו הטעם והסוד מפני שהעולם הזה יש בו יצר הרע ולא תסבלהו דעת הבריות אולי יחשבו על השם ויהרהרו אחר שתי רשויות ח"ו אבל לעתיד לבא בזמן בטול יצה"ר והוא זמן תחיית המתים שם יבינו הכל הסוד מעקרו ושם יוסיף מעלה והשגה ונוכל להבדיל ונכיר שהוא אחד ושמו אחד כדבר הנביא (זכריה י״ד:ט׳) ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד, וכ"כ באותו זמן (ישעיהו נ״ב:ו׳) לכן ידע עמי שמי, וזה גלוי הטעם להקב"ה בעבור כי אין גלוי הטעם והסוד בעולם הזה אלא באותו זמן שכן יהיה איסור בשר וחלב בטל, ומכאן תתעורר למה שאכלו המלאכים בשר בחלב שנאמר (בראשית י״ח:ח׳) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר, כי המלאכים אין להם יצר הרע שאף בבני אדם הגופניים לא תהיה נוהגת מצוה זו בזמן בטול יצר הרע. ולכך דרשו רז"ל (ויקרא י״ט:ג׳) את חקותי תשמרו וגו' אני ה' אני חקקתים ואין לך רשות להרהר בהם כלומר חקקתים למעלה ואין לך רשות להרהר בהם כי ההרהור בטעם מן החקים כיוצא בזה הוא מזיק בעוה"ז מצד יצר הרע המכשיל את האדם. ובפשוטו י"ל ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד לענין העבודה שלא יעבדו הכל אלא להקב"ה וזה יהיה אחד בפי הכל ושמו אחד לענין הקריאה שלא יקרא באל"ף דל"ת כמו שנקרא בעולם הזה ביו"ד ה"א ככתבו.

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך לפניך. ע"ד הפשט ענין הפרשה הזאת שהקב"ה הודיע למשה כי ישראל עתידים שיחטאו בעגל ולכך אמר כי לא ישא לפשעכם בלשון יחיד ולא אמר

לחטאתיכם. ועל כן אמר להם שישלח עמהם מלאך מאחר שאינם ראוים שתלך שכינה עמהם.

והנה משה רבינו ע"ה בכח תפלתו בטל זה שלא נתקיים בימיו אבל נתקיים אחריו בימי יהושע שחזר המלאך הזה למקומו. וטעם לשמרך בדרך שישמור אותם בדרך המדבר. וטעם אשר הכינותי כלומר לשבתי כענין (שמות ט"ו:י"ז) מכון לשבתך פעלת והוא ביהמ"ק והוא הלשון שהזכיר שלמה (דברי הימים א כ"ט:י"ט) ולבנות הבירה אשר הכינותי. והמלאך הזה על דעת רבינו חננאל ז"ל היה מיכאל השר הגדול כענין שאמר גבריאל לדניאל (דניאל י"ב:א') ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך וכתיב (שם י) ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם. והוא שנראה ליהושע והוא שאמר לו (יהושע ה':י"ד) אני שר צבא ה' עתה באתי ופירשו רז"ל כי מה שיזכור בו כי שמי בקרבו באורו שנקרא שר צבא ה' כענין שכתוב (מלכים א ח':מ"ג) כי שמך נקרא על הבית הזה שנקרא בית ה'. ומה שאמר כי לא ישא לפשעכם כלומר יש לכם להשמר מפניו שלא תחטאו שאף ע"פ שאני שולחו איני שולחו לשאת עון כי אני הנושא והמוחה כענין שכתוב (ישעיהו מ"ג:כ"ה) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך ע"כ. גם זה דעת ר' אברהם ז"ל שהמלאך הזה הוא מיכאל.

וראיתי אחד מבעלי הקבלה שאינו מרחיק הדעת הזאת ואומר כי קרוב אל הדעת שיהיה המלאך הזה מיכאל והוא ממונה על הסליחה כי הוא שר החסד, ומזה אמר כי לא ישא לפשעכם כלומר אע"פ שהוא ממונה על כך ואין צריך לומר שיעשה מה שאינו ממונה עליו, והוא השרף שנראה לישעיה שהזכיר בו הכתוב (שם ו) ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, ודבר ברור הוא שהיה מיכאל שכן דרשו רז"ל בפרק קמא דברכות גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתיב ויעף אלי אחד מן השרפים ובגבריאל כתיב (דניאל ט) והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף, ואומר שם בגמרא מאי משמע דהאי קרא במיכאל דכתיב (שם י) והנה מיכאל אחד השרים הראשונים וגו', ואמר רבי יוחנן אתיא אחד אחד כתיב הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתיב והנה מיכאל אחד מן השרים. ומה שקרא הכתוב למיכאל שרף והוא של מים הכל לפי הענין כי היה בידו רצפה של אש ועוד לפי שנהפכה מדת רחמים למדת הדין הוא שכתוב (ישעיה ו) לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע וגו' השמן לב העם הזה וגו' והוא שאמר לו (שם) וסר עונך וחטאתך תכופר וזה ראיה שהוא ממונה על הסליחה, ומפני זה המלאך שבפרשה הזאת הוא השרף שבישעיה ולכך הזכיר בכאן כי

לא ישא לפשעכם והכוונה לומר כי אפילו מה שהוא ממונה עליו אין לו רשות לעשות בלא רשותי. ואפשר לומר כי הדעה הזאת רמוז בכאן באמרו כי ילך מלאכי לפניך.
והנה גזרת המלאך הזה נתבטלה כל ימי משה, כי משה בטל אותה בכח תפלתו שלא יהיו ישראל נמסרים ביד מלאך כל ימי חייו של משה כי הוא היה ממלא מקומו של מלאך, אבל אחרי מות משה חזר המלאך למקומו הוא שכתוב (יהושע ה) אני שר צבא ה' עתה באתי וזה מיכאל כי זה הוא מן ד' מחנות שכינה שהוא שר צבא מחנה. ודרשו רז"ל עתה באתי אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך וגו'.
ועל דרך המדרש הנה אנכי שולח מלאך לפניך, אלו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שליח כדרך שנעשיתי לכם במדבר שנאמר (שמות יג) וה' הולך לפניהם יומם ועכשיו שלא זכיתם הריני מוסר אתכם לשליח הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. אתה מוצא בשעה שאמר ישראל (שם כד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע אמר הקב"ה צויתי לאדם הראשון מצוה אחת שיקימנה והשויתיו למלאכי השרת שנאמר (בראשית ג) הן האדם היה כאחד ממנו. אלו שקבלו תרי"ג מצות אינו דין שיהיו חיים וקיימים לעולם. (שמות לב) חרות על הלחות, רבי יהודה ורבי נחמיה פליגי רבי יהודה אומר חרות מן השעבוד רבי נחמיה אומר חרות מן מלאך המות וזהו שכתוב (במדבר כ"א:י"ח-י"ט) וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות, מן המדבר נתנה תורה מתנה לישראל ומתוך התורה שנתנה מתנה נחלו אל לעולם ומנחליאל במות ומתוך שהיתה הכונה שיחיו לעולם בא מות אמר הקב"ה בשטתו של אדם הראשון הלכתם שלא עמד בנסיונו ג' שעות (תהילים פ"ב:ז') אני אמרתי אלהים אתם וגו' אכן כאדם תמותון לשעבר הייתם משתמשים ע"י רוה"ק ועכשיו אי אתם משתמשים אלא על ידי מלאך, הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. זהו שאמר הכתוב (ירמיה ג) ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים אמר הקב"ה אני ואתם חשבנו שתהיו אתם בנים ואני האב איך עשיתם שאכניס אומות העולם ביני וביניכם שנאמר איך אשיתך לשון הבדלה כמו (בראשית ל) וישת לו עדרים לבדו, ואתן לך ארץ חמדה ארץ שחמדוה גדולי עולם אברהם אמר בני חת (שם כג) תנו לי אחזת קבר עמכם, הקב"ה אמר ליצחק (שם כו) גור בארץ הזאת, יעקב אמר (שם נ) בקברי אשר כריתי לי. נחלת צבי מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל אינה מחזקת פרותיה, צבאות גוים ארץ שנתאוו לה מלכי עולם כיצד כתיב (יהושע יב) מלך יריחו אחד מלך העי אשר מצד בית אל אחד ואין בין יריחו לעי יותר משלשה מילין והוא אומר כך אלא כל מלך שהיה מולך בחוצה לארץ ולא היה לו מקום בארץ ישראל לא היה נקרא מלך למה לפי שהיו מתאוין

לארץ ולפירותיה. א"ר פרנך בשם ר' יוחנן ראה מה כתיב (שם ז) וארא בשלל אדרת שנער פורפירא בבלאה שהיה מלך בבל לובש כשהוא ביריחו, ואומר (ירמיה ג) אבי תקראי לי שהוצאתי אתכם ממצרים וקרעתי לכם ים סוף ואתם עשיתם עגל לא חסרתי לכם דבר ואתם בגדתם בי עו"ג בגדו בי ונתתי להם שרים לשמרם אף אתם אני נותן לכם מלאך שיהא משמר אתכם הוי אומר הנה אנכי שולח מלאך.

וע"ד הקבלה הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך. המלאך הזה אינו מן הנפרדים החוטאים שכתוב בהם (איוב ד':י"ח) ובמלאכיו ישים תהלה, והתהלה היתה ממה שתלו הכח בעצמם בענין סדום כשאמרו (בראשית יג) כי משחיתים אנחנו, אבל הוא מן הנטיעות. וזהו שדרשו במדרש תנחומא כי לא ישא לפשעכם לפי שהוא מן הכת שאינן חוטאין, והוא מטטרון שר הפנים, ולכך אמר לשמרך בדרך כי תרגום משמרת מטרת והוא מדת הדין, ולכך אמר לפניך כלשון (חבקוק ג':ה') לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו ואומר כי ילך מלאכי לפניך, וזהו לשון מלאכי, כלומר מלאכי החביב אצלי שעל ידו אני נודע בעולם, ועליו נאמר (שמות ל"ג:י"ג) פני ילכי, כשבקש משה ואמר הודיעני נא את דרכך, בקש ממנו מדה שיהיה נודע בה והשיב לו פני ילכו וזהו (ישעיהו ס"ג:ט') ומלאך פניו הושיעם מלאך שהוא פניו, ועל כן אמר וצרתי את צורריך על ידו, ואמר עוד הכחדתיו כי במדת הדין נכחדים האויבים, ומה שנקרא מלאך והוא אינו מן הנפרדים מפני שהנהגת העולם בו שהוא מדת הדין, ומה שאמר השמר מפניו כי ממדת הדין יש לו לאדם להשמר שלא יענש בחטאו ולכך הזכיר בו לשון שמירה ולשון פנים, ואמר ושמע בקולו אזהרה שלא יקצצו בנטיעות ולכך אמר מיד אל תמר בו, ודרשו רז"ל אל תמר בו אל תמירני בו אלא שיתבונן כי הכל אחד והכל מיוחד בלי פרוד, כי לא ישא לפשעכם, יאמר כי המלאך הזה יש לו כח לשאת הפשעים והסליחה מסורה בידו ואעפ"כ לא ישא לפשעכם אם תמר בו כי כל הממר בו ממר בשמי המיוחד שבקרבו, ומה שהזכיר דוד ע"ה (תהילים ק"ל:ד') כי עמך הסליחה ודרשו רז"ל לא מסרת אותה למלאך, באור זה למלאך מן הנפרדים, כי שמי בקרבו שמי המיוחד בקרבו כי ביה ה', וזהו שתרגם אונקלוס ארי בשמי מימריה, והכוונה בזה כל מה שהוא אומר אינו אומר אלא בשמי, ובאר בזה כי קולו הוא קול אל עליון, וזהו שאמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר, לא אמר ידבר, לבאר כי קולו הוא דבר ה' ורצונו כי בו ידבר זה משפיע וזה מושפע, השולח הוא המשפיע והמלאך הוא המושפע שנאצל ממנו, כשם שביצירה התחתונה נאצלה אשה מאיש שנאמר (בראשית ב':כ"ג-כ"ד) לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, וכן מצינו בכל מקום שכתוב בתורה מנחה הוא והאשה ההוא

כתיב הוא וקרינן היא לבאר כי היא בכלל הוא, וכן תמצא בפסוק ראשון בראשו וסופו ה"א יו"ד וא"ו ושאחריו ה"א, ועניין זה רמזו הרב ז"ל בפסוק (ויקרא ב) כל המנחה. וכאשר חטאו ישראל בעגל נסתלק מביניהם המלאך הזה, וזה שאמר הש"י (שמות ל"ג:ג') כי לא אעלה בקרבך, כי כל זמן שהמלאך הזה אשר השם המיוחד בקרבו מתהלך בקרב ישראל לא יאמר השי"ת כי לא אעלה בקרבך, כי כיון ששמו בקרבו הנה הוא בקרב ישראל, אבל כיון שנסתלק מהם בחטאם רצה הקב"ה שיהיה אחד מן הנפרדים שלוח לפניהם, הוא שכתוב (שם) ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני וגו' כי לא אעלה בקרבך והמלאך הזה מן הנפרדים אשר יבטיח בו לגרש הוא גבריאל המלאך, וסמך לזה מיד (שם) וישמע העם את הדבר הרע ההזה ויתאבלו כי היו מתאבלים מהסתלקות המלאך הזה שר הפנים אשר השם המיוחד בקרבו ופחדו לנפשם מעתה פן יפלו ביד האויבים עם אחד מן הנפרדים.

ועם הדעת הזאת של קבלה יאמנו דברי רז"ל שדרשו שכל ימיו של משה לא היה מלאך עמהם כלומר מלאך שר צבא כי היה הולך עמהם המלאך הזה שהוא מן הנטיעות אין זה מלאך שר צבא כי אין זה מן הנפרדים, ומה שכתוב ושלחתי לפניך מלאך והוא מן הנפרדים, זה לא נתקיים כי משה רבינו בטל הדבר בכח תפלתו והוא היה ממלא מקום המלאך מן הנפרדים, אבל אחר שמת משה חזר מלאך שר צבא למקומו.

ודעת הרמב"ן ז"ל במלאך שר הצבא שחזר בימי יהושע שהיה גבריאל ומשה כל ימי חייו הוא הממלא מקומו של גבריאל השר כנרמז בפסוק (שם יז) כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל ובימי יהושע חזר למקומו ללחום מלחמת ה' בעד ישראל, והוא גבריאל הנלחם להם, ועל כן נראה ליהושע וחרבו בידו שנאמר (יהושע ה) וחרבו שלופה בידו, ולכך תמצא שם נקמות גדולות באבוד האויבים במיני נקמה מחודשים מאד, וכענין שכתוב (שם י) וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימותו, גם בענין אבדן המלכים ההם, והיתה מדת הדין מתוחה בהם להאבידם בגוף ובנפש מה שלא תמצא כן במלחמה שעשה משה שלא יזכיר בהם הכתוב כי אם אבדן הגופות והחרימם, כענין שכתוב במלחמת סיחון ועוג (דברים ג) החרם כל עיר מתים הנשים והטף ולא הזכיר שם נפש כלל, אבל במלחמת יהושע הזכיר נפש בכל מלחמותיו ובכל הערים אשר לכד, והנה בכל אחת ואחת הזכיר נפש ובסוף הזכיר (יהושע י) ואת כל הנשמה החרים, לבאר כי אין צריך לומר שהשמיד הגופות וכלה אותם כי גם הנשמות החרים שתהיינה נכרתות מן העוה"ב, ועל כן הוצרך ללכת עמו המלאך הזה שהוא שר הגבורה להיות על

ערי האויבים תחת אלהי ה' הצבאות ויפלו לפני ישראל לאלפים ולרבבות, והאל יזכנו לראות מתורתו נפלאות.

פסוק כג

והביאך אל האמורי והחתי והפרזי והכנעני החוי והיבוסי. לא הזכיר השביעי שהוא הגרגשי, וזהו שדרשו רז"ל הגרגשי פנה כלומר פנו להם הארץ מעצמם ולא הוצרכו ישראל להלחם כנגדם.

פסוק כה

ועבדתם את ה' אלהיכם. כנגד מה שהעובדים ע"ג שהזכירם למעלה חושבים שעם העבודה ההיא ישיגו כל חפצם ויגבר מזלם ותבא להם ההצלחה והברכה במעשה ידיהם הזכיר עתה ועבדתם את ה' אלהיכם שאין ראוי לכם שתעבדו כי אם לשם המיוחד ממנו תבא לכם הברכה וכל התועלת, הוא שאמר וברך את לחמך ואת מימיך.

והסירותי מחלה מקרבך. יש תחלואים בתוך הגוף מצד המאכלים והמשקים הנכנסים בגוף ויש תחלואים מחוץ לגוף מצד שנוי האויר כפי השתנות מערכת הכוכבים, ועל כן יבטיח הכתוב כי עם התורה והעבודה יברך השי"ת מזון האדם שיהיה בכח תולדתו להסיר התחלואים מעליו ועם ההבטחה הזאת הצדיק המקיים התורה לא יצטרך אל רופא, וזהו שכתוב (דברי הימים ב ט"ז:י"ב) וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים, גם בכלל מחלה שלא יהיה בהם משכל ועקר שהוא חולי באדם. ודע כי הכתוב ראוי לומר והסיר כמו שאמר וברך, אבל באור הכתוב כי האלהים יסיר מחלה מקרבנו בעבדנו ה' המיוחד ולתקן העבודות כלן לשם המיוחד, והבן זה.

פסוק כז

את אימתי. מדת הדין כלשון (שמות ט"ו:ט"ז) תפל עליהם אימתה ופחד, וענין הצרעה הוא מין עוף כגון יתושים וצרעים וזבובים ודבורים והם מינים הרבה שם הכלל צרעה כמו שתמצא מכת הארבה של מצרים שהיו מינים הרבה. ודרשו רז"ל כי העוף הזה היה מטיל בהם ארס ומסמא את עיניהם ומיד מתים וצרעה זו עלתה עם יהושע ועברה את הירדן כמו שכתוב בספר יהושע. ומה שכתוב שלשה מהם ולא יותר והוא שאמר את החוי ואת הכנעני ואת החתי לפי ששלשה אלה היו החזקים שבכל ז' עממין והיו יושבים במצודים נשגבים, ובא להודיע פלא גדול ונס נסתר שעם בריה חלושה שבכל הנבראים והיא הצרעה בה יכרית הקב"ה את החזקים שבכל המקומות.

פסוק ל

מעט מעט אגרשנו מפניך. יאמר הכתוב הצרעה תגרש אותם מכח מדת הדין מעט מעט והם יהיו מתמעטים והולכים ואתם מוסיפים ופרים ורבים עד שתנחלו את הארץ.

פסוק לא

מים סוף ועד ים פלשתים. ים סוף הוא לצד דרום, ים פלשתים הוא למערב הוא הים הגדול והוא תחום ארץ ישראל, וכן כתוב (יהושע א׳:ד׳) עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם, והים הגדול אינו ים אוקינוס כי ים אוקינוס הוא מקיף את כל הישוב, וממדבר לצד מזרח, ועד הנהר הוא פרת לצד צפון.

פרק כד

פסוק א

ואל משה אמר עלה אל ה׳. ע"ד הפשט זו קודם מתן תורה ומזה אמר ונגש משה לבדו אל ה׳ ובאור אל עב הענן והוא הלשון שאמר (שמות כ) ומשה נגש אל הערפל שכן אותה פרשה ג"כ של והעם רואים את הקולות קודם מתן תורה היתה.

וע"ד הקבלה ואל משה אמר השם המיוחד עלה אל ה׳ זהו מטטרו"ן ששמו כשם רבו, וכן דרשו רז"ל, ונקרא בשם הזה לפי שבשם הזה נכללים שתי לשונות המורים על ענינו והוא אדון ושליח, אדון מלשון חכמים שקורין אל הגברת בעלת ממשלה מטרונא, שליח מלשון יון שקורים לשליח מנטטור, ועוד יכלול ענין שלישי מלשון שמירה כי תרגום משמרת מטרת, ועל שהוא שומר העולם נקרא שומר ישראל.

והנה מתוך הוראת שמו השגנו שהוא אדון לכל מה שתחתיו שכל צבא העליונים והתחתונים הלא הם ברשותו ותחת ידו והוא השליח למי שעליו ולמעלה ממנו שהשליטהו על הכל ושמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו.

ויש לך לדעת כי לפי משמעות לשון אדון יהיה הטי"ת בשם כפול וטעם כפל הטי"ת כי שני טתי"ן עולה ח"י וישאר בשם מרון שהוא אדון. או יהיה כפל הטי"ת לפי שהוא הטור העשירי מושך כח מתשעה, והנה הוא נכתב במקומות לבעלי הקבלה בתוספת יו"ד פעם נקרא בשש אותיות כנגד שש קצוות ופעם בשבע. ומן הידוע שהוא נקרא נער ולכך הזכיר הכתוב בכורי ישראל בשם נערים שנאמר (שם כד) וישלח את נערי בני ישראל.

ויש לך לדעת כי העליה הזאת לא הוצרכה עתה בשביל אהרן ובניו ושבעים זקנים, ומה שאמר ונגש משה לבדו אל ה׳ הכוונה על מטטרון ג"כ והיה הכתוב ראוי לומר ונגשת לבדך כי ה׳ המיוחד הוא המדבר והדבור הזה למשה לבדו שאמר לו עלה אל ה׳ אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק. ומה שמדבר בלשון נסתר ונגש משה לבדו אל ה׳ אולי כי האומר ונגש משה לבדו אל ה׳ הוא מטטרון שאמר כן על עצמו והוא לשון צוואה שמצוה לאהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל וסמך לו מיד ויראו את אלהי ישראל, ומשה לבדו נגש יותר שכן נאמר לו עלה אלי ההרה

והיה שם והעליה הזאת לתוספת השגה היתה עד שבא בתוך הענן שנאמר ויבא משה בתוך הענן.

וכבר ידעת כי המלאך הזה הוא שטעה אלישע אחר בענינו ונכשל בו להסתפק בשתי רשויות ויצא לתרבות רעה, וכן כל מי שלא נזהר בענינו הנה הוא חוטא בנפשו ומסבב לו מוקש ואשמה רבה לא יוכל כפרה. ואלי מפני זה נסמכה פרשת ואל משה אמר למלת מוקש כי ענינו למי שאינו נזהר בו מקום טעות בו נוקש ונלכד האב הראשון גם הבנים במדבר גם נדב ואביהוא, והצדיק השלם ר"ע שנזהר בענינו נכנס בשלום ויצא בשלום והוא שדרש בו (דברים לג) ואתה מרבבות קדש, אות הוא ברבבה שלו ה' צבאות שמו אדון הוא בצבא שלו והבן זה.

פסוק ג

ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'. מצות פרישה והגבלה, ואת כל המשפטים אין לפרש הדינין שבסדר ואלה המשפטים שכבר התבאר כי פרשה זאת קודם מתן תורה היתה, אבל המשפטים שבכאן הם שבת ודינין ופרה אדומה שנצטוו במרה.

פסוק ד

ויכתוב משה את כל דברי ה'. הם התנאים והיה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו'.

וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר. זה היה בחמשה בסיון.

כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. פירש רבינו חננאל ז"ל כי נעשה היא מצוה כוללת מצות עשה ומצות לא תעשה כי הנמנע מלעשות דבר שהוזהר עליו שלא לעשותו יקרא שעשה מצוה שהרי קיים האזהרה שהוזהר עליה ומקרא מלא הוא (תהילים קי"ט:ג') אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו, באר הכתוב כשלא פעלו עולה הרי הוא כאלו בדרכיו הלכו.

פסוק ה

וישלח את נערי בני ישראל. בכורות היו. ועל דרך הפשט קראם נערי כי היו טהורים להקריב קרבן שמעולם לא טעמו טעם חטא ולא נגשו אל אשה. וכן דרשו רז"ל עתידין בחורי ישראל שלא טעמו חטא מעולם ליתן ריח כלבנון שנאמר (הושע י"ד:ז') ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון, ועם הקרבן הזה נגמר הברית בקבלת התורה שהרי בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן, מילה כשיצאו ישראל ממצרים נמולים היו כי היו כלם מקובלי האבות במצוה זו, טבילה הוא שכתוב (שמות י"ט:י') וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, קרבן הוא הקרבן הנזכר בכאן, וכן מי שבא להתגייר חייב בשלשתם שנאמר (במדבר ט"ו:ט"ו) ככם כגר, וחייבין בית דין למולו ולהטבילו וכשיבנה בהמ"ק יביא קרבנו. ודרשו ז"ל שמודיעים אותו תחלה קצת מצות ועונשים

שבהם, וטעם הודעת העונשים כדי שלא יתגייר שאין הגרים תועלת לישראל כלל שהרי ערב רב גרים היו והם היו סבת העגל וגם היו סבת המגפה בענין בשר תאוה שחל עליהם הדבר שנאמר (במדבר י"א:ד') והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה, ומפורש אמרו רז"ל קשים גרים לישראל כספחת שנאמר (ישעיהו י"ד:א') ונספחו על בית יעקב, והטעם לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצות וישראל לומדים ממעשיהם.

ויש שפירש מודיעים אותם קצת עונשים שהטעם בזה כדי שלא יאמר אילו הייתי יודע לא הייתי מתגייר ונמצא גרותו בטעות, ועל כן יש לנו להודיעו מקצת עונשין כדי שיהיה גרותו בלב שלם ושיקבל עליו הכל. ומה שאמרו רז"ל קשים גרים לישראל אין זה נאמר לגנאי הגרים אלא לגנאי ישראל, כלומר כיון שהקב"ה רואה מחשבתם שעזבו משפחתם וארץ מולדתם ובאו להדבק בשכינה הנה הם מחייבין את ישראל כשאין עובדים להקב"ה בלבב שלם.

וכן מצינו במדרש אמר ריש לקיש גדולים גרים בזמן הזה יותר מישראל כשעמדו על הר סיני, שהם ראו את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר והנפלאות הגדולות והנוראות והגרים לא ראו מדבר זה כלום ובאים בצר ובמצוק להסתופף תחת כנפי השכינה.

זבחים שלמים לה' פרים. כל ימי המדבר היו ישראל מתפחדים ממדת הדין לפי שהיו במקום החורבן והשממון ולכן היה הקרבן פרים, והבן זה.

פסוק ח

ויקח משה את הדם ויזרוק על העם. הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב"ה בדם ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב עדי לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב"ה, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם (שמות לג) הורד עדיך מעליך כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר (שם) ויתנצלו בני ישראל את עדים, אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה עדות ואות בין הקב"ה וביניהם, ולמה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם רמז להם אם אתם מקיימים את התורה מוטב ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה, זה כתב רבינו חננאל ז"ל.

וכן פירש רש"י היה מזה על בגדיהם מן הדם והיה הענין להחשיבם כענין שכתוב באהרן (שם כט) והזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו ועל בגדי בניו. וכוונת אונקלוס ע"ה כשאמר על העם כי זרק הדם על המזבח לכפר על העם שכן תרגם ואריק על מדבחא לכפרא על עמא.

ויש שפירש ויזרוק על העם כנגד העם כלומר לפניהם לא על בגדיהם, וכן (בראשית א׳:כ׳) ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים שפירושו כנגד רקיע השמים.

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל. הכוונה בזה על הכבוד האחרון שהזכירו למעלה ולכך הוסיף בו את שהוא השכינה, שה' המיוחד שהוא אלהי ישראל כתוב בו (שמות ל״ג:כ׳) כי לא יראני האדם וחי ולכך תרגם אונקלוס וחזו ית יקר אלהא דישראל, והוא הכבוד שראה יחזקאל (א) כמראה אדם עליו מלמעלה כי ראה תחלה חיות הקדש והאופנים למטה אצל החיות וחזר וראה הרקיע הנטוי על ראשי החיות וראה הכסא על הרקיע ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה.

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. ע"ד הפשט יבאר הכתוב כי משה ואהרן ובניו ושבעים הזקנים ראו עתה במעמד הר סיני אלהי ישראל על הכסא והכסא על הרקיע והוא הרקיע הנטוי על ראשי החיות אמר תחלה ותחת רגליו שהוא הכסא וכן תרגומו כורסי יקריה, והזכיר כמעשה לבנת הספיר כי כן כתוב (שם א) כמראה אבן ספיר דמות כסא, וספיר הוא אבן יקרה לבנה לדעת רבינו סעדיה גאון ז"ל, וע"כ אמר לבנת מלשון לובן וענינו זכות גדול שהאור נראה מאחריו.

אבל דעת החכם ר"א ז"ל כי ספיר הוא תכלת ואמר כי לבנת אינו מלשון לובן אלא כלשון (שם ד) ואתה קח לך לבנה ואמר לבנת הספיר כמו שראה יחזקאל אבן ספיר, והעד על פירושו זה שאמר כמעשה ולא אמר כמראה לבנת או כעין לבנה כי על גוון הלובן אין לשון כמעשה נופל בו, ויהיה באור הכתוב כי היו רואים כסא הכבוד כמעשה לבנת של ספיר זך ובהיר, ותחת אותו כסא שהוא כמעשה לבנת הספיר ראו עצם השמים לטוהר והוא הרקיע כעין הקרח הנורא הנטוי על ראשי החיות, ומזה הזכיר יחזקאל (שם י׳) היא החיה אשר ראיתי וגו', רצונו תחת הרקיע והרקיע תחת הכסא והכסא תחת אלהי ישראל אבל הכתוב קצר בזה.

וכן כתב הרמב"ן ז"ל בפירושו כי הכתוב תפש דרך קצרה שהרי למעלה מן החיה רקיע, למעלה מן הרקיע הכסא, למעלה מן הכסא אלהי ישראל.

ומה שהזכיר עצם השמים ולא הזכיר חיות הקדש אשר תחתיו, יתכן לפרש כי רצה להסתירם לפי שמשם היה החטא לישראל ששמטו אחד מטטרמולין שלו והכעיסוהו בו.

וע"ד המדרש כמעשה לבנת הספיר כדי לזכור שעבוד של ישראל בלבנים. ובאור הענין ללמד שהקב"ה מצר כשהאומות מצירין לישראל והוא מה שאמרו כל המשעבדם מלמטה כאלו משעבדם מלמעלה. ומזה הענין הוא מה שכתוב (שמות ג׳:ז׳) כי ידעתי

את מכאוביו, ומזה אמרו בירושלמי דמסכת סוכה מעשה אין כתיב אלא כמעשה היא וכל ארגליא שלה היא והסל והמגרפה ע"כ, ושבעים זקנים אלו הם השוטרים המוכים על הצבור להקל מעליהם עול הלבנים ולכך זכו מדה כנגד מדה להשיג כמעשה לבנת הספיר.

וע"ד החכמה כמעשה לבנות הספיר, היא השגה במראה הנבואה אמתת החומר הראשון התחתון שהיה משלג שתחת כסא הכבוד, והוא שדרשו ז"ל שמים מהיכן נבראו מאור לבושו שנאמר (תהילים ק"ד:ב') עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה, הארץ נברא משלג שתחת כסא הכבוד שנאמר (איוב ל"ז:ו') כי לשלג יאמר הוא ארץ וגו', ואונקלוס שתרגם ותחות כורסי יקריה, עשה רגליו שבים אל הכסא. ומלת רגליו סבותיו כמו (יחזקאל א':ז') ורגליהם רגל ישרה, (זכריה י"ד:ד') ועמדו רגליו, והכוונה בו שהחומר ההוא מאצלו והוא סבתו המחייב מציאותו והוא בראו וחדשו אחר העדרו. ואמר כמעשה לפי שהחומר מתפעל ומקבל צורה, ואמר לבנת כי הלובן ההוא שתחת הכסא היה חומר לארץ, ולא אמר כלבנת הספיר לפי שאין הכוונה במראה הלובן כי הספיר איננו לבן כי אם היה לו מראה לובן לא היה מראה המראים כלן ולא היה מקבלן מאחריו, אבל הוא נעדר מכל מראה ולפיכך הוא מקבל כל מראה, כן החומר הוא נעדר הצורות כלן ואין לו דמות וצורה כלל על כן הוא מקבל כל צורה וצורה, וזה דעת הרמב"ם ז"ל בספר המורה בחלק שני פרק כ"ו ע"ש.

וע"ד הקבלה כמעשה לבנת הספיר, ידוע אצל חכמי המרכבה כי כסא הכבוד מיוסד מג' יסודות, אש, רוח, מים, שהם נאצלים מג' מדות, חסד, דין, רחמים, והם ג' מראות, לבן, אודם, תכלת, ותן אל לבך כי הזכיר לבנת על מראה הלובן, וספיר על מראה האודם, וכעצם השמים על מראה התכלת, ולכך תרגם אונקלוס ותחות כורסי יקריה, והוא שאמר התכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד.

וראוי שתתבונן איך הזכיר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר שהוא באור גמור כי יש תחת הכסא כמעשה לבנת הספיר שהוא כסא אחר וזהו יורה על שני כסאות, והנה הדבר אמת ויציב כי יש כסא לכסא, ועל כן גלה לך הכתוב בפירוש כי תחת הכסא העליון יש כסא אחר שהוא כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים, ושלשה יסודות לכל כסא וכסא הרי ו', וזהו סוד הכתוב הנזכר בכסא שלמה (מלכים א י':י"ט) שש מעלות לכסא וגו', וכתיב (דברי הימים א כ"ט:כ"ג) וישב שלמה על כסא ה', כי רצה שלמה בחכמתו הגדולה לכלול בכסאו מעלות שני הכסאות שעליהם נאמר בעת רצון (תהילים קכ"ב:ה')

כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד, ונאמר בשעת הכעס (דניאל ז':ט') עד די כרסון רמיו.

ויש שפירשו כמעשה לבנת הספיר כי המשיל השגת האצילות לענין הספיר הלבן שהוא מראה מה שבתוכו שהוא פנימי ונסתר שם, והפנימי הזה הנסתר הוא נראה מתוך החיצון אבל עצמותו אינו נראה ואינו נודע לעצמו, וזהו (שמות ו':ג') וארא אל אברהם וגו', כי הפנימי הנסתר נראה אל הרואים כספיר אבל לא נודע להם, ועל כן יבאר הכתוב השגתה במשל יפה מאד יובן ממנו הנמשל, וזהו לשון כמעשה בכ"ף הדמיון כי ענין ההשגה בהם גם בכל הנביאים כלן גם בישראל בהר סיני היא הנקראת פנים בפנים כח לפנים מכח, ולכך אמר כמעשה כענין מה שיעשה הספיר הלבן שהפנימי הנעלם נראה מתוך החיצון אבל עצמותו אינו נראה כי הוא נסתר ונעלם מן ההשגה, וזה מבואר.

פסוק יא

ואל אצילי בני ישראל. נקראו אצילי מלשון אצילות כלומר שנאצל עליהם רוח נבואה במעמד הקדוש הזה, והאצילים האלה היו נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל.

לא שלח ידו. מכאן שהיו ראוים לשליחות יד. **ויחזו את האלהים**. הוא מה שנזכר למעלה ויראו את אלהי ישראל, והכוונה בזה מה שאמר ויראו את אלהי ישראל ויחזו את האלהים שחזו את האלהים ולא הרסו לעלות אל ה', **ויאכלו וישתו**. ע"ד הפשט עשו יום טוב מפני שזכו ונכנסו לאותו המראה הנכבד ונצולו ויצאו בשלום כענין שכתוב (בראשית ל"ב:ל"א) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, וכן היה כהן גדול עושה סעודה גדולה במוצאי יום הכפורים מפני שנכנס בשלום ויצא בשלום מקדש הקדשים ונצול.

ויש שפירש ויאכלו וישתו, שלא היתה מעלתם כמעלת משה שהעיד עליו הכתוב (שמות ל"ד:כ"ח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה ונזון ארבעים יום בלא מאכל ומשתה כי אחרי שזכו למדרגה זו חזרו למדרגתם האנושית מיד שאכלו ושתו.

ורש"י פי' ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו כי בעוד שהיו אוכלים ושותים היו מסתכלים אותו בלב גס.

וע"ד המדרש ויאכלו וישתו וכי קילור עלה עמהם לסיני כן דרשו בויקרא רבה פרשת אחרי מות. פירוש קילור עוגה, אלא ויאכלו וישתו אמר רבי יוחנן אכילה ודאית שנאמר (משלי ט"ז:ז"ו) באור פני מלך חיים, ובאור זה כי מזון הנפש ועדונה באותה המראה הנפלאה יכנה הכתוב לאכילה ושתיה שהוא עדון הגוף, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ס"ג:ו') כמו חלב ודשן תשבע נפשי, כי כיון שהגוף מתקיים מן המזון הגופני הבא

מסבה אחר סבה עאכ"ו שתתקיים הנפש בהתקשרה בסבה העליונה ראשונה יתברך והוא המזון האמתי הקיים והאכילה הודאית הנצחית וכענין שכתוב (שם לו) ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם כי עמך מקור חיים באורך נראה אור.

ועוד יש לפרש ויאכלו וישתו קרי ביה וישיתו כי מפני שמצינו אחר מתן תורה בפורענות (שמות ל"ג:ד') ולא שתו איש עדיו עליו ולא נזכר השכר הגדול וההוד העצום הזה בפ' מתן תורה לכך הוצרך לרמוז כאן כי מה שחזו את האלהים הוא ששתו העדי ההוא ונהנים ושמחים שמחת הנפש כמי שנהנה ושמח באכילה ושתיה, זה שמעתי מפי הרב ר' דן.

ועדיין נשאר לשאול למה לא נזכר במתן תורה בפירוש, ולמה לא יזכיר ענין העדי הזה כאשר זכינו אליו ויזכרנו כשאבד ממנו. ונראה לי לומר כי לא היה צריך כלל, כי העם אשר יצאו לקראת האלהים מן המחנה לקבל תורה מן השמים וראו הקולות והלפידים וקול השופר ואותם הגדולות והנוראות אשר ראו עיניהם א"צ לומר שהתלבשו עדי האור והתעטרו והתקדשו בקדושת שמות המלאכים כי כל המתקרב אל השמן א"צ לומר שימשח ממנו, כמו שאמרו רז"ל קרב לגבי דהינא ואידהן.

והנה זה כענין ספור העוה"ב שלא נזכר בתורה לפי שלא היה צריך לפי שכל מה שתאריך התורה בספור היעודים הגופניים אינו אלא מפני שהם הכנה לירש חיי העוה"ב, ועל כן לא הוצרך בכאן להזכיר העדי כשזכינו אליו, כי כיון שהזכיר הכתוב (שמות י"ט:י"ז) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מתוך הכלל ההוא יש להבין הפרט, אבל כאשר חטאו במעשה העגל הוצרך להזכיר חסרונם שאבדה מהם המעלה העצומה הזאת.

וע"ד הקבלה ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, והלא כבר הזכיר וירא את אלהי ישראל. אבל יתכן לפרש כי האצילים חזו את האלהים כלומר שנבאו בו שלא במחיצה, ושלא תאמר כשאמר וירא ראיה ממש לכך חזר ואמר ויחזו נבואה מלשון מחזה, והנה השגתם היתה למעלה מהשגת ישראל ולמטה מהשגת משה, כי השגת ישראל היתה במחיצת ענן וערפל והאצילים היתה נבואתם בו שלא במחיצה, ומשה רבינו ראה אותו ממש כי כן הבטיחו (שם לג) וראית את אחורי, והוא הכבוד האחרון. ומה שהזכיר מיד ויאכלו וישתו יורה כי נהגו קלות ראש בראיה זו, ולכך היו ראוין לשליחות יד במה"ד, אלא שרצה להמתין להם כדי שלא לערבב שמחת התורה.

פסוק יב

עלה אלי ההרה. גם פרשה זו קודם מתן תורה נאמרה והלשון מוכיח כן ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה. **והיה שם**. פי' רש"י ז"ל מ' יום.

אשר כתבתי. פי' קודם שנברא העולם שהרי התורה היתה כתובה לפני באש שחורה על גבי לבנה. או יחזור אשר כתבתי אל לוחות האבן שהזכיר שהיו כתובים באצבע אלהים.
להורותם על דרך הפשט למדך שהתורה והמצות מסלול ודרך לשוב הנפש לשרשה, וזהו להורותם כלומר להורותם הדרך לעוה"ב, כן אמר שלמה ע"ה (משלי ד':ד') ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך שמור מצותי וחיה.
וע"ד המדרש להורותם, זה תלמוד. וכן דרשו בברכות את לוחות האבן אלו הלוחות, והתורה זו תורה שבכתב, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי זו נביאים וכתובים, להורותם זה תלמוד מלמד שכלן נתנו למשה מסיני. ועוד תמצא להורתם הלמ"ד והמ"ם שבעים ובאמצע תורה וזהו שבעים פנים לתורה.
וע"ד הקבלה להורתם כתיב והוא ראיה למה שפירש כי התורה והמצוה ידריכו האדם אל המדה הזו היא כנסת ישראל ומשם תתעלה הנפש אל העוה"ב כטעם הכתוב (תהילים ע"ג:כ"ד) ואחר כבוד תקחני, אתה, והבן זה, ויהיה להורתם כענין (שיר השירים ג':ד') ואל חדר הורתי.

פסוק יג

ויקם משה ויהושע משרתו. היה יהושע מכלל שבעים זקנים שהזכיר למעלה שחזו את האלהים והוא היה גדול מכלן.
ויש לשאול מדוע יזכירנו הכתוב בכאן יותר מן השאר, וכתב הרמב"ן ז"ל אפשר לומר שזה מורה כי כל מ' יום שהיה משה בהר היה יהושע ממתין עליו בתחתית ההר ומפני זה הזכיר בכאן כי היה משרתו עמו ללוות אותו עד הגבול המזומן בהר.
ויעל משה אל הר האלהים. להודיע שכל זמן שהיה משה בהר המתינו יהושע בתחתית ההר, וראיה לזה שהרי כשירד משה מן ההר הזכיר הכתוב מיד וישמע יהושע הוא שכתוב (שמות לב) וישמע יהושע את קול העם ברעה, והכתוב הזה יורה כי לא היה יהושע עם ישראל במחנה אבל היה מתיצב בתחתית ההר וממתין למשה עד רדתו.

פסוק טז

וישכון כבוד ה' על הר סיני. הוא מה שהזכיר למעלה (שמות כ':א') וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ושם כתבתי והרחבתי באור. ומה שאמר ויכסהו הענן ששת ימים זהו מראש חדש סיון עד ששי בו ואז נתנה התורה.
ויקרא אל משה ביום השביעי. זה למחרתו אחר מתן תורה ונתעכב שם מ' יום ומ' לילה, הוא שנאמר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, וששת ימים שהיה מכוסה בענן היו בכלל מ'. ואם תשאל כיון שמשה נתעכב שם ולא ירד עד י"ז בתמוז שהוא תשלום מ' למה הוצרכה קריאה זו, אבל מצינו בזה לרז"ל דעות, הוא שאמרו בפ"ק דיומא ויקרא

אל משה ביום השביעי לא בא הכתוב אלא לחלוק כבוד למשה דברי רבי עקיבא, רבי נתן אומר לא בא הכתוב אלא למרק אכילה ושתיה שבמעיו כדי לשוותו למלאכי השרת, רבי מתיא בן חרש אומר לא בא הכתוב אלא לאיים עליו כדי שתהא תורה נתנה באימה וביראה ברתת ובזיע שנאמר (תהילים ב׳:י״א) עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה.

ובמדרש בוא וראה שכל מעשה בראשית נברא בששה ימים והתורה נתנה לסוף מ׳ יום אשרי מי שנותן מעשה ששה ונוטל מעשה מ׳. ויראה לי במספר הזה כי מן הידוע כי השיג משה בחכמת התורה תכלית ההשגה אשר המין האנושי יכול להשיג אבל אי אפשר לו אל המין האנושי לבא אל תכלית אותה ההשגה בפחות מן הזמן הזה ועל כן הוצרך להתעכב שם ללמוד התורה מ׳ יום ומ׳ לילה, ומזה הורגלו רז״ל לומר תנא מניה ארבעין זמנין ודמיא ליה כמאן דמנחא בכיסתיה.

גם יראה לי שבזכות ארבעים יום הללו זכה לקרון עור פנים מ׳ שנה שחיה אחרי כן כי כל שנותיו היו מאה ועשרים שנה, וההוד הגדול ההוא לא נפרד ממנו עד יום מותו שהעיד עליו הכתוב (דברים ל״ד:ז׳) לא כהתה עינו ולא נס לחה, והימים שעמד בהר שלשה פעמים מ׳ יום היו מאה ועשרים יום כמנין שנתנו ארבעים יום ראשונים בלוחות ראשונות ללמוד פירוש התורה, ארבעים יום שניים להתפלל על מעשה העגל, מ׳ יום שלישים לקבל לוחות שניות.

מתוך הענן. מפני שהיה משה מכוסה בענן כל ו׳ ימים אבל לא בא בתוכו לכך יאמר הכתוב כי עתה ביום השביעי קרא למשה מתוך הענן והביאו לתוכו כענין שאמר ויבא משה בתוך הענן, וכבר דרשו רבותינו ז״ל פרק קמא דיומא שעשה שביל בתוכו נאמר כאן בתוך הענן ונאמר בים (שמות י״ד:ט״ז) ויבאו בני ישראל בתוך הים, מה להלן שביל שנאמר (שם) והמים להם חומה וגו׳ אף כאן שביל.

פסוק יז

ומראה כבוד ה׳. בלשון התורה נקרא **כבוד ה׳**, ובלשון חכמים שכינה, וזהו וישכן כבוד ה׳ על הר סיני וכתיב (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו והיא מדת הדין הנקרא יד שבה נברא העולם כלו שנאמר (ישעיהו ס״ו:ב׳) ואת כל אלה ידי עשתה, הזכיר כל הנמצאים כלן בשם אלה שכלן נתהוו מכח מדה״ד הוא שאמר הכתוב ויהיו כל אלה. וכן במעשה בראשית (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ כלל כל הנמצאים כולן העליונים והשפלים במלת אלה וזה בכלל הנמצאים. גם בפרטי הנמצאים בדברים שהם קיום העולם מצינו שהזכיר בהן הכתוב לשון אלה, ואלו הם, האור והחשך, והתורה, והמשפט, וקבוץ גליות וישראל, והתבואה, והמטר. האור והחשך הוא שכתוב (ישעיהו

מ"ה:ז') יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע אני ה' עושה כל אלה. התורה שנאמר (שמות כ':א') וידבר אלהים את כל הדברים האלה. המשפט שנאמר (שמות כ"א:א') ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. ישראל הוא שנאמר בשבטי ישראל (בראשית מ"ט:כ"ח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. ובקבוץ גליות נאמר (ישעיהו מ"ט:י"ב) הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים, וכתיב (שם) ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה ואלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם. התבואה הוא שכתוב (זכריה ח':י"ב) כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה, המטר הוא שאמר הנביא (ירמיהו י"ד:כ"ב) היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה הוא ה' אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה.

פרק כה

פסוק ב

קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר (**משלי ח, י**)

שלמה המלך ע"ה הזהיר בכאן (משלי ח') את האדם על מדת הזריזות שישתדל ויטרח במוסרי התורה ואל ישתדל ויטרח ברבוי הכסף, לפי שבמוסרי התורה יקנה האדם תועלות רבות בעוה"ז ובעוה"ב ורבוי הכסף אין בו תועלת אבל יש בו נזקים ומכשולים רבים שהוא סבה לדאגות רבות וכמו שאמרו רז"ל מרבה נכסים מרבה דאגה. וידוע שאין בכל הרבויים שבכל המדות שום תועלת כי אם ברבוי התורה. ודעת מחרוץ נבחר, טעמו וקחו דעת התורה שהוא מחרוץ נבחר, והזכיר לשון קחו לומר שיקחו מוסר התורה והמצות בזריזות והשתדלות כמו שלוקח הדבור בידים שהוא מזדרז בו ולא שיקחם בעצלה וביאוש כי אם יתעצל בהם אי אפשר שינצל מן העונש אפילו כשהוא מקיים המצוה, כי אם מיחד הש"י בפיו ובשפתיו ולבו רחק ממנו גדול עונו מנשוא כי מצד אחד עשה מצוה ומצד אחר הוא נענש בעשותו אותה כשלא עשאה על השלמות כי אם בעצלה. והוא הדין והטעם בענין התפלה אם התפלל ולא כוון את לבו בתפלתו אלא שהוא מחשב בהבלי הזמן בסחורתו וכספו וזהבו הנה זה חוטא וכמעט שעליו נאמר (שמות כ':כ') לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, כלומר כשאתם אתי ועומדים בתפלה לפני אל תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם כי המתפלל העושה זאת מתנכר במחשבתו אל המלך הש"י ולפני מלך בשר ודם לא היה עושה כן. וכן אלו הניח תפילין ונתעצל ולא נזהר שלא יישן בהם ולא יפיח בהם אין המצוה שלמה וכן המצות כולן. והא למדת שהעצל אף בעשותו אחת מן המצות יקרה לו חטא ועון בסבת העצלה. והנה

התועלת שהשיג בקיום המצוה איננה מבלתי עונש כשם שתועלת החומץ שאדם שותה פעמים לרפואה איננו מבלתי נזק שהוא לשנים, או תועלת חום האש שאיננו מבלתי העשן המזיק לעינים, ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי י':כ"ו) כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו, וע"כ יגנה שלמה תמיד את מדת העצל, הוא שאמר (שם י"ג) מתאוה ואין נפשו עצל, יאמר כי מי שנפשו מתאוה לאיזה דבר שיהיה ואין לו כלום שלא השיגו עצל הוא כי לא השתדל בו כל הצורך, וכמו שדרשו רז"ל לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין, ועל כן יתמיד שלמה ע"ה מוסרו על העצל ויזהירנו בנמלה הוא שאמר (שם ו') לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, כי ממנה נקח ק"ו ובה יראה דבר חכמה כי היא פחותה שברמשים ויש בה מדת הזריזות שאוספת בזמן הקיץ מה שתאכל בזמן החורף.

וידוע כי הזריז בעניני התורה והמצות גם הזריז בתקון מדותיו הנה הוא עולה ממדה למדה וממדרגה למדרגה והולך כל היום לפנים ולא לאחור, והנה העצל בהפך ממנו כי הוא הולך כל היום לאחור ולא לפנים הוא שאמר שלמה ע"ה (שם ט"ו) דרך עצל כמשוכת חדק, שאי אפשר לו ללכת ולעבור אל המקום אשר לבו חפץ ויצטרך לשוב לאחור כן העצל אינו יכול לעלות ממדה למדה אבל הוא מחריב את עצמו מבית ומחוץ כי הוא משומם נפשו וגופו, כדמיון השדה החרב מבפנים ותחת חטה יצא חוח וחרב מבחוץ שהכתלים והגדרים שהיו מסביב הכל נהרס, ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי כ"ד:ל') על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים, המשיל העצל שאינו מתקן נפשו ומדותיו והוא בהנהגתו הרעה מחריב נפשו וגופו מבית ומחוץ לעצל המונע עצמו מעבוד שדהו ומניח אותו שתחרב מבית ומחוץ, ועל כן הזכיר שלמה ע"ה בכאן קחו מוסרי ואל כסף שיקחו הבריות מוסר התורה בזריזות ולא ברפיון ובעצלתים, ואמר ואל כסף בהפך מהמון העם שהם משתדלים לקנות הכסף בזריזות ובחריצות וזה דרכם כסל למו כאשר לא יעשו במוסר המצוה ככה, ולפיכך אמר קחו מוסרי ואל כסף, כלומר התורה, כי התורה נקראת מוסר כענין שכתוב (משלי ו':כ"ג) ודרך חיים תוכחות מוסר, ועמה אדם זוכה אל החיים הנצחיים להתענג מזיו שכינה כי שכינה דבקה בתורה, והוא שדרשו רז"ל (משלי ב':כ"א) כי ישרים ישכנו ארץ, ישכינו שכינה בארץ, במתן תורה כתיב (שמות כ"ד:ט"ז) וישכון כבוד ה' על הר סיני כי היא הסבה שהשכינה שורה בישראל בהר סיני בנגלה, ובמשכן בנסתר, בהר סיני בנגלה הוא ששכן הכבוד בהר סיני לעיני כל ישראל שנאמר (שם) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני

ישראל, במשכן בנסתר הוא שנצטוינו לעשות לו בית מיוחד כדי שישכון עליו בנסתר, ועל זה התנדבו ישראל תרומה לעשות ממנה משכן, וזהו שכתוב.

ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי. ויקחו לי, ע"ד הפשט לשמי, ולשון תרומה הפרשה כלומר שיפרישו ישראל נדבה מממונם למלאכת המשכן. וענין המשכן היה דוגמת הר סיני, והכבוד ששכן על הר סיני בנגלה הוא ששכן על המשכן בנסתר, וכשם שמצינו בהר סיני שאמר הכתוב (דברים ה':כ"א) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן מצינו במשכן שחזר שני פעמים (שמות מ':ל"ד) וכבוד ה' מלא את המשכן. וכשם שמצינו בהר סיני שכתוב בו (דברים ד':ל"ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה וכתיב (שם) ודבריו שמעת מתוך האש, כן במשכן היה הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרובים. וכשם שמצינו בהר סיני שכתוב בו (שמות כ"ד:י') ויראו את אלהי ישראל, כן מצינו במשכן שהיה אלהי ישראל יושב הכרובים, הוא שכתוב בו (יחזקאל י':י"ט-כ') וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה הוא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה.

תקחו את תרומתי. אחר שהזכיר נדיבות הלב יחס התרומה אליו שאמר תרומתי כי אז יהיה רצונו דבק בהם כי אין רצון ה' יתברך בצרי העין, ועוד להורות כי כיון שהתנדב המתנדב תרומת ה' הוא ואם אינו נותנה נענש ואם נתנה כבר יצאה מרשותו ואין לו בה כלום.

ויתכן לפרש כי מה שהזכיר בכאן שלש תרומות, ויקחו לי תרומה, את תרומתי, וזאת התרומה, שהם כנגד שלש תרומות שהעולם נתרומם בהם, והם החכמה והתבונה והדעת, כענין שכתוב (משלי ג':י"ט-כ') ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו, ונרמז במעשה המשכן לפי שהמשכן שקול כבריאת עולם ומפני זה הזכיר בכאן ג' תרומות כנגדם. וכנגדם תרמו ישראל במדבר ג' תרומות, האחד תרומת המשכן והיא האמורה בפרשה זו, השניה תרומת שקלים והיא האמורה בפרשת שקלים בסדר כי תשא, השלישי תרומת המזבח והיא האמורה בסדר במדבר סיני שנמנו ישראל ע"י שקלים שנתן כל אחד מהם מחצית השקל ואותם שקלים היו לקרבנות צבור. וג' תרומות הללו השתים קדש והשלישית חול, השתים קדש היא התרומה שבכאן ותרומת המזבח שהם קדש כי היו שתיהן לצורך הקב"ה ולכבודו, אבל השלישית והיא תרומת שקלים היתה לצורך ישראל ולתועלתם שבה היו מתכפרין כענין שכתוב (שמות ל':י"ב) ונתנו איש כופר נפשו. וכנגדם נצטוו ישראל בג' תרומות כשנכנסו לארץ השתים קדש

והשלישית חול והיא תרומת חלה, ולא נצטוו ישראל בשתים להביאם בחוצה לארץ כי אם בארץ הקדושה לפי ששתיהן קדש, אבל תרומת חלה מפרישין אותה אף בחוצה לארץ כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל. וכדי לבאר שהמשכן שקול כנגד בריאת העולם הזכיר בו הכתוב ג' תרומות של העולם והוא שכתוב בבצלאל (שמות ל"א:ג') ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, ועל זה דרשו רז"ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהן נבראו שמים וארץ, כתיב הכא ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, וכתיב התם (משלי ג':י"ט-כ') ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו רצו החכמים לרמוז בזה כי המשכן שקול כנגד בריאת העולם.

ותמצא בפרקי ר"א בשלשתן בנה שלמה בית המקדש שכן הזכיר הכתוב על חירם (מלכים א ז':י"ד) בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חורש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת, וכן בשלשתן עתיד להבנות, הוא שהזכיר עליו שלמה ע"ה ברוח הקודש (משלי כ"ד:ג'-ד') בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו, ושלשתן עתיד הקב"ה ליתן לישראל במתנה שנאמר (שם ב) כי ה' יתן חכמה וגו', נתן אין כתיב כאן אלא יתן, מפיו דעת ותבונה, ושלשתן ינתנו למלך המשיח שנאמר (ישעיהו י"א:ב') ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו' רוח דעת ויראת ה'.

וע"ד המדרש ויקחו לי תרומה, מאחר שנתתי לכם תורתי שכתוב בה (משלי ד':ב') כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וגו' הביאו לי תרומה, כי לקח טוב נתתי לכם, משל לשני סוחרים אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין החליפו נטל זה פלפלין וזה מטכסא כל אחד חסר ממה שבידו, אבל התורה אינו כן זה שונה סדר זרעים למי שבידו סדר מועד וזה שונה סדר מועד למי שבידו סדר זרעים כל אחד ואחד מרויח ונשאר לו מה שבידו כבר, זהו כי לקח טוב נתתי וגו'. מעשה באדם אחד שהיה בספינה עם סוחרים הרבה והיו אומרים לו היכן פרקמטיא שלך, אמר להם פרקמטיא שלי גדולה משלכם, בדקו כל הספינה ולא מצאו כלום, התחילו שוחקים עליו, נפלו לסטים עליהם בים שללו ונטלו כל מה שהיה בספינה, יצאו ליבשה ונכנסו למדינה ולא היה להם לחם לאכול ובגד ללבוש, מה עשה אותו חכם נכנס לבהמ"ד נהגו בו כבוד וגדולי העיר מלוין אותו, כשראו הסוחרים כך באו אצלו ופייסו אותו בבקשה ממך עשה עמנו חסד ולמד עלינו זכות לפני בני העיר כדי שנתפרנס ונחיה ולא נמות שכבר ראית מה שאבדנו בספינה, אמר להם והלא אמרתי לכם שלי גדולה משלכם, שלכם אבד ושלי קיים. ועוד כל העושה פרקמטיא לא כל שעה הוא משתכר, וכשהוא משתכר פעמים שהוא עומד בידו ופעמים

שאינו עומד בידו, אבל התורה עומדת לעד בעוה"ז ובעוה"ב, הוי אומר כי לקח טוב נתתי לכם.

וע"ד הקבלה ויקחו לי תרומה, ויקחו אלי כנסת ישראל שהיא תרומה והיא הנקראת זאת ולכך אמר וזאת התרומה, וכן כתיב (בראשית מ"ט:כ"ח) וזאת אשר דבר להם אביהם, ושם בארתי, וכתיב (תהילים קי"ח:כ"ג) מאת ה' היתה זאת. ואמר ויקחו לי ליחד את הכל ממטה למעלה וממעלה למטה, ולפי שהכל תלוי במחשבה ובכונת הלב על כן אמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו.

ולזה רמוז במדרש הוא שאמרו ויקחו תרומה אין כתיב כאן אלא ויקחו לי אותי לוקחים כביכול אמר הקב"ה קחו אותי שאדור ביניכם. ועוד אמרו במדרש וזאת התרומה אשר תקחו כנסת ישראל שהיא תרומה שנאמר (ירמיה כ"ז) קדש ישראל לה' ראשית תבואתה.

ובספר הבהיר תמצא מפורש ויקחו לי תרומה ויקחו לקדש תרומה שהיא יו"ד והיא עשירית, ומנא לן דעשירי קדש דכתיב (ויקרא כ"ז:ל"ב) העשירי יהיה קדש לה' לקדש ומאי נינהו קדש, וראשית כל בכורי כל, וכתיב (תהילים קי"א:י') ראשית חכמה ע"כ.

ומה שהזכיר בסמוך ככל אשר אני מראה, הכונה כי אני הוא המראה, וכן כאשר הראה אותך בהר יחזור למלת אני ומלת אני במקום הזה מדה"ד, וכן מצינו בדוד המלך בכלי המקדש שאמר (דברי הימים א כ"ח:י"ט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית, ויד ה' הוא מדת הדין, והוא ענין שבאר בכאן כי אני הוא המראה לו תבנית המשכן ותבנית כל כליו.

ויש לך לדעת כי מן ויקחו לי עד וזאת התרומה מדבר בתרומה העליונה, אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת מדבר בתרומת המשכן, ובאור הענין כי כשיביאו ישראל תרומת המשכן שהוא זהב וכסף ונחשת וכל השאר יביאו עמם התרומה העליונה, וזה באור ועשו לי מקדש זו תרומת המשכן, ושכנתי בתוכם זו תרומה עליונה, וזה סוד הכתוב יביאה את תרומת ה' זהב וכסף ונחשת שפירושו עם תרומת ה', או יאמר הכתוב קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה', קחו מאתכם תרומה זו תרומה העליונה, יביאה את תרומת ה' זו תרומת המשכן, ועל כן אמר זהב וכסף ונחשת, וזה מבואר כי כשיביאו תרומת המשכן מיד יביאו עמה התרומה העליונה וישכינו שכינה למטה ביניהם.

פסוק ג

זהב וכסף ונחשת. הזכיר שלשה מיני מתכות ושלשה מיני צמר ולא מצינו משי בנדבת המשכן, לפי שהוא יוצא מגוף השרץ שהוא התולעת ולא הוכשר למלאכת שמים אלא

דבר טהור, וכענין שאמרו בתחש וצבע תולעת השני אינו מגוף התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם, ואח"כ הזכיר ושש שהוא הפשתים והזכיר ועזים שהוא הצמר, וזהו שלא תרגם אונקלוס ועזיא אלא ומעזי שפירושו דבר הבא מן העזים והוא הצמר, ואע"פ שבגד צמר ופשתים אסרה לנו התורה אין הכהנים נכנסים לשמש במקדש אלא בצמר ופשתים, ובסדר קדושים אבאר סוד הדבר בע"ה.

פסוק ה

ועורות תחשים. מין חיה, ודרשו רז"ל בפרק במה מדליקים תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה וקרן אחת היה לו במצחו ולפי שעה נזדמן למשה ועשה ממנו משכן ונגנז. כלומר שהתחשים ההם שנזדמנו במדבר לא נזדמנו אלא לצורך המשכן בלבד ולכבודו של הקב"ה לקחת מהם עורותיהם שהיו מצויירים בציור נפלא ומעולה ואח"כ נתעלמו. ודקדקו רז"ל מדקאמרי קרן היה לו במצחו שמע מינה טהור הוא דהא אמרינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היה לו במצחו שנאמר (תהילים ס"ט:ל"ב) ותיטב לה' משור פר מקרן מפריס מקרין תרתי משמע מקרן כתיב. ועוד שלא הוכשר למלאכת שמים אלא בהמה טהורה בלבד שנאמר (שמות י"ג:ט') למען תהיה תורת ה' בפיך מן המותר בפיך. והרבה גוונים היו לו, ולכך תרגם אונקלוס ססגונא מתפאר בגוונים שלו.

ועצי שטים. מאין היו להם במדבר, דרשו רז"ל יעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר והביא ארזים למצרים ונטען שם וצוה את בניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים.

פסוק ו

שמן למאור. שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד. **בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים**. באורו ולקטרת יביאו הסמים לפי שהבשמים הם המאכלים הנקראים מסעדים שהם מבוסמים בריח הטוב, והסמים הם התרופות שאינם למאכל כמו לבונה או חלבנה וכיוצא בהם. ומה שהזכיר בכאן זהב בראש התרומה לרמוז שכבר נמחל להם עון העגל שהיה של זהב, ומפני זה הזכירו הכתוב בראש לכל שאר התרומה. וכן דרשו רז"ל במה שהזכיר הכתוב (ויקרא כ"ב:כ"ז) שור או כשב או עז כי יולד שהזכיר שור בתחלת הפרשה כי זה לבאר שכבר נמחל להם העון ההוא. ומפני זה נצטוה משה בכאן בתרומת המשכן ומצוה זו היתה למחרת של יום הכפורים ואע"פ שהעון ההוא קודם למעשה המשכן שהרי העון היה בתמוז ומעשה המשכן היה לאחר יום הכפורים בסמוך מכל מקום התורה שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום רצתה להקדים ענין מעשה המשכן שהוא הכפרה קודם שיזכיר העון ההוא כי כן מדתו של הקב"ה

שמקדים רפואה למכה, וכענין שדרשו רז"ל הקב"ה בורא רפואה לישראל תחלה ואח"כ מכה אותם שנאמר (הושע ז':א') כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים.
וכדי לרמוז שכבר נמחל להם לגמרי על כן הזכיר מלת זהב תחלת התרומה ללמדך כי במה שחטאו נתרצו וכן הוא אומר (שם) ברעתם ישמחו מלך.
ובמדרש זהב וכסף ונחשת, זהב כנגד מלכות בבל דכתיב בנבוכדנאצר אנת הוא רישא דדהבא, וכסף כנגד מלכות מדי שנאמר (אסתר ג':ט') ועשרת אלפים ככר כסף אשקול, ונחשת כנגד מלכות יון שהוא פחות מכולם, אילם מאדמים כנגד מלכות אדום שנאמר (בראשית כ"ה:כ"ה) ויצא הראשון אדמוני, מה כתיב אחריו שמן למאור זה מלך המשיח שנאמר (תהילים קל"ב:י"ז-י"ח) שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי, בשמים לשמן המשחה שעתיד למשוח כהן גדול, ולקטורת הסמים כענין שכתוב (יחזקאל כ':מ"א) בריח ניחוח ארצה אתכם, אבני שהם אלו אבני כדכד שנאמר (ישעיהו נ"ד:י"ב) ושמתי כדכד שמשותיך, ואבני מלואים אלו אבני אקדח שנאמר (שם) ושעריך לאבני אקדח, ועשו לי מקדש זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, ושכנתי בתוכם לעולם ולעולמי עולמים.

פסוק ז

אבני שהם ואבני מלאים לאפד ולחשן. שעור הכתוב אבני שהם לאפוד ואבני מלואים לחשן, אבני שהם היו שתים אבני מלואים היו י"ב. ופירש הרמב"ן ז"ל כי טעם מלואים שהיו שלמות, וכן תרגם אונקלוס אשלמותא כלומר שלא יהיו אבנים חצובות ממחצב גדול ולא יחסר מהם כלום כי אין כח האבן ושלמותה וסגולתה כי אם כשהיא שלמה ומתחלת תולדתה נבראה כך, ועל כן אמר באבני חשן ומלאת בו מלואת אבן וכתיב יהיו במלאותם ולא נאמר כן באבני אפוד כי אבני אפוד היו שתים, והיה אפשר שתהיה כתיבת שמות השבטים רשומה וחקוקה בהן כענין רשימת החותם מפני שנאמר בהם פתוחי חותם תפתח ונאמר בהן מעשה חרש אבן פתוחי חותם, אבל באבני החשן שהיו י"ב לא נאמר בהן מעשה חרש אבל הזכיר בהם פתוחי חותם וצוה בהן יהיו במלואתם, ועל כן הוצרך משה רבינו ע"ה להשתמש בהם בשמיר כי איך אפשר שיהיו אבני החושן פתוחי חותם וישארו במלואתם בלי חסרון זה מהנמנע כי אם ע"י שמיר, וכן דרשו רז"ל במסכת סוטה בשלהי פרק אחרון אבנים הללו אין כתובין בדיו שנאמר פתוחי חותם, ואין מפרישין עליהם באיזמל שנאמר במלואתם אלא כותב עליהן בדיו ומראה להן שמיר והן נבקעין מאליהן כתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום, וכבקעה זו שנבקעת בימות כגשמים ואינה חסרה כלום ע"כ.

ויש לך לדעת כי כלל הדברים שבפרשה זו שהזכיר הכתוב תרומה הן ט"ו כי הבשמים והסמים הכל אחד, וכנגדן מצינו בפסוק בראשית ט"ו הברות מן הנקוד חוץ מהעבדים (רצונו לומר הנקודות חוץ מהשואי"ן והחטף סגו"ל,) כי המשכן דוגמת בריאת העולם וטעם הדבר בבריאת עולם ובמשכן כדי לרמוז מה שכתוב(ישעיהו כ"ו:ד') כי ביה ה' צור עולמים, גם כנגדן נמצאו ט"ו פעמים ת"ק בשבעה רקיעים כי כל רקיע ורקיע ת"ק ובין רקיע ורקיע ת"ק הרי י"ג פעמים ת"ק, ויש למעלה מראשי החיות רקיע שהוא ת"ק הרי י"ד פעמים ת"ק בשמונה רקיעים ורגלי החיות ת"ק הרי ט"ו, וזהו רמז ורגליהם רגל ישרה הרי עם רגלי החיות ברום שלהם שהם ת"ק הרי ט"ו פעמים ת"ק והקב"ה למעלה מהכל. כנגדן תקנו חכמי האמת בישתבח ט"ו שבחים שיש בו ובאחרונה אנו אומרים לשמך הגדול. וכנגדם תקנו ט"ו שבחים באמת ויציב שכל השבח ההוא נקשר בווי"ן חוץ ממלת אמת שהיא בראש והוא שמו של הקב"ה כענין שנאמר (ירמיהו י':י') וה' אלהים אמת. כנגדן אמר דוד ט"ו שבחים להקב"ה (דברי הימים א כ"ט:י"א) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש והעשר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל. וכנגדן הזכיר ט"ו פעמים שיר המעלות וכנגדן מצינו ט"ו תיבות בפסוק (דברים כ"ו) את ה' האמרת וגו', וכנגדן ט"ו תיבות בברכת כהנים.

פסוק ח

ועשו לי מקדש. קרא המשכן מקדש על שם שהוא מקודש בשריית השכינה. ויתכן לומר לפי שהוא דוגמת ביהמ"ק של מעלה. ובמדרש ועשו לי אמר להם הקב"ה לישראל אתם צאני ואני רועה, אתם צאני שנאמר (יחזקאל ל"ד:י"ז) ואתנה צאני, ואני רועה דכתיב (תהילים פ':ב') רועה ישראל האזינה, עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם. אתם כרם שנאמר (ישעיהו ה':ז') כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואני שומר שנאמר (תהילים קכ"א:ד') הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל עשו סוכה לשומר שיבא וישמור אתכם. אתם בני ואני אביכם, אתם בני שנאמר (דברים י"ד:א') בנים אתם לה' אלהיכם ואני אביכם שנאמר (ירמיהו ל"א:ט') כי הייתי לישראל לאב. כבוד לבנים כשהן אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכן הוא אומר (משלי י"ז:ו') עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם עשו בית לאב שיבא וישרה ביניכם הה"ד ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כענין שכתוב (שמות כ"ט:מ"ה) ושכנתי בתוך בני ישראל קרי ביה ושכינתי.

ויש במלת ושכנתי רמז למנין השנים שעמד בית ראשון ובית שני, בית ראשון עמד ת"י שנים כמנין לשכנ"י בתוכם, וזהו ושכנתי ושכן ת"י, ובית שני עמד ת"כ שנים וזה ושכנתי ושני ת"כ וזהו מבואר.

פסוק ט

את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו. ידוע כי המשכן וכליו הכל ציורים גופניים להתבונן מהם ציורים עליונים שהם דוגמא להם, ומכלל הענינים הנפלאים הנכללים בו הוא מה שתמצא המשכן על ג' חלקים, לפנים מהפרוכת חוץ לפרוכת שהוא אהל מועד חצר המשכן כנגד המציאות שנחלק לג' חלקים עולם המלאכים עולם הגלגלים עולם השפלים. וכן מצינו האדם שהוא עקר הכל שהוא דוגמת המציאות בג' חלקיו ונקרא עולם קטן והוא נחלק לשלשה חלקים עולם הדבור ועולם החיות ועולם הטבע. החלק הראשון שבמשכן לפנים מהפרוכת ושם הארון והלוחות והכרובים שהם כלים פנימיים נעלמים והם המרכבה לשם יתעלה כמו שכתוב (יחזקאל י':י"ט) וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה, וכתיב (תהילים פ':ב') יושב הכרובים וזהו כנגד עולם המלאכים שהן צורות נפרדות נעלמות והם שכלים נפרדים מרכבה וכסא להקב"ה, וכנגדן באדם עולם הדבור והוא הראש שהוא משכן החכמה ושם השכל שופע על המוח כי הצדיק השלם מרכבה להקב"ה וכמו שהיו אבות העולם, ושכינה שורה עליו במצות תפילין שבראשו ובזרועו כנגד המוח והלב שהם כנגד שני הכרובים, ומכאן תוכל להתבונן דוגמת המניח תפילין וכמה גדול כחו, החלק השני מחוץ לפרוכת הוא אהל מועד ושם השלחן והמנורה ומזבח הקטרת שהן כלים נכבדים פנימיים לא כמעלת פנימיות הראשונים והם כנגד עולם הגלגלים שהן נמצאים נכבדים מספרים כבוד אל והעולם מתקיים בתנועתם, וכנגדן באדם עולם החיות והוא הלב שהוא מהאברים הפנימיים שכל החיות תלוי בו וכל הגוף מתקיים בתנועתו, החלק השלישי חצר המשכן בו היה מזבח הנחשת והוא מזבח העולה אשר עליו מקריבים הקרבנות ושם בעלי חיים מקבלין הפסד והוא כנגד עולם השפל הזה שהוא בעל הויה והפסד וכנגדן באדם עולם הטבע והוא מהטבור ולמטה כי משם באה ההויה והוא ראשית הפסד הגוף כי ההפסד הוא סבת ההויה שאם לא נמצא הפסד בעולם לא היתה מצטרכת הויה, הא למדת שהמשכן על ג' חלקים כנגד ג' חלקי המציאות שעליהם אמר דוד ע"ה (תהילים ק"ג:כ') ברכו ה' מלאכיו גבורי כח ברכו ה' כל צבאיו ברכו ה' כל מעשיו. וכן שלמה בנו אחז הדרך הזה ורמז בג' פסוקים זה אחר זה, בפסוק א' (שיר השירים ה':י"ד) לחייו כערוגת הבשם, השני (שם) ידיו גלילי זהב, השלישי (שם) שוקיו עמודי שש, וכבר בארתי בענין הסולם.

ובמדרש את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו מלמד שהראה הקב"ה למשה אש ירוקה אש שחורה אש לבנה אש אדומה אמר לו ככל אשר אני מראה אותך וגו', אמר לו משה כו', משל למה הדבר דומה למלך שיש לו לבוש מרגליטון אמר לאחד מעבדיו עשה לי כזה, אמר לו אדוני המלך ומנין יש לי לבוש מרגליטון, כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם ומנין יש לי אש ירוקה אש שחורה אש לבנה אש אדומה, אמר לו אתה בסמניך ואני בכבודי, ולא עוד אלא שאם עושה אתה שלמעלן למטן אני מניח סנקליטון שלי ויורד ומצמצם שכינתי ביניכם למטה, מה למעלה שרפים עומדים אף למטה עצי שיטים עומדים, מה למעלה כוכבים אף למטה כוכבים, אמר רבי חייא מלמד שהיו קרסי זהב נראים במשכן ככוכבים הנראים ברקיע.

פסוק י

ועשו ארון עצי שטים. בכל הכלים נאמר ועשית, ועשית כפרת, ועשית שלחן, ועשית מנורת, וכאן כתיב ועשו ודרשו רז"ל בזה א"ר יהודה בר שלום אמר הקב"ה יבואו הכל ויעסקו בארון כדי שיזכו הכל בתורה והעסק הזה הוא שיתנדבו כלן.

וע"ד הפשט היה הארון כמין תיבה מיוחדת להצניע בתוכה לוחות העדות, ומפני שהתורה היא ראשית לכך קדם הארון לשאר הכלים. ומה שנקרא ארון מלשון אורה על שהתורה שבתוכו נקראת אור. ומה שהזכיר ואמה וחצי קומתו אמה של תורה בת ששה טפחים נמצא קומתו של ארון תשעה טפחים, והכפרת שבאה הקבלה לרז"ל שיהיה עביו טפח מגזרה שוה של פני פני היה משלימו לעשרה. וכן מצינו מספר עשרה רמוז בשלחן גם כן כי גם בו הזכיר הכתוב ואמה וחצי קומתו והיה תשעה טפחים ומסגרת טפח היה משלימו לעשרה. וכן במנורה כתיב (שמות כ"ה:ל"א) תיעשה המנורה ביו"ד, ולכך עשה שלמה עשר מנורות שאין הכוונה שתצוה התורה מנורה א' ושיבא שלמה ויעשה מהם עשר וכן עשרה שלחנות ועשרה כיורים ונמצא עובר על בל תוסיף, אבל הקב"ה מודיע למשה בהר כי כשיבנו ביהמ"ק יעשו עשרה, והיו הדברים קבלה בידם. עד שהגיע בנין בית המקדש ועשה שלמה כאשר היתה קבלה בידם. ועוד יש במנורה רמז למספר עשרה שבעה קנים וכפתור וגביע ופרח הרי עשרה, וכן במשכן הזכיר ואת המשכן תעשה עשר יריעות, גם גבהו של משכן עשר אמות כגובה הקרשים שנאמר עשר אמות אורך הקרש, גם במזבח העולה מצינו מספר עשרה, והוא שכתוב חמש אמות אורך וחמש אמות רחב הרי עשר אמות שהיה המזבח בין אורך ורוחב ועוד שהיה גבהו של מזבח עשר אמות כאשר אבאר בסוף הפרשה, ונמצא למד כי מספר עשרה רשום בכל כלי המשכן.

וע"ד המדרש יש בו רמז ועדות לדרך הקבלה ועשו ארון חביב מעשה הארון ככסא הכבוד של מעלה שנאמר (שמות ט"ו:י"ז) מכון לשבתך פעלת ה' למדך שהמקדש כנגד כסא הכבוד, ושני כרובים חביבים הם כנגד שמים וארץ שהיה בהם מושבו של הקב"ה והמשכן כלו לא נעשה אלא בשביל הארון בלבד שהשכינה שרויה בתוכו וכל הנסים שנעשו לישראל היו נעשים בארון שהשכינה שרויה בתוכו, וכתיב (במדבר י':ל"ג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם והיה הורג נחשים ועקרבים והורג כל שונאיהם של ישראל, אמר רבי אלעזר בן פדת בשם רבי יוסי בן זמרא שני ניצוצות היו יוצאין מבין שני בדי הארון והורגין נחשים ועקרבים ושורפים את הקוצים והיה העשן עולה ומתמר וכל העולם מתבשם מן הריח והאומות אומרין (שיר השירים ג':ו') מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל ע"כ במדרש.

ויש לפרש עוד ועשו ארון עצי שטים אלו המסייעין לעוסקי תורה, וצפית אותו זהב טהור על שם שהקב"ה עתיד לעשות צל לשניהם יחד לעוסקי תורה ולמסייעי אותם שנאמר (קהלת ז':י"ב) כי בצל החכמה בצל הכסף, וכתיב (משלי ג':י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה, ללומדיה לא נאמר אלא למחזיקים בה ק"ו ללומדיה, והבאת את הבדים בטבעות אלו ההמון שחייבין להעמיד ולהחזיק לומדי התורה כשם שהיו הבדים מעמידין את הארון, זהו לשאת את הארון בהם כי מאחר שהוא עוסק בתורה הוא מתנשא בשבילם כמו שדרשו רז"ל גדלוהו משל אחיו, ודומה לזה דרשו רז"ל יבעון רחמי אתכליא על עליא שאלמלא עליא לא מתקיימין אתכליא, והמשל הזה לומר כי אין הכוונה בנטיעת הגפן אלא לצורך הפרי שהוא האשכול והוא העיקר ולא העלה, ואמנם העלים צורך גדול להגין מרבוי החום והקור ומתוקף הרוחות ושאר המקרים, ודרשו רז"ל כל האמות שבארון היו שבורות מכאן לתלמיד חכם שיהא נכנע ולבו נשבר בקרבו.

וע"ד השכל ועשו ארון, יתכן לפרש ענין הארון שבו לוחות הברית והכפורת אשר עליו עם שני כרוביו שהוא רומז לשלשה דברים שיש באדם, הגוף, והנפש, והשכל, וירמוז לתכלית הגמול הטוב והשכר העצום אשר להם בידיעת התורה, כי הארון היה מעצי שטים שבמדבר רמז לגוף האדם, וארבע טבעות שבארון כנגד ארבע יסודות שבגוף האדם שהן מעמידין ונושאים אותו, ושני בריחים בטבעות כנגד שני חוטין שבגוף האדם מראשו ועד רגליו והם השדרה וחוט אחד קרוב לצדו, שני לוחות הברית שבו כנגד שני אברים מיוחדים שבגוף האדם אשר בהם יקבל חכמת התורה והם המוח והלב, ושני הכרובים רמז לנפש ולשכל האחד זכר והאחד נקבה כי הנפש והשכל בדמיון זכר ונקבה זה פועל וזה מקבל.

וכבר ידעת כי הזכר הוא העקר והוא מאמר שלמה ע"ה (משלי י"ט:ב') גם בלא דעת נפש לא טוב, באר כי אין שלמות לנפש מבלעדי השכל ואין צריך לומר ביצירה התחתונה בעולם השפל כי גם בעולם האמצעי הוא עולם הגלגלים יש זכר ונקבה והם השמש והירח שבעולם האמצעי, ולכך נמשלו בתורה בחלומו של יוסף לזכר ולנקבה שבשפלים, גם השמש והירח שבעולם האמצעי הוא דוגמא לזכר ולנקבה אשר בעולם העליון כלומר פועל ומקבל, והיו הכרובים מקשה לפי שהכוונה בנפש שתשוב שכלית אלהית והיו שניהם לקוחים ונאצלים מזהב הכפורת עצמה, הכפורת רמז לכסא הכבוד כי שם שורש החכמה, וכפורת מלשון כפרה ותשובתה לשרשה א"א מבלתי הכפרה ומבלתי ידיעת התורה שהיא משיבת נפש לשרשה. והעולה לך מזה כי עם ידיעת התורה שבארון הנפש והשכל לקוחים ונאצלים מכסא הכבוד מתעלין למעלה וחוזרים לשרשם, ומזה אמר הכתוב סוככים בכנפיהם על הכפורת לרמוז כי שם שרשה, ואמר פורשי כנפים למעלה על שם שמתעלים למעלה למעלה.

ועוד אפשר לפרש כי הארון ירמוז לגן, ושני לוחות שבו, הלוח האחד יש מצות שכליות, והלוח השני מצות גופניות כנגד עץ החיים ועץ הדעת, וכפרת רמז לערבות הוא הרקיע העליון הזך המכסה כל שאר רקיעים, והכרובים שעל הכפורת רמז למלאכים שלמעלה מערבות שהנבואה יוצאה מביניהם לכל שאר הנביאים, והיו פורשין כנפים למעלה לקבל שפע מאת הבורא יתברך שנבואתו של משה בלא אמצעי ובא לו הדבור ממנו לבין שני הכרובים.

וע"ד הקבלה ועשו ארון, הארון דוגמא לכסא הכבוד, וזהו שאמר ואת תבנית כל כליו שהראה הקב"ה תבנית כל כלי המשכן, שלכך היו פורשין על הארון בגד תכלת שהתכלת דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, והוא שכתוב בפרשה במדבר סיני (במדבר ד ו) ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה, ולשון כליל תכלת שכלו היה דומה לתכלת של מעלה דוגמת מקום השכינה למעלה שכלו תכלת, ומפני שכסא הכבוד מיוחד מג' יסודות בג' מראות כמו שהזכרתי בפסוק (שמות כ"ד:י') כמעשה לבנת הספיר לכך הוצרך בצלאל לעשות ג' ארונות, וזהו שדרשו רז"ל שלש ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ שקע של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וצפה שפתותיו זהב שנאמר מבית ומחוץ תצפנו נמצא מצופה זהב מבית ומחוץ, והיו ג' ארונות ונראים ארון א' ולכך תמצא בפרשה זו של ארון כל אותיות אלפ"א בית"א חוץ מאות ג' שרצתה התורה להעלימה בכאן להעלמת יסודות הכסא שהם ג', ובצלאל רמז בחשבון ארונות שעשה,

וכנגד ג' מראות שבכסא תמצא שלשה מראות בקשת ומפני זה נכתבה מלת קשת ג' פעמים בפרשת הברית של נח.

ויש לך להתבונן בנפלאות הארון כי כשם שכסא הכבוד נושאות אותו החיות והוא נושא אותם שכן דרשו רבותינו ז"ל בפרקי ר' אליעזר והחיות נושאות את הכסא פירוש נושאות נראות כאלו נושאות והן נשאות ומזה אמר הפייטן חיות נראות כנושאות והכ"ף בשו"א, וכן הארון היה נושא הכהנים הנושאים אותו על כתפיהם, שכן דרשו רז"ל במסכת סוטה כשעברו ישראל את הירדן נשא ארון את נושאיו ועבר שנאמר (יהושע ד':י"א) ויהי כאשר תמו כל העם לעבור ויעבור ארון ה' והכהנים לפני העם, וכתיב (שם) נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישובו מי הירדן למקומם, פירוש נתקו לאחוריהם אל השפה שהיו עומדים שם ומיד שבו מי הירדן למקומם, ואם כן היאך עבר הארון, אלא שמע מינה נשא הארון את נושאיו ועבר את הירדן זהו לשון ויעבור ארון ה' והכהנים ולא אמר ויעברו, וכשם שהכסא נושאים אותו ארבע חיות כך הארון היו נושאים אותו ארבעה בני אדם, שכן תמצא בפרק שתי הלחם כשנושאים ארון על כתפיהם פנים כנגד פנים ואחוריהם לחוץ ובדיו מונחים לרחבו של ארון וארבעה היו נושאין אותו שנים מצד זה ושנים מצד זה ע"כ. וכשם שהיו יוצאים מבין שני בדי הארון ניצוצות של אש וכמו שהזכירו במדרש כן מתוך זהרורי כסא הכבוד הצח והנורא נמצא מציאות החשמל אשר ממנו שפע חיות הקדש והחשמל והחיות מקיפין את הכסא, ובענין הכרובים אגלה לך קצת סודו של חשמל, ומה שנקרא הארון בשם ארון על שם האורה ועל שם שהוא כולל הכח הגדול הנקרא נורא שהוא נחבא בתוכו וכענין שכתוב (שמות ל"ד:י') את מעשה ה' כי נורא הוא, וכן מצינו שהארון נקרא אדון כל הארץ שנאמר (יהושע ג':י"א) ארון הברית אדון כל הארץ, כי השכינה דבקה בתורה ותמצא בדברי הימים (דברי הימים ב ו':מ"א) אתה וארון עזיך מלא ביו"ד, *) (לפנינו בכל הספרים חסר יו"ד כמשפטו,) ומה שנקרא ארון העדות לפי שהיא עדות לשכינה ששורה בישראל בשלא היה הארון מן המדה, והוא שדרשו רז"ל מקום ארון אינו מן המדה, והכוונה לומר שלא היה מחזיק מקום כלל כי בנס היה עומד, וכן הכבוד אין יודעים מקומו ומזה אומרים המלאכים ברוך כבוד ה' ממקומו כך דרשו בפסיקתא.

פסוק יא

וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו. דרשו רז"ל מכאן לתלמיד חכם שיהיה תוכו כברו כשם שהיה הארון שהיה זהב מבפנים ומבחוץ, ולזה רמז הכתוב באמרו (איוב כ"ט:י"ד) צדק לבשתי וילבשני פירוש מבפנים ומבחוץ. ודרשו רז"ל למה נמשלו דברי

תורה לזכוכית שנאמר (שם כ"ח) לא יערכנה זהב וזכוכית, לומר לך מה זכוכית זך ומראה לך כל מה שבתוכו כך תלמיד חכם ראוי שיהיה תוכו כברו.

ועשית עליו זר זהב סביב. בשלחן ומזבח הקטורת תמצא ועשית לו, וכאן בארון ועשית עליו, והטעם בזה כי השלחן רמז לכתר מלכות ומזבח הקטורת רמז לכתר כהונה, והמלכות והכהונה הם לאדם ירושה שאין המלכות בישראל אלא למי שהוא מזרע דוד ולא הכהונה אלא למי שהוא מזרע אהרן, וכענין שכתוב במלכות (דברים י"ז:כ') וכתב לו את משנה התורה וגו' למען יאריך ימים על ממלכתו, וכתיב בכהונה והיתה לו ולזרעו אחריו, אבל בארון שהוא רומז לתורה ואין התורה ירושה לאדם על כן כתוב ועשית עליו ולא אמר ועשית לו כי אינה ירושה לו כענין המלוכה והכהונה.

ובמדרש ועשית עליו הזכיר בארון עליו מה שאין כן בשלחן ובמזבח, ללמדך שכתר תורה עליון הוא על הכל, זכה אדם לתורה כאלו זכה לכולן שנאמר זר זהב סביב. ונכתב זר בלא יו"ד ללמדך זכה אדם בתורה נעשית לו זר, לא זכה בתורה נעשית לו זר, דבר אחר זכה אדם בתורה שהוא לומד ומקיים הרי הוא זר זהב ואם לא זרה ממנו כלומר תסתלק ממנו ולא תתחבר עמו, לכך כתיב זר בלא יו"ד לשון זרה.

פסוק יב

ונתתה על ארבע פעמותיו. פירוש רש"י ז"ל פעמותיו כתרגומו זוויתיה כי היו הטבעות נתונות בזויות העליונות סמוך לכפורת. והנכון מה שפירש הרמב"ן ז"ל פעמותיו מלשון פסיעות כלשון (שיר השירים ז':ב') מה יפו פעמיך כי היו הטבעות נתונות בזויות התחתונות סמוך לשולי הארון כי דרך כבוד היה להגביה הארון למעלה ושיהיה נשא וגבוה מעל כתפות הכהנים לרמוז על דוגמתו שהוא רם ונשא גבוה ותלול למעלה.

פסוק טו

לא יסורו ממנו. ודרשו ז"ל ביומא פרק בא לו שלא היו הבדים זזים מן הטבעות לעולם, וכל המוציא הבדים מן הטבעות עובר בלאו זה. ושם עוד והבאת את הבדים בטבעות, מלמד שהיו הבדים הולכים ובאים, יכול יהיו נשמטים מן הטבעות ת"ל לא יסורו ממנו, יכול לא היו זזין ממקומם ת"ל והבאת את הבדים בטבעות הא כיצד מתפרקין ואינן נשמטים, ופירש רש"י ז"ל שם כי היו הבדים דקים באמצעותם ולכך והבאת כלומר שהיו הולכים ובאים ועבים בראשיהם ולכך לא יסורו ממנו וזהו מתפרקין ואינם נשמטין.

פסוק יח

ועשית שנים כרובים זהב. ע"ד הפשט הכרובים במקדש ובמשכן מופת ועדות למציאות מלאכים שכשם שנצטוינו באמונת מציאות השי"ת והוא עקר הראשון מעקרי התורה, וכענין שכתוב (שמות כ':ב') אנכי ה' אלהיך כן נצטוינו שנאמין מציאות המלאכים והוא

העקר השני לפי שהמלאכים הם המשפיעים כח השכל ומשימים הדבור בפי הנביאים במצות השי"ת שאלמלא כן אין נבואה ואם אין נבואה אין תורה, ומפני זה צוה הכתוב מעשה הכרובים להורות על מציאות המלאכים, ומה שהיו שנים ולא אחד כדי שלא תחשוב שהוא צורת האל הנעבד. ואם תאמר יש לך להסתפק בשתי רשויות אין זאת שהרי היו פורשים כנפים למעלה מקבלים שפע כח הבא להם מלמעלה, זהו דעת הרמב"ם ז"ל בענין הכרובים עם קצת לשונו.

ומפני שהכרובים לדעתי הם רמז למציאות המלאכים והמלאכים רבים על כן נוכל לומר לפי זה כי באה מלת כרובים לרמוז על לשון רבים וה' אלהי ישראל עליהם כאמרו (תהילים פ׳:ב׳) יושב הכרובים, ואם כן מלת כרובים מורה שני ענינים לשון רבים ולשון נערים מלשון רביא ולשתי משמעיות הללו תהיה הכ"ף נוספת, וטעם התוספת לפי שאות כ"ף מורה על כסא שהרי שם הכסא נתיסד על אות כ"ף לענין נעלם וכן מורה על כבוד, ויתבאר מזה כי המלאכים כסא כבוד לקבל הכבוד כי כן כתיב (יחזקאל י׳:י״ט) וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה. ועוד נוכל לומר לפי זה כי טעם היות הכרובים עומדים בשליש המשכן וכן בביהמ"ק בשליש הבית כמו שאמרו רז"ל בריש פ"ק דסוכה והוא השליש התחתון, היה זה מפני שהמלאך שלישו של עולם כלומר חלק שלישי מן העולם ולפיכך הונחו בשליש התחתון כדי לבאר שאע"פ שהמלאכים חלק שלישי והעליון הלא הם התחתון אצל העליון הרוכב עליהם מה שאין כן במזוזה שנתונה בשליש העליון לטעם שאכתוב שם בהגיעי שם בעזרת ה' יתברך.

ומה שהזכיר בצווי ועשית שנים כרובים זהב ולא אמר שני בעבור כי שני לשון השויה כמו שני לוחות העדות, שני כבשים, שני השעירים, ולכך הוצרך לומר שנים כי חלוקים הם בענינם זה זכר וזה נקבה, וחזר ואמר מבין שני הכרובים וכן ויעש שני כרובים זהב לרמוז על השוויתם בזהב ובאחדות.

וע"ד הפשט שנים כרובים זכר ונקבה היו להודיע כמה ישראל חביבין לפני הקב"ה כחבת זכר ונקבה, וכן דרשו רז"ל במסכת יומא פרק אמר להם הממונה אמר רב קטינא בשעה שישראל עולים לרגל היו מגלים להם את הפרוכת ומראים להם הכרובים שהם מעורים זה בזה ואומרים ראו חבתכם לפני המקום כחבת זכר עם נקבה, וכן כתיב (מלכים א ז׳:ל״ו) כמער איש ולויות אמר רבה בר שילא כאיש המעורה בלויה שלו.

וצריך שתתבונן במאמרם זה כי היו הכרובים כצורה הזו למשל נמרץ להעיד על הפלגת הדבקות שבין הקב"ה לישראל בלא שום אמצעי, כי הוא יתעלה בדד ינחנו לישראל ואין עמו אל נכר כשאר העו"ג אשר חלק להם שרים של מעלה. והיה אפשר שהיו הכרובים

האחד כצורת אדם גדול והשני כצורת ילד קטן כענין שראה יחזקאל פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם, ודרשו רז"ל היינו כרוב היינו אדם אלא אפי רברבי ואפי זוטרי, ויהיה זה להעיד על אהבתו לישראל כאהבת האב לבנו שהיא אהבה חזקה, אבל רצה לעשות משל בדבקות גופני שאין למעלה ממנו שאי אפשר באמצעי והוא יותר חזק כשהוא מנעורים כענין שכתוב (משלי ה׳:י״ח) ושמח מאשת נעוריך, וכל זה כדי שנדע ונשכיל שדבקותו יתעלה עמנו דבקות גדול וחזק בלא שום אמצעי, ולפי שדבקותו יתעלה עם שאר העו"ג אינו אלא ע"י אמצעיים כשרצה להודיענו בתורה שדבקותו עמנו בלא שום אמצעי אי אפשר להודיענו אלא ע"י משל זה בהכרח.

ועוד טעם אחר כדי שנתעורר בתפלותינו ובכל שאר העבודות שלא נשים אמצעי בין הקב"ה ובינינו שמן הטעם הזה הונחה לפני ולפנים במקום השכינה הוא התל שהכל פונים בו לתפלה.

ואם תשכיל בדעת הרמב"ם ז"ל בענין הכרובים תמצא כי הם כנגד הכרובים שראה יחזקאל הנביא ע"ה והם חיות הקדש, ואע"פ שראה ארבע חיות הכל חיה אחת, ומזה הזכיר יחזקאל (יחזקאל י׳:כ׳) היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה, אחר שהזכיר למעלה ארבע חיות החזירם אחר כן לחיה אחת ואמר כי הם הכרובים, ואחר שהזכיר השגתו הראשונה והיא חיות הקדש חזר והזכיר השגה שניה שהיא האופנים שהם אצל החיות ולמטה מהם כענין שכתוב (שם א׳) וארא החיות והנה אופן אחד בארץ אצל החיות, וכבר הזכיר בהשגה ראשונה של החיות וארא והנה רוח סערה וגו' ואח"כ הזכיר השגה שלישית עליונה מכלן והיא השגת החשמל, ואמר וארא כעין חשמל, ועל ג' השגות הללו שהשיג הזכיר ג' פעמים וארא וזה יורה שהם שלשה השגות חלוקות והם ממטה למעלה אופנים וחיות וחשמל, ושלש השגות אלה הם הנקראים מעשה מרכבה שכן דרשו רז"ל במסכת חגיגה עד היכן מעשה מרכבה, רבי אומר עד וארא בתרא, רבי יצחק אומר עד חשמל אגמורי מגמרינן מכאן ואילך מסרינן ראשי פרקים, אמר רבי מן וארא עד חשמל מסרינן ראשי פרקים מכאן ואילך אם היה חכם ומבין מדעתו אין אי לא לא. הרי שרבינו הקדוש סובר ששלשת השגות שהשיג יחזקאל הם הנקראים מעשה מרכבה ואין ללמד מהם אלא ראשי פרקים, ודעת יש אומרים כי השגת חשמל אין מלמדין ממנו כל עיקר ואפילו במסורת ראשי פרקים אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו אין אי לא לא, וכבר נתבאר למעלה כי מציאות החשמל נמצא מזהרורי כסא הכבוד, ויש לך לדעת כי הוא מקיף את הכסא והוא מוליד דבור הכבוד לחיות הקדש ולמלאכים ולכל צבאות המרום, ומה שדרשו רז"ל חשמל חיות אש

ממללות לא יובן מזה שיהיה חשמל חיות הקדש, אלא בארו לנו על מעלת חשמל כי חיות הקדש הם שפע החשמל, וכשם שחיות הקדש הם מנהיגים את האופנים כי אין לאופנים תנועה מעצמם כן חשמל הוא מנהיג את חיות הקדש וכל הנהגתם על ידו ועל ידו החיות חשות לקול המלול ועל זה נקרא חשמל להורות על פעולתו כי הוא סבה שהחיות חשות וממהרות שהוא מזרז אותם לאמר חשו מן המלול מפני קול ה' חוצב להבות אש ומיד החיות קופצות כמראה הבזק. ואמרו חכמים המעמיקים בסוד המרכבה כי חשמל יש בו שלש מאות ושבעים ושמונה מיני מאורות כמספרו וקטן שבכולן כזיו גלגל החמה והוא מתהפך ברגע אחד בכל הגוונים ובכל מיני המאורות ההם וכלן צורות נבדלות מתהפכות בדמות זכר ונקבה ומתחברות אלו עם אלו, וכשאינם מחוברות כאחד אין להם צורה והוא נחקר מן הספירה הרביעית היא חסד והדומה לו בנבראים השפלים ברבוי גווניו הוא הטווס שיש לו שס"ה גוונים ומיני צבעונים כמנין ימות החמה והנה הוא חסר מגווני החשמל שלש עשרה גוונים ואלמלא שהוא חסר שלש עשרה גוונים אלו כל השומע קולו של טווס אחזתו עוית, והיו הכרובים מקשה להורות על האחדות שכן ארבעתן חיה אחת. ומה שהיו זהב מפני שהחיות הקדש הן של אש תקיף חזק והזהב מראהו כמראה אש. ומה שהיו שנים ולא אחד כשם שהכל חיה אחת, ענין מוכרח היה כדי להורות שהם פועלות בעולם כפי מה שהם מקבלות מלמעלה ועל כן הוצרכו להיות שנים זכר ונקבה להורות על פועל ומקבל כי הן הן הפועלות והמקבלות.

וזה סדר השגת המרכבה ליחזקאל תחלה ראה חיות הקדש כנגדם הכרובים במשכן ובמקדש ואח"כ ראה הרקיע הנטוי על החיות ואח"כ ראה הכסא על הרקיע. ומה שהיו הכרובים מן הכפורת עצמה כי כן אשן של חיות הקדש ואשו של רקיע שוה והכל עקר א' ולכך נבראו ביום אחד הוא יום שני של בריאת עולם, וכן דרשו רז"ל המלאכים נבראו ביום שני של בריאת עולם והרקיע נברא ביום שני שנאמר (בראשית א':ו') יהי רקיע זה רקיע של ראשי חיות.

וצריך אתה לדעת כי חיות הקדש הם ברקיע השביעי שהוא ערבות, וכן הזכירו רז"ל במסכת חגיגה כי ערבות הוא השביעי.

וקצת מחכמי הקבלה אמרו כי יש למעלה מערבות רקיע שמיני ששמו מעון ושם נהרי שמחה ולכך אנו אומרים שהשמחה במעונו, ולמעלה ממנו רקיע תשיעי ששמו מכון ושלשתם יחדו השביעי והשמיני והתשיעי נקראים ערבות, והנה חיות הקדש הם באותו רקיע שביעי ששמו ערבות, והרקיע ששמו מעון נטוי על ראשיהם, וכסא הכבוד שעליו

השכינה הוא התשיעי ששמו מכון הנקרא ערבות גם כן, והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים ס"ח:ה') סולו לרוכב בערבות ביה שמו, וכתיב (מלכים א ח':י"ג) מכון לשבתך עולמים.
וע"ד הקבלה שני כרובים במשכן ובמקדש כנגד הקול והאש שבהר סיני הנזכרים בפסוק (דברים ד') מן השמים וגו', והיו שניהם זהב כי הכל מקבל מן החסד והדין, והיו מקשה להורות על האחדות, והיו זכר ונקבה להורות על משפיע ומושפע, והיו כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה כי כן האחד ראש הבנין התחתון והאחד סופו וזהו לשון מן הכפורת תעשו את הכרובים על שני קצותיו. והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה כדי לקבל מלמעלה, והיו פניהם איש אל אחיו ודרשו רז"ל בזמן שישראל עושים רצונו של מקום. אל הכפורת יהיו פני הכרובים כתלמיד הנותן עיניו למטה מפני אימת רבו. והבן זה כי הכפורת עם כרוביו ירמוז לחמש תחתונות שהם פורשי כנפים למעלה חמש כנגד חמש.
ומעתה התבונן מה נעים ומה טוב להיות לוחות העדות למטה מהם בארון כי מהם שמענו התורה שנאמר (דברים ה':ד') ביום דבר ה' עמכם בהר מתוך האש. ומה שחזר שנית ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך אזהרה שלא יהיה ארון בלא לוחות, כענין שאמרו בשלחן שלא ילין שלחן בלא לחם, כי הלוחות בארון רמז למה שכתוב (ישעיה כ"ו) כי ביה ה' וכן (שמות כ"ג:כ"א) כי שמי בקרבו, וזה מבואר, והכרובים שראה יחזקאל שהם חיות הקדש הם כנגדם, וזהו שאמר (יחזקאל י':כ') ואדע כי כרובים המה, כי מתוך שראה הכרובים שהם חיות הקדש ידע כי למעלה מהם כרובים אחרים שלא ראה אותם הכרובים שראה תבנית להם.
והנה הכרובים שראה ושבמשכן ושבמקדש הכל תבנית לאותם כרובים עליונים שידע והם ג"כ כסא כבוד לקבל העליון, והם שעליהם אמר הנביא (ישעיהו ס"ד:י') בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו. וכבר ידעת שהקול היה נשמע למשה משם מבין שני הכרובים מתוך שעור טפח כי שם צמצם הקב"ה שכינתו אע"פ שכתוב בו (ירמיהו כ"ג:כ"ד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'.
וכן תמצא במדרש תנחומא רבי יהושע דסכנין אמר משל למערה שהיא על שפת הים געש הים נתמלאה המערה והים לא חסר כלום, כך צמצם הקב"ה שכינתו בין שני הכרובים ואעפ"כ הודו על ארץ ושמים ע"כ.
ומחכמת היצירה בתבנית האדם תמצא שהתוו בו שלשה אברים מיוחדים שכל אחד ואחד כשעור הצמצום הזה ובהם רשומים היו"ד והה"א והוי"ו בגוף האדם ממטה למעלה והלב שהוא מיוחד ג"כ כנגד ה"א אחרונה והבן זה.

ובבמדבר רבה דרשו רז"ל כי הכפורת שעל הארון כנגד השרפים שעל הכסא שנאמר (ישעיהו ו':ב') שרפים עומדים ממעל לו והם יועצי השכינה. שנים כרובים כנגד שמים וארץ שבהם מושבו של הקב"ה והבן זה.

פסוק כ

סוככים בכנפיהם על הכפרת. הכתוב הזה יורה על הכרובים האלו שהיו קומתם י' טפחים שהרי מכאן הוכיחו רז"ל חלל הסכה עשרה טפחים מלבד הסכך, וכרובים בשליש המשכן היו עומדים כלומר בשליש רום המשכן שהיה רומו עשר אמות שהם ס' טפחים, וא"כ מראשי הכרובים עד הכפורת היו עשרה טפחים שהיא קומתם, וכשאמרו בשליש המשכן היו עומדים כלומר עצם גופם אבל כנפיהם למעלה מן השליש, וזהו לשון סוככים בכנפיהם על הכפורת שהיה החלל עשרה מתחת כנפיהם עד הכפורת והסכך למעלה מראשיהם, וכמו שנזכר בריש פ' קמא דסוכה.

פסוק כג

ועשית שלחן. כבר נתבאר כי הארון הצורך גדול היה להיות לוחות העדות מונחים בתוכו, והכפורת גם כן הוא הכסוי אשר עליו כמו (בראשית ו':י"ד) וכפרת אותה שתרגומו ותחפי יתה, והכרובים שהיו מן הכפורת להורות על מציאות המלאכים, אבל השלחן מה היה משמש ומה צורך היה במשכן ובמקדש לעשות בהם שלחן.

וע"ד הפשט הוצרך השלחן בבית ה' בלחם אשר עליו להיות שרש דבר שתחול הברכה בו, והלחם אשר עליו היה נאכל לכהנים משרתי המקדש והיה מספיק לרבים מהם מעט ממנו, וכענין שאמרו רז"ל כל כהן שהיה מגיעו כפול היה שבע, ועל כן נקרא שלחן שהקב"ה שולח ברכתו בלחם שעליו ומשם הברכה משתלח בכל המזונות ויבא שובע לכל העולם, והברכה הזו היתה יש מיש כמעשה הנביאים וברכתם שהיתה יש מיש כי אין להם כח לעשות יש מאין, והעד לזה אלישע בענין (מלכים ב ד':ב') אסוך שמן, גם אליהו בענין (מלכים א י"ז:י"ד) כד הקמח, אבל בריאת יש מאין אין הענין מסור ביד בשר ודם ולא מצאנו זה אחר הבריאה כי אם בבריאת עולם במעשה ה' כי נורא הוא.

ודע כי ארכו של שלחן שנים עשר טפחים ורחבו ששה וקומתו עשרה עם המסגרת והיה מונח ארכו לאורך הבית ורחבו לרוחב הבית, כך דרשו רז"ל בפרק שתי הלחם.

וע"ד המדרש ועשית שלחן עצי שטי"ם, ש'לום ט'ובה י'שועה מ'חילה, וכן מצינו בארון ובמזבח כי כל הטובות האלה נכללות בה ובאות בסבתם גם בסבת השלחן כי הוא מזבח כפרה לאדם והלחם שעל השלחן הוא חשוב כקרבן על גבי המזבח כשאדם טוב עין מיטיב ומאכיל שם העניים והוא שדרשו רז"ל והמזבח עץ שלש אמות וגו' (יחזקאל מ"א:כ"ב) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה', פתח במזבח וסיים בשלחן, אלא בזמן

שבהמ"ק קיים אדם מתכפר ע"י המזבח עכשיו שאין ביהמ"ק קיים אדם מתכפר על ידי השלחן.

ומנהג חסידים שבצרפת שעושים משלחנם ארון לקבורה, להורות כי האדם לא ישא מאומה בידו ולא ילונו בעמלו כי אם הצדקה שעשה בחייו והטובה שהוא מיטיב על שלחנו, ולכך אמרו רז"ל המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו.

פסוק כד

וצפית אותו זהב טהור. מכאן רמז לשלש ברכות המזון מן התורה זה"ב ז' ברכת הזן את העולם, ה' הארץ, ב' בונה ירושלים.

ועשית לו זר זהב. במלות זר זהב תמצא רמז למלכות בית דוד.

וע"ד הקבלה השלחן בזר זהב רמז למדת הדין של מעלה ולכן היה מונח בצפון שהוא השמאל וכתיב (איוב ל"ז:כ"ב) מצפון זהב יאתה, וזהו הרוצה שיתעשר יצפין יתכוין למדת הצפון היא הגבורה ולכך היו על השלחן שני בגדים אחד שני ואחד תכלת, השני כנגד מדת הדין של מעלה, התכלת כנגד מדת הדין של מטה הכלולה מכל המדות. וכן היה הענין, תחלה היו נותנים הלחם תמיד על השלחן בלא אמצעות הוא שכתוב (במדבר ד':ז'-ח') ולחם התמיד עליו יהיה והיה כלו על השלחן עצמו והיו פורשין על הלחם בגד תכלת ועל הבגד הזה היו נותנים כל כלי השלחן ואחר כך היו פורשין על הכלים והשלחן בגד תולעת והיה עליו על הכל בגד שני מלמעלה ובגד תכלת מלמטה כנגד מדת הדין של מעלה ומדת הדין של מטה וא"כ ב' מדות אלו רמוזות בשלחן בשני הבגדים, כי מדת הדין של מעלה משפעת כח לשל מטה הנקראת מלכות ונרמזת במלת זהב שבה רמז על דוד וכוללת מלכות בית דוד למטה גם מלכות של מעלה הוא דוד מלך ישראל חי וקיים, וידוע כי ברכת הספוק והרבוי תלוים במלכות כענין שכתוב (אסתר א':ז') ויין מלכות רב כיד המלך, וכן אמרו ז"ל השלחן סימן לכתר מלכות של מעלה וכלל הענין כי משם תבא הפרנסה לכלכל העולם ובשפלים כי היא המדה הנותנת טרף לביתה וחק לנערותיה.

ומכאן תבין טעם היות קומת השלחן עם המסגרת י' טפחים, והנה השלחן עם מה שעליו יורה על שתיהם והבן זה.

פסוק כט

ועשית קערותיו. דפוס הלחם יקראנו הכתוב קערה, ופירש רש"י קערותיו דפוסיו, והיה הדפוס עשוי כדפוס הלחם, והיה הלחם עשוי כמין תיבה פרוצה משתי רוחותיה שולים לו מלמטה וכופל מכאן ומכאן כלפי למעלה כמין כותלים ולכך קרוי לחם הפנים שיש לו פנים רואין לכאן ולכאן, והיו עושין לו דפוס של זהב ודפוס של ברזל, בשל ברזל היה נאפה וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל זהב עד למחר בשבת שמסדרו על השלחן.

וכפותיו הם בזיכים שנותנים בהם לבונה שתים היו לשני קומצי לבונה שנותנין על שתי המערכות שנאמר ונתת על המערכת לבונה.
וקשותיו. כמין חצאי קנים חלולים דוגמתם עושה של זהב מבדילים בין לחם ללחם ותכנס הרוח ביניהם ולא יתעפשו.
ומנקיותיו. כמין יתדות זהב עומדים בארץ וגבוהים עד למעלה מן השלחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם ומפוצלים ששה פצולין זה למעלה מזה וראשי קנים שבין לחם ללחם סמוכים על אותם פצולים כדי שלא יכבד הלחם העליונים על התחתונים וישברו ולכך תרגם אונקלוס מכילתיה שפירושו סובלותיו.
והרמב"ן ז"ל פירש מנקיותיו מדותיו ואמר כי המדות המצדיקות יקראם הכתוב מנקיות לפי שהם נקיות מן השקר ומן האונאה ותרגום (ויקרא י"ט:ל"ו) איפת צדק מכילן דקשוט ואמר כי אין מכילן בלשון ארמי אלא מדות ולא סובלות, כי מכילתיה שיהיו סובלות אינו אלא לשון עברי מלשון (ירמיהו כ':ט') ונלאיתי כלכל, וענין המדה כי היה דפוס עשוי לבצק כמו שאמרו רז"ל שלשה דפוסים היו שם.

פסוק ל
לחם פנים לפני תמיד. ע"ד הפשט נקרא פנים על שם שהיו לו פנים רואים לכאן ולכאן לצדי הבית מזה ומזה, וכותליו זקופים כנגד שפת השלחן.
וע"ד המדרש נקרא פנים שהיה עביו טפח, וכן דרשו רז"ל אין פנים פחותים מטפח כתיב הכא אל פני הכפורת וכתיב התם (בראשית כז) מאת פני יצחק אביו.
וע"ד הקבלה נקרא פנים על שם לפני תמיד, וסוד הפנים כבר נתבאר בפסוק לא יהיה לך והנה זה מבואר.

פסוק לא
ועשית מנורת זהב טהור. ע"ד הפשט היה ענין המנורה במשכן ובמקדש כדי לקבוע בנפש מעלת הבית ויראתו וכדי שתהיה יראת המקום ההוא קבועה בלבבות רשומות במחשבות, וכענין שכתוב (ויקרא י"ט:ל') ומקדשי תיראו, ומזה הוצרכה להיות מחוץ לפרוכת ולא לפנים מן הפרוכת שכן כתיב (ויקרא כ"ד:ג') מחוץ לפרכת העדות באהל מועד יערוך וגו' כדי שיהיה הענין נראה מפורסם לכל יוצא ובא ויראו רבים וייראו ועוד כדי להורות שאינו צריך לאורה שלנו ולפיכך היתה של זהב שהיא מעולה שבכל המתכות, והיו הנרות שבעה שהוא חשבון בינוני בהיותו היקף אמצעי.
וידוע כי הנשמה נהנית בהדלקת הנרות והיא מתהלכת בעדוני ההוד והשמחה, ומתפשטת ומתרחבת מתוך הנאת האורה מפני שהיא חתיכת אור חצובה באור השכל,

ומן הטעם הזה נמשכת אחר האור שהוא מינה אע"פ שהוא אור גופני והנשמה אור רוחני זך ופשוט, ועל כן המשילה שלמה ע"ה לנר הוא שאמר (משלי כ) נר ה' נשמת אדם.
וע"ד המדרש המנורה בשבעת הנרות כנגד שבעה כוכבים שמשוטטים בכל הארץ כך דרשו בתנחומא. ובאור זה כי שבעה כוכבי לכת הם נרות ברקיעים ופועלים בשפלים ומנהיגים את העולם השפל הזה תמיד ביום ובלילה, וכן שבעה הנרות היו דולקות ביום ובלילה לפני ה' תמיד, והנר האמצעי כנגד גלגל חמה שהוא תדיר באורה והוא אמצעי לשבעה כוכבי לכת ועל דרך שצ"ם חנכ"ל, וכן היום הרביעי הוא אמצעי בשבעת הימים ועל כן נבראה החמה ביום הרביעי.
וע"ד השכל המנורה בשבעה נרותיה תרמוז לתורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו) כי נר מצוה ותורה אור והיא כוללת שבע חכמות ועל כן היו נרותיה שבעה, וששה קנים יוצאים מצדיה כנגד ששה קצוות של עולם התלוים בתורה שנתנה בששה בסיון שהעולם מתקיים בשבילה שנאמר (ירמיה לג) אם לא בריתי יומם ולילה, שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד, בכל קנה היו ג' גביעים, וא"כ הרי הם י"ח גביעים לששה הקנים ובמנורה ד' גביעים אחרים הרי כ"ב גביעים והם כנגד כ"ב אותיות התורה וכנגד כ"ב חלקים שבעולם, ואלו הן, רוח ומים, אש, שבעה כוכבי לכת, י"ב מזלות, וכנגד כ"ב חלקים שבגוף האדם, הראש, הלב, הכליות, ז' נקבים שבראש. י"ב אברים, ומצינו במנורה ג' דברים והם, כפתור, גביע, ופרח. כפתור תפוח עגול בולט ויוצא סביב הקנה האמצעי מן המנורה הכפתור כנגד עולם המלאכים שהם מתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף ותכלית וזהו כפתור שהוא עגול כי העגול אין לו ראש וסוף, ועל תענוג הזה רמזו רז"ל חכמי האמת במדרשם עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא וכבודו ביניהם כי המחול הוא עגול ואין לו ראש וסוף ולכך המשיל תענוג הנפשות שאין לו סוף למחול שאין לו סוף. הגביע הוא כלי שיש לו בית קבול והוא משקה ומרוה כנגד עולם הגלגלים שהם מקבלים כחות העליונים ומשפיעים כח בעולם השפל. הפרח הוא כנגד העולם השפל הזה ששם כל גדולי הארץ צמחים ופרחים וציצים, ובא זה לרמוז כי מתוך כ"ב אותיות התורה אדם משיג שלשה חלקי המציאות.

פסוק לח

ומלקחיה ומחתותיה. ידוע כי העצה והמחשבה הם מלקחים לתורה כענין שכתוב (משלי א':ה') ונבון תחבולות יקנה והמחשבה היא בלב, והמשיל הלב למחתה כי כשם שהמחתה הוא כלי לקחת ממנו האש להדליק הנרות כן הלב כלי השכל שישתמש בו האדם בתורה, והיתה משקלה ככר זהב לא פחות ולא יותר על שם שהתורה אין להוסיף

עליה ואין למעט ממנה כענין שנאמר (דברים י"ג:א') לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו והוא שכתוב (תהילים י"ט:ח') תורת ה' תמימה, והיתה מקשה להורות על האחדות על שם שכתוב (שמות י"ב:מ"ט) תורה אחת, והיתה מונחת בדרום מפני שרוב החכמה בדרום ונקראת ארץ ישראל ארץ הדרום לפי שהיא מונחת במבחר המקומות באמצע האקלים מז' אקלימים שהעולם נחלק בהם והיא מזוגה יותר מקור וחום ומוכנת לקבל המושכלות, וזהו שדרשו רז"ל (בראשית ב':י"א-י"ב) וזהב הארץ ההיא טוב אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל ועוד דרשו אוירא דארץ ישראל מחכים.

והתבונן איך הונחה המנורה נכח השלחן כי המנורה בדרום והשלחן בצפון וב' רוחות אלה הם זה כנגד זה והוא שכתוב (שמות כ"ו:ל"ה) ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת ואת המנורה נכח השלחן, והטעם לפי שאין החכמה יכולה להתקיים באדם זולתי במאכל ומשתה, כי השלחן בצפון רמז לעושר, וכתיב (איוב ל"ז:כ"ב) מצפון זהב יאתה.

וע"ד הקבלה המנורה תרמוז לכל האצילות, ומה שהיתה מקשה רמז לאחדות גמורה, וששה קנים היוצאים מן הקנה האמצעי כנגד הש המשתלשלות מן הקו האמצעי, והנר הדולק עליהם כנגד הבינה שהיא למעלה מן הי' שהיא נר ה' שמשם נשמת אדם, ומה שהיתה בדרום כנגד החכמה, וזהו סוד הרוצה להתחכם ידרים, והשמן נקרא יצהר כנגד הכתר שהוא המאור הגדול וזהו סוד שמן המשחה שבו היו מושחים הכהנים והמלכים כמין כ"ף שהוא רמז לכתר, ויש אומרים כמין כ"י שהיא רמז אל האצילות הראש והסוף.

ובאה מלת מנורת בסמיכות ויש בו טפחא, ואע"פ שדרך הכתובים בכך כמו וזאת תורת זבח השלמים, אפשר לומר בכאן שבא לפרש שהיא סמוכה למנורה אחרת שהיא דוגמתה כי הסמיכות אינו למלת זהב בלבד כי אין שם טעם מק"ף, וכן מצינו זכריה הנביא ע"ה שהזכירה בלשון סמיכות הוא שאמר (זכריה ד':ב') ראיתי והנה מנורת זהב כלה, ואע"פ שהזכירה בלשון סמיכות הטעם שבה יורה להרחיקה ממלת זהב להורות כי רחוקה ונפלאת מן הדבר הגופני והסמיכות אינו אלא לדוגמתה כי הסמיכות מורה על דבר נסתר שנסמכה אליו, ורחוק הטעם ממלת זהב מורה על רחוק דוגמתה ממנה ומכל דבר גופני שאין לדמותה ולהמשילה אליו כלל.

פסוק לט

ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה. המנורה עם נרותיה הוא משקל הככר, אבל שאר הכלים כגון המלקחים והמחתות לא היו מהככר אלא זהב טהור, ושעור הכתוב ככר זהב טהור יעשה אותה, כלומר גוף המנורה ועצמותה שהם הקנים

היוצאים מצדיה, זהב טהור יעשה את כל הכלים האלה, וזה לבאר שאין הכלים נכנסין בכלל הככר.

וכן כתב הרמב"ן ז"ל ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה יעשה זהב טהור, וכן הזכיר במעשה ככר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה כלומר ואת כל כליה זהב טהור לא מן הככר כי אין משקל הככר רק במנורה ונרותיה בלבד, וכן שנינו במנחות ככר זהב טהור ועוד אומר יעשה את כל הכלים האלה מנורה ונרותיה באה מככר ואין מלקחיה ומחתותיה באים מככר ומה אני מקיים את כל הכלים האלה שיהיו כלם של זהב.

ודע כי הגאון רבינו חננאל ז"ל פירש בפירוש החומש ברמז הכלים האלה כי הארון רמז לצדיק החכם שהוא צריך להיות תוכו כברו כשם שהיה הארון מצופה זהב מבית ומחוץ, וכשם שקרקעית הארון אמתים וחצי על אמה וחצי בתבריתא ארבע אמות פחות רובע אמה, כן הצדיק צריך לגרוע ממנו מד' יסודות שבגוף ויוסיף בצדקו ובמעשים טובים. וכשם שקירות הארון היו י"ב אמות לפי שקירות הארוכות הן ז' אמות וחצי והקירות שעל הרוחב ארבע אמות וחצי, כן הצדיק ראוי לקיים י"ב דברים המפורשים במזמור (תהילים ט"ו:א') ה' מי יגור באהלך, למעלה מן הצדיקים מעלת הנביאים, וכנגדן הכפורת אשר על הארון רמז לנביאים שהם למעלה מן הצדיקים, והיה הכפורת זהב כולו וכן הנביא כולו צדק שנאמר (משלי ח':ח') בצדק כל אמרי פי, הכרובים שעל הכפורת רמז למלאכים שהם למעלה מהנביאים, והם פורשים כנפים למעלה רמז לשכינה שהיא למעלה מהמלאכים כי המלאכים כסא כבוד לקבל כבוד השכינה, וזהו שכתוב אל הכפורת יהיו פני הכרובים שיהיו מסתכלין למטה בכפורת ולא היו רשאין להסתכל למעלה, וזהו שכתוב אל הכפורת יהיו פני הכרובים, הקב"ה למעלה מהכל שנאמר (שמואל ב ו':ב') אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו, וכן עשה שלמה במקדש כרובים של עץ שנאמר (מלכים א ו':כ"ג) ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן, והשלחן כנגד מלכי ישראל שמסובין על שלחנם רבים מישראל שנאמר (שם ב) ולבני ברזילי הגלעדי תעשה חסד והיו באוכלי שלחנך, וכתיב (שם ה) ויהי לחם שלמה ליום אחד וגו'. והיה מצופה זהב טהור כענין המלכות שאינה עשויה אלא לפנים כגון שאול שאמר לשמואל (שמואל א ט"ו:ל') כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל, והיה אמתים ארכו כנגד שני דברים שצריכין מן המלך המשפט והמלחמה שנאמר (שם ח כ) ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו, שעור קירותיו תשע אמות כנגד תשע מצות שנצטוה המלך (דברים י"ז:ט"ז) לא ירבה לו סוסים, ולא ישיב את העם מצרימה, ולא

ירבה לו נשים, ולא יסור לבבו, וכסף וזהב לא ירבה לו, וכתב לו את משנה התורה הזאת, וקרא בו כל ימי חייו, לבלתי רום לבבו מאחיו, ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל. והיתה המסגרת כדי שלא ישמט ממנו לחם הפנים, והיתה משמשת לשמור מה שבשלחן כנגד הכהנים והנביאים ששומרים את המלכים שלא יכשלו שנאמר (דברי הימים ב כ"ד:ב') ויעש יואש הישר בעיני ה' כל ימי יהוידע הכהן, וכתיב בעזיהו (שם כו) ויהי לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין בראות האלהים. וכל הדברים בכלים האלה הארון והשלחן והמנורה ומזבח העולה ומזבח הזהב, הארון כנגד הצדיקים תופשי התורה, השלחן כנגד מלכי ישראל, המנורה כנגד חכמי ישראל מזבח הזהב כנגד הכהנים, מזבח העולה כנגד ישראל ע"כ.

פסוק מ

וראה ועשה בתבניתם. מן הנראה שהיה לו לומר כתבניתם בכ"ף שהיא כ"ף הדמיון הנזכר תמיד בכתובים אצל הענינים הדומים זה לזה בחלק אחד לא בכל, כי האמנם אי אפשר לו למשה לעשות כתבנית אותם הדברים אשר היה מראה בהר כי שם היה רואה הדברים שכליים רוחניים וכאן נצטוה לעשותם גופניים, ואם כן אי אפשר לומר בתבניתם בבי"ת אלא בכ"ף שהיו כ"ף הדמיון, להורות כי יש בהם דמיון מצד אחד. **ומה** שהזכיר בתבניתם בבי"ת נראה לי שעור הכתוב כן וראה בתבניתם אשר אתה מראה בהר ועשה כלומר בסממניך, כי איך יאמר בתבניתם ואי אפשר לעשות כתבנית הדברים ההם ממש והם כמו שדרשו רז"ל שאמר משה להקב"ה וכי מנין יש לי אש אדומה אש לבנה אש ירוקה אש שחורה.

ויש לך להתבונן בלשון הקדש ההפרש שיש בין בי"ת לכ"ף בין שיאמר בתבניתם בין כתבניתם ותדע ותשכיל זה ממוצא דבר הכתוב הנזכר שאמר בבראשית בצלמנו כדמותנו שהזכיר אצל הצלם בי"ת ופירושו שהצלם ענינו צורך השכל והנפש השכלית שבאדם עם השכלים הנפרדים הכל מין אחד והצורך בהם אחד הוא ולכך הזכיר בצלמנו באותו צלם ממש, אבל אצל הדמות הזכיר כ"ף כי ידמה האדם לדמות המלאכים בפרצוף אבל אין הדמות בהם אחד ומזה הזכיר בצלמנו בבי"ת כדמותנו בכ"ף וזה מבואר.

פרק כו

פסוק א

ואת המשכן תעשה עשר יריעות. הזכיר המשכן בה"א הידיעה לפי שכבר צוה למעלה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. והיה לו להקדים מעשה המשכן למעשה שאר הכלים

אבל הקדים הארון כי הוא מוקדם במעלה אבל במעשה מצינו שהקדים בצלאל המשכן לשאר הכלים.

פסוק ב

אורך היריעה האחת שמונה ועשרים באמה. ידוע כי מעשה המשכן הכל ציורין כנגד מעשה שמים, ומפני שהמאורות קבועים בשמים וכל הפעולות באות משם בעולם השפל בעתים נגזרים לכך הזכיר לשון יריעה על שם הכתוב (תהילים ק"ד:ב') נוטה שמים כיריעה, והיו עשר יריעות כנגד עשר גלגלים, ואמר שמונה ועשרים כנגד שמונה ועשרים עתים שבספר קהלת ועליהם נאמר (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים, ועליהם אמר דוד (תהילים ל"ד:ב') אברכה את ה' בכל עת והזכיר עוד (שם לא) בידך עתותי, או יהיה כנגד ימי יתרון הלבנה ופחיתותה,

ובמדרש תנחומא שמונה ועשרים באמה היתה גדולה היריעה ונס גדול היה היכן מצינו יריעה אחת כ"ח אמות, רבי נחמיה אומר מעשה נסים היה ולשעה נבראת ונגנזה, (עי' בתנחומא ושם הדרש על יריעות העזים, והכוונה על מכסה עור תחש שהיה ג"כ אורך ל' אמה) **תדע** לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים באמה מהיכן אתה מביאה ולא תאמר ביריעות אלא אף בקרשים היה מעשה נסים ע"כ.

פסוק ז

ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן. צוה תחלה ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני, ואמר אורך היריעה האחת כ"ח באמה וביריעות אלו של עזים אמר אורך היריעה האחת שלשים באמה והזכיר בראשונה עשר יריעות ובאלה הזכיר י"א יריעות.

והנני מבאר הענין דרך כלל, דע כי המשכן היה ארכו שלשים אמה ורחבו עשר אמות וקומתו עשר אמות, ארכו שלשים אמות שכן מצינו בקרשים ועשית את הקרשים למשכן עשרים קרש לפאת נגבה תימנה והיו הקרשים נתונים מעומד שנאמר עצי שטים עומדים, והיו נתונים לארכו של משכן, והיה רוחב כל קרש וקרש אמה וחצי, הוא שכתוב ואמה וחצי האמה רוחב הקרש האחד והקרשים הללו היו עשרים לפאת דרום ועשרים לפאת צפון הרי לך שיש ברוחב הקרשים שלשים אמות. ורחבו עשר אמות ממה שכתוב (שמות כ"ו:כ"ב-כ"ג) ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים, וכתיב (שם) ושני קרשים תעשה וכתיב (שם) והיו שמונה קרשים בין כולם לצד מערב וזהו שאמר ולירכתי המשכן ותרגומו ולסייפי כי המערב סוף המזרח, וכשם שקרא הכתוב מזרח פנים ומערב אחור כך יכול לקרותם ראש וסוף, והרי לך שמונה קרשים שהיו לצד המערב יש בהם י"ב אמות לפי חשבון רחב הקרש אמה וחצי, וקבלת רז"ל במשכן

שרחבו עשר אמות ואותם שתי אמות העודפות הן הנכנסות בשעור רוחב הקרשים של צד צפון ולצד דרום והיו עובי הקרשים בולעים אמה אחת לכל צד נמצא חלל רוחב המשכן עשר אמות לא יותר. והנה לצד מזרח שבו פתח האהל לא היו קרשים כלל כי אם ארבעה עמודים שעליהם תלוי המסך כענין שכתוב (שמות כ"ו:ל"ו) ועשית מסך לפתח האהל, וקומתו עשר אמות זה מבואר ממה שכתוב עשר אמות אורך הקרש כי קומת המשכן כקומת הקרשים.

ודע כי יריעות עזים היו נתונות על המשכן ארכן לרחבו של משכן שהרי אורך היריעות שלשים אמה וכשתפרשם לרוחב המשכן הרי כל קרשי המשכן מכוסין, גם המשכן שרחבו עשר אמות ושתי קירות המשכן לצפון ולדרום שקומתם עשר אמות מזה ועשר אמות מזה הרי שלשים אמות של היריעה כלים בזה, וא"כ כשאמר הכתוב תחלה ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ואמר אורך היריעה האחת שמונה ועשרים באמה נמצאו שתי אמות מן הקרשים מגולות אמה אחת לצד צפון ואחת לצד דרום, ועל כן בא הכתוב עתה לומר ועשית יריעות עזים לאהל ולמכסה על המשכן שתהיין יריעות של עזים הללו מכסות יריעות הראשונות שהן של שש משזר ותכלת וארגמן והזכיר אורך היריעה האחת שלשים באמה, כי אורך היריעות הראשונות היו כ"ח ועתה צוה ביריעות הללו להיות ארכן שלשים כדי שיכסו אותן שתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים, ודרשו רז"ל מכאן למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה כלומר שלא יגיעו לארץ כדי שלא יתטנפו בעפר ובגשמים כי היריעות הראשונות שהיו חשובות ונכבדות יותר שהיו שש משזר ותכלת וארגמן לא היו מספיקות כל כך כיריעות הללו של עזים, ועוד שבראשונות הזכיר עשר יריעות ובאלה הזכיר עשתי עשרה וזהו שכתוב בפרשה זו והאמה מזה והאמה מזה בעודף, פירוש לצד צפון ולצד דרום באורך יריעות האהל יהיה סרוח כדי לכסות שתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים ביריעות הראשונות שהיו כ"ח אמה ואותה היריעה העודפת על הראשונות שהזכיר כאן עשתי עשרה באר הכתוב לכפלה כלפי האהל והוא שכתוב וכפלת את היריעה הששית כאלו אמר את יריעה עשתי עשרה העודפת וצוה לכפל חצי היריעה כלפי מזרח לפתח האהל כמו שכתוב אל מול פני האהל, וכמו שדרשו רז"ל דומה לכלה צנועה שמשימה צעיף על פניה, וחצי היריעה היה נותן לצד מערב כמו שכתוב תסרח על אחורי המשכן ומערב נקרא אחור כנגד מזרח שנקרא פנים.

פסוק טו

ועשית את הקרשים. היה ראוי לומר ועשית קרשים כמו שאמר ועשית יריעות עזים, ומה שהזכירה בה"א הידיעה לרמוז על הקרשים שהוציאום ישראל ממצרים והן הן שהביא יעקב למצרים ארזים ונטעם שם וצוה לבניו להיות מזומנים בידם ליטלם משם למלאכת המשכן.

עצי שטים עומדים. על דרך הפשט הזכיר עומדים על שם שהיו הקרשים נתונים מעומד וכמו שהזכרתי למעלה.

וע"ד המדרש עצי שטים עומדים כמה מיני ארזים הן ומכלם לא בחר אלא בזה ששמו שטים לפי שישראל חטאו בשטים לקו בשטים ונתרפאו בשטים, חטאו בשטים שנאמר (במדבר כ"ה:א') וישב ישראל בשטים ויחל העם, לקו בשטים שנאמר (שם) ויהיו המתים במגפה וגו' לכך רצה הקב"ה שיתכפרו במשכן בעצי שטים, ולכך צוה להביא שטים הלא הוא דאמר (ירמיהו ל':י"ז) כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה' וכתיב (הושע ז':ג') ברעתם ישמחו מלך.

וע"ד הקבלה עצי שטים עומדים כלשון (ישעיהו ו':ב') שרפים עומדים ממעל לו, והזכיר עומדים על הכחות העליונים שאין לך דבר במשכן וכליו שלא יהיה מצוייר למעלה שנאמר (שמות כ"ה:ט') את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, וכן אמר דוד ע"ה (דברי הימים א כ"ח:י"ט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאוכת התבנית, וכתיב (שם) ותבנית כל אשר היה ברוח, והענין לומר כי אע"פ שהמשכן והמקדש עתידין ליחרב וכלי הקדש הגופניים עתידים שיאבדו בגולה אין להבין שכשם שפסקו למטה כך פסקו למעלה תבניתם ודוגמתם ח"ו אבל הם עומדים וקיימים לעולם ואם פסקו למטה עתידים לחזור לקדמותם, וזהו מאמר רז"ל במסכת סוכה פרק לולב וערבה וכן במסכת יומא סוף פרק בא לו כהן גדול. עצי שטים עומדים שמעמידים את צפוין, שמא תאמר אבד סברן בטל סכוין, ת"ל עצי שטים עומדים שעומדין לעולם ולעולמי עולמים. קרא צפוין הכח שהם מצפים לו, ומה שאמר שהן מעמידין אותו הכח תלה הגדול בקטן, ושמא תאמר מאחר שהן מעמידין אותו כשאבדו למטה אבד סברן למעלה כלומר שאמבד אותו הכח שהן מקוים או שמא בטל הכח שמשקיפים לו ת"ל עומדים, לעולם ולעולמי עולמים.

פסוק כה

והיו שמונה קרשים. שני קרשים היו נבלעים בירכתים אחד לצפון ואחד לדרום, נשארו ששה קרשים באמצע בכותל מערבי וכן אמר ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים, ופסוק זה מבאר סוד היות שכינה שהיא במערב כלולה מו' קצוות, ולרמוז על זה נקרא המערב בשם ים כי הים בית קבול למים. וסדר ארבע רוחות העולם במרכבה העליונה

הם אבות עולם ודוד, דרום תחלה שכן אברהם תחלת האבות וכתיב בו (בראשית כ׳:א׳) ויסע משם אברהם ארצה הנגב, צפון שכן יצחק התגבר בעקדה, מזרח שכן כתוב ביעקב (שם לב) ויזרח לו השמש, והמשילו יוסף בנו לשמש, ודרשו רז"ל אמר יעקב מי הגיד לזה ששמי שמש, מערב הוא הסוף והוא כנור של דוד המנגן מאליו והוא הנקרא ים וזהו הים האחרון שתרגומו ימה מערבאה וכדי לרמוז על ארבע אלה נקראו ארבע רוחות העולם בשמות אלו וזה מבואר.

פסוק כח

והבריח התיכון בתוך הקרשים מבריח מן הקצה אל הקצה. פירש רש"י ז"ל חמשה בריחים היו לכותל צפון וחמשה בריחים לדרום וחמשה למערב, וחמשה אלו שלשה הן שהרי בריח העליון שני חצאין היו, וכן בריח התחתון, אבל התיכון היה שלם ארכו שלשים וזהו מן הקצה אל הקצה מן המזרח ועד המערב ואמרו רז"ל בנס היה עומד. אבל בתוספות פירשו שהיה מבריח לשלש רוחות, כותל צפון שלשים אמות, וכותל דרום גם כן שלשים אמות, וי"ב אמות למערב הרי שהיה הבריח התיכון שבעים אמות ששתי האמות היו נבלעות בירכתים.

ותן לבך כי הבריח התיכון המבריח הקצוות וחוגר המשכן כלו לכל הצדדין וסובל אותו היה כנגד קו האמצעי היכל הקדש הנושא לכל הקצוות וסובלן ומשפיע כחו בכל שבעים שרי מעלה והיא מדתו של יעקב שמכחו יצאו שבעים נפש וא"כ ראוי היה יעקב אבינו להורידו למצרים, שכן אמרו במדרש תנחומא הבריח התיכון ירד עם יעקב אבינו למצרים אמר להם לבניו כשתהיו נגאלים טלו אותו עמכם.

פסוק לג

והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים. היה לפנים מן הפרוכת הארון והכפרת עם כרוביו מונח על אבן שתיה במערבו של קדש הקדשים, ולפני הארון צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדיו ופרחיו ובגדיו של כהן גדול. והיה מחוץ לפרוכת השלחן והמנורה ומזבח הקטורת והשלחן בצפון והמנורה בדרום ומזבח מכוון ביניהם משוך קמעא לצד חוץ.

פרק כז

פסוק א

ועשית את המזבח עצי שטים. זו מזבח העולה והיה מושם בחצר המשכן ועליו מקריבים הקרבנות והיה מצופה נחשת והיה רבוע כנגד רגל רביעי שבמרכבה הוא אות רביעי של שם ועל זה אמר רבוע יהיה המזבח.

ודע כי המזבח הזה היה גבהו עשר אמות, וזה שאמר ושלש אמות קומתו על מקום המערכה בלבד נאמר, והראיה שהיה גבהו י' אמות ממה שאמרו רז"ל רבוע יהיה למאי אתא מופנה הוא דכיון דאשמועינן חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב יודע אני שרבוע הוא ומה ת"ל רבוע יהיה, אלא אתיא לגזירה שוה נאמר כאן רבוע יהיה ונאמר במזבח הקטורת רבוע יהיה הוא שכתוב (שמות ל א) ועשית מזבח מקטר קטורת אמה ארכו ואמה רחבו רבוע יהיה ואמתים קומתו מה מזבח הקטורת גבהו פי שנים ברחבו אף כאן גבהו פי שנים ברחבו, א"כ מה אני מקיים ושלש אמות קומתו משפת סובב ולמעלה, ועוד ראיה ממה שדרשו רז"ל במסכת סוכה פ' לולב וערבה מורביות של ערבה היו נותנים בצדי המזבח וראשיהן כפופין על המזבח תנא רכות וארוכות היו י"א אמה כדי שיהיו גוחות על המזבח אמה, וזה ברור שהיה גבהו של מזבח עשר אמות. ועוד דרשו רז"ל במסכת זבחים מזבח שעשה משה היה עשר אמות שהכתוב הקישו למשכן שנאמר (במדבר ד':כ"ו) ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח, מה משכן עשר אמות אף מזבח עשר אמות. ועוד פסוק מלא הוא במזבח שעשה שלמה שהיה גבהו עשר אמות שכן כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב ד':א') ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו, וכן המזבח לעתיד.

ובמדרש ועשית את המזבח עצי שטים, על מה מזבח הנחשת מכפר על מצח נחושה שנאמר (ישעיהו מ"ח:ד') וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה, מזב"ח מ'חילה ז'כות ב'רכה ח'יים, וכן שטי"ם ש'לום ט'ובה י'שועה מ'חילה. חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב כנגד שני לוחות הברית חמש דברות מכאן וחמש דברות מכאן, ושלש אמות קומתו כנגד שלשה גואלים משה אהרן ומרים.

פסוק ו

ועשית בדים למזבח בדי עצי שטים. היה ראוי לומר ועשית בדים למזבח עצי שטים, או שיאמר ועשית למזבח בדי עצי שטים כמו שאמר בארון גם בשלחן והבאת את הבדים בטבעות, ומה שהוצרך לאריכות לשון בבדים, לרמוז על מה שכתוב (דברי הימים ב ה':ט') ויאריכו הבדים שהיה מעשה נס כמו שהזכירו רז"ל אמר הקב"ה עתידין הם הבדים להאריך תפ"ז שנה לצאת בני ישראל ממצרים שנאמר ויאריכו הבדים.

פסוק ח

נבוב לוחות תעשה אותו. מרובע היה כי כן כתיב רבוע יהיה והיו הלוחות של עצי שטים לארבעת רבעיו וחלול באמצע, וכן תרגם אונקלוס חליל לוחין והוא מלשון (איוב י"א:י"ב) ואיש נבוב ילבב, כי האדם בילדותו הוא חלול מבלי דעת והשכל ואחרי כן ילבב כלומר יקנה לב.

והנה בחלל המזבח הזה היו ממלאין אותו אדמה בשעת חנייתן כדי להקריב עליו, והוא מה שכתוב (שמות כ׳:כ״א) מזבח אדמה תעשה לי. ומזבח זה נס גדול היה נעשה בענינו שהאש דולקת בו ביום ובלילה ולא היה העץ נשרף ולא היה הנחשת נתך, ומן הנסים שהיו במקדש הוא שמעולם לא כבו גשמים אש של מזבח זה, והיה מונח בעזרה במקום מגולה כדמיון חצר המשכן במשכן, ואמרו במדרש היה משה מתירא שמא ישרוף האש את העץ שבמזבח, א״ל הקב״ה משה מה אתה מתירא מי צוה האש לשרוף למד ממך כשנכנסת לתוך ערפל של אש והיית מהלך בין גדודין של אש, ולא עוד אלא שהיית בא אצלי שנאמר (שמות כ׳:י״ח) ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים, וכבודי אש אוכלה הוא שנאמר (דברים ד׳:כ״ד) כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא ולא נשרפת אף מזבח הנחשת אע״פ שכתוב בו (ויקרא ו׳:ו׳) אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה, לא הנחשת נתך ולא העץ נשרף, ואם תאמר שצפויו עבה א״ר נחמיה עובי דינר היה, א״ר פנחס בר חמא מזבח שעשה משה חביב ממזבח שעשה שלמה אבל המזבח שעשה שלמה הוא יותר גדול שנאמר (מלכים א ג׳:ד׳) אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא.

פסוק ט

ועשית את חצר המשכן לפאת נגב תימנה. כשבא לבאר על ארכו של חצר הוצרך להקדים הדרום להודיע כי קלעי הדרום היו משוכים מאה אמות, וכן קלעי הצפון שכנגדו, וכן עשה במשכן כשבא לבאר על ארכו הקדים הדרום, ואמר עשרים קרש לפאת נגבה תימנה ואחריו הצפון כשנגדו, ויבאר כאן כי חצר המשכן ארכו מאה אמות ורחבו חמשים, ואותם חמשים של ארכו החיצונים הם הם חצר שלפני המשכן, והמשכן היה נתון בחמשים של ארכו הפנימיים שהרי פתח המשכן שבמזרח היה נתון בשפת חמשים פנימיים והיה כלה אורך המשכן לסוף שלשים אמה במדתו ונמצא שהיה עשרים אמה ריוח בין יריעות שאחורי המשכן לקלעי החצר שלצד מערב, ורוחב המשכן שהיה עשר אמות כשהיה נתון ברוחב החצר שהוא חמשים אמה נמצאת אומר שהיו עשרים אמה ריוח לצפון ועשרים לדרום, ולמדת מכל זה שארכו של משכן נתון בארכו של חצר בתוך אותו חמשים פנימיים, ויש למשכן ריוח לכל צדדין עשרים אמה מאחריו למערב ועשרים לצפון ועשרים לדרום וחצר של חמשים על חמשים על המשכן, ואם כן ענין מוכרח היה להקדים הדרום ואחריו צפון כדי ללמדך על ארכו, וכשבא ללמד על רחבו הוצרך להזכיר מזרח ומערב, ומה שהקדים מערב למזרח מפני ששלשת הרוחות מכוסים בקלעים היו דרום צפון ומערב אבל המזרח לא היה מכוסה כלו בקלעים שהרי פתח השער היה באמצע שנאמר ולשער החצר מסך עשרים אמה, וזהו שכתוב לפאת קדמה

מזרחה חמשים אמה לא אמר קלעים חמשים אמה כמו שאמר לפאת ים קלעים חמשים אמה כי מזרח היה רחבו חמשים אמה אבל לא היו כל החמשים של רחבו מכוסים בקלעים אלא ט"ו אמות מצד זה וט"ו מצד זה ושער החצר באמצע שהוא עשרים אמה, וא"כ כשהזכיר כאן ארבע רוחות כסדר הזה והזכיר מזרח אחרון לא הזכיר זה אלא לפי סדר כסוי הקלעים לא כפי הרוחות, כי סדר הרוחות שלהם הוא כן מזרח מערב צפון ודרום, וכן הם נזכרים בפי הכל על הסדר הזה כי השמש יתחיל לזרוח מן המזרח ושוקע במערב וכשאדם פונה למזרח ימינו לדרום ושמאלו לצפון ואחוריו למערב, וכן מצינו סדורם בכתוב (איוב כ"ג:ח'-ט') הן קדם אהלוך ואיננו ואחר ולא אבין לו, שמאל בעשותו ולא אחז יעטוף ימין וגו'.

והטעם בהקדים צפון לדרום והיה ראוי להקדים הדרום שהוא ימין, מפני ששלשת הרוחות הללו רובם מיושבים הם אבל הדרום אין בו ישוב אלא מעט לרוב שפע חמימות שהשמש דר ברומו של רוחו לכך הזכיר דרום אחרון, ולמדת מזה כי סדר הרוחות בפרשה זו דרום וצפון ומזרח ומערב לפי סדר כסוי הקלעים, והסדר שלהם מזרח ומערב צפון ודרום לפי סדר הישוב בעולם השפל, והסדר האמתי למעלה במדור העליון דרום וצפון ומערב ומזרח לפי סדר המרכבה העליונה, וכבר הזכרתי למעלה בפסוק והיו שמונה קרשים, והקלעים הללו היו של שש משזר והיו כעין רשת עשויה נקבים נקבים והם היו כותלים לחצר סביב.

פסוק כ

שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש (משלי כז, ט)

שלמה המלך ע"ה יזהיר על האדם בכתוב הזה (משלי כז) לרחם על הגר שגלה ממקומו ומארץ מולדתו, ומפני שהתורה הזהירה עליו בכמה מקומות שלא להונות אותו לא בדברים ולא בממון שנאמר (שמות כב כ) וגר לא תונה, וכתיב (שם כג) וגר לא תלחץ, וכתיב (שם) ואתם ידעתם את נפש הגר לכך בא שלמה והוסיף וחדש כאן כי האיש הגולה והנודד ממקומו יתחייב האדם עליו בשתים, הא' שיספיק לו מזונותיו, השני שיסביר לו פנים, והנה הוא נקשר עם הכתוב שלמעלה שאמר כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, המשיל את האדם שיצא מן המקום אשר נולד שם כעוף היוצא מקנו ששם תחלת הויתו וסבת תולדתו וסמך לו מיד שמן וקטרת, וכנה המזונות כלם וכל מה שמתבשל על האש בשמן וקטורת שהוא העשן העולה מן המזון המתבשל, והודיענו בזה כי חייב האדם לשמח לב האיש הנודד ממקומו בספוק מזונות שהוא שמן וקטורת כי שמן וקטורת ישמח לב, ויתחייב עוד בהסברת פנים, וזהו ומתק רעהו שימתיק לו

דבריו והסברת פניו כי מלבד שיצטרך שמן וקטורת עוד יצטרך מתק רעהו במתק שפתים ורכות הדברים. ואמר מעצת נפש כלומר שיהיה אותו מתק והסברת פנים מעצת נפש השכלית דרך אהבה וחבה ולא דרך חנופה כי ייטב לו מתק שפתים יותר ממה שהוא נותן לו, וכן אמרו רז"ל בכתובות טוב המלבין שנים לחברו יותר ממשקהו חלב שנאמר (בראשית מ"ט:י"ב) ולבן שנים מחלב, אל תקרי לבן שנים אלא לבון שנים. וכן הזכיר הנביא (ישעיהו נ"ח:י') הלא פרוס לרעב לחמך והוא שמן וקטרת, והזכיר עוד (שם) ותפק לרעב נפשך והוא מתק רעהו.

ובמדרש שמן וקטורת ישמח לב שמן המנורה שהיה מתקרב בזמן הקטורת שנאמר (שמות ל':ח') ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה, משמח לבו של הקב"ה, בארו ז"ל כי כשם שהזכיר הכתוב שמחה בהקב"ה אחר מעשה בראשית והוא שאמר דוד (תהילים ק"ד:ל"א) יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו, כך מצינו שמחה בהקב"ה אחר מעשה המשכן שצוה בהדלקת המנורה ובהקטרת הקטורת ושרתה בו שכינה, ועל זה אמר שלמה שמן וקטורת ישמח לב, וכבר ידוע כי מעשה המשכן שקול כמעשה בראשית, וכשם שמצינו אחר מעשה בראשית שנברא באחרונה מי שהיה מכיר את ה' ועובד ומיחד והוא האדם, כן מצינו אחר מעשה המשכן שהוצרך לצוות שיהיה במשכן עובד ומיחד והוא הכהן הגדול, ולפי ששרתה שכינה במשכן ע"י הקטרת על זה אמר שמן וקטורת ישמח לב.

וכבר ידעת מה שנקרא קטורת על שם שריח הקטורת מתקשר במדות ושמחת המדות מתרבה על המקטיר ועל ידו הברכה נמשכת ונשפעת אל התחתונים, והנה השמן הזה שהיה מתקרב בזמן הקטרת הקטורת היה שמן זית לפי שהזית הביא אורה לעולם שנאמר (בראשית ח':י"א) והנה עלה זית טרף וגו', וע"כ צותה התורה במצות הדלקת המנורה בשמן זית, זהו שכתוב.

ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד. ויקחו אליך לשעה כי מפני שאמר בסוף הפרשה חקת עולם הייתי אומר כי מצוה זו לדורות ולא לשעה ע"כ הוצרך לומר אליך לשעה לומר לך שהמצוה לשעה ולדורות. והזכיר שמן זית למעט שאר שמן, שמן שומשמין, שמן אגוזים וכיוצא בהם. ואמר זית זך כלומר השמן הראשון פרט לשני ולשלישי. כתית שמן היוצא על ידי כתישה למעט שמן היוצא מאליו. למאור כתית למאור ולא למנחות, הראשון למנורה והשני למנחות. ומנהג העולם מי שיש לו שמן רע דולקו בנר, ומי שיש לו שמן טוב נותנו לתבשיל ואוכלו אבל כאן בהפך הראשון שהוא הזך למאור והשני למנחות.

ובמדרש כתית זה מקדש ראשון שעמד ת"י שנה מקדש שני ת"כ שנה, והמדרש הזה ירמוז לשני מקדשים והיה ראוי לרמוז גם השלישי העתיד.

אבל יתכן לומר כי המדרש הזה אפשר שירמוז על המקדשים שהיה זמנם קצוב, ולפי ששניהם עתידים ליחרב ולהיותם מרמס לכך נאמר הרמז בשניהם בלשון כתית שהוא לשון כתישה ומרמס אבל הבית השלישי העתיד אע"פ שלא בא בחשבון לפי שאין זמנו קצוב הנה נרמז במלת למאור והוא כלשון (ישעיהו ס':א') קומי אורי כי בא אורך, והוא הבטחה בבית השלישי בחזרת השכינה והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים כ"ז:א') ה' אורי וישעי, ואמר עוד (שם קיח) אל ה' ויאר לנו, ולפי שאין זמן לעמידת בנינו אבל הוא עומד לעד לעולם לכך אמר להעלות נר תמיד כלומר כי מעלתו תמידית ושוב אינה פוסקת.

להעלות נר. שם הכלל כמו נרות, וכן (בראשית ל"ב:ו') ויהי לי שור וחמור, וכן (שופטים כ"א:ט"ז) כי נשמדה מבנימן אשה, וכן (יחזקאל א':כ"ב) ודמות על ראשי החיה, והיו ארבע חיות.

תמיד שלא תשאר המנורה בלא נר, או יאמר נר שהוא תמידי, וירמוז לנר מערבי שהוא עקר כל הנרות שכל הנרות פונות כנגדו והוא היה פונה כלפי שכינה שהיא המדה העשירית וזהו לשון תמיד, והבן זה.

ובמדרש להעלות נר תמיד, זהו שאמר הכתוב (איוב י"ד:ט"ו) תקרא ואנכי אענך למעשה ידיך תכסוף אתה סובל את כל העולם כולו שנאמר (ישעיהו מ"ו:ד') אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט, ואתה מצוה לבני קהת להיות נושאים ארון כבודך על הכתף שנאמר (במדבר ז':ט') ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, אתה זן את כל העולם ואתה מצוה (במדבר כ"ח:ב') את קרבני לחמי אתה מאיר לכל העולם ואתה מצוה להעלות נר תמיד הוי אומר (איוב י"ד:ט"ו) למעשה ידיך תכסוף, ואמר הקב"ה לא שאני צריך לאור בשר ודם שבאורי אני מאיר לכל העולם אלא כדי להעלות אתכם ולזכות אתכם. ועוד שם אמר רבי מאיר אמר הקב"ה חביבין עלי נרות שאהרן מדליק מן המאורות שקבעתי בשמים, למה שבשעה שהקריבו הנשיאים חנוכת המזבח ולא הקריב שבט לוי היה נפשו של אהרן עגומה א"ל הקב"ה כל השבטים הקריבו חנוכה אחת ואתה לבדך תעשה חנוכה לעצמך הוא שכתוב (תהילים י':י"ז) תאות ענוים שמעת ה', וזהו שכתוב מחוץ לפרוכת וגו' יערוך אותו אהרן ובניו ע"כ, ויהיה רמז לחנוכה של נרות חשמונאי ואם כן כשאמר יערוך אותו אהרן ובניו ירמוז לשעה ולדורות.

פרק כח

פסוק ב

לכבוד ולתפארת. ע"ד הפשט שיתכבד ויתפאר בהם, ולפי שהכהן הגדול מלאך ה' צבאות אצל היחידים בענין העבודה יצוה עתה להלבישו בגדי מלכות ולהיותו מלך נכבד ומפואר אצל ההמון ואז יהיה שלם בכל כי הבגדים האלה בגדי מלכות, המעיל כמו שכתוב (שמואל ב י"ג:י"ח) כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים, וכתנת תשבץ הוא כתנת פסים האמור ביוסף (בראשית ל"ז:ג') ועשה לו כתנת פסים, והמצנפת מנהג המושלים והמלכים בארצות ישמעאל שיתעטפו בה הצואר והראש.

וע"ד הקבלה לכבוד ולתפארת, יאמר ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך שיהא משמש בהם לכבוד ולתפארת כלומר לכבוד ה' השוכן בתוכם ולתפארת ישראל, וכבר ידעת כי היה המשכן דוגמא למקדש העתיד.

והנה בהמ"ק קראו הנביא בית קדשנו ותפארתנו הכוונה בית של קדשנו הוא הכבוד ושל תפארתנו הוא תפארת ישראל, וזהו (עמוס ז':י"ג) כי מקדש מלך ובית ממלכה הוא, וזהו שאמר לכהנו לי בתוספת וי"ו לרמוז על המדה הששית ומלת לי כמו לה' והוא הכבוד, וזה מבואר.

פסוק ג

ואתה תדבר אל כל חכמי לב ועשו. סמך ועשו לחכמי לב לרמוז שתהיה עשיית הבגדים מתוך מחשבת חכמה והוא שהיו צריכין עשיה לשמם, ואמר ועשית שיהיו נעשים על כוונתו, ותמצא בפרשה זו שלשה פעמים לכהנו לי והיה ראוי לומר לכהן לי ושלשה וי"ן הנוספין לרמוז על י"ח כהנים גדולים ששמשו במקדש ראשון.

פסוק ד

ואלה הבגדים אשר יעשו. דרשו רז"ל במסכת ערכין כשם שהקרבנות מכפרין כך בגדי כהונה מכפרין, ולזה נסמכה פרשת הקרבנות לבגדי כהונה. חושן מכפר על הדיינים שנאמר (שמות כח) ועשית חשן משפט. אפוד מכפר על ע"ג, שנאמר (הושע ג ד) ואין אפוד ותרפים, וכתיב (שופטים ח':כ"ז) ויעש אותו גדעון לאפוד. מעיל מכפר על לשון הרע שנאמר (שמות כח) ונשמע קולו, יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה קול, ולשון הרע זה לשון הרע שבפרהסיא אבל לשון הרע שבצנעה קטרת מכפרתו. כתונת תשבץ מכפרת על שפיכות דמים שנאמר (בראשית ל"ז:ל"א) ויטבלו את הכתנת בדם, וכתונת זו כמין חלוק היתה וסמוכה לבשרו היתה ומשובצת זהב כחלוק זה שרוקמין בו פסים והוא שכתוב (שמות כח) ושבצת הכתנת שש מלשון משבצות זהב. מצנפת מכפרת על גסי הרוח יבא הדבר שבגובה ויכפר על מעשה גובה, ואבנט מכפר על הרהור הלב

ודרשו רז"ל כי היו באבנט ל"ב אמות. ציץ מכפר על עזות פנים שנאמר (שם) והיה על מצח אהרן, וכתיב (ירמיהו ג':ג') ומצח אשה זונה היה לך. והיו בגדי כהן גדול שמונה והזכיר הכתוב ששה מהם ולא הזכיר ציץ מפני שהוא כלי זהב אינו בכלל הבגדים ולא הזכיר מכנסי הבד כי לא רצה להזכיר רק הששה שהיה משה מלבישם לאהרן, ולכך הזכירם ביחד בכתוב הזה וכתיב בסוף הפרשה והלבשת אותם את אהרן וגו', וכתיב אחריו ועשה להם מכנסי בד לבאר כי המכנסים הם היו הלובשים אותם לעצמם בהצנע כדי שלא תבין שהיו המכנסים בכלל והלבשת הוצרך בהכרח להזכירם באחרונה וא"א לו שיכללם ביחד עם שאר הבגדים, והמכנסים מכפרים על העריות ועל הליכת הרגלים ההולכים לעשות עברה.

פסוק ו

ועשו את האפוד. לפי מה שהקדים הכתוב ואמר חושן ואפוד ומעיל היה ראוי להקדים ולומר ועשית חושן משפט ואח"כ ועשית את האפוד.

ויתכן לפרש כי עשה כן מפני שהאפוד הוא עקר, כי החשן היה תחת האפוד כמין שולים והאפוד הוא עקר הבגד ועל כן הקדימה הפרשה האפוד לחשן במעשה, ומה שהזכיר תחלה חושן לאפוד היה זה למעלת שם המפורש הנקרא אורים ותומים שהיו נותנים בין כפלי החושן.

ודע כי הבגדים האלה חושן ואפוד ואבנט היו צמר ופשתים ואע"פ שהתורה אסרה לכל ישראל צמר ופשתים לכהנים מותר בשעת עבודה שאין הכהנים לובשים אותם רק בשעת עבודה, וזהו שכתוב באפוד ועשו את האפוד זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר, וכתיב בחושן ועשית חושן משפט זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר וכן באבנט. התכלת הוא הצמר הצבוע כעצם השמים, ארגמן הוא הצמר הצבוע אדום, ותולעת השני הוא הצמר הצבוע בתולעת ושש משזר, הששה הוא פשתים.

ודע כי חושן ואפוד היו חמשה מינין ופרכת ארבעה מינים ורמוני המעיל ג' מינין, כיצד בחשן האפוד כתיב זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר וכתיב בפרוכת ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר, וכתיב ברמונים ויעשו על שולי המעיל רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני משזר, לא נאמר בו שש שלא היו ברמונים אלא שלשה מינין שזורין, ודרשו רז"ל במסכת יומא פרק בא לו כל מקום שנאמר שש חוטן כפול ששה, משזר שמונה, פירוש משזר בלא שש כמו ברמונים, מעיל י"ב, פרוכת כ"ד, חושן ואפוד כ"ח. ובאור זה כי הפרוכת שהוא ד' מינין ונאמר בו שש כל מין ומין ששה חוטין הרי הפרוכת כ"ד. רמונים שיש בהם שלשה מינין ולא נאמר בהם שש כל

מין ומין שמונה הרי כ"ד, דילפינן משזר משזר מפרוכת מה משזר דפרוכת שהוא ד' מינין עשרים וארבעה אף משזר רמונים שהן שלשה מינין כ"ד. מעיל י"ב דילפינן תכלת תכלת מפרוכת מה פרוכת ששה חוטין של תכלת אף מעיל כן וכתיב כליל ופירושו גדיל ואין גדיל פחות משנים והרי י"ב. חושן ואפוד שיש בו מין חמישי נוסף על השאר והוא הזהב הנה הוא כ"ח חוטין ד' מינין ששה ששה הרי כ"ד זהב מין חמישי אי אפשר לומר עליו ששה שהרי כתוב בו (שמות לג) וקצץ פתילים, ופירש רש"י ז"ל שם במסכת יומא פתילים שנים וכשבא לקצץ הרי ד' אם כן חושן ואפוד כ"ח חוטין.

פסוק י

ששה משמותם. שקרא להם אבותם כתולדותם למד הכתוב שיהיו השבטים כתובים כסדר לידתם ראובן שמעון לוי ויהודה דן ונפתלי, ששה אלו באבן אחת ובאבן השנית יששכר זבולן גד ואשר יוסף ובנימין כי כן נולדו, זה היה באבני האפוד שהיו שתים והיו שמות שנים עשר שבטים חרותין בשני אבני אפוד הללו שהיו של שוהם ששה שבטים על האבן האחת וששה על השנית והיו מפותחות פתוחי חותם כי היו מעשה חרש כענין שכתוב בהם מעשה חרש אבן ולא נאמר בהם במלואתם מה שאין כן באבני החשן שנאמר בהם במלואתם ולא הזכיר בהם מעשה חרש.

ולפי שאי אפשר שיהיו מפותחות פתוחי חותם והאותיות מבוקעות בצורתם ושישארו האבנים במלואתם כי אם ע"י שמיר לכך הוצרך משה רבינו לשמיר באבני החשן כמו שהזכירו רז"ל ולא הוצרך כן באבני האפוד לפי שאין כתוב בהן במלואתם והיו מעשה חרש.

וכך היה מעשה האפוד, רחבו כרוחב גבו של אדם מכתף לכתף, וארכו כנגד אצילי הידים מאחורים עד הרגלים ותופר עליו שתי כתפות שנאמר שתי כתפות חוברות כדי שיהיו על כתפות הכהן וקובע על כל כתף וכתף אבן שוהם מרובע משוקע בבית של זהב ומפותח שמות י"ב שבטים על כל אבן ואבן ששה.

פסוק טו

ועשית חשן משפט מעשה חושב. כך היה מעשה החושן אורג בגד מעשה חושב מן התכלת ומן הארגמן ותולעת שני ושש, והיה לוקח חוט א' של זהב ונותנו על ו' חוטין של תכלת וכופל הז' חוטין כאחד וכן היה עושה חוט א' של זהב עם ו' של ארגמן וחוט אחד של זהב עם ששה של פשתן, וזהו שכתוב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש כ"ח חוטין שכתוב (שמות לט) וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילם לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מלמד שחוט של זהב כפול בתוכם. ארכו של חושן שתי זרתות ורחבו זרת וכופלו לשנים נמצא זרת על זרת מרובע וקבועים בו ארבעה

טורים אבן וכל אבן ואבן היה מרובע, ומפתח שמות י"ב שבטים על י"ב אבנים, ראובן היה מפותח על אבן אודם, שמעון על פטדה, וכן כולם. ומלבד י"ב שבטים שהיו כתובים על י"ב אבנים הללו היו כתובים שמות האבות אברהם יצחק יעקב ושבטי ישרון. וכסדר הזה היו כתובים ראובן א' על אודם, שמעון ב' על פטדה, לוי רה"ם על ברקת, יהודה י' על נופך, יששכר צ' על ספיר, זבולן ח' על יהלום, דן ק' יע"ק על לשם, נפתלי ב' על שבו, גד שבט"י על אחלמה, אשר יש"ר על תרשיש, יוסף ו"ן על שהם, בנימין על ישפה, הרי לך בכל אבן ואבן ששה אותיות להורות כי ששת ימי המעשה תלוים בי"ב שבטים, והיו באבני חושן ע"ב אותיות כי י"ב פעמים ששה הם ע"ב והם כנגד ע"ב אותיות של השם הגדול להורות בזה קיום העולם שנברא בע"ב שעות שהרי העולם נברא ביום שנאמר (בראשית ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, וששת ימי המעשה ע"ב שעות יש בהם י"ב שעות בכל יום, וזהו שאמר הכתוב (תהילים פ"ט:ג') אמרתי עולם חסד יבנה כמנין חס"ד, ולמדנו מזה שהעולם שנברא בע"ב שעות מתקיים בזכות השבטים שבהם ע"ב אותיות.

והנה בנימין שהיה מפותח על ישפה היה מלא ולא היה בו סמך אותיות מן האבות כשאר השבטים כי לא נשתיירו מבני בנימין במעשה פלגש בגבעה כי אם שש מאות בזכות בנימין שהיה מפותח באבני החשן ששה אותיות.

ודע כי נמצא כתוב בספרי חכמת הטבע כי כל האבנים היקרות שהם עקריות ושרשיות אינן אלא י"ב והם אבות לכל שאר האבנים וכל השאר מיניהם ענפיהן ותולדותיהן.

ומה שנתן אבן אודם ל**ראובן** על שם שהאדימו פניו בחטא בלהה כשבלבל יצועי אביו והודה ולא בוש, והאבן הזאת נקרא רובי"ן והוא גדל במקומות ידועים בים והוא סלע גדול ומוצאו כמוצא הכסף וכמוצא הזהב, והסלע והמוצא ההוא קורין אותו בלאש"ו, ורובינו ובלאש"ו הכל מין אחד וחתיכה אחת, אלא שהרובי"ן הוא אדום בתכלית וכן תרגומו סמקן והוא מבחר האבן כמין ענפים שבולטים ממנו ונמשכים ממנו והבלאש"ו הוא למטה ממנו מאד במעלת האדמימות, ומפני זה נקרא מבחר האבן הזאת בלשוננו אודם כי מראהו אדום כדם וסגולתו שכל אשה שנושאתו אינה מפלת לעולם נפלים ואמרו שהוא טוב לאשה המקשה ללילד, ואם היו שוחקים אותו ומערבים אותו באכילה ובשתיה מועיל הרבה להריון כדודאים שמצא ראובן ששם דמות אדם ועל כן נכתב אדם חסר וי"ו להורות על אדם כי המקרא יורה עצמותו של אבן והמכתב בחסרון וי"ו יורה על פעולתו, ומפני זה היה ראובן מפותח על אבן אודם.

שמעון היה מפותח על פטדה היא אבן ירוקה ככרתי בכרכי הים, וכן תרגומו ירקן

ונקרא פראשמ"א והוא מין נפך שהוא מרקד"י שהוא ג"כ ירוק ככרתי. ודע כי פראשמ"א ומרקד"י הכל מין אחד וחתיכה אחת כענין שבארתי לך ברובי"ן ובלאש"ו, אלא שהמרקד"י הוא המובחר והוא המלוקט ומחותך ממנו והוא בתכלית הירקות וזיוו מבהיק ואורו מתנוצץ עד מאד והפראשמ"א ירוקה גם כן אבל היא למטה ממנו עד מאד בין בירקות בין בזיו האור, ומה שנתנה האבן הזאת לשמעון על שם שהוריקו פניו של זמרי בן סלוא נשיא שבט שמעון וכן כל מי שחטאו משבט שמעון בבנות מואב הוריקו פניהם, וכן דרשו רז"ל סימן לעברה הדרוקן. וסגולת האבן הזאת של פטדה שהיא מקררת את הגוף וע"כ היא מצויה בארצות כוש שהם חמים ושטופי זמה וצריכים אליה לקרר אותם וזהו שכתוב (איוב כ"ח:י"ט) לא יערכנה פטדת כוש, יחס אותה לכוש שהיא מצויה בארץ כוש.

לוי היה מפותח על ברקת והוא הקרבונקל"א נקראת ברקת על שם שנוצצת כברק ומאירה כנר וכן תרגום ברקן, והוא אבן שתלה נח בתיבה ממה שכתוב (בראשית ו':ט"ז) צהר תעשה לתיבה והנביא קראה אקדח שנאמר (ישעיהו נ"ד:י"ב) ושעריך לאבני אקדח על שם שקודח כגחלת והוא מלשון (שם נ) קודחי אש, ונתנה ללוי מפני ששבט לוי היו מאירין בתורה כענין שנאמר (דברים ל"ג:י') יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, וכן משה שהיה משבט לוי כשנולד נתמלא כל הבית אורה ונאמר בו כי קרן עור פניו וכתיב (קהלת ח':א') חכמת אדם תאיר פניו, וסגולת האבן הזאת שהיא מחכימת פתי ומאירת העינים מלבד שמשתמשין בעצם גופה כמו שמשתמשין באור הנר ואומרים כי אם שוחקין אותה ומערבים במאכל ובמשתה או בשאר הסמים יועיל הרבה מאד להחכים ולפתוח הלב.

יהודה היה מפותח על נפך והוא מראקד"י ובלשון ערבי זמור"א והתרגום כולל ב' לשונות הללו וע"כ אמר אזמרגדין מורכב מלשון זמור"א ומלשון מראקד"י והאבן ירוקה ככרתי והוא ממין פראשמ"א כמו שהזכרתי ונתנה ליהודה על שם שהוריקו פניו במעשה תמר ונתגבר על יצרו והודה ולא בוש והוריקו פניו גם כן על שחשדו אביו על יוסף הוא שכתוב (בראשית ל':ח"י"ז:כ') חיה רעה אכלתהו, וכשבא לברך את בניו אמר לו (שם מט) מטרף בני עלית אז נעשו פניו זכים ומבוהקים כנפך הזה שזיוו מבהיק וכן כתוב ביהודה (שם) ידך בערף אויביך וסגולת האבן הזאת שכל מי שנושאם אויביו הופכין לו עורף ולכך נקרא נפך, וכן כתוב ביהודה ידך בעורף אויביך, וכן מצינו תגבורת מלחמת ונצחון בכל שבט יהודה, בדוד כתיב (שמואל א י"ח:ז') ודוד ברבבותיו, ובמשיח כתיב (ישעיהו י"א:ד') וברוח שפתיו ימות רשע.

יששכר על ספיר והוא הנקרא שפיל"י והוא מראה תכלת, ונתנה ליששכר לפי שהיו גדולים בחכמת התורה שנאמר (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו', ולוחות התורה של סנפירינון היו, וכן מצינו במתן תורה (שמות כ"ד:י') ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. וידוע כי נפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד שכתוב בו (יחזקאל א':כ"ו) כמראה אבן ספיר דמות כסא, וצבע זה של תכלת אינו צבע של גאוה כצבע של אדמימות או צבע ירקות שקורין גרי"ן ששניהם צבעים של גאוה, אבל התכלת צבע של ענוה ושפלות נאה לבחורים ונאה לזקנים, וזהו שכתוב (ישעיהו נ"ז:ט"ו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח. וסגולת אבן זה שהוא טוב לאור העינים ולכך מעבירין אותו על העינים, וכן התורה מאירת עינים ואמרו האבן הזאת תועיל לכל כאב ונפיחה באיזה מקום שתהיה בגוף וכן התורה מרפאה לכל הגוף, וכן אמרו רז"ל חש בראשו יעסוק בתורה.

זבולן על יהלום והוא הנקרא פירל"א והיא לבנה כלה על שם שהכסף לבן והוא סימן לעשרו של זבולן שנאמר (בראשית מ"ט:י"ג) זבולן לחוף ימים ישכון לכך נתנה לזבולן והיא מצלחת בפרקמטיא, וסגולת האבן שמביאה שינה על האדם שכן אמר הכתוב (שם ל) הפעם יזבלני אישי.

דן על לשם והוא הנקרא אשטפס"ס ונמצא בו פרצוף אדם מהופך על שם שהפכו שבט דן את הקערה על פיה והפכו לשם לסמל בפסל מיכה וכתיב בספר יהושע בענין חלוק הארץ (יהושע י"ט:מ"ז) ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם כי היא שם עיר מארץ ישראל.

נפתלי על שבו והיא נקראת טורקיז"א והפרשים מתמידים לנושאה וכן תרגומו טרקיא, וסגולת האבן הזאת שהיא מושכת האדם על הרכב ומצלחת אותו בענין הרכיבה כל ימיו ולכך נקראת שבו ועל שהיא מחברת אותו אל הרכב נתנה לנפתלי שהיא לשון חבור על שם (בראשית ל) נפתולי אלהים נפתלתי.

גד על אחלמה והוא הנקרא קרישטא"ל ולכך תרגומו עין עגלא והאבן הנקרא ליאמ"ן דומה לה אלא שיש בה אדמימות, ונתנה אחלמה לגד שכשם שאחלמה והוא קרישטא"ל מצוי הרבה אצל בני אדם והכל מכירים אותו, כך שבטו של גד היו מרובין והרוגיהם נכרין הוא שכתוב (שם לג) וטרף זרוע אף קדקד, וסגולת האבן הזאת שמחזקת את הלב שלא ירך בלכתו למלחמה ולכך נקראת אחלמה מלשון חוזק וכענין שנאמר (ישעיהו ל"ח:ט"ז) ותחלימני והחייני, וכתיב (איוב ל"ט:ד') יחלמו בניהם ירבו בבר.

אשר על תרשיש והיא הנקראת קריאוליק"א וגוון שלה דומה לגוון השמן, ויש שפירשו שהיא האבן שצבעה תכלת ותרגומו כרום ימא שהרי גוון הים כעין תכלת, ומצינו ים

ששמו תרשיש שנאמר (יונה א':ג') וימצא אניה באה תרשיש, וסגולת האבן הזאת לעכל המאכל, וכל שכן למי ששוחק אותה ומערבה במאכלו ונעשה בזה עב ושמן והוא שכתוב (בראשית מ"ט:כ') מאשר שמנה לחמו.

יוסף על שהם והוא נקרא אוניקל"י, וסגולת אבן זה לתת חן לאדם בעיני כל רואיו ונקראת שהם, ויש בה אותיות השם, על שם (שם לט) ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח,וכתיב (שם) ויתן חנו בעיני שר בית הסהר ומי שנושאה בבית המלכות תועיל הרבה ויצליח ויהיו דבריו נשמעים.

בנימין על ישפה והיא הנקראת ישפי"ז והיא כלולה מגוונים הרבה אדומה שחורה ירוקה וסגולת האבן הזאת לעצור הדם ונתנה לבנימן לפי שנשתנה לבו לגוונים הרבה וחשב מחשבות במכירתו של יוסף אם יגלה הדבר לאביו אם לא ואעפ"כ נתגבר על יצרו והיה מעצור לרוחו ולא גלה הדבר לאביו, ולכך נתנה לו האבן הזאת, ונקראת ישפה שתי מלות יש פה, וזה יורה על מעלתו שאע"פ שהיה לו פה והיה לו לגלות הדבר שתק ולא גלה. אלה י"ב אבנים הקבועים בבגד החושן ואלה שמותם ושמות י"ב השבטים מפותחים בהם כסדר לידתן שבט ושבט כתוב על אבנו המיוחדת לו והכל בהשגחה גמורה וכוונה נפלאה.

וראיתי בספר האבנים שחברו הפילוסוף שהאבנים צריכות טהרה וידוע מסגולתם שהנושא אותם בטומאה יתבטל כחם אליו או יחלש ואם ישוב ויטהר תחזור האבן לכחה הראשון כבתחלה, והסבה והטעם בזה לפי מעלות רוחניות הכח העליון שהאבן מושכת ממנו שהוא מדבק בטהרה ומתרחק מן הטומאה, וכן כתב החבר בחבורו, וראוי להאמין כך שהרי אין לך כל אבן ואבן מן האבנים היקרות שלא תמשך כח עליונים כענין שאמר בעשבים אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל למעלה. ונמצאת למד שהכהן הגדול בבגדי האפוד והחשן היה מוקף מלפניו ומאחריו משמות י"ב שבטים, החשן אשר על לבו מלפניו היו קבועים שמות י"ב השבטים על י"ב אבניו כל שבט ושבט על אבנו גם האפוד שהיה מאחוריו על שתי כתפיו ששם שתי אבני שהם שהם קבועים בהם מפותחים י"ב שבטים ששה על אבן זו וששה על אבן זו והכהן כאשר ילבשם היה לובשם ביחד האפוד עם החשן שהרי מחובר היה זה בזה שנאמר (שמות כ"ח:כ"ח) ולא יזח החשן מעל האפוד והיה החשן על לבו מלפניו והאפוד מאחריו, וחשב האפוד היה קשור על לבו תחת החשן ושתי כתפות האפוד על ב' כתפיו ושתי עבותות הזהב יורדות מעל כתפות מכאן ומכאן ונתונות תוך טבעות החושן העליונות, ושני חוטין של

תכלת מרוכסין מתחת אצילי ידיו מב' טבעות בכתפות האפוד התחתונות שהן למעלה מן החשב.

ועל דרך הקבלה תמצא פליאה וחכמה נוראה בי"ב אבני חשן אלו ממה שנתן לכל אחד מן השבטים אבן אחת ידועה בגוון ידוע הכל כפי גוון מדותיהם למעלה, ראובן הרומז למדת הדין אבנו אודם ושמעון הרומז לשש קצוות אבנו פטדה וגוון שלה ירוק ככרתי, לוי הרומז לחבור השלשה שלמעלה אבנו ברקת שאורו מתלהט ומתנוצץ, יהודה הרומז לתהו שהוא קו ירוק אבנו נפך שהוא ירוק ככרתי, זבולון הרומז למדת רחמים אבנו יהלום שהיא פירל"א לבנה, ישששכר לספיר שגוונו תכלת הנוטה לתכלת, דן הרומז למדת הדין כמו ראובן אבנו לשם ויש בו צורת אדם, נפתלי הרומז לזכור אבנו טורקיש"א והיא שבו ויש במינה זכר ונקבה, יוסף הרומז למדת רחמים כמו זבולון אבנו שהם שיש בה אותיות השם, בנימן הכולל מן הכל אבנו ישפה שהיא כלולה מגונים רבים, והמקום יגלה לבנו להביט מתורתו נפלאות.

פסוק כ

משובצים זהב יהיו במלואותם. כלומר האבנים יהיו במלואותם משובצים זהב והכתוב יצוה שיהיו האבנים על הזהב והאותיות על האבנים, והיו שבעים ושתים אותיות כנגד שבעים ושתים שמות.

ויש בכאן התעוררות גדולה על מעלת התורה כי היא יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, כי מפני שהכסף והזהב חמדת בני אדם והאבנים היקרות למעלה מן הזהב על כן בא הכתוב לעורר כי התורה עולה על כל הקנינים כלם שהרי הזהב בסיס לאבנים היקרות והאבנים בסיס לאותיות, וכן דרך לעשות בסיס מן הנקלה לנכבד ואם כן האותיות עקר הכל שבהם נברא העולם שכל הקנינים נמצאים בו.

פסוק ל

ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התמים. הזכירן בה"א הידיעה ולא זכרן בשום מקום עד עתה כי לא מנאם עם יתר הכלים במלאכת האומנים שיאמר בהם ועשית את האורים והתומים כמו שאמור ביתר הכלים או שיאמר ויעש האורים והתומים, והנה זה עדות שלא היו מעשה חרש כי אם מעשה שמים, ומפני זה נזכרו בלשון ידיעה כלשון (בראשית ג':כ"ד) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ולא נזכרו הכרובים קודם לכן כן כתב הרמב"ן ז"ל. וכלל הדבר באורים ותומים שהיו שמות קדושים מכחם ידע הכהן העתיד וישמיע לכל שואל הבאות, והשמות האלה שני חלקים האחד מכחם יאירו אותיות השבטים הקבועים באבני החשן והם הנקראים אורים בהיותם מאירים לעיני הכהן, השני מכחם יבא בלב הכהן שידע להצמיד ולחבר האותיות ולהוציא התיבה מהם

כדי שיהא מכוין בתשובת השאלה ומכח השמות האלה היה לב הכהן תמים בידיעת האותיות וברוח הקדש שבו יבא בלבו כי זה חבורן וסדרן והם הנקראים תומים ושני חלקי השמות הקדושים האלה הנקראים אורים ותומים על שם פעולתם היו נתונים בן כפלי החשן כי על כן היה כפול ואחרי שהלביש משה לאהרן האפוד והחשן אחרי כן היה נותן בין כפלי החשן האורים והתומים והוא שכתוב וישם עליו את החשן ויתן אל החשן את האורים ואת התומים, והענין היה מדרגה ממדרגות רוח הקדש למעלה מבת קול ולמטה מן הנבואה. ואמרו בריש פרק קמא דברכות למה נקרא שמן אורים ותומים, אורים שמאירים דבריהם, תומים שמשלימים דבריהם, ונקראו גם כן כרתי ופלתי, כרתי שכורתין דבריהם, פלתי שמופלאין מעשיהם. ומי שבא לשאול את הכהן באורים ותומים כך היה הענין היה הכהן עומד פניו כלפי הארון והשואל עומד מאחרי הכהן ולא היה שואל בקול רם ולא מהרהר בלבו אלא כאדם שמתפלל בינו לבין עצמו והיה מוציא הדבר בפיו, ומיד היה הכהן מתלבש ברוח הקדש ומביט בחשן ורואה בו כמראה הנבואה עלה או לא תעלה באותיות שהיו בולטות מן החשן כנגד פניו, ואין שואלים אלא צבור ומלך כדאי' במס' סוטה.

פסוק לא

ועשית את מעיל האפוד. זה יורה שהמעיל היה דבק עם האפוד וכן כתב רש"י ז"ל שהאפוד נתון עליו כחגורה.

כליל תכלת. למדך שהמעיל היה כלו תכלת אין בו צבע אחר והוא כדמות גלימא שלנו שאין לה בית ראש שחלקו התפירה לפניה והיה צוארו חגור בנקב פי המעיל והיו לפניו שתי כנפים מגלה אותם ומכסה אותם כרצונו והיו על שוליו סביב ע"ב רמוני תכלת וארגמן ותולעת שני ל"ו מצד כנף של ימין ול"ו מצד כנף של שמאל והיו רמונים חלולים ובתוכם ע"ב פעמונים, וכן דרשו רז"ל בזבחים היו ע"ב זוגים ובתוכם ע"ב עינבלים והיו ל"ו מצד זה ול"ו מצד זה. ולפי זה מה שכתוב פעמון זהב ורמון פעמון זהב ורמון באורו בתוך רמון כלומר מכוסה בתוכו.

אבל רש"י גם (הרמב"ן) [הרמב"ם] ז"ל פירשו פעמון זהב ורמון שהיו הפעמונים פעמון אחד בין שני רמונים וכן כלם על שולי המעיל סביב אבל לא היו הפעמונים בתוך הרמונים ממש טמונים בתוכם.

פסוק לב

והיה פי ראשו בתוכו. נראה לי כי מה שדרשו יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה קול נכלל בו עוד כל הדובר שקרים והמועל בדבורו ויש לו שפתים דולקים ולב רע כי לכך נקרא מעיל שבא לכפר על המעל לפיכך צוה על המעיל והיה פי ראשו בתוכו,

ויש בזה רמז אזהרה לאדם שראוי לו שיהיה דבורו שוה למה שבתוכו שיהיה תוכו כברו ושפתו לפיו סביב לעצור במלין, והוא אינו עושה כן אלא מעשה אורג כופל דבריו כארג הזה שכופל חוטי אריגתו וכן כפי תחרא כפי השריון שטבעותיו כפולים וע"כ בא המעיל לכפר על עון זה כי הוא מרוחק אצל הש"י ודובר שקרים לא יכון לנגד עיניו.

פסוק לה

ונשמע קולו בבואו אל הקדש. קולו של אהרן כי בבאו אל הקדש בלבישת שמונה בגדים בטכסיס הזה ישמע קולו ותהיה תפלתו מקובלת, ויכלול עוד קולו קול המעיל בהרעשת הפעמונים והיה זה מדרך המוסר ולמדה תורה דרך ארץ לאדם הרוצה להכנס לפני המלך שיהיה מקיש בפתח ההיכל תחלה כדי שלא יכנס פתאום מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא כי כל הבא בהיכל המלך פתאום הרי זה חייב מיתה בטכסיסי המלכות כענין שכתוב במלך אחשורוש (אסתר ד':י"א) אשר לא יקרא אחת דתו להמית, ועוד לטעם אחר כדי שיודע הדבר שהכהן הגדול רוצה להכנס, ואע"פ שהכל גלוי וידוע אצל השכינה גם אצל המלאכים משרתי הקדש אשר לפניו ודבר לא יכחד גם מהם, טעם הדבר היה כדי שלא יפגעו בו מן המלאכים הקדושים אשר לפניו אילו היה נכנס פתאום, ולא היה ענין הפעמונים לחדש הודעה לשכינה ולא למלאכים אשר שם אבל הענין מוכרח כולל תועליות גדולות כי היא אזהרה למלאכים שיפנו מקום לאוהבו של מלך לכבוד המלך כדי שיוכל להכנס ולעבדו ביחוד, ועוד שלא ינזק הכהן בבאו שם פתאום ועם הסימן הזה יהיו נדחים מפניו ומפנין לו מקום לעבד המלך ובצאתו גם כן היתה סימן הקריאה כאילו הכהן קורא אותם שישובו לשרת לפניו כבראשונה כי כבר כלה עבודתו והוא יוצא. ואמר ולא ימות, להורות שאם יבא שם מבלי שישמיע קולו ויכנס פתאום ימות כי המשרתים אשר שם סביב השכינה יפגעו בו, ומבואר דרשו בירושלמי במסכת יומא וכל אדם לא יהיה באהל מועד, אפילו אותם שכתוב בהם (יחזקאל א':י') ודמות פניהם פני אדם לא יהיו באהל מועד, ועל כן נצטוה הכהן שישמיע קול בפעמונים וכענין שנאמר (תהילים נ"ה:ט"ו) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש. וסימן הקריאה ונטילת רשות זה היה בכל ימות השנה, וזהו שאמר ונשמע קולו בבאו אל הקדש ולא לפני ולפנים מפני שלפני ולפנים לא היה צריך השמעת קול ולא היה נכנס שם בבגדי זהב אלא בבגדי לבן בלבד, וזו היא מעלתם של ישראל שהכהן הגדול היה נכנס לפני ולפנים ביום הכפורים בלא סימן הקריאה ובלא נטילת רשות.

ובמדרש מה טעם י"ב השבטים באבני החושן שיהיה הקב"ה מסתכל בבגדי הכהן בכניסתו ביום הכפורים ונזכר בזכות השבטים, א"ר יהושע בן לוי משל לבן מלך שהיה

פדגוג נכנס אצלו מלמד על בנו סנגוריא והיה מתירא מן העומדים עליו שמא יפגעו בו מה עשה הלבישו פורפירא שלו שיהיו רואים אותו ומתיראים ממנו, כך אהרן היה נכנס בכל עת לבית קדש הקדשים ואילו לא היו לו זכיות הרבה שהיו נכנסים עמו ומסייעין לו לא היה יכול להכנס למה שהיו מלאכי השרת שם מה עשה הקב"ה נתן לו מדמות לבושי הקודש שנאמר (ישעיהו נ"ט:י"ז) וילבש צדקה כשריין, ע"כ.

פסוק לו

ועשית ציץ זהב טהור. כך היה מעשה הציץ עושה טס של זהב רחב שתי אצבעות ומקיף מאזן לאזן וכותב עליו שני שטים קדש לה', קדש למטה, לה' למעלה, והיו האותיות בולטות והיה נקוב שני קצותיו ופתיל תכלת למטה ממנו מנקב לנקב שיהא נקשר בפתיל כנגד העורף, ופירש הראב"ד ז"ל קדש למ"ד מלמטה בסוף שטה ראשונה ולכך קראו למטה לפי שהוא בסוף, ה' למעלה בראש שטה שניה וקראו למעלה לפי שהוא על ראש המעיין וסמוך לו ועם זה היה השם בראש שטה ויהיה נקרא כסדר קדש לה'.

והנה הציץ הוא מכלל שמונה בגדי כהונה ואינו בגד אבל הוא תכשיט ומה שיזכירו רז"ל תמיד ח' בגדי כהונה הם הולכים אחר הרוב כי השבעה מהם הם בגדים שהכהן גדול מתלבש בהם.

ודע והבן כי הם כנגד שבעה רקיעים, ובסוף סדר צו אבאר לך זה, והציץ של זהב שבראשו הוא עליון על כלם וירמוז על כלם המדה שכתוב עליה (תהילים מ"ה:י"ד) כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, והיא העשירית ועל כן הציץ של זהב והיה ראוי לפתח בו קדש לה' הוא שכתוב פיתוחי חותם קדש לה', וכתיב והיה על מצח אהרן וכתיב והיה על מצחו תמיד בשכבר ידעת כי כהן גדול הוא דוגמא גם כל בגדיו שהוא לובש בשעת עבודה הנה הם דוגמא ולכך תמצא שהזכיר הכתוב למעלה באבני אפוד על שתי כתפיו לזכרון גם בחושן הזכיר כן לזכרון לפני ה' תמיד, ומלת זכרון היא דוגמא כי עמו יזכירנו ד"א. ואם כן היה הכהן בשעת עבודה מוקף ומעוטר מי"ב שבטים בחשן מלפניו ובאפוד מלאחריו וע"ב פעמונים של שולי מעילו למטה ושכינה למעלה על ראשו מדת הדין שבה הרחמים משגחת על ישראל וזהו לשון ציץ מלשון (שיר השירים ב':ט') מציץ מן החרכים, ושהיא מקבלת ממקור העליון מלשון (במדבר י"ז:כ"ג) ויצץ ציץ, הוא העליון בפרי. ומתוך הענין הזה יש לך להתעורר בשאר הענינים ובסדר לבישת הבגדים כי יש בו ענין גדול מורה נפלאות תמים דעים והבן זה.

פסוק מג

והיו על אהרן ועל בניו. שעור הכתוב יהיו על אהרן שמונה בגדי הכהונה שהזכיר מתחלת הפרשה ועד כאן שהם חושן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט וציץ

ומכנסי בד, ועל בניו ד' בגדי כהונה וזהו שכתוב ולא ישאו עון ומתו שהרי כהן גדול ששמש בפחות משמונה או כהן הדיוט ששמש בפחות מארבעה הרי נקרא מחוסר בגדים ואם עבד עבודתו פסולה והוא חייב מיתה בידי שמים כזר ששמש שנאמר וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו וגו' והיתה להם כהונה לחקת עולם בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והרי הם כזרים וכתיב והזר הקרב יומת.

חקת עולם לו ולזרעו אחריו. שיהיה כהן גדול לובש שמונה בגדים בשעת עבודה וכהן הדיוט ארבעה בשעת עבודה והם מכנסי בד וכתנת ומצנפת ואבנט. ופלא גדול היה בכהנים המקריבים קרבנות בכל יום שלא היה גופם לבוש אלא הכתנת לבדה שהיא חלוק והם סובלים הקור בימות הגשמים ולא היו מתים, וע"כ אמרו רז"ל שמעמידין על הכהנים ממונה אחד לבקר אותם ולרפא תחלואיהם לפי שהיו רובם חולים מחולי בני מעים מפני שהיה עבודתם בכל ימות השנה בחלוק לבד בשעת עבודה, ועוד שהיו עומדים תמיד על הרצפה והם יחפי רגל.

פרק כט

פסוק א

וזה הדבר אשר תעשה להם. היה ראוי שיאמר וזה אשר תעשה להם כמו שאמר בסמוך וזה אשר תעשה על המזבח, והוסיף מלת הדבר לפי שהפרשה הזאת פרשת הקרבנות ורמז לעתיד כי מי שאין לו קרבן יביא הדברים ויתכפר לו וכענין שכתוב (הושע י"ד:ג') קחו עמכם דברים, וכתיב (שם) ונשלמה פרים שפתינו במקום פרים שפתינו.

לקח פר אחד בן בקר ואילים שנים. הרי שלשה כנגד שלשה אבות העולם, אברהם יצחק ויעקב.

ובמדרש פר אחד בן בקר ואלים שנים הדא הוא דכתיב (ישעיהו מ"ו:י') מגיד מראשית אחרית פר אחד כנגד אהרן אלים שנים כנגד אלעזר ואיתמר רמז ששני בני אהרן עתידין למות על ידי קרבן ואין משמשין אלא ב'.

פסוק יד

ואת בשר הפר. פר חטאת זה היה לכפר על מעשה העגל והזכיר תשרף באש כטעם שרפת פרה אדומה, וסודה ידוע מן השעיר המשתלח. והסמיכה בבנים שאומר וסמך אהרן ובניו מפני שהקב"ה התאנף על אהרן להשמידו והוא כלוי הבנים ע"כ הוצרכו להתכפר בו.

פסוק לז

כל הנוגע במזבח יקדש. דרשו רז"ל שומע אני בין ראוי ובין שאינו ראוי ת"ל וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה מה כבשים בני שנה ראוים אף כל ראוים. ד"א כל הנוגע במזבח כל כהן הבא להקריב תחלה יתקדש כיון שעלה לא ירד.

פסוק לח

וזה אשר תעשה על המזבח. עשייה זו סדור אברים על מערכות האש והיה זו בשעת הנץ החמה אבל שחיטת התמיד היתה מקודם בשעת האיר המזרח, וששה כהנים היו מקריבים, האחד היה נושא את הרגל ואת הראש, השני שתי ידים, והשלישי העוקץ והרגל, הרביעי החזה והגרה, החמישי הדפנות, הששי הקרבים.

פסוק מ

ונסך רביעית ההין יין לכבש האחד. כתב רבינו חננאל ז"ל כיון ששחה לנסך הניף הסגן בסודרין והקיש בן ארזא בצלצל ודברו הלוים בשיר, הגיעו לפרק תקעו והשתחוו העם על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה וזהו שכתוב מפורש (דברי הימים ב כ"ט:כ"ח) וכל הקהל משתחוים והשיר משורר והחצרות מחצצרים הכל עד לכלות העולה וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו, והיו הלוים משוררים במקדש על הקרבנות בכל יום ויום. השיר שהיו אומרים באחד בשבת (תהילים כ"ד:א') לה' הארץ ומלואה וזה כנגד בריאת העולם שכתוב (בראשית א':ג') והארץ היתה תוהו ובוהו, ויבא מלך הכבוד כנגד ויאמר אלהים יהי אור שכבוד השכינה אור גדול. בשני (תהילים מ"ח:א'-ב') שיר מזמור לבני קרח גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו וגו' וכתיב (שם) אלהים בארמנותיה נודע למשגב שהבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים בין עזרת הכהנים ובין עזרת ישראל שהם ארמנותיה, כנגד יום שני שבו הובדלו מים העליונים מן התחתונים שנאמר (בראשית א':ו') ויהי מבדיל בין מים למים. בשלישי (תהלים פב) מזמור לאסף אלהים נצב בעדת אל וכתיב (שם) שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו, כלומר שיתקבצו השופטים לדון כל אחד ואחד כראוי לו וזה כנגד יקוו המים שכתוב בו ועץ עושה פרי למינו (שם) אכן כאדם תמותון כלומר בראתי אל האדם גן עדן וכיון שחטא נטרד משם כן אתם. ברביעי (שם צד) אל נקמות ה' כנגד עובדי חמה ולבנה שנבראו ביום רביעי וכתיב (דברים ל"ב:מ"א) אשיב נקם לצרי, בחמישי (תהלים פא) למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו וכתיב בו המעלך מארץ מצרים, והיה פרעה דומה לתנין שנאמר (יחזקאל כ"ט:ג') התנים הגדול ובו ביום כתיב (בראשית א':כ"א) ויברא אלהים את התנינים הגדולים. בששי (תהילים צ"ג:א') ה' מלך גאות לבש כנגד ברייתו של אדם שנאמר (בראשית א':כ"ו) בצלמנו כדמותנו וירדו, והוא לבדו יתעלה שמו גאה

על כל גאים ורודה בכל הרודים, וכתיב עוד (תהילים צ"ג:א') אף תכון תבל בל תמוט. בשביעי (שם צב) מזמור שיר ליום השבת וכתיב בו שתולים בבית ה'. ויתכן שיש באלו השירות יותר ממה שהזכרנו מן הראיות שהם כנגד ימי בראשית ע"כ לשון הרב ז"ל.

פסוק מא

כמנחת הבקר וכנסכה תעשה לה. כתיב בסדר פנחס כמנחת הבקר וכנסכו תעשה אשה, ואמר ונסכו כי יחזור למלת הבקר וכאן אמר וכנסכה כי הוא חוזר אל המנחה. ומה שהוסיף בכאן לה הוא חדוש כי לא מצינו כן בשאר המקומות ויתכן שירמוז אל המדה העשירית המתעלה והבן זה.

פסוק מג

ונועדתי שמה. חוזר אל המזבח שהזכיר הוא מזבח העולה ומכאן למדו רז"ל שהקב"ה מדבר עם משה מעל מזבח הנחשת משהוקם המשכן.

ויש מן החכמים שהיו אומרים כי מעל הכפרת היה מדבר שנאמר (שמות כ"ה:כ"ב) ודברתי אתך מעל הכפורת, ומה שהזכיר אשר אועד לך שמה לדבר אליך שם אין הכוונה על המזבח כי אם על אהל מועד שהזכיר פתח אהל מועד לפני ה'.

ונקדש בכבודי, שתשרה שכינה בו.ובמדרש ונקדש בכבודי אל תקרי בכבודי אלא במכובדים שלי רמז לו מיתת בני אהרן, ומכאן אמר משה (ויקרא י':ג') זה הדבר אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש והיכן דבר בקרובי אקדש כשאמר ונקדש בכבודי.

פסוק מו

וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם. יאמר כי ההוצאה היתה על מנת לשכני בתוכם כי לולא כן לא הוציאם, וזה יורה כי השראת השכינה בישראל צורך גבוה הוא ג"כ לא צורך הדיוט, וזהו לפי דעתי מה שאמר הנביא הושע ע"ה (הושע י"ג:ד') ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי, יאמר כי לא הוצאתיך מארץ מצרים אלא בשביל אנכי ה' אלהיך כדי שתקבל עליך אלהותי וכדי שלא תדע אלהים זולתי ולכך הזכיר מארץ מצרים באמצע.

וכן מצאתי במדרש תהלים בפסוק (תהילים קי"ד:א') בצאת ישראל ממצרים ר' יהושע בן לוי אמר בזכות המשכן נגאלו ישראל ממצרים שנאמר (שמות ב':כ"ה) וירא אלהים את בני ישראל וכתיב (שם לט) וירא משה את כל המלאכה.

ויש לך מקום אחר ללמוד הימנו אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים על תנאי לשכני בתוכם ע"כ לשון המדרש. וזהו שכתוב (תהילים קל"ב:י"ד) אוה למושב לו, וכתיב (שם) פה אשב כי אויתיה, ורבו המקראות המעידים על זה וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר.

פרק ל

פסוק א

ועשית מזבח מקטר קטרת. כתב הרמב"ן ז"ל היה מזבח הקטורת מן הכלים הפנימיים וראוי להזכירו עם השלחן והמנורה שהוא מונח עמהם כאשר הזכיר כן בסדר ויקהל, ומה שהזכיר כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבנות בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי ושכנתי בתוך בני ישראל, אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר קטורת להקטיר לכבוד הש"י וזהו שנמסר למשה שהקטרת עוצר המגפה כי הקטרת מדת הדין שנאמר (דברים ל"ג:י') ישימו קטורה באפך מן וחרה אפי והוא מה שאמר בקטורת זרה (ויקרא י':ג') ועל פני כל העם אכבד שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי ע"כ. וכיון שבאר לנו הרב בכאן ענין הקטורת בסודו מעתה ראוי לכל משכיל להרחיק דעת הרמב"ם שכתב בזה בטעמי המצות כי לפי שהיה אהל מועד מקום ששם מחתכין נתחי הקרבנות ורוחצין הקרבים על כן צוה להקטיר באותו מקום כדי להסיר ולדחות אותו הריח ושיהא הריח הטוב מתגבר ועולה במקום ההוא גם בבגדי המשרתים שם.

והנה הרב הכריחו לומר כן הדרך אשר דרך בה בשאר המצות אבל חס ושלום שנתלה העקר הגדול שבסוד הקטרת שחייבה עליו התורה כרת לעושה כמוהו כמתכונתו בטעם החלוש הזה, ובענין נדב ואביהוא אבאר לך סוד הקטורת אם יהיה אלהים עמדי.

פסוק ז

בבקר בבקר. ובתמיד לא נזכר אלא בבקר אחד שנאמר (במדבר כח) את הכבש אחד תעשה בבקר לפי שהקטרת קודם לתמיד של שחר.

פסוק ח

בין הערבים יקטירנה. ידוע כי ריח הקטורת נודף באחרית היום יותר מקטורת של בקר וע"ז אמר הכתוב (תהילים קמ"א:ב') תכון תפלתי קטורת לפניך וגו', לא אמר חטאת ואשם שהן באים על חטא המעשה ולא עולה שהיא באה על חטא המחשבה אלא קטורת שאינה באה על החטא כלל כי אם על השמחה כי דוד היה מבקש מאת הש"י שתהיה תפלתו מקובלת לפניו כקטרת ולכך אמר (תהילים קמ"א:ג') שיתה ה' שמרה לפי, ומלת שיתה נראה לי שהיא נמשכת למלת לפי כאלו אמר שיתה ה' לפי שמרה לפי יאמר שישים ה' יתברך בפיו הדבור הראוי על דרך (שמות ד':י"א) מי שם פה לאדם ויבקש ממנו גם כן שישמור פיו מדבור בלתי ראוי. ואמר (תהילים קמ"א:ג') נצרה על דל שפתי כמו על דלת שפתי, בלשון (מיכה ז':ה') שמור פתחי פיך שהשפתים הלא הם נפתחים ונסגרים כדלת וכן (איוב מ"א:ו') דלתי פניו מי פתח, הם שפתיו של לויתן. ומלת נצרה היא צווי, כמו (בראשית כ"ה:ל"א) מכרה כיום (שם מג) שלחה הנער אתי,

והדגש שבצד"י נוסף כדגש (שמות טו יז) מקדש ה' כוננו ידיך, והוא כמו נצור, וכן (משלי ד יג) נצרה כי היא חייך, הדגש שבצד"י נוסף. (תהילים קמ"א:ב') משאת כפי מנחת ערב יבקש ממנו יתברך שתהיה תפלתו רצויה יותר מקטרת של שחר, והזכיר משאת כפי על הקטרת שהוא נושא בכפיו וכמו שכתוב (ויקרא ט"ז:י"ב) ומלא חפניו קטורת סמים דקה. או מנחת ערב מלשון ערבות כמו (מלאכי ג':ד') וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים, ולפי שאין בכל הקרבנות ממהר לרצות יותר מן הקטרת שהוא מעלה עשן מיד לכך הזכיר בתחלת המזמור ה' קראתיך חושה לי.

פסוק ט

לא תעלו עליו קטרת זרה. הזהיר הכתוב שלא יקדימו להעלות על המזבח שום דבר לקטרת הסמים לא קטרת יחיד ולא קטרת צבור שיביאוה נדבה וכ"ש אחרת. או יזהיר שלא יעלו על המזבח קטרת מסמים אחרים כי אם מאותם שיפרוט מהן הכתוב ואם עשה כן יקראנה זרה ויעבור בלאו זה. **ועולה**. כגון דם עולת עוף שהוא דבר מועט. **ומנחה**. כגון קומץ של מנחה. **ונסך**. אפי' נסוך המים. וקבעה תורה זמן הקטרת הקטורת בזמן שהשמן מתקרב ממה שהזכיר והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה, וכתיב ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה, ועל זה אמר שלמה (משלי כז) שמן וקטורת ישמח לב.

ובמדרש שמן וקטרת ישמח לב שמן שנמשח כהן גדול בשמן המשחה וקטרת שהיה מקטיר לפני ולפנים והיה מתמר ועולה ישמח לב היו כל ישראל שמחים והיו יודעים שנתכפר להם ונתקבלו מעשיו. אתה מוצא שלא נשתבחו קרבנות מעולם כקרבנות הנשיאים למה שהקריבו הקטרת תחלה שנאמר (במדבר ז':י"ד-ט"ו) כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת, ואח"כ פר אחד בן בקר, ולפיכך הקב"ה משבח קרבנותיהם זה קרבן פלוני זה קרבן פלוני. וכן אתה מוצא באחז שבטל את התורה שנאמר (ישעיהו ח':ט"ז) צור תעודה חתום תורה בלמודי ועבד ע"ז והרבה להכעיס ויתר לו הקב"ה כל שאר העברות ולא ויתר לו בטול הקטרת שכן כתיב (דברי הימים ב כ"ט:ז') גם סגרו דלתות האולם ויכבו את הנרות וקטרת לא הקטירו ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל ויהי קצף ה' על יהודה וירושלים ויתנם לזעוה. כמה חביב קטרת לפני הקב"ה שנעשה המשכן וכל כליו ושחט את הקרבנות וערך על המזבח וסדר השלחן והמנורה ולא ירדה שכינה עד שהקריבו הקטורת, וכן מצינו שלמה בחכמתו שבאר זה ואמר שהקטרת מקובל וחביב לפני הקב"ה יותר מן העולה הנשחטת בצפון ומן השלמים הנשחטים בדרום הוא שאמר

(שיר השירים ד':ט"ז) עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו.

פסוק יב

יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י, כז)

שלמה המלך ע"ה למדנו בכתוב הזה (משלי י) כי שנות האדם מתארכים או מתקצרים לפי הזכות והעונש וזה בדרך נס נסתר, וידוע שהנסים כלם נחלקים לשני חלקים יש נסים מפורסמים ויש נסים נסתרים, המפורסמים הם אותות והמופתים הגדולים אשר נעשו לעיני העמים כאותות של מצרים בעשר מכות ובקריעת ים סוף וירידת המן והשלו והוצאת המים מן הצור המשנים טבעו ומנהגו של עולם, הנסתרים הם המעשים והמקרים שאירעו לאבות אברהם יצחק ויעקב כמלחמת אברהם עם המלכים ההם ונצוחו והתגברותו עליהם כי אע"פ שנראה כדרך מנהגו של עולם הכל היה נס נסתר, וכן תוספת ימי הצדיקים וקצור ימי הרשעים הכל נס נסתר, ועל זה אמר שלמה יראת ה' תוסיף ימים לפי שהדאגה והיראה מחלישין כח האדם בדרך הטבע ומקריבים ימי מיתתו, ואמר שלמה כי מי שיש בו יראת ה' ודואג על עונותיו יאריכו ימיו והנה זה נס נסתר. ושנות רשעים תקצרנה לפי שהתענוגים מרחיבין לבו של אדם בדרך הטבע וממשיכין ומאריכין ימיו על כן יאמר הרשע המתעדן והנמשך אחר תענוגי הגוף לא יועילו לו תענוגיו כי תקצרנה שנותיו וגם זה נס נסתר. ולמדך הכתוב הזה שאין אריכות ימים וקצורם תלוי אלא לפי הזכות והעונש וכענין שדרשו רז"ל כי בבית ראשון לא שמשו אלא י"ח כהנים גדולים ובבית שני שמשו שלש מאות כהנים גדולים והיה זה לפי שהכהנים בבית ראשון היו צדיקים גמורים והאריכו ימים והכהנים שבבית שני קלקלו מעשיהם ולא האריכו ימים ועל כן היו מרובים כל כך.

והנה הכתוב הזה אינו דין נחתך שהצדיק יאריכו ימיו והרשע יקצרון ימיו שהרי אנו רואין רשעים מאריכין חיים וצדיקים מתים בקוצר ימים, אבל הכתוב הזה מבאר פעלות הש"י ורצונו לעתים שהוא מאריך ימי הצדיק כמו שהאריך לחזקיה ומקצר ימי הרשע כמו שעשה לבן הדד מלך ארם. ואם אינו מאריך ימים לכל צדיק ואינו מקצר ימי כל רשע נוכל לומר שאינו צדיק גמור ואינו רשע גמור ואם אולי יהיה זה הנה זה לתת להם גמול כמעשה ידיהם לעולם הבא כדי להאדיר השכר לצדיק ולהגדיל העונש לרשע, ובין כך ובין כך אין התוספת והקצור אלא נס גמור כי קצור הימים קודם הנגזר ותוספת הימים על הנגזר אין זה כי אם נס גמור והוא הנסתר מעיני הבריות שאינם רואים בזה אלא מנהגו של עולם וטבעו, והענין הזה הוא יסוד התורה כלה שאין לאדם חלק בתורת משה

רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומקרינו כלם נסים נסתרים אין להם טבע ומנהגו של עולם לא ליחידים ולא לרבים אבל בעשותו המצוה יצליחנו שכרו ובעשותו העברה יכריתנו עונשו, וזהו ענין יעוד התורה בברכות וקללות שאין לך כל יחיד ויחיד בישראל שלא יארעו לו בכל יום נסים נסתרים והוא אינו יודע, וכן דרשו רז"ל אין בעל הנס מכיר בנסו. וכדי להורות שהנסים הנסתרים הם עם האדם בכל יום לכך בארו לנו רז"ל מאמר אחד הוא שאמרו הנכנס למוד את גרנו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתשלח ברכה בכרי הזה, ואם מדד ואח"כ ברך הרי זו תפלת שוא שאין הברכה מצויה לא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי ולא בדבר השקול אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר (דברים כ"ח:ח') יצו ה' אתך את הברכה באסמיך בדבר הסמוי מן העין, כוונו חכמים לומר בזה שהנסים הנסתרים הם בכל יום ויום ושהוא בדבר שאינו מנוי ומדוד כי אם היתה הברכה חלה במנוי לא היה נס נסתר אלא מפורסם ואין כל אדם זוכה לנס מפורסם, ועל מכוון זה אמר מדד ואח"כ ברך הרי זו תפלת שוא שכיון שנמדד אי אפשר בזה נס נסתר ועין הרע שולטת בעצם הדבר המדוד וכן בעצם הדבר השקול והמנוי, ומטעם זה צותה התורה שלא ימנו ישראל לגלגלותם אלא בשקלים כדי שתהיה הברכה חלה עליהם ברבוי זרעם בנס נסתר ושלא ישלוט בהם עין הרע השולטת בעצם הדבר המנוי ומתוך שכל אחד ואחד מישראל יתן כופר נפשו מחצית השקל יודע מנינם בחשבון חצאי השקלים, וזהו שכתוב.

כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם.

וע"ד הפשט אמר כי תשא ולא הזכיר בו זה דרך צווי כדי שיכנס ויכלול בזה לשעה ולדורות, כי מה שהזכיר הכתוב לשון כי תשא למדך שימנה עתה לשעה זו וגם יכלול עוד כי כשימנם לדורות שימנם כן ולא ימנם לגלגלותם, ומפני זה שבא הלשון סתום בכאן ולא נתפרש אם המנין היה לשעה או מצוה לדורות ג"כ ע"כ טעה דוד המלך ומנאן בלא שקלים הוא שצוה ליואב ואמר לו (שמואל ב כ"ד:ב') שוט נא בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם, וכתיב ואמר יואב אל המלך ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדוני המלך רואות ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה, וכתיב ויחזק דבר המלך אל יואב וכתיב ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי.

ובמדרש כי תשא אמר לו הקב"ה למשה במה תרום קרנם של ישראל בכי תשא שנאמר (משלי י"ד:ל"ד) צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת רבי יהושע אומר צדקה תרומם

גוי אלו ישראל שנאמר (שמואל ב ז׳:כ״ג) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וחסד לאמים חטאת כל צדקה וחסד שעו״ג עושים אינם עושים אלא כדי שתמשך גדולתם שנאמר (דניאל ד׳:כ״ד) להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטייך בצדקה פרוק ועויתך במחן עניין הן תהוי ארכא לשלותך.

ונתנו איש כפר נפשו לה׳ בפקוד אותם. במדבר. **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם.** לדורות, לכך הזכיר פעם שנית בפקוד אותם. או יהיה הראשון לשון מנין והשני לשון השגחה מלשון (ירמיהו י״:ט״ו) בעת פקדתם יאבדו, ושעור הכתוב כן ונתנו איש כפר נפשו לה׳ במנות אותם כדי שלא יהיה בהם נגף בהשגיחו אותם.

וגלה לך הכתוב כי העם הנפרט במנינו כל אחד לגלגלותם הנה הוא מושגח מבעל ההשגחה יתעלה וכל מעשיו נפרטין לפניו ואז יחול הנגף, מה שאין כן בתחלה שהיה ענינו נמשך בכלל הרבים אבל עתה בהיות כל יחיד ויחיד וכל מעשיו נפרטין אי אפשר מבלתי עונש וכענין שהשיבה השונמית לאלישע (מלכים ב ד׳:י״ג) בתוך עמי וגו׳, כלומר איני רוצה שתתפלל בשמי לפני המלך או אל שר הצבא מוטב לי שיהיה עניני נכלל בכלל הרבים ולא נפרטת פן אענש, וידוע כי אותו היום שכתוב בו (שם) ויהי היום ראש השנה היה. ומכאן ראוי אותו היום שכל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון שיהיה יום הדין ופקידת עונש לעולם ולהתפחד ולדאוג בו כיון שכל יחיד נפרט וכל מעשיו נפרטין לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, וכן תמצא בספר רות (רות א׳:א׳) וילך איש מבית לחם יהודה הזכירו הכתוב סתם וכשנפרט אחר כן ונזכר ושם האיש אלימלך מה כתיב שם וימת אלימלך.

פסוק יג

מחצית השקל בשקל הקדש. ע״ד הפשט לפי שהיה משה מלך ישראל כענין שכתוב ויהי בישרון מלך על כן קבע לו מטבע של כסף וקראו שקל מפני שהיה המטבע כלו במשקל שלם כי היה הכסף מזוקק בלא סיגים וקראו קדש מפני שכל המצות הם עיקר הקדושה ויש בקצת המצות צורך למטבע ההוא כמצות פדיון הבן שהמצוה חמשת שקלים, גם מצות הערכין שהם נקראים קדש צריכה לשקלים. ומן הטעם הזה אנחנו קורין לשון תורתנו לשון הקדש מפני שהוא לשון של קדושה כולל כמה מיני קדושות וכל עניני קדושה ישתמשו בו כי הוא הלשון שבו הקב״ה דבר עם בני ישראל עשרת הדברות ובו מדבר עם הנביאים ועם המלאכים, ושבעים שמות יש לו כלם הם לשון הקדש גם שמות המלאכים נקראים בלשון הקדש, שהרי גבריאל נקרא על שם הגבורה ורפאל מלשון רפואה, ויש מהם רבים חתומים בשם אל לומר לך ששמו משותף בהם וזהו שכתוב

(תהלים סח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם, וכן כלם, והוא הלשון שבו נברא העולם וכמו שדרשו רז"ל העולם נברא בלשון הקדש שנאמר (בראשית ב) לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, והראיה מקריאת השמות אדם חוה קין הבל שכלן לשון הקודש וכן כל שאר השמות והוא הלשון שכל האומות וכל הלשונות עתידים לחזור אליו שנאמר (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד. ומה שהיה מחצית השקל מפני שישראל עברו במעשה העגל על עשרת הדברות ומחצית השקל הוא עשר גרות שהרי שקל שלם עשרים גרה הוא ולפיכך היה מביא כל אחד ואחד מישראל עשר גרה להיות להם לכפרה על שעברו על עשרת הדברות. ולא היה מביא אלא מבן עשרים שנה ומעלה לפי שאין בית דין של מעלה מענישים בפחות משל עשרים, וכן מחצית השקל היה אחד מעשרה מפדיון הבכור שהוא חמש שקלים שנאמר (במדבר י"ח:ט"ו-ט"ז) ופדויו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים וגו'.
וע"ד המדרש מחצית השקל לפי שחטאו במחצית היום לפיכך יתנו מחצית השקל הדא הוא דכתיב (שמות לב) כי בשש משה בא שש.
וע"ד השכל היה מחצית השקל והיה יכול להיות שקל שלם מן עשר גרות אבל בא לרמוז שראוי לכל משכיל שישקול מעשיו בשוה ושיסכים בעצמו לתת לגופו ולנפשו לכל אחד מהם חלקו וחוקו במשקל השלם, והנכון והראוי שימשיך את גופו אל עבודת השם יתעלה וילך בה אחר נפשו שהוא העקר ולעתים גם כן שימשוך נפשו אחר גופו בענינים ההכרחיים כגון אכילה והשתיה והמלבוש שאי אפשר לו שיחיה זולתם וכמו שאמרו רז"ל בענין יום טוב כתיב (דברים טז) עצרת לה' אלהיך וכתיב (במדבר כט) עצרת תהיה לכם רבי יהשע אמר חלקהו חציו לה' וחציו לכם. וראוי שתהיה כוונתו בהשתדלותו בצרכי גופו כדי שיבא מזה לתועלת הנפש שכן מצינו ביעקב אבינו שהשתדל בעסקי הנפש ארבע עשרה שנה ששמש בבית עבר והשתדל בעסקי הגוף בעבודת החומר ארבע עשרה שנה גם כן בשתי בנותיו של לבן ותכלית כוונתו בעבודת החומר היתה לתועלת הנפש השכלית שהיא מחצית השקל ראוי שיהיה לשם ה' כי ישקל מעשיו ופעולותיו כלם ויחלקם בדרך השויה לכל אחד מה שראוי לו. והזכיר בשקל הקדש כי אז יהיו כל שקלי מעשיו והנהגותיו שקולים בשקל קדש ויעלה מזה למדרגות הפרושיות והקדושה.
וע"ד הקבלה מחצית השקל לפי מה שהרהרו במחשבתם לתת קצוץ וחציצה בין האש והקול שבהר סיני על כן הוצרכו להביא מחצית השקל להיות כפרה על חטאם, ולפי שהקצוץ באחת מן העשר יקרא קצוץ לכך הוצרכו להביא עשר גרה במחצית השקל ולא בשקל, שלם ולפי שמבקעים ביחוד לכך נקרא כסף זה בקע ולפי שעשו ראש מן הסוף

ועליון מן התהום הרובצת תחת לכך נעשו מכסף זה האדנים הנתונים במשכן להיות המשכן נתון עליהם כדי שיתבאר מזה הפך מחשבתם. וכאשר נשקלו במשקל השם הגדול שהוא שקל הקדש השלם נמצאו חסרים וכענין שכתוב (דניאל ה) תקל תקלתא במאזניא והשתכחת חסיר, ומפני שהוא החטא הגדול ועונשם נגע עד נפש לכך נתחייבו לתת מחצית השקל זה תרומה לה' והוא כופר לנפש.

תרומה לה'. יש בפרשה זו שלשה פעמים תרומה לבאר כי התרומות הן שלש, תרומת המשכן ותרומת השקלים ותרומת המזבח, וכבר הזכרתי זה בסדר ויקחו לי תרומה ושם הרחבתי באור. ותרומת שקלים המפורש כאן ממנה נעשו האדנים שהרי כסף זה עלה למאת הככר שכן כתוב באלה פקודי וכסף פקודי העדה מאת ככר ונכנס כלו באדנים שבמשכן ואדני המשכן היו ק' והיה ככר אחד בכל אדן ואדן כענין שכתוב (שמות ל"ח:כ"ז) ככר לאדן וכיצד היו האדנים מאה הרי שהיו הקרשים עשרים לפאת צפון ועשרים לפאת דרום וכתיב (שם כו) והיו שמונה קרשים והיו לצד מערב הרי לך מ"ח קרשים ולצד מזרח לא היו קרשים כלל תן שני אדנים לכל קרש וקרש כענין שכתוב שני אדנים תחת הקרש הרי לך תשעים ושמה אדנים והיו לצד מזרח ארבעה אדנים שעליהם היה תלוי הפרוכת, הרי מאת אדנים שהיו במשכן, והם הם שנעשו מתרומת השקלים זו.

פסוק טז

ונתת אותו על עבודת אהל מועד. כבר הזכרתי כי מפני שבעון העגל קצצו בנטיעות וחטאו בעשותם מן הסוף ראש על כן צוה שיהיו השקלים כי הם כופר הנפש לצורך עבודת אהל מועד והם האדנים שהם יסוד המשכן ותחתיתו כי המשכן השקול כנגד בריאת העוה"ז היה נשען עליהם ומפני זה אמר והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשותיכם, יגיד כי יעשו בבנין דבר מיוחד ומסויים מכסף השקלים והיה הדבר ההוא לבני ישראל לזכרון כי יזכירו חטאם תמיד ויתנחמו בו כטעם (תהילים נ"א:ה') וחטאתי נגדי תמיד, ויהיה לפני ה' לכפר כי יתרצה להם בהיות האדנים יסודות של משכן ואז יפנו למעלה ראש ולכך קרא לכסף זה כסף הכפורים.

ומה שנסמכה פרשת כיור לפרשת שקלים מפני שהיו מי הכיור מרבים הגשמים והשקלים היו צדקה ובזכות הצדקה הגשמים מתרבים ובבטולה נעצרים, וכן דרשו רז"ל אין הגשמים נעצרים אלא בשביל פוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים שנאמר (משלי כ"ה:י"ד) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר.

פסוק יח

ובין המזבח. כתב רש"י ז"ל הוא מזבח העולה שהוא לפני פתח אוהל מועד והיה הכיור משוך קמעא ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל בנתים משום

שנאמר (שמות מ׳:ו׳) ונתת את מזבח העולה לפני פתח משכן אהל מועד, מזבח לפני אהל מועד ואין הכיור לפני אהל מועד הא כיצד משוך קמעא כלפי דרום כך שנויה בזבחים, ע"כ. וכיור זה היה כמין דוד גדולה שיש בה י"ב דדין שיוצקין בהם מים כנגד י"ב כהנים העוסקים בתמיד שמקדשין כאחד, ואע"פ שהכהנים העוסקים בתמיד היו י"ג, וי"ג עבודות נשנו במשנה, אין השחיטה צריכה כהן לפי שכשרה בזר ואינה צריכה קדוש ידים ורגלים אפי' בכהן.

פסוק יט

ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם. היה מקדש רגליו וידיו בבת אחת, ושנינו בזבחים כיצד קדוש מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על רגלו השמאלית ומקדש.

וע"ד הפשט טעם רחיצת הידים מטכסיסי המלכות כי כן דרך המשרתים המתקרבים אל שלחן המלך לרחוץ ידיהם תחלה מפני שהידים עסקניות הן, ורחיצת הרגלים לפי שהיו משרתים יחפים.

וע"ד הקבלה טעם רחיצת הידים והרגלים לרמוז על עשר ספירות שכן ראשית האדם עשרה בהגביהו ידיו למעלה וסופו עשרה, והוא הטעם שתקנו לנו רז"ל נטילת ידים בתפלה ולשון נטילה ירמוז לזה שהוא לשון הגבהה כלשון (תהילים קל״ד:ב׳) שאו ידיכם קדש וזהו (שם קיט) ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי וגו'. ולכך תרגם אונקלוס מלת ורחצו לשון קדושה שאמר ויקדשון ולא תרגם ויסחון כמשפטו בשאר המקומות לרמוז כי הכהן העובד מתלבש ומתקדש בקדושת י' ספירות, ויש בצורת האדם דוגמא להם בעשר אצבעות הידים וברית הפה בינתים וכן עשר אצבעות רגלים וברית מילה בינתים.

פסוק כג

ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור. צוה בפרשה זו במעשה השמן בחמשה מינין והם מר וקנמון וקנה וקדה ושמן זית, ונצטוה בזה למשוח בו הכהנים אהרן ובניו והמשכן וכל כליו ואסר לעשות דוגמתו וקראו קדש, הוא שאמר שמן משחת קדש, והסכימו המפרשים והרמב"ם כי מר דרור אלמוש"ק, וכן דעת רבינו סעדיה גאון ז"ל.

וידוע כי המוס"ק הוא דם נצרר בגרון החיה ידוע בארץ הודו הדומה לצבי ובזמן הקיץ בזמן החמימות הגדול כשהיא מהלכת בין האילנות מגררת בנפח ההוא והדם יוצא צרור ולוקטים אותו בני אדם מבין העשבים וכן הזכיר בו הכתוב לשון לקיטה (שיר השירים ה׳:א׳) אריתי מורי, ואמר דרור לומר שהוא נקי וחפשי מן התערובות והזיוף.

אבל הרמב"ן כתב בפירושיו כי מלת דרור אינה חוזרת למור אלא לאותה חיה הדומה לצבי כלומר שיוקח ממנה המור בהיותה מתהלכת חפשית בין ערוגות הבשמים והיא

מתענגת כרצונה כי אם תלכד ותעמוד ברשות אדם לא תעשה ממנו כי אם מעט וגם איננו מבושם, והנה זה לפי דעת המפרשים כי הוא אלמוס"ק.

אבל אי אפשר לפרש כן שיהיה מור אלמוס"ק ממה שאמרו במדרש צרור המור דודי לי זה אברהם מה המור הזה ראש כל מיני בשמים כך אברהם ראש כל הצדיקים מה המור הזה אינו מפיח אלא באור כך אברהם לא נודע שמו עד שהושלך לכבשן האש, מה המור הזה כל מי שלוקטו ידיו מתמרמרות כך אברהם היה ממרק ומסגף עצמו ביסורים. והנה זה ראיה שאין המור מוס"ק כי המוס"ק הוא מפיח בלתי אור ולכך פירש הוא ז"ל שהמור אינו מוס"ק אבל הוא הסם הנקרא בלשון ערבי לאמ"ר ובלשון רומי מיר"א ובלשון פרסי אמרנו"ן, והנה כל הלשונות שוות בו, וזהו שאומר במדרש כל מי שלוקטו ידיו מתמרמרות שהוא מר כלענה. ומה שאמרו שהוא ראש כל מיני בשמים כלומר הזכרתו בראשם ואין לומר שהוא ראש כלם במעלה, ואמר דרור לפי שמזייפין אותו תמיד ואמרו רז"ל דברים שאי אפשר לדעתם כגון המערב מים ביין קומוס במור, קומוס הוא צמ"ג בערבי והוא דומה למיר"א ועל כן אמר שהוא נקי מן הזיוף והתערובות, ומה שהזכיר זה ראשון לבשמים שהוא בהקטרה משובח מכלם וענן תמרות עשנו עולה, ומזה אנו אומרים במגלת אסתר ששה חדשים בשמן המור כי ממנו מוציאין שמן כמו שמוציאין מן המצטכ"י וזולתו מן הצמחים ע"כ. ומן הנראה שאין זה הכרח כי מור שבכאן אפשר שיהיה המוס"ק כדעת הגאונים, וצרור המור שבמקרא יהיה אותו הנקרא מיר"א ויהיה זה וזה ראש לכל מיני בשמים, זה ראש לכל מיני בשמים להקטרות ולעלות על גבי האור, וזה ג"כ ראש לכל שאר הבשמים להיות מפיח בלא אור, וכן כתוב (תהילים מ"ה:ט') מור ואהלות קציעות כל בגדותיך.

מחציתו חמשים ומאתים. ידוע כי מחצית ת"ק הוא נ"ר ולמה האריך לומר חמשים ומאתים, אבל רז"ל קבלו כי משקל הקנמון ת"ק כמר דרור אבל מר דרור היה שוקלו ת"ק בבת אחת אבל הקנמון גזרת הכתוב שיהיה שוקלו שני פעמים נ"ר בכל פעם ופעם כדי להכריע בו שתי הכרעות שאין שוקלין עין בעין וכך היא שנויה בכריתות.

פסוק לא

שמן משחת קדש יהיה זה לי. פירש הרמב"ן ז"ל היה ראוי שיאמר יהיה לאהרן ולבניו ואמר יהיה זה לי למשוח בו משיח קדשי אשר אבחר בו לדורותיכם, כדי שלא תבין הכתוב אומר ואשר יתן ממנו על זר ונכרת שיהיה זר כל מי שאינו מזרע אהרן הכהן ואם כן מלכי ישראל שלא היו כהנים איך נמשחו בשמן המשחה ולפיכך בא הכתוב הזה יהיה זה לי להכניס בכלל הכהנים המלכים כי שניהם משיחי השם וזהו שהזכיר

בדוד (שמואל א ט"ז:י"ב) קום משחהו כי זה הוא, ואמר הכתוב ג"כ (תהלים פט) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, כלומר בשמן שהוא משחת קדש לי, ועל כן אמר בכאן על בשר אדם לא ייסך ויש להבין מלשון אדם הדיוט ולא מלך. וצריך שתשכיל כי מה שהקדים הכתוב פרשת השמן בראשונה ופרשת הקטרת באחרונה מפני שהם כנגד הראש והסוף כי השמן היו מושחין אותו כמין כ"ף והוא העליון על כל המשקין וממנו בודאי משחת קדש כענין שאו ידיכם קדש וזהו לשון שמן משחת קדש וכתיב ויעש את שמן המשחה קדש, והקטרת לה"א אחרונה שבשם הוא שכתוב (דברים ל"ג:י') ישימו קטורה באפך. ומטעם זה היו בשמן המשחה חמשה מינין כנגד חמש ראשונות ובקטורת ט' מינין כי כן היא כלולה מכלם ובאה פרשת הקטורת בלשון ויאמר והבן זה.

ובמדרש שמן משחת קדש יהיה זה לי, תנא רבי יהודה ב"ר אלעאי שמן המשחה שעשה משה במדבר נסי נסים נעשו בו מתחלה ועד סוף שמתחלה לא היה בו אלא י"ב לוג שנאמר ושמן זית הין אם לסוך בו העקרים לא היה מספיק על אחת כמה וכמה שהאור בולע והיורה רותחת והסממנים בולעין וממנו נמשך המשכן וכל כליו וכל כלי המזבח והכיור וכנו וממנו נמשחו אהרן ובניו שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים וכלו קיים לעתיד לבא, שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי, ז"ה בגימטריא תריסר לוגי, וכן דרשו רז"ל. י"א סמנים נאמרו לו למשה בסיני סמים תרי נטף ושחלת וחלבנה הא חמשה סמים לרבות עוד כמו אלו הא י' ולבונה זכה הא י"א.

פסוק לד

בד בבד יהיה. לא פירש משקל כל אחד כמו שפירש בשמן המשחה אלא באר שיהיו כלם בהשויה אחת זה כמו זה, ומה שלא הזכיר מן הי"א כי אם ארבעה אלה לפי שאין הכתוב מקפיד אלא בד' אלו שתמרות עשנן עולה הרבה ושאר הסמים אין בהם קפידא. **והרמב"ן** פירש כי מה שאמר קח לך סמים באורו סמים הנזכרים והוא חוזר לבשמים שבשמן המשחה כי סמים ובשמים הכל אחד וכל הבשמים שבמעשה השמן היו נכנסים בקטרת, והנה היו במעשה הקטורת ט' אלה המפורשים בכתוב ה' בשמן המשחה וארבע בקטורת והוסיף לכתוב שנית סמים להוסיף על התשעה הנזכרים סמים אחרים והם שבולת נרד וכרכם, וקרא הכתוב מעשה הקטורת טהור וקדש.

נטף ושחלת וחלבנה. נטף הוא צרי ופירש רש"י ז"ל צרי טריאק"א. והרמב"ן ז"ל כתב כי זה אינו אמת לפי שהנטף הוא בושם אחד לבד בדמיון שחלת וחלבנה ולבונה, והטריאק"א היא הרכבה שמרכיבים ענינים רבים זה עם זה ונותנים בו שאור ודבש ואבק של עקרבים שרופים ובשר האפעה וח"ו שיתנו בקטורת שקראו הכתוב טהור קדש בשר

שקצים ורמשים גם לא שאור ודבש שאומר הכתוב (ויקרא ב׳:י״א) כי כל שאור וכל דבש וגו׳, אבל הנטף שהוא צרי הוא בשם אחד מיוחד והוא שרף מעצי הקטף האילן נקרא קטף לפי שכשקוטפין הענף השרף זב שהוא כעין שמן זב ממנו ממקום קטיפה, וזהו שאמרו רז״ל רבן שמעון בן גמליאל אומר הצרי אינו אלא שרף היוצא מעצי הקטף, והוא בשם חשוב מאד שכן אסרו רז״ל בפרק במה מדליקין להדליק ממנו ואמרו אין מדליקין בצרי והטעם למעלתו וחשיבותו גזרה שמא יסתפק ממנו, וחלבנה ריחה רע ואעפ״כ הכניסה הכתוב בכלל הבשמים החשובים ובא לרמוז שאין לנו להקל ברשעים פושעי ישראל שלא יהיו בכלל תעניותינו ותפלתנו וכמו שאמרו רז״ל כל אגודה שאין בה מפושעי ישראל אינה אגודה, ובאור זה כי שם שמים מתעלה ומתקדש בשעה שהרשעים חוזרים בתשובה ונמנין בכלל הצדיקים שאם לא כן הצדיקים נתפשים עליהם מפני הערבות שהרי כל ישראל ערבים זה לזה. ומטעם זה נצטוינו במצות לולב ליקח ד׳ מינים באגודה אחת ולתת ערבה שאין לה טעם וריח רמז לרשעי ישראל שאין להם תורה ומצות בכלל האתרוג שיש בו טעם וריח ובכלל הלולב שיש בו אוכל וההדס שיש בו ריח ואנו מרצים להקב״ה בכלם כאחד.

פסוק לה

ממולח היו נותנין בקטרת מלח והוא שאמרו רז״ל מלח סדומית רובע. ואפשר לפרש ממולח מעורב כתרגומו שיערבנו יפה כדי שלא יהיו הסמנין נכרין, ולכך נקראים אנשי הים מלחים על שמערבים המים במשוטות, והוא מלשון (יחזקאל כ״ז:ט׳) מלחיך וחובליך.

פרק לא

פסוק ב

ראה קראתי בשם בצלאל. וכן הזכיר משה לישראל (שמות ל״ה:ל׳) ראו קרא ה׳ בשם, והענין שלא היה אפשר בטבע שימצא בישראל שום אדם שיהיה בקי ושלם בשום אומנות בעולם, לפי שישראל היו משועבדים במצרים בעבודת פרך ומלומדים בחומר ובלבנים ולא היה ראוי שימצא בהם שום אדם שיהיה בקי בשום מלאכה דקה כי לא ראו אותה ולא למדו אותה ממלמד ולא אחד בהם שאמן את ידיו בזה, ואילו היה בהם חכם ובקי במלאכה אחת היה ראוי שישכחנה בהתעסקו במלאכת החומר והלבנה, וכאשר יהיה בהם אחד חכם שלם ובקי באומנות אחת דקה ויפה, וכ״ש אם היה בקי ושלם בכל האומניות כלם בכסף ובזהב ובנחשת ובחרושת אבן ובחרושת עץ וחושב ורוקם ואורג הנה זה פלא גדול, ועוד שיהיה שלם בחכמה ובתבונה ובדעת כל זה נמצא בבצלאל,

ודרשו רז"ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בו שמים וארץ, כתיב הכא ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, וכתיב התם (משלי ג׳:י״ט-כ׳) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו, ועל כן אמר ראה קראתי בשם, כלומר ראה זה הפלא הגדול שאני קורא הדורות מראש, וקראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור להבין סוד המשכן וכליו ולהתעסק במלאכתו, ויהיה טעם בשם בצלאל לפי פשוטו בשמו של בצלאל, אבל רמז זה יש בשם שהוא השם יתעלה כמו (שמות ל״ג:י״ז) ואדעך בשם, ויבא לרמוז כי בצלאל וה"ה לשאר הנביאים כלם שנאצלו בשם הגדול.

ולזה רמזו במדרש שאמרו הראה לו הקב"ה למשה ספרו של אדם הראשון, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל בא לרמוז כי בצלאל היה בשם כלומר מאותה שעה שנאצלו הדורות והנבראים כלם מן החכמה, וכן יורה המלות בשם בצלאל בין בהקב"ה בין במשה, וזהו מבואר כי על כן נקרא בצלאל לפי שמתחלה היה נשמתו רשומה וחקוקה בכח אצילות אל, ואחרי כן יצא וזכה וישב בצלו של אל לעשות הארון שהיה צל של תורה שבכתב, והכפורת עם כרוביו הסוככים בכנפיהם שהיו צל לארון ומששת ימי בראשית היה מתוקן לו.

ועוד במדרש ראה קראתי בשם ומשה אמר ראו, ראה בעליונים ראו בתחתונים הלא הוא דכתיב (משלי ג׳:ד׳) ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם כך דרשו בתנחומא.

ודע כי בצלאל במעשה המשכן היה בן י"ג שנה, וכן דרשו רז"ל בסנהדרין פרק בן סורר ומורה כתיב הכא ובצלאל בן אורי בן חור וכתיב (דברי הימים א ב׳:י״ט) ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור, וכי עבד בצלאל משכן בר תליסר שנין הוה דכתיב (שמות ל״ו:ד׳) איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, ותניא שנה ראשונה עשה משה את המשכן, שניה הקימו ושלח מרגלים וכתיב (יהושע י״ד:ו׳-ז׳) בן ארבעים שנה אנכי בשלוח משה עבד ה' אותי מקדש ברנע, כמה הוי ארבעים, דל ארבסר דהוה בצלאל, פשו להו עשרין ושית דל תרתי דתלתא עבורי אשתכח דכל חד וחד בתמני אוליד.

ובמדרש ראה קראתי בשם בצלאל, הראה הקב"ה למשה ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד ואחד התקנתיו מאותה שעה ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל.

פסוק ו

ואני הנה נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך למטה דן. אמר ר' חנינא אין לך גדול משבט יהודה ואין לך קטן משבט דן שהיה מן הלחינות, אמר הקב"ה יבא להזדווג לו שלא תהא רוחו גסה שגדול וקטן שווים לפני הקב"ה המשכן נעשה בשניהם זה משבט

יהודה וזה משבט דן, ואף בית המקדש בשני שבטים אלו שלמה משבט יהודה וחירם משבט דן מצד אמו שכן כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב ב':י"ג) בן אשה מן בנות דן.

פסוק י

ואת בגדי השרד. טעמו כתרגומו לבושי שמושא והיו מכסין בהם כלי המשכן והיה שם בגד תכלת שהיו מכסין בו הארון ובגד ארגמן שהיו מכסים בו המזבח ובגד שני שהיו מכסין בו את השלחן, והיה ראוי לומר תחלה ועשית בגד כליל תכלת לכסות הארון ובגד ארגמן לכסות את השלחן.

והנה בגדי קדש שקראם בשם הידיעה כבר הזכירם למעלה ואלה הבגדים וגו', אבל בגדי השרד אלו מאן דכר שמייהו שיקראם עתה בשם הידיעה והם לא הוזכרו בשום מקום.

וכתב הרמב"ן ז"ל בזה לא ידעתי למה לא צוה תחלה לעשות בגדי השרד כאשר עשה במלאכת המשכן ובגדי אהרן ובניו ע"כ, ומי זה שיבא אחרי המלך, אבל במחילה ממנו אומר כי נראה לי על דרך הפשט שכבר נרמז בגדי השרד בפרשת הבגדים בראש סדר ואתה תצוה, אמר תחלה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת ואח"כ אמר ועשו את בגדי אהרן בלשון ידיעה כלומר הנזכרים, ואלה הבגדים בלשון ידיעה גם כן, וחזר ואמר ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו ולא אמר את בגדי הקדש כמו שאמר את בגדי אהרן, ומכאן נראה שהזהיר בכאן על בגדי קדש אחרים הם בגדי השרד שיעשום עם אותם של אהרן ובניו שכלם נקראים בגדי קדש ולכך חזר פעם אחרת ועשו בגדי קדש והוא תחלת צואה אחרת כמו שהזכיר בבגדי אהרן בתחלת צואה ועשו בגדי קדש. ומה שקרא בגדי השרד בגדי קדש מפני שהם משרתי כלי הקדש ומחופפין עליהם, ומפני זה קראם עתה בלשון ידיעה מפני שכבר נזכרו בכלל בגדי אהרן. וכתבו רז"ל בגדי השרד היו עשוים כמין קלעים דמתרגמינן סרדין ועל כן נקראו בגדי שרד.

וע"ד המדרש ואת בגדי השרד אלמלא הם לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, וכן דרשו רז"ל במסכת יומא פרק בא לו מעשה בימי אלכסנדרוס מוקדון שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדי כהונה ויצא לקראתו, וכיון שראהו המלך ירד מעל מרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו מלך כמותך ישתחוה ליהודי זה, אמר להם דמות דיוקנו מנצח לפני בעת מלחמתי, והוא המלאך שהיה כהן מתדמה לו, ועוד שם בגדי השרד בגדים שהיו גורדין אותם ומשרדים אותם מהם כלומר מטוה שאינו ארוג ומחטטין אותו במחט, ותרגום ירושלמי מעשה אורג עובד גרדי.

וע"ד הקבלה את בגדי השרד יתכן כי הה"א שבמלת השרד תרמוז לה"א אחרונה שבשם, ובדין הוא שירמזנה הכתוב בבגדי השרד לפי שהם כסוי כלי הקדש וכלי הקדש מכוסים

ונעלמים בתוכם ועל ידם מתגלים, וכן ה"א אחרונה שבשם כסוי לשם הנעלם ומתגלה על ידה והמשכיל יבין.

פסוק יג

אך את שבתותי תשמרו. למדך הכתוב שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, וזהו שאמר אך את שבתותי תשמרו יאמר אע"פ שאתם עוסקים במלאכת המשכן אל תדחה שבת מפניה, וכן דרשו רז"ל יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת לכך נאמר (ויקרא י"ט:ל') את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. לפי זה תהיה מלת אך כמו אכן, יאמר הנה צויתי לכם במלאכת המשכן אמנם את שבתותי תשמרו ולא תדחו את השבת מפני מלאכת המשכן.

ומפני שלשון אך מעוט, וכמו שדרשו רז"ל אכין ורקין מעוטין נראה לי לפרש שבא למעט שמירת שבת בענין הקרבנות שהיו דוחים את השבת, וכמו שדרשו רז"ל במועדו ואפילו בשבת, וכדרך שדרשו (שם כג) באך בעשור לחדש כו' יום הכפורים הוא שהוא ג"כ מעוט, ובא לדרוש למעט כפרה לשאינם שבים. והוא הטעם בעצמו בכאן אך את שבתותי תשמרו לענין מלאכת המשכן, ומלת אך למעט השמירה בענין הקרבנות. ודעת רז"ל שבא למעט שמירת שבת בפקוח נפש, שכן דרשו רז"ל במסכת יומא סוף פרק יום הכפורים אך את שבתותי כו' יכול לכל כלומר אפילו לפקוח נפש ת"ל אך חלק.

ודע כי מצות השבת היא המצוה ראשונה שנתנה לישראל קודם מתן תורה והיא עקר האמונה והיא שקולה כנגד כל המצות כלן ועם מצות השבת יאמין אדם בחדוש העולם כי נברא בששת ימים וביום השביעי שבת, ודרשו רז"ל לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו את השבת שנאמר (יחזקאל כ"ב:כ"ו) ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם וכן מצינו ירמיה שהיה מזהיר לישראל בשמירת השבת והיה אומר שבשמירת השבת תתקיים ירושלים ומלכות בית דוד והיה מתנבא אליהם שאם אינם משמרים את השבת שתחרב העיר, הוא שאמר (ירמיהו י"ז:כ"ז) ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת ולבלתי שאת משא ובא בשערי ירושלים ביום השבת והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה, ודרשו רז"ל אלמלי היו ישראל משמרים אפילו שתי שבתות מיד נגאלים שנאמר (ישעיהו נ"ו:ו'-ז') אשר ישמרו את שבתותי, וכתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי. ואמרו עוד כל המשמר את השבת כהלכתה אפילו עובד ע"ג כדור אנוש מוחלים לו שנאמר (שם) אשרי אנוש יעשה זאת כו' שומר שבת מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו.

ומה שהזכיר שבתותי בלשון רבים על דרך הפשט מפני שהרבה יש בשנה.

וע"ד הקבלה את שבתותי תשמרו, זכור ושמור. ותן לאל לבך איך הזכיר בשניהם אות היא ולא אמר אות הם ובאר בזה כי השבת שהיא כנסת ישראל היא אות על השבת הגדול, ולכך אמר כי השבת היא אות ביני וביניכם לדעת כי אני ה', וזה כטעם (שמות י"ד:ל"א) וירא ישראל את היד הגדולה שהיא כנסת ישראל והוא האות, ואמר ויראו העם את ה' כי מתוך שהשיגו היד הגדולה יראו העם את ה' וכאלו אמר כי זה אות על זה, וכבר הארכתי בסוד מצות שבת בפסוק זכור את יום השבת, ושם תמצא סוד הענין מבואר.

פסוק יד

ושמרתם את השבת אחר שהזכיר את שבתותי תשמרו חזר לומר ושמרתם את השבת כדי לרמוז שמירה אחר השבת ושמירה קודם השבת שמירה קודם השבת מבעוד יום ושמירה אחר השבת שיוסיף מחול על הקדש, וכן דרשו רז"ל לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה מגיד שעמוד ענן משלים לעמוד האש וכן עמוד האש משלים לעמוד הענן שעד שלא ישקע זה עולה זה, וכן דרשו רז"ל מערב עד ערב תשבתו שבתכם אין לי אלא יום הכפורים, וזהו מערב עד ערב, ימים טובים מנין ת"ל תשבתו, אין לי אלא יו"ט, שבת בראשית מנין ת"ל שבתכם, כל שביתה שאתה שובת אתה מוסיף עליה בין מלפניה בין מלאחריה.

מחלליה מות יומת כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה. באר הכתוב מחלליה מות יומת בסקילה אם יש עדים והתראה, ואם אין עדים כגון שעשה בסתר ונכרתה הנפש ההיא.

פסוק טז

לעשות את השבת. ע"ד הפשט לתקן לצרכי שבת (בראשית י"ח:ח') מלשון וימהר לעשות אותו, וכן (שם יח) ובן הבקר אשר עשה הכל לשון תקון, ובאור הכתוב שיהא אדם זהיר בכבוד שבת להשמר מכל מלאכה ולהשתדל שיכין לצורך השבת כדי שיהא לו מנה יפה לשבת וכמו שארז"ל מחד שביך לשבתיך, וזה שאמר הנביא (ישעיהו נ"ח:י"ג) וקראת לשבת עונג מלשון קרואים כלומר שתזמין אותו ותתענג בו כאדם המזמין את אושפיזו.

ובמדרש לעשות השבת כל המשמר השבת מלמטה כאלו עשה אותה למעלה, ובאור זה כי המקיים מצות שבת למטה הנה זה עדות שהוא מודה ומאמין בשרשה ועקרה החקוק למעלה והמבטל אותה כאלו מבטל של מעלה ומזה הזכיר לעשות,

והנה הכתוב היה ראוי שיאמר לשמור את השבת, אלא כוון להמשילה לשבת של מעלה שהזכיר בה הלשון הזה בעצמו לעשות את השבת.

פסוק יז

ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. יתכן לפרש כי מלת לעולם היא באור כי השבת אות וסימן לחדושו של עולם, ולכך הוסיף לפרש כיצד היא אות לחדושו של עולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. ולשון ביני ובין בני ישראל מורה על דבר נסתר הנמסר בצינעא, וירמוז על הענין הנסתר שיש במצות השבת, כי המלך שהוא מצוה אל בנו או לעבדו הנאמן תזכור הדברים אשר ביני ובינך הנה הם נסתרים אינם נאמרים אלא מפה אל פה ולא נתנו להכתב, ומזה דרשו רז"ל במסכת יום טוב אמר רבי שמעון בן יוחאי כל המצות שנתן הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ מן השבת שנתן להם בצינעא שנאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. ואיך נתנה מצות השבת בצינעא והלא בפרהסיא נתנה שהרי היא מכלל עשרת הדברות ששמעו אותן כל האומות, וכן הכתוב אומר (ישעיהו מ"ח:ט"ז) לא מראש בסתר דברתי, וכן דוד ע"ה אמר (תהילים קל"ח:ד') יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך, אבל כוונו חכמים על הענין הנסתר שבמצות השבת כי הוא הנתן בצינעא, ולכך הזכיר לשון ביני וביניכם.

פסוק יח

ויתן אל משה. שעורו ויתן אלהים אל משה והוא נמשך אל השם הנזכר בסוף הפסוק באצבע אלהים כי הדבור בסיני גם מעשה הלוחות גם המכתב הכל היה בשם אלהים והיא ה"א אחרונה שבשם וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר.

וכבר ידעת כי כל שם אלהים הנזכר במעשה בראשית היא התשובה, ומה שהזכיר אחרי כן (בראשית ב) בהבראם בה' בראם היא הה"א האחרונה הזאת כי הה"א ברא בכח התשובה, וכדי שלא תחשוב שהיא העיקר והסבה שאין למעלה ממנה על כן היא זעירא, ולפיכך סמך מיד ביום עשות ה' אלהים סמך העשיה לשם המיוחד שהוא העקר וכן הזכיר דוד ע"ה (תהילים קמ"ה:ט') טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, אמר זה על השם המיוחד ולכך דבר בנסתר ואח"כ הזכיר יודוך ה' כל מעשיך אמר כן על מדת הדין ולכך דבר לנכח וזה טעם וחסידיך יברכוכה מלא בה"א וסמיך ליה כבוד מלכותך כי שם י"ה הוא מדת הדין כלשון (שמות ט"ו:ב') עזי וזמרת יה וכמו שהזכרתי שם.

ככלותו ככלתו כתיב שנמסרה לו תורה במתנה לכלה זו הנמסרה לחתן שאם לא כן לא היה יכול ללמוד התורה במ' יום.

ובמדרש וכי כל התורה כלה למד משה במ' יום והלא כתיב (איוב י"א:ט') ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים אלא כללים למדו הקב"ה, אמר ריש לקיש כל מי שמוציא דברי תורה ואינם ערבים על שומעיהם ככלה זו שהיא ערבה על בעלה נוח לו שלא אמרם, שבשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל היתה חביבה על ישראל ככלה זו שהיא חביבה על

בעלה. אמר רבי שמעון מה כלה זו צריכה כ"ד מיני קשוטין שנאמר (בראשית ב׳:כ״ב) ויבאה על האדם מנין ויבא"ה ללמד שקשטה הקב"ה לחוה בכ"ד מיני קשוטים והם אמורים בישעיה, כך תלמיד חכם צריך שיהיה בקי ומקושט בכ"ד ספרים. וכן השבת שהיא נקראת כלה מצינו שחבר רב אשי במסכת שבת כ"ד פרקים, ומה שנקראת שבת כלה לפי שהשבת סוף ששת ימי בראשית ותכלית מעשה שמים וארץ כי כן השבת של מעלה סוף האצילות, וכן מנהגו של עולם הגופני הזה שמבקשים הכלה באחרונה, וכן צוה שלמה ע"ה (משלי כ״ד:כ״ז) ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, ומלת אחר צווי כמו (תהלים נה) פלג לשונם.

שני לוחות העדות. עדות היו לישראל שהשכינה שורה בתוכם כמי שמביא בידו חותמו של מלך. וע"ד הפשט מה שלא היה לוח אחד שיכתבו עליו עשרת הדברות והיו שנים לפי שנקראים לוחות העדות ואין עדות אלא בשנים, ועוד לוחות העדות האבן מן הארץ, והכתב מן השמים, וכענין שכתוב (דברים ל״א:כ״ח) ואעידה בם את השמים ואת הארץ. **וע"ד** המדרש שני לוחות העדות כנגד שמים וארץ כנגד חתן וכלה כנגד שני שושבינין כנגד שני עולמים, אמר רבי חנינא לחת כתיב לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה, ולמה של אבן שרובם של עונשים בסקילה, ד"א לוחות אבן שנתנו בזכותו של יעקב אבינו שנקרא אבן שנאמר (בראשית מ״ט:כ״ד) משם רועה אבן ישראל, ד"א בזכות בית המקדש שנאמר (ישעיהו כ״ח:ט״ז) הנני יסד בציון אבן.ע"כ

וע"ד הקבלה מה שהיו הלוחות שנים כבר כתבנו בפסוק וידבר. ומלת שני תורה שהיו שוין כלשון שני כבשים שני השעירים. וצריך שתתבונן כי אע"פ שהיו שוים בעצם גופם האחד היה גדול במכתב וכן ראוי כי כן מדת הדין מקבלת שפע והמשכה ממדת רחמים, ותמצא בלוח ראשון השם המיוחד בכל דבור ודבור ולא תמצאנו כלל בלוח השני, אבל נרשמו בו מנין שם המיוחד כ"ו תיבות וזה מבואר.

ודע כי הלוחות היו מרובעות ששה טפחים באורך וששה טפחים ברוחב, וכן דרשו רז"ל בבבא בתרא פרק השותפין הלוחות ארכם ששה ורחבם ששה ועבים שלשה, וכבר נתבאר אצלך כי עם החשבון הזה היו חתומות הלוחות בחותמו של מלך בהיות בהם עשרת הדברות חמשה בלוח זה וחמשה בלוח זה, והבן זה.

ואם תשכיל עוד במדת הלוחות בין אורך ורוחב ועובי תמצא כי היה בכל לוח ולוח ק"ח טפחים והסימן בזה (שמות ט״ו:כ״ה) שם שם לו ח"ק ומשפט, ובשני הלוחות יר"ו טפחים, והיה זה כנגד יר"ו אותיות שבע"ב שמות הנמשכות מצרוף השם המיוחד

והסימן (שם לד) ויעבור ה' על פניו, כי הכל נתפרש אל משה בסיני, והשגנו מזה כי כשהיו הלוחות נתונות בארון היה שם המיוחד עם כל אותיות צרופות.
וידוע כי הלוחות היו של סנפירינון ולוקחו מכסא הכבוד וכן מצינו בכסא הכבוד כמראה אבן ספיר דמות כסא, ומלת לחת בא"ת ב"ש כסא, ולכך שכינה שורה עליהם כמו על כסא, ומפני שהלוחות לוקחו מכסא הכבוד נקראת התורה כבוד שנאמר (משלי ג':ל"ה) כבוד חכמים ינחלו, וכן הנפש השכלית שרשה בכסא הכבוד, ונקראת כבוד שנאמר (תהילים ל':י"ג) למען יזמרך כבוד, ונפשו של אדם המתעסק בתורה זוכה לשוב לשרשה שנאמר (שם יט) תורת ה' תמימה משיבת נפש.

פרק לב

פסוק א

וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר. זה היה בט"ז בתמוז, כיצד הרי שנתנה תורה בששה בסיון וכל ששת הימים כסה הענן את ההר, זהו שכתוב (שמות כ"ד:ט"ז) ויכסהו הענן ששת ימים, ובו ביום בששי נתנה התורה וביום המחרת עלה שנאמר (שם) ויקרא אל משה ביום השביעי ועמד שם ארבעים יום, הוא שכתוב אחריו ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, אימתי הם כלים בי"ז בתמוז שהרי אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא לשש שעות מן היום והם טעו בחשבון וחשבו יום שביעי שעלה בו מן החשבון והם כלים ביום ט"ז של תמוז, וזהו וירא העם כי בושש משה ראו כי באו שש שעות מן היום ומשה לא בא וחשבו שנתעכב שם ושוב לא יבא.
ואמרו במדרש כי השטן הביא חשך וערבוביא לעולם, והראה להם לישראל דמות מטתו, ולכך אמרו קום עשה לנו אלהים ומשה אמר להם ארבעים יום שלמים ויום השביעי שעלה בו אינו מן המנין ואז היו כלים בי"ז בתמוז, וזהו שכתוב וישכימו ממחרת הוא ממחרת ט"ז שהוא י"ז בתמוז שבו הקריבו קרבנות העגל ובו ביום לשש שעות בא משה ושבר הלוחות, והוא שקבלו רז"ל בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות למחרתו בי"ח בתמוז שרף את העגל ודן את עובדיו וצוה לבני לוי להרגם, למחרתו בי"ט עלה אל האלהים וישב שם ארבעים יום בתפלה מתחנן ומתפלל לכפר עליהם על מעשה העגל, הוא שכתוב במשנה תורה (דברים ט':כ"ה) את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי, אימתי היו כלים בראש חודש אלול, ובראש חדש אלול עלה להר שכן נאמר לו (שמות ל"ד:ב') ועלית בבקר אל הר סיני, וישב שם ארבעים יום אחרים לקבל לוחות שניות, ואימתי היו כלים ביום הכפורים, בו נתכפר לו אותו עון והוריד בידו לוחות שניות והיה יום סליחה וכפרה, למחרתו של יום הכפורים התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן.

הא למדת מזה כי עון העגל היה קודם פרשת כי תשא, וכפי מדרש רז"ל ונתנו איש כופר נפשו שבא לכפר על מעשה העגל אין מוקדם ומאוחר בתורה.

פסוק ד

ויעשהו עגל מסכה. כתב הרמב"ן מה שעשו צורת עגל אהרן הוא שהוציא את הצורה הזאת כי השואלים אמרו סתם קום עשה לנו אלהים לא גלו דעתם לאמר לו מה יעשה שור או כשב או עז, והכוונה לאהרן היתה מפני שהיו ישראל במדבר חורב שממה והחרבן והשממות לעולם יבאו מן הצפון שנאמר (ירמיהו א׳:י״ד) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, שאין הכונה במלך בבל בלבד כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה ופני שור מהשמאל לארבעתם ולכך חשב אהרן כי המחריב יורה על החרבן כי שם כחו הגדול ובהיותם עובדים שם לאל יערה רוח ממרום כאשר נאצל על משה, וזהו שאמר חג לה' מחר שיהיו העבודה והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה כי בהיותה לפניהם יכונו אל ענינה. ורז"ל למדו אותנו הענין הזה והם שגלו סודו אמרו (שמות ג׳:ז׳) ראה ראיתי את עני עמי, אמר לו הקב"ה למשה משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתים, אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורתי ואני רואה אותם היאך מתבוננים בי כשאני יוצא בקרונין שלי ליתן להם את התורה שנאמר (תהילים ס״ח:י״ח) רכב אלהים רבותים וגו', ושומטין אחד מטטראמולין שלי שכתוב (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל לארבעתם ומכעיסים אותי בו. טטרא פי' ארבע, מולין פרדות כמו מולאות של בית רבי, וטטראמולין הוא משל לארבע חיות הנושאות המרכבה ע"כ.

והחכם ר"א ז"ל אמר כי אלהים במקום הזה שאמר קום עשה לנו אלהים הוא כבוד חונה בצורת גויה, ואם תשים לבך אל המסע הראשון תבין זה ע"כ, ומסע הראשון הוא מה שכתוב ויסע מלאך האלהים וגו', ובלשון שאמר כבוד חונה בצורת גויה תפש עליו הרמב"ן ואמר איננו נכון בעיני שלא נעשה במלאכת חכמת המזלות להיות בצורתו כבוד חונה או הדבור, ע"כ. והאמת כי אין מעשה העגל כמעשה הצלמים לקבל רוחניות כוכב או מזל להמשיכו שם כי הכוונה היתה למעלה מן הכוכבים והמזלות, והוא שכוון אהרן לעשות בעגל גוף מקבל כח אחד מטטראמולין של הקב"ה, והוא שור שבמרכבה שהוא מן השמאל מדת הדין כדי שיורה להם הדרך כי המחריב יורה דרך החרבן, וישראל היו במדבר במקום החרבן שהוא מחלק כוכב מאדים וכל כחותיו נשפעים ויונקים ממדת הדין, זאת היתה כוונת אהרן בעשית העגל להיות מסעם של ישראל על פיו מצד מדת הדין כמו שהיה על פי משה מצד מדת הדין, כענין שדכתוב (במדבר ו) ע"פ ה' ביד

משה. ואחר שגמר עשיתו בנה מזבח לפניו והיה בזה קצוץ בנטיעות אלא שהיתה כוונתו בקרבנות לשם המיוחד, הוא שאמר חג לה' מחר ולא אמר לאלהים או לעגל, שאם היתה כונתו למדת הדין בלבד היה בזה קצוץ.

ויש לך לדעת כי מה שאמרו אלה אלהיך ישראל אלו אמרו כן על הכוונה הטובה לא היתה בזה ע"ז כי האמנם שמדת הדין סייעה אותם באותה עליה כענין שכתוב (שמות י"ד:י"ט) ויסע מלאך האלהים, אבל החטא היה במה שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו כי כוונת אהרן שהיתה בעגל למדת הדין ושלא להוציאן מרשותו של השם המיוחד הפכוה ישראל בגוף העגל עצמו כשהיו עובדים אליו, וזהו (תהילים ק"ו:כ') וימירו את כבודם בתבנית שור וגו', וזהו לשון אהרן ואמר להם למי זהב התפרקו וגו' ואשליכהו באש, יאמר אמרתי להם למי זהב ואשליכהו באש, לפי שכוונתי למדת הדין ויצא העגל הזה שאתה רואה לפניך כי אליו היו מכוונים ומשתחוים וזובחים, והנה הוא בהפך מכוונתי שאני עשיתי שיהיה מסעם מצד מדת הדין ושתהיה הכוונה לשם המיוחד לבדו ונקריב אליו העולה והזבחים והם חטאו בו וקצצו, וכיון שהוציא אהרן הצורה הזאת על הכוונה שיהיה מסעם מצד המדה ההוא לא לעשות דוגמא אליה ח"ו אין לך לשאול למה בחר בזהב ואמר פרקו נזמי הזהב ולא בחר בכסף בשכבר ידעת כי הזהב במדת הדין ומראהו כמראה אש, ודרשו רז"ל (דברי הימים ב ג':ו') זהב פרוים שדומה לדם פרים, והיה בית הקרבנות כלו זהב גם מזבח הקטרת והכרובים ודרשו בכרובים שאם עשאן של כסף הרי הם כאלהי כסף וכאלהי זהב.

ובמדרש ויעשהו עגל מסכה כיון שהשליך הזהב לכור באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים, ויש אומרים מיכה היה שם שיצא מתוך דמוס בנין שנתמעך בו במצרים והיה בידו שם שכתב בו משה עלה שור עלה שור לעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס והשליכו לתוך הכור ויצא העגל גועה כשהוא מקטרג, התחילו אומרים אלה אלהיך ישראל על כן נקרא מיכה על שם שנתמעך בבנין.

וראיתי בפרקי רבי אליעזר מצא אהרן בין הנזמים ציץ זהב אחד כתוב עליו שם הקדש וחרות עליו כצורת עגל ואותו לבדו השליך בכור האש שנאמר ויתנו לי ואשליכם בכור אין כתיב כאן אלא ואשליכהו באש ויצא העגל גועה וראוהו כל ישראל וטעו אחריו, ר' יודא אומר סמאל נכנס בתוכו והיה גועה להטעות את ישראל שנאמר (ישעיהו א':ג') ידע שור קונהו ע"כ בפרק מ"ה מן הפרקים.

אלה אלהיך ישראל. דרשו רז"ל מלמד שאוו לאלהות הרבה, ודקדקו זה מלשון אלה שהוא לשון רבים, שאם לא כן היה לו לומר זה אלהיך ישראל כלשון שאמר עזרא (נחמיה ט':י"ח) אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים.

פסוק ה

וירא אהרן. ראיות הרבה ראה, ודרשו רז"ל מה ראה ראה חור בנה של מרים שהרגוהו כבר. **ויבן מזבח לפניו**. התבונן מן הזבוח לפניו. ואולם היה אהרן חושש שאם ימסור עצמו להריגה יתחייבו ישראל כלם כליה כענין שנאמר (איכה ב':כ'-כ"א) אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא, ורצה שיתלה בו החטא ולא בהם, ועוד ראה אם הם בונין המזבח זה מביא אבן וזה מביא צרור ונעשה הכל כאחד, ומתוך שאני בונה אתעצל בו ויבא משה בינתים, ועוד נוכל לומר שראה שאין העשיה בכלל יהרג ולא יעבור אלא בלאו של לא תעשה לך פסל ולכך לא מסר עצמו עליה.

פסוק ז

לך רד כי שחת עמך. היה לו לומר נשחת, אבל טעמו שחת למעלה ולמטה במחשבה ובמעשה. וענין השחתה הריסת הבנין והוא מה שקורין לו רז"ל קצץ בנטיעות, ואין ספק כי היה זה כמעשה האב הראשון שחטא בעץ הדעת במעשה ובמחשבה ומעשה אבות עשו בנים, ואל זה רמזו רז"ל באמרם עליו שהקריב שור כי רצה להתכפר במה שחטא, והבן זה.

ובמדרש לך רד כי שחת עמך כבר גרמו לי הבריות לירד ולראות בקלקולם שנאמר (בראשית י"א:ה') וירד ה' לראות וגו' אף אתה רד מגדולתך דיו לעבד להיות כרבו.

פסוק ח

סרו מהר. טעם מהר לפי ששכחו הנפלאות ההם שראו עיניהם במעמד הקדוש ועבדו ע"ז בעוד שהשכינה בהר סיני, וכענין שכתוב (שיר השירים א':י"ב) עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו, והוא הלשון שאמר דוד (תהילים ק"ו:י"ג) מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו, שלא המתינו לעצתו עד למחר אל התורה שנקראת עצה שנאמר (ישעיה כה) עצות מרחוק וגו'.

ובמדרש סרו מהר מן הדרך עלובה כלה שזנתה תוך חופתה, וכן הוא אומר עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו, בעוד שמלך מלכי המלכים במסבו נרדי נתן ריחו הבאיש ריחו במעשה העגל.

עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו. יש לתמוה בפרשה הזאת כמה תמיהות, האחת ישראל שהיו כמלאכי השרת ושמעו בסיני עשרת הדברות מפי אלהים איך היו מבקשים מאהרן לעשות להם עבודה זרה, ועוד היאך אפשר שהיו פתאים גמורים שהיו חושבים שכלי

הזהב שהיו באזניהם הוא אשר העלם ממצרים שאמרו עליו אלה אלהיך ישראל וגו', ועוד אהרן שהיה בחיר ה' אין בכל ישראל גדול כמוהו אחר משה רבינו איך לקח הענין בדרך תמות ולא מסר עצמו למיתה והלא בענין ע"ג יהרג ואל יעבור, ועוד תמה באהרן איך השיב אהרן אל משה אל יחר אף אדוני ובמה ראוי אדם לכעוס ולשפוך חמת אפו כי אם על עברה חמורה כזו.

והתשובה בזה שלא היתה כוונת ישראל בענין העגל שיעשוהו ע"ג ח"ו שהם לא בקשוהו לאלוה כי אם למנהיג זהו אמרם אשר ילכו לפנינו שיהיה מנהיגנו, ויורה לנו דרך המדבר לפי שאבד מהם משה שהיו המסעות על פיו היו מבקשים משה אחר שיורה להם הדרך, וזה שבאר כי זה משה האיש אשר העלנו וגו' נתן טעם לשאלתם כי משה שהיה מנהיגם אבד מהם ולא ידעו מה היה לו, ודבר ברור שישראל לא חשבו במשה שיהיה אלהים לישראל שיאמרו עשה לנו אלהים שאבד ממנו אלהים שלנו, אבל כשם שהיה משה מנהיג כן היו מבקשים מנהיג אחר במקום משה שאבד מהם, ומה שהתעסק אהרן במעשהו כוונתו היתה כדי שיתאחר בו ובין כך ובין כך יבא משה ויבטל הענין ולא רצה למסור עצמו למיתה שלא נתחייב לעשות כל כך כיון שלא שאלוהו לשם ע"ג, ומה שיתאמת זה שלא היתה הכוונה ע"ג וכ"ש כוונת אהרן. מה שהשיב אהרן למשה שאמר לו אל יחר אף אדוני כלומר אל תכעוס כל כך כי הם לא בקשו ממני ע"ג אבל בקשו מנהיג במקומך, וזהו שהוסיף לומר ויאמרו לי עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש כלומר לפי שאתה אדוני היית מתאחר לדעתם בקשו ממני לעשות להם מנהיג שיורה להם הדרך ואם אתה אדוני היית בא בינתים מיד יניחוהו וילכו אחריך כבתחלה, וזהו שלא תמצא בפרשה שיזכיר קום עשה לנו אלהים אלא אם כן יזכיר מיד כי זה משה האיש באר טעם לשאלה כלומר בקשת אלהים זה אינו אלא בחסרון משה זה, והרי לך מכאן שלא היתה כוונתם לע"ז, על אחת כמה וכמה בכונת אהרן, וזהו שאמר חג לה' מחר ודרשו רז"ל חג לעגל אין כתיב כאן אלא חג לה' לומר כי לא היתה כוונתו רק לשם המיוחד, והראיה הגדולה שלא בקשוהו לשם ע"ג כי כשירד משה מן ההר ושרף את העגל הניחוהו לשרפו ואלו היתה כוונתם כששאלוהו לע"ג איך יניחוהו לשרוף הן ישרוף את תועבותם לעיניהם ולא יסקלוהו, כן פי' הרמב"ן ז"ל.

ויש לשאול כאן כיון שלא היתה כוונתם לשום ע"ג בבקשת העגל למה נענשו כל כך בהריגה על ידי בני לוי שנאמר שימו איש חרבו על ירכו וגו', ומגפה ע"י הקב"ה שנאמר ויגוף ה' את העם. והתשובה בזה כי היה דבר העגל תחלתו שוגג וסופו מזיד והוא שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו והיו ישראל בזה נחלקים לכתות יש שהיתה כוונתם לטובה ממה

שכתוב ויעלו עולות ויגישו שלמים כי לא אמר ויעלו לו ויגישו לו, ויש שהיתה כוונתם לרעה ממה שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו.

ומפורש אמרו במדרש כי ערב רב שיצאו עמהם ממצרים עשאוהו והכתוב מוכיח שאמר אלה אלהיך ישראל והוא דברי ערב רב שאמרו לישראל אלה אלהיך ישראל שאילו עשאוהו ישראל היה לו לומר אלה אלהינו ישראל אשר העלונו, וזהו קשים גרים לישראל כספחת בבשר החי, ועוד זה אמרו במדרש שאמר לו הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך עמך ולא עמי הם ולא אמרתי לך ביציאת מצרים והוצאת את צבאותי את עמי ואתה קבלת ערב רב ורצית לקבל הגרים עמך הם ולא עמי, ומכל מקום אע"פ שערב רב היו תחלה עקר המעשה הרע מצינו שטעו ישראל אחריו ונענשו הכל.

פסוק יא

ויחל משה את פני ה' אלהיו. התחנן משה למדת הדין, כי מלת פני הוא מדת הדין כלשון (ויקרא כ׳:ה׳) ושמתי אני את פני, (תהילים ל״ד:י״ז) פני ה' בעושי רע והוא סוד על פני, וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר ושם נתבאר. ומלת ויחל מלשון (מלאכי א׳:ט׳) חלו נא פני אל, או יהיה מלשון תחלה כלומר שהמשיך ההתחלה אל הסוף הבינה אל הדעת. ומה שהזכיר אלהיו ולא מצאנו כן בכל התורה שיהיה הכתוב מיחד האלהות על משה לא בפירוש שיאמר אלהי משה כענין באבות ודוד ולא בכנוי רק במקום הזה, הנראה לי בטעם הדבר כי היה זה למעט ורמזה לנו התורה שאין הקב"ה לאלהים לישראל בחטא הזה וכן הוא יתעלה הזכיר עמך ורמז כי אינם עמו, והענין כי היו מנודים לשמים וכפרו עתה באלהותו.

למה ה' יחרה אפך בעמך. תפלה זו שבכאן הוא שבאר שם במשנה תורה ואמר (דברים ט׳:כ״ו) אדני אלהים אל תשחת עמך ונחלתך, ודרשו רז"ל מה בא להזכיר כאן יציאת מצרים, אלא כך אמר משה רבש"ע מהיכן הוצאת אותם לא מארץ מצרים שהרי כלם עובדי ע"ז עובדי טלאים אף הם עשו את העגל לכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים דע מהיכן הוצאת אותם.

פסוק יג

זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך. אם משה רבינו אדון כל הנביאים הוצרך להזכיר בתפלתו זכות האבות, קל וחומר אנו שיש לנו להזכיר בתפלה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ולכוון בזה כי בזה הוא יתברך חפץ להיותו נזכר בכל דור ודור.

ובמדרש זכור לאברהם ליצחק ולישראל לא נענה משה עד שהזכיר את המתים, וזהו שנמשלו ישראל לגפן שנאמר (תהלים פ ט) גפן ממצרים תסיע, מה הגפן הזה היא חיה

ונשענת על עצים מתים והם העצים שמגביהין אותם עליהם, כך ישראל חיים וקיימים ונשענים על המתים אלו האבות.

וכן אתה מוצא כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד אש מן השמים, והוא שאמר (מלכים א י"ח:ל"ז) ענני ה' ענני, ולא נענה עד שהזכיר את המתים, שנאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי יש אלהים בישראל מיד ותפול אש ה' ותאכל את העולה, אף משה עמד בהר ארבעים יום לבקש רחמים על ישראל על עון העגל ולא נענה עד שהזכיר את המתים ואמר זכור לאברהם, מיד וינחם ה' על הרעה, זהו שאמר הכתוב (קהלת ד':ב') ושבח אני את המתים שכבר מתו אפילו מצדיקים חיים שגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן, דבר אחר ושבח אני את המתים הראשונים מן החיים של עכשיו, תדע לך שמתקיימות גזרותיו של משה ואין מתקיימות גזרותיהן של מלכים עכשיו שהרי משה תקן כמה תקנות, וכאותה שאמרו רז"ל וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל משה תקן להם לישראל שיהו שואלים ודורשים בענינו של יום, וכן מצינו עזרא תיקן כמה תקנות שהם נוהגות היום, הוי אומר ושבח אני את המתים.

ונחלו לעולם. שינחלוה לדורות ואע"פ שיגלו ממנה לא תהיה נחלה לעם אחר כי אם להם לבדם, כענין שכתוב בהבטחת אברהם (בראשית י"ז:ח') לאחזת עולם, ועוד יכלול ונחלו לעולם שינחלו אותו עולם שהוא מכוון כנגדה, וא"כ יש בכתוב הבטחה בעוה"ז ובעוה"ב.

פסוק טו

ויפן וירד משה מן ההר. כתב רבינו חננאל מלמד שהיה משה פניו כלפי הענן וירד בדרך עליה מה עליתו פניו אל הענן שעל ההר אף בירידתו כן, וכן היה כהן גדול ביום הכפורים יוצא מבית קדש הקדשים דתנן יצא ובא לו דרך כניסתו כן דרשו בו (ויקרא ט"ז:כ"ד) ויצא ועשה את עולתו ואת עולת העם, ויצא ועשה כאשר נכנס כן יצא ועשה את עולתו, וכן כתוב בשלמה (דברי הימים ב א':י"ג) ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים, ואע"פ שיש לומר כי זה שכתוב לבמה מן הבמה הוא כענין שכתוב (במדבר ל"א:כ"א) הבאים למלחמה ובאורו הבאים מן המלחמה, אבל כך היה המעשה שהיה בשעת יציאתו ממנה נותן פניו אליה כמו שבא אליה שנאמר (תהילים ט"ז:ח') שויתי ה' לנגדי תמיד, ומנין שהשכינה היתה בהר בשעת ירידת משה מן ההר שנאמר (דברים ט':ט"ו) ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי. וכן התלמיד חייב כשיפטר מרבו שילך לאחוריו פניו כנגד רבו עד שיתכסה ממנו וכן מנהג כל ישראל עד עכשיו כשמשלימין תפלתם נמשכים לאחוריהם שלש פסיעות ע"כ.

ותמצא בפסוק זה עם הפסוק שאחריו ק"ח תיבות כנגד ק"ח טפחים שהיו בלוח אחד, ובשניהם יר"ו טפחים כנגד יר"ו אותיות שבע"ב מלות היוצאות מן השם הגדול שהרי הלוחות ארכן ששה ורחבן ששה ועבין שלשה, א"כ שלשה פעמים ל"ו הרי ק"ח טפחים בכל לוח ולוח, וכשהיו הלוחות מונחות בתוך הארון זה באור מפורש כי השם היה בארון עם כל צרופו. וכן תמצא מן ויפסול עד ויקרא ק"ח אותיות גם כן ואח"כ הזכיר בשם ה' ויעבור ה' על פניו והוא באור גמור כי השם המיוחד שממנו ע"ב שמות יש בהם יר"ו אותיות כי כל זה נתבאר למשה בפירוש בסיני.

לחת כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים. זה היה פלא גדול שהכתב היה נקרא כסדורו משני העברים מה שאין כן בכתב שלנו כי מלפנים הוא כסדורו ומאחריו מהופך ואמר מזה ומזה משני הצדדים והם פנים ואחור.

ויתכן לפרש משני עבריהם שבא לרמוז כי יש למשמעות דברי תורה שני עברים נגלה ונסתר כענין שאמר שלמה ע"ה (משלי כ"ה:י"א) תפוחי זהב במשכיות כסף וכתיב (איוב י"א:ו') כי כפלים לתושיה, יבאר כי התורה כפולה ומלבד פשטי התורה יש בה עוד תעלומות חכמה ועל זה אמר הכתוב (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי.

פסוק טז

והלחת מעשה אלהים המה. אין הכוונה פעולה מלאכותית אלא מעשה אלהים בדברו שנאמר (שם לג) בדבר ה' שמים נעשו, וכתיב (בראשית ב) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

והמכתב מכתב אלהים הוא. כתב הרמב"ן כי הכתוב שבא בשבח הלוחות היה ראוי להיותו למעלה סמוך לפסוק ויתן אל משה, אבל הענין כשבא משה בכאן לשבור הלוחות רצה להזכיר הכתוב שבחן ומעלתן להודיע שעם כל זה לא נמנע משה מלשברם בראותו המעשה הרע ההוא, כן פירש הרב ז"ל. ומכל מקום יש לתמוה על משה עבד ה' נאמן ביתו איך ערב לבו לשבר הלוחות שהיו מכתב אלהים, ואם ישראל חטאו ולא היו ראוים אל התורה היה לו להחזיר התורה לאכסניא שלה ולבקש מאת הקב"ה מה יעשה בה, אילו מלך בשר ודם שולח כתבו חתום ביד עבדו נאמן ביתו לשרי המלכות והם אינם רוצים לקבלו ראוי העבד הנאמן להחזירו אל המלך לא שינהוג בו בזיון ויקרענו, אבל שבירת הלוחות למשה רבינו היה מפני שראה שפרח הכתוב מן הלוחות כשנתקרב בגבול העגל במקום הטומאה והחטא, וכל מה שהעם נוהגים כבוד בכתבו של מלך אינו אלא מפני החותם, וכיון שפרח הכתוב בכאן נסתלק חותמו של מלך.

וידוע כי היה הכתב בלוחות דוגמת הנפש בגוף, ובהסתלק הכתב נשארו הלוחות גוף בלא נפש וגוף בלא נפש ראוי לקברו תחת הקרקע, ועל כן הסכימה דעתו לשבר אותם תחת ההר. וראיה לזה שפרח הכתב מעל הלוחות מה שדרשו רז"ל הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דא"ר אמי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון כלומר שברי לוחות שפרח מהן הכתב, ועל כן מביא ראיה מזקן שפרחה ממנו התורה והיה תיק התורה כבר, וזהו שדרשו רז"ל שנפלו הלוחות מידו מתוך הכובד שהיו כבדות, שהרי מתחלה כתיב ושני לוחות העדות בידו כלומר בידו אחת, וכשראה העגל ומחולות אמר וישלך מידיו את הלוחות שאף בשתי ידיו לא היה יכול לסבלן. וכן האדם כל זמן שהנפש בתוכו והוא בחיים אין כובדו כל כך כמו שהוא אחר מותו שיצאה הנפש ממנו, וכן חתיכת הברזל כשיצאה מן האור והיא מלהטת היא קלה מפני האור שהוא הנפש שבה ונושא אותה, וכמו שאמרו רז"ל החי נושא את עצמו ואחרי כן כשתצטנן ותצא האור ממנה בצאת נפשה כי מתה הנה היא כבדה כבראשונה.

פסוק יז

את קול העם ברעה. כתיב בה"א כי היו מריעין לפני העגל בה' קולות כשם שהיו עושין לצלם הזהב שעשה נבוכדנצר שכתוב בו (דניאל ג ז) קל קרנא משרוקיתא קתרוס סבכא פסנתרין. ועוד תכלול מלת ברעה כי היו מושכין כח מן הכוכב שהוא מאדים ששמו רעה, ולכך הזכיר מחול שהוא כלי זמר כנגד כוכב מאדים, ולכך הזכיר לו אהרן אתה ידעת את העם הזה כי ברע הוא כי הרע נמשך מן הכח הנקרא רעה.

והנה יהושע לא עלה עם משה להר גם לא היה עם ישראל כי מלת וישמע תורה כן, אך היה בתחתית ההר מצפה למשה עד רדתו ושם המן יורד לו לבדו, וכן דרשו רז"ל ביומא ריש פרק יום הכפורים (תהילים ע"ח:כ"ה) לחם אבירים אכל איש זה יהושע שירד לו מן כנגד כל ישראל, כתיב הכא אכל איש וכתיב התם (במדבר כ"ז:י"ח) איש אשר רוח בו, ואימא משה דכתיב (שם יב) והאיש משה ענו דנין איש מאיש ואין דנין איש מהאיש.

פסוק יט

וירא את העגל ומחלת. מכל כלי זמר שהיו שם לא הזכיר אלא מחול, והטעם כי תמצא בכתוב שבעה מיני זמר שהם כנגד שבעה כוכבי לכת שצ"ם חנכ"ל, כנור כנגד שבתאי, תוף כנגד צדק, מחול כנגד מאדים, מנים כנגד חמה, עוגב כנגד נוגה, צלצלי שמע כנגד כוכב, תרועה כנגד לבנה, זהו שכתוב (תהילים ק"נ:ג'-ד') הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל וכנור, הללוהו בתוף ומחול. הללוהו במנים ועוגב, הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה. והנה הם בין כלם תשעה מיני זמר כנגד תשעה גלגלים, ובעלי חכמת המוזיק"א יודעין לכוין כל מין ומין ממיני זמר הללו כנגד כל גלגל וגלגל, ושופר ונבל

הנשארים בכתוב, השופר כנגד גלגל התשיעי המקיף,והנבל כנגד גלגל שמיני שבו הכוכבים, ומפני זה הזכיר במעשה העגל מחול יותר מכל שאר הכלים אשר היו שם, לפי שהמחול כנגד כוכב מאדים כי היו במדבר במקום חורב שממה והכוכב הזה שולט עליו, וזהו שתמצא על הים (שמות ט"ו:כ') ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלת כי היו שם נשים שלא היתה כוונתם לשמים, והתוף כנגד כוכב צדק, וזהו שכתוב (שם) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף בידה, הזכיר אהרן וסמך לו את התוף לפי שאהרן היה כלו צדק כענין שכתוב (איוב כ"ט:י"ד) צדק לבשתי וילבשני.

אבל החכמים עשו במדרשם מחולות מלשון מחילה, ובאור הענין כי כל מיני זמר שהיו בידם לא נזדמן לו למשה שיראה מהם כי אם מחולות, והוא אות וסימן למחילה שהיה עתיד הקב"ה למחול להם אותו עון, וכמו שאמרו רז"ל סימנא מילתא היא, וכיון שראה משה סימן נזדרז בדבר ויקח את העגל אשר עשו וישרוף אותו באש ויזר על פני המים וישק וגו' המים שזרה בהם השקה אותם דרך בזיון כדי שיוציאוהו דרך הנקבים, וכענין שכתוב בענין ע"ג (ישעיהו ל':כ"ב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו, ועוד כוון משה לבדוק אותם כסוטות כדי שיוריקו פניהם ויתפרסם ביניהם מי ששמח בלבו על העון ההוא כי אותם שחטאו ועשו בו מעשה והם המשתחוים והזובחים והמקטרים ביניהם היה דן אותם על פי עדים ומחייבם מיתה, אבל מי ששמח בלבו לא היו יודעים והיו צריכים לבדוק ע"י המים, והוא שדרשו רז"ל זבח וקטר בסייף גפף ונשק במיתה שמח בלבו בהדרוקן, ויש אומרים אותם שהיו בהם עדים והתראה בסייף, עדים בלא התראה במיתה היא מיתת מגפה, לא עדים ולא התראה בהדרוקן כן דרשו ביומא פרק שני שעירי, ואילו היה הנס בהדרוקן בפניהם בלא השקאה היה פתחון פה אצל מקצתם לומר כי עונש זה מצד עון אחר הוא וכיון ששתו היה הדבר אצלם שהעונש היה מצד העון הזה, ואמר ויטחן כדי שישוב אפר דוגמת עפר קרקע המשכן שהיה הכהן נותן במים להשקות הסוטה.

פסוק כד

ואשליכהו באש ויצא העגל הזה. כל מה שהזכיר עד עתה בענין העגל קורין רבותינו ז"ל עגל ראשון, והספור הזה אשר לאהרן קורין עגל השני, והוא שאמרו מעשה עגל ראשון נקרא ומתרגם והשני נקרא ולא מתרגם מאי טעמא משום יקרא דאהרן, כך דרשו רז"ל בסוף מגילה.

ובאור הענין כי אע"פ שנזכר למעלה שני פעמים אחד בספור התורה ויעשהו עגל מסכה ואחד בספור ה' למשה עשו להם עגל מסכה הכל נחשב ענין אחד והכל נקרא ומתרגם, אבל כאן בספור אהרן שהוא עצמו יספר בחטאו בפיו אלו היה מתרגם לא היה כבודו,

ועוד שהזכיר בו לשון ויצא כלומר יצא מעצמו והיה בזה לבעל הדין לחלוק ולומר כיון שיצא מעצמו היה בו ממש.

פסוק כה

לשמצה בקמיהם. פי' רש"י וכל המפרשים מלשון הוצאה דבה מלשון רז"ל שמץ פסול, ויאמר משה כי אהרן היה סבה שהדורות הבאים יוציאו דבה על ישראל לומר שכלם היתה כוונתם בו לע"ג עד שתתפשט בזה הדבה בקמיהם ויהיה להם לחרפה ומשל בגוים.

והנכון מה שפירש הרמב"ן ז"ל כי מלת לשמצה לשון מעוט מן (איוב ד׳:י״ב) ותקח אזני שמץ מנהו, וכתיב (שם כו) ומה שמץ דבר נשמע בו, ויאמר משה כי היה סבה בזה כדי להחליש זכותם ולהמעיטם לפני האויבים בלכתם למלחמה, כענין שכתוב (יחזקאל כ״ט:ט״ו) והמעטתים לבלתי רדות בגוים, וכתיב (ירמיהו י׳:כ״ד) יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני.

פסוק כז

כה אמר ה' אלהי ישראל. לא מצינו בזה דבור להקב"ה, אע"פ שלא נכתב הוא יתעלה צוה לו כן, והזכיר אלהי ישראל על מחשבת עושי העגל שהיו חושבים לזבוח לאלהי ישראל, והנה מדת הדין פוגעת בהן שקצצו בנטיעות כי המשפט לאלהים הוא, והוא שכתוב בלוים (במדבר ט״ז:ט׳) כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל כי העבודה לאלהי ישראל, כן פי' הרמב"ן ז"ל. כי ע"י בני לוי נתקדש השם בפרהסיא כשם שחללוהו ישראל בפרהסיא, וזהו ענין שכתוב ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי למדך שעון חלול ה' הוא מתכפר בשכנגדו, והוא קדוש השם.

פסוק לא

אנא חטא העם הזה. מכאן היה כהן גדול ביום הכפורים מזכיר לשון אנא וממשה יקח תכסיס הלשון לומר אנא ה' חטאתי, וכן דרשו במסכת יומא נאמרה כפרה בחורב (שמות לב) אולי אכפרה ונאמר כפרה ביום הכפורים מה להלן באנא אף כאן באנא, ומנין שבשם, אתיא כפרה כפרה מעגלה ערופה מה להלן בשם דכתיב (דברים כא) כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' אף כאן בשם.

ודע כי דרך המתפללים באנא להזכיר השם כענין (תהלים קיח) אנא ה' הושיעה נא, וכן כהן גדול ביום הכפורים אנא השם, וכן בשמשון (שופטים טז) אדני ה' זכרני נא וחזקני נא אך הפעם, ומה שלא הזכיר משה כן אפשר לומר שנתבייש מהזכיר השם המיוחד שבו נתנה התורה כיון שישראל חטאו בו ובאו כנגד התורה. ואע"פ שלא הזכירו רמזו במלת אנא שהוא לשון בקשה והוא כולל שתי השמות שבי"ג מדות.

או אפשר עוד לומר לפי שהיה צריך לפרוט החטא ולהזכיר ויעשו להם אלהי זהב על כן לא רצה להזכיר השם שאין יחוד במקום פרוד, וכענין שדרשו מה למלך בבית המטבחים מה לכהן בבית הקברות, וכן מצינו כיון שעשו אלהי זהב נסתלקה מהם שכינה ולא היתה שורה ביניהם אלא מחוץ למחנה שנאמר (שמות ל"ג:ז') והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה.

פסוק לב

מחני נא מספרך. ע"ד הפשט הוא ספר התורה ורצה לומר שלא יהיה נזכר בתורה ושלא תנתן על ידו.

וע"ד המדרש מספרך קללת חכם אפילו על תנאי היא באה, מנא לן ממשה שאמר מחני, ואע"פ שנתכפר להם עון העגל נמחה שמו מפרשת ואתה תצוה שלא נזכר שם שמו של משה כלל.

וע"ד השכל מספרך קרא מערכת הכוכבים ספרו של הקב"ה שכשם שהספר הוא חקיקה וציור אותיות בעניני החכמות, כן במערכת הכוכבים חקיקה וציורי כחות בעניני האדם ובמספר ימי חייהם בעוה"ז הנזכרים והחקוקים שם כדבר החקוק והנכתב בספר, וכן אמר דוד (תהילים קל"ט:ט"ז) גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו.

והנה כח האדם אשר למעלה הוא יסוד העמדתו וקיומו מלמטה ומחות הכח ובטולו הוא מיתתו, ולכך בקש משה בתחנה מאתו יתברך שאם לא ישא לפשעם שימחה כחו ממערכת הכוכבים כלומר שיהרגהו כי לא יוכל לראות ברעתם, והוא שכתוב במקום אחר (במדבר י"א:ט"ו) הרגני נא הרג אם מצאתי חן בעיניך, והוא לשון הצדיקים המצטערים הדואגים על חייהם, וכן אמר אליהו (מלכים א י"ט:ד') קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי, וכן יונה בן אמתי אמר (יונה ד':ג') קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי. ומה שהוסיף אשר כתבת הכוונה אשר חדשת כי המחודש יעיד על המחדש כשם שהכתיבה תעיד על כותב, וכוון משה לאמר בזה כי כיון שהוא יתברך חדש הכחות ההם בידו לבטלם והשיב לו הקב"ה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, לגודל קצפו עליהם הזכירם בדרך סתם ולא רצה להזכירם בשמם ואמר למשה אתה אינך ראוי לעונש זה כי אתה לא חטאת בזה כלל, אבל מי אשר חטא לי הוא הראוי שאמחנו מספרי כלומר שאבטל כחם מן המערכה ומזה יתבטלו מן העולם, וכענין שהזכיר למעלה ויחר אפי בהם ואכלם.

וע"ד הקבלה מספרך מן הספירות, והוא כאלו אמר משש קצוות של מעלה שהם ששה ספירות כי הם ראשית כל מפעל והם נקראים מלאכת שמים וארץ, וזה סוד הכתוב (תהילים ס"ט:כ"ט) ימחו מספר חיים מלשון ספירות ג"כ וכאלו אמר מצרור החיים.
ומכאן יש לך להבין מאמר חכמי האמת, שלשה ספרים נפתחים בראש השנה, אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינוניים. והכוונה כי שלשה ספרים שהם חסד דין ורחמים, צדיקים גמורים סבתם החסד, ורשעים גמורים סבתם הדין, בינונים סבתם הרחמים שהוא מכריע בינתים, והמלך שאנו מזכירין בראש השנה פועל בשלשתן.

פרק לג

פסוק ד

וישמע העם את הדבר הרע הזה. נראה לי כי ישראל קבלו עליהם מיני צער מדה כנגד מדה כי היו מתחלה עטרותיהם בראשיהם ושמחת עולם על ראשם, ועתה כאשר שמעו בהסתלקות שכינה נסתלקה השמחה, ולכך **ויתאבלו**. ומה שאמר **ולא שתו**, כי כיון שהופשטו מכבוד השכינה שהיה מחופף עליהם הפשיטו את עצמם מן העדי שלהם שכן מצינו הכתוב שהמשיל סלוק השכינה להפשטת הבגד, הוא שאמר הושע (הושע ב':ה') פן אפשיטנה ערומה והצגתיה כיום הולדה, יאמר פן אפשיט מישראל כבוד שכינתי שהיו מתלבשים בה וישארו ערומים ממנה כמו שהיו עד שלא נתנה תורה הוא כיום הולדה, וכן תרגם יונתן דלמא אסלק שכינתי מינה ואעדי יקרה ואשוינא רטישא כיומא קדמאה עד לא אתקרבת לפולחני.

פסוק ה

ועתה הורד עדיך מעליך. הם המלבושים שלהם שנזרק עליהם דם הברית, והוא דם הקרבנות שהקריבו הבכורות בסיני ונקראו עדי לישראל ותפארת וכבוד גדול בהיות בהם הדם ההוא אות וסימן על קבלת בריתו של הקב"ה. וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים, והוא דעת רבינו חננאל ז"ל וכיון שכפרו עתה במעשה העגל בברית ההוא צוה עליהם שיפשיטום, וזהו ויתנצלו בני ישראל את עדים, יגיד כי עשו כדבר הש"י והפשיטו בגדיהם. ומה שהזכיר למעלה ולא שתו איש עדיו עליו כאלו אמר כל עדיו לומר כי מעצמם נמנעו שלא שתו כל אחד ואחד עליו כל עדיו אלא מקצת עדיו, אבל עתה כשנצטוו מפי הש"י הורד עדיך סלקו כל העדי לגמרי והפשיטוהו מהם.
ולפי מה שדרשו ז"ל שהעדי הזה שם המפורש היה, באור הכתובים ולא שתו איש עדיו, בגדיהם ממש, הורד עדיך, הוא עדי שם המפורש, ולכך לא נאמר הפשט עדיך אלא לשון

הורד ולשון מעליך כי ירדו מאותה עליה ונסתלקה אותה המעלה מעליהם, וכן דרשו רז"ל זינאות חגר להם והוא כלי זיין של שם המפורש שהיה בידם מהר חורב, וכמו שדרשו (שמות ל"ב:ט"ז) חרות על הלחות חירות ממלאך המות כי היו בידיהם שמותיו של הקב"ה ולא היו ראויין שתשלוט עליהם מיתה, ולזה רמז אונקלוס שתרגם תיקון זיניהון וזהו לשון ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב אותו עדי שהיה בידם מהר חורב, ולכך תרגם אונקלוס הורד אעדי לשון הסרת כח וכן ויתנצלו ואעדיאו, והכוונה לומר כי אותן מעלות ומאורות שהיו להם כל אחד ואחד כמלאכי השרת מהר חורב נסתלקו ואבדו מהם ומשה לקחם, וזהו שהסמיך לו ומשה יקח את האהל מלשון (איוב כ"ט:ג') בהלו נרו, וכן (במדבר כ"ד:ה') מה טובו אהליך, וכאשר אבאר שם בעזרת הש"י. **וכבר** בארתי בסדר ואלה המשפטים מה טעם הזכירה התורה המעלה הגדולה בעדי הזה כשאבד מהם עתה ולא הזכירתו במתן תורה כשזכו בו.

פסוק ז

ומשה יקח את האהל. זה לשון הווה כי היה נוהג כן תמיד, ואמר הרחק מן המחנה כי היה מתרחק ממחנה ישראל לפי שהיו כמנודין לשמים בעון העגל והיה דורש מנודה לרב מנודה לתלמיד.

והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה. למדך שלא היתה שכינה שורה מתוך המחנה. והיה הכתוב ראוי לומר כל מבקש משה, אלא מכאן שנקרא משה בשם המיוחד, וכן מצינו שנקרא יעקב בשם אל שנאמר (בראשית ל"ג:כ') ויקרא לו אלהי ישראל כאשר פירשתי שם, וכן מצינו בשם הצדיק שנקרא בשם המיוחד, הוא שכתוב (שם כה) ותלך לדרוש את ה' וכתיב (שם) ויאמר ה' לה, ודרשו רז"ל על ידי שם כי השם המיוחד לא דבר עמה כלל, וכן מצינו במלך המשיח שנקרא בשם המיוחד שנאמר (ירמיהו כ"ג:ו'-ז') וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, וכן ירושלים (יחזקאל מ"ח:ל"ה) ושם העיר מיום ה' שמה אל תקרי שמה אלא שמה, וטעם הדבר בכלם כי הדבק בדבר נקרא על שם הדבר שידבק בו, ונקרא השליח בשם השולח, ומזה מצינו שהמלאכים נקראים בשם המיוחד במקומות מן הכתובים, וכענין שכתוב (בראשית י"ח:י"ג) ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה שהוא מלאך ונקרא בשם המיוחד וכמו שבארתי שם, וכן (שם יט) וה' המטיר שהוא גבריאל לדעת רז"ל מאת ה' מאת הקב"ה.

ובמדרש ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק וגו', הרחק זה כמטחוי קשת ושעורו מיל, כענין שכתוב (יהושע ג':ד') אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. והיה כל מבקש ה', כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא כל מבקש ה' מכאן אמרו

כל המקבל פני זקן כאלו מקבל פני שכינה שנאמר והיה כל מבקש ה' אפי' המלאכים והשרפים מבקשים אותו אומרים אלו לאלו הרי הוא נתון באהלו של משה, חמה ולבנה מבקשים אותו אומרים הרי הוא נתון באהלו של משה.

פסוק י

והשתחוו איש פתח אהלו. לא היו עומדים ומשתחוים מפני עמוד הענן אלא מפני הכבוד השוכן בתוכו, כענין ספר תורה שאין אנו עומדים מפניו ומשתחוים לו מפני המפה והתיק והתפוחים והקלפים אלא מפני התורה הכתובה בהם.

פסוק יא

פנים אל פנים. ע"ד הפשט יתכן לפרש שהוא נמשך למטה והוא דבוק עם כאשר ידבר איש אל רעהו, ושעור הכתוב כן, ודבר ה' אל משה כאשר ידבר איש אל רעהו פנים אל פנים שאין אמצעי ביניהם כן היה דבור האל יתעלה עם משה בלתי אמצעי, ובאר הכתוב הזה מעלת נבואתו של משה שהיתה בלא אמצעי מה שאין כן בשאר הנביאים.

וע"ד המדרש פנים אל פנים לשון כעס אמר הקב"ה למשה משה לא אמרתי לך כשאני עליהם בכעס אתה ברצון וכשאתה עליהם בכעס אני ברצון, אבל עכשו אני בכעס ואתה בכעס שוב אל המחנה אל תקרי ושב אל המחנה אלא ושוב אל המחנה אם שנינו בכעס מי יקרב את ישראל. ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, א"ר יהושע בן לוי אין אנו יודעים אם השפל הגביה את עצמו או הגבוה השפיל, אלא כביכול גבהותו של עולם הרכין עצמו שנאמר (שמות ל"ד:ה') וירד ה' בענן.

ועוד דרשו בברכות בפרק הרואה ושב אל המחנה אמר לו הקב"ה השב האהל אל המחנה ואם לאו הרי יהושע משרתך נער לא ימיש מתוך האהל מתוכם וישמש תחתיך ואע"פ כן לא יצא הדבר לבטלה.

וע"ד הקבלה ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כמו (במדבר י"ב:ח') פה אל פה אדבר בו ואיננו כמו (דברים ה':ד') פנים בפנים דבר ה' עמכם כי זה בהשגתם של ישראל שהיתה מראה בתוך מראה כענין שכתוב (במדבר י"ד:י"ד) אשר עין בעין נראה אתה ה', וזה מבואר.

ומשרתו יהושע בן נון נער. כל ימותיו של יהושע היו ק"י שנים, מ' שנה שהלכו במדבר, וי"ד שנה בארץ ז' שנים שכבשו ושבע שחלקו, א"כ בן נ"ו שנה היה ואיך יקראנו הכתוב נער אבל ענין נער משרת כי האדון נקרא איש והמשרת יקרא נער וכן יבאר הכתוב (אסתר ב':ב') נערי המלך משרתיו כי מלת משרתיו באור לנערים.

פסוק יג

הודיעני נא את דרכך. ע"ד הפשט דרכיך מדותיך כי דרכי הש"י הם מדותיו, וכן באר דוד ע"ה (תהלים קנ) יודיע דרכיו למשה, והזכיר המדות מיד רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד. והנה משה בקש הודעת השי"ת מתוך דרכיו ומדותיו כלומר מתוך דרכי פעולותיו, והשיב לו הש"י על זאת אני אעביר כל טובי על פניך, ומשה בקש שתי שאלות האחד אפשרית והיא הודיעני נא את דרכך והשנית נמנעת והיא הראני נא את כבודך, ועל שאלת הראני נא השיב לו הקב"ה לא תוכל לראות את פני. ועל שתים אלה הזכיר שלמה בחכמתו (משלי כ"ה:ב') כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר באר כי ידיעת הש"י על שני חלקים החלק האחד נמנע וזהו שאמר כבוד אלהים הסתר דבר, והחלק השני אפשר ויכול אדם לחקור עליו וזהו וכבוד מלכים חקור דבר, כלומר חקירת מלכותו מצד פעולותיו וכן אמר הנביא ע"ה (ירמיהו ט':כ"ג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, באר כי ידיעת הש"י היא ידיעת מדותיו שיכיר אדם חכמתו איך ינהיג בהם עולמו, זהו שאמר הכתוב כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ וגו' שהרי אין תחבולה בעולם להכיר אותו יתעלה מצד עצם כבודו רק מצד פעולותיו לפי שהוא רחוק מכל רחוק מצד עצם כבודו והוא קרוב מכל קרוב מצד דרכיו ופעולותיו. והמשל בזה מהשמש כי אם יבקש להשיגו מצד פעולותיו כלומר זריחתו ואורו המאיר לארץ ולדרים עליה אז יעמוד על מציאותו וישתמש לאורו ויגיע אל הענין המבוקש ממנו ואם יטרח שישיגנו מצד עגולו ושיכוין להביט בעיניו אל עין השמש תכהינה עיניו ולא יהנה מהשמש, כן יקרה בהשגת הש"י מצד פעולותיו כלומר מצד חכמתו ומצד יכלתו בכל ברואיו נשכיל ונבין ענינו ואז יאיר שכלנו, אבל כאשר נטריח בעצם כבודו שנמשיל אותו ונדמהו במחשבתנו הלא אנו מעורים עיני שכלנו מהשיג בו שום דבר ועל זה נאמר כבוד אלהים הסתר דבר.

וע"ד השכל הודיעני נא את דרכך תאריך כלומר פעולותיך והם הנמצאות שבבראשית שהוא יתברך מתואר בהם כי בהם ידענו האדם וזהו שאמר ואדעך והיודע אותו יתעלה הוא המוצא החן זהו שאמר למען אמצא חן בעיניך, ובכלל תאריו שהם פעולותיו הם הפעולות הבאות ממנו יתעלה בעולם והם המדות שהזכיר לו הבורא יתעלה, ולכך אמר **וראה כי עמך הגוי הזה**, כלומר שאני צריך להנהיגם בפעולות אלו בהם בדרך פעולותיך והשיב לו פני ילכו מלשון כעס כענין (שמואל א א':י"ח) ופניה לא היו לה עוד.

והנה משה בקש השגה אפשרית והיא ידיעת התארים, ובקש גם כן השגה נמנעת כשאמר הראני שהיא בקשת עצמו ואמתתו יתברך והשיב לו הבורא יתעלה על שאלת

הודיעני נא שהיא ידיעת תאריו שהם פעולותיו אני אעביר כל טובי והטוב הזה הוא שהורה לו שיראהו פעולותיו שהן הנמצאות כלן שכתוב בהם (בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד כלומר שישיג טבעם והתקשרם קצתם בקצתם וידע הנהגתו להם איך היא בכלל ובפרט. ועל שאלת הראני נא השיב לו לא תוכל לראות פני כלומר אמתת עצמי כי לא יראני האדם וחי אבל הנה מקום אתי כלומר יש מקום עיון שתשיג ממנו תכלית מה שאפשר לאדם להשיגו. ומה שאמר וראית את אחורי הם הנמצאים כלם, ומה שקראם אחורי כמי שמשליך הדבר אחריו, ונשא המשל הזה לומר שמציאותם רחוקה ממציאותו יתעלה, ומזה תרגם אונקלוס ית דבתראי כלומר כל הנמצאות כלם שהם אחרי וטפלים אלי. ומה שאמר ופני לא יראו הוא אמתת עצמותו כמו שהוא לא יושג בשום פנים. ולפי תרגום אונקלוס ודי קדמאי ירמוז שיש נבראות עצומות אי אפשר להשיגם בשום פנים כפי מה שהם והם הדעות הנפרדות (ר"ל המלאכים) ויחס אותם לבורא יתברך לומר שהם לפניו ובין ידיו תדיר לחוזק ההשגחה בהם תמיד.

והנה מנע ממנו השגה זו המכונה בפנים וייעדו בהשגה למטה ממנה והיא המכונה באחור, וכדי לבאר שההשגה הזאת נמנעת אמר ויעבור ה' על פניו, ומלת העברה במקום הזה כלשון (שמואל א כ:ל"ו) והוא ירה החצי להעבירו שהוא מלשון מושאל למי שיחטיא כוונה אחת ויכוין כוונה אחרת ותכלית אחרת, ומלת על פניו כנוי לבורא יתעלה ענין הכתוב כי הבורא יתעלה העלים ממנו ההשגחה ההיא המכונה בפנים ששאל עליה באמרו הראני נא את כבודך כי מתוך התשובה שהושב ופני לא יראו יתבאר כי השגת הפנים בקש ממנו, ועל כן אמר ויעבור ה' על פניו שהעלים ממנו והעביר מדעתו ההשגה ההיא המכונה בפנים והעבירה לענין אחר והוא ידיעת התארים שהודיעו הפעולות הבאות ממנו יתברך והם י"ג מדות שהזכיר והיא השאלה שבקש תחלה הודיעני נא את דרכך. ולפי דעת אונקלוס שתרגם ואעבר ה' שכנתיה יהיה הדבר שעבר כבוד נברא בלא ספק והיא השכינה שהוא כבוד נברא, ופסוק והיה בעבור כבודי מחזק דעתו ועל פניו יחזור למשה והוא כמו לפניו כמו (בראשית ל"ב:כ"ב) ותעבור המנחה על פניו. או יהיה ויעבור ה' על פניו כאלו אמר ויעבור קול ה' על פניו כי מצינו לשון העברה בקול (שמות ל"ו:ו') ויעבירו קול במחנה ומלת ויקרא תחזור לקול, וכפל ה' ה' כמו (בראשית כ"ב:י"א) אברהם אברהם משה משה. זה דעת הרמב"ם במורה ספרו הנכבד, וזה לשונו, עליך לבחור איזו מן האמונות שתרצה אם שהיה המעמד הגדול הזה כלו מראה הנבואה בלא ספק וההשתכלות כלו השגות אשר בקש או אשר נמנע ממנו ואשר השיגה הכל שכלי אין חוש בו כמו שפירש שם או יהיה שם עם השגת חוש ראות, אבל לדבר נברא בראיתו

יגיע שלמות ההשגה השכלית כמו שכתב אונקלוס זה אם לא היתה השגת המראה ההיא גם כן במראה הנבואה כמו שבא לאברהם (בראשית ט"ו:י"ז) והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, או שהיה עם השגת חוש האזן גם כן, ויהיה הקול ההוא אשר עבר על פניו אשר הוא הבורא גם כן בלא ספק. בחר איזו מן הדעות שתרצה כי הכוונה כלה שלא תאמין אמר ויעבור כמו (שמות י"ז:ה') עבור לפני העם כי ה' יתעלה אינו גוף ולא תכשר עליו התנועה ואי אפשר שיאמר שהוא עבר לפי ההנחה הראשונה בלשון, ע"כ לשונו ז"ל בחלק ראשון מספרו בפרק כ"א.

ועניין המדות האלה שהן מיוחסות לאל יתעלה לא שהוא יתעלה יתפעל בהם כרחמי האדם על חברו או רחמי האב על הבן, כי אי אפשר שיבאו אלא אחר ההתפעלות והמיית רחמים והתועלת הזאת במדת הרחמנות תבא מאתו יתברך מבלי התפעלות ושנוי, ולזה נקרא רחום וחנון כי כשהאדם נותן למי שאין לו חוק עליו יקרא על כן חנון כמו (איוב י"ט:כ"א) חנוני חנוני אתם רעי, כן הבורא יתעלה בהיותו ממציא למי שאין לו חוק עליו יקרא חנון והוא הדין לשאר המדות שהם כלם מדות רחמים. הדעת הזה הוא דעת הרמב"ם ז"ל ואורך לשונו.

והגאון רבינו סעדיה פירש כי לא תוכל לראות פני ראשית האור, וראית את אחורי אחרית האור אבל ראשיתו לא תוכל לראות, ואפשר כי על זה אמר (יחזקאל א':כ"ז) וארא כעין חשמל כמראה אש בית לה סביב ממראה מתניו ולמעלה זהו הראשית, וממראה מתניו ולמטה ראיתי כמראה אש זהו האחרית ועל זה אמר הכתוב לפי דרך זה (חבקוק ג':ה') לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו, באורו כי לפניו והוא הראשית ילך דבר כלומר כי לא יראני האדם וחי, אבל רגליו והוא האחרית הוא יוצא כמו רשף כמו שאמר יחזקאל ראיתי כמראה אש כי הוא אפשר וכן נאמר למשה וראית את אחורי. וזהו שכתוב (תהילים נ':ג') אש לפניו תאכל וסביביו נשערה מאד, כלומר לפניו אש תאכל אבל סביביו אפשרי שיקרה לו לאדם סער.

וע"ד הקבלה הודיעני נא את דרכך נתיבות טובה שאתה מנהיג עולמך בו ואשר בו אתה נודע והם הם דרכי הצדיק יסוד עולם שכתוב בו (תהילים קמ"ה:י"ז) צדיק ה' בכל דרכיו, והדרכים האלה שבקש משה הם הם שהזכיר שלמה המלך ע"ה שהיו נפלאים ממנו, הוא שאמר (משלי ל':י"ח-י"ט) שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה, וכוון שלמה כי פעולת צדיק יסוד עולם בעולם הגופני הזה נפלאת ממנו, ועל כן הזכיר האויר והמים והאדם כי זה כלל כל העולם השפל שהעופות מצויים לפרוח באויר ובעלי חיים לדרוך בעפר ויורדי

הים לרכוב באניות ומין האדם שהוא זכר ונקבה זהו דרך גבר בעלמה ויגיד כי כל זה דרך העולם ומנהגו, אבל מה שנפלא ממנו ההנהגה באיזה ענין הוא ומהות פעולת הצדיק מה היא, וזה הענין הנפלא משלמה, הוא שבקש משה עתה ואמר **ואדעך**, ואדע ליחד אותך, **למען אמצא חן בעיניך**, ולמדך כאן שהיודע ליחד את ה' יתברך הוא המוצא חן בעיניו, **וראה כי עמך הגוי הזה** שאני מנהיג אותם ועל כן אצטרך שתודיעני זה, השיב לו הש"י פני ילכו הוא השליח מטטרון שבו אני נודע בעולם על המעשים הנוראים והנפלאות הגדולות באותות ומופתים שיעשו על ידו שמתוכם ידעו אותי הבריות ויראוני, כענין שכתוב (שמות י"ד:ל"א) וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה'. והנחותי לך מלשון נחת רוח כלומר אניח אותו לך שלא יתנהג עמך במדת הדין קשה אלא במדת הדין רפה כלולה מן הרחמים, והשליח הזה הוא הכבוד הנקרא שכינה ולכך תרגם אונקלוס שכינתי תהך, ומשה לא נתרצה בו מפני שהוא מדת הדין, ולכך השיב אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, אם אין פניך בעצמך ובכבודך זהו מדת התפארת והכבוד אל תעלנו מזה כי בשתי מדות האלה הוצאת אותם ממצרים שנאמר בכח גדול וביד חזקה לא ביד חזקה בלבד, וכן דרשו רז"ל בגאולת מצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח שהוא מטטרון אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו כלומר התפארת והכבוד, והקב"ה הודה לו בכך גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, ומלת גם תורה שהוא כאילו אמר את הדבר אשר דברתי לך פני ילכו גם את הדבר אשר דברת אותו אעשה. כיון שהודה לו בזה ומצא עת רצון בקש למעלה מזה ואמר הראני נא את כבודך והוא הכתר ולא נענה בזה והשיב לו לא תוכל לראות את פני, ותרגם אונקלוס אפי שכינתי כי מפני שהשכינה ברושים ביתה בסוף האצילות לכך קרא תחלת האצילות פנים, כי תחילת כל דבר ועליונו יקרא פניו, ועל כן השיב לו לא תוכל לראות את פני כלומר הפנים העליונים פני האצילות, אבל הנה מקום אתי, וראית את אחורי הוא אחרית האצילות והוא מה שהודה לו כבר אני אעביר כל טובי, ולשון אחורי מלשון אחור שהוא מערב, כלשון (תהילים קל"ט:ה') אחור וקדם צרתני וידוע כי השכינה במערב ופני לא יראו ראשית האצילות, ומפני שהשיג משה כבר הכבוד והתפארת יאמר הכתוב, והוא הנכון יותר בקשור הענין, הנה מקום אתי, הריני נותן לך מקום השגה עליונה שתשיג הספירה הנקראת חכמה זהו וראית את אחורי ותהיה האל"ף נוספת, ומלשון חיור שכן החכמה נקראת לבנון, והתוספת לא לחנם אבל להורות שהיא ראשונה לענין השגתנו, ועל זה רמזו חכמי האמת באמרם הראה לו קשר של תפילין כלומר תפלין של ראש שהוא כמין דל"ת, וידוע כי ד' יסודה חכמה כי כן נאמר בספר יצירה בענין בג"ד כפר"ת,

ועליה רמז שלמה (שיר השירים ז׳:ו׳) ודלת ראשך כארגמן אבל הכתר לא יושג זהו ופני לא יראו, ואז וירד ה' בענן ולשון ירידה בכאן השגה כלשון יורדי המרכבה, ובאור הכתוב כי משה השיג השם המיוחד מתוך הכבוד הבא בענן. ויתיצב עמו שם מי נתיצב עמו שם הכבוד שנקרא שם כלשון (בראשית ב׳:י׳) ומשם יפרד כי משם ולמטה עולם הנפרדים, ונקרא גם כן שם (שמואל ב ו׳:ב׳) להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם, וכן הזכיר משה למעלה ואתה אמרת ידעתיך בשם ואמר ויקרא בשם ה' באורו ויקרא הכבוד בשם ה', ומלת בשם היא סמוכה לשם המיוחד וכן תרגם אונקלוס בשמא דה'. ויעבור ה' הוא הכבוד וכדי לקיים לו אני אעביר כל טובי. ומה שאמר על פניו הכוונה על פניו של משה, ולפי שהכבוד הזה שעבר היא השכינה לכך תרגם אונקלוס ואעביר ה' שכינתיה על אפוהי, ומלת ויקרא חוזרת לכבוד כי הוא הקורא י"ג מדות שהן במדת התפארת הוא ה' המיוחד מדת הרחמים שכן תמצא כל י"ג מדות רחמניות, ולכך קורין אותם החכמים מכילן דרחמי יחס את כלן למדת התפארת היא הרחמים.

והנה משה רבינו אחר שלמד סדרי תפלה ותחנונים השתחוה אל העובר על פניו ובקש מלפניו שילך תמיד בקרבם, הוא שנאמר אם נא מצאתי חן בעיניך במדת הדין ילך נא אדני הוא השכינה וכן תרגם אונקלוס תהך כען שכינתא דה' ביננא, והתפלה הזאת למשה הוא שבקש שיהיה הענין כן תמיד מכאן ואילך שתלך השכינה בקרבם בכל מקום שיהיו, לפי שהם עם קשה עורף ויצטרכו לכך כי טוב להם בשכינה שהיא מדת הדין רפה יותר ממלאך שהזכיר לו למעלה ושלחתי לפניך מלאך שהכוונה בו על מלאך מן הנפרדים, והנה הקב"ה הודה לו בזה והבטיחו בשתי המדות שישכין שכינה בקרב העם ושיהיה תפארתו עם משה, שישכין שכינה בקרב העם הוא שאמר לו הנה אנכי כורת ברית הוא מלאך הברית והוא השכינה, ואמר נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרבו, ושיהיה תפארתו עם משה הוא שאמר את מעשה ה' כי נורא הוא, והיה ראוי שיאמר את מעשי ה' כי נוראים הם, אבל הכוונה אל התפארת שהוא הרחמים ולכך אמר את מעשה ה'. ואמר אשר אני עושה עמך, היא הבטחה שיהיה עמו במדת רחמים, ומעתה משה ובני ישראל מובטחים בפרשה זו במדת התפארת והכבוד כי כן שאל ממנו יתעלה ונפלינו אני ועמך אני במדת התפארת ועמך בשכינה, והנה כל הפרשה כלה מבוארת. וכבר הזכרתי בסדר וישמע יתרו בפסוק וידבר אלהים כי משה ע"ה השיג שבע ספירות והם שבע קולות שנרמזו שם בפרשה ושם בארתי הכל, וכאשר בקש הראני נא את כבודך, למעלה מן השבעה בקש

שהוא פני האצילות ולא נתן לו וזהו שכתוב לא תוכל לראות את פני, וכן דעת הרמב"ן ז"ל בקבלתו.

אבל דעת החכם ר' אברהם ז"ל פני ילכו המלאך הזה הוא מטטרון פנים של זעם. אם אין פניך פנים של רחמים הוא התפארת שימחול ויסלח לפשעים והודה לו בזה גם את הדבר אשר דברת אעשה, כיון שהודה לו חזר ובקש למעלה מזה הראני נא את כבודך והם הכתרים החסד והתפארת, וכל זה כדי שלא יחזור ריקם בתפלתו שאילו לא יענה על יד האחד שיענה על יד מי שלמעלה ממנו, ואז הושב לא תוכל לראות את פני, ובאור זה תחלת המדות. ולפי דעתו זאת לא השיג משה רבינו ע"ה מן התפארת ולמעלה ולא השיג כי אם חמש ספירות לבד, וזה דעת החכם ז"ל, אבל העקר הוא מה שקבלנו הוא דעת הרב ז"ל וכבר הזכרתיו כמבואר בפסוק וידבר.

פסוק יח

הראני נא את כבודך. יש כבוד למעלה מכבוד ומה שהשיג משה במתן תורה שבע ספירות לכך בקש עתה למעלה מהם, והכבוד הנזכר בכאן הוא הכבוד הגדול העליון הנקרא כתר אספקלריא המאירה יהו"ה, ועל כן תמצא המלה חסרה וא"ו כבדך, ובמלת את יתכן לומר כי היא לרבות החכמה כמו שכוונו רבותינו ז"ל במה שדרשו (דברים ו) את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, או יאמר כבודך על כבוד אחרון ואמר הראני כי בקש לראות בחוש העין.

ויש לדקדק אם היה זה מן הנמנע שיראה האדם בכבוד בעודו בחומר איך חשב להשיגו, אבל משה הגדול בנבואה מפני שכבר תשש ונתדלדל חומרו בארבעים יום שהתענה חשב בעצמו שלא יפסיד חומרו השגתו אלא שיהיה כמי שאינו ושישיג עתה מה שישיג אחר הפרדו מן החומר, והשיב לו ה' יתברך כי לא יראני האדם וחי כלומר אדם שהוא מחובר מגוף ונפש אי אפשר ששיג זה בעודו בחומר אלא אחר ההפרד וכענין שכתוב (תהלים עג) ואחר כבוד תקחני.

פסוק יט

אני אעביר כל טובי על פניך. היה לו לומר לפניך כמו שאמר וקראתי בשם ה' לפניך. וע"ד הפשט נראה לי לומר שבא לרמוז מה שדרשו רז"ל שהוקשה לו למשה בי"ג מדות מה שהזכיר ארך אפים ולא הזכיר ארך אף, אמר לו הקב"ה לצדיקים ולרשעים אמר לו משה רבש"ע רשעים יאבדו, אמר לו חייך שתצטרך לדבר זה כשאירע חטא מרגלים התחיל (במדבר י"ד:י"ז-י"ח) ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים, כלומר זכור אותו דבור שאמרת לי בין לצדיקים בין לרשעים ומזה הוצרך לומר על פניך לרמוז על דבור זה שהוא עתיד להשמיע לו שלא ברצונו.

או נוכל לומר עוד שהזכיר על פניך כלומר אני אעביר כל טובי על פניך וממנו תתעלה שיחול האור על פניך והוא מעלת קרון פנים שזכה אליה מנקרת הצור וכמו שדרשו רז"ל. **וע"ד** המדרש אני אעביר כל טובי על פניך, טובי וכל טובי מדת הטוב ומדת הפורענות. **וחנותי את אשר אחון**, באותה שעה הראה לו הקב"ה למשה כל אוצרות מתן שכרן של צדיקים כל אחד ואחד לפי מעשיו והוא שואל האוצר הזה של מי הוא והוא אומר לו של בעלי התורה, והאוצר זה של מי הוא של מכבדיהם. ואח"כ הראה לו אוצר גדול מזה אמר לו רבש"ע האוצר הגדול הזה של מי הוא א"ל מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו מאוצריו ומי שאין לו בחנם אני עושה ונותן לו מזה שנאמר וחנותי את אשר אחון.

וע"ד הקבלה אני אעביר כל טובי על פניך הטוב הזה הוא מה שכתוב וראית את אחורי ובאורו כל שהוא טובי וזהו (שמות י"ט:ה') כי לי כל הארץ (דברי הימים א כ"ט:י"א) כי כל בשמים ובארץ וזהו מבואר.

פסוק כ

כי לא יראני האדם וחי. על דרך הפשט שיחיה, וזהו שהזכיר בענין מנוח (שופטים י"ג:כ"ב) מות נמות כי אלהים ראינו, וכי בראית המלאך יאמר הכתוב כן אף כי בראית הש"י שלא יגיע לראיה כי תפרד נפשו ממנו אבל לאחר מיתתו רואה, וזהו שדרשו רז"ל בחייהם אינם רואים אך בשעת מיתתן רואים, וכן הוא אומר (תהילים כ"ב:ל') לפניו יכרעו כל יורדי עפר. וכן מצינו ברבי אבהו שראה מתן שכרו סמוך למיתתו ואמר כל אלין לאבהו.

וע"ד הקבלה כי לא יראני האדם לא אמר כי לא יראה אותי מפני שהמניעה הזאת אינה מאת השם שהרי כתוב בישעיה (ישעיה ו) וארא את ה' וכן (שמות כ"ד:י') ויראו את אלהי ישראל כי לא אמר ויראו אלהי ישראל, אבל הוסיף את וכאשר בארתי שם, והוא שאמר יחזקאל (יחזקאל ב':ב') ואשמע את מדבר אלי וכן (תהילים קמ"ה:כ') ואת כל הרשעים ישמיד, כי מדת רחמים שומר כל אוהביו ומדת הדין תשמיד הרשעים. והזכיר האדם בה"א הידיעה כי לפי הפשט היה הכתוב ראוי לומר כי לא יראה אותי אדם וחי, אבל הכתוב מבאר כי המניעה אינה אלא בעצמותו ומהותו של שם המיוחד ואפילו מן האדם המחוקק בחיות המרכבה,זה באור כי לא יראני האדם וחי.

וזהו שאמרו במדרש כי לא יראני האדם וחי ר"ע אומר אף חיות הנושאות אינן רואות את הכבוד, אמר ר"ש בן יוחאי אף מלאכי השרת שחייהם חיי עולם אינם רואים את הכבוד.

פרק לד

פסוק א

פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וכתבתי. פירוש וכתבתי באצבעי שהרי כתוב (שמות לב) באצבע אלהים, וזהו לשון כראשונים וכתבתי, יאמר הכתיבה תהיה כתיבת אצבע אלהים כלוחות ראשונים.

ובמדרש פסל לך שני לוחות אבנים, זהו שאמר הכתוב (קהלת ג) עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים, עת להשליך אבנים וישלך מידיו את הלוחות, ועת כנוס אבנים פסל לך שני לוחות אבנים. זהו שאמר הכתוב (משלי י) ברכת ה' היא תעשיר זו ברכת משה שאמר לו הקב"ה פסל לך והראה לו מחצב של סנפירינון בתוך אהלו ופסל ממנו ואמר לו הקב"ה פסל לך הפסולת שלך, ומשם נתעשר ונעשה מלך, מכאן אתה למד שכל העוסק בתורה פרנסתו מן התורה, שכן כתוב (יהושע א) כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל.(משלי י כב) ולא יוסיף עצב עמה שלא נצטער לילך במקום אחר אלא מתוך אהלו זימן לו הקב"ה פרנסתו. ד"א פסל לך משל למלך שהלך למדינת הים והניח אשתו עם השפחות ומתוך שהיתה עמהן יצאה עליה שם רע שמע המלך בקש להרגה, שמע שושבינה וקרע כתובתה אמר אם יאמר המלך כך וכך עשתה אשתי אומר לו עדיין אינה אשתך, בדק המלך אחריה ולא מצא בה ערות דבר אלא מן השפחות היה, מיד נתרצה לו, אמר לו שושבינה אדוני המלך כתוב לך כתובה אחרת שנתקרעה הראשונה, אמר לו אתה קרעת אותה הבא אתה את הנייר משלך ואני כותבה כתב ידי, לכך נאמר פסל לך.

פסוק ב

והיה נכון לבקר ועלית בבקר אל הר סיני. היה ראוי לומר והיה נכון לבקר ועלית אל הר סיני, אבל הכתוב ירמוז למדת הבקר יאמר והיה נכון לבקר לקבל כחו של בקר שהוא מדת הרחמים ועלית בבקר, וזהו ענין שכתוב (תהילים ה׳:ד׳) ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה, התפלל דוד ע"ה למדת רחמים שהוא כח הבקר שישמע קולו בכל בקר שיערוך לו.

פסוק ג

ואיש לא יעלה עמך. מכאן דרשו רז"ל שלוחות שניות נתנו בצינעא מה שאין כן בלוחות ראשונות שנתנו בפרהסיא להודיעך כמה גדול עין הרע ואף בדבר שהנס חל עליו ולכך נשתברו ראשונות ושניות לא נשתברו.

פסוק ו

ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה. על דרך הפשט המדות האלו מדות המלך אצל

העם כי כלם נכללות במדת חסד ואמת, כי יצטרך המלך להנהיג עבדיו ואנשי מלכותו במדת החסד שירחם עליהם ויתנהג עמהם לפנים משורת הדין ויצטרך ג"כ שיעשה משפט ושיתנהג לפעמים במדת הדין, והוא שאמר שלמה (משלי כ׳:כ״ח) חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו, כי יכון מלכותו במדות אלו ויצרוהו כאשר יקיים אותם, וצריך אתה לדעת כי כל המבין שלש עשרה מדות ויודע פירושן ועקרן ומתפלל בהם בכוונה אין תפלתו חוזרת ריקם אלא אם כן היו בידו עבירות שמעכבות זה, והנה בזמן הזה שאנחנו שרויים בגלות ואין לנו כהן גדול לכפר על חטאתינו ולא מזבח להקריב עליו קרבנות ולא בית המקדש להתפלל בתוכו לא נשאר לנו לפני ה' בלתי אם תפלתנו וי"ג מדותיו ומתוך י"ג מדות אלה למדנו סדרי תפלה ובקשת רחמים מאת אדון הכל יתעלה. **ודע** כי השם הראשון הוא עצם ולא מדה, והשם השני מדה והוא מדת רחמים בלא תשובה ובלא שאלה אלא כאב רחמן שהוא מרחם על בנו ויודע בו מה שהוא צריך ונותן לו מבלי שישאל ממנו, וכן הוא יתעלה מרחם הוא על הרשע אפילו בלא תשובה שכן כתוב (תהילים קמ״ה:ט׳) ורחמיו על כל מעשיו ואפילו על העכו"ם, שכן דרשו רז"ל מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני ואפי' על הבהמות שנאמר (שם לו) אדם ובהמה תושיע ה'. אל הוא מדת הסליחה בשאלה וכן הכתוב אומר (שם צט) אל נושא היית להם. רחום וחנון הם שתי מדות הסליחה בשאלה עם תשובה ויסורין שכן מצינו לשונות אלו נופלים על היסורין, הוא שכתוב (שם עח) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית וזה יורה שהתחיל בו השחתה כבר. ועוד מצינו (דברים ד׳:ל״א) כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ומצינו לשון השחתה ביסורים שנאמר (ישעיהו נ״ב:י״ד) כן משחת מאיש מראהו ופסוק מפורש (איוב ל״ג:כ״ד) ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. ארך אפים מדה כוללת הצדיקים והרשעים, וכן אמר משה לפני הקב"ה יש לך לעשות למען מדה זו שיש בך שאתה ארך אפים לכל, ואם אתה אומר שהם רשעים גמורים ואינם ראויים לאריכות אף אלא הם חייבים כליה הנה אתה רב חסד ועשית חסד עם כ"ו דורות שהיו מבריאת עולם עד מתן תורה שלא היו להם תורה ומצוה וזנת וכלכלת אותם במדת החסד, ואם אתה אומר אותם כ"ו דורות לא קבלו התורה ולא עברו עליה ולכך לא נתחייבו כל כך כמו אלו שקבלו ועברו יש לך לעשות למען מדה זו שיש בך שהיא מדת אמת והוא חסד של אמת שאינו מצפה לתגמול, ואם אינך מוחל להם בשביל מדה זו הנה אתה נוצר חסד לאלפים ויש לך למחול להם בזכות האבות שאתה נוצר חסד לאלפים ויש לך לנצור לישראל חסד האבות וזכותם, ואם אתה אומר תמה זכות אבות עשה למען מדה זו שבך שאתה נושא עון והם הזדונות, ופשע והם המרדים,

וחטאה והם השגגות, ונקה והם הנסתרות, והוא שכתוב (תהילים י״ט:י״ג) מנסתרות נקני. והיה ראוי להקדים חטאה לעון ופשע, שהרי אם הוא סולח הזדונות והמרדים אין צריך לומר השגגות, ודרשו רז״ל בזה כי משה התפלל שהזדונות יחשב לשגגות ולפיכך הקדים זדונות לשגגות, ועוד לטעם אחר כי עון העגל היה תחלתו שוגג וסופו מזיד כמו שכתבתי למעלה על כן לא רצה משה להקדים השגגות כי תהיה תפלתו מזכרת עון ועל כן נכתבה מלת וחטאה באחרונה.

וע״ד המדרש ויעבור ה׳ על פניו, למד הקב״ה למשה היאך ילמד סניגוריא על ישראל אמר לפניו רבש״ע אילו לא היה להם זכות היית מאבדם זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך הוי אומר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים לצדיקים ולרשעים, א״ל משה רשעים יאבדו, א״ל הקב״ה חייך שתצטרך לכך. כשאירע ענין המרגלים אמר משה (במדבר י״ד:י״ז-י״ח) ועתה יגדל נא כח ה׳ כאשר דברת לאמר ה׳ ארך אפים בין לצדיקים בין לרשעים.

ויש לך להתעורר במה שתרגם אונקלוס ארך אפים מרחיק רגז כי ירמוז למלאכים הממונים להשחית שהם רחוקים ממחיצתו של הקב״ה.

וכן תמצא בירושלמי במסכת תענית אמר רבי לוי מהו ארך אפים מרחיק רגז, משל למלך שהיו לו שני לגיונין קשים אמר המלך אם דרים הם עמי במדינה עכשיו בני מדינה מכעיסין אותי והם באים ומכלים אותן אלא הריני משלחם לדרך רחוקה שאם יכעיסוני בני מדינה עד שאני משלח אחריהם בני מדינה מפייסין אותי. כך אמר הקב״ה אף וחמה שני מלאכי חבלה אם דרים הם עמי עכשיו ישראל מכעיסין אותי והם מכלים אותם אלא הריני משלחם לדרך רחוקה שאם יכעיסוני ישראל עד שאני משלח אחריהם הם עושים תשובה ואני אקבלם, מה טעם, שנאמר (ישעיהו י״ג:ה׳) באים מארץ מרחק מקצה השמים ה׳ וכלי זעמו. אמר רבי יצחק ולא עוד אלא שנועל לפניהם מה טעם שנאמר (ירמיהו נ׳:כ״ה) פתח ה׳ את אוצרו ויוצא את כלי זעמו עד די פתח עד די טריף רחמוהי קריבין. תאנא בשם רבי מאיר כי הנה ה׳ יוצא ממקומו יוצא לו ממדה למדה יוצא לו ממדת הדין ובא לו למדת רחמים, ע״כ בירושלמי. ודרשו רז״ל בספרי ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית, ואם רבו עונות הופך מדותיו הוא שכתוב (ישעיהו א׳:ד׳) עזבו את ה׳ נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, מאי עזבו את ה׳ אמר הקב״ה אני קראתי ה׳ אל רחום וחנון ועתה בשביל עונותיכם נעשיתי אכזרי והפכתם מדותי הדא הוא דכתיב נזורו אחור נזורו המדות אחור.

ועל דרך השכל ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל, הרי שלש שמות והשאר מדות והן עשר והמדות נאמרות על השמות, שלש השמות כנגד שלש עולמות עולם המלאכים

עולם הגלגלים והעולם השפל, וכנגד שני העולמות שהם קיימים נצחיים בלתי משתנים הזכיר שני שמות שאינם משתנים והם דומים זה לזה כי כן שני העולמות דומים זה לזה בענין הקיום והנצחות, וכמאמר דוד ע"ה (תהילים קמ"ח:ה'-ו') כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, והזכירם למעלה שאמר (שם קמח) הללוהו במרומים הללוהו כל מלאכיו, וכנגד עולם השפל הזה שהוא משתנה והוא בעל הויה והפסד הזכיר אל שהוא שם התואר והוא מתהפך ממדת הדין למדת רחמים, וכן הוא אומר (שם כב) אלי אלי למה עזבתני, והג' הוא מדת רחמים במקום הזה שאין אומרין למדת הדין למה עזבתני נשארו עשר מדות שהבורא יתעלה מנהיג בהם את עולמו. רחום וחנון שתי מדות נאמרו על ההשגחה כללית ופרטית, רחום היא מדה כללית כאמרו (שם קמו) ורחמיו על כל מעשיו, וחנון מדה פרטית ולא תמצא המדה הזאת כי אם בענין האדם הוא שכתוב (איוב ל"ג:כ"ד) ויחננו ויאמר פדעהו וגו' וכתיב (בראשית מ"ג:כ"ט) אלהים יחנך בני, ומפני שהאדם נכבד מכל ברואי עולם השפל לכך ייחד לו בענין ההשגחה מדה בפני עצמה. ארך אפים היא מדה שהכל צריכין לה בין צדיקים בין רשעים דכתיב (קהלת ז':כ') כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ורשעים אין צריך לומר, ואין מדה זו נמצאת כי אם במין האדם לבדו כי היא על דרך ההשגחה עונש ושכר. נשארו שבע מדות ג' לטובים ארבע לרעים, רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים לטובים, נושא עון ופשע וחטאה ונקה לרעים. נושא עון הוא חטא המחשבה, עון הרהור הלב, פשע וחטאה הוא עון המעשה זה מזיד וזה שוגג, ונקה אמרו רז"ל ונקה לשבים כי לא יתכן שהבורא יתעלה ינקה לשאינם שבים כי אין ראוי לסלוח לרשע העומד במרדו שאם כן מצינו חוטא נשכר וגיהנם ועונשיו לא נבראו אלא בשבילו ונמצא העונש והשכר בטל.

וע"ד הקבלה ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה, י"ג מדות אלו כלם הם נמשכות מן הכתר, שהרי לשון מדות כלים או מקבלים, וזה סדר קריאת המידות בספירות, ה' ה' החכמה והבינה, אל רחום הגדולה, וחנון ארך אפים הגבורה, ורב חסד ואמת התפארת, נוצר חסד נושא עון הנצח, ופשע וחטאה ההוד, ונקה היסוד, לכל ספירה שתי מדות חוץ מן היסוד שאין לה במדות אלא אחת והשם הנכבד שעבר על פניו הוא הקורא י"ג מדות אלו הנמשכות מן הכתר.

אבל דעת הרמב"ן ז"ל וכוונתו בי"ג מדות כי ה' הראשון הוא אל עליון, והשני והשלישי התפארת והכבוד, ושלשתם הרי הם עצמותם של שם ואחרי כן עשר מדות. רחום וחנון ארך אפים הם באל עליון לכך לא הזכיר מרחם מחונן ומאריך כי הוא עצם פעול למדות

ההם, והוא רב חסד ואמת נוצר חסד בתפארתו ונושא עון ופשע וחטאה ונקה בכבודו. וידוע כי בין השם הראשון והשני יש הפסק ביניהם וכל מי שלא הפסיק עתיד ליתן את הדין.

ועוד יש בענין י"ג מדות דרך אחרת לקצת בעלי הקבלה כי כל המדות כלן הולכות על ארבע ארבע, והוא כי אחר השם הזה הראשון העליון שהמדות מתאחדות בו והוא אינו מדה תמצא י"ב מדות והן מיוסדות לארבע ארבע, הזכיר תחלה ארבע מדות למדת רחמים, ואחרי כן הזכיר ארבע מדות למדות החסד, ואחרי כן ארבע מדות למדת הדין, והנה זה על דרך שלשת הספירות שהם שלשת האבות שאמרו עליהם חכמי האמת הם הם המרכבה, ומכאן תבין כי משה כששבח את ה' בג' שבחים והוא שאמר האל הגדול הגבור והנורא כל י"ג מדות אלו כלל בשלשתן כי האל שהזכיר כנגד ה' ראשון שהוא עצם ולא מדה, וכשהזכיר הגדול כלל בו ארבע מדות של חסד, וכשהזכיר הגבור כלל בו ארבע מדות של מדת הדין, וכשהזכיר הנורא כלל בו ארבע מדות של מדת רחמים, והא למדת בג' שבחים אלה למשה הם כל י"ג מדות שנאמרו לו בסיני ומפני שהעובר על פניו של משה הוא הטוב שהובטח בו למעלה אני אעביר כל טובי והוא הקורא י"ג מדות כמו שהזכרתי כבר על כן תמצא בספר תורה תגין בשם של ויעבור ה' על פניו שני תגין בה"א ראשונה וב' תגין בה"א אחרונה אבל בשני השמות שהם ה' ה' אין בהם שום תג, וידוע כי התגין בכל מקום שהם הם רמז להשגה והתבוננות , והנה ההשגה אפשרית היא באמתת העובר הקורא ולא כן במי שאנו מיחסים לו המדות כי בו כשל כח ההשגה, והבן זה.

וכתב רבינו האי גאון ז"ל כי י"ג מדות אלו הם ענפי תולדות נמשכו מעשר ספירות ואע"פ שאלו נקראים מדות ואלו ספירות הכל נובע ממעין אחד, ואע"פ שמצינו שלש עשרה מדות ולא מצינו שלש עשרה ספירות סוד הענין מפני שהשלש המאורות העליונות שהם על עשר ספירות אין להם התחלה כי הם שם ועצם לשורש השרשים, וקבלת הגאון בשמותיהם שהם אור קדמון אור מצוחצח אור צח ושלשת שמות אלו כלם ענין אחד ועצם אחד דבקים דבוק אמיץ בשורש כל כל השרשים ומשורש כל השרשים נאצלו עשר ספירות, ועליו רמזו חכמי האמת בקוצו של יו"ד, וכבר הזכרתי זה בסדר בראשית, והקב"ה ימחול לנו ויראנו בתורתו נפלאות.

פסוק ז

פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלישים ועל רבעים. הכתוב הזה מצאנוהו בתורה בארבעה מקומות שתים בעשרת הדברות ראשונות ואחרונות, ושתים במדותיו

של הקב"ה האחד בכי תשא, והשני בסדר שלח לך בענין מרגלים, אותם שבעשרת הדברות הם פקודת נקמה להכריתם ולמחות שמם מן העולם שכן כתוב בו לשונאי, אבל השתים שבמדותיו של הקב"ה הם פקודת עונש להוסיף ולהרבות להם יסורים שיהיו כפרת עונותם וכדי להיטיבם באחריתם.

ואמנם מה שהקב"ה פוקד עון האב על הבנים יש לתמוה כי נראה כי אין זה משפט צדק והלא הקב"ה צוה בתורה (דברים כד) לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו.

אבל הענין הזה כבר בארוהו לנו רז"ל שהכתוב הזה של פוקד עון אבות מדבר כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם ויזכיר הכתוב שהפקידה הזאת נמשך ארבעה דורות, והטעם לפי שאפשר שיאריכו ימיו של אדם ויראה ארבעה דורות כענין שכתוב באיוב (איוב מב) ויראה את בניו ואת בני בניו ארבעה דורות, וכן כתוב ביוסף (בראשית נ) ויראו יוסף לאפרים בני שלשים מלת בני סמוכה והם רבעים והודיענו הכתוב עד היכן גבול הקורבה כי חמלת האבות עד פה תבא ולא תוסיף, ועל כן הרשע אשר ראה אביו ואבי אביו וזקנו שהיו עושי רשעה והנה גם הוא אחריהם אוחז הדרך ההוא ומתחזק ברשע כמותם ראוי להביא עליו יסורין ולפקוד עליו עון כלם. וכאן הבן שואל כיון שהמדה כך היא שהפקידה הזאת עד ארבעה דורות ולא יותר אם כן מדוע אמר הכתוב (שמות לב) וביום פקדי ופקדתי עליהם, ודרשו רז"ל אין לך דור ודור שלא יהא בו אונקיא מעון העגל, ובלשון אחר הזכירו במקום אחר אין לך פורענות שבאה על ישראל שאין בה קצת מפורענות של עגל וא"כ איך יפקוד הקב"ה בכל דור ודור קצת מאותו עון ומדת הפקידה ואף כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם אינה מתפשט אלא עד ד' דורות, והתשובה בזה כי מה שאמור פקדי ופקדתי אין זה לשון פקידה בכאן אלא לשון זכירה שהקב"ה זוכר עון העגל כשהדור חוטא, אבל אינו פוקדו כי בחרבן בית המקדש נפקד הכל ונמחה העון לגמרי כי בודאי היה החרבן ההוא והאבדה ההיא העצומה שאבדו ישראל שיתמרקו בה עונותיהם ולא ישאר להם מעון העגל כלום. והנה מצינו בחרבן בהמ"ק שכתוב (יחזקאל ט) קרבו פקודות העיר ואיש כלי משחתו בידו, ובמלת פקודות רמז מקרא זה וביום פקדי ופקדתי.

וכן מצאתי במדרש איכה עד היכן חטאו של עגל קיים ר' ברכיה אומר עד עגלי ירבעם שנאמר (הושע ז) כרפאי לישראל ונגלה וגו', ר' שמואל בר נחמני אמר עד חרבן בהמ"ק שנאמר קרבו פקודות העיר הזאת. הא למדת שאין עון העגל נפקד כלל מחרבן הבית ואילך ואף על פי שאינו נפקד נזכר הוא שהקב"ה זוכרו, וזהו שדרשו רז"ל בפ' אין דורשין

כשחרב בהמ"ק נתמעטו כנפי החיות אותן שמכסות בהן רגליהם שנאמר (יחזקאל א) וכף רגליהם ככף רגל עגל אי לא אתמעיט מנא ידע ליה דילמא דגלאי ואחוי ליה דאי לא תימא הכי ודמות פניהם פני אדם הכי נמי דאימעוט אלא דגלאי וכו', הכי השתא בשלמא אפי אורח ארעא לגלויי קמי רביה אלא כרעי לאו אורח ארעא לגלויי קמי רביה. ולכך נתמעטו כנפי הרגלים והטעם כדי להזכיר עון העגל, ועוד אזכיר במצות ציצית מספר הכנפים שנתמעטו, וא"כ הרי העון נזכר שאם לא היה זוכר היה מתנהג עמהם במדת רחמים והזכירה ההיא מונעת הרחמים, אבל לעתיד לבא ישכחנו לגמרי שכן הבטיחנו ע"י נביאו (ישעיה מט) גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך.

וע"ד הקבלה פוקד עון אבות על בנים זהו סוד העבור כי יפקוד על הרשע פעמים שלש עם גבר ועמו הן רבעים, והדין הזה הוא ענין המחשבות שאמרה התקועית לדוד שהקב"ה מחשב (שמואל ב יד) לבלתי ידח ממנו נדח.

ויש לך לקנות לב ולהבין המאמר הנמרץ שבספר הבהיר, א"ר רחומאי האור קודם לבריאת העולם שנאמר (בראשית א) יהי אור ויהי אור אמרו לו קודם יצירת בנך תעשה לו עטרה, אמר להם משל למה הדבר דומה למלך שהתאוה לבן ומצא עטרה נאה ומקלסה אמר זה לבני לראשו אמרו לו ויודע הוא שבנו ראוי, אמר להם שתקו, כך עלה במחשבה עלה ונודע שנאמר וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ע"כ, והוא חסד הש"י לישראל שלא יהיו אובדין מן העולם הבא אלא שיזכו הכל לפניו, ומפורש אמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר (ישעיה ס) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ואל הסוד הזה רמז שלמה המלך ע"ה באמרו (קהלת א) מה שהיה הוא שיהיה וגו' ואמר (שם) דור הולך ודור בא וגו', כי ע"ד הפשט היה ראוי שיאמר דור בא ודור הולך לפי שהנולדים הם באים והמתים הם הולכים, אבל אמר דור הולך ודור בא כי ההולך הוא בא, וזהו לשון דור שהוא מלשון (ישעיה כב) כדור אל ארץ רחבת ידים וזה מבואר.

פסוק ח

וימהר משה. על דרך הפשט השתחויה זו הודאה על מדת החנינה והרחמים שהודיעו, וחס ושלום להאמין דבר ריקי מוח שהביא אותם ה"ר אברהם שפירשו כדי שלא יאריך עוד לומר על חמשים כי לא הוה מפסיק דבר השי"ת וחלילה מזה והנה למלך בשר ודם אין עושין כן כאשר השיג עליהם הוא ז"ל.

אבל באור הכתוב כי אחר שהשלים הש"י דבריו מהר משה בזריזות גדולה והשתחוה אל הכבוד העובר על פניו כמי שמקבל פרס מבית המלך ומשתחוה ונותן לו הודאה על מה שנתן לו כשיצא מלפניו.

וע"ד המדרש וימהר משה, מה ראה, ר' חנינא בן גמליאל אומר ארך אפים ראה, רבנן אמרי אמת ראה, כן דרשו במדרש תהלים. ובאור זה כפשוטו כי דעת רבי חנינא שנתן משה הודאה על ארך אפים כי היא מדה שיצטרכו לה כל ישראל בכל הדורות שהקב"ה יאריך אפו להם ולא יכלם בעונם, ודעת רבנן שנתן הודאה על מדת אמת שהיא רבת הסליחה לרחם עליהם לגמרי ושלא יזכור עונם כי ארך אפים מדה קשה קצת מאריך אפיה וגבי דיליה.

ועל דרך הקבלה ארך אפים ראה אמת ראה רבי חנינא ורבנן נראין כחולקים ואינן חולקין כי ארך אפים הוא הכח הנמשך מן הגבורה והוא המכריע והוא דעת רבנן שאמרו אמת ראה ולא שינו הלשון אלא כדי להודיענו אם המדות נזכרות מלמעלה למטה או ממטה למעלה, רבי חנינא היה מונה ממטה למעלה והיה מסיים ארך אפים כמכריע, ולכך אמר ארך אפים, ורבנן היו מונין מלמעלה למטה והיו מסיימים ואמת כמכריע ולכך אמרו אמת ראה.

ועוד שם במדרש תהלים על איזו מהם נשתחוה ר' אליעזר בן יעקב אומר על ארך אפים רבנן אמרי על מדת רחמים. והעולה לנו מזה כי הכל אחד והכריעה וההשתחויה אל האמת וזה מבואר.

פסוק ט

וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו. לרוב ענותנותו של משה כלל עצמו עמהם כי היה לו לומר לעונם ולחטאתם, וירמיה שהיה משבטו למד ממנו שאמר (ירמיהו י"ד:ז') אם עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך, ולא אמר עונם. ואמר ונחלתנו והיה לו לומר ותנחילנו, אבל באורו שתנחיל אותנו שאנחנו נהיה נחלה שלך וזה דבר הנביא שאמר (איכה ג':כ"ד) חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו, אמר הכתוב נפשי אומרת חלקי ה' כלומר אין לי חלק בארץ זולתי עבודת השי"ת שהוא חלקי על כן אוחיל לו שנחלק לחלקו זהו שאמר הכתוב (דברים ל"ב:ט') כי חלק ה' עמו.

פסוק י

אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים. אמר זה על עמידת השמש ליהושע ועל קרון פנים של משה, ולכך אמר אשר אני עושה עמך וכיון שהובטח משה בכאן בנסים ונפלאות שיעשו על ידו ובאותות שיברא הקב"ה שמעולם לא נבראו לכך הוצרך משה לומר בענין קרח (במדבר ט"ז:ל') ואם בריאה יברא ה' ושם אזכיר זה בגזרת ה'.

פסוק יז

אלהי מסכה לא תעשה לך. כמו שעשיתם עד עכשיו שעשו עגל מסכה לפי שטעו והרהרו אחר מדת הדין ולכך סמך לו את חג המצות תשמור כלומר שיזכרו מדת הרחמים

שהמצה מדת רחמים היא ולא יהרהרו אחר מדת הדין. ותן אל לבך איך צוה כאן במצה והזהיר על חמץ לא תשחט על חמץ. ונראה לי לומר כי הכתוב ראה לבאר שהמצה והחמץ ירמוז למדות, וכן הבשר והחלב שבו השלימה הפרשה ולכך הזכירם לו הש"י בפרשת י"ג מדות, ומה שתמצאם ג"כ (שמות כ"ב:כ"ד) באם כסף תלוה בסדר הזה בעצמו מפני ששם התחיל ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות, וידוע כי ששת ימי בראשית עם השבת הם מדות והמצות האלה מכללם ולכך הזכירם גם שם.

פסוק כ

כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם. מי שזוכה שהוא בכור מעלה גדולה היא, והוא רמז להקב"ה שהוא בכורו של עולם ועבודת הקרבנות מימות עולם בבכורות היתה ולכך קנאה יעקב אבינו ומכרה עשו הרשע שביזה עבודת הש"י ואחרי כן נפסלו הבכורות במעשה העגל והופרשו הלוים במקומם שתהיה העבודה בהם ולא בבכורות, ואע"פ שאין העבודה בהם יש להם מעלה ויתרון על שאר בני אדם מצד שהם בכורות, דרשו רז"ל כל דבר שנאמר בו לי הוא בעוה"ז ובעוה"ב ישראל הם בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר (ויקרא כ':כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, הלוים שנאמר (במדבר ג':מ"ה) והיו לי הלוים, הארץ שנאמר (שמות י"ט:ה') כי לי כל הארץ, בכור שנאמר (במדבר ג':י"ג) כי לי כל בכור בעוה"ז ובעוה"ב ע"כ. ואין מצות בכור נוהגת בנקבות אלא בזכרים שנאמר (שמות י"ג:י"ג) פטר כל רחם בבני ישראל וכתיב (שם) וכל בכור אדם בבניך תפדה. ויצטרך הבכור שיחזיק בתורה וביראת שמים יותר משאר בני אדם מצד המעלה שבו שהוא בכור ושיחזיק אביו במצות פדיונו כי היא מצוה מוטלת על האב לא פדאו האב הרי הוא חייב לפדות את עצמו ואם אינו פדוי או מצד אביו או מצד עצמו הרי הוא נענש שכן דרשו רז"ל למה סמך עלית הרגל לפדיון הבכור לומר לך שהבכורות שנפדו מקבלין פני שכינה וזוכין לראות בנין בהמ"ק הא לא נפדו לא יראו.

פסוק כא

ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות. הזכיר מצות שבת באמצע הרגלים כי סמך אותו לחג המצות ולקדוש הבכורות לפי שבכולם זכר למעשה בראשית. ונאמר בחריש ובקציר תשבות כלומר אפילו בזמן חריש וקציר שהם עקר חיי האדם בעבודת האדמה תשבות ביום השבת ולא תעשה בו מלאכה, כן פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק כג

יראה כל זכורך. ולא הנקבות שהנקבות פטורות מן הראיה וכן הסומים והחגרים וכיוצא בהם. וטעם הדבר בסודה מפני שהכבוד היה נראה בענן לעיני כל ישראל, והענן ההוא היה זך ובהיר מאד כמראה של זכוכית שכל המסתכל בה נראה צורתו מתוכה ומה

שבתוך הענן לא היה נראה לחוץ, ומפני שאינו דרך כבוד לשכינה שיהיו נראים אלו מתוכה לכך נפטרו מן הראיה וזהו שאמר בעלותך לראות את פני ה' אלהיך, ודרשו רז"ל סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה שנאמר יראה כל זכורך יראה יראה כשם שבא לראות כך בא ליראות, מה לראות בשתי עינים אף ליראות בשתי עינים. וכן תמצא שקראו אברהם בשתי לשונות אלו שאמר (בראשית כ"ב:י"ד) ה' יראה בהר ה' יראה.

פסוק כז

כתב לך את הדברים האלה כי ע"פ הדברים האלה כרתי אתך ברית. ע"ד הפשט כתב לך הוא שיכתוב התנאים שבין הקב"ה לישראל, והיאך קבלו התורה בנעשה ונשמע כשם שעשו בלוחות ראשונות וצוה למשה שיעשה בזה ספר. ומה שחזר והזכיר כי על פי הדברים האלה פעם שניה והיה יכול לומר על פיהם דרשו רז"ל בזה דברים שמסרתי לך בכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה ודברים שמסרתי לך על פה אין אתה רשאי לכתבם. ויהיה זה פי' הכתוב אם קיימת הדברים האלה מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה כרתי אתך ברית ואם שנית לא כרתי אתך ברית.

ובמדרש אמר רבי יהודה בר שלום בקש משה רבינו ע"ה להיות אף המשנה בכתב, אמר לו הקב"ה למשה אכתוב לך רובי תורתי אבל כמו זר נחשבו, וכל כך למה מפני שהמשנה מסתוריו של הקב"ה ואין הקב"ה מגלה מסתוריו אלא ליראיו שנאמר (תהילים כ"ה:י"ד) סוד ה' ליראיו ע"כ.

ונראה לי באמרו שהמשנה מסתורים שהמשנה מגלה מסתורים ותורה שבכתב היא המסתורים בשכבר ידעת כי המשנה כנגד ה"א שניה שבשם שהיא פירוש השם הנסתר והנעלם ועליה נקרא השם המפורש, וכן המשנה פירוש לתורה שבכתב ותורה שבכתב מתגלה ומתפרשת על ידה, ומטעם זה רצה הקב"ה שתהיה כתובה על לוח הלב ולא נתן רשות למשה לכתבה כי יהיה בזה גלוי מסתורים ויהיו שאר האומות שלא קבלו התורה ולא רצו בה שוים עם ישראל, וזהו שאמר כמו זר נחשבו שיהיו הכל שוים בכתיבתה ואין למקבלי התורה יתרון עליהם. ועוד לטעם אחר כדי שלא יהא לעכו"ם פתחון פה ליום הדין, ואמשול לך משל למה הדבר דומה למלך ששלח כתבו חתום לבניו על ידי עבדו נאמן ביתו וצוה להם באותו כתב היאך יתנהגו עמו ועם בני העולם ומסר לעבד דברים על פה שיגיד להם תשלום דברי הכתב, והמלך קבע שכר גדול לכל מי שיבא בבריתו ויקיים דברי כתבו כמצותו, מה עשו בני המדינה העתיקו הכתב אמרו אף אנו יש בידינו כתבו של מלך ואנו מקיימין אותו לזמן בא המלך ליתן שכר באו בני מדינה

ועומדין לפניו והוא שאל אם עסקו בדברי כתבו לעשות כמצותו וכיון שלא ידעו אותם דברים שבעל פה אמר תיפח נפשם.

ולזה רמזו בריש פ"ק דע"ז לעתיד לבא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר כלום יש בכם מגיד זאת שנאמר (ישעיהו מ"ג:ט') מי בהם יגיד זאת ואין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד':מ"ד) וזאת התורה, מיד יוצאין מלפניו בפחי נפש.

ורבינו הקדוש שחבר המשנה ולמד אותם ברבים וכתבוה הכל בימיו כונתו היתה כדי שלא תשכח תורה מישראל שראה הרשעה מתפשטת בעולם וישראל מתפזרין בגלות על כן הותר לו לעשות כן משום שנאמר (תהילים קי"ט:קכ"ו) עת לעשות לה' הפרו תורתך, וכתב וחבר המשנה שהיא תורה שבעל פה ועל כן קראה משנה לפי שהיא שניה לתורה שבכתב ורובה לשון הקדש צח כתורה שבכתב, ואחרי כן נתמעטה החכמה וקצרו הלבבות ועמדו רבינא ורב אשי וחברו התלמוד שהוא פירוש המשנה כי לרוב חכמת רבינו הקדוש וחכמת בני דורו היה פירוש התורה אצלם מבורר ופשוט מתוך המשנה, ואצל דורות רבינא ורב אשי היה עמוק וסתום מאד ומזה אמרו בתלמוד על המשנה חסורי מחסרא והכי קתני שאין הכוונה להיות המשנה חסרה כלל חלילה, אבל הכוונה שהיא חסרה אצלנו מפני חסרון שכלנו מפני שאין אנו מגיעים לעומק חכמת דור של חכמי המשנה ולפיכך עשו רבינא ורב אשי פירוש על המשנה והוא התלמוד ובארו ספקות המשנה והאריכו לשונם על לשון המשנה העמוק והסתום.

ומה שאמר אתך כלומר בעבורך כי בזכותו עשה עמהם.

פסוק כח

ויהי שם עם ה'. לשון עם ה' יורה שהוא נזון ממדת החסד ומזיו האור העליון שהרי כתיב (תהלים קל) כי עם ה' החסד וכתיב (דניאל ב) ונהורא עמיה שרא, וכן צדיקים לעוה"ב חיים ונזונים ממדת החסד ומזיו האור העליון הוא שכתוב (תהילים ל"ו:ח'-ט') מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם כי עמך מקור חיים באורך נראה אור. ומה שאמר **לחם לא אכל ומים לא שתה**, ידוע כי הלחם והמים מזון הגוף ובסבת הגוף תתקיים ותעמוד הנפש בגוף וכיון שכן ראוי מק"ו שיעמוד הגוף ויתקיים בסבת מזון הנפש, וכיון שהיה משה נזון מזיו האור העליון שהוא מזון הנפש אין לתמוה אם נתעכב שם כל הזמן הזה בלא מאכל ומשתה, והאמת כי מזון הגוף בא מסבה אחר סבה ורבו האמצעיים והסבות עד הסבה העליונה יתעלה שהוא מקור חיים וא"כ משה שהיה דבק בסבה העליונה עצמה הוא המזון האמתי, והוא

שאמרו רז"ל בפסוק (שמות כד) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו אמר רבי יוחנן אכילה ודאית שנאמר (משלי טז) באור פני מלך חיים.

ובמדרש ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה מנין היה יודע משה אימתי יום ואימתי לילה, כשהיה הקב"ה מלמדו תורה שבכתב היה יודע שהוא יום, וכשלמדו תורה שבעל פה היה יודע שהוא לילה שהיום והלילה שוין לפני הקב"ה שנאמר (דניאל ב) ונהורא עמיה שרא וכתיב (תהלים קלט) גם חשך לא יחשיך וגו', ועוד דרשו כשהיה רואה הכוכבים והמזלות כורעים ומשתחוים לפני הקב"ה היה יודע שהוא יום, וכשהיה רואה גלגל חמה כורע ומשתחוה לפני הקב"ה היה יודע שהוא לילה שנאמר (נחמיה ט) וצבא השמים לך משתחוים.

ויכתוב על הלוחות. יחזור אל ה' הנזכר לא למשה ח"ו, ומפורש הוא בכתוב פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. וכתבתי, זה יורה שגם השניות היו מכתב אלהים. והיה ראוי לומר וכתבתי על הלוחות הדברים, ומה שהוסיף את לרבות למען ייטב לך שבבלוחות אחרונות שהרי בראשונות לא היה בהם אות טי"ת, וכבר הזכרתי זה בסדר וישמע יתרו. ודרשו רז"ל ויהי שם עם ה' ויכתוב על הלוחות כי בעוד שהיה משה עם ה' כתב ה' על הלוחות.

והנה ארבעים יום אלה היו ארבעים שלישיים כי כבר עד שם ארבעים יום אמצעיים להתפלל על אותו עון כמו שכתוב במשנה תורה (דברים ט) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי.

פסוק ל

והנה קרן עור פניו. מיני האור חלוקים, יש אור חכמה, ויש אור שיצא מן החשך, אור חכמה הוא האור שבו נברא הכל, והוא שדרשו בו רבותינו ז"ל כבר היה לפני שקדם למאמר יהי אור והוא שנקרא ראשית והאור הזה השיג משה בלבו ובו נבדל משאר הנביאים ונתעלה על כלם, אור שיצא מן החשך הוא האש היסודי הוא הנקרא אור מורגש והוא אשר חל על משה וקרן עור פניו. ומעלת הקרון שזכה בה עתה בלוחות שניות מה שלא זכה בלוחות ראשונות כשאמר ויפן וירד משה מן ההר, לפי שכל ישראל היו שם במתן תורה בלוחות ראשונות וכלם עדים בדבר במה שראו בעניהם אבל כאן בלוחות שניות שהוזהר (שמות לד) ואיש לא יעלה עמך נתן לו מעלת הקרון כדי שיהא אות לישראל על מתן תורה. או נאמר כי משה ראוי לקרון עור פנים מן הראשונות גם מוחזק היה בעיני כל ישראל לנביא לה' שלא יצטרך לאות עמהם אבל לפי שהיה גלוי וידוע לפניו יתעלה שעתידין הראשונות להשתבר לכך אחר לו מעלה זו על השניות הקיימות.

ויראו מגשת אליו. דרשו רז"ל כמה גדול כח העון עד שלא חטאו ישראל היו רואין מתוך הכבוד שבע מחיצות של אש ולא היו מזדעזעין שנאמר (שם כד) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל.

ויש בזה שבע תיבות כמספר המחיצות שהיו לעיני בני ישראל, וכשחטאו אפי' פני הסרסור לא היו יכולין לראות, שנאמר ויראו מגשת אליו.

והנה משה זכה לקרני האור מן המערה ממה שכתוב (שם לג) והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור מנקרת צור זכה לקרון עור פניו וכן הוא אומר (חבקוק ג':ד') קרנים מידו לו ושם חביון עוזו, וכן נרמז בו כי מן הלוחות היה קרון עור פניו כענין שכתוב (קהלת ח':א') חכמת אדם תאיר פניו.

ובמדרש והנה קרן עור פניו כל ההוד שנטל משה בעוה"ז לא היה אלא פירות מתן שכרן אבל הקרן קיים לו לעוה"ב שנאמר קרנים מידו לו ע"כ.

ונראה לי בבאור זה כי הקרון בהיות פניו כפני חמה שהם הפירות בעוה"ז היה בדמיון הפרי הנופל מן האילן, אבל לעוה"ב הקרן קיים לו אורה כשל מעלה הוא אספקלריא המאירה וזהו שאמרו נובלת אור של מעלה גלגל חמה. ועשה המדרש מלת קרן כוללת הקרן והפירות.

פסוק לג

ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה. למדך הכתוב שכשהיה משה מדבר עם ישראל פירוש המצות היה מדבר עמהם בלא מסוה ובלא מחיצה כלל וכן כשהיה מדבר עם הקב"ה. ומה שאמר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו הוא ספור ענין שהיה נוהג בו תמיד אחר מתן תורה ויודיענו הכתוב כי מאותו יום ואילך כן נהג עם ישראל כל ימיו בבא משה אל אהל מועד יסיר המסוה ובצאתו משם גם כן יצא בלא מסוה ודבר עם בני ישראל את אשר יצוה, אך כשהיה משלים דבורו עם ישראל ישיב את המסוה על פניו כדי שלא יזונו עיניהם מן האור שבפניו שלא בשעת דבורו עמהם.

והנה מעלת האור המורגש הזה בקרון עור פניו מיום שקנה אותה בהר סיני לא זזה ממנו אבל היתה עמו כל ימי חייו ואפי' ביום מותו העיד עליו הכתוב (דברים ל"ד:ז') לא כהתה עינו ולא נס לחה.

פסוק לה

וראו בני ישראל את פני משה. ראוי שתתעורר בכאן למה הזכיר הכתוב משה שלש פעמים והיה אפשר לומר כי קרן עור פניו והשיב את המסוה. וע"ד הפשט אפשר לפרש כי זה כנגד ג' פעמים מ' יום שהיה מעמדו בהר, וידוע שבכל מעמד ומעמד נתוסף בו יתרון השגה ותוספת אורה, ועל כן הזכירה בו הפרשה שלש קרינות כי נאצל עליו הוד

והדר בכל ארבעים יום ומהם ראשונים שניים ושלישיים, ובא הרמז כאן בפרשה הזאת בג' קרינות ובכתוב הזה ג' פעמים משה וג' פעמים פנים מפני שעתה בלוחות שניות נשלמו מ' יום שלישיים, והזכיר הכתוב משה שלש פעמים להורות כי בכל פעם ופעם היה עולה מדרגה שראוי להקרא עליה משה כי מלת משה נגזר מן כי מן המים משיתיהו, ומה שהיה בילדותו משוי מן המים היה רמז למה שעתיד להיות בזקנותו משוי מימי החכמה בהר סיני ועל כן אמרו אין מים אלא תורה, ובשמו ג"כ התעוררות ורמז למה שעתיד לשמוע קול דבור השכינה מבין שני כרובים.

וע"ד הקבלה יתכן לומר כי הטעם שיזכיר הכתוב הזה ג' פעמים משה וג' פעמים פנים כדי לבאר על מעלת משה בהר כי נתעלה במעמד הקדוש ההוא והוקש כבודו לכבוד הש"י, והוא שאמרו רז"ל אמר הקב"ה למשה כמה כבוד כבדתיך אמרת קומה ה' קומה ה' שובה ה' שובה ה' התורה נקראת על שמי שנאמר (תהילים י"ט:ח') תורת ה' תמימה, קראתיה על שמך שנאמר (מלאכי ג':כ"ב) זכרו תורת משה עבדי, ישראל נקראו על שמי שנאמר (תהלים פא) לו עמי שומע לי, אמרתי יקראו על שמך (ישעיהו ס"ג:י"א) ויזכור ימי עולם משה עמו, דברתי עמך באמירה ובדבור שנאמר וידבר ה' אל משה לאמר, ויאמר ה' אל משה לאמר, אף אתה דברת לפני בדבור ובאמירה שנאמר (במדבר י"א:י"א) ויאמר משה אל ה' (שמות ו':ח'-ט') וידבר משה אל ה', אני אין לפני אכילה ושתיה עשיתיך כמוני שנאמר (שמות לד) לחם לא אכל ומים לא שתה, אני אלהים ואותך נתתי אלהים שנאמר (שם ז) ראה נתתיך אלהים לפרעה, לי נביאים ולך נתתי נביא שנאמר (שם) ואהרן אחיך יהיה נביאך, אני אין כל בריה יכולה להסתכל בי שנאמר (שם לג) כי לא יראני האדם וחי, ואתה כן שנאמר (שם ל) ויראו מגשת אליו, בי כתיב (שם לג) וראית את אחורי, ובך כתיב והביטו אחרי משה ע"כ במדרש.

ונראה לי לומר כי חכמי האמת במדרש זה דברו דרך כלל ודרך קצרה במעלותיו של משה שבהם נתעלה ונתדמה להקב"ה והפרטים רבים נוכל להבין הפרט מתוך הכלל, והוא הדין שהיה אפשר לומר אני יש לי משרת הנקרא נער ואתה יש לך משרת הנקרא נער שנאמר (שם) ומשרתו יהושע בן נון נער, ומזה הענין היה מוכרח להקרא יהושע נער והיה בן נ"ו שנה, וכן אפשר לומר עוד אני יש לי ע' שרים של מעלה שאצילות כחם מכחי ואתה יש לך שבעים זקנים שאצילות כחם מכחך שנאמר (במדבר י"א:כ"ה) ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים, וכשם ששבעים שרים של מעלה סביבות כסאי כך כתיב (שם יא) ויעמד אותם סביבות האהל.

ואחר שנסתכל איך גלה לנו המדרש הזה על כבודו של משה ואיך המשיל פניו לפנים

של מעלה מעתה אודיעך ואאלפך חכמה בטעם שהזכיר הכתוב שלש פעמים פנים, ידוע למבין כי עשר מעלות הם נחלקות לשלשה מעלות של שלש שלש כי הראשונה נקראת אין ואין להזכירה והמעלה הראשונה נקראת כבוד עליון והמעלה השנית נקראת כבוד אמצעי והמעלה השלישית נקראת כבוד אחרון וזהו סוד המשנה במצות תקיעת שופר סדר תקיעות של שלש שלש וכל המעלות בכלל נקראות כבוד ופנים, וזהו שכתוב לא תוכל לראות את פני זהו כבוד ראשון, ופני לא יראו זהו כבוד אמצעי, פני ילכו זה כבוד אחרון, ואע"פ שהשיג משה הכבוד האחרון גם האמצעי מ"מ מצינו בו כשם שכתב הקב"ה בעצמו שלש פעמים כך כתב בכתוב הזה שלש פעמים משה ושלש פעמים פנים.

ומעתה הסתכל מעלת הנביא ע"ה שהמשילו הכתוב לבוראו מה שלא זכה שום ילוד אשה אל המדרגה הזאת גם מן הטעם הזה הזכיר שלש פעמים מסוה שניהם מניעה ואחד השגה והבן זה.

עד באו לדבר אתו. היה לו לומר עד באו לדבר את ה', והנה הכתוב יכפול כמה פעמים שמו של משה ולא יכנהו ומדוע יכנה עתה את השם המיוחד במקום הצריך להזכירו ולא יזכירנו, אבל יתכן לומר כי הכל מעלה וכבוד למשה כדי שתבין גם מזה עד בא ה' לדבר עם משה ולמדך הכתוב כי משה יבא לדבר אל ה' וה' אל משה וכענין שכתוב (שמות ל"ג:י"א) כאשר ידבר איש אל רעהו זה מדבר וזה משיב בלא אמצעי ולא היה נבהל כלל. ומעלה זאת אחת מן המעלות אשר למשה בנבואתו אשר בה היה יתר על שאר הנביאים ועמה יתעלה וירום על כלם וגבה ונשא מאד והיא הנקראת ידיעה פנים אל פנים, וכן העיד עליו הכתוב בסוף התורה (דברים ל"ד:י') ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ועל המעלה הזאת הבטיח הנביא ליראי ה' ולחושבי שמו שיזכו בה לעולם שכולו ארוך הוא שאמר (ישעיהו ל"ג:י"ז) מלך ביופיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים.

פרק לה

פסוק א

אכול בני דבש כי טוב ונופת מתוק על חכך, כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית ותקותך לא תכרת (משלי כד, יג-יד)

שלמה המלך ע"ה המשיל החכמה שהיא תענוג שכלי לדבש שהוא תענוג גופני וכן הוא תמיד נוהג ברוב דבריו בספר משלי לדבר ע"י משלים כדי שיזהיר האדם שיוכיח שכלו לטבעו, לפי שהאדם כלול משני דברים שכל וטבע וא"א לו שיוכיח שכלו לטבעו כי אם ע"י משל מעין הדברים המורגשים אשר הטבע שקוע בהם, וידוע כי חלקי הנבראים

השפלים ארבעה זה למעלה מזה והם הדומם והצומח והחי והמדבר, הדומם הם ההרים והגבעות ואין לחלק זה נפש כלל לא צומחת ולא נפש התנועה אף כי נפש שכלית. למעלה ממנו הצומח יש לו יתרון מעלה על הדומם לפי שיש בו נפש צומחת. למעלה מן הצומח שאר בעלי חיים שיש להם נפש התנועה ונפש הצומחת, למעלה מבעלי חיים שאינם מדברים הוא האדם שהוא כולל את כלם בנפש הצומח ונפש התנועה שבו ויש לו יתרון על כלם בנפש השכלית. וכן תמצא סדר הויתם בבריאתם במעשה בראשית, הדומם הוא שכתוב (בראשית א׳:ט׳) ותראה היבשה, הצומח הוא שכתוב אחריו תדשא הארץ, החי הוא שכתוב ביום חמישי ישרצו המים שרץ נפש חיה, המדבר הוא שכתוב ביום ששי נעשה אדם בצלמנו כי הנבראים השפלים תמצא אחרון אחרון משובח בהפך מן הנבראים העליונים שהם ראשון ראשון משובח, האור ביום ראשון, הרקיע ביום שני שהוא למטה מן האור, והמאורות ברביעי שהם למטה מן הרקיע.

ולפי שהאדם משותף עם הצומח בנפש הצומח ועם הבהמה בנפש התנועה לכך הוצרך להיות לו נפש שכלית להחכימו ולהורות אותו דרך השכל כדי שיתגבר שכלו על טבעו. הא למדת כשם שנתעלה הצומח על הדומם כך נתעלה החי על הצומח והמדבר על החי, ואף ע"פ שזה ברור ומוחש לעינים עוד יורונו הכתובים בזה הוא שכתוב (איוב ל״ה:י״א) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו, ועם היתרון הזה שהוא השכל יבחן ערך השכל וערך הטבע כל אחד מהם באיזה מדרגה הוא וכאשר האדם מגביר שכלו על טבעו הנה הוא מלאך ה׳ צבאות וכאשר יגביר טבעו על שכלו נמשל כבהמות נדמו, ומזה יזהיר דוד המלך ע"ה את האדם שימשך אחר השכל, הוא שאמר (תהילים ל״ב:ח׳) אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני, ויזהירנו עוד שלא ימשך אחר הטבע הוא שאמר אחריו (שם) אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך.

והנה שלמה הודיענו בספר משלי תועליות השכל ונזקי הטבע והוא שהטבע מתעצל מלבקש מאכל ומשתה ומלבוש ודירה שהם פעולות הכרחיות והשכל מוכיחו שיזדרז במוכרח ומראה לו אחרית הדברים, והוא כי עם המאכל ינצל מן הרעב ועם המלבוש ינצל ויסתתר שלא יעמוד ערום ועם הדירה ינצל מן הקור והחום כי השכל יודע ומבחין כל זה ואין הטבע יודע בזה כלום, ועל זה אמר שלמה (משלי י״ב:כ״ז) לא יחרוך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ, באורו איש רמיה לא יתקיים בידו ממונו ולפי שדרך הצייד לשרוף כנפי העופות כדי שלא יברחו לכך יאמר כי הגונב ועולה בצידו לא יגיע לחרוך כי יברח ממנו העוף טרם שיחרוך והוא משל למקבץ ממון שלא כדין כי לא יצליח,

ויחרוך מן (דניאל ג׳:כ״ז) ושער ראשיהן לא התחרך, אבל ההון היקר לאדם והמתקיים בידו שתהיה לו מדת החריצות. הטבע מבקש הגזלה והגנבה והאונאה והפעולות האלה יערבו לו לעשות והסבה בזה שהוא מרגיש בעצמו הצורך והדוחק שיש לו, והשכל מעוררו ומוכיחו בזה ומראה לו התכלית כי יגיע לו מזה בושה ופגם וחרפה בעוה"ז והעונש החמור לעוה"ב, ועל זה אמר שלמה (משלי כ׳:י״ז) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ. הטבע מבקש השמחה והשחוק והמשגל והסבה בזה הוא ענין התאוה הנטועה בו לקיום המין וימצא מתיקות במלאת ספק תאותו והשכל יוכיחנו ומראה לו התכלית כי המתיקות ישוב לו למרירות, ועל זה אמר שלמה (שם ה) כי נופת תטופנה שפתי זרה וחלק משמן חכה ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות, הזכיר חרב פיות כי לא יוכל האדם להמלט מן הנזק כחרב שיש לה שתי פיות שינזק בזה או בזה, כן הנמשך אחר הטבע לא יוכל להמלט מנזק הטבע שלא יענש בעוה"ז או בעוה"ב, ומפני שכל בעל חוש וכן הבהמות והחיות כשיראה האש יברח ממנו לפחדו פן ישרף בה, גם יברח מן המים העמוקים לפחדו פן יטבע בהם גם אם ישמע קול מבהיל יברח ויתחבא מפני הפחד וכל זה בטבע, על כן יודיע השכל לטבע כי כן יש לו להשמר אם יראה פעולה רעה שיברח ממנה או ישמע דבר שאינו ראוי שיברח וילך לו, ויביא ראיה מהנהגתו וטבעו שהרי הוא בורח מן האש השורפת ומן הבור ומן הנהר העמוק, ועל כן יזהיר שלמה תמיד על הענינים השכלים וישא עליהם משל במשלים הטבעיים. הבטחון בהקב"ה ימשיל למגדל עוז הוא שאמר (משלי י״ח:י׳) מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, לפי שבדרך הטבע המתפחדים מן האויב ישגבו במגדל עוז ושם חושבים עצמם בטוחים, וכשם שהטבע יודע זה ורואה אותו תמיד כן יש לו לדעת שהבוטח בשמו יתברך הוא יושב לבטח כיושב במגדל ויותר ממנו כי בו ירוץ כלומר בשם ה' ירוץ הרץ ונשגב מן הצרה מה שאין כן במגדל שלא ישגב שם מן הצרה לפעמים כי אפשר שהאויבים יתיצו המגדל ואין היושבים שם נשגבים מצרתם. לבו של מלך ביד הקב"ה נמשל לפלגי מים הוא שאמר (שם כא) פלגי מים לב מלך ביד ה' וגו'. בחטא הגזלה הביא משל עופות הנלכדים ברשת לחמדת התבואה שרואים בתוכו והחמדה ההיא תביאנו למות בהלכדו ברשת כן הגוזל הזה חמדת הממון תביאנו למות ועל כן אמר שלמה המלך ע"ה (שם א) כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף והם לדמם יארובו יצפנו לנפשותם כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח. ובחטא הזנות הביא משל לנפילת הבור העמוק הוא שאמר (שם כג) כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה וכתיב (שם כב) שוחה עמוקה פי זרות זעום ה' יפל שם. וחטא מגלה סוד המשילו לקריה שאין לה חומה הוא שאמר (שם

כה) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו. וחטא אשת איש המשילו למהלך על הגחלים שאי אפשר שלא ישרף וזהו שאמר (שם ו) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, הזכיר המשל בשני ענינים חתיית האש בחיקו הוא משל על הנגיעה באחד מאבריה בלבד כי אע"פ שאין גופו נשרף בגדיו נשרפים, וההולך על הגחלים משל אל הביאה ממש זהו שאמר כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה כלומר מדינה של גיהנם, ולמדנו בפירוש שאי אפשר לו מבלתי עונש או בשרפת בגדיו על המגע בלבד או בשרפת גופו בגיהנם על הביאה, וכל זה כדי לקרב הטבע לצד השכל שהם רחוקים זה מזה ויש ביניהם הפרש גדול כהפרש שיש בין האור ובין החושך, זהו שאמר הכתוב (קהלת ב׳:י״ג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך, הטבע אינו מבחין רק מה שהוא לפניו אינו מתבונן ומשגיח באחרית הדברים כי מי שזורע החטה כמה הוא חסר בעיני הטבע כי הוא טומנה בקרקע ומשחית אותה והטבע היה רוצה לאוכלה ולא ללכלך אותה ולהטמין הדרה ויפיה, אבל השכל ייסרנו ויורנו אחרית הידיעה כי עם זה יעמיד אדם כיוצא בו ויוסיף על מדה אחת כמה מדות שאם לא כן יכרת מן התבואה וימותו הבריות. וראיה מן הכתוב כי השכל מתבונן באחרית הדברים הוא שכתוב (דברים ל״ב:כ״ט) לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם.

ואל הכוונה הזאת תאריך התורה בספורי הדורות ללמד על אחרית הצדיקים שהיו נמשכים אחר השכל ואחרית הרשעים הנמשכים אחר הטבע כענין ספור דור המבול שנאבדו במבול לפי שהיו רשעים והצלת נח ובניו מן המבול לפי שהיו צדיקים כי השכל הוא המשגיח ומבין אחרית כל דבר, הטבע בוחר לדבר כזבים ולשון הרע אוהב המנוחה והעצלה מואס הצדקה מפחד פן יורש ומואס התענית פן יחלה ומואס החכמה כדי שלא יטרח ולא יתעמל בה, והשכל יזהירנו להמנע ממין המנוחה והעצלה, ועל זה אמר שלמה (קהלת י׳:י״ח) בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית, וכתיב (משלי כ׳:ד׳) מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין ימנע ממנו לדבר כזבים שנאמר (שם ו) יפיח כזבים עד שקר ואמר דוד המלך ע"ה (תהילים ק״א:ז׳) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, ומנע ממנו לשון הרע הוא שאמר (משלי י״ח:כ״א) מות וחיים ביד לשון ואוהביה יאכל פריה, יצוה עליו שישתדל במדת הצדקה הוא שאמר (שם יא) וצדקה תציל ממות וכתיב (שם) יש מפזר ונוסף עוד, והודיענו שבשביל נתינת הצדק לא יחסר ממונו הוא שאמר (שם כח) נותן לרש אין מחסור, יצוה עליו שישתדל בלמוד החכמה כי הוא המכיר ערכה לא הטבע, וגלה לנו שעם החכמה יקנה לו שכר באחריתו בעוה"ז ובאחרית נפשו

בעוה"ב, אחריתו בעולם הזה הוא שאמר שלמה (שם יט) שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך, באחרית נפשו לעוה"ב הוא שאמר שלמה (שם כד) כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית, למדנו שלמה כי החכמה שאדם יודע היא לנפשו כי לא אמר דעה לך חכמה אבל אמר דעה חכמה לנפשך כלומר כי היא לנפשך, אם מצאת אותה כלומר אם השגת אותה, ויש אחרית ותקותך לא תכרת, באר בכאן כי הגמול והשכר הוא נצחי לא יפסד לעולם. וקשור שני הכתובים כן כי כשם שאכילת הדבש הוא טוב לגוף ומתוק לחיך כן דעה חכמה שתשתדל בה ותמצאנה מתוקה והתועלת ההיא תהיה לנפשך. ומה שהמשיל החכמה לדבש ולא לשאר המטעמים הטעם בזה לפי שחוש הטעם מרגיש המתיקות והדבש הוא ממזג הכבד כי הכבד הוא חם ולח והדבש ג"כ חם ולח, ועל כן תתעורר אליו התאוה הנטועה בכבד יותר מזולתו ויתאוה האדם אליו מכל המטעמים כי מזג הדבש במתיקותו הוא נאות למזג הכבד, ועל כן המשיל שלמה החכמה לדבש ויאמר כשם שגופך מרגיש מתק הדבש כן יתחייב שתרגיש נפשך מתק החכמה ועל כן אמר כן דעה חכמה לנפשך כי אין תועלת הדבש רק לגוף ותועלת החכמה היא לנפש, אם מצאת החכמה ויש אחרית שהחכמה תועיל לך בעוה"ז ובעוה"ב, מה שאין כן בדבש שאין תועלתו ותשמישו כי אם בעולם הזה, ותקותך לא תכרת שהחכמה קיימת לעולם מה שאין כן בדבש ושאר המטעמים שהם נכרתים ופוסקים אבל החכמה אינה פוסקת לעולם וזהו ותקותך לא תכרת, ומה שהמשיל החכמה לדבש לפי שאין אצלנו מאכל יותר מתוק מן הדבש, אמנם החכמה מתוקה יותר וכן אמר דוד אביו (תהילים י"ט:י"א) ומתוקים מדבש ונופת צופים, אך בידינו להביא משל אלא מן הדברים המורגשים הנמצאים בינינו והכוונה לומר כשם שהגוף מתענג מטעם הדבש כן הנפש מתענגת בתענוג החכמה, וכן מצינו במתן תורה (שמות כ"ד:י"א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, המשיל תענוג ראית פני שכינה שהיא האכילה הרוחניית לתענוג אכילה ושתיה, וכן היתה עמידת משה בהר ארבעים יום בלא אכילה ושתיה כי היתה נפשו מתענגת בעדון שהיה גופו מתקיים בו כענין האדם שאוכל ושותה ונפשו מתקיימת בו במזון גופו, והמעלה הזאת למשה זכה בו ק"כ יום משה בסיון עד יום הכפורים שבו הוריד לוחות שניות כיצד בששה בסיון נתנה תורה למחרתו ביום השביעי עלה אל ההר עמד שם ארבעים יום שהם כלים בשבעה עשר בתמוז שבו ירד בשש שעות מן היום ושבר הלוחות, למחרתו ביום שמונה עשר שרף את העגל ודן את עובדיו, בתשעה עשר עלה אל ההר ועמד שם ארבעים יום שניים להתפלל על אותו עון והם כלים בראש חדש אלול ונאמר לו ועלית בבקר אל הר סיני ועמד שם ארבעים יום שלישים לקבל לוחות

שניות והם כלים ביום הכפורים, וכבר הזכרתי זה בסדר כי תשא, בו ביום הוריד הלוחות והיה יום סליחה וכפרה. כשעלה בר"ח אלול יום שני היה וכשירד ביום הכפורים יום חמישי היה ולכך קבעוה רבותינו יום דין שפעמים בשבת בתי דינין קבועים ויושבים, וזהו (ישעיהו נ"ה:ו') דרשו ה' בהמצאו ראוי לדרוש בשני וחמישי כדי שיהיה נמצא כמו שעשה משה. למחרת יום הכפורים נצטוה על המשכן והוא ההקהל הנזכר כאן, וזהו שכתוב.

ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם זה הדבר אשר צוה ה' לעשות אותם. אם תסתכל בסדרים אלה תמצא מעשה המשכן וכל כליו נזכר שם הרבה פעמים, הקב"ה הזכיר למשה שני פעמים, תחלה הזכירו בפרט בסדר ויקחו לי, וחזר והזכירו דרך כלל בכי תשא בפרשה ראה קראתי בשם, שלישית הוא שהזכירו משה עתה לכל ישראל בדרך כלל וצוה אותם עליו באמרו וכל חכם לב בכם יבאו ויעשו את כל אשר צוה ה' את המשכן את אהלו, רביעית הוא ספור התורה אחר מעשה הוא שכתוב ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה והזכיר על כל דבר ודבר ויעש ויעש, חמישית אחר שנשלמה כל המלאכה בפרשת (שמות ל"ט:ל"ג) ויביאו את המשכן אל משה, והיה הענין להזכירו חמשה פעמים הכל למעלת המשכן ודרך חבה כשם שמצינו שהזכיר הכתוב חמשה פעמים ישראל בפסוק אחד בסדר בהעלותך, הוא שכתוב (במדבר ח':י"ט) ואתנה את הלוים נתנים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקדש, והכל דרך חבה ומעלה. ודרשו רבותינו ז"ל למה זה דומה למלך ששלח בנו לבית הספר כשבא שאל אכל ברי שתה ברי דמך ברי אזל ברי לבי ספרא אתי ברי מבי ספרא. וכן דרשו רז"ל במה שהאריכה תורה בספור אליעזר שכל דבריו כפולים אמרו יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב"ה מתורתן של בנים שהרי פרשת אליעזר כל דבריו כפולים ובשנים ושלשה דפין היא אמורה וכמה מצות בתורה תלויות באות אחת ובתיבה אחת והן הן גופי תורה. **ובמדרש** ויקהל משה תבא קהלת משה ותכפר על קהלת אהרן דכתיב (שמות ל"ב:א') ויקהל העם על אהרן, תבא אמירת משה דכתיב ויאמר אליהם משה ותכפר על אמירת אהרן שנאמר (שם) ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים, תבא אלה הדברים ותכפר על אלה אלהיך ישראל יבא זהב התנופה ויכפר על זהב העגל.

אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם. וסמיך ליה ששת ימים תעשה מלאכה בא ולמדך כי אלה הדברים של מלאכת המשכן צוה ה' לעשות אותם בששת ימים ולא ביום השבת לפי שאין מלאכת המשכן דוחה את השבת. ומה שאמר תעשה מלאכה ולא אמר

תעשה לנוכח להורות שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן תעשה ע"י אחרים ובזמן שאין עושין רצונו תעשה אתה בעצמך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, וכן במשמע תעשה אתה אפי' לאחרים.

פסוק ב

וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון. לא מצינו שהזהיר משה על השבת בכאן כמו שנצטווה בפרשה של מעלה שיאמר להם ושמרתם את השבת אך את שבתותי תשמורו, ע"כ נראה לי שנרמז לנו בכאן שאין לגלות ענינים נסתרים בהמון ולכן הזכיר למעלה אך את שבתותי תשמרו שהם רמז לזכור ושמור, ואמר ושמרתם את השבת ולא אמר את יום השבת לפי שהוא בשבת העליונה וכן ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת כמו שרמזתי שם וענינים נסתרים אלה הנכללין במצות שבת נצטוה משה מפי הקב"ה לגלותם ליחידי ישראל ולכך הזכיר שם דבר אל בני ישראל שיודיע להם ענין השבת בנגלה ובנסתר, אבל כאן משה ידבר בהמון לכל עדת בני ישראל האנשים והנשים, ועל כן לא הזכיר מרמזי השבת העליונה ומן הנסתר שבה דבר ולא רצה לדבר להם כי אם בפשט המצוה בנגלה שבת בלבד ובדרך קצרה, והנה משה פתח לנו פתח מתוך דבריו להעלים סתרי התורה. ועוד ראיה ממה שדרשו במסכת מגילה על אונקלוס כשתרגם החומש יצאה בת קול ואמרה מי הוא שגלה סתרי לבני אדם, ואם בתרגום החומש כך ק"ו למי שמרחיב באור יותר בסתרי התורה בפני ההמון שהוא נקרא מגלה סתרים ורכיל מגלה סוד.

כל העושה בו מלאכה יומת. וסמיך ליה לא תבערו אש בכל מושבותיכם, יתכן לפרש כי כתובים אלה להזהיר על המלאכה ולאסור אותה בשבת, אמר תחלה כל העושה בו מלאכה יומת כלומר מלאכת המשכן, ועל זה לא אמר כל מלאכה כמשפט התורה והכתובים בענין השבת, ואחר כן הזכיר והזהיר לדורות לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת והוא כאלו אמר לא תעשו כל מלאכה בכל מושבותיכם וכלל כל המלאכות במלאכת אש כי בידוע שרוב המלאכות שבני אדם מתעסקין בהם אינם אלא ע"י האש כי האש סבתם ועקרם, ולכך תקנו לנו רז"ל במצות הבדלה במוצאי שבת שהוא תחלת היתר המלאכות לברך על האש בורא מאורי האש לפי שהאש תחלת המלאכות במעשה בראשית וכענין שכתוב ביום ראשון ויהי אור, והנה ד' ברכות ההבדלה רשומות שם לכל משכיל, ברכת היין רמוזה היא בפסוק בראשית במלת הארץ שהוא הגן וגפן בגן והוא היין המשומר בענביו ששת ימי בראשית, ברכת עצי בשמים רמוזה במלת ורוח אלהים כי הריח באמצעות הרוח והוא האויר שישאף האדם האויר ויכניס אותו בחוטמו, ועוד

ממה שידוע כי הרוחות מניעות הריח, מאורי האש נאמר יהי אור, המבדיל בין קדש לחול שנאמר ויבדל אלהים בין האור ובין החשך והבן זה.

פסוק ה

יביאה את תרומה ה', כבר הזכרתיו בסדר ויקחו לי.

פסוק כ

ויצאו כל עדת בני ישראל וגו' ויבאו. הכתוב הזה יורה זריזותם של ישראל כי הביאו הנדבה בזריזות ובחריצות והנשים קדמו וזהו לשון הכתוב.

ויבאו האנשים על הנשים. כי לשון על הנשים יורה כי הנשים באו שם בתחלה וכאשר באו האנשים כבר מצאו שם הנשים שהביאו שם נדבתם תחלה, וזאת מעלה גדולה בנשים כי במעשה העגל לא רצו לתת תכשיטיהן שכן כתיב (שמות לב) ויאמר להם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם, וכתיב (שם) ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם ולא אמר באזני נשיהם כי לא רצו הנשים בכך, והוא שרמז שלמה על זה (קהלת ז) אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי, ירמוז למה שכתוב (שמות לב) אלה אלהיך.

אבל עתה בענין המצוה בנדבת המשכן רצו לתת תכשיטי הזהב שלהן בחפץ גדול עם היות ענין טבעי בנשים להשתעשע ולשמוח בתכשיטיהן והם הם עקר שמחתן וחמדתן והביאו חח ונזם וטבעת עגיל וכומז כל כלי זהב וקדמו במצוה הזאת לאנשים כי כן יורה לשון על כלשון (ישעיהו ז׳:ב׳) נחה ארם על אפרים כי המלחמה ההיא לאפרים ואפרים היו בתחלה שם.

ובפרקי ר' אליעזר נתן הקב"ה לנשים שכרן בעוה"ז ובעוה"ב לפי שהיה זה בר"ח, בעוה"ז שמשמרות ראשי חדשים יותר מן האנשים, ובעוה"ב שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים שנאמר (תהילים ק"ג:ה') המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי. ומה שאמר הכתוב כל נדיב לב הביאו חח ונזם והנשים הן המביאות, יראה לי ענין הכתוב שהוא כאלו הוא מסורס ושעורו ויבאו האנשים כל נדיב לב על הנשים שהביאו חם ונזם. ואמר וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן, כי לא היה התכלת והארגמן מצוי אצל הכל אלא למקצת אנשים חשובים שבהם. והזכיר עוד וכל אשר נמצא אתו עצי שטים כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים.

פסוק כד

כל מרים תרומת כסף ונחשת. הכסף ואין צריך לומר הנחשת שכל אחד מהם היה מרובה יותר מן הזהב, כי הזהב לא היה מצוי כי אם אצל הנשים בתכשיטיהן והכסף והנחשת מצוי הרבה אצל רוב האנשים בכלים ובמטבע, ועל כן הזכיר בכסף ובנחשת

לשון תרומה, והזכיר בזהב לשון תנופה למעלה וחשיבות כי המתנדב הזהב ינופף ידו לעלוי נדבתו גם המקבלים אותה יפרסמוה לפרסם על מעלת המתנדב, ואע"פ שמצינו לשון תנופה בנחשת והוא שכתוב (שמות ל"ח:כ"ט) ונחשת התנופה שבעים ככר, הזכיר בו הכתוב לשון תנופה לחשיבות הנחשת ההוא כי היה נחשת ממורט ומזהיר מאד והנה הוא יקר וחשוב הרבה כי הזהב מצוי יותר ממנו.

פסוק כה

וכל אשה חכמת לב בידיה טוו. מכאן שאין ראוי להיות חכמת האשה אלא במטוה ובזריזות צרכי ביתה וכבוד בעלה, ולכך מנעו רז"ל ללמד תורה לבנות שנאמר (דברים ו':ז') ושננתם לבניך ולא לבנותיך ואמרו כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות. **וכן** דרשו ביומא פרק שעירי יום הכפורים וכל אשה חכמת לב בידיה טוו אין חכמה לאשה אלא בפלך.

פסוק כז

והנשיאים הביאו את אבני השהם. לפי שדרך הנשיא שמתגאה על העם כענין שכתוב במלך (שם יז) לבלתי רום לבבו מאחיו, לכך הביאו הנשיאים אבנים שיהיו על לב אהרן כדי שיתכפרו על גובה לבם ולכך הזכיר בנדבתם ה"א הידיעה כלומר אבני השהם ואבני המלואים שחסרו ישראל, וכוונת הנשיאים היתה שיתנדבו הכל ראשונה למלאכת המשכן ושישלימו הם אחר כך מה שיחסרו כל ישראל, ואע"פ שהיתה כונתם לטובה נחשב להם לחטא ולחסרון לפי שהיו סומכין על הדבר הזה כי אולי היו ישראל מביאים האבנים ולא תשלם כונתם כי היו משלימין את הכל ולא יהיה לנשיאים חלק במצות המשכן ולכך תמצא והנשיאים חסר והנשאם כתיב, ומכאן עונש לכל שאפשר לו להיות מן הקודמים במצוה ואינו קודם ומפני זה נכתב שמם בחסרון.

ויש שפירש כי אבני השהם ושאר הדברים בדרך נס באו לישראל וכדי שתהיה מלאכת המשכן נשלמת הביאום ענני כבוד לתוך אהלו של משה וזהו לשון והנשיאים הביאו מלשון (תהילים קל"ה:ז') מעלה נשיאים מקצה הארץ.

פסוק לה

מלא אותם חכמת לב. נתיבות החכמה הם ל"ב כנגדם נצטוינו במצות ציצית שיש בה ל"ב חוטים ח' לכל כנף וכנף וכאשר אבאר שם במקומו בפרשת ציצית בעזרת השי"ת. **וכן** נאמר בספר יצירה בל"ב נתיבות פלאות חכמה, ומפני שהחכמה נעלמת מן ההשגה לכך הזכיר בה לשון נתיבות כי לשון דרך הוא רחב אבל נתיב הוא צר עד מאד, ומזה אמר הנביא (ירמיהו ו':ט"ז) עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם, הזכיר לשון

עמידה בדרך שהוא רחב וכן הבטה שאמר וראו אבל בנתיב שהוא צר מזכיר לשון שאלה ואמר ושאלו.

והנה מרוב העלמת החכמה אי אפשר להשיג שרשה כי אם ע"י הנתיבות כדמיון חוטי השלהביות שהם נתיבות לגחלים וע"י חוטי השלהביות אדם רואה את הגחלת, וכן בדמיון החוט הנמשך מן הפקעת שע"י החוט ילך אדם למקום הפקעת, וכן בדמיון הסעיפים שבאילן ששורש האילן מחופה תחת הקרקע ולא נודע מקומו וע"י הסעיפים והגידים הנמצאים מתחת מחילות הקרקע ילך האדם אחר השורש וימצאנו, וכשהזכיר כאן חכמת לב הכל להגדיל ולהאדיר מעלת בצלאל ואהליאב כי הוא כאלו אמר מלא אותם חכמת השכינה, כענין שכתוב (בראשית ו':ו') ויתעצב אל לבו, וכענין שאלת המלך שלמה (מלכים א ג':ט') ונתתה לעבדך לב שומע, וכן כתיב (שם ה) וה' נתן חכמה לשלמה, ולפי שהיו שניהם גדולי האומנים וראשי החכמים העושים במלאכה לכן המשיל הכתוב חכמתם לחכמת השכינה. והזכיר מלת בהמה בתוספת ה"א והיה לו לומר בהם, והענין מפני שהמשיל חכמתם כבר לחכמת השכינה והשכינה נרמזת באות ה"א כאשר הזכרתי לך הרבה פעמים, וממנה תבא החכמה והתבונה בהם, או אולי לא הזכיר הלשון בהם לפי שאי אפשר לבשר ודם להשיג תכלית החכמה ונמשל כבהמות נדמו נבער כל אדם מדעת ומהשיג אפי' בקצות דרכי החכמה וכענין שכתוב (תהילים צ"ב:ז') איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת הזכיר איש שהוא לשון חשיבות ומעלה ולומר כי אף האיש שהוא גדול בחכמה בער הוא תרגום בהמה בעירה, והנה הוא נחשב כבהמה אצל חכמת השכינה.

ובתנחומא וימלא אותו רוח אלהים לא תאמר בצלאל בלבד אלא כל מי שעסק במלאכת המשכן נתן בו הקב"ה חכמה ובינה ודעת, ולא תאמר בבני אדם אלא אפי' בהמה וחיה ומכלם לא נתפרסם אלא בצלאל, ע"כ.

פרק לו

פסוק ה

מרבים העם להביא. מלת מרבים מורה כי לא היו פוסקים מלהביא והגיד לך הכתוב מעלה גדולה בנדבת כלל ישראל האנשים והנשים כי האנשים התנדבו הכסף והנחשת והתכלת והארגמן ותולעת שני והנשים התנדבו תכשיטי הזהב שלהם, ועקר כל הנדבה הזאת הביאוה ביום א' אצל משה כי כן לשון הפרשה מורה על לשון מהירות כלשון ויצאו כל עדת בני ישראל ויבאו, ועוד מה שאמר הכתוב והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר.

והמובן מזה כי אחר שהביאו עקר כל הנדבה ביום ההוא עוד נשארו מהם מעטים שהביאו אליו נדבה בבקר בבקר כלומר למחרתו בהשכמה, וגלה לנו הכתוב על מעלת החכמים העושים המלאכה באמונתם הגדולה כי הגידו זה למשה, והם היו טרודים ומתעסקים במלאכתם והניחו מלאכתם לאמר למשה כי כן יורה לשון איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, וזהו לשון ויאמרו אל משה לאמר פעם אחר פעם וגם מעלת משה המולך עליהם שלא היה בוחר בכספם ובזהבם ועל כן כתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה למנוע הענין.

פסוק ז

והמלאכה היתה דים. כנגד כל המלאכה שיש להם לעשות אותה ועדיין יותיר ממנה. וע"ד הפשט יאמר המלאכה יש להם די הצורך ממנה. ואני שואל כאן למה הוצרך הכתוב והלא הזכיר זה למעלה מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה' לעשות אותה והותר, ומשם הייתי מבין הספוק והיתרון.

ואפשר לומר כי הכתוב הזה ירמוז לנו שהמשכן של מטה מכוון כנגד בהמ"ק של מעלה וכן הזכיר המדרש היכל של מטה כנגד היכל של מעלה שנאמר (שמות ט"ו:י"ז) מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך.

וכבר ידעת כי שם ה' הוא בהמ"ק של מעלה ולכך הזכיר המדרש לשון היכל ויהיה שעור הכתוב והמלאכה של מעלה היתה דים והותר לכל המלאכה לעשות אותה כלומר כנגד כל המלאכה של מטה המוטלת עליהם לעשות אותה, וכבר ידעת כי משם יבא הספוק והפרנסה לבהמ"ק של מטה ולכלל העולם העליונים והשפלים ולכך הזכיר הכתוב שני פעמים לשון מלאכה והזכיר בשל מעלה לשון הויה ובשל מטה לשון עשיה והבן זה.

פרק לז

פסוק א

ויעש בצלאל את הארון. ידוע כי הארון היה מקודש שבכל הכלים שהוא משכן התורה ועל כן הזכיר במעשה הארון את בצלאל בשמו שהיה מלא רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, ועוד שהיה הארון צריך כוונה שיעשה על כוונתו, ובשאר הכלים שלא הזכיר בהם בצלאל כלל אלא שהזכיר בכל אחד ויעש סתם חזר אל כל חכם לב ולכל אחד מן החכמים העושים במלאכה שהזכיר.

ודע כי פרשיות אלו הסמוכות זו לזו ויעש בצלאל את הארון ואחריה ויעש את השלחן ואחריה ויעש את המנורה ואחריה ויעש את מזבח הקטורת כן היו במשכן ובמקדש כסדר, הארון לפני ולפנים מן הפרכת, והשלחן מחוץ לפרוכת בצפון, והמנורה בדרום,

ומזבח הקטרת היה בין שלחן למנורה משוך קמעא כלפי חוץ עד שהכהן נכנס להיטיב את הנרות במזבח פוגע תחלה, ומזה אמרו דשון מזבח הקטורת קודם להטבת חמש נרות לפי שאין מעבירים על המצות. ועוד יש רמז בארבע פרשיות אלו בסמיכתם לארבע אותיות שבשם, כי קומת הארון עם הכפורת כנגד יו"ד שבשם, והשלחן שבצפון הוא סימן למלכות המקבלת שפע מן החמישית שהיא השמאל המקבלת מן הה"א הראשונה כנגד ה"א ראשונה שבשם, ולכן הקדים הכתוב שלחן למנורה, המנורה בששה קנים כנגד וא"ו שבשם, מזבח הקטרת שהיא מצופה זהב כנגד ה"א אחרונה שבשם, כי הקטרת למדת הדין ממ"ש (דברים ל"ג:י') ישימו קטורה באפך.

ומעתה אל תתמה ממה שאמרו יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ, כי היו"ד רמז לחכמה וה"א שממנה אצילות, הוא"ו רמז לתבונה, וה"א אחרונה היא הדעת וזהו שאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת.

ובמדרש ויעש בצלאל את הארון, אמר ר' חנינא דצפורי שלש ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ שקע של עץ בתוך של זהב ושל זהב לתוך של עץ וצפה שפתותיו זהב שנאמר (שמות כ"ה:י"א) מבית ומחוץ תצפנו, אמר לו אע"פ שהעץ נתון באמצע הוי נוהג בו כבוד שהתורה נתונה בתוכו והלוחות שנשתברו הוי נוהג בהן כבוד שנאמר (דברים י':ב') אשר שברת ושמתם בארון, לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, אע"פ שאתה רואה בני תורה עניים נהוג בהם כבוד. והארון היה של עצי שטים לכפר על מעשה שטים. כשאמר הקב"ה למשה לעשות המשכן על כל דבר ודבר אמר לו ועשית ובארון כתיב ועשו שלא יהא פתחון פה לאחד מישראל שיאמר לחברו אין לך חלק בתורה לפיכך צוה שיביאו הכל. נתנה תורה במדבר מה מדבר הפקר לכל אף דברי תורה מופקרים לכל מי שירצה, שלא יאמר אדם אני בן תורה והתורה נתנה לי ולאבותי ואתה ואבותיך לא היו בני תורה אלא גרים לכך כתיב (שם לג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב לכל המתקהל ביעקב אפילו עוסקים בתורה והם גרים שקולים הן ככהן גדול שנאמר (ויקרא י"ח:ה') אשר יעשה אותם האדם וחי בהם כהן ולוי וישראל לא נאמר אלא האדם, ראה מה כתיב בבני יתרו (דברי הימים א ב':נ"ה) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים, תרעתים שהם יושבים בשערי בית המדרש, שמעתים ששומעים ולומדים, סוכתים שהיו משימים אזניהם לשמוע בכוון לשון, (דברים כ"ז:ט') הסכת ושמע. ד"א תרעתים ששמעו תרועה בסיני, שמעתים שאמרו נעשה ונשמע ומי הם הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב והיו בני בניו של יתרו. ובמסכת יומא סוף פרק

בא לו שלש ארונות עשה בצלאל פנימי של זהב שמונה אמצעי של עץ תשעה חיצון של זהב עשרה ומשהו, מאי משהו זיר.

פרק לח

פסוק ח

במראות הצובאות. היו מראות אלה של נחשת קלל מוצהב מאד והיו ראוי שיזכרם למעלה בכלל נדבת הנשים עם חח ונזם וטבעת וכומז, אבל התכשיטים ההם היו של זהב ולא רצה לערב עמהם המראות שהיו נחשת ולכך הזכירם בפני עצמן, ועוד לטעם אחר כי נדבת זהב נתערבה כלה במלאכת המשכן אבל המראות נעשה מהם כלי מיוחד בפני עצמו והוא הכיור, ומן הטעם הזה דרשו רז"ל שהיה משה רבינו מואס במראות מפני שעשויות ליצר הרע אמר לו הקב"ה אלו חביבים לפני מן הכל שעל ידיהן העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, ולא דרשו כן בכומז כמו שדרשו במראות והיה לו למשה רבינו ע"ה למאוס בו ביותר אבל הענין כי שם נתערבה כל הנדבה וכאן נעשה כלי מיוחד מן המראות ולכך הוקשה לו למשה עד שאמר לו הקב"ה אלו חביבים מן הכל, וכבר ידעת כי הכיור הנעשה מן המראות היה לשום שלום בין איש לאשתו שמשם היו נוטלין מים להשקות לאשה שקנא לה בעלה ונסתרה.

והחכם ר' אברהם ז"ל פירש כי הנשים האלה שהתנדבו המראות היו פרושות וסרות מתאוות העולם והיו עובדות הש"י ונתנו מראותיהן נדבה. ומה שאמר אשר צבאו פתח אהל מועד כי היו בהן צבאות רבות באות בכל יום ויום פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע, וזהו שתרגם אונקלוס דאתיין לצלאה לתרע משכן זמנא. וענין אהל מועד שהביאו הנשים הנדבה ההיא אל אהל מועד שקראו משה אהל מועד כענין שכתוב (שמות ל"ג:ז') ומשה יקח את האהל וקרא לו אהל מועד, כי אהל המשכן לא נעשה עדיין.

פסוק ט

ויעש את החצר לפאת נגב תימנה. הקדים רוח דרום הנקרא ימין כי הוא לימין הנכנס בחצר.

ויש מחכמי התכונה שאמרו כי הדרום הוא ראש והתחלה לשאר הרוחות, והצפון הוא סוף הרוחות וזנבן, ולכך הושם ראובן שהיה בכור בדרום ודן בסוף הצפון.

ודע כי הספור בענין המשכן וכליו והחקירה בתכונת צורותיו ומובאיו ושעור ארכן ורחבן וקומתן אע"פ שאין בהמ"ק קיים מצוה גדולה היא עד שמים יגיע שכרה ותורה היא וללמוד אנו צריכין. וכן הזכירו רז"ל בענין הקרבנות כי כל המתעסק בלמוד פרשיות וישא ויתן בלבו ענייניהם כאלו הקריב הקרבן עצמו הוא שאמרו כל העוסק בפרשת

עולה כאלו הקריב עולה בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת וכן כלם. הא למדת מזה על הספור בפיו בלבד שכרו אתו ופעולתו לפניו כאלו עשה המעשה והקריב קרבן על המזבח וה"ה בספור עניני המשכן והמקדש שיש לנו זכות עצומה ועקב רב כאשר נהגה בהם ונשתדל להבין פשוטן ונגליהם, עאכ"ו אם נזכה להשיג תוכם להשכיל אחד מרמזיהם והוא שהזכיר דוד על הענין הזה על הנסתר והנגלה (תהילים מ"ח:י"ג-י"ד) סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה שיתו לבכם לחילה פסגו ארמנותיה למען תספרו לדור אחרון, ובזכות הסבוב וההקף בנגלה ובנסתר ישיב שכינתו לתוכו שנאמר (שם) כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו על מות.

פסוק כא

טוב מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו, טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו, טז)

שלמה המלך ע"ה הזכיר שני כתובים אלו (משלי טו) על מדת ההסתפקות ויזהיר בהם על הגזל. ויתכן לפרשם על שלשה דרכים פשט ומדרש ושכל. ע"ד הפשט טוב מעט ביראת ה' יזהיר שלמה ע"ה את האדם על ענין הגזל לפי שהוא מצוה מושכלת מכלל המצות המושכלות כי כל מי שיש בידו עון הגזל קשה הוא מכל שאר עונות, וכן דרשו רז"ל סאה מלאה עונות אין מקטרג מכלם אלא גזל ודור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל שנאמר (בראשית ו':י"ג) קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס, ואם אין מחזיר הגזל אין ל מחילה עולמית ועל כן היא עברה חמורה מכל השאר ועל כן אמר שלמה ע"ה טוב מעט ביראת ה' יאמר טוב המועט והוא המותר מן המרובה והוא האסור וכן אמר בסמוך (משלי ט"ז:ח') טוב מעט בצדקה מרוב תבואות בלא משפט ובא להזהיר את האדם על הגזל שלא יחוס על כספו וזהבו שיאמר איך ירחיקנה מבין ידיו כי טוב מעט שישאר לו בצדקה מרוב תבואות בלא משפט ועל זה אמר טוב מעט ביראת ה' ובאהבתו מרבוי אוצרות וגנזי כסף וזהב ומהומה בהם, והביא על זה לראיה ועדות הכתוב השני שאחריו טוב ארוחת ירק ואהבה שם כי אחר שהזהיר על הגזל שהוא ענין שכלי הביא עליו משל טבעי למופת כי טבע בני אדם שירצו אכילה מועטת וקלה כגון ארוחת ירק וכיוצא בה בחברת אוהבים יותר ממה שירצו שוורים מפוטמים בחברת שונאים, ומזה יוכל הטבע להבין ולהשכיל ולדון ק"ו ממה שהוא מפורסם ומוחש לעין, אם באהבת בשר ודם יבחר אדם ויערב לו אכילה קלה יותר מסעודת מטעמים ומשמנים בחברת שנאה, כ"ש שראוי לו שיבחר מעט ביראת ה' ואהבתו שהיא טובה לו מכל אהבת שום אדם ומכל רבוי אוצרות וכל ממון שבעולם. וכל הענין הזה אזהרה והערה ודרך חיים

שלא יתלמד אדם לחמדת הממון ושלא יעשה כספו וזהבו עקר אמונתו והונו ורכושו קרית עזו, הוא שאמר שלמה ע"ה (משלי י"ח:י"א) הון עשיר קרית עזו וכחומה נשגבה במשכיתו, אמר הכתוב כשם שטבע בני אדם לשום בטחונם בקרית עוז שיש בו חומה ומגדל כן העשיר שם בטחונו בהונו, והכתוב הזה אזהרה לאדם להתרחק ממדה זו שלא יבטח אדם בעשרו ולא ישימו קרית עזו רק שיהיה שם ה' בלבד הונו וקרית עזו, והוא נקשר עם הכתוב שלמעלה שהוא מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב וסמך לו הון עשיר קרית עזו, הכוונה כי שם ה' הון עשיר כי הצדיקים ישימו כספם וזהבם בשעבוד התורה והמצות, והרשעים ישימו התורה והמצות בשעבוד כספם וזהבם לפיכך אין ראוי לאדם לשום בטחונו ותקותו רק בשם המיוחד. והענין הזה בארו אליפז התימני לאיוב הוא שאמר (איוב כ"ב:כ"ד) ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר, אמר לאיוב ראוי לך שתשים הממון במחשבתך במדרגת עפר ותשים זהב אופיר כצור נחלים שלא יבטח בו אדם כי אין בו תועלת, ואחר שהזכיר שלא ישים בטחונו ותקותו בממונו חזר להזהירו שישים בטחונו בה' יתעלה הוא שכתוב (שם) והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך, וכתיב (שם) כי אז על שדי תתענג תשא אל אלוה פניך.

וע"ד המדרש טוב מעט ביראת ה', טובים ישראל לפני הקב"ה שנאמר בהם (דברים ז':ז') כי אתם המעט מכל העמים, ביראת ה' שקבלו את התורה כדי שייראו את השם יתעלה שנאמר (שמות כ':י"ז) כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. מאוצר רב, אלו שבעים אומות שנמשלו לאוצר של יין, שכן דרשו רז"ל (שיר השירים ב':ד') הביאני אל בית היין, אלו שבעים אומות עכו"ם. ומהומה בו, שעתיד הקב"ה להומם ולהענישם ליום הדין. טוב ארוחת ירק ואהבה שם, טובה סעודת ירק שאכל שלמה המלך אצל עני משור אבוס שאכל אצל העשיר.

אמרו במדרש בשעה שירד שלמה ממלכותו היה מחזר על הפתחים והיה אומר (קהלת א) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים פגעו בו שני בני אדם שהיו מכירין בו אחד מהם נשתטח לפניו אמר לו אדוני המלך אם רצונך גלגל עמי היום הלך עמו והעלהו לעלייתו הביא לו שור אבוס ועשה לו כמה מטעמים והביא לפניו והזכיר לו עניני מלכותו אמר לו זכור כשהיית מלך שעשית כך וכך ביום פלוני כיון שהזכיר לו מלכותו געה בבכיה ולא אכל מכל אותה סעודה ולא זז מלבכות עד שעמד מאותה סעדה שבע בבכיה, פגע בו השני נשתטח לפניו ואמר לו אדני המלך רצונך שתגלגל עמי היום אמר לו שמא רצונך לעשות לי כדרך שעשה לי חברך אתמול אמר לו איש עני אני אם רצונך גלגל עמי היום במעט ירק שיש לי הלך לביתו כיון שהגיע שם רחץ לו ידיו ורגליו

והביא לפניו מעט ירק התחיל מנחמו ואמר לו אדוני המלך שבועה נשבע הקב"ה לדוד אביך שאין המלוכה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר (תהלים קלב) נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה, אבל מדת הקב"ה כך מוכיח את האדם וחוזר ומתרצה שנאמר (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, ועתיד הקב"ה להחזירך למלכותך, כיון ששמע שלמה המלך כך נתקררה דעתו ושמח מאותה סעודה של ירק ועמד משם שבע ושמח וטוב לב, כיון שחזר למלכותו כתב בחכמתו טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, טוב ארוחת ירק שהאכילני אותו עני משור אבוס שהאכילני העשיר שהזכירני צערי.

וע"ד השכל טוב מעט ביראת ה' יזהיר שלמה את האדם שיתבונן בענינים השכליים כפי השגתו בחלק האפשר ולא ירצה להתחכם ולהטריד שכלו בחלק הנמנע שעליו אמר (קהלת ז׳:ט״ז) ואל תתחכם יותר כי טוב מעט ביראת ה' כלומר טוב שישכיל וישיג לו השגה מועטת ויירא את ה' יתברך מאוצר רב כלומר מרבוי החכמה יותר מכדי השגתו כי יבא מזה מבוכה ומהומה וזהו ומהומה בו, לפי שעם המעט תתעלה ותתענג ועם הרבוי יאבד וישתומם ותהיה נפשו נטרדת מן החיים הנצחיים האמתיים מאותן המעלות הראויות לתת לה מבית המלך וכענין הדבש שהוא ערב לגוף במעוטו ורבויו יזיק לו, ועל זה אמר שלמה (משלי כ״ה:ט״ז) דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאותו, יזהיר עליו שיאכל ממנו די ספוקו וישאר בקרבו כי אם יאכל ממנו בשפע ורבוי יותר מכדי צרכו יקיא הכל ואפי' המעט שכבר קנהו יפסיד אותו, כן יקרה למי שיחשוב להשיג יותר משעורו ומכדי השגתו כשיחפוץ ללכת לפנים ישוב על כל פנים לאחור, ורז"ל בארו לנו משל על ענין זה הוא שאמרו בפרק חלק גבי בלעם שהלך למדין ליטול שכר ארבעה ועשרים אלף שהפיל מישראל גמלא אתא למבעי קרני אודני דהוו ליה גזזינהו מיניה שנאמר (יהושע י״ג:כ״ב) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב, כלומר הוא בקש ליטול מה שאינו שלו ומה שהיה לו אבד ממנו, ומה שדרשו רז"ל בענין החכמה דבש מצאת אכול דיך זה ר' עקיבא פן תשבענו והקאותו זה בן זומא.

אחר שהורה להשכיל ולחקור בחלק האפשר והזהירו שלא לחקור בחלק הנמנע בא לדבר בחלק ההשגה והזהיר עליו שתהיה השגתו צרופה ומזוקקה מבלי סיגים זהו שאמר טוב ארוחת ירק ואהבה שם, אמר טוב להשיג השגה קלה עם אמונת השכינה הנקראת אהבה שנאמר (שיר השירים ב׳:ז׳) אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ, וכתוב (שם ח) אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, ואנו אומרים באהבה תרום קרננו להודות לך וליחדך, משור אבוס מן ההשגה הגדולה המטעה את האדם כאותה השגה שהשיגו

ישראל במדבר שעשו את העגל וימירו את כבודם בתבנית שור, ושנאה זו מדת הדין זהו שהזכיר משה (שמות ל"ב:י"א) למה ה' יחרה אפך בעמך, וכלל הכתוב לפי הדרך הזה שהוא משבח עבודת השכינה ומגנה העון ההוא, ולפי שלא היתה כוונתם לע"ז אלא שבקשוהו למנהיג לכך נמחל להם העון והראיה שנמחל להם מיד ששרתה שכינה במשכן כי זה היה מופת ועדות שנמחל להם העון, ולכך נקרא אהל מועד שבמדבר משכן מלשון שכינה ונקרא המשכן משכן העדות, ודרשו רז"ל חטאו באלה ונתרצו באלה, חטאו באלה (שם לב) אלה אלהיך ישראל, ונתרצו באלה.

אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פקד על פי משה עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן. ע"ד הפשט אלה פקודי המשכן יחזור אל הנזכרים למעלה, יאמר כי המשכן וכליו שהוא הבית והחצר וכל הנעשה להם פקודי עבודת הלוים אשר פקד משה ביד איתמר, אבל כלי הקדש שהם הארון והשלחן והמנורה והמזבחות אינם בכלל המשכן והם פקודת אלעזר.

וע"ד המדרש אלה פקודי המשכן משכן, למה שני פעמים משכן, אלא ללמד שהיכל של מטה מכוון כנגד היכל של מעלה שנאמר (שמות ט"ו:י"ז) מכון לשבתך פעלת ה' וגו', אל תקרי מכון אלא מכוון, שקול היה המשכן כנגד בריאת העולם, בבריאת העולם כתיב (ישעיהו מ':כ"ב) הנוטה כדוק שמים וימתחם, ובמשכן כתיב (שמות כ"ו:ז') ועשית יריעות עזים לאהל וכתיב (תהילים ק"ד:ב') נוטה שמים כיריעה. בבריאת העולם כתיב (בראשית א':ט') יקוו המים ובמשכן כתיב (שמות ל':י"ח) ועשית כיור נחשת. בבריאת העולם כתיב (בראשית א':ט') יהי מאורות ובמשכן (שמות כ"ה:ל"א) ועשית מנורת. בבריאת העולם כתיב (בראשית א':כ') ועוף יעופף ובמשכן (שמות כ"ה:כ') והיו הכרובים פורשי כנפים. בבריאת העולם כתיב (בראשית א':כ"ז) ויברא אלהים את האדם ובמשכן כתיב (שמות כ"ח:א') ואתה הקרב אליך. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב':א') ויכלו השמים ובמשכן כתיב (שמות ל"ט:ל"ב) ותכל כל עבודת. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב':ג') ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו ובמשכן (שמות ל"ט:מ"ג) ויברך אותם משה וכתיב (במדבר ז':א') ויקדש אותו ואת כל כליו. בבריאת העולם כתיב (בראשית ב':ג') כי בו שבת ובמשכן כתיב (שמות ל"ה:ב') ששת ימים תעשה מלאכה, ואח"כ אמר קחו מאתכם תרומה, להודיעך ששקולה מלאכת המשכן כנגד שמים וארץ עד כאן במדרש.

כל מה שהזכירו חכמים במדרש הזה בעניני המשכן השקול כנגד העולם נראה שדברו דרך כלל אבל הפרטים רבים נמשכים ויוצאים מן הכלל. ונראה לי כי מתוך הכלל הזה

שלמדנו נוכל לחדש ולהוציא קצת מן הפרטים, והוא שמצאתי מן הנגדיים האלה כי כשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית ב׳:ד׳) אלה תולדות השמים והארץ, כנגדו מצינו במשכן אלה פקודי המשכן, וכשם שנברא העולם בה"א שנאמר (שם ב) בהבראם ודרשו רז"ל בה"א בראם, כנגדו מצינו במשכן (שמות מ׳:ל"ד) וכבוד ה' מלא את המשכן כי הה"א כבוד ה' וזו היא הכוונה כמו שהוזכר ענין המשכן פעמים בתורה כמו שכתבתי בראש פרשת ויקהל, וכן לשון משכן לשון שכינה וזהו שכתוב (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו, וכשם שהעולם עלה במחשבה להבראות תחלה ואח"כ נעשו המעשים בששה ימים כנגדו תמצא במשכן לחשוב מחשבות ואח"כ לעשות. וכשם שהעולם נברא לא חובה רק דרך נדבה וחסד שנאמר (שם פט) עולם חסד יבנה כן המשכן נבנה דרך נדבה שנאמר (שמות כ"ה:ב׳) אשר ידבנו לבו (שם לה) כל נדיב לבו יביאה. וכשם שהזכיר שם אלהים בכל מעשה בראשית ואח"כ השם המיוחד שנאמר (בראשית ב׳:ד׳) ביום עשות ה' אלהים, כנגדו תמצא במשכן אחר שהזכיר (שמות מ׳:ל"ד) וכבוד ה' מלא את המשכן שהוא כנגד שם אלהים הזכיר ה' המיוחד ואמר (שם) כי ענן ה' על המשכן. וכשם שהעולם נברא בשתי מדות מדת רחמים ומדת הדין כנגדו המשכן נעשה בשני אומנים בצלאל משבט יהודה כנגד השם המיוחד ואהליאב משבט דן כנגד מדת הדין.

וגם יתכן שנבין מלת משכן מלשון המשכה לפי שהמשכן וכליו ציורים ודוגמא למקדש של מעלה כי ביהמ"ק של מטה מושך כח ממקדש של מעלה הנקרא זבול, ולכך אמר שלמה ע"ה (מלכים א ח׳:י"ג) בנה בניתי בית זבול לך, וזהו סוד הכתוב (שופטים ה׳:י"ד) ומזבלון מושכים בשבט סופר, כי יש מושכים למטה מזבולן והנמשך הוא זבולן. ויובן ממנו עוד כי מזבולן הם מושכים והנמשך הוא סופר והוא מלשון ספירה והכוונה על הראשונה והבן זה. וכשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית ב׳:ד׳) ביום עשות ה' אלהים כן במשכן תמצא כנגדו (במדבר ז׳:א׳) ויהי ביום כלות משה. וכשם שכתוב בבריאת העולם (בראשית א׳:ל"א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כן תמצא במשכן (שמות ל"ט:מ"ג) וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה. וכשם שבריאת העולם מלאכת העולם לא דחה את השבת שנאמר (בראשית ב׳:ב׳) וישבות ביום השביעי כן במשכן מלאכת המשכן לא דחה את השבת שנאמר (שמות ל"ה:ב׳) ששת ימים תעשה מלאכה. וכשם שנברא העולם ועתיד להבטל ולהתחדש אחר השבת כן המשכן והמקדש עתיד ליבטל וליחרב ולהתחדש. וכשם שמצינו בבריאת העולם (בראשית ב׳:ט"ז) ויצו ה' אלהים האדם לאמר כן תמצא במשכן (שמות ל"ו:ו׳) ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר. וכשם שמצינו בבריאת העולם שנקרא הקב"ה שדי על שאמר לעולמו די, כנגדו

תמצא במשכן (שם) והמלאכה היתה דים זו מלאכה של מעלה הנקראת על דרך הקבלה מלאכת שמים וארץ.

ובפרקי רבי אליעזר תמצא למה נקרא שמו אל שדי שאמר לשמים די ועמדו לפי שהיו מותחין והולכים עד שאמר להם די. וכשם שיש בבריאת העולם שמים וארץ שהם עדות לישראל בשמירת התורה שנאמר (דברים ל׳:י״ט) העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ כן במשכן משכן העדות. כשם שבבריאת העולם שבעת ימי בראשית כן במשכן שבעת ימי המלואים. וכשם שבבריאת העולם ל"ב פעמים אלהים עד לעשות כן במשכן מלא אותם חכמת ל"ב. ואין ספק כי יש בזה דברים אחרים מלבד אלה שהזכרתי שלא כתבתים וגם אני יודע אותם ומהם שאיני יודע גם כן והפרט הזה שהזכרתי וחדשתי הוא פתח להבין שאר הדברים.

ועוד אמרו במדרש אלה פקודי המשכן משכן, למה משכן משכן שני פעמים לפי שבית המקדש עתיד להתמשכן שני פעמים, בית ראשון ובית שני שנאמר (נחמיה א׳:ז׳) חבל חבלנו לך, ע"כ. ואם תשכיל במלת המשכן משכן העדות תמצא בהם רמז למספר השנים שעמד בית ראשון ובית שני וכן מיציאת מצרים עד שבנה שלמה את הבית כי המשכן במספרו עם האותיות רמז לבית שני, וכן משכן במספרו רמז לבית ראשון, וכן העדת חסר וא"ו וחשבונו ד' מאות ושמונים שנה משיצאו ממצרים עד שבנה שלמה את הבית ומה שיחסר אחד מן החשבון לפי שבשנה השנית לצאתם נבנה המשכן. וכל אלו החשבונות ראה אותם משה ברוח הקדש וזהו אלה פקודי המשכן משכן העדות. ד"א משכן העדות אמר רבי שמעון בן יוחאי אין עדות אלא תורה שנאמר (דברים ד׳:מ״ה) אלה העדות והחקים והמשפטים, משל למלך שהיה לו בת ובנה לה פלטרין והושיבה לפנים מז' קנקלין אמר כל מי שנכנס על בתי כאלו נכנס על כבודי. כך ב' שמות למשכן כתוב אחד אומר משכן העדות זו התורה, וכתוב אחד אומר לפני משכן ה', אמר הקב"ה מי שמבזה את בתי כאלו מבזה את כבודי, תדע לך שכשנכנס (אדרינוס) טיטוס לביהמ"ק היה מחרף ומגדף, אמר דוד רבש"ע (תהילים ע״ד:ה׳) יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות העלה עליהם כאילו היו עולים לקוץ ארזים ועושים סולמות לעלות לרקיע אלא שאין יכולים ומניחים אותם ובאים עלינו שנאמר (שם עט) באו גוים בנחלתך, א"ר חייא בר אבא למה עו"ג דומים לאדם שהיה שונא את השר והיה מבקש להתגרות בו ולא היה יכול מה עשה הלך אצל טיאטרוס שבו ומבקש להפילו והיה מתירא מן השר שלא יהרגהו נטל צפורן של ברזל והכניסהו תחתיו אמר מתוך שאני מפיל הבסיס הטיאטרוס נופל. כך אמרו עו"ג לישראל שנאמר (שם ב) יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה'

ועל משיחו, משל למי שאינו יכול להכות את החמור מכה את האוכף, משל למי שאינו יכול להכות את הארי מכה את החמור.

פסוק כב

ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה. באור עשה צוה לעשות לחכמים העושים המלאכה כי הוא לא עשה כי אם הארון בלבד ולכך נתיחד שם שכתוב (שמות ל"ז:א') ויעש בצלאל את הארון. ודרשו רז"ל אפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני.

ובמדרש בצלאל ואהליאב היו האומנים הבקיאים שבכלם בצלאל משבט יהודה שנקרא גור אריה ואהליאב משבט דן שנקרא דן גור אריה, והמקדש היה דומה לאריה שכן מצינו ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לאריה כדכתיב (ישעיהו כ"ט:א') הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד, ובאריה נענשו שנאמר (ירמיהו ד':ז') עלה אריה מסבכו. ובאריה עתידין להתמשל בזמן הישועה שנאמר (מיכה ה':ז') והיה שארית יעקב בגוים כאריה בבהמות יער.

פסוק כה

וכסף פקודי העדה מאת ככר. כסף של מחצית השקל לכל אחד משש רבוא ישראל עלה למאת ככר שהרי שש מאות אלף חצאי שקלים הם שלש מאות אלף שקלים שלמים ולפי שישראל נמנו במדבר סיני ועלו שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים ע"כ כשהיה בידם מאת ככר חצאי שקלים נשארו שלשת אלפים וחמש מאות וחמשים שהם אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים ששכח משה. וכתב רש"י בפירושו הככר ששים מנה ומנה של קדש היה כפול הרי הככר מאה ועשרים מנה והמנה כ"ה סלעים הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים ומאת ככרים הם שלש מאות אלף שקלים, שהרי שש מאות אלפים חצאי שקלים הרי הם ג' מאות אלף שלמים והיתרים שהיו שלשת אלפים תק"ן חצאי שקלים הם אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים ע"כ.

ומעתה כיון שחצי שקל לכל אחד משש רבוא עלה מאת ככר שקל שלם לכל אחד עולה מאתים ככר, מכאן ואילך צא וחשוב בשקלי המן שהיו עשרת אלפים ככר כסף שנתכוון לתת בשביל כל אחד משש רבוא ישראל הערך הגדול שבתורה שהוא חמשים שקל כענין שכתוב בפרשת ערכין, וכשתחשוב חמשים שקל לכל אחד משש רבוא חמשים פעמים מאתים ככר הם מאה פעמים מאה ומאה פעמים מאה הם עשרת אלפים ככר, או נאמר כי מפני שידע המן חטא שבטי ישראל במכירת יוסף בעשרים כסף שהם חמשת שקלים ועונש החטא ההוא לא נפקד עליהם עדיין ע"כ חשב מחשבה לקנות

כל ישראל לתת בשביל כל אחד מששים רבוא חמשת שקלים, כי חשב שיצליח בזה ויעלה בידו לגודל חטאם, וכענין שאמרו במדרש (בראשית ל"ז:כ"ה) וישבו לאכל לחם אמר להם הקב"ה אתם מכרתם את אחיכם מתוך משתה חייכם שבניכם נמכרים בשושן מתוך משתה שנאמר (אסתר ג':ט"ו) והמלך והמן ישבו לשתות.

ולפי זה היה די שיתן בשבילם אלף ככר כסף כי כן חשבון חמשה שקלים לכל אחד ששים רבוא שעולה אלף ככר לפי חשבון חצי שקל לכל אחד שהוא עולה למאת ככר.

אבל אפשר לומר שרצה לכלול בזה כוונה אחרת שרצה ליתן מן האלפים עשרה ועשה כן כנגד עשרת הדברות שהיה חושב לדחותם בעשרה שלו, זה שאמרו (שם ג) ועשרת אלפים ככר כסף אשקול, לבטל בעשרה שלו זכות העשרה שנתנו מתוך האש והקול, וזהו לשון אש"קול, והקב"ה ברחמיו הפליא לעשות עמנו וגבר עלינו חסדו עד שאפילו קומץ שעורים שלנו דחה י' אלפים ככר כסף שלו ונתהפך בביתו צליל שעורים סערת ה' חמה להחליש כחו הגדול למעלה ונהרגו עשרת בניו מלמטה.

ומה שאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר וכן ונחשת התנופה שבעים ככר זה יורה כי משה נתן להם חשבון על כל דבר ודבר והיה נותן הכל ביד איתמר לפי שלא יהיו ישראל חושדין אותו כשנתמנה גזבר על המשכן יחידי. ואמרו במדרש עליו הכתוב אומר (משלי כ"ח:כ') איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה, איש אמונות זה משה שנאמר (במדבר י"ב:ז') בכל ביתי נאמן הוא, רב ברכות שהביא הקב"ה ברכות על ידו ונעשה גזבר על מלאכת המשכן, ואץ להעשיר זה קרח שהיה לוי ובקש כהונה גדולה לפיכך לא ינקה מה כתיב ביה (שם טז) ותפתח הארץ את פיה, וכשם שצריך אדם לצאת ידי חובת המקום כך צריך לצאת ידי חובת הבריות שכן שנו רז"ל אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בסנדל ולא באפונדתו ולא באנפליא שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר או שמא יעני ויאמרו מעון הלשכה העני. וכן צריך אדם להזהר שלא יהיו הבריות מרננים ומשיחין אחריו שכן דוד התפלל ואמר (שמואל ב כ"ב:מ"ד) ותפלטני מריבי עמי, ופסוק מלא הוא (במדבר ל"ב:כ"ב) והייתם נקיים מה' ומישראל וכתיב (משלי ג':ד') ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

פסוק כח

ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים. נ"ל שהזכירם בלשון ידיעה בעבור שכבר הזכירם למעלה בחצאי שקלים הוא שאמר מחצית השקל בשקל הקדש לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, שהרי שלשת אלפים תק"ן חצאי שקלים הם אלף שבע מאות וחמשה ושבעים שקלים שלמים, ודרשו רז"ל בלשון זה כשבא משה לתת

חשבון על כל דבר ודבר חסרו מן המשקל אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים ושכח ולא היה יודע מה עשה מהם יצאה בת קול ואמרה ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים לקיים מה שנאמר (במדבר יב) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא ע"כ.

ואם תשכיל תמצא כי מפני שישראל חטאו בעון העגל בה"א וא"ו שבשם הוא האש והקול על כן ישראל שהיו שש מאות אלף הביאו שקלים לצורך האדנים שהם יסוד המשכן להיות להם כפרה על מה שחטאו בה"א, ואותם שהיו יתרים על שש מאות אלף שלא היה להם חלק באדנים עשו משקליהם ווים להיות להם כפרה על הוא"ו וזהו שאמר עשה ווים לעמודים והבן זה.

ואפשר שירמוז בזה ואת האלף כדי לחבר הוא"ו עם הה"א ושלא להפריד ביניהם וכן אמר דוד (תהלים קמח) הללוהו במרומים.

פרק לט

פסוק ג

וירקעו את פחי הזהב. כתב הרמב"ן לא הוסיף בכל מלאכת הקדש לפרש דרך האומנות איך נעשה זולתי בכאן והראוי שיאמר ויעשו את האפוד זהב תכלת וארגמן כי כן דרך בכלן.

ויתכן שספר כאן המחשבה שחדשו בחוטי הזהב כי היה תמה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כאשר יעשו בצמר ופשתים כי לא נשמע עד היום ההוא לעשות כן ע"כ.

פסוק כז

ויעשו את הכתנות שש וגו' **ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות שש ואת מכנסי הבד שש משזר**. יש בשני פסוקים אלה חמשה פעמים שש עם הבד שהוא ג"כ שש, האחד לגופיה, והשאר לדרשה, והוא שדרשו במסכת יומא פרק בא לו על שני פסוקים אלו ואמרו חמשה קראי כתיבי כלומר תרי קראי שיש בהם חמשה פעמים שש והיה די באחד מהם שיכתבנו בסוף, חד לגופיה דכתנא כלומר מדכתיב במקום אחר כתנת בד והכא כתיב את הכתנות שש יורה שהשש הוא כתנא וכמו שאמרו שם בד שעולה מן הקרקע בד בבד והוא הפשתים, שש שיהו חוטיו כפולין ששה, שש שיהיו שזורין, שש לדברים שלא נאמר בהם שש כגון מעיל, שש לעכובא, פירוש שלא תאמר למצוה בלבד אבל אינו מעכב לכך הוצרך עוד להוסיף שש לעכובא. ומה שכתוב בפסוק שלישי ואת האבנט שש משזר לא הוצרך לגופיה שהרי נאמר באבנט בד אלא לשאר מינין של אבנט הוצרך שיהא כל אחד מהם שש.

פסוק לז

את נרותיה נרות המערכה. על דרך הפשט הוסיף נרות המערכה כדי לבאר כי נרותיה הם שבעה אותם שיערוך אהרן ובניו בין הערבים ובא ללמד שאין להוסיף בהם ולא לגרע מהם. ועוד אפשר לומר שירמוז הכתוב כי שבע נרות הן כנגד שבעה כוכבי לכת שהם נרות ברקיעים לכך הוסיף לומר נרות המערכה לבאר כי נרות המנורה הטהורה כנגד נרות המערכה העליונה, וכבר בארתי מזה בסדר ויקחו לי תרומה.

ודרך הקבלה בענין המנורה כבר כתבתיו במקומו שם בדרך הרביעי.

פסוק מב

כן עשו בני ישראל את כל העבודה. היה לומר את כל המלאכה, אבל הכתוב קרא למלאכת המשכן עבודה שעשו אותה לעבודת הש"י, כענין שכתוב (שמות כ"ג:כ"ה) ועבדתם את ה' אלהיכם וכתיב (דברים יג) ואותו תעבודו.

פסוק מג

וירא משה את כל המלאכה. זו מלאכת המשכן ופי' וירא בהר כענין שכתוב (שמות כ"ה:ט') ככל אשר אני מראה אותך וכתיב (שם) אשר אתה מראה בהר, והנה עשו אותה, במדבר.

ובמדרש וירא משה את כל המלאכה זו מלאכת בראשית, את כל מלאכת המשכן לא נאמר אלא להודיעך ששקולה מלאכת המשכן כנגד מעשה בראשית, מיד ויברך אותם משה, מה ברכה ברכן אמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם מיד אמר (תהילים צ':י"ז) ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו מפני שתחלתו (שם) תפלה למשה איש האלהים. וטעם מעשה ידינו נשיאות כפים שעשה אהרן ביום ההקמה שזה לשון עלינו, ומעשה ידינו כוננהו על ההצלחה במעשה ידיהם ולא כדעת רבי דוד קמחי ז"ל שפי' שהוא לשון כפול.

פרק מ

פסוק ב

ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד. לדעת רז"ל שהיה משה מעמידו ומפרקו ג' פעמים בכל יום שנאמר הוקם תקים ויקם, אחד לתמיד של שחר, ואחד למלואים, ואחד לתמיד של בין הערבים, ובפרשה זו תמצא ג' הקמות הללו, תקים את משכן אהל מועד, וכתיב הוקם המשכן, וכתיב בתריה ויקם משה את המשכן.

ובמדרש היו בצלאל ואהליאב וכל חכם לב טורחים להעמידו ולא עמד וזהו שאמר הכתוב ויביאו את המשכן אל משה והיה מצר על כך לפי שלא היה לו חלק במשכן, אמר לו הקב"ה למשה א"א הקמתו ביד בשר ודם אלא עסוק אתה בו והוא עומד מאליו

כדי שידעו כל ישראל שאם על ידך אינו עומד שוב אינו עומד לעולם, ואני כותב הקמה על ידך שנאמר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן, אמר משה רבש"ע איני יודע להעמידו אמר לו עסוק בידך ואתה נאה להעמידו והוא עומד מאליו שנאמר הוקם המשכן, ואני מכתיב הקמתו על שמך שנאמר ויקם משה את המשכן, זהו שאמר הכתוב (תהילים מ"ה:ט"ו) לרקמות תובל למלך, זה המשכן שהיה מצוייר שנאמר (שמות ל"ה:ל"ה) ורוקם בתכלת ובארגמן, תובל למלך זה משה שנאמר (דברים ל"ג:ה') ויהי בישורון מלך, בתולות אחריה אלו ישראל שנקראו בתולות שנאמר (שיר השירים ד':י"ב) גן נעול אחותי כלה רעותיה שהם ריעים להקב"ה שנאמר (תהילים קכ"ב:ח') למען אחי וריעי, מובאות לך שהביאו המשכן אל משה.

פסוק טז

כן עשה. זה תשלום העשיות שבספור המשכן. ומפסוק (שמות כ"ה:ח') ועשו לי מקדש ועד כאן תמצא רמ"ח עשיות במלאכת המשכן וכליו אחת לאחת למצוא חשבון, והם כנגד רמ"ח מצות עשה שבתורה ובלבד שתסיר את עשיות אלהי הנכר אשר בתוכם שאותם עשיות אינן מכלל החשבון מפסוק, (שם לב) קום עשה לנו עד (שם לג) ואדעה מה אעשה וכל השאר תמצאם רמ"ח בכוון. ולפי שישראל אמרו נעשה ונשמע ובטלו נעשה כשעשו את העגל ע"כ אותם עשיות שבספור העגל יצאו מן הכלל לפי שאין ע"ז במקום יחוד, ועוד הם כנגד רמ"ח אברים שבאדם ג"כ כי כשם שהמשכן שקול כנגד העולם וכולל כל העולם כן הוא כולל כל התורה ברמ"ח עשה שבה גם את האדם במאתים וארבעים ושמונה אברים שבו, ולולא האריכות הייתי מרחיב לך באור בענין זה כי האלהים עשה את זה לעמת זה.

פסוק יז

הוקם המשכן. דרשו רז"ל מלמד שמשכן אחר הוקם עמו והוא משכן הנער ששמו מטטרון ששמו כשם רבו עד כאן במדרש.

ועוד במדרש בהר סיני רבה בפסוק (במדבר ז':א') ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן. ועוד בפרק אין דורשין א"ר סימון בשעה שאמר הקב"ה לישראל להקים את המשכן רמז למלאכי השרת שיעשו אף הם משכן ובעת שהוקם למטה הוקם למעלה והוא משכן הנער מטטרון שבו מקריב נפשותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותם ולכך כתיב את המשכן שמשכן אחר הוקם עמו.

פסוק יח

ויקם משה את המשכן. דרשו רז"ל בפרק שתי הלחם מעלין בקדש ואין מורידין, מעלין בקדש מנין מן המחתות של עדת קרח שנעשו צפוי למזבח, ולא מורידין מן הכתוב הזה

ויקם משה את המשכן ויקם את אדניו שהרי כמה פעמים ביום שהיה משה מקימן היה מפרקן ולא הזכיר בפירוש שיאמר בשום מקום ויורד משה את המשכן אלא ויקם.

פסוק כז

ויקטר עליו קטרת סמים. משה רבינו ע"ה הוא המקטיר והמקריב הראשון, הוא הקריב כל שבעת ימי המלואים כי כן צוה לו הש"י בכל העבודות וערכת את ערכו והעלית את נרותיה והעלית את העולה ואת המנחה.

והנה הקטורת בכלל שאר הקרבנות והיה בכל שאר העבודות הכהן הראשון עד יום השמיני של מלואים שנתחנך אהרן בכהונה גדולה ונטל את שלו, וכן מצינו במשה שקראו כהן שנאמר (תהילים צ"ט:ו') משה ואהרן בכהניו.

פסוק לד

ויכס הענן את אהל מועד. כן כתיב בהר סיני (שמות כ"ד:ט"ו) ויכס הענן את ההר והיה אהל מועד מכוסה מכל צד בענן. ואמר וכבוד ה' מלא את המשכן כי תוך המשכן היה מלא כבוד ה' כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כי כן כתיב בהר סיני (שם כ) ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים, כי שכן עליו הענן יאמר כי מפני ששכן עליו הענן על כן לא היה יכול משה לבא אל אהל מועד כלומר בלא קריאה אבל בקריאה הרי הוא רשאי לבא שם ולא שהקריאה משה משה תהיה לו תיור להכנס בעוד שהכבוד שם אלא שתהיה לו אות שכבר נשתלם שפע אור הכבוד מן המשכן זולתי מן הכרובים ועם זה היה משה רשאי לבא אל המשכן, וכן מצינו בהר סיני (שם כד) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן וכתיב (שם) ויבא משה בתוך הענן, וזהו שהוצרך לכתוב ויקרא אל משה בסמוך כי הכל דבק ומחובר אע"פ שהספרים נפרדים הכל קשר אחד איש באחיהו ידובקו יתלכדו ולא יתפרדו.

וכתב הרמב"ן ז"ל יתכן הכתוב שאמר פעם אחרת וכבוד ה' מלא את המשכן ירמוז אל הכבוד השוכן בקרבו עכ"ל ז"ל.

והנני מעוררך כי יש כאן חמשה פסוקים ובכל פסוק ופסוק יזכור ענן והן כנגד ה' ספירות שהן ה' קולות שהזכירו החכמים בחמשה קולות נתנה תורה, ואע"פ שהשיג משה שבעה קולות שהן שבעה ספירות וכמו שבארתי בסדר וישמע יתרו כוונתם היתה באמרם בחמשה קולות אל הקולות הנסתרים שהם חמשה ולכן אמרו בחמשה קולות נתנה תורה שהרי השנים שהם התפארת והכבוד מבוארים בכתוב והם ה' אלהים וזהו ה' אלהיך, וכנגדם הזכיר כאן וכבוד ה' ב' פעמים כדי לרמוז על התפארת השוכן בקרבו הכבוד והבן זה, כי לזה כוון הרב ז"ל בלשונו שכתבתי שחזר והזכיר פעם אחרת וכבוד ה'. וכן מצינו בבית המקדש הוא שכתוב בדברי הימים (ב ז) וככלות שלמה להתפלל והאש

ירדה מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה' מלא את הבית ולא יכלו הכהנים לבא אל בית ה' כי מלא כבוד ה' את בית ה', הא למדת שהזכיר כאן שבעה ספירות ה' פעמים ענן שני פעמים וכבוד ה' כי כן נרמזו בהר סיני שבעה קולות שהיו השגת משה וכמו שבארתי שם.

פסוק לח

כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו. היה ראוי שיאמר הכתוב ענן ביום ואש תהיה בלילה, אלא שבא לרמוז על מדת יום ומדת לילה. וידוע כי עצם המלה יום אבל נכפלה המ' כי כן שם מדת רחמים מלה כפולה, ומלת לילה, עצם המלה ליל והה"א האחרונה רמז למדת הדין שעקר ממשלתה בלילה.

וכבר ידעת שנמתחה כנגד בכורי מצרים בחצי הלילה והוא סוד הלשון בתיבות המקרא וכן מה שכתוב (יהושע א) והגית בו יומם ולילה היה ראוי שיאמר והגית בו ביום ובלילה. **אבל** בא לרמוז כי ספר התורה כלול מן הרחמים והדין תורה שבכתב ותורה שבעל פה. **ומכאן** תבין דבקות השכינה כי שם היו כאחת במדבר יושבים באהלים כענין שכתוב (שמות לג) ונצבו איש פתח אהלו, וכתיב (במדבר כד) מה טובו אהליך, והנה למעלה הזכיר בני ישראל לפי שהזכיר שם ענן והוא ענן ה', ובכאן הזכיר כל בית ישראל בכל מסעיהם לפי שהזכיר הענן והאש, ומה נאה במדבר דגלי ישראל מחנות קדושים שקולים כמחנה מלאכים ותרשישים בהיות השכינה נראית בענן לכלם אנשים ונשים, ודרשו רז"ל (תהילים פ"ה:י') אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו, אמר הקב"ה בעוה"ז השריתי שכינתי ביניכם בבהמ"ק ובשביל עונותיכם נסתלקה מכם אבל לעתיד לבא אינה זזה מכם שנאמר (ויקרא כ"ו:י"א-י"ב) ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם והייתי לכם לאלהים ע"כ, ובאור הדבר כי לעתיד תחזור הנבואה לישראל כקדמותה, והשכינה על מכונתה ויסודתה, ילמדו הכל דעת את ה' בשפע חכמה, ולא ילמדון עוד מלחמה, לב חדש יברא ולב אבן יוסר ויקרע, אין שטן ואין יצר הרע, וזאת נחמתנו בגאולתנו זו האחרונה, לשוב בקרב ישראל התפארת והכבוד כמבראשונה כי כן הבטיח ישעיה ע"ה בחתימת ספרו במבחר חזיונו במלות (ישעיה ס) כי בא אורך וכבוד ה', ואם בגאולה ראשונה אהבנו מלכנו אשר טוב דודיו מיין, ונראה לנו בכבודו בחוש העין, מתוך מחיצת ענן בארץ ערבה וציה, וה' שם היה, כענין שכתוב (במדבר יד) אשר עין בעין נראה אתה ה', הלא לעתיד לבא תרבה השגתנו יותר והכבוד עין בעין נראה מבלי מחיצה נבדלת ומבלי ענן מתראה, כהבטחת הנביא ע"ה (ישעיה נב) קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון.

ויקרא

פרק א

פסוק א

עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים (משלי כב, ד)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בפסוק הזה (משלי כב) שבמדת הענוה יש כמה מעלות טובות נקשרות עמה, וע"ד הפשט באור הכתוב כי השכר והתועלת המגיע מן הענוה בעוה"ז הוא ארבעה דברים והן יראה ועושר וכבוד וחיים, כי מדת הענוה היא מדה גופנית בחברת הבריות והוא שיהיה האדם ביישן וסבלן מכבד הבריות ומדבר בטובתן ויהיה שומע עלבונו ושותק, ומתוך המדה הזאת הגופנית יעלה האדם למדת היראה שהיא מדה שכלית ויבא גם כן לידי עושר, כי בעל הענוה הוא שמח בחלקו, וידוע כי הון עתק ימעט בעיני האדם עם הגאוה ויספיק לו מעט עם הענוה, וכיון שהוא מסתפק במועט ואיננו מתאוה אל היתרונות והוא שמח בחלקו הנה זה עושר, וכמו שדרשו רז"ל איזהו עשיר השמח בחלקו, ויבא גם כן לידי כבוד כי כשהוא נמנע מהתאוות והוא שפל רוח ושיספיק לו מה שעלה לחלקו הנה זה לו כבוד, והוא שכתוב (משלי כ"ט:כ"ג) ושפל רוח יתמוך כבוד, וכתיב (שם יח) ולפני כבוד ענוה, כי מי שיש לו כבוד מדת הענוה קדמה לו כבר, ויבא לידי חיים כי המתאוה אל היתרונות הנה הוא דואג כאשר לא יעשיר ולא יקום חילו כתאות נפשו וחייו חיי צער על שלא השיג כל חפצו, והדאגה מקצרת החיים נמצא מצטער על עולם שאינו שלו, אבל השמח בחלקו לא ידאג על מה שלא קנה וימלט מן הדאגה ויחיה חיי שלוה.

וע"ד המדרש עקב ענוה יראת ה' מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסוליתה דכתיב (תהילים קי"א:י') ראשית חכמה יראת ה' וכתיב (משלי כ"ב:ד') עקב ענוה יראת ה', עשו מלת עקב מלשון עקב ולמדנו מזה כי מדת הענוה גדולה מן החכמה, כי היראה שהיא בראש החכמה הלא היא עקב לרגלי הענוה, וידוע כי לכל מדה שבמדות יש שתי קצוות קצה ראשון וקצה אחרון, ועוד יש שלישי והוא המצוע, ומדת הענוה היא ממוצעת כי היא אמצעית בין הקצה הראשון שהוא הגאוה והקצה השני שהוא השפלות, והנה המצוע בכל המדות הוא הדבר הבינוני והטוב לאדם שיבור לו ושיתנהג בו ושלא יטה לאחד מהקצוות שהוא דבר רע ומר, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (שם ד) פלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכונו, כיון בזה להזהיר את האדם שידריך את עצמו במצוע ב' הקצוות כלשון הפלס שהוא ממוצע בין שתי הכפות שוה בשוה ואינו יוצא לחוץ ואז יכונו כל מדותיו כי הוא דרך הישר ללכת בו, וזה שהוסיף באור ואמר אל תט ימין

ושמאל, כלומר שילך באמצע ולא יטה לאחת מהקצוות, אבל במדת הענוה הוזהרנו בה שיטה האדם את עצמו אל הקצה האחרון שהוא מדת השפלות ולא יבחר להשאר בדרך המצוע פן יתקרב לגבול הגאוה שהיא המדה המגונה המזקת האדם והמטרדת אותו בגוף ובנפש מן החיים המקריים ומן החיים הנצחיים, ועל זה אמרו ז"ל במוסרם מאד מאד הוי שפל רוח, וכפלו המלה באמרם מאד מאד ללמד דעת את העם שיטה עצמו אל הקצה האחרון שהוא השפלות לפי שמדת הענוה מפוארה ומעולה ומעלתה עצומה ומפורסמת לעין, לכך הזכיר דוד המלך ע"ה על עצמו (תהילים נ"א:י"ט) לב נשבר ונדכה, ואע"פ שהיה מלך גדול ונביא, וגדול שבשבעים זקנים וכענין שכתוב (שמואל ב כ"ג:ח') יושב בשבת תחכמוני, הפליג על מדת הענוה וקרא עצמו לב נשבר ונדכה. וכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהיה ראש הנביאים כלם ולא שבחו הכתוב בשאר המדות העליונות שהיו בו רק במדת הענוה והוא מה שאמר (במדבר י"ב:ג') והאיש משה עניו מאד, והזכיר מאד לבאר כי משה רבינו ע"ה לא רצה לעמוד על המצוע בלבד שהוא לשון ענו אבל הטה עצמו מן המצוע אל צד השפלות ועל כן הזכיר מאד, ומכלל ענותנותו ושפלותו מה שמצינו שלא רצה לבא אל אהל מועד בעוד שהיה האהל טמון ומכוסה בענן הכבוד כענין שכתוב (שמות מ':ל"ד) ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן, ואע"פ שכבר נאמר לו מפי הגבורה ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים לא ערב את לבו לבא אל אהל מועד לא להתנבא בתוכו ולא להתפלל ולהקריב קרבן עד שנתן לו הקב"ה רשות וקראו, וזהו שכתוב.

ויקרא אל משה לשון קריאה הוא לשון כבוד לשון שמלאכי השרת משתמשין בו שנאמר (ישעיה ו) וקרא זה אל זה ואמר, ומצינו שמתוך קריאתו של הקב"ה לנביא תתברר אמתת ג' ענינים שהם שרשי התורה ופנת האמונה, ואלו הם חדוש העולם, וענין מתן תורה לישראל, וענין תחיית המתים. ושלשה ענינים אלה הראשון בראשית הזמן והשני באמצעות הזמן והשלישי בסופו, וכל אחד ואחד מחייב לחברו, כי נבואת הנביא עדות ברורה על ההשגחה, וההשגחה מופת על חדוש העולם, וכיון שהעולם מחודש וההשגחה שופעת שם ראוי שתנתן בו תורה שבה יזכו הבריות לתחיית המתים שהוא סוף התענוג ותכלית השכר בתכלית הזמן, ובכל אחד מג' ענינים אלו מצינו לשון קריאה, מתן תורה הוא שהזכיר ישעיה הנביא (שם מח) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי אני הוא אני ראשון אף אני אחרון, הזכיר בכאן שלש הויות הוה והיה ויהיה.

והנה הכתוב הזה מדבר במתן תורה וידוע כי באותו מעמד נתפרסם הקב"ה שהוא ראשון ואחרון והווה בכל הזמנים כלן, ומזה אמר וישראל מקוראי כי הוא המקורא בסיני בשני

שמות אלה יעקב וישראל הוא שכתוב (שמות י״ט:ג׳) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, הרי שהזכיר בענין מתן תורה לשון קריאה. חדוש העולם הוא שהזכיר בכתוב שאחריו (ישעיהו מ״ח:י״ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו, להורות כי חלקי המציאות כלם והם מעלה ומטה נקשרים זה בזה א"א להמצא זה בלא זה. תחיית המתים מצינו בו גם כן לשון קריאה הוא שאמר דוד המלך ע"ה (תהילים נ׳:א׳) אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ ממזרח שמש עד מבואו, וכתיב (שם) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו, ודרז"ל יקרא אל השמים מעל זו נשמה, ואל הארץ לדין עמו זו הגוף, והכוונה כדי לתת דין וחשבון לזמן תחיית המתים, הא למדת שקריאתו של הקב"ה לנביא כוללת שלשה ענינים אלה שהם עקרי התורה ויש בכל אחד ואחד מהם לשון קריאה ולכן התחיל הספר השלישי הזה בל' קריאה, חדוש העולם הזכירו בספר בראשית, מתן תורה בספר ואלה שמות, תחיית המתים בספר ויקרא הרי לשון ויקרא כולל את שלשתם.

ודע כי היה הכתוב ראוי לומר ויקרא ה' אל משה וידבר אליו, ומה שאמר ויקרא אל משה סתם להורות כי אע"פ שספר ויקרא הוא ספר בפני עצמו הכל מחובר ודבק עם מה שכתוב למעלה, כי כל התורה כולה בנין אחד וקשר אחד, ומלת ויקרא חוזרת אל הכבוד הנזכר וכבוד ה' מלא את המשכן והכבוד הקורא הוא הה"א של בהבראם שהיא זעירא, ולכך האל"ף של ויקרא היא זעירא, וזה מבואר. ומה שאמר מאהל מועד דרשו רבותינו ז"ל בתורת כהנים שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל, יכול מפני שהקול נמוך, ת"ל את הקול, מהו הקול, המתפרש בכתובים (תהילים כ״ט:ד׳-ה׳) קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שובר ארזים, א"כ למה נאמר מאהל מועד מלמד שהיה הקול נפסק, כיוצא בו (יחזקאל י׳:ה׳) וקול כנפי הכרובים נשמע עד החצר החיצונה כקול אל שדי בדברו, יכול מפני שהקול נמוך, ת"ל כקול אל שדי בדברו, וכתיב (שם א) ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים כקול שדי בלכתם קול המולה כקול מחנה. ובאור זה, כי המשיל הנביא את הקול לארבעה ענינים, המשילו למים רבים להתמדת הקולות, לקול שדי להשואת הקולות, קול המולה לרבוי הקולות, קול מחנה לקבוץ תנועת הקולות, והקול הנפלא המרעיש הזה היה נגבל תוך החצר ולא היה נשמע חוצה לו. ובאור כקול אל שדי בדברו, כלומר בדברו בהר סיני, ממה שכתוב שם (דברים ה׳:י״ט) קול גדול ולא יסף, וכתיב (שיר השירים ה׳:ו׳) נפשי יצאה בדברו, ולא היה נשמע חוץ למחנה ישראל, וכן בכאן קול כנפי הכרובים לא היה נשמע חוץ לחצר. מצורף לזה תמצא בענין שמואל הנביא שהרי בתחלת נבואתו כשהלך אצל עלי פעם ראשונה השיב לו עלי (שמואל א

ג':ו') לא קראתי בני שוב שכב, לפי שחשב עלי אולי לא קראו שום אדם ושמואל הוא שטעה בכח המדמה אשר בו, וכאשר חזר אליו שנית אז ידע בברור כי קראוהו, אבל לא ידע מי הקורא אם היה אדם או מלאך, ועל כן השיבו לא קראתי שוב שכב, ועדיין לא היה יכול לדון בעצמו שיהיה הקורא מלאך, וכאשר הלך שמואל מלפניו היו אזני עלי קשובות אולי ישמע קול הקורא כמוהו וידע בזה כי הקורא בן אדם, ואם לא ישמע עלי וישמע שמואל יתבאר לו מזה כי הקורא מלאך, כי כן משפט הנבואה, וכאשר הוסיף לקרוא שמואל בפעם השלישית ועלי לא שמע כלום, אז הוברר הדבר אצל עלי כי קול הקורא מלאך, וזהו שכתוב (שם) ויבן עלי כי ה' קורא לנער. וכשם שמצינו זה שהוא ממשפטי הנבואה בפעולות השמע, כן מצינו בפעולות הראות, כי הקדוש ב"ה יראה ענין אחד למי שירצה ויסתירנו ויעלימנו ממי שירצה, והכל בזמן אחד ובמקום אחד, הוא שכתוב (בדניאל י':ז') וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה. וכן מצינו באותות ובמופתים שעשה הקדוש ב"ה במצרים שהיתה המכה למצרים וההצלה לישראל, וכן היה החושך למצרים שלשה ימים ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, והכל במקום אחד ובזמן אחד. וזה לשון הגאון רבינו סעדיה ז"ל, דבר ברור הוא כי קול הדבור הנשמע לנביא הוא דבר מחודש ופעולה מפעולות השי"ת, והנה נבואת שאר הנביאים היתה באמצעות מלאך, כי המלאך היה שומע הקול הנפלא והיה מודיעו אל הנביא, ומשה רבינו ע"ה היה ממלא מקומו של מלאך כי הוא היה שומע קול הדבור הנפלא בעצמו בלא אמצעי, וזהו שכתוב בו (דברים ל"ד:י') פנים אל פנים, ואמר אשר ידעו ה', וזאת מעלת משה ויתרונו על שאר הנביאים, ועל זה העיד עליו הכתוב (שם) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, כי היה נבדל מהם ומעולה עליהם בשלשה ענינים, האחד שהיתה נבואתו בלא אמצעי. והשני בענין התשובה, כי כל שאר הנביאים בעת הנבואה היו חרדים ונרתעים ואין מענה בפיהם ולא היו יכולין להשיב עד שיסתלק מהם כבוד השכינה, כידוע מישעיה ויחזקאל, אבל משה רבינו ע"ה יפה כחו ונתעלה ענינו והיה משיב במקום ההוא בעצמו, כענין שכתוב (שמות י"ח:י"ב) משה ידבר והאלהים יעננו בקול. והשלישית בענין מדרגות הנבואה, כי שאר הנביאים תבא להם הנבואה מתוך תשע מחיצות, והוא מה שמצינו ביחזקאל תשע מראות, שנאמר (יחזקאל מ"ג:ג') וכמראה המראה אשר ראיתי כמראה אשר ראיתי בבואי לשחת את העיר ומראות כמראה אשר ראיתי על נהר כבר ואפול על פני, וכן מצינו בדניאל תשע מראות, הוא שכתוב (דניאל י':ה') ואשא את עיני וארא וגו', וכתיב (שם) ופניו כמראה ברק, וכתיב (שם) וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו

את המראה, ואני נשארתי לבדי וארא את המראה הגדולה הזאת, ואמר תחלה ובינה לו במראה, הרי תשע מראות. אבל משה רבינו ע"ה מתוך מחיצה אחת, מתוך מראה אחת, הוא שכתוב (במדבר י"ב:ח') ומראה ולא בחידות, עכ"ל ז"ל.

ומעתה צריך שתתבונן כי תשע מראות הללו הם תשע אספקלריאות, ואין הכונה על תשע ספירות כי אין נבואת הנביאים כלן זולתי משה אלא מתוך העשירית, ועל כן האספקלריאות הללו הם מדרגות של נבואה זו, למעלה מזו, כענין האמור (ביחזקאל א':ד') רוח סערה באה מן הצפון ענן גדול ואש מתלקחת ונוגה לו סביב ומתוכה כעין החשמל, אופנים וחיות רקיע שעל ראשי החיות, דמות כסא, דמות כמראה אדם, הנה בכאן תשע מראות שהזכיר עליהם תחלה וארא מראות אלהים, ואחר התשע משיגים העשירית שהיא כמראה אדם. אבל נבואתו של משה רבינו ע"ה היה מתוך אספקלריא המאירה, ומעתה צא ולמד מה בין נבואתו של משה לשאר הנביאים כלם, והבן זה. ועוד אגיד לך כי יש מן החכמים הסוברים כי תשע מראות האלה הן תשע מראות של חיות הקדש בתשעת הגלגלים, כי הנביא יחזקאל ע"ה נפתחו לו השמים והם תשעה הגלגלים וראה בגלגל התשע המקיף ארבע חיות המרכבה אשר שם הקרובים לכבוד, ומתוך זוהר שלהן התקיף והעצום נראה בכל רקיע ורקיע דמות ארבע חיות גם כן, ועל זה דרשו רז"ל בבריאה של מעשה בראשית, הארץ התחתונה יש בה חיות הקדש ואופנים וכסא הכבוד והיא הדום רגליו של הקב"ה, שנאמר (ישעיהו ס"ו:א') והארץ הדום רגלי, ואמרו זה על רצפת גלגל הלבנה, ועל זה כתוב (יחזקאל א':ט"ו) והנה אופן אחד מארץ, ותרגם יונתן מלרע לרום שמיא, כי ראה מראה זו גם בשטח גלגל הלבנה, וכן בכל גלגל וגלגל מכל התשעה יש דמות ארבע חיות, ומתוך זוהר ארבע חיות העליונים שבגלגל העליון המקיף, ומפני תוקף זוהר המראות שהשמונת הגלגלים לא היה כח לנביא להסתכל ולראות בדמות ארבע חיות המרכבה שבתשיעי המקיף הקרובות לכבוד, לא בפני אדם ולא בחשמל המקיף את הכסא ולא בענן המבדיל בין הכבוד ובינו, לפי שאור המראות שבשמונת הגלגלים מונע אותו מלהשיג זה. וכדי לרמוז על תשע מראות האלו שבתשעת הגלגלים שהמציאם הקב"ה לכבוד יעקב החקוק במרכבה, נכתב בכל המקרא תשע פעמים עבדי יעקב, ודבר זה מרמזי התורה.

ובמדרש ויקרא אל משה, זה שאמר הכתוב (משלי כ"ה:ו'-ז') אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד כי טוב אמור לך עלה הנה, אף משה לא עלה עד שקראו הקב"ה שנאמר ויקרא אל משה. זהו שאמר הכתוב (שם כט) גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד, כל מי שרודף אחר השררה השררה בורחת ממנו וכל מי שבורח

מהשררה השררה רודפת אחריו, שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך שנאמר (שמואל א י׳:כ״ב) הנה הוא נחבא אל הכלים, החביא עצמו עד ששאלו באורים ותומים, השררה רדפה אחריו, שנאמר (שם) הראיתם אשר בחר בו ה׳. אבימלך בן ירובעל רדף אחר השררה וברחה ממנו, שנאמר (שופטים ט׳:א׳) וילך אבימלך בן ירובעל שכמה אל אחי אמו, (שם) דברו נא באזני כל בעלי שכם וגו׳, (שם) וישלח אלהים רוח רעה בין אבימלך ובין בעלי שכם. משה ברח מן השררה, שנאמר (שמות ד׳:י״ג) לא איש דברים אנכי וגו׳, ואמר (שם) שלח נא ביד תשלח, השררה רדפה אחריו, שנאמר ויקרא אל משה, וכתיב (תהילים ח׳:ו׳) ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו.

פסוק ב

דבר אל בני ישראל. צוהו שיודיעם ענין קרבן העולה בכלל. **ואמרת אליהם**. בפרט, שיודיעם פרטי הפעולות שבקרבן העולה, והוא שיהא מפשיט ומנתח, וענין השחיטה שתהיה בצפון ולא בשאר הרוחות, וכן שיודיעם מי השוחט, והעצים שהם כשרים לקרבן, וזה באור **דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם**, בכל מקומות שבתורה הדבור על כלל המצוה והאמירה על פרטיה, וכן (במדבר טו) דבר אל בני ישראל שבמצות ציצית, שיודיעם תחלה מצות ציצית בכלל, ואמרת אליהם בפרט, והפרט הוא מה שבא בקבלה, שמשמונת חוטין בכל כנף שהם ל״ב על ארבעה רבעיו לכונה ידועה, וחמשה קשרים גם כן, כל זה נכלל במה שאמר ואמרת אליהם כי פרטי המצות לא יתבארו מהכתובים כלל.

אדם כי יקריב מכם. מתוך הלשון הזה נראה כי אפשר להקריב קרבן מן האדם לפי שהיה לו לומר אדם מכם כי יקריב קרבן, אבל הכתוב הוא מונעו ואוסרו, ובאורו, אדם כשירצה להקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו, לא מן האדם, וזהו מאמר הנביא (ירמיהו י״ט:ה׳) אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי. ומפני זה התחילה פרשת הקרבנות במלת אדם, לומר כי אדם יהיה המקריב ולא הקרבן. והמדקדקים אמרו כי משפט הכתוב הזה, אדם מכם כי יקריב. וכמוהו (ישעיהו כ״ו:י״א) אף אש צריך תאכלם, משפטו, אף צריך אש תאכלם, וכן (הושע ח׳:ב׳) לי יזעקו אלהי ידענוך ישראל, משפטו לי יזעקו ישראל אלהי ידענוך, וכן (שמות כב) אשר יאמר כי הוא זה, משפטו, כי זה הוא, ורבים כן על דרך קדימה ואחור.

ובמדרש אדם כי יקריב מכם, למה נאמר אדם, מה אדם הראשון לא הקריב מן הגזל שהכל היה שלו, אף אתם לא תקריבו מן הגזל, וכן הוא אומר (ישעיהו ס״א:ח׳) שונא גזל בעולה.

קרבן לה'. כל מקום שנאמר קרבן לה' אומר ביו"ד ה"א, שלא ליתן פתחון פה למינים לרדות. לא אמר הכתוב לה' קרבן אלא קרבן לה', ומזה דרשו רז"ל מנין שלא יאמר אדם לה' עולה, לה' מנחה, לה' שלמים, אלא עולה לה', מנחה לה', שלמים לה', ת"ל קרבן לה', והרי הדברים ק"ו ומה אם מי שהוא עתיד להקריב אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן, על אחת כמה וכמה המזכיר שם שמים לבטלה.

מן הבהמה. ולא מן החיה, הכשיר הכתוב לצורך קרבן הבהמות שהן נרדפות ופסל החיות שהן רודפות. ומזה דרשו רז"ל הוי מן העלובין ולא מן העולבין מן הנרדפין ולא מן הרודפין, שהרי אין לך נרדפים בעופות כתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח, וא"כ בין בבהמות בין בעופות לא הכשירה תורה למזבח אלא הנרדפין, וזהו שאמרו הוי מן העלובין ולא מן העולבין, מן הנרדפין ולא מן הרודפין, הוכיחו אותו רז"ל מן הפסוק שאמר (שופטים ה':ל"א) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, וענין הכתוב כי קרא הכתוב העלובים אוהביו והמשילם כשמש, לפי שהשמש היה עלוב כשקטרגה הלבנה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, וכשם שהמשיל עלבונם לעלבון השמש כן המשיל שכרם וזכות אור נפשם לזכות אור השמש, כצאת השמש בגבורתו.

עוד יש לפרש שהכשיר הכתוב הבהמות אצל המזבח כדי להורות על מדת התמימות ובה ראוי שיתנהג האדם, כי מין הבהמות תם, ומשכנם בישוב, ובהם בחר יעקב אבינו שאמרה לו אמו (בראשית כ"ז:ט') לך נא אל הצאן, והוא היה בוחר במדת השלום ונקרא איש תם שתרגומו גבר שלים, והתורה שנתנה לזרעו כולה שלום שנאמר (משלי ג':י"ז) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, וכן ישראל נקראו שולמית שנאמר (שיר השירים ז':א') שובי שובי השולמית, לפי שהם אומה ששלום העולמים דר בתוכה, לפיכך בחר הקב"ה המין הזה לקרבן כי הקרבנות הם שלום בעולם. ופסל את החיות, כי עשו הרשע המרוחק ממזרח השמש בגבורתו היה איש שעיר איש מדברי, כענין שנאמר (בראשית כ"ה:כ"ז) יודע ציד איש שדה, ובחר המין ההוא של חיות אשר משכנם במדבר מקום החרבן והשממון, והנה זה בהפך מדת השלום, ומטעם זה תרחיק התורה הגזית מהמזבח, מפני הברזל שהוא החרב המחריב העולם, והוא ירושה לעשו וזה שכתוב (שמות כ':כ"ב) כי חרבך הנפת עליה ותחללה, ומפני שהמזבח מאריך הימים והחרב מקצר אותם דרשו רז"ל בזה אינו דין שיונף המקצר על המאריך. ודרשו רז"ל מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן, מן הבהמה למעוטי רובע ונרבע, מן הבקר למעוטי נעבד, מן הצאן למעוטי מוקצה, וי"ו יתירה למעט הנוגח שהמית.

פסוק ג

אם עולה קרבנו מן הבקר. קרבן עולה קודם בפרשה לשאר הקרבנות. וע"ד הפשט לפי שהמחשבה היא ראשית הכל, וחטא המחשבה קודם לחטא המעשה, על כן היה בדין להקדים עולה. וסדר הכתוב בקרבן עולה, תחלה פר, ואחר כך צאן, ואח"כ עוף, פר הוא קרבן עשיר לפי שלבו גס בו ומתגאה ובוטח בעשרו ועל כן חייבו להביא פר, ולאדם בינוני שאין לבו גס כל כך ואינו מתמיד בחטא כמוהו חייב אותו צאן, ואדם עני שלבו נכנע והוא שפל על שאר בני אדם חייבו להביא עוף שהוא דבר מועט, והרי קרבנו של כל אחד ואחד לפי חטאו.

וע"ד הקבלה הקדים עולה כי היא לבינה, ולכן סדור הפרשיות כגופי הקרבנות, עולה תחלה ואח"כ שלמים ואח"כ פר כהן משיח שהוא חטאת, וזה כסדר שלשה שמות שבשלש עשרה מדות, העולה למעלה מן המדות, השלמים למכריע ביניהם כדי להשלימם, פר כהן משיח שהוא החטאת לכנסת ישראל, כי כן כתוב מפורש (ויקרא ט"ז:ל') וחטאתם לפני ה'.

פסוק ד

וסמך ידו על ראש העולה. ידוע כי הסמיכה בשתי ידים היא, שכך דרשו בתורת כהנים (שם) וסמך אהרן את שתי ידיו מלמד שהסמיכה בשתי ידים, וזה בנין אב לכל סמיכה שיהיו בשתי ידים, עד כאן. אבל מה שנכתב **ידו** בכאן בלשון יחיד, בא למעט את השליח, כי אע"פ שבכל מקום שלוחו של אדם כמותו לא נאמר כן בסמיכה, ולכך נכתב ידו. והסמיכה לא היתה אלא בעזרה, ותכף לסמיכה שחיטה, וצריך שיסמוך בכל כחו בשתי ידיו על ראש הבהמה, שכן כתוב על ראש העולה, לא על הצואר ולא על הצדדין.

פסוק ה

ושחט את בן הבקר. קבלת רז"ל שהשחיטה כשרה בזר ולכך אמר ושחט בלשון יחיד ולא אמר ושחטו כמו שאמר והקריבו וזרקו בלשון רבים, וחזר בלשון יחיד ואמר והפשיט את העולה כלומר מי ששחט הוא יפשיט, או לוי או ישראל, וכן כתוב (דברי הימים ב ל"ה:י"א) והלוים מפשיטים. ומה שהזכיר לשון **בקר** הוא בן שתי שנים, שלכך לא הזכיר לשון פר ועגל, כי עגל הוא בן שנה ופר בן שלש שנים, וכן בכל מקום שנאמר כבש או כבשים הוא בן שנה, איל או אילים הוא בן שתי שנים. ובפרק ארבעה ראשי שנים היה ר"מ אומר כל מקום שנאמר בתורה עגל סתם בן שנה, בן בקר בן שתים, פר בן שלש.

ובתורת כהנים, עגל בן שנה שנאמר (ויקרא ט':ג') ועגל וכבש בני שנה, בן בקר שתי שנים שנאמר (שם) עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים, השוה בן בקר לאיל

תמימים אף בשנים עד כאן. אבל בשעיר שהוא מקטני העזים תוך שנה או בן שנה נקרא שעיר סתם, ואחר שנה נקרא שעיר עזים.

פסוק ז

ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח. דרשו רז"ל במסכת יומא פרק הוציאו לו, לא מתו בני אהרן אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן, מאי דרוש, ונתנו בני אהרן הכהנים אש על המזבח, אמרו אע"פ שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט.

וכתב הגאון רבינו סעדיה, בזה טעו נדב ואביהוא שחשבו כי מלת ונתנו פירוש שישימו אש מן החוץ על המזבח, ואינו כן, אבל מלת ונתנו הוא כלשון ובערו, שכן מצינו לשון נתינה שפירושו הבערה, והביא ראיה ממה שאמר חזקיה (ישעיהו ל"ז:י"ט) ונתון את אלהיהם באש. ואמר כי מכאן יש להוכיח כמה צריך אדם להזהר בדקדוק המלות בלשון תורתנו, שאפילו נדב ואביהוא שאין בכל ישראל למעלה מהם אחר משה, טעו במשמעות לשון ונתנו, וטעותם היתה סבה להם שהביאו אש זרה מן החוץ ונענשו בחיוב מיתה, כי אמרו שכשאמר משה מפי הגבורה ונתנו בני אהרן הכהן אש, פירושו שישימו על המזבח אש מן החוץ ולא חשו בזה שישאלו למשה והגיע להם העונש הזה, ועל כן היו נזהרים חכמי התלמוד לדקדק בלשון רבן שלא לשנות הכוונה בשום פנים ומזה אמרו חייב אדם לומר בלשון רבו, ולרוב גודל הזהירות שחייב אדם להזהר בדברי התורה במלות לשון הקדש קרא הכתוב מי שהוא משנה כוונת המלות בלשוננו הקדוש מהפך דברי אלהים חיים, הוא שאמר ירמיה הנביא ע"ה (ירמיהו כ"ג:ל"ג) וכי ישאלך העם הזה או הנביא או כהן לאמר מה משא ה' ואמרת אליהם את מה משא ונטשתי אתכם נאם ה', והנביא והכהן והעם אשר יאמר משא ה' ופקדתי על האיש ההוא ועל ביתו, כה תאמרו איש על רעהו ואיש אל אחיו מה ענה ה' ומה דבר ה', ומשא ה' לא תזכרו עוד כי המשא יהיה לאיש דברו. כלומר אין פירוש המשא לכם כי אם לאיש הנביא השומע דברו, ואם אתם מתחכמים על פירוש המשא זולתי כפי מה שיצוה הנביא, ואתם משנים כוונת דבריו תהפכו דברי אלהים חיים, זהו שאמר (שם) והפכתם את דברי אלהים חיים ה' צבאות אלהינו. תאר ה' יתעלה בשלשה שבחים אלה, לבאר כי בעשותם זה הם באים כנגד האבות וכנגד הנביאים וכנגד הקב"ה שנגלה על הר סיני, אמר אלהים חיים על שם הר סיני, שנאמר (דברים ד':ל"ג) השמע עם קול אלהים חיים, ואמר ה' צבאות על שם הנביאים, הוא שכתוב (זכריה ז':י"ב) אשר שלח ה' צבאות ברוחו ביד הנביאים הראשונים, ואמר אלהינו על שם האבות, שנאמר (יהושע כ"ד:י"ז) כי ה' אלהינו הוא המעלה אותנו ואת אבותינו וגו'. מכאן ראיה מפורשת כמה חייב אדם

להזהר בפירוש ספרי הקדש בפסוקים ובמלות, עד כאן. והוא ז"ל פירש מלת ונתנו בלשון ערבי וישעלו"ן, כלשון ובערו, וכענין שכתוב (ויקרא ו':ה') ובער עליה הכהן עצים.

פסוק ח

את הנתחים את הראש. לא היה הראש בכלל ההפשט, שכבר הותז בשחיטה, ועל כן הזכירו הכתוב בפני עצמו. ולמה נאמר הפדר, לומר לך שמעלה הפדר עם הראש ומכסה בו בית השחיטה. ומלת הפדר הוא החלב, וכן תרגומו תרבא, ונקרא פדר והיא מלה הפוכה כאלו אמר הפרד, על שם שהוא מפריד בין הקרבים העליונים והתחתונים, והיה דרך כבוד למעלה כשהיה פורשו על בית השחיטה, וכן היום מנהג נכבדי ארץ באומות שהם פורסין אותו על הצלי.

פסוק ט

והקטיר הכהן את הכל המזבחה עולה אשה ריח ניחוח לה'. על דרך הפשט טעם הקרבנות הכל לתועלת האדם, כי חפץ ה' יתעלה באדם שהוא מבחר המין ושבשבילו נברא העולם, שיהיה כלו שכלי כמלאך ה' צבאות בלא חטא, והיה כי יחטא אשם מצד היצר הרע הנטוע בו, ראוי לו שיתנחם ויכיר ויתבונן בפחיתות עצמו ובערך רוממות האדון יתעלה אשר המרה את פיו, ויתחייב שישים אל לבו כי חטא לפניו בגופו ובנפשו, ומפני שכל פעולות האדם נכללות בשלשה דברים, והם המעשה והדבור והמחשבה שהם שלשה חלקי החטא, על כן תחייב התורה את האדם להביא קרבן על חטאו ושיסמוך את ידיו עליו כנגד המעשה, ושיתודה בפיו כנגד הדבור, ושישרוף כלי העצה והמחשבה שהסכימו בחטא והם הקרב והכליות כנגד המחשבה, כדי שיתכפר בשלשה דברים אלו על שלשת חלקי החטא, וראוי לו שיזרק דמו של קרבן על גבי המזבח כנגד דמו, וכאשר יעשה כל הענינים האלה יחשוב בלבו כי הוא מתחייב מיתה בחטאו וראוי להענש בארבע מיתות בית דין שהם סקילה שרפה הרג וחנק, כשהוא לוקח הבהמה ומשליכה ודוחף אותה לארץ הרי זה כענין סקילה, וכאלו מודה שהוא חייב סקילה, וכששוחט אותה ותקף בשעת שחיטה בצוארה כדי שלא ישהה הרי שעשה הרג וחנק כאלו מודה שהוא חייב הרג וחנק, וכשהוא שורפה כאלו מודה שהוא חייב שרפה.

ודומה לזה דרשו רז"ל בענין העקדה (בראשית כ"ב:י"ג) ויעלהו לעולה תחת בנו, מהו תחת בנו אלא על כל עבודה שהיה עושה אברהם באיל היה מתפלל יהי רצון מלפניך שתהיה עבודה זו חשובה כאלו היא עשויה בבני, כאלו הוא שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא נשרף ונעשה דשן. וכיון שהחוטא ראוי שיהיה דמו נשפך כדם הקרבן, ושיהיה גופו נשרף כגוף הקרבן, והקב"ה לוקח קרבנו ממנו תמורתו וכופרו, הנה זה חסד גמור אשר גמלהו הש"י ברחמיו וברוב חסדיו לקח נפש הבהמה תחת נפשו ושיתכפר בה.

וטעם זה נכון ומתיישב על הלב, ואע"פ שאין התועלת בקרבנות לפי הדרך הזה כי אם לחוטא המקריב לבדו, הנה הקרבן יקראנו הכתוב אשה ריח ניחוח לה', מפני שרצונו של הקב"ה דבק בחוטא הזה אחר שנחם על חטאו והקריב קרבנו, והוא יתעלה צוה לו בזה ונעשה רצונו.

וע"ד המדרש כתיב (תהילים נ׳:ט׳) אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה, (שם) לא אקח מביתך פר ממכלאותיך עתודים, כי לי כל חיתו יער בהמות בהררי אלף. א"ר שמעון י"ג מדות של רחמים כתוב בהקב"ה, שנאמר (שמות ל"ד:ו׳) ויעבור ה' על פניו וגו', יש רחמן מוסר מזונותיו לאכזרי הוי אומר אם ארעב לא אומר לך. א"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה עשר מיני בהמות טהורות מסרתי לך שלש ברשותך ושבע שלא ברשותך, שלש ברשותך, שור שה כשבים ושה עזים שבע שלא ברשותך, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר, ומאלו שאינן ברשותך לא הטרחתי עליך שתביא לפני קרבן מהן, אלא מאותן שברשותך מן הגדלים על אבוסך, הוי אומר אם ארעב לא אומר לך. אמר ר' יצחק את קרבני לחמי, וכי יש לפניו אכילה ושתיה, למד ממלאכי השרת שכתוב בהם (תהילים ק"ד:ד׳) משרתיו אש לוהט, מהיכן ניזונין, מזיו השכינה, שנאמר (משלי ט"ז:ט"ו) באור פני מלך חיים. ר' שמעון בן לקיש אמר למד ממשה רבינו ע"ה דכתיב (שמות ל"ד:כ"ח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה, ומה משה שהיה בשליחותו לחם לא אכל ומים לא שתה, הוי אומר אם ארעב לא אומר לך.

וע"ד השכל ענין הקרבנות ותועלתם הוא, כי כל חוטא הן במחשבה הן במעשה הוא מצד רוח הטומאה שהוא מתלבש בו, וכאשר ירצה שיתכפר לו יצטרך שיכלה ויבריח ממנו אותו רוח הטומאה, ועם זה היה נטהר, ומכופר ולכך יש לו להקריב העז או השעיר שהם מחלק רוח הטומאה ומהצד ההוא ואש המזבח תשרף ותכלה הכל ביחד שהרי החוטא שרף את עצמו באש של יצר הרע ותבא אש המזבח ותשלוט עליו לכלותו לגמרי כליון חרוץ, וזהו שאמרו אש אוכלת אש, אש של מזבח אוכלת אש אחרת של מעלה, וכן למטה אש אוכלת אש אש של מזבח אוכלת אש של יצר הרע ועל כן לא תכבה לעולם.

ובספר המורה כתב הרב ז"ל בטעם הקרבנות כי באו בתורה כדי לעקור ע"ג מן העולם, לפי שהיה מנהג הקדמונים מהאומות שהם עובדי עכו"ם שהיו בונים היכלות ומקריבין קרבנות לכוחות העליונים, והיתה מחשבתם כי יתעלה ויתגבר מזלם בכך וימשיכו בזה כח הצלחה ותוספת טובה, שכן מצינו המצריים והכשדים שהיו עובדים לבקר ולצאן, המצריים היו עובדים לצורת הצאן לפי שהיו יודעים כחו הגדול למעלה, שממנו העולם מתברך במין הצאן שהוא גדול הריוח ורב התועלת בגזה ובולדות ובחלב, ולכבוד כחו

ויסודו אשר למעלה שהוא מזל טלה לא היו אוכלים אותו כלל, וגם לא היו משתמשין בו להיות אנשי מצרים רועי צאן כיתר האומות, והוא שכתוב (בראשית מ"ו:ל"ד) כי תועבת מצרים כל רועי צאן, וכן הכשדים היו עובדים לצורת בקר לפי שהבקר סבת החרישה שהוא קיום העולם, כענין שכתוב (משלי י"ד:ד') ורב תבואות בכח שור, ולפי שהיו יודעים בחכמתם כח הבקר ויסודו למעלה והוא מזל שור, לכך היו נוהגין איסור בשחיטת הבקר ולא היו אוכלין אותו לכבוד כחו שממנו העולם מתברך במין הבקר, ועוד היום אנשי הודו נזהרים שלא ישחטו בקר, ועל כן תצוה התורה לשחוט המינים האלה להקב"ה, וזהו שאמר מן הבקר ומן הצאן, כדי שיתפרסם כי הדבר שהיו הם חושבים שהוא בתכלית העבודה הוא בתכלית הכפרה, כי בהקריבם אותם להקב"ה בו יתכפרו העונות, שהרי אמונות רעות שהן חליי הנפש לא יתרפאו כי אם בהפכן, כשם שחולי הגוף אינו מתרפא כי אם בהפכו, וכל כוונת התורה אינה כי אם לעקור זכר ע"ג מן העולם ולשרש אותה משרשיה, ולברוח ממנהג עובדיה, ושלא לעשות כמעשיהם אפילו לשמים, ועל כן היו הקרבנות אשה ריח ניחוח לה', כי כאשר יסכימו הכל להקריב להקב"ה ולעבדו שכם אחד לבדו ולא לע"ג, אז יתיחד בזה שם שמים, כי אין יחוד במקום ע"ג, ומן הטעם הזה הם רצונו יתעלה. זה דרך הרב רבינו משה ז"ל וסברתו. וכמה היה טעם נכון ומספיק לולא שמצינו צדיקים וגדולים שהקריבו קרבנות בזמן שלא היה ע"ג בעולם, כי אדם הראשון הביא קרבן, והבל הביא גם הוא גם נח ובניו בצאתם מן התבה הקריבו קרבנות ונתקבלו קרבנם והזכיר בו הכתוב ריח ניחוח, שנאמר (בראשית ח':כ"א) וירח ה' את ריח הניחוח, ואין בכל העולם עדין מצרי או כשדי.

אבל ענין הקרבנות אשר הם מימות עולם, הוא ענין פנימי וסוד נעלם, ולדרך היחוד מדרגה וסולם, אעוררך עליו, אליו אשא דעי בדרך הזה הרבעי, כל הידעו חייב להעלימו ולהסתירו, ואין ראוי לו למסרו כי אם לכבוד יוצרו, ליחידים החסידים החרדים אל דברו, הלא סבת סודו לפניך אקיים ברמזים קרובים, למבין מדבש מתוקים, וממי שאינו מבין רחוקים, כי הדברים עתיקים, מים עמוקים.

ע"ד הקבלה אומר כי הקרבן הוא היחוד, וזהו לשון קרבן כלומר קרוב הכחות ושמותיו של הקב"ה, וכל מי שהוא מקריב אליו השמות הוא מיחד, וכשאמר והקטיר הכהן את הכל המזבחה בתוספת ה"א, לא בא לסתום כי אם לפרש, כי הוא ה"א אחרונה שבשם המקבלת תחלה ונקראת מזבח, ומשם תתחיל המחשבה מעלוי לעלוי עד המחשבה הטהורה, וכן תמצא בדברי הימים (ב כט) ויאמר יחזקיהו להעלות העולה להמזבח, לא אמר למזבח אלא להמזבח בתוספת ה"א, וכן (תהילים כ':ד') ועולתך ידשנה סלה,

בתוספת ה"א. עולה אשה, אמר עולה כי עשן הקרבן היה עולה עד הה"א והה"א מגעת אותו משם ולמעלה, ואחר כלות העשן חוזר הבשר ומתהפך לאש וזהו שאמר אשה, ואחר שיתבטל האש חוזר להיות רוח, ואותו רוח מתקרב ומתערב להתיחד ברוח וברוח עד המחשבה הטהורה וזהו שאמר ריח כלומר המשכת הרצון והשפע היורד לה' כלומר למדת רחמים, וזה לשון ריח ניחוח לה', מלשון (מלכים ב ב':ט"ו) נחה רוח אליהו על אלישע, כן הרוח העליון תנוח ותרד למדת רחמים שהוא קיום העולם, וזהו באור מלות עולה אשה ריח ניחוח לה', כי מתחלה יש להעלות האשה לה' וריח הוא ההמשכה מלמעלה להוריד לה'. ודרשו בתורת כהנים עולה אשה ריח ניחוח לה', עולה לשם עולה, אשה לשם אשים, ריח לשם ריח, ניחוח לשם נחת רוח, לה' לשם מי שעשה את העולם. ובאור זה, עולה לשם עולה לשם העשירית המתעלה, ולא ששם תכלית הכונה אלא שמשם תתחיל המחשבה ומשם תבא אל הקדש, אשה לשם אשים הוא הכבוד המקבל מן הפחד ושניהם נקראים אשים, וזהו את קרבני לחמי, יכול לחמי ת"ל לאשי, לאשים אתם נותנים. וכן במדרש שיר השירים (שיר השירים א':ט"ו) הנך יפה רעיתי, פרנסתי, אמר הקב"ה לישראל מה שאתם נותנין לאשי כביכול כאלו אתם מפרנסים אותי, ועל כן באה מלת אשה בה"א והיא נוספת כה"א (תהילים ח':ח') צנה ואלפים כלם, כי עיקר המלה אש, וטעם התוספת שלא אמר אש כדי שתהיה המלה כפשוטה, ועוד לרמוז על ה"א אחרונה שבשם, ועל החמישית גם כן הנקראת האש הגדולה. ריח לשם ריח כלומר לשם המקום שמשם כל ההמשכות נמשכות למטה, ומשם תנוח ותרד ההמשכה לה' שהוא הרחמים, ואז יתברכו העליונים והשפלים השמים והארץ וכל אשר בם, וזה לשם ריח ניחוח אשה לה', כלומר ירידת ההמשכה והנחת הרוח משם לה' למדת רחמים שבו העולם מתקיים, וזהו שאמר לה' לשם מי שעשה את העולם, כאלו אמרו למדת רחמים שאין קיום העולם אלא בו, וכמו שאמרו ראה שאין העולם מתקיים בדין ושתף עמו מדת רחמים.

והנה כל מדה ומדה היתה מסתפקת מן הקרבן והכוונה להמשיך ולהניח הרוח העליון במדות ולהקריב המדות אליו וזהו היחוד, וזהו לשון (במדבר כ"ח:ב') תשמרו להקריב לי, לא אמר לקרב אלא להקריב, כלומר להקריב לי הכחות והמדות ולכך נקרא קרבן שהוא קרוב הכחות והמדות.

וצריך שתתעורר במה שאמרו במסכת יומא סוף פרק קמא, אע"פ שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט, כי בהיות שם שתי אשות מעורבות היה אות וסימן כי יש קשור להדיוט עם הגבורה על ידי הקרבן, וכמו ששתי אשות אלו מתערבות ומתיחדות

זו עם זו כן רצון ההדיוט עם הגבוה מתיחדים זה עם זה, וכן העשן העולה מפעולת הקרבנות למטה היתה סבה לפעולה והתעוררות למעלה בהדלקת השפע בניצוצי אוריו בצינורות המדות, וזה בדמיון שתי נרות זו על זו כשתדליק התחתונה מתוך העשן העולה ממנה תתאחז השלהבת בעליונה ותדלוק.

גם צריך שתתעורר במה שהיה קרבן עולה זכר ולא נקבה, והחטאת נקבה ולא זכר, והשלמים אם זכר אם נקבה, הטעם הוא כי תכלית הכוונה בקרבן עולה שהוא למעלה מהמקום ששם מתחלקין זכר ונקבה, כלומר למעלה מן המדות שיש בהן פועל ומקבל, אבל קרבן שלמים היה בין זכר בין נקבה כי הוא לקו האמצעי המשלים בין המדות והכלול מהן, וכן שלמים אותיות משלים וכבר הזכרתי זה למעלה, ולכן כתוב בשלמים אם זכר אם נקבה, והחטאת נקבה ולא זכר כי הוא למדת שמור, ובדין שיהיה הקרבן נקבה. ומה שהיה קרבן אשם זכר, כי האשם בא על חיוב כרת וכדי שיתכפר בו החוטא ותשוב נפשו אל האלהים אשר נתנה כלומר אל הבינה אשר שם יסוד הנפשות ושמה תשובתן, על כן היה זכר, כי המקום הזה הוא למעלה מן המדות, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל במקום שבעלי תשובה עומדין צדיקים גמורים אינן יכולין לעמוד, ובאור סוד המאמר הזה כי צדיקים יסוד עולם מעונו של עולם אבל בעלי תשובה תשובתם הרמתה כי שם ביתם.

פסוק יא

על ירך המזבח צפונה. ודרשו רז"ל רוח צפונית אינה מסובבה, וכסא של שלש רגלים אינו עומד ויצטרך רגל רביעי, ולכך הקרבנות רגל העולם, וכן הכתוב אומר (תהילים מ"ח:ג') הר ציון ירכתי צפון, ומזה שנינו איזהו מקומן של זבחים קדשי קדשים שחיטתן בצפון, אין ספק כי התנא הזה היה יודע כי ביהמ"ק הוא מקום הקרבנות, אבל מה שהזכיר בלשון שאלה איזהו מקומן של זבחים, הכוונה באיזה רוח, והוא משיב שחיטתן בצפון, כי כן הוכיחו רז"ל מן הכתוב הזה הנזכר בקרבן עולה. ומה שאמר ודמן טעון הזיה על בין הבדים, פירושו כנגד הבדים שהוא מקום שהשכינה שם, וכענין שכתוב (שיר השירים א':י"ג) בין שדי ילין, כלומר בי"ן שד"י ובאור אותיותיו שני בדי הארון.

ובפרקי ר' אליעזר ארבע רוחות נבראו בעולם, מזרח שמשם האור יוצא לעולם, דרום שמשם טללי ברכה וגשמי ברכה יוצאין לעולם, מערב שמשם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום וגשמים יוצאין לעולם, צפון שמשם החשך יוצא לעולם, ורוח צפון בראו ולא גמרו, אמר הקב"ה כל מי שיאמר אני אלוה יבא ויגמור הפנה הזאת שהנחתי.

וע"ד הקבלה צפונה היא מדת הגבורה כדי להשלימם אליו, וזהו ששנינו עלה בכבש, כלל הבנין נקרא כבש, ופנה לסובב, הוא ראשית הראשית המקיף את הכל, ובא לו, במחשבה, לקרן דרומית, היא מדת החסד, וזהו שכתוב (בראשית י"ב:ט') ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה, שהרי הכהן היה מעורר על ישראל החסד שהיא מדתו ומהדרומית למזרחית הוא תפארת ישראל שמשם הרחמים יוצאים, וממזרחית לצפונית, כדי להשלים לו מדת הגבורה, ומצפונית למערבית, שהיא מלכות, וזהו שאמרו שכינה במערב, ומשם יפרד לעולם הנפרדים, ואז יתברך העולם השפל, וממערבית לדרומית שהוא חוזר למקום שהתחיל.

פסוק יד

מן התורים או מן בני היונה. על דרך הפשט בחר הכתוב הגדולים בתורים מפני הדבקות, כי הנקבה מהם כשתאבד בן זוגה לא תדבק באחר לעולם, וכן ישראל הדבקים בהקב"ה לעולם לא ימירוהו באחר, ולכן פסלן קטנים קודם היותם ראויים לזווג. ומן היונים פסל את הגדולים מפני שהם קנאין לכל אחד ויבואו לידי פירוד, ולכך בחר בקטנים קודם היותם ראויים לזווג. ומה שלא הכשירה התורה התרנגולים לגבי מזבח, לפי שהם בעלי זמה.

וע"ד הקבלה התורים יסודם מים, ולכך הוכשרו גדולים לרמוז כי החסד צורך גדול לעולם בכל דבר, והיונים יסודם אש, וכענין שכתוב ביונה (תהילים ס"ח:י"ד) ואברותיה בירקרק חרוץ, כי הזהב ירוק גוון האש, וההכפל בירקרק לתוקף הדין, ולכך נפסלו הגדולים והוכשרו הקטנים כי המעוט ממנו מספיק.

פסוק טז

והסיר את מראתו בנוצתה. המוראה הוא האוכל שבתוך הזפק, והכהן היה נוטל הזפק בעורו ובנוצה שעליו והיה משליך הכל אל מקום הדשן. והזפק שהוא כלי המזון לא היה מספיק שירחצנו ויקטירנו כשם שהיה רוחץ הקרבים בבהמה ומקטירם, מפני שהעוף הולך אנה ואנה ונזון מן הגזל מה שאין כן בבהמה, וכן דרשו רז"ל בהמה שאוכלת על אבוס בעליה נאמר בה והקרב והכרעים ירחץ במים והקטיר, אבל בעוף שהוא נזון מן הגזל נאמר בו והשליך את מוראתו, כלומר ישליך המעים שאכלו הגזל.

ויש בכאן התעוררות גדולה לבני אדם בענין חומר הגזל, כי כשם שהקב"ה מרחיק מן המזבח כלי המזון שבעוף ולא זכה ליקרב על מזבח ה' מפני שהוא כלי הגזל, כן ירחיק האדם שיש בידו גזל שלא יעלה ויראה לפניו ולא יזכה להיות במחיצתו של הקב"ה אם לא יחזירנו, וגילה לנו הנביא על עונשו החמור שהוא טורדו מן העולם הזה והבא, הוא שאמר (ירמיהו י"ז:י"א) עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו, כלומר לעשרו

או העושר אליו, ובאחריתו לעולם הבא יהיה נופל מכסא הכבוד המכוון כנגד מקום מקדשנו, כי עונש הגזל מעכב שלא תשוב נפשו לשרשה שהוא כסא הכבוד, וזה קשור הפסוק עם חברו. וכבר באר דוד ע"ה כי הזוכים לעלות לפניו הם אותם שהם נקיים מהגזל, הוא שאמר (תהילים כ"ד:ג'-ד') מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב.

פסוק יז

ושסע אותו בכנפיו. עם כנפיו, אינו צריך למרוט נוצתו. כנפיו, נוצה ממש, והלא אין לך הדיוט שמריח ריח כנפים נשרפים ואין נפשו קצה עליו, ולמה אמר הכתוב יקריב, כדי שיהיה המזבח שבע ומהודר בקרבנו של עני.

פרק ב

פסוק א

ונפש כי תקריב קרבן מנחה. הקרבן הזה סולת ושמן ולבונה, כענין שכתוב **סולת יהיה קרבנו ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה**, והיה הכהן קומץ ממנה מלא קומצו והיה נותנו לאש ומקטירו על גבי המזבח, והנשאר היה שלו, כי כן כתוב והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו קדש קדשים מאשי ה'. והזכיר כאן מלא קמצו, והזכיר במקום אחר בקמצו, שלא יעשה מדה לקומץ. מלא קמצו, יכול מבורץ, תלמוד לומר בקומצו. יכול אפילו בראשי אצבעותיו, ת"ל מלא קומצו, הא כיצד חופה שלש אצבעותיו על פסת ידו וקומץ במחבת ומרחשת ומוחק בגודלו מלמעלה ובאצבע קטנה מלמטה, וזו היא עבודה קשה מהעבודות הקשות שבמקדש עד כאן, ופירש רש"י ז"ל וזהו קומץ במשמע לשון העברית, ופירוש הדבר כי מלת קומץ הוא תרגום של חור, וחור הוא לשון עברי, תרגום (נחום ב':י"ג) וימלא טרף חוריו, בקומצא. ואם כן מלת וקמץ מבוארת שעיקר המצוה בקמיצה והוא מה שבתוך החור. ולא נאמר נפש בכל הקרבנות אלא במנחה, מי דרכו להתנדב מנחה עני אמר הקב"ה מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו. והזכיר כאן אשה ריח ניחוח לה', כשם שנאמר בעוף כך נאמר בבהמה, ובכולן נאמר כן, ודרשו, רז"ל לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.

פסוק יא

כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה'. כתב הרב ז"ל בספר המורה, כי מנהג עובדי עכו"ם שבכל מנחתם היו מקריבין חמץ והיו מערבים הדבש בכל קרבנותיהם ולכן אסרם לגבוה. וכענין זה אמרו רז"ל במצבה שהיתה נבחרת בימי האבות ואח"כ שנאה השם מפני שעשאוה חק לעבודה זרה, כמו שנאמר (דברים טז) אשר שנא ה' אלהיך.

וע"ד הפשט כי הקרבן לכפר בו כל עונותינו, ולולא המסית והמדיח שהוא יצר הרע לא היה אדם חוטא ולא היה צריך לקרבן כלל, והשאור והדבש הן הן יצר הרע עצמו, כמו שאמרו רז"ל לענין חמץ ומצה בפסח צריך אדם לפנות לבבו מיצר הרע, והוא שאמרו לא תאכל עליו חמץ לענין קרבן פסח, וקרבן פסח היה כפרה על עבודה זרה שעבדו במצרים, ולכן הוא מרחיקם מיצר הרע שלא לשוב לעבודה זרה, ודבש גם כן יצר הרע כי דב"ש בגימטריא אשה, והאשה היא יצה"ר, כי כן מצינו באדם הראשון כשחטא אמר (בראשית ג׳:י״ב) האשה אשר נתתה עמדי, רצה לומר יצר הרע שיצרת בי, והאשה אמרה הנחש השיאני, וזה סוד נחש והאשה והאיבה, ולכן הורחקו השאור והדבש מהקרבן כי לא יתכן שני הפכים בנושא אחד, ועוד כי היה נמצא טובל ושרץ בידו, ודי למבין.

וע"ד הקבלה השאור והדבש רמז למדת הדין כידוע מלשון חמץ, ולפי שהם דברים שיצאו ממזגם לכך הם מרוחקים מן המזבח, על כן אמר לא תקטירו ממנו אשה לה', כי כיון שהכוונה לשם המיוחד לא תאפה חמץ ולא תקטירו שאור ודבש.

פסוק יג

במלח תמלח. היה מספיק שיאמר ובכל קרבן מנחתך תתן מלח או תמלח, ואמר במלח תמלח לבאר שצריך להיות המלח בינונית לא גסה ביותר שלא תהיה שואבת הדם, ולא דקה יותר מדאי כי תהיה נמחית בלחות הבשר, והנה מליחת הבשר שלנו עכשיו הנה היא כדמיון מליחת בשר הקרבן.

וע"ד הפשט טעם המלח בקרבנות לפי שלא יהיה דרך כבוד בקרבן השם שיהיה תפל מבלי מלח, ולמדה תורה דרך ארץ דמלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא, וכדרך (מלאכי א׳:ח׳) הקריבהו נא לפחתך.

ודעת הרב רבינו משה ז"ל בטעם המלח, כי מנהג עובדי עכו"ם להרחיק המלח מן הקרבנות ומואסים בו ולא יקריבוהו כלל מפני שהמלח בולע הדם, והרחיקוהו כדי שלא ילך אפילו טפה מן הדם לאבוד, כל כך היו נמשכין אחר מאדים וכחותיו, וכדי להרוס כוונתם תצוה התורה לא תשבית מלח.

וע"ד המדרש יש בו באור לדרך הקבלה, ברית כרותה למלח משמת ימי בראשית שהובטחו מים התחתונים ליקרב במלח ונסוך המים בחג, וכן אמרו במדרש מים התחתונים נקראו מים בוכים, ולמה נקראו מים בוכים, כי בשעה שחלק הקב"ה את המים נתן אלו למעלה ואלו למטה התחילו מים התחתונים בוכים וזהו שכתוב (איוב כ״ח:י״א) מבכי נהרות חבש. אמר רבי אבא בבכי נתפרשו המים התחתונים מן העליונים, אמרו אוי לנו שלא זכינו לעלות למעלה להיות קרובים ליוצרנו, מה עשו העיזו

פניהם ובקעו תהומות ובקשו לעלות, עד שגער בהן הקב"ה שנאמר (ישעיהו מ"ג:ט"ז) הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה, (נחום א':ד') גוער בים ויבשהו, אמר להם הקב"ה הואיל ולכבודי עשיתן כל כך אין להן רשות למים העליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם, שנאמר (תהילים צ"ג:ד') מקולות מים רבים אדירים משברי ים, ומה הם אומרים אדיר במרום ה', ולא עוד אלא שעתידין אתם ליקרב על גבי המזבח במלח ונסוך המים. ועוד דרשו במקום אחר, העולם כלו שלישו מדבר שלישו ישוב שלישו ים, עמד ים לפני הקב"ה אמר לפניו, רבש"ע במדבר נתנה תורה בישוב נבנה ביהמ"ק אני מה תהא עלי, אמר לו עתידין ישראל שיקריבו מלח על גבי המזבח.

וע"ד הקבלה יש במלח שני כחות משתנים זה הפך זה, והם המים והאש, ובכח חמימות האש המיבשו והמגלידו חוזר מלח, ואם כן יש בעצם המלח כח המים והאש שהם כנגד שתי המדות שבהם קיום העולם והם מדת רחמים ומדת הדין, ומטעם זה אמר ולא תשבית מלח ברית אלהיך, קרא ברית אלהיך מלח לפי שבו יתקיים ויכרת העולם, וכמו שאמרו ראה שאינו יכול להתקיים בדין שתף עמו מדת רחמים, וכן המלח מקיים ומכרית, כי הוא מקיים ומעמיד הבשר זמן מרובה ונותן טעם בכל המאכלים, והוא מכרית גם כן כי המקום המלוח לא יעלה בו כל עשב. וכענין שכתוב (ירמיהו י"ז:ו') ארץ מלחה ולא תשב, וכתיב (דברים כ"ט:כ"ב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה.

ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך. אם לקרבן מנחות שהוא סולת, כבר נאמר וכל קרבן מנחתך במלח תמלח, ואם לקרבן בשר הרי נאמר על כל קרבנך, וא"כ למה הוצרך לכתוב ולא תשבית מלח ברית אלהיך. פירש בזה החכם רבי אברהם ז"ל שהוא שבועה, כמי שאומר אני משביעך בברית אלהיך שהכנסתיך בו שלא תשבית מלח מעל מנחתך עד כאן, ואמר על כל קרבנך תקריב מלח, אילו לא הזכיר על כל קרבנך הייתי מבין שלא צוה לתת אלא בככרות הלחם שהם מנחה, וזהו שהזכיר מנחה בכל פעם קרבן מנחתך, מעל מנחתך, כי המנחה ההיא שהיא סולת קרויה קרבן מנחה, כענין שכתוב ונפש כי תקריב קרבן מנחה, אבל בשאר הקרבנות שאינן מנחה כגון חטאת ואשם ועולה ושלמים לא הייתי מבין שצריך לתת בהן מלח, לכך הוצרך לומר על כל קרבנך תקריב מלח, כלומר אפילו בשאר הקרבנות של בשר תתן בהם מלח.

פרק ג

פסוק ט

חלבו האליה תמימה. חלב בלשון הקדש הוא השומן הנפרד מן הבשר והוא נקלף ממנו, כי השומן המתערב עם הבשר ואינו נפרד ממנו ההוא יקרא שומן, כענין שכתוב (דברים

ל"ב:ט"ו) וישמן ישרון, שמנת עבית, (תהילים ס"ג:ו') כמו חלב ודשן תשבע נפשי, וכן אמרו רבותינו ז"ל על השומן הזה שהוא נפרד מן הבשר, תותב קרום ונקלף, וקראוהו בשם הזה על שם שהוא לבוש שהבשר מתלבש בו כשמלה שתרגום שמלתו תותביה, והוא קרום והוא נוח להקלף. הא למדת שאין שניהם שוים לא בשמם ולא בטבעם, לא בשמם, שהשומן הנפרד והנקלף מן הבשר נקרא חלב, ושאינו נפרד ומתערב בבשר נקרא שומן, ולא בטבעם כי השומן הנפרד קר ולח ויש לו גסות ועובי, קשה להתבשל באסטומכא, והשומן המחובר בבשר הוא חם ולח.

ומעתה יש לשאול כיון שהשומן הנפרד נקרא חלב בלשון הקודש איך יאמר הכתוב חלבו האליה תמימה, כי בודאי אין באליה חלב כלל כי כלה שומן מחובר שם ואינו נפרד ממנה, ואם נאמר כי פירוש חלבו האליה, שומנו, מה נאמר בפסוק כל חלב וכל דם לא תאכלו, כי בודאי אם השומן נקרא חלב יש לנו לאסור כל השומן שבבהמות, ואין לאכול כי אם הבשר האדום לבדו. ולפיכך יש לפרש חלבו האליה תמימה, שאין הכונה בו על שומן אלא על החלב. ואם תאמר מה חלב יש באליה, כך פירש הכתוב חלבו האליה חלבו עם האליה, לומר שיקריב ממנו חלבו באליה תמימה, והכוונה כי כאשר יסיר האליה תמימה עם העצה יוסר עמה חלב רב שהוא מחובר בה בצד הפנימי.

וכך פירש הגאון רבינו סעדיה ז"ל כי פירוש חלבו האליה כאלו אמר חלבו והאליה, כענין שכתוב (דברי הימים א א':א') אדם שת אנוש ששעורו ושת ואנוש, וכן (שמות ל"ט:ל"ג) קרסיו קרשיו בריחיו ועמודיו ואדניו, וכן (ויקרא ז':ל"ז) לעולה למנחה, שעורו ולמנחה, כי אין העולה מנחה, וכן אין לומר כי אדם הוא שת אנוש, וכן בכאן אין לומר כי האליה הוא החלב.

לעמת העצה יסירנה. מלת עצה כוללת מלשון עץ ומלשון עצה , מלשון עץ כי הוא קצה השדרה [ונדמה לעץ וענפיו] וכן תרגומו שדרתא, ומלשון עצה כי יהיה מסיר אותה למעלה מן הכליות היועצות, וזהו שאמר על הכליות יסירנה.

פרק ד

פסוק ב

נפש כי תחטא בשגגה. מלת **נפש** הוא חבור הנפש עם הגוף יחדו, כי תמצא במעשה בראשית שכתוב (בראשית ב':ז') וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, וכשהתחברו שניהם הגוף והנפש קראם נפש, הוא שאמר (שם) ויהי האדם לנפש חיה, כי מלת אדם הוא חבור הגוף והנפש, וכן מלת הנפש ענינה חבור הגוף והנפש, כי הזכות והחטא לשניהם ביחד וכל אחד לבדו אין לו פעולה לא שיזכה ולא שיענש בה, וזהו

שכתוב (ויקרא י"ז:י') ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם, ואנחנו רואים הגוף כי הוא האוכל והשותה וכל עניני שאר החושים, ואמר בנפש האוכלת, וזהו ראיה כי חבור הגוף והנפש קורא הכתוב נפש. וזהו שסיים הכתוב והכרתי אותו מקרב עמו, אחר שהזכיר לשון נקבה חזר אל הגוף בלשון זכר. וכן אמר בכאן נפש כי תחטא בשגגה ועשה הזכיר ועשה שהוא לשון זכר, והזכיר מיד אם הכהן המשיח יחטא, כי הוא מחובר מנפש וגוף, וכיון שמצינו במעשה בראשית שהזכיר חבור הגוף והנפש בלשון נפש לכך הזכיר במקצת המצות נפש, ואין הכוונה על הנפש בלתי הגוף אלא גוף האדם עם נפשו, ולפעמים תמצא בכתוב אדם, והענין הנפש עם הגוף ביחד, ואולם מצינו לפעמים הגוף לבדו נזכר בלשון נפש, והוא שכתוב (מלכים א כ':ל"א) אולי יחיה את נפשך, וכן (במדבר כ"ג:י') תמות נפשי מות ישרים, כי אין מיתה לנפש. ודרשו רז"ל **נפש כי תחטא** לרבות הגרים והעבדים.

ובמדרש נפש כי תחטא בשגגה זהו שאמר הכתוב (משלי י"ט:ב') גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא, זה אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שהיו חוטאים בירושלים ולא די אלא משגלו לבבל היו מוסיפים חטא. ומה היו עושין בירושלים, היו נביאי שקר והניחו אומנותן בבבל והיו מסרסרין זה לזה בעריות, והיה אחאב בן קוליה נכנס אצל גדולי המלכות ואומר אני פלוני נביא הקב"ה שלחני לומר דבר לאשתך, והיה אומר לו הרי היא לפניך, היה נכנס ומתיחד עמה ואומר לה הקב"ה מבקש להעמיד ממך נביאים לכי שמשי עם צדקיה בן מעשיה ותלד ממנו נביאים, והיתה שומעת לו והיתה משלחת אחר צדקיה ובא ומשמש עמה, אף צדקיה היה מסרסר לאחאב כך, וזו היתה אומנותן. בוא וראה כמה היו רשעים והוציאו להם שם בבבל שהם נביאים גדולים, אם היתה האשה מעוברת היו אומרים לה שתלד זכר, והיו אומרים לשכנותיה שתלד נקבה, אם ילדה זכר היתה היא אומרת נתקיימו דבריו של נביא ואם ילדה נקבה היו שכנותיה אומרות לה כך אמר לנו הנביא אבל לא רצה לצער אותך, והיו עושין כך עד שהגיעו לאשתו של נבוכדנצר, אמר לה צדקיה הקב"ה שלחני אצלך לכי שמשי עם אחאב ותלדי ממנו נביאים, אמרה לו איני עושה זה אלא מדעת המלך, הגידה הדבר למלך, שלח המלך נבוכדנצר בשבילם אמר להם כך אמרתם לאשתי, אמרו לו הקב"ה רוצה להעמיד ממנה נביאים, א"ל המלך אני שמעתי מאלהיכם שהוא שונא זמה, זמרי בן סלוא על שפרץ בזנות נפלו מישראל ארבעה ועשרים אלף, ואתם אומרים כך, אם אתם נביאי אמת או נביאי שקר איני יודע, אלא בדקתי לחנניה מישאל ועזריה והסקתי את הכבשן שבעת ימים ויצאו שלמים, ולכם איני מסיקו אלא יום אחד אם תנצלו יודע אני בודאי שאתם

נביאי אמת ואסכים על פיכם כל מה שתאמרו, אמרו לו חנניה מישאל ועזריה היו שלשה והנס ע"י שלשה נעשה ואנחנו שנים, אמר להם יש כאן שלישי כיוצא בכם, א"ל יש יהושע בן יהוצדק כהן גדול, הם חשבו שינצלו בזכותו, השליכוהו עמהם לכבשן האש נשרפו שניהם והוא נצל, הוא שכתוב (זכריה ג':ב') הלא זה אוד מוצל מאש, ומן אחאב וצדקיה (ירמיהו כ"ט:כ"ב) לוקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך אלהים כצדקיה וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש, מי גרם לרשעים הללו לישרף על שהיו אצים ברגליהם אחר העבירות, לכך נאמר ואץ ברגלים חוטא.

פסוק ג

אם הכהן המשיח יחטא. סדר החוטאים המביאים קרבן שבפרשה הם, כהן גדול והסנהדרין ומלך ישראל ואח"כ המון העם. ורצה להתחיל מן הכהן שהוא האדם הגדול ומלאך ה' צבאות הוא, וממנו יראו וכך יעשו כל ישראל שיזהרו לשוב בתשובה, כי מתוך שיראוהו שהמזהיר שבהם הכהן הוא הראש מביא קרבן על חטאו, הכל יראו ויקחו מוסר וילמדו ממנו ק"ו, אם הקב"ה מכפר למי שהוא קרוב אליו שלא היה ראוי לחטוא אף כי יכפר בעד שאר העם, כי מהידוע כי לפי מעלת האדם יכבד פשעו, ועל זה אמר שלמה ע"ה (קהלת א':י"ח) כי ברוב חכמה רב כעס, לפי מה שהוא יותר חכם וצדיק יכבד כעס חטאו ושגיאתו אצל הקב"ה, והראיה ממשה רבינו ע"ה.

לאשמת העם. לפי מנהג העם ודרכם שהם אשמים, ועל כן הוסיף לאשמת העם כדי להזהיר על התשובה ושלא יבוש החוטא לשוב מחטאו, וכן פירש הכתוב על אחת מכל אשר יעשה האדם לחטוא בהנה, כלומר ממה שהוא למוד לעשות ועלול אצל החטא ובא לומר שיקריב קרבנו ויתכפר לו, כי הוא אם רגיל לחטוא ודרכו בכך, וכן דרך העם באשמה ועון, דרך הש"י לכפר לו חטאו כי כן מדתו.

ומזה אמרו במדרש איכה (איכה ג':מ"ב) נחנו פשענו ומרינו כמדתנו אתה לא סלחת, כמדתך. שהרי מדתו של הקב"ה אפילו לרשע הגמור המרבה לחטוא הוא מרבה לסלוח אם ישוב. וזהו שהנביא מזהיר (ישעיהו נ"ה:ז') יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ולשון רשע הוא המתגאה והכופר בעקר וחושב שאין אלהים בשמים ואין השגחה בארץ, וכענין שכתוב (תהילים י':ד') רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלהים כל מזמותיו, ואעפ"כ כשהוא חוזר בתשובה הקב"ה מקבלו ואין צריך לומר שימצא סליחה במדת הרחמים כי אפילו במדת הדין ימצא סליחה, וזה שאמר (ישעיהו נ"ה:ז') וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, כלומר אפילו במדת הדין. וכן מצינו במזמור נאום פשע לרשע (תהילים ל"ו:ו') שכתוב שם ה' בהשמים חסדך, והמזמור ההוא מיוסד על מעשה

הרשעים הכופרים, ולכך הזכיר שם מדת החסד לפי שחסדו של הקב"ה מתפרסם בעמים בסליחת הרשעים, ומפני שהזכיר כי החסד בשמים על כן הוסיף אות ה"א כי הה"א צורת פתח והיא רמז לעוה"ז, וכדי ללמד שאפילו בארץ בעוה"ז שנברא בה"א ימצא פתח פתוח לתשובה, אפילו הרשע המוחלט ימשיך הקב"ה חסדו אליו אם ירצה לשוב.

פסוק יג

ואם כל עדת ישראל ישגו. אלו סנהדרין כי אי אפשר שכל ישראל יסכימו בחטא, ועל כן אמר מעיני העדה, כי הסנהדרין והנביאים והחכמים הם עיני העדה, וכענין שכתוב (ישעיהו כ"ט:י') ויעצם את עיניכם את הנביאים, באר כי עיניהם הם הנביאים.

וכן דרשו רז"ל **ואם כל עדת ישראל** יכול בכל העדה הכתוב מדבר ת"ל עדה, ולהלן הוא אומר (במדבר ל"ה:כ"ד) ושפטו העדה, מה להלן ב"ד אף כאן ב"ד, אי מה להלן עדה האמורה בעשרים ושלשה אף כאן בעשרים שלשה, ת"ל כל עדת ישראל, עדה המיוחדת לכל ישראל, ואי זו זו סנהדרי גדולה היושבת בלשכת הגזית.

פסוק יד

והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת והביאו אותו לפני אהל מועד. חטאו של אדם הראשון וחטא ישראל במדבר דומין זה לזה, לפיכך אמרו חכמי האמת כי אדם הראשון הקריב שור, ומפני זה נתעוררו במדרשם ואמרו מפני מה נאמר אל פתח אהל מועד בפר מה שלא נאמר בקרבנות, משל לאוהבו של מלך שהביא דורון נאה למלך אמר המלך תלו אותו בפתח פלטרין כדי שידעו הכל מה דורון נאה הביא לי אוהבי.

והרב הגדול מורי רבי שלמה ז"ל פירש כי הדורון הנאה הזה היא התשובה שהרי מי שנטה אחר לבו וחטא בדבר. אין דבר נאה לו כשובו בתשובה עם אותו דבר שנטה אחריו כי אז יראה לכל שהוא מודה ועוזב וחזר בתשובה שלמה, וזה שהזכיר למעלה והביא את הפר אל פתח אהל מועד, ואמר ושחט את הפר לפני ה', ואמר והזה מן הדם שבע פעמים לפני ה' עד כאן, וכבר הזכרתי מזה (בראשית ג) בפסוק ויאכל.

פסוק יז

והזה שבע פעמים לפני ה' את פני הפרוכת. ולמעלה בכהן משיח הזכיר את פני פרוכת הקדש, משל למלך שסרחה עליו מדינה, אם מעוטה סרחה פמליא שלו מתקיימת, ואם כולה סרחה אין פמליא שלו מתקיימת, אף כאן כשחטא הכהן המשיח עדיין קדושת המקום על המקדש וכשחטאו כולם ח"ו נסתלקה הקדושה.

פסוק כא

חטאת הקהל הוא. מלת הוא חוזרת על הפר. ויתכן לפרש כי בא לרמוז בכללו כי בו היה חטא קהל ישראל במדבר ממאמר רז"ל ששמטו אחד מטטרמולין שבמרכבה, שנאמר (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל לארבעתם.

והנה הקרבנות בכהן משיח והקהל שוין הן כי כן אהרן התחיל לעשותו וישראל טעו אחריו, וכתיב (שמות ל"ב:ל"ה) את העגל אשר עשו, את העגל אשר עשה אהרן.

ויש לך להתבונן עוד איך הזכיר הכתוב למעלה בפר כהן משיח תמים לה', ולא הזכירה כן בכאן בפר של צבור, שהרי בפר כהן משיח אמר פר בן בקר תמים לה' לחטאת, ובכאן אמר והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת, ולא הזכיר בו תמים, וכל זה לרמוז כי כוונת אהרן היתה תמימה לה', וכאמרו חג לה' מחר, והקהל היה בהם מי שלא היה לבו תמים לה' כי מקצתם שאלוהו למנהיג ומקצתם עשו ממנו ע"א, וכענין שכתוב וישתחוו לו ויזבחו לו.

פסוק כב

אשר נשיא יחטא. לשון אשר כלשון אם, ושעורו אם נשיא יחטא, וכמוהו (דברים י"א:כ"ז) את הברכה אשר תשמעו, ששעורו אם תשמעו.

או אפשר לאמר שהוא לשון ודאי, ולזה לא נכתב אם נשיא יחטא כמו שאמר אם הכהן המשיח יחטא, ואמר אם כן ואם כל עדת ישראל ישגו, כי הכהן הגדול נזהר מן החטא לפי שעיני כל ישראל תלויות עליו בין לענין צרכי גופם ומזונותם בין לענין כפרת נפשותם, וכן הסנהדרין גם כן נזהרים הם מן החטא לפי שרוח הקודש נוספת עליהם, ולפיכך הזכיר בהם בחטאם לשון ספק, אבל בנשיא הזכיר החטא בלשון ודאי לפי שהנשיא לבו גס מאד בו, ומדת הגאוה שהיא סבת החטא מצויה עמו לגודל ממשלתו, ולזה הזהירה התורה את המלך ותוכיחנו במדה הזאת, הוא שכתוב (דברים י"ז:כ') לבלתי רום לבבו מאחיו, ומפני זה כתוב (שמות ל"ה:כ"ז) והנשיאים הביאו את אבני השהם, מה ענין שהתנדבו אבנים יותר משאר דברים, אלא לפי שהאבנים היו על לב אהרן לזכרון להם לפני ה', והנשיאים לבם גס בהם לפיכך הביאו אבנים שיתכפר להם.

ובמדרש אשר נשיא יחטא, לשון אשרי, אמר רבן יוחנן בן זכאי אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קרבן חטאת על שגגתו, אם הנשיא שלו מביא חטאת על שגגתו, צריך לאמר מה מביא על זדונו. אם הנשיא מביא חטאת מה צריך לאמר הדיוט. נשיא, יכול נשיא שבט כנחשון, ת"ל ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו, ולהלן הוא אומר (דברים י"ז:י"ט) למען ילמד ליראה את ה' אלהיו, מה הנשיא האמור להלן שאין על גביו אלא ה' אלהיו, אף נשיא האמור כאן שאין על גביו אלא ה' אלהיו. וכן תמצא ביחזקאל (יחזקאל י"ב:י"ב)

והנשיא אשר בתוכם אל כתף ישא, ופירושו המלך, והכוונה על צדקיה מלך יהודה, לפי שהמלך הוא הנשיא בעם, וזהו שכתוב (שמות כ"ב:כ"ז) אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור, הזהיר תחלה בברכת המלך העליון ואח"כ על המלך המולך בארץ. ודרשו רז"ל כי כשהעם חוטאים המלך נתפס על חטאם דכתיב חטאת הקהל הוא וסמיך ליה אשר נשיא יחטא, מכאן אמרו כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס על הכל.

פסוק כג

או הודע אליו שעורו והודע, או שיאמר וידע חטאתו. וכמוהו (משלי ל':ל"א) זרזיר מתנים או תיש, כאלו אמר זרזיר מתנים ותיש, כן דעת המפרשים.

אמנם מה שהוצרך לומר הודע בה"א ולהוסיף מלת או, מפני שקרבן חטאת לה"א אחרונה שבשם, ולכך אמר שעירת עזים תמימה נקבה, והה"א מביאה עליו יסורים להודיע אליו חטאתו כדי שיזכור ויביא קרבנו, ולפי שהיא מן וא"ו והוא"ו מן ה"א לכך הוצרך לומר או, כי בזה יהיה ריח ניחוח לה', והמשכיל יבין.

פרק ה

פסוק א

נפש כי תחטא ושמעה קול אלה. אמרו במדרש בוא וראה כי כשנבראו העליונים והתחתונים בחצי השם נבראו, שנאמר (ישעיהו כ"ו:ד') כי ביה ה' צור עולמים, אל תקרי צור אלא צר, ולמה לא נבראו בכל השם כלו כדי שלא להזכיר בו את השם שלם, אוי להם לרשעים שמחרפין שמו של הקב"ה ומזכירין אותו תמיד חנם, ראה מה כתיב בקרבנות אדם כי יקריב מכם קרבן לה', אינו אומר לה' קרבן, לה' עולה, ובני אדם מחרפין שמו חנם, זהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ה':א') אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים. שנו רז"ל לא יהא אדם בישראל פרוץ בנדרים ואין לו להתמיד בשבועות אפילו על האמת, ומעשה בהר המלך שהיו שם שני אלפים עיירות וכלן חרבו על שבועת האמת, כיצד היה אדם אומר לחברו בשבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה, והולכין ועושין ומקיימים שבועתן, ומה הנשבע באמת כך, הנשבע לשקר על אחת כמה וכמה. כשיבא הקב"ה לדון את הבריות הרי הוא דן הנשבעים בשקר עם המכשפים והמנאפים, הוא שכתוב (מלאכי ג':ה') וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר, אמר הקדוש ב"ה פה שנתתי לכם להיות מהללים ומשבחים אותי בו אתם מחרפים ומגדפים ונשבעים בשמי לשקר שכל הבריות לקלוסי בראתי, שנאמר (משלי ט"ז:ד') כל פעל ה' למענהו, ולא די לכם שאין אתם מקלסים אותי אלא שאתם מחרפים אותי, וזהו שכתוב (ישעיהו נ"ז:כ') והרשעים כים

נגרש כי השקט לא יוכל ויגרשו מימיו רפש וטיט, מה הים הזה הגלים שבתוכו מתגאים ועולין וכיון שהגיע כל אחד מהם לחול הוא נשבר, וחברו רואה אותו שנשבר ונתגאה גם הוא ועולה ואינו חוזר בו, כך הרשעים רואין אלו את אלו מתגאין ואינן חוזרים, לפיכך נמשלו לים ואין להם נוח בעולם כי השקט לא יוכל, אבל הצדיקים יש להם השקט שנאמר (ירמיהו ל׳:י׳) ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד.

והוא עד או ראה או ידע. פירש הרמב"ן ז"ל שאינם שלשה ענינים, כי אין עד בלא ראיה ולא ידיעה, אבל יאמר אם שמע קול אלה שנשאו עליו להאלותו בדבר שהוא עד בין בידיעה בין בראיה, אם לא יגיד ישא עליו עון.

והאמת כי בגוף הממון אי אפשר שיהיה עד בלא ראיה ובלא ידיעה, אבל אפשר להבין מלשון הכתוב שלשה ענינים כל אחד זה בלא זה עדות בפני עצמו, ראיה בלא ידיעה וידיעה בלא ראיה ועדות בלא ראיה ובלא ידיעה. ראיה בלא ידיעה, כגון שנתן לו מנה בפניו אבל לא ידע אם הוא הלואה או פרעון או פקדון שהיה שליח בשביל אחר שיקבל ממנו. ידיעה בלא ראיה, כגון שהודה פלוני בפניו שהלוה מנה אבל לא ראה הממון. עדות בלא ראיה ובלא ידיעה, זו חתימת העדים שזה מכיר חתימתן, ועדותו של זה תועיל לבעל דין אע"פ שאין בו לא ראיה ולא ידיעה, ועל פי עדותו של זה מוציאין הממון מתחת ידו של זה, וזהו והוא עד או ראה או ידע, ודרשו רז"ל אם לוא יגיד, במקום הראוי להגיד, כלומר בבית דין, שאם כבש לו עדותו בינו לבינו אינו נענש בזה אלא כשיכבוש עדותו בבית דין, דומיא דעכן אצל יהושע שלא היה מתחייב באותו הגדה אלא בבית דינו של יהושע, וזהו שכתוב (יהושע ז׳:י״ט) והגד נא לי מה עשית, שני בעלי דינין ועד אחד ושלשה ב"ד הרי ששה, ולכך הוסיף בו וא"ו, והגד נא לי, ולא אמר הגד נא לי. וכן בכאן כתיב אם לוא יגיד מלא בוא"ו, כלומר אם לא יגיד בב"ד, ונשא עונו, למדך שההגדה צריכה שתהיה בב"ד כי עמהם הם ששה.

ויתכן לפרש עוד והוא עד, כי באור הכתוב הוא שאם הוא כובש עדותו ולא יגיד זה בב"ד לא יאמר ומי יודע בדבר אם כובש עדות זה, לכך נאמר והוא עד שמו של הקב"ה עד, שכן מצינו לשון הוא שהוא שמו של הקב"ה ממה שכתוב (ישעיהו מ״ב:ח׳) אני ה' הוא שמי, וכתיב (תהלים ק) הוא עשנו ולו אנחנו, וכתיב (שם יט) והוא כחתן יוצא מחופתו, וכתיב (במדבר י״ח:כ״ג) ועבד הלוי הוא, ורבים כן, ולכך יאמר והוא עד, שמו של הקב"ה עד, כי הוא בוחן לבות וכליות ויעינישנו על זאת.

ויתכן עוד לומר כי תוספת הוא"ו במלת לוא ירמוז על ששת ימי בראשית, ובא להורות כי מי שכובש עדות לחברו מעלה עליו הכתוב כאלו כבש להקב"ה עדות של חדוש

העולם שנברא בששת ימים, כי מתוך שאדם רגיל להכשל בעון קל יבא לסוף שיכשל בעון חמור.

פסוק ה

והתודה אשר חטא עליה. שנתן אל לבו וזכר החטא אחר שנעלם ממנו והיה מסופק בו, וחוזר לודאי, וזהו והתודה מלשון ודאי. ורז"ל דרשו שהכתוב הזה יורה כי כל חטאת טעונה ודוי, וכן דרשו בספרי בפסוק (במדבר ה':ו') ואשמה הנפש ההיא, בנין אב לכל המתים שיטענו ודוי.

פסוק ו

והביא את אשמו לה' על חטאתו אשר חטא נקבה וגו'. פרשה זו קראוה רז"ל קרבן עולה ויורד. ופירוש אשמו לקרבנו ולא היה אשם כי אם חטאת, כמו שאמר כשבה או שעירת עזים לחטאת, ונקרא הקרבן בלשון אשם מפני שהאשם סבת הקרבן, כשם שהכתוב קורא לחכמה לב מפני שהלב סבת החכמה כי המחשבה והחכמה בלב.

ודע כי מה שקראו החכמים הקרבנות הללו קרבן עולה ויורד, מפני שאם היה עשיר בשעת חטאו ואח"כ העני מביא קרבן עני, חזר ונתעשר מביא קרבן עשיר, ולכך קראוהו קרבן עולה ויורד. קרבן עשיר כשבה או שעירה לחטאת, קרבן עני תורים ובני יונה, קרבן דלי דלים עשירית האיפה. וקבלו ז"ל כי דמי הכבשה או השעירה שהוא קרבן עשיר הוא שני שקלים כענין שכתוב באיל (ויקרא ה) בערכך כסף שקלים בשקל הקדש לאשם, ומעוט שקלים שנים, ויש לו להביא קרבן שיהיו דמיו שני שקלים לפחות, ושני שקלים הללו הן עשרה שקלים ערביים, וקרבן הדל שהוא תורים ובני יונה דמיו עשירית של דמי הבהמה, וקרבן דלי דלים שהוא עשירית האיפה דמיו עשירית של דמי תורים ובני יונה, וזהו שתמצא עשירת האפה חסר יו"ד רומז על שעורי שלשה קרבנות הללו.

פסוק י

וכפר עליו הכהן וגו' ונסלח לו. מן השמים, כי העון מתבטל עם הקרבן על ידי הקב"ה, וזה לשון וכפר מלשון (בראשית ל"ב:כ"א) אכפרה פניו, אבל הסליחה לגמרי אינה מסורה ביד בשר ודם אלא להקדוש ב"ה בלבד כענין שכתוב (תהילים ק"ל:ד') כי עמך הסליחה. וכן תמצא הלשון הזה בכולן, **וכפר עליו הכהן ונסלח לו**, חוץ משבועת בטוי שהזכיר שם וכפר עליו הכהן מחטאתו, ולא הזכיר ונסלח לו.

פסוק טו

נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקדשי ה'. הקדים כאן בפרשת הקדש מעילה לחטא, ובפרשה פקדון ודברים שבין אדם לחבירו הקדים חטא למעילה, הוא שאמר נפש כי תחטא ומעלה מעל בה', וכן הזכיר כאן וחמישיתו, ובפרשת פקדון וחמישיתיו,

והטעם בכל זה כי לשון מעילה הוא מזיד, כאמרו (עזרא ט':ב') ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה, ולשון חטא הוא השוגג מלשון (שופטים כ) ולא יחטיא, ולכך הקדים בהקדש שהוא מחקי הקב"ה מעילה לחטא, ושם הדבר שוגג ועל כן אמר לשון חטא שהוא השוגג, אבל בחקי הבריות בתביעות שבין אדם לחברו הקדים חטא למעילה ושם הדבר זדון, ולפיכך הזכיר מעילה באחרונה, וכל זה מחסדי הש"י כי החמיר יותר בחקי הבריות בין זה לזה יותר ממה שהחמיר בחקו יתברך.

והנה זה עקר גדול בלשון, והפרש עצום יש בין המלות בהקדמת המאוחר ובאחור המוקדם אע"פ שנראה שהכל אחד ואינו מעלה ומוריד, וכענין שכתוב (מלכים א כ':כ') תפשום חיים ואמר חיים תפשום, והוא מה שאמר בן הדד מלך ארם על העם שיצאו משומרון, אם לשלום יצאו תפשום חיים ואם למלחמה יצאו חיים תפשום, פירוש תפשום חיים תפשו אותם והניחו להם חיים, כלומר אל תהרגום, ופירוש חיים תפשום כי צוה להרגם ולתפוש חיותם מהם. ומצינו במקומות רבים שהקב"ה חזק משפט הנהגותיהן של בריות אשר בין זה לזה וחס על כבודם יותר מכבוד עצמו, שכן מצינו באברהם ע"ה (בראשית י"ב:ג') ומקללך אאור, יחס הנקמה לעצמו ית' ואמר אאור, ובכבוד עצמו אמר (שמואל א ב':ל') כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, ולא אמר אקל. וכן בענין ירבעם כשהיה מקריב לע"ז לא יבשה ידו וכאשר הקל בכבוד הנביא ושלח ידו כנגדו יבשה ידו, הוא שכתוב (מלכים א י"ג:ד') וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו אשר שלח אליו ולא יכול להשיבה אליו. נמצאת למד שחס הקב"ה על כבוד נביאיו יותר מכבוד עצמו. וכן בענין החיל של מלך ארם לא הכו בסנורים בבואם כנגד הקב"ה כשהיו הולכים לבתי תועבותם לעבוד פסיליהם, וכשבאו כנגד אלישע לתפשו כתיב (מלכים ב ו':י"ח) ויכם בסנורים כדבר אלישע. ומה שכתוב וחמישיתיו בפרשת פקדון יש לפרש שאחר שחטא וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד והוסיף על חטאתו פשע שנשבע על זה לשקר, ראוי שיוסיף חמישיות הרבה. ודרשו רז"ל שאין הכונה לשלם חמישיות הרבה בבת אחת, אבל בא לומר שאם היה מסרב ולא רצה לתת החומש יתחייב לשלם חמישיות הרבה תחת הסרוב שלא רצה לשלם חומש אחד.

ודרשו רז"ל **נפש כי תחטא ומעלה מעל בה'**, א"ר עקיבא מה ת"ל ומעלה מעל בה', לפי שכל מלוה ולוה אינן עושים אלא בעדים ובשטר, לפיכך כשהוא מכחש הוא מכחש בעדים ובשטר, אבל המפקיד לחברו אינו רוצה שידע בו אדם אלא השלישי שביניהם לפיכך כשהוא מכחש מכחש בשלישי שביניהם.

פסוק יז

ולא ידע ואשם ונשא עונו. פרשה זו במי שבא ספק כרת לידו ולא ידע אם עבר עליו אם לאו, כגון שהיה לפניו חלב ושומן וכסבור ששניהם היתר ואכל אחת מהן אמרו לו חתיכה אחת של חלב היתה, ולא ידע אם אכל של חלב או של שומן, הרי זה מביא אשם תלוי ומגין עליו כל זמן שלא נודע לו שודאי חטא, ואם נודע לו מביא חטאת. אי נמי כגון אשה במטה ספק אשתו ספק אחותו. ודרשו רז"ל בפרק הריני נזיר, ולא ידע ואשם ונשא עונו, על דבר זה ידוו כל הדווים.

ויש לשאול שהרי בפרשה של מעלה כשהודע אליו חטאתו חייבו הכתוב קרבן וקרא שם הקרבן חטאת, וכאן שחטא בשוגג ג"כ ולא נודע לו חטאו יחייבנו הכתוב קרבן ויקראנו בשם אשם. וידוע כי לשון חטאת מלשון שגגה ולשון אשם מלשון שממה, להורות שהחוטא חטא בדבר שהוא ראוי שיהיה שמם בו, ואם כן איך יחמיר הכתוב בלא הודע יותר מהודע, שהוא קורא קרבן הודע חטאת וקרבן של לא הודע אשם, ועוד שקרבן הודע שעיר עזים וקרבן לא הודע איל שדמיו מרובים יותר.

אבל הטעם בזה מפני שהחטא הנודע לו הוא דואג ומצטער עליו והדאגה על החטא הוא מזבח כפרה ומין אחד ממיני התשובה, וכענין שכתוב (תהלים לח) כי עוני אגיד אדאג מחטאתי, אבל זה שחטא ולא נודע לו לא דאג ולא נצטער ולא התודה בו, לפיכך ראוי שתחמיר עליו התורה יותר, ומזה קרא החוטא אשם, הוא שכתוב ולא ידע ואשם, וקרא קרבנו אשם, הוא שכתוב אשם הוא אשום אשם לה', כלומר אשם הוא קרבנו של זה, אשום אשם, כשלא נודע חטאו שלא דאג ולא נצטער עליו, לה' ליודע הנסתרות, ולפי שאין לו ידיעה בחטאו זה כי אם לה' לכך הזכיר בו אשום אשם לה', וכענין שדרשו בשעיר של ראש חדש שנאמר בו (במדבר כח) לחטאת לה', חטאת שאין מכיר בו אלא ה'.

במדרש ולא ידע ואשם ונשא עונו ר' יוסי הגלילי אומר הרי הכתוב ענש את מי שלא ידע, על אחת כמה וכמה שיעניש את מי שידע. רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים צא ולמד מאדם הראשון שלא נצטוה אלא על מצות לא תעשה, ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו, וכי איזו מדה מרובה, של טובה או של פורענות, הוי אומר מדה טובה, אם מדת פורענות מעוטה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו, מדה טובה מרובה היושב לו מן הפגולים והנותרות והמתענה ביום הכפורים על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורי דורותיו עד סוף כל הדורות. רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר, אם מתקיימת העדות בשנים למה נאמר בשלשה אלא להביא שלישי להחמיר עליו כאילו הועיל, ולעשות דינו לענין עונש

והזמה כאילו על ידו תתקיים העדות, אם כן ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, על אחת כמה וכמה שישלם שכר לנטפל לעושי מצוה כעושה מצוה. ר' אליעזר בן עזריה אומר הרי הוא אומר (דברים כד) כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו וגו' למען יברכך וגו', קבע הכתוב ברכה למי שבאה על ידו מצוה בלא ידיעה, אמור מעתה היתה סלע צרורה בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה העני ונתפרנס בה, הרי הכתוב קובע לו ברכה.

פסוק כא

או בגזל או עשק את עמיתו. הפרש יש בין גזל לעושק, וזהו שכתוב (ויקרא י"ט:י"ג) לא תעשק את רעך ולא תגזול, פרט כל אחד בלאו בפני עצמו כי שני דברים הם, גזל המודה לו שיש בידו הגזלה אבל אינו רוצה להשיבה אליו, עשק הוא שמכחיש ואמר כבר החזרתיו לך וכבר פרעתי לך שכירותך, וזהו שאמר בבבא מציעא (קיא, א) איזהו גזל ואיזהו עשק, יש לך בידי ואיני נותן לך זהו גזל, נתתיו לך זהו עשק.

פסוק כג

והיה כי יחטא ואשם. כפל הלשון, להורות כי הוא חוטא להקב"ה ולבעל דינו, ולמדך כאן כי מי שיש בידו גזל וחטא בו לחבירו גם להקב"ה חוטא, והחטא הזה שבפרשה הוא מזיד, ולכך התחיל נפש כי תחטא, ולא אמר כי תחטא בשגגה, ובכל החטאים כלם הזכיר בהם בשגגה בכל פרשה ופרשה. וידוע כי כל הקרבנות לא יבואו רק על השוגג אבל מצינו מהם ארבעה בלבד שמביאים קרבן על המזיד, והן, הבא על השפחה, והנזיר שנטמא, ושבועת העדות, ושבועת הפקדון.

והשיב את הגזלה אשר גזל. היה מספיק הכתוב לומר והשיב את הגזלה למה הוצרך אשר גזל, שלא תאמר והשיב את הגזלה דמי הגזלה, לכך הוצרך אשר גזל לומר אותו דבר עצמו שגזל, שכל זמן שהגזלה בעין חייב להשיבה בעין אם היא אצלו בעין, ואם כבר ערב אותה בממון המותר, הדין בזה לשלם דמי הגזלה, והוא שאמר רז"ל בבבא קמא גזל מריש ובנאה בבירה בית שמאי אומרים מקעקע כל הבירה כלו ומחזיר מריש לבעליו ובית הלל אומרים אין לו אלא דמי מריש בלבד מפני תקנת השבים, והלכה כבית הלל. ותשובת אנשי נינוה שהעיד עליהם הכתוב (יונה ג':ח') ומן החמס אשר בכפיהם, ואמרו עליהם רז"ל גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו, לפנים משורת הדין עשו. ודרשו רז"ל **אשר גזל**, כעין שגזל, לומר לך שאם הוזלה לאחר מכאן חייב לשלם כשעת הגזלה, והוא הדין גם כן בעושק ובפקדון, ועל כן הזכיר בהם אשר עשק, כעין שעשק, אשר הפקד אתו, כעין שהפקד אתו.

פסוק כד

לאשר הוא לו יתננו. למי שהממון שלו, כלומר לנגזל, כי יתחייב להשיב הגזלה לנגזל בעצמו. או יהיה ענין לאשר הוא לו, למי שראוי להיות הממון שלו, כלומר שיחזיר ליורשי הנגזל אם מת הנגזל.

ביום אשמתו. ביום שיתבונן וישיב ללבו אשמתו שגזל ממנו, זהו ביום אשמתו ויכלול עוד בו היום שגזל ממנו, ולמדך שהוא עומד במרדו כל שאינו מחזירו, שהרי העבירות שני חלקים, האחד עבירות שבין אדם למקום שהנפש מתנכרת להקב"ה במחשבות רעות ופעולות רעות, ואין החוטא חומס בזה כי אם לנפשו, וכענין שכתוב (משלי ו) משחית נפשו הוא יעשנה, והשני עברות שבין אדם לחברו, כגון שבזה אותו בדבורו או שהכה אותו על גופו, שהחוטא הזה הוא חוטא לאחד, אבל הגזל הוא חטא כולל כי הוא חוטא גם לאלהים, ולכך איסור הגזל חמור, כענין שאמרו רז"ל סאה מלאה עונות אין מקטרג בכולן אלא גזל, ודור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל, שנאמר (בראשית ו) קץ כל בשר וגו' כי מלאה הארץ חמס מפניהם, וכן מצינו ביחזקאל הנביא ע"ה שהזכיר לישראל כמה עברות בפרשת (יחזקאל כב) התשפוט את עיר הדמים והודעתה את וגו', הוא שכתוב בדמך אשר שפכת אשמת ובגלוליך אשר עשית טמאת וגו', ואמר קדשי בזית ואת שבתותי חללת, ואמר אנשי רכיל היו בך למען שפך דם נשך ותרבית לקחת וגו' ואותי שכחת נאם ה', ובאחרונה הזכיר הגזל, שנאמר והנה הכיתי כפי אל בצעך אשר עשית.

ודרך משל לא הכה כפו עד שהזכיר הגזל מתוך חומר האיסור אשר בו, והזכיר אחריו (שם) היעמוד לבך אם תחזקנה ידיך לימים אשר אני עושה אותך, ואע"פ שעון הגזל הוא לאו הניתק לעשה ויש לו תקנה בהשבה, מ"מ ראוי להיות האיסור חמור מאד, כי לפעמים לא ימצא הנגזל או שמת או שהוא דר במקום רחוק או אם ימצא הנגזל ולא ירצה למחול אותו, גם לפעמים יאבד ממונו ואין לו יד להשיב הגזלה, שכן העושר בעל תמורה, מתחלף ממקום למקום, ואם הוא קרוב היום אל העושר כהרף עין ירחק ממנו בגובה העפיפה גדולה מן הנשר, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי כג) התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים, גם לפעמים שלא יכיר הגזלן לנגזל, כגון הגוזל לרבים ולמי יחזיר והוא אינו יודע למי גזל, ועל זה אמר הכתוב ואת אשמו יביא לה' כי אחר שהשיב את הגזלה ונקה עצמו ממנה הצריכו הכתוב קרבן לחומר האיסור, כי בעוד שיש בידו גזל אין הקרבן מועיל ולא התשובה מכפרת שהרי אין התשובה יוצאת מן הדברים רק מן המעשה, והמעשה הוא השבת הגזלה, הוא שאמר הנביא (ישעיה

א) רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם וגו', ואמר (שם) למדו היטב, וכתיב (שם) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ואמרו חביריו לאיוב (איוב יא) אם און בידך הרחיקהו ואל תשכן באהליך עולה, יזהירו בכתוב הזה בענין הגזל בנגלה ובנסתר, אם און בידך הרחיקהו, זהו בנגלה, ואל תשכן באהליך עולה, זהו בנסתר, כלומר מה שהוא נסתר בתוך האהל חייב לחפש אחריו ולהוציאו משם אם הוא גזל, וזהו שאמר אחר כך (שם) כי אז תשא פניך ממום והיית מוצק ולא תירא, כי אז תשא פניך ממום, כלומר תוכל ללכת בפנים מגולים כנגד מה שהוא בנגלה, והיית מוצק ולא תירא, כלומר תהיה חזק בסתר ואין לך לירא בנסתר, ומזה אמר דוד המלך ע"ה מדבר בתפלה ומתודה (תהלים נא) לך לבדך חטאתי, למד שהיה נקי מחטא הגזלה ולא היה בידו חטא אצל שום אדם כי אם בינו לבין המקום יתעלה, וזהו שאמר לך לבדך חטאתי. וכן מצינו שהתפלל להשם יתברך במקום אחר שינקה אותו מהנסתרות והם העונות ששגג בהם ולא יזכור אותם, והוא שאמר (שם יט) שגיאות מי יבין מנסתרות נקני, כי מן הזדונות הוא נשמר מהם ונזהר מלהכשל בהם, ודבר ידוע כי כל הנזהר מהן שכרו אתו ופעולתו לפניו וזוכה לרב טוב הצפון, הוא שאמר (שם) גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב.

פרק ו

פסוק ב

הוקר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך (משלי כה, יז)

שלמה המלך ע"ה למדנו בכתוב הזה (משלי כה) מוסר ודרך ארץ שישתדל האדם לקנות אוהבים ושיחזר אחר חברתם, ולפעמים ישחר פניהם ללכת לביתם, לא שיתמיד בזה, כי לכך הוא מונע רבוי ההתמדה מהכנס לביתם תמיד כל היום. נראה שכוונתו כי הדרך הממוצע בזה הוא טוב, לפי שחברת האוהבים כשהם נועדים ונאספים במקום אחד יש בה תועלת, כי עם החברה תתרבה האהבה ותתחזק הברית ויתמיד השלום ביניהם, וכן אמר שלמה ע"ה (שם יח) איש רעים להתרועע ויש אוהב דבק מאח, יאמר הכתוב כי מי שיש בו מעלה שיודע לקבץ הריעים והחברים ראוי הוא שישבחוהו בני אדם. ובאור להתרועע, להשתבח, מלשון (תהילים ק"נ:ה') בצלצלי תרועה. כי מי שהוא איש ריעים בודאי נאספו בו שתי מעלות אלה, האחת השפלות, שעם הגאוה לא היה מקבץ אותם אך יברחו ממנו, והשנית שאינו ירא מן הבריות, והנה הוא נצול משני נזקים גדולים המגיעים ממדת העוני והעושר, והוא שאמר (משלי י"ח:כ"ג) תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות, כי מהעוני יבא נזק שיצטרך העני שייירא מן הבריות, ומן העושר יבא נזק והיא מדת הגאוה אשר יעניקנו עשרו, ועל כן הזכיר הכתוב למעלה ממנו שהוא מדבר

במדות העוני והעושר, והוא שאמר תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות, כוון שלמה ע"ה בזה לגנות העוני והעושר וכענין שאמר במקום אחר (משלי ל׳:ט׳) ראש ועושר אל תתן לי וגו', ונתן טעם לדבריו פן אשבע וכחשתי ופן אורש וגנבתי. וכן אמר החכם רבוי העושר מזיק לנפש כרבוי הדם לגוף. ובאור הכתוב כי העני מצטרך לדבר תחנונים כי הוא ירא מן הבריות, והעשיר עשרו יגיענו למדת הגאוה ולענות עזות, וסמך לו מיד איש רעים להתרועע, לבאר כי איש רעים נצול משני נזקים אלה, כי כיון שהוא איש רעים לא ייירא מן הבריות כי רעיו יחזקו דבריו, וכיון שהוא איש רעים אין בידו מדת הגאוה כי עמה לא היה מקבץ הרעים, רק עם השפלות, ואיש כזה ראוי הוא לכל שבח ומעלה שהרי יש בידו התועליות הבאות מן העוני והעושר, ומן הנזקים שיגיעו מהם אין לו חלק בהם, למדנו מכל זה שמחברת האוהבים יגיעו לאדם תועליות גדולות.

אמנם יזהיר שלמה ע"ה בכאן שעם היות חברת האוהבים טובה ותועלתם רבה ראוי לו לאדם שיוקיר רגליו מבית רעהו ושלא יתמיד כל כך לבא לביתו תמיד, כי המעוט יפה וההתמדה והרבוי יזיק, כי יחזור על רעהו למשאוי וטורח כי ישבעהו עד שישנאהו, כענין אכילת הדבש שמעוטו יפה ורבויו מזיק, כן חברת האוהבים להכנס אל ביתם, ועל כן הזהיר בפסוק שלמעלה ממנו דבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאותו, כדי להמשיל חברת הרעים לאכילת הדבש, וקשור הכתובים יבא כן, כשם שאכילת הדבש מעוטו יפה שהוא ערב ומתוק לגוף ורבויו מזיק עד שיקיאנו, כן בית רעך מעוט הכנס בו יפה ורבויו מזיק שישבעך עד שישנאך וישליכך מעליו. וכן הרבוי שבכל המדות אין בהם תועלת שהרי המטר חיי העולם ורבויו מזיק. ובאור הכתוב הוקר רגלך מבית רעך, לא אמר מבית הרע, כי אין צריך לומר הפחות או הבינוני, אלא אפילו מאותו החשוב הנכבד שהוא רעך והוא בדוק אצלך ומוחזק באהבה יתרה, יש לך להתרחק ולהוקיר רגלך מהכנס לביתו תמיד בשעות שאינן ראויות כגון בשעת אכילה ושתיה או בשעת השינה ושעת עשית שאר הצרכים, ונתן טעם בזה פן ישבעך ושנאך, כלומר כדי שלא ישבעך, שהרי אם תכביד עליו להכנס לביתו תמיד בשעות הללו בודאי ישבעך וישנאך ואז תתגבר השנאה על האהבה אשר אהבך מתחלה, וכענין שכתוב בענין אמנון (שמואל ב ייג:ט"ו) כי גדולה השנאה אשר שנאה מהאהבה אשר אהבה.

וע"ד המדרש הוקר רגלך מבית רעך, כתיב הוקר רגלך מבית רעך וכתיב (תהילים ס"ו:י"ג) אבא ביתך בעולות, לא קשיא כאן בחטאות ואשמות כאן בעולות ושלמים, כך דרשו רז"ל בפ"ק דחגיגה. ובאור המדרש הזה קרא בית המקדש בית רעך וכן דרשו רז"ל בישראל שנקראו ריעים למקום שנאמר (שם קכב) למען אחי ורעי, וכן אמר שלמה ע"ה

על הקב"ה (משלי כ"ז:י') רעך ורע אביך אל תעזוב, ואמר (שיר השירים ה':ט"ז) זה דודי וזה רעי, והכוונה בזה שיזהיר האדם שלא יחטא ושלא יתמיד להכנס לבהמ"ק בחטאות ואשמות, לפי שחטאת ואשם הם קרבנות שבאים על חטא המעשה והקב"ה חפץ באדם יותר שלא יחטא ולא יביא קרבן כלל ממה שיחטא ויביא קרבן, וכן אמר הנביא (שמואל א ט"ו:כ"ב) הנה שמוע מזבח טוב, ועל כן יאמר הוקר רגלך מבית רעך, אל תנהוג קלות ראש בעצמך ותרבה כל היום עונות וחטאות ותלך לבהמ"ק להקריב שם קרבן, פן ישבעך הקב"ה ושנאך כי הוא שונא הקרבנות ההם, כי על זה נאמר (משלי כ"א:כ"ז) זבח רשעים תועבה, כי הרשע בעת שיביא קרבנו כונתו חוזר על החטא ולכך הוא תועבה כי הקב"ה יתעב אותו וישנאנו, אבל בעולות ושלמים על זה אמר דוד (תהילים ס"ו:י"ג) אבא ביתך בעולות, כי העולה אינה באה על חטא המעשה רק על חטא המחשבה וההרהור שאין אדם נצול ממנה, ומן הידוע כי ההרהור מצוי הוא בלילה יותר ממה שהוא מצוי ביום ועל כן קבעה תורה זמנה של עולה בלילה כדי שתהיה הכפרה בזמן העברה, וזהו שכתוב: **צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר ואש המזבח תוקד בו**. וע"ד הפשט פרשה זו של עולה כוללת ארבעה ענינים, **האחד** בא ללמדנו כי קרבן עולה הוא הנכבד שבכל הקרבנות כלן ותועלת כפרתו עצומה, **והשני** בא להודיע גודל חיוב הנברא לעבוד את בוראו, **והשלישי** הפלא העצום והנס הגדול הנעשה במזבח הזה, **והרביעי** גודל עונש הרשעים שאינם רוצים כפרה שהם נענשים ביסורי גיהנם שאין להם קץ ותכלית, וכמו שאמרו רז"ל גיהנם כלה והם אינם כלים.

דע כי כל מיני הקרבנות הם י"ג כמספר י"ג מדות, חמשה מהן באות מהקמח, והן, מנחת סולת, מנחת מרחשת, מחבת, חלות, רקיקין, וכלן נקראין קרבן. השמונה מהם הם בעלי חיים, והם, עולה, חטאת, אשם, תודה, שלמים, בכור, מעשר, פסח, יש מהם נאכלין לכהנים כגון חטאת ואשם ובכור, ויש מהן נאכלין לבעלים כגון מעשר ופסח ותודה. קרבן תודה בא על הנס, והוא לשון הודאה אם היה חולה ונתרפא מביא קרבן תודה, הוא שכתוב (תהילים ק"ז:כ"ב) ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה, או שאר שמחות כגון שמחת חתן וכלה, שנאמר (ירמיהו ל"ג:י"א) קול ששון וקול שמחה וגו' מביאים תודה בית ה'. ויש שאינו נאכל לא לכהנים ולא לבעלים, והוא קרבן עולה שאין לבני אדם בו שום חלק אלא כולו להקב"ה, וזהו לשון כליל, וקרבן זה של עולה הוא הנכבד שבכל הקרבנות כלן, וכן מוכיח הלשון שאמר היא העולה, הוסיף לומר היא העולה למעלת הקרבן וחשיבותו, וכן (יחזקאל י':ט"ו) היא החיה אשר ראיתי. גם פרי מעשיה

גדול שמכפרת על הרהור הלב, כמו שאמר באיוב (איוב א׳:ה׳) והעלה עולות מספר כלם כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם, וזהו לשון עולה שמכפרת על העולה על הרוח. והיה קרבן עולה קרב כל הלילה עד הבקר לפי שהאדם מחשב בלילה וחוטא ביום, הוא שאמר הנביא (מיכה ב׳:א׳) חושבי און ופועלי רע על משכבותם באור הבקר יעשוה, ועל כן צותה התורה שתהיה כפרה בזמן העברה. ולפי שעקר העברה היא ברוח היה הכל כליל באש ושב אל הרוח, ולא היה רשות לדבר גופני ליהנות ממנו, זהו הענין האחד.

הענין השני גודל חיוב הנברא לעבוד את בוראו, דבר ידוע כי האדם צריך שיהיה נכנע ושפל להקב"ה בעמדו בתפלה לפניו או בעשותו מצוה או אחד מיתר העבודות הקלות או החמורות, שיתהדר בהם לכבוד הש"י, ושלא יחוס על כבוד עצמו, אלא שיכיר בעצמו כי הבשר והדם דל הוא ואין ידו משגת לחובה העצומה, וראוי לו להכנע ולהשפיל עצמו, כענין שכתוב באברהם (בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, והמלך דוד ע"ה אמר (תהילים ט״ו:ד׳) נבזה בעיניו נמאס וז"ש בכאן:

פסוק ג

ולבש הכהן מדו בד ומכנסי בד ילבש על בשרו והרים את הדשן. הודיענו בכאן שאף הרמת הדשן שהיא עבודה קלה צריכה בגדי כהונה, כי מדו בד הוא הכתונת, ואמר לשון מדו שתהא כמדתו, על בשרו שלא יהא דבר חוצץ בין הכתונת לבשרו, ולא בין המכנסים לבשרו, וגם אם היו מכנסיו קצרים ולא היו מגיעים עד רגליו ועבד בהן עבודתו פסולה. ומה שהזכיר אלה השנים בלבד כתונת ומכנסים, הוא הדין לשאר בגדים, כי כיון שהודיענו שהרמת הדשן צריכה בגדים למדנו בודאי שצריכה ארבעה בגדים בכהן הדיוט ושמונה בכהן גדול, וכן אמר בספרי, ילבש, להביא את המצנפת ואת האבנט.

ויש לפרש עוד מדו, בגדיו, כמו (שמואל א י״ז:ל״ט) מעל למדיו, וכן (תהילים קל״ג:ב׳) על פי מדותיו, וא"כ יכלול לכל בגדי כהונה, וזהו שתרגם אונקלוס לבושין. ולמדנו מזה כי גם במצות הרמת הדשן שהיא עבודה קלה צוה הקב"ה שיתהדר בה הכהן לפניו שילבש בגדי כהונה ובהם ירים את הדשן, וכל זה הערה ודרך חיים לכל מי שמתקרב להקב"ה באחת מהעבודות, או מי שמתעסק באחת ממצותיה של תורה שיתהדר לפניו יתברך בעשותו אחת מכל מצות ה' שישפיל כבוד עצמו לכבוד הש"י אפילו בעבודה קלה שבהן. וכן דוד ע"ה אמר (תהילים נ״ז:ט׳) עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר, עורה כבודי אין כבודך חשוב כלום אצל כבוד קוני וכתיב (שמואל ב ו׳:י״ד) ודוד מכרכר בכל עז לפני ה', וכתיב (שם) ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני וגו'.

וידוע מדרך חכמת ההגיון כי האדם אינו נקרא עבד עד שיהיה לו אדון, ואין שם האדון ראוי אלא למי שיש לו עבד, והנה הם שני שמות אין אחד מהם קודם לחברו. וכיון שהאדם עבד להקב"ה ונתחייב לעבוד אותו אי אפשר שתהיה העבודה שלמה עד שיקבל העבד עליו כל מדות העבדות, והם ההכנעה והשפלות לפניו, לא שיתנהג לפניו במדת אדנות ושררה כי יהיה מבזה כבוד אדוניו, ואמר שלמה ע"ה (משלי כ"ה:ו') אל תתהדר לפני מלך, וכל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, לפי שהגאוה היא לבושו, וכענין שכתוב (תהילים צ"ג:א') ה' מלך גאות לבש, והעוטה לבוש המלך הרי הוא מבזה את המלך, ומפני זה הכהן העובד המיוחד לעבודת המקדש צוה לו הכתוב שירים את הדשן בכל יום שהיא עבודה קלה שבעבודות כדי שישפל ויכנע לפני הש"י. וכן מצינו בהלל הזקן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה היה מרקד ואומר אם אני כאן הכל כאן אם אין אני כאן מי כאן, וגם רבן גמליאל וגדולי החכמים היו מרקדים שם בבהמ"ק והיו נוהגין בעצמן קלות ראש לכבוד שמים.

וכבר ידעת שהקדושים שבבני ישראל היו בני לוי, ומנה אותן הכתוב שילכו אחרי העגלות שהוא מנוי קל אצל בני אדם, הוא שכתוב (במדבר ז':ו'-ז') ויקח משה את העגלות ואת הבקר ויתן אותם אל הלוים, את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר נתן לבני גרשון כפי עבודתם, ואת ארבע העגלות ואת שמונת הבקר נתן לבני מררי, נמצאת למד שחייב אדם למעט כבוד עצמו אצל כבוד שמים, וכן אמרו רז"ל הממעט בכבוד עצמו ומרבה בכבוד שמים כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה, וכל המרבה בכבוד עצמו וממעט בכבוד שמים כבוד שמים במקומו עומד וכבודו מתמעט. ועל ענין זה מצינו שנענש ישששכר איש כפר ברקאי שהיה מחלל קדשי שמים ומכבד עצמו, שכך דרשו רז"ל בפסחים בשלהי פרק מקום שנהגו, ארבע צוחות צוחה עזרה: **ראשונה** צאו מכאן בני עלי שטמאו היכל ה', **עוד צוחה** עזרה צא מכאן ישששכר איש כפר ברקאי שהיה מכבד עצמו ומחלל קדשי שמים, מה הוה עביד כריך ידיו בשיראי ועביד עבודה, עוד צוחה שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נרבאי תלמידו של פנקאי וימלא כרסו מקדשי שמים. אמרו עליו על יוחנן בן נרבאי שהיה אוכל שלש מאות עגלים והיה שותה שלש מאות גרבי יין והיה אוכל ארבעים סאה גוזלות בקנוח סעודה, כל ימיו של יוחנן בן נרבאי לא נמצא נותר במקדש, עוד צוחה הביאו לי ישמעאל בן פאבי תלמידו של פנחס זיו של כהונה וישמש בכהונה גדולה על גבי המזבח. ומיד מזכיר שם עונשו של ישששכר, זה דאמרי התם מלכא ומלכתא הוו יתבי, מלכא אמר גדיא יאי מלכתא אמרה אימרא יאי, אמרי מאן מוכח, כהן גדול, דקא מסיק בקרבנות כולי יומא, אתיוהו לישששכר אתא אחוי בידי, אמר אי גדיא יאי יסק

לתמידא, אמר מלכא הואיל ולא הוה ליה אימתא דמלכותא לפסקוה לידא דימיניה, יהב יששכר שוחדא ופסקו לשמאליה, שמע מלכתא אמר דליהדור ולפסקוה לימיניה, א"ר יוסף בריך רחמנא דשקליה לישששכר למטרפסיה בהאי עלמא, כלומר כי טוב היה לו כשנטל עונשו בעולם הזה ממה שיענש לעולם הבא. וכן מצינו בשבנא אשר על הבית שהיה כהן כפי דעת מקצת רז"ל ממה שכתוב (ישעיהו כ"ב:כ"א) והלבשתיו כתנתך, ולפי שהיה מבזה הקרבנות נענש והרגו סנחריב מלך אשור, ועליו נאמר (שם) תמוש היתד התקועה במקום נאמן, והתנבא על פורענותו.

הענין השלישי הנס הגדול הנעשה במזבח, המזבח הזה הוא מזבח העולה היה של עצי שטים והיה מצופה נחשת כעובי דינר זהב והאש על המזבח תמיד לא תכבה לעולם, ולא היה הנחשת נתך ולא העץ נשרף, והיה נס גדול מי"ח נסים שהיו במקדש, ועל זה חזר בו פעם שנית והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה שהרי כבר נאמר ואש המזבח תוקד בו, אלא בא לרמוז הנס הזה וכאלו אמר ראה דבר פלא הנעשה במזבח שהאש על המזבח תוקד בו לא תכבה והמזבח קיים.

הענין הרביעי גודל עונש הרשעים ביסורי גיהנם, ומזה הזכיר פעם שלישית אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה, לפי שהמזבח הוא מקום כפרה ורשעים לא בעו כפרה, רמז לך הכתוב שהם נדונין באשה של גיהנם באש תמיד מאחר שכפרו באש תמיד. והוא הענין עצמו שהיה ישעיה הנביא ע"ה מזהיר בו ומוכיח הרשעים הוא שאמר (ישעיהו ל"ג:י"ד) פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים מי יגור לנו אש אוכלה מי יגור לנו מוקדי עולם, היה מפחידם על אותו אש תמיד שבציון שכפרו בו ולא חזרו בתשובה ולא רצו כפרה, וזהו שמסיים בה הכתוב מי יגור לנו אש אוכלה מי יגור לנו מוקדי עולם, בא להפחיד על אשה של גיהנם שכתוב בה (שם סו) כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה, כלשון האמור כאן תמיד לא תכבה.

וע"ד המדרש **היא העולה** זו רומי שהיא מתגאה ומעלה את עצמה. עוד שם כל מי שמתגאה ומעלה את עצמו סופו להיות נדון באש, שהרי דור המבול על שנתגאו ואמרו (איוב כ"א:ט"ו) מה שדי כי נעבדנו, נדונו באש, שנאמר (שם ו) בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו ממקומם. אנשי סדום על שנתגאו שנאמר (יחזקאל ט"ז:מ"ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה, נדונו באש, שנאמר (בראשית י"ט:כ"ד) וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש. וכן פרעה ע"י שנתגאה ואמר (שמות ה':ב') מי ה' אשר אשמע בקולו, ואמר (יחזקאל כ"ט:ג') לי יאורי ואני עשיתני, נדון באש, שנאמר (תהילים י"ח:י"ד) וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו ברד

וגחלי אש, וכתיב (שמות ט׳:כ״ד) ויהי ברד ואש מתלקחת. וכן סנחריב ע"י שנתגאה ואמר (מלכים ב י״ט:כ״ג) אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון וגו', נדון באש, שנאמר (ישעיהו י׳:ט״ז) ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. וכן בנבוכדנצר ע"י שנתגאה ועלה את עצמו ואמר (שם יד) אעלה על במתי עב אדמה לעליון, ואמר (שם) ממעל לכוכבי אל ארים כסאי, לפיכך נדונו חיילותיו באש. אתה מוצא שכשנכנסו לחנכת צלמא מנה הכתוב שמונה אומות, שנאמר (דניאל ג׳:ג׳) באדין מתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלטוני מדינתא, הרי שמונה, ובשניה אין שם אלא ארבעה אומות, שנאמר (שם) ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא, ואינון ארבע אומות קטיל המון שביביא, די נורא. וכן לעתיד ע"י שמתגאה ומעלה את עצמה הוא שכתוב (עובדיה א׳:ד׳) אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך, לפיכך נדונו באש, שנאמר (דניאל ז׳:י״א) חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא ע"כ במדרש.

ומה שהזכיר צו את אהרן ואת בניו הקדים הכתוב אהרן לבניו לפי שבכל סדר ויקרא כתיב וזרקו בני אהרן, וערכו בני אהרן, ואהרן לא הוזכר שם שנתרחק על מעשי העגל, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע באר שנואה ומימיה חביבין, אם לעצים חלקת כבוד בשביל בניהם דתנן כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן, ק"ו לאהרן בשביל בניו, לכך נאמר צו את אהרן ואת בניו הקדים אהרן לבניו.

ועל דרך השכל זאת תורת העולה היא העולה ירמוז הכתוב על מעלת הנפש השכלית וכאלו אמר זאת תורת הנפש העולה היא העולה, בזכות התורה שנקראת היא, שנאמר (משלי ג׳:י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה, וכתיב (תהילים י״ט:ח׳) תורת ה' תמימה משיבת נפש, כלומר נפש לשרשה. **על מוקדה על המזבח**, בא לבאר על מעלת הנפש המשכלת שהיא עולה על מעלת הגלגלים ועל מעלת המלאכים, כי מלת על מוקדה כוללת הגלגלים ומלת על המזבח כוללת כל המלאכים. ופירוש על מוקדה כאילו אמר על האש, כאמרו (ישעיהו י׳:ט״ז) יקד יקוד כיקוד אש, ורוצה לומר על האש, על השמש, כי גלגל השמש מניע יסוד האש כשם שגלגל הלבנה מניע יסוד המים. והנה המלך שלמה ע"ה שכל דבריו בספר קהלת היו תחת השמש הזכיר בענין הנפש (קהלת ג׳:ט״ז) העולה היא למעלה כלומר למעלה מהשמש שהוא על מוקדה.

וידוע כי גלגל השמש כולל הגלגלים כולם בהיותו אמצעי, ובכל הדברים כולן עקר הדבר אמצעיתו, ובא לרמוז כי הנפש למעלה ממעלת הגלגלים. ובאמרו על המזבח הוא כנוי על מעלת המלאכים, ומלת מזבח שם כולל להם, לפי שכשם שהמזבח מקום מיוחד

לקרבנות שהם רצון ה' יתעלה, וכמו שכתוב ריח ניחוחי, ותרגומו לאתקבלא ברעוא, ואמר הכתוב (ישעיהו נ"ו:ז') לרצון על מזבחי, כן המלאכים קרבין אליו לעשות רצונו וגבורי כח לשמוע בקול דברו. ובאמרו כל הלילה עד הבקר בא לבאר באיזה זכות היא עולה ובמה כחה זה על מעלת הגלגלים והמלאכים, בזכות שהיא עוסקת בתורה כל הלילה עד הבקר שהיא מתעלה ומשבחת כל ימי היותה בגוף שהוא חשך ואפלה עד הבקר כלומר עד שתפרד ממנו ותשוב אל בית אביה כנעוריה שהוא הבקר האמתי שלה, בקר לא עבות, כאומרו ואש המזבח תוקד בו הכוונה לומר כי עם היות אש המלאכים יוקדת ואשן גדולה וחזקה, היא העולה על כולן, וזה על דרך מאמר רז"ל גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת.

וע"ד הקבלה **היא העולה**, כמו והיא מתהלכת, והיא המדה המתעלה אל המקום אשר חוצבה משם, ממנה תתחיל מחשבת המקריב, וכבר הזכרתי ענין זה בפרשת ויקרא.

פסוק ז

וזאת תורת המנחה. כבר היא אמורה בסדר ויקרא, ונפש כי תקריב קרבן מנחה, אבל נזכרה בכאן בשביל ארבע מצות שנתוספו בה, **האחת** שתהא נאכלת מצות, שנאמר מצות תאכל, **והשנית** שתהא נאכלת בחצר אהל מועד, שנאמר בחצר אהל מועד יאכלוה, **והשלישית** שיאכל אותה כל זכר בבני אהרן, **והרביעית** שיקדש כל אשר יגע בה אם יגעו בה קדשים קלים או חולין יקדשו להיות כמוה, שאם היתה פסולה יפסלו ואם כשרה יאכל כחומר המנחה.

פסוק יג

זה קרבן אהרן. דרשו רז"ל בארבע דברים נתקשה משה וזה אחד מהם, וסימן שלהם מקש"ה. ובאור הכתוב בסודו, זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה', כי המדה הנקראת זה יקריבו לה' בהקריבם עשירית האיפה, וכן הזכיר הנביא לעתיד בתחלת כהונה של כהן גדול ביום חנוכו שהוא מקריב עשירית האפה, הוא שאמר (יחזקאל מ"ד:כ"ז) וביום באו אל הקדש אל החצר הפנימית לשרת בקדש יקריב חטאתו, ואמרו בפרק אלו מגלחים חטאתו זו עשירית האיפה, שהוא מלשון חטוי וטהרה.

פסוק טז

וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל. פירוש, וכל מנחת כהן, של נדבה, כליל תהיה, כלה שוה לגבוה. ודרשו רז"ל כהן ולא כהנת, כי יש הפרש בכהנים בין הזכרים לנקבות בדברים רבים, שהרי מנחת כהן אינה נאכלת אבל מנחת כהנת נאכלת, כהן מוזהר מן הטומאה אבל לא כהנת, שכן דרשו רז"ל בני אהרן ולא בנות אהרן. וטעם הדבר לפי שהנשים גרמו מיתה לעולם. וכן בהקרבת קרבנות כהן ולא כהנת, וכן באכילת קדשי

הקדשים כגון חטאת ואשם ומנחה ולחם הפנים כהן ולא כהנת, וכן כהן אסור בגרושה אבל כהנת מותרת במגרש, וכן במתנות כהונה כהן ולא כהנת, אינן מתחלקים על דרך החק כי אם לזכרי כהונה.

והרב ז"ל כתב בספר המורה כי טעם **וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל** בעבור שכל כהן המקריב קרבנו הוא בעצמו, אם יקריב מנחה ויאכלנה הוא בעצמו כאלו לא הקריב דבר, כי מנחת יחיד לא יקריב ממנה כי אם הלבונה והקומץ, ולא די מעוט הקרבה אלא שיאכלנו וידמה שלא הקריב קרבן כלל, ולכך ישרפו את כלה.

פסוק יח

זאת תורת החטאת. וקראה קדש קדשים כמנחה, וכן תורת האשם שהזכיר אחריה קראה קדש קדשים. וזהו סדור הפרשיות, הזכיר תחלה פרשת עולה ואחריה פרשת מנחה ואחריה פרשת חטאת ואחריה פרשת אשם וקראם קדש קדשים, והוא שאמר הכתוב אחר סדור הפרשיות זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם, ורצה לבאר תחלה דיני קדשי קדשים כי משפט אחד להם ואח"כ יבאר דיני קדשים קלים כגון שלמים ותודה.

במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת. והעולה שחיטתה בצפון והיא באה על הרהור הלב כמו שנאמר למעלה, וכדי שלא יבוש החוטא הזהיר הכתוב כי קרבן חטאת הבא על חטא המעשה שישחט באותו מקום עצמו שהעולה נשחטת, כדי שלא ירגישו בני אדם בזה שמביא קרבנו אם חטא בהרהור או במעשה.

פסוק יט

הכהן המחטא אותה יאכלנה. אין לפרש כי הכהן המשתדל והמתעסק בהקרבתה מקטיר דמה וחלבה הוא שיאכלנה בלבד ושלא יהיו לשאר הכהנים בה שום חלק, כי זה יהיה סבת מחלוקת ומריבה ביו הכהנים, שאם כן יאמר כל אחד אני רוצה להתעסק בה. אבל פירוש המחטא הראוי לחטא, להוציא את הטמא שאינו ראוי לעבודה, וכל מי שהיה מן הכהנים טמא טומאה קלה או חמורה או אפילו בעל קרי לא היה לו חלק בקרבן חטאת ואשם עם שאר הכהנים, ולא במנחה וחזה ושוק שבקרבן השלמים, בקרבן חטאת לפי שכתוב הכהן המחטא אותה יאכלנה, באשם לפי שכתוב הכהן אשר יכפר בו לו יהיה, בשלמים לפי שכתוב בהם הזורק את דם השלמים, במנחה לפי שכתוב וכל מנחה אשר תאפה בתנור, לפי שכל אלה קדשי קדשים הם ואין היתר אכילתם אלא ליום אחד, וזהו שאינו ראוי לאכול ביומו לטומאתו אי אפשר להיות לו בו חלק וגם אי אפשר להצניעו למחר.

פסוק כ

תכבס במקום קדוש. כבר למדנו הכתוב למעלה כי הוא חצר אהל מועד ממה שאמר בפרשת מנחה מצות תאכל במקום קדוש בחצר אהל מועד, וכנגדו בבית המקדש העזרה.

פסוק כא

וכלי חרש אשר תבושל בו ישבר. כלומר במקום קדוש, כשם שהכבוס הוא המקום קדוש.

ואם בכלי נחשת בשלה ומורק ושוטף במים. נמשך גם כן אל מקום קדוש הנזכר תחלה, כי הכל היה במקום קדוש, הכבוס והשבירה והשטיפה. פירש רש"י ז"ל ישבר לפי שהבליעה הנבלעת שם נעשה נותר. ומורק לשון תמרוקי הנשים. ומורק ושוטף לפלוט את בליעתו, אבל כלי חרש למדך הכתוב כאן שאינו יוצא מידי דפיו לעולם, עד כאן.

הנה הודיענו הכתוב הזה כי כלי נחשת והוא הדין לכל שאר מיני מתכות שנתבשל בהן האסור דינו בהגעלה ולא תספיק בהם הדחה בעלמא, אבל כלי חרש שנתבשל בו אסור אין לו תקנה אלא בשבירה ולא תספיק בו הגעלה. ומן הידוע כי יש למים שלש כחות. והם המים הקרים והפושרים והרותחים. הקרים, אם נתן בהם האסור דין הכשר הוא להדיח הכלים במים קרים. הפושרים, אם נתן בהם האסור אין הכשרו בהדחת מים קרים אלא בהדחת הפושרים. הרותחים, אם נתן בהם האסור אין הכשרו של כלי לא במים קרים ולא בפושרין אלא ברותחים, לפי שהכלי שנתן לתוכו הדבר האסור אין פליטתו אלא כדרך בליעתו, וזהו שאמרו בענין אסור כלים של חמץ בפסח, דברים שנשתמש בהם על ידי צונן כגון כוסות וקיתוניות וצלוחיות מדיחם ומטבילם והן טהורים, דברים שנשתמש בהם ע"י חמין כגון יורות וקומקמוסים ומחמי חמין מגעילן ומטבילן והם טהורים, דברים שנשתמש בהם על ידי האור כגון השפודין והאסכלות מלבנן ומטבילן והם טהורים, הא למדת שאין האיסור נפלט מן הכלי אלא כדרך שנבלע בו. ומה שאמר ישבר ולא אמר תשבר כמו שאמר תכבס, לפי שלשון שבירה ענינו שישבור הכלי שנים ושלשה שברים כדי שלא יצלח למלאכה ההיא שהיה ראוי תחלה, ואלו אמר תשבר היה מתבאר מזה לשוברו שברים קטנים יותר מדאי עד שלא יוכל אדם להשתמש באחד מחלקי השברים לשום דבר בעולם כגון (תהילים מ"ח:ח') תשבר אניות תרשיש, (שופטים ז':כ') וישברו הכדים, ולא בא הכתוב לומר אלא שישברנו שבירה קלה שיתבטל הכלי מתשמישו הראוי. וזהו שכתוב כל אשר בתוכו יטמא ואותו תשבורו, ולא אמר תשברו, וכמו שאמרו רז"ל נשברו טהרו כלומר שכבר יצא מתורת כלי ומותר להשתמש באחד מחלקיו, וכן (שמות י"ב:מ"ו) ועצם לא תשברו בו, אפילו שבירה קלה, שכן דרך בני חורין שלא להתעסק בעצמות. ודרשו רז"ל שהיו החרסים נבלעים בקרקע

העזרה, שאם לא כן היתה העזרה כולה מתמלאה חרסים, והיה זה מי"ח נסים שנעשו במקדש, ואלו הן, לא הפילה אשה מריח בשר הקדש מעולם, ולא הסריח בשר הקדש מעולם, ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים, ולא נראה זבוב בבית המטבחים, ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, כלומר שלא אירע בהן מעולם שום פסול טומאה, ושלשתן נחשבין אחד, ולא כבו גשמים אש מעצי המערכה, ולא נצחה הרוח עמוד העשן, כלומר עשן אשו של הדיוט, כענין שכתוב (ויקרא א':ז') ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח, שאע"פ שהאש יורד מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט, שהרי אש של מעלה אין לה עשן, שכך אמרו במסכת יומא, חמשה דברים נאמרו באש של מערכה, רבוצה כארי, וברה כחמה, ויש בה ממש, ואוכלת לחים ויבשים, ואינה מעלה עשן. רבוצה כארי, והאמר רבי חנינא סגן הכהנים אני ראיתיה רבוצה ככלב, לא קשיא כאן במקדש ראשון כאן במקדש שני, עומדים צפופים ומשתחוים רוחים, לא הזיק נחש ועקרב בירושלים, ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום כשאלין בירושלים. אלו הן עשרה נסים הזכירם רבותינו ז"ל במקום אחד ביחד במסכת אבות, נשארו שמונה, ואלו הם, כלים של חרס שנתבשל בהן חטאת והיו החרסים נבלעים בקרקע, מזבח העולה אשר עליו אש תמיד והיה מצופה נחשת כעובי דינר והיה מעצי שטים ולא היה הנחושת נתך ולא העץ נשרף, נרות המערכה היה בכל נר ונר שמן כמדת חברותיה ומעולם לא נכבתה אחת מהן קודם השחר, ואם הלילה היתה קצרה לא הותיר מן השמן, ואם היתה ארוכה לא חסר ממנה, הנר האמצעי לא היה בו שמן אלא כמדת שאר הנרות וממנה היה מדליק לכל השאר ובה היה מסיים, לשון של זהורית היו תולין על פתחו של היכל ביום הכפורים ולערב היה מלבין, השעיר שהיה משולח לעזאזל קודם שיגיע לעקרו של הר לא היה נשאר בו אפילו אבר אחד שלם.

וראיתי במדרש תנחומא בתחלת סדר ואתה תצוה, כיון שהיו מדליקין את המנורה כל חצר שבירושלים היתה משתמשת לאורה לכך נאמר (שמות כ"ז:כ') ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור. ומשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאין פירות בזמניהם, כן דרשו רז"ל במסכת יומא סוף פרק קמא. ועוד שם, לחם הפנים היה משתמר חמימותו בתוכו שמונה ימים, שנאמר (שמואל א כ"א:ז') לשום לחם חם ביום הלקחו, א"ר יהושע בן לוי נס גדול נעשה בלחם הפנים סלוקו כסדורו, שנאמר לשום לחם חם וגו', שהיו מסלקים אותו חם כשם שמסדרים אותו חם. ומקשה, ותו ליכא, והאמר לוי מקום ארון אינו מן המדה, ואמר שמואל כרובים בנס היו עומדים. ומשני, ניסי דבראי קא חשיב ניסי דגואי לא חשיב.

פרק ז

פסוק ח

והכהן המקריב את עולת איש. אין לפרש דוקא הכהן המקריב ולהוציא שאר הכהנים שלא יהיה להם בה חלק, כי הלשון הזה הוא כלשון הכתוב למעלה הכהן המחטא אותה יאכלנה, אין הכונה להוציא שאר הכהנים, אבל אמר הכהן המקריב לומר כי כל הראוי להקריב יש לו חלק בעור, להוציא את הטמא שאינו ראוי להקריב שאין לו בה חלק. ומה שהוסיף הכתוב לומר אשר הקריב פירוש שכבר הקריב אותה, ובא לבאר כי כשהכתוב מזכה לכהן עור העולה זהו לאחר שנתקרב על גבי המזבח ובעליה יצאו ידי חובתן בהקרבה, אבל אם נשחטה ונמצאת טרפה או נשפך דמה ולא נזרק כראוי אין הכתוב מזכה לו העור. ורז"ל דרשו כי כל הקרבנות היו בודקין אותן קודם הקרבתן כדי שלא יקריבו טרפה על גבי המזבח, שהיו הכהנים בודקין את הטרפה בדוקים שבעין ובשאר סימנין קודם שחיטתן, ולזה הוסיף אשר הקריב כלומר שכבר עלתה לו בחשבון קרבן.

פסוק ט

לכהן המקריב אותה. יכול לו לבדו, ת"ל **לכל בני אהרן תהיה**, יכול לכלן, ת"ל **לכהן המקריב אותה**, הא כיצד, לבית אב של יום המקריבין אותה, כלומר אנשי משמר, שהרי הכהנים היו נחלקין לעשרים וארבעה משמרות והיו מתחלפין בכל שבת ושבת, וכמאמר יהוידע (דברי הימים ב כ"ג:ח') באי השבת עם יוצאי השבת, וכל מה שיזדמן להם מן הקרבנות בכל שבת ושבת היו חולקים אותו ביניהם בשוה, הוא שאמר הכתוב (דברים י"ח:ח') חלק כחלק יאכלו. והזכיר הכתוב כל המנחות בשמותם מאפה תנור ומרחשת ומחבת, ואח"כ חזר וכלל לומר איש כאחיו, שלא יהא לזה אלא ממה שיש לזה, ואפילו מנחת הסולת בה יחלוקו, ואמר הכתוב הדין הזה במנחות וכל שכן בשאר הקרבנות שדמיהן מרובין שראוי להם לחלוק בשוה, כי שכר ההקרבה לכהנים הטהורים הנמצאים שם, שכלם הם מקריבים ביד או בצווי כי היחיד מהם או השנים והשלשה המקריבים בשליחות כולן הם עושים ובשליחות כולן עומדים על הקרבן, (שמואל א ל':כ"ד) כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו, לשון הרמב"ן ז"ל.

פסוק יא

וזאת תורת זבח השלמים. קרבן זה שני מינין, תודה ושלמים. קרבן תודה היה מביא עמו לחם מצה חמץ והיו ארבעים חלות עשר של מצה ועשר של חמץ ועשר של רקיקין ועשר של רבוכין, וזהו שכתוב והקריב על זבח התודה חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן וסולת מרובכת חלות בלולות בשמן, ואח"כ אמר על חלות לחם חמץ יקריב קרבנו, הרי ארבעה מינין. ואמר הכתוב והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה

לה', באר שיקח משלשה מינין אלו מכל אחד ואחד מהם תרומה, כלומר המעשר, וזהו כתרומת מעשר שנותן לוי לכהן מעשר מן המעשר הנקרא תרומת מעשר. וא"כ הרי שלשים מצות ועשר חמץ. ודרשו רז"ל כי משקל עשר של חמץ כמשקל שלשים של מצות, וכן נראה מן הכתוב שחלק אותן, והלשון מוכיח, כי הזכיר חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן וסלת מרבכת חלות בלולות בשמן, הודיענו בזה השואתן כי כל מין מהן עשר, והזכיר אח"כ על חלות לחם חמץ יקריב קרבנו. וקרבן השלמים אינו באה על ההודאה והוא נדר או נדבה, כענין שכתוב ואם נדר או נדבה זבח קרבנו, ואין המביאו חייב להביא לחם. ומה שהיה מקריב לחם חמץ בקרבן תודה והלא אמרה תורה (ויקרא ב׳:י״א) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו, אבל הענין כי לא היה קרב על גבי המזבח, ואין הכונה בו לקרבן רק לתנופה.

פסוק כו

וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה. פרט לדם דגים וחגבים, ודם ביצים. וידוע כי דם ביצים אין איסורו אלא מדרבנן, ודוקא כשנמצא בחלמון, אבל נמצא בחלבון זורק את הדם ואוכל את השאר, זהו דעת הרב אלפס ז"ל.

אבל דעת בעלי התוספות ז"ל כי שנמצא הדם בקשר בין בקשר החלמון בין בקשר החלבון אסור. וטעם האסור מדרבנן כשנמצא הדם בחלמון שאסור לדברי הכל, היינו משום חשש מקום, שיש לחוש כי מאותו מקום שנמצא הדם משם התחילה הביצה להתרקם, ונמצא שהאוכל ביצה זו עובר משום השרץ השורץ על הארץ.

פסוק ל

את החזה להניף אותו תנופה לפני ה'. לפי הפשט היה מניף החזה על החלבים ולא השוק, שהרי בשוק נאמר ואת שוק הימין תתנו תרומה לכהן ולא הזכיר בו תנופה.

ואמנם מצינו כתוב מפורש, שוק התרומה וחזה התנופה על אשי החלבים, שנראה מזה שהשוק והחזה על החלבים היה מניף ביחד, ואחר התנופה היה מקטיר החלבים, כענין שכתוב והקטיר הכהן את החלב המזבחה, והשוק והחזה היו נתנים לכהנים, הוא שכתוב והיה החזה לאהרן ולבניו, וכתיב ואת שוק הימין תתנו תרומה לכהן. וכך היתה תנופה זו, היה נותן החלבים על ידי הבעלים וחזה ושוק למעלה מהם, ומניף אותם לפני המזבח, ותנופה זו בחזה ושוק כענין תנועת הלולב, מוליך ומביא מעלה ומוריד, מוליך ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו.

ונראה לי בטעם שני אברים הללו שהם חזה ושוק שנתייחדו לתנופה על גבי המזבח, לפי שהם סבת התנועה באדם גם בשאר בעלי חיים, כי הלב המתנועע הוא במקום החזה, וכן תנועת כל בעל חי בשוקים הוא, ולפיכך באה המצוה הזאת בקרבנות שיגיע לפני

המזבח שני אברים הללו שהם בעלי התנועה להודות ולשבח בזה לאדון הכל המעמיד כל העולם כולו בכח תנועת הגלגלים, וזהו שאמרו למי שארבע רוחות העולם שלו ולמי שהשמים והארץ שלו.

ועוד יש לומר בענין מוליך ומביא מעלה ומוריד בין בתנועת חזה ושוק בין בתנועת הלולב, שבזה רמז לגלות ולגאולה, מוליך על שם (איכה א׳:ו׳) וילכו בלא כח לפני רודף. ומביא על שם (ירמיהו ל״א:ח׳) הנני מביא אותם מארץ צפון. מעלה, למי שהעלה שכינתו מקרב ישראל, שנאמר (יחזקאל י״א:כ״ג) ויעל כבוד ה׳ מעל תוך העיר. ומוריד, למי שעתיד להורידה ולהשרותה בישראל, שנאמר (ישעיהו ל״א:ד׳) כן ירד ה׳ צבאות לצבוא על הר ציון.

ויש בו עוד רמז לתחיית המתים, מוליך על שם שכתוב (תהילים ע״ח:ל״ט) רוח הולך, ומביא על שם שכתוב (יחזקאל ל״ז:י׳) ותבא בהם הרוח ויחיו, מעלה על שם שכתוב (קהלת י״ב:ז׳) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ומוריד על שם שכתוב (יחזקאל ל״ז:ט׳) ופחי בהרוגים האלה ויחיו.

פסוק לז

זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים. לפי סדור הקרבנות בכתוב הזה תמצאם מסודרים בפרשיות, פרשת עולה ואח״כ פרשת מנחה, וכן כל השאר. ומה שהכניס מלואים בין אשם וזבח השלמים ואין בפרשיות הנזכרות קרבן מלואים, אם נאמר כי הכונה על מה שכתוב לפנים, קח את אהרן, שהיא פרשת מלואים, לא יהיה הסדור נכון. אבל הענין כי הזכיר למעלה מלואים, ובזה יבא הסדור על נכון שהרי אין קרבן מלואים קרבן מיוחד כחטאת ואשם וזולתם, אבל יש במלואים קרבנות רבים חטאת ועולה ושלמים, וזה לשון מלואים בלשון רבים, ובודאי אותן הקרבנות כבר הם נזכרים.

והנה הכתוב הזה הקדים עולה וחתם בשלמים הקדים עולה כמשפט כי הוא הנבחר והוא הנכבד מכל הקרבנות, וחתם בשלמים לפי שראוי לחתום במדת השלום שהוא קיום העולם, ודרשו רז״ל למה נקרא שמן שלמים שמטילין שלום בעולם. וידעת כי היה שם ה׳ נמחה על המים כדי לשים שלום בין איש לאשתו, ולפי שאהובה מדת השלום תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה חתימת תפלת שמונה עשרה במדת השלום, והוא ברכת המברך את עמו ישראל בשלום, וכן שלמה ע״ה חתם שיר השירים במדה הזאת שאמר אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום, ואמרו רז״ל אפילו העליונים צריכין שלום, שנאמר (איוב כ״ה:ב׳) המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו. ודרשו רז״ל זאת התורה לעולה למנחה

ולחטאת ולאשם וגו', כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב עולה, בפרשת מנחה כאלו הקריב מנחה, בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת. והענין שהוא מתבונן בבאור הפרשה אל איזה ענין היא רומזת, כי מתוך כך יתגלו עיני שכלו ויבינו נפלאות מתורת הקרבנות, ובזה ישתדל יותר בקיום התורה והמצות ויהיו עונותיו נמחלין לו כאלו הקריב קרבן, כי אין לומר שתהיה הכונה שיהגה ויגרוס לשון הפרשה בפסוקיה הערומים בלבד מבלי שיתבונן בפירושם. וכיוצא בזה אמרו כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, הכוונה כי מתוך שיתבונן במה שיורו הפסוקים ואל מה שירמזו, אז יכיר ויבחין נפלאות תמים דעים ויתחזק לבו באמונת הש"י ועבודתו, ובזה יירש חיי העולם הבא. ומטעם זה תקנו ז"ל בסדר תפלתנו משנת איזהו מקומן לאומרה בכל בוקר ובוקר, ואמרו על זה אמר הקב"ה בזמן שקורין בהם מעלה אני עליהם כאלו הקריבום לפני.

ובמדרש זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם, גדולה תורה יותר מכל הקרבנות כלן, שנאמר זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, כל העוסק בתורה כאלו הקריב עולה כאלו הקריב מנחה כאלו הקריב חטאת כאלו הקריב אשם ומלואים ושלמים.

ודע והבן כי חלקי הקרבנות כלן הן תשעה, בין קרבנות שיש להם מקום מיוחד ששחיטתן בצפון ובין אותן ששחיטתן בכל מקום בעזרה, ואלו הן, עולה, מנחה, חטאת, אשם, תודה, שלמים, בכור, מעשר, פסח. וכבר ידעת כי חשבון תשעה תכלית האחדים ותכלית כל המושג ואין השגה למעלה מתשעה ועל כן באו הקרבנות בחשבון תשעה להורות שאין כוונת העבודה בקרבנות כי אם לשם המיוחד, והוא שאמרו בתורת כהנים שלא נמצא בתורה בענין הקרבנות לא אל ולא אלהים ולא אלהיך אלא ה' המיוחד שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק. ועוד אמרו, אשה ריח ניחוח, ריקן כל העבודות כולן לשם המיוחד. והקרבן היה קרב על המזבח, והמזבח היה גבהו עשר אמות, שכן כתוב בדברי הימים (ב ד) ועשר אמות קומתו. ומה שכתב בתורה ושלש אמות קומתו, מקום המערכה בלבד [משפת סובב ולמעלה], והמזבח הזה מקומו מכוון ומיוחד בבית המקדש ואסור לשנותו ממקומו לעולם, הוא שכתוב (שם א כב) וזה מזבח לעולה לישראל, והוא המקום שנברא אדם משם, כמו שזכרו רז"ל, אדם ממקום כפרתו נברא, והוא המקום שהקריבו בו אדם הראשון וקין והבל בניו, ושם בנה נח את המזבח לעולה, ושם בנה אברהם את המזבח ושם נעקד יצחק אבינו. נמצאת למד שהמקום הזה מיוחד לקרבנות לכל הצדיקים ולכל החסידים שבדורות, ולפי שהמקום הזה מיוחד לכל חלקי הקרבנות שהן תשעה, תמצא בשלשת האבות שהם אברהם יצחק ויעקב שנרמזה מלת מקום

תשע פעמים, בפרשת העקדה תמצא ארבעה פעמים מקום (בראשית כ"ב:ג') ויקם וילך אל המקום, וירא את המקום, ויבאו אל המקום, ויקרא אברהם שם המקום, זה אברהם ויצחק. ותמצא ביעקב (שם כח) ויפגע במקום, ויקח מאבני המקום, וישכב במקום, אכן יש ה' במקום, מה נורא המקום, ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. ויפגע במקום אינו מן המנין, שאינו מדבר בדבר גופני אלא שפגע בשכינה, והנה הם בין כלם תשעה. וכשחרב בהמ"ק נבלע המקום הזה, הוא שהזכיר ירמיה (איכה ב':ט') טבעו בארץ שעריה, וטי"ת של טבעו היא זעירא, רמז לטביעת המקום הרמוז בתורה תשעה פעמים, ולהעדר הקרבנות שהם תשעה חלקים.

פסוק לח

אשר צוה ה' את משה בהר סיני. דרשו רז"ל כי כל המצות נאמרו למשה בהר סיני, כללותיהן ופרטיהן ודקדוקיהן. והנה מצות של ויקרא שנויות בהר סיני.

ואמנם על דרך הפשט מה שאמר בהר סיני וחזר והזכיר במדבר סיני, פירוש הכתוב זאת התורה לעולה ולקרבנות שצוה ה' בהר סיני ביום צוותו במדבר. אחר שאמר בהר סיני הזכיר במדבר סיני כדי שלא תבין מזה כי היה בהר ממש במקום הכבוד ששם דבר עמו עשרת הדברים, והוצרך ג"כ להזכיר במדבר סיני כדי שלא תבין במדבר סיני אחרי שנסעו מלפני ההר, ומפני זה הזכיר הכתוב את שניהם בהר סיני, במדבר סיני. וענין בהר סיני לפני הר סיני, והזכיר הכתוב כי היה זה במדבר סיני לפני ההר בתחומו וקרוב לו, ושם אוהל מועד, כמו שאמר בתחלת הענין (ויקרא א':א') ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר, הודיע אותנו עתה מקום אוהל מועד, וכל מה שאמר הכתוב עולת תמיד העשויה בהר סיני, פירושו לפני הר סיני, כי בהר ממש לא הקריבו. כן כתב הרמב"ן ז"ל.

ביום צותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם לה' במדבר סיני. הנה באר בכאן בפירוש כי הקב"ה צוה בקרבנות, ואם כן יש לשאול מה שאמר הנביא (ירמיהו ז':כ"ב) כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים וגו' על דברי עולה וזבח. אבל הענין כי בודאי הכתוב הוא שצוה בקרבנות והיה זה מחסדיו הרבים, לפי שבשר ודם עלול הוא אצל החטא ואין שום אדם נצול ממנו ואפילו הצדיקים, וכענין שכתוב (קהלת ז':כ') כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ועל כן באה מצות הקרבנות מאתו יתעלה להיותה לפניו כפרת עונותינו, שיתעשת לנו האלהים ולא נאבד, ואמנם רצונו הוא שנשמע בקולו ולא נחטא ולא נצטרך לקרבנות, אבל שנביא קרבנות ולא נשמע בקולו לא צוה בקרבנות הללו, ועל זה אמר הנביא ולא צויתים על דברי עולה וזבח, ומצינו בכתוב

מפורש (שמואל א ט"ו:כ"ב) הנה שמוע מזבח טוב, ומקרא מלא אמר דוד ע"ה (תהילים מ':ז') זבח ומנחה לא חפצת, אבל מה אתה חפץ, שנשמע בקולך, זהו שאמר (שם) אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת. כי מן הידוע שעיקר הקרבנות הוא שמוע בקול ה' יתעלה, ומזה הזכיר מיד (ירמיהו ז':כ"ג) כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי. ואם בעל הקרבן שומע בקול הש"י הלא קרבנו מרוצה ומקובל, וכענין שכתוב (תהילים ד':ה') רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם, וסמך לו זבחו זבחי צדק, ובאורו תרצו לזבוח זבחי צדק שלא תחטאו. ואם אינו שומע בקול ה' יתעלה אין קרבנו מקובל אלא נקרא זבח רשעים, ואמר הכתוב (משלי ט"ו:ח') זבח רשעים תועבת ה' ותפלת ישרים רצונו, באורו של כתוב כי טובה תפלת הצדיק ויותר מקובלת היא מקרבנו של רשע. וכן אמר שלמה ע"ה (קהלת ד':י"ז) וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח, יאמר וקרוב ה' לשמוע תפלת הצדיקים וחפץ בה מאשר יחפוץ זבח הכסילים. ומן הענין הזה הזכיר ישעיה ע"ה על הרשעים המקריבים קרבן והם ברשעם שהוא נחשב להם לעברה גדולה, הוא שאמר (ישעיהו ס"ו:ג') שוחט השור מכה איש זובח השה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר וגו', באר כי הרשע השוחט השור להקריבו קרבן הרי הוא כהורג נפש, וזובח השה להקריבו כאלו עורף כלב להקריבו לפניו, והמעלה מנחה כאלו מעלה דם חזיר לפניו.

והנה הכלב והחזיר שניהם טמאים אבל יש בכל אחד מהם סימן טהרה, שהרי הכלב מפריס פרסה, והחזיר מפריס פרסה ושוסע שסע, לכך המשיל הרשעים בהן שהם מראים בעצמם שיש בהן קצת מעשה טוב בהקריבם קרבן והנה הם טמאים במעשים רעים, וזה באור הכתוב כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה וזבח, כלומר בלא שישמעו בקולי.

פרק ח

פסוק ד

ותקהל העדה אל פתח אהל מועד. מעשה נס היה, וזה אחד מן המקומות שהחזיק המועט את המרובה. כיוצא בו (במדבר כ':י') ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע. וכן אמרו במדרש ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד, אמר לפניו משה, רבונו של עולם ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים היאך אני יכול להעמידן פתח אהל מועד, אמר לו הקב"ה על זה אתה תמה, והלא השמים כדוק עין היו, ואני מתחתים מסוף עולם ועד סופו, שנאמר (ישעיהו מ':כ"ב) הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת. וכן בהר סיני נגלה הקב"ה על הר סיני בעשרים ושנים אלף מרכבות של מלאכי השרת, שנאמר (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, ועל כל מרכבה

ומרכבה כמרכבה שראה יחזקאל, והיאך היה ההר מחזיק כולם, אלא מעשה נסים היה שהיה הקב"ה אומר להר הרחב וקבל בני אמונים. וכיון שעברו את הירדן נכנסו כל ישראל בין שני בדי הארון, שנאמר (יהושע ג':ט') ויאמר יהושע אל בני ישראל גשו הנה ושמעו את דברי ה' אלהיכם. וכן לעתיד כל אותן אוכלסין שיצאו מאדם הראשון עד שיחיו המתים היכן הם עומדים, והן עתידין לומר (ישעיהו מ"ט:כ') צר לי המקום גשה לי ואשבה, אלא אני מרחיב את ירושלים, שנאמר (שם נד) הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך, וכתיב (יחזקאל מ"א:ז') ורחבה ונסבה למעלה למעלה, עד כאן במדרש.

פסוק ז

ויתן עליו את הכתנת ויחגור אותו באבנט וגו'. בגדי כהונה סדר לבישתן כך הוא, כתנת אבנט מעיל אפוד חשן מצנפת ציץ הזהב, והנה הם שבעה שהיה משה מלבישן לאהרן ונותנן עליו, ועם המכנסים שהיו לובשין הם עצמן תחלה הן שמונה. וסדר לבישתן כסדר שבעה רקיעים, מכנסים שהיו לכסות בשר ערוה כנגד הרקיע הראשון שבו לבנה שהוא מכסה לאהל העולם השפל בשגם הוא בשר, כתנת כנגד הרקיע שבו כוכב, אבנט כנגד הרקיע שבו נוגה, מעיל כנגד הרקיע שבו חמה, אפוד כנגד אפודת הרקיע שבו מאדים, חושן כנגד הרקיע שבו צדק, ולכך היו בכפלו אורים ותומים שהיו מצודקין בדבריהם, מצנפת שהיה עליון בראש כנגד הרקיע שבו שבתאי שהוא עליון על כל השבעה, והכתוב קראו ראש כוכבים, הוא שכתוב (איוב כ"ב:י"ב) וראה ראש כוכבים כי רמו, ציץ שכתוב בו קדש לה' כנגד כסא הכבוד שהוא למעלה משבעה.

ויש עוד בשבעה שהיה משה מלבישן רמז לשבעה הידועים, כי הראשון הוא **כתנת** בד לבן, והשני **אבנט** שהיה חוגרו, והכח והגבורה במתנים, ו**המעיל** שכולו תכלת ו**האפוד** שהיה הדר ו**חשן משפט** שוק שמאל, ו**המצנפת** ראויה לחתן והשביעי **הציץ** שהיה של זהב והיא הכלה. והבן זה.

פסוק ח

ויתן אל החשן את האורים ואת התומים. כתב של שם המפורש היה, וכבר נתבאר זה בסדר ואתה תצוה, ומדרגה היתה ממדרגות רוח הקדש למטה ממדרגת הנבואה ולמעלה מבת קול. ודע כי ההפרש שיש בין נבואה לרוח הקודש הוא שהנביא בעת שתבא בו הנבואה כל הרגשותיו וכחותיו בטלות, והוא משולל מכל דרכי העולם הזה ומופשט מן החומר ומתבודד עם השכל לבדו והנה זה בהקיץ, וזו היא מעלת שמונה נביאים. ורוח הקודש היא שלא תתבטל אחד מהרגשותיו והוא מדבר כדרך כל אדם, אבל יעורר אותו רוח עליוני ויופיע הדברים על לשונו וידבר עתידות בסיוע אלהי, וזו היא מעלת הכתובים, אבל מעלת התורה שצוה לנו משה למעלה מכל זה, כי נבואתו של משה

למעלה מכל הנביאים כולן, ומטעם זה תמצא לרז"ל שיזכירו בכל מקום תורה נביאים וכתובים, בסדר המעלות ומדרגות הנבואה, ובפירוש אמרו מניחין תורה על גבי נביאים אבל לא כתובים על גבי נביאים. כל זה הוצרכו החכמים ז"ל להעיר על מדרגות הנבואה כדי שיתבונן האדם, והחי יתן אל לבו מאין תוצאות הנבואה, ואיך המעלות זו למעלה מזו ומה בין נבואת משה לשאר הנביאים כולן.

פסוק כג

ויתן על תנוך אזן אהרן הימנית ועל בהן ידו הימנית ועל בהן רגלו הימנית. יראה לי בסדור אברים הללו, כי מפני שנחלק המציאות לשלשה חלקים עולם המלאכים ועולם הגלגלים והעולם השפל, ונצטוה משה על המשכן הכולל חלקי המציאות הזה, לפנים מן הפרוכת כנגד עולם המלאכים, מחוץ לפרוכת שהוא אהל מועד כנגד עולם הגלגלים, חצר המשכן כנגד עולם השפל, על כן הוצרך המשכן הזה להיות שם אחד מכיר את בוראו מיוחד לעבוד עבודת הש"י והוא הכהן הגדול, ושיהיה ג"כ כולל בגופו ובתכונת צורתו שלשה חלקים אלו, וזו היא צורת אדם שהוא עולם קטן, ובו עולם הדבור והוא הראש כנגד עולם המלאכים, ועולם החיות זהו מן החזה ועד מתניו כי באמצעות גופו הוא הלב שהוא בעל התנועה כנגד עולם הגלגלים, ועולם הטבע ממתניו ולמטה כנגד העולם השפל, ולפי שהקרבנות הם קיום העולם, ושהוא נחלק לשלשה חלקים אלו, הוצרך משה רבינו ע"ה לתת מן הדם שהוא כפרת הנפש בשלשה אברים הללו מן הגוף שהן שלשת חלקי הגוף של הכהן המכפר, וזהו שאמר על תנוך אזן אהרן הימנית זהו עולם הדבור, כי אבר האזן בראש, ועל בהן ידו הימנית, זהו אמצעית הגוף, הוא עולם החיות, ועל בהן רגלו הימנית, זהו עולם הטבע.

ודע כי הבהן שהוא לשון התורה נקרא בלשון חכמים גודל, שהוא העב מכלם. ויש שפירשו כי העב מכולם נקרא זרת, והקטן שבכולם נקרא גודל, וכך סדור חמשה אצבעות היד בשמותיהן, והם אצבע אמה קמיצה גודל זרת, והראשון והוא העב נקרא זרת לפי שבו נשלם הזרת כשמודד בזרתות, והשני לו נקרא אצבע וזהו וטבל הכהן אצבעו מן הדם, שלישי לו נקרא אמה והוא האמצעי וארוך מכולן ואמת הזרוע נשלמה בו, רביעי לו נקרא קמיצה, וזהו (ויקרא ב) וקמץ משם מלא קמצו, חמישי לו נקרא גודל והוא הקטן שבכולן והוא סוף האצבעות ולכך נקרא גודל מלשון גדילים שהן חוטים בסוף הכנף.

אמנם בתחלת כתובות (ה) אמרו, זו אצבע זו זרת זו קמיצה זו אמה זו גודל. ופירוש רש"י ז"ל שם, זו זרת מן הקטנה מודדים זרת של חשן. זו קמיצה, מאצבע שאצל לקטנה מתחילים לקמוץ חופה שלש אצבעותיו על פס ידו הקמיצה האמה והאצבע וקומץ, זו

אמה, גדולה אמת בנין ואמת כלים. זו אצבע, להזות דכתיב באצבעו. זו גודל, לבהן יד דאהרן, וכל אחד מהם יש בו צורך ואף בצרכי גבוה, עכ"ל הרב ז"ל.

וחכמי הטבע כתבו בספריהם כי כשם שכל אבר ואבר מאברי הגוף נברא לתועלת מיוחד בגוף, ויש ברובן שבכל אחד ואחד כלול שתים שלש תועליות ואין בו דבר לבטלה, כך חמש אצבעות שביד כל אחד ואחד מהם נברא לתועלת מיוחד, והוא כי כל אחד מהאצבעות הוא משרת לחוש אחד מחמשה חושים שבאדם שהם עיקר האדם, ובהם מתגלים כחות הנפש, הראשון משרת לקנוח הפה והוא שבו חוש הטעם, והשני תוך הנחירים שבו חוש הריח, והשלישי לחוש המשוש למשש בכל חלקי הגוף ולפיכך הוא ארוך מכולן, והרביעי לקנח העין, והחמישי לקנח האזן, והקב"ה ברא בגוף האדם חמשה חושים ומסר להם חמשה משרתים שהן האצבעות, וזהו שלמות הטבע, כי אין הטבע עושה דבר לבטלה ואנו רואין כי כל אחד ואחד מהאצבעות הולך לחוש שלו תמיד שלא בכוונה, יתברך ויתעלה היוצר, יוצר בראשית אשר יצר את האדם בחכמה.

פסוק לג

כי שבעת ימים ימלא את ידכם. וכן אמר לו הקב"ה בסדר ואתה תצוה, שבעת ימים תמלא את ידם.

ועל דרך הקבלה היו ימי המלואים שבעה כנגד השבעה הידועים, כי כבר ידעת דוגמתו של כהן גדול מהו שמתוכו התנבא משה ע"ה כענין שכתוב (ישעיהו ס"ג:י"ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו, ולכך נצטוה משה שיטפל באהרן ושימשחנו, כי כן הזכיר למעלה ויצק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו, ולכך נקראו ימי מלואים, לשון שלמות, כי דוגמתם שלמות הכל, וכבר ידעת כי משה שמש כל שבעת ימי המלואים וחנוך כהונתו של אהרן על ידי משה היתה, והבן זה.

פסוק לד

כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם. דרשו רז"ל במסכת יומא פ"א כאשר עשה ביום הזה הוא יום שמיני למלואים שאתם משמרים שבעה ימים לפניו, כך צוה ה' לעשות אלו מעשה פרה, שתשמרו שבעה ימים קודם לשרפת פרה מגזירה שוה דצוה צוה, כתיב הכא צוה ה' לעשות, וכתיב בפרה (במדבר יט) זאת חקת התורה אשר צוה ה'. לכפר עליכם, אלו מעשה יום הכפורים, שיפרוש הכהן הגדול שבעה ימים קודם ליום הכפורים, והיינו דתנן שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין, ותנן נמי שבעה ימים קודם שרפת הפרה מפרישין הכהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה. וזה באור הכתוב כאשר עשה ביום הזה, שיש

לפניו שבעה, כן צוה ה' לעשות בפרה שבעה ימים לפני שריפתה, וכן לכפר עליכם, הוא יום הכיפורים שהכהן גדול פורש שבעה ימים לפניו.

פסוק לה

ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים. הזהירם שלא יצאו מפתח אהל מועד יומם ולילה בשעת עבודה, כלומר עד שישלימו כל העבודה המוטלת עליהם באותו העת, והיא מצוה נוהגת לדורות שלא יניח כהן עבודה ויצא וזהו שאמר בכהן גדול (ויקרא כא) ומן המקדש לא יצא ולא יחלל, אימתי אינו יוצא ואינו מחלל הוי אומר בשעת עבודה, ואם עשה כן חייב מיתה, שנאמר פן תמותו, ומכלל לאו אתה שומע הן.

ומה שהזהירם שלא יצאו מן הפתח לא ביום ולא בלילה, כוונת הפסוק בשעות הראויות לישב שם, שהרי בשר ודם הוא מוכרח לעשות הענינים הגופניים, כיוצא בו אמר הכתוב בבנין ביהמ"ק (מלכים א ו׳:ל״ח) ויבנהו שבע שנים, ואת ביתו בנה שלמה י"ג שנה, שאין לכלול בהם השבתות והמועדים, כי הכוונה בימים הראויים למלאכה, אף כאן הזהירם שלא יצאו מן הפתח בשעות הראויות לישב שם.

ובמדרש ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה אלו שבעה ימים אבלות של נדב ואביהוא, שהרי הקב"ה שמר על עולמו תחילה. באורו שהתאבל שבעה ימים על העולם שעתיד ליחרב בדור המבול, שנאמר (בראשית ז) ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. ואמרו שם ומתאבלין על המת קודם שימות, אלא אדם שאינו יודע מה שעתיד להיות אינו מתאבל עד שימות המת אבל הקב"ה שיודע מה שעתיד להיות שמר על עולמו תחלה, אף כאן אמר הקב"ה ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים, שמרו על אחיכם שבעה כדרך ששמרתי אני את עולמי שבעה, וזהו שכתוב ושמרתם את משמרת ה'.

פסוק לו

אשר צוה ה' ביד משה . כתב הרמב"ן, לא אמר כאשר צוה ה' את משה כאשר יאמר בכל מקום, לפי שבניו לא עשו כאשר צוה ה', אבל עשו כל הדברים אשר צוה ה' ביד משה ועוד הוסיפו על המצוה מה שאמר הכתוב (ויקרא י׳:א׳) אש זרה אשר לא צוה אותם עד כאן. ופרשה זו של מלואים נאמרה שבעה ימים קודם הקמת המשכן, שהרי משה בעשרים ושלשה באדר נצטוה בהקמת המשכן והקים אותו, ולסוף שבעה ימים קראו הקב"ה שהוא יושב הכרובים וצוהו על הקרבנות כל הפרשיות שמתחלת סדר ויקרא עד כאן.

והנה המשכן נתחנך בקרבן מלואים ולפי מה שכתבתי למעלה בפסוק כי שבעת ימים ימלא את ידכם, בדין היה שיתחנך בו, כי קרבן מלואים הוא קרבן כולל חטאת עולה ושלמים, וכן ענינם כולל כל הבנין, ולכך שמש משה כל שבעה והלביש לאהרן שבעה,

מן הראשון שהוא כתונת בד עד השביעי שהוא הציץ כדי להמשיך השכינה הכלולה משבעה, ואז שרתה למחרתו ביום שמיני שהיה באחד בניסן.
וטעם המלואים שיהיו חטאת ועולה ושלמים, לפי פשוטו הוא כי הקריב חטאת לכפר על המזבח, כענין שכתוב (פסוק טו) ויקדשהו לכפר עליו, והעולה לרצות על הכהנים, והשלמים להודות לה' כי טוב עשה עמם בצוותו אותם לעשות לו משכן ובית תפארת. וכן בבית המקדש לעתיד יקריבו קרבן מלואים עם חנוכת המזבח, וכשם שהקריבו הנשיאים במשכן חנכת המזבח והקריבו בשבת, כך לעתיד יקריב הנשיא חנוכתו בשבת כמו שמפורש ביחזקאל, המקום יזכנו לראות בבנינו ולהקריב שם קרבנות על גבי המזבח שיהיו לרצון, ויקיים לנו ברחמים הבטחת ישעיה ע"ה שאמר (ישעיהו ס':ז') כל צאן קדר יקבצו לך אילי נביות ישרתונך יעלו על רצון מזבחי ובית תפארתי אפאר.

פרק ט

פסוק א

חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת (משלי ט, א)

שלמה בפסוקי פרשה זו (משלי ט':ד') בא לדבר על אמונתנו ועל אמונת עובדי אלילים, והמשיל אמונתנו לאשה חכמה, והמשיל אמונת עובדי אלילים לאשת כסילות הומיה. המשיל אמונתנו לאשה חכמה, הוא שאמר חכמות בנתה ביתה, יכנה חכמת תורתנו במלת חכמות על שם שכוללת כל החכמות, ואמר כי חכמת התורה כאשה שבנתה ביתה על עמודים רבים כדי שיהיה חזק לא ימוט לעולם, וחשבון שבעה לאו דוקא, אבל הוא כעין (שם כד) כי שבע יפול צדיק וקם. והנה היא משתדלת לטבוח טבח והכן ולמסוך היין והיא בעצמה עורכת השלחן לא בצווי, וזה טעם אף ערכה. ועוד תקרא לקרואיה והם הנשים אשר כגילה, גם לפתי ולחסר לב. והנה זה משל על חכמת תורתנו שהיא שלמה בכל מיני שלמיות, שנאמר (דברים ח':ט') לא תחסר כל בה, והיא המורה דרך היחוד, וכשיתבונן בה האדם היטב שם ימצא תשובה לכל החולקין עליה עד שהתורה היא ערוכה ומסודרת לפני כל מבין כשלחן ערוך המזומן לפני הרעב שיאכל, והתורה הזאת היא הנותנת חכמה בפתאים כענין שכתוב (תהילים י"ט:ח') עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. ותזהיר את הבריות שיתעסקו בה ושיעזבו פתיותם, והוא שכתוב (משלי ט) מי פתי יסור הנה חסר לב אמרה לו, ומה היא אומרת לפתי ולחסר לב (שם) לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי, עזבו פתאים וחיו ואשרו בדרך בינה, כי בי ירבו ימיך וגו'. והמשיל אמונת העו"א לאשת כסילות הומיה הנותנת עצה להכשיל הרבים והמחזקת

ידי עוברי עבירה והמשבחת פתיות והמעשים הרעים, הוא שכתוב (שם) אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה, וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת. באר הכתוב כי האשה הזאת הפך הראשונה, כי הראשונה חכמה וזו אשת כסילות, הראשונה בנתה וטבחה ומסכה וערכה והיא שותקת, וזו אינו יודעת לעשות אחת מאלה והיא הומיה, זהו ובל ידעה מה, וכשם שהאשה הראשונה שלמה בכל מיני שלימות וזריזות, כן זאת חסרה מכולן שאינו יודעת לעשות דבר רק שהיא יושבת לפתח הבית, זהו וישבה לפתח, כי זהו במקום מגולה שאינה נכנסת לפנים, ואיך תכנס ואין שם דבר מתוקן, כן העו"א אינן רוצים להתכסות בצלו של הקב"ה אבל הם יוצאין מתחת רשותו ולא זכו להכנס בפנים, זהו וישבה לפתח ביתה במקום מגולה שאינה נכנסת לפנים. וכן השיב ר' יהושע בן חנניה לאנדרינוס, אלוהות שאתם עובדין אם תרצו לעובדם עבדו אותם חוץ מן העולם שברא הקב"ה, בעולם שתעשו לכם, כי אין ראוי שתעבדום ברשות שלו. והודיענו הכתוב כי העו"א עם היותם חסרים מכל השלמיות הם מתגאים במעשיהם הרעים, וזהו שאמר על כסא מרומי קרת, כי למעלה הזכיר על גפי וכאן על כסא, וכתיב לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם, מי פתי יסור הנה חסר לב ואמרה לו, ומה היא אומרת מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם, כי כשם שהראשונה החכמה תוכיח הפתאים לעזוב פתיותם, כן זו שהיא אשת כסילות מלמדת אותם להחזיק בפתיותם, וכשם שהראשונה מלמדת דרך החיים ואומרת (שם) כי בי ירבו ימיך, כן זו מלמדת דרך המות, זהו שכתוב (שם) ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה, הפך מקרואי הראשונה.

ובמדרש חכמות בנתה ביתה, זאת התורה שבנתה כל העולמות. חצבה עמודיה שבעה, שנחצבה משבעה רקיעים, זכה אדם והתעסק בה נוחל שבעה ארצות, ואם לאו מסתלק משבעה ארצות. באור שבעה ארצות העולם הזה שהוא נחלק לשבע אקלימים, וכאלו אמרו נוחל העולם הזה ומסתלק מן העולם הבא.

והמדרש הזה עשה חשבון שבעה דוקא לפי שהוא החשבון המכוון הכולל העליונים והשפלים והוא החשבון הנמצא בהרבה מצות שבתורה שהן סובבות על חשבון שבעה כמצות השבת והשמטה והיובל, כי השביעי מקודש בימים שהוא השבת, ובשנים והיא השמיטה, ובשמטות והוא היובל, גם ימי הפסח שבעה וימי הסכות שבעה, וארבעה מינין שבלולב חוזרין לשבעה, גם ימי האבלות שבעה כימי השמחה, והכל ענין אחד, ירמוז לשבעת ימי בראשית. גם בלעם הקריב בשבעה מזבחות ואמר (במדבר כ"ג:ד') את שבעת המזבחות ערכתי, גם ימי המלואים שבעה, כי כן נתפרש בכתוב (ויקרא ח':ל"ג) כי שבעת ימים ימלא את ידכם, וכל הדברים האלה הסובבים על שבעה עקרן ושרשן

ממקום אחד ומוצאן ממעין אחד. ומה שלא נתחנך אהרן בכהונה גדולה ביום שביעי עצמו כי אם למחרתו ביום שמיני, לפי שהכהן הגדול מיוחד בבית המקדש לעבודת אל אחד, וחשבון שמונה אחר השבעה הנה הוא במעלת האחד, על כן צוה הכתוב להיות תחלת כהונתו של אהרן הכהן וחנוך עבודתו ביום השמיני, וזהו שכתוב.

ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל. חנוך כהונה גדולה ביום שמיני כולל עוד טעם אחר, והוא שמצינו שרוב עניני המשכן והמקדש סובבים על חשבון שמונה, שהרי בגדי כהן גדול היו שמונה, ואלו הן, ציץ וחשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט ומכנסי בד. בושמי שמן המשחה והקטרת היו ג"כ שמונה, בשמן המשחה ארבעה מור וקנמון וקנה וקדה, ובקטורת ארבעה נטף ושחלת וחלבנה ולבונה. גם הבדים היו שמונה, שני בדי הארון, ושנים לשלחן, ושנים למזבח הזהב, ושנים למזבח העולה. גם הקרבנות שהיו מקריבים לא הוכשרו ליקרב כי אם אחר שמונה ימים, הוא שכתוב (ויקרא כ"ב:כ"ז) ומיום השמיני והלאה ירצה, גם השיר שהיו הלוים אומרים על הקרבנות היו שמונה לחנין (ר"ל שמונה מיני כלי זמר) למנצח על נגינות, על מחלת, על עלמות, על הנחילות, על השושנים, על הגתית, על השמינית. היום השמיני הזה ר"ח ניסן היה שבו הוקם המשכן ונטל עשרה עטרות, כלומר עשר מיני כבוד ומעלה נתקבצו באותו יום, היה ראשון לשנת צאתם ממצרים, ראשון לכהונת אהרן שבו נתחנך ובו היה תחלת כהונתו, ראשון לקרבנות, ראשון שנתברכו ישראל ברכת כהנים, ראשון לירידת אש מן השמים על המזבח הנחשת, ראשון לשעיר ראש חדש, ראשון לשחוטי חוץ שבו נאסרו הקרבנות להקריב אלא אם כן הביאום תחלה אל פתח אהל מועד, ראשון להשראת שכינה, ראשון לקרבנות הנשיאים שבו הקריב נחשון בן עמינדב את קרבנו, ראשון לשלוח טמאים ממחנה ישראל. וכן לשון תורת כהנים אותו היום נטל עשר עטרות, ראשון למעשה בראשית, ראשון לנשיאים, ראשון לכהונה, ראשון לעבודה, ראשון לירידת האש, ראשון לאכילת קדשים, ראשון לראשי חדשים, ראשון לשכון שכינה בישראל, ראשון לברך את ישראל.

ובמדרש ויהי ביום השמיני זהו שאמר הכתוב (תהילים ע"ה:ה') אמרתי להוללים אל תהולו, לחוללים אל תחולו, ענין מחולות (שיר השירים ז':א') כמחולת המחנים (שופטים כ"א:כ"א) לחול במחולות, לפי שהשמחה אינה ממתנת לאדם בעוה"ז, לא כל מי ששמח היום שמח למחר ולא כל מי שמצר היום מצר למחר, זהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ב':ב') לשחוק אמרתי מהולל. תדע לך שהוא כן שהרי בבריאת העולם היתה שמחה גדולה לפני הקב"ה, שנאמר (תהילים ק"ד:ל"א) יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו,

וכתיב (בראשית א׳:ל״א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, מה כתיב בסוף (שם ו) וינחם ה' וגו' ויתעצב אל לבו, לכך נאמר (תהילים ע״ה:ה׳) אמרתי להוללים אל תהלו, אמרתי לחוללים. ומה אם הקב"ה לא המתין בשמחתו, בני אדם על אחת כמה וכמה, **אברהם** שמח שמחה גדולה, נתגדל והרג כמה מלכים, ונתן לו הקב"ה בן לזקנתו, ולבסוף אמר לו (בראשית כ״ב:ב׳) קח נא את בנך את יחידך וגו', חזר מהר המוריה לקבור את שרה ובקש מקום לקבורה ולא מצא עד שקנאהו בארבע מאות שקל כסף. **יצחק** שמח שמחה גדולה, אמרו לו (שם כו) ראה ראינו כי היה ה' עמך, נצל מן החרב ומאנשי גרר, ולבסוף (שם כז) ותכהין עיניו. ומה יצחק שהוא עולתו של הקב"ה לא המתין בשמחתו, בני אדם עאכ"ו. **יעקב** שמח שמחה גדולה, ראה סלם ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו והנה ה' נצב עליו, ולבסוף אירעוהו כמה צרות, צרת לבן צרת עשו צרת יוסף צרת דינה, ומה יעקב הצדיק שאמר לו הקב"ה (ישעיהו מ״ט:ג׳) ישראל אשר בך אתפאר, לא המתין בשמחתו, בני אדם עאכ"ו. **יהושע** שמח שמחה גדולה, הנחיל לישראל את הארץ הרג שלשים ואחד מלכים ונתנו לו כל ישראל כבוד ואמרו לו (יהושע א׳:י״ח) כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו יומת, ולבסוף (לא) הזקין [ולא זכה] ומת בלא בנים ומה יהושע שלא זכה (ל)הזקין ומת בלא בנים, הצדיקים כך, הרשעים על אחת כמה וכמה. **עלי הכהן** שמח שמחה גדולה שהיה מלך וכהן ואב ב"ד, שנאמר (שמואל א א׳:ט׳) ועלי הכהן יושב על הכסא על מזוזת היכל ה', ראה מה כתיב (שם ד) ויהי כהזכירו את ארון האלהים ויפול מעל הכסא אחורנית ותשבר מפרקתו וימות, וכתיב ושני בני עלי מתו חפני ופנחס, ומה עלי הצדיק כך, הרשעים על אחת כמה וכמה. **אלישבע בת עמינדב** אין לך איש ואשה בעולם שראתה שמחות גדולות כמותה, שראתה בעלה כהן גדול ומשה אחי בעלה מלך ונביא ושני בניה סגני כהונה ואחיה נחשון בן עמינדב ראש כל נשיאי ישראל, ולא המתינה בשמחתה אלא נכנסו שני בניה להקריב קרבן ויצאו שרופים, לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו.

קרא משה לאהרן ולבניו. דרשו רז"ל קריאה זו לגדולה, שכך אמר לו משה לאהרן, אחי הקב"ה רוצה למנותך כהן גדול א"ל אתה יגעת במשכן ואני נעשה כהן גדול אמר לו אע"פ שאתה נעשה כהן גדול שמח אני כאלו נעשיתי אני, שכשם ששמחת בגדולתי כך אני שמח בגדולתך. ואימתי בשעה שאמר לו הקב"ה (שמות ג׳:י׳) ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, אמרתי לו שלח נא ביד תשלח, תעביר מעלי השליחות שאחי גדול ממני, אמר לו אעפ"כ, וראך ושמח בלבו. אמר רבי שמעון בן יוחאי הלב ששמח בגדולתו של אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר (שמות כ״ח:ל׳) ונשא אהרן את משפט בני ישראל על

לבו, לפיכך כל שבעת הימים שהיה משה מתעסק במשכן היה זורק את הדם ומקטיר קטרת, אמר הקב"ה משה מה אתה סבור שאתה נעשה כהן גדול, קרא לאהרן שישמש בכהונה גדולה, וזהו שכתוב קרא משה לאהרן ולבניו וגו'. למה קרא לזקני ישראל, לגדלו בפניהם. אמר לו הקב"ה קום קרא לזקנים ומנה אותו בפניהם כדי שלא יאמרו מעצמו נעשה כהן גדול.

פסוק ב

ויאמר אל אהרן קח לך עגל בן בקר לחטאת. לכפר על מעשה העגל שכתוב בו (שם לב) אשר עשה אהרן.

ובמדרש קח לך עגל, למה לא אמר קח לך פר אלא קח לך עגל, לפי שעל ידי עגל נתפקפקה הכהונה בידך ובעגל היא מתקיימת בידך.

פסוק ג

קחו שעיר עזים לחטאת ועגל וכבש בני שנה תמימים לעולה. אמרו במדרש מה ראו ישראל להביא יותר מאהרן, אלא אתם יש בידכם בתחלה ויש בידכם בסוף, בתחלה (בראשית ל"ז:ל"א) וישחטו שעיר עזים, בסוף (שמות ל"ב:ח') עשו להם עגל מסכה, יבא שעיר ויכפר על מעשה שעיר, יבא עגל ויכפר על מעשה עגל.

ויראה לי כי מה שצוה לאהרן להיות העגל שלו חטאת וצוה בשל ישראל להיותו עולה, כדי שיתבאר מזה זכות לבו של אהרן, שאע"פ שעשה העגל בידו לא חטא בו במחשבתו כלל אבל כוונתו היתה לשמים, וכן יראה לי ממה שהוסיף הכתוב לומר (שם) אשר עשה אהרן, כי בודאי כבר נתפרש זה באמרו (שם) ויקח מידם ויצר אותו בחרט ויעשהו עגל מסכה, ולמה הוצרך אשר עשה אהרן, אבל בא לומר שאין הכתוב תופש עליו אלא המעשה לבד ולא על המחשבה, והוא כאלו אמר בפירוש כי חטא במעשה ולא במחשבה ומפני זה הביאו חטאת לפי שהחטאת באה על החטא במעשה, ובאותו של ישראל צוה להיותו עולה לפי שהעולה באה על הרהור הלב, וידוע כי ישראל חשבו בו מחשבה רעה והנה חטאם בו במחשבה מעשה.

פסוק ד

ושור ואיל לשלמים. דרשו רבותינו ז"ל בתורת כהנים, למה הקריבו ישראל שנים עגל ושור לפי שנדמה עבודה לשני מינין, שנאמר עשו להם עגל מסכה, ולהלן הוא אומר (תהילים ק"ו:כ') וימירו את כבודם בתבנית שור, יבא שור ויכפר על מעשה שור, יבא עגל ויכפר על מעשה עגל, תדעו שנתרצה המקום לכפר על עונותיכם, עברה שאתם מתיראין ממנה כבר נזבחה לפני המקום, שנאמר לזבוח לפני ה'.

כי היום ה' נראה אליכם. היה לו לומר נראה בסגו"ל וכך הלשון נראה לזכר ולנקבה נראה בקמ"ץ. ומזה יתכן לומר לפי דרך הקבלה כי היא כפועל עומד לנקבה, והוא רמז למדת הדין שנראתה באותו יום, הוא שכתוב (ויקרא ט) וירא כבוד ה' אל כל העם, ומפני זה אמר לשון נראה, והוא כלשון (תהילים ק"ל:ג') אם עונות תשמר יה, שאינו לנכח כי אם לשון נקבה ונסתר. וכבר ידעת ענין הכתוב (שמות כ"ד:י"ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת, וזהו שאמר זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה', היה מספיק שיאמר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם, ומלת וירא חוזרת אל ה', אבל הוסיף לומר כבוד ה' כדי לבאר על המצוה יתברך ועל הכבוד הנראה.

פסוק ז

קרב אל המזבח. על דרך הפשט אל צפון המזבח, כי החטאת והעולה שחיטתן היתה בצפון.

ועל דרך המדרש היה אהרן רואה את המזבח כתבנית שור והיה מתירא ממנו, נכנס משה אצלו אמר לו אהרן אחי לא תירא ממה שאתה מתירא אלא הגס דעתך ובא קרב אליו לכך נאמר קרב אל המזבח.

וכתב הרמב"ן ז"ל אין הכוונה במדרש הזה שהיה רואה על המזבח תבנית שור, אבל הענין כי אהרן לא היה בידו עון אחר זולתי עון העגל, והיה העון ההוא קבוע במחשבתו כענין שכתוב (תהלים נא) וחטאתי נגדי תמיד, והיה רואה את המזבח כאלו היה שם צורת עגל שיעכב על קרבנותיו שיקריב מכאן ואילך, ועל כן אמר לו משה אין לך להתירא מזה שכבר נמחל לך העון.

וכפר בעדך ובעד העם ועשה את קרבן העם. אמר תחלה וכפר בעדך ואח"כ בעד העם שתעשה קרבן העם.

או יש לפרש **ובעד העם** הכוונה על משפחתו כלומר בית הלוי אח"כ **קרבן העם** אלו ישראל.

פסוק ט

ואת הדם יצק אל יסוד המזבח. לכפר על נפש האדם שקיומה בדם, כי כן כתיב (ויקרא יז) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, וכתיב (שם) כי הדם הוא בנפש יכפר, ועל כן היה מקטיר שלשה דברים הללו, החלב והכליות ויותרת הכבד, לפי ששלשתן מסכימים בחטא ומטים העם מדרך טובה לדרך רעה, וזהו שאמר **ואת החלב ואת הכליות ואת היותרת מן הכבד מן החטאת הקטיר המזבחה**, החלב הוא השומן המביא את האדם לידי גסות הרוח, והוא הסבה שטבע של אדם גס ומתגאה, כאמרו (דברים לב) וישמן ישרון ויבעט שמנת עבית כשית ויטוש וגו', וכתיב (איוב טו) כי כסה פניו בחלבו.

הכליות הן מקור העצה, הוא שאמרו כליות יועצות, (תהלים סו) צרפה כליותי ולבי, (שם טז) אף לילות יסרוני כליותי. **הכבד** משם הנפש המתאוה המתפשטת באדם והיא המולידה החמה והכעס והמבקשת השררה ותענוגי הגוף, וכל זה היה מקטיר לצפון כי משם תפתח הרעה, והכל בא לכפר על חטא האדם היוצא משומן הלב ומחשבת הלב ומתאות הכבד.

פסוק כב

וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. שעור אל העם, לצורך העם ולתועלתם. וי"א בכאן כי אהרן היה נושא את ידו ומרמז בהן את העם לכאן ולכאן כשם שהם נוהגים על אומתם בתנועת יד ימינם, והביאו ראיה ממאמר רז"ל, ידיו, ידו כתיב, ותשובתנו להם לסכור פיהם הדובר עתק, כי ידיו קרי, ושתי הידים היה מרים, והנה טענתם בטלה בתנועת יד אחת הוא הימין. ומה שאמרו רז"ל ידו כתיב, לפי שהיה הימין יותר נכבד מן השמאל לענין נסתר, נגלה אצל היחידים, וע"כ אמרו מקבלי האמת ידו כתיב, ואז תתקיים המקרא והמסורה ידיו ידו. וכן תמצא בנשיאת כפים שעשה משה שהזכיר שם הכתוב ידיו וידו, (שמות י"ז:י"א) והיה כאשר ירים משה ידו, ויהי ידיו אמונה, ולא הזכיר השמים, כי אין צריך, שהרי בידוע כי ההרמה לשמים היתה, והוא הדין בלשון וישא. ואם היה כדברי בעלי הדין כי אהרן היה פורש את ידיו כלפי העם והיה מברכם, היה ראוי לומר וישלח אהרן את ידיו אל העם, כי כן דרך האב כשרוצה לברך את בנו לשום ידו על ראשו, כדרך שעשה יעקב אל יוסף שכתוב (בראשית מ"ח:י"ד) וישלח ישראל את ימינו, אבל אמר וישא להורות כי היו ידיו זקופות למעלה, כלשון הכתוב הנאמר בשלמה (מלכים א ח':נ"ד) ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת וכפיו פרושות השמים, ויעמוד ויברך את כל קהל ישראל, באר הכתוב כי היו ידיו זקופות למעלה וברך את ישראל.

פסוק כג

ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם. נכנסו שניהם שם כדי שילמדנו משה מעשה הקטורת, לפי שאהרן כל שבעת ימי המלואים לא היה רשאי ליכנס לפנים מפתח אהל מועד, הוא שכתוב ופתח אהל מועד תשבו וגו', ועכשיו ביום השמיני הורשה ליכנס שם, ונכנס משה עמו ללמדו מעשה הקטרת, כי משה היה מקריב הקרבנות מתחלה ומקטיר הקטרת, הוא שתמצא בכל העבודות ויקח משה ויזרוק משה ויתן משה ויקטר עליו קטורת סמים, כי עד היום השמיני הזה שנתחנך אהרן בכהונה והתחיל בעבודה משה היה מתעסק בכל העבודות כולן, והוא היה הכהן הראשון, והרי הכתוב קוראו כהן שנאמר (תהילים צ"ט:ו') משה ואהרן בכהניו. ואמר ויצאו ויברכו

את העם, כלומר סמוך להקטרת הקטרת מיד, שבאותה שעה התפלה מקובלת יותר, וכך מנהגו של כהן גדול ביוה"כ היה נכנס לפני ולפנים להקטיר הקטרת ומניח המחתה בפנים ויוצא ומתפלל על צרכי העם בספוק מחיותן ומזונותיהם ובירידת המטר ובשאר הצרכים. ומזה אמר דוד ע"ה (שם קמא) תכון תפלתי קטרת לפניך, הזכיר הקטרת יותר משאר הקרבנות לפי שהוא קרבן הנבחר והנרצה יותר גם התפלה באותה שעה יותר מקובלת.

פסוק כד

ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח. הנה עתה ביום השמיני שנתחנך המשכן בקרבנות הנזכרים המובאים לכפר על מעשה העגל, ירדה אש מן השמים לקבל אותם, והאש הזאת היא שעמדה עד דורו של שלמה שבנה הבית, כל ימי הבית היתה האש קיימת לא כבתה עד שחרב, ועל זה רמז הכתוב (ויקרא ו':ו') אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. וכן מצינו י"ב אשות שנפלו מן השמים בדורות ובזמנים חלוקים, שש מהן היו לקבלת הקרבנות ודרך רצוי ורחמנות, והשש הנותרים דרך כעס ונקמה. **האחת** היא האש הזאת שירדה לקבל הקרבנות הללו שנתחנך בהם המשכן שכתוב בה ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ואת החלבים, **השנית** היא שירדה בימי גדעון כאשר שאל אות מן המלאך, דכתיב (שופטים ו':י"ז-י"ח) ועשית לי אות שאתה מדבר עמי, אל נא תמוש מזה עד באי אליך, וכתיב וגדעון בא ויעש גדי עזים, וכתיב ויגע בבשר ובמצות ותעל האש מן הצור, ומפני שצוהו לעשות חמשה ענינים שאל ממנו אות כדי שיתאמת הדבר בלבו, תחלה אמר לו קח את פר השור אשר לאביך, כלומר קח אותו לעצמך והכוונה שיעקור אותו מן העולם שלא יהיה נעבד, ופר השני שבע שנים, פירוש שני לבטן, והרסת את מזבח הבעל אשר לאביך ואת האשרה אשר עליו תכרות, ובנית מזבח לה' אלהיך על ראש המעוז הזה במערכה, ולשון המעוז הוא הר צוק וקשה מלשון עזאזל, ועל זה הוצרך לאות כדי שיעשה ענינים אלו. **והשלישית** האש שירדה בימי מנוח כשנגלה המלאך לאשתו, וכתיב (שם יג) אם תעצרני לא אוכל בלחמך וגו', וכתיב ויקח מנוח את גדי העזים ואת המנחה ויעל על הצור לה', וכתיב ויהי כעלות הלהב מעל המזבח השמימה, פירש רבינו סעדיה ז"ל כי תחלה קרא את ההר צור ויעל על הצור, ואחר שנתקבל הקרבן קרא מזבח, והיה האות בזה למנוח ולאשתו כדי שיתאמתו דברי המלאך בלבם שבשרם בבן. **והרביעית** בימי דוד כשבא הדבר על העם וקנה דוד המקום בגורן ארונה היבוסי, וכתיב (דברי הימים א כ"א:כ"ו) ויבן שם דויד מזבח לה' ויעל עולות ושלמים ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על מזבח העולה. **והחמישית** בימי שלמה

כשנשלם בנין בהמ"ק, דכתיב (דברי הימים ב ז׳:א׳) וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה' מלא את הבית. ואם ישאל השואל למה הוצרך האש הזאת וכבר היתה שם האש שירדה בימי משה. ותשובת הדברים כי מזבח הנחשת לא היה מכיל הקרבנות שבימי שלמה לרבוין, ורובם היו מקריבים בחצר, הוא שכתוב (מלכים א ח׳:ס״ד) ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר, ובאר הסבה למה ואמר, כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה ואת המנחה, ולא היו רשאין להביא אל תוך החצר אש מן החוץ כי תהיה אש זרה, גם לא היו רשאין לקחת מן האש שעל מזבח הנחשת ושיוציאו אותו אל תוך החצר כי יחללוה ומעלין בקדש ולא מורידין, ועל כן הוצרך בהמ"ק לאות זה שתרד אש מן השמים אל תוך החצר. **והששית** בימי אליהו, הוא שכתוב (שם יח) ענני ה' ענני, הראשון בירידת האש השני בירידת המטר, לפי שהוא נשבע (שם יז) אם יהיה השנים האלה טל ומטר וגו'. או בא לומר ענני הראשון שתרד אש ותקבל הקרבנות, ענני השני בתוספת ורבוי האש כדי שלא יוכלו המים לכבותה אבל היא תלחוך המים, כענין שכתוב (שם יח) ואת המים אשר בתעלה לחכה.

ובברכות פרק קמא, ענני ה' א"ר אמי ענני שתרד אש מן השמים ותאכלם, ענני שתסיח דעתם שלא יאמרו מעשה תהו הם מעשה כשפים הם, והששה שירדו דרך כעס ונקמה, **האחד** היא האש הזאת בנדב ואביהוא, הוא שכתוב (ויקרא י׳) ותצא אש מלפני ה' וגו', **השני** כשנתרעמו העם על משה (במדבר יא) ויהי העם כמתאוננים רע וכתיב ותבער בם אש ה', **השלישי** במחלקותו של קרח דכתיב (שם טז) ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש, **הרביעי** בענין איוב שנאמר (איוב א) אש האלהים נפלה מן השמים, **החמישי והששי** שניהם ע"י אליהו שירדה אש מן השמים ושרפה לשר חמשים וחמשיו, ובפעם שנית ירדה אש ושרפה לשר חמשים השני וחמשיו, הוא שכתוב (מלכים ב א) ותרד אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשיו, ונענשו שניהם על שדברו לאליהו בגאוה ובגודל לבב, הראשון אמר (שם) המלך דבר רדה, והשני אמר (שם) כה אמר המלך מהרה רדה.

פרק י

פסוק א

ויתנו בהן אש וישימו עליה קטורת. על דרך הפשט החטא שנענשו בו נדב ואביהוא הוא שהביאו אש זרה מן החוץ, כי משפט הקטרת היה לקחת אש מן המזבח ולהקטיר בו את הסממנין, שנאמר (ויקרא ט״ז:י״ב) ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח, והם

חשבו שהאש של מזבח היה צריך לעצמו לכלות הקרבן, ועל כן הביאו אש מן החוץ, והיה זה עבירה בידם, כי היה נראה מעוט אמונה שהרי האש יורדת מן השמים, ועל שהחלישו בלבם כח הנס ובעיני רואיהם נענשו, כי היה קצת חלול השם בדבר, כך פירש הראב"ד ז"ל.

וע"ד המדרש שתויי יין נכנסו למקדש, ולכך סמך לו מיד יין ושכר אל תשת וגו', אמר להן הקב"ה אני אכבד אתכם יותר ממה שכבדתם אותי, אתם הקרבתם לפני אש טמאה אני אשרוף אתכם באש טהורה, כיצד היתה מיתתן, שני חוטין של אש יצאו מבית קדש הקדשים ונחלקו לארבעה, שנים נכנסו בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה.

וע"ד הקבלה תבין חטאם ממה שאמר הכתוב וישימו עליה ולא אמר וישימו עליהם כשם שאמר בענין קרח (במדבר ט"ז:י"ח) ויתנו עליהם אש וישימו עליהם קטרת, וכן הזכיר עוד (שם) ונתתם עליהם קטרת, כי מלת עליה תרמוז למדת הדין, והכתוב הודיענו מחשבתם בזה, וידוע כי הקטרת למדת הדין, שנאמר (דברים ל"ג:י') ישימו קטורה באפך, ולשון קטרת התקשרות הרוח במדות, תרגום (בראשית לח) ותקשור, וקטרת. ומתוך ההתקשרות ההוא בא שפע ההמשכה ממעלה למדת הדין, וממדת הדין יבא שפע הברכה על המקטיר, והמקטיר למדת הדין אין ראוי לו שיכוון אלא לשם המיוחד לבדו, נדב ואביהוא טעו בכאן אחרי מדת הדין ולא כוונו אל השם המיוחד אלא למדת הדין בלבד, ולכך לא היה אשה ריח ניחוח לה', ומדת הדין עצמה פגעה בהם, הוא שכתוב ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם.

ולדעת רוב המפרשים ז"ל הכניסו קטרת זה לפני ולפנים, וראייתם על זה פרשת אחרי מות, כי שם הוזהר אהרן שלא יכנס לפנים אלא בקטרת שלא ימות כדרך שמתו בניו, וזה דעת רש"י והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל.

אבל דעת הרמב"ן ז"ל כי לא הכניסו לפני ולפנים אלא באהל מועד, וכן כתב בתחלת פרשת אחרי מות, איך יעלה על דעתם לבוא היום אל המקום אשר לא נכנס שם אביהם, ולמה יכניסו שם הקטרת שלהם לפנים משלו, כי אהרן לא הקטיר קטרת על מזבח הפנימי אלא באהל מועד, שכן כתיב ויבא משה ואהרן אל אהל מועד, וביאה זו ללמדו מעשה הקטורת.

פסוק ב

ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימותו לפני ה'. חטאו באש ולקו באש, ומיתה זו שהזכיר הכתוב **וימותו לפני ה'**, היתה פרוד הנשמה מן הגוף, שנכנסה האש בתוך גופם דרך חוטמיהם ואז נפרדה נפשם מגופם, כי אין לומר שנשרפה נשמתם ח"ו שהרי קרובי

קראם הכתוב (ויקרא י׳:ג׳) בקרובי אקדש, ואמרו רז"ל אמר משה לאהרן אחי יודע הייתי שיקדש הבית והייתי סבור או בי או בך, עכשיו יודע אני שהם גדולים ממני וממך. ואין ספק כי מעלת נפשם גדולה לעוה"ב, שהרי מיתתם היתה כפרה על עונותם שלכך נזכרה מיתתם ביוה"כ בפרשת אחרי מות. וכן מצינו בירושלמי דמסכת יומא (א, א), מפני מה נזכרה מיתתן של נדב ואביהוא ביום הכיפורים ללמדך שמיתת צדיקים מכפרת. וגם אין לומר שנשרף גופם ומלבושם, שהרי הכתוב מעיד וישאום בכתנותם, כי חק הכהונה להיות להם כתונת כענין שנאמר (שמות כ״ח:מ׳) ולבני אהרן תעשה כתנות, ומיתה זו קראה הכתוב שרפה הוא שכתוב (ויקרא י׳:ו׳) יבכו את השרפה אשר שרף ה'.

ונראה שמזה למדו רז"ל מיתת שרפה שהיא מכלל ארבע מיתות בית דין, ומיתת השרפה היתה שהיו מתיכין עופרת ופותחין פיו של זה שנתחייב שרפה ומלעיטין אותו לתוך גרונו, והסימנין נשרפים ונשמתו מסתלקת. כי אין דין תורה לשרוף את גופו אלא דוגמת מיתת בני אהרן בידי שמים שלא נשרף גופם כלל. וכן אמרו רז"ל כמין שני חוטי אש נכנסו לתוך שני נקבי חוטמיהן ויצאה נשמתם. וכענין זה היתה מיתת חילו של סנחריב שהתנבא עליו ישעיה ע"ה, שנאמר (ישעיהו ט׳:ד׳) כי כל סאון סואן ברעש ושמלה מגוללה בדמים והיתה לשרפה מאכולת אש, מלת סאון הפוכה כמו אסון, ובאור הכתוב כל שאר המלחמות ההרוגים הם הנהרגים ברעש וקול המולה ובגדי אנשי המלחמה הם צבועים ומגוללים בדם, אבל מלחמה זו של סנחריב תהיה לשרפה ומאכולת אש ולא כשאר הרוגי מלחמות, וזהו שכתוב (מלכים ב י״ט:ל״ה) ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים. וכל המגפה הזאת היתה לסנחריב בכח התפלה שהתפלל חזקיהו וישעיה אל השמים ונשמעה תפלתם, הוא שכתוב בדברי הימים (ב לב) ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ הנביא על זאת ויזעקו השמים, וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור וישב בבושת פנים לארצו ויבא בית אלהיו ומיוצאי מעיו שם הפילוהו בחרב. ומפני שמיתתן היתה מיתת שרפה שנשרפה נשמתם מבפנים ונשארו הם ובגדיהם שלמים, לכך אמר הנביא (ישעיהו י׳:ט״ז) ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש כלומר כיקוד אש, של נדב ואביהוא, ואמר ותחת כבודו כאלו אמר ותחת בגדיו וכמו שאמרו רז"ל ר' יוחנן הוה קרי להו למאני מכבדותי, כי בגדיהם היו קיימים כבגדי נדב ואביהוא שהזכיר בהם הכתוב **וישאום בכתנותם**. ועל זה אמר הנביא (שם) וכבוד יערו וכרמילו, הם חיילותיו המרובים כעצי היער מנפש ועד בשר יכלה והיה כמסוס נוסס, כלומר והיה כבוד יערו הנזכר כמו סס, הוא תולעת שנוסס בעץ מבפנים ומשייר הקליפה שלמה מבחוץ, כמו

שנאמר (שם נא) וכצמר יאכלם סס, והכוונה בזה ששרף נשמתם ושייר גופם ובגדיהם, והחיל הזה היה מבני יפת שהיה להם זכות הבגדים, בשכר שכתוב (בראשית ט׳:כ״ג) ויקח שם ויפת את השמלה, שכסה את ערות אביו, ושם שאנחנו מבניו זכה על זה למצות ציצית. ומלת אותם שהוא מלא ירמוז לאש הששי דשכינה, שכן אמרו במסכת יומא שש אשות הן, אש אוכלת ואינה שותה, שותה ואינה אוכלת, אוכלת ושותה, אוכלת לחים ויבשים, אש דוחה אש, אש אוכלת אש. אוכלת ואינה שותה דידן, שותה ואינה אוכלת דחולין, אוכלת ושותה דאליהו, אוכלת לחים ויבשים דמערכה, אש דוחה אש דגבריאל, אש אוכלת אש דשכינה, דאמר מר הושיט אצבעו ביניהם ושרפם. ועוד יש בו רמז משש דעות שבאו לרז"ל בחטאם.

פסוק ג

הוא אשר דבר ה׳ לאמר בקרובי אקדש. והיכן דבר, אלא בשני מקומות דבר, האחד במעמד הר סיני שהזהיר הכהנים שלא יסתכלו יותר מדאי, הוא שכתוב (שמות י״ט:כ״ב) וגם הכהנים הנגשים אל ה׳ יתקדשו פן יפרץ בהם ה׳, כשם שמצינו בנדב ואביהוא שפרץ בהם, וזהו שאמר בכאן בקרובי אקדש, ושם אמר הנגשים אל ה׳, ושתי לשונות אלו מצאנום סמוכים ביחד בפסוק (ירמיהו ל׳:כ״א) והקרבתיו ונגש אלי. והשני באהל מועד שאמר (שמות כ״ט:מ״ג) ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי, וזה רמז גלוי שכינה לבני אהרן באמרו ונקדש בכבודי, הזכיר ונקדש לרמוז בקרובי אקדש, והזכיר בכבודי לרמוז ועל פני כל העם אכבד. ומלת בקרובי בלשון רבים שהקב"ה מתקדש בקרוביו, כלומר ע"י הדברים הקרובים לו, אבל בספר תורה שאינה נקוד אפשר לקרוא בקרבי לשון יחיד והוא המלאך הקרוב לו, יהיה בקרבי אקדש כמו ונקדש בכבודי, ותמצא המלה חסרה וא"ו, בקרבי כתיב, כענין (הושע י״א:ט׳) בקרבך קדוש, וכן (דברים ל״א:י״ז) על כי אין אלהי בקרבי, וזה לפי שמדת הדין פגעה בהם על שלא כוונו אל הוי"ו, וכמו שהזכיר למעלה.

וידום אהרן. השתיקה אחת ממשפטי האבלות, והם מפורשים ע"י יחזקאל ע"ה דכתיב (יחזקאל כ״ד:ט״ז) בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה ולא תספד ולא תבכה ולא תבוא דמעתך, האנק דם מתים אבל לא תעשה פארך חבוש עליך ונעליך תשים ברגליך ולא תעטה על שפם ולחם אנשים לא תאכל, אמור לבית ישראל וגו' הנני מחלל את מקדשי גאון עזכם מחמד עיניכם וגו', ועשיתם כאשר עשיתי, כי היה מתנבא על חרבן בהמ"ק ועל הגלות שיהיו גולים בארצות אויביהם ואין מספיקין בידם להשלים ולעשות חקי האבלות וכתיב, והיה יחזקאל לכם למופת.

ודע כי בכלל "אבל לא תעשה" יכנסו חמשה דברים, רחיצה סיכה תשמיש המטה משא ומתן של סחורה למוד התורה, כי כל אלו נקראים שמחה והשמחה הפך האבלות, ושמחת התורה והסחורה תמצאם בפסוק אחד, הוא שכתוב (תהילים קי"ט:קס"ב) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, למד ששניהם נקראים שמחה, וכתיב (ישעיהו ט':ב') כאשר יגילו בחלקם שלל.

פסוק ד

בני עזיאל דוד אהרן. פירש רש"י ז"ל עזיאל אחי עמרם היה, שנאמר (שמות ו':י"ח) ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל. ומה בא הרב ז"ל ללמדנו וכי לא היינו יודעים שעזיאל אחי עמרם היה אלא צריך פירוש לפירושו, כי לכך הזכיר דוד אהרן לבאר שהיו עזיאל ואהרן דומים במעשיהם זה לזה, והקיש עזיאל לאהרן מה אהרן אוהב שלום ורודף שלום כך עזיאל היה אוהב שלום ורודף שלום, ולא הוצרך הרב ז"ל לפרש כי עזיאל אחי עמרם היה אלא בשביל **דוד אהרן**.

פסוק ו

ועל כל העדה יקצוף. יהיה קצף. שאין ראוי לומר שיחול העונש שלהם על ישראל שאין הקב"ה מעניש אומה בעון אומה אחרת, והכהנים עם בפני עצמן הם, ואין הכוונה שיקצוף השם על ישראל אם יפרעו הכהנים ראשיהם ויפרמו בגדיהם, אבל פירושו יחול הקצף על כלל ישראל כאשר יצטרכו להתאבל ולבכות עליהם, וכמוהו (שמואל ב ב':א') ויאור להם בחברון, שפירושו ויהי אור, וכן בכאן יקצוף יהיה קצף. וכשם שמצינו במשה רבינו ע"ה (דברים ל"ד:ח') ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב, גם באהרן (במדבר כ':כ"ט) ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל, כן אמר בכאן ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה, כי בידוע שאין בכל ישראל גדולים במעלה כנדב ואביהוא שהיו במדרגה עליונה על כל הזקנים אחר משה ואהרן, הוא שכתוב (שמות כ"ד:א') ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, ועוד הוסיפו והגדילו בבכיתם עליהם יותר ממה שעשו למשה ואהרן, לפי שהמצוה היתה להם מאת משה רבינו ע"ה כאמרו ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה, כן כתב רבינו סעדיה ז"ל.

פסוק ט

יין ושכר אל תשת. דרשו בספרי, אין לי אלא יין מנין לרבות שאר המשכרים, תלמוד לומר ושכר, אם כן למה נאמר יין, על היין במיתה ועל שאר המשכרים באזהרה.

אתה ובניך אתך בבואכם. הזכיר **בבואכם**, כלומר בזמן שתהיה עבודת משמרתכם, כי הכהנים היו נחלקים לכ"ד משמרות וכל משמרה מהן עובדת שבת אחת, ואותה

שבת בלבד אסור להן שתיית היין לאותה משמרה, והם מותרים בשאר משמרות בשאר השבתות, וכן בכל משמר ומשמר מותרים בכל המשמרות זולתי באותה שבת בלבד שהם עובדין בה, וזהו ענין בבואכם. והוסיף לומר **אתך** בדומין לך, שיהיו ראוים לכהונה, כי אילו אמר **אתה ובניך** ולא אמר **אתך** היה במשמע שיזהיר על שתיית היין לכל בני אהרן, ואין הכתוב מזהיר אלא לאותן הראויין לכהונה כי אפשר שיהיו בני אהרן מזרע אהרן ולא יהיו ראוין לכהונה, כגון שנשאו נשים פסולות, גרושה או חללה, ואז תהיה כהונתם מחוללת, וזהו שאמר הכתוב (ויקרא כ"א:א') אמור אל הכהנים בני אהרן, לא אמר בני אהרן בלבד אלא הכהנים שהם ראוים לכהונה. ואמר **חקת עולם לדורותיכם** שיכניס בכלל הזה כל המשכנות, נוב וגבעון ושילה וירושלים.

ולפי שאמר הכתוב ולהבדיל ולהורות בוא"ו, רמז לנו הכתוב שיהיה בכלל הדין הזה מי שיצטרך להבדיל בין הקדש ובין החול או יצטרך לעשות הוראה, שהוא אסור ביין.

וידוע כי היין בטבעו מוליד שלשה דברים, שינה, וגסות הרוח, ובלבול השכל, ושלשתן נרמזו בפרשה זו. מוליד שינה, זה דבר מפורסם כי משתית היין יעלה אל הראש עשן חם ולח, מתילדת השינה ממנו, וזהו בבאכם אל אהל מועד, לרמוז על איסור השינה באהל, זהו שכתוב ביעקב (בראשית כ"ח:ט"ז) וייקץ יעקב משנתו וגו' ואנכי לא ידעתי כלומר שאם ידעתי לא ישנתי גם לא אשכב, וזהו שכתוב (שמואל א ג':ג') ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה', שעורו טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב במקומו, וטעם האתנחתא שבמלת שוכב מורה כן. גם לא הישיבה כי אם בעמידה, שנאמר (דברים י"ח:ז') ושרת בשם ה' אלהיו ככל אחיו הלוים העומדים, וכתיב (שם) לעמוד לשרת בשם ה'. מוליד גסות הרוח, לפי שהוא מחמם כחות הלב ויגיע לו מזה גסות הלב, וזהו שאמר ולהבדיל בין הקדש ובין החול, כי עם גובה הלב הכל שוה אצלו לא יבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור. מוליד בלבול השכל, לפי שהעשן העולה למוח הנה הוא מחיצה מבדלת בין השכל ובין שאר כחות הגוף, כענן הנטוי ברקיע שהיא מחיצה מבדלת בין אור השמש והעולם הזה, כן פעולות האדם נחשכות ואינו יכול להבחין ביניהם, וזהו שאמר ולהורות את בני ישראל, לפי שהוראה במצותיה של תורה צריכה שכל זך ודעת צלולה.

והנה שלמה ע"ה גנה רבוי השתיה מהיין ואמר (משלי כ"ג:ל"א) אל תרא יין כי יתאדם, פירשו רז"ל כי יתאדם יתאוה לדם, כי יתן בכוס עינו מלשון (במדבר י"א:ז') ועינו כעין הבדולח, בכוס בכיס כתיב, כי כשהוא נמשך אחר הכוס יבא לידי חסרון כיס. יתהלך במישרים, סופו למכור כל כלי ביתו ולא ישאר לו כלום עד שלא יהיה בביתו שום חפץ

שיבשל בו, זהו יתהלך במישרים סוף שיהיה ביתו ריקן מן הכל.
אחריתו כנחש ישך, כשם שהנחש פתה חוה בטעם יופי הפרי שנאמר (בראשית ג':ו') כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל, ואחר כך הביאם למיתה כך היין מפתה למי שנמשך ביופי מראהו וטעמו ובסוף יביאהו לידי מיתה.
ודרשו רז"ל מה נחש נתקללה אדמה בעבורו שנאמר (שם) ארורה האדמה בעבורך, אף היין נתקלל שליש העולם בעבורו, שנאמר (שם ט) וייקץ נח מיינו, וכתיב ארור כנען.

פסוק יב

וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים. וכבר הזכיר למעלה ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר בניו, והיה ראוי שיהיו פסוקים אלו סמוכים זה לזה כי הכל דבר משה לאהרן ולשני בניו שלו בשוה, ומה שהפסיק ביניהם בפרשת יין ושכר אל תשת, כדי ללמדך דרך ארץ שחייב אדם לנחם אבלים, כי אהרן היה מתאבל כאן על שני בניו נדב ואביהוא ובא הקב"ה לנחם אותו, כמו שדרשו רז"ל בפסוק (בראשית י"ח:א') וירא אליו, לבקר את החולה, וזהו שתמצא הדבור לאהרן לבדו באמרו וידבר ה' אל אהרן לאמר. וכן דרשו רז"ל מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא חנון אף אתה היה חנון מה הוא מנחם אבלים אף אתה היה מנחם אבלים מה הוא מבקר חולים אף אתה היה מבקר חולים מה הוא קובר מתים אף אתה קבור מתים.
וכן אמרו במדרש קהלת (קהלת ז':ב') טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה, מוטב שילך האדם במדה שנוהגת בחיים ובמתים ממדה שאינה נוהגת אלא בחיים. אמר הקב"ה למד ממני שהנחתי שמחת בני במשכן ונגליתי לאבל נדב ואביהוא. אבל רז"ל הוכיחו ממקום אחר שהוא יתברך מנחם אבלים ממה שכתוב (בראשית כ"ה:י"א) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, וכוונתם בברכה זו תנחומי אבלים היתה.
ואכלוה מצות אצל המזבח. וכתיב ואכלתם אותה במקום קדוש, כדי שלא תבין דוקא אצל המזבח ממש לכך הוסיף ואמר ואכלתם אותה במקום קדוש הרשה להם שיוכלו לאכלם בכל החצר, כי כל חצר אהל מועד נקרא קדוש, ומה שאמר אצל המזבח ללמד כי כל מה שיתקרב לאכלה אצל המזבח יהיה טוב ויותר ראוי.

פסוק יד

תאכלו במקום טהור אתה ובניך ובנותיך אתך. לא אמר במקום קדוש, לפי שהתיר אכילתה לנשים והנשים לא היו רשאות ליכנס לחצר אהל מועד, וכמו שאמרו אשה בעזרה מנין, כי חצר המשכן דוגמת העזרה שבמקדש.

פרק יא

פסוק ב

זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ. אם תסתכל בפרשה הזאת ובפרשיות הסמוכות לה תמצאם מסודרות בסדור גדול ובכונה נכונה על סדר ארבע יסודות ממטה למעלה, בשכבר ידעת כי סדור היסודות ממעלה למטה הוא סימן ארמ"ע, אש רוח מים עפר, וכן סדרם שלמה המע"ה בספר משלי בפסוק (משלי ל׳:ד׳) מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי צרר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ, אבל בפרשיות אלו תמצאם מסודרים ממטה למעלה והסימן עמר"א, כי התחיל מיסוד העפר, זהו שכתוב זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ, ובאר בפרשה זו הבהמות והחיות המותרות והאסורות שהן מיסוד העפר, ובפרשה שניה הזכיר יסוד המים, ובאר הדגים המותרים והאסורים ואמר את זה תאכלו מכל אשר במים, ובפרשה שלשית באר בריות הרוח שהן העופות האסורים והמותרים ואמר ואת אלה תשקצו מן העוף, ובפרשה רביעית רמז על יסוד האש שהוא היסוד הרביעי והדק מכולן. ואמרו וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ החלד והעכבר והצב למינהו, הצב שני מינים האחד שמו ערוד והשני שמו סלמנדר"א, ונרמזה סלמנדר"א זו במלת למינהו שהוסיף הכתוב בשבילו, והיא חיה מתילדת באש בתנור שנתחמם שבע שנים רצופים יום ולילה וכל כך גדלה שם שאם תפרד רגע מהאש מיד תמות כדגים שמתים בהפרדם מן המים לפי שהמים גדולן וחיותן כך סלמנדר"א זו עקר חיותה היא האש הגדולה. ועל זה דרשו רז"ל כשהיה מגיע רבי עקיבא אצל מקרא זה והצב למינהו היה אומר מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית, בראת בריות גדולות בים בריות גדולות ביבשה, שבים אלמלי יוצאות ליבשה מיד מתות ושביבשה אלמלי נכנסו לים מיד מתות, בראת בריות גדולות באש בריות גדולות באויר, שבאש אלמלי יוצאות לאויר מיד מתות ושבאויר אלמלי נכנסות באש מיד מתות, הוי אומר (תהילים ק"ד:כ"ד) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית.

ויראה לי מטעם שהזכיר מלת אלה בבריות הרוח הוא שאמר ואת אלה תשקצו מן העוף גם בפרשת בריות האש הזכיר ג"כ מלת אלה באמרו אלה הטמאים לכם, לפי שמלת אלה מלה רוחנית ידועה משם אלהים, שהיו"ד והמ"ם כנוי לרבים ועקר מלת אלה, ובא לרמוז כאן כי שתי היסודות שהם האש והרוח הם יסודות דקים, ומרוב דקותם ייחסם הכתוב בשם אלהים בהרבה מקומות באמרו (בראשית א׳:ב׳-ג׳) ורוח אלהים מרחפת על פני המים, (איוב א׳:ט"ז) אש אלהים נפלה. ובשתי הפרשיות הראשונות כשהזכיר יסודות העפר והמים שהם יסודות כבדים גופניים לא תמצא בהן מלת אלה כלל. ועוד

יש לומר שהזכיר בשתי יסודות הללו לשון אלה כדי לרמוז על עבודה זרה שכתוב בה (שמות ל"ב:ד') אלה אלהיך ישראל, וכבר ידעת כי יש מן האומות שהן עובדין הרוח והאש בהיותם יסודות קלים ומשרתים להם כדי שתחול עליהם רבוי הטובה וההצלחה ויתגבר מזלם לפי דעתם.

ובמדרש זאת החיה אשר תאכלו זהו שאמר הכתוב (חבקוק ג':ו') עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים, בשעה שבקש הקדוש ב"ה ליתן תורה לישראל עמד ומדד את הארץ ונתן התורה לישראל במדבר בפרהסיא, לכך כתיב עמד וימודד ארץ, דמם של שבעה אומות התיר להם שנאמר (ישעיהו ס':י"ב) והגוים חרוב יחרבו, נפשם של שבעה אומות התיר להם שנאמר (דברים כ':ט"ז) לא תחיה כל נשמה, ממונם של שבעה אומות התיר להם שנאמר (שם ז) ואכלת את כל העמים. רבי שמעון בן יוחאי אומר איללן שנאמר (במדבר י"ג:ט"ז) לתור את הארץ. ר' אחא אומר הקפיצן לגיהנם שנאמר (ויקרא י"א:כ"א) לנתר בהן על הארץ. רב הונא דצפורי אמר התירן כענין שכתוב (איוב י"ב:י"ח) מוסר מלכים פתח, רבי תנחום בר חנילאי אומר התיר להם את האסורין שקצים ורמשים. למה הדבר דומה, לבעל הבית שהיה לו גורן והיה עמו חמור וכלב טען עליהם התבואה, הכלב היה משליך המשוי כי לא נסה, מה עשה בעל הבית התיר מעליו את המשוי, כך הקב"ה כיון שראה את ז' האומות שאין בהן לחלוחית ואינן מקיימין את המצות, למה הדבר דומה לרופא שהלך לבקר שני חולים, אחד יש בו סכנה אמר להן תנו לו כל מה שמבקש לאכול, נכנס לשני אמר להן תנו לו מאכל פלוני ואל תתנו לו מאכל פלוני, לימים זה שהתיר לו המאכלים כולם מת, וזה שהתיר לו מקצת ואסר לו מקצת נתרפא, אמרו לו מה זאת, אמר להן זה שראיתי בו סמנים חיים התרתי לו זה ומנעתי ממנו זה, וזה שראיתי בו סימני מיתה התרתי לו את הכל כך התיר הקב"ה לשבעה אומות שקצים ורמשים וכל העברות לפי שהם מוכנים לגיהנם, אבל ישראל שהם לחיים אמר להם את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, ולכך אמר זאת החיה שהוא לשון חיים, לפי שישראל דבקים בחיים שנאמר (דברים ד':ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום.

פסוק ד

את הגמל וגו', ואת השפן וגו', ואת הארנבת וגו', ואת החזיר וגו'. לא התירה תורה בהמה וחיה אלא בשני סימנים אלו, והם פרסותיו סדוקות ומעלה גרה. ומה שלא הזכיר הסוס והחמור, כי אין בהם אחד מסימנים הללו, ולכך הוצרך לפרוט ארבעה אלו שיש בכל אחד מהם סימן אחד של טהרה ואעפ"כ הם טמאים, כיון שאין בהם שני הסימנים של הכשר אלא אחד בלבד והתורה לא התירה אלא בשנים. וכשהזכיר הכתוב החזיר

אף הכלב בכלל, שהרי הוא כמותו שאינו מעלה גרה אבל פרסותיו סדוקות, וכן הנביא המשילם זה לזה הוא שאמר (ישעיהו ס"ו:ג') זובח השה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר, והזכיר שלשה חיות בלשון זכר ובידוע שהנקבות בכלל האסור, לפי שהנקבה בכלל הזכר. וכן הארנבת אלו כתב הארנב היתה הנקבה בכללו ג"כ כמו השאר, אבל הוצרך הכתוב להזכיר הארנבת בלשון נקבה כדי לרמוז שמין הארנבת הם אנדרוגינוס ויש בהם כלים לזכר ולנקבה והם מולידים ויולדים.

ובמדרש הזכיר כאן ארבע חיות אלה בארבעה פסוקים, כל חיה וחיה בפסוק בפני עצמו, לרמוז על ארבע מלכיות שהיו בזמנים חלוקים כל אחד ואחד גלות בפני עצמו. ודרשו רז"ל את הגמל זו מלכות בבל, שנאמר (תהילים קל"ז:ח') בת בבל השדודה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו. את השפן, זו יון שבטלה התורה מפי הנביאים, שנאמר (עמוס ח':י"א) הנה ימים באים נאם ה' אלהים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה', וכתיב (שם) ונעו מים עד ים. ואת הארנבת זו מדי, שעשתה את ישראל פאה והפקר להשמיד להרוג ולאבד, וכן שם אשת תלמי הארנבת שמה. ואת החזיר. זו מלכות גלות הרביעי, שנאמר (תהילים פ':י"ד) יכרסמנה חזיר מיער. אבל במשנה תורה בסדר ראה הזכיר שלשתן בפסוק אחד הוא שכתוב (דברים י"ד:ז') את הגמל ואת הארנבת ואת השפן כי מעלה גרה המה וגו', והזכיר הרביעי בפסוק מפני עצמו, הוא שכתוב ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא ולא גרה, והיה זה לרמוז כי השלש גליות אע"פ שהיו זמניהם חלוקים היו כאלו הם מחוברים לפי שזמנם מועט וקצר, אבל הגלות הרביעי הזכירו בפני עצמו בין בפרשה זו בין במשנה תורה, להורות כי הוא גלות ארוך בפני עצמו ושקול כנגד כולם, וכנגד ארבע מלכיות הללו הזכיר דוד המלך ע"ה ארבע פעמים הודאה במזמור הנקרא הלל הגדול. הזכיר תחלה (תהילים קל"ו:א') הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, על מלכות בבל, והזכיר שנית הודו לאלהי האלהים, על מלכות יון, והזכיר שלישית הודו לאדני האדונים, על מלכות מדי. והזכיר שלשה הודו רצופין כנגד שלש חיות שהזכיר משה ביחד, והזכיר בפסוק אחרון מן המזמור הודו לאל השמים, כנגד מלכות אדום, ולפי שראה ברוח הקדש ישועה והצלה לישראל מכולן לכך נתן הודאה כנגד כולן, והזכיר בהודאה זו השמים מפני שבגאולה זו ישמחו השמים ותגל הארץ.

ובמדרש תנחומא למה נמשלה מלכות זו לחזיר, שעתיד הקב"ה להחזיר עליהן מדת הדין. ויש נוסחאות שכתוב בהן שעתיד להחזיר העטרה ליושנה, והענין כי שני המקדשים נבנו ע"י ישראל, בית ראשון בנה שלמה שהוא מזרע יהודה, בית שני בנה

זרובבל שהיה ג"כ מזרע יהודה, שנאמר (זכריה ד':ט') ידי זרובבל יסדו וגו', ונעשה על ידי כורש שנתן רשות בזה, אבל הבית השלישי עתידה אומה זו לבנותו, וזהו שאמרו עתיד להחזיר העטרה ליושנה, לפי שהוא החריבו.

ויש נוסחאות שכתוב, עתיד הקב"ה להחזירו לנו, וההמון מבינים שהחזיר יהיה טהור לישראל, אבל באור הענין על הכח שלו שהוא מצר לישראל, ולעתיד ישוב עם שאר כל הכחות לעזור ולתמוך לישראל כי ירבה השלום בעולם, שנאמר (ישעיהו י"א:ט') וגר זאב עם כבש וגו', וכתיב (שם) לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי.

פסוק ט

כל אשר לו סנפיר וקשקשת אותם תאכלו. טעם הסנפיר והקשקשת, לפי שבעליהם שוכנים לעולם בעליוני המים ובצלוליהם ויקבלו גידול באויר הנכנס שם, ולכן יש בהם קצת חום דוחה מהם שפעת הליחות, כאשר יעשה הצמר והשער וגם הצפרנים באדם ובבהמה, ושאין לו סנפיר וקשקשת ישכון לעולם בתחתית המים ובעכוריהם ולרוב הלחות ואסיפת הקור לא ידחה מהם דבר, ועל כן הם בעלי ליחה קרה קרובה להמית והיא ממיתה בקצת המימות באגמים המעופשים, כן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק יא

מבשרם לא תאכלו ואת נבלתם תשקצו. אחר שאסרם באכילה בא לבאר ואת נבלתם תשקצו לומר שאסור לסחור בהן, זהו ואת נבלתם תשקצו, שכך דרשו רז"ל דגים טמאים לא יעשה בהן סחורה, שנאמר ואת נבלתם תשקצו.

והנה הם שמונה דברים שאסור לסחור בהן, ארבעה למעלתן וחשיבותן, וארבעה לפחיתותן. **ארבעה למעלתן** הוא שאמרו רז"ל אין משתכרין בשל הקדש, לפי שההקדש הוא להקב"ה והקב"ה אין לו צורך בריוח והרחבת ממון, כי הכל שלו, שנאמר (חגי ב) לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות, וגזבר ההקדש אינו רשאי לסחור בו ולא להרויח בו אלא שיהיה מוצנע ברשותו לבדק הבית, וזה בהקדש סתם. אבל הקדש תנאי כגון המקדיש ממון על תנאי שילוו אותו וירויחו בו הרי זו מותר. ולכך נהגו בכל הקהלות שהממונים על ממון ההקדש מלוים אותו ומרויחים בו, שעל תנאי זה הקדישו הבעלים, אבל בהקדש סתם אסור ליגע בו ואין להרויח בו כלל, ועליו אמרו אין משתכרין בשל הקדש, ולא בשל צדקה, לפי שהממונה על הצדקה אסור שיסחור במעות של צדקה ולהוציאן מרשותו כלל כי לפעמים יבא שבוי ויצטרך לפדותו ולא יהיו בידו מעות מזומנים, או יצטרך לזון את העניים ואין בידו וימותו ברעב, או יצטרך לכסות את הערומים, ואין זה ריוח אלא הפסד גדול. וגם אין לסחור בבכור ומעשר שנפל בהם מום ואי אפשר לשוחטן במקדש אלא שיאכלם, כענין שכתוב (דברים טו) בשעריך תאכלנו, אבל לא שיסחור בהן, וגם

פירות שביעית אסור לסחור בהן שכך דרשו רז"ל לאכלה ולא לסחורה.
והארבעה לפחיתותן, ואלו הן, בשר נבלות וטרפות שקצים ורמשים אם ישנן ברשותו מותר למכרן, שכן אמר הכתוב (שם יד) או מכור לנכרי, לומר שהתיר לך הכתוב למכור בהמה שהיתה כשרה וכונתך לאכול אותה לולא סבת המקרה שקרה בה, אבל אין הכתוב מתיר בה שתוכל לסחור בהן כשאר הבהמות הכשרות והטהורות. ושקצים דגים טמאים, הוא שכתוב כאן ואת נבלתם תשקצו, ולכך הוסיף זה להיות האסור בו שוה בין מת בין חי.

פסוק יג

ואת אלה תשקצו מן העוף. כלומר מן העוף הטהור, ולמדך שהעופות הטהורים מרובין על הטמאים, וכן הזכירו רז"ל לפיכך פרט לך הכתוב בטמאים, מכאן אמרו לעולם ילמד אדם לתלמידו דרך קצרה, כאדם האומר לחברו ברור לך זה מתוך זה, שהדעת נותנת שאותו מין שהוא בורר מתוכו מרובה הוא מן הנברר, ועל זה אמר הכתוב (ויקרא כ׳:כ״ה) והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור, הקדים בבהמה הטהורה לטמאה, ובעוף הקדים הטמא לטהור, כלומר תבררו הבהמה הטהורה מן הטמאה, וזה יורה כי הבהמות הטמאות יותר מן הטהורות, ותבררו העוף הטמא מן הטהור, וזה יורה כי העופות הטהורים מרובים מן הטמאים, ולכך פרט לך הכתוב בטמאים ללמדך דרך קצרה.
וכתב הרמב"ן ז"ל כי הסימן בעופות הטמאים היא הדריסה, שכל עוף הדורס לעולם טמא, וכמו שהזכירו רבותינו ז"ל כי התורה הרחיקתו מפני שדמו מחומם לאכזריותו ושחור וגס, ומוליד המרה השחורה השרופה ונותן אכזריות בלב. וענין הדריסה הוא הצד ציד שירדוף ויתפשם חיים וידרסם בידו ויאכל אותם כאשר יעשה הנץ הגס הנקרא אסטו"ר והנץ הנקרא אשפרוי"ר. וטעם איסור העופות מפני אכזריות תולדותם. והבהמות ג"כ יתכן שיהיו מפני כן שאין במעלי הגרה ומפריסי הפרסה והשסועה דורס, והשאר כלן יטרפו.
והנה נמצא בתולדותן שנוי ממה שהזכירו חכמים שכל חלב הטהורים עומד וחלב הטמאים כלן איננו נקפא ולא יתגבן לעולם, והנה הם משונים, ויתכן מזה שיזיקו באברי הזרע ויהיה הזרע המתאסף מהליחה שבהם קרה ולחה לא תוליד כלל, או לא תוליד בטוב ונכון, מלבד שיש במותרים טובה ידועה בדרך הרפואות.
וראיתי בקצת ספרי הרפואות שחלב החזיר אם ינק היונק ממנו יהיה אותו נער מצורע, וזה לאות שיש בכלן סגולות רעות מאד, עד כאן.

ועוד יש לתת טעם באיסור העופות, כי לפי שהקב"ה בוחר הטוב ואוהב השפלות וכל שאר המדות הטובות, ושונא האכזריות וכל שאר המדות הרעות, לכך בחר בקרבנו בבריות השפלות והתמות, ומאותן שהוא יתעלה בחר בהן לקרבן צוה את ישראל שיהיה מאכלם מהן, וכשם שהוא יתברך מרחיק העופות הטמאים לצורך קרבן כן מרחיק אותם לצורך מאכלם של ישראל, וכל זה ללמדנו שהוא יתעלה שונא מדת הרע והאכזריות, ואוהב מדת הטוב והשפלות והתמות. ומטעם זה ימשלו הנביאים את הרשעים ובעלי הטבע האכזרי לעופות טמאים דורסים, הוא שכתוב (ירמיה מט) הנה כנשר יעלה וידאה ויפרוש כנפיו על בצרה, וכתיב (דברים כח) ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר, וכן ימשילום עוד לבהמות וחיות דורסות, הוא שכתוב (ירמיה ה) על כן הכם אריה ביער זאב ערבות ישדדם נמר שוקד על עריהם, והזכיר דוד המלך ע"ה (תהלים נח) מלתעות כפירים נתוץ ה', (שם נז) נפשי בתוך לבאים אשכבה. וימשילו הצדיקים בעלי המדות הטובות אוהבי השלום והתמימות לבהמות תמות ולעופות תמימים, הוא שכתוב (ישעיה ה) ורעו כבשים כדברם, וכתיב (מלאכי ג) ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק, וכתיב (הושע יא) יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור, וכתיב (ישעיה ס) וכיונים אל ארובותיהם.

ועוד יש לומר טעם אחר באיסור העופות לפי שאין מנחשין אלא בעופות הטמאים, והתורה אמרה (ויקרא יט) לא תנחשו, ולכך אסרה כל העופות הטמאים מצד הנחוש ומצד שהם דורסים, כי כל עוף שיש לו מעלה בדריסה יש לו מעלה בנחוש, והוא ראוי לסמוך עליו יותר, וחכמי הנחוש אומרים כן, ונחש העוף הטמא הוא שישתנה מעשהו וישתנה מושבו ממקום למקום, ולפעמים ימרוט כנפיו, והכל יודעין ומכירין שהוא מגלה דבר אלא שאין הכל מבינים אותו אלא החכם המנחש. ונחש העוף הטהור אינו נקרא נחש כי מה שהוא מגלה לבני אדם אינו אלא בקול הקריאה וצפצוף וזה אפילו בטמאים אינו נקרא נחש אלא חכמה, כמו שאמרו רז"ל שיחת דקלים ושיחת עופות ושיחת אילנות. ועל זה אמר שלמה בחכמתו (קהלת י) עוף השמים יוליך את הקול, שאין זה נחש מעשה כי אם נחש דבור, ואינו נקרא נחש אלא חכמה היא ממיני החכמות, ודומה למה שאמר הכתוב (ישעיה ל) ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו.

פסוק יט

הדוכיפת זה תרנגול הבר שהודו כפול וכרבלתו כפולה, והוא הביא שמיר למקדש. וכן אמרו בגיטין פרק מי שאחזו במעשה של אשמדאי, אמר ליה לדידי לא אמסר לי שמירא,

לשרא דימא אמסר ליה, ולא יהיב ליה אלא לתרנגולתא ברא דמהימן ליה אשבועתא, ומאי עביד ביה, ממטי ליה לטורא דלית ביה ישוב ומנח ליה אשינא דטורא ופקעי טורא, ומנקיט ומייתי בזרוני דאילני ושדי התם וקדחי, והיינו דמתרגמינן נגר טורא.

פסוק ל

והחומט והתנשמת. הזכיר שמונה שרצים ואמר בהם אלה הטמאים לכם, והנחש אינו בכללם. ויש לתמוה בזה כי ראוי היה בודאי שיהיה הנחש טמא ומטמא, כי הוא שורש הטומאה והזוהמא כידוע מן הנחש הקדמוני, ואם כן למה לא הכניסו הכתוב בכלל השרצים הטמאים.

אבל הענין הוא מכללי דרכי התורה שכל נתיבותיה שלום שלא רצתה לטמא הנחש במגעו שאם כן היה אדם נמנע מלהרגו כדי שלא יטמא. ומזה הזכיר כל הולך על גחון שהוא הנחש, והולך על ארבע שהוא עקרב, ומרבה רגלים והוא ששמו נדל, מפני שהן בריות מזיקות לבני אדם בארס שלהם ויש בהם מחליאות ויש בהם ממיתות, והזכיר בהם לא תאכלום כי שקץ הם, לא אסר כי אם האכילה אבל טהר את המגע, משא"כ בשמונה שרצים שאין להם ארס כלל.

פסוק לח

וכי יותן מים על זרע וגו'. מכאן דרשו רז"ל שהמים מכשירים לקבל טומאה, וכיון שנפל על הפירות מים לעולם הרי הם מוכשרים לקבל טומאה אע"פ שהפירות יבשין. וטעם הדבר שהליחות הוא מדביק לכלוך הטומאה ואם אנו גוזרים טומאה על הלחים ולא על היבשים נתת דבריך לשעורין, ואין ראוי שנגזור טומאה לחצאין, לפיכך גזרה תורה טומאה על הפירות אע"פ שהם יבשים עכשיו כיון שהיו לחים.

פסוק לט

וכי ימות מן הבהמה. היה ראוי שיאמר וכי תמות, אבל אילו אמר כן היה במשמע שאין הנבלה מטמאה במגע אלא כשהיא שלמה כולה, אבל חלק ממנה אינו מטמא, וכשאמר וכי ימות יורה שאף חלק ממנה מטמא במגע, ועל כן הזכיר וכי ימות מן הבהמה בלשון זכר, והנה הוא כלשון וכי יפול מנבלתם, שהרי נבלה לשון נקבה הוא, והזכיר יפול בלשון זכר על החלק ממנה. ודרשו רז"ל הנוגע בנבלתה, והאוכל מנבלתה, להוציא הקרנים והטלפים והעור והשער והעצמות. וכן מצינו בישראל שהביאו כמה כלים של עור ממחנה מדין והכתוב הכשירם בהזאת מי נדה, ואלו היה עור נבלה מטמא כבשר נבלה עצמה לא היה מספיק להם שום הכשר שהרי נבלה אין לה הכשר. וכן מצינו בשלמה ע"ה שעשה כסא של עצמות, הוא שכתוב (מלכים א י:י"ח) ויעש המלך כסא שן גדול, והוא עצם הפיל.

פסוק מ

והאכל מנבלתה. בנבלת עוף טהור הכתוב מדבר שאינו מטמא במגע, ובהמה מטמאה במגע, ועוף טהור אינו מטמא במגע, אבל מטמא בגדים בבית הבליעה, כלומר בגדיו מקבלין טומאה בשעה שבולעו. ולפי זה כשאמר מן הבהמה יכלול גם העוף ואין צריך לומר חיה, שכבר נתבאר כי חיה בכלל בהמה ובהמה בכלל חיה.

ואל תתמה בקבלת רז"ל שדרשו בנבלת עוף טהור הכתוב מדבר ושהבינו עוף בכלל בהמה, שהרי מצינו (ויקרא כ"ד:כ"א) ומכה בהמה ישלמנה ובודאי גם העוף בכלל, כי כן השכל מחייב לכל מי שמזיק דבר שיתן תשלומין, אבל דרך הפסוקים לדבר ולפרוט במה שהוא יותר מצוי, וכן כתוב (דברים ה':י"ד) ושורך וחמורך וכל בהמתך, ובודאי גם העוף בכלל שאסרו לו להפריח יונים שלו בשבת, גם בענין הפקדון מצינו כתוב (שמות כ"ב:ט') וכל בהמה לשמור.

פסוק מא

וכל השרץ השורץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל. אלו המתילדים בפירות, והם התולעים שבתמרים וגרוגרות וזיזין שבעדשים ושבפולין ושאר הפירות. והזכיר אח"כ לכל השרץ השורץ על הארץ, והם המתילדים מזכר ונקבה, וזהו לשון השורץ מלשון (בראשית ט':ז') שרצו בארץ ורבו בה (שמות א':ז') פרו וישרצו, והאדם מסתכן באכילתן, והם נחש ושלשול ועקרב וחפושית ונדל. וכן דרשו רז"ל כל הולך על גחון זה נחש, כל לרבות שלשול קטן, הולך על ארבע זה עקרב, כל לרבות חפושית והדומה לחפושית, מרבה רגלים זה נדל שיש לה רגלים רבים, כל לרבות דומה לדומה. והזכיר אחר כך בכל השרץ השורץ על הארץ והם המתילדים מהעפוש.

פסוק מג

בכל השרץ השורץ. לא אמר על הארץ כמו בראשונים, שאלו אמר כן היה במשמע שלא יהיה משקץ נפשו כי אם בשרץ הארץ דוקא, ודבר ידוע כי עכבר שני מינין אחד ביבשה ואחד בים, וכן בשאר השרצים שלא ידענו, ועל כן אמר בכל השרץ השורץ, כלומר אפילו בשרץ הים, כי האוכלו הוא משקץ נפשו ומטמא עצמו, ולכך הזהיר שלא ישקץ נפשו ולא יטמא בהם.

ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. יאמר ולא תטמאו בהם באכילתן בגוף, שאם תעשו כן ונטמתם בם בנפש, והמלה חסרה אל"ף שהוא לשון טמטום, והטעם שהלב מטמטם באכילת הדברים האסורים ואין רוח הקדש שורה בו.

ויתכן שנאמר כי מפני שאות אל"ף הוא מורה על היחוד והקדמות ועל כן יחסר האל"ף מהמלה, לפי שהשכינה מסתלקת ממקום הטומאה והחטא, וכענין שכתוב (דברים כג)

כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך וגו' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, וזהו חסרון האל"ף במלת מחטו לי. והטעם הזה בעצמו נוכל לומר במה שנקרא קדוש בלשוננו מי שהוא מיוחד ונבדל בעבודת הש"י, והמיוחד למעשה הזנות יקרא קדש בחסרון וא"ו, כי הוא"ו היא מאותיות השם הקדוש ולכך נחסרה הוא"ו משמו כי אין קדושה במקום הטומאה. ומזה תוכל להבין כח לשוננו הקדוש כי במעט שנוי לשון שיש בין תיבה לתיבה תלוים כמה הרי הרים.

ודרשו רז"ל **ולא תטמאו בהם ונטמתם בם** אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה, אדם מטמא עצמו למטה מטמאין אותו מלמעלה, אדם מטמא עצמו בעוה"ז מטמאין אותו לעוה"ב, ולכך סמך **והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני**, **והתקדשתם** בגוף, **והייתם קדושים** בנפש לעולם הבא, **כי קדוש אני**.

פסוק מד

והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני. הקדושה הזאת לישראל יותר משאר האומות אינה אלא במעשה התורה והמצות, כי עם התורה והמצות יתחזק כח השכל ויחלוש כח התאוות, וידוע כי התאוה חזקה בטבעה והנה היא באדם קודמת לשכלו, כי התאוה מוטבעת בו מתחלת נעוריו שהוא נמשך אחר ההנאות הגשמיות ועמהן הוא הולך וגדל עד שהיא מתגברת על השכל אשר בשבילו נוצר האדם, ועוד שהתאוה מחוברת מכחות הטבעים ומן היסודות ויש לה מחזיקים ועוזרים הרבה והם המאכלים ושאר התאוות הגשמיות, והשכל שהוא עצם רוחני והוא נגזר מן העולם העליון הוא נכרי בעולם הגופות העבים והגסים, ומפני שהוא נכרי אין לו מחזיק ועוזר אלא הכל כנגדו, ובדין הוא שיחליש השכל ותתגבר התאוה עליו בסבת שני ענינים, האחד מפני שהתאוה באדם קודמת לשכל, והשני מפני שהתאוה יש לה מחזיקים ולא כן השכל, ולפיכך הוצרך האדם אל התורה והמצות לחזק כח השכל ולהחליש כח התאוות, ומפני זה נצטוינו במצות המאכלים האסורים ובמצות העריות ובמצות התפלה והתענית והצדקה וגמילות חסדים שכולן להחליש כח התאוה. וזהו שאמרו רז"ל בספרי, והתקדשתם זו קדושת מצוה, ואחר כך והייתם קדושים. והכוונה במאמר הזה כי על ידי המצות יחליש כח התאוות ויתגבר כח השכל שבשבילו נברא האדם.

ויש לפרש עוד והתקדשתם מלשון פרישות, כי הפרוש והנבדל מתאוות העולם נקרא קדוש, וכן דרשו רז"ל בתורת כהנים, והתקדשתם והייתם קדושים כשם שאני קדוש כך אתם תהיו קדושים, כשם שאני פרוש כך אתם תהיו פרושים. והענין שיפרוש האדם מן התאוות ולא ישתמש בהם רק במוכרח, שאם ימשך האדם אחר המאכל והמשתה

והמשגל יותר מדאי יחריב נפשו וגופו, והוא הנקרא בלשון תורה כסיל ואויל, וכל הממעט אף בדבר ההכרחי ופורש עצמו מן המותר הגמור הוא הנקרא קדוש, כי אם הוא ממלא נפשו בתאוות מן המותר יהיה בסובאי יין וזוללי בשר ויהיה נבל ועובר על התורה, ועל כן הוצרך הכתוב הזה לומר והתקדשתם להזהיר על הפרישות, וזה שיגדור האדם את עצמו ויפרוש מרבוי המאכל והמשתה והמותר, ויפרוש גם כן מן הדבור שאינו ראוי כענין שכתוב (משלי כ״א:כ״ג) שומר פיו ולשונו וגו', זה כתב הרמב"ן ז"ל. וכן מצינו שלמה ע"ה שהזהיר על הדבור האסור הוא שאמר (שם טו) לשון חכמים תיטיב דעת ופי כסילים יביע אולת, וסמיך ליה בכל מקום עיני ה' צופות וגו', באר כי השגחת ה' בכל מקום, והוא משלם גמול על האולת ועל הדבור הנמאס, והוא שאמר הנביא (ישעיהו ט':ט״ז) על כן על בחוריו לא ישמח ה' וכל פה דובר נבלה, הזכיר הבחורים לפי שדרכם בכך, ודרשו רבותינו ז"ל כל המנבל פיו מעמיקים לו גיהנם שנאמר (משלי כ״ב:י״ד) שוחה עמוקה פי זרה זעום ה' יפל שם. וכן מצינו יחזקאל הנביא שהתנבא עונש ופורענות על הדבור שאינו ראוי והודיענו שהקב"ה משגיח על זה, והוא שאמר בפורענות הרשעים (יחזקאל ל״ה:י') יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה וה' שם היה, יגיד הכתוב כי הוא יתעלה היה שם משגיח על הדבור לשלם גמול, והזכיר בו עוד לשון וה' שהכוונה בכל מקום הוא ובית דינו.

ודעת רז"ל במדרשם בכתוב הזה שהוא אזהרה לאדם שיהיה נקי בגופו ובידיו, כי כל זה בגדר הפרישות, הוא שאמרו והתקדשתם אלו מים ראשונים, והייתם קדושים אלו מים אחרונים, כי קדוש אני זה שמן ערב, אני ה' אלהיכם זו ברכה. והכוונה בזה שצריך האדם בעת המאכל והמשתה שהוא סבה להשכיח העקר, שיתקדש בשלש קדושות, השתים לטהרת הגוף והשלישית לעורר כח הנפש בריח טוב, אז תהיה ראויה לברך הש"י, וכן הוא אומר (תהילים קל״ד:ב') שאו ידיכם קדש וברכו את ה'.

פרק יב

פסוק ב

שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב (משלי טו, כג)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכתוב הזה (משלי טו) כי האיש בדבורו כשהוא מדבר דבריו בחכמה יש לו שמחה על זה, לפי שהדבור הוא מצד השכל בסיבת הנפש השכלית שבאדם אשר בה יש לו יתרון על שאר בעלי חיים, ועל כן נתיחס הדבור להקב"ה, הוא שכתוב (ישעיהו נ״ז:י״ט) בורא ניב שפתים, והנביא שבח בו להקב"ה כשם ששבח אותו בבריאת השמים שהם עצמיים שכליים שאמר (שם מב) בורא השמים ונוטיהם. ואמר כי

כאשר יכוין האיש לדבר דברים נכוחים ומתוקנים ומסדר אותן בחכמת השכל ישמח על זה לפי שלא הוציא הדברים בשפתיו עד שסדרם בלבו, וידוע כי סדור הדברים במחשבת האדם הוא ביד האדם, ולא כן הדבור, כי הדבור יבא מאת השם, וכענין שכתוב (משלי ט"ז:א') לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון, וכאשר כוון במענה לשון והוציא דבריו בשפתיו על הנכונה, הנה זה דבר ברור כי הוא בסבת סיוע אלהי ותגיע לו מזה שמחה, זהו שאמר שמחה לאיש במענה פיו. אע"פ שכל דבריו שהוא מדבר כולן מיושרים, אין ראוי לו לדבר רק דבר בעתו, כי מי שהיה מדבר שירים בבית האבל או עניני אבל בבית שמחה מה מאד יהיה ענין בלתי מסודר וראוי, והוא דבר שלא בעתו שהרי אמרו בשעת חדוה חדוה ובשעת אבלא אבלא. ומן הענין הזה הוא מה שאמרו שואלין הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג. ומי שהיה דורש הלכות סכה בפסח או הלכות פסח בסכות גם זה ענין מבולבל מעורב ואין זה דבר בעתו. ועל זה הזכיר שלמה ע"ה בכאן שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב, יאמר כי אע"פ שהאדם מדבר נכוחות ועניינים שכליים אמתיים, יש לו להגבר על תאותו ולמשול ברוחו שלא ידבר מן הנכוחות ההם רק דבר בעתו. זהו על דרך הפשט.

וע"ד המדרש שמחה לאיש זה הקב"ה שנאמר (שמות ט"ו:ג') ה' איש מלחמה. במענה פיו, שנאמר (בראשית א':ג') ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. ודבר בעתו מה טוב, שנאמר (שם) וירא אלהים את האור כי טוב עד כאן.

וידוע כי בששת ימי בראשית כל יום ויום מן הששה הזכיר הכתוב כי טוב ומה שנברא בו בכל יום ויום היה דבר בעתו, ואע"פ שכל העולם כלו ומלואו העליונים והשפלים נבראו ברגע אחד הכל אמת, ועל זה הביאו רז"ל משל לאכר שזרע ששה זרעים בידו אחת ברגע אחד, וכל אחד ואחד הופיע ביומו אע"פ שהזריעה בבת אחת, וזהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ג':י"א) את הכל עשה יפה בעתו, ואמר בכאן ודבר בעתו מה טוב, כל דבר ודבר שנברא ביומו היה בעתו והיה הכל טוב, מן האור שהיה ראשון בנבראים העליונים עד אדם שהיה אחרון בנבראים השפלים הכל נעשה בעתו הראוי לו, ולא היה אחרון לחסרון כי אם לגדולה ומעלה, שהרי הדברים האחרונים במעשה היו ראשונים במחשבה, ועל כן הדברים המעולים תמצאם אחרונים, כי האדם שהוא תכלית הכונה בבריאת העולם להכיר בוראו ולעובדו היה אחרון לכל הנבראים ונבחר מכולן, וכן יום שבת היה אחרון לכל הימים ומקודש מכולן. וכן העוה"ב הוא אחרון לעוה"ז, כי העוה"ז קודם לו ואין האדם יכול לקנות חיי העוה"ב כי אם בכשרון המפעלים בעוה"ז. וכן ישראל היו אחרונים בבריאה והיו ראשונים במחשבה, הוא שכתוב (ירמיהו ב':ג')

קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, לא אמר קדוש או קדושים רק קדש וזה לעלוי ההפלגה במעלתן של ישראל כי הם מושכים מן הקדש, וכענין שכתוב (שמות כ"ב:ל') ואנשי קדש תהיון לי, לה', לחלק לה', כענין שכתוב (דברים ל"ב:ט') כי חלק ה' עמו, לא חלק הכוכבים והמזלות שהם לחלק האומות. ראשית תבואתה, מובחר תבואתה, כמו (עמוס ו':ו') וראשית שמנים ימשחו. התבואה חמשה מינין, חטה ושעורה שבולת שועל שיפון וכוסמין, ולכך תבואתה בה"א, ומבחר התבואה היא החטה, כן ישראל היו מבחר האומות שקבלו חמשה חומשי תורה שהיא מבחר התורות, ועל זה אמרו במדרש משל למלך שקדש אשתו בחמש טבעות, שנאמר (הושע ב':כ"א-כ"ב) וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'. וזה לשון ראשית שהוא כולל שתי קדימות, קדימת מעלה וקדימה זמנית. קדימת מעלה מן (עמוס ו':ו') וראשית שמנים, קדימה זמנית מלשון (בראשית י':י') ותהי ראשית ממלכתו בבל. הא למדת שהם קדומים וראשונים במחשבה ואחרונים בבריאה, שהרי עשו ואלופיו קדמו ליעקב ולכל זרעו שכן כתוב בעשו (שם כה) ויצא הראשון אדמוני , וגם תולדותיו של עשו קדמו לתולדותיו של יעקב כי עשו לקח אשה בן ארבעים שנה, ולא היתה תכלית הכונה בתולדות עשו הקודמות כי אם בתולדותיו של יעקב שבאו באחרונה והם היו תחלת המחשבה, וזהו שאמר דוד ע"ה (תהילים מ':ו') נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, וכמו שאמרו חכמי המחקר תחלת המחשבה סוף המעשה. והמשל בזה ראובן רוצה ללמוד תורה ואין לו בית המדרש, יצטרך שיבנה תחלה יסוד הבית ויגביה הבנין על היסוד ויפרוס גג התקרה על הבנין ואז ילמוד שם, והנה הלמוד באחרונה במעשה והוא היה תחלה במחשבה. וזה דומה למה שדרשו רז"ל (דברים ב':י"ט) אל תצורם ואל תתגר בם, למה הזהיר הכתוב כן בעמון ומואב, מפני שתי פרדות טובות שאני עתיד להוציא מהם, רות המואביה ונעמה העמונית. הא למדת מכל זה שהאחרון הוא המעולה, ומה שנברא אחרון עלה במחשבה ראשון. למה הדבר דומה למי שאבדה לו מרגלית בין החול מביא כברה וכובר כל החול עד שמוצא המרגלית. וכן מצינו בצמחים, שאם תקח גרגיר זרע ותזרענו הנה הוא משתרש בקרקע ומשלח שרשים לכאן ולכאן עד שנעשה ממנו אילן גדול שממנו יוצא הפרי שהוא גנוז ומתעלם בתוכו, וידוע כי הפרי שבא באחרונה הוא היה עיקר הכוונה בזריעת הגרגיר וגדול האילן והוא היה תחלת המחשבה. וכשם שמצינו במעשה בראשית כי הבהמות והחיות והאילנות והצמחים קדמו ליצירת אדם והוא היה ראשון ואחרון, כענין שכתוב (תהילים קל"ט:ה') אחור וקדם צרתני, כאלו אמר ראשון ואחרון צרתני, ראשון במעלה ואחרון בבריאה, ותיכף שבראו מסר בידו מצות

עשה ומצות לא תעשה, כן מצינו שסדרה התורה שלש פרשיות, אחת בבהמות וחיות שביסוד העפר, והיא זאת החיה אשר תאכלו, שניה בדגים שביסוד המים והיא את זה תאכלו מכל אשר במים, שלישית בעופות שביסוד הרוח, והיא ואת אלה תשקצו מן העוף, ובאחרונה הזכיר יצירת האדם, ומיד הטיל עליו מצוה והיא המילה, להודיע שאין עיקר לידתו של אדם בעוה"ז כי אם למצוה, וכענין שכתוב (איוב ה':ז') כי אדם לעמל יולד, פירוש לעמל התורה והמצות, ולכך הטילה התורה יצירתו בתוך המצות והקיפתו בהן לפניו ולאחריו. לפניו אלו מצות המאכלים, וכן דרשו רז"ל מאי דכתיב אחור וקדם צרתני, אחר שברא כל הבהמות והעופות שקצים ורמשים ברא אותו, כך התינוק הזה עד שלא יצא ממעי אמו אמר הקב"ה אני מצוה אותו את זה תאכל ואת זה לא תאכל, וזה לכם הטמא, את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, ומשהוא מקבל עליו כל המצות שבתורה אחר כך נולד. לאחריו זו מצות המילה, וזהו שכתוב.

אשה כי תזריע וגו'. היה ראוי הכתוב לומר אשה כי תלד זכר, אבל באה מלת תזריע לרבות ילדתו מחוי, כלומר שנוצר בצורת אדם ואח"כ נמוח שאמו טמאה לידה כמו שפירש רש"י ז"ל.

ומן המלה הזאת דרשו רז"ל אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזריע תחלה יולדת נקבה. והכוונה בלשון מזרעת על זרע הנקבה שהוא דם הנדות כי האשה אין לה זרע אבל הדם שלה שברחם הוא הזרע שלה והוא הנקרא אודם, וזרע הזכר הוא הנקרא לובן והאודם והלובן כל אחד מהם נקרא זרע, וכן אמרו רז"ל בסוף פרק המפלת שלשה שותפין יש בו באדם, הקב"ה אביו ואמו, אביו מזריע לובן שממנו מוח וגידין ועצמות וצפרנים ולובן שבעין, אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר ודם ושער ושחור שבעין, והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים וראית העין ושמיעת האזן ודבור שפתים והלוך רגלים ודעה ובינה והשכל. ומלת תזריע יוצאת.

וע"ד הפשט פירושה תמסור הזרע, כי הוא פקדון אצלה מן הזכר כזרע השדה שהוא פקדון בגוף השדה ויצא בעתו, ומזה אמר הכתוב (שמות כ"א:כ"ב) כאשר ישית עליו בעל האשה,לא כאשר תשית עליו האשה כי הילדים שלו והוא הראוי לתת בהם ערך, וכבר כתבתי שם.

אבל חכמי הטבע אומרים כי כל גוף העובר לאשה ואין בו לאיש רק הכח הנקרא בלשונם היולי שהוא נותן צורה בחומר, כי הזרע בהתערבו עם דם האשה נותן בו הצורה והתקון, ומבדיל ממנו המותרים שלא יצליחו בעובר, ומקפיא אותו כענין הקיבה המקפיא החלב. ויש להם ראיות לדעתם, האחת מביצת התרנגולת שהיא מגדלת אפרוח כשהיא באה

מן הזכר, וכשהיא מן המתפלשות בעפר אינה מגדלת אפרוח כלל, לפי שהזכר נעדר ממנה שהוא נותן הצורה, וכן דעת רז"ל בפ"ק דמסכת יום טוב יהבו ליה ביעי דספנא מארעא אזל אותבינהו ולא אפריחו. והשנית, ממקצת העופות שמולידין בחבוק בלבד ולא נראה בהם פליטת זרע וזה ראיה כי זרע האיש איננו חלק מהעובר. והשלישית, מדג הנקבה שתוליד ביצים בעצמה ואחר כן כשיפיל הזכר זרעו עליהם כל מה שיפול הזרע עליהם יהיה מהם דג וכל הביצים שלא יפול עליהם לא יהיה מהם דג כלל, ואין זה נמצא בבעלי חיים בלבד אלא גם בצמחים, שאם תקח עץ התמר הזכר ותרכיבהו עם התמר שהיא נקבה אז יצליח לעשות פרי, והענין כי הזכר נותן לנקבה חמימות, עמו ישלם בשול התמרים, זה דעת החכם ראש הפילוסופים עם קצת ראיותיו.

וטעם הדבר באשה מזרעת תחלה יולדת זכר איש מזריע תחלה יולדת נקבה, לפי שכשהאשה מזרעת תחלה זרע הזכר שהוא אחרון בא ומתגבר עליו ולפיכך יולדת זכר דעילאה גבר, איש מזריע תחלה טפת הנקבה באה באחרונה ומתגברת עליו ולפיכך יולדת נקבה. והענין כי הטפה הראשונה אשר תהיה מהזכר או מהנקבה הוא כמו השדה שזורעין בו, והטפה האחרונה כדמיון הזרע שזורעין בשדה, ולפי שכשהאשה מזרעת תחלה הרי הטפה ההיא כשדה וטפת הזכר שבאחרונה הוא הזרע, ולפיכך תלד זכר כמותו, וזהו לשון תזריע, ואם הזכר יזריע תחלה הרי הטפה ההיא כשדה וטיפת הנקבה שבאחרונה הוא הזרע ותלד נקבה כמותו.

וע"ד חכמת הטבע אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, כי כשהאשה משתוקקת לבעלה ומתחממת בחשקו כל רצונה ומחשבתה עליו ומציירת צורתו בלבה, ומתוך אותו חשק ממהרת ומזרעת תחלה ובכח אותה המחשבה המצויירת בלבה תלד זכר שכנגד לבה ועיניה, וזהו ענין המקלות ליעקב אבינו, שהיה עושה בהן ציורין והצאן כשהיו מתחממות היו מתעברות דוגמת אותן הצורות שהיו רואות בשעת תשמיש, ונשתוו בזה זכרים ונקבות. והוא הדין במין האדם, וכל שכן הוא, שהרי אם במין הבהמי יש לו כח בציור המחשבה על אחת כמה וכמה במין השכלי, וכבר הזכרתי זה בענין המקלות. ומי שהוא יכול לכבוש את יצרו ומשהה את עצמו כדי שתזרע היא תחלה קבל שכרו כי היא יולדת זכר מן הטעם הזה, וזהו שדרשו רז"ל בפסוק (תהילים קכ"ז:ג') הנה נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן, אלו המשהין את עצמם על הבטן כדי שיזריעו נשותיהן תחלה ויולדות זכר, וזהו שכר פרי הבטן.

ויש שפירשו עוד אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, מפני שיש בזרע האשה כח גנוז והוא כח הזכר ולכך יולדת זכר, כשם שיש בזכר כח גנוז והוא דם הנקבה, והראיה מאדם

הראשון שהיתה חוה בנויה ממנו והיתה גנוזה בכחו, כן כח הזכר גנוז בזרע הנקבה, וכשם שהנקבה נאצלת מן האדם כן היא ראויה שיהיה הזכר נאצל ממנה אם הנקבה מזרעת תחלה יולדת זכר שהוא הכח הגנוז בה, ואם הזכר מזריע תחלה יולדת נקבה הכח הגנוז בו, הרי שבשניהם יש כח להעמיד הבנין השלם.

וכבר ידעת שלא נזכר ה' בשלמותו בכל מעשה בראשית עד שהגיע ליצירת אדם, ודרשו רז"ל על (בראשית ב':ז') וייצר ה' אלהים את האדם, שם מלא על עולם מלא. ואיך אפשר להם לומר על עולם מלא ועדיין לא נבראת האשה, אלא שכחה גנוז בו והרי היא כאלו נבראה והרי עולם מלא. והראיה כי כל אחד מהם עולם מלא, כי כשם שנקרא שם מלא על יצירת האדם שנאמר וייצר ה' אלהים, כך נקרא שם מלא על האשה שנאמר (שם) ויבן ה' אלהים את הצלע. וא"כ ראוי כל אחד ואחד להעמיד הבנין השלם הזה כי זה כלול מזה וזה מזה, ומקרא מלא מצינו (שם מו) אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב ואת דינה בתו, הזכרים ייחס אותם ללאה וייחס הנקבה ליעקב, וזה דבר ברור כי כח הזכר גנוז בנקבה ככח הנקבה בזכר, לא שיהיה הזכר מוליד זכר והנקבה נקבה כי על זה אמרו בירושלמי לית ספר דמספר לגרמיה.

וע"ד המדרש אשה כי תזריע וילדה זכר, קדמה האשה יולדת זכר שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר, קדם האיש יולדת נקבה שנאמר ואם נקבה תלד, מעשה נסים עושה הקב"ה עם התינוק הזה, אדם שהוא נתון בבית הסוהר יום אחד נפשו מפרכסת לצאת, והתינוק הזה נתון במעי אמו תשעה חדשים והקב"ה משמרו, א"ר מאיר מעשה נסים עשה הקב"ה עם התינוק הזה, כיצד, עד שלא תלד האשה מושכת דמים וכשהיא יולדת מסתלק לשדים ונעשה חלב והתינוק יונק ממנו.

וע"ד השכל שלש עולמות חולפין על האדם, האחד כשהוא במעי אמו והוא הנקרא עולם היצירה, והוא תחלת הויתו ובו יכיר האדם נפלאות הבורא יתעלה וגודל מעשיו, הוא שעליו אמר דוד (תהילים קל"ט:ט"ו) אשר עושיתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ, וכבר הזכיר למעלה מזה אודך על כי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך, כי הוא מדבר בנפלאות החכמה ובנסתרים המתגלים והמתבארים מתוך תכונת היצירה. ומזה תקנו לנו אנשי כנסת הגדולה בתחלת ברכותינו שבכל יום, אשר יצר את האדם בחכמה, וחותם, ומפליא לעשות, ומזה הזכיר קהלת (קהלת י"א:ה') כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה את הכל, יאמר כי כל מעשה האלהים הוא נסתר ונפלא, ויביא ראיה מן המורגש, והוא העובר במעי אמו שנקראו עצמים, והוא דבר נעלם נמשך אחר הנס איך הוא מתקיים בתוכו

ומה הסבה שדוחה אותו לצאת משם, והמשיל זה לדרך הרוח לבאר כי הוא דבר נעלם כהעלמת דרך הרוח, וכשם שדרך הרוח והעצמים בבטן המלאה דברים נסתרים נעלמים כן כל מעשה האלהים נסתר ונעלם, כשל בו כח ההשגה, ועל עולם זה הזכיר (איוב י':י') זכר נא כי כחומר עשיתני וגו', הלא כחלב תתיכני וכגבינה תקפיאני עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תשוככני, והוא העולם שבו האדם עומד זמן קצוב תשעה חדשים והמאוחר יותר, ולפעמים רחוקים שנים עשר חדש, אין לו שם שכל ודעת ולא שום הכרח, ולרצונו היה עומד שם לעולם כי שם מזונותיו מצויים ממזון האם, וכאשר יפרד משם הוא אנוס ומוכרח, והוא מאמר החכמים ז"ל על כרחך אתה נוצר, ועל כן יבכה ויצטער בהולדו להורות כי העולם הזה הוא עולם הצער והמהומה. מאותו עולם היצירה נעתק אל העולם השני והוא העולם הזה, ויש לו בזה יתרון מעלה על העולם שבא ממנו, כי בעוה"ז כשם שגופו גדל כן יגדל שכלו ותרבה חכמתו עד שהוא מתחכם בתורה ובמצות, ועמם ישיג ידיעת ה' יתעלה, ואף בעוה"ז שיש לו יתרון בכל הכבוד הזה והמעלות האלה הוא עומד שם זמן קצוב, שנאמר (תהילים צ':י') ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה, וכאשר יפרד מן העוה"ז הוא אנוס ומוכרח, וזה מאמר החכמים ז"ל, על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת, כי לרצונו היה עומד שם לעד לעולם. מן העולם הזה הוא נעתק אל העולם השלישי שהוא העולם הבא, שאין לו זמן קצוב ואין לתענוג הזוכה בו סוף ותכלית, בו ישולם לו שכר צדקותיו אשר עשה בעוה"ז.

וא"כ מבואר הוא כי האדם הולך מטוב אל טוב ומעלוי לעלוי בשלשה עולמות אלו, הראשון עולם היצירה שהוא חשך ולא אור, העוה"ז השני יש בו חשך ואור כי הוא מתנהג על פי שני המאורות. השלישי עולם הבא שכלו טוב שכלו ארוך שכלו אור אין בו חשך, ושלש עולמות אלה רמזם קהלת ע"ה בפסוק אחד הוא שאמר (קהלת ז':א') טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, ובאורו של הפסוק לפי הדרך הזה, טוב האוצר לנפשו למעלה אוצרות זכות לעוה"ב, משמן טוב, כלומר מן האוצר לגופו אוצרות ממון ושמן טוב ושאר קניני העוה"ז, כענין שכתוב (משלי כ"א:כ') אוצר נחמד ושמן בנוה חכם, וטוב יום המות שהוא העוה"ז, מיום הולדו כלומר יותר מעולם היצירה, בא לבאר כי יש יתרון לעוה"ב על העוה"ז כשם שיש יתרון לעוה"ז שהוא יום המות על עולם היצירה כי מתוך המורגש והמוחש לעין נוכל להעיד על מה שאינו מוחש.

וטמאה שבעת ימים. גזרת הכתוב הוא שהטומאה שבעה והטהרה כמו כן שבעה, כי הימים טהורים במעלה השביעית הם ממטה למעלה, גם השמחה שבעה, והאבלות כמו כן שבעה, והכל דרך אחד להם.

כימי נדת דותה תטמא. דותה לשון מדוה הוא, כי הנדות הוא חולי בטבעה של אשה, וכן אמרו רז"ל ראשה ואבריה כבדין עליה. ואע"פ שהוא נקוי לאשה במותרות, מכל מקום הוא חולי בטבע תולדתה, ולשון נדה מרוחקת, וכן לשון מנודה מרוחק, בדילנא ממך דלא יתיבנא בארבע אמות דילך, ונקראת נדה מפני שבני אדם מנדין ומרחיקין אותה, גם הנשים מתרחקות ממנה והיא יושבת בדד. וכן מצינו מימות עולם שהיו האומות מרחיקים אותן רחוק גדול ואף העפר אשר תדרוך הנדה עליו היה טמא בעיניהם, גם דבורה אצלם היה טמא, כמו שמצינו ברחל שאמר ללבן אביה אל יחר בעיני אדוני כי לא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי, ולא השיב לה כלל, וזה יורה כי היו יושבות בדד באהל מיוחד שהיו נוהגין שלא לדבר עמהן, וגם אינן רשאות להתקרב לאדם כלל מפני שהריח וההבל שלהן מזיקין, שאם לא כן היה ראוי לה לרחל שתקום מפני אביה ולהתקרב אליו ולנשוק את ידיו, וידוע כי אפילו המבט שלה רע ומוליד הזיק. וכבר בארו חכמי הטבע מפלאות התולדות שאם תסתכל הנדה בתחלת נדותה בחרב מלוטשת או במראה, שיתראו שמה טיפין של דם, וזה אות ומופת שאפילו המבט שלה מזיק, ואין צריך לומר אם ישכב איש אותה.

פסוק ג

וביום השמיני ימול. ביום ואפילו בשבת ודוקא מילה ודאית, כגון שנולד ליל שבת או יום שבת, אבל מילת ספק כגון שנולד ערב שבת בין השמשות בשעה שהוא ספק יום ספק לילה אין מלין אותו אלא עד יום ראשון שהוא עשירי, שכך אמרו רז"ל קטן נמול לשמונה לתשעה לעשרה לאחד עשר לשנים עשר לא פחות ולא יותר. כדרכו לשמונה, נולד בין השמשות בשאר ימות השנה לתשעה, נולד בין השמשות ערב שבת נמול לעשרה, יום טוב אחר שבת לאחד עשר, שני ימים טובים של ראש השנה נמול לשנים עשר, היה חולה מאחרין עד שיתרפא.

ובמדרש שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא איזה מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר ודם, אמר לו של בשר ודם, אמר טורנוסרופוס הרי השמים והארץ יכול אדם לעשות כיוצא בהם, אמר לו ר' עקיבא לא תאמר לי במה שהוא למעלה שאין בריות שולטין עליו, אלא אמור דברים המצויין בבני אדם, א"ל למה אתם מלין, אמר והלא הייתי יודע שבדבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי לך שמעשה בשר ודם נאים משל הקב"ה, הביא לו שבולים וגלוסקאות אמר לו אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם. אמר לו טורנוסרופוס אם הוא רוצה במילה למה אין הולד יוצא מהול ממעי אמו, אמר לו רבי עקיבא ולמה שררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכתו, ומה שאתה אומר למה

אינו יוצא מהול, לפי שלא נתן הקב"ה את המצות אלא לצרף בהן את ישראל, שנאמר (משלי ל':ה') כל אמרת אלוה צרופה.

פסוק ד

ושלשים יום ושלשת ימים. ע"ד הפשט היו ימי טוהר שלשים ושלשת כדי שיהו עם שבעת ימי הטומאה ארבעים יום כמספר הימים אשר הזכר נגמר בבטן אמו. וע"ד הקבלה נתנו לאשה שלשה ושלשים ימי טוהר כנגד הכלה שבשיר השירים הכלולה מהחכמה שבה שלשים ושתים נתיבות, ועמה יהיה התחברות ועל כן היו שלשים ושלשה ימים ולא שלשים ושנים לרמוז על הכלה המתחברת אל החכמה שהיא נושאת אותן שלשים ושנים ונחשבת עמהן.

תשב. פירש רש"י ז"ל אין לשון ישיבה אלא לשון עכבה כמו (דברים א':מ"ו) ותשבו בקדש ימים רבים. ושעור הכתוב ושלשים יום ושלשת ימים תמתין עד שלא תגע בכל קדש ולא תבא למקדש, אע"פ שהם ימי טוהר אצל הבעל, וזה טעם בדמי טהרה, לומר שאע"פ שרואה טהורה. והרמב"ן ז"ל פירש תשב לשון תשמיש, כמו (הושע ג':ג') ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש, כי האשה השוכבת עם בעלה תקרא יושבת לו, וכלפי שאמר בשבעה וטמאה שבעת ימים כימי נדת דותה, שתטמא לבעל ולקדשים כל שבעת ימים, אמר כי אחרי השבעה תשב לבעלה שלשים ושלשה ימים בדמי טוהר, אבל לא תגע בקדש ולא תבא המקדש אע"פ שלא תראה, ותשב עם בעלה אע"פ שתראה. כי רז"ל יש להם קבלה שהיולדת טהורה אחר השבעה לחולין ולבעל בספירות שבעה נקיים, וזהו שאמר בשבעה כימי נדת דותה תטמא, ובימים אלה אמר שתטמא לקודש ולמקדש לא לחולין ולא לבעל.

וכן כתב הרמב"ם ז"ל בספר קדושה פרק י"א וזה לשונו, זה שתמצא במקצת מקומות ותמצא תשובות למקצת הגאונים ז"ל שיולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים ויולדת נקבה עד סוף שמונים, ואע"פ שלא ראתה דם אלא בתוך שבעה, אין זה מנהג אלא טעות הוא באותן התשובות ודרך מינות באותן המקומות ומן הצדוקים למדו דבר זה, ומצוה לכופן כדי להוציא מלבן מנהג הצדוקים ולהחזיק דברי חכמים שתספור שבעה נקיים בלבד כמו שבארנו.

בדמי טהרה. דם שהוא טהור, והוא כנגד דם הנדה, ואינו מטמא.

וכתב החכם ר' אברהם ז"ל גזר השם על הזכר כמספר הימים אשר תשלם צורתו בבטן, והנקבה כפלים שנגמרת לשמונים, ולפיכך טומאת הנקבה נמשכת כפלים, גם הטהרה נמשכת כפלים.

אבל דעת רז"ל שהצורה נגמרת לארבעים יום בין בזכר בין בנקבה, וטעם הכפל לדעתם מפני שטבע הנקבה קר ולח והיא צריכה נקיון רב לרוב הלחיות המוטבעות בה ועל כן תצטרך להמתין כל הזמן הזה כדי שתהיה מנוקה מלידה ומבבטן ומהריון, כי כן יצטרכו בני אדם שטבעם קר ולח זמן ארוך בנקיונם מאותן שטבעם חם.

פסוק ז

וכפר עליה. אין לשון כפרה נופל כי אם על החטא, ולפיכך קרבן זה של יולדת מחודש כקרבן הנזיר, כי מה חטאה בזמן הלידה שתצריכנה התורה קרבן, ואם זה הקרבן הוא על שבאה בסכנה ונצלה מהמיתה, היה ראוי לה שתביא תודה, ולמה תביא עולה וחטאת. **ויתכן** לפרש שאין הקרבן הזה מצד חטא של עצמה רק מצד אמה שהיא היתה אם כל חי, כי לולא החטא ההוא היה האדם מוליד עם אשתו שלא בדרך תאוה וחשק אלא בדרך הטבע הגמור, כטבע האילן המוציא פירותיו בכל שנה שלא בתאוה, והיולדת הזו כאמה בתה במעשה החטא, כי הענפים הם מקולקלים בקלקול השורש, ועל כן יצריכנה הכתוב קרבן לכפר על החטא הקדמוני, שכן נצטוה בסבת אותו החטא על שלש מצות, והן נדה וחלה והדלקת הנר. ולפי שהחטא ההוא היה תחלה במחשבה ואח"כ במעשה ומפני זה הזכיר בקרבן יולדת אחד לעולה ואחד לחטאת, כנגד חטא המחשבה וחטא המעשה, ומפני זה הקדים עולה לחטאת, מה שאין כן בשאר הקרבנות שהחטאת קודמת לעולה בכולן, וזה ששנינו בזבחים אחד לעולה ואחד לחטאת, לא הקדימו הכתוב אלא למקראה, והכוונה שלא הקדים הכתוב עולה לחטאת להיותה קודמת במעשה. אבל הענין הקדימה במקראה הוא מטעם זה, לרמוז על חטא המחשבה ההיא שקדם לחטא המעשה, ולדעת רז"ל חטא היולדת הוא שעברה על השבועה, ממה שאמרו בשעה שהיא כורעת לילד קופצת ונשבעת לא אזקק עוד לבעלי, ולפי שהיא נשבעת מתוך הצער ואין השבועה ראויה שתתקיים מפני שהיא משועבדת לבעלה, על כן יצריכנה הכתוב קרבן לכפר על חטא המחשבה.

פרק יג

פסוק ב

אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת. שנינו במשנה ארבע מראות נגעים הן, שאת ותולדתה בהרת ותולדתה, בהרת עזה כשלג, שניה לה כסיד ההיכל, שאת כצמר לבן, שניה לה כקרום ביצה. וגוון ארבעתן לבן, והלובן הזה זה למעלה מזה במדרגה, וספחת הוא שם הנגע המצטרף משניהם משאת ובהרת, מלשון (שמואל א ב׳:ל״ו) ספחני נא אל אחת הכהנות, (שם כו) מהסתפח בנחלת ה'. ומראות נגעים הללו אינן צרעת

אבל אפשר שיבאו לידי צרעת, ומפני זה הרחיקה תורה החולי הזה בתחלתו וזהו שאמר חכמי הרופאים הבהרות נראה מהן מהצרעת, וזהו שאמר הכתוב נגע צרעת, כלומר מכה של צרעת, אינה צרעת גמורה, אבל אחר ההסגר כשימצאו סימני טומאה גמורין שיאמר הכתוב צרעת היא, זהו צרעת גמורה, ועל כן תמצא שיאמר לפעמים וטמאו הכהן נגע צרעת היא, או יאמר נגע צרעת היא וראהו הכהן וטמא אותו, הכוונה לומר שיטמאנו מעכשיו כי הוא נגע שבודאי יבא לידי צרעת, וראוי שיבדל מן העם מעתה, וכן כשהוא אומר וטמא אותו הכהן נגע הוא, באורו שהוא נגע גדול שלא יתרפא ממנו לעולם אבל יגדל כל היום ויפשה, כן פירש הרמב"ן ז"ל. והנה הפשיון ושער לבן ומחיה ועומק העור הכל סימני טומאה הן.

ובמדרש אדם כי יהיה בעור בשרו, למה אינו אומר בפרשה זו דבר אל בני ישראל כמו שכתוב בשאר הפרשיות, לפי שנאמר (תהילים ה׳:ה׳) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, ללמדך שאין הקב"ה חפץ לחייב שום בריה, שנאמר (יחזקאל ל״ג:י״א) חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע, ובמה חפץ, להצדיק בריותיו, שנאמר (ישעיהו מ״ב:כ״א-כ״ב) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, חפץ הוא להצדיק בריותיו ולא לחייבן, ולפיכך לא אמר בפרשת נגעים דבר אל בני ישראל. דבר אחר לא יגורך רע, אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה, תדע שהוא כן, שבשעה שברא הקב"ה האור והחושך וקרא להם שמות הזכיר שמו על האור ולא הזכיר שמו על החושך, שנאמר (בראשית א׳:ה׳) ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, וכן אתה מוצא שכשברך לאדם וחוה הזכיר שמו עליהם שנאמר (שם) ויברך אותם אלהים, וכשקללן לא הזכיר שמו עליהם אלא (שם ג) אל האשה אמר, ולאדם אמר. ואם תאמר על הנחש הזכיר שמו בקללתו, שנאמר (שם) ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת, כך שנו רז"ל על שלשה דברים הזכיר שמו אע"פ שהם לרעה, על המסית, זה נחש שהסית את האשה ואמר לה כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים, תהיו כמוהו, מה הוא בורא עולמות אף אתם תבראו עולמות, שכל אומן שונא בני אומנתו, ולפי שהסית וספר לשון הרע הזכיר שמו עליו. ועל העובר על דברי חכמים שחייב מיתה, שנאמר (ירמיהו י״א:ג׳) כה אמר ה' אלהי ישראל ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת, ועל השם בטחונו בבשר ודם, שנאמר (שם טז) כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו, אימתי הוא ארור בשעה שמן ה' יסור לבו, וכן אתה מוצא בנח כשברך לשם הזכיר את ה' ואמר (בראשית ט׳:כ״ו) ברוך ה' אלהי שם וכשקלל כנען לא הזכירו שנאמר ארור כנען, וכן באלישע הנביא שהזכיר את

ה' בתפלתו בענין הצלה שנאמר (מלכים ב ו':י"ז) ה' פקח נא את עיניו ויראה וכשקלל את הארמיים אמר (שם) הך נא את הגוי הזה בסנורים ולא הזכיר ה' בפורענות וכשחזר והתפלל עליהם בהצלה הזכיר את ה' ואמר (שם) פקח את עיני אלה ויראו, הוי אומר שאין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה, ואפילו ישראל חלק להם כבוד ולא הזכירם על הרעה כיצד כשבא להזהיר על הקרבנות מהו אומר דבר אל בני ישראל וגו' אדם כי יקריב מכם קרבן לה', אבל כשבא להזהיר על הנגעים לא הזכיר אלא אדם כי יהיה בעור בשרו על מה הנגעים באים על הזנות, וכן אתה מוצא בירושלים ע"י שהיו שטופין בזמה לכך לקו בצרעת מה כתיב שם (ישעיהו ג':ט"ז) ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון מה עשה להן הקב"ה הלקן בצרעת שנאמר (שם) ושפח ה' קדקד בנות ציון ואין שפח אלא צרעת שנאמר ולשאת ולספחת ולבהרת, אדם כי יהיה בעור בשרו שאת זהו שאמר הכתוב (חבקוק א':ז') איום ונורא הוא ממנו משפטו ושאתו יצא, הכתוב הזה מדבר באדם הראשון שבראו הקב"ה בדמותו שנאמר (בראשית א':כ"ז) ויברא אלהים את האדם בצלמו וכשבראו בראו מסוף העולם ועד סופו שנאמר (דברים ד':ל"ב) כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך והיה שולט בכל העולם כלו שנאמר (בראשית א':כ"ח) ורדו בדגת הים ובעוף השמים, ממנו משפטו ושאתו יצא זו חוה שיצאה ממנו שגרמה לו מיתה שנאמר (שם ג) ותתן גם לאישה עמה ויאכל, ד"א איום ונורא הוא זה פרעה הרשע שהיה שליט בכל העולם שנאמר (תהילים ק"ה:כ') מושל עמים ויפתחהו, ממנו משפטו ושאתו יצא זה משה שהיה מתגדל בביתו והיה סבור שהוא בן ביתו שנאמר (שמות ב':י') ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה ועמד והביא עליו עשר מכות שנאמר (שם ג) ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, אמר ר' יהודה בר אמי המטה משאוי ארבעים סאה ושל סנפירינון היה ועשר מכות חקוקות עליו בכתב נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב ומשה היה מביט במטה ורואה איזו מכה ראויה לבא אל פרעה ומביאה עליו הוי אומר איום ונורא הוא, ד"א איום ונורא הוא זה אדום שנאמר (דניאל ז':ז') וארו חויא רביעאה דחילא ואמתני ותקיפא יתירה ושנין די פרזל לה, ממנו משפטו ושאתו יצא זה עובדיה הנביא שהיה גר אדומי והתנבא עליו אבדן, אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת והיה בעור בשרו לנגע צרעת, דרז"ל שאת זו בבל שנאמר (ישעיהו י"ד:ד') ונשאת המשל הזה על מלך בבל, ספחת זו מלכות מדי שהיה המן מסתפח עם אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד, בהרת זה יון שהיתה מבהרת על ישראל ואומרת כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור אין לי חלק בה' אלהי ישראל ואם לאו גוזרין עליו להריגה, והיה בעור בשרו לנגע צרעת זו מלכות ארם שהקב"ה מלקה אותה בצרעת ואת השר שלה שכן התנבא

ירמיה ע"ה (ירמיהו מ"ו:ט"ו) מדוע נסחף אביריך לא עמד כי ה' הדפו, ומלת נסחף כמו נספח מלשון ספחת ואמר אביריך ביו"ד לפי שהשר שלה הוא כולל כל האבירים שתחת ידו יבא אביר יעקב ויפרע מאותו אביר, וצריך שתתעורר כי לא מצינו מלת אביר בהקב"ה בדגש כי אם ברפה, והכוונה מדת רחמים וזהו (בראשית מ"ט:כ"ד) מידי אביר יעקב, (תהילים קל"ב:ב') נדר לאביר יעקב ובתפלת עננו אביר יעקב והוא כחו של יעקב, אבל בכחו של מלכות ארם הזכיר אביריך בדגש גם בדואג האדומי תמצא אביר בדגש הוא שכתוב (שמואל א כא ח) ושמו דואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול, ואע"פ שהיה ישראל מכלל הסנהדרין כבר דרשו רז"ל שנקרא כן על שם עירו שהיא אדום ומסיים המדרש ואומר ומה נעמן על ידי ששבה נערה קטנה נצטרע מלכות ארם ששעבדו בישראל עאכ"ו, ומנין שפורע הקב"ה ממנה ומן השר שלה בצרעת שכן התנבא זכריה (זכריה י"ד:י"ב) וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עומד על רגליו וגו' ע"כ במדרש.

ונסמכה פרשה זו של נגעים לפ' יולדת ללמדך שכל מי שאינו נשמר מן הנדה יהיה הולד מצורע, ונמצא בספרי חכמת הטבע גם רז"ל דרשו כן כל מי שישמש עם האשה ביום ראשון לנדתה יהיה הולד מצורע לעשר שנים, ואם הוא משמש לשני ימים לנדתה יהיה מצורע לעשרים שנה, ואם בשלשה לנדתה יהיה מצורע לשלשים שנה, וכן עד שבעה ימים, ואם ביום שביעי יהיה מצורע לשבעים שנה. ומכאן שיש בכל סמיכות הפרשיות שבתורה זו לזו עקר גדול וחכמה מפוארה הן בחכמהת הטבע הן בשאר החכמות שהתורה כלולה מכולן.

פסוק ג

וראה הכהן את הנגע. דרשו רבותינו ז"ל אין הכהן רואה את הנגע ביום ראשון, שהרי צריך להסגירו שבעה וכתיב וראה הכהן אותו ביום השביעי, ואי אפשר לראותו בשבת. ולא ביום שני, שאם יצטרך להסגירו שתי שבועות יבא יום שביעי של הסגר שבוע שניה בשבת שהוא שלש עשרה, ולכך אמרו שתי שבועות שהוא שלש עשרה ימים.

ושער בנגע הפך לבן ומראה הנגע עמוק מעור בשרו. פירש רש"י ז"ל כל מראה לבן עמוק הוא כמראה חמה עמוקה מן הצל.

וכתב הרמב"ן ז"ל בפירוש זה כי יש לובן נותן זוהר ולטישות בעינים כמראה החמה, והעין אינו מקבל גוון הלובן ההוא ועל כן יראה אצלו כעמוק, כי מראה החמה שהיא עמוקה מן הצל הוא מפני שהעין הוא מקבל גוון השחרות והוא נקבע בו וסובל אותו, אבל גוון הלובן אין העין מקבלו ומפזר כח הראות ומתרחק לו, ועל כן יראה כעמוק והנה

לובן הבהרת שהוא בהיר ועז כשלג הראות נחלש ממנו כאשר יחלש במקום החמה, ובלבד שלא יהיה בו שער שחור כי אז יתפוש כח הראות בשחרות, וממנו יתפשט בכל מקום הנגע ולא יברח ממנו, והשאת היא לבנה אבל אין הלובן מזהיר ולא יחליש הראות ויתפש בו ויתקרב אליו ויראה כקרובה אליו ומוגבהת, כענן הראות בכוכבים שהם נראים כמו גבוהים ברקיע.

פסוק ה

והנה הנגע עמד בעיניו. במראיתו, מלשון (במדבר י״א:ז׳) ועינו כעין הבדולח, (יחזקאל א׳:כ״ב) כעין הקרח הנורא. אבל בתורת כהנים שנינו, אין לי אלא בעיני עצמו, בעיני תלמידו מנין, ת"ל ואם בעיניו עמד הנתק. ואם כן פירושו ואם בעיני הכהן הנזכר עמד הנגע, כלומר שעמד על עמדו ולא שנה את מקומו ולא פשה לפי מראית עיני הכהן, ולשון מורגל הוא בדברי רבותינו ז"ל כך אני בעיניך, וכן בכתוב (מלכים ב א׳:י״ג) תיקר נא נפשי בעיניך, וירמוז הכתוב כי לפי מראית עיניו ישפוט הכהן בפשיון ואינו צריך למדוד את הנגע.

פסוק י

והיא הפכה שער לבן. פירוש שתי שערות, וטעם היות שער לבן סימן טומאה, לפי שהשחור הוא טבע התולדה וכיון שהוא לבן ונשתנה טבעה היה זה חולי.

ומחית בשר חי בשאת. פירוש או מחית בשר חי, כי אינו צריך לשניהם לשער לבן ולמחיה, שהרי בפרשה של מעלה טמא הכתוב בשער לבן לבדו, שכן כתוב ושער בנגע הפך לבן נגע צרעת הוא וראהו הכהן וטמא אותו, וגם כן המחיה לבדה סימן טומאה, ורבותינו ז"ל דרשו ליתן שעור למחיה שתהא כדי לקבל שער לבן שהוא שתי שערות.

ודע כי בכל המקום שתמצא שער לבן שער שחור אנו הולכים אחר עקר השורש של שער, שאם היה בנגע שער לבן והיה עקרו שחור דנין אותו כשחור, וכן אם היה בו שער שחור ועקר שרשו לבן דנין אותו כשער לבן.

פסוק ל

נתק הוא. כך שם הנגע נתק על שם שהשער נתק מאותו מקום, מלשון רבותינו ז"ל לאו שנתק לעשה, וכן בכתוב (יהושע ד׳:י״ח) נתקו כפות, ואחר שנתק משם השער הראשון שהוא טבעי אם נולד שם השער הצהוב הזה הדק הלקוי הנה הוא סימן טומאה. והנה הנתק מטמא בשער צהוב ובפשיון, ושער שחור הוא סימן טהרה כי כן כתוב ושער שחור צמח בו נרפא הנתק טהור הוא וטהרו הכהן.

פסוק מד

טמא הוא טמא יטמאנו הכהן. וכן הזכיר למעלה טהור הוא וטהרו הכהן, גזרת הכתוב הוא להיות הטומאה והטהרה על פי הכהן, ולמדך אף על פי שהכהן ראה בנגע סימני טהרה או טומאה צריך הוא להוציא מפיו טהור או טמא.

ודרשו רבותינו ז"ל זה אחד מהדברים שעליהם עלה הלל מבבל, פירוש עלה לחכמי ארץ ישראל לידע טעם הדבר.

פסוק מה

והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע ועל שפם יעטה. אמרו במדרש **והצרוע** זה בית המקדש, **אשר בו הנגע** זו עבודה זרה שמטמאה כנגע, **בגדיו יהיו פרומים** אלו בגדי כהונה, **וראשו יהיה פרוע** זו שכינה שנסתלקה משם, **ועל שפם יעטה** שבטלו את התורה, **וטמא טמא יקרא** זה חורבן ראשון וחורבן שני.

פסוק מז

בבגד צמר או בבגד פשתים. דרשו רבותינו ז"ל אין בגדי צמר מטמאין בנגעים אלא צמר בהמה טהורה אבל לא צמר בהמה טמאה. היה הבגד מעורב מצמר בהמה טמאה וצמר בהמה טהורה, אם רובו של בהמה טהורה מטמא בנגעים, ואם רובו של בהמה טמאה אינו מטמא בנגעים.

פסוק מט

או בכל כלי עור. דרשו רבותינו ז"ל להוציא את הצבועים, שהרי כבר הזכיר או בעור או בכל מלאכת עור.

פסוק נב

ושרף את הבגד או את השתי או את הערב. ואמר עוד (**נג**) **והנה לא פשה הנגע בבגד או בשתי או בערב**. ואמר עוד (**נו**) **וקרע אותו מן הבגד או מן העור או מן השתי או מן הערב** פירש הרמב"ן כי מה שהזכיר כמה פעמים בכמה פסוקים בבגד או העור והשתי והערב, על דרך הפשט לבאר כי הוא דבר נסיי.

פסוק נח

והבגד או השתי או הערב או כל כלי העור אשר תכבס. הזכיר בכתובים של מעלה כי הבגד שנראה בו הנגע אחר הכבוס ראוי לקרעו מהבגד, ואם יראה עוד שם פורחת היא וראוי לשרפו, ואם יסור אותו נגע בכבוס הבגד יתחייב לעשות לו טבילה ואז יהיה טהור, זהו שאמר **וכבס שנית וטהר**.

ודע כי הנגעים היו אות ומופת על החטא, שכן דרשו רבותינו ז"ל משל למה הדבר דומה לעבד רע שהיה נמכר, כשבא רבו לקנותו היה יודע שהוא עבד רע לקח עמו כבלים שאם סרח רודה אותו בהן כיון שסרח הביא אותן כבלים וכבלו, כך הקב"ה היה גלוי

וידוע לפניו שהאדם עתיד לחטוא והתקין יסורין הללו שאם חטא יהא רודה אותו בהן. וכך היו הנגעים באים, האבנים היו לוקין תחלה זהו שכתוב (ויקרא י״ד:ל״ד) ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם, עשה תשובה מוטב, ואם לאו מלקהו בבגדיו שנאמר (שם י"ג) והבגד כי יהיה בו נצע צרעת, חזר בו מוטב, ואם לאו מלקהו בגופו, וכיצד בגופו, מעט מעט, מתחיל ממריטת ראשו שנאמר (שם) ואיש כי ימרט ראשו ועדיין יש במריטת ראשו ספק לטמא ספק לטהר, חזר בו מוטב, ואם לאו מלקהו בשחין שנאמר אדם כי יהיה בו בעורו שחין, חזר בו מוטב ואם לאו מלקהו בנגעים קשים, שאת וספחת ובהרת. וכך דרשו רבותינו ז"ל במדרש רות, אין בעל הרחמים פורע מן הנפשות תחלה, ממי אתה למד מאיוב, לקה תחלה בממונו ואחר כך בבניו ובני ביתו ואחר כך בגופו. וכן במצרים תחלה בממונם שנאמר (תהילים ק״ה:ל״ג) ויך גפנם ותאנתם ויסגר לברד בעירם, ואחר כך (שם עח) ויך כל בכור במצרים. ואף בנגעים כן, תחלה באין על ביתו חזר בו הרי הן טעונין חליצה שנאמר (ויקרא י״ד:מ׳) וחלצו את האבנים אשר בהן הנגע, ואם לאו טעונין נתיצה שנאמר (שם) ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו, ואחר כך באין על בגדיו, חזר בו מוטב ואם לאו טעונין קריעה שנאמר (שם יג) וקרע אותו מן הבגד, ואם לאו טעונין שרפה שנאמר (שם) ושרף את הבגד, ואחר כך באין על גופו חזר בו מוטב ואם לאו (שם) בדד ישב מחוץ למחנה מושבו. עד כאן במדרש.

והנה הנגעים היו מורים השגחה גמורה ולא היה ענין טבעי אלא נס גדול, ולא היה הענין בחוצה לארץ כי אם בארץ ישראל, כי כשיקרה לאחד מישראל חטא ועון היה מתראה הנגע בביתו או בבגדו או בגופו להעיד עליו כי יש בידו עון, כענין שכתוב (תהלים פט) ובנגעים עונם, וכדי שישוב בתשובה ויטהר ויתלבן מעונו, והוא שרמז על זה גם כן (ויקרא י״ג:י״ג) כלו הפך לבן טהור הוא, כלומר מן הנגע ומן העון, ועל זה אמר הכתוב (שם יד) ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם, וזהו שכתוב עוד (שם) כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחוזה, להורות שאין הענין נוהג אלא בנחלת ה', לא בארץ העמים שהיא חול ולא בירושלים שהיא בית ה' מיוחד לשבתו ולא נתחלקה לשבטים, אלא בארץ הנקראת אחזת ה' שנתחלקה לשבטים, היא הארץ הקדושה והנבחרת הנקראת ארץ אחוזה, אשרי מי שיזכה לראותה בבנינה, הקב"ה יזכנו להיות מן היושבים בצלה שהיא מכוונת כנגד בית המקדש של מעלה, שעליה אמר דוד ע"ה (תהלים סה ה) אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך.

פרק יד

פסוק ב

מפרי פי איש תשבע בטנו תבואת שפתיו ישבע (**משלי יח, כ**)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכתוב הזה (משלי יח) גודל כח הלשון הן לטוב הן לרע, כי אם הוא משתמש בלשונו בדברי תורה ויוכיח ויזכה את הרבים הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, ואם בדברי רכילות ולשון הרע הנה ענשו מעותד ומזומן ותשבע בטנו ממנו, ויהיה תחלת הכתוב מפרי פי איש תשבע בטנו על עונש לשון הרע, וסופו כשאומר תבואת שפתיו ישבע על שכר לשון הצדיק המצדיק והמזכה את הרבים בלשונו, והכתוב שאחריו נקשר עמו ובאור אליו, והוא שאמר (שם) מות וחיים ביד לשון ואוהביה יאכל פריה, יאמר מאחר שיש מות וחיים ביד לשון, מי שאוהב הלשון והוא החפץ לדבר תמיד ישתדל להרבות אליו שכר וידבר בעניני חכמה ותוכחות חיים והאמת והשלום, ויאכל פרי הלשון ויהיה שכרו רב, כי חיים ביד לשון וכאשר הוא רגיל לדבר יותר משאר בני אדם כן ירבה שכרו. ובענין ההפך גם כן אם אוהב הלשון לדברי רכילות ולשון הרע הלא עונשו גדול ויאכל פרי העונש, ועל כן יש לו להזהר בזה כי מות וחיים ביד לשון. והתורה תודיע אותנו בעונש לשון הרע כי מי שאינו נזהר ממנו הוא נענש ולוקה בצרעת, ומזה נקרא בשם מצורע אשר באורו מוציא שם רע, כי שם העונש מבאר החטא שנענש עליו, ויצריכנו הכתוב קרבן לכפר על חטא הלשון, ואין לו טהרה אלא על ידי כהן, וזהו שכתוב.

זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו והובא אל הכהן. ודרשו רבותינו ז"ל חכמי האמת אין הנגעים באין אלא על לשון הרע, שנאמר (קהלת ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, כלומר אל תתן רשות להוציא דבר מפיך לחטיא את בשרך, להלקות את גופך, ולא תאמר לפני המלאך הממונה עליך בשגגה הוצאתי הדבור מפי, שכל דבור ודבור שיוצא מפיך בספר נכתבין, בין טוב ובין רע בין שוגג בין מזיד, למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך, אלו הידים והגוף שלוקין בנגעים. דבר אחר אל תתן את פיך, דברה תורה בלשון נקיה, אם אמרה לך אשתך שהיא נדה אל תחטיא את גופך ותפגע בה, ואל תאמר לפני המלאך הממונה על צורת הולד שוגג הייתי, לא הייתי יודע, למה יקצוף וגו' וחבל את מעשה ידיך, אלו הבנים שלוקין בנגעים. דבר אחר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, אם עשית בזדון תצטרך לכהן שנקרא מלאך, שנאמר (מלאכי ב) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, ואל תאמר לפני

הכהן בשגגה חטאתי, לעצמך אתה מטעה, למה יקצוף האלהים וגו' מעשה ידיך, אלו הבנים שלוקין בצרעת.

ומה שאמר ביום טהרתו, ביום שירצה להטהר והובא אל הכהן למדך שאין לו טהרה לעולם כי אם על פי כהן, כי אין הענין שיבא המצורע אל הכהן אבל הכהן היה יוצא אליו אל מחוץ למחנה באשר הוא שם, זהו שהזכיר ויצא הכהן אל מחוץ למחנה.

ואמרו במדרש מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא) הכל תלוי בלשון, זכה לחיים לא זכה למיתה, עסק אדם בתורה בלשונו זכה לחיים והיא התורה שנקראת עץ חיים, שנאמר (שם) עץ חיים היא למחזיקים בה, והיא רפואתו של לשון הרע שנאמר (שם טו) מרפא לשון עץ חיים, עסק בלשון הרע מתחייב בנפשו למות, שקשה לשון הרע משפיכות דמים, שכל מי שהורג אינו הורג אלא נפש אחת אבל המספר לשון הרע הורג שלשה, האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו. האומרו, מדואג האדומי שאמר לשון הרע על אחימלך בן אחיטוב ונהרג שנאמר (שמואל א כב) ויאמר שאול מות תמות אחימלך, ונהרג שאול דכתיב (דברי הימים א י) וימת שאול במעליו אשר מעל באלהים, וכן שאול אמר (שמואל ב א) עמד נא עלי ומותתני כי אחזני השבץ, קטיגוריא של נוב עיר הכהנים, ואין שבץ אל בגדי כהונה שנאמר (שמות כח) ועשית משבצות זהב, ודואג האדומי נשתרש מחיי העוה"ז ומחיי העוה"ב שנאמר (תהלים נב) גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה. מי קשה המכה בחרב או המכה בחץ, המכה בחרב אינו יכול להמית אלא בקרוב, והמכה בחץ אינו כן אלא זורק את החץ ומכהו בכל מקום שהוא רואה אותו, ולכך נמשל מספר לשון הרע לחץ שנאמר (ירמיה ט) חץ שחוט לשונם מרמה דבר בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו, וכן הכתוב אומר (תהלים נז) בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה.

קשה לשון הרע משפיכות דמים ומגלוי עריות ומעבודה זרה, משפיכות דמים, דכתיב (בראשית ד':י"ג) ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, מגלוי עריות דכתיב (שם לט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, מעבודה זרה דכתיב (שמות ל"ב:ל"א) אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, ואילו בלשון הרע כתיב (תהילים י"ב:ד') יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות, לכך נאמר מות וחיים ביד לשון.

במרים (במדבר י"ב:א') ותדבר מרים ואהרן במשה, מה היה עונשם, צרעת, דכתיב (שם) ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת וכתיב (שם) ויחר אף ה' בם וילך, אהרן בכלל. מה כתיב (דברים כ"ד:ט') זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים בדרך, והלא הדברים ק"ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה ושלא בפניו ושלא נתכוונה אלא להחזירו לאשתו כך,

המספר לשון הרע בפני חבירו על אחת כמה וכמה. מה כתיב למעלה מן הענין השמר בנגע צרעת. ואף אהרן שהיה כהן נגעה בו ידו של הקב"ה שנאמר ויחר אף ה' בם וילך, בם באהרן ומרים, אלא שאהרן נתרפא מיד ומרים אחר שבעה ימים שנאמר (במדבר י"ב:ט"ו) ותסגר מרים מחוץ למחנה שבעת ימים.

וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני שעל שספר לשון הרע על בוראו לפיכך נצטרע שנאמר (בראשית ג יד) ויאמר ה' אלקים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה, ארור בצרעת דכתיב (ויקרא י"ג:נ"ב) צרעת ממארת היא, א"ר הונא בשם רבי יהושע בן לוי הסלעים שהן על הנחש זוהי צרעתו, ולא עוד אלא שבעלי מומין מתרפאים לעוה"ב והוא אינו מתרפא כבני אדם, שנאמר (ישעיהו ל"ה:ו') אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם, וכן חיות ובהמות וזאב וטלה ירעו כאחד, אבל נחש עפר לחמו, שאינו מתרפא לעולם לפי שהוריד את הבריות לעפר, ומי גרם לו, שספר לשון הרע.

פסוק ד

שתי צפרים חיות טהורות. כל העופות הטהורים נקראים צפור שנאמר (דברים י"ד:י"א) כל צפור טהורה תאכלו, פרט לעופות טמאות פרט לעופות אסורין כגון צפור עיר הנדחת או עוף שהרג את הנפש, ולכך הוצרך טהורות שיהיה עוף טהור ומותר.

ובמדרש שתי צפרים חיות טהורות אמר הקב"ה יהא קרבנו צפרים שקולן מצפצף יבא הקול ויכפר על הקול.

ועץ ארז ושני תולעת ואזוב. אחז הכתוב הגדול והקטן שבכל מיני הצמחים, וכן הזכיר הכתוב בשלמה (מלכים א ה':י"ג) מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר, ודרשו רבותינו ז"ל מה תקנתו של זה שמתגאה וגבה כארז ישפיל עצמו כאזוב ויתכפר לו.

פסוק ז

על פני השדה. על דרך הפשט לפי שהצרעת הוא חולי דבק על כן יש לשלחה במקום שאין בו ישוב כדי שלא תדבק הצרעת, וזה טעם טומאת מצורע מפני רוח הטומאה שפרחה עליו מכתות כחות הטומאה הנאצלות מן הנחש הקדמוני אבי אבות הטומאה שהוציא שם רע על בוראו, ומצורע זה נענש על שהלך בדרכו והוציא שם רע ונתדמה לו, ועל כן הקיש המצורע למת שהוא אבי אבות הטומאה.

ועוד ירמוז **על פני השדה** הכוונה לפורחות השדה, כי הצפור החיה טבולה בדם הצפור השחוטה היה משלח לפורחות השדה, והם כת המשחיתים למטה ממדרגת שר המדבר המקבל שוחד ביום הכפורים, והיא נושאת עונות המצורע כענין השעיר המשתלח

לעזאזל המדברה, ולא היה רשאי לשלחה לא למדבר ולא לים, וזהו שדרשו רז"ל בתורת כהנים על פני השדה שלא יעמוד ביפו וישלחנה לים שלא יעמוד בגבת וישלחנה למדבר.

פסוק לה

ובא אשר לו הבית. דרשו רז"ל בפ"ק דיומא מי שמיוחד ביתו לו, כלומר שאינו רוצה להשאיל כלים או שאינו מכניס אורחים לביתו, שהנגעים באים על צרות העין, וזהו שאמר ובא אשר לו הבית והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית.

ובמדרש, **ובא אשר לו הבית** זה הקב"ה, **והגיד לכהן** זה ירמיה, **כנגע נראה לי בבית** זה צלם שהעמיד מנשה בהיכל.

פסוק לו

וצוה הכהן ופנו את הבית. התורה חסה על ממונן של ישראל, ואפילו על כלי חרס, שהרי כלים הללו שהזכיר בהן ופנו את הבית ולא יטמא כל אשר בבית, בכלי חרס הוא מדבר, שאם היו כלי שטף יטבילם והם טהורים, ואם היו שם אוכלין ומשקין יאכלם בימי טומאתו, הא ודאי אינו מדבר אלא בכלי חרס לפי שאין להן טהרה במקוה.

פסוק לז

והנה הנגע בקירות הבית. עד כאן הזכיר עשרה נגעים, ששה בגופו של אדם, והם שאת ספחת בהרת שחין נתק מריטת הראש. ארבעה חוץ לגופו, בבגד צמר בבגד פשתים בכל כלי עור בקירות הבית.

ותמצא הפרשיות מסודרות בסדר הזה והיו הנגעים עשרה כנגד עשרת הדברות, בזמן שהיו ישראל מקיימין התורה והמצות בארץ היו נצולין מהן ואם לאו היו לוקין בהן.

שקערורות. דרשו רז"ל שהיו מראיהן שקועין. ומה שבא לשון הפרשה בלשון רבים וחלצו את האבנים והשליכו ושרפו ולקחו והביאו, לפי שהוא ושכנו שניהם חייבים בהוצאה ושותפים בבנין, כי על זה אמרו אוי לרשע ואוי לשכנו. אבל אחרי כן חזר לדבר בלשון יחיד יקציע את הבית, וכן יקח וטח, לבאר שהוא לבדו מי שהנגע בכותלו חייב בהוצאות ההקצעה שהוא הקלוף, ולקיחת העפר לטיט ובטיחה.

פסוק מו

והבא אל הבית. דרשו רז"ל בית מוסגר אינו מטמא הבא אליו, שנאמר והבא אל הבית, דרך פניו אל הבית, והבא אליו דרך פניו אם שהה בו שעור אכילת חצי פרס הוא טמא ובגדיו וכל מה שעליו, שאף הם בכלל והבא אל הבית, ואם לא שהה שעור זה אינו טמא אלא הוא לבדו.

פסוק נג

וכפר על הבית וטהר. פירש הרמב"ן ז"ל כי בעבור שאין עונש הנגע הנראה בביתו של אדם כעונש הנראה בגופו לא הצריכו הכתוב לאשם וחטאת, כי די לו בכפרה שיביא המצורע לטהרתו שהן הצפורים ועץ הארז ואזוב.

פסוק נד

זאת התורה לכל נגע הצרעת ולנתק, ולצרעת הבגד ולבית, ולשאת ולספחת ולבהרת. אע"פ שקבלת רז"ל היא האמת והיא המעידה על עניני הצרעת, שבתחלה מלקה אותו בביתו כדי שיכניע לבבו ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה, חזר בו מוטב ואם לאו מלקהו בבגדו, חזר בו מוטב ואם לאו מלקהו בגופו ממש, אין סדור הענין כן בפרשיות, כי פרשת נגע צרעת כי תהיה באדם היא הקודמת, ואחריה פרשת והבגד כי יהיה בו נגע צרעת, ואחריה פרשת ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם. ואחזה התורה הדרך הזה כי הזכירו תחלה צרעת הגופות ואחר כך צרעת הבגדים ואח"כ צרעת הבתים, לפי שהתורה כל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, וכדי שלא יהא הסדור מסודר בפורענות הולך וגדל, וכמו שהיה הענין, אלא הולך ומתמעט כנתבאר לנו בסדר הפרשיות.

פרק טו

פסוק ב

איש איש כי יהיה זב מבשרו זובו טמא הוא. פירש רש"י ז"ל זובו טמא למד על הטפה שמטמאה, זוב דומה למי בצק של שעורים ודומה ללובן ביצה המוזרת, שכבת זרע קשור כלובן ביצה שאינה מוזרת. ואמר **רר בשרו את זובו**, לומר שזובו כמו הריר שיוצא צלול. או החתים בשרו, שיוצא עב וסותם פי האמה ונחתם בשרו מחמת זובו. וטעם טומאת הזוב באיש מפני היותו חולי כבד מן החלאים הנדבקים, והצריכו הכתוב קרבן שתי תורין או שני בני יונה אחד לחטאת ואחד לעולה, הצריכו חטאת לכפר על חטאו שלא יגרום לו עוד חולי, וקרבן עולה כדי לתת הודאה להקב"ה שרפא אותו וטהרו.

פסוק יא

וידיו לא שטף במים. כוונת הכתוב טבילת הגוף, והיה ראוי לומר וידיו לא רחץ במים, אבל כנה הטבילה בלשון שטיפה לפי שהטבילה צריכה שלא יהא בה דבר חוצץ אלא שישטוף גופו בידים במים, כלשון (ויקרא ו׳:כ״א) ומורק ושוטף במים, (ירמיהו מ״ז:ב׳) לנחל שוטף. **וכתב רש"י** ז"ל הוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים ללמדך שאין בית הסתרים טעון ביאת מים אלא אבר גלוי כמו הידים.

פסוק טז

ורחץ במים את כל בשרו. לא תמצא בכל שאר הטמאים כל בשרו כי אם בבעל קרי, ואפילו בזב שהיא טומאה חמורה ממנו לא הזכיר בו כל בשרו, והטעם לפי שהאדם מורכב מארבע יסודות ואע"פ שסדור היסודות בגלגליהם ארמ"ע, סדורם בבריאת העולם לא כן, בבריאתם נברא הרוח תחלה ואח"כ המים ואח"כ האש.

וכן תמצא בספר יצירה, שלש אמות אמ"ש. אבל מה שקראן אמות שהן אמות לכל הנמצאים כלן, והם אויר מים אש, וכך הסדר, מים מרוח, אש ממים, מים מרוח, וזהו שכתוב (בראשית א ב) בהו, וחושך זהו אש ממים, ורוח אלהים מרחפת על פני המים, זהו מים מרוח, כי לכך אנו אומרים בתפלה משיב הרוח ומוריד הגשם. אש ממים שהרי מן המים מוציאין האש, ומן האש עפר והוא הדשן. ונבראו באדם המרה הלבנה כנגד המים, והאדומה כנגד האש, והשחורה כנגד העפר, ויסוד הרוח שבו הוא הראשון והוא מתגבר על שאר היסודות, והוא המוציא כלי למעשהו, כי הוא העקר.

וידוע כי כל יסוד ויסוד הוא מורכב מארבע יסודות, וכיון שכן כשיתגבר באדם הרוח המתאוה יתעוררו אז כל חלקי הרוח שבשאר היסודות, ואע"פ ששאר היסודות בעת השינה מתים, הנה יסוד הרוח שהמציא אותם הוא ער ולא ינום ולא יישן, והוא הפועל פעולה זו, והוא מעורר כל חלקי הרוח הגנוזים בשאר היסודות בכח, ומפני זה יצריך הכתוב לבעל קרי להביא במים כל בשרו, כי ארבע יסודות שהם מתפשטים בכל חלקי הבשר מלבד יסוד הרוח שהוא ראשון יש בכל אחד ואחד מהשאר חלק הרוח, והטפה הזאת אינה ראויה לזרע ואין לה עקר בכח התולדה, מפני ששאר היסודות לא היו בה בהסכמה אחת כי ישנים ונרדמים היו ואין בזו כי אם כח הרוח בלבד. והזכיר בסמוך ואשה אשר ישכב איש אותה שכבת זרע כלומר, שהיו ארבע יסודות בהסכמה, הזכיר ורחצו במים ולא אמר כל בשרו לפי שלא היה בה כח הרוח לבדו כמו בבעל קרי.

ועוד יש לומר, כי כשיוצא בכונה הרי הוא מוכן לקבל רוח חיים, מפני שרוב חלקיו הוא הרוח הטבעי שהוא כלי לנפש גוברת עליו הכח האוירי, ואע"פ שהוא ג"כ טמא לא הזכיר כל בשרו, אבל בבעל קרי שיוצא בלא כונה דומה לבשר המת, וזה טעם הטומאה בבעל קרי שהזכיר בו כל בשרו. וענין הכתוב שאמר (דברים כ"ג:י"א) כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, והיה לפנות ערב ירחץ במים, ולא הזכיר כל בשרו יהיה פירוש ירחץ במים כמו שנאמר במקום אחר את כל בשרו.

פסוק יט

ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זובה בבשרה. פירוש דם הזוב שלה, ולא לובן כאיש. **שבעת ימים תהיה בנדתה**, אפילו לא ראתה אלא ראיה אחת שבעת ימים תהיה בנדתה.

והנה פרשה זו מדברת בענין הנדה והמקראות סתומות בענינה, שהרי אין בה זכרון טבילה כלל אלא במי שנוגע במשכבה שהצריכו הכתוב טבילה, הוא שאמר הנוגע במשכבה יכבס בגדיו ורחץ במים. ונמצא כתוב בתשובת שאלה למר יהודאי גאון, טבילת הנדה מן התורה קל וחומר מנוגע במשכבה, וכל שכן לנוגע בעצמה, וקל וחומר לנדה עצמה שהיא בטומאתה עד שתבא במים. וכך קבלו רז"ל שבעת ימים תהיה בנדתה, בנדתה תהא עד שתבא במים, שהרי בימים וטבילה תליא רחמנא.

ויש מהגאונים שלמדו זה מן הכתוב ורחצו במים, זה בנין אב לכל הטמאים שיהיו בטומאתן עד שיטבלו. ואמרו ז"ל כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה, חוץ ממזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו, מזיגת הכוס הרגל הוא לעברה, ואם שנתה בו להיכרא מותר, כדאמרינן דביתהו דשמואל מחלפא ליה בידא דשמאלא, ולא להושיטו מיד שמאלה לידו קאמר, שזו אפילו בכלים דעלמא אסור, אלא שמוזגת ומנחת לו על השלחן ביד שמאלה להיכרא. דביתהו דאביי מנחא ליה אפומא דכובא, דביתהו דרבא אבי סדיא. הצעת המטה בפניו אסור שלא בפניו מותר. הרחצת פניו ידיו ורגליו, אין צריך לומר בחמין אלא אפילו בצונן אסור, ואין צריך לומר אם היא נוגעת ורוחצת בידיה דהא איכא קרוב בשר ואסור ליגע בה ואפילו באצבע קטנה, אלא אפילו היא מוצקת והוא רוחץ אסור לפי שיש בדבר קרוב הדעת. ויצטרך האדם שיתרחק ביותר ושינהוג חומרא במגע הנדה, וכן פירשו רז"ל (ויקרא י"ח:ו') לא תקרבו לגלות ערוה, שום קורבה המביאה לידי גלוי ערוה. כי מפני שבאשה כלי היצירה צריך שיתנהג האדם עמה בטהרה כדי שתהיה היצירה טהורה וראויה לקבל הנפש הטהורה, ומן הידוע כי כל מדות הנפש נמשכות אחר עקר היצירה. ושנו רז"ל הבא על הנדה חייב כרת, ואפילו שתישן בבגדיה עם בעלה במטה אחת אסור, שנאמר (שם) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, שהרי הקב"ה הזהיר את ישראל על הטהרה ועל הקדושה שלא יעשו כמעשה הגויים.

ואם תסתכל בפרשה זו תמצא שלא חייבה תורה קרבן בנדה וחייבה בזבה, והטעם לפי שהנדות הוא חולי בטבעה של אשה ולא נתרפאה לעולם מחולי זה, ולכך טמא אותה שבעת ימים בין שתראה יום אחד בין שתראה בכולן כי הנשים בטבען לא תהיה בהן יותר משבעה זולת בהיות בהן שפע יתר בחולי, אבל הזיבה אינו חולי בטבעה, ולפיכך הזכיר בה הכתוב ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים בלא עת נדתה, כלומר בלא עת הידוע לה, או שתוסיף על העת בזוב זוב דמה ימים רבים אחר השבעה הנה הוא חולי כזוב האיש והצריכה הכתוב קרבן כאשר תתרפא כמשפט הזב.

ודע כי החולי הזה המוטבע באשה לא מצאנוהו בנקבות שאר המינין אלא במין האדם בלבד היא האשה, והיה זה על דרך העונש מפתקה של חוה שנאמר לה (בראשית ג׳:ט״ז) הרבה ארבה וגו', ולכן אינו בשאר המינין לפי שהבהמות אין להן שכל ואין ענינם נמשך אחר העונש והשכר. ואפשר לומר כי מטעם שפרחה עליה מאז רוח הטומאה יש בכח האשה הנדה להראות טפי דם במראה או בזכוכית אחר שתביט בהם בתחלת נדותה הבטה גמורה.

ויש לך עוד לדעת כי אע"פ שהוא חולי בטבעה הנה הוא תועלת ומעלה לולד, כי תתנקה האשה מן המותרות ותגרש אותם עד שיהיה הולד נוצר מן הדם הזך והמובחר, כדי שיהיה מוכן לקבל השפע האלהי הוא אור השכל, כענין הברזל שמגרשין ממנו החלודה ואז יהיה ראוי ומוכן לקבל אור השמש לא קודם לכן, ומטעם זה היה ראוי שינהוג זה במין האדם, ולא בנקבות שאר המינין שהונחו שדיהן להניק החלב במקום הערוה, ולא כן במין האדם היא האשה שהונחו במקום השכל כדי להעיר כל אחד מה היתה תכלית בריאתו.

פסוק כה

ימים רבים. קבלת רז"ל ימים רבים, **ימים** שנים, **רבים** שלשה. וכן אמרו ימים שנים, יכול ימים הרבה, אמר רבי עקיבא כל ששמועו מרובה ושמועו מועט תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מועט תפשת. א"ר נחמיה וכי מה בא הכתוב לפתוח או לנעול, והלא לא בא לנעול אלא לפתוח, ואם אתה אומר ימים עשרה אינן אלא מאה, אינם אלא מאתים, אינם אלא אלף, אינם אלא רבוא, וכשאתה אומר ימים שנים פתחת. אמר ר' מונא ימים שנים, יכול ימים הרבה, אם מרובים הם והלא כבר נאמר רבים, הא לא דבר הכתוב אלא בימים מועטים, כמה הם, הוי אומר שנים. רבים שלש, יכול רבים עשרה, נאמר ימים ונאמר רבים מה ימים מעוט ימים שנים אף רבים מעוט רבים שלשה, יכול שנים ושלשה הרי חמשה, וכי נאמר ימים ורבים והלא לא נאמר אלא ימים רבים, הא כיצד רבים הללו יהיו מרובין על השנים, וכמה הן הוי אומר שלשה.

ובמדרש ימים רבים, והלא ימי נדה שבעה הן ולמה קורא אותן ימים רבים, וכן (מלכים א י״ח:א׳) ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר וגו', והלא לא היו שלש שנים אלא חדש אחד מהשנה ראשונה וכל שנה שניה וחדש מהשלישית, אלא לפי שהיו ימי רעה נקראו ימים רבים. כיוצא בו (יהושע י״א:י״ח) ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה. כיוצא בו (דברי הימים ב ט״ו:ג׳) וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה,

אלא על שעבדו ע"ג קראם רבים, אף כאן אשה פורשת מבעלה והם ימים של צער לפיכך קראם ימים רבים.

פסוק כח

ואם טהרה מזובה. כלומר כאשר יטהר הזב מזובו, **וספרה לה שבעת ימים**, כאשר יספור הזב שכתוב בו וספר לו שבעת ימים לטהרתו, **ואחר תטהר**, כטהרת הזב. והיה נראה מזה שתצטרך טבילה במים חיים כמשפט הזב, שכתוב בו ורחץ בשרו במים חיים וטהר. **אבל** כוונת רז"ל שבא הכתוב של ואחר תטהר לרבות לה טהרה, לפי שלא היה צריך לכתוב ואחר תטהר שהרי בודאי האשה בכלל האיש היא, ומה שהוצרך לכתוב ואחר תטהר, רבה לה טהרה, כלומר להקל בטהרת הזבה שתטהר במי מקוה כדרך שאר הנטהרים שבתורה ולא תצטרך מים חיים.

וספרה לה שבעת ימים. אינה חייבת לברך בספירה זו כספירת העומר, לפי שכל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן, וזו אם ראתה בתוך השבעה סותרת מה שספרה למפרע ונמצאת ברכה לבטלה, ומטעם זה אי אפשר לה לברך במצוה זו.

וטעם המצוה הזו שנתנה לאשה, הוא מה שאמרו רז"ל במדרש, היא שפכה דמו של אדם לפיכך ישפך דמה, וכן כתוב (בראשית ט) שופך דם האדם באדם דמו ישפך, וכן חלה והדלקת הנר, הנה היא טמאה חלתו של עולם וכבתה נרו של עולם, לפיכך תשמור החלה ותדליק את הנר בשבת.

פסוק לא

והזרתם את בני ישראל מטמאתם. אמרו רז"ל מכאן אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן, וכמה, אמר רבינא עונה. וכמה עונה, או יום או לילה. ומפורש במסכת נדה שאם היא רגילה לראות דם בחצי היום או בשעה עשירית או באחד עשר מן היום, חייב לפרוש כל אותו היום אבל לא כל הלילה שלה שמותרת לשמש כל הלילה. אי נמי היתה רגילה לראות בשעה שניה מן היום, אותה שעה אסורה לשמש אבל כל הלילה מותרת לשמש, ואם היא רגילה לראות בלילה אפילו בסוף הלילה אסורה לשמש כל אותו הלילה אבל כל היום שלפני הלילה מותרת לשמש, ואפילו רגילה לראות בשעה שניה מן הלילה אינה צריכה לפרוש מבעלה אלא אותה שעה ראשונה מן הלילה לבדה וכל יום שלפניה מותרת. וכל מי שאינו פורש מאשתו סמוך לוסתה אפילו הויין לו בנים כבני אהרן מתים שנאמר והזרתם את בני ישראל וגו', וכתיב והדוה בנדתה, וסמיך ליה אחרי מות שני בני אהרן, כלומר אפילו היה לו קודם לכן בנים חשובים כבני אהרן הן מתים בעון אביהם, שנאמר והזרתם כלומר חייבים אתם להזהיר את בני ישראל שינזרו

מנשותיהם סמוך לוסתן כדי שלא יבאו על הנדה, ואם לאו מתים בניהם כמו שמתו בני אהרן בחיי אביהם.

פסוק לג

והדוה בנדתה. סדור פרשיות של מעלה הוא כן, תחלה מדבר בפרשת הזב, איש איש כי יהיה זב מבשרו, ואחר כן ואשה אשר ישכב איש אותה, כי הכתוב של מעלה בבעל קרי הוא מדבר, ועל כן הזהיר בכאן זאת תורת הזב ואשר תצא ממנו שכבת זרע לטמאה בה. ואחר כן הזכיר פרשת ואשה כי תהיה זבה, ועליה הזכיר כאן והדוה בנדתה. ואחר כן אמר בסוף הפרשה ואם שכב ישכב איש אותה ותהי נדתה עליו, ואחר כן הזכיר פרשת ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים, ועליהם אמר כאן והזב את זובו לזכר ולנקבה ולאיש אשר ישכב עם טמאה.

ולפי סדר הפרשיות היה ראוי שיקדים ויאמר **ולאיש אשר ישכב עם טמאה** ושתסיים הפרשה **לזכר ולנקבה**, ושיאמר כך **והדוה בנדתה והאיש אשר ישכב עם טמאה והזב את זובו לזכר ולנקבה**, כי כן סדור הפרשיות אם תסתכל בהן. אבל לפי דעתי שנה הענין מפני שיהיה סיום הפרשה במלת טמאה כדי להסמיך אותו למיתת בני אהרן, ולרמוז בזה כי מיתתן היתה על שנכנסו למקדש בטומאה, כי זו אחת מן הדעות שבאו לחכמים ז"ל במדרשם בחטאם של נדב ואביהוא, יש אומרים על אש זרה וכן מפורש בכתוב (ויקרא י) ויקריבו לפני ה' אש זרה, וכתיב בתריה ותצא אש מלפני ה'. **יש אומרים**, שתויי יין, דדריש סמוכין שסמך הכתוב לחטאם יין ושכר אל תשת. **ויש אומרים** הורו הלכה בפני רבן, מדסמיך ליה ולהורות. **ויש אומרים** על שהיו עומדין בלא נשים שלא היו רוצין להנשא, והרבה היו עגונות שהיו ממתינות להם, והיו גסי הרוח ואומרים אחי אבינו מלך אבינו כהן גדול אחי אמנו נשיא ישראל אנו סגני כהונה, אי זו אשה הגונה לנו, ועל כן נענשו, שנאמר (תהלים עח) בחוריו אכלה אש ובתולותיו לא הוללו למה בחוריו אכלה אש על כי בתולותיו לא הוללו. **ויש אומרים** על קריבת הר סיני שהציצו יותר מדאי ובשביל כך מתו, והמתין להם הקב"ה עד עכשו שלא לערבב שמחת התורה, וזהו שכתוב אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה', כלומר על קריבת הר סיני, לפי ששם הזהיר משה כבר ואמר להם (שמות יט) והכהנים והעם וגו'. **ויש אומרים** על שנכנסו למקדש בטומאה, פירוש בלא קדוש ידים ורגלים שהוא במיתה, שנאמר (שם ל) ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימותו. ולפיכך סיימה הפרשה ולאיש אשר ישכב עם טמאה וסמיך ליה אחרי מות. הרי בכאן ששה דעות בחטאם ואפשר שחטאו בכולן.

ואולי מה שכתוב ותאכל אותם מלא בוא"ו, ירמוז לזה. מלבד שיש בו רמז למה שהזכירו רז"ל בסוף פרק קמא דיומא, שש אשות הן, וכבר הזכרתים שם.
ובמדרש והדוה בנדתה, המשיל הכתוב טומאתן של ישראל לטומאת הנדה, שהנדה מיטמאת ומיטהרת, שנאמר (יחזקאל לו) כטומאת הנדה היתה דרכם לפני, לא אמר כטומאת המת אלא כטומאת הנדה, שהמת בעוד שהוא בבית אין הכהן נכנס לשם שהוא מיטמא, אבל המשיל אותה לנדה שהרי הנדה הכהן נכנס עמה ויושב על האצטבא, כך אילו המשיל את ישראל לטומאת המת אין השכינה חוזרת עליהן לעולם, אלא המשילו לנדה שהכהן נכנס עמה בבית ואינו חושש, כן הקב"ה משרה שכינתו על ישראל אף על פי שהן טמאים בין עכו"ם, שנאמר (ויקרא טז) השוכן אתם בתוך טמאותם, אמר הקדוש ברוך הוא בעולם הזה אתם טמאים אבל לעתיד לבא אני מטהר אתכם טהרה עולמית, שנאמר (יחזקאל לו) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם.

פרק טז

פסוק א

כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך (משלי כג, א)
שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כג) על האדם שלא ירדוף אחר השרים ואחר המנויין בבית המלך שהוא מושל הארץ שלא יקרב אליו יותר מדאי פן ינזק, לפי שהמלכות נמשלת לאש הכוללת תועלת ונזק, תועלת בחומה ואורה, נזק למתקרב אליה יותר מדאי כי תשרפנו, וכן הזהירו ז"ל בזה ואמרו ואל תתודע לרשות. ונקראת המלכות רשות לפי שהרשות והיכולת בידו לעשות כל דבר לפתוח לסגור להציל ולהשמיד. ועוד אמרו הוו זהירין ברשות אשר אין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו, מלבד שיגיע לו בזה נזקין אחרים שעל כרחו יתרשל בחוקי הקב"ה ועבודתו מפני אימת מלך וישתדל בחוקי המלך תחלה, ועל כן אמר שלמה ע"ה (שם כד) ירא את ה' בני ומלך עם שונים אל תתערב, יאמר שישתדל תחלה ביראת ה' ואחר כן ביראת המלך, ואל ישנה הדבר שישתדל תחלה בחוקי המלך ושיעשה מהם עקר כי זה יהיה חלול השם וכן מצינו בשונמית שהיתה אשה חכמה כענין שכתוב (מלכים ב ד׳:ח׳) ויעבור אלישע אל שונם ושם אשה גדולה, כלומר חשובה, וכשאמר לה אלישע היש לדבר לך אל המלך או אל שר הצבא, השיבה לו בתוך עמי אנכי יושבת. ועל כן אמר שלמה ע"ה בכאן כי תשב ללחום את מושל, כשתרצה להתקרב אל בית המלך להיות באוכלי שלחנו, יש לך להתבונן אותן שהיו לפניך כבר בזמן שעבר

שנתקרבו אליו מה הגיע להם, כי לא כל המגיע אל המלך מגיע לתועלת ולא כל שסחר הרויח, וזהו שאמר הכתוב (משלי כ"ט:כ"ו) רבים מבקשים פני מושל ומה' משפט איש, יאמר כי המבקשים רבים, ואין המצליחים בבקשתם רבים, והכל במשפט מה', ואם אתה בעל נפש רחבה לרדוף אחר המעלות יש לך להמנע מזאת שלא יערב לך הלחם הגופני ההוא, והוא שכתוב אחריו (שם כג) ושמת שכין בלועך אם בעל נפש אתה, זהו דרך הפשט.

וע"ד השכל הכתוב הזה מדבר במלכות שמים, שהוא אזהרה שלא יתקרב האדם בהשגתו למעלה מן המושג, שהרי הקב"ה נקרא בכתוב מושל, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים כ"ב:כ"ט) כי לה' המלוכה ומושל בגוים, ולכך יאמר כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך כשתתיישב להתבונן בהשגת החכמה שהיא מזון הנפש כשם שהלחם הוא מזון הגוף ותרצה להשיג השגת המושל יתעלה, בין תבין את אשר לפניך, בין תבין אותו מאשר לפניך, כלומר מתוך דרכיו ופעולותיו הנפלאים הנראים והנגלים לחוש, כענין שכתוב (שם ח) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וגו', זהו בין תבין את אשר לפניך. וכפל בין תבין כלומר בינה אחר בינה, לפי שהבורא יתעלה איננו מושג בתחלת המחשבה אלא אחר שיחשוב ויחזור ויחשוב, כענין שכתוב (דברים ד':ל"ט) והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים. וכן מצינו באליהו (מלכים א י"ט:י"א-י"ב) ורוח גדולה וחזק וגו' לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה', ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה, ועל כן כפל הלשון בין תבין לפי שהוא ענין שצריך התבוננות אחר התבונות. ואם אתה בעל נפש שכלית יש לך להמנע מההשגה למעלה מן המושג, זהו ושמת שכין בלועך אם בעל נפש אתה, כי הלחיים אבר כולל המאכל והדבור, ודבר ידוע כי מי שאינו נמנע מזאת וירצה להטריד מחשבתו במה שאינו מושג, יאבד וישומם, כענין שכתוב (קהלת ז':ט"ז) ואל תתחכם יותר למה תשומם, שכן מצינו בבני אהרן שנענשו לפי שהשתדלו במעמד הר סיני להשיג למעלה מן המושג וחזו את האלהים והרסו לעלות אל ה' אחר שהזהירם משה מפי הגבורה (שמות י"ט:כ"ד) והכהנים והעם אל יהרסו, ולפי שנתקרבו לפני ה' יותר מדאי לכך נגזרה עליהם מיתה, וזהו שכתוב.

אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה' וימותו. הדבור הזה היה למשה אחר שמתו שני בני אהרן. וטעם בקרבתם לפני ה' וימותו שעורו כי בשרתם לפני ה' מתו, כך פירש הרמב"ן ז"ל.

וע"ד הפשט יראה לי כי הכתוב הזה מבאר שתי עברות שהיו בידם, האחת במחשבה אשר עליה נגזרה עליהם מיתה, והשנית במעשה שמתו בה. חטא המחשבה קרבתם

לפני ה' בהר סיני אחר שהתרה משה בהם וממנה נתחייבו מיתה, הוא שדרשו רז"ל (שמות כ"ד:י"א) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, מכאן שהיו ראויין לשליחות יד אלא שנצולו לפי שעה כדי שלא לערבב שמחת התורה, וזהו לשון בקרבתם ולא אמר בהקריבם. חטא המעשה שמתו בו, הוא הקרבת אש זרה, כענין שכתוב (ויקרא י':א') ויקריבו לפני ה' אש זרה, ואש זרה היתה שהכניסו אש בלא קטורת, ויהיה שעור הכתוב אחרי מות שני בני אהרן וימותו, אחר שנגזרה מיתה על שני בני אהרן בחטא המחשבה בקרבתם לפני ה' בהר סיני שזנו עיניהם מהשכינה וימותו באחד בניסן בחטא המעשה בהקרבת אש זרה, אמר הקב"ה למשה בדבור ובאמירה שיאמר לאהרן שיזהיר שלא יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת אלא בקטרת, כענין שכתוב בפרשה והביא מבית לפרכת ונתן את הקטרת על האש לפני ה' וכסה ענן הקטרת את הכפרת ולא ימות, הא אם נכנס שם בלא קטרת ימות כדרך שמתו בניו.

והנה חטאם מפורש, והפרשה תעיד על החטא הזה במעשה שנכנסו שם בלא קטרת, ועל כן יזהיר בזה לאהרן. ומה שיחזק לך הפירוש הזה הוא מה שאמרו במדרש (במדבר ג':ד') וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה' במדבר סיני, וכי במדבר סיני מתו, מה תלמוד לומר לפני ה' במדבר סיני, אלא שהיתה לפני ה', שמהר סיני נטלו איפופסין שלהם למיתה.

וע"ד המדרש אחרי מות שני בני אהרן, ארבעה בני אהרן היו ראוין למות מפני עון העגל והתפלל משה עליהם ועשה תפלתו מחצה, מה כתיב שם (דברים ט) ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו, ואין השמדה אלא כלוי בנים שנאמר (עמוס ב) ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, כיון שהתפלל משה עשה תפלתו מחצה, אמר לו הקב"ה לא כך כתבתי בתורתי (שמות כב) על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר שניהם אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים לרעהו, על כל דבר פשע על שור, ראוי להעניש מי שפשע בשור, שנאמר (תהלים קו) וימירו את כבודם בתבנית שור, על חמור, אלו המצריים שכתוב בהן (יחזקאל כג) אשר בשר חמורים בשרם, והן ערב רב שנתגיירו ועלו עמהם ממצרים והיו סבת העגל, על שה, אלו ישראל שנקראו שה שנאמר (ירמיה נ) שה פזורה ישראל, שהרי ערב רב התחילו במעשה העגל ונטפלו ישראל עמהם, על שלמה, אפילו הגדולים שבהם שכתב עליהם (ישעיה ג) שמלה לכה קצין תהיה לנו, על כל אבדה, שהיו טועין כשה אובד במדבר והיו מבקשין מנהיג, וכן הוא אומר (ירמיה נ) צאן אובדות היו עמי, אשר יאמר כי הוא זה, שאמרו (שמות לב) אלה אלהיך ישראל, וכתיב (שם) כי זה משה האיש, עד האלהים

יבא דבר שניהם, זה משה שכתוב בו (שם ז) ראה נתתיך אלהים לפרעה, שבאו לפני משה ודן אותם, אשר ירשיעון אלהים, זה אהרן שהרשיעו משה שנקרא אלהים ואמר לו (שם לב) מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה, ישלם שנים לרעהו, אלו שני בני אהרן שמתו, דכתיב אחרי מות שני בני אהרן. זהו שאמר הכתוב (קהלת ט) הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזובח ולאשר איננו זובח כטוב כחוטא הנשבע כאשר שבועה ירא, שלמה ע"ה היה מביט וצופה בכל הדורות בצדיקים וברשעים ורואה דברים שמגיעים לרשעים ומגיעים לצדיקים, ואמר זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש, מקרה אחד לצדיק ורשע, לצדיק זה אברהם שנאמר (בראשית יח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וגו', ולרשע זה נמרוד שהמריד כל העולם כולו להקב"ה, זה מת וזה מת, הוי אומר מקרה אחד לצדיק ולרשע. לטוב זה משה, שנאמר (שמות ב) ותרא אותו כי טוב הוא, ולטהור זה דוד, שנאמר (שמואל א טז) וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי, לטמא זה נבוכדנצר, דוד יסד ביהמ"ק ומלך ארבעים שנה, נבוכדנצר החריבו ומלך ארבעים שנה, הוי אומר מקרה אחד לכל. ולזובח זה שלמה, שנאמר (מלכים א ח) ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף, ולאשר איננו זובח זה ירבעם, שבטל ישראל מעלות לרגל לבית המקדש שנאמר (שם יב) רב לכם מעלות ירושלים, זה מלך אחר זה. כטוב זה משה, שנאמר (שמות ב) ותרא אותו כי טוב הוא, כחוטא אלו מרגלים, שכתוב בהן (משלי יג) חטאים תרדף רעה, משה לא נכנס לארץ מרגלים לא נכנסו לארץ. הנשבע זה צדקיה, שכתוב בו (דברי הימים ב לו) וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים ועורו את עיניו, כאשר שבועה ירא זה שמשון שנאמר (שופטים טו) השבעו לי וגו', וכתיב (שם טז) ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו. דבר אחר כטוב כחוטא, כטוב אלו בניו של אהרן, כחוטא זה קרח ועדתו שנחלקו עם משה ונשרפו, שנאמר (במדבר טז) ואש יצאה מאת ה' ותאכל וכו', בניו של אהרן שנכנסו להקריב נשרפו שנאמר (ויקרא י) ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם, הוי אומר מקרה אחד לכל. ועל זה אמר אליהוא (איוב לז) אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו, ומה עצים יבשים שהניחו בחייו של עולם הפריחו ועשו פירות ויצאו חיים, בני אהרן שנכנסו חיים ויצאו שרופים, אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו. זהו שאמר הכתוב (קהלת ב) לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה. אמר רבי אחא שלמה אמר דברים ששחקה עליו מדת הדין, כתיב (דברים יז) ולא ירבה לו נשים, וכתיב (מלכים א יא) ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות. וכתיב (דברים יז) לא ירבה לו סוסים, וכתיב (מלכים א ה) ויהי לשלמה ארבעים אלף

ארוות סוסים. כתיב (דברים יז) וכסף וזהב לא ירבה לו מאד, וכתיב (מלכים א י) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים, אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה. ולשמחה מה זו עושה, אמר לו הקב"ה מה העטרה הזאת בידך, רד מכסאך. באותה שעה בא מלאך כדמות שלמה וישב לו על כסאו והיה שלמה צווח בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומר להם אני קהלת הייתי מלך, והיו מכין אותו בקנה ונותנים לפניו קערה של גריסים, באותה שעה אמר זה היה חלקי מכל עמלי. דבר אחר לשחוק אמרתי מהולל, זה השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב שראתה ארבע שמחות ביום אחד, ראתה יבמה מלך, ובעלה כהן גדול, ואחיה נשיא, ושני בניה סגני כהונה, כיון שנכנסו להקריב יצאו שרופים, הוי אומר לשחוק אמרתי מהולל. זהו שאמר הכתוב (איוב ל"ט:כ"ז-כ"ח) אם על פיך יגביה נשר וכי ירים קנו, סלע ישכון ויתלונן על שן סלע ומצודה, משם חפר אוכל למרחוק עיניו יביטו, ואפרוחיו יעלעו דם ובאשר חללים שם הוא, אמר הקב"ה לאיוב אם על פיך יגביה נשר, אם על מימר פומך הייתי משרה שכינתי על גבי הארון כשם שעשיתי על ידי אהרן, ועל מימר פומך הייתי מסלק שכינתי מעל גבי הארון, סלע ישכון ויתלונן, זה מקדש ראשון, על שן סלע ומצודה, זה מקדש שני, וקורא סלע אבן שתיה שהיתה שם לפני הארון, ולמה נקרא אבן שתיה שממנה הושתת העולם, משם חפר אוכל, מתוך אותה אבן שתיה היה כהן גדול מתפלל על ישראל בספוק מזונותיהם ואומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא שנה זו הבאה עלינו נשומה וטלולה ושחונה שנת שובע שנת רצון שנת ברכה שנת משא ומתן שנה שלא יצטרכו עמך בית ישראל לפרנסה זה לזה ולא לעם אחר ושלא יגביהו שררה זה על זה. למרחוק עיניו יביטו, שהיה יודע מה יהיה בסוף השנה, כיצד, היה עשן במערכה עולה לדרום שובע גדול לאנשי דרום, עולה העשן למערב שובע גדול לאנשי מערב, וכן למזרח וכן לצפון, היה עולה כלפי הרקיע היה יודע שכל העולם כלו שבע, כל המעלה הזאת וכל השבח הזה היה לאהרן, ואעפ"כ ואפרוחיו יעלעו דם, דחמי אפרוחיו היו מגעגעין בדם ושתיק, אלא ובאשר חללים שם הוא, שם היתה השכינה, עד כאן במדרש.

וע"ד הקבלה אחרי מות שני בני אהרן וימותו, יתכן לפרש כי כפל המיתה כענין (דברים ל"ג:ו') יחי ראובן ואל ימות כתרגום אונקלוס. ועוד שהרי העיד הכתוב (במדבר ג':ד') ובנים לא היו להם, וכבר ידעת כי מי שמת בלא בנים הוא בכלל הענין הזה, ומכלל רמז התורה מה שכתוב (ויקרא כ"ב:י"ג) ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה כנעוריה מלחם אביה תאכל, קרא הנפש בת כהן כי היא משתלשלת מן הבינה דרך ימין שהוא החסד, ואמר כי תהיה אלמנה מן הגוף שאבד ממנה, ותהיה

גרושה שלא תשוב לשרשה כאשר זרע אין לה, ואחר שישלימו לה ימי הגרושין שתהיה מגורשת מן המקום שהיא ראויה לשוב שם, ושבה אל בית אביה כנעוריה מלחם אביה תאכל, שהוא קדוש, כלומר תהנה מזיו השכינה.

פסוק ב

דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש. ולא ימות כדרך שמתו בניו, משלו רז"ל משל למה הדבר דומה, לרופא שנכנס אצל חולה ואמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב, בא אחר ואמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני, זה זרזו יותר מהראשון.

כי בענן אראה אל הכפורת. לא אמר הכתוב כי אראה בענן על הכפורת שאילו אמר כן היה במשמע כי ההראות יהיה בענן, וא"כ מה המעלה היתרה שהיתה לכהן גדול יותר משאר כל ישראל, והלא כל ישראל היו רואין הכבוד בענן, הוא שכתוב (שמות ט"ז:י') והנה כבוד ה' נראה בענן אל כל בני ישראל, ועוד כתיב (שם לג) וראה כל העם את עמוד הענן. אבל עתה כשאמר כי בענן אראה על הכפורת, באר כי לאחר שיבא שם בענן ישמט הכבוד מן הענן ויהיה מתראה על הכפורת, ומפני זה סמך ההראות אל הכפורת, וכן דרך הכבוד בכל שאר ימות השנה להראות שם על הכפורת, וכהן גדול אינו רשאי להכנס שם בשאר ימות השנה כי אם ביום הכפורים, ולפיכך היה צריך ביום הכפורים לקטורת כדי שיהיה לו כסות עינים ולא יזונו עיניו מזיו הכבוד. ורז"ל דרשו, כי בענן אראה על הכפורת, בענן הקטורת, ומכאן שהיה צריך לעשות ענן הקטורת לפני ולפנים, לא שיתקן מבחוץ ויכניס כדעת הצדוקין, וכן הכתוב מוכיח בפרשה שאמר (ויקרא טז) וכסה ענן הקטורת את הכפרת אשר על העדות ולא ימות, ולכך העמידו בגמרא כי שני כתובים אלו, זה לעונש וזה לאזהרה,כי בענן אראה הוא לאזהרה, וכסה ענן הקטורת, לעונש.

פסוק ג

בזאת יבא אהרן אל הקדש. ע"ד הפשט בזאת במדה הזאת, כלומר בסדור הקרבנות והמעשים וכל סדר יום הכפורים שהוא מסדר והולך.

ועל דרך המדרש **בזאת**, בית ראשון היה קיים ת"י שנה כמנין בזא"ת, יבא לרמוז זמן עמידת המקדש העתיד הקרוב.

וע"ד הקבלה **בזאת** היא כנסת ישראל, והעד על זה לשון **יבא** כי משם יתחיל ויעלה ויבא אל הקדש שהיא החכמה, והיא מקור הברכה, והוא שכתוב (תהילים קל"ד:ב') שאו ידיכם קדש וברכו את ה', ומזה אמרו חכמי האמת במדרש, והוא באור לזה בזאת יבא אהרן אל הקדש, כשהיה כהן גדול נכנס לבית קדש הקדשים חבילות חבילות של מצות יש בידו, בזכות התורה, שנאמר (דברים ד':מ"ד) וזאת התורה, בזכות מילת

שנאמר (בראשית י"ז:י') זאת בריתי אשר תשמרו, בזכות שבת שנאמר (ישעיהו נ"ו:ב') אשרי אנוש יעשה זאת, בזכות ירושלים שנאמר (יחזקאל ה':ה') זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה, בזכות השבטים שנאמר (בראשית מ"ט:כ"ח) וזאת אשר דבר להם אביהם,בזכות יהודה שנאמר (דברים ל"ג:ז') וזאת ליהודה, בזכות ישראל שנאמר (שיר השירים ז':ח') זאת קומתך דמתה לתמר, בזכות התרומה שנאמר (שמות כ"ה:ג') וזאת התרומה, בזכות המעשרות שנאמר (מלאכי ג':י') ובחנוני נא בזאת, בזכות הקרבנות שנאמר **בזאת יבא אהרן אל הקדש**. כל הדברים האלה רומזים אל המדה הזאת כי ענין אחד לכלם והכל הולך אל מקום אחד, הוא העשירי קדש שמשם יבא אל הקדש, וזה מבואר.

פסוק ד

כתנת בד קדש ילבש ומכנסי בד יהיו על בשרו ובאבנט בד יחגור ובמצנפת בד. הזכיר ארבעה בגדים שהן של בד והזכיר בכל אחד מהם בד, ובתורת כהנים אמרו בד להוציא את החשן, בד להוציא את האפוד, בד להוציא את המעיל, בד להוציא את הציץ. והטעם לפי שבגדי כהן גדול הם שמונה, ארבעה מהן בד, ובארבעה מהן יש בהם זהב, ולא היה רשאי לכנס לפני ולפנים בבגדי זהב לפי שאין קטיגור נעשה סניגור, ולפיכך הזכיר עם כל אחד מהם בד למעט שאר הבגדים שכתוב בהם לפני ה' לפי שנאמר בחשן (שמות כ"ח:כ"ט) לפני ה' תמיד ונאמר באפוד (שם) לפני ה' ונאמר במעיל (שם) בבואו אל הקדש לפני ה', ונאמר בציץ (שם כ) לרצון להם לפני ה', יכול יכנס בהם לפני ולפנים, לכך נאמר בד, להוציא את החשן, בד להוציא את האפוד, בד להוציא את המעיל, בד להוציא את הציץ. ואמר בגדי קדש הם ללמד כי כהן גדול המשרת לפני ולפנים בבית המקדש של מטה דוגמא לשירות הנעשה בבית המקדש של מעלה. ומה שהוא משרת שם בארבעה בגדים דוגמת ארבע מחנות שכינה שמשרתים לפניו במרום או דוגמת חיות הקדש בארבע כנפים וארבע פנים והיה הכתוב ראוי לומר בגדים קדושים הם אבל אמר בגדי קדש לבאר שהם דוגמא, והם מכוונים כנגד קדש. וזהו שתמצא שאמרו במדרש ויקרא רבה כשירות של מעלן כך שירות של מטן, מה שירות של מעלן ואיש אחד בתוכם לבוש בדים כך שירות של מטן כתנת בד קדש ילבש, עד כאן. ולבוש בדים הוא מיכאל והתכוין כי לא הוכשר הכהן להכנס לפני ולפנים בבית הרחמים כי אם בבגדי בד.

ואם תשכיל בלשון בד, תמצאנו כולל כמה כוונות מופלאות, כי ירמוז על ההכנעה והשפלות, וירמוז על היחוד, ובגוון שלו על המחילה, ומספרו על הקו האמצעי ירמוז על ההכנעה, שהרי הבד צמח עולה מן העפר להכנע העובד שהוא עפר מן האדמה, מה שאין

כן בצמר שהוא עולה מבעלי חיים, וכן אמרו במסכת יומא כי דבר העולה מן הקרקע בד בבד, וזהו לשון בדים וענפים, ירמוז על היחוד, שכן לשון בד יחידי. ומן הידוע שהחוט שלו יחידי אינו נחלק כלל, כמו הצמר שהחוט שלו נחלק וכן השער באדם, וזה שאומר בד בבד, כלומר יחידי שאינו נחלק, וא"כ הרי יש בו סימן ורמז ליחוד. וכן הבד הוא לבן וגוון הלובן הוא סימן המחילה, ופירש רש"י ז"ל שם במסכת יומא ריש פרק בא לו, בד דבר העולה מן הקרקע הוא הפשתן שאינו יוצא אלא מן הקנה האמצעי, מה שאין כן בקנבוס שהוא יוצא מבחוץ סביב העץ. והנה מספרו של בד שש וכן נקרא הבד בלשון שש רמז לקו האמצעי הנרמז בוא"ו שבשם שהכהן דוגמתו.

וכבר ידעת, שהכרובים לפני ולפנים נרמזים הם בה"א וא"ו, והנה הה"א בכלל הוא"ו, וזהו לשון בד שבו נכנס לפני ולפנים שמספרו שש.

ועוד נראה לי בכתוב הזה ענין, והוא שידוע כי חלקי גוף האדם שלשה, כנגד שלשה חלקי המציאות, וזה להורות כי הוא כולל כל העליונים והתחתונים. ומזה יש לו כח להמשיך הברכה ולהשפיע כח עליון בתחתונים, אף כי הכהן הגדול המיוחד לעבודת המקדש. וזהו שאמר ומכנסי בד יהיו על בשרו, וזהו ממתניו ולמטה, שהוא החלק השפל באדם, כנגד עולם השפל, ובאבנט בד יחגור, זהו אמצעות הגוף כנגד העולם האמצעי, והוא חלק עולם הגלגלים, ובמצנפת בד יצנוף דרך המצנפת להניחה בראשו, והראש הוא החלק העליון באדם, והוא מכוון כנגד עולם המלאכים, שהוא עליון ונכבד מן השאר. והנה סדר הלבישה ממטה למעלה והיתה מחשבת הכהן משוטטת בשלשה חלקי המציאות ממטה למעלה, כסדר לבישת הבגדים, ומתקדשת בקדושת העליונים, וזהו שהתחיל הכתוב בקדש וסיים בקדש.

פסוק ז

והעמיד אותם לפני ה'. שני השעירים האלה היו מתנה להקב"ה לפני הגורל ואחרי הגורל. לפני הגורל, הוא שאמר והעמיד אותם לפני ה', לבאר כי שניהם היה נותנן במתנה להקב"ה ומעמידן לפניו, ואחרי הגורל הוא שאמר והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה', לומר שאף אותו של עזאזל היה נותנו להקב"ה, ומבואר בפרשה, כי השעיר אשר לה' היה נשחט הוא שכתוב ועשהו חטאת, אבל השעיר אשר לעזאזל לא היה נשחט אבל היה משתלח על פני המדבר כטעם צפורי מצורע (ויקרא י"ד:ז') על פני השדה, וכטעם עגלה ערופה (דברים כ"א:ד') בנחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, וכוונת התורה איננה להקריב לעזאזל וחלילה זה, שאין כל העובד שיתכוון בתפלתו ועבודתו כי אם להקב"ה לבדו, כענין שכתוב (שמות כ"ב:י"ט) זובח לאלהים יחרם

בלתי לה' לבדו, ואילו נתכוין לאמצעים אין עבודתו מקובלת ואין זבחו מרוצה, אבל הוא זבח רשעים תועבה (משלי כ"א:כ"ז), וזה ענין כל הקרבנות כולן שאנו חייבין לכוון בעבודתינו לה' לבדו, שהוא היחיד והקדמון, ואם אולי יקבלו בו שאר נמצאים על ידי עבודתנו צד קבול אין אנו חוששים לזה כלל, כי כך נצטוינו שתהיה כוונתנו תקועה בשם המיוחד יתעלה לבדו, ומפני זה היו השעירים האלה שניהם מתנה להש"י, לבאר שאין כוונתנו בשניהם כי אם לשם המיוחד בלבד, ולכך היה הכהן עושה בהן בתחלת מעשיו שני דברים אלו, היה נותן שניהם מתנה להש"י, והיה מטיל עליהם גורלות, לפי שהדבר הנחלק על ידי גורל הוא החלק הבא מאת ה', כענין שכתוב (שם טז) בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו, כי אילו היה הכהן מקדיש אותן בפה ואומר עליהם זה לה' וזה לעזאזל, היה משוה ענין לענין והיה הענין כעין עבודה לעזאזל, ולא יתכן להעשות כן, אבל עתה שהיה על פי הגורל הנה הש"י נותן השעיר ההוא לעזאזל ומאתו בא אליו והוא יבחר ולא אנו. ומזה תרגם אונקלוס גורל אחד לה', לשמא דה', כי אותו השעיר אשר לה' הוא לשמו ולא לעזאזל, והשני הוא לעזאזל ולא לשמו של עזאזל, כך פירש הרמב"ן ז"ל. ובפירוש אמרו רז"ל במסכת יומא ריש פרק טרף בקלפי, שאם לא הגריל לא עשה כלום, ושם העלו דהגרלה מעכבת.

וע"ד הפשט באור מלת עזאזל, קשה, מלשון עזוז, כי היה הר גבוה צוק קשה, כענין שכתוב ארץ גזרה. וכן מצינו בתורת כהנים, לעזאזל מקום הקשה שבהרים, יכול בישוב תלמוד לומר המדברה, ומנין שיהיה צוק תלמוד לומר אל ארץ גזרה, וכן פירש רש"י ז"ל. **וע"ד** המדרש אמרו בפרקי רבי אליעזר, לפיכך היו נותנין לו לסמאל שוחד ביום הכפורים שלא יקרב קרבנם, שנאמר גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל, גורלו של הקב"ה לקרבן עולה וגורלו של עזאזל שעיר חטאת, וכל עונותיהם של ישראל עליו שנאמר ונשא השעיר עליו את כל עונותם. ראה סמאל שלא נמצא בהן חטא ביום הכפורים אמר לפני הקב"ה רבון העולמים יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת שבשמים, מה מלאכי השרת יחפי רגל כך ישראל יחפי רגל ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין בהם אכילה ושתיה כך ישראל אין בהם אכילה ושתיה ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין להם קפיצה כך ישראל עומדין על רגליהם ביום הכפורים, מה מלאכי השרת שלום מתווך ביניהם כך ישראל שלום מתווך ביניהם ביום הכפורים, מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא כך ישראל נקיים מכל חטא ביום הכפורים, והקב"ה שומע עדותן של ישראל מהקטיגור שלהם ומכפר על המקדש ועל המזבח ועל הכהנים ועל כל עם הקהל, שנאמר וכפר את מקדש הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח יכפר ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר, עד

כאן בפרקי רבי אליעזר פרק מ"ו. ומלת שלא יקרב את קרבנם יש נוסחאות שכתוב שלו בוא"ו ויש שכתוב שלא באל"ף, ובין שכתוב שלו בוא"ו או באל"ף לא ידעתי פירושו, כי אין הלשון מתישב לפי הענין לא כזה ולא כזה, ואפשר שיהיה נוסח הלשון שלא יקרב את קרבנם באל"ף, ושתהיה מלת יקרב מלשון קרב ומלחמה וכאילו אמר שלא יקטרג את קרבנם שהוא המליץ הרע, וידבר טוב על ישראל.

וע"ד הסוד אשר גלה הרב מסתוריו מתוך המדה הזאת שהוא מבואר בו מלת עזאזל כח חזק, והמלה כאילו נכתבה עזיאל מלשון עז ואילות, כי כן הכחות העליונים חתומים בשם אל, וזהו שכתוב (תהילים ל"ה:י') מציל עני מחזק ממנו, ורז"ל דרשוהו על יצר טוב ועל יצר הרע, וכשם שנקרא חזק כך נקרא מלך שכן שלמה ע"ה קראו (קהלת ד':י"ג) מלך זקן וכסיל, וכבר ידעת מאמר רז"ל הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות.

ואם תתעורר במספר אותיות המל"ך תמצאנו כמספר אותיות מאדי"ם וזה המופת כי הוא מולך בכל בעל חי אשר תחת השמש, והוא נפש הגלגל ההוא וידוע הוא בשמו כי חותם שמו אל כשמות שאר המלאכים, ויש בשמו התעוררות כי הוא סם המות לכל מי שאינו נזהר ממנו, ועוד שהוא עומד לשמאלו של אדם, ועוד שהוא כולל לשון סמיות לפי שהוא מקבל שוחד וכתיב (דברים ט"ז:י"ט) כי השחד יעור, וחכמי האמת הרחיבו באור בזה ממה שאמרו במדרשם ונשא השעיר עליו את כל עונותם, עונות איש תם, שנאמר (בראשית כ"ה:כ"ז) ויעקב איש תם.

והמדרש של פרקי ר' אליעזר באור גמור לכל זה כי שם הזכירהו בשמו והנה הוא כח חזק מפורש מבואר מתוך מלת עזאזל וכמו שהזכרתי, וכן עוד מלת עזאזל כוללת לשון עז אזל. ותמצא ממלת עזאזל הראשון עד מלת לשעירים ל"ג פסוקים אחר המלה ההיא, ומזה כתב החכם רבי אברהם ז"ל ברמז הענין וזה לשונו, ואם יכולת להבין סוד המלה שהיא אחר מלת עזאזל תדע סודו וסוד שמו כי יש לו חברים במקרא, ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז בהיותך בן שלשים ושלש תדענו, עד כאן לשונו.

ומעתה יתגלה לנו מכל זה השעיר המשתלח למי הוא משתלח, ומה שמו ומה ארצו וכל מקומות ממשלתו, כי הם מקומות השממון והחרבן כי הוא שר המדבר, וכל המלחמות והמהומות וכל מכת חרב והרג ואבדן ישתרגו מאצילות כחו, וכל שולפי חרב בעמים ימשכו כח ממנו, והוא המקבל השעיר הזה, כי העזים והשעירים מהבהמות בחלקו, ומהאומות זרעו של עשו שנקרא שעיר, שנאמר (בראשית כ"ז:י"א) הן עשו אחי איש שעיר, גם אומתו נקראת שעיר, שנאמר (במדבר כ"ד:י"ח) והיה ירשה שעיר אויביו, וכן בחלקו השדים המשטינים והמזיקים הנקראים שעירים, שנאמר (ישעיהו י"ג:כ"א)

ושעירים ירקדו שם, ואמרו במדרש שהקב"ה הפילו ולכת שלו מן השמים, והיה אוחז בכנפיו של מיכאל להורידו עמו ופלטו הקב"ה, ולכך נקרא מיכאל פליט. וא"כ למטה מן הספירות הוא והוא מחיצה מפסקת בין הספירות ובין הקרבנות, ואיך יעלה קרבנו לשם המיוחד והרי הוא באמצע, שחל בדרך, עומד להשטין מעכב על קרבנו, ולכך אמר שלא יקטרג, כלומר שלא יפסיק בין ה' המיוחד ובין קרבנו, כי כאשר נתן לו זביחה זו כמי שמשליך פרוסה לכלב כדי שלא ינשכנו אז יעלה קרבנו דרך סלולה לשם המיוחד בלי קטרוג, כיון שאנו מוכנים לו ולכחותיו ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, וישוב הקטיגור סניגור, אף על פי שהוא נהנה עם כוחותיו, אין כוונתנו אלא לאדון הכל שצונו בכך שנתן מתנה לאחד משריו ועבדיו לטובתנו כדי שיליץ טוב בעדנו, והמתנה הזאת אינה באה אליו ממנו אנחנו אלא ממנו יתברך, עד שאפילו בשעת הגורל לפעמים של עזאזל בימין ושל שם בשמאל לא היה להם לשנותו, וכן אמרו בגמרא דמסכת יומא שאלו את ר' עקיבא מהו לשנותו של שמאל בימין ושל ימין בשמאל כדי שיחזור של שם בימין, והשיב להם אל תתנו מקום למינים לרדות, כלומר שאם היו משנים יאמרו המינים עזאזל רשות אחת בפני עצמה אבל יש רשות אחרת גדולה ולכך הוצרך לכבדה ולהחזירה בימין, ואינן יודעין שהן גזרות של הקב"ה, והוא בעצמו הנותן ומוחל על כבודו לתועלתנו, ואם זה נהנה במה שאנו נותנין אין אנו נותנין לו כלום ולא מכוונים אליו כלל אלא לשם המיוחד. וכן מצינו במלאך של מנוח שנהנה כשעלה בלהב המזבח, ולא היתה כוונת מנוח למלאך חס ושלום אלא לשם המיוחד, וכן המנות בקרבנות שזכתה תורה לאהרן ולבניו ואף על פי שהם נהנים בזה אין בדבר שום צד עבודה לכהנים מקריבים הקרבנות, אלא לעשות רצון אבינו שבשמים שצונו בכך.

פסוק יד

על פני הכפרת קדמה ולפני הכפרת יזה שבע פעמים. היו ההזאות ביום הכפורים שמונה, אחת למעלה ושבע למטה. ובכאן ארמוז לך, אחת למעלה כנגד המעלה הראשונה העליונה הכוללת עמה החכמה והבינה, ושבע למטה כנגד השבעה. ושנינו במסכת יומא פרק הוציאו לו, וכך היה מונה, אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, ואחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע. והבן כי כשאמרו אחת הוא השלשה וכשאמרו אחת ואחת, פירוש השלשה והגדולה, וכן כלן עד הסוף. ואמרו שם בגמרא דכולי עלמא מיהת הזאה ראשונה צריכה מנין עם כל אחת ואחת, מאי טעמא, רבי אליעזר אומר כדי שלא יטעה בהזאה, רבי יוחנן אומר אמר קרא ולפני הכפרת יזה שבע פעמים, שאין תלמוד לומר יזה ומה תלמוד לומר יזה למד על הזאה ראשונה

שצריכה מנין עם כל אחת ואחת. מאי בינייהו, איכא בינייהו דלא מנה ולא טעה. פירוש שלא מנה הזאה ראשונה עם כלן ולא טעה, ובאור הענין דלרבי אליעזר יצא כיון שלא טעה, ולר' יוחנן לא עשה כלום אף על פי שלא טעה, כיון שלא מנה הראשונה עם כלם. התבונן מה שהיתה כוונת החכמים האלה בטעם מנין ההזאות, והיתה ההזאה בדם. (באגדה במעשה דנבוזראדן, וע' שמו"ר סוף פ' ויקהל) מה דם זה שעליה אמרו לו מדם של יום הכפורים שהיה כהן גדול מזה. לפיכך נתנה על הארון. ולמה נקרא שמה כפרת, שמכפרת על עונותיהן של ישראל.

פסוק טז

השוכן אתם בתוך טומאתם. אף על פי שהם טמאים שכינה ביניהם. וזה היה דעת ר' יהודה ז"ל במסכת סוכה שהיה אומר שמסככין בדבר המקבל טומאה, ומטעם הכתוב הזה היה אומר כן, אף על פי שאין הלכה כמותו. וכן דרשו רבותינו ז"ל (בראשית כז) וירח את ריח בגדיו, אפילו ריח בוגדיו. ודרשו עוד (תהלים סח) עלית למרום וגו' ואף סוררים לשכן יה אלהים, אפילו יש בתוכם סוררים ופושעים שכינה ביניהם. ודרשו עוד (מלאכי ב) כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל, בכל ספר מלאכי הזכיר צבאות, וכאן אלהי ישראל, אלא אף על פי ששנואים אתם ונשלחתם אלהיכם אני, ולכך הזכיר אלהי ישראל. ובמדרש השוכן אתם בתוך טומאתם, אף על פי שישראל בגלות והם לא טהורים בגלותם, שכינה שורה עמהם.

פסוק יז

וכל אדם לא יהיה באהל מועד. דרשו רבותינו ז"ל במסכת יומא של ירושלמי, אפילו אותן שכתוב בהן (יחזקאל א׳:י׳) ודמות פניהם פני אדם, לא יהיו באהל מועד. ומה נהדר כהן גדול במעלה הגדולה הזאת עד שאפילו חיות הקדש מפנים לו מקום לעבודתו כדי שיכנס לפני המלך ויעבדנו ביחוד, כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב׳:ז׳). ואותו כהן צדוקי שתקן מבחוץ והכניס מבפנים ובא מלאך וחבטו על פניו, בעזרה היה ולא היה לפני ולפנים בשעה שהוא נכנס להקטיר קטרת.

וכן שנינו בברייתא במסכת יומא פרק ראשון, תנא רבי חייא כמין קול נשמע בעזרה שבא מלאך וחבטו על פניו ונכנסו אחיו הכהנים ומצאו כעין רגל עגל בין כתפיו, שנאמר (יחזקאל א׳:ז׳) וכף רגליהם ככף רגל עגל. ואירע לו כן מפני שלא היה מאמין לדברי חכמים שיש בה קבלה שאין לתקן מבחוץ אלא מבפנים, והטעם מפני ריח הקטרת שיש לו עיקר בשעת התקון, והוא היה רוצה להתחכם כנגד הקבלה ולפיכך נענש, הקב"ה יצילנו מן העונש ויגמלנו למען צדקו.

פסוק כא

איש עתי. דרשו רבותינו ז"ל איש אפילו זר, עתי אפילו בטומאה, שאם נטמא נכנס לעזרה ומשלחו. עתי אפילו בשבת, כלומר שאם חלה השעיר מרכיבו על כתפו בשבת והולך, ואין צריך לומר אם לא חלה דחי נושא את עצמו, אלא אפילו חלה דהוי כמו כפות והוי כמשאוי אף על פי כן מותר להרכיבו על כתפו בשבת, וזהו עתי אפילו בשבת.

פסוק כג

והניחם שם. שלא ישתמש בהם ביום הכפורים אחר, כך דרשו רבותינו ז"ל, בגדים שנשתמש בהם יום הכפורים זה אל ישתמש בהם יום הכפורים אחר, שנאמר והניחם שם מלמד שטעונין גניזה, ואמרו כי (משקל) [מחיר] הבגדים היו י"ח מנה וזה לשון והניח"ם. ותמצא עוד בירושלמי דמסכת יומא (ז, ג), תני ר' חייא ולבשם, יבלו שם, שם היו מרקיבין ולא היו כשרים ליום הכפורים הבא, עד כאן. וזה רמז מפורש לגניזתם.

פסוק ל

כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם. הכתוב הזה הבטחה לדורות כי יום הכפורים הוא יום מיוחד לסליחה וכפרה, ובו יטהרו ישראל מכל חטאתם שעשו לפני ה', והוא שדרשו רבותינו ז"ל עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, ושבינו לבין חברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. וכשהיה כהן גדול מתודה ביום הכפורים היה אומר הכתוב הזה בתפלתו, והשם שהיה מזכיר בכתוב הזה הוא שם בן מ"ב, ולכך אנו אומרים בתפלתנו ביום הכפורים לפני ה' תטהרו, כלומר לפני שם בן מ"ב, וכן דעת מורי הר"ש, וכן עקר, כי יום הכפורים יום רחמים בדין, והשם הזה שבע תיבות, כל תיבה ותיבה בת ששה אותיות, הששה תיבות מדת רחמים והשביעית מדת הדין, וכהן גדול היה צריך להתחנן אל הדיין.

וידוע כי השם של מ"ב זה בו נברא העולם, והוא יוצא מבראשית ונקודו ידוע, והוא נחקר ממדת הגבורה, ושלש אותיות ראשונות הן הן שלש אותיות ראשונות של אלפ"א בית"א, ללמדך כי בששה ימים נברא העולם לשש קצוות בששה חותמות, וכמו שבארתי בסדר בראשית בפסוק יום הששי, והתיבה השביעית תחלתה שי"ן שפירושה אש, וזהו שי"ן שורקת שהיא מדת הדין, ומשפט תיבה זו להיותה מנוקדת בשור"ק ונחתם בה השם כלו, כי כן תמצאנה רמוזה בחתימת פרשה זו, הוא שסמך מיד שבת שבתון היא, הקו"ף היא קדש קבוע והוא רוח הקדש, וזהו שאמר ולבש את בגדי הבד בגדי הקדש, הוא"ו בכתוב שלאחריו וכפר את מקדש הקדש, וחתימת הפרשה כאשר צוה ה' את משה, והבן כל זה.

ויש מן הגדולים שדעתם כי השם המיוחד היה מזכיר, והגאון רבינו סעדיה ז"ל מכלל, והם אומרים כי מה שאנו קורין לפני ה' תטהרו, לפי שביום שאנו אומרים וכך היה אומר ואנו מעידים עליו ועל מה שהיה אומר, איך נוכל להעיד עליו שהיה אומר לפני ה' תטהרו, כלומר לפני השם שאין אנו רשאין להזכירו ככתבו, אבל הוא היה רשאי בכך שהיה מזכירו עשרה פעמים במקדש ביום הכפורים, וכן אמרו במסכת יומא פרק טרף בקלפי, תנו רבנן עשרה פעמים מזכיר כהן השם בו ביום, שלשה בודוי ראשון ושלשה בודוי שני ושלשה בשעיר המשתלח ואחד בגורלות, וכן תמצא בפרשה זו עשר פעמים השם המיוחד מן ויאמר ה' אל משה עד תשלום הפרשה. והדעה הראשונה היא העיקר אצלנו, כי השם של מ"ב היה מזכיר וכמו שהזכרתי למעלה. ומזה אנו אומרים בנוסח אותה תפלה וכשהיו שומעין את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול בקדושה ובטהרה היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ולא היה נקרא בקדושה אלא מתוך המחשבה.

וכך אמרו חכמי המרכבה, אין שמותיו של הקב"ה נקראין בקדושה אלא מתוך מורשי לבו של אדם. והכוונה להם לומר שאילו יוצאים בשפתיו הנה הם מתפשטין באויר והאויר בא לידי טומאה ונמצא שם שמים מתחלל, ולפיכך היה הכהן מבליע, היה מתחיל להזכירו בהוצאת שפתים ואחר כך משלימו בבליעתו.

ושמעתי כי ההבלעה היתה בתיבות האחדות שהיו אותיות ההוי"ה נזכרים בהם עם נקודם כגון אליהו הנביא ישעיהו הנביא וכיוצא בו, וזו היתה ההבלעה, וזהו פירוש מבליעין שאמרו רבותינו ז"ל בפרק עשרה יוחסין, שם בן י"ב אין מוסרין אותו אלא לצנועים, וצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימות אחיהם הכהנים. והיה שם של מ"ב מזכירו בהוצאת שפתיו בתיבותיו ובנקודו המקובל. ולדעת האומר השם המיוחד היה מזכיר, היה מזכירו גם כן בהוצאת שפתיו באותיותיו ובנקודו המקובל, (אע"פ) שאין עיקר הקדושה בהזכרת שם ההוי"ה אלא בנקודו. ומסורת ביד חכמי האמת שאין מוסרין את השם אלא על המים, שנאמר (תהלי כט) קול ה' על המים.

פרק יז

פסוק ד

דם יחשב לאיש ההוא דם שפך. מפני שבזמנו של אדם הראשון היו כל הבעלי חיים אסורין למאכלו כי לא הותר לו אלא הפירות כענין שכתוב (בראשית א׳:כ״ט) הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ, עד שנתחייבו כליה בדור המבול ונצולו בזכותו של נח ואז הותרו למאכלו, ועל כן יאמר בכאן כי מי שישחט במחנה או

חוץ למחנה ואל פתח אהל מועד לא הביאו תחלה, דם יחשב לאיש ההוא דם שפך, כאלו שפך דם האדם, כי יחזור לאיסורו הראשון שהיה בזמנו של אדם, שוחט השור כמכה איש, כן פירש רש"י.

פסוק ז

ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים היו ישראל במצרים להוטים אחר החכמה הזאת ונמשכים אחריה מאד לדעת מהן עתידות, ונקראו שעירים לפי שהם מתדמים בדמות שעירים, או על שם שאדם משתער בראיתם. וכן נקראו שדים על שם שהם שוכנים במקום שדוד וחרב כגון המדברות וקצוי הצפון החרבים שאין שם ישוב כלל לרוב הקרירות.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי עיקר הויתם משני יסודות קלים, והם האש והרוח, ועל כן יטוסו לרוב דקותם וקלותם, וכשם שכל הנבראים בעולם השפל הזה בכלל בין בעלי חיים ובעלי הצומח והדומם הם מורכבים מארבעה יסודות, כן היתה יצירת השדים במעשה בראשית מורכבת משני יסודות אלה, אבל היו המורכבים מארבעה יסודות גוף גס ומורגש להשגת האדם, והשדים המורכבים משני יסודות אלה הם גוף דק איננו מורגש ולא מושג לחושי האדם, אבל הם מתדמים ומתלבשים צורה לעיני הרואים, והנה הם גוף רוחני, כי כן היסודות האלה רוחניים, וכשם שהמורכבים מארבע יסודות הויתם וקיומם הוא חבור היסודות, ובריאותם מזג היסודות, וחלים כאשר יגברו זה על זה, ומיתתם פרודם זה מזה, כן הוית השדים וקיומם הוא חבור שני היסודות ומיתתם בהפרדם זה מזה, וזה שאמרו רבותינו ז"ל ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת, יש להם כנפים כמלאכי השרת וטסין כמלאכי השרת ויודעין מה שעתיד להיות כמלאכי השרת, יודעין סלקא דעתך, אלא אימא שומעין מה שעתיד להיות כמלאכי השרת.

ובאור הענין כי לפי שהם שוכנים באויר בגלגלי היסודות מבינים העתידות משרי המזלות, וזה קל וחומר מעופות אם העופות יודעים העתידות מהם ומגידין אותם בצפצופן, ומן העופות יודעין המנחשים המכירים והבקיאין באותה חכמה, קל וחומר לשדים שאפשר להם לדעת זה משרי המזלות. ומה שיודעים השדים גם העופות אינו אלא עתידה קרובה לא רחוקה לימים רבים. שלשה כבני אדם, אוכלין ושותין כבני אדם פרים ורבים כבני אדם ומתים כבני אדם. אין הכוונה בזה מזון האדם, כי האדם ההמורכב מארבע יסודות והוא גוף גס מורגש הנה מזונו כיוצא בו עב גס, אבל השדים שהם גוף רוחני דק הנה מזונם גם כן כיוצא בהם דק, ואכילתם ושתיתם היא ריח האש וליחות המים, כי חלק האש שבהם הוא מיבש חלק הרוח שבהם וצריך להחזיר הליחות ההוא

שאבד ממנו, וזהו אוכלין ושותין כבני אדם, כי מזונו של אדם הוא על הדרך הזה, כי ליחות גופו מתיבש בתוכן לשתי סבות, האחת מפני האויר המקיפו מבחוץ והשנית מפני החום הטבעי המיבש ליחותו מבפנים, ועל כן יצטרך למזון להחזיר הליחות שאבד ממנו, וכזה הוא מזון השדים כי הם לוחכים ליחות המים, כענין שכתוב (מלכים א י"ח:ל"ח) ואת המים אשר בתעלה לחכה, וזהו ענין הקטרת שמקטירין להם, כי העשן העולה והליחות ההוא הוא מזונם, והנה הם נהנים בזה ומתחברים אל האדם ומגידים לו עתידות כידוע באותה חכמה הנקראת ניגרומנזיא"ה. וענין המיתה שבהם שאמרו מתים כבני אדם, הוא כשם שמיתת האדם הוא פרוד חבור ארבעה יסודותיו, כן מיתת השדים פרוד חבור יסודותיהם. וענין הטיסה שאמרו טסין כמלאכי השרת לרוב קלות שתי יסודותיהם, וזה קל וחומר מן העופות, אם הגוף המורכב מארבעה יסודות פורח באויר בקלות רב מפני שגברו עליו האש והרוח, והמים והעפר מעטים בו מאד, אף כי השדים שהם מיסודי האש והרוח בלבד שהם יסודות קלים ומן היסודות הכבדים אין בהם כלום.

פסוק יא

כי נפש הבשר בדם היא ואני נתתיו לכם על המזבח. כתב הרמב"ן ז"ל באיסורי הדם טעמים רבים, האחד מפני שהוא חלק ה' כמו החלב, כי כשם שמקטירין את החלב דכתיב (ויקרא ג׳:ב׳) כל חלב לה', כן זורקין את הדם על המזבח, ולפיכך אסרה תורה החלב והדם מפני שהם חלקו יתעלה, ומה שנאסר דם חיה שאינו חלק השם שהרי אינה ראויה לקרבן, לפי שאין לגזור איסור לחצאין, ולכך רצה הכתוב לאסור כל דם בין של בהמה בין של חיה. ועוד טעם אחר, מפני שהוא נפש והקב"ה לא התיר בעולם את הנפש, שכן מצינו באדם הראשון שנאסרו לו כל בעלי חיים ולא הותר לו למאכלו אלא העשבים והפירות, עד שבא נח והתיר לו הקב"ה כל בעלי חיים לפי שלא נצולו אלא בזכותו, ומה שהתיר לו בהם דוקא הגוף לא הנפש, ואם כן הנפש עומדת באיסורה הראשון. ועוד טעם אחר מפני שהדם הוא הנפש הבהמית אין ראוי לנו שנערב טבעה בטבענו, ואנו מקבלי התורה צריכים שנהיה זכי הגופות ראוין לקבל המושכלות, ונצטוינו שנגדל טבענו להיותו רך ורחמני, לא אכזרי, ואילו היינו אוכלין הדם היה מוליד בנפשנו אכזריות וגסות טבע וקרוב שתהיה כנפש הבהמית, כי הדבר הנאכל ישוב בשר בגוף האוכל ויוליד לו טבע כיוצא בו, ואין הדם כשאר המאכלים שישתנה בעכול, לכך אמר כי נפש הבשר בדם היא, כי לכל בשר נפש בדם ואין ראוי לנו לערב הנפש הנכרתת בנפש הקיימת אלא שתהיה לה לכפרה על המזבח. כל הטעמים האלה לרבותינו ז"ל.

והרמב"ם ז"ל כתב בטעמי המצות באיסור הדם כי היא הרחקה שלא יתעסק האדם במלאכת השדים, כי בצאת ישראל ממצרים היו בקיאין בחכמה זו ומורגלין בה מהמצריים שהיו שטופים ונמשכין אחריה, והחכמים מהם כשירצו לאסוף אותם עושים גומא וזורקים שם את הדם, והשדים מתאספים שם סביבות הגומא, וכאשר ירצו להנבא עתידות יאכלו מן הדם, וזהו שהזהיר הכתוב (ויקרא יט) לא תאכלו על הדם, (שמואל א יד) הנה העם חוטאים לה' לאכול על הדם, ומפני זה אסרה תורה אכילת הדם כי כוונת התורה לעולם להרוס בניני סכלותם בהפוך מחשבותיהם, וזהו טעם איסורו שאסרו הכתוב באכילה ובחר בו להטהר בהזאה ולזרקו על המזבח לכפרה, ולפי שהענין הזה מין ממיני עבודה זרה הזכיר הכתוב בו ונתתי פני בנפש האוכלת את הדם, כמו שהזכיר בנותן מזרעו למולך. זה דעת הרב ז"ל בספר המורה.

והרב הנזכר כתב עליו כי אילו היה זה עקר הטעם למה יזכיר הכתוב נפש נפש בכל פעם ופעם שיזכיר איסור הדם, ועל כן כתב כי הדברים מתישבים על הלב, אבל לשון הכתוב לא יורה כן ולפיכך פירש באיסור הדם כל הטעמים שכתבתי למעלה. עוד צריך שנבאר בפסוקי הדם, הוא שכתוב כי נפש הבשר בדם היא, וכתיב כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, ושני פסוקים אלה יורו כי הנפש בדם והדם בנפש ששניהם מעורבים ביחד כענין היין המזוג במים שהמים ביין והיין במים כל אחד בחברו, ואח"כ פירש ואמר דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו היא, בא לבאר שהדם הוא הנפש עצמו, שהיו לבשר אחד לא יתפרדו, ולא ימצא דם בלא נפש ולא נפש בלא דם, כענין החומר והצורה בכל בעלי הגוף שלא ימצא זה בלא זה. ודם זה שהוא הנפש הוא הנקרא דם שותת שהוא שותת ואינו יכול לצאת בקלוח, והוא הדם שנעשה בו חלל, וזהו רביעית אחרון, אבל כל הדם הראשון שהוא דם קלוח נקרא דם הנפש אבל אינו נפש עצמו כי לא ימות בו אדם ובהמה אלא ברביעית אחרון, ולענין כרת אין צריך לומר דם שותת שאף דם קלוח בכרת.

פרק יח

פסוק ב

ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם. על דרך הפשט ואמרת אליהם בשמי, כך פירש הרמב"ן ז"ל.

וע"ד המדרש אני ה' אלהיכם, אני הוא שאמרתי בסיני אנכי ה' אלהיך וקבלתם עליכם אלהותי, קבלו מעתה גזרותי. רבי אומר גלוי וידוע לפני שסופן לנתק בעריות בימי עזרא לפיכך בא עליהם בגזרה אני ה' אלהיכם, דיין ליפרע ונאמן לשלם שכר.

וע"ד הקבלה אני ה' אלהיכם לא יחסר מלה אבל הוא כפשוטו כי אלהי ישראל הוא אני, כמו (שמות כ"ה:ט') ככל אשר אני וכן (שם טו) כי אני ה' רפאך.

פסוק ה

אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. יחזור למשפטים שהם חיי האדם בישובי הארצות והם קיום העולם ועמידתו הוא שכתוב (משלי כ"ט:ד') מלך במשפט יעמיד ארץ.

וקבלת רז"ל, וחי בהם ולא שימות בהם, שהרי המצות נדחות מפני פקוח נפש ובכולם נפסקה ההלכה יעבור ואל יהרג, חוץ משלשה ואלו הן, עבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים, שעליהן אמרו יהרג ואל יעבור, ובשאר המצות כולן שאמרו יעבור ואל יהרג, דוקא בצנעה אבל בפרהסיא אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור, כך העלו בגמרא.

ובמדרש וחי בהם, לעולם הבא, ואם תאמר בעולם הזה והלא סופו מת, וכן תרגם אונקלוס וייחי בהון חיי עלמא. והנה מיני החיים לגוף ולנפש במעשה המצות נחלקים לארבעה חלקים, ומלת וחי כוללת ארבעתן, **האחד** מי שמכוין בעשית המצות ויעשה אותן על מנת לקבל פרס והולך בהם בדרך השמאל כדי שיהיה לו בהן שכרו עושר ונכסים וכבוד כדי שיחיה ימים רבים, וזהו שכתוב (שם ג) בשמאלה עושר וכבוד, ופירשו רז"ל למשמאילים בה עושר ונכסים וכבוד, **השני** מי שמכוין בהם כדי שיטול שכרו לעוה"ב ואע"פ שהוא משתדל בקיומן ועושה אותן שלא לשמה על מנת לקבל פרס לעוה"ב מכל מקום נפשו זוכה להיות שם, ועל שני מינין הללו אמר הנביא (ישעיהו נ"ז:ט"ו) להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים, **השלישי** מי שמכוין בהם לעשותן מאהבה כדין וכראוי שלא על מנת לקבל פרס עם עסקי העוה"ז, זה זוכה לחיי העוה"ז ולחיי העוה"ב, כאברהם יצחק ויעקב שעבדו מאהבה עם עסקן בעניני העוה"ז בעניין זריעת האדמה גם עבודת המקנה וזולתם מן העסקים הגופניים, **הרביעי** מי שמשתדל במעשה המצות ואינו משתדל בשום עסק גופני כאלו לא היה בעל גוף כלום אלא לבו ומחשבתו בהקב"ה, הנה הוא זוכה אל החיים הקיימים לעולם ולא ישלוט עליו מיתה כלל, אבל ישוב אלהי בגוף ובנפש כחנוך ואליהו שנסתלקו מן העולם בגוף ובנפש.

עוד מצינו ארבעה מיני חיים שהאדם זוכה בהם בקיום התורה והמצות, **האחד** חיים כדרך בני אדם שהם חיים בהמשכת הזמן ונפשם מתקיימת בגופם בהתמדת בריאותם, **השני** חיים אחרי החולי ואחרי הגיע למקרה המות, ומין זה מחודש של חיים מחודשים כדמיון הכלי הישן והבלוי שנתחדש וחזר לתחלתו, וכענין שכתוב (איוב ל"ג:כ"ה) רוטפש בשרו מנוער ישוב לימי עלומיו, **השלישי** חיים של סליחה אחרי היותו רשע שהוא חשוב כמת וכיון שחזר בתשובה הרי הוא חי, וכענין שכתוב (יחזקאל ל"ג:י"א)

אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה, **הרביעי** חיים אחר המות והוא לשון תחית המתים. וארבעה מיני חיים אלו נכללים במלת וחי בהם.

פסוק ו

איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו וגו'. הכתוב הזה יאסור המשגל בשאר הבשר, ושאר הבשר הוא מה שמונה והולך בפרשה. לפי שאין קיום המין מן השאר ואין התולדה ראויה, ועל כן יאסר הכתוב ביאה כזאת. ומכאן אתה למד שענין המשגל אסור מדין התורה זולתי לקיום המין בלבד, וזהו שכתוב (ויקרא כ':י"ט) כי את שארו הערה, למדך הכתוב כי מפני השאר ירחיק הענין. וענין הנדה שאסרה תורה יורה כן שלא תתירנו אלא לקיום המין, שהרי אין קיום המין מדם הנדות, כי העובר נוצר מדם האשה או כלו או רובו אבל מדם הנדות לא יהיה נוצר כלל, כך כתב הרמב"ן ז"ל. ומה יאמר הרב בפצוע דכא שהוא מותר לבא בקהל ה' כגון גיורת ומשוחררת וזה ראיה שכל שאינו לקיום המין אינו אסור וכמו שאבאר בהגיעי שם בע"ה.

והנה הראב"ד פירש בספרו בשער הקדושה כי התשמיש על חמשה חלקים, האחד חובה לקיום המין, והשני מצות עונה, והשלישי לרפואה והרביעי להנצל מן ההרהור והחמישי והוא אסור דרך תענוג ותאוה כתאות הבהמות.

וכתב הרב ז"ל בפרק מ"א מספר המורה, כי טעם איסור העריות הוא למעט המשגל ולמאוס בו, והעריות מהנקבות כלן יקבצם ענין אחד, והענין ההוא הוא שכל אחת מהן נמצאת על הרוב עם האיש שנאסרת עליו תמיד בביתו והוא נסתר עמהן, וכזה דעת החכם ר' אברהם ז"ל.

אבל הרמב"ן ז"ל כתב כי זה טעם חלוש מאד שהכתוב יחייב כרת על אלה בעבור המצאן עמו לפעמים ותתיר שישא האדם נשים רבות למאות ולאלפים, ומה יזיק אם ישא את בתו לבדה כמותר בבני נח, וישא שתי אחיות כיעקב אבינו, ואין לאדם נשואין הגונים כמו שישיא את בתו לבנו הגדול ממנה וינחילם בנחלתו ויפרו וירבו בביתו כי הארץ לא תהו בראה לשבת יצרה, ואין בידינו דבר מקובל בזה אבל כפי הסברא יש בענין סוד מסודות היצירה דבוק בנפש והוא מכלל סוד העבור שכבר רמזנו לו, עד כאן לשון הרב ז"ל.

והנני מבאר לך טעם איסור העריות. דע כי הקורבה על שלשה חלקים, האחד קורבה שלא היתה שם פרוד מעולם, השני נפרדים שלא היתה שם קורבה מעולם, השלישי קרובים בשאר בשר שהיו נפרדים כבר. קורבה שלא היתה בה פרוד מעולם מותרין לבא זה בזה כעין קורבת אדם הראשון עם בניו ובנותיו שהיו כלן מותרין לבא זה בזה כעין

השרש המתאחז בענפיו, והוא שדרשו רז"ל עלו למטה שנים וירדו שבעה קין ותאומתו הבל ושתי תאומותיו, כי היו שבעתם סימן ליחוד כעין שבעת קני המנורה היוצאים מעקר אחד, כן היו התולדות האלה מעקר אחד ומשרש אחד כעין אדם וחוה שהיו שנים והיו זה מזה, ועל זה דרשו רז"ל ראויה היתה לו בתו לאדם הראשון אלא שעשה חסד עם קין ונתן לו בתו, שנאמר (תהילים פ"ט:ג') עולם חסד יבנה. וקורבה זו שמעולם לא היתה שם פרוד היו מותרין אלו באלו לפי שהיתה בריאתם כאחד כעין השרש שהכל מתאחד בו. נפרדים שלא היתה שם קורבה מעולם מותרין לבא זה בזה ג"כ, שכיון שהיו רחוקים ונפרדים מותרין אלו באלו, כעין הענף הנכרת מהאילן שנוטעים אותו להחזירו לשרש, כן הרחוקים ראוים להאחד ולהעשות שרש. הקרובים שהם קרובים יותר מדאי אסורין לבא זה בזה לפי שהיו נפרדים כבר. ועל זה נכתבה פרשה זו של עריות שהתורה תאסור הקרובים שהיו נפרדים כבר קודם הקורבה ההיא, לפי שאי אפשר לנפרדים שיהיו אות וסימן ליחוד כיון שהיה פרוד ביניהם כבר. וכלל הדבר הותרו הרחוקים לבא זה בזה כדי להראות סימני היחוד, ונאסרו הקרובים יותר מדאי לבא זה בזה לפי שהיה ביניהם פרוד, ואין בתולדות אלו סימני היחוד כיון שלא נבראו בריאה אחת כענין באדם וחוה והבנים. **ושא** עיניך וראה כי הענפים צריכים שיתאחדו עם השרש, וזה טעם היתר הרחוקים, וכן השרש שיתפרדו הענפים ממנו כי לא תתפרסם מעלתו כי אם ע"י הענפים, וזה טעם הקרובים, וזה טעם הפרשה באיסור העריות שכל הבא עליהן כאלו מקצץ ביחוד, ועל כן נזכר ה' המיוחד בתחלת הפרשה של עריות, הוא שאמר **אני ה'** והבן זה. ודרשו רז"ל במסכת סנהדרין איש איש אל כל שאר בשרו, איש איש לרבות הגוים שמוזהרין על העריות כישראל. וכן (ויקרא כ"ד:ט"ו) איש איש כי יקלל אלהיו, (שם כ) איש איש אשר יתן מזרעו למולך, לרבות הגוים שמוזהרין על ברכת ה' ועל עבודה זרה.

פסוק ז

ערות אביך וערות אמך לא תגלה. ע"ד הפשט הכל לאו אחד, ובאור הכתוב לא תגלה ערות אמך שאם עשית כן אתה מגלה ערות אביך, שהרי ערות אמך ערות אביך היא. וכן בסמוך ערות אחי אביך לא תגלה. וידוע כי אין האזהרה אלא בנקבות, ועל כן פירש אל אשתו לא תקרב דודתך היא, כאלו אמר ערות אחי אביך לא תגלה, ומהו ערות אחי אביך שלא תקרב אל אשתו, שאם עשית כן אתה מגלה ערות אחי אביך.

וע"ד מדרש רז"ל הן שני לאוין, שכן דרשו ערות אביך זו אשת אביך, וערות אמך זו אמו שאינו אשת אביו. ומה שחזר ואמר ערות אשת אביך, לרבות לאחר מיתה. ערות אחותך בת אביך, שאינה מאמך, או בת אמך, שאינה מאביך, מולדת בית או מולדת חוץ, כלומר

בין שתהיה אחותך מן הנשואין בין שתהיה מן הזנות יש לך לנהוג בה כבוד האחוה ולא תגלה ערותה. ומה שחזר ואמר ערות בת אשת אביך מולדת אביך, הכל אחד עם מה שהזכיר ערות אחותך בת אביך, שאינה מאמך, אלא לעבור עליה בשני לאוין, כי מי ששוכב עם אחותו בת אביו שאינה מאמו, עובר משום אחותך בת אביך ומשום ערות בת אשת אביך מולדת אביך.

פסוק י

ערות בת בנך או בת בתך. ולא הזכיר ערות בתך שזה ק"ו, וכענין לא תבשל גדי שלא אסרה האכילה בפירוש לפי שלמד הוא ג"כ מק"ו, אם הבשול אסור כ"ש האכילה, ושם בארתי למה הוציאו הכתוב בלשון בשול ולא אמר לא תאכל, וכיון שלא הזכיר בתך רז"ל למדוהו במסכת יבמות מגזירה שוה דהנה הנה וכך אמרו אמר ר' יצחק בר אבדימי אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה, כתיב בבת בנך ובת בתך כי ערותך הנה, וכתיב באיסור אשה ובתה ובת בנה ובת בתה שארה הנה זמה היא, מה להלן מפרש לנאסרה בתה הוא הדין בבת בנו ובת בתו שנאסרה בתו, דגמרינן גזירה שוה דהנה הנה.

פסוק יח

ואשה אל אחותה לא תקח. כאלו אמר לא תשכב, כי הביאה יכנה אותה הכתוב פעם בלשון שכיבה ופעם בלשון קיחה ופעם בלשון ידיעה, כי אין לומר שתהיה קיחה זו בכסף קדושין אבל שלא בכסף קדושין מותר, שהרי אסור הוא לשכב עם אשה ואחותה בכל ענין, וכן בסדר קדושים (ויקרא כ':י"ד) כתיב ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא, ואיש אשר יקח את אחותו, ואיש אשר יקח את אשת אחיו, שענין כלם אשר ישכב.

פסוק כ

ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע. פירוש החכם ר' אברהם ז"ל כי המשגל שלשה חלקים, האחד לפריה ורביה והשני לרפואה להקל מליחות הגוף והשלישי לתאוה הנמשלת לתאות הבהמות, ואמר הכתוב לזרע כלומר אפילו החלק המשובח שבהן, והנה היא אסורה לגמרי.

(**והרמב"ם**) [**והרמב"ן**] ז"ל פירש כי הוצרך לכתוב לזרע, שאלו אמר לא תתן שכבתך בלבד היה נראה שהכתוב יחייב כרת אפילו בשוכב עמה לחבק ולנשק, כי בפרשה הזאת יזהיר בחייבי כריתות, ועל כן הוצרך לפרש השכיבה לזרע כדי לבאר כי על המשגל יזהיר ויחייב כרת עד כאן.

ונמצאת למד מכאן שהבא על אשת איש בכרת, וכשיש עדים והתראה מיתתן בחנק, שנאמר (שם) מות יומת הנואף והנואפת. והנה שלמה צוח ברוח הקדש שהבא על אשת איש לא ינקה מדין של גיהנם, והנוגע בה לא ינקה מעונש הגוף, הוא שאמר (משלי

ו׳:כ״ז-כ״ח) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה, אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה, כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. ומה שהוצרך לשני משלים כדי לרמוז על שני עונשין, עונש הגוף ועונש הנפש, עונש הגוף לנוגע הוא שאמר כל הנוגע בה, עונש הנפש לבא עליה הוא שאמר כן הבא אל אשת רעהו. והמשיל עונש הגוף לבגדים שהבגדים נשרפים לא הגוף, כן הגוף נענש בנוגע לא הנפש, אבל עונש הנפש המשילו לגחלים שהנפש נענשת בהם בגיהנם. והזכיר באמצע לא ינקה כלומר שלא ינקה מדין של גיהנם אם בא עליה, וכן לא ינקה מעונש הגוף אם נגע בה. וסוד אשת איש כבר בארתי למעלה, ועוד ארמוז בו בסדר נשא.

פסוק כא

ומזרעך לא תתן להעביר למולך. ע"ז היתה ששמה מולך, וחק העבודה הוא שהאב היה מעביר את בנו בין שתי מדורות של אש עד שישרף וימות, והיתה דעתם כי בהעביר האב אחד מבניו ינצלו שאר הבנים ויחיו והוא יצליח בכל אשר יפנה. והזכיר למולך בלשון ידיעה, לפי שהיתה ידועה אצלם ממצרים, ונקראת מולך מלשון מלכות ואדנות, והיא הנקראת מלכום שהיתה תועבת בני עמון, והיא הנקראת אדרמלך וענמלך, כענין שכתוב (מלכים ב י״ז:ל״א) והספרוים שורפים את בניהם לאדרמלך וענמלך אלהי ספרוים, נקרא אדר מלשון כבוד וען מלשון עונה, וכל שם ושם משותף בלשון מלך שהוא לשון מולך, ואם כן מולך מלכום ואדרמלך וענמלך הכל עבודה זרה אחת נקראת בכל השמות הללו. **אבל הגאון רבינו חננאל** פירש כי אדרמלך וענמלך כל אחת עבודה זרה בפני עצמה, והוא שכתוב בפירושיו בסדר כי תשא יש בעובדי ע"ג גוונין הרבה, יש מי שעושה פסלו צורת אדם ויש שעושה צורת כרוב או צורת בהמה או חיה או עוף, כענין שכתוב (שם) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל ואנשי חמת עשו את אשימא, והעוים עשו את נבחז ואת תרתק והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך, כלן שמות פסילים הם, סכות בנות, התרנגולת ואפרוחיה, נרגל, תרנגול הבר הוא השכוי, אשימא הוא חתול, נבחז כלב, תרתק חמור, אדרמלך קוף, ענמלך טווס.

וקרוב אני לומר שנקראו הפסילים על שמות הכוכבים, כענין שכתוב (עמוס ה׳:כ״ו) ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, סכות מלככם הם שמות הכוכבים, הוא שכתוב (ירמיהו מ״ד:י״ט) אנחנו מקטרים למלכת השמים, קרא הכוכבים מלכת השמים. כיון צלמיכם הוא הנקרא זחל שהוא שבתאי, כוכב אלהיכם הוא משבעה כוכבי לכת גם כן ונקרא כוכב חמה, עד כאן לשון הגאון ז"ל. והפסילים ההם היו מושכים כח מהכוכבים ונקרא כיון על שם שהיו מכינים ומגישים

לפניו מיני מאכלים כי דרך העבודה בכך, או מפני שהיו מכוונים דעתם ולבם להם ומתקנין אותן בכונה גדולה, וזהו שכתוב (ירמיהו ז':י"ח) לעשות כונים וכתיב (שם מד) עשינו לה כוונים. ומלת נבחז יש ספרים שכתוב בנו"ן. והחכם רבי אברהם אומר שאינו כי אם זיי"ן, והיא מלה מורכבת על שם שנובח ומראה שיניו.

ומה שהזכיר להעביר למולך ולא אמר להעביר באש, דבר ידוע כי ההבערה באש היתה, כי כן כתיב (דברים י"ח:י') מעביר בנו ובתו באש, וכתיב באחז אביו של חזקיה (מלכים ב ט"ז:ג') וגם את בנו העביר באש כתועבת הגוים, ועל כן הוצרכו רז"ל לומר על חזקיה שסכתו אמו סלמנדרא, וכתיב עוד (יחזקאל כ"ג:ל"ז) וגם את בניהן אשר ילדו לי העבירו להם לאכלה. אבל דעת רז"ל במה שאמר ומזרעך לא תתן להעביר למולך ולא אמר להעביר באש, שהיה זה כדי לחייבו משעת העברה משתמשול בו האש כגון שנתפש האש באחד מאבריו. ומה שסמך פסוק זה שהוא אזהרת עבודה זרה לאשת איש, יתכן לפרש בענין הסמיכות כי כן הקב"ה מקנא בישראל בעבדם אלהים אחרים כאשר הבעל מקנא לאשתו בלכתה לאחרים, וכן מצינו בענין עבודה זרה כי אנכי ה' אלהיך אל קנא.

פסוק כו

ושמרתם אתם את חקותי. למה הוצרך לומר אתם, להוציא שאר העכו"ם, שאם רצו לשמור את המצות אינם יכולים, וכן ארז"ל בן נח ששבת היה חייב מיתה, וזהו לשון ושמרתם אתם אין חייבין בשמירת המצות אלא אתם.

פסוק כח

ולא תקיא הארץ. דבק עם פסוק שאחריו כי כל אשר יעשה, וכאלו אמר לא תקיא הארץ אתכם בלבד כאשר קאה כלומר אל תחשבו שתהיו נפטרין בכך אך תענשו בעונש כרת.

פסוק כט

ונכרתו הנפשות העושות. הכריתות שבתורה מצאנום על ג' חלקים, יש כרת לגוף לבדו ויש כרת לנפש לבדה ויש כרת לשניהם לגוף ולנפש. כרת לגוף לבדו יהיה בשנים או בימים, כי מי שהוא צדיק ורובו זכיות ונכשל בעברה של חיוב כרת, ימות בחצי ימיו כענין אותו תלמיד שהיה עם אשתו בימי לבונה הוא בבגדו והיא בבגדה, ולא היה נכשל בעבירה אחרת ומת בחצי ימיו, כדאיתא במסכת שבת, זהו כרת של שנים. אבל כרת של ימים הוא כגון זקן שעבר על חיוב כרת שאי אפשר להיות לו מעתה כרת של שנים שהרי כבר עלה לימי הזקנה, אבל יהיה כרת של ימים שלא ימלא את ימיו הקצובים לו, וזהו שאמרו רז"ל במועד קטן פרק אלו מגלחין בסופו, רב יוסף כי הוה בר שתין שנין עביד יומא טבא לרבנן, אמר נפקי לי מכרת דשני, אמר ליה אביי נהי דנפיק מר מכרת דשני מכרת דיומא מי נפק מר, אמר ליה נקוט מיהא פלגא בידך. ומפני שכרת

זה של שנים הוא מפורסם וכרת של ימים אינו מפורסם ואינו נודע לפיכך אמרו רז"ל שהקב"ה מפרסמו, והוא שימות הזקן לג' ימים והנה זה אות שעבר על חיוב כרת, וזהו שאמרו בירושלמי זקן שאכל את החלב או שחלל את השבת מי מודיע שהוא בכרת, ושם מתרץ מת ליום אחד הרי זו מיתה של זעם, לשני ימים מיתה של בהלה, לג' ימים מיתת כרת. ועל כרת זה שהוא לגוף לבדו נאמר ונכרת האיש ההוא מקרב עמו, כלומר שיכרת גופו בשנים או בימים אבל נפשו תהיה זוכה תיכף בהפרדה מהגוף בעולם הנשמות גם לתחית המתים גם לעולם הבא של אחר התחיה. כרת לנפש לבדה מי שחטא בעבירה חמורה של חיוב כרת כגון שאכל חמץ בפסח או אכל או עשה מלאכה ביום הכפורים או חטא בעריות, והיו עונותיו מרובין מזכיותיו, עונש הכרת מגיע לנפשו לאחר שתפרד מן הגוף שתהיה נכרתת מחיי עולם הנשמות, ועל כרת זה נאמר ונכרתו הנפשות העושות, (ויקרא י"ט:ח') ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, (שם כב) ונכרתה הנפש ההיא מלפני, וכן (שם כג) והאבדתי את הנפש ההיא, למד על כרת שאינו אלא אבדן. ואפשר שאין לו כרת בגופו אלא בנפשו, כי פעמים שיחיה ימים ארוכים וחיי שלוה כענין שכתוב (קהלת ז':ט"ו) ויש רשע מאריך ברעתו. כרת לשניהם לגוף ולנפש, בכרת חמור כעובד עבודה זרה שכתוב בו (במדבר טו) את ה' הוא מגדף, ולא מצינו בתורה כרת כפול כי אם בו שנכרת גופו ונפשו, והוא נטרד מהעוה"ז ומהעוה"ב, ועל כרת זה נאמר (שם) הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, ודרשו רז"ל הכרת בעוה"ז תכרת לעוה"ב. ולפי ענין זה בכרת הנפש לבדה תהיה הנפש המחוייבת כרת בין בכרת קל בין בכרת חמור מתבטלת לגמרי מן הקיום הראוי, מאחר שהכרת הוא אבדן. וא"כ יהיה ענין הכרת שתהיה הנפש נכרתת מן החיים הנצחיים ומתבטלת לגמרי, וזהו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, ופירוש מעמיה שתכרת מחיות שאר הנפשות שהן עמיה כי חיות הנה, וזו לא תחיה כלל, אבל תתבטל לגמרי ולא ישא אלהים נפשו, הוא הלשון עצמו שאומר (ויקרא כ"ב:ג') ונכרתה הנפש ההיא מלפני, כי הוא יתברך בכל מקום, וזו תתבטל לגמרי מכל מקום. זה דעת החכם רבי אברהם ז"ל.

גם הרמב"ם ז"ל סובר כן ממה שכתב בפרק ח' מהלכות תשובה, שכר הצדיקים הוא שיזכו לנועם חיים העולם הבא ויחיו בטובה, ופרעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אלא יכרתו וימותו, וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו חי לעולם אלא נכרת ברשעו ונאבד כבהמה וזו היא כרת שכתוב (במדבר לא) הכרת תכרת, מפי השמועה למדו הכרת בעוה"ז תכרת לחיי העוה"ב, כלומר שאותה הנפש שפרשה מן הגוף בעוה"ז אינה זוכה לחיי העוה"ב אלא גם מן העוה"ב נכרתה, ע"כ לשון הרב.

ויש לתמוה מזה כי הרשע הגמור שמת בלא תשובה לא נברא גיהנם אלא בשבילו, וכשם שהצדיק הגמור נפשו מתענגת בתענוג נצחי כן הרשע הגמור ראוי שתענש נפשו בעונש נצחי, ואם היא מתבטלת בטול גמור כדעת החכמים האלה איה העונש והשלום. וא"ת שיהיה גיהנם נברא לבינונים, א"כ נוח להם לרשעים הגמורים יותר מן הבינונים, וזה דבר שאין השכל מקבלו. ועוד אם היה הדין כן איך החכמים האלה לא ימנו החטאים האלה בנפשותם המחוייבות כרת והמתבטלת לגמרי עם אותם ששנינו במשנה שאין להם חלק לעוה"ב. פי' אין להם חלק ידוע בפני עצמן, אבל הם נהנים ונזונין מכמה אוצרות של צדקה הגנוזים לאותן שלא זכו, כעני שאין בידו מה יאכל וסמוך על שלחן חבירו, ואפילו אותן הפושעים המוחלטים היורדים ואינן עולין יש להם מנוחה בשבתות וימים טובים. ועל כן יש לפרש כי הנפש השכלית אי אפשר לה שתתבטל כלל, ובאור ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, מהמקום שחוצבה משם היא נכרתת. ועוד איך נוכל לגזור התבטל הנפש לגמרי שהרי אמרו נדונין שם לדורי דורות, הרי שאין הכונה בבטולם אלא בקיומם, בעונש נצחי לדורות, ובודאי אין לך רשעים מכחישים בה' ובמשה עבדו יותר מקרח ועדתו שנאבדו מן העולם הזה והבא ומ"מ לא נתבטלו כי הם חיים בגיהנם, קיימים בעונשם, ולעתיד יזכו לתחית המתים, שנאמר (שמואל א ב:ו') מוריד שאול ויעל, ופי' מעמיה משאר הנפשות שהן עמיה, תהיה נכרתת מן המקום ההוא ולא תשוב שם, וכן יורה לשון ונכרתה כענף הנכרת מהאילן שממנו יחיה, אבל תהנה נפשו מזיו השכינה שלא במקומה מאחר שקבלה את דינה שנכרתה ממקומה שחוצבה ממנו, זהו פירוש מעמיה כלומר מעקר תולדתה וממינה, והוא המקום שנחצבה משם, וזה דעת הרמב"ן ז"ל. וכן כשאומר ונכרתה הנפש ההיא מלפני פירוש ממקום שמשרה שכינתו, והיא ארץ ישראל, כי שם שער השמים ומשם עולות הנשמות, ועל כן יתאוו החסידים למות שם, והוא כענין האמור ביונה בן אמתי הנביא ע"ה (יונה א:י') כי מלפני ה' הוא בורח, שפירושו ממקום שמשרה שכינתו שם תמיד, וזוהי ארץ ישראל, כי הוא היה בורח מארץ ישראל לחוץ לארץ כדי שיתרחק ממנו הדבור, שאין הנבואה נגלית לנביא ברוב כי אם בארץ ישראל, וכן כשאומר בטמא מת (במדבר י"ט:כ') ואיש אשר יטמא ולא יתחטא ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל, המתנהגים בטהרה, וזה פרש מהם לכך תכרת נפשו ממקומה ולא תנוח במחיצתה, אבל ודאי תחנה שלא במקומה אחר שקבלה דינה בכרת שנכרתת מן המקום שלה, ולא תהיה כנפש הבהמה שתתבטל ח"ו.

והנה מחכמת אונקלוס ע"ה לא תמצא שיתרגם בכל התורה כלה ונכרתה הנפש ההיא אלא וישתצי אנשא ההוא. ומה שתולה הנפש בגוף האדם ראיה שהוא סובר שאין הנפש

נכרתת ומתבטלת לגמרי אך היא נכרתת מן מקום שחוצבה ממנו, ונהנית ומתענגת במקום אחר לא בשעור אותו התענוג שהיתה ראויה לו במקומה הראשון אלו זכתה אליו. **ואמנם** חכמי הפילוסופים סוברים בנפש האדם שהיא הכנה לקבול למוד החכמה והתורה בגוף האדם, ומביאים ראיה ברורה לא יוכל האדם להכחישה, כי מתחלת היצירה שהנפש באה בגוף אין לו דעת ולא תבונה וכיון שהיא מתחכמת והולכת ותגדל חכמתה כל זמן שהגוף הולך וגדל זה יורה שאין הנפש אלא הכנה, שאלו היתה הנפש חכמה בשעת בואה בגוף יתחייב שיהיה הגוף חכם בצאתו מרחם אמו.

וידוע כי אין דעות הפילוסופים אצלנו עקר לפי שאינם אלא מצד המחקר, ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, אבל משכילי ישראל אין להם אלא דברי רז"ל חכמי האמת אשר מפי הנביאים קבלו האמת, והם אשר ידעו הדברים כלם על אמתתם, כי הנפש בשלמותה וחכמתה באה בתוך הגוף מתחלת היצירה, והעד על זה (בראשית ב׳:ז׳) ויפח באפיו נשמת חיים, צא ולמד מי הנופח, ואם כן הנה הנפש נצחית קיימת, עליונה בתכלית העלוי, ולרוב הפלגת עלויה לא נזכר בה בריאה כמו בשאר מעשה בראשית ואפילו ברמיזה, והחכמה הזאת אשר לנפש בעוד שהוא במעי אמו היא משתכחת ממנו בהולדו וצאתו לאויר העולם, וחכמי האמת כנו החכמה הזאת במדרשם לנר דלוק שמכבין אותו כשהוא יוצא לאויר העולם, והוא שאמרו בגמרא בסוף פרק המפלת נר דלוק מונח על ראשו צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו, ואל תתמה, שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא, שנאמר (איוב כ״ט:ג׳) בהלו נרו עלי ראשי, כיון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסוטרו על פיו ומשכח ממנו כל התורה כלה שנאמר (בראשית ד׳:ז׳) לפתח חטאת רובץ. **וכן** אמרו עוד במדרש, מניחין לו נר דלוק על ראשו וצופה בו מסוף העולם ועד סופו, שנאמר בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך חשך, בבקר נוטלו המלאך ומוליכו לגן עדן ומראה לו הצדיקים שהן יושבין ועטרותיהן בראשיהן, והמלאך אומר לו תדע מי הללו שאתה רואה, הללו נוצרו כמותך בתוך מעי אמן ויצאו, בעולם ושמרו מצותיו של הקב"ה ולכך זכו ונזדמנו לטובה זו, ואתה סופך לצאת לעולם ואם תזכה ותשמור את התורה תזכה לישיבתם ואם לאו תשב במקום אחר. לערב מוליכו לגיהנם ומראה לו הרשעים שטורדין אותן מלאכי חבלה במקלות של אש וקורין ווי ווי, והמלאך אומר לו תדע הללו שנשרפין הם נוצרו כמותך ויצאו לעולם ולא שמרו מצותיו של הקב"ה ולכך נענשו ובאו לחרפה זו, ואתה סופך לצאת לעולם, הוי צדיק ואל תהי רשע למען תחיה, ומנין שכן הוא, שנאמר (משלי ד׳:ד׳) ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך שמור מצותי וחיה, כשהגיע זמנו לצאת לאויר העולם מיד המלאך מכה אותו ומכבה נרו ומוציאו בעל כרחו ושוכח

כל מה שראה ומוציאו לאויר העולם, ועל זה התינוק בוכה תכף שיוצא לאויר העולם, עד כאן. ובארו לנו בזה כי הנפש בחכמתה ושלמותה באה אל הגוף אבל המלאך משכח אותה תכף הולדו בגזרתו של הקב"ה כדי שישתדל ויטרח בלמוד ויקבל שכר.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי מה שהזכירה תורה כרת בנפש החוטאת היא העדות והמופת על קיום הנפשות שלא חטאו, שאין מדרך המלך הישר שיעניש עבדו בעברו על מצותו ושלא יגמלהו טובה כאשר יקיימה, ובודאי מתוך עונש הכרת המפורש בנפש החוטאת יתבאר השכר והגמול לנפש הצדיק.

והנה נשמת האדם נר ה' נופחה באפיו מפי עליון ונשמת שדי, כמו שנאמר (בראשית ב':ז') ויפח באפיו נשמת חיים, והנה היא בענינה שלא תמות, ואינה מורכבת שתפרד הרכבתה ותהיה לה סבת הויה והפסד כמורכבים, אבל קיומה ראוי והוא עומד לעד כשכלים הנפרדים, ועל כן הוא מוסיף באור בענין הכרת ואמר עונה בה, כלומר כי העון שבה הוא יכריתנה, ולכך לא יצטרך הכתוב לומר כי בזכות המצות יהיה קיומה כי זה ידוע, אבל יאמר כי בעונש העברות תתגאל ותתטמא ותכרת מן הקיום הראוי, והוא מה שאמרו רז"ל מקרב עמה, ועמה שלום, כי הכרת של הנפש החוטאת יורה על קיום שאר הנפשות שלא חטאו, והן עמה שהן בשלום. וזהו שתזהיר התורה בענין הכרת שהוא ענין נסי ולא תבטיח בקיום שהוא ראוי וענין טבעי, כי כל דבר ודבר חוזר ליסודו ולעקר מוצאו וסבתו הראשונה, כי היסודות חוזרים לסבתם והעפר לעקרו והנפש לשרשה ויסודה שהוא הבינה, כענין שכתוב (קהלת י"ב:ז') וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.

פרק יט

פסוק ב

תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע (**משלי יג, יט**)

שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה (משלי יג) על האדם שלא ימשך אחר התאוות אלא שיכניע אותם ויסלקם מעליו, כי כל המסלק אותם מעליו ומתגבר עליהן הנה הוא במדרגת מלאך, וכל המגביר תאוותיו עליו הנה הוא במדרגת בהמה, שהרי מצינו במעשה בראשית שהיו כל הנמצאים כלן ביום ששי קודם שנברא אדם על שני חלקים, שכליים וארציים, שכליים הם הנבראים העליונים שהם שכל גמור נבדל מן החומר, ארציים הם האילנות והצמחים ושאר בעלי חיים שהם חומר גמור אין בהם שכל, ושני חלקים אלו יעשו פעולותיהם שנתמנו עליהם אלו בשכל ואלו בטבע, וכל אחד מהם מוכרח בפעולתו, זה בשכלו וזה בטבעו, ואין מונע לאחד בהם, ולפיכך חייבה

החכמה לברוא ביום ששי נברא שלישי מורכב מהם משותף משניהם והוא הכולל אותם בשכל ובטבע, בשכל כמין השכלים הנפרדים ובטבע כמין הארציים וזהו האדם, והיתה פעולתו שכלית וטבעית לא הכרחית בשני חלקים כי אם רצונית, שהרי הבחירה והרצון בידו שימשך לאיזה צד שירצה אם אחר השכל או אחר הטבע שהוא התאוה, ואם הוא זריז ויצא ונלחם בתאוות ההם הנה נתפשט מהחומר ובא במדרגת מלאך, ואם ימשך אחריהם הנה נתפשט מן השכל ובא ממדרגת הבהמה, כי כן אדם הראשון עד שלא חטא והתאוה תאוה היה מלאך ה' צבאות, כלו שכל גמור יפה ומום אין בו, והיה ראוי שיחיה לעולמים כאחד מן המשרתים העליונים, והונח בגן עדן הארץ שהוא מבחר המקומות, וכיון שחטא ונמשך אל התאוות נתפשט מן השכל ונתלבש בחומר ואז גורש מן הגן ונתן לו העשב למאכלו כבהמה, הוא שכתוב בו (בראשית ג) ואכלת את עשב השדה, תחת אכלו תחלה פירות הגן שהיה מטע ה' להתפאר. ועל כן ראוי לכל משכיל לשבר תאותו ולהכניעה, ושיהיה שברון התאוה לנפש השכלית דבר ערב. ועל זה אמר שלמה בכאן תאוה נהיה תערב לנפש, התאוה הנשברת דבר מתוק וערב לנפש המשכיל. ומלת נהיה מלשון (דניאל ח) נהייתי ונחליתי, וכן (שמות ט) הנה יד ה' הויה. והענין ראוי למשכיל שיסיר ויסלק מעליו התאוה הנקראת רע, שנאמר (בראשית ח) כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וכתיב (שם ו) וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, ומפני שהמשבר תאותו הוא סר מרע, על כן אמר ותועבת כסילים סור מרע, כי מה שהוא ערב לנפש המשכיל הוא דבר מתועב לכסיל לפי שהוא הפכו, זהו ותועבת כסילים סור מרע. וידוע כי הנמשך אחר התאוות עובר על התורה כלה, והמשך אחר התאוות הוא על ארבעה חלקים, האחד במחשבתו, השני בדבורו, השלישי במאכלו, הרביעי בגופו. האחד במחשבתו כי ימשך האדם אחר מחשבתו בהרהורים רעים ומחשבות רעות, וכבר גלה לנו שלמה ע"ה למד דעת את העם כי האדם הוא נענש על חטא המחשבה כאלו חטא בפועל, והוא שאמר (משלי טו) לב שמח ייטיב פנים, כי שמחת הלב היא אם במצוה אם בעברה הנה היא נכרת בגוף, לפי שהלב שרש הגוף, וליחות השרש מתגלה בענפים, והרי זה כאלו חטא בפועל. השני בדבורו, בחטא לשון הרע ורכילות ונבלות הפה, שהחלק הזה מהדבור מגונה ומשוקץ ואסור מדין התורה, ועל זה אמר שלמה ע"ה (שם) ופי כסילים יביע אולת, וסמיך ליה בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, כלומר ישגיח בדבור הזה להענישו. וכן התנבא ישעיה עליו השלום בתוכחותיו ואמר (ישעיה ט) וכל פה דובר נבלה, ולפי שדרך הבחורים בזה המין מהדבור לכך התחיל הכתוב (שם) על כן על בחוריו לא ישמח ה'. השלישי במאכלו, שימשך אחר תאותו במאכלים שאסרה תורה או המותרים, שגם

זה אסור מדין התורה, ועל זה אמר דוד ע"ה (תהלים מ) ותורתך בתוך מעי, שבח את עצמו שלא נתן בתוך מעיו מעולם ולא היה מאכלו כי אם על פי התורה, ואין צריך לומר שהיה נזהר מהמאכלים האסורין אף כי מן המותרים במותרות היה נזהר, כי (משלי יג) צדיק אוכל לשובע נפשו, ואמר הכתוב (שם כא) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. הרביעי בגופו, שימשך אחר תאותו בענין העריות, ואין צריך לומר במה שאסרה התורה ממנו כי גם המותר במותרות הוא חטא. והרי לך ארבעה חלקים שהאדם מוטבע להמשך אחר תאותו בהם. ומנין שהנמשך אחר התאוות הוא עובר על התורה כולה, הלא המלך שלמה גלה לנו הענין הזה שאמר (שם יח) לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע, יאמר כי מי שרודף אחר התאוה ומבקש אותו ימצא עצמו נפרד, כלומר יחידי שלא ישאר לו ריע ועמית שהכל בורחין ממנו מסתלקים מעליו לרוע הנהגתו, והנה זה בועט ומגלה פנים בתורה, זהו בכל תושיה נתגלע. ומפני זה נצטוינו בתורה שנפרוש מהתאות ואין צריך לומר בדבר האסור כי גם במותר, וכן אמרו רבותינו ז"ל קדש עצמך במותר לך. וכל הפורש עצמו מן התאוות נקרא קדוש, שכן מצינו בנזיר שלא פרש אלא מהיין בלבד נקרא קדוש, שנאמר (במדבר ו) קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו. וכן ישראל בסיני נקראו קדושים כשקבלו התורה, כענין שכתוב (שמות יט) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. כדי שיפרשו מהתאוות נצטוו על מדת הקדושה. וזהו שכתוב.

קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. ע"ד הפשט לשון קדושה הוא ענין פרישות והבדל. והפרשה הזאת אזהרה לכל ישראל שיהיו פרושים וגדורים במדותיהם שיתבונן כל אחד ואחד על יולדיו ויעיד עליהם, שיעיד הבן אל אביו ואמו שהם לו כעין הבורא, ויעיד על הבורא שהוא האב העליון יתברך שחדש עולמו, זהו שהזכיר מיד, איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו, כי מצות השבת עדות ומופת על חדוש העולם. ומה שהקדים האם לאב, לפי שמנהג הבנים שיקלו ביראת אמותם ואין כן המנהג באב, לכך הקדים בענין היראה האם לאב, אבל אצל הכבוד הקדים האב לאם, הוא שכתוב (שם כ) כבד את אביך ואת אמך. ואם היו שניהם מסכימים בכך שתחלל את השבת, לכך סמך ואת שבתותי תשמרו אני ה' אלהיכם, כלומר של כלכם, כי אתה והם חייבין בכבודי. וסמך לו מיד עבודה זרה, הוא שאמר אל תפנו אל האלילים, כי הכופר בחדוש כעובד עבודה זרה. ולשון אל תפנו לשון פניית הלב הוא, ויזהיר הכתוב שלא יפנה לבבו להם שיאמין שיש בהם ממש, אלא שיהיו בעיניו הבל וריק, והוא כעין (דברים כט) אשר לבבו פונה היום, (שם ל) ואם יפנה לברך ולא תשמע. ואמר לא תעשו לכם, שלא תעשנה

בידים ואף על פי שדעתו שאין בה ממש. אני ה' אלהיכם, ה' נאמן לשלם שכר, אלהיכם דיין להפרע.

ויתכן לפרש קדושים תהיו זו קדושת המחשבה, כענין שאמרו לעולם יקדש אדם עצמו בשעת תשמיש, ולפי ששלמות הקדושה לזרע ישראל תלויה ביצירה לכך אמר הנביא (יחזקאל כג) וגם את בניהן אשר ילדו לי, קרא את ישראל נולדים לו כי הם מיוחדים לשמו. ואחר שהזכיר פרשת עריות למעלה במין האסור יזהיר עתה ויאמר קדושים תהיו במין המותר הראוי לכם להדבק בו, כי הדבק במינו בקדושה גם הנשמר מהעריות קדוש יאמר לו. והזכיר באזהרת הקדושה הזאת כל עדת בני ישראל כדי לכלול בזה גם הנשים, לפי שהאזהרה לכל אנשים ונשים, וכענין שכתוב בנדבת המשכן (שמות לה) ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, כי הנדבה היתה לכל ישראל אנשים ונשים יחדו. ולפי שהאב והאם סבת הבן על כן אמר איש אמו ואביו תיראו, לפי ששלשה שותפין יש בו באדם, הקב"ה ואביו ואמו, והקדים האם למעלתה כי הקדושה מעלה יתרה באשה יותר מבאיש, ואחר האם הזכיר האב שהוא העקר, ואחריהם השותף השלישי יתברך העליון על הכל, ומזה סיים הכתוב אני ה' אלהיכם, הוא השותף המטיל בו נשמה שהוא העקר. ואמר את שבתותי תשמרו לפי שעקר עונה בשבת, ומלת תשמרו כלשון הכתוב (בראשית לז) ואביו שמר את הדבר, ולשון רבותינו ז"ל שמור לי על הפתח, וזהו שכתוב (ישעיה נו) כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי, לסריסים והם המסרסים עצמן כל ימי השבוע, אשר ישמרו את שבתותי, שהם ממתינים לשבת שהוא עיקר עונה, וכמו שדרשו רבותינו ז"ל (תהלים א) אשר פריו יתן בעתו, זה המשמש מטתו מערב שבת לערב שבת. והשכר שלהם שיתן להם לעוה"ב יד ושם טוב מבנים ומבנות שיש להם בעוה"ז.

ויש שפירשו כי מה שהזכיר סריסים במצות שבת לפי שמצות שבת נצטוית לדורות, שנאמר (שמות לו) לדורותם ברית עולם, והסריסים כיון שאין מולידים ואין בהם דורות יחשבו עצמן פטורין מהשבת, לכך הזהירם שישמרוהו ויתן להם שכר טוב מבנים ומבנות. וסמך אל תפנו לפי שאסור להסתכל בנשים, וכן דרשו רבותינו ז"ל כל המסתכל בנשים עובר משום אל תפנו אל האלילים. ולפי שאסור לחשב באשה אחרת לכך סמך לו ואלהי מסכה לא תעשו לכם, שכל המשמש מטתו ומחשב באשה אחרת אותן בנים נקראין אלהי מסכה.

וע"ד המדרש קדושים תהיו, אמר הקב"ה הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי העולם הוו קדושים כשם שאני קדוש, שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה'. ובאור זה

כי לפי שישראל היו תחלת המחשבה ונתקדשו טרם היות ההויה, וכענין שאמר הנביא (ירמיה ב) קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, לכך יזהירם שיהיו קדושים אחר ההוי"ה, זהו קדושים תהיו. משל למה הדבר דומה למלך שקדש אשה אמר לה הואיל ונתקדשה לשמי אני מלך ואת מלכה, כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך, למה, שאת אשתי, כך אמר הקב"ה למשה לך וקדש את ישראל, שנאמר (שמות יט) לך אל העם וקדשתם היום ומחר, קדשם הקב"ה ואמר (שם) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, למה, כי קדוש אני ה' אלהיכם, אף אתם קדושים תהיו. ר' לוי אמר עשרת הדברות כתובין בפרשה זו. (שם כ) אנכי ה' אלהיך, וכתיב הכא אני ה' אלהיכם. לא יהיה לך, וכתיב הכא ואלהי מסכה. לא תשא, וכתיב הכא ולא תשבעו בשמי. זכור את יום השבת, וכתיב הכא את שבתותי תשמרו. כבד את אביך ואת אמך, וכתיב הכא איש אמו ואביו תיראו. לא תרצח, וכתיב הכא לא תעמוד על דם רעך. לא תנאף, וכתיב הכא אל תחלל את בתך. לא תגנוב, וכתיב הכא לא תגנבו. לא תענה, וכתיב הכא לא תלך רכיל. לא תחמוד, וכתיב הכא ואהבת לרעך כמוך. עד כאן במדרש וכן בירושלמי דברכות.

וע"ד הקבלה קדושים תהיו, קדושים נמשכים מן הקדש, וכן מצינו במתן תורה (שם כב) ואנשי קדש תהיון לי. איש אמו ואביו תיראו, החכמה והיראה, ולכך הקדים אמו כדי להסמיך היראה אל האב שהוא ראשית חכמה, ואת שבתותי תשמרו, זכור ושמור, שהם השבת הגדול ובת זוגו, ומזה לא אמר שבתי, אני ה' אלהיכם, הכל מיוחד בלי קצוץ ופרוד.

פסוק ד

אל תפנו אל האלילים. הם השכלים הנפרדים שהם למטה מעשר וקראם אלילים לפי שיש בהן אילות וכח וכפל המלה למעוט הכח לפי שאין כחם מעצמם אלא מזולתם והוא השם המיוחד ומזה אמר הכתוב (תהילים צ"ו:ה') כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה, שמתוך בריאת השמים יתפרסם שלמותו וכחו הבא לו מעצמו ולא מזולתו, **ואלהי מסכה** כחות הכוכבים והמזלות שהן למטה מהשכלים והפסילים ההם מקבלי כח הכוכב או המזל ולכך קראן אלהי מסכה כלשון הכתוב (ישעיהו מ':י"ט) הפסל נסך חרש.

אני ה' אלהיכם השליט על מדרגת כל הנמצאים כלן וכענין שכתוב (קהלת ה':ז') כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.

ועוד יכלול **אל תפנו** ממה שאמר דוד (תהילים ל"א:ט"ז) בידך עתותי, בא לרמוז שהשם הגדול שדרשו בו (שמות ג':ט"ו) זה שמי לעולם לעלם כתיב כולל בצרופו השעות שהן

י"ב ביום וי"ב בלילה וכולל גם הרגעים שהסימן בהם (ישעיהו כ"ז:ד') אפשעה בה שהרי בגלגול אות ראשון לארבעתם כולל כמנין הרגעים ולכך מסיים הכתוב אני ה' יזהירנו שלא יפנה לבו בכל שעותיו ורגעיו כי אם בשם הגדול הכולל את כלם והבן זה.

לא תעשו לכם אני ה' אלהיכם. סיים כאן בג' ספוקים אני ה' אלהיכם וכן במצות הגר ובמצות מאזנים וקצת מצות אחרות, והטעם בזה כי המצות כלן אלהיות והמצות המעשיות כלן עדות על האלהות ולכך ארז"ל כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה כי מי שהיה עוסק בתורה תמיד ולא היה משתדל במצות המעשיות אין לו שלמות כלל וקרוב הוא שיכפור כיון שאינו מעיד במעשיו על האלהות והדעות האמתיות אינן מתקיימות אלא בפעולות ומטעם זה תזכיר התורה תמיד בספור קצת המצות אני ה' אלהיכם.

פסוק ה

וכי תזבחו זבח שלמים לה'. כשתרצו לעבדו עבודה לא תעשו כן לאלילים ואלהי מסכה אלא לשם המיוחד זהו שאמר לה' ולא תעשו זה על מנת לקבל פרס אלא לרצונכם כלומר שתהיה כונתכם לעשות רצונו בלבד ושיהיה לרצון לכם, ומה שאמר תזבחהו ולא אמר תזבחו כשם שאמר בסדר אמור אל הכהנים וכי תזבחו זבח תודה לה' לרצונכם תזבחו, דרשו רז"ל תזבחהו כתיב חסר וא"ו ובא ללמד שאין אדם שוחט במוקדשין שני זבחים כאחד אלא זבח אחד ולא שני בני אדם שוחטין זבח אחד ומדאסר רחמנא במוקדשין שמע מינה דבחולין מותר וזו היא ששנינו השוחט שני ראשים כאחד שחיטתו כשרה שנים אוחזין בסכין ושוחטין כך דרשוהו רז"ל במסכת חולין.

ויתכן לומר לפי הקבלה בתוספת הה"א והו"ו שבמלת תזבחוהו ממה שידוע כי שתי אותיות אחרונות של השם המיוחד הם שתי מדות הרחמים והדין ולפי שהזכיר הכתוב הזה קרבן שלמים והשלמים באים להשלים המדות על כן הוצרך להוסיף בכאן שתי אותיות הללו לרמוז על שתי המדות כענין תוספת ה"א וא"ו של (שמות ב':ו') ותראהו את הילד שאמרו ותרא מבעי לי ודרשו בו מלמד שראתה עמו שכינה אבל שם בתודה שהוא קרבן הודאה לשם המיוחד לא הזכיר אות ה"א ואמר תזבחו וזה מבואר.

פסוק ו

ביום זבחכם יאכל. מצוה לאכלו ביום ראשון עצמו וממחרת מותר לאכלו גם כן אם נותר מיום ראשון וזהו שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד הוא לילה האמצעית שבין שני הימים כי הלילה שאחר שני הימים אינו נאכל לפי שהוא נותר וגם אינו נשרף עד הבקר לפי שהשרפה ביום, וזהו שאמר והנותר ממנו עד יום השלישי באש תשרף לא בא להתיר באכילה בלילה אלא שתהיה השרפה ביום.

פסוק ט

ובקצרכם. בלשון רבים כי כן התחיל לשון הפרשה, ועוד כי המנהג בזמן הקציר שיקצרו רבים ביחד ואמר לא תכלה בלשון יחיד כי יזהיר במצות הפאה והלקט ליחיד בעל השדה וכן ליחיד בעל הכרם במצות העוללות והפרט ודרשו רז"ל שדך אין לי אלא שדך היה לו שדה בשותפות מנין שחייב בפאה ת"ל ובקצרכם את קציר ארצכם.

פסוק י

וכרמך לא תעולל. כלומר כשתבצור כרמך לא תבצור העוללות שהם הקטנים שאינן מעורין באשכולות ונקראו עוללות לפי שהן לשאר האשכולות כעולל לאיש ואסור לו לבעל הכרם לבצרם אלא באין עניים ובוצרים אותן לעצמן, ופרט כרמך הגרגרים הנופלים והנפרדים מהענבים הן הנקראין פרט וכן גרגרי התבואה יקראם הכתוב פרידות על שהם נפרדים זה מזה והוא שכתוב (יואל א) עבשו פרדות תחת מגרפותיהם, כי יתנבא הנביא שממה על הארץ בתבואה ובפירות ועל כן יאמר כי כשיתעפשו הגרגרים הנפרדים הנזרעים בארץ תחת העפר שיהיה שם ויהיה עבשו כמו עפשו ומגרפותים מלשון אגרוף, ובא לשון רז"ל כלל ופרט וכלל כי הכלל הוא הדבר המקובץ והחלק הנפרד הוא הפרט.

ובמסכת מגלה האי תיבותא דארפט והוא הפוך כאלו אמר דאפרט כלומר שנתקלקל ונחלק ודרשו רז"ל בפרט הכרם נפל אחד או שנים הרי זה פרט נפלו שלשה בבת אחת אינו פרט והרי הן של בעל הכרם, וכן אמרו בשדה שני שבלים לקט שלשה אינן לקט והרי הן של בעל השדה.

פסוק יא

לא תגנבו. יחזור ללשונו ללשון רבים ולפי שבעשרת הדברות נכתב לא תגנוב בלשון יחיד כתב בכאן בלשון רבים ולא רצה להשוותם לפי שהם ענינים חלוקים כי שם מדבר בגנבת דבר שבו חיוב מיתת בית דין דומיא דלא תרצח ולא תנאף וכאן מדבר בגנבת ממון שפטור בתשלומין ודרשו רז"ל בבבא מציעא לא תגנבו אפילו ע"מ למיקט כלומר שאין הכונה לעכב הגנבה לעצמו אלא כדי שיצער חברו ויקניטנו ומלת למיקט כמו להקניט מלשון הכתוב (איוב י:א') נקטה נפשי בחיי, (יחזקאל ב) ונקוטותם בפניכם, והוצרכו רז"ל לדרוש כן לפי שהוא קרא יתירא דהא כתיב לא תגזול וכל מי שגונב גוזל הוא וא"כ הרי איסור גנבה בכלל לא תגזול, ולמה נכתב כאן לא תגנבו אפילו ע"מ למיקט.

ואמר לא תכחשו ולא תשקרו ולא תשבעו. שאם גנב סופו לישבע לשקר סוף הוא מחלל את השם לפי שעברה גוררת עברה, ולא תשבעו בשמי והלא כבר נאמר לא תשא יכול לא יהא חייב אלא על ה' המיוחד מנין לרבות כל הכנוין ת"ל ולא תשבעו בשמי כל שם שיש לי כך דרשו רז"ל.

וע"ד הקבלה ולא תשבעו בשמי השם הגדול כמו (במדבר ו':כ"ז) ושמו את שמי ואם נשבע בו לשקר הרי זה מחלל את השם כי הוא מפריד ממנו כחו ועקרו זה שאמר וחללת את שם אלהיך, וכן כתב הרמב"ן ז"ל וז"ל ע"ד האמת לא תשבעו בשמי לשקר הוא ה' המיוחד וחללת את שם אלהיך הוא האלהים שממנו יתרבו כל הכנוין ושם נאמר תחלה לא תשא את שם ה' אלהיך וכן לא ינקה ה' בשמו הגדול המיוחד וזה טעם וחללת את שם אלהיך כי כאשר ישבע בשם המיוחד לשקר יהיה מחלל שם אלהיו ע"כ, ונמצאת למד שכל הנשבע בשמו מחלל שם אלהיו והנושא שם אלהיו לא ינקה ה', וזה להורות כי הכל דבק ומיוחד ומיוחד וכלול זה בזה.

פסוק יד

לא תקלל חרש. הזכיר הכתוב חרש כדי ללמוד ק"ו אם החרש שלא ישמע כשהוא מקלל אותו הזהירה עליו תורה אין צ"ל מי שישמע והתקצף ונתבייש וכל זה שיהיה האדם גדור בדבורו ושלא ירגיל את נפשו בתכונה רעה ואין האיסור מצד חברו השומע אלא מצד עצמו ואם הוא גדור בזה אצל החרש כל שכן אצל השומע ולכך הזכיר הכתוב חרש והוא בנין אב לכל השאר ועוד מפני שדבר הכתוב בהווה שבני אדם מקללים החרש ומכשילים העור ולא ייראו מהם, ועל זה אמר ויראת מאלהיך שכל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך וכן הזכיר שלמה ע"ה (משלי כ"ד:י"ב) כי תאמר הן לא ידענו זה הלא תוכן לבות הוא יבין ונוצר נפשך הוא ידע והשיב לאדם כפעלו, וזהו שאמרו רז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים.

פסוק טו

בצדק תשפוט עמיתך. יזהיר שיהיה המשפט בצדק כלומר שיצדיק משפט איש ולא יעותנו שכל מי שישפט בצדק הנה הוא מעמיד כסא המלך שנאמר (תהילים פ"ט:ט"ו) צדק ומשפט מכון כסאך ואם יעות המפשט הלא הוא פוגם הכסא אשר למלך ויזלזל בכבודו, ואמרו במדרש אם הוא שופט בצדק שכינה עמו שנאמר (שם פב) אלהים נצב בעדת אל ואם לא שכינה מסתלקת שנאמר (שם יב) משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה', ורוח הקדש צווחת ואומרת רומה על שמים אלהים על כל הארץ כבודך.

פסוק יט

את חקותי תשמורו. ומה הם בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך.

ע"ד הפשט טעם איסור הכלאים מפני שכל הדברים הנבראים בארץ בין חי בין צומח יש לו כח ומזל למעלה וכל אחד ואחד נברא למינו כי כן יסד המלך יתעלה במעשה בראשית שיהיה כל אחד ואחד למינהו ומי שהוא מרביע או מרכיב שני מינין הרי הוא

משנה ומכחיש מעשה בראשית שכתוב שם למינהו והוא עושה הפך ה' שרצה להבדיל בין המינין כאלו מראה את עצמו שהוא חושב כי לא יספיקו הנבראים שברא הקב"ה בעולמו והוא רוצה להתחכם ולהוסיף עוד שם מינין מחודשים על כל מה שברא חי העולמים, ואסור החרישה בשור וחמור גם כן נמשך אחר הטעם הזה כי מנהג עובדי אדמה אחר חרישתם שיביאו הצמר ברפת אחת ויבאו לידי הרכבה להוליד מינים זרים משונים בתולדות להכחיש מעשה בראשית.

וע"ד המדרש שדך לא תזרע כלאים זה שאמר הכתוב (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר נתן הקב"ה תורה לישראל כדי להנחילם חיי העולם הבא ולא הניח דבר שלא נתן בו מצוה לישראל, בא לחרוש לא תחרוש בשור וחמור יחדו, בא לזרוע שדך לא תזרע כלאים, בא לקצור ולקט קצירך לא תלקט, בא ללבוש לא תלבש שעטנז ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך.

וע"ד הקבלה בסוד מצות הכלאים מצוה זו ממצות הנקראות חקים ואין תכלית הכוונה בחקים האלה בענינים הגופניים בלבד רק בכחות השכלים הנמשכים מן השמים ולכך נקראו חקות שמים כענין שכתוב (איוב ל"ח:ל"ג) הידעת חקות שמים וחקות האלו לא נתנו רק לישראל, הוא שכתוב (תהילים קמ"ז:י"ט) חקיו ומשפטיו לישראל, וכתיב (שם פא) כי חק לישראל הוא וכל הכחות העליונים השכליים כל אחד ואחד ממונה על פקודתו ועל ממשלתו והפעולות בעולם השפל הזה משתלשלות בסבתם ובזה העולם מתקיים ועומד על השלמות, וכבר ידעת מאמרם ז"ל אפילו העליונים צריכים שלום שנאמר (איוב כ"ה:ב') עושה שלום במרומיו והשלום שלהם הוא קיומם ושיפעלו פעולתם במנויים, וא"כ המעמיד תולדות למטה מין במינו גורם השלום למעלה כי הכחות הממונים הם משלימין מנויים הראוי כמו שצריך העולם השפל, והמעמיד תולדות למטה מין בשאינו מינו הרי זה גורם הפך השלום כי הוא מערבב הכחות העליונים ומבטל אותן ועוקר אותן ממנויים וזהו סוד הלשון של כלאים שהוא לשון מניעה כלומר בטול הכחות מלשון (תהילים מ':י"ב) לא תכלא רחמיך ממני וכן (ירמיהו ל"ז:י"ח) בית הכלא כי הנתן שם הוא מתבטל ממלאכתו, וזהו לשון חקים מלשון חקיקה וציור כי הם ציורי ענינים שכליים של מעלה והמרביע בהמה מין בשאינו מינו או הזורע צמח מין בשאינו מינו והם יונקים זה מזה הרי זה מערבב הכחות העליונים הנותנים כח ההולדה או כח הצמיחה וכמו שדרשו רז"ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואומר לו גדל שנאמר (איוב ל"ח:ל"ג) הידעת חקות שמים וגו', ומפני שהשנים הנולדים בעולם ראשונה היו כלאים זה מצד הרוח הטובה וזה מצד

הרוח הרעה ואנחנו נצטוינו להמשך אחר הרוח הקודש ולהתרחק מן הרע שהוא מצד רוח הטומאה על כן נאסר לנו הכלאים כי הוא חבור שני קצוות שהם ב' הפכים אין ראוי לחבר אותן כי אין חבורן עולה יפה אבל ראוי להרחיקם ולהפרידם זה מזה והמפריש ביניהם גורם שלום בעולם והמחבר אותן יחד מסלק השלום מן העולם כי הוא מערבב הכחות העליונים ומשים קטרוג בין פמליא של מעלה, והכלאים נאסרו לנו בשלשה דברים בבהמות ובזרעים ובבגדים, מה שנאסר לנו בבהמות לפי שמנהג אדם ובהמה טבע התולדה בהם שוה ומה שנאסר לנו בזרע השדה לפי שהאשה הוקשה לשדה בהיותה מוכנת לקבל תולדה כשדה ומה שנאסר לנו בבגדים והוא הצמר והפשתים לפי שהנולדים ראשונה קרבנם היה צמר ופשתים זה הביא הצמר וזה הביא הפשתים ולכך נאסר לנו חבור הצמר והפשתים יחדו לפי שחבור שניהם בכרס אחד לא עלה יפה כי היה בזה ערבוב כחות הגורם למה שהוא הפך השלום וסופו הוכיח על תחלתו כי רצח זה את זה בסוף ונאבדו שניהם מן העולם, וזהו שאמרו רז"ל שעטנז שוע טוו ונוז כי זה לבדו וזה לבדו מותר ולכך נקרא הפשתים בלשון הקודש בד כלומר יחידי שאסור לחברו עם הצמר וכן הצמר עם הפשתים כי החבור הוא האסור והלובש בגד זה למטה מערבב הכחות העליונים והנה ישראל הוזהרו מהחבור הזה שהם הפכים כדי להתרחק מרוח הטומאה ולהתקדש ברוח הקודש, ואמר לא יעלה עליך כלומר רוח הטומאה באר כי בלבשו בגד כלאים שעטנז יעלה עליו רוח הטומאה כי הוא חבור שני ההפכים אשר אין חבורן עולה יפה ומה שהותר הכלאים בציצית גם בבגדי הכהנים ובלבד בשעת עבודה לפי שכל הכחות המשתנים זה מזה כולן כלולין במצות ציצית בין הלבן והתכלת וזהו סוד הכתוב שאמר (משלי ל"א:י"ג) אשת חיל והיא מדת התכלת דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה יאמר כי המדה ההיא דורשת וחוקרת אחר העובר ומחברת צמר ופשתים יחדו כדי להענישו ומצד אחר ותעש בחפץ כפיה בציצית והם כולן כלולין במצות ציצית אין צ"ל בבית המקדש בשעת עבודה שכל הכחות כלולין שם כי כל עניני בהמ"ק של מטה כלן דוגמת עניני בהמ"ק של מעלה.

פסוק כ

בקרת תהיה. יש לבית דין לבקר את הדבר שלא לחייבו מיתה כדין אשת איש ואע"פ שהיא מקודשת **כי לא חופשה** כלומר שתהיה אשתו גמורה וזהו לשון נחרפת לאיש כלומר מיוחדת אליו ונועדת לו לתשמיש ולא לאשה גמורה וכן לשון בקר שאדם יכול לבקר בין הצורות והערב הפכו שהצורות מתערבות בו, ודרשו רז"ל **בקרת תהיה** תהא בקראי כלומר תלקה שהדיינין המלקין היו קורין על הלוקה, ומכאן שהיא במלקות ולא

הוא ומזה אמר בקרת תהיה ולא אמר יהיו שהוא אינו בכלל כך דרשו רז"ל, והטעם לפי שכבר חייבו הכתוב קרבן שנאמר והביא את אשמו וזהו ששנינו אשם שפחה חרופה אבל היא שהיא שפחה ואין לה כלום ממה שתביא קרבן תלקה.

ובשם הגאון רבינו סעדיה ז"ל אמרו כי הזכיר הכתוב מלקות בלשון בקרת על שם שהמלקות ברצועה של בקר או יהיה הבי"ת בחלוף פ"א כלומר כי היא היתה הפקר לפי שלא חופשה ועל כן לא יומתו אבל יש לה מלקות.

פסוק כג

שלש שנים יהיה לכם ערלים. לשון ערלה לשון כסוי הוא וכאלו הפירות מכוסים באילנות שאין לו רשות ליגע בהם ולא ליהנות בהם.

וע"ד הפשט טעם המצוה לתת כבוד להקב"ה מהפרי הראשון הגמור הטוב שבארצנו ושלא נאכל ממנו עד אשר נביא שנה אחת כל פריו הלולים, וידוע כי האילן בתוך שלש שנים פריו מועט ואין בו טעם או ריח ולכך אינו ראוי שנקריב אותו לפני ה' ורוב האילנות אינן מוציאין פירות עד השנה הרביעית לפי שכחו אינו נגמר בתוך שלש עד שתכנס השנה הרביעית וכן בטבע התולדות במין אדם עצמו והוא שאמרו באשה פחותה מבת שלש שנים ויום אחד כנותן אצבע בעין דמי ובתוליה חוזרין, והצריכו יום אחד כנגד השנה הרביעית שהפרי קדש ועל כן באה המצוה הזאת שלא נטעום מהנטיעה שנטענו עד הביאנו כל פריו הראשון הנגמר הראוי והמובחר קדש הלולים לה' לאכלו שם ולהלל את שמו עליו.

ומדרך הטבע עוד כי הפרי בתוך שלש שנים הוא מזיק מאד לגוף מפני שיש בו ליחות מושפע מכח יניקת הארץ ועדיין לא עבר עליו זמן כל כך שיתחמם בכח השמש ויתחמם בכח האויר ועל כן הפרי כלו עפריי מימיי תגבר עליו הליחה מאד ותזיק האוכלו כענין הדג שאין לו קשקשת שהליחה גוברת עליו ביותר לרוב ליחות המים שהוא שוכן בהם בתחתוניהם ובמעמקיהם.

וע"ד המדרש שלש שנים יהיה לכם ערלים מדבר בתינוק שאינו יכול להסיח ולדבר עדיין ובשנה הרביעית קדש שאביו מקדשו לתורה הלולים לה' שהוא מהלל להקב"ה ובשנה החמישית תאכלו שהוא מתחיל לקרוא בתורה מכאן ואילך להוסיף לכם מכאן שנו רז"ל בן חמש שנים למקרא בן עשר שנים למשנה, לפי שבעוה"ז אדם מישראל מוליד ומוליך בנו לבית הספר יגע בתורה ומתוך עונו מת ואינו שמח ממנו, אמר להם הקב"ה בעוה"ז על ידי שיצר הרע מצוי בכם אתם חוטאים ובניכם מתים, אבל לעתיד לבא אני מסיר

מכם יצר הרע ואתם מולידים ושמחים בהם שנאמר (ישעיה סה) לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם.

וע"ד השכל בטעם המצוה הזאת השמים והארץ הם סבה להוצאת הפרי בכח עליון והם בדמיון הזכר והנקבה זה פועל וזה מקבל, וזהו ענין הכתוב על המטר הבא מן השמים שנאמר (שם נה) והולידה והצמיחה, ועד שלש שנים אין הארץ מסכמת בבשול הפרי ולא השמים מסכימים לתת בו כח הבשול וכיון שכן כל האוכל מן הפרי תוך השלש שנים הנה זה כמראה עצמו שאין לו חלק בשמים ובארץ ואין לו חלק בהקב"ה והנה הוא נוטלו בלא רשות של מעלה ושל מטה ולכך אסרתו תורה תוך שלש, ורבינו משה ז"ל נתן במצוה הזאת טעם בפרק שביעי מספר המורה כי היו לעובדי ע"ז בזמנים ההם מיני כשוף שהיו עושין בעת נטיעת האילנות והיה מזומן ביד כל אחד מהם דבר שיזרו אותו שם בשעת נטיעה במקום האילן או סביביו והיו חושבין שיהיה האילן ממהר להוציא פריו יותר מהנהוג מטבעו של עולם ולכך צותה תורה באיסור הפרי הבא קודם שלש שנים שלא יבאו לעשות המעשים הרעים ההם כי רובי האילנות יביאו פרים בשנה הרביעית ושנאכלהו לפני ה' הפך אכלם אותו לפני ע"ז כי מחלת הנפש שהיא אמונה רעה בדמיון מחלת הגוף אינו מתרפאת אלא עם ההפך.

וע"ד הקבלה מצות ערלה שהרחיקה תורה הנטיעה שלש שנים כנגד השלש העליונות הראשונות שאין לנו בהם השגה וכנגדם גם כן תהו ובהו וחשך, והשנה הרביעית כנגדה גם כן ורוח אלהים מרחפת על פני המים כי אינו הסתר גמר ולא השגה גמורה כן השנה הרביעית אינו התר גמור כי מותר הוא בפדיון ואסור הוא בלא פדיון והשנה החמישית כנגד ה"א יהי אור שהיא צורה גמורה כי כן השנה החמישית התר גמור וזהו להוסיף לכם תבואתה בתוספת ה"א כי כן האור נזכר חמשה פעמים בפרשה ולכך הזכיר כאן שלשה פעמים ערלה שנאמר וערלתם ערלתו יהיה לכם ערלים לרמוז כי כל שנה ושנה יש לה ענין בפני עצמו שהוא דוגמתו ושלשתם הסתר גמור וזה מבואר.

פסוק כו

לא תאכלו על הדם. יזהיר הכתוב הזה על מין ממיני הכשוף שהיה נוהג בזמן הזה שהיו שופכים הדם בתוך גומא והיו השדים מתקבצים שם ואוכלים סביבות הגומא והשדים ג"כ עמהם ומתוך שהיו אוכלים ונהנים היו מגידין להם עתידות והיה הענין מורגל אצל המצריים וישראל למדו מה עד שהיו זונים אחריהם ולכך הוצרך הכתוב לאזהרה זו.

ואמרו רבותינו ז"ל **לא תאכלו על הדם** הוא אזהרה שלא יאכל אדם קודם התפלה והוא שאמרו לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם.

ועוד דרשו בו **לא תאכלו על הדם** אזהרה לדיינים שלא יהיו דנין דיני נפשות אלא בבוקר ומטעם זה צותה תורה להתענות ביוה"כ שהוא יום הדין בדיני נפשות כדי שלא תטרידנו אכילתו ממצוא חפצו בדרכי התשובה והסליחה ואם בנפש אחד הוא מוזהר מהכתוב הזה ק"ו שיש לו להזהר בנפש עצמו שלא יפשע שאם פשע איהו דאפסיד אנפשיה ומשחית נפשו הוא יעשנה ואין צריך לומר בדיני נפשות אלא אף בדיני ממונות אמר כן, משום שנאמר (ירמיה כא) דינו לבקר משפט, ואמרו אכל ושתה אל יורה.

פסוק כז

לא תקיפו פאת ראשכם. הזהיר הכתוב בגלוח שני הצדעים בין בפני עצמן בלא גלוח הראש, בין עם גלוח הראש כאחד, אם גלח שניהם לוקה שתים על כל פאה ופאה.

ולא תשחית את פאת זקנך. ע"ד הפשט טעם האסור כדי שלא יבטל הסימן שהקב"ה רשם במין הזכר כדי להבדילו ממין הנקבה, כי העושה כן הפך השם הוא עושה, כמי שזורע כלאים, ובכל מה שעשה במעשה בראשית כתב בהם למינהו. ואילו אמר את זקנך היתה השחתת כל הזקן בלאו, אבל לפי שאמר את פאת ויש בזקן חמשה פאות, שתים בימין. ושתים בשמאל ואחת למטה והוא מקום הזקן ביני פרקי, אם גלח והשחית את אלו חייב חמשה מלקיות, ולפיכך אמר פאת לחייב על כל פאה ופאה.

וע"ד השכל טעם המצוה הזאת, לפי שכל פעולתיו של אדם נמשכות אחר חמשה חושים שבו ואין ראוי להשביתם ממלאכתם כי לא יחיה זולתם, אבל ראוי לו שיסתפק מהם בדבר המותר והמוכרח ושישאיר לו במקצת לצורך קיום גופו, ועל כן אסר את ההשחתה בתער בחמש פאות כנגד חמשה חושים, והוא אזהרה לאדם והתעוררות ורמז שאי אפשר לו להעביר ממנו חמשה חושים לגמרי כי היה מאבד גופו ומשחית את עצמו, אבל הותר הגלוח במספרים להשאיר קצת השער ואין זה קרוי השחתה, כנגד מה שראוי להשאיר פעולת החושים במקצת יחיה ויתקיים בהם.

וע"ד הקבלה טעם איסור ההשחתה לפי שאותיות ההוי"ה של השם הנעלם רשומו בתבנית הגוף, היו"ד והה"א והוא"ו במילה ובפה ובלשון, וזהו איסור השחתת זקן העליון וזקן התחתון כי האיסור שוה בהם. והתבונן נפלאות אל כי כן חכמי הטבע כתבו בספריהם כי מקומות ששוים הם בצמיחת שערות יש שכונה ויחס ביניהם, וגידין יוצאין ממקום זה למקום זה וכשיצמח שער במקום זה יצמח בזה, ומטעם זה אין לנשים ולסריסים זקן מפני שהשכונה הזאת תחסר מהם ואין בהם גידין יוצאין ממקום זה למקום זה, ומפני שמצינו בשני מקומות האלה השויה ואחדות והנה הם רמז וציור לאחדות,

אמרו רז"ל לעולם יקדש אדם את עצמו בשעת תשמיש. והמצוה אזהרה למוחק אותיות השם, וזה מבואר.

פסוק כח

וכתבת קעקע. פירש רש"י ז"ל כתב המחוקה ותקוע שאינו מחוק לעולם, שמקעקעו במחט והוא משחיר לעולם קואר"ה בלע"ז. ודרשו רז"ל בתורת כהנים יכול אפילו כתב ולא קעקע יהא חייב תלמוד לומר קעקע, אי קעקע יכול אפילו קעקע ולא כתב, תלמוד לומר וכתב, הא כיצד אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו או בכחול ובכל דבר שהוא רושם. ר"ש בן יוחאי אומר אינו חייב עד שיכתוב שם ה', שנאמר וכתבת קעקע לא תתנו בכם אני ה', כלומר לא תתנו בכם שמי שהוא ה'.

פסוק ל

את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו. ע"ד הפשט יזהירו הכתובים תמיד על השבת כשם שמזהירים תמיד על עבודה זרה, והענין לפי שהיא שקולה כנגד כל המצות ומי שאינו משמר את השבת מכחיש מעשה בראשית.

וע"ד המדרש את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו, הזכיר שמירה לשבת ומורא למקדש, יכול יהא ירא מן הקדש ת"ל את שבתותי תשמרו, מה שבת לא מן השבת אתה ירא אלא ממי שצוה על השבת אף מקדש לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שצוה על המקדש. אין לי אלא בזמן שביהמ"ק קיים בזמן שאין ביהמ"ק קיים מנין, ת"ל את שבתותי תשמרו, ומה שמירת שבת לעולם אף מוראת מקדש לעולם. ועוד דרשו בו בכתוב הזה בתורת כהנים יכול יהא בנין ביהמ"ק דוחה שבת, ת"ל את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו.

וע"ד הקבלה את שבתותי תשמרו, כבר בארתי בסדר נשא, גם בתחלת הסדר הזה, אבל בכאן הוסיף באור כשאמר ומקדשי תיראו, ובאר בזה כי השבת האחד הוא השבת הגדול והוא זכור, והאחד הוא המקדש שהיא כנסת ישראל בת זוגו של שבת, והוא שמור ולכך אין ראוי שתהיה מלאכת בית המקדש דוחה את השבת והמקדש, וזה מבואר.

פסוק לב

מפני שיבה תקום. אפילו זקן אשמאי, כלומר בור, תרגום לא תשם (בראשית מז) לא תבור.

והדרת פני זקן. אפילו יניק וחכים, וכמו שאמר אין זקן אלא זה שקנה חכמה, שנאמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו. וכן דעת התרגום אבל תלה החכמה במלת שיבה שתרגם מפני שיבה מן קדם דסבר באורייתא, כלומר מפני שיבה תקום זו תורה שבכתב, והדרת פני זקן זו תורה שבעל פה.

פסוק לה

לא תעשו עול במשפט. כבר הזהיר למעלה לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל, אבל המשפט אשר שם הוא דיני התורה הכתובים בסדר משפטים, ושבכאן הוא משפטי המדינות וחוקיהם וסדוריהם בעניני המשקלות והמדות, וכענין שכתוב (שמות ט"ו:כ"ה) שם שם לו חק ומשפט, שהוא על דרך הפשט משפטי המדבר וחקיו.

במדה. זו חלוקת קרקע, כגון האחין שחלקו קרקע ומדדו לאחד מהם בימות הגשמים אין מודדין לשני בימות החמה באותו חבל, לפי שהחבל הוא לח בימות הגשמים לרבוי ליחות הזמן והוא מתארך ומתרכך כל צרכו, אבל בימות החמה הוא כווץ ומתקצר, והרי השני מתאנה.

במשקל שלא יטמין משקלותיו במלח, וזו אזהרה למוכר שלא יחסר מדותיו ולא יפסיד ללוקח, ולפי שהמלח שואב ומוציא את בלעו המשקל מיקל, וכן אמרו בירושלמי מפני שהמלח שואב את המשקל.

ובמשורה דרשו רז"ל שלא ירתיח, משורה זו מדת הלח, וכשהמוכר ממלא את המדה ומרתיח נמצאת המדה חסרה לאחר זמן, והרתחה זו היא אופיא שעל פני המדה הנקראת אשקומ"א בלע"ז, ועל כן יש להשהות המדה מעט עד שתחסר כל צרכה ויחזור וימלאנה כראוי. ועוד יכלול ובמשורה שדרשו רז"ל שלא ירתיח, שיש לו להזהר, שיתן המשקה בנחת כדי שתתמלא כראוי, שאם הוא נותן מדת היין או השמן בחפזה ובמהירות יתכנס האויר בתוך המדה ויתנשא המשקה ונראית המדה מלאה לשעתה ויהיה החסרון נכר לאחר זמן. **ודרשו רז"ל** שהמשורה היא מדה קטנה מאד, והוא שאמרו קל וחומר ומה משורה שהיא אחד מל"ו בלוג הקפידה עליו תורה קל וחומר להין וחצי הין ושלישית הין ולוג וחצי לוג ושלישית לוג, ולא נכתב משורה אלא לעבור עליה משעת הרתחה ואע"פ שלא מכר לו, כשם שאמרו במשקל לעבור עליו משעת עשיה ואע"פ שלא נשתמש בו. וכן מצינו שהזכיר שלמה המלך ע"ה על מדות הלב הרעות וסמך והזהיר מיד על מדות עץ ואבן, הוא שאמר (משלי כ':ט') מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי, וסמך לו מיד אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם, לבאר כי כשם שיענש האדם על המחשבה הרעה ואע"פ שלא הוציאה לפועל, כן יענש על עשית מדות השקר והעול ואע"פ שלא שקל ולא הונה בהן הרי הוא עובר משעת עשיה, **וכמו שדרשו רז"ל** בענין עבודה זרה משעת עשיה קם לי בארור, שנאמר (דברים כ"ז:ט"ו) ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה, וכן עוד משעת עשיה קם ליה בחטא, שנאמר (שם ט) ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל. ולכך נכתב משורה שהרי בודאי אם יש במשורה זו שוה פרוטה תיפוק ליה משום לא

תגזול, אם אין שם שוה פרוטה אינו עובר בלאו שהרי אין גופו ממון, ואם כן למה נכתב, לחייבו משעת הרתחה. **ודרשו רז"ל** א"ר לוי קשה ענשן של מדות מענשן של עריות, משום דעריות אפשר בתשובה כל זמן שלא הוליד אבל אם הוליד ממזר הרי זה מעוות לא יוכל לתקון וכמו שדרשו רז"ל ביבמות. אבל ענשן של מדות שגוזל הבריות אי אפשר בתשובה שאינו יודע למי ישיב.

פרק כ

פסוק ב

אשר יתן מזרעו למולך מות יומת עם הארץ ירגמוהו באבן. דרשו רז"ל **אשר יתן מזרעו**, מקצת זרעו חייב כל זרעו פטור. ובאורו פטור מסקילה, כי כשנתן מקצת זרעו הוא חייב סקילה ויש לו כפרה באותה מיתה כיון שקבל דינו בעוה"ז, שהרי כל מי שמתחייב מיתה מארבעת מיתות בית דין הרי הוא מתודה ומתכפר והוא זוכה לחיי העוה"ב, וכן דרך כל המומתין שמתודין, וכמו שמצינו בעכן שנתחייב מיתת בית דין והתודה ואמר לו יהושע (יהושע ז) יעכרך ה' ביום הזה, ודרשו בו רז"ל היום הזה אתה עכור ואי אתה עכור לעוה"ב. אבל זה שהרשיע כל כך והעמיק שחת לתת כל זרעו למולך פטור הוא ממיתת בית דין ואינו מתודה ואינו מתכפר לו לעולם, אבל ענשו צרור ומונח לקשה מזה בידי שמים במשפטי גיהנם ויסוריו באחד ממדוריו, כי העון רשום בנפשו וקבוע בה כענין (במדבר טו) הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה האמור במגדף, שגופו נכרת ונפשו נכרתת מן העוה"ב.

וטעם **מות יומת** בבית דין, **עם הארץ ירגמוהו באבן** אם אין כח ביד בית דין, וכל זה בעדים והתראה, ואם אין שם עדים, **ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אותו**, אם עשה כן בינו לבין עצמו ואין עדים בדבר, ואם יש עדים בדבר והעלם יעלימו עם הארץ את עיניהם ממנו מפני פחד בני המשפחה לבלתי המית אותו, הנה הקב"ה יכרית אותו ואת כל המסכימים עמו והמחפים עליו, ולכך הזכיר משפחתו בכלל העונש, הוא שאמר ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו.

והרב ז"ל כתב בספר המורה בטעם המולך, כי עובדי האש בזמנים ההם היו עושין תחבולות לחזק אמונתם והיו מפרסמים שכל מי שלא יעביר בנו ובתו באש ימותו בניו, ואין ספק כי כל אחד ואחד היה משתדל לעשות כן לרוב חמלתו ופחדתו על הבן ולמעוט היזק הבן (ולקותו) [וקלותו] בכך שלא היה אלא להעבירו על האש, וכל שכן שהיו משתדלים בזה יותר בהיות ענין הבנים הקטנים מסור לנשים והיות הנשים דעתן קלה עליהן ושכלן חלוש להאמין כל דבר, ומפני זה עמדה התורה כנגד זאת הפעולה מאד

ועשתה בה מן החזוקים מה שלא עשתה בשאר מיני עבודה זרה, וזהו שאמר למען טמא את מקדשי, והגיד לך הכתוב במי שעושה כן שהקב"ה יכרית זרעו, זהו שאמר ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו והכרתי אותו, כי כנגד מה שחשב במעשה הזה שיחיו בניו ויתקיים זרעו הודיענו שיאבד ויכרת זרעו, מדה כנגד מדה, עד כאן. וכבר כתבתי מזה בפסוק (ויקרא יח) ומזרעך לא תתן, כי דעת קצת המפרשים שהיה הבן נשרף בהעביר אותו באש הרבה פעמים עד שימות, ולא כן דעת הרב בכאן כי לא היה נשרף אלא העברה בעלמא, ולדבריו מה שכתוב (דברים יג) כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם, איננה מולך כי אם ע"ז אחרת.

פסוק ג

ואני אתן את פני באיש ההוא. כתב הרמב"ן ז"ל ולא תמצא בכל התורה כולה בשום כרת שיזכיר מלת אני רק בכרת המולך שאמר ואני אתן את פני, ושמתי אני את פני, והכונה בזה כי שמו הגדול יכרית אותו כי הוא מחלל את שם קדשו ומטמא כנסת ישראל המקודשת לשמו, וכבר אמרו זה רז"ל במדרש כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאלו גוזל הקב"ה וכנסת ישראל, שנאמר (משלי כ"ח:כ"ד) גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית, ואין אביו אלא הקב"ה ואין אמו אלא כנסת ישראל, וזהו (ישעיהו נ':א') ובפשעיכם שלחה אמכם. חבר הוא לאיש משחית, חבר הוא לירבעם שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים. על אחת כמה וכמה המקריב למולך פרי בטנו שהוא גורם שתסתלק שכינה מישראל. ואמר למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי, כי הוא מטמא כנסת ישראל המקודשת לשמו והוא מחלל שמו הגדול, עד כאן לשון הרב. ובאר לנו מתוך דבריו כי מלת אני ברוב מקומות התורה הוא מדת הדין, ובמקום הזה הוא מדת רחמים לפי שהזכיר פני, ובענין המבול גם כן (בראשית ו':י"ז) ואני הנני מביא את המבול, ובתחלת וארא (שמות ו':ה') וגם אני שמעתי, וכל אחד מבואר ולמד מענינו.

פסוק י

ואיש אשר ינאף את אשת איש. דרשו רז"ל אשת איש פרט לקטן, אשת רעהו פרט לעו"ג, מכאן שאין קדושין לעו"ג.

פסוק טו

ואת הבהמה תהרגו. פירש רש"י ז"ל אם אדם חטא בהמה מה חטאה אלא מפני שבאה לאדם תקלה על ידה, לפיכך אמרה תורה תסקל, קל וחומר למי שיודע להבחין בין טוב לרע וגורם תקלה לחברו לעבור עברה על אחת כמה וכמה. כיוצא בדבר אתה אומר (דברים י"ב:ב') אבד תאבדון את כל המקומות, קל וחומר ומה האילנות שאינן רואין ולא

שומעין על שבאה תקלה על ידן אמרה תורה השחת שרוף וכלה, המתעה חברו על אחת כמה וכמה.

פסוק יז

ואיש אשר יקח את אחותו וגו' חסד הוא. ע"ד הפשט יכנה השכיבה בלשון קיחה, כי האיש הלוקח את האשה על דעת שישכב עמה יקחנה, וכן הזכיר למעלה ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה, וכן איש אשר יקח את אשת אחיו, כולם כנוי לשכיבה. ואמר חסד הוא מלשון (משלי כ"ה:י') יחסדך שומע, ותרגום חרפה (בראשית לד) חסודא כלומר דבר מכוער.

והרמב"ן ז"ל פירש **חסד** הוא שאין להוציאו מפשוטו כי הוא מורה על הפלגת דבר בין לשבח בין לגנאי, כי העושה המעשה הטוב והראוי ביותר יקרא חסד דרך הפלגה להפליג על הטוב, גם העושה המעשה הרע והמגונה מאד יקרא גם כן חסד להפליג על הרע, וזהו שאמר חסד הוא, כי השחית והתעיב עלילה והפליג בכעור.

וע"ד המדרש **ואיש אשר יקח את אחותו וגו' חסד הוא**, זה קין שנשא אחותו, חסד הוא חסד ממש, שנאמר (תהלים פט) כי אמרתי עולם חסד יבנה. מכאן אמרו ראויה היתה לו בתו לאדם הראשון אלא שעשה חסד עם קין ונתן לו בתו. וזהו שאמר חסד הוא, שאלמלא כן לא היה העולם מתישב.

פסוק כא

ואיש אשר יקח את אשת אחיו נדה היא. אין הכונה נדה ממש בשפע דם, אלא כלשון שאמר זמה היא, וכן חסד הוא, לומר ששכיבה זאת של אשת אח נדה היא, כלומר מאוסה היא כנדה. ודרשו רז"ל נדה היא לאסור בה הראה כזבה שהעראה מפורשת בה, שנאמר (ויקרא כ) את מקורה הערה.

ובמדרש נדה היא, מה נדה יש לה התר אף אשת אח יש לה התר. והנה כל העריות שהוזכרו בפרשה זו כבר הזכירם למעלה בסדר אחרי מות אבל שם הזכירם בלאו ולא הזכיר העונש כלל וכאן חזר ושנה בהן כדי להזכיר העונש, והזכיר את כלן חוץ משתי אחיות לכבוד יעקב.

ומה שאמר **ערירים יהיו**, והכתוב שלמעלה אמר ערירים ימותו, באור זה אם יש לו בנים קוברן זהו ערירים ימותו, ואם אין לו בנים מת בלא בנים זהו ערירים יהיו.

פסוק כד

ואני אתננה לכם. בשלש מלות אלו יבאר הכתוב כי השם המיוחד יבטיח לתת הארץ המיוחדת לישראל שהם עם מיוחד, זהו שאמר ואני אתננה לכם, כי הארץ ההיא ארצי ואתם עמי ביחוד, לא השלטתי עליכם שום כוכב ומזל גם לא מלאך ושרף כי אתם לחלקי

לא לחלקם, ואני לאלהים לכם לא לעו"ג, רק אני להם אלהי האלהים. כך פירש הרמב"ן ז"ל, ואע"פ שאין זה לשונו זאת היא כוונתו.

פסוק כו

ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. חכמת התורה חייבה לנו להיותנו מובדלין במאכלנו ובמשתנו ובמלבושינו, ומתוך שאנו מסוגלין במצות התורה הם מקנאים בנו ומתוך קנאתם ישנאו אותנו, וכענין שדרשו רז"ל הר חורב שמו ולמה נקרא שמו סיני שמשם יצאה שנאה לעובדי גלולים.

ובמדרש ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, אם מובדלים אתם מן העו"ג הרי אתם שלי ואם לאו הרי אתם של נבוכדנצר וחבריו, רבי אלעזר בן עזריה אמר מנין שלא יאמר אדם אי אפשי ללבוש כלאים ואי אפשר לבא על הערוה אי אפשי לאכול בשר חזיר, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי, תלמוד לומר ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, שתהא הבדלתכם מהם לשמים ונמצא פורש מן העברה ומקבל עליו עול מלכות שמים.

ומה שהזכיר לשון **העמים** כאלו אמר חשכים, תרגום כהה (ויקרא יג) עמיא, כי האומות כהו עיניהם מראות אור התורה לפי שאין להם תורה והולכים בדרכי החשך, וכענין שכתוב (ישעיהו כ"ט:ט"ו) והיה במחשך מעשיהם ומזומנים הם לגיהנם שנקרא חשך, שנאמר (איוב כ':כ"ו) כל חשך טמון לצפוניו, וכתיב (שמואל א) ורשעים בחשך ידמו. אבל ישראל זוכים הם לאור הגנוז וצפון לצדיקים לעתיד לבא בזכות שקבלו התורה הנקראת אור, שנאמר (תהילים קי"ט:ק"ה) נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי.

פרק כא

פסוק א

שפתים ישק משיב דברים נכוחים (**משלי כד**, **כו**)

שלמה המלך ע"ה למד בכאן (משלי כד) על מעלת החכם אשר דבריו ערבים על הבריות והכל חפצים לשמען מפני שהוא מדבר דברים נכוחים ומשיב בהם לכל שואל, ואין הכונה שראוי לנשקו בשפתים, כי מה יבא ללמד, ועוד שאם כן היה לו לומר שפתים יושק, אבל יאמר הכתוב שפתי השומעין ישק מי שהוא משיב דברים נכוחים, והכונה לומר כי אזני הבריות קשובות לדבריו ולבם נכון ושלם עמו לשמען כאלו היה הוא נושק שפתי השומעין, לפי שהוא רצוי אחיו ודבריו נשמעים ומקובלים להם, זהו על דרך הפשט.

וע"ד הקבלה שפתים ישק משיב דברים נכוחים, קרא דברי החכמה דברי נכוחים כענין שכתוב (שם ח) כלם נכוחים למבין, ולשון ישק לפי שהנשיקה דבקות גופני בא המשל על דבקות שכלי כלשון (שיר השירים א:ב') ישקנו מנשיקות פיהו ומלת שפתים מלשון שפת הנהר שענינו גבול. ובאור הכתוב כי החכם המתבונן בעקרי החכמה העליונה שאין מחשבתו נפרדת ממנה לעולם והוא המשיב בה לכל שואל דברים נכוחים שפתים ישק, הלא הוא בסוף דבק בגבולי החכמה ההיא, ומעלת הדבקות הזה היא מיתת נשיקה שהוא הדבקות בשם הנכבד, והיא מעלת החשק שהזכיר דוד ע"ה (תהילים צ"א:י"ד) כי בי חשק ואפלטהו, והצדיק הזוכה אל המעלה הזאת אין מיתתן על ידי הכח המשחית כשאר בני העולם. והנה משה ואהרן ומרים זכו אליה, שהזכיר בהם הכתוב (במדבר ל"ג:א') על פי ה', והיא מיתת נשיקה, אבל במרים לא נאמר על פי ה' כי אינו דרך כבוד של מעלה, ואמר ר' אליעזר מרים נמי בנשיקה מתה דאתיא שם שם ממשה, ומפני מה לא נאמר על פי, שגנאי הדבר לומר וכו'. וכן באבות העולם שכתוב בהם בכל מכל כל. גם רבינו הקדוש ז"ל זכה אליה לפי שברור הדבר מתוך שנתעלה בהשגת החכמה לא היתה מיתתו על ידי המלאך המשחית, ודרשו רז"ל בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה ואמר, רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה שלי, יהי רצון מלפניך שיהא שלום במנוחתי, יצתה בת קול ואמרה יבא שלום ינוח על משכבו. ואמרו בירושלמי כד דמך ר' יהודה נשיאה הכריז ר' ינאי אין כהונה היום, וטעם הדבר מפני שהכהנים מוזהרין על טומאת המת לפי שהם משרתי עליון מקודשים לעבודתו, וכיון שמיתתו היתה שלא ע"י הכח המשחית אלא ע"י שכינה לא היתה שם טומאה. ולכך הכריז ר' ינאי אין כהונה היום, לפי שהכהנים נתעסקו בקבורתו ונסתלקה מעליהם תורת כהונה היום, אבל שאר בני העולם שמיתתן ע"י הכח המשחית שהוא סבת טומאת המת הנה הכהנים מוזהרין מזה שלא יטמאו, וזהו שכתוב.

אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו. אמר תחלה אמור אל הכהנים והחזיר עוד ואמרת אליהם, ושעורו, אמור אל הכהנים, הפרשה של מעלה, כי הם מורי התורה מזהירים את העם, ואמרת אליהם פרשה זו.

ורבותינו ז"ל פירשו אמור ואמרת להזהיר הגדולים על הקטנים. והאזהרה הזו לומר שלא נסייע בטומאת הקטנים בידים, ובאו בזה אזהרות רבות בתורה כפי מה שדרשו רז"ל בדם ובשרצים ובטומאה, ומהם נלמוד לכל אסורין שבתורה שלא נסייע באחד מהם שיעברו עליו הקטנים, אבל אם יעשו בהן לדעת עצמן אין אנו מצווין עליהם להפרישם,

ויאמר הכתוב לפי המדרש הזה אמור אל הכהנים בני אהרן ותחזור ותאמר להם שלא יטמאו, ושיהיו כל בני אהרן נשמרים מזה ואפילו הקטנים.

ובמדרש אמור ואמרת, אמירה ראשונה שיטמא למת מצוה, אמירה שניה שלא יטמא לאחרים. ומה שהוצרך הכתוב לומר הכהנים והיה הכתוב ראוי לומר אמור אל בני אהרן, אבל היה זה להוציא החללים מכלל הפרשה, כי אע"פ שהם בני אהרן אינם כהנים. ולכך הוצרך לבאר הכהנים.

בני אהרן. דרשו רז"ל ולא בנות אהרן, שאין אזהרת טומאת מת בנשים, וטעם הדבר כתבתי בסדר צו לפי שהנשים גרמו מיתה לעולם. ומה שנסמכה פרשה זו של כהנים לפסוק אוב וידעוני, אמרו במדרש צפה הקב"ה שעתיד שאול למלוך על ישראל ולהרוג נוב עיר הכהנים ולדרוש אוב וידעוני, שנאמר (שמואל א כ"ח:ז') ויאמר שאול לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה, זה שאמר הכתוב (ישעיהו ח':י"ט) וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים הלוא עם אל אלהיו ידרוש בעד החיים אל המתים, אמר להם אם יאמרו לכם אומות העולם הניחו את האלהים בשמים ודרשו אל האובות ואל הידעונים, אמרו להם הלוא עם אל אלהיו ידרוש, האם ישראל יניח אלהיו וידרוש אל המתים, כשם שאמר אליהו לאחזיהו (מלכים ב א':ו') המבלי אין אלהים בישראל אתה שולח לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון, למה נדרוש אל המתים, לאלהות מתים (תהילים קט"ו:ה') פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו, בעד החיים, שכתוב בו (ירמיהו י':י') הוא אלהים חיים ומלך עולם. אם תאמר ממי נדרוש, הרי הוא אומר (דברים י"ז:ט') ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת. א"ר יהושע דסכנין בשם רבי יהושע בן לוי הראה לו הקב"ה למשה דור דור ודרשיו דור דור ופרנסיו דור דור ומלכיו, והראהו שאול המלך הוא ובניו נופלים בחרב, אמר לפניו רבש"ע מלך ראשון שיעמוד ידקר בחרב, אמר לו אמור אל הכהנים בני אהרן עד כאן. ובסדר שופטים אבאר לך בעז"ה ענין בעלת אוב כי יש שם דעות וחלוק סברות.

פסוק ב

כי אם לשארו. שארו זו אשתו, שהיה לו בה קרוב בשר. הקרוב, ולא ארוסה. אליו, ולא גרושה, כן דרשו רז"ל. ואע"פ שהכהן נקרא קדוש והכתוב מזהירו לגודל מעלתו שלא יטמא למת, הנה הכתוב מצוה עליו שיטמא לאשתו, ואם לא רצה כופין אותו על כרחו, וכמו שדרשו רז"ל מעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו ערב הפסח ולא רצה להטמא וטמאוהו בעל כרחו. וטומאה זו היא שיעמוד בבית תחת אהל אחד, והוא הדין לאמו

ולאביו וכל השאר, אבל אין להטמא ולהכנס בבית הקברות על אחד מהם כלל, וכן אמרו רז"ל מי ראה כהן בבית הקברות.

לאמו ולאביו. הקדים האם לאב, ובכהן גדול הקדים האב שאמר לאביו ולאמו לא יטמא. ואפשר לומר כי מה שהקדים כאן אמו לאביו, לפי שהזכיר שארו והתיר להטמא לכך הוצרך להקדים אמו כדי לסמוך אמו לשארו ושיזכיר הנקבות בפני עצמן, שאם היה אומר כי אם לשארו לאביו ולאמו יבא הלשון בלתי מסודר להכניס הזכר בין הנקבות. או הקדים אמו מפני שהיא ודאי שהיא אמו, וכדי לדרוש כי אין צריך לומר אמו אלא אפילו לאביו שאפשר להסתפק בו אם הוא אביו יטמא. אבל בלא יטמא הקדים אביו, כי אין צריך לומר אביו שהוא ספק אלא אפילו לאמו שהיא ודאי לא יטמא. ולאחותו הבתולה, פרט לאנוסה ומפותה, הקרובה, לרבות ארוסה, אליו, לרבות בוגרת, אשר לא היתה לאיש, לרבות מוכת עץ, וכבר נפסקה הלכה להטמא לאלו.

פסוק ד

לא יטמא בעל בעמיו. פירש רש"י ז"ל לא יטמא הבעל לאשתו פסולה שהוא מחולל בה מכהונתו.

והרמב"ן ז"ל פירש בעל נכבד, כמו (שמואל ב ו׳:ב׳) בעלי יהודה, הנכבדים שביהודה. אמר לא יטמא נכבד בעמיו להקל את כבודו, כי למעלת הכהן בעבור שהוא ראוי להיות הגדול והנכבד בעמיו יזהירנו שלא יחלל מעלתו בטומאת המתים, ודרשו רז"ל בעמיו במת שהוא בתוך עמיו, יצא מת מצוה.

פסוק ו

קדושים יהיו לאלהיהם. שיהיו פרושים אפילו מן הדברים המותרים לישראל כטומאת המתים ונשואי זונה וחללה, כי הזונה היא שנבעלה לפסול לה כגון חייבי כריתות או נתין או ממזר, וחללה היא שנולדה מחמשה פסולין שבכהונה, כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה מכהן הדיוט, שהרי כהן הדיוט לא הוזהר אלא בזונה וחללה אבל באלמנה מותר, וזהו שכתוב (יחזקאל מד) והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקחו, כי יש מן הכהנים שמותרין באלמנה וזהו כהן הדיוט, וטעם הזקף קטן שבאלמנה מורה כן.

פסוק ט

באש תשרף. אילו אמר תשרף באש היה נראה להיות משפט השרפה באש כלומר בהקף עצים ומדורת אש, ודין תורה במיתת שרפה אינו כן לשרוף תבנית הגוף באש ח"ו. וכן מצאתי שדקדקו רז"ל ממה שדרשו בפסחים פרק כיצד צולין, באש תשרף לרבות כל השרפות הבאות מחמת האש, ואמר רב מתנה פתילה של אבר. כי בפרים הנשרפים כתיב ושרף אותו על עצים באש, באש אין מידי אחרינא לא, הכא כתיב באש תשרף,

לרבות כל השרפות הבאות מחמת האש. והוצרכו לומר כן כי הכונה במיתת שרפה דוגמת שרפת בני אהרן, שרפת נשמה וגוף קיים.

פסוק י

והכהן הגדול מאחיו. ע"ד הפשט אחר שהחמיר על כהן הדיוט ואסר עליו טומאת מת זולתי במתים ידועים, ואסר עליו גם כן השנים והן זונה וחללה וגרושה זולתי אלמנה, הוסיף עתה והחמיר על הכהן הגדול שהוא מקודש ופנימי יותר מיוחד לעבודת ה', לא ימיש מתוך המקדש, שיהיה אסור לו להטמא בשום מת בעולם ואפילו על אביו ועל אמו, ושיהיה ג"כ אסור בכל הנשים זולתי הבתולה הכשרה, וטעם הדבר כדי שתהיה נמשכת לדעתו ולרצונו, והכהן הגדול יצטרך שיהיה גדור ביותר בענין המשגל ולכך נאסרה עליו אם היתה רגילה תחלה באיש אחר, פן תמשכנו היא לדעתה.

ע"ד המדרש והכהן הגדול מאחיו, שיהא גדול מאחיו בחמשה דברים, בנוי בכח בעושר בחכמה בכבוד. ואם אין לו, אחיו הכהנים מעשירין אותו, שנאמר והכהן הגדול מאחיו, גדלהו משל אחיו. ומעשה בפנחס הסתת שמנוהו כהן גדול ויצאו אחיו הכהנים וראו אותו חוצב אבנים ומלאו המחצב לפניו דינרי זהב.

וע"ד הקבלה הכהן הגדול ידוע מי הוא דוגמתו, וכבר הזכרתי מזה בסדר צו, והיה הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו דוגמת השרפים, וזהו שאמר המלאך ליהושע הכהן הגדול (זכריה ג) ונתתי לך מהלכים וגו', רמז לו מקומו ודוגמתו, ותרגם יונתן בין שרפיא האלין, ממה שכתוב (ישעיה ו) שרפים עומדים ממעל לו.

ואמרו במסכת יומא פרק הממונה הסגן מימינו וראש בית אב משמאלו, ועוד תניא, שלשה מהלכים בדרך הרב באמצע גדול בימינו וקטן בשמאלו, וכן מצינו בשלשה מלאכים שבאו אצל אברהם מיכאל באמצע גבריאל מימינו רפאל משמאלו.

ואם תזכה תבין כי לכך הזכיר בו הכתוב הלשון הזה הכהן הגדול כענין שכתוב (דברים יא) את כל מעשה ה' הגדול וגו', שהרי עבודתו של כהן גדול לשם הגדול, וזהו שאמרו רז"ל במסכת הוריות פרק כהן משיח (ויקרא כא) את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרום, לא יפרום כלל דברי ר' יהודה, ר' שמעון אומר אינו פורם מלמעלה אבל פורם הוא מלמטה, כלומר תחת בגדיו, לא בבגד העליון כמשפט הקריעה בכהן הדיוט ובשאר ישראל, ובא לרמוז שהפרימה אינה אלא למי שהוא למטה ממנו זהו כהן הדיוט, ולכך כהן גדול פורם מלמטה לפי שאין בדוגמתו ירידה אלא התעלות למעלה למעלה עד אין סוף, ולשון פרימה קריעה, כתרגומו יבזע.

פסוק יד

כי אם בתולה מעמיו. למה הוצרך והלא כבר הזכיר והוא אשה בבתוליה יקח, אלא מכאן למדנו שאסור לכהן גדול לקדש בביאה, לפי שסוף ביאה קונה, וכשהוא קונה אותה בסוף ביאה הרי אינה בתולה, שבעולת עצמו היא, וכהן גדול מוזהר הוא בבעולת עצמו כמו בבעולת אחרים, וזהו שאמר כי אם בתולה מעמיו יקח, ולא בעולה, והוא לאו הבא מכלל עשה וכדאיתא בפרק קמא דקדושין.

פסוק יז

דבר אל אהרן לאמר איש מזרעך. כתב הרמב"ן ז"ל, לא אמר בכאן דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כאשר יאמר בפרשיות כולן, והטעם כי שם יצוה בתורת הקרבנות, זאת תורת העולה זאת תורת המנחה והחטאת והאשם וכיוצא בזה, אבל אם אמר בכאן דבר אל אהרן ואל בניו ראוי שיאמר איש מכם לדורותיכם, ולא ירצה להזהיר אהרן עצמו בתורת המומין כי אהרן קדוש ה' כולו יפה, ומום לא יהיה בו, אבל יזהירנו על זרעו שיורם ויזהיר אותם לדורותם. ורז"ל בארו מומים רבים הפוסלין, והזכיר תחלה המום בחסרון האברים, עור או פסח, ואחרי כן בקטנות כגון החרום, ובגדול כגון השרוע, ואחרי כן בשברון העצמות אע"פ שכל אבריו עמו כיון שנשבר העצם פסול, ואח"כ פסל אפילו בכעור התואר כגון הגבן, ואשר בעיניו הגרעינין, ואחרי כן בבשר הגוף שצריך שיהיה נקי וחלק, ואחרי כן הוסיף בעל הרוח אשר ביציו נפוחים בו. ואמר אשר בו מום וחזר ואמר מום בו, כי בין שנולד המום עמו בין שנפל בו המום אחר שנולד הרי זה פסול לעבודה. וחזר והזכיר מומי הבהמה כי בהם נפסלו לקרבן, ופסל בבהמות אפילו מומי היצירה ואין צריך לומר מומי המקרה, מומי היצירה שרוע וקלוט שהם מומים מן הבטן, מומי המקרה הן עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת, ועורת הוא אשר בו עורון שפחתה עינו.

פרק כב

פסוק כד

ובארצכם לא תעשו. לפי שהזכיר למעלה ומעוך והוא המסורס, לכך סמך ובארצכם לא תעשו כן לסרס שום בעל חי ואפילו טמא. וכשאמר בארצכם לא נאמר שלא נצטוינו אלא בארץ, שהרי הסרוס חובת הגוף הוא בכל מקום, ולא בא אלא לרבות כל שבארצכם ואפילו דברים טמאים שלא תסרסום. או יהיה מלת תעשו הפך העשיה והוא בטול התולדה, וכמוהו (קהלת ט':ה') כי אינם יודעים לעשות רע, כלומר לבטל הרע ולהסירו, וכן (בראשית ט':כ"ד) אשר עשה לו בנו הקטן, שדרשו בו רז"ל סרסו. ומזה לפי דעתי (משלי ו':ל"ב) משחית נפשו הוא יעשנה, כי החוטא בנאוף הוא משחית נפשו, ומי

שמשחית נפשו בודאי יבטל אותה ויסירנה ממעלתה הראויה לה, כי אין ביד האדם לעשות הנפש ויש בידו להשחיתה ולבטלה.

פסוק כז

שור או כשב או עז כי יולד. אמרו במדרש שור או כשב יבא שור ויכפר על תבנית שור, שנאמר (תהילים ק"ו:כ') וימירו את כבודם בתבנית שור. וכן דרשו בתרומת המשכן שהזכיר זהב בראשונה הוא שאמר (שמות כ"ה:ג') זהב וכסף ונחשת, יבא זהב שבתרומת המשכן ויכפר על זהב העגל, זהו שאמר הכתוב (הושע ז':ג') ברעתם ישמחו מלך, וכי מה אתה רואה בשור לעשותו ראש לכל הקרבנות. אמר רבי לוי משל למטרונא שיצא עליה שם רע באחד מגדולי המלכות, בדק המלך בדברים ולא מצא בהן ממש, מה עשה המלך, עשה סעודה והושיבה בראש המסובין להודיע שבדק ולא מצא בדברים ממש, כך בדק הקב"ה ומצא שלא עשו ישראל את העגל אלא הגרים שהיו ביניהם, אלו ערב רב שנתגיירו בגאולת מצרים, הם שאמרו לישראל (שמות ל"ב:ד') אלה אלהיך ישראל, לפיכך נעשה ראש לכל הקרבנות. הזכיר מטרונא והכונה על ישראל.

ואומר אני לפי הקבלה כי "אחד מגדולי המלכות הוא אחד מטטראמולין של הקב"ה, וכדי לפרסם שלא התחילו ישראל בעבירה ההיא לפיכך הקדים שור בראש הקרבנות, וכן הקדים הכתוב (ויקרא כ"ג:מ') פרי עץ הדר כפת תמרים, כי החטא היה בו לבדו. והנה אדם הראשון חטא במחשבה ובמעשה, במחשבה באחד מגדולי מלכות, ובמעשה בפרי עץ הדר, וכמעשה אבות עשו הבנים, וכשם שהקריבו ישראל עגל לכפרת העגל כן הקריב אדם שור לכפרת חטאו הוא שדרשו רז"ל שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו. ומצינו פסוק אחד שצרף את שניהם, חטא המחשבה וחטא המעשה, הוא שכתוב (דברים ל"ג:י"ז) בכור שורו הדר לו, הזכיר שור וצרף לו הדר, ומזה אמר הנביא (הושע ז':ג') ברעתם ישמחו מלך, כי כשם שאנו מרצים לפניו בפרי עץ הדר שבו היה החטא כך אנו מרצים אותו בקרבן שור שבו היה חטא. והזכיר למעלה מפסוק זה (שם ו) והמה כאדם עברו ברית, באר בפירוש כי חטאם של ישראל שבו ישמחו להקב"ה הוא היה חטאו של אדם הראשון. ומה שהכשירה תורה לצורך קרבן ג' מינין אלו, שור או כשב או עז, דרשו רז"ל שור בזכות אברהם שנאמר (בראשית י"ח:ז') ואל הבקר רץ אברהם, כשב בזכות יצחק (שם כב) וירא והנה איל, עז בזכות יעקב שנאמר (שם כז) לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים, טובים לך טובים לבניך, טובים לך שעל ידן תטול הברכות, טובים לבניך שעל ידן יתכפרו ביום הכפורים. זהו שאמר הכתוב שור או כשב או עז כי יולד. זהו שאמר הכתוב (קהלת ג':ט"ו) מה שהיה הוא שיהיה ואשר

להיות כבר היה והאלהים יבקש את נרדף, אם יאמר לך אדם שאם לא חטא אדם הראשון הרי הוא חי וקיים, אמור לו הרי אליהו שלא חטא והוא חי וקיים לעולם. ואשר להיות, אם יאמר לך אדם שעתיד הקב"ה להחיות את המתים, אמור לו כבר היה, כבר עשה כן ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל. והאלהים יבקש את נרדף, צדיק רודף צדיק רשע רודף רשע, והאלהים יבקש את נרדף, רשע רודף צדיק, צדיק רודף רשע והאלהים יבקש את נרדף. תדע לך שכן הוא, הבל נרדף מפני קין מה כתיב (בראשית ד':ד'-ה') וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה, נח נרדף מפני דורו מה כתיב (שם ו) ונח מצא חן, וכתיב (שם ז) וימח את כל היקום, אברהם נרדף מפני נמרוד מה כתיב (נחמיה ט':ז') אשר בחרת באברם, יצחק מפני פלשתים מה כתיב (בראשית כ"ו:כ"ח) ויאמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך, יעקב מפני עשו מה כתיב (תהילים קל"ה:ד') כי יעקב בחר לו יה, יוסף מפני אחיו מה כתיב (בראשית ל"ט:ב') ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח, משה מפני פרעה מה כתיב (תהילים ק"ו:כ"ג) לולי משה בחירו, ישראל מפני העכו"ם מה כתיב (דברים י"ד:ב') ובך בחר ה' להיות לו לעם סגלה. אף כאן שור או כשב או עז שור נרדף מפני ארי, כשב מפני זאב, עז מפני נמר, אמר הקב"ה לא תביאו לי קרבן מן הרודפין אלא מן הנרדפין.

והיה שבעת ימים תחת אמו. משל למלך שנכנס למדינה והוציא בתו ואמר כל האכסנאין שבאו לכאן אל יראו פני עד שיראו פני מטרונא תחלה. כך אמר הקב"ה לישראל לא תביאו לפני קרבן עד שתעבור עליו השבת, שאין שבוע בלא שבת, ואין מילה בלא שבת, כך דרשו רז"ל. והמטרונא היא ה"א אחרונה והיא ראשונה למחשבת המקריב, וזה מבואר.

פסוק כח

ושור או שה אותו ואת בנו. הדין הזה נוהג בנקבות ולא בזכרים, שהרי מותר לשחוט האב והבן ביום אחד, שהלכה כדברי האומר אין חוששין לזרע האב, וזהו שתרגם אונקלוס ותורתא או שיתא, לומר שנוהג בנקבות ולא בזכרים. ולפי הדין הזה היה הכתוב ראוי לומר ופרה או כשבה אותה ואת בנה, אלא מפני שהזכיר שור או כשב או עז הזכיר האב והבן. **והיה שבעת ימים תחת אמו**. אמר כי יש במינים הנזכרים האלה שהם שור ושה עוד מצוה אחרת כי אותו ואת בנו הנזכרים לא תשחטו ביום אחד, כן פירש הרמב"ן ז"ל.

ובמדרש ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, זה שאמר הכתוב (משלי יב) יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי, יודע צדיק נפש בהמתו זה הקב"ה שאמר ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, ורחמי רשעים אכזרי זה המן הרשע

שכתב להשמיד להרוג ולאבד. יודע צדיק נפש בהמתו זה שאמר הכתוב (דברים כב) לא תקח האם על הבנים, ורחמי רשעים אכזרי זה סנחריב הרשע שכתוב בו (הושע י) אם על בנים רטשה.

פסוק לב

ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל. חלול ה' הוא עון חמור ביותר, ומצינו שויתר הקב"ה על עבודה זרה ולא ויתר על חלול ה', והוא שאמר הנביא (יחזקאל כ:ל"ט) ואתם בית ישראל איש את גלוליו לכו עבדו ואת שם קדשי לא תחללו עוד, ואמרו רז"ל על עון זה שאין כח ביום הכפורים לכפר ולא בתשובה לתלות ולא ביסורין למרק, אלא כלן תולין ומיתה ממרקת.

ואמנם מצינו תקנה לעון חלול השם כשיקדש את השם כנגד מה שחלל, ולכך סמך לו ונקדשתי וכן אמר הכתוב (משלי ט"ז:ו') בחסד ואמת יכופר עון, כלומר עון הרשע והשקר שהם הפך חסד ואמת, כענין החולי שאינו מתרפא אלא בהפכו, ומפורש אמרו רז"ל חטא אדם בלשון הרע יעסוק בתורה, חטא אדם בעיניו יזילם דמעות, וכן אמר דוד (תהילים קי"ט:קל"ו) פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך, לא שמרתי לא נאמר אלא לא שמרו. ועוד אמרו רז"ל אם עשית חבילות של עברות עשה כנגדן חבילות של מצות. רגלים ממהרות לרוץ לרע יהיו רצין לדבר מצוה, ידים שופכות דם נקי יקשור תפילין על ידו ויתן צדקה לעניים.

ובמדרש זה מצות עשה שבתורה לקדש את השם ברבים, וכך דרשו רז"ל ונקדשתי בתוך בני ישראל מסור עצמך לקדש את שמי, יכול ביחיד, ת"ל ונקדשתי בתוך בני ישראל. וכשהוא מוסר את עצמו ימסור עצמו על מנת למות, שכל המוסר עצמו על מנת הנס אין עושין לו נס, שכן מצינו בחנניה מישאל ועזריה שלא מסרו עצמן על מנת הנס שנאמר (דניאל ג':י"ח) והן לא ידיע להוא לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד, מציל ולא מציל ידיע להוא לך וגו'. ועוד הוכיחו רז"ל מן הכתוב הזה שכל דבר שבקדושה צריך עשרה, והוא שאמרו בברכות אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל, וכתיב התם (במדבר ט"ז:כ"א) הבדלו מתוך העדה, מה להלן עשרה אף כאן עשרה. ופירש ר' יעקב שאין נוסחא זו מדוקדקת שאין להביא ראיה מעשרה מרגלים לדבר שבקדושה, אבל עיקר הנוסחא היא כן, אתיא תוך תוך כתיב הכא ונקדשתי בתוך וכתיב התם (בראשית מ"ב:ה') לשבור בתוך הבאים, מה להלן עשרה אף כאן עשרה, ועכשיו יביא ראיה מעשרה אחי יוסף שהיו צדיקים לדבר שבקדושה.

פרק כג

פסוק ב

אלה הם מועדי. לאסור מלאכת השבת בכל מושבותינו בלבד, לא בבית המקדש.

פסוק ד

אלה מועדי ה'. יתחיל עתה בסדור המועדים וייחס אותן לשם המיוחד, והזכיר בהם אלה כי לשון אלה מורה קיום, ובא לרמוז שאין המועדים בטלים לעולם אבל הם נוהגין כל זמן שהעולם הזה הגופני נוהג כנהוג של עכשיו, וכן כתיב (דברים כ"ט:כ"ח) לנו ולבנינו עד עולם. וכן אמרו במדרש גוי אחד שאל לרבי עקיבא אמר לו למה אתם עושין מועדין, לא כך אמר לכם (ישעיהו א':י"ד) חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, אמר לו אילו נאמר חדש ומועד שנאה נפשי הייתי אומר כן, אלא לא נאמר חדשיכם ומועדיכם אלא בשביל אותן מועדות שעשה ירבעם שנאמר (מלכים א י"ב:ל"ג) ויעש ירבעם חג בחדש השמיני, בחדש אשר בדא מלבו, מלבד כתיב כלומר (ויקרא כג) מלבד שבתות ה', וכתיב (מלכים א י"ב:ל"ג) ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל ויעש חג לפני ישראל, אבל המועדים האלו אינן בטלים לעולם שהרי הם נקראין מועדי ה', שנאמר אלה מועדי ה', וכתיב וידבר משה את מועדי ה', ועליהם נאמר (תהילים קי"א:ח') סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר.

אשר תקראו אותם. אתם כתיב, ודרשו בו אשר תקראו אתם מכאן שקדוש המועדים מסור לב"ד, ואפילו שלא בזמנו ואפילו בטעות, והוא שדרשו רז"ל אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מוטעים, וכן אמר הכתוב (שמות י"ב:ב') החדש הזה לכם, כלומר שלכם הוא.

וכן תמצא בפרקי רבי אליעזר, בכ"ה באלול נבראו חמה ולבנה, וימים ולילות תקופות ועבורין היו לפני הקב"ה והיה מעבר את השנה ואח"כ מסרן לאדם הראשון, שנאמר (בראשית ה':כ"ב) זה ספר תולדות אדם, ואדם מסרן לחנוך שנאמר (שם) ויתהלך חנוך את האלהים, וחנוך לשם, ושם לאברהם, ואברהם ליצחק, ויצחק ליעקב, עד שבאו למצרים, שנאמר (שמות י"ב:א') בארץ מצרים לאמר, מהו לאמר אמר הקב"ה לך אמור להם עד עכשיו היה אצלי סוד העבור מכאן ואילך שלכם הוא לעבר את השנה. וכן היו ישראל נוהגין לעבר את השנה בארץ, כשגלו לבבל היו מעברין אותה ע"י הנשארים בארץ, בקש יחזקאל לעבר את השנים בבבל אמר לו הקב"ה אין לך רשות לעבר את השנה בחוצה לארץ, ישראל שבארץ יעברו את השנה. מכאן אמרו אפילו צדיקים וחכמים בחוצה לארץ ורועי בקר בארץ אין מעברין את השנה אלא על ידי הדיוטות שבארץ. וכיצד מעברין השנה, היו מביאין ספר תורה לפניהם והיו עושין גרן עגולה ויושבין

הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, ונותנין פניהם למטה לארץ ועומדין ופורשים כפיהם למעלה לאביהם שבשמים וראש ישיבה מזכיר את השם ושומעין בת קול כלשון וידבר ה' אל משה לאמר. ואם עון הדור גורם אין שומעין כלל, ואשריהם העומדין במקום ההוא בשעה ההיא, שנאמר (תהלים פט) אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון, באור פניו של הקב"ה הם מהלכין עד כאן.

ומכאן יש ללמוד מעלת הארץ הקדושה וכמה היא חביבה לפני המקום, וכן אמרו בירושלמי בפרק קמא דסנהדרין (ירמיהו כ"ט:א') אל יתר זקני הגולה, אמר הקב"ה ביותר הם עלי זקני הגולה, חביבה עלי כת קטנה בארץ ישראל מסנהדרי גדולה בחוצה לארץ. וכשהיו הזקנים מתקבצים בלשכת הגזית שבמקדש והיו אומרים מקודש מקודש אחר שקבלו עדותן של עדים, והיה אותו יום נקבע בשמים על פי סנהדרי גדולה של מעלה לישב בדין לדון העולה בראש השנה, והיה הקב"ה והסנהדרין של מעלה מסכימין על ידן וגומרין את דעתם, ועל זה אמר הכתוב (תהילים נ"ז:ג') אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, כלומר שהיה מסכים ומשלים עמהם.

וכן אמרו במדרש תהלים (דברים ד':ז') כה' אלהינו בכל קראנו אליו, א"ר אושעיא אין לך אומה שמעכבת על אלהיה כאומה זו, כיצד, בשעה שהזקנים יושבין לעבר את השנה הקב"ה מסכים על ידיהם והוא משלים וגו' כל מה שישראל עושין, ועליהם אמר דוד ע"ה אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, אימתי, בראש השנה, שהסנהדרין יושבין לעשות ראש השנה ביום פלוני מיד הקב"ה מושיב סנהדרין של מלאכים ואומר להם לכו וגמרו מה שהתחתונים גוזרין, אומרים לפניו רבש"ע בניך גזרו שיהא ראש השנה ביום פלוני, מיד הקב"ה יושב באותו יום לדון עולמו שאמר (תהילים מ"ז:ו') עלה אלהים בתרועה, והכסאות מוצעות והספרים נפתחים וסנהדרין של מלאכים עומדים לפני, שנאמר (דניאל ז':ט') חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב, אלו מלמדים זכות ואלו מלמדים חובה, למה (תהלים פא) כי חק לישראל הוא, ישראל גזרו חק ראש השנה והרי הוא משפט לאלהי יעקב, שהוא מקיים גזרותם ומסכים עמהם, הוי אומר אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי. תדע לך שהוא כן שהרי כתיב (במדבר כ"ט:א') יום תרועה יהיה לכם, לה' לא אמר אלא לכם, וכתיב אלה מועדי ה' אלה הם מועדי, אמר הקב"ה אין לי מועדים אלא אלו שלכם, שכל המועדים שאנו מקדשים שלו הם, שנאמר (דברים ד':ז') כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ואין קראנו אלא קדוש מועדים שנאמר מקראי קדש, הוי אומר כה' אלהינו בכל קראנו אליו, עד כאן במדרש.

פסוק יא

ממחרת השבת יניפנו הכהן. אין הכוונה שבת בראשית אלא ממחרת יו"ט ראשון של פסח, וכן תרגם אונקלוס מבתר יומא טבא, והוא ט"ו בניסן, ועד שיגיע ט"ז בניסן אסרה תורה לאכול מן החדש, וזהו ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו וגו' חקת עולם לדרותיכם בכל מושבותיכם. הזכיר כאן באיסור החדש בכל מושבותיכם, חקת עולם לדורותיכם, ללמדך שהחדש אסור מן התורה בכל מקום ואפילו בחוץ לארץ בזמן גלותנו, ועל כן אמר בכל מושבותיכם שהיא מצוה נוהגת לדורות בכל מושבות בין בארץ בין בחוץ לארץ, וכן דרשו רז"ל אמר ריש לקיש שלשה דברים תלויין בארץ ונוהגין בין בארץ בין בחו"ל, החדש והערלה והכלאים, החדש מן התורה והערלה הלכה למשה מסיני והכלאים מדברי סופרים.

פסוק טו

וספרתם לכם. כמו ולקחתם לכם, שתהא ספירה ולקיחה לכל אחד ואחד, שימנה בפיו ויזכיר כקבלת רז"ל. ומה שכתוב בזב וזבה (ויקרא ט"ו:י"ג) וספר לו, וספרה לה אינו מהענין הזה, אלא לומר שלא ישכחוהו.

והנה עיקר המצוה הזאת שיתחיל לספור מיום ט"ז בניסן שהוא תחלת קציר שעורים ויביא ראשית קצירו כרמל מנחה לה' יתברך ויקריב עליו קרבן, והמספר הזה ישלם בתחלת קציר חטים, ואז יביא ממנו סלת חטים מנחה לה' יתברך ויקריב עליו קרבן, והנה המנחות עיקר המצוה לא עיקר הקרבנות כי לא היו הקרבנות באים כי אם בשביל המנחות. ומלת חדשה לומר שלא יביאו מנחה בבית ה' עד שיביאו המנחה הזאת של חטים ביום חמשים, הוא חג השבועות. והוסיף להזכיר בשביתת החג הזה חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם, לפי שהנפת העומר ומנחה חדשה הם תלויין בחג הזה, ובא ללמדך שאפילו בזמן הזה שאין עומר ומנחה תצוה התורה באיסור החדש ובשביתת חג השבועות. ולפי שהזכירו בחג הזה לא הוצרך להזכירו ביום הזכרון ולא בחג הסוכות, כי כל המועדים דין אחד להם, חיובן בין בארץ בין בחו"ל. ומה שהזכירו ביוה"כ, בעבור שכפרתנו בו תלויה בקרבנות ועל כן הוצרך להזכיר חקת עולם ללמדך שאין הקרבנות מעכבין. וכן לא הזכיר בכאן בחג המצות חקת עולם בכל מושבותיכם לדורותיכם, אבל בפרשת החדש הזה לכם הזכיר כן, מפני שתלה שם הדבר בפסח על מצות ומרורים יאכלוהו הוצרך לומר שיהיה חקת עולם בכל מושבותיכם, כן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק טז

עד ממחרת השבת השביעית תספרו. כבר ידעת שאין הספירה אלא מ"ט, ועל כן תמצא טעם במלת תספרו ואינה דבקה למלת חמשים, אבל חמשים דבק לוהקרבתם

כי הספירה מ"ט והקרבן ביום חמשים, שלא הזכירה תורה חג שבועות ביחוד כשאר החגים ושיאמר כן בחדש השלישי בששי בו חג השבועות, כמו שאמר בפסח בחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות, בא ללמד כי הוא חג נגרר אחר מצות העומר, ומ"ט יום הספורים בין ראשון של פסח עד השבועות הנה הם כחולו של מועד בין ראשון של סוכות ושמיני עצרת.

פסוק יח

אשה ריח ניחוח לה'. וכתיב ועשיתם שעיר עזים אחד לחטאת, יש לך להשכיל איך הזכיר כאן ביום חמשים אשה, ושעיר לחטאת, לפי שהקרבן לשכינה, ובסוף סדר פנחס בפרשת וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה לה', לא תמצא שם לא אשה ולא חטאת כי הקרבן לשם הגדול, וכוונה תורה לרמוז לך בזה על מה שאירע לנו ביום מתן תורה שראינו את כבודו ואת גדלו, וכנגדם במשכן מצינו (שמות מ׳:ל״ד) וכבוד ה' מלא את המשכן, שני פעמים, וכן בביהמ"ק שנקרא (ישעיהו ס״ד:י׳) בית קדשנו ותפארתנו, וזה מבואר כי עצרת זה ירמוז לתפארת ולכבוד, כי בו כתיב (שמות כ״ג:י״ז) יראה כל זכורך, ובו הראנו את אשו הגדולה ודבריו שמענו מתוך האש, אבל בעצרת של שמיני לא תמצא בו יראה כל זכורך כי ירמוז לכבוד לבדו, והבן זה.

פסוק כב

ובקצרכם. כתב רש"י ז"ל חזר ושנה עליהם לעבור בשני לאוין. אמר ר' אבדימי בר ר' יוסי מה ראה הכתוב ליתנם באמצע הרגלים, פסח ועצרת מכאן ר"ה ויוה"כ והחג מכאן, למדך שכל הנותן לקט שכחה ופאה לעני כראוי מעלה עליו הכתוב כאלו בנה ביהמ"ק והקריב לתוכו. אני ה' אלהיכם, נאמן לשלם שכר.

פסוק כד

זכרון תרועה. זכרון פסוקי שופרות לזכור להן עקדת יצחק שקרב תחתיו איל. ולא באר לנו הכתוב במה תהיה התרועה אם בשופר אם בחצוצרות, וכן טעם התרועה למה ועל מה, גם לא באר שהיום הזה הוא יום הדין, וסתם הכתוב בשתי מלות אלה זכרון תרועה וסמך על הקבלה כי לא מסרה הכתוב אלא לחכמים, והם קבלו שהתרועה הזאת בשופר מגזרה שוה דתרועה תרועה האמור גבי יובל (ויקרא כ״ה:ט׳) והעברת שופר תרועה, ומה התם בשופר אף כאן בשופר, ומה שהוא יום הדין נרמז במלת זכרון כי הוא לשון נופל על הדין (במדבר ה׳:ט״ו) מזכרת עון (יחזקאל כ״א:כ״ח-כ״ט) והוא מזכיר עון להתפש, וכן לשון פקידה מדת הדין, מלשון (שמות כ׳:ה׳) פוקד עון אבות, ובפירוש אמרו ז"ל פקדונות הרי הן כזכרונות. נמצא שהכתוב באר ברמז כי היום הזה יום הדין ראוי לשמוע בו קול תרועה בשופר כמו שקבלו רבותינו ז"ל.

ומה שבאה פרשה זו סתומה יותר משאר פרשיות המועדים, הענין הוא מה שידוע בעניני תורתנו הקדושה אותם שהן מפנות הדת ומעקריה, כי כל מה שהענין יותר נעלם ויותר פנימי הוא יותר סתום ובא הלשון בו בדרך קצרה ובמלות מועטות, כענין המצוה שבתפילין שהזכיר בו הכתוב (שמות ג) והיה לאות על ידכה ולטוטפות בין עיניך, ולולא הקבלה לא היינו עומדין על עיקר מצוה זו מה היא, גם לא מנין הפרשיות כמה הן, גם לא היינו משיגים ממשמעות הכתובים המקומות שבגוף המיוחדים להם שבהם ראוי להניחן, וכן מצות ציצית שאמרו רז"ל שהיא שקולה כנגד כל המצות שבתורה, לא היינו יודעים משפטה בשמונה חוטין וחמשה קשרים לולא קבלת רז"ל, כי לשון הכתובים בזה סתום מאד. גם בכאן באחד לחדש שהוא תחלת חשבון העשרה הנשלם ביוה"כ יש בו מן הסוד וההעלמה שראוי הכתוב לסתום ולחתום כדרך שאר עניני התורה הסתומים, וסתימתן כפי רוב העלמתן. וזהו הענין שאין זכרון עולם הנשמות מפורש בתורה אלא ברמזים, וסתימתו לרוב העלמתו, כי התורה להמון ישראל נתנה, לא ליחידים שבהם בלבד, וענין העולם ההוא אין כל היחידים משיגין אותו איך הוא, אף כי ההמון העם, כי כשם שאין הדג המתגדל במים יודע ומשיג יסוד האש לפי שהוא הפכו, כן העולם ההוא השכלי בהפך מן העולם הזה הגשמי, ואין בעל החומר יכול להשיגו בעוד שהוא בחומר, ועל כן הוצרכה התורה לבאר היעודים הגופנים המושגים להמון לחוש העין, ומתוך אותן יעודים שהם הכנות מה שיצטרך האדם, יבא האדם אל התכלית ההוא שהוא עיקר הכוונה.

ובמדרש באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש, באחד לחדש, זה אברהם שכתוב בו (יחזקאל לג) אחד היה אברהם, זכרון תרועה זה יצחק, מקרא קדש זה יעקב. כוונת המדרש הזה כי תקיעות ראש השנה רמז למדות וכשם שמדת הפחד למעלה הרחמים מקיפין אותה שאלמלא כן היה מחריב ושורף את העולם כלו בשלהבותיו, כן התרועה פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה, ואילו היינו תוקעין תרועה לבדה היה נראה בזה קצוץ נטיעות. ולפי הדרך הזה הרי בכתוב מפורש כי יום ראש השנה יום הדין הוא מלשון תרועה והוא ברחמים מלשון זכרון, וא"כ יהיה זכרון תרועה כמו שופר תרועה יום תרועה וזה מבואר.

פסוק כז

אך בעשור לחדש. ע"ד הפשט כמו אמנם, כלומר באחד לחדש השביעי צויתי לכם שיהיה יום הדין שבו תעברו לפני כבני מרון, אמנם בעשירי בו יהיה יום הכפורים שאחתום גזר דין שלכם לכפרה.

וע"ד המדרש אך בעשור, אכין ורקין מעוטין הן, מכפר הוא לשבים ואינו מכפר לשאינן שבים. כלומר אע"פ שצויתי לכם יום הדין באחד לחדש השביעי והוא שוה לכל, אני מיחד לכם בעשירי בו יום כפרה, ולא תהיה הכפרה שוה בכל אלא לשבים, זהו לשון אך.

פסוק כח

וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפורים הוא. מה שהזכיר הכתוב כאן לשון כפרה ולשון עצם, מפני שלא תאמר כיון שלא הזכיר קרבן בפרשה, אם אין מקדש ואין קרבן אין יום הכפורים מכפר, לכך בא לומר שאין הכפרה תלויה בקרבן ולא בשום דבר אחר אלא עצומו של יום מכפר, ויש לו סגולה זו שהוא מכפר, ובלבד לשבים, וכענין שדרשו מלשון אך בעשור וכענין שהזכרתי.

פסוק לט

אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם. יש לשאול כאן והלא כבר נאמר למעלה בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה חג הסכות. אלא דרך הכתובים כן מפני אריכות הענין וכל מה שהפסיק בינתיים. ועוד נראה לי לומר כי למעלה הזכיר ענין הקרבנות שהם חקי הש"י, ושם ירמוז על של מעלה, הוא שאמר ביום הראשון מקרא קדש, ביום השמיני מקרא קדש, אבל בכאן למטה יבאר בשל מטה ויזכיר שם חקי ישראל שיחגו חג ה' שבעת ימים בזמן האסיפה, ושיטלו בו מצות הלולב לכפר על קלקולו של אבינו הראשון שהיה בזמן הזה, וזהו שסמך לו מיד ולקחתם לכם, וזה נראה לי נכון.

פסוק מ

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל. ע"ד הפשט ארבעה מינין אלו הם גדלים על המים וצריכים להשקאת מים יותר משאר פירות, ולכך נצטוינו בחג הסכות שהוא זמן נסוך המים והוא יום הדין על גשמי השנה, שנרצה להקב"ה על המים עם ארבעה מינין אלו המורים על המים, וקבלו רז"ל אתרוג אחד לולב אחד שלשה הדסים ושתי ערבות.

ויש לפרש כי כל זה במשמעות לשון הכתוב, אתרוג אחד כי כן הלשון מוכיח, פרי שהוא לשון יחיד, וכדאמרינן בגמרא פרי אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה פירות. לולב אחד, כי כן לשון כפות לשון יחיד, כפת כתיב, והאמנם כי לפי דיוק הלשון היה לו לומר כף תמר הוצרך לומר כפות תמרים בהכרח, שאילו אמר כף היה במשמע אפילו עלה אחד לכך קרינן כפות שמשמעותו עלין רבים, והוא מצות הלולב והוא כתיב כפת כי החסרון הוא שלא תאמר שהמצוה הוא שני לולבין, אין המצוה אלא לולב אחד, ויהיה הענין נשלם עם הכתיב והקרי. ומלת תמרים לפי שהם שנים זכר ונקבה, ואם לא ינטעו כן לא יחיו, כי בכל המינין כלן גם בצמחים גם בדומם מצינו בדרך הטבע זכר ונקבה.

שלשה הדסים, זהו וענף עץ עבות. ומאין לנו משמעות הכתוב כי עיקר המצוה שלשה בדי הדס, כי זה אינו מתבאר בגמרא כלל, אך מלת עבות חוזרת לענף והכוונה שיהיו שלשה ענפים, כלומר שלשה בדין של הדס, ופירוש ענף שיהיה מחופה בעלין, שאם לא כן אין זה ענף אלא עץ והתורה אמרה ענף עץ, גם עבות חוזר גם כן לעלין שיהיו שלשה, ואע"פ שהבד שעורו שלשה טפחים, זהו לנוי מצוה אבל מדאורייתא שלשה עלין לחין די בלבד שיהיו בראש כל אחד ואחד. והא למדת מתוך משמעות הכתוב כי המצוה שלשה בדי הדס ובכל אחד שלשה עלין, ומעתה מאין לנו שצריך שיהיו העלין יוצאין מעקר אחד לכך כתיב עבת חסר וא"ו, לומר שאותו הדס הנקרא עבות שמשפטו שלשה ענפים ושלשה עלין בכל אחד צריך שיצאו מעקר אחד, הוא שאמר תלתא תלתא בחד קנא. ושתי ערבות, זהו וערבי נחל מעוט ערבות שתים.

וע"ד המדרש פרי עץ הדר זה אברהם, כפות תמרים זה יצחק, וענף עץ עבות זה יעקב, וערבי נחל זה יוסף. באור המדרש הזה, הזכיר לשון פרי שהוא לשון יחיד והמשיל בו את אברהם כי כן אברהם התחיל ליחד ה' בעולם ולפרסם אלהותו והיו דבריו עושין פירות, וכה"א (בראשית י"ב:ה') ואת הנפש אשר עשו בחרן, וכתיב (יחזקאל לג) אחד היה אברהם. עץ כשם שהעץ יבש בהעדר המים וחוזר ועושה פירות, כך אברהם לאחר שנתיאש הוליד בן למאה שנה. הדר שהדרו הקב"ה בזקנה, וכמו שדרשו עד אברהם לא היה זקנה ולא היו מפרישים בין אב לבנו, אברהם נתן לו זקנה, הדא הוא דכתיב (בראשית כ"ד:א') ואברהם זקן בא בימים, וכתיב (משלי כ':כ"ט) והדר זקנים שיבה. כפות תמרים זה יצחק על שם שהיה כפות ונעקד על גבי המזבח כי כפות לשון כפות, תמרים מלשון כתימרות עשן, על שם שהיה עולה תמימה, וכתיב (שיר השירים ג':ו') מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן. וענף עץ עבות זה יעקב, כשם שהענף מכוסה בעלין כך יעקב מכוסה בבנים בי"ב שבטים. וערבי נחל זה יוסף, מה ערבה זו לחה כמושה ויבשה כך יוסף מתחלתו היה לח שהיה משנה למלך מצרים ושליט על הארץ, כמוש, שמת לו אביו בחייו והיה חסר מליחותו, יבש, שמת קודם אחיו. והכוונה בכל זה שאנו רומזין במצות הלולב זכותן של אבות ומבקשים רחמים לפני הקב"ה שיגין עלינו בזכותם, שכן מצינו משה אדון כל הנביאים שהתפלל בזכות האבות, הוא שאמר (שמות ל"ב:י"ג) זכור לאברהם וליצחק ולישראל עבדיך.

ועוד לפי הדרך הזה, ארבעה מינין הללו רמז לד' אברים שבגוף האדם שהם עיקר כל פעולותיו, הן לכל המצות הן לכל העברות, והם העינים והלב, וכמו שדרשו רז"ל לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה נינהו, שנאמר (במדבר ט"ו:ל"ט) ולא תתורו אחרי לבבכם

ואחרי עיניכם, והשפתים ג"כ מצות הרבה וכנגדן עברות הרבה תלויות בהן, והשדרה ג"כ כי היא עיקר הגוף והכח הנשפע בה מהמוח, וזהו שאמרו במדרש אתרוג דומה ללב, לולב לשדרה הדס לעינים, ערבה לשפתים. והכוונה בזה כי בהכשל האדם בעברות של ד' אברים אלו ימצא כופר בד' מינין אלו שהם כנגדן ודומין להן, לפי שבכל עברה תמצא כפרה כשיעשה האדם מצוה כנגדה. וכן דרשו רז"ל על הורדוס המלך שהרג אלפים ורבבות מישראל ושאל לשמעון בן שטח אם אפשר שיהיה לו תקנה והשיב לו כי אפשר אם ישתדל בבנין בהמ"ק, ואמרו הוא כבה אורו של עולם כלומר על שהרג כמה מישראל, ילך ויעסוק באורו של עולם. והענין הזה מאיר עיני הלב, כי בודאי יש תקנה לעברה בעשית מצוה שכנגדה. ועל מצות הלולב הדומה לשדרה אמר דוד ע"ה (תהילים ל"ה:י') כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך.

ועוד במדרש, פרי עץ הדר יש בו אוכל וטעם וריח, כפות תמרים יש בו אוכל ואין בו ריח, ענף עץ עבות יש בו ריח ואין בו אוכל, וערבי נחל אין בו לא אוכל ולא טעם ולא ריח. האתרוג רמז לצדיקים שיש בהם תורה ומעשים טובים, ולולב רמז לאותן שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים, הדס רמז למי שיש בו מעשים טובים ואין בו תורה, ערבה רמז למי שאין בו לא תורה ולא מעשים טובים, אמר הקב"ה יבאו כלן אגודה אחת לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ודומה לזה מצינו בסימני הקטרת שהן בעלי הריח הטוב וצוה הכתוב להכניס בתוכן חלבנה שריחה רע, להורות על רשעי ישראל שיכנסו בכלל הצדיקים בעלי הריח הטוב ויעשו כלם אגודה אחת לפניו והוא מקבלם בתשובה. ועוד דרשו בד' מינין הללו שהם רמז לד' מלכיות, והוא שאמרו בזכות ד' מינין שבלולב אני מצילכם מד' מלכיות. אתרוג זה מלכות בבל, מה אתרוג זה דומה לזהב כך בבל (דניאל ב':ל"ח) רישא די דהבא. כפות תמרים זה מלכות מדי, הלולב ארוך והמן נתלה על עץ ארוך. וענף עץ עבות זה מלכות יון, מה הדס זה עשגודה אחת לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם. ודומה לזה מצינו בסימני הקטרת שהן בעלי הריח הטוב וצוה הכתוב להכניס בתוכן חלבנה שריחה רע, להורות על רשעי ישראל שיכנסו בכלל הצדיקים בעלי הריח הטוב ויעשו כלם אגודה אחת לפניו והוא מקבלם בתשובה. ועוד דרשו בד' מינין הללו שהם רמז לד' מלכיות, והוא שאמרו בזכות ד' מינין שבלולב אני מצילכם מד' מלכיות. אתרוג זה מלכות בבל, מה אתרוג זה דומה לזהב כך בבל (דניאל ב':ל"ח) רישא די דהבא. כפות תמרים זה מלכות מדי, הלולב ארוך והמן נתלה על עץ ארוך. וענף עץ עבות זה מלכות יון, מה הדס זה עשאתרוג דר באילנו משנה לשנה. כפות תמרים ירמוז לשכר העוה"ב כשם שהלולב גדול כך שכר העוה"ב גדול, כשם שהלולב עלין שלו

זו למעלה מזו כך מדרגות העוה"ב זו למעלה מזו, וכשם שהלולב אין פריו אלא לסוף שבעים שנה כך שכר העוה"ב אינו אלא בסוף ימיו של אדם שכתוב בו (תהילים צ׳:י׳) ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו'. הדס יש בו מרירות וריחו טוב ירמוז על הצער שהוא מדרכי התשובה, והוא שיצער אדם עצמו ושיסגף את גופו בתעניות ומלקיות ובגדרים רבים כפי מה שחטא ושיצטער כפי מה שנהנה, ועם זה יעלה ריחו לשמים. וערבה רמז להכנעה ושפלות, ולכך אינה גדלה על הרים אלא היא גדלה בנחל במקום נמוך ושפל, כדי שיכניע לבו וישפיל עצמו ויתכפר לו. ולפי הדרך הזה נאה ליטול ביד ימין הלולב עם ההדס והערבה כדי לרמוז על השכר הגדול, שכר העוה"ב המעותד לו בסוף עם הצער וההכנעה, וכן אתרוג רמז לשכר העוה"ז ליטלה ביד שמאל, שכן העוה"ב נמשל לימין והעוה"ז נמשל לשמאל, ממה שכתוב (משלי ג׳:ט״ז) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, דרשו רז"ל למימינים בה אורך ימים למשמאילים בה עושר וכבוד. ובאור למימינים בה למי שהולך במצות לצד ימין ומכוין בהם לשכר העוה"ב, למשמאילים בה למי שהולך בהם לצד שמאל ומכוין בהם לשכר העוה"ז, לזה נותן אורך ימים ולזה נותן עושר וכבוד.

וע"ד השכל בטעם ד' מינין שבלולב, ליחות הפרי הוא חיותו, ולכך נצטוינו בצמחים הללו שיהיו הדר להיות ליחותן שהוא חיותן משומר בתוכן, ועמהם נעשה אות וסימן לדרכי החיים, ולכך בחר הכתוב בצמחים האלה ארבעתן כי הם רעננים כל השנה ומתקיימין בליחותן יותר משאר פירות והתורה הנתונה לנו בסיני נקראת ארח חיים, ואנחנו שקבלנוה נקראין חיים כענין שכתוב (דברים ד׳:ד׳) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, ולכך באה המצוה שנטול הצמחים האלה בעלי הנפש הצומחת שבהן סימן החיים, לקלס בהן לפני אדון הכל הנקרא אלהים חיים, ואילו היו הצמחים האלה יבשים לא היה בהן אות וסימן לדרכי החיים כי הליחות שבהם הוא חיותן כענין הדם בגוף החי, ומזה אמרו בירושלמי לולב היבש פסול משום שנאמר (תהילים קט״ו:י״ז) לא המתים יהללו יה.

וע"ד הקבלה פרי עץ הדר הדומה ללב ירמוז אל הכבוד הכלול מל"ב נתיבות, והוא הדר מכל הדר כענין שכתוב (שיר השירים ו׳:י׳) מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה. כפות תמרים הוא סוף הבנין הנקרא יסוד והוא ראש הנמצאים כלן, ולולב דומה לשדרה כי הוא מכריע וקו אמצעי, והזכיר תמרים ולא תמר על שם שכתוב (תהילים צ״ב:י״ג) צדיק כתמר יפרח, ומשפיע כח במדה שכתוב בה (שיר השירים ז׳:ח׳-ט׳) זאת קומתך דמתה לתמר, וזהו לשון תמרים, ולכך כתיב כפת על שם אחדותו והזכיר

תמרים לרמוז על שניהם. וכן אתרוג שהוא לב. וכן לולב שהוא לבה של תמרה. וענף עץ עבות, הגדולה והגבורה והתפארת. וזהו שדרשו בספר הבהיר ענף עץ עבות, משל לאדם שיש לו זרועותיו ובהם יגן על ראשו, הרי זרועותיו שנים וראשו שלשה, והיינו ענף לשמאל עבות לימין, נמצא עץ באמצע, ולמה נאמר בו עץ מפני שהוא שרש האילן. והדס דומה לעינים, וערבי נחל הנצח וההוד הנקראים למודי ה' וערבה דומה לשפתים, שכן הנביאים כלם מקבלים הנבואה משם, ועד שם נבואתם מגעת ולא עוד, וערבה היא שביעית ולכך הוכיחו חכמי האמת ערבה מלשון ערבות הוא שכתוב (תהילים ס"ח:ה') סולו לרוכב בערבות, שכן הוא הרקיע השביעי. בספר הבהיר, מאי ערבי נחל על שם המקום שהן קבועין בו ששמו נחל, כלומר שהם מכלל הנחל שכל השבעה נקראו נחל, ואמרו עוד שם, ערבי נחל כנגד שוקי האדם שהם שתים, עד כאן. ולמדנו בארבעה מינין אלו שבלולב שהם חוזרים לשבעה שהם כנגד השבע, ונראה כי כן דעת הרמב"ן.

וראיתי בזה דעת אחרת לאחד מהמקובלים שכתב, פרי עץ הדר הוא הכבוד למעלה ממנו, וסמיך ליה כפת תמרים שהוא יסוד למעלה מכפות תמרים, וסמך לו ענף עץ עבות והן אחד על גבי שנים התפארת והנצח וההוד, ומכאן שהיה ראוי להכשיר אפילו תרי וחד, כלומר שנים למטה ואחד למעלה, אלא שאין הכוונה רמוזה בו, ולפי זה יהיה הצדיק עומד בין ההדסים, ולכך נקראו הצדיקים בשם הדסים על שם שהם דבקים בצדיק העומד בין ההדסים למעלה מענף עץ עבות, וסמך לו ערבי נחל והם הגדולה והגבורה.

והנה כל זה בא בסדור מכוון ממטה למעלה, ובין שירמוז ערבי אל הנצח וההוד כדעת הרב ז"ל או אל הגדולה והגבורה כדעת הזאת הנה הערבה שביעית מ"מ בין למעלה בין למטה וכל הדעות כולן אין כוונת הלולב עם מיניו אלא דוגמא אל השביעית.

וצריך שתשכיל כי מפני שהלולב (בגמרא) ירמוז לצדיק כתמר הפרישו חכמי האמת בדין קטימת הלולב וההדס כי הלולב נקטם ראשו פסול ובהדס אפילו ג' קטומים כשר. וידוע כי הקטימה רמז לקצוץ ובהדסים אין לחוש לקצוץ שהרי בידוע שהאחד כלול מן השנים גם השנים הפכים הם מקבלים ויונקים מלמעלה מן הבינה ולכך אין לטעות בהדסים ואין לחוש בהם חשש קצוץ, אבל בלולב שהוא צדיק יסוד ויודעין בו שהשפע שלו מקבלו מיד מיוחד והמיוחד מן השנים והשנים מן הבינה, לכך יש לטעות בו ולחוש לקצוץ, שמא יאמר בו אדם שאינו צריך לכח שיש מן הבינה ולמעלה שהוא ראשית האצילות, על כן אמרו בו נקטם ראשו פסול, כי זה בודאי יהיה קצוץ יותר עליון וחזק מקצוץ ההדסים. וכמה נאה ליטול את הלולב שיש בו שבעה אלו בשבעה ימי סכות שהן כנגד אותן שבעה, ובהם לבינה נקרא בענין הקרבנות שהיו להמשיך, ומזה דרשו רז"ל

כל המקיים לולב באגדו והדס בעבותו מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר (תהילים קי"ח:כ"ז) אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, וזה מבואר. ומפני שהלולב והאתרוג רמז לזכור ושמור, על כן הלולב נטל בימין ומצותו ביום ולא בלילה, והאתרוג בשמאל, וכל אחד נטל בידו הראויה לו, ומשפט הנענוע הוא לשש קצוות ארבע רוחות העולם ומעלה ומטה, שלשה פעמים לכל רוח, שהם בין כולן שמנה עשר נענועין, כי כן העולם חתום בחותמו של הקב"ה שהוא שלש אותיות, והוא מתחלק לשש, שלשה אותיות לכל רוח שהם שמונה עשר אותיות, ולכך יצטרך שמונה עשר נענועין, ואע"פ שלא מצינו בגמרא אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד, ולמדו זה מתנופה מדכתיב (שמות כ"ט:כ"ז) אשר הונף ואשר הורם, מוליך ומביא למי שהרוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו, ובזה נתעורר על היחוד כי לפי שקצץ אבינו הראשון וחטא באתרוג לבדו אין אנו מביאין האתרוג לבדו אלא נביאהו עם שאר הפרי ליחדו עם כלן וכלן עמו, ומזה אנו מתקנין את אשר עותו ומרצין בו המקום.

והתבונן בסוד מדרש ר' תנחומא שכתבתי למעלה ותראה איך קרא לד' מינין אלו שחוזרין שבעה בלשון החכמים, בעבור כי הם כנגד השבעה שנאצלו מן החכמה ועם ד' מינין אלו נמשיך כח במדות. והעלו שם אמר רבא וכן בלולב, יש לומר כי לשון מוליך ומביא משמש לד' רוחות וזהו למי שהרוחות שלו.

ומצינו רבינו חננאל ז"ל שכתב נענוע זה שאמרו היכן היו מנענעים זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד, וכן קבלנו מדברי רבינו האי והעמידו על עיקר דבר זה מהירושלמי דגרסינן התם צריך לנענע שלשה פעמים על כל דבר ודבר, רבי זעירא בעי הכין חד והכין חד או דילמא הכין והכין חד, כלומר אם הולכה והובאה אחת היא ויש בה ד' נענועין הבאה אחת הן (יש בכאן גמגום דברים, והרוצה לעמוד על תוכן הדברים יעיין ברא"ש ופוסקים כי לא רציתי לשלוח יד ולהגיה. המדפיס) ויש כאן תשעה נענועין שיש בהולכה והבאה ממזרח למערב ומצפון לדרום וכן עליה וירידה שלשה, הולכה והובאה אחת ועליה אחת וירידה אחת, והוו י"ח נענועין לשש קצוות לכל אחת שלשה נענועים לכל קצה וקצה, ולא אפשיטא בעיין ולחומרא עבדינן דעבדינן י"ח נענועין, ע"כ לשון הגאון ז"ל. ומה שאנו אוגדין הלולב עם מיניו לרמוז על אחדות השבעה, ומה שאנו מתירין אותו ביום שביעי כדי לרמוז אל הקו האמצעי המכריע, ושנראה ושנכוין אליו איך כל הנמצאים כלן העליונים והשפלים תלוין בו כשם שהעלין שבלולב דבקים ונקשרים כלן ותלוין בשדרה, ומפני זה יצטרך שנכוין אל השביעי ביום ז' וזהו מבואר. ועוד דקדקתי בארבעה מינין שבלולב וראיתי שיש בהן נגלה ונסתר כשם שיש בד' אותיות שבשם

הגדול נגלה ונסתר, והוא כי השנים נגלים בשמם והן כפות תמרים וערבי נחל, והשנים הסתיר הכתוב שמותם והן פרי עץ הדר וענף עץ, עד שהוצרכנו לקבלת החכמים ז"ל שהם אתרוג והדס, וכן בשם הגדול ג"כ נגלה ונסתר, הנגלה ביה"ו והנסתר ג"כ ביה"ו, כי היו"ד כפשוטה תכפל במספרה בקריאתה, וכן הה"ה וכן הו"ו, ויצא לנו מזה כי אותיות השם הגדול יורו שהוא אחד בין בנגלה בין בנסתר, ונרמז הענין הזה של נגלה ונסתר גם במצוה הזאת שהיא מצוה מורה על האצילות הנרמז בשם המיוחד שהוא נגלה ונסתר, והוא ברחמיו יגלה עינינו להכיר נפלאות מתורתו ויסתירנו בצל רחמיו וחמלתו.

פסוק מג

כי בסכות הושבתי את בני ישראל. יש מרז"ל שאמרו סכות ממש עשו להם, ויש שאמר עניני כבוד. דעת האומר סכות ממש עשו להם, מפני זה נצטוינו לעשות סכות דוגמתן כדי שיתגלה ויתפרסם מתוך מצות הסכות גודל מעלתן של ישראל במדבר שהיו הולכים עם כובד האנשים והנשים והטף במקום ההוא אשר אין בטבע האדם לחיות בו, והוא שהעיד הכתוב (יואל ב׳:כ׳) ארץ ציה ושממה, (במדבר כ׳:ה׳) לא מקום זרע ותאנה וגפן, וכן אמר הנביא לישראל (ירמיהו ב׳:ל״א) המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, יאמר לא הראיתי להם לישראל שהיו במדבר בארץ מאפליה, כי שם באותו מקום הכנתי להם כל צרכם ולא חסרו דבר, ולפי דעת זו אפשר שבאו להם צמחים מארץ מרחקים ע"י סוחרים. דעת האומר עניני כבוד היו מפני שהיו הולכים בעמוד ענן יומם ובעמוד אש לילה כענין שכתוב (שמות י״ג:כ״ב) לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם, והיו מוקפין ומסוככין מכל צד בעניני כבוד, וזהו העקר והנכון בפשט הכתוב, ועל כן אמר כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים, וידעו להורות הפליאה הזאת כי הסכות הללו יהיו עניני כבוד, וכדבר הנביא שאמר (ישעיהו ד׳:ה׳) וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה, וסמיך ליה וסכה תהיה לצל יומם מחורב, והיא סכה של עניני כבוד ומיני מאורות לצדיקים לעתיד לבא, ועליו אמר דוד (תהילים כ״ז:ה׳) כי יצפנני בסכה ביום רעה יסתירני וגו', בסכה כתיב. ודרך הקבלה במצות הסכה אזכירנו בעז"ה בסוף פרשת ראה.

פרק כד

פסוק ד

על המנורה הטהורה. כתב הרמב"ן ז"ל, בפרשת ואתה תצוה לא אמר על המנורה הטהורה אלא יערוך אותו אהרן ובניו, כי אותה פרשה אינה עיקר במצות הנרות כי

פירוש ואתה תצוה סופך לצוות את בני ישראל, ופרשה זו היא העיקר במצוה ההיא, ועל כן פירש על המנורה הטהורה, שהרי כשאמר שם (שמות כ"ז:כ"א) יערוך אותו אהרן ובניו היה במשמע על המנורה או בלא מנורה אם תשבר או תאבד, כאשר היה בשובם מן הגולה, ועכשיו אמר בפירוש על המנורה הטהורה כי בא לבאר כאן בעקר המצוה שלא ידליקו אלא על מנורה טהורה. ודרשו רז"ל על המנורה הטהורה על טהרה של מנורה שלא יסמכם בקסמין ובצרורות. יערוך את הנרות לפני ה', שלא יתקן בחוץ ויכניס מבפנים. תמיד, אפילו בשבת, תמיד אפילו בטומאה.

פסוק ז

ונתת על המערכת לבונה זכה. היו לחם הפנים ולבונה מעכבין זה את זה, כאתרוג עם הלולב או תכלת עם הלבן בזמן שהתכלת מצוי. והבן זה שלכך לא תמצא במנחת סוטה לבונה, וכן במנחת החוטא, הוא שכתוב (במדבר ה':ט"ו) לא יצוק עליו שמן ולא יתן עליו לבונה, לפי שמדת הדין מתוחה כנגדה.

והיתה ללחם לאזכרה. לפי שלחם הפנים לא היה בו חלק לגבוה אך הלבונה שעליו, שבכל מערכה היו מקטרין הלבונה, ולכך אמרה תורה והיתה הלבונה ללחם לאזכרה, כי מתוך שמקטירים הלבונה שעל הלחם הלחם נזכר למעלה והברכה תחול בו ממנו למזונות העולם. ומזה תבין מה היתה סבת הברכה בלחם הפנים שכל מזונות שבעולם מתברכין בשבילו, והבן זה כי על כן היו י"ב חלות מסודרות על השלחן, ומשם הברכה באה כנגד י"ב מלאכים הסובבים כסא כבודו, ונקראים ארבע מחנות שכינה שמשם העולם מתברך לארבע רוחותיו והם עומדים ג' לכל רוח כענין ארבעה דגלים של מדבר, וכנגדם בכסא שלמה י"ב אריות, והיו בי"ב חלות אלו כ"ד עשרונים, והתעורר לזה.

פסוק י

ויצא בן אשה ישראלית. פירושו יצא מביתו, או ממקום מושבו.

בתוך בני ישראל שבא ממקומו אל תוך העם **וינצו במחנה**. ויתכן לפרש כי לשון ויצא שלא פירש מהיכן, כלשון (מלכים א כב) ויצא הרוח, וכענין שכתוב (קהלת ח) ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, וזהו שכתוב (איוב א) ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה.

ויראה לי כי לזה רמזו חז"ל במדרשם שאמרו ויצא בן אשה ישראלית, ר' לוי אמר מעולמו יצא. ולכך נסמכה פרשת ויצא למילת עולם. ופירוש מעולמו יצא כי האדם עולם קטן, וזהו שכתוב (יחזקאל לו) ומארצו יצאו, וכתיב (שם טו) מהאש יצאו, אשו של בשר ודם, וזה מבואר.

ובמדרש ויצא בן אשה ישראלית מהיכן יצא מפרשה של מעלה יצא, לגלג ואמר ביום השבת ביום השבת יערכנו דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום, שמא פת צוננת של תשעה ימים. מתניתא אמרה מבית דינו של משה יצא מחוייב, בא ליטע אהלו בתוך מחנה דן אמרו לו מה טיבך לכאן, אמר להם מבנות דן אני, אמרו לו איש על דגלו באותות לבית אבותם, ולא לבית אמותם, נכנס לבית דינו של משה ויצא מחוייב, עמד וגדף.

והוא בן איש מצרי. שהרג משה, שהיה נוגש וממונה על בעלה של שלומית. **בתוך בני ישראל** מלמד שנתגייר.

וינצו במחנה. יש לשאול אם היו שניהם מריבים זה עם זה למה זה יברך את השם על זאת, היה ראוי לו להתרעם על משה או שיכנו ויהרגנו. אבל יתכן לומר כי איש הישראלי ספר לו ענין אביו הנהרג והזכיר לו היאך היתה מיתתו כי משה הרגו בשם המפורש, ולפיכך ויקוב בן האשה הישראלית את השם ויקלל, כלומר את השם ששמע בסיני פירש וקלל. ולפיכך נסמכה פרשת מקלל לפרשת בהר סיני, ולפי שלא רצה לבא אל אהל מועד לפיכך ויביאו אותו אל משה, ולזה לא אמר אל משה ואל כל העדה כמו שנאמר במקושש.

ואני שואל בכאן, למה הוצרכה תורה בספור המעשה הזה שאירע להם במדבר, והיה ראוי להסתיר הענין לכבוד השם ולא לגלותו כלל, רק שיודיע הדין לישראל בכלל ויאמר איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו, ונוקב שם ה' מות יומת, כי גם בני נח הם מוזהרין על ברכת השם ואין צריך לומר ישראל. ונראה לומר כי כוונת התורה בספור המעשה הזה לשתי תועליות, האחת להודיענו שאין אחד מישראל נכשל בחטא עצום כזה כי אם הפושע הרשע המוחלט אשר הוא בעקר תולדתו פגום מצד אביו ואמו, והשנית כי מכאן יתבאר לנו עקר גדול ופנה עצומה בברכות, וכיצד יתחייב האדם לברך השם, שהרי המקלל בתחלה פירש את ה' באותיותיו ואחר כך קללו, זהו שאמר ויקב בן האשה הישראלית את ה' ויקלל, ונתחייב על זה בעונש מיתה, וכן כנגדו לענין הברכה והשכר צריך המברך כשהוא מברך את ה' שיתבונן תחלה בלבו בפירוש אותיות ה' ובמה שהן מורות ולכוין בהם במחשבתו, ואח"כ יברך את ה' ויזכירנו בפיו, ועם זה יקבל שכרו משלם ויחיה חיי עד. זכר לדבר מה שכתוב (תהלים קמה) ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד, יאמר ארוממך תחלה במחשבתי ובכוונת הלב ואח"כ ואברכה, כענין שאמרו לעולם יכנס אדם שעור שני פתחים ואח"כ יתפלל.

בן הישראלית. בא להודיע כי העכו"ם הבא על בת ישראל הולד אינו ישראל, ואע"פ שפסקנו בגמרא בעכו"ם הבא על בת ישראל הולד כשר בין בפנויה בין באשת איש, הרי

אמרו מזהמין את הולד, לומר שהוא פגום לכהונה, וכל שכן שאינו ישראל בשמו לענין היחס בדגלים ובנחלת הארץ, כי לשמות מטות אבותם כתיב בהם, (במדבר כו) כן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק יא

ושם אמו. כל מי שנראה בו סימני עזות ופסלות ראוי לבדוק אחר אמו, כי אין ספק שנתערבה באותה טפה תערובת פסול או במחשבה או במעשה. וראוי היה הכתוב לומר ויצא בן אשה ישראלית ושמה שלומית בת דברי למטה דן, אלא שלא רצה להזכיר שמה עד שהזכיר חטא הבן, הוא שאמר ויקב את ה' ויקלל, ואח"כ אמר ושם אמו לבאר כי היא היתה סבת החטא והמעל. וטעם הדבר לפי שהעובר נוצר מדם הוסת ומתגדל בבטן אמו זמן קצוב, גם אחרי הולדו וצאתו לאויר העולם יונק שדי אמו, ולכך יתחייב שיהיה טבעו נקשר בטבע האם יותר מטבע האב ומעשיו דומין למעשי האם יותר ממה שדומין למעשי האב, ומזה הזכיר הכתוב במלכי ישראל שמות אמותם, הוא שאמר (דברי הימים ב כ':ל"א) ושם אמו עזובה בת שלחי, (מלכים א ט"ו:ב') ושם אמו מעכה בת אבישלום, לבאר כי טבע האדם מתדמה לטבע האם ונמשך אחריו, והוא הדין אצל הטובה, כי כשהאדם צדיק ובעל ענוה ואיש מדות הנה זה מופת על אמו שהיתה צנועה ובעלת מחשבה טובה ועל כן זכתה אליו, כי הענף הטוב יעיד על מעלת השרש, וזהו שכתוב (שמות ו':כ') ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה, הזכיר הכתוב הצדיק שנשא צדקת ויצאו מביניהם צדיקים, הוא שכתוב (שם) ותלד לו את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם, וכן הזכיר הכתוב (שמות ו':כ"ה) ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל, כי אלעזר לקח מבנות פוטיאל שהוא זרע יוסף הצדיק ויצא מביניהם צדיק, והוא שכתוב מיד ותלד לו את פינחס. וכן מצינו בדוד המלך ע"ה שאמר (תהילים קט"ז:ט"ז) אני עבדך בן אמתך, ממה שפרסם הכתוב שמה של זו למדנו שבחן של ישראל שלא היתה בהם שום זונה אלא זו לבדה. ואל תתמה ותאמר היאך היתה זונה והיא היתה סבורה שבעלה היה, כבר נתבאר כי זונה של תורה היא כל שנבעלה לפסול לה.

שלומית, שהיתה שואלת בשלום הכל, מפטפטת ואומרת שלם עלך שלם עלך. **בת דברי למטה דן**, מגיד שהרשע גורם גנאי לאביו ולאמו וגנאי לשבטו. כיוצא בו הצדיק גורם שבח וגדולה לו ולאביו ולשבטו, הוא שכתוב (שמות ל"ח:כ"ג) ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן.

פסוק טז

בנקבו שם יומת. סמך לו מיד ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת, מכאן דרשו רז"ל כל הסוטר לועו של חבירו כאלו סוטר לועו של שכינה.

פסוק כא

ומכה (**נפש**) **בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת**. וסמך לו "משפט אחד", למדך שהדין שוה בדיני נפשות ובדיני ממונות לענין דרישה וחקירה. משפט אחד, משפט של אחד הקב"ה שהוא אחד, אותו משפט שנתן לכם בהר סיני לא כמשפטי העכו"ם ודיניהן.

פסוק כב

כגר כאזרח יהיה. הנכרי הבא מארץ אחרת ונפרד מארצו נקרא גר, מלשון גרגיר הנפרד מן האילן, ומי שאבותיו מן העיר נקרא אזרח, מלשון (תהילים ל"ז:ל"ה) ומתערה כאזרח רענן, כדמיון הנטיעה הנטועה מימי קדם, ולכך אמר כי המשפט הזה יהיה שוה בכולן. **כי אני ה' אלהיכם**, אם עשיתם אותו משפט אני ה' אלהיכם, ומכלל הן אתה שומע לאו, לפי שכל מי שאינו נוהג אותו משפט הרי זה כאלו הוציא עצמו מאלהותו וכפר בעיקר, שהרי דבר ידוע שכל האמונות שיש לאומות ומשפטיהן פירוש התורה הן, והמשפטים שבתורה הן מעקרי תורה, וכשאין אנו עוסקים בהם הנה זה חלול השם, ואותן שאפשר להם למחות ואינן מוחין הרי הם מחללים את השם וחולקין כבוד לעכו"ם ומבזים תורת משה ומכלין ממונם של ישראל, שכל העולם כלו תלוי בדינים, ולא נתן הקב"ה דינין אלא לישראל שנאמר (תהילים קמ"ז:י"ט-כ') מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הללויה.

פרק כה

פסוק א

לב צדיק יהגה לענות ופי רשעים יביע רעות (**משלי טו**, **כח**)

שלמה המלך ע"ה למד בכתוב הזה (משלי טו) על הצדיק והרשע איך הם שני הפכים בעלי שתי הקצוות, איש על עברו מקצהו, וגלה לנו על מדת השפלות אשר לצדיק ועל מדת הגאוה אשר לרשע כדי שיתרחק האדם ממדת הגאוה ויתחזק במדת השפלות. אמר כי הצדיק לבו יהגה ויחשוב תמיד כל היום מחשבת ההכנעה והשפלות, ומלת לענות מן (שמות י':ג') לענות מפני, שתרגום להתכנעא, וכיון שזאת מחשבתו בידוע שדבורו כן, לפי שהדבור באדם מגלה מצפון המחשבה, וכמו שאמרו חכמי המוסר הלשון קולמוס הלב, כי מאחר שנסתרי מצפוניו טוב הלא נגלהו כמוהו, כי הוא שליח קולמוסיו ומעיד עליו, והנה הרשע בהפך, שאין צריך לומר שהוא מחשב הרעות במצפון לבבו ודברי גאוה ובוז, אך יביע אותן בפיו כי יוצא מפיו ויפרסם אותם ואמר לכל סכל הוא, והנה בהפך הצדיק בנסתרו ובנגלהו. ודבר ידוע כי השפלות מדה עליונה ומעלה רמה, שכן דרשו רז"ל אין העולם מתקיים אלא במי שמשים עצמו כשירים, שנאמר (דברים ל"ג:כ"ז) ומתחת זרועות עולם, וזה משפט הצדיקים שמשפילין עצמן, שכן באברהם שאמר

(בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, ובמשה ואהרן כתיב (שמות ט״ז) ונחנו מה, ודוד ע״ה אמר (תהילים כ״ב:ז׳) ואנכי תולעת ולא איש וגו׳. ואין השכינה שורה אלא בשפלי הרוח, הוא שכתוב (ישעיהו נ״ז:ט״ו) מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, ואין התורה מתקיימת אלא בשפלי הרוח, הוא שדרשו רז״ל למה נמשלה התורה למים שנאמר (שם נה) הוי כל צמא לכו למים, מה המים מניחים מקום גבוה והולכין למקום נמוך כך התורה אינה מתקיימת במי שרוחו גבוהה אלא במי שדעתו שפלה. וכן אמרו במדרש (דברים ל) לא בשמים היא, לא תמצא בגסי הרוח באותן שמתגאין עצמן עד לשמים, אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר (במדבר י״ט:י״ד) אדם כי ימות באהל. וכן מצינו בשכינה שאע״פ שעקר דירתה ומכון שבתה בשמים, דרשו רז״ל עקר שכינה בתחתונים היתה שנאמר (בראשית ג׳:ח׳) וישמעו את קול ה׳ אלהים מתהלך בגן לרוח היום. והזכיר דוד המלך ע״ה על דרך הסוד ואמר (תהילים ק״ד:י״ז) חסידה ברושים ביתה, וכיון שחטא אדם נסתלקה ואחר כך חזרה ושרתה בהר סיני שהוא השפל שבהרים, ובכל ההרים הגבוהים שבעולם לא בחר הקב״ה למתן תורה אלא בו שנאמר (תהילים ס״ח:י״ז) ההר חמד אלהים לשבתו, ובהר הזה נתנו כל המצות כולן וזהו שכתוב בפרשת שמטה.

וידבר ה׳ אל משה בהר סיני לאמר. נתעוררו החכמים ז״ל מה טעם הזכיר בכאן בהר סיני והיה ראוי שיאמר וידבר ה׳ אל משה לאמר כמשפטו בשאר מקומות התורה, ומזה דרשו בתורת כהנים מה ענין שמטה לענין הר סיני והלא כל המצות נאמרו מסיני, אלא מה שמטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני אף כל המצות כולן נאמרו כללותיהן ופרטותיהן ודקדוקיהן מסיני.

וכתב הרמב״ן ז״ל כי פירוש הברייתא הזאת בתורת כהנים שאמרה מה שמטה נאמרו כלליה ופרטיה ודקדוקיה מסיני הכוונה לומר שהשמטה נאמרו כללותיה מסיני דכתיב בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ג:י״א) והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך, ואלו דיני השמטה בדרך כלל, ובכאן חזר ואמר כי בהר סיני נאמרו עוד כל פרטיה, שהרי כולן נזכרו בפרשה זו, בסוף הענין כתיב (ויקרא כ״ז:ל״ד) אלה המצות אשר צוה ה׳ את משה אל בני ישראל בהר סיני, להקיש כל המצות אל השמטה הנזכרת שכלן היו כן שנאמרו בכלל ופרט והכל מסיני, כן נראה לי וזה כפתור ופרח, עד כאן לשון הרב. ולפי דעת הרב ז״ל יהיה בהר סיני בלוחות שניות, כי מצות השמיטה בדרך כלל נאמרה בברית הראשון, ואחרי כן בברית השני נאמרה בפרטיה ודקדוקיה ועונשיה.

ויתכן לומר בטעם שהזכיר בהר סיני כי מפני שישראל שמעו מצות השבת מפי הגבורה בהר סיני, והשמטה והיובל מצות נמשכות אחר השבת, על כן הוצרך לבאר כאן כי גם

השמטה והיובל נצטוו בהר סיני, כי טעם אחד לכולן. ולפי מה שדרשו בתורת כהנים יהיה בהר סיני נמשך לפניו ולאחריו, לפניו זה שאמר ויקוב בן האשה הישראלית, כי השם ששמע בהר סיני פרש וקלל, לאחריו לענין שמטה ויובל, ומה שמטה ויובל מסיני אף כל המצות מסיני.

פסוק ב

ושבתה הארץ שבת לה'. קדש הקב"ה השביעי בימים ובשנים ובשמטות, קדשו בימים זה השבת וקראו שבת שנאמר (שמות כ׳:י׳) ויום השביעי שבת לה' אלהיך, קדשו בשנים זו שמטה וקראה ג"כ שבת שנאמר ושבתה הארץ שבת לה', קדשו בשמטות זה יובל וקראו קדש שנאמר כי יובל היא קדש תהיה לכם.

וע"ד הפשט ושבתה הארץ שבת לה', שתהיה הארץ בטלה מכל מלאכת אדם בשנה השביעית ולא ישתדל כלל בעבודת הקרקע לא בחרישה ולא בזריעה, כמו שאמר שש שנים תזרע שדך וגו' ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, ואפילו מה שצמח מעצמו מבלתי חרישה אסור לו לקצור, זהו את ספיח קצירך לא תקצור, מה שצמח מעצמו והוא נספח לקציר השנה שעברה נקרא ספיח, מלשון (ישעיהו י״ד:א׳) ונספחו על בית יעקב, וכן הגפן שלא נעבד ולא נעדר ולא נזמר נקרא נזיר, לפי שהזירו ממנו כדבר שאינו שלו. וכלל הענין הוא שאינו רשאי שינהוג בשדהו ובכרמו מנהג אדון כלל אלא שיהיו כל פירותיו הפקר לכל העולם ושיזכה בהם אפילו הדיוט שבישראל כמוהו. ולכך צותה התורה מצוה זו שיהיו כל מיני הממשלה ואדנות שבתחתונים בטלים בעבודת הארץ, כדי שיתבונן האדם בלבו כי אין עקר האדנות והממשלה אלא לאדון הכל ב"ה.

וע"ד הקבלה ושבתה הארץ שבת לה', כנגד וחד חריב, שהוא כלו שבת ומנוחה לחיי העולמים, והוא העוה"ב שאחר התחיה, וזה טעם השמטה שהארץ היא בטלה וחרבה מכל עבודה בשנה השביעית, ומפני זה החמירה תורה בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין וגזר עליה גלות, הוא שכתוב (ויקרא כ״ו:ל״ד) אז תרצה הארץ את שבתותיה, וכן שנו רז"ל גלות באה לעולם על ענוי הדין ועל שמטת הארץ. והנה הכופר במצות השמטה ככופר בחדוש העולם ובעוה"ב, וזה מבואר.

פסוק ח

שבע שנים שבע פעמים והיו לך ימי שבע שבתות השנים וגו'. מה צורך להוסיף ולומר והיו לך וכי לא היינו יודעים שמספר שבע שנים שבע פעמים הן תשע וארבעים שנה, אבל יתכן לומר בסוד הענין כי בא הלשון בספור המצוה המעולה הזאת לבאר על ההוה ולרמוז על העתיד, כי המספר הראשון רמז למצות היובל שהם מ"ט שנה ושנת החמשים קדש, ולכך הזכיר בו וספרת לשון ספירה, והמספר השני רמז ליובל הגדול שהוא סוף כל

ימי העולם אשר הויתו ארבעים ותשעה כי מספר מ"ט בימים ובשנים ובאלפים ובשערי הבינה שנמסרו למשה הכל ענין אחד, ירמוז לזמן עמידת העולם וקיומו, כנרמז בתחלת קהלת והארץ לעולם עומדת, והוא עולמו של יובל העולם, וזהו סוד חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולן נמסרו למשה חוץ מאחד, שנאמר (תהילים ח׳:ו׳) ותחסרהו מעט מאלהים. באור זה כי למדו בכל אלף ואלף שער בינה אחד, והודיעו כל ההויה מראש ועד סוף חוץ מן היובל קדש שהוא שער החמשים הפנימי של בינה, וזהו ותחסרהו מעט מאלהים, והשער ההוא קראו מעט לרוב דקותו ופנימיותו משערי אלהים שהוא הבינה, ולכך הזכיר במספר אלף שנה כמספר הזה, והיו לך, לשון הויה, ועוד הוסיף ואמר ימי כי כל ימי העולם מספר לך ועל זה אמר והיו לך ימי. ולזה רמז דוד המלך ע"ה באמרו (תהילים קמ"ה:י"ג) מלכותך מלכות כל עולמים, ומקרא מלא הוא (שם קה) דבר צוה לאלף דור, כי דור כמו עולם וזהו חמשים שנה, ובא הרמז במלת כל ובמלת לך כי הכל כונה אחת, וזה מבואר.

פסוק י

וקראתם דרור בארץ לכל יושביה יובל היא. פירש רש"י ז"ל כי נקרא המועד בשם יובל על שתוקעין בו בשופר, מלשון (יהושע ו׳:ד׳) במשוך בקרן היובל, (שם) שופרות היובלים, וכן דעת המפרשים.

אבל הרמב"ן ז"ל כתב כי אין פירושם נכון, כי במשוך בקרן היובל ושופרות היובלים הוא שופר של איל, ואין מצותו אלא בר"ה כדי לזכור אילו של יצחק, ואין כן ביום הכפורים כי יום הכפורים מצותו בשל יעל. ועל כן פירש הוא ז"ל שלא נקרא יובל על התקיעה אלא על הדרור, שאם היה נקרא על שם התקיעה היה ראוי הכתוב לומר והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש יובל היא, אבל אמר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה יובל היא כלומר שיהיו כולן בני חורין לדור בכל מקום שירצו. יובל היא, שבה יובל כל איש אל אחוזתו ואל משפחתו, ועל כן נקראות הפירות והתבואות גם כן יבול מלשון הבאה, גם המקומות העמוקים שבהם מים נקראין גם כן (ישעיה לו) פלגים יבלי מים, כי שם יבאו המים, עד כאן. וטעם מצות היובל על דרך הפשט כי כל השדות חוזרות לבעליהן ואפילו העבדים הנרצעים יצאו חפשים במועד היובל, וזהו לשון יובל כי כל דבר ודבר יובל אל אחוזתו ואל משפחתו.

וע"ד הקבלה יובל היא מלשון (ירמיהו י״ז:ח׳) ועל יובל ישלח שרשיו, וירמוז כי כל הדורות יובלו אל הסבה הראשונה, ולכך נקרא היובל בשם דרור כי הוא היובל אשר שם שרשי הדורות והנבראים כולן, כי משם נאצלו בברית עולם שנאמר (בראשית א׳:א׳)

בראשית ברא אלהים, ושמה תשובתם, והבן זה, כי כל אחת מן השבע פועלת שבע אלפים, והנה הם מ"ט, וכשישלמו לעולם ארבעים ותשעה יהיה תהו ובהו וישוב הכלל ליובל כמו שנאצל משם, והבן זה, וזהו לשון הכתוב (ויקרא כ"ה:י"ג) בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחזתו, (שם כז) בשנת היובל ישוב. וחכמי המחקר הזכירו בלשונם הכל היה מהסבה הראשונה והכל שב אל הסבה הראשונה. ואם תזכה להבין סוד השמטה והיובל לא יתעלם ממך מה שהזכיר בשמטה שדך כרמך ספיח קציר ענבי נזיריך, בלשון לנוכח, כי לאחר שתעבור שנת השמטה שקראה הכתוב שבת לה' שהיא שבת ומנוחה לחיי העולמים, יהיו שלך כקדם. והסתכל בכתוב הנמרץ שבמזמור שיר ליום השבת, הרומז מה יהיה אחר השבת, והוא שאמר (תהילים צ"ב:י"ג) צדיק כתמר יפרח, וכתיב (שם עב) יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח, וגם זה רמז בפרשת ויכלו אחר שהזכיר (בראשית ב) ויברך אלהים את יום השביעי, כדי להודיע מה יהיה אחר יום השביעי חתם הפרשה במלת לעשות, כלומר לעשות פעולות ולקרא הדורות מראש. ומפני זה הזכיר במצות השמטה שדך כרמך קציר נזירך, כעין שלך, ולא הזכיר כן ביובל אלא ספיחיה נזיריה, לפי שהם שלה ואין לך בהם כלום, וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים. ומזה אמר הכתוב לאשר לו אחזת הארץ, לא אמר נחלת הארץ, כי ענין נחלה הוא מה שהאדם נוחל מאחר אבל אמר אחוזה שהוא לשון מורה על הבעלים הראשונים העקריים, וזהו שכתוב (קהלת ה':ז') כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, וזה מבואר.

פסוק יד

וכי תמכרו ממכר וגו' אל תונו. פירש רש"י ז"ל זו אונאת ממון, ובא להזהיר על האונאה לומר כאשר תמכור או תקנה קרקע דע כמה שנים יש עד היובל, ולפי השנים ימכור המוכר ויקנה הקונה שהרי סופו להחזירה לו בשנת היובל, ואם יש שנים מועטות וזה מוכרה בדמים יקרים הרי נתאנה לוקח, ואם יש שנים מרובות ואכל ממנה תבואות הרבה הרי נתאנה מוכר, לפיכך צריך לקנותה לפי הזמן. ודרשו רז"ל וכי תמכרו ממכר לעמיתך, כשתהיה מוכר מכור לישראל חברך, או קנה מיד עמיתך אם באת לקנות קנה מישראל חברך.

ומה שנסמכה פרשה זו לפרשת שמטה ויובל אמרו במדרש שהיא אזהרה לישראל שיקיימו מצות שמיטים ויובלות, שכך אמרו אם לא שמר אדם מצות שמטה ויובל לסוף מוכר מטלטליו, שנאמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד אלו מטלטלין, חזר בו מוטב ואם לאו סוף שמוכר שדהו, שנאמר וכי ימוך אחיך ומכר

מאחזתו, חזר בו מוטב ואם לאו סוף שמוכר ביתו שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב, חזר בו מוטב ואם לאו חוזר על הפתחים שנאמר וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, חזר בו מוטב ואם לאו סוף שמוכר עצמו שנאמר וכי ימוך אחיך ונמכר לך, חזר בו מוטב ואם לאו סוף נמכר לעו"ג שנאמר ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר, עד כאן במדרש. וכן מצינו שאירע לישראל על אשר לא שמרו את השמטה שנאמר (ירמיהו ל"ד:י"א) וישיבו את העבדים ואת השפחות אשר שלחו חפשים ויכבשום לעבדים ולשפחות, ובעונש זה נמכרו להכשדים בימיו של צדקיהו שחרב הבית, הוא שכתוב (דברי הימים ב ל"ו:י"ז) ויעל עליהם את מלך כשדים ויהרוג בחוריהם בחרב בבית מקדשם ולא חמל על בחור ובתולה וזקן וישש הכל נתן בידו, וכל כלי בית האלהים הגדולים והקטנים ואוצרות בית ה' ואוצרות המלך ושריו הכל הביא בבל.

פסוק יז

ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך. זו אונאת דברים שלא יקניט את חבירו ולא ישיאנו עצה שאינה הגונה לו, ואמרו רז"ל כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה, שנאמר (עמוס ז':ז') הנה ה' נצב על חומת אנך ובידו אנך, והטעם לפי שהמתאנה מצטער ביותר ומחליש דעתו ולבו נכנע על צרתו ומתפלל מתוך דאגת לבו בכוונה ונשמע. ואם הוא אומר ומי יודע אם נתכונתי לרעה, לכך נאמר ויראת מאלהיך.

פסוק יח

ועשיתם את חקותי. שמיטה ויובל הנזכרים שהם מכלל החקים. **ואת משפטי תשמרו**, אלו דיני חזרת הממכרים והעבדים ביובל ודיני האונאה, כי כולן נזכרים בפרשה זו. **וישבתם על הארץ לבטח**, שהרי ישראל גולים מן הארץ בעון שמטה שנאמר (ויקרא כ"ו:ל"ד) אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה, ולא היו שבעים שנה של גלות בבל אלא כנגד שבעים שמטות שבטלו.

פסוק כ

מה נאכל בשנה השביעית. והלא יכולין היו לאכול מן הששית, אלא בשנה השביעית דבק עם הן לא נזרע ולא נאסוף, וכאלו אמר מה נאכל בשמינית שהרי בשביעית לא נזרע.

פסוק כב

עד בא תבואתה. כנוי תבואתה לשמינית לא לתשיעית, ושעור הכתוב כן, וזרעתם את השנה השמינית ואכלתם מן התבואה ישן עד בא תבואתה ותספיק לכם עד השנה התשיעית, וכשאומר לשלש השנים אינם שלש שלמים כי באור בשנה הששית חצי ששית וכל השביעית שאינן זורעין וחצי שמינית, כן פירש החכם ר' אברהם ז"ל.

פסוק כג

והארץ לא תמכר לצמיתות. למדך שאם הלוקח כובשה לשדה זו ואינו מחזירה לבעלים ביובל עובר בלאו זה, ולשון צמיתות הוא מכירה פסוקה ומוחלטת, וכן התרגום לחלוטין.

כי לי הארץ. אל תרע עיניך בה כי העולם שלי ורוצה אני בכך, כך דרשו רז"ל.

וע"ד הקבלה כי לי הארץ, עתידה לחזור לי ביובל, ולזה רמז דוד המלך ע"ה באמרו (תהילים כ"ד:א') לה' הארץ ומלואה. ולא יעלם ממך כונת תחלת המזמור באות למ"ד שהוא הגדול שבכל האותיות וקראוהו חכמי האמת מגדל הפורח באויר, אחר שתבין מה שכתבנו למעלה. או יאמר לי הארץ, העליונה, ובשנה השביעית אינה פועלת בתחתונה וכאלו אין התחתונה שלי, לכך לא תהא שלכם.

וזהו שאמרו במדרש כי גרים ותושבים אתם עמדי אל תעשו עצמכם עקר, אתם עמדי, דיו לעבד שיהא כרבו, כשהיא שלי הרי היא שלכם. ובאור זה כשהיא שלי בשאר השנים שהיא פועלת בארץ, הרי היא שלכם, אבל בשביעית שאינה פועלת בארץ וכאלו אינה שלי, לכך לא תהא שלכם לפי שדיו לעבד שיהא כרבו, וזה מבואר.

פסוק כה

כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו. מלמד שאין אדם רשאי למכור שדהו אלא מפני דוחק ועוני. מאחזתו, ולא כל אחזתו, למדה תורה דרך ארץ שישייר לעצמו.

ובא גואלו הקרוב אלו וגאל את ממכר אחיו. הדין הזה שצותה התורה הוא דרך רחמנות במוכר שדהו מתוך דוחק ועוני שיוכל לגאול אותו לזמן קצוב הוא בעצמו אם השיגה ידו ומצא כדי גאולתו, או אחד מקרוביו, כדי שישוב לאחזתו קודם היובל, ואם לא מצאה ידו ואין לו גואל קרוב שיוכל לגאול אז יצרך להמתין עד היובל ויצא ביובל בחנם ושב לאחזתו. ומוכר שדה זו אינו יכול לגאול כי אם אחר שתי שנים לפי שצריך שתעמוד ביד הלוקח שתי שנים שיאכל תבואתה, וזהו שכתוב במספר שני תבואות ימכר לך, כי מלת שני כולל לשון שנים ולשון שנים, ותוך שתי שנים אלו אינו יכול לגאול אלא משם ואילך. והנה זה בהפך מבית שהוא יכול לגאול שנה ראשונה, כענין שכתוב ימים תהיה גאולתו, ומשם ואילך אינו יכול לגאול, זהו שאמר אם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה וקם הבית אשר בעיר אשר לו חומה לצמיתות.

ובמדרש וכי ימוך אחיך, אלו ישראל שהם מכין מן המצות, ומכר מאחזתו שהם נמכרים ביד צוררי עכו"ם, ובא גואלו זה הקב"ה שנאמר (ירמיה נ) גואלם חזק ה' צבאות שמו, הקרוב אליו, דכתיב (תהלים קמה) קרוב ה' לכל קוראיו. זהו שאמר הכתוב (הושע ה) אלך ואשובה אל מקומי אין כתיב כאן, אלא אלך אשובה, שאילו אמר אלך ואשובה לא היתה להן תקנה לישראל, אלא אמר הקב"ה אע"פ שאני הולך עושין תשובה ואני חוזר,

לכך כתיב אלך אשובה ומתוך הצרה הבאה עליהם יעשו תשובה ויבקשו פני, שנאמר (דברים ד) בצר לך ומצאוך ואני מחזיר להם שכינתי.

פסוק כט

ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה. אחרי שהזכיר למעלה ומכר מאחוזתו שהיא השדה וצוה בו הכתוב שיצא ביובל מפני שהיא עקר חיי האדם ומשם תצא פרנסתו, הזכיר עתה במכירת הבית שגדול בשתו עד מאד כשיצטרך למכור את ביתו, ולכך רצתה התורה שיגאלנו תוך שנה ואין הלוקח יכול לעכב.

ובמדרש ואיש כי ימכור בית מושב, זה הקב"ה שמכר ביתו לכשדים, בית מושב דכתיב (תהילים קל"ב:י"ג) כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, מה אירע בו דכתיב (מלכים ב כ"ה:ט') וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים ואת כל בית גדול שרף באש, עיר חומה דכתיב (שם) ואת כל חומות ירושלים סביב נתצו כל חיל כשדים.

ימים תהיה גאולתו. בתוך שנתים ימים, זהו שאמרו רז"ל שני אלפים ימות המשיח.

פסוק לח

אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם. דרשו רז"ל אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור אני עתיד ליפרע מן המלוה מעותיו ברבית ואומר של כותי הם, וזהו שאמר אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך, וכן הזכיר בעבד לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך. ואמר לא תרדה בו בפרך, לא יאמר החם לי את הכוס ואינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבא, שמא תאמר מי מכיר בדבר אם לצורך אם לאו, הרי הדבר מסור ללב, לכך נאמר בו ויראת מאלהיך.

פסוק מז

לעקר משפחת גר. ע"ד הפשט גוי עקרי שמעולם לא נתגייר והוא ממשפחת גר. ובאור הכתוב כי בין שיהיה נמכר לגר שהוא תושב עמנו או לעקר כלומר לגוי עצמו וכן התרגום לארמאי, מכל מקום אחרי נמכר גאולה תהיה לו, כי הדבר מסור לכל אחד מישראל, והוא שאמר אחד מאחיו יגאלנו, או הקרובים שהם קודמים וזהו או דודו או בן דודו יגאלנו, או שיגאל הוא את עצמו זהו או השיגה ידו ונגאל.

וע"ד המדרש לעקר זו רומי, וקראהו עקר על שם שעתיד הקב"ה לעקרה, שנאמר (דניאל ז':י"א-י"ב) והובד גשמה ויהיבת ליקדת אשא. וזהו שאמרו במדרש וכי תשיג יד גר ותושב, גר זה נבוכדנצר מלך בבל, ותושב זו מלכות מדי, ונמכר לגר תושב עמך זו מלכות יון, או לעקר משפחת גר זו רומי. הוציא לנו המדרש מן הכתוב הזה רמז ארבע מלכיות, ולפי דעתי עשו זה בכונה גמורה לפי ענין הפרשה, כי יש בפרשה התעוררות ורמז והבטחה לישראל בגאולת שעבוד ארבע מלכיות, וגם יש בה עוד רמז כי הגאולה

תלויה בתשובה, ואף אם לא יעשו תשובה אי אפשר להתאחר מזמן הקץ הקצוב, ובהגיע תור הקץ הקצוב לא ישאר לישראל שום עבדות בלתי עבודת ה' יתברך. ויש בה עוד רמז שעתיד הקב"ה להביא העו"ג לחשבון לפי ששעבדו בישראל, וזה מזמן הגלות עד שנת הגאולה העתידה שקראה הכתוב יובל. והנה כל הפרשה בענינה מעידה על זה, ומפני זה לקחו החכמים ז"ל רמז וסימן מן הכתוב לארבע מלכיות, וסמך למלכות הרביעית שקראה עקר, אחרי נמכר גאולה תהיה לו, וידוע כי לשון אחרי הוא מופלג ורחוק וירמוז לגלות האחרון הזה.

ואמר אחד מאחיו יגאלנו והוא משיח בן דוד שהוא משבט יהודה מיוחד שבכל השבטים, ועוד יכלול אחד מאחיו כלומר שיהיה הגואל בשר ודם כשאר האחים, נולד מאב ואם כדמיון משה שהיה הגואל הראשון שבמצרים. ואמר או השיגה ידו ונגאל, כלומר בכסף, והיא הגאולה בתשובה הנמשלת לכסף, כי כשם שהכסף לבן וטהור כך התשובה מטהרת הנפש ומלבנת העונות. ואמר וחשב עם קונהו הוא הקב"ה הקונה שמים וארץ שיביא לחשבון כל אומה ואומה ששעבדו לישראל, משנת המכרו לו, כלומר מהזמן שהתחילו להשתעבד בהם עד שנת זמן הגאולה, וקרא הגאולה שנת היובל לפי שהיובל זמן חרות, שנאמר (ויקרא כ"ה:י') וקראתם דרור בארץ לכל יושביה יובל היא ועוד על שם (תהילים ע"ו:י"ב) יובילו שי למורא, ועל שם שכתוב (ישעיהו ס"ו:כ') והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה'.ואמר אם עוד רבות בשנים ואם מעט נשאר בשנים, כלומר שהפדיון יהיה לפי השנים, כי לפי גודל התשובה תתקרב הגאולה או תתרחק. ואמר ואם לא יגאל באלה שאם לא יגאל על ידי תשובה בשנות הגלות האלה, ויצא בשנת היובל הוא ובניו עמו, כלומר שלא יתאחר זמן הגאולה מן הקץ הקצוב ואילך. וזוהי דעת רבי יהושע שאמר בין עושין תשובה בין אין עושין תשובה מיד נגאלים, שנאמר (שם ס) אני ה' בעתה אחישנה, זכו אחישנה, לא זכו בעתה. ואמר הוא ובניו עמו רמז לשני הקבוצים העתידים והם הנדחים והנפוצים עמהם, זהו שאמר הוא ובניו עמו, וזהו שסמך לו כי לי בני ישראל עבדים, כי בהגיע תור הגאולה הקצוב אינן מתעכבין אפילו שעה אחת ולא יהיו עבדים כי אם להקב"ה. ואמר עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, להשוות גאולה זו לגאולת מצרים, כי כיון שהגיע הקץ מיד יצאו. אני ה' אלהיכם המבטיח אתכם בזה לעתיד.

פסוק נ

וחשב עם קונהו. יזהיר הכתוב שידקדק עמו בחשבון ולא יבא עליו בעקיפין, לפי שגזל הגוי אסור מפני חלול השם, ובגוי שתחת ידו הכתוב מדבר ואע"פ כן הזהירה עליו

התורה שיזהר עמו שלא יגזול אותו, וכן אמרו רז"ל וכן העלו שם בגמרא ריביתא דגוי מותר, שנאמר (דברים כ"ג:כ') לנכרי תשיך וכתיב (שם) לא תשיך לאחיך, אחיך ולא כותי, אבל להטעותו אסור שהרי יש בזה חלול ה', ואם החזיר לו טעותו הרי זה קדוש ה'. ומפני זה צוה יעקב לבניו להחזיר טעותו של גוי, הוא שכתוב (בראשית מ"ג:י"ב) ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם, ואע"פ שהיו המצריים עובדי עבודה זרה צוה להחזיר אותו מפני קדוש ה' והיה זה קודם מתן תורה, וכל שכן בזמן הזה שהאדם חייב בכך. גזלו אסור ממה שכתוב (דברים ז':ט"ז) ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נותן לך, בזמן כבוש א"י שהיו מסורין בידך, ועוד מהכתוב הזה, וחשב עם קונהו, שיש לו לזה שגואל את העבד לדקדק עם העכו"ם אדוניו בחשבון כפי שניו, שאם לא דקדק וגזל ממנו יש בדבר חלול ה' יותר מהגוזל לישראל, וכן מצינו בתוספתא דבבא קמא הגוזל את העכו"ם חייב להחזיר, חמור גזל העכו"ם מגזל ישראל מפני חלול ה', עד כאן. טעם הדבר כי הגוזל לישראל חברו אינו קורא תגר ואינו נותן דופי באמונת ישראל, אבל הגוזל את העכו"ם קורא תגר ונותן דופי באמונת ישראל ובתורת משה, והרי זה מחלל את ה'. מצורף לזה תמצא שהתפלל שלמה ע"ה להקב"ה כי כשיבא ישראל להתפלל בבית שבנה לשמו שיתן לו שאלתו כפי מה שידע שראוי לכך, זהו שאמר (מלכים א ח':ל"ט) אשר תדע את לבבו, ואם יבא הנכרי שם להתפלל שיתן לו שאלתו על כל פנים, זהו שאמר (שם) ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, כלומר בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו, והטעם לפי שהישראל אינו קורא תגר והנכרי קורא תגר.

פסוק נד

ואם לא יגאל באלה. דרשו רז"ל בפ"ק דקידושין, או דודו זו גאולת קרובים, או השיגה ידו זו גאולת עצמו, ונגאל זו גאולת אחרים, ולכך אמר ואם לא יגאל ויצא בשנת היובל, על כרחו של גוי, שהרי בגוי שתחת ידך הכתוב מדבר, וכדאיתא התם בגמרא בגוי שאינו תחת ידך מה אפשר לעשות לו ושם דרשו מה גאולת עצמו לשחרור אף גאולת קרוביו לשחרור, ומה גאולת עצמו לשחרור אף גאולת אחרים לשחרור, וכן העלו בסוף ואמרו מקרא נדרש בין מלפניו בין מלאחריו והכל לשחרור.

פרק כו

פסוק א

לא תעשו לכם אלילים. קרא הכחות הנעבדים של מעלה אלילים מלשון אילות, ולא אמר אילים אלא אלילים להעיד על מעוט כחם שאע"פ שהם גדולים אינם מעצמם כי אם מזולתם. ואחר שהזכיר אלילים שהם הכחות העליונים הזכיר פסל ומצבה שהם מעשה

ידי אדם הנעשים לקבלת אותן הכחות. ומה שהזכיר ענין עבודה זרה בפרשה הזאת דרשו רז"ל כנגד זה הנמכר לעו"ג הכתוב מדבר, שלא יאמר הואיל ורבי עובד ע"ג אף אני אעבוד ע"ג, הואיל ורבי מגלה עריות אף אני אגלה עריות, הואיל ורבי מחלל שבתות אף אני אחלל שבתות, הואיל ורבי שופך דמים אף אני אשפוך דמים תלמוד לומר לא תעשו לכם אלילים.

ואבן משכית לא תתנו. אפילו לשמים. מנהג עובדי ע"ז היה שהיו מציירין אבן בציור נאה ונותנין האבן לפני הצלם ומשתחוים עליה לפניו, וזה כענין המצבה שאסרה תורה אפילו לשמים, וכן נטיעות אילן אצל המזבח, כי כל זה נהגו בהם עובדי עכו"ם. ודרשו בספרא בארצכם להשתחוות עליה. בארצכם אי אתם משתחוים אבל אתם משתחוים על האבנים שבבית המקדש.

פסוק ב

את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. דרשו רז"ל בתורת כהנים הזהיר הכתוב על כל המצות. וכתב הרמב"ן ז"ל כי פירוש המדרש הזה שבא הכתוב להזהיר על העבד הנמכר לעו"ג על ע"ז ושבת וגם מורא המקדש שיבא שם ברגלים ויירא ממנו, והוא הדין לכל המצות אבל הזכיר אלה שהן אבות ללמד על כלן. ויש גורסים הזהיר כאן, ואם הגרסא כך רמזו שכל המצות בכלל שבת והמקדש, והמשכיל יבין, עכ"ל. ובאור דבריו כי השבת והמקדש זכור ושמור, וידוע כי כל המצות שהן מצות עשה ומצות לא תעשה בכללם, וזה מבואר.

אני ה'. הנותן שכר בקיומו או המעניש העובר עליהם. וכל מקום שנאמר אני ה' הוא לחומר המצוה לגודל השכר או לגודל העונש, ולכך סיימה פרשה זו אני ה' בשתי מצות הללו, שהרי המלך שהוא מצוה לעבדו ואומר לו בגזרה עשה כך וכך ואח"כ מוסיף על אותה מצוה ואומר אני הוא המלך המצוה, הנה הדבור הזה לחזק מצותו בא, וכל הפושע בה מתחייב בנפשו והמקיימה יש לו שכר גדול. וכן אמרו במדרש תנחומא בפרשת בראשית צא ולמד מתן שכרן של מצות, כשאמר פרעה ליוסף אני פרעה כמה גדלו ונתן לו שכר שנאמר (בראשית מ״א:מ״ב) ויסר פרעה את טבעתו וגו', הקב"ה שאמר על כל מצוה ומצוה אני ה' על אחת כמה וכמה, ללמדך שאין קצבה למתן שכרם עד כאן. ענין המדרש הזה כי יש בכל מצוה ומצוה שהזכיר בה אני ה' שכר עצום ועקב רב, וקל וחומר מבשר ודם, ולכך הזהיר שלמה ע"ה על האדם שישמור כל מצוה שהקב"ה מזכיר בה לשון אני שהוא דבורו של מלך, הוא שאמר (קהלת ח':ב') אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים.

פסוק ג

עטרת חכמים עשרם אולת כסילים אולת (**משלי יד, כד**)

שלמה המלך הודיענו בכתוב הזה (משלי יד) כי העושר היא מדה שהחכמים זוכין בה ופושעים יכשלו בה, כי כשהעושר ברשות החכם הנה הוא לו עטרה וכבוד, מפני שכל זמן שהוא חסר העושר חכמתו בזויה ודבריו אינם נשמעים, ועם העושר יש לאל ידו להרים ראש האמת ולהשפיל השקר ואת כל הדוברים אותו, ועוד שיפזר אותו במעלות ובמעשים שהוא מתעטר ומתכבד בו. ולמדך הכתוב כי העושר הזה שהוא עטרה לחכמים הוא לכסילים אולת, לפי שהכסילים מתגאים בעשרם ובו ירימו קרן להחזיק ידי כל עוברי עברה ותגבר ידם לעשות כל דבר פשע.

והנה העושר כדמיון השמש שהוא עושה שתי פעולות זו הפך זו, מלבין הבגד ומשחיר פני הכובס, והכל לפי המקבל, כן העושר בענינו יש בו שתי פעולות זו הפך זו, עטרה לזה אולת לזה, והכל לפי דעתו של אדם. ובא כפל הלשון שהזכיר שתי פעמים אולת לומר כי העושר לכסילים אולת לנפשם, וכלל הדבר כי הכסילים עשרם יכשילם ויאבדם אבדן הגוף ואבדן נפש, אבל החכמים נזהרים שלא ינזקו בו, אבל הם מתכבדים בו ומקבלים ממנו תועלת הגוף והנפש, לפי שהם יודעים כי העושר וההצלחה בעוה"ז אינן אלא הכנות לצורך הנפש כדי שתלמד החכמה ותקבל המושכלות. ומזה הזכיר עוד (שם טו) אולת שמחה לחסר לב ואיש תבונה יישר לכת, כי השמחה ושפע השלוה הוא אולת לחסר לב, יגיע לו מזה שיעשה אולת, אבל איש תבונה יגיע לו מזה שיתקן מדותיו בסבת השמחה והשלוה, זהו יישר לכת, יתקן בה מדות גופו ונפשו. ועל כן תאריך התורה תמיד במעשה המצות ביעודי הצלחת הגוף ושפע השלוה והטובה בעוה"ז.

וידוע שאין הדברים ההם תכלית כי הם יעודים גופניים, שכלם מתאימים להיותם הכנות לנפש השכלית לדרוש ולהשיג ידיעת השם כדי לזכותו בסוף באור פני מלך חיים שהוא התכלית, ולכך הבטיחה התורה כי בעשותנו החקים והמצות יגיע אלינו הכנות העוה"ז שבהם נזכה ונחיה חיי עד מה שלא הגיעו לנו מעולם על השלמות לא במקדש ראשון ולא במקדש שני זהו שכתוב.

אם בחקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם. החקים שהזהיר בהן כאן הם השמיטה והיובל שהזכיר בפרשה של מעלה, ואמר עתה כי אם נלך בהם ונשמור המצות, שיתן הגשמים בעתם ויברך לנו התבואה והפירות וכל צמח האדמה כדי שיהיה לנו בזה השפע והשלוה וכל יתר ההכנות.

פסוק ו

ונתתי שלום בארץ אחר שהזכיר שפע הברכה והטובה והשובע חתם במדת השלום. ודרשו רז"ל שמא תאמר הרי מאכל ומשתה אם אין שלום אינו כלום, לכך נאמר אח"כ ונתתי שלום בארץ, שהוא שקול כנגד הכל וכן הוא אומר (ישעיהו מ"ה:ז') עושה שלום ובורא את הכל.

וע"ד הקבלה ונתתי שלום בארץ, יבטיח הכתוב שיתן יסוד עולם מחובר בארץ שבבראשית, כי עם זה יתברך העולם, והוא כענין שכתוב (קהלת ג':י"א) גם את העולם נתן בלבם, כי הלב הוא הארץ, וזה מבואר, כי על כן אמר בארץ בלבם כי הכל בכל כאשר יהיה האופן בתוך האופן, ולפי שהשפע בא אל היסוד מהנצח וההוד שהם למודי ה' והם המשפיעים בה על כן אמרו רז"ל תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, והוכיחו זה ממה שכתוב (ישעיהו נ"ד:י"ג) וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך.

פסוק ח

ורדפו מכם חמשה מאה. ומאה חמשיות מכם רבבה ירדופו. והנה יבא החשבון מכוון ושוה, כי כשם שיש במאה עשרים חמשיות כן יש ברבבה עשרים פעמים חמש מאות שהם מאה חמשיות. ודרשו רז"ל ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו, היה לו לומר ומאה מכם שני אלפים ירדופו לפי חשבון חמשה מאה, אלא אינו דומה מועטין העושין את התורה למרובים העושין את התורה.

פסוק ט

ופניתי אליכם. שיהא רצוני דבק בכם. וידוע כי זה תכלית השכל, כי רצון הש"י הוא חיי העוה"ב, וכענין שכתוב (תהילים ל':ו') כי רגע באפו חיים ברצונו. וגם זה מרמזי התורה שבה ענינים שהם הבטחה לעתיד, ועל כן תמצא בפרשה זו יעודים גופניים ושכליים, כי מה שאמר והתהלכתי בתוככם אין להבין אותו יעודי הגוף אלא יעודי הנפש לעוה"ב, וכענין שכתוב (בראשית ג':ח') מתהלך בגן. ודרשו רז"ל מפסוק זה והתהלכתי בתוככם אמרו עתיד הקב"ה לטייל עם הצדיקים בג"ע וכבודו ביניהם. המשיל השגת התענוג אשר לנפשות למחול שהוא עגול, כי העגול אין לו תחלה וסוף וכן אותו תענוג אין לו סוף ותכלית, ולפי שהעגול סובב תמיד הנקודה והנקודה באמצע, לכך אמר וכבודו ביניהם. וכן הזכיר בכאן בתוככם כי המשיל את ישראל למחול ועצמו לנקודה. ואחר שאמר והתהלכתי בתוככם אמר והייתי לכם לאלהים, והוא מה שאמרו וכל אחד ואחד מראה לו באצבעו, שנאמר (ישעיהו כ"ה:ט') הנה אלהינו זה, והוא משל לקרוב הידיעה וההשגה, כמי שיש לו ידיעה בחברו והוא מבחין אותו ומכירו בברור, ואין להבין לשון זה ממש כדבר העומד לפני האדם, אבל הוא כענין שנאמר (שמות ל"ב:א') כי זה משה

האיש, שכבר היתה להם ידיעה בו ולא היה עומד עמהם. ונתבאר בכאן שכר עולם הנשמות וערב אותו הכתוב בכלל היעודים הגופניים וסמך על שכלו של משכיל שיבינהו מתוכם, ולרוב מעלת העולם ההוא לא הזכיר התורה בשום מקום ענינו מפורש, כי הוא נעלם ועמוק מהשגת היחידים בעוד שהם מחומר, ואפילו הנביאים לא נתנבאו עליו, וכן דרשו רז"ל כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך, בארו בכאן רוב עומקו והעלמתו שאפילו הנביאים לא נתנבאו עליו. והנה כל הפרשה הזאת בין ביעודים גופניים בין ביעודים שכליים הבטחה עתידה היא, כי מעולם לא נתקיימה אבל תתקיים בזמן השלמות.

פסוק יא

ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם. געילה לשון פליטה, וכן (שמאל ב א) כי שם נגעל מגן גבורים, לא קבל המשיחה שמושחין את העור בשמן. ומזה הענין לא מאסתים ולא געלתים, לא פלטתי אותם, כלומר לא רחקתי אותם, וכן תרגם אונקלוס ע"ה ולא ירחיק מימרי.

וע"ד הקבלה ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם, נפשי האמור בהקב"ה הכוונה על השכינה, וזה שכתוב (תהלים כד) אשר לא נשא לשוא נפשו, ממה שכתוב (דברים ה) לא תשא את שם ה' אלהיך ותרגם אונקלוס לשום את שמו (שם יב) לאשראה שכנתיה, וזה (ירמיה ה) ואם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי, כי מדת הדין היא, וזהו (שופטים י) ותקצר נפשו בעמל ישראל, כי השכינה מצרה בעמל ישראל, ובכל צרתם לו צר, וזהו (ירמיה יג) במסתרים תבכה נפשי מפני גוה, וקראוהו חכמי האמת בתי בראי.

ומפורש אמרו בספרי וגעלה נפשי אתכם, זו סלוק שכינה. אבל בכאן מפני שהזכיר משכני שהוא השכינה נצטרך לומר כי כשהזכיר נפשי הכוונה למעלה על הבינה שהיא נפש המדות, שאילו היתה הכוונה על השכינה מה טעם שיאמר שלא תגעל אותנו, כי כיון שהיא בתוכנו אין צריך לומר שלא תרחיק אותנו.

אבל ענין הכתוב שאמר ונתתי משכני, זו שכינה הכוללת והמושכת כח שבעה, ולא תגעל נפשי על נפש המדות שתקבל אותנו, כי הנשמות משם שרשן ושמה תשובתן, ולכך באר שאחר שתקבל אותן שלא תפליטם, והיא הבטחה שלא נצטרך לגלגול. ורמז בכאן כי כל הבנין שלם כי היא הבטחת זמן השלמות, ויהיה זה כענין שכתוב (עמוס ו) נשבע אדני אלהים בנפשו, כי האדון אשר בו הרחמים נשבע בנפשו הוא נפש המדות, והוא כענין שאמר דוד ע"ה (תהלים קמג) באמונתך ענני, שהוא החכמה והיא שבועה וכן אמר הכתוב בפירוש (שם פט) נשבעת לדוד באמונתך, וזה מבואר.

פסוק יג

ואולך אתכם קוממיות. כבר הזכרתי למעלה כי פרשה זו עם הבטחותיה הנפלאות לא נתקיימה לעולם בשני המקדשים אך תתקיים לעתיד. ומפסוק זה הוכיחו רז"ל שהקומות יחזרו לעתיד למאתים אמה, והוא שדרשו רז"ל במסכת סנהדרין וכן בפרק הספינה, קוממיות שתי קומות של אדם הראשון דברי רבי מאיר, ר' יהודה אומר מאה אמה כקומת ההיכל, שנאמר (שם קמד) מחוטבות תבנית היכל. ומה שאמר שם עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות וחוקק בהם עשר ברום עשרים ומעמידן בשערי ירושלים שנאמר (ישעיה נד) ושעריך לאבני אקדח, שהנראה מזה שיהיו הקומות עשרים אמה לא יותר, לכך הוצרכו לומר שאין זה נאמר בשערי הבתים, כי מאין יכנסו אותם הקומות, אלא בשערי החלונות.

הנה הפרשה זו ביעודים הטובים הללו התחילה באל"ף, אם בחקותי, וסיימה בתי"ו קוממיות, והנה זה להורות שאין הברכות האלה לישראל בתשלומין אלא בזמן שקיימו כל התורה כולה מאל"ף ועד תי"ו. ופרשת האלות הסמוכה לה תתחיל בוא"ו, ואם לא תשמעו לי, ותסיים הפרשה כולה בה"א בהר סיני ביד משה, והוא חצי השם, ועל שם שכתוב (תהילים צ״א:ט״ו) עמו אנכי בצרה.

ודע כי פסוקי האלות רבים מפסוקי הברכות, וכן באלות של משנה תורה, והיה זה כדי לאיים על הבריות ולהפחידם על העבירות ברבוי הקללות, וכן מצינו בשכינה שהיא מדת הדין היתה כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (שמות כד), והרחמים בקרבה, וזה סוד הכתוב (תהלים מה) כל כבודה בת מלך פנימה, באורו כי המדה הנקראת כל שהיא מדת כבודה כלומר מדת הכבוד בת מלך היא מבפנים אע"פ שהיא לבושה מבחוץ במשבצות זהב.

ואמרו במדרש לא תאמר כשבא לברך מיעט בברכות וכשבא לקלל רבה בקללות, לכך בברכות מתחיל באל"ף ומסיים בתי"ו שהן אותיות רחוקות זו מזו, לרמוז שהברכות יהיה להן עיקר, אבל בקללות מתחיל בוא"ו ומסיים בה"א לרמוז שילכו להן אחור שאין להן עיקר, שהרי מוא"ו לה"א לא כלום.

פסוק יד

ואם לא תשמעו לי. שלא תלמדו התורה ומונה והולך שבע עברות זו למעלה מזו, אחת לא תשמעו, שנית ולא תעשו, כיון שאינן לומדין אינן עושין, הרי שנים. ואם בחקותי תמאסו הרי שלשה, מפני שאין טעם החקים נודע מואסין בהן. ואם את משפטי תגעל נפשכם מואסין את הדינים, כגון משפטי הגזל והעריות שרוח הבריות חומדין אותן והן עול גדול הכבד על הרשעים, וכדי להורות כמה קשה מי שמואס במשפטי הש"י התחיל

בהם בכאן בפרשה זו וסיימה בהן הפרשה בסוף כל האלות שנאמר יען וביען במשפטי מאסו, הרי ארבעה. לבלתי עשות לא די שאין עושין אלא שמונעים אחרים מלעשותן, והרי חמשה. את כל מצותי, יבא מזה שיכפור בכל המצות כי לא אמר את כל המצות, הרי ששה. להפרכם את בריתי, עד שיהיה כופר בעיקר, הרי שבעה. והא למדת שיש בכאן שבע עברות, כי עברה גוררת עברה, ומתוך שאין אדם לומד יבא אל השנית ומן השנית אל השלישית, עד שיביאהו אל השביעית לכפור בעיקר.

פסוק טז

אף אני אעשה זאת לכם. ע"ד הפשט אפקוד עליכם כזאת, לפי שמדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, וכשם שחטאתם בשבעה עברות שהזכיר כך אפקוד עליכם בשבעה פורעניות המבהילות אתכם.

את השחפת ואת הקדחת, הרי שנים. וכדי שלא יחשבו בעצמן שיחיו מתוך המכות הללו, ת"ל **מכלות עינים ומדיבות נפש**, כלומר שימותו בהן, הרי שלשה.

וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו, הרי ארבעה. ונתתי פני בכם ונגפתם, הרי חמשה. ורדו בכם שונאיכם, הרי ששה. ונסתם ואין רודף אתכם, הרי שבע פורעניות. ומזה אמר הכתוב שבע על חטאתיכם כלומר שבע פורעניות על חטאתיכם שהם שבע. והזכיר עוד שנית שבע פורעניות אחרות, ואלו הן, ושברתי את גאון עזכם, זה ביהמ"ק, שנאמר (יחזקאל כ"ד:כ"א) הנני מחלל את מקדשי גאון עזכם, הרי אחד, שמיכם כברזל הרי שנים, ארצכם כנחושה הרי שלשה, ותם לריק הרי ארבעה. ולא תתן ארצכם הרי חמשה. ועץ הארץ לא יתן הרי ששה. פריו הרי שבעה. כי מלת לא יתן תשמש לשניהם, לא יתן העץ ולא יתן הפרי, והרי לך שבע פורעניות. והזכיר עוד שלישית שבע פורעניות אחרות ואלו הן, והשלחתי בכם את חית השדה, והיא אחת וכוללת שלשה, גרוי חיה גרוי בהמה גרוי שאר שרצים, והוא שכתוב (דברים ל"ב:כ"ד-כ"ה) ושן בהמות אשלח בם עם חמת זוחלי עפר, ושכלה אתכם הרי ארבעה. והכריתה הרי חמשה. והמעיטה הרי ששה. ונשמו הרי ז', והזכיר עוד רביעית שבע פורעניות אחרות, והן חרב נוקמת נקם ברית הרי אחד, ונאספתם אל עריכם הרי שנים. ושלחתי דבר הרי שלשה. ונתתם ביד אויב הוא החרב שהזכיר, בשברי לכם מטה לחם הרי ארבעה. ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד הרי חמשה. והשיבו לחמכם הרי ששה. ואכלתם ולא תשבעו הרי שבעה. והזכיר עוד חמישית שבע פורעניות אחרות, אכילת בשר בנים ובנות הרי אחת, השמדת במות והכרתת חמנים הרי שנים, שמתוך השמדת הבמות החמנים נופלים, וגוף העבודה זרה נקרא חמנים לפי שנעשית לשם מזלות החמה, ונתתי את פניכם הרי שלש, וגעלה נפשי

זו סלוק שכינה הרי ארבע, עריכם יהיו חרבה הרי חמש, שממון מקדש מן הגדודיות הרי שש, ולא אריח בריח ניחוחכם הרי שבע. והשמותי אני את הארץ אין זו פורענות אלא מדה טובה לישראל שלא ימצאו האויבים נחת רוח בארץ.

וע"ד הקבלה אף אני אעשה זאת לכם, מלת אני רמז אל מדת הדין, וכן בכל שאר אני, ומזה אמר הרמב"ן ז"ל כי הוא כאלו הוא הפוך אף אני זאת אעשה לכם, לבאר כי מלת אני היא המדה הנקראת זאת, וזאת ה"א אחרונה מיסרת את האדם בשעת הכעס, ולכך אמר ויספתי ליסרה אתכם בתוספת ה"א, ולא אמר ליסר. וענין ויספתי אתן תוספת במדת הדין שהיא הה"א של ליסרה אתכם, כי בבית ראשון היו תוכחות אלו, ושם התפארת והכבוד. וכן אמר הנביא עוד (ישעיהו ס"ד:י') בית קדשנו ותפארתנו. ודומה לזה (בראשית ח':כ"א) לא אוסיף לקלל, שענינו לא אתן תוספת במדת הדין לקלל עוד, והוא הסרסור והאדריכל שהזכירו ז"ל במדרש בבראשית רבה, והיא המקרבת אותו בשעת הרצון ולוחמת בעדו כנגד אויביו, ועליה אמר דוד ע"ה (תהילים כ"ז:ג') אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח. וכן אמר הנביא (מלאכי ג':ז') שובו אלי ואשובה אליכם, אשוב לא נאמר אלא אשובה. וזהו ויסרתי אתכם אף אני, לא די שאני אדון הדין אלא אף אני איסר עד כאן. ומה שאמר שבע על חטאתיכם, המדה הנקראת זאת והיא האומרת ויסרתי והכיתי, נקרא גם כן שבע ובת שבע והיא היתה אם שלמה וזהו (ישעיהו נ':א') ובפשעיכם שולחה אמכם, וזה מבואר.

פסוק כא

ואם תלכו עמי קרי. זו דרך התורה, כאשר יצליחו עניניו של אדם ויצאו לו על הנכונה, שיתבונן בעצמו וישית אל לבו כי הוא חסד הש"י, לא מפני זכותו ומעשיו הטובים, וכענין שכתוב (דברים ט':ה') לא בצדקתך וביושר לבבך, וכאשר יבואו עליו צרות ומקרים שיודה עלי פשעו לה', ויחשוב כי אין זה אלא מצד חטאו, ולא שיתלה אותם במקרה, כי אם יתלה זה במקרה הנה הקב"ה יוסיף לו מאותו מקרה, וזה שאמר ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי והלכתי אף אני עמכם בקרי, וכן אמר עוד ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי, כלומר אשפכנו עליכם בחמה.

פסוק כו

ואפו עשר נשים. החשבון הזה נאמר על רבוי בהרבה מקומות בתורה, וכן (איוב י"ט) זה עשר פעמים תכלימוני, ועל שם שהוא סוף כל החשבון והכל נכלל בו על כן לוקח החשבון הזה להורות על הרבוי. וכן מצינו חשבון שבעה שהוא נאמר גם כן על הרבוי (משלי כ"ד) כי שבע יפול צדיק וקם, וכתיב ביעקב (בראשית ל"ג) וישתחו ארצה שבע פעמים, וכתיב (שמואל א ב) עד עקרה ילדה שבעה, כלומר רבוי בנים. והטעם בשבעה

שהוא נאמר על הרבוי, מפני שלא תמצא בכל אותיות א"ב זוג אותיות כסדר שיהו עולין שבעה אלא ג"ד, והפכו ד"ג שהוא מין הרבוי, כענין שכתוב (בראשית מח) וידגו לרוב, ועל כן לוקח חשבון השבעה לרבוי כחשבון העשרה.

פסוק לא

והשמותי את מקדשיכם. אף בשעה שהם שוממין בקדושתם הן עומדין. ואמרו במדרש תהלים אמר רבי פדת בין שחרב ביהמ"ק בין שלא חרב אין השכינה זזה מתוכו, שנאמר (תהילים י"א:ד') ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, אע"פ שכסאו בשמים השכינה בביהמ"ק וההיכל בקדושתו עומד, שנאמר (מלכים א ט':ג') והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכן הוא אומר (תהילים ג':ה') ויענני מהר קדשו סלה, אע"פ שהוא הר בקדושתו עומד סלה, וכן הוא אומר (מיכה ד':י') כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה, ושכנתי כתיב, אע"פ שחרב ונעשה שדה שכינתי בשדה. א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי שנאמר (שיר השירים ב':ט') הנה זה עומד אחר כתלנו.

פסוק לב

ושממו עליה אויביכם. שממה תהיה לאויביכם שלא ימצאו בה נחת רוח, ובשורה טובה היא לישראל, וכן דרשו רז"ל בתורת כהנים זו מדה טובה לישראל, שלא יהו ישראל אומרים הואיל וגלינו מארצנו עכשיו האויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח, שנאמר ושממו עליה אויביכם היושבים בה, אף האויבים הבאים אחריכם לא ימצאו בה נחת רוח, עד כאן. ומזה אמר שאף היושבים בה ינהגו שממה עליה שלא יבנו עליה חומה ומגדל, וכל האומות ישתדלו לבנותה ואין להם כח, ויש בזה סימן גדול לישראל שמיום שחרבה לא קבלה אומה ולשון ולא תקבל עד שישובו אפרוחיה לתוכה.

פסוק לה

בשבתכם עליה. מפסוק אז תרצה עד כאן תמצא עשר שמטות, כי כן בשבעים שנה של גלות בבל יש עשר שמטות שבטלו אותם, וכל התורה כולה אינה אלא רמזים.

פסוק לז

וכשלו איש באחיו. דרשו רז"ל בעון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה לזה. וכן אמר משה (דברים כט) כל איש ישראל, כל ישראל נתפסים בעון איש אחד. וכן אתה מוצא בעכן שהוא החוטא וכל ישראל נתפשים בחטאו, שנאמר (יהושע ז) חטא ישראל וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם, חטא היחיד תלאו על כל ישראל. ומזה אמרו בשיר השירים רבה (ו) אל גנת אגוז ירדתי, למה נמשלו ישראל לאגוז, מה אגוז אתה נוטל אחד מן הכרי כולם מדרדרין ומתגלגלין זה אחר זה, כך ישראל לקה אחד מהם כולם מרגישין שנאמר (במדבר טז) האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף.

פסוק מא

ואז ירצו את עונם. מכאן דרשו רז"ל יסורין מכפרין כשם שהקרבנות מכפרין, כתיב הכא ואז ירצו את עונם, וכתיב בקרבנות (ויקרא א׳:ד׳) ונרצה לו לכפר עליו, ולא עוד אלא שהקרבנות בממון והיסורין בגוף.

פסוק מב

וזכרתי את בריתי יעקוב. מנה הכתוב בכאן שמות האבות למפרע. וע"ד הפשט מה שהקדים יעקב, לומר כדאי הוא יעקב הקטן לכך ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו ואם אין יצחק כדאי הרי אברהם עמו. ונאמרה זכירה בשניהם וביצחק לא נאמר זכירה, שאפרו צבור על גבי המזבח.

וע"ד המדרש נאמר באברהם וביצחק אף שיצאו מהם ישמעאל ועשו, וביעקב לא נאמר בו אף שמטתו היתה שלמה. אין לי אלא אבות אמהות מנין, ת"ל את את, ואין אתין אלא אמהות, שנאמר (בראשית מט) שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו שמה קברו את יצחק ואת רבקה אשתו ושמה קברתי את לאה, וכן דרשו בתורת כהנים.

ולפי דעתי מה שהזכיר באברהם ויצחק לשון אף לפי שמלת אף רמז למדת הדין כלשון (שם יח) האף תספה צדיק עם רשע, הוזכרה מדת הדין בשניים כי היו שוים בה בענין העקידה, זה מתגבר על יצרו לשחוט את בנו וזה מתגבר על יצרו להשחט, ומזה הזכיר הכתוב בהם (שם כב) וילכו שניהם יחדו, כלומר בכוונה אחת. ומה שנכתב יעקוב מלא בוא"ו. מצינו בחמשה מקומות שנכתב יעקוב מלא ובחמשה מקומות נכתב אליה חסר, ודרשו רז"ל יעקב נטל אות אחת משמו של אליהו ערבון עד שיבא ויבשר לבניו.

ועוד במדרש למה הזכיר זכות הארץ עמהם אמר ריש לקיש משל למלך שהיו לו שלש בנות ושפחה אחת מגדלתן, כל זמן ששואל בשלום הבנות אומר שאלי לי בשלום המגדלת, עד כאן, וקרא שלש מדות האבות בשם בנות.

וע"ד הקבלה וזכרתי את בריתי יעקב, הקדים יעקב לשאר האבות כדי להקדים זכור שהוא הרחמים ולסדר המדות ממטה למעלה, ופרט המדות שבעה יעקב נכלל עמו שני עמודי שמים, וקו האמצעי הנרמז בתוספת וא"ו של יעקוב, ויצחק ואברהם והארץ, הרי זה שבעה וזהו לשון בריתי יעקב בריתי שהוא יעקב, וכן בכלן, בריתי יצחק בריתי אברהם. וקרא לכל אחד ואחד מהאבות של מעלה ברית על שם שכולן נכללין בברית, והארץ שהיא שמורה כלולה מהם אזכור גם כן. והסדור הזה בעצמו אחז הכתוב האומר (דברים ד) ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים, בפניו זה יעקב, שנאמר (תהלים כד) מבקשי פניך יעקב סלה, בכחו זה יצחק, הגדול זה אברהם. ועוד הקדים יעקב, כדי שיהיה הכבוד מסתכל בדמות החקוק בחיות המרכבה ומרחם על ישראל.

ומה שנכתב יעקוב מלא בוא"ו ירמוז על הששית שהיא מדתו, והיא הוא"ו שבשם הגדול, מלבד שיש במלת יעקוב כשהוא מלא בוא"ו התעוררות ורמז, כי בי"ו פני החיה המרובעת קבועין פני יעקב. ומכאן תבין (במדבר כ"ח:י"ד) רביעית יין לכבש. ולא כן לפר כי אם חצי ההין, ולאיל שלישית ההין, גם עליו הזכיר יחזקאל ע"ה (יחזקאל א׳:ח׳) וידי אדם מתחת כנפיהם, באחרית התיבות תם, להורות עליו ויעקב איש תם, ומזה אמר יושב אהלים והוא כאלו אמר יושב הכסא, ועוד אהלים של מטה ושל מעלה, וכבר הזכרתיו בסדר תולדות יצחק. והוצרך לומר והארץ אזכור, כדי להזכיר המרכבה בשלמותה שאין מרכבה פחותה מארבעה.

ודעת הרמב"ן בסוד הכתוב, כי יעקב והוא השם המיוחד ידבר ולכך יעקוב מלא בוא"ו, ועל כן יאמר וזכרתי כלומר אמשוך שפע אצילות מלמעלה ואשפיע על האבות העליונים והארץ הכלול מכלם אזכיר גם כן ואז ארחם על ישראל והרי כל הבנין שלם.

והמדרש שקרא את הארץ הזאת בשם מגדלת כלפי המדות שהם למעלה ממנה, ובאו לרמוז כי האבות שהזכיר הכתוב אין הכוונה בהן בשל מעלה, וקראן ברית לפי שכולן נכללים בארץ הנקראת ברית וכמו שהזכרתי.

פסוק מד

ואף גם זאת. ע"ד הפשט יאמר אע"פ שאני עתיד להביא עליהם זאת הפורענות לא אמאסם בגלות אבל אשמור להם הברית.

וע"ד המדרש אמר זאת על התורה שכתוב בה (דברים ד׳:מ"ד) וזאת התורה, ובא לרמוז שהתורה לא תזוז להם אפילו בהיותם בגלות בארץ אויביהם, כענין שהבטיח בפסוק (שם לא) כי לא תשכח מפי זרעו, ומזה דרשו רז"ל בתורת כהנים וכי מה נשתייר להן לישראל שלא נמאסו ושלא נגעלו והלא כל המתנות הטובות שנתנו לישראל נטלו מהם ולולא התורה שנשתיירה להם לא הניחו להם האומות כלום, כוונו בזה למה שאמרתי.

לא מאסתים. בימי אספסיאנוס. **ולא גאלתים**. בימי יון. **לכלותם להפר בריתי אתם**. בימי המן. **כי אני ה' אלהיהם**. בימי גוג ומגוג, שאין כל בריה יכולה לשלוט בהם.

ותמצא בפרשה זו מן ואם לא תשמעו לי עד געלה נפשם, ש"ץ תיבות בכוון, ואין בכלן זכרון השם, ובא לרמוז ש"ץ שנים שחטאו השבטים בארץ, על שם שאמרו (שמואל ב כ׳:א׳) אין לנו חלק בדוד ולא נחלה לנו בבן ישי וגו'. ותמצא בדברי הימים (א טז) ושבועתו לישחק בשי"ן, וקרי בצד"י, שנשבע לו הקב"ה שאם אין בניו חוטאים יותר מש"ץ שנים שלא יגלה אותם מן הארץ, והוא שאמר יחזקאל (ד) ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום, יום לשנה יום לשנה יום לשנה נתתיו לך.

וע"ד הקבלה ואף גם זאת לרבות כנסת ישראל שנקראת זאת שנאמר (תהילים קי"ח:כ"ג) מאת ה' היתה זאת (בראשית מ"ט:כ"ח) וזאת אשר דבר להם אביהם. והכוונה שבכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, וזהו שאמר הכתוב לא מאסתים ולא געלתים לכלתם כתיב, בשביל כלתם לא אפר בריתי אתם, וזהו שהזכיר אסף (תהילים פ':ט"ו) הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת, הבט משמים וראה כמו (מלכים א ח':ל"ב) ואתה תשמע השמים, ופקוד גפן של זאת. ובאר בתוך דבריו כי הגפן של זאת מפורסמת מן הרשעה הנקראת חזיר יער, וכבר הזכרתי זה בפסוק (בראשית ל"ו:ל"א) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום, ושם תראה.

ודע כי מדרך הקבלה יש הפרש גדול בין לשון אף ללשון גם אע"פ ששניהם לשון רבוי, כי לשון אף ירמוז למדת הדין ולשון גם ירמוז למדת רחמים, מלשון גמילות חסדים, כענין (שם ל) וגם שמע בקולי, והשמיעה ברחמים, וזהו ואף גם זאת, כי מלת זאת כלולה מן הדין והרחמים, וזה מבואר.

פסוק מה

וזכרתי להם ברית ראשונים. אחר שהזכיר בפסוק וזכרתי שלש בריתות בעליונים, יזכיר עתה שנים בתחתונים, הוא שאמר להפר בריתי אתם, וזכרתי להם ברית ראשונים, ואמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם, אין צריך לומר שלא אמאסם ולא אפר בריתי אתם, הוא ברית של סיני שכתוב בו (שמות ל"ד:כ"ז) כרתי אתך ברית ואת ישראל, אבל הזכיר להם ברית ראשונים כלומר ברית דורות ראשונים יוצאי מצרים, הוא שאמר אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים [אני ה'] ולומר להם (שם כ) אנכי ה' אלהיך.

וע"ד הקבלה ברית ראשונים ברית שלשה העליונים שהם ראשונים לשבעה, כמו (איוב ט"ו) הראשון אדם תולד, כי בעבור שהזכיר למעלה בפסוק וזכרתי הראשון שלשה אבות העליונים ממטה למעלה ותמצאם בפרטם שבעה וכמו שהזכרתי, על כן יזכיר כאן בפסוק וזכרתי השני על שלשה העליונים כדי להשלים הבנין. ועוד כי מדת הרחמים הרמוזה בוא"ו שהיא מכלל השבעה כלולה מן הרחמים והדין, ולכך יוסיף שנית ויבטיחם כי בהיותם בארץ אויביהם יזכיר להם ברית ראשונים שהם עצם הרחמים העליונים. ואמר אשר הוצאתי אותם, כלומר לפי שאני הוצאתי אותם ממצרים כדי להיות להם לאלהים, וזה מבואר.

פרק כז

פסוק ב

איש כי יפליא נדר. לא אמר ידר נדר אלא יפליא, מלשון פלאות חכמה, כי הנדר מושך מהחכמה והחכמה למעלה מהנדר, ואמרו רז"ל בסדר המעלות חכם קודם למלך, וכן הנדר למעלה מהשבועה, שהרי הנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, ועל כן הזכיר בנדר לשון יפליא.

בערכך נפשות. כתב רש"י ז"ל ערכך כמו ערך, וכפל הכפי"ן לא ידעתי מאיזה לשון הוא. **וע"ד** הפשט בפרשה הזו בדיני הערכין מדיני היובל היא, וכן הוא מזכיר ענין היובל במקדיש שדה מקנה ובשדה אחוזה. וענין הערך הוא לשון דמים, כי האומר ערך דבר שנפשו תלויה בו יתן ערך נפשו. והיה ערכך הזכר, בין נכבד בין הדיוט יתן כפי שניו, והוא הערך הקצוב בפרשה לזכר ולנקבה.

וע"ד המדרש בערכך נפשות, אמר הקב"ה לישראל אם אתם מביאין לפני ערכין מעלה אני עליכם כאלו הקרבתם נפשותיכם לפני, אמר הקב"ה לישראל בזכות הערכין אני מציל אתכם מעריכות גיהנם, שנאמר (ישעיהו ל׳:ל״ג) כי ערוך מאתמול תפתה, ואערוך לפניכם שלחן לעתיד לבא, שנאמר (תהילים כ״ג:ה׳) תערוך לפני שלחן, עד כאן. ומה שאמר בערכך ולא בערך, משפט הלשון כן שיוסיף אות כ"ף בתחלת תיבה וכן באמצעית וכן בסופה, בתחלתה לדמיון כמו (בראשית ג׳:ה׳) והייתם כאלהים, (שמות ד׳:ז׳) והנה שבה כבשרו, באמצעיתה היא שנוסף על תיבת אני ויאמר אנכי, בסופה כערכך הכהן, מכסת הערכך, בערכך נפשות.

וע"ד הקבלה אומר אני כי יתכן לומר בטעם תוספת הכ"ף במקום הזה, מפני שכסא הכבוד כצורת כ"ף זקוף כלפי מעלה, מעותד לישב עליו. ועל זה אמרו באגדה באלפ"א בית"א דר' עקיבא, עמד כ"ף לפני הקב"ה ואמר רבש"ע רצוני שבי תברא העולם, שבי קוראין כסאך כתרך וכנויך. ומפני זה נתיסדה תיבת כסא על אות כ"ף. וממה שהחיות שפניהם פני אדם נושאות הכסא, תבין סוד הכתוב (תהילים קל״ט:ה׳) אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפכה, קרי ביה כ"ף שלך, ומן הידוע כי שורש הנפש השכלית בכסא הכבוד, וכשאמר בערכך נפשות לה', ביחוד מלת בערכך בערך כ"ף, ונתבאר מזה כי הנפשות אשר לה' הם בערך כסא הכבוד, כי גם הנה מרכבה לו יתעלה. ואמרו רז"ל שלשה נכנסו זה לפנים מזה, משה (שמות כ׳:י״ח) ומשה נגש אל הערפל, לפנים ממנו צדק ומשפט שנאמר (תהלים פט) צדק ומשפט מכון כסאך, לפנים מהם נפשותיהן של צדיקים שנאמר (איוב י״ב:י׳) אשר בידו נפש כל חי ואומר (שמואל א כ״ה:כ״ט) והיתה נפש אדני צרורה

בצרור החיים את ה' אלהיך. ותמצא מלת נפשת חסרה וא"ו, לרמוז שאין כל הנפשות לה', וכמו שאמרו ראיתי בני עליה והן מועטין.

פסוק ג

מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה. היה ראוי להיות סדור הכתובים אם מבן חדש ועד בן חמש שנים, ואם מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה, ואם מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה, ואם מבן ששים שנה ומעלה אם זכר, וסיום הפרשה. אבל מפני שהתחיל הפרשה איש כי יפליא הוצרך להתחיל מבן עשרים, שהרי בן חדש ובן חמש שנים קטן הוא ולא איש, ועוד שהם אינן מעריכין את עצמן אלא הגדול אומר ערך בן חדש זה עלי, או ערך בן חמש שנים זה עלי. ואחר שהתחיל מבן עשרים הוצרך לסדר אם מבן חמש ועד עשרים, שהתחיל בו, ואמר אחרי כן ואם מבן חדש ועד בן חמש שנים, שהתחיל בו, ואמר אחר כן ואם מבן ששים שנה ומעלה, כך פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק ח

ואם מך הוא מערכך. דרשו רז"ל החייהו מערכך, לומר שאם נדר ערכי עלי והוא חייב לתת הערך הקצוב בפרשה לפי שניו כדי לצאת ידי נדרו והקדשו, והוא עני ואינו רוצה ליתן, ב"ד נכנסין לביתו וממשכנין אותו ומשיירין לו כדי חייו מערך עצמו, ונוטלין את השאר, ויצא בזה ידי הקדש ואע"פ שלא השלים כל ערכו, ואע"פ שנתעשר שוב אינו חייב כלום. והדין הזה במעריך כמו בבעל חוב שאם אין לו ללוה כשעור החוב שליח ב"ד הנכנס לביתו משייר לו הצריך לו כדי חייו ונוטל את השאר, דגמרינן מיכה מיכה, כתיב הכא בערכך ואם מך הוא מערכך, וכתיב בבעל חוב וכי ימוך אחיך, מה להלן מסדרין אף כאן מסדרין. אבל הפרש זה יש ביניהם שהרי בבעל חוב חייבה תורה להחזיר המשכון כסות יום וכסות לילה, ולא חייבה כן במעריך שאין ב"ד חייבין להחזיר לו כסות יום וכסות לילה. טעם הדבר מבואר בגמרא בבא מציעא בסוף פרק המקבל דאמרינן התם אמר קרא (דברים כ"ד:י"ג) ושכב בשלמתו וברכך, מי שצריך ברכה כלומר דהיינו הדיוט, יצא הקדש שאינו צריך ברכה, ושם מקשה ולא והכתיב (שם ח) ואכלת ושבעת וברכת, ושמע מינה דהקדש צריך ברכה הוא מדקא מזהיר וברכת, ומתרץ. אלא היינו טעמא משום דכתיב (שם כד) ולך תהיה צדקה, מי שצריך צדקה יצא הקדש שאינו צריך צדקה, שכל הצדקות שלו. ויש לך להשכיל איך העלה שם בגמרא שהקדש אינו צריך צדקה אבל ברכה צריך, וזה מבואר למשכיל.

והעמידו לפני הכהן, והעריך אותו הכהן, יעריכנו הכהן. (**יב**) **והעריך הכהן. כערכך הכהן.** (**יד**) **והעריכו הכהן, כאשר יערוך אותו הכהן.** (**יח**) **וחשב לו הכהן.** (**כא**) **לכהן תהיה אחוזתו.** (**כג**) **וחשב לו הכהן.** עשרה כהנים כתובים בפרשה זו, ואמרו רז"ל

במסכת מגלה פרק הקורא את המגילה, הקרקעות תשעה וכהן, ואדם כיוצא בהן. ובאור זה כי מי שהקדיש קרקע ובא לפדותו צריך עשרה בני אדם לשומו והתשעה יהיו ישראלים ואחד מהן כהן. ומזה אמרו בגמרא עשרה כהנים כתובים בפרשה הזו, דל חד לגופיה, ואידך הוי מעוט אחר מעוט ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות, שיהיו התשעה ישראלים ואחד מהן כהן.

פסוק י

לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב. הטעם בזה מפני שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שהוטבע בו יצה"ר, ומה שנדר והקדיש אולי יחזור בו וינחם וירצה להחליף הבהמה שהקדיש בפחותה ממנה, כי מאחר שהיא קדושה קדושת הגוף ואינו יכול לגאול אותה יחליפנה, ועל כן סתם הכתוב שלא יחליף כלל טוב ברע או רע בטוב, שאם יתיר לו להחליף רע בטוב יבא להחליף הטוב ברע ויאמר טוב הוא. ואם המר ימיר קנסו הכתוב ואמר **והיה הוא ותמורתו יהיה קדש**. ומהטעם הזה בעצמו אמר הכתוב במי שהקדיש את ביתו ורוצה לגאול אותו שיוסיף חומש, כי אע"פ שנדר והקדיש אפשר שיתנחם, ולכך הטיל עליו הכתוב שיצטרך בזה להוסיף חומש אם יפדה אותו, והוא שכתוב ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית כסף ערכך, וכן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק כו

אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו. מכאן שאין משנין את הקרבנות, כגון עולה שאין לשנותה לשלמים ולא שלמים לחטאת, וכן כלן. ואמרו בספרי אין לי אלא בכור מנין לכל הקדשים שאין משנין אותן מקדושה לקדושה, ת"ל בבהמה לא יקדיש איש אותו, כלומר שהוא למד בעצמו כשאמר בבהמה לא יקדיש איש אותו קדושה אחרת, אלא שיעמוד בקדושתו הראשונה.

פסוק כט

כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת. פירש רש"י ז"ל היוצא ליהרג ואמר אחד ערכו עלי, לא אמר כלום, מות יומת, הרי הוא הולך למיתה, לפיכך לא יפדה, אין לו דמים ולא ערך.

אבל הרמב"ן ז"ל פירש כי הכתוב הזה על דרך הפשט יאמר כי כל המחרים משלו בין אדם בין בהמה ושדה אחזתו הוא קדש להשם, שהן חרמי כהנים אין להן פדיון, אבל המחרים מאדם שאינו שלו, כגון הנלחמים על אויביהם ונודרין נדר אם נתון תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם, בזה ודאי אין דעתו של נודר לתתו לכהנים רק שיהיה הכל אסור בהנאה, וימיתו כל הנמצא בהם כי נתכוין להשמידם ולהכריתם. ומהכתוב הזה יש להוכיח כי כל מלך ישראל או סנהדרי גדולה במעמד כל ישראל שיש להם רשות

במשפטים אם יחרימו על דבר או יחרימו על עיר בהלחמם עליה, העובר על זה חייב מיתה, וזהו חיובן של אנשי יבש גלעד (שופטים כ"א:ט') שעברו על שבועת הקהל ולא באו אל המצפה, וזהו חיובו של יהונתן גם כן שאמר לו אביו (שמואל א י"ד:מ"ד) כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן. ומה שכתוב ביהונתן (שם) ויפדו העם את יונתן ולא מת, והיה ראוי למות לפי שעבר על שבועת המלך אביו, טעם הדבר לפי ששוגג היה, וזהו שתרגם יונתן (שם) כי עם אלהים עשה היום הזה, ארי קדם ה' גלי דבשלו עבד יומא דין.

ומעתה צא ולמד טעותו של יפתח שטעה בכאן בהקריבו את בתו עולה, כי הוא חשב שכשם שמלך ישראל הנודר או המחרים דבר, חרמו או נדרו חל להמית איש או אנשים, וגם כל העובר על חרמו חייב מיתה, הוא הדין גם כן כשנודר בעת מלחמתו לעשות זבח מאיש או אנשים שיחול הנדר, ובודאי טעה בזה טעות גדול כי כשיחול חרם המלך והסנהדרין ושבועתם דוקא על המורדים בהם או על העובר על גזרתם ותקנותיהם, אבל אינו חל לעשות קרבן מדבר שאינו ראוי לקרבן, וזהו שאמרו רז"ל אפילו הקדש דמים לה היה חייב, ומעשה שעשה הוכיח שלא היה בן תורה.

ואל תהי נפתה בדברי ר' אברהם האומר כי פירוש והעליתיהו עולה לה', לומר אם יהיה היוצא מדלתי ביתי איש או אשה והיה לה', שיהיה פרוש מדרכי העולם לגמרי לשרת בשם ה' בתפלה והודות להשם, ואם יהיה הדבר ראוי להקריב אעלה אותו עולה, ויפתח עשה בית לבתו מחוץ לעיר והתבודדה שם וכלכלה כל ימיה ואיש לא ידעה והיתה צרורה שם. ואלה דברי רוח, כי אם נדר שיהיה לה' איננו שיהיה פרוש, אבל יהיה כמו שמואל שאמרה אמו (שמואל א א':י"א) ונתתיו לה', ויהיה משרת בבית ה' לא פרוש. ולפי משפטי התורה אין ביד האדם שידור ביוצא מפתח ביתו שיהיו פרושים כאשר אין בידו להעלותם עולה, ואם הדבר כן היתה בתו הבוכה על בתוליה ורעותיה עמה כזונות לקלס אתנן, כי היו קובעות ארבעה ימים בשנה לתנות לבת יפתח מפני שלא נשאת לבעל, וח"ו שתהיה חק בישראל כזה כי עדיין אפשר לה לעבוד את ה' בטהרה, אבל היה הדבר ממש כפשט הכתוב שהקריב את בתו עולה, כן כתב הרמב"ן ז"ל.

ובמדרש (משלי י"א:ל') פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם, אם יהיה האדם צדיק ואינו עוסק בתורה אינו כלום אלא פרי צדיק עץ חיים, שנאמר (שם ג) עץ חיים היא למחזיקים בה, שמתוך שהוא בן תורה ילמד היאך לוקח נפשות, שנאמר ולוקח נפשות חכם. אתה מוצא ביפתח שמתוך שלא היה בן תורה אבד את בתו, אימתי בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, שנאמר (שופטים י"א:ל'-ל"א) וידר יפתח נדר לה' ויאמר אם נתון תתן

את בני עמון בידי והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי והעליתיהו עולה לה', וכתיב (שם) והנה בתו יוצאת לקראתו בתופים ובמחולות, וכתיב ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו ויאמר אהה בתי הכרע הכרעתיני ואת היית בעוכרי. והלא פנחס היה שם אלא בגסות הרוח שהיתה בו ביפתח שלא רצה ללכת לפניו אבדה בתו. אמר אני שופט ישראל ראש הקצינים אשפיל עצמי ואלך לפניו, אמר פנחס אני כהן גדול בן כהנים גדולים אלך אצל עם הארץ, מבין תרויהון אבדה הדא עלובתא מן עלמא. ושניהם נענשו עליה, פנחס נסתלקה ממנו רוח הקדש, יפתח נתפזרו אבריו במותו, שנאמר (שם יב) ויקבר בערי גלעד.

פסוק לב

תחת השבט. אין חיוב מעשר בהמה בבהמות שלקח או שנשתתף עמהן אלא בבהמות הנולדות בעדרו, והוא הדין בחיוב בכורה, שנאמר (דברים ט"ו:י"ט) בבקרך ובצאנך, ואם לקח טלאים מן השוק פטור מלעשר ופטור מן הבכורה. וכן כלאים ונדמה ויוצא דופן ויתום, והיא בהמה שנולדה ומתה אמה בשעת לידה, זה פורש למיתה וזה פורש לחיים, כל אלו אינן נכנסין לדיר להתעשר לפי שאינן ראוין לקרבן ואנו למדין מעשר בהמה מקרבן. וכן אמרו רז"ל בפרק אחרון ממסכת סוטה, כתיב הכא תחת השבט וכתיב התם (ויקרא כ"ב:כ"ז) והיה שבעת ימים תחת אמו, ודרשינן שור או כשב פרט לכלאים, או עז פרט לנדמה, כי יולד פרט ליוצא דופן, והיה שבעת ימים תחת אמו פרט ליתום, מה התם פרט לכל השמות הללו, כלאים ונדמה ויוצא דופן ויתום, שכולם ממעטין מן הכתוב, אף כאן דכתיב תחת השבט, פרט לכל השמות הללו.

העשירי יהיה קדש לה'. ליקרב על גבי המזבח דמו ואמוריו, והבשר יהיה נאכל לבעלים, ולא היה נתן לכהנים כי אין מעשר בהמה מכלל כ"ד מתנות כהונה. ואסור למכרו כשהוא תם שהרי נאמר בו לא יגאל, ומפי השמועה למדנו שאף איסור מכירה יש בו, שאינו נגאל ונמכר כלל. וכן הבכור יש לו דין זה בעצמו שאינו נמכר כשהוא תם כלל, ואע"פ שהוא מכ"ד מתנות כהונה ונאכל לכהנים אין לכהן בו זכות שיוכל למכרו, כיון שהוא עומד לקרבן, דמו ואמוריו, והבשר נאכל לכהנים.

וכן כתב הרמב"ם ז"ל, הבכור והמעשר מעשה שניהם אחד, והם קדשים קלים, ומה שכתוב (במדבר י"ח:י"ז) ואת דמם תזרוק, מפי השמועה למדו שכתוב זה נאמר בבכור ומעשר, ששניהם קרבים לגבי המזבח הדם והאמורין, אבל הבשר נאכל לכהנים בבכור ולבעלים במעשר.

וע"ד הקבלה העשירי יהיה קדש לה', העשירי כנגד העשירי שהוא קדש לה' ראשית,

כי הבכור והמעשר עקרם אחד וזהו נעוץ סופן בתחלתן לחבר וליחד הסוף עם הראש, וזה מבואר.

פסוק לד

אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני. דרשו רז"ל אלה המצות אמר רבי אילא אם עשיתן אותן כתקנן הרי הן מצות ואם לאו אינן מצות. ודרשו רז"ל בתורת כהנים אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. אשר צוה ה' את משה, כדאי השליח לשולחו. את משה אל בני ישראל, כדאי השליח למי שנשתלח אצלו. אל בני ישראל, זכות ישראל גרמה. בהר סיני, שכולן נאמרו בסיני, עד כאן בתורת כהנים. וכונת המדרש הזה להם כי מה שנחתם הספר בלשון אלה המצות היה להורות כי המצות נצחיות קיימות לדורות, כי כן מלת אלה לשון עמידה וקיום לעד, בדברים שקיומם לא ימוט ולא ימעד, כלשון הכתוב (בראשית ב':ד') אלה תולדות השמים והארץ, שהם עומדים לנצח מצד בריאתם, וכן בישראל (במדבר ב':ל"ב) אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם. והודיענו הכתוב הזה מי צוה בהן ועל ידי מי ולמי ובאיזה מקום דבר פנים בפנים עמו, אמר תחלה אשר צוה ה' להעיד על מעלת המצוה יתעלה אשר כבודו ראו עינינו ואת קולו מתוך האש שמעו אזנינו. וכדי להעיד אמתת נבואת השליח המבוררת במחשבתנו הרשומה בנפשותינו, לא על פי אותותיו ומופתיו רק על פי עדותינו, עינינו ראו ולא זר, ולעד לא עשה, ולכן אמר את משה. ולהעיד על העם שקבלו התורה אשר מחשבתם קדמה בטרם יולדו הררי אל, אמר אל בני ישראל. ולהעיד על המקום שבו נתנו ובו חרדו רעיונינו הזכיר בהר סיני. שם כל יקר ראתה עיני, בראותי יקרו, שם נפשי יצאה בדברו, זרח משעיר והופיע מהר פארן, ושם אתא אלי מרבבות קדש, שם ראיתי רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה' בם סיני בקדש.

סליק ספר ויקרא.

במדבר

פרק א

פסוק א

פלס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס (**משלי טז, יא**)

שלמה המלך ע"ה כוון בכתוב הזה (משלי טז) כי כל מעשיו של אדם נשקלים, וכל המשקלות כולן הם לשם יתעלה, המשקל הגדול היחידי הוא הפלס, גם המשקל הקטן שהם שנים, ועל כן נקראים מאזנים בכפל הלשון, כענין התיבות הנמצאות בכתובים

בענין זה שהם מורות על שנים, והנה הוא יתעלה שוקל פרטי המעשים כלן בכל אבני כיס, והכוונה בזה כי כשם שיש לו כל המשקלות מהגדול ועד הקטן, יש לו כל האבנים מהגדול ועד הקטן שבכולן, כגון שתאמר מן הככר שהוא שעור המשקל הגדול עד האונקיא וחצי האונקיא ושלישיתה ורביעיתה, וכן עד סוף השעור הקטן בתכלית. וכל זה משל להבין ולהורות כי הוא יתעלה שוקל העברות כולן, החמורות הקלות, ומעניש עליהן כפי גודל העברה החמורה וכפי קטנות העברה הקלה, ואין שכחה לפניו יתעלה. וראיה שהוא יתברך חוזר לשקול העברות הקלות אחר ששקל העברות החמורות מה שאמר הנביא בשם הקב"ה (ירמיהו ט"ז:ט"ז) הנני שולח לדיגים רבים נאם ה' ודיגום ואחרי כן אשלח לרבים צידים וצדום, הזכיר לשון צידה אחר לשון דיגה, כאדם המפנה כלי הבית וחוזר ושונה עוד עליהם אם נשאר עוד מהם שם. ובאור הכתוב כי הפלס והמאזנים וכל אבני כיס אשר לה' הכל משפט, כלומר דין אמת. ומה שהזכיר לשון כיס לפי שהמנהג הוא לתת האבנים בתוך הכיס כדי שישארו בנקיותן ולא יקבלו שום לכלוך ולא יהיו נשחקים ברוב ההתמדה שהאדם משתמש בהן וכדי שיהיו מכוונים במשקלן.

ויתכן לפרש שיכלול עוד לשון כיס לפי שאבנים נחבאים ונסתרים בתוך הכיס ואין אדם יודע מה בתוכו כי הם טמונים ונעלמים שם, כן המשפט אשר לה' באבני משקלו נסתר ונעלם מן הבריות, אי אפשר לו לאדם לדעת זה, כי כח השכל האנושי הוא דל ואין ידו משגת איך הוא יתעלה שוקל מעשי הצדיקים והרשעים, והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים ל"ו:ז') צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה, באר הכתוב כי צדקת ה' וחסדיו ורחמיו גבוהים ומפורסמים כהררי אל המפורסמים והנגלים לעין כל, אבל משפטיו נסתרים ונעלמים הם כתהום רבה שאין אדם יודע לו סוף. וזהו שאמר במדרש צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה, כשאתה מביא צדקה בעולם מפורסמת היא כהרים הללו, אבל המשפטים הם נסתרים כתהום רבה. כיצד כשחרבה ירושלים בתשעה באב חרבה, וכשהראה לו יחזקאל הפורענות הראוהו בעשירי בחמשה לחדש, אבל כשבא לגדל את ישראל הוא מפרסם את ישראל, באיזה מקום במדבר סיני, באיזה יום באחד לחדש, לאיזה חדש לחדש השני, באיזו שנה בשנה השנית, לאיזה דבר לצאתם מארץ מצרים. וזהו שכתוב.

וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר. במדבר סיני, שבו היה הר סיני.

ובמדרש במדבר סיני בשלשה דברים נתנה תורה, באש במים במדבר, באש דכתיב (שמות י"ט:י"ז-י"ח) והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש, במים דכתיב

(שופטים ה':ד') ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים, במדבר דכתיב וידבר ה' אל משה במדבר סיני. ולמה נתנה בשלשה דברים הללו, לומר לך מה אלו חנם לכל באי עולם אף התורה חנם לכל באי עולם, וכה"א (ישעיהו נ"ה:א') הוי כל צמא לכו למים, ולמה במדבר לומר לך שאין אדם קונה התורה עד שיעשה עצמו הפקר כמדבר.

באהל מועד הוא המשכן, ומשעה שקראו משם שנאמר (ויקרא א':א'-ב') ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד, לא דבר עמו אלא משם, לפי שהכבוד שהיה בהר סיני הועתק שם, ועל כן יצוה בכאן להגביל את המשכן שיהיו הלוים חונים סביביו והזר הקרב יומת, כשם שהגביל את ההר ואמר (שמות י"ט:י"ג) לא תגע בו יד, והזהיר על המשכן (במדבר י"ח:ה') ושמרתם את משמרת הקדש ואת משמרת המזבח, כשם שהזהיר בהר סיני (שמות י"ט:כ"ד) והכהנים והעם אל יהרסו, וצוה עליו ולא יבאו לראות כשם שצוה בהר סיני (שם יט) והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה'. ועוד יצוה שיחנו הלוים סביב לאהל מועד, והיו כ"ב אלף לוים כשם שירדו עמו בהר סיני עשרים ושנים אלף של מלאכי השרת, הוא שכתוב (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים וגו', והיו ישראל ארבעה דגלים כשם שראו בהר סיני ארבע מחנות שכינה.

ובמדרש באהל מועד, עד שלא עמד אהל מועד דבר עמו בסנה, שנאמר (שמות ג':ד') ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה, אח"כ דבר עמו במצרים שנאמר (שם יב) ויאמר אל משה ואל אהרן בארץ מצרים, ואחר כך דבר עמו במדין שנאמר (שם ד) ויאמר ה' אל משה במדין, ואחר כך דבר עמו בסיני שנאמר (ויקרא כ"ה:א') וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר, כיון שעמד אהל מועד אמר יפה הוא הצניעות שנאמר (מיכה ו':ח') והצנע לכת עם אלהיך התחיל מדבר עמו באהל מועד, וכן אמר דוד (תהילים מ"ה:י"ד) כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, בת מלך זה משה, שנאמר (ישעיהו י"ט:ד') וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה, אלו המכות שבאו על המצריים, ומלך עז ימשל בם, זה משה שהיה מלכה של תורה שנקראת עוז, שנאמר (תהילים כ"ט:י"א) ה' עוז לעמו יתן, וכתיב (משלי ח':ט"ו) בי מלכים ימלוכו, לפיכך כל כבודה בת מלך פנימה. מכאן אמרו רז"ל כל אשה שהיא מצנעת עצמה אפילו ישראלית ראויה שתנשא לכהן גדול ויעמיד ממנה כהנים גדולים שנאמר (תהילים מ"ה:י"ד) ממשבצות זהב לבושה, אמר הקב"ה זהו כבודה שיהא מדבר בפניה שנאמר (במדבר ז':פ"ט) ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול. אמר רבי יהושע בן לוי אלו היו יודעין אומות העולם מה ביהמ"ק מועיל להן היו מקיפין אותו חיילות כדי לשמרו, שהיה יפה להן יותר ממה שהיה יפה

לישראל, שגם שלמה סדר בתפלתו (דברי הימים ב ו׳:ל״ב) וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וגו', ואתה תשמע מן השמים ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, ובישראל כתיב (שם) ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, אמר שלמה ע"ה רבון העולמים אם הוא ראוי תן לו ואם אינו ראוי אל תתן לו, לפי שישראל מכיר הקב"ה ויודע שהיכולת בידו, ואם אין תפלתו נשמעת תולה בעצמו ובחטאו, אבל הנכרי קורא תגר ואומר בית ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו נתיגעתי בכמה דרכים ובאתי והתפללתי בתוכו ולא מצאתי בו ממש כמו שאין ממש בעבודה זרה לפיכך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי. ולא תאמר בהמ"ק בלבד יפה להן אלא אפילו ישראל, שאלמלא ישראל לא היה מטר יורד לעולם ולא השמש זורחת אם לא בשבילן, שנאמר (ירמיה לג) אם לא בריתי וגו', ולעתיד לבא יראו האומות שהקב"ה מדבר עם ישראל ובאים גם הם להדבק בהם, שנאמר (זכריה ח׳:כ״ג) נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם.

באחד לחדש השני. צוהו בתקון הדגלים ואיך יסעו ואיך יחנו, כי לא נסעו אלא עד עשרים יום לחדש השני. ומה שנסמכה פרשה זו של חומש הפקודים לפרשת תמורה של מעלה, אמרו במדרש ללמדך מה הקב"ה יחיד ואין לו תמורה שנאמר (שמואל א ב׳:ב׳) אין קדוש כה' כי אין בלתך, כך לא ימיר ישראל באומה אחרת, וזהו שכתוב (שיר השירים ב׳:ט״ז) דודי לי ואני לו, אני קדוש ואתם קדושים, אל תמירוני כשם שאין אני ממיר אתכם, אתם קרויין צאן, כשם שאין ממירין בהמה בבהמה כך איני ממיר אתכם.

פסוק ב

שאו את ראש כל עדת בני ישראל. אין עלויין של ישראל אלא בקיום התורה, ועל כן אחז הכתוב לשון שאו שהוא לשון כולל שני ענינים דבר והפכו, האחד נשיאות ראש, והשני הסרת הראש. וכן אמרו במדרש שאו את ראש אמר הקב"ה לא חבבתי אומה יותר מכם לפיכך נתתי לכם תלוי ראש, כשם שיש לי תלוי ראש על כל באי עולם שנאמר (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש, לקיים מה שנאמר (תהילים קמ״ח:י״ד) וירם קרן לעמו, וכן הוא אומר (דברים כ״ח:א׳) ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ. הסרת הראש, מלשון (בראשית מ׳:י״ט) ישא פרעה את ראשך מעליך, כמי שאמר לקוסטינר ארים רישיה דפלן, ולכן אמר שאו ולא אמר גדל או רומם, כלומר אם זכו הרי לשון עלוי אם לאו יסתלק עלוין.

ואמר למשפחותם לבית אבותם, כי משפחת האם אינה קרויה משפחה.

במספר שמות. לא אמר במספר שמותם כמו שאמר (במדבר ג׳:מ׳) ושא את מספר שמותם, יתכן לפרש כי פקודי ישראל בקבלת התורה בסיני היו כנגד פקודי מחנות

המלאכים שנגלו שם במעמד הקדוש, והיה המספר במחנות ישראל בארבע דגלים כמספר המלאכים שבארבע מחנות שכינה, ועל כן אמר במספר שמות, כלומר במספר שמות המלאכים, כי היו ישראל באותו מעמד הקדוש מלאכים גופניים כמספר המלאכים המשרתים במרום, וזהו שאמר תפקדו אותם לצבאותם, כלומר כנגד צבאות השמות שהזכיר, כי ישראל צבאות מטה כנגד צבאות של מעלה, ואומר הכתוב (שמות ז׳:ד׳) והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל.

ויש להתבונן בכתוב שאמר (שם יב) יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים, והיה ראוי לומר יצאו כל צבאות ישראל, אבל אמר כל צבאות ה' לכלול בגלות עליונים ותחתונים. ויותר מזה אמרו, גלו למצרים שכינה עמהם, ואין ספק כי אחר שהשכינה עמהם בגלות הלא צבאות ארבע מחנות שכינה עמהם, ומזה אמר בגאולתם שיצאו עמהם. ומה שיחזק לך זה לפי דעתי מה שאמר הכתוב ויהיו כל פקודי בני ישראל לבית אבותם, הכוונה על צבאות מטה, וחזר פעם אחרת ויהיו כל הפקודים הכונה על צבאות מעלה כי היו שוים במספר, וזהו שלא הזכיר כאן ישראל.

והסתכל עוד אחר סדור המסעות ותמצא הלשון הזה עצמו כפול, הוא שאמר (במדבר ב׳:ל״ב) אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם, הם צבאות מטה, כל פקודי המחנה לצבאותם, הם צבאות מעלה שארבע מחנות שכינה.

פסוק ג

מבן עשרים שנה ומעלה. לפי שאינו חזק כל כך למלחמה אלא מבן עשרים, וכמו שאמרו רז"ל בן עשרים לרדוף.

כל יוצא צבא. כל הראוי לצאת בצבא.

בישראל, להוציא ערב רב.

תפקדו אותם. לא אמר תספרו אותם כי לא היו ישראל נמנין לגלגלותם, אבל הזכיר לשון פקידה שהוא ענין השגחה, כלומר שישגיחו עליהם, לידע כמה הם, וההשגחה הזו על ידי חצאי השקלים.

לצבאותם. כי היו צבאות רבות ויש לכל שבט ושבט צבא גדול.

ובמדרש תפקדו אותם לצבאותם זהו שאמר הכתוב (ישעיהו מ״ג:ד׳) מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, אמר לו הקב"ה ליעקב יקר אתה בעיני שקבעתי איקונין שלך בכסא כבודי, ובשמך המלאכים מקלסין אותי ואומרים (תהילים ק״ו:מ״ח) ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. יקר אתה בעיני שלכל אומה לא נתתי להם מנין ולך נתתי מנין, משל למלך שהיו לו גרנות הרבה והיו כולן מלאין תבן וקשין ולא היה מדקדק במנינן, היתה לו גורן אחת מלאה חטין, אמר לבן ביתו מנה לי כמה כורין יש בו כמה

מודיאות יש בו, המלך זה הקב"ה, הגורן אלו ישראל שנאמר (ישעיהו כ"א:י') מדושתי ובן גרני, התבואה זה עם קדשו שנאמר (ירמיהו ב':ג') קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, בן ביתו זה משה שנאמר (במדבר י"ב:ז') בכל ביתי נאמן הוא, כך העכו"ם נמשלים לתבן וקש שנאמר (איוב כ"א:י"ח) יהיו כתבן לפני רוח וכמוץ גנבתו סופה, וכתיב (עובדיה א':י"ח) ובית עשו לקש, אבל ישראל חטים ברורים הם צדיקים הם שנאמר (ישעיהו ס':כ"א) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, לפיכך הוא מדקדק במנין כלם.

פסוק י

לבני יוסף לאפרים. אחר שהזכיר בני לאה תחלה הזכיר בני יוסף, והזכיר אפרים קודם מנשה כי כן עשה יעקב אביהם שנאמר (בראשית מ"ח:כ') וישם את אפרים לפני מנשה, ואחרי כן הזכיר בני בנימין, ולכבוד רחל הקדימן לבני השפחות, ואח"כ הזכיר בני השפחות, והתחיל מדן שהוא בכור השפחות, וצרף לו אשר, שהוא חונה בראש על דגל דן, שנאמר (במדבר ב':כ"ז) והחונים עליו מטה אשר, כי נסמך לו להאיר על חשכו, ואחרי כן הזכיר גד שהוא בכור שפחת לאה וצרף לו נפתלי.

פסוק יח

ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני. בו ביום שהיה הדבור למשה הקהילו כל העדה והתחיל לפקוד אותם, אבל לא נשלם הענין ביום אחד, ועל כן הוצרך לומר ויפקדם במדבר סיני, שהשלים מנינם במקום ההוא, לא ביום ההוא, כן כתב הרמב"ן ז"ל.

ויתילדו על משפחותם. בקשו מתי נולדו בעבור חשבון עשרים שנה, או נכתבו תולדותם ונתיחס כל אחד ואחד על שבטו, כן פירש החכם רבי אברהם ז"ל.

פסוק כ

ויהיו בני ראובן בכור ישראל. הקדים ראובן כי הוא הבכור אע"פ שדגל יהודה קודם לדגלו, ואחר ראובן שמעון כי כן נולדו, ואחריו גד כי הוא בכור שפחת לאה, ואחרי כן הזכיר דגל יהודה, ואחריו ישששכר וזבלון כי הם חונים עמו, ואחרי כן הזכיר דגל אפרים ואחריו מנשה ובנימין החונים עמו, ואחרי כן הזכיר דגל דן ואחריו אשר ונפתלי החונים עמו, וכן הם מסודרים כסדר הזה בחנכת המזבח. והשבטים הנמנים הללו הם שנים עשר כי לוי ויוסף אינן בכלל והיו שני בני יוסף במקום אביהם, והשבטים הללו היו עומדין לארבע רוחות העולם שלש לכל רוח ורוח. ולא מצינו בכל השבטים גבורים כשבט יהודה הנמשל לגור אריה (בראשית מ"ט:ט'), וכשבט דן שכתוב בו ג"כ (דברים ל"ג:כ"ב) דן גור אריה, ולכך היו הם ראשונים והאחרונים. ומה שהזכיר לגלגלותם בראובן ושמעון ולא נהג כן בשאר השבטים, אחז הכתוב דרך קצרה. או מפני שראובן ושמעון צערו אביהם והיו צריכין לכפרה כפלים משאר השבטים. והוסיף לומר פקודיו בשמעון מה שאין כן

בשאר השבטים ולא ידעתי למה, אולי מלת פקודיו אינה לשון מספר כי אם פקידת עון, ושעור הכתוב כן לבני שמעון פקודיו תולדותם למשפחותם לבית אבותם, ויהיה במספר שמות נמשך למטה עם פקודיהם, ובא לומר כי בני שמעון היו ענושיו של הקב"ה, ראוין להפקד עליהם עון שמעון אביהן במכירת יוסף, כי הוא היה שלקחו והשליכו לבור, ממה שדרשו ז"ל (בראשית ל"ז:כ"ד) ויקחהו וישליכו אותו, ויקחהו כתיב, שמעון לקחו, ולכך כתיב (שם מב) ויקח מאתם את שמעון.

והנה מספרם שעלה בכאן תשעה וחמשים אלף ושלש מאות, לרמוז ששלט השטן במספרם ועל כן כשחטא הנשיא שלהם נגמר דינם ונתחסר מנינם עד שחזרו לפחות הרבה מחצי המספר שבכאן. ומה שהזכיר בכל השבטים לבני ובנפתלי הזכיר בני נפתלי, מפני שנשתנה שבט נפתלי משאר השבטים, שהרי בשבט נפתלי היו הבנות מרובות מן הבנים, ולכך נרמז בברכת יעקב בלשון נקבה (שם מט) נפתלי אילה שלוחה, ומפני זה הזכיר בו בני כמי שבורר הבנים מן הבנות.

פסוק מה

ויהיו כל פקודי בני ישראל לבית אבותם מבן עשרים שנה ומעלה. יש שפירש כי בא הכתוב הזה לומר שלא נפקדו בני עשרים אלא מעשרים ומעלה, ואחר כך חזר ואמר ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף וגו', כי ספר כמה היו.

ויתכן לומר במה שהזכיר שני פעמים ויהיו, כי הראשון הוית המספר והשני הוית הקיום והעמידה, כי מפני שעין הרע שולטת במנין לכך נזכר בהם הקיום. כי כן מצינו לשון הויה במעשה בראשית בדברים הקיימים, כגון האור ונפש האדם, הוא שכתוב (בראשית א':ג') ויהי אור, וכתיב (שם ב) ויהי האדם לנפש חיה, כי על כן חזר והזכיר לשון הויה עם הדבר הנברא בעצמו לבאר כי גזר בהם הקיום לעד, כמאמר הנביא ע"ה (ירמיהו ל"א:ל"ה) כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וגו', וכתיב אחריו אם ימושו החוקים האלה מלפני וגו' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים.

פסוק נ

ואתה הפקד את הלוים על משכן העדות. באור הוא למה שאמר אך את מטה לוי לא תפקוד ולומר כי מה שלא התפקדו הלוים בתוך בני ישראל אינו אלא למעלתם כדי שיהיו משרתי המשכן.

ובמדרש ואתה הפקד את הלוים, כל מי שמקריב עצמו מעט מקריבין אותו הרבה, מנין מבני לוי שקרבו עצמן מעט דכתיב (שמות ל"ב:כ"ו) מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי, לפיכך אמר הקב"ה הם קרבו אלי אף אני מקרבן ועושה אותן משרתי וגדולי ביתי ואיני

מפקיד ביתי אלא להם, שנאמר ואתה הפקד את הלוים על משכן העדות ועל כל כליו ועל כל אשר לו המה ישאו את המשכן ואת כל כליו והם ישרתוהו, אמר על משכן העדות והוא הארון שבו העדות, ועל כל כליו הם המנורה והשלחן והמזבחות, ועל כל אשר לו כל הכלים, המה ישאו את המשכן הם הנושאים בנסוע המחנות והם המשרתים בחנותם.

פסוק נא

ובנסוע המשכן יורידו אותו ה'לוים ו'בחנות ה'משכן י'קומו אותו ה'לוים ו'הזר ה'קרב י'ומת. כבר הודעתיך כי בכל מקום שתמצא השם רשום למפרע בהפך אותיותיו מורה על מדת הדין כי כן הזכירו המן הרשע בהפוך אותיותיו ואמר (אסתר ה':י"ג) וכל זה' איננו' שוה' לי' בכל עת ונתהפכה מדה"ד עליו, והנה בכאן בענין עבודת הלוים הזכיר תחלה בכתוב הזה השם הנעלם ואחרי כן הזכיר השם המפורש שני פעמים למפרע להורות על מדת הדין שהיא מתוחה על הזר הקרב לעבודת הלוים, וכענין שאירע בעזא שכתוב בו (שמואל ב ו':ז') ויחר אף ה' בעזה.

והסתכל איך התחיל הרמז בכל פעם ממלת הלוים ממה שידעת כי מדתו של לוי מדת הדין היא והיא ה"א אחרונה שבשם, ולכך התחיל רמז הה"א בכל פעם ממלת הלוים, וזה מבואר.

ובאור הכתוב **יורידו אותו** יסירו הבריחים והעמודים ובחנותו היו הם מקימין אותו. **והזר הקרב**, לעבודה, **יומת**, בידי שמים.

פסוק נג

על עדת. על כל אחד מעדת.

פסוק נד

כן עשו. שנזהרו שלא נגעו במשכן לעולם.

פרק ב

פסוק ב

איש על דגלו באותות. מלשון (ירמיהו י':ב') אותות השמים, והם סימנין שיהיו בכל דגל ודגל, היה בדגל ראובן צורת אדם רמז לדודאים, והיה בדגל יהודה צורת אריה שכן המשילו אביו לגור אריה, והיה בדגל אפרים צורת שור כענין שכתוב (דברים ל"ג:י"ז) בכור שורו הדר לו, והיה בדגל דן צורת נשר עד שהיו דומין לכרובים שראה יחזקאל.

ויתכן לפרש באותות מלשון (שם יב) בכל אות נפשך, שכן ישראל נתאוו לדגלים במעמד הקדוש כשראו שם דגלים של מלאכי השרת, וכן אמר שלמה ע"ה (שיר השירים ה':י') דודי צח ואדום דגול מרבבה, ודרשו רז"ל בשיר השירים רבה שבא הקב"ה לסיני עם מלאכי השרת עשרין דגלים, ועוד דרשו שם (שם ב) הביאני אל בית היין, זה הר סיני שבו

נתנה התורה שנמשלה ליין, ודגלו עלי אהבה זו שכינה. וכן באר הכתוב (משלי ט"ו:י"ז) טוב ארוחת ירק ואהבה שם ע"ד הקבלה, ולכך אוו ישראל שיהיו עליהם דגלים כמותם.

וכך היה סדור הדגלים כפי מה שמצינו בכתובים, כבר ידעת שהיו י"ב שבטים נחלקים לארבעה דגלים, שלשה לכל רוח ורוח מארבע רוחות העולם כשם שי"ב שבטי מעלה הידועים נחלקים לד' מחנות שלשה לכל רוח, והם הנקראים ד' מחנות שכינה, והיה להם י"ב מפות מפה לכל שבט ושבט והיו המפות משתנות בגווניהן וצבעוניהן חלוקים זה מזה, כעין דגלים של מעלה שראה בסיני שהן כדמות להבי אש במיני גוונים וצבעונין. יהודה וישששכר וזבלון שהיו במזרח, יהודה צבע מפתו כעין השמים מצוייר בה אריה, וישששכר צבע מפה שלו דומה לכחול מצוייר בה שמש וירח, על שם שהיו בקיאים בתקופות ומזלות, זבולן צבע מפה שלו לבנה סימן לעשרו שהכסף לבן ומצוייר בה ספינה. ראובן ושמעון וגד שהיו בדרום, ראובן מפה שלו אדומה מצוייר בה דודאים, שמעון מפתו ירוקה מצוייר בה שכם, גד מפה שלו מעורב לבן ושחור ומצוייר בה גדוד. אפרים מנשה ובנימין שהיו במערב, אפרים ומנשה צבע מפות שלהם כמראה שוהם, בשל אפרים מצוייר בה שור, ובשל מנשה ראם, בנימין מפתו כלולה מכל הצבעים מצוייר בה זאב. דן ואשר ונפתלי שהיו בצפון, דן מפתו דומה לספיר ומצוייר בה נחש, אשר צבע מפתו דומה לאור השמן מצוייר בה אילן זית, נפתלי צבע מפתו דומה ליין צלול מצוייר בה אילה. ועתה הבן היטב ואסדרם כולם בשמותיהן שבטים שבטי יה של מעלה ושל מטה.

דגל מחנה יהודה. היה נוסע תחלה והיה במזרח, ולפי שהיה בעל גבורה נמשל לאריה, שנאמר (בראשית מ"ט:ט') גור אריה יהודה, ועמו מטה יששכר ומטה זבלון, וכתיב בהם ראשונה יסעו, והמלה הזו תרמוז לחכמה כי כן היו כלם בעלי תורה שנאמר (תהילים ס':ט') יהודה מחוקקי, וכתיב (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, וכתיב (שופטים ה':י"ד) ומזבולן מושכים בשבט ספר, ועל כן הם ראוים לשבת יחדיו, ושלשתן נקראים מחנה יהודה. והיו דוגמת מחנה גבריאל עזריאל שמעיאל מלפני השכינה ושלשתם נקראים מחנה גבריאל, ויש לכל אחד מהם כמה מחנות וכמה צבאות מלאכים שהם ממונים עליהם כשם שהיו במטה יששכר ובמטה זבולן כמה אלפים רבבות מישראל. ומעתה הבן הרמז הנמרץ אשר רמז הכתוב באמרו (דברי הימים א ה':ב') יהודה גבר באחיו, בא לרמוז כי מחנה יהודה דוגמת מחנה גבריאל.

דגל מחנה ראובן. היה בדרום, והיה בעל תשובה והתשובה היא חסד גדול מהבורא יתברך על נבראיו, והוא פתח תחלה בהצלה ורחמים שנאמר (בראשית ל"ז:כ"א) וישמע

ראובן ויצילהו, ועמו מטה שמעון שנולד אחריו, ומטה גד שהוא בכור שפחת לאה, וכתיב בהם ושניים יסעו, כי כן הבינה שניה לחכמה ושלשתן נקראין מחנה ראובן, והיו דוגמת מחנה מיכאל כוכביאל פדיאל מימין השכינה ושלשתן נקראין מחנה מיכאל, הוא שרמזו משה רבינו כשפתח בשירת הים (שמות ט"ו:י"א) מ"י כמוכה, וסיים בתורה (דברים ל"ג:כ"ו) אין כא"ל ישרון, הרי מיכאל, וידעת כי הוא מלאך החסד והרחמים. ואחרי זאת כתיב ונסע אהל מועד מחנה הלוים בתוך המחנות, וידעת כי מחנה הלוים שנים ועשרים אלף היו, שנאמר (במדבר ג':ל"ט) כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלף, דוגמת המלאכים שירדו בסיני שהם שנים ועשרים אלף שנאמר (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, ושנים ועשרים אלף הללו היו קרובים לשכינה.

והנה הלוים משרתי המקדש זכו אל המעלה העליונה הזאת כי היה במספרם כמספר מלאכי השרת הקרובים לשכינה, ואין ספק כי ירדו שם צבאות רבות ומחנות עצומות של מלאכים מלבד אלו והיו רחוקים לשכינה מפני שלא היתה מעלתן כל כך, וכן היו פקודי ישראל רחוקים מן הארון כענין שכתוב מנגד שהוא לשון רחוק, כלשון (בראשית כ"א:ט"ז) ותשב לה מנגד הרחק.

ויש לך לדעת כי כמו שהיה מחנה ישראל ארבעה דגלים לארבע רוחות העולם מקיפין למחנה הלוים, הוא שאמר מחנה הלוים בתוך המחנות, כלומר שמחנה הלוים היה באמצע תוך ארבע מחנות ישראל, כן היו מחנה הלוים מקיפין לאהל מועד לארבע רוחות העולם, שהרי משה אהרן ובניו היו במזרח ובני גרשון במערב ובני קהת בדרום ובני מררי בצפון ואהל מועד היה באמצע תוך הלוים. ומה שאמר הכתוב ונסע אהל מועד מחנה הלוים בתוך המחנות, פירושו כך, ונסע אהל מועד בתוך מחנה הלוים ומחנה הלוים בתוך המחנות של ישראל, נמצא אמצעית הנקודה לאהל מועד שארבע מחנות ישראל מקיפין לו מנגד, וזה כנגד השכינה שארבע מחנותיה מקיפין לה, וזהו שאמר בפרשת מרכבה ושכינת אל רם ונשא באמצע וכסאו גבוה ותלול למעלה.

דגל מחנה אפרים לצבאותם ימה. ידעת כי ירבעם חטא והחטיא את הרבים והוא היה משבט אפרים, לפיכך היה צריך רפואה לרפאות את שברו, ועמו מטה מנשה ומטה בנימין, וזהו שכתוב (תהילים פ':ג') לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך, והיו חונים במערב, ואמרו רז"ל שכינה במערב, וכתיב בהם ושלישים יסעו. ומהראוי לסמוך לתורה ולתשובה גבורה כדי שישוב האדם בתשובה ויתגבר על יצרו, ושלשתן נקראים מחנה אפרים והיה דוגמת מחנה רפאל זבדיאל אחזיאל מאחרי השכינה

ושלשתן נקראים מחנה רפאל, הוא שרמזו משה רבינו ע"ה על מרים הצריכה רפואה ואמר (במדבר י"ב:י"ג) אל נא רפא נא לה, הרי רפאל.

דגל מחנה דן צפונה. מן הידוע כי שבט דן קבלו שני עגלי זהב שעשה ירבעם, הוא שכתוב (מלכים א י"ב:כ"ט) את האחד נתן בבית אל ואת האחד נתן בדן, והיה ראוי להיותו בצפון לפי שמשם העושר יוצא לעולם, ודן החשיך כל העולם בע"ז, ואמר הכתוב (ישעיהו כ"ט:ט"ו) והיה במחשך מעשיהם, כי המזרח השמש יוצא משם, גם הדרום השמש הולך שם בגובה, לכך נקרא דרום שהוא דר רום, כלומר שדר ברומו של רוח, גם המערב כיון ששוקע שם הנה הוא מתהלך באותו רוח, אבל רוח צפון אין השמש זורחת שם לעולם כי לכך נקרא צפון שהשמש צפון משם וכלו חשך, והוא הרוח הראוי לשבט דן שהחשיך בע"ז את העולם, ולפיכך היה צריך כפרה שיכפר לו הקב"ה ושיאיר עליו, וכענין שכתוב (מיכה ז':ח') כי אשב בחושך ה' אור לי, ועמו מטה אשר ומטה נפתלי להאיר על חשכו, ממה שכתוב (דברים ל"ג:כ"ד) וטובל בשמן רגלו, שהשמן קרוי אור, וכתיב בנפתלי (שם) נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה', וכתיב בהם לאחרונה יסעו. ולפי הכתוב בשאר הדגלים היה לו לומר ורביעים יסעו, ואמר לאחרונה לרמוז על האבן הראשה העשירית הה"א האחרונה, ושלשתן נקראים מחנה דן, והיו דוגמת מחנה אוריאל דניאל רמאל משמאל השכינה, ושלשתן נקראים מחנה אוריאל, הוא שרמזו דוד המלך ע"ה בענין כפרת הקרבנות (תהילים קי"ח:כ"ז) אל ה' ויאר לנו, הרי אוריאל.

ודע והבן כי כשם שהיה סדור ארבע דגלים שבמדבר דוגמת ארבע מחנות שכינה כן הסדור בעצמו בארבע חיות הקדש, וכך הוא הסדור לכל, חיה ששמה אריה ומחנה גבריאל ודגל מחנה יהודה למזרח, חיה ששמה שור ומחנה רפאל ודגל מחנה אפרים למערב, חיה ששמה אדם ומחנה מיכאל ודגל מחנה ראובן לדרום, חיה ששמה נשר ומחנה אוריאל ודגל מחנה דן לצפון. והבן היטב מה שהזכרתי ותבין כח תורתנו הקדושה ואיך הם צבאות ישראל למטה נקשרים ונאחזים עם צבאות מלאכי השרת למעלה, ואז יתגלו לך תעלומות חכמה. וכדי לבאר כי שנים עשר שבטי יעקב כנגד שנים עשר מלאכי שבטי מעלה אלה שהזכרתי שכולן חתומים בשם אל, תמצא שמות נשיאי השבטים העומדים לארבע רוחות שחותמים בשם אל גם כן.

והנה גם זה ענין נפלא והיה ראוי להסתירו, כי הנשיא העומד לרוח מזרח בדגל יהודה שמו נתנאל, והנשיא העומד לרוח דרום בדגל ראובן שמו שלומיאל, והעומד לרוח מערב בדגל אפרים שמו גמליאל, והעומד לרוח צפון בדגל דן שמו פגעיאל, ולא תמצא בשאר השמות שיהיה חותם אחד מהם בשם אל זולת אלו הארבע העומדים בארבע דגלים

לארבע רוחות העולם. וכן תמצא זה מפורש בפרשת קרבנות הנשיאים שהקריבו כסדרן בסדור הדגלים ואמר ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה, ביום השני נתנאל בן צוער נשיא ישששכר, ביום השלישי נשיא לבני זבולן אליאב בן חילון, ביום הרביעי נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור, ביום החמישי נשיא לבני שמעון שלומיאל בן צורישדי, ביום הששי נשיא לבני גד אליסף בן דעואל, ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד, ביום השמיני נשיא לבני מנשה גמליאל בן פדהצור, ביום התשיעי נשיא לבני בנימין אבידן בן גדעוני, ביום העשירי נשיא לבני דן אחיעזר בן עמישדי, ביום עשתי עשר יום נשיא לבני אשר פגעיאל בן עכרן, ביום שנים עשר יום נשיא לבני נפתלי אחירע בן עינן. הרי לך י"ב נשיאי השבטים איך הקריבו קרבנם כסדרן כפי הסדור שהיה בדגלים ממש, ואם תצרף הארבעה ימים שהקריבו בהם הארבעה נשיאים שחותמים בשם אל, ביום השני שהקריב נתנאל, וביום החמישי שלומיאל, וביום השמיני גמליאל, וביום עשתי עשר פגעיאל, יצא לך מחשבון השני והחמישי והשמיני והעשתי עשר מספר השם המיוחד, וכענין מספר ויהי בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש, שעלה ל"ט והוא שם הגבורה כאשר ידעת.

ובמדרש איש על דגלו באותות, באותות שמסר להן אביהן, כשנפטר יעקב אבינו צוה לבניו שלא יגעו במטתו אחד מן המצריים ולא מבני בניו לפי שיש בהם מי שנשא מבנות כנען, וכן הוא אומר (בראשית נ׳:י״ב-י״ג) ויעשו בניו לו כן כאשר צום וישאו אותו בניו ארצה כנען, ולא בני בניו, אמר להן, יהודה וישששכר וזבולן ישאו מן המזרח, ראובן ושמעון וגד יטענו מן הדרום, אפרים ומנשה ובנימין מן המערב, דן ואשר ונפתלי מן הצפון, יוסף אל יטעון מפני שהוא מלך, לוי אל יטעון מפני שהוא טוען ארון ה', ומי שהוא טוען ארונו של חי העולמים אינו בדין שיטעון ארונו של מת, אם תטענו מטתי כמצותי עתיד הקב"ה להשרות אתכם דגלים במדבר. ועכשו היה משה מצר על סדור הדגלים שלא תפול מחלוקת בין השבטים מי במזרח מי במערב, אמר לו הקב"ה אינך זקוק לטרוח בזה שכבר היה דבר זה מסורת בידם מאביהם.

יחנו בני ישראל מנגד. רחוק מיל, כענין שנאמר ביהושע (יהושע ג׳:ד׳) אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, כדי שיוכלו לבא שם בשבת להתפלל, והיו הדגלים שוים לכל רוח ורוח, והיו משה ואהרן סמוכין לארון שנאמר (במדבר ג׳:ל״ח) והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו, אמר הקב"ה שאם כעסתי על בני יהיו אלו עושים פשרה ביני וביניהם. זהו שאמר הכתוב (תהילים כ׳:ו׳) נרננה בישועתך זו תשועת הים, ובשם אלהינו נדגול אלו דגלי מדבר, ימלא ה' כל משאלותיך

חבה יתרה חבבן לעשותם דגלים כדי שיהיו נכרים בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן, וכה"א (שיר השירים ה':י'-י"אשירים ה':י'-י"אשירים ב':ד') הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה, למה הדבר דומה לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין נכנס לבדקו מצאו כולו חומץ, בא לצאת מתוך האוצר מצא שם חבית אחת של יין טוב, אמר חבית זו חביבה עלי מן כל האוצר. כך יש להקב"ה שבעים אומות ומכולם לא מצא הנאה אלא מישראל. יין בגימטריא ע' כמספר ע' אומות, ועל כולן (שם) ודגלו עלי אהבה, ואומר (שם ו) ששים המה מלכות, והם אלופי בני שעיר, ושמונים פילגשים, נח ובניו, ועלמות אין מספר, בני ישמעאל, אחת היא יונתי תמתי, שלא נתערבה באומות העולם. רבי יהודה אומר הביאני אל בית היין, למרתף גדול של יין זה סיני שמשם יצאה תורה שהיא נדרשת במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא. זהו שאמר הכתוב (שם) מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה איומה כנדגלות, מלמד שהאומות היו רואין אותן איומה בדגליהם ואומרים להם שובי שובי השולמית, הדבקי בשכינה, שובי שובי ונחזה בך, נעשה מכם שלטונין והגמונין כמה דתימא (שמות י"ח:כ"א) ואתה תחזה מכל העם, שהוא לשון שררה, וישראל משיבין מה תחזו בשולמית מה שררה תתנו לנו, כמחולת המחנים, יכולים אתם לעשות לנו כאותו כבוד שהיה הענן חופף עלינו. **והחונים קדמה מזרחה** ומונה והולך יהודה ישששכר וזבולן, והיו סמוכים למשה אהרן ובניו כי כן יזכיר למטה והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה אהרן ובניו, ולפי שהיו סמוכין למשה ואהרן נעשו גדולים בתורה שנאמר (בראשית מ"ט:י') לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, וכן יששכר (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, וכן זבולן (שופטים ה':י"ד) ומזבולן מושכים בשבט סופר, ועל שהיו שלשתן שכני התורה נעשו כולן בני תורה, זהו שאמר טוב לצדיק טוב לשכנו. והיו בני קהת בדרום וסמוכים להם ראובן ושמעון וגד, ושלשתן היו שכני קרח ועדתו ונאבדו במחלקותו של קרח, זהו שאמרו אוי לרשע אוי לשכנו. והיו שבעה ענני כבוד מקיפין אותן, ארבע מארבע רוחות ואחד הולך לפניהם דרך שלשה ימים וענן שכינה שהיה ביניהם, ואחד מסך על גביהן שנאמר (במדבר י':ל"ד) וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה, הענן שהיה הולך לפניהם היה הורג הנחשים והעקרבים ומשוה להן הדרך, משפיל להן את הגבוה ומגביה את השפל, ואותו שהיה מסך עליהם שלא יראו שרב וצנה ארבעים שנה, ועל אותו הדור אמר שלמה ע"ה ברוח הקדש (שיר השירים ו':ד') יפה את רעיתי כתרצה, שאני מתרצה להן ומעמידם ומושיבם. ואמר משה רבינו עליו השלום (דברים ל"ב:י') ימצאהו בארץ מדבר יסובבנהו, שהבינם בדרכי תורה, יצרנהו כאישון עינו, עושה להם דגלים

כמלאכים שנאמר (שיר השירים ה׳:י׳-י״א) דגול מרבבה, וכתיב (תהילים ס״ח:י״ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, עד כאן במדרש.

פסוק ט

ראשונה יסעו. דרשו רז"ל אתה מוצא יהודה בכל מקום בתחלה, בין לחניה בין לנסיעה בין לקרבנות בין למלחמה. לחניה, והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה. לנסיעה (במדבר י׳) ויסע דגל מחנה בני יהודה, לקרבנות (שם ו) ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה, למלחמה (שופטים א) מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה ויאמר ה׳ יהודה יעלה. ואף לעתיד כשיבא המבשר יהודה יתבשר תחלה, שנאמר (ישעיה נב) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר וגו', וכתיב (נחום ב) חגי יהודה חגיך.

פסוק יד

ונשיא לבני גד אליסף בן רעואל. ברי"ש ולא בדל"ת כי כן כתוב במסרה על זה לית כוותיה בכל שבטיא, וחד (במדבר ד) בן רעואל המדיני. א"כ הפסוק שהזכיר בראש הספר לגד אליסף בן דעואל, בדל"ת, מאחר שהזכיר על זה דלית כוותיה בכל השבטים. והוא נקרא פעם בדל"ת ופעם ברי"ש, והכל ענין אחד, כי הענין שרצה באל וידע אותו.

פסוק לב

אלה פקודי בני ישראל וגו', **שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים**. כבר הזכיר המספר הזה למעלה, ומה שהחזירו פעם שנית להורות על הפלא העצום שהיה בהם כי לא מת אחד מהם מן הגוי הגדול הזה מיום שנפקדו ועד יום הנסיעה והיו עשרים יום, שהרי בעשרים לחדש נסעו.

פרק ג

פסוק א

ואלה תולדות אהרן ומשה. הזכיר משה לפי שלמדם תורה, כי תלמידיו של אדם הן הן תולדותיו העקריות, והיו תולדות אהרן בהולדה ותולדות משה בלמוד התורה, ולזה הזכיר הר סיני שבו נתנה תורה, ואמר **ביום דבר ה׳ את משה בהר סיני**. וכן דרשו רז"ל כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. ואחרי כן הזכיר ואלה שמות בני אהרן לבאר שהיו בנים לאהרן לבדו, ולזה הזכיר ארבעתם בשמותם. ואחרי כן הזכיר שלישית אלה שמות בני אהרן הכהנים המשוחים אשר מלא וגו'.

ויתכן לפרש על דרך הפשט כי הוצרך זה ללמדך שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, שנאמר (תהילים נ׳:ג׳) וסביביו נשערה מאד, ועל כן הוסיף הכהנים המשוחים ולומר כי אפילו אנשים גדולים כאלו הכהנים המשוחים אשר מלא ידם לכהן לא נשא פניהם כשחטאו לפניו אבל הענישם מיד בעונש מיתה, וזהו שכתוב (דברים כ״ח:נ׳)

אשר לא ישא פנים לזקן וכתיב (איוב ל"ד:י"ט) אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם.

ויתכן עוד שיהיה בכתוב סוד, כי בני אהרן יחזור לנדב ואביהוא בלבד שכבר מתו, והוא שהזכיר וימת נדב ואביהוא לפני ה', ואמר הכהנים המשוחים ומפני שארבעתם היו משוחים לכך הוצרך לפרש אשר מלא ידם לכהן קרי ביה לכהן, כלומר אותם אשר מלא ידם לכהן אחר, והוא פינחס בן אלעזר, והוא שכתוב (שמות ו':כ"ה) ותלד לו את פינחס אלה וגו', וזהו שהזכירה תורה מיתת נדב ואביהוא בפרשת פינחס, וזהו שכתוב בתחלת פרשת פינחס בן אלעזר בן אהרן, כי כל התורה כולה רמזים והערות, ועל כן הזכיר בכאן שלשה פעמים אלה לרמוז על שלש הויות, הראשונה הויה שכלית כלפי משה, והשניה גופנית כלפי אהרן, והשלישית הויה מחודשת כפי מדותיו של הקב"ה. ומפני ששתי הויות היו בזמן אחד לכך הזכיר בהן ואלה בקשור וא"ו, מה שאין כן בהויה מחודשת שבה הזכיר אלה בלא וא"ו. והואיל והזכירם פירש מיתתם וחטאם שמתו בו.

פסוק טו

מבן חדש ומעלה תפקדם. אמרו במדרש זהו שאמר הכתוב (תהילים צ"ב:י"ג) צדיק כתמר יפרח, מה תמרה זו צלה רחוק כך מתן שכרן של צדיקים רחוק, מה היא עושה תמרים ועושה נובלות אף ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ, מה היא עושה נובלות שאין נכנסין לאוצר ויש בה תמרים שנכנסין לאוצר כך ישראל במדבר מהם נכנסו לארץ ישראל ומהם לא נכנסו.

פרק ד

פסוק ה

ובא אהרן ובניו. סדר כסוי כלי המשכן, על הארון כסו את הפרוכת, ועליו מכסה עור תחש ומלמעלה פרשו עליו בגד תכלת, והשולחן מכסין בבגד תכלת ועליו הכלים, ועליהם מכסים בבגד תולעת שני ועל בגד תולעת שני מכסין אותו בעור תחש, והמנורה מכסים אותה תחלה בבגד תכלת ועל התכלת עור תחש, ומזבח הזהב המיוחד לקטורת פורשין עליו בגד תכלת ועל הבגד עור תחש, ומזבח הנחשת שהוא מזבח העולה פורשים עליו בגד ארגמן שהוא אדום יותר מבגד שני כי שם זורקין הקרבנות, ועל הארגמן עור תחש. נמצאת למד שבכל הכלים בין שיהיה בהן תכלת או שני או ארגמן כולם מכוסין בעור תחש והוא המכסה העליון הנראה על כולן, חוץ מהארון שלא רצה הכתוב להעמידו במכסה עור תחש כשאר הכלים אלא שיהיה המכסה העליון תכלת כעצם השמים לטוהר.

פסוק טז

ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטורת הסמים. כתב הרמב"ן ז"ל כי מה שאמר ופקודת אלעזר ולא אמר ומשא אלעזר כמו שאמר משא בני קהת, נראה מזה שלא היה אלעזר נושא אותם אבל היה פקיד עליהם, אבל מן הירושלמי מצינו שהיה אלעזר נושא אותם הוא בעצמו, ובודאי היה משא גדול, שהרי הקטרת שס"ה מנה היה ושמן המאור לשנה שלמה היה קפ"ג לוגין, והיה בלי ספק מעשה נס, עד כאן לשון הרב ז"ל.

ומצאתי בירושלמי בפרק המצניע, שמן המאור בימינו, מנחת קטורת הסמים בשמאלו, ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו, ושמן המשחה בימין צלוחית קטנה תלויה לו באפונדתו.

פסוק יח

אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי. צוה הקב"ה לאהרן ולבניו להזהיר הלוים בני קהת ולשמור אותן שלא יבאו לידי כרת. וחס הקב"ה על שבטו של לוי שמסר עצמו על קדושת השם בעגל שנאמר (שמות לב) והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו, ולכך אמר אל תכריתו.

ובמדרש אל תכריתו, כך שנו ז"ל כל חייבי כריתות שלקו נפטרין מידי כריתותן שנאמר (דברים כה) והפילו השופט, כתיב ארבעים יכנו וכתיב ונקלה אחיך, כיון שלקה הרי הוא אחיך. ולמה ארבעים, אלא האדם נוצר לארבעים יום ועבר על התורה שנתנה לארבעים יום, אמרה תורה ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו. וכן אתה מוצא באדם הראשון, כשנצטוה ועבר עליו לקה העולם בארבעים עונשין, אדם הראשון עשרה, וחוה עשרה, והנחש עשרה, והאדמה עשרה. ולפיכך כשיעבור האדם על המצוה ילקה ארבעים. כן אתה מוצא במדבר בעונש מרגלים שלקו ארבעים שנה במדבר.

משפחות הקהתי. ולא אמר משפחת קהת, אמר הקב"ה גלוי וידוע לפני שעתידין קרח ועדתו לערער על משה ואהרן, אעפ"כ אמר הקב"ה אל תכריתו. נטל חצי שמו ונתן אותו על קהת ואמר הקהתי. משל למלך שהיה לו בן ונדבק עם הלסטים ונתפסו, אמר המלך בשביל בני אני פודה אותן עכשיו, ועז"א הכתוב (ישעיה מח) למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך.

פסוק כ

ולא יבאו לראות כבלע את הקדש. לשון כבלע הסרת דבר ובטולו, וכן (שם ג) ודרך אורחותיך בלעו.

וע"ד הפשט יאמר ולא יבאו לראות כאשר יוסר בנינו ויוסר מסך הפרוכת ואז יתגלה הארון שהוא קדש, וכאלו אמר ולא יבאו לראות את הקדש כבלע.

וע"ד הקבלה ולא יבאו לראות כבלע, כשהכבוד מתבלע וחוזר אל מקומו הראשון אל הקדש למעלה.

וידוע כי כל השנה היה הכבוד נשמט מן הענן לפני ולפנים לגמרי ומתגלה על הכפורת, זהו שכתוב (ויקרא ט"ז:ב') כי בענן אראה על הכפורת, לא אמר כי אראה בענן אבל אמר כי בענן אראה, כלומר אני בא בעמוד ענן ואחר כך אשמע מן הענן ואראה על הכפורת, וכבר הזכתי זה במקומו, ולפיכך לא היה רשות לכהן גדול ליכנס לשם כי אם פעם אחת בשנה ביוה"כ, ואף ביוה"כ אינו רשאי ליכנס לשם כי אם בקטורת, ולא שיכניס הקטרת עשוי, אלא שיעשנו לשם ויעלה תמרת עשנו שם ויהיה הכבוד נכסה מעיניו, וכענין שכתוב (שם) וכסה ענן הקטורת את הכפרת. וזהו שהזהיר את הלוים ולא יבאו לראות כשהכבוד מתבלע אל הקדש שהוא חביון עזו, וכענין שכתוב (חבקוק ג':ד') ונוגה כאור תהיה קרנים מידו לו ושם חביון עזו.

פסוק כב

שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפעלי און (משלי כא, טו)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכתוב הזה (משלי כא) כי המשפט שבו קיום העולם הוא מחתה ופחד אצל הרשעים ושמחה אצל הצדיקים, וידוע כי לשון שמחה יותר גדול מן הגילה והרינה והמשוש והוא שכתוב (שם כג) גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו, הזכיר לשון גילה אצל הצדיק, והשמחה שהיא יותר גדולה אצל החכם אשר בו שתי המעלות חכם וצדיק, כי אין שלמה ע"ה משבח חכם רשע, וזהו שכתוב (תהילים ל"ב:י"א) שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב, צרף בכתוב הזה שלש לשונות של שמחה, והם שמחה וגילה ורינה, והזכיר תחלה השמחה שהיא גדולה ויחס אותה לשם יתעלה לרוב מעלתה, כי לא אמר שמחו וגילו בה' צדיקים, ובאור הכתוב כי הצדיק ישמח בהעשות משפט בעיר וכשאין ביניהם גזל וחמס, ואם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה ידאג ויאנח על זה כי כן מדתו של צדיק. ומחתה לפועלי און, עשות משפט הוא מחתה ויראה ופחד לפועלי און, כי יראו לנפשם כאשר יוכיחו בעיר עושי רשעה, והענין להם למחתה פן יענשו על מעשיהם הרעים. ואם כן באר לך הכתוב כי עשית המשפט שהוא מחתה לפועלי און הוא שמחה אצל הצדיק.

והנה שלמה ע"ה כוון בזה להודיענו שיתחייב האדם להיותו שמח במצות כשיעשה אותן או יראה אחרים עושין וזהו שאמר עשות משפט ולא אמר עשותו משפט. וידוע כי השמחה במעשה המצות מצוה בפני עצמה, וכשם שהמצוה עבודה לשי"ת כך השמחה על המצוה נקראת עבודה, וכן כתיב (דברים כ"ח:מ"ז) תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך

בשמחה, והוא שכתוב (תהילים ק':ב') עבדו את ה' בשמחה, באר כי השמחה שלמות העבודה, ועל כן היה ענין השיר במקדש ובמשכן בשיר הפה והכלי שהוא מביא נפש האדם לדרך השמחה, ומכאן אמר הכתוב בלוים לעבוד עבודת עבודה, ודרשו רז"ל אי זו עבודה לעבודה הוי אומר זה השיר, כי היו הלוים מוזהרין ומצווים לשורר ולעורר השמחה על מצות הקרבן כדי להיות מעשה המצוה בשמחה. ומן הידוע כי עקר זמנו ותקפו של אדם בתכונת כח הקול ובטורח המלאכות הוא מזמן שלשים שנה עד חמשים וכמו שאמרו בן שלשים לכח, ומן החמשים ואילך הכח תשש והקול נפסק והלוי נפסל, כי איך ישיר את שיר ה' כיון שנפסק קולו ונשתנה, וזהו ששנינו לוים במומים כשרים בשנים פסולים, ועל זה אמר הכתוב (במדבר ח':כ"ה) ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד, ומפני זה נצטוו הלוים להמנות מבן שלשים ועד בן חמשים שהוא זמן עבודתם, וזהו שכתוב.

נשא את ראש בני גרשון גם הם לבית אבותם למשפחותם, מבן שלשים שנה ומעלה עד בן חמשים שנה. אמר גם הם כלומר כמו שנשאת בני קהת, כי כן הזכיר בפרשה של מעלה, ולפי שהיו בני קהת ראשונים במעלה שהיו נושאים כלים המקודשים לכך צוה למנותן תחלה אע"פ שגרשון היה הבכור, וכבר הזכרתי בסדר של מעלה כי כשם שהיו ישראל במדבר ארבע דגלים לארבע רוחות העולם, כן היו הלוים ארבע חלקים לארבע רוחות העולם, כי משה ואהרן ובניו במזרח ובני גרשון במערב ובני קהת בדרום ובני מררי בצפון.

פסוק כה

ומכסה התחש אשר עליו. לא הזכיר ג"כ מכסה עורת אילים מאדמים, כי היו דבוקים זה עם זה, או אחז הכתוב דרך קצרה.

ופרשה זו תבאר משא הלוים ועבודתם, כי משא בני גרשון היתה קלה כי היו נושאים הבגדים, והם יריעות המשכן והמכסאות והקלעים, והוא ששנו רז"ל בני גרשון היו ממונים על כלי הארג, והנה היא עבודה קלה משל מררי, אבל בני מררי עבודתם כבדה שהיו ממונין על הנחשת ועל העצים, והן קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו, והיה איתמר ממונה על בני גרשון ובני מררי, כי בחנות המשכן היו מחזירין כל הכלים על ידו.

פסוק מז

לעבוד עבודת עבודה. זה השיר שהיה עבודה לעבודה אחרת והיא הקרבנות, וכן הוא אומר (תהילים ק':ב') עבדו את ה' בשמחה ופסוק מלא הוא שקורא עבודה לשיר, הוא שכתוב בדברי הימים (ב לה) והמשוררים בני אסף על מעמדם אין להם לסור מעל עבודתם, והשיר הזה היה בכנורות ומצלתים והיו אומרים שירות וזמירות להקב"ה

בשעת הקרבן. ואמרו רז"ל כמה נימין היו בכנור, שבעה, שנאמר (תהילים ט"ז:י"א) שובע שמחות את פניך, אל תקרי שובע אלא שבע, וכן דוד ע"ה אומר (שם קי"ט) שבע ביום הללתיך, ולימות המשיח שמונה, שנאמר (שם י"ב) למנצח על השמינית, על נימא שמינית. ולעתיד לבא עשרה שנאמר (שם ל"ג) בנבל עשור זמרו לו, ואומר (שם צ"ב) עלי עשור ועלי נבל, כן דרשו רז"ל במסכת ערכין בפרק אין בערכין בסופו. ובאור הענין כי העולם הזה על שבעה מזלות ולימות המשיח תרבה ההשגה בתוספת מעלה ולעוה"ב תהיה ההשגה על השלמות במעלה שהיא כלל המעלות כולן. ודע כי לא נתפרש ענין השיר עד שבא אדוננו דוד ע"ה.

והנה הוא נחלק לשמונה חלקים כי מספר הלוים המשוררים שמונה חלקים, והם אסף הימן ידותון איתן האזרחי הרי ארבעה, ולוי היה שם ששמו בן הרי חמשה, ועל הגתית הוא משפחת הגתית והוא משפחת עובד אדום הרי ששה, ובני קרח הרי שבעה, ובני משה הרי שמונה, כי תפלה למשה ענינו לבני משה. והיו משוררים ג"כ בשמונה כלים ואלו הן, על נגינות, על מחלת, על עלמות שיר, והמשא, שנאמר (דברי הימים א ט"ו:כ"ב) וכנניהו שר הלוים במשא יסור במשא כי מבין הוא, והוא קול חזק וגבוה, מלשון (בראשית כ"ט:י"א) וישא את קולו, ודרשו רז"ל במסכת ערכין אל תקרי יסור אלא ישיר במשא, דכתיב לעבוד עבודת עבודה ועבודת משא. ועל הנחילות, והוא מלשון חליל, וכתיב (מלכים א א':מ') והעם מחללים בחלילים, ועל שושנים, על הגתית, על השמינית.

פסוק מט

על פי ה' פקד אותם ביד משה. לא תמצא בפקודי בני ישראל שיזכיר בהם על פי ה', והזכיר זה בלוים לרמוז על מדתם שהיא מדת הדין, והיו ממונים להשמיע קול וכן תולדת השי"ן לשרוק, ועל זה אמרו בספר יצירה שי"ן שורקת מ"ם דוממת. ומלבד מנוי עבודת השיר היה ממונה עוד על המשפט ולשמור המקדש והיה אפשר לו לשחוט, כי הכהן לא היה שוחט, וכן כתיב (במדבר י"ט:ג') ושחט אותה לפניו, ועל כן תמצא שיזכיר הכתוב תמיד בלוים על פי ה', הוא שכתוב (שם ג) ויפקוד אותם משה על פי ה' כאשר צוה.

וקרוב בעיני לומר כי לכך חייבה התורה למנותם מבן חדש ומעלה כי הוא הקף הלבנה המושלת בלילה, ומדת הלוים היא מדת לילה הנקראת אמונה, ואמר הכתוב (תהלים צ"ב) ואמונתך בלילות.

פרק ה

פסוק ב

וישלחו מן המחנה. זה מחנה שכינה, שהרי הצרוע והזב וטמא מת שהם טמאים טומאת שבעה משולחים הם ממחנה שכינה, אבל בשאר מחנות והן מחנה לויה ומחנה ישראל דין שלשתם חלוק, שהצרוע משתלח חוץ משלשתן שהן מחנה שכינה ומחנה לויה ומחנה ישראל, שכן מצינו במצורע (ויקרא י״ג:מ״ו) בדד ישב מחוץ למחנה מושבו, והוא מחנה ישראל, והזב ובעל קרי משולח מן השתים ממחנה שכינה ומחנה לויה, ומותר במחנה ישראל, שכן דרשו רז"ל בפסחים בענין בעל קרי (דברים כ״ג:י״א) וכי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה, זו מחנה לויה, כל שכן שאסור ליכנס למחנה שכינה, וטמא מת משולח ממחנה שכינה לבד ומותר בשל לויה וכל שכן בשל ישראל.

פסוק יז

ולקח הכהן מים קדושים בכלי חרש ומן העפר אשר יהיה בקרקע. למה במים שמן השמים ובעפר שמן הארץ, אמרו במסכת סוטה אמר רבא מפני מה אמרה תורה הבא עפר לסוטה, זכתה יוצא ממנה בן כאברהם אבינו שכתוב (בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, לא זכתה תחזור לעפרה, עד כאן.

בכלי חרש. דרשו רז"ל היה רבי מאיר אומר מנין שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, שנאמר (ישעיהו כ״ז:ח׳) בסאסאה בשלחה תריבנה, סאה בסאה. ותני רבי חייא מיום שחרב בית המקדש אע"פ שבטלה סנהדרי גדולה ובטלו ארבע מיתות ב"ד, דין ארבע מיתות ב"ד לא בטל, מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו, מי שנתחייב שרפה או נופל בדליקה או נחש מכישו, מי שנתחייב הרג או נמסר למלכות או לסטים באין עליו, מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונכי. וכן בסוטה, במדה שמדדה בה מודדין לה, היא השקתו יין משובח בכוסות משובחים לפיכך הכהן משקה אותה מים המרים בכלי חרש, היא עמדה על פתח ביתה לראותו והכהן מעמידה על שער נקנור ומראה קלונה לכל, היא פרסה סודר נאה על ראשה כדי להתנאות לפיכך ופרע את ראש האשה, היא קשטה לו פניה לפיכך פניה מוריקות, היא כחלה עיניה לפיכך עיניה בולטות, היא האכילתו מעדני עולם לפיכך קרבנה מאכל בהמה, היא עשתה בסתר המקום מפרסמה בגלוי, הדא הוא דכתיב (משלי כ״ו:כ״ו) תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל.

ואם תשכיל היטב במה שאמר בכלי חרש תמצא שיש בו רמז שלא תזכה לקום עמו בתחית המתים אך תהיה כחרש הנשבר שאין לו תקנה אם זנתה תאבד מן העוה"ז

ועוה"ב, שהמזנה תחת בעלה כעובד שתי רשויות, ועל כן אמר בכלי חרש ולא אמר בכלי זכוכית שהזכוכית יש לו תקנה בנפיחה והמתים עתידין לחיות ק"ו מזכוכית, וזה סוד מה שדרשו אמן מאיש זה אמן מאיש אחר כלומר אמן מאיש זה שהיה בן זוגה בנשמה ובגוף, אמן מאיש אחר שהיתה ממנו, שתכרת נפשה מחבורם ולא תהיה עם אחד מהם, והבן זה.

פסוק יח

מנחת קנאות ה'יא ו'ביד ה'כהן י'היו. כבר הודעתיך בפרשת הפלגה שבכל מקום שתמצא שם המיוחד למפרע הוא רמז למדת הדין, ובאותו ענין שנרמז שם מדת הדין מתוחה, וכבר העירותיך למעלה כי נ"ד תיבות היו כותבים לסוטה שהיו נמחים על המים, שהוא אמצעות שם הכנוי שהיא מדת הדין המתוחה כנגדה.

מי המרים המאררים. על שם סופן נקראו מרים, וכן (איוב כ"ב:ו') ובגדי ערומים תפשיט, וכן (ישעיהו מ"ז:ב') קחי רחים וטחני קמח. ומה שאמר מאררים על שם האלות הנמחות במים שהם מקללין אותה.

והחכם ר' אברהם ז"ל הזכיר בו סוד, וזה לשונו, מלת מי סמוך ומלת המרים תואר השם, אבל סודו ידוע, עד כאן. ואומר אני כי צדק בדברו שהוא שם התואר.

והנני מבאר סודו, כי קרא הכתוב אל הכחות העליונים מרים כי כן קראם איוב מ':י"ט:י"טרירי יום ואוררי יום, הוא שאמר (איוב ג':ה') יבעתוהו כמרירי יום, והכ"ף נוספת, ככ"ף (הושע ה':י') כמסיגי גבול, ואמר (איוב ג':ה') יקבוהו אוררי יום, שהם הכחות העליונים העתידים לעורר ולרצץ ראשי לויתן, וכן דרשו רז"ל עתיד גבריאל לעשות קנוגיא עם לויתן ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו שנאמר (איוב מ) העושו יגיש חרבו.

והתבונן לשון מי המרים המאררים כי המרים הם המאררים אותה, וכשהיה הכהן משביע את האשה בשם הנכבד והמים בידו היה מכוין לשתי המדות מדת יום ומדת לילה המסכימים להענישה אם נטמאה, או לתת לה שכר פרי הבטן אם נקתה, ושתי אלו המדות נרמזות למשכיל במלת מרים, והנה הן מאצילות ומשפיעות כח לכל הכחות העליונים הנקראים אוררי יום, ועל כן ייחס את המים למלת המרים ואמר המרים המאררים, כלומר מים של המרים המאררים אותה, ומזה אמר החכם הנזכר שהוא תואר ולא שם. ומה שאמר ובאו בה המים המאררים למרים שנראה שהוא שם ולא תואר, זה פירוש ובאו בה המים המאררים שהם למרים, כי האלות אשר במים מאררים אותה בכח המרים, והמרים בכח מדת יום ומדת לילה הנרמזים בפרשה.

פסוק לא

ונקה האיש מעון. דרשו רז"ל בזמן שהאיש מנוקה מעון המים בודקין את אשתו אין האיש מנוקה מעון אין המים בודקין את אשתו, והנקיון הזה הוא שלא בא עליה משקנא לה ונסתרה.

ויש שפירש אם בעל שום ביאה אסורה כל ימיו אין המים בודקין את אשתו, ואפילו בא על ארוסתו בבית חמיו שאסורה מדרבנן אין המים בודקין את אשתו, שנאמר ונקה האיש מעון והאשה ההיא תשא את עונה, בזמן שהאיש מנוקה מעון אשתו נושאת את עונה, לפיכך אם היתה אשתו אסורה עליו מחייבי לאוין או מחייבי עשה אפילו שקנא לה ונסתרה אינה שותה אלא תצא בלא כתובה. ודרשו רז"ל במסכת סוטה משרבו הנואפים פסקו מי סוטה שנאמר (הושע ד':י"ד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם עם הזונות יפרדו ועם הקדשות יזבחו ועם לא יבין ילבט, כלומר לא יעשה עוד בהם הנס הגדול הזה שהוא נעשה להן לכבודן של ישראל ולהיותם עם קדוש וכדי לנקותם מן הממזרות, לפי שאינן מנוקין מביאה אסורה, זהו כי הם עם הזונות יפרדו, כלומר מלשון פרדה שאינה עושה פירות כך הם שטופים בזנות כפרדים וסוסים ולא לעשות פירות אלא למלאות תאותם, ועם לא יבין הטובה הזאת ילבט בסכלותו, וכן (משלי י':ח') ואויל שפתים ילבט, ובתרגום ירושלמי וסכלא בשפוותיה מתאחד.

פרק ו

פסוק ב

איש או אשה כי יפליא לנדור נדר נזיר. נסמכה פרשה זו של נזירות לפרשת סוטה לומר שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, כך דרשו רז"ל, וכן הוא אומר (הושע ד':י"א) זנות יין ותירוש ותירוש יקח לב.

וע"ד הפשט הוזהר הנזיר מן היין כי כל הנמשך אחריו נמשך אחר התאוות והוא מביא לידי חטאים ומכשולים רבים, ונצטוה בגדול שער לפי שמוליד הדאגה, ויהיה לבו נכנע בעבודת הש"י בהיותו מנוול בשערו ויהיה נזהר מהמותרות המנוולים אותו, כי כן השער מותר הטבע באדם מהעשנים הנולדים בגוף, וזהו לשון יפליא יעשה דבר פלא כי רוב העולם הולכין אחר תאותם וזה פורש מהתאוות, וזהו לשון נזיר מלשון (ויקרא כ"ב:ב') וינזרו מקדשי בני ישראל, שהוא לשון הפרשה.

או יהיה נזיר מלשון נזר הקדש, כי נזר אלהיו על ראשו, והוא ענין עטרה וכתר מלכות, ונקרא בשם הזה על שם שהוא מלך מולך על התאוות הפך משאר בני העולם שהם עבדי התאוות.

להזיר לה'. כי כוונתו בנזירות לה' הוא, לפי שהיין מפסיד השכל ואי אפשר שתהיה עבודת האדם שלמה.

פסוק ג

מיין ושכר יזיר. יין הוא הישן, שכר הוא התירוש, ואחרים אמרו כי היין הוא היין החדש ושכר הוא היין הישן שהוא משכר, כאשר כן תרגם אונקלוס מחמר חדת ועתיק, והוא נצטוה שיתרחק מחמשה דברים היוצאים מן הגפן, היין והענבים והצמוקין וחרצן וזג, ועל כל אחד מחמשה אלו עובר בלאו, והבוסר בכלל ענבים הוא, והחומץ בכלל יין הוא לפי שמתחלה היה יין ואסורו לא הופקע בחמוצו, ואמרו במסכת נזיר אכל ענבים לחים ויבשים חרצנים וזגין וסחט אשכול של ענבים ושתה, לוקה חמש.

וע"ד הקבלה איש כי יפליא לנדור נדר נזיר, כבר בארתי לך בסדר אמור, כהן גדול דוגמת מי הוא, הנה הנזיר למעלה ממנו כי הוא למעלה מן המדות דבק בעצם הרחמים העליונים, ולפי שהוא מוכתר במעלת הנזירות נקרא נזיר מלשון כתר, וזהו כי נזר אלהיו על ראשו, תער לא יעבור על ראשו, גדל פרע שער ראשו, וקדש את ראשו, וזהו כי יפליא מלשון פלאות חכמה, ולנדור נדר מקום הבינה, והוא מוזהר מג' דברים, מן היין ומן התגלחת ומטומאת המת, ועשה הכתוב בזה שלשה חלקים הזכיר בהם שלשה פעמים כל ימי, חלק ראשון כל ימי נזרו מכל אשר יעשה וגו', חלק שני כל ימי נזרו תער לא יעבור על ראשו, חלק שלישי כל ימי הזירו לה' על נפש מת לא יבא. הוזהר מן היין וטומאת המת כדי להתרחק מן השמאל, הוזהר בתגלחת לפי ששערותיו של אדם הם כחו, וכן בשמשון (שופטים ט"ז:י"ז) אם גלחתי וסר ממני כחי, ואין להם סוף והם גדלים כל ימי חיי האדם גם אחר מותו אם יעמוד במקום לח, וכל זה ירמוז לענפי השם ונטיעותיו וכחותיו שהם הויות דקות ופנימיות והן עשויות כעין חוטי שלהביות המתפשטות לכל צד ואין להם סוף ותכלית ואין להם קץ, ועל כן נצטוה לגדלם, הוא שאמר גדל פרע שער ראשו, והוזהר שלא יכרות אותם כי נזר אלהיו על ראשו, ואם יכרות שער ראשו שהוא דוגמת הנטיעות יהיה כמקצץ ומפריד השם מענפיו.

והנה שמשון כשנכרת שער ראשו נחשב לו כמקצץ ומיד סר כחו מעליו, והוא כח ה', וזהו לשון ותאלצהו, שיחזור למדת הדין, קרי ביה ותאצלהו, והוא מניעת האצילות שנסתלקה ממנו רוח נבואה לפי שכח השם סר מעליו בעבור שקצץ. וצותה תורה בנזיר כשיגלח ראשו שיתן שערותיו על האש אשר תחת זבח השלמים, מפני שהם קדש ודוגמא לקדש, והחמיר בו הכתוב יותר מכהן גדול שלא יטמא לאביו ולאמו, והבין כל כי הנזיר בשערותיו הוא דוגמא, ואמרו רז"ל חמשה נבראו מעין דוגמא של מעלה ולקו, אבשלום

בשערו שאול בצוארו שמשון בכחו אסא ברגליו צדקיהו בעיניו. ועל ההויות האלו אמר שלמה (שיר השירים ה':י"א) קוצותיו תלתלים, וכן דניאל (דניאל ז':ט') ושער ראשה כעמר נקא, וזה מבואר.

ושכר שהזכיר הכתוב על כל דבר שישתכר האדם ממנו, [והוא יין ושכר האמור באהרן ובניו בבואם לאהל מועד (ויקרא י':ט')]. ומלת חרצנים אין לה חבר בכל המקרא, וכן מלת זג, והנה חרצן הוא הגרעין וזג הוא הקליפה שהיא מבחוץ. והחכם רבי אברהם פירש בהפך חרצן הוא החיצון וזג הוא הפנימי.

פסוק ט

בפתע פתאם. כמו (דניאל י' ב) אדמת עפר. והנה הוא מביא קרבן על המזיד כשוגג, וכן אמרו ז"ל בפרק ב' של כריתות ארבעה מביאין קרבן על המזיד כשוגג ואלו הן, נזיר ושבועת הפקדון ושבועת העדות ואשם שפחה חרופה שהיא לוקה והוא מביא קרבן. נאמר בנזיר בפתע שהוא שוגג, פתאם הוא מזיד, לפי שנאמר (משלי כב) ופתאים עברו ונענשו, עשה בו מזיד כשוגג. וכן שבועת העדות לא הזכיר בו הכתוב ונעלם, ובכולן הזכיר ונעלם ובשבועת העדות לא הזכיר ונעלם לחייב על המזיד כשוגג. שבועת הפקדון למד משבועת העדות בגזרה שוה דתחטא תחטא. הבא על שפחה הזכיר בו ונסלח לו (ויקרא יט) לעשות מזיד כשוגג, כלומר שנסלח לו בקרבן זה באיזה ענין שיהיה בין בשוגג בין במזיד.

פסוק יג

ביום מלאת ימי נזרו. טעם הקרבן הזה בנזיר ביום מלאת ימי נזרו לא נתגלה, כי לא מצינו בכל התורה כלה קרבן כי אם על עון שקדם לשעבר, וזה שקדם וזכה לעשות מצוה והיה כל ימי נזירותו קדוש ופרוש מתאוות העולם ועתה ביום מלאת ימי נזרו תחייבנו תורה להביא קרבן הנה זה ענין נפלא ומחודש, וכן אמרו רז"ל במסכת נזיר חדוש הוא שחדשה תורה בנזיר.

והרמב"ן ז"ל נתן בו טעם ע"ד הפשט ואמר כי האיש הזה חוטא נפשו במלאת הנזירות, כי הוא עתה נזיר מקדושתו ועבודת הש"י וראוי היה לו שיזור לעולם ויעמוד כל ימיו בקדושתו נזיר וקדוש לאלהיו, כענין שנאמר (עמוס ב':י"א) ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים, השוה אותו הכתוב לנביא, וכדכתיב כל ימי נזרו קדוש הוא לאלהיו, ועל כן הוא צריך כפרה בשובו להטמא בתאוות העולם, עד כאן לשון הרב ז"ל. ועם כל הטעם הזה לא יצא קרבנו של נזיר מן החדוש כי היכן מצינו קרבן על העתיד.

אבל טעם הקרבן והחדוש איננו מתבאר כי אם ע"ד הקבלה והזכרתי בנזירותו כבר כי הוא למעלה מהמדות ודבק בעצם הרחמים העליונים והוא רוצה עתה לצאת מקדושתו

נראה כמתרחק ורוצה לסלק עצמו ח"ו מאותה מעלה שכבר דבק בה, ולכך הצריכתו תורה קרבן ביום מלאת ולא לכפרה כי לא תמצא בו לשון כפרה או סליחה, אך הכוונה בקרבנו לקרב הכחות וליחד ולהמשיך להם שפע מן המקור ויסתפקו המדות ואח"כ יחזור להנאותיו כבתחלה, ועל כן היה הקרבן שנצטוה בו עולה ושלמים וחטאת, כבש לעולה, איל לשלמים כבשה לחטאת, ובסוף אמר ואחר ישתה הנזיר יין, כלומר ואחר שישלים חיובו לכל צד ויסתפקו המדות, ישתה הנזיר יין ויחזור להנאותיו כמנהג בני אדם בעולם הגופות.

פסוק כג

כה תברכו את בני ישראל. ע"ד הפשט כענין זה תברכו, וכן (במדבר ח׳:ז׳) וכה תעשה להם לטהרם.

וע"ד המדרש כה תברכו, מסר להם הקב"ה הברכות לכהנים במתנה שיהא כח בידם לברך את ישראל. ולפי שעתיד למסור להם ארבעה ועשרים מתנות כהונה ועם זו הם עשרים וחמשה, לכך הזכיר הלשון הזה כ"ה תברכו, כלומר עם ברכת כהנים הם עשרים וחמשה. ודרשו רז"ל כה תברכו בנשיאות כפים, כה תברכו בלשון הקדש, כה תברכו בעמידה, כה תברכו בקול רם, כה תברכו פנים כנגד פנים, כה תברכו בשם המפורש. בנשיאות כפים דכתיב (ויקרא ט׳:כ"ב) וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם. בלשון הקודש, בעמידה, בקול רם, דכתיב (דברים כ"ז:י"ב) אלה יעמדו לברך את העם, מה התם בעמידה ובלשון הקדש ובקול רם, אף כאן פנים כנגד פנים דכתיב כה תברכו את בני ישראל אמור להם. בשם המפורש נאמר כאן ושמו את שמי ונאמר להלן (דברים י"ב:ה׳) לשום את שמו שם.

וע"ד הקבלה כה תברכו, מלת כה היא המדה העשירית שמתוכה מתנבאים הנביאים תמיד ואומרים כה אמר ה', וע"כ אמר כה תברכו כלומר תמשיכו הברכה ממדת החסד שהיא מדתו של כהן אל העשירית, ועם זה היה העולם מתברך בנשיאות כפיו של כהן ובכונת לבו, ולכך תמצא ה"א במלת כה תברכו והיא רמז לה"א אחרונה שבשם, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים קמ"ח:א׳) הללוהו במרומים אחר שהקדים ואמר הללויה, כדי להשלים ה' המיוחד, ומפני שמלת כה היא מדת הדין רפה המנהגת את ישראל והיא כלולה ברחמים לפיכך כשאמר לו הקב"ה לאברהם (בראשית ט"ו:ה׳) כה יהיה זרעך חשבה לו לרחמים, שנאמר (שם) ויחשבה לו צדקה.

אמור להם. אמור מלא, אמר להם הקב"ה לכהנים לא מפני שאמרתי לכם שתהיו מברכין את ישראל תהיו מברכין אותן באנגריא ובהלות אלא תהיו מברכין אותן בכונת הלב,

לכך נאמר אמור מלא.
ועוד יכלול אמור מלא שהוא רמ"ח עם המלה, כי הברכה נבלעת ברמ"ח אברים שבאדם, וחסרון האחד הוא אבר הלב שממנו ישתרגו כל שאר האברים וכולן תלוים בו, ומה שנסתר מן המספר כי הוא כנגד השכינה השורה על כפי הכהן ונסתרת שם שהיא לב השמים שממנו יתברכו העליונים והתחתונים.
ועוד יכלול אמור להם, בסתם לא במפורש, כי יש זמנים שהכהנים מזכירים את השם בנשיאות כפים בפרסום ויש שאין מפרסמין אבל מבליעין אותו, וכן דרשו רז"ל משרבו הפריצים היו מבליעין אותו. וכך יאמר הכתוב כי יש עתים במפורש זהו כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש, ויש עתים בסתם וזהו אמור להם בסתם.
ועוד יכלול אמור להם זכו אמור להם לא זכו אמור סתם, שהרי הכתוב היה ראוי לומר ותאמרו להם אבל אלו אמר כן היה במשמע שהברכה להם נמשכת לעולם בין ראוין בין שאינן ראוין, ולכך כתיב אמור להם שהמובן ממנו זכו אמור להם לא זכו אמור סתם ולא להם.
וכבר הודעתיך בפרשת ויבא עמלק שהכהן כשנושא העשר יתקדשו כל העשר והשפע יורד לשכלים הנפרדים והשכלים וישראל מתברכין, וזהו כה תברכו את בני ישראל את לרבות מלאכי השרת, אמור להם לכולן מעלה ומטה, והבן זה.
ועוד יש לדרוש אמור מלא ששליח צבור צריך לומר ברכת כהנים לכהנים הנושאים כפיהם ולהקרותו להם מלה במלה והם עונין, וזהו אמור לשון אומר יחיד לרבים.
ומה שהיה ש"ץ מקרא השלשה פסוקים לכהן הנושא כפיו מלה במלה תוכל להבין מעלתו וכחו כי כן דוגמתו של כהן למעלה שהוא מתברך ומקבל הברכה מעצם הרחמים העליונים ומברך לכנסת ישראל, וזהו סוד מה שדרשו רז"ל כל כהן המברך מתברך שנאמר (בראשית י"ב:ג') ואברכה מברכיך, ואם כן הכל דוגמא. וכן הברכה משתלשלת משליח צבור המתעטף בטלית לבנה לכהן ומהכהן לישראל, וזה מבואר.
ועוד יכלול אמור להם שהכהנים חייבים לברך את ישראל כשישראל אומרים להם, וזהו לשון אמור להם ותרגם אונקלוס כד יימרון להון, ואחר האזהרה הם עוברין בעשה זה, אבל בלא אזהרה אינן עוברין, שכן מצינו בירושלמי רבי שמעון בן פזי כד הוה תשיש קאי אחורי עמודי, רבי אלעזר נפיק לבראי, כלומר שהיו חלשים ולא היה אחד מהם יכול לישא את כפיו, זה היה מתחבא בין העמודים וזה יוצא חוץ לבית הכנסת, כדי שלא יזהירו אותן לברך ונמצאו עוברין בעשה זה אם לא היו מברכין אחר האזהרה.

ובשם ה"ר יצחק הזקן בעל התוספות ז"ל אמרו שאין כהן נושא את כפיו אלא א"כ נשוי. ובאמת נראה שיש עקר לזה, לפי שאין האדם שלם בלא בת זוגו ואינו ראוי לא לברך ולא להתברך, ומטעם זה היו נדב ואביהוא ראוין ליענש שלא רצו להנשא והיו בנות ישראל ממתינות להם ויושבות עגונות כל ימיהן, וכבר כתבתי כי זאת אחת מן הששׁ דעות שבאו לרז"ל במדרשם על חטאם, ומזה אמר הכתוב (תהילים ע"ח:ס"ג) בחוריו אכלה אש ובתולותיו לא הוללו, מה טעם בחוריו אכלה אש משום דבתולותיו לא הוללו, ומכאן נענשו לאחת מן הדעות כי לא היו ראוין שיתברכו ישראל על ידם, ועל כן יצטרך שיהיה הכהן שלם עם בת זוגו דוגמת המדות שהוא ממשיך הברכה מהן, וזה מבואר.

פסוק כד

יברכך ה' וישמרך. ע"ד הפשט הברכה תוספת ורבוי טובה ועם הברכה שמירה מה שאי אפשר כן למלך בשר ודם שיש כח בידו להעשיר את האדם אבל אין בו כח שיהא נשמר בידו, וכן אמרו רז"ל מלך בשר ודם שיש לו אוהב בסוריא והוא יושב ברומי, שלח המלך אחריו ובא אצלו נתן לו מאה לטרין זהב טענן ויצא לדרך, נפלו עליו לסטים ונטלו כל מה שנתן לו המלך וכל מה שהיה אצלו, שמא יכול לשמרו מן הלסטים.

וע"ד המדרש יברכך ה' וישמרך, יברכך בעושר, וישמרך שתהא עושה המצות, יאר ה' פניו אליך, יעמיד בנים ממך שיהיו בני תורה שנאמר (משלי ו׳:כ"ג) כי נר מצוה ותורה אור, יאר ה' פניו אליך, יעמיד ממך כהנים שמאירים את המזבח שנאמר (מלאכי א׳:י׳) ולא תאירו מזבחי חנם וכתיב, (ויקרא ו׳:ה׳) והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה. ויחונך, שנה רבי חייא הגדול יחנה ה' אצלך. דבר אחר ויחונך, יעמיד ממך נביאים, שנאמר (זכריה י"ב:י׳) ושפכתי על בית דוד ועל יושבי ירושלים רוח חן ותחנונים. ד"א ויחנך, יתן חנו עליך בכל מקום שאתה הולך כמו שכתוב (אסתר ב׳:י"ז) ותשא חן וחסד לפניו. ישא ה' פניו אליך, וכתיב (דברים י׳:י"ז-י"ח) אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד, הא כיצד, עשה תשובה עד שלא נחתם גזר דין ישא ה' פניו, כיון שנחתם גזר דין אשר לא ישא פנים. דבר אחר יברכך ה' וישמרך, יברכך בבנים וישמרך בבנות, שהנקבות צריכות שמירה, וכן הוא אומר (תהילים קכ"א:ה׳) ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך. יאר ה' פניו אליך, יאר לך מאור פניו, ואין יאר אלא חיים שנאמר (משלי ט"ז:ט"ו) באור פני מלך חיים, וכן הוא אומר (תהילים ס"ז:ב׳) אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה. ישא ה' פניו אליך בכל מקום שתפנה יהיו פניו נשואות לך לשום לך שלום ותנצל מכל פגע ומכל מקרה, וזה השגחה פרטית ויתירה, ובהפך זה (ישעיהו א׳:ט"ו) אעלים עיני מכם. ודרשו במסכת ברכות ישא ה' פניו אליך, וכי הקב"ה נושא פנים והלא כבר נאמר (דברים י׳:י"ז)

אשר לא ישא פנים אמר הקב"ה כשם שהם נושאים לי פנים כך אני עושה להם, כיצד, כתבתי בתורתי (שם ח) ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, ואדם יושב הוא ובניו ובני ביתו ואין לפניהם כדי שביעה, והם נושאים לי פנים ומברכים ומדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה, לפיכך ישא ה' פניו אליך. זהו שאמר הכתוב (שיר השירים ג׳:ז׳) הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, וכי שמירה היה צריך שלמה, אלא שחקוק סביב למטתו ברכת כהנים שהוא ששים אותיות, ד"א הנה מטתו שלשלמה, אינו מדבר אלא במלך שהשלום שלו, מטתו זה ביהמ"ק, ולמה נמשל ביהמ"ק למטה, מה המטה הזו נתנה לפריה ורביה כך ביהמ"ק כל מה שבתוכו היה פרה ורבה, שנאמר (מלכים א ח׳:ח׳) ויאריכו הבדים ויראו ראשי הבדים מן הקדש, וכן הוא אומר (שם ג) והזהב זהב פרוים, שהיה עושה פירות, וכן הוא אומר (מלכים א ז׳:ב׳) ויבן את בית יער הלבנון, למה נמשל ליער, לומר לך מה יער פרה ורבה אף ביהמ"ק כל מה שבתוכו היה פרה ורבה, לכך נאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה, אלו ששים אותיות שבברכת כהנים. כלם אחוזי חרב, כל אחד ואחד שמו של הקב"ה נזכר בו, יברכך ה' יאר ה' ישא ה'. איש חרבו על ירכו, מה ראה הירך להיותו נזכר כאן, אלא אפילו רואה אותו בחלומו והחרב שלופה בצוארו וקוטע את ירכו משכים בבקר והולך לבית הכנסת. מפחד בלילות, מפחד שראה בחלומו ורואה כהנים נושאין כפיהם והחלום רע הוא מתבטל ממנו, לכך אמר הקב"ה למשה שיזהיר לאהרן ובניו שיהו מברכין לישראל. אמר הקב"ה לשעבר הייתי זקוק לברך בריותי ברכתי לאדם ולאשתו שנאמר (בראשית א׳:כ"ח) ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו, ברכתי לנח ולבניו שנאמר (שם ט) ויברך אלהים את נח ואת בניו, ברכתי לאברהם שנאמר (שם כד) וה' ברך את אברהם בכל, אמר הקב"ה לאברהם מכאן ואילך הברכות מסורות לך שנאמר (שם יב) והיה ברכה, מה עשה הוליד שנים יצחק וישמעאל ולא ברכן, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס נתנו לאריס והיה בתוך הפרדס אילן אחד של סם המות ואילן אחד של סם חיים מורכב על גביו, אמר האריס אם אני משקה לאילן של סם חיים הרי אילן של סם המות שותה, אמר אני אעבוד זמני ואשלים ומה שהמלך רוצה לעשות בפרדס עושה. המלך זה הקב"ה והפרדס זה העולם והאריס זה אברהם שמסרו לו הקב"ה אמר לו והיה ברכה היו לו שני בנים אחד צדיק ואחד רשע, יצחק וישמעאל, אמר אברהם אם אני מברך ליצחק ישמעאל מבקש להתברך והוא רשע אלא אעבוד אני לפי שאני ב"ו. וכשנפטר מן העולם נגלה הקב"ה על יצחק וברכו שנאמר (בראשית כ"ה:י"א) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, ויצחק ברך ליעקב, ויעקב לשנים עשר

בניו שנאמר (שם מט) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, מכאן ואילך אמר הקב"ה למשה הרי הברכות מסורות לכם הכהנים יהיו מברכין את בני, עד כאן במדרש.

פסוק כז

ושמו את שמי על בני ישראל. כאשר יזכירו את שמי עליהם אני אברכם לכולם, כהנים לוים ישראלים שהרי השם בכל פסוק ופסוק מהשלשה. ועוד על דרך המדרש, בשלשה פסוקים אלו יש בפסוק ראשון שלש תיבות, ובשני חמש, ובשלישי שבע, והסימן גה"ז, פסוק ראשון כנגד שלשה אבות שיזכור להם ברית אבות, פסוק שני כנגד חמשה חומשי תורה שהתורה נתנה בזכות אבות, פסוק שלישי כנגד שבעה רקיעים. מצאתי בירושלמי דסנהדרין עבור השנה מתחילין בשלשה ונושאין ונותנין בחמשה וגומרים בשבעה. בשלשה כנגד יברכך, בחמשה כנגד יאר, בשבעה כנגד ישא, בשלשה כנגד שומרי הסף, בחמשה כנגד חמשה מרואי פני המלך, בשבעה כנגד שבעה רואי פני המלך.

וע"ד הקבלה יברכך ה' וישמרך, סדר הברכות האלה ממטה למעלה כסדר הכונה בקרבנות, כי הכהן היה מברך לישראל ברכות אלו אחר שהשלים מעשה הקרבן, הוא שכתוב (ויקרא ט':כ"ב) ויברכם וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים, ושעורו ויברכם אחר שירד ובשעה שהיה מקריב קרבן היה מכוין תחלה אל הה"א שהיא ה"א אחרונה שבשם, וכמו שבארתי בסדר ויקרא בתוספת ה"א של המזבחה, ומן הה"א אל הוא"ו ומשם ואילך אל המחשבה הטהורה, כי עקר הכונה בקרבן להמשיך רצון מן המחשבה הטהורה אל שמותיו העליונים, כי עם זה יתברך המדור העליון והמדור התחתון, וזה סוד שלשה פסוקים אלה בסדר הזה, יברכך ה' וישמרך זו מדת שמור, וזהו לשון וישמרך, יאר ה' הוא הקו האמצעי, ופניו פני עצמו שהם פני הרחמים, ישא ה' הוא הבינה ומלת פניו היא מדת הפחד שיסלקנה מעליך ואז בסלוקה ישם לך שלום שהן שלשה אבות, כי תתגלגל מדת הרחמים למעלה בחסד בלבד ואז תהיה שלום בלי פחד, והענין הזה מבואר ממטה למעלה, ולשון הברכה שבכל פסוק ופסוק הוא מוסיף ועולה, והבן זה, כי שלש ברכות אלו הן כלל עשר ספירות, כך קבלתי.

אבל דעת הרמב"ן בפירושו, ברכות אלו הם ממעלה למטה ובאורם כן, יברכך ה' הכונה שישפיע ברכתו דרך הקו האמצעי עד שמור, זהו וישמרך, ישמור למדתם שהיא כנסת ישראל והשמירה התלויה ביד ישראל ובזה הם נשמרים, יאר הקו האמצעי פניו שהיא מאור שכינתו לצרכך ויחנך שימציא חנו למדתך כי בזה תבא הברכה והחנינה לישראל, ישא ה' פניו כלומר שישאנה אליו כענין (דברים ל"ב:מ') כי אשא אל שמים ידי, אליך

לצרכך, וישם לך לצרכך, שלום בינו ובין מדתך כי השלום הוא מכריע בין הרחמים והדין. ושמו את שמי, המיוחד, ואני, כלשון (שמות ט"ו:כ"ו) כי אני ה' רופאך והנה זה מבואר. וכבר הזכרתי למעלה בפסוק אמור להם כי יש עתים שהיו מזכירין את השם המפורש בפרסום, וזהו שדרשו רז"ל כה תברכו בשם המפורש, ושלשה שמות אלו הם נקראים שם המפורש של י"ב, וכך היה הכהן מזכיר לדעת הבהיר, יברכך יפעל יאר יפעל, ישא יפעל וכך נדרש שם על דרך ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך, ואם תשכיל לנקוד שלשת היודי"ן של יברכך יאר ישא אז תבין יראת ה' ודעת קדושים תמצא, כי תנועתם בנקודם תרמוז על הזכרת השם המפורש בענין, והבן זה.

אמנם קבלת אשכנז קבלתי בלחישה הדרה הרודף ירדוף, והמשכיל יבין. וכבר כתבתי בפסוק (שם יז) ויהי ידיו אמונה כי הכהן בנשוא כפיו היה רושם אותיות ההוי"ה בידיו, אבל יש שפירשו כי אותיות שם שדי היה רושם, דל"ת בגודל, יו"ד בזרת שהוא הקטן, שי"ן בשלש אמצעיות.

ותמצא עוד בספר הבהיר יברכך ה' יאר ה', ישא ה' זה השם בן י"ב אותיות, מלמד ששמותיו של הקב"ה שלשה חיילים וכל חיל וחיל דומה לחברו ושמו כשמו וכלן חתומין ביו"ד ה"א וא"ו ה"א, כ"ד פעמים יו"ד ה"א וא"ו ה"א היינו חיל אחד, וכן השני וכן השלישי, והיינו ע"ב שמותיו של הקב"ה, ובא ולמד שהגבורה שר על כל הצורות הקדושות משמאלו של הקב"ה והוא גבריאל, ומימינו שר על כל הצורות הקדושות וזהו מיכאל, ובאמצע הוא האמת שהוא שר על כל הצורות הקדושות, וכל שר כ"ד צורות, ואין חקר לגדודיו שנאמר (איוב כ"ה:ג') היש מספר לגדודיו, וא"כ הרי הם ע"ב וע"ב, אמר ליה לא, דבעת שישראל מקריבין קרבן לפני אביהם שבשמים מתיחדים יחד, והיינו יחודו של אלהינו. ואמאי אקרי קרבן, אלא על שם שמקרב הצורות הקדושות, כדאמרינן (יחזקאל ל"ז:י"ז) וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך, ואמרינן ריח ניחוח ואין ריח אלא באף ואין נשימה שהיא הרוח אלא באף ואין ניחוח אלא ירידה דכתיב (ויקרא ט) וירד ומתרגמינן ונחת, הרוח יורד ומתיחד בצורות הקדושות ומתקרב על ידי קרבן, והיינו דאקרי קרבן, עד כאן. ואחר שתבין זה יתבאר לך מה היתה כוונת הנשיאים בחנוכת המזבח שהקריבו כ"ד פרים, הוא שכתוב (במדבר ז':פ"ח) וכל בקר זבח השלמים עשרים וארבעה פרים, כי כוונת הקרבן היתה להסתפק כל מדה ומדה ממנו, ולכך הקריבו כ"ד פרים והוא כנגד החיל האחד שהוא מצד שמאל היא מדת הגבורה, והם כ"ד שמות, כמו שנתבאר במדרש הבהיר.

וצריך אתה לדעת כי יש בפסוק ראשון י"ה אותיות, ובשני הי"ה אותיות, ובשלישי יה"י אותיות, והרי זה מורה שהשם הגדול הנזכר בהם שלש פעמים הוא שליט בשלשה זמנים הוה והיה ויהיה, והרי לך ששים אותיות, ועליהם אמר שלמה ע"ה (שיר השירים ג׳:ז׳) ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל.

ומה שהתחיל הרמז בהוה מפני שהזמנים כלם הם בהוה בהקב"ה שלא עברו משנותיו כלום, כענין שכתוב (תהילים ק״ב:כ״ח) ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, ולכך אנו מחברים בתפלתנו ואומרים ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד לרמוז שלשה חלקי הזמן שהם הוה היה ויהיה, וכבר ידעת כי אינו פסוק אחד כי אם פסוקים מפוזרים תמצא בספר תהלים בסדר הזה, והזכיר תחלה ענין ההוה וזה שתמצא במזמור העשירי שהוא למה ה' תעמוד ברחוק (שם י), ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (שם טז), והתבונן כי לא הזכיר דוד מלכות שמים עד המזמור הזה שהוא עשירי, ותמצא גם כן במזמור העשרים שהוא עשירי לעשירי שהזכיר בו ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו (שם כ), ואחר כן הזכיר בכל הספר לשון מלך שהוא לשעבר, הוא שאמר (שם מז) מלך אלהים על גוים, ועוד אמר (שם צו) אמרו בגוים ה' מלך, ועוד אמר (שם צז) ה' מלך תגל הארץ, ועוד (שם צט) ה' מלך ירגזו עמים, ואחר כן בסוף הספר הזכיר העתיד ואמר (שם קמו) ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה, והרי לך שהזכיר דוד שלשתן כסדר, וידוע כי ה' ימלוך לעולם ועד פסוק מלא הוא אמרו משה בשירת הים.

ודע כי מפסוק של יברכך יוצא שם בן כ"ב מן יברכך עד יאר ה' תמצא כ"ב אותיות, ויוצא ממנו בחילוף אלפ"א בית"א, והתפלה בעת צרה נשמעת בו, והוא נחקר מן הששית שהיא מדתו של יעקב.

פרק ז

פסוק א

ויהי ביום כלות משה. נכתב זה אחר ברכת כהנים כי כן היה, שהרי ביום שנשא אהרן את ידיו אל העם התחילה חנוכת המזבח. ופסוק זה מורה כדברי רז"ל שהיה משה סותר את המשכן בשבעת ימי המלואים.

וימשחם, בשמן המשחה.

ויקדש אותם, בהזאה.

ובמדרש ויהי ביום כלות משה, זהו שאמר הכתוב (משלי כ״ז:י״ח) נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכובד, אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, אלא בכל מה שהאדם יגע ונותן נפשו על הדבר אין הקב"ה מקפח שכרו, לכך נאמר נוצר תאנה וגו'. תדע לך

ששלמה בנה בית המקדש ובשביל שנתן דוד נפשו עליו נקרא על שמו שנאמר (תהילים ל׳:א׳) מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, לשלמה אין כתיב כאן אלא לדוד. וכן אתה מוצא במשכן שבשביל שנתן משה נפשו על המשכן אמר הקב"ה איני כותבו אלא על שמו שנאמר ויהי ביום כלות משה, הוי אומר נוצר תאנה יאכל פריה. **דבר אחר** ויהי ביום כלות משה, זהו שאמר הכתוב (שם נא) היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל, לפי שבעוה"ז הקריבו קמעא שנאמר ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון וגו' קרבנו קערת כסף אחת עשרה זהב שעיר עזים אחד ולזבח השלמים בקר שנים, הרי כל הקרבן, למה הדבר דומה למלך שיצא לדרך והיו מביאין לפניו סעודה לפי הדרך ולפי הפונדק, אמר להן המלך כך אתם מכבדים אותי וכך אתם נותנין לי ואני מלך ושליט בעולם, אמרו אדוננו בדרך אנו ונותנין לפי הדרך, ולפי הפונדק הכנסנו לך, אלא הכנס למדינה וכשתכנס לפלטרין שלך אתה רואה כמה אנו מכבדין אותך. כך כשהוקם המשכן הקריבו כל הנשיאים דורון, קערה אחת כף אחת פר אחד שעיר עזים אחד איל אחד, אמר להן הקב"ה כך הוא כבודי, אמרו לפניו רבש"ע במדבר אנו ולפי המדבר הקרבנו לך, אלא כשתכנס לפלטרין שלך אתה רואה כמה פרים וכמה קרבנות נקריב לפניך שנאמר (שם) היטיבה ברצונך את ציון וגו' אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים, ולא פר אחד. וכן אתה מוצא בשלמה כשבנה בית המקדש (מלכים א ח׳:ס"ג) ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף ויחנכו את בית ה' המלך וכל בני ישראל. וכן בימי עזרא מה כתיב (עזרא ו׳:י"ז) והקריבו לחנוכת בית אלהי דנא תורין מאה דכרין מאתין אמרין ארבע מאה וצפירי עזים לחטאת על כל ישראל תרי עשר למנין שבטי ישראל. **דבר אחר** ויהי ביום כלות משה אמר רבי יוחנן כלת לשון כלה הוא, שעד שלא הוקם המשכן המזיקין מצוין בעולם, כשהיה משה עולה להר היה אומר המזמור (תהילים צ"א:א׳) יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן, מי שיושב בסתרו של עולם בצלו יתלונן, שלן שם מאה ועשרים יום כמנין צ"ל, אומר לה' מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו, אמר לו הקב"ה בי בטחת אני עומד. כי הוא יצילך מפח יקוש, במצודתו של דוד שנתפש ליהרג, שנאמר (שמואל א כ"ג:כ"ו) ושאול ואנשיו עוטרים אל דוד ואל אנשיו לתפשם. ותחת כנפיו תחסה צנה וסוחרה אמתו, אמר רבי שמעון בן לקיש צנה אני עושה לך וכל מי שסוחר בתורה. לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם, יש מזיק שהוא פורח כעוף. מקטב ישוד צהרים, זהו קטב מרירי שכל מי שרואה אותו אין לו חיים בעולם בין אדם בין בהמה וחיה. כיצד עשוי, ראשו דומה לעגל וקרן אחת יוצא מתחת מצחו ושולט מי"ז

בתמוז ועד תשעה באב. לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך, זה אוהל מועד, עד שהוקם המשכן היו המזיקין מצויין וביום שהוקם כלו.

ונראה לפי המדרש הזה כי מה שאומר על שחל ופתן, וכפיר ותנין, הם הם ארבע כתות שהשדים נחלקים להם מארבעה אנשים, וכמו שהזכרתי בפסוק (בראשית ד׳:כ״ב) ואחות תובל קין נעמה. וכן לדורות בירושלים היו אומרים השיר הזה, וכן הזכירו בתחלת מסכת שבועות אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא וכהן וסנהדרין של שבעים ואחד ואורים ותומים ושתי תודות ושיר, וכן אמר הכתוב (שמות כ״ה:ח׳) ועשו לי מקדש, כלומר כענין זה שכל דברים אלו היו בימי משה, וכן תעשו לדורות. והשיר הוא שיר של פגעים, זהו שהיו אומרים אותו בירושלים להגן מן המזיקין כשם שאמרו משה בהר במעשה המשכן. אמר רבי שמעון בן לקיש מה לי ללמוד מספר תהלים נלמוד ממקומו, שנאמר יברכך ה' וישמרך, ישמור אותך מכל רע, אימתי ביום שהוקם המשכן. אמר רבי יהודה ברבי סימון יום שהוקם המשכן נכנס משה והיה שומע קול הדר קול נאה קול משובח, אמר משה (תהלים פה) אשמעה מה ידבר האל ה', א"ל הקב"ה, משה שלום, אני מדבר להן שאין לי על בני כלום, שנאמר (שם) כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה אך קרוב ליראיו ישעו, אימתי ביום שהוקם המשכן, שעד שלא הוקם היתה תחרות בין הקב"ה לישראל, אמר ריש לקיש מה לי ללמוד מספר תהלים, אפילו במקומה אינה חסרה כלום, מה כתיב למעלה מן הענין ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

להקים את המשכן. נכתבה ההקמה על שמו אבל מעצמו הוקם בידי שמים, שנאמר (שמות מ׳:י״ז-י״ח) הוקם את המשכן. ובמדרש להקים את המשכן, זהו שאמר הכתוב (במדבר כ״ד:ה׳) מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, אם אהליך למה משכנותיך ואם משכנותיך למה אהליך, אלא אהליך אלו האהלים, משכנותיך אל תקרי משכנותיך אלא משכונותיך, א"ל הקב"ה למשה שיעשו לו משכן שאם יחטאו יהא מתמשכן על ידיהם, תדע לך שהוא כן שכיון שחטאו מה כתיב (תהילים ע״ח:כ״א) לכן שמע אלהים ויתעבר ואש נשקה ביעקב ויטוש משכן שילו, זה המשכן שלא נעשה אלא שאם חטאו יהא מתמשכן על ידיהם. דבר אחר להקים את המשכן, א"ר סימון בשעה שאמר הקב"ה לישראל להקים את המשכן רמז למלאכי השרת שיעשו אף הם את המשכן, ובעת שהוקם למטה הוקם למעלה, והוא משכן הנער ששמו מטטרון שבו מקריב נפשותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותם, ולכך כתיב את המשכן, שמשכן אחר הוקם עמו, וכן הוא אומר (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת ה', עד כאן במדרש.

פסוק ג

שש עגלות צב. ע"ד הפשט הוא מין ממיני השורים המושכין את העגלות, וכן (ישעיהו ס"ו:כ') בצבים ובפרדים. או יאמר צב מלאות מלשון (במדבר ה':כ"א) ואת בטנך צבה. **וע"ד** המדרש שש עגלות צב כנגד ששה רקיעים, ולאו שבעה הם, אמר ר' אבין ההוא דמלכא שרי. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע שמא תמות אחת מן הפרות וישבר אחד מן הגלגלים ונמצא קרבנם של נשיאים פסול ונמצא עבודת המשכן בטלה, מיד ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם והיו, נתן להם הויה שיהו חיות וקיימות לעולמי עולמים. ועד היכן היו קיימות, רבנן אמרין בבית עולמים הקריבום, שנאמר (דברי הימים ב ז':ה') ויזבח המלך שלמה את זבח הבקר עשרים ושנים אלף, זבח בקר לא נאמר אלא זבח הבקר, איזה בקר, הוי אומר את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר, וכתיב ואת ארבע העגלות ואת שמונת הבקר. רבי מאיר אומר עד עכשיו הן קיימות, לא הוממו ולא הוזקנו ולא הטריפו אלא הן חיות וקיימות. והרי הדברים ק"ו ומה אם הפרות ע"י שנדבקו במלאכת המשכן נתן להן הויה והן חיות וקיימות לעולם, ישראל שהם דבקים בחי העולמים עאכ"ו, שנאמר (דברים ד':ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, עד כאן במדרש נשא, ובמדרש שיר השירים רבה בפסוק (שיר השירים ו':ד') יפה את רעיתי כתרצה, ומה שאמרו בבית עולמים הקריבום, ולומר שעמדו בחיים עד זמן שלמה, נראה לי בזה שמצאו ג"כ סמך ורמז מן הכתוב (מלכים א ח':ס"ג) ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף וגו', שהסמיך מלת הבקר לה' יתעלה, כי היה הכתוב ראוי לומר עשרים ושנים אלף בקר, ועל כן ראוי לתת להם חיים ארוכים, או שהיה זה קבלה אצלם. ובא רבי מאיר והוסיף ונתן להם קיום נצחי על שנדבקו במלאכת המשכן, ומהם נקח ק"ו לישראל הדבקים בהש"י, והיו בין העגלות והבקר ח"י במספרו. את שתי העגלות נתן לבני גרשון כפי עבודתם ואת ארבע העגלות נתן לבני מררי כפי עבודתם, שעבודת בני גרשון היתה קלה מעבודת בני מררי ולפיכך נתן לבני מררי כפלים, כי עבודת בני גרשון קלה היתה והן היריעות והמכסאות והקלעים אבל עבודת בני מררי כבדה מאד כמבואר בכתוב וכמו שנזכר בתחלת הפרשה.

פסוק י

ויקריבו הנשיאים. אלו נשיאי ישראל. וחזר שנית ויקריבו הנשיאים, כי ידבר בעליונים, והנה הראשון ביו"ד אחרונה שהוא לשון רבוי והשני חסר יו"ד באחרונה שהוא לשון יחוד, כי הקרבן הוא קרוב הכחות והוא היחוד השלם שהקב"ה מתיחד בו בעליונים ובשפלים.

פסוק יב

ויהי המקריב ביום הראשון וגו' **נחשון**. שבט יהודה הוא הקודם לכל הדברים בין בדגלים בין לחנוכת המזבח, גם למלחמה גם לנחלת הארץ גם בגאולה לעתיד. בכלן נאמר קרבנו ובנחשון שהוא ראשון נאמר וקרבנו, והטעם כדי שלא יתגאה על האחרים לומר אני ראשון לכולם, לכך התחיל בו וקרבנו כאלו הוא שני לאחרים ובכל השאר נאמר קרבנו כאלו כל אחד ואחד היה ראשון, ומטעם זה לא הזכיר בו נשיא ובכל השאר שהקריבו אחריו הזכיר בכל אחד נשיא.

פסוק יח

ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר. הקרב חסר יו"ד. ודרשו רז"ל למה בכל הנשיאים נאמר קרבנו וכאן נאמר הקריב את קרבנו, שעל פי הדבור הקריב, שבקשו שאר השבטים להקריב שהיו גדולים ממנו והכריעו אותו מן השמים, ונצטוה שבט יששכר להתקרב לקרבן המזבח ולהקריב קרבנו. תדע לך שכך כתיב הקרב חסר יו"ד, שהיה רחוק ונתקרב לבא, כל כך למה, על שהיו יודעין בתורה, לכך כתיב (דברי הימים א י"ב:ל"ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם, למדך שכולן מסכימים להלכה על פיהם.

פסוק מח

ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד. יש אומרים שביעי לחנוכת המזבח היה, ויש אומרים שביעי לבריאת עולם שהקריב ביום השבת אע"פ שהוא קרבן יחיד, הוראת שעה היתה, וכן דעת רז"ל.

ובמדרש ביום השביעי נשיא לבני אפרים, אמר הקב"ה ליוסף אתה שמרת מצות לא תנאף עד שלא נתנה תורה, חייך אין קרבן יחיד דוחה שבת אבל קרבן בנך דוחה שבת, לכך נאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ולא עוד אלא שאין שבט מפסיק בין שני בניך בקרבן, אלא ביום השביעי נשיא לבני אפרים ביום השמיני נשיא לבני מנשה. אלישמע אלי שמע ולאדונתו לא שמע. בן עמיהוד, עמי היה הודו ולא עם המצרית. גמליאל אמר יוסף גמל אל חסדים עמי. בן פדה צור, צור פדהו מצרתו מבית הסהר, וכן כתיב (תהלים יח) יגמלני ה' כצדקי כבור ידי לנגד עיניו, דרכו של אדם כשהוא עני ירא מהקב"ה, כשהוא עשיר בוטח בעשרו, ויוסף היה ירא מתחלתו ועד סופו, בתחלתו מהו אומר (בראשית לט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, וכשנעשה מלך הוסיף יראה שנאמר (שם מב) את האלהים אני ירא. כשהיה עבד היה מברך על מזונו ואדוניו רואהו מלחש בפיו, שאלו מה אתה מלחש, והוא אומר לו מברך אני להקב"ה שנותן מזון לכל בריה, אמר לו הראהו לי, אמר לו הרי חמה אחד ממשמשיו שמשמשים

לפניו במרום אי אתה יכול להסתכל בו, הקב"ה על אחת כמה וכמה. ובשבילו נגלה אליו הקב"ה שנאמר (שם לט) וירא אדוניו כי ה' אתו. זהו שאמר הכתוב (תהלים ס) לי גלעד ולי מנשה אפרים מעוז ראשי יהודה מחוקקי, לי גלעד אמר ריש לקיש אם יאמרו לך המינין שאין הקב"ה מחיה מתים אמור להם הרי אליהו מעיד שהחיה את המת הוי אומר לי גלעד, שהיה מתושבי גלעד. ואם יאמרו לך שאין הקב"ה מקבל שבים הרי מנשה מעיד שקבל אותו בתשובה שנאמר (דברי הימים ב לג) ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלים למלכותו, הוי אומר לי מנשה. אפרים מעוז ראשי, אם יאמרו לך שאין הקב"ה פוקד עקרות הרי אלקנה מהר אפרים מעיד שפקד את חנה אשתו שנאמר (שמואל א ב) כי פקד ה' את חנה, הוי אומר אפרים מעוז ראשי. יהודה מחוקקי, אם יאמרו לך שאין הקב"ה מציל מן האש, הרי חנניה מישאל ועזריה מעידים שהציל אותם מן הכבשן שנאמר (דניאל א) ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה, הוי אומר יהודה מחוקקי, ד"א לי גלעד ולי מנשה, אם יאמר אדם למה בנה אליהו מזבח בכרמל והקריב עליו ובית המקדש קיים באותה שעה, והלא משה אמר (ויקרא יז) איש איש מבית ישראל אשר ישחט וגו' ואל פתח אהל מועד לא הביאו, אמור לו כל מה שעשה אליהו לשמו של הקב"ה עשה ועל פי הגבורה, שנאמר (מלכים א יח) ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו הנביא וגו' ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה, הוי אומר לי גלעד, שהיה מתושבי גלעד. ולי מנשה, אם יאמר לך אדם למה הקריב גדעון בבמה והיה אסור שהיתה שילה קיימת. אמר רבי אבא בר כהנא שבעה דברים עשה גדעון, הקריב פר הנעבד, ופר המוקצה, ובנה מזבח, וכרת עצים מהאשרה, והקריב בלילה, על ידו בלא כהן גדול, והיה מן הכומרים, וכל מה שעשה מפי הגבורה עשה שנאמר (שופטים ו) ויהי בלילה ההוא ויאמר לו ה' קח את פר השור אשר לאביך ופר השני שבע שנים ובנית מזבח לה' אלהיך על ראש המעוז הזה במערכה, הוי אומר לי מנשה. אם יאמר לך אדם הרי דוד עבר לא תעשה שבתורה, אמר הקב"ה דוד למד את השבים כסופר שמלמד את התינוקות, שנאמר (תהלים נא) אלמדה פושעים דרכיך, הוי אומר יהודה מחוקקי. אם יאמר לך אדם למה חלל יהושע את השבת ביריחו, אמור לו על פי הגבורה עשה שנאמר (יהושע ו) ויאמר ה' אל יהושע ראה נתתי בידך את יריחו ואת מלכה וגו' וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה הקיף את העיר פעם אחת כה תעשה ששת ימים, ושבעה כהנים ישאו שבעה שופרות היובלים לפני הארון וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים, ומנין ששבת היה, לפי שאין שבעה ימים בלא שבת לעולם. ועוד עשה יהושע מדעתו שלא נאמר לו, כיון שנכבשה חומת יריחו שבת היה, ואמר, השבת כולו קדוש

וכל שכבשנו בשבת יהיה קדש לה', וכל כסף וזהב וכלי נחשת וברזל קדש הוא לה' אוצר ה' יבא. אמר ר' ברכיה הכהן כעיר הנדחת עשאה, והרי עיר הנדחת אסורה בהנאה שנאמר (דברים יג) ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל. א"ר יהודה הלוי כעין חלה עשאה, דכתיב (במדבר טו) ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, אמר יהושע הואיל וכבשנו אותה תחלה נקדיש שללה קדש לה', אוצר ה' יבא, אמר הקב"ה וכך עשית, הרי קרבנך מסייע את שבטך ודוחה את השבת, לכך נאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים.

פסוק פד

קערות כסף שתים עשרה וגו', כיון שהזכיר בכל אחד ואחד כף אחת כבר היינו יודעים שכללם שתים עשרה אבל הענין לומר שאם שקלן כולן כל אחד ואחד או כולן ביחד היה המשקל שוה, ואין כן בכלי הדיוט. ומזה דרשו רז"ל לא ככלי הדיוט כלי בית עולמים, כלי הדיוט שוקלן אחד אחד וחוזר ושוקלן כולן ביחד פעמים מרבה פעמים ממעט.

והנה כל אחד ואחד מהנשיאים כוון במנחתו שתהיה כמנחת חברו, וכן בשעור משקלה, והיתה כוונת כל אחד ואחד מהנשיאים כנגד שבטו, נחשון חשב כי שני שבטים עתידים לצאת ממנו והם שלמה ומלך המשיח שהם עתידין למשול בים וביבשה, ומפני זה הביא קערה שהיא דוגמא לים שהים מקיף את העולם כולו ודומה לקערה. שלשים ומאה, שביום שלישי הקוה הקב"ה כל המים למקום אחד וקראן ימים, ימי"ם בגימטריא מאה, הוסיף ים אחד למלאכת המקדש וקו שלשים יסוב אותו הרי ק"ל. מזרק אחד, כנגד העולם שהוא עשוי ככדור, והרי לך בקערה רמז לים ובמזרק רמז לישוב שהוא היבשה. שבעים שקל, כי שני המלכים האלה עתידין למשול על שבעים אומות שבים ושיבשה. שניהם מלאים, שיביאו להם מנחות מכולן. סלת, המסולאים בפז. בלולה בשמן, זהו שם טוב, שנאמר (קהלת ז:א) טוב שם משמן טוב. כסף, כמה דתימר (משלי י:כ) כסף נבחר לשון צדיק, כף אחת עשרה זהב, עשרה דורות מפרץ ועד דוד שהיו כולן צדיקים, מלאה קטורת, מעשיהם טובים כריח הקטורת, פר אחד כנגד אברהם, איל אחד כנגד יצחק, כבש אחד כנגד יעקב, שעיר עזים אחד לחטאת לכפר על מעשה יהודה שהביא הכתונת לאביו, ולזבח השלמים בקר שנים כנגד דוד ושלמה שהתחילו המלכות והיו צדיקים והיתה המלכות שלמה, אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה כנגד חמשה עשר מלכים שהיו מרחבעם ועד צדקיהו שהיו מלך בן מלך, מהם צדיקים גמורים מהם בינונים מהם רשעים גמורים. זו היתה מחשבתו של נחשון. **נתנאל** בן צוער חשב בו טעם אחר על צד התורה לפי ששבחו של אותו שבט בחכמת התורה, קערת

כסף כנגד התורה שקרויה לחם, שנאמר (שם ט) לכו לחמו בלחמי, וכתיב בלחם הפנים (שמות כ"ה:כ"ט) ועשית קערותיו וכפותיו. **זבולן** חשב והקריב על שם פרקמטיא שלו שהיה טורח ונותן לתוך פיו של יששכר ונוטל שכר עמו, קערת כסף כנגד הים זבולן לחוף ימים ישכון. וכן כל אחד ואחד כמו שכתוב במדרש כל שבט ושבט היה מכוין וחושב טעם אחר בפני עצמו בקרבנו, וכולן הסכימו לדעת אחת ולמנחה אחת, ובשעורי המשקל היה הכל לטעם ידוע אצלם, כל אחד אומר טעם בפני עצמו.

ומה שהיה הצורך לכתוב שתים עשרה פרשיות כולן מענין אחד בקרבנות הנשיאים, וכמה גופי תורה תלויין בתורה במלה אחת או באות אחת, הנכון בטעם זה שהקב"ה חולק כבוד ליראיו ומכבד מכבדיו כאומרו (שמואל א ב':ל') כי מכבדי אכבד, ואלו היה מזכיר ומכבד הראשון ואומר זה קרבן נחשון בן עמינדב, ויאמר וכן הקריבו כל הנשיאים איש איש יומו, יהיה זה קצור בכבוד האחרים, ועוד שכל אחד מהם חשב בקרבנו טעם בפני עצמו שלא כטעם חברו, ולפי שהיו הטעמים חלוקים שהיה כל אחד מהם רומז לשבטו, לכך באו הפרשיות חלוקות לכל אחד ואחד פרשה בפני עצמה כדי לחלוק להם כבוד, ולהורות כי כשם שהיו שוים בקרבנם בעצה ובהבאת הקרבן ובשעורי המשקל כך היו שוין בזכות, ולפי שכבוד כל אחד שוה בעיני המקום לכך תאריך התורה בספור כל אחד מהן בשוה, ואע"פ שגלוי וידוע לפני הקב"ה שהן עתידין לקלקל בענין קרח ולהיותן מכלל חמשים ומאתים, אין הקב"ה דן את האדם אלא לפי מעשיו שבאותה שעה, וחלק להן כבוד לפי שהקריבו לכבודו.

וע"ד השכל הוצרכה תורה לחזור קרבנות של שתים עשרה נשיאים כנגד שתים עשרה מזלות ויש לכל מזל ומזל גלגל בפני עצמו, ולכן הביא כל אחד מהנשיאים קערה שהיא עגולה כי כן הגלגל עגול, והיה שלשים ומאה משקלה כנגד מנין הכוכבים הידועים, מזרק אחד שבעים שקל כי מן המזלות נזרקים המקרים ובאות הגזרות על שבעים אומות, כף אחת עשרה זהב כנגד גלגל השכל שהוא מרומם על הכל ולכך היה זהב על שם שהוא מעולה משאר הגלגלים, ועוד על שם הצורות הקדושות ששם חיות ושרפים מלאכי אש הדומים לזהב.

פסוק פז

כל הבקר לעולה. הקרבן הזה לנשיאים בחנוכת המזבח י"ב פרים י"ב אילים י"ב כבשים י"ב שעירי עזים, כנגד י"ב שבטים של מעלה.

וכבר ידעת כי הכבוד שירד בהר סיני הוא שנעתק אל המשכן, כשם שירד בהר סיני בדגלי מלאכי השרת כן ישראל בנסוע משכן עשוין דגלים, כשם שהגביל להר סיני ואמר

(שמות י״ט:י״ג) לא תגע בו יד כן הגביל את המשכן (במדבר א׳:נ״א) והזר הקרב יומת, וכן הענין בכאן שנשלמה חנוכת המזבח והוקם המשכן הקריבו י״ב קרבנות כנגדו בהר סיני בנה משה י״ב מצבות לי״ב שבטי ישראל, והקריבו כאן כ״ד פרים כנגדו בהר סיני (שמות כ״ד:ה׳) ויזבחו זבחים שלמים לה׳ פרים.

ויתכן שהיו כ״ד וזה כנגד החיל השמאלי שהוא כ״ד שמות כאשר כתבתי בברכת כהנים, כי לא הזכיר הכתוב כמה היו. ומה שהקריבו ג״כ אילים ששים עתודים ששים כבשים ששים, כבר ידעת כי ששים מעלות הם כנגד שש קצוות, עשרה לכל קצה, ועל כן הקריבו ששים כנגד הששים כנגדו בסיני (שם) ושבעים מזקני ישראל, והוסיף עשרה כנגד הקצה השביעי שהוא קדש. וכשם שהזכיר בכאן ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו, כנגדו בסיני (שם לד) ובבא משה לפני ה׳ לדבר אתו יסיר את המסוה.

פסוק פט

וישמע את הקול. בה״א הידיעה, הוא הקול ששמע בסיני. והכתוב הזה מבאר כי הדבור בא לו למשה מבין שני הכרובים ומשם יוצא לו הדבור לאהל מועד, שכן אמר אל אהל מועד לדבר אתו, ומי שהיה חוץ לאהל מועד לא היה שומע הקול. ומה שהוסיף וידבר אליו, פירש רש״י ז״ל למעט את אהרן. ויתכן לפרש וידבר אליו כי משה הוא המדבר ובא להורות מעלת משה על כל שאר הנביאים כי לא היה נרתע ונבהל בנבואתו מלהשיב, כענין שכתוב (שם לג) ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו, ודרך האדם עם חברו זה מדבר וזה משיב, וכן אמר בכתוב הזה כי הקול היה מדבר אל משה מעל הכפורת מבין שני הכרובים וידבר אליו, כלומר ומשה מדבר אליו מיד בכל עת שירצה כענין שכתוב (במדבר ט׳:ח׳) עמדו ואשמעה, והזכיר זה במשכן כשם שהזכיר בסיני (שמות י״ט:י״ט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול, שפירושו משה ידבר אחר שהאלהים יעננו בקול, כי הכתוב הזה מעיד על מעלתו בנבואה שהיה שומע הקול מפי הגבורה ולא היה נבהל ונרתע לאחוריו מה ששאר הנביאים נבהלים ונרעדים אף ממראה המלאכים ולא נשאר בהם כח. וכן בכאן יזכיר כי הקול היה מדבר למשה מבין שני הכרובים, ומשה הגדול בנבואה ידבר אליו ג״כ ולא יבהל, זהו וידבר אליו. ובכאן גלה לנו הכתוב כי השיג משה תכלית השגת המין האנושי כל מה שבכחו להשיג, וידע הש״י ידיעה ברורה כנאמן בית יודע אדוניו, ויוצא ונכנס כרצונו ומדבר ומשיב בכל עת כרצונו, ולכך נקרא נאמן ביתו של הקב״ה הוא שכתוב (במדבר י״ב:ז׳) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא.

פרק ח

פסוק ב

אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יג, ט)

שלמה המלך ע"ה המשיל נפש צדיק לאור מפני שהנפש אור שכלי לוקח מכסא הכבוד, והאור ההוא אינו אלא מעצמותו וגופו, איננו בא לו ממקום אחר ואיננו תלוי בדבר אחר, והמשיל נפש הרשע לנר שאור הנר אינו מעצמו אבל תלוי בדבר אחר והוא השמן והפתילה, כי מיד שיכלה השמן והפתילה ידעך הנר מיד, כן נפש הרשע תלויה בקיום גופו, כי אין עיקר שמחתה רק בשמחת הגוף, ועל כן תכלה ככלות הגוף, והכליון הוא שלא תאור באור החיים, ואע"פ שאין לנפש מות, תענש בעונש מר ממות. ולפי שלא השתדל בדרכי האור אלא בדרכי החשך על כן תחול עליה מדת החשך והנה זה כליון חרוץ לנפש, והוא העונש שאין לו סוף ויסורין שאין להן קץ, וזהו שאמר שלמה ע"ה (שם יא) במות אדם רשע תאבד תקוה, לא אמר במות רשע אלא במות אדם רשע, לבאר כי הנמשך אחר תולדות האדמה ומשתקע בתאוות הגופניות נקרא רשע, ועל כן במותו תאבד תקותו עמו כי לא היתה תקותו כי אם בעניני גופו לא בעניני נפשו, ומפני זה באבדן גופו תאבד תקותו. ומזה אמר ידעך, שהוא בטול האור והוא העונש בנפש הרשע. ונראה לומר שאין לשון דעיכה בטול לגמרי אלא שלא תאיר ותזכה לנועם הראוי לה, וכן אמר בלדד (איוב י"ח:ה') גם אור רשעים ידעך ולא יגיה שביב אשו, אך לשון כבוי הוא בטול לגמרי, והעד (ישעיהו מ"ג:י"ז) דעכו כפשתה כבו. אבל במעלת נפש הצדיק הזכיר ישמח והוא השכר, כי לשון שמחה תוספת השגה ורוח הקדש וזהו (תהילים ק"ד:ל"ד) אנכי אשמח בה', וכן (שם) ישמח ה' במעשיו, ולפי שהצדיקים עובדים להקב"ה בשמחה על כן זוכים למעלת השמחה לעוה"ב כי מדת השמחה תחול עליהם ושואבת נפשם ומקיימת אותם לנצח. ועוד לטעם אחר המשיל נפש הצדיק לאור לפי שנבראת ביום ראשון עם בריאת האור הראשון, ויש פסוק מדבר בנפשותיהן של צדיקים מעיד על זה, הוא שכתוב (דברי הימים א ד':כ"ג) עם המלך במלאכתו ישבו שם, והיא מעותדת לאותו האור הנברא ביום ראשון. ומצינו חמשה אורים בפרשה וכן לנפש חמשת שמות. האור ההוא תחלת הנבראים היה ועליו אמר דוד ע"ה (תהילים קי"ט:ק"ל) פתח דבריך יאיר מבין פתיים, ודרשו רז"ל פתח דבריך יאיר, מפתח פומך לן הוה נהורא שנאמר (בראשית א':ג') ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. האור ההוא הוציאו הקב"ה מתוך החשך, לא כמלך בשר ודם, מלך בשר ודם מדליק נר מנר שמא יכול להדליק נר מתוך החשך, ואלו הקב"ה הוציא אור מתוך החשך דכתיב (שם) וחשך על פני תהום, וכתיב בתריה יהי אור

ויהי אור. וכן אמר הכתוב (איוב י״ב:כ״ב) מגלה עמוקות מני חשך ויוצא לאור צלמות, וכן אמר דניאל (דניאל ב׳:כ״ב) הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא, ודרשו רז״ל עמיקתא זה מעשה מרכבה, ומסתרתא זה מעשה בראשית, ידע מה בחשוכא וחשך על פני תהום, ונהורא עמיה שרא ויאמר אלהים יהי אור. כיון שהוציא הקב"ה האור מתוך החושך אינו צריך לאור של בשר ודם, שכן אמר דוד המלך ע"ה (תהילים קל״ט:י״ב) גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה. וכיון שהכל הוא לפניו יתעלה שוה, כחשכה כאורה, מהו זה שכתוב (שם יח) ישת חשך סתרו, זה כנוי לרוב הסתר השגת השי"ת, כי המשיל השגתו לחשך מפני שהמקום החשוך אי אפשר להשיג מה שבתוכו, ורמז לך הכתוב כי החומר שלנו הוא המסך המונע והחשך המבדיל בין השם יתעלה ובינינו שאין בנו כח לראותו, וזהו לפי דעתי (שיר השירים ב׳:ט׳) הנה זה עומד אחר כתלנו, יאמר כי זה אלי ואנוהו כותל מפסיק בינינו ובינו והוא החומר, והבן זה. וא"כ סתרו חשך מצד השגתנו שהיא קצרה בהיותנו בחומר, וכולו אורה מצד עצם כבודו, וזהו שאמר כחשיכה כאורה, ואע"פ שכולו אורה ואינו צריך לאורה שלנו נצטוינו במשכן ובמקדש לכבוד הבית שהשכינה שורה עליו שנדליק נרות המנורה וזהו שכתוב.

בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. לשון בהעלותך על שם השלהבת שהיא עולה מאליה. והחכמים ז"ל עושין אותו מלשון עלוי, שכך אמרו במדרש בהעלותך אמר הקב"ה לא שאני צריך לאורה שלכם אלא שתאירו לפני כדרך שהארתי לכם במדבר בעמוד האש, כדי לעלות אתכם בפני האומות שיהיו אומרים היאך ישראל מאירים לפני הקב"ה לפי שהוא מאיר לכל, והלא מתוך החשך הוצאתי אורה ואיני צריך לאורה שלכם, והרי העינים שבאדם יש בתוכן לבן ואינו רואה מתוך הלבן אלא מתוך השחור. ועוד הברק הזה תולדות אש של מעלה והוא יוצא ומבהיק לכל העולם שנאמר (יחזקאל א׳:י״ג) ודמות החיות מראיהן כגחלי אש בוערות כמראה הלפידים וגו' ומן האש יוצא ברק, ומבהיק לכל העולם ואיני צריך לאורה שלכם, ולמה צויתי אתכם, בשביל להעלותך, כדי לעלות אתכם בפני האומות, עד כאן. ונצטוה אהרן בפרשה זו בהדלקת המנורה לשעה ולדורות, דבר אל אהרן לשעה, שהמנורה נמסרה לו וחיוב ההדלקה מוטל עליו, ואמרת אליו לדורות. ולפי שהמצוה אף לדורות לא תמצא בפרשה זו שיזכיר באהל מועד כמו שאמר במקום אחר (שמות כו) באהל מועד יערוך אותו אהרן ובניו, שלא תאמר כי באהל מועד היו צריכין לאורה זו לפי שלא היו שם חלונות אבל בבהמ"ק שהיו שם חלוני שקופים אטומים אין צריך, לכך סתם הכתוב.

ודע כי החלונות שהיו בבהמ"ק היו צרות מבפנים ורחבות מבחוץ וזהו שדרשו רז"ל דרך העולם כשאדם בונה בית עושה לו חלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים כדי שיהא האור נכנס מבחוץ ומאיר מבפנים, אבל שלמה לא עשה כן, בנה בהמ"ק ועשה שם חלונות צרות מבפנים ורחבות מבחוץ כדי שיהא האור יוצא מבהמ"ק ומאיר לחוץ, להודיעך שכולו אור ואינו צריך לאורה, וזהו שכתוב (מלכים א ו':ד') ויעש לבית חלוני שקופים אטומים, פירוש שקופים פתוחים לצד חוץ, אטומים סתומים לצד פנים, כלומר קצרים. ומזה אמר הכתוב ביחזקאל (מ) וחלונים לו ולאלמיו סביב סביב כהחלונות האלה, לא אמר כחלונות אלא כהחלונות בתוספת ה"א, לרמוז כי חלונות המקדש היו בדמיון צורת ה"א שהיא צרה מבפנים ורחבה מבחוץ כדי שתצא האורה משם לחוץ. ועוד דרשו רז"ל כהחלונות, כחלונות לא נאמר אלא כהחלונות לשון כהה, כלומר חלונות כהות שהיו צרות מצד פנים ורחבות מבחוץ לצד חיצון של מזרח, ועל כן נקרא בהמ"ק אריאל (ישעיה כט) מלשון אריה, מה אריה צר מאחוריו ורחב מלפניו כך חלונות המקדש. ופרשה זו למדה שלש ענינים, האחד שיהיו פני הנרות מכוונות כלפי האמצעי הוא נר מערבי, והשני שתהיה המנורה זהב לכתחלה, אבל אם עשאה של שאר מיני מתכות כשרה ובלבד שלא יוסיף ולא יגרע בנרות, שצריך שיהיו שבעה לא פחות ולא יותר, והשלישי שתהיה מקשה כלומר כולה אחדות מחתיכה אחת, ולכך חזר וכתב מקשה היא, לבאר כי מקשה מעכב אבל הזהב אינו מעכב.

אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. אם תדקדק בלשון הכתוב תמצא כי היה לו לומר יאירו ששת הנרות, שהרי מול פני המנורה הוא האמצעי וכל הששה היו פונים כנגדו.

וע"ד הפשט שעור הכתוב בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה תעלה אותם ועמו יהיו שבעה, וזהו יאירו שבעת הנרות, ולכך לא היה אפשר לומר יאירו ששת הנרות שהרי שבעה הם הנרות המאירים.

וע"ד הקבלה הכתוב נכון וברור כפשוטו, והוא מדבר במנורה של מעלה ופירוש אל מול יאמר כנגד המנורה של מעלה שהן שבע ספירות בחכמה יאירו שבעת הנרות של מטה, וזהו לפי דעתי סוד הלשון שהוציא ההדלקה בלשון עליה, בהעלותך את הנרות, ואמר העלה נרותיה ואמר (שמות ל':ח') ובהעלות אהרן את הנרות, (שם מ) ויעל הנרות לפני ה', וזהו שתמצא במנורת זכריה (זכריה ד':ב') ושבעה נרותיה עליה שבעה, שפירושו על הדרך הזה, ושבעה נרותיה עליה כנגד שבעה של מעלה, ואחר כך ושבעה מוצקות לנרות אשר על ראשה.

גם בפרשה זו תמצא זכרון המנורה ארבעה פעמים, שנים ראשונים שמדברים במנורה של מעלה הם מלאים, והם אל מול פני המנורה יאירו, אל מול פני המנורה העלה, ושנים אחרונים חסרים שמדברים במנורה של מטה, והם וזה מעשה המנורה מקשה זהב, זו מנורה של מטה ולכן הזכיר זהב, ואמר עד ירכה עד פרחה, לבאר כי הוא מדבר במנורה גופנית והוא חסר וא"ו, כן עשה את המנרה חסר וא"ו. ולא נמצא בכל התורה המנורה מלא כי אם שלשה, שנים בפרשה זו, והשלישי (שמות כ"ה:ל"א) תיעשה המנורה. וכן נמצא במסורת שלשה מלאים בתורה, וסימנך תיעשה יאירו העלה, וזהו שבאר כמראה אשר הראה ה' את משה, למעלה, כן עשה את המנורה, למטה.

שבעת הנרות. ענין המנורה נעלם מאד והוא פלאי כבר רמזתיו בסדר ויקחו לי תרומה, ושם תבין מתוך הנר האמצעי פלאי אל עדות לישראל.

ובמדרש שבעת הנרות, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו אוהב ואמר לו המלך הוי יודע שאצלך אני סועד, התקן לי מקום, הלך והתקין כפי כחו, כיון שבא המלך בא עמו שמשין וסנקליטין מכאן ומכאן ומנורות של זהב מכאן ומכאן כיון שראה אוהבו כל הכבוד הזה נתבייש והטמין כל מה שהתקין לו, א"ל המלך לא אמרתי לך שאצלך אני סועד ולמה לא התקנת לי כלום, א"ל אדוני המלך ראיתי כל הכבוד הזה שבא עמך ונתביישתי והטמנתי כל מה שהתקנתי, א"ל המלך חייך שאני מניח את כל כלי שהבאתי עמי ואיני משתמש אלא בשלך בשביל אהבתך, כך הקב"ה כולו אורה והוא מצוה לישראל לעשות לפניו מנורה ולהדליקה תמיד כיון שעשה משה משכן ומנורה ובאה השכינה מה כתיב שם (שמות מ) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד, מיד (ויקרא א) ויקרא אל משה ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו, ומהו הדבר, בהעלותך את הנרות, אמרו ישראל הקב"ה ברא חמה ולבנה שמאירים את העולם כולו והוא חפץ שנדליק לפניו נרות. כשחרב בהמ"ק נגנזה המנורה בשביל כח קדושתה כמו שדרשו רז"ל שנתקשה משה במלאכתה וצוהו המקום שישליך ככר זהב לתוך האש ויצתה עשויה מאליה שנאמר (שמות כה) תיעשה המנורה, מאליה, וכתיב (שם) מקשה כלומר מה קשה עשייתה.

וזה מעשה המנורה, גובהה של מנורה י"ח טפחים כמנין וז"ה, מקשה מלמד שנתקשה משה, וכן דרשו רז"ל בארבעה דברים נתקשה משה עד שהוצרך הקב"ה להראות לו באצבע ואלו הן, המנורה שנאמר וזה מעשה המנורה, הקרבנות שנאמר (ויקרא ו) זה קרבן אהרן, השקלים שנאמר (שמות ל) זה יתנו, הירח שנאמר (שם יב) החדש הזה לכם, וזהו לשון מקש"ה, מ'נורה ק'רבן ש'קלים ה'חדש. ואע"פ שאמרו רז"ל תפשו הקב"ה

למשה ואמר לו את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, ובשרצים שכתוב (ויקרא יא) וזה לכם הטמא, לא אמרו נתקשה אלא בארבעה דברים.

פסוק ו

קח את הלוים מתוך בני ישראל. נסמכה פרשת הלוים לפרשת המנורה כי היה המנורה מצוה מסורה לכהנים, ולכך סמך לה פרשה זו שהיא מצות הלוים שיתחילו לעבוד, ואחריה מצות הפסח שהיא מצוה מוטלת על כל ישראל, וזהו שאמר (במדבר ט׳:ב׳) ויעשו בני ישראל את הפסח, ואם כן הפרשיות מסודרות בהשגחה גדולה בסדור המעלות, כהן ואחריו לוי ואחריו ישראל. ואמר קח את הלוים מתוך וגו' כי מעורבים היו בהר סיני, וכן כל השבטים קודם נסעם אל הדרך.

פסוק ז

וכה תעשה להם לטהרם הזה עליהם מי חטאת. של אפר פרה, והיה זה מפני טמאי מתים שבהם שהרגו בעושי העגל שנאמר (שמות ל״ב:כ״ז) והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו.

והעבירו תער על כל בשרם. אפילו הזקן אפילו הפיאות, הטעינם תגלחת כמצורע שכתוב בו (ויקרא י״ד:ט׳) יגלח את כל שערו את ראשו ואת זקנו ואת גבות עיניו, לפי שהלוים היו חליפי הבכורות שנפסלו בעגל, ועבודה זרה קרויה זבחי מתים, ומצורע חשוב כמת. ואלו לא היו מוטהרין בענין זה שהזכירו בפרשה לא היה אפשר להם ליכנס לעבודה, וכן כתוב בסוף ואחרי כן יבאו הלוים לעבוד את עבודת אהל מועד.

פסוק יא

והניף אהרן וגו' תנופה. הזכיר תנופה שלשה פעמים בפרשה זו, והניף אהרן את הלוים תנופה לפני ה', וכתיב והנפת אותם תנופה לה', וכתיב והנפת אותם תנופה, ופירש רש"י כנגד בני קהת ובני גרשון ובני מררי, תנופה ראשונה כנגד בני קהת לכך נאמר בו והיה לעבוד את עבודת ה', שהרי בני קהת הם נושאי המקדש הדברים המקודשים הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכתיב (במדבר ז׳:ז׳) כי עבודת הקדש עליהם, שניה לבני גרשון, לכך נאמר בה תנופה לה' שאף הם היו נושאין יריעות הקרשים הנראים בבית קדשי הקדשים ועבודת הקדש עליהם גם כן, שלישית לבני מררי שהיו נושאין קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו שהם כלי הנחשת והעצים, ואמר בהן תנופה סתם ולא הזכיר לפני ה', ולא לה' שהרי מעלותיהם חלוקים זו מזו. ומצינו בסוף הפרשה שהזכיר על כלל הלוים וינף אהרן אותם תנופה לפני ה' כדי ללמדך שכולן זכאין וחביבין לפניו. ומה שאמר נתונים נתונים המה לי, באורו נתונים לעבודת משא נתונים לשיר, או יאמר על שנתנו נפשם על מעשה העגל נתונים המה לי, ומזה תרגום אונקלוס מסירין יהיבין.

פסוק יט

ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת בני ישראל אל הקדש. כי הלוים ימנעום מלהכנס ולבא במחיצתם. ותמצא בפסוק זה חמשה פעמים ישראל כי הזכירם כמה פעמים במקום אחד דרך חבה ומעלה וכבוד, כאדם המזכיר בנו תמיד על כל דבור ודבור. ורז"ל משלו משל בזה לתינוק שהלך לבית הספר ובא אביו לשאול עליו, אכל ברי שתה ברי דמך ברי אזל ברי לבי ספרא אתא ברי מבי ספרא מזכירו על כל דבור ודבור דרך חבה. וכן ענין המשכן שהוא נזכר בתורה חמשה פעמים, והכל דרך חבה וכבוד. וטעם חמשה בישראל ובמשכן, כנגד חמשה חומשי תורה שהוא קיום העולם שנברא בה"א, שנאמר (בראשית ב) בהבראם, בה' בראם, כי לא היתה ראויה להנתן כי אם לישראל ואין ישראל מתקיימין אלא בשביל התורה, וידוע במשכן כי הוא וכליו דוגמא אל העוה"ז שנברא בה"א.

פסוק כ

ויעש משה ואהרן וכל עדת בני ישראל ללוים. משה רבינו ע"ה היה מעמיד את הלוים, הוא שכתוב והעמדת את הלוים לפני אהרן ולפני בניו, ואהרן היה מניף אותם, הוא שכתוב והניף אהרן את הלוים תנופה לפני ה', והתנופה הזאת היא שהיה אהרן לוקח לכל אחד ואחד מן הלוים ומגביהו מן הקרקע מעט והיה מניף אותו, ובזה נתפרסם אהרן בגבורה גדולה וכח עצום שיניף את הלוים שהיו כ"ב אלף ביום אחד הוא לבדו, או היה זה בדרך נס, בהיות אהרן איש הרחמים כלול מן החסד והגבורה כי כן דוגמתו, וזהו שכתוב (מלאכי ב) בשלום ובמישור הלך אתי, ולפיכך בחר בצורת שור שכתוב בו (יחזקאל א) ופני שור מהשמאל, והיה מכפר על עונותיהם של ישראל הנעשים מצד צפון. וישראל היו סומכין ידיהם על הלוים הוא שכתוב וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלוים. והנה היה לכולם מעשה נס בדבר.

פסוק כד

זאת אשר ללוים. ע"ד הפשט זאת הקצבה.

וע"ד המדרש זאת אשר ללוים אין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד) וזאת התורה, והלוים היו מורי התורה כענין שכתוב (שם לג) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל.

וע"ד הקבלה זאת אשר ללוים כמו (תהילים קי"ח:כ"ג) מאת ה' היתה זאת, והיא הברית שנאמר (בראשית י"ז:י') זאת בריתי, ובשבט לוי כתיב (דברים ל"ג:ט') ובריתך ינצורו, ובפקודי הלוים נאמר (במדבר ג':ל"ט) על פי ה' כי זאת היא מדתם.

מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבא צבא בעבודת אהל מועד. ולמעלה בסדר נשא (שם ד) אמר ומבן שלשים שנה.

וע"ד הפשט מבן שלשים לעבודת משא ומבן חמש ועשרים לעבודת האהל, וזהו שהזכיר כאן לצבא צבא, כלומר להמנות עם צבא העובדים במשמרותם עם הזקנים.
וע"ד מדרש רז"ל, מבן חמש ועשרים ללמדם הלכות עבודה חמש שנים, ומבן שלשים לעבודה מכאן למדו כל תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה.

פרק ט

פסוק ה

ויעשו את הפסח בראשון. כתב הרמב"ן ז"ל, על דעת רז"ל לא עשו ישראל פסח במדבר אלא בשנה זו בלבד, שלא היו יכולין לעשותו לפי שנולדו להם בנים ועבדים ולא יכלו למול אותם מן הטעם שהזכירו שהיה להם לסכנה כמו שמפורש ביבמות, אבל בספרי אמרו ויעשו את הפסח בראשון בגנות ישראל הכתוב מדבר שלא עשו אלא פסח זה בלבד וכן הוא אומר (עמוס ה':כ"ה) הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה, דרשו כן מן הכתוב הזה שאמר ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר במדבר סיני, כי הוא מקרא יתר, כי די במה שאמר ויעשו את הפסח ככל אשר צוה, אבל הזכיר היום והמדבר לרמז שלא עשו אותו במדבר רק ביום הזה, וזה גנותם, עד כאן. ונכתבה כאן פרשת הפסח לפי שחנוכת המזבח היתה בחדש הראשון ואז נבדלו הלוים, ולפי שכתוב במצות הפסח (שמות י"ב:כ"ה) והיה כי תבאו אל הארץ, (שם יג) והיה כי יביאך, צוה עתה שהם חייבין בו גם במדבר.

פסוק ח

עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם. פירוש רש"י ז"ל המתינו לי פתח אהל מועד ואשיב לכם מענה, אשרי ילוד אשה שכך מובטח לו. ונראה שהיה ראוי לומר מה ידבר ה' אלי, ומפני ענותנותו לא אמר כן. ומה שאמר ואשמעה בתוספת ה"א, יתכן שירמוז לה"א אחרונה שבשם, הוא הקול הנאמר בו (שמות ט"ו:כ"ו) אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך שתעשה הישר בעיני ה', וכן אמר בכאן כי מן הה"א ישמע מה יצוה ה'. ואונקלוס ירמוז לזה, שאמר מה דאתפקד מן קדם ה', אמר זה כנגד השגתן של ישראל.
ומה שנתעלם ממנו דין זה ולא נחשב לו לעונש כשם שנחשב בפרשת בנות צלפחד שכתוב בסדר פנחס (במדבר כ"ז:ה'-ו') ויקרב משה את משפטן לפני ה', ואמרו שנתעלם ממנו דין בנות צלפחד בשביל שנטל עטרה לעצמו שנאמר (דברים א':י"ז) והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי וגו', הענין הוא מפני שירושת הבת במקום שאין בן הוא דבר תלוי בסברא שראוי להקדים אותה לשאר יורשי האב, ואף אותן האומות שאין להם תורה מורין כן בדבר ומוציאים משכלם שיוצאי ירכו של אדם קודמין ליורשו אם בן

אם בת, וכיון שנתעלם ענין זה ממנו חשבוהו לעונש, אבל דין הפסח בדחיית הטמאים מניסן לאייר דבר שצריך קבלה הוא ואינו תלוי בסברא שנחליף חדש זה בחדש זה, ולכך לא חשבוהו לעונש. ורז"ל דרשו מגזירה שוה דקריבה קריבה.

פסוק י

או בדרך רחוקה. נקוד על רחוקה לומר לך שאינו רחוקה ודאי אלא שהיה עומד חוץ לאסקופת העזרה כל זמן שחיטה.

פסח שני מצה וחמץ עמו בבית ואין שם י"ט ואין אסור חמץ אלא עמו באכילתו, כן פירש רש"י ז"ל.

וכבר בארתי אסור חמץ בפסח ע"ד הקבלה כי הוא כדי שלא יטעה האדם ויאמר כי במדת הדין בלבד היתה ההוצאה ולא בשם המיוחד ויהיה זה מקצץ בנטיעות, אבל בפסח שני שהוא חוץ לזמנו אפשר להיות מצה וחמץ עמו בבית ולא היה בזה קצוץ כי בשניהם נגאלו.

והרמב"ן ז"ל כתב יתכן שטעם הנקודה שהיא רחוקה לו בעשית הפסח, לא רחוקה ממש, ולכך חזר ואמר ובדרך לא היה ולא הזכיר רחוקה.

פסוק יח

על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו. היה הכתוב ראוי לומר על פי ה' יסעו בני ישראל ויחנו, לא שיאמר על פי ה' יחנו, אבל ממה שידעת בפסוק (שמות יג) וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן ולילה בעמוד אש, באור הכתוב על פי ה' יסעו זו מדת הדין, וזהו לשון יסעו כי הנסיעה למלחמה היתה, ועל פי ה' יחנו זו מדת רחמים, וזהו לשון יחנו כי כל חניה היא מנוחה. וכן כתוב ויהי בנסוע הארון, קומה ה', שהוא מדת הדין ולכך אמר קומה בה"א ולא אמר קום ה'. ועוד אמר וינוסו משנאיך מפניך. ובנחה יאמר שובה ה', מלשון (ישעיה ל) בשובה ונחת שכל זמן שישראל נאספים אלפים ורבבות לאגודה אחת מדת רחמים עמהם. ושתי מדות אלו הם כלולות זו בזו, ועליהן אמר הנביא (ירמיה ב) זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר, ועמהם היו נצולים ואויביהם נגפים, תחלה במצרים הוא שכתוב (הושע יג) ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים, וכתיב בגאולת מצרים (שמות יג) כי ביד חזקה הוציאנו ה' ממצרים, ובתפלתו של משה (שם לב) אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, ואח"כ ממצרים לים סוף הוא שכתוב (שם טו) זה אלי ואנוהו, וכן (שם) ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, ומים סוף לסיני הוא שכתוב במתן תורה (דברים ה) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, ומסיני למשכן הוא שכתוב (שמות מ) ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' וגו', וכתיב (שם) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד

ה' וגו', ואחר כך לביהמ"ק שנקרא (ישעיה סד) בית קדשנו ותפארתנו. וכן לעתיד כתיב (שם ס) קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה', והבן כל זה. ואל תתמה באמרו פי ה' שהוא מדת רחמים בכאן, כי כיון שהמדות כלולות זו בזו הלא כל אחת פי ה' זו לזו, והבן זה.

פסוק יט

ובהאריך הענן. ובאר לך הכתוב מעלתן של ישראל בהנהגתם על פי הענן, כי היו במדבר מקומות חלוקין נוחין ושאינן נוחין, והעד בזה מרה ואילים, יש מקומות נוחין שירצו לעכב שם ומיד בהעלות הענן היו נוסעים ויש שאינן נוחין וירצו לנסוע משם אבל בהאריך הענן יצטרכו להתעכב ולא יסעו, סוף דבר לא היו הולכין אחר רצון עצמן אלא אחר רצון השם יתעלה וכפי הנהגת הענן. ועוד יבאר לך הכתוב חסד הש"י עמהם שכל נסיעותם וחנייתם במדבר לא היה אלא בבקר, הוא שאמר או יומם ולילה, והיה לו לומר או לילה ויום כי כן סדר בראשית, אבל אלו אמר כן היה במשמע כי תחלת נסיעתם היתה בלילה, ומעולם לא אירע זה שהיה הענן שוכן בלילה ויום אחריו כי תהיה נסיעתם בלילה, ולא רצה הקב"ה להטריחם להיות תחלת נסיעתם וחנייתם לעולם בלילה אלא ביום.

פרק י

פסוק ב

עשה לך שתי חצוצרות כסף. ע"ד הפשט היו חצוצרות הללו של כסף והיו מקשה, ולשני דברים היו משמשים, האחד להקהיל העם או הנשיאים, והשני לנסיעה, הוא שכתוב והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות. כשהיו תוקעין בשתיהן היה סימן להקהיל העם וכשהיו תוקעין בחצוצרת אחת בלבד היה סימן להקהיל הנשיאים הוא שכתוב ואם באחת יתקעו ונועדו אליך הנשיאים, לפי שהם המיוחדים שבעם לפיכך היו תוקעין באחת והיה סימן להם, וזה וזה בתקיעה שהיא פשוטה, ופשוטה רמז למדת רחמים, כי ימינו פשוטה לקבל שבים, אבל למסע את המחנות היו תוקעין בתרועה שנאמר תרועה יתקעו למסעיהם, לפי שהנסיעה סימן למלחמה, שהרי מחנות ישראל לקראת שבעה עממין היו הולכים להלחם בהם ולכבוש את הארץ, ולכך היו מריעין בתחלת נסיעתן כי התרועה רמז למדת הדין והיא המנצחת במלחמה, ומפני זה יזכיר הכתוב במסעות (במדבר ט':כ"ג) על פי ה' ביד משה, וזהו שכתוב (שם י') וכי תבאו מלחמה בארצכם והרעותם, והזכיר משה וינוסו משנאיך מפניך כלומר ממדת הדין. וכן היה סדר הענין במסעות, היו תוקעין לכל רוח ורוח מארבע רוחות העולם, כי ארבע מחנות של ארבע דגלים היו עומדים לארבע רוחות העולם, והוא שכתוב ותקעתם תרועה ונסעו המחנות

החונים קדמה ותקעתם תרועה שנית ונסעו המחנות החונים תימנה, והרי לך מחנות המזרח ומחנות דרום. תרועה יתקעו למסעיהם, למסעות הנשארים, כלומר שיתקעו תרועה שלישית למסע מחנות המערב ותרועה רביעית למסע מחנות הצפון, כי לכל דגל מסע בפני עצמו כמו שמפרש הכתוב והולך ונסע דגל פלוני וכן כלן.

וע"ד המדרש עשה לך שתי חצוצרות כסף, זהו שאמר הכתוב (תהילים כ"ד:ט') שאו שערים ראשיכם, שהיו הפתחים שפלים ואמר והנשאו פתחי עולם וגו', אמרו לו השערים מי זה מלך הכבוד, השיב שלמה ע"ה ה' עזוז וגבור, חזר ואמר ושאו פתחי עולם וגו', אמרו לו מי הוא זה מלך הכבוד, השיב ואמר ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה, שאלמלא שאמר להם ה' צבאות הוא מלך הכבוד בקשו השערים ליפול עליו ולהריץ את גלגלתו, וכיון שהשיב להן כך מיד נפתחו השערים, וכיון שחלקו כבוד להקב"ה אמר להם הקב"ה חייכם כשאחריב את ביתי אין בריה שולטת בכם, תדע שכל כלי ביהמ"ק גלו לבבל שנאמר (דניאל א':ב') ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים, אבל שערי ביהמ"ק נגנזו במקומן שנאמר (איכה ב':ט') טבעו בארץ שעריה. ונקרא הקב"ה מלך הכבוד לפי שהוא חולק מכבודו ליראיו, כיצד, הוא נקרא אלהים ובמשה כתיב (שמות ז':א') ראה נתתיך אלהים לפרעה, הוא מחיה מתים ובאליהו כתיב (מלכים א י"ז:כ"ג) ראי חי בנך, נקרא מלך דכתיב (תהילים מ"ז:ו') עלה אלהים בתרועה וגו'. ובמשה כתיב (דברים ל"ג:ה') ויהי בישרון מלך, מה המלך כשהוא יוצא תוקעין לפניו אף אתה עשה לך שתי חצוצרות כסף, שבשעה שתהא מכניס את ישראל יהיו תוקעין בהם והם מתכנסין שנאמר ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה אל פתח אהל מועד.

עשה לך, לך אתה עושה ואין אחר משתמש בהן, תדע שאפילו יהושע תלמידו לא נשתמש בחצוצרות אלא בשופרות כשבא להלחם ביריחו שהיא תחלת כבושה של ארץ ישראל מה כתיב שם (יהושע ו':כ') וירע העם ויתקעו בשופרות, ולא עוד אלא אפילו משה עצמו בחייו נגנזו, שכן הוא אומר בשעת פטירתו (דברים ל"א:כ"ח) הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושוטריכם, והיכן היו החצוצרות שהוא אומר להם הקהילו ולא אמר תקעו בחצוצרות ויתכנסו, אלא שנגנזו, לקיים מה שנאמר (קהלת ח':ח') אין שלטון ביום המות. ובדוד המלך כתיב (דברי הימים ב כ"ט:כ"ו) ויעמדו הלוים בכלי דוד וגו' והשיר משורר וחצוצרות מחצצרים, אבל דוד עצמו משתמש בכנור שנאמר (תהילים נ"ז:ט') עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר, כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו ומנגן מאליו, מיד היה דוד המלך ע"ה עומד וכל התלמידים שהיו עוסקין בתורה ומנדדין שינה מעיניהם עד עמוד עורה כבודי

עורה הנבל וכנור אעירה שחר, במלכותו, וצוה הקב"ה בזה לכבוד משה, כי כן תכסיס המלך שתוקעין לפניו בשופר כי כן יצוה לאסוף חיילותיו, ובעבור שעלתה השגתו להתנבא בשם הגדול מדת רחמים לכך צוה אותן לעשותן של כסף ולא הוכשרו לעשותן משאר מיני מתכות שכן אמרו במסכת מנחות החצוצרות היו באים מן העשת של כסף, עשאוה מגרוטאות של כסף כשרה, משאר מיני מתכות פסולה. ובעבור שנתיחד לו דבור הרחמים פנים אל פנים מראה בתוך מראה לכך היו שתים והיו מקשה, וזהו סוד אמרו ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה, התקיעה בשתיהן שהיו סימן להקהיל כל ישראל ירמוז לדבור הרחמים מתוך האש לכל ישראל, וזהו שכתוב (דברים ד׳:ט״ו) ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש, והתקיעה באחת שהיה סימן לנשיאים המיוחדים בעם ירמוז למשה המיוחד על כולן שהיה שומע מתוך התקיעה, הוא קול השם המיוחד, והוא לבדו המשיגו והמתבונן בו, והתרועה במסע המחנות הנוסעים למלחמה תרמוז להשגתם של ישראל שהיא התרועה, ולפי שלא עלה שום נביא למדרגה זו בנבואה לשמוע מן השם המיוחד אלא הוא לבדו לכך צוהו שלא ישתמש בחצוצרות אלא הוא לבדו לא זולתו, הוא שכתוב עשה לך ודרשו רז"ל לך אתה עושה ואין אחר משתמש בהן, והוסיף עוד ואמר והיו לך כלומר והיו המדות לך לבדך ולא לאחר זולתך, ומרוב קדושות החצוצרות ובהיותם כלי שההשגות נרמזו בו היו טעונין גניזה ונגנזו בחייו של משה.

ואל תתמה בהיותן שתיהן של כסף, כי כיון שהיו מקשה אי אפשר לעשותן אלא של כסף וכענין הכרובים שהיו זהב ומקשה כי הרחמים הוא מכריעו וכלול מן הדין, וכן בכאן בחצוצרות מדת הדין רפה היא וכלולה מן הרחמים, ומטעם זה לא נשתמש בחצוצרות אפילו יהושע תלמידו שלא עלתה השגתו בכך, אמנם נשתמש בשופר להודיע בו להיות מדת הדין מתוחה כנגד האויבים כי היא מדתו, וגם היא מדתו של דוד שנתמש בכנור, והיא התכלת הצבוע מדם חלזון שהוא הדג המצוי בים כנרת שלכך נקראת מדה זו כנור דוד שהיה מנגן מאליו, נמצאת למד שכל אחד ואחד נשתמש בכלי הראוי לו לפי השגתו ונבואתו ומדתו שהוא שואב ממנה, וזה מבואר.

פסוק כט

ויאמר משה לחובב. כתב הרמב"ן ז"ל שחובב הוא יתרו, שקראו לו שם חדש כשחזר לתורת ישראל, כי כן דרך כל מתגייר כי לעבדיו יקרא שם אחר, והוא אבי צפורה, ורעואל היה זקנה, ואמר הכתוב (שמות ב׳:י״ח) אל רעואל אביהן, כאשר אמר יעקב (בראשית ל״ב:י׳) אלהי אבי אברהם, ואמר הכתוב על בלשאצר שהוא בן נבוכדנצר, והוא בן בנו. אבל דרשו רז"ל שבעה שמות יש לו ליתרו. ומה שאמר לא אלך כי אם אל ארצי ואל

מולדתי אלך, משה חלה פניו ללכת עמהם ואמר לו סתם והיטבנו לך, והוא חשב שיתנו לו מן השלל כסף וזהב ובגדים וצאן ובקר ולא תהיה לו נחלה בתוכם, ועל כן לא היה חפץ, והשיב כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך כי שם לי נחלה ונכסים וכבוד, אז אמר לו משה אל נא תעזוב אותנו, כי מדעתך המדבר תהיה לנו לעינים בכבוש הארצות ותורנו הדרך אשר נעלה בה ומכל הטוב אשר ייטיב השם לנו נטיב לך, רמז לתת לו אחוזה וארץ טובה בשכרו על טרחו ועזרתו כאשר יעזרם בכבוש הארץ. ועל דעתי כי נתרצה אליו ועשה כן, עד כאן לשונו ז"ל.

פסוק לא

והיית לנו לעינים. להורות לנו הדרך, וי"ל כיון שישראל היו נוסעים על פי הענן והוא המורה להם הדרך מה צורך היה להם ביתרו, אבל משה אמר כן כדי לחזק לב קטני אמנה שהיו ביניהם אשר לבם היה יותר מתנחם ומתחזק במנהיג בשר ודם.

או יאמר והיית לנו לעינים, לעדות בפני האומות ממה שראית בעיניך האותות והמופתים הגדולים ויראו ויקחו מוסר ויכנסו תחת כנפי השכינה, וזה דעת אונקלוס ע"ה שתרגם וגבורן דאתעבידא לנא חזיתא בעינך.

ובמדרש והיית לנו לעינים, כל דבר המתעלם מעינינו תהא מאיר עינינו. דבר אחר תהא חביב עלינו כגלגל עינינו, שנאמר (דברים י:י"ט) ואהבתם את הגר.

פסוק לג

ויסעו מהר ה'. נסעו ישראל מהר סיני והענן לפניהם, והארון היה הולך אחרי הענן, ולא שכן הענן בשום מקום עד היום השלישי בערב כי היה מבקש להם מקום טוב לחנותם, וזהו שאמר לתור להם מנוחה, ודרשו רז"ל מהר ה' מאחרי ה', כלומר שהתאוו תאוה, וזה היה כ"ב באייר, שהרי בעשרים לחדש השני נעלה הענן, ויום ראשון של שלשת ימים שהזכיר כאן דרך שלשת ימים הוא יום עשרים עצמו וא"כ בכ"ב באייר התאוו תאוה ואכלו בשר עד כ"ב בסיון, ומה שהוצרכו לדרוש כן לפי שהשגיחו שלא נמצא בתורה אלא הר האלהים (שמות כ"ד:י"ג-י"ד) ויעל משה אל הר האלהים וכן (שם ו') אל הר האלהים חורבה, וכן נמצא במסורת שאין בתורה אלא שנים (בראשית כ"ב:י"ד) בהר ה' יראה, ויסעו מהר ה', וכיון ששנה הלשון ואמר מהר ה' הוצרכו לדרוש שנסעו מאחרי ה':

פסוק לה

ויהי בנסוע הארון. הפסיק כאן בשני פסוקים אלה והיה ראוי להדביק ויהי העם כמתאוננים עם בנסעם מן המחנה מפני שישראל אחר שנסעו מהר סיני שהיה קרוב לישוב ונתרחקו ממנו ובאו עתה בתוך המדבר הגדול והנורא דרך שלשת ימים היו

מצטערים מאד ומתאוננים על פחד הדרך כי אמרו איך נוכל לסבול הצער והעניו, וא"כ כיון שהכל ספור אחד וענין אחד לא היה ראוי שיפסיק ביניהם בפרשת ויהי בנסוע.

וע"ד הפשט ענין ההפסק לפי דעתי הוא זה, ידוע כי חלקי עולם השפל הם שלשה חלקים ואלו הן, ים מדבר וישוב. וכן דרשו רז"ל העולם שלישו ים שלישו מדבר שלישו ישוב, והנה ישראל כשנכנסו לארץ עברו על שלשה חלקים אלו, ונתבאר להם חדוש העולם במופת באותן הנפלאות הגדולות והנוראות אשר ראו בעיניהם, והנסים המפורסמים הנעשים להם בכל חלק וחלק נסי הים ונסי המדבר ונסי כבוש ארצות שבעה עממין, כי היו נסים נגלים לעיני השמש, ומפני שהולכי מדברות כי יראו ההרים הגבוהים והצורים החזקים השרשיים שהם יסודות הארץ תתאמת מהם לבעלי הטבע אמונת קדמות העולם, ועל כן חייבה חכמת התורה להפסיק פרשה זו בענין הארון שבו לוחות העדות, והוצרך משה להזכיר ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך כדי לבטל דעת האמונה ההיא הנפסדת, כי התורה המונחת בארון עם נפיצת אויביהם של ישראל הוא המעיד על חדוש העולם, ועל כן נעשו נסים לישראל גדולים ונפלאים במדבר משנים הטבע כדי לקבוע בלבבות אמונת החדוש ולהעיד עליו מתוך המקום שהוא מחייב אמונת הקדמות אצל המאמינים אותו. ומזה תקנו לנו ואמרו במשנה על ההרים ועל הגבעות ועל המדברות אומר ברוך עושה בראשית, לבאר כי אע"פ שנראה לבני אדם שהוייתם נצחית ואין בריאתם מחודשת, הכל נברא מבראשית יש מאין, והמברך כן הוא מעיד על חדוש העולם.

וע"ד מדרש רז"ל בפרק כל כתבי הקדש, פרשה זו עשה בה הקב"ה סמנין מלמעלה ומלמטה לומר שאין זה מקומה, רבי אומר לא מן השם הוא זה אלא שספר חשוב הוא בפני עצמו, מאן הוא דפליג עליה דרבי, רשב"ג הוא, דתניא רשב"ג אומר עתידה פרשה זו שתעקר ממקומה, ולמה כתובה כאן להפסיק בין פורענות ראשונה לפורענות שניה, פורענות ראשונה ויסעו מהר ה', אותו היום סרו מאחרי ה', פורענות שניה ויהי העם כמתאוננים, עד כאן.

ושלש דעות בדבר, דעת תנא קמא שהיתה ראויה פרשה זו להכתב בדגלים בפרשת במדבר סיני שכתוב שם (במדבר ב׳:ט"ז-י"ז) ונסע אהל מועד מחנה הלוים בתוך המחנות כי באהל מועד היה הארון ושם היה ראוי לכתוב ויהי בנסוע הארון, ועל כן עשה לה הקב"ה סימנין כדי להבדילה בין הסמוכות לה בתחלה ובסוף וכדי ללמדנו שנכתבה שלא במקומה. ואם תמנה הפרשיות שיש מן ויהי בנסוע הארון עד ונסע אהל מועד תמצאם חמשים, ולכך היו הסמנין מנוני"ן ללמדך שפרשה זו פונה לסוף חמשים פרשיות שהוא מקומה.

ודעת רבי שהפרשה הזאת נכתבה במקומה, שהרי בענין המסעות נכתבה, וכבר הזכיר למעלה בתחלת הפרשה ויהי בחדש השני בעשרים לחדש נעלה הענן ואמר ויסעו בני ישראל, ומונה והולך מסעות הדגלים ועל כן אמר לא מן השם הוא זה, כלומר שאין זה טעם הדבר שהסמנים היו לפי שאין כאן מקומה, אלא שהוא ספר חשוב בפני עצמו, ועל כן היו הסמנין להבדילה מן הפרשיות הסמוכות לה למעלה ומטה, וכוון בזה לומר שהתורה שהיא חמשה חומשי תורה נחלקת לשבעה ספרים, וספר וידבר נחלק לשלשה ספרים ואמרו בגמרא כמאן אזלא הא דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן (משלי ט׳:א׳) חצבה עמודיה שבעה, אלו שבעה ספרי תורה, כמאן כרבי ומאן האי דפליג עליה, רשב"ג הוא, ודעת רשב"ג שהוא מקומה, אבל עתידה שתעקר ממקומה לימות המשיח שיהיו כל הפורעניות בטלים ויצר הרע בטל, ומה שנכתבה כאן להפסיק בין פורענות לפורענות.

וע"ד הקבלה ויהי בנסוע הארון, פרשה זו רומזת על כל ימי עולם כי נרשמו בה שבעת אלפים כמו בפסוק ראשון, ודרשו רז"ל שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב. והענין הזה רוצה לרמוז אותו במקום המדבר שהוא מקום החורב והשממון, וכיון שהתורה כלה בנויה ומיוסדת על חדוש העולם יש להבין שיש לו סוף, כי כל דבר שיש לו התחלה יש לו סוף בהכרח, וזהו שכתוב (ישעיהו מ״ד:ו׳) אני ראשון ואני אחרון, והכתוב הזה יורה כי העולם יש לו סוף, כי כשם שהיה הקב"ה ראשון לנבראים כלם כן עתיד שיהיה אחרון לכלם, ואילו ישאר בעולם שום נברא לא יהיה הוא אחרון, ודוד ע"ה באר זה ואמר (תהילים ק״ב:כ״ו-כ״ז) לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים עמה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלופו. ואות אלף הששי רשומה במלת אלפי לרמוז שיתא אלפי, והשביעית נחתמה במלת ישראל ופירוש ישראל בכאן הסרת הכחות כי הפסק המשכתם באותו זמן הוא האלף השביעי שעליו אמרו וחד חריב, וכן מצינו הכתוב (הושע ט׳:י״ב) בשורי מהם, בשי"ן במקום סמ"ך, והוא מלשון הסרה ובטול, ובעבור כי מלת ישראל כוללת דבר והפכו ואפשר שתתפרש על שתי לשונות, אפשר לומר כי כשם שמורה על החורבן כן תורה על הבריאה שלאחר החורבן כי הוא כולל שררת הכחות, ורמז לך כי אחר חורבן האלף השביעי ואחר בטול הכחות והסרתם תחזור השררה ותתחדש בעולם כשהיה, וזהו סוד הכתוב (תהילים כ״ד:ב׳) ועל נהרות יכוננה, ולא אמר כוננה כמו שאמר יסדה, כי דבר על החורבן מתחלת המזמור שישוב הכל לסבה ראשונה, ודבר ג"כ על החדוש. ומזה תמצא במזמור שיר ליום השבת שהזכיר שם (שם צב) צדיק כתמר יפרח, רמז להויה של אחר השבת, והוא סוד חתימת פרשת

ויכלו במילת לעשות לרמוז מעשה אחר השבת, וכבר הזכרתי שם, וזהו (שם עב) יפרח בימיו צדיק, בכל שמטה ושמטה, ורב שלום עד בלי ירח, באורו שילך הענין כן עד היובל הגדול שיתבטלו כל כחות העולם, והשמש והירח בכללם, ויחזור העולם לתהו ובהו. והכתוב שאמר (בראשית ח׳:כ״ב) עוד כל ימי הארץ, יורה שיש לארץ זמן קצוב והיא עולמו של יובל, ולכך הזכיר שלמה ע"ה (קהלת א׳:ד׳) והארץ לעולם עומדת, הוא עולמו של יובל, כי אין הדבר אל לא תכלית. וכן דעת דוד אביו ע"ה ממה שכתוב (תהילים ק״ב:כ״ו-כ״ז) לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד, ומה שאמר (שם קמח) הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים, כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, ואמר עוד (שם קד) יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד, אין ענינו שיגזור בהם נצחיות אלא מצד תוקף בריאתם וחוזק חמרם התקיף אמר כן שהן ראוים לעמוד לעולם ושלא יתמוטטו כלל עד שיגזור בבטולם מי שבראם, ומפני שלא תבין כי הסדור והנהוג הזה של שמטות העולם ילך אל לא תכלית, לכך הפרשה מסוימת בנוני"ן בתחלה ובסוף לבאר כי ילך עד היובל הגדול שהוא אלף דור והיה העולם בטל ויחזור לתהו ובהו. ומה שבאה הנו"ן הפוכה כי כשם שמכתב האות בתיקונו כראוי מורה על קיום דבר כך הפוך האות ובטולו מסדורו הראוי מורה על בטול דבר וחרבנו, ועל כן הנו"ן הפוכה. ואמר הכתוב (איוב ט׳:ה׳) המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו, וכתיב (תהילים מ״ו:ג׳) על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים, ביובל הגדול, שיתמוטטו ההרים והשמים והארץ יחזרו אל יסודם. וכדי לחזק הענין היו הנוני"ן שתים, ומפני שעתידין השמים והארץ שיתחדשו אחר היובל יתכן לומר כי על כן היו שתי נוני"ן. והזכיר לשון ויהי אחר כל נו"ן ונו"ן, להורות על ההויה אחר כל יובל ויובל. וזה סוד הנו"ן שחסר נעים זמירות מן המזמור הנקרא (שם קמה) תהלה לדוד לפי שאות נו"ן תורה על נפילה, וביובל הוא עתיד ליפול ויחזור לתהו ובהו, וכדי לבאר שעתיד להתחדש אחר היובל רמז הנו"ן אחר כך שאמר סומך ה' לכל הנופלים, הזכיר זקיפה אחר הנפילה כשם שהזכיר כאן הויה אחר הנוני"ן. וכדי להעיר הלבבות על הענין הזה באו בתורתנו הצרופה מצות השמטה והיובל שהם מן המצות המקובלות. ויען יהיה הענין קבוע בלבך נטוע בשכלך אוכיח לך מה הסבה בחורבן העולם ובחדושו בשמטות, ומה הסבה גם כן בבטול המציאות ובחדושו ביובלים. ידוע כי ששת ספירות פעלו בששת ימי בראשית כל ספירה וספירה ביומה, כגון שתאמר יום ראשון הבינה ויום שני החסד ויום שלישי הגבורה וכן כלן, עד שנכנס יום שביעי והוא היסוד ופעל פעולתו, ומה היתה פעולתו, העונג והמנוחה, כי היתה מנוחה לעצמו ומנוחה לכל הששה, כי בשביתתו

שבתו כלן ושביתתו ומנוחתו היא פעולתו, וזהו (שמות כ:י"א) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי, כי עשה שש ספירות והשלים מלאכתו בהם והיתה המנוחה ביום שביעי שהוא יסוד. וכן הענין בששת אלפים כי חזר חלילה והתחיל לפעול באלף ראשון בבינה ובשני בחסד ובשלישי בגבורה וכן כלן, עד שיכנס האלף השביעי שהוא יסוד, ולכך הוא שבת ומנוחה, ויהיה העולם חרב בהכרח לפי שפעלו כל ספירה וספירה אלף שלה, הנה ההמשכה פוסקת מהתחתונים בהיות כלן חוזרין ומתעלין למעלה לקבל מן הבינה, ומאחר שהתפארת והכבוד שהם מנהיגי חמה ולבנה מתעלין למעלה על כל פנים יתחייב שתפסק ההמשכה, וזהו החרבן שיהיה העולם חרב, אבל לא יהיה תהו ובהו כי עתידין הן שיחזרו כבתחילה וישפיע למטה מה שקבלו למעלה ואז יתחדש העולם, וכן יהיה הענין משבעה לשבעה עד היובל הגדול, וכשיגיע היובל הגדול יחזרו כל העשר לשרשם שהוא אין סוף. וזהו סבה שיהיה העולם בהכרח תהו ובהו ונגולו כספר השמים וכל צבאם יבול, וכן הארץ כבגד תבלה, כי התפארת והכבוד שכנגדם חמה ולבנה והשמים והארץ נבלעו אל הקדש וחזרו ליסודם. והענין הזה מבואר לדוד המלך במזמור (תהילים כ"ד:א') לה' הארץ ומלואה, כי שם הזכיר חזרת העליונים והתחתונים אל יסודם הראשון והתחיל בהתחתונים וסיים בעליונים, הוא שאמר בסוף על הסתלקות המדות מהמשכתם למטה ועל התעלותם וחזרתם לאין סוף אמר (שם) שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם, והמשכיל יבין הפסוקים ההם כי איני רשאי להרחיב בהם באור. וא"כ יתחייב שיהיה כל המציאות כולו בטל ונעדר ואחר היובל יתחדש המציאות כלו כי יחזרו העשר כבתחילה להתגלות מאין סוף ותחזור ההמשכה בעליונים ובשפלים מימי קדם, וכן מיובל ליובל עד י"ח אלף יובלין, כי כל ספירה וספירה תפעול אלף יובלין, וזהו כנגד עשר ספירות למעלה ועשר ספירות למטה, ומפני שלא תבין שילכו היובלין הללו אל לא תכלית ולאין סוף לכך הזכיר שובה ה' רבבות, להורות שעתיד הקב"ה לישב עולמו שתי רבבות שהם עשרים אלף יובלין, ואמר אלפי ישראל לבאר שמסיר שני אלפים מן הרבבות, וזהו (תהילים ס"ח:י"ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, אל תקרי שנאן אלא שאינן כלומר שהם אין ולכך אין להזכיר האלפים ועל כן הם י"ח אלף יובלין וזהו סוד הכתוב (יחזקאל מח) סביב י"ח אלף וכן בפרק קמא דעבודה זרה איבעית רוכב על כרוב קל וסגי ועובר בי"ח אלף עולמות שלו שמע מינה רכב אלהים רבותים וגו' אל תקרי שנאן אלא שאינן כן מלת ישרא"ל במקום הזה מלשון הסרה שתסיר שני אלפים משתי רבבות, שמענה ואתה דע לך. והנה זה מן הדברים הנמנעים שאין לנו להרהר בהן, והוא שאמרו מה למעלה מה למטה מה לפנים

מה לאחור. והקב"ה ימחול לנו ויזכנו להמנות עם יראיו וחושבי שמו ויתן לנו מהלכים בין העומדים לפניו. ועוד יש טעם בנו"ן הפוכה, והוא כי מלת בנס"ע ירמוז למספר יעק"ב ועל שם שהאדם החקוק בחיות המרכבה מהפך את פניו לפניו ואחוריו לארבע רוחות העולם על כן באו הנוני"ן בהפוך בפרשה זו לפניה ולאחריה.

פרק יא

פסוק א

ויהי העם כמתאוננים. מלשון (איכה ג׳:ל״ט) מה יתאונן אדם חי, כי היו כואבים ומצטערים בהכנסם עתה במדבר, והתאוננות זה היה רע באזני השם לפי שלא היו הולכים שמחים אלא מוכרחים ודואגים. ואמר כמתאוננים בכ"ף הדמיון להורות שהיו מגמגמין זה ולא היו מפרשין אותו מפני פחד משה כדי שלא ישמע, ולכך אמר וישמע ה' כלומר ולא משה.

פסוק ד

והאספסוף. שנאספו אל ישראל ולא היו מישראל, והם ערב רב. ונכפלה המלה כמו מלת סחרחר, (תהלים לח) וכן (איכה א׳:ו׳) חמרמרו מעי.

פסוק ה

את הקשואים ואת האבטיחים. היו מבזים המזון הנכבד שהיה להם במן, וכדי להוציא עליו דבה היו מביאין ראיה מהפירות הפחותים שהיו להם חנם, וידוע כי היו בארץ מצרים פירות לרוב וכענין שכתוב (בראשית י״ג:י׳) כגן ה' כארץ מצרים, אבל לא הזכירו מן הפירות החשובים כי מהחשובים לא היו נותנין להם. וכן מה שהזכיר הדגה, כי היו נותנין להם מהדגים הנבאשים שהיו להם ארבעה וחמשה ימים שנצודו, כי מהחשובים שהיו חיים שנצודו בו ביום לא היו נותנים להם, ועל כן לא אמר זכרנו את הדגים או שיאמר זכרנו את הדג כי בכל מקום שתמצא דגה הוא הדג הנבאש, ממה שכתוב (שמות ז׳:כ״א) והדגה אשר ביאור מתה ויבאש היאור, גם תמצא ביונה הנביא (יונה ב׳:א׳) וימן ה' דג גדול, הזכירו תחלה בשם דג וכאשר בלעו והשלים מנויו ומת קראו דגה, הוא שכתוב (שם) ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה, ומזה אמר (שם) מבטן שאול שועתי שמעת קולי, כי היושב בבטן מת הוא כיושב בשאול. ומה שאמר אח"כ (שם) ויאמר ה' לדג ויקא וגו', דג שני היה לפי שאין כבודו להיות בבטן המת, ולכך קבלו דג שני ובלעו ונצטוה להקיאו אל היבשה. וכלל הדבר כי היו קצים במתנה החשובה וכל עיקר כוונתם לא היתה אלא להטיל דופי במן ולהוציא עליו דבה, ועל כן הזכיר בכל הפרשה העם שהוא לשון גנאי. והמקום הזה נקרא קברות התאוה, והוא תבערה שהזכיר, כי במקום ההוא בעצמו שהתאוננו ובערה בם האש שם התאוו תאוה, ומזה

נסמכה פרשה זו לפרשת ותדבר מרים שהוציאה דבה על משה, ונסמכה לפרשת מרים ג"כ פרשת מרגלים שהיו מוציאי דבת הארץ.

ועוד יתכן לומר כי מה שהזכירו הפירות האלה יורה על רוע טבעם ועל חוזק תאותם, כי האספסוף גם מגדולי העם שנטו אחריהם ונמשכו אחר התאוות והענינים הגופניים, וזהו כפל הלשון לחזק הענין שאמר התאוו תאוה, כלומר המשיכו תאוה מהנפש המתאוה, והיתה מדת התאוה חזקה בהם בלכתם אחרי שרירות לבם בכל מיני התאות אשר לגוף, וכמו שאמר בסמוך בוכה למשפחותיו, ודרשו רז"ל על עסקי משפחותיו על העריות האסורות להן, ולא היו משגיחין בענינים שכליים של מעלה, זהו שאמר בלתי אל המן עינינו, כי לפי שהמן היה מיסוד אחד בלבד והיה עצם פשוט לא מורכב כשאר המזונות והיה מחדד השכל ומגיע את האדם לידיעת המושכלות, על כן היו מואסין ומבזין אותו ואומרים בלתי אל המן עינינו, כי זה היה הפך טבעם, ולחוזק תאותם ולחסרון שכלם היו חושבין המעלה הגדולה הזאת לחסרון, כי טבעם הרע היה מעור עיני שכלם בבקשת הענינים הגופניים, ומזה הזכירו שני חלקים מאכל המתגדלים בשתי היסודות הגופניים, והם המים והעפר אשר טבעם לרדת למטה, הוא שאמר זכרנו את הדגה את הקשואים וגו', הזכיר הדגים מיסוד המים והקשואים והאבטיחים וזולתם מיסוד העפר, ועל כן לא הזכיר פירות האילן לפי שיש בהם חלק מיסוד הרוח, אבל אלו שהם פירות האדמה ובהם יסוד העפר יותר חזק. ודרשו רז"ל במסכת יומא ריש פרק יוה"כ כי מה שהזכיר הפירות האלה לפי שהמן היה מתהפך לטעם כל שאר המינין, ולטעם אלו החמשה לא היה מתהפך לפי שטעם חמשה אלו קשה לעוברות ומניקות, משל למי שאומר לא תאכל האשה דבר פלוני מפני התינוק.

וכתב הרמב"ן ז"ל, מה שאמר בדגה חנם כי היו הדייגים מעבידים אותם למשוך הדגים מהמצודות והיו נותנין להם דגים חנם, כי כן מנהגם, עד כאן. אבל רז"ל אמרו במסכת יומא ריש פרק יוה"כ מאי חנם, מהפקרא מייתי להו, דאמר מר הקב"ה מזמין להם דגים בכדיהם, וכדאיתא במסכת סוטה.

ובמדרש אשר נאכל במצרים חנם, אם תבן לא היו נותנין להם חנם שנאמר (שמות ה':י"ח) ותבן לא ינתן לכם, דגים היו נותנין להם חנם, אלא מאי חנם, חנם מן המצות. והכוונה כי עתה מרו את דבר ה' וקצו בעבודתו ובאו לפרוק מעליהם עול מצותיו והיו מזכירים ישיבתם במצרים והם בני חורין מן המצות, וכענין שכתוב (דברים ד':ל"ד) גוי מקרב גוי, כי היו שוים למצריים, הולכים בחקותיהם ועובדי עבודת אלילים ומגדלי בלורית כמותם.

פסוק ח

שטו העם ולקטו וטחנו ברחים או דכו. לשון שטו כמו (איוב) משוט בארץ, וזה יורה שלא היה יורד זה עם זה מקובץ במקום אחד רק מפוזר ומפורד. ומה שאמר ולקטו למדך שהיה ראוי לאכלו כך.

ודבר ידוע כי יש מזון ראוי בתקון אחד לא יצלח בתקון אחר, ולכך יגיד הכתוב מנפלאות המן כי היה ראוי בכל מיני התקון ללקטו ולאכלו כאשר הוא, גם לטחון אותו ברחים של יד גם לדוכו במדוכה של עץ ושל אבן גם לבשלו בקדרה, ובכל מיני התקון האלה היה טעמו טעם נכבד כטעם לשד השמן, והשבח הזה כנגד מה שאמר נפשנו יבשה הגיד כי לא תיבש נפש האוכלת אותו אבל ירוה וילחלח אותה, והיא נוטריקון לישת שמן דבש, כלומר לחלוח של שמן, כמו עיסה שנלושה בשמן וקטופה בדבש, והלמ"ד שרשית, וכן (תהילים ל"ב:ד') נהפך לשדי בחרבוני קיץ, כלומר שנהפך שמנו יבש, ומלת השמן שמן כמשמעו ויאמר כי טעם המן כטעם לשד שהוא לחלוח השומן שהוא חשוב מכל השמן ולמעלה ממנו.

ובפסוק זה במלות **העם ולקטו וטחנו ברחים או** תמצא בו התעוררות ורמז כשתקח אות אחת מכל תיבה, והפסוק מסיים **השמן** בנו"ן (והוא מטטרון), וזהו לשון ממטיר שהזכיר במן, ומה שהתחיל במלת שטו מלשון משוטט וזה מבואר. ותמצא פסוק כיוצא בו בענין יפתח כששלח למלך בני עמון (שופטים י"א:כ"ז) ואנכי לא חטאתי לך ואתה עשה אתי רעה להלחם בי ישפוט ה' השופט היום בין בני ישראל ובין בני עמון. והרמז מתחיל מן מ"ם של היום ממטה למעלה וכשתבקש הנו"ן תמצאנה בסוף פסוק, כי הוא מסיים בנו"ן, וזה מבואר.

פסוק טו

ואם ככה את עשה לי. מלת את כנוי למדת הדין, וכן הזכיר ויחר אף ה' מאד, והוא כמו (דברים ה':כ"ד) ואת תדבר אלינו, וכן (יחזקאל כ"ח:י"ד) את כרוב ממשח הסוכך, שהוא כנוי אל הכרוב השני הנקרא כבוד כי שני הכרובים הם כבוד ותפארת, וכמו שבארתי בסדר ויקחו לי תרומה. כי בספר תורה שאינו מנוקד יוכל האדם לקרוא ואם ככה את עושה לי, בקמ"ץ תחת השי"ן, כי האותיות כשאינן מנוקדות סובלות כמה כוונות ומתחלקות לכמה ניצוצות, ומפני זה נצטוינו שלא לנקוד ספר תורה כי משמעות כל מלה ומלה לפי הנקוד ואין משמעותה עם הנקוד כי אם ענין אחד, ובלתי נקוד יוכל האדם להבין בה כמה ענינים נפלאים רבים ונכבדים והבן זה, תצטרך אותו בהרבה מקומות, כגון (בראשית כ"ב:י"ב) עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, שיכול האדם לקרוא עתה יָSעתי בחיר"ק תחת היו"ד והדל"ת בדגש, מלשון (איוב ל"ח:י"ב) ידעת השחר מקומו,

ובאורו עתה הודעתי בעולם במצוה זו שצויתיך ועמדת עליה כי ירא אלהים אתה, וכן (שמות ב׳:ה׳) ותשלח את אמתה ותקחה, שהוא לשון שפחה, ואנו יכולים לקרוא אמתה, מלשון (דברים ג׳:י״א) באמת איש, וכן הבינו אותה רז"ל במדרש שאמרו אשתרבובי אשתרבב, ורבים זולתם.

הרגני נא הרוג. יתכן לומר כי הכפל ירמוז אל הראשונה, כלומר תהיה עתה הריגתי על ידך לא על ידי בשר ודם, כי היה מפחד פן יהרגוהו ישראל.

ובמדרש הרגני נא הרוג, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הרוג את ההרוג, אם אדבר לישראל יהיו הורגין אותי, ואם לא אעשה שליחותך אתחייב הריגה לפיכך בין כך ובין כך הרוג אני, הרוג את ההרוג.

פסוק טז

אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו. שידעת שהם זקני העם ושוטריו שלקו על הצבור במצרים מיד הנוגשים שהיו מצריים, והשוטרים הללו היו מרחמים עליהן ומקילים מהם עול העבודה, והיו מוכין על כך ע"י הנוגשים, שנאמר (שמות ה) ויכו שוטרי בני ישראל, כי הם יודעים להנהיג את העם ולסבול אותם.

ונראה כי אע"פ שהזכיר עתה אספה לי, כבר היו עם ישראל במצרים שבעים זקנים, כי מאז מיום שירדו למצרים שבעים נפש ונשתלחה הברכה בזרעם מנו עליהם שבעים זקנים להנהיגם וללמדם חקים ומשפטים צדיקים, כי היו חכמים גדולים מקובלי האבות ויודעים כי שבעים נפש היו דוגמא, ולכך מנו עליהם במצרים שבעים זקנים, והוא שכתוב (שם ג) לך ואספת את זקני ישראל, והיו שבעים, והם היו במתן תורה, הוא שכתוב (שם כד) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. ומה שהזכיר כאן אספה לי שבעים איש, היו אחרים שנבחרו עתה מחדש, כי אותן שבעים זקנים של מתן תורה מתו בתבערה כי היו ראויין לשליחות יד מסיני ולכך הוצרך לומר שיאסוף אותם מחדש, ואסף אותן ע"י פתקין כמו שהזכירו רז"ל. ומה שאמר אשר אתה ידעת כי הם זקני העם, כלומר שיהיו מכללם אותם השוטרים שהיו במצרים שהיו לוקין על הצבור. ומיום שירדו למצרים שבעים נפש לא חדל המספר הזה מישראל, לא במדבר ולא בבית ראשון ושני.

ודע כי היו שבעים זקנים ומשה על גביהם ועמו היו ע"א, בדוגמת שבעים שרים של מעלה שהם שרי שבעים אומות והקב"ה עליון על כלם ועמו הם ע"א, ובמספר הזה היו יורדי מצרים ועם יעקב ע"א, גם הסנהדרין בבהמ"ק היו שבעים והם הנקראין סנהדרי גדולה ועם הנשיא שעל גביהן הם ע"א.

ותמצא בפרקי רבי אליעזר אמר הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו באו ונבלבל לשונם, והם הם בית דינו של הקב"ה שנאמר עליו וה' בכל מקום הוא ובית דינו. **ומעתה** הבן הכתוב שאמר (שמות א) ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב, הם שבעים נפש מכחו של יעקב, וכנגד איש וביתו באו שהכוונה בו הוא ובית דינו באו, ושם כתבתי השם הגדול המפורש מספרו ומלויו ע"א, וכן תמצא השם הכנוי אל"ף דל"ת שהוא מדת הדין שהוא ע"א כשהוא מלא בוא"ו כדי לכלול הוא ובית דינו, והוא שכתוב (עמוס ז) והנה אדוני נצב על חומת אנך. ואמר הכתוב ויעמד אותם סביבות האהל, שהעמיד משה ע"ה שבעים הזקנים סביבות האהל כשם שהעמיד הקב"ה שבעים מלאכים סביבות כסא הכבוד.

ועתה ראה גם ראה מעלתו של משה כי היתה נבואתן של שבעים זקנים נאצלת מכחו של משה כשם שכחות שבעים המלאכים נאצלים מכחו של הקב"ה, זהו ויעמד אותם סביבות האהל כי הארון שבאהל הוא דוגמא לכסא הכבוד וכמו שכתבתי בסדר ויקחו לי תרומה.

ובמדרש אספה לי, מצינו שלשה עשר דברים מיוחדים להקב"ה, ואלו הן, הכסף והזהב, והכהנים, והלוים, וישראל, והבכורות, והמזבח, והתרומה, ושמן המשחה, ואהל מועד, ומלכות בית דוד, והקרבנות, וארץ ישראל, והזקנים. הכסף והזהב דכתיב (חגי ב) לי הכסף ולי הזהב, הכהנים דכתיב (שמות כט) לקדש אותם לכהן לי, הלוים דכתיב (במדבר ג) והיו לי הלוים, ישראל (ויקרא כה) כי לי בני ישראל העבדים, בכורות (במדבר ח) כי לי כל בכור, מזבח דכתיב (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי, תרומה (שם כה) ויקחו לי תרומה, שמן המשחה (שם ל) שמן משחת קדש יהיה זה לי, אהל מועד (שם כה) ועשו לי מקדש, קרבנות (במדבר כח) להקריב לי, מלכות ביד דוד (שמואל א טז) כי ראיתי בבניו לי מלך, ארץ ישראל (ויקרא כה) כי לי הארץ, הזקנים (במדבר יא) אספה לי, זה שאמר הכתוב (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על יסדה, משל למה הדבר דומה לפלטרין שהיתה בנויה על גבי הספינה כל זמן שדפני הספינה מתחברין שעל גבה עומד, כך הבונה בשמים מעלותיו בשביל ישראל אימתי יש להן עמידה בזמן שאגודתו על ארץ יסדה, וכן הוא אומר (דברים לג) ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם. זה שאמר הכתוב (קהלת יב) דברי חכמים כדרבונות, מה דרבן זה מלמד את הפרה לחרוש ולהשוות את התלמים, אף דברי חכמים מכווניין את לומדיהם לומר על אסור אסור ועל מותר מותר ומראין פנים והוראות מן התורה, שנאמר (משלי כב) הט אזנך

ושמע דברי חכמים. ושלשה שמות נקראו לו, דרבן מלמד מרדע, דרבן שהוא דר בינה לפרה, מלמד שמלמד אותה לחרוש, מרדע מורה דעה לפרה.

ובמסכת חגיגה פ"ק, דברי חכמים כדרבונות, למה נמשלו דברי תורה לדרבן, מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה להביא חיים לעולם אף דברי תורה מכוונים לב לומדיה מדרכי מות לדרכי חיים, אי מה דרבן זה מיטלטל אף דברי תורה מיטלטלטין, ת"ל וכמשמרות, אי מה מסמר זה חסר ולא יתר כלומר שמתחסר והולך באורך הזמן, אף דברי תורה חסרים ולא יתרים, ת"ל נטועים, מה נטיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פרים ורבים. וכמשמרות נטועים מכאן אמרו חכמים אסור לקרות בספרים החיצונים, שהרי כתיב נטועים, ומה משמרות כהנים כ"ד אלף אף הספרים שראוי להיותם נטועים כ"ד, לפיכך כתיב וכמשמרות בשי"ן. בעלי אסופות אלו סנהדרין דכתיב אספה לי, שמא תאמר הרי שזה אוסר וזה מתיר זה פוסל וזה מכשיר זה מטמא וזה מטהר היאך אני לומד תורה מעתה, כלן רועה אחד אמרן, שנאמר (קהלת יב) נתנו מרועה אחד, והכוונה כי כל דקדוקי המצות בלשון הכתוב הם.

פסוק יז

ואצלתי מן הרוח אשר עליך. יאמר הכתוב בעת אדבר עמך אמשיך מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, ועם זה יהיו לך שותפים במשא העם ולא תשא אתה לבדך, וזה תשובה למה שאמר לא אוכל אנכי לבדי לשאת. ומה שאמר ודברתי עמך שם, כלומר וישמעו גם השבעים. והקב"ה נתן לו עצה זו שיהיה לו עזר במשא העם, והיא היתה שכרו מפני שמסר נפשו עליהם באמרו הרגני נא הרוג, ועוד שאמר ואל אראה ברעתי, והוא כנוי שהיה לו לומר ברעתם אלא שכנה בעצמו.

והנה משה נתעלה באותה עצה עלוי רב בהדמותו לקונו יתברך המאציל אצילות שפע על שבעים שרים של מעלה שהם בית דינו, כן עשה למשה שיהיה הוא המאציל על שבעים זקנים למטה שהם בית דינו של משה והוא הנשיא על גביהם ועליון על כלן, והאצילות הזה ממשה לא היה אלא בשעה שהקב"ה מדבר עמו, והוא לשון הכתוב וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי. וכן במעשה, וידבר אליו ויאצל, כי הוא יתברך בעת הדבור עם משה משך מן הרוח אשר עליו ונתן עליהם. וזו תשובה למה שאמר ומצא להם, כלומר היאך אתה מסתפק בדבר אם אני מספיק לישראל לתת להם בשר שלא בדרך הנס אלא בדרך הטבע והמקרה, זולתי בקר וצאן ודגים, והלא רוח שלך אחד ואני אעשה שיספיק לשבעים הזקנים. ואם תשאל הדבר מה היה, אפשר שהיה כמשפט הסנהדרין

שיהיה הנשיא על השבעים ואב בית דין יושב לימינו ושיהיו כל שאר סנהדרין יושבין לפני שניהם ושיהיו יושבים כחצי גרן עגולה, גם כמשפט הסמיכה בנסמכין.

ודע כי עיקר לשון אצילות הוא המשכה ורבוי, וזה דעת אונקלוס שתרגם ואצלתי וארבי, וכן ויאצל ורבי, וזהו שהזכיר במעשה לשון ויתן שהוא לשון רבוי, מלשון (ויקרא כו) ועץ השדה יתן פריו, זה רבוי שכלי וזה רבוי טבעי, וכן דעת חכמי הלשון. וידוע כי לשון אצילות נאמר על דבר הנמשך והנאצל מכח המאציל ומאצילו ואין המאציל חסר כלום. ודרשו רז"ל למה היה משה דומה באותה שעה, לנר שהוא מונח על גבי מנורה, הכל דולקין ממנו ואין אורו חסר כלום.

ועוד אמרו במדרש, משל למה הדבר דומה, לאדם שהיה לו פרדס והפקידו לשומר שכר, לאחר זמן אמר לו השומר איני יכול לשמרו לבדי אלא הבא אחרים שישמרו עמי, א"ל המלך לך נתתיו ועכשיו אתה אומר הבא אחרים שישמרו עמי, הריני שומע לך, והוי יודע שאיני נותן שכר שמירה משלי אלא מתן שכר שנתתי לך משם הן נוטלין שכירותן. כך א"ל הקב"ה למשה בשעה שאמר לא אוכל אנכי לבדי לשאת, אני נתתי לך רוח ודעת לפרנס את בני ולא הייתי צריך לבקש אחרים אלא שתתיחד אתה באותה גדולה, ועכשיו אתה מבקש אחרים עמך, הוי יודע שמשלך הם נוטלין. ואעפ"כ משה לא חסר כלום, תדע שלאחר ארבעים שנה אמר הקב"ה למשה (במדבר כז) קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו ונתת מהודך עליו, מה כתיב (דברים לד) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו. אמר הקב"ה בעוה"ז היחידים נתנבאו, אבל לעתיד לבא כל ישראל נעשין נביאים, שנאמר (יואל ג) והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלומות יחלמון בחוריכם חזיונות יראו.

וצריך אתה לדעת עוד בלשון אצילות כי האצילות קודם לבריאה, והבריאה והיצירה והעשיה שבכל מעשה בראשית נכללין בכח האצילות כי האצילות קודם לכלן, וקרא הכתוב לשבעים זקנים שבמתן תורה שמתו בתבערה (שמות כד) אצילי בני ישראל, על שם שהשיגו בידיעת האצילות וראו בסופו. וענין האצילות נזכר בכתובים ובדברי חכמים בשמות מתחלפים והכל לפי הענין, כי המלך שלמה ע"ה כנהו בשיר השירים (ג) בשם אפריון הנעשה מעצי הלבנון, כלומר דבר נאצל מדבר, והדמיון הקרוב כמדליק נרות מנר אחד שכל הנרות הדולקים מתפשטין ונמשכין מהנר הראשון ההוא ואין אור הנר חסר כלום, כן המאציל אינו חסר כלום. ועוד הזכירו שם באותו הספר בשם לקיטה, הוא שאמר (שם ו) וללקוט שושנים.

וחכמי האמת יכנהו בשם עקירה, על שם שנאצל מדבר ונעקר ממנו, והוא שדרשו רז"ל (תהילים ק"ד:ט"ז) ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע, אמר ר' חנינא כקרני חגבים היו ועקרן הקב"ה ושתלן בגן עדן. ובאורו, עקרן ממנו, והזכיר אשר נטע והוא כענין שנאמר (בראשית ב':ח') ויטע ה' אלהים גן בעדן, ולא הזכיר הנטיעה מהיכן היתה, ובא שלמה ע"ה ופירש מעצי הלבנון. (שיר השירים ג':ט') אמר רבי ישבעו עצי ה', ישבעו חייהם ישבעו מימיהם ישבעו מטעתן. הזכיר הסבות שהן זו למעלה מזו, ועל שם שכל נטיעה צריכה השקאה כי היא מושכת מן המים והמים מן החיים והחיים ממקור החיים, ולכך הזכיר חייהם מימיהם מטעתן, כיון שהמשיל אצילות ההויות לעקירה המשיל בריאתן וגדולתן לנטיעה, וזהו שאמרו עקרן הקב"ה ושתלן בגן עדן.

פסוק יח

ואל העם תאמר התקדשו למחר. כתב הרמב"ן ז"ל כי מה שאמר ואל העם תאמר התקדשו למחר ולא הודיעו לומר הנני נותן להם בשר ממחרת כלשון האמור בשאר הנסים (שמות ט"ז:ד') הנני ממטיר לכם, (שם יז) הנני עומד לפניך שם על הצור, הבין משה כי אין רצון הש"י בנתינת הבשר שיהיה בדרך הנס מאתו יתברך אלא בדרך הטבע.

פסוק יט

לא יום אחד תאכלון ולא יומים. כפל. ולא חמשה ימים, כנגד אצבעות היד האוכלין. ולא עשרה ימים, כפל בשתי ידיו. ולא עשרים יום, כמשל האמור יאכל כל מה שיאכל באצבעות ידיו ורגליו. עד חדש ימים, עד שוב הקף הלבנה למקומו כשהיה. עד אשר יצא מאפכם, פירושו עד אשר יצא הריח כי הריח באף. והיה לכם, הבשר תאוה, לזרא, כי ישוב לכם חשק התאוה למאוס גדול, כענין שכתוב באחות אמנון (שמואל ב י"ג:ט"ו) כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה, ומזה נכתבה מלת לזרא באל"ף להפלגת המאוס, כי כל תיבה שצריכה להכתב בה"א ונכתבה באל"ף הכוונה להפליג הדבר. וכמוהו (רות א':כ') קראן לי מרא, שהיה משפטו בה"א, ובאורו לא תקראו לי מרה כשאר כל אשה מרה אבל קראן לי מרא להפליג המרירות, וזהו כי המר שדי לי מאד, וכמהו (דניאל י"א:מ"ד) ויצא בחמא גדולה להשמיד ולהחרים רבים, שנכתבה בחמא באל"ף להגדיל החמה, וזהו שאמר גדולה, וכן בכאן מלת לזרא להגדיל המאוס, זהו שאמר עד אשר יצא מאפכם. וכן יקרה לכל הנמשכים אחר תאוות העולם הזה מתאוננים ובוכים על אשר לא השיגו אות נפשם והם מגנים הענינים השכליים ונותנין בהם דופי, וסוף שיצאו התאוות מאפם עד רדתם לשאול. וכן אמר שלמה ע"ה והמשיל תאוות העולם המתוקים בראשונה לנפת, הוא שאמר (משלי ה':ג') נופת תטופנה שפתי זרה וחלק משמן חכה, ובאר מה יארע בסופו, הוא שאמר ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות.

פסוק כא

שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו. מלבד הפחותים, ואתה אמרת בשר אתן להם וגו'. הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, חלילה שיסתפק משה ביכלתו של בורא בספוק צרכיהם, אבל אמר שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו, כלומר והן מחוסרי אמנה ואינן ראוים לנס, ובדרך הטבע אין דבר שיספיק להם, הצאן ובקר שיש להם שהוציאו ממצרים או כל דגים שבים שיכולין לצוד באותו צד המדבר שהם בו ישחט ויאסף להם ומצא להם, היספיק להם, בתמיה.

והנה דעתו של משה ע"ה כי שאלתם אינה ראויה להתמלא לא בדרך הנס ולא בדרך הטבע שאינם ראויים לכך, שהרי מחוסרי אמונה היו ולא עשו כי אם לנסות, וכן כתוב (תהילים ע"ח:י"ח) וינסו אל בלבבם לשאול אכל לנפשם, ולא בדרך הטבע, שבדרך הטבע לא יספיק להם. והשיבו הקב"ה היד ה' תקצר לתת להם שאלתם ולהספיקם בשר אפילו בדרך הטבע והמקרה ושלא בדרך הנס כלל, עתה תראה היקרך דברי שאמרתי לך. אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, כי הרוח אשר עליך אני מאצילו על שבעים ומספיק להם, זהו שאמר מיד ויצא משה וידבר אל העם את דברי ה' ויאסוף שבעים איש וגו' וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח, ומאריך והולך בענין אלדד ומידד, וכשם שהרוח שלך אחד ומספיק לשבעים איש הזקנים כך אני יכול להספיק בשר לאותו רבוי מן העם שאמרת שש מאות אלף רגלי שלא בדרך נס כלל אלא בדרך טבע ומקרה, הוא שכתוב אחר כך ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים, וזה היה בדרך הטבע שהוציאן מהים בשכבר היו שם ולא היו בריאה חדשה, וזהו לשון ויגז שלוים, כי היו מקובצים בפאת ים והפריחם לשם מלשון (תהילים צ':י') כי גז חיש ונעופה.

והנה הודיעם בפרשה זו שהוא יתעלה אין ידו קצרה להמציא להם ולהספיקם בשר גם בדרך הטבע, זולתי צאן ובקר ודגי הים, כן פירש הרמב"ן ז"ל. ומה שאמר היד ה' תקצר היה ראוי לומר הידי תקצר, אבל הוא כמו (שמות כ"ד:א') ואל משה אמר עלה אל ה'.

ורש"י ז"ל פירש הצאן ובקר ישחט להם, כדי שיהרגו, הוא שאמר למעלה עד אשר יצא מאפכם, ומצא להם, ותהא אכילה זו מספקתן לעולם, וכי שבחך הוא זה, משל לסוס שאומרים לו טול כור שעורים ונחתוך ראשך, השיבו הקב"ה היד ה' תקצר, אם לא אתן להם בשר יאמרו שידי קצרה, הטוב בעיניך שיד ה' תקצר בעיניהם, מוטב יאבדו הם ומאה כיוצא בהם ואל תהא יד ה' קצרה לפניהם אפילו שעה אחת, עתה תראה היקרך דברי אם לא, רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר אי אפשר לעמוד על בקשתן מאחר שאינן אלא מבקשי עלילה לא תספיק להן סופן לרנן אחריך, אם אתה נותן להם

בשר בהמה גסה יאמרו דקה בקשנו, ואם דקה יאמרו גסה בקשנו, חיה ועוף בקשנו, דגים וחגבים, א"כ יאמרו שידי קצרה.

והחכם רבי דוד הקמחי פירש בשם אביו ז"ל, הצאן ובקר ישחט להם, כי כאשר התאוו תאוה היו להן צאן ובקר הרבה אך לא היו יכולים לאכול מהם עד שיביאום לפתח אהל מועד בעבור זריקת הדם והקטר חלבים ואברים כדכתיב (ויקרא י"ז:ג') איש איש מבית ישראל וגו', ועוד אם לא היו בני ביתו טהורים לא יאכלו מהם, הוא שכתוב (שם ז) אשר יאכל מזבח השלמים וטמאתו עליו ונכרתה, ועל כן יאמר הצאן ובקר ישחט להם כלומר שיוכלו לשחוט בכל מקום ומצא להם באמת יספיק להם, אבל אם זה לא יהיה איך יאכלו בשר שיספיק להם, ענהו הקב"ה היד ה' תקצר, אני אתן להם בשר שיספיק זולתי צאן ובקר ודגים, כן כתוב בשרש מצא בספר מכלול, והוא פירוש נכון, אלא שלשון כל דגי הים אינו מתישב על הלשון לפי הענין.

פסוק כה

וירד ה' בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים. כתב החכם רבי אברהם ז"ל אמרו חכמים שלקח משה מכל שבט ששה ששה, והן ע"ב, ובעבור שאמר לו הש"י שבעים איש הניח השנים וזהו נכון, עכ"ל.

ובמדרש נטל משה ע"ב פתקין וכתב על שבעים זקן ועל השנים חלק, מי שעלו בידו זקן בידוע שנתמנה, מי שעלה בידו חלק מאת ה' בא לו שלא היה ראוי להתמנות. אלדד ומידד היו במחנה והיו בעלי ענוה הרבה ולא היו רוצין ליטול עטרה ולילך אל האהל ליטול מן הפתקין אע"פ שהיו ראויין לכך כמו שהעיד הכתוב והמה בכתובים, כלומר מן המובחרים שבישראל להיותם סנהדרין, ומרוב ענוה לא יצאו האהלה, וזהו שאמר וישארו שני אנשים במחנה, כי היו מתביישין מן האחרים, ובזכות מדת הענוה שהיתה בהם זכו לרוה"ק, ועל זה אמר ולא יצאו האהלה ויתנבאו במחנה יבאר כי בזכות ענותנותם שלא יצאו האהלה זכו שיתנבאו במחנה עצמו. ומצינו מקרא מלא שבזכות הענוה אדם זוכה לרוה"ק שכן כתיב (ישעיהו ס"א:א') ורוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים, ובזכות הענוה שהיתה בהם היה להם יתרון מעלה על הזקנים שהרי הזקנים לא נתנבאו כי אם עד למחר שנאמר ואל העם תאמר התקדשו למחר, ואלו התנבאו עד ימות המשיח בענין מפלת גוג ומגוג, כענין שכתוב ביחזקאל (לח) כה אמר ה' האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד עבדי נביאי ישראל הנבאים בימים ההם שנים להביא אותך עליהם, ודרשו רז"ל אל תקרי שנים אלא שנים. ועוד שהרי הזקנים לא נתפרשו שמותם ואלו נתפרשו שמותם. ועוד שהזקנים לא היו מתנבאים אלא מרוחו

של משה ואלו היו מתנבאים מרוח הש"י, הוא שאמר משה ליהושע המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם, פירוש כשם שנותן מרוחו באלו הזקנים. ועוד כי הזקנים מתו במדבר לא נכנסו לארץ, ואלדד ומידד נכנסו לארץ, אלדד הוא אלידד בן כסלון, ומידד הוא קמואל בן שפטן שנבחרו לנחול את הארץ, (במדבר ל"ד:כ"א) הא למדת שבזכות הענוה זכו לרוה"ק והיה להם יתרון מעלה על הזקנים. ומה שאמר **ויהי כנוח עליהם הרוח**, פירוש מאת משה, כי כן הזכיר ויאצל מן הרוח אשר עליו. ומה שאמר באלדד ומידד ותנח עליהם הרוח, פירוש מאת השי"ת.

ודע כי מפסוק זה וירד ה' בענן וידבר אליו יוצא שם גדול וקדוש.

פסוק כז

וירץ הנער. י"א גרשם בן משה היה. וטעם משרת משה מבחוריו מן המובחרים לשרת משה כי אחרים היו עמו.

פסוק כח

אדני משה כלאם. שימם בבית הכלא, לפי שהיו אומרים משה מת ויהושע מכניס ישראל לארץ.

והרמב"ן ז"ל פירש זה ואמר כי אמר יהושע כיון שלא יצאו אל האהלה ועושין עצמן מכלל הנאצלים הנה הם כממרים בדבריו, ולכך תנם בבית הכלא, כי אולי רוח שקר בפיהם ורוח רעה מבעתתם וצריך לשומם בבית הכלא כאיש משוגע, ומשה בענותנותו השיב ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם, כי הש"י נתן עליהם רוח מבלתי אצילות הרוח שעליהם, ומי יתן והיה זה בכל העם. ועוד הוסיף בטעם כלאם לפי שבאו כנגד המנהג להתנבא במקום שהיה משה שם, כי מנהג היה בישראל שלא יתנבא אדם בעתידות במקום נביא גדול ממנו אבל הולכים אחריו כתלמידיו והם בני הנביאים, וכן אמרו בסנהדרין בשלמא למאן דאמר משה מת היינו דקאמר יהושע כלאם, אלא למאן דאמר על עסקי שליו היו מתנבאים, אמאי כלאם, דהוה ליה כמורה הלכה לפני רבו. וכך אמרו במגלה בענין חולדה, ובמקום דקאי ירמיה היאך מתנבאה איהי, אלא חולדה קרובת ירמיה היתה.

פסוק כט

ומי יתן כל עם ה' נביאים. יתכן לומר כי רמז משה בכאן ימות המשיח, אמר מי יתן ויגיע אותו עת שיהיו כל עם ה' נביאים שהוא יתברך עתיד ליתן את רוחו עליהם ובאותו זמן יבטל יצה"ר ולא תהיה שם קנאה כלל, וזהו שכתוב (יואל ג':א') בעת ההיא אשפוך את רוחי על כל בשר, וכתיב (ישעיהו י"א:ט') ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. ואע"פ שלא נתקיים בעוה"ז יתקיים לעתיד לבא בזמן השלמות.

ומצאתי רמז לזה בספר תהלים (יד) בפסוק מי יתן מציון ישועת ישראל, למה נכתב פסוק זה בספר תהלים שני פעמים אחד בספר ראשון ואחד בספר שני (נג), אלא אחד אמר הרב ואחד אמר התלמיד, הרב אמר (דברים ה':כ"ו) מי יתן והיה לבבם זה, והתלמיד אמר מי יתן כל עם ה' נביאים, בעוה"ז לא נתקיימו אלא דברי הרב אבל לעתיד לבא שניהם מתקיימין, דברי הרב מנין שנאמר (יחזקאל ל"ו:כ"ו) ונתתי לכם לב חדש, דברי התלמיד מנין שנאמר (יואל ג':א') אשפוך את רוחי על כל בשר.

פסוק ל

ויאסף משה אל המחנה הוא וזקני ישראל. הלך בלווי עם הזקנים לחלוק להם כבוד. והפורענות לא בא עד שהלכו להם איש לאהלו.

פסוק לג

מכה רבה מאד. דבר היה, ומה שלא התפלל משה עליהם כמו שהתפלל במכת האש, יתכן לומר כי אולי נתבייש מפני חטא הגדול ומעוט אמונתם בהקב"ה כי היו כפויי טובה, והוסיפו עון על עונם אחר שהיו מתאוננים ביציאתם אל המדבר והתאוו תאוה, ולא לקחו מוסר מן הראשונים שנשרפו באש. ועוד נתבייש ממה שנתרעם כלפי שכינה ואמר למה הרעות לעבדך כי פחד ממדת הדין שהזכיר למעלה ויחר אף ה' מאד.

פסוק לה

ויהיו בחצרות. דבק עם ותדבר מרים, כי בשבילה ישבו שם.

פרק יב

פסוק א

ותדבר מרים. היא דברה ועל כן נענשה היא, ואהרן הודה או החריש, ומצינו שנענש גם כן, שנאמר ויחר אף ה' בם, כלל את שניהם בחרון אף, וכל מקום שנאמר חרון אף אצל המקום עושה רושם, אבל במרים שהתחילה בלה"ר נתפרסם העונש ובאהרן לא נתפרסם לכבודו.

על אודות האשה הכושית. היא צפורה שהיא מדינית, ומדינים הם ישמעאלים והם דרים באהלים, כדכתיב (חבקוק ג':ז'-ח') ירגזו יריעות ארץ מדין, ואין ביניהם לבן מפני תוקף חמימות השמש. והטעם כי אשה כושית לקח הוא הדבור שדברה מרים, והיו חושבים שלא נמנע משה מהיות עם צפורה אלא בשביל שאינה יפה. ואונקלוס שתרגם אתתא שפירתא, כנוי הוא דרך כבוד, כמו שקורין לעור סגי נהור. ולכך הזכיר והאיש משה ענו מאד כי הכתוב יעיד על ענותנותו שלא ידע בה אם היתה יפה אם לאו כענין הנזכר באברהם אבינו.

ורש"י ז"ל פירש אשה כושית אשה יפה, ועל שם נויה נקראת כושית, כאדם הקורא לבתו נאה כושית שלא תשלוט בה עין הרע. ויהיה פירוש על אודות האשה הכושית על אודות גרושיה, כי אשה כושית לקח ועכשיו גרשה, וכן כושית בגימטריא יפת מראה.

פסוק ב

הרק אך במשה. אם בשביל קדושת ה' פרש מאשתו, אין ענין זה אסור לנביאים, שלא הוזהרו בתורה על כך.

הרק אך, שני מעוטין הן, דרך צחות, וכן (שמות י"ד:י"א) המבלי אין קברים. ומה שאמר במשה גם בנו, לפי שהנביא הוא כלי לרוה"ק לכך נופל על הלשון לשון בי"ת. וזהו (בראשית ו':ג') לא ידון רוחי באדם לעולם, באר כי גוף האדם הוא כלי לרוחו יתעלה, כי מלת ידון הוא מלשון נדנה, הוא שכתוב (דניאל ז':ט"ו) אתכרית רוחי אנה דניאל בגו נדנה, וענינו תיק.

וישמע ה'. דרשו רז"ל אף בפניו של משה דברו בו, שנאמר וישמע ה' והאיש משה, ודרשינן סמוכין לבאר כי משה שמע הדבר, והוא מרוב ענוה סבל ושתק והקב"ה קנא לדבר.

פסוק ג

והאיש משה ענו. מלת ענו בחסרון יו"ד והוא היה שלם במדת הענוה, אבל מפני שחסר אות יו"ד בכבוד הש"י בענין הצור שאמר (במדבר כ':י') המן הסלע הזה נוציא לכם מים, והיה לו לומר יוציא כלפי הש"י לפיכך חסר אותה הכתוב בכבודו, מדה כנגד מדה, כך שמעתי ונאה היא, אלא שהתיבה באה כמשפטה שלא בחסרות. ומה שהוסיף מאד כי הדרך הישרה שיבור לו האדם בכל שאר המדות הוא המצוע, אבל במדה זו ראוי שיטה מן המצוע ושיתרחק אל הקצה האחרון, ומזה אמרו רז"ל מאד מאד הוי שפל רוח. ומה שהוסיף אשר על פני האדמה, כדי שלא תבין כי אם בתחתונים, והבן זה, כי הוא כענין (בראשית ו':ו') וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ, הוסיף בארץ לענין מכוון ולא אמר באדמה, בעבור כי הארץ מלה כוללת, אבל כשבא לומר אמחה פרט ואמר (שם) מעל פני האדמה, ושם כתבתי במקומו. וזהו שכתוב (תהילים קמ"ה:י"ב) להודיע לבני האדם גבורותיו, ויש לך להבין כנוי גבורותיו ומלכותו, וזה מבואר.

פסוק ד

פתאם. פירש רש"י נגלה עליהם פתאם והן טמאין בדרך ארץ והיו צועקים מים מים, להודיעם שיפה עשה משה שפירש מן האשה מאחר שנגלית שכינה עליו תדיר ואין עת קבוע לדבור.

ויש מפרשים פתאם כדי שלא ישובו, לפי שהיה בדבורם זה חלול ה', שכל המספר בגנותן של נביאים כאלו מדבר בשכינה, וחלול השם הוא מן העברות החמורות שמעכבים את התשובה, וזהו לשון פתאם קודם שישובו בתשובה, וכענין שאמר אין מקיפין בחלול השם, מפי א"א רבי נתן ז"ל.

פסוק ו

אם יהיה נביאכם ה'. כמו (דברי הימים ב ט"ו:ח') והנבואה עודד הנביא. ושעורו אם יהיה נביאכם נביא ה'. ויאמר מי שיהיה מכם נביא אפילו יהיה נביא ה' איננו מתנבא בשמי הגדול רק במראה או בחידות, והזכיר כן כי רבים מהנביאים לא ישיגו לזה, אבל יהיה נביאכם ברוח הקדש, כענין שאמר (שמואל ב כ"ג:ב') רוח ה' דבר בי, והיא יד ה' האמורה ביחזקאל. ומה שאמר במראה אליו אתודע ולא אמר במראה אליו אראה, הפסוק הזה כפסוק (שמות ו':ג') וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, יאמר כי ה' הגדול יהיה במראה ובה יתודע אל הנביא לא בשמו הגדול, כמו שאמר ושמי ה' לא נודעתי להם. ואמר כי הדבור יהיה בחלום, ולא כן עבדי משה כי בכל ביתי נאמן הוא אשר יראו בו הנביאים חלומות נאמן הוא, ויודע בעצמו כל המדות, ומפה אל פה יהיה לו הדבור מאתי והתמונה יביט בה לא יראנה בחלום, ובכאן למד מה בין נבואת משה לשאר הנביאים.

במראה אליו אתודע. על דרך הפשט במראות הלילה, וזהו שאמר בחלום אדבר.

וע"ד הקבלה במראה היא מראה הספירות הנקראת נצח והוד, ונקראת צבאות גם כן כי עד שם נבואת כל הנביאים מגעת, כי כשהם נכנסים דרך השער הראשון והפתח המזומן לנביאים להכנס בו הנה נבואתן עולה ומגעת עד המקום ההוא ולא עוד, והסימן מזה (שמות ל"ח:ח') במראות הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד, ומשם עולין ומתנבאין במראות הצובאות.

וראוי שתתבונן כי כשכלל בכאן כל מעלות הנבואה בין במשה רבינו ע"ה בין בשאר הנביאים איך הזכיר בשאר הנביאים לשון מראה בקמ"ץ שהיא מלה מורה על דמיונות ובלבול הנבואה.

והנראה בטעם הדבר כי רצה להמשיל נבואת שאר הנביאים למי שמסתכל במראה, והוא לשון רז"ל אין רואין במראה בשבת, והיא מראה של זכוכית שהמסתכל בו נראית לו מתוכו דמות צורתו מכח לטישת המראה אבל אין בתוכו כלום, כן נבואת שאר הנביאים מתוך שרואין אותן הצורות הקדושות הטהורות והמאורות העליונים מתוך זוהר ובהירות האורות העצומים ההם, נראים להם דמיונות ורואין שם צורתם כצורת בן

אדם, וכענין שכתוב (הושע י״ב:י״א) וביד הנביאים אדמה. אבל משה רבינו ע"ה מתוך שהיתה נבואתו עליונה על כלן לא היה רואה מאותן הדמיונות כלום אלא מראה אמתית קרובה אל השכל, ולכך נודע ומכיר מתוך ברור נבואתו שאין שם דמות ולא צורה כלל כי אם כבודו, הוא שכתוב ותמונת ה' יביט, ייחס התמונה אליו, לא שיש לו תמונה ח"ו, וכן (בראשית א׳:כ״ז) בצלם אלהים, לא שיש לו צלם ודמות ח"ו. וזהו שדרשו רז"ל כל הנביאים כלן נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, והביא ראיה מיחזקאל שכתוב בו כמה מראות (יחזקאל א׳:א׳) וארא מראות אלהים, (שם) וארא כעין חשמל, וכמה מן הדמיונות, אבל משה ע"ה נסתכל באספקלריא המאירה, שנאמר ומראה ולא בחידות.

פסוק ז

בכל ביתי נאמן הוא. ע"ד הפשט כבן בית הוא שיכנס בלא רשות וידבר כל מה שיצטרך. **וע"ד** הקבלה בכל ביתי, הוא בית אל שנאמר עליו (בראשית ל״א:י״ג) אנכי האל בית אל, הוא הטוב שנאמר (שמות ל״ג:י״ט) אני אעביר כל טובי, והוא שחטא בו אבינו הראשון ולא מצאו נאמן, לכך נאמר על משה בכל ביתי נאמן הוא, כלומר הוא ולא אביו.

ודעת קצת מן המקובלים בכל ביתי שהוא בי"ת של בראשית, והוא מקום התפלה, וזהו (ישעיהו נ״ו:ז׳) ושמחתים בבית תפלתי, ולשון תפלתי באור, וכן (שם) כי ביתי בית תפלה יקרא, ולזה רמזו רז"ל בענין הלל הזקן, אמר הקב"ה אם תבא לביתי אני אבוא לביתך.

פסוק ח

פה אל פה אדבר בו. הכוונה בלא אמצעות מלאך, ומראה כלומר ומראה אני לו הדבר כמות שהוא, כענין צורת המשכן שכתוב בו (שמות כה) וראה ועשה בתבניתם.

בעבדי במשה. דרשו רז"ל בעבדי אפילו לא היה משה, במשה אפילו לא היה עבדי, וכל שכן שהוא עבדי והוא משה.

פסוק י

והענן סר מעל האהל. הענן הזה אילו היה הענן שירד לכבוד משה שהזכיר בו למעלה ויעמוד פתח האהל היה ראוי לומר והענן סר מפתח האהל. ועל כן יתכן לפרש כי הוא הענן שהיו ישראל כל ימי המדבר נוסעים וחונים על פיו, וכיון שסר מעל האהל היו ישראל סבורין ללכת אחריו כמנהג, והקב"ה צוה אותם להתעכב שבעת ימים, זהו שאמר תסגר שבעת ימים, וכשאמר והעם לא נסע, כאילו אמר והענן לא נעלה כי סר מעל האהל להיכרא, אבל לא נעלה עד מלאת שבעת ימים, והיה הענין כדי שיהיה נודע ומפורסם לכל ישראל כי עכובם שם שבעת ימים לכבוד מרים היה.

פסוק יא

אשר נואלנו. בך. **ואשר חטאנו**. בשכינה. וטעם לשון נואלנו לפי שהדבור באותו ענין אולת היא לו למדבר.

ובמסכת זבחים פרק טבול יום אמרו, מרים מי הסגירה, אם תאמר משה, זר היה ואין זר רואה את הנגעים, ואם תאמר אהרן, קרוב היה ואין קרוב רואה את הנגעים, אלא כבוד חלק הקב"ה למרים באותה שעה, אמר אני כהן ואני מסגירה ואני חולטה ואני פוטרה.

פסוק יב

אל נא תהי כמת. אמר אהרן למשה איני יכול לראות את הנגע לפי שאני קרוב וכהן קרוב פסול לראות את הנגע ואין כהן אחר בעולם, ולפיכך אם אי אתה מתפלל עליה אין לה תקנה ותעמוד בצרעתה ולא תתרפא לעולם, וזהו שאמר אשר בצאתו מרחם אמו, כי מי שנולד כך מצורע מרחם אמו אין לו טהרה עולמית, וכן הזכירו רז"ל, ולכך יאמר תצטרך אתה על כל פנים להתפלל עליה שלא תהיה אחותנו כמצורע שחשוב כמת בצאתו מרחם אמו שאין לו טהרה לעולם. או יאמר הכתוב לא עתה תהיה אחותנו כנפל המת, כי כאשר יצא מרחם אמו נאכל חצי בשרו, וכן בשר המצורע.

פסוק יג

ויצעק משה אל ה'. נצטער על אחותו והתפלל עליה. וטעם **לאמר** כי התפלה היתה באמירה מוחלטת לא במחשבה, וזהו שאמרו רז"ל המתפלל צריך שיחתוך בשפתיו. וטעם החתוך כדי שיצטיירו האותיות ברוח פיו של אדם בקול ורוח ודבור, ותעלה התפלה מצויירת ברוח לפניו יתעלה.

אל נא רפא נא לה. אל שהכח בידך בבקשה ממך רפא עתה לה, והשם הזה דין כלול ברחמים. אמנם ברוב המקומות מצאנוהו מדת החסד, כמו (תהילים כ"ב:ב') אלי אלי למה עזבתני, וכן (שם נ) אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ, שהוא סדר המדות, חסד דין רחמים, שבהם נברא העולם, וכן כתיב (שם נב) חסד אל כל היום, וכתיב (שם צט) אל נושא היית להם. ומה שכתוב (שם ז) ואל זועם בכל יום, באורו בכל יום שהדין נמצא ויש יום שלא ימצא, כי מדת החסד דוחה אותו כענין הנזכר באברהם.

פסוק יד

ואביה ירק ירק בפניה. אילו אביה כעס עליה וירק בפניה הלא תכלם לראות פניו שבעת ימים, ק"ו שדברה והקלה כנגד מורא השכינה לזלזל בנביאו שהיא ראויה להענש ולהיותה נכלמת י"ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון, כך דרשו רבותינו ז"ל. וקראו השכינה בא מן הדין, ואמרו דיו, כלומר אינו רוצה יותר אלא כדין אביה שהוא הנדון. ולפי זה נראה כי הרקיקה משל על הכעס וההכלמה, לא על החטא, שאם נאמר כי הוא

משל על החטא היה ראוי לומר ואם ירק ירקה בפני אביה כי מרים היתה החוטאת ויבא משל הרקיקה על החטא לפי שהחטא שחטאה בו היה הדבור הנמאס הנרמז במלת נואלנו, ועל כן המשילו לרקיקה שהוא דבר נמאס כענין הרקיקה בסוד מצות היבום. ואם נדחוק ונאמר כי כשאמר ואביה ירק ירק בפניה הוא כנוי לכבוד אביה ולכבודה, אי אפשר לומר כן, שהיה לו לומר כי יכלם כי ההכלמה אינה למבזה כי אם למי שקבל הבזוי.

אבל הנכון בזה כי הרקיקה משל על הכעס וההכלמה, ומפני שהקב"ה הכלימה בצרעת אמר הקב"ה למשה ואיך תאמר שארפא אותה ואלו אביה ירק ירק בפניה, כלומר שהכלימה מפני חטאה כנגדו, הלא תכלם שבעה, כל שכן בשבילי שהכלמתיה אני והלקיתיה בצרעת על מה שחטאה ושדברה בך ובאה כנגדי, ולכך תסגר שבעה ואחר תאסף. ומטעם זה תפש משל הרקיקה שיכלימנה בו אביה, לפי שהוא עון הצרעת שבו הכלימה אביה העליון יתברך. וענין זה של מרים נקרא אצל רז"ל נזיפה, ושלשה נזיפות הן, יש נזיפה שהיא יום אחד, ויש נזיפה שהיא שבעה, ויש שהיא שלשים יום. מי שפוקר בתלמיד חכם שמדבר בו או עושה דבר כדי לצערו ולהקניטו, והוא יודע באותו תלמיד חכם דנקיט ליה בלביה צריך לנהוג בעצמו נזיפה יום אחד, ואינו צריך היתר אחר שאין דבר זה אלא להפיס דעתו של תלמיד חכם, ויום אחד זה צריך שיהיה כלו שלם ואין אומרים בו מקצת היום ככולו. מי שמדבר בנביא או באחד מן החכמים הגדולים צריך שינהוג נזיפה שבעת ימים, ולמדנו זה ממרים שדברה בנביא, והצריכה תורה שתנהוג נזיפה שבעה, ואין אומרים בשבעה ימים אלו מקצת היום ככולו. מי שמדבר בנשיא צריך לנהוג נזיפה שלשים יום, ואין אומרים בו מקצת היום ככולו, וסימנך לשלשה מיני נזיפה הללו, האבן האז"ל, ואמרו בירושלמי אין נזיפה פחותה משבעה שנאמר תסגר שבעת ימים, ואין נדוי פחות משלשים יום שנאמר (במדבר י״א:כ׳) עד חדש ימים עד אשר יצא מאפכם.

ומה שהתחיל ואביה בוא"ו והוא תחלת דבור, דרך הכתובים כן במקומות רבים, וכמוהו (שם יח) וידבר ה' אל אהרן ואני הנה נתתי לך, וכן (בראשית כ״ז:כ״ח) ויתן לך האלהים, וכן עוד (במדבר ט׳:ב׳) ויעשו בני ישראל את הפסח, וכן (מלכים ב ב׳:ט׳) ויאמר אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, ואין ספק כי יש לכל אחד ואחד טעם מכוון אלו השגנוהו.

ומפני שמדת ק"ו מדה אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן והיא הראשונה לכלן, ראיתי לסדר אותן בכאן כמו שפירשו אותן רז"ל, והוא ששנינו בברייתא אמר ר' ישמעאל בשלש עשרה מדות התורה נדרשת, **מקל וחומר**, ולמדוהו מן הכתוב הזה

ואביה ירק ירק בפניה, ועוד ממה שכתוב (שמות כג) כי תראה חמור שונאך, ומן השונא למדנו ק"ו לאוהב, וזו מדה ראשונה. **שניה, גזרה שוה**, והוא מה שכתוב (ויקרא יח) ערות בת בנך או בת בתך לא תגלה ערותן כי ערותך הנה, ולא אסר אלא הבת, וכתוב אחר אומר (שם) ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקרב לגלות ערותה שארה הנה זמה היא, ולמדנו גזרה שוה מהנה הנה, מה להלן אשה ובתה ובת בנה ובת בתה אף כאן בתו ובת בנו ובת בתו. **שלישית, מבנין אב וכתוב אחד**, והוא שכתוב בחג המצות (שמות י"ב:ט"ז-י"ז) אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, שהתיר לנו הכתוב אוכל נפש בלבד בחג המצות ובשאר המועדים לא התיר אוכל נפש, ולכך אמרו רז"ל זה בנין אב לכל המועדים, ועוד ממה שכתוב (ויקרא כ) דמיו בו, ואמרו ז"ל כל מקום שנאמר דמיו בו דמיהם בם אינו אלא סקילה, דכתיב באוב וידעוני (שם) באבן ירגמו אותם דמיהם בם, אינו אלא סקילה, זהו בנין אב וכתוב אחד. מבנין אב ושני כתובים, הוא שכתוב במומי אדם (שם כא) או גבן או דק או תבלול בעינו או גרב או ילפת או מרוח אשך, ולא הזכיר יבלת, ובמומי בהמה הזכיר יבלת שנאמר (שם כב) עורת או שבור או חרוץ או יבלת, ואמרו ז"ל כל מקום שנמצא בתורה מום סתם נותנין עליו מומי אדם ומומי בהמה, זהו בנין אב ושני כתובים. **רביעית, כלל ופרט**, והוא שכתוב (דברים כב) לא תלבש שעטנז, שהוא משני מינים, ואח"כ פרט לנו צמר ופשתים יחדו, ופשתים אין מידי אחרינא לא, ובכל מקום שנמצא בתורה כלל ופרט, אין בכלל אלא מה שבפרט. **חמישית, פרט וכלל**, והוא שכתוב בהשבת אבדה (שם כב) וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו, והמובן מזה שאלו אתה חייב להשיב ולא שאר דברים, ואח"כ כלל וכן תעשה לכל אבדת אחיך. בכל מקום שנמצא בתורה פרט וכלל הלך אחר הכלל. **ששית, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט**, והוא מה שכתוב (שמות כב) על כל דבר פשע, כלל לכל דבר פשע שבעולם, ואח"כ פרט על שור על חמור וגו', ואחר כן כלל על כל אבדה, ולכך אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון אף כל דבר המיטלטל וגופו ממון, יצאו קרקעות שאינן מיטלטלין, יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות דכתיב (ויקרא כה) והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחזה לעולם בהם תעבודו, יצאו שטרות שאע"פ שהן מיטלטלין אין גופן ממון, ועוד ממה שכתוב (דברים יד) ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך כלל, בבקר ובצאן וביין ובשכר פרט, ובכל אשר תשאלך נפשך חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש פרי וגדולי קרקע אף כל פרי וגדולי קרקע. **שביעית, מכלל שצריך לפרט**, והוא שכתוב (במדבר ג) פקוד כל בכור זכר, אם אמר זכר ולא אמר בכור

הייתי אומר כל זכר בין בכורים בין שאינן בכורים, לכך אמר בכור, וזהו כלל שצריך לפרט. **שמינית, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא**, והוא שכתוב במולך (ויקרא כ) איש איש מבני ישראל ומן הגר הגר בישראל אשר יתן מזרעו למולך מות יומת, ומולך בכלל שאר התעובים היה, ולמה פרט ענשו יותר מכלן, לא ללמד על עצמו יצא שהוא בסקילה אלא ללמד על שאר התעובים יצא כמו כן שהן בסקילה, **תשיעית, כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טוען אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר**, הוא שכתוב (שמות כא) כי תקנה עבד עברי וגו', והוציא אמה העבריה מן הכלל דכתיב וכי ימכור איש את בתו לאמה, והלא אמה העבריה בכלל עבד עברי היתה דכתיב (דברים טו) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה, למה יצאה מן הכלל לטעון טוען אחר שלא כענינו של עבד, שהעבד אינו יוצא בסימנין ואינו יוצא במיתת אדון אפילו בתוך שש, יצא להקל שהדבר הוקל עליה שיוצאת בתוך שש, ולהחמיר שאדוניה מקדשה על כרחה. **עשירית, כל דבר שהיה בכלל ויצא לטעון טעון אחד שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר**, והוא שכתוב (שם יט) ואשר יבא את רעהו ביער לחטוב עצים וגו', מכה נפש בשגגה בכלל רוצח היה דכתיב (ויקרא כד) ומכה אדם יומת, בין בשוגג בין במזיד, ויצא מכה בשוגג מן הכלל לטעון טעון אחד שהוא כענינו של מכה במזיד, שזה המית וזה המית, ויצא מן הכלל ללמד על עצמו שנצל בערי מקלט, זהו ולא להחמיר. **י"א, כל דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש**, והוא שכתוב (שם כב) וכהן כי יקנה נפש קנין כספו הוא יאכל בו ויליד ביתו וגו', ובתו בכלל יליד ביתו היתה בין פנויה בין נשואה, ויצאה לידון בדבר חדש שלאחר שנשאת אינה אוכלת בתרומה, דכתיב (שם) ובת כהן כי תהיה לאיש זר היא בתרומת הקדשים לא תאכל, הואיל והוציאה הכתוב מן הכלל אי אתה יכול להחזירה לכללה אפילו אלמנה וגרושה אם לא יחזירנה הכתוב לכללה בפירוש, דכתיב (שם) ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה וגו'. **י"ב, דבר הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו**, והוא שכתוב בענין שבת (שמות טז) שבו איש תחתיו, ואין לומר שישבו תחתיהם כל היום כלו אלא שלא יצא איש ממקומו אלפים אמה, זהו דבר הלמד מענינו. אבל דבר הלמד מסופו הוא מה שכתוב בענין עריות (ויקרא יח) איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה, אסר לך כל שאר שבעולם, ובסוף כל הענין פירש כל האסורות, הוא שאמר ערות פלוני ופלוני לא תגלה, ומהן נוכל ללמוד המותרות, זהו דבר הלמד מסופו. **י"ג, שני כתובים המכחישין זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם**, והוא שכתוב

(בראשית א) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ונראה מזה שהשמים נבראו תחלה וכתיב (שם ב) ארץ ושמים, נראה שהארץ נבראת תחלה בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם לומר שאין בהן הכחשה, דכתיב (ישעיה מח) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו. וכן עוד (שמות כ) אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, ונראה מזה שלא דבר עמהם בהר, וכתיב במשנה תורה (דברים ה) פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם לומר שאין בהן הכחשה, דכתיב (שם ד) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה. וכן עוד (ויקרא ג) כל חלב וכל דם לא תאכלו, ונראה מזה בין של חיה בין של בהמה, וכתיב (דברים יב) כאשר יאכל את הצבי ואת האיל וגו', בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם (ויקרא ז) כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו.

פסוק טו

והעם לא נסע. לפי שלא נעלה הענן. וכבוד גדול נעשה לה שהמתינו לה הענן וכל ישראל שבעה ימים עד שתתרפא. ודרשו רבותינו ז"ל במסכת סוטה במדה שאדם מודד בה מודדין לו, שמשון הלך אחר עיניו שנאמר (שופטים י"ד:ג') אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, מה כתיב ביה (שם טז) וינקרו פלשתים את עיניו. אבשלום נתגאה בשערו לפיכך נתלה בשערו, ולפי שבא על עשר פילגשי אביו תקעו בו עשר לונביות, שנאמר (שמואל ב י"ח:ט"ו) ויסבו עשרה נערים נושאי כלי יואב ויכו את אבשלום וימות, ולפי שגנב שלש לבבות, לב אביו ולב בית דין ולב כל ישראל, לפיכך נתקעו בו שלשה שבטים, שנאמר (שם) ויקח שלשה שבטים בכפו ויתקעם בלב אבשלום עודנו חי בלב האלה. וכן לענין הטובה, יוסף זכה בעצמות אביו, אין באחיו גדול ממנו, שנאמר (בראשית נ':ז') ויעל יוסף לקבור את אביו, מי לנו גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה, משה זכה בעצמות יוסף, אין גדול ממנו בישראל, שנאמר (שמות י"ג:י"ט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, מי לנו גדול ממשה שלא נתעסק בו אלא שכינה, שנאמר (דברים ל"ד:ו') ויקברו אותו בגי. וכן מצינו במרים שמדדו לה מדה כנגד מדה, היא המתינה למשה שעה אחת כשהושלך ביאור שנאמר (שמות ב':ד') ותתצב אחותו מרחוק, לפיכך נתעכבו כל ישראל בשבילה והמתינו לה שבעת ימים, שנאמר והעם לא נסע עד האסף מרים, עד כאן. וזה דבר ידוע בכמה מקומות שמדתו של הקב"ה בכך, וכן דרשו רז"ל אע"פ שבטלו ארבע מיתות ב"ד דין ארבע מיתות לא בטלו. והוא מופת על ההשגחה הפרטית בשכר ובעונש, וזה מנתיבות הצדק והמשפט כי אלהי משפט ה' אשרי כל חוכי לו.

פרק יג

פסוק ב

סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה (משלי כא, לא)

שלמה המלך ע"ה יזהיר כל אדם בכתוב הזה (משלי כא) שיעשה כל דבר שיצטרך לעשות ובדרך הטבע כל מה שבכחו, ושימסור השאר בידי שמים, כי הנס אינו חל אלא בחסרון הטבע, ועיקר יצירת האדם בנוי על מדת הטבע, ועל כן יצטרך שיעשה האדם פעולות וענינים שיהיו הכנות להשיג בהן חפצו ולעמוד על משאלות לבו, כמי שרוצה ללכת למלחמה על אויביו שראוי לו שיכין כלי זיין וסוסים ומרכבות ליום מלחמה, שאם אינו מכין ויסמוך על הנס ימסר ביד אויביו, או כמי שיש לו חולה שהוא ראוי לתקן לו מסעדים וסמים למאכלו, ומאכילו המאכלים המועילים ולמנוע ממנו המאכלים המזיקים, ואחר שעשה לו כל יכלתו והשתדל בכל כחו ועשה בדרך הטבע כל הכנותיו אין ראוי לו לבטוח שיגיע אל רצונו רק בשם יתעלה לא בהכנות האלה, כי יש אדם שיאבד במלחמה עם כל ההכנות ויש שינצל מבלעדיהן, ויש חולה שימות עם המאכלים המועילים ויש שתגיע לו רפואה עם המאכלים הרעים המזיקים, וא"כ אין עיקר התשועה בענין המלחמה ולא בענין הרפואה להכנותיהם רק בשם יתעלה שכן כתיב (תהילים קמ"ז:ג') הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם, וכתיב (שם) לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה, וכתיב (שם לג) שקר הסוס לתשועה. זאת כוונת התורה ורוב הפסוקים מוכיחין כן, ולכך תצוה התורה לישראל להשתדל בהכנות האלה שיצאו חלוצים בעלותם למלחמה על אויביהם ושישימו אורב ושישלחו מרגלים בערי האויבים, כי כל הענינים האלה הם הכנות לעשות מה שבכח האדם לעשות בדרך המנהג והטבע, ואחר כן יפעול הנס על כל מעשה הטבע, ואע"פ שישראל לא היו צריכין לזאת לפי שלא היה נצחונן בדרך המנהג והטבע כי אם על פי הזכות והעונש, ואם היו זכאין מעט מהם ינצחו עמים רבים, ואם היו חייבים מעט מן האויבים ינצחו רבים מהם, מכל מקום באה מצות התורה לישראל לעשות כל השתדלותם בהכנות האלה ואחר כך למסור הענין למי שהתשועה לו, כי התורה לא תסמוך על הנס לעולם. ומטעם זה צוה הקב"ה לנח מעשה התיבה כי בידוע שהיה ביכלתו יתעלה שיעביר נח ובניו ברגליהם על מי המבול, ולא יצטרך נח להתנהג בזה בדרך הטבע שיעשה תיבה מעץ ידוע וממדה ידועה באורך וברוחב, אבל התורה תצוה לנו בכך שנשתדל בהכנות בכל הענינים, ועם כל השתדלותנו שתהיה אמונתנו שאין עקר התשועה בהם רק בשם יתעלה, וזהו שאמר שלמה בכאן סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה. וכן מצינו בדוד ע"ה כששאל באורים ותומים השיבו

הקב"ה (שמואל ב ה':כ"ג) הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים, צוה להשתדל בדרך המנהג והטבע כמנהג שאר האומות הנוצחין בטבע, וכן מצינו במלחמת העי שאמר הש"י ליהושע (יהושע ח':ב') שים לך אורב לעיר מאחריה. והוא הטעם בעצמו במרגלים ששלח משה רבינו ע"ה במדבר פארן שהקב"ה צוה בכך, וזהו שכתוב.

שלח לך אנשים ויתורו וגו'. יאמר הכתוב אחר שהם שאלו הענין ורצו בו, שאמרו (דברים א':כ"ב) נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ, שלח לך אנשים שידעו הדרכים ומבוא הערים, כענין שכתוב (שופטים א':כ"ד) הראנו נא את מבוא העיר, ושיתנו להם עצה באיזו עיר ילחמו תחלה ומאיזה צד יהיה נוח להם לכבוש את הארץ.

ורש"י ז"ל פירש שלח לך, לדעתך, אני איני מצוה לך. כוון הרב לומר אע"פ ששליחות המרגלים על פי ה' ומצותו, לא היתה המצוה ברצונו אלא כדי להשלים רצון ישראל שהיו חפצים בכך, וכענין המלך שהיתה מצות השם (דברים י"ז:ט"ו) שום תשים עליך מלך, אבל לא היתה ברצונו, כי כן יעיד הנביא (הושע י"ג:י"א) אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי.

ויש מפרשים שלח לך לתועלתך, כלשון (בראשית ו':כ"א) ואתה קח לך מכל מאכל, (במדבר י':ב') עשה לך שתי חצוצרות כסף, (דברים י"א:ה') ועשית לך ארון עץ, וכן כל לך שבתורה. והתועלת היה שנתארכו ימיו של משה כל ימי המדבר, שאלמלא חטאם היו נכנסין לארץ מיד, ואי אפשר לו ליכנס אפילו לא היתה גזרת חטא הצור שכבר נגזר עליו בשליחות פרעה שאמר לו הקב"ה (שמות ו':א') עתה תראה, ולא תראה מלחמת ל"א מלכים.

ומה שהיו המרגלים שנים עשר ודי שיהיו שנים או שלשה כענין שנאמר ביהושע (יהושע ב':א') שנים אנשים מרגלים חרש לאמר, לפי שרצה הקב"ה שתהיה השליחות הזאת בהסכמת כל שבטי ישראל, איש אחד מכל שבט ושבט כדי שאם יצליחו בשליחותן יהיו כל ישראל שותפין בזכות ואם לא יצליחו יהיו כלן שותפין בעונש כמו שאירע בהם.

ובמדרש מרגלים ששלח משה כסילים היו, מרגלים ששלח יהושע צדיקים היו, שנאמר (שם) וישלח יהושע ב':ד'ן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש לאמר, מהו חרש שעשו עצמן קדרין והיו צווחין מי שירצה לקנות קדרות יבא ויקנה, וכל כך למה שלא ירגיש אדם בהם שהם מרגלים, חרש לאמר קרי ביה חרס, ומי היו פנחס וכלב היו. וילכו ויבאו בית אשה זונה ושמה רחב וישכבו שמה, הרגיש בהם מלך יריחו, מה עשתה רחב, בקשה להטמינם, אמר לה פנחס אני כהן וכהן נמשל למלאך שנאמר (מלאכי ב':ז') כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, וכן נביא

נמשל למלאך שכן במשה כתיב (במדבר כ׳:ט״ז) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, וכתיב (שופטים ב׳:א׳) ויעל מלאך ה׳ מן הגלגל אל הבוכים, והוא פנחס, לפיכך אמר לה כשאני רוצה אני נראה וכשאיני רוצה איני נראה, וזהו שכתוב (יהושע ב) ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו, ולא אמר ותצפנם, ללמדך שלא הטמינה אלא לכלב. אבל מרגלים ששלח משה כסילים היו, שנאמר (משלי י׳:י״ח) ומוציא דבה הוא כסיל, עד כאן. ומה שאומר המדרש הזה כסילים היו, לפי שקלקלו אח״כ שהרי משה צדיקים בחרן ועל פי ה׳, ולכך הזכירם בלשון אנשים, כלשון (שמואל א א׳:י״א) זרע אנשים, אבל הם קלקלו שליחותן, ועליהם אמר משה (דברים ל״ב:כ׳) כי דור תהפוכות המה בנים לא אמון בם, למד שנתבררו. צדיקים וחזרו רשעים, וזהו ומוציא דבה הוא כסיל משהוציאו דבה חזרו כסילים.

פסוק יא

למטה יוסף למטה מנשה. ולמעלה הזכיר למטה אפרים, כי הקדים אפרים למנשה למעלתו. ומה שהזכיר יוסף בכאן עם המרגלים, מפני שאף הוא הוציא דבה שנאמר (בראשית ל״ז:ב׳) ויבא יוסף את דבתם רעה, ולכך הזכירו הכתוב עמהם והזכירו עם מנשה, כי גדי בן סוסי מן המוציאים דבה, אבל שבט אפרים נצול מזה. ומה שלא הזכיר כלב ויהושע זה אחר זה כדי שיהא כלב מוקף מן המרגלים לפניו ולאחוריו, כי כן היה בפיו עמהם, ואל תאמר שהענין כן ביהושע, על כן הזכירו אחרי כן בפני עצמו שלא היה מכללם.

פסוק טז

אלה שמות האנשים. והלא כבר הזכיר ואלה שמותם, אבל בא להורות כי כן היו שמותם לעולם ולא נשתנו כהושע.

ויקרא משה להושע בן נון יהושע. דרשו רז״ל בתוספת היו״ד, שנתפלל משה עליו יה יושיעך מעצת מרגלים, לפי שצפה ברוה״ק שעתידין הן להוציא דבה ולכך התפלל עליו. ועוד דרשו בו טעם אחר, כי יהושע וכלב שעמדו באמונתם נטלו שכרם, לכלב נתנה חברון שנאמר (שופטים א׳:כ׳) ויתנו לכלב את חברון, יהושע נטל שכר עשרה מרגלים בארץ, הוא שכתוב בעשרה מרגלים (במדבר י״ד:ל״ז) וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה, וסמיך ליה מיד ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים, כלומר אלו אבדו ואלו נשתיירו במקומם, ודרשו בו רז״ל קמו תחתיהם לחיים, כלומר לנחלה, ולכך הוסיף בו היו״ד.

ונראה מכאן כי קודם שלוח המרגלים הושע היה שמו, וא״כ יש לשאול מפני מה נזכר בתורה בשם יהושע כמה פעמים קודם השליחות הזה, הוא שכתוב (שמות ל״ג:י״א)

ומשרתו יהושע בן נון נער, וכתיב (שם כד) ויקם משה ויהושע משרתו, וכן (במדבר י״א:כ״ח) ויען יהושע בן נון משרת משה. ונוכל לומר כי לכבוד משה שהיה עתיד לקראו יהושע לא רצתה תורה להזכירו בשם אחר. ומה שהזכירתו כאן למטה אפרים הושע בן נון, כאן גלה לנו שעקר שמו היה הושע ומשה בשליחות זה קראו יהושע. וכן מצינו בבתיה בת פרעה שקראה שמו משה, ולכבודה שהיתה בת מלך ונתגיירה לא קראו הקב"ה בשם אחר אלא בו.

פסוק יז

עלו זה בנגב. מטה שלו מסר להם כדי שינצלו מידם, כתיב הכא עלו זה וכתיב התם (שמות ד':י״ז) ואת המטה הזה.

ויש אומרים מסורת שם בן י"ב, מסר להם כענין שכתוב (שם ג) זה שמי לעולם, כדי שילכו בשלום בדרך וינצלו מיד הענקים, כך ראיתי במדרש.

פסוק כב

ויבא עד חברון. לא אמר ויבאו כי יחזור לכלב לבדו שבא למערת המכפלה בקרית ארבע היא חברון, ונשתטח על קברי אבות כמו שדרשו רז"ל שבא להתפלל שם שינצל מעצת מרגלים, כי יהושע כבר נצל מזה כשקבל ברכתו ממשה שאמר לו יה יושיעך מעצת מרגלים.

וראיתי במדרש ויבא עד חברון, זה הקב"ה שבא לחברון להודיע לאבות שהגיע זמן שישראל נכנסין לארץ מפני השבועה שנשבע להם.

וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים. ע"ד הפשט בא להודיע שהיא קדמונית למלכות צען.

וע"ד המדרש היתה חברון מבונה אחד משבעה בצען. ובאור זה כי חברון היתה פסולת של ארץ ישראל ולכך הקצוה לבית הקברות, והיתה מבונה על אחת משבעה בצען שהיא עיקר מלכות מצרים שנאמר (ישעיהו ל':ד') כי היו בצען שריו, וכתיב במצרים (בראשית י״ג:י') כגן ה' כארץ מצרים, ובא הכתוב להודיענו בזה שבחה של ארץ ישראל.

פסוק כג

וישאוהו במוט בשנים. מה ת"ל בשנים, בשני מוטות, הא כיצד שמונה נטלו אשכול, ואחד נטל תאנה, ואחד נטל רמון, יהושע וכלב לא נטלו כלום, שכל עצמן להוציא דבה נתכוונו כשם שפירותיה משונים כך עמה משונה. אם חפץ אתה לידע כמה משאוי כל אחד מהם צא ולמד מהאבנים שהקימו בגלגל שהרימו עליהם איש אבן אחת מן הירדן על שכמו, ושקלום רז"ל משקל כל אחד ארבעים סאה, וגמירי דטונא דדארי אינש על כתפיה אינו אלא שליש משאוי כמשאוי שמסייעין אותו להרים, זה לשון רש"י ז"ל.

וראיתי במדרש וישאוהו במוט בשנים, אלו יהושע וכלב. ובמחובר נקרא זמורה, וכשנתלש קראו מוט, ולא היה בהם בכל העשרה כח לשאת אותו מוט ויהושע וכלב נשאוהו לבדם, ולכך וישאוהו במוט בשנים, וזהו היה רמז להם שהם ראוים ליכנס לארץ ולהיות להם אחוזה בתוכה.

פסוק כו

וישיבו אותם דבר. שלא הלכו לאהליהם אלא מיד שבאו הלכו למחנה ישראל להודיעם ולהוציא דבה, והדבה היא שאמרו ארץ אוכלת יושביה. ודרשו רז"ל שהביא הקב"ה דבר על הכנעני באותו זמן כדי שיהיו מתעסקין בקבורתם ולא יתנו לב למרגלים ויוכלו לחפור את הארץ כרצונם, ובנסים עצמן שהיו נעשים להם בהם הוציאו דבה, והיו מיראין ומפחידין אותן בעמלק, הוא שאמרו עמלק יושב בארץ הנגב, לרמוז שאין שם רוח לבא בארץ כי כלם גבורים, שהרי עמלק בדרום והכנעני במערב ובמזרח, והאמורי בהר. הגידו שליחותם ויניאו לב העם ברמז מפני פחדן של משה ואהרן, והנה כלב השתיק אותן והראה דעתו שהוא עמהם ורוצה לדבר כנגד משה כדי שיהיה לו מקום לדבר ביניהם, ואמר עלה נעלה וירשנו אותה, אם הם חזקים הלא אנחנו נחזק מהם, ומיד השיבו מרגלים ואמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו, מה שהיה מתבאר מתחילה מכלל דבריהם שדברו ברמז אמרו עתה בפירוש. ומה שאמרו לעלות אל העם ולא אמרו לא נוכל לבא אל הערים, דרך גוזמא ודבה אמרו כן, כי אפילו לעם אם יצאו אלינו בשדה לא נוכל לעלות אליהם להלחם בם, אף כי נכבוש מהם ערים בצורות גדולות מאד, וטעם לשון עליה והוא בשדה, כן הלשון בנלחמים במערכה, ואחר שהרעו והניאו לב העם ברמז, עוד הוסיפו להרע על דבריהם ועוד העמיקו שחתו באמרם ארץ אוכלת יושביה, וכבר העידו הם בעצמם כי הם חזקים גבורים והיו דבריהם סותרין זה את זה. וכשאמרו כי חזק הוא ממנו זה כלפי מעלה כביכול אין בעל הבית יכול להוציא כליו משם, עוד הוסיפו להבהילם ולהפחידם במה שאמרו ושם ראינו את הנפילים, כי למעלה הזכירם בלשון ילידי הענק ועתה אמרו הנפילים שכל הרואה אותן לבו נופל, וזהו שחזר מן הנפילים, כלומר הקדמונים שבבראשית שעליהם נאמר (בראשית ו׳:ד׳) הנפילים היו בארץ. ושלשה שמות נקראו להם, נפילים ענקים רפאים. נפילים היו ראש המשפחה אותן שהיו בני האלהים שהזכיר בבראשית, ולא היו כשאר בני אדם להסתכל בהם, וכל המסתכל בהם חרדה גדולה נופלת עליו, ואח"כ נתמעטו מן הכח והגבורה ונקראו ענקים על שם שמעניקים חמה בקומתן כלומר אצל הרואה, כי (לא) היו רשאין להסתכל בהם כמי שמסתכל במגדל גבוה, ואח"כ ברחוק הדורות שהיו מתגלגלין והיו מתרחקין

מגבורה אותן נפילים נתמעט כחן יותר ונתרפה ונקראו רפאים, ועוג מלך הבשן היה מהרפאים והיה פסולת שלהן, שכך אמרו במדרש תנחומא והוא נשאר מיתר הרפאים, וזה עוג שהרג אמרפל וחבריו, והיה פסולת שלהם כפריצי זיתים הפלטים מתוך הגפת, שנאמר (בראשית י"ד:י"ג) ויבא הפליט, זה עוג. ומה שזכה להנצל מן המבול, בזכות אברהם, וגם בזכות ישראל, כדי שתתישב הארץ הקדושה על ידי אנשים כמותן. סוף דבר התנכרו בנפלאות השם יתברך וגבורותיו וחזרו להיות מקטני אמנה, ולא זכרו נסי מצרים ונסי הים ונסי המדבר, גם מלחמת עמלק שכתוב בו (שמות י"ז:י"ג) ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו, שהיו עכשיו מיראין אותן בעמלק ואמרו עמלק יושב. עוד הפליגו לדבר סרה באמרם (במדבר י"ד:ב'-ג') לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו, ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו וטפינו יהיו לבז הלא טוב לנו שוב מצרימה, נתנה ראש ונשובה מצרימה, והקב"ה אמר (דברים י"ז:ט"ז) לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד. וכששמעו משה ואהרן כל זה נפלו על פניהם ונתביישו בשת גדול על שהיו מחללים את השי"ת בפרהסיא, ועל שנתפתו הכל אחר דברי המרגלים, ועליהם אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ו:ו') מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל, מי שהוא מקצה רגלים לקצה אחר כלומר שהמשיכן לאחור ואינו הולך למלאכתו חמס שותה, וכן שולח דברים ביד כסיל והנה יהושע וכלב קרעו בגדיהם לזאת והתחיל לפייסם, אם חפץ בנו ה', אך בה' אל תמרודו, וה' אתנו אל תיראום, והם העיזו פניהם ואמרו לרגום אותם באבנים. הרי כמה עבירות נגררות זו אחר זו, וכמה חסדים היה עושה הקב"ה עמהם שלא היה מאבדן מן העולם על כל ההכעסות הללו, ושלא היה המן נמנע מלירד דבר יום ביומו.

פרק יד

פסוק א

ותשא כל העדה ויתנו את קולם. על דרך הפשט נתנו קול בבכי גדול לעת ערב, הוא סוף יום שבאו המרגלים אליהם, כי בערב באו והביאו חשך לעולם, וזהו שכתוב ויבכו העם בלילה ההוא, הוא שכתוב (איכה א) בכה תבכה בלילה, וליל תשעה באב היה. כיצד, כך אמרו ז"ל, שנה ראשונה עשה משה את המשכן, שניה הקימו ושלח מרגלים, דכתיב (במדבר י) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן, נשארו תשעה מאייר שהוא חסר לעולם, וכתיב (שם) ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים, ויום ראשון מהני תלתא לא חשבינן שהוא יום עשרים לעלית הענן ואמר רבי חמא ברבי חנינא אותו יום סרו מאחרי ה' דכתיב (שם יא) והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה וישובו

ויבכו גם בני ישראל, הלכך הוו להו כ"ב באייר, וכתיב (שם) עד חדש ימים, הוו להו כ"ב בסיון, וכתיב (שם יב) ותסגר מרים שבעת ימים הרי כ"ט בסיון, ותניא בכ"ט בסיון שלח משה מרגלים וכתיב וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום, נמצאו כלין בתשעה באב, יום שלשים לסיון שהוא מלא וכ"ט לתמוז שהוא חסר לעולם הרי שלשים, ותשעה באב הרי ל"ט. לכך הקשו בגמרא א"כ בציר חד יומא, כלומר מן הארבעים, ומשני, תמוז דההיא שתא עבורי עברוה, כלומר תמוז של שנת המרגלים מלא היה, דכתיב (איכה א) קרא עלי מועד לשבור בחורי, זמן עלי מועד לשבירת בחורי בתשעה באב, וכתיב ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו, אמר רבי יוחנן אותו היום תשעה באב היה, אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם אני אקבע אותו לכם בכיה לדורות, שחרב בו הבית בראשונה ובשניה, ולכן כפל הנביא לשון בכה תבכה, ודרשו רז"ל בכה בחורבן ראשון תבכה בחורבן שני. ועוד דרשו בו בכה תבכה, בכה על ממלכת ישראל תבכה על ממלכת בית יהודה, בכה על ירושלים תבכה על ציון, בכה על עשרת השבטים תבכה על יהודה ובנימן. ומצינו חורבן בית ראשון שהיה בלילה, שכן כתוב מפורש (ירמיה לט) ויהי כאשר ראם צדקיהו מלך יהודה וכל אנשי המלחמה ויברחו ויצאו לילה מן העיר דרך גן המלך, וכן התנבא ירמיה עוד ואמר (שם ו) קומו ונעלה בלילה, חורבן בית שני היה ג"כ בלילה שכן כתוב (שם) אוי נא לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. וכשבא טיטוס הרשע והחריב ירושלים והצית האש בתוכה יצאו ישראל וגלו מירושלים ובאו במחנה טיטוס והיו שם בני ישמעאל וערב ולקחו ארבע מאות ילדים וילדות ופרשו לים בלילה והוליכום בשבי לארצם, והילדים אמרו נשליך עצמנו לים, אמרו אלו לאלו מתיראין אנו אם יהיה לנו חלק לעוה"ב, והיו משיבין אלו לאלו והלא מקרא כתוב (תהלים סח) אמר ה' מבשן אשיב אשיב ממצולות ים, שמעו הילדות והשליכו עצמן, נשאו הילדים ק"ו בעצמן ומה אלו שדרכן בכך כך, אנו על אחת כמה וכמה. וכל המאורעות האלה לישראל היו בלילה בעונש הבכיה שעשו בלילה הזה. ועוד מצינו שבלילה הזה נגזר החורבן והפזור לישראל בגלות, הוא שכתוב (שם קו) וירגנו באהליהם לא שמעו בקול ה' וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות, וכן כתיב ביחזקאל (כ) גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בגוים ולזרות אותם בארצות. הרי לך מפורש מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שבכיה זו הוקבעה לדורות שיהיו מפוזרין בין האומות.

ובמדרש ותשא כל העדה ויתנו את קולם, זה שאמר הכתוב (ירמיהו י"ב:ח') נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה, אותו קול שבכיתם גרם לכם ללקות, ועל אותו הדור אמר ישעיה

ע"ה (ישעיהו י"ז:י"א) ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש, עד שלא בא השרב פרחתם, נד קציר ביום נחלה, ביום שעברתי ליתן לכם נחלת אבותיכם נעשיתם כרוז בעולם, וכאב אנוש, הפורענות שנטלתם ירושה לדורות שבכו כל העדה בליל תשעה באב, אמר הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם אני אקבע לכם בכיה לדורות, ומאותה שעה נגזרה גזרה על ביהמ"ק שיחרב, שכן הוא אומר וישא ידו להם להפיל אותם במדבר, נשיאות יד כנגד נשיאות קול, ולנשיאות קול זה רמז ירמיה שאמר (ירמיהו י"א:ט"ז) זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך לקול המולה גדולה הצית אש עליה, יאמר כי בעון קול המולה שנשאו ישראל במדבר בבכי הצית הקב"ה אש בעלי הזית שהזכיר בראש הכתוב.

וע"ד הקבלה ותשא כל העדה כנסת ישראל שכתוב בה (הושע י"ד:ג') כל תשא עון וקח טוב, ומזה לא אמר וישאו כל העדה.

וכן רמזו חכמי האמת במדרשם באיכה רבתי בכה תבכה בלילה, קרי ביה בכה תְּבַכֶּה. פירוש שהוא לשון יוצא, בכה ומבכה כנסת ישראל עמה, שנאמר ותשא כל העדה. ויהיה רמז הכתוב ותשא כל העדה, כנסת ישראל שהיא כל העדה, ויתנו את קולם מלאכי השרת, ויבכו העם אלו ישראל, בלילה ההוא כלומר כל זה נגזר בלילה ההוא.

פסוק ט

אך בה' אל תמרודו. למדך הכתוב שיראת העם הוא מרד בהקב"ה. וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ט:כ"ה) חרדת אדם יתן מוקש, החרדה שיחרד האדם מבשר ודם היא הנותנת מכשול ומוקש לנפשו, וכן היא גורמת שישכח האדם להקב"ה, והוא שאמר הנביא (ישעיהו נ"א:י"ב-י"ג) מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן ותשכח ה' עושך.

סר צלם מעליהם. יכנה הכח שיש להם למעלה בלשון צל, לפי שהוא מגין על האומה כצל המגין מפני החמה, והענין לפי שאין אומה נופלת למטה עד שיפול שרה למעלה תחלה, ומזה הוסיף לומר מעליהם.

ובמדרש שיר השירים (שיר ב) ונסו הצללים, אלו שרי אומות העולם.

והרמב"ן ז"ל פירש סר צלם מעליהם, שהוסר הצל מעל ראשם, ממה שידוע כי בליל החותם הגדול של הושענא רבה, הוא יום כ"ו לבריאת העולם, לא ימצא צל לראש מי שעתיד למות באותה שנה, וזה כאלו אמר כבר נגזרה עליהם מיתה. זאת כוונתו ואע"פ שאינו לשונו. ונראה כי זאת כוונת הכתוב שאמר (שם ב) עד שיפוח היום ונסו הצללים, יאמר כי כשהגיע הזמן שיפוח האדם ויצא הרוח מפיו אז יסתלק צלו ויתקרב לצל של

השם הרשום בד' התיבות שכתוב בו (תהלים קכא) ה' צלך. ולפי זה היה יכול לומר ונס הצל, אבל אמר ונסו הצללים כי הם שנים באדם, בבואה ובבואה דבבואה.

ואפשר לומר בטעם הענין הזה שהוא פלאי, כי הצל ראוי לכל הנבראים שבעולם השפל, בין שיהיה אדם ובהמה ועוף או עץ ואבן או עשב השדה, מפני שאור השמש הזורח עליהם בא ויורד למטה בגבולם ורשותם ולכך אין כח בשמש לדחות את צלם, אבל הוא נדחה מפני צלם שהרי צלם הוא נראה במקום שהשמש ראוי לזרוח, ולא רצה הקב"ה שיהיה אחד מהנמצאים מסיג גבול חברו, וכיון שכן ראוי לכל דבר שבעולם השפל שיהיה לו צל כי צלו מורה על הויתו בעולמו ובמקומו, וכאשר יחסר צל ראש האדם בליל החתימה הנה זה אות וסימן בהעדר צלו שהויתו נעדרת מחיי העולם השפל ונכתב ונחתם בטבעת המלך למות בשנה ההיא, והיתה הלבנה מופת בענין זה לפי שהיא ממונה על כל בעלי חיים שבשפלים, כידוע בחכמת המחקר.

ואני תמה למה הוצרך הלשון הזה לומר סר צלם מעליהם וה' אתנו, כי כיון שה' אתנו אפילו לא סר צלם מעליהם אין ליראה מהם, שהרי כחן של ישראל גדול מכל האלהים, ולא כצורנו צורם. אבל הנכון בעיני כי יאמר אין לכם ליראה מן עם הכנענים ולא מן השרים שלהם. לא מן העם, הוא שאמר אל תיראו וגו', לא מן השרים, הוא שאמר עוד אל תיראום, ונתן טעם לכל אחד. שלא יראו את עם הארץ, כי לחמנו הם לפי שסר צלם מעליהם, כחם הקשה שמאז פחדתם ממנו כבר נסתלק למעלה, ויראתם את העם לא היתה אלא מפני השרים, שלא ייראו מפני השרים, הוא שאמר וה' אתנו, כלומר מתוך עמוד הענן ועמוד האש שהולכים עמנו אתם רואים כי ה' ובית דינו אתנו, וכיון שכן אפילו לא סר צלם מעליהם אלא שהיו ממונים עליהם בתוקף כחם, כיון שהוא ובית דינו בעזרנו מה אנו חוששין להם, על כן אל תיראום לשרים.

ויתכן לפרש עוד כי לפי שהיה ביד ישראל זכות הלחם והצל לכך יאמר כי לחמנו הם בזכות מצה בפסח, סר צלם מעליהם בזכות צל סכה, וה' שהוא צלן של ישראל אתנו, כענין שכתוב (תהילים קכ"א:ה') ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך, על כן אל תיראום.

פסוק יא

עד אנה ינאצוני העם הזה ועד אנה. אמרו במדרש, אמר הקב"ה אני צוחתי שתי צוחות מפניכם, סופכם לצוח ארבע בשעבוד מלכיות, (שם יג) עד אנה ה' תשכחני נצח עד אנה תסתיר את פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי יומם עד אנה ירום אויבי עלי. צוחתי עד מתי לעדה, סופכם לצוח (שם ו) ונפשי נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי.

בכל האותות אשר עשיתי בקרבו. לא אמר בקרבכם אלא בקרבו בלשון יחיד. וע"ד הפשט בעת שהיו לב אחד לאביהם שבשמים.

וע"ד המדרש בקרבו, שלא היו צריכין להפנות, כדאמרינן (ויקרא א':י"ג) והקרב והכרעים. ודרשו במסכת יומא מן שהיו ישראל אוכלין במדבר היה נבלע באברים, הא מה אני מקיים (דברים כ"ג:י"ד) ויתד תהיה לך על אזניך, בדברים שתגרי אומות העולם מוכרין להם.

ועוד יש מי שאומר שם לאחר שסרחו, שהרי אפילו דברים שתגרי אומות העולם מוכרין להם מן היה מפיגן, אלא לאחר שסרחו ואמר להם הקב"ה אני אמרתי תהיו לפני כמלאכי השרת ועכשו אני מטריחכם שתצאו חוץ למחנה שלש פרסאות, דכתיב (במדבר ל"ג:מ"ט) ויחנו על הירדן מבית הישימות, ואמר רבה בר בר חנה לדידי חזי ליה ההוא דוכתא והוי תלתא פרסי.

פסוק יג

ושמעו מצרים כי העלית בכחך וגו', **ואמרו אל יושב הארץ הזאת**. אחר שהזכיר ושמעו ואמרו פירש השמיעה, ואמרו שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה', כענין שכתוב (שמות כ"ד:י"ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת.

וכתב הרמב"ן ז"ל על דרך האמת עין לשון מראה, וכן (במדבר י"א:ז') ועינו כעין הבדולח, (יחזקאל א':כ"ז) וארא כעין חשמל, יאמר אשר מראה במראה נראה הוא שמך הגדול, וכן תמצא ביחזקאל (מג) וכמראה המראה אשר ראיתי בבאו לשחת העיר עד כאן.

ומה שהשיב משה בכאן ושמעו מצרים, וכן במעשה העגל (שמות ל"ב:י"ב) למה יאמרו מצרים, נראה מזה שאלמלא טענת מצרים היה משה סובל בטולן של ישראל בתועלת עצמו שיהיה הוא לגוי גדול, ובודאי היה לו להשיב שאינו רוצה תועלת עצמו בבטול ישראל שהרי כבר מסר עליהם נפשו באמרו (שם) מחני נא מספרך. אבל הכוונה למשה בתפלה הזאת לומר, יחשבו מצרים ויאמרו כי יש כח באלהי כנען להציל מידך, כי עשית במצרים ובאלהיהם שפטים עד שהוצאת את העם מקרבו ולא יכלת לעשות כן באלהי כנען, והנה יהיה חלול השם ויחזיקו ידי עוברי עבירה ויאמרו מצרים לאנשי ארץ כנען מבלתי יכלת ה', כלומר יש כח ויכולת מבלתי כחן של ישראל. ומפני חלול השם לא היה רוצה משה לסבול תועלתו שיהיה הוא לגוי גדול בבטול ישראל, וזהו שאמרו רז"ל תשש כחו כנקבה, לפי שהנקבה נפעלת ומקבלת כח מן הזכר, כי יאמרו שכחן של ישראל אינו סבת הסבות שהרי יש כח אחר מתגבר עליו ופועל בו ככח הזכרות הפועל בנקבה, כן פירש הרב הגדול רבינו שמעון.

פסוק יז

ועתה יגדל נא כח ה'. על דרך הפשט מי שהוא ארך אפים יש לו כח גדול לשבור כעסו, וזהו כאשר דברת לאמר המדות, לכך סמך לו ה' ארך אפים. או יהיה ענין "לאמר" בעת צרה, וכמו שדרשו רז"ל בפסוק (בראשית כ"ח:כ') וידר יעקב נדר לאמר, מאי לאמר לדורות, שיהיו נודרין בעת צרתם.

וע"ד המדרש ועתה יגדל נא כח אדני, תנצח מדת רחמים למדת הדין.

ודע כי אותיות השם יתברך אל"ף דל"ת ויו"ד של יגדל רבתי. ומשל למה הדבר דומה, לשושבין שנכנס לפני המלך להליץ זכות על בתו, מצא המלך ואת הדיין עסוקין בענין הבת, התחיל השושבין תמה, אמר מה אעשה, אם אני מתחנן לפני המלך צריך אני לדיין, אם אני מתחנן לפני הדיין צריך אני בכבוד המלך, מה עשה כלל את שניהם והזכיר את המלך בראשונה. זהו ועתה יגדל נא כח אדני, מיד מחל לו המלך ואמר סלחתי כדבריך.

וע"ד הקבלה ועתה יגדל נא כח, יושפע וימשך הכח הפנימי במדות ולא יסתלק למרום מרומים. ובאור הענין כי כשישראל מקיימין התורה והמצות הש"י רוכב שמים, וזהו (דברים ל"ג:כ"ו) רוכב שמים בעזרך, כלומר בעזרת ישראל משפיע כח במדותיו, ובזה מוסיפין כח בגבורה של מעלה שנאמר (תהילים ס':י"ד) באלהים נעשה חיל, וכשאין מקיימין התורה והמצות הוא מתרחק ממדותיו שנאמר (דברים ל"ג:כ"ו) ובגאותו שחקים, כלומר שהוא מתגאה, מסתלק למרום מרומים ובזה משפיע כחו במדות ובזה מתישין כח של מעלה, שנאמר (שם לב) צור ילדך תשי. ולפי שהיו ישראל חייבין כליה במקום הזה והיו מתישין כח של מעלה הוצרך משה לומר עתה בתפלתו ועתה יגדל נא כח אדני, כדי להמשיך ולהשפיע הכח הפנימי במדות ושלא יסתלק למעלה, וזהו לשון יגדל. כיוצא בו אמר דוד ע"ה (תהילים מ':י"ז) ישישו וישמחו בך כל מבקשיך יאמרו תמיד יגדל אלהים אוהבי ישועתך.

ורז"ל חכמי האמת כנו ההמשכה והשפע בלשון עזר, והוא שדרשו רז"ל במסכת שבת כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, אמר לו משה אין שלום בעירך, א"ל, רבש"ע כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, א"ל אעפ"כ היה לך לעזרני, מיד אמר ועתה יגדל נא כח אדני. ובאור מלת לעזרני להמשיך לי כח ועזר.

ודע כי מה שהזכיר ה' ארך אפים, ולא הזכיר ה' אל רחום וחנון, ולא הזכיר ואמת ונוצר חסד לאלפים, גם לא הזכיר וחטאה, לא עשה במקרה כי אם בהשגחה גמורה, ולמדנו משה בכאן סדרי תפלה ובקשה איך יתפלל המתפלל ויתחנן המתחנן כדי שיתרצה אל אדניו, ועל כן מהשלש עשרה מדות שנמסרו לו בסיני לא הזכיר מהן כאן כי אם ששה וחסר השבעה, לא הזכיר ה' אל רחום וחנון כי הם מדות למי שרובו זכיות וישראל היו

עתה רובן עונות, ולא הזכיר ואמת כי במדת אמת יהיו חייבין לפי שהיא מדת הדין, וכמו שדרשו רז"ל אמת לא עביד לפנים משורת הדין, והיו מאמינים לדברי המרגלים אשר אבדה האמונה ונכרתה מפיהם. ולא הזכיר נוצר חסד לאלפים לפי שלא היה משה מתפלל עכשיו בזכות האבות לפי שהם עתה מואסין בארץ שבחרו בה האבות, ומזה לא אמר זכור לאברהם ליצחק כמו שאמר במעשה העגל שהתפלל עליהם בצרתם. ולא הזכיר וחטאה כי היו מזידין. והוצרך להזכיר בתפלתו ה' שהוא השם הראשון שהזכיר לו השם בשלש עשרה מדות.

ובמסכת ראש השנה ה' ה', כאן קודם שיחטא אדם ויעשה תשובה כאן לאחר שיחטא ויעשה תשובה. והוא מרחם אפילו על מי שרובו עונות אולי ישוב, וכענין שכתוב (תהלים קמה) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. אבל כאן לא הזכירו אלא פעם אחת שהוא כנגד ה' לאחר שיחטא, לפי שישראל היו בכאן חוטאים ולא עשו תשובה. ובאור זה ה' לאחר שיחטא כי אין בו שינוי והתפעלות אחר החטא כקודם החטא, מה שאין כן במלך בשר ודם.

ויש להשכיל עוד במה שלא הזכיר משה אלא פעם אחת כי הוא המלך העליון שממנו נמשכות המדות, ועמו ידבר ויבקש ממנו לרחם עליהם אולי ישובו, ואם לא ישובו הלא אתה ארך אפים לצדיקים ולרשעים, ומזה לא אמר ארך אף, וגדולה מזו שאתה רב חסד למי שהוא מחצה זכיות ומחצה עונות כמי שרובו זכיות ואפילו בלא תשובה, ואם שב בתשובה אתה נושא לו עון ופשע, כלומר אפילו הזדונות והמרדים, ונקה לשבים לא ינקה לשאינם שבים, ואע"פ שאינו מנקה אינו מכלה זרעם ולא מכריתם מן העולם אבל הוא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, ועל כן אין לך להכותם בדבר כמו שאמרת ולהכרית זרעם, אבל תוכל להפרע ולגבות חובך מהבנים מעט מעט, והקב"ה השיבו סלחתי כדברך, שאמרת עליהם ולא אכריתם מן העולם ואאריך אפי להם, ואם יש להם שום חסד מהאבות אהיה נוצרו לאלפים, אבל איני מוחל להם לעולם העון והפשע כי ימותו במדבר ושם יתמו, אבל בניהם יבאו לארץ, ואפקוד העון על הבנים ועל שלשים ועל רבעים כמו שאמרת. ומן הענין הזה היתה הגזרה שהוקבעה להם בכיה לדורות כי פקד עונם על זרעם. והנה משה בתפלה הזאת מתוך שראה כי חטאתם כבדה מאד לא בקש בתפלתו שימחול על עונם רק אריכות אף לבד שיאריך להם, כמו שאמר פוקד עון אבות על בנים, ולא ישלחם ביד פשעם מיד, ועל כן הודה לו הקב"ה מיד סלחתי כדברך, שאאריך להם ואפקוד עונם על זרעם, אך האנשים הרואים את כבודי ואותותי וינסו אותי ימותו במדבר והבנים יכנסו לארץ. סלחתי כדברך, הבינו רז"ל פסוק זה בהרבה מקומות

בתלמוד שעל מעשה העגל נאמר, והוא שאמרו עמד ארבעים יום שלישים ונתנו לחות שניות ויום הכפורים היה יום סליחה וכפרה שאמר לו סלחתי כדברך עון העגל, אבל עון זה של מרגלים איני סולח, אבל האנשים הרואים את כבודי וינסו אותי יענשו שימותו במדבר ובניהם יירשו את הארץ. ולזה כוונו החכמים ז"ל שאמרו על עון העגל נאמר וכן תאמר שעל עון העגל נאמר אע"פ שהוא נכתב בעון המרגלים.

ובמדרש סלחתי כדברך, הודה הקב"ה לדבריו, ואמר כדברך עתידים המצריים שיאמרו כדברך, אשרי העבד שרבו מודה לו.

פסוק כב

כי כל האנשים. שיעורו, אם כל האנשים. ובאור הכתובים ואולם חי אני, כלומר אני חי וקיים לעולם וימלא כבוד ה' את כל הארץ כי כל האנשים הרואים את כבודי וגו' אם יראו את הארץ וגו' כביכול אין הדבר כן, והנה זה לשון שבועה, אבל הלשון חסר לכבוד מעלה.

וכתב הרמב"ן ז"ל על דרך האמת ואולם חי אני הבטחה למשה בסליחה יאמר שימלא כבודו את כל הארץ בזרעם ולא בהם. באור דבריו חי אני, כנסת ישראל ידבר, כי חי העולמים והוא אלהים חיים, יאמר שימלא כבוד ה' את כל הארץ התחתונים וישרה ביניהם כבודו ורחמיו בארץ בזרעם אבל לא בהם וזה בודאי הבטחה בסליחה ואמר על על עצמו כבוד ה' כמו שאמר (תהילים ק"ד:ל"א) יהי כבוד ה' לעולם.

וצריך שתשכיל כי בכל מקום שתמצא חי אני, אלהים חיים, וכן אל חי, וכן חי ה', הכל נאמר על כנסת ישראל, וכשאמר (דניאל י"ב:ז') וישבע בחי העולם, הוא השם הגדול, וכשאמר (שמואל א א':כ"ו) חי נפשך, הוא מקום הנדר, והבן זה.

פסוק כג

וכל מנאצי. מבני בניהם לא יראוה. ויהיה רמז לבכיה לדורות, לזמן החורבן והגלות שלא זכו לראותה.

פסוק כד

רוח אחרת עמו. אחרת מן המרגלים, כי הצדיק אחר הוא מן הרשע, וכן תמצא בשת (בראשית ד':כ"ה) כי שת לי אלהים זרע אחר, כי שת הצדיק שהיה תחת הבל היה אחר מקין הרשע, כי הטוב הוא אחר מן הרע וכן הרע הוא אחר מן הטוב, וזהו (שמות כ':ג') אלהים אחרים, (שם לד) לא תשתחוה לאל אחר, ואם כן מלת אחר כשהיא נזכרת אצל הרע הוא טוב וכשהיא נזכרת אצל הטוב הוא רע.

והביאותיו אל הארץ אשר בא שמ'ה וזרע'ו יורישנ'ה והעמלק'י. גם בכאן רמז השם המיוחד למפרע להורות כי מדת הדין מתוחה כנגדם, ועל כן יגזור עליהם שישתקעו

במדבר וילכו למפרע ויחזרו לאחוריהם דרך ים סוף. ומזה היה אומר להם משה כשהיו רוצין ללכת לפניהם ולעלות אל ההר למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח, ולכך אמר להם כי על כן שבתם מאחרי ה', ומזה נתחייבתם לחזור לאחוריכם ולא יהיה שמי הגדול עמכם. וטעם יושב בעמק, לארוב לכם.

פסוק כט

במדבר הזה יפלו פגריכם. נראה כי היו ישראל בחטא זה שלש כתות, מהם בכו, מהם התלוננו על משה ועל אהרן ואמרו לו מתנו, מהם אמרו נתנה ראש. וכנגדם הזכיר הכתוב פגריכם שלש פעמים, והזכיר לשון פגריכם כדי שלא תבין בהם אבדן הנפשות רק הפגרים לבדם מתו ויש להם חלק לעוה"ב, וזהו שאמר בסוף דבריו במדבר הזה יתמו, כלומר הפגרים לא הנפשות. וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה, שבט לוי לא היה בכלל זה כי מספרם מבן חדש ומעלה.

פסוק ל

אם אתם תבאו אל הארץ. הדבור הזה למשה ולאהרן היה ביחד שיאמרו כן לישראל כמו שהזכיר אמור אליהם.

ויתכן לומר כי כיון שדבור הפרשה הזו בא לשניהם הרי הם בכלל אם אתם תבאו אל הארץ, ורמז להם שלא יכנסו לארץ, וכשם שרמז משה בעצמו (שם טו) תביאמו ותטעמו, והוציא עצמם מכללם, ואע"פ שמשה ואהרן היו עתה צדיקים גמורים ולא חטאו, מפני כבודן של ישראל לא רצו ליכנס לארץ ומתו במדבר, רצה הכתוב לרמוז שאף המנהיגים הצדיקים עתידין שימותו שם ולא תעלה זכותם שיכנסו לארץ, ולכלול עוד ברמז זה כי כשם שמתו הם ומשה ואהרן עמהם במדבר ולא זכו ליכנס לארץ כך הם עתידין שיקומו בתחית המתים ומשה ואהרן עמהם ויכניסו אותם לארץ ויהיו רועים שלהם כבראשונה ויועציהם כבתחלה ובעלוי השגה ויותר ממה שהיו במדבר, לפי שנתאוה משה בחייו להכנס לארץ ולהשלים המצות התלויות בה שלא היה יכול לקיימם בחוצה לארץ, ועל כן יזכה לתחית המתים ותזכה נפשו במעלה והשגה שלמה הראויה למי שמקיים כל המצות כלן, וכן ישראל מהדור ההוא שמתו במדבר הם הם שקבלו התורה וראו המעמד הקדוש ומראה כבוד ה' עין בעין, מאחר שקבלו דינם יזכו לתחית המתים ויתעלו בהשגה ובמעלה גדולה יותר ממה שהיו.

פסוק לד

יום לשנה יום לשנה. היה לו לומר שנה ליום, שנה ליום כלומר אני מעניש אתכם וגוזר עליכם שתהיה מטולטלין במדבר כאהל רועים המטלטל ממקום למקום שנה אחת לכל יום ויום אשר תרתם את הארץ, ולפי קשור הענין היה לו להקדים הפורענות, אבל בא

להודיענו שמתוך ענשו ותוכחתו למדנו רחמנות, וכשאמר יום לשנה יום לשנה בא לרמוז מה שדרשו רז"ל והלא ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה והיאך הספיקו ללכת בארבעים יום, אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין שיגזור עליהם שנה ליום וקצר להם את הדרך, ולפיכך אמר יום לשנה יום לשנה כאב המכה את בנו לא מכת אכזרי אלא כרחם אב על בנים, ובאורו הנני קצרתי לכם את הדרך כדי שימעט שבועתי.

פסוק לה

אני ה' דברתי. גזר דין זה, כי הוא גזר דין שיש עמו שבועה ואינו נקרע, ואע"פ שאינו נקרע נדחה הוא, שכן דחהו משה בתפלתו ארבעים שנה.

פסוק לז

במגפה לפני ה'. באותה ההגונה להן, מדה כנגד מדה, הם חטאו בלשון ונשתרבב לשונם עד טבורם ותולעים יוצאין מלשונם ובאים לתוך טבורם, לכך נאמר במגפה, וזהו לפני ה' באותה מדה הראויה להם על פי מדותיו של הקב"ה שהוא מודד מדה כנגד מדה. כן פירש רש"י ז"ל.

פסוק מא

והוא לא תצלח. על דרך הפשט העליה הזאת אל ראש ההר לא תצלח.

וע"ד הקבלה מלת והוא חוזרת ל"פי ה'". ומה שכתוב והוא וקרי והיא, לרמוז על פועל ומקבל.

וכתב הרמב"ן ז"ל והיא לא תצלח, על דרך האמת כמו (יחזקאל א':י"ג) והיא מתהלכת בין החיות.

פסוק מד

ויעפילו. לשון (ישעיהו ל"ב:י"ד) עופל ובחן, כלומר שעלו על העופל. ומדרשו כמו ויאפילו, מלשון אופל, כלומר הלכו בחשך שלא ברשות ובדרך רעה.

וארון ברית ה' ומשה. השוה הכתוב משה לארון הברית. וכן כתוב (במדבר י"א:כ"א) ויאמר משה שש מאות אלף רגלי, וזהו מרמזי הכתוב כי הסמיך משה לשש מאות אלף רגלי לומר לך שהיה משה שקול כששים רבוא, שאם לא כן היה ראוי לומר העם אשר אנכי בקרבו שש מאות אלף רגלי.

פרק טו

פסוק ב

כי תבאו אל ארץ מושבותיכם וגו' ועשיתם אשה לה'. נסמכה פרשה זו לפרשת מרגלים כדי לחזק לב הבנים המתאבלים ולנחם אותם ולהודיעם שיבאו אל הארץ ויקריבו שם קרבנות.

ובמדרש כשם שהאב משתדל על בנו בחמשה דברים, למולו וללמדו תורה ולפדותו מן הכהן וללמדו אומנות ולהשיאו אשה, כך עשה הקב"ה לישראל. מל אותם ע"י יהושע שנאמר (יהושע ה) עשה לך חרבות צורים. מה האב חייב לפדות, אף הקב"ה פדה לישראל, שנאמר (שמואל ב) ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם. ללמדו תורה אף הקב"ה למדם תורה, שנאמר (דברים יא) ולמדתם אותם את בניכם, וכתיב (ישעיה מח) אני ה' מלמדך להועיל. ללמדו אומנות אף הקב"ה למדם את המצות, שנאמר (ויקרא כז) אלה המצות אשר צוה ה'. להשיאו אשה אף הקב"ה אמר להם (בראשית א) פרו ורבו. מה האב מאכיל ומשקה וסך ורוחץ ומלביש את בנו אף הקב"ה לישראל, שנאמר (יחזקאל ט"ז:ט'-י') וארחצך במים ואשטוף דמיך מעליך ואסוכך בשמן ואלבישך רקמה וגו', (שם) ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך, (במדבר כא) עלי באר ענו לה. מה האב נותן נכסים לבן ובנו חייב להעלות לפניו דורון, אף הקב"ה אמר לישראל כי תבאו אל ארץ מושבותיכם.

פסוק כ

ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה. מצות חלה אינה נוהגת במדבר, אבל נתחייבו בה מיד בכניסתן לארץ. ומה שהזכיר לשון מלחם הארץ הוצרך לומר כן לפי שבמדבר היו אוכלים לחם השמים שהיה קדוש, ולכך צוה כי כשיבאו לארץ ויאכלו מלחם הארץ שיקדשו אותה במצוה והיא מצות חלה ועל כן הזכיר בו את השם, ואמר מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. ומצוה מן התורה להפריש החלה מן העיסה, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה. והמפריש מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה, בין בארץ בין בחוצה לארץ. ועקר מצות חלה מן התורה אינו אלא בארץ, שנאמר והיה באכלכם מלחם הארץ, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר בבאכם, בביאת כלכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם ולפיכך חלה בזמן הזה אפילו בימי עזרא בא"י אינו אלא מדברי סופרים. ומה שאנו מפרישין חלה בחוצה לארץ עכשיו מדברי סופרים הוא כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל. ואין לחלה שיעור מן התורה אפילו הפריש כשעורה פטר את העיסה, אבל מדברי סופרים שמפרישין אחד מכ"ד מהעיסה כדי שיהא בה מתנה לכהן, שנאמר (דברים יח) תתן לו, תן לו דבר הראוי ליתן במתנה. וחלה בזמן הזה

הואיל ועקר החיוב מדבריהם אינה אסורה באכילה אלא לכהן שטומאה יוצאה מגופו, כגון בעלי קרין וזבין וזבות ונדות ויולדות ומצורעים אבל שאר הטמאים במגע הטומאות ואפילו טמא מת מותרין באכילה, לפיכך נותנין אותה לכהן קטן שלא ראה קרי עדיין או לקטנה שעדיין לא ראתה נדה ואין צריך להפריש שניהם לאש.

וע"ד הקבלה מצות החלה שהיא מצוה יחידה בעיסה תרמוז לכנסת ישראל שכתוב בה (שיר ו) אחת היא יונתי תמתי, והיא המעשר והתרומה, כי נקראת תרומה שנאמר חלה תרימו תרומה, ונקראת ראשית שנאמר ראשית עריסותיכם, כי היא כלולה מן החכמה העליונה הנקראת גם כן ראשית שהיא ראשית הראשית הנרמזת במלת בראשית.

ואם תשכיל זאת תדע עקר הטעם במה שאין חיוב המצוה מן התורה אלא בארץ ובזמן שהשכינה שורה במקדש, זהו בביאת כלכם ולא בביאת מקצתכם, ואולי מפני זה הוקבעו בכתוב הזה עשר תיבות.

פסוק כה

והם הביאו את קרבנם אשה לה' וחטאתם לפני ה'. כתב הרמב"ן ז"ל הרי זה כמו שאמרו הוא ובית דינו. אמר כי הם הביאו את קרבנם לשם המיוחד וחטאתם לפניו, והנה החטא מכופר במדת רחמים ובמדת הדין, והזכיר זה בעבודה זרה. והזכיר ולגר הגר בתוכם, כי הגרים מוכשלים תמיד בחטא זה, עד כאן. באור דבריו כי לפני ה' ברוב המקומות מדת הדין בלבד, ואין כן לפני ה' שבכאן אך הכוונה בו הוא ובית דינו, ויאמר הכתוב והם הביאו את קרבנם. אשה לה', הוא השם העליון מקום העולה, וחטאתם הביאו לפניו, כלומר אל פניו, שהם הוא ובית דינו. והזכיר ונסלח שני פעמים כי החטא מכופר במדת רחמים ובמדת הדין, והזכיר לשון שגגה בתחלה ובסוף. וכן בתחלת הפרשה ובסופו, לומר כי ראוי לסלוח להם כיון שהם הקריבו את קרבנם עולה ועשו חיובם בכל, שהרי שגגה היא.

פסוק לא

כי דבר ה' בזה. כל התורה בכלל קרא דבר ה' שכיון שהוא עובד עבודה זרה במזיד הרי הוא בוזה כל התורה כלה.

ויתכן לפרש דבר ה' ע"ד הפשט על דבור ראשון של עשרת הדברות שהוא עובר על מצות אנכי ובוזה האלהות, ואת מצותו הפר היא מצות לא תעשה של לא יהיה לך שהפר אותה ועבר עליה, וכלל הדבר כי בזה אנכי ובטל לא יהיה לך.

וע"ד המדרש כי דבר ה' בזה זה המגלה פנים בתורה ואפיקורוס. ולמדו רז"ל בכאן כי תלמיד חכם הוא דבר ה' מפני שהוא מגיד דבר ה' והמצדיק את הרבים, וכענין שכתוב

(תהלים קג) גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, והאפיקורס המבזה אותו הוא בוזה את דבר ה'.

פסוק לב

ויהיו בני ישראל במדבר. ידוע כי כל ענין המרגלים וענין מקושש עצים גם קרח במדבר היה ומה טעם שיזכיר בכאן ויהיו בני ישראל במדבר. ויתכן לפרש כי הוא להפליג על גודל חטא המקושש, ולכך הוצרך להזכיר במדבר ולומר כי במדבר שהיו בו ישראל והמן יורד בכל יום שהוא מן הנסים המפורסמים המורים על חדוש העולם, שם נמצא מקושש זה לחלל שבת ולבא כנגד החדוש. או יאמר ויהיו בני ישראל במדבר לפי שנגזרה גזרה בחטא מרגלים שיתעכבו שם כענין שכתוב למעלה במדבר הזה יתמו ושם ימותו, הוצרך לומר עוד ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש כלומר בדין היה שיהיו בני ישראל במדבר מלבד הגזרה שנגזרה בחטא המרגלים, לפי שיש ביניהם עברות אחרות כגון מחללי שבתות ומזלזלים במצות ציצית, וזהו סמיכות הפרשיות, והרי כל ישראל ערבים זה לזה ממה שדרשו רז"ל (ויקרא כ"ו:ל"ז) וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו.

ויתכן לפרש עוד כי לפי שאמר למעלה והעמלקי והכנעני יושב בעמק כלומר לארוב לכם, מחר פנו וסעו לכם המדבר, שיחזרו לאחוריהם דרך ים סוף, הגיד בכאן הכתוב כי עשו כדבר השם יתברך ונסעו לאחוריהם המדבר דרך ים סוף, ותכף בואם שם במצות ה' יתעלה אירע ענין המקושש, ולפיכך אמר ויהיו בני ישראל, לבאר כי הם גרמו עברה זו מפני חטאם שהוצרכו לחזור לאחוריהם, שהרי עבירה גוררת עבירה.

או אפשר לפרש עוד כי הוא דבק עם פרשת עבודה זרה הסמוכה לה, כי התחילה הפרשה וכי תשגו לבאר משפט הצבור העובדים עבודה זרה בשוגג, ותסיים במשפט עובד עבודה זרה במזיד, והנפש אשר תעשה ביד רמה הכרת תכרת עונה בה, ודרשו רז"ל בזמן שעונה בה כלומר שלא עשה תשובה, ולכך הזכיר ויהיו בני ישראל כי כן היה ענין בני ישראל במדבר בעשותם העגל שעבדו שם עבודה זרה תחלתן שוגג, הוא שאמרו (שמות ל"ב:א') קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש, ולבסוף מזידין היו הוא שכתוב (שם) וישתחוו ויזבחו לו, ואע"פ כן נסלח להם הוא אמרו (במדבר יד) סלחתי כדברך.

עוד אפשר לומר שיכלול עוד מה שהזכיר המדבר בחטא המקושש לרמוז על כל מי שהולך במדבר בדרך רחוקה ואינו יודע איזה יום הוא, שחייב לשמור את השבת ואינו רשאי להפטר בכך, כיצד יעשה מונה ששה ושובת יום אחד כמו שהזכירו רז"ל. והטעם בזה על דרך האמת לפי שכל אחד ואחד מן השבעה הוא שבת, שהרי בששת ימי

בראשית כל השבעה פעלו ושבתו וכאשר באה שבת ופעלה פעולתה המנוחה והתענוג אז שבתו כלן בפעולתם ואז היתה מנוחה לכלן גם לעצמה. ואע"פ שישראל במדבר היו מכוונים הימים והשנים על פי החשבון ואי אפשר להם לטעות, רמז לך הכתוב על כל מי שהולך בדרך ואינו יודע באיזה יום שבת שהוא חייב מיתה אם לא ישמור את השבת אפילו במדבר.

וע"ד המדרש ויהיו בני ישראל במדבר, צלפחד בן חפר היה, כתיב הכא במדבר וכתיב התם (במדבר כ"ז:ג') אבינו מת במדבר.

פסוק לג

ויקריבו אותו. ליל מוצאי שבת. **המוצאים אותו**. היה לו לומר אשר מצאו אותו, אלא למדך שעדיין היו מוצאין אותו מקושש עצים אחר ההתראה, לפי שהתרו בו ולא היה מניח עצמו מלקושש.

ויש להתעורר במה שהזכיר בפרשה זו כמה פעמים אותו, ויקריבו אותו המוצאים אותו ויניחו אותו, ולא אמר ויניחוהו כמו שאמר במקלל, והנה הם בכלל הפרישה, ועוד למה נקרא בלשון מקושש היה לומר מלקט עצים בשבת, כי לשון קשישה אינו נופל כי אם על תבן וקש שנאמר (שמות ה':ז') הם ילכו וקששו להם תבן, וכן (שם) לקושש קש לתבן, ולשון לקיטה נופל על עצים שנאמר (ירמיהו ז':י"ח) האבות מבערים את האש והבנים מלקטים עצים.

יש בזה ענין, ידוע כי העולם ששה קצוות, ונבראו בכח השם הנעלם בששה חותמות, כל קצה וקצה בחותם אחד, ונבראו בששה ימים, והנה השבת נקראת אות, והמקושש הזה כפר באותו האות ובחדוש העולם ועשה הקדש חול והשבת כשאר הששה, ועל כן נקרא מקושש כלומר מקו ששה, כי יצא מהקו האמצעי של ששה קצוות וכפר בשביעי שהוא היכל הקדש, והבן זה.

פסוק לד

כי לא פורש מה יעשה לו. באיזו מיתה ימות, אבל יודעין היו כי מחלליה מות יומת, והשם יתעלה פירש ואמר מות יומת האיש רגום אותו באבנים, כלומר מות יומת שכתוב מחלליה מות יומת פירושו סקילה.

פסוק לח

דבר אל בני ישראל. מצות ציצת בכלל. **ואמרת אליהם**, פרטי המצוה. וכן הדין בכל הפרשיות שבשאר מצות שיאמר בהן דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם שפירושו כן, כי כל מצוה יש לה כלל ופרט, וכבר הזכרתי זה בראש סדר ויקרא.

ועשו להם ציצית. על שם ארבע פתילים התלוין בה, כמו (יחזקאל ח׳:ג׳) ויקחני בציצת ראשי. ועשו להם ציצית ולא מן העשוי, שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה מהן ציצית. וכיצד עשית הציצית וכמה חוטין נותן בה, ארבע, שתוחב בה ארבע חוטין בחור הטלית וכופל באמצע והוו להו שמונה, ומניחן בתוך שלש אצבעות בכנף הטלית, וצריך להרחיק קביעות הציצית משפת הבגד כמלא קשר גודל, כשיעור הצפורן ובשר עד פרק הראשון, ולא יהיה אורך החוטין מתחלתן פחות מארבע אצבעות בגודל, אבל אם נתמעטו אחר כך ולא נשתייר מהן אלא כדי לענבן וכן אם נתמעטו זויות הבגד שבין מקום קביעות החוטין ובין סוף האריג אפילו לא נשתייר מן האריג אלא כל שהוא כשר, אבל אם נפסק אפילו חוט אחד מעקרו הרי זו פסולה. ולוקח אחד מן החוטין וכורך אותו על שאר החוטין עד שלישן, וזהו הנקרא גדיל, ומניח שני שלישי ענף פנוי, והקפת החוט שלש פעמים על שאר החוטין נקרא חוליא, והפוחת לא יפחות משבעה חוליות בכל כנף והמוסיף לא יוסיף על י״ג, כנגד שבעה רקיעים וששה אוירין שביניהם, ועל שם שהתכלת דומה לים והים דומה לרקיע אנו מדמים סדוריו לסדורי הרקיע כדי לזכרנו לטובה.

וכתב הרמב"ן ז"ל במנין חוטין שהם שמונה, שהשבעה לבנים ר"ל שאינן צבועין, והשמיני תכלת משום שנאמר פתיל תכלת, משמע חד. וזה התכלת הוא חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שדומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי, ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי, ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין. ויש אומרים שהשנים חוטים של תכלת והששי לבן. וכיצד הוא עושה, לוקח חוט אחד מן הלבן וכורך בו כריכה אחת על שאר החוטים בצד הבגד ומניחו, ולוקח חוט התכלת וכורך בו שני כריכות בצד כריכה של לבן וקושר, ואלו השלש כריכות נקראות חוליא כמו שאמרנו, וזהו הנקרא קשר העליון, ומרחיק מעט ועושה חוליא שניה בחוט של תכלת לבדו, ומרחיק מעט ועושה חוליא שלישית, וכן עד חוליא אחרונה שהוא כורך בה שתי כריכות של תכלת וכריכה אחרונה של לבן, מפני שהתחיל בלבן מסיים בו, שכך כתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ואמרו רז"ל הכנף מין כנף, שיהא סמוך לכנף מינה, ואחר כך פתיל תכלת, ומסיים בלבן משום דמעלין בקדש ולא מורידין, וכיון שהקדימו הכתוב למין כנף שמע מינה חשוב הוא ואם היה מסיים בתכלת מוריד הוא. ולפי שהמצוה של תכלת שיהיה הפתיל כלו תכלת לא נעשה מהלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה לכנף מין כנף, ושאר החוליא עם החוליות

כלן בתכלת, חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו, וכן כתבו הגאונים ז"ל בחבוריהם ובתשובות שאלות שלהן. ועכשיו שאין לנו תכלת עושין לבן בלא תכלת, דקיימא לן התכלת אינה מעכבת את הלבן וכן הלבן אינו מעכב את התכלת, כלומר שאם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לבדו כשר. והלבן הן חוטי הענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד. ונקרא ציצית לפי שהוא דומה לציצית הראש, דכתיב (יחזקאל ח':ג') ויקחני בציצת ראשי, וענף זה נקרא לבן לפי שאין אנו מצווים לצבעו. ואף על פי שאין אחד מהם מעכב חברו אינן שתי מצות אלא מצוה אחת, והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי זה קיים מצות עשה אחת, משום שנאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, והיה לכם לציצית, מלמד ששניהם מצוה אחת. ותניא היה ר' מאיר אומר קשה ענשו של לבן כשאינו מניחו מענשה של תכלת, משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו הביאו לי שתי חותמות, שהיו עושין לעבד חותם להיות סימן עבדות כשקונין אותו, לאחד אמר לו חותם של זהב, לאחד אמר לו חותם של טיט, פשעו שניהם ולא הביאו איזהו ענשו מרובה הוי אומר זה שאומר לו של טיט שהוא מצוי ולא היה לו להמנע. וכן זה שלא הטיל לבן שהוא מצוי יותר מן התכלת. ועכשיו שעושין הכל לבן לוקח אחד משמונה חוטין וכורך אותו עד שלישן ומניח שני שלישיתן ענף. וכריכה זו אם רצה לכרוך אותה חוליות חוליות כעין שכורך בתכלת הרשות בידו וזהו מנהגנו, ואם רצה לכרוך בלא מנין חוליות עושה, כללו של דבר יתכוין להיות הכרוך שליש והוא למעלה, והענף שני שלישין והן למטה. וכן אמרו רז"ל במזוזה מצוה להניח בשליש העליון. ומה שאנו עושין חמשה קשרים, לפי שאמרו שקולה מצות ציצית ככל התורה כולה, שכל המצות שהן תרי"ג רמוזות במצות ציצית, ציצי"ת בגימטריא ת"ר, ושמונה חוטין וחמשה קשרים הם י"ג, הרי תרי"ג. וזהו שכתוב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. ואל תקשה עלי ממלת ציצית הנזכרת בפרשה שלשה פעמים שהיא חסרה יו"ד ציצת כתיב, שהרי למ"ד של לציצית באה להשלים שלשה היודי"ן.

והטעם שהזכיר בפרשה שלשה פעמים, כנגד שלש מצות שכל אחת שקולה כנגד כל התורה, ואלו הן, עבודה זרה ושבת וציצית, והוא סדר הפרשיות. וכתב רש"י ז"ל שמונה חוטין שבו כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים, עד כאן. ודבר ברור הוא שבשביעי של פסח אמרו ישראל שירה על הים ולא בשמיני, אבל באור דבריו משיצאו ממצרים משעה שנתן להם רשות, ויום י"ד של שחיטת הפסח הוא בכלל זה, לפי שהפסח הוא קדשים ובקדשים אין היום הולך אחר הלילה, הוא

שכתוב (ויקרא ז׳:ט״ו) ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר, אבל ללילה ראוי הוא, ולפיכך כשאמרו ישראל שירה על הים היה שביעי לימי הפסח ושמיני ליציאת מצרים משעה שנתן להם רשות, והיא ליל ט"ו שהיא מיום י"ד שעבר.

וע"ד המדרש ועשו להם ציצית, ציצית לשון ראיה מלשון (שיר השירים ב׳:ט׳) מציץ מן החרכים, והלובש ציצית צריך שיזהר מן העברות שהרי כסא הכבוד רואהו, שהוא דומה לתכלת, ובלשון החכמים נקרא טלית, והוא מלשון עלוי ורוממות מלשון (דניאל ז׳:ד׳) ונטילת מן ארעא, וזה רמז להקב"ה שהוא מעולה ומרומם על הכל, ונצטוינו להתעטף בו ממה שדרשו (שמות ל״ד:ו׳) ויעבור ה' על פניו, אלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאמרו כביכול מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה בסיני ואמרו לו כל זמן שישראל חוטאים עשה לפני כסדר הזה ואני מוחל להם.

והכוונה במאמר הזה שבא ללמדנו סדר תפלה ובקשה איך נתחנן לפניו, שנתעטף בטלית ושנזכור לפניו שלש עשרה מדות בכוונה וימחול לנו בזה. ובאמרו נתעטף פירוש בטלית לבנה שהוא סימן סליחה וכפרה, כשם שהדבר האדום סימן החטא כך הלובן סימן המחילה, הוא שכתוב (ישעיהו א׳:י״ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו. ומה שהאדם לובש הטלית ומתכסה בו רמז להקב"ה שהוא מכסה בריותיו ומלבישן, כענין שכתוב (בראשית ג׳:כ״א) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וגם רמז לעתיד שהקב"ה עתיד להחיות המתים ולהקימם בלבושיהם, הוא שכתוב (איוב ל״ח:י״ד) תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש, ולפי שמצוה זו רמז לתחיה לגוף האדם תמצא שכוללת את הגוף, כי הציצית הם פתילים תלוים בדמיון שער הראש, הוא שכתוב (יחזקאל ח׳:ג׳) ויקחני בציצת ראשי, הנקבים שעושין בטלית לתלות בהן החוטין הם בדמיון העינים וחמשה קשרים כנגד ה' חושים שבו, שמונה חוטין כנגד יום שמונה שנמול בו, ומזה אמרו שכל מי שאינו נמול אינו זוכה לתחית המתים, ובכל כנף וכנף תמצא חמשה קשרים והם עשרים קשרים לארבע כנפים, כחשבון הידים והרגלים שבהם עשרים אצבעות, והרי לך כלל הגוף. ומה שכל כנף היוצא מנקבי הטלית שליש מחובר וכרוך כאחד למעלה ושני שלישין הם מפוזרין ומחולקין זה מזה למטה, הענין לרמוז שאע"פ שישראל עכשיו מפוזרין בגלות בין האומות והם במדרגה התחתונה, עתידין הם בזמן הגאולה שתהיה ידן על העליונה כאמרו (דברים כ״ו:י״ט) ולתתך עליון על כל גויי הארץ. וכבר רמז הענין הזה הנביא שאמר (זכריה י״ג:ח׳) והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים בה יכרתו יגועו והשלישית יותר בה, ואמרו במדרש והשלישית יותר בה אלו ישראל, שנאמר (ישעיהו י״ט:כ״ד) והיה

ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה. ודרשו עוד כל המקיים מצות ציצית זוכה ומשמשין אותו אלפים ושמונה מאות עבדים שנאמר (זכריה ח׳:כ״ג) והיה ביום ההוא והחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם, שבעים אומות הם עשרה אנשים מכל אומה הרי שבע מאות בכנף אחד, ולארבע כנפות אלפים ושמונה מאות וכל המבזה מצות ציצית עליו הכתוב אומר (איוב ל״ח:י״ג) לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה.

וע״ד הקבלה ועשו להם ציצית, המצוה הזאת בשלשים ושתים חוטין שבה תרמוז לכלה שבשיר השירים המעוטפת וכלולה משלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה, ועליה הזכיר שם (שיר השירים ד׳:י״א) וריח שלמותיך כריח לבנון, וידוע כי אין השלמת דבר זולתה, וכמו שדרשו רז״ל בבראשית רבה (דניאל י״ב:ו׳) ויאמר לאיש לבוש הבדים, כהדין קמצא דלבושיה מניה, ולכך נצטוינו בעטיפת הטלית בשלשים ושתים חוטין משום שנאמר (דברים כ״ח:ט׳) והלכת בדרכיו, ומצוה זו שקולה ככל המצות שבתורה לפי שהיא האבן הראשה הכוללת תרי״ג אבנים יקרות ושלשים ושתים נתיבות, וכל נתיב ונתיב מתחלק לשנים, טוב ורע, בזכור ושמור, מצות עשה ומצות ל״ת, והנה הם ס״ד וכל אחד כלול מעשר ספירות הרי תר״ם, הוצא מהן כ״ז אותיות התורה הם תרי״ג מצות, וזהו שאמר במסכת שבועות וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה׳ שקולה מצות ציצית כנגד כל המצות כלן, כן כתב החכם רבי עזריאל ז״ל בפירוש שיר השירים שחבר.

ועוד יש במצוה הזאת סוד נפלא והוא שבה ישראל מתדמין לחיות המרכבה. וכבר ידעת כי כל המצות כולן שני חלקים מקובלות ומושכלות, וחכמי האמת ז״ל תקנו לנו נוסח הברכות למצות המקובלות ולא תקנו למצות המושכלות, לפי שהמקובלות הן הן עקר הקדושה, ועליהן אנו נקראים קדושים, על כן תקנו בהם ברכה לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו.

וידוע למשכיל כי המצות המקובלות שנצטוינו לעשותן בכלים גופניים כלן רמז ודוגמא לענינים שכליים. והנה החכמים ז״ל המשילו את האדם בעמדו מתפלל לפני הש״י לחיות הקדש, והוא שאמרו רז״ל המתפלל צריך שיכוון רגליו, שנאמר (יחזקאל א׳:ז׳) ורגליהם רגל ישרה, הביאו ראיה אל המתפלל מחיות הקדש.

ומעתה שמע לפירוש המצוה הזאת אשר בה ישראל מתדמין לחיות הקדש. דע כי ארבע חיות הן נושאות הכבוד והם לו מרכבה, ועל כן נקראו חיות המרכבה, ואין ארבעתן כי אם חיה אחת ומה שנבראו ארבע חיות זהו מתוך מציאות הענן והחשך ושאר המראות המקיפות אותו, והנה זה בדמיון האילן, כי עצם האילן וגופו אחד והענפים

רבים מתחלקים זה מזה אע"פ שכלן משרש אחד, ועל כן הזכיר הכתוב (שם) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא וגו', כי אחר שהזכיר ארבע חיות חזר להזכירן חיה אחת ולא אמר על ראשי החיות, והנה לכל חיה וחיה מארבע חיות יש לה ארבע כנפים שהן שש עשרה כנפים לארבע חיות, ויש לכל אחד ארבעה פנים שהן שש עשרה פנים לארבע חיות, הוא שכתוב (שם) וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם. והנה הן ל"ב בין הכנפים והפנים, ויש לכל זה שרשים וענינים עצומים.

ולדעת יונתן בתרגומו מנין הפנים לארבע חיות ס"ד, ומנין הכנפים לארבע חיות נו"ר, ויהיה באור הכתוב וארבעה פנים לאחד לכל חיה וחיה ארבעה פנים, וכל פן ופן מרובעת הרי ששה עשר פנים שיש לכל חיה וחיה, ועומדת בארבעה פנים לכל רוח ורוח מארבע רוחות העולם והן ס"ד פנים לארבעתן, ומה שאמר וארבע פנים לאחת להם, פירוש לכל פן ופן, וכיון שיש לכל חיה וחיה שש עשרה פנים והן ארבעה פנים לכל פן ופן הרי ס"ד כנפים שיש לחיה אחת, וכן לכל חיה וחיה הן ס"ד כנפים לחיה שבמזרח וס"ד לחיה שבמערב וכן לצפון ולדרום, נמצאו כנפי ארבע חיות במספר נו"ר, וסימנך (דניאל ז׳:ט׳) גלגלוהי נו"ר דליק, וכן תרגם יונתן שיתא עשרה גפין לכל אפא ואפא, שתין וארבעה גפין לבריתא חדא והוי מנין גפיא דארבע בריתא מאתן וחמשין ושיתא גפין. ומשחרב בהמ"ק נתמעטו כנפי החיות, שכן דרשו רז"ל בחגיגה פרק אין דורשין, כתוב אחד אומר (ישעיהו ו׳:ב׳) שש כנפים לאחד, וכתוב אחד אומר (יחזקאל א׳:ו׳) וארבע כנפים לאחת להן, לא קשיא כאן בזמן שבהמ"ק קיים כאן בזמן שאין בהמ"ק קיים, כביכול נתמעטו כנפי החיות, הי מנייהו אמעוט, אמר רב חננאל אמר רב אותן שאומרות בהן שירה, כתיב הכא (ישעיהו ו׳:ב׳) ובשתים יעופף וגו', וכתיב התם (משלי כ"ג:ה׳) התעיף עיניך בו ואיננו, רבנן אמרי אותן שמכסות בהן את רגליהם, שנאמר (יחזקאל א׳:ז׳) ורגליהם רגל ישרה, אי דלא אמעוט מנא ידע עד כאן. מספר הכנפים שנתמעטו היו שמונה, לכל חיה וחיה שנים, ולדעת רבנן הן אותן שהיו מכסות בהן רגליהם, והיה זה כדי להזכיר עון העגל, ונשארו להן רמ"ח כנפים שבהן משרתים להקב"ה ואומרים שירה כנגד רמ"ח מצות שנצטוינו לעבוד בהן השם יתעלה, וכנגד אותן שמונה שנתמעטו יש לנו מצות ברית מילה לשמונה והיא המגינה עלינו בכל הדורות.

ויש לך להשכיל כי הקב"ה כוון בבריאת האדם להיותו בארץ כאחד מן המלאכים שבשמים או כחיות הקדש, והנה האדם גוף אחד ומשתרגים ממנו חלקים מיוחדים כדמיון גוף האילן שמשתרגין ממנו ענפים ועלים, כן משתרגים מגוף האדם ארבעה אברים מיוחדים להיות האדם מרכבה כמו חיות הקדש ותשרה השכינה עליו, והם

המוח והלב וברית לשון וברית מילה, ועל כן נצטוה בעטיפת הטלית להיות ארבע כנפות הטלית מחופפין על החיה, הוא שכתוב (דברים כב) גדילים תעשה לך על ארבעה כנפות כסותך, וזהו סוד הלשון שהזכיר במצוה זו מלת כנפים והיה יכול לומר על ארבעה צדי או רבועי. וכן הזכיר בכאן, על כנפי בגדיהם, הכנף פתיל תכלת, וכדי לרמוז מנין הכנפים והפנים שבכל חיה וחיה באה הקבלה להיות שמונה חוטין בכל כנף כדי שיהיו שלשים ושתים חוטין. וכשם שהחיה הנחלקת לארבע חיות מחופפין עליה הכבוד ושכינת עזו, כן גוף האדם שממנו נחלקים ארבעה אברים שהזכרנו נצטוה בטלית המחופף עלינו שיהיה הציצית לבן ושיתן בו פתיל תכלת כדי שיתדמה לחיות המרכבה, ואמנם הלבן הוא העקר, וזהו שאמרו מתחיל בלבן, ומסיים בלבן כי הוא בסוד התרועה שיש פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה.

והנה הציצית והתכלת בדמיון הלולב והאתרוג, וכשם שהלולב והאתרוג מעכבין זה את זה כן הציצית והתכלת מעכבין זה את זה בזמן שהיה התכלת מצוי, אבל עכשיו שאין לנו תכלת מניח הלבן בלא תכלת כי הוא העיקר, והנה התכלת הוא האתרוג שנקרא הדר.

ובמדרש תהלים (תהלים צ) והדרך על בניהם, והדרך זו תכלת שבמצות ציצית שישראל מתכסין בה שנקראו בנים למקום. ועוד דרשו, ציצית אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה, וכן דרשו בלולב לולב אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה. וכדי שלא יפריד האדם בין הציצית והתכלת ולא יקצץ בנטיעות הוצרכו רז"ל לדרוש ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות, כלומר שלא יחשבו בה לומר שתי רשויות יש, רק ליחד בכל ביחוד שלם.

ועוד אני מוסיף באור אם תסתכל בפסוק הנמרץ שאמר שלמה (משלי כד) ירא את ה' בני ומלך, שענינו על הדרך הזה, ירא ה' זו מצות ציצית, ומלך זו התכלת שהיא מדת המלכות ותכלית הספירות, וכדי שתיחד יחוד שלם ולא תקצץ אמר עם שונים אל תתערב, אל תחשוב בלבך שניות כי אם יחוד שלם, וזהו שדרשו רז"ל ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות, ולפי הענין הנזכר יהיה וראיתם אותו מלשון אות וסימן, כאלו אמר וראיתם חותמו, והוא חותם התכלת, ואם תזכה תבין.

ובספר הבהיר תמצא מפורש, מאי טעמא דתכלת, משל למה הדבר דומה למלך ובתו שבקשו לילך למרחוק פחדו מאימת המלך נתן להם סימנים, פחדו מן הבת נתנה להם סימן, אמרו מעתה בשני סימנין אלו ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך.

ובמדרש תנחומא ועשו להם ציצית, זש"ה (ישעיהו מ"ב:כ"א) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, הקב"ה נתן תורה לישראל להנחילם חיי העולם הבא ולא הניח דבר שלא

נתן בו מצוה לישראל, יצא לחרוש צוהו (דברים כ"ב:ט') לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, לזרוע (שם) לא תזרע כרמך כלאים, לקצור (שם כד) כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, למרוח, תרומה ומעשרות, ללוש (במדבר ט"ו:כ') ראשית עריסותיכם חלה תרימו, אכל, יברך על מזונו, לגזוז (דברים י"ח:ד') וראשית גז צאנך תתן לו, ילדה, יתן בכורה לכהן, לשחוט (שם) ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקיבה, (שם כב) כי יקרא קן צפור, שלח תשלח, שחט חיה ועוף (ויקרא י"ז:י"ג) ושפך את דמו וכסהו בעפר, בא ללבוש (דברים כ"ב:י"א) לא תלבש שעטנז, נולד לו בן ימול אותו וישמר מאשתו עתים ידועים, נטע נטיעות (ויקרא י"ט:כ"ג) וערלתם ערלתו, קבר מתו (דברים יד) לא תתגודדו, גלח שערו (ויקרא י"ט:כ"ז) לא תקיפו, בנה בית (דברים כ"ב:ח') ועשית מעקה לגגך, קבע שערים (שם ו) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, נתכסה בטליתו ועשו להם ציצית. משל לאדם שטבע במים מה עשה הקברניט, הושיט לו את החבל, אמר לו הנח החבל בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים, אף כאן אמר הקב"ה לישראל כל זמן שאתם מדובקין במצות יש לכם חיים שנאמר (שם ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, עד כאן.

פסוק לט

וראיתם אותו. מצוה שיהא נראה, ומכאן שאין מצות ציצית בלילה, ולפיכך הנשים פטורות בה שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. **וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם**. הראיה מביא לידי זכרון והזכרון מביא לידי מעשה. **ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם**. הלב והעין מסרסרים העבירות, העין רואה והלב חומד והגוף עושה העבירה. ואם עשה כן כאלו רואה כסא הכבוד שהוא דומה לתכלת.

והנה הציצית יהיה לאות ולסימן שלא ירדוף האדם אחרי הרהור הלב וכל אשר שאלו עיניו. ומה שהקדים הלב, לפי שהלב מנהיג את כל הגוף וכל האברים שבגוף נמשכין אחריו.

פסוק מ

למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי. דרשו רז"ל בחיוב קריאת שמע בבקר ובערב צריך להתיז זי"ן של תזכרו, והטעם בזה כדי שלא תתבלבל המלה אצלנו ושלא יובן מזה תשכרו בשי"ן שהוא לשון שכירות לפי שאין לעשות המצות על מנת לקבל פרס. נוכל לומר בזה שהוא כדי לרמוז על חמשה חומשי תורה הנחלקים לשבעה, שהרי שקולה מצוה זו כנגד כל התורה. עוד אפשר לומר בהתזת הזי"ן שירמוז אל השבת הגדול, וענין הכתוב לומר אני מצוה לכם מצוה זו בתכלת שתעשוה למטה למען תזכרו למעלה המדה

שהיא בתוך מדת הכל שהיא השבת הגדול, ואמר ועשיתם את כל מצותי לפי שכל המצות נכללות שם, וזה מבואר.

פסוק מא

אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני ה' אלהיכם.

באר בכאן כי ההוצאה היתה כדי שיהיה לנו לאלהים, וא"כ אין הענין צורך הדיוט בלבד כי אם צורך גבוה, וזהו שאמר יהושע (יהושע ז':ט') והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול, כי אם אין עם אין מלכותו של מלך מתפרסמת. והפסוק הזה התחיל אני ה' אלהיכם וסיים אני ה' אלהיכם, כלומר בעוה"ז ובעוה"ב.

או יאמר אני ה' אלהיכם בגאולה ראשונה, זהו שאמר אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים בגאולה אחרונה של קבוץ גליות. והבטיחנו בכאן בחזרת שכינה בקבוץ גליות כמו שהיתה בגאולת מצרים, מה שלא מצינו בגאולת בבל שלא שרתה שכינה בבית שני, שזה מכלל החמשה דברים שחסר משם, ממה שכתוב (חגי א':ח') וארצה בו ואכבדה, ואכבד כתיב. והשוה הכתוב גאולה אחרונה לגאולה ראשונה, וזהו דבר הנביא (ישעיהו י"א:י"א) יוסיף ה' שנית ידו, וכתיב (מיכה ז':ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות.

פרק טז

פסוק א

שוחר טוב יבקש רצון ודורש רעה תבואנו, בוטח בעשרו הוא יפול וכעלה צדיקים יפרחו (משלי יא, כז)

שלמה המלך עליו השלום יזהיר בכאן האדם שישתדל בטובת חבירו ואל ישתדל ברעתו ונזקו, לפי שהוא מעותד שיאכל פרי מעשיו וישתלם לו ככל אשר יעשה מדה כנגד מדה, וכל אחד ואחד יאכל מה שזרע וילקוט פרי מה שנטע בין צדיק בין רשע, הוא שכתוב בצדיק (ישעיהו ג':י'-י"א) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, וכתיב ברשע (שם) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. ולשון שוחר מענין תפלה, כלשון (משלי ח':י"ז) ומשחרי ימצאוני. ועל כן יאמר שוחר טוב יבקש רצון, מי שהוא דורש טובת חברו ומתפלל עליו הנה הוא מבקש רצון השם יתעלה, וכן רז"ל הזהירו על זה ובארו לנו התועלת, הוא שאמרו המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר (איוב מ"ב:י') וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו. וכן מי שהוא פרנס ויחיד בדורו שחייב להתפלל על בני דורו, ואם לא התפלל הוא נענש בכך, שכך דרשו רז"ל ברוצח שוגג שגולה לערי מקלט (במדבר ל"ה:כ"ה) וישב שם עד מות הכהן

הגדול, מפני מה תלה הענין במיתתו של כהן גדול לפי שהיה לו לבקש רחמים על בני דורו ולא בקש, כלומר היה חייב שיתפלל בעדם שיהיו זכאין עד שלא יארע בימיו עון הרציחה ההיא. וכל מי שנמנע מלהתפלל נקרא חוטא, שכן מצינו בשמואל הנביא ע"ה שאמר (שמואל א י"ב:כ"ג) חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם, קרא מניעת התפלה חטא. וכן מצינו בדוד ע"ה שהיה מתפלל על הבריות על מקריהם ועל חלייהם, הוא שאמר (תהילים ל"ה:י"ג) ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב, ואמר עוד (שם קמא) כי עוד ותפלתי ברעותיהם, כלומר בעוד שאני בחיים אתפלל עליהם בשביל רעותיהם. ומתוך מה שכתוב ותפלתי על חיקי תשוב למדנו שהמתפלל בעד חברו שהתועלת חוזר עליו מדה כנגד מדה, וזהו שאמר שוחר טוב יבקש רצון. והוא הדין בהפך שאם השתדל בדבר כנגד חבירו ומסבב לו רעות שהנזק חוזר אליו, וזהו שאמר ודורש רעה תבואנו, כי לא די שאינו דורש שלומו וטובתו אלא שהוא דורש רעתו לכך תבואנו מדה כנגד מדה. בוטח בעשרו הוא יפול, רוב הדורשים רעה הם הבוטחים בעשרם כי העושר סבה שיתגבר לב האדם על הבריות להנקם ולהרע להם, ועל כן סמך לו בוטח בעשרו כי מלת הוא תחזור לבוטח. והנה גם זה הוא מדה כנגד מדה, הוא בוטח בעשרו ועל כן יפול בסבת עשרו, וכענין שכתוב (קהלת ה':י"ב) עושר שמור לבעליו לרעתו. או מלת הוא תחזור לעושר, כי בעונש שבטח בעשרו יפול עשרו, כענין שכתוב (שם) ואבד העושר ההוא בענין רע, ואמר בעושר (משלי כ"ג:ה') התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים. וכעלה צדיקים יפרחו, מהירות הצלתו של צדיק המשילו לפריחת העלה הממהר לפרוח וקדם לפרי, והנה הוא בהפך בוטח בעשרו כי הבוטח בעשרו יפול מהרה, והצדיק הבוטח בהקב"ה יפרח מהרה, כענין שכתוב (תהילים צ"ב:י"ג) צדיק כתמר יפרח, זהו על דרך הפשט.

וע"ד המדרש שוחר טוב יבקש רצון זה מרדכי, ודורש רעה תבואנו זה המן, בוטח בעשרו הוא יפול זה קרח, כלומר שאבד הוא גם עשרו שנאמר ואת כל הרכוש, וכעלה צדיקים יפרחו זה משה ואהרן שכתוב בו והנה פרח מטה אהרן לבית לוי. שני עשירים גדולים היו בעולם אחד בישראל ואחד באומות, קרח בישראל המן באומות, שניהם שמעו לנשותיהם ונפלו, המן שמע לעצת אשתו ונפל שנאמר (אסתר ה':י"ד) ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ גבוה חמשים אמה וגו', ועשה כן ונתהפכה מחשבתו עליו, קרח שמע לעצת אשתו ונפל, כשבא מבהמ"ד אמרה לו מה הלכה חדש לכם משה היום בבהמ"ד, אמר לה פירש לנו מעשה תכלת, אמרה לו מהו מעשה תכלת, אמר לה כך דרש משה נאמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על ארבע כנפי בגדיכם ושיהא בו חוט

אחת של תכלת שנאמר (במדבר ט"ו:ל"ח) ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, אמרה לו כמה הוא משחק בכם אני אעשה לך טלית שכולה תכלת. עמדה ועשתה לו טלית שכולה תכלת, מה עשה, כנס מאתים וחמשים ראשי סנהדראות רובן משבט ראובן, מה עשה, הלבישן כולן טליתות של תכלת אף הוא לקח טלית של תכלת ובא לו אצל משה. וזהו שכתוב.

ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי. מה לקח, לקח טליתו ובא לו אצל משה, ולזה נסמכה למעלה פרשת ציצית.

וע"ד הפשט ויקח קרח, באור ויקח החזיק במחלוקתו, וכן תרגומו ואתפליג.

והחכם רבי אברהם פירש כי מקרא קצר הוא, ושיעורו לקח אנשים. או יאמר ויקח קרח דתן ואבירם ואון, ולפי זה וא"ו ודתן תהיה נוספת.

והנה דתן ואבירם ואון שלקח קרח לעצמו החזיקו במחלוקת הזה ואחזו דרכו ותמכו אשורו ונתרצו בה מפני שחשבו כי משה רבינו ע"ה הסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף, וחשדו למשה שעשה כן בעבור יהושע משרתו שהיה משבט אפרים ועשה לו דגל בפני עצמו, ולפי שהיה קרח בכור כענין שכתוב (שמות ו':כ"א) ובני יצהר קרח ונפג וזכרי, וכן חמשים ומאתים נשיאי העדה היו גם כן בכורות, ועבודת הקרבנות היתה בבכורות גם הקטרת קטרת מימים רבים, ועל כן לקחם קרח לחבורתו לטעון כנגד משה רבינו ע"ה בחליפי הבכורות.

והסבה לקרח במחלוקת הזה שני דברים, האחת שהתלבש במדת הקנאה, והיא מדה רעה ומכה שאין לה רפואה, והשנית שטעה בשלשלת העתידה לצאת ממנו, מדת הקנאה הוא שידוע כי כאשר יקנא האדם במי שהשיג עושר ונכסים יוסיף דאגה על דאגה עד שישיג כמוהו, ואם השיג יגיע מזה אל אהבת הכבוד ובקשת מיני הממשלה בקניני העוה"ז, ומאהבת הכבוד יעלה אל השררה, ומהשררה יגיע מזה לעבוד ע"ז, ואם לא השיג יהיו כל ימיו מכאובים וחיי צער יחיה וסוף שימית את עצמו או את חברו. את עצמו, שכן אמר שלמה (משלי י"ד:ל') ורקב עצמות קנאה, וכן אמר אליפז (איוב ה':ב') ופותה תמית קנאה, מי שמתפתה אחר מדת הקנאה תמיתנו, וכן דרשו רז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. את חבירו, שהרי מתוך הקנאה יבא לידי שנאה ומן השנאה לידי רציחה, שכן כתוב (דברים י"ט:י"א) וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת, ומזה אמר שלמה ע"ה (קהלת ד':ד') וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו גם זה הבל ורעות רוח, הזכיר כל עמל הם קניני הגוף כגון עושר ונכסים וכבוד ושאר מעלות

השררה, כל כשרון המעשה תורה ותשובה ומעשים טובים, כי היא קנאת איש מרעהו בין בעושר בין בחכמה או איזו מעלה שתהיה הלא הקנאה מצויה בין איש לחבירו, גם זה הבל גם בחטא זה נכשל הבל שנתקנא בקין אחיו כשהביא מנחה לה', ועמד הוא ונתדמה בקרבנו לאביו שהביא בעל חי, ומתוך הקנאה באו לידי שנאה והיתה מריבה ביניהם על ירושת הארץ עד שנהרג, והנה המדה הזו חורבן העולם. גם מלאכי השרת נתקנאו בו באדם הראשון עד שהחטיאוהו והפשיטוהו בגדי השכל ולבש בגדים אחרים בגד בוגדים עד שנטרד מגדולתו ונסתלקה שכינה מן התחתונים. וכן קנאתו של קרח הטרידתו מן העולם. וקנאתו זאת לקרח ולכל האוחזים דרכו והסרים אל משמעתו היתה בחלוק המנוין והמעלות בישראל, והיו חושבים כי משה היה עושה זה מדעתו, שהרי ממה שאמר להם משה כי לא מלבי נוכל ללמוד כוונתם הרעה שהיו אומרים כי מלבו עשה, והיו טוענים כי מה שהחליף הלוים תחת הבכורות לא עשה אלא כדי לתת גדולה ומעלה לבני לוי שהם ממשפחתו, גם בני קהת שהגדיל מעלתם על כל שאר הלוים לשאת הדברים המקודשין לפי שהם הקרבים אליו יותר כי קהת היה זקנו. ומה שקשרו עליו הלוים לפי שהיו נתונין לאהרן ולבניו, וחשבו החולקים כי עשה זאת לתת גדולה לאהרן ולבניו, גם אליצפן בן עוזיאל מנה אותו נשיא, ולפי שהיה עוזיאל אחד מאחי אביו של משה והקטן שבכלם לפיכך הוקשה לקרח על נשיאות אליצפן בנו ונתקנא על זאת, וזה הוא שדרשו רז"ל מה ראה קרח לחלוק עם משה, נתקנא בנשיאותו של אליצפן בן עוזיאל, אמר קרח, אחי אבא ארבעה היו עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל, עמרם נטל הבכורה ושני בניו נטלו גדולה, אחד מלך ואחד כהן גדול, מי ראוי ליטול את השניה לא אני שאני בן יצהר שהוא שני לעמרם, והוא מנה את הנשיאות ע"י אחיו הקטן מכלן הריני חולק עליו ומבטל את דבריו, מה עשה כנס מאתים וחמשים ראשי סנהדראות רובן משבט ראובן, מה עשה הלבישן כולן טליתות של תכלת, וזהו שאמרו ויקח קרח מה לקח לקח טליתו ובא אצל משה, וכן כלן, אמרו לו טלית שכלה תכלת חייבת בציצית, אמר להן חייבת, התחילו לשחק עליו אמרו אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטרתה, טלית שכלה תכלת לא כל שכן. בית מלא ספרים מה הוא שיהא פטור מן המזוזה, אמר להן חייב, אמרו לו התורה כלה מאתים ושבעים וחמש פרשיות וכלן אין פוטרות את הבית, ושתי פרשיות שבמזוזה פוטרת את הבית, דברים אלו לא נצטוית עליהם ומלבך אתה בודאם. וקרח מרוב חכמתו שאל שאלות אלו והיו מעין המחלוקת. ויש בכללם עוד רמז משל על ישראל כי המשילם לטלית שכלה תכלת ובית מלא ספרים, וכיון בזה לומר כי ישראל שכלם קדושים וכלם חשובים מלאים מן המעלות למה יצטרכו

למשתררים ולמתנשאים עליהם, והמשיל המשתררים לחוט של תכלת ולמזוזה. והשנית שטעה בשלשלת העתידה לצאת ממנו, שכן דרשו רז"ל עינו הטעתו ראה שלשלת גדולה שיוצאת ממנו שמואל ששקול כמשה ואהרן, שנאמר (תהילים צ"ט:ו') משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, אמר בשבילו אני נמלט, ועשרים וארבעה משמרות יוצאין מבניו ומתנבאין ברוח הקדש מבני הימן, אמר אפשר כל הגדולה הזאת יוצאה ממני ואני אדום, ולכך נשתתף לבא בחזקה ששמע מפי משה שכלן אובדין ואחד נמלט, שנאמר אשר יבחר ה' הוא הקדוש, טעה ותלה בעצמו.

ובמדרש ויקח קרח בן קהת בן לוי, אמר ר' לוי קרח שעשה קרחה בישראל, בן יצהר בן שהרתיח כל העולם כצהרים, בן קהת בן שקהה שני מולידיו, בן לוי בן שעשה לויה לגיהנם, ודתן שעבר על דת אל, ואבירם שאיבר לבו מלעשות תשובה, ואון שישב באנינות, בן פלת שנעשה בו פלא, בן ראובן בן שראה והבין, קריאי מועד שהיו נקראים אל אהל מועד, אנשי שם קודם צאתם מצרים. ומכלל חמשים ומאתים אלו היו שנים עשר הנשיאים שהקריבו בחנוכת מזבח, וכן דרשו רז"ל מגזרה שוה קריאי קריאי, כתיב הכא נשיאי עדה קריאי מועד וכתיב במדבר סיני (במדבר א':ט"ז) אלה קריאי העדה נשיאי מטות אבותם, וכן פירש"י ז"ל אליצור בן שדיאור וחביריו, האנשים אשר נקבו בשמות. ואע"פ שלא פרסמן הכתוב, נתן סימניהן, ומתוך המקומות אתה מבין אותם, משל לבן טובים שגנב כלים מבית המרחץ ולא רצה בעל הגנבה לפרסמו, התחיל נותן סימנין, אמרו לו מי גנב את כליך, אמר להם אותו בן טובים בעל קומה שניו נאות שערו שחור חוטמו נאה, משנתן סימניו ידעו מי הוא, אף כאן אע"פ שלא פרסמן ולא פירש שמותם מתוך סימניהם אתה יודע מי הם, עד כאן. והנה זה מדרכי התורה שכל דרכיה דרכי נועם שפרסמן אצל המצוה והזכות בחנוכת המזבח, וכאן אצל הפורענות הסתירן. ואפשר לומר כי מלבד הסימנין יש רמז בשם האנשים, הראשון שנקרא אליצור בן שדיאור כי מאת הצור הושלך עליהם אש, וכענין שכתוב ואש יצאה מאת ה'.

פסוק ג

כלם קדושים. על הבכורות אמר כן, כענין שכתוב (שמות י"ג:ב') קדש לי כל בכור. **ומדוע תתנשאו**. להיות המלכות למשה והכהונה לאהרן.

פסוק ד

וישמע משה ויפול על פניו. לא כלל בזה אהרן שיאמר ויפלו, וזה לגודל ענותנותו ומוסרו לפי שהיה עיקר המחלוקת על כהונתו, אבל משה ראה עלבון אחיו וחס על כבודו ולפיכך נפל על פניו הוא לבדו. ואולי בנפילת אפים זה הענישׁ משה לקרח ולכל

עדתו, ומכאן למד רבי אליעזר שהעניש לרבן גמליאל בנפילת אפים כמו שנזכר בסוף פרק הזהב.

וידוע לכל משכיל כי התחנה למדת הדין וביד שמאל כי היא היד הראויה לזה, ופסוק מלא הוא (תהלים ל) אליך ה' אקרא ואל אדני אתחנן, וכתיב (איוב ח) אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן, וכן הזכיר משה (דברים ג) ואתחנן אל ה', וסמך מיד אל"ף דל"ת אדון אשר בו הרחמים, וכן הזכיר שלמה בתפלתו (מלכים א ח) ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה', לא אמר לה' אלא לפני ה', כלשון (במדבר טו) וחטאתם לפני ה' על שגגתם, וזה מבואר.

ובמדרש וישמע משה ויפול על פניו, משל לבן מלך שסרח על אביו ופייס עליו אוהבו פעם ושתים ושלש, כשסרח רביעית נתרשלו ידי אוהבו של מלך, אמר עד כמה פעמים אטריח את המלך. אף משה אמר כך, חטאו בעגל (שמות לב) ויחל משה, במתאוננים (במדבר יא) ויתפלל משה, במרגלים (שם יד) ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים, במחלוקתו של קרח נתרשלו ידיו, אמר עד כמה פעמים אני מטריח את המקום, לכך ויפול על פניו.

פסוק ה

בקר ויודע ה' את אשר לו. כלומר אתם אומרים שאנחנו מתנשאים על קהל ה' ואני עושה המעשים מלבי, למחר תדעו זה, כי בבקר יודיע השם יתעלה אתכם את אשר לו כלומר אם הלוים שלו, שכתוב בהן (שם ח) והיו לי הלוים, או אם הבכורות עדיין שלו שכתוב בהם (שמות י"ג:ב') קדש לי כל בכור, ואת הקדוש, להיות כהן גדול, הוא אהרן שכתוב בו (דברי הימים א כ"ג:י"ג) ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים.

ובמדרש בקר ויודע ה' את אשר לו, אמר ר' נתן אמר הקב"ה אם יתקבצו כל חרטומי העולם לא יוכלו להפוך בקר לערב, וכשם שהבדלתי בין אור לחשך כך הבדלתי את אהרן להקדישו קדש קדשים.

פסוק ו

זאת עשו קחו לכם מחתות. אמר משה אתם אומרים שאני החלפתי הלוים תחת הבכורות כדי לתת גדולה לאהרן אחי ולבניו, ועשיתי שיהיו הלוים משועבדין לאהרן, ועשיתי כל זה מלבי ולא מאת ה' היתה זאת, אם כן זאת עשו, הקריבו אתם הקטרת שיש בו עונש מיתה בידי שמים לזרים, שעל זה אמרה תורה והזר הקרב יומת, ואם אתם נצולין מן העונש אז אודה לדבריכם שאין הקב"ה מקפיד בין שבט לשבט ואינו מבדיל בין איש לאיש. וזהו שדרשו דרך משל, סם המות נתן להם בתוכו, הכוונה עצה שיענשו

בה עונש מיתה, שאילו היינו מפרשים סם המות ממש היה פתחון פה לרשעים לומר שלא היה העונש מן השמים.
ודע כי כל קטרת שבפרשה הזאת לא תרגם בו אונקלוס קטרת בוסמין כמנהגו אלא קטרת כמשמעו, ונראה שדעתו כי לא הקטירו קטרת ממש שהוא קדש אלא לבונה וכיוצא בה לנסיון, וכן תרגם בבני אהרן, ואולי עשה כן כי לא רצה להוסיף בו בוסמין אלא כשהוא נעשה כמצות התורה בסממניו. אבל דעת רז"ל שהיה קטרת של קדש, והוא הנכון. כך פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק ז
רב לכם בני לוי. מה שנתן לכם, ומפרש והולך אחר כך המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם.
ודע שלא תמצא בכל הפרשה הזו שיזכיר משה בכל דבריו רק השם המיוחד, אבל בכאן לפי שהזכיר בני לוי הוצרך להזכיר אלהי ישראל כדי לרמוז על מדתם.

פסוק ח
שמעו נא בני לוי. הדבור הזה כלפי טענות הלוים, והדבור שלמעלה מזה היה לקרח ועדתו כלפי טענות הבכורות.

פסוק ט
המעט מכם. דבר מועט הוא אצלכם כשאתם מתעסקין בעבודת משכן ה'.
ולעמוד לפני העדה לשרתם. בהבאת קרבנותם.

פסוק יא
לכן אתה וכל עדתך הנועדים. כלומר מה שאתם נועדים על ה' אתם נועדים, כלומר לא עשיתם ועד עלינו כי אם על ה' עשיתם, כענין שכתוב (תהילים ב':ב') ורוזנים נוסדו יחד וגו', וכענין שכתוב (במדבר כו) בהצותם על ה'.
ואהרן מה הוא. מה עושה לכם ומה פשעו אצלכם שאתם מערערים על כהונתו.

פסוק יב
ויאמרו לא נעלה. היה אהל מועד במקום גבוה, וכן אמר למטה העלו מסביב.

פסוק יג
המעט כי העליתנו. כנגד מה שהתחיל להן משה המעט מכם כי הבדיל, אמרו הם המעט כי העליתנו, כלומר הדבר קל הוא שהעליתנו מארץ זבת חלב ודבש, היא מצרים, והבא משם לארץ כנען הוא עולה כי היא בדרומה של ארץ ישראל.
כי תשתרר עלינו גם השתרר. כלומר העליתנו ממצרים שתשתרר עלינו גם שררות רבות. או נאמר שכפל השררה להבין מזה שררת המלכות למשה ושררת הכהונה לאהרן

ושאר השררות והמעלות של בני לוי ובני קהת, גם נשיאות אליצפן בן עזיאל כלן נכללות במלות גם שהוא לרבות.

פסוק יד

אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותני. יאמר אתה הוצאתנו ממקום טוב ואלו הביאותנו אל מקום טוב כמוהו ונתת לנו שדה וכרם כאשר היה לנו במצרים ותבקש להשתרר עלינו היינו סובלים אותך, רק הוצאתנו משדותינו וכרמינו ולא הביאותנו אל מקום כמוהו ואם כן למה תשתרר.

העיני האנשים ההם תנקר. אלו הענשת אותנו בנקור עינים לא נעלה. ובאמרו האנשים ההם כנה, כי היה ראוי לומר העינינו.

ויש שפירש התרצה לנקר עיני האנשים ההם שלא יראו, והזכיר האנשים ההם על היוצאים ממצרים, וכאלו אמרו התרצה לנקר עיניהם שלא תראנה, כי בודאי זה שעשית דבר ניכר ונראה לעינים, והוא משל הדיוט שאומרים בני אדם עיני פלוני סגורות הן לכך אינו רואה.

והנה הרשעים פיהם הכשילם בתחלה ובסוף, תחלת דבריהם סכלות שהתחילו לומר לא נעלה, גם בסוף דבריהם סיימו לא נעלה.

ובמדרש העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה, לא נלך לא נבא אין כתיב כאן, אלא לא נעלה, (משלי י״ח:ז׳) פי כסיל מחתה לו, פתחו פיהם לפורענות לומר שהם מתים בירידה ולא בעליה, כשם שאמרו כך מתו.

פסוק טו

אל תפן אל מנחתם. ידוע כי העולה והמנחה נותנת אריכות אף על הרשעים, ועל כן התפלל שלא יאריך להם אלא שיענישם מיד. ורש"י ז"ל פירש אל תפן אל מנחתם הקטרת שהם מקריבים לפניך מחר אל תפן אליה, נראה שדעתו כי מנחתם לדתן ואבירם יחזור, וכן דעת הרמב"ן ז"ל.

ואם כן יש לשאול למה יתפלל משה עליהם לבדם כי הם לא היו עקר, ועוד שלא ידע להם זכות שתעמוד להם שיתירא ממנו, ועוד שהיה לו להתפלל על כללם להענישם בעונש שוה על ראש כלן יחול ולמה יפרוט בתפלתו את אלו בלבד. על כן נראה לי לומר כי מנחתם יחזור לנשיאים, על הקרבן שהקריבו בחנכת המזבח כל אחד מהם קערה ומזרק שניהם מלאים סלת בלולה בשמן למנחה, וזה טעם מנחתם. ומשה לא חשש שיתפלל על דתן ואבירם שלא היו עקר ולא נודע להם זכות, ועוד כי מעת שאמרו לא נעלה ידע בהם כי פיהם הכשלים והיו אבודים בעיניו, אך התפלל על הנשיאים שהיו עקר החמשים ומאתים ומכללם ואירע להם זכות גדול ביום החנוכה, הוצרך להתפלל

שלא תעמוד להם זכות אותו קרבן ושיכלו בעונשם, ואחר שהתפלל על הנשיאים בבטול זכותם חזר והתנצל על דברי דתן ואבירם לא חמור אחד מהם נשאתי, שהוא תשובה על מה שאמרו כי תשתרר עלינו גם השתרר. ודעת רז"ל שהתפלל משה שלא יתקבל חלקם בתמידי צבור שכל אחד ואחד מישראל יש לו חלק בהם ע"י השקלים.

לא חמור אחד מהם נשאתי. מנהג המושלים בעם הנוהגים עליהם שררות שישתמשו באנשים שבהם גם בבהמות שלהם כפי מה שיצטרכו למלאכתם, ועל כן משה ידבר בתפלה ויתנצל כי מעולם לא התנהג בשררה זו על ישראל שישתמש בחמור אחד משלהם לשום עליו משא, אף כי באנשים, ואיך הם אומרים שאני משתרר עליהם. וכן מצינו בשמואל הנביא ע"ה שהתנצל בזאת ואמר (שמואל א) הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי ואת מי עשקתי את מי רצותי ומיד מי לקחתי כופר וגו'.

פסוק יט

ויקהל עליהם קרח. הבכורות הסכימו עמו בטענה שהיה משה פוסלן, גם שבט לוי בטענה שצוהו משה שיהיו נתונים לאהרן ולבניו. ושאר שבטי ישראל למה הסכימו עמו שאומר ויקהל עליהם קרח את כל העדה, דרשו רז"ל שהיה קרח אומר להן ראו מה עשה לכם בן עמרם, ראובן בכור ישראל והוא הקדים נחשון בן עמינדב לשאר השבטים בחנכת המזבח, וזהו הסבה שנטפלו עמו הכל, וזהו ויקהל עליהם קרח את כל העדה. בוא וראה כמה גדול כח היחיד החוטא וכמה גדול כח לשון הרע.

פסוק כא

הבדלו מתוך העדה הזאת. הם עדת קרח, שהרי משה ואהרן היו עמהם פתח אהל מועד, ומשה חשב כי העדה הזאת אל כל ישראל אמר, ולפיכך השיב לו האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף, והקב"ה פירש לו מיד כי העדה שנאמר על עדת קרח הוא, וזהו העלו מסביב למשכן קרח. וא"כ העלו הוא פירוש הבדלו. ומה שהוצרך לומר הבדלו והקב"ה יש בידו להמית ולהחיות ולא היה צריך הבדל אצלו שהרי יכול הוא להמית את הרבים ולהציל את היחיד בתוכם, וכמו שאמרו רז"ל שנים ושלשה היו מתכסין בטלית אחד השנים מתים והאמצעי נצול, וכענין שכתוב (תהילים צ"א:ז') יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש, וא"כ מה צורך לומר הבדלו. אלא כדי שלא ידבק בהם האויר הרע שבמכת הדבר, כענין האמור באשתו של לוט (בראשית י"ט:כ"ו) ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח, או מטעם שאמרו רז"ל כשמדת הדין מתוחה אינו מבחין בין צדיק לרשע. או אפשר לומר שאמר כן לכבוד הצדיקים, שהקב"ה לא ישלח ידו בהם בעוד שהצדיקים ביניהם.

פסוק כב

ויפלו על פניהם. להתפלל. ומכאן לנפילת אפים בתפלה. ודע כי ענין נפילת אפים בתפלה יש בו שלש כוונות, האחת למורא השכינה, והשנית להראות צער והכנעה, והשלישית להראות אסירת חושיו ובטול הרגשותיו. **האחת** למורא השכינה כדי שיתלבש בזה בושת וצניעות כי כסוי הפנים מדרכי הענוה והבושת, ולפי שכוונת המתפלל שהשכינה כגנדו וכענין שכתוב (תהילים ט"ז:ח') שויתי ה' לנגדי תמיד, לכך תקנו בטכסיסי התפלה כסוי הפנים, והכל ליראת ה' יתברך, כענין שכתוב במשה (שמות ג':ו') ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים. והלשון הזה של נפילת אפים הזכירוהו רז"ל גם בחיות הקדש, וכך דרשו רז"ל חיות הקדש נופלות על פניהן כדי שלא יציצו בפני השכינה, כענין שכתוב (יחזקאל א':י"ד) והחיות רצוא ושוב, כלומר שאינן רשאות להתעכב באותה מרוצה ולהציץ למעלה מן הרקיע הנטוי על ראשם מפני אימת השכינה, לכך הזכיר מיד ושוב כלומר שממהרות להשיב ראשיהם מתחת הרקיע, וזהו (שם) כמראה הבזק ולא אמר כמראה ברק, לפי שהברק הוא משתלח למטה והבזק עולה ויורד, ולשון בזק מלשון זיקות, ודרשו רז"ל כמראה הבזק כזה שבוזק גפת בכירה, כי כשהוא משים פסולת של זיתים בכירה מיד עולה השלהבת בכבשן והלהב עולה ויורד, וזהו ענין רצוא ושוב.

ודעת יונתן ברצוא ושוב ענין אחד, והוא שתרגם ובריית חזרן ומקפן ית עלמא ותיבן בריא חדא וקבילין כחיזו ברקא, כוונתו לומר כי בשליחותן מקיפות את העולם לארבע רוחות שהרי יש לכל חיה ארבעה פנים לכל רוח ורוח, ואחר כך שבות חיה אחת בהשלים שליחותן, כי כן תמצא במרכבה השנית (שם י') היא החיה אשר ראיתי וגו'. וכן הוכיחו רז"ל כוון הרגלים שגם הוא מטכסיסי התפלה מפסוק (שם א) ורגליהם רגל ישרה, האמור בחיות הקדש.

השנית, להראות צער והכנעה, והוא כי הנופל על פניו מצטער ונכנע וההכנעה מעקרי התשובה ואז תפלתו מקובלת והקב"ה חושש על צערו וממלא שאלתו. וכן אמרו רז"ל על הצדיק המצטער חלש דעתיה ואתא מטרא, אכסיף ואתא מטרא.

ודומה לזה אמרו בבבא מציעא שלהי פרק הזהב, דביתהו דר' אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הוי כו' מההוא עובדא ואילך לא הוה שבקא ליה לרבי אליעזר למנפל אפיה בתחנונא, והענין כדי שלא יצטער ומתוך הצער וההכנעה והעלבון יעניש את רבן גמליאל אחיה שהיה ראש ישיבה ושברכוהו בעצתו. והא למדת שלא היתה מתיראת הגברת הזאת שיענישנו בתפלתו אלא מתוך נפילת אפים. ושם גומר המעשה שמתוך נפילת

אפים הענישו, שהיא לא נזהרה ביום אחד שהיתה סבורה בו שהיה ראש חדש ולא חששה לשמרו באותו יום, ואז נפל על פניו ושמעה קל שפורי בי רבן גמליאל אחיה, ואמרה ליה קטלתיה לאחי.

השלישית, להראות אסירת חושיו ובטול הרגשותיו, והוא כי הנופל על פניו מכסה עיניו וסותם פיו והוא מסכים במחשבתו שאינו רואה נזקו ותועלתו ואינו יודע דרכו ועניניו ואין בידו להפיק רצונו אם אין הקב"ה מסכים על ידו וכענין שכתוב (ירמיהו י':כ"ג) כי לא לאדם דרכו, וכאלו הרגשותיו בטלות ואסורות ממצוא חפצו, ועיניו ושפתיו מסותמין לא יוכל לראות ולדבר כי אם בהפקת רצון הש"י, וזה דוגמת מה שמסכים עם לבו בכוון רגליו בתפלה כאלו רגליו כבולים, אין חפצו תלוי בעצמו.

והנה האומות מראים הכונה הזאת בכוון הידים בבקשת תחנונים, והן עצמן אינן יודעין למה הורגלו בכך. והטעם בזה הוא להראות בטול כח עצמו כאלו ידיו אסורות והוא מוסר אותו למי שמתחנן אליו, ולפי שתנועת הרגלים גדולה מתנועת הידים לקרב תועלתו ולדחות נזקו, לכך נהגנו בכוון הרגליים ולא הידים.

ובשם רבינו האי גאון ז"ל כי מן הראוי לאדם ליפול על פניו בצד שמאל, ונתן טעם בזה כדי לשעבד בנפילת אפים היד הרומזת חירות בליל הפסח.

והנה התפלה שהתפלל משה בנפילת אפים זהו שאמר **אל אלהי הרוחות לכל בשר**, וענינו אל תקיף שתוכל לכלותם כרגע, אבל אתה אלהי הרוחות והרוחות בידך הן, ואתה יודע מי אשר חטא לך ומי אשר זכה לבו וטהר מחטאתו, ואין מדתך כמדת בשר ודם, מלך בשר ודם אם סרחה עליו מקצת מדינה נפרע מכלן לפי שאינו יודע מי הוא החוטא אבל אתה בוחן לבות וכליות. **האיש אחד יחטא**, הוא קרח ועדתו שהקהיל על משה ועל אהרן כל העדה. **ועל כל העדה תקצוף**, הוא ועדתו החטיאום וחטא הרבים תלוי בהם. והתפלה הזאת למשה ואהרן בנפילת אפים היתה קצרה, וכן משה כשהתפלל על מרים קצר תפלתו ואמר אל נא רפא נא לה, ושם ספר שבחו של בורא באמרו אל והתפלל בלשון תחנונים באמרו נא, ובכאן האריכו יותר לספר בשבחו, וכמו שאמרו רז"ל לעולם יספר אדם בשבחו של הקב"ה ואחר כך ישאל צרכיו, ועל כן תקנו בתפלה אבות וגבורות וקדושת השם, ואחר כך ברכות אמצעיות שהן שאלת צרכים.

ונראה לי שיאמר הכתוב אל אלהי הרוחות שהוא אלהי המלאכים שהן רוחות, וכענין שכתוב (דניאל ב':י"א) להן אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי, והוא גם כן אלהים לכל בשר, והכונה אדון העליונים והתחתונים אתה וראוי לך שתשפוט משפט צדק, האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף.

עוד נראה לי לפרש, כי קראוהו משה ואהרן אלהי הרוחות כשם שקראוהו האבות (בראשית כ"ד:ג') אלהי השמים ואלהי הארץ, והכונה שהוא האלהים המושל בארבע רוחות העולם, כלשון הכתוב (שמות ח':י"ח) אני ה' בקרב הארץ, כי הוא יתעלה כמלך אשר היכלו באמצע המדינה משגיח על ארבע רוחותיה. ולפי שהאבות קלסוהו באלהי השמים ואלהי הארץ שהן שתי קצוות מעלה ומטה, רצה משה לקלסו בארבע רוחות העולם כדי להשלים השבח בשש קצוות כי הוא יתעלה שולט על כלו ואין לו מונע ומי יאמר לו מה תעשה.

פסוק כד

העלו מסביב למשכן קרח דתן ואבירם. היה ראוי שיזכיר עמהם און בן פלת, כי כן הוזכר בראש הפרשה בכלל הנכנסים במחלוקת שנחלקו על משה ועל אהרן, אבל רז"ל דרשו שחזר בו ונסתלק מן המחלוקת, וכך אמרו במדרש און בן פלת אשתו הצילתו, אמרה לו מה אכפת לך, אי משה כהנא רבא את תלמידא, אי קרח כהנא רבא את תלמידא, ועליה נאמר (משלי י"ד:א') חכמות נשים בנתה ביתה, זו אשתו של און, ואולת בידיה תהרסנו, זו אשתו של קרח, שהיא פתתו ובעצתה בא כנגד משה והיתה סבת כל המחלוקת ורבים חללים הפילה.

פסוק כה

וילכו אחריו זקני ישראל. הם שבעים זקנים.

פסוק כו

ואל תגעו בכל אשר להם. שאם יבאו להציל ממונם ירדו שאול כמותם. ומה שאמר יצאו נצבים, אמרו במדרש היו מחרפין ומגדפין, נאמר כאן יציאה והצבה ונאמר בגלית יציאה והצבה, שנאמר (שמואל א י"ז:ט"ז) ויצא איש הבינים וגו', ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים יום, מה יציאה והצבה התם בגדופין אף כאן בגדופין. לכך פתח משה בזאת תדעון וגו', אם כמות כל האדם וגו'.

פסוק כח

בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה. להחליף הבכורות בלוים, לפי שהבכורות נפסלו בעון העגל כענין שכתוב (שמות ל"ב:ו') ויעלו עולות ויגישו שלמים והמקריבים ההם היו בכורות, ובני לוי שהיו מנוקין מאותו עון ושהרגו עובדי העגל נתקדשו תחת הבכורות ונבחרו לעבודת ה'. וכל מי שלא היה מאמין בבחירת הלוים וחלופיהן תחת הבכורות היה מעיד על עצמו שלא נשלם עון העגל אצל הש"י, והנה זה עון פלילי וסתירת הכתובים.

פסוק כט

אם כמות כל האדם. מָשְׁלו רבותינו ז"ל למה הדבר דומה, לשושבין בתו של מלך שהיו עדותיה בידו, עמד אחד מהמסובין וקלל את השושבין, אמר לא היו בתולים לבתו של מלך, עמד השושבין לפני המלך ואמר לו אם לא תעשה לי נקמה מזה אף אני אומר בודאי לא נמצאו בתולים לבתו של מלך, אמר המלך מוטב להרוג את זה ואל יוציא הנאמן שם רע על בתי. כך אמר משה אם ימותו על מטותיהם כדרך שכל בני אדם מתים והרופאים מבקרין אותן ככל החולים, אף אני כופר ואומר לא ה' שלחני אלא אני עשיתי הכל מדעתי, ובדין קרח חולק עלי. וכן אמר מיכיהו (מלכים א כ"ב:כ"ח) אם שוב תשוב בשלום אף אני אומר לא דבר ה' בי, וכן אמר אליהו (שם יח) היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי וגו', ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים ואתה הסבת את לבם אחורנית, כלומר ואם אין אתה עונה אותי אומר שאתה הסבות את לבם. ודבר ידוע הוא שהמחלוקת הזה היה סבת בטול התורה כלה, שזה חולק עליו היום בענין אחד וזה חולק עליו למחר בענין אחר וכן מענין לענין עד שיבוא לכפור בעקר ולומר אין תורה מן השמים אלא שהכל בדא משה מלבו, ועל כן היה עונשם חמור. ולפי שהם באו כנגד התורה שהיא קיום השמים והארץ כענין שכתוב (ירמיהו ל"ג:כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה וגו', נענשו בעונש חמור מן השמים ומן הארץ, מן הארץ בבליעה ומן השמים בשרפה, והנה זה אמת נכון לפי הפשט כי ראוין היו לעונש גדול וחמור בזה, והם גרמו לעצמן לפי שהמורד בדברי משה כמורד בשכינה.

אבל יש לשאול ולתמוה תימה גדול בענין פרשה זאת על שני דברים, האחד, משה שהיה רועה נאמן שהתפלל על ישראל כמה פעמים על כמה עבירות שעשו, כענין מעשה העגל וחטא המרגלים וזולתם, איך לא התפלל עליהם בכאן ואיך לא היה מחזירן למוטב, והרי התשובה עולה על הכל ואין לך עבירה בכל התורה כלה חמורה שבחמורות שלא תהא לה תקנה בתשובה והלא ימינו פשוטה לקבל שבים ואפילו אל המורדים והפושעים בו, ואם היו מסופקים בדברי משה והיתה מחשבתם בו שהיה מחלק מנויי המעלות והשררות כרצונו ולא מאת ה' יתעלה היתה לו, היה אפשר למשה לתת להם אות שיאמינו בדבריו כי פקחים וחכמים גדולים היו, ומתוך האות ההוא היה מתברר אצלם כי אהרן הוא הקדוש הנבחר למעלת הכהונה, והוא הדין שיאמינו בשאר מנויי המעלות שהכל נאמר לו מפי הגבורה ואין משה בודא אותה מלבו, ועוד אם חטאו ומרדו בה' ובמשה עבדו והם המסבבים לעצמן כל העונש הזה מה חטאו הקטנים המוטלים

בעריסה שהיו בכלל העונש הזה, כענין שכתוב ונשיהם ובניהם וטפם, והטף מתי חטאו, והשם צדיק לא יעשה עולה.

ואמנם אם בקשנו להלום פרשה זו בדרך הפשט יקשה עלינו כל זאת, אבל אי אפשר להולמה כי אם בדרך הקבלה הנאמנה. והנני רומז רמזים, שמענה ואתה דע לך. תמצא בדור הפלגה (בראשית י״א:ד׳) הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם, וכתיב בהם וזה החלם לעשות, ותמצא באנשי סדום (שם יט) ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית, ובאר הכתוב כי אנשי העיר והמגדל הם אנשי סדום, ואמר עליהם (שם) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים, ותמצא באנשי סדום ואנשי העיר, ובפרשה זו בעדת קרח ויקומו לפני משה, והיה ראוי לומר על משה, אבל רמז כי היו לפני משה ומפני זה קראם אנשי שם, ותרגם אונקלוס ויקח ואתפליג, רמז על דור הפלגה, והזכיר בכאן בענשם העיני האנשים ההם תנקר, כמי שמפחיד חברו במכה שכבר באה לו, ומשל למה הדבר דומה, לאב רחמן שהיה לו בן כסיל ואינו נוהג כשורה, בתחלה געד בו, שניה מכהו ומיסרו, שלישית מתיאש ממנו ומשלחו ביד פשעו, כן דור הפלגה שכתוב בהם וזה החלם לעשות, מה עשה, הפיצם, ואנשי סדום הכם בסנורים, ועדת קרח נאבדו מן העולם כי היו ראוין שיעקרו מן העולם, והנה כוונת הש"י שהוא עושה חסד לאלפים היתה בטלה בהם. ועל סוד הענין הזה אמר (קהלת ד׳:ט׳) טובים השנים מן האחד, והזכיר אחריו והחוט המשולש שהוא הפעם השלישית. וממה שאמר לא במהרה ינתק אתה למד כי לפעמים ינתק אפילו בשלישית, אבל רחוק הוא ואינו דבר מצוי ולכך אמר לא במהרה ינתק.

ובספר הבהיר מצינו בפירוש, אמר רבי עקיבא מאי דכתיב (שם א) דור הולך ודור בא, שכבר בא, משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו עבדים והלבישן בגדי משי ורקמה כפי יכלתו, קלקלו השורה, השליכן ודחפן מעליו והפשיטן והלכו להם, לקח הבגדים ורחצם היטב עד שלא נשאר בהם שום סיג והניחן אצלו מזומנים, וקנה עבדים אחרים והלבישן הבגדים ההם והוא לא ידע אם הם טובים אותן עבדים אם לאו, והרי זכו בבגדים שכבר באו לעולם ולבשום אחרים לפניהם, עד כאן.

ומעתה תתבאר לך הפרשה באר היטב ונסתלקה הקושיא לגמרי ממה שלא התפלל משה עליהם, וממה שחל העונש גם בטף, והבן זה. ואולי כי לזה רמזו רז"ל שאמרו במדרש תהלים (תהילים מ״ו:א׳) למנצח לבני קרח על עלמות שיר, כך אמרו בני קרח מעולמין הן הדברים שראינו ואין אנו יודעין מה ראינו.

ובמדרש אמר רבי ברכיה בא וראה כמה קשה המחלוקת, שהרי בית דין של מטה אין עונשין עד שיביא שתי שערות, והוא בן שלש עשרה שנה ויום אחד, ובית דין של מעלה עד עשרים שנה, וכאן אבדו אף יונקי שדים, שנאמר ותבלע אותם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. ומלת אותם חוזרת לדתן ואבירם שהזכיר למעלה ונשיהם ובניהם וטפם, שהיו כלם נצבים גדולים וקטנים באותו מעמד.

פסוק ל

ואם בריאה יברא ה' הזכיר לשון בריאה שהוא לשון מורה על מציאות יש מאין, ובא להורות כי היה הפלא בנס הגדול הזה כפלא חדוש העולם. ונראה כי היה הכתוב ראוי לומר ואם בריאה יברא אלהים כלשון בראשית ברא אלהים, כי זאת בקש משה שתהיה מדת הדין מתוחה כנגדם, כענין שנאמר ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם וגו'. ומה שהזכיר השם המיוחד, כה משפטו של משה בכל התורה שלא יזכיר בדבריו כי אם השם המיוחד, והענין מפני שאין נבואתו ושליחותו אלא בשם המיוחד, וכן הזכיר למעלה בזאת תדעון כי ה' שלחני, כי מהמדה הנקראת זאת יודע היום כי הוא שליח השם המיוחד, ומפני שחטאת החוטאים האלה כבדה מאד והעמיקו שחתו בעקרי התורה לעקור היסודות כמעמיק ומקצץ שרש האילן ויהיו באים כנגד נבואתו של משה המתנבא בשם המיוחד, ואמר ואם בריאה יברא ה' כלומר ואם בריאה חדשה ופלא מפורסם עתיד ה' יתברך לברוא נגד כל ישראל באחד מן הזמנים כמו שהבטיחני בסיני (שמות לד) נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו, יברא ה' עתה, כי עתה הגיעה השעה, ועת לעשות לה' הפרו תורתו, שאין ראוי שתעשה הנקמה ע"י מלאך כי אם ע"י השם המיוחד, וכענין שכתוב במכת בכורות (שם יב) ועבר ה' לנגוף את מצרים, ודרשו רז"ל במכה ההיא, לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו. ואח"כ אמר וידעתם הזכיר לשון ידיעה בתחלת דבריו ובסוף דבריו, כי עם ישראל ידבר בדבריו אלה. וידוע כי כשם שאילו לא נשתלחו ישראל במכת בכורות היה חלול השם בדבר, וכמו שבארתי שם במקומו, כך אילו לא אירע זה העונש בקרח ועדתו נפלה עטרת התורה והיה שם שמים מתחלל.

פסוק לא

ותבקע האדמה אשר תחתיהם, ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם. כתב הרמב"ן, מה שהוצרך לומר ותפתח הארץ אחר שהזכיר ותבקע האדמה, שלא תאמר כי בקיעת האדמה היתה כטבעו של עולם ומנהגו, שהרי יש מדינות נבקעות מפני הרעש הנקרא טרימוט"ו, והיה הענין בטבע גמור אין בזה נס כלל, לפיכך בא להשמיענו אחר כך

ותפתח הארץ את פיה, לבאר שהיה נס גדול וענין כמוהו לא היה מעולם, שפתחה הארץ את פיה ובלעה אותם ואח"כ נתכסה המקום, זהו שאמר ותכס עליהם הארץ, ואין זה ענין טבעי, כי בבקיעת האדמה בקצת מדינות בנוהג שבעולם אחר שהמקום ההוא מתבקע הוא נשאר פתוח, אבל בכאן אחר הבקיעה הזכיר שפתחה הארץ את פיה ותבלע אותם וחזרה לכסות עליהם, וזה היה נס גדול מן הנסים המפורסמים, ומפני זה הזכיר הכתוב לשון בריאה, ואם בריאה יברא ה', שהוא לשון המצא יש מאין, והענין המחודש הזה היה פלא עצום וחדוש גדול כחדוש המצא יש מאין, עד כאן.

ואת כל האדם אשר לקרח. אלו בני ביתו וכל הסרים אל משמעתו. גם בניו בכלל שנבלעו בארץ אבל לא מתו, הוא שכתוב (במדבר כ"ו:י"א) ובני קרח לא מתו, ודרשו רז"ל מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו. והיה יכול לומר ואת כל האנשים כמו שהזכיר למעלה כי נאצו האנשים האלה, אבל הזכיר כל הנבלעים בשם אדם על שום עונשם שנבלעו באדמה.

ואת כל הרכוש. הגיד הכתוב כי נבלעו הגופות והבתים והממון כי העונש הזה הגדול חל על הכל, ודרשו רז"ל אפילו מחט שאולה שלהם ביד אחד מישראל היתה מתגלגלת ויורדת ונבלעת בקרקע. ומ"ש אשר לקרח ולא הזכיר בליעת קרח עצמו בפירוש, אין צריך, כי מאחר שדתן ואבירם עם בני ביתם נשיהם ובניהם וטפם גם בני ביתו של קרח כלם נבלעו בעון קרח, אף כי הוא בעצמו שהיה ראש המעשה ושרש המחלוקת, ואע"פ שלא בא בכאן הנה במקום אחר מצינו כתוב מפורש (במדבר כ"ו:י') ותבלע אותם ואת קרח. וכבר מצינו כיוצא בזה (שמות ט"ו:ד') מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ולא בא הכתוב טביעת פרעה, אבל מקל וחומר יתבאר הדבר, ואע"פ שסתם הכתוב ולא בא טביעתו, בא דוד המלך ע"ה ובאר הענין, הוא שאמר (תהילים קל"ו:ט"ו) ונער פרעה וחילו בים סוף. ודעת רז"ל שהיה קרח נבלע ונשרף, כי לפי שהיה סבת המחלוקת נעשו בו שני דינין, וזה ממה שכתוב (במדבר כ"ו:י') ותבלע אותם ואת קרח במות העדה באכול האש, למדך הכתוב כי קרח נבלע, גם היה באכול האש כי באכול האש נמשך אל קרח. ומה שלא הזכירו כאן בפירוש עם שרפת החמשים ומאתים, מק"ו יודע הענין, כי כיון שכלם מקריבי הקטרת וכל אחד ואחד מחתתו בידו גם כן נשרף עמהם, ואע"פ שלא הזכיר זאת אין צורך, כי אין עונש כולם רק בשבילו. או נאמר לפי שכל האתין רבויין, כי באמרו ותאכל את החמשים ומאתים איש, בא לרבות קרח.

פסוק לג

וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. ירדו למדור אחרון של גיהנם, כי שבעה מדורין יש לה לגיהנם, ושאול הוא המדור התחתון, וכן כתוב (תהלים ט) ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים, ודרשו רז"ל לדיוטא התחתונה שבשאול. ומה שאמר ישובו ולא אמר ירדו, ירמוז לתוקף היסורין שאין להם קץ, אחר שהם נאכלים באשה של גיהנם חוזרים ומתחדשים כבתחלה כדי שיהיו עוד למאכולת אש, וכן חוזרים חלילה לדורי דורות, וזהו לשון ישובו.

וראיתי במדרש סדורו של עולם שאול מדור שביעי, הוא חציו אש וחציו ברד, והרשעים קופצים שם מאש לברד ומברד לאש ומלאך של גיהנם טורד אותם כרועה המנדד את צאנו מהר לגבעה ומגבעה להר, שנאמר (תהילים מ"ט:ט"ו) כצאן לשאול שתו מות ירעם, עד כאן.

ויאבדו מתוך הקהל. מכאן שהבאים כנגד התורה ורוצים לעקור יסודותיה אין להם חלק לעוה"ב, וז"ש מתוך הקהל כי כל קהל ישראל יש להם חלק לעוה"ב ואלו אבדו חלקם מתוך קהל ישראל, וכן דרשו רז"ל בפרק חלק, א"ר עקיבא ותכס עליהם הארץ בעולם הזה, ויאבדו מתוך הקהל לעולם הבא.

ויראה לי כי על כן הזכיר לשון הקהל שהיה ראוי לומר ויאבדו מתוך ישראל, אבל הוא כלשון הכתוב (במדבר י"ט:כ') ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל. ואל תתמה ותאמר למה יהיו נענשים ונטרדים מן העוה"ב כיון שנענשו בעונש חמור וקבלו דינם בעוה"ז, והלא מצינו בעכן שא"ל יהושע (יהושע ז':כ"ה) יעכרך ה' ביום הזה, ודרשו רז"ל היום הזה אתה עכור ואי אתה עכור לעוה"ב. הנה אלו רשעים העמיקו שחתו יותר והיו ראויין לעונש חמור, והוא אבדן הגוף מן העוה"ז גם הנפש מן העוה"ב. ואע"פ שלא זכו להיות להם חלק לעוה"ב, והוא עולם הנשמות שלאחר המיתה מיד באים הם לתחית המתים, שכן דרשו רבותינו ז"ל לעתיד לבא חוזרים, שנאמר (שמואל א ב':ו') ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.

פסוק לד

נסו לקולם. נראה מזה כי כמו שהיו יורדים ונבלעם בארץ היו צועקים על נפשם, אולי היו אומרים משה אמת ותורתו אמת, כמו שהזכירו רז"ל במעשה דההוא טייעא, אמר רבה בר בר חנא זמנא חדא הוה אזלינא באורחא אמר לי ההוא טייעא תא אחוי לך בליעי דקרח חזא תרי בזעי דהוה נפיק קוטרא מנייהו, שקל גבבא דעמרא אמשייה מיא ואותביה בריש רומחא התם ואחריך, אמר לו אצית מאי שמעת, ושמעו דהוו אמרי הכי,

משה אמת ותורתו אמת והם בדאין. וידוע כי כן משפט הרשעים בגיהנם לצעוק מתוך היסורים ולהצדיק עליהם את הדין, ועל כן נקרא גיהנם גי המין בו.

פסוק לה

ואש יצאה מאת ה'. מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, קרח בקש מעלה רמה שאינה ראויה לו ובא בזה כנגד ה' יתברך, לפיכך נדון בירידה הוא והנסמכים עמו, וכענין שדרשו רז"ל (במדבר כ"א:כ') ומבמות הגיא, כן ענינו של קרח אב לכל המתגאים המבקשים ליטול שררה שלא כדין. גם בכאן בעונש השרפה היתה מדה כנגד מדה, כי חמשים ומאתים אלו שהיו בכורות באו להקריב קטרת על גבי האש ומחתותיהן בידיהן ועל כן נדונו באש, ועליהם אמר דוד המלך ע"ה (תהילים ק"ו:י"ח) ותבער אש בעדתם להבה תלהט רשעים.

פרק יז

פסוק ג

את מחתות החטאים האלה בנפשותם. הוסיף בנפשותם לענין שרמזתי לך למעלה.

פסוק ה

ולא יהיה כקרח וכעדתו. מכאן הוכיחו רז"ל כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו. ובאור הכתוב ולא יהיה כקרח וכעדתו מן הנבלעים והנשרפים רק שילקה בצרעת, זהו כאשר דבר ה' ביד משה לו, רמז על החולקים על הכהונה שלוקין בצרעת כשם שלקה משה בצרעת בידו, דכתיב (שמות ד':ו') ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך.

פסוק ו

וילונו כל עדת בני ישראל. אחר שנעשו בהם שני דינין בליעה ושרפה מה נשאר להם להתלונן שלא יאמינו בענין אמונה שלמה.

אבל הרמב"ן ז"ל כתב, הנכון לפרש כי אחר השרפה היו מאמינים בכהונת אהרן שכבר יצא אש מלפני ה' ותאכל קרבנותיו, אבל היו ישראל חפצים שיהיו הבכורות משרתי המשכן במקום הלוים ולא ירצו בחליפין שיעשו בהן, כי היו חפצים שיהיה לכל השבטים חלק בעבודת בית ה', ועתה יתלוננו **אתם המיתם את עם ה'**, שנתת העצה הזאת שיקריבו קטרת ככהנים, והם היו ראוין לעבודת לויה לא שיהיו ככהנים מקריבים קטרת, וזה טעם פרח מטה אהרן לבית לוי, עד כאן.

פסוק יא

כי יצא הקצף מלפני ה' החל הנגף. מלאך יש ששמו קצף, ענף וכח נמשך ממדת הדין, ולכך החל הנגף. ומשה היה מכירו ממתן תורה, והוא שדרשו בתנחומא בפסוק (שמות ל"ב:ז') לך רד כיון שעשו העגל פגעו בו מלאכי חבלה חמשה, ואלו הן, אף וחמה וקצף

והשמד וחרון, כיון שהזכיר שלשה אבות ננערו ממנו שלשה, נשארו אף וחמה, זהו שנאמר (דברים ט׳:י״ט) כי יגורתי מפני האף והחמה, אמר לו עמוד אתה באחת שנאמר (תהילים ז׳:ז׳) קומה ה' באפך, ואני באחת שנאמר (שם קו) לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית.

ומה שאמר ויעמוד בין המתים ובין החיים, נראה לי שאלו אמר בין המתים והחיים היה משמע שהיו המתים לפניו ואין חיים ביניהם, והחיים לאחריו ואין מת ביניהם, ועמד אהרן באמצע, אבל עתה שאמר בין המתים ובין החיים יורה כי היו המתים לפניו ואחריו וכן החיים לפניו ואחריו והוא באמצע, וזהו לשון ויעמוד בין המתים ובין החיים, וזה היה כשבא ונתן הקטרת כי אז נעצרה המגפה מיד ונשארו ישראל כמו שמצאם, חי שהיה מוצא בין המתים לא היה מת, ומת שהיה בין החיים לא היה נעקר. ונלמוד מזה כי מתחלה קודם בואו היה המלאך משחית ומחבל את הכל, ממית את החיים ועוקר את המתים.

וכן תמצא במדרש תנחומא, מהו החל, א"ר יהודה בר סימון היה המלאך נוטל על סדר ולא היה מניח לא מת בין החיים ולא חי בין המתים אלא על סדר, שנאמר והנה החל הנגף בעם, כד"א (דברים ט״ז:ט׳) מהחל חרמש בקמה, כשם שהקוצר קוצר על סדר, עד כאן.

פסוק טו

וישב אהרן אל משה אל פתח אהל מועד והמגפה נעצרה. כבר העיד הכתוב כי מיד שבא אהרן ונתן הקטרת מיד ותעצר המגפה קודם שישוב אל פתח אהל מועד, וא"כ למה הוצרך פסוק זה. אלא למדך שכשפגו אהרן למלאך להוליכו לפני משה פתח אהל מועד. וכן דרשו רז"ל מצא אהרן למלאך עומד ומחבל עמד כנגדו ולא היה מניחו לחבל אלא ויעמוד בין המתים ובין החיים, אמר לו אהרן, משה שלחני, אמר לו המלאך אתה שלוחו של בשר ודם ואני שלוחו של הקב"ה, אמר לו אהרן הרי הקב"ה ומשה פתח אהל מועד נלך אצלם, לא השגיח המלאך עד שעצרו אהרן במתניו והוליכו לשם, שנאמר וישב אהרן אל משה פתח אהל מועד והמגפה נעצרה, א"ר יצחק מלמד שהוליכו פתח אהל מועד ועצרו לשם, זהו פתח אהל מועד והמגפה נעצרה. כשבא ליפטר מן העולם מה כתיב (שם לג) ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה, זהו הקטורת שבידו שכפף את המלאך ועצרו במתניו, להודיעך כמה הקטורת חביבה, עד כאן בתנחומא.

פסוק יח

כי מטה אחד לראש בית אבותם. כלומר אף על פי שנחלק השבט לכהנים ולוים, מטה אחד לראש בית אבותם.

פסוק כ

והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח והשכתי מעלי. הכתוב הזה יורה כי עדיין היו מתלוננים אחר שנעשו בהם שלשה שפטים בליעה ושרפה ומגפה, ועל כן הוצרך הש"י לעשות להם אות פריחת המטה אחר שלשת השפטים האלה, כי בליעת קרח וחבריו היה אות ומופת שהקב"ה פסל הבכורות שהרי קרח בכור היה, וכמו שבארתי למעלה, והשרפה למקריבי הקטרת אות על הכהונה שהקב"ה בחר באהרן להיות כהן גדול ולהקטיר לפניו, ועל כן נשרפו מקריבי הקטרת ויותר הוא לבדו, ועל התלונה שעשו שלא היו רוצים בחליפין בא להם עונש המגפה, ועדיין היו מתלוננים אחרי המגפה, שנאמר והשכתי מעלי את תלונות, ועל כן הוצרך אות פריחת המטה להורות צמיחת פורענות לכל החולקים והיה לאות ברית על הלויה, כי הקב"ה בחר בלוים תחת הבכורות, וזה שאמר הכתוב לבית לוי, למדך הכתוב שפריחת המטה היה אות ומופת על הלויה.

והנה נתבאר בכל האותות האלה כי נבואת משה אמתית וקיימת, ונשתברו דברי החולקים המסתפקים בדברי משה האומרים עליו כי הוא היה עושה המעשים מדעתו ואז ידעו בבירור כי הכל מאת הש"י.

פסוק כא

ומטה אהרן בתוך מטותם. שלא יאמרו לפי שהניחו לצד השכינה פרח.

פסוק כג

והנה פרח מטה אהרן לבית לוי. שהוא מטה בית לוי.

ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים. מה שגמל שקדים ולא פרי אחר, שהוא פרי מכובד וממהר לצאת משנה לשנה יותר משאר פירות, ומפני זה נקראו שקדים מלשון שקידה, כמ"ש (ירמיהו א׳:י״ב) כי שוקד אני על דברי לעשותו. והפרי הזה מר מתחלתו. וכן לשון זה של שקדים נזכר על מדת הדין לעולם, ויגמול שקדים, מקל שקד אני רואה, כלומר ענף עם השקדים שבו שהם מרים, רמז על פורענות ועל מרירות מדת הדין המתוחה בחורבן בית המקדש על ידי נבוכדנצר שכן אמר ג"כ (שם) סיר נפוח אני רואה ופניו מפני צפונה, וכן כתוב מפורש (דניאל ט׳:י״ד) וישקד ה' על הרעה. וא"כ המטה הזה שגמל שקדים, מתוך שם הפרי ומהירתו וטעמו אנו למדין שכל המערער על הכהונה הקב"ה ממהר להפרע ממנו ומותח כנגדו מדת הדין, כמו שמצינו בעזיהו המלך ששלח ידו להקטיר קטרת במקום כהן, וכתיב בו (דברי הימים ב כ״ו:י״ט) והצרעת זרחה במצחו.

פסוק כד

ויראו ויקחו איש מטהו. כי הכיר כל אחד מהם מטהו מתוך שכתב בו את שמו.

פסוק כז
הן גוענו. די לנו שגוענו ואבדנו, והנה כל הקרב אל משכן ה' ימות. וכפל הקריבה שהזכיר קריבה אחר קריבה לומר כל מי שיקרב אל האהל יותר מחברו ימות כמות השרופים, ומי יתן ותמנו לגוע. אז אמר הש"י לאהרן שמנהו נשיא על שבט לוי להזהיר שלא יכשילו הלוים את ישראל.
ויתכן לפרש הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו, שבאר הכתוב שלשת השפטים הנעשים במחלוקת הזה, הבליעה והשרפה והמגפה, וכמו שבארתי כבר, ויאמר הן גוענו בשרפה, אבדנו בבליעה, הוא שכתוב ויאבדו מתוך הקהל, כלנו אבדנו במגפה, שהיו המתים במגפה ארבעה עשר אלף ושבע מאות. וכן תרגם אונקלוס הא מנא קטלת חרבא הא מנא בלעת ארעא הא מנא דמיתו במותנא, תרגום גוענו קטלת חרבא, והוא כנוי לאש שיצאה מאת ה' שהוא מדת הדין, וכן חרבו של הקב"ה היא מדת דינו כענין שנאמר (ישעיהו כ"ז:א') יפקד ה' בחרבו הקשה וגו'.

פרק יח

פסוק א
תשאו את עון כהונתכם. אם לא תשמרו הכהונה העון עליכם. ואתה ובניך אתך לפני אהל העדות, כלומר אתם תהיו לפני תמיד. ודרשו בספרי, הכהנים היו מבפנים והלוים מבחוץ, כלומר לשמור אותו וללכת בלילות סביבותיו דרך כבוד ומעלה.

פסוק ג
ולא ימותו גם הם גם אתם. מכאן שאין הכהנים רשאין לבא בעבודת הלוים ולא הלוים בשל כהנים, ואף הכהנים והלוים בעצמם מעבודה לעבודה, אלא כענין שכתוב (במדבר ד':ט"ו) איש על עבודתו וגו'. וכן דרשו בספרי, אך אל כלי הקדש ואל המזבח לא יקרבו, הרי אזהרה, ולא ימותו הרי עונש. מנין שאין הכהנים נכנסין לתוך עבודת הלוים ולא הלוים בתוך עבודת הכהנים, ת"ל גם הם, מעבודה לחברתה מנין ת"ל גם אתם, וכבר בקש ר' יהושע בן חנניה להגיף דלתות ואמר לו רבן יוחנן חזור לאחוריך שאתה מן המשוררים ואין אתה מן השוערים.

פסוק ד
ושמרו את משמרת אהל מועד. והשמירה לגדולה, ולמעלה כמו שאמרו אינו דומה פלטרין שיש עליה שומרים לפלטרין שאין עליה שומרים.

פסוק ז
עבודת מתנה אתן את כהונתכם. עבודת הכהונה שאני מטיל עליכם אינה עבודת זלזול אלא עבודת גדולה ומתנה ממני לכם, לפי שהיא לכם כבוד ותפארת מלבד מה שאתם

מתפרנסים בה. ומה שחזר והזר הקרב יומת, כלומר הזר מהכהנים, ואפילו לוי. ועולת שמואל שהוא לוי, הוראת שעה היתה, כמעשה גדעון המנשי. וגם הפרשה הזו מורה כי במדבר סיני היה כשהוקם המשכן ונבחרו הלוים ונפסלו הבכורות.

פסוק ח

וידבר ה' אל אהרן ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי. כאן קיים לו הכהונה אחר שבאו עליה עוררין, ומשל למה הדבר דומה למלך שנתן שדה לאוהבו ולא כתב ולא חתם לו השטר ובא אחד וערער עליו, א"ל המלך כל הרוצה לערער יערער, הנני כותב וחותם לו. וכאן נתנו לו עשרים וארבעה מתנות כהונה. וכן דרשו רז"ל בפרק הזרוע, עשרים וארבעה מתנות כהונה הן וכלן נתנו לאהרן ולבניו בכלל ופרט וברית מלח, כל המקיימן כאלו קיים כלל ופרט וברית מלח וכל העובר עליהן כאלו עובר על כלל ופרט וברית מלח, ואלו הן, עשר מתנות בבהמ"ק ועשר בגבולים וארבע בירושלים. עשר במקדש, חטאת בהמה, וחטאת העוף, אשם ודאי, אשם תלוי, זבחי שלמי צבור, לוג שמן של מצורע, שתי הלחם, לחם הפנים, שירי מנחות, מותר העומר. ארבע בירושלים, בכור, בכורים, איל נזיר, עורות קדשים. עשר בגבולין, תרומה, תרומת מעשר, חלה, ראשית הגז, והמתנות שהן הזרוע והלחיים והקיבה, פדיון הבן, פטר חמור, שדה אחוזה, שדה חרמין, גזל הגר.

פסוק י

בקדש הקדשים תאכלנו. קדש הקדשים אינו מקום אכילת הקרבנות שהרי במקום הארון הוא לפנים מן הפרכת, כענין שכתוב (שמות כ"ו:ל"ג) והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים, ואין בקדש הקדשים אכילה ושתיה שאין נכנס שם כי אם כהן גדול ביום הכפורים. אבל באור הכתוב שתאכלנו בקדושה חמורה שלא תנהוג בו מנהג קדשים קלים אלא שיהיה אצלכם קדש קדשים. או נאמר שהזכיר קדש הקדשים על אהל מועד, ונקרא קדש קדשים כנגד חצר המשכן.

פסוק יד

כל חרם בישראל לך יהיה. כל מי מישראל שיחרים סתם שום דבר מנכסיו נאסר לו ולכל ישראל ויהא לכהנים העובדים באותו משמרת. ובמקום אחר הוא אומר (ויקרא כ"ז:כ"א-כ"ב) כשדה החרם לכהן תהיה אחזתו. ואם פירש לש"י יתננו לבדק הבית, ודרשו רז"ל במעשה קרח באשה אחת שהיתה לה רחל באתה לגזזה ובא הכהן אצלה שתתן לו ראשית הגז, כשילדה בכור נטלו כהן, ראתה שהדבר כן שחטתה, בא כהן נטל המתנות, אמרה יהא בשר זה חרם, נטל הכל.

פסוק טז
ופדויו מבן חדש תפדה. יחזור אל בכור אדם.

פסוק יט
ברית מלח עולם היא לפני ה'. ע"ד הפשט ברית כרותה, כי מקום המלח נכרת, וכה"א (ירמיהו י"ז:ו') ארץ מלחה ולא תשב.
וע"ד הקבלה ברית מלח עולם היא, יאמר כי הברית מלח עולם היא, כלומר קיום הבשר, והמלח עקרו מים ובכח השמש השולט עליו נעשה מלח, וא"כ יש בכח המלח מים ואש, וכן הברית כלולה ממדת הרחמים וממדת הדין, וזה סוד (בראשית ל"ו:ל"ט) בת מי זהב, ויבאר לנו הכתוב כי הברית הזאת מלח העולם היא, כלומר קיום העולם, כי בו יתקיים ויכרת, כשם שהמלח המקום שבו נעשה הוא נכרת ולא יעלה בו שום צמח, וכענין שכתוב (ירמיהו י"ז:ו') ארץ מלחה ולא תשב, וכתיב (דברים כ"ט:כ"ב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה, וגם היא מקיימת הדבר כמליחה, והנה זה דבר והפכו האחד כלול בחברו והפעולות משתנות, אבל הענין אחד.
ודע כי בשתי פרשיות אלו הסמוכות זו לזו נתבארו משפטי המתנות של כהן ולוי, ופרשיות אלו בא הדבור לאהרן לבדו בלשון וידבר ובלשון ויאמר, חקי התרומה ושאר המתנות שהן בין כלן עשרים וארבע שהן לבית אהרן אמורים בלשון וידבר, חקי המעשר לבית לוי אמורים בלשון ויאמר, בשכבר ידעת כי מדת הכהן היא תורה שבכתב, ומדת הלוי תורה שבע"פ, ועל כן זכתה לו תורה כ"ד מתנות כהונה כנגד כ"ד ספרים.
ותמצא בפקודי הלוים שנזכר בהם על פי ה' מה שלא תמצא בפקודי בני ישראל, וזה רמז למדה שהיא תורה שבעל פה, ודרשו רז"ל (שמות ל"ד:כ"ז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית, לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבעל פה. ופקח עיני הלב ותראה איך באר הכתוב כי נחלת הכהן אני, ממה שאמר (במדבר י"ח:כ') אני חלקך ונחלתך, והוא מדת רחמים במקום הזה כמו (שמות ו':ה') וגם אני שמעתי, ונחלת הלוי הוא המעשר שהוא רמז אל העשירית, ומזה אמר (במדבר י"ח:כ"א) ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה, וכן תמצא לוי בן יעקב שהיה עשירי בבנים, שהרי כתוב (בראשית כ"ח:כ"ב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, אפילו מבניו נתן מעשר להקב"ה, והעשירי הוא קדש, וכן (דברי הימים א כ"ג:י"ג) ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים, ודרכו של רועה כשהוא מכניס צאנו לדיר ורוצה לעשרן שמוציאן אחד אחד, ומי שנכנס אחרון יצא ראשון, כך השבטים כשהתחיל למנות מבנימן שהוא אחרון יהיה לוי עשירי בבנים.

וכן תמצא בפרקי דר' אלעזר פרק ל"ז, לא עשר יעקב אלא למפרע, התחיל מבנימן שבמעי אמו ועלה לוי קדש לה' ועליו הכתוב אומר (ויקרא כ"ז:ל"ב) העשירי יהיה קדש לה', ירד מיכאל המלאך ונטל את לוי והעלהו לפני כסא הכבוד, אמר לפניו רבש"ע זה גורלך וזה מעשרך, פשט יד ימינו וברכו שיהיו בני לוי משרתים לפניו בארץ כמלאכי השרת בשמים, אמר מיכאל לפני הקב"ה רבש"ע המשרתים למלך אינו נותן להם טרף מזונם, לפיכך נתן להם לבני לוי כל קדש שעלה לשמו, שנאמר (דברים י"ח:א') אשי ה' ונחלתו יאכלון, עד כאן בפרקים.

והנה הלוי מקודש, ואמנם הכהן מקודש יותר ממנו, והלוי מפרסם מעלת הכהן שיתחייב לתת לו מעשר מן המעשר, שהרי הלוים משועבדים הם לכהנים, הוא שכתוב (במדבר ח':י"ט) ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו.

והסתכל ותראה איך הזכיר הכתוב בכהן היא ובלוי הוא, בכל אחד ואחד הזכיר הפך מדתו, אמר בכהן ברית מלח עולם היא, ואמר בלוי הוא, ללמדך שאין פרוד במדות אלא חבור ויחוד שלם וזו כלולה בזו, ומפני זה הזכיר בכאן לשון היא המורה על מדת הדין מצד אחד באמרו היא ומורה על מדת רחמים שהוא חציו ראשון של ה' המיוחד, ומלת הוא שהזכיר בלוי מורה על מדת רחמים מצד אחד באמרו הוא בלשון זכר, ומצד אחר מורה על מדת הדין בהיות כולל חציו האחרון של שם שהוא מדת הדין, ללמדך שהאחת כלולה בחברתה. וכדמיון זה תמצא ביעקב אבינו ודוד המלך ע"ה שהזכיר כל אחד הפך מדתו, יעקב שכתוב בו (מיכה ז':כ') תתן אמת ליעקב, אמר (בראשית מ"ח:ט"ו) האלהים הרועה אותי, ודוד ע"ה שכתוב בו (תהילים ע"ב:א') משפטיך למלך תן, אמר (שם כג) ה' רועי לא אחסר, והנה באר כל אחד ואחד בענין הפרנסה בהפך מדתו.

פסוק כ

בארצם לא תנחל. דרשו רז"ל בארצם לא תנחל בשעת חלוק הארץ.

וחלק לא יהיה לך בתוכם. בבזה.

אני חלקך. על שלחני אתה אוכל. כלומר שיזכה משלחן גבוה באותן חקים שזכתה לו תורה.

פסוק כא

ולבני לוי. לפי שמצינו בכהונה (במדבר ה) והיתה לו ולזרעו אחריו, שהכהונה נמשכת לזרעו של אהרן לעולם דור אחר דור, אבל בלויה לא מצינו לשון אחריו, וא"כ מאין לנו שהלויה נמשכת לעולם כמו הכהונה, לכך אמר הכתוב ולבני לוי, וא"ו מוסיף על ענין ראשון, מה הכהונה לעולם שכן הזכיר בה למעלה חק עולם ברית מלח, אף הלויה חק עולם ברית מלח. ובפרשיות הללו נתקיימה הכהונה והלויה לזרע אהרן, אחר שנדונו

המערערים ונלכדו בפח מעשיהם ונפלו ממועצותיהם, ומפני זה היתה פריחת המטה אות, כענין שכתוב (במדבר י"ז:כ"ג) פרח מטה אהרן לבית לוי, כמו שהזכרתי למעלה, והפריחה הוא סימן מהירות וצמיחת פורענות לכל מערער כשם שמצינו בעוזיהו (דברי הימים ב כו). וכן מצינו בכתובים שהפריחה היא סימן מהירות בין לפורענות בין לשכר, לפורענות הוא שכתוב (תהלים צג) בפרוח רשעים כמו עשב, לשכר שכן נאמר בזמן הגאולה (ישעיהו ל"ה:א'-ב') פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו, וכתיב (הושע י"ד:ו') אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי י"א:כ"ח) וכעלה צדיקים יפרחו, וכן אמר דוד אביו ע"ה (תהילים צ"ב:י"ג-י"ד) צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו.

פרק יט

פסוק ב

בני שמור אמרי ומצותי תצפון אתך, שמור מצותי וחיה ותורתי כאישון עיניך (**משלי ז, א-ב**)

שלמה המלך ע"ה ידבר תמיד בספר משלי בשם החכמה וקרא כל המצות שבתורה שהן תרי"ג אמרים ומצות, וכן קראן דוד ע"ה אמרות, הוא שאמר (תהילים י"ב:ז') אמרות ה' אמרות טהורות. המצות כלן נחלקות על שלשה חלקים, מצות מקובלות, ומצות מושכלות, ומצות שאין טעמן נגלה ומבואר. מצות מקובלות הן המצות שאין האדם מוצאם בשכלו בלתי קבלה. כמצות התפילין והציצית והמילה והסכה והשופר והלולב וכיוצא בהן, והנה כלן הן מצות אלהיות והן הנקראות עדות לפי שהן עדות גמורה על האלהות ועדות גמורה על חדוש העולם, כמצות השבת והשמטה והיובל, ומזה יקרא החלק הזה בכתובים עדות (שם קיט) ואדברה בעדותיך וגו', (שם) גם עדותיך שעשועי. מצות מושכלות הן המצות שהאדם ימצאם בשכלו אלו לא נתנם התורה, כענין הגזל והאונאה והרציחה והגנבה וכיוצא בהן, ומצות הללו יקראם הכתוב משפטים. מצות שאין טעמן נגלה ומבואר הן מצות הכלאים ובשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה אדומה ואלה יקראם הכתוב חקים. וזהו שנזכר במשנה תורה (דברים ו':כ') כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' וגו', באר הכתוב כי האלהות התחיל להתפרסם בין האומות בצאת ישראל ממצרים, ולפי שנתפרסם בשבילנו ושעשה עמנו להפליא לכך נתחייבנו לקבל מצותיו אלה שהם שלשה חלקים, עדות וחקים ומשפטים, הזכיר עדות

על המצות המקובלות, והזכיר משפטים על המצות ההמושכלות, והזכיר חקים על המצות שאין טעמן נגלה בתורה. וכן אמר שלמה ע"ה בכאן בני שמור אמרי על המצות המקובלות שמור מצותי וחיה על המצות המושכלות שבהן יחיה האדם ובהן ישובי המדינות, ואמר ומצותי תצפון אתך על החקים שהם צפונים ונעלמים ואין טעמן נגלה בתורה אלא שהן חקה וגזרת המלך כענין פרה אדומה הנקרא חקה, וזהו שכתוב.

זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה תמימה וגו'. נסמכה פרשה זו לפרשת מתנות כהונה, לפי שפרה אדומה היא טהרתן של ישראל ללמדך שאף טהרתן של ישראל על ידי כהן.

חקת התורה. פירשו המפרשים לשון חק וגזרת מלך כדבר שאין טעמו נודע לבריות והן תמהין עליו, כענין פרה אדומה שהיא מטהרת את הטמאים ומטמאת את העוסקים בעבודתה. והאמת כי פרה אדומה מכלל החקים שאין טעמן נגלה ונודע, אבל עקר לשון חקה מלשון חקיקה, ירמוז לדבר החקוק ומצויר למעלה והנרמז לישראל בפרה אדומה, ולכך נקרא חלק אחד מן המצות חקים. נאמר כאן חקת התורה ונאמר בשעיר המשתלח (ויקרא ט"ז:כ"ט) והיתה לכם לחקת עולם, ובכלאים (שם יט) את חקותי תשמרו. ועוד נקראים חקים מלשון גבול, כענין שכתוב (ירמיהו ה':כ"ב) אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו, (שם לא) חקות ירח וכוכבים לאור לילה, כלומר גבולי היום והלילה, וזה להורות שנעצור המחשבה מלהרהר בהם ולא נעבור גבול מפני עומק השגתם.

וצריך אתה לדעת שיש הפרש בין חק לחקה, כי המצוה הנקראת חק היא הנמשכת ממדת זכור, כענין שכתוב בפסח מצרים (שמות י"ב:כ"ד) לחק לך ולבניך, כי חק הוא מכריע, וכן בספר יצירה ולשון חק מכריע בינתים. ובברכת מילה חק בשארו שם. ובתפלת יום הזכרון (תהלים פא) כי חק לישראל הוא. והמצוה הנקראת חקה נמשכת ממדת שמור, וזהו את חקותי תשמרו הנאמרת בכלאים ובאשת אח והזכיר לשון שמירה, וכן (שמות י"ב:י') ושמרת את החקה הזאת למועדה, וכן בכאן הזכיר זאת חקת התורה, והיתה זאת לכם לחקת עולם.

אשר צוה ה'. היה לו לומר אשר צויתי, אבל הוא כלשון (שם כד) ואל משה אמר עלה אל ה'.

דבר אל בני ישראל. ולא אמר דברו, לפי שמשה הוא העיקר.

ויקחו אליך. טעם אליך, שיעשה כן במדבר לשעה. ואחרי כן יצוה שתהיה לבני ישראל ולגר לחקת עולם שיעשו כן לדורות, וכן (שם כז) ויקחו אליך שמן זית זך, וכמו שכתבתי שם.

פרה אדומה תמימה. ולא תמימות קומה, שאם היתה ננסה כשרה כשאר קדשים, אלא תמימה באדמימות שאם היו בה שתי שערות שחורות או לבנות פסולה לכך היו לוקחין אותה בדמים יקרים.

וכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות פרה, מצות פרה אדומה שתהיה בת ארבע שנים או בת שלש, ואם היתה זקנה כשרה, ואין לוקחין עגלה ומגדלין אותה, לא מצאו פרה אלא עגלה פוסקין עליה דמים ותהיה אצל בעליה עד שתגדיל ותעשה פרה, שנאמר ויקחו אליך פרה אדומה. מותר ליקח מן העו"ג פרה אדומה ואין חוששין שמא רבעה שאין אדם מפסיד בהמתו. כל המומין הפוסלין בקדשים פוסלין בפרה אדומה, שנאמר אשר אין בה מום, בא ללמד שהמום פוסל בה כקדשים אע"פ שאינה קריבה לגבי המזבח הואיל והכתוב קראה חטאת. יתירה פרה על הקדשים שהעבודה פוסלת בה שנאמר אשר לא עלה עליה עול, ובעגלה ערופה הוא אומר (דברים כ"א:ג') אשר לא עובד בה אשר לא משכה בעול, מה עול האמור בעגלה ערופה עשה בה שאר עבודות כעול אף עול האמור בפרה פוסל בה שאר עבודות כעול, אלא שהעול פוסל בה בין בשעת עבודה בין שלא בשעת עבודה, ושאר עבודות אינן פוסלות אלא בשעת עבודה. כיצד קשר עליה עול אע"פ שלא חרשה בו פסולה, הכניסה לדוש אינה נפסלת עד שידוש בה, וכן כל כיוצא בזה, רכב עליה נשען עליה נתלה בזנבה עבר בה את הנהר כפל עליה את המוסרה נתן עליה טלית אפילו כסות של סדין, פסולה. אבל קשרה במוסרה אם היתה מורדת וצריכה שמירה, כשרה, ואם לא היתה צריכה שמירה פסולה, שכל שאינה צריכה שמירה משוי הוא. עשה לה סנדל שלא תחליק פרש עליה טליתו מפני הזבובין כשרה, זה הכלל כל שהוא לצרכה כשרה ולצורך אחר פסולה. נעשה בה מלאכה מאליה או שעלה עליה עול מאליו, אם מרצונו פסולה, שנאמר (דברים כ"א:ג') אשר לא עובד בה, ולרצונו הרי זה כמי שעבד בה. לפיכך אם שכן עליה עוף כשרה, עלה עליה זכר פסולה ואין צ"ל שהמעוברת פסולה. הכניסה לפטמה בתבואה ודשה מאליה כשרה, הכניסה כדי שתינק ותדוש פסולה שהרי עשתה לרצונו וכן כל כיוצא בזה. פרה שנולד בה פסול תפדה, וכן אם מתה תפדה מפני עורה אבל לא להאכיל בשרה לכלבים. נשחטה לשם חולין אינה מכפרת. לקחו פרה מצא אחרת נאה הימנה הרי זו תפדה אע"פ שאין בה מום. אף כהן הדיוט כשר לפרה בשרפתה שנאמר ונתתם אותה אל אלעזר הכהן, קבלת חכמים היא שזו היתה מצותה בסגן אע"פ שעדיין אהרן קיים ושאר הפרות בין בכהן גדול בין בכהן הדיוט נשרפות בארבעה בגדי כהן הדיוט. אין שורפין את הפרה אלא חוץ להר הבית שנאמר והוציא אותה אל מחוץ למחנה, חוץ להר הבית לשלש מחנות, ובהר המשחה

היו שורפין אותה. ושחט אותה לפניו, זר שוחט ואלעזר רואה. אותה, שלא ישחט דבר אחר עמה ולא יתעסק במלאכה אחרת, שנאמר ושרף את הפרה לעיניו, שיהיו עיניו בה עד שתעשה אפר. ולקח אלעזר הכהן מדמה באצבעו, שלא יקבל דמה בכלי אלא שוחט בימין ומקבל הדם בשמאלו ומזה באצבעו הימנית מן הדם שבכפו השמאלית שבע פעמים, ומכוין בהזאותיו ממקומו כנגד פתח אוהל מועד, וצריך שיהא רואהו משם שנאמר והזה אל נכח פני אהל מועד. גמר מלהזות מקנח ידיו בגופה של פרה ויורד מן המערכה ומצית את האש והכהן עומד מרחוק ומשמר לה עד שיצית האור ברובה ותבקע בטנה, ואחר כך נוטל עץ ארז ואזוב אין פחות מטפח, וצמר צבוע בתולעת משקל חמש סלעים, ואומר לעומדים שם עץ ארז זה עץ ארז זה עץ ארז, שני תולעת זה שני תולעת זה שני תולעת זה, שלשה פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו הן הן הן, שלשה פעמים על כל אחד ואחד. וכל כך למה לפי שמיני ארזים הן שבעה, ומיני אזוב ארבעה, והצבוע אדום יש שצובעין אותו בפואה ויש שצובעין אותו בתולעת הנקרא גראנ"א והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר דומין לגרעיני החרובין, והתולעת כמו יתוש יש בכל גרגיר מהם, לפיכך מודיע לכל ומגלה להן שאלו הן המינין האמורין בתורה. והאזוב האמור בתורה הוא האזוב שאוכלין בעלי בתים ומתבלין בו הקדרות, וכורך האזוב עם הארז בלשון של שני ומשליך לתוך בטנה שנאמר אל תוך שרפת הפרה. לא קודם שיצית ברובה של פרה ולא אחר שנעשית אפר. עמדה שרפתה חובטין אותה במקלות היא וכל עצי המערכה שנשרפה בהן, וכוברין הכל בכברות וכל שחור שאפשר שיכתת ויהיה אפר בין מבשרה בין מן העצים כותשין אותו עד שיעשה אפר. המים שנותנין בהן אפר הפרה אין ממלאין אותן אלא בכלי מן המעינות הנובעים ומן הנהרים המושכין, שנאמר ונתן עליו מים חיים אל כלי. ונתינת אפר פרה על המים שנתמלאו הוא הנקרא קדוש, והמים הללו משנתן בהן האפר נקראין מי חטאת והן הן שקראן הכתוב מי נדה. מעלות יתרות עשו בטהרת חטאת זה, שהאדם הטהור אפילו טבל לקדש ועמד ומשמש על גבי המזבח אינו טהור לחטאת זה, לא לשרפתה ולא למלוי המים ולא לקדשן ולא להזות עד שיטבול לשם חטאת ואחר כך יהיה טהור לחטאת, וכן הכלי אפילו מזרק שבעזרה אינו טהור לחטאת עד שיטבילהו לשם חטאת. רבי יוחנן בן גודגדא היה אוכל בטהרת הקדש כל ימיו והיתה מטפחתו כמדרס הזב לענין חטאת. וכיצד מטהרים טמאי מת במי נדה, לוקח אדם טהור שלשה קלחין של אזוב ואוגדין אגודה אחת, בכל בד ובד גבעול אחד, וטובל ראשי גבעולין במי נדה שבכלי ומתכוין ומזה על האדם או על הכלים ביום השלישי וביום השביעי אחר שהנץ החמה. וכיון שנגע כל שהוא ממי נדה בכל מקום

מעור בשר של טמא עלתה לו הזאתו, אפילו נפלה ההזאה על ראש אצבעו או על ראש שפתו, אבל אם נגעה בלשונו אינה כלום, אע"פ שהלשון היא כאברים הגלוים לענין טומאה, אינה כאברים שבגלוי לענין הזאה וטבילה. עד כאן לשון הרב מספר טהרה בהלכות פרה אדומה.

וע"ד המדרש והוא כתוב בפירוש רש"י ז"ל, ויקחו אליך פרה אדומה, ויקחו אליך משלהם, כשם שהם נשתתפו בעון העגל ופרקו נזמי הזהב כדכתיב (שמות ל"ב:ג') ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב, כך ישתתפו לכפרה ויביאו משלהם. פרה, משל לבן שפחה שטנף פלטרין של מלך, אמר תבא האם ותקנח צואת בנה, כך תבא פרה ותכפר על מעשה העגל. אדומה, על שם שהחטא קרוי אדום, שנאמר (ישעיהו א':י"ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. תמימה, על שהיו ישראל תמימים ונעשו בו בעלי מומין תבא זו ותכפר עליהם ויחזרו לתמימות. לא עלה עליה עול, כשם שפרקו מעליהם עול מלכות שמים. אל אלעזר הכהן, כשם שנקהלו על אהרן הכהן לעשות העגל, ולפי שאהרן עשה העגל לא נתנה לו עבודה זו שאין קטיגור נעשה סניגור. ושרף את הפרה, כשם שנשרף העגל. עץ ארז ואזוב ושני תולעת, שלש מינים כנגד שלשת אלפים שנפלו בעגל, וארז הוא הגבוה מכל האילנות, ואזוב נמוך מכולן, סימן שהגבוה שנתגאה וחטא ישפיל עצמו כאזוב ותולעת ויתכפר לו. למשמרת, כשם שפשע העגל שמור למשמרת לכל הדורות לפורענות שאין לך פקידה שאין בה מפקידת העגל, שנאמר (שמות ל"ב:ל"ד) וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, כך זה היה שמור. וכשם שהעגל טימא כל העוסקין בו, שעבודה זרה מטמאה דכתיב (תהילים ק"ו:כ"ח) ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים, וכתיב (ישעיהו ל':כ"ב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו, כך פרה מטמאה כל העוסקים בה. וכשם שנטהרו באפרו שנאמר (שמות ל"ב:כ') ויטחן עד אשר דק ויזר על פני המים, כך ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת ונתן עליו מים חיים אל כלי.

ובמדרש פסיקתא פרה אדומה תמימה, פרה זו מצרים שנאמר (ירמיהו מ"ו:כ') עגלה יפה פיה מצרים, אדומה זו בבל שנאמר (דניאל ב':ל"ח) אנת הוא רישא די דהבא, תמימה זו מדי דאמר רבי חייא בר אבא מלכי מדי תמימים היו, אין להקב"ה עליהם אלא עבודה זרה שקבלו מאבותיהם בלבד, אשר אין בה מום זו יון. אלכסנדרוס מוקדון כד חזי לשמעון הצדיק קאי על רגלוהי, אמר בריך אלהיה דשמעון הצדיק, אמרו ליה בני פלטין דידיה מקמי יהודאי את קאים, אמר להו כד אנא נחית לקרבא דמות דיוקניה אנא חמא ונצח. אשר לא עלה עליה עול זו מלכות אדום שלא קבלה עולו של הקב"ה אבל היא מגדפת ומחרפת, שנאמר (תהילים ע"ג:כ"ה) מי לי בשמים וגו'. ונתתם אותה

אל אלעזר הכהן והוציא אותה וגו' שהוא עתיד לדחוף את שר שלהם ממחיצתו, ושחט אותה לפניו (ישעיהו ל"ד:ו') כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול וגו'. אמר רבי כרם שלה גדול בארץ אדום. ושרף את הפרה לעיניו הדא הוא דכתיב (דניאל ז':י"א) ויהיבת ליקידת אשא, את עורה ואת בשרה ואת דמה על פרשה ישרוף, היא ודוסטיא ואסטרטליטיה שנאמר (יחזקאל כ"ז:כ"ז) הוניך ועזבוניך מערבך מלחיך וחובליך מחזיקי בדקך ועורבי מערבך, עד כאן.

ובמדרש תנחומא ויקחו אליך פרה אדומה, אמר הקב"ה למשה, אליך פרה, לך אני מגלה טעם פרה אבל לאחרים חקה, דאמר רב הונא כתיב (תהילים ע"ה:ג') כי אקח מועד אני מישרים אשפוט, וכתיב (זכריה י"ד:ו') והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, דברים המכוסין מכם בעוה"ז עתידין להיות צפויין לכם לעוה"ב כהדין סמיא דצפי, שנאמר (ישעיהו מ"ב:ט"ז) והולכתי עורים בדרך לא ידעו בנתיבות לא ידעו אדריכם וגו' אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים, אעשם לא נאמר אלא עשיתים שכבר עשיתים לרבי עקיבא וחבריו. דבר אחר דברים שלא נגלו למשה נגלו לר' עקיבא וחבריו, (איוב כ"ח:י') וכל יקר ראתה עינו, זה ר' עקיבא. אמר שלמה (קהלת ז':כ"ג) כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, אמרתי אחכמה זה שכתוב (מלכים א ה':י') ויתן אלהים חכמה לשלמה, וכתיב (שם) ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים, ומה היתה חכמתן של בני קדם, שיודעים במזלות וערומים בחכמת הטיאר, הוא עוף שדרשו עליו (קהלת י':כ') כי עוף השמים יוליך את הקול. אמר רשב"ג בשלשה דברים אוהב אני את בני מזרח, שאין נושקין בפה אלא ביד, וכשחותכין הבשר אין חותכין אלא בסכין, וכשנוטלין עצה אין נוטלין אלא בשדה, שנאמר (בראשית ל"א:ד') וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו. ומה היתה חכמתן של מצרים, את מוצא כשבקש שלמה לבנות בהמ"ק שלח אצל פרעה נכה אמר לו שלח לי אומנים בשכרן שאני מבקש לבנות בהמ"ק, מה עשה כנס כל אצטרולוגין שלו צפו וראו בני אדם שעתידין למות באותה שנה ושלחם לו, כשבאו אצל שלמה צפה ברוה"ק שהם מתים באותה שנה נתן להם תכריכיהן ושלחם אצלו ואמר לו לא היה לך תכריכין לקבור מתיך, הרי לך הם ותכריכיהן. ויחכם מכל האדם, מאדם הראשון. ומה היתה חכמתו של אדם הראשון, את מוצא שבשעה שבקש הקב"ה לברוא את האדם נמלך במלאכי השרת ואמר (שם א) נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמרו לפניו (תהילים ח':ה') מה אנוש כי תזכרנו, אמר להם אדם שאני רוצה לברוא חכמתו מרובה משלכם, מה עשה כנס כל בהמה חיה ועוף והעבירן לפניהם אמר להם מה שמותן של אלו, לא ידעו, כיון שברא אדם העבירן

לפניו, אמר לו מה שמותן של אלו, אמר לזה נאה לקרותו ארי ולזה שור ולזה סוס ולה חמור ולזה גמל, שנאמר (שם ב) ויקרא האדם שמות לכל הבהמות. והנה הם שמות מושכלות שהשכיל בחכמת האותיות לקרוא השמות כפי טבעי הבריות בגבורה וקלות ואכזריות ותמות, וכבר הזכרתי זה בסדר בראשית. אמר לו ואתה מה שמך, אמר לפניו, אדם, שנבראתי מן האדמה, אמר לו הקב"ה ואני מה שמי, אמר לו ה', אמר לו למה, אמר לפניו שאתה אדון כל הבריות, דכתיב (ישעיהו מ"ב:ח') אני ה' הוא שמי, שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי שהתניתי ביני לבין בריותי. (מלכים ה) מאיתן האזרחי, זה אברהם, שנאמר (תהלים פט) משכיל לאיתן האזרחי, והימן זה משה שנאמר (במדבר י"ב:ז') בכל ביתי נאמן הוא. וכלכל, זה יוסף, שנאמר (בראשית מ"ז:י"ב) ויכלכל יוסף, אמרו המצריים כלום מלך עלינו עבד זה אלא בחכמתו, מה עשו הביאו שבעים פתקין וכתבו בהם שבעים לשון והניחום לפניו, וקרא כל אחד ואחד בלשונו, ולא עוד אלא שהיה מדבר בלשון הקדש שלא היו הם מבינים, שנאמר (תהלים פא) עדות ביהוסף שמו וגו'. ודרדע, זה דור המדבר שהיו כלן בני דעה. בני מחול, בנים שמחלה להם שכינה עון העגל. (מלכים א ה':י"ב) וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, אמר ר' שמואל בר נחמני חזרנו על כל המקראות ולא מצינו שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים, אלא מלמד שכל פסוק ופסוק שאמר הביא עליו כך וכך טעמים כך וכך משלים. וידבר על העצים, אמר מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים, בעץ ארז ואזוב, על ידי שהגביה עצמו כארז לקה בצרעת, וכיון שהשפיל עצמו כאזוב נתרפא ונטהר באזוב. וידבר על הבהמה ועל העוף, אמר מפני מה בהמה נתרת בשני סימנין ועוף בסימן אחד, על שהבהמה נבראת מן היבשה שנאמר (בראשית א':כ"ד) תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ, ועוף נברא מן המים שנאמר ישרצו המים וגו', או מן הרקק נברא. ועל הרמש, אמר מפני מה שמונה שרצים שבתורה הצדן והחובל בהן בשבת חייב ושאר שרצים פטור, מפני שיש להן עורות. ועל הדגים, שאינן טעונין שחיטה, שנאמר (במדבר י"א:כ"ב) הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף להם, הנך בשחיטה והנך באסיפה. אמר שלמה ע"ה בכל אלה עמדתי ובפרה אדומה לא עמדתי, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, והי"א רחוק"ה בגימטריא פר"ה אדום"ה.

ומצינו שנעשו תשע פרות אדומות משנצטוו במצוה זו עד שחרב הבית בשניה, ראשונה עשה משה, שניה עשה עזרא, ושמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול עשו שתים שתים, ושביעית שרף אליהועיני, ושמינית שרף חנמאל המצרי, ותשיעית שרף ישמעאל בן

פאבי, עשירית עתיד לשרוף מלך המשיח במהרה בימינו. זה שאמר הכתוב (קהלת ח׳:א׳) מי כהחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונא, מי כהחכם זה הקב"ה שנאמר (משלי ג׳:י״ט) ה' בחכמה יסד ארץ, ומי יודע פשר דבר, זה הקב"ה שפירש התורה למשה, חכמת אדם תאיר פניו, אמר רבי יודן גדול כחן של נביאים שמדמין דמות גבורה של מעלה לצורת אדם, שנאמר (דניאל ח׳:ט״ז) ואשמע קול אדם בין אולי, רבי יהודה ברבי סימון אמר מהכא (יחזקאל א׳:כ״ו) ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה, ועוז פניו ישונא, שהוא משתנה ממדת הדין למדת הרחמים על ישראל, כך דרשו במדרש.

ועוד דרשו ארבעה דברים יצר הרע משיב עליהם וכתיב בהם חקה, אשת אח, כלאים שעיר המשתלח, פרה אדומה. אשת אח דכתיב (ויקרא י״ח:ט״ו-ט״ז) ערות אשת אחיך לא תגלה, וכתיב בה (שם כ) ושמרתם את כל חקותי, ואם מת בלא בנים ולא נתן לה גט (דברים כ״ה:ה׳) יבמה יבא עליה. כלאים, שנאמר (דברים כ״ב:י״א) לא תלבש שעטנז, וסדין בציצית של תכלת שהוא של צמר מותר. שעיר המשתלח, דכתיב (ויקרא ט״ז:כ״ו) והמשלח את השעיר לעזאזל יכבס בגדיו, הוא עצמו הולך למיתה ומכפר לאחרים, וכתיב (שם) והיתה זאת לכם לחקת עולם. פרה אדומה, דתנן כל העוסקים בפרה מתחלה ועד סוף מטמאים בגדים, והיא עצמה מטהרת הטמאים. זה שאמר הכתוב (איוב י״ד:ד׳) מי יתן טהור מטמא לא אחד, כגון אברהם מתרח, חזקיהו מאחז, מרדכי משמעי, ישראל מאומות העולם, העוה"ב מן העוה"ז, מי עשה כן מי צוה כן מי גזר כן, לא יחידו של עולם. תמן תנינן בהרת כגריס באדם טמא, והוא כחצי פול, ואם פרחה בכולו טהור, עד כאן.

באר לנו המדרש הזה החדוש הגדול הנמצא בארבע מצות אלו שנקראו חקות אשר לב כל חכם קטן מהכיל דעות נשגבות שבהן, ויצר הרע מתפתה אחריה, וכל שכן במצות פרה שיש לתמוה עליה שהיא בעצמותה וגופה כוללת דבר והפכו, טומאה וטהרה, שהיא מטמאה כל העוסקין בה והיא מטהרת הטמאים באפרה, ואפילו אבי אבות הטומאה כגון חרב וכל שאר מיני מתכות שנגעו במת הרי הן טהורין מטומאתן בהזאת שלישי ושביעי, והאיך אפשר להמציא טהרה מתוך טומאה ומי יוכל להוציא טהור מטמא, ולכך הביא פסוק מי יתן טהור מטמא. וכן נגע הבהרת שהאדם טמא כשעור חצי פול שיהיה במקום אחד מגופו, ואם ישוב כל גופו בהרת מראשו ועד רגליו טהור, הנה גם זה פלא ודבר תימה, והוא גם כן טהור מטמא.

וכן במסכת נדה פ"ק, מי יתן טהור מטמא זה חלב מן הדם, דם האשה נעכר ונעשה חלב. ומטעם זה יסד הקליר בסלוק פרשת פרה, שאמר המת בבית הבית טהור, יצא מתוכו

הבית טמא. קרא לבטן האשה בית, והוא פירוש מה ששנינו במסכת חולין פרק המקשה האשה שמת ולדה בתוך מעיה והושיטה החיה את ידה ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה והאשה טהורה עד שיצא הולד.

וע"ד הקבלה פרה אדומה רמז לתורה שבעל פה מדת הדין הקשה שהיא הגורמת כל טומאה. והנה עבודה זו מסורה ביד אלעזר כדי שתעשה על כונתו למדת הדין הקשה ולא יחשבו מחשבה רעה בעבור שהיא נשחטה בחוץ, ועל כן הקדים ואמר זאת חקת התורה, כלומר זאת המצוה המחודשה שאתה רואה שהצריכה תורה לעשותה חוץ למקדש אל תחשוב שתהיה הכונה חוץ להקב"ה ח"ו, כי נחקקת היא מן התורה, היא תורה שבע"פ והיא מדה ששית, ואף על פי שענין הפרה עמוק עמוק מי ימצאנו, במדה ששית תמצאנו כי היא הגורמת כל טומאה, וכן הטומאה מתפשטת עד שש מעלות וכמו שאבאר בסמוך, והמדה הזאת הששית היא מדתו של יצחק העקודה ממדת החסד בסוד ויעקד את יצחק בנו, שאלמלא כן תחריב את העולם בדין ותשרפנו בשלהבותה, ועל כן בעל הרחמים יתעלה אשר מחשבותיו אלינו הפליא עצה הגדיל תושיה כיצד יקחו ישראל מדת הדין הקשה להשלימה ותחזור רפה, זהו לשון ויקחו אליך פרה והיא אדומה והיא תמימה בלי מום, והוא אשר לא עלה עליה עול השעבוד כשאר המדות אשר למטה ממנה, שכן בית המקדש נקרא (ישעיהו ס"ד:י') בית קדשנו ותפארתנו, וכתיב (תהילים ע"ח:ס"א) ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר, והכרובים גלו עם שאר הכלים ולא מצינו בהם גניזה כי אם במנורה ובארון, אבל זו שלמעלה מהם נקראים בתי גנזי, וכבר הזכרתי בסוף בראשית, והבן זה. ומה שהיתה נשחטת חוץ למקדש, מפני שהיא להעביר רוח הטומאה, ולכך מטהרת הטמאים במים חיים אל כלי, כי כן הטהרה נשפעה ממדת החסד שהיא למעלה ממדה זו גורמת כל טומאה.

וצריך שתשכיל כי קצת ממשכילי האמת נסתפק להם במה שנעשית חוץ למקדש אם היה לתוקף קדושה שתהיה קדש קדשים לגמרי ומדרגתה יותר מכל הקרבנות הנעשים במקדש עד שאין להשוותה להם, או אם היה למעוט קדושתה שהיא חול עד שאין ראוי לעשותה במקום הקדש. ושאלו בזה, אם היא קדש קדשים היאך היא מטמאה את הטהורים, ואם היא חול היאך היא מטהרה את הטמאים. וקצתם השיבו כי האמנם קדש קדשים היא, ומה שהיא מטמאה את הטהורים, בעבור הטהור ישוב טמא בגשתו אל הקדש הטהור של מעלה, ועל כן היא מטמאה את הטהורים, כי כל המעלות הטהורות טמאות לה בקרבתם אליה, ועל כן אמר הכתוב (שמות כ"ט:ל"ז) כל הנוגע במזבח יקדש, כלומר ישרף, כי הקדש הגמור ידחה מפני הקדש של מעלה ממנו, וכן הטהור הגמור

נדחה מפני הטהור שלמעלה ממנו. ואמרו אש דוחה אש, אש אוכלת אש, והוא אש דשכינה, דאמר מר הושיט אצבעו ביניהן ושורפן, כדאיתא במסכת יומא. ומה במלאכי השרת מצינו אש אוכלת אש, וכן אמרו במדרש כשעלה משה למרום הגיע עד מקום מתניאל המלאך, אמר לו למשה עלה עד מקום סנדלפון המלאך, אמר לו מתיירא אני שמא ישרפני אש סנדלפון, עד כאן. והנה לדעת קצתם תהיה קדש קדשים לגמרי, אבל הנכון לפי מה שהזכרתי למעלה שקצתה קדש וקצתה חול, קצתה חול בהעבירה רוח הטומאה, וקצתה קדש שכתוב קראה חטאת, ולכך עשו בה מעלות יתרות על שאר הקדשים, ועל כן היא מטמאה את הטהורים מצד קדש שבה, ומטהרת הטמאים מצד חול שבה בהעבירה רוח הטומאה מעליהם, וכדי ללמוד על טעם פרה שהיא להעביר רוח הטומאה לכך הוצרכה בפרשה להזכיר מיד טומאת המת ושאר הטומאות, כי אין טומאת בעלי חיים המתים אלא בסבת הכח הממית, והכח הזה נקרא רוח המושל ונקרא ג"כ הר הגדול אשר לעתיד יהיה למישור בזמן מלך המשיח שישרוף העשירית.

פסוק ג

[מובא בפירושו לפסוק ב'] אל אלעזר הכהן, כשם שנקהלו על אהרן הכהן לעשות העגל, ולפי שאהרן עשה העגל לא נתנה לו עבודה זו שאין קטיגור נעשה סניגור.

פסוק יא

הנוגע במת, הוא יתחטא בו. במי אפר פרה שהיא מטהרת טמא מת. ומכאן יצא המנהג שלנו ברחיצת ידים אחר שבאים מן המת, רמז למי אפר פרה, והוא גם כן רמז לתחית המתים שכל העולם יהיה נזהר מן הטומאות, הוא שאמר הנביא (יחזקאל ל"ו:כ"ה) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם. גם תלישת העשבים רמז לזה כי העשב לעת ערב ימולל ויבש ובבקר יציץ, על שם שכתוב (תהילים ע"ב:ט"ז) ויציצו מעיר כעשב הארץ.

פסוק יג

ולא יתחטא את משכן ה' טמא. אם נכנס לעזרה, אפילו בטבילה בלא הזאה, וטעמו את שמשכן ה' טמא, וכן (שם עא) לכל יבא גבורתך, לכל שיבא, ורבים כן בחסרון שי"ן. ולמטה כשהוא אומר כי את מקדש ה' טמא, טעמו כאשר את מקדש ה' טמא, מלשון (דברים כ"ב:ו') כי יקרא קן צפור. ואמר משכן אף על פי שאין קדושתו קדושת עולם כבית עולמים, ואמר מקדש אף שלא נמשח בשמן המשחה כמשכן.

והרמב"ן ז"ל פירש כי בכאן חייב כרת על הנכנס למשכן בטומאה אפילו טבל כיון שלא הזה עליו מי אפר פרה, ולמטה שאמר מקדש חייב כרת על האוכל בשר קדש בטומאה, וכבר חייב כרת באוכל מבשר זבח השלמים וטומאתו עליו, ויהיה מקדש ה' כמו קדש ה', את מקדשו ממנו, והפרשה תכלול חיוב כרת על טומאת מקדש וקדשיו.

ויתכן לומר כי משכן ומקדש בא לרמוז בית המקדש של מטה הוא דוגמת בית המקדש של מעלה וכנגדו, וכן הוא אומר (שמות טו) מכון לשבתך פעלת יי, מכון לשבתך בכאן המשכן כנגד המקדש, והכונה שהוא מטמא המשכן והמקדש ג"כ שהוא כנסת ישראל בית המקדש של מעלה, ועל זה כתב הרב כי את מקדש ה' טמא רמז למקדש המקדש, כלומר לכנסת ישראל שהוא מקדש למקדש של מטה ושורה שם, או לכנסת ישראל שהיא מקדש למקדש של מעלה והוא השם המיוחד, ומפני שמקדש של מטה כנגד של מעלה לכך אמר משכן ומקדש, וכן כתיב (מלכים א ח) בנה בניתי בית זבול לך, בית מכוון כנגד זבול. ופסוק מלא מצינו (תהלים קכב) ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו. וזהו סוד הלשון בשם ירושלים המורה על שנים, כלשון עינים אזנים וכיוצא בהם, ואות יו"ד שחסר הוא בית המקדש של מעלה היא ה"א אחרונה שבשם, ולכך תמצא ה' ירושלים מלאים במקרא לרמוז כי הה"א חוברה לה בזמן השלמות.

פסוק יד

אדם כי ימות באהל. הוא הדין בבית, אבל הזכיר אהל מפני שישראל במדבר היו יושבי אהלים, והכתוב אזהרה לשעה ולדורות. ומכאן שאין מטמאין באהל אלא ישראל הקרוין אדם, שנאמר (יחזקאל ל"ד:ל"א) אדם אתם. ואע"פ שמצינו בעו"ג (במדבר ל"א:מ') ונפש אדם ששה עשר אלף, כבר תירצו התם ביבמות פרק הבא על יבמתו התם משום בהמה. וכן נמי מה שכתוב (יונה ד':י"א) רבו אדם אשר לא ידע וגו', התם מפרש נמי משום בהמה, כלומר שלא נקראו האומות בשום מקום אדם בלבד אלא אם כן יזכיר הכתוב בהמה. ומה שכתוב (תהילים קכ"ד:ב') בקום עלינו אדם, כבר דרשו בו בפרק קמא דמגלה ולא מלך. ומה שכתוב (ישעיהו מ"ג:ד') ואתן אדם תחתיך, דרשו בברכות אל תקרי אדם אלא אדום. ומה שכתוב (ויקרא י"ח:ה') אשר יעשה אותם האדם, ודרשו רז"ל כהן לוי וישראל לא נאמר אלא האדם, מלמד שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, כן דרשו בסנהדרין, אך פירשו בזה כי הוא מיתור הה"א שבא לרבות אפילו גוי, שהרי לא אמר אשר יעשה אותם אדם. ומה שאמר ירמיה (ירמיהו ל"ב:כ') אשר שמת אותות ומופתים בארץ מצרים ובישראל ובאדם, אדם המצריים, לפי שהמכות ההם היו פורענות.

כל הבא אל האהל. טמא, וכל שכן הנושא את המת, שהרי בנבלה כתיב (ויקרא י"א:מ') והנושא את נבלתה, ומה נבלה שאינה מטמאה טומאת שבעה מטמאה במשא. ק"ו המת שמטמא טומאת שבעה שמטמא במשא, אבל שתק הכתוב מלהזכיר טומאת משא במת מפני שהוא ק"ו מאהל, ומה כל הבא אל האהל טמא לא כ"ש הנושא. ושתק הכתוב

כדרך ששתק מאיסור הבת שהוא ק"ו מבת הבת, או איסור אכילת בשר בחלב שהוא ק"ו מבשול.

פסוק טז

בחלל חרב או במת. היה לו לומר בחלל או במת, ומה שהזכיר חרב דבר הכתוב בהווה. וכשאמר בחלל חרב הוא הדין בחלל אבן ועץ. דרשו רז"ל חרב הרי הוא כחלל, והטעם לפי שהחרב עלול הוא אצל הטומאה, והרי הוא אבי אבות כחלל עצמו כשנגע במת, כי הוא סבת ההשחתה ומצד הכח המשחית, ומה שיש לו דין חלל הוא לטמא אדם וכלים טומאת שבעה אבל לא לטמא באהל, ממה שכתוב אדם כי ימות באהל, אדם מטמא באהל ולא חרב, שאלו היה החרב שנגע בו האדם מטמא באהל היו כל הכהנים אסורין ליכנס בבתים, שבכלן יש חרב טמא ויהיה מטמא אותה באהל, וכענין ששלח הרב ר' חיים ז"ל מאשכנז לר"ת ז"ל אי זה בית אשר תבנו לי. ומה שאמרו חרב הרי הוא כחלל אין להבין בו חרב דוקא אלא הוא הדין לכל מיני מתכות שאם נגעו במת דינן כמת עצמו, ואין להבין בו החרב שנהרג בו החלל כדעת מקצת הגאונים ז"ל, אלא ודאי כל שאר מיני מתכות יש להם דין חרב וכולן כחלל עצמו, אם נגעו באבי אבות הרי הן אבי אבות, ואם נגעו באב הטומאה הרי הן אב הטומאה, זה הכלל כל מיני מתכות דינם כחלל להיותם עלולים אצל הטומאה במי שנוגעין להיותם כמוהו. וזה ממה שאמרו במסכת שבת פרק הזורק אמר שמואל והוא שקשורה בשלשלת של ברזל, והני מילי לענין טומאה דרחמנא אמר בחלל חרב, חרב הרי הוא כחלל. וזה מבואר שהחרב והשלשלת של ברזל שוין לענין טומאה. ועוד בפ"ק דפסחים הכא בנר של מתכת עסקינן, דרחמנא אמר בחלל חרב, חרב הרי הוא כחלל, וזה ברור כשנגע הנר במת, לא שנהרג בו. ושנינו במשנה אבות הטומאה השרץ ושכבת זרע וטמא מת, וכיון שהנוגע במת הוא אב הטומאה הרי המת עצמו אבי אבות הטומאה, ומן הידוע כי הטומאה מתפשטת עד שש מעלות ולא יותר, ואלו הן שש מעלות הטומאה, אבי אבות, שני לו אב הטומאה, שלישי לו ראשון לטומאה, רביעי לו שני בחולין, חמישי לו שלישי בתרומה, ששי לו רביעי בקדש, לא מצינו טומאה עולה למעלה ששה כי הטהרה דבקה במעלה השביעית הנקראת מים טהורים בזמן הגאולה, כענין שכתוב (יחזקאל ל"ו:כ"ה) וזרקתי עליכם מים טהורים, ובזמן הגלות נקראת שערי דמעה, שהדמעה באה מכח המים, ואמרו רז"ל כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה. והמעלה השביעית נקראת אצל רז"ל מים העליונים, והיא מדת החסד שהיא שביעית ממטה למעלה, ונקראו מים חיים, הוא שאמר הנביא (זכריה י"ד:ח') ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים, והיא ירושלים של מעלה. ומזה תמצא

בפרשת יום שני חמשה פעמים מים, ויום שלישי שני פעמים מים, והכל שבעה, כי מלאכת המים לא נגמרה עד יום שלישי. ודרשו רז"ל במסכת מכשירים פרק ח' שבעה משקין הן, המים והיין והשמן והדבש והדם והטל והחלב, הראשון כנגד המים שהם משקה, והששה כנגד ששה תולדות שיש בו. וכל אחד משבע משקין הללו הזכיר בו הכתוב לשון שתיה או לשון השקאה, המים דכתיב (שמות י"ז:ו') ויצא ממנו מים ושתה העם וכתיב (בראשית כ"ד:מ"ג) השקיני נא מעט מים, היין דכתיב (ויקרא י':ט') יין ושכר אל תשת וכתיב (ירמיהו ל"ה:ב') והשקית אותם יין, השמן דכתיב (ישעיהו כ"ה:ו') משתה שמנים, הדם דכתיב (במדבר כ"ג:כ"ד) ודם חללים ישתה וכתיב (יחזקאל ל"ט:י"ז) ואכלתם בשר ושתיתם דם, הטל נקרא מים דכתיב (שופטים ו':ל"ח) וימץ טל מן הגזה מלא הספל מים, הדבש דכתיב (דברים ל"ב:י"ג) ויניקהו דבש מסלע, החלב דכתיב (שופטים ד':י"ט) ותפתח את נאד החלב ותשקהו.

פסוק יט

והזה הטהור על הטמא. דקדק רבי עקיבא בגמרא דיומא ממה שכתוב על הטמא ולא אמר עליו, שבא ללמד שאם הזה על הטמא טהור ועל הטהור טמא. ואמר כי על זה אמר שלמה ע"ה (קהלת ז':כ"ג) אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני.

פסוק כא

ומזה מי הנדה יכבס בגדיו. כיון שהוא טהור והוא מטהר את הטמא למה יטמא שיהא טעון כבוס בגדים, אבל הוא טמא מקלוח המים שהוא חוזר על המזה שמקבל טומאה ממנו ולכך יכבס בגדיו, כך שמעתי. אבל דעת רז"ל בגמרא דיומא שאין המזה טעון כבוס בגדים, וכך אמרו מאי מזה נושא, והאי דאסיק קרא למזה בלשון נושא, משום דנושא מי נדה אינו טעון כבוס בגדים אלא כשעור הזאה, דהיינו כדי שיטבול ראשי גבעולין.

פסוק כב

וכל אשר יגע בו הטמא יטמא והנפש הנוגעת תטמא. פירוש והנפש הנוגעת במה שיגע בו הטמא תטמא, והוא מה שאמרו ז"ל דקריב בדיקרב.

פרק כ

פסוק א

כל העדה מדבר צן. עדה שלמה, שכבר מתו דור המדבר ועתה באו הבנים אל ארץ כנען בחדש הראשון, ושנת הארבעים היה. ודע שאין בתורה כלל שום מעשה או שום נבואה רק בשנה ראשונה ובשנת הארבעים.

וישב העם בקדש. קדש הוא שם עיר והוא מדבר צין, וכן כתוב במסעות בסדר אלה מסעי(במדבר לג) ויחנו במדבר צן היא קדש, ואין זה קדש ברנע כי קדש ברנע מדבר הוא,

שכן כתיב (תהלים כט) יחיל ה' מדבר קדש. ומדבר צן אינו מדבר סין הכתוב בסמ"ך, כי אותו הכתוב בסמ"ך הוא מדבר אחר בין אילים ובין סיני, והוא שכתוב (שמות טז) ויסעו מאילים ויבאו וגו' אל מדבר סין אשר בין אילים ובין סיני, וזה יורה כי מדבר סין בסמ"ך מדבר בפני עצמו, אינו מדבר צן הכתוב בצד"י, וגם אינו מדבר סיני שכן כתוב באלה מסעי (במדבר לג) ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין, וכתיב (שם) ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני, ומונה והולך חמש מסעות בין מדבר סין ומדבר סיני.

ודע כי ימים רבים ישבו בני ישראל בעיר הזאת ששמה קדש, הוא שכתוב (דברים א׳:מ"ו) ותשבו בקדש ימים רבים. ודרשו רז"ל כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער, ולפיכך כתיב ותמת שם מרים, וסמך מיד ענין הסלע שהיה סבה למיתת משה ואהרן במדבר ולא זכו ליכנס לארץ.

פסוק ב

ולא היה מים לעדה. כשמתה מרים נסתלק הבאר כי היה הבאר בזכות מרים שהיה לה זכות המים ממשה, שנאמר (שמות ב׳:ד׳) ותתצב אחותו מרחוק. ומה שנסתלק עתה במיתתה ראיה שבזכותה היה עמהם, ומכאן שכל ארבעים שנה היה להם הבאר.

ואמרו במדרש (במדבר כ"א:י"ז) אז ישיר ישראל את השירה הזאת, שירה זו נאמרה בסוף ארבעים שנה, והבאר נתן להם מתחלת ארבעים.

פסוק ג

ולו גוענו בגוע אחינו. במיתת אחינו, הם דור המדבר שמתו.

פסוק ו

ויפלו על פניהם. להתפלל. **וירא כבוד ה' אליהם**. אבל לא נראה לעיני בני ישראל.

פסוק ח

והשקית את העדה ואת בעירם. מכאן שחס הקב"ה על ממונם של ישראל.

ודברתם אל הסלע לעיניהם. הסלע הזה הוא הצור שבחורב, והוא בארה של מרים על דעת רז"ל. ומצינו לו בתורה ארבע שמות, עין משפט וצור וסלע ובאר. עין משפט הוא שכתוב בלך לך (בראשית יד) וישובו ויבואו אל עין משפט היא קדש, ונקרא כן על שם שבו נדון משה. צור שנאמר (שמות יז) הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב, ונקרא צור על שם השכינה שנגלית שם, וכאן בקדש שלא נגלית נקרא סלע שנאמר ודברתם אל הסלע. באר שנאמר (במדבר כא) היא הבאר אשר אמר ה' למשה. לפי שנסתלק במיתת מרים חזר עתה בזכות משה, ועל כן הזכירו בה"א הידיעה, שנאמר ודברתם אל הסלע.

ודע כי רבו הדעות בפרשה הזאת ונחלקו המפרשים ז"ל בחטאו של משה מה היה. דעת רש"י ז"ל כי משה רבינו ע"ה לא נצטוה בהכאה רק שידבר אל הסלע שיוציא מים בשמו

של הקב"ה שנאמר ודברתם אל הסלע, ומה שצוה עליו לקחת המטה לא בשביל ההכאה שהרי מצינו כל האותות שהיה משה עושה מטה האלהים בידו, כענין שכתוב (שמות ד) ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. אבל החטא היה במלת ויך שהכה את הסלע ולא דברו כמו שנצטוו ודברתם אל הסלע, ועל כן חל העונש בשניהם כי שניהם הסכימו בהכאה ולא דברו, ובזה היו מחלישין כח הנס שהיה ראוי הסלע להוציא מים במצותו של הקב"ה בדבור בלבד, ואלו נעשה כן היה השם מתקדש שהיו אומרים ומה סלע זה שאינו יודע ואינו שומע מקיים דברי השם ק"ו אנו, אבל כשנעשה ע"י הכאה היה פתחון פה אצל מחוסרי אמנה לומר שהיה ענין נעשה בדרך חכמה ותחבולה ולא על דרך נס, ועל זה אמר יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל, כי עם הדבור בלבד היו מקדשים שם שמים.

ודעת הרמב"ם ז"ל כי החטא למשה במלת המורים שכעס עליהם באמרו כן ומשבא לכלל כעס בא לכלל חטא, והקב"ה דקדק עליו שיהיה אדם גדול כמוהו כועס לפני עדת בני ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס, וכל כיוצא בזה בדין האיש ההוא חלול השם, מפני שתנועותיו כלן אל הצלחת העוה"ז והעוה"ב ואיך יראה עליו הכעס והוא מן הפעולות הרעות ולא יבא כי אם מתכונה רעה בנפש, ועל זה אמר מריתם את פי, כי היו ישראל חכמים גדולים אשה קטנה שבהם היתה כיחזקאל בן בוזי, וכאשר ראוהו שכעס והוא ע"ה אין בו פחיתות מדה חשבו כי הש"י כעס עליהם בבקשת המים ולולא זה לא היה משה כועס, ואנחנו לא מצאנו בזה כעס להש"י, עכ"ל ז"ל.

ודעת רבינו חננאל כי החטא היה במלת נוציא, כי כשאמרו נוציא לכם מים בלשון מדברים בעדם ולא אמרו יוציא תלו הגדולה בעצמן וחשבו קצת ישראל שכיון שנגלה הש"י על הצור בחורב וכאן לא נגלה כי משה ואהרן עשו כן בחכמתן שהוציאו מים מן הסלע ולא מאת ה' היתה זאת, וזה שאמר להקדישני שאתקדש לעיניהם, ויהיה לא האמנתם בי לשון יוצא אל בני ישראל.

והנה הכתובים יסבלו במקצת דעת הרבנים האדירים האלה, אבל אין ענין הפרשה מתישב על הלב בפירוש אחד מהם, כי נכון היה פירוש רש"י ז"ל אלו היה הדבור בלבד נס ולא כן ההכאה, אבל בודאי ההכאה נס גדול כמו הדבור אצל הסלע הכל שוה, וכיון שאמר לו השם יתעלה קח את המטה, לא לחנם רק להכאה. גם דברי הרמב"ם ז"ל שאמר על עצמו שהתיר בזה קשר אחד מספקות התורה היו נכונים אלו מצינו כעס למשה, כי שמעו נא המורים היה תוכחה ולא כעס, ואהרן שנענש גם הוא לא כעס מעולם כי מדתו היתה מדת השלום. גם לפירוש רבינו חננאל ז"ל, אלו אמר הכתוב מן הסלע הזה נוציא

דרך פשיטות היו תולין הגדולה בעצמן והיה פירוש נכון וברור, אבל בדרך התימה אמרו כן המן הסלע הזה יש לנו כח שנוציא לכם מים, אלא שהקב"ה יפליא לעשות עמכם בדרך הנס, ועם כל זה הוא מתישב על הלב יותר מכלן.

וע"ד הקבלה החטא היה במלת פעמים ועם זה נסתלקו כל הקושיות ונתרו כל הקשרים. ובאור הענין בסודו, כי השם המיוחד שירד על הר סיני הוא שנגלה בחורב על הצור שהוא מקום לה' משכנות לאביר יעקב, וכתיב (שמות ל"ג:כ"א) הנה מקום אתי ונצבת על הצור, וכן כתיב בחורב (שם יז) הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב, וצוה לו בהכאה שנאמר (שם) והכית בצור. ובאור הנני, הנה אני, כי מדת אני במקומות רבים הוא השם המיוחד, ומפני שכל ישראל היו רואים בעיניהם כבוד ה' והיו יודעים בזה כי שם השם המיוחד, על כן לא הכה אלא פעם אחת, אבל כאן בצור של קדש לא פירש לו כן ולא נגלה להם כבוד ה' כאשר נגלה להם שם אלא שנצטוה לקחת המטה להכות הסלע לעיניהם, ועל כן הסכימו שניהם להכות פעמים כנגד הצור והשם, שחשבו שהשכינה עמהם בכעס וצריך להמשיך הכח והרצון מן הברכה העליונה מלפני ולפנים, והנה הם לא חטאו במחשבתם בזה כלל אבל חטאם היה מצד שלא נתקדש השם לעיני בני ישראל, וזהו (דברים ג':כ"ו) ויתעבר ה' בי למענכם, וכתיב (שם א) גם בי התאנף ה' בגללכם, וחשבו ישראל שמא ח"ו תשש כחו, וזהו החטא כי היה מעוט אמונה באלהים, והיה ראוי להאמין בו, ומזה אמר לא האמנתם בי, לא שמתם אמונה בשמי, הוא האלהים אשר נקרא שם, הוא אלוה יעקב ההפכי הצור אגם מים, וזהו לשון מריתם פי, הוא הנקרא בכל מקום (שמות יז) פי ה'. וכן אמרו במדרש (איכה א':י"ח) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי, פיהו ופי סרסורו והוא משל הסרסור והאדריכל שהזכירו רז"ל בבריאת עולם. ובמקום אחר הזכיר (דברים ל"ב:נ"א) מעלתם בי, כלומר כפרתם בי בשמי, והנה החטא מבואר ומפורש בכתובים, כי מתוך מה שהכתוב מאשים אותם בלשונות אלו, לא האמנתם בי, מריתם בי, מעלתם בי, אנו מבינים במה היתה החטא הזה להם שלא חטאו אלא שגרמו. וכן דרשו מעלתם בי גרמתם שלא נתקדש השם. ויורה על זה לשון משה בתחנתו כשהיה מרצהו שאמר לו (שם ג) אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתך.

ויש לך להתעורר כי כשם שמצינו בתחלת נבואתו של משה בסנה שנעשו שם אותות ראוין למדת הדין כענין המטה שנעשה נחש, וידו מצורעת, והמים דם, כן אמרו חכמי האמת בכאן כי בתחלה הטיף הצור דם, והוא שדרשו (תהלים עח) הן הכה צור ויזובו מים, ואין זיבה אלא דם שנאמר (ויקרא טו) כי יזוב זוב דמה. ולא מצינו בנבואת משה רמז בזה, אבל בדברי הקבלה שהם נביאים וכתובים. דוד אמר הן הכה צור ויזובו מים,

(ישעיה מח) מים מצור הזיל למו ויבקע צור ויזובו מים, וזה נרמז בלשון (תהלים קיד) ההפכי הצור אגם מים, כלומר מדם למים, ולפי שחטאו בצור, היא הארץ שבפסוק בראשית, לפיכך היה עונשן שלא יכנסו לארץ מדה כנגד מדה.

ונתן מימיו. היה ראוי שיאמר ונתן מים, אבל אלו אמר כן היה נראה שהיו המים מתחת הסלע כמקצת סלעים שיש מעינות מתחת שרשיהם, ועל כן הזכיר מימיו להורות כי מגוף הסלע יצאו. או יהיה פירוש ונתן מימיו הנגזרים מששת ימי בראשית, שכבר הזכירו רז"ל בארה של מרים מכלל עשרה דברים שנבראו בין השמשות. ומפני שבלשון מימיו יוכל אדם להסתפק אולי היה הענין טבעי שיהיו מימיו מתחתיו מופקדים שם, לכך הוצרך לומר והוצאת להם מים מן הסלע, כלומר מגוף הסלע. והזכיר ג"כ לשון הוצאה שהוא לשון נאמר על דבר נס וחוץ מן הטבע, כלשון (בראשית ט"ו:ז') אשר הוצאתיך מאור כשדים, (שמות כ':ב') אשר הוצאתיך מארץ מצרים. וכענין זה הזכיר ישעיה ע"ה (ישעיהו מ"ח:כ"א) מים מצור הזיל למו ויבקע צור ויזובו מים, אחר שהזכיר מים מצור כדי שלא תבין שהיו מופקדים שם מתחת הצור, לכך הוסיף לומר ויבקע צור. או יאמר ונתן מימיו בו בעצמו, כלומר שיזלו המים ממנו בתוכו ומסביבותיו, והוצאת להם מים שיצאו ממנו נהרות מושכין שהרי אי אפשר לכל ישראל האנשים והנשים והטף לשתות על גוף הסלע גם להשקות בעירם שם אלא אם כן ימשכו משם נהרים ויאורים רחבי ידים, והוא לשון הכתוב (תהילים ע"ח:ט"ז) ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים, ויוציא נוזלים מסלע באור ונתן מימיו, ויורד כנהרות מים באור והוצאת להם מים.

פסוק יב

לכן לא תביאו. דרשו רז"ל אין לכן אלא לשון שבועה, שנאמר (שמואל א ג':י"ד) לכן נשבעתי לבית עלי, נשבע הקב"ה שלא יכנסו לארץ. ואע"פ שידע משה כן לא נמנע מלעשות שליחותו בענין הארץ, וזהו שסמך לו מיד וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום, לפי שבקדש נגזר עליו שלא יכנס לארץ ומקדש שלח שלוחיו בענין הארץ.

פסוק יג

המה מי מריבה. אמרו במדרש מכאן אתה למד שמקדש היה נגזר שיענש משה על המים, ראה מה כתיב (בראשית י"ד:ז') וישובו ויבאו אל עין משפט היא קדש, עין משפט של משה היא קדש ונקרא קדש על שם להקדישני.

ויקדש בם. במשה ואהרן. מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, הם גרמו שלא נתקדש לפיכך ויקדש בם, נתקדש עליהם שמו של הקב"ה כענין שכתוב (ויקרא י':ג') בקרובי אקדש. וחטא זה התחיל על ידי ישראל ובשגגה במשה ואהרן, ועל זה אמר הכתוב

(תהילים ק"ו:ל"ב) ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם, משל למה הדבר דומה לשתי נשים שלוקות בב"ד אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית, אמרה להם אותה שאכלה פגי שביעית בבקשה מכם הודיעו לבריות על מה אני לוקה שלא יאמרו אף אני קלקלתי, הביאו עמה פגה שביעית ולקתה. כך אמר משה רבש"ע הרי גזרת עלי למות במדבר עם הדור שהכעיסוך שנאמר (שם עח) כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון, כתוב עלי על מה נענשתי. וידוע שאלמלא חטא הצור היו נכנסין לארץ, שהרי שבט לוי אינו בכלל גזרת המדבר, שכן כתוב (במדבר י"ד:כ"ט) וכל פקודיכם לכל מספרכם, ושבט לוי לא נמנה בכלל ישראל רק בפני עצמו.

פסוק יד

מקדש אל מלך אדום. קדש שם עיר. ואינו קדש ברנע, שהרי קדש ברנע מדבר הוא שנאמר (תהילים כ"ט:ח') יחיל ה' מדבר קדש, וכבר הזכרתי זה למעלה.

כה אמר אחיך ישראל. כלומר אחים היינו בני אברהם שנאמר לו (בראשית ט"ו:י"ג) כי גר יהיה זרעך, ועל שנינו היה החוב מוטל לפרוע. **אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו**. לפיכך פירש אביכם מעל אבינו, שנאמר (שם לו) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב המוטל עליו והטילו על יעקב לבדו לפיכך סבלנו רעות רבות.

פסוק טו

ולאבותינו. שמתו בגלותם. ודרשו רז"ל, ולאבותינו אלו האבות, מכאן שהאבות מצטערין בקבר כשפורענות בא על ישראל.

פסוק טז

וישמע קולנו. בברכה שברכנו אבינו שאנו צועקים ונענים, שנאמר (שם כז) הקול קול יעקב.

וישלח מלאך. מלאך ממש, כענין שכתוב ישעיה סג) ומלאך פניו הושיעם. או יאמר מלאך על משה, כענין שנאמר (חגי א':י"ג) ויאמר חגי מלאך ה', כי משה היה מוחזק בעיני ישראל כמלאך הש"י אין ענינו נמשך אחר עסקי הגוף ואחר מקרי בני אדם, וראיה לזה מה שאמרו בהעדרו (שמות ל"ב:א') כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים, כלומר כי זה משה שחשבנוהו מלאך, איש הוא וקרה לו כמקרה בני אדם, כי לא ידענו מה היה לו.

פסוק יז

נעברה נא בארצך. אין לך לערער על הירושה של ארץ ישראל כשם שלא פרעת החוב.

לא נעבור בשדה ובכרם. שלא נשחיתם. **ולא נשתה מי באר**. אפילו מי הבארות לא נשתה, זהו פשוטו. ומדרשו לא נשתה אפילו מי הבאר שלנו, ונקח מכם.

דרך המלך נלך. הדרך שהמלך הולך בה, או הדרך שיצוה המלך שהוא מלך אדום.
עד אשר נעבור גבולך. לא אמר עד אשר נבא אל הארץ אע"פ שזו היתה הכוונה, כי נתירא להזכיר לו את הארץ פן יאמר מלך אדום בא יעקב אביהם במרמה ולקח בכורתי וברכתי, כי לולא כן היתה הארץ שלי, אבל בסיחון פרט הארץ והזכירה בפירוש.

פסוק יח
לא תעבור בי. דרך מדינתי, הוא הדרך הקרוב אל ארץ כנען, אבל עברו דרך ארצו כשסבבו הר שעיר, וזהו שהזכיר משה במשנה תורה (דברים ב׳:כ״ט) כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, שהיו משה וישראל שואלין מסיחון לתת להם רשות לעבור דרך ארצו כמו שעשו בני עשו, ושם אכתוב בעזרת האל יתברך.
פן בחרב אצא לקראתך. אתם מתגאים בקול שירשתם מאביכם ואומרים שאתם צועקין ונענין, ואני אצא לקראתך במה שהורישני אבי, שנאמר (בראשית כ״ז:ל״ט-מ׳) ועל חרבך תחיה.

פסוק יט
במסלה נעלה. תחלה היו אומרים לבא בעירם רק ישתמרו שלא יכנסו בשדה ובכרם כדרך מחנות עם רב ששוללים את הגרנות, נכנסין בכרמים, אבל ילכו בדרך המלך שהוא דרך הרבים ולא דרך היחיד, והיו אומרים שלא ישתו המים אשר להם בבארות כלל, אחרי כן שלח להם שלא יקרבו לערים כלל אבל ילכו במסלה העולה לארץ ישראל אשר היא סלולה וכבושה לכל, ואם ישתו מי הנהרות בדרך הם והבהמות בעברם בנהר יתנו דמיהם, על כן אמרו רק אין דבר, שאין בזה שום דבר, כן כתב הרמב"ן ז"ל.
ברגלי אעבורה. טעם רגלי צבאותי, ומכאן אפשר לך ללמוד כי ועמדו רגליו על הר הזיתים (זכריה י״ד:ד׳) האמור בהקב"ה הכוונה בו צבאותיו כדי להרחיק ממנו יתברך כל מדות הגשמות. ואם יאמר אומר שאינו דומה, שהרי צבאות השפלים ראויין להקרא כך לפי שהרגל כלי ההליכה ואין דרכן של שפלים ללכת בלא רגלים, אבל בצבאות העליונים שאין להם כלי ההליכה ואין לשון התנועה נופל בהם איך יתכן לקרא אותם בשם הזה. ותשובת הענין כי זה שם משותף, שהרי עליון כל דבר יקרא ראשו וסוף הדבר יקרא רגליו, וכיון שהוברר שהבורא יתעלה ראש הנמצאים כלם יתכן להקרא צבאות כל הנמצאים רגליו. או יהיה רגליו סבותיו כדעת הרמב"ם ז"ל, וזה כשאר השמות שהם שמות אברים גשמיים שבאדם שהם נאמרים בבורא יתעלה, כגון (שמות יז) פי ה' (דברים יא) עיני ה', (במדבר יא) אזני ה', וכבר בארתי כל הלשונות הללו בפסוק (בראשית ו׳:ו׳) ויתעצב אל לבו.

פסוק כב

כל העדה. הזכיר כל העדה לפי שיצא אדום לקראתם להלחם בם וכדי להודיע שלא נפקד מהם איש כשבאו מארץ אדום להר ההר.

ואמרו במדרש הר ההר, הר על גבי הר, כמין תפוח קטן על תפוח גדול, והיה אהרן קבור באותו מקום ששמו הר, שנאמר וימת אהרן שם בראש ההר, ואע"פ שהענן הולך לפניהם ומשוה את ההרים, שלשה הרים נשארו, הר סיני לתורה, הר הר לקבורת אהרן, הר נבו לקבורת משה.

פסוק כה

קח את אהרן. בו בלשון שקרבו לכהונה ואמר לו (ויקרא ח׳:ב׳) קח את אהרן, בו בלשון אמר לו לעלות להר.

פסוק כח

ויפשט משה את אהרן את בגדיו. בגדי כהונה גדולה הפשיטן והלבישן לאלעזר בפניו. ועכשיו נטל משה את שלו והקב"ה את שלו, משה הפשיטן ממנו ונטל מה שנתן לו, שהוא הלבישן לו כשנתחנך בכהונה גדולה שנאמר (שם) וילבש משה את אהרן את בגדיו, ואח"כ נטל הקב"ה מה שנתן לו, שכך דרשו רז"ל אמר לו משה הכנס למערה ונכנס, ראה מטה מוצעת ונר דולק, אמר לו עלה למטה ועלה, פשוט ידיך ופשט, קמוץ פיך וקמץ, עצום עיניך ועצם. מיד חמד משה לאותה מיתה, וזהו שנאמר לו (דברים ל״ב:נ׳) כאשר מת אהרן אחיך, באותה מיתה שנתאוית לה. ודרשו רז"ל בתורת כהנים מעשה נסים נעשו בבגדים הללו, והלא התחתונים הם תחתונים לעולם והעליונים הם עליונים לעולם, אלא מעשה נסים עשה המקום לאהרן במותו יותר מבחייו, שהפשיטן לו משה כסדרן. וכן מצינו בו לשון הכתוב שוה בהלבשה והפשטה, בהלבשה נאמר (ויקרא ח׳:ל׳) וילבש משה את אהרן את בגדיו, וכן בהפשטה ויפשט משה את אהרן את בגדיו, כלומר ויפשט כענין וילבש.

ודע כי המקום שהוא הר ההר היה לצד דרום, וראוי היה שיקבר שם אהרן כי מדת הימין היא מדתו, ומרים בקדש שהוא בין צפון לדרום, ומשה בהר נבו שהוא אמצעי ביניהם, ויכול אדם לעבור משם לכל קבר וקבר, ולכך נקרא הר העברים שהוא פתוח לשני עברים, ולכך לא נקברו האחים במקום אחד כדי שיהיה כל אחד במקום הראוי לו, ועוד כדי להגן על ישראל ולכפר עליהם באותן המקומות שהיו עלולין אל החטא. ומה שנסמכה אסיפת אהרן לפרשת מלך אדום, אמרו במדרש זהו שאמר הכתוב (דברי הימים ב כ׳:ל״ז) בהתחברך לרשע פרץ ה׳ את מעשיך, על שנתחברו לרשע הזה לעבור גבולו חסרו אותו צדיק.

וימת אהרן שם בראש ההר. ודרשו רז"ל שלשה מתו בנשיקה, משה ואהרן ומרים, במשה ואהרן נאמר בהם על פי ה', אבל במרים לא נאמר על פי ה', לפי שגנאי הדבר.
ויש לתמוה שלא מצינו כאן שהזכיר הכתוב במיתתו של אהרן בראש ההר על פי ה' כשם שנאמר במשה (דברים ל"ד:ה') וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה', שלא רצה להזכיר בו כן במקום הזה לפי שבמקום זה המרו את פי ה' בחטא הכאת הסלע פעמים וכמו שנתבאר למעלה, ואיך יתכן שיזכיר במקום זה שהיתה מיתתו על ידי מי שהמרהו והוא פי ה' שכתוב בו על אשר מריתם את פי, ומפני שלא הזכירו כאן הוצרך להזכירו במקום אחר בסדר אלה מסעי, הוא שבאר שם (במדבר ל"ג:ל"ח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם.

פסוק כט
ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. האנשים והנשים. ובמשה לא נאמר בית, אלא (דברים ל"ד:ח') ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום, לפי שהיה אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומטיל שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו.

פרק כא

פסוק א
וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב. הוא עמלק, שנאמר (במדבר יג) עמלק יושב בארץ הנגב, ושנה לשונו לדבר בלשון כנען, שאם יתפללו ישראל לשם יתברך שיתן בידם הכנעניים לא יהא הוא בכללם. והנה ישראל נשמרו מזה שהתפללו סתם אם נתון תתן את העם הזה, ולא אמרו הכנעניים.
דרך האתרים. ע"ד הפשט, המרגלים. ורוצה לומר כי כאשר באו המרגלים ועלו בנגב הרגישו בהם יושבי הארץ, ושמע בהם הכנעני הזה שהיה יושב הנגב ובא בדרך שהלכו הם עד שהגיעו למחנה ישראל, והוא דעת המתרגם.
וע"ד המדרש דרך האתרים דרך התייר הגדול, הוא ארון ברית ה' הנוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. וי"א שהוא סיחון מלך האמורי, ונקרא כנעני כי כל אמורי כנעני. ודרשו רז"ל מה שמועה שמע, שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וזהו שכתוב וירא כל העדה כי גוע אהרן, א"ר אבהו אל תקרי ויראו אלא וַיֵּרָאוּ שעד עכשיו לא היו נראין לאומות, שהיו מכוסים בענני כבוד. וכן במדרש תנחומא, כיון שמת אהרן נסתלקו ענני כבוד ונראו כאשה שראשה פרוע.

פסוק ד
ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום. לפי שלא נתנם לעבור בארצו וחזרו לאחוריהם שבעה מסעות, כמו שהזכירו רז"ל ממה שכתוב (דברים י':ו') ובני ישראל

נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן, וכי במוסרה מת והלא בהר ההר מת, אלא שחזרו והספידוהו שם.

פסוק ה

כי אין לחם ואין מים. יש לתמוה והלא המן היה יורד להם בכל יום ויום, גם רבוי המים היה להם מנס הסלע שנתחדש להם עתה. אבל זו היתה תלונותם, אמרו הנה ענייננו משונה אין לנו לחם ומים כשאר האומות כי שאר האומות אם היו זכאין או חייבין יש להם לחם לשובע ואצ"ל המים אבל אנו עיקר כל הנהגותינו ומאכלנו ומשתנו בענין מחודש כי אין לנו לחם ביום אחד לימים הרבה כשאר האומות שנפשם שבעה בספוק המזון שרואין בין ידיהם ועמהם, ואינו עמנו כי אם דבר יום ביומו, ואפילו המים שהן הפקר לכל העולם ואין לאדם מחיה זולתם כבר נסתלקו ממנו כשמתה מרים שנסתלק הבאר, ומאחר שכל ענינינו נמשכין אחר העונש והשכר הנה אנו מחודשים בהנהגה יותר משאר האומות. ועוד כי אותו הלחם הבא אלינו דבר יום ביומו לחם קלוקל הוא ועתיד הוא להתקלקל בבני מעים ונפשנו קצה בו, וכי יש ילוד אשה שמכניס ואינו מוציא. וזו היא הדבה שהוציאו במן שהיה להם לכבוד ומעלה היו נותנין בו דופי, כי למעלת דור המדבר שהיו כמלאכי השרת היה המן בא להם דבר יום ביומו כדי שיהיו עיניהם תלויות תמיד אל ה' כענין שכתוב (תהלים קכג) הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וגו', והענין היה להם להרגיל נפשם במדת הבטחון והאמונה בשם יתברך, ולפי שחטאו בהוצאת דבה נענשו בעונש נחש המוציא דבה, זהו שכתוב וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים, ודרשו רז"ל יבא נחש שאוכל מינין הרבה וכלם בפיו טעם אחד ויפרע מאוכלי המן שאוכלין מין אחד וטועמין מינין הרבה. ועוד שנענשו בעונש זה, כי הנחשים האלו שנענשו בהם היו הנחשים עצמן שהיו במדבר למינין הרבה, הוא שכתוב (דברים ח) המוליכך במדבר הגדול והנורא וגו', וכל ארבעים שנה לא נזוק בהם אחד מישראל, שהיה ענן אחד משבעה עננים לפניהם והורג נחשים ועקרבים שלא יזיקום, והיה הענן ההוא מיוחד לפלא הזה, ועכשיו בשנת הארבעים כשהוציאו דבה בדבר שהוא להם מדה טובה ומעולה שלח הקב"ה בהם את הנחשים השרפים, וזהו שלא אמר וישלח ה' בעם נחשים שרפים אלא הנחשים השרפים שבמדבר, כלשון (שמות ח) הנני משליח בך את הערוב, כלומר הערוב שבמדברות, כי לא היה בריאה חדשה לשעה אלא שכבר היו הנחשים והערוב במדבר. והיה מספיק הנחשים והוסיף את השרפים, קרי ביה השרופים, השורפים, ומפני שעד עכשיו היה הענן שורפם כדי שלא יזיקו לישראל ואז

היו השרופים, וכיון שחטא ישראל היו הם השורפים. וענין **בלחם הקלוקל** לשון בזוי הוא, קל שבקלים.

פסוק ז

ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך. בקשו מחילה ממשה והתודו על חטאתם, ומשה התפלל עליהם, שנאמר ויתפלל משה בעד העם, ומכאן למי שמבקשין מחילה ממנו שלא יהא אכזרי. וכן מצינו (בראשית כ) שהתפלל אברהם על אבימלך, וכן איוב (מב) בהתפללו בעד רעהו, ואם אינו מוחל נקרא חוטא שנאמר (שמואל א יב) גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם, והזכיר הכתוב שם בענין שמואל שאמרו לו ישראל חטאנו.

ויסר מעלינו את הנחש. היה לו לומר הנחשים, אבל הזכירו בלשון יחיד כי ירמוז לנחש שלמעלה, הוא הכח הממית הוא שר המדבר ששם דירת הנחשים השרפים, וזהו לשון מעלינו ולא אמר ויסיר ממנו כלשון (במדבר יד) סר צלם מעליהם, ומזה תבין (זכריה ו) וההרים הרי נחשת, שהזכיר הרב המורה בפרק עשירי, הוא ההר הגדול שעתיד להיות לפני זרובבל למישור.

פסוק ח

עשה לך שרף. וכתיב ויעש משה נחש נחשת, הבין משה רבינו ע"ה כי רצון הש"י לעשות נחש אלא שלא רצה להזכירו בשם עצם שלו שהוא נחש לפי שהיה סבת החטא וגרם מיתה לעולם, ועל כן אמר שרף, הזכירו בשם תאר כי הוא בעל ארס שורף. ומה שהזכיר לך ולא אמר עשה שרף, כי אמר הש"י על מה שדברו כנגדו הריני מוחל להם בזכות תפלתך אבל מה שדברו כנגדך, עשה לך שרף צריך אתה לעשות מעשה בידים כדי שיתפרסם כמה קשה לפני מי שמדבר כנגד נביאי.

פסוק ט

והביט אל נחש הנחשת וחי. הפך הטבע, כי הנשוך מסתכן בהביטו אל צורת הנושך, ועשאו משה מנחשת קלל שהוא מאדים דוגמת הנחשים השרפים. וכן נתרפא חזקיהו במריחת דבלת תאנים על השחין, ונמתקו מי מרה באותו עץ שהיה מר. והנה זה היה נס בתוך נס. גם בכאן שיתרפאו בהביטם אל צורת הנחש והיה נס בתוך נס, כי ידוע מחכמת התולדות בנשוכי הכלב השוטה אם יביטו למים יראה להם בו דמות הכלב או דמות המזיק וימותו, וכן הזכירו חכמי הרופאים בספריהם, ורז"ל הזכירו זה במסכת יומא פרק יום הכפורים כי כל נשוך מכלב כל תריסר ירחי שתא לא שתי מיא אלא בגובתא דנחשא, דילמא חזי ליה לכלבא ומסתכן. וכן הרופאים יזהירו מי שיזכיר בפני הנשוכים שם הנושך, כי נפשם דבקה במחשבה ההיא ולא תפרד ממנו עד שאפילו בשתן שלהם

יראו דמות גורי כלבים. וכיון שענין זה אמת ויציב מנפלאות חכמת התולדה היה ראוי לישראל נשוכי הנחשים השרפים שלא יראו נחש ושלא יזכירוהו, כי אפילו הזכרון מזיק כל שכן הראיה, ולכך היה הענין הזה נס בתוך נס להסיר הנזק מהם במזיק ולרפאות החולי במחליא, וצוה הקב"ה למשה לעשות דמות שרף הממית אותם ואז יתרפאו, להודיע כי אין הנחש ממית אלא החטא, וכמו שאמרו אין ערוד ממית אלא החטא.

פסוק י

ויסעו בני ישראל ויחנו באובות. אמרו במדרש שנעשו אויבים למקום. ויחנו בעיי העברים שהיו מלאים עברה. ויחנו בנחל זרד, לא היה הנחל אלא מלא זרת ולא יכלו לעברו ל"ח שנה, וזהו שכתוב (דברים ב':י"ד) ועברו לכם את נחל זרד , וכתיב (שם) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה. משם נסעו ויחנו מעבר ארנון, שנתרצה להם הקב"ה, עד כאן. ונראה לומר כי מה שנאמר נתרצה להם הקב"ה שכוון בזה לפי מה שאמר מעבר ארנון והיה ראוי לומר ויחנו בעבר ארנון, אבל אמר מעבר כי נסתלקה מהם אותה עברה שכל ל"ח שנה היו נזופין, לכך אמר שנתרצה להם הקב"ה. וכן מצינו שמיד בא הדבור למשה ואמר לו הקב"ה מיד (שם) קומו סעו ועברו את נחל ארנון, וכענין שכתוב באלה הדברים.

פסוק יד

על כן יאמר בספר מלחמות ה'. על חניה זו ונסים שנעשו בה. **בספר מלחמות ה'** ספר היה בפני עצמו וכתוב שם מלחמות ה' בעבור יראיו. ויתכן שהיה מימות אברהם, כי ספרים רבים אבדו ממנו בגלות ואינם נמצאים אצלנו, כדברי נתן ועידו ודברי הימים למלכי ישראל ושירות שלמה ומשליו, כך פירש הרב ר'אברהם ז"ל.

פסוק יז

אז ישיר ישראל את השירה הזאת. ע"ד הפשט עיקר השירה הזאת על החללים של אמוריים שנמצאו בנחל ארנון ונתערב דמן עם מי הבאר, ומזה הזכיר למעלה את והב בסופה ואת הנחלים ארנון. ובאור הכתוב לפי דעתי על כן יאמר בספר מלחמות ה', בכלל חשבון מלחמת ה', ויהיה בספר מלשון ספירה כלומר מי שחושב מלחמות ה' והנסים הגדולים העצומים שנעשו לישראל ראוי שיחשוב בכללם את והב בסופה שהשמיד הקב"ה את העיר ששמה והב בסופה ובסערה ואת הנחלים אשר לארנון. ודרשו רז"ל את והב בסופה מה שנתן להם בים סוף, ואת הנחלים ארנון ומה שהפליא לעשות עמהם בנחלי ארנון, שאף כאן נעשו נסים גדולים, ומה הם הנסים, ואשד הנחלים שפיכת הנחלים דם, וזהו שתרגם אונקלוס (ויקרא ד':י"ב) אל שפך הדשן, מישד קיטמא. והכוונה שנשפך שם דם האמוריים שהיו נחבאים שם, כי היו ההרים גדולים והנחל

עמוק וקצר וההרים סמוכין זה לזה, אדם עומד בצד זה ומדבר עם חבירו בצד זה, והדרך עובר תוך הנחל, אמרו האמוריים כשיכנסו ישראל תוך הנחל לעבור נצא מן המערות ונהרגם בחצים ובאבני בלסטראות, כיון שבאו ישראל לעבור נזדעזע ההר על האמוריים כשפחה היוצאת להקביל פני גברתה, ונתקרבו ההרים זה אצל זה, ונכנסו אותן שדים באותן בקעים והרגום, ואבדו כל האוכלוסין כשם שאבדו אוכלוסי ים סוף, ולכך הקיש הכתוב את והב בסופה ואת הנחלים ארנון, וזהו שאמר אשר נטה כלומר שהצור נטה ממקומו ונקרב לצד מואב ונדבק.

ומשם בארה. משם בא האשד אל הבאר, הוא הסלע שהזכיר למעלה, והבאר היה מעלה דם ההרוגים וישראל רואים נקמה זו ואיך הקב"ה נלחם בשבילם והורג בשונאים, והם אין יודעין בזה כלום עד שהבאר הזה הודיעם ומיד אמרו שירה, ומה שירה אמרו, עלי באר ענו לה, ולשון השירה נמשך עד תשלום הפרשה עד הישימון.

פסוק יח

באר חפרוה שרים. הם משה ואהרן, וקראם שרים ונדיבי העם כי הם חפרוה וכרוה במשענותם שהכו במטה. ולפי שהשוה הכתוב שניהם בחפירתה לכך הוצרך להזכיר במחוקק, והוא משה, ולומר כי אחר שנסתלק הבאר במיתת מרים לא חזר אלא בזכות מחוקק.

וממדבר מתנה. ומן המדבר שהוא ארץ ציה וצמאון נתנה לנו מתנה גדולה כזו, והיא מתנת הבאר, ומן המתנה הזו באו לנחלי ארנון שנעשו שם כל הנסים הגדולים. וכן כל לשון השירה הוא ספור חסדיו של הקב"ה וטובותיו שהגדיל לעשות עם ישראל. ומנחלי ארנון באו לבמות, כלומר למלחמות סיחון ועוג שהיו מלכים אדירים וקראם במות, ומבמות הגיא עד ראש הפסגה הנשקפה על פני הארץ שהיא כולה יליל ישימון אין בו נחל אחר כי אם זה.

וע"ד המדרש אז ישיר ישראל את השירה הזאת, היה לו לומר את השירה הזאת לה', ושיזכיר גם כן שמו של משה כשם שמצינו בשירת הים, אבל מפני שלקה משה על ידי הבאר הזאת ובשבילה נגזר עליו שלא יכנס לארץ לכך לא נזכר שמו של משה בשירה זו, לפי ששירה זו ספור שבחים של באר וכיון שנענש משה על ידו איך ישבחנו, אין אדם מקלס לספקלטור שלו, ומתוך שלא נזכר שמו של משה לא נזכר שמו של הקב"ה. משל למה הדבר דומה, למלך שזמנוהו לסעודה אמר אם אוהבי שם אני הולך שם ואם אין אוהבי שם איני הולך.

פסוק יט

וממדבר מתנה, **וממתנה נחליאל ומנחליאל במות**, **ומבמות הגיא**. ר' יהודה אומר מן המדבר זכו ישראל שנתנה להם תורה ע"י משה שנאמר (שמות ל"א:י"ח) ויתן אל משה, וממתנה נחלו עבודה זרה ואמרו אלה אלהיך ישראל, ומנחליאל במות ומשנחלו עבודה זרה בא מות שנאמר (במדבר י"ד:ל"ה) במדבר הזה יתמו ושם ימותו, ומבמות הגיא שנרמז לאותו צדיק שיקבר בגיא שלא יכנס לארץ, הוא שירמיה אומר (ירמיהו ב':כ"ג) ראי דרכך בגיא, כך דרשו במדרש תהלים (תהילים ה':א') למנצח אל הנחילות.

ובתנחומא וממדבר מתנה, אם אדם משים עצמו הפקר ביגיעת התורה כמדבר שהוא הפקר לכל נתנה לו תורה במתנה שנאמר וממדבר מתנה, וכיון שנתנה לו במתנה נחל אל שנאמר וממתנה נחליאל, וכיון שנחל אל עולה לגדולה, ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו שנאמר ומבמות הגיא, ואם חזר בו הקב"ה מגביהו שנאמר (ישעיהו מ':ד') כל גיא ינשא.

וע"ד הקבלה אז ישיר ישראל את השירה הזאת, השירה כמו התפלה ממשיך הכוונה במחשבתו ממעלה למטה, כך היחיד או הרבים האומרים שירה ממשיכין הברכה ממעלה למטה.

ודע כי שיר"ה בגימטריא תפל"ה, וכתיב (תהילים מ"ב:ט') יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל חיי, שירה כתיב. ואמר את השירה הזאת כבר ידעת מהו זאת, כי זאת נאצלת מזאת, וזהו שאמר תפלה לאל חיי אומרה לאל סלעי, וזהו סוד הכתוב (איכה ב':י"ט) קומי רני בלילה, עם המלכות ידבר הזאת לראש אשמורות, כי לא אמר בראש. ובעלי הפשט שלא ידעו זה הוצרכו לומר כי הלמ"ד במקום בי"ת. עלי באר ענו לה, יתחיל ממטה למעלה כדי להעלות המדה העשירית אל מקום מוצאה ואח"כ ממשיך הברכות משם וממשיך והולך ממעלה למטה, וזהו שאמר עלי באר ענו לה כלומר עלינו לשבח המדה הזאת ולומר לה עלי באר, וקרא המדה הזאת באר לפי שהיא מקבלת כח מכלן ונאצלת מהן, כי כן הבאר בית קבול למים ולכך ימשילנו תמיד בספר הבהיר לכסא וכלי, ואומר שם למלך שהיה לו כסא, למלך שהיה לו כלי נאה ומבושם. ומזה הזכיר ומשם בארה בתוספת ה"א, והיא ה"א אחרונה שבשם. וענין עלי באר התעלי אל המקום אשר נחצבת ממנו. חפרוה שרים, החכמה והבינה. נדיבי העם, הגדולה והגבורה והתפארת, הם אברהם יצחק ויעקב שנקראו כן שנאמר (תהילים מ"ז:י') נדיבי עמים נאספו. במחוקק זה צדיק יסוד עולם. במשענותם, הנצח וההוד. הרי כל הבנין נרמז בלשון השירה הזאת כמו שנרמז בשירת הים. וממתנה נחליאל, אמרו בספר הבהיר אל תקרי נחליאל אלא נחלי אל, אלו השבעה דאקרו נחל. וממתנה היינו המוח, כלומר

החכמה שכל השבעה נאצלים ממנה, והנחלים האלה הולכים אל הים דרך יסוד, וצריכין הם להעלות ולקבל ולשאוב שפע מן המקור העליון שקראו במות וכן בתרגום רמתא. והוא שהזכיר הנביא ע"ה (חבקוק ג':י') רום ידיהו נשא, והוא הסגולה שאחר הזרקא, כי הזרקא רמז לעשירי המתעלה אחר הסגולה שהיא למעלה מן הכל, ולכך הסגולה שלש נקודות והיא למעלה מן התיבה, וזהו סוד (תהילים קל"ה:ד'-ה') כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו, כי היו"ד עם קוצו והה"א היא הסגולה. ומבמות הגיא, כי אחר שעלו לשאוב הם מריקים הגיא אותו אשר בשדה מואב, אל תקרי מואב אלא מאב, אותו שנאמר עליו (בראשית כ"ו:ה') עקב אשר שמע אברהם בקולי, והכוונה על מדת החסד שהיא ראשית המדות, ולכך אמר ראש הפסגה. וזהו באור הכתוב (תהילים קל"ג:ב') כשמן הטוב על הראש, כנה השפע בשמן הטוב ואמר שהוא מורק על הראש הוא הבמות והסגולה, והשפע ההוא יורד תחלה על הזקן זקן אהרן שיורד על פי מדותיו ממש. ונשקפה על פני הישימון, על פני השמים ומתרגמינן שמיא, והענין כי בהתברך המדות בקבלת שפע הברכה מלמעלה מתברך עולם הנפרדים והשמים וכל צבאם.

פסוק כד

כי עז גבול בני עמון. גבולו חזק ותקיף, ומהו החוזק, התראתו של הקב"ה שאמר לישראל אל תצורם. וז"ש כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו עד ארנון, למדך הכתוב כי חשבון משל מואב היתה, ומפני שלא היו ישראל רשאין להלחם עם מואב ממה שהזהיר הכתוב (דברים ב':ט') אל תצר את מואב, לפיכך הודיענו כי סיחון לקחה מהם וישראל ממנו, דכתיב (יהושע י"ג:כ"ה) וחצי ארץ בני עמון, ולקחוהו מיד האמורי שלקחוהו מתחלה מיד בני עמון. ומה שאמר הכתוב (דברים ב':ה') על עמון ומואב שלא יתן הש"י מארצם לישראל עד מדרך כף רגל, כלומר הארץ שהיתה אצלם באותו עת, וזה שאמרו רז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון, כלומר הוכשרו לישראל בסיחון כי באה להם בהיתר מיד סיחון, ולכך הוצרך הכתוב להזכיר דברי המושלים בעבור חשבון שלקחו ישראל, כי כן אמר הכתוב וישב ישראל בכל ערי האמורי בחשבון ובכל בנותיה. ורז"ל הזכירו הפלגה על גבורת מלך סיחון ועל תוקף עיר חשבון, והוא שדרשו רז"ל אילו היתה חשבון מלאה יתושין אין כל בריה יכולה לכבשה, ואילו היה סיחון בבקעה אין כל בריה יכולה לשלוט בו, ואין צריך לומר שהיה סיחון יושב בחשבון גבור גדול ושרוי בעיר מבצר. וזהו שהזכיר למטה לסיחון מלך האמורי אשר יושב בחשבון, ודרשו בו למה נקרא שמו סיחון שהכל

מסיחין בגבורתו. וגם בבנו של סיחון אמרו רבותינו ז"ל שהיה גבור גדול, והוא שדרשו ויכו אותו ואת בניו, בנו כתיב, שהיה לו בן קשה ממנו.

פסוק כז

על כן יאמרו המושלים. הבודים משלים מלבם, והם היו בלעם ובעור אביו, על דעת רז"ל, כי היו נושאים משלים בעתידות והיו אומרים באו חשבון, שלא היה סיחון יכול לכבשה הלך ושכר את בלעם וקללו, וזה שאמר בלק (במדבר כב) כי ידעתי את אשר תברך וגו'. **תבנה ותכונן**, בשם סיחון להיות עירו.

ודרשו רז"ל בפרק המוכר את הספינה (ב"ב עח) **על כן יאמרו המושלים** אלו המושלים ביצרם, **באו חשבון** באו ונחשוב חשבונו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה, אם אתה עושה כן **תבנה ותכונן**, תבנה בעוה"ז ותכונן לעוה"ב, **עיר סיחון** אם משים אדם עצמו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה, מה כתיב בתריה **כי אש יצאה מחשבון**, תצא אש ממי שמחשבין ותאכל את מי שאינן מחשבין. **ולהבה** מקרית צדיקים שנקראו סיחון דכתיב (שופטים ה':י') והולכי על דרך שיחו. **אכלה ער מואב** זה שמהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה. **בעלי במות ארנון** אלו המגיסין דעתן, דאמר מר כל המגיס דעתו כעובד ע"א. **ונירם**, אמר רשע אין רם. **אבד חשבון**, אבד חשבונו של עולם. **עד דיבון**, המתן עד שיבא דין. **ונשים עד נפח**, עד שתצא אש שאינה צריכה נפוח. **עד מידבא**, עד שתדוב נשמתן, ואמרי לה עד דעבד מאי דבעי.

פסוק כח

כי אש יצאה מחשבון. רמז לאנשים שקשרו בחשבון על מלכה.

אכלה ער מואב. שם מקום, כמו (רות א':א') מבית לחם יהודה.

פסוק כט

אוי לך מואב. קללהו שימסר בידו. **כמוש**. שם אלהי מואב. **נתן בניו**. הנותן נתן בניו. **פלטים**. פליטי חרב, כלומר בורחים. או נתן יחזור לכמוש, יאמר הכתוב כי היה עם מואב עובד לכמוש אלהיו, בונה במות ובוטח בו יותר מכל עם, כענין שכתוב (ישעיהו ט"ז:י"ב) והיה כי נראה כי נלאה מואב אל הבמה וגו', וכתיב (ירמיהו מ"ח:ז') ויצא כמוש בגולה, ולכך היו המושלים אומרים דרך לעג כי כמוש נתן בניו פלטים ובנותיו בשבית כמו שנקראו עמו, וכן כתיב (מלאכי ב':י"א) ובעל בת אל נכר, כן פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק ל

ונירם. אמר משה כאשר ירינו אותם אבד חשבון עד דיבון, ונשים עד נפח אז היתה שממה כל הארץ. או יהיה ונירם לשון ניר, שאמר והניר שלהם הוא ניר חשבון אבד.

פסוק לד

אל תירא אותו. לא היה ראוי למשה שיירא מזרוע בשר, כי כיון שהשכינה עמו מה יעשה לו אדם, והלא הנביא מזהיר לישראל (ישעיהו נ"א:י"ב) מי את ותיראי מאנוש ימות, כי יראת בשר ודם לצדיק הירא את ה' מפחיתות הנפש, ומשה עצמו יזהיר לישראל (דברים ל"א:ו') אל תיראו ואל תערצו מפניהם, (שם א) לא תערצון ולא תיראון מהם. אבל נתירא ממנו מזכות שידע לו מענין אברהם, והוא שדרשו רז"ל במסכת נדה פרק האשה שהיא עושה צרכיה (נדה דף סא) מכדי סיחון ועוג אחי הוו מפני מה נתירא מעוג ולא נתירא מסיחון מתשובתו של הקב"ה אתה מכיר מה בלבו של אותו צדיק, אינו אומר אל תירא אלא למתירא, מלמד שנתירא משה שמא תעמוד לו זכות אברהם, שנאמר (בראשית י"ד:י"ג) ויבא הפליט ויגד לאברם העברי, ואמר מר זה עוג שפלט מן המבול. והנה החכמים ז"ל סוברים בעוג זה שהוא אותו עוג של מבול ושהגיד לאברהם והאריך ימים רבים.

ויש שפירש שעוג זה אינו אותו של אברהם עצמו אבל היה ממשפחתו ומזרעו, ומשה נתירא ממנו שלא תעמוד לו זכות אבי אביו שהיה בזמן אברהם. ולפי זה כשאמרו כאן סיחון ועוג אחי הוו אם הכוונה אחים ממש מן האב והאם היה לו למשה להתירא מסיחון ג"כ כי גם הוא ראוי ליטול חלק בזכותו של עוג אבי אביו, אבל היו אחים מן האם, ועיקר זרעו של עוג הפליט לא נשאר אלא בעוג זה שהוא ממשפחתו ועיקר זרעו מן האב, ועל כן נתירא משה מעוג ולא נתירא מסיחון. אבל אנו אין לנו אלא מה שקבלו חז"ל בעוג זה שהוא ממש אותו עוג של אברהם.

וכן אמרו במדרש תנחומא ויבא הפליט ויגד כוונתו היתה כדי שיצא אברהם ויהרג, נתן לו הקב"ה שכר רגליו וחיה כל אותן שנים, ומצד אחר גבה ממנו שנפל ביד בניו, וכשבא משה לעשות מלחמה עמו נתירא ממנו, אמר אני בן ק"כ שנה וזה יותר מת"ק אלולא שהיה לו זכות לא חיה כל השנים הללו, א"ל הקב"ה אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו, אתה בידך הרגהו ועשית לו כאשר עשית לסיחון, עד כאן.

ויש לדעת כיון שסיחון ועוג אחים היו קודם המבול ועוג לבדו הוא שפלט ואנו רואין שלא נצולו כי אם שמונה שבתיבה, אם כן סיחון זה מהיכן יצא והיאך היו אחים שאמר עליהם אחי הוו.

וראיתי במדרש סיחון ועוג בני שמחזאל היו שהיה מבני האלהים, ושמחזאל בא על אשתו של חם סמוך לכניסתה לתיבה, וסיחון נולד בתיבה, ולכך שמש חם בתיבה כדי לחפות על אשתו. ולדעת רז"ל נצטרך לומר בסיחון שגם הוא האריך ימים כעוג אחיו,

ואריכות הימים של כל אחד היתה סבה לסבה ידועה מבעל הסבות יתברך, ומי יודע מחשבות השי"ת. ומה שאמרו בפרק הרואה (ברכות דף נד) מחייה בקרסוליה וקטליה, ירמוז כי משה בטל זכותו ושכר פסיעותיו, וכמו שפירש הרב הגדול מורי ר"ש נ"ר בפירוש ההגדות שחיבר. נמצאת למד שלא היתה יראתו של משה רבינו ע"ה על כחו וגבורתו ועל גובה קומתו, רק מזכותו, שהרי רצונו של הקב"ה אינו דבק באדם לפי הגבורה והכח כי אם לפי הזכות, שכן אמר הכתוב (תהילים קמ"ז:י-י"א) לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש ירצה, רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו.

פרק כב

פסוק ב

ברב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון (משלי יד, כח)

שלמה המלך ע"ה באר בכתוב הזה (משלי י"ד:כ"ח) כי רבוי העם הוא הדרת מלך וכבודו, לפי שיש בין אנשיו גבורים וחכמים שוין לו או למעלה ממנו, אבל מעלתו והתנשאותו על שאר השרים והסגנים הוא רבוי חיילותיו ורוחב מלכותו וממשלתו וזאת היא הסבה שהוא מעולה ומהודר מכלם, וכאשר יחסר לו העם ויפרדו מעליו זהו מחתת האדון, ומלת רזון מלשון רוזנים. ולפי מה שאמר הדרת מלך היה לו לומר מחתת מלך, אבל בא לומר כי העדר העם מחתה לו עד שהוסר ממנו שם המלכות וחזר כאחד הרוזנים המושלים בעם, ועל כן יקראנו הכתוב בשם רוזן לא בשם מלך, לפי שאין מלך בלא עם, וא"כ למדך הכתוב הזה כי בטחון המלך תלוי בבשר ודם כיון שהדרתו ומעלתו ברבוי העם ומחתתו בחסרונם. ועל הטעם הזה לא היה רצון הש"י שיהיה בינינו מלך לפי שבטחון העם במלך והמלך בטחונו בעמו, ואנחנו מקבלי התורה נצטוינו בה שנירא את הש"י, כענין שכתוב (דברים ו':י"ג) את ה' אלהיך תירא, גם נצטוינו שלא נירא מן הכנענים כענין שכתוב (שם ז) לא תירא מהם, וכתיב (שם לא) אל תיראו ואל תערצו מפניהם, וכיון שהתורה אסרה לנו הבטחון בבשר ודם וצותה אותנו להיות כל אחד ממנו בטחונו בה' יתברך לבדו, ובקיימנו זה לא נצטרך לאדם ויהיה כל אחד מישראל בטוח יותר מן המלך, אבל לפי שהיה גלוי וידוע לפניו יתעלה שעתידין ישראל לשאול להם מלך כשאר האומות אשר להם מלכים ושלטונים, על כן קבע להם בתורה מצות עשה לדעתם למנות להם מלך אחר שיחטאו בשאלם אותו, והוא שכתוב (שם יז) ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי, שום תשים עליך מלך, וראוי היה שיחשב זה להם לחטא כיון שהקב"ה הפליא ענינם בימי צאתם מארץ מצרים מכל העמים ורמם חלקם מכל אומה ולשון להיותו מולך עליהם ושכינתו בקרבם, ולכך הוקשה בעיני הקב"ה כששאלו להם מלך, וסופו הוכיח

על תחלתו שאבד שאול בסופו. ועל כן אמר שלמה המלך ע"ה בכאן ברב עם הדרת מלך, ולמדנו בכתוב הזה שהצדיק הבוטח בה' יתברך הוא בטוח יותר מהמלך, כי המלך ישים עיקר בטחונו בעמו, וא"כ ראוי שיהיה בטוח יותר הבוטח בהקב"ה מן הבוטח בעם, כי המלך הבוטח בעם לבד ולא בהקב"ה לפעמים יפול ביד אויביו וכל חיילותיו לא יועילו ולא יצילו אותו. וכן מצינו בסיחון ועוג שהיו בוטחין ברבוי חיילותיהם ובאין כנגד משה וישראל ולא הועיל להם כלום, שהרי ההיזק וההצלה ממנו אינו תלוי ברבוי עם אלא בגזרת השי"ת, כי פעמים אין התשועה ברב עם, כענין שכתוב (תהילים ל"ג:ט"ז) אין המלך נושע ברב חיל גבור לא ינצל ברב כח, ומן הידוע כי היו מלכים אדירים חזקים בגבורה ועריהם בצורות חזקות וחיילותיהם כחול אשר על שפת הים, וכיון שנאבדו כלם ונפלו ביד משה לכך נתירא בלק מלך מואב בשכבר מתו גבוריו אשר היה חוסה בהם ופחד לנפשו ממה שעשה ישראל לאמורי, וזהו שכתוב.

וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמרי. בלק בן צפור מלך מואב היה, כי כן יזכיר בסמוך ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא, וא"כ היה ראוי שיאמר וירא בלק בן צפור מלך מואב. ויתכן לפרש כי כאן גלה לנו הכתוב פחדו הגדול ממה שחסרו שני המלכים האלה סיחון ועוג, ועל כן באר הכתוב כי מן היום שראה את כל אשר עשה ישראל לאמורי לא היה מחשיב עצמו כמלך, ומפני זה הזכירו הכתוב בשמו סתם לא בשם מלך, ויהיה בעת ההיא בעת שנאבד האמורי, כלומר כשמתו אבל משמתו לא היה מחשיב עצמו כמלך לאמורי הידוע, זה סיחון ועוג, ולא היה במלכי כנען כאלה, כענין שכתוב (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים, משל למלך שהושיב שומרים לשמרו מן הגייס והיה בטוח בהם שהיו גבורים, עבר הגייס והרגם והיה מרתת על עצמו. אף בלק ראה מה נעשה בסיחון ועוג שהיה מעלה להם שכר לשמרו, והם היו שקולין כנגד כלם, שנאמר (תהילים קל"ה:י"א) לסיחון מלך האמורי ולעוג מלך הבשן ולכל ממלכות כנען, לפיכך ויגר מואב.

ובמדרש וירא בלק, כל ראייתם של רשעים לפורענות, וירא בלק הביא בלעם הרשע שבא לעקור אומה שלמה. (בראשית ט':כ"ב) וירא חם אבי כנען, (שם ו) ויראו בני האלהים את בנות האדם, (שם יב) ויראו אותה שרי פרעה, (שם לד) וירא אותה שכם בן חמור.

פסוק ד

ויאמר מואב אל זקני מדין. והלא שונאים היו זה את זה שנאמר (שם לו) המכה את מדין בשדה מואב, כלומר שבאו מדין על מואב למלחמה, אלא מיראתן של ישראל עשו שלום ביניהם, משל לשני כלבים שהיו צהובין זה לזה, בא זאב על אחד מהם, אמר בלבו אם

איני עוזרו היום הורג את זה ולמחר בא עלי, נתחברו שניהם על הזאב. ולמה נטלו עצה ממדין, לפי שראו שישראל נוצחים שלא כדרך העולם, אמרו מנהיגם של אלו במדין נתגדל נשאל להם מה מדתו, אמרו להם אין כחו אלא בפיו, אמרו אף אנו נבא עליהם באדם שאין כחו אלא בפיו. שהיו סבורים שמשה רבינו ע"ה כשאר אצטגנינין.

פסוק ה

פתורה. ע"ד הפשט שם מקומו הוא, וזהו שאמר ארץ בני עמו, וארמיים היו, כי כן כתיב (דברים כ"ג:ה') מפתור ארם נהרים.

וע"ד המדרש פתורה, נקרא פתורה מלשון פתרון, לפי שמתחלה היה פותר חלומות ואח"כ חזר קוסם ואח"כ עלה לרוה"ק.

פסוק ו

כי ידעתי את אשר תברך וגו'. מלמד שהיה מוחזק שקללתו חלה על המקולל, כענין שאמרו חז"ל אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך.

ודעת החכם רבי אברהם ז"ל שמתוך חכמת המזלות שהיה יודע כשהיה רואה מזלו של אדם שהיה בשפל והגיע עת רעתו היה מקלל אותו, וכאשר תבא אליו הרעה יחשבו הבריות שקללתו גרמה לו, ולכן הערים לדבר אל שרי בלק שאמר לא אוכל לעבור את פי ה', כי אין יכולת בנוצר לשנות מעשי היוצר או גזרותיו. ודעת רז"ל איננו כן.

פסוק ז

וקסמים בידם. מכאן שהיה בלעם קוסם, שהביאו לו קסמים בידם כדי שלא יוכל לדחותם ולומר אין בידי עתה כלי הקסמים. ויש מפרשים וקסמים, ושכר קסמים, כלומר שהביאו לו כסף וזהב בשכרו.

פסוק ח

לינו פה הלילה. ברוב גאותו וגאונו נראו לו שרי מואב פחותים, ועל כן אמר להם לינו פה הלילה, לינה בעלמא, אבל כששלח שלוחים אחרים רבים ונכבדים מאלה אמר להם שבו נא בזה, שהוא לשון עכוב, כמו (דברים א) ותשבו בקדש ימים רבים, ועוד שחלה פניהם שהוסיף לשון נא.

פסוק ט

ויבא אלהים אל בלעם. גלוי זה לכבוד ישראל היה, כי כן מצינו שהשכינה נגלית להדיוטות בשביל הצדיקים, כענין שנאמר (בראשית ל"א:כ"ד) ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה, וכן (שם כ) ויבא אלהים אל אבימלך.

ויאמר מי האנשים האלה עמך. לא מצינו בכל הכתובים שישאל הקב"ה אלא לרשעים לאותן שהוא רוצה להטעותן כדי להאבידם ולהשמידם עדי עד, כענין שכתוב (איוב

י"ב:כ"ג) משגיא לגוים ויאבדם, וזהו שכתוב בקין (בראשית ד':ט') אי הבל אחיך, לפי שהיה כופר בהשגחה ואמר לית דין ולית דיין ולית עלם אוחרן, רצה להטעותו שישאל לו כמי שאינו יודע, וכן כאן בבלעם רצה לשאול לו כדי להטעותו שיאמר עתים יודע ועתים אינו יודע.

וכן אמרו במדרש (משלי כ"ח:י'-י"א) משגה רשעים בדרך רע בשחותו הוא יפול ותמימים ינחלו טוב, זה בלעם הרשע, לפי שבתחלה היו הבריות גדורין בעריות שנאמר (בראשית כ"ט:ט') ורחל באה עם הצאן אשר לאביה, וכתיב (שמות ב':ט"ז) ולכהן מדין שבע בנות, עמד בלעם והטעה את הבריות בעריות, בשחותו הוא יפול, כשם שהטעה את הבריות כך הטעהו הקב"ה ואמר לו מי האנשים האלה עמך, אמר אותו רשע יש עתים שאינו יודע אף אני אעשה בבניו כל מה שאני חפץ.

פסוק יב

לא תלך עמהם. מה טעם, שלא תוכל לקלל אותם, כי אני ברכתים.

ובמדרש לא תלך עמהם א"ל אם כן אקללם במקומי, לא תאור את העם, אמר לו א"כ אברכם, כי ברוך הוא, אינם צריכין לברכתך, משל אומרים לצרעה לא מדובשיך ולא מעוקציך.

פסוק יג

ויאמר אל שרי בלק. לא הזכיר זקני מדין לפי שבלק הוא העקר והוא השולח לקראתו.

כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם. אין חפץ השם בשליחות זה כלל, כי מחשבתו של בלעם היתה שלא ירשהו השם ללכת כלל ואפילו עם שרים רבים ונכבדים מן הראשונים.

והנה בלק חשד אותו כי מעצמו אמר דבר זה כדי להרבות לו מחיר, וזהו שכתוב ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה, להראות לו כי הוא חפץ בו מאד כדי לתת לו הון ועושר ככל אשר יגזור עליו, ובלעם השיב להם בכל ממונו לא אוכל לעבור את פי ה', כי הוא אלהי ולא אוכל לעשות קטנה או גדולה אם אעבור את פיו.

ובמדרש כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם, אלא עם שרים גדולים, מכאן אתה למד שהיו בו שלשה דברים, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה, עין רעה דכתיב (במדבר כ"ד:ב') וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו, רוח גבוהה דכתיב כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם, נפש רחבה דכתיב אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב, ומזה למדנו שהיה חומד ממון אחרים, אמר ראוי הוא שיתן לי כל כסף וזהב שיש לו שהרי צריך הוא לשכור חיילות וספק נוצח וספק אינו נוצח ואני בודאי נוצח.

פסוק יח

ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק. למעלה הזכיר שרי בלק באותן שהיו פחותין, ובאלו שהיו רבים ונכבדים אמר עבדי בלק, והענין כי בלעם היה גבה עינים ורחב לבב והראשונים שבאו לפניו בהכנעה ודברו לו בלשון רכה הזכיר בהם שרים אבל אלו שדברו אליו דרך גאוה, כה אמר בלק בן צפור אל נא תמנע מהלוך אלי, קראם עבדים לבאר כי היו שפלים בעיניו ולא היה מחשיבם רק כעבדים, ועוד לבאר כי כשם שהיו הם עבדי בלק שהיה מלך בשר ודם אין רשאין לעבור מצותיו כלל על אחת כמה וכמה שאינו רשאי לעבור את פי הש"י וזה שאמר אם יתן לי בלק וגו'.

פסוק יט

ועתה שבו נא בזה. במקום הזה. **גם אתם הלילה**. לכך נפרע הקב"ה ממואב בלילה (ישעיהו ט"ו:א') כי בליל שודד ער מואב נדמה כי בליל שודד קיר מואב נדמה, כנגד שתי לילות הללו שנשתלחו שלוחי מואב לבלעם, כך דרשו רז"ל.

פסוק כ

אם לקרוא לך באו האנשים קום לך אתם. והלא כבר נאמר לא תלך עמהם, אבל הוא כענין (במדבר יג) שלח לך אנשים, א"ל הקב"ה שלח לך לדעתך, אני איני מצוה לך, לפי שכבר אמרתי להם במצרים (שמות ג':ט"ז-י"ז) אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה ורחבה, ואמרתי להם אחרי כן (דברים א) עלה רש, והם לא האמינו אבל אמרו (שם) נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ, ורצה הקב"ה לילך אחר דעתם ואמר למשה שלח לך אנשים. אף כאן אמר הקב"ה לבלעם לא תלך עמהם, ואח"כ אמר לו קום לך אתם, רצה לילך אחר דעתו. מכאן אתה לומד שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו.

ויש מפרשים כי מה שאמר לא תלך עמהם באורו על מנת לקלל, ואחר כך אמר אם לקרוא לך באו האנשים לקריאה בלבד, שתלך עמהם, קום לך אתם על מנת שלא לקלל.

ואך את הדבר אשר אדבר אליך. אפילו לומר לך לברך שתברך אותם.

ובכאן יש לשאול אם היה כח בדבר בלעם להזיק ולהועיל אם לא. אם תאמר היה, היאך אפשר שיהיה כח בבשר ודם לשנות גזרת הבורא, ואם הבורא גזר על ישראל שנאמר כי ברוך הוא היאך יש כח בקללתו לשנות מה שגזר כבר, ואם תאמר לא היה ממש בקללה א"כ למה מנעו הקב"ה ואמר לו לא תאור את העם, יקלל בלעם כל היום ובלבד שיברך הקב"ה, כענין שכתוב (תהלים קט) יקללו המה ואתה תברך. והתשובה בזה כי בלעם לא היה כח בדברו כלל שתחול ברכתו או קללתו, וראיה שאין בקללה כח בדבורו מה שמצינו מבואר שאין בברכה כח בדבורו, כי אילו היה כח בדבורו בענין הברכה

כשהוברר לו הדבר שאין רצונו של הקב"ה לקלל את ישראל כמו שהיה בלק מצוה עליו למה לא ברך לבלק ועמו, והנה תשלם בזה כוונתו של בלק שלא ישלוט בו ישראל, או למה ידחוק עצמו בשכירות כסף וזהב של בלק, יברך את עצמו שיהיה מלך גדול על כל המלכים כלן ולא יצטרך לכספו ולזהבו, וכבר מצינו מפורש שברך את עצמו באמרו (במדבר כג) תמות נפשי מות ישרים, ולא נתקיימה ברכתו אלא שהיתה אחריתו רעה ותקותו מפח נפש שהרי מת מיתה משונה דכתיב (יהושע יג) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב, נמצאת למד שלא היה כח בדבורו לקללם זהו מצד דבורו, אבל מצד חכמתו שהיה יודע לכוין השעה שהקב"ה כועס בה היה בודאי כח בדבורו לקלל. ומכל מקום עדיין הקושיא במקומה עומדת, כי מאחר שהקב"ה לא כעס באותן הימים נמצא שכל דבריו וחכמתו בטל וכשל כחו מצד דבורו וחכמתו, שהרי אין כח בקללתו אלא בשעת הכעס וכיון שאין שעת הכעס רפו ידי חכמתו, וא"כ למה לא הניחו לקלל ואמר לא תאור את העם. התשובה בזה כי גלוי וידוע לפניו יתברך דבר המגפה העתיד להיות, וכדי שלא יאמרו בשביל קללתו של בלעם באה המגפה על כן מנעו מלקלל. אבל ודאי לא היה לבלעם שום כח מצד דבורו לא בברכה ולא בקללה רק מצד חכמתו בכוון השעה שהקב"ה כועס בה.

פסוק כב

ויחר אף אלהים. כי הלך בכונה שיקלל. **ויתיצב מלאך ה' בדרך לשטן לו**. בלעם נשתמש באומנות שאינה שלו, הפה נתן ליעקב שאמר (בראשית כ"ז:כ"ב) הקול קול יעקב, ולפיכך נשתמש המלאך באומנות שאינה שלו, שהרי מלאך של רחמים היה ונעשה לשטן, זה שכתוב הנה אנכי יצאתי לשטן, מדה כנגד מדה.

פסוק כג

ותרא האתון את מלאך ה' נצב בדרך. ראיה זו הרגשה היא איננה ראית עין, כי אין המלאכים מושגים לעיני אדם כל שכן לעיני הבהמות, ואין צריך לומר כי איננה ראית שכל כי הבהמה אין לה שכל, אבל ענין ראיתה שהרגישה בדבר מפחיד אותה ושהיה מעכבה מלעבור ולא ידעה מה הוא, שלא היתה השגתה בכך, שאם כן היה לה לומר בדבורה מלאך ה' עומד לנגדי וחרבו שלופה בידו ועל כן הוצרכתי לעכבך, כך פירש הרמב"ן ז"ל.

ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה. חפץ גדול היה לאותו רשע לקלל את ישראל, שאין לך אדם בעולם שיראה בדרך הסימנים שראה הוא שלא יחזור, וכל שכן מנחש וקוסם כמוהו שכל אומנותו היתה לקראת נחשים, כי מתחלה נטתה האתון מן הדרך הישר ועקמה כנגד השדה זהו שאמר ותט האתון, שניה ותלחץ אל הקיר ותלחץ את רגל בלעם,

רמזה לו בטול פסיעותיו ועכוב הליכתו כי אין רצון הקב"ה על הכוונה שהיה הולך, שלישית ותרבץ תחת בלעם שרבצה תחתיו ולא רצתה ללכת כלל, וכל אלה רמזים לו כי אותו הדרך לא בחר בו ה', רביעית הנס הגדול שנעשה בדבור האתון, ובכאן פירש לו כי כוונתו רעה בענין הדבור והודיעו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם, והנה הש"י יכול למנוע ממנו הדבור ולשומו בפי הבהמה ועל כן אין לו להתגאות בכח הדבור, חמישית נתפרש לו הדבר יותר כדי לבטל הליכתו על הכוונה שהיה בה ועל כן נגלה אליו מלאך ה' ואמר לו בפירוש הנה אנכי יצאתי לשטן, בעבור כי היה הולך על הכוונה רעה וירט הדרך, כי הקב"ה אמר לו שילך בדרך על מנת שלא לקלל זהו שאמר קום לך אתם, והוא ירט הדרך כלומר עיות הדרך והולך לנגדי. ואחר כל זה הזכיר שיחזור מן הדרך זהו שאמר לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך ועתה אם רע בעיניך אשובה לי.

פסוק כח

ויפתח ה' את פי האתון. ע"ד הפשט דבור האתון נס גדול וחוץ מדרך הטבע והיה זה לכבוד ישראל, כי הקב"ה הפליא לעשות ורצה לשנות סדרי בראשית בדבור הבהמה לומר שאפילו הבהמה תכיר ותדע שאין השליחות הזה ראוי להעשות, והנה זה כאדם שאומר להרים שיכסוהו ולגבעות שיפלו עליו, ואין צריך לומר המין האנושי שהוא משכיל, כי אפילו הבהמה שאין לה שכל תשכיל שאין ראוי להסכים בקללת עם כי ברוך הוא.

ואם תשכיל בנסתר בענין הפרשה תמצא כי דבור האתון כדבור הנחש, וזה וזה לא מדעת עצמן כי אין בהם נפש מדברת, וטעם זה סמך לויפתח ה' את פי האתון ויגל ה' את עיני בלעם וירא את מלאך ה', כי תיכף שדברה ומתה נגלה לו המלאך ודבר עמו, ולכך הזכיר בפרשה שלשה פעמים ותרא האתון את מלאך ה', כי נטיתה מן הדרך ולחיצת הרגל והרביצה שהם שלשה סימנים כל אחד ואחד היה מצד המלאך, ואין צריך לומר הסימן הרביעי שהוא הדבור.

והסתכל בדבור המלאך שאמר לו על מה הכית את אתונך זה שלש רגלים, הושוה עם הדבור של אתון שאמר לו מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים. ותשכיל בכאן שלשה אנשים נצבים שהיו אנשים ממש והיו מלאכים ממש, וזה תבין בדברי המלאך שהזכיר לו יצאתי, והיה יכול לומר הנה אנכי לשטן, אבל אמר יצאתי כלומר אחר דבור האתון יצאתי אני לדבר לך ולהשטין לך, וזהו מבואר.

פסוק כט

כי התעללת בי. היה ראוי בלעם שיתמה בפלא הגדול הזה של דבור האתון ושירעיש מן הנס המחודש והמבהיל את כל ההולכים עמו בדרך, והיה לו לחשוב ולהתבונן כי מאת

ה' היתה זאת לסכל עצתו ולהשיב חכמתו אחור, אבל מתוך אכזריותו ורוע טבעו ומרוב חפצו ללכת לקח הענין בדרך תמות, ולכך השיב כאדם שמדבר עם חברו כי התעללת בי. ושרי מואב ושני נעריו שראו הפלא הזה ולא שאלו לו ולא דברו מאומה, אפשר לומר כי היו כלם קודמין לו בדרך ובהשארו יחידי אחור אירע לו הנס הזה, והם לא ראו כי לא היו במעמד אחד, או אולי היה הכל במעמד אחד ולא היו רואים ושומעים כי אם בלעם לבדו כי כן יקרה לאנשי רוח הקדש, כענין שכתוב בדניאל (י, ז) וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה.

פסוק לא

וחרבו שלופה בידו. רמז לו שסופו שימות בחרב, הדא הוא דכתיב (יהושע יג) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב.

פסוק לג

אולי נטתה מפני. לולא שנטתה מפני כאשר הרגתיה, הרגתיך ואותה החייתי. מכאן שמתה האתון אחר שדברה, או מטעם המדרש שאומר שלא יהו האמוריים עושים ממנה עבודה זרה, או מטעם שכבר השלימה מנויה כפי מה שנגזר משׁשׁת ימי בראשית בין השמשות, כענין שמצינו בדג של יונה שאמר הכתוב (יונה ב) וימן ה' דג גדול לבלוע את יונה, וטעם גדול, בשנים, אע"פ שהיה גדול בגוף היו דגים רבים בים גדולים ממנו, והכוונה בלשון וימן שמנהו לכך משׁשׁת ימי בראשית, וזהו שאמר לבלוע ולא אמר ויבלע. וכיון שבלעו ועשה מנויו מת הדג כי לא נברא אלא לכך, וזהו ששנה הלשון אחר כך מדג לדגה, דכתיב (שם) ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה, ועל זה אמר מבטן שאול שועתי.

פסוק לד

ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי. דרשו רז"ל מכאן כל החוטא ואומר חטאתי אין רשות למלאך ליגע בו.

כי לא ידעתי. הוא היה משבח עצמו ואומר ויודע דעת עליון, ועכשיו אמר לא ידעתי.

פסוק לה

אותו תדבר. ולמעלה אמר לו אותו תעשה, וזה יורה כי המלאך נגלה אליו להזהירו על הדבור.

פסוק מא

במות בעל. בשלשה מקומות בנה כ"א מזבחות, שבעה בבמות בעל ושבעה בשדה צופים ראש הפסגה ושבעה בבעל פעור הרי כ"א, והיה מקריב על כל מזבח פר ואיל ונמצא

שכל קרבנותיו בשלשה מקומות אלו מ"ב קרבנות, ומה שהזכיר בקר וצאן, פירש רש"י ז"ל דבר מועט.

ויש לתמוה מה ראה הרב לפרש כן כי בקר שם הכלל הוא, ואפשר שהוצרך לפרש כן כי עשה זה במתכוין כדי שלא יאריך בסעודה, ויקלל לישראל, אבל אין במשמעות הלשון מעוט.

וירא משם קצה העם. ולא כלם, לפי שהיו חונים בארבע רוחות השמים, והיה בלק מתכוין בכל פעם ופעם להעלות את בלעם במקום גבוה שיראה העם משם ויתכוין אליהם בכח ההבטה שיביט בהם כי זה מכחות הנפש, וכענין הנזכר בדברי רז"ל דלי גבינאי דבעינא למחזיה דלי ליה יהב ביה עיניה ונח נפשיה. וטעם הענין הזה שהיה נהוג אצל החכמים ז"ל היה מפני חלישות דעתו של החכם השלם שאי אפשר לו בלא הרהור תורה ואפילו רגע, ומתוך שמחלישין דעתו ומחשבתו נפסקה מהחכמה שהוא מחשב בה תמיד ומי שגורם לו כן הרי הוא כמקצץ בנטיעות וראוי שתחול הקללה עליו, ומזה אמר הכתוב (קהלת י׳:ט׳) בוקע עצים יסכן בם, כי הגורם להפסיק ולבקע החכמה שהיא עץ חיים ראוי שיסתכן בעצמו, אע"פ שמצינו בחסידי עליון גדולים בחכמה שאין דבורם וחלישות דעתם עושה רושם כי הענין הוא סגולה בנפש, ומלבד חכמת האדם צריך עוד שתהיה סגולה זו בנפשו השכלית, וכאשר יצטרפו בו שני דברים הללו שתהיה החכמה נטועה בו והסגולה הזאת בנפשו אז יפליא לעשות בכל מי שיחליש דעתו להיותו נכוה בגחלתו.

פרק כג

פסוק ג

וילך שפי. תרגומו יחידאי, ואין לו חבר.

והחכם רבי אברהם ז"ל פירש שהוא מלשון (ישעיה מא) על שפיים, שהוא מקום גבוה ושעורו וילך אל שפי, וכן (במדבר י״א:ל״ה) נסעו העם חצרות, כי היה נוסע ממקום למקום כמנהג מנחש, עד כאן. וירמוז לך הכתוב אע"פ שהיה מחזר אחר מקום גבוה כדי שיראם מקובצים במקום אחד ויכוין בהם לקללה, אעפ"כ לא מצא אותם אלא מפוזרים לארבע רוחות העולם, וזהו מלת שפ"י שה פזורה ישראל. ובמדרש שפי חגר ברגלו אחת, אבל שמשון חגר בשתי רגליו, כתיב הכא שפי וכתיב התם (בראשית מט) שפיפון.

פסוק ד

ויקר אלהים אל בלעם. ע"ד הפשט לשון מקרה, כי לכבודם של ישראל בא אליו הדבור בדרך מקרה, ועל כן הזכיר בו הכתוב ויבא אלהים אל בלעם, כי לא מצינו הלשון הזה

בשום נביא רק במי שלא הגיע למדרגת נביא כגון אבימלך ולבן. ועוד יכלול לשון ויקר כי קרה לבלעם כמקרים אשר יקרו לאותם שיש להם רוח הקדש בעת שהם מתבודדים ושהם מתלבשים ביחוד ועומדים מרעידים. ואחר כך הזכיר ויקר ה' אל בלעם כי גדלה השגתו ועלה ענינו להתנבא בשם המיוחד כנבואת משה ובזה הכיר כי אי אפשר בקללתם כלל, כי מדת רחמים עמהם להצילם, ומתחלה כשהיה שומע במדת הדין היה מיחל שימצא מקום לקללתו שתהיה מדת הדין מתוחה כנגדם, אבל אחר ששמע במדת רחמים נכזבה תוחלתו. והמעלה הגדולה הזאת אשר עלה אליה לא היתה אלא לפי שעה לכבודן של ישראל כדי שלא יהא פתחון פה לאומות לומר ליום הדין אלו היו לנו נביאים כישראל היינו חוזרים למוטב, וכדי שיהיה פתחון פה לישראל כנגד אומות העולם וישמעו אומות העולם הבטחת נפלאות על ישראל מפי הנביא שלהם שהוא קטיגור של ישראל. והנה כאשר השלים נבואתו באותן הבטחות נסתלקה הנבואה ממנו וחזר לקסמיו, שנאמר (יהושע יג) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב, וזה יורה כי מת קוסם ולא נמשכה לו הנבואה אחר כן.

וע"ד המדרש ויקר אלהים אל בלעם, מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם נביאי ישראל נתגלה עליהם ביום שנאמר (שמות ו) ביום דבר ה' אל משה, נביאי אומות העולם בלילה שנאמר (בראשית לא) ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה, (שם כ) ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה, ויבא אלהים אל בלעם לילה, משל למלך שהיתה לו אשה ופילגש כשבא אל האשה לא היה מתבייש לבא אליה ביום לעיני הכל אבל כשבא אל הפילגש היה בא בהחבא בלילה. נביאי ישראל מתגלה להם בדבור שלם שנאמר (ויקרא א) ויקרא אל משה, נביאי אומות העולם בחצי דבור שנאמר ויקר אלהים אל בלעם. נביאי ישראל מדבר עמהם בלשון טהרה וקדושה שנאמר (שמות יט) ויקרא ה' למשה, כמה דאת אמר (ישעיה ו) וקרא זה אל זה ואמר קדוש, נביאי אומות העולם בלשון טומאה וקרי שנאמר ויקר אלהים אל בלעם. משל למה הדבר דומה לשנים המבקשים בפתחו של מלך, אחד אוהבו של מלך ואחד מצורע, אמר המלך אוהבי יכנס, מצורע לא יכנס שלא יטמא פלטרין שלי, אלא אני הולך לקראתו שנאמר ויקר אלהים אל בלעם, הלך לקראתו.

את שבעת המזבחות ערכתי. על דרך הפשט את שבעת המזבחות שבנה בלק ערכתי עליהם הקרבנות כדי שיהיו לרצון לפניך, ולכך הזכירם בלשון ידיעה.

וע"ד המדרש לכך הזכירם בלשון ידיעה לפי שמצינו צדיקים שעשו מזבחות מיום שנברא העולם ועד בלעם, ואלו הם, אדם קין הבל נח אברהם יצחק ויעקב, כל אחד בנה את שלו ובלעם כנגד כלם, לכך הזכיר בה"א הידיעה.

וע"ד החכמה את שבעת המזבחות ערכתי, אחז הכתוב חשבון שבעה לפי שהוא הקף אמצעי, כי מן הידוע שארבע הקפים הם, הקף היום, והשבוע, והחדש, והשנה. הקף היום הוא שהשמש מקיף בגלגלו ביום אחד ממזרח למערב, וזהו הקף ראשון שהוא התנועה היומית וכשנשלם היום חוזר חלילה, וכן בכל יום ויום. ויש הקף אחר והוא הקף השבוע, שהרי כשנשלם השבוע חוזרים חלילה ומונים שבוע אחר. ועוד יש הקף אחר והוא הקף הירח בכל חדש וחדש, והקף אמצעי אשר בין היום והחדש הוא הקף שבעה ימי השבוע, ולפיכך הקף השבעה הוא אמצעי בין היום השמשי וחדש הירחי, ולפי שכל עניני הטבע נמשכין אחר ההקף הזה האמצעי ועניני התורה יתקרבו תמיד לעניני הטבע, לכך באו מצות רבות בתורה לחשבון שבעה, כגון ימי הפסח וכיוצא בהם, לפי שהוא חשבון ההקף האמצעי כנגד שבעה כוכבי לכת אשר כל עמודי הטבע נשענים עליו, שאין לומר שיהיו ימי הפסח שנה תמימה שהוא הקף רביעי, כשתכלה השנה חוזרין חלילה ומונין שנה אחרת, לפי שלא היה הדבר ניכר, ואלו היה יום אחד בלבד היה זמן מועט, ואלו היה חדש אחד היה מרובה, ולכך רצתה התורה להתקרב אל הטבע להיות זמן הפסח בחשבון הקף האמצעי והבינוני. ולפי הטעם הזה עשה בלעם המזבחות שבעה לרמז על ההקף האמצעי הזה, כי כלו היה טבעי וחכם בחכמת המזלות, זה דעת הרמב"ם ז"ל.

וע"ד הקבלה את שבעת המזבחות ערכתי, מה שעשה מהם שבעה ומה שהזכירם בה"א הידיעה הכל בהשגחה גמורה וכוונה ידועה, כי בלעם ברוב חשקו לקלל רצה להמשיך רצון מהמחשבה הטהורה אל כל השבעה ולהשפיע בהם כח, ולא הספיק אצלו שיעשה מזבח אחד ועשה שבעה מזבחות כדי שיפעלו כל המדות רצונו ויספיקו מחשבתו בהמשכת הרצון ועלו קרבנותיו בהשלשה המקומות מ"ב.

והנה שבעת המזבחות האלה הם שבעת ימי בראשית ושבעה נרות המנורה, והם הנקראים צרור החיים, כי הם ענין מיוחד למעלה מתפרד למטה לפי המקבלים, וזה באור הכתוב את שבעת המזבחות של מעלה ערכתי למטה.

והחכם רבי אברהם ז"ל במליצתו הצחה כוון לזה אם תתכוון בה, הוא שאמר ובתת שלם לשלם אז תתחדש רוח בינה.

פסוק ז

מן ארם ינחני בלק וגו' מהררי קדם. ממזרח. ואומר לכה ארה לי יעקב פירש"י ז"ל כמה הוא טפש שטלטלני ממקומי כדי לקלל העם הנקרא חלק ה', ואלמלא הם לא באנו לעולם, שבזכות אברהם בא בלק מלך מואב מזרע לוט, שנאמר (בראשית י"ט:כ"ט) ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט, ובזכות יעקב באתי אני, שלא היו ללבן בנים מתחלה אלא בנות, שהרי רחל רועה, ומשבא יעקב אצלו זכה לבנים שנאמר (שם לא) וישמע את דברי בני לבן, וכן לבן אמר (שם ל) נחשתי ויברכני ה' בגללך, ואתה אומר לי לקלל את שניהם, נמצינו שנינו כפויי טובה.

לכה ארה לי יעקב. הזכיר שני השמות יעקב וישראל, ומכאן שצריך לקלל בכל שמותיו מי שרוצה לקלל, ושיקלל במדת יום ובמדת לילה, וזהו שסמך מיד מה אקוב לא קבה אל, ולא אמר זעם כענין שכתוב (תהילים ז':י"ב) ואל זועם בכל יום, אלא שכוון להזכיר שתי המדות, וזהו דבר איוב (איוב ג':ג') יקבוהו אוררי יום. אבל מה שהזכיר (שם) יאבד יום והלילה, בזה היתה כוונתו רעה לכפור בעקר, ועל זה דרשו רז"ל רגם את האיקונין קלל את השלטון. וכן יצטרך לראותו בעיניו כי יועיל הרבה לחול בו קללתו בעת ההבטה, ומפני זה העלה בלק את בלעם למקומות הגבוהים בכל פעם ופעם. ובענין הברכה גם כן כשירצו לברכו צריך הוא שיזכיר שמותיו, כענין שכתוב מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. ולשון ארה לי היה לו לומר ארה ליעקב, אבל בלעם היה אומר כן הנה בלק אומר לארר את עצמי כיון שהוא אומר לארר את יעקב. וכן אמרו במדרש אמר לו בלעם מי שהוא מארר את אלו לעצמו הוא מארר, שכן כתיב (בראשית י"ב:ג') ומקללך אאור. וכן כל לשון קללה שיזכיר בלק על ישראל בכל פעם ופעם היה מחזירה כלפי עצמו, ארה לי קבה לי קבנו לי וקבותו לי.

פסוק ח

מה אקוב לא קבה אל. אף כשהיו ראויין לקללה במעשה העגל לא זז מלחבבן לא פסקו ענני כבוד והמן והבאר, וכן כתוב בעזרא (נחמיה ט':י"ח) אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך מארץ מצרים ויעשו נאצות גדולות, ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר עמוד הענן לא סר מעליהם ביומם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ואת הדרך אשר ילכו בה, ורוחך הטובה נתת להשכילם ומנך לא מנעת מפיהם ומים נתת להם לצמאם.

ויתכן לפרש מה אקוב לא קבה אל, אמר כן על יעקב שנקרא אל שנאמר (בראשית ל"ג:כ') ויקרא לו אל אלהי ישראל, ודרשו רז"ל מי קראו אל, אלהי ישראל, ולומר שאף

בשעת כעסו כשקלל לא קלל אלא אפם, ומה אזעום לא זעם ה' בכל הימים הללו, וכל כחי וחכמתי אינה אלא בשעת כעסו.

פסוק ט

כי מראש צורים אראנו. על דרך הפשט הוא המקום הגבוה שהזכיר למעלה וילך שפי. **וע"ד** המדרש צורים אלו האבות, ומגבעות אלו השבטים. וקרא האבות צורים לפי שהם נמשלים להרים שנאמר (מיכה ו':ב') שמעו הרים את ריב ה', וכתיב (שם) קום ריב את ההרים, ולפי שהיה אברהם ראש להם וראש האמונה והיחוד לכך קראו הכתוב ראש צורים. וקרא לשנים עשר שבטי יעקב גבעות כי הם למטה ממדרגת האבות, כשם שהגבעות למטה מהצורים הגדולים. ואחר שהזכיר מעלת ראשיתם ההרים שהיו עיקר תולדותם ושורש יחוסם שהיו השורש הטוב שממנו תתפרסם מעלת הענפים והוסיף לפרש מעלת אחריתם, הוא שאמר הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. ויהיה קשור הכתובים כן, אמר מה אקוב ומה אזעם ואני רואה אומה זו שיסודה ועקרה גדול, ועקירתה אינו דבר קל לא מצד ראשיתם ולא מצד אחריתם, לא מצד ראשיתם לפי ששרשם חזק כחוזק הצור שאין כח באדם לעקרו, כי הם משתלשלים ובאים מן הצורים והגבעות הם האבות והשבטים שזכותם חזק מצור, ועל כן אי אפשר לי לבא כנגדם לא מצד ראשיתם ולא מצד אחריתם לפי שהן עתידין שינחלו העולם באחרית הימים, וכל העכו"ם יהיו אובדים והם לבדם קיימים, וזהו שאמר לבדד ישכון. ולשון בדד הוא יחיד, כענין שנאמר (איכה א':א') איכה ישבה בדד, ונקרא היחיד בדד לפי שהיחיד מתבודד, ומלת לבדד כוללת בדד וכוללת לבדם כי התיבה תשמש לשתי פנים, והכוונה כשאמר לבדד כי הוא עם מיוחד לא יתחשב בשאר העמים, אבל הוא מובדל מהם בתורתו ואמונתו, וכענין שכתוב (ויקרא כ':כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, וכשאמר לבדד הכוונה שהם עם מיוחד לבדד, כלומר לשם המיוחד שכתוב בו (דברים ל"ב:י"ב) ה' בדד ינחנו, ומפני זה הזכיר לבדד כי היה ראוי לומר הן עם בדד ישכון כענין שאמר משה (שם לג) וישכון ישראל בטח בדד, אבל הענין לרמוז כי העם מיוחד בשאר הגוים לא יתחשב, והוא מיוחד לשם המיוחד שהוא אלהי ישראל אשר באלהי הגוים לא יתחשב. **והנה** משה רבינו ע"ה רמז בדבריו באמרו (שם) אשריך ישראל מי כמוך, ובאמרו (שם) אין כאל ישורון, באר כי ישראל עם מיוחד אין כמוהו בשאר העמים, וכן אלהי ישראל מיוחד אין כמוהו באלהי העמים. וכן מצינו שהתנבא דניאל באבדן כל העכו"ם ושתהיה המלכות קיימת לישראל לעולם, הוא שהזכיר באבדן העכו"ם (דניאל ז':י"א) והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא, ועל אבדן שאר העכו"ם (שם) ושאר חיותא העדיו שלטנהון

וארכא בחיין יהיבת להון עד זמן ועדן, ועל קיום ישראל לעולם אמר אחריו על מלך המשיח (שם) וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקרבוהי, וליה יהיב שולטן ויקר ומלכו וכל עממיא אומיא ולשניא ליה יפלחון שלטניה שלטן עלם די לא יעדה ומלכותיה די לא תתחבל.

וע"ד החכמה צורים הם שבעה כוכבי לכת, גבעות אלו י"ב מזלות, והמשיל הכוכבים שהם קבועים בגלגל לצורים הקבועים בארץ, כי כשם שאבני הבנין לשוכני בתי חומר נגזרים מן הצורים, כן בניני העולם השפל הזה והפעולות שבו נגזרות ובאות מן הכוכבים, והמשיל הגלגל לראש שהוא תחלת הגוף ועליונו כן הגלגל תחלת הסבות וראשית הפעולות בכח הבורא וגזרתו. והאיש הזה הקוסם לא היה לו חלק באלהי ישראל אבל היה לו חלק הכוכבים והמזלות, ומתוך חכמתו הגדולה בחכמת התכונה היה רואה במשפטי הכוכבים ובחכמת המזלות המעלה הגדולה אשר ישראל מעותדים לה לעתיד שישכנו לבדד ולא יתערבו בגוים ולא ימירו כבוד אמונתם באמונה אחרת, וזהו שאמר הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב.

פסוק י

מי מנה עפר יעקב. ע"ד הפשט מי יכול למנות בני יעקב שהם כעפר ומי יכול לתת מספר בחלק רביעי שבישראל, ולשון רובע ישראל הכוונה על דגל אחד, כי ארבעה דגלים היו.

ואמר **תמות נפשי מות ישרים** כי התאוה למות ובלבד שתהיה אחריתו כאחרית ישראל שהם חלק ה' ולא חלק הכוכבים והמזלות כמוהו, והיה רואה אחריתו מתוך החכמה הזאת שהוא עתיד ליפול בחרב, ולכך התפלל על זה.

וע"ד המדרש מי מנה עפר יעקב, מי מנה המצות שישראל מקיימים בעפר, (דברים כ"ב:י') לא תחרוש בשור ובחמור, (ויקרא י"ט:י"ט) שדך לא תזרע כלאים, אפר פרה עפר סוטה, עד כאן. והמצות הללו מועטות הן, והכוונה על שכר המצות הללו שאין תכלית לשכרן הטוב. דבר אחר מי מנה עופרן של ישראל שהגיעו לעונות אשה וכובשים יצרם ואינם עוברים עבירה.

ועל דרך החכמה יתכן לפרש מי מנה עפר יעקב כי ירמוז לענין תחית המתים, כי אחר שבאר על זמן הגאולה באחרית הימים שישכנו ישראל לבדם סמך לו מיד ענין תחית המתים, ואמר מי מנה עפר יעקב אלו ישני עפר, שבזמן התחיה אין להם מנין ומספר, וכן כתוב (דניאל י"ב:ב') ורבים מישני אדמת עפר יקיצו. הזכיר בהם שתי לשונות מנין ומספר, לפי שישראל נמשלו לכוכבים, וכתיב (תהילים קמ"ז:ד') מונה מספר לכוכבים, והזכיר בהם שתי לשונות יעקב וישראל, ממה שכבר נתבאר כי יעקב רמז לגוף וישראל

רמז לנפש, וכן הנביא אומר (ישעיהו מ"ג:א') בוראך יעקב ויוצרך ישראל, ייחס הבריאה ליעקב והיצירה לישראל, וכן כתוב (שם מה) יוצר אור ובורא חשך, ייחס הבריאה לחשך והיצירה לאור. הסתכל אמרו עפר יעקב ולא אמר עפר ישראל ואמר את רובע ישראל לרמוז כי הנפש תחזור את ארבע יסודות העפר. ואמר תמות נפשי מלת נפשי במקום הזה הוא הגוף, כי הנפש לא תמות, וכן (ויקרא ה':א') ונפש כי תחטא, (שם ז) והנפש האוכלת, כי הנפש השכלית אינה חוטאת ולא אוכלת, והרי אנו מעידים על הגוף שהוא האוכל, אבל מפני שאין הגוף כלום בלא נפש והנפש עקר לכך יכנו הכתובים הגוף בלשון נפש. וגלה לנו בכאן על עולם הנשמות ועל עולם הבא שהוא אחר התחיה שהוא התכלית המבוקש ותקות כל מקוה והוא אחרית הטוב הגנוז והצפון. ודבר ידוע כי עולם הנשמות הוא הבא לאדם מיד תכף אחר הפרדה מן העולם הזה, על כן בקש זה שיזכה אחר מיתה מיד לעולם הנשמות שזו היא מיתת ישרים, ובקש עוד שיזכה באחרית הזמן אל העולם הבא שהוא מזומן למי שהוא עתה בעולם הנשמות, וזהו שאמר ותהי אחריתי כמוהו, כי העולם הבא שהוא אחר התחיה והוא אחרית עולם הנשמות וסוף כל התענוגים. ולמדנו מכלל דברי המשל הזה שיספר בשבחן של ישראל ומעלתם הגדולה מצד ראשיתם ואחריתם שינחלו כל העולם הזה שיזכו לתחית המתים לחיי העולם הבא שאחר התחיה, ובאר בזה כי ישראל לבדם הם נוחלים כל זה עד שהוא עצמו כשבא לקלל ברך עצמו בברכתם, ואילו שמענו הבטחות מופלאות כאלו מפי נביא אחד מנביאי ישראל לא היה כבודנו ותפארתנו כל כך כמו עתה ששמענו מפי נביא אומות העולם שהוא קטיגורנו ונאמן בזה יותר מאחר, שהוא מלאך רע ועונה אמן בעל כרחו.

פסוק טו

התיצב כה על עולתך ואנכי אקרה כה. אמר בלעם הנה ישראל נשענים בזכות הקרבנות ממה שהבטיח הקב"ה לאברהם (בראשית ט"ו:ה') כה יהיה זרעך, והם נשענים בזכות ברכת כהנים שכתוב בה (במדבר ו':כ"ג) כה תברכו את בני ישראל, וכן אמר משה כנגד מלך אדום (שם כ) כה אמר אחיך ישראל, ולכך התיצב כה על עולתך וטול אתה האחד ואני אטול את השני, וזהו שאמר ואנכי אקרה כה, אתה בקרבנך ואני בחכמתי, כך דרשו רז"ל.

פסוק יט

לא איש אל ויכזב. בדבריו שאמר לי לא תאור את העם, א"כ איך תוכל לומר וקבנו לי משם.

ההוא אמר ולא יעשה. אם הוא חוזר להקב"ה יהיה בתמיה, ואם בברור ובלשון ידיעה יחזור לבן אדם שהזכיר שהוא מתנחם כי הוא אומר ולא יעשה ומדבר ולא מקיים ולא כן הקב"ה שהוא גוזר ומקיים.

ובמדרש לא איש אל ויכזב, לפי שצפה בלעם שעתיד אדם אחד (בישמעאל) להטעות את העולם ולומר שהוא נביא התחיל צווח איש נעשה נביא עתיד הוא להתנחם ואומר דבר ואינו יכול לעשותו שנאמר ההוא אמר ולא יעשה. לא איש אל ויכזב, בטובה, אבל כשהוא אומר להביא רעה חוזר בו, שנאמר ההוא אמר ולא יעשה, תדע לך שהרי אמר לאברהם (בראשית ט"ו:ה') וספור הכוכבים, ונתקיים, שנאמר (דברים א':י') והנכם היום ככוכבי השמים, זהו לא איש אל ויכזב, בטובה, אבל ברעה ההוא אמר ולא יעשה, אמר לישראל (הושע א':ט') כי אתם לא עמי, חזר ואמר (שם ב) ואמרתי ללא עמי עמי אתה, הוי אומר ההוא אמר ולא יעשה, כך דרשו בתנחומא.

פסוק כ

הנה ברך לקחתי. לשון הזמנה, כמו (בראשית כ"ז:ל"ט) הנה משמני הארץ. והכונה לומר קבלתי הברכות מלמעלה כי הקב"ה משים הדברים בפי, **וברך ולא אשיבנה**, ועל כן לא אוכל להשיב הברכה, כי אין הדבור כי אם ביד השי"ת, וכענין שכתוב (משלי טז) ומה' מענה לשון.

פסוק כא

לא הביט און ביעקב. ע"ד הפשט אין בהם און, שאלו כן לא תתקיים בהם הטובה שהרי דברי השי"ת כלם על תנאי הם, ומפני שאין בהם און ועמל, ה' אלהיו עמו, השכינה עמהם, ותרועת מלך בו כי במחנה ישראל בכל מסעיהם תרועה יתקעו, כי כן מנהג חיילות המלכות.

ושמעתי שהוצרך בלעם להזכיר בברכתו מלך לפי שהקללה אלמלא שנהפכה היתה כל"ם באותו רגע שהוא שעת הכעס, והקב"ה המשים דבר בפיו נתן בלבו להפך המלה שהיה כלם ואמר מלך, וזהו (דברים כ"ג:ו') ויהפוך ה' לך את הקללה לברכה.

ויש מפרשים אימתי ה' אלהיו עמו כשתרועת מלך בו, כשיש בהם דבקות עם המלך, והוא מלשון רעות, כי אז יהיו למעלה מן המזלות.

וע"ד הקבלה ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו, לפי שיציאת מצרים היתה בכח גדול וביד חזקה והוא דבר משה שאמר (שמות ל"ב:י"א) אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, לכך הזכיר כאן ה' אלהיו עמו, ה' שהוא אלהיו והוא כח גדול.

ותרועת מלך בו. הוא יד חזקה ולזה סמך מיד אל מוציאם ממצרים, וזהו שתרגם אונקלוס ושכינת מלכהון, והוא מלשון רעיא, והיא הכלה שבשיר השירים, וזה מבואר.

פסוק כב

אל מוציאם ממצרים. לא מעצמו יצא כמו שאמרת הנה עם יצא מצרים, רק התקיף הוא שהוציאם כנגד המזל שהיה מחייב שיעמדו שם והראה בשבילם אותות ומופתים לעין כל. ולמה שהזכיר כאן תרועה הזכיר כאן מוציאם, וכן הוא אומר (שמואל ב ז׳:כ״ג) אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו.

כתועפות ראם לו. כתוקף ראם יש לו. והמשיל תקפו לראם כשם שהמשילו הכתוב לאריה שנאמר (הושע י״א:י׳) ה' כאריה ישאג, כי אין בינינו בנבראים הגשמיים גדולים מהם בגבורה, ודברה תורה כלשון בני אדם כדי לשבר את האוזן.

ובמדרש כתועפות ראם לו, אמר בלעם חטאו קימעא מורידן כעוף שנאמר (שם ט) אפרים כעוף יתעופף כבודם, וכשהוא מרוממן מרוממן כעוף שנאמר (ישעיהו ס׳:ח׳) מי אלה כעב תעופנה.

פסוק כג

כי לא נחש ביעקב. כיון שתרועת מלך בו ויש לו דבקות עם השי"ת לא יצטרכו למנחשים וקוסמים, כי כל עת יאמר לישראל בנבואה מה יפעל אל, כי כל פעולותיו נגזרות בתחלה.

ובמדרש כעת יאמר ליעקב ולישראל מה, באותו עת שנאמר בו (דניאל י״ב:א׳) ובעת ההוא יעמוד מיכאל השר הגדול וגו', יאמר ליעקב ולישראל מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וכתיב (ישעיהו כ״ג:י״ח) כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה וגו'.

פסוק כד

הן עם כלביא יקום. רמז שינצח מלכי כנען, ויותר נכון שיהיה רמז אל מלחמת מדין שלא נשמע מלחמה כמוה שלא נפקד איש מישראל, ומתו חמשה מלכים ונפש אדם מן הנשים אשר לא ידעו משכב זכר שנים ושלשים אלף. **ודם חללים ישתה**, המלקוח וכל חילם.

ובמדרש הן עם כלביא יקום, כשהם עומדים ממטתם הם מתגברים כארי וחוטפים המצות ציצית ותפילין ולקרא ק"ש, ובלילה לא ישכב עד שהוא אוכל ומחבל כל מזיק הבא לטרפו, כיצד, קורא ק"ש ואומר בידך אפקיד רוחי, והקב"ה נלחם בעדו. ועוד דרשו לא ישכב עד יאכל טרף התנבא על משה שלא ימות עד שינקם מהם שנאמר (במדבר ל״א:ב׳) נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף.

פרק כד

פסוק א

ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים. בעבור שנאמר לו כי לא נחש ביעקב על כן ותהי עליו רוח אלהים.

וישת אל המדבר פניו. כי שם ישראל בערבות מואב וכדי שיראה אותם ויכוין נפשו בהם שיחול עליו הדבור מאת השם יתברך. ורש"י ז"ל פירש וישת אל המדבר פניו, כתרגומו. שהיה מתרגם בו ושוי למדברא דעבדו ביה עגלא אפוהי. ואין כן בנוסחאות מדוקדקות. ולדעת הרב ז"ל הזכיר להם קטיגור העגל אולי ימצא מקום לקללתם. אבל לפי הנוסחאות שאין כתוב בהם כן אפשר לומר שמכוון כאן לרוח הטומאה, לפי שמתחלה היה מכוין לדרך האמונה, וכשרצה שיבא לו הדבור מאת ה' הזכיר בתחלת קרבנותיו ויעל בלק ובלעם פר ואיל, ורצה שיסייענו בלק כדי שיהא בלעם שוחט למדת רחמים ובלק זורק למדת הדין, אבל אחר כך נטה מדרך האמונה וכוון לרוח הטומאה השורה במדבר, זהו וישת אל המדבר פניו, ולכך הזכיר בכאן ויעל פר ואיל ולא הזכיר בלק כי לא רצה עתה בסיועו כדי שלא יפגל מחשבתו.

פסוק ב

וירא את ישראל שוכן לשבטיו. ראה דגלים מסודרים ושאין פתחיהן מכוונין זה כנגד זה כדי שלא יעשו היזק ראיה זה לזה, מיד אמר מה טובו אוהליך.

פסוק ג

נאם הגבר. קרא עצמו גבר כי המשיל עצמו לתרנגול היודע לכוין השעות, ואין העולם מי שיוכל לכוין שעת כעסו של הקב"ה כי אם בלעם בבני אדם ותרנגול בעופות ושניהם שוין בחכמה זו, ואמרו כי התרנגול קורא שבעה פעמים בלילה וכן בבלעם מצינו וישא משלו שבע פעמים, והתרנגול נואף מכל העופות ולכך לא הוכשרו התרנגולים לגבי המזבח, וכן בלעם היה נואף כמו שדרשו רז"ל מן ההסכן הסכנתי שהוא מלשון (מלכים א א׳:ד׳) ותהי למלך סוכנת, וכן היתה עצתו להכשיל את ישראל לזנות בבנות מואב.

שתום העין. פתוח העין, והוא הפך סתום ובלשון רז"ל כדי שישתום ויסתום, באורו כדי שיפתח ויסתום. וידוע כי כל ההשגות הם שלשה, והם ראיה ושמיעה וידיעה, ושלשתם תמצאם בבלעם, ראיה הוא שאמר שתום העין, שמיעה שומע אמרי אל, ידיעה ויודע דעת עליון, ושלשתם מצאנום בפסוק אחד בהקב"ה, שנאמר (שמות ג׳:ז׳) ראה ראיתי את עני עמי וגו', ולפי שהראיה והשמיעה באנשים ואינן נופלים בהקב"ה יהיה באור הכתוב איך ראיתי ואיך שמעתי כי ידעתי את מכאוביו, כי הידיעה כוללת את שניהם.

פסוק ד

אשר מחזה שדי יחזה. למדנו הכתוב שלא הגיעה מעלתו למעלת האבות ואין צריך לומר למעלת נבואה כמשה, אבל היה חסר ממנו שתי מדרגות כי נבואת האבות היתה באל שדי ונבואתו של זה במחזה שדי.

וכן כתב הרמב"ן ז"ל מחזה שדי אינו שדי, כי האבות באל שדי ובלעם במחזה של שדי, ולכך קרא עצמו גלוי עינים שהוא ממדרגת בני הנביאים שנאמר (מלכים ב ו) פקח נא את עיניו, וזה נאמר ויגל ה' את עיני בלעם. ומה שדרשו רז"ל אבל באומות העולם קם, אין הכוונה שתהיה נבואתו של בלעם שוה לנבואת משה ח"ו, אבל כוונתם ז"ל לומר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה', אין הכתוב משוה משה לבלעם במעלת הנבואה רק בענין הידיעה, ולומר כי כשם שהש"י ידעו למשה פנים אל פנים והיתה נבואתו מבוררת לו כאדם שמדבר עם חברו, כך באה הנבואה מבוררת לבלעם לכבודן של ישראל מכל מה שהתנבא בענינם בכל העתיד לבא להם. זאת כונת הרב ז"ל עם קצת לשונו. או יאמר אבל באומות העולם קם, בשעת ברכה, כי הוצרך להתנבא במדת הרחמים כמשה כי זולתה לא היו ישראל מתקיימים אבל לאחר הברכה נסתלקה נבואה ממנו וחזר לקסמיו.

נופל. כמו (בראשית טו) ותרדמה נפלה על אברם.

וגלוי עינים. כלומר רואה הוא אע"פ שהוא ישן, כענין שכתוב (שיר ה) אני ישנה ולבי ער.

פסוק ה

מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. ע"ד הפשט התנבא עתה על ישובן של ישראל בארץ.

וע"ד המדרש מה טובו אהליך יעקב, על האהלים שבמדבר, שהיו ישראל יושבים באהלים ועל שראה פתחיהם שלא היו מכוונין אלו כנגד אלו אמר מיד מה טובו אהליך. **וע"ד** הקבלה מה טובו אהליך יעקב, למעלה, והוא שדרשו רבותינו ז"ל צורתו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד. ומלת טובו מלשון (שמות ל':ז') בהטיבו את הנרות, ואהליך מלשון (איוב כ"ט:ג') בהלו נרו, והאל"ף נוספת, ופירושו אור. משכנותיך ישראל, למטה, שהם מושכים כח מן הטוב. והתבונן איך הזכיר לשון טובו באהליך ובמשכנותיך סמך לו מיד כנחלים נטיו, ולשון נטיה נופל על דבר גשמי ויחזור למשכנותיך כי המשכנות היו נטוים.

פסוק ו

כנחלים נטיו. הזכיר בכאן ארבע לשונות, כנחלים כגנות כאהלים כארזים, והם כנגד ארבע דגלים שבמדבר, ולשונות הללו מיני תענוג הם. ודרשו רז"ל במסכת תענית טובה קללה שקלל אחיה השלוני את ישראל מברכתו של בלעם, שזה קללן בקנה שנאמר (מלכים א י"ד:ט"ו) והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים, את מוצא שהקנים מתנועעין לכאן ולכאן ואין כל הרוחות יכולין לעקרן ממקומן, ועוד שגזען מחליף, וזה ברכן בארז שהרוח באה ועוקרתו, ושוב אין גזעו מחליף.

פסוק ז

יזל מים מדליו. ע"ד הפשט מדליותיו, והם הענפים.

וע"ד המדרש יזל מים מדליו, הזהר בבני עניים שמהם תצא תורה שנאמר יזל מים מדליו, ואין מים אלא תורה שנאמר (ישעיהו נ"ה:א') הוי כל צמא לכו למים, מדליו מן הדלים שבהם.

וזרעו במים רבים. הרוה במים רבים והוא גדל וצומח בכל יום, כענין שאמר ישעיה ע"ה בהצלחתן של ישראל (שם יז) ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי.

וירום מאגג מלכו. הוא שאול שהיה המלך הראשון, ואמר מאגג על שם ששאול תפש את אגג מלך עמלק.

פסוק ט

מברכיך ברוך. כמו (בראשית מט) בנות צעדה, (משלי כח) וצדיקים ככפיר יבטח.

פסוק יא

ועתה ברח לך אל מקומך. פירש החכם רד"ק בשם אביו ז"ל כי אין זה בריחה ממש אלא כמי שאומר מהר ללכת, ואמר כי כמוהו (ישעיהו מ"ח:כ') ברחו מכשדים, כי ביד רמה ובקול רנה יצאו ישראל מבבל. וכן ביונה (יונה א':ג') לברוח תרשישה, ולא היתה כוונת יונה שיוכל לברוח מהקב"ה אלא שימהר ללכת לתרשיש, וזהו שאמר מלפני ה', ולא אמר מפני ה' כמו שאמר (תהילים קל"ט:ז') ואנה מפניך אברח. ומה שמהר ללכת היתה כוונתו כדי שלא יתן הקב"ה אות ומופת לאנשי נינוה וישובו ותהיה תשובתן גורמת כליה לישראל. ועל זה אמר אחר כך (יונה ד':ב') על כן קדמתי לברוח תרשישה, ואין לך אות גדול מאות הים כי אותם שהטילוהו הכירוהו כשיצא מן הים ואז ויגע הדבר אל מלך נינוה. ויפה פירש אלא שרז"ל הבינו בריחה ממש מארץ ישראל כדי שלא תחול עליו הנבואה ולא ילך בשליחות זה.

אמרתי כבד אכבדך. טעם כפל הלשון אמרתי כבד בראשונה אכבדך בשניה, כי בשנים פעמים בשנים המקומות הייתי מקוה לך שתקללם ושאכבדך על זה, אבל עתה בשלישית שכבר הוחזקה ברכתך עליהם שלש פעמים ואמרת אוררי ארור ומברכיך ברוך אני רואה כי מנעך ה' מכבוד ומעתה אני מתיאש כי אין לי תקוה לבא כנגדם, ועל כן אמר לו שיברח.

פסוק יד

ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך. אתן לך עצה שתעשה להכשילם, והוא שהפקיר בנות מואב לבני ישראל, לפי שידע שאלהיהם שונא זמה, ומה שסתם כאן פירש במקום אחר, הוא שאמר (במדבר ל"א:ט"ז) הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו'.

אשר יעשה. כלומר איעצך ואגיד לך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים, הוא שאמר ומחץ פאתי מואב, אבל עתה אין לך לפחד מהם כי לא ירעו לך.

והרמב"ן ז"ל כתב איעצך ואגיד לך עצה היעוצה מאת ה' אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים, וגלה לו נבואה זו שלא יפול עמו ביד ישראל עתה רק באחרית הימים. והנה היו ארבע נבואות, ראשונה הוא שאמר שישראל חלק ה' ונחלתו הן עם לבדד ישכון ובגוים לא נתחשב, שניה התנבא בכבוש הארץ ושיהרגו מלכים אדירים שבה, דכתיב הן עם כלביא יקום וגו', שלישית ראה ישיבתם בארץ במנוחה והשקט ואמר מה טובו אוהליך יעקב, ושיעמידו מלך שינצח את אגג ושתנשא עול המלכות שראה דוד מתנשא למעלה, שנאמר (שמואל ב ה':י"ב) וידע דוד כי הכינו ה' למלך, ועתה בנבואה הזאת הרביעית הוסיף לראות ענין המשיח, ולכן הרחיק הענין מאד שאמר אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב, מה שלא אמר כן בכל הנבואות הראשונות, ואמר שזאת עצת השם שיעץ באחרית הימים. וקרא עצמו עתה שומע אמרי אל ומחזה שדי, יחזה כאשר עשה בנבואה שלישית, והוסיף לקרוא עצמו יודע דעת עליון. והאומר כן, יודע דעת עליון, ירצה לומר שהוא יודע מה בדעתו של אל עליון לעשות בעולמו באחרית הימים, וזה כענין (ישעיהו ס"ג:ד') כי יום נקם בלבי, ואמרו רז"ל לבא לפומא לא גליא, עד כאן.

ולפי שהדבר הנסתר הוא צפון בלב לכך נקרא השם הנסתר לב, הוא שכתוב (תהילים ע"ג:כ"ו) צור לבבי וחלקי אלהים לעולם, והמלאכים שהם שלוחיו נקראים פיו שהם משתלחים אל הנביאים להגיד להם העתידות, ואם כן הנביאים הם פי המלאכים והמלאכים הם פי הקב"ה, והוא לבא לפומא, כי לא גלה הקב"ה הקץ אפילו למלאכים כל שכן לנביאים, ודניאל לא ידעו אבל נאמר לו (דניאל י"ב:ט') כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ.

פסוק יז

אראנו ולא עתה. ע"ד הפשט התנבא על דוד ע"ה, ואמר ולא עתה כי אחרי ארבע מאות שנה היתה נבואה זו, כי הוא מחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת, ושת היה עיקר תולדותיו של אדם. או ירצה לומר בני שת היסודות מן (תהלים יא) כי השתות, כלומר יקרקר ויהרס המדינות. והיה אדום ירשה, מצינו בדוד שגברה ידו על אדום ושעיר. וירד מיעקב, יקום רודה מיעקב. והאביד שריד מעיר, כלומר מכל עיר עכו"ם, והוא דוד שכתוב בו (מלכים א י"א:ט"ז) עד הכרית כל זכר באדום. ורש"י ז"ל פירש וירד מיעקב, ועוד יהיה מושל אחר ביעקב, והאביד שריד מעיר החשובה של אדום היא רומי, וירד

מיעקב זהו המשיח שנאמר עליו (תהילים ע"ב:ח') וירד מים עד ים, והאביד שריד זהו שכתוב (עובדיה א יח) ולא יהיה שריד לבית עשו.
וע"ד המדרש אראנו ולא עתה זה דוד, אשורנו ולא קרוב זה מלך המשיח, דרך כוכב מיעקב זה דוד, וקם שבט מישראל זה מלך המשיח, ומחץ פאתי מואב זה דוד שכתוב בו (שמואל ב ח':ב') ויך את מואב וימדדם בחבל, וקרקר כל בני שת זה מלך המשיח שכתוב בו(תהילים ע"ב:ח') וירד מים עד ים, והיה אדום ירשה זה דוד שנאמר (שמואל ב ח':י"ד) ויהי כל אדום עבדים לדוד, והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עושה חיל זה מלך המשיח שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו.

פסוק כ

וירא את עמלק. ברוח נבואה. ופתח תחלה בעמלק שהוא מזרע עשו ומזרעו באה לו המלחמה בראשונה ובאחרונה, היום היא מלכות רומי, ולכך חתם בנבואתו באבדן כתים שהיא מלכות רומי מזרע עשו שנאמר עליו ואחריתו עדי אובד, עד שיבא מי שעתיד להעבירו מן העולם שנאמר מחה אמחה.

פסוק כא

וירא את הקיני. משפחת יתרו, כמו שכתוב (דברי הימים א ב':נ"ה) המה הקינים, וכתיב (שופטים ד':י"א) וחבר הקיני. ושים בסלע קנך, על שם ששמו קיני הוזכר במשלו קן, כלומר אילו היית משים מושבך החזק גבוה כקן העוף משם תרד.

פסוק כב

כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך. כלומר עד מתי תשבך אשור לא יעזבך כי אם היית לבער. ואשור לשון נקבה, וטעמו מחנה אשור, כמו (איוב א':ט"ו) ותפול שבא, וכן (שמואל א יז) ותערוך ישראל.

פסוק כג

אוי מי יחיה משומו אל. ע"ד הפשט מן הגזרות האלה ששם אל בעולם על ידי מלך אשור, שהרי הוא נצח את כל הגוים ובלבל כל האומות.
ועל דרך המדרש אוי מי יחיה משומו אל, על ישמעאל, שהרי בני קין מזרעו של ישמעאל הם. ומה שאמר כי אם יהיה לבער קין כלומר כי אם יהיה קין לבער אש. ומה שנקרא זרע ישמעאל קין, על שם שישבו באחוזת קין, וכן הוא אומר (שופטים ד':י"א) וחבר הקיני נפרד מקין, והלא כל בני קין נכרתו במי המבול, אלא על שם שישבו באחוזת קין נקראו בני קין וישיבתן מלכות אשור. אמר בלעם, מכל שבעים לשון שברא הקב"ה בעולמו לא שם שמו אלא לישראל ולישמעאל, שנאמר (בראשית ט"ז:י"א) וקראת שמו ישמעאל,

וכיון שהשוה הקב"ה שמו של ישמעאל לשמו של ישראל, אוי מי יחיה משמו אל, אוי מי יחיה בימיו, כך דרשו בפרקי רבי אליעזר.

ואם תשכיל תמצא כי המקטרג הזה שבארץ רמז בפסוק זה שם המקטרג הגדול שיש לישראל בשמים, והוא שר המדבר שרף מעופף ונפש גלגל מאדים, כי בעבור שראה שנפל ממועצותיו ולא הועיל קטיגורו בכל נבואותיו לא במדת הדין ולא במדת רחמים על כן וישת אל המדבר פניו, להעזר בו כנגד ישראל, ולכך התחיל לצעוק מי יחיה מגזרותיו, כלומר מי יחיה בגלות עשו, ושני הוי"ן רמז לשנים עשר כנפיו, וזהו מבואר.

פסוק כד

וצים מיד כתים. אחר שהזכיר שאשור ישבה הקיני אמר עתה שיבא עת שיעונה אשור ועבר, והטעם העברים שישבה אשור, כי הכתים היו רודים על ישראל. וצים לשון רבים, מלשון (ישעיהו ל"ג:כ"א) וצי אדיר. וכתים מבני יון הוא, ואפשר שהוא רמז למלכות ישמעאל הרשעה.

ודעת הרמב"ן ז"ל כתים הם רומים והיא מלכות אדום שהיא החיה הרביעית. והנה חתם נבואתו זאת שהיא הרביעית באבדן כתים, היא רומי, והיא החיה הרביעית שהתנבא עליה דניאל (דניאל ז':י"א) עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא.

פסוק כה

ויקם בלעם. כאשר כלה להתנבא נבואה זו קם על רגליו כי לא היה מתנבא מעומד כי אם נופל, דכתיב נופל וגלוי עינים.

וישב למקומו. חזר לקסמיו, כי לא התנבא אלא לפי שעה לכבודן של ישראל, כאשר הזכרתי למעלה.

פרק כה

פסוק א

וישב ישראל בשטים. זהו שכתוב (במדבר ל"ג:מ"ט) ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים, והלא היו בערבות מואב כי לא זזו משם ומשם שלח יהושע מרגלים.

ובמדרש וישב ישראל בשטים, מעין היה בשטים שהיה מגדל נואפים, כי יש מעינות מגדלות גבורים וחלשים, ונאים ומכוערים, צנועים ושטופים בזמה, ומעין של שטים של זנות היה, והיה משקה סדום, ולכך כתיב (בראשית י"ט:ה') איה האנשים אשר באו אליך הלילה וגו'. ולפי שנתקלל אותו מעין עתיד הקב"ה ליבשו ולחדשו, שכן התנבא יואל (יואל ד':י"ח) ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים.

ויחל העם. עשה קדושתו חול, כלשון (בראשית ט':כ') ויחל נח, שהרי הגדור מהעריות נקרא קדוש והזונה הפך ממנו. וכל מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא, (במדבר י"א:א') ויהי העם כמתאוננים, (שם כ) וירב העם, (שם כא) וידבר העם באלהים, (שם יד) עד אנה ינאצוני העם. וכל מקום שנאמר עמי לשון שבח הוא (תהלים פא) לו עמי שומע לי, (שמות ז':ד') והוצאתי את צבאותי את עמי, (ישעיהו מ':א') נחמו נחמו עמי, כך דרשו בתנחומא.

לזנות אל בנות מואב. דרשו רז"ל היינו דאמרו אינשי זרוק חוטרא לאוירא אעקריה קאי, מי פתח בזנות תחלה, לוט אבי מואב, שנאמר (ויקרא יט) ותאמר הבכירה אל הצעירה, וקראה שמו מואב, כלומר מאב, והבנות תפשו פלך אמם והיו מתקשטות ויוצאות מבושמות לפני ישראל ומפתות אותם בדברים ואוכלים ושותים עמהן.

פסוק ב

ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן. ישראל ובנות מואב.

פסוק ג

ויצמד ישראל לבעל פעור. מלשון צמד בקר, והענין שנצמדו איש ואשה. ויש חלוק בין לשון הצמדה ולשון דבקות, כי אין ההצמדה קרוב וחבור כמו הדבקות, ואלו אמר וידבק ישראל ח"ו לא היתה תקנה לישראל. ומזה דרשו רז"ל בסנהדרין פרק ארבע מיתות ב"ד, הנצמדים לבעל פעור כצמיד פתיל, אבל ישראל אינן כן (דברים ד':ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם, כשתי תמרות המדובקות זו בזו. במתניתא תנא הנצמדים לבעל פעור כצמידים על ידי אשה, ואתם הדבקים דבקים ממש.

פסוק ד

קח את כל ראשי העם והוקע אותם. אין צווי זה להמית ראשי העם, אלא הנצמדים במעמד הראשים, וזהו שתרגם אונקלוס ודון וקטול דחייב קטול, ולא תרגם וקטול יתהון. וכן הזכיר במעשה העגל. ויאמר משה אל שופטי ישראל הרגו איש אנשיו, ושופטי ישראל הם ראשי העם. ואע"פ שלא בא הכתוב שעשו השופטים כן, כיון שהקב"ה צוה למשה ומשה לשופטים יש במשמע שעשו כן. או יש לומר שלא הספיקו לעשות כן עד שקם פינחס ועשה המעשה הזה פתאום בזריזות וחריצות גדולה, מיד ותעצר המגפה.

לה'. לקדש שם שמים. **נגד השמש**. שיתקדש השם בפרהסיא, כמו שחללוהו בפרהסיא. או יאמר נגד השמש לפי שחטאו בפעור כנגד מדתו של יעקב הנקרא שמש, וכמו שאמרו במדרש אמר יעקב מי הגיד לזה ששמי שמש. לכך הוצרך לומר נגד השמש שתהיה לקותם מעין חטאם. או יאמר נגד השמש כל זמן שהשמש בעולם, כיון שתשקע יהיו נקברים, ממה שכתוב (דברים כ"א:כ"ג) לא תלין נבלתו על העץ.

ובמדרש נגד השמש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מי מודיעני הנצמדים, אמר לו אני מפרסמן. היה הענן מתקפל והחמה זורחת על כל מי שטעה, ותולין אותו מיד.

פסוק ו

ויקרב אל אחיו את המדינית. היה ראוי שיאמר הכתוב והנה איש בא ושמו זמרי נשיא בית אב לשמעוני ויקרב אל אחיו את המדינית ושמה כזבי בת צור, אבל לא רצה הכתוב להזכיר הרשע הזה בשמו שהיה סבת המגפה עד שנעשית בו נקמה ועד שנתן לפנחס שכרו, ואז הזכירם בשמם ושם איש ישראל המוכה וגו' ושם האשה המוכה, וזהו להודיענו שבחו של פנחס שאע"פ שזה נשיא וזו בת מלך לא מנע מלהרגם.

לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל. לא חלק כבוד לשמים ולבריות.

והמה בוכים. היו בני ישראל בוכים מפני המגפה שהתחילה בהם חרון אף של מקום. ודרשו רז"ל שהיו בוכים על שנתעלמה הלכה ממשה שהרי אמר לה זמרי השמעי לי אמרה לו איני נשמעת לך אלא למשה ולאלעזר שאני בת מלך, אמר לה אני גדול כמותן שלעיניהם אני מביאך, תפשה בבלוריתה והביאה אצל משה אמר לו, בן עמרם זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה לך, מיד נתעלמה ממנו הלכה, געו כלם בבכיה, היינו דכתיב והמה בוכים פתח אהל מועד, למה בוכים וכי תעלה על דעתך שרפו ידיו של משה שעמד כנגד ששים רבוא, שנאמר (שמות ל"ב:כ') ויקח את העגל אשר עשו וישרוף באש, אלא כדי שיבא פנחס ויטול שכרו, וע"ז נאמר (משלי ל':ל"א) זרזיר מתנים או תיש וגו', ודרשו רז"ל על זמרי, ומלך זה משה שלא היתה לו תקומה עמו, לפי שנתעלמה ממנו הלכה.

פסוק ז

וירא פינחס. ראה מעשה ונזכר הלכה, אמר לו לא כך למדתני בירידתך מסיני הבועל ארמית קנאין פוגעין בו, אמר לו קריינא דאגרתא איהו להוי פרוונקא, מיד ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו. ובשכר זה נתנו לו המתנות שהם הזרוע והלחיים והקבה, הזרוע כנגד ויקח רומח בידו, הלחיים כנגד (תהילים ק"ו:ל') ויעמוד פינחס ויפלל, הקבה כנגד ואת האשה אל קבתה. והועילה מצוה זו לפינחס בעוה"ז ובעוה"ב, בעוה"ז המתנות וקיום הכהונה לזרעו, ועוד שחיה והאריך ימים בעוה"ז ארבע מאות שנה, הוא שכתוב (שופטים י"א:כ"ו) בשבת ישראל בערער ובבנותיה ובחשבון ובבנותיה שלש מאות שנה, ומצינו מיפתח ועד גבעת בנימין מאה שנה, ובאותו זמן כתיב (שם כ) ופנחס בן אליעזר עמד לפניו בימים ההם. בעוה"ב, שנתנה לו מדת השלום כשנסתלק אחר ארבע מאות שנה זכה לחיי עד. ושנים עשר נסים נעשו בדבר זה, דרכן לפרוש זה מזה והדביקן המלאך, סתם פיהם שלא יצוחו, כוון הברזל כנגד ערות שניהם, האריך הברזל

כדי שידקור את שניהם, הגביה המלאך המשקוף כדי שיצאו שניהם תלויין לעיני הכל, הפכן כדרכן בראש הברזל, נתן כח בזרועו לסבלן, וכח במקל לעמוד בהם, ושלא נשמטו מן המקל, ושלא נשפך עליו מן הדם ושתלה אותם לעיני הכל. והיה ראוי שיטמא פינחס טומאת חבורין כיון שהוא נוגע ברומח הנוגע במת, וידוע שאם נגע ראובן במת הרי הוא טמא, ושמעון שנגע בראובן טמא, שנאמר והנפש הנוגעת, במה שיגע בו הטמא תטמא, ונגיעה זו אם היא בחבורין, כלומר ששמעון נוגע בראובן בעוד שראובן נוגע במת הרי הוא טמא טומאת שבעה, שלא בחבורין לאחר שפירש ראובן מן המת אין לו אלא טומאת ערב, ואדם הנוגע בכלים הנוגעים במת יש לו טומאת שבעה, ממה שכתוב במדין (במדבר ל"א:כ"ד) וכבסתם בגדיכם ביום השביעי. ומה שלא נטמא פינחס והוא הנוגע בכלי הנוגע במת, לפי שהכלי והוא הרומח היה פשוט, ופשוטי כלי עץ אין מקבלין טומאה, או מטעם שאמרו במדרש שמר הקב"ה את רוחותיהן כדי שלא ימותו ויטמא, והוא הנס האחרון תשלום הי"ב שהזכרתי. ואף בבית קבול כדעת המדרש שהיה שם ברזל ולא היה מטמא, כיון שלא מתו בעוד שבידו הרומח. ואחר שנעשו לו כל הנסים האלו והוציא אותן תלוין לעיני הכל שבט שמעון היו מקיפין אותו ועומדין בפתח, רצו ליגע בו, ואז החל הנגף בעם, וזהו שאמר ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף, וכלם היו משבט שמעון. וכן יש ללמוד מן החסרון הגדול שמצינו במנינם שבסדר פנחס מן המנין שהיו בראשונה במדבר סיני. ומה שנפלו מישראל במקום הזה כך, ובעון העגל לא נפלו אלא כשלשת אלפי איש, ששם לא היה כי אם עבודה זרה אבל בכאן זנות ועבודה זרה ובזוי קדושתן של ישראל לזנות עם העכו"ם, ובא פינחס וקנא קנאתו של הקב"ה והשיב חרון אפו מישראל, ומסר עצמו לסכנה כנגד כל המשפחה שהיו עם רב כשראה חלול השם בפרהסיא, ולא השגיח על כבודו של רשע שהיה נשיא שבט שמעון ולא לכבוד המדינים שהיתה בת מלך, וקנא על כבוד השם יתעלה כדי ללמד את הבריות שאין כבוד העולם ומלואו כי אם לכבודו, הוא שכתוב (ישעיהו מ"ג:ז') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, ולכך נקרא הקב"ה מלך הכבוד, הוא שאמר דוד עליו השלום (תהילים כ"ד:י') מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה.

פסוק יא

מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב (**משלי יח, י**)

שלמה המלך עליו השלום בא ללמדנו בכתוב הזה (משלי יח) על מדת הבטחון, ובאור הכתוב כי הבוטח בשם ה' הנה הוא כאדם שהוא במגדל עוז והוא יושב שם לבטח ולא ייירא משום אדם, וכענין שכתוב (תהילים קי"ח:ו') ה' לי לא אירא מה יעשה לי אדם. בו

ירוץ צדיק ונשגב, מן הצרה, וכענין שכתוב (משלי כ"ט:כ"ה) ובוטח בה' ישוגב, כלומר מכל צרה ומאויב, כי אם יעלה על ההרים הרמים או יסתר בשפל הבקעות איננו נשגב מן האויב, ואמנם שם ה' ישגבהו ממנו, ומלת בו איננה חוזרת למגדל אלא לשם ה', כי אין אדם רץ במגדל עוז, אבל כל מי שרץ בשם ה' ישוגב כבמגדל, ועל כן יאמר כי הצדיק ירוץ בשם ה' ולא יכשל. ומפני שדרך הרץ ליכשל אפילו במישור יאמר כי הבוטח איננו כן כי ירוץ ולא יכשל, כענין שכתוב (משלי ד':י"ב) ואם תרוץ לא תכשל. ומה שאמר מגדל עוז ולא אמר הר גבוה שם ה', לפי שהמגדל צורך גדול לבני אדם בעת צרה ובעת מלחמה, כענין שכתוב באבימלך (שופטים ט':נ"א) ומגדל עוז היה בתוך העיר וינוסו שמה, על כן המשיל שם ה' למגדל עוז לפי שבטחון הבריות בשם ה' יצילם מכל צרה, והוא שכתוב (תהילים כ':ב') יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב, והוא המגדל החזק אשר בו ישגבו הבריות בעת צרתם, וכן אמר דוד (שם כט) ממתקוממי תשגבני, ואמר כן לגלית (שמואל א י"ז:מ"ה) אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל. וכשם שהמשיל שלמה ע"ה שם ה' למגדל כן המשילו ישעיה ע"ה לחדר שהאדם סוגר הדלת אחריו ונשגב בו, הוא שכתוב (ישעיהו כ"ו:כ') לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך. ומצינו בפסוקים שהוא יתעלה נמשל בכל מקום במעון בחדר במגדל בסלע, במעון (תהילים צ':א') ה' מעון אתה היית לנו, בחדר לך עמי בא בחדריך, במגדל מגדל עוז שם ה', בסלע (שמואל ב כ"ב:ב') ה' סלעי ומצודתי. ולפי שהוא יתעלה בכל מקום לכך הוא נמשל בכל מקום, ורז"ל כנו שמו מקום לפי שהוא יתעלה כולל המקום וכל החלקים והוא מקומו של עולם. וידוע שאין אדם נקרא צדיק אלא הבוטח בו, כענין שכתוב (משלי כ"ח:א') וצדיקים ככפיר יבטח, כי כל אחד מהם בוטח בשם יתעלה ככפיר הבוטח בכחו. ולמדך הכתוב כי הצדיק ירוץ בבטחונו להשתדל במצות ויעבוד הש"י לילה ויום ויטרח לכבוד שמו ולא ילאה, כי נפשו השכלית תאמצהו ותוסיף בו כח, וכן אמר הנביא (ישעיהו מ':ל"א) וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו, באור זה כי יטרחו טורח גדול ולא ייגעו, כי יש מצות צריכות טורח גדול ועמל יתר, כגון פדיון שבויים והצלת נפשות שהם מצות שצריכות זריזות גדולה, ועל זה אמר ירוצו ולא ייגעו, ירצה לומר כי הצדיקים מחליפין כח וגבורה בעבודה ובמצות ועל כן אינן נלאים, וזהו שכתוב (שופטים ה':ל"א) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, המשילם לשמש בגבורתו שאיננו נלאה. וכן יש מצות שהם צריכות שקידה והתמדה כגון תלמוד תורה וקנין מדות היראה, צריך האדם שירגיל עצמו בהם עד שההרגל בהם יחזור לו לטבע, ואמר על זה ילכו ולא ייעפו, ולשון ילכו

מלשון (בראשית י״ז:א׳) התהלך לפני, שתרגום הלוך בדחלתי, והכונה שישתדלו במדת היראה ולא יחזור להם לעייפות. וידוע כי ממדת היראה יגיע האדם למדת הבטחון, הוא שכתוב (תהילים קט״ו:י״א) יראי ה' בטחו בה', ועל כן אמר שלמה ע"ה בכאן מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, באר כי שם ה' הוא מגדל עוז לצדיק הירא, והוא היכול לרוץ והבטוח שלא יכשל במרוצתו. ושתי מדות אלו מצאנום בפינחס שהיה ירא את ה' ובטח בו כדי לקדש את שמו, הוא שכתוב (מלאכי ב׳:ה׳) בריתי היתה אתו החיים והשלום ואתנם לו מורא וייראני ומפני שמי נחת הוא, באר הכתוב כי נתן לו שתי מדות אלו שהם החיים והשלום בשכר שתי מדות שהיו בו היראה והבטחון, היראה זהו ואתנם לו מורא בשכר המורא שירא אותי, הבטחון זהו מפני שמי נחת הוא, שבטח בשם יתעלה לבא כנגד כל השבט להרוג הנשיא שלהם ובת המלך, והיה קרוב להיותו נהרג, ונחת מפני שמי, ועל כן זכה וזכה בעשותו המעשה הזה וקנא לשם הגדול והשיב את החמה, זהו שכתוב.

פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן וגו'. השיב את חמתי. פירשו קצת המפרשים הניח, מלשון (ישעיהו ל׳:ט״ו) בשובה ונחת, כי בקנאתו הניח למדת הדין, כענין (שמות ל״ג:י״ד) והניחותי לך. אך המובן ממלת השיב שהחמה היתה ראויה ללכת על ישראל אלא שפינחס השיבה לגמרי ולא הלכה.

ויש לדקדק ואיך לא הלכה, ומתו מישראל ארבעה ועשרים אלף, אבל זה ראיה שכלן היו משבט שמעון ולא נפקד אחד מישראל משאר השבטים, וזהו השבת החמה משאר ישראל, וזהו באור השיב את חמתי מעל בני ישראל, שלא חלה מדת הדין חוץ מן השבט, זהו ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי, ולא כליתי אחד מישראל. נמצאת למד שהשבת החמה גרמה קיומן של ישראל שאלמלא כן היו כלין, ואם כן פנחס גרם לישראל אורך ימים ושנות חיים מאותו זמן עד סוף העולם, ואותן השנים אין להם סוף ותכלית, ולכך זכה לחיות לאין תכלית, מדה כנגד מדה, כי פינחס זה אליהו, כענין שאמר הנביא (מלאכי ב׳:ה׳) בריתי היתה אתו החיים והשלום, ונאמר כאן את בריתי שלום.

בקנאו את קנאתי. ע"ד הפשט שקם במקומי, שהרי כתיב בהקב"ה (שמות כ) אל קנא.

ובמדרש בקנאו את קנאתי, שתי קנאות, האחת כאן ואחת שעתיד לקנא בימי אחאב, וכן כתיב שם (מלכים א י״ט:ט׳-י׳) ויהי דבר ה' אליו ויאמר לו מה לך פה אליהו, ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל, שתי קנאות אחת בימי משה ואחת בימי אחאב. וכן כתיב בשופטים בימי פילגש בגבעה ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים וה' עמו.

ודעת רבותינו ז"ל כי פינחס זה אליהו למדנו אותו ממה שאמרו בבבא מציעא אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דהוי קאי בבית הקברות של עכו"ם אמר ליה לאו כהנא את, כלומר היה תמה עליו על שלא היה נזהר בטומאת אהל, ואמר ליה שאין העכו"ם מטמאין באהל אלא ישראל, שנאמר (במדבר י"ט:י"ד) אדם כי ימות באהל, וכתיב (יחזקאל ל"ד:ל"א) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם. לכך מצינו שנשתטח על בן הצרפית המת לפי שהיה בן גויה.

פסוק יב

לכן אמור. מכאן רמז לברכת כהנים שכתוב בו (במדבר ו) אמור להם.

הנני נותן לו את בריתי שלום. ע"ד הפשט הבטיחו בברית שלום שלא יפחד מאחי זמרי שלא ינקמו נקמתו, ומה יהיה שכרו, והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, שתהיה לו הכהונה נצחית.

וע"ד המדרש הנני נותן לו את בריתי שלום, וא"ו דשלום קטיעא, ללמדך שאין הברית לכהן אלא כשהוא שלם בלא מום, אבל אם חסר פסול, כך דרשו בקידושין פרק האומר. וכן מצינו במסורת וא"ו דשלום זעירי.

ושמעתי שהמלה היא נוטריקון שלא למות, וזה מחזק קבלת רבותינו ז"ל כי פינחס זה אליהו. וכן מצינו בעצמו שאמר (מלכים א י"ט:ד') קח נא את נפשי ממני כי לא טוב אנכי מאבותי, כלומר מאבותי שמתו, ומפני שמאס חיי העוה"ז נתן לו חיי העוה"ב ועלה בסערה השמימה.

וע"ד הקבלה הנני נותן לו את בריתי שלום, הבטיחו במתנת המדה הנקראת ברית שהיא כנסת ישראל והיא מדת הדין, והמדה הזו היא שהיתה לו כענין שאמרו באברהם בת היתה לו, ולזה אמרו בכאן והיתה לו ברית, כי הברית תהיה לו, והבטיחו שיהיה השלום דבק בברית, כלשון (ויקרא כ"ו:ו') ונתתי שלום בארץ, ומכאן היה ראוי שיחיה לעולם, ולכן כתוב (מלאכי ב':ה') בריתי היתה אתו החיים והשלום, כי החיים מכח הרחמים, וזהו שאמר אשר קנא לאלהיו, כלשון (תהלים פה) צדק ושלום נשקו, שהוא החבור העליון שהעולם מתקיים בו, שכנגדו ביצירה התחתונה ענין הזווג והחבור הראוי, לכך כשראה פינחס חבורה לבלתי ראוי קנא. ומכאן תבין במדת השלום שנתן לו שהיה מדה כנגד מדה.

ויתכן לומר כי על שם סופו שנסתלק וחזר אלהיי נקרא אליהו, שהוא כולל שני שמות דין ורחמים, אל הוא הדין והוא הברית, יו"ד ה"א וא"ו. הוא הרחמים והוא השלום, והנה הוא כלול מכח הדין והרחמים, וזהו בריתי שלום. ולכך העניש לשר החמשים וחמשיו

מכח הדין, והחיה המת מכח הרחמים. ועוד רמז בחשבון שמו פי שנים בשם המיוחד, והיה פינחס דור שביעי ליעקב אבינו כשם שהיה חנוך שביעי לאדם, והם כנגד יום השביעי שהוא שבת, והוא יום המנוחה והחיים, וזה מבואר.

פסוק יג

והיתה לו ולזרעו אחריו. נראה מזה כי לולא שעשה המעשה הזה לא נתקיימה כהונתו כהונת עולם, והיאך אפשר זה, והלא נתנה הכהונה לאהרן ולבניו וכבר נמשחו כלן בשמן המשחה ומעתה כל הכהנים שיולידו הם בכלל הכהנים. אבל הענין היה כן, כי פינחס נולד קודם המשח אהרן ובניו ואין בכלל כהונה רק הבנים שיולדו להם אחרי משיחתן, וא"כ פינחס שנולד קודם משיחתן לא נתכהן ולא בא לכלל כהונה, וע"י המעשה הזה שעשה נתנה לו הכהונה לעולם, וזהו שאמר כהונת עולם, וזהו שאמרו רז"ל לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי.

וכתב החכם ר' אברהם ז"ל כי הכהנים הגדולים היו מבני פינחס, ומלת אחריו לאות שמת ואינו אליהו, עד כאן. אבל האמת הוא כדעת רז"ל כי פינחס הוא אליהו, ובאור מלת אחריו אחר הסתלקותו.

ברית כהונת עולם. לא הזכיר בו מלח כשם שהזכיר באהרן ובכל זרעו, לפי שהם הובטחו בשני עולמות שהם זמן הברית והקיום להיותן נזונין בעוה"ז משלחן גבוה והם המתנות, ושיהיו לעולם הבא נחלת ה', וכן כתיב (במדבר י"ח:כ') אני חלקך ונחלתך, אני חלקך בעוה"ז ונחלתך לעוה"ב, ולכך הזכיר בהם מלח שהוא כולל הברית והקיום, אבל כאן בפינחס המושך כח מן החסד והנרמז בשמו פני חסד שהיא מדתו של כהן לא הזכיר בו מלח, כי הבטיחו בקיום נצחי ושלא תשלוט עליו מיתה.

ויכפר על בני ישראל. ללמדך שהשופך דמן של רשעים כאלו הקריב קרבן, וכן כתיב (שמות כ"א:י"ד) מעם מזבחי תקחנו למות, אפילו כהן ועובד עבודה על גבי המזבח משם תקחנו למות.

פסוק יד

ושם איש ישראל המוכה. כשם שייחס הכתוב את הצדיק לשבח כך הוא מייחס את הרשע לגנאי, ללמדך שכל הפוגם את עצמו פוגם משפחתו.

נשיא בית אב לשמעוני. נשיא היה לבית אב, אחד מחמשה בתי אבות שהיו לשבט שמעון, ועליו נאמר (קהלת י"ח) ופורץ גדר ישכנו נחש, שמעון אביו שגדר הזנות במעשה שכם עם דינה ואמר (בראשית ל"ד:ל"א) הכזונה יעשה את אחותנו, ועתה בא הבן ופרץ אותו גדר.

פסוק טו

כזבי בת צור. בת מלך היתה, שהרי צור מחמשה מלכי מדין היה שנאמר (במדבר לא) את אוי ואת רקם ואת צור ואת חור ואת רבע חמשת מלכי מדין וגו', ומתוך שנאתם של מדינים לישראל רצו להפקיר בת מלך לזנות כדי להחטיאם.

פסוק יז

צרור את המדינים. אחר שנתן שכרו הטוב לצדיקים צוה להפרע מן הרשעים ואמר לו צרור את המדינים, ולא את המואבים בשביל רות המואביה שהיה עתיד דוד לצאת ממנה.

ובמדרש צרור את המדינים כי צוררים הם לכם מכאן אמרו חז"ל הבא להרגך השכם להרגו.

פסוק יח

בנכליהם אשר נכלו לכם. בתחבולות ובעצות רעות שנכלו לכם, וזה יורה כי זקני מדין חשבו המחשבה הרעה ונתנו עצה למואב להחטיא בנותם עם ישראל כדי להדיחם ולהצמידם לבעל פעור.

ועל דבר כזבי בת נשיא מדין. היה יכול לומר בת צור כמו שאמר למעלה כזבי בת צור, אבל הזכיר מדין להורות כי זאת עצת זקני מדין היתה לשלוח בת המלך לזנות עמהם.

פרק כו

פסוק ב

שאו את ראש. מה שצוה למנותן עתה, משלו רז"ל משל לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו והרגו בהן והוא מונה אותן לידע מנין הנותרות. ועוד שבתחלה נמנו כשיצאו ממצרים עכשיו שהגיע עת פטירתו והוצרך להחזיר לו צאנו מחזירן במנין.

לבית אבותם. על שבט האב מיחסן ולא על שבט האם.

פסוק ה

חנוך משפחת החנוכי. פירש רש"י ז"ל לפי שהיו האומות מבזין אותן ואומרין על מה אלו מתיחסים על שבטיהם לבית אבותם, סבורין הם שלא שלטו המצריים בנשותיהם, לפיכך הטיל הקב"ה שמו עליהם ה"א בתחלה ויו"ד בסוף, לומר מעיד אני עליהם שהם בני אבותיהם, וזהו שמפורש על ידי דוד ע"ה (תהילים קכ"ב:ד') ששם עלו שבטים שבטי י"ה עדות לישראל, השם הזה מעיד עליהם לשבטיהם. ולפיכך בכלן כתיב החנוכי הפלואי הכרמי החצרוני, אבל בימנה לא הוצרך להזכיר הימני לפי שהשם קבוע בו יו"ד בתחלה וה"א בסוף.

פסוק י

ותבלע אותם ואת קרח במות העדה באכול האש. הכניס הכתוב קרח באמצע בין ותבלע ובין באכל האש, ומכאן שהיה קרח נבלע ונשרף, וכבר הזכרתי זה.

ויהיו לנס. לאות שלא יחלוק שום חולק על הכהונה.

פסוק יא

ובני קרח לא מתו. דרשו רז"ל מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו. מקום הבליעה שהוא מקום המשפט נקרא גיהנם, או יהיה גיהנם ממש שנתקרב שם פתחה של גיהנם הקבוע בארץ כדעת רז"ל. ומצינו בני קרח שהיו משוררים בביהמ"ק, וזהו שכתוב (תהילים פ"ד:א') לבני קרח מזמור, (שם מח) שיר מזמור לבני קרח.

פסוק יב

בני שמעון למשפחותם. ואח"כ בני גד בני יהודה בני ישששכר בני זבולן בני יוסף, כשהגיע לאפרים הוסיף ואמר אלה בני אפרים, וכן בבני דן, אלה בני דן ולמה שינה הכתוב הסדר בשבט אפרים ובשבט דן יותר משאר השבטים להזכיר בהן אלה. ויתכן שבא לרמוז בלשון אלה על ענין עבודה זרה שהיה ירבעם משבט אפרים ועשה שני עגלים (מלכים א י"ב:כ"ט) את האחד נתן בבית אל ואת האחד נתן בדן, ולכך הוסיף אלה באפרים ודן לרמוז על (שמות ל"ב:ד') אלה אלהיך ישראל. גם המשפחות תחלתן אות שי"ן בין בשבט אפרים ובשבט דן שהוא מתחיל לשותלח לשוחם, ויש בו התעוררות למלת שור, גם אות שי"ן ירמוז למדת הדין ממה שנאמר בספר יצירה מ"ם דוממת שי"ן שורקת.

וכדי להורות כי העון ההוא נמחל, וכל השבטים י"ב שהם שבטי יה ראוי להשרות עליהם שכינה בארץ, לכך אמר לאלה תחלק הארץ, כלומר אלו נאבדו ומתו במדבר, כענין שכתוב ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן, אבל אלה אחרים הם, לאלה תחלק הארץ, הזכיר בהם לשון אלה כלשון אלה האמור בלוים שהיו נקיים מאותו עון, הוא שכתוב ואלה פקודי הלוי והשוה אותן יחדיו להורות שהכל נמחל.

פסוק נא

שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלשים. דע כי המספר הזה גם אותו שבמדבר סיני שעלו שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים לא נכלל בו כל ישראל, כי אין להם סוף ותכלית ולא ידענו מזה מספר כל ישראל, שהרי ישראל לא נמנו כאן וכאן אלא מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל, ובודאי היו בישראל אותם (שהם מבן עשרים שנה ולמטה,) (ו)שהם מבן עשרים שנה ומעלה כמה זקנים וכמה חולים וחלושי הכח ואינם מן המנין לפי שלא היו ראויין לצבא ואינן בכלל יוצאי צבא, ואם כן מספר בני ישראל לא נזכר בכתובים בשום מקום ולא ידענוהו כלל, כי מעת שירדו

למצרים בשבעים נפש נשתלחה הברכה בהם שעלו לששים רבוא שיצאו משם הגברים לבד מטף, והם הם שקבלו התורה בחדש השלישי לצאתם, ונשתלחה הברכה בהם עוד בחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים שעלו לששים רבוא מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא.

ולמדנו מזה שבהר סיני כשקבלו התורה היה להם מספר ידוע ובזמן מועט כמו עשרה חדשים ממתן תורה עד שנמנו במדבר סיני עלה מספרם לאין סוף. והאמת שאין ישראל באין בגדר חשבון ומעולם לא נודע מנינם בכל הדורות ולא נחקר מספרם על הכוון באחד מהזמנים, כי מי יוכל לספור מה שחדל לספור ואין לו מספר, והנה הם בהבטחת (בראשית ל"ב:י"ג) ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב, וכן אמר הקב"ה לאברהם (שם טו) וספור הכוכבים, והבטיחו ואמר לו כה יהיה זרעך, וכן מצינו במשה שאמר להם בשנת הארבעים (דברים א':י') והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, גם בלעם מקטרג שלנו העיד עלינו ואמר מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל, ומצינו בדוד ע"ה כשצוה ליואב למנותם שעלו אלף אלפים ושלש מאות אלף איש שולף חרב, הוא שכתוב (שמואל ב כ"ד:ט') ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש חיל שולף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף, וידוע שאם אנשים וגבורים שולפי חרב עלו לחשבון העצום הזה אין ספק שאין סוף ותכלית למספר ההמון ודלת העם והנערים והזקנים, והנה השכל מעיד על זה, גם הכתובים מוכיחים כן שהם עדות ברורה יותר מן השכל. וכן מצינו לעתיד שהבטיחנו ישעיה הנביא ע"ה שיהיו ישראל ברבוי העם עצום יותר מכל אומות שבעולם, הוא שאמר (ישעיהו נ"ד:א') כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה', ושיתקבצו מארבע כנפות הארץ ברבוי גדול עד מאד, הוא שאמר (שם מט) הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים, ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה ואלה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם, הזכיר הנביא ע"ה שלש פעמים אלה לרמוז שתחזור עמהם השכינה הכלולה משש קצוות כי כן כנגדה הזכיר דוד במזמור אחר שש פעמים שמירה.

פסוק נד

לרב תרבה נחלתו. לשבט שהיה מרובה באוכלוסין נתנו חלק רב.

פסוק נה

אך בגורל יחלק את הארץ. ענין הגורל היה מפני החלק היפה והחלק הרע, מי שבא לחלקו חלק יפה ע"פ הגורל היה לו, ומי שבא לחלקו חלק רע ע"פ הגורל היו מעלין לו בכספים, ומי שהיה לו חלק יפה היה מעלה לו כספים למי שבידו חלק רע.

והנה חלוקת הארץ היתה בסדר הזה, אלעזר היה מלובש באורים ותומים וכל ישראל עומדין לפניו וקלפי שבטים וקלפי תחומים מונחין לפניו, והיה מכוון ברוה"ק ואומר אם זבולן עולה תחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולן טרף בקלפי של תחומין עלה בידו תחום עכו, והיה מכוון עוד ברוה"ק ואומר אם נפתלי עולה תחום גינוסר עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו נפתלי טרף בקלפי של תחומין ועלה תחום גינוסר, וכן כל שבט ושבט. והשבט היה מחלק חלקו לבתי אבות לפי יוצאי מצרים, והשבט שהיו רבים בתי אבות בצאתם ממצרים נטלו חלקים הרבה ואע"פ שהם עתה מעטים, שנאמר **לשמות מטות אבותם** ינחלו אלו יוצאי מצרים, ולהוציא הגרים.

פסוק נו

על פי הגורל תחלק נחלתו. דרשו רז"ל זה שאמר הכתוב (משלי י"ח:י"ח) מדינים ישבית הגורל ובין עצומים יפריד, ובא לשבח חלוקת הגורל כי מדה חשובה היא לחלוק מפני שהוא משבית מדינים וסיבה למניעת החמדה שלא יחמוד שום אדם מעתה חלק חברו כיון שע"י גורל באה לו אלא יאמר מאת ה' היתה לו, וכענין שכתוב (שם טז) בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו. ובין עצומים יפריד, בין המחלוקות והמריבות, כלשון (ישעיה מא) הגישו עצומותיכם.

פסוק נז

ואלה פקודי הלוי למשפחותם לגרשון. התחיל מן הבכור, והזכיר לבני בנו ולא הזכיר שמעי, כי לא היו לו בנים, או היו לו ומתו בלא בנים.

פסוק סב

ויהיו פקודיהם שלשה ועשרים אלף כל זכר מבן חדש ומעלה. כבר בארתי בתחלת סדר נשא מאיזה טעם נמנו הלוים מבן חדש ומעלה.

פסוק סה

כי אם כלב בן יפונה. הקדים כלב ליהושע כי כן יקדימנו הש"י לעולם על שהקדים עצמו יותר מיהושע בקנאתו של הקב"ה בענין המרגלים, הוא שכתוב (במדבר י"ג:ל') ויהס כלב את העם, ועוד שקראו (שם יד) עבדי. אבל משה יקדים יהושע לעולם קודם לכלב, וזה למעלת החכמה. ומה שאמר ולא נותר מהם איש דרשו רז"ל איש ולא אשה, מכאן שלא היו הנשים בגזרת המדבר. ומזה נסמכה פרשת בנות צלפחד לפקודי ישראל ממה שאמרו במדרש האנשים היו שונאין את הארץ ואמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה אבל הנשים מחבבות את הארץ ואמרו תנה לנו אחוזה, לכך נסמכה כאן פרשת בנות צלפחד.

פרק כז

פסוק א

למשפחות מנשה בן יוסף. האריך הכתוב ליחס הבנות האלה עד יוסף לפי שהוא חיבב את הארץ, שנאמר (שמות יג) והעליתם את עצמותי, וגם בנותיו מחבבות את הארץ. וללמדך שכלן כשרים, שכל מי שמעשיו ומעשה אבותיו סתומין ופרט לך הכתוב באחד מהם ליחסו לשבח הוא צדיק בן צדיק, ואם מיחסו לגנאי, כענין שכתוב (מלכים ב כה) בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מזרע המלוכה, בידוע שכל הנזכרים עמו היו רשעים.

פסוק ג

אבינו מת במדבר והוא לא היה וגו'. כתב הרמב"ן, לפי דעתי ע"ד הפשט שאמרו ככה בעבור שחשבו כי משה רבינו ע"ה היה שונא עדת קרח יותר מכל החוטאים שמתו במדבר שהם היו מקנאים כנגדו וכופרים בכל מעשיו, וחשבו אולי בשנאתו אותם יאמר (תהלים קט) אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו יזכר עון אבותיו אל ה', על כן הודיעוהו כי לא היה אביהם מהם, ורמזו עוד שאינו במתי המגפה אבל מת במדבר על מטתו, עד כאן.

כי בחטאו מת. חטא יחידי, כשאר היחידים החוטאים. ואמרו בשם ר' יהודה הלוי ז"ל כי בחטאו מת דבק עם ובנים לא היו לו כאשר יאמר היום, בעונות אירע כך וכך.

פסוק ד

למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן. בשביל שאין לו בן, אמרו אם במקום בן אנו עומדות יתנו לנו ירושתנו, ואם לאו תתיבם אמנו ליבם.

פסוק ה

ויקרב משה את משפטן לפני ה'. יש שפירשו כי כיון שגלו בנות צלפחד בטענתן שלא היו אביהן מעדת שונאיו של משה היה בזה קרוב הדעת למשה, ואלו היה דן את דינן היה כאלו נוטל שחד דברים ועל כן חשך עצמו מן הדין ולא רצה לדון אותן. ואין זה נראה נכון, שאם כן היה לו למשה למסור הדין ביד אחד משופטי ישראל, שרי אלפים ושרי מאות שהיו שם, כיון שהוא בעצמו לא היה יכול לדונן.

אבל הנכון והאמת כדעת רז"ל שנתעלם ממנו הדין ולא ידעו כלל, ומפני שאינו דין עמוק אבל הוא מן הפשוטים והתלוי בסברא עד שהאומות מדרך השכל דנין בו על כן נחשב לו לעונש, כי העלמתו ממנו לא לעמקו כי אם בעונש שאמר (דברים א) והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי, ועל כן ויקרב משה את משפטן. ומה שבא אות הנו"ן גדול, רמז לתלמיד חכם שהוא גדול בתורה, ולמדה תורה דרך ארץ שלא ידון אדם בפני מי שגדול ממנו אלא צריך הוא שיקריב את המשפט לפניו, שכן עשה משה שלא רצה לדון

דין בנות צלפחד עד ששאל מהקב"ה. ואם אתה אומר לא ידעו, אפשר מי שכתוב בו (במדבר יב) בכל ביתי נאמן הוא, והיה בקי בכל סתרי התורה ותעלומות חכמה, האיך אפשר שלא ידע הדין הקל הזה, אלא שלא רצה לדון עד ששאל כדי ללמד ק"ו לדורות.
אבל דעת רז"ל שנתעלם הדין ממנו ולא ידעו כלל, יתכן שנאמר שתהיה אות הנו"ן סימן ורמז על שער החמשים שלא ידעו כלל ולא נמסר לו כי הוא לפני ה' כענין הפנימיות הדק שאינו מושג, וז"ש את משפטן לפני ה', כי נעלם ממנו המשפט הזה כנו"ן שלפני ה', הוא השער העליון שער החמשים, ואע"פ שאין טעם ההעלמה בהן שוה כי זה מצד העונש וזה מצד העומק.
ואמרו במדרש בנות צלפחד באו לשאול הדין תחלה לשרי עשרות, ושרי עשרות שאלו לשרי חמשים כדי לחלוק להם כבוד, ראו שרי חמשים כך אף הם חלקו כבוד לשרי מאות ושאלו מהן, ראו שרי מאות כך אף הן חלקו כבוד לשרי אלפים ושאלו מהן, ראו שרי אלפים כך חלקו כבוד למשה, ראה משה כך חלק כבוד לשכינה, וזהו ויקרב משה את משפטן לפני ה'. ואמרו רז"ל ראוי היה דין זה ליכתב על ידי משה אלא שזכו בנות צלפחד ונכתב על ידן.

פסוק ז

כן בנות צלפחד דוברות. מלת כן כמו באמת, ותרגומו יאות. אשרי מי שהקב"ה מודה לדבריו.
נתן תתן להם אחוזת נחלה וגו'. שני חלקים, חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים וחלקו עם אחיו בנכסי חפר, כי צלפחד יצא ממצרים בן עשרים וכן חפר אביו מת במדבר, לכך נטלו בנותיו חלקו שהיה לאביהן עם אחיו, דבת הבן הרי הוא במקום בן לירש עם האחין, כמו ששנינו וכל הקודם בנחלה יוצאי ירכו קודמין.
והעברת את נחלת אביהן להן. מה שהיה ראוי שיקח צלפחד תקחנה בנותיו. והזכיר לשון העברה על שהבת מעברת נחלה משבט לשבט, שהרי בנה ובעלה יורשין אותה, שמצות לא תסב נחלה לא היתה אלא לאותו הדור בלבד, וכן והעברתם את נחלתו לבתו, בכלן הוא אומר ונתת, ובבת הוא אומר והעברת.

פסוק ח

ואל בני ישראל תדבר לאמר. נצטוו ישראל במצוה זו על ידי נשים. ויתכן לומר בטעם זה לפי שהמיתה סבת הנחלות, והנשים גרמו מיתה לעולם על כן היתה ראויה פרשת נחלות ליכתב על ידי נשים לפי שהנחלה נוהגת בחיים מסבת המתים. ומה שזכו לזה בנות צלפחד לפי שהיו מחבבות את הארץ הנקראת ארץ ה' המכונה כנגד ארץ החיים.

איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו. אמרו רז"ל יש לו בן הבן קודם לירש את הכל, וכן בת הבן עד כמה דורות קודמין לבת הראשונה ואין צ"ל לזרעה, והוא שאמר בבבא בתרא פרק יש נוחלין ובן אין לו, עיין עליו, כלומר אנו מוכיחין מיתור היו"ד שהיה לו לומר אן בלא יו"ד, כענין שכתוב (דברים כ"ה:ז') מאן יבמי שהוא בלא יו"ד, אלא מתוך יתור היו"ד ירצו רז"ל לדרוש בו שצריך לעיין אם ישאר לבן אחריו שם זרע כלל.

פסוק ט

ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו. פירש החכם ר' אברהם ז"ל, אחים מן האב או אחים מן האם, שכולן קודמין לאחי אביו ואין צריך לומר לאחי אמו. אבל רז"ל אמרו שמשפחת האם אינה קרויה משפחה, ואין אחי האם יורשין זה את זה אלא אחי האב, וא"כ אחי אביו קודמין לאחיו מן האם. והבן יורש את אמו והיא אינה יורשת את בנה אלא קרובי אביו. ואחות יורשת את אחיה אם אין לו אב ולא אח, כשם שהבת יורשת את האב במקום שאין לו בן. וא"כ מלת לאחיו יכלול האח והאחות כאחד. ואחר שהזכירה הפרשה שהבן יורש את האב הוא הדין גם כן שהאב יורש את הבן אבל לא רצתה תורה להזכיר זה מפני שהוא דרך פורענות, וידוע הוא כי כל מנחיל גם הוא נוחל שהרי הקורבה שוה ולכך לא הזכיר הכתוב הדין הזה, או אולי שלא אירע זה לעולם בבואם לארץ שימות הבן בחיי האב ועל כן לא דבר הכתוב אלא במה שעתיד שינהוג ביניהם, כן פירש הרמב"ן ז"ל.

פסוק יא

ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו. מכאן סמכו רז"ל שהבעל יורש אשתו ואמרו מוסיפין וגורעין ודורשין ונתתם את נחלת שארו לו, ושארו זו אשתו.

והיתה לבני ישראל לחקת משפט. הזכיר בענין הנחלות חקת משפט להורות שהמשפט הזה של נחלות יהיה חק בישראל לעולם. ומפני שלא תבין שלא נתנה פרשת נחלות שתהיה נוהגת אלא בבאי הארץ בלבד לכך הוצרך חקת משפט כלומר לשעה ולדורות. **ורז"ל** בבבא בתרא למדו מכאן מלשון חקה שאין אדם יכול להוריש בלשון ירושה למי שאינו ראוי ליורשו, ולא לעקור הירושה מן היורש, אע"פ שזה ממון הוא וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו קיים בדבר של ממון, כגון המקדש את האשה על מנת שאין לה עליו מזונות ומלבושים, אבל בפרשת נחלות שכתוב בה חקת משפט בא לומר שחקה זו לא תשתנה ואין התנאי מועיל, בין שהיה המצוה בריא או שכיב מרע בין על פה בין בכתב אינו מועיל. לפיכך האומר איש פלוני בני בכורי לא יטול פי שנים, איש פלוני

בני לא יירש עם אחיו, איש פלוני שאינו בני יירשני במקום שיש לו בת, בתי תירשני במקום שיש לו בן, לא אמר כלום, וכן בכלן על הסדר הזה.
כאשר צוה ה'. היה לו לומר כאשר צויתיך כי הכל דבור הש"י, אבל הוא כמו (שמות כ"ד:א') ואל משה אמר עלה אל ה'.

פסוק יב
עלה אל הר העברים הזה. נסמכה פרשה זו לפרשת נחלות לפי שבקש משה לדעת מי ינחל נחלתו.

פסוק יג
וראיתה אותה ונאספת אל עמיך גם אתה. למה הוצרך לחזור וראיתה אותה והלא כבר הזכיר וראה את הארץ, אלא וראיתה אותה מצויירת למעלה כשנאספת אל עמיך. ותוספת הה"א במלת וראיתה אולי בא לרמוז כי הראיה מכח הה"א, ועוד שהארץ העליונה היא הה"א אחרונה שבשם, והיא כבוד ה' אשר יאספהו, ולכך נתוסף יו"ד במלת עמיך, וכן בכל עמיך האמור במשה רבינו ע"ה מצינו שהם כתובים ביו"ד, והם ונאספת אל עמיך, (במדבר ל"א:ב') אחר תאסף אל עמיך, (דברים ל"ב:נ') ומות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמיך.

פסוק יד
הם מי מריבת קדש. זה יורה שלא חטאו משה ואהרן מעולם חטא אחר אלא זה, ועל זה אמר הם כלומר הם לבד ואין בהם עון אחר.

פסוק טו
וידבר משה אל ה' לאמר. בדבור משה אל ה' לא הוצרכה מלת לאמר, אלא מפני גדולתו של משה כדי להקיש תלמיד לרב, וכמו שאמרו במדרש דברתי עמך בדבור ואמירה וידבר ה' אל משה לאמר, אף אתה דברת לפני בדבור ואמירה וידבר משה אל ה' לאמר.

פסוק טז
יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר. אתה היודע רוחו של כל אחד ואחד ומי הוא הראוי להיות פקיד עליהם.
אשר יצא לפניהם. במלחמה. **ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם**. לא ע"י אחר, ולא כמלכי האומות שמשלחין חיילותיהן והם יושבים בבתיהם אלא כמו שעשיתי אני עם סיחון ועוג שנאמר (דברים ג':ב') אל תירא אותו, וכדרך שעשה יהושע שנאמר (יהושע ה':י"ג) וילך יהושע אליו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו, וכן בדוד הוא אומר (שמואל א י"ח:ט"ז) כי הוא יוצא ובא לפניהם, יוצא בראש ונכנס בראש.

פסוק יח

קח לך את יהושע בן נון. לשון לך את שבדוק לך ואתה מכירו, כדאי הוא שיטול שכר שמושו שלא מש מתוך האהל, זהו שאמר שלמה המלך ע"ה (משלי כז) נוצר תאנה יאכל פריה.

איש אשר רוח בו. כתרגומו. ודרשו רז"ל שיוכל להלוך כנגד רוחו של כל אחד.

וסמכת את ידך עליו. כדי שיראו ישראל שהוא במקומו. ודרשו רז"ל תן לו תורגמן וידרוש בחייך שלא יאמרו עליו לא היה לו להרים ראש בימי משה.

פסוק כ

ונתתה מהודך עליו. תחלוק לו כבוד כנגד כל ישראל. ודרשו רז"ל מהודך ולא כל הודך פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה והמשל הנפלא הזה בא להורות על מדרגת הנבואה של כל אחד ואחד, כי מדרגת נבואת משה בשם המיוחד שהוא כח החמה ומדרגת נבואת יהושע בכבוד שהוא כח הלבנה, והנה זה לנמשל, אבל ענין המשל כשם שאור הלבנה לא מצד עצמה הוא רק מצד החמה שהלבנה מקבלת אורה ממנה כן יהושע קבל ממשה, וכשם שהחמה מקבלת אורה מצד אחר ומזה אמר הכתוב (בראשית א׳:י״ד) יהי מאורות ולא אמר יהי אורים אלא מאורות כלומר מקבלי אור, כן משה רבינו ע"ה קבל מן שם המיוחד.

פסוק כא

ושאל לו במשפט האורים. לא הזכיר התומים וזה יורה כי האורים עיקר השמות שמכחם היו האותיות מאירות לעיני הכהן לדעת בהם העתידות, והתומים לא היו אלא לזווג האותיות זו עם זו להתמים אותן בחבור התיבות עד שיהיה לב הכהן תמים בידיעתן וחבורן, ועל כן הזכיר מה שהוא עיקר ושתק מן התומים, אבל לעולם לא היו האורים בלתי התומים, כי שניהם דבר אחד ושניהם שלמות הענין, והיו מונחין בין כפלי החושן ומפסוק זה דרשו רז"ל ביומא פרק בא לו, גזרת נביא חוזרת אבל גזרת אורים ותומים אינה חוזרת שנאמר ושאל לו במשפט האורים, מה משפט אינו חוזר אף גזרת אורים ותומים כן. והנה אמר למשה, יהושע במקומך, והוא וכל בני ישראל על פיו יצאו כלומר על פיו של אלעזר יצאו, ועל פיו יבאו כלומר לא תזוז השררה משבטך.

הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה. העדה בכלל כל בני ישראל הם, אבל יאמר וכל העדה אפילו החולקים שנקראו עדה בכל מקום כלן יהו כפופים לו. ודרשו רז"ל, וכל העדה אלו הסנהדרין שהם עיני העדה המיוחדים שבעדה, ועל כן פרט העדה. ומה שהזכיר בצווי והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה, ראיה וחזוק לדברי רז"ל. וכן הזכיר במעשה ויעמידהו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה.

פסוק כג

ויסמוך את ידיו עליו. הקב"ה אמר לו וסמכת את ידך עליו והוא סמך בשתי ידיו כלומר בעין יפה. ודרשו רז"ל עשאו מלא חכמה ככלי מלא וגדוש.

פרק כח

פסוק ב

את קרבני לחמי לאשי. נסמכה פרשת קרבנות לכאן לפי שכבר נצטוה משה שיזהיר את ישראל על הקרבנות שהם חייבין לעשות. ועכשו כשראה שלא יכנס עמהם לארץ הודיעם ענין הקרבנות, והתחיל בקרבן עולת התמיד אע"פ שכבר הזכירו בסדר ואתה תצוה ושם היתה אזהרה לימי המלואים.

וע"ד הפשט קרבני זה הדם, את לרבות מלח דכתיב, (ויקרא ב) על כל קרבנך תקריב מלח לכך טובלין לחם המוציא במלח שהקרבן נקרא לחם, לחמי אלו אמורין, לאשי הנתנין לאש על מזבחי, תשמרו שיהיו כהנים לוים וישראלים עומדים על גביו, מכאן למדו ותקנו מעמדות, במועדו כלומר בכל יום ויום הוא מועד התמידין, אבל בא לומר שלא יקדים כלום קודם עולת הבקר ולא יאחר כלום אחר עולת הערב, במועדו אפילו בשבת ואפילו בטומאה.

פסוק ג

ואמרת להם. אזהרה לבית דין. **זה האשה**, היה לו לומר זה הקרבן לפי מה שהתחיל קרבני, אבל הוא באור לחמי לאשי. אשר תקריבו לה', לצורך ה', שלא יפגל. **כבשים**. ולא שאר בהמות, **בני שנה**, לא יום ולא שעה יותר. **תמימם**, שנאמר (שם כב) כל מום לא יהיה בו. תמימם כתיב חסר יו"ד, שיהיו שניהם שוים. והם שבע מאות ושלשים כבשים לשנה, שהם שלש מאות וששים וחמשה יום לשנה ושני פעמים שלש מאות וששים וחמשה הם תש"ל, וזה רמוז במלת ת'מימם ש'נים ל'יום בראשי תיבות. **שנים ליום**, פרקליטין הן, מליצין הן כנגד ישראל, וכנגד היום שוחטן. **עולה תמיד**, זאת העולה תהיה תמיד מליץ יושר על ישראל. ליום עולה כשעולה היום היה אומר ברק ברקאי, ומטעם זה לא נאמר עולה בסדר ואתה תצוה לדרוש.

פסוק ד

את הכבש אחד. היה לו לומר האחד אבל בא לרמוז שהיו עסוקין בתמיד שלש עשרה כמנין אחד ולכך אמר את הכבש אחד לרמוז את הכבש של אחד, כלומר לשם ה' אחד. ובסדר ואתה תצוה (שמות כ"ט:ל"ט) אמר את הכבש האחד, המיוחד שבעדר.

תעשה בבקר. הוא בגימטרי"א לארבע שעות, כי כן העיד ר' יהודה בן בבא על תמיד של שחר שהיה קרב בארבע שעות.

בבקר. משתנץ החמה עד שיפרוש זריחתו בעולם, לפי שהעולם נברא ביום שנאמר (בראשית ב׳:ד׳) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

פסוק ו

העשויה בהר סיני. כאותה שנעשית בימי המלואים קודם שנעתק הכבוד מהר סיני אל המשכן ונראה מכאן כי אחר סיני לא הקריבו ישראל במדבר עולות כלל, ובפ"ק דחגיגה ר"א אומר עולת תמיד העשויה בהר סיני, מעשיה נאמרו מסיני והיא עצמה לא קרבה, ר"ע אומר קרבה ושוב לא פסקה, אבל מה אני מקיים (עמוס ה׳:כ״ה) הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה שבטו, של לוי שלא עבדו עבודה זרה הקריבו עד כאן. והא למדת שאפילו לר"ע דאמר קרבה ושוב לא פסקה לא הקריבו ישראל במדבר עולות כלום, ואעפ"כ לא פסקו עולות במדבר ע"י בני לוי.

פסוק ז

הסך נסך שכר. יין המשכר בן ארבעים יום, פרט ליין מגתו, כן פירש רש"י ז"ל.

והרמב"ן ז"ל כתב על זה שאין זה נכון, שכבר אמרו יין מגתו לא יביא ואם הביא כשר. והנה אינו מתמעט מן הכתוב אלא מעלה מדרבנן לכתחלה, אבל שכר להוציא את המזוג שהוא פסול ואפילו דיעבד. וכך הוא נדרש בספרי. ושם אמרו בקדש הסך שיתנסכו בקדש ובקדש יבלעו, עד כאן. וכפל הלשון הסך נסך לרמוז על שני נסוכין, נסוך המים ונסוך היין.

וע"ד המדרש את קרבני לחמי, נסמכה פרשה זו לפרשת יפקוד ה', אמר הקב"ה למשה עד שאתה מצוה אותי על בני צוה את בני עלי, זה שאמר הכתוב (ישעיהו מ״ה:י״א) האותיות שאלוני על בני ועל פעל ידי תצוני, משל למלך שנשא אשה והיה לו שושבין, כל זמן שהמלך כועס על אשתו השושבין מפייס למלך ומתרצה לאשתו, כשהגיע זמנו למות התחיל מבקש מהמלך אמר לו בבקשה ממך תן דעתך על אשתך, אמר לו המלך מה אתה מצוני על אשתי, צוה לאשתי עלי שתהיה זהירה בכבודי.

את קרבני לחמי. שני כבשים בכל יום, ולא שניהם בבת אחת אלא את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים. ולחם שלמה היה הרבה מזה שנאמר (מלכים א ה׳:ב׳-ג׳) ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת וששים כור קמח עשרה בקר מריאים, זה שאמר הכתוב (משלי י״ג:כ״ה) צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר, צדיק אוכל לשובע נפשו זה אליעזר עבד אברהם שאמר לרבקה (בראשית כ״ד:י״ז) הגמיאיני נא מעט מים, ובטן רשעים תחסר זה עשו שאמר ליעקב (שם כה) הלעיטני נא, כתוב אחד אומר (איוב ל״ז:כ״ג) שדי לא מצאנוהו שגיא כח וכתוב אחד אומר (שם לו) הן אל ישגיב בכחו ומי כמוהו מורה, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו,

אלא כשהוא נותן לישראל נותן להם כפי כחו וכשהוא מבקש מהם אינו מבקש אלא לפי כחן, ראה מה כתיב (שמות כ"ו:א') ואת המשכן תעשה עשר יריעות, לכך כתיב שדי לא מצאנוהו שגיא כח. (שם כז) ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך וכתיב (שם כג) ראשית בכורי אדמתך תביא וגו' וכשנותן להם נותן כפי כחו שנאמר (יחזקאל מ"ז:י"ב) ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פריו לחדשיו יבכר, שכל אילן ואילן מחדש בכורים אחרים בכל חדש וחדש, לא כמגדי חדש זה. מגדי חדש זה. כשמבקש אינו מבקש אלא לפי כחם שנאמר (ויקרא כ"ג:מ') ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים, וכשהוא נותן נותן לפי כחו שנאמר (ישעיהו מ"א:י"ט) אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו וכתיב (שם נה) תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס וגו'.

וע"ד הקבלה את קרבני לחמי לאשי, כל אחת מארבע מלות אלו מורה על מדת הדין, כי הוא המדבר. התחיל את מלשון (יחזקאל ב':ב') ואשמע את מדבר אלי. וכן קרבני לחמי מלשון קרב ומלחמה, וכן לאשי מלשון אשה ריח ניחוח, באורו שהקרבן הזה הוא המשכת ירידת השפע אלי. תשמרו כלומר תזהרו שתהיה כוונתכם לשם המיוחד כדי להקריב לי. ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו אני בעצמי לה' כשתקריבו כבשים בני שנה שנים ליום עולה תמיד, וקרבן התמיד הזה שצוה בו הכתוב הוא להקריב בכל יום ויום כבש אחד בבקר, וסולת למנחה עשירית האיפה שהוא שיעור העומר, ויין רביעית ההין לנסך וכזה היה קרבן של בין הערבים. וידוע כי הקרבת דברים אלו עקר מזונות האדם, ולפי שצמיחת המזונות וגדולן ובשולן בסבת שני המאורות שהם השמש והירח שהם סבת הבקר והערב, אנחנו מקריבין הקרבן הזה לעטרת תפארת שמשם נאצלו השמש והירח, והממשלה אשר להם בעולם השפל הזה בין בתולדות הארץ ובכל המתהוה ממנה בין בבני אדם משם בא להם, ומפני זה היה האחד בבקר והשני בין הערבים ולא שניהם ביחד. וכבר ידעת כי תמיד של שחר היה נשחט במערב כנגד המזרח ושל בין הערבים היה נשחט במזרח כנגד המערב, וכמו שנתבאר בגמרא דיומא פרק שעירי יום הכפורים, וזהו שאמר שנים ליום ודרשו שם כנגד היום, כלומר כנגד זריחת השמש, בין בשל שחר בין בשל הערבים, כי הכונה לקו האמצעי שהוא כח השמש, וקרבן התמיד הזה היה מכפר ומגין על ישראל, וסימנך (משלי ד':ט') עטרת תפארת תמגנך. ומזה רמזו לנו חכמי האמת ז"ל בברכת הלבנה, שהם עטרת תפארת לעמוסי בטן. ובזה היה העולם מתקיים ומתפרנס והיו המזונות מתברכין, כי הברכה

היתה מתפשטת ונמשכת מלפני ולפנים אל העדן ומן העדן לגן ומשם יפרד אל הנפרדים, והבן זה.

פסוק ט

וביום השבת שני כבשים. בשלשה החגים גם בראש חדש וכן בראש השנה ויוה"כ תמצא בכל יום שבעה כבשים מלבד עולת התמיד וכאן בשבת לא צוה להקריב כי אם שני כבשים, וצריך שיהיו שוין למצוה, וכן אמרו בפרק שני שעירי, מוספין ודאי בעינן שוין. ופירוש למצוה, לא לעכובא. וטעם שלא היו כי אם שנים מפני שהשבת כבודו כפול, זכור ושמור, את שבתותי תשמרו, ולכך באו כל עניני שבת כפולים, עומר כפול אזהרותיו כפולות שכרו כפול עונשו כפול שירו כפול קרבנו כפול. **ובמדרש** אמר הקב"ה אין אני רוצה שתביאו לי בשבת יותר מכם, מה אתם שתי סעודות אף אני שני כבשים, עד כאן.

ושני עשרונים. כנגד לחם משנה. ולא הזכיר כאן בשבת והקרבתם ולא תקריבו, שלא הקריבו קרבן מוסף במדבר, כי לא נצטוו עד עתה.

פסוק י

עולת שבת בשבתו. כלומר בכל שבת, ושבת כמו (שמות ה יג) דבר יום ביומו. **על עולת התמיד**. כלומר עולת התמיד תחלה ואח"כ עולת השבת.

פסוק יא

ובראשי חדשיכם. לא אמר ובראש שאלו כן הייתי מבין ראש חדש ניסן שנקרא ראש חדשים (שמות י"ב:ב'), לכך אמר ובראשי חדשיכם כלומר לכל חדש וחדש תקריבו מחדשי השנה. ועוד שיש לכל חדש שני ראשים, בערב נראית הירח ובבקר היו מקריבין הקרבן, וקרבן ראש חודש לא היה בלילה בעת שיראה הירח כי אין קרבן בלילה אלא קרבן פסח, ולאחר קרבן התמיד היו קריבין.

פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים. דרשו רז"ל פרים כנגד אברהם דכתיב (בראשית י"ח:ז') ואל הבקר רץ אברהם, איל אחד כנגד יצחק דכתיב (שם כב) והנה איל אחר נאחז בסבך, כבשים כנגד יעקב דכתיב (שם ל) והכשבים הפריד יעקב, ושעיר עזים אחד לחטאת כנגד השבטים דכתיב (שם לז) וישחטו שעיר עזים.

וראוי להתעורר במה שהיו י"א, שני פרים ואיל אחד שבעה כבשים ושעיר, הרי י"א קרבנות שהיו מקריבין בראש חדש וזה כנגד י"א שעות שהחמה גדולה מן הלבנה, שהחמה נבראת ביום רביעי והלבנה בו ביום אחר י"א שעות, וכנגד י"א ימים שיתרים ימות החמה על ימות הלבנה שהרי ימות החמה שס"ה וימות הלבנה שנ"ד. ומה שהיו מקריבין פרים כנגד אברהם, לפי שהיה כשני אנשים טומטום ואדרוגינוס וזכר, אברם

אברהם. ומה שהיו מקריבין איל כנגד יצחק שהיה המיוחד שבעדר ואילו היה משׁשׁת ימי בראשׁית. שבעה כבשׂים כנגד יעקב לפי שצורתו חקוקה בכסא הכבוד למעלה משׁבעה רקיעים. ושׁלשׁה עשׂרונים סלת מנחה בלולה בשׁמן לפר האחד כנגד שׁלשׁ פעמים שׁכתוב בו וירא ה' אל אברהם. ושׁני עשׂרונים סלת בלולה בשׁמן לאיל האחד כנגד שׁני פעמים שׁכתוב וירא ה' אל יצחק. ועשׂרון עשׂרון לכבשׂ האחד היה לו לומר שׁני עשׂרונים ואמר עשׂרון כנגד פעם אחת שׁכתוב בו (בראשׁית ל"ה:ט') וירא אלהים אל יעקב, ומה שׁכפל ואמר עשׂרון עשׂרון כנגד שׁני שׁמות שׁיש לו יעקב וישׂראל, ועוד כנגד שׁתי עשׂיריות של ברכות שׁקבל, עשׂר ברכות כשׁנקרא יעקב ועשׂר ברכות כשׁנקרא ישׂראל, וכן כתוב בו (שׁם כח) עשׂר אעשׂרנו לך, זה לוי בנו העשׂירי בבנים, וחלקו של לוי מעשׂר, והלוי נותן לכהן מעשׂר מן המעשׂר. ואמר הנביא (ירמיהו ל"א:ט') ואפרים בכורי הוא, מאפרים ולמעלה עד לוי עשׂרה הרי מעשׂר, גרשׁון קהת ומררי לבני שׁמעי עמרם יצהר חברון ועזיאל אהרן הרי עשׂרה, לכך כתיב (דברי הימים א כ"ג:י"ג) ויבדל אהרן להקדישׁו קדשׁ קדשׁים.

פסוק יד

ונסכיהם חצי ההין. ששׁה לוגין, שׁההין י"ב לוגין. **יהיה לפר** כנגד אברהם, בששׁ שׁעות מן היום כחם היום באו אליו המלאכים ורץ אל הבקר. **ושׁלישׁית ההין**, הוא ארבע לוגין, **לאיל**, כנגד יצחק שׁהוקרב בארבע שׁעות ביום. **ורביעית ההין**, הוא שׁלשׁה לוגין י"ח ביצים, **לכבשׂ**, כנגד יעקב שׁהתפלל י"ח ברכות, שׁנאמר (בראשׁית כ"ח:י"א) ויפגע במקום, ואין פגיעה אלא תפלה דכתיב (ירמיהו ז':ט"ז) ואל תפגע בי.

ויש להתעורר שׁלא מצינו בכל התורה כלה שׁעור רביעית ההין בפר ואיל כי אם בכבשׂ לבדו, ויש בענין סוד, ובפסוק (ויקרא כ"ו:מ"ב) וזכרתי את בריתי יעקוב רמזתי מזה. **זאת עולת חדשׁ בחדשׁו**. שׁאם עבר יומו בטל קרבנו ושׁוב אין לו תשׁלומין.

פסוק טו

ושׁעיר עזים אחד לחטאת לה'. ע"ד הפשׁט לשׁם ה', כמו (שׁם טז) עלה עליו הגורל לה' ועשׂהו חטאת. או יאמר חטאת לה' על החטא שׁהאדם עושׂה לה', כי כן לשׁון חטאת בלשׁון הקדשׁ הבא עם למ"ד אין החטא דבק כי אם באדם החוטא, כמו (בראשׁית ל"ט:ט') וחטאתי לאלהים, (שׁם מד) וחטאתי לאבי, ולפי מה שׁדרשׁו בו רז"ל הוא בהפך, והענין מסתרי התורה.

וע"ד המדרשׁ לחטאת לה', חטא שׁאין מכיר בו אלא ה', כן דרשׁו במסכת שׁבועות, והוא כי שׁעיר של ראשׁ חדשׁ מכפר על מי שׁנכנס למקדשׁ בטומאה בשׁוגג בלא ידיעה כלל. ועוד דרשׁו בו אמר ריש לקיש מה נשׁתנה שׁעיר של ר"ח דכתיב בו חטאת לה', אמר

הקב"ה שעיר זה יהא כפרה עלי על שמעטתי את הירח. ובפרק אלו טרפות רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב (בראשית א':ט"ז) ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד, אמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמך, אמרה לפניו, רבש"ע בשביל שאמרתי לפניך דבר הגון אמעט את עצמי, אמר לה לכי ומשלי ביום ובלילה, אמרה לו מאי רבותיה שרגא בטהרא מי אהני, אמר לה לכי וימנו בך ישראל ימים ושנים, אמרה לו יומא נמי אי אפשר דלא מנו ביה תקופות דכתיב (שם) והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, אמר לה לכי ויקראו צדיקים על שמך, יעקב הקטן שמואל הקטן דוד הקטן. לא הוה מיתבא דעתה אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמעטתי את הירח, והיינו דאמר ריש לקיש מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו חטאת לה', אמר הקב"ה שעיר זה יהא כפרה עלי שמעטתי את הירח. ובאור הענין הזה כי מלת הגדולים תורה שהיו השמש והירח שוין באורה ואחר כך נתמעטה הירח, וזהו שחזר ואמר (שם) את המאור הגדול ואת המאור הקטן, ונתמעטה ע"י קטרוג שקטרגה ואמרה אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד, ולכבודו של מקום אמרה כן שנראה שאין יכולת לעשות שמשים שיהיה כל אחד ואחד אור בפני עצמו ושלא יצטרך האחד לקבל מחברו וכמעט שיאמרו האומות מבלתי יכולת השם להשפיע אורה לכל אחד ואחד, וקטרוג זה היה במה שהרהרה אחר מדותיו של הקב"ה, ואחר שנתמעטה ונתבישה מחטאה אמר לה לכי ומשלי ביום ובלילה, ועוד וימנו בך ישראל ימים ושנים, ועוד צדיקים יקראו על שמך, ועשה הקב"ה כל זה כדי להפיס דעתה, ולא נתפייסה עד שחלק לה כבוד בקרבן ראש חדש שיהיו מקריבין לפניו בכל זמן שהיא מתחדשת, וזהו שאמרו אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי שמעטתי את הירח. וכל זה להורות שאין הקב"ה חפץ שיהיה קטרוג במעשה בראשית בין בריותיו. ועוד אפשר שיכלול ענין אחר כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, ומהם יראו התחתונים ויקחו מוסר שאם ישובו אחר שחטאו שהקב"ה יתפייס להם כשם שנתפייס ללבנה וקבע קרבנות כפרה ביום חדושה, וקבע גם כן ראש השנה שהוא יום תשובה ביום חדושה, וכל זה להודיע שהקב"ה מקבל תשובת הרשעים כשם שקבל הלבנה ונתפייס לה מעון הקטרוג, ולכך הצדיקים נמשלים לשמש שהיה עלוב מן הלבנה והוא שכתוב (שופטים ה':ל"א) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. ולשון "עלי" כתב הרב הגדול ר' יצחק אלפס ז"ל בהלכותיו שהוא כמו אלי, וכן פירשו רוב המפרשים. **וע"ד** השכל לחטאת לה', ולא ללבנה, ובא שעיר זה לעקור אמונת עובדי הלבנה, כי היה מנהג האומות בימים קדמונים להקריב קרבנות ללבנה בכל ראשי החדשים, ולכך הוצרך

הכתוב להזכיר לה', כלומר לה' ולא ללבנה, שלא יחשוב חושב שאנו מקריבים ללבנה ועושין כמעשה העכו"ם, ולא מצינו בשאר שעירי הרגלים שיזכיר בהן כלל חטאת לה' אלא חטאת סתם, שהרי היו נאכלין ולא נשרפים ולכך א"א שיזכיר בהן לה', ומה שנזכר כאן בשעיר זה והוא נאכל גם כן היה זה כדי למעט עבודת הלבנה ולהסיר המחשבה ההיא מלב כל מסתפק בה זה דרך הרמב"ם ז"ל.

ועל הדרך הזה יהיה באור המדרש לרז"ל כי השמש והירח בתחלת הבריאה היו שוין באורה, והוא לשון (בראשית א׳:ט״ז) שני המאורות הגדולים, כי היה השמש עליה פנים בפנים, והיה לזה אור ביום ולזה אור בלילה מצד השמש שעליו, ואין הכוונה שהיה אור הלבנה בתחלת הבריאה גדול כאור השמש אלא שנבראו שניהם בגדלן, כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בצביונן נבראו, וזהו שהזכיר את שני המאורות הגדולים. וחזר והזכיר המאור הגדול לומר שעמד כן בגדלו. ואת המאור הקטן שלא עמד כן בגדלו אלא שנתמעט, וכן הוא מתמעט והולך, שאינו כשמש שאינו מקבל תוספת ומגרעת. גם אין לומר שהיו בגודל גוף, כי גוף השמש והירח בתחלת הבריאה היו כמו שהם היום זה גדול וזה קטן, לא נשתנה גוף הירח ולא נתמעט אלא באורה. וענין המעטת האור הוא כשראתה הירח שהיא משתמשת באור השמש ולא היה האור מעצמה, אמרה אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, והכתר הנה כנוי ומשל לזוהר האור, ולכך אמרה כיון שאני צורך בעולם השפל כמו השמש לפעול בו ולהנהיגו ואני מלך כמוהו למה לא יהיה לי כתר בפני עצמי, שאם אין האור שלי צח כאור השמש מ"מ יהיה מעצמי ולא אקבל מאחר, ודבר הגון אמרה אמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמך, כלומר סבורה את שהאור הזה בעצמו הבא לך מהשמש שיהיה כן תמיד, אין זאת, אלא בלכתך תהי מתמעטת, וזהו לכי ומעטי את עצמך, אמרה לפניו, רבש"ע בשביל שאמרתי לפניך דבר הגון אמעט את עצמי, אמר לה מה שבראתיך בענין זה שתקבלי אורה מהשמש לצורך היה, אבל בשביל שאמרת דבר הגון יביאו בני כפרה וקרבן בכל עת שאת מתחדשת.

ודעת רבי שמעון ז"ל במאמר זה, שהיו מתחלה שוין באורם ממש והיה אור הלבנה גדול כאור השמש ואחר כך מעטה הבורא יתעלה לתועלת העולם ולישובו, שאילו לא מעטה היה הזמן כלו יום, והתועלת המגעת מהלילה לבעלי חיים השפלים יהיה נעדר ומציאותו בטל ולא היה העולם מתקיים, ולכך שינה הקב"ה טבע הלבנה וחסר אורה לצורך ישוב העולם, כשם ששינה טבע המים להקוות כלן אל מקום אחד, והוא ים אוקיאנוס, וזהו שאמרו במדרש קהלת (קהלת א׳:ט״ו) מעוות לא יוכל לתקון, משנתעותו מימי בראשית

ונתנו באוקיאנוס שוב לא נתקנו, משנתעותו באורות ששת ימי בראשית וחסר הקב"ה שנת הלבנה משנת החמה כמה קצים וכמה חדשים לא נתקנו, עד כאן במדרש קהלת.
וע"ד הקבלה לחטאת לה', אמר הקב"ה הביאו כפרה עלי על שמעטתי את הירח. לשון עלי למה שעלי, שמעטתי את הירח בשבילי ובסבתי.
ובאור המדרש על דרך זה, אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר הכבוד לפני הבינה אפשר לשני מלכים שהם התפארת והכבוד שישתמשו בצינור אחד ושלא יהיה לכל מלך ומלך צינור בפני עצמו לקבל ולשאוב מלמעלה מלפני ולפנים, רצה הכבוד שיהיה לו צינור בפני עצמו למשוך מן הבינה כמו התפארת, לא שיצטרך למשוך מן התפארת, אמר לה לכי ומעטי את עצמך, המעטה זו היא הפסקת השפע הבא אל הכבוד מלמעלה, אמר הכבוד בשביל שאמרתי דבר הגון יפסק השפע ממני, אמר לה לכי ומשלי ביום ובלילה, אמר לה ימנו בך ישראל ימים ושנים, ויקראו צדיקים על שמך יעקב הקטן שמואל הקטן, ובאור על שמך שהוא אדנ"י הקטן. לא נתפייס עד שאמר הקב"ה שנקריב לו קרבן בכל יום החדש, וזהו שאמר אמר הקב"ה, כלומר בעל הרחמים אמר הביאו כפרה לכבוד, ותהיה הכוונה למה שעלי שמעטתי את הירח, כלומר על שנתמעט ונפסק שפע הרחמים מכח הירח וחזרה דין, ועל כן תצטרכו להביא כפרה בכל חדש בזמן חדושה כדי להמשיך לה שפע הרחמים מלמעלה ויתעלה העולם, וזהו סוד זאת עולת חודש בחדשו, כי היא המדה המתעלה ועולה לקבל שפע הרחמים. ולעתיד לבא יהיה השמש עם הירח שוין באורה כמו שהיו בתחלה, וכמו שמורה על זה מלת הגדולים, וכן יהיה בסוף, וזהו דבר הנביא ע"ה (ישעיהו ל':כ"ו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, כלומר אחר שיהיה אור החמה שבעתים, והטעם בזה לפי שכח הלבנה שהוא מדת הדין תתאחד ותתעלה ברחמים, וכבר הזכרתי מזה בפסוק (שמות טו) זה אלי, וזה מבואר.

פסוק טז

ובחודש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח לה'. לא הזכיר כאן בין הערבים, שהרי כבר ידוע. והנה לא הזכיר עולת שבת בשבעת ימי הפסח, כאשר לא הזכיר עולת התנופה של עומר האמורה בסדר אמור אל הכהנים. (ויקרא כ"ג:ז') ואמר כל מלאכת עבודה ולא אמר כל מלאכה כמו בשבת, לפי שיום טוב הותר באוכל נפש וכשהזכיר במקום אחר (שמות י"ב:ט"ז) כל מלאכה לא יעשה בהם הוצרך לפרש (שם) אך אשר יאכל לכל נפש.

פסוק כו

וביום הבכורים. חג השבועות נקרא בכורי קציר חטים על שם שתי הלחם, שהם תחלה למנחת חטים הבאה מן החדש.

ויש לך להתבונן למה לא הזכיר כאן בשעיר של עצרת חטאת, כשם שהזכיר בכל המועדים שבפרשה זו, והטעם בזה על דרך הפשט לפי שעצרת זמן מתן תורה ושם היו ישראל כנולד זה בלא חטא.

וע"ד הקבלה ירמוז לעצרתו של עולם שבו יבטל יצר הרע לגמרי וגדר אבניו נהרסה.

פסוק לא

תמימים יהיו לכם ונסכיהם. אף הנסכים יהיו תמימים, מכאן דרשו רז"ל עלו ביין קמחים פסול לנסכים, שהרי אין ראוי להקריב על גבי המזבח אלא דבר המובחר במינו, וכל שאין פסול אך הוא כחוש וכעור אין מקריבין אותו לכתחלה, שאם היה חייב קרבן עולה לא יביא שה כחוש וכעור ויאמר הרי אין בו מום, שעל זה נאמר (מלאכי א':י"ד) וארור נוכל ויש בעדרו זכר, אלא צריך שיביא מן המובחר. וכן היו ישראל עושין בזמן שבהמ"ק קיים, היו מביאין אילים ממואב, וכבשים שגביהם רחבה מחברון, וגוזלות מהר המלך, ושמן מתקוע, הכל היה מובחר במינו. וכן מצינו בקרבנו של הבל (בראשית ד':ד') והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן, ונתרצה קרבנו, ונאמר בקין שלא הביא מן המובחר (שם) ואל קין ואל מנחתו לא שעה, וכן כתיב (דברים י"ב:י"א) וכל מבחר נדריכם, וכתיב (במדבר י"ח:ל') בהרימכם את חלבו ממנו. ואפילו עצי המערכה שהיו עורכין בקרבנות על גבי המזבח נצטוינו בהם שיהיו מובחרין שלא יהא בהן תולעת, ואין מביאים עצים מבנין שנסתר אלא חדשים לעולם. וכל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן מפני ישוב ארץ ישראל. וכן נצטוינו בשמן של מנורה להביא מן המובחר, ואין כל השמנים כשרין למנורה אלא שמן זית היוצא מן הכתית בלבד. ומטעם זה אסרו רז"ל שמן שנפל בו עכבר להדליק ממנו נרות של בית הכנסת, ודעת הגאונים ז"ל שאם נמוח ויש בשמן ששים שמותר באכילה, ואם אינו נמוח זורקו והשמן הותר בששים ממנו, ואע"פ שהשמן מותר באכילה פסול למאור, שנאמר (מלאכי א':ח') הקריבהו נא לפחתך, דבעינן דבר המובחר.

פרק כט

פסוק יג

והקרבתם עולה אשה ריח ניחוח לה' פרים בני בקר שלשה עשר. פרי החג שבפרשה זו הם שבעים כנגד שבעים אומות, והיו מקריבין אותן ביום ראשון י"ג וביום שני י"ב וביום שלישי י"א, וכן כלן מתמעטים והולכים, והיה זה סימן כליה לשבעים אומות עו"ג שיהיו כלן כלין מן העולם. וכבר ידעת כי היו לשבעים אומות הקדמונים שבעים שרים למעלה,, שהרי כל אומה ואומה יש לה שר ממונה עליה ומנהיגה, כענין שכתוב (דניאל

י:כ') ושר מלכות פרס וגו', (שם) והנה שר יון בא. ולא תמצא בכל הפרשה הזו בכל שבעת הימים שיזכיר בהם לה' כי אם ביום ראשון בלבד, והכוונה כי מה שישראל מהנין לכל אותן הכחות לפי שטובות העולם באות על ידן כדי שיתיחדו הכחות זה בזה ויודה כל אחד ואחד למי שהוא מקבל כח על ידו מאת הסבה העליונה, ונמצאו כלן מכירים ומודים שאדון יחיד מושל עליהם, ולכך הזכיר בכאן ביום ראשון בלבד לה' ללמדך שתהיה הכוונה בכל שבעים פרים לה' בלבד שהוא ראש הממשלות והמערכות כולן, וזהו שאמרו רז"ל במסכת סכה אוי להם לאומות העולם שאבדו ואינן יודעין מה אבדו, בזמן שבהמ"ק קיים היה המזבח מכפר עליהם האידנא מאן מכפר עליהם. למדו אותנו בזה שהיו ישראל מקריבין בשבעת ימי הסכות שבעים קרבנות לכפר על שבעים אומות, והקרבן היה לקרב הכחות זה בזה, שיכיר כח כל אומה ואומה הכח שהוא למעלה ממנו, וכן מכח לכח ומעליון לעליון ומגבוה לגבוה עד הסבה הראשונה העליונה על הכל, וכלן מודים ומיחדים שאין להם גדולה ומלכות אלא ממנו והוא אינו חסר כלום, וזהו היחוד השלם, וזהו לשון קרבן שהוא קרוב הכחות, שכלן מודין למי שמקבלין כח ממנו.

ובמדרש והקרבתם אשה, זהו שאמר הכתוב (תהילים ק"ט:ד') תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה אתה מוצא בחג ישראל מקריבין שבעים פרים על שבעים אומות העולם לפיכך היו צריכין שיהיו אוהבים אותנו, ולא די שאין אוהבים אותנו אלא ששונאין אותנו, שנאמר תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה. ועוד דרשו בפרי החג, למדה תורה דרך ארץ בקרבנות הללו, שאם יתארח אדם אצל חברו יום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות למחר מאכילו דגים למחר מאכילו ירק וכן פוחת והולך עד שמאכילו קטנית.

פסוק יח

ומנחתם ונסכיהם. דרשו רז"ל במסכת תענית, נאמר בשני ונסכיהם ובששי ונסכיה ובשביעי כמשפטם, מ"ם יו"ד מ"ם הרי כאן מים, מכאן סמכו חכמים ז"ל רמז לנסוך המים בחג.

ויש לך להשכיל איך התחיל רמז המים מן היום השני, לפי שביום שני נבדלו המים במעשה בראשית, ועל כן פעולת יום השני גדולה במים, ואמרו רז"ל אנשי מעמד היו מתענין בשני מפני יורדי המים, וכן ביום הששי שבו נברא אדם והוצרך למים כענין שכתוב (בראשית ב':ו') ואד יעלה מן הארץ וגו', וכתיב (שם) וייצר ה' אלהים וגו', והשלים הרמז בשביעי לפי שהשביעי תשלום מעשה בראשית. ואמרו במסכת ראש השנה אמר הקב"ה נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה. והנה כל שבעת ימי החג היו מנסכין המים על גבי המזבח, וזה הלכה למשה מסיני, ועם נסוך היין של

תמיד של שחר היה מנסך המים לבד, ובקרן דרומית מערבית היה מנסך למעלה מחצי המזבח, והכל יורד לשיתין. וכיצד היו עושין, צלוחית של זהב מחזקת שלשה לוגין היה ממלא אותה ממי השלוח, הגיעו לשער המים תקעו והריעו ותקעו ועלה בכבש ופנה לשמאלו ונותן המים מהצלוחית לתוך הספל שהיה שם, ושני ספלים של כסף היו שם, מערבי היה בו מים מזרחי היה בו יין, ומנוקבין היו כמין שני חוטמין דקין, ושל מים היה נקב שלו דק משל יין כדי שיכלו המים עם היין כאחד, זה שמנסך המים היו אומרים לו הגבה ידך, שפעם אחת נסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם, שאמרו מין הוא, שהמינים אומרים שאין מנסכים המים. ואמרו רז"ל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. ונקרא בית השואבה על שם (ישעיהו י"ב:ג') ושאבתם מים בששון, שהיו שואבין מים בלילה כל שבעה לצורך תמידין.

פסוק לה

ביום השמיני עצרת תהיה לכם. על דרך הפשט מלת עצרת שתהיו עצורים מעשית מלאכה. ודרשו רז"ל שמיני עצרת רגל בפני עצמו לענין פז"ר קש"ב, פייס בפני עצמו, זמן בפני עצמו, רגל בפני עצמו, קרבן בפני עצמו, שיר בפני עצמו, ברכה בפני עצמו, כלומר ברכה ותפלה שמזכירין בו את יום שמיני חג העצרת הזה, ואין יושבים בו בסכה, ולענין שהחיינו, ולענין אבלות, שהקובר מתו ערב הרגל בטלה ממנו מחמת שמיני זה גזרת שלשים שנתנו חכמים לאסור תספורת, כמו שאמרו יום אחד לפני החג חשוב כשבעת ימי אבלות, והחג שבעה, ושמיני שלו שהוא כשבעה הרי כאן כ"א יום, וימנה עוד תשעה ויהא מותר בתספורת. ודרשו רז"ל במסכת סכה, כתיב הכא פרים והכא פר, הכא כתיב וביום והכא כתיב ביום. ובאור הענין כי בשאר הימים היו מקריבין בכל יום ויום פרים אבל ביום שמיני פר אחד, ובשאר הימים הזכיר וביום אבל ביום שמיני הזכיר ביום בלא וא"ו לומר שהוא רגל בפני עצמו.

וע"ד המדרש ביום השמיני עצרת, עצרתי אתכם לפני, כמלך שזמן את בניו לסעודה לכך וכך ימים כיון שהגיע זמנו אמר בבקשה מכם עכבו עמי יום אחד שקשה עלי פרידתכם. ובגמרא דסכה פרק החליל, אמר אביי שבעים פרים כנגד שבעים אומות, פר יחידי למה כנגד אומה יחידה, משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו עשו לי סעודה, באחרונה אמר לאוהבו עשה לי סעודה קטנה כדי שאהנה ממך.

וע"ד הקבלה עצרת זו כנסת ישראל, כי שם נעצר הכל, והוא לשון מלכות, כמו (שמואל א ט':י"ז) זה יעצור בעמי, וכן (שופטים י"ח:ז') יורש עצר. ולכך יום שמיני רגל בפני עצמו, והוא האתרוג שהוא בפני עצמו ואינו נאגד עם הלולב, והוא החג של יום מתן תורה

שקראוהו ז"ל עצרת, הוא הלשון בעצמו שקראתו התורה ליום שמיני זה ובו ביום שמענו דבריו מתוך האש, אבל יום שביעי של פסח שהוא מכלל הרגל קראו הכתוב עצרת, והוא היסוד, ונקרא כל אחד בשם עצרת כשם שנקרא כל אחד בשם שבת שהרי כנסת ישראל בת זוגו של שבת, ועל היסוד היה מקלס דוד ע"ה ואמר (תהילים צ"ב:א') מזמור שיר ליום השבת, ועל כנסת ישראל היה מקלס (שם י') למנצח על השמינית. ותן אל לבך לשון עצרת תהיה לכם כלשון (ויקרא י"א:מ"ה) להיות לכם לאלהים. ובסדר אמור אל הכהנים (שם כג) נאמר עצרת היא, ופירוש עצרת של היא, כי המלת סמוכה והוא כאלו אמר עצרת של שבת שנקראת אות היא ביני וביניכם. ותן אל לבך כי על כן קראו חכמי האמת ליום שמיני זה סעודה קטנה, והיא א' זעירי של (ויקרא א) ויקרא, והוא ה"א זעירי של (בראשית ב) בהבראם, והיא יו"ד זעירי של (דברים לב) תשי, והוא סוד מה שאמרו תשעה וקטן מצטרפין, כלומר לתפלה ולזמון, לתפלה אליבא דמאן דאמר, ולזמון שהוא שהוא פרנסת עולמו לדברי הכל. והוא סוד מה שאמרו עוד (תהילים ל"ז:כ"ה) נער הייתי גם זקנתי, פסוק זה שר העולם אמרו. וכן הזכיר ישעיה ע"ה בבית ראשון ואמר (ישעיהו כ"ח:י') זעיר שם זעיר שם, כל אלה ענין אחד ודרך אחד להם.

פסוק לט

אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם ונדבותיכם. היה ראוי הכתוב לומר לעולותיכם ולשלמיכם שהן קרבנות הבשר ואחר כך ולמנחותיכם ולנסכיכם, אבל הקדים העולה שהוא הקרבן הקודם לעולם, וכמו שדרשו רז"ל העולה, עולה ראשונה, שאין לך דבר קרב קודם לתמיד של שחר. וחותם בשלמים כי השלמים באים להשלים המדות, ודרך הכתוב לחתום בשלמים, וזהו שכתוב (ויקרא ז':ל"ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, וגדולה מדת השלום וראוי לחתום בה. וכשם שהזכיר למעלה השם המיוחד בראש הפרשה כן הזכיר עתה בסוף הפרשה, שנאמר אלה תעשו לה' וגו'. והזכיר שבעים פרים באמצע להורות שלא תהיה הכוונה בכלן כי אם לשם המיוחד, אבל ביום שמיני זה שהוא מיוחד אנו מקריבין בו קרבן מיוחד שהוא פר יחידי לאלהי ישראל שהוא אדון מיוחד על עם מיוחד, וזהו מאמרם שבעים פרים למה כנגד שבעים אומות, כלומר כנגד שרי השבעים אומות, פר יחידי למה כנגד אומה יחידה, כלומר כנגד אלהי אומה יחידה. ע"י קרבנות הללו היה העולם מתברך, וכל כח וכח מכיר הכח שלמעלה ממנו, וכן מכח לכח עד הסבה העליונה יתברך, כענין שנאמר (קהלת ה':ז') כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.

פרק ל

פסוק ב

ירא את ה' בני ומלך עם שונים אל תתערב (**משלי כד, כא**)

שלמה המלך ע"ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כד) את האדם שייראו מן המלך העליון יתעלה תחלה ואחריו שייראו מן המלך בארץ, והשוה את שניהם יחד במדת היראה כי יאמר כשם שאתה ירא מהקב"ה הנמצא בכל מקום ופורש מן העון ליראתו ואע"פ שאין אתה רואהו, כן יש לך לירא מהמלך שתפרוש מעצמך ממה שתתחייב מיתה ליראתו ואע"פ שאין אתה עומד לפניו, כי אי אפשר למלך בשר ודם להמצא בכל המקומות ועל כן תצטרך שתהיה אימת המלך וצורתו חקוקה בלבך בהעדרו מן המקום ולא תראנו כאלו ראית אותו בעיניך, כשם שאתה ירא מן המלך העליון יתברך שלא ראיתו מעולם בעיניך. עם שונים אל תתערב, יזהיר שלא ישנה הדבר, כי יש עוברין על רצון הש"י ליראתו של מלך, והנה הם יראים מאדם תחלה ועושין יראתו עיקר, ולא יתכן לעשות כן, אבל הראוי שיהיה הש"י תחלת יראתו ועיקר מחשבתו ופעולותיו כלן. ולפי שהש"י מלך מלכי המלכים הקב"ה ראשית כל ראשית, ואין מלכות המלכים רק ממנו ומלכותו לעד לעולם, אין ראוי כלל להשוותן, לכך הפסיק בהם הכתוב במלת בני, כי היה ראוי הכתוב לומר בני ירא את ה' ומלך כמנהגו בשאר הכתובים שמתחיל בהם במלת בני, אבל רצה להפסיק ביניהם לבאר כי אע"פ שהשוה אותן הכתוב לענין היראה אין ענינם שוה ואין לשתף ביניהם, שהרי יש הפרש גדול ביניהם ויתרון, כיתרון האור מן החשך. וענין הכתוב, כי יראת המלך היא קיום הארץ וצורך גדול לבריות, וכמו שדרשו רז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו, אבל העיקר הגדול והעצום והמעלה העליונה שירא תחלה מן המלך העליון יתברך, אשר חיי המלכים כלן ומלכותם תלוין בידו, ומזה אמר שלמה בספר קהלת (ח) אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים, יאמר אני אומר לך פי מלך שמור, שתשמור פי המלך ולעשות מה שיצוה, ועל הדברים כלן שתשמור שבועת אלהים שיזכור תחלה יראת ה' והשבועה שנשבע בסיני לקבל עליו התורה והמצות. וכן אמרו במדרש אני פי מלך שמור, מזומן אני לשמור פי מלכי האומות המושלים בנו במסים וגלגליות וארנוניות. ועל דברת שבועת אלהים, ואצל דברת שבועת אלהים לא אשמור פי המלך. שכן מצינו בחנניה מישאל ועזריה שאמרו לנבוכדנצר (דניאל ג׳:ט״ז) לא חשחין אנחנא על דנא פתגם להתבותך. ומתחיל הפסוק ענו שדרך מישך ועבד נגו ואמרי למלכא נבוכדנצר לא חשחין וגו'. אם מלכא למה נבוכדנצר ואם נבוכדנצר למה מלכא, אלא כך אמרו לו את מלכא עלנא

במסים וגלגליות, אבל על דנא שאתה אומר לנו לעבוד עו"ג נבוכדנצר את ולא מלכא את, ואת וכלבא שווין. כלומר שאין אנו רשאין לבא כנגד השבועה שנשבענו בהר סיני, זהו ועל דברת שבועת אלהים. וידוע כי ענין השבועה מגדר היראה שלא ישבע אדם בקב"ה כל עיקר ואפילו על האמת, אין צריך לומר על שקר, ומעשה היה בינאי המלך שהיו לו עשרת אלפים עיירות בהר המלך וכולן חרבו על שבועת אמת. כיצד, אדם אומר לחברו בשבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה כך וכך, וכן כל דבריהם, ומקיימין שבועתן, וכולן נחרבו. ומה הנשבע באמת כך, הנשבע לשקר על אחת כמה וכמה. ואיך יהיה האדם זהיר במדת היראה אם ישבע בהקב"ה לשקר או על האמת לבטלה. ומפני שאין בכל העבירות כלן עברה חמורה כעובר על השבועה ויצר לב האדם רע מנעוריו, והוא כועס תמיד ומתוך כעסו קופץ ונשבע, לכך הוצרכה תורה להקדים רפואה למכה ולצוות על התר הנדרים על פי יחיד מומחה או שלשה הדיוטות, וזהו שכתוב.

וידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל לאמר זה הדבר אשר צוה ה'. ע"ד הפשט לבני ישראל, שיאמרו כן לבני ישראל. אבל רז"ל דרשו ראשי המטות רמז ליחיד מומחה, לבני ישראל רמז לשלשה הדיוטות, כשם שדיני ממונות בשלשה הדיוטות. ומה שנסמכה פרשה זו לשל מעלה שהיא פרשת המועדים, לפי שהזכיר שם נדר גבוה ואמר לבד מנדריכם ונדבותיכם, וזה טעם אשר צוה ה' כי שם יחזור, ללמדך כי מלבד הנדרים האלה הנזכרים עוד יש נדרי הדיוט שהוא חייב לקיים דברו. ועוד טעם אחר, מה קדוש המועדים ביחיד מומחה אף התר נדרים ביחיד מומחה.

פסוק ג

איש כי ידור נדר לה'. על דרך הפשט הזכיר נדר לה' לא שהנדר והשבועה צריך הזכרת השם, שהרי האומר נודר אני, נשבע אני שאעשה כך, או שלא אעשה כך, הרי זו שבועה גמורה וחייב עליה בלא הזכרת השם, ועל זה לא אמר או השבע שבועה לה'. ומה שהסמיך השם לנדר ואמר נדר לה', ללמדך שהנדר חל אפילו על דברים שהם לה', כגון מי שנדר לבטל את המצוה, שאסור לו לעשותה אלא א"כ יתחרט ויתירו לו, וכן אמרו רז"ל נדר לה' מלמד שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות. ובשבועה אינו כן, שהנשבע לבטל את המצוה לוקה משום שבועת שוא ויקיים המצוה. וקבלת רז"ל שטעם הדבר שיהיה הנדר חל על דבר מצוה, משום דנדר אסר חפצא אנפשיה שהרי הוא אוסר על עצמו הדבר הנדור והרי אותו דבר הוא שנאסר ואותו דבר אינו מושבע מהר סיני, אבל שבועה הוא אסר נפשיה אחפצא, כי הנשבע אוסר עצמו מלעשות דבר שכבר נשבע בו שיעשנו, ועצמו מושבע מהר סיני הוא ואין שבועה חלה על שבועה. ועל ההפרש הזה

שבין נדר לשבועה מצינו לשון הכתובים מוכיחין עליו, שהרי מצינו בשבועה (ויקרא ה׳:ד׳) או נפש כי תשבע לבטא בשפתים להרע או להיטיב, להרע לעצמו או להיטיב לעצמו, כגון שיתענה היום או שיאכל וישתה היום שהן דברי הרשות, ובלשון הנדר מצינו ככל היוצא מפיו יעשה, כלומר בין שיהיה דבר מצוה בין שיהיה דבר הרשות.

ומה שהזכיר איש כי ידור, עד שידור כשהוא איש, מי"ג שנה ומעלה, אם נדר מי"ב שנה ומעלה בודקין אותו אם יודע לשם מי נדר דבריו קיימין, וכן הקדשו הקדש, וזה הלכה למשה מסיני, וכן דרשו במסכת ערכין, איש כי יפליא לנדור נדר נזיר, לאתויי מופלא סמוך לאיש. כיון שנתבאר שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות לפיכך הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, משא"כ בנשבע. וכן הנודר שיצום יום ראשון או יום שלישי כל ימיו, כלומר שאסר על עצמו אכילה באותן הימים דהוי מיסר חפצא עליה, ופגע בו יום טוב או ערב יום הכפורים הרי חייב לצום, משא"כ בנשבע שלא יאכל אבל אם פגע בו ראש חדש או חנוכה ופורים שהם מדרבנן וגזרו בהן שלא להתענות, יש אומרים ידחה נדרו ואל יתענה בהן, לפי שהחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. וזהו שאמרו יחיד שקבל עליו תענית שני וחמישי ושני של כל השנה כלה ואירעו בהם ימים טובים הכתובים במגלת תענית, אם נדרו קודם לגזרתנו יבטל נדרו את גזרתנו, ואם גזרתנו קודמת לנדרו ידחה נדרו מפני גזרתנו. ואע"פ שהנדרים חלין על דבר מצוה כדבר הרשות, וימים טובים ושבתות צריכין פתח, זה אינו חל מפני החיזוק שעשו חז"ל לדבריהם יותר משל תורה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל.

ויש מפרשים ידחה נדרו שילך אצל חכם ופותח לו בחרטה כשם שפותחין בשבתות ובימים טובים, וזהו הנכון. אבל אם הוציא נדר בלשון שבועה שנודר שלא יעשה כך וכך, ושבועה שעשאה בלשון נדר שיאמר כן בשבועה עלי שלא אעשה כך, זהו מחלוקת בירושלמי, וחוששים לנדר ולשבועה להחמיר. בד"א בנודר או נשבע מעשות מה שנצטוה עליו לעשותו, אבל אם נדר או נשבע לעשות שום דבר שנמנע מלעשותו או לאכול שום דבר אסור, הוה ליה כנשבע לבטל את המצוה בידים, והלכתא לוקה ואינו עושה ואינו אוכל, ואפילו באסורי חכמים, כגון לשתות סתם יינן או לאכול כלאי הכרם בחו"ל או בשר עוף בחלב שכל אלה מדברי חז"ל. תדע לך שהרי שופר של ראש השנה אין עולין עליו באילן, שעלייתו גזרת חז"ל, ומצות שופר מושבעים עליה מהר סיני. וכן הוא אומר בכאן או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, אמרו ז"ל לאסור את המותר ולא להתיר האסור. הנשבע או הנודר אחד מפי עצמו ואחד מפי אחרים וענה אמן, אפילו השביעו גוי או קטן וענה אמן, חייב, שכל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו,

למלקות ולקרבן, וכן כל דבר שענינו כאמן כגון שאמר כן, או שאמר מחוייב אני בשבועה זו, קבלתי עלי שבועה זו, ובין שנשבע בשם המיוחד או בכנוי מן הכנויין במי ששמו חנון או רחום או ארך אפים שלא יעשה כך או יעשה כך, או באלה או בארור למי ששמו חנון מי שיאכל דבר פלוני ואכלו הרי זה נשבע על שקר, וכן דין הנודר בכל אלו. ומי שנתכוון לשבועה וגמר בלבו שלא יאכל היום ושלא ישתה ושדבר זה אסור בשבועה עליו, הרי זה מותר בו, הואיל ולא הוציאו בשפתיו, שנאמר (ויקרא ה':ד') לבטא בשפתים, עד שיוציא ענין שבועה בשפתיו ודברים שבלב אינן דברים. וכן אם טעה והוציא בשפתיו דבר שלא גמר בלבו, כגון שנתכוין להשבע שלא יאכל אצל ראובן ואמר אצל שמעון, הרי זה מותר לאכול עם שניהם, עם ראובן שלא הוציא בשפתיו ועם שמעון שלא נתכוין לו. וכן אם נתכוין להשבע על פת שעורים ונשבע על פת חטים מותר בשניהם. וכן דין הנודר עד שיהיו פיו ולבו שוין, לפיכך מי שנשבע בפנינו שלא יאכל היום ואכל והתרו בו ואמר אני לא היה בלבי אלא שלא אצא היום וטעה לשוני והוציא אכילה שלא היתה בלבי הרי זה אינו לוקה. אבל הנשבע על דעת אחרים אינו יכול לומר כך וכך היה בלבי, שלא נשבע זה על דעתו אלא על דעתם, וכיון שהיה פיהם ולבם שוים הרי הם במקומו. והחוזר משבועתו תוך כדי דבור, והוא כדי שיאמר תלמיד לרב שלום עליך רבי, ואמר אין זה שבועה או נחמתי או חזרתי בי וכיוצא בזה, שענינו שהתיר מה שאסר, נעקרה השבועה, שזה דומה לתוהה, כן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק ב' מהלכות שבועות.

וע"ד המדרש איש כי ידור נדר לה', אמר להם הקב"ה לישראל הוו זהירין בנדרים ואל תפרצו בהן, שכל הפורץ בהם סופו למעול בשבועות, וכל המועל בשבועות כפר ואין לו מחילה בעולם הזה, שנאמר (שמות כ) כי לא ינקה ה', וכתוב אחד אומר (ירמיה ד) ונשבעת חי ה' באמת במשפט וצדקה, אמר להם הקב"ה לישראל לא תהיו סבורין שהותר להשבע בשמי באמת אי אתם רשאים להשבע בשמי כלל אלא אם כן יש בכם כל המדות הללו (דברים י) את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע, אם יש בך כל המדות הללו אתה רשאי להשבע בשמי ואם לאו אי אתה רשאי להשבע בשמי, עד כאן.

וע"ד הקבלה איש כי ידור נדר לה', נדר מלשון דירה, לה' הוא דירתו של עולם, אלהים שבבראשית שברא העולם, והשבעה נאצלים משם, והמקיים נדר דעתו שהוא מאמין באותה דירה כשתשוב נשמתו שם והעובר על הנדר הנה הוא מוסר מאותה דירה, וזהו לשון נדר שמשמע דבר והפכו, קביעות דירה והסרת דירה, וכן לשון נשבע, כי המקיים שבועתו נכנס בתוך השבעה ועובר עליה מוסר מהם.

ויש לך להתעורר בלשון משה שאמר זה הדבר אשר צוה ה' איש כי ידור נדר לה', כי מטעם זה הוצרך להזכיר לה' ולא אמר כי ידור נדר אליו, וזהו כח הנדר שהוא למעלה מן השבועה, שהוא לשון נגזר משבעה, ולכך ראוי הנדר שיחול על המצות כי המצות מתוך השבעה נתנו, והם שבעה קולות שבמתן תורה וכבר בארתי שם, ולפיכך באה השבועה בכל התורה כלה בלשון בי"ת, כענין (שמות ל"ב:י"ג) אשר נשבעת להם בך, (תהלים פט) אחת נשבעתי בקדשי, (בראשית כ"ב:ט"ז) בי נשבעתי, (דברים ו':י"ג) ובשמו תשבע, (ישעיהו ס"ב:ח') נשבע ה' בימינו, כי הימין מכלל השבועה, והעד על זה מלת נשבע, והנדר הוא בלמ"ד (תהילים קל"ב:ב') נדר לאביר יעקב, וכן בכאן כי ידור נדר לה', (שם כד) לה' הארץ ומלואה, שההמשכה תפסק מן העליונים והשפלים וישוב הכל ליסודו הראשון. ומכאן תבין בבאור מאמר חכמי האמת שאמרו שהשבועה הוא כנשבע במלך עצמו, והנדר הוא כנשבע בחיי המלך, כי חיי המלך עיקרו של מלך, וזה מבואר.

לא יחל דברו. לא יחלל, שלא יעשה דבריו חולין. ודרשו רז"ל הוא אינו מחלל אבל אחרים מחללין לו, כלומר שאם מתחרט על שנשבע ונדר מעיקרו ואמר אילו ידעתי שכן הוא והיתה לי באותה שעה דעת של עכשיו לא הייתי עושה, מתירין לו, דהוה ליה כמו טעה. ואין אדם רשאי להתיר שבועת עצמו ונדרו, ואף לא נדרי אשתו בנדרים שאין הבעל מפר באשתו לפי שאשתו כגופו. במה דברים אמורים שיהיה במקום יחיד מומחה, אבל אפשר שיהיה מכלל שלשה הדיוטות, ומחלוקת היא בין המפרשים. ואין אדם רשאי להתיר שבועה או נדר במקום שיש גדול ממנו בחכמה, ולא במקום רבו אלא מדעת רבו.

ככל היוצא מפיו יעשה. דרשו רז"ל במסכת נדרים, הרי הוא אומר לא יחל דברו ומה ת"ל ככל היוצא מפיו, אלא מכאן שכנויי נדרים כנדרים, כנויי שבועות כשבועות. ובאר זה שאם הנשבע היה עלג בשפתיו, כגון מקומות העלגים שאומר על שבועה שקוקה או שבוקה וכיוצא בזה, אם היה דרכן שקורין לשבועה מומתא והוא אומר מותא וכיוצא בזה הרי זו שבועה ואם עבר עליה הרי זה נשבע על שקר, שאין הולכין אחר התיבה עצמה אלא אחר משמעות הענין שהרי הכל יודעים שלשונם כך. וכן בכנוי נדרים אם היו אומרים באותו מקום על נדר נזק או בזק, והוא שמפסידין התיבה ומוציאין אותה מהויתה, אין הולכין אלא אחר הכונה, ועל זה נאמר ככל היוצא מפיו יעשה, שהרי זה שבועה גמורה ונדר גמור, שהרי גמר בלבו והוציא בשפתיו מה שהוא יודע. ואע"פ שלא הזכיר את השם כלל ולא אחד מהכנויין חייב הוא בשבועה זו, שאין הנדר או השבועה

צריכים הזכרת השם, ואם עבר עליה הרי זה נשבע על השקר, וכל זה לחומר לשון השבועה אלא שאינו לוקה ואינו מביא קרבן כיון שלא הזכיר השם ולא אחד מהכנויין. **אמרו** רז"ל התר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו, כלומר שדברי קבלה הן ואין להן עיקר בתורה שבכתב, וכך קבלו רז"ל שהנדר או השבועה אפשר שיהיה להם היתר ע"י חכם או על ידי שלשה הדיוטות ובלבד שיתחרט, ורצתה תורה לתקן עותתו של אדם שלפעמים מתגבר עליו כעסו ואין לו מעצור כלל וקופץ ונשבע בשם שיעשה כך או שלא יעשה כך, ועוד מוסיף ומרבה בשבועתו בשעת כעסו ואומר בלא שום צד היתר וחרטה בעולם, ולאחר שיתישב ונהפך והיה לאיש אחר יתחרט מעקרו ותשתנה דעתו לדעת אחרת, ועם החרטה שיתחרט יש לו היתר על פי חכם וחוזר להיתרו הראשון, וצריך הוא שיתחרט תחלה על מה שנשבע שלא יקח מזה שום היתר, ויתירו שבועה זו תחלה ואח"כ יתחרט בעקר שבועתו ויתירוהו. ובלבד שלא ישבע על דעת רבים, כי הנשבע על דעת רבים אין לו התרה. ורבים הם שלשה, שכן אמרו רז"ל (ויקרא טו) זוב דמה ימים רבים, ימים שנים, רבים שלשה. ובריש פ"ק דשבועות, אמר להם משה לישראל הוו יודעין שלא על דעתכם אני משביע אתכם אלא על דעתי ועל דעת המקום. ומקשינן בגמרא ולימא להו על דעתי, על דעת המקום למה לי, כי היכי דלא ליהוי התרה לשבועתהון.

ופירש הרמב"ן ז"ל בחדושיו, על דעת המקום וכנסת ישראל קאמר, והוא מה שאומר הוא ובית דינו, והוי דעת רבים ולא להוי התרה לעולם, שהרי במשה לא היו צריכין אלא מפני שהיה שליח בית דין לאביהם שבשמים. ומה שאמרו שהנשבע על דעת רבים אין לו התרה, לדבר מצוה יש לו התרה, וכגון מצוה שרבים צריכין לו כחזן וסופר ומלמד שאין מדקדק כמוהו במקומו, וזהו דעת רבינו תם ז"ל, וכן דעת הרמב"ם ז"ל, והוא שכתב בפרק ששי מהלכות שבועות, נשבע על דעת רבים או שנדר על דעת רבים אין מתירין לו לעולם אלא לדבר מצוה, כיצד, נשבע ותלה שבועתו בדעת רבים שלא יהנה מפלוני לעולם והוצרכו בני אותה העיר ללמוד תורה או למי שימול בניהם או שיזבח להם ולא נמצא אלא זה בלבד, הרי זה נשאל לחכם או לשלשה הדיוטות ומתירין לו שבועתו ועושה להן מצות אלו ונוטל שכרו מאותן האנשים שנשבע שלא יהנה מהם, עד כאן. וחומרא יתירה היא לומר כעין אותה מצוה דוקא ולא אחרת. אבל דעת רש"י במי שנדר או נשבע על דעת רבים שיש לו היתר לדבר מצוה לאיזו מצוה שתהיה, והטעם לפי שאין דעת רבים אלא לקיים המצות לא לבטלן, וכן פירש רש"י ז"ל בפירושיו במסכת מכות

פרק אלו הן הגולין בשמעתא כגון שהדיר על דעת רבים, וזה דעת הרמב"ן ז"ל, וכך אנו נוהגין להתיר נדר שהודר על דעת רבים לצורך כל מצוה.

פסוק ד

ואשה כי תדור נדר לה'. אשה בת י"ב שנה ולמעלה תקרא גדולה ונדריה ושבועותיה קיימין, ומי"א שנה ולמעלה שהיא קטנה בודקין אותה כל אותה שנה אם יודעת לשם מי נדרה ולשם מי הקדישה דבריה קיימין, כדין הקטן מי"ב שנה ולמעלה, אבל קודם לכן אין דבריהם כלום. ולאחר שתים עשרה לאשה ולאחר שלש עשרה לאיש אע"פ שאין יודעין לשם מי נדרו והקדישו דבריהם קיימין. והפרשה הזאת תבאר לנו בעניני הנדרים ענינים גדולים רבים במלות מעטות, ובאו דיני האשה על ארבעה חלקים, ואלו הן, נערה, ארוסה, נשואה, אלמנה. נערה היא מתחלת י"ב עד סוף ששה חדשים אם יש לה אב הרי היא ברשותו והוא יכול להפר כל נדריה ושבועותיה ביום שמעו, דחזקה שעל דעת שירצה אביה נדרה וכאלו התנתה בפירוש, מה שאין כן בבן, וכענין מכירת הבת שהאב רשאי למכור את בתו לאמה ואין כן בבן. מששה חדשים אלו ואילך נקראת בוגרת והרי היא ברשות עצמה, והוא שאמרו רז"ל כיון שבגרה שוב אין לאביה רשות בה, וכל נדריה ושבועותיה כנדר אלמנה וגרושה שכתוב כל אשר אסרה על נפשה יקום עליה. אם נדרה בעודה ברשות אביה והפר לה ביום שמעו הכל בטל, ומה שאמר וה' יסלח לה דקדקו רז"ל במה הכתוב מדבר, בדבר שצריך סליחה, כגון שהפר לה והיא לא ידעה ועברה על נדרה כפי מחשבתה, ובודאי מי שחושב שעושה עברה אעפ"י שאינו עושה צריך סליחה. ארוסה הוא שכתוב ואם היו תהיה לאיש ונדריה עליה, הויה זו לשון ארוסין, וזה מדבר בנערה המאורשה שאין לה הפרה ע"י האב לבדו או על ידי הארוס לבדו אלא ע"י שניהם, וכן שנינו נערה המאורשה אביה ובעלה מפירין נדריה, והרי זו כאלו נדר בפירוש על דעת שניהם, וצריך שישמעו שניהם ביום אחד ויפרו בו ביום, ואם מת הארוס חזרה לרשות אביה, ואביה מפר לה כאלו נדרה קודם שנתארסה, ואם מת האב אחר שנתארסה ונדרה אחר מותו אין הארוס מפר נדרי ארוסתו עד שתכנס לחופה.

פסוק ח

ושמע אישה וגו' והחריש לה. זה ארוס שלה.

וקמו נדריה. אפילו הפר האב, שאין הפרת האב כלום בלא הפרת הארוס.

פסוק ט

ואם ביום שמוע אישה יניא אותו וגו' וה' יסלח לה. כלומר בהפרת האב, שכיון שברשותו היא צריכה להפרתו, שכבר הזכיר בנעוריה בית אביה, כלומר כל זמן שהיא בנעוריה ברשות אביה היא. נשואה, הוא שכתוב ואם בית אישה נדרה, והבעל מפר נדרי

אשתו משתכנס לחופה עד שתבגר, אבל נדרים שנדרה בהן קודם שבאה לרשותו אין כח בידו להפר וזהו שאמרו ז"ל אין הבעל מפר בקודמין. ולפי שכל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת עשאו הכתוב כאלו התנית עליו בפירוש על מנת שירצה בעלי משום שלום הבית, ואפילו בנדר של תורה ונשואין מדרבנן יכול להפר מטעם זה, כגון בת שתים עשרה שנה שאין לה אב ויודעת לשם מי נדרה והשיאתה אמה או אחיה. אלמנה, הוא שכתוב ונדר אלמנה וגרושה, אלמנה מן הנשואין, שאילו מן הארוסין חזרה לרשות האב, אבל מכיון שנשאה שוב אין לאביה רשות בה, ומכאן לחופה מן התורה ליורשה וליטמא לה בעלה כהן, ולהפר נדריה לבדו, ושיהיו מעשה ידיה שלו.

פסוק יד

כל נדר וכל שבועת אסר לענות נפש. למדך הכתוב כי מה שנתנה תורה רשות לבעל להפר נדרי אשתו אין זה בכל הנדרים שבעולם אלא דברים שיש בהן ענוי נפש, כגון שלא תרחץ ושלא תתקשט בבגדי צבעונין ושלא תאכל בשר ושלא תשתה יין ושלא תכחול ושלא תפרכס, וכיוצא בהן, ואפילו אסרה על עצמה פירות חנוני פלוני, יפר, וכל שכן שמפר דברים שבינו לבינה בעניני צניעות, ממה שכתוב בין איש לאשתו, ובשני ענינים אלו הוא שיש לבעל כח להפר לפי שהיא משועבדת לו בשני דברים, של ענוי נפש שיראה אותה יפה ושלא תתענה ולא תצטער, וכמו שאמרו ז"ל כי היא היתה אם כל חי, לחיים נתנה ולא לצער, דברים שבינו לבינה אין צריך לומר שהיא משועבדת לו בהן, ובודאי כל הנודרת באותן שני ענינים על דעת בעלה היא נודרת כיון שמשועבדת לו בהן, אבל דברים אחרים חוץ מהן שנדרה בהן האשה אין לבעל כח להפר אלא צריכה היתר חכם ע"י חרטה כשאר בני אדם.

פסוק טו

מיום אל יום. מגיד שהפרת נדרים כלה מתחלת היום עד סופו, כיום האמור במעשה בראשית ובאותו ואת בנו שהיום הולך אחר הלילה שעבר, כענין שכתוב (בראשית א׳:ה׳) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, ואינו מעת לעת, הלכך נדרה בלילה יש לה זמן הפרה כל אותו הלילה וכל אותו היום של המחרת, ואם נדרה ביום אין לה זמן הפרה אלא עד שקיעת החמה, ולפיכך הבעל מפר לאשתו בשבת אפילו נדרים שאינן צורך השבת אע"ג דדמי לדן את הדין, שאם לא עכשיו אימתי, אבל חכם אינו מתיר נדרים בשבת אלא אותן שהם לצורך השבת דחכם ע"י חרטה שרי ליה למחר ליומא אחרינא כי האידנא. וזמן הפרה אינו ביום שנדרה לבד אלא ביום שמוע אביה וביום שמוע אישה, אפילו לאחר כמה ימים משנדרה. ואם קיים בעלה את נדרה משמע בו וחזר והפר לה וסמכה עליו,

הוא ענוש תחתיה, ועל זה נאמר כאן ואם הפר יפר אותם אחרי שמעו ונשא עונה, ומכאן שהגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו לכל עונשיו.

וכתב הרמב"ן ז"ל, נראה שהאשה זו שוגגת או מוטעת, כי הכתוב ידבר בבעל ששמע ואין האשה יודעת בו ואחר זמן הפר ואמר לה שהוא יום שמעו, ולמדנו הכתוב שני דברים, שהבעל נושא עון כאלו הוא נדר ויחל דברו, ושהיא פטורה ואין עליה מעונש השגגות כלל, אבל אם האשה יודעת שלא הפר ביום שמעו דבקיאה בדין זה, הנה היא חייבת, וגם הבעל אינו גורם התקלה אבל עונשו כמי שיכול למחות ולא מחה. והזכיר הכתוב זה בבעל והוא הדין לאב, אבל דבר הכתוב בהווה, כי האב ישתמר מזה לאהבת בתו והבעל אולי ישנא אותה וחושב לתת עליה אשם, עכ"ל ז"ל.

פסוק יז

בין איש לאשתו בין אב לבתו. עשו רז"ל בספרי מן הכתוב הזה היקשא, מה הבעל אינו מפר אלא דברים שבינו לבינה ודברים שיש בהן ענוי נפש אף האב אינו מפר אלא דברים שבינו לבינה ודברים שיש בהם ענוי נפש, דברים שבינו לבינה בבת הוא אם נדרה שלא תשמשנו כראוי וכן הוא מפורש בירושלמי כל נדר וכל שבועת אסר לענות נפש אישה יקימנו ואישה יפרנו, אין לי אלא נדרים שיש בהן ענוי נפש, נדרים שבינו לבינה מנין, ת"ל בין איש לאשתו עד כאן בבעל, באב מנין, מה הבעל אינו מפר אלא נדרים שיש בהן ענוי נפש ודברים שבינו לבינה אף האב אינו מפר אלא נדרים שיש בהם עינוי נפש ודברים שבינו לבינה, עד כאן בירושלמי, וכן דעת הרמב"ן ז"ל בהלכות נדרים שחבר.

אבל הרמב"ם ז"ל לא סמך בזה והורה שהאב מפר לבתו נערה כל נדריה ואסריה כפשט הכתוב, כשם שאין לומר בה דברים שבינו לבינה אלא בבעל כך אין אומרים בה נדרי ענוי נפש. ואמרו כי חכמי לוניל תפשוהו בחייו. הנודר נדרים כדי לכוין דעותיו ולתקן מעשיו הרי זה נאה ומשובח, כיצד מי שהיה זולל ואסר על עצמו הבשר שנה או שנתים, ומי שהיה שוגה ביין ואסר היין על עצמו לזמן מרובה או כל ימי חייו כענין נזיר, וכן מי שהיה רודף שלמונים ונבהל להון ואסר על עצמו מתנות או הנאת אנשי מדינה זו, וכן מי שהיה מתגאה ומשתרר ועשה נדרים על עצמו, כלן דרך עבודת הש"י, ובכיוצא בזה אמרו רז"ל נדרים סיג לפרישות, כן כתב הרמב"ם. ז"ל וכן נשבעין להזדרז לשם מצוה לכשתזדמן לידו כדי שלא יתרשל בה, כענין שכתוב (תהילים קי"ט:ק"ו) נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך, וכתיב (בראשית כ"ח:כ') וידר יעקב נדר לאמר, ודרשו רז"ל מאי לאמר, לאמר לדורות שיהו נודרין בעת צרתן, וכתיב (במדבר כא) וידר ישראל.

פרק לא

פסוק ב

נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמיך. שאיני מתחרט משבועתי שנשבעתי (שם) לכן לא תביאו, לכך נסמכה לפרשה נדרי הדיוט שהוא מתחרט.

אחר תאסף. יש אומרים תראה ותשמח בנקמת אויביך. ואמרו במדרש הקב"ה אמר **נקמת בני ישראל** ומשה אמר **נקמת ה'**, אמר לו משה להקב"ה, רבש"ע אלו היינו ערלים או עובדי ע"ז לא היו שונאין אותנו, ועל מה שונאין אותנו בשביל התורה והמצות שנתת לנו, הנקמה שלך, ולכך אמר לתת נקמת ה' במדין, שהעומד כנגד ישראל כאלו עומד נגד הקב"ה.

מאת המדינים. והלא המואבים היו תחלה בדבר שנאמר (שם כב) וילכו זקני מואב וזקני מדין, אלא שהמואבים לא נכנסו לדבר אלא מחמת יראה שנאמר (שם) ויגר מואב מפני העם, שלא יהיו שוללין אותן, שלא נאמר אלא (דברים ב׳:ט׳) ואל תתגר בם מלחמה, אבל מדינים נתעברו על ריב לא להם, ועוד שעתיד דוד לצאת מרות המואביה.

פסוק ג

החלצו מאתכם. חגרו חלוציכם, אע"פ ששמע שמיתתו תלויה בדבר לא עכב. ואמרו במדרש יהושע לא עשה כן, כשבא להלחם על ל"א מלכים אמר אם אני הורגם מיד אני מת, כשם שאירע למשה מיד כשנצח מלכי מדין, מה עשה התחיל באחד ומעכב במלחמתו שנאמר (יהושע יא) ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה, אמר לו הקב"ה וכך עשית, אני מקצר שנותיך עשר שנים, שראוי היה לחיות ק"כ שנה כמשה רבינו ע"ה ולא חיה כי אם ק"י שנה, הדא הוא דכתיב (משלי יט) רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום.

פסוק ה

וימסרו מאלפי ישראל. דרשו רז"ל מלמד שנמסרו על כרחם מפני חבתו של משה, לפי שראו שפטירתו של משה תלויה בנקמת מדין.

פסוק ו

אותם ואת פינחס. שהיה שקול כנגד כולן. ולמה הלך הוא ולא הלך אלעזר, אמר הקב"ה מי שהתחיל במצוה גומרה, הוא השיב את חמתי והכה את המדינית הוא יגמור המצוה. אבל משה שנתגדל במדין וישב על הבאר לא הלך, היינו דאמרי אינשי בירא דשתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא.

וכלי הקדש. זה הארון והציץ. ואמרו במדרש כי מלכי מדין היו עושין כשפים עם בלעם והיו פורחים באויר בראותם המלחמה הזאת, ואמר להם משה לישראל אם תראו אותן

עושין כשפים הראו להן את הציץ והן נופלין בארץ, וזה שכתוב ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם, שנפלו מן האויר על חללי מדין והרגום, וכן בספר יהושע כתיב (יהושע י"ג:כ"ב) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב על חלליהם.

וחצוצרות התרועה בידו. כשהיו נוסעים היו נוסעים בחצוצרות, וכן כשהיו מתכנסים וכשהיו הולכים למלחמה הכל היה בחצוצרות.

פסוק ז

ויהרגו כל זכר. הגדולים, כי הטף עם הנשים בזזום.

פסוק ח

ואת צור. אביה של כזבי. **חמשת מלכי מדין**. הוצרך לכתוב חמשת, ללמדך שהשוו חמשתן בעצה אחת לפורענות על ישראל. ובלעם הלך עמהם ליטול שכר העצה שנתן שבשבילה נפלו ארבעה ועשרים אלף מישראל, והיו אומרים לישראל והלא כשהייתם ששים רבוא לא היה בכם כח להלחם והיאך אתם באים עכשיו להלחם בי"ב אלף.

פסוק יא

ואת כל המלקוח באדם ובבהמה. כלומר המלקוח שהוא השבי של אדם ובהמה, ובמקום שכתוב שבי אצל מלקוח שבי באדם ומלקוח בבהמה.

פסוק יב

ויביאו אל משה. מגיד חשיבותם שלא שלחו יד בבזה שלא ברשות, ועליהם נאמר בקבלה (שיר ה) שניך כעדר הרחלים אף אנשי המלחמה שבך כלם צדיקים.

פסוק יד

ויקצוף משה על פקודי החיל. באור פקודי מלשון (ישעיה כד) יפקוד ה'.

שרי האלפים ושרי המאות. הם קל"ב. ולמדנו שכל סרחון הדור תלוי בגדולים שיש כח בידם למחות ואינם מוחים.

פסוק יז

וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו. אחר שהתחיל ואמר הרגו כל זכר בטף הוסיף לומר הרגו, והוצרכו שניהם הראשון והשני, אם נאמר הראשון ולא השני הייתי מבין שהפסוק דבק עם שאחריו, ושהמצוה להחיות כל אשה יודעת איש עם הטף בנשים אשר לא ידעו איש, ולכך הוצרך להפסיק ביניהם במלת הרגו, ואם נאמר השני ולא הראשון ושיאמר הכתוב כן ועתה כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו הייתי מבין שאין המצוה להרוג כל זכר בטף אלא מבן תשע שנים הראוי לביאה דומיא דאשה יודעת איש למשכב זכר, אבל מבן תשע ולמטה שאינו ראוי לביאה אין המצוה להרגו, ולכך הוצרך הראשון שאמר הרגו כל זכר בטף להורות שהמצוה להרוג כל קטנים בזכרים, ואפילו המוטל בעריסה.

ואם תשאל ותאמר מאין היו יודעים אותם שידעו איש, כך דרשו היו מעבירין אותן לפני הציץ ואותה שידעה איש היו פניה מוריקות, וזהו שאמרו סימן לעברה הדרוקן. ופורענות זו הבאה ע"י הציץ דוקא בעו"א, אבל בנות ישראל ע"י חביות, שכן דרשו רז"ל ביבמות פרק הבא על יבמתו (שופטים כ"א:י"ב) וימצאו מיושבי יבש גלעד ארבע מאות נערה בתולה אשר לא ידעו איש למשכב זכר, מנא ידעי, א"ר כהנא הושיבום על פי חביות של יין, בעולה ריחה נודף, בתולה אין ריחה נודף, ומקשים התם ולעברינהו לפני ציץ, אמר רב כהנא לרצון כתיב (שמות כ"ח:ל"ח) והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה', לרצון ולא לפורענות, אי הכי במדין נמי, א"ר אשי להם כתיב, להם לרצון ולא לפורענות, אבל לעו"א אפילו לפורענות.

פסוק יט

ואתם חנו מחוץ למחנה. שלא יכנסו בעזרה, מפני הכבוד השוכן בתוכה.

כל הורג נפש. ונגע בו על ידי חבור חרב דומיא דנוגע, להוציא הזורק בו חץ והרגו שלא נטמא.

תתחטאו. במי נדה כדין טמא מת, שאע"פ שהעכו"ם אינם מטמאים באהל מטמאים הם במגע ובמשא.

אתם ושביכם. לכשיתגיירו ומקבלים טומאה צריכים הזאה.

פסוק כ

וכל מעשה עזים. כלים הנעשים מן הקרנים והטלפים והעצמות, הכל יהיה עמכם עד שתתחטאו.

פסוק כב

אך את הזהב. אע"פ שנטהרו הכלים מטומאת המת עדיין אתם צריכים ליזהר מגעולי עכו"ם להגעיל ולהפליט את הכלים מבליעות נבלות שלהם. ודרשו רז"ל לשון אך שיהיה המתכת כמות שהוא, מלמד שצריך להעביר החלודה שלו קודם שיגעילנו.

פסוק כג

כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש. כדרך תשמישו תהא הגעלתו, אם תשמישו בחמין יגעילנו ברותחין, ואם תשמישו ע"י האש ממש כגון השפוד והאסכלה, מלבנו באור.

אך במי נדה יתחטא. עוד צריך שתטהרנו מטומאתו ע"י מים של אפר פרה שנאמר בהם (במדבר יט) מי נדה לא זורק, עליו אע"פ שנטהר הכלי מבליעת אסור. ומכאן דרשו רז"ל שאפילו להכשירן מיד גוי ליד ישראל טעונין כלי מתכות טבילה אפילו בחדשים, ואפילו כלי כרס המחופין בעופרת. ומי נדה שכתוב כאן הן המים הראוין לטבול בהן את הנדה והן ארבעים סאה, וזהו שהוסיף כאן ואמר וטהר הוסיף הכתוב טהרה שניה.

וכל אשר לא יבא באש. שאין תשמישו ע"י האור כגון כוסות וצלוחיות וקיתוניות שתשמישם בצונן ולא בלעו אסור, תעבירו במים, מטבילן ודיו ודוקא כלי מתכות. ואמרו רז"ל לא אסרה תורה בכלי מדין קודם הגעלה ולבון אלא קדרה בת יומא, דהוי נותן טעם לשבח והוי איסור בליעה בכלל (דברים יד) לא תאכלו כל נבלה, דטעמו ולא ממשו אסור מן התורה אלא שאין לוקין עליו, אבל דלאו בת יומא דנותן טעם לפגם מדאורייתא שריא, דכתיב (שם) לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, נבלה הראויה לגר קרויה נבלה ושאינה ראויה לגר אינה קרויה נבלה, ואפילו בממשו של איסור, ומדרבנן הוא דאסור לבשולי ביה לכתחלה ואפילו לאחר כמה שנים שבשל בה הגוי גזרה משום בת יומא, ואם עבר ובשל מותר באכילה דקי"ל דסתם כליהם של גוים אינם בחזקת בני יומין, וא"כ לא צוה הכתוב להכשיר כלי מדין מגעולי גוים אלא בידוע שהן בני יומן.

ודע כי מה שהזכיר כאן במלחמת מדין הגעלת כליהם מאיסורי גוים ולא הזכיר כן במלחמת סיחון ועוג בכליהם, כי גם את שללם לקחו, כמו שאמר (שם ב) רק הבהמה בזזנו לנו ושלל הערים אשר לכדנו, טעם הדבר כי שם במלחמת סיחון ועוג היתה ארצם מנחלת ישראל, והותר להם כל שללם אפילו האסורין כענין שנאמר (שם ו) ובתים מלאים כל טוב, ודרשו רז"ל קדלי דחזירי אשתרו להו, אבל מדין לא היתה ארצם משלהם ולא לקחו את ארצם רק לנקום נקמתם הרגו אותן ולקחו כל שללם ולכך נהג איסור בכליהם. וכן בדין הטומאה שהזכירה עתה ואתם חנו מחוץ למחנה וגו', כי במלחמת סיחון ועוג היו כל ישראל וטומאה הותרה בצבור. גם המכס שהורם בכאן במלחמת מדין ונתן לכהנים הלוים משא"כ במלחמות סיחון ועוג, מן הטעם הזה בעצמו מפני שהיה השלל הזה מנקמת ה' בארץ לא להם, ועל כן היה ענין המכס הנתן לכהנים הלוים, אבל שם לא די שלא נתנו להם אבל הוזהרו שלא ליתן להם כלום, שנאמר (במדבר יח) וחלק לא יהיה לך בתוכם, אפילו בבזה, וכן כתב הרמב"ן ז"ל.

פסוק כד

ואחר תבאו אל המחנה. זה מחנה שכינה, שהרי טמא מת לא היה משתלח ממחנה לויה, כל שכן ממחנה ישראל.

פסוק כו

שא את ראש מלקוח השבי. מלקוח הוא הבהמה והשבי הוא האדם, ושעורו מלקוח והשבי, כמו (חבקוק ג':י"א) שמש ירח. **וראשי אבות העדה**, הם הנשיאים.

פסוק כז
וחצית את המלקוח. מלקוח שבכאן הוא שם כלל לאדם ולבהמה, וצוה הקב"ה שיחלקו הכל בין תופשי המלחמה ובין כל העדה, ושיתנו תופשי המלחמה מחלקם מכס לכהנים אחד מחמש המאות, ושישראל יתנו ללוים מכס מחלקם אחד מחמשים.

פסוק לב
ויהי המלקוח יתר הבז. שבא לכלל חלוקה ולכלל מכס חוץ מהמטלטלין וממה שאכלו. והזכיר מספרם כי היה מספר רב ולא שמענו שלל כמוהו וכן הזכיר המכס כי גם הוא רב. ומלת מכס כמו חלק, מלשון (שמות י״ב:ד׳) תכסו על השה.

פסוק מח
ויקרבו אל משה הפקודים. כמו הפקידים, והם הממונים.

פסוק מט
עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידנו. ברשותנו. **ולא נפקד ממנו איש**. זה היה פלא עצום ומהנסים הגדולים שאירעו לישראל אירע להם בכאן במלחמת מדין, שהיו עם רב כחול אשר על שפת הים והרגו ישראל מהם ושבו מהם אלפים ורבבות והכתוב מעיד שלא חסר מישראל אחד במלחמה, זהו שאמר ולא נפקד ממנו איש, והנס הגדול הזה לפי שהיו שלמים בזכות והוא שדרשו רז"ל ולא נפקד ממנו איש, לדבר עבירה, אמר להן משה אם כן קרבן זה למה, אמרו לכפר עלינו מהרהור הלב.

פסוק נ
ונקרב את קרבן ה׳. במחשבה או בפה, ומכאן שהקדש דמים קרוי קרבן. **אצעדה**, הוא כלי על הרגל שצועדין בו. **וצמיד**, הוא על הזרוע, וזהו (בראשית כ״ד:כ״ב) ושני צמידים על ידיה. **טבעת**, באצבע. **עגיל**, על האוזן. **וכומז**, דפוס של בית הרחם במקום זמה.

פסוק נא
ויקח משה ואלעזר הכהן את הזהב מאתם כל כלי מעשה. למדך הכתוב שלא היה בהן כלי שבור, והביאהו אל אהל מועד לכלי שרת לזכרון לפני ה׳.

פרק לב

פסוק א
ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד. הזכיר תחלה בני הגבירה ואח"כ בני השפחה.

פסוק ב
ויבואו בני גד. הם היו בעלי העצה תחלה לכך קדמם הכתוב. ועוד שהיו בעלי גבורה יותר מבני ראובן כענין שכתוב (דברים ל״ג:כ׳) וטרף זרוע וגו׳, ולא היו מתפחדים מאנשי הארץ לשבת במקומות אלו אע"פ שהיו רחוקים משאר השבטים שהיו מקובצים בארץ הקדושה.

ובמדרש ומקנה רב העושר כשבא מן השמים הוא מתקיים וכשאינו בא מן השמים אינו מתקיים, שני עשירים עמדו בעולם קרח מישראל והמן מאומות העולם ושניהם אבדו מן העולם, שלא היתה מתנתם מן השמים שהיו חוטפין אותה להם. וכן אתה מוצא בבני גד ובבני ראובן שהיו עשירים הרבה והיה להם מקנה רב וחבבו את ממונם וישבו להם חוצה לארץ והפרישו עצמן מאחיהם בשביל קנינם, לפיכך גלו תחלה מכל השבטים, שנאמר (דברי הימים א ה׳:כ״ו) ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי. זה שאמר הכתוב (תהילים ע״ה:ז׳) כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים, לא ממה שאדם יוצא ועמל בסחורה והולך ממזרח למערב עושה עושר, ולא ממה שהוא מחזר על המדברות הוא מתרומם, זהו ולא ממדבר הרים, וכל הרים טוריא חוץ מזה שהוא לשון רוממות, אלא מה הקב״ה עושה נוטל ממונו של זה ונותן לזה, שנאמר (שם) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, ולמה נקרא שמם נכסים שנכסים מזה ונגלים לזה, וכן אמרה חנה (שמואל א ב׳:ז׳) ה׳ מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, באף שהוא מביא לזה מרומם את זה, לכך נאמר ומקנה רב. זה שאמר הכתוב (קהלת י׳:ב׳) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו, אלו בני ראובן ובני גד שעשו את העקר טפל והטפל עקר, למה שחבבו את נכסיהם יותר מן הנפשות, חייכם אין בו ברכה, שנאמר (משלי כ׳:כ״א) נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך, לכך נאמר (שם כג) אל תיגע להעשר מבינתך חדל, ואיזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר (תהילים קכ״ח:ב׳) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, עד כאן.

פסוק ג

עטרות ודיבון. מארץ סיחון מלך האמורי היו, ויש מהן מקומות של ע״ז שהאמוריים עובדין שם, והם נבו ובעל מעון, וכענין שכתוב (ישעיהו מ״ו:א׳) כרע בל קרס נבו. ותרגם אונקלוס הפסוק הזה מכללתא ומלבשתא וכומרין ובי נמרי ובי חושבנא ובעיל דיבון וסיען ובי קבורא דמשה ובעון. הזכיר בקצתם לשון בי כי כן לשון רז״ל בתלמוד שקורין כן המקומות של ע״ז, כגון בי נצרפי בי אבידן בי דודבי עבדא דבי נורא. ובני ראובן כשבנו את אלו קראו אותן בשמות אחרים, וזהו שכתוב (להלן לח) מוסבות שם, כי שנו את שמם להקרא בשם אחר למען לא יזכר שם ע״ז. ולכך אמרו רז״ל בברכות לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון, הזכיר הכתוב הזה לפי שיש בהן שמות של ע״ז, שלא תאמר כיון שהתרגום הוא פירוש הכתוב אין לנו לתרגם הפסוק הזה כי יש בו זכרון ע״ז, ועל כן באו החכמים לומר שאף בפסוק הזה ראוי להזכירו שלא להקל בו.

וצריך שתתבונן כי עוד יש בבנין ערים אלו ובשמותן ענין נסתר, והכתוב הזה יבאר בתחתונים וירמוז בעליונים בשמות הבנין העליון, ותמצא בפסוק זה תשעה שמות כנגד תשעה ויאמר שבבראשית, כי העשירי אין לו להזכירו כי הוא אין, ועל כן הוצרכו לומר בראשית נמי מאמר הוא. ובפסוק זה יש בו התעוררות אל אצילות המאמרות שבהן נברא העולם שהן נחלקות לשלש שלש, וזהו סוד המשנה סדר תקיעות שלש של שלש שלש. ומה שהביאו לנו חכמי האמת ראיה מפסוק זה שישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום, הכונה לשלש הכתוב ולקרותו שלש פעמים להתבונן באותן שלש מעלות שבבנין הנחלקות לשלש שלש, ואפילו עטרות ודיבון, לבאר כי אפילו פסוק המורה על שמות הערים ואין בו צורך גדול כל כך לפי העולה בתחלת המחשבה, תמצא בו ענין גדול ועקר שהכל תלוי בו, לפי שכל התורה כלה קשר אחד ובנין אחד, ואין הפרש בין פרשת אלופי עשו ובין עטרות ודיבון והדומה להם ובין עשרת הדברות, כי הכל מעיקר אחד וממוצא אחד, ומימיו מן המקדש המה יוצאים וכלן נתנו מרועה אחד. וזהו באור הכתוב עטרות ודיבון ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושבם ונבו ובעון. עטרות עטרת כתיב. ודיבון הוא הנהר היוצא מעדן שאינו פוסק, לשון (תהילים ע"ח:כ') הכה צור ויזובו מים, ויש בו רמז לשבעים ושתים שמות, ודיבן כתיב. ויעזר הוא ההוד, שכן כתיב (שם עט) עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך, וכתיב (שם קמה) הדר כבוד הודך, והוא שוק שמאל, ולכך יצטרך האדם עזר ממנו ונמרה זה הנצח, והוא נוטריקון ימין ה' רוממה, והוא שוק ימין, על שם שנאמר (שם טז) נעימות בימינך נצח, וחשבון זה יעקב, הוא שכתוב (ישעיהו מ"ט:ג') ישראל אשר בך אתפאר, והוא שם יהו"ה במספר חשבו"ן. ואלעלה זה יצחק, שהוא עולה תמימה, וזהו לשון ואלעלה עולה לאל, ולרמוז על מדתו נכתב בה"א כי בפרשה זו בעצמה נכתב אלעלא באל"ף, וכן נרמז במקום אחר ישחק בשי"ן, לרמוז על מדתו שהוא האש הגדולה. ושבם זה אברהם, והוא נוטריקון אברם סבא. ונבו זה הבינה. ובעון זה החכמה, והפך אותיותיו נובע, ובעון כתיב מלשון מקור נובע, ועוד מלשון מעון מעונה, שהוא רמז אל החכמה, ומזה תמצא במקום אחר בפרשה זו עצמה שחזר וקראה מעון, הוא שכתוב ואת נבו ואת בעל מעון. והא לך כי שמות אלו מורים על ענינים גדולים עקריים, נראים מקריים בתחלת העיון.

והוצרך הכתוב לרמוז האצילות בשמות הערים האלה שהם חלק סיחון ועוג ללמדנו שהיו עובדים ע"ז בקצוץ נטיעות, כדור הפלגה שאמרו (בראשית יד) ונעשה לנו שם, והם היו תולדותיו של קין, וכנה הכח שהחטיא לאדם בקצוץ נטיעות, ולכך בני גד ובני ראובן כאשר ידעו זה הסבו שמות הערים לשמות אחרים ורצו להתישב בהם ולעבוד שם

הקב"ה וליחד אותו תחת הקצוץ שהיו הם מקצצין, וז"ש אם מצאנו חן בעיניך יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזה, כלומר כיון שתכלית הכוונה בבאי הארץ היא העבודה והיחוד גם בכאן נוכל ליחד את השם, ואם נעבור את הירדן יבאו עמים מן הקצוות לשמע הארץ שהיא ארץ מקנה וירצו להבנות בה ויחזרו לעבוד שם ע"ז בקצוץ נטיעות כמנהג שהיה שם בתחלה, ולכך יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזה, נהיה סבה לבטל ע"ז וליחד השם יתברך.

פסוק יב

בלתי כלב בן יפונה הקנזי. דרשו רז"ל חורגו של קנז היה וילדה לו אמו של כלב את עתניאל.

פסוק כז

כאשר אדוני דובר. וכתיב את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה, כלומר כי דברי משה הם דברי ה', כי הוא כלי לרוח הקדש מוכן לנבואה בכל עת ובכל שעה, ודבריו דברי השם הם. או אולי שקראו את משה בשמו של מלך, כי כן נקרא במקום אחר בשמו, והוא שדרשו רז"ל (שמות לג) והיה כל מבקש ה', מבקש משה אין כתיב כאן אלא מבקש ה', כי הדבק נקרא על שם מי שהוא דבק בו, ומטעם זה נקראו הנביאים והמלאכים בשם המיוחד בכמה פסוקים מן התורה, וכבר הזכרתי זה פעמים.

פסוק לב

נחנו נעבור חלוצים לפני ה'. היה לו לומר אנחנו, אבל מפני שהיו בני גד בעלי הכח והגבורה בכל המקומות לטרוף טרף האויבים, ושבחו עצמם בלשון חלוצים לפני ה', לכך המעיטו עצמם בלשון נחנו, דרך ענוה ושפלה, כלשון (שמות טז) ונחנו מה, זה אפשר לומר בדרך הפשט.

אמנם קבלנו כי התחלת פסוק זה בנו"ן היה בכוונה, כפסוק שאמר ירמיה (איכה ג':מ"ב) נחנו פשענו ומרינו, כי שם הוצרך לאות נו"ן מפני האלפ"א בית"א, וכן בכאן הוצרך להתחיל בנו"ן כי אחד עשר פסוקים הם במקרא שמתחילין בנו"ן ומסיימין בנו"ן וזה אחד מהם, וא"כ לא היה יכול לומר אנחנו והוצרך לכתוב נחנו. וידוע כי שם המפורש יוצא מאחד עשר פסוקים אלו והוא משלש עשרה אותיות, ואם תזכיר הפסוקים עם השם היוצא מהם לא תירא מפחד כי הוא השם המועיל לפחד.

והנה בני גד לא היו מתפחדים לשבת במקומות אלו מעבר לירדן מזרחה מפני האומות אשר סביבותיהם אע"פ שהיו רחוקין מאחיהם שאר השבטים, כי היו מזוינים בשני מיני כלי זיין, בכח הגוף ובכח הזכות, ולשון חלוצים לפני ה' יכלול את שניהם, ועל זה אמרו ואתנו אחוזת נחלתנו מעבר לירדן, כלומר אע"פ שאתנו אחוזת נחלתינו מעבר לירדן

לא נירא מהם כי אנחנו חלוצים לפני ה'. וכן ביהושע כתיב (יהושע ו':ט') והחלוץ עובר לפניהם, ודרשו רז"ל אלו בני גד ובני ראובן שקיימו תנאם, כי היו בוטחים בגבורתם וכחם בזכות המצוה שבידם, וכענין שדרשו רז"ל (דברים ל"ג:כ') וטרף זרוע, בזכות תפלין שבזרוע, אף קדקד בזכות תפלין שבראש.

פסוק מב

ויקרא לה נבח בשמו. הה"א רפה. ואמר במדרש רות לפי שלא עמד לה אותו השם, כלומר כאלו הוא משמש לא באל"ף, וכמוהו לבנות לה בית בארץ שנער, לה ברפה, כי הנביא היה שואל (זכריה ה':י"א) אנה המה מוליכות את האיפה, ותרגם יונתן לאן מגלן ית עמא דהוו נסבין ויהבין במכלתא דשקרא, והמלאך השיב לו לבנות לה בית בארץ שנער, ואמר זה על קצת יהודה ובנימין שנתעכבו בבבל ולא רצו לעלות לירושלים אפילו לאחר שהותחל בנין הבית, ולכך לא נכתב לבנות לה במפיק לפי שאין קיום לשקר, ולא תשועה למי שאינו הולך בדרך ה'. וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי י"ב:י"ט) שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר, יאמר כי הדברים שהם אמת קיימין לעד, אבל השקר אין לו קיום אלא רגע לפי שעה כי מיד יבחן וימצא שהוא שקר, ולכך יתחייב האדם שישנא השקר ושיאהב האמת, כענין שאמר הנביא ע"ה (זכריה ח':י"ט) והאמת והשלום אהבו.

פרק לג

פסוק א

ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנינך קנה בינה (**משלי ד, ז**)

שלמה המלך ע"ה למד דעת את העם בכתוב הזה (משלי ד) שיקנו חכמת התורה ראשונה לשאר החכמות, ואמר בראשית שאר החכמות קנה חכמת התורה, זהו שאמר ראשית חכמה וגו' ובכל קנינך קנה בינה, אחר שקנה האדם החכמה הזאת יצטרך עוד לקנות בינה, כדי שיבין דבר, מתוך דבר כי אין שלמות החכמה מבלעדי הבינה, ולפי שהבינה שלמות החכמות על כן אמר שיתן את כל הון ביתו בבינה, זהו ובכל קנינך קנה בינה, כלומר אף כי תתן עליה כל ממונך קנה אותה, כי היא העושר האמתי. וכן החכמה צוחת ואומרת (שם ח) עושר וכבוד אתי הון עתק וצדקה, והוצרך שלמה המלך ע"ה להודיענו בכאן שיצטרך האדם להקדים לנפשו חכמת התורה כולה תחלה לשאר החכמות, מפני שאלו התעסק בשאר החכמות תחלה יטו את לבבו מדרך החכמה ויולידו בו דעות נפסדות, אבל כאשר הוא מתעסק בחכמת התורה תחלה הוא עושה עקרו ותחלת יסודו ממנה, הרי הוא רשאי לבנות על היסוד ההוא בנין שאר החכמות שאין כח בהן מעתה

להפסיד דעתו ולבלבל מחשבתו, לפי שחכמת התורה נמשלת לכסף צרוף. וכן אמר דוד ע"ה (תהילים י"ב:ז') אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, באור זה כי שאר החכמות כלן הן כסף, אבל אינו כסף צרוף לפי שיש בהן סיג ותערובות ואפשר שיביאו האדם לידי הפסד אמונה, אבל תורתנו היא מבלי סיג כמו כסף צרוף של אדון הארץ שעושה ממנו כלי למאכלו או למשתהו ואין בו סיג ותערובת כלל. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה בכאן ראשית חכמה קנה חכמה, שאם לא למד חכמת התורה תחלה ולא ראה בתורה באור האותות והמופתים והנסים הגדולים והמפורסמים קרוב הוא להמשך אחר הטבע ולהאמין קדמות העולם, כי לכך נקרא הטבע בשם הזה כי יטבע האדם ביון מצולתו וירד לבאר שחת אם לא יזהר בו, כמי שבא במצולות ים ולא ידע לשוט וטובע, כן האדם קרוב שיסתפק מתוך חכמת הטבע באותות ומופתים שנעשו לישראל על ידי משה רבינו ע"ה ולא יאמין רק הדברים הטבעיים המוחשים לעין, וישתבש בדרך האמונה לאמר בנסי המדבר שהם היו ענינים טבעים אין בהם נס, ויאמר כי המדבר שעמדו שם ישראל ארבעים שנה כשאר המדברות שהם קרובים אל הישוב כמדברות האלה ששוכנים בהם הערביים, שאפשר לו לאדם לחרוש ולזרוע בהם ולהיותו נזון בפרי אילנות ועשבים אשר שם, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בספר המורה, או יסתפק לומר אולי היו שם בארות מים רבים מאד, וכדי לעקר שרש הדעת הנפסדת הזאת ולקבוע בלב אמונת המופתים הגדולים ההם באה חכמת התורה שיתחייב האדם להקדימה לשאר החכמות והאירה את עינינו והודיעה אותנו כי המדבר ההוא לא היה כשאר המדברות, והוא שכתוב (דברים ח':ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב, ולא היה קרוב אל הישוב שיקבל חרישה וזריעה ופעולת הצמיחה, הוא שכתוב (במדבר כ':ה') לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ולא היה שם מים כלל, הוא שכתוב(דברים ח':ט"ו) וצמאון אשר אין מים (במדבר כ':ה') ומים אין לשתות, ועוד שלא היה בטבע האדם שיחיה שם אפילו יום אחד כל שכן עם כובד אנשים ונשים וטף שעמדו שם ארבעים שנה, ומזה אמר הכתוב (ירמיהו ב':ו') ארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, כלומר שאין בטבע האדם שיחיה שם. וכדי לחזק אמונה זו בלבבות באה התורה והאריכה בספור המסעות שעשו שהיו בין כלן ארבעים ושנים מסעות, ורצתה להזכירם בשמם כי יש בספורם תועלות רבות לשעה ולדורות, שיתפרסם הפלא הגדול לשעה בין העמים שבאותו הדור אשר שמעו את שמע מצרים והיו יודעים קצת מהמקומות שאין בטבע האדם לחיות שם, ועוד שיתפרסם גם כן לדורות הבאים אשר לא ראו הענין ותהיה האמונה קבועה בלבם באותם הדורות שראו, ויספרו זה לבניהם ובניהם לבניהם ובניהם

לדור אחרון איך עמדו ישראל שם לא בדרך הטבע רק בדרך הנס, וכן כל מעשיהם היו בדרך הנס על פי הענין ועל ידי שני הגואלים משה ואהרן. וזהו שכתוב.
אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאותם ביד משה ואהרן.

פסוק ב

למסעיהם על פי ה'. יבאר כי היו המסעות על פי ה'. גם יכלול עוד כי משה כתב כל המסעות כלן על פי ה', והיה חפץ השי"ת בספור זה לתועלת שהזכרתי, ועוד תועלת אחרת להזכיר חסדי השם, שאע"פ שגזר עליהם לטלטלם ולהניעם במדבר אל תחשוב שהיו נעים ומטולטולים ממסע למסע כל ארבעים שנה ולא היתה להם מנוחה, שהרי לא היה להם במדבר בכל ארבעים שנה אלא שנים וארבעים מסעות שכלן היו בין שנה ראשונה ושנה אחרונה היא שנת ארבעים, שהרי בשנה ראשונה הלכו ארבע עשרה מסעות מרעמסס עד רתמה שמשם נשתלחו המרגלים, שנאמר (במדבר י"ב:ט"ז) ואחר נסעו העם חצרות וכתיב ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה, והוא מדבר פארן שמשם נשתלחו המרגלים, ומשם נאמר למשה שלח לך, ונקרא רתמה על שם לשון הרע של מרגלים, שנאמר (תהילים ק"כ:ג'-ד') מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים. ושמונה מסעות שהלכו לאחר מיתת אהרן מהר ההר עד ערבות מואב בשנת ארבעים הרי שנים ועשרים מסעות, נמצא שכל שמונה ושלשים שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות, ושמנה ושלשים שנה אלו חצים היה להם מנוחה בקדש, הוא שכתוב (דברים א':מ"ו) ותשבו בקדש ימים רבים, ואמרו בסדר עולם תשע עשרה שנה עמדו בקדש, וזהו (שם) ימים רבים כימים אשר ישבתם, בין שאר המסעות שהיו תשע עשרה שנה אחרים, נמצאת למד שכל טלטולם שבמדבר לא היה אלא י"ט שנה ועשו בהם תשע עשרה מסעות.

והנה הלוכן היה בלתי מסודר כשהיו עומדים במקום אחד תשע עשרה שנה ובמקום אחר יום או לילה בלבד, אבל הכל היה בשעור אלהיי ולפי העלות הענן, וכדי להודיע שלא היו הולכים במדבר כתועים ונבוכים אבל היו מתענגים בו והיה להם די ספוקם יותר מן השוכנים בישוב לכך משלו רז"ל בספור התורה המסעות האלה, משל למה הדבר דומה למלך שהיה בנו חולה והיה מוליכו למקום רחוק לרפאותו שם, כיון שהיו חוזרים התחיל אביו מונה המסעות כלן ואומר לו כאן ישבנו כאן הוקרנו כאן חששת בראשך.

ועוד יש בזה תועלת אחרת להודיענו כי הכל לפי הכונה, ומטעם זה נמנו המסעות בשמותם להורות שהכל תלוי כפי מחשבתם של ישראל בהקב"ה, כשהיו זכאים ועושים רצון השם והיו נוסעים במחשבתם באותן המסעות ממחשבה רעה לטובה היתה מדת

רחמים שעליהם מרחמת ומגינה עליהם, ולכך ויחנו בהר שפר ויחנו במתקה, וכשהיו חוטאים ונוסעים ממחשבה טובה לרעה היתה מדת הדין שעמהם מתוחה כנגדם להענישם, ולכך ויחנו בחרדה ויחנו בדפקה ויחנו במרה, ועל זה אמרו בירושלמי כשהיו מתלוננים ישראל במסעות היו השומרים סובבים במחנה מפחד בלילות, בארו לנו בזה כי כשהיו מתלוננים במסעות ומסיעים מחשבתם ומשנים אותה היו המדות ההולכות עמהם יומם ולילה פועלות בהם הן לטוב הן לרע הכל כפי מחשבתם, וזהו שאמר (שיר השירים ג׳:ח׳) מפחד בלילות, כלומר שהיו ישראל מתפחדים ממדת הדין.

ועוד יכלול ספור המסעות תועלת אחרת כי ירמוז לעתיד, שהרי דברי הנביאים כולם מוכיחים שהגאולה האחרונה כדמיון הראשונה, וכשם שיצאו ישראל בגאולה ראשונה ממצרים אל המדבר כן בגאולה האחרונה עתידים שיצאו הרבה מישראל אל המדבר ויעברו במקומות האלה והקב"ה יכלכלם וינהלם שם כמו שעשה לישראל במדבר, והוא שאמר הנביא (יחזקאל כ׳:ל״ה) והוצאתים אל מדבר העמים, והכתוב הזה מדבר לעתיד בגאולה אחרונה. והכתוב ירמוז זה ממה שהזכיר כאן שתי פעמים לשון מוצאיהם ויכתוב משה את מוצאיהם וחזר ואמר ואלה מסעיהם למוצאיהם, כי האחד הוא יציאת ישראל ממצרים והשני יציאתנו מן הגלות החל הזה, ולפי שכבר התחיל להזכיר אלה מסעי על המסעות לשעבר על כן אמר ואלה מסעיהם לעתיד ביציאה שניה, כענין שכתוב (ישעיהו י״א:י״א) יוסיף ה' שנית ידו וגו', והקב"ה ברחמיו ימהר יחישה מעשהו, מעשה הגאולה בקרוב, ונגילה ונשמחה בו.

ובמדרש מפני מה זכו ליכתב בתורה כל המסעות הללו על שקבלו את ישראל, ועתיד הקב"ה ליתן להם שכר שנאמר (שם לה) ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו. ומה מדבר על ידי שקבל את ישראל כך, המקבל תלמידי חכמים לתוך ביתו על אחת כמה וכמה. אתה מוצא שעתיד המדבר להיות ישוב והישוב להיות מדבר, שנאמר (מלאכי א׳:ג׳) ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה, המדבר ישוב שנאמר (ישעיהו מ״א:י״ח) אשים מדבר לאגם מים אתה מוצא עכשיו שאין אילנות במדבר, ולעתיד יהיו שם אילנות שנאמר (שם) אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן וגו'. עכשו אין דרך במדבר, שכולו חול, והשיירא אינה מהלכת שם אלא בלילה לאור המזל, ועתיד להיות שם דרך שנאמר (שם מג) אשים במדבר דרך וגו', וכתיב (שם לה) והיה שם מסלול ודרך, עד כאן במדרש תנחומא.

פסוק ג
ממחרת הפסח. ממחרת שחיטת הפסח, שהרי שחיטת הפסח בין הערבים בארבעה עשר ולמחרת בחמשה עשר יצאו ממצרים.

פסוק ד
ובאלהיהם עשה ה' שפטים. קיים מה שאמר (שמות י"ב:י"ב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה', והשפטים היו אם של כסף וזהב נמסית ואם של עץ נרקבת ואם של אבן מתפוצצת. ועוד יכלול שפטים כענין שכתוב (שמואל א ה':ד') והנה דגון נופל לפניו ארצה לפני ארון ה' וראש דגון ושתי כפות ידיו כרותות אל המפתן.

פסוק ז
וישב על פי החירות. כמו וישובו. או ירמוז לענן.

פסוק ח
ויסעו מפי החירות ויעברו בתוך הים המדברה , וחזר ואמר ויסעו מאילים ויחנו על ים סוף, להורות שחזרו לאותו צד הים שעברו בו.

פסוק יא
ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין. אינו סיני, שהרי חזר ואמר ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני, אבל מדבר סין הוא מקום בין אילים ובין סיני כמו שכתוב בסדר בשלח (שמות טז).

פסוק טז
ויחנו בקברות התאוה. בקדש ברנע היה.

פסוק לב
ויחנו בחר הגדגד. וכן ויסעו מחר הגדגד (פסוק לג) בחי"ת כתיב.

פסוק לז
ויסעו מקדש. שם עיר.

פסוק לח
בחדש החמישי באחד לחדש. זה ראש חדש שבו נפטר אהרן, ובתשעה בו נשרף בית המקדש והתורה עמו, ובשבעה באדר לשנה הבאה אחר זו נפטר משה רבינו ע"ה, שכן כתוב בספר יהושע (ד) שעברו ישראל הירדן בעשור לחדש הראשון, צא מהם למפרע שלשה ימים של הכנת צדה ושלשים יום לבכי אבלו של משה ע"ה, נמצאו כלים בשבעה באדר.

פסוק מ
וישמע הכנעני מלך ערד. סמך פרשה וישמע הכנעני למיתת אהרן, והוא שדרשו מה שמועה שמע, שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכיון שנסתלקו חשב שנתנה רשות להלחם בהם.

פסוק מט
ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים בערבות מואב. זהו שיעור חנייתם, שנים עשר מיל, כמו שהעיד רבה בר בר חנה על אותו מקום. ואז צוה הקב"ה להזהיר לישראל להוריש את יושבי הארץ כי הם קרובים לעבור.

פסוק נג
והורשתם את הארץ. כלומר מיושביה, ואחר כך וישבתם בה, שאם לא כן לא תוכלו להתקיים בה.

פרק לד

פסוק ב
כי אתם באים אל הארץ כנען. כמו (דברי הימים ב ט"ו:ח') והנבואה עודד הנביא.
זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה. נקראת חלוקת הארץ נפילה על שנחלקה בגורל, שנאמר (במדבר כ"ו:נ"ה) אך בגורל יחלק את הארץ, וזה שהזכיר נפילה לשון הפלת גורל.
ובמדרש אשר תפול לכם, מלמד שהפיל הקב"ה שריהם של שבעה אומות מן השמים וכפתם לפני משה ואמר לו ראה שאין בהם עוד כח.

פסוק ג
והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום. אצל אדום, כמו (שם יג) ועל יד הירדן, שענינו אצל הירדן. והנה בכאן יפרש להם גבול נחלתם שהם חייבים להוריש משם האויבים. וכתב רש"י ז"ל שהרבה מצות נוהגות בארץ שאין נוהגות בחוצה לארץ לכך הוצרך לבאר מצרני גבולי הרוחות סביב להודיע שמן המצרים האלו ולפנים המצות נהוגות, עד כאן.

פסוק ה
נחלה מצרים. כלומר אל נחל מצרים, ואיננו היאור. והוא מלעיל, וכן (תהילים קכ"ד:ד') נחלה עבר, מלעיל.

פסוק ו
הים הגדול. הספרדי. **וגבול**, כלומר מערב נחלתכם יהיה הים הגדול והוא הגבול בעצמו.

פסוק י
והתאויתם. כמו והתויתם, מלשון (יחזקאל ט':ד') והתוית תו. ושלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו, קצת ארץ מצרים וכל ארץ אדום וכל ארץ מואב, וכן כתוב בפירוש רש"י ז"ל.

פסוק יא
ומחה על כתף ים כנרת. מלשון (תהלים צח) ימחאו כף.

פסוק טו
שני המטות וחצי המטה לקחו נחלתם מעבר לירדן קדמה מזרחה. הזכיר ענין זה שנית לבאר מקום נחלתם.

פסוק יז
אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ. פירש רש"י ז"ל ינחלו לכם בשבילכם, שכל נשיא ונשיא אפוטרופוס לשבטו, ומחלק נחלת השבט למשפחות ולגברים ובורר לכל אחד ואחד חלק יפה, ומה שהם עושים יהא עשוי כאלו עשאוהו שלוחיהם. והזכיר תחלה אלעזר כי יהושע יצא על פיו. והזכיר עשרה שבטים ונשיא עם כל אחד ואחד, ולא הזכיר ראובן וגד כי כבר לקחו חלקם מעבר לירדן מזרחה. והתחיל בנשיאים מיהודה כמו שיצא הגורל תחלה. ואמר ולמטה בני דן נשיא בקי בן יגלי.
ויש לשאול כיון שהיו כולם נשיאים נשיא אחד נשיא אחד ממטה ומטה, למה לא הזכיר עד עתה נשיא אלא מדן ואילך. ואפשר לומר כי לא הוצרך להזכיר הנשיא בכלב כי היה מפורסם מן המרגלים שכתוב שם (במדבר י"ג:ב') כל נשיא בהם, ובשמעון לפי שזמרי בן סלוא היה נשיאם לכך לא זכה שבט שמעון להקרא עליו נשיא אפילו אחרי מות זמרי, ובבנימין לא הזכיר גם כן מפני פלגש בגבעה. ואמרו במדרש תנחומא בסדר בהעלותך אלידד בן כסלון זה אלדד חבירו של מידד שהיו נביאים וכיון שהיה נביא לא הוצרך הכתוב לקראו נשיא.

פרק לה

פסוק ב
צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם ערים לשבת ומגרש לערים סביבותיהם. לשון מגרש ריוח, מקום חלק חוץ לעיר סביב להיות לנוי לעיר מקיר העיר ולחוץ אלף אמה סביב, ואינם רשאים לבנות שם בית ולנטוע שם כרם ולזרוע זריעה אלא שיהיה לבהמתם ולרכושם ולכל חיתם.

פסוק ה
ומדותם וגו' אלפים באמה. כלומר אלפים אמה תתנו להם סביב, ומהם אלף הפנימיים למגרש והחיצוניים לשדות ולכרמים.

פסוק ו
ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר. כלומר על ערי מקלט שהזכיר מהן שש, ובין כולן מ"ח עיר. ואותן שש ערי מקלט השלש מעבר הירדן בנחלת בני גד ובני ראובן והשלש בארץ כנען.

פסוק יא

והקריתם לכם ערים. מלשון קריה.

ונס שמה רוצח מכה נפש בשגגה. אבל אינו חייב מיתה, כיון שלא הרגו במזיד. והדין הזה יורה שהלב עקר האדם ועקר כל המצות וכל העבירות, ועל כן הוא נענש בגלות ולא במיתה לפי שלא היה לבו בהסכמת הרציחה, ואין חיוב העונש במיתה עד שיהיו הגוף והלב משותפין באותה רציחה, הגוף בתנועתו והלב בכונתו, וכיון שלא הסכימו שניהם בכך גולה ואינו נהרג. וכן לענין המצות הכל תלוי בלב, שאם עשה מצוה ולא נתכוון בה בלבו לעשותה לשם שמים אין לו שכר מזה, שיצטרך האדם שיתכוין במצות לעשותה לשם שמים, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים קי"ט:מ"ח) ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי, ונשיאות כפים הוא הכוונה, כענין שכתוב (איכה ג':מ"א) נשא לבבנו אל כפים.

ואמרו במדרש מכה נפש בשגגה, דוקא בשגגה ולא בזדון, שאם הרג בזדון ואמר בשגגה הרגתי אין קולטין אותו, ואפילו נכנס למזבח מוציאין אותו משם והורגין אותו, שנאמר (שמות כ"א:י"ד) וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות, שכן מצינו ביואב שנאמר בו (מלכים א ב':כ"ח) ויחזק בקרנות המזבח, ומשם לקחוהו והרגו בניהו. ודין תורה להיות רוצח בשגגה גולה, שכן מצינו באדם הראשון, זהו שאמר הכתוב (תהילים כ"ה:ו') זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה, אמר דוד, רבש"ע רחמיך וחסדיך הם על הרוצח שאתה מכין לו ערי מקלט וגולה שם כיון שלא הרג במזיד ואינו ראוי למות, ואותן הרחמים מעולם הן, שכן עשית לאדם הראשון שהביא מיתה לכל הדורות ורחמת עליו להיותו גולה, שנאמר (בראשית ג':כ"ד) וישלחהו ה' אלהים מגן עדן, וכתיב (שם) ויגרש את האדם, לכך נאמר זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה.

פסוק יב

למקלט מגואל, כלומר מגואל הדם הקרוב לנרצח.

פסוק יג

שש ערי מקלט תהיינה לכם. מלמד שאף על פי שהבדיל משה שלש ערים בחייו לא היו קולטות עד שהובדלו שלש בארץ כנען, ואף על פי שבארץ כנען תשעה שבטים וחצי וכאן אינם אלא שנים וחצי השוה מנין ערי מקלט שלהם, שהרי בגלעד מצויין רוצחים, שנאמר (הושע ו':ח') גלעד קרית פועלי און עקובה מדם. זה שאמר הכתוב (תהילים כ"ה:ח') טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, אם לרצחנים נותן שביל ודרך שיברחו וימלטו, לצדיקים על אחת כמה וכמה.

והרמב"ן ז"ל נתן בזה שני טעמים במה שהרבה הכתוב ערי מקלט בעבר הירדן כמו בכל ארץ כנען, הראשון לכבוד משה שהבדילן, והשני מפני שארץ סיחון ועוג שהיתה

בעבר הירדן היתה גדולה עד מאד כי היו מלכיה אדירים, וארץ כנען אע"פ שהיו בה ל"א מלכים לא היו מלכי ארצות כי אם מקומות וערים קרובות זו לזו מהלך חצי יום ביניהם קצת מהם, וכענין שדרשו רז"ל על מעלת הארץ שכל המלכים היו רוצים להיות להם נחלה בארץ ונקרא שמם עליהם, ועל כן היתה ראויה עבר הירדן לשלש ערי מקלט ככל ארץ כנען.

פסוק טז

ואם בכלי ברזל הכהו וימות רוצח הוא. דין תורה הוא שהמכה חברו באבן או בעץ והרגו שאומדים אותו דבר שהרגו בו אם היה כדי להמית, שנאמר ואם באבן יד אשר ימות בה או בכלי עץ יד אשר ימות בו, מכאן שאומדים הדבר שהכה בו אם ראוי להמית, ואומדין גם כן כח ההכאה לפי כח המכה שיצא האבן או העץ מידו. אבל כלי ברזל לא נתנה בו תורה שיעור ולא הזכיר בו יד ולא הזכיר בו גם כן לשון אשר ימות בה, לפי שהברזל ממית בכל שהוא ואפילו במחט. ואם הרגו בדחיפה שדחפו מראש הגג ומת לכך נאמר ואם בשנאה יהדפנו, וכן אומדין עוד גובה המקום שיהא לכל הפחות עשרה טפחים שאם אין בגבהו עשרה טפחים אין בו כדי להמית. ואם השליך עליו קיר נטוי או כלי שמת בו, לכך נאמר או השליך עליו כל כלי. ואם הכהו בידו או ברגלו והרגו אומדין גם כן ההכאה שצריך שתהיה באיבה, ולכך נאמר בו או באיבה הכהו בידו.

פסוק כב

ואם בפתע בלא איבה. פתאם באונס, כלומר שהיה סמוך לו ולא היה לו שהות להרהר עליו.

פסוק כג

ויפל עליו. מכאן אמרו שההורג בשוגג דרך ירידה גולה, דרך עליה אינו גולה.

פסוק כה

וישב בה עד מות הכהן הגדול. דרשו רז"ל תלה הכתוב כפרתו של רוצח בשוגג במיתתו של כהן גדול, מפני שהוא מכפר על כל ישראל והיה לו לבקש רחמים על בני דורו ולא בקש, והרי עון הרציחה שאירע בימיו. ועוד שמיתתו של כהן גדול נחמה לקרובו של נרצח שלא יחם לבבו עוד ולא ידאגו עליו כל כך. ועוד דרשו בו לפי שהכהן הגדול הוא סבה להשרות שכינה בישראל להאריך ימיהם והרוצח סבה לסלק השכינה מישראל ולקצר את ימיהם ואינו כדאי שיעמוד לפני הכהן גדול.

אשר משח אותו. המושח, ורבים כן חסרי הפועל. ודרשו רז"ל במסכת מכות, אשר משח אותו מלמד שאם עד שלא נגמר דינו מת כה"ג ומנו אחר תחתיו ולאחר מכאן נגמר דינו

חוזר במיתתו של שני, שנאמר אשר משח אותו וכי הוא משחו לכהן גדול או הכהן משח אותו, אלא להביא את הנמשח בימיו שהוא מחזירו במיתתו.

פסוק כט

והיו אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם. ללמד שתהא סנהדרין בחוצה לארץ כל זמן שנוהגת בארץ, כן פירש רש"י ז"ל, מה שאין כן עכשיו בזמן החורבן שאינה נוהגת לא בארץ ולא בחוצה לארץ. וביאור הכתוב כפשוטו, והיו אלה לכם לחקת משפט שיהיה לנו עדה שופטת אפילו בזמן הזה בדיני קנסות וגזלות וחבלות וכל דבר שבממון וחיוב מלקות, ומטעם זה אמר לדורותיכם בכל מושבותיכם, אבל המשפט בדיני נפשות אין לנו שכן כתוב בפרק ארבע מיתות, (דברים יז) ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט, בזמן שיש כהן יש משפט בזמן שאין כהן אין משפט. וכן שנו במכילתא מניין שאין ממיתין אלא בפני הבית שנאמר (שמות כא) מעם מזבחי תקחנו למות, אם יש בית אתה ממית ואם לאו אי אתה ממית.

פסוק לא

ולא תקחו כופר לנפש רוצח. יגיד הכתוב שלא יפטר בשום ממון בעולם לפי שעון הרציחה אין כמוהו בכל העבירות מעבירות שבין אדם לחברו, והכתוב אומר (משלי כ"ח:י"ז) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו. צא ולמד מאחאב שהרי נאמר (מלכים א כב) רק לא היה כאחאב, וכשנמדדו עונותיו וזכיותיו לפני הקב"ה לא נמצא בו עון לחייבו כליה ולקטרג עליו תחלה כי אם נבות, הוא שכתוב (מלכים א כב) ותצא הרוח מלפני ה', ודרשו רז"ל זה רוח נבות, וכתיב (שם) ויאמר לו תפתה וגם תוכל צא ועשה כן, ואותו רשע לא הרגו בידיו אלא שסבב הריגתו, ק"ו למי שהורג בידו.

פסוק לג

ולא תחניפו את הארץ. העושה רע בסתר יקרא חנף.

ולא תטמא את הארץ. כלומר ולא תטמא החנופה שהזכיר את הארץ. או יהיה אזהרה לכל אחד ואחד מישראל, בעבור שאני שוכן בתוכה, ולא לכבוד הארץ רק לכבוד ישראל ולכבודי, לכך אמר אשר אני שוכן בתוכה, ואמר כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל.

פרק לו

פסוק א

ויקרבו ראשי האבות למשפחת בני גלעד בן מכיר בן מנשה. גם זאת הפרשה דבקה עם כאשר צוה משה לתת מנחלת ישראל ערים ללוים. וראשי אבות הם הנשיאים.

פסוק ד

ואם יהיה היובל לבני ישראל. כלומר ואפילו שיהיה היובל לא נקוה שתשוב הנחלה אלינו אבל תהיה נוספת תמיד על נחלת המטה, לפי שאין זו מכירה שתהיה חוזרת ביובל, שהירושה אינה חוזרת ביובל, ונמצא שנוספה על נחלת המטה אשר תהיינה להם.

פסוק ז

ולא תסב נחלה וגו' ממטה אל מטה אחר. מצוה לשעה קודם שינחלו ישראל הארץ. והיו י"ב שבטים למטה כנגד י"ב שבטים של מעלה, כל שבט ושבט בפני עצמו, ואילו היה שבט זה מוכר נחלתו לאחד משאר השבטים היה בזה ערבוב הכחות, אבל בארץ ישראל שהוא כלל כל הכחות לא הקפיד.

פסוק ח

וכל בת יורשת נחלה. שלא היה בן לאביה אחר שינחלו את הארץ, על כן אמר הכתוב פעם שנית ולא תסוב נחלה. ומטעם זה היה המנהג בישראל בבת יורשת כשתעבור על זה ותרצה להנשא לשבט אחר שהיו קורין אותה זונה והיתה מפסדת נחלת בית אביה, וזהו שכתוב (שופטים י"א:א') ויפתח הגלעדי היה גבור חיל והוא בן אשה זונה, כי אמו של יפתח היתה בת יורשת נחלה ונשאת לשבט אחר, כי אין הכוונה זונה ממש ח"ו, וכן תרגם יונתן. ואפשר לומר כי ולא תסוב נחלה ידבר בנפשות, ולכך הזכיר פעם שניה ולא תסוב נחלה, וכן מלת ידבקו, כי האחד דבקות הגוף והשני דבקות הנפשות.

פסוק יא

מחלה תרצה. הזכירן הכתוב תחלה כסדר שנולדו, ועתה הזכירן כסדר שנשאו לאנשים. ואמר לבני דודיהן לנשים, בני דודיהם לא היו כלן אחים.

פסוק יג

אלה המצות והמשפטים. הספר השלישי הוא ספר ויקרא הנקרא תורת כהנים נחתם בפסוק אלה המצות אשר צוה ה' את משה, והספר הרביעי הזה נחתם בפסוק אלה המצות ג"כ, והוסיף המשפטים לפי שהזכיר משפטי הנחלה ומשפטי הרוצחים.

ויש לך להתבונן למה הזכיר שם את משה ולא הזכיר ביד משה אבל כאן הזכיר ביד משה, והענין כי הברית הראשון אשר בחורב קבלוהו, עד שהמלך במסבו בטלוהו, וכבודם בתבנית שור המירוהו, ונהפך למשחית הודם, לא הצליחו בו ולא עלה בידם, וציר נאמן בראותו אותיות פורחות, השליך מידיו את הלוחות. אבל כאן בערבות מואב בברית שני, נתקיים הברית בין ה' וביניהם, הרים ימושו וכל צור ממקומו יעתק, והברית הזאת לא תופר, וחבל האהבה לא ירתק, במסורת בריתו הביאנו לשם ולתהלה, ודברי

הברית קבלנו עלינו בשבועה ואלה, ומזה תמצא בסוף התורה פסוק ערב. **אלה דברי הברית אשר כרת ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב.**
סליק ספר במדבר.

דברים

פרק א

פסוק א

מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח, כג)
שלמה המלך ע"ה היה מוכיח לכל בני העולם והיה מזהיר לכל מי שראוי להוכיח שיוכיח אחריו וימלא מקומו, וממנו יראו וכן יעשו, ומפני שהנוכח נטה לתולדות האדמה כשעשה דבר שהוצרך לתוכחת, לכך אמר מוכיח אדם ולא אמר מוכיח איש. וידוע כי רוב התוכחות הוא להמון העם, והמון העם דעותיהם משתנות, ואלו היו דעותיהם מכוונות ושוות ומתאימות יחד היו נקראים יחידים לא המון, ולפי שדעותיהן משתנות וחלוקות זו מזו לכך אינן מקבלין תוכחת, כי הדבר האהוב לזה ישנא זה ומה שיערב לזה ינזק בו זה, וכן אמרו ז"ל אמר ר' טרפון תמה אני אם יש בדור מי שמקבל תוכחות, אומר לו טול קיסם מבין שניך יאמר לו טול קורה מבין עיניך, וכל אחד ואחד יאמר למוכיח טליתי טהורה משלך. ולכך אין המוכיח מקובל ומרוצה לכלם, כי קצת מהם ישנאוהו על שיודיע להם האמת במעשיהם, והמחליק להם לשון הוא המקובל והמרוצה אצלם ומוצא חן בעיניהם, וכמו שאמרו רז"ל האי צורבא מרבנן דרחמי ליה בני מאתא משום דלא מוכח להו במלי דשמיא. ועל כן אמר שלמה ע"ה בכאן מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, יאמר, המוכיח הבא אחרי והאוחז דרכי כאשר ידבר המוכיח קשות אע"פ שאינו מוצא חן בעיני הנוכח ימצא חן בעיני השם יתעלה כשיקבל התוכחת, כי דברי התוכחת כשהם קשים הם המביאין את האדם אל הצלחת הנפש שהוא מציאות החן בעיני השם יתעלה כשיקבל התוכחת, ואם המוכיח יחליק לשון לנוכח ויודה על דבריו ומעשיו הרעים, הנה הוא מחזק את ידיו והנוכח אינו מוצא חן בזה כי יאבד את נפשו. וכן מצינו בישראל שהיו נוכחים מפי משה רבינו ע"ה והיו מעלין חן לפני הקב"ה לרוב תוכחותיו של משה שהיה מוכיחם תמיד בדברים קשים, כמו שמצינו במי מריבת קדש שאמר להם (במדבר כ) שמעו נא המורים, וכן בענין המן שאמר להם (שמות טז) ונחנו מה כי תלינו עלינו.

ובמדרש מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, שנאמר (יחזקאל לד) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, הוכיחן להביאם אחריו, לפיכך חן ימצא, שנאמר (שמות לג) כי מצאת חן בעיני, ממחליק לשון זה בלעם, שהחליק בלשונו לישראל בברכות שהרבה להם וגבה לבם ונפלו בשטים כ"ד אלף, ועל זה נאמר (משלי כז) נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא, כי כל מה שהיו ישראל מרבים לחטוא היה משה מרבה להוכיחם ומתפלל עליהם עד שהיו מתרצין אצל הקב"ה והיו מוצאין חן בעיניו. וכן מצינו עוד שהוכיחם בעבר הירדן ודבר אתם קשות והיה מגלגל להם בתוך דבריו קצת עבירות שעשאום כבר, והיה מזכיר להם בשמם המקומות שחטאו בהם להקב"ה, והם ערבות מואב בשטים ובים סוף ובמדבר פארן ומעשה העגל וכיוצא בהן, וזהו שכתוב.

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב. במדבר, הוכיחן על מה שעשו במדבר שנאמר (תהילים ע"ח:מ') כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון. בערבה, פירש רש"י בשביל הערבה שחטאו בבעל פעור בשטים בערבות מואב. מול סוף, בשביל מה שאמרו בים סוף (שמות י"ד:י"א) המבלי אין קברים במצרים, וכן בנסעם מים סוף שנאמר (תהילים ק"ו:ז') וימרו על ים בים סוף. בין פארן, על מה שעשו בפארן על ידי המרגלים. ובין תפל ולבן, הוכיחן על דברי תפלות שהוציאו על המן שהיה לבן שאמרו (במדבר כ"א:ה') ונפשנו קצה בלחם הקלוקל. וחצרות, זהו מחלקותו של קרח ודבתה של מרים. ודי זהב, הוכיחן על העגל שעשו להם בשביל די זהב שהיה להם שנאמר (הושע ב':י'-י"א) וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל, עד כאן.

ובאלה הדברים רבה דרשו ודי זהב, מהו ודי זהב, אמרו יכול הוא לברוא עולם בששה ימים ולפרוש אותו לארבע רוחותיו וליתן לנו עשרת הדברות, זהו וד"י זהב, עד כאן. הנה המלות הללו כלן תוכחותיו של משה בחטאות של ישראל כי אינם מקומות המדבר, כי כבר יצאו מן המדבר ונכנסו בערבות מואב, גם לא מצינו תפל ולבן ודי זהב בכלל המסעות, וא"כ הכל נאמר על עניני עבירות והכעסות שהכעיסוהו ישראל במדבר לשעבר, וזהו דעת אונקלוס שפירש ענין המלות כן, כי משה סתם דבריו ולכבודן של ישראל הזכירן ברמז.

ומפני שהספר הזה הוא החמישי והאחרון לכל חומשי התורה על כן רציתי להשכילך בכאן סדור חמשה חומשי התורה למה נתיחדו זה אחר זה בסדור הזה שהם מסודרים בתורה, ודבר ידוע שאע"פ שהספרים חמשה לענין מכוון ורמוז בספר בראשית, הכל

קשר אחד ובנין אחד, ומה שפתח תחלה בספר בראשית מפני שחדוש העולם הוא שרש האמונה ומתוך אמונת החדוש תתבאר ההשגחה, ומתוך ההשגחה יתבאר עונש ושכר, ולפי שהענינים האלה הם עקרי התורה לכך נתיחד ספר בראשית בחדוש עולם ובהשגחה על האדם שנמסרו בידו מצות עשה ומצות לא תעשה ולענין השכר כשהניחוהו בגן עדן ובענין העונש כשגרש אותו משם, גם ספור המבול מופת גדול ועדות ברורה על החדוש ועל ההשגחה ועל העונש והשכר, כי נח הצדיק ובניו נמלטו לזכותם ובני הדור נאבדו לענשם. ואחר ספר בראשית נתיחד ואלה שמות, שבו ספור האבות אברהם יצחק ויעקב שהחזיקו באמונה והיו שרש היחוד, ועל כן נסמכה יחד בראשית ואלה שמות, כי אמונת החדוש תביא האדם לאמונת היחוד. ואחריו ספר ויקרא שהוא ספור הקרבנות, וידוע כי עיקר היחוד הם הקרבנות שהם קרוב הכחות זה בזה עד הסבה הראשונה יתעלה, כי הצדיק ע"י הקרבן מיחד לאותו המחדש יתעלה. ואחר ספר ויקרא נתיחד ספר במדבר סיני שבו הספור בענין ארץ ישראל, ונסמכה זה לזה לבאר כי אין הקרבנות כי אם בארץ ישראל, כי תיכף שקבלו ישראל התורה בסיני היו ראוים להכנס לארץ ולולא חטא המרגלים שעכבם במדבר ארבעים שנה. ואחר ספר במדבר סיני נתיחד הספר הזה שהוא אלה הדברים, ולפי שאין עיקר ישובן של ישראל בא"י בשני המקדשים שעברו כי אם בגאולה אחרונה שאין אחריה גלות, לכך רצה לחתום בספר הזה שמדבר בסופו בגאולה אחרונה שהיא כענין חדוש העולם והוא תכלית בריאת העולם, מעין ספר בראשית שפתח בו על דרך נעוץ סופן בתחלתן בכל קשור חמשה חומשי תורה זה אחר זה, כי החדוש סבת היחוד, והיחוד ע"י הקרבנות, והקרבנות אין עקרן אלא בא"י, וישראל אין להם שלמות בכל הזמנים כי אם בגאולה אחרונה שאין אחריה גלות.

ויש לך להתבונן עוד למה התחיל הספר הזה במלת אלה ולא אמר ואלה הדברים כיון שהכל קשור אחד בוא"ו, אבל זה יורה כי הספר החמישי הזה אע"פ שהוא מיוחד עם הארבעה הראשונים והכל קשר אחד ובנין אחד, הנה הוא ענין בפני עצמו, כענין האתרוג שהוא מיוחד עם מיניו שאין מצותו אלא עמהם אבל הוא בפני עצמו שאין לאגדו באגד שלהם, וכן ה"א שניה שבשם שהיא מדת הדין רפה המיסרת לישראל על שבע עבירות, ולכך נקרא ספר החמישי הזה משנה תורה, לכך התחיל משה בדברי תוכחות לדבר עם ישראל קשות ומערב בתוך דבריו רכות, ועל כן הזכיר להם מהעבירות שבע ואלו הן, תלונות המדבר, וחטא פעור, והמרתם על ים סוף, וחטא המרגלים, ודבת המן, ומחלקותו של קרח, ועון העגל. והנה תפל ולבן דבר אחד הם, ועל כן הם שבעה, על שם שכתוב (ויקרא כו) ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם. ועל הטעם הזה ינהוג משה להזכיר

תמיד בספר הזה ה' אלהינו ה' אלהיך מה שלא תמצא כן בשאר הספרים הקודמים, והכוונה על מדת הדין, ואב לכלן (דברים ד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, ואמר אש אוכלה, כלומר ממה שראית בראש ההר, והבן זה.

פסוק ב

אחד עשר יום מחורב. גם זה מן התוכחות, ואמר יש מחורב עד קדש ברנע אחד עשר יום ואתם הלכתם אותם בשלשה ימים, ומכאן יש לכם להבין כי עונותיכם גרמו להתעכב במדבר ארבעים שנה, שאילו לא כן היה הדרך מתקצר לכם ובעונותיכם נתארך. וכיצד הלכו אותו בשלשה ימים, מצינו שבעשרים באייר נסעו מחורב שנאמר (במדבר י׳:י״א) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן, ובכ"ט בסיון שלחו מרגלים מקדש ברנע, ואם תוציא למפרע מכ"ט בסיון עד כ' באייר שלשים יום ששהו בקברות התאוה באכילת הבשר ושבעה ימים בחצרות להסגרה של מרים, נמצא שבשלשה ימים הלכו כל הדרך.

ובמדרש אלה הדברים רבה אחד עשר יום מחורב אחד עשר יום היו ישראל מושלמים להקב"ה, כלומר מארבעים יום שהיה משה בהר היו ישראל אחד עשר יום ולא יותר בשלום עמו, וכ"ט יום לתשלום ארבעים יום חשבו לעשות העגל. וחד אמר שני ימים היו מושלמין בחורב לא יותר, שנאמר (ישעיה כח) ואותי יום יום ידרושון, וחד אמר יום אחד שנאמר (דברים ד׳:י׳) יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, וחד אמר אפילו יום אחד לא היו מושלמין אלא בו ביום עשו עבודה זרה, שנאמר (ישעיהו י״ז:י״א) ביום נטעך תשגשגי. דבר אחר אחד עשר יום מחורב, אחד שבעשרת הדברות הכעסתם אותו מחורב.

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש. סמוך למיתתו הוכיחן, וכן דרך הצדיקים להוכיח סמוך למיתתן, וכן מצינו ביעקב וכן מצינו ביהושע שלא הוכיח לישראל אלא סמוך למיתתו וכן שמואל ע"ה אמר (שמואל א י״ב:ג׳) הנני ענו בי, וכן מצינו בדוד ע"ה לשלמה בנו.

פסוק ד

אחרי הכותו. אחר שהיטיב הקב"ה לישראל כל הטובה הזאת שעל ידו הכה לפניהם סיחון ועוג והורישם את ארצם, אחר כן בא להוכיחם.

אשר יושב בעשתרות באדרעי. מצינו שלשה דברים נקראים בכתובים עשתרות, ואלו הן, ההרים והצאן ועבודה זרה. ההרים הוא שהזכיר כאן אשר יושב בעשתרות, כי כשם שהיה עוג מלך הבשן גבור גדול וחסון הוא כאלונים כן היה מקום שבתו חזק בהרים הגבוהים, והוא עשתרות קרנים שהזכיר הכתוב (בראשית י״ד:ה׳) ויכו את

רפאים בעשתרות קרנים, ונקרא עשתרות קרנים על שם שעולין שם באותן ההרים הצאן אשר להם קרנים, כגון היעלים והעזים והכבשים. הצאן הוא מה שכתוב (דברים ז':י"ג) עשתרות צאנך, כי עדרי הצאן נקראין עשתרות על שם שמעשרות בעליהן בצמר וחלב ובולדות, ואמרו במסכת חולין לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים שנאמר (משלי כ"ז:כ"ו-כ"ז) ומחיר שדה עתודים, וכתיב (שם) ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך וחיים לנערותיך. עבודה זרה, הוא שכתוב (שופטים י':ו') ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות, כי היתה ע"ז עשויה בצורת צאן.

באדרעי. שם המדינה אשר שם הבירה למלך, בנו אותה בסוף ההר במישור ושם קבץ כל מחנהו, כענין שכתוב (במדבר כ"א:ל"ג) ויצא עוג מלך הבשן לקראתם הוא וכל עמו למלחמה אדרעי.

פסוק ה

הואיל משה באר את התורה הזאת. ע"ד הפשט רצה משה לבאר להם עתה בשנת הארבעים כל המצות ועיקר התורה הזאת שהיא עשרת הדברות, ולפי שהאבות שמעו אותן מפי הקב"ה חזר משה והשמיעם לבנים ושמעו אותן מפיו, ואע"פ שכבר ידעו זה מפי אבותיהם והאמינו בהם הנה נבואת משה מבוררת אצלם ומוחזקת בעיניהם, ומה שישמעו מפיו כאלו שמעו מפי עליון.

וע"ד המדרש בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר, התורה נדרשת במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא, כמנין מואב, וכה"א (שיר השירים ה':י') דוד"י צ"ח ואדום, כלומר כ"ד ספרים הן נדרשים מ"ט לימין ולשמאל, זהו דודי צ"ח ואדום, וזהו שכתוב (משלי ב':ד') וכמטמונים תחפשנה, מ"ט מונים, מלשון (בראשית לא) עשרת מונים.

פסוק ו

ה' אלהינו דבר אלינו. צריך שתשכיל כי בכל הספר הזה שהוא משנה תורה ינהג משה להזכיר תמיד ה' אלהינו ה' אלהיך, וכבר הזכרתי זה למעלה.

בחורב, זה סיני.

פסוק ז

ואל כל שכניו. עמון ומואב והר שעיר. **ובחוף הים**, זו ארץ אשקלון ועזה וקסרי וחברותיהם.

פסוק ח

לתת להם ולזרעם אחריהם. דרשו רז"ל לתת להם אלו עולי מצרים, ולזרעם אלו עולי בבל, אחריהם לימות המשיח, כן דרשו באלה הדברים רבה. ונראה שהוצרכו לדרוש

כן ממה שמצינו שלשה פסוקים ובכל אחד ואחד מוסיף והולך, והוא שכתוב (דברים י״א:כ״א) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, ובסוף והיה עקב (שם) כתיב לתת להם ולזרעם אחריהם ארץ זבת חלב ודבש, וכאן הזכיר לתת להם ולזרעם אחריהם, ולכך דרשו שלשה ירושות.

פסוק ט

ואומר אליכם בעת ההיא לאמר. ע"י יתרו שאמר לי והקב"ה הסכים על ידו כענין שכתוב (שמות י״ח:כ״ג) וצוך אלהים ויכלת עמוד.

פסוק י

ה' אלהיכם הרבה אתכם. במצרים, שירדתם שם שבעים נפש ועליתם שש מאות אלף רגלי, והנכם היום שאין לכם מספר. או יאמר הרבה אתכם הגדיל אתכם, מלשון (ירמיה לט) רבי המלך שפירש גדולי המלך.

והנכם היום ככוכבי השמים. המשילם לכוכבים לענין הרבוי, וזהו שאמר לרוב.

ובמדרש אלה הדברים רבה, והנכם היום ככוכבי השמים, וחניתכם היום ככוכבי השמים, כשם שהראה הקב"ה לאברהם שהראהו כל המזלות מקיפין השכינה, כך דגל מחנה ישראל שלשה לכל רוח ורוח וכבודו באמצע, אמר לו הקב"ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע כך בניך עתידין להתרבות וחונין דגלים דגלים ושכינתי באמצע, שנאמר (במדבר ב':ט"ז-י"ז) ונסע אהל מועד וגו', הוי אומר והנכם היום ככוכבי השמים, וחניתכם היום ככוכבי השמים עד כאן.

פסוק יא

ככם אלף פעמים. אמרו במדרש רבה, אמר להם משה ברכה זו קצובה משלי, שתהיו אלף פעמים ששים רבוא, אבל הקב"ה יברך אתכם כאשר דבר לכם (בראשית כח) והיה זרעך כעפר הארץ.

פסוק יב

איכה אשא לבדי טרחכם. הטורח שיש לי שאשכיל המצות לפתאים. ודרשו רז"ל מלמד שהיו ישראל טרחנין הרבה, אחד מהם רואה בעל דינו נוצח בדין אמר יש לי עדים להביא יש לי ראיה להביא מוספני עליכם דייניך.

ומשאכם. כשבקשו הבשר והמים, שכן כתיב (במדבר י״א:י״א) לשום את משא כל העם הזה עלי.

וריבכם. למדך שהיו בעלי מריבה וקטטה אלו עם אלו.

פסוק יג

ואשימם בראשיכם. שיהיו ראשים ומכובדים עליכם שתנהגו בהם יראה וכבוד, ודרשו רז"ל ואשימם בראשיכם, ואשמם כתיב, כלומר שאשמותיהם של ישראל תלוין בראשי השופטים שלהם שלא מחו בידם, אע"פ שבספרים שלנו כתוב ביו"ד.

פסוק טו

אנשים חכמים וידועים. אבל נבונים לא מצאתי בהן.

שרי אלפים. שר אחד היה ממונה על כל אלף ואלף מישראל ושר היה ממונה על כל מאה ושר על כל חמשים ושר על כל עשרה.

ושטרים. אלו שכופתין ומכין ברצועה על פי השופטים.

פסוק טז

ואצוה את שפטיכם. זרזתי אותם שיהיו מתונים שאע"פ שכבר בא דין זה לפניהם פעמים רבות שלא יקלו בו למהר ולחתכו עד שיהיו נושאין ונותנין בדבר.

שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק. זו פשרה שהוא משפט הבא מצדק.

ובין גרו. דרשו רז"ל אפילו על עסקי דירה בין חלוקת אחים אפילו בין תנור לכירים.

פסוק יז

לא תכירו פנים במשפט. אזהרה לדיין שלא יהא קשה לזה ורך לזה.

כקטן כגדול תשמעון. שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה.

לא תגורו מפני איש. ואפילו הוא אלם. **כי המשפט לאלהים הוא**. מה שאתם דנין לבני אדם אין המשפט לאדם, שאם אתם מחייבין לאדם שלא כדין הרי הקב"ה ישלם לו מצד אחר, ונמצא שאתם חוטאין, שאין משפט זה לאותו שחייבתם כי אם לאלהים שעתיד לשלם לו מה שהפסדתם ממנו, וכן אמר יהושפט (דברי הימים ב י"ט:ו') כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט.

וע"ד הקבלה כי המשפט לאלהים הוא בודאי כי הוא שופט העולם, שנאמר (תהילים ע"ה:ח') כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, מקבל ממדת הגבורה שהוא קו הדין, וכן לשון משפט הוא הדין הנחתך, ולכך נקרא שופט העולם ברחמים בשם אלהים ממדת הגבורה של מעלה, ומפני שאלהים נצב בעדת אל נקראו אפילו בני האדם בשם משותף אלהים, שנאמר (שמות כ"ב:ח') עד האלהים יבא דבר שניהם, אין צריך לומר המלאכים שנקראו אלהים גם כן בשם משותף כי הם השופטים להנהיג ולדון כל אחד ואחד אומתו שהוא ממונה עליהם, כי כלם מקבלים ממדת הגבורה.

ויש לך להשכיל כי מפני שהגבורה מן השמאל כענין שכתוב (יחזקאל א':י') ופני שור מהשמאל, על כן נקראו סנהדרי גדולה בלשון (שיר ז) שררך, וכן בית הועד שלהם ששם

היו חותכים הדין נקרא לשכת הגזית שהוא לשון חתוך, וזה מבואר. ומה שאמר **תקריבון אלי ושמעתיו**. דרשו רז"ל שזה הדבור נחשב לו למשה לעונש ועליו נתעלם ממנו דין בנות צלפחד וכמו שהזכרתי שם.

ויש לתמוה מה חטא בדבור זה משה להקב"ה ומה ראה על ככה להענישו, או מה יהורא יש בלשון תקריבון אלי, ואי אפשר לו לדבר אלא כך.

אבל נראה לומר כי מפני שהזכיר משה כבר כי המשפט לאלהים הוא, וחזר ואמר תקריבון אלי כאלו לא דקדק משה בלשונו וכמעט שהשוה עצמו לקונו, ומפני זה חשבוהו רז"ל לעונש.

פסוק יט

ונלך את כל המדבר הגדול. זהו אחד עשר יום. **והנורא ההוא**. שהיו בו נחשים כקורות ועקרבים כקשתות.

פסוק כא

ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש. היה לומר הנה נתן ה' אלהיך לך את הארץ, אבל ירמוז לשר שלהם, כי מאחר שנתן לפניהם השר שלהם למעלה בודאי הארץ תהיה שלהם למטה, וזהו שאמר עלה רש, כלומר על השר, כי מצד שהוא ה' אלהיך עליון מתגבר על השר נתן לפניך את הארץ, ועל כן אמר ראה שהוא לשון הסתכלות וראיית הלב.

ומזה אמרו במדרש ראה נתן ה' אלהיך לפניך, וכי לפניהם היתה, אלא שהפיל שרה תחלה. וכן הזכיר למעלה ראה נתתי לפניכם את הארץ וחזר ואמר בואו ורשו את הארץ, והיה ראוי שיאמר ורשו אותה, אבל יאמר ראה נתתי לפניכם למעלה שר הארץ ומעתה בואו ורשו את הארץ שאין מערער בדבר. וכן יזכיר עוד בדבר הש"י (דברים ה) ראה החלותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש לרשת את ארצו יאמר אני החילותי תת לפניך למעלה את סיחון ואת ארצו, ומעתה עשה אתה את שלך, החל רש לרשת את ארצו למטה. ומה שאמר לשון החל היה לו לומר לשון גמור כי כיון שהקב"ה התחיל בזה יש עליכם לגמור הדבר, אבל אמר החל רש להורות כי תיכף שיתחילו ישראל יהיה הענין נגמר ויירשו את ארצו, כיון שהקב"ה התחיל במה שהוא עיקר. וכן דרשו רז"ל בנבוכדנצר בשעה שנפרע הקב"ה ממנו נפרע משרו תחלה, שנאמר (דניאל ד':כ"ח) עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל, מהו קל אמר ר' יהושע שרו של נבוכדנצר קל היה שם והפילו הקב"ה מן השמים, שנאמר קל מן שמיא נפל, ואחר כך נפרע מנבוכדנצר שנאמר (שם) לך אמרין נבוכדנצר מלכותא עדת מינך.

פסוק כב
ותקרבון אלי כלכם. היו באין בערבוביא, ילדים דוחפים את הזקנים והזקנים דוחפים את הראשים.
ויחפרו לנו את הארץ. יכנו הכתובים הרגול בלשון חפירה, כי החופר יחפש מה שבסתר.

פסוק כג
וייטב בעיני הדבר. לפי שכלכם הסכמתם על זה. ויובן ממנו עוד בעיני ולא בעיני המקום, שכך אמר לו (במדבר יג) שלח לך, לדעתך, אני איני מצוה לך.

פסוק לו
הארץ אשר דרך בה. היא חברון שנאמר (במדבר יג,כב) ויבא עד חברון. והזכיר כלב תחלה כי הש"י יזכירנו כן לעולם ואחריו יהושע.

פסוק מ
ואתם פנו לכם. לאחוריכם לצד ים סוף.

פסוק מא
ותהינו. מלשון הן, כלומר אמרתם הננו ועלינו. והתרגום אמר ושריתון למיסק לטורא, כי המזמין עצמו לדבר לומר הנני הוא המתחיל בו, וכן (תהילים פ"ח:ט"ז) נשאתי אימך אפונה, מלשון פן, כלומר נשאתי אימך פן אענש.

פסוק מד
כאשר תעשינה הדבורים. שמנהגם לרדוף אחר הנוגע בבתים שלהם והוא מסתכן מהם. **ויש** ברמז הכתוב עוד כי היו מן הרודפים מתים ברדיפתם, כי כן מנהג הדבורים יזילו ארס וימותו מיד.

פסוק מו
ותשבו בקדש ימים רבים. תשע עשרה שנה, ותשבו שם כימים אשר ישבתם בשאר המסעות, והם היו ל"ח שנה. וכן הזכיר למטה והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה, וכן אמרו בסדר עולם י"ט שנה עשו בקדש וי"ט שנה חוזרין ומטולטלין במדבר.

פרק ב

פסוק ג
רב לכם סב את ההר הזה. מנעם מלהתגרות בבני עשו מפני שכבד את אביו ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, וכדי שלא יהא לו פתחון פה לעולם הבא שכבר נטל שכרו בעולם הזה.
פנו לכם צפונה. אמרו במדרש רבה, אם באתה שעתו של עשו הצפינו עצמכם מלפניו, שנאמר פנו לכם צפונה. דבר אחר פנו לכם צפונה, אמר הקב"ה מזבח אחד יש לי והוא

עתיד לפגרו. דבר אחר פנו לכם צפונה, צפון אחד היה לי ביניכם זה בית המקדש שהייתי נצפן עמכם בו, והוא עתיד להחריבו שנאמר (יחזקאל ז׳:כ״ב) והסבותי פני מהם וחללו את צפוני.

פסוק ד

אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו. אע"פ שהם בני עשו, אחיכם הם. בגבול, מעלתו גבול יש לה ובאין הכל ומזדווגין לו שנאמר (עובדיה ז) עד הגבול שלחוך, מכאן ואילך השיאוך יכלו לך.

וייראו מכם ונשמרתם מאד. ומה היא השמירה, אל תתגרו בם.

ובמדרש רבה וייראו מכם ונשמרתם מאד, אמר ר' אלעזר אוי לאזנים שכך שומעות, ומה אם בשעה שייראו מכם אמר ונשמרתם מאד, כשאנו יראים מהם על אחת כמה וכמה. ר' יהושע בשם ר' לוי אמר וייראו מכם ונשמרתם מאד, מבקשים אתם שייראו מכם, עסקו בתורה, כמה דתימר (דברים ד׳:י״ד-ט״ו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם.

פסוק ה

עד מדרך כף רגל. אפילו דריכת הרגל בה איני נותן לכם רשות שלא ברצונם,

ובמדרש עד מדרך כף רגלם עד שיבא יום דריכת הרגל על הר הזיתים, שנאמר (זכריה יד) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים. ובמקום אחר דרשו, עד מדרך כף רגל עד (ישעיה סג) פורה דרכתי לבדי.

כי ירושה לעשו. מאברהם, עשר עממין נתתי לו לאברהם, שבעה שלכם, וקיני וקנזי וקדמוני הן של עמון ומואב ושעיר, נתתי אחת מהן לעשו והשתים לבני לוט.

פסוק ו

אכל תשברו מאתם. בתמיה, וכי צריכין אתם לקנות אוכל ומים מאתם והלא אינכם חסרים כלום, ולכך סמך לו כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך זה ארבעים שנה לא חסרת דבר.

פסוק ח

ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר. עברנו מדרכים הערבים שבתורה ועל איילותיה של תורה, ומעציון גבר מה דעציון לגברא דעלמא דאמרי נעשה ונשמע ולא עבדין כן. כן אמרו במדרש רבה.

פסוק יא

רפאים יחשבו אף הם כענקים. פירש רש"י ז"ל סבורין אתם שזו ארץ רפאים שנתתי לאברהם לפי שהאימים שהם רפאים ישבו בה לפנים, אבל אינה זו, כי אותן רפאים הורשתי לבני לוט והושבתים תחתם. רפאים היו נחשבים אותן אימים כענקים הנקראים

רפאים, על שם שכל הרואה אותן ידיו מתרפות. אימים על שם שאימתן מוטלת על הבריות. וכן ובשעיר ישבו החורים הם בני שעיר החורי ונתתיה לבני עשו.

פסוק טז

ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו' וידבר ה' אלי לאמר. ע"ד הפשט כאשר נודע לישראל בבירור שתמו כל אנשי המלחמה למות מבן עשרים שנה ומעלה, אז נתיחד אלי הדבור וצוה הקב"ה אותנו שנעבור גבול מואב. ודעת רז"ל שלא נתיחד הדבור עם משה עד שכלו מתי מדבר, כי מעלתו של משה בשביל ישראל היתה, ישראל היו נזופין כל ל"ח שנה והיום שנודע להם זה ט"ו באב היה כשנתמלאה הלבנה כדאיתא במסכת תענית, והיה היום ההוא גדול אצל ישראל בשמחה גדולה שבו ידעו בבטול הגזרה, גם אצל האיש משה גדול מאד בחזרת הנבואה אליו שבו נתיחד לו הדבור. ומה שלא נתיחד עמו מיד כשכלתה הגזרה בעשירי, לפי שהיה מתאבל משה על הגזרה שבעה ימים מן הט' עד ט"ו, ואין הנבואה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה, ומטעם זה לא נתיחד עמו עד ט"ו, ומעתה יהיו הכל שמחים כאחד, משה ובני ישראל. ולכך לא מצינו לשון וידבר משלח משה מרגלים עד כאן אלא לשון ויאמר, לפי שלא התנבא מתוך אספקלריא המאירה. ובכאן גלו לנו חכמי האמת מעלת לשון וידבר על לשון ויאמר, ומזה אמרו וידבר ה' אלי, אלי היה הדבור, כלומר עכשיו בדבור ולא קודם לכן אלא באמירה. ומזה תבין דבר ירמיה שאמר (ירמיהו א':ו'-ז') ואומר אהה ה' אלהים הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, יאמר שלא השיג מעלת הדבור שהוא אספקלריא המאירה אלא אספקלריא שאינה מאירה, ולכך הזכיר אחר שם אל"ף דל"ת, יו"ד ה"א אחריו, שהיא אספקלריא שאינה מאירה, מדת הדין שבה הרחמים, והיא השגת הנביאים כלן, ולכך סמך לו מיד (שם פסוק ז) ויאמר ה' אלי.

פסוק כד

החל רש. מלשון ירושה. ודרשו רז"ל החל רש, עשיתי ארצו חולין לפניך. והכוונה בזה כי עמון ומואב טיהרו בסיחון, ומעתה מותר להם לכבוש הארץ כי היא של סיחון.

פסוק כה

אחל תת פחדך. כאן רמז שעמדה לו חמה למשה במלחמת עוג כשם שעמדה ליהושע, וכן דרשו במסכת תענית שלשה נקדה להם חמה, משה יהושע נקדימון בן גוריון. נקדימון גמרא, יהושע דכתיב (יהושע י':י"ג) שמש בגבעון דום, וכתיב (שם) ויעמוד השמש בחצי השמים, משה מנלן אמר ר' אלעזר אתיא אחל אחל, כתיב הכא אחל תת פחדך וכתיב ביהושע (שם ג) אחל גדלך, רבי יוחנן אמר אתיא תת תת, כתיב הכא תת פחדך וכתיב התם (שם י) ביום תת ה' את האמורי, ר' שמואל בר נחמני אמר אתיא מגופיה דקרא,

דכתיב אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך, אמתי רגזו וחלו מפניך כל העמים אשר תחת כל השמים בזמן שעמדה לי חמה למשה, כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה.

והנה זה נס גדול ופלא עצום בחדוש בריאת העולם, מפני שקיום העולם בתנועת הגלגל וסבובו, ואם יעמוד אפילו רגע יחרב העולם, וכאן עמד הגלגל מלסבב ונתקיים העולם, ולא כן היה הענין בחזקיה כי שם לא עמדה חמה אלא שחזרה לאחוריה כלפי השחר, ולא עמד הגלגל מלסבב או לפנים או לאחור ולא היה הנס גדול כל כך, ועל כן אמר שלשה ולא מנה חזקיהו עמהם, וכן יורה לשון נקדה שהוא מלשון נקודה, וכאלו אמר שלשה עמדה להן חמה בנקודתה שעמד הגלגל מלסבב כדרכו.

ואמרו במדרש כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב"ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר (תהילים קי"ג:ג') ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה', משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה', ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. ודרשו עוד, אמר לו השמש ליהושע י':י"גש קטן אומר לגדול דום, ואני נבראתי ברביעי ואתה בששי, אמר לו יהושע בן חורין קטן אינו אומר לעבד גדול שתוק, מיד וידום השמש, ומששתק עמד, שנאמר (יהושע י') ויעמד השמש בחצי השמים.

פסוק כח

אכל בכסף תשברני ואכלתי. אם הוצרכתי. וכן אם רציתי **מים בכסף תתן לי ושתיתי**, **רק אעברה ברגלי**, בצבאותי. ומכאן אתה למד (זכריה י"ד:ד') ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, שכתוב בהקב"ה, שפירושו צבאותיו וחיילותיו.

פסוק כט

כאשר עשו לי בני עשו. אי אפשר לפרש שיחזור לאוכל בכסף תשבירני הסמוך לו, שהרי הוא אומר והמואבים היושבים בער, וידוע כי המואבים לא עשו כן שהרי כתיב (דברים כ"ג:ד'-ה') על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, אבל יחזור אל בדרך, יאמר כאשר עשו לי בני עשו שנתנו לי דרך לעבור שסבבנו הר שעיר בדרך, כענין שכתוב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו', כי בני עשו רצו בדבר זה שיעברו דרך ארצם, גם המלך שלהם מלך אדום היה רוצה בכך אבל לא הניחם לעבור דרך מדינתו שהוא היה הדרך הקרוב לא"י, וזהו לשון המלך שאמר (במדבר כ':י"ח) לא תעבור בי, כלומר בדרך מדינתי, אבל בדרך ארצם לא היתה מניעה לא מצד המלך ולא מצד העם, ושם כתבתיו.

פסוק ל

כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו. אין הלשון הזה נאמר בהקב"ה אלא על הרשעים הגמורים כפרעה וסיחון שכבר נתחייבו מצד רשעם למנוע מהן דרכי התשובה, וכיון שהם באים כנגד הש"י ומורדים בו, הקב"ה מחזק את לבם שאפילו ירצו לחזור בהם אין מספיקין בידם, ולא מצינו בתורה ויחזק ה' לב פרעה אלא עד שהזכיר ארבעה פעמים ויחזק לב פרעה ויכבד לבו, ויכבד לבו, ויכבד לב פרעה. וכענין זה מצינו באליהו שאמר (מלכים א י"ח:ל"ז) ואתה הסבות את לבם אחורנית.

פרק ג

פסוק ד

כל חבל ארגוב. שם האפרכיא. ויש מפרשים שהוא שם אדם שירש מאביו זה החבל. ואונקלוס תרגם בית פלך טרכונא, ופירוש בתי פלטין.

פסוק ה

לבד מערי הפרזי שהן פרוזות ופתוחות מאין חומה, וכן (זכריה ב) פרזות תשב ירושלים, שלא תצטרך לחומה.

פסוק ט

צידונים יקראו לחרמון שריון והאמרי יקראו לו שניר. הרי שלש שמות, וכתיב (דברים ד':מ"ח) ועד הר שיאון הוא חרמון, הרי שנקראו לו ארבעה שמות, חרמון, שריון, שניר, שיאון. ולמה הוצרכו ליכתב, להגיד שבחה של א"י שכל אחד ואחד ממלכי האומות היה קורא שם מקומו בשם א"י, כזו שארבע מלכיות מתפארין בה, זה אומר על שמי נקראת וזה אומר על שמי נקראת.

פסוק יא

כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים. שהרגום אמרפל וחבריו, שנאמר (בראשית י"ד:ה') ויכו את רפאים בעשתרות קרנים, והוא פלט מהמלחמה, שנאמר (שם) ויבא הפליט, ודרשו רז"ל זה עוג.

באמת איש. באמת כל איש. ואונקלוס תרגם באמת מלך רצה לומר באמת עצמו. ומה שקראו מלך כדי לרמוז על עיקר יסודו הראשון, כי הוא מהמשפחה הנקראת בני האלהים שיצאו מקין, ורצה להזכיר התיבה בחסרון ולא אמר מלכא. וכבר ידעת כי כל תולדותיו של קין נמחו במבול ולא נשאר מהם רק עוג זה.

פסוק יג

ההוא יקרא ארץ רפאים. אותה שנתתי לאברהם.

פסוק יח

ואצו אתכם בעת ההיא. עם בני גד ובני ראובן ידבר, ולפי שהיו בכלל ישראל אמר אתכם, שהיה לו לומר אותם. וכן מצינו בסוף התורה (דברים ל"א:כ"ז) ויצו משה את הלוים לקוח את ספר התורה כי אנכי ידעתי את מריך, והדבור הזה אינו עם הלוים לבדם אלא עם כל ישראל, אבל דבר עמהם מפני שהיו הלוים בכלל.

פסוק כא

עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלהיכם לשני המלכים האלה כן יעשה ה' לכל הממלכות. חזק את לבם במה שראו בשני המלכים האלה סיחון ועוג, כדי שיאמינו כי כן יעשה ה' לאותן שלשים ואחד מלכים שיהיו מנוצחים לפני ישראל ע"י יהושע, וכן חזק בזה לבו של יהושע שהוא עתיד ליכנס בארץ ולראות זה מה שלא זכה הוא.

ואמרו במדרש קשים היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחייליותיו, וכשם שאמרו עליו שירה כך היו ראוין לומר על אלו אלא שבא דוד ע"ה ואמר עליהם שירה שנאמר (תהילים קל"ו:י"ז-י"ח) למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו, ויהרוג מלכים אדירים כי לעולם חסדו, לסיחון מלך האמורי כי לעולם חסדו, ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו.

פסוק כג

מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (**משלי יט, יז**)

שלמה המלך ע"ה בא לנו בכתוב הזה (משלי יט) תועלת מדת הצדקה וגודל שכרה בעוה"ז ובעוה"ב. ודבר ידוע כי עיני העשיר תלוים אל עשרו או לרבוי אוהביו ומיודעיו שהם רבים, כענין שכתוב (שם יד) ואוהבי עשירי רבים, אבל העני אין עיניו תלויות כי אם לה' יתברך, לא לעשרו כי עני הוא, ולא לחבורת אוהבים כי אין לו אוהבים ומרעים, ואף אם היו לו הלא המה כלם יחדיו יפרדו ממנו וישנאוהו בסבת רישו וכענין שכתוב (שם יט) כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו, וכתיב (שם) ודל מרעהו יפרד, יאמר כי אפילו לא נשאר לו אלא ריע אחד אותו הריע הוא מתרחק ממנו, ועל כן אמר שלמה ע"ה כי כיון שהוא שנאוי מן הכל הקב"ה אוהבו, והמחונן אותו הוא מלוה ה', לפי שלא הביאו לחון את הדל כי אם אהבתו של הקב"ה, שהוא אוהב למי שאוהב הקב"ה שהרי הקב"ה אוהבו שקראו עמי, שנאמר (ישעיהו י"ד:ל"ב) ובה יחסו עניי עמו, וכיון שהוא מלוה להקב"ה הרי נתחייב לו הקב"ה לפרוע לו המלוה ההיא, כלומר השכר בעולם הזה, שכן מצינו בפרשת הצדקה (דברים י"ד:כ"ט) למען יברכך ה' אלהיך, והברכה היא תוספת טובה והצלחה בעוה"ז, וכן דרשו רז"ל מלוה ה' חונן דל, אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כביכול עבד לוה לאיש מלוה. וגמולו ישלם לו, זו הבטחה על שכר העולם הבא כי מלבד שיפרע לו הקב"ה המלוה בעולם הזה יתן לו שכרו בעוה"ב, כי אין

מנהג ספר משלי להזכיר מצוה מן המצות הכתובות בתורה בלתי אם יוסיף או יחדש בה דבר, כמו שהזכרתי פעמים רבות, ומה שאמרו חונן דל ולא מרחם לפי שמלת חנינה הוא מלשון מתנת חנם, וכתיב בפרשת הדל (שמות כ"ב:כ"ו) והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, אעפ"י שאינו הגון, ועל כן נתחייב האדם במדת החנינה לפי שהוא מדתו של הקב"ה שהוא משפיע מברכתו לבריות ונותן להם מטובתו חנם, שכן הודיע למשה בסיני שהוא מנהיג עולמו במדת החנינה שנאמר (שמות ל"ג:י"ט) וחנותי את אשר אחון, וכתיב (דברים כ"ח:ט') והלכת בדרכיו, מה הוא נותן מתנת חנם. אף אתה תתן מתנת חנם וכן כל מבקש מלפניו ויעמוד בתפלה הוא נענה בתחנה שהוא העיקר בתפלה, וכן מצינו בדוד שאמר (תהילים ל':ט') אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן, וכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהתעסק בתפלה ארבעים יום וארבעים לילה ולא נענה בכלן אלא בתחנה, וזהו שכתוב.

ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. בעת ההיא, אחר שכבשתי סיחון ועוג והתחלתי להלחם בעממין שנתנו לישראל חשבתי שמא בטלה גזרה. והכתוב הזה דבק עם הפרשה של מעלה שהזכיר לשני המלכים האלה.

לאמר. היתה התפלה בחתוך שפתים, וכן (במדבר י"ב:י"ג) ויצעק משה אל ה' לאמר, ענינו אמירה גמורה בחתוך שפתים, וכבר הזכרתי שם טעם הדבר.

ובמדרש ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע אתה קראתני עבד שנאמר (שם) לא כן עבדי משה, אני עבד ולויתן עבד, אני מתחנן לפניך והוא מתחנן לפניך, שנאמר (איוב מ':כ"ז) הירבה אליך תחנונים אם ידבר אליך רכות, תחנת לויתן שמעת וכרת עמו ברית וקיימתו שנאמר (שם) היכרות ברית עמך, ואני עבד ואמרת לי (שמות ל"ד:י') הנה אנכי כורת ברית, ואי אתה מקיים אותו, אלא אמרת לי (דברים ל"ב:נ') ומות בהר אשר אתה עולה שמה, ולא עוד אלא כתבת בתורתך (שמות כ"א:ה') ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי, איני רוצה למות, והגישו אדוניו אל האלהים ועבדו לעולם, ולא קיימת זה עמי, בבקשה ממך שמע אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, אמר לו הקב"ה רב לך, בעל ריבך בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזרה שתמות, אדם הראשון שאכל מן האילן גזר מיתה על הכל, וכן אמר איוב על אדם הראשון (איוב ל"א:ל"ה) מי יתן לי שומע לי הן תוי שדי יענני וספר כתב איש ריבי, אי זה ספר כתב, ספר תולדות אדם עד כאן.

פסוק כד

אדני אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך וגו' אעברה נא ואראה. יש לתמוה על התפלה והתחנה הזאת של אדון הנביאים איך היא נקשרת ומה ענין זה לזה, כי מתחיל ספורו בזכרון נפלאותיו של הקב"ה וגבורותיו וחותם שאלתו ותחנתו באעברה נא ואראה.

וע"ד הפשט אתה החלות, יבאר ענין מתן תורה שהוא התכלית המבוקש מהאדם, ולכך אמר את עבדך שהוא העבד הנאמן שזכה בקבלת התורה שנתנה על ידו, את גדלך על שם שכתוב במתן תורה (דברים ה':כ"א) את כבודו ואת גדלו, ואת ידך החזקה על שם שכתוב (שם) ואת קולו שמענו מתוך האש, אשר מי אל בשמים ובארץ על שם שכתוב (שם ד) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, אשר יעשה כמעשיך בשמים, וכגבורותיך בארץ, וזהו שאמר בתחלת דבורו שני שמות הקדושים על שם שכתוב (שמות כ':ב') אנכי ה' אלהיך, וקשור הכתובים כן, אתה החלות לתת תורה על ידי ואין עיקר התורה אלא בארץ, והמתחיל במצוה אומרים לו גמור, אם כן אעברה נא ואראה, כך פירש מורי הרב הגדול ר"ש נר"ו.

ויתכן לפרש בקשור דברי התפלה והתחנה הזאת, כי יזכיר משה בכלל דבריו כלל הנקודות כלן שהן עקרי המציאות כולו מעלה ומטה, מפני שהשיג כבר הקו האמצעי של מעלה, לכך בקש שיראה בחוש העין הקו האמצעי של מטה להשיג המכוון כנגדו, ועל כן יאמר אתה החלות ונתתה בי כח והשגה להשיג הנקודה האמצעית שכל הענפים משתלשלין ומשתרגין ממנו, והיא כנקודה בתוך העגול שהיא תחלת העגול, אשר מי אל בשמים ובארץ שהיא הנקודה בתוך השמים שהם הגלגלים המקיפים אותה, ולכך אמר אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך, כי גבורתו של הקב"ה מתפרסם כשעולם מתקיים בתנועת הגלגלים, וכן לשון הכתוב (תהילים י"ט:ב') ומעשה ידיו מגיד הרקיע, ועל כן יאמר אעברה נא ואראה, כיון שחננתני דעה שהשגתי הנקודה האמצעית למעלה יגדל נא חסדך עמי שאראה את הארץ הטובה שהיא הנקודה האמצעית של מטה, ההר הטוב הוא ירושלים, שהוא הקו האמצעי של הארץ הטובה, והלבנון הוא בית המקדש שהוא הקו האמצעי של ההר הטוב, ירצה לומר כי כיון שהורהו והשכילהו העליון בעין השכל, בדין הוא שלא יסתיר ממנו השפל אבל יזכה לבא שמה לראותו כדי שיוסיף זכות על זכותו בקיום המצות התלויות שם, ומתוך השפל תתעלה נפשו אל העליון לאור באור החיים באותה מעלה המעותדת למי שקיים כל המצות כלן על השלמות.

וע"ד המדרש אתה החלות, כלום אתה גוזר עלי שלא אכנס לארץ אלא בשביל (במדבר כ׳:י׳) שמעו נא המורים, אתה החלות שאמרת (שם יז) למשמרת לאות לבני מרי.
וע"ד הקבלה אדני יהוה אתה החלות להראות בסנה, את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה, הגדולה והגבורה, וכן היתה תחלת נבואתי והודעת לבריות על ידי שאין אלוה בשמים ובארץ שיעשה כמעשיך וכגבורותיך, וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים פו) אין כמוך באלהים אדני ואין כמעשיך, ועל כן יגדל נא חסדך עמי ואעברה נא ואראה וגו', ולפי שהוא אדון חולי ארץ ההופכי הצור אגם מים ומשה חטא בו בענין הצור ונגזר עליו על זה שלא יכנס לארץ על כן יבקש משה עתה מלפניו שיסלח לו ויעבור ויראה. מזה נכתב השם הזה אל"ף דל"ת ואחריו יו"ד ה"א וא"ו ה"א כי הוא אדון אשר בו הרחמים, כי ביה ה', ולכך הזכיר לשון ואתחנן שהוא לשון נאמר על מדת הדין, כלשון (שם ל) אליך ה' אקרא ואל אדני אתחנן, סמך התחנה לאלף דל"ת, וכן כתוב (איוב ח׳:ה׳) אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן.

פסוק כה

הארץ הטובה, ההר הטוב. אמרו במדרש משל למלך שבקש לישא אשה ושלח שלוחיו לראותה אם היא נאה אם לאו, הלכו וראו אותה ואמרו לו אין כעורה ממנה, שמע שושבינו ואמר להם בני מרי אין נאה הימנה בעולם, בא לישא אותה אמר אבי הנערה לשלוחי המלך נשבע אני שאין אחד מכם נכנס כאן שגניתם את בתי לפני המלך, בא השושבין ליכנס אמר לו אף אתה לא תכנס, אמר לו השושבין אני לא ראיתיה ואמרתי למלך אין בעולם נאה הימנה והם אמרו אין כעורה ממנה, עכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם. כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע המרגלים אמרו לשון הרע, שנאמר (במדבר י״ג:ל״ב) ארץ אוכלת יושביה היא, ואני לא ראיתיה ושבחתיה לישראל, שנאמר (דברים ח׳:ז׳) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', ועכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה. **ההר הטוב הזה והלבנון**, זה בית המקדש שמלבין עונותיהם של ישראל.

פסוק כו

ויתעבר ה' בי למענכם. ע"ד הפשט נתמלא עלי עברה בשביל תלונותיכם, וכן הזכיר בסמוך וה' התאנף בי על דבריכם, והוא שכתוב (תהילים ק״ו:ל״ב) וירע למשה בעבורם.
וע"ד המדרש ויתעבר ה' בי, זהו שכתוב (שמות ל״ד:ו׳) ויעבור ה' על פניו, כלומר אותה שעה כשנתן לי גדולה בשבילכם והעביר כבודו לפני בסיני התחננתי לפניו על זאת ולא שמע אלי.

וע"ד הקבלה ויתעבר ה' בי, ירמוז לסוד העבור, וזהו לשון בי כי היה ראוי שיאמר עמי, כענין שכתוב (תהילים פ"ט:ל"ט) התעברת עם משיחך, וידוע כי לשון סוד העבור מלשון עברה, כי סוד הגלגול בענין היצירה מדה מתנהגת בעוה"ז במדת הדין, והוא סוד (שמות ז) פוקד עון אבות, וכבר רמזתיו שם, וזהו שאמרו רז"ל בברכות אפילו בשעה שאתה מלא עליהם עברה באשה עוברה יהיו צרכיהם לפניך. ויש מן החכמים קורין כאשה עוברה בכ"ף, ובהרבה ספרים נמצא כן, וגרם להם שלא הבינו פנימיותו של ענין ולא לקחו ממנו רק נגלהו, אבל העיקר כי הוא באות בי"ת, וכן קבלת החכם רבי יצחק בן הרב ז"ל באשה עוברה באות בי"ת. ומה שנקרא סוד העבור על שם כח הדורות שהוא קורא הדורות מראש שהוא מעובר מן הכח הפנימי, ועל שם שכל המתגלגל יתגלגל מכח הדורות לכך נקרא סוד העבור כח הדורות, ועוד שלשון עבור מלשון רבוע, ועל שם שהענין עם רבעים עם המגולגל וזולתו פעמים שלש, ועוד לשון עבור על שם שאינו עובר ממשפחתו.

רב לך אל תוסף. דרשו רז"ל, רב לך דייך מה שצפון לך, ממה שכתוב (שם לא) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

ובמדרש תנחומא רב לך אל תוסף, כיון שאמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף, אמר לו משה, רבש"ע יוכבד אמי שקהו שיניה בשני בניה יקהו עוד שיניה במיתתי, אמר לו כך עלה במחשבה, וכך מנהגו של עולם, עד כאן. ופירוש מחשבה העליונה שכלן נאצלו ממנה וכלן נכללות בה, וזהו לשון מחשבה, והמשכיל יבין.

פסוק כז

ימה וצפונה ותימנה ומזרחה. לא מצינו זכרון הרוחות בתורה בסדור אחד, כי לפעמים יקדים הכתוב רוח מזרחי לכלן, הוא שכתוב (איוב כ"ג:ח'-ט') הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו, שמאול בעשותו ולא אחז יעטוף ימין ולא אראה, וזהו הסדר הראוי כי הם רצופות ישרות ממזרח למערב ומצפון לדרום, ולפעמים יקדים מערב לכלן הוא שנאמר ליעקב (בראשית כ"ח:י"ד) ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה, ולפעמים יקדים צפון לכלן הוא שאמר לאברהם (שם יג) שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה. ומה שהתחיל ביעקב ומשה מרוח מערב, יתכן לתת טעם בזה על שם השכינה שירדה עם יעקב למצרים, וידוע כי השכינה במערב, גם בכאן משה ידבר בתחלה אל השכינה והזכיר תימנה ולא נגבה כי חצי השם נרמז בכל רוח ורוח, כי כן קלסו משה להקב"ה (במדבר ט"ז:כ"ב) אל אלהי הרוחות לכל בשר, ומה שחזר שני פעמים עיניך והזכיר לשון עליה, כי משם נתעלה לראות הארץ בעין הבשר לארבע

רוחותיה ולהתבונן בשם בן ארבע אותיות שהוא המרכבה הראשונה העליונה לארבע רוחות העולם.

וצריך אתה לדעת כי ארבע רוחות העולם שהם מזרח ומערב וצפון ודרום יש להם שלשה שמות, מזרח קדם פנים, מערב ים אחור, וכן דרום נגב ימין, וכן צפון אסתן שמאל. ובאור זה כי נקרא רוח מזרח כן על שם שמשם זריחת השמש, וקדם כי מאותו רוח יקדים לזרוח, ופנים על יצירתו של אדם שנבראו פניו למזרח ואחוריו למערב ימינו לדרום שמאלו לצפון. וכן נקרא מערב על שם שקיעת השמש שהצורות מתערבות באותה שעה, וים לפי שהים הגדול במערבו של עולם, ותרגום (דברים ל"ד:ב') הים האחרון ימה מערבאה, ואחור כנגד מזרח הנקרא פנים וזהו שכתוב באיוב (איוב כ"ג:ח') הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו. וכן נקרא דרום לפי שהשמש הולך בגבהו של רוח, והוא נוטריקון דר רום, או דרך רום, מלשון (חבקוק ג':י') רום ידהו נשא, ונגב שאותו רוח נגוב ויבש מאד לתוקף חמימות השמש המרחף על אותו רוח, וזהו שאמר שלמה ע"ה (קהלת א':ו') הולך אל דרום וסובב אל צפון, הזכיר בדרום הולך ובצפון סובב.וכבר הזכירו בספרי המחקר כי פעם אחת שכח אחד מאנשי הדרום קערה של עץ מונחת בשמש בתקופת תמוז, ולערב מצאה נתכת ונמסת כדונג הנמס בתוך אש, ולכך נקרא הרוח ההוא נגב על שם היובש והחמימות וזהו שכתוב (שופטים א':ט"ו) כי ארץ הנגב נתתני ומתרגמין ארע דרומא, וימין על שם ימינו של אדם הפונה למזרח, או על שם הפעולה הזאת שהשמש מזומן תמיד באותו רוח, מלשון (דניאל א':ה') וימן להם המלך, (תהילים ס"א:ח') חסד ואמת מן ינצרוהו, ומזה נקרא מזון ישראל שבמדבר בלשון מן על שם ההזמנה שבא להם מזומן בכל יום, וכענין שכתוב (שמות ט"ז:ד') ולקטו דבר יום ביומו. וכן נקרא צפון על שם שהשמש צפון ומתעלם שם, ממה שהרוח ההוא אין בו ישוב, ודרשו רז"ל רוח צפונית אינה מסובבת, שנאמר (איוב כ"ו:ז') נוטה צפון על תהו, ואסתן הוא לשון רז"ל עדיה בצד אסתן ותאסר, ותרגם (בראשית ח':כ"ב) קיץ וחרף קיטא וסתוא, וידוע כי החרף זמן הגשמים כי רוח צפון לח מאד והגשמים באין משם, ומטעם זה אמר הכתוב (משלי כ"ה:כ"ג) רוח צפון תחולל גשם, כי כשם שרוח דרום חם ויבש לתוקף חמימות השמש המהלך שם תמיד כן רוח צפון יתחייב להיות קר ולח כי השמש צפון משם. גם יתכן שיהיה אסתן לשון אסותא, לפי שרוח צפונית יש בו רפואה, וכן דרשו רז"ל רוח צפונית מעלה ארוכה, ומטעם זה לא מלו ישראל במדבר לפי שלא נשבה להן רוח צפונית, ומה שלא נשבה אמרו בזה שני טעמים ביבמות פרק הערל, איבעית אימא משום דנזופין היו, ואיבעית אימא כי היכי דלא לבדורי ענני כבוד, ושמאל על שם שמאלו של

אדם הפונה למזרח, או על שם פעולתו שהשמש מתעלם משם ולכך נקרא שמאל מלשון סומא, מלשון דבר הסמוי מן העין, כלומר כי העלים השמש משם. ואמרו במדרש אדם הראשון ממזרח למערב נוצר, פניו למזרח אחוריו למערב, שנאמר (תהילים קל"ט:ה') אחור וקדם צרתני, צדו שהיה למזרח קבע בו מאורות ונקרא פנים כנגד פני החמה, צדו שהיה למערב נקרא אחור כנגד אחורי החמה שאין בה אורה, צדו שהיה לדרום שהחמה משתמשת בו תמיד נקרא ימין, כך ימין האדם משתמש בכל מלאכה, צדו שהיה לצפון שאין החמה משתמשת בו כל עיקר נקרא שמאל, כך שמאל של אדם בטל ממלאכה, עד כאן.

כי לא תעבור את הירדן הזה. אפילו עצמותיך אין עוברין. זה שהזכיר משה בסמוך כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן, אף עצמותי אינן עוברין. שאם לא היה יודע בכך היה ראוי לו למשה לצוות לאלעזר ויהושע שיכניסו עצמותיו לארץ, או שישביע לישראל בכללם כשם שעשה יוסף. והנה יעקב החוט המשולש באבות המרכבה זכה בזה שנקברו בארץ גופו ועצמותיו, ויוסף לא זכה בגופו אלא בעצמותיו, ומשה הגדול מכלן לא בגופו ולא בעצמותיו, והיה רצון הקב"ה שלא יכנסו עצמותיו לארץ לכבודן של ישראל שמתו במדבר ולא נכנסו עצמותם לארץ, ועוד לכבוד כל אותן שמתו בגלות בחוצה לארץ והיתה נפשם לה' משומרים לבקר הגאולה, לבאר שיזכו הכל לתחית המתים בזכותו ושיקומו עמו.

פסוק כט

ונשב בגיא מול בית פעור. וכבר ישבנו בגיא הזה שהוא ראש הפסגה שהזכיר, ולפי שנצמדו שם לעבודה זרה לכך יזהירם עתה על עבודה זרה בפרשה הסמוכה.

פרק ד

פסוק א

ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו. למדנו מכאן שהלמוד אינו עיקר רק עם המעשה, וכן דרשו רז"ל לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. ולמדנו עוד שעם המעשה יחיה האדם, לא זולתו.

פסוק ב

לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו. יזהיר שלא יתחכם האדם על המצות לומר אוסיף על מה שצוה השם יתברך ויחשוב כי התוספת הזה תהיה עבודה לשם יתברך, לכך אמר לא תוסיפו, כי התורה שלמה אינה צריכה תוספת ומגרעת, וכל המוסיף בה גורע. ורז"ל דרשו בתוספת זה, כגון ארבע טוטפות שבתפילין שיאמר אוסיף עליהן אחד ויהיו חמש, ארבע מינין שבלולב, שיוסיף עליהם ויהיו חמשה, וכן

בברכת כהנים שהן שלשה ויוסיף ויהיו ארבע. אבל מה שתקנו רז"ל והגדרים והסייגים שלהם אין זה נקרא תוספת, כי לא באו אלא לשמור את העיקר, כמו שעושים לכרם גדר סביב כדי שישתמר הכרם, וכענין שאמר לך לך אמרין נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב, אדרבה העובר על גדריהם ותקנותיהם עובר על לאו (דברים י"ז:י"א) דלא תסור מן הדבר, וכן צותה התורה (ויקרא י"ח:ל') ושמרתם את משמרתי, ואמרו רז"ל עשו משמרת למשמרתי.

פסוק ה

ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי. לא אמרתי דבר מעצמי אבל ממנו הכל. ודרשו רז"ל, כאשר צוני ה' אלהי, מה אני בחנם אף אתם. וכן כתיב (משלי כ"ג:כ"ג) אמת קנה ואל תמכור.

פסוק ו

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. למדך הכתוב כאן כי כל המצות תלויות במצות השמור והעשייה וכלן נכללות בהן, כגון שתאמר חכמת הרפואה נכללה בתורה בפסוק (שמות ט"ו:כ"ו) ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך, וכן כל שאר החכמות. ודרשו רז"ל, לעיני העמים, אי זו היא חכמה שהיא לעיני העמים, זה היודע לחשב תקופות ומזלות, וכל היודע לחשב בהם ואינו מחשב עליו הכתוב אומר (ישעיהו ה':י"ב) ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו.

את כל החקים האלה. היה לומר את כל המצות האלה, כי אין האומות משבחים ומפארים לישראל בשביל החקים אבל ילעגו עליהם, אך הזכיר החקים להפליג ולומר, כי מתוך שיראו האומות שישראל מתעסקין במצות השכליות ובמשפטים ישרים אשר השכל מעיד עליהם שהם משפטים צדיקים, מסודרים בסדר נכון ובהנהגה ישרה, יתבאר להם מזה כי החקים שאין טעמן נודע לא דבר רק הוא, אבל יש בפנימיותם חכמה גדולה נסתרת, אין הכל זוכין לה, והאומות בעצמם יפארו לישראל בכל, ותבענה תהלתם לומר אף על החקים רק עם חכם ונבון. וטעם רק, למעט שאר העמים.

פסוק ז

כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו. רמז לנו משה בכתוב הזה על מעלתן של ישראל שהם מתפללים ונענים כי יכוונו אל הכח העליון להשפיע כחו במדות בכל מדה ומדה הצריכה להם, ולכך הם נענים בכל פעם ופעם. והזכיר גוי גדול ולא אמר גוי קדוש או גוי צדיק, לפי שהגדולה היא החסד והחסד תחלת המדות, ובאור הכתוב, כי מי גוי

גדול אשר לו המדות קרובות אליו, כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ולא אל המדות, ומזה יאמרו רז"ל עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים עמוד מכסא רחמים ושב בכסא דין, הכל כפי מה שצריך המתפלל. ועל המדות הזכיר הנביא ע"ה (חבקוק ג׳:ח׳) כי תרכב על סוסיך מרכבותיך ישועה, ודרשו רז"ל אין הרוכב טפל לסוס אלא הסוס טפל לרוכב, והבן זה.

ודע כי בפסוק זה יוצא שם גדול שתי אותיות עם האחרונה, וכן כלם על הסדר הזה. ודרשו רז"ל, אשר לו אלהים קרובים, בכל מיני קריבות.

פסוק ח

ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים. אחר שספר בפסוק של מעלה בשבח ישראל יספר עתה בפסוק זה בשבח התורה, ואמר ככל התורה הזאת כלומר שנתנה מתוך אותן המדות שהזכיר.

פסוק ט

רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים. פירש רש"י ז"ל אימתי תחשבו חכמים ונבונים כשלא תשכחום ותעשום על אמתם, שאם תעותו אותן מתוך שכחה תחשבו שוטים, עד כאן. נראה מתוך לשונו שדעתו בלשון רק שהוא חוזר למעלה, יאמר אימתי יאמרו האומות עליהם רק עם חכם ונבון, כשלא תשכחום, שאם לא כן לא היה צריך להזכיר לשון רק אלא שיתחיל הפסוק השמר לך.

ויתכן לפרש בלשון רק כי יאמר המעוט הזה שהאומות ממועטין ומחוסרים ממעלתכם אין זה אלא בסבת התורה שקבלתם בהר סיני, וכיון שכן הוא השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח מעמד הר סיני. ולשון הדברים אשר ראו עיניך כלשון האמור בסיני (שמות כ׳:ט״ו) וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, שאם ישכח ויסיר ענין המעמד הנכבד והנפלא ההוא מלבו יבא לכפור בעיקר, וזה אבדן הגוף והנפש, וזהו לשון השמר לך ושמור נפשך מאד. ודרשו רז"ל השמר לך פן תשכח, אזהרה שלא ישתדל האדם בדברים שיהיו סבה להשכיח ממנו התורה ושלא יסירם מלבו, והוא שאמרו במסכת אבות כל השוכח דבר ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד, יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, הא אינו מתחייב עד שיסירם מלבו. ועוד דרשו במקום אחר כל השוכח דבר אחד מתלמודו עובד בשלשה לאוין, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח, וכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

פסוק יד

ואותי צוה ה' וגו' ללמד אתכם חקים ומשפטים. אלו שאר מצות התורה שנצטוה בהם בסיני, מלבד עשרת הדברות שבלוחות. דרשו רז"ל, ואותי צוה ה', זו תורה שבעל פה. **לעשותכם אותם בארץ**. לא שאינן חובת הגוף בכל מקום, אלא ללמד שעיקר עשית המצות בארץ, כי הם משפט אלהי הארץ.

פסוק טו

ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה. יאמר, אחר שאתם יודעים בבירור שלא ראיתם שום תמונה מעתה יש לכם להזהר שלא תעשו שום תמונה שום פסל שהוא דבר הנפסל ולא תמונת כל סמל, כי יש מן האומות שהם עובדים ומשתחוים לאיזו בהמה וחיה שהוא פוגע ראשונה בתחלת היום, וחכמי המחקר כתבו בספריהם כי מזל עקרב מוריד כחו עליה לנשוך ולהזיק.

פסוק יט

ופן תשא עיניך השמימה. יש חילוק בין מלת השמימה ומלת השמים כמו שמצינו חילוק בין מצרים ומצרימה כי מצרימה, הוא שם המדינה עצמה ומצרים היא כל ארץ מצרים, והעד על זה (במדבר כ':ט"ו) וירדו אבותינו מצרימה וגו'. ונשב במצרים, וכן בכאן מלת השמימה, כי כאשר יזכירו הכתובים מלת השמים בענין ההסתכלות, הכוונה בו בכל מקום שהוא נראה מן השמים, וכל הצדדין שוין בזה, והוא שהזכיר כאן תחת כל השמים, כלומר בכל מקום שהם, אבל כשיזכיר הכתוב השמימה יכוון אל המקומות הנודעים מדרך החכמה ששם עיקר קביעות הכוכבים, ומתוך ידיעת כחם העצום ומשטרם בארץ יבא האדם לטעות אחריהם, ועל כן אמר פן תשא עיניך השמימה וראית, בעין הלב, כי אין הענין הזה נראה ומוחש לעין רק נודע ונראה ללב מדרך החכמה, ולכך כתוב באברהם (בראשית ט"ו:ה') הבט נא השמימה וספור הכוכבים, שהעלהו למקום עליון למעלה מן הגלגלים ואמר לו הבט למטה השמימה במקום ששם הכוכבים נקבצים אם תוכל לספור אותם.

וראית את השמש ואת הירח. שני המאורות הגדולים, ואת הכוכבים אלו שבעה כוכבי לכת, מעוט כוכבים שנים ועם הה"א הרי שבעה, צבא השמים אלו שנים עשר מזלות, כל לרבות מלאכי השרת, ואמר ונדחת כלי כל הטועה אחריהם הוא נדחה כאדם שמדיחין אותו ונופל ומת.

אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. ע"ד הפשט אשר חלק, נתנם לחלקם. ואין להבין לשון חלק כמו גזר, שאם כן היה זה פתח לאומות העולם לומר כי הם מוכרחים לעבוד עבודת אלילים. ומפני שהיא מלה אפשר לטעות בה על כן הוצרכו

שבעים זקנים לשנות ולהוסיף לתלמי המלך אשר חלק להאיר להם, ולפיכך פירש מלשון חלק כלומר שנתן המאורות והמזלות לחלקם אם ירצו שיעבדו אותם או יעבדו השם יתברך, אבל לא הכריחם בכך, וכבר נתבאר זה בפרשת בראשית.

וע"ד המדרש אשר חלק, מלשון חלקות, מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם, שכן דרשו רז"ל (איוב י"ב:כ"ג) משגיא לגוים ויאבדם, אל תקרי משגיא אלא משגה, מטעה אותם כדי לאבדם. וכן אמרו במסכת ע"ז פרק רבי ישמעאל, אמר ליה רבה בר יצחק לרב יהודה הא איכא עבודה זרה באתרין דכי מצטריך עלמא למטרא מתחזי להו בחלמא, קטולו גברא וייתי מטרא, אמר ליה השתא איכו שכבי לא אמרי לכו דא מלתא, כלומר אלו הייתי מת הייתם מפסידים באור דבר זה, הכי אמר רב מאי דכתיב אשר חלק ה' אלהיך וגו', מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם, והיינו דריש לקיש דאמר ריש לקיש (משלי ג':ל"ד) אם ללצים הוא יליץ, בא ליטהר מסייעין אותו בא ליטמא פותחין לו.

ויש לך להתבונן שלא אמר פותחין כמו שאמר אצל הטובה מסייעין אלא פותחין לו, כלומר אם רצונו להטמא ולהאמין באמונה רעה ימצא הפתחים פתוחים.

פסוק כג

ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ה' אלהיך. ע"ד הפשט, תמונת כל דבר אשר צוך ה' אלהיך שלא לעשותו, או יזהיר על מעשה הכרובים, שהם דבר הנפסל, שלא יעשה אותם בארץ כי אם במקדש, וזהו אשר צוך ה' לעשותם במקדש.

וע"ד הקבלה אשר צוך ה' אלהיך, הוא כבוד ה' האש האוכלת בראש ההר, שחטא בו משה והמרהו בענין הצור, ועל כן הזכיר בכאן וה' התאנף בי לבלתי עברי, ממאמר הכתוב השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם, כאש האוכלת בראש ההר, ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ה' אלהיך, ויבא הכתוב כפשוטו ומשמעו כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, מדת הדין הוא, וכבר ראית זה בסיני כאש אוכלת בראש ההר, ואם תעשו כן הרי הוא אל קנא מקנא בעובדי אלילים. ומה שהוסיף מלת הוא, בעבור כי הוא שמו של הקב"ה, כענין שכתוב (במדבר יח) ועבד הלוי הוא, וכתיב (תהלים ק) הוא עשנו ולו אנחנו, ואב לכלן (ישעיה מב) אני ה' הוא שמי, ועל כן הוצרך להוסיף הוא כלומר שמו לא עצמו, שהרי בעצמו אמר הכתוב (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי, כי שם הדבר אינו עצמו ממש, והדבר כפשוטו כי רוצה לומר אש אוכלה, כאש אוכלה, כי אצל עובדי אלילים קנאתו תשרוף אותם כאש. ועובדי האש המביאים ראיה מן הכתוב הזה שהבורא אש, הנה אליהו מכחישן שאמר (מלכים א יט) לא באש ה'. גם

בכאן תשובתם בצדן שהוסיף ואמר אל קנא, יבאר כי מה שאמר אש אוכלה אינו אלא למשל, והמשל אינו אלא לענין הקנאה.

פסוק כה

כי תוליד בנים ובני בנים. נסמכה פרשה זו לענין עבודה זרה שעתידין ישראל שיעבדו עבודה זרה בארץ ושיגלו ממנה בעון זה, ולכך אמר כי תוליד ולא אמר אם תוליד לפי שהוא משמש לשעה שהוא מוכיחן עכשיו והוא מתנבא במה שאירע להם לדורות.

ונושנתם בארץ. דרשו רז"ל, רמז להם שיגלו לסוף תתנ"ב שנה כמנין ונושתנם, שהרי כתיב (שם ו) ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים ויבן הבית לה', ועמד הבית ת"י שנה, טול מהם ארבעים שנה שבמדבר נשארו תת"ן, והקדים שתי שנים להגלותן כדי שלא יתקיים בהם כי אבד תאבדון, וזהו שכתוב (דניאל ט׳:י״ד) וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו, צדקה עשה לנו שמהר הפורענות לבוא שתי שנים קודם זמנה.

פסוק כו

העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ. כוון הכתוב הזה בעדות השמים והארץ על המלאכים ועל בני אדם. או הכוונה על המטר, ולומר אם יקיימו התורה ימטירו ואם לאו לא ימטירו, וכענין שכתוב (ויקרא כ״ו:י״ט) ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה.

והחכם ר' אברהם ז"ל פירש בזה כי הזמין עדים שיראום תמיד הם ובניהם דור אחר דור, כי הם העומדים נצחיים, וכן (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה', וכן (יהושע כד) הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה.

פסוק כח

ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם. לא שיתנבא שעתידין ישראל שיעבדו ע"ז בהיותם בגלות בארץ אויביהם ח"ו, אלא יאמר מאחר שאתם גולין ואתם עובדים לעובדי אלילים כאלו אתם עובדים אלהים אחרים.

אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון. הזכיר בכתוב הזה ארבעה חושין והחמישי שהוא חוש המשוש לא הוצרך להזכירו כי הוא בכלל לא יאכלון שהוא חוש הטעם, ודי שיזכיר אחד מן החושים הגופניים שהם שנים, כי השלשה הם רוחניים, והם חוש הראות וחוש השמע וחוש הריח, ולכך מצאנום בהקב"ה (בראשית ו) וירא ה', (במדבר יא) וישמע ה', (בראשית ח) וירח ה'. וכן תמצא בדוד שהוצרך לומר (תהילים קטי"ו:ז׳) ידיהם ולא ימישון, מפני שלא הזכיר לא יאכלון, כי די באחד מן הגופניים. מכאן יש ללמוד מעלת החמשה חושים שבאדם שהם עיקר פעולותיו במעשה המצות,

וכן במעשה העבירות, כי בהם יזכה ובהם יענש כי כפי מה שירצה להשתמש בהם, והיו חמשה כנגד חמשה חומשי תורה, וכנגד חמשה אורים שבבראשית, וכנגד חמשה שמות שיש לנפש, והנה הם שלמות הגוף שהוא היכל הנפש, והנפש מראה פעולותיה על ידה, ולכן יגנה הכתוב הע"א בחסרון החושים להורות על מעלתם, כי כיון שהיא חסרה ממעלת החושים ומשלמותם מה כחה וגבורתה להושיע, ואיך יאמרו לאלהיהם בעת צרתם קומה והושיענו, כי מנפלאות חכמת היצירה באדם היו חמשה חושים הללו באדם נטועים בחמשה אברים שהם כלים ושערים לנפש השכלית. ואמרו חכמי המחקר כי נתייסדו באדם בחכמה ובהשגחה עליונה ובסדור נפלא, כי חוש המשוש מתפשט בכל הגוף, וחוש הריח מתפשט חוץ לגוף, וחוש השמע מתפשט יותר מן הריח כפי מה שיצטרך לו האדם יותר, וחוש הראות מתפשט יותר מן השמע כי האדם יצטרך לו יותר, והנה זה ענין גדול לכל מסתכל בו, יורה על שלמות האדם בחמשה חושים כי מעשה אלהים המה.

פסוק כט

ומצאת. היה ראוי לומר ומצאתם בלשון רבים. אבל אלו אמר כן היה נראה כי הרבים הדורשים להקב"ה מתוך גלותם יהיה נדרש להם ולא כן ביחיד, לפי שזכות הרבים גדול, כמו שאמרו אין הקב"ה מואס תפלתן של רבים, שנאמר (איוב ל"ו:ה') הן אל כביר ולא ימאס, על כן אמר ומצאת ללמדך כי גם ליחיד ידרש כשידרשנו בכל לבבו ובכל נפשו, ולא יהיה ענינו נגזר אחר הרבים להיותו נמנה בכללן.

פסוק לב

כי שאל נא לימים ראשונים. יאמר אין ראוי שיהיה הקב"ה מתיר לכם עון ע"ז כי אם שיעניש אתכם עליה, מפני שאין אומה ולשון חייבין להקב"ה כמו שאתם חייבין לו, ואם תשאל על ימים ראשונים תמצא שלא קירב הקב"ה שום אומה זולתכם, השמע עם קול אלהים וגו'.

ומדרך השכל כל נברא חייב לעבוד בוראו ולשבח אותו אבל לא כישראל, הוא שאמרו רז"ל (תהילים קי"ז:א') הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים, וכ"ש אנו שגבר עלינו חסדו. וכן מצינו שעובדי כוכבים אינם ראוים להזכיר ה' המיוחד ולא לברך אותו כי אם ישראל, והוא שכתוב (שם קמה) תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו, ואנחנו שיש לנו ידיעה בשמו המיוחד, נברך יה, כלומר ה' הנסתר והמיוחד, ומה שלא הזכירו שלם, הכוונה בו שאנחנו נברך אותו בעוה"ז ובעוה"ב שנבראו ביו"ד ה"א ועל כן אמר מעתה ועד עולם.

למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. נעל דלת השאלה, שאין לך רשות לשאול מימים ראשונים אשר היו לפניך כי אם מבריאת העולם ואילך לא קודם לכן, כי זה מן החקירה הנמנעת שאסור לשאול ולדבר עליו, כענין שאמרו מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור. וכן דרשו במסכת חגיגה (איוב כ׳:ד׳) הזאת ידעת מני עד מני שים אדם עלי ארץ, התורה היתה מקודם שנברא העולם אבל אתה אין לך רשות לדרוש אלא מני שים אדם עלי ארץ.

הנשמע כמוהו דבק עם השמע עם כלומר הנשמע כמוהו שישמע עם כאשר שמעת אתה ויחי, כלומר שיחיה כי לא יגיע לשמוע עד שתפרד נפשו מעליו, או י"ל ויחי שיחיה אחר המיתה כמו שעשית אתה וזה ירמוז למה שדרשו רז"ל בדבור ראשון פרחה נשמתן שנאמר (שיר השירים ה׳:ו׳) נפשי יצאה בדברו, והוריד הקב"ה טל מן השמים והחיה אותם וכן אמרו ישראל אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו כלומר ומתנו ודאי כמו בפעם ראשון מכאן שהיה תחית המתים במעמד הר סיני וכמו כן עמד בו השמש כמו שעמד ליהושע, וכן נתבאר במדרש אלה הדברים רבה וכבר הזכרתי זה בסדר וישמע יתרו.

פסוק לד

או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות. הם נסיונות, כמו שהיה משה אומר לפרעה (שמות ח) התפאר עלי. **באותות**. סימנים במטה, כענין (שם ד) מזה בידך. **ומופתים**. אלו עשרה מכות. **ובמלחמה**. על הים, שנאמר (שם יד) כי ה' נלחם להם, או על מכת בכורות ועל השבטים שעשה באלהי מצרים. **וביד חזקה**. שיצאו ביד רמה. **ובזרוע נטויה**. בעמוד אש וענן. **ובמוראים גדולים**. קריעת ים סוף לישראל וטביעת המצריים בו. **במצרים לעיניך**. מה שהזכיר לעיניך, דרך הכתוב לומר כן לפעמים שידבר בלשון רבים ויחזור מיד ללשון יחיד, וכמוהו (ויקרא יט) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה. אבל נראה לי כי אולי הזכיר לעיניך כדי שיתחיל הכתוב באל"ף ויסיים בכ"ף שהוא מספר שם אהיה, כי בזה השם נשתלח משה לישראל, מדת הדין אשר במדת רחמים, זרוע נטויה במוראים גדולים, ותכלית הוצאה זו לצורך התורה, ולכך סמך לו אתה הראת לדעת וגו' מן השמים השמיעך את קולו. ותמצא בפסוק זה כ"ב אותיות האלפ"א בית"א, וכן תמצא בעשרת הדברות כל אותיות האלפ"א בית"א, ומתחיל באל"ף אנכי ומסיים בכ"ף לרעך.

פסוק לה

אתה הראת לדעת. יאמר אתה הראית אותות ומופתים שמתוכם תוכל לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, וכן בסמוך והשבות אל לבבך.

ופקח עיני שכלך בזה כי לא תמצא בכל התורה כלה שיאמר בשום מקום האלהים הוא ה' אלא ה' הוא האלהים, וכן בענין אליהו (מלכים א י"ח:ל"ט) ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים, כי יש נסים מפורסמים ויש נסים נסתרים, ובכלל המפורסמים הנסתרים, והמשכיל יבין.

פסוק לו

מן השמים השמיעך את קולו. באור הכתוב, מן השמים יצא קולו להשמיע לכם אבל לא שמעתם דבור עד שהיה בתוך האש, זהו ודבריו שמעת מתוך האש, שאם לא כן איך יאמר עתה כי מן השמים שמעו ואח"כ אמר כי מתוך האש שעל ההר שמעו.

פסוק לז

ותחת כי אהב את אבותיך. רוצה לומר השמיעך את קולו לאהבת האבות.

ויבחר בזרעו. יחזור ליעקב השלישי באבות, ולכך לא אמר בזרעם כי יכנסו בכלל עשו וישמעאל ויתר העמים. ולכך אמר בסדר והיה עקב (דברים י) רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר (בזרעו אחריו) [בזרעם אחריהם] בכם מפני שאמר (בזרעו) [בזרעם] הוצרך לומר בכם, להוציא עשו וישמעאל. והיה אפשר לומר ובעבור כי אהב או למען, אבל אמר ותחת כלשון (שמות כד) ותחת רגליו, והם שנים בתורה לא יותר, וירמוז למה שדרשו האבות הן הן המרכבה.

ויוציאך בפניו. ע"ד הפשט, בעצמו, מלשון (שמואל ב יז) ופניך הולכים בקרב.

וע"ד המדרש בפניו בכעסו, מלשון (שמות לג) פני ילכו, (שמואל א א) ופניה לא היו לה עוד, והענין בכעס שכעס על המצריים.

וע"ד הקבלה ויוציאך בפניו זה מלאך הפנים, שנאמר (ישעיה סג) ומלאך פניו הושיעם, בכחו הגדול שבקרבו, והבן זה. ועוד יכלול הכתוב זכות האבות שבזכותם יצאו ממצרים, בפניו זה יעקב שכן כתיב (תהלים כד) מבקשי פניך יעקב סלה, בכחו זה יצחק, הגדול זה אברהם. והתחיל מיעקב למעלתו כי הוא החוט המשולש בזכות האבות, וכן הקו האמצעי עיקר, וכן במקום אחר יתחיל מיעקב בפסוק (ויקרא כו) וזכרתי את בריתי יעקוב.

פסוק לט

והשבות אל לבבך. זה מצות עשה מן התורה בידיעת השם יתברך, שנצטוינו לדעת אותו ולחקור על אחדותו ושלא נסמוך על הקבלה בלבד. והידיעה הזו היא מתוך פעולותיו ומעשיו הנוראים ונבראיו העליונים והשפלים.

והנה ידיעה זו היא האפשרית אבל הידיעה מצד מהותו ועצמותו נמנעת וא"א לעמוד עליה, ועליה נאמר (משלי כ"ה:ב') כבוד אלהים הסתר דבר. ומפני שאין ענין האלהות

שישיגנו האדם בשכלו בתחלת מחשבתו, לכך הזכיר בו לשון והשבות אל לבבך כאדם שמתבונן בדבר ויצטרך לחזור ולהתבונן, כענין שמצינו באליהו (מלכים א י״ט:י״א-י״ב) לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה', ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה, ענין הכתוב כי כשיחשוב עליו האדם מהו אם הוא רוח או רעש או אש, יחזור ויסתור בנין מחשבתו בכל מה שיחשוב עליו, ואחר המחשבות כלם לא ימצא כי אם העלמה ובלימה, וזהו ואחר האש קול דממה דקה, כענין שנזכר בספר יצירה בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר. ואמר לבבך ולא אמר לבך, כי שתי יצרים יש באדם, יצר טוב ויצר רע, ובא ללמד שאם יטענו יצרו לנטות מדרך האמונה ח"ו ולהאמין שתי רשויות, אז ישיב אל לבו כי הוא אחד בשמים ובארץ, ולכך סיים אין עוד. וענין השבת הלב הוא הדבר שצריך עיון גדול ודעה יתרה, ממה שאמר הנביא ע"ה (ישעיהו מ״ד:י״ט) ולא ישיב אל לבו לא דעת ולא תבונה לאמר, והענין הזה הוא שיחשב בלבו כי ה' הוא האלהים מנהיג העולם, בשמים אלו הגלגלים, ממעל אלו המלאכים, ועל הארץ העולם השפל, מתחת אלו מעמקי תהומות, וכל זה נכלל בלשון הכתוב שאמר שלמה ע"ה (משלי כ״ה:ג׳) שמים לרום וארץ לעומק, ואמר אין עוד, בכל העולמות כלן.

פסוק מא

אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן. יגיד לך הכתוב כי משה כשהבדיל ערי מקלט האלה בארץ בני גד ובני ראובן אמר לישראל דברי הברית שיזכיר בסמוך, ואע"פ שידע משה שלא יהיו ערים אלו קולטות עד שיבדלו שלש בארץ כנען מכל מקום רצה להשתדל אפילו בחצי מצוה כדי להוסיף אותה על שאר מצותיו וצדקותיו אשר עשה. ומכאן נלמוד התעוררות גדול בקיום המצות, וכאן נוכל להתבונן במעלות המצות ובכחם ובשכרם העצום כאשר יעשה אותן האדם על השלמות, ואפשר שנאמר כי לזה רמזו רז"ל במדרש שאמרו (שמות ל״ד:א׳) פסל לך, הפסולת שלך, משם נתעשר משה. באו לומר כי מן המצות שהן קלות בעיני האדם משם נתעשר משה, כלומר שעלה להשגה גדולה כי הוא העושר האמתי ואין צריך לומר באותן המצות שהן עיקר התורה ויסוד האמונה.

מזרחה שמש. דרשו רז"ל כל מי שהורג נפש גולה למזרחה של שמש, שכן אדם הראשון גרם מיתה לכל תולדותיו מה כתיב ביה (בראשית ג) וישכן מקדם לגן עדן וגו', וכן קין שהרג להבל גלה למזרחה של שמש שנאמר (שם ד) וישב בארץ נוד קדמת עדן.

פסוק מג

את בצר במדבר. וכתיב בתריה וזאת התורה, ודרשו רז"ל במסכת מכות פרק ואלו הן הגולין מכאן שדברי תורה הן מקלט ואפילו ממלאך המות, כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב ולא הוה יכיל מלאך המות למקרב גביה דלא הוה שתיק פומיה מגרסיה,

סליק אארזא דבי רב, פקע ארזא ושתיק ויכיל ליה. ושם עוד אמר ריש לקיש שלש טעיות עתיד שרה של רומי לטעות, דכתיב (ישעיהו ס"ג:א') מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה, טעה שאינה קולטת אלא בצר במדבר והוא גולה לבצרה, טעה שאינה קולטת אלא שוגג והוא מזיד, טעה שאינה קולטת אלא אדם והוא מלאך.

בארץ המישור לראובני. בחלקו של ראובן. מה טעם, לפי שראובן פתח בהצלת נפשות תחלה, שנאמר (בראשית ל"ז:כ"א) וישמע ראובן ויצילהו מידם, וכתיב (שם) ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם, לכך מפרישין ערי מקלט בחלקו של ראובן. וזה שכתוב (משלי כ"ח:י"ז) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו, עד בור, עד תחומו של ראובן שכתוב בו (בראשית ל"ז:כ"ט) וישב ראובן אל הבור.

פסוק מד

וזאת התורה אשר שם משה. הם הדברות שיזכיר בסמוך אחר פרשה זו.

ובמדרש וזאת התורה, מוסף על ערי מקלט, מה ערי מקלט מצילות מן המיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שהיא מצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולטות אלא שוגגין, והתורה בין שוגגין בין מזידין. אמרו ישראל למשה אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמר להן להתורה, שנאמר וזאת התורה, הדא היא דכתיב (משלי ג':י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה.

פרק ה

פסוק א

ויקרא משה אל כל ישראל. הם הבנים שקראן משה עכשיו להשמיעם עשרת הדברות שקבלו האבות ושמעו אותם מפי הגבורה. ואמר להן לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת, כלומר לא את אבותינו בלבד שקבלו ושמעו.

פסוק ג

כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו. עמנו כרת הברית הזאת, ועוד שיש מהם שהם חיים, ועל זה אמר פנים בפנים דבר ה' עמכם, עם החיים שנשארו ממתן תורה ידבר, ולהם אמר אנכי עומד בין ה' וביניכם.

פסוק ד

פנים בפנים דבר ה' עמכם. ע"ד הפשט בלא אמצעי, וכענין שכתוב (שמות ל"ג:י"א) כאשר ידבר איש אל רעהו, שאין אמצעי ביניהם.

וע"ד המדרש פנים בפנים, בדמיונות הרבה נדמה הקב"ה לישראל, לזה נראה עומד ולזה יושב, לזה בחור ולזה זקן שנאמר (הושע י"ב:י"א) וביד הנביאים אדמה, על ים סוף

כבחור ערוך מלחמה שנאמר (שמות ט"ו:ג') ה' איש מלחמה, על הר סיני כזקן יושב בישיבה, שאין תורה אלא מפי זקן שנאמר (תהלים קיט) מזקנים אתבונן.
וע"ד הקבלה פנים בפנים כבר בארתי בסדר כי תשא.

פסוק ה

אנכי עומד בין ה' וביניכם. פירש החכם ר' אברהם ז"ל אחר מעמד הר סיני. והנכון מה שכתב הרמב"ן ז"ל שהוא מדבר בשעת מתן תורה, כי משה היה מדבר ומתרגם לישראל מה שהאלהים יעננו בקול, ולפי שכל ישראל שמעו שתי דברות ראשונות והבינו אותם מפי הגבורה, ושאר הדברות שמעום מפי הגבורה אבל לא הבינו אותם מפיו, ולכך הוצרך משה לתרגם ולפרש לישראל כדי שיבינו, וזהו שאמר אנכי עומד בין ה' וביניכם להגיד לכם את דבר ה', כלומר מה שלא הייתם מבינים מפי הקב"ה, כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר, כמוני, שנאמר (שמות כ':י"ח) ומשה נגש אל הערפל.
לאמר. כשהיה אומר לכם עשרת הדברות.

פסוק יב

שמור את יום השבת לקדשו. בדברות ראשונות (שם) אמר זכור וכאן שמור, והענין כדי לחייב את הנשים בקדוש והבדלה אע"פ שהן מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות מהן, והוקשה זכירת קדושת שבת לשמירתו ממלאכה שהכל מוזהרין בה אנשים ונשים, ולפיכך אמרו כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, בין בכניסתו ובין ביציאתו. ודרשו רז"ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו.
וע"ד הקבלה בדבור אחד נאמרו, כי הוא האדון שבו הרחמים.והשתכל כי בדין הוא שיזכיר בתורה זכור ובמשנה תורה שמור, כי כן תמצא שיזכיר תמיד בתורה השם המיוחד ובמשנה תורה יזכיר לעולם ה' אלהיך ה' אלהיכם, כלשון עשרת הדברות אנכי ה' אלהיך, והוא שברא שמים וארץ. וכן תמצא בבריאת עולם (בראשית ב) בהבראם בה' בראם, והתורה נתנה בחמשה קולות, וכן העולם נברא בששת ימים, והתורה נתנה בששה בסיון, ובריאת עולם תמצא במעשה בראשית ל"ב פעמים אלהים, והתורה תתחיל בב' ותסיים בלמ"ד, וכל זה להתבונן כי מי שברא העולם נתן לנו את התורה, והבן זה.
כאשר צוך ה' אלהיך. במעמד הר סיני, והוא שכתוב שם (שמות כ) וידבר אלהים.

פסוק יד

למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. נתן טעם למה שצוה לא תעשה כל מלאכה ע"י עבדיך, כדי שינוח העבד והאמה כמוך, לא שתנתן מצות השבת כדי שינוח העבד והאמה.

פסוק טו

וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים. כמוהו. **ויוציאך ה' אלהיך**. בנסים מפורסמים המורים על חדוש העולם. **על כן** על הוראת החדוש, צוך לעשות את יום השבת.

פסוק טז

כבד את אביך. הוסיף בכאן ולמען ייטב לך, לומר שיהיו חייו טובים, והוא שכר המצוה בפירותיה בעוה"ז, והתוספת הזה באות טי"ת כבר בארתיו בסדר וישמע יתרו. וקשר הווי"ן בדברות הלוחות השניים ע"ד הפשט מפני שהוא ספור דברים של משה ממה שאירע כבר, ועל כן באו הווי"ן בספור דבריו כמנהג בני האדם בשלישי המדבר.

וע"ד הקבלה תוספת הווי"ן לרמוז כי שמור שהוא הה"א הוא בכלל הוא"ו, וכן (תהילים ס"ב:י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי. ולא הזכיר ולא תרצח כי ענין דין הוא והוא"ו הוא רחמים, ולפי שהזכיר לא תרצח הוצרך להוסיף ולא תאוה כדי להשלים ה' לאוין בווי"ן כנגד ה"א אחרונה הכוללת אות הוא"ו. והתבונן כי קול גדול ולא יסף הוא הוא"ו, כי מלת קול סמוכה לגדול, קול דברים אתם שומעים הוא הה"א, וענין ולא יסף שלא יסף על הקול ששמעתם שישמיעהו לכם מעולם, ולמדך בזה שלא השיגוהו הקהל מעולם אך השיגו הה"א בלבד, וזהו שאמר ותמונה אינכם רואים, כלומר ותמונה שכתוב בו במשה (במדבר י"ב:ח') ותמונת ה' יביט, אינכם רואים כלומר משיגים, זולתי קול זה כלומר קול דברים זה.

פסוק יח

ולא תתאוה בית רעך. ובעשרת הדברות הראשונות כתיב (שמות כ':י"ד) לא תחמד בית רעך, כלומר לא תחמד בדמים ולא תתאוה בלא דמים, כלומר שלא יתאוה ויחשוב זה בלבו, שהמחשבה הזו תביאנו שיקחנו בדמים ונמצא עובר על לא תחמד.

פסוק יט

קול גדול ולא יסף. כלומר ולא פסק, וכן תרגם אונקלוס ע"ה. ותמצא בכאן ז' קולות, האחד קול גדול, השני ויהי כשמעכם את הקול, השלישי ואת קולו שמענו, הרביעי אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו, החמישי כי מי כל בשר אשר שמע קול, הששי וישמע ה' את קול, השביעי שמעתי את קול דברי העם. והוא שדרשו רז"ל בשבעה קולות נתנה תורה, ונזכרו כמו כן שבעה קולות בדברות ראשונות, וכבר הזכרתים שם.

פסוק כא

הן הראנו ה' אלהינו את כבודו. מראה האש. **ואת גדלו**. גדולתו אלו קולות וברקים וקול שופר. **ואת קולו שמענו**. אלו עשרת הדברות.

פסוק כג

כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים, שהוא מקור החיים, ולכך הוסיף לשון חיים, שאם לא כן הייתי מבין אלהים מלאכים.

והחכם ר' אברהם כתב, הוסיף חיים להפריד בין ה' ובין הצבא.

פסוק כד

ואת תדבר אלינו. כמו (במדבר י״א:ט״ו) ואם ככה את עושה לי.

וע"ד הקבלה ואת תדבר אלינו, מדת הדין תדבר אלינו, **את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך**, כי המדבר הוא השם המיוחד. **ושמענו ועשינו**. כלומר ושמענו מפיך ועשינו.

פסוק כו

מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי. ע"ד הפשט הזכיר לשון מי יתן מפני שכבר מסר הקב"ה הרשות והבחירה ביד האדם לעשות כל מה שירצה טוב או רע, וכן דרשו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.

וע"ד המדרש מי יתן והיה לבבם זה, זה שאמר הכתוב (תהלים צג) מי יתן מציון ישועת ישראל, שני פעמים אמר דוד המלך ע"ה פסוק זה בספר תהלים, מה טעם, אלא הרב אמר מי יתן והיה לבבם זה והתלמיד אמר (במדבר י״א:כ״ט) ומי יתן כל עם ה' נביאים, בעוה"ז לא נתקיימו לא דברי הרב ולא דברי התלמיד אבל לעתיד לבא שניהם מתקיימין, דברי הרב מנין (יחזקאל ל״ו:כ״ו) ונתתי לכם לב בשר, דברי התלמיד מנין (יואל ג׳:א׳) אשפוך את רוחי על כל בשר.

וע"ד הקבלה מי יתן והיה לבבם זה, יאמר השם המיוחד מי יתן ויעלה במחשבה הטהורה שייראו אותי כל הימים, ולמדך בזה שאין היראה בידו, וזהו ביאור הכל בידי שמים כלומר בידי המדה הנקראת שמים, חוץ מיראת שמים אך היא למעלה ממנה, ומה שאמרו רז"ל היה להם לומר אתה תן, באורו שיתפלל למעלה מזה. וזהו שאמרו חכמי האמת ז"ל במסכת תענית בענין רבי אלעזר בן פדת דהוה דחיקא ליה מלתא, אמר ליה קוב"ה ניחא לך דאחרביה לעלמא, אפשר דנפלת בשעתא דמזוני. מצורף לזה דרשו כשראה משה לר"ע שהיו מוכרין את בשרו במקולין אמר לפניו, רבש"ע זו תורה וזו שכרה, אמר לו שתוק שכך עלה במחשבה. ובאור זה כי כן חייבה החכמה במכירת יוסף. מצורף לזה תמצא בבראשית רבה בתחלתו, בפסוק (משלי ח׳:ל׳) ואהיה אצלו אמון, התורה אמרה אני הייתי אומנותו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה מדעת עצמו אלא מדעת האומן, והאומן אינו בונה מדעת עצמו אלא דפתריות ופנקסאות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים והיאך הוא עושה פשפשין והיאך הוא עושה עליות, כך הקב"ה היה מביט בתורה ובונה העולם, עד כאן. ובאור

זה כי המשיל השכינה למלך בשר ודם, ושמו הגדול לאומן הפועל ועושה המלאכות, והחכמה לדפתריות ופנקסאות והם ספרים שבהם אותיות מחוקקות, ולכך משה שכתוב בו (דברים ל"ג:כ"א) וירא ראשית לו, נקרא מחוקק, כן בלשון הגמרא דפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ, ועוד בענין פרעה, הוציא פרעה דפתרא של אלוהות התחיל לקרות אלהי מואב אלהי עמון אלהי צידון. כל זה מבואר כי המלך יצטרך לאומן והאומן יצטרך אל החכמה, כי אין האומן פועל אלא כפי מה שיצייר שכלו, ואם כן החכמה ראשית הכל ובה נגמר הכל, וזהו סוד הכתוב (איוב כ"ח:כ"ח) הן יראת אדני היא חכמה, באורו כי החכמה והיא המחשבה הטהורה היא יראת אדון העולם יתברך, וזהו סוד שכתוב (ישעיהו ל':י"ח) לכן יחכה ה' לחננכם ולכם ירום לרחמכם. ויש לך להתעורר בלשון יחכה ובלשון ירום, וזהו סוד הכתוב האומר (תהילים קמ"ג:א') באמונתך ענני בצדקתך והאמונה בכאן היא החכמה, מן הכתוב שאמר (חבקוק ב':ד') וצדיק באמונתו יחיה, וכתיב (קהלת ז':י"ב) החכמה תחיה בעליה.

וקבלת החכם ר' יצחק בן הרב ז"ל כי דרך שבועה הזכיר דוד המלך ע"ה פסוק זה, וכן הכתוב אומר (תהילים פ"ט:נ') נשבעת לדוד באמונתך, ויש לך להשכיל בלשון הכתוב בכאן.

פסוק כח

ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים. הזכיר לשון דבור, הוא תורה שבכתב שהיא נבואתו של משה, וזהו שהזכיר (אלהיך) [אליך], ובהשגת ישראל הזכיר ה' אלהיכם אתכם וכן לשון שמירה, זהו שכתוב ושמרתם לעשות כאשר צוה ה' אלהיכם, אתכם ששמעתם בסיני הדברות מפיו, והבן זה.

ועשו בארץ. הזכיר כן לפי שהיו עכשיו באין אצלה. או מפני שעיקר עשית המצות אינו אלא בארץ אע"פ שהם חובת הגוף בכל מקום זולתי המצות שהם תלויות בארץ, וכבר הזכרתי זה (דברים ד':י"ד) בפסוק לעשותכם אותם בארץ.

פרק ו

פסוק ב

כל ימי חייך. בעוה"ז. **ולמען יאריכון ימיך**. בעולם הבא.

פסוק ג

ארץ זבת חלב ודבש. סיימה פרשה זו כן, וסמך לו שמע ישראל, לבאר שאין תכלית כונת ירושתה בכל תענוג זה אלא כדי שנירש המכונת לה, והיא הד' של אחד, והיא הרצון המשפיע רחמים ודין, וזהו לשון ארץ זבת חלב ודבש, וכן הזכיר זה בפסוק (דברים ח':ח') ארץ חטה ושעורה, והביא ראיה לתענוג שכלי מן הדבש שהוא תענוג גופני, והבן זה.

פסוק ד

שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ע"ד הפשט מה שהזכיר שלשה שמות, ה' אלהינו ה', שאילו אמר ה' אחד היה פתחון פה לאומות העולם שעל יראתן אמר כן שהוא נקרא ה' לדעתם, ועל כן הוצרך לומר אלהינו, כלומר אלהי ישראל, וכן אלו אמר ה' אלהינו אחד היה פתחון פה לאומות העולם לומר אמת הוא כי אלהי ישראל הוא לבדו נקרא אחד, גם אלהינו שאנו קוראים ה' הוא אחד כמו כן, לכך הוצרך לומר ה' אלהינו ה' אחד להורות ה' שהוא אלהי ישראל הוא אחד והוא לבדו נקרא ה' אחד ואין זולתו ברוך הוא שאחדותו שלמה מכל צד בלא שום הרכבה בעולם, ואין לו באחדותו דומה, לא בעליונים ולא בשפלים, ועתיד שיהיה בכל האומות אחד כענין שכתוב (זכריה י"ד:ט') ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. ומה שאמר אלהינו ולא אמר אלהיך כמו שאמר בו בכל מקום במשנה תורה (דברים ד':כ"ד) כי ה' אלהיך אש אכלה הוא, וכן בכל הפרשיות שידבר עם ישראל יזכיר ה' אלהיך או ה' אלהיכם, מפני שרצה משה להכניס עצמו בכלל היחוד. **ובשם** הרב ר' אליעזר מגרמייז"א ז"ל, ה' קודם העולם, אלהינו בעולם, ה' לאחר העולם, אחד בכל העולמים.

וצריך אתה לדעת כי ענין היחוד הוא הנקרא עבודה שבלב, כענין שכתוב (דברים י"א:י"ג) ולעבדו בכל לבבכם, ולפי שהמדבר ידבר דבריו פעם שיתכוין בהם ופעם שלא יתכוין בהם, לכך הזכיר שמע שהוא לשון כולל שמיעת האוזן והבנת הלב, כלומר שיכוין לבו בדבריו בענין היחוד כשהוא משמיע לאזנו, ולפי שאין כוונת המייחד גלויה ומפורסמת אם פיו ולבו שוין או יזכירנו בו בשפתיו ולבו רחוק ממנו, וא"א לאדם להעיד על חברו בדבר זה, לכך תמצא עי"ן של שמע רבתי, וכן דל"ת של אחד, לומר כי השם יתברך עד בדבר והוא היודע ועד בזה, ולכך יצטרך האדם להזהר הרבה בענין היחוד שיכוון לבו ויפנה עצמו מכל מחשבה, וכענין שאמר מחינא ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוון דעתיה.

ודע כי לא נברא גן עדן וכל מעלותיו כי אם לאותם המיחדים בכוונה, כי המודה ביחוד כופר בעבודה זרה וכל המודה בעבודה זרה כופר ביחוד, וגיהנם ושבעה מדוריו לא נבראו אלא לעובדי עבודה זרה. ומפני זה תמצא בפרשת בראשית י"ג פעמים גן, ובפרשה זו בכללה תמצא י"ג פעמים אש, וזה למען הודיעך כי כל המכוון באחד שחשבונו י"ג כמספר י"ג מדות, נצול מאשה של גיהנם וזוכה לגן עדן ולכל מעלותיו שהם י"ג, כמו שאמרו רז"ל ר' יהושע בן לוי אשכחיה לר' שמעון דהוה יתיב אתליסר תכטקי פיזא, והכוונה על י"ג מעלות של גן עדן.

וע"ד המדרש שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, הזכירה תורה פסוק שמע אחרי עשרת הדברות, ללמדך שדבור אנכי הוא היחוד, ר' נתן אומר מכאן תשובה למינים שאומרים שתי רשויות יש, כשעמד הקב"ה על הר סיני ואמר אנכי ה' אלהיך מי מחה כנגדו. ולפי שפסוק זה של שמע הוא פסוק של יחוד לכך יתמיד משה בלשונו במשנה תורה להזכיר לשון שמע שאמר (דברים ט':א') שמע ישראל אתה עובר היום, וכן (שם כ) שמע ישראל אתם קרבים היום, וכן (שם כז) הסכת ושמע ישראל, ורבים כן. ואמרו במדרש שמע ישראל כיון שחשב יעקב שמא יש פסול בבניו כאברהם ויצחק, קרא לבניו ואמר להם (בראשית מ"ט:ב') ושמעו אל ישראל אביכם, שמעו למי שישראל עובד לו, אמרו לו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ועד עכשיו ישראל נוהגים בכל יום ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, שמע ישראל שבמערת המכפלה, ה' אלהינו ה' אחד. ועוד דרשו אמר להם משה לישראל אמרתם בסיני נעשה ונשמע וכשעשיתם את העגל אבדתם נעשה וכיון שאבדתם נעשה שמרו נשמע, הוי אומר שמע ישראל, משל למה הדבר דומה, למלך שקדש מטרונא בשני מרגליות, אבדה האחת, אמר לה שמרי האחרת. כך דרש במדרש רבה.

וע"ד השכל שמע ישראל וגו', ידענו כי הנמצאים בעליונים ובשפלים רבים, ומצד השכל נתחייב לומר כי יש אחד אמתי האצילם והמציאם, שהרי הרבוי מכח היחוד, וכשם שהאחד קודם לכל המספרים כן האחדות קודמת אל כל רבוי, וכיון שאנו רואים שההויות רבות בעולם ונתברר לנו כי כח הרבוי נמשך מכח היחוד, א"כ זו ראיה גמורה מדרך השכל שעיקר הנמצאים כלן וסבתם מכח האחד, ואע"פ שמצינו דברים רבים נקראים בשם "אחד" אין זה על דרך האמת כי אם על דרך ההעברה וההשאלה, שהרי מצינו המשכן שקראו הכתוב אחד וידוע כי יש בו כמה דברים נפרדים וחלקים רבים, ולפי שנתחברו כאחד נקרא אחד ויכול הוא להתפרק מכל חלקיו ושישובו למה שהיה בתחלה, וכן כתוב (יחזקאל ל"ז:ט"ז) קח לך עץ אחד, ואין זה אלא דרך העברה והשאלה, שהרי יש בו לאדם אחד רמ"ח אברים והוא מורכב מארבע יסודות שהם עתידין להתפרד ולשוב כל אחד ואחד ליסודו, ואין צריך לומר בנבראים השפלים שהם בעלי השנוי והחלוק, כי גם בעליונים שאינם מקבלים שנוי וחלוק שהם עצמיים שכליים פשוטים והם הנפשות והמלאכים, אי אפשר לאחד מהם להקרא בשם אחד, כי כל מלאך יש אחר כמוהו או גדול ממנו, ואם כן אינו אחד שהרי יש נמצא דומה לו במעלתו ובכחו, וכן הנפש יש אחרת דוגמתה או למעלה ממנה בידיעה ודקות ההשגה, ועל כן אי אפשר לשום נמצא מהנמצאים כלם שיהיה ראוי להקרא בשם אחד ולא אחד בהם שיאות לו

זה השם כלל אלא אדון הכל יתברך שהמציא אותן אחר העדרם, והוא האחד האמתי הקודם לרבויים, והוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, והוא לבדו האחד קדוש שאין לו דומה, כענין שנאמר (ישעיהו מ׳:כ״ה) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש.

וע"ד הקבלה שמע ישראל, כוף אזניך ושמע, בפסוק שמע ענין היחוד האמתי המקובל והמוצנע אצל יודעי האמת בסוד יחוד עשר ספירות שנתחייבנו ליחד את כלן ולחבר הכל כאחד אם ממטה למעלה אם מלמעלה למטה, ומלת שמע מלשון חבור, כענין (שמואל א ט״ו:ד׳) וישמע שאול, (תהילים י״ח:מ״ה) לשמע אוזן ישמעו לי. ה', כמו (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה', שהוא כולל שלש המעלות העליונות. אלהינו, הגדולה והגבורה. ה', התפארת עד תשלום הבנין ואח"כ אחד. ובמלת אחד נכלל כל העשר, א', רמז למי שאין המחשבה משגת, ח', לח' דברים שעמו, ד', לעשירית, היא עטרת זהב גדולה, ואין ראוי להפרידה כי אם ליחד ולחבר את הכל, וראוי ליחד ממטה למעלה משום מעלין בקדש אע"פ שהכל אחד אצל העבודת היחוד. ועל הד' שהיא המלכות אמר הנביא ע"ה (ישעיהו ס״ג:י״ב) בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם, ואנו אומרים בתפלה מלכותך ה' אלהינו ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו. ולפי שלא יזכיר מדת המלכות בפירוש בכלל השלשה שמות, לכך תקנו ז"ל להוסיף ולומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, מה שלא הזכיר משה, ואף על פי שלא הזכירו רמזו באות הדל"ת, ועליו משלו משל נמרץ לבת מלך שהריחה ציקי קדרה, תאמר יש לה גנאי, לא תאמר יש לה צער, מה עשו עבדיה הביאו לה בחשאי. וציקי קדרה הוא דבר מבושם בריחו משיב הנפש. ובאור המשל במלת בת מלך שהריחה ציקי קדרה, היא השכינה שהרגישה קלוסן של שבטים והיחוד שהיו מיחדים השם הגדול, ואלו תאמר שבחה בפיה שכשם שהוא יחיד כך היא יחידה יש לה גנאי, לא תאמר היא מצטערת כשלא נתיחד כבודה בכבודו, ועל כן באו ישראל שהם עבדי השכינה והתקינו לומר ברוך שם בחשאי שהוא היחוד התחתון. ומטעם זה נתקן השבח הזה של שכינה בשש תיבות כמו בפסוק שמע זה כנגד ששה קצוות של מעלה וזה כנגד ששה קצוות של מטה, ובת מלך היא דל"ת של אחד, וכבר ידעת כי אות דל"ת משלים מספר עשרה, ותמצא בספר הבהיר, מהו דל"ת, משל למה הדבר דומה לעשרה מלכים שהיו במקום אחד וכלן עשירים, ואחד מהם עשיר אבל לא כאחד מהם, אף על פי שעשרו גדול נקרא דל לגבי העשירים, עד כאן. ועל כן צריך המיחד שיכלול כל העשר במלת אחד לפי שכלן אחדות גמורה הן, כי העשר מגלה כח האחד שהמציאם שהוא כולל העשר, וכענין הנקודה שהיא כוללת היו"ד, כיצד, אין לך נקודה בעולם שלא יהיה לה ארך ורחב ועומק ולכל אחד משלשתן

יש לה ראש ואמצע וסוף, הרי ט', והמקום הרי י', שאי אפשר לנקודה בלתי מקום, אם כן הרי שיש בעצמות הנקודה י' עם המקום, וכן ה' המיוחד שנרמז בו היו"ד, כי היו"ד עם קוצו והה"א הם ג' המעלות העליונות והוא"ו ו' מעלות הנמשכות מהם הרי ט' והה"א בגדר המקום הרי י'. והוא הדין בקדיש שיש לכלול כל העשר, כי אמן יהא שמיה רבא מברך נאמר על הקו האמצעי, לעלם לעלמי עלמיא הם ה' למעלה, וכן ה' למטה, כי קו אמצעי הוא והכל בכללו. והה"א בקדיש שצריך לכלול כל היו"ד, כי העליון הוא קדוש בחכמה וקדוש בבינה וקדוש בדעת שהוא הדל"ת, ה' צבאות כל הבנין מלא כל הארץ כבודו בחכמה שנאמר (משלי ג':ל"ה) כבוד חכמים ינחלו, ותן אל לבך כי על כן תקנו אנשי כנסת הגדולה בקדישא רבה לתתחיל במלת כתר.

ודע כי מפסוק של שמע יוצא שם בן י"ד והוא נחקר מן השלישית, וג' שמות הן, והם של חכמה להחכים המזכירם כי יקח בשמים ראש, ובאור הכתוב ה' שהוא אלהינו ופירוש ה' אחד כי ה' שהוא אלהינו מתחלף באל"ף בי"ת והחלוף ההוא שהוא פירוש ה' אחד, ונמצא שהשגנו הוראת יחוד ה' מתוך חבור אותיותיו, והבן זה. ולפי מה שאמר במדרש טעם ברוך שם שנתקן בחשאי הוא מפני שהוא קלוס של מלאכי השרת, וכן אמרו במדרש רבה בסוף ואתחנן (יחזקאל א':כ"ד) בעמדם תרפינה כנפיהם, כשבאים ישראל ודוממים שאומרים בלחישה ברוך שם, אותה שעה הם מקלסים, וכן יחזקאל אמר (שם ג) ואשמע אחרי, כשקלסתי אני קלסו מלאכי השרת ברוך שם. ולמה אומרים אותה בלחישה, אלא כשעלה משה למעלה גנבו ממלאכי השרת ולמדו לישראל, אמר להם משה כל המצות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן התורה, אבל זה שאני נותן לכם ממה ששמעתי ממלאכי השרת ולמדו לישראל אמר להם משה אמרו אותו בלחישה, ולכך אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא לפי שהם כמלאכי השרת, לובשים לבנים לא אוכלין ולא שותין אין בידם חטא ועון כי הקב"ה סולח לכל עונותיהם, עד כאן.

פסוק ה

ואהבת את ה' אלהיך. אחר שאין לנו אלוה כי אם הוא לבדו, חייב אתה שתאהבנו ושתקיים המצות מאהבה, כי המקיימם מיראה אין עבודתו עבודה שלמה. וענין האהבה, שיתבונן האדם בתורתו ובמצותיו וישיג בהם הש"י ויתענג באותה השגה בתכלית התענוג, ולכך סמך לו מיד והיו הדברים האלה, באר בזה ענין האהבה בהשי"ת איך היא, וכן דרשו בספרי, ואהבת את ה' אלהיך, איני יודע כיצד אוהב האדם את המקום, תלמוד לומר והיו הדברים האלה, ואהבת את ה' אלהיך, אהבהו לפני הבריות כדרך שעשה אברהם שקראו הקב"ה (ישעיהו מלכים א ח':ל"א) אברהם אוהבי. בארו לנו החכמים

ז"ל בדבר זה כי ענין האהבה בשם יתברך הוא מי שמצדיק הרבים ומקרב אותן לחיי העולם הבא, ועל כן הביאו ראיה מאברהם. ואם תשאל ותאמר כיון שמצינו שמעלת החשק גדולה ממעלת האהבה היה לו לומר וחשקת ולמה אמר ואהבת, התשובה בזה כי היא הנותנת, שהרי האוהב הוא מי שאוהב הדבר האהוב ולעתיד תשתכח ממנו האהבה, כגון בעת האוכל או בעת השינה, אבל מי שחושק אין מחשבתו נפרדת מן החשוק כלל, ואפילו בעת שיאכל יזכרנו, גם בעת השינה יראנו בחלום, ולפי שנצטוינו לאהבה את השם יתברך בשני היצרים ובנפש המתאוה ובכל ממונו, ויצטרך האדם לאהוב את כלן בדברים המוכרחים, כי אי אפשר לו שיחיה זולתם, על כן צוה שיאהוב אותם בענין המוכרח אבל יאהוב את השם יתברך על כלן, וא"כ מהטעם הזה לא היה יכול לומר וחשקת, כי אלו היה חושק אותו היה מפריד מחשבתו מכל הדברים הגופניים האלה ולא היה משתמש בהם כל עיקר, ואף במוכרחים, ולא היה מקום למצות התורה כלל, כי לשון חשק ענינו דבקות, כענין (תהילים צ"א:י"ד) כי בי חשק ואפלטהו, והוא מעלת מיתת הנשיקה, בצדיקים הגמורים, וכן מצינו בדבקות השם יתברך עם ישראל שכתוב (דברים ז':ז') לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם, ולמדנו הכתוב הפלגה על דבקות השכינה עם ישראל שאינה זזה מהם לעולם, וכענין שדרשו רז"ל כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם, וכן בכל הגליות.

בכל לבבך. הלב משכן הנפש החכמה, ולפי שהוא האבר הראשון ביצירת האדם והאחרון אשר ימות בכל אברי הגוף, על כן אמר בכל לבבך, כלומר עד רגע האחרון של מיתה.

ובכל נפשך. היא הנפש המתאוה. **ובכל מאדך**. מלשון מאד, כלומר אהוב אותו הרבה בכל מה שתוכל. והענין שלא יהא ממונו חביב עליו מן המצות, שאין ראוי לו לחוס על פזור ממון אצל המצוה, שאפילו לא מצא לולב ואתרוג אלא בדמים יקרים לא יחוס על ממונו אלא שיקחנו, כמו שעשה רבן גמליאל שלקחו באלף זוז, וכבר אמרו רבותינו ז"ל ולהדור מצוה עד שליש במצוה, הוא שאמרו בבבא קמא אמר ר' זירא אמר ר' הונא הדור מצוה עד שליש, מאי שליש, אילימא שליש ביתו, אלו מתרמי ליה תלתא מצות יהיב ליה כוליה ביתיה, אלא אימא הדור מצוה עד שליש במצוה, כלומר שיש לו להוסיף עד שליש בדמיו בין מצוה מהודרת למצוה יותר מהודרת, בין ספר תורה או לולב נאה ליותר נאה, כדתניא (שמות ט"ו:ב') זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות, כיצד יעשה, שיהיה לפניו ס"ת נאה לולב נאה ציצית נאה, וקיימא לן כרבי זירא. ודרשו רבותינו ז"ל, בכל לבבך, בשני יצריך, יצר טוב ויצר רע, בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך, ובכל

מאדך בכל ממונך, אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך, ויש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, זהו שאמר דוד ע"ה (תהילים נ"ו:י"א) באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר, אם במדת הדין אם במדת רחמים אהלל דבר, וכן עוד (שם קא) חסד ומשפט אשירה, אם חסד אשירה ואם משפט אשירה, וכן עוד (שם קטז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. ויש שפירשו עוד בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, כנגד אברהם יצחק ויעקב, בכל לבבך כנגד אברהם שאהב הקב"ה בכל לבבו והמשיך הלבבות לאמונתו, ובכל נפשך כנגד יצחק שמסר נפשו על גבי המזבח, ובכל מאדך כנגד יעקב שהפריש מעשר מכל ממונו ואפילו מבניו.

פסוק ו

והיו הדברים האלה. היחוד ואהבה שהזכיר יהיו חקוקים על לבבכם או הם המצות שבתורה. **אשר אנכי מצוך היום**. דרשו רבותינו ז"ל לא יהיו המצות בעיניך כדיוטיגמא ישנה שאין אדם סופנה, אלא כדיוטיגמא חדשה שהכל רצין לקראתה, כך אשר אנכי מצוך היום, יהיו בעיניך חדשים כאלו היום קבלתם מסיני. דיוטיגמא מצות המלך הבאה בכתב הוא.

פסוק ז

ושננתם לבניך. שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך, לשון חדוד הוא כמו (משלי כ"ה:י"ח) וחץ שנון, והכוונה לומר שאם ישאלך אדם דבר אמור לו מיד ואל תגמגם.

ודברת בם. שיהא עיקר דבורך בם, עשם עקר ואל תעשם טפל. בם ולא בדברים אחרים, בם ולא בתפלה, כך דרשו רז"ל. ובאור זה כי דברי תורה בקול רם, לפי שהתורה צריכה קול, שנתנה בקול, שנאמר (שמות יט) ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים, ולא בתפלה בקול אלא בלחש.

ובמסכת חולין (תהילים נ"ח:ב') האמנם אלם צדק תדברון, מה אומנותו של אדם בעולם הזה, יעשה עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה כן, תלמוד לומר צדק תדברון. וכן אמר שלמה ע"ה (משלי ג':כ"א) אל ילוזו מעיניך, כיון שאתה רואה שהן מדות שבהן נברא העולם, והשני (שם ד) אל יליזו, בא לומר אל יליזו אותם עסקים וטרדות מעיניך, ולכך אמר שמרם בתוך לבבך.

פסוק ח

וקשרתם לאות על ידך. אלו תפילין של יד. ובאה הקבלה ביד זו היא יד של שמאל, לפי שהשמאל נקראת יד, כענין שכתוב (ישעיה מח) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, וכתיב (שופטים ה) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים, וכן כתוב (שמות יג)

והיה לאות על ידכה, בתוספת ה"א, ודרשו רז"ל יד כהה, והיא השמאל. ומקום ההנחה ביד, קבלו רז"ל שהוא למעלה בעליון הזרוע שהוא כנגד הלב, ומה תפילין של ראש בגובה של ראש אף תפילין של יד בגובה של יד, והוא עליון הזרוע, שאלו תאמר על היד ממש והוא המקום שעל היד הנקרא קנה, לא היה כנגד הלב, ולפי שבאה הקבלה כנגד הלב לכך יש לנו להניחו במקום הנקרא זרוע שהוא למעלה מן הקנה, הוא שכתוב (איוב לא) ואזרועי מקנה תשבר. וכן דרשו רז"ל חביבין ישראל שסבבן הקב"ה בתפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן. ועוד אמרו, וקשרתם לאות שתהא בקשירה אות, זהו קשר של תפילין שקבלו רז"ל הלכה למשה מסיני.

והיו לטוטפות בין עיניך. למעלה ממצחו במקום המוח שהוא מקום השכל, ודרשו רז"ל, בין עיניך מקום שעושה קרחה, ממה שכתוב (דברים יד) ולא תשימו קרחה בין עיניכם. ועוד דרשו, לטטפות בין עיניך כל זמן שיהיו בין עיניך יהיו שתים, ועל כן אסור להניח תפילין של ראש תחלה ואח"כ של יד.

פסוק ט

וכתבתם על מזוזות. דרשו רז"ל, מזוזות כתיב, שאין צריך מזוזה אלא באחת, כלומר מצד אחד בלבד והוא צד ימין, וזהו שאמר ביתך דרך ביאתך, זהו מימין כניסתו, דכי עקר איניש כרעיה דימינא עקר ברישא. וכבר בארו לנו רז"ל הבתים שיש בהן חיוב ואותן שהן פטורין, והוא שאמרו בית שאין בו ד' אמות על ד' אמות ובית שער אכסדרה ומרפסת ובית הכסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה פטורין מן המזוזה שנאמר ביתך, מה ביתך מיוחד לדירה ולכבוד, יצאו אלו שאינן מיוחדין לדירה ולכבוד. וכן אמרו עוד, הר הבית והלשכות והעזרות פטורות מן המזוזה, שנאמר ביתך, בית שלך, כלומר בית של חול, יצאו אלו שהם קדש ולאו ביתך הוא. וה"ה בית הכנסת שהוא קדוש אין בו חיוב מזוזה אלא אם כן יש בו דירה לחזן הכנסת. וכן אמרו, כל הלשכות שבמקדש לא היתה בהן מזוזה חוץ מלשכת פלהדרין שבה היתה דירה לכהן גדול שבעה ימים בשנה.

וצריך אתה לדעת כי מתוך המצוה הזאת יתבארו לנו עקרי התורה באמונה, חדוש העולם וההשגחה והנבואה, שהרי בפרשה ראשונה נזכר ענין היחוד ותלמוד תורה, ובפרשה שניה אמתת עונש ושכר, וזכרון יציאת מצרים שבו נעשים האותות והמופתים והנסים המפורסמים מחייב העקרים האלה ומעיד על שלשה דברים הללו שהן יסוד האמונה ושרשה, והם החדוש וההשגחה והנבואה. וקבלו רז"ל חכמי האמת כי מקום הנחת המזוזה בסוף שליש העליון, וכן נתבאר בירושלמי, והטעם בזה כי ירמוז לסוף הבנין שהוא כבוד השלישי הנקרא בשם שי"ן דל"ת ואל"ף דל"ת, ומטעם זה אנו כותבין שם של

שי"ן דל"ת אחורי הקלף של מזוזה, ושיהא נראה בגובתא דקניא דרך החור, ומטעם זה נקראת בשם מזוזה שהוא במספר שם אל"ף דל"ת, והוא גם כן נקרא שומר ישראל, וכן המזוזה תשמור האדם מבחוץ והוא מבפנים. ולפי פשוטו טעם היותנו כותבין שם של שדי במזוזה, לפי שהאומות חושבים שהצלחת הבתים תלויה במערכת הכוכבים, ומפני שהשם הזה משדד ומנצח המערכת על כן נכתוב אותו לרמוז כי ממנו השפע והטוב נכנס אל הבתים לא מן המערכה. וכן אמר אליפז (איוב כה) ומה יפעל שדי למו, וסמיך ליה והוא מלא בתיהם טוב. ואמרו רז"ל בירושלמי מסכת פאה, ארטבן שדר ליה לרבי מרגניתא, אמר ליה שדר ליה מילא דשויא טפי מיניה או דכוותה, שדר ליה מזוזתא, אמר ליה אנא משדר לך מרגניתא דלית ליה טימי ואת משדר לי מילא דשויא חד פוליר, שדר ליה דידי עדיפא מדידך, דידך הוי דבר שיש תכלית לדמיו דידי אין תכלית לדמיו, ולא עוד אלא דידך את בעי למנטרה דידי היא מנטרא לך, דכתיב (משלי ו׳:כ״ב) בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך, עד כאן. והקובע מזוזה צריך שיברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה, וכן צריך לברך שהחיינו, כדין מצוה הבאה מזמן לזמן.

ובשעריך. לרבות שערי חצרות שערי מדינות ושערי עיירות, שכך אמרו רז"ל, אחד שערי מדינות ואחד שערי עיירות יש בהן מצוה למקום, משום שנאמר וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך. ודוקא כשיש בהן דירה לשער העיר, שהרי ממה שדרשו ביתך בית המיוחד לדירה נלמוד מזה שאם אינו מיוחד לדירה אין בו חיוב כלל, וזהו לשון ביתך ובשעריך, כלומר שעריך דומיא דביתך.

פסוק יא

ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגו' כרמים וזיתים אשר לא נטעת. דרשו רז"ל אפילו קותלי דחזירי אפילו כרמים נטועים ערלה הכל התיר להם, וכן היה דין תורה שהותרו כל האסורים ביוצאי מלחמה עד שבע שנים שכבשו, חוץ מעבודה זרה שלא התיר להם.

והרמב"ם ז"ל כתב בהלכות מלכים ומלחמותיהן, חלוצי צבא כשיכנסו בגבול הגוים מותר להם לאכול נבלות וטרפות או בשר חזיר אם הוא רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אסורות וכן שותה יין נסך, עד כאן.

והנה זה תמה על הרב ז"ל שהתורה התירה בודאי כל המאכלים האסורים כמותרים ואפילו יש לו מה יאכל, ומה יאמר הרב ז"ל אם הוא רעב, וכי לא התירה התורה אלא מפני פקוח נפש, אפילו בלא פקוח נפש נמי התירה התורה, וכבר תפש עליו בזה הרמב"ן ז"ל, וכן במה שאמר שותה יין נסך, ואמר שאינו אמת שיהא מותר לשתות יין נסך כי יין

נסך מאסורי עבודת אלילים הוא, ואם כוון הרב לסתם יינם, לא היה צריך לומר, כי אם אסורי תורה הותרו כל שכן סתם יינם שהוא מדבריהם.

פסוק יב

השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים. יזהיר הכתוב כי ברבות הטובה והשלוה שיזכיר ימי עניו ומרודו, שהיה עבד במצרים ולא היו לו שם ערים ובתים כמו עכשיו, ושלא ישכח השם שהוציאו מן השעבוד הגדול ההוא אל הטובה הגדולה הזאת, אבל יזכור חסדיו תמיד ויירא אותו ויעבוד לפניו כעבד לפני אדניו, והוא שאמר שלמה ע"ה (קהלת ז) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, שיעור הכתוב, ביום טובה ראה יום רעה, כלומר בעוד שיש לך שפע הטובה הסתכל ביום רעה שהיה לך כבר, ואז תמצא ותזכור היתרון שיש לך היום על הזמן שעבר ותודה להקב"ה על זאת.

פסוק יג

את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובשמו תשבע. ע"ד הפשט כשהיה לך להשבע לקיים ולעשות איזה דבר שתרצה לא תשבע בשם אלהים אחרים רק בשם יתברך לבדו, וזהו ובשמו תשבע, ואין זה מצות עשה שישבע.

ורז"ל דרשו בספרי, ובשמו תשבע, אם יש לך כל המדות הללו ירא חטא ועובד בוראו אז בשמו תשבע, שמתוך שאתה מתייירא ממנו תהא זהיר בשבועה. וידוע כי כל מי שהוא אוהב הוא ירא, ויש שהוא ירא ואינו אוהב, וא"כ הרי שהיראה בכלל האהבה, וזהו שאמר בכאן את ה' אלהיך תירא אחר שהזכיר ואהבת את ה' אלהיך, כי בתחלה הזהיר על מדת האהבה ואח"כ הזהיר על היראה לפי שהאהבה היא כוללת הכל כמו שנתבאר זה פעמים רבות. ובסדר והיה עקב (דברים י) הוסיף ובו תדבק, מפני ששם הזכיר למעלה רק באבותיך חשק, ולכך יאמר כיון שהוא יתברך הפליא ענינכם על יתר העמים בענין החשק והדבקות ראוי גם אתם שתדבקו בו, כי אם הבורא יחפוץ דבקות הנברא אף כי יתחייב הנברא שיחפוץ דבקות בוראו.

פסוק טז

לא תנסו את ה' אלהיכם. יזהיר הכתוב שלא ינסה האדם להקב"ה לאמר אעבוד הש"י ואראה אם יצליחו עניני בעבודתו, לפי שאין ראוי לעבדו עבודה מסופקת, אלא שיגמור בלבו לעבדו עבודה שלמה מאהבה בין יצליח בין לא יצליח, שהרי פעמים שישיגו אל האדם צרות ומקרים והוא עובד הש"י ויש לו להאמין כי הכל במשפט השופט צדק, והנשפט סכל מהכיר דרכיו, ולפיכך אין ראוי לנסותו. ואמר כאשר נסיתם במסה, כי כן נסוהו ישראל ברפידים בבקשת המים ואמרו (שמות יז) היש ה' בקרבנו אם אין, וכתיב (שם) על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה', הנסיון היה שאם יתן להם מים ילכו

אחריו ואם לא יתן לא ילכו אחריו, וזהו לשון במסה בלשון ידיעה, שהרי על זה קרא שם המקום מסה ומריבה, ואמר הכתוב (תהלים עח) וינסו אל בלבבם, והנה זו היתה עבודה מסופקת אין בו שלמות כלל ולכך אסר הכתוב בכאן הנסיון. אבל מצינו שהותר הנסיון במדת הצדקה, ואמרו רז"ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות, וכן אמר שלמה (משלי ג) כבד את ה' מהונך וגו' וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו.

פסוק יז

שמור תשמרון את מצות ה' אלהיכם. יאמר אסור לך לנסותו, אלא שתשמור המצות ותאמין על דרך כלל כי צדיק וישר הוא וכל מעשיו בצדק ובמשפט הם, והמצות שנתן לך הנה הם תועלת לגוף, ובקיומן תעשה הטוב והישר בעיני ה', וקבע בזה שכר, למען ייטב לך, כי מי שעושה טובה עם המלך ומה שיישר בעיניו אין ספק שהמלך יגמלהו טובה על עשותו הישר והטוב בעיניו, ואם במלך בשר ודם כן אף כי בצדיקו של עולם שיגמול טובה וייטיב לעושים מצותיו אחר שצוה אותן בכך, שהרי לא צוה אלא לטובת נבראיו, וכענין שכתוב (דברים י) לטוב לך.

ואפשר לומר שהזכיר הכתוב שלשת חלקי המצות, המושכלות המקובלות והחקים. מצות ה' הם המשפטים שהם מצות מושכלות, ועדותיו המצות המקובלות שהם עדות על האלהות ועל חדוש העולם, וחקיו אלו החקים שאין טעמן נגלה. ואחר שהזכיר שישמור שלשה חלקי המצות האלו ושלא ינסה להקב"ה באחד מהם, הזהיר על הפשרה כפי המדרש אף במה שלא צותה התורה, הוא שאמר ועשית הישר והטוב, ומפני שהיא סבת השלום קרא אותה הישר והטוב בעיני ה'.

פסוק כ

כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים. כלומר למה נצטוינו על מצות רבות מאד בשלשה חלקים אלו, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים, ומתוך הענוי והשעבוד הוציאנו הקב"ה משם ועשה עמנו נסים מפורסמים, לכך אנו חייבים לו הרבה ועלינו לקבל עול מצותיו. ותשובה זו לשאלה זו תורה כי זכרון יציאת מצרים שורש התורה ועיקר גדול ויסוד לכל המצות כלן.

פסוק כד

ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו. באר בכאן שכר המצות, ואמר כי העיקר והכוונה שנצטוינו בכל החקים האלה הוא יראת השם, והוא יסוד לכל המצות. וכשאמר **לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה**, באר כי המצות יש בהן תועלת לגוף ולנפש. לטוב לנו כל הימים, זה תועלת הנפש לעוה"ב, כי הם הם הנקראים

ימים, וזהו מה שכתוב בצדיקים (בראשית כד) בא בימים, בלשון ידיעה, כי הוא מתקרב לאותן הימים הארוכים הנצחיים, אותן שהזכיר דוד עליהם (תהלים לד) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, כי באותן הימים יזכה האדם לטוב הצפון, לחיותנו כהיום הזה, תועלת הגוף בעולם הזה. והוסיף בו ה"א לפי שהעולם הזה נברא בה'. ומה שהקדים תחלה תועלת הנפש, ומעלתו, ועוד כי העולם הבא נברא קודם העולם הזה. ואח"כ אמר וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלהינו, הוסיף לבאר כי אותו טוב שיהיה לנו יהיה לפני ה' אלהינו, וקראו צדקה זהו שאמר וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלהינו, וזה בעולם הנשמות, ולכך תרגם אונקלוס ע"ה וזכו.

והנה נתבאר בכאן בפירוש שכר העולם הבא, והוא סיום התשובה וחתימתה לשאלת הבנים לדורות למען יאמינו וישכילו וידעו כי יש במעשה המצות גמול ושכר גופני ונפשיי, גופני הוא שאמר לתת לנו את הארץ, שהיא כוללת כל טובת העולם הזה ושלותו בהיותה ארץ זבת חלב ודבש, נפשיי הוא שאמר לטוב לנו כל הימים וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלהינו, והנה זה עיקר גדול תזכור אותו תמיד.

פרק ז

פסוק ב

ולא תחנם. מלה זו דרשוהו רז"ל על פנים רבים, מלשון חן ומלשון חניה ומלשון חנם, מלבד פשוטו שהוא לשון חנינה, כאלו אמר לא תחון אותם, והוא שדרשו במסכת ע"ז לא תחנם לא תתן להם חן, אסור לו לאדם שיאמר כמה נאה גוי זה, שנאמר לא תחנם קרי ביה לא תחנם, החי"ת בחיר"ק. ועוד דרשו בו לא תחנם לא תתן להם חניה בקרקע, שאסור למכור להם קרקע בארץ ישראל, שזה יהיה סבה שיתישבו שם והתורה אמרה (שמות כ"ג:ל"ג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, קרי ביה לא תחנם, התי"ו בפת"ח והחי"ת בשו"א ופת"ח. ועוד דרשו בו לא תחנם לא תתן להם מתנת חנם, קרי ביה לא תחנם החי"ת בפת"ח והנו"ן בדגש. ולמדנו מכאן כמה גדול כח התורה שהיא נדרשת לכמה טעמים עד שאפילו תיבה אחת היא מתפרשת לכמה ענינים לפי הנקוד, ובהתנועע הנקוד תתנועע התיבה, כי האותיות הן הגוף והנקוד הוא הנפש, וכן אמרו דמיין נקודתא באתותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגופא דאינש, וידוע כי אין לגוף תנועה בלתי הנפש, ובהתנועע הנפש יתנועע הגוף לכל פנים ולכל צד, כן הנקודה באותיות התורה בהשתנות הנקוד ישתנה הענין, ולכך היה הענין מוכרח בספר תורה שיהיה בלתי מנוקד כדי שתתפרש התורה לכמה פנים מבלתי כוונת הפסוק, ומכאן

יתבאר לך כח השם הגדול באותיותיו כי ישתנה ענינו לפי השתנות נקודו, וכבר כתבתי מזה בפסוק (במדבר י״א:ט״ו) ואם ככה את עושה לי, וזה מבואר לכל משכיל.

פסוק ג

ולא תתחתן בם. אפילו אחר גרות, לפי שהם רעים וחטאים ומקולקלין בעברות יותר משאר האומות, ולכך החמיר עליהם יותר משאר האומות שהן מותרין אחר גרות.

פסוק ד

כי יסיר את בנך מאחרי. לא אמר כי תסיר את בנך, ודקדקו רז"ל מכאן, בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך כי יסיר את בנך מאחרי, בן בתך הבא מן הכותי קרוי בנך אבל בנך הבא מן הכותית אינו קרוי בנך אלא בנה, ודעת התורה בזה שהאם עיקר, ובאור הכתוב כשישיא בנו של כותי לבתך יסיר את בנך שתלד לו בתך. מאחרי, שיגדלנו מקטנותו לעבודה זרה.

פסוק ז

לא מרבכם מכל העמים. טעם הכתוב כי היה ראוי שיהיו הרבים למלך, כענין שכתוב (משלי י״ד:כ״ח) ברב עם הדרת מלך, ואעפ"כ חשק בכם ויבחר בכם כמו שהזכיר למעלה בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה, שאין לך קצין שוטר ומושל מכל מלאכי מעלה, אבל אתה סגולת הש"י תחת ידו, ולכך לא תטעה לעבוד עבודה זרה מאלהי העמים, כן כתב הרמב"ם (הרמב"ן) ז"ל.

ונראה לפרש לא מרבכם, לא מצד רבוי שלכם חשק השם בכם במצרים להוציאכם משם ויבחר בכם להיות לו לעם, וירמוז הכתוב בזה כי ישראל רבים מכל העמים, ואעפ"כ יאמרו אין החשק והבחירה לרבוייכם, כי אתם המעט, כלומר כי אילו הייתם אתם הרבים מועטים מכל העמים היה גם כן חושק ובוחר בכם, ונתן טעם למה, ואמר מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבועה. ונצטרך לדחוק ולומר כן, מפני שעתה בשנת הארבעים העיד משה ואמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, וא"כ איך יאמר כי אתם המעט מכל העמים, והנה רבויים ככוכבי השמים לרוב.

ואפשר לומר עוד, כי רפיון המ"ם יעיד על זה, כי אילו אמר המעט בדג"ש הייתי מבין כי הם מועטים מכל האומות, אבל בא רפה כמו (במדבר ט״ז:ט׳) המעט מכם כי הבדיל, (שם) המעט כי העליתנו, ויהיה באור כי אתם לשון גדולה ומעלה, יאמר כי אתם הנבחרים המעט מכל העמים אתם, אי אתם אלא רבים מכל, ואעפ"כ לא מרבכם אלא מצד האהבה והשבועה. ודרשו רז"ל כי אתם המעט, ה' מעט, ה' משפחות היו ישראל חסרים ממשפחות בני נח שהיו שבעים, וישראל היו ס"ה משפחות כמו שנמנו בפרשת

פנחס. ולשון חשק לשון קשור הוא, מלשון (שמות כ"ז:י') וחשוקיהם כסף, שהם קבועים ומהודקים היטב, והטעם, שנקשר עמכם בקשר חזק שלא יפרד מכם לעולם.

ובמדרש לא מרבכם, לא מחמת שאתם מתגאים בעצמכם, אלא מחמת שאתם שפלים ומשפילים עצמכם לפני, כענין שכתוב (תהילים קל"ו:כ"ג) שבשפלנו זכר לנו כי לעולם חסדו, זהו כי אתם המעט מכל העמים, אמר הקב"ה בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם, נתתי גדולה לאברהם אמר (בראשית י"ח:כ"ז) ואנכי עפר ואפר, נתתי גדולה למשה ולאהרן אמרו (שמות ט"ז:כ"ב-כ"ג) ונחנו מה, נתתי גדולה לדוד אמר (תהילים כ"ב:ז') ואנכי תולעת ולא איש, אבל אומות העולם אינו כן, נתתי גדול לנמרוד אמר (בראשית י"א:ד') הבה נבנה לנו עיר, נתתי גדולה לפרעה אמר (שמות ה':ב') מי ה' אשר אשמע בקולו, לסנחריב, אמר (ישעיהו ל"ו:כ') מי בכל אלהי הארצות האלה אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה' את ירושלים מידי, לנבוכדנצר, אמר (שם יד) אעלה על במתי עב וגו', לחירם מלך צור, אמר (יחזקאל כ"ח:ב') אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים.

פסוק ט

וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן. וידעת מיציאת מצרים, כי ה' אלהיך הוא האלהים שברא שמים וארץ, ועוד תדע מזה שהוא האל הנאמן שהוא נאמן לקיים בריתו לפי שהיכולת בידו. ואמר **לאלף דור** ולהלן הוא אומר (שמות כ':ו') ועושה חסד לאלפים לאהבי, אמרו רז"ל כאן בעושין מאהבה כאן בעושין מיראה, האי בדסמיך ליה והאי בדסמיך ליה. ותדע מזה עוד שהוא משלם לשונאיו לכל אחד משונאיו.

פסוק י

אל פניו. אל פני כל אחד מהם, **להאבידו**, כאשר האביד המצריים ולא אחר להם. והמדה הזאת שהזכיר אמת לעולם, אע"פ שיש רשע מאריך ברעתו לא יהיה לו כן רק מפני המדה הזאת שהוא שומר החסד והוא עשה שום טובה שצריך לשלם לו, כן כתב הרמב"ן ז"ל.

ויש שפירש אל פניו, לעצמו, כמו (שמואל ב י"ז:י"א) ופניך הולכים בקרב.

לא יאחר לשונאו. כלומר לא יחשוב שימתין לו לדורותיו שלשים או רבעים, אלא לעצמו ישלם לו, זהו אל פניו ישלם לו.

ובמדרש ומשלם לשונאיו אל פניו זה שאמר הכתוב (תהילים ע"ג:ד') כי אין חרצובות למותם ובריא אולם, מהו חרצובות, אין הקב"ה מאחר צביונן של רשעים בעולם הזה אלא מה שהם מבקשין נותן להם, משל לחולה שנכנס הרופא לבקרו נטל זרועו ואמר תנו לו כל מה שהוא רוצה לאכול, למה, מפני שהוא מת. כך אמר להן משה ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, כך דרשו במדרש תהלים. ועוד דרשו במקום אחר, אמר רבי יאשיה מפני

שלשה דברים הקב"ה מאריך אף לרשעים בעולם הזה, שמא יעשו תשובה, או עשו כבר מצוה שהקב"ה משלם להן שכר בעולם הזה, או שמא יצאו מהם צדיקים, שכך מצינו האריך אפים לאחז יצא ממנו חזקיה, האריך אפים לאמון יצא ממנו יאשיה, לשמעי יצא ממנו מרדכי. אע"פ שאלו אינם בכלל שונאיו, כי שונאיו הם האנשים הכופרים אשר כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ובאלו יאמר הכתוב להאבידו.

ודעת אונקלוס ע"ה בכתוב הזה שהקב"ה משלם שכר טוב אל הרשע על מעוט זכיות שבידו כדי להפרע ממנו רוב עונותיו לעולם הבא, והקב"ה רוצה לגמול לו בדבר הגרוע שהוא הגוף ובזמן הפחות שהוא העולם הזה, כדי להאבידו מן העולם הבא ושיעניש אותו בדבר הנכבד שהוא הנפש ובזמן המעולה שהוא העולם הבא, וא"כ אין כל טובתו בעולם הזה אלא לרעתו, וכן באר דוד ע"ה (שם צב) איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, כלומר שלא יבין חקי מדת הדין הנקראת זאת היאך היא נפרעת מן הרשעים, וזהו שאמר (שם) בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד, כי הצלחתם ושלותם בעוה"ז אינה אלא לפי שעה ולכך המשיל אותם לפריחת העשב, אבל סופם שיאבדו מן העוה"ב, זהו שנתן טעם, להשמדם עדי עד, וזהו שדרשו רז"ל (משלי י"ח:ה') שאת פני רשע לא טוב, שאת פני רשע בעוה"ז לא טוב הוא בעולם הבא, וכן הצדיק בהפך מזה, מענישו על מעוט עונות שבידו למען ינקה ויהיה זכאי לחיי העולם הבא.

פסוק יא

אשר אנכי מצוך היום לעשותם. דרשו רז"ל, היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם, היום לעשותם ולא למחר לעשותם. והכוונה כי העולם הזה זמן המעשה ולא זמן השכר והעולם הבא זמן השכר ולא זמן המעשה, והוא שרמז שלמה ע"ה ואמר (קהלת ט':י') כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה, ירצה לומר כי אחר המיתה אלו רצה לעשות מצוה ולהשלים מה שחסר כאן, או להתעסק בדבר הרשות בחשבונות ושאר עסקי הגוף, אין זה בידו, כי ביום ההוא אבדו עשתונותיו וכלו חשבונותיו, ואין לו באותו זמן מעשה וחשבון כלל ולא דעת וחכמה להוציאה אל הפועל, על כן יש לך לעשות כל הטוב שתוכל בעולם הזה בעוד שיש לך כח ורשות לעשות, זהו שאמר בתחלת הכתוב כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, קודם שיחסר לך הזמן עשה כל טוב שתוכל בעוד שאתה בכחך, ומפני זה יתחייב האדם להשתדל במצות בעוה"ז שהוא עולם המעשה ולא עולם הגמול כדי שיטול שכרו בעוה"ב שהוא עולם הגמול ולא עולם המעשה, וכמו שדרשו רז"ל מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח מהיכן הוא אוכל, ויתחייב כמו כן שיזהר במצוה קלה כבמצוה חמורה, שאינו יודע

ערך שכר המצוה אי זו מצוה שכרה מרובה ואי זהו מצוה שכרה קל, והוא שדרשו רז"ל הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, ולפיכך יש לו להזהר שלא ישקול המצות לפי הבא במחשבתו, לומר אניח מצוה זו מפני זו, שהרי דרכי המצות בידיעת השכר שלהם נבצרים הם ונשגבים מדעת הבריות ושכלנו יקצר להשיגם ואין אתנו יודע אותם, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי ה':ו') אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע, וכן ראוי לו להשתעשע בהם ושיעשה אותו בשמחה, הוא שאמר דוד עליו השלום (תהילים קי"ט:י"ד) בדרך עדותיך ששתי כעל כל הון בחקותיך אשתעשע לא אשכח דבריך.

פסוק יב

בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזנך אל יליזו מעיניך שמרם בתוך לבבך כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (משלי ד, כ)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכאן (משלי ד) שיקשיב האדם לדברי תורה ושיטה אזנו מלשמוע שאר הדברים זולתם, זה לשון הט אזנך, וכן הזכיר במקום אחר (שם ב) תטה לבך לתבונה, יזהיר עליו שיטה לבבו ויפנה מחשבתו משאר עסקים לצורך התבונה, כלומר להתבונן בתבונה, וקרא המצות דברים ו':כ"ד אמרים, והזהיר על שכחת המקרה ועל שכחת העיקר, אל יליזו מעיניך זהו שכחת המקרה, יאמר אל יליזו אותם עסקים וטרדות מעיניך, והכוונה שנשים לב עליהם ונזכרם תמיד כענין (שמות י"ג:ט') ולזכרון בין עיניך, כדי שלא נשכחם בסבת שום מקרה שיגיע לנו, שמרם בתוך לבבך זהו שכחת העיקר, כי הדבר הצפון בתוך לבו של אדם והוא שומרו תמיד לא ישכחנו לעולם, כן יתחייב האדם שישמור בתוך לבבו המצות כלן שלא תתפשט מדת השכחה בעיקר שום מצוה עד שיחשוב שלא נתנה מעולם, ונתן טעם למה, כי חיים הם למוצאיהם, כי התורה והמצוה הם חיים לנפש ורפואה לגוף, כי חיים הם למוצאיהם זהו חיי הנפש, וכן הזכיר למעלה (משלי ג':כ"ב) ויהיו חיים לנפשך וחן לגרגרותיך, ובאור לגרגרותיך כשאתה מקיים הדברים שתוציא מפיך אז יעלה לך חן, כענין שאמרו נאה דורש ונאה מקיים, ואמר עוד (שם ד) נצרה כי היא חייך. ולפי שהתורה שלנו פירות החכמה העליונה שכתוב בה (קהלת ז':י"ב) החכמה תחיה בעליה, לכך הזכיר בה כי חיים הם הענף נמשך מן השרש והמעין מן המקור הנקרא מקור מים חיים, כמו שאמר הנביא בתוכחתו (ירמיהו ב':י"ג) אותי עזבו מקור מים חיים, וכתיב (שם י) הוא אלהים חיים, והדבקים בו נקראים חיים כענין שכתוב (דברים ד':ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום. והוסיף לבאר למוצאיהם, כלומר למי הם חיים לאותם המוצאים אותם, ובא לרמוז בלשון

זה שאין הכל מוצאין אותן, ולמה אין מוצאין אותן לפי שאינם מחפשין אחריהם, ואלו היו מחפשים הן מוצאין כענין שכתוב (משלי ב':ד'-ה') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' וגו'. ודרשו רז"ל, למוצאיהם למוציאיהם בפה. כי מלבד שיתחייב האדם שידע הדברים בלבו עוד יתחייב שיהיו שגורים בפיו ושירגילם בלשונו, ועל שתיהן אמר שלמה ע"ה (שם כב) כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחד על שפתיך. ולכל בשרו מרפא, דרך הרופא הנותן לחולה מין אחד מן הסמים והמסעדים לאכול או אחד מן המשקים לשתות שיועיל לאותו אבר שהחולי בו ושהוא פועל בשבילו ויזיק לאבר אחר, ונמצא שהרפואה אינו שוה ולא שלמה בכל אברי הגוף, ועל כן באר כי יש יתרון גדול לתורה שיהא רפואה שוה בכל הבשר ותועלת לכל האברים כלם מבלי שום נזק לאחד מהם. ולמדך שלמה בכתוב הזה כי יש במעשה המצות תועלת הגוף והנפש. וכן באר לנו משה ע"ה (דברים ו) לטוב לנו כל הימים הוא העוה"ב, לחיותנו כהיום הזה הוא העוה"ז. ועל כן באו מצות התורה קצתם מקובלות וקצתם מושכלות, מקובלות כנגד תועלת הנפש מושכלות כנגד תועלת הגוף, כי יש במעשה המצות תועלת ושכר בסוף, והוא שאמר דוד ע"ה על כלל המצות (תהילים י"ט:י"ב) גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב, ולשון עקב מלשון עֵקֶב כי העקב סוף הגוף, וכן השכר והגמול בא בסוף, כי השכר סוף המעשה. ולשון עקב זה מצאנוהו בין במצות המקובלות הנקראות חקים בין במושכלות הנקראות משפטים, במקובלות הנקראות חקים הוא שאמר דוד ע"ה (שם קיט) נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב, ועוד אמר (שם) הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב, כלומר אצור המדה ההיא לפי שיש לה עקב, והשכר הזה הוא רב טוב הצפון כענין שכתוב (שם לא) מה רב טובך, וזהו לשון עקב רב. במצות המושכלות הנקראות משפטים, זהו שכתוב.

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. כל יעודי הפרשה הזאת יעודים גופניים בתועלת הגוף בעוה"ז שהם הכנה לחיי העוה"ב. ונכלל עוד תועלת במלת עקב כי יעודים גופניים אלו הוא השכר הקל והשפל שיש לאדם, כי כן העקב שפל הגוף, אבל השכר הגדול והעצום שהוא זיו השכינה נכלל במלת והיה שהוא כולל השם המיוחד, וזהו שסיימה פרשה של מעלה היום לעשותם וסמיך ליה והיה עקב, לרמוז כי בעשייתם היום הזה יהיה שכרו זיו השכינה, אבל רצתה התורה לבאר על המורגש ולהאריך בו ולרמוז על המושכל ולקצר בו כי כן המנהג בכל התורה. ודרשו רז"ל בלשון עקב שהוא אזהרה לאדם על המצות שאדם דש בעקביו שלא יקל בהן, לפי שיש בני אדם שאינן חוששין

בקצת מצות שהן קלות בעיניהם ודשין אותן בעקב, וכבר גלו לנו רז"ל כי עונש המצות שאדם מזלזל בהן ודש אותן בעקביו בעוה"ז מקיף אותו ליום הדין, שנאמר (תהילים מ"ט:ו') עון עקבי יסובני. ועוד יכלול עון עקבי יסובני, שבא להזהיר על אותן מצות שהוא חייב לפסוע בהן והן פסיעות של מצוה, כגון ללכת אל בית הכנסת ולבית המדרש ולבקר את החולים וללוות את המתים ולנחם אבלים, כל אלו מצות של פסיעות ושכרן גדול, וכבר אמרו רז"ל שאפילו בשבת מותר לו לרוץ לבית הכנסת שנאמר (הושע י"א:י') אחרי ה' ילכו כאריה ישאג, ואם אינו מקיים מצות של פסיעות אותו עון יסובהו ליום הדין, זהו עון עקבי יסובני. וכן אם פוסע לדבר עברה אותו עון יסבהו ליום הדין כמו כן, שכן מצינו בבתו של ר' חנינא בן תרדיון שנגזר עליה לישב בקובה של זונות בעון שדקדקה בפסיעותיה לפני גדולי רומי, והצדיקה עליה את הדין ואמרה (ירמיהו ל"ב:י"ט) גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, כלומר אפילו בדקדוק פסיעות. הא למדת שהאדם נוטל שכר על פסיעותיו כפי הדרך שהוא הולך בה, זהו והיה עקב תשמעון.

ובמדרש והיה עקב תשמעון אין שכרן של צדיקים אלא בסוף, אבל שכרן של רשעים הוא מיד בעוה"ז שנאמר (דברים ז':י') ומשלם לשונאיו אל פניו, שכרן לפניו, אבל צדיקים שכרן לאחריו שנאמר (תהילים צ"ד:ט"ו) ואחריו כל ישרי לב, הוי אומר והיה עקב תשמעון.

פסוק יד

ברוך תהיה מכל העמים. יותר מכל העמים, כענין שכתוב (דברים כ"ח:א') ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ, כי כשם שהמברך שהזכיר בו וברכך הוא גדול מכל האלהים כן אתה המתברך ממנו תהיה ברוך מכל העמים. או יאמר מכל העמים, מפי כל העמים שכלם יברכוך ויודו על מעלתך.

פסוק טו

והסיר ה' ממך כל חולי. שהוא במנהגו של עולם. **וכל מדוי מצרים**, שהיו חוץ ממנהגו של עולם.

או יאמר, כל חולי הוא הבא מחוץ לגוף מצד השתנות האויר וקלקולו, וכל מדוי מצרים הוא הבא מבפנים מתוך הגוף, וזהו לא ישימם בך.

פסוק טז

ואכלת את כל העמים. תכלה אותן ותאכלם כלחם, כלשון (במדבר י"ד:ט') כי לחמנו הם.

אשר ה' אלהיך נותן לך. דרשו רז"ל, בזמן שמסורין בידך, מכאן למדנו שגזל הגוי אסור בזמן הזה, ואמרו חכמים ז"ל שהוא יותר חמור מגזל ישראל מפני חלול השם, וכבר בארתי זה בפסוק (ויקרא כ"ה:נ') וחשב עם קונהו.

פסוק כ

וגם את הצרעה. דע כי הנסים שני חלקים, נסים נסתרים ונסים מפורסמים, והזכיר המפורסמים בפסוק של מעלה, הוא שאמר המסות הגדולות אשר ראו עיניך והאותות והמופתים, ועתה יזכיר מכת הצרעה שהוא מן הנסים הנסתרים שנראה לעיני רואיהם שהיא באה בדרך הטבע כענין הגשמים, לפי שאין בשניהם שנוי טבעו של עולם אבל הם ענין טבעי, וזהו לשון וגם כלומר וגם בדרך הטבע יושיעך הש"י כנגד אויביך, ולכך לא תערוץ מפניהם, כלומר שאין לירא מהאומות אלא מהשם השוכן בקרבך.

ויש לך להתעורר בלשון ה' אלהיך ובלשון בקרבך. והזכיר בהקב"ה שני שבחים והם גדול ונורא כנגד שני חלקי הנסים, יאמר כי הוא יתעלה בעל הכח והיכולת, גדול בנסים הנסתרים ונורא בנסים המפורסמים, כענין שאמר בנס הים (שמות ט"ו:י"א) נורא תהלות עושה פלא, ולכך הזכיר בסמוך את הגדולות ואת הנוראות האלה, הגדולות על הנסים הנסתרים הנוראות על הנסים המפורסמים. וצרעה הוא מין זבוב ומטיל ארס, ואמרו רז"ל שתי צרעות היו, אחת בימי משה ואחת בימי יהושע, והיתה מכה בפניהם ומסמא עיניהם ולא היו יכולין להלחם ובאין ישראל והורגין אותם. ובמקום אחר דרשו, היתה הצרעה מסמאה עיניהם מלמעלה ומסרסתן מלמטה, הוא שאמר הנביא (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמרי מפניהם ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת. וכן תרגם אונקלוס צרעה ערעיתא, ודרשו רז"ל למה נקרא שמה ערעיתא שעומדת לקראת אדם. תרגום (דברים כה) אשר קרך, דערעך.

פסוק כה

פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך. אמרו רז"ל במסכת ע"ז, פסלו לאלוה לא תחמד, פסלו מאלוה ולקחת לך. והענין כי בלשון פסילים יש בו שני משמעיות, האחד לשון פסל ועבודה זרה ממש והאחד לשון בטול מלשון פסלות, וכן פירש רש"י ז"ל בפירושיו. וכמו כן יש בלשון הכתוב שני משמעיות אחד לאיסור ואחד להתר, אחד לאיסור זהו לא תחמד, ואחד להתר זהו ולקחת לך, שהרי עבודה זרה שבטלה הגוי מותרת.

פסוק כו

ולא תביא תועבה אל ביתך. מכאן למדו חז"ל בדרך אסמכתא שאסור להשכיר ביתו לגוי לבית דירה מפני שהגוי מכניס לתוכו עבודה זרה וישראל זה המשכיר עובר, שהרי

שכירות אינו קונה הקרקע לשוכר, וקרקע לאו של עו"ג הוא אלא של ישראל הוא לפיכך עובר עליו. אבל מצינו קצת מן הגאונים ז"ל שכתבו שאין זה אלא בארץ ישראל לפי ששם עיקר עבודה זרה וכן נראה בירושלמי, וכן דעת רבינו חננאל ז"ל, וכן אנו נוהגין בזה התר עכשיו, אבל הרמב"ן ז"ל כתב, בעל נפש צריך לפרוש מלהשכיר אפילו בארץ ישמעאלים.

שקץ תשקצנו. למדך הכתוב שחייב האדם לשקץ עבודה זרה להזכירו בלשון גנאי, אם היה שמה בית גליא שהוא לשון גובה, קורין אותה בית כריא שהוא לשון עומק ושפלות. וכן אמרו עוד, כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה זרה דשריא, שנאמר (ישעיה מו) כרע בל קרס בנו, וכתיב (שם) כרסו כרעו יחדו לא יכלו מלט משא. וכן בשם מרקוליס היה שמו קלוס אצל עובדיו והוא לשון שבח וכבוד, ורז"ל החליפוהו בשם מרקוליס, ומר לשון תמורה וחליפין, וכן לשון רז"ל במר דשחוטה בחליפי שחוטה, וכן החליפו קלוס בקוליס שהוא לשון לעג וקלון מלשון (תהלים עט) לעג וקלס, כן פירש רבינו תם ז"ל. וכן אמרו עוד לפנים מן הקלקלון אסור, ופירש רש"י ז"ל קלעים שעושין לע"ז ומקריבין לפניה לפנים, ועושין אותן לצניעות וכבוד. ואנו גורסים לפנים מן הקלקלון אסור כדי להזכירה בשם קלון, וכבודם בקלון אמיר. ויש שגורסין מרקלוס, כלומר תמורת קלוס, והוא לעג וא"כ יכלול הכתוב שקץ תשקצנו במעשה וזכירת שמם.

פרק ח

פסוק א

כל המצוה אשר אנכי מצוך היום. סמך כל המצוה לענין ע"ז שהזכיר. כי חרם הוא, ללמדך שכל המשקץ ע"ז כאילו קיים כל המצות. ודרשו רז"ל כל הכופר בע"ז כאילו מודה בכל התורה כלה וכל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כלה.

ובמדרש אלה הדברים רבה, כל המצוה כלה מצוה, עד שתכלה כל המצוה. ובאור זה שאם התחיל במצוה שיגמור אותה. ועוד דרשו כל המצוה אשר אנכי מצוך היום, אם התחלת במצוה גמור אותה, שאינה נקראת אלא על שם הגומרה, שנאמר (יהושע כ״ד:ל״ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם, והלא משה לבדו נתעסק בהם שנאמר (שמות י״ג:י״ט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, אלא לפי שלא הספיק לגמרה וגמרה ישראל נקראת על שמם.

פסוק ב

לדעת את אשר בלבבך. להודיע, וכן (שם לא) לדעת כי אני ה' מקדשכם האמור במצות השבת, והכוונה בשניהם להודיע לאומות, וכדי שיתפרסם כי העבודה עיקר בריאת העולם.

ויתכן לומר במלת וירעיבך שבא ללמד על תכלית המן ומעלתו, שכל האוכלו מבין במושכלות על השלמות ואי אפשר זה אלא אחר הפסק זוהמת המזון הגופני, וכענין שדרשו במשה רבינו ע"ה בפרק קמא דיומא, (שם כד) ויכסהו הענן ששת ימים למה ששת ימים כדי למרק אכילה ושתיה שבמעיו. וכן בכאן וירעיבך כדי שתכלה מהם זוהמת המזון הגופני, והיה המזון חררה שהוציאו ממצרים, ואז יתחדשו גופותם במזון המן שהוא תולדת האור ויהיו ראוים לקבל המושכלות ולהדבק בשכינה.

פסוק ג

ויענך וירעיבך. ויענך בדרך, כענין שכתוב (תהילים ק"ב:כ"ד) ענה בדרך כחי, וירעיבך ממזונות גופניים ששאר האומות אוכלין.

ויאכילך את המן. שהוא לחם שמים לא גופני.

ולא ידעון אבותיך. יתכן לפרש על האבות ממש אברהם יצחק ויעקב, ויאמר הכתוב זכית אתה שנעשו לך נסים מפורסמים מה שלא זכו האבות להן, כי לא היתה השגתם בכח השם המיוחד ממש שבו נעשו נסים מפורסמים ומחודשים ביצירה אלא בכח אל שדי שבו נעשו הנסים הנסתרים שנראה לאדם שהם באין בדרך הטבע, ואמר זה לפי שהמן מן הנסים המפורסמים היה.

לא על הלחם לבדו. על הלחם שהאדם רגיל בו אין חיותו של אדם בו לבדו בלתי הכח המצמיח אותו והוא מזלו וכחו, וכמו שאמרו רז"ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואומר לו גדל, שנאמר (איוב ל"ח:ל"ג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, ואותו כח המצמיח יש לו כח אחר ממונה, ואותו כח אחר יש לו כח גבורה מושל עליו שהוא מעמידו ומקיימו, וכן מכח לכח עד הסבה העליונה שהוא כח הכחות כלן וגבוה על כל גבוהים והוא מקור חיים וחיות כל חי, שהרי ישראל כל ארבעים שנה במדבר לא אכלו לחם וחיו, זהו על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, כלומר על הכח הנגזר מפי עליון, כלשון (אסתר ז':ח') הדבר יצא מפי המלך, שפירושו גזר, וכל הכחות האלו האמצעיים קראם הכתוב מוצא פי ה', כלומר כי הם כלם נגזרים ויוצאים מכחו, ובא הכתוב הזה להודיע שאין עקר החיות במזון הבא מסבה אחר סבה כענין הלחם שאנו אוכלים שהאמצעיים רבו בו, אלא שעיקר החיות במזון הכח המתקרב אל הסבה העליונה, כי כל מה שיתקרב מכחו יתברך ויתמעטו האמצעים הוא עיקר החיות,

וזהו שאמרו רז"ל (שמות כ"ד:י"א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, ר' יוחנן אמר אכילה ודאית שנאמר (משלי ט"ז:ט"ו) באור פני מלך חיים. נתכוין רבי יוחנן לומר כי האור העליון שהוא חיי הנפש ומזונה ותענוגיה היא האכילה הודאית, אבל מזון הגוף הבא מסבה אחר סבה אינה אכילה ודאית. נראה לי כי קרא הכתוב המן מוצא פי ה' כי אע"פ שכל האמצעיים כלן מוצא פי ה' הם וזהו שאמר כל, מ"מ המן היה מוצא פי ה' ממש, ממה שכתוב (שמות ט"ז:ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, והבן זה. ויהיה באור הכתוב, כי על כל מוצא פי ה' שהם האמצעיים כלן, יחיה האדם, אין צריך לומר על מוצא פי ה' שהוא המן, ואין שם רבויי אמצעיים, והוא מוצא פי ה' ממש, וכאשר רמזתי.

פסוק ד

שמלתך לא בלתה מעליך. הנה זה היה נס גדול בשנוי טבעו של עולם, כי הבגדים הם בלין בהתמדת הלבישה בדרך הטבע, וכאן באנשי המדבר נשארו בחדושם תמיד ואין הזמן והזיעה שולטין עליהם לכלותם.

ובמדרש שאל רבי אליעזר את רבי שמעון מהיכן היו ישראל לבושין כל ארבעים שנה, אמר לו ממה שהלבישום מלאכי השרת, שנאמר (יחזקאל ט"ז:י') ואלבישך רקמה, מהו רקמה, רבי סימאי אומר פורפירא, אמר לו ולא היו בלין, אמר ולא קרית מעולם שמלתך לא בלתה מעליך, אמר לו והיו הקטנים גדלים עמהם, אמר צא ולמד מן החומט הזה שלבושו גדל עמו, אמר לו ולא היו צריכין תכבוסת, אמר לו הענן היה שף בהן ומגהצן, אמר לו ולא היו נשרפין, אמר לו צא ולמד מן הסיטין הללו שאינן מתגהצין אלא באור, ולא היו עושין מאכולת, אמר לו במיתתן לא עשו בחייהם לא כל שכן, אמר לו ולא היו מסריחין מריח הזיעה כשלא היו מחליפין בגדיהם, אמר לו הבאר היה מעלה להם מיני דשאים שהיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו והיו מנענעין בהן שנאמר (תהילים כ"ג:ב') בנאות דשא ירביצני וגו', בא שלמה ע"ה ופירש (שיר השירים ד':י"א) וריח שלמותיך כריח לבנון, עד כאן במדרש תהלים במזמור ה' רועי לא אחסר. ופירוש סיטין בגדים, והבגד שיעור זרת נקרא סיט.

ובפרקי ר' אליעזר סיט כפול, ופירושו זרת. ובשם של ע"ב כשהוא רוצה להראות אלהותו ותקפו מושיט ידו בעכו"ם ומעבירם מן העולם, והבן זה.

ורגלך לא בצקה לא נפחה, מלשון בצק, כי כן המנהג בהולכי דרכים שיתנפחו רגליהם. **או** יאמר זה כלפי הלוים שהיו נושאין הארון במדבר על כתפיהם יחפים, ואע"פ שמשפט הכהנים לשאת את הארון והוא דבר מסור להם ולא ללוים, היו הכהנים עכשיו במדבר מועטין עד שנתרבו ונטלו את שלהם.

ודעת אונקלוס בזה שלא נתקלקלו המנעלים שברגליהם.

פסוק ה

ה' **אלהיך מיסרך**. במה שענך והרעיבך, כדי שתראה ותקח מוסר ותגדל נפשך במדת הבטחון שהוא עיקר המצות כלן.

פסוק ז

כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים. בהפך מקום המדבר, וכן ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון, שהם פירות מולידים הדם, ודבש, דבש תמרים. והזכיר בכאן עיקר המזונות כלן, ובשלשה פסוקים אלו הזכיר ששה פעמים ארץ, שני פעמים בפסוק ראשון כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים, וכן בפסוק שני ארץ חטה ושעורה ארץ זית שמן ודבש, וכן בפסוק שלישי ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם ארץ אשר אבניה ברזל וגו', הרי ששה פעמים ארץ בשלשת הפסוקים, ובפסוק רביעי הזכיר הארץ, הוא שאמר ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיה הענין להזכיר ששה פעמים ארץ כנגד ששה אקלימין המתפשטין ממנה והשותים מתמציתה, ועל האקלים השביעי הזכיר ארץ הטובה בלשון ידיעה, וכן דרשו רז"ל שבעה ארצות הן, והכונה להן שבעה אקלימין שהעולם השפל נחלק בהן, ואקלים השביעי הזה שבחו דוד ע"ה ואמר (תהילים מ"ח:ג') יפה נוף משוש כל הארץ, כלומר אקלים יפה, כי פירוש נוף אקלים, מלשון הכתוב ביהושע בענין חלוק הארץ (יהושע י"ז:י"א) שלשת הנפת, ותרגם יונתן תלתא פלכין. ומה שהוא בלשון הגרי אקלים הוא בלשון הקדש נוף, ובכל נוף ונוף יש בו שנוי אויר לפי מזגו ולפי קרבתו לשמש, ומי שנולד בנוף זה ויצא משם ונכנס בנוף אחר יחלה, אבל ירושלים נוף מזוג וטוב וכל הנכנס שם מן הנפת היה חזק ובריא ולא יחלה לעולם, ולכן נקרא משוש כל הארץ.

פסוק ח

ארץ חטה ושעורה. לפי שהארץ מכוונת כנגד העשירית לכך נשתבחה בעשרה דברים, כי התבואה חמשה מינים, ולקח מהם השנים שהם עיקר, והניח שבולת שועל ושיפון וכוסמין שהן בכלל חטה ושעורה, הרי חמשה, וגפן ותאנה ורמון זית ודבש הרי עשרה, וכן נשתבחה בארץ זבת חלב ודבש, כלומר הרצון המשפיע הרחמים והדין, כלשון (בראשית ל"ו:ל"ט) בת מי זהב, והמשכיל יבין.

פסוק ט

ארץ אשר לא במסכנות. הארץ שהיא מלאה כל טוב כגן ה' כארץ מצרים והיא חסרה ממקצת הדברים הנמצאים במקומות זולתם, הנה יושביה אוכלים לחם במסכנות, ולכך ישבח הכתוב הארץ הקדושה שאין בה חסרון שום דבר בעולם, כי לא ימצא שום דבר

למאכלו של אדם בשאר ארצות שלא ימצא בארץ, ויש שימצא בארץ ולא ימצא בשאר ארצות, זהו לא תחסר כל בה.

ואפשר שיכלול עוד ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם שלענין התורה והחכמה דבר הכתוב, שכן היא נמשלת ללחם, שנאמר (משלי ט׳:ה׳) לכו לחמו בלחמי, ולפי שהתורה והחכמה אי אפשר לאדם להשיגם על השלמות אלא עם ההכנות הראויות הצריכות לו ומלבד ההכנות יצטרך שיהיה אויר הארץ זך וטוב כי יועיל הרבה בלמוד, וטוב ההכנות האויר הטוב אשר בארץ על כן יאמר, החכמים שבה לא יאכלו במסכנות לחמה של תורה כי יהיה לבם כפתחו של אולם לטוב ההכנות ורחבה מיני ים לטוב האויר, וכמו שדרשו רז"ל (בראשית ב׳:י״א-י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב, אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, ואמרו אוירא דארץ ישראל מחכים, מה שאין כן בחכמים שבחוצה לארץ שהם חסרי ההכנות והאויר הטוב והם בודאי אוכלי לחם העצבים, אוכלי לחמה של תורה במסכנות, וזהו שאמר במעלות הארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם כיון שתורתן שלמה הוא העושר הקיים והאמתי שנתברכו בו, וברכת ה' היא תעשיר, ולכך אמר לא תחסר כל בה, כי הברכה היא בכל. וטעם אשר אבניה ברזל במקום שתחשוב ששם אבנים שם תמצא הברזל, וכן ההרים שם תמצא הנחשת, וזהו לא תחסר כל בה לפי פשוטו כי העדר הברזל והנחשת חסרון גדול בארץ, לפי שהם תשמישי הכלים שמשתמשין בהם ברוב, אבל הכסף והזהב אינו חסרון גדול בארץ, ועל כן שבח הארץ במה שהוא עיקר התשמיש והם הברזל והנחשת שיהיה העדרם חסרון גדול בארץ ולא שבח אותה בכסף וזהב, וכן הזכיר משה בוזאת הברכה בברכת אשר (דברים ל״ג:כ״ה) ברזל ונחשת מנעלך. ודרשו רז"ל ארץ אשר אבניה ברזל, אל תקרי אבניה אלא בוניה, אלו תלמידי חכמים. כוונו החכמים ז"ל בזה לענין האמונה, ולקחו הפסוק הזה לאסמכתא.

פסוק י

וברכת את ה' אלהיך. על דרך הפשט כשתזכור ימי הרעה שעברו עליך בגלות מצרים והיותכם שם בשעבוד גדול ותזכור ג"כ ענוי המדבר עתה, בבואך בארץ ותאכל ותשבע מפריה ומטובה תברך על זה לשמו של הקב"ה.

ועל דעת רז"ל, וברכת את ה' אלהיך הוא מצות עשה לברך ברכת המזון, והוא כמו (שם כב) ועשית מעקה לגגך, (שם טז) ועשית פסח לה' אלהיך, ובאור על הארץ ועל הארץ.

ויש לך להתעורר כאן כי יש בפסוק זה פתח להבין סוד הברכות ולא תמצא בכל התורה בשום מקום שצוה הקב"ה שנברך לשמו כי אם במקום הזה, ומזה אמר דוד ע"ה (תהלים קמה) ואברכה שמך, ואמר (שם ק) הודו לו ברכו שמו, ורבים כן.

וע"ד הפשט אומר תחלה כי הברכות אינן צורך גבוה אלא צורך הדיוט כי כיון שהוא יתברך מקור הברכה וכל הברכות הן משתלשלות ממנו כל הנמצאים המברכים אותו אין כל ברכותיהם כדאי לו כי הוא הנמצא הקדמון שהמציא הנמצאים כלם ומציאותם אינה אלא מציאותו ומציאותו תספיק בעצמו לא יצטרך לזולתו, וא"כ אם יברכוהו כל היום וכל הלילה מה יתרבה בכך או מה יתנו לו או מה מידם יקח, אין התועלת והרבוי כי אם אלינו, כי כל המברך על מה שנהנה הוא מעיד על ההשגחה שהוא יתעלה הממציא מזון לשפלים כדי שיחיו ובזכותם התבואה והפירות מתברכין ומתרבים, והנהנה ואינו מברך גוזל ממנו ההשגחה ומוסר הנהגת השפלים לכוכבים ומזלות, וזהו שאמר כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה ולכנסת ישראל שנאמר (משלי כ"ח:כ"ד) גוזל אביו ואמו, כלומר גוזל להקב"ה ההשגחה ולכנסת ישראל הפירות, שבעון זה מתמעטין לישראל בסבתו, שהרי כל העולם כולו נדון אחר רובו וכל יחיד ויחיד נדון אחר רובו לכך יש לו להראות את עצמו כאילו כל העולם כולו תלוי עליו.

וע"ד קבלה וברכת את ה', אין הברכה צורך הדיוט בלבד וגם אינה הודאה בלבד אבל הוא לשון תוספת ורבוי מלשון (שמות כ"ג:כ"ה) וברך את לחמך ואת מימיך.

ויש לך להשכיל מאמר רז"ל שאמרו בבבא מציעא פרק המקבל בסופו בענין בעל חוב, (דברים כ"ד:י"ג) ושכב בשלמתו וברכך, מי שצריך ברכה דהיינו הדיוט, יצא הקדש שאינו צריך ברכה, ומקשה שם בגמרא, ולא, והכתיב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, אלא ולך תהיה צדקה יצא הקדש שאינו צריך צדקה שכל הצדקות שלו. ביארו החכמים ז"ל בפירוש כי ההקדש צריך ברכה אבל אינו צריך צדקה, ומפורש אמרו בברכות אמר לו ישמעאל בני ברכני, וכן במסכת שבת אמר הקב"ה למשה היה לך לעזרני, והוא ענין הברכה. והנה כאשר אנו מברכים להקב"ה יש בזה תוספת רוח הקדש, וברכתנו היא סבה שיתברכו כל בריותיו ממנו, ואמרו עוד שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואילו לא היתה הברכה והתפלה כי אם הודאה לבד למה יתאוה לתפלתן של צדיקים המועטין יותר משאר עמים רבים והלא ברב עם הדרת מלך, אבל לשון וברכת ענין תוספת ורבוי, והוא מלשון ברכה הנובעת מן המקור, ולכך אנו מזכירין בתפלתנו תתברך תתרומם, וכן בלשון הקדיש יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא. ועוד מלשון בריכה וכריעה, מי שכל ברך כורע לו, וכן מצינו בספר הבהיר מאי משמע דהאי

ברכה לישנא דבריך הוא, שנאמר (ישעיהו מ"ה:כ"ג) כי לי תכרע כל ברך, מי שכל ברך כורע לו.

פסוק יא

השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו וחקותיו. כבר ידעת כי משה יזכיר בכל משנה תורה ה' אלהיך והוא העולם אשר קדשנו במצותיו בסוד הברכה, והבן זה.

פסוק יד

ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. הגאוה סבה להשכיח העיקר, כי מתוך השפע ורבוי השלוה לבו של אדם מתגאה ויצר הרע מתגרה בו ועושה כל חפציו עיקר וחפצי שמים טפלים, ועל זה הזכיר שלמה ע"ה (קהלת י':ד') אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, קרא מושל לכח גלגל מאדים שהוא נפש הגלגל לפי שהוא ראש ממשלת כל הצרות והמקרים החולפים בעולם, ויצה"ר הנמשך ממנו קראו רוח כי הוא רוח הטומאה, ויאמר הכתוב כי אם ישיאך היצר הזה ויחפוץ להתגבר עליך לא תאבה לו ולא תשמע אליו להניח חפציו של הקב"ה שהוא מקומו של עולם, זהו מקומך אל תנח.

פסוק טז

למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך. כל ענוי המדבר הטורח הגדול שהיה לישראל בו לא היה אלא להביאם לידי נסיון להרגיל טבעם במדת הבטחון ולהכניס בלבם אמונת ה' יתברך עד שיחזור להם רגילות העבודה לטבע, כענין שכתוב (תהילים כ"ה:ה') הדריכני באמתך ולמדני, מלשון (ירמיהו ב':כ"ד) פרא למוד מדבר, וכן (הושע י':י"א) עגלה מלומדה, כי בקש דוד ע"ה שידריכהו הש"י באמתו עד שיחזור לו מעשה עבודתו לטבע גמור, וזהו לשון התורה (דברים י"ד:כ"ג) למען תלמד ליראה את ה' אלהיך, כלומר שתהיה מלומד ותרגיל טבעך בעבודת הש"י עד שלא תצטרך לטרוח עליו, ויהיה מעשה היראה דבר טבעי אצלך לעשותו כשאר הדברים הטבעיים אשר אתה עושה בטבע. ומה שקרא הכתוב אכילת המן ענוי ואמר למען ענותך בא ללמד שכל מי שאין מזון לפניו לזמן מרובה אלא דבר יום ביומו אותה אכילה ענוי היא לו כיון שאינו רואה המזון לפניו, וכן כל מי שאינו רואה מה שאוכל אינו שבע, מכאן לסומין שאוכלין ואינן שבעין, והביאו לראיה (קהלת ו':ט') טוב מראה עינים מהלך נפש, ולפי שלא היו רואין המזון בעיניהם קרא לאותה אכילה ענוי.

פסוק יז

ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי. יאמר אולי יגבה לבך כשתראה שפע הטובה הבאה אליך ותאמר כי זה מצד המזל, ואמרת בלבבך כחי כח מזלי למעלה שתחשוב שיש מזל לישראל ועוצם ידי למטה עשה לי את החיל הזה.

פסוק יח

וזכרת את ה'. שממנו לבדו יגיע אליך כל הטוב כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, כלומר הוא מסר בידך כח המזלות שברא לעשות חיל למטה, והוא השליטך עליהם ואין למזלות ממשלה ושלטון עליך, וכמו שאמרו רז"ל אין מזל לישראל, וזהו שאמר למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך, כי כן הבטיח לאברהם שיהיה כל זרעו למעלה מן המזלות, והוא שדרשו רז"ל (בראשית ט"ו:ה') ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה, אין אומר הבט אלא מלמעלה למטה, מלמד שהגביהו למעלה מן המזלות ואמר לו כה יהיה זרעך.

ולפי זה יהיה ענין הפרשה מדבר בכלל ישראל אע"פ שבא הלשון בלשון יחיד כי כן מנהג הכתובים, וכן התחילה הפרשה בלשון יחיד ולשון רבים, כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות. ואם נאמר שהוא מדבר בפרט לכל אחד ואחד מישראל הן לשעה הן לדורות הבאים, ולזה בא הלשון בלשון יחיד, ויהיה באור הכתוב ואמרת בלבבך כי העושר נגזר מן השמים לכל יחיד ויחיד מישראל, שהרי כשאמרו אין מזל לישראל על הכלל אמרו אבל הפרט לכל יחיד ויחיד יש מזל, וכן אמרו בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא, כחי כח מזל שבגלגל, ועוצם ידי למטה שאני נושא ונותן ומתעסק עשה לי את החיל הזה כי בצרוף שתים אלה יהיה העושר, אל תדמה בנפשך לומר כן אלא וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, כי אותו הכח העליון שיש לך הוא נתנו לך ובו אתה עושה חיל למטה, כי אלמלא כחו יתעלה לא היה בכח המזל ממש כי הוא עליון על כל הכחות כלן, וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי כ"ב:ב') עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה', באר לך כי העושר והריש מקרה ופגישה בסבת חזרת הגלגל, ואין העושר לעשיר בשכלו ועוצם ידו, גם אין העוני לעני בחסרון שכלו וכדי שלא תאמר אם כן שהעושר והריש מקרה ופגישה הנה הכל גזרת הכחות עליונים ואין בזה גזרת השם כלל לא בעשרו של עשיר ולא בעניו של עני, אם כן הענין נמסר לכחות ולמקרים, לכך אמר עושה כלם ה', לבאר כי הכל בגזרת עליון עליהם יבא העושר והעוני הרעות והטוב.

פרק ט

פסוק ג

אש אוכלה. כאש אוכלה, כי ממנהג האש שתכלה הכל במהירות, ולכך אמר והורשתם והאבדתם מהר.

פסוק ה

לא בצדקתך וביושר לבבך וגו' כי ברשעת הגוים האלה. נראה כי אילו היו צדיקים לא היו מגורשים משם וא"כ מה יהיה בשבועת האבות, אבל הענין כי הגוים הרשעים ראויים שיתגרשו משם ואף אם היו צדיקים לא ישארו בארץ, כי הארץ פקדון בידם מזמן הבטחת האבות, והקב"ה יוכל להיטיב עמהם לתת להם ארץ אחרת כי לה' הארץ ומלואה, אבל זאת אי אפשר להם שישארו שם למען הקים את הדבר.

פסוק יא

ויהי מקץ ארבעים יום וגו' נתן ה' אלי. מכאן למדו שביום שנתנו הלוחות בו ביום נעשה העגל, כי כשהזכיר למעלה ויתן ה' אלי לא פירש באיזה יום, על כן חזר ופירש כאן מקץ ארבעים יום. וזהו שאמר ישעיה ע"ה (ישעיהו י"ז:י"א) ביום נטעך תשגשגי, מלשון סיגים, והוא עון העגל, וכן תרגם יונתן באתר דאתקדשתון למהוי עם תמן קלקלתון עובדיכון.

פסוק יז

ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי. כתב הרמב"ן לפרש שירמוז לטובה שעשה עמהם כי סכן בנפשו לשבר לוחות האלהים לטובתם, כמו שאמרו רז"ל מוטב שתדון כפנויה ולא כאשת איש.

פסוק יח

ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום. טעם ואתנפל שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל תכסיס התפלה שתקנו לנו בשלשה ענינים, והם ישיבה עמידה נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה הוא שכתוב ואשב בהר וגו', עמידה הוא שכתוב ואנכי עמדתי בהר, נפילה הוא שכתוב ואתנפל לפני ה'.

ובמדרש תהלים בפסוק (תהילים צ':א') תפלה למשה, רבי ברכיה אומר לא הניח משה זוית ברקיע שלא התפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה'.

וע"ד הקבלה ואתנפל לפני ה', שתי תפלות היו, יאמר כי התפלל לשם המיוחד ארבעים יום וארבעים לילה ולא הזכיר התפלה מה היתה, והלשון שיזכיר על כל חטאתכם אשר חטאתם לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו, יבאר כי מה שעשו העגל וקצצו בו הכעיסו בזה לשם המיוחד, וכשיאמר בסמוך ואתפלל אל ה' ואומר אדני אלהים אל תשחת, התפלל

למדת הדין והזכיר התפלה מה היתה, והיא היא אותה תפלה שהזכיר בכי תשא (שמות ל"ב:י"א) למה ה' יחרה אפך בעמך.

פסוק כ

ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו. ידוע מה שדרשו רז"ל בפסוק זה, השמדה זו כלוי בנים שנאמר (עמוס ב':ט') ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וכיון שהתפלל משה עשה תפלתו מחצה. ומכל מקום פסוק זה הנכתב בתורה לאות ולמופת שאהרן חטא בעגל חטא גדול עד שנענש עליו בכלוי בנים, ובודאי יש לתמוה כי אהרן לשם שמים נתכוון ומחשבתו היתה זכה בעבודת הש"י, והנה הכתוב אמר (שמות ל"ב:כ"א) אשר עשה אהרן, לא יתפוש אותו רק על המעשה לבדו לא על המחשבה, וא"כ למה התאנף בו השם. והתשובה בזה כי הקב"ה מדקדק עם הצדיקים אפילו כחוט השערה, וכן דרשו רז"ל ממה שכתוב (תהילים נ':ג') וסביביו נשערה מאד, ואע"פ שכוונתו היתה לשמים מכל מקום המעשה לאהרן בידים היה חלול השם, ואע"פ שהוא לא חטא בו הנה החטיא את ישראל שלא בכוונה, שהרי על ידו טעו אחריו ונפלו הרבה מישראל, וכן הזכיר לו משה (שמות לב) כי הבאת עליו חטאה גדולה. וראיה גדולה שהוא לא חטא בו כלל ממה שהזכיר משה בתוכחותיו ואמר (דברים ל"ג:ח') תריבהו על מי מריבה, וקראו חסיד (שם) שלא נמצא בו חטא אחר, ושם אכתוב בעה"י.

פסוק כג

ולא האמנתם לו. במצות הלב. **ולא שמעתם בקולו**. במצות המעשה.

ויתכן שירמוז ולא האמנתם לו אל השם המיוחד, ומטעם זה לא אמר בו כמנהג הכתובים בלשון אמונה שהוא נופל בב' כלשון (במדבר כ) יען לא האמנתם בי, וכן (שמות יד) ויאמינו בה' ובמשה עבדו, וכן (דברים א) ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם, ורבים כן, כי אילו אמר בו, לא היה צריך לכתוב ולא שמעתם בקולו, כי באור מלת בו בשמו, וקולו הוא שמו, ולכך הוצרך לומר לו כדי שיזכיר הכתוב שמו הגדול וזכרו. ויהיה שעור הכתוב ותמרו את פי ה' אלהיכם ולא האמנתם לו, הוא ה' אלהיכם, ולא שמעתם בקולו הוא פי ה' אלהיכם, והבן זה.

פסוק כו

אדני ה' אל תשחת עמך ונחלתך. השם הזה אל"ף דל"ת ויו"ד ה"א אחריו כי הוצרך משה בתחנתו למדת הדין, וכן בואתחנן אמר (דברים ג':כ"ד) אתה החלות, וכבר הזכרתי ענינם בפסוק (שמות כ א) וידבר ומשם תבין.

פסוק כט
והם עמך ונחלתך. שהוצאתם בשתי מדות אלה, ואילו לא תסלח להם יאמרו המצריים מבלתי יכולת ה', ויסתפקו בנסים שנעשו למפרע ויתחלל שמך הגדול.

פרק י

פסוק א
בעת ההיא. בסוף ארבעים יום שהזכיר נתרצה לו ואמר פסל לך.
ועשית לך ארון עץ. ואעש ארון תחלה ואח"כ ואפסל שני לוחות אבנים, כדי שיהיה לי מקום מזומן להניח כשארד עם הלוחות, שאם איני עושה ארון תחלה היכן אניחם. וקבלו ז"ל בארון זה שהוא הארון שעשה משה ולא הארון שעשה בצלאל במלאכת המשכן. הארון זה שעשה משה היה לשעה כדי שיהא מזומן לתת הלוחות לתוכו מיד כשירד מן ההר עד שנעשה ארון בצלאל הנעשה לדורות, זה של משה היה יוצא עמהם למלחמה, של בצלאל לא היו מוציאין אותו כלל אלא בימי יהושע בלבד הוא שהוציאוהו על פי הדבור, וכשהוציאוהו מעצמם בימי עלי לקראת פלשתים נענשו עליו ונשבה, ועליו חרדו פלשתים ואמרו (שמואל א ד':ח') מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה, כי לא היתה כזאת תמול שלשום. בארון זה של משה היו מונחין לוחות ושברי לוחות עד שנעשה הארון של בצלאל שנתן בו לוחות אחרונות בלבד, הוא שכתוב (שמות כ"ה:ט"ז) ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך, ומה שאמרו בבבא בתרא פרק קמא אין בארון רק שני לוחות וגו', אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות שברי לוחות שמונחין בארון, זה היה אחר שנבנה ביהמ"ק, שהרי בביהמ"ק לוחות ושברי לוחות מונחין בארון שעשה בצלאל.
וכבר כתבתי בסדר ויהי בשלח שהארון הזה שעשה בצלאל נגנז שם בביהמ"ק עם צנצנת המן ושאר הדברים, ויאשיה המלך צוה לגנזם תחת מחילות ההיכל. והסבה ליאשיהו שגנז הארון יותר משאר כלי הקדש לשני ענינים, האחד לעילוי קדושתו שאין לך מקודש ומעולה בכל הכלים כמוהו, וכשם שהוא קודם לכלן במעשה כך הוא מקודש מכלן, שהוא דוגמא לכסא הכבוד ומעון לשכינה, והשכינה דבקה לעולם עם הארון, ולכך בבית שני לא היה בו ארון, וכשחסר ארון חסרה שכינה, ולפי שהיה יאשיהו יודע שהבית עתיד ליחרב ע"י נבוכדנצר, והנביאים שבימיו מתנבאין וצווחין כן, והיה דבר ברור אצלו שכל הכלים יגלו לבבל, לפיכך חס על כבוד הארון לעלויו ורצה לגנזו. והשני, שראה בארון סימן הנסיעה והוא שהבדים שהאריכו בימי שלמה נתקצרו בימיו וחזרו לאותה מדה שהיו בימי משה, וכשהיו ישראל נכנסין במקדש והיו רואין הפרוכת ושני בדי הארון היו ראשיהן נראין מחוץ לפרוכת כשני דדי אשה שנראין מתחת בגדיה, ועל שני בדין אלו

הזכיר שלמה ע"ה (שיר השירים ד׳:ה׳) שני שדיך כשני עפרים וגו', וכשנתקצרו עתה בימי יאשיהו וחזרו כלפי פנים היו ישראל נכנסין ולא היו רואין אותן יוצאין ובולטין מן הפרוכת כמנהג, לפי שחזרו לאותה מדה שהיו בימי משה, והכיר יאשיהו בזה שהארון מזומן לנסיעה ומתכנס והולך. ועוד ראה כשנכנס חלקיה הכהן לעבוד עבודה בהיכל שמצא שם ספר תורה שהוא מצד הארון ברית ה' שיצא לתוך ההיכל, והכיר בזה שזה אות לגלות ולחורבן ביהמ"ק. וזה שתרגם יונתן (יחזקאל א׳:א׳) ויהי בשלשים שנה, והוה בתלתין שנין בזמן דאשכח חלקיה כהנא רבא ספרא דאורייתא בבי מקדשא בעזרתא תחות אולמא בפלגות ליליא בתר מעלני סהרא בימי יאשיהו בן אמון. ומתוך שראה סימנין אלו ראה לגנזו. והא למדת שעיקר הקדושה לארון זה של בצלאל היה, לא לארון שעשה משה לשעה, ועל ארון זה של בצלאל אמרו רז"ל במסכת עירובין פרק הדר, כל זמן שארון ושכינה שלא במקומן ישראל אסורין בתשמיש המטה. שאם תאמר על ארון שעשה משה שהיה יוצא עמהם במלחמותיהן, היאך אפשר לומר כן, דשבעה חדשים שישב הארון בשדה פלשתים שיהיו ישראל אסורין בתשמיש המטה ונמנעים מפריה ורביה וכן דוד שאמר לאוריה (שמואל ב י״א:ח׳) רד לביתך, אלא על ארון של בצלאל אמרו כן שהוא עיקר הקדושה משא"כ בארון של משה שאין קדושתו כל כך.

פסוק ו

ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה. דרשו רז"ל וכי מבארות בני יעקב נסעו למוסרה, והלא ממוסרה באו לבני יעקן, שנאמר (במדבר לג) ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, ועוד מה שאמר עוד שם מת אהרן ויקבר שם, וכי במוסרה מת אהרן והלא בהר ההר מת, ומצינו שמונה מסעות ממוסרה להר ההר, אבל באור הכתוב שם מת אהרן ויקבר שם, במוסרה עשו ישראל אבל גדול כאלו שם מת אהרן ונקבר שם, וגם זה מן התוכחת, אמר להם לסוף ארבעים שנה כשמת אהרן בהר ההר ונסתלקו ענני כבוד יראתם ממלחמת הכנעני ואמרתם נתנה ראש וגו', וחזרו כלפי מצרים שמונה מסעות, ודרשו רז"ל כי בני לוי נלחמו בהם באותה שעה שאמרו כן והרגו מהן הרבה, ומזה עשו במוסרה אבל גדול.

ומה שנסמכה תוכחה זו לשבירת הלוחות, ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים כשבירת הלוחות. וכן דרשו רז"ל (ישעיה כט) הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו וגו', קשה סילוקן של חכמי ישראל כפלים מחרבן ביהמ"ק, שבכל הקללות שבמשנה תורה לא נאמר בהן אלא הפלאה אחת, שנאמר (דברים כח) והפלא

ה' את מכותך, ובכאן שתי הפלאות, שנאמר (ישעיה כט) הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו וגו'.

פסוק ח

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי. יאמר בעת שעבדו ישראל את העגל הבדיל הקב"ה בני לוי שלא חטאו בו. וכן הזכיר למעלה (דברים ט':כ') ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא. ודרשו רז"ל כי נסמך פסוק זה לחזרת בני יעקן ללמדך שאף בזו עמדו בני לוי באמונתם ולא טעו לחזור כמו ישראל.

לשאת את ארון ברית ה'. אלו הלוים. **לעמוד לפני ה' לשרתו**. אלו הכהנים. וזהו **ולברך בשמו**, שהכהנים היו מברכים לישראל בשמו, כי כן כתיב (במדבר ו) ושמו את שמי.

עד היום הזה. כי היה אלעזר נושא את כפיו במקום אביו, כי כן הזכיר למעלה ויכהן אלעזר בנו תחתיו, והיה ממלא מקומו לכל דבר שבכהונה.

פסוק י

ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום. השוה הכתוב ארבעים יום אחרונים אלו לראשונים, מה הראשונים ברצון אף אחרונים ברצון, מכלל שהאמצעיים בכעס, והוא דבר העגל שהוצרך משה להתפלל בכל אותן ארבעים יום.

פסוק יב

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. יאמר אע"פ שהכעסתם אותו פעמים רבות בחורב ובמדבר, הרי הוא מוחל לכם את הכל ובלבד שתיראו מלפניו מכאן ואילך.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי פסוק זה כלו נמשך עד לטוב לך, יאמר איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצרכו ולא לצרכך, כטעם (איוב ל"ה:ז') אם צדקת מה תתן לו, רק הכל הוא לטוב לך, ואמר הטעם כי לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, וכלם נותנין כבוד לשמו, אינו צריך לך, רק באבותיך חשק ה' ויבחר בזרעם בכם, שאתם מבחר זרעם לא בישמעאל ועשו. וטעם כיום הזה כי כן יהיה בכל זרעם עד כאן.

וידוע מה שדרשו רז"ל מן הכתוב הזה, שחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר מה ה' אלהיך שואל מעמך, אל תקרי מה אלא מאה, כלומר מאה ה' אלהיך שואל מעמך.

ויש בפסוק זה צ"ט אותיות ועם אל"ף שתשים במלת מ"ה ישלמו למאה אותיות ותחזור המלה מאה, כדי לרמוז בדרך אסמכתא שחייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות. וכן יש אסמכתא לזה מפסוק (תהילים קכ"ח:ד') הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', כי ירא ה' יש לו

לברך מנין כ"י כ"ן. עוד (שמואל ב כ"ג:א') נאם הגבר הוקם על, קיים ע"ל ברכות. ואמרו כי דוד ע"ה יסד מאה ברכות, ואח"כ שכחום וחזרו אנשי כנסת הגדולה ויסדום.

פסוק יד

הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. נראה לי בכאן כי אילו רצה הכתוב להגדיל ישראל על כל שאר האומות היה מספיק שיאמר הן לה' אלהיך הארץ וכל אשר בה רק באבותיך חשק, ולא היה צורך להזכיר השמים ושמי השמים. אבל יתכן לומר שבא לרמוז שהעולם השפל הזה עיקר המציאות כלו, ופסוק מלא הוא (בראשית א':ט"ו) יהי מאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ, באר כי הגלגלים עם היותם נבראים עצומים הכוונה בהם לצרכי המין הזה, ואע"פ שחכמי המחקר סותרין זה, אנו אין לנו אלא דרך תורתנו וקבלת רז"ל שאמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. וכן מצינו שהזכיר דוד ע"ה (תהילים קמ"ח:י"ג-י"ד) הודו על ארץ ושמים וירם קרן לעמו, יאמר כי הקב"ה הרים קרן ישראל על הנבראים כלם שבשמים ובארץ, ואמר עוד (שם קג) ברכו ה' מלאכיו וגו' ברכו ה' כל צבאיו וגו' ברכו ה' כל מעשיו, הזכיר העולמות השלשה ממעלה למטה, ועל העולם השפל הזכיר כל מעשיו, כלומר כי הוא כלל כל מעשיו. ואמרו במדרש (יואל ב':י"א) כי רב מאד מחנהו, אלו מלאכי השרת, וכי עצום עושי דברו, אלו ישראל. ועוד יש לנו ראיות ממה ששאלו הפילוסופים, הגלגל למה הוא סובב תמיד באותו סבוב, השיג או לא השיג, אם השיג כבר לשוא סובב, אם לא השיג מה תועלת בסבובו, שאין לומר שיוסיף בהשגתו בכל יום ויום שאם כן היה לו לחדש ולהוסיף בטובות העוה"ז שהוא מתקיים בתנועתו. והשיבו סבת סבובו כדי לקיים העולם השפל, לפי שבתנועתו מצטרפין ארבע יסודות שהם למטה בארץ שאין העולם יכול להתקיים זולתם. הרי שזאת ראיה כי חכמי המחקר מודים שמציאות הגלגלים בשביל האדם, והם האומרים שאין צורך לגלגלים כי אם להנהיג טבע המציאות.

ואם אתה אומר זה אפשר בשבעה כוכבי לכת שהם מנהיגים העולם הזה והם הם שנבראו לכך, אבל שמיני ותשיעי הם עליונים זכים בעצמם, לא נבראו לתשמישו של העוה"ז. תשובתך, כי כל התשע נבראו בשביל העולם הזה וכלן צריכין זה לזה, ותנועת האחד בסבת חברו מן התחתון עד העליון, שהרי כלן זה בתוך זה כגלדי בצלים, וכבר נתבאר בספרי החכמה שהמציאות כלו אחד מהגלגל העליון עד הנקודה הנקראת מרכז העולם או עמוד העולם. וקבלנו מופת לזה במלת אחד, כי אות אל"ף רומז אל הגלגל העליון המקיף הנקרא ערבות שהוא מיוחד מכל הגלגלים כמלך עליהם, אות ח' רמז לשמונה גלגלים שהם מוקפין בתוכו, אות ד' רמז על ד' יסודות שתחתיהם, והכל אחד,

וכשם שהוא אחד כן מנהיגו יתברך אחד, והנה תשעה גלגלים וארבעה יסודות הם י"ג כמספר אחד. ומה שאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים, השמים הן הגלגלים ושמי השמים הן היסודות שהם בכח השמים למטה מהם, כענין הארץ וכל אשר בה, וכן אמר במזמור (תהילים קמ"ח:א') הללו את ה' מן השמים, והזכיר מלאכיו וצבאיו וכוכבי אור, ואח"כ הללוהו שמי השמים. זה דעת הרמב"ן ז"ל בלשון השמים שפירושו הגלגלים והיסודות שתחתיהם.

אבל הרמב"ם ז"ל פירש כי שמי השמים על תשעה הגלגלים, ואמר כי השמים הוא הגלגל המקיף ושמי השמים שהם בתוכו שבהם הכוכבים, ולפי שכל הגלגלים נכללים בשני חלקים אלו, חלק אחד שאין בו כוכבים כלל וחלק שני עם כוכבים, על כן עשה הכתוב בכאן שני חלקים ואמר שמי השמים. וכן במסכת חגיגה חלקים רז"ל לשני חלקום הוא שהזכירו רז"ל שם אמר ריש לקיש שני רקיעין הן, שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. זה דעת הרב ז"ל בספר המורה בלשון השמים ושמי השמים.

ויש לך להתבונן בדבר ר"י האומר שני רקיעין הן, כי כנגדן היו שני גזרי עצים שבמערכה, והוא שאמרו במסכת יומא פרק אמר להם הממונה, מערכה ראשונה קודמת למערכה שניה, שניה קודמת לשני גזרי עצים, שני גזרי עצים קודמין לדשון מזבח הפנימי. מערכה ראשונה ירמוז לכל הבנין, מערכה שניה למציאות המלאכים, שני גזרי עצים ירמוז לכל הגלגלים הנחלקים לשני חלקים אלו שמשם באות הגזרות לעולם השפל, ודשון מזבח הפנימי ירמוז לעולם השפל. ומי יתן והיינו יודעין שאר הענינים שהזכיר בברייתא ההיא איך היה הסדר בהם ומה ענינם ועל מה ירמוז כל אחד ואחד, כי אין לך עבודה קלה בכל העבודות כלן הנעשות בבית המקדש שלא יהיה לה עיקר גדול ושלא יהיה בה רמז וציור לענינים של מעלה ודוגמא להם.

וע"ד הקבלה הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים רק באבותיך חשק ה', ירמוז לנפשות האבות שהן נאצלות מהאבות, ולכך היו מרכבה במותם כאלו הם והם דבר אחד, ומטעם זה הוא החשק והקשור והבחירה בזרעם, וזה מבואר.

פסוק טז

ומלתם את ערלת לבבכם. פחיתות המדות והיצירה מגדר השוייתם יקרא ערלה, כי כל ערלה תוספת חסרון, וכל מי שהוא ערל לב אין בו כח לקבל המושכלות ולהבין דרך האמת.

וערפכם לא תקשו עוד. כמו שהקשיתם עד עתה, שהרי אמר להם (שמות ל"ג:ג') כי עם קשה עורף אתה.

פסוק יז

כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים. המלאכים. **ואדוני האדונים**, הגלגלים שהם אדונים לכל גשם. **האל**, הוא הבורא, והוא **הגדול**, בחסד, **הגבור**, בדין, **והנורא**, ברחמים. ואלה כלל המדות העליונות הנקראות אבות, שעליהן נאמר האבות הן הן המרכבה. וכבר הזכרתי בכי תשא כי משה רבינו ע"ה כלל בשלשה שבחים אלו י"ג מדות שנאמרו לו בסיני.

אשר לא ישא פנים. לצדיק הגמור לרוב צדקותיו שלא יענישנו אפילו על עבירה קלה.

ולא יקח שחד. עבירה בשביל מצוה, שאינו אומר הרי שעשה אלף מצות ועשה עבירה אחת אחסר לו מצוה אחת מפני עבירה שעשה וילך המצוה כנגד העבירה, אלא הוא מענישו על אותה עבירה יחידית ונותן לו שכר על רבוי המצות כלן.

פסוק יח

עושה משפט יתום ואלמנה. אע"פ שהוא נשגב כמו שאמר האל הגדול הגבור והנורא, הוא עושה משפט יתום ואלמנה, והוא שאמרו רז"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו. וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ס"ח:ו') סולו לרוכב בערבות ביה שמו, וסמיך ליה אבי יתומים ודיין אלמנות. וכן אמר ישעיה ע"ה (ישעיהו נ"ז:ט"ו) שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח.

ואוהב גר. וכיון שכן ואהבתם את הגר, וכן כתוב במקום אחר (ויקרא יט) ואהבת לו כמוך.

פסוק כ

את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע. תירא שלא יעבור על מצות לא תעשה, אותו תעבוד במצות עשה, ובו תדבק שלא תפריד מחשבתך ממנו.

וכתב הרמב"ן ז"ל, יתכן באנשי המעלה הזאת אשר להם מעלת הדבקות שתהיה נפשם גם בחייהם בצרור החיים צרורה כי הם בעצמם מעון לשכינה, כאשר רמז בעל ספר הכוזרי עד כאן.

ודרשו רז"ל את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים והמאמר הזה אמרו ר"ע וראוי היה לו לאמרו לפי שהוא מן הנכנסים לפרדס ונכנס בשלום ויצא בשלום, ועליו נאמר (שיר השירים א':ד') משכני אחריך נרוצה.

וע"ד הקבלה כוון בזה החכם על החכמה, דכתיב (איוב כ"ח:כ"ח) (הן) יראת אדני היא חכמה, ולכבוד החכמה ההיא הנעלמת שהחכמים שבארץ מבינים אותה דרש כן, ודבר גדול היה דורש כל אתין שבתורה כי יש בהם סודות נשגבים ורזים עצומים מורים על

נפלאות תמים דעים, וכענין שדרשו (במדבר ז׳:א׳) להקים את המשכן, לרבות משכן אחר שהוקם עמו, (בראשית כ״א:א׳) וה׳ פקד את שרה, לרבות שאר עקרות, מלמד שכל העקרות נפקדו עמה, וכן כיוצא באלו בכל אתין שבתורה שיש בכל אחד מהם ענין מפואר, ומי חכם ויבן אלה נבון וידעם.

ובשמו תשבע. לאחר שיהיו בך כל המדות הללו אז תוכל להשבע בשמו. או יהיה ובשמו תשבע מצות עשה לעתים וזמנים ידועים שיהיה בזה קדוש השם, כענין שמצינו באליהו וחוני המעגל.

וע״ד הקבלה את ה׳ אלהיך תירא, היא היראה מה שאין המחשבה משגת, ואותו תעבוד היא החכמה. וכן מצינו בירושלמי, ואותו תעבוד אותו ואת תורתו. היא התורה שקדמה לעולם אלפים שנה. ובו תדבק, הבינה, כי שם תשובת הנשמות, ובשמו תשבע לשון שבעה.

והנה הכל רמוז בפסוק זה (קהלת ז׳:י״ט) מעשרה שליטים אשר היו בעיר, וכן רמוזים בפסוק (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה׳ הממלכה, באור כי כל בין השמים והארץ כי הוא השלום המכריע, וכן רמוזים עוד כלן בשיר השירים בפסוק (שיר השירים ה׳:ט״ו) שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז, באורו כי שוקיו הם עמודים לשש והרי הם שמונה, יסוד ואל״ף דל״ת, הרי הכל רמוז בפסוק זה, וכן בפרשה (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו, שאמר באין תהומות והרים וארץ, וזה מבואר.

פסוק כא

הוא תהלתך. ע״ד הפשט הוא ראוי שיהיה תהלתך, שלא תהלל לשום כח כי אם לו לבדו יתעלה. או יאמר הכתוב הוא תהלתך והוא אלהיך, הוא תהלתך שיהיה אלהיך.

וע״ד הקבלה הוא תהלתך אלהי ישראל, והוא אלהיך השם המיוחד. וכן גלה לך הכתוב כי ישראל נתונים לשתי מדות אלו, הוא שאמר (דברים כ״ו:י״ט) ולתתך עליון לתהלה ולשם ולתפארת, לתהלה שהוא השם, ולתפארת השם המיוחד, והכוונה לומר כי התהלה שהוא השם בו התפארת, מדת רחמים במדת הדין, וכענין שכתוב (תהלים פט) כי תפארת עוזמו אתה.

והתבונן בדבר הנביא שאמר (ישעיהו מ״ח:ט׳) למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך, באור הכתוב אראה לך החוטם שהוא סימן הרצוי, והוא כאילו אמר אקבל ריח הקרבנות, וכענין שנאמר (דברים ל״ג:י׳) ישימו קטורה באפך, כי הקטרת למדת הדין הנקראת תהלה, והזכיר הלשון הזה בהפך מן הקץ בריח שהוא דוחק חוטמו

בידו, והוא סימן הרחוק כענין (ויקרא כ"ו:ל"א) ולא אריח בריח ניחוחכם. וכתיב אחריו (ישעיהו מ"ח:י-י"א) למעני למעני אעשה כי איך יחל, כלומר אם אכריתך יחל שמי, והוא כענין שאמר יהושע (יהושע ז':ט') והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול.

פסוק כב

בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. יאמר מן הגדולות והנוראות שעשה עמך שתתחייב מזה לאהבה אותו כי יורדי מצרים לא היו רק שבעים ועתה אתם ככוכבי השמים, ולכך סמך לו ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו. ומה שהזכיר כאן בשבעים וכן במקום שמנאם (בראשית מ"ו:כ"ז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, ולא מצאנו אלא שבעים חסר אחד, כבר דרשו רז"ל זו יוכבד שנולדה בין החומות, ויש אומרים זו סרח בת אשר שהשלימה מנינם, שנאמר (שמואל ב כ':י"ט) אנכי שלומי אמוני ישראל, אנכי השלמתי מנינם של ישראל. אבל ראיתי בפסיקתא, זה הקב"ה שהשלים מנינם שנאמר (בראשית מ"ו:ד') אנכי ארד עמך מצרימה, הקב"ה נכנס עמהם בכבודו, מאי טעמא, דכתיב הוא תהלתך והוא אלהיך וסמיך ליה בשבעים נפש, ללמדך שהקב"ה נכנס במנין השבעים. ולפי מה שדרשו בפסוק (שמות י"ב:ל"ז) כשש מאות אלף רגלי, שהיו חסר חד, שהקב"ה נכנס עמהם והשלימן לשישים רבוא. ואם כן הרי שמצינו שהקב"ה השלים מנינם בין בעליה בין בירידה, בירידה לשבעים, בעליה לששים רבוא, וזהו שנאמר ליעקב (בראשית מ"ו:ד') אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה.

פרק יא

פסוק ב

וידעתם היום כל לא את בניכם אשר לא ידעו וגו'. יאמר הכתוב הנוראות האלה שאני מספר אותן אינן לעתיד שיראום בניכם, כי אתם בעצמכם ראיתם אותם בעיניכם, והנה הכל נמשך לפסוק כי עיניכם הרואות, כלומר אתם עדים בדבר זה. והזכיר להם הנסים המפורסמים שהם נסי מצרים, הוא שאמר ואת אותותיו ואת מעשיו אשר עשה בתוך מצרים לפרעה וגו', וענין קריעת ים סוף הוא שאמרו אשר הציף את מי ים סוף וגו', וענין המן הוא שאמר ואשר עשה לכם במדבר. ומה שלא הזכיר ירידת המן בפירוש, כדי שיכלול בזה נסי השלו והבאר. והזכיר פתיחת הארץ הוא שאמר ואשר עשה לדתן ולאבירם, והיה לו לומר ואשר עשה לקרח כי הוא היה ראש המחלוקת, אבל לא הזכירו משה דרך ענוה כי נתבייש מחטא האיש ההוא הקרוב לו, או שרצה להזכיר את אלו לפי שהעיזו פניהם יותר מכלן ויצאו נצבים והיו מחרפים ומגדפים, כמו שהזכירו ז"ל.

וכבר ידעת כי הנסים הנסתרים הם מכח אל שדי שהיא השגת האבות, הוא השם הנכבד שכתוב בו (דברים כ"ח:נ"ח) ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך, והמפורסמים הם מכח השם המיוחד השם הגדול, הוא השגת משה ע"ה, ועל כן תמצא בראש הפרשה ביעודי הגוף שכלם נסים נסתרים שהזכיר שם ה' אלהיך כמשפטו בכל משנה תורה, הוא שאמר (שם ז) ושמר ה' אלהיך לך וגו', אבל כאן שהזכיר הנסים המפורסמים והזכיר השם הגדול הוא שאמר כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה, והבן זה.

את גדלו את ידו החזקה וזרועו הנטויה. ידוע לכל משכיל שאין לשון יד וזרוע נופלים בהקב"ה אבל הם ענינים למעלה נמשלים ביד וזרוע ואותן ענינים הם כחות ומדות, ולא תבין שיהיו שניהם נאמרים על כח אחד, אלא כל אחד ואחד כח בפני עצמו, כי כן הן באדם, אין היד והזרוע נאמרים על אבר אחד לבדו כי כל אחד אבר בפני עצמו, כי מה שנקרא יד הוא פסת היד שבה חמש אצבעות ועד הפרק השלישי שבו גמר פסת היד נקראת יד, ומשם ואילך עד העציל שהוא נקרא מרפק ובלעז קובדי"ר נקרא קנה כי הוא הקנה המחובר עם פסת היד, ומן העציל ולמעלה נקרא זרוע והוא מקום הנחת תפילין שהוא גבהו של יד והוא כנגד הלב, ועל זה אמרו במסכת מנחות חביבין ישראל לפני המקום יתברך שנתן להם תפילין בזרועותיהן ותפילין בראשיהן. וראיה לזה שנקרא זרוע מה שאחר העציל, הוא מה שאמר איוב (איוב ל"א:כ"ב) כתפי משכמה תפול ואזרועי מקנה תשבר, התחיל מן הכתף שהוא למעלה ואח"כ זרוע, ואמר מקנה שהוא המחובר עם פסת היד, וכן שנינו במסכת אהלות ששם מונה רמ"ח אברים שבאדם, ואומר שם שלשים בפסת היד, ששה בכל אצבע ואצבע שנים בקנה שנים במרפק, ואחד בזרוע, וארבע בכתף. וזו ראיה שהמחובר עם פסת היד נקרא קנה, ולשון עציל נקרא בלשון ברייתא ולשון מרפק בלשון משנה, ואציל בלשון מקרא שכן כתוב (יחזקאל י"ג:י"ח) על כל אצילי ידי, ותרגם יונתן על כל מרפקי ידוי. ובמסכת סופרים אמרו, לא יתן אדם ספר תורה על ארכובתיו ויתן שני אציליו עליו מפני שנוהג בו מנהג בזיון. ואחר שנתבאר ההפרש הזה שיש בין יד לזרוע נאמר כי דבר ידוע הוא שהזרוע גדול מן היד ואין כח היד אלא בכח הזרוע.

ומעתה יתבאר לך כל מקום שנאמר בתורה יד וזרוע בהקב"ה שהכל נאמר על מדת הדין, אבל יש ויש בחלקי הדין דין חמור מחברו ודין קל מחברו זה למעלה מזה וזה למטה מזה, כשם שיש בגווני היין או הדם מראה אדום זה למעלה מזה וזה למטה מזה, וכן בכאן, כי היד מדת הדין רפה ואין הכח הרפה אלא מכח הקשה וכמו שרמזתי בשתי

ההי"ן של (שמות ט"ו:י"א) מי כמוכה, וזהו (ישעיהו נ"ג:א') וזרוע ה' על מי נגלתה, וזהו (תהילים מ"ד:ד') כי ימינך וזרועך, וכבר רמזתי מזה בפסוק (שמות י"ד:ל"א) וירא ישראל את היד הגדולה.

מה שהזכיר כאן את גדלו ואחר כך אמר את ידו החזקה וזרועו הנטויה, הוא כמו (דברים ה':כ"א) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כי ידו החזקה וזרועו הנטויה הוא כבודו שהיא מדת הדין רפה מקבלת מן הזרוע, נרשם בו השם המיוחד להורות כי הרחמים בו, כענין שכתוב (ישעיה כו) כי ביה ה'. וכן תמצא בתפלתו של שלמה ע"ה שאמר (מלכים א ח':מ"ב) כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה וזרועך הנטויה, הזכיר תחלה מדת רחמים ואחר כך מדת הדין שבה הרחמים, וזה מבואר.

פסוק י

לא כארץ מצרים היא. שהיא תלויה בהשקאה כמו שאמר והשקית ברגליך כגן הירק, אין הארץ בענין זה תלויה בעמל האדם, אלא למטר השמים תשתה מים, ועל כן תצטרכו לקיום התורה, שאם אתם מקיימין התורה והמצות השמים יתנו טלם והארץ תתן יבולה, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה, כמו שאומר בפרשה הסמוכה לזו. ואע"פ שאילו היתה ארץ משקה כארץ מצרים היה נקל אצל הש"י להוביש להם המים ולהחריב הנהרות אם לא היו מקיימין התורה, כבר כתב בזה הרמב"ן ז"ל כי הפרשה הזאת תזהיר כמנהגו של עולם, והארץ מצד שהיא הרים ובקעות תאבד מהרה יותר משאר ארצות כשלא ישלח שם מטרות עזו, כי החולה צריך זכות ותפלה שירפאהו יותר מן הבריא שלא יבוא עליו החולי.

פסוק יב

ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד. ע"ד הפשט עיקר השגחתו בארץ ההיא, כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עקר הדרישה וההשגחה שם ומשם מתפשטת לשאר הארצות, כענין הלב באדם שהוא נתון באמצע הגוף שהוא עקר החיות ומשם החיות מתפשט לשאר האברים. ובא הכתוב ללמדנו שאין ארץ ישראל נתונה תחת ממשלת הכוכבים והמזלות כשאר הארצות, ואינה נמסרת לדרישת אלהי מעלה כשאר האקלימין, אבל הקב"ה בעצמו ובכבודו דורש אותה תמיד, לא מנה עליה משאר הכחות שוטר ומושל, וזהו שאמר דוד ע"ה על ארץ ישראל (תהילים פ"ז:ז') כל מעיני בך, באורו עקר השגחתי ועיוני אינו אלא בך, כי משם יתפשט לשאר העולם.

וע"ד הקבלה ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד זו ביהמ"ק של מעלה שעליו אמר הכתוב (ישעיהו ס"ו:א') והארץ הדום רגלי, כי רגלי האדם סופו, ועל כן הזכיר בה ה' אלהיך, ומזה נקרא ביהמ"ק של מטה (שם סד) בית קדשנו ותפארתנו, כלומר ביתו של

קדשנו ותפארתנו, כי קדשנו הוא הכבוד, וזהו סוד הכתוב (תהילים צ"ו:ו') עוז ותפארת במקדשו.

ויש לך להשכיל מה שהזכיר בפסוק של מעלה והארץ אשר אתם עוברים שמה היא הארץ הגופנית שבה ביהמ"ק של מטה, וזהו שהזכיר בה הרים וגבעות, למטר השמים תשתה מים, באר לך כי הארץ ההיא למטר השמים תשתה מים, אבל זאת בשמים, והיא העשירית, וזהו לשון תמי"ד, כלומר מדת יו"ד, ומזה נשתבחה הארץ ההיא בעשרה דברים (דברים ח':ח') ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, שהן שבעה המינין, ושבולת שועל ושיפון וכוסמין, הרי עשרה, והכל רמז אל הארץ הנזכרת בפרשת בראשית.

מרשית השנה. חסר אל"ף, ויהיה הרמז לחדש תשרי שהוא ראש השנה לבריאתו של עולם, ודרשו רז"ל, מראש השנה נדון מה יהא בסופה.

פסוק יג

ולעבדו בכל לבבכם. דרשו רבותינו ז"ל איזוהי עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה, וכן אמרו רז"ל בברכות, עבודה זו תפלה, שכן נאמר בדניאל (דניאל ו':י"ז) אלהך די אנת פלח ליה וגו', וכי יש פלחן בבבל אלא על שם שהיה מתפלל, שנאמר (שם) וכוין פתיחן ליה, וכן דוד ע"ה הוא אומר (תהילים קמ"א:ב') תכון תפלתי קטורת לפניך. ואמרו רז"ל תפלות כנגד תמידין תקנום.

וצריך אתה לדעת כי כח התפלה גדול אפילו לשנות הטבע ולהנצל מן הסכנה ולבטל הנגזר. לשנות הטבע, מיצחק, שנאמר (בראשית כ"ה:כ"א) ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו, ודרשו רז"ל מפני מה נתעקרו האמהות, מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, בארו לנו בכאן כי לא בא העקרות לאמהות אלא מפני התפלה, וכשהתפללו בזה נשתנה בהן הטבע. להנצל מן הסכנה ממה שכתוב (תהילים ק"ז:כ"ה-כ"ו) יורדי הים באניות וגו', ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו, יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג, ויצעקו אל ה' בצר להם, וכתיב בתריה יקם סערה לדממה ויחשו גליהם, ומכאן שהתפלה מגינה על הסכנה. לבטל הנגזר, מחזקיה שהוסיף לו הקב"ה חמש עשרה שנה בכח התפלה, שנאמר (ישעיהו ל"ח:ה') שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, ומלת יוסיף לאות שהיה זמנו קצוב ונגזר והועילה לו תפלתו לבטל הנגזר. ואפילו מה שגזר עליו הש"י אפשר לו להתבטל בכח התפלה, שכן אמר לו חזקיה לישעיה בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר (איוב י"ג:ט"ו) הן יקטלני

לו איחל. הודיענו בכאן שהתפלה למעלה מן הנבואה, כלומר מן המקום שמשם תוצאות הנבואה לנביאים. וכן תצטרך לדעת כי מימות משה עד אנשי כנסת הגדולה היתה התפלה בישראל בלתי מסודרת בתקון שוה לכלן, אבל היה כל אחד מתפלל ועושה מליצה לעצמו כפי ידיעתו וחכמתו, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו תפלה זו של י"ח כדי שתהיה מסודרת בפי הכל, ולכך תקנוה בלשון פשוט מובן כדי שלא יתבלבלו הרעיונים בהבנת הלשון, ושיהיו כל ישראל שוין בה בין חכמים בין טפשים. אמנם תקנו אותה בכוונה גדולה ובהשגחה יתרה, במה שהיא מסודרת שלש ברכות של שבח לפני התפלה, והן אבות וגבורות וקדושת השם, ושלש לאחריה והן עבודה והודאה וברכת כהנים, וסדרו לנו באמצע י"ב ברכות שהן כלל כל צרכי האדם, וכל זה לא היה במקרה כי אם בעיון גדול מוכרח ומוצרך. ואם תשתכל בשם הגדול המיוחד המתחלק לי"ב צרופין, והסימן בו ז"ה שמי לעלם, תמצא שלשה שמות ראשונים כנגד אבות וגבורות וקדושת השם, שלשה שמות אחרונים כנגד עבודה והודאה וברכת כהנים, ששה שמות האמצעים כנגד שש ברכות, שהן אתה חונן, השיבנו, סלח לנו, גאולה, רפואה, ופרנסה. ויש לך להוסיף פנים ואחור בששה הנשארים, שהם קבוץ גליות, משפט, על הצדיקים, בנין, מלכות, תפלה. וברכת המינין אין בשם הזה כנגדו, כי היא כנגד מדת הדין, ואל הכבוד הרעים שהוא במזמור (תהילים כ"ט:א') הבו לה' בני אלים, מוסף על י"ח אזכרות שבו, ותקנו אותה כדי שתהיה מדת הדין מתוחה כנגדה וכנגד האויבים, ונכלל עוד בזה הכנעת יצר הרע שבאדם שהוא מכלל האויבים והוא מחלק מדת הדין.

ואתה הבן זה המעט וראה איך עשו זה החכמים ז"ל בכוונה שש ברכות לצרכי בני אדם ושש לחזרת עטרה ליושנה ומלכות בית דוד למקומה ועם ברכת המינין הם י"ג, וזה כנגד י"ג מדות, לרמוז שכל טוב העולם ומלואו בין בצרכי בני האדם בין בתקון העולם במלכות שדי הכל משתלשל מן המדות, ועליך שתתפלל לעלת העילות יתברך המשפיע כחו במדות כענין שכתוב (דברים ד':ז') אשר לו אלהים קרובים אליו, יאמר כי אין שום עם שיהיו המדות קרובות אליו כמוהו, ואימתי, בכל קראנו אליו, לעלת העלות יתעלה, ואמר אליו למעט המדות, וכבר הזכרתי זה.

פסוק יד

ונתתי מטר ארצכם בעתו. בשעות הראויות לזרוע ושתמצאו בהם נחת רוח, וכן דרשו רז"ל ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, בזמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה עושה פירות. דבר אחר בעתם, בלילי רביעיות ובלילי שבתות, בימי רבי שמעון בן שטח היו יורדין בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד

שנעשין חטין ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצרו מהן חכמים דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם, שנאמר (ירמיהו ה':כ"ה) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם, שכך מצינו בימי הורדוס שבזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש אין הגשמים יורדין להם אלא בלילות, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה והיו משכימים ויוצאים למלאכתם, להודיע שמלאכת שמים בידיהם.

יורה ומלקוש. יורה הוא המטר היורד לאחר הזריעה ברביעה ראשונה שמרוה את הארץ ואת הזרעים, או הוא מלשון הוראה שמורה את הבריות לאסוף פירותיהן ולהטיח גגותיהן, או על שם שהוא מורה על שנה טובה. ומלקוש הוא המטר היורד באחרונה סמוך לקציר, ונקרא מלקוש על שם שיורד על המלילות ועל הקשין, והוא המטר המאוחר, וכן תרגום (בראשית ל':מ"ב) העטופים, לקשיא, או נקרא כן על שם שהוא מל קשיותן של ישראל כך דרשו רז"ל, והענין, כשמתאחר מתפללין עליו וחוזרין בתשובה.

ואספת דגנך ותירושך. דרשו רז"ל והלא כתיב (יהושע א':ח') לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, אלא נהוג בהם מנהג דרך ארץ, עתים לזה ועתים לזה, טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך.

פסוק טו

ונתתי עשב בשדך. יחס נתינת העשב לעצמו יתעלה, כנגד דעות החושבים כי העולם נמסר אל העליונים ואל הכחות המצמיחים, ולכך באה התורה לרפוא מחלת אמונתם, להודיע כי הוא יתעלה המצמיח והנותן עשב, כענין שנאמר (תהילים ק"ד:י"ד) מצמיח חציר לבהמה, ולכך אמר ונתתי עשב, כלשון שאמר ונתתי מטר ארצכם, כי כשם שהוא הממטיר כך הוא הנותן עשב, ופסוק אחד כלל שניהם, הוא שכתוב (זכריה י':א') ומטר גשם יתן להם לאיש עשב בשדה.

ואכלת ושבעת. יחזור אל דגנך תירושך ויצהרך. או יהיה באורו, ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת, כשיהיה רב העשב בשדה והמרעה טוב אז ואכלת ושבעת, כי הוא סימן השובע במזונות בני האדם. ודרשו רז"ל, ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת, מכאן שאסור לו לאכול עד שיתן מאכל לבהמתו.

פסוק טז

השמרו לכם פן יפתה לבבכם. מתוך השלוה והעושר שיהיה לכם בארץ, שלא תסורו מן הדרך ותדבקו בעבודה זרה ח"ו וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר. והזכיר זה מפני שעובדי עבודה זרה יחשבו כי בעבודתם יבא המטר ויצליחו כל גדולי הארץ, על כן הודיע בכאן כי השמים יהיו נעצרים בעבדם עבודה זרה ולא יהיה מטר כלל. וכן הזכיר ישעיה ע"ה (ישעיהו ל':כ"ב) וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפודת

מסכת זהבך תזרם כמו דוה צא תאמר לו, וסמיך ליה ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה וגו' והיה דשן ושמן וגו', בא לבאר שאין שאר הכחות העליונים ממטירים ולא יש בהבלי הגוים מגשימים, כי אם ה' אלהינו לבדו הוא הממטיר ונקוה לו.

פסוק יז

ועצר את השמים ולא יהיה מטר. זהו שהזכיר למעלה למטר השמים תשתה מים, כי לכך לא נתן לך ארץ משקה כארץ מצרים כדי שלא תהיה ההשקאה בידך והייו תמיד עיניך נשואות אליו למפתח גשמים שבידו.

ודע כי נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במסכת תענית פרק קמא המטר מאין בא, ר"א אומר כל העולם כולו ממי אוקיאנוס הוא שותה, שנאמר (בראשית ב':ו') ואד יעלה מן הארץ והשקה, רבי יהושע אומר ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים. וכל אחד ואחד יש לו ראיות חזקות, ר"א יש לו ראיה ממה שכתוב (תהילים ל"ג:ז') כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות, מי גרם לאוצרות שימלאו, תהומות, וזו ראיה שהמטר ממי אוקיאנוס, ומה שמי אוקיאנוס מלוחין ומי המטר מתוקין, מתמתקין בעבים. ור' יהושע יש לו ראיה ממה שכתוב (שם קד) משקה הרים מעליותיו, ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה, דתניא מים העליונים במאמר הן תלוין ופירותיהן מי גשמים שנאמר (שם) מפרי מעשיך וגו'. דברי החכמים האלה דברי אלהים חיים הן, ואפשר להיות כי נאמנו דברי שניהם, כי לפעמים המטר יורד מן השמים כלומר ממים העליונים, ולפעמים ממי אוקיאנוס שהן מים תחתונים, ואותו שהוא ממי אוקיאנוס אינו נקרא מטר אלא גשם, מלשון גשמות ודבר גופני, ואותו שהוא ממים העליונים נקרא בשם שניהם בלשון מטר ובלשון גשם, נקרא בלשון גשם (ישעיהו נ"ה:י') כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, ונקרא בלשון מטר, למטר השמים תשתה מים, (דברים כ"ח:י"ב) את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר. ומצינו בפרשת המבול שתי לשונות, מטר וגשם, שנאמר (בראשית ז':ד') אנכי ממטיר על הארץ, וכתיב (שם) ויהי הגשם על הארץ, לפי ששם נבקעו כל מעינות תהום רבה, תהום עליון ותהום תחתון.

ומצאתי בפרקי רבי אליעזר פרק ה' סיוע לדברי אלה, הוא שאמר שם העבים שואבין מן התהומות שנאמר (תהילים קל"ה:ז') מעלה נשיאים מקצה הארץ, ובכל מקום שמפקיד להם המלך הם מגשימים, ומיד הארץ היא מעוברת וצומחת כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות, אבל כשירצה הקב"ה לברך צמח האדמה המטר בא מן השמים שהם

מים זכרים, ומיד הארץ מעוברת ומצמחת זרע של ברכה. שנאמר (דברים כ"ח:י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים, עד כאן.

ויש לך להתעורר בשם מטר שהוא מיוחס לשמים ברוב המקומות שבתורה, כי יש הפרש גדול בין המלות ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה וחכמה מפוארה, ותן אל לבך מהו, (איוב ל"ז:ו') וגשם מטר, כי לשלג שתחת כסא הכבוד אמר שיחזור ארץ, ולגשם שהוא הגוף שיחזור מטר, וכבר אמרו רז"ל הפך בשרו ללפידי אש, וזהו (תהילים קל"ה:ז') ברקים למטר עשה, כי לפי פשוטו של כתוב יתחייב שיהיו ברקים נראין עם המטר לעולם, ואינו כן.

ואבדתם מהרה. אם ח"ו תעבדו עבודה זרה תהיו גולין מעל הארץ הטובה לפי שהארץ אינה סובלת עוברי עבירה, וכן אמר הכתוב (ישעיהו י"ג:ט') וחטאיה ישמיד ממנה. ומשלו רז"ל משל למה הדבר דומה, לאדם שהוא מוליך בנו לבית המשתה והיה מזהירו שלא יאכל יותר מדאי כדי שיבא נקי לביתו, לא השגיח הבן ואכל ושתה יותר מדאי, הקיא וטנף כל בני המשתה, מה עשו בני המשתה נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו אחרי פלטרין.

פסוק יח

ושמתם את דברי אלה. דרשו רז"ל אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות, הניחו תפילין עשו מזוזות, כדי שלא יהיו חדשים עליכם כשתחזרו, וכן הוא אומר (ירמיהו ל"א:כ"א) הציבי לך ציונים. הכונה בזה לומר כי אע"פ שאנו עושין המצות בחוצה לארץ והם חובת הגוף לעשותם בכל מקום, למדונו החכמים ז"ל שאין עקר עשייתן אלא בארץ הקדושה.

פסוק יט

ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. משעה שהבן יודע לדבר למדהו תורה צוה לנו משה או פסוק של שמע.

פסוק כא

לתת להם כימי השמים על הארץ. למדך הכתוב כי ארץ ישראל נתונה לישראל לעולם כימי השמים על הארץ שהם לעולם, ואם יגלו ממנה עתידין לחזור לתוכה, שאין אומה ולשון מושיבין אותה ומחזיקין בה כי אם ישראל.

ויתכן עוד לומר שיהיה הבטחה לעתיד לבא כי בזכות התורה יאריכו ימים ויחיו חיים ארוכים ארבע מאות וחמש מאות שנה, זהו שאמר כימי השמים על הארץ, שהרי ת"ק שנה מן השמים לארץ, וכן התנבא ישעיה ע"ה לעתיד ואמר (ישעיהו ס"ה:כ"ב) כימי העץ ימי עמי, כאותו זמן של אדם הראשון שאכל מן העץ והיו ימי האדם וחייהם ארוכין, כן יהיו ימי עמי לעתיד, וזה יהיה כשתחזור השכינה שהיא ה"א אחרונה שבשם, לפי

שבעוה"ז אין בית דין של מעלה מענישין עד עשרים שנה, ולעתיד כשתחזור הה"א לא יהיו מענישים עד מאה שהוא חמשה פעמים עשרים, שכן כתוב (ישעיהו ס"ה:כ') כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל, וכיון שיאריכו לרשע ולא יענש עד מאה שהוא חמשה פעמים עשרים אין ספק כי הצדיק המתברך והזוכה יחיה למעוט חמשה פעמים מאה שהוא ת"ק, וזהו שאמר ישעיה ע"ה כימי העץ ימי עמי, והוא עץ החיים שדרשו בו רז"ל עץ החיים מהלך ת"ק שנה, וזהו שאמר משה בכאן כימי השמים על הארץ, כמדת השמים על הארץ, וזה וזה אחד אלא שהרב רמז והתלמיד פירש.

ויש לפרש עוד כי הכתוב ירמוז על שני חיי האבות כי הם חיו בין כלן ת"ק שנה, שהרי אברהם חיה קע"ה שנה ויצחק ק"פ שנה ויעקב קמ"ז שנה, הרי תק"ב שנה שחיו האבות, השנים הנשארים כנגד שמים וארץ, ות"ק הוא שעור שבין שמים לארץ. וכן תמצא השם הנעלם של שם שדי שהוא ת"ק, וכשנתרחב העולם ונמתח כשעור הזה ת"ק אז אמר לעולמו די, וזהו שאמר אשר נשבע ה' לאבותיכם, שחיו ת"ק שנה, כימי השמים על הארץ שהם ת"ק, כי הכל בזכות האבות. עוד אפשר לומר כימי השמים על הארץ, כי הם השמים והארץ שבבראשית והוא זמן יובל העולם, והבן זה.

פסוק כב

כי אם שמור תשמרון. אם תשמרו מצות התורה הקב"ה יגרש האויבים מפניכם, שהרי על מנת כן אתם נכנסים לארץ.

ובמדרש אם שמור תשמרון אם שמור מצות התורה תִשָּׁמְרוּן כלומר תהיו נשמרים מכל אויב ומכל מזיק, וכן התחיל בפרשה של מעלה והיה אם שמוע תשמעו, כלומר אם שמוע לדברי התורה תִשָּׁמְעוּ כלומר תהיו נשמעים, ומכלל הן אתה שומע לאו, וכענין שכתוב (משלי כ"א:י"ג) אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה.

פסוק כג

והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם. הקרובים, ואח"כ כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, והם הרחוקים. ולכך אמרו רז"ל על דוד ע"ה שעשה שלא כסדר ולא כמצות התורה, כי בתחלה כבש הרחוקים והם ארם צובה וארם נהרים שהם רחוקים מן הארץ, ואח"כ כבש הקרובים, ומפני זה אמרו כבוש יחיד לא שמיה כבוש, קראוהו כבוש יחיד לפי שלא היו שם ששים רבוא, ואמרו לא שמיה כבוש לענין קדושת הארץ במעשרות ובשמטת קרקעות מן התורה אלא מדרבנן, וארם צובה היינו סוריא, כך דרשו רז"ל בספרי.

פסוק כה

לא יתיצב איש בפניכם פחדכם ומוראכם יתן ה' אלהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה כאשר דבר לכם. יש בפסוק הזה ע"ב אותיות כנגד שם בן ע"ב יוצא, ממנו שם ידוע נדרש למבוקשיו יודעי כחו הגדול לפחד הדרך. ומה שאמר כאשר דבר לכם, כי כן הבטיחם הש"י (שמות כג) את אימתי אשלח לפניך, וכן התפלל משה רבינו ע"ה (שמות טו) תפול עליהם אימתה ופחד, שתהיה מדת הדין מתוחה כנגד האויבים לשעה גם לעתיד. וכן דרכו של הקב"ה עם הצדיקים, כענין שכתוב (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך, והוא חרבו של הקב"ה שיש לה י"ו פנים האומרת הך באויבים, והבן זה, כי חרבו של הקב"ה שיש לה י"ו פנים נלמד הוא בפסוק (ויקרא כו) והבאתי עליכם חרב, וכן עוד (ישעיה כז) בחרבו הקשה הגדולה והחזקה, וכן (בראשית ג) ואת להט החרב המתהפכת, וכבר כתבתי שם. וענין הפרשה הזאת לבאר כי אם נשמור את כל המצוה הזאת והוא קיום התורה שימסור הקב"ה ביד ישראל העמים החזקים ההם וששיירשו את מורשיהם, ולכך תצוה הפרשה שנירא מהשם יתעלה, הוא שאמר (דברים ו') את ה' אלהיך תירא, ושלא נירא מן העכו"ם הוא שאמר (שם ז) לא תירא מהם וגו' לא תערוץ מפניהם, לפי שיראת בשר ודם הוא פחיתות הנפש וחסרון גדול בחק יראת השם יתברך, והירא וחרד מבשר ודם הוא מסבב מוקש ומכשול לנפשו ומביא עליו צרה אף על פי שלא היתה ראויה לבוא עליו, ומי האיש הירא ושם ה' מבטחו ינצל מן הצרה אף על פי שהיתה ראויה לבא עליו, וכן שלמה ע"ה מזהיר את האדם על מדת הבטחון (משלי כט) חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה' ישוגב.

פסוק כו

מחרף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (**משלי כ, ד**)

שלמה המלך ע"ה דרש בספר משלי לבאר כלל כל המדות הטובות כדי שיתרחק האדם מן המדות המגונות ויתקרב אל החמודות ובכללם מדת הזריזות והעצלה, לפי שמדת העצלה היא שורש לנזקים הרבה וסבה לכמה מכשולות, יש עצל בביתו ויש עצל בגופו ויש עצל בנפשו ויש עצל בתורה ובמצות ובמעשים טובים. יש עצל בביתו, כי מי שיצטרך לתקן תקרה בביתו אם יתקננו מיד יוכל לתקנו בהוצאה מועטת ואם יתעצל בדבר ויתרשל בו סוף שיצטרך להוציא כל ממונו עד שיורש וימך, ועל זה אמר שלמה (קהלת י':י"ח) בעצלתים ימך המקרה. יש עצל בגופו, אם ישתדל האדם בעניני גופו וצרכי מזונותיו וישמח בחלקו ויספיק לו הבינוני ולא יבקש המותרות, אז יוכל להשיגם, ואם יתעצל בהן ולא יחשוב בהן כלל ויסמוך על הנס ימות ברעב, ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי י"ג:ד') מתאוה ואין נפשו עצל. יש עצל בנפשו, כלומר שיתעצל

בתקון מדותיה לפי שהנפש במדותיה כדמיון האדמה, כשם שיש אדמה טובה נוחה להעבד ויש שעבודתה קשה ואף ע"פ כן אין העובד צריך להניחה להפסד ושיתרפה בה אלא שיעמול בה כפי כחו, ועל זה אמר שלמה ע"ה (שם יח) גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית, כן בנפשות יש נפש טובה תקבל המוסר במעט תוכחות ומעט עמל ויש נפש קשה להנהיגה להמשך אחר השכל, ואם הוא משתדל ועמל בתקון מדות נפשו כעמל העובד באדמתו אין ספק שימשיכנה מעט מעט אל המדות הטובות, ועל זה אמר שלמה ע"ה (שם כד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, המשיל התאוה לשדה לפי שהוא מתולדות החומר ואם לא ינהיגנו כראוי ויניח התאוה על דרכה הנה הוא משחית גופו ונפשו, זהו (שם) וגדר אבניו נהרסה. יש עצל בתורה ובמצות ובמעשים טובים אם הוא מתעצל בחכמת התורה ואיננו טורח במצות ובמעשים טובים בעולם הזה במה יזכה נפשו לעולם הבא, וזהו שאמר בכאן מחרף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין, יאמר כי העצל אינו משתדל במה שיצטרך באותו זמן שהוא ראוי להשתדל בו, והמשיל כל עצל באיזה דבר שיהיה לעובד אדמה שהוא יושב בטל בחורף שהוא זמן החרישה ולא יחרוש, והמשיל עוה"ז לחורף שהוא זמן ממשלת הלבנה ועולם הבא שהוא עקר המשילו לקיץ שהוא ממשלת השמש, ודבר ידוע לכל משכיל כי השמש והירח בעליונים דוגמא והשמש עקר. וכן מצינו בשיר השירים שהמשיל שלמה ע"ה הגלות לחורף, הוא שאמר (שיר השירים ב׳:י״א) כי הנה הסתו עבר וגו', וכבר דרשו רז"ל העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח מהיכן אוכל. בארו לנו כי כשם שיום השבת הוא יום מנוחה, לא יום המעשה והטורח, כן העולם הבא עולם המנוחה והגמול לא עולם המעשה, ומזה אמרו אם לא טרח מהיכן אוכל, וזהו ושאל בקציר ואין. ומה שאמר מחורף ולא בחורף כשם שאמר בקציר, ענינו מפני פחד החורף, כי כן דרכו של עצל שיטעון טענה למניעתו על הדבר, כענין שכתוב (משלי כ״ו:י״ג) אמר עצל שחל בדרך, ומה שנמנע מהחרישה מפני עצלותו יתלה אותו לפחד הקור. והכונה לשלמה בגנותו תמיד מדת העצלה, כדי להמאיסה בעיני הבריות ושיתרחקו ממנה ושיתקרבו אל מדת הזריזות, והוא שמוכיח ומזהיר בנמלה (שם ו) לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, יאמר אף על פי שהנמלה היא הפחותה שברמשים, ממנה יש לו לאדם ללמוד דבר חכמה בענין הזריזות שבה שהיא מאספת בזמן אחד מה שתאכל בזמן אחר שלא תוכל לאסוף בו, ועוד כי התבואה שירד עליה המטר היא מוציאה אותה אל הרוח כדי שתתנגב ואחר כך תאסוף אותה ותהיה ראויה להשתמר, ואמר (שם) אשר אין לה קצין שוטר ומושל, הכונה בזה שאין

לה שכל כלל, שכל מה שהיא עושה אינו מכח השכל אלא מכח הטבע בלבד, ומפני שהשכל יש לו שלשה שמות, והם חכמה תבונה ודעת, ואינן מיוחסין כי אם במין האדם לבדו, ושלשתן מין אחד, לכך חזר שלשה שמות של אדנות שכלן מין אחד. והנה עם מדת הזריזות יוכל האדם לקנות חיי העוה"ז ועם העצלה יכול להפסידם ועם הזריזות יוכל לקנות חיי העוה"ב ועם העצלה יפסידם, עם מדת הזריזות יקיים המצות ויגיע לו מהם החיים והטוב והברכה, ועם העצלה יביא עליו המות והרע והקללה, שהרי הרשות נתונה לו והכל תלוי בבחירתו ורצונו וכל הדברים הם מסורין בידו לעשות טוב או רע, ואז תבא לו ברכה על הטוב והקללה על הרע, וזהו שכתוב.

ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה. אמר ראה בלשון יחיד ולפניכם בלשון רבים, כי משה ידבר עם הכל עם היחידים ועם ההמון, ולפי שהברכה והקללה נאצלין משתי מדות שבהן נברא העולם והן מדת הדין ומדת רחמים שאין ענינם נגלה רק ליחידים המשכילים, לכך אמר ראה בלשון יחיד, והוא ראיה בעין השכל כענין (קהלת א׳:ט"ז) ולבי ראה הרבה חכמה ודעת, ולפי שהברכה והקללה הם זרוז להמון בקיום המצות והפחדם בעברם עליהן, לכך דבר עם ההמון ואמר לפניכם. וכן אמר במקום אחר (דברים ד׳:ה׳) ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים, הזכיר ראה בלשון יחיד כנגד החקים שאין טעמן נודע רק ליחידים, והזכיר אתכם בלשון רבים כי התורה בחקותיה ומשפטיה לרבים נתנה. הנה נתבאר בפסוק זה שהרשות והבחירה בידו של אדם, רצה להדריך עצמו בדרך ישרה או להתיצב על דרך לא טוב, הכל מסור ברצונו והכל תלוי בבחירתו, ומזה אמר הכתוב (שם ה) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי, למד שאין הקב"ה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע עד שיעשה טובה או רעה אלא הכל מסור בידו, כי אילו היה הקב"ה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או יהיה שום דבר מושכו בעקר תולדתו לאחד מהדרכים טוב או רע איך יצוה הקב"ה אותנו על ידי נביאיו לעשות כך, כיון שהוא מתחלת בריאתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשכהו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו, ומה מקום היה לכל התורה כלה להפרע מן הרשע או לשלם לצדיק שכר טוב, וזה עקר גדול ועצום והוא יסוד האמונה. ומפני זה נזכר העיקר הגדול הזה בפתיחת התורה ובחתימתה, הוא שתמצא באדם הראשון כתוב (בראשית ג׳:כ"ב) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, באורו הן מין האדם היה יחידי בעולם ואין לו מין שני שידמה לו בעליונים ולא בתחתונים, שהרי העליונים שכליים עובדים ומקלסים הש"י בשכל ולא בטבע, והארציים גם כן מקלסין אותו יתברך בטבע ולא בשכל כלל, וכל אחד ואחד הכרחי בקלוס, זה הכרחי בשכל וזה הכרחי בטבע, אין לאחד מהם מונע,

אבל האדם הוא משותף מהם ומורכב משניהם, מן השכליים מצד הנפש ומן הארציים מצד הטבע, ואיננו הכרחי כי אם רצוניי, שהרשות נתונה בידו להביא עליו עונש ושכר הברכה והקללה בחתימתה, הוא שתמצא בסוף דברי משה (דברים ל׳:ט״ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, כלומר שהרשות בידכם לעשות טוב או רע, וכן אמר בכאן ראה אנכי נותן לפניכם היום.

וכתב הרמב"ם ז"ל אל תתמה היאך אומר (תהילים קל״ה:ו׳) כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ, בודאי שהכל בחפצו יעשה אע"פ שמעשינו מסורים לנו, כיצד כשם שחפץ השי"ת להיות האש והרוח עולין למעלה והמים והעפר יורדין למטה והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגם שחפץ בו, כך חפץ השם להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו בלא כופה ומושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו הש"י עושה כל יכלתו, לפיכך דנין את האדם לפי מעשיו, אם עשה טובה מטיבים לו ואם עשה רעה מריעין לו, הוא שאמר הנביא (ישעיהו נ׳:י״א) מידי היתה זאת לכם, (שם סו) גם המה בחרו בדרכיהם וגו'. ועל זה אמר שלמה ע"ה (קהלת י״א:ט׳) שמח בחור בילדותך וגו' ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, עכ"ל ז"ל.

פסוק כז

את הברכה אשר תשמעו. לא הזכיר בברכה אם תשמעו כמו שהזכיר בקללה. ואמר והקללה אם לא תשמעו לפי שהוא לשון מסופק ולא רצה להזכירו בענין הטובה אבל בפורענות הזכיר לשון מסופק ולכך כתב בברכה אשר תשמעו שהוא לשון ודאי.

פסוק כח

אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם וסרתם מן הדרך. למדך שכל העובד עבודה זרה הרי הוא סר מכל מצות התורה, ומכאן אמרו המודה בעבודה זרה כאלו כופר בכל התורה כלה.

פסוק כט

ונתתה את הברכה. נתינה זו בפה הוא, כענין (ויקרא ט״ז:כ״א) ונתן אותם על ראש השעיר.

על הר גרזים. כלפי הר גרזים היו הופכין פניהם ופותחין בברכה, ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, וכן כל ארור שבפרשת כי תבא פותחין תחלה בלשון ברוך ואחרי כן הופכין פניהם כלפי הר עיבל ופותחין בקללה.

והרמב"ן ז"ל כתב, יתכן שהיה הר גרזים לדרום שהוא הימין, והר עיבל לצפון כי (ירמיהו א׳:י״ד) מצפון תפתח הרעה, עד כאן.

פסוק ל
הלא המה בעבר הירדן אחרי דרך מבוא השמש. נתן להם סימן, שאם ילכו אחריו דרך המערב ימצאום בארץ האמורי היושב בערבה נכח הגלגל אצל אלוני מורה הוא שכם, וכענין שכתוב (בראשית י"ב:ו') עד מקום שכם עד אלון מורה.

פרק יב

פסוק ב
אבד תאבדון. כפל האבוד, ומכאן דרשו רז"ל שהעוקר עבודת אלילים צריך לשרש אחריה.

פסוק ד
לא תעשון כן. להקטיר להש"י על הגבעות ועל ההרים כדרך עובדי אלילים אלא במקום מיוחד.

פסוק ה
כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם. המקום הזה הר המוריה הוא, והיה נודע ומפורסם באומות כי ידעו מעלתו בקבלה, אין צריך לומר ישראל במדבר שהיו יודעין זה מן האבות בהיות שם עקדת יצחק. ומה שסתם הכתוב המקום הזה ולא אמר בפירוש שהוא הר המוריה הנודע והמפורסם לכל, כתב הרמב"ם ז"ל בספר המורה כי העלמת המקום לשלשה ענינים, האחד אילו ידעו האומות כי שם התפלה מקובלת והקרבנות שם לרצון ירצו כל אומה ואומה להחזיק בו ותרבה המריבה וההריגה בין האומות, והשני כי הכנעניים יושבי הארץ אלו היו יודעין כי ישראל עתידין לירש את ארצם ולעבוד הש"י ולהקריב קרבנותיהם באותו מקום היו משחיתים אותו בכל מה שהם יכולין, והשלישי כי היו השבטים מריבים זה עם זה כל אחד ואחד מבקש שיהיה המקום ההוא בנחלתו, ותפול המריבה והמחלוקת ביניהם כמו שנפלה בבקשת הכהונה, ולכך העלים וסתם הכתוב המקום הזה ולא פרסמו, ואין צריך לומר האומות כי אפילו ישראל לא ידעוהו, כי אע"פ שידעו הכל מעלתו של הר המוריה לא היו יודעין כי הוא המקום אשר יבחר ה'.
לשכנו תדרשו. לכבודו השוכן שם תדרשו. ומכאן אמרו רז"ל שכינה על שם הכבוד, כענין (שמות כד) וישכן כבוד ה' על הר סיני, וכן (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו. ואמר זה על שילה.

פסוק ח

לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום. לענין הבמות דבר הכתוב, שמשעברו את הירדן ונתעסקו בכבוש הארץ בין כבוש וחלוק י"ד שנה, והיו מותרין להקריב בבמות שלא הקריבו בהן כל אותו הזמן ככל אשר היו מקריבין במדבר שהמשכן עמהם.

פסוק ט

כי לא באתם עד עתה. כי לא באתם עדיין בכל אותן י"ד שנה. **אל המנוחה**, זו שילה. **ואל הנחלה**, זו ירושלים.

ויש לשאול למה הזכיר הכתוב בכאן שילה ודי שיזכיר ירושלים שהוא העיקר ויאמר כי לא באתם עד עתה אל הנחלה. אבל הענין כי ישראל במדבר היו מקריבין בבמה, כל אחד ואחד היה מקריב קרבנו על ראש גגו, משהוקם המשכן נאסרו הבמות שנאמר (ויקרא י"ז:ד') ואל פתח אהל מועד לא הביאו, כשנכנסו ישראל ובאו אל הגלגל הקימו בגלגל המשכן שבמדבר ואז הותרו הבמות בגלגל, לפי שהכתוב תלה איסור הבמות במחנות המדבר, והוא שכתוב (שם) איש איש אשר ישחט מחוץ למחנה, וכשנכנסו לארץ ופסקו המחנות הותרו הבמות כמו שהיה קודם שהוקם המשכן.

ויש לך לדעת כי לא היה בגלגל בית בנוי אלא שהקימו שם המשכן שבמדבר, אבל כשבאו לשילה שהיה שם בית בנוי ונקרא בית ה' שנאמר (שמואל א א':כ"ד) ותביאהו בית ה' שילה, ונקרא משכן שנאמר (תהילים ע"ח:ס') ויטוש משכן שילה, אז נאסרו הבמות, לפי שהזכיר הכתוב בכאן כי לא באתם עד עתה אל המנוחה הודיענו הכתוב בכאן שמשעה שיגיעו לשילה שנקרא מנוחה יאסרו הבמות, אבל לא בגלגל. ולכך הוצרך הכתוב להזכיר שילה ליתן היתר לגלגל שהיו מותרין שם בבמות כל ימי עמדם שם, והוא שבע שכבשו ושבע שחלקו. כשחרב שילה באו לנוב והקימו שם המשכן שבמדבר והותר שם הבמות, כשחרב נוב באו לגבעון ועמדו בנוב וגבעון נ"ז שנה, והיו מותרים להקריב בבמות בנוב וגבעון, וזהו שהזכיר אל הנחלה היא ירושלים שנאסרו שם הבמות, ליתן היתר לנוב וגבעון, ולכך הזכיר הכתוב שילה וירושלים לומר לך שמותר להקריב בבמה ביניהם בין המנוחה והנחלה, וזהו נוב וגבעון, וכן דרשו רז"ל אל המנוחה ואל הנחלה למה חלק הכתוב, ליתן היתר בין זה לזה. ומה שקרא לשילה מנוחה, מן והניח לכם מכל אויביכם, ולירושלים נחלה ממה שכתוב (שם צד) כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב, שכן הזכיר למעלה (שם קלב) כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו, יאמר כי הקב"ה בחר ירושלים לשכינתו ובחר בישראל לסגולתו. זה פירוש הרמב"ם ז"ל בפי' המשניות.

פסוק יג
בכל מקום אשר תראה. הזהיר זה בלאו. אבל אתה מקריב על פי נביא בהוראת שעה כמו שעשה אליהו כדי להכחיש נביאי הבעל.

פסוק יד
כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך. סתם הכתוב ולא פירש מי מן השבטים, וזה היה בחלקו של בנימין, ולמעלה הזכיר בכל שבטיכם, הא כיצד, כשקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטים, שכן כתוב בדברי הימים (א כא) ויתן דויד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות, וכתיב בספר שמואל (ב כד) ויקן דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, ונראין שני כתובים אלו כסותרין זה את זה, ואינו כן, מפני שהשש מאות היו לי"ב שבטים, חמשים לכל שבט ושבט, וחמשים שבכאן היו בעד שבטו שהיה שבט יהודה, ומכל מקום הגורן הזה בחלקו של בנימין היה.

פסוק יט
כל ימיך על אדמתך. דוקא בארץ אבל בחוצה לארץ אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל.

פסוק כ
ואמרת אוכלה בשר. למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא מתוך עושר והרחבה, וזהו לשון כי ירחיב.
בכל אות נפשך תאכל בשר. התיר להם בשר חולין כשיכנסו לארץ, לפי שבמדבר כל הבשר שהיו אוכלין הכל היה שלמים.

פסוק כא
וזבחת וגו' כאשר צויתיך. ע"ד הפשט, כאשר צויתיך בקרבנות, שהרי לא מצינו בכל התורה צווי שחיטה כי אם בקרבנות שכתוב שם (ויקרא א':ה') ושחט את בן הבקר.
וע"ד מדרש רז"ל, כאשר צויתיך בסיני על פה מהלכה למשה מסיני, הוא שאמרו מלמד שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה.

פסוק כג
רק חזק לבלתי אכול הדם. לפי שהיו ישראל שטופין באכילת הדם בעבודת השדים לכך הוצרכה התורה להזהיר לא תאכלו על הדם, וגם בכאן הצורך לומר חזק ותתחזק ביצרך שתכנע ולא תאכלנו, ומטעם זה הוצרכה תורה להזכיר איסורו כמה פעמים לפי שהיו רגילין בו הרבה והיו קשים לפרוש, וכל שכן כשהיה מביא האדם לידי עבודת אלילים. ומצינו שאיסור הדם נזכר בתורה שבעה פעמים, וכן דרך התורה בדברים החמורים להזכירן פעמים רבות, כענין שבת שהיא שקולה כנגד כל המצות כלן והוא נזכר בתורה י"ב פעמים, וכן ענין יציאת מצרים נזכר בתורה חמשים פעמים. או יאמר רק חזק, לפי שהדם מחזק גוף האוכל הוצרך לומר כנגד זה שהוא יתן לו חוזק אם לא יאכלנו. ובא

לשון רק למעט הכבד שכלו דם, וכן אך כאשר יאכל את הצבי, בא למעט את החלב, שלא תאמר כיון שהקישו לצבי ואיל מה חלב צבי ואיל מותר אף כאן מותר, אלא שבאותו ענין שהוא אוכל הצבי והאיל שאינו מוזהר לאכלו בטהרה, אלא כצבי ואיל הפסולין למזבח וטמא וטהור אוכלין בקערה אחת, כן יאכלנו בכאן, שאילו בא להתיר החלב היה אומר כל אשר יאכל בצבי ואיל יאכל בו.

כי הדם הוא הנפש. בא לתת טעם לאיסור הדם, וכבר הארכתי בזה בסדר אחרי מות.

ולא תאכל הנפש עם הבשר. שעורו ולא תאכל הבשר שנחתך מהבהמה בעוד שנפשו בו, ואפילו לאחר שימות החי, וזו אזהרת אבר מן החי שנאמר לבני נח בפסוק (בראשית ט׳:ד׳) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, והטעם לפי שהוא ענין אכזריות ומוליד תכונה רעה בנפש למי שרגיל בכך. ואמר לא תאכלנו, והוא אזהרה לדם האברים.

פסוק כה

למען ייטב לך ולבניך אחריך. דרשו רז"ל מכאן למתן שכרן של מצות, אם דם שנפשו של אדם קצה בו הפורש ממנו זוכה לו ולבניו, גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן לא כן שכן, לפי שאסורי תורה על ג' חלקים , האחד שהטבע יחמדנו, כגון גזל ועריות, והשני שהטבע ימאסנו, כגון אכילת הדם והשרצים, והשלישי שאין הטבע לא חומד ולא מואס, כגון זריעת כלאים ולבישת שעטנז וכיוצא בהם, על כן יצטרך האדם המוזהר משלשתן שירחיק ויתעב בטבעו החלק החמוד כשם שמרחיק ויתעב החלק המאוס, ומפני אזהרת המצוה יתעלה, שאם בחלק המאוס הוקבע שכר ק"ו בחלק החמוד. ולכך אמרו רז"ל במדרש אל יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי.

פסוק כט

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים. פרשה זו תזהיר האדם שלא לעבוד להקב"ה בעבודת האלילים, ונתן טעם בזה כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם, ואמר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני להקב"ה מה שהם עושין לעכו"ם ותחשוב שהיא דרך טובה והקב"ה רוצה בכך, לא תעשה כן, למה, כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם, יאמר הנה הם מחזרים אחר הדברים שהקב"ה שונאן ועושין אותן, וכענין שכתוב ברשעים הכופרים (תהילים ל"ו:ג') כי החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא, כלומר רומזים בעיניהם ומסתכלין שיוכלו למצוא עון שהקב"ה שונאו ועושין אותו, וכן יאמר בכאן על הגוים האלה כי לא מצאו מכל תועבה קשה לפני הקב"ה כמו שרפת הבנים והנה הם עושין כן, וזהו שאמר כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם, כלומר אפילו האדם שהוא מבחר המין שלא ברא

הקב"ה עולמו אלא בשבילו הנה הם שורפים אותם באש לאלהיהם. ואמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, הוא ענין הקרבנות ועבודת המקדש, ובא ולמד שהוא שונא את זה ובוחר בזה.

ובמדרש כי יכרית ה' אלהיך את הגוים, משל למה הדבר דומה, למלך שנטע כרם בתוך שדהו והיו בתוכו ארזים גדולים וקוצים, הלך המלך וקצץ את הארזים והניח הקוצים, אמרו לו עבדיו, אדונינו המלך הקוצים שהיו נאחזין בבגדינו וקורעין אותם הנחת וקצצת את הארזים, אמר להן אילו קצצתי את הקוצים והנחתי את הארזים במה הייתי גודר כרמי, ולא יפה עשיתי, אלא יעמוד הכרם על עמדו ואני מצית בהן את האור. כך ישראל כרמו של הקב"ה שנאמר (ישעיהו ה':ז') כי כרם ה' צבאות בית ישראל, הכניס ישראל לארץ וקצץ הארזים שבה שנאמר (עמוס ב':ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים, והניח את בניהם ובני בניהם שם כדי שישמרו את הכרם שנאמר (שופטים ג':א') ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל, וכתיב (שם ב) למען נסות בם את ישראל השומרים הם את דרך ה' ללכת בם, וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה (ישעיהו ל"ג:י"ב) והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו.

פרק יג

פסוק ב

כי יקום בקרבך נביא. שיאמר שהוא נביא ושהקב"ה דבר אליו בהקיץ או בחלום. **ונתן אליך אות**, בשמים, כענין שכתוב בגדעון (שופטים ו) ועשית לי אות שאתה מדבר עמי. **או מופת**, בארץ, אעפ"כ לא תשמע לו, כן פירש רש"י. ואם תאמר למה נתן לו הקב"ה ממשלה לעשות אות, כי מנסה ה' אלהיכם.

והרמב"ן ז"ל פירש אות או מופת, אות סימן על דבר שיהיה אחרי כן בדמיונו, כענין שכתוב (במדבר ב':ב') איש על דגלו באותות, כי כשיאמר הנביא דבר פלוני עתיד להיות לדמיון שיהיה אחריו כך יקרא אות כמו שנאמר (ישעיהו ז':י"ד) לכן יתן ה' הוא לכם אות, והמלה נגזרת מן אתה, ומופת יאמר על דבר מחודש שיעשה לפנינו בשנוי טבעו של עולם, כענין שנאמר (דברי הימים ב ל"ב:ל"א) לדרוש המופת אשר היה בארץ, (יואל ג':ג') ונתתי מופתים בשמים ובארץ וגו', והיא מלה מוקצרת, מופת מופלאת, והיו במצרים אותות ומופתים, הוא שכתוב (דברים ד':ל"ד) במסות באותות ובמופתים, אותות הם שיקדים משה להודיעם טרם היותם, מופתים הם הנעשים לשעתם בדרך הפלא ושנוי

הטבע, כענין המטה שקראו אות שהודיעו בתחלה וקראו מופת כשנעשה נחש לפני פרעה ולפני עבדיו, עד כאן.

ודבר ידוע שאין מחזיקין את האיש בנביא עד שיתן אות ובא האות כדבריו, וצריך שיתקיימו כל דבריו לא יחסר מהם, שאם יחסר מהם אפילו נקודה אין זה נביא. וכאשר הוחזק בנביא אצל בני האדם מצד האותות שנתן להם בעתיד ונתקיימו כלן, אם הוא מתנבא על הרעה ולא תבא אין מחזיקין אותו בשקרן, שאין הנביא נבחן בנבואתו אם אמת הוא אם לא אלא בענין הטובה שהתנבא עליה בין ליחיד בין לרבים ולא יפול מכל דברו הטוב אשר ידבר, וכן אמר ירמיה לחנניה בן עזור הנביא (ירמיהו כ"ח:ט') אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת, אבל בענין הרעה אם לא נתקיימו דבריו אין מהרהרין אחריו כי אולי עשו תשובה, והקב"ה חוזר ומתנחם על הרעה ואינו חוזר ומתנחם על הטובה. ואעידה לי עדים נאמנים, יונה וישעיה, שהרי יונה בן אמתי כשהתנבא ואמר (יונה ג':ד') עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, מתוך שעשו תשובה נחם הקב"ה על הרעה ורחם עליהם, וכן ישעיה כשאמר לחזקיה (מלכים ב כ) מות תמות, ואין ספק שנגזרה עליו מיתה מאת השי"ת, מתוך שעשה תשובה האריך לו ט"ו שנה, והרי דברי הנביאים שהיו מאת הקב"ה בטלים בענין הרעה לפי שהוא יתעלה ברא התשובה קודם שברא העולם, והיא עולה על הכל.

פסוק ה

אחרי ה' אלהיכם תלכו. אחר מדותיו, כענין שכתוב (דברים כח) והלכת בדרכיו, **ואותו תיראו**, מלחקור ענינו מצד עצמותו אלא מצד פעולותיו.

ואת מצותיו תשמרו. זו תורה שבכתב שהיא תרי"ג מצות.

ובקולו תשמעו. הם הנביאים, וגם זה כולל תורה שבע"פ שהיא קבלה מן הנביאים, וכענין ששנינו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה.

ואותו תעבודו, זו תפלה. **ובו תדבקון**. שאפילו בשעה שאתם עסוקים בדבר הרשות תדביקו בו מחשבתכם ולא תפרדו ממנו אפילו שעה אחת.

או יאמר ובו תדבקון שלא תרצו לצאת מעבודתו לעולם, כי בנוהג שבעולם כשהעבד תחת יד האדון אפילו היה האדון טוב ורחמן עליו הרי הוא מתאוה שיפרד ממנו שיצא מרשותו בן חורין לעצמו, ולכך אמר בכאן ובו תדבקון שתהיו דבקים בעבודתו לא תתאוו אל הפרידה ואל החירות ממנו, כי עבודתו הוא החירות האמתי.

או אפשר לומר עוד ובו תדבקון שהיא ההבטחה אל שכר העוה"ב, ובא ללמד שאם אנו מקיימין האזהרות שהזכיר, והוא שנלך אחר מדותיו שנירא אותו ושנשמור תורה שבכתב ושבע"פ ושנעבוד אותו בתפלה, יבטיח אותנו שנהיה דבקים בו בסוף, והדבקות בו הוא שנדבק בהאל הקדוש שהוא שכר העוה"ב.

פסוק ו

כי דבר סרה על ה' אלהיכם המוציא אתכם מארץ מצרים. כלומר מורד במלכות שמים הוא. ואפילו עשה כמה אותות ומופתים והעמיד חמה באמצע הרקיע ואמר שהקב"ה צוהו שנעבוד היום כוכב או מזל או אחד משאר הכחות עליונים, הרי זה חייב מיתת חנק, לפי שבא להכחיש נבואתו של משה רבינו ע"ה המפורסמת והמבוררת לכל ישראל, וכן בא להכחיש דבור (שמות כ) לא יהיה לך שכל ישראל שמעו באזניהם והם יודעים ועדים בדבר זה, ולכך אמרה תורה יומת, וכל מה שעשה הכל בדרך חכמה וכשוף.

והנה זה בענין עבודת אלילים בלבד שאין אנו מאמינים אותו כל עיקר ואין אנו משגיחין בו בשום אות ומופת שיעשה, אבל בשאר מצות אם יאמר לנו שנעבור היום על מצוה פלונית שהקב"ה צוהו בכך, כיון שהוא קודם לכן מוחזק אלינו בנביא והוא מהלך בדרכי הנבואה והפרישות, יש לנו להאמין אותו, כיון שאינו מצוה לעבור על אותה מצוה לדורות ולעקור אותה לגמרי אלא הוראת שעה אומר כן, מצוה עלינו לשמוע לו, זהו שכתוב (דברים יח) אליו תשמעון. ומה שאנו סומכין על אות שלו, ובאפשר הוא שיעשה או בדרך חכמה וכשוף והוא אינו נביא, מפני שאנו הולכין אחר חזקתו הטובה, וכיון שהוחזק אצלנו קודם לכן בנביא יש לנו להעמידו על חזקתו, כמו שאנו סומכין על שני עדים שהם כשרים אצלנו ובאפשר הוא שיהיו עדי שקר, אלא אנו מעמידין העדים בחזקתן, וכן בכאן בנביא זה יש להעמידו על חזקתו, ועל זה אמרה תורה (שם כט) הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו. וכן דרשו רז"ל, בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי תורה כאליהו בהר הכרמל שמע לו, חוץ מעבודה זרה. וענין אליהו הוראת שעה היתה, שהקריב עולה בחוץ כדי להכחיש נביאי הבעל, ולא נתכוון לעקור המצוה, שאלו נתכוון אסור לשמוע אליו, שכל המצות נצחיות הן ולדורי דורות נתנו, שנאמר (שם) לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת. ומה שהזכירו החכמים ז"ל אליהו, הוא הדין לכל שאר הנביאים שצוו מפי הקב"ה שנעבור על המצות לפי שעה, כמו שעשה יהושע שנצטוה בכבוש יריחו בשבת, ועשה זה לפי שעה, לא שנצטוה לעקור מצות שבת ח"ו. וכן מצינו באלישע שצוה (מלכים ב ג) וכל מעין מים יסתמו וכל עץ טוב יפילו, והתורה אמרה (דברים כ) לא תשחית את עצה, אלא לפי שעה צוה כן, לא

לעקור המצוה, שאם נתכוון לכך אין שומעין לו ואין צריך לומר לעקור המצוה לגמרי אלא אפילו להוסיף עליה או לגרוע ממנו אין ראוי לנו להאמין בזה בנבואת שום נביא, וזה באור מה שאמרו רז"ל אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, בסנדל אין שומעין לו. ועוד במסכת ברכות, אילו אמרה לי יהושע בן נון מפומיה לא צייתינא ליה ולא שמענא מינה. ואפילו שמענו בת קול מן השמים כנגד המצות אין אנו שומעין הבת קול לעקור המצוה, לפי שהמצוה ע"י נבואה באה לנו שהיא למעלה מבת קול, ולכך לא היינו משגיחין בבת קול, ועל זה אמרו בבבא מציעא, עמד ר' יהושע על רגליו ואמר כתבת עלינו בתורתך (שמות כג) אחרי רבים להטות.

פסוק ז

כי יסיתך אחיך בן אמך. על דרך הפשט אפילו אחיך בן אמך שהיית עמו בבטן אחד. **וע"ד** מדרש רז"ל אפילו בן אמו שאינו נוטל חלק עמו בירושה ואינו שונאו לא ישמע לו בזה, אין צריך לומר בן אב שנוטל חלק עמו ואולי הוא שונא אותו ונותן לו עצה רעה. **אשר לא ידעת אתה ואבותיך**. פירש רש"י ז"ל ראה כמה מגונה עצתו, שאומר לך להניח מה שמסרו לך אבותיך.

ויתכן לפרש שירמוז בכאן על שני חלקי האמונה, שני חלקים, האחד מצד הקבלה והשני מצד הידיעה והחכמה. המאמין מצד הקבלה שקבל מאבותיו כן, אמונה טובה היא מאחר שהקבלה אמתית אבל אין לה שלמות לפי שאין בה חכמה, והנה דמיונו כעור ההולך בחברת עורים וכל אחד ואחד סומך ידו על חברו ויש פקח אחד בראש כלן שהוא מנהיג אותן, בודאי כלן הולכין בדרך סלולה וישרה מאחר שהם אוחזים דרך הפקח, כן אמונתנו מצד הקבלה בלא חכמה דרך סלולה היא הסומכין ונשענים זה על זה עד משה רבינו ע"ה ואנחנו אוחזין דרכו כי באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו, אבל אין שלמות לאמונה הזאת, כי המאמין מצד הקבלה אם ישמע דברי התועים והכופרים עובדי אלילים אינו בטוח בעצמו שלא יטה לבו לאחד מהם כיון שאין לו חכמה, אבל בודאי אפשר שיטה לבו, או יאמין או יסתפק כמו העור שאינו בטוח בעצמו שלא יכשל, אבל הפקח הוא בטוח שלא יכשל כי כח הראות חזק עמו ואין צריך לאחר, כן המאמין הזה שלם בעצמו, בטוח שלא יטה לבו אחרי המבהילים, ומתוך חכמתו וידיעתו יסתור דעתם וישאר לבו חזק באמונתו, לכך יצטרך האדם שלא יספיק לו ענין אמונתו מצד הקבלה בלבד אלא שילמוד ויחכם עד שתשלם אמונתו ותהיה לו אמונה מצד הקבלה ומצד הידיעה, ועל זה אמרו רז"ל הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס.

וזהו שהזכיר בכאן שני חלקי האמונה ואמר אשר לא ידעת זהו אמונה מצד הידיעה, אתה ואבותיך היא האמונה מצד קבלת האבות.

פסוק ח

הקרובים אליך או הרחוקים ממך. השוה רחוקים לקרובים, כשם שאי אתה רואה ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקים. **מקצה הארץ ועד קצה הארץ**. אלו חמה ולבנה שהם מהלכים מסוף העולם ועד סופו.

פסוק י

כי הרג תהרגנו. דברי התורה כלה רחמים מבעל הרחמים יתעלה, וכאשר תצוה עלינו להרוג המחויב לא כוונה שנעשה כן דרך נקמה שננקום ממנו כיון שנתחייב בה, כי זה היה סבה להרגיל טבענו במדת האכזריות, אך הכוונה בנקמתו דרך רחמנות לרחם על השאר, ומזה הזכיר לפניו ולא תחוס עינך עליו, ואחריו וכל ישראל ישמעו ויראון ולא יוסיפו לעשות כן עוד, ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו.

פסוק יד

יצאו אנשים בני בליעל. לשון בליעל שלא יעלה במחיצתו של הקב"ה, או בלי עול, כלומר שאינו מקבל עול תורה אלא שפורק ממנו עול מלכות שמים. אנשים, דרשו רבותינו ז"ל ולא נשים, וידיחו את יושבי עירם ולא יושבי עיר אחרת, מכאן אמרו אינה נעשית עיר הנדחת עד שידחוה אנשים ועד שיהיו מדיחיה מתוכה.

פסוק טו

ודרשת וחקרת. היו בודקין את העדים בדיני נפשות בשבע חקירות, באיזה שמיטה באיזו שנה באיזה חדש בכמה בחדש באיזה יום בכמה שעות מן היום באיזה מקום. ועוד היו בודקין אותן בשבע בדיקות, והבדיקות הן הדברים שאינן עיקר בעדות ואין העדות תלויה בהן, והוא ששואלין להם מה היה לבוש הנהרג או ההורג, בגדים לבנים או שחורים, עפר האדמה שנהרג עליה היה לבן או אדום. מעשה היה שאמרו עדים במקום פלוני תחת התאנה הרג פלוני את הנפש, ובדקו חכמים את העדים ואמרו להם תאנים שלה שחורות או לבנות, עוקצין שלהן ארוכות או קצרות. וסוד שבע חקירות כנגד שבע קצוות והשביעי היכל הקדש מכוון באמצע והוא האמת המכריע, כן יודע האמת מתוך שבע חקירות.

פסוק טז

הכה תכה. אם אינך יכול להמיתם במיתה האמורה, תכם במיתה אחרת, וזהו הכפל הכה תכה.

פסוק יז
ואת כל שללה תקבוץ. דרשו רז"ל ולא שלל שמים, ובא ללמדך ששלל שמים פלט, מכאן אמרו הקדשות שבתוכה יפדו, כלומר אינן נשרפין אבל הן כשאר הקדש שצריך פדיון משום דשלל שמים הוא. וכן בכלל זה מעשר שני שבתוכה שאינו נשרף, אע"פ שהוא נאכל לישראל משום דהקדש אקרי והם בכלל הקדש, וכן כתבי הקדש שבתוכה דלא אמרינן ישרפו אלא בין מעשר שני בין כתבי הקדש וכל מידי דהוי קדש אינם בשרפה אבל טעונין גניזה.
כליל לה' אלהיך. כולה של הקב"ה, אין לך רשות ליהנות ממנה אלא שתשרפוה לכבודו יתעלה. ודרשו רז"ל א"ר שמעון, אמר הקב"ה אם אתה עושה דין בעיר הנדחת מעלה אני עליך כאלו הקרבת לפני עולה שהיא כליל לה', שנאמר (שמות ל"ב:כ"ט) מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו.

פסוק יח
למען ישוב ה' מחרון אפו. הוא אלהי ישראל, וסוד הענין בעיר הנדחת כי היו אנשיה מאותן שאמרה התקועית (שמואל ב י"ד:י"ד) וחשב מחשבות לבלתי ידח וגו', והנה הם נדחים ממחיצתו של הקב"ה ונעקרים ממקום שרשם ומטעתם, ולפיכך חייבן הכתוב שרפה כענין קרח שנדון בשרפה, וגם כל שללה אסור בהנאה, והעיר ההיא תל עולם, לא יבנו הנפשות עוד לתחית המתים אך תכלינה כליון חרוץ.
ונתן לך רחמים, מדת רחמים, וזה כענין שכתוב (בראשית מ"ג:י"ד) ואל שדי יתן לכם רחמים, והבן זה. ואמר כי תשמע, באורו כי תשמע בקול שהוא ה' אלהיך לשמור את כל מצותיו, אז תעשה הישר בעיני ה', שהוא שם המיוחד, וזה מבואר.

פרק יד

פסוק א
בנים אתם לה' אלהיכם. נסמכה פרשה זו לעיר הנדחת להורות שאסור להתאבל על מתי עיר הנדחת איש על בנו ועל אחיו, ואסר על המתים גדידה בבשר, זהו שאמר לא תתגודדו. ומנהג האמוריים היה לפי שהיו עושין מן העולם הזה עיקר וכאשר ימות להם מת ויאבד מביניהם הנה הוא אבודו לעולם, אבל אתם אינכם כן כי בנים אתם לה' אלהיכם ודרך האב להוריש לבנו מנה יפה שיש לו, ולפיכך העוה"ב שבראתי הוא מעותד לכם, ועל כן אי אתם רשאין להתגודד על המת ולא למרט שער הראש כי בטוחים אתם שאם יאבד הגוף בעוה"ז שתירשו חיי העוה"ב שהוא העיקר, וזהו שאמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, וענין "קדוש" נבדל, יאמר לפי שאתם בדלים משאר בני נח, כענין (ויקרא כ':כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. ויכלול עוד באמרו כי עם קדוש אתה

לה' אלהיך, ענין שכר העוה"ב, יאמר לפי שאתם עם דבק באל הקדוש ואתם מעותדים למעלה זאת היא מעלת העוה"ב אין ראוי לכם לעשות מה שהם עושים.

פסוק ג

לא תאכל כל תועבה. יזהיר על איסור המאכלות כי הוא מגדר הקדושה שהזכיר כי עם קדוש, כי הוא קדוש בפה ובמעשה. ודרשו רז"ל לא תאכל כל תועבה, כל שתעבתי לך הרי בבל תאכל, כגון בשל בשר בחלב, הרי זה דבר שתעבתי לך והרי הוא בבל תאכל.

פסוק ד

שור שה כשבים ושה עזים. שלשה הן ממין הצאן, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר הן שבעה, והרי לך עשר בהמות שנתנה לנו תורה למאכלנו, ולמאכלו של מזבח לא הוכשרו אלא השלשה שהם ממין הצאן, וכל חיה פסולה לגבי מזבח. ושבע חיות טהורות אלו לשונם יוכיח, איל וצבי (שיר ב) בצבאות או באילות השדה, ויחמור (חבקוק ג) חמר מים רבים, ואקו (ישעיה ח) וקויתי לו, ודישון (ויקרא כו) והשיג לכם דיש, ותאו (במדבר לד) והתאויתם לכם, וזמר (תהלים סו) זמרו כבוד שמו, ואקו הוא יעל כמו (איוב לט) יעלי סלע, וכן תרגומו יעלא, ותאו שור היער ותרגום תורבלא, ובלא הוא יער בלשון תלמוד.

פסוק ז

השסועה. דרשו רז"ל במסכת חולין, בריה היא ויש לה שני גבין ושתי שדראות, והיא מעלת גרה. ולמה נשנו הבהמות כאן שהרי כבר אמורות בתורת כהנים בסדר ויהי ביום השמיני, לא נשנו אלא בשביל השסועה, וכן העופות לא נשנו אלא בשביל הראה, שבתורת כהנים לא הזכיר לא השסועה ולא הראה, ושם הזכיר (ויקרא יא) דאה, וראה ודאה הכל אחד, ולמה נקראה שמה ראה שהיא רואה ביותר, עומדת כאן ורואה נבלה בארץ ישראל, וכן איה ודיה אחת היא, ומפני שיש לה שני שמות כתב את הכל שלא יהיו מקצתן אוכלין זו ששמה איה ומקצתן אוכלין זו ששמה דיה. ומה שפרט בעופות הטמאים, לפי שגלוי וידוע לפניו שהעופות טהורים מרובים מן הטמאים, לכך כתב את הטמאין ופרט את המועט, מכאן אמרו לעולם ילמד אדם לתלמידו דרך קצרה. ונקרא שלך על שם ששולה דגים מן הים, ודוכיפת הודו כפות, על שם שכרבלתו כפולה, והוא תרנגול הבר.

פסוק כא

לא תבשל גדי בחלב אמו. כבר בארתי בסוף סדר כי תשא באור הפסוק הזה ואיני צריך להחזיר כאן. ונאמר בתורה שלש פעמים, אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד

לאיסור בשול, ובמסכת חולין, גדי ולא חיה, גדי ולא עוף, גדי ולא בהמה טמאה, בא ללמדנו שאין בהן משום איסור בשר בחלב מן התורה.

פסוק כב

עשר תעשר. ע"ד הפשט, אחר שהוצאת מעשר ראשון ללוי תעשר מעשר שני לעצמך ותעלה ותאכלנו בירושלים.

פסוק כג

למען תלמד ליראה. כי תמצא שם הכהנים והלוים מורי התורה וילמדו אותך העבודה והיראה. ואמרו במסכת תענית עשר תעשר, א"ר יוחנן עשר בשביל שתתעשר. והנה אין בלשון הכתוב לשון עושר כי שני השיני"ן סבולת הן, אבל ר' יוחנן היה מפרש כן עשר בשביל שתעשר ממנו שנים רבות, וזהו העושר, כן כתב הראב"ד ז"ל שם בפירושיו. והנה זה בודאי נסיון, והתורה אמרה (דברים ו) לא תנסו, אלא כבר דרשו רז"ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג:י) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וגו'.

וע"ד המדרש עשר תעשר עשר שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להוציא אחד מעשרה לעמלי תורה. עשר תעשר, בנוהג שבעולם אדם יש לו שדה נותנה למחצה לשליש ולרביע, אבל הקב"ה אינו כן, משיב רוחות מעלה עננים מוריד גשמים מפריח טללים מדשן פירות, ואינו מבקש אלא אחד מעשרה, לפיכך הזהיר משה לישראל עשר תעשר. מעשה באחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, היתה לו שדה והיתה עושה אלף מדות ומוציא ממנה מאה מדות למעשר ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו כל ימיו, כשמת אמר לבנו תן דעתך על שדה זו, כך וכך אני מוציא למעשר וממנה הייתי מתפרנס כל ימי, שנה ראשונה זרעה הבן עשתה אלף מדות, הוציא ממנה מאה מדות מעשר, שנה שניה זרעה עשתה אלף מדות נכנס בו עין הרע ופחת עשר שלא נתן מאה מדות אלא תשעים, שלישית זרעה, פחתה מאה, פחת הוא עשרה, רביעית פחתה השדה מאתים, פחת הוא עשרה, וכן חמישית וששית עד שעמדה השדה על מעשרותיה, כשראו קרוביו כך לבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו, אמר להם למה באתם לשמוח על אותו האיש שנדוהו, אמרו ח"ו לא באנו אלא לשמוח לשעבר היית בעל הבית והקב"ה כהן ועכשיו נעשית כהן והקב"ה בעל הבית, ולפיכך משה מזהיר לישראל עשר תעשר את כל תבואת זרעך.

היוצא השדה. אמרו במדרש אם זכיתם סוף שיוצאין לזרוע השדה, ואם לאו היוצא השדה מתגרה בכם, היוצא השדה זה עשו, שנאמר (בראשית כ"ה:כ"ט) ויבא עשו מן השדה.

תבואת זרעך. אם זכית סופך נפיק לחקלך וחמי עלמא צריך מטרא ותתפלל עליו והוא יוצא, זהו היוצא השדה, ואם לאו סוף ששונאי ישראל יוצאים לקבור בניהם בשדה.
מעשר דגנך תירושך. אם אתה מעשר דגנך, אם לאו דגני, אם אתה מעשר תירושך, ואם לאו תירושי, שנאמר (הושע ב':י"א) לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו. שנה שנה, למדך הכתוב שאינן מעשרין משנה לחברתה, מן החדש על הישן, כך דרשו רז"ל.
ובכורות בקרך. לא שיאכלם ישראל שהרי הבכור נאכל לכהנים.
ודע כי הבכור יש בו קדושה לעולם, ואפילו בזמן הזה בחוצה לארץ קדושה יש בו, ואינו נגזז ולא נעבד ואסור לאכלו אלא במומו. וזה שלא כדעת הרמב"ם ז"ל שכתב בכור בהמה טהורה אין מצותו נוהגת אלא בארץ ישראל. וכבר תפש עליו הראב"ד ז"ל בהשגותיו ואמר דאפילו רבי עקיבא שהיה סובר כן לא אמר אלא לענין שאינו קרב, אבל בודאי קדושת בכור יש לו אפילו בזמן הזה בחוצה לארץ ואין להתיר לאכלו אלא א"כ יש בו מום. והראיה ממה שאמרו בסנהדרין, אמר ליה ר' חייא לרב בר אחתיה נחית לבבל יורה יורה, יתיר בכורות אל יתיר, והנה בבל חוצה לארץ היא. ועוד בפרק פסולי המוקדשין, ההוא שרוע דאתא לקמיה דרב אשי, אמר למאי ניחוש ליה אי כהן הוא אי ישראל הוא הרי בכור ומומו עמו. וידוע כי רב אשי בבבל הוה, וזה ראיה שהבכור הוא נוהג בחוצה לארץ להאכל במומו. ועוד במסכת ביצה פרק אין צדין בענין ההוא גברא דאייתי בוכרא קמיה דרבא והוה חייף רישיה, דלי עיניה וחזייה למומיה א"ל זיל האידנא ותא למחר, אמר ליה היכי הוה עובדא, א"ל הוה שדין שערי בהך גיסא בהדי דקא עייל רישא בזעיה הוצא לשפותיה. וזה ראיה שרבותינו שבבבל היו מדקדקין הרבה בענין הבכור בקדושתו ובמום עובר, ולא היו עושין כן אלא מתוך שיש בו קדושה ואפילו בחוצה לארץ.

פסוק כח
מקצה שלש שנים. אם לא הפריש מעשרות של שנה ראשונה ושניה לשמטה, יחייבנו הכתוב שיבערם מן הבית בשנה השלישית, וצריך הוא שיוליך לירושלים מעשר של שנה ראשונה שבידו, ומתודה בערתי הקדש מן הבית, ובא הלוי ונוטל מעשר ראשון, והגר והיתום והאלמנה יטלו מעשר עני, ולא תאכלנו בירושלים כדרך שעשית במעשר שני של שתי שנים.

פרק טו

פסוק א
מקץ שבע שנים תעשה שמטה. אמרו המפרשים כי לשון מקץ מתחלת שבע שנים, לפי שכל דבר יש לו שתי קצוות, כענין שכתוב (שמות כ"ו:כ"ח) מן הקצה אל הקצה,

והתחלה והסוף כל אחד יקרא קצה. ואין זה דעת רז"ל, אלא מקץ שבע שנים, בסוף שבע שנים כי לא אמר הכתוב מקץ השנה השביעית שאלו אמר כן היה ענינו התחלה אבל עתה שאמר מקץ שבע שנים ענינו הקצה האחרון, והוא סוף שבע שנים. וכן אמרו רז"ל שביעית אינה משמטת כספים אלא בסופה, וכן תרגם אונקלוס בסוף. וקבלו רז"ל שהבית חרב במוצאי שביעית שכן דרשו בערכין מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב, כשחרב הבית בראשונה מוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היה וערב תשעה באב היה. וכן בשניה אמרו קע"ב שנה אחר חורבן הבית נשלמו ד' אלפים, שבשנת תכ"א חרב הבית לדברי רבינו תם ז"ל שהם עיקר, ואע"פ שרוב השנה יצא בבנין כיון שבאותה שנה חרב הבית משנות חרבן אנו מונין אותה. ויש לנו היום נ"א שנה לפרט היצירה, צרף קע"ב עם נ"א והם רכ"ג, שקול מכל מאה תרתי וכדאמרינן בגמרא דעבודה זרה, לפי שכל השאר הם שמטות, יבאו מן האלף ומאתים כ"ד, ושנת נ' עולה הוא לכאן ולכאן למנין יובל ולמנין שמטה, צרף כ"ד אלו עם כ"ג הנשארים ויהיו מ"ז, עשה מהם שמטות, נשארו ה', נמצאת אומר לשתי שנים תהיה שמטה, וזה היה בשנה נ"ג, וכן בשנת ס', ואחריו ס"ז, ואחריו ע"ד. ולדעת רש"י ז"ל שבשנת ת"ך חרב הבית, תהיה השמטה שנת נ"ב ואחריה נ"ט ואחריה ס"ו ואחריה ע"ג.

ולשון תעשה שמטה כלשון לעשות את יום השבת, והכונה שתשבות כאן וכאן, ביום השבת ממלאכה ובשנת השמטה מעבודת קרקע, והענין אחד בקדושת השביעיות, זה בימים וזה בשנים, והיובל בשמטות, וכבר נתבאר זה בסדר בהר סיני.

פסוק ב

וזה דבר השמטה. אמרו רז"ל, אומר לו המלוה ללוה משמט אני, לכשיביא מעותיו שעברה עליהם שמטה אם אמר לו הלוה אני רוצה לפרעך, יקבל המלוה ממנו, שלא הזכיר הכתוב ללוה שלא יפרע את חובו כמו שעשה ברבית שמנע לשניהם כענין שכתוב (דברים כ"ג:כ') לא תשיך לאחיך, שהיא אזהרה ללוה, אבל בשמטה לא הזהיר אלא למלוה שלא יגוש את הלוה לפרעו ולא ינהוג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו, לפי שהיובל הוא קובל לאדון הכל יתעלה, וזהו כי קרא שמטה לה', אבל אם הביא לו הלוה מדעתו מותר לו למלוה לקבל מידו. ואמרו רז"ל שהמחזיר למלוה חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו. ואם אינו מחזיר אפשר המלוה לביישו ולומר לו תראה שתאכל מעותי חנם. וכן הלוה יכול למחול הפקעת מצות שביעית בשעת הלואה ולומר ע"מ שלא ישמיטנו בשביעית לויתי ממון זה, שכל תנאי שבממון קיים. אבל לא יאמר שלא ישמיטנו שביעית, דמשמע שלא יהא דין שמטה בהלואתו וזה לאו כל כמיניה.

ורשאי המלוה לתבוע חובו כל שנת השמטה לפי שאינה משמטת אלא בסופה, שנאמר מקץ. והמוסר שטר חובו לב"ד קודם לכן שוב אינה נשמטת, שכבר הוא נגוש ועומד ואין בו משום לא יגוש, אבל משקעה החמה של ראש השנה של מוצאי שביעית אינו רשאי לתבעו אלא אם כן התנה עליו מתחלה. ויתומים אינן צריכין לתנאי זה, שהב"ד שבכל דור ודור אביהן של יתומים והרי הם כאלו באו שטריהם לידם והעמידם על נכסי הלוה. ואפילו מלוה שיש בו שבועה משמטת, כדתנן בפרק כל הנשבעין והשביעית משמטת את השבועה משום שנאמר וזה דבר השמטה ואמרו רז"ל מלמד שאפילו דבור משמט. ושמטת כספים נוהגת היא בכל מקום ובכל זמן מדרבנן כדי שלא תשתכח תורת שמטה מישראל, אלא שהכתוב תלה שמטת כספים בשמטת קרקעות, אע"פ שזו חובת הגוף וראויה שתנהוג בכל מקום שנאמר (שמות כ"ג:י"א) תשמטנה ונטשתה, ודרשו רז"ל בשתי שמטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקע ואחת שמטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע בארץ אתה משמט כספים בחוצה לארץ. ומכל מקום תקנת חכמים היא, וכן אנו רואין חכמי התלמוד שהיו עושין פרוזבול בבבל כדי להנצל מהפקעת שביעית. והמלוה לחברו לעשר שנים אין שביעית ראשונה משמטת הואיל ולא הגיע זמנו ליפרע, אלא שביעית שניה.

פסוק ג

ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך. דרשו רז"ל ולא של אחיך בידך, שהמלוה על המשכון אין שביעית משמטתו.

פסוק ד

אפס כי לא יהיה בך אביון. מה שצויתיך שלא תגוש את אחיך, לא תצטרך לזה אם ישראל זכאין, כי כלם יהיו עשירים לא יצטרך אחד מהם להלות את חברו.

והעבטת גוים רבים. כלומר תקחו עבוטו ממנו, כלומר תמשכנו אותם. ואמר כי לא יחדל אביון, אם אינן זכאין.

כי ברך יברכך ה' בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך. סוד הכתוב מבואר, והוא כענין שהזכיר למעלה (דברים יד) כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה, כי השם הגדול הוא המברך והבוחר, והבן זה.

פסוק ז

לא תאמץ את לבבך. מלדבר על לבו דברי תנחומין כדי לפייסו, ואמרו רז"ל המפייסו בדברים גדול מכלם.

ולא תקפוץ את ידך. לא תסגור ידך, כי הוא אחיך והוא אביון התאב לכל דבר.

פסוק ח

כי פתוח תפתח את ידך. אפילו מאה פעמים.

והעבט תעביטנו. אם לא רצה במתנה תן לו לשם הלואה.

די מחסורו. ואי אתה מצווה לעשרו.

אשר יחסר לו. אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

לו. אפילו להשיאו אשה, ממה שכתוב (בראשית ב׳:י״ח) אעשה לו עזר כנגדו.

פסוק י

נתון תתן לו. ענין הכפל לומר אם תתן יוסיף הקב"ה על ממונך ותחזור ותתן. ודרשו רז"ל נתון תתן, ואפילו מאה פעמים. והענין שלא יספיק לו אם נתן לו פעם אחת בלבד אלא עד כמה פעמים הוא חייב ליתן לו, ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי כא) וצדיק יתן ולא יחשוך, כלומר ולא יחשוך מלתת. ועוד יכלול נתון תתן לו בנחת ודרך תמימות, לא דרך גערה וגסות הרוח, כי בזה יתקיים עשרו, ועל זה אמר שלמה ע"ה (שם יג) כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה, אימתי נתקיים עשרו של אדם ויהיה לו כפר וכפרה כשהרש לא ישמע גערה מהעשיר אלא שנותן לו בלב טוב בסבר פנים יפות. וזהו שאמרו רז"ל, ר' ינאי חזיה להההוא גברא דקא יהיב לעניא בפרהסיא, א"ל מוטב דלא יהבת ליה מדיהבת ליה וכספתיה.

כי בגלל הדבר הזה. דרשו רז"ל, לא אמר בעבור ולא אמר למען אלא בגלל, לשון גלגל הוא, כלומר גלגל הוא שחוזר בעולם, אם לא תתן לו אני מהפך את הגלגל ואעשה אותך עני והוא עשיר, שנאמר (תהלים עה) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. ודרשו רז"ל לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם לא בא הוא בא בנו, ואם לא בא בנו בא בן בנו.

יברכך ה' אלהיך. קבע ברכה על מצות הצדקה, והוא שאמר שלמה (משלי יא) יש מפזר ונוסף עוד. והנה אעוררך בעיקר גודל המצוה הזו הנכבדת אשר ירשנוה מאבינו אברהם ולהעמיד אותך על יסודה וסודה. דע כי העני מחלק מדת הדין שהרי מדת הדין מתוחה כנגדו, זהו (תהלים קב) תפלה לעני, כי תפלה מלשון דין ופלול, ולכך בא המאמר לחכמי האמת עני חשוב כמת, והעשיר אשר אתו ברכה הוא מחלק מדת רחמים, והוא בדמיון השמש המאיר ללבנה והלבנה מקבלת אורה מן השמש, כן הנותן צדקה מאיר עיניו של עני ומקבל ברכתו ממנו, ולכך תזהיר התורה שכל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום שירגיל האדם עצמו במדת הרחמנות שיתן מברכתו צדקה לעני, ובעשותו זה ישתף מדת רחמים עם מדת הדין, שהשתוף ההוא הוא קיום העולם ואי אפשר להתקיים מבלעדי שניהם, וכבר ידעת שהצדקה נמשכת לצדק ושם מריקה השפע, והנה ירושלים נקראת

(ישעיה א) עיר הצדק, וכתיב (שם) צדק ילין בה, ואמר להם הנביא (שם נד) בצדקה תכונני, כי הצדק היא כנסת ישראל בת זוגו של שבת, וא"כ הזהיר במצות הצדקה והנותן צדקה לעני למטה הנה הוא ממשיך למעלה צדקה לצדק, ועל זה אמרו חכמי האמת בפניני דבריהם גדולה צדקה לשמה, כוונו לומר כי משם הברכה שופעת בשפלים, וז"ש דוד המלך ע"ה (תהלים קיט) ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי.

ועוד תמצא במדרש תהלים והוא רמז לזה, ראה מה כחה של צדקה, שבפרוטה שהאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה, בנוהג שבעולם מטרוניתא מבקשת להקביל פני המלך עושה עטרה לפי כבודה, וע"י העטרה שנכנסת לעטר את המלך היא רואה את פני המלך, כך ע"י הצדקה אדם מקבל פני שכינה שנאמר (שם יז) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. ומה שהתחילה הפרשה באחד שעריך בארצך וסיימה ג"כ בארצך, יורה שעיקר הצדקה אינה אלא בארץ אע"פ שהיא חובת הגוף בכל מקום, והוא הדין לכל שאר המצות שעיקר חיובן בארץ, כי כן הזכיר בתחלת הפרשה אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ, לפי שהמצות כלן הן משפט אלהי הארץ, שכבר הזכירו רז"ל כי בעשותנו אותן בחו"ל הוא כדי שלא נשכחם כשנחזור לארץ, והוא שאמרו רז"ל (דברים יא) ושמתם את דברי אלה על לבבכם, אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות, הניחו תפילין עשו מזוזה, כדי שלא יהיו עליכם חדשים כשתחזרו לארץ, וכן הוא אומר (ירמיה לא) הציבי לך ציונים. או יהיה באור מלת בארצך, אפילו בארצך וזה מחייב על מצות הצדקה בחוצה לארץ כי חובת הגוף היא בכל מקום, ומצוה מושכלת היא.

וטעם הפרשה, השמר לך שלא תאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ואם אני צריך להשמיט מעותי או קרקעותי בארץ איך אתן שם צדקה, נמצא שאני מפסיד מכל צד, ועל כן אמר ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה וגו', על כן אנכי מצוך לאמר שתפתח ידך לעניך ולאביונך אפילו בארצך שאתה משמט שם את שלך בין שמטת קרקעות בין שמטת כספים שם אני מזהירך על הצדקה, כי השי"ת יברכך על זה ויוסיף על שלך, וכל שכן שאתה צריך לתת צדקה בחו"ל שאין שם שמטת קרקעות. ולמדנו מזה כי כשהזכיר בארצך לא בא למעט חוצה לארץ שאם היתה הכונה בארץ דוקא היה מזכיר הכתוב כי תבאו אל הארץ או בבאכם אל הארץ, כענין שמצינו במצות התלויות בארץ.

פסוק יב

כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. כבר נזכר דין עבד עברי, אבל חזר ושנאו כאן מפני דין אמה העבריה לחדש ולומר שדינה כדין עבד עברי לצאת בשש, ועוד מפני מצות הענקה שחדש בשניהם כאן.

פסוק יד
העניק תעניק לו. לשון תפארת, כלומר עשה לו כבוד ותפארת מממונך, מלשון (משלי א) וענקים לגרגרותיך. ואפשר לפרשו מלשון ענקים שהם גדולי הקומה, כלומר תן לו מתנות גדולות.

פסוק טו
וזכרת כי עבד היית. והענקתיך בזת מצרים ובזת הים.

פסוק יז
ואף לאמתך תעשה כן. אינו חוזר לרציעה, שאין רציעה באשה, אבל הוא חוזר להענקה. וכמוהו (שמות כ"א:י"א) ואם שלש אלה, שאינו חוזר לשאר כסות ועונה הסמוך לו, אלא אל אשר יעדה והפדה. וכן עוד (שם כב) אם זרחה השמש עליו וגו', שהוא חוזר אל חמשה בקר ישלם.

פסוק יח
כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים. זמן השכירות שאין מנהג בבני אדם להשכיר עצמן לזמן גדול ממנו הוא שלש שנים, וכענין שכתוב (ישעיהו ט"ז:י"ד) שלש שנים כשני שכיר. ודרשו רז"ל מכאן שעבד עברי עובד לרבו ביום ובלילה, שרבו מוסר לו שפחה כנענית לולדות, וזהו משנה שכר שכיר, שהרי אין עבודתו של שכיר אלא ביום.

פסוק יט
כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' אלהיך. אע"פ שהבכור הוא קדוש מעצמו שהרי בפטר רחם תלה רחמנא, אמר תקדיש בפה, ומצוה להקדישו בקריאת שם. והכתוב שאמר (ויקרא כ"ז:כ"ו) אך בכור אשר יבכר לה' וגו' לא יקדיש איש אותו, טעמו שלא יקדישנו לקרבן אחר.

פסוק כ
(**בשעריך**) **תאכלנו**. מי שראוי לאכלו. **שנה בשנה**, לא שיהיה אסור לאכלו אחר שנתו, שהרי הוקש למעשר שני שנאמר (דברים יד) ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך וגו' ובכורות בקרך, והוא אינו נפסל משנה לחברתה, אלא שמצוה לאכלו תוך שנתו. **אתה וביתך**, בית הכהן.

פסוק כב
בשעריך תאכלנו, הכהן חוץ למקדש. **הטמא והטהור**, לשון קריאה הוא, ויחזור אל תאכלנו, כלומר אתה הכהן בין טמא בין טהור. ואינו בבשר קדש, שאם אכלו טמא הרי הוא בכרת.

פסוק כג
רק את דמו לא תאכל. שלא תאמר הואיל וכולו היתר הבא מכלל איסור הוא, שהרי קדש ונשחט בחוץ בלא פדיון ונאכל, יהא אף הדם מותר.

פרק טז

פסוק א
שמור את חדש האביב. הוא חדש ניסן שהיה בו אביב כשיצאו ממצרים. ודרשו רז"ל שמרהו לפני בואו שיהא ראוי לאביב לקרב בו את העומר, ואם לאו עבר את השנה.
ממצרים לילה. ההוצאה ביום היתה שנאמר (במדבר לג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל וגו', וכתיב (שמות יב) בעצם היום הזה יצאו. אבל משעה שהורשו לצאת בלילה תקרא הוצאה. ולכך לא אמר הכתוב בלילה אלא לילה לרמוז על שעה שהורשו שנאמר (שם) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו, ולכך תרגם אונקלוס ועבד לך נסין בליליא, כדי שלא תבין כי ההוצאה היתה בלילה.

פסוק ב
וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר. צאן לחיוב הפסח, ובקר לשלמי חגיגה, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע.

פסוק ג
לא תאכל עליו חמץ. על שחיטת הפסח, שלא ימצא ברשותו חמץ בשעת שחיטה.

פסוק ו
בערב כבוא השמש מועד שלש זמנים הם, בערב תשחטנו משש שעות ולמעלה, וכבא השמש תאכלנו, ומועד צאתך תשרפנו.

פסוק ז
ובשלת ואכלת. בשול זה צלי אש הוא, מלשון (בראשית מ':י') הבשילו אשכלותיה, וכן (דברי הימים ב ל"ה:י"ב-י"ג) ויבשלו הפסח.
ופנית בבקר. לבקרו של יום שני שהוא חול, שאי אפשר לו לנסוע משם בי"ט שהוא קדש. או יאמר ופנית בבקר והלכת לאהליך סביב, ירושלים, ומשם ילך לו אל ארצו. ודרשו רז"ל ופנית בבקר, מכאן שטעון לינה בליל מוצאי י"ט בעיר לכבוד המצוה, וכך דרשו ופנית בבקר, כל פנות שאתה פונה מן המקדש כשתבא אליו לא יהו אלא בבקר. ובאור לאהליך אפילו היה האחרון שבארץ ישראל כדי שיוכל להגיע לביתו ולחזור פעם שניה לראית חג השבועות. ומזה הוצרך פסוק זה להכתב בחג הפסח יותר מבשאר החגים, לפי שאין פנאי ללכת לביהמ"ק שני פעמים מפסח ועד עצרת אא"כ הוא נוסע משם לבקרו של חג המצות אחר שאכל שם פסחו ועמד י"ט ראשון יש לו ללון שם ולבקר שהוא

חול ילך לאהליו, ועם זה יספיק לו זמן להגיע לביתו ולחזור לחג השבועות. כיצד, הרי שאמרו רז"ל ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, כלומר אורך הארץ ארבע מאות פרסה ורחבה כמו כן, והיה בהמ"ק באמצע הארץ, וא"כ מאתים פרסה היה המהלך ליותר רחוק ואחרון שבא"י, ובעשרים יום יהיה אדם מהלך מאתים פרסאות לחשבון עשר פרסאות בכל יום, וידוע כי מפסח ועד עצרת מ"ט יום, חסר מהם שמונה, ימי השבת ויום אחרון של יו"ט נשארו ארבעים יום, ועל זה אמר ופנית בבקר והלכת לאהליך, כלומר בזמן עשרים יום, ובעשרים הנשארים היה צריך לחזור שנית למקדש לראית שבועות.

פסוק ח

ששת ימים תאכל מצות. והלא הזכיר למעלה שבעת ימים תאכל עליו מצות, דרשו רז"ל למה יצא שביעי מן הכלל, ללמד על הכלל כלו יצא, שזו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, לומר מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות, רצה אוכל מצה או פירות, מה שאין כן בליל ראשון שנאמר (שמות י״ב:י״ח) בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה. **וביום השביעי עצרת**. נקרא בלשון עצרת על שם שישראל נעצרין ונאספים בימים טובים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ותרגומו כנישין. ויש לך להשכיל כי יום שביעי של פסח הוא יסוד, וקראו הכתוב עצרת כשם שנקרא לשמיני של חג שהיא השמינית הסמוכה לו, וכבר נתבאר זה בסוף סדר פנחס (במדבר כ״ט:ל״ה) בפסוק ביום השמיני עצרת.
לא תעשה מלאכה. במצות השבת נאמר (שמות כ׳:י׳) לא תעשה כל מלאכה, אבל ביו"ט אמר מלאכה, וא"א לומר בו כל מלאכה שהרי אוכל נפש מותר.

פסוק ט

שבעה שבועות תספר לך. הזכירה הפרשה שלש רגלים כסדרן שהם פסח שבועות סכות שכל ישראל מתקבצין בהם, ולא הזכיר ראש השנה ולא יום הכיפורים שאין מתקבצין שם בבהמ"ק, ומזה אין אנו אומרים בתפלת מוסף ר"ה ויוה"כ ואין אנו יכולים לעלות ולראות כמו שאנו אומרים בתפלות שלש רגלים אלא ואין אנו יכולים לעשות חובותינו. ומה שאמר תספר לך בלשון יחיד ובמקום אחר (ויקרא כ״ג:ט״ז) תספרו חמשים יום בלשון רבים, דרך הכתובים להזכיר המצות פעם בלשון יחיד ופעם בלשון רבים, ואחר שהזכיר המצות בלשון רבים יחזור ויזכירם בלשון יחיד, כדי שלא יחשוב היחיד להפטר ממנה בכלל הרבים ולהנצל מענשה לכך יחזור וידבר עם כל יחיד ויחיד, כענין מצות ציצית שהיא אמורה בלשון רבים (במדבר ט״ו:ל״ח) ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, וחזר והזכירה בלשון יחיד (דברים כ״ב:י״ב) גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך. ואין צריך לומר במצוה אחת בפסוקים רבים,

שאפילו בפסוק אחד מצאנו לשון רבים ויחיד, הוא שכתוב (ויקרא י״ט:ט׳) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך, ורבים כן. ועוד טעם אחר, שאלו נכתבה המצוה בלשון רבים ולא בלשון יחיד הייתי אומר שהמצוה אינה אמורה אלא לב"ד ואין כל אחד ואחד מישראל חייבין בה, לכך הוצרך הכתוב לחזור ולהזכירה בלשון יחיד. וכן במצות לולב הזכירה בלשון רבים (שם כג) ולקחתם לכם ביום הראשון, ולא נזכר בשום מקום לשון יחידי, הרי הזכיר שם ושמחתם לפני ה' אלהיכם, ואי אפשר להבין שתהא המצוה אמורה לב"ד ולא לכל ישראל שהרי כל ישראל חייבין הם בשמחת המועדים, וכבר מצינו בלשון יחיד ושמחת בחגך. ולענין הספירה אמרו חז"ל, שבעה שבועות תספר לך מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי, יש שסוברים כן, מצוה למימני יומי בכל יום ויום ומצוה למימני שבועי בהשלמת השבועות, אבל לא בכל יום, שאין צורך להזכיר השבועות בכל פרט הימים, וזה דעת המאור ז"ל. ויש שסוברים מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי בכל יום ויום, וכיון שעבר שבוע ראשון מצוה למימני השבועות שאחריו בכל יום ויום מן הימים שהוא סופר, לפי שהשבועות ירמוז לאלף השביעי ולכך צריך שיזכירם בכל יום, וזה דעת החכם ר"א בן עזרא.

מהחל חרמש בקמה תחל לספור. למדך שהקצירה והספירה באין כאחד. ודרשו רז"ל יכול יקצור ויספור ואימתי שירצה יביא, ת"ל (ויקרא כ״ג:ט״ו) מיום הביאכם, אי מיום הביאכם יכול יקצור ויספור ויביא ביום, ת"ל (שם) שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי אתה מוצא אותן תמימות בזמן שאתה מונה מבערב, הא כיצד קצירה וספירה בלילה והבאה ביום. ועוד דרשו רז"ל אל תקרי בקמה אלא בקומה, מכאן לספירת העומר שהיא מעומד, ומה קצירה מעומד אף ספירה מעומד. וארבעה דברים הן שמצותן מעומד, והסימן בהם עצמ"ל, ואלו הן עומר ציצית מילה לולב.

פסוק י

מסת נדבת ידך אשר תתן כאשר יברכך ה' אלהיך. מסת נדבת ידך תרגומו די מחסורו (דברים ט״ו:י׳) כמסת חוסרניה, ויאמר הכתוב לפי ספוק נדיבות הלב שבך ולפי הברכה והעושר שיש לך תתן, ולכך הושמה מלת תתן באמצע בין מסת נדבת ידך ובין כאשר יברכך ה' אלהיך, כלומר לפי נדיבתך ועשרך תביא קרבנות לשלמים ותקדיש על שלחנך קרואים.

ונראה שאינו דבק עם חג השבועות לה' אלהיך אבל הוא ענין בפני עצמו, והוא הדין בשאר המועדים שיתן אדם צדקה ויקדיש קרואים לפי נדיבותו ולפי עשרו, אבל גלה זה בכאן בחג השבועות מפני שהפסח זמנו שבעת ימים והסכות כמו כן שבעת ימים אבל

שבועות שאינו אלא יום אחד הייתי סבור שאין החומר בו כל כך כמו בשאר המועדים, לכך הודיענו בו החיוב שאין להקל בו במצות הצדקה, שהרי שוה הוא לשאר המועדים וחמור כמותם ואע"פ שאינו אלא יום אחד. והקרואים האלה הם הלוי והגר והיתום והאלמנה, וגר זה אינו אמור אלא בגר צדק שהוא בן ברית, ומה לוי בן ברית. אף הגר בן ברית ודרשו רז"ל ארבעה שלי כנגד ארבעה שלך, ארבעה שלי הלוי והגר והיתום והאלמנה, ארבעה שלך בנך ובתך ועבדך ואמתך, אמר הקב"ה אם אתה משמח את שלי אני משמח את שלך, וזהו שאמר ושמחת לפני ה' אלהיך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך.

פסוק יד

ושמחת בחגך. דרשו רז"ל ולא בשמחת אשתך, מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה, והנה הזכיר בכאן בחג הסכות לשון שמחה ולשון ברכה, לשון שמחה שנאמר ושמחת בחגך, לשון ברכה דכתיב כי יברכך ה' אלהיך, וכן מצינו שהזכיר בחג שבועות לשון שמחה שנאמר ושמחת לפני ה' אלהיך, לשון ברכה כאשר יברכך ה' אלהיך, אבל בחג הפסח לא הזכיר בו לשון שמחה ולא לשון ברכה, וטעם הדבר מפני שבשני המועדים שהם שבועות וסכות התבואה מצויה בהם אצל בעלי בתים ואפשר להם לפרנס ארבעה קרואים שהזכיר, וכיון שהוא מפרנסן בהן הרי שמחה והרי ברכה, שהקרואים שמחים ובעלי בתים מתברכין, אבל בפסח לא נקצרה התבואה החדשה עדיין והישנה כבר כלתה, ואי אפשר לשמח אותם בפסח, שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שלא יפרנסם, לא נזכר בו לשון שמחה וברכה. ועוד טעם אחר אמרו במדרש, מפני מה לא הזכירה תורה שמחה בפסח והזכירה שמחה בעצרת, ובסכות שלש שמחות, ושמחת בחגך והיית אך שמח ושמחת לפני ה' אלהיך, לפי ששנינו בארבעה פרקים העולם נדון, בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון ובחג נדונין על המים, ומפני שפסח יום הדין וכל הדינין עתידין להעשות לכך לא נזכר בו שמחה כלל, אבל בעצרת שכבר עבר דין אחד של פסח נכתב בו שמחה אחת, ובחג שכבר עברו שלשה דינין פסח ועצרת וראש השנה לכך נכתבו בו שלש שמחות, עד כאן. **ודרך** הקבלה בשלש רגלים אלו הנזכרים בפרשיות כסדרן פסח שבועות סכות כנגד שלשה אבות, החסד והדין והרחמים. פסח כנגד מדת החסד, כלשון (שמות י"ב:כ"ג) ופסח ה' על הפתח, ותרגם אונקלוס ויחוס, וזהו שכתוב (תהילים קל"ו:י'-י"א) למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו, שהרי מכת בכורות שבו יצאו ישראל דין היה למצרים וחסד לישראל. שבועות כנגד מדת רחמים שהוא המכריע, ומזה דרשו (דברי

הימים א כט) והתפארת, זה מתן תורה, לפי שהתורה בשם המיוחד נתנה. סכות כנגד מדת הדין לשון סוכה ברוח הקודש, וכן אמרו למה נקרא שמה יסכה, שסוכה ברוה"ק, וזהו (תהילים ס"ח:י"ח) אדני בם סיני בקדש, כלומר בחכמה, שהרי מצות הסכה רמז לחכמה, ולכך דרשו קדש בסיני לא נאמר אלא סיני בקדש, מלמד שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. והענין שהוא מקום עולמו או בית עולמו. וכן החכמה נרמזת בבי"ת של בראשית, והסוכה נקרא בית שנאמר (בראשית יג) ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית, וכן הוא אומר (משלי כ"ד:ג') בחכמה יבנה בית, וכתיב (שם ח) בית נתיבות נצבה, והחכמה מקפת וסובבת את הכל ודוגמתה אות הבי"ת שהיא מוקפת משלשה צדדים כנגד הכשר הסכה שהיא שלש דפנות, שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח, והוצרכו לומר כן ושלישית אפילו טפח, על עוקצו של בי"ת היוצא מאחוריו, וזה מבואר.

פסוק טו

והיית אך שמח. והלא כבר נאמר ושמחת בחגך, אלא למד שישמח בכל שבעת הימים, זהו אך, כלומר עד שיעברו כ"א ימים מתשרי, ואחר א"ך ימים כבר עברו שבעת ימי הסכות.

ויתכן עוד שבא לרמוז שראוי לו למעט בשמחת העוה"ז שלשון אך לשון מועט הוא, ומפני ששמח כבר בחג הפסח שהוא תחלת קציר העומר, וגדלה שמחתו בחג הקציר וכענין שכתוב (ישעיהו ט':ב') שמחו לפניך כשמחת בקציר, ועתה בחג האסיף כי יאסוף תבואתו ופירותיו, צמרו ופשתו שמנו ושקויו, ותבא לו מנוחה והשקט אחר היגיעה והטורח והעמל הנה שמחתו כפולה, ועל כן יזכיר הכתוב הזה בחג הסכות והיית אך שמח כדי למעט השמחה, שהרי כל אכין ורקין מעוטין, ולמדך הכתוב שיתנהג האדם בשמחת העולם הזה בדרך בינוני. ואף בזמן עשית המצות ראוי לו שישמח וירעד, וכענין שדרשו רז"ל (תהילים ב':י"א) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, במקום גילה שם תהא רעדה, לפי שבעוה"ז יש בו יצה"ר שהוא נמשך אחר השמחה ואין הצדיקים בטוחים בעצמם, אבל עיקר השמחה ושלמותה הוא לעוה"ב בראית פני שכינה, בשפע שאין לה הפסק, ובתוספת השגה ותענוג שאין לו תכלית, וכן אמר ישעיה ע"ה (ישעיהו כ"ט:י"ט) ויספו ענוים בה' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו.

פסוק יח

דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (**משלי ג, יז**)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בפסוק זה (משלי ג':י"ז) כי יסוד התורה ועקרה שלום, וכן מצינו עיקר בריאתו של עולם שהוא השלום ולכך דרשו רז"ל, כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בדעתן נבראו בצביונם נבראו, שנאמר (בראשית ב) וכל צבאם. וידוע

כי השמים נבראו תחלה, ונקראו שמים לפי שהם אש ומים, והנה הם שני הפכים, לא יתכן זווגם והתחברותם כי אם ע"י השלום, הוא שכתוב (איוב כ"ה:ב') עושה שלום במרומיו. הקב"ה נקרא שלום שנאמר (שופטים ו':כ"ד) ויקרא לו ה' שלום, וכתיב (שיר השירים א':א') שיר השירים אשר לשלמה, מלך שהשלום שלו, בחר בישראל יותר משבעים אומות וקראן שולמית, וזהו שדרשו רז"ל (שם ז) שובי שובי השולמית, אומה ששלום העולמים דר בתוכה, ונתן להם התורה שכלה שלום שנאמר (משלי ג) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. כל מצותיה של תורה הן שלום לגוף ולנפש, שלום לגוף הוא שכתוב (שמות ט"ו:כ"ו) ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו וגו', שלום לנפש כי מצד קיום המצות תשוב הנפש טהורה לשרשה, כענין שכתוב (תהילים י"ט:ח') תורת ה' תמימה משיבת נפש, ותהיה מדת השלום שואבת אותה. ומזה דרשו רז"ל בכתובים כשהרשעים נפטרין מן העולם מלאכי משחית יוצאין לקראתן ואומרים להם (ישעיהו מ"ח:כ"ב) אין שלום אמר ה' לרשעים. וגדולה מדת השלום שכל המדות נחתמות בשלום והשלום חתימת הכל, ולכך תקנו לנו רז"ל שתהא התפלה חותמת בשלום, המברך את עמו ישראל בשלום, וכן דרשו במסכת סוכה ברכה דהקב"ה שלום היא שנאמר (תהילים כ"ט:י"א) ה' יברך את עמו בשלום. ונראה לומר שיצא להם לרז"ל לחתום התפלה בשלום מפרשת הקרבנות, שהרי תפלות כנגד תמידים תקנום, והתורה בסדור הפרשיות של הקרבנות חתמה לנו בקרבן שלמים הוא שכתוב (ויקרא ז':ל"ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, ודרשו רז"ל למה נקרא שמן שלמים שמטילין שלום בעולם. וכן מצינו שלמה ע"ה שחתם שיר השירים בשלום, הוא שאמר (שיר השירים ח':י') אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום, וכן בקהלת עתים שבו חתומים בשלום, שנאמר (קהלת ג':ח') עת מלחמה ועת שלום. ודרשו רז"ל אף בשעת מלחמה צריכין שלום שנאמר (דברים כ':י') כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. ואין צריך לומר העולם השפל שאפילו העליונים צריכין שלום שנאמר (איוב כ"ה:ב') המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, וכך דרשו רז"ל, המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, והקב"ה עושה שלום ביניהם, והלא דברים ק"ו ומה במקום שאין איבה ותחרות צריכין שלום, במקום שיש איבה ותחרות לא כל שכן. והענין כי לשון עושה שלום במרומיו הוא כולל שלום השמים בעצמם, הנבראים והמיוסדים מאש ומים, וכולל ג"כ המלאכים שבמרומיו שעליהם רמז המשל ופחד, וקרא למיכאל המשל מפני שהוא השר הגדול הממונה והמושל לבקש רחמים על ישראל. ואין צריך לומר החיים שאפילו המתים צריכין שלום, שנאמר (בראשית

ט"ו:ט"ו) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. מדת השלום נתנה לאהרן, ועמה זכה להיות לו החיים והשלום (מלאכי ב':ה'), וזכה זרעו לכהונת עולם לברך את ישראל שנאמר (במדבר ו':כ"ו) וישם לך שלום. הא למדת שהשלום קיום העולם. וכשם שהשלום קיום העולם כן המשפט קיום השלום, שאלמלא המשפט היו הבריות גוזלין וחומסין והורגין זה את זה ולא היה העולם מתקיים, וע"י המשפט הוא מתקיים שכן דרשו רז"ל על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח':ט"ז) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, לפי שהשפטים מעמידים השלום שכל העולם כלו תלוי עליו, ועל כן נצטוינו מן התורה למנות ב"ד בכל שער ושער וזהו שכתוב.

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק. נסמכה פרשת שופטים לפרשת רגלים להודיענו שאע"פ שישראל עולין לרגל שלש פעמים בשנה ושם ימצאו הכהנים הלוים ומורי התורה והן יכולין לשאול מהם התורה והמצות ואיך יתנהגו בהם והם יתירו להם כל ספקותיהם, אעפ"כ מצוה מוטלת עליהם למנות שופטים בכל עיר ועיר. ושופטים הם החכמים יודעי דת ודין שנותנין את הדין, ושוטרים הם המכריחין את הדין, אלו בעלי מקל ורצועה הסובבים בעיר ומשוטטים בחוצותיה לתקן כל מעוות ולצדק המדות והמשקלות, וכל זה על פי השופטים ומצותם.

ודע כי השופטים על שלשה חלקים יש שופטים של שבעים ואחד, ויש שופטים של עשרים ושלשה, ובית דין של שלשה. בית דין של שלשה מתקנת חכמים הם שמעמידין אותן בעיר שאין בה מאה ועשרים ישראלים, ואמרו רז"ל אין ב"ד פחות משלשה כדי שיהא בו רוב ומעוט אם יחלוק אחד מהם, וסמכו זה מהכתוב שהזכיר שלשה פעמים אלהים, (שמות כ"ב:ז') ונקרב בעל הבית אל האלהים, עד האלהים, אשר ירשיעון אלהים. ואע"פ שהיחיד יכול לדון מן התורה שנאמר (ויקרא י"ט:ט"ו) בצדק תשפוט עמיתך, תקנת חכמים היא עד שיהיו שלשה, וב"ד אלו בדיני ממונות. ושנים שדנו אין דיניהם דין, ואמרו רז"ל אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד, אבל אם קבלוהו בעלי הדין עליהם כשלשה הרי זה מותר. ודרשו עוד א"ר יהודה בן פזי אפילו הקב"ה אינו דן יחידי שנאמר (מלכים א כ"ב:י"ט) וכל צבא השמים עומדים עליו וגו', אלו מימינין לזכות ואלו משמאילין לחובה, ואע"פ שאינו דן יחידי, חותם יחידי, שנאמר (דניאל י':כ"א) אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת. בית דין של כ"ג הם מן התורה והם הנקראים סנהדרי קטנה, ומעמידין אותן בכל עיר ועיר שיש בה ק"כ אנשים מישראל או יותר, ויושבת בשער העיר שנאמר (עמוס ה':ט"ו) והציגו בשער משפט, והן דנין דיני נפשות,

ואין דנין דיני נפשות בפחות מעשרים ושלשה ממה שכתוב (במדבר ל"ה:כ"ה) ושפטו העדה והצילו העדה, ודרשו רז"ל עדה שופטת עדה מצלת, עשרה מחייבין ועשרה מזכין, ומוסיפין עוד שלשה כדי שלא יהא ב"ד שקול, ויהיה בו אחרי רבים להטות. בית דין של שבעים ואחד הם מן התורה והם הנקראין סנהדרי גדולה, והם שהיו קבועין במקדש ונקראין ב"ד הגדול שבירושלים, וזה ממה שכתוב (במדבר י"א:ט"ז) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ועם משה שהיה על גביהם שנאמר (שם) והתיצבו שם עמך, הרי שבעים ואחד. גדול שבחכמה שבכל שבעים ואחד מושיבין אותו אלוף לראש, הוא ראש הישיבה, ונקרא נשיא אצל רז"ל, והוא היה במקומו של משה, ואב בית דין היה שני לו והיה יושב לימינו, וכל שאר הסנהדרין יושבים לפני שניהם כל אחד כפי מעלתו זה אצל זה, והיו יושבים כבחצי גרן עגולה כדי שיהיה הנשיא עם אב בית דין היושב לימינו רואין את כלן.

ובמדרש שפטים ושטרים, שניהם צריכין זה לזה, אם אין שופט אין שוטר אם אין שוטר אין שופט, אלמלא אימתו של יואב לא היה יכול דוד ע"ה לעשות הדינין, שנאמר (שמואל ב ח':ט"ו-ט"ז) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא, כי דוד ויואב שופטים כאחד, כל מי שאינו שומע לדיין מוסרין אותו ביד יואב ומוציא ממנו בעל כרחו, וכן אמר איוב (איוב כ"ט:ט"ז-י"ז) אב אנכי לאביונים וריב לא ידעתי אחקרהו, ואשברה מתלעות עול ומשניו אשליך טרף, כלומר אפילו גזל הנאכל היה מוציא מפיו שמחייבו לשלם. גדול כח המשפט שבזמן שהמשפט נעשה בארץ אין הקב"ה יושב עמהם בדין ודן אותם במדת רחמים, וכשאין המשפט בארץ דן אותן במדת הדין, וכן מצינו במדרש תהלים, בזמן שאין הדין בארץ הדין בשמים, והקב"ה יושב עמהם בדין ופורע מהן, אבל בזמן שהדין בארץ אין הקב"ה יושב עמהם בדין, שהרי הדין אומנותו של הקב"ה דכתיב (ישעיהו ל':י"ח) כי אלהי משפט ה', וכשנוטלין אומנותו ועושין את הדין בארץ הקב"ה דן אותם ברחמים, הה"ד (ויקרא כ"ו:ד') אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם.

תתן לך. משה מסר נפשו על הדין לכך נקראו הדיינין על שמו, הוא שכתוב (שמות ב':י"א) וירא איש מצרי מכה איש עברי ויך את המצרי, וכן מסר נפשו על התורה ועל ישראל, על התורה דכתיב (שם לד) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, על ישראל הוא שאמר במעשה העגל (שם לב) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, ונקרא הכל על שמו. התורה נקראת על שמו דכתיב (מלאכי ג':כ"ב) זכרו תורת משה

עבדי, וישראל על שמו (שמות ל"ב:ז') כי שחת עמך, וכן הדיינין נקראו על שמו, דכתיב תתן לך.

ושפטו את העם משפט צדק. משפט של צדק, שיהיה המשפט דין נחתך, וכן כתוב (ויקרא י"ט:ט"ו) בצדק תשפוט עמיתך, וכמו שאמרו יקוב הדין את ההר, ואמר ר' עקיבא אין מרחמים בדין, ולכך אמר משפט צדק, שהרי לשון משפט הוא המצוע וענין בינוני, וזהו שכתוב (תהילים קי"ב:ה') יכלכל דבריו במשפט, (ירמיהו ל':י"א) ויסרתיך למשפט. וזה במדותיו של בשר ודם, אבל צדק האמור במדותיו של הקב"ה כולל דין ורחמים, ולכך אמר הכתוב (תהילים צ"ט:ד') משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, כי משפט הוא קו אמצעי והוא מדתו של יעקב, ומזה אמר הכתוב (ירמיהו י':כ"ד) יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני, הזכיר אך למעט חלק הדין שבו, ועל כן אמר יסרני ה' אך במשפט, כלומר בחלק החסד, אל באפך שהוא חלק הדין, פן תמעיטני, והבן היטב, כי צדק הוא מדת דינו של עולם דכתיב (תהילים ט':ט') והוא ישפוט תבל בצדק, מקבל ממדת הדין של מעלה הנקראת אלהים, וזהו שכתוב (שם נח) אך יש אלהים שופטים בארץ, וזהו סוד הכתוב הזה, שופטים כנגד אלהים שהוא מדת הדין של מעלה, ושוטרים הנצח וההוד, שעל ידם יוצאות הפעולות בעולם בדבר והפכו, לטוב או לרע, והכל נגמר ע"י צדק שהוא סוף הבנין, וזהו ושפטו את העם משפט צדק. ודרשו רז"ל משפט צדק מלמד שעושין צדקה עם שניהם, עם הזכאי שהוא נוטל את שלו ועם החייב שמוציאין גזלה מתחת ידו.

פסוק יט

לא תטה משפט. אזהרה לדיין, או אזהרה לכל אחד ואחד מישראל, שלא ימנו דיין אא"כ הוא בקי והגון, לפי שהוא סבה להטות המשפט, ואם עשה כן כאילו נטע אשרה, לכך סמך לו לא תטע לך אשרה כל עץ.

ובפרשה זו תמצא ששה לאוין. ואמרו במדרש ויקרא רבה שש מעלות היו לכסא של שלמה, דכתיב (דברי הימים ב ט':י"ח) ושש מעלות לכסא, והכרוז היה עומד לפני כסאו של שלמה כיון שהיה עולה במעלה ראשונה היה הכרוז אומר לא תטה משפט, שניה היה הכרוז אומר לא תכיר פנים, שלישית היה הכרוז אומר לא תקח שחד, רביעית היה הכרוז אומר לא תטע, חמשית היה אומר ולא תקים, ששית לא תזבח, עד כאן.

לא תכיר פנים. שלא יהא עשיר יושב ועני עומד, ולא יהא רך לזה וקשה לזה, לפי שמסתתמים טענותיו.

ולא תקח שחד. אפילו לשפוט האמת, לפי שאחר שקבל השחד נעשה עור בדין. ואמרו רז"ל מאי שחד, שהוא חד, כלומר שהמקבל והנותן נעשו אחד ושוב אינו רואה לו חובה.

והמקבל שחד נקרא רשע דכתיב (משלי י"ז:כ"ג) שחד מחיק רשע יקח, וכתיב (שם כא) ושחד בחיק חמה עזה, וכתיב (שם יז) אבן חן השחד בעיני בעליו, ודרשו רז"ל למה נמשל לאבן שבכל מקום שנופלת שוברת.

פסוק כ

צדק צדק תרדוף. ע"ד הפשט יזהיר שיצדק האדם במעשיו ובדבריו, כי אלה הם הדברים שאפשר לו לאדם להרע לעצמו ולאחרים, ועל כן בא כפל הלשון, וכל הצודק בדבריו אות ומופת על צדקת מעשיו, ועל כן ראוי לכל אחד ואחד מישראל שיצדק בדבור ובמעשה, כענין שכתוב (צפניה ג':י"ג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב. או ידבר הכתוב עם האנשים אשר להם הריב ויזהיר אותן לרדוף אחרי הצדק הן לריוח הן להפסד, וזהו כפל הלשון.

וע"ד הקבלה צדק צדק תרדוף, צדק המקבל מצדק תרדוף כשתשפוט צדק בבית דין שלך, וכענין שכתוב (שמות ט"ו:ט"ז) תפול עליהם אימתה ופחד, אימתה ה"א אחרונה שבשם המקבלת מפחד. וכן תמצא בספר הבהיר, מאי צדק צדק תרי זימני, אמר ליה דכתיב (שמואל ב כ"ב:י"ג) מנגה נגדו, צדק ראשון צדק ממש זו, שכינה, שנאמר (ישעיהו א':כ"א) צדק ילין בה, מאי צדק שני, זה צדק שהוא מפחיד הצדיקים, והאי צדק הוי כובע ישועה על ראשו, ואין ראש אלא אמת שנאמר (תהילים קי"ט:ק"ס) ראש דברך אמת, ואין אמת כי אם שלום שנאמר (מלכים ב כ':י"ט) כי שלום ואמת יהיה בימי, עד כאן. ומטעם זה מצינו חכמי האמת שקורין לאדם המתגייר הבא לחסות תחת כנפי השכינה גר צדק.

למען תחיה. לעולם הבא, בצדק עליון שהוא האור הגדול הצפון לצדיקים. **וירשת את הארץ**. בצדק תחתון שבארץ ישראל כנגדו. ואל הכוונה הזו אמר שלמה (משלי כ"א:כ"א) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, באורו שאם ירדוף אדם אחר מדת הדין הכלול מן הרחמים הנקראת חסד ה' ימצא צדק עליון שהוא חיי העוה"ב, זהו ימצא חיים צדקה וכבוד, וזה מבואר.

פסוק כא

לא תטע לך אשרה. לשם עבודה זרה ובא לחייבו מלקות משעת נטיעה, וכן דרך עובדי אלילים כענין שכתוב (ישעיהו ס"ו:י"ז) המתקדשים והמטהרים אל הגנות.

פרק יז

פסוק ב

כי ימצא בקרבך. הזכיר לשון בקרבך וכן בסוף הפרשה ובערת הרע מקרבך, לפי שדרך עוברי עברה לעשותה בסתר, ולכך צריך דרישה היטב שיחפש האדם אחר העברות

הנעשות במסתרים ובמקומות המחבואים, ושיבער אותן כמו שיבער החמץ מן החורים והסדקים שבבית, וזהו לשון ובערת ולשון מקרבך. ועוד אפשר לומר שיכלול מקרבך מקרוביך, כלומר ובערת הרע מקרוביך, שאם רואה אדם בקרובו שהוא עושה עברה ראוי לו להכלימו לבא כנגדו ושתהיה בו ידו בראשונה, ושלא יחוס על כבודו ושלא יחפה עליו, כענין שכתוב (תהלים טו) וחרפה לא נשא על קרובו.

פסוק ג

ולשמש או לירח או לכל צבא השמים אשר לא צויתי. דבר ידוע כי הקב"ה לא צוה לעבוד עבודה זרה, א"כ מה טעם לומר אשר לא צויתי.

וע"ד הפשט מפני שעובדי השמש והירח ושאר הכחות העליונים חושבים כי בעבודתם ימצאו חן בעיני ה' יתעלה בעבור שהם משרתי המלך, והמכבד משרתי המלך הרי זה מכבד את המלך, על כן הוצרך לומר אשר לא צויתי כי לא צוה בכבוד זה. או יהיה אשר לא צויתי כאלו אמר אשר צויתי בלאו, כלומר לאו (שמות כ׳:ה׳) דלא תשתחוה להם. וכמוהו לפי דעתי (דברים לב) שחת לו לא, שחת לעצמו בלא, וכאשר אזכיר בהגיעי שם בעזה"י.

וע"ד הקבלה מה שהוסיף ואמר אשר לא צויתי, כלפי שצוה אותנו בשמירת בריתו, ויאמר הכתוב אשר עשה את הרע לעבור הברית של סיני שכתוב (שמות י״ט:ה׳) ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי, והברית הזאת הוא מדת יום ומדת לילה, ובאור זה אע"פ שצויתיו בקרבן התמיד לעשות שני כבשים האחד בבקר והאחד בערב והם כנגד מדת יום ומדת לילה המשפיעים אורה וכח בשני המאורות שהם השמש והירח לא צויתי לעבוד לשמש ולירח, והבן זה.

פסוק ד

ודרשת היטב. מנין היט"ב, וכאלו אמר ודרשת את ה' מאותו, שצריך הדיין לראות עצמו כאלו שכינה שרויה כנגדו, ושידרוש השם יתעלה בשעת הדין.

פסוק ו

על פי שנים עדים או שלשה עדים. ידוע כי תרי כמאה וא"כ מה טעם שלשה עדים, אם נאמר השנים לעדות והשלישי לקבלת עדות השנים, אין בענין הכתוב לקבלת עדות אלא עדות. ופירש הרמב"ן ז"ל, אע"פ שכל ענין נגמר בשני עדים ואפילו דיני נפשות, אם היו שם שלשה עדים וארבעה וחמשה או יותר, נשלח בעבורם ויבאו לפנינו, שמתוך רבוי העדים יתברר הענין יותר ויודע לנו האמת, אבל כשלא היו שם אלא שנים עדים, או היו וכבר הלכו להם, די בשנים אלו שהם נמצאים אצלנו, וזהו על פי שנים עדים, אם לא היו יותר, או שלשה עדים אם נמצאו שם והוא הדין לארבעה וחמשה. ודרשו רז"ל, על

פי שנים עדים או שלשה עדים, אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט הכתוב שלשה, אלא להקיש שלשה לשנים, מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת, וה"ה למאה, להוציא קרוב או פסול שעדות כלן בטלה אם היה אחד מהם קרוב או פסול, שהרי עדות שבטלה מקצתה בטלה כלה כשנזדמנו כלן להעיד.

ואמרו במדרש או שלשה עדים, הוסיף הכתוב השלישי ללמדך שאילו שלשתם העידו שקר גם השלישי נענש בעונש השנים, שלא תאמר אין השלישי מעלה ומוריד שהרי העדות מתקיימת באותן השנים בין לחיוב בין לפטור. ולמדך הכתוב שכל הנטפל לעוברי עברה נענש כעוברי עברה. ומכאן היה מוכיח רבי עקיבא מתן שכרן של צדיקים, ומה המטפל לעוברי עברה נענש כעוברי עבירה, לא כל שכן המטפל לעושי מצוה שנותנין לו שכר כעושי מצוה, שהרי מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת על חמש מאות, שנאמר (שמות ל"ד:ז') נוצר חסד לאלפים וכתיב (שם) פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים.

פסוק ח

כי יפלא ממך דבר. לשון העלמה, כמו (בראשית י"ח:י"ד) היפלא מה' דבר.

בין דם לדם. בין דם נקי לדם חייב, או בין דם טמא לדם טהור.

בין דין לדין. הוא הממון.

בין נגע לנגע. הכאות וחבלות, כגון פצע וחבורה.

דברי ריבות. הוא הכלל.

פסוק ט

ובאת אל הכהנים הלוים. שהם מורי התורה. **ואל השופט אשר יהיה בימים ההם**. אין לך אלא שופט שבימיך, יפתח בדורו כשמואל בדורו, זהו לשון אשר יהיה בימים ההם, אע"פ שאינו בחכמה כשאר השופטים שהיו לפניו צריך אתה לשמוע לו, אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכל שכן שאומר לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל.

וכתב הרמב"ן ז"ל הצורך במצוה זו גדול, כי התורה נתנה לנו בכתב, והדעות לא ישתוו בכל הדברים הנולדים ואז ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות, ולכך חתך לנו הכתוב הדין הזה שנשמע לב"ד הגדול העומד לפני השי"ת בכל שיאמר לנו בפירוש התורה כמו שקבלו עד משה מפי הגבורה, כי על הדעת שלהם הוא נותן לנו את התורה אפילו יהיה בעיניך בהפך מדעתך כמי שמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב כי הם יודעי האמת ורוח הקדש שורה עליהם לכוין אל האמת לעולם.

פסוק יב

והאיש אשר יעשה בזדון. והוא חכם מחכמי ישראל שירצה לחלוק עם ב"ד הגדול ועשה הוראה לעצמו שלא כדעת הב"ד הגדול בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, הוא הנקרא זקן ממרא והוא חייב מיתה. **ומת האיש ההוא**. ימיתוהו בית דין.

פסוק יג

וכל העם ישמעו ויראו. בזמן שיהיו כל העם, ודרשו רז"ל שממתינין לו עד הרגל שכל ישראל נאספים.

פסוק יד

ככל הגוים אשר סביבותי. טעם סביבותי מפני שארץ ישראל הוא הקו האמצעי של מטה, וזהו לשון סביבותי כי כל הארצות סובבות אותה, כענין שכתוב (יחזקאל ה׳:ה׳) זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות, וא"כ ישראל דרין בתוך שבעים אומות המקיפין את הארץ, ומזה אמר ככל הגוים אשר סביבותי. וכן הזכיר דוד ע"ה על זה (תהילים קי״ח:י׳) כל גוים סבבוני בשם ה' כי אמילם, וזו היא עלוין של ישראל והארץ הקדושה גם כן שהם מכוונים כנגד הקו האמצעי של מעלה שהוא חלקם של ישראל, ששבעים שרים מקיפין אותו, ממה שדרשו אמר הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו בואו ונבלבל לשונם, וכן כתוב (מלכים א כ״ב:י״ט) ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, אלו שבעים שרים, אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה, וכן כתוב עוד (תהלים פט) ונורא על כל סביביו. לכך באר דוד ע"ה ואמר כי לא יבטח באדם הידוע ולא בנדיבים שהם שבעים שרי האומות, אלא בשם ה', והוא קו האמצעי חלקן של ישראל, ובו יכרית את כלן, וזהו (שם קיח) בשם ה' כי אמילם.

פסוק טו

שום תשים עליך מלך. ע"ד הפשט זו מצות עשה שיהיה בישראל מלך. ושלש מצות נצטוו ישראל כשנכנסו בארץ, למנות להם מלך דכתיב שום תשים עליך מלך, להכרית זרעו של עמלק דכתיב (דברים כה) והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך וגו' תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לבנות בית הבחירה דכתיב (שם יב) לשכנו תדרשו ובאת שמה. מנוי המלך קודם להכרתת עמלק דכתיב (שמואל א טו) אותי שלח ה' למשחך למלך, עתה לך והכיתה את עמלק, והכרתת עמלק קודמת לבנין הבית, דכתיב (שם ב ז) ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב, ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה. והנה מצוה זו לדעתם של ישראל שהם עתידין שישאלוהו לא לדעתו של הקב"ה, כי הוא יתעלה המלך ההולך

בתוך מחניהם משגיח על פרטיהם, וזה העם הנבחר אשר אדון הכל מלכו, ולכך הקשה בעינו יתעלה כששאלוהו לשמואל הנביא, הוא שאמר לו (שם א ח) כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם, ונתן להם את שאול למלך ולא מדעתו ורצונו, וכענין שכתוב (הושע ח) הם המליכו ולא ממני השירו ולא ידעתי, וכתיב (שם יג) אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי, ואתן לך מלך באפי זה שאול המלך הראשון, ואקח בעברתי, זה צדקיהו המלך האחרון שלוקח ביד נבוכדנצר בעברתו של הקב"ה ואירע בו מה שאירע, וצא ולמד מה הגיע אלינו מתחת יד המלכים, שכן דרשו רז"ל שאול נפל בהר הגלבוע, דוד נתן מגפה שנאמר (שמואל ב כד) ויתן ה' דבר בישראל, אחאב העציר את הגשמים עליהם דכתיב (מלכים א יז) אם יהיה השנים האלה וגו', צדקיהו החריב המקדש. ומה שהסכימו כל ישראל עליו ושאלוהו, כך אמרו במסכת סנהדרין, עמי הארץ קלקלו ששאלוהו למלחמותיהם שנאמר (שמואל א ח) ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו, אבל זקנים שבהם ששאלוהו לשופטם ולרדות סרבנים שבהם.

וע"ד המדרש שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, אין רוכבים על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו ולא בכתרו ולא באחד מכל כלי תשמישו, ואפילו מחל על כבודו אין כבודו מחול, וכשהוא מת כליו נשרפין עליו, וכן לא ישתמשו בעבדיו ובשפחותיו אלא מלך אחר, לפיכך אבישג השונמית היתה מותרת לשלמה ואסורה לאדוניה, אבל אשתו של מלך אסורה לאחר לעולם. אפילו הנביא עומד לפני המלך ומשתחוה לו ארצה, שנאמר (מלכים א א׳:כ"ג) הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו למלך על אפיו ארצה. והמלך עומד לפני כהן גדול בשעה שצריך לשאול במשפט האורים, שנאמר (במדבר כ"ז:כ"א) ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים.

וע"ד הקבלה שום תשים עליך מלך, ידוע כחו של מלך מה הוא, כי הוא רגל רביעי שבמרכבה הנקרא מלכות, כי הכתרים עם המכריע הם שלשה אבות המרכבה, והמלכות הוא הרביעי, וכנגדו מלך ישראל, והמלכות נקרא צדק, ופסוק מלא הוא (ישעיהו ל"ב:א׳) הן לצדק ימלך מלך, והוא שנאמר עליו (תהילים קי"ח:כ"ב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כי היא האבן המשלמת הבנין, ומאסו בה הבונים הם האבות שכל העולם נבנה מהם, שכל אחד ואחד לקח מדתו למעלה ממנה, ולכך בא דוד ולקחה לחלקו והיתה לראש פנה, כי היא האבן הראשה והפנה הרביעית. ואע"פ שמלך למעלה מן המלכות, מצינו במקומות שהמלכות נקרא מלך, והוא שכתוב (ישעיהו מ"ד:ו׳) מלך ישראל וגואלו ה' צבאות, וכן (תהילים קמ"ה:א׳) ארוממך אלוהי המלך, על המלכות נאמר, וזהו לשון ארוממך וזהו שנכתב אלוהי מלא בוא"ו. ותמצא בספר יצירה, פנה

עשירית וחתמו בו העשרה. וא"כ מוכרח הוא למנות בישראל מלך, ובלבד שתהיה כוונתם לשם שמים לכוונת המצוה, וזה מבואר. ולשון שום תשים היה יכול לומר תמנה או תקים, אבל הוא מלשון סם, ובא לרמוז כי המלך הוא סם חיים כי הוא כלול מן הכל, וזהו לשון שום תשים, והכל לפי הכוונה ששואלין אותו.

אשר יבחר ה' אלהיך בו. בא ללמד שהמלכות וכן כל שאר המעלות כלן מן השמים הן, והבחירה ההיא מאת עליון היתה, וכן אמרו רז"ל אפילו ריש גרגותא מן שמים מוקמי ליה, וכן אמר הכתוב (דניאל ה':כ"א) די שליט עילאה במלכות אנשא ולמאן די יצבא יתניניה.

מקרב אחיך תשים עליך מלך. דרשו רז"ל עד שיהא אביו ואמו מישראל, וזהו לשון מקרב אחיך. ומכאן יש ללמוד שכל מי שאינו אחיך אינו ישראל, וכל מי שאינו מישראל נקרא נכרי.

פסוק טז

רק לא ירבה לו סוסים. יאמר אע"פ שיהיה לכם מלך כשאר מלכי האומות יהיה ממעט ממדות שאר המלכים, כי יש מלכים משתדלים ברבוי סוסים ומרכבות, ומלך ישראל לא ירבה לו סוסים ולא נשים ולא כסף וזהב, יש מלכים עושין מאלו הדברים עקר ומלך ישראל יחסר ברבויים ויעשה מן התורה והיראה עקר, זהו שאמר והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה, יש מלכים יתגאו ברוב עשרם וגודל ממשלתם וירום לבבם על כל העולם, ומלך ישראל לבלתי רום לבבו מאחיו. ויבטיחנו הכתוב כי בקיימו זה יאריך ימים על ממלכתו. ופירשו רז"ל שלא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו, כלומר מרכבת פרשיו וחייליו, אבל לא שיהיו לו שנים או שלשה למרכבתו, פעמים על זה ופעמים על זה. וטעם הדבר נכתב בצדו ולא ישיב את העם מצרימה, כדי שלא ישיב את העם מצרימה, שמשם היו מביאין הסוסים באותו זמן, וכן מצינו בענין שלמה (מלכים א י':כ"ט) ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה.

וה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד. זו מצוה לשעה כדי שלא ילמדו ישראל מעשיהם, ולפי שהיו המצריים נודעים ומפורסמים בכל תועבה כענין שכתוב (ויקרא י"ח:ג') כמעשה ארץ מצרים וגו', לכך צוה להם כן, ואינה מצוה לדורות שיאסור הכתוב הדירה במצרים לעולם, והרי אנו רואין כמה קהלות דרות שם מאז ועד היום, ואילו היתה מצוה לדורות לא היו ישראל קדושים מקילין בזה לדור שם, ואילו עשו כן היו החכמים שבכל דור ודור מוחים בידם.

ויש שסוברין שמצות דורות היה, אבל לא אסר הכתוב הדירה במצרים אלא לאותן שבאים שם מא"י, וכן יורה לשון בדרך הזה שאתם הולכים שמגמת פניכם לארץ לא תשובון ממנו למצרים.

פסוק יז

ולא ירבה לו נשים. פירשו רז"ל אלא שמונה עשר, כמספר הנשים שהיו לו לדוד, יש מהן שש מפורשות בכתוב, וכתיב ואם מעט ואסופה לך כהנה וכהנה שש ושש, הרי שמונה עשר. ופירש הטעם, ולא יסור לבבו, לפי שהאשה תפתה את האיש לסור מיראת הש"י כי כן עשתה אם כל חי, אף כי אם היו הנשים רבות.

וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. פירשו רז"ל אלא כדי ליתן אפסניא, כלומר כדי ליתן שכר חיילותיו מדי שנה בשנה, הנכנסין והיוצאים עמו כל שנה ושנה, אבל אינו רשאי לעשות ממנו אוצר או סגולה, והטעם כדי שלא ירום לבבו, כי הוא נמשך אל לבלתי רום לבבו מאחיו. ובזה נתן טעם בשלשתן, ברבוי הסוסים כדי שלא ישיב את העם, ברבוי הנשים ולא יסור לבבו, ברבוי הכסף לבלתי רום לבבו, כי בעשותו אוצר לכסף ולזהב יבטח באוצרו ויסיר בטחונו מה' יתברך וראוי למלך שישים ה' מבטחו ושיהיה יראת ה' אוצרו ומבצרו, כענין שכתוב (איוב כ"ב:כ"ד-כ"ה) ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר, והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך.

והחכם רבי אברהם ז"ל נתן טעם בכסף וזהב לא ירבה כדי שלא יכביד על ישראל בכובד המס, שכן מצינו שלמה שהכביד על ישראל עול המס בסבת רבוי הכסף והזהב שהיה לו, כי כן העושר נמשל לאש כל מה שתרבה עצים תרבה השלהבת, וכן מצינו שהתלוננו כל ישראל משלמה לרחבעם בנו, הוא שאמרו לו (מלכים א י"ב:י') אביך הכביד את עולנו, ועלה הענין עד שהרגו לאדונירם שהיה ממונה על המס ורגמוהו בביתו. ומצינו שלמה שהיה גדול העולם שנכשל בשלשה אלו, הרבה סוסים שנאמר (שם ה) ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים, הרבה נשים שנאמר (שם יא) ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות, וכן הכסף שנאמר (שם י) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים, וכתיב (שם) אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה, אמר בכולן אני ארבה ולא אסור, וסמך על חכמתו לבא כנגד התורה ונכשל בהם.

פסוק כ

למען יאריך ימים על ממלכתו. מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאול על שעבר מצוה קלה שאמר לו הנביא (שמואל א י':ח') שבעת ימים תוחל עד באי אליך, אמר לו (שם יג) נסכלת לא שמרת וגו', ועתה ממלכתך לא תקום.

הוא ובניו. למדך הכתוב שהמלכות ירושה, ואין צריך למשוח מלך בן מלך כי אם הראשון בלבד, אבל אם נפלה מחלוקת בישראל ואינן מסכימים מי ימלוך, אותו שהכל מסכימים להמליכו צריך משיחה, זהו שאמר בקרב ישראל, ודרשו רז"ל בזמן ששלום על ישראל, כלומר השלום בישראל הוא שהמלכות ירושה ואינו צריך משיחה. ומה שמשחו שלמה והוא היה בן מלך כבר דרשו רז"ל מפני מחלוקתו של אדוניה בן חגית.

פרק יח

פסוק ב

ונחלה לא יהיה לו. זו נחלת שאר עממין, כלומר נחלת שאר עמים, והם קיני קנזי וקדמוני. **בקרב אחיו**. זה נחלת חמשה, כלומר חמשה אחיו, שהרי בני לאה ששה היו, ולוי חמשה אחים מאב ואם היו לו. **ה' הוא נחלתו**. כי הוא היה עשירי בבנים ממטה למעלה וכמו שהזכרתי בפרשת ויקח קרח, ולכך אמר ה' הוא נחלתו, ומזה נתן לו המעשר.

פסוק ג

וזה יהיה משפט הכהנים. נסמכה פרשה זו לשל מעלה, לפי ששם הזכיר שאין לבני לוי נחלה, ועתה בא לומר כי חקי המתנות האלו הם נחלתם מאת ה' יתעלה. ודרשו רז"ל במסכת חולין, מאת העם ולא מאת הכהנים.

מאת זבחי הזבח. הדין עם הטבח. **אם שור אם שה**, להוציא חיה. **הזרוע**, מן הגוף, והוא מן הפרק של הארכובה עד כף היד. **הלחיים** עם הלשון הוא מן הראש. **והקיבה** מבני מעים מהאברים הפנימים. ומתנות אלו חולין גמורין הן ולכך לא הזכירם בכל מתנות כהונה שבפרשה ויאמר ה' אל אהרן, שאותם שהזכיר שם קדש הם ולכך לא רצה הכתוב להזכיר הזרוע והלחיים והקבה שהן חולין להזכירן בכלל מתנות הקדש, ואף על פי שלא הזכירם בפירוש רמזם שם, הוא שאמר (במדבר י"ח:י"ב) ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים, ודרשו רז"ל ראשיתם זה ראשית הגז, אשר יתנו אלו מתנות הזרוע והלחיים והקיבה, לה' זו חלה. וטעם המתנות האלו, הזרוע כנגד היד, שנאמר (שם כה) ויקח רמח בידו, הלחיים כנגד תפלה, שנאמר (תהילים ק"ו:ל') ויעמוד פנחס ויפלל, הקיבה תחת (במדבר כ"ה:ח') האשה אל קבתה, כן דרשו רז"ל.

והרמב"ם ז"ל כתב בטעם המתנות האלו, כי האברים האלו הם ראשית ולכך נתנו לכבוד הש"י למשרתיו, הלחיים הם ראשית הגוף, הזרוע ראשית האברים המשתרגים מן הגוף, הקיבה ראשית המעיים,.

פסוק ה

לעמוד לשרת. למדך הכתוב שאין שרות אלא בעמידה. והזכיר בשם ה' והיא מדת הדין, כלשון (שמות כ) אזכיר את שמי, (דברים יב) לשכן שמו שם, וכן דעת אונקלוס בכל מקום שנזכר בהקב"ה שמי או שמו שתרגם אותו לשון שכינה. ומכאן סמך שהיה כהן גדול מזכיר ביום הכפורים שם מ"ב אותיות, כי היום רחמים בדין וכן השם, והבן זה, כי השביעי מן השם המורה על הדין כבר הזכרתיו בתחלת פרשת אחרי מות ברמז, ומשם תבינהו. ותמצא בפרשה זו תיבות כמנין תיבות ברכת מגן אברהם.

פסוק ח

חלק כחלק יאכלו. ע"ד הפשט יאמר חלק כחלק יאכלו הכהנים כל מה שנתן להם, ויחלקו שוה בשוה בעורות ובבשר ובשעירי חטאת ובכל המתנות.

לבד ממכריו על האבות. חוץ ממה שאם מכר אחד מהם ביתו שירש מאבותיו, כענין שכתוב (ויקרא כה) ויצא ממכר בית ועיר אחזתו ביובל, לא יאמר לו הרי אתה עשיר שמכרת ביתך לא תטול עמנו חלק כחלק, זהו לבד ממכריו על האבות, כן פירש החכם רבי אברהם ז"ל. ומה שהתחילה הפרשה וכי יבא הלוי, באורו הכהן שהוא משבט לוי, שאינו מדבר בלוי ממש שהרי הוא אומר ושרת בשם ה' אלהיו, והכהן הוא המשרת לא הלוי. ומה שאמר ובא בכל אות נפשו, מלמד שכהן רשאי להקריב קרבנותיו אפילו במשמר שאינו שלו, וכן ברגלים מקריבים קרבנות הבאין מחמת הרגל אפילו במשמר שאינו שלהן.

וע"ד המדרש חלק כחלק יאכלו, מלמד שחולקין בעורות ובבשר שעירי חטאות, יכול אף בדברים הבאים שלא מחמת הרגל, כגון תמידין ומוספי שבת ונדרים ונדבות, ת"ל לבד ממכריו על האבות, חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד ושלמה שהוקבעו המשמרות ומכרו זה לזה, טול אתה שבתך ואני אטול שבתי, עד כאן.

ואם תשכיל בחלוק המשמרות אז תשיג ענין נפלא, כי כיון שהיו הכהנים כלן כאחד זוכין בכל הנתון להם ואוכלין חלק כחלק, האבות וגדולי עולם שהיו בימי דוד ושלמה מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם שהסכימו לחלק אותן למשמרות ושיהיו מתחלפין בכל שבוע ושבוע ואומר טול אתה שבתך ואני שבתי, ועוד מה טעם קראו לכל כת וכת העובדים בכל שבוע ושבוע בשם משמר, ועוד מה טעם חלקו אותם לכ"ד משמרות קבועות והיו המשמרות אי אפשר להעביר לשום משמרה בשום צד וענין, והוא שאמר בסוף מסכת סוכה במרים בת בלגא שסתמו חלונה, אבל לא העבירו אותה. אבל דע והבן כי הכהנים משרתי המקדש עבודתם למטה דוגמת העבודה של מעלה, וכשם שיש למעלה משמרות של מלאכי השרת עובדין ומקלסין להקב"ה, כן חלקו האבות את הכהנים למשמרות

לעבוד עבודתם, ותקנו כ"ד משמרות כנגד שלש כתות של מעלה שכל אחת מהן כ"ד, כנרמז בספר הבהיר, והיו המשמרות קבועות, כי כן של מעלה קבועין כל ימי היות הרצון בהם, והיו מתחלפין וחוזרין חלילה כי כן למעלה הקב"ה בורא כל יום כת של מלאכים ואומרים שירה והולכים להם, והיו מברכין כל משמרת ומשמרת היוצא מי ששכן שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם שלום ורעות, כי כן של מעלה אין ביניהם קנאה ושנאה אלא אהבה שלום ורעות. והנה הענין בחלוק המשמרות עצה יעוצה היתה מן האבות שבימי דוד ושלמה נעשה בכונה ידועה וחכמה נפלאה.

פסוק ט

לא תלמד לעשות. דרשו רז"ל אבל אתה למד להבין ולהורות. וכן מצינו בשבעים סנהדרין שהיו צריכין להיותם בקיאים בכל החכמות אפילו בחכמת הכשפים, כדי שיהיו דנין בכל הענינים דין אמת במשפט התורה, ואלו לא היו שלמים בחכמת ידיעת כל מיני הכשוף ויחסר להם אפילו מין אחד שלא ידעוהו לא היו יכולים לדונו לחיוב או לפטור ולעשות בו כהלכה.

פסוק י

לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף, וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. מנה הכתוב תשע תועבות שהיו הכנעניים מחזיקין בהם, והתחיל מן המולך שהוא חמור מכלן להקריב פרי בטנו לע"ז, ומתוך חומר שבו חייב בו כרת, מה שאין כן בכל השאר שהן בלאו. ואחר שהזהירן על התשע שלא להחזיק בהם צוה עליו להחזיק ביראת השם, הוא שאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך. ולשון מעביר שהיה מעבירו ברגליו בין שתי מדורות של אש וכבר הזכרתי ענין המולך במקומו.

קוסם קסמים. זה האוחז מקלו בידו ואמר אלך למקום פלוני או לא אלך, והוא שאמר הנביא (הושע ד':י"ב) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. **מעונן**, יש בו שלש משמעיות, לשון עונה, לשון עין, לשון ענן, עונה הוא שדרשו רז"ל ר' עקיבא אומר מעונן אלו נותני עונות שאומר עונה פלונית יפה להתחיל, וחכמים אומרים אלו אוחזי העינים, ויש שפירש מעונן שהוא מביט בעננים, **מנחש**, פתו נפלה מפיו צבי הפסיקו בדרך, ויש שפירשו מנחש זה המביט בעופות בכנפיהם או בצפצוף, וכענין שכתוב (קהלת י':כ') כי עוף השמים יוליך את הקול, זה המכיר בצפצוף, ובעל הכנפים זה המכיר בחבוט הכנפים או בפרישתם.

ומכשף, כתב הרמב"ן ז"ל מכשף שם כלל לכל הכשפים, וחובר חבר ושואל אוב וידעוני הם פרטים בכשפים ואסרם לשאול גם כן. ודע והבן בענין הכשפים כי הבורא יתעלה

כשברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהם, נתן כח הארץ וכל אשר לפניה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם, ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושרים שהם נפש להם, והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד גזרת עליון אשר שם להם, אבל היה מנפלאותיו העצומות ששם בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות וכחות להמיר אשר יהיה למטה מהם, שאם יהיה מבט הכוכבים בפניו אשר כנגד הארץ טובה או רעה לארץ או לעם או לאיש, ימירו אותן הפנים העליונים להפך במבט עמו, כענין שאמרו תמורת ענג נגע, ועשה כן להיות הבורא יתעלה שמו (דניאל ב׳:כ״א) מהשנא עדניא וזמניא, (עמוס ה׳:ח׳) קורא למי הים למשול בהם כרצונו והופך לבקר צלמות מבלי שנוי טבעו של עולם, ושיעשו הכוכבים והמזלות מהלכם כסדרן. ועל כן אמר בעל ספר הלבנה החכם בנגרמנצי"א ובאישטרולגי"א, כשהלבנה היא גלגל העולם תהיה נראית בראש טלה על דרך משל, ויהיה פניו מזל פלוני, תעשה תמונה לדבר פלוני ויוחק בו שם השעה ושם המלאך הממונה עליה מהשמות ההם הנזכרים באותו ספר, ותעשה הקטרה פלונית בענין כך וכך, ויהיה המבט עליה לרעה, לנתוש ולנתוץ להאביד ולהרוס, וכאשר תהיה הלבנה בשעה פלונית ובמזל פלונית תעשה תמונה והקטרה בענין פלוני לכל טובה, לבנות ולנטוע. והנה גם זה הנהגת הלבנה וכח מנהיגיה, אבל ההנהגה הפשוטה אשר במהלכה הוא חפץ הבורא יתעלה אשר שם בהם מאז, וזהו סוד הכשפים וכחם שאמרו בהם שמכחישין פמליא של מעלה, כלומר שהם הפך הכחות הפשוטים, והם הכחשה לפמליא בצד מן הצדדין, ועל כן ראוי שתאסור אותן התורה שיונח העולם למנהגו ואל טבעו הפשוט שהוא חפץ בוראו. וגם זה מטעמי אסור הכלאים, כי יבאו מן ההרכבות צמחים יעשו פעולות נכריות יולידו שנויים ממנהגו של עולם לרע או לטוב, מלבד שהם עצמם שנוי ביצירה, עכ"ל הרב ז"ל. **וראיתי** בספר ידיעת הכוכבים ורוחניות שלהם הנקרא אגרת גאלינו"ס, כי מי שעשה תמונה פלונית מברזל לכוכב שבתאי בשעה פלונית ובמזל פלוני ויקבור אותו תחת חנותו של חנוני יפסיד הריוח שלו, ואם יקברנה בביתו ינזקו כל ענייו, וידוע לכל בעל עינים כי החכמה הזאת חורבן עולם, ואין עמידת העולם וקיומו אלא א"כ ילך על טבעו הפשוט אשר בו בראו וחדשו הבורא יתברך. עוד הזכירו שם באותה אגרת כי מי שרוצה להמשיך אליו רוחניותו של שבתאי שהוא כוכב המשמש ביום שבת, שיש לו למעט באכילת הבשר ובשאר כל המאכלים ושימנע מתשמיש המטה ושילבש בגדים שחורים ויעשה תמונת אריה של נחשת והשעה לשבתאי והמזל לגדי וישחטו על אותה תמונה חתול שחור ואז יתקרב אליו לעבוד עבודתו ויגיד לו עתידות, עד כאן באותה אגרת

העתקתיו משפת הגרי אל שפה ברורה היא שפת לשון הקדש. והנה זה מחכמת התורה העולה על חכמת הכוכבים והמזלות שצותה אותנו במצות השבת אשר כוכב שלו שבתאי שנעשה בהפך מכל זה, כי החכמה הזאת סבה גדולה לתחלואי הנפש, וחכמת התורה להם תחבושת ורטיה, החכמה הזאת אסרה אכילת הבשר ביום שבת ולמעט במאכלים, ואנו נצטוינו שנתענג ביום השבת לאכול בשר ולשתות יין וכל דבר שיערב לנו, שנאמר (ישעיהו נ"ח:י"ג) וקראת לשבת ענג, החכמה הזאת אסרה התשמיש ואנו עקר עונה בשבת, שנאמר (תהילים א':ג') אשר פריו יתן בעתו, החכמה הזאת תלביש שחורים ואנו נלבש ביום שבת מילת וצבעונין, שנאמר (ישעיהו נ"ח:י"ג) וכבדתו מעשות דרכיך, והם המלבושים הנכבדים, שכן רבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי, וברוך אל עליון אשר חנן אותנו דעה והשכל בידיעת תורתו ומצותיו ומנע אותנו מלטעות אחר הכוכבים והמזלות, הוא שאמר (דברים ד':י"ט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח, והנחילנו המצות לזכותנו בהם ולהיות לנו בשמרם עקב רב.

וחובר חבר. זה מאסף השדים והמחבר אותם, או שמחבר ומצרף נחשים ועקרבים ושאר חיות במקום אחד. **ושואל אוב**, מין ממיני הכשוף הוא, ושמו פיתום, ומעלה את המת בבית השחי שלו ומדבר משחיו. ובענין בעלת אוב הנזכר בשאול רבו הסברות בין הראשונים ז"ל, זה אומר שאי אפשר להחיות המת בחכמת האוב וח"ו שהאשה ההיא תחיה את שמואל ותעלה, אבל המלאכה ההיא הכל מלאכת תחבולה וזיוף כי הכירה בו מיד שהוא שאול ולא רצתה לגלות לו עד לאחר מיכן שאמרה לו (שמואל א כ"ח:י"ב) ולמה רמיתני ואתה שאול, הראתה לו בדבריה כי עתה מצאה הדבר מצד החכמה, ודרך כל בעלת אוב שתחביא בן אדם והוא מדבר בנחת מתוך המחבא, וכענין שכתוב (ישעיהו כ"ט:ד') והיה כאוב מארץ קולך, וכן בעלת אוב זו החביאה בן אדם ואמרה לשאול כי הוא שמואל, ומה שכתוב (שמואל א כ"ח:ז') ויאמר שאול אל שמואל, כנגד מחשבתו אומר כן שהוא היה חושב שהיה שמואל. ומה שאמר (שם) ולא עשית חרון אפו בעמלק, מפורסם היה בכל הארץ כי שמואל הנביא הגיד כן בחייו. ומה שאמר (שם) מחר אתה ובניך עמי, מדרך הסברא אמר זה, כי צותה כן לאותו המגיד הנחבא שיהיה שאול חושב עליו שהוא שמואל, כי ידעה דבר הנביא בענשו של שאול בענין עמלק, ועתה שהיו פלשתים נלחמים עמו חשבה כי יפול בידם.

ויש אומרים כי היה שמואל ממש והוא הגיד לו כל הדברים הנזכרים בפרשה, וכן דעת רז"ל. ויש להקשות בזה אחר שהיה שמואל ממש איך יתכן להיות שיחיה אדם את המת בחכמת האוב. אבל דעת הגאונים רב האי ורבינו סעדיה כי האשה לא החיתה אותו

אבל הש"י החיהו, וזה לשונם, רחוק הוא שתדע האשה העתידות וכן שתחיה את המת בחכמת האוב, אך הש"י החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות העתידות לבא עליו, והאשה לא ידעה בכל אלה כלל, ועל כן נבהלה וצעקה, הוא שכתוב (שם) ותזעק בקול גדול ותאמר אלהים ראיתי עולים מן הארץ, ומה שאמרה (שם) את מי אעלה לך, כך מנהגם לומר ודברי התולים היו, עד כאן.

והנה הכתובים מסכימים עם דעת רז"ל ודעת הגאונים האלה ועם השכל כי היה שמואל ממש שחיה ודבר, אבל האשה לא החיתה אותו כי אין ביד האדם להחיות את המת כי אם ביד הבורא יתברך וע"י הנביאים, וכן דעת החכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל.

ויש עוד דעת אחרת למקצת רבותינו חכמי התלמוד ז"ל, שיש כח למי שיודע חכמת האוב להחיות את המת ולהשיב נפשו בגויתו וזהו תוך י"ב חדש בלבד, והוא שאמרו אמר ליה ההוא מינא לרבי פלוני אמריתו נפשותיהן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד היכי אסקיה אובא טמיא לשמואל בנגידא, א"ל דתניא כל י"ב חדש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת לאחר י"ב חדש גופו בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. למדנו מזה שיש כח ביד יודע החכמה להשיב נפשו בגופו תוך י"ב חדש אבל לא לאחר י"ב חדש שהגוף בטל והנשמה עולה וכדכתיב (קהלת י"ב:ז') וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, כשישוב העפר על הארץ אז הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ודע כי מה שאמר גופו קיים ובטל, אין הדבר תלוי בקיום הגוף או בבטולו, כי אף אם נרקב תוך שלשה ימים והוא בטל עדין נשמתו עולה ויורדת, וכן אם נחנט בדברים המקיימים אותו כמה שנים נשמתו לאחר י"ב חדש מיד עולה ושוב אינה יורדת, ואם כן באור גופו קיים ובטל אצל הנשמה שהורגלה בו ועשאתו כלי.

וידעוני, זו אומנות האדם מכניס עצם חיה ששמה ידוע בתוך פיו ומדבר ע"י כשוף, ואותה חיה נקראת בני השדה, וזהו שכתוב (איוב ה':כ"ג-כ"ד) כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך, כי האל"ף נוספת. **ודורש אל המתים**, זה המעלה בזכור והנשאל בגלגלת, או בכל ענין אחר שידרוש להם.

פסוק יב

כי תועבת ה' כל עושה אלה. אחת מכל אלה התשע שהזכיר. **ובגלל התועבות האלה.** שהתעיבו בהם ה' אלהיך שהוא למעלה מכל החכמות והמזלות מהפך הגלגל ומשדד המזלות להורישם מפניך, וזהו לשון בגלל, וכמו שדרשו רז"ל בענין הצדקה (דברים ט"ו:י') כי בגלל הדבר הזה, גלגל הוא שחוזר בעולם, וע"כ צריך שתתעב כל מה שהקב"ה מתעב, וכיון שהדברים האלו הם תועבה לפניו יש לך להזהר שלא תתעסק בהם ושלא

יהיה לבך נפתה אחריהם, אלא שיהיה תמים בעבודת השי"ת, זהו שאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך, כלומר יהי לבך שלם ביראתו לעשות מה שצוה ולהזהר ממה שימנע, ולשון תמים שיהיה תוכו כברו ושיצדק בדבורו ובמעשיו, וכבר הזכרתי זה בפסוק (בראשית יז) והיה תמים, ויכלול עוד תמים תהיה עם ה' אלהיך, אם אתה תמים תהיה עם ה' אלהיך, כענין במשה (שמות ל"ד:כ"ח) ויהי שם עם ה', וכן באור העליון (דניאל ב':כ"ב) ונהורא עמיה שרא, ולמדך הכתוב הזה על מעלת מדת התמימות ועל גודל שכרה, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים מ"א:י"ג) ואני בתומי תמכתי בי ותציבני לפניך לעולם.

פסוק יד

ואתה לא כן. כלומר ואתה שאתה חלק ה' לא כן נתן לך ה' אלהיך שתשמע אל המנחשים ואל הקוסמים ושתדרוש להם, כי יקים לכם נביאים ותדעו העתידות מצד הנבואה, זהו שאמר נביא מקרבך מאחיך.

והנה זו מעלה גדולה, שאין לך עתידה אמיתית שלא תכזב לעולם אלא מצד הנבואה, כי שאר כל העתידות מסופקות הן, ולכך נמשלה הנבואה לבר הברור מן התבן, הוא שכתוב (ירמיהו כ"ג:כ"ח) מה לתבן את הבר נאם ה' צבאות, ונבואת נביאי השקר נמשלת לתבן, כי במעוט הפעמים צודקין, כמו שיש בתבן לפעמים מעט גרגירי חטה, אבל הנבואה הודאית כלה אמת אין בה שום תערובת כענין הבר שלא ימצא בו תבן כלל אלא שהוא ברור ממנו כי לכך הזכיר לשון בר ולא דגן או חטה. ומפני שהקב"ה הפליא לעשות בבריאת עולמו על שלשה חלקים, תחתיים שניים ושלישים, וברא את האדם מורכב משותף מכלם, רצה למסור בידו חכמה שידע עתידות מכל החלקים, מן העולם השפל הוא עולם היסודות, העופות והשדים שמהם ידע האדם עתידות, מן העולם האמצעי הם החוזים, מן העולם העליון הנביאים, כי נבואת כל נביא זולתי משה אינה אלא על ידי מלאך. עתידות החוזה היא מסופקת, וכמו שדרשו רז"ל (ישעיהו מ"ז:י"ג) מאשר יבאו עליך, מאשר ולא כל אשר, ואין צריך לומר עתידות העוף והשד, אבל עתידות הנביא ודאית, היא המעלה הגדולה שבכל החלקים, וכיון שיהיו לכם נביאים אין לכם לדרוש בעד החיים אל המתים.

ודע כי שלשה חלקים אלו כל אחד מהם מקבל תמורה מהחלק שהוא למעלה ממנו, כי כח העליון יש בידו להמיר פעולת התחתון, שהרי העולם השפל מקבל תמורה מכח העולם האמצעי, וכן העולם האמצעי מקבל תמורה מכח העולם העליון, וכן העליון מכח השי"ת שהוא העליון על הכל, והרמז בזה (בראשית כ"ח:י"ג) והנה ה' נצב עליו, על שלשה חלקים אלו שכלל אותם בשם סלם, ותבין מזה כי העוף והשד כזב אצל החוזה,

וכן החוזה כזב אצל הנביא, והנביא אצל הש"י, וזה בענין הרעה כמו שמצינו בחזקיה ויונה, אבל לא בענין הטובה.

פסוק טו

נביא מקרבך מאחיך כמוני. על יהושע אמר כן, זהו שאמר אליו תשמעון, ומצינו ביהושע שכתוב (יהושע כב) וישמעו אליו בני ישראל. או שיהיה נביא שם רבים, ומה שהוצרך לומר כמוני כדי שלא תבין ממלת אחיך בני עשו או בני ישמעאל, לפי שמצינו בבני עשו (במדבר כ) כה אמר אחיך ישראל, לפיכך הוסיף ואמר כמוני כלומר מבני יעקב, וזה סותר אמונת ישמעאל שאין הנבואה בו. וארבעה דברים הן שלא זכתה להם שום אומה כי אם ישראל, והן הנבואה והתורה וארץ ישראל ותחית המתים, ובסדר וזאת הברכה אזכיר זה בעז"ה כי שם נזכרו השלשה. ועוד "כמוני" שיהיה אוחז דרכי, שלא יוסיף ושלא יגרע ושלא יעקור שום מצוה ממצות התורה אלא אם כן היה נביא מוחזק ולפי שעה, אבל לעקור מצוה אחת לגמרי אין שומעין לו, לפי שאין אמונתנו בנבואתו של משה מצד אותותיו ומופתיו עד שתאמר כלום אני מאמין למשה אלא על פי אותותיו הרי גם בזה אותות, אבל האמונה שלנו החזקה בנבואתו של משה האמתית אינה בסבת אותות ומופתים שעשה לנו אלא מצד ששמענו אנחנו הדבור מפי הגבורה כמוהו ובזה נתאמת אצלנו ונתברר לנו ענין אמתת נבואתו, לפי שאנחנו יודעים הדבר ועדים בזה, והכתוב מבאר ענין זה, הוא שאמר הקב"ה למשה (שמות יט) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, כן פירש הרמב"ם ז"ל.

פרק יט

פסוק ב

שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך. ועם אותן שלש שהבדיל משה בעבר הירדן הרי הן שש ערי מקלט. וצריך שיהיו במקום מיושב ומוכן, שנאמר תכין לך הדרך, ודרשו רז"ל, מקלט מקלט היה כתוב בפרשת דרכים, שיפנה לשם הרוצח בשוגג ויוצל, ועל זה אמר הכתוב (תהילים כ"ה:ח') טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, הקב"ה מורה לחטאים דרך הצלה כיון שלא עשו אלא שוגג, וכן כתיב עוד (איוב ל"ו:כ"ב) הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה, שהוא מורה דרך לחטאים.

וטעם ושלשת את גבול ארצך, שיהיו שלש ארצות מכוונות בשעור, שיהיה מכוון מראשונה לשניה כמה שיש משניה לשלישית.

וצריך שתשכיל בכאן בענין שש ערי מקלט לרוצח בשוגג כי הם כנגד ששה קצוות, כי השלש שהבדיל משה אין להם שלמות ולא תכלית במצוה אלא בשלש אלה שיצוה

עתה לעשות בארץ כנען, ותשלום המצוה, שיהיו הערים שש כנגד שש קצוות, לרמוז על חסדי השם בעולם הזה שיקלטוהו הערים וכן נפשו לעוה"ב שיהיה לה חלק בששה קצוות העליונים, ואע"פ שאין תשלום המצוה אלא בשש, הבדיל משה השלש כנגד שלש אותיות של שם שהן חוזרין לשש, כענין שכתוב בספר יצירה שלש אבנים בונות ששה בתים, כי שש ערים אלו מקלט לגוף ובהם רמז לששה בתים שהן מקלט לנפש. ועוד הבדיל משה שלש ערים כנגד המקומות שהנשמה נפרדת מהן, ולכך עשה משה שלשה גבולים אלו לכפר על הנשמה הבאה משלשה מקומות העליונים שחוצבה משם ונפרדה מהם, לפי שידעת כי עלוי הנשמה מן הגן לגן, ומן הגן לעדן, ומעדן לבינה, הכל אורח סלולה ורצועה ישרה, וזהו שכתוב (קהלת י"ב:ז') והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, היא הבינה ששם תכלית מנוחתה, והוא שאמר דוד ע"ה (תהילים ע"ג:כ"ד) בעצתך תנחני, בעוה"ז, ואחר כבוד תקחני, כלומר ואחר שתקחני כבוד, הוא הגן העליון, תקחני אתה. ועם האלהים ידבר שהזכיר בראש המזמור אך טוב לישראל אלהים, וע"ז אמר בכאן תכין לך הדרך, תכין לך בעוה"ז הדרך לעוה"ב.

פסוק ג

ושלשת את גבול ארצך. כדי שיהיו שש עם השלש שבעבר הירדן כנגד ששה קצוות, והנה הארץ העליונה תחלת שלשה הגבולים, משם יעלה וישוב הרמתה, וזהו שאמר והיה לנוס שמה כל רוצח, כי אותיות ההויה פתוחות ומזומנות לנוס שמה כל רוצח, ושם ימצא בית מנוס אחר התשובה ובקשת רחמים, כי טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו.

פסוק ח

ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך. פרשה זו הבטחה לעתיד, והוא מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (בראשית טו) לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, ושם מונה והולך עשר עממין, כבשו השבעה בימי יהושע, ונשארו שלשה, קיני קנזי וקדמוני שלא כבשום מעולם אבל הם לעתיד. ולשון ואם לשון ודאי, ויורה על זה מה שאמר כאשר נשבע כלומר שבועה יש בדבר זה. וכמוהו (שמות כ) ואם מזבח אבנים תעשה ל,י שהוא לשון ודאי, וכן (שם כב) אם כסף תלוה, וכן (ויקרא ב) ואם תקריב מנחת בכורים, שהרי מצאנום בתורה במקום אחר מצות בפני עצמם, וזה יורה שלשון אם לשון ודאי הוא.

פסוק ט

ויספת לך עוד שלש ערים. שלישיות על השלש האלה השניות, והנה הם תשע בזמן השלמות עם השלשה שבעבר הירדן.

פסוק יא

וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש. מתוך השנאה בא לידי שפיכות דמים, עבר על מצוה קלה סופו שיעבור על מצוה חמורה.

פסוק יג

לא תחוס עינך עליו. שלא תתננו ביד גואל הדם, שלא תאמר הראשון כבר נהרג מה בצע כי נהרוג את השני לפי שהרחמנות במקום הזה הוא אכזריות על הנבראים.

פסוק יד

לא תסיג גבול רעך. פירש רש"י ז"ל שמחזיר סימן חלוקת הקרקע לאחור לתוך שדה חברו כדי להרחיב את שלו, ולאו זה בכלל לא תגזול הוא, אבל בא הכתוב לעבור עליו בשני לאוין בארץ, שנאמר בנחלתך אשר תנחל.

והרמב"ן ז"ל פירש אזהרה שלא ישנה תחום החלוקה שחלקו הנשיאים את הארץ לשבטים או ליחיד מהם, ולכן אמר אשר גבלו ראשונים הם אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות, וזהו שהזכיר בנחלתך אשר תנחל. וטעם המצוה שלא יחשוב אדם לומר אין חלקי שוה כמו חלק חברי כי טעו החולקים, או שיוציא לעז על הגורלות, ועל כן צוה שלא יחלוק אדם על החלוקה ההיא ולא ישנה הגבולים, עד כאן.

ואפשר לומר שיכלול הכתוב אזהרה לקדמות העולם, כי הכופר בחדוש יקרא מסיג גבול כי הוא משיב אחור אמונת חדוש העולם שהוא גבולו של הקב"ה שחדשו והגבילו בזמן רצונו. אשר גבלו ראשונים הם האבות ומשה, כי האבות בכל עניניהם ומקריהם העידו על החדוש והודו עליו, וזה כענין (דברים ל"ב:ז') שאל אביך ויגדך זקינך ויאמרו לך, אין צריך לומר משה באמתות הנבואה ובקבלת התורה. ואמר בנחלתך אשר תנחל כי עקר הנקודה והגבול המוגבל בעוה"ז הוא נחלתך אשר תנחל שהיא אמצעות העולם. ונסמך לא תסיג לרציחה שהזכיר למעלה, כי כשם שהסגת גבול מביא לידי מכות ורציחה הוא שאמר והכהו נפש, ואין לו מפלט ובית מנוס בשש הערים כי לא יקלטוהו, כן אמונת הקדמות תביא האדם לידי מיתת הנפש מיתה עולמית, ולא יקלטו את נפשו ששה קצוות שכנגדם שש ערי מקלט, וכמו שהזכרתי למעלה.

פסוק טו

לא יקום עד אחד באיש. נסמך להסגת גבול, ללמדך שאם טען כנגד חברו שהסיג גבולו יש לו להביא שני עדים, וזהו שסמך לא יקום עד אחד, לא יתקיימו דברי עד אחד, שאין בדבריו ממש לענין העונש לא עונש גוף ולא עונש ממון.

לכל עון ולכל חטאת. כגון שיעיד בו שעשה עון פלוני בינו לבין המקום במזיד או בשוגג.

בכל חטא. זה הוא חטא דברים בינו לבין חברו.

אשר יחטא. בממון. אין בדבריו ממש להענישו על פיו אלא על פי שני עדים.
ודרשו רז"ל לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם אבל קם הוא לשבועה, שאם טען ראובן ששמעון חייב לו מנה ושמעון כפר ועד זה מעיד שחייב מחייבין שבועת התורה לשמעון על פי עד זה.
על פי שנים עדים. דרשו רז"ל מפיהם ולא מפי כתבם. ומה שמוציאין ממון מתוך חתימת העדים שבשטר והתורה אמרה מפיהם, זה מדרבנן הוא, שלא תנעול דלת בפני לווין.

פסוק טז
כי יקום עד חמס באיש. כל מקום שנאמר בתורה עד הם שנים עד שיפרוט הכתוב עד אחד. וענין הכתוב כי יקומו שני עדי שקר באיש לענות בו כלומר להעיד בו מה שאינו, זהו לשון סרה, שהוסר העד מאותו עדות, כגון שבאו שנים ואמרו להם והלא באותו היום עמנו הייתם במקום פלוני, והיאך ראיתם זה במקום אחר.

פסוק יז
ועמדו שני האנשים. אלו העדים, מכאן שהעדים צריכין להעיד מעומד, שאין עדותן אלא בעמידה, ואין עדות כשרה בנשים.
אשר להם הריב. אלו בעלי דינין. **לפני ה'**. יהא דומה עליכם כשאתם עומדים לפני הכהנים והשופטים כאלו אותם עומדים לפני הש"י, הוא שכתוב (תהלים פב) בקרב אלהים ישפוט. והיה לו לומר לפני ה' אלהים, כמשפט כל הפרשה כולה, וכן כל משנה תורה, אבל טעם הדבר שאלו אמר כן הייתי מבין שכל בעלי הריב מישראל הצריכין לדון יצטרכו כלן ללכת משאר הערים לב"ד הגדול שבירושלים ולדון שם, כי כן באור לפני ה' אלהיך, כלשון (דברים י"ב:י"ח) לפני ה' אלהיך תאכלנו. ואין הדבר כן שהרי הוא אומר אשר יהיו בימים ההם, ובבית דין שבכל שער ושער הכתוב מדבר, ומפני זה לא היה אפשר לכתוב לפני ה' אלהיך, והוצרך לכתוב לפני ה' לבאר שהשופט נקרא בשם המיוחד, וזהו שאמר לפני ה' לפני הכהנים, ולא אמר ולפני הכהנים כי כן מצינו הצדיקים והנביאים שהם נקראים בשם המיוחד, וכענין שכתוב במשה (שמות לג) והיה כל מבקש ה', וכן המלאכים נקראים בתורה בשם המיוחד, וכבר הזכרתי זה פעמים.

פסוק יח
ודרשו השופטים היטב. על פי המזימין אותן בודקים וחוקרין אותן הבאים להזימן בדרישה וחקירה.
והנה עד שקר העד. והנה שניהם עדי שקר.

פסוק יט

ועשיתם לו כאשר זמם. ושני עדים אלו המזימין הם נאמנים על העדים הראשונים, ואפילו היו מאה עדים וזהו תמה מה נשתנו אלו מאלו, ולמה נאמין שני עדים האחרונים יותר מן הראשונים, כיון שגזרת הכתוב להאמין שני עדים. אבל טעם הדבר מפני שהראשונים חזרו בעלי דבר על פי האחרונים, שאינן חולקין עליהם בעיקר העדות אלא משימין אותן רשעים בהזמתן בחלוק המקומות, כאלו העידו עליהם שחללו את השבת ושבאו על הערוה, אבל אם היו מכחישין עדותן ממש נסתלקה עדות כולן כשתי כתות עדים המכחישות זו את זו. ודרשו רז"ל, כאשר זמם ולא כאשר עשה, לומר שאם הרגו סנהדרין המחויב בעדותן של הראשונים ואחר כך הוזמו אין נהרגין, וכן אמרו בגמרא, הרגו אין נהרגין, לא הרגו נהרגין. והטעם בזה, שסמך הכתוב על זכותן של הסנהדרין ששורה עליהם רוה"ק שלא ישפכו דם נקי, ואלמלא שכבר נתחייב הנהרג ממקום אחר לא נתגלגל עונש זה על ידיהם, ולפיכך מניחין העדים כאלו ידענו שהאמת העידו, ואם אין הנהרג מחוייב הרבה שלוחים יש למקום, אבל כשהוזמו קודם שנעשה מעשה על פיהם הרי הם נהרגין כפי מחשבתם הרעה.

ויש לשאול בזה, כי בודאי כיון שהרגו בית דין על פיהם כל שכן שנתחייבו, ומה בכך אם הוא מחויב מצד אחר כיון שהוזמו הם ולמה אין נהרגין, אבל דעת ז"ל לומר שאין בידינו להמיתן כיון שאין הכתוב מבאר זה.

ובשם הר"י ז"ל מפרש, שטעם הרגו אין נהרגין, כלומר הרגו הסנהדרין אין נהרגין, משום דאוקי תרי לבהדי תרי, שנים אחרונים המזימין לשנים ראשונים, לא הרגו נהרגין, לפי שהרי יש כאן שלשה, שני עדים אחרונים המזימין, ובעל דבר ג"כ שהוא מכחיש את הראשונים, ולכך נהרגין שנים הראשונים ששלשה יש כנגדם. (הדברים תמוהין ומופרכין, כי אף אם המוזמים מאה והמזימים שנים הורגים את המוזמים, ובלי ספק נשתבשו דברי הר"י ז"ל בהעתקתה, ונוסח האמתי שיצאו מפיו אין אתנו יודע, המדפיס יג"מ).

ואם תדע למה הזכיר הכתוב שני העדים בלשון אחד, ולא אמר ועשיתם להם כאשר זממו לעשות, אז תבין מלת לאחיו, כלומר כאשר זמם לעשות לאחיו הגדול, והוא הצדיק המקצץ עבות רשעים והמכרית הנפשות החוטאות, וזהו כאשר זמם, ולא כאשר עשה כי לא הסכים להעיד שקר למטה עד שחשב עדות שקר למעלה, וזהו סוד שאמרו רז"ל הרגו אין נהרגין, לפי שהאח הגדול כבר לקח חלקו, וזה מבואר.

פרק כ

פסוק א

כי תצא למלחמה על איבך. במלחמת מצוה הכתוב מדבר. וסמך יציאת מלחמה לפסוק של מעלה, נפש בנפש עין בעין, ללמדך שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה. ועוד לומר לך שאם עשית משפט וצדקה מובטח אתה שאם תצא למלחמה אתה נוצח, וכן דוד אומר (תהילים קי"ט:קכ"א) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי.

לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך. וראוי שתגבר יראת הש"י על יראת העם. והוסיף עוד אל תיראו ואל תחפזו, כי כל הירא מבשר ודם כאלו שוכח הש"י, שכן אמר הנביא (ישעיהו נ"א:י"ב) מי את ותיראי מאנוש ימות וגו', ותשכח ה' עושך, ואמר שלמה ע"ה (משלי כ"ט:כ"ה) חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה' ישוגב.

פסוק ב

ונגש הכהן. זה משוח מלחמה. **ודבר אל העם**. בלשון הקדש.

פסוק ג

שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה, בזכות שמע ישראל שהוא פרשת היחוד אתם נוצחין. **אל תיראו**. בלב. **ואל תחפזו**. לשון מהירות עם הפחד, כענין שכתוב (שמואל א כ"ג:כ"ו) נחפז ללכת. **ואל תערצו**. במעשה.

פסוק ד

להושיע אתכם. כלומר שיציל אתכם לגמרי במלחמה ולא יפקד מכם איש כמו שאירע במלחמת מדין שכתוב שם (במדבר ל"א:מ"ט) ולא נפקד ממנו איש, שהרי מנהג העולם בשאר האומות אע"פ שמנצחין שיאבדו רבים מהם, אבל במלחמת מצוה הם ינצחו את הכל ואחד מהם לא ימות שם, ועל כן צעק יהושע בנפול מהם בעי כשלשים וששה איש, ודרשו רז"ל זה יאיר בן מנשה ששקול כרובם של סנהדרין.

פסוק ה

מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו. לשון חנכת המזבח. וכתב החכם רבי אברהם ז"ל לפי שלבו וכל תאותו לחנך ביתו, והנה לבו בביתו לא במלחמה, על כן ינוס ויניס אחרים. ועוד כתיב ולא חללו, מלשון חלילים, לפי שמנהגם היה לחול בכרמים. ודרשו רז"ל ולא חללו, שלא עשאהו חולין, לפי שהנטיעה צריכה פדיון, וקדוש הוא עד שיפדנו.

פסוק ז

פן ימות במלחמה. כלומר בלא יומו. ומכאן שהמת במלחמה מת בלא יומו, וכן אמר הכתוב (שמואל א כ"ו:י') או יומו יבא ומת או במלחמה ירד ונספה.

פסוק ח

מי האיש הירא. להכות. **ורך הלבב**. לסבול מכת אחרים.

פסוק ט

ופקדו שרי צבאות. מלשון פקידות ומנוי, כלומר ימנו שרי צבאות בראש העם להנהיגם, כי התורה תצוה בדרך המנהג ותעשה נסים בנסתר. והנה הדברים האלה, הבית והכרם והאשה, הם חמדת בני אדם והם סבה למשוך הלב ולהיות המחשבה טרודה בהם ונמצאו יוצאי המלחמה שאין לב אחד מהן במלחמה אלא בביתו או בכרמו או באשתו, ועל כן תצוה התורה שישובו לביתם שאין ליוצאי המלחמה תועלת בהם אלא נזק גדול.

ואם תשכיל בפרשה עוד תמצא בה ענין נסתר, כי הבית והכרם והאשה הם רמזים לבנין אותיות השם המיוחד ונטיעותיו, ובאור הכתוב מי האיש אשר בנה בית השם, ולא חנכו ליחדו כראוי ושלא להפרידו, ילך וישוב לביתו פן תפגע בו מדת הדין במלחמה ואיש אחר יבא ויתעטף בטליתו ויחנך את בית ה', וכן הכרם בנטיעותיו שלא חללו, אלא שהשוה קדושת מטה לשל מעלה, וכן האשה המאורסה לישראל שלא לקחה, כלומר שלא הדביקה למעלה אלא שהפרידה. ויספו עוד לומר מי האיש הירא ורך הלבב, מעברות שבידו.

והנה הכהן המשוח בשמן המשחה היתה המשיחה כמין נזר או כמין כ"י, אחר שהזהיר את ישראל בכתר ועטרה שבראשו, כענין (במדבר ו':ז') כי נזר אלהיו על ראשו, ופרט להם ענין האצילות מראש ועד סוף שמשם בא השפע אל שרי מעלה ואל צבאות השמים שהם הכוכבים והמזלות, היו כל השרים וכל צבאות המזלות משגיחים בענינם ונותנין עזר להם כפי השפע הבא מאת עליון, וזהו שאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם, כלומר שאז היו הפקידים שהם שרים על צבאות המזלות הולכים בראש העם לפעול פעולתם ולעשות מנוים ולהשפיע השפע הבא להם מלמעלה לתועלת ישראל ולכבודם.

פסוק י

כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. במלחמת הרשות הכתוב מדבר, שפותחין לשלום, אבל במלחמת מצוה של שבעה עממין אין פותחין להם לשלום, כך פירש רש"י ז"ל. והנה הכתוב מדבר בסתם, כי תקרב אל עיר, ובודאי כל עיר וכל מלחמה במשמע, ובין מלחמת הרשות ובין מלחמת מצוה פותחין שלום, חוץ מעמון ומואב שהכתוב פירש בהם (דברים כ"ג:ז') לא תדרוש שלומם וטובתם. ואפילו עמון ומואב שאין פותחין להם שלום אם השלימו מעצמן מקבלין אותן, ללמדך כמה גדול כח השלום.

והנה פרשה זאת אזהרה לישראל שלא יעשו מלחמה עם שום אומה בעולם עד שקוראין לה לשלום, אחד מלחמת הרשות של שאר האומות ואחד מלחמת מצוה של שבעה עממין, אם השלימו וקבלו עליהם שבעת מצות בני נח ומס המלך אין הורגין מהן נשמה,

שנאמר יהיו לך למס ועבדוך. וענין המס שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופן ובממונן, כגון בנין החומות וחזוק המצודות ובנין ארמון המלך וכיוצא בו שנאמר (מלכים א ט׳:ט״ו) וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים וגו', ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה. ואם לא השלימו, או אפילו השלימו ולא קבלו עליהם שבע מצות אם הם ממלחמת הרשות הורגין הזכרים הגדולים, שנאמר ואם לא תשלים עמך וגו' והכית את כל זכורה לפי חרב, אבל לא הקטנים והנשים, שנאמר רק הנשים והטף, זה טף של זכרים. אבל במלחמת מצוה כגון שבעה עממין ועמלק הורגין את הכל, וזהו שאמר רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, אלו שבעה גוים, לא תחיה כל נשמה, אתה מצווה להרוג את הכל אפילו הנשים והטף. וטעם הדבר כי במלחמת הרשות אנו באין בזכותנו לעקור כח מזלם ולהשפילו, לא לעקור השר הממונה שלהם, אלא שהזכות שלנו ישפיל ויפיל כח המזל שלא ירימו ראש נגדנו אלא שיהיו משועבדים לנו, ועל כן די שנהרוג הזכרים, לא הנשים והטף, אבל במלחמת מצוה שהקב"ה צונו בכך והכוונה לעקור השרים הממונים שלהם שהרי הקב"ה יבטל כחם למעלה, לכך נצטוינו לעקור את הכל, הנשים והטף, כדי לעקור את כל כח שיש להם לממונים למטה. ועל כן הפריש הכתוב בין מלחמת הרשות למלחמת מצוה, לפי שמלחמת הרשות כנגד המזלות לא כנגד השרים העליונים, ומלחמת מצוה כנגד השרים, ולפיכך יש לנו לעקור את הכל ושלא נניח להם דבר, כי בזה יהיו נעקרים ובטלים מן העולם בין למעלה בין למטה.

ואם לבך חוכך לומר שאנו עושין בזה חמס עם הטף שלא חטאו לנו, הנה זה דין שמים וגזרת הכתוב הוא. ועוד שכיון שהקב"ה עוקר כחם למעלה, מה שאנו עושין להם למטה כאילו לא עשינו כלום, וכמו שדרשו רז"ל קמחא טחינא טחינת, אריא קטילא קטילת, קרתא יקידתא יקידת ואין בזה חמס ואין זה נחשב להריגה שכבר הרוגים הם. ועוד שאף אם לא יחשבו הרוגים אין חמס בהריגת הטף שהם ענפי שרש המרי, הגוי המר והנמהר, שהרי בודאי יהיו אוחזין דרכי האבות לעשות כל תועבת ה' אשר שנא וילמדו ישראל מהם, וכן הזכיר בפרשה זו למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם. ושמא תאמר כשיגדלו יבאו בברית ויעשו תשובה, צא ולמד מי המתיר דמם, הש"י שהוא יודע שלא יעשו תשובה. וכן אמר ישעיה ע"ה בפירוש (ישעיהו י״ד:כ״א) הכינו לבניו מטבח בעון אבותם בל יקומו וירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים. וא"כ אלו הנחנום חיים הלא חייהם סבה לנזק גדול מאד יותר מנזק ההריגה, וקרוב הוא אצל השכל שיעשה האדם נזק מועט כדי לדחות נזק גדול, כי האיש הנלבב והמשכיל יפיל עצמו מן הגג להנצל

מן הסכנה, או יכרות ידו או רגלו או אבר מאבריו להציל כל גופו, או ישתה המשקה המר כלענה כדי שידחה ממנו החולי, והנה הוא בכל זה אינו עושה לנפשו חמס אך עושה חסד עם עצמו להחיות את נפשו, ומאחר שהאדם עושה לעצמו כן וא"א לדונו חמס כל שכן שאיננו חמס העושה כן לנפש אחרים, ומטעם זה התירה תורה הריגת הטף ושיעשה נזק מועט כדי שידחה נזק גדול שהיה מגיע לעולם בחייהם ואין בזה חמס, אבל הוא ענין שכלי למתבונן בו.

והנה כשהתיר הכתוב להרוג את כל הנשים והטף אין זה אלא כשלא השלימו, אבל השלימו כל האומות שוות לענין השלום, ואפילו שבעה גוים, שכן כתוב ביהושע (יא) לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה, כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם. מכלל ששלח להם לשלום ולא קבלו. וכן שנינו בספרי, שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם כל מי שרוצה להשלים יבא וישלים, חזר ושלח כל הרוצה לפנות יפנה, חזר ושלח כל הרוצה לעשות מלחמה יעשה מלחמה. ואמרו בירושלמי, הגבעונים השלימו הגרגשי פנה, שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה.

פסוק יז

כי החרם תחרימם החתי והאמורי. הזכיר בכאן ששה עממין ולא הזכיר השביעי שהוא הגרגשי, לפי שהיה מעט וקטן שבכלן. ודרשו רז"ל הגרגשי פנה.

פסוק יט

ואותו לא תכרת כי האדם עץ השדה. פירשו המפרשים ז"ל כי חיי האדם ומזונו הוא עץ השדה, וכענין שכתוב (דברים כ"ד:י"ח) כי נפש הוא חובל, ועל כן אנכי מצוך שלא תשחיתהו כי ברכה בו. ולפי דעתי כי האדם נמשך אל לא תכרות ובאור הכתוב כי לא האדם עץ השדה שיבא מפניך במצור כמו האדם, ואין מפעולות עם חכם ונבון להשחית הדבר הראוי ללא תועלת, ולכך אין לך להוציא כח בזה לכרות עץ השדה אלא שתשמור מהשחית אותו ומהזיקו ותקח ממנו התועלת, זהו כי ממנו תאכל, ואם אתה משחיתו נמצאת מזיק ומפסיד התועלת. ודרשו רז"ל, כי ממנו תאכל, אם ראית תלמיד חכם הגון, ממנו תאכל ואותו לא תכרות, ואם לאו, אותו תשחית וכרת.

פרק כא

פסוק א

כי ימצא חלל באדמה. על דרך הפשט עריפת העגלה בנחל איתן תחבולה גדולה כדי להיות סבה שימצא הרוצח, והוא דעת הרמב"ם ז"ל, וזה לשונו, בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר אשר סביבות החלל, וכשיצאו הזקנים ויעסקו במדידה ההיא וזקני

העיר יעידו לפני הבורא יתברך שלא התרשלו בתקון הדרכים ושמירתם ושאינם יודעים מי הרג את זה, וכשיחקר הענין ויאספו הזקנים ויביאו העגלה ירבו בני האדם לדבר בו ויגלה הדבר, וכבר אמרו שאפילו תבא שפחה ותאמר פלוני הוא הרוצח לא תערף. ואם יודע הרוצח ויחרישו ממנו ויעידו לפני הבורא על נפשותם כי לא ידעוהו, יהיה בזה סבה וזדון גדול, וכל השומע שמץ דבר בענין יבא ויגיד ויתפרסם הדבר, ויהרג או ע"י ב"ד או המלך או גואל הדם, ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תערף העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם, ויכירו בו רואיו וידברו בו, עכ"ל הרב ז"ל. ולשון וערפו יסירו עורף העגלה. וטעם העיר הקרובה אל החלל, לפי שבאמד הדעת משם היה הרוצח, או עשו עברה כיוצא בהן שאלמלא כן לא היה נזדמן שיהרג אדם קרוב לה.

ויש שפירש נחל איתן, מקום דשן ושמן, אשר לא יעבד בו ולא יזרע מכאן ואילך, וכן דרשו רז"ל אשר לא יעבד בו ולא יזרע,להבא, ואמרו במשנה ומקומו אסור לזרוע ומותר לסרוק שם פשתן או לנקר בהן אבנים, שאין עבודה זו בגופו של קרקע. ולפי פירוש זה כל אחד ואחד ירבה בשמירת הדרכים שלא יזדמן מכשול רציחה בשום אחוזה, שהרי יודעים שיפסידו אחוזתם לגמרי ותהיה אסורה בהנאה לעולם בגופו של קרקע.

ועל דרך המדרש בעגלה ערופה, אמר הקב"ה תבא עגלה בת שנתה ותערף במקום שאינו עושה פירות לכפר על הריגתו שלא הניחו לעשות פירות. דורשי חמורות אמרו, לכך הצריכה תורה עגלה שלא נעשה בה מלאכה והנחל שלא נעבד ולא נזרע, כדי שלא תכיר העגלה אותו, ושלא יהיה שם דרך סלולה ולא תרצה לצאת מן הנחל, והיו הכהנים מכין אותה על ערפה כדי שתצא מן הנחל, זהו שכתוב וערפו שם את העגלה בנחל, ומתחלה היו זקני העיר רוחצין ידיהן על העגלה ואומרים ידינו לא שפכו, והיו הכהנים אומרים כפר לעמך ישראל, וכפר לשון גלוי הוא, שיגלה להם הרוצח. אם היו ישראל שבאותו הדור זכאין היתה העגלה הולכת עד בית הרוצח והורגים אותו שם, זהו ונכפר להם הדם, כלומר מתגלה להם הרוצח, ואם לא היו זכאין והעגלה לא היתה הולכת מכין אותה בקופיץ ממול ערפה ועורפין אותה שם, והכהנים אומרים כפר, לשון כפרה, ואז הקב"ה מכפר, זהו ונכפר להם הדם.

ועל דרך השכל ענין עגלה ערופה בנחל איתן שהוא מקום חורבן כענין צפורי מצורע על פני השדה או השעיר במדבר, כי צפורי מצורע הצפור החיה טבולה בדם הצפור השחוטה היתה משתלחת על פני השדה לפורחות השדה וצפור החיה תשא את עונו והוא יטהר, וכן השעיר המדברה נושא עונותיהן של ישראל עליו שנאמר (ויקרא ט"ז:כ"ב) ונשא השעיר עליו את כל עונותם, וכן בכאן בעגלה ערופה בנחל איתן קשה

שמעולם לא נעבד ולא נזרע היה הענין לשר הנחל, והוא נושא עליו עון הרציחה. והיה מספיק שיאמר אשר לא יעבד ולא יזרע, ואמר בו, לבאר שצריך שלא יהא נעבד בגופו, כי בזה בהיותו בלתי נעבד בגופו הוא מקומו וחלקו של שר הנחל ואז, וערפו שם את העגלה בנחל. באותו נחל שהוא שלו, וזהו לשון איתן כי נחל איתן כולל שיהיה הנחל תקיף, וכולל ג"כ נחל של איתן, והוא השר הממונה עליו שהוא כח תקיף וחזק. ואמר ידינו לא שפכה, בה"א, אולי בא לרמוז כי שופך דם האדם בטל ממנו חמשה חושיו והחרים העולם כולו שנברא בה"א שהרי אדם נברא יחיד וממנו יצאו כל התולדות. ואמר כפר לעמך ישראל אשר פדית ה', כי כיון שנהנה הכח המקטרג בעריפת עגלה זו צריך לשאול כפרה מאת הש"י, ועם זה יתכפר להם, זהו שאמר ונכפר להם הדם, וכן בשעיר המשתלח אחר שנשתלח לעזאזל המדברה וקבל המקטרג חלקו אז היה הקב"ה מכפר, הוא שכתוב (שם) וכפר את מקדש הקדש וגו'.

ועוד יש בענין עגלה ערופה התעוררות גדולה להודיע מהות החלל, בראותנו כי צוה הכתוב לכפרת הרציחה שלשה ענינים, האחד עריפת העגלה, והשני שיהיה המקום נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, והשלישי ודוי דברים והוא שיאמרו הכהנים בני לוי ידינו לא שפכה את הדם הזה כפר לעמך ישראל. ומן הידוע לכל משכיל כי הרוצח לא שלט כי אם על פי פרוד החבור שהפריד מן החלל הזה שלש נפשות, נפש הבהמית והנפש הצומחת והנפש השכלית, ודבר ידוע כי הנפש המסתלקת ממנו תחלה היא הנפש הבהמית, ולכך צוה עגלת בקר שהיא הנפש הבהמית, כנגד מה שהפריד ממנו תחלה הנפש הבהמית. ומה שצוה שיהיה המקום אשר לא יעבד בו ולא יזרע, הנה זה כנגד מה שהפריד ממנו הנפש הצומחת. ומה שצוה בודוי דברים לומר ידינו לא שפכו כפר לעמך ישראל, כנגד מה שהפריד ממנו הנפש השכלית שהיא המדברת, וענין הפרשה מבאר ליחידים מהות החלל, ועם המעשה הזה ונכפר להם הדם. ושמעתי כי בנבלת גוף העגלה נעשה תולעת בדרך הטבע שהולך והורג הרוצח באשר הוא שם, והנה זה מאצילות שר הנחל, והיא מנפלאות סתרי הטבע.

וע"ד הקבלה ענין עגלה ערופה היו מקריבין אותה למדת הדין הקשה שלא תהא מתוחה כנגדו ושלא תשלוט בנו, ומה שהיה מן העורף ירמוז לענין קושי, כענין (דברים ל"א:כ"ז) ואת ערפך הקשה, ועל שם שהפך השם יתעלה אלינו עורף ולא פנים כשאירע ענין כזה בארץ הקדושה. וזהו שאמר עגלת בקר, והוסיף בקר על שם שפניה פני שור מהשמאל, ושם נעשה לפעמים השמאל ימין והימין שמאל. לא עבד בה ולא משכה בעול, אבל היא מושכת עול על אחרים. ומלת והורידו שימשיכוה אל נחל איתן, וערפו שם שיעשוה

רפה, מלשון (בראשית מ"ט:כ"ד) משם רועה אבן ישראל, את העגלה בנחל לטבול אותה במים הנקראין נחלי אל, והן המדות. וקרא הכתוב את ההרוג חלל מלשון חלול, לפי שהוא חלול מן הנפש שהיתה בו, ועוד מלשון חולין שחללו רוח הטומאה מחוץ לעיר בשדה, זהו שאמר נופל בשדה, ועל שם שהחלל הזה כבר היה וחזר חלילה ונתגלגל בו לאור באור החיים אשר על פני האדמה, וזהו שאמר חלל באדמה ולא אמר בארץ. ועבודה זו ע"י בני לוי היתה כי כן ראוי, לפי שעל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע למטה ולמעלה, וזקני העיר ירחצו את ידיהם במי החסד שהם למעלה מעגלה זו כדי שלא תשלוט בהם מדת הדין.

פסוק ז

וענו הכהנים בלשון הקדש. **ואמרו ידינו לא שפכו את הדם**. **הזה** והיתה תפלתן של הכהנים לשם המיוחד שפדאנו ממצרים, זהו שאמר כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן רשות למדת הדין הקשה שתשפוך דם נקי, ואז ונכפר להם הדם, במדת הדין ומדת הרחמים.

פסוק ח

כפר לעמך. דרשו בפסיקתא אלו החיים שמתכפרין בממונם, אשר פדית אלו המתים שמתכפרין בממון החיים. ולמדנו מזה שההקדשות שנוהגין החיים להקדישם בעד המתים, שיש להם תועלת למתים, וכל שכן אם הבן מקדיש בעד אביו שהוא זכות לאביו בהיות אוכל הבן פירותיו, והוא הדין לאומר בשבילו קדיש או שום ברכה בבית הכנסת בצבור, וכמו שאמרו באגדה באותו מעשה של רבי עקיבא, וכדאיתא במסכת כלה.

פסוק ט

ואתה תבער הדם הנקי. כתרגומו שופך הדם הנקי או עונשו, כמו שאמר ואל תתן דם נקי כלומר עונש דם נקי. **כי תעשה הישר בעיני ה'**, כלומר בעיני ה' שפדאך ממצרים על מנת כן, על מנת שתעשה הישר בעיני ה', וכן הזכיר אשר פדית ה', כי ההוצאה והפדיון ממצרים בשם הגדול היה, ומטעם זה לא אמר בעיני ה' אלהיך כמשפט בכל הפרשה וכן בכל משנה תורה ברוב, וטעם הכתוב כי המכלה רוצחים מן העולם עושה הישר בעיני ה'.

ואפשר לפרש גם כן כי הכתוב הזה הבטחה לעתיד, יאמר אם תעשה הישר בעיני ה' אתה תבער השופך דם כי לא ימצא בארץ שופך דם נקי, כי בזכות זה תקרב הזמן העתיד שתפסק כל רציחה וכל מלחמה מן העולם, כמו שהבטיח הנביא ע"ה שיפסקו המלחמות, הוא שאמר (ישעיהו ב':ד') וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ואז תרבה המנוחה והשלום בעולם לישראל

שהם עם מיוחד ונקראים שולמית, שנאמר (שיר השירים ז׳:א׳) שובי שובי השולמית, ויזבחו לשם המיוחד יתעלה שנקרא שלום, שנאמר (שופטים ו׳:כ״ד) ויקרא לו ה׳ שלום, ויקריבו העולות והשלמים בעיר שנקראת שלום, שנאמר (בראשית ל״ג:י״ח) ויבא יעקב שלם, ויזכו לשלמות הגוף והנפש בקיום התורה שכלה שלום, שכן אמר שלמה ע״ה (משלי ג׳:י״ז) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

פסוק י

תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה (משלי כג, כו)

שלמה המלך ע״ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כג) שימסור לבו לעבודת השם יתעלה ושיתרחק מתאוות העולם אשר הלב והעינים נמשכים אחריהם, ואמר תנה בני לבך לי, כלומר לחלקי לא לחלק התאוות, אבל יצטרך שיביא תאוותיו כלן בשעבוד עבודת הש״י יתעלה ותחת רצון יראתו ואהבתו, ושלא ישתמש בכלן ולא במקצתן כי אם במוכרח בענין שיהיו אליו הכנות להבין במושכלות, ועל זה אמר דוד ע״ה (תהילים ל״ח:י׳) ה׳ נגדך כל תאותי, שבח את עצמו שכל מה שהשיג מתאות העוה״ז לא כוון בהם אלא לנגדו כדי שיפיק בהן רצונו. ודבר ידוע שכל האברים שבגוף הם נמשכים אחר הלב והעינים, והלב עיקר הכל, כי אם הלב שלם עם הש״י הכל שלום, ואם הלב חסר עמו הכל חסר, ודרשו רז״ל רחמנא לבא בעי. ואמרו במדרש תנה בני לבך לי, אי את יהיב לי לבך ועיניך ידע אנא דאת דילי, ואי לא לית את דילי. באור זה כי הלב והעינים הם שרש גדול לקרבה אל אלהים או להתרחק ממנו, כי הן סרסורי העברות, וכן דרשו ליבא ועינא תרין סרסורי דחטאה נינהו, שנאמר (במדבר ט״ו:ל״ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם, למדך הכתוב הזה כי כל ההולך אחרי שרירות לבו ועיניו יקרא זונה, כי הוא חוטא ומתפתה ביצרו כבא אל אשה זונה, ועל כן הזכיר לשון זונים. וכן עשה שלמה ע״ה בכאן אחר שהזכיר תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה, סמך לו מיד כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה, בא להורות כי המתקרב אל פתח ביתה לא ינקה מן המכשול כשם שלא ינקה הנופל בשוחה עמוקה מן המכשול והנזק, וכן יקרה לאשר יתור אחר לבו ועיניו שלא ינקה ממכשול עון, ובאר צרה נכריה, אם אינה מיוחדת לזנות אלא שהיא נכריה, ותמיד לבו עליה, הנה היא כמי הבאר שהם נובעים וכל עת שיוסיף לשאוב מהם עוד יוסיפו ויתחדשו אחרים תחתיהן, כן ענין האשה, מן השיחה יבא האדם אל ההסתכלות ומן ההסתכלות אל ההרהור ומן ההרהור אל המגע עד שיפול בשיחת העון. והסמיך שלמה שני פסוקים אלו כאחד להזהיר את העם שימסרו לבם ועיניהם לחלק הש״י לא לחלק התאוות, לפי שהתאוות יטרידו האדם מן העולם הזה ומן

העוה"ב, ואין ראוי לימשך אחריהם זולתי במותרות ובמוכרחות. וכן מצינו שהרחיקה התורה מאד מדת הזנות, כי הוא היה עון הכנענים יושבי הארץ אשר בסבתו הורישם הש"י משם. ואפילו באנשי המלחמה היוצאים לצבא אסרתו תורה כדי שיהיה המחנה קדוש ולא יהיו ישראל משולחים בזנות וביתר התועבות כשאר מחנות הכנענים, וע"כ לא התירה תורה אשת יפת תואר עד שיעשה לה כל משפטיה האמור בפרשה. וזהו שכתוב.

כי תצא למלחמה על אויבך ונתנו ה' אלהיך בידך ושבית שביו. היה לו לומר ונתנם, אבל הכונה כאיש אחד. או ירמוז ונתנו על הכח שלהם למעלה, ושבית שביו למטה.

פסוק יא

אשת יפת תאר. הזכיר אשת בסמיכות, ודרשו רז"ל אפילו אשת איש. והגיד לך הכתוב שמותר ללקחה ע"י גירות וקדושין, שאין איסור אישות לכנעני, ואע"פ שאינה מתגיירת אלא מחמת היראה.

והבאתה אל תוך ביתך. ודרשו רז"ל מלמד שלא ילחצנה במלחמה. והכוונה שיכניסנה למקום פנוי ויבא עליה ביאה ראשונה, ולא ילחצנה לבא עליה במלחמה בכל זמן, כענין שכתוב (דברים כ"ג:ט"ו) ולא יראה בך ערות דבר. ומה שהותרה לו ביאה ראשונה, כדי לפייס את יצרו, ולא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר, וכיון שחשק בה אם אי אפשר לו בהיתר יעשה זה באיסור, ומזה אמר והבאתה אל תוך ביתך, זו ביאה ראשונה, ואם ירצה לבא עליה ביאה שניה, וגלחה את ראשה ועשתה והסירה ובכתה, ואחר כך תבא אליה ובעלתה ביאה שניה. ומזה היתה תמר מותרת לאמנון, לפי שמעכה אמה נתעברה בה מביאה ראשונה והיתה בת כותית, וזהו שאמרו רז"ל תמר בת יפת תאר היתה, דקא אמרה ליה לאמנון (שמואל ב י"ג:י"ג-י"ד) דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך, שאלו לא בא דוד על מעכה אלא לאחר גירות הרי שהיתה בודאי אחותו גמורה של אמנון והאיך היתה אומרת כי לא ימנעני ממך, אלא בודאי מביאה ראשונה נתעברה, כלומר קודם גירות, והנה היא בת כותית שכך אמרו רז"ל בן בנך הבא מן הכותית אינו קרוי בנך אלא בנה.

פסוק יג

ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים. על דרך הפשט הזמן הזה שנתן לה הכתוב יש בו כמה תועלות, האחד שהטילה עליה תורה משפט אבלות שהיא שלשים יום כדי שתעשה חיובה באביה ואמה אם שמעה בהם שנהרגו בעודנה שבויה, כי האדם יתחייב לכבד אביו ואמו בחיים גם לאחר מיתה, והשני כי אולי תוך הזמן הזה יתנחם החושק ויעבור חשקו מעליה בראותו אותה מתנוולת בגלוח הראש ובגדול צפרניה ובלבישת בגדים של שבויה, כי כבר הסירה הבגדים הנאים שעליה אשר באה עמהם, ובראותו אותה בוכה

ומצטערת ישלחנה לנפשה, והשלישי שיעקר זכרון עבודה זרה מפיה שהיתה מזכרת אותו תמיד וישתכח מלבה בתוך הזמן, וכן תתיאש ממשפחתה ומבית אביה ותדבק עם האיש הזה שהיא עתידה להיות לו לעולם ואז תתגייר ותטבול ותהיה לו לאשה. ומה שלא הזכיר הכתוב ענין טבילתה, סמך על מה שכתוב במקום אחר (במדבר ל"א:י"ט) אתם ושביכם, כי ידוע הוא כי צריכה למי נדה.

ועל דרך המדרש ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים, זו עבודה זרה שנאמר (ירמיהו ב':כ"ז) אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו. וביבמות פרק החולץ, אביה ואמה ר' עקיבא אומר זו עבודה זרה וכן הוא אומר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן וגו', עד כאן. ונראה לי לפי המדרש הזה כי היה הזמן ירח ימים מפני שהוא כלל כל ההקפים, הקף יום השמשי, והקף שבעה כוכבי לכת לשבעה ימי השבוע, והקף החדש הירחי. והנה כל זה כלל עבודה זרה שישראל מוזהרין בה מן הכתוב (דברים ד':י"ט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים, ויהיה אביה רמז אל השמש ואמה אל הירח, ואתין לרבות הכוכבים, ואף אם היו לה אב ואם תצוהו התורה לבכות ולהשלים חקה עם עבודה זרה שלה כשתפרד מהם מעבודתם, כי לא הזהירה תורה על עבודה זרה כי אם לישראל ולא לכנענים.

וע"ד השכל יש בפרשה זו התעוררות ורמז על יצר הרע, כי היצר הרע משטין האדם ומחטיאו תמיד ובא אליו בדמיון אשת יפת תאר להטעותו ולהכשילו בכל תאוות העולם, וזהו לשון רז"ל שאמרו לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, ביארו לנו כי ענין פרשה זו של יפת תואר רמז הוא אל יצר הרע, ומה תקנתו של אדם שינצל מנזקו, שיסיר כחו הקשה מעליו הסרה גמורה, זהו וגלחה את ראשה, ששערותיו של אדם הם כחו, וכענין שכתוב (שופטים ט"ז:י"ז) אם גלחתי וסר ממני כחי, ולכך הזכיר לשון גלוח, כלומר שלא ימשך אחריו כלל אלא שיסירנו לגמרי מעליו. ומה יעשה עוד שיחשב במעלתו של אדם הראשון קודם שחטא שהיה מלבושו צפורן, זהו ועשתה את צפרניה, כלומר שתהיה אותה מעלה גדולה בעיניו, ובזה יסיר שמלת שביה שהם בגדים נאים, כלומר יסיר התאוות הגשמיות וימאס בהן ולא יקח מהן אלא מה שהוא מותר, זהו וישבה בביתך, כלומר תעכבם אצלך להשתמש בהם, וכיצד, שתחליש כחותיו תחלה, זהו ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים כל הזמן הזה שהוא כולל כל ההקפים וכל כחות עבודה זרה ויצר הרע, ואחר כן תבא אליה, ואחרי כן תוכל להשתמש בה בכל מה שתצטרך בדרכי התורה.

פסוק יד

לא תתעמר בה. פירוש כמו לא תתאמר בה, מלשון אדנות, כענין (דברים כו) את ה' האמרת היום, שהרי אלפי"ן ועיניי"ן מתחלפין, וכן בלשון רז"ל עריס כמו אריס. וטעם הכתוב שלא ישתמש בה כשפחה, והנה זה מוסר ודרך ארץ מן התורה.

ונסמכה לפרשה זו של יפת תואר פרשת כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה, ללמדך שאשת יפת תואר זו לא התירה התורה אלא בקושי גדול, ולא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, שהרי לסוף הוא שונא אותה, ואם יש לו בן ממנה יהיה בן סורר ומורה, לכך סמך לה כי יהיה לאיש בן סורר ומורה, וכן מצינו בדוד שלקח את מעכה בתו של תלמי מלך גשור בצאתו למלחמה יצא ממנו אבשלום שבקש להרגו, ושכב עם נשיו לעיני כל ישראל, ועשה כמה מחלוקת בישראל ונהרגו על ידו אלפים ורבבות מישראל. ועוד היה בזה מדה כנגד מדה, הוא חטא בבת שבע ונענש באבשלום בנו שהוא בנו של בת אל נכר, הוא שכתוב (שמואל ב יב) הנני מקים עליך רעה מביתך. וסמיך ליה עוד פרשת וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת, ללמדך שאם ינצל מן הפחד ילכד בפח. ולמדנו מתוך סמיכות פרשיות אלו שעברה גוררת עברה, שהרי נשואין הללו אינן ראוין, ואע"פ שנתגיירה אין זה גירות שלמה שלא עשתה כן אלא מיראה ומפחד החרב, שאפילו מי שבא להתגייר מעצמו אמרו רז"ל שבודקין אחריו שמא בשביל ממון הוא מתגייר או בשביל שררה שיזכה בו או בשביל הפחד או בשביל חשק, ואם הוא איש שמא נתן עיניו באשה יהודית ואם היא אשה שמא עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל, זה דרך תורתנו, לא כשאר התורות שמחזרין אחר האומות ורוצים להרחיב אמונתם בהם, זו באה לנצח ולהתגבר בכח החרב לכל מי שימאן להאמין, וזו באה לנצח בכח הדברים ודברי חלקות ופתויין ויחפאו על ה' דברים אשר לא כן, והוא שהתנבא עליהם דניאל (דניאל ז) ופום ממלל רברבן, וכתיב (שם) ומלין לצד עלאה ימלל וגו', (שם) ויסבר להשניה זמנין ודת, כלומר שיחשוב לשנות המועדים והתורה שלנו ולא יעלה בידו, זהו לשון ויסבר, וכתיב עוד (שם יא) ועל אל אלים ידבר נפלאות. ואחר שבודקין אחריו ואין מוציאין לו עילה, מודיעין אותו עול המצות והטורח שיש בעשייתן כדי שיפרוש. ולפיכך לא קבלו גרים בימי דוד ושלמה, בימי דוד שמא מן הפחד חזרו, בימי שלמה שמא מחמת המלכות והטובה שהיו בה ישראל חזרו, שכל החוזר מן האומות בשביל דבר מהבלי העולם אינו מגרי הצדק, ואעפ"כ היו הגרים בימי דוד ושלמה הרבה, והיו ב"ד הגדול חוששים להם, לא דוחין אותן אחר שטבלו מ"מ, ולא מקבלין אותן עד שתראה אחריתן. ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע

שלא חזרו אלא בשביל תליית דבר ולא על פי ב"ד גיירום, חשבן הכתוב כאלו הן נכריות ובאיסורן עומדות, ועוד שהוכיח סופן על תחלתן שהן היו עובדות העבודה זרה שלהן ובנו להן במות והעלה (עליהן) [עליו] הכתוב כאלו הוא בנאן, שנאמר (מלכים א יא) אז יבנה שלמה במה. ולכך דרשו רז"ל קשים גרים לישראל כנגע צרעת, שרובן חוזרין בשביל דבר ומטעין את ישראל, וקשה הדבר לפרוש מהן אחר שנתגיירו, ובכל מקום מצינו שהיו הגרים לשראל סבה למכשולות ונזקים, במדבר במעשה העגל ערב רב היו סבה, וכן בשאלת הבשר (במדבר יא) והאספסף אשר בקרבו ,אלו הגרים, הם היו תחלה לכל הרעות וראשית מדון. וכשם שלמדנו מתוך סמיכות פרשיות אלו שעברה גוררת עברה, כן למדנו מן הפרשה שמצוה גוררת מצוה, שהרי כתוב למטה (דברים כב) כי יקרא קן צפור לפניך, מה כתיב אחריו כי תבנה בית חדש ועשית מעקה, אם קיימת מצות שלוח הקן תזכה לבנות בית חדש ולעשות מעקה, ותזכה עוד לבגדי צמר ופשתן, לכך סמך לו לא תלבש שעטנז, ותזכה למצות ציצית, לכך סמך לו גדילים תעשה לך, ותזכה לאשה, לכך סמך לו כי יקח איש אשה, והא למדת מתוך סמיכות הפרשיות גם כן שמצוה גוררת מצוה.

פסוק יח

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. סורר מלשון (הושע ד':ט"ז) כפרה סוררה, שאינו מקבל תוכחת, ומורה שהוא ממרה בדבריו ועושה הפך רצון אביו.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי יש עליו שני עונשין האחד שהוא מקלה אביו ואמו והשני זולל וסובא, עבר על מצות כבד ועבר על מה שנצטוינו קדושים תהיו שנהיה פרושים מן התאוות, וכן נצטוינו לדעת הש"י בכל דרכיו, וזולל וסובא לא ידע דרך ה'. ועל הכלל אין בו עתה חטא מות כי לא הומת בגודל חטאו אלא ליסר בו את הרבים, וזה טעם וכל ישראל ישמעו ויראו, וכן תמצא בזקן ממרא, שהרי אין בהוראתו חטא שבו יהיה ראוי למות רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה, וכן הזכיר בעדים זוממין שנהרגין ולא הרגו, וכן הזכיר במסית לפי שהוא נהרג בדבורו הרע בלבד אע"פ שלא עבד הנסת ע"ז ולא שמע אליו, אבל מיתתו ליסר הנשארים, עד כאן.

ויסרו אותו. מלקין אותו אחר שהתרו בו.

פסוק יט

ותפשו בו אביו ואמו. עד שירצו שניהם, אם מחלו לו אביו ואמו קודם שנגמר דינו פטור, היה אחד מהם רוצה והשני אינו רוצה אינו נעשה בן סורר ומורה.

פסוק כ

ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה. בתחלה מביאין אותו אביו ואמו לבית דין של שלשה, ומביאין שני עדים שגנב משל אביו וקנה בשר ויין ממה שגנב ואכל, וב"ד מלקין אותו אחר ההתראה. חזר וגנב ועשה כן מביאין אותו לב"ד של עשרים ושלשה והעדים עמהם וגומרין דינו ונסקל.

פסוק כא

ורגמוהו כל אנשי עירו. הרי עונש, אזהרה מנין, שהרי לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, אלא מפסוק (ויקרא י"ט:כ"ו) לא תאכלו על הדם, לא תאכלו אכילה המביאה לידי שפיכות דם, זו אכילת בן סורר ומורה שאינו נהרג אלא על ידי אכילה מכוערת שאכל, שנאמר זולל וסובא, שאכל בשר משקל חמשים דינר ברעבתנות ושותה חצי לוג יין בגרגרנות.

ומפי השמועה למדנו שאינו חייב סקילה עד שיגנוב משל אביו ויקנה בשר ויין גזול ויאכלם חוץ מרשות אביו בחבורה שכולן ריקנין, ויאכל הבשר חי ואינו חי, מבושל ואינו מבושל כדרך שהגנבים אוכלין, וישתה היין מזוג ואינו מזוג כדרך שהגרגרנים שותין. אבל אם גנב משל אחרים או שאכל אכילה זו ברשות אביו, או שאכל הבשר חי ושתה היין חי הרי זה פטור, לפי שאי אפשר לו להמשך בזה ולעמוד על הנהגה זו ולהתמיד בה, ומקרה הוא היה לו. ודין זה של סורר ומורה אינו נמשך אלא שלשה חדשים בלבד, שהרי אמרה תורה כי יהיה לאיש בן, ולא ענשה את הקטן שאינו חייב במצות ולא את הגדול לפי שהוא ברשות עצמו וכבר יצא מרשות אביו, וכן קבלו חכמים ז"ל שאין זה אלא בבן י"ג שנה ויום אחד שהביא שתי שערות עד סוף שלשה חדשים ולא יותר, שהרי משהביא שתי שערות ראוי להוליד ויהיה העובר נכר בשלשה חדשים וכתיב כי יהיה לאיש בן, בן ולא אב, וכן קבלת חכמים ז"ל שאין הבת נידונית בדין זה שנאמר בן, ולא בת, והטעם לפי שאין דרך הבת להמשך באכילה ושתיה.

וכל ישראל ישמעו ויראו. היו מכריזין בכל ישראל, ב"ד פלוני סקלו את פלוני מפני שהיה בן סורר ומורה. אמרו רז"ל כי דין זה של סורר ומורה לא אירע מעולם, והוא שתמצא בפרק בן סורר ומורה, תניא בן סורר ומורה ועיר הנדחת לא היו ולא עתידין להיות, ולמה נכתבו, דרוש וקבל שכר. וא"כ יש לשאול מפני מה הוצרכה תורה להודיע ולכתוב מה שלא היה ומה שאין ענינו נוהג בדרך העולם, אבל זה היה מחכמת התורה ללמד דעת את העם בגודל חיוב אהבת הש"י, שהרי אין לך אהבה חזקה בעולם כאהבת האב והאם לבן, וכיון שהבן עובר על מצות השם יתעלה, וזה דרכו כסל לו, חייבין הם שתגבר עליהם אהבת הש"י על אהבת הבן עד שיצטרכו להביא אותו הם בעצמן לב"ד

לסקילה. וכבר בא הענין הזה בחיוב גודל אהבה להש"י מפורש בתורה בענין העקדה, כי אברהם עם היות אהבתו של יצחק עזה וחזקה כבן שבא אליו אחר הזקנה והיאוש, אעפ"כ כשצוהו להקריבו עולה טרח בדבר מיד, והגביר אהבת הש"י על אהבתו של יצחק, ועל שלמות המעלה הזאת קראו (ישעיהו מ"א:ח') אברהם אוהבי, ואז נתפרסם לכל העולם גודל חיוב האהבה לשם יתעלה שהיא ראויה לעבור כל מיני אהבה, ומזה אמרו דרוש וקבל שכר. כך שמעתי מפי הרב ר"ש מורי שיחיה.

ומה שנמצא שם אמר ר' יוחנן אני ישבתי על קברו של בן סורר ומורה ועל תלה של עיר הנדחת, אפשר לומר דפליג אברייתא, או שמא הא דר' יוחנן לא היה בן סורר ומורה גמור אלא כענין אבשלום, אבל לא היה בן סורר ומורה גמור כדין תורה שנגמר לסקילה.

פסוק כג

לא תלין נבלתו על העץ. אזהרה שלא ישהה שם התלוי בלילה. ומכאן דרשו רז"ל אזהרה למלין את המת, וכן אמרו המלין את המת עובר בלא תלין, לפי שנאמר על העץ, מה עץ שהוא נוול אף כל שהוא נוול, הלינו לכבודו מותר. והנה כלל המצוה הזו שהמלין התלוי או המת בארץ ישראל עובר בשנים, בלאו ועשה, משום לא תלין ומשום עשה דקבור תקברנו. ונראה לי כי כיון שחטאו של אדם גרם שלא היתה לו לינה בגן עדן הוא שכתוב (תהילים מ"ט:י"ג) ואדם ביקר בל ילין, היה ראוי שהתורה לא תחוש על לינתו אלא ילין ויתבזה, אבל התורה והמצות מיוסדים על אדני החכמה, והטעם מפרש בכתוב **קללת אלהים תלוי**. על דרך הפשט זלזולו של הקב"ה אם ישהה שם, לפי שלא היה נתלה אלא מגדף ועובד עבודה זרה, ואם ישהנו שם יאמרו הכל מפני מה זה תלוי מפני שברך את השם או מפני שעבד עבודה זרה בכך וכך עבודה, והספור בעניני עבודה זרה הכל זלזול בכבודו של מקום, וא"כ מלת קללת כוללת שתי לשונות קללה וקלות. וכן פירשו רז"ל בפרק נגמר הדין, בזמן שהאדם מצטער מה לשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי. כלומר שהעולם קל הוא לו מתוך כאבו, וכן השכינה מצטערת על האדם המצטער והגורם מיתתו, כענין שכתוב (שמות ג':ז') כי ידעתי את מכאוביו, וכן (ישעיהו ס"ג:ט') בכל צרתם לו צר, וכן (ויקרא כ':כ"ג) ואקוץ בם, מלשון קוצים, וזהו קללת אלהים. והעלו שם, א"כ נכתוב רחמנא קלת מאי קללת, שמע מינה תרתי.

והחכם ר"א ז"ל כתב כי קללת אלהים תלוי קללת השם חלה אל מקום קרוב מן התלוי, ויש לו סוד מודבק בנפש, על כן ולא תטמא.

וע"ד המדרש כי קללת אלהים תלוי, משל לשני אחים שהיו דומין זה לזה אחד נעשה מלך ואחד נתפש ללסטים ונתלה, הרואה אותו אומר המלך תלוי, עד כאן.

וע"ד הקבלה באור הכתוב והמשל, כי המלך הוא הכבוד הנקרא צלם אלהים, כלומר נבדל ממנו, כלומר עבד אלהים, וכיון שהתלוי בדמות צלם אלהים הנה הוא קללת אלהים אם לא יקבר ביומו וישהה שם בלילה שהוא זמנה של מדת הדין. והמובן מזה כי אין קללת אלהים אם ישהנו שם מהבקר עד הערב ובלבד שלא ילין, וזה מבואר.

פרק כב

פסוק א

השב תשיבם לאחיך. תצוה התורה שנהיה זהירים בהשבת אבדה לבעלים. ומכפל ההשבה דרשו רז"ל אפילו מאה פעמים, וכל זה מדרכי החסד והרחמים, ללמד שכלנו עם אחד ראוים שיהיה לנו אב אחד ושירצה כל אחד בתועלת חברו ושיחמול על ממונו, ובין שתהיה האבדה בעל חי בין שלא תהיה בעל חי חייב הוא להחזירה לרשותו, וזהו שאמר וכן תעשה לחמורו, שהוא בעל חי ובהמה טמאה, וכן תעשה לשמלתו אע"פ שאינו חשוב כבעל חי וכן תעשה לכל אבדת אחיך, אחד משאר כלים אע"פ שאינן חשובין כשמלה, לא תוכל להתעלם, שלא תחזירו לידו. וזה שאמר לא תוכל להתעלם אין להבין אותו בהשבת אבדה בלבד, אלא הוא הדין בשאר כל הפרטים ושאר כל התועלות שביד האדם להביאם לחברו או להסיר ולדחות נזקו ממנו הרי הוא חייב בכלן, וכענין שאמר הכתוב (ויקרא י"ט:י"ח) ואהבת לרעך כמוך. ודרשו רז"ל והתעלמת מהם וכתיב לא תוכל להתעלם, כיצד, זקן ואינו לפי כבודו והתעלמת, הא שאר בני אדם לא תוכל להתעלם.

וע"ד המדרש והתעלמת מהם מבני אדם, לא תוכל להתעלם מהקב"ה, שהוא היודע את הכל, וכענין שכתוב (ירמיהו כ"ט:כ"ג) ואנכי היודע ועד נאם ה'.

ואם תשכיל עוד במצות השבת אבדה תמצא כי יש בה רמז והתעוררות לענין תחית המתים, שהקב"ה מחזיר אבדה לבעליו באחרית הימים, שישוב כל אחד לגורלו הראשון ועם מי שיזכה בו ראשון, ואז יהיה האחרון מחזיר אבדה לבעליו אע"פ שיש סוברים כי בעליו הוא האחרון, ושם תשוב לזמן התחיה, וזהו שכתוב (תהילים קל"ט:ט"ז) גלמי ראו עיניך, כלומר הכח המשכיל שלי ראו עיניך, ועל ספרך כל הגלמים יכתבו, והימים שנוצרו בהם ולאותו כח אחד בהם, והוא אחרון שתהיה חוזרת אל אישה הראשון או אל האחרון, או שתתחלק להם כהתחלק הנר, או שיתגבל עפרם אליה. ומפני שהזכיר כאן בענין האבדה לשון נדחים, לכך אמר וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם, אינך רשאי להתעלם מהקב"ה, לבלתי ידח ממנו נדח.

פסוק ד

לא תראה את חמור אחיך. בפרשת משפטים (שמות כ"ג:ה') הזכיר כי תראה חמור שונאך, וכאן חמור אחיך, ללמדך שאם היה שונאך שיחזור אחיך לענין העזר שתקום עמו ושתשכח השנאה ותזכור האהבה.

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר על אשה. מנע הכתוב כלי זיין מן האשה כדי שלא תצא למלחמה ויהיה סבה לזנות, וכן האיש אם ילבש שמלת אשה ושיתערב עם הנשים, כל זה תועבת ה'. וכן דרשו רז"ל כי תועבת ה' אלהיך, דבר המביא לידי תועבה. ומן הכתוב הזה למדנו רז"ל מפי השמועה שאסור לו לאדם להתקשט בקשוט המיוחד להן, כגון לראות במראה וכיוצא בו, והוא אחד מן השלשה דברים שהוצרכו חכמים להתיר לבית רבי, ושמע מינה שאסור הוא לשאר בני אדם שיסתכלו במראה לפי שהוא קשוטי הנשים אלא א"כ היה סופר שהתירו לו להסתכל כדי לחזק כח הראות, או שהוא חולה וחלוש ורוצה להסתכל בתאר פניו, הרי זה מותר, שאין זה בכלל קשוט ואינו דרך תאוה ופתויי יצר הרע. ועוד אמרו רז"ל לקט לבנות מתוך שחורות חייב משום לא ילבש גבר שמלת אשה. ועוד דרשו רבותינו ז"ל כי מה שהרגה יעל לסיסרא ביתד ולא הרגתו בסכין, משום לא יהיה כלי גבר על אשה.

פסוק ז

שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך. ע"ד הפשט יצוה הכתוב בקיום המין ושלא לעקרו, שאע"פ שהתירה תורה שחיטת בעלי חיים לתועלת האדם לא תתיר ההשחתה והעקירה בהם, ואלו לקח האם עם הבנים כאחד הוא כאלו הכרית המין ההוא. ואמר למען ייטב לך, שהשם יחמול עליך, והארכת ימים, כאשר לא הכרת כל המין ועזבת האם ולא עקרת המין. וכשאמר והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים גלה לנו הכתוב בזה כי הביצים שהזכיר הם הבנים, וקרא את הביצים בנים לפי שמהם יוצאים הבנים. ויעלה בידינו מזה שאינו חייב בשלוח עד שיהיו הביצים שלמים ראוים לבנים, ואם היו שבורים אינו חייב בשלוח. והזכיר אפרוחים וביצים בלשון רבים שכן המנהג, ואף אם האם רובצת על אפרוח אחד או ביצה שלמה אחת חייב בשלוח.

והרמב"ם ז"ל נתן טעם במצוה בפרק מ"ח מספר המורה, שהוא כדי שלא תצטער האם בראית לקיחת הבנים, שאלו לקח הבנים בפני האם היתה האם מצטערת, כענין מצות אותו ואת בנו שאין לשחוט הבן בפני האם, כי אהבת האם וחמלתה על פרי בטנו אינו נמשך אחר השכל אלא אחר פועל הכח המדמה, ואם בבהמות ועופות חסה התורה כל שכן בבני אדם, ואם כן זה וזה כדי שנתרחק ממדת האכזריות ושנתנהג במדת הרחמנות.

וע"ד המדרש שלח תשלח את האם, אין לך קלה בכל המצות משלוח הקן, ומה שכרה, למען ייטב לך והארכת ימים. משל למה הדבר דומה, למלך שהכניס פועלים לשדהו לנטוע ולא גלה להן שכר נטיעתן, לערב כל מי שנטע אילן אחד נתן זהוב אחד, התחילו הכל תמהין, ומה זה שלא נטע אלא אילן אחד קל ופחות נותן לו זהוב אחד אנו שנטענו הרבה על אחת כמה וכמה, כך שלוח הקן שאין בו חסרון כיס שכרו כך, שאר מצות שיש בהן חסרון כיס וטורח והצלת נפשות על אחת כמה וכמה, לכך לא פירש הקב"ה לישראל שכר המצות כדי שיהיו עושין אותן כלן. שכן מצינו המצות שהן בדמיון אילנות שעושין פירות, יש אילן עושה פרי חשוב יותר מחברו וכן יש מצוה ששכרה גדול, וכבר ידעת שמצות הכנסת אורחים פרי שכרה בנים, והראיה שרה אמנו, גם השונמית (מלכים ב ד) שקבלה לאלישע, וכן יש מצוה ששכרה אריכות ימים כמצות כבוד אב ואם ומצות שלוח הקן, והאמנם עיקר אריכות ימים זה לעוה"ב, הוא שנאמר (ישעיהו ט"ז:ב') והיה כעוף נודד קן משולח תהיינה בנות מואב מעברות לארנון, זה שאמר הכתוב (ירמיהו י"ז:י"א) קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, מה כתיב בתריה כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, מה ענין זה לזה, הקורא הזה מביא ביצים משאר עופות ויושב עליהם עד שיוצאין מקליפיהם והן נעשין אפרוחין והן עולין אחריו ומורטים את כנפיו ואוכלין אותן, כשהוא רוצה לפרוח אינו יכול שנמרטו כנפיו, מוצאו חיה או שרץ ואוכלו, מי גרם לו, על שגזל ביצים שאינן שלו, כך יהיו אומות העולם שפשטו ידיהם בכסא כבוד מקום מקדשנו, החריבו ושרפו את היכלנו והגלו את ישראל, ומואבים ועמונים הקב"ה יאבד זכרם כענין שכתוב (צפניה ב':ט') לכן חי אני נאם ה' צבאות כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם שארית עמי יבזום ויתר גוי ינחלום, עד כאן במדרש.

ומצינו שלמה המלך שהשוה שתי מצות אלו כאחת, הוא שאמר (משלי ל':י"ז) עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם, ואמרו בירושלמי פ"ק דפאה עין תלעג לאב זה כבד אב ואם, ותבוז ליקהת אם זה שלוח הקן, שהתורה פירשה שכרן ובא שלמה ופירש עונשן.

וע"ד השכל שלח תשלח את האם, טעם המצוה ללמדנו על מדת הרחמנות, ושנתרחק מן האכזריות שהיא תכונה רעה בנפש, וכענין שאסרה תורה (ויקרא כ"ב:כ"ח) לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, וכענין שנצטוינו בתורה שבעל פה דרך רחמנות לא דרך אכזריות בשחיטה בצואר ולא מן העורף, והוא דעת הרב בספר המורה, וכבר הזכרתיו למעלה.

וע"ד הקבלה שלח תשלח את האם, היא הבינה שממנה יישאבו השבע שפע בכל שמטה ושמטה לחדש פני אדמה, והיא קן העולם, ונקראת אם העולם. וכן תמצא בספר הבהיר,

מאי דכתיב שלח תשלח את האם ולא אמר את האב, אלא שלח תשלח את האם בכבוד אותה שנקראת אם העולם, דכתיב (משלי ב׳:ג׳) כי אם לבינה תקרא. ומאי ואת הבנים תקח לך, רבי רחומאי אומר אותם בנים שגדלה, ומאי נינהו, שבעת ימי החג ושבעת ימי השבוע, עד כאן. והשלוח הזה אינו אלא בעוף טהור והיא עבודה וכבוד לאותה שנקראת אם העולם, שאי אפשר ללוקחה ואין שם היום נתפש בה, כי היא למעלה משבעת ימי בראשית שאינה נגמרת במנין, וכענין שכתוב (תהילים קמ״ז:ה׳) ולתבונתו אין מספר, וכן העשירית נקראת אם, כענין שכתוב (שמות כ׳:י״ב) כבד את אביך ואת אמך, ואמרו רז"ל (משלי כ״ח:כ״ד) גוזל אביו ואמו, אין אביו אלא הקב"ה ואין אמו אלא כנסת ישראל. והשכר בשתי מצות הללו הוא אריכות ימים, אלא שבמצות כבוד אב ואם הזכיר על האדמה, וכן (דברים כה) במשקלות, וכאן בשלוח הקן אמר למען ייטב לך והארכת ימים, ולא הזכיר על האדמה. ובאור והארכת ימים תאריך אף מן הימים, שכתוב בו (שמות ל״א:י״ז) כי ששת ימים.

ויש עוד דעת אחרת, שיש בקיום מצוה זו התעוררות רחמים על כל העולם, והוא כי מתוך שהוא משלח את האם הנה היא מצטערת ודואגת על חרבן קנה ורחוק בניה ומצטערת והולכת ורוצה לאבד את עצמה, ומתוך צערה הגדול השר הממונה על העופות מבקש רחמים מהקב"ה, ואז הקב"ה שכתוב בו (תהילים קמ״ה:ט׳) ורחמיו על כל מעשיו ממשיך שפע הרחמים על כל המצטערים והצריכים רחמים ומרחם עליהם. נמצאת אומר שהמקיים מצוה זו ומשלח הוא סבה לעורר רחמים על כל העולם וטוב לו עמהם, וזהו שאמר למען ייטב לך והארכת ימים, כלומר אותו השלוח יהיה לטוב לך והארכת ימים עליו, כי אריכות ימים בסבת הרחמים.

ומצאתי במדרש באלה הדברים רבה, מצות שלוח הקן שכרה בנים, אמר הקב"ה אם אין לך בנים אני נותן לך בנים, מנין, שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, שלח תשלח את האם, ומה שכר אתה נוטל, את הבנים תקח לך. והמדרש הזה ירמוז אל הסוד הזה שהזכרתי. ובאר אותו כי המדה ההיא היא מקום הבנים שם עמדה חנה בכונת התפלה כששאלה בנים ממה שאמרה (שמואל א א) ותתפלל על ה׳, שם הוא העולם שכלו טוב העולם שכלו ארוך שנאמר (תהלים לז) והתענג על ה׳, לכך חתם מצוה זו בשכרה למען ייטב לך והארכת ימים. ואמרו במסכת נדה פרק תינוקת, מה יעשה אדם ויחכם, יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר (משלי ב׳:ו׳) כי ה׳ יתן חכמה. מה יעשה אדם ויהיו לו בנים, יבקש רחמים ממי שהבנים שלו, שנאמר (תהילים קכ״ז:ג׳) הנה נחלת ה׳ בנים. והבן המאמר הזה איך סדרו החכמים צרכים הללו כסדר המדות.

ומצוה זו מן המצות המקובלות, והחכמים ז"ל תקנו ברכה בכלן ולא תקנו בזו, לפי שאינה מצוה מחוייבת כמו שאר מצות ואינו חייב לחזר אחריה במכוון אלא כשיזדמן לו, וזהו לשון כי יקרה, ועוד שאינו חייב בשלוח אלא כשהוא רוצה ליקח הבנים.

פסוק ח

ועשית מעקה לגגך. ע"ד הפשט יזהיר שישתמר האדם מן הסכנה, כענין שכתוב (דברים ד':ט') השמר לך ושמור נפשך מאד, ולכך יצוה כי כשיבנה ביתו שיעשה מעקה לגגו ולא יניח ברשותו נזק ומכשול להכשל בו בני אדם, ולא ישים דמים בביתו, וכענין זה המגדל כלב רע או המעמיד סולם רעוע בתוך ביתו וכן הזכירו ז"ל. כי יפול הנופל, שמא יפול.

וע"ד המדרש ועשית מעקה לגגך כי יפול הנופל ממנו, ראוי היה ליפול ששת ימי בראשית, אבל אתה לא תגרום שתהא מיתתו על ידך. וענין המדרש הזה, כי כל הנבראים כלן נבראו בחפצם ורצונם והקב"ה הודיעם בראשית הבריאה כל ענייניהם כלם וכל המקרים העתידים לבא עליהם, וכן הודיעם ימי חייהם ומיתתם היאך תהיה, וכן ענין מזונותם אם בריוח אם בצער אם ע"י עצמן אם משל אחרים, וכן דרשו רז"ל כל מעשה בראשית לדעתם נבראו לצביונם נבראו שנאמר (בראשית ב':א'-ב') וכל צבאם, והכל רצו וקבלו, ועל זה אמרו ראוי היה ליפול ששת ימי בראשית, ואף על פי כן יש עונש גדול למי שמסבב, ולכך ועשית מעקה לגגך.

וע"ד הקבלה ועשית מעקה לגגך, אחר שהזכיר בשלוח הקן הבינה שהיא האם לשבעה בנים שגדלה, הוצרך להזכיר במצוה זו היראה והחכמה הדבקים עמה כדי להשלים כל העשר, כי המעקה הוא דבר הסובב והמקיף והוא מקור עליון, קדוש הוא בחכמה ובתבונה ובדעת, והגג הפרוש על הבית הוא החכמה, ולכך צריך הגג מעקה כדי שלא יפריד ויקצץ, כי ראשית חכמה יראת ה', וזהו עשר ולא תשע, שאם לא כן ישים דמים בבית ה' וישם אשם בנפשו להסתכן בעצמו, ובודאי יפול ממעלתו ויכשל בהשגתו, זהו כי יפול הנופל ממנו ולא אמר פן יפול, כי בודאי יפול משם כיון שאין מעקה. או יאמר כי יפול הנופל ממנו, כי יפול כמו הנופל ממנו, וירמוז לאלישע בן אבויה אחר שנפל וקצץ בנטיעות, ואף על פי שהוא לא נפל ממנו מאותו מקום ממש שהיה קצוצו למטה, מ"מ הכל נקרא קצוץ בין למטה בין למעלה.

פסוק ט

לא תזרע כרמך כלאים. קבלו רז"ל שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, וזהו לשון לא תזרע כרמך כלאים, כרמך הוא החרצן כלאים הם חטה ושעורה. ודקדקו זה רז"ל ממה שכתוב כרמך כלאים ולא אמר כרמך לא תזרע כלאים כמו שאמר (ויקרא י"ט:י"ט) שדך לא תזרע כלאים, שאלו אמר כן הייתי מבין כרמך שהוא זרוע חרצן לא

תזרענו כלאים שהן חטה ושעורה, אבל עכשו כשאמר כרמך כלאים יש להבין שהוא זורע זריעת החרצן והכלאים כאחד, אם כן אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד כקבלת רז"ל. ומי שזרע חטה ושעורה וחרצן בארץ לוקה שתים, אחת משום כלאי זרעים ואחת משום כלאי כרם, כלאי זרעים אינו חייב בהן אלא בארץ אבל כלאי הכרם אפילו בחוצה לארץ בזמן הזה חייב מדרבנן, מתוך שהתורה החמירה בהן איסור הנאה בארץ, שנאמר פן תקדש, ודרשו רבותינו ז"ל פן תוקד אש. וטעם איסור הכלאים סודו הוא ערבוב הכחות העליונים למעלה, וכבר הארכתי בפסוק את חקותי תשמרו (ויקרא י"ט:י"ט) בסדר קדושים תהיו.

פסוק י

לא תחרוש בשור ובחמור יחדו. דבר הכתוב בהווה שור וחמור בחרישה, והוא הדין לכל עבודה שאסור לזווג שני מינין כאחד למשוך בהן את העגלה.

וכתב החכם רבי אברהם בטעם מצוה זו כי ה' חמל על כל מעשיו, כי אין כח החמור ככח השור. ולפי דבריו יהיה שור וחמור דוקא ולא בהמות אחרות, ואין זה דעת רז"ל. אבל עקר הטעם במצוה זו משום חשש כלאים כי שמא יבאו להרבעה, ודרך עובד אדמה להביא צמדו אל הרפת ואולי יבאו להרבעה ויעשו ולדות משונים ולהכחיש מעשה בראשית שנאמר בו (בראשית א) למינה, למינהו. ומה שיחזק הטעם הזה מה שהושם באמצע בתוך שני פסוקי הכלאים, פסוק של לפניו לא תזרע כרמך, ושל אחריו לא תלבש שעטנז. לפי שבאיסור הכלאים נצטוינו בו שלשה דברים, בקרקע ובבהמה ובבגדים, ולכך סדר בכאן שלשה חלקי הכלאים בשלשה פסוקים בזה אחר זה. ובסדר קדושים נתחברו שלשתן בפסוק אחד, הוא שאמר (ויקרא יט) את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך.

פסוק יא

לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו. ארוגים או תפורים זה בזה זהו יחדו, אבל מותר הוא ללבוש בגד של צמר על בגד של פשתים שאין זה יחדו, ועורות של צמר מותר לתופרן בחוטי פשתן לפי שאינן בגד, וסוד המצוה הזאת כבר כתבתיו בסדר קדושים.

פסוק יב

גדלים תעשה לך. נקראו הציציות גדלים. וקבלו רז"ל כי מה שנסמכה פרשת ציצית לכלאים להורות שמצות ציצית דוחה אסור כלאים, ודרשינן סמוכין, שאם לא בא להתיר כלאים במצות ציצית למה הוצרך להזכיר כאן אסור כלאים ולהסמיכו למצות ציצית, והלא כבר הוא מוזכר בסדר קדושים. וסוד מצות ציצית כבר הזכרתיו במקומו בפרשת ויאמר. (במדבר טו) ולשון גדילים שהזכיר כאן במלבוש הציצית הוא רמז למה שכתוב

(תהלים קד) ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת, והבן זה, כי הלובש ציצית בל"ב חוטין הוא דוגמא, וזה מבואר.

על ארבע כנפות כסותך. ממה שכתוב בפרשת ציצית (שם) על כנפי בגדיהם, היה האדם מבין לחייב בציצית כל מה שנקרא בגד, כענין שכתוב (שמות כח) ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל, ואפילו אין לו אלא שתי כנפים או שלש בלבד, שהרי הוא אומר כנפי בגדיהם, אבל הכתוב הזה יגלה עתה שאין חיוב הציצית בכל בגד אלא אם כן יש לו ארבע כנפים, כענין הטליתות והסדינין וכיוצא בהן, וטלית בת שתים ושלש כנפים פטור מן הציצית שהרי כתוב ארבע, אבל בעלת חמש חייבת בציצית, שהרי יש בכלל מאתים מנה ויש בכלל חמש ארבע. וכן אמרו רז"ל על ארבע כנפות כסותך, ארבע ולא שלש, אתה אומר ארבע ולא שלש או אינו אלא ארבע ולא חמש, כשהוא אומר אשר תכסה בה הרי בעלת חמש אמור, הא מה אני מקיים ארבע, ארבע ולא שלש, ומה ראית לרבות בעלת חמש ולהוציא בעלת שלש, מרבה אני בעלת חמש שבכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין בכלל שלש ארבע.

פסוק טו

ולקח אבי הנערה ואמה. אם הם בחיים, או ממונה בית דין.

פסוק יז

ופרשו השמלה. אין זו שמלה ממש אלא שנושאין ונותנין בענין זה עד שיתחורו הדברים כשמלה, כן פירש רש"י.

אבל הרמב"ן פירש שהוא שמלה ממש, שאם לא כן מה טיבה של אֵם לבא לב"ד ודי באביה שיתבע תביעתו ויאמר את בתי נתתי לאיש הזה, והֵאם לאו בעלת דברים דידיה היא, אבל מפני שהוא שמלה ממש ודרך הנשים להתעסק בזה ולהיותן בקיאות בדמים לכך נזכרה הֵאם בפרשה, וזהו לשון הכתוב שהזכיר תחלה ולקח אבי הנערה ואמה והוציאו וגו', בשניהם ידבר, ואחר כך יחזור לאב לבדו ואמר אבי הנערה, וחזר ואמר ופרשו השמלה, בשניהם, כי אחר שסדר האב טענותיו בבית דין יתפוש בשמלה שהביאה אשתו תחת כנפי כסותה ויפרשו אותה שניהם לפני הב"ד, עד כאן.

פסוק יט

וטעם וענשו אותו מאה כסף, כתב הרב ז"ל בספר המורה לפי שמהר האשה הנזכר בתורה הוא חמשים כסף, והאיש הזה המוציא שם רע רצה להפסיד ממנה כתובתה ולפוטרה בלא כלום, לכך חייבתו תורה לשלם הכפל כענין (שמות כב) אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים לרעהו, וכענין שמצינו בעדים זוממין שהם נענשים כפי מחשבתם, כן

מוציא שם רע זה הוא רצה לבא עליה דרך זנות, לכך ויסרו אותו, הוא רצה להפסיד ממנה חמשים לכך וענשו אותו מאה, הוא רצה לבגוד בה ולשלחה לכך לא יוכל לשלחה.

פסוק כב

ומתו גם שניהם, האיש השוכב עם אשה בעולת בעל והאשה. אף על פי ששניהם חייבין הנה פשע האיש גדול מפשע האשה, וזהו שהוצרך לחזור האיש השוכב עם האשה והאשה, תלה הפשע באיש השוכב ולא אמר והאשה הנשכבת, כן פירש הרמב"ן ז"ל. ודרשו ז"ל בפ"ק דקדושין, ומתו גם שניהם כששניהם שוין, כלומר בחיוב מיתה, לאפוקי גדול הבא על הקטנה דלאו בת עונשין היא. ועוד דרשו, גם שניהם לרבות את הולד, וכדאמרינן בערכין האשה היוצאת ליהרג אין ממתינין לה עד שתלד, ישבה לה על משבר ממתינין לה עד שתלד, דאמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן גם שניהם לרבות את הולד.

פסוק כד

על דבר אשר ענה. היה לו לומר אשר שכב, כי אם הוצרך לענותה הרי אנוסה היא ופטורה ואם כן איך יחייבנה הכתוב סקילה, אלא בודאי לרצונה היה, ומה שהזכיר לשון ענה כלומר שנחשוב אותו כמענה לדונו בסקילה, ונחשוב את האשה כמתרצה לחייב אותה מיתה מאחר שהיה בעיר והיתה יכולה לצעוק ולא צעקה, ונחשוב את האיש כמענה ואונס אותה כשלא פתה אותה קודם לכן ונחייבהו מיתה. ומה שהזכירה תורה עיר ושדה אינו דוקא, שאם זנתה בעיר לרצונה שנסקלת, ואם נאנסה בשדה שהיא פטורה, שהרי הכתוב לא דבר אלא בהוה שהאונס מצוי בשדה ולא בעיר, ובודאי אם נאנסה אפילו בעיר פטורה ואם זנתה לרצונה בשדה חייבת, והכל תלוי בעדות העדים.

פסוק כו

כי כאשר יקום איש על רעהו. בארו לנו רז"ל טעם האריכות הזה במשל הרוצח, והיה מספיק שיתן טעם על אונס שלה שאמר צעקה הנערה המאורסה, ועל כן דרשו בו הרי זה בא ללמד ונמצא למד, כלומר שרוצח בא ללמד על נערה מאורסה ונמצא אף למד ממנה, מקיש נערה מאורסה לרוצח, מה רוצח יהרג ואל יעבור, כלומר שאם יצוה עליו אנס להרוג את חברו או יהרגוהו יש עליו למסור עצמו להריגה ולא יהרוג, משום דסברא הוא וכדאמר רבא מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דלמא דמא דההוא גברא סומק טפי, ועל כן אין דוחין נפש מפני נפש, אף נערה המאורסה אם אומר לו לאדם שיבא עליה או יהרגוהו, יהרג ואל יעבור. ואפילו על אשה פנויה אמרו רז"ל בההוא גברא שהעלה בלבו טינא עליה ונטה למות לרוב חשקו בה, ואמרו הרופאים שאין לו תקנה עד שתבעל לו או תעמוד לפניו ערומה, שאלו לחכמים ז"ל ואמרו ימות ולא תבעל לו, ימות ואל תעמוד לפניו ערומה, ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר משום גדרן של עריות ופגם משפחה.

ומה נערה המאורסה נתן להצילו בנפשו של אונס, שנאמר ואין מושיע לה, הא יש מושיע לה חייב להושיע בכל דבר שיכול להושיע, אף רוצח נתן להצילו בנפשו, כלומר כי מי שרואה אדם רודף אחרי חברו להרגו חייב להצילו לנרדף בנפשו של רודף.

ומטעם זה התירו רז"ל באשה המקשה לילד ומסוכנת הרבה שמותר להמית את העובר כדי להציל את האם, וזה מדין רודף, שהרי עובר זה הוא מצר לאמו ורוצה הוא להמיתה, וכיון שכן רודף הוא ומותר להרגו, ומצילין את הנרדף שהיא אמו בנפשו של רודף שהוא העובר, ולפיכך מותר להשקותה משקה או לעשן אותה כדי שימות הולד ויצא, ואימתי כשלא הוציא העובר ראשו ורובו, אבל הוציא ראשו ורובו הרי זה כאלו נולד כבר ואסור ליגע בו לפי שאין דוחין נפש מפני נפש, וכן שנינו באהלות האשה המקשה לילד מחתכין העובר שבמעיה ומוציאים אותו אברים אברים מפני שחייה קודמין לחייו, יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש.

ובסנהדרין פרק בן סורר מקשינן, אמאי אין דוחין והא אמרת קטן רודף נתן להצילו בנפשו, והאי רודף הוא. ומשני האי קטן לאו רודף הוא, דקטן בעי למיפק ומן שמיא הוא דרדפי עליה. וטעם צעקה כלומר באפשר הוא שצעקה. או יאמר אם צעקה אין מושיע לה, כי אפילו שמעו שלא צעקה פטורה, כיון שאין מושיע לה.

פרק כג

פסוק א

לא יקח איש את אשת אביו. באנוסת אביו הכתוב מדבר, ולכך סמך פסוק זה לאנוסה. **ולא יגלה כנף אביו**. בשומרת יבם של אביו הכתוב מדבר.

פסוק ב

פצוע דכה. זה שנתבקעו ביציו או אחת מהן. **וכרות שפכה**. מי שנכרת לו האבר שהוא כלי שממנו ישפוך המים והזרע.

בקהל ה'. שלא יחשב כאחד מקהל ה' שיקח בת ישראל. והטעם לפי שעקר הנשואין לפריה ורביה (ישעיהו מ"ה:י"ח) כי לא תהו בראה לשבת יצרה, וכיון שאין אלו ראוין להוליד הרי נשואין הללו לבטלה.

וממה שאמר בקהל ה' נראה שהוא מותר באשה שאינה מקהל ה' כגון גיורת ומשוחררת, כי לא אמר הכתוב פצוע דכא וכרות שפכה לא ישא אשה, שאם אמר כן היה מובן מזה שהתשמיש שלא לקיום המין היה אסור, אבל עתה מתוך מה שאסר בקהל ה' והתיר לו שלא בקהל ה' יורה שהתשמיש מותר אפילו שלא לקיום המין.

פסוק ג

לא יבא ממזר בקהל ה'. אינו מותר ליקח בת ישראל, אבל מותר הוא בגיורת שהתורה אמרה בקהל ה' וקהל גרים אינן נקראים קהל ה'. ולשון ממזר הוא מי שנולד מן העריות שיש בהן כרת או מיתת ב"ד. ובירושלמי דקדושין אמר רבי אבהו מאי ממזר, מום זר.

פסוק ה

על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. דרך ארץ הוא לקדם את הבאים בדרך במאכל ובמשתה, לא שהיו ישראל חסרים במדבר, שהרי המן יורד להם והבאר הולך עמהם.

וכתב הרמב"ן ז"ל, הרחיק הכתוב שני האחים האלה שהיו גמולי חסד אברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי, ובזכותו שלחם הש"י מתוך ההפכה, והם חייבין לעשות טובה עם ישראל ועשו עמהם רעה, האחד ששכר עליו בלעם בן בעור והם המואבים, והאחר שלא קדם אותם בלחם ובמים. והנה עמון הרשיע בזה יותר, כי המואבים ובני עשו כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בם הוציאו להם לחם ומים, ועמון לא אבה לעשות כן, וזה טעם אשר לא קדמו שלא יצאו לקראתם בלחם ובמים כאשר עשו האחרים, ולכך הקדים הכתוב עמון, והקדים להזכיר פשעו על דבר אשר לא קדמו, ואחר כך הזכיר מואב וחטאתו, זהו ואשר שכר עליך, עד כאן, ודרשו רז"ל, עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית, מפני שהאיש דרכו לקדם ואין דרכה של אשה לקדם, כלומר שתוציא מזון חוץ לגבול הארץ וזהו היתר רות המואביה שיצא ממנה דוד.

פסוק ח

לא תתעב אדומי. אעפ"י שראוי לך לתעבו מפני שיצא בחרב לקראתך, והמצרים גם כן אע"פ שהשליכו זכוריכם ליאור, לא תתעב אותם, מפני שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק ונמלטתם עמהם בימי הרעב בכבוד גדול. ואמר עוד לא תתעב אדומי, שיש להם זכות אבות שהיו מזרע הקדש, והרחיקן שלשה דורות לפי שיצאו בחרב לקראתנו. ואמר בשניהם לא תתעב, אדום שקדמם בחרב, ומצרים שהטביעם במים, אבל עמון ומואב שהחטיאום נתעבו, והזכיר הכתוב בהן לא תדרוש שלומם וטובתם, ומכאן דרשו רז"ל שכל המחטיא חברו קשה לו מן ההורגו, ההורגו טורדו מן העולם הזה והמחטיאו טורדו מן העוה"ז ומן העולם הבא.

פסוק י

ונשמרת מכל דבר רע. אזהרה זו מפני קדושת הארון, וכן מצינו במלחמת מדין שהלך הארון עמהם.

וע"ד הפשט מכל דבר רע שאסרה תורה, לפי שמחנות הכנענים בצאתם למלחמה היו משולחים לעשות כל תועבה וכל נבלה ונוהגין בעצמן הפקר בכל הדברים כלן, לכך יזהיר הכתוב מחנה ישראל שישתמרו מכל הדברים הרעים ששאר הכנעניים נוהגים בהן ואינן חוששים עליהם בשעת מלחמה. ודרשו רז"ל, מכל דבר רע אלו עריות ולשון הרע. עריות, ממה שכתוב ולא יראה בך ערות דבר, וזהו שאמר מכל דבר רע. לשון הרע הוא שאמר מכל דבר רע כלומר דבור רע, וזהו לשון הרע. ורצה הכתוב להזהיר על שתים אלה לפי שהן עבירות חמורות והשכינה מסתלקת בשבילן. ועוד דרשו רז"ל במסכת עבודה זרה, ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. וזהו שסמך לו כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח הקודש. **הזכיר** החכם ז"ל בכאן עשר מדות, חמש גופניות וחמש שכליות, וכלן מביאות אל העשירית שהיא רוח הקודש.

פסוק יד

ויתד תהיה לך על אזנך. האל"ף נוספת, ובאורו על כלי זין שלך. ומצוה זו היתה מעלה גדולה וכבוד לישראל בהיות השכינה מתהלכת בקרב מחניהם, והיה לאחר שסרחו, כי עד שלא סרחו לא היו צריכין לה כי המן היה נבלע באברים ומפיג גם טעם שאר המזונות, אבל לאחר שסרחו הוצרכו לה, וכבר הזכרתי מזה בסדר בהעלותך. ודרשו רז"ל ביומא ריש פרק יום הכפורים, תנא כשהן נפנין לא היו נפנין לצדיהם ולא לפניהם אלא לאחוריהם, והענין כי היו ענני כבוד מתפשטין לכל צד לפניהם ולצדיהם, אבל לא היו עוברין מאחורי ישראל.

פסוק טז

לא תסגיר עבד אל אדוניו. האדון הזה איננו ישראל, ועבד זה ברח מחוצה לארץ לארץ, ואסור להסגירו לידי אדוניו שבחוצה לארץ, וזה משום חבת הארץ, וכופין את רבו לכתוב לו גט שחרור ולהתירו בישראל ויכתוב לו העבד שטר על דמיו.

פסוק יח

לא תהיה קדשה. לאו זה אזהרה באשה הנשכבת, וכן לא יהיה קדש, אזהרה לב"ד.

פסוק כ

לא תשיך לאחיך. אזהרה ללוה. (ויקרא כ"ה:ל"ז) את כספך לא תתן, לו אזהרה למלוה. ונקרא הרבית נשך מלשון (קהלת י':י"א) אם ישוך הנחש, להורות כי כשם שארס הנחש

נכנס מן הנושך אל הנשוך באבריו וגידיו, כן עונש האסור נכנס בממונו של מלוה ברבית. **נשך כל דבר**, אפילו דבור אסור, כך דרשו מנין לנושה בחברו מנה ואין הלוה רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום, שנאמר נשך כל דבר אפילו דבור אסור. וזה כלל לכל שאר התועלות וההנאות שאסור לו ללוה לעשותן אלא אם כן היה רגיל להם קודם ההלואה.

פסוק כא

לנכרי תשיך. אסר הרבית מישראל גם בעשה. ודעת הרמב"ם ז"ל שזו מצות עשה, וחשבה מכלל רמ"ח מצות עשה. ויש שפירש לנכרי תשיך שאינה מצוה אלא רשות, כמו (שמות כ':ט') ששת ימים תעבוד, וכונתם שהתורה לא קבעה מצוה בזה על כל פנים להלוות לעכו"ם ברבית אלא שהרשות בידו אם ירצה אם לא, כי לא אסרה אותו. ומה שאמרו במסכת מכות (תהילים ט"ו:ה') כספו לא נתן בנשך, אפילו רבית דעכו"ם, אין להבין מזה אסור אלא דרך גדר וחומרא הוא במי שנוהג באותן המדות והוא גודר עצמו בגדרים וסייגים שיזכה לאותן המעלות הנזכרות באותו מזמור, וכבר התירו רז"ל בפירוש רבית העכו"ם בכדי חייו, והוא שאמרו בבבא מציעא אסור להלוות ברבית לגוי ביותר מכדי חייו אא"כ הוא תלמיד חכם, גזרה שמא ילמד ממעשיו. ומה שאמרו בספרי לנכרי תשיך זו מצוה עשה, לא לענין שהתורה קבעה בזה מצות עשה, אלא כנגד המלוה ברבית לישראל חברו אמרו כן, שהמלוה לישראל ברבית עובר על מצות עשה דלנכרי תשיך, שכן משמע לנכרי תשיך ולא לישראל, ולאו הבא מכלל עשה עשה. וכיוצא בעשה זו דרשו בספרי בענין דגים (ויקרא יד) את זה תאכלו, זו מצוה עשה. וכל אשר אין לו, זו מצות לא תעשה. וכי חייב הוא לאכול דגים טהורים, אלא הכונה היא שאם אכל דגים טמאים עבר על עשה דאת זה תאכלו ועל לא תעשה של וכל אשר אין לו, וכן בכאן ברבית בא ללמד על המלוה לישראל ברבית שעובר בעשה ולא תעשה דלנכרי תשיך, כלומר ולא לאחיך, ולאו הבא מכלל עשה עשה, ולא תעשה דולאחיך לא תשיך. ודרשו רז"ל, ולאחיך לא תשיך שעושה מעשה אחיך, וזה לרבות את הגרים שאסור לך להלוותן ברבית, ולהוציא זרעו של עשו שאעפ"י שכתוב בו (במדבר כ':י"ד) כה אמר אחיך ישראל, אחרי כן הותר, שכן הזכיר הנביא (עובדיה יא) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם, למדך שכבר נתבטלה האחוה ויצאה מכללה והרי הוא כשאר האומות הזרים, שהרי הרבית לא נאסר לישראל אלא מטעם שנצטוינו להחיותו ולעשות עמו גמילות חסדים, ממה שכתוב (ויקרא כ"ה:ל"ו) וחי אחיך עמך.

פסוק כג

וכי תחדל לנדור. אין צריך לומר כי תחדל מלנדור אין בו חטא, אבל הוא דבק למעלה אל כי תדור כלומר ואם חדלת מתחלה לנדור לא יהיה בך חטא, שהנדר גורם חטא, והוא חטא האחור, ויהיה שעור הכתוב בלא תאחר לשלמו והיה בך חטא אם תאחר, וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא האחור, וכן הנודר גורם חטאים רבים מלבד חטא האחור, או שלא יוכל לשלם או שלא תהיה כונתו בעת הנדר לשם שמים לגמרי.

וכן אמרו רז"ל בריש פ"ק דחולין, וטוב משניהם מי שאינו נודר כל עקר אלא מביא כבשה לעזרה ושוחטה, ועוד אמרו כל הנודר אע"פ שמקיים נקרא חוטא, מאי קראה וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא, הא לא חדל איכא חטא.

פסוק כד

מוצא שפתיך תשמור ועשית. על דרך הפשט יחזור לנדר, שהרי הזהיר בלא תאחר ולא הזכיר בו עשה, ומן הראוי שיאמר כי תדור נדר ועשית כאשר נדרת ולא תאחר לשלמו, ולכך יאמר מוצא שפתיך שהוא הנדר תשמור ועשית אותו כמו שנדרת לה' אלהיך בנדבת לבך וכאשר דברת בפיך, כלומר אל יפול דבר ארצה מכל מה שהסכים בלבו והוציא בפיו. ואמר כל זה לחומר הנדר כי לכך החמיר בעונשו, ואמר והיה בך חטא כלומר שיהיה החטא קבוע בנפשך, כענין שנאמר (במדבר טו) הנפש ההיא עונה בה, וכן בענין העני כתיב (דברים טו) וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, כי לעכוב שכירותו שהוא נפשו יהיה החטא קבוע בנפשו נפש תחת נפש, וה"ה בעונש זה שהנפש הוא חיי הגוף והוא מדה כנגד מדה, לפי שהוא מאחר הנדר שהוא חיי המלך, ולכך הזכיר בו כי דרוש ידרשנו ה' אלהיך, הוא המלך עצמו שהוא משגיח בפרטים והוא דורש דמים, הוא ידרשנו מעמו בעוה"ז ובעוה"ב וזהו כפל הדרישה.

וע"ד המדרש מוצא שפתיך תשמור ועשית, מוצא שפתיך זו מצות עשה, תשמור זו מצות לא תעשה, ועשית אזהרה לב"ד שיעשוך. כלומר ועשית בעל כרחך, אם הם נדרי מזבח כגון קרבנות, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, שנאמר (ויקרא א) יקריב אותו לרצונו, ואם בענין הצדקה כל שכן שכופין וממשכנין. וכן דרשו רז"ל ממשכנין על הצדקה ואפילו בערב שבת. כאשר נדרת זה נדר, לה' אלהיך אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים שכתוב בהן (דברים יב) ה' אלהיך, נדבה כמשמעה, אשר דברת אלו קדשי בדק הבית, בפיך זו צדקה על שם שנאמר (ישעיה מה) יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב, כך דרשו רז"ל בתחלת ראש השנה.

וע"ד הקבלה מוצא שפתיך כנגד פי ה', וזהו החיוב המוטל על האדם לקיים ככל היוצא מפיו, אפילו שלא בשבועה כלל. ואמרו רז"ל לאו לאו תרי זמני שבועה היא, שהרי

הקב"ה אמרו במבול בפסוק (בראשית ח) וירח ה' את ריח הניחח, וכתיב (ישעיה נד) אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ, אבל פעם אחת אינו שבועה אבל הוא חיוב לקיים דברו, ומזה אמרו על כל מי שחוזר בדבורו שמקבל עליו מי שפרע. ועוד שאנחנו בנים למקום ונתקדשנו בברית הפה המכוון באמצע בין עשר אצבעות ידים, ובברית מילה בין עשר אצבעות רגלים, והנה הפה שביעי בנקבי הראש שהם שבעה, שני אזנים שני עינים שני נחירים והפה הוא השביעי, והקב"ה בחר בשביעי, ברא שבעה רקיעים ובחר בשביעי שהוא ערבות, ברא שבעה ימים ובחר בשבת, וכן בחר בפה להללו ולשבחו כי הוא הכלי לשבח בו שם קדשו וזהו (ויקרא כב) ולא תחללו את שם קדשי, אזהרה שלא לחלל ברית הפה העשוי להלל בו שם קדשו. וכן אין ראוי לנו לחלל שפתינו ולא לשקר באחד מן הבריתות, כענין שאמר הכתוב (תהלים מד) ולא שקרנו בבריתך.

והנה ישראל כשהיו עוברים על היוצא מפיהם אמר להם משה (במדבר י"ד:מ"א) למה זה אתם עוברים את פי ה', ולכך אמר מוצא שפתיך תשמור, כלומר חייב אתה לקיים מוצא שפתיך שהוא כנגד שמור זהו מוצא שפתיך תשמור, ואין צריך לומר המצות זהו תשמור ועשית, תשמור זו מצות לא תעשה, ועשית זו מצות עשה, ואין צריך לומר הנדר שהוא למעלה מן המצות וזהו כאשר נדרת לה' אלהיך. נדבה, שהנדבה נאצלת משם והיא סוף הבנין והיא התרומה כענין שכתוב (שמות ל"ה:ה') כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה', של מטה, והוא ששמענו הדברות מפיו, זהו אשר דברת בפיך, והוא קול ורוח ודבור, וזהו רוח הקודש, ועל זה דרשו אשר דברת אלו קדשי בדק הבית.

פסוק כה

כי תבא בכרם רעך. בפועל הכתוב מדבר שהשכירו בעה"ב לבצור כרמו, וכן דרשו רז"ל נאמר כי תבא ונאמר להלן ולא תבא עליו השמש, מה להלן בפועל הכתוב מדבר אף כאן בפועל הכתוב מדבר, וזהו שתרגם אונקלוס ארי תתגר. שאם אתה אומר בביאת כל אדם לא שבקת חיי לכל בריה.

ואל כליך לא תתן. זה יהיה גזל, והתורה לא התירה אלא כנגד הנפש המתאוה, כי כיון שהוא מתעסק וטורח בפירותיו אם לא היה לו אפשר לאכול בהיתר יאכל באסור, ולכך התיר כנפשך שבעך כענין שכתוב (משלי י"ג:כ"ה) צדיק אוכל לשובע נפשו, והוא הדין בקמה, שיקטוף בידו מלילות אבל חרמש לא יניף.

פרק כד

פסוק א

כי יקח איש אשה ובעלה. או בעלה. ושני דברים הם כסף וביאה, קדושי כסף אין קיחה אלא בכסף, שנאמר (בראשית כ"ג:י"ג) נתתי כסף השדה קח ממני. ועוד יש קניה אחרת בשטר ממה שכתוב בפרשה זו ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר, ודרשו רז"ל מקיש הויה ליציאה מה יציאה בשטר אף הויה בשטר. והרי שלשה דברים שהן שלש קניות שהאשה נקנית בהן, וכן שנינו האשה נקנית בשלש דרכים בכסף בשטר ובביאה. והנה גזרה שוה זו דקיחה קיחה אנו דנין עליה דיני נפשות, שהרי נערה אם זנתה פטורה, ואם היא מאורסה בכסף בלבד הרי היא בסקילה, ולפי שהגזרה שוה היא מדה משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן והיא מגופי תורה, אנו סומכין עליה לדון דיני נפשות, והכל בעדים, בין קדושי כסף בין קדושי ביאה.

ספר כריתות. ע"ד הפשט הספר הזה כורת בינו לבינה שלא תהא אגודה עמו בשום דבר כל ימי חייה, שאם אמר לה הרי זה גיטך על מנת שלא תשתי יין לעולם או כל ימי חייכי, אין זה כריתות, ואם אמר כל ימי חיי הרי זה כריתות, הואיל ואפשר שימות הוא תחלה ותהיה פטורה מתנאו, והוא הדין לכל התנאים, ובלבד שלא יהא שום תנאי כתוב בגט אלא שיאמר על פה או בשטר אחר.

וע"ד המדרש ספר כריתות, צריך שיהא בו י"ב שיטין כעין ספר תורה שבו צריך אדם לשייר בסוף בראשית ד' שטין ובסוף אלה שמות ד' שטין ובסוף ויקרא ד' שטין, ובסוף במדבר סיני אינו מן המנין שהוא חשוב ספר אחרון, לפי שאלה הדברים ענין חוזר הוא, ואם כן הרי י"ב שיטין בספר תורה, ותרגם אנקלוס ספר כריתות, גט פטורין. ומפני שהגט דינו כספר לכך נקרא ספר וצריך י"ב שיטין כמנין ג"ט.

ואם תשכיל בענין הגט הנקרא ספר תמצא כי חייבה חכמת התורה לגרש האיש את אשתו בספר, לפי שהקב"ה ברא עולמו בכ"ב אותיות מעלה ומטה וזווג האותיות ושקלן והמירן וצרפן וצר בהן את כל העולם ואת כל היצור ואת כל הדבור, ואין שקול אלא על ידי זווג, ועל ידי שקול האותיות שקל הקב"ה את הנבראים כלם, זה ראוי להיותו בן זוגו של זה, וכיצד יהיו הנמצאין כלן זה לעומת זה בין בעליונים בין בתחתונים בין בנפשות בין בגופות, וכמו שדרשו רז"ל בת פלוני לפלוני, ואפילו מעבר לים. וכיון שהיה חבור הנבראים וזווגן ע"י אותיות, לכך צותה תורה שיהיה הפרידה באותיות להודיע ולפרסם שעקר הזווג והחבור מימי קדם בבריאת העולם באותיות היה.

פסוק ד

אחרי אשר הוטמאה. בבעל שני, ויקראנה טמאה לראשון לפי שידעה השני.

ועל דעת רז"ל אחרי אשר הוטמאה, באורו ולא אשר הוטמאה, ושני דינין הן, וכן אמרו רז"ל אחרי אשר הוטמאה לרבות סוטה הנסתרת, לומר שהאשה שזנתה תחת בעלה או שנסתרה עם אחר מעת שקנא לה בעלה, הרי זו אסורה לשוב אל בעלה, וזהו שאמר לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, ולא משהוטמאה תחתיו, כיון שיש רגלים לדבר במה שנסתרה אחר הקנוי.

פסוק ה

נקי יהיה לביתו שנה אחת. כאן נרמז השם המיוחד, וכבר העירותיך על זה בסוף סדר שופטים בענין הבית וכרם והאשה. וכן מצינו בהקב"ה שהיה בסיני עם ישראל דוגמת חתן וכלה שעמדה שכינה בהר שנה אחת, שהרי לא נסעו עד שני באייר בשנה השניה.

פסוק ו

לא יחבול רחים ורכב. טעמו לא יחבול החובל, לפי שהם כלי המזון וחיי הנפשות. והזכירה תורה אלו והוא הדין לשאר הכלים שיש בהם אוכל נפש. ובאור לא יחבול שלא יכנס לביתו של לוה למשכנו, שאפילו בכלים שאין עושים בהן אוכל נפש אינו רשאי, שהרי אמר הכתוב לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו, שאי אפשר לו למלוה בשום פנים ליכנס לביתו של לוה כלל למשכנו, ואפילו שליח ב"ד, שנאמר בחוץ תעמוד והאיש וגו', וא"כ למה הוצרך לומר לא יחבול לעבור עליו בשני לאוין.

פסוק ח

השמר בנגע הצרעת. יזהיר שלא יקצץ אדם סימני בהרת, אבל מילה בצרעת אם היתה צרעת בערלה מלין אותו ואין חוששים, וכן אמרו ז"ל אתי עשה דמילה ודחי לאו דצרעת.

פסוק ט

זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים. זו מצות עשה על ענין לשון הרע, יאמר שנזכור לשון הרע של מרים והעונש שאירע לה על שדברה במשה וחל עליה עונש הצרעת, ולכך נסמך פסוק זה לפסוק שלמעלה שאמר השמר בנגע הצרעת, ואם כן הכתוב אזהרה על לשון הרע והוא לאו הבא מכלל עשה.

ויש לנו ללמד בזה ק"ו לגודל העונש שיש למספרי לשון הרע, אם מרים הצדקת הנביאה שלא דברה אלא באחיה, והיתה גדולה ממנו וגדלה אותו ומסרה נפשה עליו בענין היאור ודברה שלא בפניו, נעשה עונש גדול על דבור כזה ולא הועילו לה כל זכיותיה מן העונש, וגם הדבור שדברה לא היה לשון הרע ממש אלא שעשאתו שוה לשאר הנביאים, ק"ו לשאר בני אדם שמספרין לשון הרע ממש על הגדולים מהם ובפניהם שיתביישו, שענשם כפל ומכופל. ומפני זה אסרה תורה חברת הכסילים ויושבי קרנות שהם מדברים דברים בטלים, כענין שכתוב (קהלת ה) וקול כסיל ברוב דברים, ומתוך אותן דברים בטלים

יבאו לספר לשון הרע מהמון עם, ומתוך שמספרים מן ההמון יבאו לספר מן הצדיקים כענין שכתוב (תהלים לא) תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, ומתוך כך יבא לספר מן הנביאים שנאמר (דברי הימים ב לו) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו, ומתוך כך ידברו בהקב"ה שנאמר (תהלים עג) שתו בשמים פיהם וגו', מי גרם להם ששתו בשמים פיהם, לשונם שתהלך בארץ.

פסוק י

לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו. ליקח משכונו, לא המלוה ולא שליח ב"ד. והנה זו מדת רחמנות, שהתורה חסה על בשתו של לוה כשאחרים מחפשין כלי ביתו, ועוד מטעם שלא יבאו לידי מריבה ורציחה, אבל ערב מותר לבא לביתו למשכנו, הוא שאמר שלמה ע"ה (משלי כ':ט"ז) לקח בגדו כי ערב זר. והיה ראוי יותר למשכן את הלוה שאכל ושתה ובזבז המעות יותר מן הערב שלא באו המעות לידו, אבל הטעם בזה מפני שהלוה לא לוה אלא מתוך הדוחק, והערב נכנס ערב מתוך השפע, לכך התירה התורה למשכן את הערב ולא הלוה.

פסוק יא

יוציא אליך את העבוט החוצה. דרשו רז"ל אין דרכו של לוה להוציא אלא הפחות שבכלים, ומכאן לבעל חוב בזבורית, אבל תקנו חכמים ז"ל לגבות מן הבינונית כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. ואם לא רצה להוציא העבוט כופין אותו לקיים מצות עשה כמו שכופין על שאר המצות, וכן ב"ד יורדין למכור קרקעותיו ולפרוע למלוה.

פסוק יג

השב תשיב לו את העבוט. אפילו עמד אצלו כמה שנים חייב הוא להחזיר, לעולם מחזיר ונוטל ומחזיר עד שיחליטוהו לו ב"ד, וזהו השב תשיב לו את העבוט, כל זמן שהוא עבוטו, וכן אמרו לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו אצלך. והנה עבוטו זה הוא כסות יום או כסות לילה או כלים של אוכל נפש הא שאר כלים אינו חייב להחזיר אע"פ שצריך להם, ואפילו בשעה שהוא צריך להם.

ויש לך להשכיל בכאן בסוד המצוה במה שאמר כבא השמש כלומר שאם לא תשיב ויעבור הלילה זמן שמושה של מדת הדין הוא ותפגע בך. **ושכב בשלמתו וברכך**. מדת רחמים. **ולך תהיה צדקה**. כלומר זכות לפני ה' אלהיך.

ביומו תתן שכרו. לתועלתו. **ולא תבא עליו השמש**. לתועלתך. ביומו תתן שכרו דבק עם ולא יקרא, ושעור הכתוב כן ביומו תתן שכרו כי עני הוא והמעכב שכירותו אצלו כמעכב נפשו וכיון שמעכב נפשו מת הוא, ומכאן אמרו שהעני חשוב כמת, זהו שאמר כי עני

הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ולא תבא עליו השמש כדי שלא יקרא עליך אל ה', שאם תבא עליו השמש והוא יקרא והיה בך חטא בלילה שמדת הדין נוהגת ותמתח כנגדך.

פסוק טז

לא יומתו אבות על בנים. בעדות בנים, וכן בנים בעדות אבות. והזכיר האבות ובנים והוא הדין לכל הקרובים שהם נפסלים לעדות, וגזרת הכתוב הוא שהן פסולין לכל דבר אפילו לחובתם אין צריך לומר לזכותם ולהנאתם.

פסוק יז

ולא תחבול בגד אלמנה. כבר הזהיר הכתוב למלוה שלא ליכנס לביתו של לוה למשכנו, הוא שאמר לא תבא אל ביתו וגו', אין צריך לומר אם היא אלמנה, אלא לעבור עליה בשני לאוין, לפי שדמעתה מצויה ונפשה שפלה והתורה הזהירה עליה בכמה מקומות, ודרשו רז"ל אפילו אלמנתו של מלך.

פסוק יט

לא תשוב לקחתו וגו' למען יברכך ה' אלהיך. קבע ברכה במתנת המחשבה. ודרשו רז"ל למען יברכך אף על פי שבאה לידו שלא במתכוין, ק"ו לעושה במתכוין, אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הוא מתברך עליה.

פסוק כ

לא תפאר אחריך. ע"ד הפשט לא תחפש הפארות והם הענפים, כמו שנאמר (יחזקאל יז) ותשלח פארות.

וע"ד המדרש לא תפאר אחריך, אל תתפאר על העניים אם אתה מיטיב להן ומניח זיתים תחת האילן. והענין לפי שראוי לאדם שיעשה חסד ושלא יפרסמנו, וכענין שכתוב (משלי כ) רב אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא, באור הכתוב רוב בני אדם כל אחד מהם יכריז החסד והטובה שעושה ולא יכסה אותה, אבל איש אמונים שיעשה חסד ולא יפרסמנו אלא שיכסנו מי ימצא, וקראו איש אמונים על שם (שם יא) ונאמן רוח מכסה דבר. ועוד דרשו, לא תפאר אחריך לא תטול תפארתו ממנו, מכאן שמניחים פאה באילן. הוציאו החכמים המלת תפאר מלשון תפארת ר"ל כי הפרי תפארת האילן אבל הכתוב ייחד לשון תפארת בפרי הזית מה שאין כן בשאר הפירות, וכן במקום אחר ייחד בו הוד, הוא דבר הנביא (הושע יד) ויהי כזית הודו, הנה זה מסוד הלשון, ולפי שהשמן אור נקרא יצהר על שם האור והתפארת וההוד, שמות המאורות העליונים, לכך נתיחד בשמותם לכבוד המנורה הכלולה מכלן.

פרק כה

פסוק ב

כדי רשעתו במספר. אות הבי"ת נקודה בשבא וסמך לו ארבעים כלומר במספר ארבעים, ולא ארבעים ממש אלא מספר הסמוך לארבעים והן ל"ט, וא"כ כשאמר במספר ארבעים כאלו אמר ל"ט. וטעם המספר הזה של ל"ט למלקות לפי שהמת צריך תחיה, וזה שחטא ועבר על מצות אדוניו נתחייב מיתה וחל על נפשו עונש כרת, כי בזה יחיה וישוב לו טל של תחיה כאותם החיים שהנפש מעותדת להן, וזהו שאמרו במסכת מגילה כל חייבי כריתות שלקו נפטרין מידי כריתתן. בארו לנו בזה כי ל"ט של מלקות הוא כפרת כרת, וישוב לו טל של תחיה כי תזכה נפשו ותשוב לשרשה. ועוד טעם אחר, כי חיוב המלקות בב"ד של מטה אינו אלא מבן י"ג שנה ולמעלה, והמכות הן משולשות, ושלשה פעמים י"ג הם ט"ל, וכן המלקות בב"ד של מעלה אינו אלא מבן עשרים ולמעלה, על כן הוא ששים, שלשה פעמים עשרים הרי ששים, וזהו אתיוהו לאליהו ומחיוהו שתין פולסי דנורא. ומה שמזכירין רז"ל בכל מקום מלקות ארבעים ואינן אלא ט"ל, ולא אמרו לוקה ארבעים חסר אחת כמו שאמרו בענין שבת אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, הלכו אחר לשון הכתוב שאמר ארבעים יכנו, אף על פי שמלת במספר הסמוכה לארבעים תורה שאין כונת הכתוב ארבעים ממש. וטעם כדי רשעתו, שנותנין לו המכות גדולות או קטנות כפי רשעו וכלן במספר ארבעים.

פסוק ג

ארבעים יכנו לא יוסיף. המלקות הזה משפט בפני עצמו ודין שמים הוא, יש על השופט לחייבו ועל החוטא לסבלו, ואין לו להוסיף על המשפט פן יתבזה חברו. ודרשו רז"ל בפרק ואלו הן הלוקין, כיצד מלקין אותו, כופת שתי ידיו על העמוד אילך ואילך ואוחז בבגדיו עד שמגלה את לבו והאבן נתונה לו מאחוריו וחזן הכנסת עומד עליה ורצועה של עגל בידו, ולכך סמך לפרשה זו לא תחסום שור. ורצועה זו כפולה לשתים ושתים לארבע, ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות בה, ידה טפח ורחבה טפח, ומלקה אותו שליש מלפניו ושתי ידות מאחוריו, עד כאן. וטעם שהיה רחבה טפח והיתה כפולה ומכופלת, לפי שיש בטפח ארבע אצבעות וכשהיא כפולה הרי טפחיים ושמונה אצבעות, וכשהיא מקופלת הרי שש עשר אצבעות, וע"כ היה משפט רצועה של מלקות להיות בה שש עשרה אצבעות, לפי שאין לך מצוה ומצוה הכתובה בתורה שלא נכרתו עליה שש עשרה בריתות, והחוטא הזה הנענש במלקות עבר על מצוה שנכרתו בה שש עשרה בריתות, ולכך לוקה ברצועה שיש בה שש עשרה אצבעות. וטעם שתי רצועות עולות ויורדות בה, כנגד נעשה ונשמע. וטעם שהן של חמור כדי להצטרף יחדו שור וחמור, על שם

שכתוב (ישעיהו א׳:ג׳) ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע, כי מי שעבר על המצוה והתנכר בחסדי ה' ולא הכירם ראוי הוא שיענש ושילקה ברצועה של שור וחמור המכירים את בעליהם.

ומצינו בירושלמי מנין לרצועה שהיא מכופלת שנאמר והפילו השופט, אל תקרא והפילו אלא והכפילו. ומה שמלקה אותו שליש מלפניו, מן הכתוב שאמר והכהו לפניו כדי רשעתו, ודרשו רז"ל כדי רשעה אחת מלפניו, ושתי ידות מאחריו, כנגד יכנו להכותו שהן שתי הכאות, והיה ראוי לומר והכהו לפניו ארבעים לא יוסיף פן יוסיף על אלה, אבל הזכיר הכתוב שלש הכאות, והכהו יכנו להכותו, ללמדך הכאה אחת מלפניו כמו שאמר והכהו לפניו, ושתים מאחוריו כמו שהן כתובות בפסוק של אחריו.

ובמדרש ארבעים יכנו, למה ארבעים, האדם הזה נוצר לארבעים יום ועבר התורה שנתנה לארבעים יום ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו. וכן אתה מוצא באדם הראשון, כשנצטוה ועבר עליו לקה העולם בארבעים, עונשי האדם עשר, חוה עשר, הנחש עשר, האדמה עשר, לפיכך כשיעבור האדם על מצוה ילקה ארבעים. וכן אתה מוצא בעונש מרגלים שלקו ישראל ארבעים שנה במדבר, כך דרשו רז"ל במדרש תנחומא בסדר במדבר סיני (ד) בפסוק אל תכריתו.

פן יוסיף. ממה שחזר ואמר פן יוסיף הוכיח מכאן הרב הקדוש רבי יונה ז"ל שמכה חברו או אשתו עובר בשני לאוין, האחד לא יוסיף והשני פן יוסיף שהוא ג"כ לאו, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

מכה רבה. אם יוסיף לו אפילו אחת יקראנו מכה רבה. ויש בכאן רמז במלת רבה שהרי מצות לא תעשה הן שס"ה ויש בהן כמה לאוין שאין שם חיוב מלקות, וכן אמרו לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ואותן שבהן חיוב מלקות הן ר"ז לאוין כמנין רבה, וזהו מכה רבה.

ואם תשכיל בסוד הענין תמצא בו עוד בלשון מכה רבה רמז למלקות הגדול שהוא אשה של גיהנם המושכת כח ממדת הדין הנקראת כה, כי לכך באו המכות לפרעה במלת כה, והיא ג"כ מקבלת ממדת הדין הקשה הגדולה והחזקה, והמלקות הקל והחלוש של העוה"ז הנה הוא כפרתו של חוטא להציל נפשו מיד להבה, הוא המלקות הגדול הנקרא מכה רבה, וזה מכלל חסדי ה' בצוותו אותנו לקחת זה תמורת זה. ויזהיר הכתוב המלקה שלא יוסיף, שאם יוסיף אפילו אחת הרי הוא נכנס תחתיו בעונש מכה רבה, זהו פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה, ארבעים אלה פדיון וכפרה למלקות הגדול הנקרא רבה ואם יוסיף ונשא עונו בה.

ונקלה אחיך לעיניך. עד עתה קראו רשע, והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע כדי רשעתו, אבל מאחר שקבל דינו קוראו אחיך, וכן דרשו רז"ל ונקלה אחיך, כיון שלקה הרי הוא אחיך. ומן הכתוב הזה הוכיחו ז"ל במסכת מגלה כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר ונקלה אחיך כיון שלקה הרי הוא אחיך. ואין הפטור הזה על המלקות שלנו, כי מלקות שלנו אינו אלא כדי שיתבייש האדם, והבושת הוא אחד ממיני כפרה, הוא שאמר הנביא ע"ה (יחזקאל ט"ז:ס"ג) למען תזכרי ובשת, בכפרי לך לכל אשר עשית, אבל הוא אמור על המלקות שהיו נוהגין בזמן התלמוד שהיו מקרין אותו והיו כופתין את ידיו על העמוד, וכמו שהזכרתי למעלה. ותראה מלת אחי"ך בגימטריא ארבעים חסר אחת, ורמז לך הכתוב כי כיון שקבל מלקות כמנין אחיך הרי הוא אחיך, וכן מלת אלה ארבעים חסר אחת עם ג' האותיות.

פסוק ד

לא תחסם שור בדישו. כמו (ויקרא י':ט') בבאכם אל אהל מועד, שאין הכוונה בכניסתו ממש, אלא שלא ישתה קודם בואו כדי שלא תהא שכרות בשעת עבודה, וכן בכאן בדישו קודם דישו, שלא תהא חסימה בשעת דישה, ואפילו חסמה מבחוץ חייב, וכן הזכירו רז"ל שם בבבא מציעא.

פסוק ו

והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת. ע"ד הפשט בכתוב הזה הוא דרך הקבלה, כי הבכור אשר תלד אשת המת יקום על שם אחיו המת, ואין זה שם ממש שיהיה שמו כשמו, אלא יקום על שם אחיו המת בנפש ידבר הכתוב, זהו שאמר ולא ימחה שמו מישראל, שאם לא יקום ימחה שמו מישראל סבא, וזה מבואר. ומה שפירשו בו רז"ל, והיה הבכור אשר תלד, אמו של מת, הוא יקום בנכסים על שם אחיו המת ויזכר שם המת בנחלתו, אין זה פשוטו של מקרא, אבל הוא מדרש לרז"ל ומשם הוכיחו שמצוה בגדול ליבם, וזהו שהזכיר לשון בכור.

פסוק ט

וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו. יצריכנה הכתוב חליצת הנעל והרקיקה בפניו, כלומר שתרוק בפניו בקרקע, ואמרו רז"ל רוק הנראה לעיני הדיינין.

וע"ד הפשט בטעם מצות היבום כדי שישאר בבית המת ולא ימשול זר על אשתו ועל נכסיו, כענין שכתוב לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, כי בזה אומדין דעתו של מת כי הוא רוצה שימשול אחיו על נכסיו ועל אשתו יותר מאחר כיון שאין לו זרע שיירשנו, זה טעם היבום. וטעם החליצה, כי כל זמן שהיבם רוצה ליבם הנה הוא מקיים זרע לאחיו ונראה כאילו אחיו חי, וכשאינו מיבם ואינו מקיים זרע לאחיו נראה שאחיו מת וצריך

הוא שיתאבל עליו, ולכך היבמה תחלוץ המנעל שהוא סימן אבלות כאילו מתאבל על אחיו המת.

וע"ד המדרש מצות היבום הוא מכלל החקים, והוא שדרשו רז"ל רוק היבמה מכלל החקים, שכן כתוב (ויקרא ט) את חקותי תשמרו, דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם, ואלו הן, שעטנז ובשר חזיר ורוק היבמה והרבעת כלאים ושור הנסקל ועגלה ערופה וצפרי מצורע ופטר חמור ובשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה, כן דרשו במדרש תנחומא בסדר ואלה המשפטים.

וע"ד הקבלה מצות היבום תועלת גדולה לנפש המת, וידוע כי תגדל הנאת הנפש כשהיא מתגלגלת במי שהוא קרוב מן המשפחה יותר לפי שיש לו שייכות גדול עמו, ומזה אמרו רז"ל כי ישבו אחים יחדו פרט לאח שלא היה בעולמו שלא היה להם ישיבה אחת בעולם, ואין זה חייב ליבם, והטעם לפי שלא הכירו מעולם ולא היה לו שום שייכות עמו. וטעם החליצה שאמר וחלצה נעלו, כי כשאין היבם רוצה ליבם הלא נחשב לו לאכזריות שהרי אינו רוצה בתועלת נפש אחיו, והדין הראוי בזה שתחלוץ לו היבמה נעלו מעל רגלו לסימן ורמז שהוא מסתלק ונשמט מן האחוה, וזהו לשון וחלצה, מלשון (הושע ה':ו') חלץ מהם, ולשון נעלו כי הוא נועל דלת בפני נפש אחיו המת. אמר מעל רגלו לפי שהרגל הוא סבת ההליכה, וכן זה סבה שתלך נפש אחיו למשפחה אחרת. וענין וירקה, כי הרקיקה הנמאסת תרמוז לדבר הנמאס המתגלגל מן הגוף דרך חוט השדרה שהנפש מתלבשת ומתעטפת בו, ולכך הצריכו חכמי האמת ז"ל להיות הרוק תפל קודם שתאכל היבמה כדי שלא יהיה מצד האכילה אלא מן הלחות שבגופה, כעין אותו דבר הנמאס הבא מלחות הגוף, והיה היבם אכזרי ונמאס בעיני הבריות כאשר לא יחפוץ ליבם, ועל כן ראוי הוא שיקרא בישראל בשם הזה בית חלוץ הנעל.

וצריך אתה לדעת כי הענין הזה חסד המקום על ישראל כדי שיזכו כל הנפשות לאור באור העליון, וכמו שאמרו רז"ל כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. והענין הזה תמצאנו במליצת אליהוא מפורש שאמר (איוב ל"ג:כ"ט-ל') הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, להשיב נפשו מני שחת לאור באור החיים, יאמר הכתוב פעמים שלש היא מאירה מאור החיים אשר על פני האדמה כדי להשיבה מני שחת, ומפורש ג"כ מפי הקב"ה בעצמו שאמר לאיוב לקיים דברי אליהוא (שם לח) לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה, תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש, יאמר המימיך צוית כמוני לאחוז בכנפות הארץ ולנער הרשעים ממנה ולהעמיד אחרים תחתיהם, ותתהפך הארץ מהם כחומר חותם שהוא מתהפך ומשתנה לצורות משתנות ויתיצבו כל אחד ואחד

מהרשעים באדם שהוא לבוש בגדים חדשים. ואחרי כל הבאורים האלה יוכל האדם להעיד שהמצוה הזאת שהיא מצות היבום מיוסדת על הענין הזה ואי אפשר לשום חולק לחלוק בזה מדרך הסברא, לפי שהענין קבלה מפי החכמים והחכמים מפי הנביאים עד משה מסיני.

ובספר הבהיר תמצא מפורש, מפני מה צדיק ורע לו, מפני שהצדיק כבר היה רשע לשעבר ועתה נענש. וכי מענישין על ימי הנערות, והאמר רבי סימון שאין מענישין אלא מבן עשרים שנה ולמעלה אנא לא בחיי אמרי אנא במותא אמרי, שכבר היה לשעבר, אמרו לו חבריו עד מתי תסתום דבריך, אמר להן צאו וראו משל לאדם שנטע כרם בגנו ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח, נטעו גדרו ופרצו ונקה הגפנים מן הבאושים ונטעו עוד שנית, ראה שלא הצליח, גדרו ונטעו אחר שנקהו, ראה שלא הצליח גדרו ונטעו, עד כמה, אמר לו לאלף דור, והיינו דאמרינן תשע מאות ושבעים וארבעה דורות חסרו ועמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור, עד כאן.

אשר לא יבנה. מכאן רמז שמצות היבום חסד הוא מאת הש"י, וזה לשון יבנה כלשון (תהלים פט) עולם חסד יבנה, וזהו שאמר קהלת (קהלת ח׳:י׳) ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, והנה זה חסד לבלתי ידח ממנו נדח, וכן מלת בכ"ן בגימטריא חס"ד.

פסוק יא

והחזיקה במבושיו. באבר הבושה, והם הביצים. ותרגם אונקלוס בבית בהתתיה, כענין את אודיתא ולא בהתתא. והכתוב מענישה וקצותה את כפה, כלומר דמי כפה, ולא כפה ממש, כי כן קבלת רז"ל שאין הענין אלא דמים, והוא כמו (שמות כ"א:כ"ד) עין תחת עין, שאינו עין ממש אלא דמי עין, כי אינה ראויה לקציצת ידה כיון שלא עשתה כן אלא להציל את אישה מיד מכהו, ומ"מ ראויה היא לשלם דמי ידה כיון שהעיזה פניה ושלחה ידה להחזיק במקום הערוה.

פסוק יג

גדולה וקטנה. גדולה שמכחשת הקטנה, שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה. אם נשתמש כן בגדולה וקטנה, לא יהיה לך, כלומר לא יהיה לך כלום.

פסוק טו

אבן שלמה וצדק יהיה לך. אם עשית אבן שלמה הצדקת את עסקך יהיה לך הרבה.

פסוק טז

כל עושה אלה. יחזור למעלה, לאבן ואבן איפה ואיפה. **כל עושה עול**, בשאר דברים.

פסוק יז

זכור את אשר עשה לך עמלק. נסמכה פרשת עמלק ללמדך שאם שקרתם במדות הוי דואג מגרוי האויב, שנאמר (משלי י״א:א׳) מאזני מרמה תועבת ה׳ וכתיב בתריה בא זדון ויבא קלון. ונראה לי כי מפני זה נתאחר פסוק כי תועבת ה׳, שלא הזכיר מיד אחר אבן ואבן איפה ואיפה כמו שהיה ראוי, שאילו עשה כן היתה הפרשה מסיימת באריכות ימים, ולכך רצתה התורה לסיים כל עושה עול כדי להסמיכו אל עמלק, שנדרוש ממנו סמוכין שהקב"ה משליט האויב על כל מי שעושה עול במדות. ועוד ללמדך כי עמלק עשה עמנו עול ובא כנגדנו מארץ מרחקים ולא זכר ברית אלהים. ולשון אשר קרך מלשון מקרה, זהו פשוטו, ומדרשו הוא צנן את היורה.

פסוק יח

ויזנב בך. כלומר כרת זנבך, והם הנחשלים אחריך, החלושים שלא היה בהן כח ללכת. וכן מנהג המחנות הנרדפות מן האויבים ואין כח באויבים לבקע המחנה הם מזנבים ומכים באחרונים שבמחנה שהם חלושים מכלן, זהו פשוטו.

ומדרשו ויזנב בך, מכת זנב, חותך מילה וזורק כלפי מעלה ואומר טול מה שבחרת. והיה עושה זה מאותן חסרי כח הזנבות והחלושים שבהן מחמת עונות שהיה הענן פולטן.

ובמדרש זכור את אשר עשה לך עמלק, זה שאמר הכתוב (איוב י״ג:י״ב) זכרוניכם משלי אפר לגבי חמר גביכם, אמר הקב"ה לישראל אותן שתי זכירות שכתבתי לכם בתורה הוו זהירין בהן, אחת כאן ואחת (שמות י״ז:י״ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק. אם עשיתם כך תהיו בניו של אברהם שהמשיל עצמו כאפר, שנאמר (בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, ואם לאו, לגבי חמר גביכם, התקינו עצמכם לשעבודה של מצרים, דכתיב (שמות א׳:י״ד) בחמר ובלבנים, (תהילים ע״ט:י״ב) והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך ה׳, מה היו בית עמלק עושין, היו מחתכין מילותיהן וזורקין כלפי מעלה ואומרים הא לך מה שבחרת, שכן כתוב למעלה מן הענין והחזיקה במבושיו, בא שמואל ע"ה ופרע להם, שנאמר (שמואל א ט״ו:ל״ג) ושסף שמואל את אגג לפני ה׳, היה מחתך בשרו כזיתים ומאכיל לנעמיות. מהו עמלק, עם שבא ללקק דמן של ישראל ככלב. רבי לוי בשם רבי שמעון בן חלפתא אומר למה היה עמלק דומה, לזבוב שהוא להוט אחר המכה, כך היה עמלק להוט אחר ישראל. בדרך בצאתכם ממצרים, משל למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב בו כלב נשכן, אמר המלך כל מי שיבא ויפרוץ הגדר ישכנו הכלב, לימים בא בנו של מלך ופרץ את הגדר ובא הכלב ונשכו, כל זמן שהיה המלך רוצה להזכיר חטא בנו שפרץ את הגדר אמר לו זכור אתה שנשכך הכלב. כך כל זמן

שהקב"ה מבקש להזכיר חטאן של ישראל בדברים שאמרו (שמות י"ז:ז') היש ה' בקרבנו אם אין, אמר להם זכור את אשר עשה לך עמלק.

ולא ירא אלהים. יחזור לעמלק, כי בעוד שהיה ישראל עיף ברפידים וצמא למים בא עמלק לכלותם.

ובמדרש ולא ירא אלהים, מסורת אגדה היא שעתיד עשו ליפול ביד בניה של רחל, שנאמר (ירמיהו מ"ט:כ') אם לא יסחבום צעירי הצאן, אלו קטניהם של שבטים. זה כתוב בו נער וזה כתוב בו קטן, זה כתוב בו נער שנאמר (בראשית לז) והוא נער, וזה כתוב בו קטן שנאמר(עובדיה) הנה קטן נתתיך וגו', זה גדל בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם, וזה גדל בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, יבא זה ויפול ביד זה. זה כתוב בו (בראשית מ"ב:י"ח) את האלהים אני ירא, וזה כתוב בו ולא ירא אלהים, יבא זה ויפול ביד זה.

פסוק יט

והיה בהניח ה' אלהיך לך. אחר שתירשו את הארץ תמחה את זכר עמלק, כענין שכתוב (שמואל א ט"ו:ג') והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה, כדי שלא יאמרו שור זה משל עמלק היה. ועוד ממה שדרשו רז"ל שהיו עושים עצמם בהמות בחכמת הכשפים וחוזרים לאיזה מין שירצו, ולכך הוצרך לומר משור ועד שה מגמל ועד חמור, ולכך גברה עליהם חכמת התורה שלא תועיל להם חכמתן.

מתחת השמים. כלומר הקב"ה ימחה כחו בשמים. וכן התנבא עליו בלעם (במדבר כ"ד:כ') ואחריתו עדי אובד, עד שיבא האובד זה הקב"ה שכתוב (שמות י"ז:י"ד) כי מחה אמחה, בתחלה אמחה למעלה ולבסוף תמחה למטה. לא תשכח, כלומר שלא תמחה.

והפרשה הזו התחילה בזכרון וסיימה בשכחה, להורות שעתיד זכרם להשתכח מן העולם, וזה בזמן המשיח. ואע"פ שפשוטו של מקרא לפי התיבות שלא ישכח, בא הרמז בו לפי הטעמים שיבא זמן שישכח, ועל כן תמצא טרחא במלת לא ומלת תשכח היא בפני עצמה ויש דגש באות הת"ו, כלומר הנה ימים באים שתשכח כשיאבד זכרם מן העולם, הוא שאמר דוד ע"ה (תהילים ט':ז'-ח') האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, ואז יהיה השם שלם והכסא שלם, וזהו שכתוב אחריו (שם) וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו.

פרק כו

פסוק א

כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך, וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו (**משלי ג, ט**)

שלמה המלך ע"ה הזהיר אותנו בכאן (משלי ג) על מדת הבטחון, ובא להודיע שיכבד האדם מהונו להקב"ה ולא תרע עינו בו כי יפזר ויתן לאביונים, אבל יבטח בשי"ת כי בגלל הדבר הזה יברכהו בכל מעשה ידיו, ואין לו לחשוב שבסבת הפזור הזה יחסר הונו, כי כן אמר שלמה (שם כח) נותן לרש אין מחסור, אך יש לו להאמין באמת כי ה' יתעלה יוסיף עליו, כי כן אמר (שם יא) יש מפזר ונוסף עוד, ועוד אמר (שם י) לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. יאמר כי יתרון ההון המקובץ מן הגזל והחמס לא יועיל, והחסרון שיחסר לצדקה יועיל לו כי תצילנו מן המות, וזהו שאמרו ז"ל מלח ממון חסר, ואמרי לה חסד. וכיון שכן ראוי לו לאדם שיחסר מממונו לכל דבר מצוה וקניני המעלות, ובפרט במצות הצדקה, כי הנותן צדקה לעני להקב"ה נותנה, וכן הנותן להקב"ה משלו הוא נותן לו, וכן אמר דוד ע"ה (דברי הימים א כ"ט:י"ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ועל כן אמר שלמה בכאן כבד את ה' מהונך. ולשון הון כולל כל מיני הספוק שאוצרים באוצרות, והוא מלשון (תהילים קי"ט:י"ד) כעל כל הון, (משלי ל:ט"ז) ואש לא אמרה הון, כי לא תשבע האש מלשרוף כל זמן שתמצא גוף מקבל השרפה, או לפי המדרש על אשה של גיהנם, והכוונה שאין ליסורי הרשעים בגיהנם סוף ותכלית. ונראה ששני כתובים אלו ענינם נסיון, יזהיר שנכבד ה' מהוננו כדי שימלאו אסמינו שבע, ולכך סמך לו מיד וימלאו אסמיך שבע וגו', אמר וימלאו כנגד כבד, ואמר ותירוש יקביך יפרוצו כנגד ומראשית כל תבואתך, וכן כתוב (דברים כ"ב:ט') ותבואת הכרם. וכן כתוב בענין המעשר (מלאכי ג':י') ובחנוני נא בזאת. ואע"פ שהנסיון אסור מדין התורה שאין לומר אעשה מצוה פלונית כדי שאצליח בנכסים שכן אמר הכתוב (דברים ו) לא תנסו, כבר אמרו רז"ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג':י') הביאו את כל המעשר וגו', שהנסיון בו מותר. וכן בשני כתובים אלו שהם נסיון ולא תנאי, שלא אמר אם תכבד את ה' מהונך וימלאו וגו', הא למדת שהנסיון אע"פ שהוא אסור מדין התורה, בענין הצדקה והמעשר הוא מותר.

ובמדרש כבד את ה' מהונך ממה דהנייך, כלומר מכל מה שהוא מהנה אותך ונתן לך יתרון על שאר בני אדם יש לך להודות לפניו ולתת כבוד לשמו, כגון מי שראה בעצמו שיש לו קול ערב ראוי לו לכבד בו את הש"י שינגן ויתפלל לפניו ונשמע קולו בבאו אל הקדש, ובלבד שיכוין בקולו לכבוד הש"י לא לכבוד עצמו שישבחוהו בני אדם, שאם עשה לכבוד הש"י עליו הכתוב אומר (שיר השירים ב':י"ד) השמיעני את קולך, ואם לכבוד עצמו עליו הכתוב אומר (ירמיהו י"ב:ח') נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. וכן אם היה סופר ראוי לו שיכתוב ספרים לכבוד הש"י, ואם זכה לכתוב ספר תורה בידו

הנה שכרו עד שמים יגיע, שכבר אמרו רז"ל כתבו מעלה עליו הכתוב כאלו קבלו מהר סיני. וכן אם היה יודע לאמן את ידו במצות מילה ראוי לו שיתמיד במצוה הנכבדת הזו שנכרתו עליה (י"ו) [שלש עשרה] בריתות, וכן בכיוצא באלה שכלן הן פעולות נבחרות ולכבוד הש"י, חן ותפארת לעושיהן. ומראשית כל תבואתך, נקראו ישראל ראשית, שנאמר (שם ב) קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, וראויין הם להכיר ולדעת את הש"י שהוא ראשית כל ראשית, ולכבדו מראשית כל תבואותיהם, וזאת כוונת התורה במצות הבכורים שהם ראשית שהתורה חייבה לישראל שנקראו ראשית ללכת אל המקום שהוא ראשית שכלולו של עולם שנאמר (תהילים נ:ב') מציון מכלל יופי, מציון נשתכלל יפיו של עולם, ולתת אל הכהן שהוא ראשית העבודה, ראשון למשרתי הקדש, ולהביא אליו בכורים מראשית כל פרי האדמה. וזהו שכתוב

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה וירשתה וישבת בה, ולקחת מראשית כל פרי האדמה. מצות הבכורים אין החיוב שלה בכל הפירות אלא בשבעת המינין בלבד, כך קבלו רז"ל, כתיב הכא אשר תביא מארצך, וכתיב התם (דברים ח':ח') ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ולכך אין חיוב המצוה אלא בשבעת המינין, מן החטים והשעורים והענבים והתאנים והרמונים והזיתים והתמרים, שבהן נשתבחה ארץ ישראל והם עיקרי הפרנסה והמזון, ואינה נוהגת אלא בזמן שבית המקדש קיים. ומה שאמר וירשתה וישבת בה, זהו לאחר כבוש וחלוק.

ולקחת מראשית כל פרי האדמה. דרשו רז"ל, כיצד הפרשת בכורים, אדם יורד לתוך שדהו רואה תאנה שבכרה או אשכול ענבים שבכר, כורך עליהם גמי ואומר הרי זה בכורים, וכיון שקרא להם שם נתקדשו במחובר אע"פ שלא נתבשלו עדיין כל צרכן, וכשיגמרו ויתלוש אותן מן הקרקע אינו צריך לחזור ולקרוא להן שם. ואינו מביא אלא מן המובחר שבשדהו, זהו לשון מראשית מן המובחר, כמו (עמוס ו':ו') וראשית שמנים ימשחו, וכן בכל דבר מצוה או כל דבר שהאדם מקדיש ומקריב להקב"ה צריך שיהיה מן המובחר, וכן מצינו בהבל הצדיק שהביא קרבן מן המובחר (בראשית ד':ד') מבכורות צאנו ומחלביהן, ועל זה אמר מראשית כל פרי האדמה, מן המובחר שבפירות אדמתו.

אשר תביא. הפריש בכוריו ואחר כך נגנבו או נאבדו חייב באחריותן דכתיב (שמות כ"ג:י"ט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך, למדך שחייב באחריותן. תביא, הוא בעצמו ולא על ידי שליח אא"כ התנה בשעת לקיטה. הקרובים לירושלים מביאין תאנים וענבים לחים, והרחוקים מביאין אותן גרוגרות וצמוקים. אין מביאין בכורים קודם עצרת דכתיב (שם) וחג הקציר בכורי מעשיך, ואם הביא אין מקבלין ממנו אלא

יניחם שם עד עצרת ויקרא עליהן מה שכתוב בפרשה. ועל זה אמר הכתוב ושמחת בכל הטוב, וזמן שמחה הוא מעצרת עד החג שאדם מלקט תבואתו ופירותיו, אבל מן החג ואילך מביא ואינו קורא.

מארצך. דרשו רז"ל בספרי אשר תביא מארצך, כל זמן שמצוין על פני ארצך שלא כלו לחית השדה, ומכאן שאין מביאין בכורים אחר חנוכה, שהפירות שבכרו אחר חנוכה הרי הן חשובין מהשנה הבאה ויניח אותן עד עצרת.

ושמת בטנא. ע"ד הפשט היו הבכורים מעלה לכהן וכבוד להקב"ה ותועלת גדולה לישראל, מעלה לכהן להטריח עצמו בכל הדרך להאכילו מראשית פירותיו והמובחר שבהם, וכבוד הקב"ה להתפלל לפניו בבית הגדול והקדוש שישפיע ברכותיו אליו ולהודות לפניו כי הברכה אינה אלא מאתו יתברך, ותועלת גדולה לישראל כי בזכות המצות הזאת היו הפירות מתרבין ומזונות העולם מתברכין. ולשון טנא הוא סל, והוא כלי לקבל הפירות, ומכאן שהבכורים טעונין כלי. וזה אחד משבעה דברים שהבכורים טעונין, ואלו הן, הבאת מקום, כלי, קריאה, קרבן, שיר, תנופה, לינה. הבאת מקום, הוא שיצטרך שיביאנו למקום מיוחד, הוא בהמ"ק, וזהו שכתוב והלכת אל המקום אשר יבחר וגו'. כלי, שנאמר ושמת בטנא. ומצוה מן המובחר היא להביא כל מין ומין בפני עצמו בכלי, ואם הביאן בכלי אחד יצא, ולא יביאם מעורבין, אלא שעורים מלמטה וחטים על גביהן ותמרים על גביהן ורמונים על גביהן ותאנים למעלה מן הכל, ויהיה שום דבר מפסיק בין כל מין ומין כגון הוצין ועלין, ומקיף לתאנים אשכולות של ענבים מבחוץ. ומביאין בידם תורים בני יונה, שנאמר ושמחת בכל הטוב ואין שמחה אלא בבשר, והיו תולין בצידי הסלים תורים ובני יונה כדי לעטר את הבכורים, אותן שבסלים היו מקריבין עולות ואותן שבידיהם היו נותנין לכהנים של אותו משמר עם הבכורים והם מחלקין אותו ביניהם כשאר קדשים. קריאה, שנאמר וענית ואמרת, והוא שיקרא הפרשה מארמי אובד אבי עד האדמה אשר נתתה לי ה', ועניה זו היא התהלה בהרמת קול ובלשון הקדש, ממה שכתוב (דברים ל"א:כ"א) וענתה השירה הזאת, וכתיב וענית ואמרת, וכן (שם כא) וענו ואמרו ידינו לא שפכו, בלשון הקדש. קרבן, שלמים. שיר, שנאמר ושמחת בכל הטוב, ואין טוב אלא שיר שנאמר (תהילים ל"ג:ג') הטיבו נגן בתרועה, שכן היו הלוים קורים בשיר משהיו מביאים בכורים שמגיעים לעזרה. תנופה, שנאמר והנחתו, הא כיצד כהן היה מניח ידו תחת יד בעלים ומניף, וזהו ולקח הכהן הטנא מידך כלומר להניף אותו. לינה, שאע"פ שהביא בכוריו והקריב שלמיו והשלים ידי חובתו בו ביום, אינו רשאי לצאת בו ביום מירושלים אלא שילין שם, שנאמר (דברים ט"ז:ז') ופנית בבקר

והלכת לאהליך, ודרשו רז"ל כל פנות שאתה פונה מן המקדש כשתבא לו לא יהו אלא בבקר. הבכורים אסורים לזרים לפי שהוקשו לתרומה, שנאמר (שם יב) ותרומת ידך, ודרשו רז"ל אלו בכורים, כתיב הכא הטנא מידך וכתיב התם (שם) לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך וגו' ותרומת ידך. וכיון שהוקשו לתרומה, כשם שהזר אסור לאכול תרומה שנאמר (ויקרא כ"ב:י') וכל זר לא יאכל קדש, כן הוא אסור לאכול בכורים. וכן כהן אונן אסור בבכורים, שנאמר ושמחת בכל הטוב, למדך הכתוב שאסור לאכלן באנינות אלא בשמחה.

המביא בכורים רשאי הוא ליתנן בכל הדרך לעבדו ולקרובו עד שמגיע להר הבית, כשמגיע להר הבית נוטל את הסל ומניחו על כתיפו הוא בעצמו, ואפילו היה מלך ישראל, עד שמגיע לעזרה וקורא בעוד שהסל על כתפו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ וגו', ארמי אובד אבי וכל הפרשה עד האדמה אשר נתתה לי ה', ומוריד הסל מעל כתפו ואוחז בשפתו והכהן מניח ידו תחתיו ומניף, שנאמר והניחו והנחתו. מי שאין לו קרקע אלא שקנה אילן לפירותיו מביא ואינו מתודה, לפי שאינו יכול לומר הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'. וגר שיש לו קרקע מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר לאבותינו, אבל יש בגמרא מי שסובר מביא וקורא לפי שאברהם אביהם של גרים שנאמר (בראשית י"ז:ה') כי אב המון גוים נתתיך, והרי הוא אב לכל הנכנסים תחת כנפי השכינה ויכול הוא לומר לאבותינו. ואפשר לומר שיש בזה רמז בכתוב ממה שאמר אתה והלוי והגר אשר בקרבך, הקישו הכתוב ללוי ולישראל. כהנים ולוים שנטעו בתוך ערי מקלט שלהם מביאין וקורין, שנאמר אתה והלוי. בראשונה כל מי שהיה יודע לקרות קורא וכל מי שלא היה יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו אלו שאינן יודעין לקרות מלהביא כדי שלא יתביישו, התקינו שיהיו מקרין את שיודע כמי שאינו יודע, וכענין שאנו נוהגין עכשיו בס"ת ששליח ציבור קורא על הכל בין ליודע בין לשאינו יודע.

כתב הרמב"ם ז"ל, כיצד מעלין את הבכורים לירושלים, מתכנסין אנשי מעמד שבעירות עמהם כדי שלא יעלו יחידים, שנאמר (משלי י"ד:כ"ח) ברב עם הדרת מלך, ולנין ברחובה של עיר, ולא יכנסו לבתים מפני אהל הטומאה, ובשחר אומר הממונה קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו, והשור של שלמים הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרה של זית בראשו, להודיע שהבכורים משבעת המינין, והחליל מכה לפניהם עד שמגיעין קרוב לירושלים, והם הולכים בכל הדרך וקורין (תהילים קכ"ב:א'-ב') שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, ולא היו מהלכין כל היום אלא שתי ידות ביום, הגיעו לקרוב לירושלים

שלחו לפניהם שלוחים להודיע לאנשי ירושלים, ומעטרין את בכוריהם ומפרכסין אותן, ואם היה בהן לח ויבש מניחין את הלח מלמעלה, והפחות והסגנים והגזברין יוצאין לקראתם מירושלים, לפי הבאין הן יוצאין, אם באו אנשים הרבה יוצאין לקראתם רבים ואם מעט מעט, וכשיכנסו כולן בשערי ירושלים יתחילו לקרות (שם) עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, וכל בעלי אומניות שבירושלים עומדין מפניהם ושואלין בשלומן, אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום, והן מהלכין בתוך ירושלים והחליל מכה לפניהם עד שהם מגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית נטל כל אחד סלו על כתפו ואומר (שם קנ) הללויה הללו אל בקדשו עד כל הנשמה תהלל יה הללויה, עד שמגיעין לעזרה, הגיעו לעזרה דברו הלוים בשיר (שם ל) ארוממך ה' כי דליתני, עד כאן.

וע"ד המדרש ושמת בטנא, עשירים היו מביאין בכורים בקלתות של כסף ושל זהב, ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, והסלים והבכורים ניתנין לכהנים, שנאמר ולקח הכהן הטנא מידך. וצריך שתתעורר במלת הטנא שהוא במספר הכנוי של אל"ף דל"ת, לענין שארמוז תצטרך אליו. ודרשו עוד בוא וראה כמה פתחון פה יש לעושי מצות יותר ממי שיש לו עסק מלכות, מי שיש לו עסק מלכות פעמים נותן כמה ממון עד שמגיעין אותו אצל המלך, ספק עושה שאלתו ספק אינו עושה, אבל הקב"ה אינו כן, אדם יורד לתוך שדהו רואה תאנה שבכרה אשכול שבכר מניחו בסל ובא ועומד באמצע העזרה ואומר השקיפה ממעון קדשך וגו', ולא עוד אלא שהיה אומר איני זז מכאן עד שתעשו צרכי היום הזה, הוא שכתוב אחריו היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות.

וע"ד הקבלה ושמת בטנא הטנא, הוא רמז לה"א אחרונה שבשם, כי הבכורים נקראו ראשית, והן שלש אותיות של שם שהן ראשית הכל, וסימנך (ירמיהו כ"ו:א') בראשית ממלכות יהויקים, כי בהם שהם ראשית הקים העולם כלו מעלה ומטה, והנה הם משפיעים כח בה"א אחרונה שהיא הרביעית ובית קבול להן, והיא מכללם, כענין ארץ היסודית שהיא רביעית ובית קבול לשלש יסודות ראשונים והיא מכללם ומתעלה מהם ומכחם, וכן הטנא כלי ובית קבול להביא שם הבכורים, ומכלל המצוה היא כי היה נתן לכהן עם הבכורים וזהו לשון הטנא, וזהו ולקח הכהן הטנא כי הוא המנהיג את העולם והנותן כח ותנועה בגלגל, והעולם מתקיים בתנועתו, כי לזה ירמוז ענין התנופה שהיה הכהן מניף את הטנא, ועוד להורות כי הוא המשגיח בכללי העולם ופרטיו כי כן מי שהוא עומד בתוך הטנא הוא מציץ מן החרכים, כן משגיח מחלוני הרקיע הנטוי על ראשי החיות להאציל שפע ברכה וקיום לכל צבאות מעלה ומטה, והבן זה.

פסוק ג

הגדתי היום לה' אלהיך. היה ראוי שיאמר לה' אלהינו ושלא יוציא עצמו מכלל אמונת האלהות, אבל אילו אמר כן לא היתה אמונתו מתבררת אצלנו ולא היינו יודעים כוונתו למי הוא קורא ה', ומי הוא שמקבל עליו אלהותו, אבל עתה בבואו לפני הכהן (הגדול) שהוא מיוחד לעבודת אלהי ישראל וידע אותו, כשהוא אומר לה' אלהיך נסתלק הספק מאצלנו ונתברר אמונתו הטובה, כי הוא מעיד על עצמו כי אלהי הכהן הוא אלהיו שבשבילו בא אל הארץ.

ויתכן שיהיה לשון הגדתי מענין המשכה, מלשון (תהילים נ"א:י"ז-י"ח) ופי יגיד תהלתך, כי המתפלל ממשיך הכח, וכתיב (דברים י':כ"א) הוא תהלתך והוא אלהיך, והבא אל הארץ הקדושה הוא ממשיך הכח שכנגדה אין צריך לומר הכהן על ידי הקרבנות שמקריב שם, ולכך הזכיר שם לה' אלהיך כמנהג משנה תורה.

פסוק ה

ארמי אובד אבי. קרא ליעקב ארמי, ושעור הכתוב ארמי היה אבי, ובאור אובד עני, זה דעת הראב"ע ז"ל ולא כדעת רז"ל. ויאמר כאשר היה אבי בארם אובד היה, כלומר עני היה בלא ממון, וכן (משלי ל"א:ו') תנו שכר לאובד, כי כן מצינו שהיה לו צער גדול בעבודתו של לבן, כמו שאמר (בראשית ל"א:מ') הייתי ביום אכלני חורב וגו'.

וירד מצרימה. כלומר אובד היה כשירד למצרים כי לא ירשתי ממנו כלום, וגם היה שם גר ובמתי מעט, ואח"כ חזר שם לגוי גדול. וכן היו הבנים כלל ישראל, אתה ה' הוצאתנו מעבדות קשה וגאלתנו באותות ובמופתים ונתת לנו ארץ זבת חלב ודבש. והכוונה במליצת הפרשה הזאת שיתחייב האדם לתת אל לבו בזמן מעלתו ושלותו בזמן הירידה והשפלות שהיה לו, וכן אמר קהלת (קהלת ז':י"ד) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, באורו ביום טובה ראה ביום רעה, וזה כדי שיתבונן ביתרון שיש לו ואז יודה על זה לשם יתעלה הטוב והמטיב לו.

ודעת אונקלוס במלת אובד שתחזור ללבן, כי לבן בקש להאביד יעקב אבינו לולא שבא אליו דבר ה' ואמר לו (בראשית ל"א:כ"ט) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע, ואע"פ שלא האבידו כיון שבקש להאבידו העלה עליו הכתוב כאלו האבידו, והוא שדרשו רז"ל, חשב עכו"ם לעשות עברה אע"פ שלא עשאה הקב"ה חושבה כאלו עשאה, שנאמר ארמי אובד אבי, וכי היכן אבד לבן ליעקב, אלא ע"י שחשב לעשות העלה עליו הכתוב כאלו עשה. ואם חשב עכו"ם לעשות מצוה ולא עשאה אינה נכתבת עד שיעשנה, שנאמר (דניאל ו':ט"ו) ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה, ולא חשב לו הקב"ה עד שעשאה. אבל ישראל שחשב לעשות עבירה ולא עשאה אין הקב"ה כותב

עד שיעשנה, דכתיב (מיכה ב':א') הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם, אמר דוד (תהילים ס"ו:י"ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'. ואם חשב לעשות מצוה אע"פ שלא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, שהרי דוד חשב לבנות בית המקדש ואע"פ שלא בנאו נכתב על שמו דכתיב (שם ל) מזמור שיר חנכת הבית לדוד, לשלמה לא נאמר אלא לדוד, כן דרשו במדרש תהלים במזמור שיר חנכת הבית.

פסוק יג

בערתי הקדש. זו תרומה גדולה שהיא קדש, והיא אחד מחמשים, תרי ממאה.

מן הבית. זו חלה הנתנת לכהנים.

וגם נתתיו ללוי. זה מעשר ראשון, וגם לרבות מעשר שני שהיה מפריש לעצמו.

לגר ליתום ולאלמנה. זה מעשר עני. וזה סדר המתנות, תחלה היה מפריש תרומה גדולה לכהן ונקראת ראשית דכתיב (דברים י"ח:ד') ראשית דגנך, ואח"כ היה מפריש מעשר ראשון ללוי דכתיב (במדבר י"ח:כ"א) ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל, והלוי היה מפריש ונותן לכהן מעשר מן המעשר, ואח"כ היה ישראל מפריש לעצמו מעשר שני והיה עולה לירושלים ואוכלו שם, הוא שכתוב (דברים י"ד:כ"ב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך וגו', ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר, עשר תעשר, בשני מעשרות הכתוב מדבר, מעשר ראשון ומעשר שני. ואח"כ היה מפריש בשנה שלישית של שמטה מעשר עני והיה נותן לעניים, זהו שאמר לגר ליתום ולאלמנה, ועל זה אמר בכאן כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר, למדך הכתוב שבשנה השלישית של שמטה יש לו לקבץ כל מעשרותיו מן השנים שעברו ושיתן אותן וישלים עתה מה שחסר, וכן אמר הכתוב (שם יד) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא, והיא שנה השלישית שבה מפרישין מעשר עני, וכן הזכיר כאן בשנה השלישית שנת המעשר, שנה שמפרישין בה מעשר מחדש, זהו מעשר עני, שהרי אין בה מעשר שני כשאר השנים, שהרי מעשר עני זה במקום מעשר שני, ולכך יאמר הכתוב כי אחר שהפריש מתנותיו התרומה והמעשרות כראוי וכסדר, שיתודה ויאמר בערתי הקדש, ושיתפלל לשם יתברך שיברך את הארץ בפירותיה ובגשם מטרות עזו. ולא היה מתודה עד שלא ישאר אצלו שום דבר מחקי המתנות הראויות לו לתת לכהנים וללוים ולעניים. ואימתי מתודה, ביום טוב האחרון של פסח של שנה רביעית ושל שביעית, שנאמר כי תכלה לעשר, ברגל שכל המעשרות כלין בו, שהרבה אילנות נלקטין אחר הסכות, נמצאו של שלישית כלין בפסח של שנה רביעית. וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית, וזהו שאמרו במסכת אבות ברביעית מפני מעשר עני

שבשלישית, ובשביעית מפני מעשר עני שבששית. ובערב יום טוב האחרון היה הביעור ולמחר מתודה במנחה.

ככל מצותך אשר צויתני. שהפרשתי מתנות כסדר. ודרשו רז"ל לא שניתי סדר הפרשתן, שאין להקדים מעשר ראשון לתרומה ולא מעשר שני לראשון, שנאמר (שמות כ"ב:כ"ח) מלאתך ודמעך לא תאחר.

לא עברתי ממצותיך, שלא הפרשתי ממין על שאינו מינו, ולא מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש, ולא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש.

ולא שכחתי, מלהזכיר שמך ומלכותך עליו בשעת הפרשה. וכן המשפט להזכיר בהם השם והמלכות, וכבר אמרו כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה.

פסוק יד

לא אכלתי באוני ממנו. שאונן אסור בקדשים.

ולא בערתי ממנו בטמא. שלא הפרשתיו בטומאה.

ולא נתתי ממנו למת, שלא קניתי ממנו ארון ותכריכין. והענין כי אין צריך לומר לדבר הרשות אלא אפילו לדבר מצוה שיש בו כבוד החיים והמתים לא נתתי ממנו, כלומר שלא יהא כפורע את חובו בדבר מצוה, וכל שכן שלא הוצאתי ממנו לצרכי חיים, אלא לאכול ולשתות בלבד.

שמעתי בקול ה' אלהי. כשהבאתיו לבית הבחירה.

עשיתי ככל אשר צויתני, ששמחתי ושמחתי אחרים, שנאמר ושמחת בכל הטוב.

פסוק טו

השקיפה ממעון קדשך. עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שהבטחתנו.

וברך את עמך. בבנים ובנות.

ואת האדמה אשר נתתה לנו. בגשמי רצון ברכה ונדבה.

כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש. שתתן טעם בפירות. ובמקום אחר דרשו השקיפה ממעון קדשך, עשינו מה שמוטל עלינו לעשות עשה אתה מה שמוטל עליך. ומה שהזכיר מעון קדשך ולא אמר מכון כמו שאמר שלמה בתפלתו (מלכים א ח':ל"ט) ואתה תשמע השמים מכון שבתך, מפני שהתודה ששמח בהשלים חקו בהפרשת תרומותיו ומעשרותיו, והשמחה הוא במעונו כלומר באותו רקיע ששמו מעון, על כן הזכיר מעון קדשך. ומה שהזכיר לשון השקיפה ואינו נזכר לעולם בשום מקום אלא בפורענות, להורות כמה גדול שכר המצות כשהיא בשמחה שהיא מהפכת מדת הדין למדת רחמים. וכן דרשו רז"ל אמר ר' חנינא בר פפא בוא וראה כמה גדול כחן של מתנות עניים, שכל השקיפה שבתורה לרעה וכאן לברכה.

ואם תשכיל בענין המתנות האלה בסודם תמצא כי התרומה הנקראת ראשית תרמוז לחכמה הכוללת הבינה בחמשים שערים, ועל כן התורה היא אחת מחמשים, זהו שאמרו תרומה, תרי ממאה, ומעשר ראשון הנתן ללוי שהיה עשירי בבנים כנגד העשירית, וכן מעשר שני כמו כן כנגד העשירית, כי נקרא מעשר ראשון לפי שהוא ראשון לנו ונקרא כמו כן מעשר שני כי הוא עשירי לראשון העליון, ומעשר עני שהיה מפריש בשנה השלישית וששית כנגד היסוד שהוא מכריע, וכלול מן השבעה, כן היה הפרשת מעשר עני באמצע שש שנים, שלש מכאן ושלש מכאן, ועם מעשר זה נשלמו כל המעשרות בין למעלה בין למטה, וזהו שאמר כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית, אמר כי תכלה כי מעשר עני זה תכלית וסוף כל המעשרות, ולכך אמר הכתוב בסדר ראה בפרשת עשר תעשר (דברים י״ד:כ״ח) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך, כי כשם שצוה הקב"ה שנקבץ את כל המעשרות של השנים שעברו במקום אחד בשערינו, כן הרמז בזה שנקבץ ושניחד הכל בלי פרוד במקום שהוא כולל את הכל, זהו שאמר והנחת בשעריך, הוא שער התפלה הוא שער לה' הכולל את הכל, ולכך היה מתפלל בלשון הקדש, והיה מתודה בקול רם שהשלים חיובו במעשרותיו של הקב"ה והפריש אותן בסדר ובכוונה הראויה ולא שינה הסדר ח"ו, זהו ככל מצותך אשר צויתני אלא שסדר הכל במחשבתו ויחד את הכל יחוד שלם. לא עברתי שלא קצצתי בנטיעות, ולא שכחתי מלברך השם והמלכות כי הוא היחוד השלם. ומתודה עוד ואומר לא אכלתי באוני ממנו שלא הפרישו לשום כח מכחות המלאכים שהם עשר מדרגות שהם הקרובים אליו, ולא לשום כח מכחות הגלגלים, ולא בערתי ממנו בטמא אין צריך לומר שלא הפריש ממנו לשום כח מכחות הטומא הרוחניים השוכנים למטה באויר שבין הגלגלים והיסודות, ולא נתתי ממנו למת אין צריך לומר שלא הפריש לשום אחד מארבע יסודות שהם גופים מתים ולא רוחניים, אך שמעתי בקול ה' השם המיוחד לבדו שהוא עליון על כלן, ועשיתי ככל אשר צויתני. השקיפה ממעון קדשך, התפלה הזאת לשם הנכבד, שכן אמר ואמרת לפני ה' אלהיך, ואליו אומר השקיפה, ואמר ממעון כי הוד והדר לפניו ונהרי ששון ונהרי שמחה והשמחה במעונו, זהו השקיפה ממעון קדשך, יאמר השקיפה עלינו ממעון קדשך ותריק עלינו מה שקבלת מן השמים, כמו (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים. או יאמר השמיע תפלתנו אל השמים וברך את עמך את ישראל, השפיע להם הברכה שקבלת, וזהו לשון חכמינו ז"ל עשינו מה שמוטל עלינו עשה אתה מה שמוטל עליך. ואת האדמה שכנגדה הארץ של

מעלה שהיא ארץ זבת חלב ודבש שהיא הרצון המשפיע רחמים ודין, זהו לשון ארץ זבת חלב ודבש, וכבר הזכרתי זה, והכל אמת בין למעלה בין למטה, וזה מבואר.

פסוק טז

היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות. בשנת הארבעים היה עומד והוא אומר היום הזה, והלא יש ארבעים שנה שקבלו את התורה, אבל פירשו רז"ל יהיו חביבין עליך כאלו היום הזה קבלתם מסיני.

ובפרשת שמע (דברים ו':ו') בפסוק אשר אנכי מצוך היום, דרשו יהיו בעיניך חדשים כאלו היום קבלתם מסיני. בין בלשון חביבין בין בלשון חדשים הוצרכו לדרוש כן לפי שהדורות חולפים ולב האדם הולך אחר עיניו בדבר הנראה, כי בעמדו בין עיניו יזכרנו ובהסתרו מעיניו ישכחנו, והאותות והמופתים אינן עומדין לעולם, לכך יזהירו שתהיה האמונה קבועה בלב עומדת לעד בזמן ההסתר כמו שהיתה בזמן ההגלות, ויהיו דברי התורה חביבין אצלנו שלא נעבור עליהם, ויהיו גם כן חדשים בענין זכרון האותות והמופתים שלא נשכחם מלבנו בהתעלמם מעינינו, אך יהיה אצלנו מעמד הר סיני בנפלאותיו בחדושו תמיד.

ויתכן לומר כי פסוק זה התחיל היום הזה וסיים ובכל נפשך, להורות כי יתחייב האדם שימסור נפשו על המצות בכל הזמנים כלן כיום של מתן תורה, כי כשם שהיה מוסר נפשו על השם באותו יום עצמו של מתן תורה בראותו האותות והמופתים והאש האוכלת בראש ההר, כן ראוי לו למסור נפשו עליו בכל הזמנים כלן, וזהו שאמר היום הזה וסיים בנפשך לבאר שתמסור נפשך עליו בכל הזמנים כלן כהיום הזה.

פסוק יז

את ה' האמרת היום. לשון מעלה וגובה, מלשון (ישעיהו י"ז:ו') בראש אמיר, שהוא הענף הגבוה, וכן תרגם אונקלוס חטבת, מלשון (משלי ז':ט"ז) חטובות אטון מצרים, משובחות. ואמרו בשם ר' יהודה הלוי ז"ל שהיא מלשון ויאמר כלומר עשית הישר בעיניו שקבלת תורתו עד שסבבת שאמר שהוא יהיה ה' אלהיך.

פסוק יח

וה' האמירך. כלומר גם הוא עשה לך כל כך נסים ונפלאות שראית בעיניך עד שסבב שאמרת שתהיה לו לעם סגולה כאשר דבר לך, כלומר בסיני, הוא שאמר (שמות יט) אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים.

ולשמור את כל מצותיו, ובלבד שתשמור מצותיו, כי אין מעלת ישראל להיותם נקראים בשם סגולה אלא בשמירת המצות.

פסוק יט

על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת. שעור הכתוב כן, ולתתך עליון לתהלה ולשם ולתפארת על כל הגוים אשר עשה, כי העובדי אלילים אשר עשה אינם נתונים לתהלה ולשם ולתפארת אבל הם נתונים לחלק הכוכבים והמזלות, לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא, זהו שאמר לתהלה ולשם, כי ישראל הם נתונים לתהלה ולשמו הגדול, לתהלה כענין שכתוב (דברים י) הוא תהלתך, ולשמו הגדול, והוא אלהיך.

פרק כז

פסוק א

שמור את כל המצוה. היא מצות הקמת האבנים שמזכיר והולך והקמות לך אבנים גדולות, כלומר מתוך הירדן, ואבנים אלו היו לאות ולזכרון לנס הירדן. וצוה לכתוב עליהן כל התורה, והיו שתים עשרה כי כן כתוב בספר יהושע (יהושע ד׳:ד׳-ה׳) איש אחד משבט, וכתיב (שם) ויאמר להם יהושע עברו לפני ארון ה׳ אלהיכם אל תוך הירדן והרימו לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי בני ישראל, ועשה זה לאות ולזכרון שנכרתו מימי הירדן מפני הארון בעברו בירדן, ושתים עשרה אבנים אלו שלקחו מתוך הירדן העבירום עמהם במלון שהוא הגלגל אשר שם הקימם יהושע, וכתיב (שם) כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם, ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית ה׳. והוצרך לומר גדולות כדי שיכילו כל התורה כולה. ומלבד שתים עשרה אבנים אלו שהוציאו מתוך הירדן ושהעבירום הגלגל מצינו שתים עשרה אבנים אחרות שהקימו בתוך הירדן, שנאמר (שם ד) ושתים עשרה אבנים הקים יהושע בתוך הירדן תחת מצב רגלי הכהנים וגו׳ ויהיו שם עד היום הזה. ועוד מצינו אבנים אחרות שבנו שם מזבח בהר עיבל, וזהו שכתב רש"י ז"ל בפירוש החומש שלו, נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו, עד כאן. ואמר כן ממה שאמרו במסכת סוטה, שלשה מיני אבנים היו, אחד שהקים משה בעבר הירדן שנאמר (דברים א׳:ה׳) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו׳, אתיא גזירה שוה באר באר, כתיב הכא באר היטב, וכאן (שם) הואיל משה באר, מה להלן בשבעים לשון אף כאן בשבעים לשון, ואחד שהקים יהושע בתוך הירדן, ואחד שהוציא מתוך הירדן והעבירום בגלגל. ונראה לפי פשטי הכתובים כי האבנים כלן היו עשרים וארבע, שתים עשרה אבנים שהוציאו מתוך הירדן ושתים עשרה שהקים יהושע בירדן, אותן שהקים יהושע בירדן שם עמדו עד היום הזה, ומה שהקימן שם כדי שיהיה מקום לכהנים נושאי הארון ויעמדו עליהם ולא יטבעו רגליהם בטיט, ואותן שהוציאו מתוך הירדן בנה בהם תחלה מזבח בהר עיבל וכתבו כל התורה

בהם ואח"כ העבירום הגלגל. וא"כ יהיה שעור הכתוב בכאן והקמות לך אבנים גדולות הם שתים עשרה שהוציאו מתוך הירדן, והנה זה כלל ואח"כ פרט. ואמר והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה, השתים עשרה שהזכרתי, תקימו אותם בהר עיבל, ושדת אותם אחר שתבנה שם מזבח, ואז וכתבת על האבנים הנזכרים את כל דברי התורה הזאת באר היטב. שאם לא נפרש כן שתהיה הפרשה כלל ופרט, ערבוב פרשיות אני רואה כאן, כי מה יאמר וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב והלא כבר אמר תחלה וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך, ועוד איך יאמר תחלה וכתבת עליהן ואחר כך ובנית שם מזבח, והלא המזבח בנו תחלה ואחר כך כתבו התורה כלה. ועל כן ראיתי לומר כי הפרשה כלל ופרט, וכן מפורש שם במסכת סוטה שאחר שבנו מהם קפלו את המזבח ונטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן.

פסוק ב

ושדת אותם בשיד. לא אמר בגיר כענין (ישעיהו כ"ז:ט') כאבני גיר מנופצות, אע"פ שהגיר חזק מן השיד, אבל אמר שיד לפי שהוא מגין יותר מפני הגשמים מה שאין כן בגיר הנמוח, ולכן אמר בשיד למען יעמדו ימים רבים.

פסוק ג

וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת. זה יורה שכל התורה כולה כתובה עליהן, וכן כתב הרמב"ן כי מצינו בספר תאגי שכל התורה היתה כתובה בהן בראשית עד לעיני כל ישראל בתגיה וזיוניה ומשם נעתקו, עד כאן.

אבל רבינו סעדיה גאון ז"ל כתב שהיה כתוב בהן מספר המצות כמו שהן כתובות בהלכות גדולות כעין אזהרות.

למען אשר תבא אל הארץ. למען התורה הזאת אתה בא אל הארץ, נתן טעם למצות הקמת האבנים כי לא זכינו לירושת הארץ אלא בזכות התורה, כן פירש הרמב"ן ז"ל. ומטעם זה תקנו רז"ל להזכיר תורה בברכת הארץ. ואפשר לפרש למען אשר תבא אל הארץ, למען אשר תוכל לבא, כלומר מה שאני מצוה לך לכתוב עליהן כל התורה למען שיהיה לך כח לבא אל הארץ כי כח התורה יכרית האויבים אשר בארץ וינחילנה לנו.

פסוק יב

אלה יעמדו לברך. דרשו רז"ל הברכה היתה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, הקללה כמו שכתוב, והיו על הברכה ששה מבני הגבירות ועל הקללה היו בני השפחות, ולפי שלא היו אלא דן ונפתלי גד ואשר הוצרך ליטול מבני לאה שתים, ראובן הבכור וזבולן הקטן כדי שישלימו לששה. ומה שמונה שמעון על הברכה, מפני שנכתבו בכאן י"א ארורים ולא רצה לקללו ולומר כנגדו ארור, ומשה שקבע ברכה בפרשת וזאת הברכה

לכל השבטים ולא קבע לשמעון לפי שלא היה ראוי לברכה מפני חטא זמרי, וכיון שלא היה בלבו לברכו כי לא היה ראוי לברכה לא רצה לקללו בכאן לומר ארור כנגדו, שאם כן לא היתה לו תקנה. וכבר דרשו רז"ל שאע"פ שלא ברכו בפירוש רמזו בברכת יהודה, שנאמר (דברים ל"ג:ז') שמע ה' קול יהודה, שכן היתה נחלת בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה. ומה שנמנה ראובן על הקללה אין זה לחיובו, אלא נראה לי שהוא התנצלות גמור במעשה בלהה ולומר שלא חטא באשת אב, שהרי הוא קורא ארור שוכב עם אשת אביו, ומזה אמרו במדרש (בראשית מ"ט:ד') יצועי עלה, אמר לו יעקב אביו, בני אין לך תקנה עד שיבא אותו שכתוב בו (שמות י"ט:ג') עלה, כיון שבא משה והעמיד לכהנים הלוים בהר גרזים ובהר עיבל והעמיד ראובן על הקללה ידעו כל ישראל שהיה ראובן זכאי. וכן אמרו רז"ל כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. וכיצד היו עומדין אלו על הברכה ואלו על הקללה, כך שנו רז"ל במסכת סוטה, ששה שבטים עלו לראש הר גרזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלוים עומדים למטה באמצע, הכהנים מקיפין את הארון והלוים את הכהנים וישראלים מזה ומזה, שנאמר (יהושע ח':ל"ג) וכל ישראל וזקניו ושוטרים ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלוים, הפכו פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה, ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, אלו ואלו עונין אמן, הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה, ארור האיש אשר יעשה וגו', אלו ואלו עונין אמן עד שגומרין ברכות וקללות, ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח ושדוהו בשיד וכתבו עליהן את כל דברי התורה הזאת בשבעים לשון, שנאמר באר היטב, ונטלו האבנים ובאו ולנו במקומן, עד כאן במשנה.

פסוק טו

ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה. דרשו רז"ל ארור משעת עשיה, וכן כתיב (דברים ט':כ"א) ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל, משעת עשיה קם ליה בחטא.

ושם בסתר. עד שיעשה לה דברים שבסתר, מכאן אמרו רז"ל עבודה זרה של ישראל אינה אסורה אלא משתעבד ושל נכרי אסורה מיד, שנאמר (דברים ז) פסילי אלהיהם, משעה שפסלו נעשה אלוה ואע"פ שעדיין לא עבדו. וי"א עברות אלו הזכיר בתחלתן ענין עבודה זרה, לפי ששקולה כנגד כל התורה כלה. ואחריו מקלה אביו ואמו, לפי ששלשתן שותפין ביצירה, ולכך הזהיר בכבוד שלשתן. ומה שיחד הכתוב י"א עברות הללו לפי שהן המחייבות עונש גלות, ולכך פרט אותן להן עכשיו בכניסתן לארץ.

וע"ד הפשט הזכיר בכאן י"א עברות בעבור שיוכל האדם לעשותן בסתר, והחל מן העיקר שהוא בינו ובין בוראו, ואחר כך בינו ובין אבותיו כי מי יודע אם יקלה אותם, וכן מסיג

גבול דבר נסתר, וכן משגה עור כי לא יוכל לפרסם מי הטעהו, וכן מטה משפט גר יתום ואלמנה שאין להם עוזר, והנה זה נסתר, כי אם יטה משפט אחרים יערערו עליו ויפרסמוהו, ובשוכב עם אשת אב ואחותו וחותנתו, אינו נחשד להיות עמם, ולכך הוא דבר נסתר ואיננו כן שאר העברות, ושוכב עם בהמה כי אין לה פה שתצעק כמו הזכור, על כן לא הזכירו, וכן לוקח שחד בין הדיין ובין העד להעיד שקר, כן פירש החכם רבי אברהם ז"ל.

וע"ד המדרש י"א עברות הללו כנגד י"א דברים שאמר דוד ע"ה במזמור (תהלים טו) מי יגור באהלך, שכל הדר בחוצה לארץ יתחייב לעשותן, והנה הם הפך י"א עברות הללו. הולך תמים כענין שנאמר (דברים יח) תמים תהיה עם ה' אלהיך וגו'. ופועל צדק, שלא יגזול ושלא יקח כלום משל חברו, וכמו שאמרו רז"ל צדק משלך ותן לו, וזה הפך מסיג גבול, ודובר אמת בלבבו, שיהא פיו ולבו שוין, הפך משגה עור. לא רגל על לשונו הפך מכה רעהו בסתר שהוא הולך רכיל. לא עשה לרעהו רעה, הפך מטה משפט. וחרפה לא נשא על קרובו, כלומר שלא יעשה עמו דבר שישא עליו חטא, הפך גלוי עריות. נבזה בעיניו נמאס, הפך מקלה, כי סבת המקלה היותו חכם ונכבד בעיניו והנקל והנבזה בעיניו יכבד יראי ה', כספו לא נתן בנשך שאינו חומד ממון אחרים. ושחד על נקי, הפך שפיכות דמים. עושה אלה לא ימוט לעולם.

וענו כל העם. הזכיר כן בעבודה זרה, ובכל השאר הזכיר ואמר כל העם, ממה שאמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ולכך וענו כל העם.

פסוק כו

ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. זה כלל לכל המצות שבתורה, ובאור הכתוב אשר לא יקים המצות בלבו, כלומר שיודה בהן ויאמין בכולן שהן אמת, אחת מהנה לא נעדרה, שאין בה תועלת הגוף והנפש, ושאין בכלן מצוה אחת לבטלה, זהו אשר לא יקים לעשות אותם, שיקיים בלבו אמונה חזקה שראוי לעשותם, כי כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת (משלי ח,ט).

ודרשו רז"ל אשר לא יקים — שאינו מגביה ספר תורה להראות כתיבתו לעם.

פרק כח

פסוק ב

ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך. כלומר שלא תצטרך לרדוף אחר הברכה, שהיא עצמה תבא אחריך ותשיג אותך.

פסוק ד

ברוך פרי בטנך. הקדים כאן בברכות ברכת הגוף לברכת המזון, שאמר אחריו ברוך טנאך, אבל בקללות הקדים טנאך ואחר כך פרי בטנך, ללמדך שיענש תחלה בממונו ואם יחזור בו מוטב ואם לאו יענש בגופו. וכן אמרו במדרש אין בעל הרחמים נפרע מן הנפשות תחלה.

פסוק י

וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. מי שהוא עבד לשר אחד משרי המלך אין מעלתו גדולה כל כך כאלו היה עבדו של מלך, כי עבדו של מלך אפילו השרים והסגנים אשר למלך יראים מפניו לאימת המלך, מאחר שהעבד ההוא נקרא בשם המלך אדוניהם, וזה ענין הכתוב הזה ובאורו, יאמר וראו כל עמי הארץ שהם חלק הכוכבים והמזלות, כי שם ה' שהוא האדון עליהם ועל השרים שלהם, נקרא על ישראל, ושישראל הם מיוחדים לחלק האדון, אז ויראו ממך, בודאי ייראו ממוראן של ישראל. ודרשו רז"ל כי שם ה' נקרא, רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפלין שבראש.

ויש לך להתעורר בכאן כי נרשם בכאן אות שי"ן שהיא הלכה למשה מסיני, והוא כאלו אמר וראו כל עמי הארץ כי שי"ן עליך ויראו ממך. ועוד חלוף השם הגדול בא"ת ב"ש עולה במספר שי"ן, והוא שי"ן רבתי של שיר השירים. ועוד כי שלש מאות ימים של הנחת תפלין הם בשנה, יצאו שבתות וימים טובים שהן ס"ה ימים.

ואם תשכיל עוד בטעם שי"ן של תפלין תמצא השי"ן רמז לשכינה ולנשמת האדם, ושי"ן של ארבע בתים ירמוז לשכינה המקפת והממלאת לכל העולם וחוץ לעולם ומשפעת כח בארבע חיות המרכבה, והרצועה שיש בה כמין דל"ת רמז לארבע רוחות העולם המתנהגים על ידי השכינה, ומעלה ומטה גם כן, ועל כן הרצועות מחוברות ומתפשטות והולכות למטה, ונתבאר בזה כי כל השפע בא לעליונים ולתחתונים מאת השכינה, ומאין בא השפע אל השכינה, מן החכמה והבינה, צא ולמד שהוא כן מתוך יצירת האדם שנוצר בחכמה מופלאה כי אות שי"ן רשום באפיו אשר שני הנקבים מכוונים כנגד המוח שהוא מקום החכמה והבינה, וענין האבר הזה החתום באות שי"ן שהוא בית קבול ילמד דעת את העם כי כן השכינה מקבלת שפע, וכן תמצא הנשמה שהיא מקפת את כל הגוף שהיא בתוכו וחוצה לו, וכחה ואורה מתפשטים בארבעה חללים שבמוח, שני חללים ראשונים יש בהם כח הציור, חלל אמצעי יש בו כח המחשבה, חלל אחרון יש בו כח השמירה והזכרון, והשגנו מכל זה כי שי"ן שבארבעה בתים הוא רמז לשכינה וד' חיות הקדש, ורמז גם כן לנשמה וארבעה חללים שבמוח, והבן זה.

פסוק טו

והשיגוך. מלא בוא"ו ולא נכתב בברכות מלא, ומה שנכתב כאן מלא על שם שנאמר (תהילים צ"א:ט"ו) עמו אנכי בצרה, וכן הוא רשום בפסוק זה באחרית התיבות. ומפני שהתורה מפחידתם בקללות, באה לרמוז שלא יאבדו בהם, כי השם הנעלם שוכן בקרבו הווה בצרתם ושומר אותם.

פסוק כא

ידבק ה' בך את הדבר עד כלותו. מלת כלותו תחזור לדבר והוא מדת הדין, כלשון (חבקוק ג':ה') לפניו ילך דבר. עד כלותו, כלתו כתיב.

פסוק כב

יככה ה' בשחפת. הזכיר השם המיוחד ולא אמר יככה אלהים, והנה הוא מדת הדין במקום זה, וכמוהו (בראשית ו':ז') ויאמר ה' אמחה, (שמות י"ד:י"ד) ה' ילחם לכם, שהוא מדת הדין, כי כן מצינו שם אלהים מדת הרחמים במקומות רבים, כמו (בראשית ח':א') ויזכור אלהים את נח, (שם כ) וירפא אלהים את אבימלך, כי כל אחת מן המדות זו כלולה בזו, ומפני זה הזכיר יככה בתוספת ה"א להורות על מדת הדין המיסרת את האדם, והוא שכתוב (ויקרא כ"ו:י"ח) ויספתי ליסרה אתכם שבע, בתוספת ה"א הנקראת שבע ומיסרת בשבע פורעניות, וכן הזכיר כאן שבע חליים בשחפת ובקדחת וכל השאר.

פסוק כז

בגרב ובחרס. לשון חרס, מין גרב יבש שיצטרך לחרס, וכן כתוב בשחין איוב (איוב ב':ח') ויקח לו חרש להתגרד בו, כן פירשו המפרשים. אבל יתכן לפרש ובחרס מלשון שמש, כי יפחידם במכת השמש, ושלשה שמות יש לו, שמש חמה חרס. שמש על שם שהוא עבד משמש אצל קונו, ומתוך מעלת העבד תתפרסם מעלת האדון, חמה על שם החמימות, חרס על שם שנברא להאיר על הארץ. ועוד יש בשלשתן רמז על ההקף הרביעי הגדול שהוא שס"ה ימים, ועל שמות שני מנהיגיו. וכן בענין שלשה שמות אשר ללבנה, והן סהר ירח לבנה, ואין כאן מקום להאריך בזה. אבל יזהיר הכתוב שאם לא ישמעו בקול השי"ת שיכה אותם במכת השמש שהוא קלקול האויר והיסודות, וזהו ובחרס מלשון (שם ט) האומר לחרס ולא יזרח, וכן (שופטים י"ד:י"ח) בטרם יבא החרסה. והנה זה הפך ממה שהזכיר דוד ע"ה בברכה (תהילים קכ"א:ו') יומם השמש לא יככה וירח בלילה, כנגד זה אמר בכאן יככה כי החליים בסבת המאכלים ושנוי האויר בארצות, והכל בתנועת השמש.

פסוק כט

והיית אך עשוק וגזול כל הימים. וכן אמר עוד והיית אך עשוק ורצוץ כל הימים, ואכין ורקין מעוטין הן, למעט שאר האומות שלא תהיה בהן אחת בשפלות כישראל. וכנגדו הזכיר בברכות והיית רק למעלה, למעט שאר האומות שלא תהיה להן מעלה וגדולה כישראל.

פסוק מב

יירש הצלצל. לשון (דברים ד׳:ל״ח) להוריש גוים וכן תרגומו יתרך. ורש"י ז"ל פירש מלשון רש, כלומר יעשנו רש מן הפרי. והצלצל מין ארבה ונקרא צלצל על שם הרעש שעושים בבאם מקובצים, מלשון (תהילים ק״נ:ה׳) בצלצלי תרועה. ותרגומו סקאה, מלשון רז"ל ונטלוה מסיקין, כלומר גזלנין, על שם שגוזלין הפירות ומכלין אותן.

פסוק מז

תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה. יאשימנו הכתוב בעבדו השי"ת ולא היתה העבודה בשמחה, לפי שחייב האדם על השמחה בהתעסקו במצות, והשמחה במעשה המצוה מצוה בפני עצמו, מלבד השכר שיש לו על המצוה יש לו שכר על השמחה, ועל כן יעניש בכאן למי שעובד עבודת המצוה כשלא עשאה בשמחה, ולכך צריך שיעשה אדם המצות בשמחה ובכוונה שלמה, וכן אמרו במדרש רות אלו היה יודע ראובן שהקב"ה מכתיב עליו (בראשית ל״ז:כ״א) וישמע ראובן ויצלהו מידם, בכתפו היה מוליכו לאביו, ואלו היה יודע אהרן שהקב"ה מכתיב עליו (שמות ד׳:י״ד) וראך ושמח בלבו, בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו, ואלו היה יודע בועז שהקב"ה מכתיב עליו (רות ב׳:י״ד) ותאכל ותשבע ותותר, עגלים פטומים היה מאכילה.

פסוק מח

מרב כל, ועבדת את אויביך בחוסר כל. זה ממדותיו של הקב"ה, שהן מדה כנגד מדה, הם לא עבדו להקב"ה מרב כל לפיכך יעבדו את האויבים בחוסר כל, ומזה דרשו רז"ל בפרק קמא דחגיגה (ישעיהו מ״ח:י׳) הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני, מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ולא מצא להן לישראל תקנה אלא עניות, אמר שמואל היינו דאמרי אינשי יאה עניותא לישראל כורדא סומקא לסוסיא חיורא.

פסוק מט

כאשר ידאה הנשר. זה אספסיאנוס וטיטוס שהיו מלכים ממלכי אדום והחריבו בית שני, וכך דרשו רז"ל על אספסיאנוס דחשיב למיתי בעשרה יומי ואתא בחמשה ושמע לינוקי דקא אמרי ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר, אמר שמא אנא הוא נשרא. וכן כל התוכחות האלו בבית שני היו, ושם נתקיימו כלן.

פסוק נב

והצר לך בכל שעריך. כלומר בכל מקום. ויתכן לפרש כי מה שהזכיר בפרשה ארבע פעמים שעריך, האחד כולל, והשני שערי המדינות, והשלישי שערי הבתים של היחידים, והרביעי מלשון שעור, כלומר שיציק לו האויב בכל מה שהוא מחשב, וכן יזדמן לו צער ונזק ותשיגהו בהלה בכל מה שהוא משער לעשות, והנה הוא בהפך מהמצליח שישכיל בכל אשר יפנה ויצליח בכל מה שיחשוב וכל דבריו ומחשבותיו יצאו לו על הנכונה כענין הנזכר ברשע (תהלים י) יחילו דרכיו בכל עת.

פסוק נח

אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה. באר בכתוב הזה כי הכוונה בכל המצות שבתורה תכלית אחת, והיא היראה, וכן באר משה במעמד הקדוש כי אין תכלית הכונה בנתינת התורה אלא היראה, הוא שאמר (שמות כ׳:י״ז) לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם. ממנו ראה המלך שלמה וכן עשה שחתם ספרו בה. וכן אמרו עוד (ישעיהו ל״ג:ו׳) יראת ה׳ היא אוצרו, אי איכא יראת ה׳ אין ואי לא לא. פשוטו של מקרא יראת ה׳ היא מונחת באוצרו העליון והחביב אצלו בתת עליה שכר. או יאמר יראת ה׳ שהיא אצל היראים היא אוצרו שגונז אותה להם. וטעם שהזכיר ביראה לשון אוצר, כי אין ביד המלך לעשות אוצר אם לא יקבץ ממון מאחרים, ומה שהוא מקבץ וגונז ביחוד ההוא יקרא אוצר, וכן היראה אינה בידי שמים ולכך יקראנה אוצר. והא למדת שהיראה עיקר הכל וגדולה היא משאר המדות והיא העולה על כל המצות, ששאר המצות כתפילין וציצית וכיוצא בהן יש להן זמן בזמן עשיתן, וכיון שגמר מלעשותן הרי הוא בטל ממנה, ולא כן מצות היראה, כי אין לה זמן אבל היא קיימת לעולם בכל עת ובכל שעה, וזהו שכתוב (תהילים י״ט:י׳) יראת ה׳ טהורה עומדת לעד, מה שאין כן בשאר המצות שבזמן קצוב נגמרות אחר עשיתן. והיראה אין לה שלמות כי אם המעשים, זהו שאמר אם לא תשמור לעשות, ליזהר בלא תעשה, ויקיים מצות עשה.

פסוק סח

והתמכרתם שם. תבקשו להיות נמכרים. **ואין קונה**, זו מדה טובה.

פרק כט

פסוק ג

ואזנים לשמוע עד היום הזה. מכאן דרשו רז"ל שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה, וכן אמרו במסכת אבות בן ארבעים לבינה.

פסוק ו

ותבאו אל המקום הזה. הכניס משה שני פסוקים אלו באמצע דבריו כי רצה לחזק את לבם בנחלת הארץ, וכשם שנחלו ארץ סיחון ועוג שהיו מכלל שבעה עממין והכה אותן והחזיק בארצם כבר והיתה לנחלה לשני שבטים וחצי כן עתידין שינחלו השאר מעבר לירדן תשעת המטות וחצי המטה.

ודע כי התוכחות שבפרשה זו נאמרו בלשון משה לא שאמר משה מפי עצמו, שהרי קבלה בידינו שכל התורה כלה מבראשית עד לעיני כל ישראל הכל כתב משה מפי הגבורה, ומה שדרשו רז"ל קללות שבתורת כהנים הקב"ה אמרן ושבמשנה תורה מפי עצמו אמרן, הכונה לומר באלו מפי עצמו שהסכימה דעתו לדעתו של הקב"ה. וטעם הדבר שהיו קללות שבתורת כהנים נאמרות בלשון הקב"ה ואלו שבמשנה תורה בלשון משה, לפי שאותן קללות שבתורת כהנים נתקיימו בבית ראשון שהיו שם עובדי עכו"ם, וכן הזכיר בהן (ויקרא כ"ו:ל') והשמדתי את במותיכם והכרתי את חמניכם, שהרי בבית ראשון שרתה שכינה, אבל אלו נתקיימו כלן בבית שני, ובבית שני נסתלקה שכינה, ולכך בא הלשון בכאן בלשון משה ולא בלשון שכינה, וכבר הזכרתי זה בסדר אם בחקותי.

וצריך אתה לדעת כי מפני ששרתה שכינה בבית ראשון לכך הזכיר דוד ע"ה על בית ראשון (תהילים כ"ד:ז') שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, כלומר מלך של הכבוד, אבל בבית שני לא שרתה שכינה כל כך תדיר אלא חופף, שכן התנבא חגי הנביא על בית שני (חגי א':א') וארצה בו ואכדה אמר ה', כלומר כבוד השכינה שהיא הה"א היה שם חופף, ואמר גם כן (שם ב) ומלאתי את הבית הזה כבוד. ולעתיד לבא יחזור הכל לקדמותו כמו שהיה בבית ראשון, וביתרון מעלה והשגה יותר ממה שהיה, וישוב התפארת והכבוד בירושלים, והוא שאמר ישעיה ע"ה על הבית השלישי (ישעיהו ס':א'-ב') קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח, כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה.

פסוק ט

טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (**משלי כז, ה**)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בספרו עקרים גדולים במדת התוכחה, ולמד דעת את העם כי החיים דבקים עם התוכחה, והמיתה דבקה עם מי ששונא התוכחה. החיים דבקים עם התוכחה הוא שכתוב (שם ו) ודרך חיים תוכחות מוסר, וכתיב (שם י) אורח לחיים שומר מוסר, וכתיב (שם טו) מרפא לשון עץ חיים, יאמר כי רפואות הלשון והוא התוכחה הוא עץ החיים, והמיתה דבקה במי ששונא התוכחה הוא שכתוב (שם י) מוסר רע לעוזב אורח שונא תוכחת ימות, יאמר כי עוזב אורח והוא שעובר על דברי תורה לשעה אבל

אינו שונא התוכחת יהיה נשפט במוסר רע ייסרנו הש"י למען ישוב מדרכו הרעה, אבל מי שהוא שונא התוכחת לא יספיק לו שיהיה נשפט ביסורין כי אין לו תקנה, ועל כי יהיה נשפט במיתה. אהבת התוכחה הוא אות ומופת על טובת המדות, ושנאת התוכחה עדות גדולה על רוע הטבע ועל פחיתות המדות, ועל זה אמר הכתוב (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך, המוכיח לחבירו ראוי לו שיגלה אליו מצפוני האמת ואינו ראוי להחניף לו, רק שיצדיק אותו במה שראוי וירשיענו במה שראוי, שהרי צדיק ורשע שני הפכים, ומי שנמלט מדרך מדת הרשע אינו נקרא צדיק עד שיתקרב למעלת הצדיק, לפי שמדת הרשע בקצה הראשון ומדת הצדיק בקצה האחרון, וזה הנמלט ממדת רשע הוא באמצע, ומפני זה ראוי המוכיח לגלות אל הנוכח כל האמת בעניניו ובמעשיו כי היא התוכחת העקרית, ועל כן אמר שלמה ע"ה בכאן (שם כז) טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, טוב מי שמוכיח לחברו ומדבר אתו קשות ומודיעו האמת בפניו ומראה לו שנאה בדברי פיו, יותר ממי שיש לו אהבה מסותרת שאוהב חבירו בחדרי לבו ואינו מוכיחו על מה שרואה בו. ויש שפירשו טובה תוכחת מגולה, שהכתוב דבק ראשו עם סופו, כלומר טובה תוכחת מגולה כשהיא באה מאהבה מסותרת, כלומר שהמוכיח מוכיחו מאהבה. אבל הקמחי ז"ל פירש בשם אביו ז"ל, טובה תוכחת מגולה התוכחת כשהיא מגולה היא טובה, אבל כשהיא מאהבה מסותרת, כלומר ראוי שתהיה התוכחת בסתר לא בגלוי כדי שלא לביישו. ואמרו במדרש אלה הדברים רבה, טובה תוכחת מגולה אלו תוכחותיו של משה, מאהבה מסותרת זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל והיה אחד בלבו ואחד בפיו, בא לומר מה טובו אהליך מואב משכנותיך בני עמון, והקב"ה עקם את פיו ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותך ישראל, אבל משה תוכחותיו היו מגולות. ויתכן לפרש טובה תוכחת מגולה, אלו תוכחות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה, שאין בהן אפילו אחת מפי משה עצמו אלא כלן מפי הגבורה, זהו שאמר מאהבה מסותרת, והיא השכינה הנסתרת הנקראת אהבה, כענין שכתוב (שם טו) טוב ארוחת ירק ואהבה שם, ובאורו שכינה, כענין (שיר ב) אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, (שם ח) אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, וכן בתפלה להודות לך וליחדך באהבה, ועל כן יאמר טובה תוכחת מגולה מאהבה, הבאה מאהבה, כלומר מן השכינה, ומהו טובתה, שאף על פי שעברו כל התוכחות על ישראל ונתקיימו עליהם, אלו בבית ראשון ואלו בבית שני, הרי עברו כולן ובאו לטובתן, כענין שכתוב (דברים ח) למען ענותך ולמען נסותך להיטבך באחריתך, וכל התוכחות כלות וישראל קיימין, וזהו שאמר הנביא (מלאכי ג) אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם, ודרשו רז"ל

אומות העולם בנפילה אחת ואין להם תקומה, שנאמר (תהלים לו) שם נפלו פועלי און דחו ולא יכלו קום, אבל ישראל נופלין כמה נפילות ויש להם תקומה, שנאמר (מיכה ז) אל תשמחי אויבתי לו כי נפלתי קמתי. וזהו שדרשו רז"ל (דברים לב) חצי אכלה בם, חצי כלין והם אינן כלין. משל למה הדבר דומה, לגבור שהעמיד את הקורה והיה זורק בה חצים, החצים כלין והקורה עומדת. כך ישראל נופלין כמה נפילות וסובלין כמה יסורין, היסורין כלין והן במקומן עומדין. והוא שאמר ירמיה ע"ה (איכה ג) דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ. **וזהו** שאמר משה בתוכחתו.

אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל. נתקבצו עתה בכאן כל ישראל בברית השני כשם שנתקבצו בברית הראשון במעמד הר סיני, ומפני שבטלו הברית הראשון שבסיני באמרם (שמות לב) אלה אלהיך ישראל, לפיכך חזר כאן בארץ מואב לכרות עמהם ברית אחר וקבלוהו עליהם באלה ובשבועה, ומזה יאמר להם משה אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם, כלומר המעמד הזה שאתם בברית הזאת, נצבים כלכם לפני השי"ת כמו שהיו אבותיכם בהר סיני בברית הראשון, הוא שתכנסו בברית הש"י ושתקבלו אותו עליכם באלה ובשבועה מה שלא נעשה בראשון. ויתכן לומר כי נכללו בפסוק זה שתי הבטחות, האחת שיהיו ישראל קיימין ולא יתבטלו לעולם אבל יהיו דור אחרון ולעולם יעמדו, והשני שיהיו זוכין לחיי העוה"ב בקיום התורה. והוצרך להבטיח כן מפני שישראל היו ראוין להאבד לכובד התוכחות שהזכיר למעלה שעברו עליהם, ועל כן אמר שיהיו נצבים היום בעולם הזה, כלשון (תהלים קיט) לעולם ה' דברך נצב בשמים, ולא יאבדו מפני התוכחות הקשות אבל תהיינה להם מרוק עונות שבהן יזכו לחיי העוה"ב, והוא שאמר לפני ה' אלהיכם, כלשון (דברים ו) וצדקה תהיה לנו לפני ה' אלהינו, שהיא הבטחה בשכר העוה"ב, וזהו לשון כלכם, כלשון רז"ל שאמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב.

ובמדרש אתם נצבים היום, מה היום הזה תחלתו מאפיל ואחר כך מאיר, כך אפלה שלכם עתידה להאיר, שנאמר (ישעיה ס) והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך.

ראשיכם שבטיכם. כלומר ראשיכם שהם ראשי שבטיכם. והזכיר החשובים תחלה, ואחר כך הגברים, כל איש ישראל, ואחר כך הטף בזכרים, ואחר כך הנשים ואחר כך הגרים.

כל איש ישראל דקדקו רבותינו ז"ל מכאן שכל ישראל נתפסין בעון איש אחד, וראיה לזה עכן שמעל בחרם ואמר הקדוש ב"ה ליהושע (יהושע ז) חטא ישראל, וכל ישראל נתפסו בעונו, וזהו לשון כל איש ישראל כלומר כל ישראל נתפסים בעון איש אחד, וזהו

שכתוב (ויקרא כו) וכשלו איש באחיו, ודרשו רז"ל בעון אחיו, ללמדך שכל ישראל ערבין זה בזה. ואם בפורענות מצינו שהרבים נתפסים בעון היחיד, כל שכן שהרבים נושעים בזכות היחיד, וכן אמר אליפז לאיוב (איוב כב) ימלט אי נקי, כלומר נקי אחד ימלט כל האי, ואם האמת אתך שאתה נקי וצדיק ונמלט כל העיר בבור כפיך, וכן דרשו רז"ל בשביל צדיק אחד העולם עומד, שנאמר (משלי י) וצדיק יסוד עולם, שהרי מדה טובה מרובה על מדת פורענות.

פסוק יא

לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו. העברה זו היא הכנסה בברית, כי לא אמר לעברך על ברית אבל אמר בברית, וזה יורה שהכוונה להכנס בברית הש"י כמו שעובר בין הבתרים לקיים הברית, לא לעבור על הברית, ומזה תרגם אונקלוס לאעלותך בקיימא. ומה שאמר ובאלתו, האלה הזאת תחזור לישראל, כלומר באלה שעשיתם לו שהשביע אתכם בה, ואתם מקבלים אותה עליכם.

ויתכן לפרש ובאלתו שהוא חוזר להקב"ה, כלומר ובאלה שעשה לכם, יאמר אתם נצבים להכניס בברית הש"י ובאלה שנשבע לכם שתהיו לו לעם והוא יהיה לכם לאלהים, ופסוק של אחריו יורה כן, שאמר כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך. ומה שיחזק הענין הזה הוא שמצינו פסוק מלא (שמואל א י"ב:כ"ב) כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם, ואע"פ שכל המפרשים ז"ל פרשוהו מלשון חפץ ורצון, זה אפשר שיהיה בכללו, והוא העיקר שהוא מלשון אלה. ומה שיחזק לך עוד מה שאמרו במדרש, (שיר השירים ז':ו') מלך אסור ברהטים, כבר נשבעתי לאבותיכם שלא אשנה בכם ובבניכם עד עולם ולא אחליפם באומה אחרת, ואין אסור אלא שבועה, שנאמר (במדבר ל':י"א) ואסרה אסר על נפשה בשבועה, ברהטים אלו האבות, אברהם שכתוב בו (בראשית י"ח:ז') ואל הבקר רץ אברהם, ותרגומו רהט, יעקב שכתוב בו (שם ל) ברהטים בשקתות המים, לפיכך אינו יכול לעבור על שבועתו. וכן אתה מוצא כשבקשו ישראל לפרוק עול מלכות שמים מעליהם בימי יחזקאל, מה כתיב שם (יחזקאל כ':א') באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את ה', אמרו לו כהן שקנה לו עבד מהו שיאכל בתרומה, אמר להן הן, אמרו לו מכרו מהו, אמר להן כבר יצא מרשותו, אמרו לו אף אנו כבר יצאנו מרשותו, נהיה כאומות העולם, אמר להן (שם) והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן, חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה וגו' ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, אמר להם כל זמן שלא ימכר ברשותו הוא, ואתם לא נמכרתם בדמים, שנאמר (ישעיהו נ"ב:ג') כה אמר ה' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו.

פסוק יג

ולא אתכם לבדכם. כלומר שבדור הזה אנכי כורת את הברית ואת האלה, כי אתם עמנו עומדים היום לפני ה' אלהינו, אלא אפילו את אשר איננו פה עמנו היום, כלומר בברית הזאת. ואמר כן לפי שהאב שרש והבנים הם ענפים העתידים לצאת מכח השרש, ועל כן היה יכול השרש להביא באלה את הדורות הבאים. ודרשו רז"ל כל הנפשות שנבראו מבראשית היו שם, והגוף עדיין לא נברא. ולפי זה יהיה פירוש הכתוב ואת אשר איננו פה, בגוף עמנו היום בנפש. ומלת עמנו תחזור למעלה למלת עומד כאלו אמר ואת אשר איננו פה עמנו עומד היום. והזכיר בהן עמידה כלשון האמור במלאכי השרת (זכריה ג':ז') בין העומדים האלה, וכן אמרו רז"ל שכל הנביאים כלן קבלו נבואתם בסיני אבל לא נתן להם רשות להתנבא עד זמנן, הוא שאמרו במדרש תנחומא בפסוק (מלאכי א':א') משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי על מלאכי לא נאמר אלא ביד מלאכי, שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני, וכן אמר ישעיה ע"ה (ישעיהו מ"ח:ט"ז) לא מראש בסתר דברתי מעת היותה שם אני ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו, באורו כי מהר סיני קבל הנבואה אבל לא נתנה לו רשות להשתלח עד עתה.

פסוק טו

כי אתם ידעתם. כלומר יש מכם שראה תועבת מצרים, וכלכם ראיתם תועבת הגוים אשר עברתם בקרבם, והם אדום עמון ומואב ומדין.

פסוק טז

ותראו את שקוציהם וגו' עץ ואבן. שהם בגלוי, וכן אותן של כסף וזהב אשר עמהם בחדריהם שמסתירין אותן לפי שמתיראין שמא יגנבו.

פסוק יז

פן יש בכם שרש פורה ראש ולענה. הארס נקרא ראש לפי שהוא ראש לכל המרורים, והוא מר מכל השאר, טוסיג"י בלע"ז. ויש שפירש שנקרא ראש לפי שהארס בראשו של פתן הוא נמצא. ולשון לענה הוא מין עשב, מלשון (במדבר ל) לענות נפש, כי הוא ענוי נפש גמור.

פסוק יח

והיה בשמעו את דברי האלה הזאת. שהוא ארור האיש אשר יעשה פסל וגו'.

והתברך בלבבו לאמר. יחשוב בלבבו בשמעו הקללות שישובו לו לברכות ויאמר שלום יהיה לי לא יגע בי רע.

בשרירות לבי אלך. יאמר שלום יהיה לי אע"פ שאלך בשרירות לבי, כי בצדקת הצדיקים

אחיה שהם רבים ואני יחיד חוטא, על כן כתוב אחריו לא יאבה ה' סלוח לו כי אז יעשן, והטעם מיד יכרת, כן פירש החכם רבי אברהם ז"ל.

ויתכן לפרש בשרירות לבי, בחוזק, והוא לשון רז"ל אשרתא דדייני, שהוא קיום ב"ד, וזהו שאמר למען ספות הרוה את הצמאה, הרשע מתהלל במפעלים רעים ואומר ללכת בחוזק לבו כדי שיוסיף צמאון בנפשו שהיתה רוה, כלומר שבעה מתאוות פעולת העבירה ההיא, ויחזור אותה צמאה, כי לבו חזק בתאוות ובמחשבות רעות תמיד כל היום, וכל שהוא רוצה לנהוג המנהג הזה ולרדוף אחר תאוותיו ומשביע נפשו מהן יותר ירעב להם כי זה משפטן וזה דרכן. גם מן הידוע כי הלב באדם שרש הגוף, ומחשבות ענפים, והמעשים פירות, וכל יצר מחשבות לבו של רשע רק רע כל היום, לא ימיש מעשות פרי רע ומר, ואף אם אינו מוציא מחשבתו לפועל הנה הוא נענש על המחשבה בלב, ולזה כוון שלמה ע"ה במה שאמר (משלי ט"ו:י"ג) לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה, באר שלא יקל בעיני האדם ענין במחשבה, שהרי שמחת הגוף ועצבונו תלוים במחשבה, ואם כן הרי המחשבה שהיא מן הלב יוצאה לפועל ומתגלית בגוף האדם. ומעתה יתבונן האדם בעצמו גודל שכרו אם ישמח במצות, וגודל עונשו אם ישמח בעבירה, וכן במדת העצבון גדול שכרו ועונשו, וזהו שאמרו רז"ל הרהורי עבירה קשין מעבירה, לפי שהרהור הזה יוצא לידי פעולה ומתגלה בגוף, ועל כן יהא קשה מעבירה בלא הרהור, שהרי בזה הרהור ופעולה, ובזה פעולה בלא הרהור. והמאמר הזה לרז"ל גדול הערך מאד, רבו בו הפירושים, וזה שאמרתי אחד. ועוד פירשו בו הרהורי עבירה קשין מעבירה, כי רגילות המחשבה מביא האדם לידי עבירה. ועוד פירשו, כי הרהורי עבירה קשין על הנפש מעבירה עצמה, לפי שהרהור תלוי בלב והנפש משכנה בלב, ועל כן כשהוא מטמא אותה במחשבה רעה קשה יותר מן העבירה עצמה כי העושה עבירה עצמה אין מחשבתו כל כך טרודה. ועוד פירשו בו הרהורי עבירה קשין מעבירה, כי המחשב לעשות עבירה אחת כגון לגזול או לגנוב או לבא על אחת מן העריות וחשב בלבו אם יבא אדם כנגדו שם לבטל מה שאני רוצה לעשות אכנו או אהרגנו כדי שאשלים חפצי, ונמצא כי כשגנב או גזל או בא על הערוה שעשה עבירה אחת, אצל ההרהור היה קשה יותר מגוף העבירה שהרהר כמה עבירות וגמר בלבו שיכה ושיהרוג ולבסוף יעשה העבירה.

ואם ישאל שואל והאיך יעניש הכתוב על ההרהור בלא מעשה, כי בודאי אין האדם יכול לשלוט בעצמו שלא יעלו בלבו מחשבות רעות, ואם כן למה יעניש על מה שאינו בידו. אבל אודיעך עיקר הדבר, ידוע כי בחירת המעשים מסורה בידו של אדם לטוב

ולרע, הוא שכתוב (דברים ל׳:ט״ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וגו' ובחרת בחיים, גם בחירת המחשבה מסורה בידו אחר ההכנות, כי נצטוה שיחשוב מחשבה טובה ונזהר שיפנה לבו מלחשוב מחשבה רעה, והוא נגמל על המחשבה הטובה ונענש על המחשבה הרעה. ומה שלפעמים יולידו סרעפיו ורעיוניו מחשבות בלתי טובות, ויעלו על לבבו בפתע פתאום הרהורים לא ראוין שלא במתכוון, הנה זה טרם ההכנות והוא סימן המכשול והחטא, כי הטה עצמו מני אורח ולא גדל נפשו במדרגת ההכנות, ותקנתו ורפאותו שישתדל בהכנות והוא שיכין לבו ומחשבותיו אל השם יתעלה, ולו ישעבד ויכוף מחשבתו במחשבה טובה ובכשרון המפעלים, ואם באת המחשבה הרעה שיגער בה, שאם אינו גוער בה והיא עומדת בלבו הנה הוא נענש. וכאשר יתמיד מחשבתו זאת זמן רב ויכין לבו לאהבת השם יתברך ולקרבה אליו וללכת בדרכיו, גם ה' יתן הטוב ויגמלהו כצדקו שיכין לבו שלא יחשוב בדבר רע ולא יעלה במחשבתו רק טוב, ועל זה אמרו בא לטהר מסייעין אותו. ורבים הכתובים על העיקר הזה, הוא שכתוב (דברי הימים א כ״ח:ט׳) כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין אם תבקשנו ימצא לך, וכתיב (משלי כ״א:ב׳) ותוכן לבות ה', כי הש"י מכין לב האדם ומישר תולדתו כשאדם מכין לבו כנגדו יתעלה, וכן כתוב (תהילים י׳:י״ז) תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם תקשיב אזנך, וכתיב (דברי הימים א כ״ט:י״ח) ה' אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך.

והרמב"ם ז"ל פירש הרהורי עבירה קשין מעבירה, לפי שהמחשבה מעלה גדולה באדם מכח השכל וממדות הנפש השכלית, וכשהוא חוטא בו הנה הוא חוטא במבחר מדותיו, ואין אשמת המשתמש בעבד סכל כאשמת המשתמש בבן חורין חכם, כן כתב בתחלת פרק שני מספרו.

ועוד טעם אחר, הרהורי עבירה קשין מעבירה, אחר מעשה העבירה, כי כיון שעשה העבירה כבר ועוד הוא מהרהר בזה הוא קשה לענין עונש הנפש מעבירה עצמה, אבל קודם מעשה העבירה אין עונשו קשה ואינו נענש כלל, שהרי אמרו רז"ל מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, ואינו נענש עליה, וכן הכתוב אומר (תהילים ס״ו:י״ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', אלא אם כן היתה מחשבת עבודה זרה שכתוב בה (יחזקאל י״ד:ה׳) למען תפוש את בית ישראל בלבם.

פסוק כב

שרפה כל ארצה. על דרך הפשט מלת ארצה תחזור למה שהזכיר את מכות הארץ, כי הזכיר הארץ ההיא דרך כלל ועתה יאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה, כלומר כל

ארצה של הארץ ההיא. או יאמר כל ארצה כל מבחר של הארץ ההיא יהיה כמהפכת סדום ועמורה.

ויתכן שירמוז למלת כל, ואומר כל ארצה, ארצה של כל, כי בזמן הרצון לא תחסר כל בה, ובזמן הכעס בהסתלק השכינה תשוב ארצה שרפה.

פסוק כה

וישתחו להם אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם. כלומר לא ידועם באלהים, שלא ידעו להם כח אלהות שיהיה להם כח מעצמם, ולא חלק להם, שלא נתנם לחלקם רק לחלק הכנענים, שנאמר (דברים ד׳:י״ט) אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים, אבל חלק ישראל יוצר הכל, הוא שנאמר (תהילים ט״ז:ה׳) ה׳ מנת חלקי וכוסי, ואנחנו חלקו שנאמר (דברים ל״ב:ט׳) כי חלק ה׳ עמו.

פסוק כז

ויתשם ה׳ מעל אדמתם. הפרשה הזאת בבית ראשון, כי שם עבדו עבודה זרה ואמר ויתשם וישליכם על עשרת השבטים, שמיום שגלו לא חזרו והם נקראים נדחים, ומזה אמר כיום הזה, כלומר כיום הזה שאתם במדבר מקובצים במקום אחד אבל אתם נדחים, כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה שאתם עתידין לבא שם, כך יגלו בניכם אל ארץ אחרת ויהיו מקובצים במקום אחד נדחים מארצם.

וישליכם אל ארץ אחרת. למ"ד של וישליכם רבתי, וידוע כי היא הגדולה שבכל האותיות, ומה שהיתה רבתי יתכן שירמוז אל המעלה הגדולה הנשאת המושלכת בזמן הגלות, הוא שאמר ירמיה (איכה ב) השליך משמים ארץ תפארת ישראל, וכן כתוב עוד (תהלים עח) ותפארתו ביד צר, והוא שכתוב (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה, והוא איקונין של יעקב החקוקה בכסא הכבוד. וזהו שאמרו במדרש איכה, כלום הם מכעיסין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב החקוקה בכסא הכבוד, הדא היא מקלקלא לאפיהון, הדא הוא דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל. וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים קב) כי נשאתני ותשליכני, כי המעלה הגבוהה הנשאת השליכה, וכיון שהשליך אותה מעלה לא זכר הדום רגליו, שהיא עטרת המקבלת מתפארת, בסוד (משלי ד) עטרת תפארת תמגנך, וזהו שכתוב (איכה ה) נפלה עטרת ראשנו, וכיון שנפלה נפלו ישראל, שנאמר (עמוס ה) נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל. ובלשון הזה מצינו שאמר יחזקאל הנביא על מלכות בית דוד (יחזקאל יט) ותתש בחמה לארץ הושלכה.

פסוק כח

הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו ולבנינו. כתב רש"י ז"ל, נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן דעד, לדרוש שאף על הנגלות לא ענש הרבים עד שעברו את הירדן, משקבלו עליהם

את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה. ומביא הירושלמי שאמר כן, אמר רבי שמעון בן לקיש בירדן קבלו עליהם הנסתרות, אמר להם יהושע אם אין אתם מקבלין עליכם הנסתרות באין מים ושוטפין אתכם, אמר רבי שמעון בן זבידא תדע לך שהרי עכן חטא ורובן של סנהדרין נפלו בעי. אמר להם בכם הותרה הרצועה, יצאה בת קול ואמרה אין לכם עסק בנסתרות. ופירוש בכם הותרה הרצועה שאתם לוקים עכשיו על הנסתרות. ויש שפירש בכם הותרה הרצועה כשאמר משה בכם, כלומר פן יש בכם, אז הותרה הרצועה להענש על הנסתרות,

ורש"י פירש שם במסכת סנהדרין כי משקבלו עליהם השבועה נתחייבו בנסתרות, והיה ראוי לינקד לה' אלהינו כדי לדרוש שאין הנסתרות לה' לבדו כי גם לנו הם, אבל לפי שאין כבוד השם לינקד ונקד לנו ולבנינו במקומו. ועל כן הוצרך לינקד עי"ן כנגד אותיות לה' אלהינו להשלים י"א אותיות.

והרמב"ן ז"ל כתב, דעתי בדרך הפשט כי הנסתרות הם החטאים הנסתרים מן העושים אותן, כמו (תהילים י"ט:י"ג) שגיאות מי יבין מנסתרות נקני, יאמר הנסתרות לה' לבדו הם, אין בהם לנו עוון אשר חטא, אבל הנגלות שהן הזדונות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת חקת עולם, שכך קבלנו על אשר איננו פה לדורות עולם, ולפי שהביא באלה את ישראל לעשות כל המצות הוציא מן החרם העושה בשגגה, שלא יקולל באלה הזאת, עד כאן.

והחכם רבי אברהם ז"ל פירש, הנסתרות מי שיעבוד עבודה זרה בסתר משפטו ביד השי"ת והוא יפרע ממנו אין לנו בו חיוב.

ושמעתי בשם הרמב"ם ז"ל בפירוש פסוק זה, הנסתרות לה' אלהינו, יאמר סודות התורה הנסתרים וטעם המצות לשם יתעלה הם, ואם יזכה אדם שיקח אזנו שמץ מנהם בידיעת שרש המצוה ועקרה בנסתר שבה אל יפטר בכך מן הנגלה שלא יעשה המצוה בענין גופני, אין לו להמנע מזה, שהרי הנגלות לנו ולבנינו לעשות. והפירוש הזה בעצמו שהם יקר וספיר, אבל אינו בענין הפרשה.

ויתכן לפרש הנסתרות לה' אלהינו, כי מפני שהזכיר בפסוק של מעלה ויתשם וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, וגלות הנדחים והנפוצים הוא ארוך ביותר, והקץ סתום ונעלם ונסתר, לכך סמך מיד ואמר הנסתרות לה' אלהינו, כלומר אין לנו בו שום ידיעה כי הוא ענין נסתר לה' אלהינו לבדו ואין אתנו יודע עד מה, והנגלות לנו ולבנינו, כלומר כשיהיו אותן הנסתרות נגלות לנו ולבנינו עלינו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ולמדנו הכתוב הזה כי תורתנו קיימת לעולם, לא תבטל בזמן מן הזמנים, ואפילו בזמן המשיח,

וקיום תורת משה שוה בכל זמן, בין בזמן הנסתרות שהוא הגלות בין בזמן הנגלות שהיא הגאולה. ומזה דרשו רז"ל (דברים ט"ז:ג') ימי חייך, העולם הזה, כל ימי חייך להביא לימות המשיח. ועם הפירוש הזה יהיה הפסוק מכוון ונקשר עם מה שהזכיר בפרשה למעלה ולמטה.

ויש לך להתעורר במלת הנסתרת שהוא חסר וא"ו, הנסתרת כתיב, וירמוז הכתוב על השכינה. ומה שקראה הנסתרת לפי שהיתה מסתתרת בענן, והיא הנסתרת ממנו בזמן הגלות שאנחנו בו ובהסתר פנים ממה שכתוב (שם לב) אסתירה פני מהם, ויאמר הכתוב כי הנסתרת מבקשת רחמים לה' אלהינו שיגלה הקץ לנו ולבנינו. וכן מצינו כמה כתובים שמצריכין גאולה לעצמו, וכן דרשו רז"ל (תהילים ט':ט"ו) אגילה בישועתך, בישועתנו לא נאמר אלא בישועתך, וכן (שם ס) הושיעה ימינך וענני, וכן כתיב (שמואל ב ז':כ"ג) אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. והתבונן בדבר הנביא ע"ה שאמר (ישעיהו ל':י"ח) ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם, וכבר העירותיך על סוד פסוק זה בחבור זה. ויש לך להשכיל עוד כי מהפסוק הזה יוצא שם מומחה לשאלת חלום בצרוף אותיות והם שלשה שמות, כל שם ושם של שלש אותיות וכולן הן תשעה, והוא סוד הטי"ת הכפולה בשם הידוע, והשם הזה מעיד שאין במלת הנסתרות וא"ו, אמנם מצאנו וא"ו של אלהינו שנשארה יחידית מן הצרוף, וזה מבואר.

פרק ל

פסוק ב

ושבת עד ה' אלהיך וגו', בכל לבבך ובכל נפשך, ושב ה' אלהיך את שבותך. כבר ידעת מאמר רז"ל בפרק ראשון של עבודה זרה, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר (שם נז) כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. ובאור הכתוב כי לא לעולם אריב עם ישראל ולא לנצח אקצוף שלא אגאל אתכם, כי רוח מלפני יעטוף, כלומר מה שאני גואל אותם זהו בסבת הרוחות אשר הן יוצאין מלפניו, ונשמות שאני עשיתי שהן מתאחרות ליכנס בגוף, ומלת יעטוף לשון אחור, מלשון (בראשית ל) העטופים ללבן.

ופירש הרמב"ן ז"ל כי לזה נסמכו שני הפסוקים זה לזה מלת נפשך למלת ושב לבאר כי כשתשובו בכל נפשכם עד ה' אלהיך, כלומר שכל הנפשות של ישראל שהן בגוף ישובו עד ה' ויזכו החדשות לצאת, ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך, וזה שאמר אתה ובניך, שהוא רמז לכל ישראל. וכן עוד ביבמות פרק הבא על יבמתו אמר אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות וגו', וכתיב בתריה (ישעיה נז) ואמר סלו סלו פנו דרך.

ושב וקבצך מכל העמים. כבר הזכרתי שהפרשה של מעלה תרמוז על בית ראשון שחרב בעון עבודה זרה ועל כן תזהיר על עבודה זרה ותעניש עליה גלות אל ארץ אחרת, והנדחים על עשרת השבטים שגלו ביד מלך אשור לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי. ופרשה זו הסמוכה לה תוכיח כן כי בגלות עשרת השבטים ידבר, ולכך יתחיל בנדחים ואמר אשר הדיחך ה' אלהיך שמה, כי עמהם שהם רוב ישראל ידבר, ואחרי הקבוץ ההוא הזכיר עוד קבוץ אחר של גלות אחר והם הנפוצים אנחנו אלה פה יהודה ובנימין שאנו משועבדים תחת האויבים והשונאים אשר רדפונו, והנה אנחנו נפוצים ומפוזרים בארצותיהם, ומזה אמר אשר הפיצך ה' אלהיך שמה, כי עמנו ידבר. והזכיר שני פעמים ושב לרמוז על קבוץ שני גליות שהן שני קבוצין, גלות עשרת השבטים וגלות יהודה ובנימין. ועל זה אמר הנביא (ישעיהו נ"ו:ח') עוד אקבץ עליו לנקבציו, כי מלבד קבוץ הנדחים עוד יש על הנקבצים ההם קבוץ אחר והם יהודה ובנימין, ועל כן נראה מלשון הכתוב כי עקר התשובה עתידה שתהיה בהם, וזהו שאמר אשר הדיחך ושבת, כי עמהם שהם נדחים ידבר בהבטחת התשובה, ואחר שיהיו הם נגאלין הוסיף לומר ושב וקבצך, קבוץ שני לרמוז על גאולתנו זה אנחנו יהודה ובנימין הנפוצים, ומזה אמר אשר הפיצך. ואחרי כן חוזר ומדבר עם הנדחים כבתחלה, זהו שאמר אם יהיה נדחך בקצה השמים, הבטיח אותם שיוציאם אל הארץ וירשוה. ורמז בזה שלש ירושות, ובשלישית תגדל מעלתם יותר ממעלת דורו של דוד ושל שלמה ע"ה, והבטיחם עוד בבטול יצר הרע ובהסרת הקנאה והשנאה, והוא שאמר והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך, ואמר עוד ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך. וטעם ואתה תשוב, הבטחה שהם עתידין לעשות כן שישיבו בתשובה.

פסוק ה

אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה. דרשו רז"ל בסדר עולם, אשר ירשו אבותיך וירשתה, ירושה ראשונה ושניה יש להן, שלישית אין להן. כלומר ירושה ראשונה שקדשה יהושע לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא יש להן ושניה גם כן שקדשה עזרא ובית דינו לשעתה ולעתיד לבא יש להן, שלישית אין להן, אינה צריכה קדושה שהרי מקודשת ועומדת היא על ידי עזרא ובית דינו שקדשה לשעתה ולדורות, כן פירש הרב מורי ר"ש נ"ע.

ויתכן לומר ירושה ראשונה ושניה יש להן, שירשו ארץ ישראל בראשונה ובשניה, בראשונה על ידי יהושע ובשניה על ידי עזרא, אבל לא ירשו שאר ארצות, אבל שלישית לא תהיה להם ירושת הארץ לבדה אלא כל העולם, וזהו שאמר והיטבך והרבך מאבותיך,

ולכך הזכיר בשני הבתים ירושה, ובשלישי הזכיר מעלה היתרה על שניהם. וזה דומה למה שדרשו במקום אחר, מפני מה כל השירות כלן בלשון נקבה ושיר של עתיד בלשון זכר, דכתיב (תהילים צ"ו:א') שירו לה' שיר חדש, וכתיב (ישעיהו כ"ו:א') ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה, מה נקבה זו מתעברת ויולדת וחוזרת ומתעברת כך ישראל נגאלין וחוזרין וגולין, אבל לעתיד משיהיו נגאלין שוב אינן גולין, ועוד מה נקבה זו נוטלת עשור נכסים, כך ישראל בגאולה ראשונה כבשו שבעה עממין, שהן אחד מעשרה לשבעים אומות אבל לעתיד לבא עתידין שיירשו כל העולם כולו כזכר היורש כל נכסי אביו, דכתיב (יחזקאל מ"ח:ל"ג) שער ישששכר אחד שער זבולן אחד.

ובמדרש תנחומא בסוף סדר שופטים (זכריה י"ג:ח') והשלישית יותר בה, שאינן מתישבין בארצם אלא בגאולה שלישית, גאולה ראשונה זו גאולה מצרים, גאולה שניה זו גאולת עזרא, השלישית אין לה הפסק, עד כאן. ועוד באלה הדברים רבה, (דברים א':ח') לתת להם ולזרעם אחריהם, לתת להם אלו עולי מצרים, ולזרעם אלו עולי בבל, אחריהם לימות המשיח.

פסוק ו

ומל ה' אלהיך את לבבך. כתב הרמב"ן ז"ל, שיסיר מהם ערלת הלב, כי החמדה ושאר התאוות הן ערלת הלב והחומד והנוטה אל התאוות נקרא ערל, כענין שכתוב (ירמיהו ט':כ"ה) וכל בית ישראל ערלי לב, וכל מי שאינו חומד ולא מתאוה נקרא מול לב, ולכך הבטיחם בזמן שיעשה הלב בטבעו מה שהשכל מחייב כי ישוב הזמן למה שהיה קודם חטאו של אדם, וזהו שאמר ירמיה (שם לא) הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה, לא כברית אשר כרתי וגו', זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה, וכתיבת התורה על הלב הוא בטול יצר הרע והסרת התאוות כלן שהיא מילת הלב.

פסוק ז

על אויביך ועל שונאיך. אויביך ישמעאל שונאיך אדום וכן מיכה התנבא עליהן לעתיד ואמר תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו והן שתי האומות שאנחנו משועבדים תחתיהם ומפוזרים ביניהם ועל כן הביאו רז"ל משל מתרי אווזי והוא שאמרו אמר רבה בר בר חנה זמנא חדא הוה אזילנא במדברא וחזינן להנהו תרי אווזי דשמטי גדפיהו משמניהו וקא נגיד חוטא דדובשא מיניהו אמינא להו אית לן כגויהו לעלמא דאתי חד דלא לי גפיא וחד דלא לי אטמא כי אתא לקמיה דרבי אלעזר אמר ליה עתידין ישראל ליתן את הדין ע"כ. ובאור הענין כי ראה החכם הזה ברוח הקדש במדבר שהוא מקום התבודדות מעלת שני מלכיו' הללו השמנות והמלאות כל טוב אשר מלאו כרסם מעדננו

ושאל להם כלום יש לנו חלק בשפע טובכם לעתיד חד דלא לי גפא האחד הגביה הכנפים זה ישמעאל והיה סימן שעתידין לעוף ולברוח אלינו ולשבת בצלנו ושיתנו לנו בהמות שלהם להקריב מהן קרבן הוא שכתוב כל צאן קדר יקבצו לך וגומר ועוד סימן שיתגיירו ויחזיקו במצות תפלין שהם דומין לכנפים וזה היה הגבהת הכנפים. וחד דלא לי אטמא זה אדו' שהגביה לו הירך והוא סימן למצות מלה שיתגיירו ויבאו בברית אתנו והכונה כי כיון שהן עתידין להתחבר עמנו להתגייר ולהיות לעם אחד אין צריך לומר שתחזור השררה והמלכות אלינו שהוא כנוי לשומן שלהם ולדבש הנוסף ממנו ומה שישראל עתידין לתן את הדין לפי שאינן חוזרין בתשובה והן מתאחרין מלהתגייר ומה שהזכיר אויביך על ישמעאל ושונאיך על עשו מפני שהאויב גדול מן השונא כי השונא אף על פי שיריע לו יעשה על דרך הרחמנות אבל האויב הוא שבלבו איבה עולמית לא ישים לו רחמים על זקן יכביד עולו מאד וזה מסוד הלשון ודקדוקו. כי אויב הוא מלשון אבוי ואותיותיהם שוות ועל שם שהנופל בידו צועק אוי ואבוי ומה שהתחיל באויביך כדי שיסמוך הרדיפה אל השונאים שהם בני עשו שעקר גלותנו בכל מקום שהוא לבני אדום הוא וקראן שונאיך כענין שכתוב ואת עשו שנאתי וכן אמרו במדרש משלי תחת שנואה כי תבעל זה עשו שנאמ' ואת עשו שנאתי ושפחה כי תירש גבירתה זה ישמעאל הבא מהגר ומפני שבני ישמעאל קשין לישראל יותר מבני עשו לכך קראן הכתוב אויביך וכן אמרו תחת אדום ולא תחת ישמעאל וכן מצינו בהקב"ה שאמר על רבעים לשונאי אבל באויביו נאמר ואויבי ה' כיקר כרים כלו כעשן כלו. למדך כי האויבים אין להם השארות כלל ולכך ימשילם לחלב הכבשים שהכל כלה כעשן ושתי האומות האלה קראן שלמה שתי בנות והזכיר שהן מזומנות לגיהנם הוא שאמר לעלוקה שתי בנות הב הב כי המשיל גיהנם שהוא מקום הדין והמשפט לנפשות הרשעי' לעלוקה שמוציאה הדם שהוא הנפש ועליהן אמ' ישעיה ע"ה המתקדשים והמטהרים אל הגנות. המתקדשים אלו בני אדום שדרכן לנענע אצבעותיהן לכאן ולכאן והמטהרים אלו בני ישמעאל שדרכם לרחוץ ידיהם ורגליהם ולא לבם שהוא העקר אחר אחד בתוך ירמוז לשתי וערב של אדום שהם מתקדשים בו או יאמר אחר אחד בתוך על יום אידם הקבוע להם אלו ביום ששי קודם השבת ואלו אחר השבת ומניחין אותנו בתוך. אוכלי בשר החזיר אלו בני אדום השקץ והעכבר אלו בני ישמעאל יחדו יסופו נאם ה':

פסוק ח

ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום. אחר שאמר ושבת, ואמר ואתה תשוב, הוסיף ואמר אשר אנכי מצוך היום. וכן אמר למעלה ככל אשר אנכי מצוך היום, וזה

לבאר כי עקר התשובה אינו אלא לאחוז ולתמוך דרך תורת משה, ולכך יזכיר עם התשובה בכל פעם ופעם אשר אנכי מצוך היום. וזה דבר ירמיה (ירמיהו ב׳:י״ז) הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלהיך בעת מוליכך בדרך, כלומר בדרך הידוע הוא דרך תורת משה שהחזיקו בו אבותיך הראשונים.

פסוק ט

כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך. יתכן שירמוז הכתוב הזה לחזרת המלך עם הכלה בזמן הגאולה, ושעור הכתוב כן, כי ישוב ה' לטוב לשוש עליך כאשר שש על אבותיך, ובאור הענין כי השם הנכבד יותירך בכל מעשה ידיך, כלומר יתן לך יתרון טובה כשישוב המלך אל המלכות, ואז ישוש עליך כאשר שש על אבותיך. ואם תשאל מתי ישוב, על כן הזכיר אחריו כי תשמע, כי תשוב, על דרך הכתוב (מלאכי ג׳:ז׳) שובו אלי ואשובה אליכם, ולמדנו כי הדבר תלוי בתשובה, ובאור ואשובה אליכם, ואשוב לה"א אחרונה, לצרככם, והבן זה.

פסוק יא

כי המצוה הזאת. יאמר זה על התורה, כלשון (דברים ח׳:א׳) כל המצוה אשר אנכי מצוך היום. **לא נפלאת היא** אין ענינה נסתר ומכוסה שלא תוכל לעשותה, וזהו שאמר לא בשמים היא, שהוא באור ללא נפלאת היא, וכן לא מעבר ליום באור ללא רחוקה היא. והים זה הוא הים הגדול שהוא חשוך והוא מן הנמנע שיהיו בני אדם רשאין ליכנס שם מפני חשכת המים, ואין הכוונה בשאר הימים שבני אדם יכולין להכנס בהם, לפי שכשם שאמר לא בשמים היא והיא מניעה שהרי מן הנמנע שיעלה אדם בשמים, כך מעבר לים הוא מניעה.

פסוק יב

לא בשמים היא. יתכן לפרש כי מפני שהתורה הזאת היתה בשמים, יאמר מעתה לא בשמים היא, שכבר הורדתיה לכם משם, ומלת היא תרמוז כי החכמה העליונה בשמים. **ולא מעבר לים היא**. זה ים אוקיאנוס הוא הסובב את כל הישוב ששם החכמה העליונה, ולכך הוצרך להזכיר ים, שאם לא כן היה לו להזכיר התהום, ושיאמר לא בתהום היא, כדבר איוב שאמר (איוב כ״ח:י״ד) תהום אמר לא בי היא, והיה הספור יותר נאות להזכיר דרך עליה ודרך ירידה. והזכיר על כל דבר ודבר מלת היא שהוא לשון מעוט, ולרבות החכמה העליונה המקפת את הכל, מקפת את הגלגלים והגלגלים את הים והים את הישוב, וזהו שאמר לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא, להורות כי יש חכמה רחוקה, וכן לא בשמים היא, ולא מעבר לים היא. ועוד נוכל לומר כי הזכיר ארבעה פעמים מלת היא כנגד ארבעה יסודות העליונים הנמשכים ונאצלים מן החכמה העליונה, ואלו

שמותם ברמז, אברהם יצחק ויעקב ודוד, נאצלו מהם כנגדם בעולם הנפרדים ארבע חיות הקודש וארבעה אופנים, ובעולם השפל הזה ארבעה יסודות שהם קיום כל מורכב ועמידתו.

ובמדרש לא בשמים היא, לא תמצא בגסי הרוח, ולא מעבר לים היא, לא תמצא לא בסחרנין ולא בתגרין, שמואל אמר אין התורה מצויה לא באסטרולוגין ולא באצטגנינין, שנאמר לא בשמים היא, אין התורה מצויה אלא במי שמתעסק במלאכת שמים. אמרו לו לשמואל והלא אסטרולוגוס אתה, אמר להם מימי לא הסתכלתי בחכמה זו אלא בשעה שהייתי נפנה לבית המים, עד כאן. ועל חכמות אלו היה מזהיר ישעיה לישראל ואמר להן (ישעיהו נ"ה:ב') למה תשקלו כסף בלוא לחם ויגיעכם בלוא לשבעה, יאמר להם אתם שוקלים כסף ומפזרים ממון לקנות חכמות שאינן לחם ואין הנפש נזונית בהן, או למה אתם יגעים ומאבדים כוחכם ומכלים ימיכם בדברים שלא תשבע נפשכם מהם, שמעו שמוע אלי ואכלו טוב, היא התורה הנקראת לקח טוב, כי זהו הלחם האמתי ושיהיה לכם לשבעה, וכן תתענג בדשן נפשכם, כלומר בלחם הזה תתענג נפשכם בזיו העליון כמו שהגוף מתענג בדשן, וכן אמר דוד על תענוג הנפש (תהילים ס"ג:ו') כמו חלב ודשן תשבע נפשי. ומכאן שאין להתעסק בשאר החכמות אלא בעיקר שהיא תורתנו. צא ולמד משמואל שלא היה מתעסק בהם אלא במקום האסור לדבר שם דברי תורה, והוא מקום בלתי טהור, וכן אמרו רז"ל צא ובקש שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד חכמת יונית. והטעם מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבא האדם לפעמים בדת לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג, כי לכך נמשלות החכמות כלן לכסף, כי הכסף ברוב יש בו סיגים ואינו כסף צרוף, אבל תורתנו כסף שאין בו סיג כלל, ולכך נמשלה לכסף צרוף, הוא שכתוב (תהילים י"ב:ז') כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים.

מי יעלה לנו השמימה. יש בכאן רמז כי השם המיוחד לא תתכן השגתו כי אם לעם ישראל הנמולים שהם חתומים באות ברית קדש, ומצינו ג"כ שלא יתנבא מעומד אלא מי שהוא נמול, שכן מצינו באברהם קודם המילה שכתוב בו (בראשית יז) ויפול על פניו, לא היה מתנבא אלא נופל, לאחר המילה מעומד שכן כתוב (שם יח) ואברהם עודנו עומד לפני ה', ובלעם לא התנבא מעולם אלא נופל שנאמר (במדבר כ"ד:ד') נופל וגלוי עינים, וכן רמזו משה במה שאמר להקב"ה בסנה (שמות ג':י"ג-י"ד) ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, יאמר כי הנמולים ישאלוהו על השם המיוחד.

ומפני שהמצוה חתומה באות ברית קדש, על כן אמרו במדרש (שיר השירים ב׳:ז׳) בצבאות או באילות השדה, צבא שיש לי בה אות. ולא אמרו שהיה לי לאות. והזכיר הכתוב ברמז מילת הבשר בחתימת השם המיוחד אחר שהזכיר בפירוש מילת הלב באמרו למעלה ומל ה' אלהיך את לבבך וגו', כי מילת הלב הוא בטול יצר הרע, וכשיתבטל היצר הרע נמצאו אבריו של אדם כולם נמשכים ומדובקים בשם המיוחד ויעשו בטבע מה שהשכל מחייב. ובא הרמז בפרשה הזאת להורות כי בזמן הגאולה יהיו כל ישראל בעלי ההשגה מולי הלב והבשר, דבקים בשם המיוחד, וזהו רמז מי יעלה לנו השמימה. וכן אמר הנביא ע"ה (ירמיהו ל״א:ל״ד) כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.

פסוק יד

בפיך ובלבבך לעשותו. הזכיר בכאן שלשה דברים, הפה והלב והמעשה. **והנה** כל המצות נכללות בשלשה חלקים אלו, כי יש מצות תלויות בפה ויש תלויות בלב ויש במעשה, ועל זה דרשו רז"ל על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, על התורה זהו בפיך, ועל העבודה זהו בלבבך זו עבודה שבלב, ועל גמילות חסדים זהו לעשותו. ומן הידוע כי המצות התלויות בלב עבודה גדולה להקב"ה מן המצות התלויות בדבור, ולכך אמרו רז"ל פוסק מדברי תורה לפסוק קריאת שמע, ואמרו על פסוק ראשון זו היא ק"ש של רבי יהודה הנשיא. והתלויות בדבור עבודה גדולה יותר מן התלויות במעשה, ולכך אמרו גדולה תורה יותר מכל הקרבנות כלן, שנאמר (ויקרא ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים. ומפני זה הזכיר ובלבבך באמצע לחשיבותו מכלן והזכיר לעשותו אחריו. וכתב הרמב"ן ז"ל, בפיך ובלבבך הוא ענין הודוי על התשובה שהזכיר למעלה, ואמר, כי המצוה הזאת, על התשובה נאמר שהוא מצווה בה, כמו שאמר ושבת עד ה' אלהיך, ואמר לא נפלאת היא ולא רחוקה, כי אף בהיותם בארץ אויביהם בגלות והם נדחים ונפוצים יכולין הם לשוב בתשובה בכל מקום שהם, אף אם היו בסוף העולם קרוב אליך הדבר מאד לעשותו בשני דברים אלו, בפיך ובלבבך, שתסכים במחשבתך ותגמור בלבך ותתודה בפיך.

פסוק טו

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב. מכאן שהרשות נתונה לו לאדם והבחירה בידו לעשות טוב או רע, שאם לא כן לא היה מקום לתורה והיה העונש והשכר בטל. וטעם את החיים ואת הטוב, בקיום התורה. ואת המות ואת הרע אם לא יקיימוה. או יאמר החיים והטוב והמות והרע, על התורה עצמה, וכענין שאמר (יחזקאל כ) וגם אני

נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, כי התורה לצדיק היא החיים והטוב, ולרשע הוא המות והרע.

ויתכן לפרש ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, כי סמך הכתוב פרשה זו לפרשה של מעלה שהיא מדברת בהבטחת הגאולה, ולפי שזמן תחיית המתים עתיד להיותו סמוך לזמן הגאולה מנין רא"ה, ולכך סמך לפרשת הגאולה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ומזה אמר שלמה (שיר השירים ח':י"ב) האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו, ומאתים, שש שנים על מאתים, וגלה לך כי זמן תחיית המתים מאתים ושש אחר ביאת שלמה, כלומר ביאת המשיח שהוא מזרע שלמה, והנה סמיכות מלת ראה רומז אל הזמן הסמוך.

ומה שנחתמה פרשת הגאולה של מעלה במלת לעשותו, כדי להשוות ענין הגאולה למעשה בראשית שנחתם (בראשית ב':ג') אשר ברא אלהים לעשות, והשוה אחרית הזמן עם ראשית הזמן למען הודיעך כי שוין הן לענין פעולות הטבע ומנהגו של עולם, כי כן ינהג בזמן המשיח כל מנהג הטבע כמעשה בראשית. ובפירוש אמרו כן אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד גליות בלבד. ותוספת הוא"ו לרמוז כי האלף הששי ינהוג מנהג ששת ימי המעשה, וסמך לו מיד ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, להודיע כי בו יהיה תחיית המתים, ומזה אמר את החיים ואת הטוב, כי באותן החיים יזכו אל הטוב הצפון, ורצה לומר כי מעולם התחיה יעתק אל העולם הבא שהוא הטוב הצפון, וזהו שאמר את החיים והוא תחיית המתים, ואת הטוב הוא העולם הבא שאחר התחיה שעליו נאמר (תהילים ל"א:כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ואת הרע זה נאמר על כת הרשעים שתהיה תחיה שלהם לרעתם, והיו דראון לכל בשר, כענין שכתוב (דניאל י"ב:ב') ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם.

ודעת הרמב"ם ז"ל בענין תחיית המתים כי בני תחיית המתים יאכלו וישתו ויולידו, כי הכלים שבהם לא יהיו לבטלה, ויחיו ימים ארוכים, ואחרי התחיה ימותו ויבאו לחיי העולם הבא, הוא שמזכירין ז"ל תמיד מזומן לחיי העולם הבא, הוא עולם הבא שאחר התחיה שעליו אמרו רז"ל העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, אלא נפשות בלא גופות, שאם היו גופות הנה הכלים לבטלה כיון שאין משתמשין בהן בפעולות גופניות שהן אכילה ושתיה ותשמיש. ואם תאמר אין תמה בזה שהרי מצינו פליאה במשה ואליהו שעמדו זמן בגופות בלא אכילה ושתיה, כן תהיה הפליאה בבני העולם הבא שיתקיימו בגופות כקיום משה בגוף בהר סיני או כקיום אליהו. אי אפשר לומר כן, לפי

שאם נתבטלו הכחות הגופניות ממשה ואליהו היה זה לפי שעה ואין בזה כלים לבטלה, שהרי קודם הפליאה הוצרכו לכלים גם אחר הפליאה הוצרכו להם, לא שבו כליהם ריקם, אבל בבני העוה"ב שאין שם לא אכילה ולא שתיה שיברא הקב"ה עולם חדש ויהיו שם בגופות והכלים פועל בטל, זה מן הנמנע, כי אין מפועל חכם שיפעל דבר לבטלה, ולכך יש לכל משכיל להאמין שאין בבני העולם הבא גופות אלא נפשות בלבד, זה כלל דעת הרב ז"ל והעולה מתוך דבריו.

אמנם לא כן דעת חכמי התלמוד ויודעי הקבלה, כי הם סוברין שאין מיתה אחר התחיה ממה שכתוב (ישעיה כה) בלע המות לנצח, וממה שדרשו רז"ל מתים שעתיד הקב"ה להחיות שוב אינן חוזרין לעפרן, ועל העולם שאחר התחיה אמרו רז"ל בברכות, מרגלא בפומיה דרב העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא קנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה. והמאמר הזה יורה בודאי שיש שם גופות וזהו שאמרו אין בו לא אכילה ולא שתיה, שאם לא היו שם גופות אין צריך לומר שאין בו לא אכילה ולא שתיה לנפשות, ועל כן נאמין שיהיו בני העוה"ב בגופות יתבטלו מהם הכחות הגופניות כהתבטל הכחות הגופניות ממשה ואליהו, ותתעלה נפשם על גופם כענין במשה ואליהו. ואם תקשה עוד ותאמר שיהיו הכלים לבטלה, אינן לבטלה מאחר שהם מקבלים השכר והתענוג בגוף ובנפש יחדו כשם שהשתדלו בקיום המצות וטרחו בהן כאחד בגוף ובנפש, שהרי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ואינו רוצה שיהיה הגוף עשוק במשפטו אלא רוצה הוא שיגמלהו שכר בתענוג שאין לו סוף, ושיהיה נעתק מעולם התחיה אל העולם הבא בגוף ובנפש. וכן דרשו רז"ל, הקב"ה משביעם מזיו שכינתו לעוה"ב, שנאמר (תהלים יז) אשבעה בהקיץ תמונתך, כלומר שיזכו להיותם שבעים מזיו השכינה בגופות כקיום הנפש בעולם הזה באכילה ושתיה. וכן דעת הרמב"ן ז"ל בשער הגמול, והביא מדרש זה לראיה מה שאמרו בספרי על משה רבינו ע"ה, גנזו לחיי העוה"ב, כלומר שגנז את גופו לחיי העוה"ב, לא שהוא עכשיו, וכן אמרו על ר' עקיבא אשריך ר' עקיבא שיצתה נשמתך באחד אתה מזומן לחיי העולם הבא. **ובפרק** הרואה, ברוך שהמית אתכם בדין ועתיד להקימכם לחיי העוה"ב. **ובבראשית רבה**, ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, ברך הקב"ה העולם הבא שמתחיל באלף השביעי, ויקדש אותו, זימנו לישראל. וזהו לשון מזומן לחיי העולם הבא.

פסוק יט

העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ. כבר הזכרתי בפרשת כי תוליד (דברים ד':כ"ו) באור עדות השמים והארץ לפי שהם עדים נצחיים, כי כל הדורות חולפים והם

קיימים, ועוד יכלול המלאכים שבשמים ובני אדם שבארץ, ועוד יכלול המטר והפירות, ואחר שסיים משה תוכחותיו ודברי נבואתו הזמין עדים אלו, כמי שמחתים העדים בסוף דבריו.

ויתכן לפרש עוד בעדות השמים והארץ שירמוז לקיומם אחר החורבן, כי היום השביעי חרב מאין אדם ובהמה והשמים והארץ קיימים, ולפיכך אחר שהזכיר משה ענין הגאולה וסמך לה תחיית המתים שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים, וסמך לתחיית המתים העולם הבא שהוא הטוב, הוצרך להזמין העדים הקיימים, הם הנשארים בעולם, שנאמר (ישעיהו ב׳:י״א-י״ב) ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, כי הם כנגד השמים והארץ שבפסוק ראשון, והבן זה.

ובמדרש העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, אמר להם הקב"ה לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם שמא שנו את מדתם, שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם, כענין שנאמר (קהלת א׳:ה׳) וזרח השמש ובא השמש, הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם, שמא שנתה את מדתה שמא זרעתם אותה חטים ולא צמחה, או שמא זרעתם אותה חטים והעלתה שעורים, ומה אלו שלא נעשו לא לשכר ולא לפורענות, שאם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות, לא שנו את מדתן, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה, לכך ובחרת בחיים, כאדם האומר לחברו ברור לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על היפה ואומר לו את זה ברור לך, כך פירש רש"י ז"ל. וזהו שכתוב (תהילים ט״ז:ה׳) ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע הנח ידי על גורל הטוב, שהקב"ה נקרא טוב שנאמר (שם קמה) טוב ה' לכל, (שם כה) טוב וישר ה', ונתן לישראל התורה שנקראת לקח טוב שנאמר (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב נתתי לכם, ועמה יהיה לכם בעוה"ז החיים והטוב שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ויזכו לעוה"ב שכלו טוב, שכן דרשו רז"ל (דברים ה׳:ט״ז) למען יאריכון ימיך, לעולם שכלו ארוך, ולמען ייטב לך, לעולם שכלו טוב, וכן אמר שלמה ע"ה (משלי כ״ד:כ״ה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב.

פרק לא

פסוק א

לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (**משלי ט**, **ה**)

שלמה המלך ע"ה המשיל התורה בפסוק זה (משלי ט) ללחם ויין לפי שהלחם והיין עיקר המזון אשר לגוף כן התורה והחכמה עיקר מזון הנפש, והזכיר לשון לכו ולא אמר

בואו, להורות שיצטרך האדם שילך אחרי החכמה ואחרי לומדיה, כענין שכתוב (שם יג) הולך את חכמים יחכם, והיה לו לומר יושב את חכמים והזכיר הולך לבאר שילך תמיד אחריהם ושיעשה עצמו טפל להם ועם זה יחכם. או יהיה ענין לכו, שיצטרך ללכת אפילו לארץ מרחקים ללמוד תורה, וזהו שאמר לכו לחמו בלחמי, לכו לארץ מרחקים ללחום לחמי. וכן אמר (ישעיהו נ"ה:ג') הטו אזנכם ולכו אלי, לא אמר ובאו אלי כי יצטרך האדם ללכת למרחוק לשמוע דברי תורה. יאמר לכו לחמו בלחמי לכו זה אצל זה המבקשים ללחום לחמי, יזהירם על מדת הקנאה שיסירו אותם מלבם ושלא ינהג אחד מן החכמים שררה בעצמו לבלתי לכת אל חברו השוה לו, אין צריך לומר אם הוא גדול ממנו בחכמה, כי עם החברה תגדל החכמה ותרבה ההשגה, וכענין שאמרו רז"ל (ירמיהו נ':ל"ו) חרב אל הבדים ונואלו, חרב על תלמידי חכמים שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה, ולא עוד אלא שמטפשין, כתיב הכא ונואלו, וכתיב התם (במדבר יב) אשר נואלנו, ושתו ביין מסכתי, בי"ת בלחמי נוספת, וכן בי"ת ביין, וכמוהו (בראשית מ"א:ב') ותרעינה באחו. וידוע כי היין המזוג הוא מועיל וטוב לגוף האדם, והוא מעורר ג"כ כחות הנפש, כי כשהוא בלתי מזוג הלא הוא מזיק לגוף ולנפש ולכך הזכיר לשון מסכתי, ובא המשל על התורה והמצות שכלן תועלת הגוף והנפש. ועוד יש בכלל המשל הזה תועלת אחרת לבאר ולומר כי אם יטרח האדם וישתדל על מזון הגוף וילך אחריו לארץ מרחקים, אף כי יש לו לטרוח ולהשתדל יותר ויותר על מזון הנפש, כי אין ספק שישיגהו אחר היגיעה, כענין שאמר שלמה (משלי ב':ד'-ה') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' וגו', וכל מצוה ומצוה היא מזון הנפש שבה תהיה הנפש נזונית מזיו השכינה לעוה"ב, ואם יוכל האדם לקיים ולעשות המצוה במקומו הלא השכר כפול, ואם יעמוד האדם ממקומו ללכת אחריה תהיה משכרתו שלמה, לפי שבידו שכר הליכה ושכר עשיה. וזהו שמצינו בזריזותן של ישראל שכתוב (שמות י"ב:כ"ח) וילכו ויעשו. וכן מצינו במשה שהלך לישראל ממחנה לויה אל מחנה ישראל לנחם אותן במיתתו, ובגדולתו של יהושע שיהיה תחתיו וימלא מקומו, ולא רצה לדבר להם כשהיו כולם מקובצים ונצבים לפניו אבל המתין עד שהלכו איש לאהליו כדי שילך אצלם, וזהו שכתוב.

וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל. בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. יתכן לומר כי היו ימיו ק"כ שנה כנגד ק"כ יום שעמד בהר, ארבעים יום ראשונים לקבל הלוחות, ארבעים יום שניים להתפלל על עון העגל, ארבעים שלשיים לקבל לוחות שניות, וזה טעם אנכי ולא אמר אני. ודרשו רז"ל היום מלאו ימי ושנותי, היום נולדתי והיום אמות. וכן אמר בתחלת דבריו (דברים כ"ט:ט') אתם נצבים היום, כל הענין דבק,

והכל היה ביום מיתתו. והיום זה ז' באדר היה והוא סוף שנת הארבעים, בו ביום מת משה בו ביום נולד. בו ביום מת משה, הוא שכתוב בסוף התורה (שם לד) ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום ויתמו ימי בכי אבל משה, וראוי להדביק אל הכתוב הזה שבסוף התורה מה שכתוב בתחלת יהושע (יהושע א׳:י״א) ויצו יהושע את שוטרי העם הכינו לכם צדה כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן. **ומי** שמחבר הכתובים זה עם זה ימצא הענין מבואר כי לא צוה יהושע להכין צדה עד שתמו ימי בכי אבל משה, ולכך הוצרך הכתוב לומר ויתמו ימי בכי אבל משה, והזכיר שם הכתוב (שם ד) והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון, ואם תמנה למפרע מעשרה בניסן ל"ג יום והם שלשה ימים לצדה ושלשים לאבלו של משה, תמצא יום מיתתו בז' באדר. בו ביום נולד משה, שכתוב (שמות ב׳:ג׳) ולא יכלה עוד הצפינו, והיה זה בששה בסיון, יום שהיה עתיד לקבל התורה שנתוסף בו עוצם אורה באותו יום לרמוז על גדולתו באותו יום, ועל כן לא יכלה עוד הצפינו, ועשתה תחבולה לשומו בתיבת גומא כדי להסתיר את גופו מפני תוקף אורו. ואם תחשוב ששה בסיון למפרע שלשה ירחים תמצא ים לידתו בז' באדר, ולכך אמר ירחים שהם חדשי הלבנה, והן אדר ניסן אייר, שנים חסרים ואחד מלא, ולא אמר חדשים לפי שהחדש חלק אחד משנים עשר שבשנה ואינן מוסיפין ולא גורעין, מה שאין כן חדשי הלבנה שהן מוסיפים וגורעין, ומפני זה הזכיר לשון ירחים כדי שיתבאר לנו מזה יום לידת הנביא. והנה זה מבואר מן הכתובים כי בז' באדר נולד משה ובו ביום מת וזהו מה שדרשו רז"ל שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום שנאמר (שם כג) את מספר ימיך אמלא.

לא אוכל עוד לצאת ולבא. במלחמה כמו שעשיתי עד עתה במלחמת סיחון ועוג. והרמב"ן ז"ל פירש כי לנחם אותם במיתתו אמר כן, שהרי בודאי ככחו אז כחו עתה, וכן הכתוב מעיד שאפילו בשעת מותו לא כהתה עינו ולא נס לחה, אבל רצה לחזק את לבם ולהודיעם כי יהושע משרתו ימלא מקומו וינחילם את הארץ. ודרשו רז"ל, לצאת ולבא, בדברי תורה מלמד שנסתתמו ממנו מעינות חכמה, והנה זה היה מעשה נס לבלתי ידאג ויגדל עצבונו על המיתה, ועוד מסבה אחרת כדי שיטול יהושע השררה והמלכות בחיי משה.

פסוק ג

ה' אלהיך הוא עובר לפניך. עם כל ישראל ידבר, וכן יאמר להם בסוף הפרשה כי ה' אלהיך הוא ההולך עמך.

אבל לפי דעתי הזכיר ביהושע ה' אלהיך שהוא מדרגת נבואתו, וכן תרגם אונקלוס שכינתיה עבר קדמך וזהו לשון ה' אלהיך הוא עובר לפניך, יהושע הוא עובר לפניך, אבל במשה הזכיר השם המיוחד שהוא מדרגת נבואתו, הוא שאמר הכתוב לפניו וה' אמר אלי, וכן כתוב לאחריו כאשר דבר ה', כלומר אלי, כי כן מצינו בתחלת פרשת ואתחנן (דברים ג׳:כ״ו) ויאמר ה' אלי רב לך אל תוסף וגו', וצו את יהושע וגו' כי הוא יעבר לפני העם הזה. ולשון הכתובים מגלה סוד המדרגות של כל אחד ואחד, פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה.

פסוק ט

ויכתוב משה את התורה הזאת. על התורה כלה נאמר מבראשית עד לעיני כל ישראל, וכן כתוב בסוף ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם. אבל מה שמזכיר בסמוך תקרא את התורה הזאת, על משנה תורה בלבד נאמר.

פסוק י

מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות. זו היא מצות הקהל, ופירוש מקץ מסוף, וכן כל לשון קץ האמור ענינו סוף, כלשון (בראשית ו) קץ כל בשר בא לפני, והכוונה בסוף השבע שנים, כלומר אחר שיעברו השבע שנים לגמרי, וזהו שמינית בחולו של מועד של חג הסכות. אבל מה שכתוב במצות השמטה (דברים טו) מקץ שבע שנים תעשה שמטה, פירוש מסוף שבע שנים, ויהיה הסוף הזה מכלל השבע, לא שיעברו השבע, וכן אמרו רז"ל שביעית אינה משמטת אלא בסוף, והוא שקיעת החמה של מוצאי שביעית, וא"כ הקץ שנאמר כאן והנאמר בשמטה הכל אחד, וזה וזה לשון סוף הוא, אלא שהקץ האמור כאן הוא חוץ למספר השבע והאמור בשמטה הוא מכלל השבע.

ואם תשכיל בסוד מצות ההקהל תמצא כי כשם שבאה מצות השמטה לרמוז על וחד חריב כן מצות ההקהל שהוא אחר עבור השבע לגמרי בתחלת השמינית תרמוז על מלת לעשות שנחתם בו מעשה בראשית אחר הזכירו ענין השבת, וכן מצינו (תהלים צב) במזמור שיר ליום השבת שהזכיר אחריו צדיק כתמר יפרח, וכבר הזכרתי זה בבראשית. וסוד ההקהל כי כל הנמצאים כולן יהיו נקהלים ונקראים לפני המלך ה', ולכך היתה מצותה במלך, שהמלך היה קורא בתורה, וכן אמרו חכמי האמת היה הקב"ה מביט בתורה ובונה עולמו. ועוד קריאת התורה להורות כי היא קיום העולם וא"א לו להברא זולתה, והיה ההקהל במקום אשר יבחר, כי תחלת הבריאה משם, שנאמר (שם נ) מציון מכלל יופי, מציון נשתכלל העולם, וזה מבואר.

פסוק יד

הן קרבו ימיך למות. על דרך הפשט למדך הכתוב כי חיי האדם נגזרים ויש לכל אחד מהם ימים קצובים, והקב"ה מגיע ימי האדם אל העת הקצוב והנגזר, כענין (שמות כ"ג:כ"ו) את מספר ימיך אמלא. ולשון קריבה זה הוא נזכר בצדיקים (בראשית מ"ז:כ"ט) ויקרבו ימי ישראל למות, (מלכים א ב':א') ויקרבו ימי דוד למות, וזה יורה שחייו של אדם נגזרים והוא יתברך ממלא אותן ומקריבן אל הזמן הקצוב והנגזר, או מאריך אותן על כל הנגזר לפי הזכות או מקצר אותן מן הנגזר לפי העונש. ולפי הידוע שקבע הקב"ה ברקיע מהלכות הכוכבים ונתן להם כח לפעול פעולות בשפלים, והם במהלכם מועילים ומזיקים בעוה"ז, והכל תלוי במזל, שהרי חכמי התלמוד ז"ל לא היו מבטלים ומכחישים פעולה זו אבל היתה ביניהם חכמה מפוארה, ובפירוש אמרו במועד קטן סוף פרק אלו מגלחין, בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא והביאו ראיה לזה ואמרו תדע דהא רבה ורב חסדא תרוויהו צדיקי הוו, מר חיי ארבעין שנין ומר חיה שתין שנין, בבי רבה שתין תכלי ובבי רב חסדא שתין הלולי, בבי רבה נהמא דשערי לאינשי ביתיה לא משתכח בבי רב חסדא נהמא דסמידא לכלבא לא נבעי. וזו ראיה גמורה שהם מודים בחכמה הזאת, וכן האמת כי הש"י נתן להם הכח בעת יצירתם להועיל ולהזיק, אבל הוא יתברך עם היות שמסר להם הכח לפעול בשפלים הנה כחו יתברך עליון על הכל לא הושלל ממנו, ובידו להשפיל הגבוה ולהגביה השפל, לקיים הנגזר ולהוסיף על הנגזר ולגרוע ממנו, וכן בשנות האדם מקריב ימי חייו אל העת הנגזר וממלא אותן, שנאמר (שמות כ"ג:כ"ו) את מספר ימיך אמלא, ומאריך אותן על הנגזר, מחזקיהו, שנאמר (ישעיהו ל"ח:ה') הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, ואין התוספת אלא על דבר הקצוב והנגזר בתחלה, ויאמר כי הש"י הוסיף לו על הנגזר ט"ו שנה. ומקצר אותן מהנגזר, מאחזיהו בנו של אחאב מלך ישראל שחלה והלך לדרוש בעבודה זרה וקצר את ימיו, שנאמר (מלכים ב א':ט"ז) יען אשר שלחת מלאכים לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון המבלי אין אלהים בישראל לדרוש בדברו לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות, ופסוק זה מעיד שהיתה סבת מיתתו דרישתו בע"ז שאם נגזרה עליו מיתה מתחלה מה בא הנביא להודיעו. נמצאת למד שהקב"ה ממלא ימיו של אדם ומקרבן אל העת הנגזר, וכן מאריך אותן על הנגזר ומקצר אותן מן הנגזר, הכל כרצונו, כי לכך נקרא שדי על שם שמשדד המערכה ומנצח אותה, והכל לפי השכר והעונש. וא"כ באור המאמר בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא הוא שבא להודיענו כמה גדול כח התפלה כי מאחר שכח הש"י עליון על הכל

ולא הושלל ממנו יכול הוא ונקל לבטל כחם הגדול אשר מסר להם, כי חכמי התכונה חוזים בכוכבים מודים בכך בטענות שהקב"ה הוא הכלל ומערכת הכוכבים הוא הפרט, והכלל גדול מן הפרט ויכול לבטל כחו, ובכל מה שנגזר במקרי האדם מכח המערכה אפשר לו לאדם לבטלו בזכותו בלא תפלה ובלא צעקה כלל אלא שידאג ויצטער בלבו כענין שכתוב (תהילים קמ"ה:י"ט) רצון יראיו יעשה, כלומר שהוא ממלא משאלות לבם בלא שישאלו כלל. אבל בשלשה ענינים אלו צריך תפלה וצעקה, וזהו שאמר (שם) ואת שועתם ישמע ויושיעם, ועם התפלה והצעקה ינתנו לו, שכן מצינו שנתנו שלשתן בזכות התפלה, הבנים נתנו לרחל שנאמר (בראשית ל':כ"ב) וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה, החיים לחזקיה שנאמר (ישעיהו ל"ח:ה') שמעתי את תפלתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, המזונות לאליהו ואלישע שכן מצינו בהן שנתרבו המזונות ונצולו מן הרעב. ומפני זה העירו אותנו החכמים בשלשה אלו התלוין במזל והודיעונו כי יצטרך בהם רבוי תפלה, ועם התפלה יתבטל כח המזל כמו שנתבטל בשלשתן ע"י תפלה.

וע"ד המדרש הן קרבו ימיך למות, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בהן קלסתיך שנאמר (דברים י':י"ד) הן לה' אלהך השמים ושמי השמים, בהן אתה גוזר עלי מיתה, משל למה הדבר דומה למלך, שהיה לו שר גדול שהוא אוהבו ביותר וראה אותו שר חרב נאה אין כמותה, אמר ראויה זו למלך מה עשה, קנאה ונתנה למלך, אמר המלך יתיזו בה את ראשו. כך אמר משה, רבש"ע במנחה שהבאתי לך אתה מקטרגני בה. ועוד יכלול הן קרבו ימיך למות הגיע שמשך לערוב ובאה ממשלת הלבנה, וזה ירמוז למדרגת משה ולמדרגת יהושע שזאת נמשלת לחמה וזאת ללבנה, וזהו שאמר לו הקב"ה הנך שוכב וגו' וקם, כלומר אע"פ שאתה שוכב עם אבותיך הכח שלך שמשם מעלת נבואתך הרי הוא קיים ועומד, שיאיר ללבנה, כשם שהשמש המשקע אינו משקע אלא להאיר ללבנה, וזהו לשון ואצונו, כי המצוה היא תורה שבעל פה והוא כח הלבנה, ועל כן אמר ואצונו, אשפיע כחי בלבנה.

וילך משה ויהושע. הלך ממחנה ישראל אל מחנה שכינה.

פסוק טו

וירא ה' באהל בעמוד ענן. כי היה הכבוד בתוך הענן וכח הרחמים בקרבו.

פסוק טז

הנך שוכב עם אבותיך. אמרו במדרש, כשאמר לו הקב"ה למשה הן קרבו ימיך למות א"ל משה רבש"ע בהן קלסתיך שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים בו בלשון אתה קונס עלי מיתה, אמר לו אני אעשה לך לקורת רוח, מיד בא אליו הדבור מאת הש"י ואמר הנך שוכב עם אבותיך, אין לשון הנך אלא קורת רוח.

ובמסכת סנהדרין דרשו, הנך שוכב וקם מכאן לתחיית המתים מן התורה. וכענין זה דרשו בו (שמות ט"ו:א') אז ישיר משה, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה. ובאור מה שאמרו אני אעשה לך קורת רוח לפי דעתי הוא קורת רוח של העוה"ב שיבטיחנו בו, וכענין שאמרו יפה שעה אחת של קורת רוח של העולם הבא מכל חיי העולם, הזה שהרי משה קלסו בהן והקב"ה אמר לו הן קרבו, והקריבה זו אל החיים הנצחיים כי המות סבת החיים ושערי העוה"ב, א"כ אין זה קטרוג ועונש אלא שכר, שהרי המלך הישר לא יחתוך ראש השר שלו בחרב שהביא לו מנחה אך יגמלהו ויתן לו מתנות, וכן הקב"ה גמלהו למשה בכאן כרחמיו וכרוב חסדיו, כך אמר לו אתה קלסתני בהן ואני אומר לך הן קרבו ימיך והנך שהוא קורת רוח לעוה"ב שתהיה נפשך גנוזה תחת כסא הכבוד, וזהו תוספת כ"ף במלת הנך שהוא כסא הכבוד, וכמו שרמזתי בתוספת כ"ף של (ויקרא כ"ז:ב') בערכך נפשות לה', כי הנפשות אשר לה' הן בערך כסא הכבוד. נמצאת למד שאע"פ שהזכיר לו מיתה במלת הן כלל בו החיים האמתיים שהיה מתקרב אליהם, ובשרו בשני מיני החיים, הראשון חיי עולם הנשמות המתקרבים לו לאדם תיכף למיתתו, והשני חיי עולם התחיה שמשם יעתק אל העוה"ב שהוא השכר האחרון ביום השבת הגדול, ושם יזכו ויתעדנו בגוף ובנפש. וזהו שאמר הנך כלפי הנפש בעולם הנשמות שתהיה גנוזה שם בכסא הכבוד, ואמר שוכב וקם כלפי הגוף לזמן תחיית המתים, וזה באור הקורת רוח שאמר לו, וזה מבואר.

אלהי נכר הארץ. יבאר הכתוב כי האלהים נכרים בארץ ה', לפי שהיא נחלתו ולא השליט עליה מלאך ושרף או כוכב ומזל ולא שום כח מן הכחות העליונים, וזהו שאמרו אין מזל לישראל, ואין הכונה בזה שלא יהיו המזלות גורמין לישראל, שהרי אמרו בפירוש מזלו גורם, אבל הענין שישראל אינן מסורין תחת ממשלת המזלות לפי שהכוכבים והמזלות וכל העולם נבראו בשביל צדיקים, וא"כ איך יתמנה השפל על העליון ממנו והעלול על העלה, אמנם הם ממונים על העובדי כוכבים כי כל כוכב ומזל ממונה על אומה שלו. **וכן** אמרו בספרי החכמה המפוארה היא חכמת הכוכבים, מזל עקרב לארצות ישמעאל, מזל קשת לפרס, מזל גדי לפלשתים, מזל בתולה או מאזנים לאדום, וזהו שאמר הכתוב (דברים ד':י"ט-כ') אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים, ואתכם לקח ה', באר כי הקב"ה נתנם לחלקם, לא לחלק ישראל, ולכך לא מצינו בכל התורה בשום מקום שיאשים הכתוב את האומות בענין ע"ז כי אם ישראל המיוחדים לחלקו יתעלה, וכן לא מצינו עונש לאומות בעבדם עבודה זרה אלא אם כן עבדוה בארץ הקדושה, והראיה מן הכותיים שלא נענשו בעבדם אותם בארצם

עד שבאו לארץ ועבדוה ואז נענשו, שנאמר (מלכים ב י"ז:כ"ו) וישלח בם את האריות והנם ממיתים אותן כי לא ידעו משפט אלהי הארץ, ולכך אמר בכאן אלהי נכר הארץ כי האלהים וכחות עבודה זרה כלם הם נכרים בארץ, וכל העובד עבודה זרה הרי הוא כמי שמבקש לגרש המלך מן ההיכל שלו, וזאת היא מעלת ארץ ישראל, והוא סוד הכתוב שנאמר בענין המטר (איוב ה':י') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, למדך הכתוב כי עקר השגחה בארץ ומשם מתפשטת לשאר מקומות העולם, ולכך אמר בארץ, הנותן, כלומר הוא בעצמו אבל בשאר מקומות שקראו חצות אמר ושולח, ע"י שליח, ומה שקראן חוצות יורה על פנימיות מעלת הארץ, כלומר שהן חוץ מפלטרין של מלך, ודוד ע"ה קראן אהלי רשע, הוא שאמר (תהלים פד) בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע, כלומר בחרתי ישיבת הסף מדור בחוצה לארץ שהם אהלי רשע, וכנגד ירושלים שהיא עיקר הצדק קרא לשאר ארצות אהלי רשע, ופרשה זו בבית ראשון כי שם עבדו ישראל ע"ז.

אשר הוא בא שמה בקרבו. כלומר בקרב הארץ, כי כן מצינו ארץ בלשון זכר (בראשית י"ג:ו') ולא נשא אותם הארץ. או ירמוז בקרבו בקרב ההיכל, כמו שדרשו רז"ל עד אימת עד שהכניסו עבודה זרה בהיכל, שנאמר (יחזקאל ח':ה') סמל הקנאה הזה בבאה.

פסוק יז

והסתרתי פני מהם והיה לאכול. דרשו רז"ל במסכת חגיגה, כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם וכל שאינו בוהיה לאכול אינו מהם, אמרו ליה רבנן לרבא מר לא בהסתר פנים איתיה ולא בוהיה לאכול איתיה, אמר להו מי ידעיתו כמה משדרנא בצנעא לבי שבור מלכא, אפילו הכי יהבי ביה רבנן עינייהו, שדור דבי שבור מלכא וגרבוהו, היינו דתניא רשב"ג אומר כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני.

על כי אין אלהי בקרבי. הכתוב הזה יורה שלא חרב המקדש ולא גלו בית יהודה עד שנסתלקה שכינה, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים ס"ח:י"ט) עלית למרום, ואחר כך שבית שבי.

ויש לך להשכיל מלת בקרבי בפירושה ובמספרה. ונראה לי כי בכל מקום שנמצא בתורה לשון בקרבך או בקרבו או בקרב יש שם על כל פנים התעוררות על מדת הדין, ואב לכולן (שמות כ"ג:כ"א) כי שמי בקרבו, וכן כתוב (בראשית מ"ח:ט"ז) וידגו לרוב בקרב הארץ, ותחלת הפסוק (שם יב) המלאך הגואל אותי מכל רע, וכן במכות מצרים (שמות י':א') למען שתי אותותי אלה בקרבו, וכתוב בהן (שם ח) כי אני ה' בקרב הארץ, וכן (דברים ט"ו:י"א) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, כי העוני מחלק מדת הדין, וכן (שם

יג) ובערת הרע מקרבך, וזהו אי אפשר אלא ע"י הדין, וכן (שם ו) כי אל קנא ה' אלהיך בקרבך, וכן (שם ז) כי ה' אלהיך בקרבך, וכן (שם כג) כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך, וכן תמצאם כלם אם תשכיל בהם.

פסוק יח

ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא. כבר הזכיר למעלה והסתרתי פני מהם והוא הסתר פנים של גלות בבל, ועתה יחזור הסתר פנים פעם אחרת ובלשון כפול, למען הודיעך כי לא יהיה ההסתר הזה זמן מועט כראשון אך יהיו זמן רב בהסתר פנים, וירמוז לגלותנו זה שאנחנו עומדים בו בהסתר פנים כפול. אמנם יש לנו נחמה ממקום אחר שאנחנו עומדין בו בהבטחת (ויקרא כ"ו:מ"ד) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם, הכתוב הזה יגלה לנו זמן ההסתר והוא מנין הסת"ר אסתי"ר, ומספרו אלף שלש מאות שלשים וחמשה, והוא דבר דניאל בחתימת חזיונו (דניאל י"ב:י"ב) אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה, כי אז יכלה עונש הסתר פנים, ורמז לך הכתוב כי זמן גדול כזה יעמוד ההסתר.

פסוק כ

ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים. זה יורה כי הפרשה כלה בבית ראשון, כי שם (שמנו עשתו) [שבענו ושתו] גם (עברו דברי רע) [עבדו עבודה זרה], ושם עבדו הבעלים, וזהו שאמר **ועבדום ונאצוני והפר את בריתי**.

פסוק כא

והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד. היא שירת האזינו הסמוכה, כי שם מדבר מן גלות החל הזה הנדחים ונפוצים.

כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום. יאמר ממה שהוא עושה היום ידעתי את יצרו שהוא עתיד לעבוד ע"ז, ולכך כשתמצאן אותו הצרות תעיד לפניו השירה הזאת הכתובה בתורה, כי לא תשכח התורה מפי זרעו, ויהיו העדים קיימין לעולם. ואמר כי ידעתי את יצרו, כלשון הכתוב (תהילים ק"ג:י"ד) כי הוא ידע יצרנו, ואמרו במדרש כי הוא ידע יצרנו אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה.

ונראה לי מתוך לשון הכתוב שהוא רומז שיבוא זמן שתשתכח התורה והוא בזמן בטול יצה"ר שהוא זמן התחיה שעתידה תורה שתתבטל באותו זמן חוץ מפורים, וזהו שאמר כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו, כלומר כל זמן שידעתי את יצרו, והוא כשיתבטל יצרו תשכח. וכן אמרו רז"ל עתידה תורה שתשתכח מישראל, וזה יהיה בזמן התחיה ולא בימות המשיח ח"ו, שהרי אמרו רז"ל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד גליות בלבד, אבל קיום התורה לנו ולבנינו עד עולם כל זמן שהעוה"ז הגופני נוהג בנהוג

זה, אבל לתחיית המתים עתיד שישתנה לטוב וינהוג נהוג אחר, ושם אמרו שתשכח תורה מישראל.

וכן אמרו עוד בפירוש במדרש משלי (משלי ט׳:ב׳) טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, זו אסתר שזמנה להמן ועשתה לו משתה, אף ערכה שלחנה, ערכה לה שלחן בעוה"ז ובעוה"ב, שכל המועדים בטלים וימי הפורים לא יבטלו, שנאמר (אסתר ט׳:כ״ח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם.

פסוק כב

ויכתוב משה את השירה הזאת. היא שירת האזינו.

ביום ההוא. אפשר שיהיה יום מותו כי לא אחר הדבר. ומלת **ויצו** את יהושע בן נון תחזור להקב"ה, וזהו שאמר נשבעתי, וכן אמר ואנכי אהיה עמך, והוא באור למה שהבטיח יתעלה (לעיל פסוק יד) ואצונו.

פסוק כו

ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם. שיהיה מונח בארון מן הצד. ובא לומר שגם השירה הזאת תהיה מונחת בארון עם התורה שהיא מכלל התורה, כי היא שם לעד.

פסוק כח

הקהילו אלי. ולא תקע היום בחצוצרות להקהיל את הקהל, שכן כתוב (במדבר י׳:ב׳) עשה לך שתי חצוצרות כסף, ולא נשתמש בהן יהושע אבל נגנזו בחייו של משה, לקיים מה שנאמר (קהלת ח׳:ח׳) ואין שלטון ביום המות, שהרי תקיעת החצוצרות הוא סימן למלכות ושולטנות

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. יאמר זה על פסוק האזינו השמים ותשמע הארץ שהוא עתיד להזכיר מיד, ועתה העיד עליהם בסוף דבריו את השמים ואת הארץ כמי שמחתים העדים בסוף השטר על הדברים והתנאים שהתנו בינו ובין חברו, וכן אמר למעלה העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, כי הכל ענין אחד וכל הפרשיות כלן ביום אחד נאמרו. והנה משפט ספר תורה להיות ואעידה בראש הדף, כי הוא תשלום הסימן בי"ה שמ"ו, וכבר הזכרתי טעם הדבר בסדר בשלח (שמות יד) במלת הבאים, והוא"ו הזאת רמז לוא"ו שבשם הגדול, והוא השמים שהזכיר שהוא מכלל העדים, והבן זה.

פסוק כט

אחרי מותי כי השחת תשחיתון. לא מצינו שהשחיתו ישראל כל ימי יהושע, שכן כתוב (יהושע כ״ד:ל״א) ויעבדו העם את ה׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע, אלא מכאן דרשו רז"ל שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו, וכל זמן שהיה

יהושע חי נראה לו למשה כאלו הוא חי. והשחתה זו היא עבודה זרה, וכן **להכעיסו במעשה ידיכם** ירמוז לע"ז שבבית ראשון כי כן הודיענו הקב"ה בפירוש, והוא ידע זה ברוח הקודש.

פסוק ל

את דברי השירה הזאת עד תמם. היא שירת האזינו הסמוכה מיד. ומה שקראה שירה לפי שישראל אומרין אותה תמיד בשירה וזמרה, ועוד שהיא כתובה בדרך שירה. ודרשו רז"ל בספרי, גדולה שירה שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר, ויש בה לעוה"ז ויש בה לעוה"ב.

ובמדרש תנחומא, מפני מה כל שירה האמורה לשעבר הוא בלשון נקבה ושירה האמורה לעתיד בלשון זכר, לומר לך מה נקבה מתעברת וחוזרת ומתעברת כן בגאולה לשעבר נגאלין וחוזרין וגולין, אבל לעתיד משיהיו נגאלין שוב אינן גולין לעולם, ולפיכך אמורה בלשון זכר, שנאמר (ישעיהו כ"ו:א') ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה עיר עז לנו ישועה ישית חומות וחל, וכתיב (תהילים צ"ח:א') שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו.

פרק לב

פסוק א

פי צדיק ינוב חכמה ולשון תהפוכות תכרת (משלי י, לא)

שלמה המלך ע"ה הודיענו בכתוב הזה (משלי י:ז') כי הצדיק והרשע שני הפכים, ודבורו של צדיק הוא פרי חכמה ודבורו של רשע בהפך ממנו. הצדיק נמשל לעץ, הוא שכתוב (תהילים א':ג') והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול, והעץ מוציא עלה ופרי, והענין הזה בו טבעי שהוטבע בו כן ביום שלישי במאמר (בראשית א':י"א) תדשא הארץ, העלה יש בו תועלת כי הוא מגין על הפרי בצלו מפני חום השמש, והפרי הוא העיקר, כן הצדיק יש בו עלה ופרי, העלה שלו הוא דבורו בדברי חול בעסקי העוה"ז במוסריו וספור דבריו, ויש בהם תועלת גדול כשם שיש תועלת בעלה המגין בצלו, וזהו שדרשו רז"ל, ועלהו לא יבול אפילו שיחת ת"ח צריכה תלמוד, הפרי שלו הוא דבורו בתורה ובחכמה שהיא העקר כשם שהפרי עקר באילן, ומפני זה הזכיר שלמה בכאן פי צדיק ינוב חכמה, באורו כי דבורו של צדיק פרי חכמה, וזהו שאמרו ינוב מלשון (ישעיהו כ"ז:ו') ומלאו פני תבל תנובה, (איכה ד':ט') מתנובות שדי, ומזה הענין (ישעיהו נ"ז:י"ט) בורא ניב שפתים, כי הדבור פרי השפתים, ובא לומר כי הצדיק כל כך הוא מרגיל עצמו לדבר חכמה עד שתחזור בו החכמה טבעית כפרי הזה שהוא עיקר האילן.

ולשון תהפוכות תכרת, קרא את הרשע לשון תהפוכות כי הוא בהפך מן הצדיק כי מדתו בכל דברי פיו בהפך ממדת הצדיק אשר פיו ינוב חכמה, ומרוב גנות המדה הזאת אשר לרשע הזכיר בו קללה ואמר תכרת, כי כן דרך התורה להדביק ברכה בזכרון הצדיקים וקללה בזכרון הרשעים, הוא שאמר (משלי י) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. וידוע כי מדת השפלות היא בגדר החכמה, והרשע שקראו לשון תהפוכות יש בו מדת הגאוה כי היא הפכו בכל דבר, וכשם שהחכמה פריו של צדיק כן הגאוה פריו של רשע, והוא שאמר שלמה (שם יד) בפי אויל חטר גאוה ושפתי חכמים תשמורם, שרש הגאוה בלבו של כסיל והענף הוא בפיו, כענין (ישעיהו י״א:א׳) ויצא חטר מגזע ישי, ולא יתכן לענף מבלי שישא פרי, והפרי הוא דברי הגאוה והבוז, כענין (תהילים קכ״ג:ד׳) הלעג השאננים הבוז לגאיונים. ובא לומר כי כל כך הכסיל מרגיל עצמו במדת הגאוה בפיו ובלבבו עד שתחזור בו הגאוה טבעית, כי כיון שענף הגאוה בפיו דבר ברור הוא שיעשה פרי כי לא יוכל הכסיל להשמר מזה, אבל החכמים שפתיהם תשמורם מזה. ולמדנו מכל זה כי מדתו של רשע לגמרי בהפך ממדתו של צדיק בכל פרטי ענייניו, והסברא בכל זה, כי הצדיק הוא נמשך אחר עסקי הנפש שהיא נצחית והרשע נמשך אחר עסקי הגוף שהוא כלה, ודבר ידוע כי הגוף מן הארץ והנפש מן השמים, והנה בעוד שהאדם בעוה"ז בחיים יש לו קורבה בשמים ובארץ, בשמים מצד הנפש ובארץ מצד הגוף, ולכך כשהזהיר משה לישראל בקיום התורה והמצות יעיד עליהם עדים השמים והארץ שהם קרובי האדם, כאדם שמתרה לחברו ומעיד עליו עדים בפני קרוביו. וזהו שאמר.

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. דבר משה עם השמים לנוכח ועם הארץ בנסתר, והטעם בזה מפני שהיה מתקרב אל השמים ומתרחק מן הארץ, כי ביום מותו היה זה, וכן בכל הדברים כלן מתחלת אתם נצבים שקבץ כל ישראל ואמר להם אתם נצבים היום, גם פרשת וילך שהזכיר בה בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, גם פרשה זו שכתוב בה בעצם היום הזה עלה אל הר העברים, גם בפרשת וזאת הברכה שכתוב בה לפני מותו, הכל ביום אחד והוא יום מותו, והפרשיות כולן דבקות בענינים רבים גדולים ונפלאים, ראויין להעשות בימים רבים ונעשו כלן בדרך הנס ביום אחד.

ודע כי כלל הפרשה הזאת שהיה משה מתוכח לישראל ומגיד להם מראשית אחרית ואת כל הקורות אותם לעתיד, והתחיל מבריאת העולם וסיים בענין ימות המשיח זהו שאמר זכור ימות עולם וגו', בהנחל עליון גוים, כלומר שהנחיל עליון את האומות והפרידם ללשונותם, לא בחר לחלקו מכלן כי אם ישראל, זהו כי חלק ה' עמו, כי מצאם בדרך המדבר מקום תהו יללת תנין ובני יענה, יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו,

כל החסדים האלה עשה עמהם והם שכחוהו והכעיסוהו, זהו שאמר צור ילדך תשי, יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו, והיו כפויי טובה, מתנכרים אליו לרוב הטובה והשלוה, וכענין שכתוב וישמן ישרון ויבעט, היו מניחין עבודת האדון המיטיב והיו עובדין למי שלא היטיב להם ולא ידעו בו כח אלהות, זהו שכתוב אלהים אשר לא ידעום, ומפני זה נענשו בעונש גלות יותר מכל אומה ונתחייבו לעבוד שונאיהם. ומה שלא השבית זכרם מן העולם כמו שהיו ראויין לזה במדת הדין היה זה פן יתפארו האויבים לומר שיראתם נוצחת ומתגברת, זהו שכתוב פן ינכרו צרימו, כי אינם בעלי בינה שיחשבו איך ירדוף אחד מהם אלף ושנים יניסו רבבה מישראל אם לא כי צורם מכרם, מסר אותם ביד האומות על אשר עזבו את תורתו, ואמנם עתיד הוא להנקם מהרשעים על מה ששעבדו בישראל ולשלם להם כפעלם, זהו לי נקם ושלם, ועתיד הקב"ה שיקח מהם דין עמו, זהו כי ידין ה' עמו, ויזכור להם מדת רחמים, ומזה קראן עמו ועבדיו, שהרי עד עתה היו עבדי ישמעאל וקדר. ואמר ראו עתה כי אני אני הוא, כי עד כאן היו דברי משה ועתה ידבר הש"י ויבטיח הוא בעצמו בהבטחת הגאולה העתידה, ונשבע עליה, זהו כי אשא אל שמים ידי, אם שנותי ברק חרבי, כלומר שאשנן ברק חרבי והוא עבר במקום עתיד כמשפט הנבואות. ואמר הרנינו גוים עמו, כי כל האומות יאשרונו וישבחו אותנו וירצו להדבק באמונתנו אחר שיראו הנקם שישיב לצריו, ואמר וכפר אדמתו עמו כלומר שיכפר על הארץ ועל עמו היושב עליה.

ובמדרש האזינו השמים, אמר לו הקב"ה למשה אמור להן לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שנו את מדתן, או שמא אמר גלגל חמה איני עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כלו, כענין שכתוב (קהלת א׳:ה׳) וזרח השמש ובא השמש, הסתכלו בארץ שמא שנתה את מדתה, זרעתם בה ולא צמחה, זרעתם חטים והעלתה שעורים, או שמא אמרה פרה איני חורשה ואיני דשה היום, וחמור איני טוען ואיני הולך, והלא דברים ק"ו ומה אלו שאם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות לא שנו את מדתן, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה. באור המדרש הזה כי כל הדברים הטבעיים אינם משתנים ממנהגם ולא יוצאים מן הקו המיוחד והקצוב להם, ומה שזכר השמים והארץ לפי שהם שומרים קום ומדתם וטבעם, וכענין הים שהוא שומר הקו שלו ואינו יוצא ממדתו, שאלו יצא מקו החול שהוא גבולו יחריב העולם, וכן הפרה והחמור שהם בעלי חיים פעולתם כפי טבעם לא ישתנה כלל, וכיון שהדברים הטבעיים לא ישנו מדתם וטבעם ק"ו לבני אדם בעלי השכל והשכר והעונש שאין להם לשנות מדתם ולא לצאת מקו העבודה והתורה והמצוה.

וע"ד הקבלה האזינו השמים ותשמע הארץ, התפארת והכבוד בסוד פסוק ראשון, כי עם השמים והארץ הללו אנו באין בברית, ועל כן יאמר משה שישמעו התנאים אשר בינינו. והזכיר לשון דבור אצל השמים ולשון אמירה אצל הארץ לבאר כי כל דבור מן השמים וכל אמירה מן הארץ, ומה שדבר עם הארץ בנסתר מפני יראת המלכות, וזה מבואר.

פסוק ב

יערוף כמטר לקחי. לשון הזלה וירידה, כמו (דברים ל"ג:כ"ח) יערפו טל, כלומר ירד כמטר למודו. יתפלל משה בכאן שיהיו דבריו נשמעים ונקבעים בלב השומעים. וענין לקחי מה שלקחתי וקבלתי מלמעלה, יתחנן בהן שיעשו דבריו פעולה בהם כפעולת המטר הפועל בארץ והמועיל בה והולידה והצמיחה. ולשון כשעירים רוחות, מענין רוח סערה, בחלוף סמ"ך בשי"ן, כלשון (דניאל יא) וישתער עליו, וזהו דעת אונקלוס שתרגם כרוחי מטרא מנשבין על דתאה, כי הרוחות יחזקו הדשאים.

או יש לפרש כשעירים המטר הדק, עלי דשא, הוא המתחיל לצמוח. וכרביבים, הוא המטר הגדול, עלי עשב הם העשבים שצמיחתן גדולה, ויהיה כשעירים כאלו הוא בצד"י, מלשון צעיר, וכמוהו (דברים ל"ג:י"ט) ושפוני טמוני חול, שהוא כמו וצפוני בצד"י.

ובמדרש יערוף כמטר תזל כטל, מה המטר חיים לעולם אף דברי תורה כן, ומה טל הכל שמחים בו אף דברי תורה כן.

פסוק ג

הבו גודל לאלהינו. ידבר עם השמים והארץ, או עם ישראל שיודו להקב"ה על נפלאותיו וחסדיו שעשה עמהם.

פסוק ד

הצור תמים פעלו. ע"ד הפשט נקרא הקב"ה צור מלשון תוקף וכן (ישעיהו נ"א:א') הביטו אל צור חוצבתם, כי כשם שהצור תקיף והוא יסוד הארץ, כן הקב"ה יסוד העולם. ומשה יתחיל עתה לדבר אל העדים ויאמר, אדון זה שאני רוצה לדבר עליו הוא צור ותקיף שאין כמוהו, אבל תמים הוא, אינו בא בתוקף עם בריותיו אלא תמים פעלו, בתמימות וענוה הוא מתנהג עם בריותיו, ובלשון הזה שבח דוד ע"ה (שמואל ב כ"ב:ל"א) האל תמים דרכו, כלומר אע"פ שהוא אל תקיף מדתו עם בריותיו שיתנהג עמהם בתמימות, וזהו כענין שכתוב (איוב ל"ז:כ"ג) שדי לא מצאנוהו שגיא כח, כלומר אע"פ שהוא שדי והוא שגיא כח לא מצאנוהו אנחנו שגיא כח אלא תמים ומרבה לסלוח. וכן דרשו רז"ל כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה אתה מוצא ענותנותו, ודבר זה נזכר בתורה ושנוי בנביאים ומשלש בכתובים. אמר תמים פעלו שאינו כשאר הכחות שפעולתן חסרה לפי שיצטרכו לקבל כח ממי שלמעלה מהם, ואותו כח צריך לכח אחר וכן מכח לכח עד

הכח העליון שהוא אדון הכל יתברך שאינו צריך לאחר אלא כל הכחות מקבלין ממנו, ולפיכך תמים פעלו כל פעולותיו שלמות.

ושמעתי מפי מורי הר"ש נר"ו שאין צורך לומר בברכת הלבנה פועל אמת שפעולתה אמת, לפי שפעולת מי שצריך לשל מעלה ממנו אינו אמת, כלומר אינה תמימה ואינה על השלמות, ואין שום פעל על השלמות כי אם פעולתו יתעלה, ועל כן אומר כי ראוי לברך כן פועל אמת שפעולתו אמת וללבנה אמר שתתחדש, ויחזור על הבורא יתעלה שהוא פועל אמת ופעולתו אמת כדרך שאמר בכאן תמים פעלו.

ונראה לי לפרש הצור תמים פעלו, כי משה רמז בכאן על יצירתו של אדם הראשון ועל חטאו ועונשו, והענין מפני שהיה הוא סבה שנגזרה מיתה על כל תולדותיו, ולכך הוצרך משה להזכיר כן ביום מותו, ומה שקראו הצור על שם שהוא צר כל הצורות כלן, וכמו שדרשו רז"ל (שמואל א ב׳:ב׳) אין צור כאלהינו, אין צייר כאלהינו, וכן (ישעיהו כ"ו:ד׳) צור עולמים, צר שני עולמים, וכתיב באדם הראשון (בראשית ב׳:ז׳) וייצר ה' אלהים את האדם. וענין הכתוב כי הצור כשיצר אדם הראשון שהיה פעלו ומעשה ידיו היתה כוונתו בו להיותו תמים עובד השם בארץ כמלאך בשמים, ולפי שחטא הענישו במיתה, וזה במשפט, זהו כי כל דרכיו משפט, כי הוא אל אמונה, כלומר הדורות חולפים והוא קיים ואין עול במשפטו כי צדיק וישר הוא, והכתוב שאחריו מפרש ומבאר חטאו, הוא שאמר שחת לו ולא אמר להם, והכוונה שחת אדם הראשון לו לאביו שבשמים, וההשחתה הזו הוא מה שידעת שקצץ בנטיעות, והוא חטא עושי העגל שהזכיר בהן הלשון הזה בעצמו (שמות ל"ב:ז׳) שחת עמך, אע"פ שהחטא חלוק ולא היה קצוץ האב והבנים במקום אחד, ובאר עוד הכתוב במה היה החטא וההשחתה הזו לאדם הראשון, וזהו שאמר לא, כלומר במלת לא, והוא שעבר על לא תעשה באמרו (בראשית ב׳:י"ז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, זהו שאמר שחת לו לא. ואמר בניו מומם, כי בניו קין והבל השחיתו, וכבר ידעת כי זה נהרג וזה נכרת, וההשחתה שעשו היה מומם, מום גדול להם.

פסוק ה

דור עקש ופתלתל. מדבר עכשיו על ישראל, והוא דבק עם הלה' תגמלו זאת, אע"פ שהכתוב מפסיק ביניהם בסוף פסוק, יאמר אע"פ שאתם דור עקש ופתלתול תרצו להשחית כמותם, הלה' תגמלו זאת. ולפי שכבר הזכיר למעלה (דברים ל"א:כ"ז) כי אחרי מותי השחת תשחיתון, והודיעם בנבואתו שהם עתידים להשחית ולעבוד עבודה זרה אחר מיתת יהושע, על כן יתרה בהם ויזהיר אותם על זה.

פסוק ו

הלה' תגמלו זאת. שתשחיתו לאביכם שבשמים, והוא עשה לכם כמה חסדים כמו שמספר והולך. עוד נראה לי לפרש בפסוק הצור, כי לפי שהיה יום מותו היה מצדיק עליו את הדין ויאמר כי כל דרכיו משפט, כל דרכי השי"ת ואפילו המיתה אין בהם נפתל ועקש, אל אמונה, כלומר אחר שהמיתה בעוה"ז משפט אמונה הוא, כלומר נאמן הוא לשלם לו שכר בעולם הנשמות על צדקותיו אשר עשה כענין שכתוב (שמואל א כ"ו:כ"ג) וה' ישיב לאיש את צדקתו ואת אמונתו, וכתיב (תהלים פט) ועד בשחק נאמן סלה. ואין עול, כלומר נאמן ג"כ ליפרע להענישו על חטאו, זהו שאמר ואין עול כלומר אלו יענישנו בעולם הנשמות אין עול במשפטו. צדיק וישר הוא, צדיק בעולם התחיה וישר לעוה"ב שלאחר התחיה, ורמז לנו בכאן ארבע עולמות, העוה"ז ועולם הנשמות ועולם התחיה ועוה"ב שאחריו, וכבר ידעת כי הם רמוזים בפסוק אחד, הוא שכתוב (משלי ו':כ"ב) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך, בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך לעולם הנשמות, והקיצות לתחית המתים, היא תשיחך לעוה"ב, כן דרשוהו רז"ל. גם כאן בפסוק הצור נרמז ארבעה עולמות הללו אשר נפש הצדיק מעותדת להם, ולפי פירוש זה מה נעים ונאה המנהג בכתוב הזה שהוא קבוע לצדוק הדין לאמרו על המת, כי כן אמרו אדון כל הנביאים על יום מותו והצדיק עליו את הדין. ועוד אפשר לומר כי הצדיק עליו את הדין בלשון הצור לפי שחטא בו והמרהו, כענין שכתוב (שמות י"ז:ו') הנני עומד לפניך שם על הצור, ואין דרכו של משה להזכיר בכל התורה כולה שמות התוקף והאדנות אלא שם הרחמים לבדו זולת בשני מקומות בתורה שהזכיר בהם יה, (שם טו) עזי וזמרת יה, (שם יז) כי יד על כס יה, אבל הזכיר עתה לשון הצור כי רצה לקלסו במה שחטא, וכענין שדרשו רז"ל אמר משה באז חטאתי (שם ה) ומאז באתי אל פרעה, באז אני מקלסו שנאמר (שם טו) אז ישיר משה. **ואם** תשכיל עוד בפסוק זה תמצא בו רמז לשבע ספירות חכמה, תמים פעלו זה מדת החסד, כי כל דרכיו משפט זה מדת הגבורה, אל אמונה הוא האמת שהוא הקו האמצעי, ואין עול הוא הנצח שנאמר (שמואל א ט"ו:כ"ט) וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, צדיק הוא יסוד עולם, וישר הוא המלכות, ואמר הוא כדי לחבר וליחד הכל כאחד בלי פרוד.

שחת לו לא בניו מומם. כתב הרמב"ן ז"ל, שחת לו לעצמו, כי המום יקרא השחתה כענין שכתוב (ויקרא כ"ב:כ"ה) כי משחתם בהם מום בם, וקראן לא בניו כשם שקראן בעת הרצון בניו, ואחר שהאב צדיק וישר והבנים בהפך שהם דור עקש ופתלתל לכך

לא בניו, ונכון הוא. אמנם מפני שמלת לא בטעם טרחא ומלת בניו דבקה למומם, על כן יתכן לפרש שחת לו לא, כי מה שהשחית ישראל לעצמו, הוא בהמרותם דבר הש"י, כענין (ישעיהו מ"ב:כ"ד) ולא אבו בדרכיו הלוך, כי כל מה שהיה משה מנהיגם ומדריכם בדרך הישר היו אומרין לא נעשה, וזהו שחת לו לא, שחת ישראל במלת לא, ולפי שקראן בניו (דברים י"ד:א') בנים אתם לה' אלהיכם, הנה הסרוב וההשחתה הזו מום גדול להם שיהיו דור עקש ופתלתל.

הלה' תגמלו זאת עם נבל. שהלאו עצמן בקבלת התורה, וכן תרגום (שמות יח) נבול תבול מלאה תלאי. והוא דעת אונקלוס שאמר עמא דקבילו אוריתא ולא חכימו. ואם כן אין הלשון גנאי אלא מעלה יתרה.

והרמב"ן ז"ל כתב במלת נבל שהוא האיש המתנכר בחסד שעשה לו חברו, ואמר כי העושה טובה חנם נקרא נדיב והמשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל, והוא שכתוב (ישעיה לב) לא יקרא עוד לנבל נדיב, כי הוא הפכו, ולכך אמר הכתוב בנבל הכרמלי (שמואל א כה) כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו, כי דוד עשה עמו טובה גדולה ושמר כל אשר לו והוא לא רצה לשלם לו גמול ובזה אותו ואת שלוחיו, וזה טעם הכתוב בחבריו של איוב (איוב מב) לבלתי עשות עמכם נבלה, כי הם היו מלמדים זכות על מעשה השי"ת שהם במשפט, ואם יריע להם תראה נבלה, עד כאן.

ואמר הלוא הוא אביך, כלומר ששמך קנין כי הוציאך מאין ליש, וכל יש קנין, וזהו (משלי ח':כ"ב) ה' קנני ראשית דרכו וכן (בראשית י"ד:י"ט) קונה שמים וארץ, כלומר שברא שמים וארץ והוציאן יש מאין. אבל בבראשית רבה דרשו מלת קונה כמשמעו שקנאן מאחר, והוא החומר הראשון, וכבר הזכרתי זה בסדר לך לך והבאתי שם המדרש הזה. ונקרא הקב"ה אבינו כלפי הנפש כי הוא הוליד ונפחה באפנו, כשם שנקרא המוליד אב כלפי הגוף שהוליד אותו, והוא יתעלה האב העקרי הקיים והנצחי, וכן אמר דוד ע"ה (תהילים כ"ז:י') כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, וכן אמר ישעיה (ישעיהו ס"ג:ט"ז) כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך.

ודע כי מלת הלה' הה"א נכתבת לבדה והיא בפת"ח, ותחת הלמ"ד שו"א נח. והיה ראוי שיהיה נע כלמ"ד ליעקב, אבל אי אפשר לאדם לקרוא שני שואי"ן זה אחר זה ועל כן הוצרכנו להניח שו"א הלמ"ד כדי שיהיה השו"א של היו"ד נע ולא יסתתר נקוד שם האדון. והנה המלה זרה אין כמוה בכל המקרא. וכן אי אפשר להיות הלמ"ד בחיר"ק כלמ"ד ליהודה, כי יסתתר גם כן נקוד היו"ד של השם כשם שמסתתר בשמו של יהודה ועל כן הוצרך שתנקד המלה כן.

ויש לך להשכיל עוד כי הה"א הזאת הנכתבת לבדה היא רבתי מכ"ב אותיות גדולות שיש במקרא.

וע"ד הקבלה יתכן לומר כי תרמוז לה"א ראשונה שבשם. ופקח עיני שכלך ותראה איך הזכיר משה רבינו ע"ה ה"א זעירי בתחלת התורה וה"א רבתי בסוף התורה, לרמוז בזה כי ה"א זעירי ברא בכח ה"א רבתי ששם תשובת הנשמות, ועל זה רמז משה כן ביום מותו, וידוע לכל משכיל כי בזמן שישראל זכאין הם מוסיפין כח ושפע בשכינה, וכשהם חייבין הכח ההוא נפסק, ואז השכינה מאנה הנחם על בניה כי אינו השפע ההוא, ולכך יאמר הלה' תגמלו זאת, התרצו להפריש המדה הנקראת זאת מן הה"א הראשונה שבשם שלא תקבל שפע ממנו, ומזה אמר לו חכמו ישכילו זאת, כלומר ימשיכו ממקור החכמה והשכל למדת זאת, וזהו יבינו לאחריתם, ימשיכו הבינה אל האחרית ולא יפרידוה, הלא הוא אביך קנך הלא הה"א הראשונה שהוא קן העולם אביך קנך בסוד מצות שלוח הקן, ולשון קן שהוא היסוד הראשון בהוית העופות, וה"א אחרונה עשך כלשון (תהילים ק':ג') הוא עשנו ולא אנחנו, ומלת ויכוננך הכין אותך לקבל התקון.

וע"ד המדרש ויכוננך, כרכא דכולא ביה, ממנו כהניו ממנו נביאיו ממנו חכמיו ממנו סופריו, וכן הוא אומר (זכריה י':ד') ממנו פנה ממנו יתד. שהרי פרעה לא מצא בכל חכמי מלכותו מי שיפתור לו חלומו אלא יוסף, וכן נבוכדנצר לא מצא בכל חכמי בבל אלא דניאל.

פסוק ז

זכור ימות עולם. יאמר תנו לב לזכור מזמן הבריאה הטובה שעשה עמכם בעת היצירה, זהו שאמר בהנחל עליון גוים.

בינו שנות דור ודור. כלומר שיבינו מה שנעשה בדורות משעה ששרתה שכינה בהם, זהו שאמר ימצאהו בארץ מדבר. ומלת יצב מקור, כמו להציב, וכן (ירמיה א) לא ידעתי דבר, ויהיה באור הכתוב, כשהקב"ה הנחיל את האומות וכשהפריד אותם ללשונותם, כענין שכתוב בתולדות שיצאו מנח (בראשית י':ל"ב) ומאלה נפרדו הגוים, ותמצא באותה פרשה בתולדות ההם שבעים איש לרמוז על שבעים אומות שעתידין לצאת מהם, ועל כן יבאר הכתוב כי כשהפריד הקב"ה הלשונות להציב גבולות העמים שהן שבעים, למספר בני ישראל יורדי מצרים שהיו שבעים נפש לא בחר מכולן אלא ישראל שהבדילו לחלקו, זהו כי חלק ה' עמו. ויש שפירשו גבולות עמים, הם אלכסוני העולם שהם י"ב, ממונים עליהם י"ב מזלות למספר בני ישראל, כלומר י"ב שבטי ישראל, וסמך לו מיד כי חלק ה' עמו, לא חלק הכוכבים והמזלות. ובפסוק זה מפורש כי אין ישראל תחת ממשלת

הכוכבים והמזלות אבל הם למעלה מהם, והמעלה הזאת לא זכתה שום אומה אליה ולא עשה כן לכל גוי.

פסוק י

ימצאהו בארץ מדבר. נראה לי כי מה שאמר בארץ מדבר ולא אמר במדבר על שם שהכבוד התחיל ליכנס עמהם במדבר איתם שהוא בקצה המדבר, וזהו בארץ מדבר בארץ הסמוכה למדבר. **וכן** תמצא בסדר ויהי בשלח (שמות י"ג:כ'-כ"א) ויסעו מסכות ויחנו באיתם בקצה המדבר וה' הולך לפניהם יומם וגו'. ולשון ימצאהו כולל שתי לשונות, לשון מציאה ולשון ספוק, כדעת התרגום, ירצה לומר כי הכבוד מצאם בארץ מדבר וספק צרכיהם.

ובתהו יליל ישמון. כלומר כאשר נתרחקו מן הישוב ובאו במקום תהו יליל ישימון נשלמה להם החררה בהוציאו ממצרים.

יסובבנהו. הקיפן בענני כבוד. ולפי התרגום שאמר אשרינון סחור סחור לשכנתיה, בא לבאר שהיו ישראל בסיני כמחול והכבוד ביניהם, וזהו שכתוב (שיר השירים ז':א') כמחולת המחנים, אותו מחול של שתי מחנות, מחנה ישראל ומחנה של מלאכי השרת שירדו שם עמהם, וזהו כענין שאמרו רז"ל עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן וכבודו ביניהם. ואמר **יבוננהו**, בתורה, **יצרנהו**, ששמרן מעמלק הבא להלחם עמהם ומשאר האומות, **כאישון עינו**, בת העין נקראת אישון על שם שיש בה צורת איש, ולשון אישון על שם קטנות הצורה, וכן (ויקרא ט"ז:ל"א) שבת שבתון, כי שבת נאמר על עיקר היום ושבתון נאמר על התוספת, והוא לשון הקטנה, וכן לשון אמנון (שמואל ב י"ג:ט"ו) האמינון.

פסוק יא

כנשר יעיר קנו. המשיל הכבוד לנשר שהוא מלך על כל העופות, כן הכבוד מלך על השכלים הנפרדים הנרמזים בפסוק (בראשית ב':י') ומשם יפרד, וכשם שהנשר לוקח גוזליו ונושאם על אברתו ומנחה אותם ממקום למקום, כן ה' בדד ינחנו, כלומר לישראל לבדו, ואין עמו שותף אל נכר מכל הנפרדים שרי מעלה, וכענין שכתוב (תהילים ע"ג:כ"ה) מי לי בשמים, אלא אתה, לא מלאך ושרף ולא כוכב ומזל, ועמך לא חפצתי אחר בארץ. ועוד כשם שהנשר מתחדש מזמן לזמן וכענין שכתוב (ישעיהו מ':ל"א) יעלו אבר כנשרים, (תהילים ק"ג:ה') תתחדש כנשר נעוריכי, כן הכבוד מתחדש בבוא השפע אליו מלמעלה אחר שנפסק ממנו בחטאת ישראל.

פסוק יג

ירכיבהו על במתי ארץ. השליטו על ארץ מעולה שהיא אמצעות הישוב וגבוהה מכל הארצות. וענין פסוקים אלו כי השפיע להם טובה ושלוה והם בעטו בו. וענין חלב כליות חטה, הוא שומן חטים, ואמר כליות לפי שגרגרי החטה דומין לכליות. ודרשו רז"ל שהיו חטים ככליות של שור הגדול בדורו של שמעון בן שטח.

פסוק יד

ודם ענב תשתה חמר. קרא המשקה היוצא מן הענבים דם להיותו אדום כמוהו. ועוד בסוד הלשון נקרא דם על שם שגרם מיתה והביא דם לעולם וזהו לדעת האומר סחטה ענבים והביאה לו. ולשון ענב הוא הגרגיר, וזה להפלגה ושפע הברכה בארץ, כי מגרגיר אחד יצא משקה רב. וידוע כי הגרגרים נקראו ענבים, ואשר נתלים בהם עמהם כאחד יקרא אשכול בלשון התורה ובלשון רז"ל פרכיל, וכן אמרו בפ"ק דסוכה פרכיל ענבים ובהם ענבים, כי כן הענבים התלוים בגפן יקראו אשכולות, ואשר נתלים בהם האשכולות תקרא גפן אם הוא במחובר, ותקרא זמורה בתלוש, וזהו (במדבר י״ג:כ״ג) ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד, יעיד הכתוב על שפע ברכת הארץ ועל גודל פריה, כי באותה זמורה הנכרתת לא היה אלא אשכול ענבים אחד, ולכך הוסיף אחד, כי כל אחד מהם נטל דבר יחידי נפרד, זה אשכול וזה רמון וזה תאנה.

פסוק טו

וישמן ישרון ויבעט. לא נקראו ישרון עד עתה שקראם משה רבינו ע"ה בשם הזה. **ויתכן** לפרש כי קראם כן לחסרונם כדי להוכיחם ולהכלימם, לפי שהשם הזה הוא שם המעלה והכבוד ונגזר מן (במדבר כד) אשורנו, על שם הראיה שראו כבוד השכינה עין בעין במתן תורה, כענין שכתוב (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר, ולפיכך אחר שהזכיר מתן תורה שאמר יסובבנהו יבוננהו הזכירן מיד בשם ישרון, וכן למטה אחר שהזכיר (דברים ל״ג:ה׳) תורה צוה לנו, הזכיר מיד ויהי בישרון מלך, וגם בחתימת ברכתו אמר (שם) אין כאל ישרון, כלומר ממה שראית בסיני יכולין אתם להעיד עליו שאין כמוהו. וכל זה מכלל דברי השירה הזאת שהם דברי ויכוח ומוסר שהיה מתוכח עמהם והודיע להם העתידות במה שהן עתידין לחטוא, ושימרו את פי ה' וישכחו חסדיו הרבים שעשה עמהם, ולכך קראן ביום ההוא שלשה פעמים בשם הנכבד הזה, כי הפרשיות דבקות, והכל היה ביום מותו כאשר הזכרתי. ויאמר עתה וישמן ישרון ויבעט, לרמוז להם כי עם כמותו הנקרא ישרון שראו כבוד השכינה בעט בו ויטש וינבל, ודומה לזה אמר ישעיה ע"ה (ישעיהו א׳:ד׳) הוי גוי חוטא עם כבד עון, ודרשו רז"ל גוי שנקרא (דברים ד׳:ח׳) ומי גוי גדול, שיהיה חוטא, עם שנקרא (שם יד) כי עם קדוש אתה, שיהיה

כבד עון, זרע שכתוב בהם (ישעיהו ס"א:ט') זרע ברך ה', שיהיו מרעים, בנים שנקראו (דברים י"ד:א') בנים אתם לה' אלהיכם, שיהיו משחיתים.
ויטוש אלוה עשהו וינבל צור ישועתו. רמז הכתוב שתי המדות שבהן יצאנו ממצרים, ולא אמר ויטוש אל אלא אלוה כדי לכלול ההתפארת והכבוד, ולכך הוסיף וא"ו ה"א, וזה (איוב ל"ה:י') איה אלוה עושי, וצור ישועתו, שעל ידו היתה ישועת הים.

פסוק טז
יקניאוהו בזרים. יקניאו אותו אלוה שהוא אל קנא באלהים זרים, ויכעיסוהו לאותו צור במעשה האלילים.

פסוק יז
יזבחו לשדים לא אלוה. אין בהם שום תועלת וכח אלהות, ולא ידעום באלהים כמלאכי מעלה השכלים הנפרדים שנבראו מקדם מששת ימי בראשית או ביום שני או ביום חמישי, אינם אלא חדשים מקרוב באו, כלומר נבראים חדשים הם נולדו מקרוב, ואמר זה לפי שמתים כבני אדם ופרין ורבין כבני אדם, לא שערום, לא השתערו ולא פחדו מהם. או יאמר חדשים מקרוב באו, שלמדנו חכמה זה מחדש מן המצריים שהיו בקיאין ורגילין בה.
ועוד יש לפרש יזבחו לשדים, לפי שמיני עבודה זרה הם שלשה, האחד עבודת השכלים שעליו הוזהרנו (שמות כ':ג') לא יהיה לך, והשני עבודת הפסילים להוריד בהם רוחניות מהכוכבים וממזלות שעליו הוזהרנו (שם) לא תעשה לך, והשלישי עבודת השדים שעליה הוזהרנו (שם) ואשר במים מתחת לארץ, שהם השדים שבתהום, לכך יזהיר עתה בכאן במין השלישי הזה ואמר יזבחו לשדים, ואמר לא אלוה שאין בהם כח אלהות ושולטנות כעין הכוכבים והמזלות שהם למעלה מהם, ואמר אלהים לא ידעום כלומר אין צריך לומר שאין בהם כח אלהים שהוא הכח הראשון, שהרי לא ידעום ולא עלתה השגתם לכך, אך הם חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם, והם תרח ונחור שהיו עובדי הפסילים להמשיך ולהוריד בהם רוחניות הכוכבים והמזלות לא השתדלו לעבוד עבודה זו כי לא היתה חכמתם שפלה כל כך, וכל זה להרחיק העבודה הזאת מהם שהיו נמשכים אחריה.

פסוק יט
מכעס בניו ובנותיו. ירמוז על בית ראשון שעבדו שם ע"ז האנשים והנשים, הוא שכתוב (ירמיהו מ"ד:ט') השכחתם את רעות אבותיכם ואת רעות נשיכם, וכתיב עוד (יחזקאל ח':י"ד) ויבא אותי אל פתח בית ה', והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז, וזה טעם בניו ובנותיו.

פסוק כ

ויאמר אסתירה פני מהם. כבר הזכרתי בסדר בראשית כי האמירה בהש"י ענינו רצון או מחשבה ולשון אסתירה פני אסתיר ה"א שהיא פני, וזה מבואר.

בנים לא אמון בם. ע"ד הפשט אמון שם התאר, והענין לומר אין בהם איש אמונים.

וע"ד המדרש בנים לא אמון בם, כלומר שאינן עונין אמן, והוא חסר וא"ו, ומכאן רמז לגודל כח העונה אמן שהוא גדול יותר מן המברך.

וע"ד הקבלה בנים לא אמון בם, אין להם אומן ומגדל, כי הכח הנקרא פנים הוא האומן והמגדל של בנים, וכיון שהם בהסתר הפנים הנה האומן חלף הלך לו איננו בקרבם, והאומן הזה הוא הה"א האחרונה שבשם, וזהו אסתירה פני מהם, וכבר הזכרתיו.

פסוק כא

הם קנאוני בלא אל. במי שאין בו כח להציל, וכן מפורש ביחזקאל (ח) סמל הקנאה המקנא, שפירושו המקניא, כי הסמל היה מקניא להקב"ה שהוא אל קנא.

ואני אקניאם בלא עם. זהו גלות בבל, שנאמר (ישעיהו כ"ג:י"ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור וגו'.

בגוי נבל אכעיסם. זה גלות אדום וקראו הכתוב לאדום נבל כי התנכר את אחיו ועמד לו מנגד ביום החורבן, והוא שהזכיר עובדיה ע"ה (יא) ביום עמד מנגד ביום שבות זרים חילו וגו'. וכן תמצא שקראו דוד ע"ה בשם הזה במזמור (תהילים ע"ד:י"ח) זכר זאת אויב חרף ה' ועם נבל נאצו שמך, ואמר עוד (שם) קומה אלהים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום, וסמך לא אל תתן לחית נפש תורך, לבאר כי מה שהזכיר עם נבל היא החיה הרביעית שהזכיר עליהם במקום אחר (שם סח) גער חית קנה.

פסוק כד

מזי רעב. שרופי רעב, מן (דניאל ב) למזא לאתונא. כי מצד הרעב החום הטבעי שבקרבם ישרפם כיון שהם בריאים ואין להם מה לאכול והם אכולי חולי השחפת.

וקטב מרירי. הוא כריתת מרירות האויר, כלשון (איוב ג':ה') יבעתוהו כמרירי יום, וזהו (תהילים צ"א:ו') ומקטב ישוד צהרים, וזהו הדבר. והזכיר בכאן ארבעה שפטים, רעב ודבר וחיה וחרב.

פסוק כו

אמרתי אפאיהם. אפזרם לכל פאה. וכתב הרמב"ן ז"ל, אמרתי, היה הרצון לפני שיהיו ככה לעולם מפוזרים בכל פאה שיהיה זכרם נשכח מאנוש, לולא כעס האיוב. וירמוז זה לגלות עשרת השבטים שגלו לנהר גוזן, הוא שהחכמים קורין אותו נהר סבטיון, ונקרא גוזן מלשון (במדבר י"א:ל"א) ויגז שלוים, (תהילים ע"א:ו') אתה גוזי, כי העומדים אחריו

מוסרין מבני אדם, וקורין אותו סבטיון מפני שביתתו בשבת, כי יום שבת בלשון ההוא סבט, גם בערב, ונהוג בלשונם להוסיף בתארים יון, כמו אזוביו"ן מוליו"ן חוריו"ן, וכן הרבה, עד כאן לשון הרב ז"ל.

ואף על פי שהתורה דברה בזה ברמיזה ודרך קצרה הנה יש לנו באור מדברי רז"ל במקומות מפוזרים, והוא שאמר בבראשית רבה פרשת ויצא יעקב, אמר רבי יהודה בר ר' סימון לא למקום שגלו עשרת השבטים גלו יהודה ובנימן, שעשרת השבטים גלו לפנים מנהר סבטיון ויהודה ובנימן מפוזרים בכל הארצות.

ובמדרש שיר השירים (שיר השירים א׳:ט״ז) אף ערשנו רעננה, אלו עשרת השבטים שגלו לפנים מנהר סבטיון.

ובירושלמי דסנהדרין פרק חלק, שלש גליות גלו ישראל, אחת לפנים מנהר סבטיון ואחת לדפני של אנטוכיא ואחת שירד ענן וכסה אותם, וכשם שגלו הם לשלש גליות כן שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה גלו לשלש גליות, מה טעם (יחזקאל כ״ג:ל״א) בדרך אחותך הלכה ונתת כוסה בידך. וכשהם חוזרין משלש גליות הן חוזרין, שנאמר (ישעיהו מ״ט:ט׳) לאמר לאסורים צאו, אלו שגלו לפנים מנהר סבטיון, לאשר בחשך הגלו, אלו שירד עליהם הענן וכסה אותם, על דרכים ירעו, אלו שגלו לדפני של אנטוכיא.

ובתוספתא דסנהדרין, רבי אומר עשרת השבטים יש להם חלק לעוה"ב שנאמר (שם כז) והיה ביום ההוא יתקע וגו' והנדחים בארץ מצרים, אלו עשרת השבטים. ובתורת כהנים אמר (ויקרא כ״ו:ל״ח) ואבדתם בגוים, רבי עקיבא אומר אלו עשרת השבטים שגלו למדי.

פסוק כז

לולי כעס אויב אגור. כלומר לולי שאני מפחד מכעס אויב, מלשון (דברים א) לא תגורו מפני איש. ובאור פעל כל זאת, על השפטים.

פסוק כח

כי גוי אובד. הן האומות.

פסוק כט

לו חכמו, ישראל.

ישכילו זאת. כי השם יתעלה פעל להם כל זאת בעונם, ולו חכמו ג"כ ישכילו איכה ירדוף אחד מן האויבים אלף מישראל, אם לא כי צורם מכרם והסגירם בידם.

פסוק לא

כי לא כצורנו צורם. של גוי אובד עצות שהזכיר, ולא אויבינו ראוין להיות דיינין. או יאמר ואויבינו פלילים, כשאויבינו פלילים ידמה כי לא כצורנו צורם, ויש בדבר חלול השם.

פסוק לב

כי מגפן סדום גפנם ומשדמות. כפל לשון, כי שדמות גפנים הם, הוא שכתוב (ישעיה טז) כי שדמות חשבון אומלל גפן שבמה, וכן (חבקוק ג) ושדמות לא עשה אוכל. ואמר זה על האומות כי שרשם רע ומר ואיך ימתקו הענבים, כי כיון שהגפן גפן סדום הלא הענבים, יהיו ענבי רוש וגם היין חמת תנינים.

פסוק לד

הלא הוא כמוס עמדי. היין שלהם שמור אצלי עד שישתוהו, וכיצד הוא כמוס וחתום, לי נקם ושלם, כלומר הנקמה שאנקם מהם היא שמורה אצלי, זהו לי נקם ולי שלם, כלומר לי הנקמה ולי השלומים, כענין (תהילים צ"א:ח') ושלומת רשעים תראה. לעת תמוט רגלם, כשתמלא סאתם, כענין (בראשית ט"ו:ט"ז) כי לא שלם עון האמורי.

ויתכן לפרש הלא הוא כמוס עמדי שיחזור למלת לאחריתם שהזכיר, יאמר כי אחרית הרשעים המשעבדים אותנו כמוס עם הש"י וחתום באוצרותיו, וכן מצינו בדניאל ששאל (דניאל י"ב:ט') מה אחרית אלה, ואמר לו הש"י כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ, והוא העת שתמוט רגלם. כי קרוב יום אידם, בזמן שיחשבו שהוא רחוק יתקרב להם וחש כל אחת מהעתידות לבא להם.

ויש במלת למו סימן ורמז לגאולה, כי אז ידין ה' עמו, והקב"ה בעבור שמו הגדול ימהר יחישה ועל אותו זמן הזכיר למעלה (דברים ל':ו') ומל ה' אלהיך את לבבך.

פסוק לו

כי ידין ה' עמו. יקח דין עמו מיד הרשעים כשיראה שהלך כחם, ואלה עצורים ואלה עזובים בשביה, וכמעט שאבד הכל, זהו ואפס עצור ועזוב.

פסוק לז

ואמר אי אלהימו. ואמר האויב אי אלהימו, וכן אמר טיטוס הרשע כשגדר הפרכת, והוא שכתוב (מיכה ז) ותרא אויבתי ותכסה בושה האומרה אלי איו ה' אלהיך.

פסוק לח

אשר חלב זבחימו יאכלו. דברי האויבים, כלומר אותן האלהות שלכם שמקבלין הקרבנות יקומו ויעזרכם, כי כן אמונתם שאינם מאמינים בה', ואמר יהי עליכם סתרה ולא אמר יהיו, כלומר אם תאמרו שהוא אחד יסתיר אתכם מן הצרות העתידות לבא. או יאמר, שאמר הקב"ה אי אלהימו של האומות אותן שהיו מקריבין להם זבחים ומנסכים להם יין כך פירש רש"י ז"ל, ומכאן למדו רז"ל יין נסך אסור בהנאה מהיקשא דיין נסכם.

פסוק לט

ראו עתה כי אני אני. מלת אני מורה על נמצא כמו אתה, וכן מלת הוא מורה על נמצא ג"כ, כלומר הוא קיים לעולם, והנה שניהם שמות, כלשון (סוכה פרק ד) אני והו הושיעה

נא, וכבר בארתי לך בסדר ויהי בשלח (שמות ט"ו:ב') בפסוק זה אלי ואנוהו כי פעולת השמות האלה לאהבה ולקבץ פזורים, ורצה משה לחתום השירה הזו בהבטחת הגאולה העתידה בקבוץ פזורי ישראל ועל כן יאמר ראו עתה כי אני אני הוא, כלומר אני השם היודע בקבוץ הפזורים, ואחר כך אמר אני אמית ואחיה רמז לתחיית המתים הסמוך לגאולה, ואחר אמר חי אנכי לעולם לרמוז אל העוה"ב שלאחר התחיה, שהרי בני התחיה יחיו לעוה"ב ולא ימותו, וכמו שאמרו רז"ל מתים שעתיד הקב"ה להחיות שוב אינן חוזרין לעפרן, אלא יהיו נעתקים מן העוה"ז של תחיה אל העוה"ב בגוף ובנפש, ועל העוה"ב של אחר התחיה אומרים רז"ל תמיד מזומן הוא לחיי העוה"ב, והוא רב טוב הצפון, תכלית השכר והעונג לבית ישראל, ועליו אמר הנביא ע"ה (ישעיהו ס"ד:ג') עין לא ראתה אלהים זולתך, ואמר כן לרוב העלמתו, ומזה נכתב לעלם חסר וא"ו בפסוק (שמות ג':ט"ו) זה שמי לעלם, שדרשו בו רז"ל לעלם כתיב. ולפי שעד כאן דברי משה שמתוכח עם ישראל ומודיעם העתידות בא הכתוב עתה לדבר בלשון הקב"ה ולבשר אותם בעצמו בהבטחת הגאולה בקבוץ פזורי ישראל, ובענין תחיית המתים ובעולם הבא, ואז ירנינו אותן האומות.

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי. הבטחת גאולה זו העתידה היא בשבועה, כי כל הנשבע נושא ידו ונוגע בחפץ אשר הוא נשבע בו, והוא כדרך מה שכתוב בדניאל בהבטחת גאולה זו (דניאל י"ב:ז') וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם וגו', וכן אמר דוד ע"ה (תהילים י':י"ב) קומה ה' אל נשא ידך, וכן מצינו בהבטחת גאולת מצרים שהיתה בשבועה, כי שם כתיב (שמות ו':ו') אשר נשאתי את ידי, וכתיב (שם) לכן אמור לבני ישראל אני ה', ולכן הוא לשון שבועה, כמו (שמואל א ג':י"ד) לכן נשבעתי לבית עלי, וכן כתוב בגאולה העתידה (ישעיהו ל':י"ח) ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם. **וכתב** הרמב"ן ז"ל, כי אשא אל שמים ידי על דרך האמת בעבור כי בעת הגלות השליך משמים ארץ תפארת ישראל יאמר שישאנה עתה בעת רצון אל השמים העליונים, והיא היד הגדולה הנלחמת לישראל, וזה טעם ואמרתי חי אנכי לעולם, כי אני מחיה ידי החזקה בהיותי משנן ברק חרבי וסומך אותה לאחוז במשפטן של ישראל ולהשיב נקם לצרי, כי אז יהיה השם שלם והכסא שלם, והמשכיל יבין, עכ"ל ז"ל.

פסוק מא

אם שנותי. עבר במקום עתיד כדרך הנבואות, ופירוש אם אשנן אשיב נקם, ואינו לשון מסופק כי אם הבטחה ולשון ודאי. ושעור הכתוב שאשנן חרבי בשמים למעלה, ותאחז

במשפט ידי למטה, והוא דברי הנביא (שם לד) כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד.

ובמדרש אם שנותי ברק חרבי, אמר הקב"ה אם אשנן אני את חרבי ברק חרבי אני מחריב עולם, ומה אעשה, ותאחז במשפט ידי, עד כאן.

וכבר ידעת כי חרבו של הקב"ה הנזכרת בכל מקום היא מדת דינו (שם סו) ובחרבו את כל בשר, (תהילים כ"ב:כ"א) הצילה מחרב נפשי, וכיוצא בהם, וראוי לאדם להיות מתפחד ונרתע מפניה, ופסוק מלא צווח (איוב י"ט:כ"ט) גורו לכם מפני חרב, באורו אתם בני אדם יש לכם לפחד מפני חרב של מעלה, כי העונות גורמין החמה והחרב למטה, ולמען זה יש לכם לדעת שיש דין ואין העולם מקרה. וכבר כתבתי בפסוק (בראשית ג':כ"ד) להט החרב, ובפסוק (דברים ז':כ"ד) לא יתיצב איש, כי חרבו הקשה של הקב"ה יש לו י"ו פנים, ומה שהזכיר כאן חרבי וסמוך לו מיד ותאחז לרמוז חרב י"ו, והרשעים נדונין בה והצדיקים מתפחדין ממנה אך היא מסורה בידם, וזהו שתמצא בשיר חדש לעתיד (תהילים קמ"ט:ו') רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם, קרי ביה י"ו פיות, וזה מבואר.

והנה השירה הזאת נחמה גדולה והבטחה מבוארת בענין הגאולה ובאבדן עובדי גלולים ובנקמת ישראל מאויביהם ובכפרת ישראל מעונותיהם. ואולי מפני זה בא סימן ההפסקות לרבותינו ז"ל, הזי"ו ל"ך מתקנת עזרא הסופר הכהן הנביא שראה ברוה"ק שתהיה תקנתו בקריאת ס"ת בצבור תקנה קיימת בכל דור ודור, לא תבטל בזמן מן הזמנים, ותקן הסימן הזה בהפסקות הפרשה הזאת המקובלת אצלנו לבאר שיחזור הזיו והזוהר והכבוד והתפארת לישראל כמבראשונה, ושבו בנים לגבולם.

אשיב נקם לצרי. כלומר אשיב להם גמול כאשר עשו לישראל, והקב"ה קראם צריו, ולמעלה הזכיר פן ינכרו צרימו ולישראל יחזור הכנוי, ולמדך הכתוב כי צרימו של ישראל הם צריו של הקב"ה.

וכן תמצא בגלות מצרים בשירת הים (שמות ט"ו:ז') תהרוס קמיך, והיה ראוי לומר קמינו, אבל הכתוב יורה כי הקמים עלינו כאלו קמים עליו יתעלה, וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים פג) כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש, על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, קרא האומות אויביו ומשנאיו יתברך כשמערימים סוד ומתיעצים על ישראל שקראם צפוניך על שם שהם צפונים אצלו ותחת ידו, כענין (שמות י"ט:ה') והייתם לי סגולה, כי הסגולה לא ימנה עליה המלך פקיד ומושל רק היא צפונה אצלו ותחת ידו, או קראם צפונים על שם שהם לבדם נוחלי גן עדן ורב טוב הצפון.

פסוק מג

הרנינו גוים עמו. כי האומות ישבחו לישראל ויפצחו עליהם רנה כאשר החזיקו באמונתם הטובה ולא סרו מהדרך בזמן הגלות. או יהיה הרנינו מלשון הכרזה שיכריזו האומות עליהם בכל מקום שהן, כלשון (מלכים א כב) ויעבור הרנה.

כי דם עבדיו יקום. התנבא משה בכאן על הצרות והמקרים העתידים לעבור עלינו בגלותנו זה בשפיכות דמם של ישראל שיהרגום האומות, ובאבוד ממונם בגזל ובחמס שיעשו להן, וכענין שכתוב בזרעו של עשו (עובדיה) מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם, ועל זה אמר כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

וכפר אדמתו עמו. פירוש אדמתו ועמו. ובמדרש וכפר אדמתו על עמו. ובסוף כתובות דרשו רז"ל וכפר אדמתו עמו, כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח, כתיב הכא וכפר אדמתו עמו, וכתיב התם (שמות כ׳:כ״א) מזבח אדמה תעשה לי. וזה היה מסוד יצירת האדם שבראו יתברך ממקום כפרתו, שכן כתיב בו (בראשית ב׳:ז׳) עפר מן האדמה, וזהו מעלת הארץ שהיא פלטין של מלך ונקראת ארץ ה' ונחלת ה', וכל שהוא חוצה לה נקראת בלשון הכתוב תוצאות ואהלי רשע, ובלשון רז"ל ארץ העמים, והנה היא טמאה ומטמאת מצד עפרה ואוירה, וכן אמרו בפרק קמא דגטין, ארץ העמים גזרו בה טומאה על גושה ועל אוירה, אבל סוריא על גושה גזרו על אוירה לא גזרו, וכבר הזכרתי מזה בפסוק (דברים ל״א:ט״ז) אלהי נכר הארץ.

וכפר אדמתו עמו. כלומר שתהיה הארץ מטוהרת מחללי האויבים, ולשון וכפר כמו וטהר, וכן כתיב (יחזקאל מג) וחטאת אותו וכפרתהו, וכתיב ביחזקאל (שם לט) וטהרו הארץ, ואמר זה על ישראל שהם יטהרו את הארץ בסוף המלחמות.

ואמר **ואין אלהים עמדי**, כלומר אני אחד ואין אחר עמי, ואמר זה כנגד מה שאמרו האויבים יקומו ויעזרוכם, בלשון רבים, ולכך הוצרך לומר כי הוא יתברך אחד ואין אחר עמו. וממה שאמר אני אמית ואחיה אני הוא שהמתי את ישראל ואני אחיה אותם, מכאן דרשו רז"ל ענין תחיית המתים, וכן אמרו מה מחיצה ורפואה באחד אף מיתה ותחיה באחד, והוא כענין שכתוב (שמואל א ב) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. והכונה לרז"ל שאמרו מה מחיצה ורפואה באחד לפי שלא אמר הכתוב אמחץ ואני ארפא שהיה במשמע אמחץ לראובן וארפא לשמעון ומתוך ששנה ואמר מחצתי ירצה לומר אותו בעצמו שאמית אני אחייהו.

ודע כי רבים יתמהו וישאלו למה לא נזכר ענין תחיית המתים בתורה בפירוש כיון שהוא עקר גדול ופנה גדולה בתורה, וכמה פרשיות התורה יאריך בהן הכתוב ויכפול אותן ואין

בהן צורך כל כך, ואם כן למה יקצר הכתוב בענין הזה וימסור עקר גדול לרמז מועט, ותשובת הדבר הוא הענין שכתבתי לך פעמים כי דרך התורה לקצר בענינים הנעלמים, וכל מה שהוא נעלם יותר יקצר בו הכתוב יותר ואין הדבור בו אלא ברמז ובקצרה, כי כן תמצא במעשה בראשית שקצר בענין האור הראשון והאריך ביום שלישי בבריאת האילנות והצמחים, וכן תמצא בדוד ע"ה שאחז הדרך הזה ודבר מן האור בקצרה, הוא שאמר (תהילים ק"ד:ב') עוטה אור כשלמה. וקצר גם כן במים העליונים והאריך במים התחתונים, קצר במים העליונים, הוא שאמר (שם) המקרה במים עליותיו, כי עליותיו שהם העולמות שברא קרה אותן בתוך המים, והאריך במים התחתונים, הוא שאמר (שם) תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסון וגו' יעלו הרים וגו' גבול שמת בל יעבורון וגו' המשלח מעינים בנחלים וגו'. זאת ועוד אחרת, שכל היעודים שבתורה הנאמרים על ידי משה אינן אלא יעודים גופניים שאפשר לבני אדם להעיד עליהם בזמן קרוב כדי לקבוע בלב אמתת נבואתו של משה ומתוך היעודים ההם הגופניים יתאמתו אצלם הענינים השכליים הנעלמים ולכך קצר בהם מתוך העלמתן, זה טעם העלמת ענין תחיית המתים. גם ענין העוה"ב שלא נזכר בתורה בפירוש גם כן מתוך העלמתו, כי התורה נתנה להמון, ודעת ההמון לא יכילו הענינים השכליים, וכן תמסור התורה אותם אל רמז קטן ודק, יעברו ההמון עליו והיחיד המשכיל יתעורר אליו. ואם תשכיל במלת סתר"ה רא"ו עת"ה כ"י, תמצא בו השם המיוחד רשום למפרע, ובא לרמוז על מדת הדין המתוחה על האומות בזמן הגאולה, והוא שהזכיר מיד ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי, ואמר אשכיר חצי מדם וחרבי וגו'.

ותמצא בתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל שמונה עשר שמות בין בסדר בראשי תיבות ובסופן בין למפרע בראשי תיבות ובסופן. ומפני שזה הוא אחרון לכלן ראיתי לסדר כלן בכאן ולהעיר אותך עליהם, כי השמונה הם כסדר ארבעה בראשי תיבות וארבעה בסופי תיבות, ואלו הן (בראשית ב':א') **יום הששי ויכלו השמים**, (שם לח) **יהודה הוציאוה ותשרף היא**, (שמות ד':י"ד) **ידבר הוא וגם הנה** (דברים י"א:ב'-ג') **ידו החזקה וזרועו הנטויה**, (בראשית י"ט:י"ג) **את פני יהוה וישלחנו יהוה**, (שמות ג':י"ג) **לי מה שמו מה** (דברים כ"ד:ה') **נקי יהיה לביתו שנה** , (שם ל) **מי יעלה לנו השמימה** . והעשרה הם למפרע, ובכל מקום שנזכר השם המיוחד למפרע הוא מדת הדין, ואלו הן (בראשית י"א:ט') **הארץ** ומשם **הפיצם יהוה**, כי נמתחה עליהם מדת הדין לפי שחטאו בקצוץ נטיעות, וכן (שם מד) **ה מה** וחמוריהם **הם יצאו**, כי נמתחה עליהם בחטא המכירה, וכן (שמות ד':ט"ז) **העם והיה הוא יהיה**, כי נמתחה על משה על הסרוב, וכן

כתיב (שם) ויחר אף ה' במשה, וכן (שם) ארצה וישליכהו ארצה ויהי , כי אות המטה שנהפך לנחש היה בהפוך אותיות השם הגדול, וכן (שם טז) יהוה ונחנו מה כי , כי נמתחה כנגדם על שאלת הבשר, וכן התחיל הכתוב במדת הדין (שם) ובקר וראיתם את כבוד ה', וכן (שם כו) ה אחד ולירכתי המשכן ימה, כי השכינה שהיא מדת הדין היה במערב, וכן (במדבר א':נ"א) הלוים ובחנות המשכן יקימו, (שם) הלוים והזר הקרב יומת, נמתחה כנגדם שהיה הארון מכלה בהם, וכן (שם ה) היא וביד הכהן יהיו, נמתחה כנגד הסוטה אם נטמאה, וכן (שם יד) שמה וזרעו יורישנה והעמלקי , נמתחו כנגד ישראל בעון מרגלים והוצרכו לחזור לאחור דרך ים סוף, והוא שאמר (שם) כי על כן שבתם מאחרי ה', וכן בכאן סתרה ראו עתה כי , על שם שעתיד שתמתח מדת הדין כנגד האומות, והוא שהזכיר מיד אשכיר חצי מדם. השמונה שהם כסדר ויש בהם רמז למדת הרחמים והעשר שהם למפרע כלן מורים על מדת הדין, והנה הם בין כולן י"ח, והסימן בהם ח"י ה', וזה מבואר.

פסוק מד

הוא והושע בן נון. הזכירו הכתוב עתה בשם שהיה לו מתחלה, שנאמר (במדבר יג) ויקרא משה להושע בן נון, ללמדך שאעפ"כ שנתמנה במקום משה לא הגיס דעתו כלל אבל היה משפיל עצמו כבתחלה, ולכן יקראנו הכתוב עתה באותו שם עצמו שהיה נקרא בו בתחלה כדי להורות על מעלתו.

פסוק מו

שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם. אין זה לשון עדות אלא לשון התראה, כלשון (שמות י"ט:כ"א) רד העד בעם, וכן (שם) כי אתה העדות בנו. ויזהיר משה בכאן שישים האדם כל מחשבתו בתורה, וזהו שאמר לבבכם ולא אמר שימו לבבם כדי שיעבדו להקב"ה בשני יצרים, ביצר טוב וביצר רע, וכן דרשו רז"ל בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין.

פסוק מז

כי לא דבר רק הוא מכם. ע"ד הפשט לא צוה הקב"ה דבר בתורה לבטלה. ויתכן לפרש כי הוא דבק עם כי הוא חייכם, יאמר מה שאני מצוה אתכם לא דבר רק הוא, ואפילו אותו דבר שתחשבו בו שהוא רק, הוא חייכם, או בעוה"ז או בעוה"ב.

ובמדרש כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק הוא מכם, כלומר שאם לא נודע לכם טעם הדבר אין החסרון אלא מצד השכל שבכם שלא הגעתם לאותה מדרגה שתבינהו.

פסוק מט

אל הר העברים הזה הר נבו. נקרא הר העברים לפי שההר הזה היה פתוח לשני עברים לדרך קדש ולהר ההר אשר שם קברות האחים, וכבר הזכרתי זה בסדר (במדבר יג) זאת חקת התורה.

אשר על פני ירחו. מצינו בתורה ירחו בציר"י בלא יו"ד, וביהושע כתיב יריחו ביו"ד. ויתכן לומר בטעם הדבר כי מלת ירחו בציר"י הוא מלשון ירח, והוא מלה כוללת התפארת והכבוד, כי משה השיג הירח עם הוא"ו, אבל ביהושע שנבואתו מן היו"ד כשאר הנביאים כולן הזכיר יריחו ביו"ד לבאר כי הגיע לו ריח ומשך מן היו"ד המושכת מן הוי"ו, וזה מבואר.

פסוק נ

ומות בהר. פירש החכם רבי אברהם ז"ל לשון ומות שיתקן עצמו בכך, כי הוא קבר את עצמו. ויתכן לפרש ענין ומות שאני גוזר עליך שתמות מיד, כי המיתה איננה ביד האדם, ולכך לא תמצא בסוד לשון הקדש מלה בלשון צווי בדבר שאין יכולת ביד האדם לעשותו מיד, כגון השינה והמיתה, כי המדבר עם חברו אין לו לומר לו ישן ולא מות, שהרי אי אפשר לו לישן ולא למות מיד, וכשהזכיר בכאן ומות דבר ה' הוא והוא יתעלה הגוזר ולו השלטון והיכולת.

פסוק נא

על אשר מעלתם בי וגו' על אשר לא קדשתם אותי. חטאו של משה בענין הצור מבואר הוא ממה שהזכיר במקום אחר (במדבר כ':כ"ד) על אשר מריתם את פי, ויזכיר בכאן מעלתם כי לא קדשתם אותי, שהוא מלשון אות, ולכך הוא מלא בוי"ו, לית כותיה בחומשי התורה, וכבר הזכרתי סוד הדבר במקומו.

פסוק נב

כי מנגד תראה את הארץ. לא אמר את ארץ כנען כמו שהזכיר למעלה וראה את ארץ כנען, כי מלת הארץ כוללת ארץ ישראל וארץ החיים וירושלים של מטה וירושלים של מעלה, וכן מלת תראה כוללת ראיה בחוש העין וראיה בעין השכל, כי הראה אותו בעין השכל הארץ שהיא מנגד, כלומר שהיא כנגד ארץ כנען. ועל כן נראה לי לפרש כי על כן הוצרך לחזור ולומר אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל, ולא הספיק לו במה שאמר ושמה לא תבא, להורות שלא מנעו רק מארץ ישראל לא מארץ החיים, וכן בסדר פנחס הזכיר בו הכתוב שתי ראיות, שאמר (במדבר כ"ז:י"ב) וראה את הארץ וחזר ואמר וראיתה אותה, כלומר מצויירת למעלה, ושם הזכרתי. והארץ הזאת היא מעלת הצדיקים, שכן אמר

דוד ע"ה (תהילים קט"ז:ט') אתהלך לפני ה' בארצות החיים, וכן אמר חזקיה (ישעיהו ל"ח:י"א) אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים.
ומה שאנו אומרים בראש השנה וביום הכפורים זכרנו לחיים וכתבנו בספר החיים, הכונה על חיי הגוף בעוה"ז אשר בו האדם זוכה לחיי נפש שקראם דוד ארצות החיים, המזומנים לכל ישראל, הוא שדרשו רז"ל כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, שנאמר (ישעיהו ס':כ"א) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, וכן הוא אומר (שם נז) והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי.

פרק לג

פסוק א

תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה (**משלי לא, לא**)
שלמה המלך ע"ה בפרשה החתומה בפסוק זה (משלי לא) התחיל אשת חיל מי ימצא, ועל דרך הפשט דבר באשה משכלת זריזה בעניני ביתה מתעמלת וטורחת במלאכתה ביום ובלילה, הוא שאמר (שם) טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, והיא מפורסמת בטוב הנהגתה עם העניים, מחזקת בידם ומפרנסת אותם מיגיע כפיה, הוא שאמר (שם) כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. ומתוך הפרשה הזאת למדנו מוסר ודרך ארץ שישתדל האדם אחר האשה הטובה, לפי שהיא יסוד הבית ועקרו, ועמה יבנה ויתכונן. ורצה להזכיר בפרשה מדותיה החשובות עם זכרון כל אותיות האלפ"א בית"א הרשומות שם, כדי לבאר כי האשה הטובה הכוללת מדות טובות כוללת כל התורה, כי היא הכנה אל האדם להגיע אל הצלחת התורה והמצות כשם שהגוף הכנה לנפש להצלחת הנפש, וכמו שאמרו רז"ל זכה עזר. ועל זה אמר שלמה ע"ה (משלי יח) מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה', ולפי שהזכיר הכתוב באדם הראשון בהיותו יחידי (בראשית ב) לא טוב לכך הזכיר שלמה בענין הזווג מצא טוב. ולפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק כשהיא יראת ה' יתברך והוא שאמר (משלי לא) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, ושיהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה, כענין שידוע באביגיל אשר בזריזותה וטוב שכלה הצילה בעלה וכל בני ביתו מחרב דוד ואנשיו, וכענין שאמר לה דוד (שמואל א כה) וברוך טעמך וברוכה את אשר כליתיני היום הזה מבא בדמים.

וע"ד המדרש, תנו לה מפרי ידיה יחזור לאשת חיל מי ימצא, והוא משל על התורה והחכמה שאין הכל משיגין אותה, ומספר והולך בשבח מעלותיה, בטח בה לב בעלה הוא החכם המתעסק בה, ולכך אמר ושלל לא יחסר, כידוע מן החכמה כי כל המתעסק בענינה תמיד לא יחסר כל בה, ועני ואביון שהזכיר הם התלמידים שהם מעוטי החכמה עד שישתדלו בה וישיגוה, ולכך אמר תנו לה מפרי ידיה, כי ראויים הבריות שיתנו לה כבוד ועטרה מתוך הפרי המתוק והנעים היוצא ממנה, והם המעשים הנבחרים אשר בהם יזכה האדם אל החיים הנצחיים, וכענין שכתוב על החכם (משלי י"א:ל') פרי צדיק עץ חיים, כי פריו של צדיק והיא התורה עץ חיים הוא, כי הוא המביאו לידי חיים, ואכל וחי לעולם.

ועל דרך הקבלה תנו לה מפרי ידיה, הזכיר כן על המדה שהתחיל עליה אשת חיל מי ימצא, כי רצה שלמה ע"ה לחתום ספרו במדה שהיא חתימת הבנין, ויען כי משם שמעו בני ישראל את התורה הוא שכתוב (דברים ד) מתוך האש, ואמר הנביא (חבקוק ג) נתן תהום קולו, לכך סדר שבחיה והזכיר מעלותיה בכ"ב אותיות התורה, וכונת הכתוב תנו לה מפרי ידיה, תנו לה ברכה, והזכיר מפרי ידיה כענין שאמרו תן לו משלו שאתה ושלך שלו, ויהללוה בשערים מעשיה, הוא ההלול, וכן הזכיר דוד ע"ה בפסוק אחד ברכה והלול, הוא שאמר (תהלים קד) ברכי נפשי את ה' הללויה. ואע"פ שכל המתברך מתברך מברכותיו של הקב"ה, מצינו שהקב"ה חפץ בברכת בני אדם והוא צוה לנו בכך, כמו שאמר (דברים ח) וברכת את ה' אלהיך, והוא יתעלה המברך (ישעיה סה) והמתברך בארץ יתברך באלהי אמן, ותתעורר במה שדרשו רז"ל כל המברך מתברך, שהוא כלל הכולל את הכל, וידוע בברכה שהוא קיום העולם, ולכך התחילה תורה בב' בבריאת עולם לפי שהברכה קיום העולם, וברך הקב"ה לאדם שנאמר (בראשית א) ויברך אותם אלהים, וברך לנח ולבניו שנאמר (שם ט) ויברך אלהים את נח ואת בניו, עד שעמד אברהם שהיה ראש האמונה ומסר הברכות בידו ואמר לו (שם יב) והיה ברכה, ולא אמר והיה ברוך או מבורך אלא והיה ברכה, אמר לו אתה מקור הברכה לברך לכל מי שתרצה, וממנו ואילך היו הברכות מסורות ביד הצדיקים, שכן כתוב ביצחק שאמר ליעקב (שם כז) ואברככה לפני ה' לפני מותי, וכן מצינו ביעקב שבירך לבניו סמוך למיתתו הוא שכתוב (שם מט) וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, וכן מצינו משה רבינו ע"ה שברך את השבטים סמוך למיתתו והתחיל ברכתו במלת זאת, ממקום שפסק יעקב שאמר וזאת אשר דבר להם אביהם, וזהו שכתוב.

וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו. ע"ד הפשט סדר משה הברכה הזאת וברך בה לכל שבטי ישראל ביום מותו, כי כן דרך הצדיקים לסדר ברכתם ביום מיתתם.

וע"ד המדרש וזאת הברכה תוספת על הברכות שברך בלעם את ישראל, שהיה ראוי לברכם שבעה ברכות כנגד שבעה מזבחות ולא ברכן אלא שלש, שנאמר (במדבר כד) והנה ברכת ברך זה שלש פעמים, אמר לו הקב"ה, רשע עיניך צרה לברכן אף אני איני מספיק על ידך שתשלים ברכותיך עם ישראל, יבא משה שעיניו יפות לברכן, וזהו שכתוב (משלי כב) טוב עין הוא יבורך, אל תקרי יבורך אלא יברך, זה משה רבינו שעיניו יפות לברך את ישראל, וברך אותם ארבע ברכות, א' (שמות לט) וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' את משה ויברך אותם משה, ב' (ויקרא ט) ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם, ג', (דברים א) ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם, ד', וזאת הברכה.

וע"ד הקבלה וזאת הברכה, היא התרומה והיא התורה והיא הברית שכתוב בה (ישעיה נט) זאת בריתי. ולכך התחיל משה ממנה ממקום שפסק יעקב, לפי ששם הפסק הנבואה ליעקב ומשם התחלת הנבואה למשה, וכבר הזכרתי זה בפסוק (בראשית מט) וזאת אשר דבר להם אביהם.

איש האלהים. על דרך הפשט גדולת הנבואה באלהים, כי גם בתחלת נבואתו בסנה נגלה אליו האלהים.

וע"ד המדרש איש האלהים גברא דיינא, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, שהיה אומר יקוב הדין את ההר, א"ר יהודה בר סימון למה נקרא איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפר נדרי אשתו מפר ואם מבקש מקים שנאמר (במדבר ל) אישה יקימנו ואישה יפרנו, כך משה כביכול אמר לו להקב"ה (שם י) קומה ה' שובה ה', עד כאן.

צריך שתתעורר מה היתה כונת המדרש הזה כי מתוך שהיתה נבואתו של משה נאצלת מכח הרחמים הנמשל לפועל, המשיל הכתוב משה ומדת הדין לפועל ומקבל לפי שהדבק בדבר נקרא על שמו.

וע"ד הקבלה איש האלהים, דרך הכתוב שיזכיר לשון איש אצל האלהים כי לא נמצא בכל התורה איש ה', אבל יזכיר לשון עבד אצל ה' שהוא השם המיוחד, וזהו משה עבד ה', וזה מבואר.

לפני מותו. כלומר סמוך למיתתו. **ובמדרש** לפני מותו, בא מלאך המות ליטול נשמתו עכב משה על ידו, עמד וברכם, וזהו לפני מותו, לפני המלאך הממיתו.

פסוק ב

ה' מסיני בא. היה לו לומר בסיני וכן בשעיר בהר פארן, ופירשו המפרשים כי הממי"ן במקום ביתי"ן. אבל נראה לי כי אלו אמר בסיני היה מחייב מקום לשי"ת, וידוע כי הוא מקום עולמו ואין עולמו מקומו, וכענין שדרשו רז"ל (תהילים ס"ח:י"ח) אדני בם סיני בקדש, קדש בסיני לא נאמר אלא סיני בקדש, ועל כן הוצרך לומר מסיני בא, כלומר מסיני נגלה לישראל כי משם התחיל הכבוד לבא בישראל, ומפרש והולך כיצד, שמתחלה זרח משעיר למו, כי שעיר היה רחוק מסיני, שלא באו ישראל למדבר שעיר אלא בסוף והוא כשבאו בגבול בני עשו, ואחר כך הלך הכבוד משעיר להר פארן שהיה קרוב לסיני, כי מפארן שלח משה מרגלים ומפארן בא אל סיני ומסיני לישראל, וזהו מסיני בא. והזכיר הכתוב האחרון ראשון, לפי שהוא תכלית הכונה לבא אליו. והנה דבורה הנביאה פירשה לנו הענין שאמרה (שופטים ה':ד') ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום וגו' זה סיני מפני ה' אלהי ישראל.

וצריך שתתעורר במה שהזכיר בשעיר הרחוק לשון זרח שהוא תחלת הזריחה ופארן הקרוב לשון הופיע, כי אז נתפשט וגדל זוהר הכבוד בהתקרבו לסיני, ובסיני הזכיר לשון בא כי תכלית הכונה עליו והוא ההר חמד אלהים לשבתו, ומשם נגלה לעיני כל ישראל.

ובמדרש ה' מסיני בא וזרח משעיר, שפתח לבני שעיר שיקבלו התורה ולא רצו, הופיע מהר פארן שהלך משם ופתח לבני ישמעאל שיקבלוה ולא רצו ואתא לישראל. הזכיר הכתוב כל זרע אברהם שלא רצו לקבל התורה כי אם ישראל זרע יעקב בלבד, ומה שהזכיר עשו וישמעאל הוא הדין לכל שאר האומות, וכן דרשו רז"ל חזר הקב"ה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבאו ישראל וקבלוה.

מימינו אש דת למו. על דרך הפשט מימינו היה, שהראהו אש עליונית והשמיע דת לישראל לא מימין המלאכים שהזכיר אלא הקב"ה בעצמו ובכבודו, והוא כאלו אמר אש ודת.

וע"ד הקבלה יאמר מימינו השמיע הדת למו לישראל מתוך האש, כי זאת היתה השגתם של ישראל, אבל משה היה שומע מימינו ממש, ואולי כדי לרמוז על זה באו שתי תיבות אלו אש דת תיבה אחת בספר תורה, כי משפט ספר תורה כן להיותם תיבה אחת כדי להדביק דת לאש ולקבוע בלב כי הדת שהשמיע למו מתוך האש שמעוה, וכן כתוב (דברים ד':ט"ו) ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש, וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר,

וכיוצא בו מצינו בנביאים (ירמיהו ו׳:כ״ט) נחר מפוח מאשתם עופרת, מלה אחת כן כתוב במסורת.

פסוק ג

אף חבב עמים. יאמר מלבד מה שנתן להם התורה מימינו מתוך האש עוד חבב אותם מכל העמים שקראם סגולה שנאמר (שמות י״ט:ה׳) והייתם לי סגולה, ותרגום סגולה, חביבין. ולכך הזכיר חובב שהוא לשון תרגום, כלומר שחבבן מכל העמים. או שחבבן שקראן עמים, שנאמר עמים הר יקראו.

ואפשר לפרש אף בשעה שקראם העם שהוא לשון גנאי כענין שכתוב (במדבר כ״ה:א׳) ויחל העם, (שם כא) וידבר העם, (שמות ל״ב:כ״ה) ויקהל העם, (שם) וירא משה את העם, הרי הוא מחבבן. או יאמר אף חובב אף בשעת האף הרי הוא מחבבן ולא תזוז אהבתו מהם, למה לפי שהם עמים שלו, כל קדושיו בידך, כל המקודשים שבישראל והם בני לוי שמסרו את עצמם למיתה בידך, וזה היה בעון העגל שבאו כל קרוביהם ועשו רצונך.

והם תכו. הם הולכים ונמשכים אל מקום הארון ששם הדום רגליך. ומלת תכו כמו הכו, כי התי״ו במקום ה״א, בלשון (הושע י״א:ג׳) תרגלתי לאפרים, שהוא כמו הרגלתי, וכן (תהילים קל״ב:ד׳) אם אתן שנת לעיני, וכן בקהלת (ח) עושה רע מאת, שהתוי״ן במקום ההי״ן, וכן מצינו ה״א במקום תי״ו ישימו קטורה, שהוא כמו קטורת. וזה לפי דעתי מסוד הלשון, כי הה״א סימן לנקבה, כגון אמרה שמרה קראה, וכן לכל הפעלים, ולכך הטילוה באחרונה, ויש בזה רמז לה״א אחרונה שבשם, והתי״ו גם כן סימן לנקבה למדבר בנסתר, ולכך שתי אותיות אלו משפט אחד להן לפי ששתיהן מורות על נקבה, וכבר ידעת כי התי״ו אחרונה לכל האותיות.

ישא מדברותיך. שהיו נושאי הארון. או יאמר ישא כל אחד ואחד מדברותיך לישראל, ועל שם שהיו מורי התורה וכענין שכתוב בשבט לוי יורו משפטיך ליעקב.

וע״ד הקבלה תכו לרגלך מלשון הכאה, כי הם מוכים בסבת קדושת השכינה שהיא הדום רגליך שהיא דבק בארון, וזה ירמוז למה שהיה הארון מכלה בהם, כמו שהזכירו רז״ל, כי לכך היה שבט לוי מעטים לא עלו רבבותיהם אלא פחות שבכל השבטים. ואמר ישא מדברותיך, כי הוא הכלי הנושא הדברות וממנו שמענו התורה, כענין שאמר הכתוב (דברים ה׳:ד׳) מתוך האש, וזה מבואר.

פסוק ד

תורה צוה לנו משה. על דרך הפשט, הדבור הזה ישא כל אחד מבני לוי לישראל, ויאמר להם כך העתקנו מפי משה, ירושה בידינו לנו, שאנחנו קהלת יעקב. והזכיר יעקב בענין

התורה למעט אותן שלא רצו לקבלה, וזהו מורשה קהלת יעקב כי איננה ירושה אלא לזרע יעקב בלבד, לפי שהיא מן הארבע מתנות שלא נתנו אלא לישראל בלבד.

ואפשר לומר כי מלת מורשה תחזור לארץ ישראל ויהיה באור הכתוב בזכות התורה שצוה לנו משה, הארץ שכתוב בה (שמות ו':ח') ונתתי אותה לכם מורשה אני ה', תהיה מורשה לקהלת יעקב, שהרי בקיימנו התורה אנו זוכין בירושתה ובעברנו עליה אנו גולים ורשים ממנה, וזהו לשון מורשה מלשון (שמואל א ב':ז') מוריש ומעשיר, כי הוא כולל שני הפכים כמו (במדבר ד':י"ג) ודשנו את המזבח, כי כאשר קהלת יעקב יורשת או ירושה הכל תלוי בתורה.

וע"ד המדרש תורה צוה לנו משה, מצות כמנין תור"ה צוה לנו משה, שהרי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, והנה הם תרי"ג. מורשה קהלת יעקב, לכל המתקהל עם יעקב, והם גרי הצדק. ודרשו רז"ל, שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, כתר כהונה נתנה לזרעו של אהרן, כתר מלכות לזרע דוד, כתר תורה מונח בקרן זוית כל הרוצה ליטול יבא ויטול, ועוד דרשו בו מורשה קהלת יעקב, אל תקרי מורשה אלא מאורשה. ועל דרך הקבלה הוצרכה לדרוש כן, כי זאת התורה מאורשה ליעקב היא, והיא הנקראת רחל, ובשעת הכעס בהסתלק השכינה רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו, ובשעת הרצון רחל אשת יעקב, וזה מבואר.

פסוק ה

ויהי בישרון מלך. כל אחד מבני לוי יאמר עוד היה בישראל מלך והוא הקב"ה, והענין ששרתה שכינה בישראל, ולכך הזכיר ישורון שהוא לשון ראיה, על שם שראו בסיני כבוד השכינה עין בעין, ושם התאספו ראשי עם יחד שבטי ישראל לקבל אלהותו ומלכותו.

וע"ד המדרש ויהי בישרון מלך זה משה, ששמעו כל ישראל התורה מפורשת מפיו, והענין כי הוא היה כמלך והתאספו אליו ראשי השבטים, וכן כתוב למעלה (דברים לא) ויתנה אל הכהנים בני לוי, וכתיב (שם) הקהילו אלי את כל ראשי שבטיכם. ויהי בישרון מלך זה הקב"ה, אימתי, בהתאסף ראשי עם, וכן הוא אומר (תהלים מז) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם, בזמן שנאספו, וכן הכתוב אומר (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה וגו', אימתי בונה בשמים מעלותיו, בזמן שאגדתי על ארץ יסדה.

וע"ד הקבלה ויהי בישרון מלך, זו מדת המלכות הכלולה מכל המעלות, ומזה דרשו במדרש רבה (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה, למה הדבר דומה, לפלטין בנוי על גבי ספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהם עומד,

כך הבונה בשמים מעלותיו, אימתי, כשישראל אגודה אחת, אבל כשאינן אגודה אחת כביכול כסאו מבוסס למעלה. כתיב מעלתו וקרי מעלותיו, הקרי ירמוז לעשר המעלות והכתיב ירמוז למעלה אחרונה הכוללת את כלן, ואם כן תלה הכתוב הבנין העליון כלו על ישראל כשהן אגודה אחת.

ודע כי מלת "ויהי" תורה כי המלך הזה הוא האל יתברך, ועוד שיש במלת ויהי שלשה צרופין בשם המיוחד כשתצרף השם המיוחד לארבעה צרופים כפרי החג ותהיה היו"ד לבדה בצרוף הרביעי, וכיון שמלת ויהי נאצלת מהשם המיוחד, הנה זה יורה כי לה' המלוכה, ואם כן יהיה לשון מלך בכתוב הזה כלשון (תהלים קמה) ארוממך אלהי המלך, שהוא תרועת מלך, ולשון (קהלת ה) מלך לשדה נעבד, ולשון (שיר ז) מלך אסור ברהטים, וכן (תהלים כד) ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה, מלך שהוא הכבוד, ואמר סלה כי הוא מתעלה למעלה עד אין סוף, ומלך הכבוד שהזכיר ראשון הוא המולך על הכבוד, וזה מבואר.

פסוק ו

יחי ראובן. ע"ד הפשט יתפלל עליו שיאריך ימים ולא ימות קודם השנים הקצובות, שהרי אי אפשר שיחיה לעולם.

ויהי מתיו. ואל יהי מתיו, וכמוהו (משלי ל:ג') ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע, וכן (תהילים ט':י"ט) כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד, וכן (שם לח) ובחמתך תיסרני, וכן (ישעיה מב) ותהלתי לפסילים.

והנה משה רבינו ע"ה הזכירם כסדר על דרך נחלתם, כי ראובן לקח נחלתו בראשונה ולפי שהוא הבכור על כן נתן לו בברכתו משפט הבכורה, והקדים יהודה אחריו כי הוא הנוחל הראשון בארץ והוא יעלה תחלה למלחמה אשר בה יברך אותם משה, ואחר יהודה ברך בני לוי כי הם חונים בירושלים עם בני יהודה, ואחר בני לוי ברך בנימן שהיתה נחלתם עם בני יהודה, והעיר ירושלים ובית המקדש בין יהודה ובין בנימין, והלוים יחנו עם שניהם, ואחר בנימין יוסף שלא יאחרנו, שהרי כבר הקדים לבנימין והוא הקטן ממנו, ואחר יוסף זבולן שהוא נלחם ומביא לפיו של ישששכר, ולפי שזבולון סבה לתורתו של ישששכר על כן הקדים זבולן ואחריו ישששכר, ואחר בני הגבירות הזכיר גד, והחל ממנו לפי שהוא עם דגל בני הגבירות, ואחר גד הזכיר דן שהוא בעל דגל, ואח"כ הזכיר נפתלי הגדול מאשר ולכך הוצרך לאחרו.

ויתכן לפרש יחי ראובן ואל ימות, שיצליח ויחיה במלחמותיו ולא ימות אחד מהם במלחמה. ויהי מתיו מספר, אבל יהיה בכלל עשרה מתים, אלו עשרה הרוגי מלכות,

שכן מצינו עשר שנקראים מספר, כענין שכתוב (ישעיהו י׳:י״ט) מספר יהיו ונער יכתבם, וכמה הם מספר בכתיבת הנער שהיא נקודה. ולפי זה נראה שנתכפר לו מעשה בלהה לענין שלא יכרת וימות בו לעולם, אבל לא נתכפר לו לגמרי שהרי עתיד הוא להענש עליו בכלל עשרה הרוגי מלכות שחטאו במכירת יוסף.

וע"ד הקבלה יחי ראובן ואל ימות, הזכיר יחי על חיי העולם הבא, ואל ימות שלא ישוב משם עוד בגוף למות מיתה שניה, וזהו שתרגם אונקלוס ע"ה ומותא תנינא לא ימות, וגלה לנו בזה כי הנשמות מתגלגלות לשוב בגוף אחר שקבלו שכרם ועונשם בגן עדן או בגיהנם, וזה ידוע ומקובל כי כשם ששמטות העולם חוזרות ומתגלגלות כן הנשמה אחר שקבלה שכרה בגן עדן או עונשה בגיהנם הנה היא חוזרת אחר זמן בגוף לקבל הראוי לה במדה כנגד מדה, והגלגול הזה נקרא אצל רז"ל תחיית המתים, הוא שאמרו בתחלת מסכת תענית, בשלמא תחיית המתים כל יומא ויומא זמנא הוא אלא גשמים כל יומא ויומא זמניה הוא. ותמצא בירושלמי (ישעיה כב) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון זו מיתה שניה, וכן תרגם יונתן אם ישתבק חובא הדין לכון עד דתמותון מותא תנינא, ולזה כוון אונקלוס והרחיב באור בלשון שאמר לחיי עלמא ומותא תניינא לא ימות, כוון לומר כי משה התפלל על השבט שיזכה לחיות חיי עד ולא ישוב משם עוד בגוף למות מיתה שניה, וכן תמצא בדוד מפורש שהזכיר בענין הנשמה הדברים הבאים לה לאחר מיתה, סליחת עונות, רפואת תחלואים בגלגולה גאולת שחת, וזה יורה שתעבור בשחת אבל הוא יגלגלנה אחר התעטרותה במדות שובע שמחות בזיו השכינה, זהו שאמר (תהילים ק״ג:ג׳-ד׳) הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי, הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים, המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי. וחמשה תועליות הן שהזכיר בתוספת יודי"ן והן חמשה כנגד חמשה דברים שנמשלה בהן וכנגד חמשה שמות שיש לה, וזה מבואר.

פסוק ז

וזאת ליהודה. על דרך הפשט וזאת הברכה אשר ליהודה, והוא מה שאמר שמע ה' קול יהודה בבואו למלחמה. בתחלה. ידיו רב לו, שיספיקו לו ידיו ולא יצטרך עזר מזרוע בשר. או יאמר ידיו רב לו ידיו יריבו כנגדו. וכתב רש"י ז"ל סמך יהודה לראובן מפני ששניהם הודו על קלקול שבידם, ודרשו במסכת מכות פרק אלו הן הגולין, כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, מפני הנדוי שקבל עליו, שנאמר (בראשית מ״ד:ל״ב) וחטאתי לאבי כל הימים, אמר משה מי גרם לראובן שיודה יהודה, וזאת ליהודה, מיד שמע ה' קול יהודה, מיד עאל אבריה לשפא. ועדיין

לא סליק למתיבתא דרקיעא, ואל עמו תביאנו. ועדיין לא הוה ידע למשקל ולמטרי בשמעתא, ידיו רב לו. ועדיין לא הוה ידע לפרוקי קושיא אליבא דהלכתא, ועזר מצריו תהיה. ועדיין עצמותיו מגולגלין בארון, שלא היה בו כח לעלות בישיבה של מעלה, שכן קבל עליו הנדוי בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר (שם) כל הימים. ומה שאמר עאל אבריה לשפא, שנדבקו עצמותיו עצם אל עצמו ויקרום עליו בשר מלמעלה. ועדיין לא היה בו כח לעלות, והתפלל עליו ואל עמו תביאנו. ומה שאמר מי גרם לראובן שיודה יהודה, אע"פ שמעשה יהודה אחרון, קבלה היתה ביד משה רבינו ע"ה איש מפי איש שלא הודה ראובן שהוא בלבל יצועי אביו עד לסוף שנים רבים שהודה יהודה חטאו בתמר, ובאותה שעה הודה ראובן שהוא בלבל יצועי אביו, אז יצאו כל אחיו מן החשד.

וע"ד הקבלה וזאת ליהודה, היא מדת המלכות שממנה המלכות לזרע יהודה, והיא הנותנת לו כח הנצוח במלחמותיו, וכן דוד שהוא מזרעו אמר (תהילים כ"ז:ג') אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח, כי היא מדתו של דוד, וכן הוא אומר (שם צט) ועוז מלך משפט אהב, וכתיב (שם עב) משפטיך למלך תן, ולכך התגבר דוד בכל המלחמות והיה מנצח כל אויביו, ועל כן הזכיר תמיד בשירותיו למנצח מזמור לדוד, יודה להקב"ה כי הוא המנצח האמתי, כי מה שהוא מנצח אין נצוחו אלא מצד המדה ההיא, ולפי שהיה דוד מחזיק במדה ההיא ושפך דמים רבים על כן לא הוכשר לבנות בית הרחמים עד שבא שלמה בנו שהיה איש השלום מחזיק במדת הצדקה, כענין שאמר (שם) וצדקתך לבן מלך.

פסוק ח

וללוי אמר. ובעבור לוי אמר, ועם הקב"ה ידבר. ואמר **לאיש חסידך**. כנגד אהרן אחיו. **אשר נסיתו במסה**. בנסיון, או שם מקום.

תריבהו על מי מריבה. הוא חטא הצור, שלא נמצא בו חטא אחר. ולא הזכיר חטאו במעשה העגל, וזה יורה שלא היתה כוונתו אלא לשם שמים, שאילו חטא בו היה מזכירו כאן בכלל חטא מי מריבה. ומה שהקדים התומים לאורים ואין דרך התורה בכך אלא להקדים האורים לעולם מפני שהם עיקר השמות, אבל הקדים אותן להורות שאין אלו בלתי אלו כי שניהם שלמות הענין, וכבר הזכרתי ענינם במקומו, והוא דעת הרמב"ן ז"ל כי היתה מדרגה ממדרגות רוח הקדש, והכהן המלובש בחשן אשר אורים ותומים נתונין בין כפליו היה מתלבש באלו ברוח הקדש, ומזה תרגם אונקלוס תומיא ואוריא אלבשתא, כענין (דברי הימים א י"ב:י"ט) ורוח לבשה את עמשי.

ודע כי ארבע מדרגות הן בנבואה, בת קול אורים ותומים רוח הקדש נבואה, וכלן מדרגות חלוקות זו למעלה מזו וכלן נמשכות מן המדה הנקראת צדק, וזהו (איוב כ"ט:י"ד) צדק לבשתי וילבשני.

והנני מבאר לך בכאן ארבע מדרגות הללו, הראשונה בת קול, ויש סוד במה שאמרו בת קול ולא אמרו בן קול, וכן במה שאמרו זה בנה אב, וכן בנין אב משני כתובים, ולא אמרו זה בנה אם או בנין אם, וכן במה שאמרו עוד יש אם למקרא ולמסורת ולא אמרו יש אב, כי הכל נאמר בהשגחה מכוונת וחכמה יתירה, וחכמי האמת שכל דבריהם מיוסדים על אדני החכמה וספיר גזרתם קבלו כן מן הנביאים עד משה מסיני. ובאור הענין כי בנין אב לא נזכר בשום מקום מהתלמוד אלא על פסוק מפסוקי תורה שבכתב, וא"כ ראוי להם להזכיר בזה לשון אב ולומר זה בנה אב או בנין אב, כי כל פסוק ופסוק הוא בנין האב יתעלה ששמענו התורה מפיו מתוך האש, וכענין שכתוב (דברים ד':ט"ו) ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש ולא היה ראוי שיזכירו בו לשון אם, אבל כשאמרו יש אם למקרא ולמסורת שהוא דבר נמסר מעסק תורה שבעל פה הזכירו אם ולא אב. וכן בכאן בבת קול שהזכירו בת ולא בן מוכרח היה, לפי שהקול הזה המגיע לאזני השומע הוא נמשך מאותו הקול שכתוב בו (שמות ט"ו:כ"ו) והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך, וכן עוד (במדבר ז':פ"ט) וישמע את הקול מדבר אליו, והקול הזה הנשמע יקרא בת לפי שהוא נמשך מאותו קול, וזהו לשון בת קול. ועוד לטעם אחר נמרץ הוצרכו לומר בת קול כי היה הקול יורד לאזני השומע כמדת הכסא שהוא רחב מלמעלה וקצר מלמטה כי כן דמות כסא הכבוד וכן צורת האש של מעלה רחבה למעלה וקצרה למטה, וזהו לשון בת קול שהיה הקול יוצא כמדת הכסא. ובת קול זה היה נשמע תמיד לחכמי התלמוד ולחסידי הדורות בזמן בית שני שהיו משתמשין בבת קול אחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים. המדרגה השנית אורים ותומים, שהם שמות הקדש שהיו מורים על עצם אספקלריא שאינה מאירה אשר מתוכה התנבאו הנביאים כלן, הם המעידים על אמתתה, ורמז זאת בלשון האורים שהם עיקר השמות שהוא עולה למספר שם השכינה, הוא שכתוב (ויקרא ח':ח') ויתן אל החשן את האורים ואת התומים, וכשתתקרב אל שתי מלות את האורים אז תראה אור ונוסף עליו אחד להעיד על יחודו כי הוא הנרמז בד' של אחד.

המדרגה השלישית רוח הקדש, והיא המדה העשירית במדות הנביא, הזכרתים כבר בפסוק (דברים כג) ונשמרת. וענין רוח הקדש הוא שימצא האדם בעצמו לב רחב ויזדמנו בפיו דברים נפלאים ויגיד העתידות ולא יתבטלו הרגשותיו כלל, אבל יוציא הדברים

מפיו כפי מה שישים בפיו רוח הקדש, והוא אינו יודע מאין באו לו הדברים.
המדרגה הרביעית נבואה, והוא שיגיד העתידות בבטול כל הרגשותיו וישאר מופשט מן החומר וכל כליו ויתיחד עם השכל הזך לבדו, ואז יראה האור הבהיר במראות ודמיונות בחלום או בהקיץ, ואין להאריך בכאן כי כבר הזכרתי כל זה בארוכה בספר חשן משפט.
אמנם דעת הרמב"ן ז"ל באמרו כי היא מדרגה ממדרגות רוח הקדש, כי רוח הקדש גדולה מכלן וסדר המעלות לדעתו מלמעלה למטה כך הם, רוח הקדש נבואה אורים ותומים בת קול, רוח הקדש היא החכמה שהיא רוח נמשך מן הקדש שהוא המקור העליון, וכן כתיב (שמות ל"ה:ל"א) וימלא אותו רוח אלהים בחכמה.
וכן תמצא בספר יצירה, אחרת רוח אלהים חיים ברוך ומבורך שמו של חי העולמים קול ורוח ודבור וזהו רוח הקדש. קרא החכמה רוח אלהים חיים ומנאה ראשונה לענין ההשגה ואמר שהיא רוח הקדש, נבואה יסודה מן השם המיוחד, אורים ותומים בלמודי ה' למטה מן הנבואה ולמעלה מבת קול, בת קול בשכינה, וכל המעלות כלן נמשכות הן מן השכינה. נמצאת אומר רוח הקדש שהיא החכמה למעלה מן הנבואה שיסודה בשם המיוחד, והנבואה למעלה מאורים ותומים שהם למודי ה', ואורים ותומים למעלה מבת קול, בת קול האחרונה ולמטה מכלן, ולכך אין משגיחין בבת קול לסתור דברי הנבואה.
ומה שאנו קורין הנבואה רוח הקדש לפי שהוא המקור שכל המעלות משתלשלות ממנה, והבן זה.
לאיש חסידך. כל כהן גדול שבשבט לוי יקראנו חסיד בעבור שהוא מושך כח ממדת החסד שהיא מדתו של כהן והוא המברך לישראל בשם המפורש שנאמר (במדבר ו':כ"ג) כה תברכו, כי הוא ממשיך הברכה ממדתו אל המדה העשירית הנקראת כה שהיא מדת הדין, שנאמר (שמות ז':ט"ז-י"ז) והנה לא שמעת עד כה, וסמיך ליה בזאת תדע, ועם זה היה העולם מתברך מברכתו של כהן, וזהו שכתוב (תהילים קמ"ה:י') וחסידיך יברכוכה, יברכו כה, וזה מבואר.

פסוק ט

האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו. על כלל השבט ידבר, כענין שכתוב (שמות ל"ב:כ"ו-כ"ז) מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי, ואמר להם מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו, ולאו דוקא בנו ואחיו ממש, וכן בכאן לאחיו ולאמו ואת אחיו ואת בניו, אין לפרש אביו ממש ולא אחיו ממש מאביו וגם לא בניו ממש, שהרי לוים גמורים הם ובשבט לוי לא חטא אחד מהם כלל שהרי כתיב ויאספו אליו כל בני לוי,

אבל ענין הכתוב לאביו אבי אמו מישראל, ואת אמו אחיו מאמו מישראל, ואת בניו בן בתו מישראל, ולא היו לוים ממש.

כי שמרו אמרתך. לא יהיה לך.

ובריתך ינצורו. זה ברית מילה, כי ישראל לא מלו את בניהם במדבר, אבל שבט לוי מלו את בניהם. ואע"פ שהוא מדבר על השבט בכלל נרמז בו גם כן שמואל הנביא הלוי, ועליו יאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, כי כאשר נגמל היה בבית ה' להיות פרוש ונבדל לעבוד את הש"י, ואת בניו לא ידע שהוליד בנים לעבודת הש"י.

פסוק יא

ברך ה' חילו. הם התרומה והמעשר והבכורות והבכורים. **ופועל ידיו**. הקרבנות.

מחץ מתנים קמיו. כמו מחץ קמיו במתנים. **מן יקומון**. מן אשר יקומון עליהם.

פסוק יב

לבנימן אמר. על דרך הפשט, בעבור בנימין אמר שהוא ידיד ה', ישכון בנימין לבטח על ה' יתעלה, וה' יתברך שוכן בין כתפיו.

חופף עליו. על הכבוד שהיה שוכן בירושלים בחלק בנימין. וטעם בין כתפיו ולא אמר על ראשו לפי שבית המקדש אינו בגובה ההר ממש אלא למטה מעט נמוך כ"ג אמה מעין עיטם, ודעתו של דוד היה לבנותו שם, כמו שדרש בשחיטת קדשים וכן פירש רש"י ז"ל. והנה משה קראו בכאן בלשון כתף וכן יהושע תלמידו קראו כן (יהושע ט"ו:ח') אל כתף היבוסי, ומה שנקרא יבוסי על שם שקנאו דוד מארונה היבוסי. ויש שפירש מה שאמר בין כתפיו לפי שהוא באמצע נחלתו.

וע"ד המדרש, יש בפסוק הזה רמז לשלשה מקדשים, ישכון לבטח זה מקדש ראשון ולכך הזכיר בו לשון שכינה, חופף עליו כל היום זה מקדש שני, ולא הזכיר ישכון אלא לשון חופף שלא שרתה בו שכינה תדיר, ובין כתפיו שכן זה מקדש שלישי שתחזור השכינה לבית קדש הקדשים, כן דרשו רז"ל בספרי. ונרמז כל זה בברכתו של בנימין למעלתו ולכבודו שהוא אושפיזכן לשכינה, ואמרו ז"ל עליו שלא שלטה בו רמה, והוא שאמרו בסוף פרק השותפין ת"ר שבעה לא שלטה בהן רמה ותולעה ואלו הן, אברהם יצחק ויעקב משה אהרן ומרים ובנימין בן יעקב, אברהם יצחק ויעקב שכתוב בהן בכל מכל כל, משה אהרן ומרים שכתוב בהן על פי ה', אבל במרים לא נאמר על פי ה' שגנאי הדבר לומר, אלא דאתיא ממשה, בנימין בן יעקב דכתיב בו ידיד ה' ישכון לבטח עליו, וי"א אף דוד שנאמר (תהלים יז) אף בשרי ישכון לבטח, עד כאן. ושמעתי סמך לזה, (שמות ט"ז:כ"ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו, ה"ב איש רמה לא היתה בו, והוא אסמכתא לקבלת ר' אלעזר, ומלת ב"ו רמז ואסמכתא לקבלת יש אומרים, שהרי דוד היה השמיני.

וע"ד הקבלה, לבנימין אמר משה ידיד ה', שהוא הכבוד, ישכון על בנימין, ואמר לבטח כי מתוך כך יבטח בשם הגדול שבקרבו, וכענין שכתוב (שמות י"ד:ל"א) וירא ישראל את היד הגדולה, ויאמינו בה', ובעבור זה נקרא שלמה ידידיה בשמו.
וכן דרשו בספר הבהיר, אמר לו הקב"ה לשלמה הואיל ושמך בשם כבודי אשיא לך את בתי, דכתיב (מלכים א ה':כ"ו) וה' נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו, ולא פירש, והיכן פירש להלן (שם ג) כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט, עד כאן. ולמדנו מכל זה שאין בכל השבטים מבורך כבנימין בהשראת שכינה בחלקו ובמעלה ובזכות, ויש לו יתרון על כל יתר אחיו, ואולי מפני זה הזכירו הכתוב בפני עצמו ואמר לבנימין בלא וא"ו, כי לא רצה לערב אותו ולכלול ברכתו עם שאר השבטים, שכלן נקשרין יחד בקשור וא"ו. ועוד לפי דרך זה יתכן לומר כי מה שהזכיר "לבנימין" מכל האחים והזכירו נפרד בפני עצמו בלא וא"ו, כדי לרמוז על דוגמתו שהוא מכלל הבנין והוא בפני עצמו נפרד מהם כענין האתרוג, וזה מבואר.

פסוק יג
מבורכת ה' ארצו ממגד שמים. קרא הגשמים מגד שמים והוא מאמר החכמים ז"ל מים העליונים במאמר הם תלויים ופירותיהן מי גשמים וכן אמר הכתוב (תהילים ק"ד:י"ג) משקה הרים מעליותיו מפרי מעשיך תשבע הארץ, כי השמים מעשיו, וכן כתוב (שם ח) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, וקרא הגשמים פרי מעשיו כלומר פרי השמים, וזהו ממגד שמים, ובאמרו ממגד שמים מטל ברך אותה בטל ובמטר.
ומתהום רובצת תחת. הם המים התחתונים כי במים העליונים ומים התחתונים ברך אותה והם האור והחשך, ולכך סמך הטל אל התהום, וידוע שאין הטל יורד ביום אלא בלילה, וכן הזכיר יעקב בברכתו (בראשית מ"ט:כ"ה) ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת.

פסוק יד
וממגד תבואת שמש. ידוע כי השמש מניע יסוד האש, שכן אנו מרגישין חום גדול בהתקרבו אלינו והקרירות בהתרחקו ממנו, והוא מבשל התבואה והפירות, והלבנה מניעה יסוד המים, שכן הימים והנחלים מתוספים בתוספת הלבנה וכאשר תחסר הן מתחסרים, וכח השמש והירח שמבשלין הפירות קראו הכתוב מגד, ויאמר הכתוב שתהיה ארצו של יוסף מבורכת מכח השמש הנמשל בתבואות, ולפי שתבואות הזרע והכרם תלויות בשמש אמר כן מכח הלבנה ג"כ שהיא מגרשת הפירות.

פסוק טו

ומראש הררי קדם. מלשון (עמוס ו) וראשית שמנים ימשחו, ואמר כן לפי שפירות ההרים טובים מפירות העמקים.

פסוק טז

וממגד ארץ. אחר שהזכיר פירות ההרים הזכיר פירות ארץ המישור, ובמלת ומלואה נכלל הכסף והזהב וכל המחצבים ושאר כל קניני הארץ שהכל בה, ומתברך מרצון הקב"ה ששכן בסנה.

ובמדרש מברכת ה' ארצו, למה נתברך יוסף בברכת הארץ יותר מכל השבטים, אלא אדם הראשון ששמע לקול אשתו נתקללה האדמה בעבורו שנאמר (בראשית ג) כי שמעת לקול אשתך וגו', יוסף שלא שמע לאשת אדוניו נתברכה האדמה בעבורו, הה"ד מברכת ה' ארצו.

תבואתה לראש יוסף. הברכה הזאת, והמלה זרה והיא מורכבת מן באתה ומן תבא, ורמז לו משה בכאן כשם שבאת בגלות מצרים קודם אחיך כן תבא לגאולה קודם להם, והם מ"ה שנים שעתידים הנדחים שיהיו נגאלין קודם הנפוצים, ובין גאולה לגאולה מ"ה שנים.

פסוק יז

בכור שורו הדר לו. בעבור שהזכיר תבואה המשיל השבט לשור, וכענין שכתוב (משלי י"ד:ד') ורב תבואות בכח שור, והזכיר בכור לפי שהיה בכורו של רחל, וקרני ראם קרניו בכח רבבות אפרים.

וע"ד הקבלה, בכור שורו הדר לו, נתנו ליוסף הצדיק שתי מדות, הנצח וההוד, וזהו שאמר בכור שורו הדר לו, כי הדר הוא הנצח שהוא מימין וההוד שהוא משמאל נרמז בשור כי שם צורת שור כידוע בקבלה, ומפני שנתנו לו שתי מדות אלו המשילו לשני דברים לשור ולראם, המשילו לשור כנגד ההוד ולראם כנגד הנצח. וידעת כי משם נשמעה תפלתו של דוד שנאמר (תהילים כ"ב:כ"ב) ומקרני רמים עניתני, וכן יצאו ממנו שני שבטים שבט אפרים שנקרא על שם פריה ורביה שהוא ענין הרחמים והשני שבט מנשה שנקרא על שם השכחה שהוא מענין הדין.

פסוק יח

שמח זבולן בצאתך. כלומר למלחמה. ואף שישכר גדול הוא מזבולן כי נולד תחלה הקדים זבולן לישכר לפי שהוא הסבה לתורתו של ישכר, וכן הקדימו יעקב בברכת השבטים, לפי שהוא המחזיק תורתו של ישכר ואם לא היה מחזיק אי אפשר לו לעסוק בתורה, על כן ראוי הוא שינחל שמחה וכבוד בשמחתה של תורה לעוה"ב, וזהו שאמר

שמח זבולן בצאתך. ואע"פ שפשוטו בצאתך למלחמה, אפשר לומר בצאתך מן העוה"ז, וברך אותו בשמחת העוה"ב. וייחס השמחה לזבולן לפי שהוא סבה לתורה, וזהו שאמרו רז"ל כל המטיל מלאי לכיסו של ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר (קהלת ז׳:י״ב) כי בצל החכמה בצל הכסף. ובאורו אצילות החכמה מתקיימת מאצילות הכסף ואצילות הכסף נאצל מאצילות החכמה.

ותמצא בברכה זו שלשה ענינים, האחד שהקדים זבולן לישששכר והשני שכלל ברכת יששכר בכלל ברכת זבולן והשלישי שהאריך בברכת זבולן ואמר עליו כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול. וקצר בברכת יששכר ולא תמצא באחד מכל השבטים שיקצר משה בברכתו כמו ביששכר, והיה ראוי להאריך בו יותר לפי שאין לך שבט גדול בתורה כמותו שנאמר (דברי הימים א י״ב:ל״ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ומה שקצר בברכתו שאמר וישששכר באהליך, מפני שברכתו שברך אותו במלה זו היא כוללת כל הברכות, והוא שאמר באהליך, שני אהלים אהל של מעלה ואהל של מטה, ואם כן ברכו בשמחת אהל של מטה והוא שכתוב (תהילים י״ט:ט׳) פקודי ה' ישרים משמחי לב, ובשמחת אהל של מעלה ששם השמחה שלמה, וכלשון הברכה שתקנו רז"ל שהשמחה במעונו, ושם השכר כפול. ואולי לכך נכפלה השי"ן בשם יששכר להורות על שני חלקים מן השכר אחד לעוסק בתורה ואחד למחזיק התורה בידו.

פסוק יט

שם יזבחו זבחי צדק. כלומר כי הכל יבאו להר המוריה בשביל עשרם להקריב קרבנות ולעבוד את ה'.

וע"ד הקבלה, שם יזבחו זבחי צדק ייחס הזבחים לצדק כי צדק הוא המקבל תחלה, והוא הנרמז בתוספת ה"א של המזבחה, וכבר הזכרתי זה בפסוק (ויקרא א׳:ט׳) והקטיר הכהן את הכל המזבחה.

ושפוני טמוני חול. ברכן בעושר בשפע גדול שיהיה להם הון עתק ועושר רב עד שיטמנוהו בחול. ומלת ושפוני כאלו אמר וצפוני בצד"י. ומה שאמר ושפוני טמוני, הוא כפל לשון, כמו (דניאל י״ב:ב׳) אדמת עפר, ותרגם אונקלוס וסימן דמטמרן בחלא מתגליין להון.

פסוק כא

וירא ראשית לו. ע"ד הפשט יאמר כי גד בקש לו ארץ סיחון ועוג שהיא תחלת כבוש הארץ, כי שם חלק המחוקק הוא הגדול והשליט, כמו (שופטים ה׳:ט׳) לבי לחקקי ישראל. ואמר ספון כמו (ירמיהו כ״ב:י״ד) וספון בארז, וכן (חגי א׳:ד׳) לשבת בבתיכם

ספונים. והזכיר ספון ולא קבור לרמוז שהוא ספון לתחיית המתים ולכך נקבר בחלקו של גד בחוצה לארץ כדי שיחיו מתי חוצה לארץ בזכותו.

ויתא ראשי עם. שבאו ראשי שבט גד עם ישראל חלוצי צבא, כי כן התנו עם ישראל.

צדקת ה' עשה. שקיים מוצא שפתיו שאמר (במדבר ל"ב:י"ח) לא נשוב אל בתינו עד התנחל וגו'.

וע"ד המדרש וירא ראשית לו, העולם נברא בזכות משה שנקרא ראשית שנאמר וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון.

וע"ד הקבלה וירא ראשית לו, וירא מרחיב גד ראשית לו. והענין שנסתכל הקב"ה בחכמה שהיא ראשית כדי לברוא העולם כי שם מדת ראשית בהויות שהיו בחכמה, ראה כי חלקו של משה הנקרא מחוקק ספון ונסתר שם כי הוא בכלל הראשית, ויתא ראשי עם משם האציל המדות שקראן ראשי עם כלשון (תהילים כ"ד:ז') שאו שערים ראשיכם, צדקת ה' עשה ומשפטיו התפארת והכבוד שנאצלו משם, וזה מבואר.

וענין המדרש וסודו במשה שנקרא ראשית על שם שהיתה נבואתו מתוך אספקלריא המאירה שהיא ראשית כי עד שם השיג ומשם התנבא, כי כל מתנבא מתנבא מתוך מה שהשיג, ואע"פ שהתנבא מתוכה לא השיג מהותה, ועל זה בקש באמרו (שמות ל"ג:י"ח) הראני נא את כבודך, ולא נענה. ומה שנקרא מחוקק לפי שנבואתו של משה בשם הגדול ברחמים שמשם מצות עשה שהן רמ"ח, כי מצות עשה ולא תעשה כנגד התפארת והכבוד, ולפיכך נרשם מספר מצות עשה במלת מחקק שהם כנגד השם המיוחד, ומספר מצות לא תעשה שס"ה שהן כנגד אל"ף דל"ת נרמז גם כן בפסוק (דניאל ט':י"ט) אדני ש'מעה אדני ס'לחה אדני ה'קשיבה. ונראה כי לזה רמז אונקלוס במה שתרגם ספרא רבא, שקרא המחוקק "הגדול" על שם שנבואתו בשם הגדול, והזכיר ישעיה הנביא ע"ה (ישעיהו ל"ג:כ"ב) כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו, ובאור הכתוב תמצאנו מפורש ובסדר ממטה למעלה. ואע"פ שרש"י ז"ל פירש מחוקקנו לשון מושל, מלשון (בראשית מ"ט:י') ומחוקק מבין רגליו, מה שרמזתי הוא העיקר, ויונתן בן עזיאל ע"ה מעיד על זה שפירוש מחוקקנו נותן לנו דת, והוא שתרגם ה' דיינא דאפקנא בגבורתיה ממצרים מלפנא די יהב לנא אולפן אורייתא מסיני. וכן האמת כי התורה בשם הגדול נתנה.

ומכאן יש לך להתעורר בכתבי הקדש באותן דברים שנקראו בשם גדול כענין בית המקדש שנקרא גדול שנאמר (מלכים ב כ"ה:ט') ואת כל בית גדול שרף באש, וכן העובד המשרת שם נקרא (במדבר ל"ה:כ"ה) הכהן הגדול, וכן הנהר שבארץ ישראל

נקרא (דברים א':ז') הנהר הגדול נהר פרת, וכן השם הגדול שהכהן הגדול עובד לפניו שנאמר (שם יא) את כל מעשה ה' הגדול, וכן במה שקורין חכמי האמת לשון רבא שהוא תרגום של גדול כענין בקדיש אמן יהא שמיה רבא מברך, וכן יהא שלמא רבא, וכן קדוש היום שקורין קדושא רבא ולא כן של לילה, וכן ברכת היום של אהבת עולם אהבתנו שקורין אהבה רבה ולא כן של ערבית, וכן קורין ליום שביעי של ערבה הושענא רבא לפי שהוא תשלום כ"ו ימים שמבריאת העולם שנברא בכ"ה באלול, כל אלה אם תשכיל בהם תמצא כי דרך אחד להם, והבן זה.

פסוק כב

דן גור אריה. ע"ד הפשט, המשילו בגבורה לגור אריה כאשר הוא מדלג מהר בשן.

וע"ד הקבלה נקרא דן כנגד מדת הדין, כי כן אמרה רחל עליו (בראשית ל':ו') דנני אלהים, והמשילו משה בברכתו לגור אריה כנגד מדת הדין של מעלה ששם צורת גור אריה, וזה מבואר.

פסוק כג

נפתלי שבע רצון. על דרך הפשט, יהיה שבע רצון של הקב"ה, וכענין שהזכיר למעלה ורצון שוכני סנה, ויהיה מלא ברכת ה' ויירש ים ודרום, וזה ירמוז אל נחלתו שהיא מערבית דרומית.

וע"ד הקבלה נפתלי שבע רצון הממלא ברכת ה' שהיא זאת, שנאמר וזאת הברכה. ים ודרום, העוה"ב נמשל לים (איוב י"א:ט') ורחבה מן ים, העוה"ז לדרום שנאמר (יהושע ט"ו:י"ט) כי ארץ הנגב נתתני, וזהו שדרשו בספר הבהיר, ים ודרום ירשה, רש היה לו לומר, אלא ים ודרום יהי רש, הכל נתון לך, ולואי שתשמור דרכיו.

ולפי דעתי הרמז בכל זה השלום והברית, ואפילו החכמה והבינה רש, וזהו שאמר ים ודרום יהי רש.

ודע כי נפתלי ואשר חונים עם דן בצפון ודגלו נשר, וזה נרשם במלות נ'פתלי ש'בע ר'צון, וזה מבואר.

פסוק כד

וטובל בשמן רגלו. הזכיר לשון טבילה על רבוי השמן שבארצו של אשר, ולכך אמר רגלו ולא ידו, וכענין שכתוב (בראשית מ"ט:י"א) כבס ביין לבושו, הזכיר לשון כבוס ביין על שם רבוי היין שבארץ יהודה, כאדם שמניח המים ויכבס בגדיו ביין להפלגת הרבוי וכן הזכיר יעקב (שם) מאשר שמנה לחמו.

פסוק כה

ואמר ברזל ונחשת, כלומר בחלקו יהיו הרי ברזל ונחשת. או בא לרמוז שתהיה ארצו מנעול ארץ ישראל, ויהיו לו דלתות נחשת ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה בהן. והכונה בזה, שלא יבאו בארצו אויבים לשלול ממנו השמן שלו, אבל יוליכהו מארצו לשאר ארצות.

וכימיך דבאך. דעת אונקלוס שהמלה הפוכה והיא כמו דאבך, מלשון (דברים כ"ח:ס"ה) דאבון נפש, וזהו שתרגם וכיומי עולימותך תוקפך, אמר וכימיך על ימי הבחרות כי הם נקראים ימים וראוין ליחשב במספר ימים, ודאבך על ימי הזקנה שהם ימי דאבון נפש וצער, והם השנים אשר יאמר האדם אין לי בהם חפץ. **אבל כפשוטו** של מקרא פירוש וכימיך דבאך, וכל ימיך תהיה ארצך זבת השמן, ויהיה מלשון תרגום של (ויקרא טו) זב דאיב. וכן מצינו הרבה לשונות בתורה שהם תרגום, כמו (בראשית ל"א:מ"ז) יגר שהדותא שהוא תרגום גלעד, וכן ואתה מרבבות קדש, ובנביאים (ישעיהו כ"א:י"ב) אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו, וכן בכתובים (תהילים ט':ה') כי עשית משפטי ודיני, וכן עוד (איוב ט"ז:י"ט) הנה בשמים עדי ושהדי במרומים (שם מ) עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל, (שיר השירים א':ט"ז) אף ערשנו רעננה, תרגום מטה ערסא, והמלה כלולה משתי לשונות אלו לשון הקדש ולשון תרגום. וכן תמצא חבור התלמוד המקודש שיש בו שתי לשונות אלו, כי רבינא ורב אשי אחזו דרך התורה שנתנה בסיני. ולפי דעתי שיש לדבר הזה שרש, כי שם האדון המיוחד בשמו שהוא לשון הקדש, וכנגד שם השליח שהוא התרגום הוא מטטרון, ואיני רשאי להרחיב באור.

פסוק כו

אין כאל ישורון. אחר שסיים לברך השבטים אחד אחד התחיל עתה לדבר עם כלם בכלל ויודיע להם טוב חלקם כי יוצר הכל הוא, ויבשר אותם בירושת הארץ ושיזכו לבא בתוכה מה שלא זכה הוא, ויבאר עוד להם ענין העוה"ב כאשר אבאר, וחתם דבריו בענינים כאלה, ולכך יאמר אין כאל ישרון, שאין אתם כהכנענים כי הם תחת ממשלת המלאכים שרי מעלה, ולא כן ישראל, כענין שכתוב (שמות ל"ג:ט"ז) ונפלינו אני ועמך, ועל כן קראם ישרון כי הוא שם ישר, להורות שאין בכל שרי מעלה כאלהי ישראל, וכן אמר על ישראל אשריך ישראל מי כמוך, כי אינם כשבעים אומות, על כן יודיעם שלא שם חלקנו כהם ולא גורלנו ככל המונם, זהו אין כאל ישרון שהוא רוכב שמים, והוא יהיה נמצא בעזרך, ובגאותו שחקים, בגאותו רוכב שחקים.

וענין רוכב שמים. על דרך הפשט כנה הממשלה בלשון רכיבה, וכענין שכתוב (דברים ל"ב:י"ג) ירכיבהו על במתי ארץ שהוא לשון ממשלה. עוד לבאר כי כמו שהרוכב

מתגבר על הסוס לפי שאין מרוצת הסוס מכח עצמו אלא מכח הרוכב כענין שכתוב (איוב ל"ט:י"ח) תשחק לסוס ולרכבו, כן מרוצת הגלגלים ותנועתם אינם מכח עצמן אלא מכח השליט המניע אותם יתעלה, ובאור מלת השמים הכונה על ערבות, וכן דרשו רז"ל ערבות מנלן דאקרי שמים כתיב הכא רוכב שמים וכתיב התם (תהילים ס"ח:ה') סולו לרוכב בערבות.

וכתב הרב רבי משה ז"ל בספר המורה, הסתכל במה שאמרו רז"ל ערבות רם ונשא שוכן עליו, שנאמר סולו לרוכב בערבות, ולא אמר שוכן בו, שאלו אמר כן היה מחייב להקב"ה מקום או שיהיה ש"י כח מהכחות כמו שדמו כתות הצבא"ה, ובאמרם שוכן עליו הראוי שהוא יתברך נבדל מן הגלגל ואינו כח בו, שרוכב שמים ענינו מסבב הגלגל המקיף ומניעו כרצונו, ושאר הגלגלים המתנועעים בתנועתו, והם מתנועעים תנועת החלק בכל, וזאת היא היכולת העצום אשר הניע הכל, עד כאן.

וע"ד הקבלה רוכב שמים, קרא המדות שמים, ושעור הכתוב, כשישראל עושים רצונו של מקום הנה הוא רוכב שמים ואינו מתרחק ממדותיו, וכשאין עושים רצונו של מקום ובגאותו שחקים, הנה הוא מתגאה ומסתלק למרום מרומים והוא מתרחק ממדותיו, ודומה לזה דרשו רז"ל כשישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה של מעלה שנאמר (תהילים ס':י"ד) באלהים נעשה חיל, ובזמן שאינן עושין רצונו (דברים ל"ב:י"ח) צור ילדך תשי.

פסוק כז

מעונה אלהי קדם. ע"ד הפשט יאמר מעונה שלך הוא אלהי קדם, כמו (תהילים צ"א:ט') עליון שמת מעונך, ולשון מעון כמו סכה, וכן (שם עו) ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון. ויש הפרש בין מעון למקום כי המעון לעולם למעלה על החוסה בו והמקום למטה.

ומתחת זרועות עולם. יש לך זרועות עולם שיסמכו. או יאמר, הקב"ה שהוא אלהי קדם הוא מעון העולם, כלומר סובל העליונים, ומתחת זרועות עולם שהוא סובל התחתונים גם כן, שהמציאות כלו הוא נשען עליו שכן כתיב (שם קד) נוטה שמים כיריעה, כלומר כיריעה הזו הפרוסה למעלה שהיא תלויה באויר ואינה נשענת על שום דבר בעולם, וכתיב (איוב כ"ו:ז') תולה ארץ על בלימה, כלומר על לא דבר אלא על כחו, וצריך שיבלום אדם את פיו שלא יוכל להשיג היאך זה, ולשון בלימה שהוא נדרש שתי תיבות תיבה אחת, ואם כן השמים והארץ נשענים על כחו יתעלה. וכן אמר הנביא (ישעיהו מ"ו:ד') אני עשיתי ואני אשא, כלומר אני עשיתי שמים וארץ ואני הנושא אותם. ומי שכח גדול כזה בידו יש לו כח לגרש מפניך האויב.

וע"ד הקבלה מעונה אלהי קדם, תוספת ה"א רומזת על מדת הדין, כי מעון מדת רחמים ומעונה מדת הדין, ומפני זה הזכיר משה כאן מעונה, ואמר במקום אחר (תהילים צ׳:א׳) ה' מעון אתה היית לנו, כי שם ידבר משה בתפלה ולכך הזכיר מעון שהוא רמז למדת רחמים, אבל כאן שהוצרך לרמוז על מדת הדין לגרש האויבים ולהשמידם, הזכיר מעונה בתוספת ה"א שהיא רמז לה"א ראשונה שבשם שהוא אלהי קדם, ומתחת זרועות שהם עולם, ומלת זרועות איננה סמוכה, ושעור הכתוב כן, ומתחת עד סוף הבנין שהיא מדת הדין, וזהו ויגרש מפניך אויב והיא המדה, ועל זה הזכיר לשון ויאמר שהוא מדת הדין, וזהו ויגרש מפניך אויב, ולא אמר וחרב גאותך אלא ואשר חרב גאותך, והוא מלשון מישור, כלומר וישור החרב גאותך, כי אין החרב גאותן של ישראל ח"ו כי ירושה לעשו היא, אבל הכונה מדת הדין, שהרי בשעה שישראל זכאין השמאל נעשית ימין, נמצאת למד כי משה רמז כל העשר בכאן כשם שרמזין בשירת הים בפסוק (שמות ט"ו:י"א) מי כמכה, רצה לרמוז עליהם שם בתחלת נבואתו, גם עתה בסוף נבואתו חתם בהן את התורה.

פסוק כח

עין יעקב. ע"ד הפשט מי שיצא ממעין יעקב, וכן (ישעיהו מ"ח:א׳) וממי יהודה יצאו. ואמר אל ארץ, כמו בארץ, וכן (מלכים א ח׳:ל"ה) והתפללו אל המקום הזה. ומה שהזכיר יעקב בירושת הארץ לבאר כי להם לבדם נתנה הארץ הקדושה, כלומר לזרע יעקב בלבד, וזהו לשון עין יעקב ולא מצינו עין אברהם ויצחק אלא עין יעקב להוציא עשו וישמעאל. ומן הידוע כי ארבעה דברים הם שזכתה בהן אומה הישראלית ואלו הן, הנבואה והתורה וארץ ישראל ותחית המתים. ונראה לי להוכיחם ולבארם כלם מדברי משה שגלה על ארבעתם, ובכל פסוק ופסוק תמצא מבואר שהזכיר שם יעקב, להורות כי כלן לא נתנו אלא לזרע יעקב בלבד. הנבואה הוא שכתוב (דברים י"ח:ט"ו) נביא מקרבך מאחיך כמוני, אמר כמוני שאני מזרע יעקב, ולמדנו בזה שאין הנבואה מצויה אלא בזרעו של יעקב, כי מפני שהזכיר מאחיך ובני עשו נקראים אחים שנאמר (במדבר כ׳:י"ד) כה אמר אחיך ישראל, לכך הוצרך להוסיף כמוני למעט שאר האחים שהם עשו וישמעאל ולהוציאם מן הכלל, והא למדת שאין נבואה אלא בישראל. ומה שמצינו בלעם שהיה נביא באומות, מקרה הוא היה לו ולא עלה לאותה השגה אלא לכבודן של ישראל ולפי שעה ודרך מקרה, וכן הזכיר בלשון מקרה (שם כג) ויקר אלהים אל בלעם (שם) ויקר ה' אל בלעם, או מטעם שפירשו ז"ל כדי שלא יהא פתחון פה לאומות ליום הדין לומר לישראל נביאים ולנו אין נביאים, אלו היו לנו נביאים היינו חוזרין למוטב. התורה, הוא

שכתוב תורה צוה לנו משה, והזכיר מיד קהלת יעקב כי לא נתנה התורה אלא לקהלת יעקב ואין מי שיזכה בה כי אם יעקב לבדו וכל המתקהל עמו. הארץ, הוא שהזכיר כאן עין יעקב אל ארץ, שלא נתנה הארץ למורשה אלא לזרע יעקב, ולא נתישבה מעולם אחר שנחרבה ולא תתישב לעם אחר. תחיית המתים, הוא שאמר אף שמיו יערפו טל, מלת שמיו חוזרת לעין יעקב ולמעלת זרעו של יעקב, ייחס לו השמים שהוא ערבות שעליו הזכיר למעלה רוכב שמים, ואמר יערפו טל, כי הטל שעתיד להחיות בו המתים הוא בערבות, ושאר האומות אינן זוכין לתחית המתים כי אם ישראל זרע יעקב, והוא שכתוב (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, וידוע כי מלת רבים ענינה על ישראל כענין שכתוב (אסתר ח׳:י״ז) ורבים מעמי הארץ מתיהדים, כן דרשו רז"ל בספרי, א"ר סימאי (תהילים נ׳:ד׳) יקרא אל השמים מעל, זו נשמה, ואל הארץ זה הגוף, לדין עמו למי שהוא מדיין, לעמו, מכאן לתחית המתים לישראל, עד כאן. וכן מצינו ישעיה ע"ה שהתנבא על אומות העולם ואמר (ישעיהו כ״ו:י״ד) מתים בל יחיו רפאים בל יקומו, וחזר והתנבא על ישראל ואמר (שם) יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך, באר שאין תחית המתים אלא לישראל. ותדע לך כי כל ישראל יחיו בין רשעים בין צדיקים, צדיקים לקבל שכר ורשעים לקבל עונש, כי כיון שקיימו המצות או עברו עליהן בגוף ובנפש כן ראוין ליטול השכר או העונש בגוף ובנפש, וזהו שכתוב (דניאל י״ב:ב׳) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, וזהו שאמר אסף (תהילים ע״ג:כ׳) בעיר צלמם תבזה, ומלת בעיר מקור כמו בהעיר, וכמוהו (ישעיה כג) לשמיד, שהוא כמו להשמיד, ותרגם יונתן היאך חילמא מן גבר דמתערא ליום דינא רבא באתער יתהון מבי קברהון ברגז דמותהון תבסר. וכן שנינו בברייתא, שלש כתות ליום הדין, אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעים גמורים ואחת של בינונים, צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי עולם הבא, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם, שנאמר (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות וגו'. והא למדת שיחיו אף הרשעים, והתחיה ההיא לרעתם כי יהיו נדונין בגוף ובנפש בגיהנם שהוא קבוע בארץ בשבעה מדורים שבו. ואומר שם בינונים מצפצפין ועולין, אבל מי שעונותיו מרובין מזכיותיו ובכלל עון פושעי ישראל בגופן, יורדין לגיהנם ונדונין שם שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתם תחת כפות רגלי הצדיקים. ומה שאמר גופן כלה מוכיח שהם יורדין שם לגיהנם בגוף ובנפש. וכדי לרמוז שאין תחית המתים אלא לישראל לפיכך הזכיר הכתוב טל, וסמך לו מיד אשריך ישראל. ודרשו רז"ל (דברים ל״ד:ב׳) עד הים האחרון, הראה לו

הקב"ה למשה עד זמן תחית המתים שנאמר עד הים האחרון, אל תיקרי הים האחרון אלא היום האחרון.
וע"ד המדרש עין יעקב, כעין הברכה שברכן יעקב אביהם (בראשית מ"ח:כ"א) והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם.
אף שמיו יערפו טל. כנוי שמיו יחזור להקב"ה, וכן ויגרש, ויאמר. או יחזור הכנוי לישראל, כמי שתולה דבר קטן בגדול, ואמר כן למעלת ישראל, וכדעת האומרים כי ישראל עיקר המציאות. או יחזור אל הארץ, שהרי מצינו מלת ארץ בלשון זכר (שם יג) ולא נשא אותם הארץ וכן (ישעיהו ט':י"ח) נעתם ארץ, ושעור הכתוב, כי שמיו של ארץ כלומר השמים שהם כנגד הארץ הקדושה יערפו טל, כלומר יורידו טל של ברכה. ומלת יערפו כמו ירעפו.

פסוק כט

אשריך ישראל מי כמוך. פסוק זה הבטחה מפורשת לישראל בענין העוה"ב, כי מפני שהזכיר בפסוק של מעלה יעודי הגוף, והם ברכת הארץ ושפע השלוה והטובה שהיא ארץ דגן ותירוש, ושמיו אשר מלמעלה יורידו הטל לברכה, ושישכנו שם ישראל לבטח לא יפחדו מצר ואויב, ושלא תדור שם שום אומה כי אם ישראל לבדם, וזהו שאמר בדד כענין שכתוב (במדבר כ"ג:ט') הן עם לבדד ישכון, על כן הוצרך להוסיף ולבאר אשריך ישראל מי כמוך, יאמר אל תחשוב שיהיה זה לכם תכלית הגמול ושכר המצות, ועל כן תמצא טרחא במלת עם, ובאורו מי כמוך עם בעמים שיהיו לו יעודי הגוף ויעודי הנפש ושיהיה לו הטובה והשלוה בארץ טובה ורחבה בעוה"ז, ושיהיה נושע בה' יתעלה לחיי העולם הבא, וכבר ידעת כי אין התשועה האמתית כי אם לעולם הבא ולכך אמר נושע בה', והוא כלשון (ישעיהו מ"ה:י"ז) ישראל נושע בה' תשועת עולמים. ואחר שהזכיר שכר העולם הבא נתן להם מופת על זה כי יהיה הוא יתברך מגנם ועזרם וחרב גאותם, כלומר שיוכלו להתגאות בה, זהו שאמר מגן עזרך. ויכלול עוד שיקרא למדת הדין של מעלה מגן לפי שדרך המגן להיות בצד שמאל, ויבטיחנו בה שתהיה בעזרנו ולא נפחד מן האויב אך נתגבר עליו, וכן אמר דוד (תהילים י"ח:ל"ו) ותתן לי מגן ישעך. ובאר עוד ואמר (שם פד) כי שמש ומגן ה' אלהים, קרא השם הגדול שמש ומדת הדין של מעלה מגן וזהו שאמר בכאן מגן עזרך ואשר חרב גאותך, כי בהיות להם לישראל ההצלחה התמידית והתגברות העצום על כל אויביהם הנה זה להם למופת כי הם דבקים ונושעים בהקב"ה לעולם הבא. וזה כלל גדול לכל היעודים שבתורה, וכגון אותן שבסדר אם בחקותי, שאין הכוונה שיהיו אותם היעודים שבעולם הזה תכלית השכר בקיום המצות אבל הם מופת

לעם שיזכו לעולם הבא בהפקת כל רצונם בעולם הזה. וראויה היתה התורה שכל דבריה שלום ואמת, להיות להגונין העולם הבא חותמת, גם מלך ישראל העבד הנאמן אשר לחיי העולם הבא מזומן, ראוי היה יום שברך שבטי ישראל ומקהלם להפטר מהם מתוך דברי העולם העליון הנעלם, ועל כן רצה לחתום דבריו בו.

פרק לד

פסוק א

ויעל משה. כתב החכם רבי אברהם ז"ל, לפי דעתי כי מזה הפסוק ואילך כתב יהושע, כי אחר שהלך משה לא ירד, ובדרך נבואה כתב אותו, והעד ויראהו ה', גם ויאמר ה' אליו, גם ויקבר אותו, עד כאן. הוצרך לפרש כן לפי שקשה בעיניו שיכתוב משה מיתתו וקבורתו. **ואינו אמת**, ואין פירושו נכון. אבל הנכון להאמין והקבלה האמתית שיש לנו כי משה כתב התורה כלה מבראשית עד לעיני כל ישראל הכל מפי הגבורה. והנה משה כמעתיק מספר קדמון מתחלה ועד סוף אות באות, וזו היא דעת רבי מאיר שאמר אפשר ספר תורה חסר אות אחת ומשה אומר לקוח את ספר התורה הזה, אלא הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. ונראה לי שאין לתמוה אם יכתוב משה וימת שם משה עבד ה' ויקבור אותו בגי והוא בחיים, כי היה כותב מה שעתיד להיות, וכן למעלה בדברי השירה (דברים לב) וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו, שהודיע בזה מה שעתיד להיות בבית ראשון, וכן בשאר הענינים בפסוקי העתידות שמדבר בהם בלשון עבר, שכל הנביאים נוהגין המנהג הזה בדבריהם לדבר עבר במקום עתיד.

פסוק ד

זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה. רמז לך משה בכאן שהשכינה תחזור לזמן והוא קץ דניאל. ודרשו רז"ל בברכות בפרק מי שמתו, מאי לאמר, לך אמור, אמר רבי יונתן מנין למתים שמספרים זה עם זה שנאמר לאמר, אמר הקב"ה למשה לך אמור להם לאברהם יצחק ויעקב שבועה שנשבעתי להם קיימתיה לבניהם. ושם העלו בגמרא שהמתים יודעין, ואין צריך לומר צערא דגופייהו, מדכתיב (איוב יי"ד:כ"ב) אך בשרו עליו יכאב וגו', אלא אפילו צערא דאחריני ידעי, ואין צריך לומר שיודעים עניני אותו עולם שהם בו, אלא אפילו ענינים שבעולם הזה יודעין, מכאן שאפילו ענינים שבעולם הזה יודעים ומתעסקים בו. וזהו שאמרו בגמרא אי סלקא דעתך לא ידעי, כי אמר להו מאי הוי, אלא מאי ידעי, למה ליה למימר להו, לאחזוקי טיבותא למשה. למדונו החכמים ז"ל בכאן בפירוש שהמתים יודעים אפילו ענינים שבעוה"ז,

ומה שהוצרך משה להודיעם כדי שיחזיקו לו האבות טובה כשהודיעם דבר זה אע"פ שכבר ידעוהו הם.

פסוק ה

וימת שם משה עבד ה'. לא נקרא עבד עד שמת, הנה בחייו קראו הכתוב בתחלת הפרשה איש האלהים, ועכשיו בסוף הפרשה אחר מותו קראו עבד ה' מה שלא תמצא כן בכל חומשי התורה, והענין למעלתו וגודל השגתו, כי העבד רגיל אצל אדוניו ונכנס עמו בחדרי חדרים ומשמש לפניו תדיר, ומפורש אמרו, גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם. וכן מצינו שהאדם אינו נקרא קדוש עד שמת, וזהו שכתוב (תהילים ט"ז:ג') לקדושים אשר בארץ המה, ורז"ל דרשוהו על האבות שמתו, שכן אמרו במדרש תהלים אין הקב"ה קורא לצדיקים קדושים עד שינתנו בארץ, לפי שיצר הרע מצר לאדם בעוה"ז ואין הקב"ה מאמין בו עד שמת, ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ, עד כאן. ומזה תקנו בתפלה, וקדושים בכל יום יהללוך סלה, ונשמת הצדיקים היא המהללת, כענין (שם קנ) כל הנשמה תהלל יה. ורבים שואלים משה שנתנה תורה על ידו איך הזכיר בו הכתוב מיתה, והלא מצינו מי שלא הגיע למעלתו והוא חי וקיים לעולם כענין חנוך ואליהו, אבל הענין לומר כי לפי שחטא במי מריבה נענש במיתה והיה בכלל גזרת אדם, שכן חנוך ואליהו שלא חטאו לא היו בכלל גזרת אדם והם חיים חיים נצחיים.

על פי ה' על דרך הפשט הוא אמרו לו ומות בהר.

וע"ד המדרש היא מיתת נשיקה, השכליית מתעלה להדבק בשם הנכבד.

פסוק ו

ויקבר אותו. ויקבר עצמו, וכן תמצא במרכבת יחזקאל (יחזקאל י':כ"ב) מראיהם ואותם, כלומר ועצמם וענין שנכנס במערה בגי. רבי ישמעאל היה דורש שלשה אתין הללו, ויקבר אותו, וכן (במדבר ו':י"ג) יביא אותו אל פתח אהל מועד, וכן (ויקרא כ"ב:ט"ז) והשיאו אותם עון אשמה.

ובמדרש ויקבר אותו בגי, הקב"ה קבר אותו. בג"י בגימטריא י"ה. ולא על משה בלבד נאמר אלא על כל הצדיקים, שנאמר (ישעיהו נ"ח:ח') והלך לפניך צדקך כבור ה' יאספך. ועוד תמצא מלת ויקבר שהיא סמוכה לשם המיוחד ודרשינן סמוכין. וענין הקבורה שקבר אותו הקב"ה, שנפתחה לו הארץ בדרך נס ונכנס שם ומת ונסתמה אחרי כן.

ואפשר עוד לומר כי מפני שהקבורה הוא ענין גניזה והצפנה שיתפרש הכתוב כלפי הנפש, ויאמר ויקבר אותו בגי שגנזו והצפינו בתוך שלש עשרה חופות שבהן מתענגים הצדיקים בגן עדן וכמו שאמרו על רבי שמעון בן יוחאי דהוה יתיב על תליסר תכתכי

פיזא. ומלת מוא"ב עולה מ"ט, ובאר בארץ מואב בארץ החיים עם מ"ט, ואם כן חסרון האל"ף במלת בגי ללמדנו שני דברים אלו שהם עלויו של משה בגופו ובנפשו. וכן התורה גלתה לנו כמה ימי העולם מתוך חסרון בי"ת שבמלת ששת, והוא הדין לכל אות חסר או יתר שבתורה שאע"פ שאין הענין אצלנו נגלה יש בכל אחד ואחד טעם נפלא, הבן זה.

מול בית פעור. דרשו רז"ל שנזדמנו למשה בסיני המקטרגים שהיה יגור מפניהם, וכמו שכתבתי בפרשת קרח (במדבר י"ז:י"א) בפסוק יצא הקצף, ובעבור שהוצרך משה לעמוד כנגד החמישי הנקרא חמה הפוער פיו כנגד ישראל, על כן משה בחייו רצה להתגבר עליו וחפר ממנו שם כדי להחליש כחו לא יפער פיו כנגד ישראל, וכענין שעשו אנשי כנסת הגדולה ביצר הרע, שפיוה אברא וכסיוה. גם במותו רצה לקבור עצמו שם כדי שיראה המקטרג קברו של משה ולא יהא רשאי לעלות ולקטרג.

ולא ידע איש את קבורתו. שעורו, מקום קבורתו, ויחסר הכתוב מקום לפי שלא נודע לו מקום.

פסוק ז

לא כהתה עינו. זה קרון עור פנים שקבל מסיני, מלשון (במדבר י"א:ז') ועינו כעין הבדולח, (יחזקאל א':כ"ב) כעין הקרח הנורא.

ולא נס לחה. לחותו, ולפי שממנהג הזקן שיתגבר עליו היובש ויפרד הלחות ממנו, העיד הכתוב בכאן במשה שלא נפרד ממנו לחותו, ומלת לחה מצאנוה בתוספת ה"א. והתבונן כי כשנולד הנביא הוסיף הכתוב ה"א, גם עתה במותו הוסיף, וזה לבאר כי השכינה דבקה עמו מדי היותו גם אחרי מותו.

פסוק יא

לכל האותות והמופתים. על דרך הפשט, עשה אותות ומופתים לעיני החולקים עד שהודו על כרחם, ועשה כן לעיני כל ישראל המאמינים בו, ומזה נתפרסמה נבואת משה בכל העולם יותר משאר הנביאים כלן, שהרי שאר הנביאים לא היתה נבואתם נודעת לכל אבל היתה צריכה לעדים, כענין שכתוב (מלכים ב ח':ד') ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע, וכתיב (שם) ויאמר זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע, אבל נבואת משה נודעת ומפורסמת לכל העמים לפי שאותותיו ומופתיו היו גלוים ומפורסמים לעיני החולקים, זהו שאמר לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, ולעיני המאמינים זהו שאמר לעיני כל ישראל.

וע"ד המדרש לכל האותות והמופתים אלו עשר מכות שבמצרים, ועל זה אמר לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו.

פסוק יב

ולכל היד החזקה. זהו קריעת ים סוף שכתוב בו (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה.

ולכל המורא הגדול. זה מעמד הר סיני שכתוב בו (שם כ) ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וכך היו האותות והמופתים כסדר, אלו לפרעה תחלה ואלו לישראל אח"כ.

וע"ד הקבלה ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה, התפארת והכבוד, והוא שאמר הנביא (ישעיה ח) והוא מוראכם והוא מעריצכם. ולשון אשר עשה כאלו אמר אשר הראה, ומה שלא אמר ולכל המורא הגדול ולכל היד החזקה כסדר הכתוב שאמר הוא מוראכם והוא מעריצכם, הכל למעלת נבואתו של משה הדבק באספקלריא המאירה, והגיד לך הכתוב כי משה רבינו ע"ה הראה והבין המדות לעיני כל ישראל. וכמוהו לפי דעתי (דברים לג) צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, יאמר כי משה רבינו ע"ה עשה עם ישראל הצדקה והמשפט.

וצריך אתה לדעת כי מפני שהתורה ומחשבתן של ישראל קדמו לעולם כאשר קבלנו מחכמינו יודעי צפונות מביני כל נעלם, לכך התחילה התורה במלת בראשית ונחתמה במלת ישראל, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, תורת אמת תשועת עולמים, לטוב לנו כל הימים, התחילה באות בי"ת ובאות למ"ד מסיימת, כי היא לקוחה מן החכמה העליונה אשר במלת ב' בראשית המתאחזת בשתים ושלשים נתיבות החכמה, ובהתהפך כחומר חותם מסדרן יש בזה רמז כי ישובו הדברים אל הוייתן ועקרן, וע"כ היה ענין סיום התורה באות זה העליון שבכל האותיות, כי ירמוז אל שרש האילן העליון על כל ההויות אשר על מציאותו הם הם עדיו, ממנו הכל וסוף הכל עדיו, ולזה רמז המשורר בהשגחה נפלאה כשתהחיל בלמ"ד (תהילים כ״ד:א׳) לה' הארץ ומלואה, כי משם ליודעי בינה כל פעולה בתחלה נגלית, ושם סופה, ותשובתה הרמתה.

וברוך צור חיי, הנסתר מעיני הנגלה בדמיוני, אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם עבדו, אשר עזרני והורני, והעמידני בקרן אורה, וזכני לפתוח ולחתום בבאור התורה, שבו נתכוונתי לשמו הגדול והנורא, הוא יזכני ליום הבשורה, יחדש ימינו כקדם וכימי עולם, ויבנה הבית והאולם, ושם בזמירות נריע לו, כי נבקר בהיכלו, שם נשבע מזיו זהר התפארת והכבוד, ובהיכלו כלו אומר כבוד, שם נבוא אל מזבח אלהים, אף נשבח ונאמר ברוך ה' אלהים אלהי ישראל וברך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן.

תם ונשלם